25 సంవత్సరాల కృషి ఫలితం

విజ్ఞాన సర్వస్వము

(మొత్తం పుటలు 13,000 లో 16 సంపుటాలు)

సంపాదకులు	...	50
లేఖకులు	...	1600
శీర్షికలు	...	10,000
చిత్రములు	...	10,000
మొత్తం ఖర్చు	రూ.	21,00,000

*

తెలుగు ప్రజానీక ఆదరాభిమానాలతో, ద్రవ్య సహకారంతో,
ఆంధ్రప్రదేశ్, భారత ప్రభుత్వ (ద్రవ్య సహాయం) ప్రోత్సాహంతో
ఈ బృహత్తర ప్రణాళిక నిర్వహింపబడుచున్నది.

తెలుగు భాషా సమితి

హైదరాబాదు - వాల్తేరు - మద్రాసు

*

ఈ సంపుటము ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వముచే కొనుగోలు చేయబడి వితరణ చేయబడినది.

విజ్ఞాన సర్వస్వము

d

శ 4411/150

విజ్ఞాన సర్వస్వము

ఏడవ సంపుటము

దర్శనములు - మతములు

NCHAYAT VEMAN
KRISHNA DIST.

తెలుగు భాషా సమితి

హైదరాబాదు :: మద్రాసు :: వాల్తేరు

విజ్ఞాన సర్వస్వము

ఏడవ సంపుటము

దర్శనములు - మతములు

సంపాదకులు :

ప్రొఫెసర్

డా॥ కొత్త సచ్చిదానందమూర్తి

దర్శన విభాగాధ్యక్షులు, ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్

సంగ్రాహకులు :

శ్రీ మేడేపల్లి వరాహ నరసింహస్వామి

1962

తెలుగు భాషా సమితి

హైదరాబాదు ❋ మద్రాసు ❋ వాల్తేరు

ⓒ

1962

తెలుగు భాషా సమితి

తెలుగు భాషా సమితి లిఖిత పూర్వకమైన అనుమతి లేనిదే ఇందలి వ్యాసములు గాని, చిత్రములు గాని పునర్ముద్రింపరాదు.

ముద్రణకర్తలు :
హిందీ ప్రచార్ ముద్రణాలయము
త్యాగరాయనగర్
మద్రాసు-17

వెల :

మేలు ప్రతి	రు. 50 లు
గ్రంథాలయ ప్రతి	రు. 35 లు
సాదా ప్రతి	రు. 25 లు

ప్రతులకు :
తెలుగు భాషా సమితి
27, విశ్వవిద్యాలయ భవనములు
మద్రాసు-5

DARSANAMULU - MATAMULU
(Philosophy & Religion)
7th Volume of VIJNANA SARVASVAMU (Encyclopaedia)
Published in Telugu in 16 Volumes, by Telugu Bhasha Samiti—Hyderabad, Madras, Waltair.

Price:

de luxe edition	Rs. 50
Library edition	Rs. 35
Popular edition	Rs. 25

For copies:
Telugu Bhasha Samiti
27, University Buildings
Madras-5

ప్రకాశకుల విజ్ఞప్తి

స్వతంత్ర భారతమున తెలుగువారు సుశిక్షిత పౌరులుగ ప్రవర్తించి యథోచిత పాత్ర నిర్వహింప వలయు ననిన ప్రాచీన, ఆధునిక విజ్ఞానము నంతను సామాన్య ప్రజల అందుబాటులోనికి తెచ్చుట అవసర మను భావమే ఈ విజ్ఞాన సర్వస్వ ప్రచురణకు మూల కారణము.

కీ. శే. కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావుగారు 1915 లో అకారాదిగ 'ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వము' ను ప్రచురింప మొదలుపెట్టి 1917 నాటికి మూడు సంపుటములను (అ - అహి వరకు) ప్రకటించిరి. నాలుగవ సంపుటమును ప్రకటింప సంకల్పించి సామగ్రిని సేకరించుచు మధ్యలో 1923 లో వారు కాలధర్మ మొందిరి. పిమ్మట కీ. శే. కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారు లక్ష్మణరావుగారి కృషిని పున రుద్ధరించి కొనసాగింప ప్రయత్నించిరి. కాని 1938 లో వారు కూడ నిర్యాణము చెందుటతో ఆ మహత్తర కార్యము అంతటితో ఆగి పోయినది. ఇట్టి ఘన కార్యము కేవలము వ్యక్తులమీదనే ఆధారపడినయెడల ఆ వ్యక్తు లస్తమించుటతో ఆ కార్యమును ఆగిపోవును గావున శ్రీమంతుల తోడ్పాటు, ప్రభుత్వ సాహాయ్యము కలిగిన ఒక సంస్థ మాత్రమే ఈ కృషిని నిరంతరాయముగ కొనసాగింప కలుగు నను ఉద్దేశముతో 1947 లో మదరాసులో తెలుగు భాషాసమితి స్థాపింపబడినది. మదరాసు విశ్వవిద్యాలయమువారి సౌజన్యాదరముల ఫలితముగ విశ్వవిద్యాలయ భవనములలో స్థావరము లభించుటతో అచట తన కార్యస్థానమును నెలకొల్పుకొని, 10-5-1948 న సమితి తెలుగున విజ్ఞాన సర్వస్వ రచనకై విషయ సామగ్రిని సేకరింప నారంభించినది.

కీ. శే. లక్ష్మణరావుగారు తలపెట్టిన రచనా విధానము అకారాది వర్ణక్రమమును అనుసరించినది. అది సంప్రదాయసిద్ధ మగు రచనా విధానమే ఐనను దానిని అనుసరించి పని సాగించునెడల విషయ సంగ్రహణ మంతయు సమగ్రముగ పూర్తి అయి అన్ని సంపుటములును వెలువడిన తరువాతనే అది ఉపయోగకర మగును. అదియును గాక, విశ్వవిద్యాలయ స్థాయియందు కూడ ప్రాంతీయ భాషలోనే బోధనాదులు జరుపు సౌకర్యమేర్పడి పారిభాషిక పదములకు సువిదితార్థములు ఏర్పడిన గాని విజ్ఞాన సర్వస్వ రచనలో సంప్రదించుటకు వీలగు అకారాది వర్ణక్రమ రచనా విధానము నవలంబించుటవలన ఎక్కువ ప్రయోజనము లేదు. అందువలన తెలుగువారికి సుబోధముగ ఉండునట్లు విజ్ఞాన సర్వస్వ రచన సాగించి వేగముగ ఒకటి తర్వాత ఒకటిగ పదునారు సంపుటములలో (ఆదిలో అవలంబించిన 12 సంపుటముల ప్రణాళిక 1960 లో 16 సంపుటముల పథకముగా సవరింపబడినది) విజ్ఞాన విషయ మంతయు ప్రకటించుటకు సమితి పూను కొనినది. ఈ రచనా విధానమున ఒక్కొక్క సంపుటము ఒక ప్రత్యేక విషయమునకో, లేక కతిపయ సన్నిహిత విషయములకో ఉద్దిష్టమైనది. పాఠకుల సౌకర్యార్థము ఆయా విషయములకు సంబంధించిన ప్రత్యేకాంశముల సమాలోచన సౌలభ్యమునకై ఒక అకారాది వివరణ భాగము కూడ జత పరుప సంకల్పింపబడినది.

ప్రతి సంపుటమునను మొదటి విభాగమున ఆ సంపుటమునకు చెందిన విషయము లన్నియు ఆమూలాగ్రముగ సంక్షిప్తముగ పాఠ్యగ్రంథములో వలె వివరింపబడును. రెండవ భాగమున ఆయా విషయములకు సంబంధించిన వివిధాంశములు సంప్రదాయ సిద్ధమైన విజ్ఞాన సర్వస్వ రచనా విధానమును అనుసరించి అకారాది వర్ణక్రమమున కూర్పబడును. ప్రతి సంపుటమందును మొదటి భాగ

మండలి సంక్షిప్త కథనము ఆ విషయముతో ప్రప్రథమముగ పరిచయము కలిగించుటకు చక్కగా ఉపకరింప గలదు. ఏ ప్రత్యేకాంశము నైనను తెలిసికొన గోరువారికి అకారాది వర్ణానుక్రమ వివరణము సహకరించును. ఈ విధానమును ఇదివర కెవరును అనుసరించి ఉండలేదు.

మొదటి సంపుటము (చరిత్ర-రాజనీతి) 1954 లో ప్రకటింపబడినది. ఆ వెనువెంటనే 1955 లో రెండవ సంపుటము (భౌతిక, రసాయన శాస్త్రములు) వెలువడినది. ఈ రెండు సంపుటములును ఆంధ్ర విజ్ఞాన ప్రియుల ఆదరణ ఫలితముగ పూర్తిగ ఖర్చగుటతో వాని సంశోధిత పునర్ముద్రణము ఇపుడు జరుగుచున్నది.

1956 లో ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రత్యేక రాష్ట్రముగ ఏర్పడి ఆంధ్ర సంస్కృతి చరిత్రయందొక నూతన యుగమునకు నాందీ ప్రస్తావన జరిగినది. తదనుగుణముగ తన కార్యకలాపములను విస్తరింపజేసి, వివిధ విశ్వవిద్యాలయ కేంద్రములందలి పండితుల సాయముతో త్వరితగతిలో సంపుటములను వెలువరించుటకై హైదరాబాదునందును, వాల్తేరునందును కూడ సమితి తన శాఖా కార్యస్థానముల నెలకొల్పినది. ఆ తరువాత 1959 లో మూడవ సంపుటమును (తెలుగు సంస్కృతి) సమితి వెలువరించినది. 1960 లో 16 సంపుటముల నూతన ప్రణాళిక సిద్ధము చేసినప్పుడు తెలుగు సంస్కృతి సంపుటమునకు మరికొంత భాగము చేర్చి దానిని రెండు సంపుటములుగా విడదీయుటకును, వెనుకటి ప్రణాళికలోని 3 వ సంపుటము పొందిన కొద్దిమంది కొరకు అదనముగా చేర్చిన భాగమును మాత్రము అనుబంధ సంపుటముగా ప్రకటించుటకును నిశ్చయింపబడినది.

ఆ ప్రకారము - పూర్వ వత్సరములందు గడించిన అనుభవము కారణముగ సమితి తన కార్యక్రమమును మరింత త్వరిత గతిని కొనసాగించి, 1961 లో నాలుగవ సంపుటము (తెలుగు సంస్కృతి 2) తెలుగు సంస్కృతి అనుబంధము, అయిదవ సంపుటము (అర్థ, వాణిజ్య భూగోళశాస్త్రములు), ఆరవ సంపుటము (విశ్వసాహితి) వెలువరింపగలిగినది.

“దర్శనములు - మతములు” అను విషయమునకు సంబంధించిన ఈ ఏడవ సంపుటములోకూడ సగ భాగము ముద్రణము ఈ సంవత్సరారంభమునకే పూర్తి అయినను, కొన్ని అనివార్యకారణములచే మిగిలిన భాగము ముద్రణ పూర్తిచేయుటలో కొంత విలంబ మేర్పడి, నేటికి గాని దీనిని వెలువరించుట సాధ్యము కాలేదు. ఈ సంపుటమును సంకలనము చేయుటలో మాకు తోడ్పడిన సంపాదకులకు, తమ రచనలు పంపి మాతో సహకరించిన రచయితలకు మా ధన్య వాదములు.

ఈ విజ్ఞానసర్వస్వ కార్యకలాప మంతటిని సాధించుటకు కనీసము 15 లక్షల రూపాయలు కావలసి యుండునని అంచనా వేయడ మైనది. అభిమానులు, ఉదారులు అయిన ధనవంతులవద్ద ధనము సేకరించుటకు సమితి నిశ్చయించుకొన్నది. విజయనగరము మహారాజా, పిఠాపురము మహారాజా, తిరుపతి దేవస్థానము కమిటీ, సింహాచలము దేవస్థానము కమిటీ, శ్రీ. వి. రామకృష్ణ, ఉయ్యూరు షుగర్ ఫ్యాక్టరీ, శ్రీ గోగినేని వెంకటసుబ్బయ్య మొదలగు వారు ప్రశంసనీయమైన ఔదార్యముతో విరాళము లిచ్చియున్నారు. దాతలనుండి చేకూరిన మొత్తము రు. 2,50,000 లు. ప్రత్యేక ఆంధ్ర రాష్ట్ర మేర్పడక మునుపు ఉమ్మడి మద్రాసు ప్రభుత్వమువారు సంవత్సరమునకు లక్ష రూపాయలు చొప్పున ఐదు సంవత్సరములకు ఐదు లక్షలు ఇచ్చుటకు వాగ్దానము చేసిన విరాళములో 1960 - 61 వ సంవత్సరాంతమునకు మద్రాసు, ఆంధ్రరాష్ట్ర ప్రభుత్వములు ఇచ్చిన

మొత్తము రు. 4,87,964·87 లు. మార్చి 1962 నాటికి కేంద్ర ప్రభుత్వ శాస్త్రపరిశోధన, సాంస్కృతిక వ్యవహారాల మంత్రిత్వ శాఖ రు. 1,80,000 లు గ్రాంటుగా ఇచ్చినది. వీరందరికిని, సమితి భవన నిర్మాణమునకై దీర్ఘకాల కౌలు పద్ధతి మీద ఎ. 1. 50 సెంట్ల భూమిని తమ ప్రాంగణమున కేటాయించి ఇచ్చిన ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము వైస్ ఛాన్సలరు డాక్టరు డి. యస్. రెడ్డిగారికిని, మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయ భవనములందు తెలుగు భాషాసమితి కార్యస్థానము నెలకొల్పు కొనుటకు అవకాశము కల్పించి అనేక విధములగు సౌకర్యములు కలుగజేసిన వైస్ ఛాన్సలరు డాక్టరు సర్. ఆర్కాటు లక్ష్మణస్వామి మొదలియారుగారికిని, వాల్తేరులో శాఖా కార్యాలయము నెలకొల్పుకొనుటకు తమ భవనములలో ఉచితముగ స్థలము ఇచ్చిన ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము వెనుకటి ఉపాధ్యక్షులు కీ. శే. శ్రీ వి. ఎస్. కృష్ణగారికిని, ప్రస్తుతోపాధ్యక్షులు డాక్టరు ఏ. ఎల్. నారాయణ గారికిని, తమ అధీనమునందు గల చిత్రములను పునర్ముద్రించుకొనుటకు అనుమతి నొసగిన వివిధ సంస్థలవారికిని మా కృతజ్ఞతాభివందనములు.

ఈ సంపుటమును సాధ్యమైనంత నిర్దుష్టముగను, అందముగను, ఆకర్షకముగను ముద్రించిన హిందీ ప్రచార ప్రెస్ కార్యకర్తలకు మా ధన్యవాదములు.

శక 1884 శ్రావణ 24 - బుధవారము
1962 ఆగస్టు 15

బెజవాడ గోపాలరెడ్డి
అధ్యక్షుడు
తెలుగు భాషా సమితి

మోటూరి సత్యనారాయణ
దండా వెంకట సుబ్బారెడ్డి
కార్యదర్శులు

తెలుగు భాషా సమితి

కార్య నిర్వాహక వర్గము

అధ్యక్షులు : డాక్టరు బెజవాడ గోపాలరెడ్డి

ఉపాధ్యక్షులు : శ్రీ రాజా బొప్పరాజు రామకృష్ణరాజు

డా॥ ఎస్. బి. పి. పట్టాభిరామారావు

కోశాధ్యక్షులు : శ్రీ పర్వతనేని బ్రహ్మయ్య

కార్యదర్శులు : పద్మభూషణ శ్రీ మోటూరి సత్యనారాయణ

డాక్టరు డి. వి. సుబ్బారెడ్డి

సభ్యులు : డాక్టరు ఎం. చెన్నారెడ్డి

శ్రీ ఉప్పుటూరి ఎంబెరుమానారు

శ్రీ మాగంటి బాపినీడు

శ్రీ ఎం. ఆర్. అప్పారావు

శ్రీ పందిరి మల్లికార్జునరావు

సర్వస్వ విధాన నిర్ణయ సమితి

1. డాక్టరు సర్ ఆర్కాటు లక్ష్మణస్వామి మొదలియార్, ఎం.డి., ఎల్ఎల్.డి., డి.ఎస్‌సి., డి.సి.ఎల్. (ఆక్సెన్); ఎఫ్.ఆర్.సి., ఒ.జి., ఎఫ్.ఎ.సి.ఎస్.
2. శ్రీ టి. ఎస్. అవినాశలింగం చెట్టియార్, బి.ఏ., బి.ఎల్.
3. శ్రీ మామిడిపూడి వేంకట రంగయ్య, ఎం.ఏ.
4. శ్రీ విస్సా అప్పారావు, ఎం.ఏ., ఎల్.టి.
5. శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ
6. డాక్టరు గిడుగు వేంకట సీతాపతి, బి.ఏ., ఎల్.టి., డి.లిట్.
7. శ్రీ మాగంటి బాపినీడు, బి.ఎస్‌సి. (కార్నెల్); ఎం.ఎస్‌సి. (కాలిఫోర్నియా)
8. శ్రీ వసంతరావు వెంకటరావు, ఎం. ఎస్‌సి.

సంపాదకుని ప్రాక్కథనము

విజ్ఞాన సర్వస్వ మనునది మానవ జ్ఞానము నంతను సమన్వయ పూర్వకముగ సమీకరించి క్రమబద్ధ మగు అవగాహన (methodica comprehensio) కు వీలగునట్లు ఉపపాదించునదిగా ఉండవలెను. వ్యాపక మగు, సమన్వయాత్మక మగు దృష్టి (comprehensiveness and harmony of view), వ్యవస్థ, ఒక ప్రయోజనము నుద్దేశించి తదనుగుణముగ రచన యంతయు సాగుట- ఇవి విజ్ఞాన సర్వస్వమునం దుండవలసిన లక్షణములుగా ఆన్‌స్టెడ్, దిదిరో, న్యూమెన్, కోల్‌రిడ్జ్ మొదలగువారి అభిప్రాయము. అకారాదిక్రమమున జ్ఞానవిషయము లగు సర్వాంశములను వివరించుటయే విజ్ఞాన సర్వస్వపు పని యనునది మరొక భావము. దృష్ట్యైక్యముతో ఒక దార్శనిక వ్యవస్థతో సంవాదము సిద్ధించునట్లు అన్ని విషయములను వివరించుట ఒకనికి గాని, కొలదిమందికి గాని సాధ్యము కాని పని కాబట్టి రెండవదియే విజ్ఞాన సర్వస్వపు ప్రయోజనముగా ఎంచబడి, సమస్త విషయములను క్లుప్తముగా, ప్రామాణికముగా వివరించు సందర్భగ్రంథమే (reference book) విజ్ఞాన సర్వస్వ మను రూఢ్యర్థము పర్పడినది. ఇట్టి గ్రంథములు సక్రమముగా దృష్ట్యైక్యముతో ఏ విషయమును గూర్చియు బోధన గ్రంథములు (book of instruction) గ నుండవు. ఉదాహరణమునకు ఎన్‌సైక్లోపీడియా బ్రిటానికా, తరువాతి సంస్కరణములు అట్టివి; దీనికి విరుద్ధముగ జొహాన్ హెయిన్‌రిష్ ఆన్‌స్టెడ్ 1630 లో రచించిన ఎన్‌సైక్లోపీడియాయును, దిదిరో 1746 నుండి సంపాదించిన ఎన్‌సైక్లోపీడియాయును, కోల్‌రిడ్జ్ తయారు చేసిన ప్రణాళిక ప్రకారము నిర్మింపబడిన ఎన్‌సైక్లోపీడియా మెట్రొపొలిటానా (1818-1845) యును ఐక్యదృష్టిని, వ్యవస్థను, సమన్వయమును సాధింపజూచినవి. వీనిలోని కెల్ల వాల్తేర్, రూసో, కాండియాక్, కందోర్‌సెత్, మోంటిస్క్యూ ఇత్యాదులలో చాలమంది సహాయముతో దిదిరో ప్రచురించిన విజ్ఞాన సర్వస్వము బుద్ధియుగ (Age of Reason) కీర్తి చిహ్నముగాను, జాగృతి ఆందోళనము (The Enlightenment) నకు వెలుగుబాటగాను ఉన్నది. అన్ని శాస్త్రముల పరస్పర సంబంధములను చూపుచు నిపుణుల (specialists) కవసర మగు సందర్భ గ్రంథముగా గాక, సామాన్య విద్యాదాయినిగా ఉండునట్లును, విచార స్వాతంత్ర్యమును, వ్యక్తుల, సంస్థల, పుస్తకముల అపరీక్షిత ప్రామాణ్యాధికారముల విమర్శను పురస్కరించుకొనియు దిదిరో దానిని నిర్మింప యత్నించెను. దాని కొక సాంఘిక మహత్త్వ మేర్పడెను. అది భావసంచలనమును తీసికొనివచ్చి తద్ద్వారా ఫ్రెంచి విప్లవమునకు దారితీసెను.

తెలుగు భాషా సమితివారు అవలంబించిన విధానము - అనగా ప్రతి శాస్త్రమునకు, లేదా ప్రతి రెండు మూడు శాస్త్రములకు ఒక ప్రత్యేక సంపుట ముంచి, అందు ప్రథమమున ఆ శాస్త్రమును గూర్చిన వ్యవస్థాయుతము, ఐతిహాసికము నగు సమీక్ష చేసి, తరువాత అకారాదిగ ఆశాస్త్ర సంబంధము లగు వివిధాంశములను వివరించుట - ఈ రెండిటికి మధ్యమ మగు మార్గము ననుసరించుచు ఆంధ్ర దేశపు ప్రస్తుతావసరములకు తగియున్నది.

ఈ మత, దర్శనముల సంపుటములోని సమీక్ష యంతయు సంపాదకుని రచనయే కావలె నని నిశ్చయింపబడెను. ఇంత బాధ్యత ఒకే వ్యక్తి వహించుటలో అతనికి శ్రమ అత్యధిక మగుటయే కాక, ఎవరును సర్వజ్ఞులు కారు గాన వ్రాసినదానిలో లోపములు మెండుగ దొరలవచ్చును. కాని వ్రాయు

వానికి కొంత సామర్థ్యము, విశాలదృక్పథము, విభిన్న అభిరుచులు, వివిధ సంస్కృతులతోను, మత దర్శనములతోను, దేశములతోను పరిచయము ఉండి, దేనిని గూర్చి కూడ ఇదియే పరమోత్కృష్టము, చరమసత్యము అను హఠయుక్తమగు అభినివేశము లేనియెడల అతని సమీక్ష మత దర్శనముల సమస్యలలో చాలవాటిని క్రమబద్ధముగా నొక ఐక్యదృష్టితో వాటి పరస్పర సంబంధముల చూపుచు చర్చింపగలదు. అట్టిది దాని కది యొక బోధక గ్రంథముగాను, ఈ శాస్త్రములను గూర్చిన ప్రారంభక పాఠ్యపుస్తకము వలెను ఉండుటకు వీలున్నది. ఇద్దరు ముగ్గురు కలసి ఇటువంటి గ్రంథమును రచించుట సాధారణముగ కుదురదు. కాని ఇట్టి గ్రంథములలో చాల విషయములను గూర్చి వ్రాసినదానిలో గాఢజ్ఞానరాహిత్యము, స్వీయాభిప్రాయ మూల్యాంకనము (evaluation)ల ప్రతిపాదన ఉండవచ్చును. కాని రచయితకు చాలవరకు పక్షపాత రాహిత్యము, స్వ మత దేశ దర్శనములను గురించిన దురభిమానాభావము ఉన్నచో సమీక్షలో ఐతిహాసికదృష్టిని, వస్తుతంత్రత (objectivity)ను సాధింపవచ్చును.

తక్కిన అన్ని లౌకికకృతులందు వలెనే ఇందును గుణ దోషము లుండును. నానాదేశ సంచారము, వివిధ మత దర్శనములందు ఆసక్తి, అధ్యయనములు, అన్య మతములకు, సంస్కృతులకు చెందినవారితో గాఢమైత్రి, ఆధునిక ప్రపంచమందలి సుప్రసిద్ధ ప్రాక్ప్రతీచీ దార్శనికులతో మైత్రీ పరిచయములు ఈ సంపాదకునికి ఉండుటచే అవి సమీక్షలో సమతులితదృష్టి (balanced outlook) ని తీసికొనివచ్చు ప్రయత్నము చేయుటకు ఆతనిని ప్రేరేపించి సహాయపడినవి. ఇక సంపూర్ణత, పూర్తి సఫలత యన్ననో - అవి భ్రమలు ; ఏ మానవ ప్రయత్నమందును అవి సిద్ధింపవు.

అకారాదిక్రమముగ ఇందు చర్చింపబడిన విషయములపై వ్రాసినవారు ఆంధ్రదేశమునకు చెందినవారు మాత్రమే కాదు ; యావద్భారత దేశమునుండి సహకారము లభించినది. అంతే కాదు ; ఖండాంతరములనుండి అతి ప్రసిద్ధ విశ్వవిద్యాలయములలో మహాచార్యపదవులం దున్నవారు వివిధ విషయములను గురించి అడిగినంతనే వ్రాసినారు. ఏ మతమునకు చెందినవారు ఆ మతమును గూర్చి వ్రాయవలె నని, ఏ దర్శనము నభిమానించువారు ఆ దర్శనమును వివరింపవలె నని, పాశ్చాత్య మత దర్శనములపై పాశ్చాత్యులు, పౌరస్త్య దర్శనములపై పౌరస్త్యులు వ్రాయుట సముచిత మని ఆ విధముగానే వ్రాయింప యత్నింపబడెను. చాలవరకు ఇందు కృతకృత్యత లభించినది. ఇందు వ్రాసినవారు చాలమంది విశ్వవిద్యాలయాచార్య పదవులం దున్నవారు. ఇందు వ్రాయుటవలన వచ్చు పారితోషికము వారికి లెక్కలోనిది కాదు. ముఖ్యముగా అన్యదేశముల విశ్వవిద్యాలయముల ఆచార్యుల విషయములో ఇది హెచ్చుగా వర్తించును. వారిలో కొందరు ఆ యా విషయములందు ఆధునిక జగత్తులో పరమ ప్రామాణికులుగ ఎంచబడువారు. చాలమంది అంతర్జాతీయ విఖ్యాతి కలవారు. ఇంగ్లండ్, జర్మనీ, ఫ్రాన్స్, ఇటలీ, అమెరికా మొదలైన అన్ని దేశములనుండి, భారత దేశపు ఇతర రాష్ట్రములనుండి, ఆంధ్రదేశము నుండి అభ్యర్థించినంతనే తమ అమూల్య రచనలు వ్రాసి పంపిన విద్వాంసులందరికి సంపాదకుడు కృతజ్ఞుడు. వారి స్నేహభావము, సహకారము వలననే ఈ సంపుటము వెలికి వచ్చినది ; సంపాదకుడు నిమిత్తమాత్రుడు. ఈ సంపుట మిటుల పండితులలో అంతర్జాతీయ సహయోగ సహకారములు సాధ్యము లనుటకు, వైదుష్యము దేశముల సీమలను సరకు చేయ దనుటకు నిదర్శనము.

9

ఆంగ్లభాషలో వచ్చిన యనేక వ్యాసముల నాంధ్రీకరించుట, రచయితలు దొరకని కొన్ని విషయములపై స్వయముగ వ్రాయుట, విషయము లన్నిటిని కూర్చుట మొదలగు పనులను కడు సమర్థతతోను, శీఘ్రతతోను సంగ్రాహకులు శ్రీ మేడేపల్లి వరాహ నరసింహస్వామి చేసినారు. వీరికి సంస్కృతమందు, దర్శనశాస్త్రమందు చక్కని పాండిత్యము పైతృకముగా అబ్బినది. చాల కాలము విజయనగర కళాశాలయందు రసాయనశాస్త్ర అధ్యయనాధ్యాపనములు చేయుటచే వీరికి ఆధునిక దృక్పథము, విమర్శదృష్టి ఏర్పడినవి. బుద్ధి తీక్ష్ణత పుట్టుకతో వచ్చినది. బంగారమునకు సువాసన యున్న నిక నేమి? శ్రీ నరసింహస్వామి, వారి సహాయకులు శ్రీ బొమ్మకంటి శ్రీనివాసాచార్యులు, శ్రీ జె. యస్. ఆర్. యల్. నారాయణమూర్తి అనువాద, విషయ సంగ్రహణ కార్యములను ప్రశంసనీయముగ చేసినారు. శ్రీ శ్రీనివాసాచార్యులు ప్రసిద్ధ ఆంధ్ర రచయితలు; శైలీ పరిమార్జన, ప్రూఫ్ సంశోధనలు వారి ఆధ్వర్యవములో చాలవరకు జరిగినవి. శ్రీ నారాయణమూర్తి మేధాసంపద, ప్రతీచీ దర్శనశాస్త్రమందు మంచి ప్రవేశము గలవారు. ఇట్టి ముగ్గురి సహాయము ఉండగా ఈ సంపుట సంపాదన మొక కష్టకార్యమా?

ఈ మత దర్శనముల సంపుటమునకు ప్రణాళికను సిద్ధముచేయు మని అడిగి, తరువాత దాని నామోదించి, మత దర్శనముల సంపుట సంపాదనా భారమును ఈ సంపాదకునిపై నుంచి తెలుగు భాషా సమితి అధ్యక్షులు డాక్టరు బి. గోపాలరెడ్డిగారును, సభ్యులును అతని పట్ల తమ గౌరవమును, విశ్వాసమును వ్యక్తము చేసినారు. సమితి అధ్యక్షులకు, సభ్యులకు సంపాదకుడు కృతజ్ఞుడు.

ఈ సంపుటముపట్ల ప్రత్యేకాసక్తిని చూపుచు, అన్ని విధముల సహాయము చేయుచు, ఎంత ఆలస్యము జరిగినను సహించుచు, తమ సౌహార్దముతో సంపాదకుని ఆప్లుతము చేయుచు వచ్చిన సమితి కార్యదర్శి పద్మభూషణ శ్రీ మోటూరి సత్యనారాయణగారికి ధన్యవాదములు.

విజ్ఞాన సర్వస్వమునకు సంపాదకత్వము సాధారణుడు చేయరాదు; ఋషికానివాడు కావ్యము వ్రాయకూడనట్లే. కాని ఒక్కొక్కసారి సర్వతంత్ర స్వతంత్రులు లభించరు. ఒక్కొక్కపరి అసలు ఉండరు. అట్టిచో పరిస్థితులనుబట్టి అల్పమతులు, కించిద్‌జ్ఞులు మహాత్కార్యములకు పూనుకోవలసి వచ్చును. ఇందు అట్టివారిది కాని, వారిచే కార్యసాధన చేయించినవారిది గాని దోషము లేదు. ఈ సంపుటమును గూర్చి విచార విమర్శలు చేయు విద్వాంసుల కిది గుర్తు ఉండుటలో ఆశ్చర్యములేదు. కాగా దర్శన శాస్త్రము దుర్గమము. భారతీయ దర్శనములగూర్చి వివరించుటే సులభముకాదన్న, యూరోపియన్, ఇస్లామిక్, చైనీస్ మున్నగు దర్శనములను నానా మతములను మొదటిసారిగ ఆంధ్రమున వ్రాయుటలో లోపములు, దోషములు సంభవించుట అసహజము కాదు. అవి క్షంతవ్యములు. రాబోవు సంస్కరణములలో పరిహార్యములు.

వాల్తేరు
15 ఆగస్టు, 1962

కొత్త సచ్చిదానందమూర్తి
సంపాదకుడు

రచయితలు

అయ్యంగార్. ప్రొఫెసర్ కె. ఆర్. శ్రీనివాస అయ్యంగార్, డి.లిట్.
హెడ్, ఇంగ్లీష్ డిపార్ట్‌మెంట్, ఆంధ్రా యూనివర్సిటీ, వాల్తేరు.
సౌందర్య మీమాంస - ప్రాచ్య, ప్రతీచ్య.

ఆర్. ఆర్. ఆచారి. ప్రొఫెసర్ ఆర్. రామానుజాచారి
అన్నామలై యూనివర్సిటీ.
ధర్మము; బ్రహ్మన్.

ఆర్. చం. రావు. శ్రీ ఆర్. చంద్రశేఖర రావు, పిఎచ్. డి. (లండన్)
లెక్చరర్, పొలిటిక్స్ డిపార్ట్‌మెంట్, ఆంధ్రా యూనివర్సిటీ, వాల్తేరు.
మానవత్వవాదము.

ఆర్. వి. డిస్మెట్. ఫాదర్ ఆర్. వి. డిస్మెట్, పిఎచ్.డి. (లువాన్)
డి నోబిలి కాలేజ్, పూనా-6
అక్వైనాస్, సెంట్ థామస్; ఛాత్రవాదము.

అష్బీ. ప్రొఫెసర్ ఫిలిప్ అష్బీ
రెలిజియన్ డిపార్ట్‌మెంట్, ప్రిన్స్‌టన్ యూనివర్సిటీ, ప్రిన్స్‌టన్.
దివ్యత్వ, పవిత్రతా భావములు; రహస్య మతములు.

ఇ. ఎ. డి లేసీ. ప్రొఫెసర్ ఎస్టెలీ ఎల్లెన్ డి లేసీ
డిపార్ట్‌మెంట్ ఆవ్ ఫిలాసఫీ, రూజ్వెల్ట్ యూనివర్సిటీ, చికాగో.
అనుభవ వాదము.

ఈ. సాంబయ్యా. రెవరెండ్ ఈ. సాంబయ్యా
ప్రిన్సిపాల్, బిషప్స్ కాలేజ్, కలకత్తా.
అగస్టిన్, భక్తి.

ఎ. జి. యస్. ఫ్లూ. ప్రొఫెసర్ ఆంటనీ జి. ఎస్. ఫ్లూ
డిపార్ట్‌మెంట్ ఆవ్ ఫిలాసఫీ, ది యూనివర్సిటీ, కీల్, ఇంగ్లండ్.
మత దర్శనము.

ఎ. సి. యూఇంగ్. డాక్టరు ఎ. సి. యూఇంగ్
కేంబ్రిడ్జ్ యూనివర్సిటీ.
ఉపయోగితా వాదము; వాస్తవికతా వాదము.

ఎచ్. ఎమ్. ఝా (ఝా) శ్రీ హరిమోహన్ ఝా
హెడ్, ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, పాట్నా యూనివర్సిటీ, పాట్నా.
మోక్షము,

ఎస్. వి. బెనర్జీ.	ప్రొఫెసర్ ఎస్. వి. బెనర్జీ హెడ్, ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, ఢిల్లీ యూనివర్సిటీ, ఢిల్లీ. వేదాంత దర్శనము.
ఏ. సి. బొకే. (ఎ. సి. బొకె.)	డాక్టరు ఏ. సి. బొకే రిటైర్డ్ లెక్చరర్, కేంబ్రిడ్జ్ యూనివర్సిటీ, కేంబ్రిడ్జ్. అనుగ్రహము; ఆరాధన; విశ్వాసము.
కట్స్.	ప్రొఫెసర్ ఎల్మర్ ఎచ్. కట్స్, ఎ.బి., ఎమ్.ఏ., పిఎచ్.డి., లేట్ హిస్టరీ ప్రొఫెసర్, నార్త్ ఈస్టర్న్ యూనివర్సిటీ, బోస్టన్. రాజకీయ దర్శనము; హాబ్స్, థామస్.
కాలెన్.	ప్రొఫెసర్ హొరేస్ ఎమ్. కాలెన్ ది న్యూ స్కూల్ ఫర్ సోషల్ రిసెర్చ్, న్యూయార్క్, ఎన్. వై. (యు. ఎస్. ఏ.) బెర్గ్‌సన్.
కిషన్.	డాక్టరు బి. వి. కిషన్ ఫిలాసఫీ లెక్చరర్, ఆంధ్ర యూనివర్సిటీ, వాల్తేరు. నిగమన తర్కము; వైట్‌హెడ్, ఎ. ఎన్.; వ్యాప్తి గ్రాహక పద్ధతి; సంకల్ప స్వేచ్ఛ (కొంత భాగము); సూఫీ మతము.
కుఞ్జున్ రాజా.	డాక్టరు సి. కుఞ్జున్ రాజా రిటైర్డ్ సంస్కృతం ప్రొఫెసర్, మద్రాసు, టెహరాన్, ఆంధ్ర యూనివర్సిటీస్; బెంగుళూరు. ఉపనిషత్తులు; వేదములు.
కృష్ణమూర్తి.	శ్రీ కృష్ణమూర్తి, ఎమ్. ఏ., శాస్త్రి, విశారద లెక్చరర్, ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, ఆంధ్ర యూనివర్సిటీ, వాల్తేరు. ఉదాసీన సంప్రదాయము; జగదీశుడు; ధర్మోత్తరుడు; పురుషుడు; బౌద్ధమతము (సాధనలు); భావ వివేకుడు; మధురానాథుడు; మధుసూదన సరస్వతి; మైత్రేయ నాథుడు; రఘునాథుడు; రామానందుడు; వాచస్పతి మిశ్రుడు; వామమార్గము; సాయనుడు.
కె. రా. కృ.	శ్రీ కె. రాధాకృష్ణమూర్తి, ఎం.ఏ., ఎం.ఏ. (ఆనర్స్) కొంతకాలం ఫిలాసఫీ లెక్చరర్, ఆంధ్ర యూనివర్సిటీ; కొంతకాలం టీచింగ్ అసిస్టెంట్, ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, కాలిఫోర్నియా యూనివర్సిటీ. అంతర్యామిత్వ దర్శనము; అజ్ఞేయతా వాదము; అథెనేషియస్; అనాక్సిమాండర్; అనాక్సిమేనీజ్; అనాగ్జగొరాస్; అబెలార్డ్, పీటర్; అరిస్టిపస్; అసత్కార్యవాదము; అహంవాదము; ఆంటిస్తెనీజ్; ఆక్స్‌ఫర్డ్ ఉద్యమము (కరపత్రోద్యమము); అయ్‌కెన్, రుడోల్ఫ్ క్రిస్టోఫ్; ఆల్బర్టస్ మాగ్నస్; ఈశ్వర మీమాంస; ఈశ్వర సర్వగతత్వ వాదము; ఉపమానము; ఎంగెల్స్, ఫ్రీడ్రిఖ్; ఎకార్ట్, యోహానిస్ మైస్టర్; ఎపిక్టిటస్; ఎమర్సన్, రాల్ఫ్ వాల్డో; ఎరిజీనా, యోహానిస్ స్కోటస్; ఎసీనులు; ఏకసత్తావాదము; ఒకేమ్‌కు చెందిన విలియమ్; ఒరిజెన్; కన్ఫ్యూషియస్; కాండీయాక్, ఎటియన్ బోనే డె; కారణము-కారణత (కొంత భాగము); కాల్విన్, జాన్; కాసీరర్, ఎర్నెస్ట్; కుసానస్, నికోలస్; కూజాన్, విక్టర్; కేంపస్లో, థామస్; కేంబ్రిడ్జి ప్లేటో

వాదము; కేబల; కోంట్, అగస్ట్; గాసెండీ, పీరె; గ్యూలింక్స్, ఆర్నాల్డ్; గ్రోషియస్ హ్యూగో; చైతన్యారోపవాదము; జాకోబి, ఫ్రీడ్రిఖ్ హైన్రిఖ్; జిహోవ; జీనో (ఈలియా నివాసి); జీవ ద్రవ్య వాదము; జెంటిలె, గియోవన్ని; జెజూయిట్లు; జ్ఞాన పునరుజ్జీవన యుగము; డన్స్ స్కోటస్; డయొనీషియస్ (సూడో); డిమాక్రిటస్; డిల్తీ, విల్హెల్మ్; డొమినికన్లు; డ్యుర్ ఖైమ్, ఎమిలి; తత్త్వప్రక్రియ సిద్ధాంతము; థామస్ ఎ కెంపిస్; తేలీజ్; దివ్యజ్ఞానము; దీద్రో, డెనీ; దేవ వాదము; నవీన ప్లేటో వాదము; నిరంకుశ చింతకులు; నిరాశా వాదము; నిష్ప్రవృత్తి మతము; నెస్టోరియన్ మతము; పాంపనాజీ; పార్మెనిడిస్; పిథాగొరస్; పిరో; పెరిపేటెటిక్కులు; పెర్స్ (పియర్స్), చార్ల్జ్ సాండర్జ్; పెలేజియన్ మతము; ప్రధాన సుగుణములు; ప్రాతీతిక వాదము; ప్రొటాగొరాస్; ఫిక్టె, ఇమాన్యుయల్ హెర్మన్ ఫాన్; ఫిక్టె, యొహాన్ గాట్ లీబ్; ఫైలో; ఫ్రాన్సిస్కన్లు; ఫ్రాబెల్, ఫ్రీడ్రిఖ్ విల్హెల్మ్ ఆగస్ట్; ఫ్రెంచి విజ్ఞాన సర్వస్వ సంగ్రాహకులు; బట్లర్, సామ్యూల్; బమ్, జాకోబ్; బెంథమ్ జెరిమీ; బెనెడిక్టైన్లు; బెర్నార్డ్, సెంట్; బేకన్, ఫ్రాన్సిస్; బేకన్ రోజర్; బోజంకెట్, బెర్నార్డ్; బోయీథియస్; బ్రెంటానో, ఫ్రాంజ్; మనఃప్రాధాన్య వాదము; మహమ్మదు; మార్కస్, ఒరీలియస్ ఆంటోనియస్; మార్బర్గు సమావేశము; మాల్‌బ్రాన్ష్, నికొలా దె; మిల్, జాన్ స్టూవర్ట్; మెన్షియస్; మెసైయా; మైమానిడీజ్; యూడిమస్ (రోడ్సు నివాసి); రిష్ల్, ఆల్‌బ్రెక్ట్; రీడ్, థామస్; రైజ్‌బ్రెక్, యాన్‌ఫాన్; లక్షణము; లాగాస్; లాట్జె, రూడాల్ఫ్ హెర్మన్; లామా మతము; లావోట్జు; లూసిపస్; లెనిన్, వ్లాడిమిర్ ఇల్యిచ్ ఊల్యనోవ్; లెవీ-బ్రూల్, లూసియన్; లెస్సింగ్, గాట్‌హోల్డ్ యేఫ్రాయిమ్; వర్గీకరణము; వాల్టేర్, ఫ్రాన్స్వామారీ అర్వేడ; విశేషాభిధానము; వోల్ఫ్, క్రిస్టియన్ ఫాన్; వ్యక్తిత్వ భావ వాదము; శక్తివాదము; షింటోమతము; షిలర్, ఫెర్డినాండ్ కానింగ్ స్కాట్; ష్లైర్ మేఖర్, ఫ్రీడ్రిష్ ఎర్న్‌స్ట్ డేనియల్; సంశయ వాదము; సత్తా శాస్త్రము; సర్వచైతన్య వాదము; సామయిక వాదము; సినిక్కులు; సిరెనేయిక్కులు; సుఖవాదము; సోక్రటీస్; సోఫిస్టులు (యుక్త్యాభాస వాదులు); స్పెన్సర్, హెర్బర్ట్; స్వీడెన్‌బార్గ్, ఇమాన్యుయల్; హార్ట్‌మన్, కార్ల్ రాబర్ట్ ఎడ్వర్డ్ ఫాన్; హెకెల్, ఎర్నెస్ట్ హైన్రిష్; హెర్డర్, యొహాన్ గోట్‌ఫ్రీడ్ ఫాన్; హెర్బర్ట్, యొహాన్ ఫ్రీడ్రిష్; హెల్వీషస్, క్లాడ్ అడ్రియన్.

కె. వేం. — శ్రీ కె. వేంకటేశ్వర్లు, ఎమ్. ఏ.

లెక్చరర్, పొలిటిక్స్ డిపార్ట్‌మెంట్, ఆంధ్రా యూనివర్సిటీ, వాల్తేరు.

మార్క్స్ - మార్క్స్ వాదము.

కె. వేం. రావు. — శ్రీ కె. వేంకటేశ్వరరావు, ఎమ్.ఏ., ఎల్ ఎల్.బి.

సంగం జాగర్లమూడి, (వయా) తెనాలి.

సాక్షాత్కార వాదము.

కేశవతీర్థ. — శ్రీ కేశవ తీర్థ స్వామి

'రామ దర్శన' సంపాదకులు, పిడుగురాళ్ల పోస్టు, గుంటూరు జిల్లా.

భక్తి (స్వరూపము, విధములు); రమణ మహర్షి; రామకృష్ణ పరమహంస; రామమోహన రాయలు.

కొ. స. మూర్తి. — డాక్టరు కొత్త సచ్చిదానందమూర్తి

ఫిలాసఫీ ప్రొఫెసర్, ఆంధ్రా యూనివర్సిటీ, వాల్తేరు.

సమీక్ష; అచింత్య భేదాభేద వాదము; అజాత శత్రువు; అద్వయ వాదము; అభివాస్తవికతా వాదము; అనాత్మవాదము; అనిరుద్ధుడు; అనేకాంత వాదము (జైనులది); అన్నం

భట్టు; అరబ్బీ దర్శనము; అరిష్టనేమి; అలెగ్జాండర్, శామ్యుయల్; అవెనేరియస్, రిచర్డ్; అశ్వపతి (కైకేయుడు); ఆరంభవాదము: ఆర్ఫిక్ మతము; ఈజిప్టు మతము; ఉత్పలాచార్యుడు; ఉపాసన; ఉమాస్వాతి; ఊనమునో, మిగ్యుయల్ డి; ఎలాసియన్ గుహ్య ప్రక్రియలు; కబీర్; కాంట్ దర్శనము (కొంత భాగము); కుంద కుందాచార్యుడు; కుమారలాతుడు; గుణభద్రుడు; గుణరత్నుడు; గ్రీన్, థామస్ హిల్; చరిత్ర దర్శనము; జీవము లేదా ప్రాణము (కొంత భాగము); జీవుడు; దివ్యప్రేరణ; నాథముని; పాస్కల్, బ్లెయిజ్; యామునాచార్యులు; వివర్త వాదము.

కోహెన్. — డాక్టరు సైమన్ కోహెన్
హీబ్రూ యూనియన్ కాలేజ్, జ్యూయిష్ ఇన్స్టిట్యూట్ ఆఫ్ రెలిజన్, క్లిఫ్టన్ అవెన్యూ; సిన్సినాటి, ఓహియో.
హీబ్రూ మతము.

కౌసల్యాయన్. — శ్రీ ఆనంద కౌసల్యాయన్
హిందీ నగర్, వార్ధా.
బౌద్ధమతము – అభ్యుదయ, పతనములు; బౌద్ధమతము – దార్శనిక సంప్రదాయములు.

క్రూస్. — ప్రొఫెసర్ కార్నీలియస్ క్రూస్
ఫిలాసఫీ డిపార్ట్ మెంట్, వెస్లేయన్ యూనివర్సిటీ, మిడిల్ టౌన్, కనెక్టికట్.
ల్యాటిన్ అమెరికా దర్శనము.

గార్నెట్. — ప్రొఫెసర్ ఎ. సి. గార్నెట్
ఫిలాసఫీ డిపార్ట్ మెంట్, విస్కాన్సిన్ యూనివర్సిటీ, మాడిసన్.
సాధుత.

గోపదేవ్. — పండిత గోపదేవ్
ఆర్యసమాజము, కూచిపూడి, (వయా) తెనాలి.
న్యాయము; వైశేషిక దర్శనము.

ఘనానంద. — స్వామీ ఘనానంద
శ్రీ రామకృష్ణ - వేదాంత సెంటర్, 68, డ్యూక్స్ అవెన్యూ, మస్వెల్ హిల్, లండన్.
హిందూమత పరిణామము.

చిరంతనానంద. — స్వామీ చిరంతనానంద
113, ఆదియప్ప నాయక్ స్ట్రీట్, జార్జిటౌను, మద్రాసు-1.
ఆత్మ.

చౌదరి. — డాక్టరు పి. జె. చౌదరి
లేట్ ప్రొఫెసర్ ఆవ్ ఫిలాసఫీ, ప్రెసిడెన్సీ కాలేజ్, కలకత్తా.
జ్ఞాన మీమాంస.

ఛటర్జీ. — ప్రొఫెసర్ ఎస్. సి. ఛటర్జీ, ఎమ్.ఏ., పిఎచ్.డి.
రిటైర్డ్ హెడ్, ఫిలాసఫీ డిపార్ట్ మెంట్, కలకత్తా యూనివర్సిటీ, కలకత్తా.
యోగ దర్శనము; సాంఖ్య దర్శనము.

జ. మా. శర్మ. — శ్రీ జమ్మలమడక మాధవరామశర్మ, విద్యాప్రవీణ

సంస్కృత పండితులు, ఆంధ్రా క్రిస్టియన్ కాలేజ్, గుంటూరు.

కాశ్మీర శైవము; తంత్రములు.

జి. ఆర్. జి. మూర్. — ప్రొఫెసర్ జి. ఆర్. జి. మూర్

వార్డెన్, మెర్టన్ కాలేజ్, ఆక్స్‌ఫర్డ్

అరిస్టోటిల్.

జి. సుం. రా. — శ్రీ జి. సుందరరామయ్య

ట్యూటర్, ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, ఆంధ్రా యూనివర్సిటీ, వాల్తేరు.

కాంట్ దర్శనము (కొంత భాగము); బౌద్ధిక వాదము

జీన్ వాల్. — ప్రొఫెసర్ జీన్ వాల్

ప్రొఫెసర్, లా సోర్ బోన్ (విశ్వవిద్యాలయము), పారిస్

అస్తిత్వ వాదము.

జె. ఎల్ (యల్). బ్లౌ. — ప్రొఫెసర్ జోసెఫ్ ఎల్. బ్లౌ

కొలంబియా యూనివర్సిటీ, న్యూయార్క్.

అమెరికా దర్శన శాస్త్రము; వ్యావహారిక సత్తావాదము.

జె. కౌప్. — డాక్టరు జూలియస్ కౌప్, ఓ.ఎఫ్.ఎమ్.

ప్రొఫెసర్ ఆవ్ డాగ్మాటిక్స్, వెస్టర్న్ స్టర్, పాడర్ బారన్ (వెస్ట్ జర్మనీ).

బొనవెంచర్, జాన్ ఫిడాన్జా.

జె. నా. మూర్తి. — శ్రీ జె. ఎస్. ఆర్. ఎల్. నారాయణమూర్తి, ఎమ్.ఏ.

కొంతకాలం ఉపసంగ్రాహకులు, తెలుగు భాషా సమితి,

లెక్చరర్, ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, ఆంధ్ర యూనివర్సిటీ, వాల్తేరు.

అనుమానము; అనేకేశ్వర వాదము; అమిదా మతము (అమితాభమతము); అల్ కిండి (అల్ కిండియన్); అల్ ఘజాలీ; అల్ ఫారాబీ; అవిసెన; అవిసెబ్రాన్; అవ్యక్త చైతన్య దర్శనము; అంతరజ్ఞాన వాదము; ఆలోచన నియమములు; ఆశావాదము (సర్వశ్రేయోవాదము); ఇస్లాం మతము (మహమ్మదీయ మతము); ఈశ్వర భావము; ఎవరోయీజ్; ఏకేశ్వర వాదము; కార్నాప్, రుడోల్ఫ్; కృష్ణమూర్తి, జిడ్డు; క్రోచే, బెనెడట్టో; జీవాత్మ పారంపర్యోత్పత్తివాదము; జేమ్స్, విలియమ్; జ్ఞానమతము; టావో మతము; తాదాత్మ్య దర్శనము; నియమము, నైతిక; నిర్ణయము; నిషేధము; నీట్షె, ఫ్రీడ్‌రిక్ విల్హెల్మ్; న్యాయ ప్రయోగ రూపములు; పియానో, జూసెపి; పృథక్కరణము; సాధారణీకరణము; పోర్ట్ రాయలిస్టులు; ప్యూరిటన్ మతము; ప్రయోజన వాదము (కొంత భాగము); ప్లోటినస్; ఫోయెర్ బాఖ్, లుడ్విగ్ ఆండ్రియస్; బార్త్, కార్ల్; బాహ్యార్థ సమర్పణ వాదము; బాహ్యార్థానుమేయ వాదము; బుద్ధి సర్వస్వ వాదము; బెర్డ్యయేవ్, నికొలాయ్ అలెగ్జాండ్రోవిచ్; బ్రన్ష్వీగ్, లియోన్; బ్రాడ్, చార్లీ డన్‌బార్; భావనాత్మక దర్శనము; మనఃపరాగ సిద్ధాంతము; మనశ్శరీర సాహచర్య వాదము; మనస్సు - భౌతిక ద్రవ్యము; మని మతము; మనోద్రవ్య సిద్ధాంతము; మరిటాన్, జాక్; మాజ్ద మతము; మిత్రమతము; మిల్ పద్ధతులు; మూర్, జార్జి ఎడ్వర్డ్; మైనాంగ్, ఎలెగ్జియస్; మోర్గన్, లాయిడ్; రైఖెన్ బాఖ్, హాన్స్; లూదర్, మార్టిన్; లొమ్‌బార్డ్, పీటర్; వికాశనము;

విశ్లేషణము, సంయోజనము; వ్యక్తి ప్రధానవాదము; శ్రద్ధాదర్శనము; సామస మతము; షెలర్, మాక్స్ ఫెర్డినాండ్; షోపెన్ హోవర్, ఆర్థర్; సంకల్ప వాదము; సత్తాశాస్త్రవాదము; స్టోయిక్కులు - స్టోయిక్ దర్శనము; స్నేహితుల సంఘము; హార్ట్‌మన్, నికొలాయ్; హుసెర్ల్, ఎడ్మండ్; హేత్వాభాసలు (పాశ్చాత్య తర్క శాస్త్రములో).

జెనీ ఫిలిప్స్. డాక్టరు జెనీ ఫిలిప్స్
బాస్టన్ యూనివర్సిటీ, బాస్టన్.
విద్యాశిక్షణ దర్శనములు.

టాన్-యున్-షాన్. ప్రొఫెసర్ టాన్-యున్-షాన్
ప్రొఫెసర్ అండ్ ప్రిన్సిపాల్, విశ్వభారతి చీనా భవన్, శాంతినికేతన్.
చైనీయ దర్శనము.

డివాటియా. మిస్ ఎస్. డివాటియా, ఎమ్.ఏ. (కేంబ్రిడ్జి)
రీడర్ ఇన్ ఫిలాసఫీ, ఎమ్. ఎస్. యూనివర్సిటీ, బరోడా.
రెనె డేకార్ట్ (కొంత భాగము); లైబ్నిట్స్.

తాతాచార్య శ్రీమాన్ డి. టి. తాతాచార్య, శిరోమణి, ఎమ్. ఓ. ఎల్.
కొంతకాలం ప్రొఫెసర్, తిరుపతి ప్రాచ్య సంస్థ,
కొంతకాలం శ్రీ వైష్ణవ యూనివర్సిటీ, బృందావన్ (యు.పి.).
మీమాంస.

తివారీ. డాక్టరు బ్రజ్ గోపాల్ తివారీ, ఎమ్.ఏ., ఎల్.టి., ఎల్ఎల్.బి., పిఎచ్.డి., డి.లిట్.
కొంతకాలం ప్రొఫెసర్ అండ్ హెడ్, ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్,
ఆగ్రా కాలేజ్, ఆగ్రా; రీడర్, జబల్‌పూర్ యూనివర్సిటీ.
భేద భావము - దాని విమర్శ; మిథ్యాత్వము.

తె. వి. శ్రీ తెన్నేటి విశ్వనాథం, ఎం.ఏ., ఎం.ఎల్.ఏ.
మాజీ ఆర్థిక మంత్రి, ఆంధ్ర రాష్ట్రము, విశాఖపట్టణము.
గాంధీ దర్శనము.

త్సానాఫ్. ప్రొఫెసర్ రడోస్లావ్ ఏ. త్సానావ్
ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, రైస్ యూనివర్సిటీ, హూస్టన్, టెక్సాస్.
భావ వాదము.

దావార్. ప్రొఫెసర్ ఫిరోజ్ సి. దావార్, ఎమ్.ఏ., ఎల్ఎల్.బి., బి.ఇ.ఎస్. (రిటైర్డ్)
హెడ్, ఇంగ్లిష్ డిపార్టుమెంట్, ఎల్. డి. ఆర్ట్సు కాలేజ్, అహమ్మదాబాద్.
జొరాష్ట్రియన్ మతము.

ప. పూ. ఆచార్య శ్రీ పళ్లె పూర్ణప్రజ్ఞాచార్యులు, శతావధాని, మహోపాధ్యాయ, కవిశేఖర
రిటైర్డు పండితులు, హిందూ కాలేజ్, గుంటూరు.
ద్వైత వేదాంతము.

పి. చెం. సు.	కుమారి పి. చెంచుసుబ్బమ్మ, ఎమ్.ఏ., శిరోమణి లెక్చరర్, వి. ఆర్. కాలేజి, నెల్లూరు. ఆజీవికులు; ఆర్యదేవుడు; కుమారిలభట్టు; క్షేమరాజు; గౌడపాదులు; చరకుడు; చార్వాకులు; చిత్సుఖాచార్యులు; జీవన్ముక్తుడు; దిఙ్నాగుని న్యాయశాస్త్రము; నాగసేనుడు; నీతిశాస్త్రము – జైన, బౌద్ధ; పరిణామ వాదము (కొంత భాగము); పాశుపతులు; ప్రత్యభిజ్ఞ లేదా కాశ్మీర శైవమతము; ప్రభాకరుడు; భర్తృహరి, భారతీతీర్థులు; మండన మిశ్రుడు; వజ్రయానము; విద్యారణ్యులు; వైష్ణవ మతము; సత్కార్యవాదము.
పి. న. రావు.	డాక్టరు పి. నాగరాజారావు, డి.లిట్. ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, కర్నాటక్ కాలేజ్, ధార్వార్ (ప్రస్తుతం మెర్కారాలో). అధికారము; అభినవగుప్తుడు; అవతారములు; చైతన్యుడు; నారదుడు; బసవుడు; యోగములు.
పీటర్(,) హెన్నిసీ.	ఫాదర్ పీటర్ హెన్నిసీ, ఎస్.జె. డి నోబిలి కాలేజ్, పూనా-6. అలెగ్జాండ్రియా దర్శనము; ఆన్‌సెల్మ్, సెంట్.
ప్రసాద్.	డాక్టరు రాజేంద్ర ప్రసాద్, పిఎచ్.డి. (మిషిగన్) ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, పాట్నా కాలేజ్, పాట్నా. తర్కము, అరిస్టాటిలీయ; తర్కము, గణిత శాస్త్రాత్మక; వైధ తర్కము.
బలరామమూర్తి.	శ్రీ ఏటుకూరి బలరామమూర్తి సహాయ సంపాదకులు, 'విశాలాంధ్ర', విజయవాడ. రష్యన్ దర్శన శాస్త్రము.
బెంపొరాడ్.	శ్రీ జాక్ బెంపొరాడ్ హీబ్రూ యూనియన్ కాలేజ్, సిన్సినాటి, ఓహియో. యూదీయ దర్శనము.
బెనర్జీ.	శ్రీ కాళీ కృష్ణ బెనర్జీ రీడర్ ఇన్ ఫిలాసఫీ, జాదవపూర్ యూనివర్సిటీ, జాదవపూర్, కలకత్తా. నీతి శాస్త్రము; నీతి శాస్త్రము – గ్రీకు, రోమను; నీతి శాస్త్రము, నవీన.
బొ. శ్రీ.	శ్రీమాన్ బొమ్మకంటి శ్రీనివాసాచార్యులు సహాయ సంగ్రాహకులు, తెలుగు భాషా సమితి, మద్రాసు. అప్పయ్య దీక్షితులు; అర్థవాదము; అవిద్య; దయానంద సరస్వతి; రామతీర్థస్వామి; సిసిరో, మార్కస్ టల్లియస్.
భ. కృ.	డాక్టరు భద్రిరాజు కృష్ణమూర్తి, పిఎచ్.డి. (కాలిఫోర్నియా) ప్రొఫెసర్, భాషాశాస్త్ర విభాగము, ఉస్మానియా యూనివర్సిటీ, హైదరాబాద్. భాషా దర్శనము.

భట్టాచార్య. శ్రీ శివజీవన్ భట్టాచార్య
ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, సాగర్ యూనివర్సిటీ, సాగర్ (మధ్యప్రదేశ్).
రసెల్, బెర్ట్రాండ్ ఆర్థర్ విలియమ్; విట్‌గెన్‌స్టైన్ దర్శనము.

మన్త్రాణీ. ప్రొఫెసర్ జి. ఎన్. మన్త్రాణీ, ఎమ్.ఏ., (కాంటబ్), డిప్. ఎడ్. (లండన్)
ఇస్మాయిల్ యూసఫ్స్ కాలేజ్, జోగేశ్వరి, బొంబాయి.
స్పినోజా, బరూక్, లేదా బెనడిక్టస్ దె.

మహదేవన్. ప్రొఫెసర్ టి. ఎమ్. పి. మహాదేవన్, ఎమ్.ఏ., పి.ఎచ్.డి.
ప్రొఫెసర్ అండ్ హెడ్, ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, మద్రాసు యూనివర్సిటీ.
నీతి శాస్త్రము, భారతీయ; మాయ.

మెక్‌క్వేరీ(రి). శ్రీ జాన్ మెక్‌క్వేరీ
లెక్చరర్ ఇన్ సిస్టమెటిక్ థియోలజీ, గ్లాస్గో యూనివర్సిటీ.
కియెర్కెగార్డ్; యాస్పర్స్, కార్ల్; హైడెగ్గర్.

మెహతా. డాక్టరు మోహన్‌లాల్ మెహతా, ఎమ్.ఏ., పిఎచ్.డి.
కౌన్సెలర్, బ్యూరో ఆవ్ వొకేషనల్ గైడెన్స్, బికనీర్.
జైన దర్శనము.

మే. వ. న. శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వరాహ నరసింహస్వామి
సంగ్రాహకులు, తెలుగు విజ్ఞాన సర్వస్వము, వాల్తేరు.
అజిత కేశ కంబళి; అతి లౌకిక సంఘటనలు; అద్వైతము; అపౌరుషేయత; అమలానందుడు; అరవిందుడు; అలారకాలమ; అశ్వఘోషుడు; ఆగమములు; ఆనందగిరి; ఆనంద మీమాంస; ఆపస్తంబుడు; ఆర్త భాగుడు; ఆలయ విజ్ఞానము; ఆశ్మరథ్యుడు; ఆళ్వార్లు; ఉదయనుడు; ఉద్ధాలకుడు; ఉద్యోతకరుడు; ఉపవర్షుడు; ఉపాలి; ఉపాస్య దేవతా శ్రేష్ఠత్వవాదము; ఎపిక్యూరియన్ వాదము; ఔడులోమి; కకుద కాత్యాయనుడు; కణాదుడు; కపిలుడు; కమల శీలుడు; కాత్యాయనుడు; కాపాలికులు; కారణము - కారణత (కొంత భాగము); కాశకృత్స్నుడు; కేవలము, కేవల వాదము; గంగేశోపాధ్యాయుడు; గాయత్రి; గార్గి; గోవిందానందుడు; గౌతముడు; ఘోషకుడు; చంద్రకీర్తి; జనకుడు; జయంతుడు (జయంతభట్టు); జయతీర్థుడు; జాబాలి; జీవము లేదా ప్రాణము (కొంత భాగము); జైవలి; ఠాకుర్, రవీంద్రనాథ్; డార్విన్, చార్లెస్ రాబర్ట్; తపోనిష్ఠ; దాస్ గుప్తా, సురేంద్రనాథ్; దృశ్యశాస్త్రము; దేవయానము; దేశము, కాలము; ద్రమిడాచార్యులు; ద్రవ్యము; ధర్మరాజు; ధ్యాన బౌద్ధమతము; ధ్యానము; నమ్మాళ్వార్; నానక్; నామరూపములు; నామవాదము; నియతి వాదము; న్యాసము; పంచశిఖాచార్యుడు; పంచీకరణము; పదార్థములు; పద్మపాదుడు; పరతః, స్వతః ప్రామాణ్యములు; పరమాణు వాదము (ప్రాచ్య; ప్రతీచ్య); పరమార్థము; పరలోక శాస్త్రము; పరిణామ వాదము (కొంత భాగము); పార్థసారథిమిశ్రుడు; పార్శ్వనాథుడు; పితృయానము; పిప్పలాదుడు; పురాగాథా శాస్త్రము; పురుషార్థములు; పురుషార్థ శాస్త్రము; ప్రకాశాత్మ; ప్రకాశానందుడు; ప్రజాపతి; ప్రతర్దనుడు; ప్రత్యయము; ప్రత్యయ వాదము; ప్రమాణములు; ప్రయోజన వాదము (కొంత భాగము); ప్రశస్తపాదుడు; ప్రేత సంసర్గ వాదము; బాదరాయణుడు; బుద్ధఘోషుడు; బృహస్పతి;

బోధాయనుడు; బ్రాహ్మణములు; బ్రూనో, జోర్డానో; భర్తృప్రపంచుడు; భర్తృ
మిత్రుడు; భాగవత మతము; భారుచి; భాస్కరుడు; భోజరాజు; భౌతికవాదము;
మంజుశ్రీ; మణిభద్రుడు; మత సంస్కరణోద్యమము; మధ్యవర్తిత్వము; మహావీరుడు;
మాఠరుడు; మాధ్యమిక సిద్ధాంతము; మార్సెల్, గేబ్రియల్; మాహేశ్వరులు;
మేధాతిథి; మైత్రేయనాథుడు; మౌద్గల్యుడు; యజ్ఞము; యశోమిత్రుడు; యాజ్ఞ
వల్క్యుడు; యాదవప్రకాశుడు; రంగరామానుజులు; రసేశ్వర దర్శనము; రామానుజా
చార్యులు; రాయ్ దర్శనము; రూసో, జె. జె.; లోక సంగ్రహము; వర్ణ వ్యవస్థ;
వాక్కు; వాత్సీపుత్రుడు; వాత్స్యాయనుడు; విగ్రహారాధన; విజ్ఞాన భిక్షువు;
వివేకానందుడు; విశిష్టాద్వైతము (కొంత భాగము); వైజ్ఞానికదర్శనము; వైజ్ఞానిక
పద్ధతి; శబ్ద బ్రహ్మవాదము; శ్రుతి ప్రామాణ్యము; షడ్విధ తాత్పర్య లింగములు;
సంకల్ప స్వేచ్ఛ (కొంత భాగము); సన్న్యాసి మఠ సంస్థ; సాపేక్షతా వాదము;
సామాన్యములు; సార్త్రె, జీఁపాల్; సిక్కుమతము; సుఖావతి; సృష్టి; స్ఫోటవాదము;
స్వర్గ - నరకములు; హిరణ్యగర్భుడు.

మో. స.   పద్మభూషణ మోటూరి సత్యనారాయణ, ఎం. పి.
కార్యదర్శి, తెలుగు భాషా సమితి; మాజీ కార్యదర్శి,
దక్షిణ భారత హిందీ ప్రచార సభ, మద్రాసు.
నింబార్కుడు; వల్లభాచార్యులు.

రామ్‌సే.   ప్రొఫెసర్ ఐ. టి. రామ్‌సే
నొల్లోత్ ప్రొఫెసర్ ఆవ్ క్రిస్టియన్ ఫిలాసఫీ, ఓరియల్ కాలేజ్, ఆక్స్‌ఫర్డ్.
క్రైస్తు, జీసస్; పాపము; పాపము, మోక్షము.

రామ్ స్పర్జర్.   డాక్టరు ఆల్బర్ట్ జి. రామ్‌స్పర్జర్
ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, విస్కాన్సిన్ యూనివర్సిటీ, మాడిసన్.
బర్క్లీ, జార్జి; లాక్, జాన్; హ్యూమ్, డేవిడ్;

వరదాచారి.   డాక్టరు కె. సి. వరదాచార్య, ఎమ్.ఏ., పిఎచ్. డి.
రీడర్, ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, శ్రీ వేంకటేశ్వర యూనివర్సిటీ, తిరుపతి.
విశిష్టాద్వైతము (కొంత భాగము).

వాన్ మీటర్ ఏమ్స్.   ప్రొఫెసర్ వాన్ మీటర్ ఏమ్స్
ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్ సిన్సినాటి యూనివర్సిటీ, సిన్సినాటి, ఓహైయో.
సౌందర్యభావము.

వార్నర్ విక్.   ప్రొఫెసర్ వార్నర్ విక్
డిపార్ట్‌మెంట్ ఆవ్ ఫిలాసఫీ, చికాగో యూనివర్సిటీ, చికాగో.
అతిభౌతిక శాస్త్రము; గ్రీకు దర్శనము.

వాలీ ఉద్దీన్.   ప్రొఫెసర్ మీర్ వాలీ ఉద్దీన్, ఎమ్. ఏ., పిఎచ్.డి. (లండన్), బార్-ఎట్-లా.
రిటైర్డు ప్రొఫెసర్, ఫిలాసఫీ డిపార్టుమెంట్, ఉస్మానియా యూనివర్సిటీ,
హైదరాబాదు.
ఇస్లాం దర్శనము.

వాహీదుద్దీన్ — డాక్టరు ఎస్. వాహీదుద్దీన్, పిఎచ్.డి. (మార్బర్గ్)
ప్రొఫెసర్, ఫిలాసఫీ డిపార్ట్‌మెంట్, ఉస్మానియా యూనివర్సిటీ, హైదరాబాదు (ఆంధ్రప్రదేశ్).
హెగెల్.

వి. నా. శాస్త్రి. — శ్రీ వి. నాగేశ్వర శాస్త్రి, ఎం. ఏ.
భారత ప్రభుత్వ రీసర్చ్ స్కాలర్, ఫిలాసఫీ డిపార్టుమెంట్, ఆంధ్రా యూనివర్సిటీ, వాల్తేరు.
రెనె డేకార్ట్ (కొంత భాగము).

వీర్‌హౌస్. — ఫాదర్ జె. వీర్‌హౌస్, అండ్ ఫాదర్ ఎచ్. స్టాఫ్నర్
డి నోబిలీ కాలేజ్, పూనా-6.
చర్చిపితల దర్శనము.

వెంకటరామన్. — ప్రొఫెసర్ ఎస్. వేంకటరామన్, ఎం. ఎల్.,
హెడ్, లా డిపార్టుమెంట్; ప్రిన్సిపాల్, యూనివర్సిటీ కాలేజీలు, ఆంధ్రా యూనివర్సిటీ.
ధర్మ దర్శనము; మనువు.

వెం. సూ. — డాక్టరు వెంపటి సూర్యనారాయణ
తెనాలి.
వినోబా దర్శనము – సర్వోదయము.

వైన్‌బర్గ్. — ప్రొఫెసర్ జూలియస్ ఆర్. వైన్‌బర్గ్
ఫిలాసఫీ డిపార్టుమెంట్, విస్కాన్సిన్ యూనివర్సిటీ, మాడిసన్.
తార్కిక ప్రత్యక్ష జ్ఞాన ప్రాధాన్య వాదము.

ష్నీవిండ్. — డాక్టరు జెరోమ్ ష్నీవిండ్
డిపార్టుమెంట్ ఆవ్ ఫిలాసఫీ, చికాగో యూనివర్సిటీ
బ్రాడ్లీ, ఫ్రాన్సిస్ హెర్బర్ట్.

సరస్వతి. — డాక్టరు శ్రీమతి సరస్వతీ చెన్నకేశవన్, ఎం.ఏ., పిఎచ్.డి.
కొంతకాలం అసిస్టెంట్ ప్రొఫెసర్, ఇల్లినాయి యూనివర్సిటీ.
అసిస్టెంట్ ప్రొఫెసర్ ఆవ్ ఫిలాసఫీ, పచ్చియప్పాస్ కాలేజ్, మద్రాసు.
కర్మసిద్ధాంతము; రాధాకృష్ణన్ దర్శనము; వీరశైవము; శాక్తేయము.

సాంకృత్యాయన్(న). — మహాపండిత శ్రీ రాహుల్ సాంకృత్యాయన,
హాపీ వ్యాలీ, ముస్సోరీ.
అసంగుడు; దిఙ్నాగుడు; ధర్మకీర్తి; నాగార్జునుడు; వసుబంధువు.

సి.పి.ఆర్.అయ్యర్. — సర్. సి. పి. రామస్వామి అయ్యర్
(మాజీ వైస్ ఛాన్సెలర్, కాశీ, అన్నామలై విశ్వవిద్యాలయములు)
"డిలెస్లీ", ఉదకమండలము.
భగవద్గీత.

సోలమన్. మిస్ ఇ. ఎ. సోలమన్, ఎమ్.ఎ., పిఎచ్.డి.
అసిస్టెంట్ డైరెక్టర్, బి. జె. ఇన్‌స్టిట్యూట్ ఆవ్ లెర్నింగ్ అండ్ రీసెర్చ్,
భద్ర, అహమ్మదాబాద్.
తర్కము, బ్రాహ్మణ, బౌద్ధ, జైన.

సొరయ్యా. ఫాదర్ ఎస్. సొరయ్యా, పి. ఎచ్‌డి. (గ్రెగోరియన్)
సేక్రెడ్ హార్ట్ కాలేజ్, షెంబగన్నూర్, మధుర జిల్లా.
క్రైస్తవమతము.

(జె. ఎ.) హనీవెల్. జె. ఎ. హనీవెల్
కొంతకాలం ఫుల్ బ్రైట్ రీసర్చర్, ఆంధ్ర యూనివర్సిటీ, వాల్తేరు.
రీసర్చ్ స్కాలర్, చికాగో యూనివర్సిటీ, చికాగో.
డ్యూయీ, జాన్; ప్లేటో; సాంతియానా, జార్జి.

హుల్యాల్‌కర్. ప్రొఫెసర్ ఎచ్. జి. హుల్యాల్కర్, ఎమ్.ఎ. (లండన్)
ప్రిన్సిపాల్, శ్రీ పరశురామ్ భా కాలేజ్, పూనా.
సాక్షాత్కారము.

హెండర్‌సన్. శ్రీ కె. డి. డి. హెండర్సన్, ఎం.ఎ. (ఆక్స్‌ఫర్డు), ఒ.బి.ఇ.
సెక్రెటరీ, స్పాల్డింగ్ ట్రస్ట్, ఆక్స్‌ఫర్డు.
గ్రీస్, రోమ్ దేశముల మతములు.

విషయానుక్రమణిక

			పుట
దర్శన సమీక్ష			
దర్శన స్వరూప స్వభావములు	....	....	25
దర్శన పద్ధతులు	....	....	32
దర్శన శాస్త్రోపయోగము	....	....	38
వివిధ దార్శనిక చింతనలు - దర్శన శాఖలు	....	....	43
భారతీయ దర్శనము	....	....	54
వైదిక దర్శనము	....	....	54
లోకాయత దర్శనము	....	....	67
తీర్థంకర దర్శనములు	....	....	78
జైన దర్శనము	....	....	86
బౌద్ధ దర్శనము	....	....	91
భగవద్గీత	....	....	103
షడ్దర్శనములు	....	....	108
i. న్యాయదర్శనము	....	....	110
ii. వైశేషిక దర్శనము	....	....	112
iii. సాంఖ్య దర్శనము	....	....	114
iv. యోగ దర్శనము	....	....	118
v. మీమాంసా దర్శనము	....	....	120
vi. వేదాంత దర్శనము	....	....	125
వేదాంత ప్రస్థానములు	....	....	130
i. అద్వైతము	....	....	130
ii. విశిష్టాద్వైతము	....	....	138
iii. ద్వైతము	....	....	142
iv. ఇతర వేదాంతరాద్ధాంతములు	....	....	146
v. వైష్ణవ వేదాంతములు	....	....	151

			పుట
ఆధునిక భారతీయ దర్శనము	....	....	153
చైనీయ దర్శనము	....	....	162
కన్‌ఫ్యూసియస్ దర్శనము	....	....	163
టావో దర్శనము	....	....	168
మోట్జూ దర్శనము	....	....	174
చైనీయ బౌద్ధ దర్శనము	....	....	177
ఫాఛియా	....	....	187
పాశ్చాత్య దర్శనము	....	....	190
గ్రీక్ దర్శనము	....	....	190
క్రైస్తవ దర్శనము	....	....	193
యూదీయ దర్శనము	....	....	195
అరబ్ దర్శనము	....	....	196
ఆధునిక యూరోపీయ దర్శనము	....	....	201
మతసమీక్ష	....	....	205
అకారాది వివరణము	....	....	225-782
సూచి	....	....	783
పారిభాషిక పదసూచి	....	....	805
i. తెలుగు-ఆంగ్లము	....	....	805
ii. ఆంగ్లము-తెలుగు	....	....	816
అధ్యేయ గ్రంథ పట్టిక	....	....	827
కృతజ్ఞత	....	....	843

దర్శనములు - మతములు

సమీక్ష

ప్రొఫెసర్ కొత్త సచ్చిదానందమూర్తి

సమర్పణము

తత్త్వశాస్త్ర పారంగతులు
ఆధునిక ఋషి పుంగవులు

భారత రాష్ట్రపతి
డా॥ సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణన్ గారికి

భక్తి పురస్సరముగ
సమర్పితము

*

తెలుగు భాషా సమితి

రాష్ట్రపతి నిలయము
23 – 7 – 1963

శోభకృత్-శ్రావణ శుద్ధ తదియ
హైదరాబాదు

PRCLU.
IST.

డా॥ సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణన్
"ఆత్మరతి రాత్మక్రీడః క్రియావా [illegible] బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః"

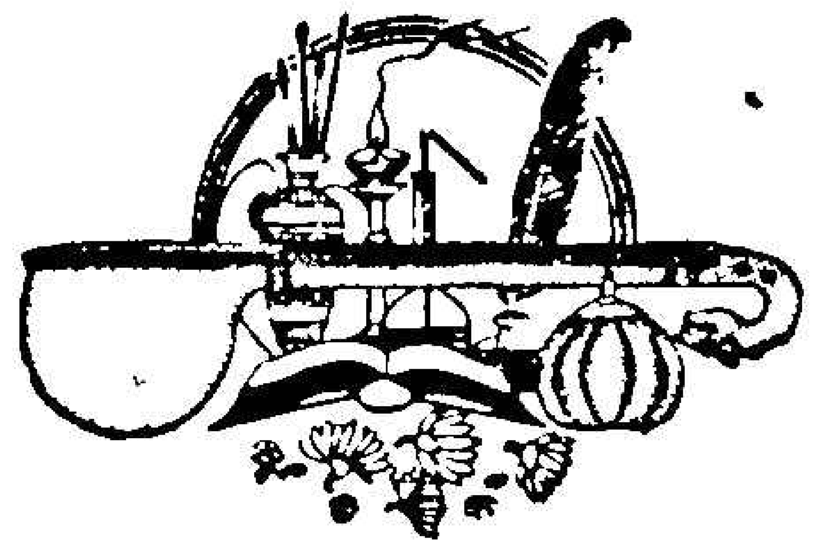

దర్శన సమీక్ష

దర్శన స్వరూప స్వభావములు

మానవుడు సాధారణముగా తన జీవితమును గురించి ప్రపంచమును గురించి పరిశీలన, ఆలోచన, లేదా చింతన చేయకుండ గడుపును. తన పరిస్థితినిగూర్చి గాని, బ్రతుకుచున్న విధానమును గూర్చి గాని సాధారణముగ ఆలోచింపడు. తన పూర్వగులు, సంఘము, సంస్కృతి ప్రవర్తింపచేసి సాంప్రదాయికముగా చేసిన లక్ష్యముల కొరకై పనిచేయుచు, తోటి వ్యక్తులు, సంఘము ఆమోదించు విధముగా నడుచుకొనవలె నని తనకు సుఖము, తృప్తి కలుగునట్లు చూచుకొనవలె నని, మనుష్యుడు మామూలుగా ప్రయత్నించును. అయితే వీటన్నిటికిని సమన్వయము పూర్తిగా జరుగదు ; వీటిమధ్య సంఘర్షణ ఏర్పడును. అప్పుడు కర్తవ్య నిశ్చయము చేసికొనుటకు ఆలోచన అవసర మగును. ‘ నే నెందుకు సంఘము గాని, తోటి మానవులు గాని ఆమోదించు విధానమునే అనుసరింపవలెను ? నా కెక్కువ సుఖము, తృప్తి కలుగునట్లు నే నెందుకు వర్తింపకూడదు ? లేదా నా సుఖమును, తృప్తిని త్యాగము చేసి సాధింపవలసిన లక్ష్యము ఏమైన ఉన్నదా ? ఉన్నచో అది నాకు గోచరము కావలసినదే ! ఇతర మనుష్యులకు - వారు పూర్వగులు కావచ్చును, సమకాలికులు కావచ్చును - తెలిసిన విషయము స్వయముగా నాకును బోధపడవలెను కదా ! అన్యులను, సంఘమును ప్రమాణముగా నే నెందుకు తీసికొనవలెను ? ’ ఇటువంటి ప్రశ్నలు ఒక విధమైన చింతనను రేకెత్తించును.

దార్శనిక సమస్యలు : ప్రపంచములో ఏదో ఒక విషయము గాని, సమస్త విశ్వమును గూర్చిన భావము గాని ఒక్కొక్కసారి మనకు కుతూహలమును, ఆశ్చర్యమును కలిగింపవచ్చును. ఉదాహరణమునకు ప్రపంచములో కన్పడుచున్న క్రమము, వ్యవస్థ మనకు ఆశ్చర్యకారణము కావచ్చును. మానవుని బుద్ధిబలము, హస్త కౌశలము - వీటిద్వారా అతడు సాధించిన నిర్వాహమును, అతడు తక్కిన జీవకోటిపైన, ప్రకృతిపైన పొందిన విజయమును, అతడు భావనాశక్తి (imagination) ద్వారా సృజించిన కవిత్వ శిల్ప సంగీతములను మననము చేయుటవలన మానవుని మహిమ, శ్రేష్ఠత్వము తెలిసి మన కాశ్చర్యము కలుగవచ్చును. అట్లే, ఇంత ఉత్కృష్టుడైన మానవుడు కూడ లోకములో కొంచెము కాలమే మను నని, అతడును తక్కిన పశు పక్షి వృక్షాదుల వలె మరణించు నని తెలిసికొన్నప్పుడు ‘ అతని పర్యవసాన మేమి ? గమ్యమేది ? అతని ఆలోచన, కృషి, ఆరాటము, ఉద్వేగము ఇవన్నియు మరణాంతము లేనా ? లేదా అతనిలో ఏదైన శాశ్వతత్వము కల్గిన సారవస్తువు ఉన్నదా ? మానవ జీవితమునకు ఒక అర్థము, ప్రయోజనము ఉన్నవా ? ’ ఇటువంటి విచికిత్స మానవుని గురించి, లేదా ఏదైన వస్తువును గురించి, సంఘటనను గురించి ప్రారంభింపవచ్చును. లేదా యావత్తు ప్రపంచమునే ఇట్టి విచికిత్సకు విషయముగా చేయవచ్చును.

మానవుల, వస్తువుల స్వరూప స్వభావములను గురించి, వాటి ప్రవృత్తి, కర్మ, కార్యములను గురించి, వీటన్నిటి మధ్య గల సంబంధములను గురించి చాల సంగతులు ప్రత్యక్షముగను, దానిపై ఆధారపడిన అనుమానముల (inferences) ద్వారాను తెలిసికొనవచ్చును. ఈ అనుమానములను రుజువు చేసికొనవచ్చును. కాని వీటిని గురించి వేయుటకు వీలైన అనేక ప్రశ్నలకు, కలుగు సందేహములకు ప్రత్యక్షముపైన గాని, అనుమానముపైన గాని ఆధారపడినచో సమాధానములు దొరుకవు. అప్పుడు క్రమబద్ధముగా, ఊహా చోదితుడై భావనా శక్తి సహాయముతో మానవుడు చింతన చేయవచ్చును. అప్పుడు 'అసలు తెలిసికొనుట అనగా ఏమి ? జ్ఞాన స్వరూపము ఎట్టిది? దేనిపై అది ఆధారపడి ఉన్నది ? ఎట్లు కల్గుచున్నది? జ్ఞానమును జ్ఞాన మని పరీక్షించి తేల్చుకొనుట ఎట్లు ?' ఇటువంటి సమస్యలు ఏర్పడును. అట్లే లక్ష్యములను, విలువలను గురించి, కార్యాచరణ రీతులను గురించి, కర్తవ్యమును గురించి సమస్యలు తోచవచ్చును. లక్ష్యములు, విలువలు, మంచి, చెడుగు, కర్తవ్యము, అకర్తవ్యము, శాశ్వతము, అశాశ్వతము, వస్తువు, అవస్తువు, సత్యము, అసత్యము, యథార్థము, అయథార్థము - మొదలైన మాటలను ఉపయోగించుచు చేయబడిన ప్రతిపాదనలను, వాక్యములను గురించి మీమాంస జరుగవచ్చును. 'ఈ మాటలు ఎట్లు వాడుకలోనికి వచ్చినవి ? ఇవి భావములపై ఆధారపడియున్నవి ; ఆ భావములకు ఏమైన ఆశ్రయములు ఉన్నవా ? అవి స్వతంత్రముగా, సహజముగా మానవ మస్తిష్కములో పుట్టినవా ?' అనెడు ఆలోచన కలుగవచ్చును. ఇట్లు భావములకు, అర్థమునకు, భాషకు గల పరస్పర సంబంధము, ఆలోచనకు, వ్యాపారమునకు,లక్ష్యములకు, ఆదర్శములకు, కృషికి గల పరస్పర సంబంధము సరళముగాను, సమస్యా రహితముగాను, పెద్దగా చింతన చేయ నక్కరలేని విషయములుగాను కన్పడవచ్చును. కాని వీటిని గురించి మననము చేసినచో వీటిలో ఎన్నియో చిక్కులు, సమస్యలు, లోతులు గోచరించును.

ఈ పై పేరాలలో సూచింపబడిన సమస్యల పరిష్కారమునకై జరుగు ఆలోచన విజ్ఞాన, మత, కవిత్వాదులలోని మానసిక వ్యాపారమునకు భిన్నము. ఇట్టిది 'దార్శనిక' చింతనకు దారి తీయును.

'దర్శన' నిర్వచనము : ఏదో యొక సంస్కృతికి చెందిన ఏదో యొక సంఘములో ఒకడైన మానవుడు పూర్వగులు, చుట్టునున్న వారు అనుసరించు విధానములనే అనుసరించుచు, వారివలెనే వారు సాధింప యత్నించుచున్న ప్రయోజనములకొరకే పాటుపడుచు లోకవ్యవహారము విమర్శింపకుండ, పరీక్షింపకుండ సాగించుట మానవులకు సాధారణముగ సహజము. ఏదో ఒక క్రొత్త భావము (ఉదా. అవధులు లేని విశ్వము ఒకటున్నది. అందు అనేక సాధ్యములకు, సాధనలకు తావున్నదను భావము), లేదా అనుదినము చేసినదే చేయుచు ఆవృత్తమగుచున్న జీవితము, అందులో అనివార్యముగ కల్గుచున్న జన్మ మృత్యు జరా వ్యాధులను, దుఃఖ దోషములను చూచుట, లేదా మనము సాధించుచున్నట్టి, చేయుచున్నట్టి వస్తువులు, కార్యములు నిరర్థకములు, నిష్ప్రయోజకములు అని అనుభూతమై, స్వయంసిద్ధముగా సంపూర్ణముగా సార్థకమైన, శివమైన వస్తువు ఉన్నదా అను అన్వేషణ, లేదా వస్తువులకు నిజమైన ఆధారము, కారణము, గమ్యము ఏది అను జిజ్ఞాస, లేదా విశ్వమునుగురించియో, అందులో ఏదో ఒక వస్తువును, వ్యక్తిని, లేదా సంఘటనను గురించిన ఆశ్చర్యము, లేదా మంచి జీవిత విధానమును అనుసరింపవలెనను ఆరాటమువలన మానవుడు తనను గూర్చియో, తన బాధ్యతలను, కర్తవ్యములను గూర్చియో ఆలోచించుట - వీటిలో ఏ ఒకటియైన కేవలము ప్రత్యక్షముపైన, అనుమానములపైన ఆధారపడని చింతనకు దారితీయవచ్చును. అది ఫలించి క్రమబద్ధమై సుసంగతమైన భావములలో పర్యవసించినప్పుడు 'దర్శనము' అనబడును. కొన్ని సన్నివేశములు, అనుభూతులు (ఉదా. అద్భుత,[1] ఉగ్ర,[2] దివ్య,[3] లేదా పవిత్ర[4] వస్తు సంబద్ధములు), ఉద్వేగములు

1. numinous. 2. tremendous. 3. divine. 4. sacred.

(ఉదా. భయము, ఆశ్చర్యము, విషాదము), సంఘర్షణలు జీవితమునకు లోకవ్యవహారమునకు ఆధారములైనకల్పనలను లేదా అభ్యుపగమములను (assumptions) గురించి సవిమర్శకముగా ఆలోచించుటకు ప్రేరేపింపవచ్చును. ఈ ఆలోచన, మననము సందేహమునకు, విచికిత్సకు దారితీయును. ఈ సందేహములను, ప్రశ్నలను ఉపశమనము చేయుటకు జరుగు చింతనమే దర్శనము. కొందరు వ్యక్తులలో ఈ చింతనకు నిశ్చిత పర్యవసానము రాదు. వారి సందేహములు తీరవు. ప్రత్యక్ష అనుమానములకు అందని దేదియు వారికి ఉండదు. లేదా అది వారికి శాశ్వత సందేహముగానే ఉండిపోవును: మరి కొందరిలో ఈ ధోరణి ఇంకను తీవ్రమై, ప్రత్యక్ష అనుమానములద్వారా గూడ నిశ్చిత జ్ఞానము అసాధ్య మని, ఏవో కొన్ని పునరుక్తి వాక్యములు (tautologous propositions- అవి ఏ రీతినైనను క్రొత్త జ్ఞానము నీయవు, యథార్థతను గురించి చెప్పలేవు) తప్ప, నిరూపించుటకు యోగ్యమైన, పూర్ణముగా సత్యములైన ప్రతిపాదనలు లేవను వాదముగా ఏర్పడును. ఇట్టి వారికి లోకవ్యవహారమునకు ఆధారమైన దృష్టికి భిన్నమైన మరొక దృష్టి ఏర్పడదు. అయితే వారు దానిని పరీక్షించి, విమర్శించి దాని అపర్యాప్తతను మాత్రము తెలిసికొనగలుగుదురు. మరికొందరు తమ మనన చింతనలను నిశ్చిత జ్ఞానము పొందిన దనుక కొనసాగింపగల్గితి మను తృప్తిని పొందినందున వారికి తమ ఆలోచన ఫలముగా విశ్వమును గురించిన, మానవుని, అతని కర్తవ్య బాధ్యతా లక్ష్యములను గురించిన మరొక దృష్టి ఏర్పడిన దని, అది నైసర్గిక వ్యావహారిక దృష్టి కంటె సమగ్రము, సంగతము అని విశ్వాసము కల్గును. ఇట్టి దృష్టులే 'దర్శనములు'*.

దర్శనముల ఆధారములు : దర్శనములు కేవల ప్రత్యక్ష అనుమానములపై ఆధారపడవు. అవి తర్కమును, ప్రత్యక్షమును ఉపయోగించినను, అంతర్దృష్టులను, ఆ యా అనుభవముల విశిష్ట వ్యాఖ్యలను, ఊహను, భావనా శక్తిని ఆలంబనముగా తీసికొనును. అయితే కొందరు తమ తమ దర్శనములు అనుభవముపైన, బుద్ధి (reason) పైన మాత్రమే పూర్తిగా ఆధారపడియున్న వని, అవి పూర్ణముగా హేతుబద్ధము లని అనుకొందురు. ఇతరులు ఇది ఒప్పుకొనరు. సమగ్ర సత్య దర్శనము కేవల బుద్ధిపైన ఆధారపడనక్కరలేదు. అది ప్రజ్ఞపైన, అంతర్దృష్టిపైన ఆధారపడవచ్చును. లేదా అది ప్రత్యేక సందర్భములలో - విశిష్ట ఉద్వేగములు కలిగినపుడు, అరుదైన అనుభూతులు తారసిల్లినప్పుడు-ఉద్భవించిన మనన ఫలితము కావచ్చును. అట్టిచో అది ప్రత్యక్షమునకు, అనుమానమునకు అందని విషయములను, విరుద్ధ విషయములను కూడ ప్రతిపాదింపవచ్చును. అయినప్పటికిని అదియు జ్ఞానమే. అయిన దాని స్వరూపము, తర్కము, పద్ధతి వ్యవహార జ్ఞాన, విజ్ఞానము (science) ల స్వరూపాదులకు భిన్నముగా నుండును. 'వీటి దృష్ట్యా దానిని రుజువు చేయుట కాని, దానిని అపహతము చేయ్యుట కాని కూడదు' అని కొందరి మతము. దీనికి విరుద్ధముగా 'దర్శనము ఎన్నటికిని జ్ఞానము కాజాలదు. అది కేవలము శ్రద్ధ (faith) మాత్రమే' అని కొందరి వాదము. జీవితమునకు లక్ష్య నిర్దేశము చేయుటకు విలువలను, ప్రమాణములను (standards) నిర్ణయము చేసి వాటి కనుగుణముగ ఒక గమ్యమునకు చేరునట్లు బ్రతుకుటకు, రిక్తత, నిర్వేదము, నిస్పృహలకు పాల్పడి జీవితము విచ్ఛిన్నము కాకుండ ఉండుటకు శ్రద్ధ అవసరము. విజ్ఞానము, ప్రత్యక్షము ఈ పనులను చేయలేవు. శ్రద్ధ భావరూపము, అసందిగ్ధము, సంస్థాపకము అగు నిష్ఠ. అది అభావాత్మకము, నాస్తి గర్భము, సంశయాత్మకము, నిషేధాత్మకము, సంహారకము కాదు. అయితే శ్రద్ధయొక్క నిజ స్వభావము నెరిగి, అది జ్ఞానము కాదని గ్రహించి, దానిని పరీక్షించి, విమర్శ

* ఫిలాసఫీ అను శబ్దము మొదట జ్ఞానప్రేమ, సత్యాన్వేషణ అను అర్థములలో గ్రీసులో ఉపయోగింపబడెను. క్రమముగా అది విశాలము, గంభీరము ఆయెను. ప్రస్తుతము దానిని ఇక్కడ 'దర్శనము'ను వివరించినరీతిగానే వివరించి అర్థము చేసికొనవచ్చును.

యుతముగా స్వీకరించి, దాని ఆధారములను, కల్పనలను తెలిసికొని, దానిని గ్రహించినప్పుడు, అవి యథార్థములు కావని నిరూపితమైనపుడు వాటిని పరిత్యజించి, పునర్మనన చింతనల ద్వారా, అనుభూతుల వ్యాఖ్యాన విశ్లేషణల ద్వారా నూతన విధమైన శ్రద్ధను నిర్మించుటకు సిద్ధముగ ఉన్నప్పుడు మాత్రమే శ్రద్ధ నిజముగా దర్శన మగును. జ్ఞాన వస్తు కర్మలను పరీక్షించి, లోకమును గూర్చి, మానవుని గురించి, ఆదర్శములను, విలువలను గురించి ఏర్పరచుకొన్న శ్రద్ధామయ దృష్టి దర్శన మని ఇట్టి వారి అభిప్రాయము. ఇట్టి శ్రద్ధ విజ్ఞానమునకు, ప్రత్యక్ష అనుభవమునకు భిన్నముగా ఉండ దని వీరందురు.

సమగ్ర దర్శనము : సరియైన సమగ్ర దర్శనము ఈశ్వరుని, లేదా ఏదో ఒక లోకోత్తర సత్త అభివ్యక్తి వలన, పరమ సత్యముయొక్క అపావరణము (revelation or unveiling) వలన ఏర్పడు నని, దార్శనికుల పని అటువంటి అభివ్యక్తిని, లేదా అపావరణమును అవగాహనము చేసికొనుట, వివరించుట, విస్తరించుట, దాని దృష్ట్యా విశ్వమును వ్యాఖ్యానించుట, మానవ గమ్య కర్తవ్యాదులను నిర్ణయించుట అని కొందరి మతము. ప్రవక్తల, ఋషుల మనస్సులలోను, అవతార పురుషుల సనాతన పవిత్ర గ్రంథముల ద్వారాను ఇట్లు సత్యప్రకాశనము జరిగిన దని, దానిని గ్రహించి అర్థము చేసికొని ఆచరించుట అవశిష్ట మని వీరల విశ్వాసము. 'ప్రత్యక్షానుభవముపైన, హేతువాద తర్క మానవబుద్ధులపైన ఆధారపడు దర్శనములు అసంపూర్ణములు, అప్రతిష్ఠితములు' అని వీరు అందురు. 'మా దర్శనమే సంపూర్ణము, సుసంగతము, పూర్తిగా బుద్ధిపై నిర్మితము' అనువారు చాలమంది కలరు. వీరందరి దర్శనములు పరస్పర బాధితములు, ప్రతితంత్రసిద్ధాంతములు*. అట్లే 'మా ఋషి, మా ప్రవక్త, మా దివ్యగ్రంథమే పరమ సత్యమును సాకల్యముగ, నిరవశేషముగ చాటినది. అదే మానవులందరికి శరణ్యము.' అనువారు చాలమంది ఉన్నారు. వీరందరి విశ్వాసములు, ప్రతిపాదనలు, క్రియాకలాపములు కూడ పరస్పర వ్యాహతము లగుచు విరుద్ధములుగానే ఉన్నవి. శ్రద్ధయే దర్శనము అనువారిలో స్వపక్షాభిమానము ఇంతగా ఉండదు. కాని అశ్రద్ధ, సందేహవాదము, నాస్తివాదము - ఇవి దర్శనములు, జీవితమార్గదర్శకములు కావని, విజ్ఞాన ప్రత్యక్షానుభవముల కందనిది కలదని, ఇది గుర్తించక పోవుట తప్పు అను ఆగ్రహము మాత్రము వీరికి ఉన్నది. కొందరు పెద్ద మనుష్యులు ఏదో రుచులలోని వైచిత్ర్యము వలన రకరకములుగ దృష్టులు ఏర్పడు నని, అన్నిటిలోను సత్యము ఉన్న దని, అది తెలిసికొనలేక కేవలము సంజ్ఞలనుగూర్చి వివాదములు జరుగుచుండునని, అన్నియు సత్యమును చేరుటకు మార్గములే నని, అన్ని నదులును సముద్రమునే చేరునట్లు అన్ని మార్గములును ఒకే గమ్యమును చేరు నని ఘోషించుచున్నారు. వీరిలో కొందరు అన్ని దృష్టులు సత్యదృష్టు లైనను అందులో ఒకటే సంపూర్ణము, వ్యాపకము అగు నని, తక్కినవి పాక్షికముగ, ఆంశికముగ మాత్రమే సత్యమగు నని, కాబట్టి అవి పరిహార్యములు, త్యాజ్యములు అని, అట్లే అన్ని మార్గములు ఒక గమ్యమునకే దారితీసినను అందులో ఒకటే ఋజువైన రాజపథ మని, తక్కినవి డొంక తిరుగుడుగ ఉండు కుటిల మార్గము లని చెప్పుచున్నారు. 'ఇదిగో వేదాంతమే సరియైన దర్శన'మని, 'కాదు థామస్ మతమే సరియైన'దని, 'రెండును కాదు మార్క్సమతమే అసలు నిండైన, నిజమైన దర్శనము' అని - ఇట్లు పరస్పరవిరుద్ధముగ లెక్కలేనన్ని ప్రతిపాదనలు ఉన్నవి.

'దృశ్యతే అనేన ఇతి దర్శనమ్'. అనగా దేనివలన చూడబడునో అది దర్శనము అని అర్థము. చూడబడునది ఏది? సత్యము, లేదా మనుష్యుల, వస్తువుల, క్రియల, వాగర్థముల, శాస్త్రవిజ్ఞానముల, ఇతిహాస కళా కౌశలముల - ఇంత ఎందుకు - విశ్వము, అందలి పదార్థములయు నిజస్వరూపము; యథార్థత్వము స్వభావము; తత్త్వము. కాబట్టియే దీనిని 'తత్త్వ

* ప్రతితంత్రసిద్ధాంత మనగా ఏదో ఒక దర్శనమునకు మాత్రమే సమ్మత మగు సిద్ధాంతము. సర్వతంత్ర సిద్ధాంత మనగా అన్ని దర్శనములకును సమ్మత మగునది.

జ్ఞానము' అనవచ్చును. మననపూర్వకముగా సవిమర్శముగా ప్రతిదానిని అవలోకనము, పర్యాలోచనము చేయునది కాబట్టి ఇది "ఆన్వీక్షికి" అనబరగు విద్య. ఉన్నదానిని, భూతవస్తువులను, తత్త్వమును, శంసనము (ప్రకటన, వర్ణన) చేయునది కాబట్టి ఇది తత్త్వశాస్త్రము. అన్నిటికంటె గొప్పది, అన్నిటికి మూలకారణము, పరమ సత్యము, సత్త, పరమార్థము అగు దానిని బ్రహ్మము అనవచ్చును. కాబట్టి బ్రహ్మవిద్య దర్శనశాస్త్రమం దంతర్భూతము. మనుష్యులలో, వస్తువులలో ఏది నిజముగ సారమో, నిజతత్త్వమో (ఏది తానో) అది ఆత్మ. ఆత్మను విషయముగా చేసికొని ప్రవర్తిల్లునది అధ్యాత్మ విద్య. అదియు దర్శనమే. కర్మాకర్మల మంచిచెడుగులను, ఔచిత్యానౌచిత్యములను, వాటి పర్యవసానములను ఆలోచించి, పూర్వాపరములను వీక్షించి, ధర్మమును (వస్తుసముదాయమును ధారణ చేయునది) సవివేకముగ సవిమర్శకముగ విచారముచేసి, దానిని ప్రకాశ పరచునది, శాసించునది ధర్మశాస్త్రము. ధర్మమీమాంసయు దర్శనమే. 'ఏది జ్ఞానము? ఏదీ కాదు? జ్ఞానమునకు మానమేమి? జ్ఞాతృ జ్ఞేయ జ్ఞానముల పరస్పర సంబంధము, వాటి స్వభావము ఏమి? జ్ఞానోపార్జన విధములు ఎన్ని, అవి ఎట్టివి? ప్రతిపాదక వాక్యముల, వాదముల సత్యాసత్యముల పరీక్షించుట, నిర్ణయించుట ఎట్లు? వాటి సూత్రము లేమి?' అను విచారణ కూడ దర్శనమే.* కాబట్టి దర్శనము సర్వవిద్యలకు ప్రతిష్ఠ. మన శ్శరీరముల వివేక విభాగములు, వాటి స్వభావాదుల నిర్ణయము, మానసిక జీవిత వ్యాపారములను గూర్చిన విచారము కూడ దర్శనమే. సంఘము, రాష్ట్రము, సంస్కృతి - వీటిని గూర్చిన ఊహాచోదితమగు చింతనయు దర్శనమే. ఈ విధముగ కౌటిల్యుడు అనినట్లు దర్శన శాస్త్రము (ఆన్వీక్షికి) సర్వ విద్యలకు ప్రదీపము ; సర్వ కర్మలకు ఉపాయము ; సర్వ ధర్మములకు ఆశ్రయము (అర్థశాస్త్రము, 1. 2.).

దర్శన ప్రాధాన్యము : ప్లేటో, డేకార్ట్ మొదలగు పాశ్చాత్యుల దర్శనములను, వేదాంతము, టావో మతము మొదలగు ప్రాగ్దేశముల దర్శనములను గమనించినచో 'దర్శన' విలక్షణత్వము తెలియవచ్చును. ఇటువంటి దర్శనములను ప్రమాణముగా గొనుటకు వాటి ప్రభావము, మానవేతిహాస సంస్కృతులలో వాటికిగల స్థానము, చిరస్థాయి యగు వాటి సాఫల్యము కారణములు. ఇతర శాస్త్రముల వలెను, విజ్ఞానము వలెను గాక, దర్శనము యావదనుభవముపైనను, వ్యవహారముపైనను ఆధారపడియున్నది. జీవితము, సమస్తానుభవములు, వీటిని గూర్చిన విజ్ఞానములు - ఇవి అన్నియు దానికి విషయములే. అడ్డంకులను, సీమిత పరిధులను నిర్మూలించి, వివిధానుభవముల, శాస్త్రముల, సంస్కృతుల, సిద్ధాంతముల మధ్య సంబంధములను స్థాపించి వ్యాపక విశ్వ దృష్టి (Weltan - schauung) ని సృజించుట దర్శనాశయము. ప్రపంచ జీవితముల అనుశీలన వలన తట్టు ప్రహేళికల నెదుర్కొని వాటికి సమాధానము నరయు ప్రయత్న ఫలితము దర్శనము.

దర్శనము-మతము : 'వ్యాపక విశ్వదృష్టి జ్ఞానము కాజాలదు, శ్రద్ధమాత్రమే అగు' నను దార్శనికులు కలరు. జ్ఞానమే అను వారును కలరు. దీనికి విరుద్ధముగ 'వివిధ విజ్ఞాన శాఖలలోను, అనుదిన లోకవ్యవహారములోను ఉపలబ్ధమగు జ్ఞానము మనకు పర్యాప్తము. ఈ జ్ఞానమువలన తీరని సందేహములు, సమాధానము నందలేని ప్రశ్నలు ఎప్పటికిని అట్లు ఉండవలసినవియే.' అనువారును కలరు. 'కాబట్టి నేల విడచిన సాము ఎందుకు? వ్యర్థప్రలాపముల వలన ప్రయోజనము లేదు. వాగర్థముల స్వరూప సంబంధాదుల విచారమో, వాక్య విశ్లేషణమో, విజ్ఞానపు ఆధారములను, పద్ధతులను గూర్చిన మీమాంసయో, వివిధ వైజ్ఞానిక సిద్ధాంతములను సమన్వయించి, వ్యవస్థీకరించుటయో మాత్రమే దర్శనము చేయగలిగిన కృషి'

* కొందరు దార్శనికులు ధర్మము వస్తువు కాదనిరి ; కొందరు 'బ్రహ్మ', 'ఆత్మ' పదములు మాత్రమే నని, యథార్థముగ అట్టి వస్తువులు లేవని అందురు. వీటన్నిటిని గూర్చిన జిజ్ఞాస, మీమాంస నిశ్చయముగా దర్శనమే. కాని అట్టి మీమాంస వలన అవి లేని వస్తువులని తేలునో, ఉన్న వస్తువు లని తేలునో అనునది వేరు విషయము.

అని వీరి అభిప్రాయము. వీరి దృష్టిలో బ్రహ్మవిద్యలేదు. ధర్మశాస్త్రముకూడ నామమాత్రశాస్త్రమే. వీరిని తప్పించిన, ఇంచుమించు తక్కిన దార్శనికు లందరును దర్శనము జీవితమునకు గమ్యము నొక దానిని, దానికి తగిన జీవితవిధానమును సూచించు ననియు, దర్శనము జీవితములో పరివర్తనను, సంస్కరణను తేగల దనియు తలచుచున్నారు. జీవిత నౌకకు దర్శనము చుక్కాని వంటిది. మతము కూడ జీవితమున కీ రీతిగ లక్ష్య నిర్దేశము చేసి ఉత్తమ జీవితవిధాన మేదో నిర్దిష్టము చేయగలదు. కాని అందు స్వీయ ఆధార, అభ్యుప గమములను పరీక్షించు యత్నము, పరమత సహనము, ఉదారత చాలవరకు తక్కువ. సంపూర్ణ సత్యము హస్తగతమయినది గాన ఇక అందరును దానిని అవశ్య మంగీకరింపవలె నను హఠము అందు ఉండును. ఇక దర్శన మన్ననో నిరూపణయోగ్య మగు జ్ఞాన మైన కావలెను. లేదా సవిమర్శము, చింతనశీలము అగు శ్రద్ధయైన కావలెను. అందు ఆగ్రహము, హఠము ఉండవు. ఏదో ఒక వ్యక్తియో, పుస్తకమో, సంస్థయో సంప్రదాయమో ఘోషించినదే సనాతన సంపూర్ణ సత్య మను విశ్వాసము ఉండదు. ఒకవేళ అట్టి విశ్వా సము ఉండినను అది విశ్వాసము మాత్రమే ననియు, ప్రమాణలబ్ధ నిశ్చయ జ్ఞానము కాదనియు నిజమైన దార్శనికుడు గుర్తెరుగును. ఇట్లే దర్శన మందు అంతర్దృష్టులను, విలక్షణ అనుభూతులను, ఇంద్రియ ప్రత్యక్షముతో గాని అనుమానముతోగాని వ్యామి శ్రము చేసి, బుద్ధి మోహము (confusion) కలిగిం చుట ఉండదు. అంతర్దృష్టుల, విలక్షణానుభూతుల, శ్రద్ధల ఆధారములను, అభ్యుపగమములను తెలిసి కొని పరీక్షించుటకు, అవసరమైన సందర్భములలో వాటిని పరిత్యజించుటకు నిజమైన దర్శనము వెరు వదు. స్వావలంబితములైన ఈ అభ్యుపగమములనే ఇతోఽధిక వికాసమునకు, స్పష్టతర ఉపబృంహణ మునకు, ఉత్కృష్టతర పరిష్కారమునకు వీలులేని సంపూర్ణ పరిణామరహితము లగు సత్యప్రతిపాదన లని అది ఎంచదు. మత, దర్శనము లిట్లు విభిన్న ములుగా నున్నవి.

దర్శనము - విజ్ఞానము : ఇక విజ్ఞాన, దర్శనము లకు కల భేద మేమన, ఏదో యొక చేతనాచేతన వస్తు జాతమునో, భూతార్థములనో, సంఘటనలనో ప్రత్యక్ష ప్రయోగ (experimentation) అనుమానముల (ఇవి రెండురకములు: నిగమనము, వ్యాప్తిగ్రహణము) ద్వారా కూలంకషముగా నెరుగగోరునది విజ్ఞానము. విజ్ఞాన శాఖలు పెక్కు. ప్రతిశాఖకు నిశ్చిత పరిధి, విశిష్ట పద్ధతి, నిర్దిష్ట విషయము కలవు. విజ్ఞాన పర్యవసాన ములు నిరూపణ యోగ్యములు (verifiable); సార్వ లౌకికము లైన సర్వసామాన్యములు (universal). ఇంతేకాక విజ్ఞాన శాఖలు అత్యంత ఏకదేశీయములై ఆ యా ప్రత్యేక సంకుచిత పరిధిలో విశిష్ట నిపుణత్వ మును ఆర్జింప ప్రయత్నించుచు, దేని కది స్వయం పూర్ణమని భావించుచు, వివిధ విజ్ఞానశాఖల మధ్యను, మత, విజ్ఞాన, దర్శన, జీవితాదుల మధ్యను గల పరస్పర సంబంధములవైపు కన్ను ఎత్తవు. విజ్ఞాన సిద్ధాంతములు నిశ్చిత జ్ఞానము నిచ్చును. ప్రయోగ ప్రత్యక్షములచే నిజముకావని తేలిన సిద్ధాంతములు అపాస్తములగును. వాటి స్థానే నూతన సిద్ధాంతములు లేచును. విజ్ఞానము నానాటికి పురోగమించుచు వర్ధిల్లునది. ప్రాత విజ్ఞానము (ఉదా. చరకుని నాటి వైద్యము, బ్రహ్మగుప్తుని నాటి ఖగోళశాస్త్రము) గుర్తు పట్టరానంతగానైన మారును; లేదా పూర్తిగా విడనాడబడును. దీనికి కారణము ప్రయోగ, ప్రత్యక్ష, అనుమానములపై ఆధారపడి విస్తరిల్లుచున్న మానవ జ్ఞానము, క్రొత్తగా వెలుగులోనికి వచ్చుచున్న భూతార్థములు, వాటి దృష్ట్యా చేయుటకు వీలైన వివరణలు. దాదాపుగా ఇం దేలక్షణము కూడ దర్శన మునకు వర్తింపదు.

ఇట్లు దర్శన మన నేమో, దానికి విజ్ఞాన, మతము లతో గల భేద మేమో స్పష్టము. మానవులు, వస్తువులు, మాటలు, చేతలు - వీటిని గూర్చిన విజ్ఞాన శాఖలు, కళాకౌశలములు - ఇవన్నియు దర్శనము నకు ఎప్పుడో ఒకప్పుడు విషయములైన వని ఇతి హాసము తెల్పుచున్నది. బ్రహ్మవిద్యే దర్శనము, భౌతికవాదమే దర్శనము, భాషా విశ్లేషణమే దర్శ

నము, తక్కినవి కావు - అని ఇట్లు నానా విధములుగ ఆ యా దార్శనికులు చెప్పుట చూడ, వారుదర్శన మన నేమో దాని లక్ష్యము లేవో, పద్ధతు లేవో ఇతిహాసము నధ్యయనము చేసి నేర్చుకొనుటకు సంసిద్ధులు కారని తేలును.

దర్శన వైవిధ్యము: ప్రాక్ప్రతీచీ దేశములలో పూర్వమునుండి ఇప్పటివరకు సఫలముగ, చిరకాలీన ముగ, గాఢముగ తమ ప్రభావములను చూపిన దర్శనముల సామాన్య లక్షణములను పరిశీలించి, పై విధముగ దర్శన స్వభావము నర్థము చేసికొనినచో జీవిత విశ్వముల ప్రహేళికను పరిష్కారముచేయు ప్రయత్నములో దర్శన ముదయించు ననియు, ప్రతి చింతకునిపైని దర్శనపు గత చరిత్ర తన ప్రభావ మును చూపు ననియు, ఆ ప్రహేళికను పరిష్కారము చేయు ఆశ లేనప్పుడు కూడ దార్శనిక చింతన ఆ సమస్యనుబట్టియే రూపొందు ననియు, చింతకు లవలంబించు దృక్పథములు వా రెరిగిన దర్శనపు పూర్వ చరిత్రవలన, స్వీయ ఊహా భావనాశక్తుల వలన నిర్ణయింపబడు ననియు తేలును. తన పరిస్థితిని బట్టి, తాను చేయదలచుకొనిన కృషి స్వరూపమువలన ఏర్పడిన సందర్భమునుబట్టి, తన సంస్కృతి సంఘము లనుబట్టి, స్వీయ శక్తి జ్ఞానములనుబట్టి, ఆ యా చింతకుడు దర్శన మన ఇది యనియో, అది యనియో నిర్వచించి, తదనుకూల పద్ధతుల ప్రకారము తన మనీషచే ఉత్ప్రేక్షించి 'ఇదియే తత్త్వము, తక్కినది కా' దని అనుటలో తప్పు లేదు. ఎందు కన అతడు చేయునది తన కేది దర్శనమో దానిని మాత్రమే నిర్వచించుచున్నాడు. పూర్వకాలమున భిన్న దేశ ములలోను, అట్లే ఇప్పుడును దర్శనము ఇతర విధములగు లక్ష్యములను, కర్తవ్యములను ఏర్పరచు కొని ఆ ప్రకారము కృషి సాగించిన దని, సాగించు చున్న దని అతడును ఒప్పుకొనును. అవి అసాధ్య ములనో, నిరర్థకములనో మాత్రమే అత డనును. అందుచే అతనికి ఆ పరిశ్రమ అంతయు ఎండమావులను వెంటాడుటగా తోచును. ఉదాహరణమునకు - చార్వా కులకు పూర్వోత్తర మీమాంసా దర్శనములు అరణ్యా రోదనములుగనో, జగద్వంచనగనో కనపడినవి. నేటి భాషా విశ్లేషకులకు (analysts) స్పినోజా శంక రాదుల, హెగెల్ మార్క్సుల వ్యవస్థలు (systems) అర్థము, సారము లేని ప్రలాపములు (non-sense). కాని, ఏదో యొక సంప్రదాయమునకో, వ్యక్తికో, దేశమునకో, కాలమునకో మాత్రమే దర్శనముగా తోచునదే దర్శనము కాదు. ఎల్లప్పుడు ఎల్లెడల దర్శనముగా పరిగణింపబడుటకు యోగ్య మగు రీతిని మనము ఈ శాస్త్రమును అర్థము చేసికొనినచో, దాని వివిధ రూపములు, అవతారములు, పద్ధతులు అవ గతము లగును. తద్ద్వారా ఆ యా చింతన రీతులు, విలక్షణ కల్పనలు ఆ యా దేశకాలములందు ఉద్భవిం చుటకు, అవి 'దర్శన' మన నేమో ప్రత్యేక విభిన్న విధముల నర్థము చేసికొనుటకు గల కారణములు అవగత మగును ప్రతివాడును కొంతవరకు గతకాల మును మరచి, భవిష్యత్తులో వచ్చుటకు వీలున్న ఉత్కర్షను సరకుగొనక, తనచే సృష్టమైన సిద్ధాంత ములనో, నిర్మాణములనో వెనుకటివాటికంటె మంచివి గాను, శాశ్వతములుగాను ఎంచవచ్చును. ఇది యొక భ్రమ. సమకాలికులగు ఇతరులకు, రాబోవు తరముల వారికి వాటి సాపేక్షత, సంకుచితత్వము, నశ్వరత్వము తెల్ల మగుచుండును. అరిస్టాటిల్, హెగెల్, నాగార్జున, శంకరాదులెందరో దర్శనములో చరమ వాక్యమును తాము పలుక గలిగితి మని ఎంచిరి. తమవే సత్యమైన దర్శనము లని ఘోషించిరి. పరస్పర వ్యాఘాతములచేతను, పరుల ఖండనల చేతను వీటి వ్యర్థత స్పష్ట మాయెను. ప్రతి దర్శనము ఇతిహాస ప్రవాహమున నొక తరంగము; తత్తత్ పరిస్థితులచే జన్యము; కొన్ని సన్నివేశముల కది ప్రస్తుతము, ఉచితము, సంగతమును. దర్శనసారము (spirit, essence) ఇతిహాసమున ఈ వివిధ దర్శన ములలో మూర్తీభవించుచున్నది. జీవిత ప్రపంచముల ప్రహేళికను పరిష్కరింపవలె నను తత్త్వజిజ్ఞాసాత్మక (metaphysical) మగు ప్రేరణ, విశ్వమును ఒకే పరి సమస్తముగ (సర్వముగ), ఏకముగ (as a whole and as a unity) అవగతము చేసికొనవలె

నను ఆకాంక్ష - ఇవి రెండును ఒక వంకను, 'దృష్టమే ప్రమాణము, నిరూపణయోగ్య మైనదే జ్ఞానము, అట్టిది సార్వలౌకిక సర్వసామాన్యము' అను మార్గణ (demand) మరొక వంకను దర్శనమును పూర్ణముగ దేనికది తనకే విధేయముగ చేసికొన జూచుచున్నది. ఈ రెండు విధములయిన దృక్పథముల మధ్యను జరుగు పరస్పర సంఘర్షణయే దర్శన రీతులను, ప్రగతిని నిర్ణయించుచున్నది.

దర్శన పద్ధతులు

దర్శనేతిహాసము నన్వీక్షించుటయు ఒక విధమగు దార్శనిక చింతనయే. పలన దర్శనముల ప్రాదుర్భావ, అభివృద్ధి, ప్రభావములు ఒక దార్శనిక సమస్యయే. ఈ అన్వీక్షణవలన ఉపయోగింపబడిన పద్ధతినిబట్టి దానినుండి పర్యవసితమగు దర్శనపు స్వభావమును, ఆ యా చింతకుల నాకర్షించు సమస్యనుబట్టి, వారు ఏర్పరచుకొను లక్ష్యములనుబట్టి ఒకానొక పద్ధతిని గ్రహించుటయు జరుగు నని తేలును. అట్టి ఆరు పద్ధతుల నిక్కడ సంగ్రహముగ వివరింతుము :

1. లక్షణ (భావ) వివర్ధనలు : ప్రాచీనకాలము నుండియు కొందరు దార్శనికు లవలంబించిన పద్ధతులు. దేనిని గూర్చియైన 'ఇదిఏమి ?' అను ప్రశ్నను వేసి, సమాధానముగ నొక అనుభవ పూర్వక (a priori) మగు, అనగా అనుభవముపై ఆధారపడని మనః కల్పిత మగు లక్షణమును చెప్పుటవలన ఈ పద్ధతి ప్రారంభ మగును. ఉదాహరణమునకు - నిత్యము, ఆనందమయము,పాపరహితము, పరిణామ శూన్యము అగునది ఆత్మ యని లక్షణము చెప్పి, శరీరమునకు, జాగ్రత్, స్వప్న, నిద్రా చైతన్యములకు ఈ లక్షణము వర్తింపదుగాన అవి ఆత్మ కావు అని వాటిని నిరాకరించుట ఈ పద్ధతి నుపయోగించుట యగును. మరొక ఉదాహరణము : దేనినుండి అంతయు ఉత్పత్తి యగుచున్నదో, దేనిలో అంతయు ప్రతిష్ఠితమో, దేనియందు అంతయు లయ మగునో, ఏది పరమోత్కృష్టమో ఆ ఏకైకవస్తువే పరమార్థ మగు సత్పదార్థ మని లక్షణము చెప్పవచ్చును. అప్పుడు భౌతిక పదార్థమున కీ లక్షణము వర్తింప దని దానిని నిరాకరింపవచ్చును. పలన ప్రాణము దానికంటె ఉత్కృష్టతరమగునది కదా ! ప్రాణమునకంటె కూడ విజ్ఞానము (చింతన, బుద్ధి - thought) ఉత్కృష్టతరము గాన ప్రాణము పరమార్థ సత్పదార్థము కాజాలదు. కాని విజ్ఞానమందు ద్వైధీభావము (dichotomy) కలదు. ఎట్లన విజ్ఞాన ప్రక్రియయు, దానికి విషయమగునట్టిదియు. ఇక సత్పదార్థ మన్ననో అద్వితీయము, అవిభాజ్య ఏకము (స్వగత భేద రహితము). పలన, దాని లక్షణము అది కదా! ఆనందము చరమ లక్ష్యము, పరమోత్కృష్ట మూల్యము అని భావింపవచ్చును. పైగా అందు విజ్ఞానమందు వలెగాక, విషయి విషయములకు ఐక్యము కలదు. ఆనందము నుండియే భూతము లుత్పన్న మగుచున్నవి. ఎంత దుఃఖము కలుగుచున్నను జీవితము ధారణయోగ్యముగా కన్పడుచున్నది కావునను, దినములు పోయిన కొలది హెచ్చు సుఖము ప్రాప్తించు నను ఆశచేతను ప్రాణులు జీవించుచున్నవి. ఇక చచ్చిపోయిన తరువాత అవి ఇంకను ఎక్కువైన చరమ సుఖము పొందవా? పలన, మరణము అన్ని అవధులకు, సకల సాంసారిక దుఃఖములకు పరిసమాప్తి కాదా? కాబట్టి అప్పు డవి ఆనందమునే పొందును; అందే విశ్రమించును. కాబట్టి సత్పదార్థము ఆనందము. ఈ రెండును లక్షణ వివర్ధనల పద్ధతికి ఉదాహరణములు. 'ఆత్మ', 'సత్త', 'ద్రవ్యము' మొదలైన మాటలను తీసికొని వాటికి అనుభవ నిరపేక్షము లగు లక్షణలను చెప్పుటవలన మనకు కొన్ని అభ్యుపగమములు ఏర్పడును. వీటిలో ఇమిడియున్న (implied) ప్రతిపాదనలను, భావములను వెలికి గొనివచ్చి స్పష్టము చేయుటద్వారాను, వీటిని అంగీకరించుటవలన ఏయే ఇతర ప్రతిపాదనలు, సిద్ధాంతములు పర్యవసిల్లునో వాటిని నిగమనము (demonstration) చేయుటద్వారాను భావవివర్ధన

జరిగి, రేఖాగణితమందు యూక్లిడ్ చేసిన వ్యవస్థ వలెనే దార్శనిక వ్యవస్థలు ఏర్పడును.

మానసిక, రసిక (aesthetic), బౌద్ధికము లగు కొన్ని మానవావసరములను తీర్చుటకు ఆత్మ, త్రిభుజము ఇత్యాది కొన్ని పదార్థముల ఉనికిని కల్పింప * (posit) వలసివచ్చుటచే పై విధమగు దార్శనిక వ్యాపారము ప్రారంభించును. జన్మ మృత్యు జరా వ్యాధుల, సాంక్రామిక రోగ క్షామాది ఈతి బాధల, బంధువుల ప్రియుల మరణపు, వస్తువుల నశ్వరత్వపు అనుభవము ఇవేవియు కానట్టి ఏదో ఒక వస్తువు కొరకై ఆకాంక్షను కలిగింపవచ్చును. అప్పుడు ఇవేవియు కాని ఇవన్నియు కాని కానట్టి - అనగా అసంపూర్ణత, వికారము, పాపము, దుఃఖము లేనట్టి- ఆత్మ కల్పింపబడును. ఆపై దాని అస్తిత్వము వక్కాణింపబడును. తదితరములనుండి దానిభేదము నొక్కిచెప్పబడి, అట్టి ఆత్మ గృహీత లక్షణమునుండి నిగమనము చేయబడును. అట్లే బాబిలోనియా, చాల్డియా, గ్రీసుదేశీయులకు సమమిత (symmetrical), సమతల క్షేత్ర ఆకృతుల (plane figures) లోను, సరళ రేఖలలోను గల అభిరుచి వారిని త్రికోణాది ఉపపత్తుల (hypotheses) ను కల్పించి వాటిని గురించి వాదులాడకుండ, వాటి ఆధారముపై వివిధ సిద్ధాంతములను నిగమనము చేయించినది.

'కొన్ని మూలప్రత్యయముల (concepts) తో సంపూర్ణమైన దార్శనిక రచన జరిగినచో దాని సంవిధానము (structure) సత్పదార్థ సంవిధానముతో సంవదించును' అను పూర్వకల్పన (pre-supposition) పై ఇట్టి దార్శనిక ప్రక్రియ ఆధారపడి యున్నది.

పక్ష విపక్షముల తార్కిక చింతన: ఇది మరొక దార్శనిక పద్ధతి. విరుద్ధ దృక్పథముల సంఘర్షణను, పరస్పర బాధితములగు సిద్ధాంతముల సమీకరణము (balance) ను గుర్తించుకొని, ఈ క్రింది రెండు పనులలో నొకటి చేయవచ్చును: 1. విమర్శతో సిద్ధాంతముల నన్నిటిని పరీక్షించి వాటి నన్నిటిని త్రోసివేయుట. 2. వైరుధ్యములను సమన్వయించి, వాటి నన్నిటిని తనలో ఇముడ్చుకొనగల్గిన సమ్మేళ నాత్మక మగు ప్రత్యయముల వ్యవస్థను నిర్మించుట.

ఇతర వ్యక్తులు ఎటుల ఆలోచించిరో, ఆలోచించగలరో గుర్తుంచుకొని వారి భావములను, ఊహలను పక్ష విపక్ష రూపమున పెట్టి, వాటిని విమర్శతోడను, పక్షపాతరహితముగాను ఆలోచన చేయవలసిన పని ఈ పద్ధతిలో నున్నది. ప్రకృతి, మానవానుభవము, జ్ఞానము, క్రియ, ఇతిహాసములలో ఎన్నో సంఘర్షణలు, వైరుధ్యములు కలవు. మానవ బుద్ధులకు సంభవించు వివశత్వ విక్షేప వ్యగ్రతాదులు, నానావాదముల సిద్ధాంతములవలన కలుగు విప్రతిపన్నత, బుద్ధికి నిలకడ లేకపోవుట, భావముల దాస్యమునకు లొంగుట - ఇవన్నియు విమర్శతో పక్షపాతములేకుండ పరీక్షించుటవలన తొలగును. అప్పుడు మానవబుద్ధి అపర్యాప్తములు, అసత్యములు అగు భావముల శృంఖలములనుండి, వాటివలన కలుగు ఆగ్రహోద్రేకములనుండి విముక్తి చెంది శాంతిని, మనస్సమాధానమును పొందును. ప్రతి దృక్పథమును వేరుగాను, ఇతరములతో కలిపియు పరీక్షించుటవలన పక్షపాతపూర్వకమగు అభినివేశము (dogmatism) పోవును. ప్రతి మతమును, సిద్ధాంతమును ఒక ఉపపత్తిగా మాత్రమే తీసికొని, దానిలో ఇమిడియున్న అభ్యుపగమములను వెలికి గొని వచ్చి, వాటిని గ్రహించుటవలన అయుక్తసిద్ధి, అనిష్టాపత్తులు సంభవించు నని చూపించుట, ఇట్లు నిరాకృతములైన భావసిద్ధాంతముల స్థానమున వాటికి భిన్నమైన దేనిని ఉపపాదన చేయకుండుట ఈ పద్ధతి లక్షణము. ఒక ప్రత్యేక ఉపపత్తిని పరీక్షించునపుడు దాని స్థాపకుని కిష్టమగు సూత్రములను, ప్రక్రియలను గ్రహించి, వాటి ఉపయోగము వలననే ఆ ఉపపత్తిలోని వైరుధ్యమును ప్రదర్శించుట, ఈ సూత్ర ప్రక్రియల ప్రామాణ్యమును

* ఏదైన అర్థము చేసికొనుటకు, వివరించుటకు, లేదా కొన్ని తీవ్ర ఉత్కంఠల, ఆకాంక్షల ఉనికిని సార్థకము, సఫలము చేయునది ఉండవలెనను ఊహతో దేనినైన ప్రతిపాదించుట కల్పన. కల్పనా విషయము దృష్టపూర్వము కాదు. అది యథార్థము కావచ్చును; కాకపోవచ్చును.

గురించి ఎట్టి పూర్వకల్పనలను చేయకుండుట ఇందు జరుగును. ఇట్టి విమర్శాయుత పరీక్షవలన క్రొత్త జ్ఞానము రాదు కాని, ఇదివరకు జ్ఞానముగా ఎంచ బడినది జ్ఞానమా కాదా యనియు, దాని స్వీకారము వలన వచ్చు పర్యవసానములు, దాని ఆధారములైన అభ్యుపగమములు తెలియవచ్చును. ఉపపాదితములైన ఉపపాదనకు వీలైన తత్త్వజ్ఞానపరము (metaphysical) లైన ఉక్తు లన్నిటిని పరీక్షించి వాటిని నిరాక రించుటవలన అనిర్వాచ్యమైన దేదో కల దనియు, దానిని తత్త్వజ్ఞానము నిర్వచింపయత్నించు ననియు తేల్చవచ్చును. ఇట్టి ప్రవృత్తియే దర్శనము. అంతే కాని ఒక సిద్ధాంత స్థాపనము కాదు. ‘తత్త్వజ్ఞాన మంతయు నిరర్థక ప్రలాపము, కాని అది ఉపేక్షణీయ మగు నిరర్థక ప్రలాపము కాదు; సర్వతాత్త్వికదృష్టుల ప్రహాణము ఒక నూతన ముఖ్య అంతర్దృష్టిని-ప్రజ్ఞను - పొందుటకు దారితీయు’ ననియు, దానివలన తత్త్వమును గూర్చిన యొక అనిర్వాచ్యమగు అవగతి మన కబ్బవచ్చు ననియు ఈ పద్ధతి నుపయోగించి కొందరు దార్శనికులు తేల్చిరి.

ఈ పద్ధతిని ఇంకొక విధముగా కూడ ఉపయో గింప వచ్చును. ప్రకృతి పురుషులు (చిదచిత్తులు), నిర్వికార పరమార్థ సవికార వ్యావహారిక సత్తలు, నిత్యత్వ కాలములు మొదలగు పరస్పర వ్యాహత ద్వంద్వములలో అభివ్యక్త మగు ప్రధాన మూల వైరుధ్యములను పరీక్షించి, ఈ వ్యాఘాత విసంవాద ప్రభేద విరోధముల నతిక్రమించునట్టి, వీటి నన్నింటిని సమన్వయించి సంవదింపజేసి సమ్మేళనము చేయునట్టి వ్యాపక సూత్రములను, తత్త్వములను అన్వేషింప వచ్చును. అన్ని పదార్థముల ఏకముఖత్వమును, సావధికత్వమును గమనించి, వేరే విధముగ సమన్వి తములు కాక అబోధ్యములుగ నుండు భావములను, ప్రతిపాదనలను సంబద్ధములు చేసి సంవదింపజేయు వ్యాపక సూత్రమును, తత్త్వమును కనిపెట్టుట ఈ పద్ధతి ఉద్దేశ్యము. సమస్త వస్తువులలో నున్న పరస్పర సంబంధ, పరతంత్రతలను గుర్తించి, ఉన్నదాని నంతను ఆలోడించి పర్యాలోకించగల దృష్టి ఏర్పరచుకొనుట ఇందు జరుగును.విహంగమదృష్టివంటి దిది. ప్రకృతిలో, చింతనలో, క్రియలో గల వైరుధ్యము లన్నియు ఒకటి, లేదా కొన్ని వ్యాపక భావములద్వారా ఐక్యమై సామరస్యము నొందగలవు. దీనికి మార్గము ఏదన - ప్రత్యయములను వాటి అపర్యాప్తత, ఏక ముఖత్వముల కారణముగా వాటికి విరుద్ధప్రత్యయ ములను ప్రసవించునట్లుగా చేసి, పరస్పర వ్యాఘాత ముల వలన ఈ భావాభావాత్మక ప్రత్యయములు సమసిపోగా వాటినుండి నూతనము లగు సంవాద సమ్మేళనములతో కూడిన భావముల నేర్పరచుట. సాంత సావధికములపై ఆధారపడిన భావములు ఇట్లు తమ్ము తామతిక్రమింపవలసినవై అనంతమందు, నిరవధికమందు పరిసమాప్తి నందును. సీమితము, సావధికము, సాంతము అయిన దేదియు నిత్యము, పరమము కాలేదనియు, విశ్వబోధ్యత (intelligibility of the universe) ను ప్రకాశ పరచగల భావతత్త్వమే పర్యాప్తము, యథార్థము అనియు విశ్వసించి ఈ పద్ధతి పురోగమించును.

3. స్వతంత్ర విచారణ : ఏ విధమైన పరనియంత్ర ణను సహింపకుండ స్వయముగ విచారించుట మరొక దార్శనిక పద్ధతి. దర్శనము చింతకుడైన వ్యక్తికి గల సాక్షాత్ సంవేదనము (direct awareness) నుండి ప్రారంభము కావలెను. ఏ విధమైన పూర్వకల్పనల నుండియు ప్రారంభము కారాదు. ఈ సాక్షాత్ సంవేదనము ప్రత్యయ నిర్మాణమునకు ముందుగా జరుగు నిర్వికల్పప్రత్యక్ష అనుభవము. మానవానుభవ విజ్ఞానములచే అసందిగ్ధముగా గ్రహింపబడు ప్రతి అంశమును సంశయింపవలెను; విమర్శింపవలెను. లోక వ్యవహారము, విజ్ఞానము మన ఉనికిని మన చుట్టు నున్న ప్రపంచపు ఉనికిని స్వతస్సిద్ధాంశముగా తీసికొనుచున్నవి. వీటి అస్తిత్వమందలి విశ్వాసము ఎంత స్వతస్సిద్ధముగా కన్పడినను, దానిని విచారము చేసి పరీక్షించియే స్వీకరింపవలెను. దేనిని గూర్చియు ఉన్న దని లేదని నిర్ణయముచేయక, ఆ యా వ్యక్తులు నిజముగా అనుభవించుచున్న దేదో దానిని మననము చేయుటవలన అనుభవించుచున్న ఆ యా ప్రత్యేక

వ్యక్తుల అనుభవము మాత్రము నిస్సంశయ మని తేలును. అప్పుడు స్వసంవేదన కలిగిన ఒక వ్యక్తి యొక్క సాక్షాత్ శుద్ధ (అనగా నిర్వికల్ప) అనుభవమే దర్శనమున కాధారము, ప్రమాణము అగును. సాక్షాత్సంవేదనచే తెలియబడు, దానిచే రుజువగునట్టి విషయములే అప్పుడు అంగీకార యోగ్యము లగును. శుద్ధ అనుభవముల ప్రవాహమే మూల జగత్తు. వ్యావహారిక వైజ్ఞానిక జగత్తులు అందుండి నిర్మింప బడినవి. వ్యవహారమును సందేహింపక పరీక్షింపక అంగీకరించుట విచారమును ఉపేక్షించుట యగును. అట్లుగాక స్వీయ అపరోక్ష అనుభవముతో ప్రారంభించుట వలన ఇతరుల ఉనికిని, దానినిబట్టి వ్యవహారమును సిద్ధము చేయుటో, నిరస్తము చేయుటో జరుగును.

సమస్త జ్ఞానమునకు ఆధారములగు వ్యక్తిగతము (విషయినిష్ఠము - subjective) లగు అనుభవములను కనుగొని, ఈ శుద్ధ అనుభవములనుండి విశ్వ పునర్నిర్మాణము చేయుట ఈ పద్ధతి లక్షణము. అట్లు చేయుటలో ప్రతి విశ్వాసమును, ప్రత్యయమును విశ్లేషణచేసి చూచి, ఏ సాక్షాత్సంవేదనలనుండి అది నిర్మితమో పరీక్షింపవలెను. అట్లు చేయుటవలన అన్ని భావములు, సూత్రములు, ప్రతిపాదనలు, విశ్వాసములు, జ్ఞానము, విజ్ఞానము, వ్యవహారము ఏ ఆధారములపై ఉన్నవో, వాటి స్వరూప మేమో, ఎంతవరకు అవి ఆధార రహితములో తెలియవచ్చును. సంశయమునకు తావీయని సాక్షాత్సంవేదనాంశములను తప్ప దేనినైనను సంశయించుటకు, విమర్శించుటకు, అవసరమైనచో పరిత్యజించుటకు సిద్ధము కానిదే ఈ పద్ధతి సాగదు. సందేహమున కాస్కారము లేని స్పష్ట విశద శుద్ధ సంవేదనాంశములను కనుగొనుట వలన జ్ఞానపు పునాదులు వెలుగులోనికి వచ్చును. విశ్వ స్వరూపము అవగత మగును. మనలను, ప్రపంచమును, ఈరెంటి సంబంధమును అర్థము చేసికొనుటకు వీలగును.

4. వస్తుతంత్ర విచారణ : వ్యక్తిగత అనుభవము సంకుచితము, ప్రత్యేకము. ఒక వ్యక్తికి ప్రధానమనియో, మూలభూత మనియో, ఆదిమ మనియో తోచినది మరొకనికి అట్లు తోచక పోవచ్చును. స్వీయానుభవములో స్పష్టము, మూలము అని తోచిన దానినే అధిష్ఠానముగా గ్రహించుట దురాగ్రహము. ఈ విధముగా ఆలోచించి కొందరు మానవానుభవమునకు సామాన్యమైన దేదో దానినుండియే దర్శనము బయలుదేరవలె నందురు. వ్యక్తిగత విషయి నిష్ఠ విచారము గాకుండ వస్తుగత (వస్తుతంత్ర) విషయ నిష్ఠ విచారమే దర్శనమునకు ఆధారము కావలె నని వీరి వాదము. ఇది రెండు విధములుగ చేయవచ్చును. ప్రత్యేక విజ్ఞాన శాఖలందు, లోక వ్యవహారమునందు కల భూతార్థములను గూర్చిన సిద్ధాంతముల నన్నింటిని సమాహారము చేసి వాటి నుండి వ్యాప్తి నిర్ణయము ద్వారా ఒక విశాల వ్యాపక సామాన్యీకరణము (generalisation) ఈ పద్ధతికి లక్షణము. లబ్ధములైన విజ్ఞాన పర్యవసానములన్నిటిని వ్యవహార దృష్టికి భంగము కలుగని రీతిని సంగ్రహించిన ఒక విశాల విశ్వదృష్టి ఏర్పడును. మరొక సూక్ష్మ విధముగ ఈ పద్ధతి నుపయోగింపవచ్చును. ప్రతి యుగపు ఆలోచనలోను, సంభాషణ, సాంఘిక సంస్థలు, విజ్ఞానము, కవిత్వము, మతము, మానవ ప్రవృత్తులలోను కొన్ని సామాన్య భావములు ఇమిడి యుండును. వీటిని కనుగొని, స్పష్టముగ ప్రతిపాదించి మన అనుభవము నితోఽధికముగా సార్థకము చేయుటకు వాటి నన్నిటిని ఒక సుసంగత వ్యవస్థగా నేర్పరుచుటయే దర్శనము. ప్రత్యక్షము వలన, అనుమానము వలన విలక్షణము, విశదము అగువాటిని కనుగొనుట వలన ఈ సామాన్యభావములు తెలియరావు. భావనా శక్తితో కూడిన ప్రజ్ఞయే (imaginative insight) వాటిని గుర్తించును. ఒక సంకుచిత అనుభవక్షేత్రము నుండి వీటిని నిష్కర్షింప వీలులేదు. అవి మానవ విచార ప్రవృత్తుల అన్ని క్షేత్రములలోను అంతర్గతములుగా నుండునవి కావలెను. అవి పరమ సామాన్యములు (ultimate generalities), ఆదిమ సూత్రములు కావలెను. బుద్ధి వాటిని దాటి పోలేకుండ నుండవలెను. వాటి యథార్థతకు ప్రమాణ మేమన

అవి కొన్ని అనుభవాంశములను సార్థకముగావ్యాఖ్యా నింపగలుగుచు, తక్కిన అనుభవాంశములను ఉపే క్షించుటో, వాటినిగూర్చి చిత్తవిభ్రమము కలిగించుటో చేయరాదు. రాబోవు అనుభవములను కూడ వివరింప గలిగి ఉండవలెను. పూర్తిగా సామాన్యములైన ఇట్టి భావములు లభ్యములు కాకపోవచ్చును. ఒక కాలమున సామాన్య భావములుగ గ్రహింపబడినవి తరువాత అట్టివి కావని తేలవచ్చును. కాబట్టి మారని శాశ్వత దర్శన మొకటి ఉండదు. మానవాలోచన, కర్మ, ఉద్రేక, ఆశయ, విశ్వాసములు మారుచుండును. వీటి అంతర్గత భావములు మారుచుండును. కాబట్టి ఒకానొక యుగములో, లేదా సంస్కృతిలో వర్త మానములగు వివిధ భావములను, ప్రవృత్తులను, ఉద్రేకములను సమన్వయపరచు (co-ordinate) ఏ దర్శనమైనను ఆ యుగమునకు, సంస్కృతికి మాత్రమే వర్తించును ; పర్యాప్తమగును. తత్త్వజ్ఞాన మంతయు తాత్కాలికమే. ఆ యా కాలములందలి జీవితాను భవములను, సమస్యలను, సన్నివేశములను ప్రకాశ పరచి, వాటి కొక అర్థము కాన్పింప చేయుటయే ఇట్టి దర్శనముల ప్రయోజనము. అనుభూతాంశము లన్నిటిపై భావనాశక్తితో మననము చేసి ఊహా పూర్వకముగ వాటి నన్నిటిని పునర్నిర్మాణము చేయుచే దర్శనము.

5. విశ్లేషణ పద్ధతి : సకలముగ, సమగ్రముగ కనపడు వాటిని అవిభాజ్య అంత్యములు అని నమ్ముటకు వీలైనవి దొరకువరకు విభజించుట ఈ పద్ధతి లక్షణము. ఈ అంత్యములు (ultimates) భావములు, వస్తువులు, భాష ఏదైన కావచ్చును. కాని అంత్యములు అమిశ్రితములుగ, సుగమములుగ ఉండవలెను. ' జ్ఞానము, వస్తువులు అన్నియు ఆణవిక ములు, అసంహార్యములు (irreducibles) అగు తత్త్వముల సంఘాతములు. వీటి వ్యవస్థీకరణము కొన్ని పరిమిత సంఖ్యాకములైన సరళ ప్రక్రియల చేత, సంబంధములచేత నియంత్రిత మగును ' అని ఇట్టి దార్శనికుల పూర్వకల్పన. ప్రకృతి పరిమిత సంఖ్యాక ములైన స్వతంత్ర పదార్థముల సమాహార మని, దాని సంస్థానము (structure) కనుగొనుటకు వీలైనట్టి దని, దానిని సాంగోపాంగముగ విశ్లేషణ చేయవచ్చు నని, చరమ భేదము లన్నియు సంఖ్య (quantity) పై ఆధారపడియుండు నని వీరల విశ్వాసము. అట్లే ప్రతిపాదన వాక్యము (propositions) లన్నియు మూలవాక్యములు (basic propositions) గ విశ్లేషణ చేయబడుటకు వీలుగా నుండవలె ననియు, అవి ఆ యా భూతార్థముల యథార్థరూపమున కనువుగా నుండు ననియు ఈ పద్ధతి నవలంబించువా రందురు. అట్లు విశ్లేషణ చేయ బడుటకు వీలు లేని ప్రతిపాదన వాక్యములు నిరర్థక ప్రలాపము లని వీరి అభిప్రాయము. ఇంద్రియానుభవ మును వర్ణించు వాక్యములే భూతార్థముల యథార్థ సంస్థానమును వక్కాణించును. నిరర్థక ప్రలాప వాక్యములు గాక పునరుక్తి వాక్యములు కూడ ఉండు నని, కొన్ని రకముల నిరర్థక ప్రలాపములకు ఆవేశ పూర్వక మగు (emotional) సార్థకత ఉండవచ్చు నని వీరు ఒప్పుకొందురు. విశ్లేషణ కయోగ్య మయిన దంతయును, విశ్లేషణ జరిగినప్పుడు నిస్సారముగ నిరర్థకముగ కన్పడున దంతయునుఈ పద్ధతిలో ఉపే క్షింపబడును.

6. స్పష్టీకరణ పద్ధతి : ప్రతి మానవుడును దార్శ నికుడు అయినను కాకున్నను కొన్ని విశ్వాసములు కలిగియుండును. అందు కొన్ని పరంపరగాను, చుట్టు ప్రక్కల నున్నవారి నుండియు సంక్రమించినవి. కొన్ని అతని చిత్తవృత్తుల, ప్రత్యక్షానుభవములవలన అతనికే తెలియకుండ ఏర్పడినవి. కళ, నీతిశాస్త్రము, మత ములలోని చాల విలువల, లక్ష్యముల, ఆశయముల పట్ల గల శ్రద్ధ తార్కిక నిరూపణచే గాని, వైజ్ఞానిక నిరీక్షణచే గాని ఏర్పడదు. అట్లే మానవుని ఆధిక్యము, శ్రేష్ఠత, గమ్యములను గూర్చి, వ్యక్తి గౌరవమును గూర్చి ఉండునట్టి విశ్వాసములు కూడ ప్రత్యక్షాను మానములపై ఆధారపడి లేవు. వీటన్నిటిని తృప్తి కరముగ రుజువు చేయలేము. వీటిని పరీక్షించి వీటి మూలములు ఏవో తెలిసికొన ప్రయత్నింపవచ్చును. ' ఏ విధములైన అనుభూతులు ఈ విశ్వాసములకు

ఆధారములై వాటియందు అంతర్లీనముగ నున్నవి? ఈ విశ్వాసములు అసత్యము లైనచో దాని పర్యవసాన మేమి ?' ఇట్టి విచారమునకు ఇతోఽధిక జ్ఞానము లక్ష్యము కాదు. మన కీవరకే తెలిసిన దానిని స్పష్టముగ, విశదముగ చేసికొనుట (clarification); మనము అవితర్కితముగా, అవివక్షితముగా గ్రహించియున్న దానిని సువ్యక్తము, సుస్ఫుటము చేసికొనుట దీని లక్ష్యములు. ఇట్టి స్పష్టీకరణమువలన విశ్వాసము తనకు తాను విజ్ఞాపితమై సంబుద్ధ మగును. ఇంతేగాక, మన కున్న కొన్ని విశ్వాసములు - అవి మన వైఖరులకు, చేష్టలకు ఆధారము లైనప్పటికిని - మనకు తెలిసియుండక పోవచ్చును. మన అనుభవమును, ఆచారమును విచారము చేయుటవలన అవి వెలుగులోనికి వచ్చును.

ఇట్టి విచారమువలన క్రొత్త పర్యవసానములు ఏర్పడవు. ఈవరకు లేని జ్ఞానము కలుగదు. కాని వస్తువులను ఇదివరకు ఎరిగియున్న విధమున గాక వేరు విధముగ ఎరుగగలము. మన మీవరకే ఎరిగిన దానిని సాక్షాత్కరింప జేసికొనుట, మన విశ్వాస ప్రత్యయముల మూలములను అనుభవములో కనుగొనుట - ఇదియే దర్శనము. ఇంద్రియ ప్రత్యక్ష, విజ్ఞాన, గణిత శాస్త్రీయ తర్కాదులవలె ఇది క్రొత్త నిగమనములను చేయదు. క్రొత్త భూతార్థములను కనిపెట్టదు. కాని ఇది మననాత్మక అవేక్షణము ద్వారా మనము ఎరిగినట్టి, విశ్వసించునట్టి విషయములను ప్రకాశపరచి స్పష్టము చేయును. మన పూర్వ ధారణలను, మన కున్న శ్రద్ధను దృఢముగా చేయును. ఆదర్శములలో, లక్ష్యములలో, విలువలలో మన కున్న నిష్ఠకు, శ్రద్ధకు మూల మేదో ఎక్కడ ఉన్నదో వెతుకుట, తెలిసికొనిన దానిని, విశ్వసించిన దానిని విమర్శతో వివరించుకొని స్ఫుటము చేసికొనుట మన శ్రద్ధ, జీవిత దృక్పథముల అభ్యుపగమములను బోధపరచుకొనుట దార్శనిక కృషి యని వీరల అభిప్రాయము.

ఇట్లు కొన్ని ముఖ్యములైన దార్శనిక పద్ధతులను చర్చించితిమి. ఇంకను ఎన్నియో కలవు. మనము పరిష్కారము చేయబూనిన సమస్యనుబట్టి, మన కానక్తి కలిగించిన విషయమును బట్టి పద్ధతియుండును. పూర్వ కల్పనలు, లక్ష్యములు పద్ధతులను నిర్ణయించును. ఉపయోగించు పద్ధతినిబట్టి దర్శన స్వభావ ముండును. రెండు మూడు పద్ధతులను కలిపి వాడవచ్చును. కాని కొన్ని పద్ధతులకు మాత్రము పొత్తు కుదురదు. దార్శనిక లక్ష్యములలో, పద్ధతులలో గోచరించు భేదములే నిశ్చిత మగు, సర్వజనాంగీకారము బడసిన దార్శనిక సిద్ధాంతము లేకుండుటకు కారణములు. ఇందు వలననే ఏ యొక దర్శనము కూడ ఇదియే సత్యమగు చరమ దర్శనముగా నిస్సందిగ్ధముగా స్థాపింపబడలేదు. ఏ యొక దర్శనము తక్కిన అన్నిటికంటె గూడ ఉత్కృష్ట మని కూడ నిర్వివాదముగ, ఏకగ్రీవముగ చెప్పుటకు వీలు లేదు. అట్లు చెప్పువా రందరును తమ తమ పూర్వ కల్పనల పైన, అభిరుచులపైన, విశ్వాసములపైన ఆధారపడి చెప్పుదురు. అవి ఏవియు తక్కిన వాటికంటె శ్రేష్ఠ మని రుజువు కావు. విజ్ఞానమున కనుకూలముగా నున్న దర్శనములు సరియైన వని అనెద మన్న విజ్ఞాన శాఖలు పెక్కు లగుటచేత, ప్రతిదానికిని ప్రత్యేకమగు తర్కవిధానము, పద్ధతి, దృక్పథము, పూర్వకల్పనలు ఉండుటచేత, ఏ విజ్ఞానశాఖను లేదా సిద్ధాంతములను ప్రమాణముగా తీసికొనవలెను అనువిషయములో నిర్ధారణ కష్టము. కొన్నిటిని గ్రహించినచో వాటి దృష్ట్యా కొన్ని దర్శనములు సరియైన వని తోచవచ్చును. మరి కొన్నిటిని గ్రహించినచో అట్లు తోచక పోవచ్చును. కాక వైజ్ఞానిక పద్ధతులు మారుచుండును. వానిని బట్టి ఏ దర్శనము యొక్క ఉపాదేయతయు సిద్ధము కాదు. లోక వ్యవహారమునకు అనుగుణముగ నుండు దర్శనములు సత్యములందుమనిన, 'లోక వ్యవహారము భ్రమపై ఆధారపడియున్నది. అది మిథ్య. పరమార్థ సత్యము దానికి భిన్నము. దానిని బాధించును' అనునట్టి దర్శనములుకలవు. కాక లోకవ్యవహార, వ్యక్త్యనుభవములను అవేక్షణచేసి వాటిపై విచారము, మననముచేసి సత్యమును కనుగొను దర్శన శాస్త్రము సరియైనదా కాదా యని వాటిని ప్రమాణముగా గొని నిర్ణయింప బూనుట అనుచితము. మనుష్యుల నుత్తమ కార్యాభి

ముఖులుగ, కర్తవ్య పరాయణులుగ, శ్రేష్ఠ జీవిత విధానము నవలంబించు వారినిగ చేయు దర్శనము సరియైన దని యనెద మనిన-' ఏ కార్యములు ఏ విధానములు ఉత్తమములు? ఏది కర్తవ్యము?' అను ప్రశ్నలకు ఐకమత్యముతో గూడిన సమాధానములు లేవు. అదిగాక, దర్శనము మానవుని ఎంత వరకు ప్రభావితము చేయగలదు? ఎంతవరకు చేసినది? దర్శనము మానవ కార్యాచరణ ప్రవృత్తులకు కారణమా? ఈ విషయములు నిశ్చయముగా నిర్ణయింప వీలు కానివి. కాన అర్థక్రియాకారిత్వము దర్శనములకు ప్రమాణము కాజాలదు. ఇంకొక విశేష మేమన పరస్పర వ్యాహత యుక్తము లైన దర్శనములు సామాన్యమగు, అనగా ఒకే తీరగు వ్యవహారమును, ఆచారములను విధింపవచ్చును. పర్యవసన్న మగు కార్యాచరణను బట్టి తత్ప్రేరక దృక్పథపు స్వరూపమును, ఔచిత్యమును నిర్ణయింపలేము. ఇవన్నియు గాక, ఏ దర్శన మైనను ఒక ప్రత్యేక జీవిత విధానము పైనను, వస్తువుల ఉత్పత్తి సాధనములపైనను ఆధారపడియుండు నని కొంద రందురు. దార్శనిక లక్ష్యములకు, పద్ధతులకు, వాటి సాంఘిక రాజకీయార్థిక పరిస్థితులకు గల పరస్పర సంబంధములు, దార్శనిక లక్ష్యములకు పద్ధతులకు, ఆయా దార్శనికుల వ్యక్తిగత స్వభావ మనస్తత్త్వములకు గల పరస్పర సంబంధములు మన కొక సమస్యను తెచ్చిపెట్టుచున్నవి. 'దార్శనిక రీతులలో పరివర్తన పరిణామములకు కారణ మేమి?' అనునది ఒక అనుసంధాన విషయము. ఈ అన్ని సమస్యలను గూర్చిన అన్వేషణము ఒక రకపు దార్శనిక విచారమే!

దర్శనశాస్త్రోపయోగము

మనకు తృప్తికలుగునట్లు ప్రశ్న లన్నిటికిని సమాధానము లీయలేకపోయినను, దర్శనము ప్రపంచము పట్ల మన యాసక్తివృద్ధి కాగల ప్రశ్నలను వేయగలదు. తద్ద్వారా అనుదిన వ్యవహారములోని సాధారణ వస్తువుల మాటున గూడ ఎంతో వైచిత్ర్యము, ఆశ్చర్యము కల వని తెలియును. దర్శనము జ్ఞానము నిచ్చు నను వారు ఆజ్ఞానము కూడ విజ్ఞానము వంటిదే యందురు. అయితే ఈ రెంటికిని భేద మేమన దర్శనములో విమర్శ (criticism) అధికము. అది విజ్ఞానమందు, లోక వ్యవహారమందు ఉపయోగింపబడు సూత్రములను విమర్శతో పరీక్షించును. అట్లే 'ఏ వస్తువులను గూర్చి ప్రతిపాదన చేయగలము? వేటిని గూర్చి చేయలేము? వస్తు అవస్తువుల భేద మేమి?' అను విచారముచే జ్ఞాన మని చెప్పబడునది విశ్లేషింపబడి పరీక్షింపబడును. కాబట్టి దర్శనము జ్ఞాన విమర్శ యని అన్నప్పుడు అది ప్రతి దానిని సంశయించు ననుకొనరాదు. సంశయాస్పదము లైన వాటినే సంశయించును. ప్రతిదానిని గుణదోష విమర్శ చేసి, పరీక్షానంతరము జ్ఞాన మని తోచిన దానిని స్వీకరించి, ఇతరమును త్రోసివేయును. ఇది కొందరి మతము. వీరి ప్రకారము దర్శనము మనలను భ్రమ ప్రమాదముల నుండి, అపరీక్షిత విషయములను యథార్థ జ్ఞానముగా గైకొను అమాయకత్వమునుండి రక్షింప యత్నించును. కొందరు దర్శనము సమస్త విశ్వమును గూర్చిన సమగ్రదృష్టి నిచ్చు నని, అది జ్ఞానమని, అదియు ప్రామాణిక మని అందురు. కొందరు 'అట్టి దృష్టి అబ్బుట సత్యమే గాని, అది జ్ఞానము కాదు; శ్రద్ధ మాత్రమే' నందురు. మొదటి విధముగా చూచినచో జ్ఞాన ప్రాప్తివలన, అందులో విశ్వమును గూర్చిన వ్యవస్థీకృత (systematised) జ్ఞానము సిద్ధించుట వలన ఉపయోగము స్పష్టమే. రెండవ విధముగ చూచినను మనుష్యుడు శ్రద్ధామయుడు, శ్రద్ధ కనురూపుడు ("యో యచ్ఛ్రద్ధః స ఏవ సః" అను గీతోక్తి ప్రసిద్ధము). కాబట్టి అంధశ్రద్ధ గాకుండ, పరీక్షింపబడి విమృష్టమైన శ్రద్ధ అత్యంతోపాదేయము కదా! మన విశ్వాసములను, పక్షపాతములను, పూర్వ కల్పనలను పరీక్షించి, వాటి స్వరూప ఆధార అభ్యుపగమములను తెలిసికొని, వాటి పర్యవసానములను గమనించి ఆ పైన వానిని అవలంబించు

చునే యుండుటో, లేదా వాటిని మార్పు, వృద్ధి చేసి కొనుటయో, లేదా వాటిని విసర్జించుటో చేయ వచ్చును. ఇటువంటి విమర్శ, పరీక్షలవలన జీవితముపై కొంత ప్రభావము పడును. పైగా విజ్ఞానము నిశ్చిత సమాధానముల నీయలేని ప్రశ్నల ప్రాముఖ్యమును చూపి, వాటి పరిష్కారములను గూర్చి చింతన చేయుటకు ప్రోద్బలము చేయుటచే మన ఊహాపూర్వక మగు ఆసక్తికి అవకాశ ముండును. కొన్ని మూల ప్రశ్నలకు దర్శనము సమాధానముల నిచ్చి విజ్ఞాన లోక వ్యవహారముల కందని జ్ఞానము నిచ్చుట సత్య మైనచో చాల మంచిదే! అట్లుగాక పోయినను దార్శనిక చింతనకు స్వతస్సిద్ధమైన విలువ కల దని దీని సారాంశము. 'ఆచారము, పరిపాటి, సంఘము, సంస్కృతి - వీటి చేతను, ఆయా దేశ కాలముల చేతను పరిగ్రహింప బడు భావములు విశ్వాసములు; స్వతస్సిద్ధ సత్యము లును కావు, రుజువైన సత్యములును కావు' అని తేల్చి, వాటిని అన్వీక్షణ చేయుటవలన నిర్దిష్టముగాను, సాంతముగాను, స్పష్టముగాను కనపడినది అంతయు పోయి, ఆచార విచారములలో సాధ్యములైన అనంతావకాశములు, సంభావ్యతా శక్యతలు గోచరమై, మన ఆచార విచారముల స్వాతంత్ర్య సీమలు విస్తరిల్లును. కాక, దార్శనిక చింతనకు విషయము లైనవి మహావిషయములగుటచే అట్టి చింతన సంకుచిత స్వార్థ లక్ష్యముల నుండి కొంత వరకు మానవుని ముక్తుని చేయును. దార్శనిక చింతనవలన స్వాతంత్ర్యము, శాంతి, మన స్సమాధానము, పక్షపాత రాహిత్యము (నిస్సంగత్వము) కొంతవరకు కలుగును. దోషదుఃఖాను దర్శనము వలన, అనుభవమువలన కలుగు ఉద్విగ్నతకు, నైరాశ్యమునకు, ఆధి క్లేశములకు, సంతాపమునకు దర్శనము సమాశ్వాసనోపశమనముల నీయ వచ్చును. నిశ్చయత లేకున్నను బ్రతుకు విధమును, ఆశంకా చలచిత్తతలచే స్తంభితుడు గాకుండు తీరును, తృష్ణ, ఆశ, భయములను నియంత్రణ చేసికొను పద్ధతిని దర్శనము నేర్పగలదు.

ఏదో ఒక విజ్ఞానశాఖ నధ్యయనము చేసిన ప్రతి వానికిని వైజ్ఞానిక మనస్తత్త్వము (scientific attitude of mind) అబ్బనట్లే దర్శనాధ్యేత లందరికిని ఈ ఉపయోగములు కలుగకపోవచ్చును. ఒక్కొక్క పరి క్రొత్త సిద్ధాంతములు కనిపెట్టిన, క్రొత్త ఆవిష్కారములు చేసిన కొందరు మహా వైజ్ఞానికులు కొన్ని విషయములలో అంధవిశ్వాసములకు, దురభిమాన దురాగ్రహములకు ప్రాకృతజనుల వలె దాసులుగ నుందురు. అనుదిన జీవితములో జరుగు వ్యవహారమందు వారు వైజ్ఞానిక దృక్పథమును ప్రవేశపెట్టుటకు కూడ ప్రయత్నింపరు. ఇట్లే కొందరు పెద్ద పెద్ద దార్శనికులు వ్యవహారములోనికి తమ చింతనను పరివర్తన చేయరు. నిత్య వ్యవహారమునకు, దార్శనిక చింతనకు సమన్వయమును తమ వ్యక్తిత్వములో సాధించిన వారిలో చాలవరకు పక్షపాత శూన్యత, ఒక విధమైన నిస్సంగత్వము, నిర్మోహత్వము, సిద్ధాంతములందు సంస్కృతియందు మతములందు దురభినివేశ రాహిత్యము, విశ్వము పట్ల జీవితముపట్ల ఒక విధమైన ఆశ్చర్యాన్విత గౌరవ భావము, పరమ సత్యము సంపూర్ణముగ తమకు కరబదరమైన దని తలపకుండుట, వినయము, పర మత సంస్కృతి సహనము కాన వచ్చును. ఇవన్నియు సరియగు దార్శనిక చింతనకు లక్షణములు. కాని ఇవన్నియు తక్కిన సద్గుణముల వలెనే ఏ దార్శనికునిలోను పరాకాష్ఠ నందుకొనవు. కొందరిలో వీనిలో కొన్ని హెచ్చుగను, తక్కినవి తక్కువగను ఉండును. కొందరిలో కొన్ని యుండవు. ఉత్కృష్ట దార్శనిక చింతన చేయగలిగిన మరికొందరిలో ఇవన్నియు ఇంచుమించుగ మృగ్యములు కావచ్చును. వీటిలో నెద్దానికిని దర్శన శాస్త్రము బాధ్యత వహింపలేదు. కొందరికి సత్య మేమో, ధర్మ మేమో తెలిసినను అందు అనురక్తి, ప్రవృత్తులు ఉండవు. అసత్యములు, అధర్మములు అని తెలిసినను వాటినుండి వారు విరక్తులు, నివృత్తులు కాలేరు. వీటికి వారి వారి సహజ స్వభావము, వారి కీయబడిన శిక్షణ, కరపబడిన విద్యా బుద్ధులు, చుట్టుప్రక్కల నున్న వారి ఆచరణ, వారి సంస్కృతి సంఘ కాలముల తీరు, వారి పరిస్థితులు కారణములు. విజ్ఞాన అధ్యయన కౌశలములు నరునికి నిత్య వ్యవహారమందు నియత

ముగా వైజ్ఞానిక దృక్పథము నీయలేవు. వైద్యు లందరును ఆరోగ్యసూత్రము లన్నిటిని అనుసరింపరు. న్యాయశాస్త్ర వైదుష్యము గాని, న్యాయాధికారము గాని, రాష్ట్రపాలనా బాధ్యత గాని ప్రతివానిని నీతి మంతునిగా చేయలేవు. అట్లే దర్శనాధ్యయన పాండి త్యము లున్నంతనే తదనుకూల ఆచరణ వ్యవహార మందు కూడ దార్శనిక దృక్పథము నియతముగా ఉండు ననుకొనుట అవివేకము. కొందరు వేదవేత్తలు రాక్షసులు. ఒక్కొక్కసారి కంచెయే చేనును మేయును. దార్శనికుల యందును ఈ రీతికి అప వాదము లేదు. దీనివలన దర్శనములో దోష మున్న దని రుజువు కాదు.

'దర్శనమువలన ఉపయోగము లేదు, అది కూటికా గుడ్డకా?' అనువారును కలరు. భౌతిక అవసరములను తీర్చుటయే ఉపయోగమునకు ప్రమాణమైనచో దర్శనము స్వయముగా అట్లు చేయలేదు గాన అది నిరుపయోగమే. ఈ దృష్టిలో శుద్ధ గణితము (pure mathematics), లలిత కళలు, ఇతిహాసము, సాహిత్యమే గాక, సైద్ధాంతిక మూల విజ్ఞానశాఖ (branches of basic theoretical science) లన్నియు నిరుపయోగములే. 'మానసిక మూల్యములు, లక్ష్యములు, ఆదర్శములు, ఊహాచోదిత విచారము (imaginative thinking) పై అర్థములో నిరుప యోగములు కావున అవి త్యాజ్యములు' అను వారి దృష్టిలో నిశ్చయముగా దర్శనము సోమరులు, మూర్ఖులు, వ్యామోహితులు చేయవలసిన పని. 'మానసిక మూల్యములు పురుషార్థములు కావు. అవి లాభము లేనివి. వాటివలన హితాహితములు చేకూరవు' అని తలచువారికి దర్శనము నిరుపయో గమే. కాని, ఇది బాగుగా ఆలోచించిన సత్యము కాదు. పైన సూచించినట్లు దర్శనము విచారాచార ముల పరిధిని విస్తరించి, మానవ జీవితమునకు నూతన అవకాశములను, సంభావ్యతా శక్యతలను గోచరింప చేయు ననియు, అది విజ్ఞాన జ్ఞానములుగా ఎంచబడు దానిని స్తన శల్య పరీక్ష చేసి వాటి నిజస్వరూపమును బయటపెట్టు ననియు, దర్శనమును సరిగా జీర్ణము చేసి కొనినచో జీవితములో అది హితకర పరిణామమును చూపు ననియు, దార్శనిక ఊహలు, సిద్ధాంతములు, అంతర్దృష్టులు క్రొత్త మార్గములను నిర్దేశించి విజ్ఞాన ప్రగతికి, సంఘవ్యవస్థకు, రాజ్యతంత్రములలో పరి ణామములకే గాక, విప్లవములకును తోడ్పడిన వనియు గుర్తుంచుకొంటిమేని దర్శనముయొక్క శక్తి,ఉపయో గము అవగతమగును. యాజ్ఞవల్క్యుడు, సోక్రటీస్, బుద్ధుడు, కౌటిల్యుడు, శంకరుడు, లాక్, రూసో, హెగెల్, మార్క్స్, నీచే మొదలగు వారల సిద్ధాంత ములు, ఊహలు, ఉక్తులు ప్రపంచము నెంతగా కది లించినవో, ఎన్ని విప్లవములు తెచ్చినవో జ్ఞాపక ముంచుకొనినచో దర్శనమున కున్న శక్తి తెలియును. విజ్ఞానము నధ్యయనము చేయు ప్రతివాడును న్యూటన్, డార్విను లవలె పెద్ద నిర్వాహము చేసి లోకోద్ధరణ చేయక పోవచ్చును. అట్లే దర్శనము నభ్యసించునట్టి, అందు నిష్ణాతుడైనట్టి ప్రతియొకడును సోక్రటీస్ స్పినోజాలవలె విశుద్ధ నైతిక జీవితము గడపకపోవచ్చును. బుద్ధుడు, మార్క్సులవలె విప్లవ కారకుడు కాకపోచ్చును. అంత మాత్రమున దర్శ నోపయోగము అసిద్ధము కాదు. 'వృత్తి విద్యయే విద్య. వైద్య యంత్ర స్థాపత్యాది శాస్త్రములు, వ్యావహారిక విజ్ఞానము(operational knowledge) సాంకేతిక కౌశలము వలననే ఉపయోగము. తక్కినవి నిరుపయోగములు' అను దృష్టి సంకుచితము. ఇది విజ్ఞాన స్వరూపేతిహాసములు తెలియకపోవుట చేత ఏర్పడినది. వినియుక్త విజ్ఞానశాస్త్రము లన్నియు శుద్ధ గణిత సైద్ధాంతిక మూలవిజ్ఞానముల పైన ఆధార పడిన వని, ఇవి ఒకానొక తర్కపద్ధతిని, కొన్ని ఊహా విశ్వాసములను అవలంబించుటవలన పురోగమించిన వని ఎరిగినచో ప్రచలిత పద్ధతులను ఊహా విశ్వాసము లను విమర్శించునది, నూతనములగు శ్రేష్ఠతరములైన వాటి ఆవిష్కార ప్రతిపాదనలు చేయునది దర్శన మని గుర్తించినచో దర్శనముల ఆవశ్యకత స్పష్ట మగును.

విశ్వదృష్టి : సర్వజ్ఞత్వము, త్రికాలజ్ఞానము మాన వునికి సాధ్యము కావు. కాని విశ్వ సామస్త్యమును

గురించి, వస్తు తత్త్వమును గూర్చి, తనను గూర్చి, తన పుట్టు పూర్వోత్తరములను గురించి, జీవిత సార్థక్య ప్రయోజనములను గురించి అనివార్యముగా నరునికి కలుగు సంశయాశ్చర్యకుతూహలాసక్తులకు సమాధానముగా అనుశీలన చింతనలు జరిగి, అవి ఏదో ఒక భావవ్యవస్థ (system of ideas)లో అవసన్నము కానిదే మనస్సునకు శాంతి యుండదు. జీవిత నౌకకు కర్ణ ముండదు. అయితే, కొందరు ప్రతిభావంతులు స్వయముగ తమకు తృప్తి నిచ్చు భావ వ్యవస్థల నేర్పరచుకొన గలుగుదురు. కొందరు ఇతరులు సృజించిన వాని పరిణామమో, పరిష్కారమో, వృద్ధియో, లేదా ఖండన విధ్వంసములనో చేయగలరు (ఉదా. హ్యూమ్, కాంట్ లు తమ పూర్వగుల దర్శనములను చెండాడిరి). కొందరు ఉపనిషదృషుల అంత ర్దృష్టులను బాదరాయణ గౌడపాదులు, వారి సిద్ధాంతములను శంకరులు పరిష్కరించిరి; అభివృద్ధి చేసిరి. శంకర దర్శనములో పద్మపాద వాచస్పత్యాదులు కొన్ని మార్పులను చేసిరి. కొంద రిది ఏదియు చేయలేక ఇతరుల దర్శనములకు కేవలము అనువాదమో, వివరణమో చేయగలరు. మరికొందరు కేవలము వాటిని స్వీకరించుటకు మాత్రమే శక్తులు. 'తాము నిర్మించిన, లేదా స్వీకరించిన విశ్వదృష్టియే సంపూర్ణము; సనాతనము. పరిణామము నపేక్షింపదు.' అని కొందరు తలచెదరు. వారి ధైర్యమునకు కారణము తమ దర్శనములు అతిలౌకిక విధముగ ప్రకాశపరచబడిన నిత్యసత్యముపై స్థాపిత మను విశ్వాసము కావచ్చును (ఉదా. వేదాంతులు, తామస్ అనుయాయులు); లేదా తాము విశ్వప్రక్రియా (world process) సూత్రములను, విశ్వ సంస్థాన (world structure) విధానమును స్పష్టముగ, నిర్దిష్టముగ కనిపెట్టగలిగినా మని, తమది శాశ్వత నిస్సందిగ్ధ నిరూపణయోగ్య మగు జ్ఞాన మని విశ్వాసము కావచ్చును (ఉదా. హెగెల్, మార్క్స్). కొందరు యోగాది సాధనల వలననో, సర్వశక్తి యగు ఈశ్వరుని మహాప్రసాదమువలననో పరమ సత్యమును సాంగముగ, పూర్ణముగ, నిశ్శేషముగ అవగతము చేసికొనవచ్చు ననియు, దానిని యథాతథముగ ఇతరులకు శాశ్వతముగ ఉపయోగించు రీతిని వ్యక్తము చేయవచ్చు ననియు నమ్మెదరు. ఉదాహరణమునకు 'యావద్ధర్మ స్వరూపము, బ్రహ్మజ్ఞానము పరిపూర్ణ రీతిని వేదమందు నిహిత' మని కొందరు, 'కాదు ఖురాన్‌నందు మాత్రమే వ్యక్త' మని కొందరు విశ్వసించి, వాటి ఆధారముపై దర్శనముల నిర్మించిరి (ఉదా. శంకరుడు, అల్ ఘజాలి). కొందరు తమ అనుభూతులు పరమ సత్యమును పూర్ణముగా గ్రహించిన వని నమ్మిరి (ఉదా. ప్లోటినస్, మహావీరుడు). కాని ఈ రెండు రకముల వారికి తమ ఈ విశ్వాసముల నిజస్వరూపము తెలియరాక, అవి స్వతస్సిద్ధ సాక్షాత్ సత్యములుగా తోచును; లేదా రుజువు చేయుటకు వీలైనట్టివిగా తోచును. అన్యుల కిది స్పష్టము కావున వారు ఇట్టి దర్శనములను, వాటి ఆగ్రహాభినివేశములను ఖండింప వెరువరు. కొందరు దార్శనికులు తాము నిర్మించిన, లేదా స్వీకరించిన విశ్వదృష్టి నిస్సందిగ్ధము,శాశ్వతము,అపరిణమ్యము నగు సంపూర్ణ జ్ఞానము కాదనియు, తమ సంస్కృతి దేశకాలములలో తమ పరిస్థితులకు, అభిరుచులకు యోగ్యమైనట్టిది మాత్రమే ననియు గుర్తించెదరు. దీనికి గల పెద్ద కారణ మేమన-మానవుడు సర్వజ్ఞుడుకాడు, కాలేడు. ఏ వ్యక్తియు విశ్వపు లోతును, అంతమును ఊహింపలేడు, కనుగొనలేడు. ఎంత తెలిసినను ఇంకను అజ్ఞాత ముండును. శాశ్వతముగా అజ్ఞేయము కూడ ఉండవచ్చును (కొందరు అట్టి విశ్వాతీతమును కొన్ని అనుభవముల ఆధారముపైన, మనకు లభ్యమైన జ్ఞాన, విజ్ఞాన స్వభావములను పరీక్షించుట ద్వారాను ఉపపాదన చేసెదరు). 'ఒకవేళ లోకోత్తర రీతిగ సత్యము అభివ్యక్త మైనను మానవుడు దానిని సాకల్యముగ యథాతథముగ గ్రహింపలేడు. ఒక వేళ గ్రహించినను భాషలో వ్యక్తము చేయలేడు' అను విశ్వాసము.

ఏది ఎట్లున్నను తాత్కాలికమో, లేదా శాశ్వత మని నమ్మబడినదియో అగు నొక దర్శనము,ఒక భావవ్యవస్థ, ఒక విశ్వదృష్టి ఒక మానసికావసరమునుతీర్చుటకు,జీవితమున కాధారస్తంభముగా ఉపయోగించును. అట్టిది

శ్రద్ధ కావచ్చును, లేదా జ్ఞాన మని తలపవచ్చును, లేదా నమ్మవచ్చును. కొందరికి ప్రయోజనము మతము వలన సిద్ధించుచున్నది. అట్టి వారి విశ్వదృష్టిలో మాదే సత్య మను ఆగ్రహము, విమర్శారాహిత్యము హెచ్చు. కొందరికి అవసరమును తమ కాలపు విజ్ఞానము తీర్చుచున్నది. ప్రత్యక్ష విజ్ఞానముల నతిక్రమింపగల శ్రద్ధా జ్ఞానములలో వారికి ఆస్థ లేదు. అట్టి వారికి విజ్ఞాన వ్యవహారముల ఆధార అభ్యుపగమములను; పర్యవసాన పద్ధతులను విమర్శచేయునదియే దర్శనము. అంత కన్న అది చేయగల్గినది లేదు. కొందరు వీరితో చాల వరకు ఏకీభవించుచు, ప్రచలిత విజ్ఞానశాస్త్రశాఖల లోని సిద్ధాంతములను, అనుభవమును సమన్వయ సమ్మేళనములు చేసి సామాన్యభావములను కొన్నిటిని కనిపెట్టి, వాటిద్వారా ఒక విశ్వదృష్టిని నిర్మించి, దాని తాత్కాలికతను గ్రహించియు, మరొక విశ్వదృష్టి అవసర మని తేలువరకు దాని నాలంబనముగా గొని విశ్వమును జీవితమును అర్థము చేసికొనుటకు, దానినుండి నూతన ఆచార విచార విధానములకు ప్రేరణను పొందుటకు ప్రయత్నింతురు (ఉదా. జాన్ డ్యూయీ, వైట్ హెడ్).

ఆత్మతుష్టి : కొందరికి ఏ విధమైన విశ్వదృష్టియు అవసర ముండదు. వారు అనాలోచితముగా పరామర్శింపకుండ సహజ ప్రవృత్తుల (instincts) ను, తమ సంఘపు, తమ పూర్వగుల విశ్వాసములను, రీతి రివాజులను అనుసరించుచు, పరిస్థితులు నిర్దేశించిన విధముగా బ్రతికెదరు. వారికి తమ స్వభావ ప్రాదుర్భావ గమ్యములను గూర్చి గాని, సంఘ రాష్ట్రములను గురించి గాని, విశ్వమును గురించి గాని, విజ్ఞాన వ్యవహార మత స్వరూపములను గూర్చి గాని, వాటి ప్రతిపాదనలను గూర్చి గాని ఎట్టి సంశయములు, ఆశ్చర్యము కలుగవు. ఒకవేళ కాదాచిత్కముగా కొంచెముగ కలిగినను వాటిని సరకుచేయక విదలించివేసి నైసర్గిక లోకవ్యవహారమందు నిమగ్ను లగుదురు. కొందరు మానవులకు కొన్ని ప్రవృత్తులు (ఉదా. కామము, క్రోధము) ఉండక పోవచ్చును; లేదా చాల మందముగా నుండవచ్చును. అట్లే కొందరికి కొన్ని అభిరుచులు ఉండవు (ఉదా. సంగీతము చాలమందికి అనవసరము, అర్థరహితము). ఆ విధముగనే కొందరు మానవులకు దర్శనము అనవసరము, నిరర్థకము. శ్వాసోచ్ఛ్వాస, ఆహార, నిద్రలవలె గాక ఇది లేకున్నను ప్రాణము పోదు. కళా సాహిత్య విజ్ఞానములు కూడ మానవునికి ఉపయోగకరములును, అధికతర సుఖమును ఆత్మతుష్టిని ఇచ్చునవియే గాని, అవియు (పై అర్థములో) ఆవశ్యకములు కావు. దర్శనము కూడ ఈ కోవకు చెందినదియే. అయితే అది సాక్షాత్తుగ ఆత్మతుష్టిని మాత్రమే ఈయగలదు. అందుచేతనే కొందరు వీటన్నిటిని మానవునికి కృత్రిమత్వమును నేర్పి అతనిని భ్రష్టుని చేయున వనియు, ఇవి లేకుండుటలోనే మానవునికి ప్రకృతితో సామీప్య సాయుజ్యములను, బాలగోపాలక ఆటవికాది అమాయికులతో సారూప్యమును కలుగు ననియు, అందువలన నాగరిక సంఘములకు, వ్యక్తులకు సంభవించు అనేక విపత్తులు, సంకటములు సంభవింప వనియు చెప్పిరి (ఉదా. రూసో, రస్కిన్, గాంధీల కొన్ని రచనలు). దర్శనానర్థకతను, మనన విమర్శా హేతుమత్తల నిష్ప్రయోజనత్వమును చూపి, సహజప్రాకృత జీవితపు విలువను, సార్థకతను ప్రతిపాదించుటయు నొక విధమగు దర్శనమే. నిదర్శనపూర్వకముగా, యుక్త్యనుభవ పురస్సరముగా బుద్ధిమత్త్వము (rationality) ను, సంశయ విమర్శ పూర్వకమగు చింతనను, దర్శనశాస్త్రమును ప్రత్యాఖ్యానము చేయుట యనగా మరొక రకపు దర్శనమును ప్రపంచింప ప్రయత్నించుటయే. పెద్దరికము, అనుభవము, నాగరికత, పాండిత్యము, విచారశక్తి - వీటిని గూర్చి నిర్వేదన చెంది, వాటిని పరిత్యజించి, బాల్యమందు తిరిగి "తిష్ఠ" వేసినచో-అనగా బాలుల వలె తిరిగి అమాయికులమైనచో* అప్పుడు సత్యమైన దర్శనము, పరమ సత్యప్రాప్తి సంప్రాప్తమగు నను వారును కలరు. అట్టి వారికే స్వర్గలోకము, లేదా మోక్షము దొరకునట!.

---

* బాలురు ఏమంత అమాయికులు కారని, వారందరిలోను కామ క్రోధ అసూయాది ప్రవృత్తులన్నియు గలవని మన తత్త్వశాస్త్రము చెప్పుచున్నది; అది వేరు విషయము.

వివిధ దార్శనిక చింతనలు - దర్శన శాఖలు

వ్యవహార విజ్ఞానముల విమర్శాయుత అన్వీక్షణము దర్శన మన వచ్చు నంటిమి. వస్తుతత్త్వ స్వరూప జిజ్ఞాస లోకజ్ఞాన విజ్ఞానాభ్యుపగమములతోను, ఫలితములతోను తృప్తినొందక వాటి కతిక్రాంతమో, అన్యమో అగు సత్యము నన్వేషించుట దర్శనమనవచ్చు నంటిమి. లోకానుభవమందు వస్తువులను, వాటిమధ్య జరుగు సంఘటనలను చూచుచున్నా మని నమ్ముచున్నాము. ఈ వస్తువుల నిజతత్త్వమేమి? వాటి మధ్య గల సంబంధములు, వాటిలోను వాటిమధ్యను జరుగు సంఘటనలు ఏవి? అవి ఎట్లు జరుగును? ఇదంతయు మన మెట్లు తెలిసికొనుచున్నాము?

ఈ ప్రశ్నలు అనుదిన ప్రత్యక్షమునుండి మనము ఏర్పరచుకొను సాధారణ భావములను, వాటివలన ఏర్పడు దృక్పథమును కొంతవరకు సంక్షుభితము చేయనిదే ఉత్పన్నము కావు. నిత్య వ్యవహారములు మన కొక సమస్యగా తోచినప్పుడే దర్శనోత్పత్తి జరుగును. ఇది వ్యవహారమును చింతన చేయుటవలన, లేదా ఏదో ఆశ్చర్య భయాది ఉద్రేకములవలన, లేదా సంఘర్షమువలన వచ్చిన సన్నివేశములలో సంభవించునని చెప్పి యున్నాము.

అతిభౌతిక శాస్త్రము : మనకు వస్తువులు, సంఘటనలు ఆ యా విధములుగ కన్పడుచున్నట్లు వాటి రూపకల్పన చేసికొనుచున్నాము. ఈ ప్రశ్నలు ఆ రూపకల్పనను సందేహింప సన్నద్ధుల మైనా మని తెల్పును. ఒకవేళ మనది భ్రమ యేమో, మనము జ్ఞాన మనుకొన్నది కాదేమో, అంతకంటె నిశ్చయత నిచ్చునది కలదేమో అను సంశయములు ఈ ప్రశ్నల కాధారములు. అప్పుడు మనము మొదట వస్తుస్థితి (reality) యనుకొనినది ఆభాసము (appearance) మాత్రమేమో ననియు, దాని వెనుక యథార్థ వస్తుస్థితి వేరొకటి గలదేమో ననియు ఒక సంభావ్యత తోచును. విమర్శ చేయబడని అనాలోచితములైన ప్రత్యక్షముల ప్రకారము, అభిప్రాయముల ప్రకారము వస్తుస్థితి యని తలచబడునది నిజముగా కాదనియు, మనకు కనపడునది (ఆభాస) వస్తుస్థితి కాదనియు తోచు ఊహ విజ్ఞానమందు, దర్శనమందు కూడ అంతర్గతము. ఇంద్రియముల ద్వారా గృహీతమగు ప్రపంచ స్వరూపము సత్యమైనది కాదు. బుద్ధిచేతనో, ప్రజ్ఞచేతనో మాత్రమే వస్తుస్థితి గ్రాహ్యమగును. ప్రపంచపు సారము, పరమ తత్త్వము (ultimate reality), యథార్థ వస్తువు (thing-in-itself) చూడబడునది కాదు. చూడబడునది (దృశ్యము - ఆభాస) అస్వతంత్ర వస్తుస్థితి. అది యాదృచ్ఛికము; వ్యావహారికము; తక్కువ రకపుది; అర్ధ సత్యము. దీని వెనుక దీని కధిష్ఠానముగ నుండునది స్వతస్సిద్ధ స్వతంత్ర వస్తుస్థితి; అది అపరిహార్యము; అబాధితము, పారమార్థికము; పూర్ణ సత్యము. ఈ సారభూత స్థితి విచార చింతనములకు, లేదా ప్రజ్ఞకు విషయము కాగలదు; ఆభాసము ఇంద్రియ ప్రత్యక్ష విషయము. ఆభాసముల వెనుక నున్న అసలు వస్తుస్థితి (సత్ - being)ని తెలిసికొన గోరుట, సత్తా చింతనల (being and thought) సూత్రముల నవగాహనము చేసికొన ప్రయత్నించుట అతి భౌతిక శాస్త్ర (metaphysics) మనబడును. ఇంద్రియ సంవేదనలు, అవిమర్శిత ప్రత్యక్షము, వ్యవహారముల కతీత మగు, సత్య మగు వస్తుస్థితిని గూర్చిన శాస్త్ర మిది. దానిచే తెలిసికొనబడునది పరమార్థ సత్యము; తదితరము వ్యావహారిక సత్యము. ఆదిమము, స్వతస్సిద్ధము నగు పరమార్థ వస్తుస్థితి నిరపేక్ష సత్యము; కేవలము (the absolute) అతీతము (transcendental). కేవల మనగా దాని కదియే ప్రమాణము, స్వతంత్రము, మౌలికము, పరమము. అతీత మనగా ఇంద్రియజ్ఞాన విజ్ఞానముల కతీతము; కొందరి మతములో బుద్ధికి కూడ నతీతము; అంతర్దృష్టి, శ్రద్ధ, లేదా ప్రజ్ఞచే మాత్రమే పరిగ్రాహ్యము. ఇక దీనినుండి వచ్చినదైనట్టి అస్వతంత్రము, సాపేక్షము, ప్రాపంచికము నగు వ్యావహారిక వస్తుస్థితి ఇంద్రియజ్ఞానమునకు, విజ్ఞానమునకు

విషయము ; పూర్తిగ జ్ఞేయము. మనకు దృశ్య మగునది సత్యముగ అనుభూతము, అసలు వస్తుస్థితి యొక్క కార్యము (effect), లేదా సంఘటన (event) అని కొందరును, మనస్సు తన స్వభావాను సారముగ పరమార్థవస్తుస్థితిని గూర్చి ఏర్పరచుకొనిన ప్రత్యయములు (concepts) మాత్రమే అని కొందరును చెప్పుచున్నారు. దృశ్యజ్ఞానము విషయగతము[1], వస్తుతంత్రము (objective), యథాభూతము అని మొదటిపక్షపు తాత్పర్యము. దృశ్యజ్ఞానము విషయిగతము,[2] బుద్ధ్యపేక్షము (subjective), మానవుల మతిపై ఆధారపడియున్న దని రెండవ పక్షపు తాత్పర్యము. కాబట్టి వస్తుస్థితి, ఆభాసముల - పారమార్థిక, వ్యావహారిక సత్యముల - యథార్థ, ప్రతీయమాన సత్తల - విభేదము అంగీకరించినంతనే 'ఆభాస, లేదా, దృశ్యము వస్తు తంత్రమా, అనగా సత్యమైన వస్తుస్థితియొక్క అభివ్యక్తియా, లేదా కార్యమా, లేదా పరిణామమా, లేదా సృజనమా ? కానిచో, వస్తుస్థితియొక్క మనోనిర్మిత ప్రత్యయముల ఉపస్థితి మాత్రమేనా ?' అను మరొక సమస్య వచ్చును.

అయితే ఇది యంతయు నిరర్థక చింతన యనియు, దృశ్యముతో తృప్తిచెందుటే వివేక మనియు కొందరందురు. ఇట్టివారు ప్రత్యక్ష జ్ఞాన సత్తావాదులు (positivists). భూతార్థములను స్థాపించు విజ్ఞాన శాఖలు ప్రత్యక్ష జ్ఞాన సత్తావాదకములు. వానిపై మాత్రమే ఆధారపడు దర్శనము ప్రత్యక్ష జ్ఞాన సత్తావాదము (positivisim). సమస్తమైన చింతనకు, జ్ఞానమునకు విషయను మనము ప్రత్యక్షముగా చూచు భూతార్థములే కావలయు ననియు, వీటి నతిక్రమించి సత్యమైన వస్తుస్థితికై అన్వేషించుట భ్రమ యనియు వీ రందురు. ఈ వాదము ప్రకారము ఆభాసము వెనుక దృశ్యము కానిది ఏమియు లేదు. ఇంద్రియ జ్ఞానమునకును, దానిపై ఆధారపడిన అనుమానములకును అజ్ఞేయ మగునది లేదు. ఇట్టి వారికి అతిభౌతికశాస్త్ర మొక భ్రాంతి, పిచ్చి. అనుభవ విషయముల నాభాస లేదా దృశ్య మని, ఆ దృశ్యమున కధిష్ఠానముగ, కారణముగ నొక అదృశ్య యథార్థ వస్తుస్థితి ఉన్న దని వాదించుట దోష మని వీరి అభిప్రాయము.

'వస్తుస్థితి మన కజ్ఞేయము, కాని ఆభాస వెనుక దాని యథార్థాస్తిత్వము కలదు' అను వాదము మరొకటి కలదు. ఇది అజ్ఞేయతావాదము (Agnosticism). అజ్ఞేయతావాదులు దృశ్యమున కావల దాని అధిష్ఠానమగు కేవలమును ప్రతిపాదింతురు గాని దాని జ్ఞాన మసంభవ మందురు. కాబట్టి వీరును అతిభౌతిక శాస్త్రమును ప్రత్యాఖ్యానింతురు.

కాని మానవేతిహాసమును, దర్శనశాస్త్ర చరిత్రను సమీక్షించినచో దృశ్యమును దాటి పోయి దాని కావల వస్తుస్థితి యొకటి గల దని భావించుట, దానిని గూర్చి చింతించుట మానవునికి గల సహజ మనఃప్రవృత్తు లనియు, వీటిని అణచివేయుటకు వీలు కాదనియు, అన్ని దేశములందు అన్ని కాలములందు ఇవి తల ఎత్తు ననియు తెలును. మనస్సు భూతార్థములతోను, ప్రపంచమందలి వస్తువులతోను అతృప్తి చెందినప్పుడు, వీటికంటె ఉత్తమమైన, శాశ్వతమైన, నిరవధికమైన వాటిని అన్వేషింప యత్నించినప్పుడు, విశ్వము నొక సామరస్య యుక్త మగు సుందర సుసంగత సామస్త్యము (whole) గా చింతింప సమకట్టినపుడు అతిభౌతిక చింతన బయల్వెడలును. అందుచేతనే దీనికి, మతమునకు సారూప్యము కలదు. ఆదర్శముల, మూల్యముల, పూర్వరూపము (prototypes) లను గూర్చి ధ్యానించుట, వాటి నాకళించుకొనుట సదా కొందరు మానవుల ఉద్యమమై యున్నది. అదియు కాక, దృశ్యమాన భూతార్థములు, విశుద్ధచింతన వైమర్శిక అన్వీక్షణలలో అపేక్షింపబడు సక్రమ అనుసంధానమునకు తృప్తి నీయలేవు. అప్పుడు యథార్థముగ వస్తుస్థితి యనుకొనుటకు వీలైన దేదో యొకటి ప్రత్యయములతో నిర్మింపవలసి వచ్చును. అది తార్కికాదర్శముపై

1. చూడబడునది, లేదా గ్రహించబడునది, లేదా చింతించబడునది 'విషయము' (object).

2. చూచునది, గ్రహించునది లేదా చింతించునది విషయి (subject).

వస్తుత్వారోపణ (hypostatisation) చేయుట అగును. ఇవి అలీకములు కావనియు, వ్యాఖ్యా నాత్మక అన్వీక్షణ (interpretative reflection)కు తృప్తి నీయలేని ఇంద్రియజగత్తున కధిష్ఠానముగ పరమార్థసత్తను ప్రతిపాదించుట వలన, ఆభావమును గూర్చిన నిదిధ్యాసనము చేయుటవలన యథార్థ వస్తు స్థితిని గూర్చిన జ్ఞానము కలుగు ననియు కొందరి మతము. 'నిరపేక్ష కేవల సత్త లేనిదే విచార మనన ములు మనజాలవు; అవి అదేమిటో కనుగొనలేవు' అనునది వేరు విషయము. దాని ఉనికియందలి ఆస్థ మనస్సునకు తృప్తినిచ్చును. ఈ ప్రత్యక్ష విషయము కాని యథార్థ సత్తను గూర్చిన ఆలోచనయే సత్య మగు జ్ఞాన మని, దృశ్యమును గూర్చినది, జ్ఞాన మనుకొన బడునది అభిప్రాయము (opinion) మాత్రమే నని కొంద రందురు. ఏలన సనాతనము, నిరపేక్షము, అపరిణామము అగుదానిని గూర్చియే జ్ఞానము సంభవము గాని అశాశ్వతము, సాపేక్షము, నిత్య పరిణామి యగునది జ్ఞాన విషయము కాదని వీరి తలపు. యథార్థ వస్తుస్థితిని గూర్చిన జ్ఞానము వ్యావ హారిక విజ్ఞానములకు భిన్నము గాన దానిని పొందు పద్ధతియు వ్యావహారిక పద్ధతులకు భిన్నముగా నుండ వలె నని వీరిలో కొందరు తలచి, ద్వంద్వతర్కా దులను (dialectic) దర్శనశాస్త్ర విశిష్ట పద్ధతిగా భావించిరి. ఏది సరి యగు దార్శనిక పద్ధతి యను దానిని గూర్చి ఐకమత్యము లేదు.

సత్తాశాస్త్రము (Ontology): సత్త ఆభాసము నుండి పూర్తిగా భిన్నము అని నొక్కి పలుకువారు పరమార్థ వస్తుస్థితికి, ప్రతీయమాన వస్తు స్థితికి తీవ్ర వైరుధ్యమును ఉపకల్పించి, పరమార్థ సత్తను తెలిసి కొనుట శుద్ధ చింతనకో, లేదా ప్రజ్ఞా శ్రద్ధలకో మాత్రమే సాధ్య మని ఎంచి ఒక విశిష్ట పద్ధతి నుపయో గింప యత్నింతురు. ఆభాసమునందు కన్పడునదే సత్తా సారము అని తలచువారు ప్రత్యేక విజ్ఞానశాఖ లందు ఉపయోగింపబడు మార్గములనో, వాటికి తుల్య మార్గములనో అవలంబించి ఆభాసము నతిక్రమించి పో గోరుదురు. మొదటి రకమువారు ఆభాసమునకు సరియైన వివరణ చెప్పలేరు. ఏ దృశ్యమువలన పర మార్థ సత్తను గూర్చిన ప్రత్యయ నిర్మాణము చేయ వలసి వచ్చినదో దానినే వారు ఉపేక్షింపవలసి వచ్చును. రెండవ రకమువారు ఆభాసము పైననే తమ దృష్టిని కేంద్రీకరించుటచే వానిని - ప్రత్యేక విజ్ఞాన శాఖలలోని భావములను - అతిక్రమించి పోలేక పోవుట జరుగును.

ప్రతి అనుభవము సావధికము, సీమితము గాన దాని కతీతమైన దేనితోనో అదినో సంబద్ధముగా నున్నట్లు, దానితో కలసిన ఒక ఐక్యమందు అది అంతర్భూతముగ నున్నట్లు సూచించును. మనస్సునకు సమన్వయ పూర్వకముగ సంయోజనము చేయుట, వివిధ గృహీత విషయములపై నొక ఏకత నాపాదించి వాటి నర్థము చేసికొనుట సహజ స్వభావము. ప్రత్యక్షీకృత విషయముల వాస్తవిక సుసంగతత్వము (coherence) లపై ఆధారపడిన పరస్పర సంబంధ భావముల చింతన చేయుటయే జ్ఞాన మంతటికి గమ్యము. ఇట్టి చింతన అనంతత్వమును, నిరవధికతను సూచించును. చింతన, భావనాశక్తులు హద్దులను, పూర్తియగు విభిన్నతలను, స్వయంపూర్ణము లగు ప్రత్యేకతలను, ఉపాధులను సరకుచేయక వాటి కతీతమైన యొక నిరుపాధిక, నిరవధిక వస్తువు అను నట్టియో, లేదా ప్రత్యేకములగు సోపాధిక దృశ్యము లన్నిటి సమష్టి యనునట్టియో ప్రత్యయమును నిర్మించువరకు శాంతి నొందవు. తార్కిక ఆవశ్యకత (logical need), ఊహ భూతార్థముల నధిగమించి పరమార్థ సత్యమును నిర్మించును. ఏలన, బుద్ధి (reason)కి విచారశక్తికి గల అవసరములు, అపేక్షలు అనుభవమునందు పూర్తి గావు. అందుచే నవి అను భవాతీతము, వ్యావహారికాతిరిక్తము అగు అతిభౌతిక వస్తుస్థితిని నిర్మించును. నిరుపాధికము, అనంతము అనుభవమందు దత్తాంశము కాదు. కాని అది బుద్ధికి - దత్తాంశముల సమన్వయముచేసి అర్థము చేసి కొనుటకును, బుద్ధి ఆరాటము తీరి దానికి విశ్రామ స్థానము లభించుటకును - ఆవశ్యకము. ఈ అతీత వస్తువు నుపపాదించుట మాత్రమేనా బుద్ధి చేయ

గలిగినది ? దాని జ్ఞానముకూడ సాధ్యమా ? ఈప్రశ్నకు కొందరు సాధ్య మని, కొందరు అసాధ్య మని ఉత్తర మిచ్చెదరు. 'అతిభౌతిక సమస్యలు అనివారణీయముగ తల యెత్తును. కాని వానికి ఎన్నడును పరిష్కారము లుండవు' అని కొందరి మతము. 'అటులకాదు. బుద్ధికి వస్తుస్థితికి, విచారమునకు సత్తకు అత్యంత సన్నిహితత్వము (అభేదము, ఐక్యము కూడ అని కొందరు) కలదు. కాబట్టి బుద్ధి వికాసము (విచార ప్రగతి) అబాధితము, సుసంగతము అయినంత వరకు పరమార్థ వస్తుస్థితి స్వరూపమునకును, ఒకవేళ దానికి వ్యాపార మున్నచో దానికిని అనుకూలముగను, ప్రకాశముగను ఉండును' అని కొందరి మతము. ఇట్టివారు పరమార్థ సత్తను గూర్చిన జ్ఞానము సాధ్య మందురు. అది ప్రమాణజన్య వ్యావహారిక జ్ఞానము కంటె ఇంకను ఉత్కృష్టము అని ఎంచెదరు. ఈ రెంటికి వైరుధ్య ముండ దని కొందరు, ఉన్న దని కొందరు తలచెదరు. ఉన్న దనువారు వ్యవహార జ్ఞానమును ధిక్కరించి దీనినే ఆశ్రయింపవలె నందురు. ఏలన, వారి దృష్టిలో ఇంద్రియ జన్య జ్ఞానమందు వ్యాఘాతములు, అసంగతత, అపూర్ణత కలవు. శుద్ధ బౌద్ధిక జ్ఞానములో అవి యుండవు. కేవలము వస్తుస్థితిని, సత్తా స్వరూపమును వివేచన చేయు మీమాంస సత్తాశాస్త్ర (ontology) మనబడును. 'అట్టిది లేనేలేదు. అదియొక భ్రమ. సత్తాశాస్త్రము లోని వాక్యము లన్నియు నిరర్థక ప్రలాపములు' అను దార్శనికులు కల రని ఇదివరకే చెప్పితిమి. 'సత్తాశాస్త్రము బుద్ధిచేతను, తర్కముచేతను నిర్మింప వీలుకాదు. ఏలన - సత్తా స్వరూపము ననుమానము చేయుటకు ప్రతిజ్ఞా వాక్యములు లేవు కాన వ్యాప్తియు, దానికి అనుభవమందు ఉదాహరణములు దొరకవు కాబట్టి వ్యాప్తి జ్ఞానమును (induction) ఉండవు. కాని అది అలౌకిక ప్రమాణములచే (ఉదా. వేదాది గ్రంథములు, ప్రవక్తల బోధలు, యోగుల అనుభూతులు) లభ్యము కావచ్చును' - అనువారు కలరు. అప్పుడు అట్టి ప్రమాణములచే ఉపపాదితమగు సత్యములను గ్రహించుట, వివరించుట, ఉపబృంహణము చేయుట దార్శనిక కార్య మగును. దీనిని కూడ కొంద రొప్పుకొనరు. అట్టివారు వస్తుస్థితి ప్రజ్ఞ చేతనో, శ్రద్ధచేతనో గ్రాహ్య మనెదరు. అయితే, 'వీని ద్వారా విజ్ఞానమందు ఉపలభ్య మగు దానికి సదృశ మగు జ్ఞానము రాదు' అని వీరందురు. శ్రద్ధావిషయ మెప్పుడును నిర్దిష్టము (precise), ఇదమిత్థముగా నిరూపణ యోగ్యము, మేయము (measurable, quantified) కాదు. కాబట్టియే అది సార్వలౌకికము (universal) గా అందరిచే అంగీకరింపబడదు. శ్రద్ధావిషయముతో సంబద్ధుల మగుట, అనుభవాతీతమందలి ఆస్థచే జీవితమునకు గమ్యము, ప్రయోజనము ఏర్పడుట జరుగును. కాని దాని జ్ఞాన మసంభవ మని వీ రందురు. ఇట్టి వారికిని సత్తాశాస్త్ర ముండదు.

వ్యవహారమందు వస్తువుగా ఎంచబడునది పరిణామములను పొందియు, అవస్థాంతరములను చెందియు 'అదే వస్తువు ఇది' అని గుర్తు పట్టుటకు వీలగుచున్న దనిన దాని నిజమగు స్వభావము ఈ మార్పుల కతీత మని, ఇన్ని మార్పులు జరుగుచున్నను అందులో మార్పు లేని దేదో కల దని తలచవచ్చును. ఈ వస్తుసారము లేదా సత్యవస్తువు ద్రవ్య (substance) మనియు, దానికి సంభవించుచుండు సంబంధములు, అది మనకు కన్పడు తెరగులు, దాని కార్యప్రవృత్తులు దానితో పోల్చిచూచిన వచ్చుచు బోవుచు నుండు నవే కాని అది వీనితో పోల్చిన చిరస్థాయి అనియు, వీటిని ఆ ద్రవ్యపు గుణ కర్మ లనవచ్చుననియు తలపవచ్చును. కన్పడు వస్తువులు ద్రవ్యములు కాకపోవచ్చును. వాటి కధిష్ఠానములుగ నుండునవి, మన కగపడు గుణ కర్మల కాశ్రయములు ద్రవ్యములు. ద్రవ్యములే సంఘటనలకు,అన్యవస్తువులకు సత్యమగు కారణములు. స్వయముగ దేనిని ఆశ్రయింపక, ఇతరమున కాశ్రయమై, పరిణామముల, అవస్థల మధ్య వాటికి ఆధార మయ్యు స్వయముగ మార్పు లేనిది ద్రవ్యము. ద్రవ్యమునకు గుణము లుండును; కార్యము (effects) లుండును; కర్మ, లేదా వ్యాపారము (action) ఉండును; ద్రవ్యమునకు ఆగంతుకము

(accidental) లైన అనేక లక్షణము లుండును. ఇవి ద్రవ్యముతో అవినాభావముగ నుండవు. వచ్చుచు పోవుచు నుండును; అవి తటస్థములు. తనకు తానై స్వతంత్రముగ నుండునది ద్రవ్యము. మరొక దాని యందు ఉండునది అస్వతంత్రము, ఆగంతుకము, లేదా గుణము. అల్లే ద్రవ్యములు కారణ ములుగ వాటి మధ్య జరుగునది, వాటిపై ఆధార పడునది కర్మ.

బుద్ధికి గ్రహణయోగ్యముగా నుండుటకు సత్త ఉన్నదనో లేదనో తలచబడనక్కరలేదు. భావా భావాత్మక మగు ప్రశ్నను, అనగా దానికి అస్తిత్వ మున్నదా లేదా యను సమస్యను లేవదీయకుండ సత్తను గురించి భావింప (conceive) వచ్చును. ఉదాహరణమునకు త్రికోణము, ఉపవిష్టుడు, ఈ నరుడు - అను విషయములను అవి యున్నవా లేవా యను ప్రశ్న వేయకుండ మనస్సుచే గ్రహింపవచ్చును. వాటిని గూర్చి చింతన చేయవచ్చును. ఏ ఆలోచనా విషయములో నైనను బుద్ధికి ఏది ప్రాథమిక దత్తాం శమో (primary datum), దేనిని గురించియైన భావ మేర్పడు నప్పుడు ఏది ప్రప్రథమముగా, సాక్షా త్తుగా మనస్సున కుపస్థిత మగునో అది సారము (essence) అనబడును. చతురస్రవృత్తము (square circle) మొదలగు వ్యాఘాతములు గల మిథ్యా భావములు గాక ఏ భావ మైనను మనస్సున కేదో యొకటి గోచరింపజేయును. అదియే సారము లేదా స్వభావము (nature). ఏ విషయమును గురించియైన విచారించుటకు ప్రారంభించినంతనే సద్యముగ, సాక్షాత్తుగ బుద్ధికి స్ఫురించినది దాని సారము. సారముల కునికి ఉన్నదా లేదా యని అడుగకుండ వాటిని గురించి చింతింపవచ్చును. వాస్తవిక అస్తి త్వము (ఉనికి) మన భావవిషయములందు దాని కదిగా ముందుగా ఇమిడియుండదు. ఆలోచనకు విషయ మగు దేనికైనను మన ఇంద్రియ సంవేదనలపై అపరోక్షముగానో, లేదా అనుమానము ద్వారా పరోక్షముగానో ఆధారపడియే మనస్సు వాస్తవిక అస్తిత్వారోపణము చేయగలదు. ఇంద్రియ సంవేదనల సహాయాపేక్ష లేకుండ మనస్సు విచార విషయముల వాస్తవికాస్తిత్వమును నిర్ణయింపలేదు. కొన్ని విచార విషయముల కస్తిత్వ ముండదు. వాటి కస్తిత్వము తార్కికముగా శక్యము (లేదా సాధ్యము) (possible) అయినను వాస్తవముగా నుండదు. బుద్ధిచే గ్రాహ్య మగుటకు ఒక వస్తువు ఆవశ్యకము గాను, ప్రధానముగాను ఏది అయిఉండవలెనో అది దాని స్వభావము. ఒక ప్రత్యేక విషయము మనస్సు నకు ప్రధానముగ ఏమిగా గోచరించునో అది దాని సారము. స్వభావాస్తిత్వముల సంబంధము, వాటి స్వరూప విచారణ సత్తాశాస్త్రమున ప్రాముఖ్యము వహించును.

ప్రత్యక్షానుభవము వలన వస్తువులు మారుచున్న వని, కదులుచున్న వని తెలియును (ఉదా. లేడి ఉరు కును; అన్నము మాంసముగా మారును). మార్పుల మధ్య చలనమున కాధారముగా ఏదో ఒకటి కల దనియు, సత్త పరిణామ వికారములకు ముందునుండి ఉండున దనియు, వాటికి మూల భూత మనియు కొంద రనెదరు. కొందరు 'పరిణామమే మూల భూతము, సత్త కంటె ముందునుండి ఉండునది' అనెదరు. ఈ రెండవ రకము వారు మారునది లేకుండ గనే మార్పు కల దనియు, మార్పునకు ముందు ఒక విశిష్ట వస్తు వనునది ఉండ దనియు అనెదరు. మొదటి తరగతికి చెందినవారు పరిణామమును విశ్లేషణ చేసి నచో సత్తను రెండు విధములుగ వర్గీకరింపవచ్చు నందురు: ఏది యైయున్నదో అదియు, ఏది అగుటకు వీలున్నదో అదియు. ఇందు మొదటిదానిలో రెండవ దానిగా అగుట కావశ్యక మగు సాధనము, లేదా ఉపకరణము (means) కలదు. ఉదాహరణమునకు - 'ఈ లేడి ఇక్కడ ఉన్నది, మరెక్కడను లేదు.' కాని ఇది అక్కడ (వేరొక నిర్దిష్ట స్థానములో) ఉండగలదు. దాని కవసరమగు సాధనము కలిగియున్నది. అల్లే అన్నము అన్నమే, కాని అది అన్నముగా నుండుట మాని కొన్ని పరిస్థితులలో (తినబడి జీర్ణమైనప్పుడు) మాంసముగా మార్పు నొందగల శక్తి కలిగియున్నది. కాబట్టి సత్తకు (ఉన్నట్టి వస్తువునకు), అసత్తకు

(కానట్టి, లేనట్టి వస్తువునకు) మధ్య సత్తాశక్తి యొకటి కలదు. వస్తువులు ఏమైయున్నవో, ఎట్లు ఉన్నవో అట్లే ఉండిపోవలె నని నియమము లేదు. అవి మరొకటిగా నగుటకు, మరొక విధముగా నుండుటకు శక్తి గలిగి ఉన్నవి. ఉదాహరణమునకు ఒక నిద్రించుచున్న మనుష్యుడు చూడడు, మాటలాడడు, నడువడు. కాని అప్పుడు కూడ అతనిలో ఈ శక్తులు కలవు. వేరే కొన్ని శక్తులు (ఉదా. పక్షివలె ఎగురగల శక్తి) లేవు. ఈ శక్తి సత్త కాదు. ఇంకను వాస్తవికతను పొందలేదు. కాని అసత్తయు కాదు. అనగా అలీకము కాదు. ఏది కాగలదో అట్టి శక్తిని అవ్యక్త శక్తి, లేదా (బీజరూపముగ నున్న) అంతర్నిహిత శక్తి (potentiality) అనవచ్చును. సత్త ఎప్పుడును అనిశ్చితము, అవ్యక్తము, అసిద్ధము, అసంపూర్ణము. అప్పు డది అవ్యక్త శక్తి రూపముగ నుండును. దీనికి విరుద్ధముగా సత్త దాని సంపూర్ణార్థములో గ్రహింపబడినప్పుడు, అది నిశ్చితము, అభివ్యక్తము, సిద్ధము అయినప్పుడు అది నిష్పన్నము, లేదా వాస్తవికము (actual) అగును. సిద్ధమగు వాస్తవిక సత్త నుండి పరిణామము సంభవించదు. అసత్తనుండియు సంభవింపదు. అవ్యక్త శక్తియగు సత్తనుండియే పరిణామములు సంభవించును. అవ్యక్త అంతర్నిహిత సత్తాశక్తి అభివ్యక్త సిద్ధ వాస్తవిక సత్తగ రూపొందు పరివర్తనమే పరిణామము. 'ఏది ఉన్నది (సిద్ధ వాస్తవిక సత్త)? దాని స్వరూప మేమి? అది ఏదిగా కాగలదు (అనగా దానిలో ఏ యే శక్తులు కలవు)? ఉన్నది ఎటువంటి అవ్యక్త సత్తా శక్తినుండి ఏర్పడినది?' అను మీమాంస కూడ సత్తా శాస్త్రమున జరుగును.

సత్తను అస్తిత్వ దృక్పథముతో జూచినచో ద్రవ్యభావోత్పత్తి, బౌద్ధిక దృక్పథముతో జూచినచో సారభావోత్పత్తి, కర్మ దృష్టితో జూచినచో వ్యక్తావ్యక్త (లేదా శక్య, సిద్ధ) సత్తా భావముల ఉత్పత్తి జరుగును. ఏది సత్యముగా, స్వతంత్రముగా నుండునది? ద్రవ్యము. ఏది మనకు తట్టునటువంటి మూల భావము? సారము, లేదా స్వభావము. వస్తువుల మార్పునకు వివరణ మేమి? సత్తాశక్తి. ఈ మూడు విధముల మీమాంసయు సత్తాశాస్త్రమే.

ద్రవ్యము నిర్వచనమును బట్టి ఒకటే కావలసి యున్నది. ఏలన పూర్తిగ స్వతంత్రములు, స్వయం పూర్ణములు అగు రెండు వస్తువు లుండుట అసంభవము. కనపడు నానాత్వము ఆభాస మాత్రమే. దృశ్య బాహుళ్య మున్నను అది ఒకే ఒక ద్రవ్యపు పరిణామములు, లేదా వికారములు, లేదా వికాసములు, లేదా దానినుండి వచ్చిన ఉద్గారములు (సూర్యుని నుండి కిరణములు, సముద్రము నుండి తరంగములు వలె), లేదా దాని ప్రతిబింబములు, లేదా దాని వివర్తములు (చూ. పుట. 690). ఇట్టి వాదము ఏకత్వవాదము. ఆ కేవల ద్రవ్యము భౌతిక * ముగా భావింపబడినచో భౌతికవాదమును, చేతనముగా ఊహింపబడినచో ఆధ్యాత్మిక వాదమును బయల్దేరును. రెండును కాదను అనుభయవాదము (neutralism) కూడ సంభవము. వైయక్తికముగా గూడ నది ఉపపాదింపబడవచ్చును. ఏకత్వ వాదముల ప్రకారము దృశ్యము పరమపదార్థ మగు ద్రవ్యము కన్న తక్కువ యథార్థత్వము కలిగియుండును. లేదా కొన్ని రకముల ఏకత్వవాదములలో అది భ్రమగానో, మిథ్యగానో ఎంచబడును. 'దృశ్యము పరమద్రవ్యపు వికారము' అను వాదములో రెండును సమాన సత్తాకములే. 'అనేక ద్రవ్యములు కలవు. లేకున్న ఈ దృశ్యమాన నానాత్వమునకు, తర్కమునకు సంగతి కుదురదు' అను వాదము బహుత్వ (లేదా నానాత్వ) వాదము. ఈ వాదములో ద్రవ్యములు అన్నియు ఒకే తరగతికి చెందవు. కొన్ని బహుత్వ వాదములలో సంపూర్ణను, స్వతంత్రను నగు తత్త్వ మొకటియే యుండును. తక్కినవి దానిపై ఆధారపడిన ప్రకారములో, కార్యములో కావచ్చును. చాల ఈశ్వర వాదములు ఈ కోవకు చెందును. కొన్ని బహుత్వవాదముల ప్రకారము ద్రవ్యములలో గుణ భేదము మాత్రమే ఉండును. కొన్నిటిలో పరిమాణ భేదము మాత్రమే ఉండును. 'పరమ ద్రవ్యములు

* భౌతికము = అచిత్ తత్త్వము

రెండే రెండు. అంతయు వాటి వికారమో, వికాసమో అను వాదము ద్విత్వవాదము (dualism). సాధారణముగ ఇట్టి వాదముల ప్రకారము అందొకటి ఆధ్యాత్మిక తత్త్వము, మరొకటి భౌతిక తత్త్వము. ఇవన్నియు వివిధ అతిభౌతిక* వాదములు.

సత్తాశాస్త్ర చర్చ మానవుని విషయముగ స్వీకరించినప్పుడు క్రింది విధములైన ప్రశ్నలు కలుగును. అసలు మానవు డెవరు? కనపడు వ్యక్తియేనా? అందంతర్గతమగు నొక ద్రవ్యమా? అయినచో దాని స్వభావమేమి? దానికిని, దృశ్యమాన శరీరమునకును గల సంబంధము, పరస్పర వ్యాపారము ఎట్టిది? చైతన్యము - ఆలోచన - ఎట్లు పుట్టును? దాని స్వభావమేమి? వివిధ మానసిక వ్యాపార, ప్రత్యక్ష అనుభవములలో జరుగున దేమి? ఎట్లు జరుగును? వాటి సూత్రము లేవి? మరణానంతరము మిగులున దేమైన కలదా? లేదా? (అంటే శవము గాక) అది ఎట్టిది? దాని గతి ఏమి? వీటిలో కొన్ని ప్రశ్నలకు ఊహాచోదితములైన అతిభౌతిక సమాధానములు మాత్రమే సాధ్యము. కాని వీటిలో కొన్ని ప్రశ్నలకు - నరుని ప్రవర్తన (behaviour), మానసిక వ్యాపార జీవితములను గూర్చిన వాటికి - స్వీయ మనోవృత్తుల విశ్లేషణ (introspection) వలన, ఇతరులయు, తనయు ఆచరణలను గమనించి వాటిని గూర్చిన విచారము వలన, వివిధ పరిస్థితులలో-వీలైన ప్రయోగశాలలలో-వ్యక్తుల నుంచి వైజ్ఞానికముగా అనుశీలనము చేయుటవలన వైజ్ఞానిక సమాధానములను బడయవచ్చును. అప్పుడది మనస్తత్త్వశాస్త్ర మగును. మనః స్వభావ వ్యాపారములను, మానవాచరణను ప్రాయోగికముగా (experimentally), సాంఖ్యకశాస్త్ర దృష్టితో (statistically) అనుశీలనము చేయు పద్ధతులు ఇటీవలనే వృద్ధి చెందినవి. అప్పటివరకు దర్శనాంగముగా ఉండిన మనస్తత్త్వశాస్త్రము తదుపరి ప్రత్యేక విజ్ఞానశాఖగా పెంపొందినది.

నిశ్చయతా వాదము - యదృచ్ఛా వాదము: ప్రపంచమందు ఒక నియమము కలదు; ఏకరూపత కలదు. ఒక పరిస్థితిలో నొక విధముగ జరిగినచో అట్టి పరిస్థితులు మరల సమకూడినప్పు డెల్ల అట్లే జరుగును. కొన్ని వస్తువులకు, సంఘటనలకు పూర్వమున మరికొన్ని నియతముగ నుండును. లేకున్న అవి సంభవింపవు. ఒక వస్తువు ఉన్నప్పుడు మరొకటి దానికి తప్పక సహచరముగ నుండుట, ఒక వస్తువు కొన్ని పరిస్థితులలో మరొకటిగా నగుట, లేదా మరొక దానిని ఉనికిలోనికి తెచ్చుట జరుగుచున్నది. ఒక్కొక్కసారి ఒక వస్తువు వేరొకటిగా కన్పడి కార్యసాధన చేయుచున్నది. రెండు, లేదా అంతకు మించిన సంఖ్య గల వస్తువుల మధ్య గల ఈ సంబంధము పూర్వాపరభావముపైన, నియతత్వముపైన ఆధారపడియున్నట్లు తోచును. ఈ సంబంధమును కార్యకారణ సంబంధ మందురు. ఇది అనేక విధములు. 'దేని నుండి? ఎట్లు?' అను ప్రశ్నలకు కార్యకారణ జ్ఞానము కొంతవరకు సమాధాన మీయగలదు. ఈ సంబంధము నిజముగా వస్తువుల మధ్య నున్న వాస్తవిక సంబంధమా? లేదా మనస్సు వస్తువుల నర్థము చేసికొను అనివార్యమగు పద్ధతియా? లేదా ఒక సహజ విశ్వాసమా? దీనిని నిరూపింపగలమా? లేదా, ఇది లేనిది వ్యవహారము సాగదు కాబట్టి ఇదియొక అభ్యుపగమమా? అయితే వ్యవహారము అర్థవంతము, సఫలము అగుచున్నది కాబట్టి ఇది నిజమని ధ్రువపడుట లేదా? 'ప్రపంచమం దన్ని వస్తువులును సకారణములే.' 'కొన్ని కావు.' 'ఏవియు కావు' - అని ఇట్లు పలువాదములు కలవు. ఇందు మొదటిది నిశ్చయతా వాదము (determinism). రెండవది స్వేచ్ఛకు కొన్ని విషయములలో అవకాశ మిచ్చును. చివరిది యదృచ్ఛా వాదము. చివరిది నిజమైనచో ఎట్టి జ్ఞానమును సాధ్యము కాదు. మొదటిది నిజమైనచో ఎక్కడను కూడ స్వచ్ఛందత, స్వేచ్ఛ ఉండవు. మానవ ఆచరణ, విచారము కూడ పరిస్థితులచే, పూర్వవర్తులగు వస్తువులచే, లేదా సంఘటనలచే పూర్తిగా నియతము లగును. 'వస్తు సమష్టిని తీసికొని, దానికి - అనగా విశ్వ

* అతిభౌతిక శబ్దములో భౌతిక మనగా వ్యవహార విజ్ఞానము లందు అనుభూతమగునట్టి, పరిశీలన చేయబడునట్టి వస్తుజాతము.

మునకు - కారణము ఉన్నదా యని ప్రశ్నించుట అయుక్తము. విశ్వమందలి ప్రత్యేక వస్తువులకు కారణము లుండును గాని, యావద్విశ్వమునకు కారణ మెట్లుండును? ఏలన, విశ్వమునకు ఆవల ఏమియు లేదు కదా!' అని కొంద రందురు. 'ఒకవేళ విశ్వ కారణము ఒకటియున్నచో దానికి కారణముండదా?' యని వారి వాదన. 'విశ్వస్థ వస్తువు లన్నియు అపూర్ణ ములు, ఆగంతుకములు, అస్వతంత్ర ద్రవ్యములు. కాబట్టి వీటి సమష్టి యగు విశ్వమును అట్టిదే. కాబట్టి దానికి ఈ దోషములు లేని పరిపూర్ణ మగునదేదో ఒకటి అధిష్ఠాన రూప మగు కారణము కావలెను. విశ్వమున కట్టి కారణము కలదని తలచుట, దానిని ప్రతిపాదించుట అయుక్తము కాదు. అట్టిది - అనగా పూర్ణము, సర్వ స్వతంత్రము, పరమము అగునది ఒకటియే కావలెను. అది ఆగంతుకము, యాదృచ్ఛి కము (contingent) కాదు. కావున దానికి కారణ ముండదు.' ఇది కొందరి మతము.

మానవు డేది చేయబూనినను సోద్దేశ్యముగ ప్రయో జన మర్థించి చేయును. 'లేనిది ఒకటి జరుగవలెను, కావలెను; లేదా ఉన్నది యొకటి వేరువిధముగ నుండవలెను' అను ఉద్దేశ్యముతో మనుష్యుని వ్యాపారము ప్రవృత్తము. లేదా 'ఉన్నది యొకటి లేకుండ పోవలెను; లేదా వేరు విధముగా కావలెను' అనునవి కూడ అతని ఉద్దేశ్యములు. ఇట్లు మానవ వ్యాపార మంతయు ఒక లక్ష్యమును సాధించుటకై, ఒక గమ్యమును చేరుటకై జరుగును. కాబట్టి ప్రయో జనము (purpose) వ్యాపారమును పురికొల్పును: దానిని నియమితము చేయును. ప్రయోజన సిద్ధి వాస్తవ మగుటకే ఆచరణ వ్యవహారము జరుగును. ప్రయోజన రహితము లగు వ్యాపారములకు, ప్రక్రియ లకు అర్థము ఉండదు. 'అయితే, మానవుల సందర్భ ములో చూడబడిన ఈ ప్రయోజనత్వము విశ్వమునకు కూడ కలదా? విశ్వప్రక్రియకు - ప్రపంచమందలి సాంఘిక, రాజకీయ, ప్రాకృతిక సంఘటనల కన్నిటికి ఒక ఉద్దేశ్యము, ప్రయోజనము కలదా, లేదా? విశ్వము సార్థకమా? నిరర్థకమగు నొక నిర్మాణమా?

ఈ ప్రశ్నలు అయుక్తములు. ఏలన ప్రయోజన మనునది ఒక మానవ భావము. ఇది మానవ చేష్టలకు, వ్యాపారమునకే వర్తించును. జంతువులకు, అచేతన వస్తుజాతమునకు ప్రయోజన ముండదు. కాబట్టి యావద్విశ్వమునకు ఒక ప్రయోజన ముండదు' అని కొందరి వాదము. వీరి మతములో ఒకటి కంటె నెక్కువ సంఖ్యగల లక్ష్యములను, గమ్యములను భావన చేసి అందొకటి ఏరుకొని దాని నెట్లు సాధించుట యని యోచనచేసి ప్రవర్తిల్లినప్పుడే 'ప్రయోజన' మనునది ఉండును. యాంత్రికముగా, అనివార్యముగా జరుగు సహజ నైసర్గిక ప్రక్రియలలో ప్రయోజన మెట్లుం డును? కాబట్టి విశ్వమునకు ప్రయోజనము లేదు. వేర్వేరు ప్రత్యేక మానవ కార్యములకే ప్రయోజన ముండుటయును, లేకుండుటయును. యావజ్జీవితమును తీసికొన్నను దానికి ప్రయోజనము లేదు. అందుకే 'మానవుడు ఎందుకు పుట్టినాడు?' అను ప్రశ్న 'కుక్క ఎందుకు పుట్టినది?', 'హిమాలయమున మంచు ఎందు కున్నది?' అను ప్రశ్నలకంటె ఎక్కువ సార్థకము కాదు. ఇది వీరి వాదము. దీనికి విరుద్ధ ముగా విశ్వమును ప్రయోజన భావము ద్వారా తప్ప అర్థము చేసికొనలే మని, ప్రయోజన రహిత విశ్వము ఒక అవ్యవస్థిత పదార్థ సమూహమో, ఒక పెద్ద యంత్రము వంటిదో అగు నని, అట్లు తలంచుటకు కొన్ని అనుభవాంశములు ఒప్ప వని, ప్రయోజన భావము నవలంబించుట వలన విశ్వమును గూర్చిన మన చింతనకు ఏకత అబ్బు నని, కాన అది కార్య కారణ భావమువలె నుపాదేయ మని కొంద రనెదరు. అయితే వారు కూడ కార్యకారణ భావము నుపయో గించుట వలన వచ్చు జ్ఞానమువంటిది ప్రయోజన భావోపయోగము వలన రాదందురు. విశ్వము సార్థకము, సప్రయోజనము; మానవ జీవితము కూడ సఫలము, సలక్ష్యము అను శ్రద్ధ దీనివలన ఉత్పన్న మగును. కొంద రిదియు జ్ఞానమే నని వాదింతురు. ప్రపంచ మంతయు కార్యకారణ నియమ వ్యాప్తము. యాంత్రికముగా ప్రతిది జరుగుచున్న దనినచో మానవ స్వేచ్ఛకు కూడ తావుండదు. అట్లుగాక సోద్దేశ్యకత,

ప్రయోజకత్వము విశ్వ లక్షణముగా ఒప్పుకొని ఆధ్యాత్మిక తత్త్వముల కిది సాధ్య మన్నచో ఆధ్యాత్మిక తత్త్వముగా భావింపబడిన మానవుడును స్వతంత్రుడు అనవచ్చును. పురుషార్థమునకు అప్పుడు సార్థకత వచ్చును. లేకున్న తానెట్లు పుట్టి, మని, గిట్టినను విశ్వమున కొకటే యను భావము మానవునకు కలిగి, మానవుని నీచత్వ, హేయత్వములు పర్యవసితము లగును. విశ్వమున కొక ప్రయోజనము, లక్ష్యము, ఉన్న దను విశ్వాసము, లేదా జ్ఞానము విశ్వాతీత మగున దేదో కల దను వాదములో పర్యవసింప వచ్చును. ఏలన - అదియే కదా విశ్వమునకు లక్ష్య నిర్దేశము చేయునదియు, లక్ష్యము వైపునకు నడిపించునదియు. అట్టిది ఆధ్యాత్మిక, లేదా చిత్ తత్త్వమే కావలెను. ఇట్లు గాక విశ్వము స్వయముగనే ఒక లక్ష్యము వైపునకు సనాతనముగా పురోగమనము చేయుచున్నచో సావయవ జీవద్ద్రవ్యము (organism), విశ్వేతిహాసము సప్రయోజన మగు ప్రగతి ' యని తలచి విశ్వాతీతమును పరిహరింప వచ్చును. ఇదేదియు గాక, ' విశ్వము ఒక పెద్ద యంత్రము వంటిది. అది అనివార్యముగ, అచేతన ముగ, నిరుద్దేశ్యముగ ప్రవర్తిల్లు చున్నది ' అని తలచ వచ్చును. ' ఈ ప్రక్రియ ఆద్యంత శూన్యము. దీని కొక గమ్యము లేదు, విశ్రామము లేదు. విశ్వమున కర్థము లేదు.' ఇదియు నొక విధ మగు వాదమే. ప్రత్యక్షాను మానములు ఇందు దేనిని ధ్రువపరచవు.

జ్ఞాన మీమాంస : మానవుడు వస్తుస్థితిని చూచుచున్నాడు, గ్రహించుచున్నాడు, తెలిసికొనుచున్నాడు. దీని ఫలితముగా జ్ఞానము కలుగుచున్నది. దీనిని ఆధారము చేసికొని అతడు కార్యాచరణకు దిగును. రాబోవు వస్తుస్థితిని, జరిగిన దానిని, చూడని దానిని నిశ్చయించును. కొన్ని సారుల తరువాత వచ్చు స్వీయానుభవములు, పరుల అనుభవములు ఈ నిశ్చయములు సరియైనవి కావని తేల్చును. కొంత జ్ఞానము మన అనుభవముపై గాని, దాని నాధారము చేసికొనిన విచారముచే గాని కాక ఇతరులు - నమ్మదగిన వారు - చెప్పిన దానిని బట్టి కలుగును. ఒక్కొక్కసారి జ్ఞాన మని తలపబడినది భ్రాంతి యని తేలును. అనగా ఒక ప్రత్యక్షము మరొక ప్రత్యక్షమును బాధించును. ఒక్కొక్కసారి ప్రత్యక్షము అనుమానముచే బాధింపబడును. ఉదాహరణమునకు పాము అనుకొనినది తర్వాత త్రాడని రుజు వగును. కొండపై మేయుచున్న ఆవులు కొండ క్రిందివానికి చాల చిన్నవిగా కన్పడును. కాని వాటి యా పరిమాణము వాస్తవము కాదుకదా! కొన్ని అనుమానములు ఇది వరకు తెలియని భూతార్థములు తెలియవచ్చుటచే అసిద్ధము లగును. జ్ఞానము ఏది? అజ్ఞాన మేది ? వీటిని నిర్ణయించుట ఎట్లు ? జ్ఞాన సాధనములు లేదా మార్గములు (ప్రమాణములు) ఎన్ని ? వాటి స్వభావ మేమి? వీటిలో ఏది పరమము ? జ్ఞానము ఎందుండి ఉద్భవించును ? జ్ఞాతృ జ్ఞేయముల (విషయి విషయముల) సంబంధ మెట్టిది ? ఈ రెండును అసంబద్ధ స్వతంత్ర పదార్థములా ? లేదా ఇందొక దానిపై రెండవది ఆధారపడి యున్నదా ? ఈ రెండును భిన్నములు, విరుద్ధ లక్షణములు గల వైనచో వాటిమధ్య వ్యాపారము సాగి ఒకదానిపై మరొకటి ప్రభావము నెట్లు చూపుచున్నది ? రెంటిలో నొకటియే స్వతంత్ర తత్త్వమైనచో విరుద్ధ ధర్మములు గల రెండు వస్తువులుగా ఎందుకు తోచుచున్నవి ? ఈ విషయములను గూర్చిన విచారము జ్ఞానమీమాంస (epistemology), లేదా బౌద్ధిక విషయములను గూర్చిన విచారణ (noetics), లేదా ప్రమాణ మీమాంస అనవచ్చును.

విషయి నిష్ఠ వాదము - విషయ నిష్ఠ వాదము :
' ఎరుగబడున దంతయు ఎరుగుదాని సృష్టియే. ఎరుగునదే సద్వస్తువు. జ్ఞేయము జ్ఞాతపై ఆధారపడి యున్నది. దానిచే నిర్మితము.' అను వాదము విషయినిష్ఠ వాదము (subjectivism). దీని ప్రకారము మనో నిరపేక్ష మగు వస్తుస్థితి లేదు. దృశ్యము, జ్ఞేయము అంతయు మనఃకల్పన ; మనస్సృష్టి. దీనికి విరుద్ధముగా ' జ్ఞేయము యథార్థము. అది జ్ఞాతృ నిరపేక్షము. జ్ఞానము దానిపైననే ఆధారపడి యున్నది.' అని కొందరి మతము. 'మనస్సు వస్తుస్థితిని గ్రహించును. తెలిసికొనును. కాని దానిని సృజింపదు ;

నిర్మింపదు ' అని వీరి అభిప్రాయము. దీనిని విషయ నిష్ఠ వాద (objectivism) మన వచ్చును. మొదటి మతము ప్రకారము ప్రపంచము మనఃపరికల్పితము. ఇందు విభేదములు కలవు. వైయక్తిక మనః కల్పిత మనుట; మనస్సులోని సార్వలౌకిక (universal), ఆవశ్యక (necessary), నిర్మాణాత్మక (constructive) సూత్రముల ననుసరించి కల్పింప బడిన దగుటచే అది వైయక్తికముగాక వాస్తవ మనుట, ప్రపంచము ఒక నిత్య మనస్సు యొక్క విషయ మనుట. రెండవ మతము ప్రకారము జ్ఞాతలు వేరు, జ్ఞేయము వేరు. జ్ఞాత లేకున్నను వస్తుస్థితి యథాతథముగ నుండును. అది జ్ఞాతకు పూర్వవర్తి. మనస్సునకు విషయములను, వస్తువులను తెలిసికొనగల సామర్థ్యము కలదు. జ్ఞాన మనగా వస్తువుల నవి యున్న రీతిగా గ్రహించుట, తెలిసికొనుట. మనస్సునకు బాహ్యముగా వస్తుస్థితి కలదు. రెండును స్వతంత్రములు. ఇట్టి వాదమును వాస్తవికతా వాదము, యథార్థతా వాదము (realism) అనవచ్చును. దీనికి విపరీతముగా 'వస్తువులు పరమ సత్యములు కావు, అవి భావములచే ఉపకల్పితములు. భావమే సత్త, పరమార్థము. వస్తుస్థితి భావాత్మకము ' అను వాదమును భావవాదము లేదా ప్రత్యయవాదము (idealism) అనవచ్చును.

అనుభవ వాదము: అనుభవము ద్వారానే వస్తుస్థితి తెలియును, అనుభవముపై ఆధారపడని బుద్ధి వ్యాపారము వలన జ్ఞానము కలుగదు. జ్ఞాన మంతయు అనుభవము తర్వాతనే కలుగును. అనుభవ నిరపేక్ష మగు భావములు వస్తుస్థితిని తెలుపునవా కావా యని ప్రశ్న వచ్చినప్పుడు అనుభవమునకు సరి పోవునవియే యథార్థము లని తేలును. ఇట్టి వాదమును అనుభవ వాద (empiricism) మందురు. 'బుద్ధి వ్యాపారము వలననే జ్ఞానము కలుగును. ఏది సుసంగతమగు భావమో, ఏది స్వతస్సిద్ధ సత్యముగ తోచునో అదియే సత్యము; వస్తుస్థితిని గ్రహించునది. ఇంద్రియానుభవము దోషభూయిష్ఠము, నిశ్చయ రహితము. విచార పర్యవసానము నిస్సందిగ్ధము, సత్తాద్యోతకము. కాబట్టి నిజమగు జ్ఞానము బుద్ధి ద్వారా వచ్చును' అను వాదము బుద్ధి వాదము (rationalism). ఈ రెంటిని కొందరు సమన్వయము చేసి ఇంద్రియానుభవముచే దత్తాంశములను బుద్ధి వ్యవస్థీకరించి క్రమబద్ధముగా చేసినప్పుడు వచ్చునది జ్ఞాన మని అందురు. ఈ వ్యవస్థీకరణము అనుభవముచే నీయబడని సూత్రములచే జరుగు నని వారందురు. అట్టి సూత్రములు బుద్ధికి సహజము లని వారి విశ్వాసము.

'జ్ఞానపు ప్రామాణ్యము స్వతస్సిద్ధము. అబాధితము, సుసంగతము అగునది జ్ఞానము ' అనువారు స్వతః ప్రామాణ్యవాదము (దీనిని coherence theory అనవచ్చును) నుపపాదింతురు. జ్ఞాన ప్రామాణ్యము తదుపరి వచ్చు అనుభవము వలననో, యుక్తుల వలననో నిర్ణయము కావలె ననుట పరతః ప్రామాణ్యవాదము. ఏది వస్తుస్థితికి వర్తించి దానితో సంవదించునో అది జ్ఞానము అని దీని అభిప్రాయము. వస్తుస్థితి ననుకరించుట, అనువర్తించుట (corresponds) జ్ఞాన మను దీనిని అనుకరణ వాద మనియు అన వచ్చును. వస్తుస్థితిని యథార్థముగా తెలిసికొనుటకు ఒకటే మార్గ మున్నది. అది ఏమన మన భావములను, విశ్వాసములను అనుసరించి మనము కార్యాచరణమునకు కడంగగా మన మాశించిన ఫలితములు కలిగినచో మన భావములు, విశ్వాసములు జ్ఞానము అని తేలును. కానిచో అవి జ్ఞానము కావని తేలును. భావములపై ఆధారపడిన వ్యవహారము సఫలమైనచో అవి జ్ఞానము. మన మాశించిన ఫలముల నీయలేని వ్యవహారమునకు ఆధార మగునది జ్ఞానము కాదు కదా! దీనిని వ్యావహారిక సత్యతా వాద (pragmatism) మందురు. అర్థక్రియాకారి యగునది మాత్రమే జ్ఞాన మగు నని వీరి తలపు.

తర్కశాస్త్రము (Logic): అనుభవముపై ఆధారపడి చూడబడని భూతార్థముల ఉనికిని, లేదా భూతార్థములను గూర్చి అనుభవముచే గాని పూర్వ విచారముచే గాని తెలిసికొనిన అంశములపై ఆధారపడి ఇతరాంశములను కనిపెట్టగల విచారము అను

మానము. ఇది ద్వివిధము. సామాన్యమునుండి ఒక విశేషమును బయటికి లాగుట నిగమనము. విశేషముల పర్యాలోకనము చేసి వాటినుండి సామాన్యము నొక దానిని పైకి లాగుట వ్యాప్తి గ్రహణము. ఈ రెండు విధములగు విచారములలోను జరుగు ప్రక్రియ ఏ సూత్రములచే నియంత్రితమో అనుసంధానము చేయుట, అసలు ఆలోచనా సూత్రములు ఏవో తెలిసికొనుట, ఉక్తులను, వాక్యములను గురించిన విచారణ, వాటిని రుజువుచేయుట యన నేమో అరయుట, వివిధ విజ్ఞానశాఖలందలి, ఇతిహాసమందలి పద్ధతులు, దర్శనమందలి పద్ధతులు ఏవో కనిపెట్టి వాటి వర్గీకరణ వివరణముల చేయుట, అనగా జ్ఞాన పద్ధతులను గురించిన మీమాంస, శబ్దార్థములను అర్థ విభేదములను గురించి యాలోచించుట, వాక్యము లను విశ్లేషణ చేసి అవి ఎంతవరకు భూతార్థముల ననువర్తించునో గమనించుట, వానిని గూర్చి విచా రించుట, సత్యమును పొందవలె ననిన ఊహలను, వాదములను, తర్కములను ఎట్లు నడిపింపవలెనో నిశ్చయించుట, వాని తెరగులను నిశ్శేషముగ కను గొనుట, వీటియందు ఎన్ని విధములుగ ఎట్టి దోష ములు కలుగుటకు వీలున్నదో నిర్ణయించుట - ఈకృషి యంతయు తర్కశాస్త్రము.

మూల్య మీమాంస (Axiology): వ్యవహార మంతయు దేని కొరకో ఒకదాని కొరకు ప్రవృత్తము. ఏది మనకు దొరకవలె నని, అబ్బవలె నని కోరెదమో అది అర్థము. పురుషుడు దేనికొరకై పాటుపడునో, ఏవి అతనికి లక్ష్యములో, ఏవి యాతడు పొందగోరునో అవి పురుషార్థములు. వీటిలో కొన్ని భౌతికములు. అనగా ప్రపంచమందు అనుభవ విషయములు; అస్తిత్వము కలవి; ఇదమిత్థములు. ఉదాహరణము నకు - నరుని జీవితము నిలబెట్టునవి, ఇంద్రియ సంతో షము నిచ్చునవి అగు ఆహారము, ఆవాసము, భార్యా పుత్రాదులు, ధన పరికర వస్తు వాహనములు. ఇవి గాక మరికొన్ని అభౌతికములు: సౌందర్యము, సత్యము, శివము (మంచిదైనది - the good) మొదలైనవి. వీటిని గూర్చిన భావములు ఎటుల, ఎందుకు కలిగినవి? వీటిలో నేవి సత్యములు? ఏవి కావు? ఇవి వాస్తవములా, లేదా పురుష బుద్ధ్య పేక్షము లగు భావములు మాత్రమేనా? వాస్తవ ములు కానిచో మన కెట్లు ప్రకృతములు (relevant)? అట్టిచో, వీటిని గూర్చి వివిధ విరుద్ధభావము లుండు టకు వీలున్నది - వాటిలో నేది సరియైనది? తరువాత నివి వస్తువులా? వస్తుధర్మములా? శాశ్వతములా? మన పరిశ్రమచే సృజింపబడవలసినవా? వీటిని మూల్య ములు (విలువలు), లేదా పురుషార్థములు అనవచ్చును. ఏలన - వీటితో సంబద్ధము లగుటచేతనే, వీటికొరకే వస్తువులు, లేదా వ్యాపారములు మన కిష్టములు, ప్రియములు, కాంక్షితములు అగుచున్నవి. ఇవి ఆత్మ తుష్టి నీయగలవు. వీటి ద్వారా పొందదగినది లేదు. వీటి అనుభవమే పరమము. అది మరొక ప్రయోజ నార్థము జరుగదు. ఇవి కృతకృత్యత నిచ్చును. ఇవి ఘట, పటముల వలె ఇంద్రియ గ్రాహ్యములు. ధనము, భార్య ఇత్యాదుల వలె నిర్దిష్టములు కావు. ఇవి లక్ష్యములు (ideals). ఇవి వస్తువులందు, వ్యక్తు లందు, ఆచరణయందు ఎప్పుడు ఏ విధముగా ఏ కారణములచే అభివ్యక్తి నందును? లేదా వస్తుత్వ సిద్ధి (realisation) నందును? మంచిని గూర్చి, అందమును గూర్చి, నిజమును గూర్చి ఇట్టి మీమాంస సాధ్యము. దీనిని మూల్యమీమాంస, లక్ష్యవిచారము అనవచ్చును.

నీతిశాస్త్రము (Ethics): మంచి, శ్రేయస్సు, ఇష్టమైనది, హితమైనది అనగా నేమి? ఇవన్నియు సమానార్థకములా? కావా? కానిచో, ఏవి ఆ అర్థములు? మంచిపనులు చేయుటచే వచ్చునది ధర్మ (virtue) మనబడును; పుణ్య మనియు అనవచ్చును. దాని స్వభావమును నిర్ణయించుట, అది ఎట్లు తెలియ నగునో, ఎట్లు దానిని సాధింపగలమో, ఎందుకు దానిని సాధింపవలెనో విచారించునది నీతిశాస్త్రము, లేదా ధర్మమీమాంస. దీనివలన కర్తవ్యాకర్తవ్యముల భేదము, స్వరూపము, నిర్ణయించు విధానము మొదలగునవి స్పష్ట మగును. 'ధర్మమును గూర్చి ప్రమాణ జన్య జ్ఞానము సాధ్య' మని కొందరు;

'లౌకిక ప్రమాణములు లేవు. ఈశ్వరుని ఆజ్ఞలో, ఋషుల ఉపదేశమో, లేక నిత్యజ్ఞానమో మాత్రమే దాని నీయగలదు' అని కొందరు; 'సౌఖ్యము నిచ్చునదే ధర్మము, అయితే ఇతరుల సౌఖ్యమునకు అడ్డము పోకుండుటలో మనకును చివరికి విశేష సౌఖ్య ముండును' అని మరి కొందరు. ఇట్లు అనేక విప్రతి పత్తులు నీతిశాస్త్రమున కలవు. దీని కనురూపముగానే కర్తవ్యము నెట్లు నిర్ణయింప వలె నను విషయములో కూడ ఐకమత్యము లేదు.

సౌందర్య మీమాంస: ఇట్లే సౌందర్యమును గురించిన మీమాంస (aesthetics) కూడ సాధ్యము. సౌందర్య నిర్ణయము, సౌందర్యమునకు కళకు గల భేద సామ్యములు, సౌందర్యమునకు సుఖ దుఃఖాది ఉద్రేకములకు గల సంబంధము,'సౌందర్యము స్వతంత్ర తత్త్వమా? కేవల భావమా?'యను చర్చ, సౌందర్యము వలన కలుగు మనోవికారము (దీనిని రస మనవచ్చును) ను గూర్చిన విచారణ, కళాత్మక వస్తువులు (చిత్ర శిల్ప కవిత్వాదులు) ఏ పరిస్థితులలో సృజింపబడును? వాటి సృష్టికి పూర్వ భావి యగు ప్రకృతి, భావనా శక్తి, స్మృతి, ప్రతిభాదుల విమర్శ - ఇది యంతయు సౌందర్య మీమాంసయం దంతర్భూతము.

ఇట్లు అనూచానముగా దర్శనశాఖ లనబడు వానిని గూర్చి కొంచెముగా చెప్పితిమి. మతము, విజ్ఞానము, గణితము, ఇతిహాసము, సంఘము, రాష్ట్రము - వీట న్నిటిని గూర్చి కూడ దార్శనికముగా చింతన చేయ వచ్చును. కొందరు ప్రసిద్ధ దార్శనికులు అటుల చేసిరి. అట్టి చింతనలును అప్పుడు దర్శన శాఖలుగ నగును. కొందరు వీటిలో కొన్నిటిని గురించి విచా రించుటయే దార్శనికచింతనము, తక్కినదికాదందురు. 'అతిభౌతిక శాస్త్రము, సత్తా శాస్త్రము అంతయు నిరర్థకము, ధర్మమును గురించి, సౌందర్యమును గురించి విశ్వాసములు, అభిప్రాయములు తప్ప జ్ఞానము అసంభవము, వాటిని గూర్చి శాస్త్రములు లేవు' అను దార్శనికులు కలరు. అట్టి వారికి తర్క శాస్త్రమే దర్శనము. లేదా విజ్ఞానమును గురించి చేయు విచారమే దర్శనము. మరి కొందరు అతి భౌతిక శాస్త్రమును, సత్తాశాస్త్రమును సమాద రించియు, 'వాటి యందు లభ్యమగునది జ్ఞానము కాదు. శ్రద్ధయో, ప్రజ్ఞావీక్షణల ఫలమో' అని అను చున్నారు. తమ తమ భిన్న భిన్న రుచుల ప్రకారము, తమ పరిస్థితుల సంస్కృతుల శిక్షణల ప్రభావము ననుస రించి, తమ శక్తి విచార పద్ధతుల ననుసరించి వీరిటుల ఎన్నో రకములుగ దర్శన స్వభావమును, లక్ష్యమును, పద్ధతిని వివరించిరి. కొందరు 'మానవునికి దర్శనా వశ్యకత తీరినది. ఇక దాని అవసరము లేదు. విజ్ఞానమే పర్యాప్తము' అనువారును కలరు. దర్శన మేదియో నిర్ణయించి, ఇతిహాసమును సమీక్షించి, హేతువులతోను ఉదాహరణములతోను, దర్శన నైరర్థక్యమును నిరూ పింప బూనుటయు నొక విధమగు దర్శనమే! కొందరు ప్రసిద్ధ దార్శనికులు ఈ నిర్వాహమును చేసిరి.

భారతీయ దర్శనము - వైదిక దర్శనము

ఉపలబ్ధ ప్రపంచ మత గ్రంథములలో అతి ప్రాచీన మైనవి వేదములు. హిందూ మతమునకు, భారతీయ దర్శనములకు అవి ప్రభవ స్థానములు. అతీంద్రియార్థ విజ్ఞానోత్పత్తి కవి ప్రమాణము అని, ఇష్టప్రాప్తికి అనిష్ట పరిహారమునకు మార్గమును అవి తెల్పు నని హిందువుల నమ్మిక. బ్రహ్మమును, ధర్మమును గురిం చిన జ్ఞానము వేదముల ద్వారా మాత్రమే కలుగు నని దీని యర్థము. ఇందులో ధర్మము వస్తువు కాదు కాబట్టి, ఇంద్రియ గోచరము, చిహ్నములు కలది కాదు కాబట్టి వేదమే దానికి ప్రమాణ మని హిందూ దార్శనికులు అందరు నొప్పుకుందురు. బ్రహ్మము ఇంద్రియగోచరము కాకపోయినను, సత్పదార్థము కాబట్టి, జగత్తు దాని కార్యము కాబట్టి అనుమాన యోగ్య మని కొంద రందురు.

వేద విభాగము: వేదములు మంత్ర బ్రాహ్మ ణాత్మకములు. దేవతల స్తోత్రములు, అర్థవంతములు

అగు వాక్యములు మంత్రములు. వీటి సముదాయములగు సంహితలు నాలుగు - ఋక్, సామ, యజుః, అథర్వములు. యజ్ఞాద్యనుష్ఠానములను వివరించునవి బ్రాహ్మణములు. వృద్ధి చెందునది, చెందించునది బ్రహ్మము. యజ్ఞమునకు బ్రహ్మశబ్దము వాడుచుండిరి. దానిని వివరించునవి బ్రాహ్మణములు. వానప్రస్థులకుచితము లగు విషయములను తెల్పునవి, యజ్ఞాది కర్మలను గుహ్యములుగ ఆధ్యాత్మిక విధముగా అర్థము చేసికొనునవి, అరణ్యములందు పఠనీయములు అగు వేదభాగములు ఆరణ్యకములు. ఈ మూడును కర్మకాండ. వేదముల అంతిమ భాగములు ఉపనిషత్తులు; అవి జ్ఞానకాండ. వాటిలో ఎక్కువగా బ్రహ్మ-ఆత్మల, అనగా జగత్కారణమును గురించి, మానవుని స్వభావము అతని గతి - వీటిని గూర్చి విచారము కలదు.

పృథివి, అంతరిక్ష, ద్యు లోకములలో నుందు రని విశ్వసింపబడు దేవతల స్తుతులు వేదమందు కలవు. అగ్ని, ఇంద్ర, సూర్య, విష్ణు ఆది దేవతలు అందు ప్రధానులు. విశ్వతశ్చక్షువు, ధృతవ్రతుడు, సుక్రతువు, సమ్రాట్టు, శుభాశుభకర్మల ద్రష్ట, ఫలప్రదాత యగు వరుణుడు వేదమం దొక ప్రధాన దేవత. భోగభాగ్యముల నిచ్చుటకు, శత్రువులపై విజయము పొందుటకు, దీర్ఘ జీవితమునకు, మేధ ఆరోగ్యాదులను పొందుటకు దేవతల ఆరాధన, స్తుతి చేయబడుచుండెడివి. 'ప్రాకృతిక శక్తులకు, ప్రక్రియలకు వ్యక్తిత్వారోపణము చేసి గాని, వాటి కధిష్ఠానముగ, ఘటకులుగ అతిమానవ వ్యక్తులున్నా రని తలచి గాని, వేదకాలము వారు దేవతలయందు విశ్వాసమును వృద్ధిచేసికొనిరి' అని అధునాతనులు కొందరు అనెదరు. నానా దేవతలు ఉన్నా రని తలచుట ప్రారంభక దశ. ఏ దేవతను స్తుతిచేయునప్పుడు ఆ దేవతే సర్వోచ్చ మని, సర్వగుణాకర మని తన్మయులై భావించుట తర్వాతి దశ. నానా దేవతలను, వారి స్వభావములను, కర్మలను బట్టి వర్గీకరించుట (ఉదా. ఆదిత్యులు విశ్వేదేవతలు) మరొకదశ. దేవతలందరికి ఒకే అధిపతి ఉండవలె నని, అతడే విశ్వమును చేసినవాడు (విశ్వకర్మ), ప్రజాపతి, విశ్వ రక్షకుడు అని తలచుట తరువాతి దశ. 'ఉన్న దసలు ఒకే ఈశ్వరుడు. అతడే సత్తు. అతనినే ఇంద్ర, యమ, మాతరిశ్వాది నామములతో విప్రులు పిలుతురు' అనునది చరమ దశ. ఒకడే యగు పరమ పురుషుడే విశ్వముగ మారె నని తలచుట, అతడు కులాలుడు కుండను చేసినట్లు విశ్వమును చేసెనను విశ్వాసము తరువాత వచ్చు భావన. అట్లే కేవలము వాంఛాపూర్తి, శత్రునాశము చేయు వారినిగా గాక, జగత్తును నియమవంతముగను, విశ్వమందు కార్యకారణ విధానము, సువ్యవస్థ వర్తిల్లునట్లుగను, సుకర్మ దుష్కర్మలకు సుఖ దుఃఖ ఫలములను ఇచ్చు వ్యవస్థ ఉండునట్లుగను (ఇదంతయు ఋత మనబడును), ప్రాయశ్చిత్తఫలముగ హృదయపరివర్తన చెందిన వారిని పాపరహితులుగా చేయునట్టియు జగత్ప్రభువుగా నొకానొక దేవతను (ఉదా. వరుణుడు) భావించుటలో నైతిక సర్వేశ్వర వాదము (ethical monotheism) వికసించుట వేదములో కన్పడును. ఈ పై దృష్టితో వేదమును చూచుట కొందరు ఆధునికుల కిష్టము. "వైదిక ఋషులు క్రమ క్రమముగా బహుదేవతారాధన నుండి ఏకేశ్వరవాదమునకు, 'ఈశ్వరుడే సర్వము, జగ త్తాతని పరిణామము. అయ్యు ఆతడు దాని నతిక్రమించియే యున్నా' డను వాదమునకు, విశ్వమూలమగు సత్పదార్థము ఒకటే అను చివరి సిద్ధాంతమునకు వచ్చి"రని, 'దీనికి వేదములందు నిదర్శనములు కల'వని వారు అనెదరు.

ఏకదేవతారాధన: దీనికి వ్యతిరేకముగా వేదసూక్తము లన్నియు ఆద్యంతముగా మహాభాగ్యము (ఐశ్వర్యము)గల ఒకే దేవతాత్మను బహు విధములుగ స్తుతిచేసిన వని, దేవత లందరు దాని ప్రత్యంగము లని, వేదములు స్వతంత్రు లగు నానా దేవతలు గల రను వాదము నసలు ప్రతిపాదింపలే దని ప్రాచీన కాలమునుండి కొందరు వేద వ్యాఖ్యాతలు (ఉదా. యాస్కుడు) తలచిరి. నానావిధ యజ్ఞ ఉపాసనల ద్వారా మీమాంసింపబడినది ఈ ఒకటే యని ఐతరేయ ఆరణ్యకాదులు చెప్పినవి ("ఏతం హ్యేవ బహ్వృచా మీమాంసంతే"). అందరు దేవతలలో నున్న గొప్పదగు

'అసురత్వము' (అసువు - ప్రాణశక్తి) ఒకటే యని, అదే జగదంతః పాతి యగు శక్తి యని ఋగ్వేదమందే కలదు ("మహద్దేవానా మసురత్వ మేకమ్"). 'ఒకే సర్వేశ్వరుని వివిధ శక్తుల, గుణముల, రూపముల ప్రతీకములు నానా దేవతలు. వారు ప్రకృతి శక్తులపై వ్యక్తిత్వారోపణచే గాని, స్వతంత్రు లగు అతి మానవ వ్యక్తులుగా తలచుటచే గాని ఏర్పడలేదు' అని ఈ వాద సారాంశము. అభౌతిక, మానసిక ప్రక్రియలను సాంకేతిక భాషలో చెప్పుట వలన అమృతత్వము నిచ్చు గుహ్యము లగు ఉపదేశములు అనధికారుల కగ్రాహ్య మగుటకు సూర్య సోమాది దేవతలు పలువు రున్నట్లు తోచునట్లుగా వేద సూక్తములు కన్పడినను వాటి తాత్పర్య మది కాదని కొంద రనుచున్నారు. "అసలు ఈశ్వరుడు లేడు. అతని ప్రస్తావనయు వేద మందు లేదు; ధర్మాధర్మముల స్వరూపమును స్వతః ప్రమాణముగ తెల్పు నిత్య అపౌరుషేయవాక్కు వేదము. ఒకవేళ దేవత లున్నచో వారొక విధమగు జీవులు. పశు పక్షి మానవుల వలె వారును విశ్వాంత గ్గతులు. వారి ఆగ్రహానుగ్రహములు ఆయా ఫలముల నిచ్చును. కర్మమే లోకమును ఏలుచున్నది. విశ్వము సువ్యవస్థితము, నైతిక నియమ బద్ధము. అలౌకిక కామ్యకర్మ లగు యజ్ఞాదులు 'అపూర్వము' ద్వారా ఈప్సితములను తీర్చగలవు కాని వానిని చేయుట అని వార్యము కాదు. సత్య అహింసాదులే సార్వభౌమ ధర్మము లని వేదబోధ" అని కొందరు ప్రాచీన కాలమునుండి చెప్పుచున్నారు. వీరే మీమాంసకులు.

వేదమునందలి హిరణ్యాగర్భ, ప్రజాపతి, అదితి, పురుష, స్కంభ సూక్తములందు విశ్వమున కధిపతి, ప్రభవము, ఆధారము అగునది ఒకటే యనియు, నానా యజ్ఞముల ద్వారా ఉపాసింపబడు నది అదియే యనియు ప్రతిపాదింపబడినది. త్రికాలస్థ మగు ఉన్న దంతయు ఆ పురుషుడే నని, లేదా అదితి (హద్దులు లేనిది) యని, స్కంభ (ఆధార) మని, అందే విశ్వ మున్న దని, అదే సర్వమునకు అధీశ్వరు డని చెప్పబడినది (పురుష ఏవేదం సర్వం) (అదితి ర్జాత మదితి ర్జనిత్వమ్). దానిని తెలిసికొనువానికి మృత్యు భయము లేదు (తమేవ విద్వాన్ న బిభాయ మృత్యోః). 'వస్తుజాత మంతయు నాశ మొందిన పిదప ఏది ఎప్పటికి మిగిలిపోయియుండునో (శేష పదార్థము; అది శేషికి భిన్నము) అది ఉచ్ఛిష్టము. నామ రూపములు - లోకము యావత్తు - దానిపై ఆహితము. దానిలో నున్నవి. దానినుండి వచ్చినవి' అని యొక సూక్త మనినది. (ఉచ్ఛిష్టే నామ రూపం చోచ్ఛిష్టే లోక ఆహితః).

దేహాత్మ భేదము, పరలోకమందు విశ్వాసము వేదములందు కొన్నిచోట్ల గానవచ్చును. ఇహమున పునర్జన్మ సిద్ధాంతము ప్రతిపాదింపబడినట్లు తోచదు. కాని బ్రాహ్మణములలో పునర్జన్మ సిద్ధాంతమునకు ప్రాతిపదికములుగ నుండు వచనములు దొరలినవి.

ఋగ్వేద నాసదీయ సూక్తమున 'విశ్వము యొక్క మూల మేది? సృష్టి ఎట్లు జరిగెను?' ఇత్యాది ప్రశ్నలకు సమాధాన మీయ ప్రయత్నింప బడినది. అప్పుడు సత్తులేదు; అసత్తు లేదు. అంత రిక్షము, దానికి పరమగు వ్యోమము లేవు. ఎవరు అంతను ఆవరించెను? ఎక్కడ? ఎవనిచే రక్షింపబడి యుండెను? అప్పు డక్కడ గహన మగు గంభీర మగు నీళ్ళుండెనా? అప్పుడు మృత్యువు లేదు. అమృత మును లేదు. అహోరాత్రుల భేదము లేదు. అప్పుడు ఆ ఒక్కటే (త దేకం) వాయు రహిత మయ్యు స్వశక్తిచే శ్వసించుచుండెను. దానికి వేరైనది, లేదా పర మగునది మరొకటి ఏదియు లేదు (తస్మాద్ధాన్యన్న పరః కించ నాస). ఋషులు తమ హృదయములందు వెదకుచు అసత్తునందు సత్తుయొక్క యోజకసంబంధ మును కనుగొనిరి. ఏ మూలమునుండి విశ్వోత్పత్తి అయినదో, అది కృతమా అకృతమా యనునది సర్వోచ్చద్యులోకమునుండి శాసనము చేయు ఆ సమ దర్శి యగు ప్రభువే ఎరుగును; లేదా ఎరుగడు.

ఇట్లు ఏక మగు సత్తే విశ్వకారణ మని, అదే నానావిధముల ఊహింపబడి పిలువబడు నని, జగ న్నియమనము చేయుచు, ప్రకృతియందు, మానవుని యందు అంతర్వర్తి యగుచు అది యున్న దని వేదములలోని కొన్ని సూక్తము లనుచున్నవి.

"భౌతిక వాదమును, దేహాత్మ భావమును సమర్థించునట్టి, దేవతల అస్తిత్వమును శంకించునట్టి 'పరమార్థము ఎవరికిని తెలియ' దను సందేహవాద (scepticism) చ్ఛాయలను కనపరచునట్టి వేద వాక్యము లున్నవి. కాని వాటి తాత్పర్య మది కాదు. అవియు ఆధ్యాత్మికములే" అను వారును కలరు.

ఔపనిషద దర్శనము

ఉపనిషత్తులు వేద అంతిమ భాగములు. అందుచే అవి వేదాంతము. ఒక దృష్టిచే నవి వేదసారము. దాదాపు అన్ని భారతీయ దర్శన ప్రస్థానములకు అవి మూల స్రోతములు. గురువు దగ్గర కూర్చుండబెట్టుకుని అధికారి యగు శిష్యుని కుపదేశించు రహస్యము ఉపనిష త్తనబడును. ఇది యొక అర్థము. 'సద్' ధాతువునకు గల విశరణ, గతి, అవసాదన అను అర్థములు తీసికొనినచో అవిద్యను నాశనము చేయునది, బ్రహ్మమును పొందించునది, దుఃఖమును శిథిలము చేయునది ఉపనిషత్తు. బ్రహ్మ విద్యయే ఉపనిషత్తు. ఆ విద్య నిచ్చు గ్రంథములును గౌణార్థమున ఉపనిషత్తులు.

ఔపనిషద సమస్యలు : జగత్తు ఎట్లు, ఎందుకు, దేనినుండి సృజింపబడినది ? సుఖ దుఃఖము లేల కలుగుచున్నవి ? శాశ్వతానందము నిచ్చున దేది ? మరణానంతరము మానవునిలో మిగులున దేమి ? ఏమియు లేదా ? జగ దధిష్ఠాన మగు తత్త్వమునకు, మానవుని నిజతత్త్వమునకు గల సంబంధ మేమి ? మానవుడు అమర్త్యుడు కాగలడా ? అయినచో అమృతత్వ మెటుల బడయనగును ? ఈ దిన ముండి రేపు పోవు భోగాదుల వలన ప్రయోజన మేమి ? ఇవి ఉపనిషత్తులలో ఆలోచింపబడిన సమస్యలు. మానవునికి శాంతి, ఆనందము, స్వాతంత్ర్యము (స్వారాజ్యము), ఉపలబ్ధి ఎట్లగును అనునదే ఉపనిష దన్వేషణ. మహాప్రతిభావంతులు, కవి హృదయులు అగు ఋషుల అంతర్దృష్టులు ఉపనిషత్తులలో గలవు. ఉపనిషత్తులు వివిధ కాలములందు భిన్న భిన్న వ్యక్తులచే సంపాదితములు. ఉపనిషత్తులలో విరోధములు కన్పట్టును. 'ఇవి ఆభాసమాత్రములు. సమన్వయముచే ఇవి నిరస్తములై ఏకవాక్యత కుదురును' అని బాదరాయణాదులు నిరూపింప యత్నించిరి. బుద్ధి నుత్తేజించుటలోను, విశ్వరహస్యముల ఉద్ఘాటనకు పరిష్కార మార్గములను సూచించుటలోను, దార్శనిక వ్యవస్థలకు బీజప్రాయముగ నుండదగు మౌలిక భావములు కలిగియుండుటలోను, 'ప్రాణారామము'[1] ను, 'మన ఆనందము'[2] ను, శాంతి సమృద్ధిని ప్రసాదించుటలోను ఈ గ్రంథములు నిరుపమానములు.

అయితే ఉపనిషత్తులు స్పష్టముగ, తాత్పర్యభూతముగ బోధించున దేమి ? ఈ ప్రశ్నకు సర్వసమ్మతమగు సమాధానము లేదు. అదే వాటి గొప్పదనము. అఖండ మేధావంతులకు వాటిలోని ఆ యా సిద్ధాంతములు తృప్తి నీయగా, వానిని దృష్టిలో పెట్టకొని తక్కిన వాక్యము లన్నిటిని అర్థము చేసికొనుటకు ప్రయత్నములు జరిగినవి. ఉపనిషత్తులలో గూఢార్థములు పెక్కులు. వాటిలో గల ఊహాపోహలు,స్ఫురణములు, విచారములు లెక్కలేనన్ని. వాటిలో తార్కికమగు వ్యవస్థ యొకటి ఆరిస్టాటిల్, హెగెల్ ఇత్యాదుల రచనలలో వలె కానరాదు. కాని వాటిలోని దార్శనిక భావములు అనేక సుసంగత దర్శన వ్యవస్థలుగా రూపొంద యోగ్యములు. కాబట్టి యావ దుపనిషత్సాహిత్యమును ఒకటిగా తీసికొని వ్యవస్థాత్మకముగా బ్రహ్మము, ఆత్మ ఇత్యాది విషయములను గూర్చి వ్యాసములు వ్రాయక, ప్రాచీన ఉపనిషత్తులను తీసికొని ప్రత్యేకముగా ప్రతిదానిలోని కొన్ని మూల భావములు క్రోడీకరింతుము. ఇట్లు చేయుటచే ఉపనిషత్తుల స్వచ్ఛందత, అవి ఎట్లు పరస్పరము విరుద్ధములుగ కానవచ్చు ప్రగాఢ భావముల కాకరమైనది, ఎట్లు అవి విభిన్న మతములకు, సంప్రదాయములకు అవకాశ మిచ్చినది తెలియనగును. చాలవఱకు వాటి భాషలోనే సిద్ధాంతములు సంగ్రహించినాము. దీని వలన ఉపనిషత్తు లెట్లు వివిధ ప్రకారములుగ అర్థము చేసికొనుటకు తావిచ్చునో కూడ తెలియును. ఇది మిథ్య మని వాటికి చేయబడిన భాష్య వ్యాఖ్యానాదులన్నియు వాటి కర్తల స్వోపజ్ఞలపై ఆధారపడినవే

1. ప్రాణమునకు హాయి. 2. మనస్సున కానందము.

కాని, వాటి కేటికిని సర్వసమ్మత మగు నిశ్చయత లేదు.

ప్రాచీన ఉపనిషత్తులు : ఉపనిషత్తులు నిర్ణయ సాగర ముద్రాశాలచే 112 ప్రకటింపబడి ఉన్నప్పటికిని, అడయారునుండి దివ్యజ్ఞాన సమాజము మరి దాదాపు 70 ఉపనిషత్తులు ప్రకటించినను వీటిలో క్రింది 13 మాత్రమే ప్రాచీన ఉపనిషత్తులు : ఈశ, ఛాందోగ్య, బృహదారణ్యకములు (క్రీ. పూ. 700) ; ఐతరేయ, తైత్తిరీయములు (క్రీ. పూ. 600 - 500); ప్రశ్న, కేన, కఠ, ముండక, మాండూక్యములు (క్రీ. పూ. 500 - 400) ; కౌషీతకి, మైత్రి, శ్వేతాశ్వతరములు (క్రీ. పూ. 200 - 100). కొందరు క్రీ. పూ. 1000 - 200 ఉపనిషత్కాల మందురు. ఈ విషయమై ఐక మత్యము లేదు.

1. ఈశోపనిషత్తు : ఈశ్వరుని సర్వవ్యాపకత్వము, కర్మయొక్క అనివార్యత, అవిద్య (అనగా వ్యవహార జ్ఞానము), విద్య (అనగా పరమార్థ జ్ఞానము)ల సమాన ప్రాధాన్యములను గురించి ఇది ప్రస్తావించినది. ఇందు జ్ఞాన కర్మ సముచ్చయ మార్గము సూచితము. 'జగత్తులో నున్న దంతయు ఈశ్వరునిచే వ్యాప్తము. కాబట్టి త్యాగముతోడ ననుభవింపవలెను. ఇతరుల ధనము నాశింపకుము' అనునది ఈ ఉపనిషత్సారాంశము. 'కర్మలు చేయుచునే నూరేండ్లు బ్రతుక గోరవలెను; నరునికి కర్మ అంటదు' అనునది మరొక ప్రధాన భావము.

2. ఛాందోగ్యోపనిషత్తు : దీనిలో ఉద్దాలక ఆరుణి ప్రధాన చింతకుడు. కాని శుద్ధ కార్మికులను, ఉదర పోషణార్థము సామగానము, యజ్ఞము చేయు వారిని తూలనాడును. అట్టివారిని అన్నము కొరకు మొరుగుచు ఒకదాని వెంట నొకటి తిరుగు కుక్కలతో పోల్చినది. రైక్వ, సత్యకామ జాబాలుల ప్రసంగములు, జాబాల శిష్యుడగు ఉపకోసలుని కథ ఇందే కలవు. శైవలి, అశ్వపతి కైకేయుల బోధలు ఇందే కలవు. ఇందలి ఆరవ అధ్యాయమున ఆరుణి ఋషి ఉపదేశమును, ఏడవ అధ్యాయమున సనత్కుమారుడు నారదునికి చేసిన బోధయు, ఎనిమిదవ అధ్యాయమున ఇంద్ర ప్రజాపతి సంవాదమును, ఆత్మ సాక్షాత్కారమును గూర్చిన యుక్తియు కలవు.

ఈ ఉపనిషత్తు కర్మకాండను జ్ఞాన కాండతో బలపరుప జూచును. 'విద్యాఽవిద్యలు భిన్నములు. కాని కర్మను విద్య, శ్రద్ధ, ఉపనిషత్తులతో పాటు చేసినప్పుడు అది దృఢమగును.' (ఛాం. 1-1-10).

ఈ ఉపనిషత్తులోని కొన్ని సిద్ధాంతములను క్రింద పొందుపరచుచున్నాము :

బ్రహ్మమును ప్రతీకముల ద్వారా ఉపాసన చేయు విధానములు ఎక్కువగా ఛాందోగ్యమం దున్నవి. దహరాది విద్య లిట్టివి.

ఈ జగత్తంతయు మొదట ఒక అద్వితీయ సత్తు. కొందరు మొదట అద్వితీయ అసత్తున్న దని అందురు గాని, అసత్తునుండి సత్తెటులవచ్చును ? ఆ సత్తు "నేను బహు (చాల) గా అయ్యెదను గాక" అని ఈక్షణము (కోరుట) చేయుటవలన నానా వస్తువులు సృజింపబడినవి. ఇది ఛాందోగ్యమందలి సృష్టిని గూర్చిన యొక వాదము.

పెరుగును చిలుకుటవలన సర్పిస్సు పైకి వెడలునట్లు తిన్న అన్నమందలి సూక్ష్మాంశము మన స్సగును. నిద్రయందు మనస్సు ప్రాణముల నాశ్రయించును. ప్రాణమునకు, మనస్సునకు బంధము. స్వప్నమందో ? అది ఇటు అటు తిరుగును. మనస్సు త్రాటిచే గట్టిన పక్షి వంటిది. ఇటు నటు నడయాడును. చివరకు ఎటు పోలేక ప్రాణమునే (పక్షి త్రాటిని వలె) అంటిపెట్టుకొని ఉండును. నిద్రలో పురుషుడు సత్తుతో సమాగమము చెందును. తనను తాను పొందును (స్వం - అపీతి - స్వపితి). ప్రతిరోజును ప్రజ (ప్రాణు) లందరును ఇట్లు బ్రహ్మమున గలసియు, అనృతముచే కప్పబడియుండుటచే దానిని పొందుటలేదు. సువర్ణ నిధి గల క్షేత్రము పై దాని నెరుగక తిరుగాడు వారు దానిని పొందలేరు కదా! తేనెటీగలుచేసిన తేనె నానా వృక్షముల రసములనుండి సంచయింపబడినను, అందు ఆ రసములు తమ భేదములను గ్రహింపలేవు. ఇట్లే ప్రజలందరును సత్తును పొందియు, పొందినట్లు ఎరుగరు.

ఆత్మనెరిగి ప్రయాణము చేయువారు (చచ్చువారు) సర్వలోకములందును స్వేచ్ఛగ విచరింతురు. ఇతరులు అట్లు చేయలేరు. ఏ యే "అంతము"ను (విషయమును) ముక్తుడు కోరునో అది సంకల్పమాత్రముచే అతనికి ఉపస్థిత మగును. దానిని పొంది అతడు మహాన్ (గొప్పవాడు) అగును.

జ్ఞానికి కమల పత్రమునకు నీరు అంటనట్లు పాప కర్మ మంటదు. జ్ఞానము ముక్తికి ఆవశ్యకము. జ్ఞానమున కాచార్యుడు కావలెను. గాంధార దేశమునుండి కళ్లు కట్టబడి చాలమంది ఉన్న స్థానమందు వదలబడిన వాడు నలు దిక్కులకు వినపడునట్లు గోలగ అరచిన విని, ఎవరైన అతని కండ్ల కట్లు విప్పి, గాంధార మేదిక్కున నున్నదో చూపినచో, వాడు తెలివి కల వాడు, బుద్ధిమంతుడు అయినచో ఊరూరున అడుగుచు తిరిగి గాంధారము చేరుకొనగలడు. అట్లే ఆచార్యుడు గలవాడు బ్రహ్మము నెరుగును. విమోక్షము కలుగు నంతవరకే అతని కాలస్యము. వెంటనే బ్రహ్మమును పొందును.

ఇక్కడ రమణీయ (మంచి) ఆచరణ గలవారు రమణీయ యోనులందు - బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య యోనులందు - పుట్టెదరు. చెడు ఆచరణ కలవారు శునక, సూకర, చండాలాది యోనులందు పుట్టెదరు. మంచి కర్మలు చేయువారు (ఇష్టాపూర్త దానములు చేయువారు)* వాటి ఫలములను పొందుటకు పితరుల మార్గము (పితృయానము)న పరలోకములకు పోదురు. తిరిగి ఆ త్రోవనే వచ్చి ధాన్య ఓషధ్యాదులుగా పుట్టెదరు. ఏయే అన్నము తినిన, వీర్యమును సేచించిన అది తిరిగి అట్లే అగును. ముక్త పురుషులు దేవతల మార్గము (దేవయానము) న పోయి బ్రహ్మమును పొందెదరు. ఇదే బ్రహ్మపథము. ఈ మార్గమున పోయిన వారు తిరిగిరారు. పునర్జన్మ సిద్ధాంతము ఇట్లు ఛాందోగ్యమందు ప్రథమముగ ప్రతిపాదిత మనవచ్చును.

పశు పక్షుల వలె కర్మాధికారము లేనివారికిని, [illegible]ాగులయ్యు ఎప్పుడును అశుభకర్మలు చేయు వారికిని ఈ రెండు యానములు గాక, వారికెప్పుడు చచ్చుచు పుట్టుచుండు నిర్విరామ గతి పట్టును.

"ఇది యంతయు బ్రహ్మమే" (సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ), "అది నీవే" (తత్త్వమసి) యను బోధలు ఛాందోగ్యమందలివే. మూడవ అధ్యాయమున (14 వ ఖండము) 'ఈ జగత్తంతయు నిశ్చయముగ బ్రహ్మమే. అనగా జగత్తు బ్రహ్మమునుండియే ఉత్పన్నమై, అందే లీనమగునదై, అందే చేష్టావంతము' అని బోధింపబడినది. ఇది "తజ్జలాన్" అనగా తజ్జము - తల్లము - తదనము[1] అను వాక్యముచే వివరింపబడినది. శాంతుడై ఇట్లు ఉపాసింపవలెను. ఏలన - పురుషుడు క్రతుమయుడు (నిశ్చయము, అధ్యవసాయము కలవాడు). ఈ లోకమున పురుషు డెట్టి క్రతువు (నిశ్చయము) కలిగియుండిన, అట్లే ఇక్కడనుండి చనిపోయిన పిమ్మట అగును. సర్వమైనట్టి, సర్వమును అన్ని వైపులనుండి వ్యాప్తముచేసి ఉన్నట్టి, వాగాది ఇంద్రియరహితమైనట్టి, అనాదరమగునట్టి (సంభ్రమములేని, ఆప్తకామమైనట్టి) బ్రహ్మమును, అంతర్ హృదయమందు వ్రీహి యవ సర్షప శ్యామాక[2]ముల కంటె సూక్ష్మమగునట్టి ఆత్మయు ఒకటే. బ్రహ్మ మిట్లు వ్రీహ్యాదుల కంటె అణీయము, పృథివ్యంతరిక్షముల కంటె పెద్దది. అంతర్హృదయమందలి ఆత్మే సర్వము, నిరింద్రియము, ఆప్తకామము అగు బ్రహ్మము. ఇటనుండి చనిపోయినప్పుడు ఇదియే అగుదు నని నిశ్చయము కలవాడు దానినే పొందును.

'ఆత్మయే అన్నివైపుల నున్నది. ఆత్మయే ఇది యంతయు (ఆత్మైవేదం సర్వం)' అని చూచువాడు, మననము చేయువాడు, ఎరుగువాడు ఆత్మ రతియు, ఆత్మక్రీడుడు, ఆత్మమిథునుడు, ఆత్మానందుడు, స్వరాట్టు అగును. వారిదే స్వరాజ్యము; ఇతరులది **కాదు.**

*[illegible]ము లనగా యజ్ఞము, పరోపకారకము

1. తజ్జము - దాని (బ్రహ్మము) నుండి పుట్టినది. తల్లము - దాని యందు లీనమగునది. తదనము - దాని యందు అననము (ప్రాణనము) చేయునది, చేష్టించునది.

2. శ్యామాకము ఒక విధమగు ధాన్యపు గింజ - చామలు.

పాపము, భయ జరా మృత్యు శోక క్షుత్పిపాసలు లేనట్టిదే ఆత్మ. అది సత్యకామము, సత్య సంకల్పము. శరీరము ఆత్మ కాలేదు. ఏలన దీనికి అలంకార నిరలంకార, అంధత్వ కాణత్వాది దోషములు, మర్త్యత్వము కలవు. దుఃఖాద్యనుభవము కలదు గావున స్వప్నములో మహీయమానమై విచరించునదియు ఆత్మ కాదు. పూర్తిగా సంప్రసన్నముగ సుషుప్తిలో మనునదియు ఆత్మ కాదు. ఏలన నేనున్నా నను జ్ఞానము గాని, ఈ భూతముల (వస్తు) జ్ఞానము గాని సుషుప్తిలో లేకుండగా అప్పుడు ఆత్మ యున్న దని ఎట్లు అనుకొనగలము? ఆత్మనాశమే అచ్చట కనపడును. మర్త్యము, ప్రియాప్రియములచే గ్రస్తము నగు ఈ శరీరమే ఆత్మ కధిష్ఠానము. కాని ఆత్మ అమృతము; అశరీరము. సశరీరముగ నున్నప్పుడే ఆత్మను ప్రియాప్రియములు తాకును. అశరీరముగ నున్నప్పుడు తాకవు. అశరీర స్థితియే దాని స్వరూప స్థితి. చక్షుర్ఘ్రాణాదుల ద్వారా అనుభవించుచు అనుభవించుచున్నట్లు తెలిసికొనునది, మననము చేయుచు మననము చేయుచున్నట్లు ఎరుగునది ఆత్మ. అనగా ఆత్మ ద్రష్ట, విషయి, మాత (మననము చేయునది). ఆత్మకు మనస్సు కన్నువంటిది. దాని ద్వారా భోగముల గాంచుచు రమించును.

ఒక మృత్పిండమును తెలిసికొనుట వలన మృణ్మయ పదార్థము లన్నిటి జ్ఞానమును కలిగి, 'వికారము లన్నియు నామ మాత్రములు; మృత్తికయే సత్యము' అని ఎట్లు తెలియునో, ఒక లోహపిండము నెరుగుటవలన 'లోహమయ పదార్థములన్నిటి జ్ఞానము కలిగి, వికారము లన్నియు నామమాత్రములు. లోహమే సత్యము' అని ఎట్లు తెలియునో, అట్లు దేనిని తెలియుటద్వారా విననిదంతయు విన్నట్లగునో, ఊహింపబడనిదంతయు ఊహింపబడునో, తెలియనిదంతయు తెలిసినట్లగునో - అట్టి దొకటి కలదు. అది బ్రహ్మము. అది అద్వితీయమగు సత్తు. దాని ఈక్షణమువలననే నానా వస్తువులు సృజింపబడినవి. అది జగన్మూలము; అణీయము. అన్నిటి ఆత్మయు అదియే (ఐతదాత్మ్యము). అదియే సత్యము; అదియే ఆత్మ; నీవే అది. వృక్షరసములు మధువు నందు తమ ప్రత్యేకతలను, నదులు సముద్రమందు కలసి తమ ప్రత్యేకతలను కనుగొనలేనట్లు ప్రాణులు సత్తునుండి వెలువడి, సత్తులోనే లయ మందియు ఈ సంగతి నెరుగరు. ఆత్మచే నోతప్రోత మగుట చేతనే జీవులు ఆనందించుచున్నవి. జీవాపేత మైనది చచ్చును; జీవుడు చావడు. న్యగ్రోధ ఫలమును పగుల గొట్టి చూచినచో చిన్న చిన్న అణువులవంటి గింజలుండును. వాటిని పగులగొట్టి చూచిన ఏమియు కనపడదు. అందలి అణిమ - సూక్ష్మత్వము - కానరాదు. కాని అందుండియే మహావృక్షము వెలువడును. కనపడు మహా న్యగ్రోధమునకు కారణము కనపడని ఆ అణిమ. అట్లే ఈ జగత్తంతయు కానరాని సత్తునుండి వచ్చిన దని విశ్వసింపవలెను. నీటిలో బాగుగా కలసిపోయిన ఉప్పు కానరాదు. కాని ఆ నీరు ఆచమించిన ఉప్పగ నుండును. అట్లే సత్తు ఇక్కడ అంతటను ఉన్నది. కాని కానరాదు. తెలిసినవా డెవడైన (ఆచార్యుడు) ఉపదేశించినచో ఇది తెలియును - గాంధారమునుండి అభినద్ధాక్షుడై తేబడినవానికి కట్టు విప్పి దిఙ్నిర్దేశము చేసినప్పుడు తెలిసినట్లు. జ్ఞానము లేనివాడు చచ్చును, మరలపుట్టును. జ్ఞాని సత్తును పొందును, మరల పుట్టడు. బ్రహ్మము నిరతిశయము; మహాంతము (భూమ). అదే సుఖము. అది తన మహిమయందు ప్రతిష్ఠితము. అది శుద్ధ ద్రష్ట. ఇది తెలిసికొనినవాడు మృత్యువును, రోగమును, దుఃఖత్వమును చూడడు. సమస్తము ఆత్మరూపముగ జూచును. వాని కన్ని గ్రంథులు విప్రమోక్ష మగును.

తపస్సు, దానము, ఆర్జవము, అహింస, సత్యము- ఇవి లేనిదే ఆత్మాన్వేషణ సఫలము కాదని ఛాందోగ్యము చెప్పినది.

3. బృహదారణ్యకోపనిషత్తు: ఉపనిషద్ద్రార్శనికులలోని కెల్ల ప్రముఖు డగు యాజ్ఞవల్క్యుని విచారములు బృహదారణ్యకమున కలవు. అజాతశత్రు గార్గ్య సంవాదము, దధ్యఙ్ఙ ఆథర్వణ ఉపదేశములు, జనక ప్రవాహణ జైవలి ... ములు ఈ ఉపనిషత్తునందే కలవు.

వేదములు ఇత్యాదులు మహాభూతపు (బ్రహ్మము) నిశ్వసితము లని బృహదారణ్యక మనును. ఇందలి సిద్ధాంతములను కొన్ని క్రింద క్రోడీకరించినాము :

ఆత్మ సర్వభూతములకు రాజువంటిది. రథచక్రపు నాభి నేములందు అర లన్నియు సమర్పింపబడి (చొప్పింపబడి) యుండునట్లు, ఆత్మయందు అన్నియు సమర్పితములు. బ్రహ్మకు రెండు రూపములు - మూర్తము, అమూర్తము ; మర్త్యము, అమృతము. జగత్తు బ్రహ్మరూపములలో నొకటి.

బ్రహ్మము నిర్గుణము. దానిని ఎరిగియున్నచో ప్రతివస్తువును వస్తుగుణములను ఉదాహరించి "ఇది కాదు, ఇది కాదు" (నేతి నేతి) అని మాత్రమే వర్ణింప నగును. అది ఇట్టి దని నిర్దేశింప వీలుపడదు.

విజ్ఞానము, ఆనందము, బ్రహ్మ యను బ్రహ్మ స్వరూప లక్షణము ఈ ఉపనిషత్తులోనిదే.

ఈ ఉపనిషత్తులో సృష్టిని గూర్చి చెప్పబడిన కొన్ని వాదము లివి : ఇది యంతయు ఆదిలో లేదాయెను. మృత్యువుచే, అశనాయా (ఆకలి)చే ఇది యంతయు కప్పబడియుండెను. తా నాత్మవంతము కావలె నని అది అర్చించెను (కోరెను). అప్పుడు క్రమ క్రమముగా జలాది భూతములు పుట్టెను.

ఆత్మ యొకటే ఆదిలో ఉండెను. తనకు భిన్నమైన దేదియు అది కానదాయెను. తానున్నా నని గ్రహించి మొదటగా నుడువుటచే దాని పేరు 'అహం' ఆయెను. ఒంటరితనముచే అదే భయపడి ద్వితీయము నిచ్చగించెను. కాన తన యాత్మనే రెండుగ జేసి కొనెను. దానినుండి పతి పత్నులు కలిగిరి.

బ్రహ్మమే మొదట ఉండెను. అది తనను బ్రహ్మ ముగా నెరిగెను. దాని నుండియే అంతయు పర్వ డెను. ఎవ రెవరు 'నేను బ్రహ్మమును' అని ఎరుగు దురో వారు ఇది యంతయు అయ్యెదరు. ద్వితీయ భావన చేసి, రెండవ దేవతాదుల నుపాసించువాడు దేవతలకు పశువువలె నగును.

నిప్పునుండి విస్ఫులింగములు బయల్వెడలినట్లు ఆత్మ నుండి అన్ని ప్రాణులు, లోకములు, దేవతలు, భూత ములు బయల్వెడలెను.

దమము, దానము, దయ అనుష్ఠానయోగ్యము లగు ప్రధాన ధర్మశిక్ష యని బృహదారణ్యకము బోధించినది. సత్య, శమ, దమ, ఉపరతి, తితిక్షా సమా ధానముల ప్రాధాన్యమును కూడ అది బోధించినది.

యాజ్ఞవల్క్యుని ప్రతిపాదనలలో కొన్ని ఇవి: పురుషుడు చచ్చినప్పుడు ప్రాణము లతని వెంట పోవు. ఇక్కడే ఉండును. నామము మాత్రమే వానిని వదలదు. చచ్చిన పిమ్మట శరీర ఇంద్రియాదులు పృథివ్యాది భూతములందును, ఆత్మ ఆకాశమందును కలసిన పిమ్మట ఆ పురుషు డిక ఎక్కడుండు ననిన - ఇది నలుగురిలో సమాధానము ఈయదగిన ప్రశ్న కాదు. పుణ్యకర్మ చేయువాడు పుణ్యపురుషుడును, పాప కర్మచే పాపియు అగును.

సాక్షాత్తు అపరోక్ష మగు బ్రహ్మ సర్వాంతర మగు ఆత్మ. ప్రాణాదులచే ఆ యా పనుల జేయించునది, దృష్టిని చూచునది, శ్రుతిని వినునది, మతిని మననము చేయునది, విజ్ఞాతిని తెలిసికొనునది అదియే. ఇదియే ఆ యా వ్యక్తులలోని ఆత్మ. అనగా అది దేనికిని విషయము కాదు. సర్వాంతర మగు దీనికి భిన్న మగు నది ఆర్తము (తుచ్ఛము). ఇది శోక మోహ క్షుత్ పిపాసా జరా మృత్యువుల కతీతము. దీనిని తెలిసికొనిన బ్రాహ్మణులు పుత్ర ధన లోక (సమ్మాన) ముల నిచ్ఛ గింపక భిక్షాచారు లగుదురు. పాండిత్యమును వదలి బాల్యమందు అధివసింతురు. బాల్య పాండిత్యముల వదలి ముని లగుదురు. మౌనమును వదలి తిరిగి బ్రాహ్మణులుగను అయ్యెదరు.

విచారించి చూడగా సమస్తమును బ్రహ్మలోక మందు ఓతప్రోతము. అది ఎందు ఓతప్రోత మని యడుగుట అతిప్రశ్న. అట్టి ప్రశ్నలు వేసినచో బుర్ర పగులును. ప్రశ్నల హద్దు దాటి పోగూడదని దేవతల విషయమున అతిప్రశ్న కూడదు.

సమస్తము ఆకాశమునందును, ఆకాశము అక్షర మందును ఓతప్రోతము. అక్షరము (అవినాశి) నిర్గుణము. అది కర్త కాదు ; విషయము కాదు. దాని శాసనము వలననే జగత్తు నియతిని కలిగి లోకము క్రమబద్ధము. అక్షరమును

చేయబడు యజ్ఞము, తపస్సు మొదలైనవి అంతము కలవి (అనంతఫలము నీయలేవు). అక్షరమును తెలిసికొనకయే ఈ లోకమును విడచిపోవువారు కృపణులు (దురదృష్టవంతులు). తెలిసికొని పోవువారు బ్రాహ్మణులు. ఇది ఎప్పుడును విషయము కాదు. ఇదిగాక మరొక శ్రోత గాని, మంత గాని, విజ్ఞాత గాని లేదు. ఆత్మ ఔపనిషదు డగు (ఉపనిషత్తులచే ప్రతిపాదితు డగు) పురుషుడు. అగృహ్యా, అశీర్యా, అసంగ మగు నీ సమాన ఆత్మయందు ప్రాణ శరీరాదులు ప్రతిష్ఠితములు.

సర్వ లోకములు, సర్వ భూతములు వాయువు అను సూత్రమందు గ్రుచ్చబడియున్నవి.

పృథ్వి అగ్ని అంతరిక్ష వాయు ద్యౌ రాదిత్య దిశా చంద్ర తారాకాశ తమస్ తేజములందు, సర్వ భూతములందు, ప్రాణ వాక్ నేత్ర శ్రోత్ర మన స్త్వక్కులందు, విజ్ఞాన వీర్యములందు ఉండియు ఏది వాటినుండి భిన్నమో, వాటిచే తెలియబడక, వాటిని శరీరముగా గలిగి, వాటిని లోనుండి నియమించుచున్నదో (అంతర్యామియో) అదే నీ ఆత్మ; అంతర్యామి; అమృతము. అది అవిషయము; ఏకమాత్ర మగు విషయి. తదన్యము తుచ్ఛము.

నేతి నేతి యగు, అగృహ్యాము, అసంగము నగు ఆత్మను తెలిసినవాడు అభయము పొందును. పురుషుడు చరమ విచారము చేసిచూడగా ఆత్మజ్యోతి; దాని యాలోకమందే అతడు కర్మల జేయును.

ఇహ పర లోకములందు, స్వప్నములందు సమానముగ సంచరించు హృదయాంతర్గత జ్యోతి పురుషుడు. నిద్రయందు అకాముడై 'నేనే ఇది యంతయు' అని తలచును. ప్రియాలింగితు డగు పురుషుడు బాహ్యాభ్యంతరములు ఎరుగనట్లు, ప్రాజ్ఞ ఆత్మ (బ్రహ్మము)చే ఆలింగితుడై మరేమియు • నెరుగడు. అది అతని రూపము. అచట శోక మోహ పాపములు, సంబంధములు, వర్ణ వర్గాదులు ఉండవు. అతడు కేవలము ద్రష్టగా నుండును గాని అతనికి భిన్నము, ద్వితీయము ఉండదు. అదే బ్రహ్మలోకము, చరమానందము.

విత్తమువలన అమృతత్వము లభింపదు. ఏ వస్తువు ప్రియ మైనను అది తన ఆత్మ కామన (భోగము) కొరకే ప్రియ మగును. ఆ యా పుత్ర కళత్ర విత్తాదుల కొరకు కాదు. ఆత్మే ద్రష్టవ్యము, శ్రోతవ్యము, మంతవ్యము, నిదిధ్యాసితవ్యము. ఆత్మ దృష్టము, శ్రుతము, మతము (మననము చేయబడినది), విజ్ఞాతము కాగా ఇది యంతయు విజ్ఞాత మగును. ఆత్మకు వేరగు బ్రహ్మను ఎరుగు వానిని బ్రహ్మము నిరాకరించును. నీళ్ళన్నిటికిని సముద్ర మేకాయతన మైనట్లు, ఆత్మే సర్వము. ఉప్పుకల్లు ఎట్లు ఎక్కడ రుచి చూచినను ఉప్పగ నున్నట్లు ఆత్మ లోపల బయట యావత్తు ప్రజ్ఞాన ఘనము. 'నేనే ఆత్మ'. శరీరాదులనుండి లేచిపోయి వాని తర్వాత వినష్ట మగును. చచ్చినపిదప సంజ్ఞ యుండదు. దీని యర్థ మేమి? ఆత్మ అవినాశి. అది ఉచ్ఛిన్నము కాదు. ద్వైత మున్నప్పుడు చూచుట, ఎరుగుట మొదలగునవి ఉండును. అంతయు ఆత్మయే అయినచో ఎవ రెవరిని చూచెదరు? ఎవరిని తెలిసికొందురు? ఇది నేతి నేతి యగునది, అగృహ్యాము, అసంగము. సమస్తమును తెలిసికొనుదానిని ఎట్లు తెలిసికొననగును? ఇదే అనుశాసనము, ఇదే అమృతత్వము.

4. ఐతరేయోపనిషత్తు: ఇందు కూడ ఆత్మ ఒకటే మొదట ఉండె ననియు, అది లోకములను సృజింపవలె నని ఈక్షణము చేసి, జలాదుల సృజించె ననియు, జలమునుండి పురుషుని సృజించి అతనిని కంపితుని చేసె ననియు, అందుండి క్రమముగ తదితరములు బయల్వెడలె ననియు సృష్టిగాథ కలదు.

జ్ఞానము లేదా చైతన్యము ప్రజ్ఞాన మనియు, అదే బ్రహ్మము, అదే అన్నిటికిని ప్రతిష్ఠ అనియు ఈ ఉపనిషత్తు అనుచున్నది.

5. తైత్తిరీయోపనిషత్తు: ఇది కూడ బ్రహ్మ సత్తని, అది అసత్తని తలచువాడు స్వయముగ అసత్తగు నని చెప్పినది. బ్రహ్మ నే విధముగ ఉపాసించిన అట్లే సిద్ధి కలుగును. శరీర (అన్న) ప్రాణాదులు అసలు ఆత్మ కావు. వాటికి భిన్నము, వాటన్నిటికంటె అంతరతమము అగునది ఆనందమయాత్మ.

ఆనంద పుచ్ఛము ప్రతిష్ఠ బ్రహ్మము.

దేనినుండి భూతములు జన్మించి, దేనిచే జీవించు చున్నవో, దేనివద్దకు పోవునో, ఎందు సంవేశించునో (లయమొందునో) అదే బ్రహ్మము. దానినే తెలిసికొనవలెను. అది ఆనందము. అన్న మనః ప్రాణ విజ్ఞానాదులను బ్రహ్మ మని తలచుట క్రింది స్థాయిలో జరుగును. బ్రహ్మమే అంతటను - ఆదిత్యునియందు, పురుషునియందు, బ్రహ్మాండ పిండాండములందు - కలదు. మనో వాక్కులు దానిని చేరలేక తిరిగి వచ్చును.

సత్యము, జ్ఞానము, అనంతమే బ్రహ్మ యను ప్రసిద్ధ బ్రహ్మ లక్షణము ఈ ఉపనిషత్తులో కలదు.

తైత్తిరీయమందు ఒకచోట అసత్తే మొదట ఉండెనని, దానినుండి సత్తు పుట్టె నని, అది తనను స్వయముగ చేసికొనె నని కలదు.

బ్రహ్మము "బహుగా నయ్యెదను గాక! పుట్టించెదను గాక!" అని కామన చేసి, తపము చేసి ఈ ఉన్న దంతయు సృజించెను. సృజించి అందే ప్రవేశించెను. ఇట్లు అదియే సత్తు త్యత్తు (అది) లు, వ్యాఖ్యాతావ్యాఖ్యాతములు, నిలయన(దాగియుండు చోటు)అనిలయనములు, విజ్ఞానావిజ్ఞానములు, సత్యానృతములు ఆయెను.

సత్య ధర్మ స్వాధ్యాయములు, ఆచార్య సంతుష్టి, సంతానోత్పత్తి, దేవ పితృ కార్యపరత, మాతృ పితృ ఆచార్యాతిథులను దేవతలనుగా గౌరవించుట, పెద్దల నిర్దోష కర్మలను మాత్రమే అందరును ఆచరింపవలె ననుట - ఇది తైత్తిరీయము బోధించిన నీతి.

6. ప్రశ్నోపనిషత్తు: దీనిలో కూడ సృష్టిగాథే కలదు. ప్రజాపతి ప్రజల (సంతానము) నిచ్ఛగించి తపము చేసి, వీరు నాకొరకు చాలమంది ప్రజలను సృష్టిచేసెద రని ఒక మిథునమును ఉత్పత్తి చేసెను. రయి (ధనము, భూతములు), ప్రాణము లా మిథునము. ప్రపంచమందలి ప్రతిది ఈ రెంటిలో నొకటి. ఉదా: సూర్యుడు ప్రాణము; చంద్రుడు రయి. వీటిలో ప్రాణము సర్వ శ్రేష్ఠము. అదే ప్రజలను ధరించునది, ప్రకాశింపజేయునది.

నదులు సముద్రమందు అస్తమించినచో వాటి నామ రూపములు పోయినట్లు బ్రహ్మను పొందిన వారి నామ రూపములు పోవును. అదే ముక్తి; అమృతత్వము.

అనృతము పలుకువాడు సమూలముగ ఎండిపోవును గాన సత్యమే వచింపవలె నని ప్రశ్నోపనిషత్తు బోధించినది.

7. కేనోపనిషత్తు: ఇందు గల బోధలలో కొన్ని: 'శరీరమునకు భిన్నమగు ఇంద్రియములను ప్రేరేపణ చేయు తత్త్వము ఆత్మ. అదే చరమ సత్యము; పూజనీయము. అదే అన్ని ప్రక్రియలకు, వస్తువులకు అంతస్తత్త్వము. దాని నెరిగిన వారు ముక్తులై అమృతులగుదురు.'

బ్రహ్మ అవిషయము, చెప్పరానిది. ఉపాసింపబడునది బ్రహ్మము కాదు. జగత్తునకు వెనుక గల అపరిమేయ శక్తి బ్రహ్మము.

8. కఠోపనిషత్తు: దీనిలో యమ నచికేత సంవాదము కలదు. ఇది "చచ్చిన వారిని గూర్చి 'వారున్నారు', 'లేరు' అని విరుద్ధముగ చెప్పుట కద్దు, ఇందేది నిజము? పరలోకమున్నదా లేదా?" అను ప్రశ్నలకు సమాధానము నన్వేషింప బూనును.

అందలి బోధ లివి: బ్రహ్మము అణువుకంటె అణువు; మహత్తు కంటె మహత్తు. అది మనో బుద్ధీంద్రియములకు, వీటి ఉద్భవ స్థాన మగు అవ్యక్తమునకు కూడ పరము. దాని కంటె పరము లేదు. అదే పరాకాష్ఠ. ఊర్ధ్వమూలము, అధశ్శాఖము అగునది సనాతనము, శుక్రము, అమృతము, లోకాశ్రయము. దాని ప్రకాశముచే అంతయు ప్రకాశించును; దాని నేదియు ప్రకాశింప చేయలేదు. నిప్పు భువనమందు ప్రవేశించి ఎట్లు రూపరూపమందు ప్రతి రూప మైనదో, అట్లే అన్ని భూతములందు బ్రహ్మము అంతరాత్మ. అయినను అది దుఃఖాదులచే అలిప్తము - జగచ్చక్షువగు సూర్యుడు కంటి బాహ్యదోషములచే లిప్తుడు గానట్లు.

బ్రహ్మమునుగూర్చి వినుట చాలమందికి అలభ్యము. వినినను అనేకులకు తెలియదు. దానిని గూర్చి చెప్పువా

డుండుట ఆశ్చర్యము. దానిని పొందువాడు కుశలుడు. వానిచే ఉపదిష్టుడగు జ్ఞాతయు ఆశ్చర్యమే. ఏలన, అది కూర్చొనియు దూరము పోవును. కదలక యుండియు అన్ని చోట్లకు పోవును. అది అణువుకంటె చిన్నది. మహత్తుకంటె మహత్తు.

ఆత్మ శరీర భిన్నము, అజరామరము, శాశ్వతము, అకర్త. శరీర రథమున కది రథి; బుద్ధి సారథి; ఇంద్రియములు గుర్రములు ; మనస్సు కళ్లెము.

లేచి, మేల్కొని, వరములను పొంది బ్రహ్మము నెరుగవలెను. క్షురధార వలె దాటుటకు దుర్గమము బ్రహ్మ పథము. ఏలన ప్రవచనములచేతను, మేధా సంపదచేతను బహుశ్రుతము చేతను గాని అది లభింపదు. సూక్ష్మ విషయమగు నిది ఇతరులు (ఆచార్యుడు) చెప్పనిదే తెలియదు. ఊహ (తర్కము)చే దీనినిగూర్చిన జ్ఞానము (మతి) లభింపదు. ఎవనిని అది వరించునో వానికే అది లభ్యము. వానికే తనను తాను తెలియ పరచు కొనును.

ఇంద్రియము లను రంధ్రముల గుండ బయటికి జూచుట మనుష్యుని కలవాటు. అంతర్ముఖత్వము లేదు. ఇంద్రియముల నరికట్టి అమృతేచ్ఛచే లోపల ఆత్మను జూచు ధీరులు కొద్దిమంది. ఇంద్రియాదులచే, వాక్కుచే, తపఃకర్మలచే, దేవతోపాసనచే బ్రహ్మము లభింపదు. శుద్ధ జ్ఞానముచే పూతమనస్కుడైన వానికి ధ్యానము చేయుచుండ నిష్కల బ్రహ్మ దర్శన మగును. సర్వభూతములందును గూఢముగ నున్న ఈ ఆత్మ బయటికి ప్రకాశింపదు. సూక్ష్మదృష్టి గలవారు తమ సూక్ష్మ తీవ్రబుద్ధిచే దానిని జూతురు.

కాని జ్ఞాన ధ్యానములు సదాచారముపై ఆధార పడి యుండవలెను. దురాచారుడు, అశాంతుడు, ఏకాగ్రత లేనివాడు జ్ఞానముచే బ్రహ్మమును పొందడు.

9. ముండకోపనిషత్తు : ఇది యజ్ఞాది కర్మలను అదృఢము లగు ప్లవము లనినది. కర్మకాండ పరాయణులు జరా మృత్యువులను పొంది, పుణ్య లోకము లకు పోయి పుణ్యము క్షీణింపగా తిరిగి మర్త్యలోక మునకు వచ్చెదరు. అవిద్యయందే వీ రుందురు. కాని తపశ్శ్రద్ధలతో భిక్షాటనము చేయుచు అరణ్యములం దుండు శాంతు లగు విద్వాంసులు నిష్పాపులై సూర్య మార్గమున అమృత అక్షయ పురుషుని పొందెదరు.

వేదములందు, శిక్షా కల్ప వ్యాకరణాదులందు కలది అపరవిద్య. అక్షరము దేనిచే అవగమ్య మగునో అది పరవిద్య. పరవిద్యచే బ్రహ్మమును తెలిసినచో సర్వము విజ్ఞాత మగును.

అదృశ్యము, అగ్రాహ్యము, గోత్ర వర్ణ ఇంద్రియ రహితము, నిత్యము, విభువు, సర్వగతము, సూక్ష్మము, అవ్యయము, సమస్తభూతములకు యోని (కారణము) అగు దానిని ధీరులు ఎల్లెడల గాంతురు. సాలీడు మగ్గమును నేసి మ్రింగినట్లు, పృథివియం దోషధులు బుట్టునట్లు, సజీవు డగు పురుషునియందు కేశ లోమాదులు పుట్టునట్లు విశ్వము అక్షరమునుండి సంభవించును.

తపస్సుచే బ్రహ్మము ఉపచయ (వృద్ధి) మందును. దానినుండి అన్నము, తదుపరి ప్రాణము, మనస్సు ఇత్యాదులు పుట్టును.

బ్రహ్మము ఎల్లెడల - క్రింద, పైన, వెనుక, ముందు కలదు. అది సర్వశ్రేష్ఠము, సర్వమును. ఇది యంతయు పురుషుడే బుద్ధి యను గుహలో దాగిన అతనిని తెలిసికొనినవాడు అవిద్యాగ్రంథిని ఛేదించును. అచింత్యము, సూక్ష్మాతిసూక్ష్మము, దివ్యము అగు ఆ బ్రహ్మము దూరాతిదూరము; కాని చూడగలవారికి గుహలో దగ్గరనే కలదు.

యజ్ఞ దాన వేదాధ్యయనములు కావు ముక్తికి మార్గములు. సత్య జ్ఞాన తపో బ్రహ్మచర్యములచే బ్రహ్మము ప్రాప్త మగును. క్షీణదోషు లగు యతులు శరీరస్థ ఆత్మను జూతురు. సత్యమే జయించును (సత్యమేవ జయతే); అనృతము కాదు. సత్యము వలననే ఆప్తకాము లగు ఋషులు సత్యమునకు పరమ నిధాన మగు పదమును పొందెదరు. బలహీనుల కీ యాత్మ దొరకదు. విషయాసక్తి (ప్రమాదము) చే, లింగ (సన్న్యాస) హీన మగు తపస్సుచే గూడ అది దొరకదు. సరియగు ఉపాయములచే ప్రయత్నించు జ్ఞాని యాత్మ బ్రహ్మధామమును ప్రవేశించును.

కర్మచే చితమైన (లభించిన) లోకములను పరీక్షించి, 'బ్రహ్మము అకృతము, అది కృతము (కర్మ)చే లభింపదు' అని నిర్వేదము (వైరాగ్యము) ను చెంది, బ్రాహ్మణుడు సమిత్పాణియై శ్రోత్రియుడగు బ్రహ్మనిష్ఠుని వద్దకు పోవలెను. వైరాగ్య వివేకముల ప్రాధాన్యము నిట్లు ముండకము బోధించినది.

ధ్యానముచే, తన్మయ చిత్తముచే అక్షరము లక్ష్యముగా గొని దానిని పొంద ప్రయత్నింపవలెను.

ఆత్మచే వరింపబడిన వారికే అది తన స్వరూపమును వ్యక్తము చేయు నని ముండకము కూడ చెప్పినది.

ఆత్మనే ఎరుగవలెను. ఇతరమైన మాటలు వదలవలెను. అదే అమృత సేతువు. దాని జ్ఞానముచే ధీరులు సర్వత్ర ఆనందామృత రూపమును, ప్రకాశమానమును అగు దానిని జూతురు.

కర్త, ఈశ్వరుడు, ప్రకృతికి యోని అగు ప్రకాశమాను డగు పురుషుని ఎప్పుడు విద్వాంసుడు చూచునో అప్పు డాతడు పుణ్య పాపములను విసర్జించి నిరంజనుడై (నిర్లేపుడు, విగతక్లేశుడు) పరమ సామ్యమును చెందును.

జీవ పరమాత్మలు ఒక వృక్షముపై ఎప్పుడును కలసియున్న రెండు పక్షుల వంటివి. అం దొకటి ఫలములను తినును. మరొకటి తినక నాల్గువైపులను ప్రకాశింప జేయును. నిమగ్ను డగు (అనగా ప్రకృతి యందు, అవిద్యయందు) పురుషుడు అనీశుడై దుఃఖించును. సమ్మోహితు డగును. తనతో కలసియున్న అన్యుడగు, పూజ్యుడగు ఈశ్వరుని, అతని మహిమను ఎప్పుడు చూచునో అప్పుడు వీతశోకు డగును. అనగా కర్మఫలముల దినుచు సంసారమందు దీనుడై అనాథుడై యున్న జీవుడు ఈశ్వరుని తన సఖునిగా, సేవ్యమానునిగా జూచినప్పుడు దుఃఖరహితు డగును.

నదులు సముద్రమున గలసి నామ రూపములు గోల్పోయినట్లు విద్వాంసుడు పరాత్పరుని పొందును. బ్రహ్మమున ప్రవేశించిన ఋషులు జ్ఞానతృప్తులై కృతకృత్యులై శాంతు లగుదురు.

వేదాంత విజ్ఞానముచే సునిశ్చితార్థు లయినవారు, సన్న్యాస యోగముచే శుద్ధచిత్తు లగు యతులు అంత్యకాలమందు బ్రహ్మలోకములందు పరమ అమృతులై అన్ని వైపులనుండి ముక్తు లగుదురు.

10. మాండూక్య ఉపనిషత్తు: ఓంకారమును బ్రహ్మతో నేకీకరించి, భూతభవిష్యద్వర్తమానములు, దానికి పరమం దున్నది కూడ ఓంకారమే అని ఈ ఉపనిషత్తనినది.

అంతయు బ్రహ్మమే. ఆత్మ బ్రహ్మము. ఆత్మకు నాలుగు పాదములు: 1. జాగ్రదవస్థలో బాహ్యజ్ఞానము కలదియై ఇంద్రియాది యుక్తమగునది. దీని పేరు వైశ్వానరము. ఇది స్థూలభోగి. 2. స్వప్నావస్థలో ఆంతరజ్ఞానము గలిగి, ఇంద్రియాది యుక్త మగునది. దీని పేరు తైజసము. ఇది ఏకాంతభోగి. 3. సుషుప్త్యవస్థలో ప్రజ్ఞానఘనము. ఏ భోగమును కోరనిది. ఏ స్వప్నమును చూడనిది. ఆనందమయము దీని పేరు. దీని భోజన మానందము. ఇదే సర్వేశ్వరుడు. ఇది సర్వజ్ఞము, అంతర్యామి, సర్వమునకు యోని, భూతముల ఉత్పత్తి వినాశము. 4. బాహ్యాంతర ప్రజ్ఞలు కాని, రెండును కాని లేనట్టి, ప్రజ్ఞము గాని అప్రజ్ఞము కాని కానట్టి, అదృష్ట అవ్యవహార్య అగ్రాహ్య అలక్షణ అచింత్య అవ్యపదేశ్య మగు ప్రపంచోపశమము, శాంతము, శివము, అద్వైతము, కేవలము ఆత్మజ్ఞాన సారము - ఇది నాల్గవ పాదము. ఇది తురీయావస్థ. ఆత్మ నిజరూప మిదియే. దీని నెరుగవలెను.

11. కౌషీతకి ఉపనిషత్తు: దీనిలో పితృయాన దేవయానములను గూర్చి ఇంద్రప్రతర్దన సంవాదము, గార్గ్య వాలాకి అజాతశత్రువుల సంవాదము ఇత్యాదులు కలవు.

ఆయువే ప్రాణము; ప్రాణమే ఆయువు. ఏది ప్రజ్ఞయో అదే ప్రాణము. ఈ రెండును కలసియే శరీరమం దుండును. కలసియే వెడలును. ఈ ప్రాణమే ప్రజ్ఞాత్మ, ఆనందము, అమరము. ఇది కర్మచే మార్పు నొందదు.

కత్తి ఒరలో నున్నట్లు, పక్షి గూటిలో నున్నట్లు ప్రజ్ఞాత్మ శరీరమందు నఖలోమముల వరకు ప్రవిష్టము.

12. మైత్రీ ఉపనిషత్తు: దీనిలో శాక్యాయన బృహద్రథుల సంవాదము, షడంగ యోగవిధి,

చార్వాకు డగు బృహస్పతి దర్శనము, జ్యోతిషము - వీటి ప్రస్తావన కలదు. మైత్రి శాక్యాయనుని గురువు.

శరీరమందు ప్రాదుర్భూతమై, స్వమహిమచే ప్రకాశించుచు,కుమ్మరి చక్రమును వలె శరీరమును సంచలింప చేయు శుద్ధాత్మ ఒకటి కలదు. కాక, అవాగ్గమనము* చేయు భూతాత్మ ఒకటి కలదు. ఇది కర్మప్రభావమునకు లోనగునది.

శకటము వలె అచేతన మగు శరీరమును ప్రేరేపించునట్టి శుద్ధము, నిత్యము, శాంతము నగు స్వతంత్ర ఆత్మ కలదు.

శరీరపు ఒక భాగమందు గల అంగుష్ఠ మాత్రము, అణువుకంటె నణువు నగు ఆత్మ కలదు. దాని ధ్యానము వలన పరమపదము లభించును.

చర్మాస్థి మాంస రక్త మజ్జా కఫ విష్టాణ్మూత్రాదులచే యుక్త మగు నిస్సారము, దుర్గంధ భూయిష్ఠము అగు ఈ శరీరమందు కామోపభోగములవలన ఏమి వచ్చును ? అట్లే నశ్యమానము, కామక్రోధాదులచేత, క్షుత్పిపాసా జరా శోక మృత్యువులచేత, ప్రియ వియోగాప్రియ సంయోగములచేత పీడితము నగు శరీరము ద్వారా కామోపభోగమునకు విలువ ఏమి కలదు ? జీవులు నల్లులు, దోమలు, తృణముల వలెనే పుట్టుచు, చచ్చుచు ఉందురు. సముద్రములు సైత మెండును. కొండలు పడును. దేవతలు మారుదురు. ఇది సంసారము. అంధకూపమందు కప్ప వలె అజ్ఞానులిందు ఉందురు. వైరాగ్యముచే ఈ లోకపు అనిత్యతను తెలిసికొని వివేకులు ఆత్మాన్వేషణ చేయుదురు.

13. శ్వేతాశ్వతర ఉపనిషత్తు : రుద్రుని మహిమ, యోగవిధి, ప్రకృతిపురుషుల చర్చ, కపిల ఋషి మహిమ, జీవ బ్రహ్మల విచారము, సృష్టి వివరణ, బ్రహ్మ జ్ఞానమును గూర్చిన వివరణ ఈ ఉపనిషత్తులో గలవు.

ఇందలి సిద్ధాంతముల సంక్షేప మిది :

బ్రహ్మచక్రమందు హంస (జీవుడు) తిరుగాడును. ప్రేరక మగు, వేరగు ఆత్మ పృథగాత్మను తెలిసికొని దానితో యుక్తమై అమృతత్వమును పొందును.

అజ్ఞుడు (జీవుడు), జ్ఞుడు (ఈశ్వరుడు) రెండును జననము లేనివి. అందొకటి ఈశము (స్వతంత్రము) ; రెండవది అనీశము (పరతంత్రము). అజ మగు ప్రకృతి భోక్త యగు జీవునికి భోగవస్తువు. ఆత్మ అనంతము, అకర్త. క్షరము (నశించునది) ప్రకృతి, లేదా ప్రధానము. అక్షరము (నాశములేనిది) అమృతము. రుద్రుడు క్షరముపైన, ఆత్మపైన దేవుడై శాసించుచున్నాడు. ఎల్లప్పుడును ఆత్మయందున్న అది తెలియదగినది. భోక్తృ భోగ్యులు, (జీవ ప్రకృతులు) ప్రేరకుడు (ఈశ్వరుడు) - ఇదే త్రివిధ బ్రహ్మము ; బ్రహ్మ త్రయము.

ఎరుపు, తెలుపు, నలుపు రంగులు గలట్టి, అనేక ప్రజలను ప్రసవించునట్టి అజ మగు ప్రకృతిని భోగించుటలో అజుడగు జీవుడు ఆసక్తుడు. అన్యుడు దీనిని వదలును. "జీవేశ్వరులు ఒకే వృక్షముపై గల మిత్రులైన రెండు పక్షుల వంటివారు. అందొకరు కర్మ ఫలాస్వాదన చేయుదురు ; మరొకరు చేయరు." అను కథ ఇందు కూడ కలదు. మాయి యగు(మాయ=కల) ఈశ్వరుడు విశ్వమును సృజించును. దానియందు రెండవవాడు బద్ధుడు. ప్రకృతియే మాయ ; మహేశ్వరుడు మాయి.

నిత్యుల (జీవుల) మధ్య నిత్యుడు, చేతనుల మధ్య చేతనుడు, అనేకుల కోర్కెల పూర్తి చేయునట్టి ప్రధాన క్షేత్రజ్ఞుల (జీవుల) యజమాని అగు ఈశ్వరుడు మోక్ష స్థితి బంధ హేతువు.

జీవులందు లింగ భేదము లేదు. ఏ శరీరమును గ్రహించిన దానితో నుండును. జీవుడు సూక్ష్ముడు. కేశాగ్రమును నూరు భాగములు చేసి, అందొక దానిని మరల నూరు భాగములు చేసిన అందొక భాగము జీవుని పరిమాణముతో సమానము.

ఈశ్వరుడు సూక్ష్మతమము, మహత్తమము. అతనిచే జగత్తు పూర్ణము. అతనికి పరమైనది, వేరైనది లేదు. అతడు సమస్తమును సృజించినాడు ; అంతను ఆవరించినాడు ; గుణియు (గుణములు కలది), సర్వ వేత్తయును. అతడు ఈశ్వరులలో పరమ మహేశ్వరుడు. దేవతలలో పరదేవత. పతులలో పరమపతి, పూజ్యుడు,

* చేసిన కర్మ ననుసరించి ఉత్కృష్ట నికృష్ట యోనుల చెందుట.

భువనేశ్వరుడు. అతనికి కార్య కారణములు లేవు. ఎవరును సమానులు, అధికులు లేరు. అతడే బ్రహ్మను (చతుర్ముఖుని) మొదట సృజించి, వానికి వేదముల నిచ్చెను. ఆతడే రుద్రుడు, శివుడు, లోకేశ్వరుడు, భూతములలో నిగూఢుడు.

సాలెపురుగు దృష్టాంతముతో సృష్టిని శ్వేతాశ్వతరము కూడ బోధింప జూచినది. ఒకడైన దేవుడు సాలెపురుగు వలె ప్రధానమునుండి ఉత్పన్నము లగు తంతువుల ద్వారా స్వభావముచే విశ్వము నాచ్ఛాదించి యున్నాడు.

ముముక్షువు ఆ దేవుని శరణు వేడవలెను. ఆ దేవుని ఎరుగువాడు అన్ని పాపములనుండి, బంధములనుండి ముక్తు డగును. మనుష్యుడు చర్మమును వలె ఆకాశమును కూడ చాప చుట్టగ చుట్టగలిగిన నాడే ఆ దేవుని ఎరుగకుండ దుఃఖమును బాపుకొనుట అతనికి సాధ్యమగును.

ఆసనమందు కూర్చొని, ఇంద్రియ సంయమము చేసి, ప్రాణముల నరికట్టి, మనస్సును ధారణ చేసి, ఏకాంతమందు యోగానుసంధానము చేయువాడు విశుద్ధుడు, జన్మ రహితుడు, ధ్రువుడు అగు దేవుని తెలిసికొనును. యోగికి రోగ జరా మృత్యువు లుండవు. ఇతర మహిమలు అబ్బును.

యోగ, జ్ఞానములే కాక గురువు కూడ ముక్తికి అవసరమే. గురువునందు దేవునియం దున్నంత భక్తి కలిగియుండవలెను. మహాత్ము డగు గురువు బోధించి ననే పరమార్థము ప్రకాశించును.

లోకాయత దర్శనము

ఇంద్రుని అస్తిత్వమునే శంకించినవారు, ఆరంభమున ఉన్న భౌతిక పదార్థమునకు భిన్నమైన మరొక సత్పదార్థము నెరుగుటకు వీలులే దనినవారు, ప్రపంచపు మూల కారణమును తెలిసికొనుట దేవతలకు, మనుష్యులకు కూడ అసంభవము అనినవారు ఋగ్వేద కాలము నాటికే ఉండిరి (ఋగ్వేదము, I. 164, 6; VIII. 89, 3; X. 82, 7; X. 129, 6-7). విచికిత్సాసంశయ అశ్రద్ధలు కలవారిని బృహదారణ్యక కఠ కేనోపనిషత్తుల రచయితలు ఎరుగుదురు. చచ్చిన వాడు "అస్తీ త్యేకే నాయ మస్తీ త్యేకే" (ఉన్నా డని కొందరు, లేడని కొందరు) విచికిత్స చేయుదు రని కఠోపనిషత్తు చెప్పినది. చచ్చిన పిదప సంజ్ఞ (చైతన్యము) ఉండ దని బృహదారణ్యక మొకచో అనినది. 'దేవతలను చూచినవా డెవడు? ఆహుతులు ఎవరి కీయవలెను? ఎందు కీయవలెను?' వంటి విమర్శలు ఋక్కులలోనే కనబడును. వేదములు అవిద్య, లేదా అపర విద్య అని, వాటివలన ఆత్మ లభింప దని ఉపనిషత్తులు అనినవి. పురోహితులు కప్పల వలె బెకబెకలాడుచుందు రని, "ఉక్థం ఉక్థం * అనువారే కాని వాటి అర్థము తెలిసిన దెవరికి?" అని, యజ్ఞ ఫలములు అనిత్యము లని, నిజముగా బ్రహ్మచర్యమే యజ్ఞ మని, కాబట్టి 'వేద పాఠము ఎందుకు చేయవలెను? ఇటువంటి యజ్ఞము లెందుకు చేయవలెను?' అని నానావిధములైన సందేహములు, ప్రశ్నలు ఋగ్వేద, ఐతరేయారణ్యకాది ప్రాచీన వైదిక వాఙ్మయములోనే లేచినవి. స్వభావ వాదము, యదృచ్ఛా వాదము, నియతి వాదము శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు నాటికే ఉన్న వని ఆ గ్రంథము చెప్పి యున్నది. మనుష్యుడు (పురుషుడు) అనిన ఏమున్నది? 'అతడు అన్న రస మయుడు' అని ఒకచో తైత్తిరీయ శ్రుతి అనినది (ఇవి వేదోపనిషత్తుల తాత్పర్యము మాత్రము కావు).

'లోకాయత' పద నిర్వచనము: ఇటువంటి ఆలోచనలలో నుండి 'బ్రతికినన్నాళ్లు సుఖముగా నుండవలెను. మృత్యువునకు వశము కానివాడు ఎవడు? తగులబడిన దేహము తిరిగి ఎటుల వచ్చును?' అను లోకగాథ ననుసరించి, అర్థ కామములే పురుషార్థము లని తలచుచు ప్రజా బాహుళ్యము నాడు నేడు కూడ కానవచ్చు లోకమునే సత్య మని నమ్మి, పారలౌకిక

* ఒక విధమైన మంత్రము.

మును మరుగుపరచి, లోకయాత్ర చేయుచున్నది. "లోకేషు ఆయతః లోకాయతః" లోకులలో (ప్రజలలో) ప్రచారమందు గల ఇట్టి దృష్టియే లోకాయతము. లోకము మాత్రమే విషయముగా గల శాస్త్రము లోకాయతము. లోకగాథను, లోకదృష్టిని అనుసరించు దర్శనము లోకాయత మను అన్వర్థ నామము కలది అని సర్వదర్శన సంగ్రహముల్రాసిన మాధవుడు అనినాడు. 'దివ్యావదాన' మను బౌద్ధ గ్రంథములోను, 'షడ్దర్శన సముచ్చయము' నకు గుణరత్నుడు వ్రాసిన టీకలోను కూడ ఇట్టి అర్థమే లోకాయతమునకు చెప్పబడినది. అయిన గుణరత్నుడు ఆలోచన లేని పేడుమూక వలె - ప్రాకృత జనుల వలె - ప్రవర్తించువారు లోకాయతులు అనినాడు.* బ్రహ్మసూత్ర భాష్యములో శంకరులు కూడ ప్రాకృత జనుల ప్రక్కనే లోకాయతికులను పేర్కొనినాడు. ఇంద్రియ గోచర మగునంతవరకే లోకము ఉండును. అనగా ఇంద్రియగోచర మైనదే పదార్థసమూహము; వేరేమియు లేదు అని. ఇహ లోకమునే ఆయతనముగా - ఆధారముగా-చేసికొనిన దర్శనము లోకాయత మని బుద్ధఘోషుడు, హరిభద్ర, మణిభద్రులు సూచించినారు. సాధారణ జనుల దర్శనము, భౌతిక వాదము - ఈ రెండును లోకాయతమున కర్థములు. లోకయాత్రయే ఈ దర్శన లక్ష్యము. ఇది అర్థ కామముల సాధించును. వైదిక వాఙ్మయములో అసత్తునుండి సత్తు వచ్చిన దని ప్రతిపాదించిన బృహస్పతి లౌక్యుని ప్రసక్తి కలదు. లోకాయతమును మొట్ట మొదటగా బృహస్పతి ప్రపంచించినా డని చెప్పెదరు. వీరిద్దరు ఒకరేనేమో!

"లోకాయత శబ్దమున గల 'ఆయత' అను పదమును 'ఆ+యత్+అ' గా విడదీసి, సరియైన విధముగ (ఆ) లోకమున (యత్) ప్రయత్నించుట అని అర్థము చెప్పవచ్చును" అని దాస్‌గుప్త చూపినాడు. లోకమునకు భూస్థలము అను అర్థము కలదు. 'లాటిన్' లోని లూకస్, లిథూనియన్‌లోని లౌకస్ లతో పోల్చి విచారించినచో, లోక మనగా అడవులను నరకుట, పొలము అని అర్థము' అని మోనియర్ విలియమ్స్ అనినాడు. అడవులను నరకి వ్యవసాయమునకై వాటిని పొలములనుగా మార్చి సరిగా పాటుబడువారు లోకాయతులు. లోకాయతులు "వార్త" (వ్యవసాయము, వ్యాపారము, అర్థార్జన) కు హెచ్చుగా ప్రాధాన్య మిచ్చి రని "బృహస్పతి సూత్రములు", "ప్రబోధ చంద్రోదయము" తెల్పుచున్నవి. అప్పుడు 'ఇహ లోకమున మిక్కిలి శ్రమించుచు, తద్ద్వారానే బడయవలసిన దంతయు బడయవచ్చును. అంతకు పైన ఏమియు లే'దను దర్శనము లోకాయతుల దర్శన మగును.

లోకాయతము - చార్వాకము : లోకాయతమును చార్వాక దర్శన మని కూడ అనెదరు. 'చార్వి లేదా చార్వాక అనే ఆచార్యునిబట్టి ఈ పేరు వచ్చినది' అని కాశికావృత్తి చెప్పినది. ఇతడు బృహస్పతి శిష్యు డని కింవదంతి. "బ్రతికినన్నాళ్లు హాయిగా ఉండండి" అను రమణీయ సిద్ధాంతమును అందమైన మాటలలో (చారు వాక్) చెప్పెడివాడు చార్వాకుడు. 'పుణ్యాపాపాది పరోక్ష వస్తుజాతము నంతను నాకివేసినది - చర్వణము చేసినది - కాబట్టి ఈ దర్శనము చార్వాక దర్శన' మని, "తిను తిను" (అనగా అనుభవించు అను అర్థములో) అని ఆదేశించునది కాబట్టి దీనికి చార్వాక ($\sqrt{}$చర్వ - తినుట) దర్శన మని పేరు వచ్చిన దని గుణరత్ను డూహించినాడు.

లోకాయతము చాల ప్రాచీన భారతీయ దర్శనము. ఒకప్పుడు దీనిని కొందరు బ్రాహ్మణు లాదరముతో అధ్యయనము చేసి ప్రచారము చేయుచుండెడివారు. ఇంద్రియానుభవమునకు, తర్కమునకు, హేతువాదమునకు ప్రాముఖ్యము నిచ్చెడివారు దీనిని ఉపాసించెడివారు. తదన్య బ్రాహ్మణులు వీరిని తూలనాడుచుండెడివారు. అర్థశాస్త్రములో కౌటిల్యుడు సాంఖ్య యోగములతోపాటు లోకాయతమునుకూడ పేర్కొని, వీటి నన్నిటిని 'ఆన్వీక్షికీ' అనినాడు. అట్లే వాల్మీకి రామాయణములో ఆన్వీక్షికీ బుద్ధిని పొందిన లోకా

* బౌద్ధ గ్రంథముల ననువదించుచు, లోకమును లేదా లోకాచారమును అనుసరించువారు అని షున్-సు "లోకాయతులను" చైనీస్ భాషలోనికి పరివర్తన చేసెను.

యతిక బ్రాహ్మణుల ప్రస్తావన కలదు. పండితమానులు, బాలురు, అనర్థకుశలులు, దుర్బుద్ధులు అగు వీరు ధర్మ శాస్త్రము లుండగా నిరర్థముగా వాగుచుందు రని అందు కలదు (II. 100, 38-39)[1]. ద్రుపదుడు ఒక బ్రాహ్మణుని పిలిపించుకొని తన వద్ద ఉంచుకొని బార్హస్పత్య (బృహస్పతి చెప్పిన) మత సిద్ధాంతము లను చెప్పించుకొనినా డని, అపుడే ద్రౌపదియు ఆమె సోదరులును వాటిని విన్నా రని మహాభారత ములో కలదు (వనపర్వము, III. 97)[2]. అంగుత్తర నికాయ, వినయపిటకాది బౌద్ధగ్రంథములలో కూడ బ్రాహ్మణులు నేర్చుకొనెడి శాస్త్రములలో ఒకటి లోకాయత మని ఉదాహరింపబడినది. బాణుని హర్ష చరితములో కాపాలిక, జైన, వైశేషిక, ఔపనిష దాదులతో పాటు లోకాయత మొక దర్శన విశేష ముగా పేర్కొనబడినది. మనుస్మృతి హేతుశాస్త్ర మును, దానిని అభ్యసించి అనుసరించు హైతుకులను గూర్చి చెప్పినది. వీరు పాషండు లని, వికర్మస్థు లని, బిడాలవ్రతికు లని మనువు చెప్పినాడు. వీరిని శిక్షింప వలె నని ఆయన ఉద్దేశ్యము. ఎందుచేత? వీరు పర లోకమును, దాన యజ్ఞ యాగములను, వేద ప్రామాణ్యమును నిరాకరించినారు కాబట్టి; వీరి తర్కము వేద విరుద్ధము కాబట్టి. ఈ కారణము మేధాతిథి, కుల్లూక భట్టుల టీకలలో స్పష్టమైనది (IV. 30). మనువు చెప్పిన హైతుకులు, నాస్తికులు లోకాయతికులే నని మేధాతిథి అభిప్రాయము (III. 150; IV. 30; VIII. 22; III. 309). "దత్తము, హుతము, పరలోకములే" వని ఈ నాస్తికుల బోధ. శుక్రనీతిసారములో శాస్త్రములను, విద్యలను పేర్కొను చోట నాస్తికుల తర్కప్రావీణ్యము, వారి శాస్త్రము ప్రసంగింపబడినవి. ఈశ్వరుని, వేదప్రామాణ్యమును నిరాకరించి, సర్వమును స్వాభావికమే అని చెప్పుట వీరి మత మని శుక్రనీతి చెప్పినది. అర్థశాస్త్ర, వాల్మీకి రామాయణాది హిందూగ్రంథము లందు, కూటదంత సుత్తము మొదలగు ప్రాచీన బౌద్ధగ్రంథములందు ఉదాహరింపబడిన లోకాయత మతి ప్రాచీన దర్శన మని, దీనిని కొందరు రాజులు, బ్రాహ్మణ పండితులు సమాదరించెడివా రని దీనిని బట్టి తెలుచున్నది. అయితే కేవలము హేతువాద ముపై ఆధారపడి స్వతంత్రాలోచన చేయుచు, భౌతికవాదములో పర్యవసించుచున్న ఈ దర్శనము వేదప్రామాణ్యము నంగీకరించువారికి, పరలోక, పునర్జన్మ, ఈశ్వరాస్తిత్వాదులను విశ్వసించువారికి గిట్టలేదు. కాబట్టి వారు లోకాయతమును నిరసించిరి; తూలనాడిరి. దాని అధ్యయనమును వారించిరి. స్మృతులు దానిని చదువువారికి శిక్షలు విధించినవి.

అసురులు - లోకాయతులు : అసురుల రాజగు విరోచనుడు, దేవతల రాజగు ఇంద్రుడు ద్వాత్రింశత్ వర్షములు ప్రజాపతి వద్ద బ్రహ్మచర్యముతో ఉండి, ఆయనను ఆత్మజ్ఞాన మిమ్మని ప్రార్థించిరి. అప్పు డాయన 'ఒక నీటిపాత్రలో మిమ్ము చూచుకొనుడు, ఆత్మ తెలియవచ్చు' నని చెప్పగా అట్లు చేసి, నఖ లోమ పర్యంత మగు తమ్ము తాము చూచుకొనిరి. తమ్ము తాము అలంకరించుకొని మంచి బట్టలు వేసికొని చూచుకొనగా అట్లే తమకు కానవచ్చిరి. అదే అమృతము, అభయము అగు ఆత్మ, బ్రహ్మ అని ప్రజాపతి చెప్పెను. విరోచనుడు శాంతచిత్తుడై అసురుల వద్దకు వెళ్ళి, 'ఆత్మయే (తనకు తానే; కానవచ్చు దేహమే) పూజనీయము, పరిచరనీయము. ఇహమున ఆత్మనే (తనకు తననే) పూజించుకొని సేవించుకొనుటవలన ఉభయలోకములను పొందుదురు' అని బోధించెను. నాటినుండి దానము చేయని వానిని, శ్రద్ధలేని వానిని, యజ్ఞము చేయని వానిని అసురు లందురు. శరీరమే ఆత్మ యను బుద్ధిచే తమ తమ శరీరములను పూజించుకొనుచు, వాటి సౌఖ్యమును చూచుకొనువారు అసురులు. వారు పిల్లికి

1. అదే కాండలో 108 వ సర్గలో జాబాలి యను బ్రాహ్మణుడు శ్రీరామునికి లోకాయత సిద్ధాంతముల బోధింప యత్నించినట్లు కలదు.

2. చార్వాకు డను బ్రాహ్మణుడు మహాభారత యుద్ధానంతరము జ్ఞాతులను, గురువులను వధించినందులకు పాండవులను నిందించె ననియు, తక్కిన బ్రాహ్మణు లాతనిని కాల్చి చంపి రనియు ఉన్నది. (శాంతి పర్వము, 1, 120.)

బిచ్చము పెట్టరు. స్వసుఖము వారి ఆదర్శము. మృతుల దేహములను అన్నము, వస్త్రములు, అలంకారములతో సంస్కరించి దానివలన పరలోకమును జయింతు మని తలంచెదరు. ఇట్లొక గాథ ఛాందోగ్యమున (8.8) కలదు. తమ దేహమే సర్వస్వము, పరమార్థము అని ఎంచి దానికి పోషణ, పూజనలు చేయుట అసురుల ధర్మ మని, మృతదేహములను కూడ వారు గౌరవింతు రని సారాంశము. ఆత్మను కోరి అసురులు బ్రహ్మవద్దకు వెళ్ళి రని, వారికి నచ్చునట్టి ఆత్మనే ఆయన వారికి బోధించె నని, ఆ సిద్ధాంతము ననుసరించియే మూర్ఖులు అసత్యమును సత్య మని నమ్మి, ఈ లోకము పట్ల ఆసక్తితోడను, కామముతోడను జీవింతు రని మైత్రాయణీ ఉపనిషత్తు (VII. 10) లో ఒక గాథ కలదు. 'దేహ మాత్రమే ఆత్మ. దానికి భిన్నమగు, తదతిరిక్తమగు ఆత్మ వేరొండు లే' దను ఈ సిద్ధాంతము లోకాయతిక సిద్ధాంత మని శంకరులు సూత్రభాష్యమున మూడు చోట్ల చెప్పిరి. అట్లే "అసురులకు 'జగత్తు అసత్యము, అప్రతిష్ఠము [1], అనీశ్వరము, అపరస్పర సంభూతము [2], కామమే కారణముగా గలది' అను దృష్టి ఉండును" అని భగవద్గీత చెప్పినది (XVI. 8). ఇట్లనువారు చార్వాకులే అని శంకరుల అభిప్రాయము. శ్రీధర స్వామియు ఇది లోకాయత మత మనినాడు.

'మాయా మోహము' చే వంచింపబడి అసురులు ఇట్టి దర్శనము నవలంబించి, వేదమార్గ చ్యుతులై దేవతలచే ఓడింపబడిరి అని విష్ణుపురాణ మందును, ఇంద్రుని సంరక్షణార్థము దేవతల విజయము కొరకు బృహస్పతియే శుక్రుడై ఈ 'అవిద్య' ను సృజించినాడని, దీని నాశ్రయించినందున దైత్యులు దేవతలచే హతులైనా రని మైత్రాయణీ ఉపనిషత్తునందును కలదు. బౌద్ధ, జైనములు పాషండ మతము లని, కుమార్గము లని, నరకమునకు త్రోవతీయున వని పురాణములలో, స్మృతులలో చాలచోట్ల కలదు. దైత్యులను అపమార్గమున నడపి వారి పతనము జరుగుటకై విష్ణువు బుద్ధావతార మెత్తి వారికి అసన్మార్గమగు బౌద్ధమతమును బోధించె నని కొన్ని పురాణములందు కలదు. మాయావాద మసచ్ఛాస్త్ర మని, దుర్మార్గుల వినాశమునకై శివుడు శంకరాచార్యులుగా బుట్టి, అద్వైతమును బోధించెనని కొన్ని పురాణములందును, శంకరాచార్యులు ఒక రాక్షసుని అవతార మని కొన్ని ఇతర వేదాంత సంప్రదాయ గ్రంథములందును కలదు. ఆ విధముగనే చార్వాకుడు రాక్షసు డని, లోకాయతము దైత్యుల దర్శన మని కొన్ని శ్రౌతమతము నభిమానించు గ్రంథములు ఘోషించును. హేతువాదముతో నెగ్గలేనప్పుడు, సహనము తగ్గినప్పుడు ఇట్లు అన్యమతములపై అపవాదములు వేయుట జరుగును.

అయితే ప్రాచీన గ్రంథములందు పేర్కొనబడిన అసురు లెవ్వరు? వీరు అస్సీరియా - సుమేరియా వాసు లని, సింధులోయ నాగరికత వారి నిర్మాణ మని కొందరి మతము. ఇండో - ఇరానియన్ జాతులలో హెచ్చు సంస్కృతి కలవారు అసురు లని, గో పాలన వ్యవసాయములు చేయుచు తక్కువ సంస్కృతి కల వారు దేవత లని కొందరి ఊహ. ఆర్యుల ఆక్రమణలను అరికట్ట ప్రయత్నించిన భారతదేశమందలి ఆదిమ జాతులే అసురు లని కొందరు పండితు లందురు. తమకు శత్రువులైన వీరిని ఆర్యులు దెయ్యములుగా, రాక్షసులుగా వర్ణించుట సహజమే నని కొందరు ఐతిహాసికుల మతము. ప్రాచీన వైదిక వాఙ్మయములో ప్రాణము గలది, స్పందనము గలది ('అసు' కలది) అసుర మనియు, అసుర మనగా ఆధ్యాత్మికము, అశరీరము, దివ్యము అను అర్థములలో ఉపయోగించుటయు కలదు. దీనికి 'భయంకరమైన', 'విపరీతమైన' అను అర్థములుకూడ కలవు. ఉదా: వరుణుడు అసురుడు.

లోకాయత సిద్ధాంతము: ఇంతకును అసురు లెవరైనప్పటికిని, దేహాత్మవాద దర్శనమును వారు లేవదీసి రని, ఇది తరువాత కొందరు ఆర్యులు (బ్రాహ్మణులు) కూడ పరిగ్రహించిరని, దీనికి తర్కము, ఇంద్రియానుభవము మూలస్తంభము లని తెలియనగును. జన

1. ఆధారము లేనిది.

2. స్త్రీ పురుష సంబంధమువలన కల్గినది, లేదా సాంఖ్యాదులలో ఉపనిషత్తులలో అన్నట్లు క్రమ క్రమముగా వికసించినది కానిది.

సామాన్య మీ దర్శనము నంగీకరించుటచే ఇది లోకాయత మనబడెను. బ్రహ్మజాల సుత్తాదులలోను, త్రిపిటకములలోను ఈ వాదము చాలచోట్ల వర్ణింపబడినది. దీని నా గ్రంథములు సాధారణముగ "తం జీవం తం శరీరం" ముఖ్య సిద్ధాంతముగా గలవి యని చెప్పుచున్నవి. ఇది కొందరు బ్రాహ్మణులు, శ్రమణులు అంగీకరించినట్లు కూడ అచ్చట కాననగును. ఈ సిద్ధాంత సారాంశమును బౌద్ధగ్రంథము లిట్లు వర్ణించినవి : 'ఆత్మ కాకృతి కలదు. నాలుగు భూతములచే [1] అది నిర్మితము. అది తల్లిదండ్రులనుండి ఉద్భవించినది. శరీరము నశించినంతనే అదియు ఉత్పన్నమగును. మరణానంతర ముండదు. అప్పుడు పూర్తిగ నశించును' (రిస్ డేవిడ్స్, డయలాగ్స్ అవ్ ది బుద్ధ, I. 46).

బృహదారణ్యక మీ సిద్ధాంతమునే రెండు చోట్ల వర్ణించినది : 'ఈ భూతములనుండి ఏర్పడి, వాటిలోనే అంత మొందును. మరణానంతరము సంజ్ఞ ఉండదు' (II. 4. 12; IV. 5. 13). శంకరుని భాష్యానుసారము బ్రహ్మసూత్రములు అభివర్ణించిన లోకాయత మత మిదియే. శంకరుని అభిప్రాయము ప్రకారము లోకాయత మత సంగ్రహ మిది : "దేహమాత్రమే ఆత్మగా జూచు లోకాయతికులు దేహ వ్యతిరిక్త మగు ఆత్మ లేదని తలచెదరు. సమస్త వ్యస్తము లగు, బాహ్యము లగు పృథివ్యాది భూతములే శరీరాకారముగ పరిణమించిన వనియు, కానరాకపోయినను వాటి యందే చైతన్యము ఉండు ననియు భావింతురు. కిణ్వాది [2] ప్రత్యేక మాదక ద్రవ్యములనుండి మదశక్తి ఉద్భవించినట్లు చైతన్యము భూతముల విశిష్ట సంఘాతము వలన ఏర్పడు నందురు. చైతన్య విశిష్ట మగు శరీరమే పురుషుడు. స్వర్గమునకు పోవుటకు గాని, అపవర్గము నందుటకు గాని సమర్థమగు దేహవ్యతిరిక్త మగు ఆత్మలేదు. దేహమందు చైతన్యము ఆత్మకృతము కాదు. దేహమే చేతనము, ఆత్మయు అని వారందురు. దీనికి వారిచ్చు హేతు విది : 'ఏది యుండగా ఇంకొకటి ఉండునో, ఏది లేనప్పుడు ఆ ఇంకొకటియు ఉండదో అది దాని ధర్మ మనబడును.' ఉదా : ఉష్ణత, ప్రకాశము అగ్ని ధర్మములు. ప్రాణము, చేష్ట, చైతన్యము, స్మృతి మొదలగునవి ఆత్మ ధర్మము లని ఆత్మవాదు లందురు. కాని అవియు దేహమందే ఉపలబ్ధ మగుచున్నవి ; బయట నగుట లేదు. అందుచేత దేహవ్యతిరిక్త మగునట్టి మరే ధర్మియు [3] సిద్ధము కానందున, అవి దేహధర్మములే కానగును. కాబట్టి దేహమునుండి ఆత్మ అవ్యతిరేకము'" (సూత్ర భాష్యము, III. 3. 53.).

అభౌతిక పారలౌకిక తత్త్వములను నిరాకరించిన లోకాయతను అర్థ కామ సాధనను ప్రధానముగా ఎంచిన దని, వీటిని గూర్చిన శాస్త్రములు లోకాయతులు రచించి ఉండవచ్చు నని ఊహింపవచ్చును. బార్హస్పత్య అర్థశాస్త్రమును భాసుడు ప్రతిమా నాటకములో ఉల్లేఖించినాడు. బార్హస్పత్య మతములో వార్తా దండనీతులే శాస్త్రము లని కౌటిల్యుడు నుడివెను. అర్థ సంపాదనకు ప్రాధాన్యము నిచ్చిన చింతకులు ధర్మమునకు ప్రాధాన్య మిచ్చిన చింతకులను అమాయికులుగను ఛాందసులుగను భావించిరి. రాజధర్మము మొత్తము మీద లోకాయత సూత్రముల పైననే నడచిన దని కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రమును, మహాభారతాంతర్గత రాజధర్మ ప్రకరణములను, శుక్రనీతిని చదివినచో తెలియును. ధర్మార్థముల మధ్య గల సంఘర్షణ యాజ్ఞవల్క్య, నారద స్మృతులలోనే గమనింపబడినది. కౌటిల్యుని గ్రంథములోను, మహాభారత రాజధర్మములోను వీటికి సంఘర్షణ ఉన్న దని అంగీకరింపబడినది. వీలైనంత వరకు ధర్మాచరణ చేయవలె ననియు, అయితే రాజ్యకాంక్ష, అర్థార్జన, శత్రువిజయము ఆదర్శములుగా గలవారు సత్య, అహింసలను మాత్రమే అంటిపెట్టుకొనుట వలన ఈప్సితమును బడయ రనియు, ఇవి కావలసినవారు నానోపాయముల వలన వాటిని పొంది, ఆపై ప్రాయశ్చిత్తాదులద్వారా, యజ్ఞ దానములద్వారా పాపములను నాశనము చేసికొనవచ్చు

1. గాలి, నిప్పు, నీరు, మట్టి. 2. మద్యము చేయుట కుపయుక్త మగు ఒకానొక బీజము - కిణ్వము - కల్లుమడ్డి.
3. ధర్మి - ధర్మములు కలది.

నవియు ఈ గ్రంథములు సూచించును. నిశిత హేతు వాదమును, లోక స్వభావమును అరసినవారు భారత దేశములో అర్థశాస్త్రమునకు పునాది వేసిరి. వారి ప్రభావమే నీతి గ్రంథములపైన రాజధర్మముపైన కన్పడును. కాక, అర్థసాధనకాలమున అందరును లోకాయతులే అని బృహస్పతి చెప్పినది నిజము.

ఇతర దర్శనములపై లోకాయత ప్రభావము : ప్రాయికముగా మీమాంస లోకములో లోకాయత ముగా చేయబడినది అని కుమారిలభట్టు మొత్తుకొని నాడు. దీనిని బట్టి మీమాంసపై దాని ప్రభావము తెలియవచ్చును. సాంఖ్య దర్శన ప్రధానాచార్యులలో ఒకడు ఆసురి అనియు, "కపిలుడు ప్రహ్లాదుని కొడుకు, అసురుడు, అనేక విభాగములు చేసినవాడు. వానిని సరకుగొనరాదు" అని బోధాయనుడు చెప్పినాడనియు గుర్తుంచుకొనినచో లోకాయతమునకు, సాంఖ్యమునకు సన్నిహిత సంబంధ ముండె నని తేలును. సాంఖ్య కారికా భాష్యములో బిడ్డ స్త్రీపురుషుల కలయిక వలన పుట్టినట్లే, సృష్టి ప్రకృతి పురుషుల కలయిక వలన అయిన దని గౌడపాదుడు చెప్పినది (కారికా భాష్యము, 21) అపరస్పర సంభూత మని గీత వర్ణించిన ఆసుర దృష్టికి దగ్గరగా నున్నది. సాంఖ్యము ప్రారంభమున నిరీశ్వరము, భౌతికవాదము. శాశ్వత ఆత్మ నొప్పలేదు. తర్వాతి సాంఖ్యములో కూడ పని చేయున దంతయు ప్రకృతియే ; సమస్తము దాని వికృతులే. శరీరము, మనస్సు కూడ భూతముల కలయికయే. పురుషుడు నామమాత్రమే. అత డేమియు చేయజాలడు ; అకించిత్కరుడు. అట్టిచో ఈ సిద్ధాంత మునకు, లోకాయతమునకు గల పెద్ద భేద మేమి యని సూత్రకృతాంగాది జైన గ్రంథములు ఎప్పుడో అడిగినవి. కాక కొన్ని ప్రాచీన ఉపనిషత్తులలో పురుష శబ్దము విశిష్ట శరీర నిర్మాణము గల మానవు డను అర్థములో వాడబడినది ; ఆత్మ అను అర్థములో కాదు. అనుమానము ద్వారా, శ్రుతి నాశ్రయింపని తర్కము ద్వారా ధర్మ బ్రహ్మముల ప్రతిపాదన జరుగ దను మీమాంసా వేదాంతముల సిద్ధాంతము హైతుకులగు లోకాయతుల దాడి కోర్వలేక ప్రతిపా దింపబడిన దగును. ఆత్మేశ్వరులను, శాశ్వత వస్తు వులను కాదను బౌద్ధము, నిరీశ్వరమగు జైనము కూడ కొంతవరకు లోకాయత ప్రభావమునకు లోనైనవే. చరకుని ఆయుర్వేదముపై కూడ భౌతికవాద ప్రభా వము మెండుగా కలదు.

లోకాయతము - కాపాలికము : కామమునకు ప్రాముఖ్యము నిచ్చు లోకాయతమునకు, నానావిధ విపరీతాచారములు గలిగి స్త్రీ పురుష సంపర్కము ద్వారా ఏదేదో సాధింపజూచు కాపాలిక మతమునకు సంబంధము కల దని గుణరత్నాదులు కొంద రందురు. గీత వర్ణించిన ఆసుర దృష్టి వంటిదే కొంతమంది తాంత్రికులకు సమ్మతము. అయినచో వారందరును లోకాయతికులు కారా ? 'దేహమే సర్వస్వము, సంభోగమే పరమార్థము' అని ఎంచు సహజీయులు అను బౌద్ధ సంప్రదాయము ఉన్నది. 'ఇవన్నియు ఒక ఉరు భౌతిక వాదమునుండి వెలువడిన భిన్న దర్శన ములు, ఆరంభమున తంత్రమును భౌతిక వాదమే' అని దేవీప్రసాద చట్టోపాధ్యాయ 'లోకాయత' అను తన గ్రంథమున ప్రతిపాదించినాడు. ఎచ్. పి. శాస్త్రి, డి. ఆర్. శాస్త్రి అంతకుముందే లోకాయత, కాపాలిక, సహజీయ (కాబట్టి తాంత్రిక) సంప్ర దాయముల పరస్పర సంబంధములను గుర్తించిరి. లోకాయతులు కూడ మద్య మాంస మైథునములను సేవించెద రని గుణరత్ను డనుటచే, తాంత్రికులకు వారికి అభేదమా యను సందేహమునకు తావు కలదు.

ఇక్కడ ఒకటి గుర్తునం దుంచుకొనవలెను. బౌద్ధ హిందూ గ్రంథములలో బ్రాహ్మణపండితులచే అధ్య యనము చేయబడుచున్నట్లు, రాజసభలలో చర్చింప బడుచున్నట్లు, తక్కిన దర్శనములతోపాటొక ప్రధాన దర్శనముగా పరిగణింపబడుచున్నట్లు వర్ణింపబడిన లోకాయతము మద్య మాంస మైథునములను సేవించు చౌక రకపు సంప్రదాయము కాజాలదు. 'పర లోక మును, ఆత్మను నిరాకరించి ఇహ లోకమున సుఖ ముగ బ్రతుకుడు' అని చెప్పిన దీని సిద్ధాంతమునకు ప్రతి వ్యక్తియు తన స్వసుఖమును (ముఖ్యముగా ఇంద్రియ సుఖమును) . స్వలాభమును సాధింపవలె ననియు,

ఆదర్శములను, కట్టుబాట్లను, మర్యాదలను వీడి విచ్చల విడిగ ప్రవర్తింపవలె ననియు అర్థముచేసి,అటుల బ్రతుకు సంప్రదాయములు తరువాత ఏర్పడి యుండవచ్చును. వీరు సంఘమునకు రాజదండమునకు జడిసి, తా మొక మతమువార మని, కాపాలికుల మనియో, తాంత్రికుల మనియో చెప్పుకొనుటయు జరిగి ఉండవచ్చును. ఉదాత్తమైన ఎపిక్యూరస్ బోధ లిట్లే అపార్థము చేయబడి నికృష్టుల ఏహ్యా జీవితమునకు, విమర్శకుల ఖండనలకు గురియైన వని పాశ్చాత్య దర్శన శాస్త్ర చరిత్ర చెప్పుచున్నది కదా!

లోకాయత సారస్వతము : బృహస్పతి లోకాయత ప్రవర్తకు డని ఉపనిషదాది గ్రంథములలో కలదు. లోకాయతుల సాహిత్య ముండె నని, అందు మూల గ్రంథము బ్రహస్పతి సూత్రము అని చంద్రకీర్తి, ఆర్యదేవు లను బౌద్ధ పండితులు వ్రాసిన గ్రంథములలో వక్కాణింప బడినది. పుష్పదంతుని కృతికి టీక వ్రాసిన వాని మతానుసారము అందు పేర్కొనబడిన పురందరుడు ఒక చార్వాకమత గ్రంథకర్త. ఇతడు క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దము వాడని దాస్‌గుప్త అభిప్రాయము. వాదిదేవసూరి యను జైనుడు పురందర సూత్రము నొకదాని నుదాహరించెను. పతంజలి, భాస్కరుడు (బ్రహ్మసూత్ర భాష్యకర్త) ఇరువురును లోకాయత గ్రంథము లుండె నని వ్రాసిరి. పతంజలి లోకాయత భాష్యకర్త భాగురి యని చెప్పెను. దీనిని బట్టి భాగురి క్రీ. పూ. 150 కి ముందు వాడని తెలును. 1921 లో 'బృహస్పతి సూత్ర' మను పుస్తకమొకటి ప్రకటింపబడెను. కాని ఇది నిజముగా లోకాయత ప్రవర్తకుడు వ్రాసిన గ్రంథముకా దని పెక్కుమంది విద్వాంసుల అభిప్రాయము. 1940 లో జయరాశి (క్రీ. శ. 17వ శతాబ్దము) వ్రాసిన 'తత్త్వోపప్లవ' మను గ్రంథము ప్రకటింపబడెను. ఇతడు బృహస్పతిని తన గురువుగా పేర్కొనెను. అన్ని ప్రమాణములను నిరాకరింప యత్నించెను. బ్రహ్మసూత్రము (3-3-53) పైన, భగవద్గీత (16.11) పైన, అనగా లోకాయత సిద్ధాంత ప్రసక్తి వచ్చినచోట్ల, ఆ మతమును వర్ణించు పట్ల భాష్యకారులు, టీకాకారులు కొన్ని బృహస్పతి సూత్రముల నుదాహరించిరి. అవి ఇవి : "పృథివ్యప్ తేజోవాయువులు తత్త్వములు. వాటి సముదాయము వలన శరీరేంద్రియములు, విషయములు, సంజ్ఞ (చైతన్యము) ఉద్భవించును. కిణ్వాదులనుండి మదశక్తి వలె వాటినుండియే చైతన్యము, విజ్ఞానము వచ్చును. చైతన్య విశిష్ట మగు కాయమే పురుషుడు. కామ మొక్కటే పురుషార్థము. మరణమే అపవర్గము." చార్వాక సాహిత్యము నంతను కావలె నని దానిని ద్వేషించువారు నాశనముచేసి రని నెహ్రూ అభిప్రాయము (డిస్కవరీ ఆవ్ ఇండియా 1956, పుట. 100). ఉపనిషత్తులు, బ్రహ్మ సూత్రములు, భగవద్గీతలలో ఆసుర దృష్టి లోకాయత వాదమే అయినచో, మనుస్మృత్యాదులలోని హైతుకులు లోకాయతులైనచో, కౌటిల్యుడు దీనిని పేర్కొని నందునను, ప్రాచీన పాళీ బౌద్ధ గ్రంథములలో లోకాయత సిద్ధాంతములు సంగ్రహముగ నున్నందు నను ఇది అత్యంత ప్రాచీన దర్శన మని, ఇతర దర్శనము లన్నిటిపై ప్రభావము చూపిన దని తెల్లమగును. 'సర్వదర్శన సంగ్రహము' లోను, 'షడ్దర్శన సముచ్చయ' మందును మాధవ హరిభద్రులు చార్వాక మతము నభివర్ణించిరి. గుణరత్న మణిభద్రాది తత్‌టీకాకారులు దానిని విపులీకరించిరి. అయితే చాల వైదిక బ్రాహ్మణ గ్రంథములలో దొరకునది లోకాయత దర్శన యథార్థ వర్ణన గాదు. దాని విడంబనమో, వ్యంగ చిత్రమో మాత్రమే; దానితో పాటు దూషణలును. బౌద్ధ జైనుల పట్ల వారి వైఖరియు ఇదియే కదా! అద్వైతముపట్ల కొన్ని విశిష్టాద్వైత, ద్వైత గ్రంథము లలో కన్పడునది ఇట్టి ధోరణియే. అయితే లోకాయతమును గూర్చి మనకు తెలియవచ్చున దంతయు దానిని ఖండింపబూనువారి గ్రంథములలో దొరుకు సామగ్రి యగుట విచారకరము.

లోకాయతుల ప్రమాణము : లోకాయతులు ప్రత్యక్ష ప్రమాణమును మాత్రమే అంగీకరించి రని, అనుమానాది ఇతర ప్రమాణముల నన్నిటిని నిరాకరించి రని దర్శన సంగ్రహములలో సాధారణముగ చెప్పబడును. కాని మనుస్మృత్యాదులచేత హైతుకు

లని పిలువబడినవారును, కౌటిల్యునిచేఆన్వీక్షికిలో అంతర్భాగముగ చెప్పబడిన శాస్త్రమును హేతువాదమునకు, అనుమానమునకు ప్రాధాన్యము నీయలే దనుట అసంగతము. బుద్ధఘోషు డను బౌద్ధ విద్వాంసుడు లోకాయతమును వితండవాదశాస్త్రముగ చెప్పినాడు. జయంతుడు కూడ దీనిని " వైతండిక కథైవాసౌ " అనినాడు. 'పక్ష ప్రతిపక్షములను పరిగ్రహించి ఇరువురి మధ్య జరుగు కథ వాదము. ప్రతిపక్ష వర్జితమైనది వితండము' అని న్యాయదర్శనము చెప్పును. వాదమందు పర పక్ష ఖండనముతో పాటు స్వపక్ష స్థాపనకై ప్రయత్న ముండును. వితండమందు స్వపక్ష మనునది ఏదియు ఉండదు. ఈ రెండు విధములగు తర్కములందును లోకాయతులు ప్రవీణులై యుండవలెను. 'లోక ప్రసిద్ధమైన అనుమానము చార్వాకులకును అంగీకార్యమే. కాని కొందరి కభీష్టమగు లౌకిక మార్గము నతిక్రమించు అనుమానము వారిచే నిషిద్ధము' అని పురందరుడు చెప్పినాడు. పరలోకము, మరణానంతర ఆత్మాస్తిత్వము, కర్మ ఇత్యాది సిద్ధాంతముల ప్రతిపాదనకు అనుమానము పనికిరాదని దీని యర్థము. నిత్య జీవితమున ఇహ లోకమున అనుమానము ప్రమాణమే. కాని అనుభవాతీత విషయములను - అవి ఉన్నను - రుజువు చేయుట కది ఉపకరింపదు. అతీంద్రియము లనుకొనబడు విషయములలో సాధ్యమునకు, లింగమునకు గల సాహచర్యము ఏ పరిస్థితిలోను గోచరము కాదు కాబట్టి వ్యాప్తి ఉండినను దానిని గూర్చి ఎరుగలేము. ఈ కారణములచే పురందరాది చార్వాకులు అలౌకిక విషయముల పట్ల అనుమానము నంగీకరింప లే దని వాదిదేవసూరి చెప్పినాడు.

"ధర్మచ్ఛద్మ ధూర్తులు, పర వంచన ప్రవణులు ఏదో ఒక అనుమానాగమాది దార్ఢ్యమును చూపి వ్యర్థముగా ముగ్ధజనులను స్వర్గాది ప్రాప్తిచే లభించు భోగ ప్రలోభనతో భక్ష్యాభక్ష్య గమ్యాగమ్య హేయోపాదేయాది సంకటమున బడవేసి, ముగ్ధ ధార్మికాంధ్యమును బుట్టింతురు. కాబట్టి ప్రత్యక్షము మాత్రమే మూల ప్రమాణ" మని చార్వాకు లందురు. అనుభవాభావము గల వస్తు తత్త్వము గగన కుసుమము వలె ప్రమాణ పదవి నధిష్ఠింపదు. ఇంద్రియములచే అనను భూత మగుదాని నాదరించుచు, "స్వర్గ మోక్షాది సుఖ పిపాసానుబంధ చేతోవృత్తులై, దుశ్చర తర తపశ్చరణాది కష్టపిష్టికచే తమ జన్మను గడుపుకొనువారు మహా సాహసమే చేయుచున్నారు." "అప్రత్యక్షము కూడ అస్తిత్వముగా అభ్యుపగమ్య మైనచో జగత్తే నిరాకరింపబడును. దరిద్రుడు కూడ తనకు స్వర్ణ రాశి కల దని భావించి అవలీలగా దారిద్ర్యమును అణగద్రొక్క వచ్చును. దాసుడు కూడ తన చిత్తమున స్వామిత్వ మవలంబించి కింకరత్వమును నిరాకరింపవచ్చును. ఎవడును తన కనభిమతమును అనుభవింపడు. అప్రత్యక్షమున కస్తిత్వ మిచ్చుట వలన సేవ్య సేవక భావము, దరిద్ర ధనిక భావము ఉండకపోవును. జగద్వ్యవస్థ విలోపింపవచ్చును. కాబట్టి సుస్థిర మగునట్టి ఇంద్రియ గోచరమే ప్రమాణము." ప్రత్యక్ష దృష్టమే వస్తు తత్త్వము అను వారి సిద్ధాంతమునకు కారణము లివి యని మణి భద్రుడు వ్రాసినాడు (షడ్దర్శన సముచ్చయ టీక, 81). 'అప్రత్యక్షము కూడ ఉన్న దనుకొనినచో దరిద్రుడు తన దారిద్ర్యమును, దాసుడు తన కింకరత్వమును విస్మరింపవచ్చును. అమాయకులలో మతాంధత్వము ప్రబలును' అని చార్వాకు లనినట్లు మణిభద్రుడు వ్రాయుట గమనింపదగినది. భావవాదము, మతము - ఇవి ఇహలోక కష్టములను మరపించి, శ్రమజీవులకు నల్లమందుగా పనిచేసి, వారిని చిరదాసత్వములో ఉంచి, ధనిక ధూర్తుల దాసులుగా వారిని ఎప్పటికిని ఉంచు నను కొందరు ఆధునిక భౌతికవాదుల మతము ఇక్కడ స్మరణీయము.

అనుమాన నిరాసము : అనుమానమునకు వ్యాప్తి జ్ఞానము ఆధారము. 'వ్యాప్తి ఎటుల జ్ఞాన విషయమయినది ? అది ప్రత్యక్షముచే తెలియరాదు. అనుమానముచే - తెలియవచ్చు' ననిన అనవస్థా దోషము వచ్చి పడును/ మరి ఇతర ప్రమాణములు అనుమానమందే గతార్థము లని వైశేషికాదులే ఒప్పుకొనిరి. ప్రత్యక్షముచే ఇంద్రియముచే సంప్రయుక్త మగు

విశేష విషయము తెలియవచ్చును. భూత భవిష్యత్తుల లోని విశేష విషయములు (వ్యక్తులు) అన్నియు తెలియవు. కాబట్టి వ్యాప్తి జ్ఞానము ప్రత్యక్షమువలన ఏర్పడదు. 'వ్యాప్తి సామాన్యజ్ఞాన' మనినచో, ఏ పదార్థముల మధ్య సాహచర్య మున్నదో అది ముందే తెలిసియున్న ఇక అనుమాన మెందుకు? అప్పు డనుమానము సిద్ధసాధనము (petitio principii) ("విశేషేఽనుగమాభావః, సామాన్యే సిద్ధసాధ్యతా"). కాక, సామాన్యత్వముల అవినాభావము గ్రహింపబడినను వ్యక్తుల అవినాభావపు అభావ ముండనే ఉండును. ఈ విధముగా మరికొన్ని దర్శనములు శబ్ద ఉపమానాదులను అనుమానమం దంతర్భూతము చేసినట్లు అనుమానమును లోకాయతము ప్రత్యక్షమందే గతార్థము చేయును. అనుమానము స్వతంత్ర ప్రమాణము కాదు. ప్రత్యక్ష, అనుమానములలో ప్రత్యక్షమే బలీయము, మూలభూతము. అనుభవాతీత విషయములలో అనుమాన మసలు పనికిరా దని చార్వాకు లందురు (మీమాంసా వేదాంతములు కూడ ధర్మ బ్రహ్మల విషయములో అనుమానము స్వతంత్ర ప్రమాణము కాదనియే అనును).

శబ్దప్రమాణ నిరాసము: శబ్దప్రమాణమును లోకాయతులు అంగీకరింపరు. ఏలన - ఆప్తపురుషుల వచనములే శబ్దప్రమాణ మైనచో ఆ వచనములను వినుట లేదా చదువుట ప్రత్యక్షము. వాటిని విశ్వసించుట ఆ వచనములు ప్రత్యక్షముచే రూఢియైనప్పుడో లేదా వారు సత్యవాదు లని నమ్ముట చేతనో కల్గును. ఈ రెండవది అనుమానము. మీమాంసకుల వలెనే వీరును సర్వజ్ఞు లుందు రని తలపరు-అసంభవము కాన. కాబట్టి సర్వజ్ఞుడు రచించిన ఆగమము ఉండజాలదు. స్వతంత్ర నిత్య గ్రంథము ఉన్న దనుకొనుట, దానికి కర్త లేడనుట హేతువులచే పొసగదు. నైయాయికాదులే వేదమునకు కర్త లేడనుట హాస్యాస్పద మనిరి కదా! కాక శబ్దప్రమాణముచే ఏమి తెలియవచ్చును? లోకస్థ విషయము లనిన అవి ఎవరికైన అనుభవైక వేద్యములే. అదృష్ట అననుభవనీయ విషయము లనినచో అవి ధూర్తులో, మూర్ఖులో చెప్పినవి కావలెను. లేదా మనోరంజన సామగ్రియైన కావలెను. ఇది లోకాయత వాదము.

'వేదములందు అనృత వ్యాఘాత పునరుక్త దోషము లుండుటచేత కర్మ కాండను కొందరు వైదికులు, జ్ఞానకాండను మరికొందరు వైదికులు అప్రమాణ మని ప్రతిషేధించుటవలనను, అగ్నిహోత్రాదులు జీవికామాత్ర ప్రయోజనము కల వైనందునను వేదములు అప్రమాణములు' అని చార్వాక మతము. జర్భరీ తుర్ఫరీ[1] మొదలగు అర్థ రహిత శబ్దముల నుపయోగించుట వలనను, యజ్ఞ యాగములందు ఘృణిత కార్య కలాపములు[2] విధించుటచేతను, ఏదో మిషచే మాంసాదుల భక్షణము ఉపాదేయ మనుట చేతను వేదత్రయ కర్తలు భండులు, ధూర్తులు, నిశాచరులు అని చార్వాకులు అనెదరు' అని మాధవుడు వ్రాసినాడు.

దేహాత్మ వాదము: సమస్త వస్తుజాతము నాలుగు భూతముల సముదాయము మాత్రమే నని, ప్రపంచమందు గల దాని కంతకు స్వభావము తప్ప మరేమియు కారణము లేదని లోకాయతుల మతము. మయూరముల విచిత్ర వర్ణమునకు, కోకిలల ప్రకూజితమునకు స్వభావము తప్ప మరేమియు కారణము లేదు (సర్వ సిద్ధాంతసార సంగ్రహము, 2. 5.). స్వభావము వలననే జగద్వైచిత్ర్యము ఉత్పత్తియై, స్వభావము వలననే విలయ మందును (భట్టోత్పలుని బృహత్సంహిత టీక, 1. 7.). లోకాయతులు 'కార్య కారణ భావము నిర్దిష్టము; నిశ్చయము' అని ఒప్పుకొనరు. కార్య మనబడు ప్రతిదానికిని అనేక సాధకములు ఉండును. ఇందేది కారణమో, ఏది కారణము కాదో తెలియదు. వస్తువుల ఉత్పత్తి అకస్మాత్తుగనే జరుగును (న్యాయ కుసుమాంజలి, 1. 5.).

'శరీరము లేనిదే ఎక్కడను చైతన్య ముండదు. శరీరమందు మాత్రమే చైతన్యము కానవచ్చును. అన్వయ వ్యతిరేక పద్ధతిలో ఇట్లు చైతన్యము శరీర

1. ఋగ్వేదము, 10. 10. 6 - 6,
2. ఉదా: అశ్వమేధమున - "అశ్వస్యాత్ర తు శిశ్నంతు పత్నీగ్రాహ్యం ప్రకీర్తితమ్"

ధర్మ మని తేలు' నని చార్వాకవాదము. "అన్న పానాదుల వలన, ఔషధుల వలన చైతన్యము వికాసము నొందుట చూచుచున్నాము. ఇట్లు భౌతిక పదార్థములకును, దానికిని అవినాభావ సంబంధము కానవచ్చును. ప్రతివాదును 'నేను లావుగనున్నాను' 'నేను నల్లటివాడను' అని తనను దేహముగనే కను గొనుచున్నాడు. దేహాత్మల సామానాధికరణ్యము అనుభవ సిద్ధము. లావుగ నుండునది, నల్లటిది దేహమే కాబట్టి దానితో పురుషుని తాదాత్మ్యము వ్యవహార సిద్ధము. నిత్యానుభవ వేద్యము. ఇక 'నా శరీరము' మున్నగు వ్యవహారము ఔపచారికము. తాంబూల పూగచూర్ణముల కలయిక వలన ఎర్రరంగు వచ్చు నట్లు, కిణ్వాదుల వలన మదశక్తి వచ్చునట్లు జడ భూతముల వికారములందు చైతన్య ముదయించును" (సర్వ దర్శన సంగ్రహము, సర్వసిద్ధాంత సార సంగ్రహము).

'వేదాంతసార' కర్త సదానందుడు నాలుగు రకముల చార్వాకు లున్నా రని వ్రాసినాడు. స్వశరీర రక్షణయే ప్రధాన లక్ష్యముగా ఎల్లరకు నుండుట చేత, దేహాత్మల అభేదము అనుభవ గమ్యము గాన స్థూల శరీరమే ఆత్మ యని కొందరు అనెదరు. ఇంద్రి యములు లేకున్న శరీరమందు చలనము లేదు గావున 'నేను కాణుడను, నేను బధిరుడను' అను ఇంద్రియ ములచే గలిగిన అభేదానుభవము వలన, ఇంద్రియ ములే ఆత్మ యని మరి కొందరి మతము. ప్రాణము లేనిదే ఇంద్రియాదులలో చలనము ఉండదు కాబట్టి 'నా కాకలి, నాకు దప్పిక' యను అనుభవ మున్నది కాబట్టి ప్రాణమే ఆత్మ యని కొందరి వాదము. మనస్సు నిద్రించినప్పుడు ప్రాణాదుల అభావము చేతను, 'నేను సంకల్పము గలవాడను, నేను వికల్పము గలవాడను' అను అనుభవము చేతను మనస్సే ఆత్మ యని మరి కొందరి సిద్ధాంతము. వీటన్నిటికిని సరిపోవు శ్రుతి వాక్యములను కూడ ఆత డుదాహరించెను.

దేహాత్మ వాదమును పరిగ్రహించిన అసురులు స్వశరీరముల పూజనే చేయుచుండెడివా రని, భోజ నాదులే యజ్ఞములుగ పరిగణించుచు జీవయాత్రయే కర్మకాండగ గ్రహించి రని ఋగ్వేదము తెలుపును. మాయావు లైన వారు తమ నోళ్ళలోనే యజ్ఞమం దార్త్యులు వేయు పదార్థముల నుంచుకొనెడివా రని, 'మనము ఇంకెవరికి ఆహుతులను, హవిస్సులను అర్పింపవలెను?' అని చింతించి తమ నోళ్లలోనే వాటి నాహుతి ఇచ్చి రని వైదిక వాఙ్మయమున కలదు (ఋగ్వేదము, I. 51. 5. అచ్చటనే సాయణుడు వాజసనేయీ కౌషీతకుల నుదాహరించెను. శతపథ మందును గలదు. సేక్రెడ్ బుక్స్ ఆఫ్ ది ఈస్ట్, XLI. 1; XLIV. 22.). ఘృత మాంసాది ఉత్తమ పదార్థ ములను కొందరు అగ్నిలో వ్రేల్చుచుండ హైతు కులు వాటిని తమ నోటిలోనే వేసికొని, 'మేమే పూజనీయులము, మమ్ము మేమే ఆరాధించుకొనె దము' అని ఘోషించుటలో ఆశ్చర్యము లేదు. ఇది అన్యులకు విపరీతముగ, రాక్షస కృత్యముగ కన పడుటయు చోద్యము కాదు. 'యజ్ఞ మన జంతు బలులు, అగ్నిహోత్రము కలది మాత్రమే కాదు. భోజనము, స్వాధ్యాయము, సంభోగము - ఇంత ఏల జీవిత మంతయు విద్వాంసులకు యజ్ఞమే' అను ఊహ ఆత్మవాదు లగు హైతుకులకు కూడ ఉన్నట్లు ఉపనిష త్తులు, భగవద్గీత తెల్పుచున్నవి కదా!

వైదికమత నిరాసము: వైదిక కర్మలను గూర్చి లోకాయతుల అభిప్రాయము ఈ క్రింది విధమున ఉండిన వట: "స్వర్గాపవర్గములు, ఆత్మ, పరలోకము లేవు. వర్ణాశ్రమాదుల క్రియలు ఫలముల నీయవు. అగ్నిహోత్ర, సన్న్యాస, భస్మ లేపనాదులు బుద్ధి పౌరుష హీనులకు జీవికా మాత్రములు. జ్యోతిష్టోమ మున జంపబడిన పశువు స్వర్గమునకు పోవునన్లైన అందులో యజమాని తన తండ్రి నేల జంపడు? మృత జీవులకు శ్రాద్ధము తృప్తి నీయగల్గినచో ప్రయాణమై వెళ్లు వారికి పాథేయము తీసికొని పోవలసిన అవసర మేమి కలదు? ఇంట్లో నున్నవారు పరదేశమం దున్నట్టియు, పొరుగూరులలో ఉన్నట్టియు తమ బంధు వులకు శ్రాద్ధములు చేసి తృప్తి నీయరాదా? ఇచ్చట దానములవలన స్వర్గస్థులు తృప్తి పొందెద రనినచో

మేడపై నున్నవారి పేరుతో క్రిందనున్నవారు దాన మిచ్చిన వారును తృప్తిపొందవలెను కదా! ఈ దేహమును విడచి జీవుడు పరలోకమున కేగినచో, అతడు బంధుప్రేమ సమాకులుడై తిరిగి ఎందుకు రాడు? మృతులకు ప్రేత కార్యాదు లన్నియు బ్రాహ్మణులు తమ జీవనోపాయమునకై విధించు కొనిరి*. వాటికి మరొక ప్రయోజనము లేదు" (సర్వదర్శన సంగ్రహము).

పూర్తిగా హైతుకులైన చార్వాకులు ఎట్టి క్రియా కలాపములందును సంలగ్నులు కాకపోయినను, వారిలోను కొందరు యజ్ఞములను చేయుచుండిరి. నిరీశ్వరులగు మీమాంసకులు - దేవతల అస్తిత్వమును కూడ నంగీకరింపని మీమాంసకులు-యజ్ఞముల చేయుచుండిరి కదా! అట్లే ఈ అసురులును. అట్టి వారిని గూర్చియే గీత "నామ యజ్ఞములచే దంభముతో విధి లేకుండ యజింతురు" అని చెప్పినది (XVI-17). లోకాయతులలో కొందరు మంత్రధారకు లని, యజ్ఞములందు మంత్రములందు నిష్ణాతు లని సద్ధర్మ పుండరీకము, దివ్యావదానము అను బౌద్ధగ్రంథములలో కలదు. అట్లే లోకాయతులు కొందరు అభిచార, వశీకరణ, సంప్రయోగ, ఇంద్రజాలాది క్రియలు చేయుచుండెడివా రని వినయపిటక మందలి 'చుల్లవగ్గ', 'మహాశీలా'దులందు కాననగును. భౌతిక వాదులు కూడ పక్షిప్రశ్నలు, జ్యోతిషము, సాముద్రికము, అభిచారవశీకరణ విద్యలు (magic) అభ్యసింప వచ్చును. అంధ విశ్వాసములు, అవినీతి, కుమార్గములు వీటిని ఎవరైనను భౌతిక వాదులుగాని, అధ్యాత్మ వాదులుగాని అవలంబింప వచ్చును. ఈశ్వరునియందు, ఆత్మయందు ఆస్థ లేని అనేకులు నేడు తాయెత్తులను కట్టుకొనుట, 13 వ తేదీన పయనింపకుండుట, సాముద్రికము చూపించుకొనుట, గృహనిర్మాణ మప్పుడు వాస్తువిద్య నాదరించుట జూచినచో లోకాయతులలో కొందరు యజ్ఞ యాగములను మంత్ర తంత్రములను అభీష్ట సిద్ధికై అభ్యసించుచుండి రనుట ఆశ్చర్యము కాదు. ఇట్టి వారి కార్యములు ఆరాధన (worship) కాక, కౌసృతికము (magical action) అగును. 'కొన్ని విధములుగ ఆచరించుటచే బలాత్కారముగ కొన్ని సంఘటనలు జరుగును (ఉదా: వాన కురియుట, శత్రువు చచ్చుట, పొలము బాగుగ పండుట, ప్రేమించినది వశమగుట). ప్రకృతిని, లేదా స్వభావమును, మనుష్యులను హఠముగ మన ఇచ్చవచ్చినట్లు విపరీతముగ వర్తించునట్లు చేయుటకు రహస్యమార్గము లున్నవి' అను విశ్వాసము కౌసృతిక కృత్యములకు కారణము. జగత్కర్త, నియంత లేడను కొను వారే కౌసృతిక కృత్యములను తరచు చేయుదురు. ఋతమందు, అనుల్లంఘనీయ జగన్నియమమందు విశ్వసించువారు కౌసృతికము నవలంబింపరు.

లోకాయత మత విశిష్టత : బౌద్ధ సాంఖ్యాది కొన్ని భారతీయ దర్శనములు, కొంతవరకు వేదాంతము జీవితములోని దుఃఖ దోషానుదర్శనము చేసి, సంసారము నొక విపత్సాగరముగా వర్ణించి, దీనిని కడతేరుట ఎట్టు లని వాపోయినవి. వేద సంహితలు, చాల వరకు హిందూ దృక్పథము అట్లుగాక చతుర్విధ పురుషార్థములకును సమాన మగు విలువ నిచ్చి, వాటి నన్నిటిని ఉపలబ్ధి చేసికొనుటయే మానవుని సరియైన లక్ష్యము అనినవి. ఇక లోకాయతులు అపవర్గమును పరిహరించి, త్రివర్గ సాధననే పనిగా పెట్టుకొనిరి. వారికి దేహోచ్ఛేదమే మోక్షము. అది ఎటు తిరిగినను అందరికిని సిద్ధించును. లోక సిద్ధ రాజశాసనమే ఈశ్వర శాసనముగా తలచి దానిని పాటింప వలె నని, తత్తత్కాల దేశములందు ప్రచారమం దున్న న్యాయ విధులను పాటించుటే ధర్మ మని వారి అభిమతము. 'రాజు, లేదా శాసనకర్త నిర్మించు విధులే ధర్మము. అవి అపౌరుషేయములో, నిత్యములో కావు. ఇట్లు రాజ నియమ బద్ధ మగు సౌఖ్యమును - అర్థ కామములను - సాధింపు' మని లోకాయతము బోధించినది.

ప్రపంచమందు పొంద వీలగు సుఖ మంతయు దుఃఖ మిశ్రిత మని చార్వాకులు ఎరుగుదురు. "అవర్జ

* వాల్మీకి రామాయణము అయోధ్యాకాండలో (108 వ సర్గ) జాబాలి యను 'బ్రాహ్మణోత్తముడు' ఇటువంటి వాదనయే చేసినట్లు కలదు. దీనివలన ఈ వాదనలు చాల ప్రాచీన మని తెలియును.

నీయ మగు దుఃఖము కల దని ఉన్నపాటి సుఖము వదలుకొన నగునా? ముళ్లు ఉన్న వని చేపలు పట్టుట, తినుట మానెదరా? పొట్టు, తవుడు ఉండు నని ధాన్యములు పండించుట, సేకరించుట మానెదరా? అడవి పందులు, పశువులు ఉన్న వని పంటలు పండించుట మానరు. యాచకులు వచ్చెద రని అన్నము వండుకొనుట మానరు. విషయ సంగముచే లభించు సుఖము దుఃఖోపస్పృష్ట మని వీడుట మూర్ఖుల విచారము. పైన తుష కణములచే ఉపహితము లని లోపల సితోత్తమ తండులములు గల ధాన్యమును ఏ హితార్థియు వీడడు. అట్లు దుఃఖ భయముచే అనుకూల వేదనీయ సుఖమును వదలువాడు పిరికిపంద.పశువు వలె మూర్ఖుడు" (సర్వ దర్శన సంగ్రహము). "చచ్చిన తిరిగి రాము కాబట్టి బ్రతికి నన్నాళ్ళు సుఖముగ బ్రతుక యత్నింపవలెను. అదృష్ట పారలౌకిక సుఖవాంఛతోడనో, పుణ్య పాపము లను భ్రమచేతనో బహు విత్త వ్యయ శరీరాయాస సాధ్యము లగు క్రియా కలాపములందు తగుల్కొనుటయు, దృష్ట ఇహలోక సుఖమును వీడుటయు మూర్ఖత్వము. రాజ శాసన మర్యాదల నుల్లంఘింపక సుఖముగ బ్రతుక యత్నించుటే ధర్మము." ఇది లోకాయత దర్శన సారము.*

తీర్థంకర దర్శనములు

'జగత్కారణ మేమిటి? కాలమా, స్వభావమా? నియతియా, యదృచ్ఛయా? భూతములా (పృథివ్యాదులా), పురుషుడా? వీటి సంయోగమా?' అని జగత్కారణమును గురించి వివిధ మీమాంస లున్నట్లు చివరి ఉపనిషత్తులలో నొకటగు శ్వేతాశ్వతరము వక్కాణించినది. సౌందరనందమున అశ్వఘోషుడు వీటికి ప్రకృతివాద మనుదాని నొకదానిని కలిపెను. ఆచారాంగసూత్ర టీకలో శీలాంకుడు భూతవాద, పురుషవాదముల స్థానమున ఈశ్వరవాద, ఆత్మవాదములను పేర్కొనెను. నానావిధ వాదములు భారత దేశమందు విరివిగా నుండినట్లు ప్రాచీన జైన, బౌద్ధ గ్రంథముల వలన తెలియవచ్చును. వీటిలో ముఖ్యమైన వన్నియు మధ్యకాలిక ఉపనిషత్తులకు సమకాలికములు. అన్నియు బుద్ధునికి పూర్వ మున్నవి. వాటిలో కొన్నిటి ప్రవర్తకులు బుద్ధుని సైతరమువారు. కొందరింకను ప్రాచీనులు. వీరందరును "శ్రమణబ్రాహ్మణ సంఘాధిపతులు, గణాధిపతులు, గణాచార్యులు, ప్రసిద్ధులు, కీర్తిగలవారు, తీర్థంకరులు, అనేకమందిచే సమ్మానితులు" (సంయుత్త నికాయము, 3. 1. 1.). వీరు వ్రాసిన గ్రంథము లేవియు నేడు దొరకుట లేదు. దిఙ్మాత్రముగ అచ్చటచ్చట బౌద్ధ జైన గ్రంథములు వీరి సిద్ధాంతములను సంగ్రహించినవి. అటుల చేయుటలో వాటి ఖండనమే ఆ గ్రంథముల ఉద్దేశ్యము గావున ఈ తీర్థంకరుల జీవితము గాని, బోధలు గాని యథాతథముగ వర్ణింపబడలేదు. ఒకప్పుడు భారత దేశమున జనసహస్రములచే గురువులుగా ఎంచబడి అనుసరింపబడిన ఈ మహామనీషు లగు స్వతంత్ర చింతకుల బోధలు ఈ గతిలో నుండుటచే భారతీయ దర్శనేతిహాసము అసంపూర్ణముగ నుండుట విచారకరము.

తన కాలమునాటి దార్శనికులను జైన తీర్థంకరు డగు మహావీరుడు మూడు విధములుగ విభజించెను: అక్రియావాదులు, అజ్ఞానికులు, వినయవాదులు అని (ఉత్తరాధ్యయన సూత్రము, XVIII, 23). దాదాపుగ ఇటులనే బుద్ధుడును దృష్టివాదులు, విచికిత్సకులు, శీలవ్రత పరామర్శకులు అని వారిని విభజించెను (రతన సుత్తము; ధమ్మ సంగణి). క్రియా జీవాది పదార్థములు లేవనువారు అక్రియావాదులు. వీరు క్రియకు (కర్మకు) శక్తి లేదని, జీవ పదార్థము (అజీవమునకు భిన్న మగునది) లేదని అందురు. వీరిలో ఏకవాదులు, అనేకవాదులు, నిత్యవాదులు, సముచ్ఛేద

* ఈ దర్శనమును గురించి, తీర్థంకర దర్శనములను గురించి ప్రామాణిక గ్రంథములు అరుదు. ఒకప్పుడివి ఈ దేశమున చాల ప్రభావము చూపినట్టివి. తక్కిన అన్ని దర్శనములను కొంతవరకు తీర్చినవి. అసంఖ్యాకులు నేడాచరణలో నుంచినది వీటిలో మొదటిదియే. కాబట్టి వీటిని గూర్చి పైనంత విపులముగా చెప్పినాము.

వాదులు - ఇటుల అనేక రకములు కలరు. కుశలు లయ్యు (తెలివికలవారయ్యు) సత్యము నెరుగక, విచికిత్స (perplexity, puzzlement) ను బాపు కొనలేక, తెలియకయే తెలియని శిష్యుల కుజ్ఞానమును పరీక్షింపక మృషావాదన చేయువారు అజ్ఞానికులు (agnostics). వినయము (formalistic moral discipline) వలననే పరలోకము నపేక్షించుచు, నైతిక సూత్రముల ప్రకార మాచరించుచు, అర్థ (కోరిన) విషయము లన్నియు వినయము వలననే సమకూడు ననుకొనువారు వినయవాదులు. వీరికి నిజముగా సత్యము తెలియదు. ఎవరు మంచివారో ఎరుగరు (సూత్రకృతాంగము - శీలాంకుని టీక). ఏదో ఒక సిద్ధాంతమును ఉపపాదించి 'ఇదియే సత్యము, తక్కిన దంతయు మోఘము' అను దృష్టి కలవారు దృష్టివాదులు, లేదా దృష్టిగతులు (dogmatists). 'లోకము నిత్యము', 'లోకము అనిత్యము'; 'ఆత్మ శాశ్వతము, అనిర్మితము, అవధ్యము'; 'ఆత్మ అశాశ్వతము, మహాభూత నిర్మితము, ఉచ్ఛిన్నమగు నది', - శాశ్వతవాద, ఉచ్ఛేదవాద దృష్టుల కివి యుదాహరణములు (దీఘ మజ్జిమ నికాయములు). ఏదియు నిశ్చితముగ చెప్పక, అర్థ వైకల్యమును వక్రోక్తులను వాక్ఛలములను ఆశ్రయించి, ప్రతి సమస్యపట్లను తాటస్థ్యము వహించి, పాదరసమువలె చిక్కక, జలవ్యాలము (eel) వలె చిక్కినను జారి పోవుచు నుండెడువారు విచికిత్సకులు (sceptics). వీరిని సంశయభ్రాంతు (అవిద్య) లు వదలవు. వీరి విచికిత్స ఒక విధమైన మనో విక్షేపము. సత్యమునకు, ప్రజ్ఞకు అడ్డంకి. వీరిని అమరావిక్షేపకులు[1], వాచ విక్షేపకులు అని కూడ బౌద్ధ గ్రంథములు అనినవి. శ్రద్ధ, విచారము(judgement), దర్శనము(insight), భావన (introspection) వలన విచికిత్స నివా రింపబడును. మనస్సు నావరించి, బంధించి ప్రజ్ఞా దృష్టికి అంతరాయము కల్గించునది విచికిత్స. అశ్రద్ధ, అనిశ్చయత, సంశయము, భ్రాంతి విచికిత్సకుల కుండును (దీఘ నికాయము, ధమ్మ సంగణి, విభంగము). శీలము లేదా శుద్ధి కేవలము నైతిక నియమములను (అహింస, అస్తేయాదులు) పాటించుట వలననే అబ్బు నని తలచువారు శీలవ్రత పరామర్శకులు. 'ఏదో ఒక అంగీకరింపబడిన నైతిక చట్టమునకు గ్రుడ్డిగ కట్టుబడి యుండుటే ధర్మము, వినయము.' అని తలచువారు వీరు. ఉదాహరణమునకు - యజ్ఞయాగాదులు, తీర్థ యాత్రలు, గ్రహణ సమయమున స్నానాదులు, జ్యోతిష వాస్తుశాస్త్రముల పాటించుట - ఇదియే నైతి కత అనుకొనువారు. వారికంటె కొంచెము మెరుగైన వారు శీలమాత్రమునే ముఖ్య మని తలచువారు. హింసా స్తేయాదులు వదలినంతనే ధర్మసాధన జరిగిన దని తలచువారు శీలవ్రత పరామర్శకులు (అవే గ్రంథ ములు). 'ఇవి అల్ప విషయములు, పెద్ద విలువ లేనివి, శీలమాత్రములు. ఇంతకంటె గంభీరమైన, సూక్ష్మ మైన, జ్ఞానులకు మాత్రమే తెలియ నగు విషయములు కల' వని బుద్ధుని అభిప్రాయము (దీఘ నికాయము, శీలఖండము). మహావీర, బుద్ధులు తమ కాలమం దున్న దర్శనముల నీ రీతిగ విమర్శాయుతముగ విభజించిరి. తమవి కాక తక్కిన దర్శనము లన్నియు వీటిలో నేదో యొక తరగతికి చెందు నని వారి భావము. ఉదాహరణమునకు శతపథాది బ్రాహ్మణ గ్రంథము లలో నభివర్ణిత మగు మతము వినయవాదము క్రిందకు వచ్చును. అట్లే ఆత్మ నిష్క్రియము, నిరంజనము, శాశ్వతము అను ఏకదేశీయ ఔపనిషద వాదము అక్రియావాదము క్రిందకు వచ్చును. 'కర్మ ఆత్మకంటదు, ఆత్మ సాక్షి, నిర్గుణము' అని కదా ఆ వాదము.

జైన బౌద్ధ గ్రంథములలో అతి ప్రసిద్ధులుగ చెప్ప బడిన తీర్థంకరులు[2] అయిదుగురు: పూర్ణ (పూరణ) కాశ్యపుడు, మక్ఖలి గోశాలుడు, అజిత కేశకంబలుడు,

1. అమరావిక్షేప మనునది ఒక రకపు చిన్న చేప. ఇది చేతికి తొందరగా చిక్కదు. చిక్కినను జారిపోవు చుండును. వాదమందు ఏదియు స్పష్టముగా నొప్పుకొనక విమర్శ కందక జారుకొను చుండువారు అమరావిక్షేపకులు.

2. జీవిత పథ నిర్మాతలు; సంసారసాగరమునకు ఘట్టములను, రేవులను ఏర్పరచిన వారు; తరణోపాయము కనిపెట్టినవారు; సంప్రదాయ ప్రవర్తకులు; జీవిత మార్గ నిర్దేష్టలు.

ప్రకృథ కాత్యాయనుడు, సంజయ వేలట్టిపుత్తుడు. వీరల దర్శనముల నిక ఉటంకించెదము. వీరందరును క్రీ.పూ. 523కంటె ముందున్న వారే. వీరందరును సమకాలికులచే గౌరవింపబడినవారు; ఎంతో శిష్యబృందము కలవారు; సంప్రదాయ ప్రవర్తకులు.[1]

పూర్ణ కాశ్యపుడు: బుద్ధుని 16 వ ఏట ఇతడు శ్రావస్తి వద్ద నీటియందు దూకి మృతుడాయెనని ఒక గాథ కలదు. ఇత డొక దాసుడుగా మొదట నుండెనని బుద్ధఘోషుడు వ్రాసినాడు. ఇతని దర్శనము అహేతువాద మని ఆనందుడు తలచినట్లు అంగుత్తర నికాయమున కలదు. 'దీఘనికాయ' మందలి సామన్న ఫలసుత్తము ఇతనిది అక్రియావాద మనినది. జైనుల సూత్రకృతాంగమును అట్లే చెప్పినది.

అతని సిద్ధాంత మిది: కర్మ చేయునప్పుడు గాని చేయించునప్పుడు గాని చేయునది ఆత్మకాదు. ఆత్మ అకర్త. కాబట్టి మంచి చెడుగులలో ఏమి చేసినను అది ఆత్మ నంటదు (సూత్రకృతాంగము). హింస, అసత్యభాషణ, పరస్త్రీగమనాదు లేవి చేసినను పాపము లేదు. సత్య సంయమ యజ్ఞ దానాదుల వలన పుణ్యముండదు (దీఘ నికాయము). శీలాంకుడు దీనిని సాంఖ్య సిద్ధాంతముగా చెప్పెను.

బ్రహ్మజాల సుత్తమున పూర్ణకాశ్యపుని అధీత్య సముత్పాదవాదము బుద్ధుని ప్రతీత్యసముత్పాదవాదముతో పోల్చబడినట్లున్నది. సంయత నికాయమున కాశ్యపుని వాదము 'అహేతు అప్పచ్చయ వాద' మని చెప్పబడినది. కశ్యపుని వాదము ప్రకారము అసత్తునుండి సత్తు, శూన్యమునుండి వస్తువులు ఉత్పత్తి యగును. ప్రతీత్య సముత్పాదము ప్రకారము అసత్తు నుండి వచ్చెడిది అసత్తే; శూన్యము నుండి శూన్యమే!

మక్ఖలి గోశాలుడు: ఇతడు ఆజీవక[2] సంప్రదాయపు ముగ్గురు ఆచార్యులలో ఒకడు. మొదటి ఇరువురు నందవాత్స్య, కృశసాంకృత్యులు. ఆజీవకులు అచేలురై (నగ్నులై), సంయమ జీవితము గడపుచు సమస్త ప్రాణులపట్ల కారుణ్యముతో నుండెడివారు. ఇతరుల ఆజ్ఞ నెప్పుడును పాటించువారు కారు. యాదృచ్ఛికముగ లభించిన అన్నము తినెడివారు. ఇతరులకు కష్టము కలుగకుండ దొరకినట్టి దానినే తినెడివారు. శుద్ధాహారమును తీసికొనెడివారు. మద్య మాంస మత్స్యములను తినెడివారు కారు (మజ్ఝిమ దీఘ నికాయములు).

గోశాలలో జన్మించుట వలన ఇతనికీ పేరు వచ్చినదని జైన బౌద్ధ గ్రంథములు చెప్పినవి. గోశాలుడు దాసుడుగా ఉండెడివా డనియు, ఒకనాడు నూనె పాత్రతో వచ్చుచుండ అతని యజమాని 'తత్ మా ఖలి' (దానిని పారబోయకుము) అని హెచ్చరించినను అతడు నూనెను పారబోసి, యజమాని కొట్టునను భయముతో పారిపోయి పరివ్రాజకు డాయెననియు బుద్ధఘోషుడు తెలిపినాడు. 'మాఖలి' అని హెచ్చరింపబడుటచే అతనికి మక్ఖలి యను పేరువచ్చెను.

జైనుల భగవతీసూత్రము ప్రకారము గోశాలుడు మంఖలి యను మంఖుని కొడుకు. మంఖు డనగా మాగధుడు. మంఖలి కొడుకు గాన మక్ఖలి యనబడెను. ఇతడు జైన భిక్షువుగా నుండి చాలకాలము మహావీరుని వద్ద శిష్యుడుగా ఉండె నని, అతని కేమియు సిద్ధులు రాలేదని, ఈర్ష్యచే అతడు మహావీరుని చంప యత్నించె నని, ధర్మాంధతచే బ్రాహ్మణు లారాధించు మూర్తిపై మూత్రోత్సర్జన చేయగా శిక్షితు డాయెనని, చివరికి ఉన్మత్తుడై, అజాతశత్రువునకు వజ్జిసంఘమున ప్రధాను లగు లిచ్ఛవీలకు జరిగిన ఘోర సంగ్రామ కాలమున మరణించె నని జైన గ్రంథములలో కలదు. వజ్జిసంఘ వినాశము - అదే చివరకు మిగిలిన ప్రధాన స్వతంత్ర సంఘము- అతని మనో వికలతకు కారణము కావచ్చును. నృత్య గీతములు అతని కిష్ట మని, అవి రెండును అతని సంప్రదాయములో 'మార్గములు'గా ఎంచబడె నని, గోశాలుడు వీణావాదనమందు, నృత్య గీతములందు ప్రవీణు డని తెలియవచ్చుచున్నది. మొదట జైనుడుగా ఉండి ఆ మతమును వీడిపోవుటచే జైన గ్రంథములు అతనిని ఏహ్యవ్యక్తిగా చిత్రించి

1. 'మిలిందప్రశ్న'లో వీరందరును మిలిందుని సమకాలికులుగా వర్ణింపబడినను అది నిరాధార మని పండితు లనిరి.
2. ప్రత్యేక నియమములతో జీవయాత్ర సాగించువారు.

ఉండవచ్చును. బౌద్ధగ్రంథముల ప్రకార మతడు సమకాలిక లోకముచే సమ్మానితు డగు ఆచార్యులలో నొకడు. 'మహావీరుని కంటె ముందే అతనికి కీర్తి వచ్చిన దని, అతని కంటె 16 ఏండ్లముందే మరణించె నని జైనగ్రంథములే చెప్పుటచేతను, ఆజీవకులది జైనులదానికంటె ప్రాచీన సంప్రదాయ మగుటచేతను గోశాలు డెన్నడును మహావీరుని వద్ద శిష్యుడుగా నుండలేదు' అని ఆధునిక పండితుల అభిప్రాయము.

మక్ఖలి (మస్కరి) యనగా గృహమును విడిపోయి వెదురుకర్ర (దండము) ను గ్రహించినవాడు, సన్న్యాసి అని అర్థము పాణినీయ వ్యాకరణమున కలదు. అప్పుడు మక్ఖలి గోశాలి యనగా సన్న్యాసి యగు గోశాలు డని అర్థము. అశోకుని శాసనముల ప్రకారము, పతంజలి మహాభాష్యమును బట్టి గోశాలుని సంప్రదాయము వారి కాలము వరకు ఉండుచు వచ్చిన దని, దాని అనుయాయులు మస్కరు లని పిలువబడి రని తెలియ వచ్చును. పార్శ్వనాథాది జైన తీర్థంకరుల బోధలు గోశాలుని, ఇతని బోధలు మహావీరుని, వైశేషికులను ఉపరక్తుల చేసిన వని విజ్ఞుల ఊహ. గోశాలుడు దార్శనికుడే గాక జీవశాస్త్ర పరిశోధనలు, భౌతిక తత్త్వమును గూర్చిన గవేషణలు చేసినవాడు. గ్రీసు దేశపు ఆరిస్టాటిల్ వలెనే ఇతడును నానావిధ చింతనా రీతులలో అగ్రగామి.

'వస్తువు లన్నియు మరణించు చుండును. తిరిగి నవ జీవనమును పొందుచుండును' అని గోశాలుని సిద్ధాంతము. దీనిని 'పౌత్త (పరివర్త) పరిహార వాద' మందురు. సర్వ సత్త్వములు [1], సర్వ ప్రాణులు [2], సర్వ భూతములు [3], సర్వ జీవములు [4] 'పరిణతి' ని చెందు చుండును. నానా ప్రకారములుగ వివిధాస్తిత్వ ప్రకారములను చెందుచుండును. గోశాలుని మతములో రాళ్ళు, దుమ్ము, లోహములు, నీళ్ళు, కప్పలు, పురుగులు, నిప్పు, గాలి, వృక్షజాతులు, పశు పక్షులు, మానవులు, దేవతలు - అన్నియు జీవము కలవియే; ఇంద్రియములు కలవియే. కొన్నిటిలో ఒక ఇంద్రియముండును; కొన్నిటిలో రెండు, మూడు, నాలుగు, అయిదు ఉండును. మానవునిలో పంచేంద్రియములు కలవు. వీటిలో కొన్ని జంగమములు, కొన్ని స్థావరములు. మనుష్యులను ఆరు 'అభిజాతులు' గా విభజింపవచ్చును. వారి వారి పరిస్థితులనుబట్టి, 'కాయములను' బట్టి, బాహ్యవస్తువుల ప్రభావముచే ఏర్పడిన మార్పును బట్టి అభిజాతులు నిర్ణయింపబడును. దొంగలు, హంతకులు ఇత్యాదులు తక్కువ రకపు (నల్లని) అభిజాతివారు. వీరిది నీలకాయము. ఆజీవక తీర్థంకరులు పరమోత్కృష్ట మగు, స్వచ్ఛ మగు తెల్లని అభిజాతి వారు. వీరిది శుభ్ర శ్వేత కాయము (దీఘ నికాయము ; భగవతీ సూత్రము).

సంధావించుచు (ఒక జన్మనుండి మరొక జన్మకు పరుగిడుచు), సంసరించుచు (జన్మ మృత్యు జన్మ మను ఆనుపూర్విక సతత పరివర్తనకు లోనగుచు), జీవు లన్నియు 'శుద్ధి' చెంది 'దుఃఖాంతము' చేసికొనును. దీనిని 'సంసార శుద్ధి' వాద మందురు. అనగా నిష్ప్రయత్నముగ కేవలము సంసరణము (పున రపి జననం పున రపి మరణం) వలననే జీవులు పరిపూర్ణత (ముక్తి, నిర్వాణము, దుఃఖాంతము) నొందెద రను వాదము. జీవుల సంసరణము ఎల్లప్పుడును ఉన్నతి వైపునకే. పూర్ణత్వము వైపునకే పురోగమనము అని దీని భావము (దీఘ నికాయము ; మహా బోధి జాతకము ; మజ్ఝిమ నికాయము ; భగవతీ సూత్రము). ఇది గోశాలుని సిద్ధాంతము.

'నియతి' వలననే విశ్వ మంతయు నియంత్రిత మని గోశాలుని అభిప్రాయము. సత్త్వముల సంక్లేశము (చిత్త మాలిన్యము) నకు, చిత్త విశుద్ధికి కూడ హేతువు లేదు. బల వీర్య దార్ఢ్య పురుష పరాక్రమములు లేవు. తమ వశము, బలము, వీర్యముల ప్రమేయము లేకుండనే అన్ని ప్రాణులు (జీవులు) నియతికి వశములై జన్మ మరణములకు, సుఖ దుఃఖములకు లోనగుచున్నవి. శీల వ్రతముల వలన, తపో బ్రహ్మచర్యముల వలన సాధింపబడునది ఏమియు

1. జంతువులు. 2. సేంద్రియ వస్తువులు. 3. అండజ గర్భజాది వివిధ రకములగు జీవులు. 4. వ్రీహి యవాదులు. (ఈ నాలుగును బుద్ధఘోషుడు 'సుమంగళవిలాసిని' టీకలో చెప్పిన అర్థములు).

లేదు. సుఖ దుఃఖములు ద్రోణముచే కొలువబడి యున్నవి. సంసారమందు పెరుగుట, తరుగుట, ఉత్కర్షాపకర్షలు లేవు. దారపు బంతిని ఒక కొనను పట్టుకొని చేతితో విసరినప్పుడు దారపు పొడ వెంతవర కున్నదో అంతవరకే అది విప్పుకొని పడగలదు. ఆ విధముగనే జీవులు నియతిచే నిర్దిష్టవిధముగ విసరబడి సంసార మందు పడినారు. తమ ప్రయత్నముచే ముందుకు పోలేరు; వెనుకకు రాలేరు. మూర్ఖులుగాని, పండితులు గాని సంసరించుచు (ఆవాగమనము చేయుచు), నిర్ణీత సమయముననే దుఃఖాంతము నొందగలరు. అంతవరకు నానా యోనులలో, అభిజాతులలో, కల్పములలో, లోకములలో పుట్టుచు గిట్టుచు ఉండవలసినదే. పురుష కారము వ్యర్థము; నిష్ప్రయోజనము. విశ్వము యొక్క మూలసూత్రము, సమస్త పరివర్తనల, చలనముల (change, motion) కారణము నియతియే. అందరును ఎప్పుడును దానికి వశులే (దీఘ నికాయము).

వస్తువుల 'సంగతి' (class or species)ని బట్టి, 'పర్యాయము'ను బట్టి, 'సంగతి'లో వాటి స్థానమును బట్టి వాటి ప్రవర్తన, ధర్మము ఉండును. అనగా వస్తువుల యొక్క స్వభావ, ప్రవర్తన, ఇతిహాసములు అవి ఏ జాతికి (సంగతికి) చెందునో దానిని బట్టి ఉండును. దీనిని బట్టి ప్రతి వస్తువునకు దాని స్వంత 'భావము' (స్వ భావము) ఒకటి ఉండును. అనగా ప్రతి వస్తువునకు నియతశక్తి యుండును. దానిని బట్టియే ఆ వస్తు గతి యుండును. దాని నతిక్రమించుట అసంభవము. లాభాలాభ, సుఖదుఃఖ, జీవన్మరణములు అను ఆరు వైఖరులును ఎప్పుడును జీవుల నంటి పెట్టుకొని యుండును.

విశ్వ మొక నియతిచే నిర్దిష్ట గతిని పరిణమించు చున్నది. అత్యంత హీన వస్తువు మనుష్యు డగుటకు 84 వందల వేల మహా కల్పములు పట్టును. హిమ బిందువు కూడ సుదీర్ఘ కాలమున తీర్థంకరుడుగా మారును. అయితే ఈ మార్పును తొందర పెట్టుట గాని, ఆపుటగాని అసంభవము. నరుని స్వేచ్ఛ, అతని కర్మ నిష్ప్రయోజనములు. పుణ్యా పాపములు జీవిత గతిని, విశ్వ పరిణామ క్రమమును మార్చలేవు. విశ్వమున యాదృచ్ఛికముగ ఏమియు జరుగదు. అంతయు పూర్తిగ నిర్ణీత విధినే జరుగును. మానవ స్వాతంత్ర్యము నియతిచే సీమితము. కాని అత డుత్కృష్ట జీవి గాన జినత్వమునకై యత్నింప వచ్చును. ఇంద్రియములు, మనస్సు, నైతిక ప్రవృత్తుల అభివృద్ధినిబట్టి మానవుడు ఎనిమిది. 'పురుష భూముల' ద్వారా వికాసము నొందును. మానవుని అలవాట్లను బట్టి, కర్మలనుబట్టి అతని కాయములు, అభిజాతులు నిర్ణయింపబడును. కాబట్టి శ్వేతకాయప్రాప్తికై మనుష్యుడు 'కాయ భావన'*, 'చిత్త భావన' లద్వారా మాలిన్యమును పోగొట్టుకొన యత్నింప వలెను (పై పుస్తకములు; విశేషించి మజ్ఝిమ నికాయము). ఆజీవకులు విశుద్ధ జీవితము గడుపువారు.

బాల్యమునుండియు నరుడు క్రమ క్రమముగా ఎట్లు వ్యక్తిత్వమును, వివేకమును, ఇంగిత విమర్శలను, జ్ఞాన ప్రజ్ఞలను పొందునో గోశాలుడు వివరించి, పరిపూర్ణత నొందుటకు నరునకు ఎనిమిది దశలు (పురుష భూములు) కల వని చెప్పెను. ఒకేసారి ఎవరికిని జ్ఞానము పరిపూర్ణత నందుకొనదు. క్రమ వికాసమున వివిధ దశలలో నది సంభవము అని అతని భావము. బుద్ధుని 'సోతాపన్న' మొదలగు ఎనిమిది ఆధ్యాత్మిక 'పురిస పుగ్గల' ములు, హిందువుల చతురాశ్రమ సిద్ధాంతము, వేదాంతుల క్రమ ముక్తి సిద్ధాంతము గోశాలుని అష్ట పురుష భూమి సిద్ధాంతముచే ప్రభావితములై యుండవచ్చును (అవే గ్రంథములు).

అజిత కేశకంబలుడు: ఇతడు బుద్ధుని సమయముననే ఖ్యాతి చెందిన ఒక తీర్థంకరుడు. ఇతని జీవితమును గూర్చిన వివరములు తెలియరావు. ఇతడు కేశములతో చేసిన కంబలి ధరించుటచే కేశకంబలుడన బడెను. అతని శిష్యులును అట్లే చేసెడివారు. వీరందరును శ్రమణులైనట్లు నికాయములు చెప్పుచున్నవి.

ఈతని దర్శన మీ క్రింది విధముగా సంగ్రహింపబడినది. దాన యజ్ఞ హవనములు వ్యర్థములు. సుకృత దుష్కృతములకు ఫలము లేదు. ఇహలోక పరలోక

---

* భావన శుద్ధి చేసికొనుట.

ములు,తల్లిదండ్రులు, దేవతలు (ఔపపాతికులు) లేరు. సమ్యగ్గతులై,* సత్యారూఢులై, ఇహపర లోకము లను స్వయముగా నెరిగి, సాక్షాత్కరించి, ఇతరులకు తెలుపగల శ్రమణ బ్రాహ్మణులు లేరు. మనుష్యుడు నాలుగు మహాభూతముల కలయికచే ఏర్పడినాడు. అతడు చచ్చినప్పుడు ఆ యా శరీరభాగములు ఆ యా భూతములందు కలియును. తగులబెట్టబడిన పిదప నరుని చిహ్నములు కూడ ఉండవు. దానము చేయు మనుట మూర్ఖుల ఉపదేశము. ఆస్తికవాదము (మరణానంతరము జీవాస్తిత్వ ముండు ననుట) 'తుచ్ఛ' మగు అసత్యము. మూర్ఖులు గాని, పండితులు గాని శరీరము వదలిన పిమ్మట అందరును ఉచ్ఛిన్ను లగుదురు; వినష్ట మయ్యెదరు. చచ్చిన పిదప ఏమియు ఉండదు (దీఘ, మజ్ఝిమ నికాయములు).

అజితుడు ఇహలోకము, తల్లిదండ్రులు లేరని చెప్పినట్లు బౌద్ధ సుత్తములం దున్నను, భావి జీవితము లేదని అతడు మనుష్యుల నాతతాయులై ఇంద్రియ సుఖముల ననుభవింపు డని బోధించినట్లు జైన సూత్ర ములు చెప్పినను అది నమ్మదగినట్లు కన్పడదు. అట్టి వాడు తన సమకాలముననే లోకసమ్మతు డగు ఆచార్యుడు కాడు గదా! రాజులు అతనిని తీర్థం కరునిగా గౌరవింపరు కదా! అతడును, అతని అను యాయులును నగ్నులుగా, ముండితులుగా నుండి బ్రహ్మచర్య తపములు జేసెడివా రని బౌద్ధ గ్రంథ ములే చాటుచున్నవి. ఈర్ష్యచే అతని కా బోధ లాపా దింపబడి యున్నవి.

లౌహిత్య పాయాసులు: అజితుని రాద్ధాంత ములు లోకాయతుల 'తం జీవం తం శరీర' వాదము ననువదించు చున్నట్లును, 'అన్యం జీవ మన్యం శరీర' వాదమునకు విరుద్ధముగను ఉన్నవి. అనగా ఇతడు దేహాత్మవాదము నంగీకరించినట్లును, ఆత్మ దేహములు భిన్నము లను వాదమును, నిత్యవాద ఆస్తికవాద ములను ఖండించినట్లును తోచును.

బుద్ధుని కాలమున ఇట్టి వాదులు చాలమంది ఉండి నట్లు కానవచ్చును. ఉదాహరణమునకు - కోసలదేశపు సాలవికా నగరమున లౌహిత్యు డను బ్రాహ్మణ సామంతుని అభిప్రాయము లివి యట: సరియైన మంచి ధర్మమును తెలిసికొని ఇతరులకు చెప్పు శ్రమణుడు గాని, బ్రాహ్మణుడు గాని ఈ జగత్తులో లేడు. ఒకడు ఇంకొకని కేమి ఉపకారము చేయును? ఎందుకు చేయును? ప్రతి క్రొత్తధర్మము ప్రాత బంధనమును త్రెంపి క్రొత్త బంధనమును కట్టుటయే. ప్రతిది పాప లోభముల మూటయే (దీఘ నికాయము).

ఇటులనే ఆ దేశముననే మరొక సామంతుడగు పాయాసీ అను రాజన్యుడు 'ఇహము లేదు, పరము లేదు. జీవులు చచ్చిన తిరిగి పుట్టరు. మంచి చెడు కర్మలకు ఫల ముండదు' అను మతమును బోధించు చుండె నట. దీని కాతడు చెప్పిన కారణములు ఇవి: 1. చచ్చినవా డెవడును తిరిగివచ్చి మరొక లోక మున్న దని చెప్పలేదు. 2. ధర్మాత్ము లగు ఆస్తికులు కూడ చచ్చుటకు వెరతురు. వీరికి స్వర్గప్రాప్తి నిశ్చయమైనచో ఈ వెర పెందుకు? 3. మృత శరీరపు బరువు తగ్గదు. కాబట్టి అందుండి జీవుడు నిర్గమించినట్లు కన్పడదు. జాగ్రత్తగ చంపి చూచినను జీవుడు వెడలిపోవు చున్నట్లు కన్పడదు. పాయాసీ వృత్తాంతము 'రాయ పసేణి' అను జైన ఉపాంగమందు కూడ కలదు. జైన గ్రంథముల ద్వారా తెలియున దేమన - ఒరనుండి కత్తిని వేరుచేసినట్లు ఆత్మను శరీరము నుండి వేరు చేయలేము అని పాయాసీ మతము.

శ్రీమంతులు, సామంతులు, సన్న్యాసులు, బ్రాహ్మ ణులు విరివిగ ఇట్టి వాదములను ప్రచారము చేయు చుండి రన నాటి భారతదేశమున గల విచార స్వాతంత్ర్యము, విమర్శన శక్తి, అకుంఠిత ఆలోచనా ప్రౌఢిమ తెలియవచ్చును.

ప్రకృధ కాత్యాయనుడు: ప్రశ్నోపనిషత్తులో పిప్పలాదుని సమకాలికులలో నొకడుగా కాత్యాయను డను నత డొకడు కల డని ఉన్నది. ఇతనికి గూనియో, వీపున నొక మూపురము వంటిదో ఉండుటవలన ఇతనికి కకుద కాత్యాయన నామము వచ్చెను. 'ఇత డొక బ్రాహ్మణుడు. ఎల్లప్పుడు వేడి నీటి నుపయోగించెడివాడు. కొన్ని ఆచారములు పాలిం

* సత్యమువరకు వెళ్ళిన.

చెడివాడు.' అని తప్ప ఇతనిని గూర్చి మరేమియు తెలియదు.

ఇతని దర్శనమును సామన్న ఫలసుత్తము 'సప్త కాయ వాద' మనినది. అనగా ఇతడు ఏడు పదార్థముల నంగీకరించెను. సూత్ర కృతాంగము దీనిని 'ఆత్మ షష్ఠ వాదము' అనినది. అనగా ఆత్మను ఆరవ పదార్థముగా అంగీకరించిన వాదము. సూత్ర కృతాంగము వలన సత్తునుండి వినాశముగాని అసత్తునుండి అస్తిత్వముకాని రాదని ఇతని సిద్ధాంత మని తెలియును. శీలాంకుడు తన టీకలో కొందరు వేదవాదులు, సాంఖ్యులు, శైవాధికారులు కూడ ఆత్మ షష్ఠవాద మంగీకరించి రని చెప్పి, ఆత్మ షష్ఠత్వమును గూర్చి భగవద్గీత నుండి ఉదాహరణల నిచ్చినాడు. కాత్యాయనునిది 'శాశ్వత వాద' మని మహావీర, బుద్ధు లనిరి.

అతని దర్శన సంగ్రహ మిది: పృథ్వి, జలము, అగ్ని, వాయువు, సుఖ దుఃఖములు, జీవము అను ఈ ఏడు 'కాయములు' అకృతములు, అనిర్మితములు, కూటస్థములు. వీటికి చలన వికారములు లేవు. ఒక దానివలన మరొకదానికి సుఖ దుఃఖములు కాని, హాని గాని లేవు. ఈ కాయముల మధ్య వివరము (ఛిద్రము* - ఖాళీస్థలము) కలదు. అందుచేత ఎంతటి తీక్ష్ణ శస్త్రిముతో ఎంతటి గట్టి ప్రహార మైనను ఆ వివరమందు పడవలసినదే! అసలు కాయములను తాకదు. ఇహలోకమున హంతకులు హతులు, విని పించువారు వినువారు, ఎరిగిన వారు ఎరిగింపబడు వారు లేరు. శస్త్రముతో కోసియు ఎవ్వరును ఎవ్వరిని చంపరు (దీఘ నికాయము).

అస్పష్టములు, నిత్యములు, నిర్వికారములు అగు నీ కాయములు క్రొత్తదానిని దేనిని సృజింపవు. అకర్తలుగ పర్వతశిలల వలెనవి ఎప్పటికిని చలన రహితముగ నుండును. ఈ కాయములు అతని దర్శనమున మూల తత్త్వములు, ధాతువులు, లేదా స్థిరసత్త్వము లన్నమాట (బుద్ధఘోషుడు కాయ మనగా 'సమూహ' మని అర్థము చేసినాడు. కాని ఇక్కడ కాయమునకు గోశాల, మహావీరుల దర్శనములందలి అర్థము లేదు).

బౌద్ధ గ్రంథము లతని సప్తమ పదార్థమును జీవమనగా, సూత్రకృతాంగమున కాత్యాయనునిపడవ పదార్థము ఆత్మగా చెప్పబడినది. అశనా పిపాసల వలన పదార్థము లొకదాని నొకటి గ్రసించును అని కొన్ని వేద వాక్యములు చెప్పినట్లును, ప్రేమ ద్వేషముల వలన పదార్థముల సంయోగ వియోగములు కలుగు నని ఎంపిడాక్లీస్ అనినట్లును కాత్యాయనుడు సుఖ దుఃఖ ముల వలన కాయముల కలయిక, ఎడబాటు కలుగు నని ఎంచినట్లు తోచును. 'ఆత్మ అకర్త, అవధ్యము, చంపదు, చంపబడదు' అను అతని సిద్ధాంతము వేదాంత సిద్ధాంతమును తలపింపజేయును.

సంజయ వేలట్ఠిపుత్రుడు: అజ్ఞానికుడు (agnostic) గాను, తీర్థంకరుడుగాను బౌద్ధ గ్రంథములందు వర్ణింపబడిన సంజయవేలట్ఠిపుత్రుడు బుద్ధుని ప్రధాన శిష్యుడగు సారిపుత్రుని తొలి గురువగు సంజయుడగునో కాదో తెలియదు. సారిపుత్రుడు తన సహచరులతో సహా అతనిని విడిచిపోగానే ఆతడు స్పృహ తప్పి చనిపోయెను అని తరువాతి బౌద్ధ గ్రంథములు (ఉదా: మహావగ్గము) చెప్పుచున్నవి. ఇది నిజము కాకపోవచ్చును.

సంజయుడు వేలట్ఠి గణమునకు చెందిన వాడు. అతని ముఖ్య శిష్యులలో ఒకడు సుప్రియుడు. సుప్రియు లనబడు పరివ్రాజకులకు అశోకుడు ఒక గుహా విహారము నిచ్చినట్లు తెలియుచున్నది. బుద్ధుడు వీరిని 'అవిరుద్ధకుల' నుగా ఎంచినట్లు తోచును. గ్రీకు దేశ సంశయవాది యగు పిర్రో భారతీయ దార్శనికుల (gymnosophists) వద్ద అధ్యయనము చేసినది నిజ మైనచో వారు సంజయ సంప్రదాయము వారు కావచ్చును.

సంజయుని దర్శన సంగ్రహ మిది: "ఉన్నది ఉన్నట్లు కుశల మేమో, అకుశల మేమో ఎరుగము. కాబట్టి ఇదమిత్థముగా వీటిని గూర్చి చెప్పుట గర్వము చేతనో, అహంకారము చేతనో ('ఛందో వా రాగో వా' అని మూలము), లేదా దుర్బుద్ధి వలననో, ఓర్మి లేకనో (దోసో వా పతిఘో వా) అగును. అట్లు చేసినచో చెప్పినది మృషా వాదన మని తేలిన దుఃఖ

* pores - బుద్ధఘోషుని టీక.

కోపములో, లేదా తప్పైననను చెప్పిన దానినే అంటి పెట్టు కొనియుండుటో ('ఉపాదానము') జరిగి శాంతి ఉండదు. కొందరు తెలివి కలవారు, సమర్థులు, తార్కికులు ఇతరుల దృష్టులను (విశ్వాసములను, సిద్ధాంతములను) ఖండించుచుందురు. మా కంత తెలివి లేదు గాన, కుశలాకుశలములను గూర్చి మేము నిశ్చిత ముగ ఏదైన చెప్పినచో, వారు దానికి కారణములు అడుగ వచ్చును. మా దోషములు చూపవచ్చును. దానివలన మాకు దుఃఖ అశాంతులు కలుగ వచ్చును.

"మాచే చెప్పబడిన అభిప్రాయము తప్పని రుజు వగుట, ఉపాదానము కలిగియుండుట, వాదన చేయుట అనిన మాకు భయము, అనిష్టము. కాబట్టి దేనిని కూడ మేము మంచి అనము ; చెడు అనము. ఎవ రైన మమ్ములను ప్రశ్నించినచో ఇట్లు అని గాని, అట్లు అని గాని, అన్యథా గాని కాదు అందుము. ఇది కాదనియు అనము. 'ఇదియు కాదు, అదియు కా' దనియు అనము. 'ఇదియును అవును అదియును అవును' అని కూడ అనము. పరలోకమును గూర్చి గాని, దేవతలను గూర్చి గాని, కర్మను గూర్చి గాని, 'తథాగతులు మరణానంతరము ఏమగుదురు?' అను దానిని గూర్చి గాని ఎటులను చెప్పము." సంజయుని సందేహవాదము పై విధముగ బౌద్ధ గ్రంథములందు వర్ణింపబడినది.

సూత్రకృతాంగ టీకలో శీలాంకుడు అజ్ఞానికుల వైఖరి నీ విధముగ చెప్పినాడు : "చిత్తశుద్ధి, చిత్త భ్రాంతులను దాటి - అనగా విచికిత్సను వీడి యుండక పోవుటచే ఏదైన దృష్టిని ఇది మంచిది అని ప్రతి పాదించినను మేము సత్య మెరుగ మనియు, మా జ్ఞానమున కిది విషయము కాదనియు మాకు తెలియును. అందుచే నానావిధ సిద్ధాంతములను ప్రతి పాదించు దార్శనికులకు పరస్పర ఐకమత్య ముండదు. పరస్పర విరుద్ధము లగు ఈ సిద్ధాంతముల వలన ఎన్నో దోషములు కలుగవచ్చును. కాబట్టి వీటికంటె అజ్ఞానమే ఉత్తమము."

దీనిని బట్టి సంజయుడు 'ఆత్మ యున్నదా? అది ఎట్టిది?' మొదలగు ప్రశ్నలకు ఎట్టి సమాధానము నీయలే దని, తన మనస్సునందు కూడ వీటిని గూర్చి ఎట్టి నిర్ణయమునకు రాలేదని తెలును. 'ఇటువంటి ప్రశ్నల కుత్తరము నిర్దిష్టముగా ఈయలేమని నిశ్చ యించుకొనినందువలన మనస్సమాధానము, శాంతి వచ్చును' అని అతని తాత్పర్యము. పిర్రో మతము కూడ ఇదియే. కొన్ని సమస్యలు అకథ నీయములు, అవ్యాకృతములు అని బుద్ధుడు అనుట కూడ ఇట్టి ప్రభావమునకు లోనగుటచే కావచ్చును. మహావీరుని స్యాద్వాదమునకు, సంజయుని వాదము నకు భేద మేమన - పై ప్రశ్నలకు సంజయుడు 'కాదు' అను సందర్భము లన్నిటిలో మహావీరుడు 'అవును' అనును. 'అన్ని వికల్పములు, అన్ని సిద్ధాంతములు ఏదో ఒక దృక్పథముతో జూచిన సరిగానే కన్పడును. మరొక దృక్పథముతో జూచిన అటుల కన్పడవు. సమ్యగ్జ్ఞానము పూతాత్ములకు కలుగును' అనునది జైనుల అభిప్రాయము. 'మానవులకు యథార్థవస్తు జ్ఞానము కలుగదు' అనునది సంజయుని అభి ప్రాయము.

భౌతికవాది యగు అజితుడు, అకర్మణ్యతావాది యగు గోశాలుడు, అక్రియావాది యగు పూర్ణుడు, శాశ్వతవాది యగు కాత్యాయనుడు, అజ్ఞానికు డగు సంజయుడు - అందరును మానవుడు చేయు కర్మవలన ప్రయోజనము లేదని, పుణ్యాపాపములు లేవని అనిరి. కాని వీరందరును సంయమ జీవితములు గడుపుచు, శ్రమణులై, తాము సత్య మని ఎంచినది ఎల్లరకు బోధించుట పనిగా పెట్టుకొని లోక హితమునకై పాటుపడిరి. "తక్కిన అన్ని వృత్తుల వారికిని ఇహ లోకముననే ఏదో ఒక దృష్టఫలము అబ్బుచున్నది. సన్న్యాస జీవితము గడుపు శ్రమణులకు తత్క్షణము ఇహలోకమున కలుగు దృష్ట ఫల మేమిటి? ఏమి కోరి బ్రహ్మచర్య, తపస్సంయమాదుల ఆచరణము ? పర లోకమో, స్వర్గమో, బ్రహ్మలోకమో, ఈశ్వరా నుగ్రహమో ఉన్న దని, కావలె నని అనుకొనువారు దానికై పాటుపడుచున్నా మన వచ్చును. కాని వారును నిశ్చిత ఐహిక దృష్ట ఫలము తమ కార్య ముల కుండు నని నిరూపించుట కష్టము. ఇక పరలోక

పునర్జన్మ పుణ్య పాపాదులు లేవను వారియొక్కయు, ఆత్మ అకర్త నిర్గుణము అనియో, ఆత్మ లేదు అనియో చెప్పువారి యొక్కయు సంయమ సన్న్యాసాదు లెందుకు?" ఈ ప్రశ్నకు తీర్థంకరు లెవరును సరియైన సమాధాన మీయలేకపోయిరని, తాను వారి నీ ప్రశ్న వేయగా అప్రస్తుత ప్రసంగములు చేసి రని, వారి జవా బులు మామిడిపండు ఏమిటన పనసపండు ఏమిటో వివరించినట్లున్న వని అజాత శత్రు వను రాజు చెప్పి యున్నాడు (సామన్న ఫలసుత్తము, దీఘ నికాయము). విశ్వము వంధ్య, కర్మ నిష్ఫలము, పురుషకారము నిష్ప్రయోజనము అని చెప్పియు వీరేల క్రియాశీలురై శ్రమణులై నిరతము పాటుపడిరి? ఈ ప్రశ్నయే కొందరు వేదాంతుల సిద్ధాంతముల నధ్యయనము చేసినప్పుడును కలుగ వచ్చును.

జైన, బౌద్ధ గ్రంథములు ఒకసారి ఒకని ఉపజ్ఞ మైన వనిన సిద్ధాంతములే మరొకసారి మరొకనిచే సృష్టింపబడినవని అనినందున ఏ సిద్ధాంతములు వ్యక్తి గతముగ ఎవరివో చెప్పుట కష్ట మని, వీరందరును అసలు ఐతిహాసిక వ్యక్తులా యని కొందరు పాశ్చాత్యు లకు సందేహము పొడమినది. వీరందరికిని కొన్ని సామాన్య సిద్ధాంతము లున్నను, ఒకసారి ఒకరి వనినవి మరొక సారి ఇంకొకరికి ఆపాదింపబడినను వాటిని సవిమర్శగా విడదీయుట అసంభవము కాదని ఇతర విద్వాంసులు నిరూపించిరి.

జైన దర్శనము

ఋషభదేవునితో ప్రారంభించి 24 గురు తీర్థంకరు లచే ప్రచారము చేయబడినది జైన దర్శనము. భారత దేశములోని అతిప్రాచీన దర్శనములలో ఇది ఒకటి. ఋషభుడు మను వంశపు నాభి చక్రవర్తి కుమారుని గాను, భరత చక్రవర్తి తండ్రిగాను, విష్ణువు అవతా రముగాను పురాణములందు కీర్తింపబడినాడు. కాశీ రాజగు అశ్వసేనుని కుమారుడగు పార్శ్వనాథుడు (క్రీ. పూ. 817) 23 వ తీర్థంకరుడు. గార్హస్థ్య రాజ వైభవాదులను వదలి, భిక్షువై, జ్ఞానియై ఈయన అహింసా సత్య అస్తేయ అపరిగ్రహముల ననుష్ఠింపు డని బోధించుచు ధర్మవ్యాప్తి గావించెను. క్రీ. పూ. 599 లో లిచ్ఛవీ సంఘమునకు చెందిన 'జ్ఞాతృ' అను పేరు గల క్షత్రియ వంశమున వైశాలి నగరమున జన్మించిన వర్ధమానుడు చివరి (24 వ) తీర్థంకరుడు. ఈయన తండ్రి సిద్ధార్థుడు, గణసంస్థ సదస్యుల(రాజుల) లో నొకడు. ఈయన జ్ఞాతృపుత్రుడు (పాళీలో 'నాత పుత్తుడు') అనియు, భవబంధపు గ్రంథులు (ముడులు) విడగొట్టుకొనుటచే 'నిర్గ్రంథు' డనియు, రాగద్వేషా దులను జయించుటచే 'మహావీరు' డనియు పిలువ బడెను. తల్లిదండ్రుల మరణానంతరము అన్న యను మతితో ఇల్లును, భార్యను 30 ఏండ్ల వయస్సుననే విడచి యతియై, 13 ఏండ్లు కఠోర తపస్సుచేసి, కైవల్య జ్ఞానము (సర్వజ్ఞత్వము)ను పొందెనని ఈయన చరిత్ర చెప్పుచున్నది. అంగ మగధ కౌశాంబీ మొదలగు రాజు లకు ఈయన గురువు. అర్ధమాగధిలో తన ప్రవచనముల నిచ్చి అనేకులను తన యనుయాయులుగా చేసికొని, 72 వ ఏట మృతినొందెను. ఈ 24 గురు తీర్థంకరులును సర్వజ్ఞులు, రాగ ద్వేష రహితులు, పరమార్థవాదులు, పూజితులు, సమర్థులు అనియు, అందుచే వారు 'అర్హత్' శబ్ద వాచ్యులనియు, రాగ ద్వేషములను జయించినవారు కాన వారు 'జిన' అభిధానమునకు యోగ్యులనియు వారి అనుచరులు తలతురు. వీరిచే బోధింపబడినదే ఆర్హత లేదా జైన ధర్మ దర్శనము.

దిగంబరులు - శ్వేతాంబరులు : పార్శ్వనాథుడు 'యతులు కూడ వస్త్రధారణ చేయవచ్చు' నని తలచెను. కాని మహావీరుని వైరాగ్యము తీవ్రతరము గాన 'యతులు వస్త్రములు ధరింపరా' దని ఆయన చెప్పెను మహావీరుని మరణానంతరము చాల ఏండ్లకు మగధ యందలి జైన భిక్షువులు 'యతులు తెల్లని బట్టలు ధరింపవచ్చు' నని ఆమోదించి అట్లాచరింప దొడగిరి. దీని నొప్పుకొననివారు దిగంబరు లని, ఒప్పు కొనినవారు శ్వేతాంబరు లని జైనులందు రెండు

సంప్రదాయము లేర్పడెను. కేవల జ్ఞానము బడసిన వారు ఆహారము తిన రని, స్త్రీలకు (తిరిగి పురుష జన్మ ఎత్తిన తప్ప) మోక్ష ముండ దని దిగంబరుల విశ్వాసము. ఇది వీరికి రెండవ సంప్రదాయము వారితో .గల పెద్ద భేదములలో ఒకటి. నగ్నముగ తిరుగుచు, పాణితల భోజనము చేయుచు, నగ్న విగ్రహముల పూజించుచు, నెమలి పింఛముల ధరించుచు, తమకు నమస్కారము చేయువారికి మోక్ష మార్గము చూపుచు నుండిన మరొక జైన సంప్రదాయము వారు 'గోప్యులు' అను పేర బరగిరట. వీరు కొన్ని శ్వేతాంబర సిద్ధాంతములను, కొన్ని దిగంబర సిద్ధాంతములను అంగీకరించు చుండిరి.

జైన గ్రంథములు : అర్ధమాగధి భాషలో వ్రాయబడిన 11 అంగము లనబడు జైన ఆగమ గ్రంథములు, వాటిపై ఆధారపడిన మరి 34 గ్రంథములు దొరకుచున్నవి. 'ఆచారాంగ సూత్ర', 'సూత్ర కృతాంగ', 'భగవతీ సూత్రా'దులు అంగములలో హెచ్చు ప్రచారము గలవి. అంగములు చంద్రగుప్త మౌర్యుని సమకాలికు డగు స్థూలభద్రుని అధ్యక్షతను పాటలీపుత్రమున కూడిన జైన భిక్షులచే స్థిరీకరింపబడె నని శ్వేతాంబరు లందురు. దిగంబరులు అంగములు, వాటికి మూల-గ్రంథము లగు 'పూర్వము'లు కూడ నశించె నందురు. ఉమాస్వాతి, కుందకుందాచార్యుడు, సమంతభద్రుడు అనువారు విక్రమ ప్రథమ శతాబ్దము చతుర్థ శతాబ్దముల మధ్య జీవించి, 'తత్త్వార్థ సూత్రములు', 'నియమసారా'ది పంచగ్రంథములు, 'ఆప్త మీమాంసా'ది గ్రంథములు వ్రాసి, జైన దర్శనమునకు దృఢాధారము కల్పింపగా, విక్రమ పంచమ శతాబ్ది తరువాత వచ్చిన సిద్ధసేన దివాకర, హేమ చంద్రాదులు దానిని విస్తరించిరి.

మహావీరుడు సంయమము ('సంవరము') నకు, అహింసకు, మనో వాక్కాయ దండముల (కర్మల)కు ప్రాముఖ్యము నిచ్చెను. తపస్సు (అనశనము, నగ్నత ఇత్యాదుల అభ్యాసము) ద్వారా పూర్వము చేసిన పాపము నాశనము కాగా, సంయమముచే భవిష్యత్తులో పాప కర్మ ఫల వారణము కాగా మనుష్యుడు మల (ఆస్రవ) రహితుడై, కర్మ క్షయముచే దుఃఖ ముక్తు డగును. శారీరక కర్మ (తపస్సు) చే పాప నిర్మూలనము చేసి, కైవల్యము పొందవచ్చు ననుట, జడ, అజడ తత్త్వము లన్నియు సజీవములు గాన అన్ని విధములగు హింసను పరిత్యజింప వలె ననుట మహావీరుని బోధలుగా కనపడును. అనేకాంతవాదమును తరువాతి జైనులు సంజయ వేలట్ఠిపుత్రుని దర్శనమునుండి గ్రహించినట్లు తోచును.

జైన సిద్ధాంతములు : అన్నిటియందును అన్నియు ఉండవచ్చును - అని జైనుల ఊహ. ప్రతి వస్తువును అనంత ధర్మములు కలది. ఇందు కొన్ని వస్తువునకు గల సత్తాత్మక ధర్మములు; ఇవి స్వపర్యాయములనబడును. మరికొన్ని వస్తువునకు లేని నిషేధాత్మక ధర్మములు; ఇవి పరపర్యాయములు. వీటిని బట్టియే ఒక వస్తువు ఇతరముల నుండి వేరగుచున్నది. ఇవి అనంతములు. వీటన్నిటి కలయికయే వస్తువు; సత్తు నిత్యమును కాదు, అనిత్యమును కాదు. ఉత్పాద వ్యయ ధ్రౌవ్య యుక్త మగునది సత్తు. ఇది ఒప్పుకొనక పోవుట ఏకపక్షీయ దృష్టి. ఉత్పత్తి యగుచు, నాశమొందుచు, తోడ్తోడ ధ్రువముగ నుండునదే సత్తు. ఉదాహరణమునకు - మట్టిముద్ద నశించి, కుండ ఏర్పడును. అదియు నశించును. కాని ఈ మూడు అవస్థలలోను మట్టి యను ద్రవ్య ముండును. ద్రవ్యము ఒకేపరి పరివర్తన శీలము, అపరివర్తన శీలము కూడ. ఒక దృష్టిలో ఉన్నది; మరొక దృష్టిలో లేదు. స్వజాతిని వీడకుండుటయే నిత్యత్వమని జైను లందురు. అనగా కుండగ నున్నను, మూకుడుగ నున్నను, మట్టిగా నున్నను మట్టి మట్టితనమును వీడదు. అదే దాని నిత్యత్వము. ఆకారాదులయందు మార్పులచే అది అనిత్యమే! 'వస్తువుల ఉనికికి ఆవశ్యకములై ఎప్పుడును ఉండు ధర్మములు 'గుణములు'; అట్లు కాని పరిణామశీలము లగు ధర్మములు 'పర్యాయములు', గుణములు, పర్యాయములు కలది ద్రవ్యము- అని జైనుల నిర్వచనము.

ద్రవ్యము లన్నిటిని జీవములుగా, అజీవములుగా వర్గీకరింపవచ్చును. ఆకాశ, ధర్మ, అధర్మ, పుద్గలము

లను నాలుగు అజీవ తత్త్వములును, జీవ తత్త్వమును కలిపి పంచాస్తికాయము అందురు. ఉన్నట్టివి, కాయము వలెనే వ్యాప్తి కలవి, బహు దేశములందు ఉండునవి అగుటచే ఇవి 'అస్తులు', 'కాయములు' ను. ఇట్లు కానిది అనస్తికాయము. కాలము అట్టిది.

జీవము అనగా ఆత్మ. ఇది జ్ఞానమునుండి భిన్నమును కాదు, అభిన్నమును కాదు. భిన్నాభిన్నమును కాదు. జ్ఞానము పూర్వాపరముగా కలది. జీవము భూతముల పరిణామము కాదు. శరీరము దాని అధికరణము. జీవము లనేకములు. జీవము సర్వవ్యాప్తియు కాదు, అణువును కాదు. అది మధ్యమ పరిమాణము కలది. అనగా, శరీర మెంత యుండిన జీవము (ఆత్మ) అంత ఉండును. చీమలోని ఆత్మ చీమ శరీరమంత ఉండును. ఏనుగులోని ఆత్మ ఏనుగు శరీమంత ఉండును. దీపపు వెలుగు ఎంత గదిలో ఉండిన అంతగా విస్తరించును; లేదా సంకోచించును. అట్లే అత్మయు తానాశ్రయించు శరీరమునుబట్టి పెరుగును, తరుగును. ఆత్మ నిత్యము. వేర్వేరు జీవులలో ఇంద్రియముల సంఖ్య వేరువేరుగ నుండును. ఉదాహరణమునకు, వృక్షజీవమున ఒక్క స్పర్శేంద్రియమే కలదు. చీమలో స్పర్శ, రస, గంధములు మూడు కలవు. మనుష్యునిలో స్పర్శ, రస, గంధ, దృష్టి, శబ్ద, మనస్సు లను ఆరు ఇంద్రియములు కలవు.

చచ్చుచు, తిరిగి పుట్టుచు సంసరించు చున్నవి సంసారులగు జీవులు. ఇవి కర్మ యను ఆవరణచే కప్పబడియున్నవి. తపస్సంయమాదులచే కర్మావరణమును ఛేదించుకొనిన జీవులు ముక్తులు. కొన్ని సంసార జీవులలో సంజ్ఞ (చైతన్యము), మనస్సు ఉండవు. కొన్నిటిలో ఉండును. కొన్ని కదలలేవు. అవి స్థావరములు. ఉదా: వృక్షాదులును, పృథివ్యాధులును. కొన్ని ఉద్దేశ్యపూర్వకముగ కదలగలవి, త్రసములు. ప్రపంచము నిగోదముల (జీవుల గుంపుల) తో నిండి యున్నది. అనాదినుండి ఇంతవరకు ఒకటి రెండు నిగోదములలోని జీవములే ముక్తులైనవి. ఇంక లెక్కలేనన్ని నిగోదములు కలవు. కాబట్టి లోకములోని జీవులన్నియు ముక్తులై సంసారముచ్ఛిన్న మెన్నటికిని కాదు.

ప్రతి జీవము స్వభావతః అనంత జ్ఞాన సామర్థ్యాది గుణములచే సంపన్నమయ్యు కర్మచే వీటి ఉదయము కాదు; అవి ఆవరింపబడును. ఆవరణము తొలగగానే ఈ గుణములు జీవమున ఉదయించును. జ్ఞాన సామర్థ్యాదులను బట్టి జీవులందు తారతమ్యములు కలవు. కర్మల కర్త, కర్మఫలముల భోక్త జీవమే. వస్తువుల జ్ఞాతయు అదియే. చైతన్యోపలబ్ధిచే జీవుల ఉనికి సిద్ధ మగుచున్నది. స్వ సంవేదనము వలన కూడ దాని జ్ఞానము సాధ్యము. జీవమునకు రూపములేదు. కాని శరీరానుకూల రూపమును, పరిమాణమును అది పొందు చుండును.

వ్యాపించు స్వభావము కల జీవాది ద్రవ్యములకు అవకాశ మిచ్చునది ఆకాశము. అనుమానము వలన ఇది ఉన్న దని తెలియును. సంసారు లుండు లోకమునకు పైన ముక్త జీవు లుండువరకు కూడ ఆకాశము వ్యాపించి యున్నది.

జైన దర్శనమున ధర్మ మనగా విశ్వవ్యాప్త మగు నొక చాలక తత్త్వము; గతి (motion) వలన దీనిని అనుమానింప నగును. జీవాది ద్రవ్యముల కదలికకు ధర్మము సహకారి కారణము; చేప కదలికకు నీరు వలె. ధర్మము జీవుల కదలికకు సహాయపడును. దానిని ప్రేరేపించదు. దీనికి విరుద్ధ మగు విశ్వవ్యాప్త మగు నొక రోధక తత్త్వము అధర్మము. కదలిక లేని అవస్థ (స్థితి) వలన దీనిని అనుమానింప వచ్చును. అలసిన బాటసారి ఆగుటకు చెట్లనీడ సహకరించునట్లు, జీవుల స్థితికి అధర్మము సహాయపడును. విశ్వ సంచలనము - సృష్టి స్థితి ప్రలయములు - ధర్మాధర్మముల వలన జరుగును.

స్పర్శ రస గంధ వర్ణములు[1] కలది పుద్గలము; అనగా భౌతిక పదార్థము. ఏ పదార్థములు వృద్ధి నొందునో (నిండుకొనునో, విస్తరించునో), సడలు చుండునో (వదులై పట్టుచిక్కి విచ్ఛిన్నములై నశిం

1. జైన దర్శనమున శబ్దము మూలగుణము కాదు; సూక్ష్మత్వ స్థూలత్వాదుల వలె తరువాత ఏర్పడు మార్పు.

చునో) అవి పుద్గలములు (పూరయంతి గలన్తిచ అని నిరుక్తి). అత్యంత సూక్ష్మములై నిరవయవము లుగ, అవిభాజ్యములుగ నుండునవి 'అణు' పుద్గల ములు. వీటి సంయోగముచే ఏర్పడునవి 'సంఘాత' పుద్గలములు. శరీరాదు లన్నియు సంఘాతములే. కర్మ కూడ పుద్గలమే. అనగా భౌతిక పదార్థము. ఇదియే జీవుల నావరించి దుఃఖమయ ప్రపంచమందు వారి నుంచునది. జ్ఞానాదులు దీనిచేతనే మూసికొని పోయి మోహాదులు ఉత్పన్న మగును. జీవుల దేహ సంబంధము - సంసార బంధము - కర్మ వలననే.

పరిణామమునకు సాధారణ కారణము కాలము. పదార్థములు అనేక క్షణముల వరకు ఉండుట (స్థితి) కాలము లేనిదే జరుగదు. పూర్వాపరములు గల క్రియలు, జ్యేష్ఠ కనిష్ఠ కల్పనలు, కాలము లేనిదే సిద్ధము కావు. వర్తన పరిణామము, క్రియ, పరత్వా పరత్వములు - ఇవి కాలముయొక్క 'ఉపకారములు'.

జీవులలోనికి కర్మ ప్రవహించుట 'ఆస్రవము' అనబడును. కాలువ లోనికి నీరు వచ్చినట్లు మనో వాక్కాయముల క్రియలచే రాగాదులును, వాటి కార్యము లగు 'కర్మ' పుద్గలమును జీవులలోనికి ప్రవేశించుట ఆస్రవము.

క్రోధ మోహాది కషాయములచే జీవులు లిప్తులై, విషయాసక్తులై, కర్మచే ఆవరింపబడి, సంసరించుచు, దుఃఖము చెందుట 'బంధము'. జీవుల కర్మల అన్యో న్యానుగమము బంధము. మిథ్యాత్వము (నిజము కాని దానిని నిజము అనుకొనుట), అవిరతి (త్యాజ్య ముల వదలకుండుట), ప్రమాదము (కర్తవ్యమును జాగరూకతతో పాటింపక పోవుట), కషాయము (సమభావము లేక క్రోధ రాగాదులకు వశ మగుట), 'యోగము' (మనోవాక్కాయ క్రియలు) - ఈ అయిదును బంధ కారణములు.

ఆస్రవ మార్గమును అరికట్టి, కర్మల నిక రాకుండ చేయుట సంవరము (సంయమము). మనోవాక్కా యముల రక్షించుకొనుట (దీనిని 'గుప్తి' అందురు), ప్రాణుల రక్ష, హిత ప్రియభాషణము, శుద్ధ భిక్షపై బ్రతుకుట, అన్ని వేళలను వస్తువుల నుపయోగించు నపుడు ప్రాణిహింస చేయకుండుట, ప్రపంచమును వదలుట (త్యాగము) - ఈ అయిదింటిని 'సమితి' అందురు. వీటి అభ్యాసము సంవరము. ఇది మానసి కము, కాయికము, వాచికము కూడ.

'ఆస్రవము భవ హేతువు. సంవరము మోక్ష కారణము'. అనునదియే జైన ధర్మ సారాంశము.

జన్మాంతరమునుండి సంచితము లగు కర్మలను నిర్జరణము (నాశనము) చేయుట 'నిర్జరము'. వెంట్రుకలు పీకుకొనుట, నగ్నముగ శీతాతపములకు తాళుట మొదలగు తపస్సులచే నిర్జరము సిద్ధించును. దీనివలన సంచిత కర్మలు నిష్ఫలములై ఇంకిపోవును. బంధహేతువు నశించును.

జైనుల మోక్షము: సమస్త కర్మల క్షయమే 'మోక్షము'. మోక్షమందు జీవులు అనంత జ్ఞాన అనంత సుఖములచే దేదీప్యమాను లగుదురు. ముక్తులు అనంత జ్ఞానము, అనంత వీర్యము, అనంత శ్రద్ధ, అనంత శాంతి యను 'అనంత చతుష్టయ' మనుభ వింతురు. ఇది జీవుల నిజ స్వరూపము. దీనిని కేవలా వస్థ, లేదా కైవల్య మనికూడ అనెదరు. బద్ధావస్థ యందు ఇది ఆవరింపబడి శుద్ధ స్వరూపము మల లిప్త మగును. ముక్తులు ఇతర జీవుల మంగళము కొరకు పాటుపడెదరు. చివరకు లోకాకాశమును దాటి సిద్ధుల నివాస స్థానమును చేరి 'అనంత చతుష్ట యానుభూతి' లో అచలముగ నుందురు. దుఃఖ అభా వము, అనంత అమిశ్రిత సుఖము-ఇదే మోక్షము.

జీవాజీవ, ఆస్రవ, బంధ, సంవర, నిర్జర, మోక్షము లనెడు ఏడును సప్త పదార్థములు. వీటికి పుణ్యాపాప ములు కలిపిన తొమ్మిది పదార్థము లగును. జీవులపై పడు సుఖసాధన మగు నొక సంస్కార విశేషము పుణ్యము. ఇది పరమాణువులచే ఏర్పడును. జీవులను అంటుకొని యుండును. సత్కర్మ పుద్గలములు పుణ్యము. పుణ్యమునుండి కూడ విడుదల కానిదే ముక్తి ఉండదు. పై ధర్మములు కలిగి దుఃఖసాధన మగునది పాపము.

సమ్యక్ దర్శనము, సమ్యక్ జ్ఞానము, సమ్యక్ చారిత్రము - ఈ మూడును మోక్ష మార్గములు. జైన

తీర్థంకరులు చెప్పిన తత్త్వార్థములందు శ్రద్ధ సమ్యగ్దర్శనము. జైన శాస్త్రములచే ప్రతిపాదితము లగు తత్త్వముల సత్యత్వమును నిశ్చయముగ నెరుగుట సమ్యక్ జ్ఞానము. సదాచారము లేదా శీలము సమ్యక్ చారిత్రము. అహింస, సత్యము, అస్తేయము, బ్రహ్మచర్యము, అపరిగ్రహము - అను పంచ మహా వ్రతముల అనుష్ఠానమే చారిత్రము. యతులు వీటిని చాల కట్టుదిట్టముగా పాలింపవలెను. గృహస్థుల విషయమున హింసాయుక్తముగాని సరియైన మార్గమున ధనార్జనచేయుటసంతోషము - అపరిగ్రహము. కులీన సతిని వివాహమాడి దాంపత్య జీవితము గడపుట బ్రహ్మచర్యము. భోగముల అనిత్యత, శరీరపు అశుచిత్వము గుర్తించి, దుఃఖ మృత్యువులనుండి రక్షించుటకు లోకమున ఎవరిని శరణు జొచ్చినను లాభములేదని తరచు భావించుచు, మానసిక ఏకాగ్రతను వృద్ధిచేసికొని సంయమము అభ్యసించుచు, కరుణా సంతోషాది భావనలు కలిగియుండుట కూడ మోక్ష సాధనమే !

స్యాద్ వాదము : ప్రతి వస్తువునకు అనంత ధర్మము లుండును కాబట్టి, అవి యన్నియు కేవల జ్ఞానము లభించిన అర్హతులకే తెలియును. సాధారణులు ఏవో కొన్ని ధర్మములే ఎరుగగలరు. ఇట్లు పాక్షికముగ, ఏకదేశ విశిష్టముగ వస్తు ధర్మముల నెరుగుట 'నయ' మనబడును. ఉన్నదానిని దేన్నైనను అది ఉన్నది అని గ్రహించుట నయము. కాని వేరు విధములుగా వేరు దృష్టులతో చూచిన అది నిషేధింపబడును. అప్పుడు దానిని లేదు అనవచ్చును. దేన్నైనను ఇది ఉన్నది కావచ్చును (సత్ స్యాత్) అని ఎరుగుటయే సరియైన జ్ఞానము. ప్రతి వస్తువును గురించిన అంశమాత్ర జ్ఞానము, అనగా ఆ వస్తువు యొక్క ఏదో ఒక విశేషమును నిరూపించు జ్ఞానము నయము. మానవ జ్ఞాన మంతయు నయమే. తీర్థంకరుల జ్ఞానము పూర్ణము-వారు సర్వజ్ఞులు కాన.

ఉన్నట్టి ఒక వస్తువును గూర్చి మనము 'ఉన్నది' అని చెప్పరాదు. ఏలన, వర్తమాన దేశ కాలములందే, ప్రస్తుత పరిస్థితులలో ఆ వస్తువు ఉన్నది. అన్ని దేశ కాలములందు అన్ని అవస్థలలో అది ఉండదు కదా ! కాబట్టి దానిని గూర్చి 'ఉన్నది కావచ్చును' (స్యాత్ అస్తి) అని మాత్రమే చెప్పుట సమంజసము. కాక, సత్త అనేకాంత మని అంగీకరింపగనే ఉన్నదానిని గూర్చి పలు విధములుగ చెప్పుట సమంజస మగును.

ఉదాహరణమునకు ప్రస్తుతము ఉన్నట్టి ఒకకుండను గూర్చి 'ఉన్నది కావచ్చును', అనగా 'ఈవేళ ఒక విశేష స్థానమున, ఒక విశేషరూపమున కుండ ఉన్నది' యనియు, 'లేనిది కావచ్చును' (స్యాత్ నాస్తి) అనగా 'వేరొక చోట వేరొక రూపమున అది లేదు' అనియు అర్థము. ఈ సత్తాత్మక, నిషేధాత్మక, జ్ఞానములను కలిపినచో 'ఉన్నది, లేనిది కూడ కావచ్చును' (స్యాత్ అస్తి చ, నాస్తి చ) అను నిర్ణయము అగును. అనగా 'ఈ కుండ ఫలాని చోట ఉన్నదియు, ఫలాని చోట లేనిదియు కావచ్చును' అని అర్థము. కుండ పచ్చిమట్టితో మొదట చేయబడినప్పుడు ఒక రంగు కలిగియుండెను. కాల్చబడిన పిమ్మట దానికి మరొక రంగు వచ్చెను. కుండ యథార్థ స్వరూప మేది ? ఇది అవక్తవ్యము (చెప్పుటకు వీలులేనిది) కావచ్చును (స్యాత్ అవక్తవ్యం). అనేక పరిస్థితులు కలవు. విరోధించు నానా ధర్మములు ఒక చోట ఉండగలవు. వీటిని బట్టి కుండ స్వరూపము మారుచుండును. ఏది దాని అసలు స్వరూపమో అవక్తవ్యము. ఈ నాలుగు విధము లగు నయములను కలుపుట వలన మరి మూడు నయములు ఇటుల వచ్చును. ఉన్నదియు అవక్తవ్యమును కావచ్చును; లేనిదియు అవక్తవ్యమును కావచ్చును ; ఉన్నది లేనిది కూడ కావచ్చును, అవక్తవ్యమును కావచ్చును. ఇట్లు ఏ పదార్థమును గూర్చి యైన ఏడు విధములగు పాక్షిక వైకల్పిక జ్ఞానములు (నయములు) ఉండును. ఇవి 'సప్తభంగీ నయ' మనబడును. దేనిని గూర్చియైన ఇద మిత్థ మని ప్రతిపాదింప వీలులేదు. 'కావచ్చును' (స్యాత్) అని మాత్రమే చెప్పగలము. ఈ వాదము 'స్యాద్వాదము'.

మొదట సంజయుడు పరలోకము, దేవతలు, కర్మఫలాదుల విషయమున 'ఉన్నది' అని కాని, 'లేదు' అని కాని, 'ఉన్నది లేదు కూడ' అని కాని,

'లేదు ఉన్నది కూడ' అని కాని - ఈ నాలుగు విధములలో ఏ విధముగాను చెప్పలే మని అనేకాంత వాదము నొకదానిని లేవదీసెను. దేనిని గూర్చియు ఒక విధముగ (ఏకాంతముగ) చెప్పలే మని దీని తాత్పర్యము. తరువాత మహావీరుడు 'ఆత్మ ఉన్నది', 'ఆత్మలేనిది', 'ఆత్మ అవక్తవ్యము కావచ్చును' అని మూడు విధముల చెప్పుటకు వీలున్న దని సూచించి, త్రిభంగీ నయమునకు చోటిచ్చెను. తరువాత ఇది సప్త భంగి యాయెను. అన్ని నయములను అంగీకరించుట చేతనే వస్తువుల సమగ్ర జ్ఞానము వచ్చును. పక్షపాత బుద్ధి పోవును. ఇక పరిపూర్ణ జ్ఞానము ముక్తులకు మాత్రమే లభ్యము.

బౌద్ధ దర్శనము

క్రీ. పూ. 6 వ శతాబ్దములో భారతదేశమున ఎన్నో వాదములు ప్రచారమం దున్నట్లు క్రిందటి పుటల వలన తెలియును. 'పరలోక మున్నదా? లేదా?' 'మరణానంతరము జీవుని అస్తిత్వ మున్నదా? లేదా?' 'కర్మ, దాని ఫలము ఉన్నవా? లేవా?' - ఇట్లెన్నో ప్రశ్నలు, వాటికి విభిన్న ములగు సమాధానములు నాడు ప్రచారమం దుండెను. వేద ప్రామాణ్యము నంగీకరింపక, యజ్ఞయాగాది క్రియా కలాపములు వ్యర్థము లని ఎంచుచు, ఏ కర్మవలనను ప్రయోజనము లేదని, మృత్యువు పిమ్మట జీవాస్తిత్వము లేదని నమ్ముచు, సంసారమును వదలి ముండితులై, బ్రహ్మచారులై తిరుగుచుండెడి పరివ్రాజకులు 'శ్రమణు' లనబడుచుండిరి. కష్టము (శ్రమ) ల పాలై వ్రతోపవాస బ్రహ్మచర్యాదుల నాచరించుటచే వీరి కా పేరు వచ్చెను. వీరు ఎవరో ఒక 'శాస్త' (ఉపదేశించి నియమించు తీర్థంకరుడు) కు అధీనులై ఆతనిచే స్థాపింపబడిన సంఘమందు చేరుచుండిరి. అయితే శ్రమణులలో కొందరు జీవాస్తిత్వమును, కర్మసిద్ధాంతమును అంగీకరించుచుండిరి. ఇట్టివారు కొద్దిమందే! ఏ శ్రమణుడును సృష్టికర్త గాని, కర్మఫలప్రదాత గాని ఉన్నా డని తలచలేదు. ముండితుల దర్శనమును అశుభ మని ఎంచుచు, వైదిక ధర్మ మనుష్ఠించుచు, కర్మ నిరతులై సంసార జీవితము గడుపువారుగ బ్రాహ్మణు లుండిరి. క్రమముగ శ్రమణులలోను వీరివలన వర్ణాశ్రమ ధర్మము స్థాపింపబడెను. వారిలోను కర్మకాండకు, యజ్ఞకలాపములకు విరుద్ధముగ సత్యాహింసాస్తేయాదులచేత నుపబృంహితమై, జ్ఞాన ప్రాధాన్యము నామోదించిన బ్రహ్మదర్శనము కాలక్రమమున బయల్వెడలెను. అదే ఉపనిషత్తులలో హెచ్చుగా కానవచ్చును. అప్పటికి బ్రాహ్మణులలోను పరివ్రాజకులు (సంసారమును వదలి వెళ్లువారు), సన్న్యాసులు, వైఖానసులు సిద్ధమైరి. అరణ్యమున వృక్షమూల నివాసము, ముండన సంయమములు, పాంసు శూలధారణాదులు చేయుట వీరి నియమములు. దార్శనిక ప్రశ్నలపై విచారము హెచ్చుగా నున్న గృహస్థులు కూడ సత్యాన్వేషణ కొరకై భిక్షువులై, వనముల కేగుచున్నట్టి కాలమున శాక్య వంశమున సిద్ధార్థ గౌతముడు జన్మించెను.

సిద్ధార్థుడు క్రీ. పూ. 563 ప్రాంతమున జన్మించెను. శాక్యులది గణ సంస్థ. పాలకవర్గ సదస్యు లందరును రాజు లనబడుచుండిరి. అట్టి రాజులలో నొకడగు శుద్ధోదనుని కుమారు డీయన. తరుణావస్థ నుండియు సిద్ధార్థుడు విచారశీలుడు, సంసార సుఖము లన్న కొంచెము విరక్తుడు. ఈ వైఖరి మారునేమో అని తండ్రి వివాహము చేసెను. కాలక్రమమున పుత్రోత్పత్తి జరిగెను. కాని వార్ధక్యము, రోగము, మరణము, ప్రవ్రజనము (సన్న్యాసము) - వీటిని చూచుచు మననము చేయుచుండిన సిద్ధార్థుని విరక్తి పక్వము కాగా, ఆయన కాషాయధారణము చేసి, ఇంటినుండి సమస్తము త్యజించి అభినిష్క్రమించెను. అప్పు డాయనకు 29 వ ఏడు. ఆలారకాలాముడు, ఉద్రక రామపుత్రుడు అను తాపసుల వద్ద కేగి జరా మరణ రోగముల నుండి జీవు డెట్లు విముక్తు డగు నని అడిగి వారి బోధలను వినెను. కాని అవి ఆయనకు

తృప్తి నీయలేదు. 'శ్రద్ధా వీర్య స్మృతి సమాధి ప్రజ్ఞలు నా యందును కలవుకదా! నేనేల స్వయముగ ధర్మ సాక్షాత్కారము చేయలేను?' అని తలచి, ఆయన బోధిగయవద్ద ఇంచుమించు ఆరేండ్లు భీషణ అనశన తపస్సు గావించెను. దీని వలన ఆయన త్వగస్థి శేషముగ అగుట, ఎంతో దుర్బలత్వము నొందుట మాత్రమే జరిగెను గాని బోధి (జ్ఞానము) లభింపలే దని గ్రహించి, ఆయన తిరిగి భోజనాదులు చేయుచు క్రమముగా శరీర మనస్సులను స్వస్థముచేసికొనెను. రమణీయ ప్రదేశమున స్థితుడై ఆయన జన్మాదులను గురించి తీవ్రముగ ధ్యానము చేయగా ఆయనకు చివరకు దర్శనము (సాక్షాత్కారము) కలిగెను. 'దుఃఖము ఉన్నది. దానికి సముదయము (హేతువు) ఉన్నది.. దానికి నిరోధము (వినాశము) ఉన్నది. ఈ నిరోధమునకు మార్గ మున్నది' అని ఆయనకు సాక్షాత్కార మాయెను. వస్తువులు, సంఘటనలు (వీటిని 'ధర్మము' లందురు) అన్నియు హేతు ప్రభవములు. ఆ హేతువు లేమిటో, వాటి నిరోధ మెట్లో ఆయనకు గోచరించెను ('యే ధర్మా హేతు ప్రభవా హేతుం తేషాం తథాగతో హ్యవదత్; తేషాంచ యో నిరోధః' - శారిపుత్ర మౌద్గల్యాయనులను ప్రసిద్ధ బుద్ధశిష్యులు ఇది ఆయన శిక్షాసార మనిరి). బోధి లభించుటచే నాటినుండి సిద్ధార్థుడు బుద్ధుడాయెను. అప్పు డాయనకు 36 వ ఏడు. ఏడు వారములు ఆయన తన విముక్తి సుఖ మనుభవించి, కాశీ దగ్గర 'ఋషిపత్తన మృగదావము' నకు వెళ్ళి పూర్వము తనతో కొంత కాలము తపస్సు చేసిన అయిదుగురు భిక్షువులకు మొదటగా ధర్మము నుపదేశించెను. ధర్మ చక్ర మిట్లు మొదటగా ప్రవర్తితమైన ఈ ప్రదేశము (సారనాథ్ అనబడునది) నేడు బౌద్ధులకు పుణ్యక్షేత్ర మయినది.

కామ సుఖమందు మగ్నమగుట, అనశనాదుల జేసి శరీరమును పీడించుకొనుట అను రెండు అతిమార్గములను వదలి, జ్ఞానమును, శాంతిని ఇచ్చు మధ్యమ మార్గము ననుసరింపవలెను. 1. అసత్య కటు భాషణాదులను వదలి ప్రియ సత్య వచనములను భాషింపవలెను. 2. హింస, స్తైన, వ్యభిచారాదులు కాని కర్మనే చేయవలెను. 3. ప్రాణిహింస లేని, మద్య విషాది వ్యాపారములు కాని సరియైన జీవితమార్గము ననుసరింపవలెను. ఈ మూడు (వీటిని శీల మందురు) అలవడవలె నని సరియగు దృష్టి, సరియగు సంకల్పము ఉండవలెను. మంచి చెడు కర్మ లేవో సరిగా తెలిసికొనుట సరియగు దృష్టి. రాగ హింస ప్రతిహింసలు లేని సంకల్పము సరియగు సంకల్పము. ఈ రెంటిని జ్ఞాన మందురు. జ్ఞానముచే శీలము సాధ్యమగును. అప్పుడు ఇంద్రియ సంయమమునకు, చెడు భావనల నరికట్టుటకు, మంచి భావనలు ఏర్పడుటకు, ఏర్పడిన వాటిని స్థిరముగ నుండునట్లు చేసికొనుటకు సరియైన ప్రయత్నము చేయవలెను. శరీరము, మనస్సు మొదలైనవన్నియు తరచు మలిన మగు నని, క్షణ క్షణము విధ్వంస మగు నని తరచు జ్ఞాపకము చేసికొనుచు సరియైన స్మృతి కలిగియుండవలెను. అప్పుడు చిత్తమునకు ఏకాగ్రత కలుగును. మనో విక్షేపములు తొలగును. ఇదే సరియైన సమాధి. సమాధివలన బోధి, చిత్తవిముక్తి వచ్చును; దుఃఖము నశించును. జ్ఞాన శీలములలోని అయిదు అంగములు, సమ్యక్ప్రయత్న స్మృతి సమాధులు (ఈ మూడును కలసి యోగ మగును) కలసిన ఆర్య అష్టాంగిక మార్గము దుఃఖ నిరోధమార్గ మని బుద్ధుడు ఉపదేశించెను. పాపముల అకరణము, కుశలముల (పుణ్యముల) ఉపసంపద (సంచయము), చిత్త పరిశుద్ధి - ఇది బుద్ధానుశాసన మని ధమ్మపదము సంగ్రహించినది.

సమస్తమును (భౌతిక పదార్థములు, మానసిక స్థితులు) దుఃఖమే! జన్మ మృత్యు వార్ధక్యములు, మనః ఖిన్నత, అప్రియసంయోగ ప్రియవియోగములు, ఇష్ట అప్రాప్తి-ఇదంతయు దుఃఖము. కామ (ప్రియభోగ) తృష్ణ (దప్పిక, తీవ్రమగు ఇచ్ఛ), భవ తృష్ణ, విభవ తృష్ణ అని తృష్ణ మూడు విధములు. తృష్ణ దుఃఖమునకు హేతువు. ఇంద్రియములకు ప్రియములగు విషయముల (ఇవే కామములు)తో సంపర్కము, వాటి స్మృతి తృష్ణను పుట్టించును. తృష్ణను పూర్తిగ వదలుట దాని వినాశమును, దుఃఖ నిరోధమును

చేయును. ప్రియ విషయముల పట్ల, వాటి సంబంధములగు విచార వికల్పముల పట్ల తృష్ణ పోగానే దుఃఖనిరోధ మగును. ఎందుచేతనన-తృష్ణ లేనిదే విషయములను సంగ్రహించుట (దీనిని ఉపాదాన మందురు) ఉండదు. అది లేనిదే భవము (పుట్టుట), భవము లేనిదే పునర్భవము (పునర్జన్మ) ఉండవు. భవ నిరోధము వలన జరా వ్యాధి మృత్యువులు మనః ఖిన్నత్వాదులు వినష్ట మగును. ఇట్లు దుఃఖాంత మగును. అదియే నిర్వాణము*. దుఃఖ, దుఃఖ సముదయ, దుఃఖ నిరోధ, నిరోధమార్గము లున్న వను ఈ నాల్గును ఆర్యసత్యము లనబడును. అనగా గొప్ప సత్యములు, లేదా ఆర్యులచే (విద్వాంసులచే) గ్రహణ యోగ్యములగు సత్యములు.

ఇది బుద్ధుని ధర్మచక్ర ప్రవర్తన సూత్ర సారాంశము. అంతయు అనిత్యము, దుఃఖము, అనాత్మము అనునది బుద్ధదర్శన సారాంశము. తరువాత 44 ఏండ్లు అనేక చోట్ల ధర్మబోధ చేయుచు గడిపి క్రీ. పూ. 493 లో ఆయన సిద్ధిపొందెను.

తత్త్వములను మూడు విధములుగా వర్గీకరింపవచ్చును: 1. ఆరు ఇంద్రియములు (మనస్సుతో కలిసి), వాటి విషయములు (మనో విషయము, ధర్మము) కలిసి పన్నెండు ఆయతనము లగును. 2. ఈ పన్నెండును, విషయేంద్రియ సంపర్కమున కలుగు ఆరు విజ్ఞానములును (ఎరుకలు) (చక్షుర్విజ్ఞాన, శ్రోత్ర విజ్ఞానాదులు) కలసిన 18 ధాతువు లగును. 3. రూపము (పృథివ్యాది భూతములు), వేదన (సుఖదుఃఖానుభవము), సంజ్ఞ (గురుతించుట, అభిజ్ఞానము), సంస్కారము (మనస్సుపై పడు అంకనము, వాసన) విజ్ఞానము (చైతన్యము, మనస్సు) - అను అయిదును స్కంధములు. ఇట్లు లోకమునందలి వస్తువులన్నిటిని ఈ మూడింటిలో ఏదో ఒక రకముగ విభజింపవచ్చును. లేదా భౌతికము లగు నవి (రూపము), అభౌతిక మనఃస్థితులు (విజ్ఞానము) (నామము) అని రెండే విధములుగ అన్ని పదార్థములను విభజింపవచ్చును. ఇవి అన్నియు సవికారములు, అధ్రువములు, అనిత్యములు. చిత్తము లేదా విజ్ఞానము అనబడునది మాటిమాటికి క్రొత్తది ఏర్పడుట, ప్రాతది నష్టమగుట కనపడుచున్నది. అంతకంటె కొంచెము స్థిరమయ్యె చతుర్భూతములచే ఏర్పడిన పదార్థములు కూడ నశ్వరములే. ఉత్పన్న' వస్తువు ప్రతిదియు పూర్తిగ నాశమొందుచున్నది. క్రొత్త వస్తువులు ఎప్పుడును పుట్టుచునే ఉన్నవి. అవియు పోవును. అన్నియు అనిత్యములే!

తరువాత వచ్చిన బౌద్ధులు అనిత్యత్వవాదము నుండి క్షణభంగవాదమును నిగమనము చేసిరి. 'అర్థక్రియాకారిత వలన వస్తు సత్త నిశ్చయమగును' అని ఒప్పుకొనినచో, ఒక క్షణమందలి అర్థక్రియనే ఏ ఇతర క్షణములందు కూడ వస్తువు చేయలేదు. అందుచేత ఒక క్షణమందు అర్థక్రియాకారి యగు వస్తువు అన్య క్షణములందు కాదు. అన్య క్షణములందు అన్య వస్తువులే అర్థక్రియాకారులు. ఒక్కొక్క క్షణమందు ఒక్కొక్క వస్తువు అర్థక్రియాకారియై తత్ క్షణమే భగ్న (నాశ) మగును. ప్రతి వస్తువు క్షణభంగి. ప్రతి వస్తువు ప్రతి క్షణము తన కార్యము పట్ల జనన వ్యవహార క్షమమే. క్షణానంతరము అది ఉండదు. వేరొకటి ఉత్పత్తియై, క్షణ ముండి, భంగ మొందును. ఉదాహరణమునకు ఒక కుండ ప్రతి క్షణము అపూర్వమే. ప్రతి క్షణము జనన వ్యవహారము జరుగును. అనగా అనుక్షణము క్రొత్త క్రొత్త అర్థక్రియలు జరుగును. ఇదే క్షణిక వాదము.

"వస్తువులలో ఒకటి నశించిన పిమ్మట మరొకటి పుట్టుచుండును. ఇది యుండగా (జరుగగా) ఇది వచ్చును (జరుగును) (అస్మిన్ సతి ఇదం భవతి) అను

---

* నిర్వాణ మనగా 'ఆరిపోవుట' అని శబ్దార్థము. నిర్వాణమునకు దుఃఖనాశము, విరాగము, రాగక్షయము లక్షణము లని కొన్ని పాళీ గ్రంథములు; కొన్ని సూత్రాంతములు. అది అజాతము, అమృతము, అనన్తము అనియు చెప్పినవి. కాబట్టి అది అభావ మాత్రమా, లేదా అమృతమా యను వాదము వచ్చినది. కొన్ని చోట్ల నిర్వాణ మన వేదనయొక్క అభావ మని, కొన్నిచోట్ల అది అచల అమృతపద మని బౌద్ధ గ్రంథములు అనినవి. బుద్ధునిచే నిర్వాణ స్వరూపము అనాఖ్యాత మని కొన్ని గ్రంథముల మతము.

నియమము వస్తువులకు కలదు" అని బుద్ధుని బోధ. ప్రతి వస్తువునకును ప్రత్యయము (హేతువు) కలదు. అయితే ప్రతి ప్రత్యయమును తన కార్యము ఉత్పత్తి యగుటకు ముందుగా నాశ మగును. ప్రత్యయ నాశము కార్యోత్పాదమునకు ముందు జరుగును. ఒక వస్తువు (యొక్క ఉనికి) ప్రాప్తము అగుట ప్రతీత్యము (ప్రతి + ఇ + ల్యప్). ఇది జరుగగానే మరొక వస్తువు సముత్పాదము (ప్రాదుర్భావము) అగును. 'వస్తువుల ఉత్పత్తి ప్రత్యయసాపేక్షము' అను ఈ వాదము ప్రతీత్య సముత్పాద వాద మన బడును. అన్ని స్కంధములును ప్రతీత్య సముత్పన్న ములే. విజ్ఞానము(జీవుడు)కూడ ప్రతీత్యసముత్పన్నమే.

పంచ స్కంధములును తమ ఆహారము వలన ఉత్పన్న మయినవి. అన్ని ఆహారములకు నిదానము (కారణము) తృష్ణ. దానికి వేదన, దానికి స్పర్శము, దానికి ఆరు ఆయతనములు, వానికి నామ రూపములు వానికి విజ్ఞానము, దానికి సంస్కారము, దానికి అవిద్య నిదానములు. తృష్ణవలన ఉపాదానము (గ్రహించవలె నను, వద్దను ఇచ్ఛ), దానివలన భవము (ఆవాగమనము), దానివలన జాతి (జన్మము), దాని వలన జరా మరణములు కలుగును. తిరిగి దీనివలన అవిద్యాదులు ఆవృత్త మగును. ఇది ద్వాదశాంగ ప్రతీత్య సముత్పాద మనబడును. ఇది ఒక గొలుసు వంటిది.

ఆత్మత్వము అనగా స్థిరమగు తనతనము. ఇది ఎందునను లేదు-శాశ్వత సత్త ఏదియు లేదు గావున. కాన బుద్ధునిది అనాత్మ వాదము. దీనిని పుద్గల ప్రతి షేధ వాద మని కూడ అందురు. కాయమందు (శరీరమందు) ఏదో ఉన్నది (సత్) అని అనుకొనుట సత్కాయ దృష్టి. ఈ దృష్టి బంధహేతు వని, అది నశింపనిదే జ్ఞానప్రాప్తి కాదని బుద్ధుని మతము. సంసార తృష్ణయే సత్కాయ దృష్టికి కారణము. అనుభవ కర్త, అనుభవ విషయము అగు ఆత్మ ఉన్న దని, అది నిత్యముగ, అపరివర్తన శీలముగ, అనంత ముగ ఉండును అని నమ్ముట 'కేవలము పరిపూర్ణ మగు బాల ధర్మము' (మూర్ఖ విశ్వాసము) అని బుద్ధుడు చెప్పెను (మజ్జిమ నికాయము I. 1, 2). బుద్ధుడు పరలోకము, కర్మఫలము లేదను వాదమును కూడ నిరాకరించెను. 'శరీరమే జీవుడు' అను వాదమును గాని, 'శరీరము వేరు, జీవుడు వేరు' అను వాదమును గాని ఆయన గ్రహింపలేదు. రెంటిని త్రోసివేసెను. 'ఆత్మ శరీరమునకు భిన్నము. అది నిత్యము, పూర్ణము.' అను వారికి బ్రహ్మచర్యాదుల అవసరము లేదు. నిత్యాత్మకు సంశుద్ధి ఎందుకు? అట్లే 'కర్మఫలము లేదు, పునర్జన్మలేదు' అను వారికి శుభకర్మల అవసరము లేదు. అందుచేత బ్రహ్మ చర్యాది శుభకర్మలకు ప్రయోజనము, అవకాశము ఈయని ఈ రెండు వాదములును బుద్ధునిచే నిషిద్ధ ములు. ఉన్నవి అన్నియు హేతు ప్రత్యయ జనిత ధర్మములు మాత్రమే; అవే స్కంధములు. కాని జీవుడు అసలు లేడనినచో కొందరు మిథ్యాదృష్టిలో పడి శుభకర్మలు చేయరు. జీవు డున్నా డనిన 'ఉన్నవి ధర్మములే, ఆత్మ లేదు' అను సిద్ధాంతమును బాధిం చును. కాగా, ఈ దృష్టిచే కొందరు విదీర్ణు లగుదురు. అందుచేత 'ఆత్మ కలదా? లేదా?' యను ప్రశ్నకు బుద్ధులు విధి నిషేధాత్మకముగ జవాబీయరు. 'బుద్ధై రాత్మా న చానాత్మా కశ్చిదిత్యపి దేశితమ్' (నాగార్జు నుడు). రెండును సరియగు సమాధానములు కావు. వ్యాఘ్రి తన పిల్లను దంతములతో గట్టిగను, నిష్ఠురము గను పట్టుకొనదు. పడి పోవునట్లును, శిథిలముగను పట్టుకొనదు. ఈ విషయమున బుద్ధబోధ వ్యాఘ్ర పోతాపహారము వలె నున్నది అని కుమారలాతుడు చెప్పెను. స్కంధ సంతాన మగు, ప్రజ్ఞప్తిమాత్రు డగు జీవు డున్నాడు. కాని స్కంధవ్యతిరిక్తు డగు, సద్ద్రవ్య మగు జీవుడు లేడు 'శాశ్వతమగు జీవుడు కలడు' 'జీవుడు మరణముతో పూర్తిగ విచ్ఛిన్న మగును. తిరిగి పుట్టడు' అను శాశ్వతవాద, ఉచ్ఛేదవాదములను, ఆత్మ నైరాత్మ్య వాదములను పరిహరించి బుద్ధుడు మధ్యమ ప్రతిపత్తిచే ధర్మాదేశన చేసె నని రత్న కూట సూత్ర మనినది.

లోకము నిత్యమా? అనిత్యమా? సాంతమా? అనంతమా? జీవుడును, శరీరమును ఒకటా? రెండా?

చచ్చిన పిదప తథాగతులు ఏమయ్యెదరు? అను ప్రశ్నలు సార్థకములు కావని, బ్రహ్మ చర్యాదుల కుపయోగములు కావని, నిర్వేద (వైరాగ్య), దుఃఖ నిరోధ జ్ఞానములకు ఆవశ్యకములు కావని ఎంచి బుద్ధుడు వీనిని అవ్యాకృతము (అకథనీయము) లు అని చెప్పెను.

భిక్షువులై అష్టాంగమార్గమున కర్మక్లేశ నిరోధము చేయుట నిర్వాణ పథము. గృహస్థులు దీనిని అనుష్ఠింప లేరు. వారికి విక్షేపములు, విఘ్నములు హెచ్చు. వారు పంచశీలముల నభ్యసింపవలెను. అవి ఏవన - 1. ప్రాణాతిపాత విరతి (ప్రాణములను తీయకుండుట), 2. అదత్తాదాన విరతి (ఈయబడని దానిని తీసికొనకుండుట), 3. కామమిథ్యాచార విరతి (కామమిథ్యాచారములను,వీడుట), 4. మృషావాద విరతి (అసత్యభాషణము మానుట), 5. సురామైరేయ ప్రమాదస్థానవిరతి(మద్యము మొదలగు ప్రమాదము కలిగించు వస్తువులను ఉపయోగింపకుండుట), ధర్మ శ్రవణము, ఉపవాసము, భిక్షువులకు దానము, బౌద్ధ తీర్థస్థానముల యాత్ర, భద్రదృష్టి భద్రశీలములు కలిగియుండుట, సుచరితులై ఉండుట - వీటి ద్వారా గృహస్థులు నిర్వాణ మందలేరు గాని, వారికి స్వర్గోపపత్తి అగును.

బోధి ధర్ముడు

బుద్ధుని బోధలను ఆయన నిర్వాణకాలమున రాజగృహమందు మహా కాశ్యపుని అధ్యక్షతను జరిగిన ఒక భిక్షు సంగీతి (సభ) యందు సంగ్రహించి స్థిరీకరించిరి. ఆయన ఉపదేశములు 'సుత్త పిటక' మను పేర, ఆచార సంబంధములగు విషయములు 'వినయ పిటక' మను పేర అప్పుడు సంకలింపబడెను. మొదటి దానికి ఆనందు డను బుద్ధ శిష్యుడు, రెండవ దానికి ఉపాలి యను మరొక భిక్షువు ప్రధాన సంపాదకులు. సుత్త పిటకమందలి 'మాతికా' యను దర్శన సంబంధ భాగములు తరువాత 'అభిధమ్మ పిటకము'గా విస్తరించెను. సుత్త పిటకమున అయిదు 'నికాయములు', వినయ పిటకమున మూడు అంగములు, అభిధమ్మ పిటకమున ఏడు భిన్న గ్రంథములు కలవు. ఇవన్నియు పాళీ భాషలో నున్నవి. సంస్కృతమున లభ్యములగు కొన్ని బౌద్ధ సూత్ర గ్రంథములు కలవు. ఇందు కొన్ని క్రీ. శ. 179 ప్రాంతములోను (ఉదా. ప్రజ్ఞాపారమితా సూత్రములు), క్రీ. శ. 147-186 మధ్యను (ఉదా. సుఖావతీ వ్యూహము) చైనా భాషలోనికి అనూదితములైనవి. అందుచే వీనిలో కొన్నియైనను క్రీస్తు పూర్వమే రచింపబడియుండ వచ్చును. మహా వస్తు, లలిత విస్తరాది గ్రంథములు కొన్ని సంకర సంస్కృతమున ఉన్నవియు క్రీస్తు పూర్వమే వ్రాయబడినట్లు తోచును. టిబెట్, చైనా మొదలగు దేశములలో సంస్కృత సూత్ర గ్రంథములు అతి పవిత్రము లని, పరమ ప్రామాణికము లని ఎంచబడుచున్నవి.

బౌద్ధ దర్శన శాఖలు

సర్వాస్తివాదము : బుద్ధుని నిర్వాణానంతరము 300 ఏండ్లకు కాత్యాయనీ పుత్రుడు 'అభిధర్మ జ్ఞాన ప్రస్థాన శాస్త్రము'ను వ్రాసెను. దీనికి కనిష్కుని కాలమున 'విభాష' యను వ్యాఖ్యానము వ్రాయబడెను. రెండును సంస్కృత గ్రంథములే. అభిధర్మ పిటకము బుద్ధ వచన మని నమ్మి దాని నాధారముగ గొని కాత్యాయనీ పుత్రుడు తన జ్ఞాన ప్రస్థాన శాస్త్రమును వ్రాసెను. సర్వాస్తివాద దర్శనము దీనిపై

ఆధారపడినది. 'విభాష'ను ప్రమాణముగ గల వారు వైభాషికులు. ఈ గ్రంథము లిపుడు చైనా భాషలో గల అనువాదములలోనే లభ్యములు. వైభాషికులకు కాశ్మీరము కేంద్రముగ నుండుటచే 'కాశ్మీర వైభాషికు'లను పేరు వచ్చెను. అయితే సర్వాస్తివాదు లందరును విభాష నామోదింపలేదు. కాశ్మీరములో గూడ వైభాషికులు కాని సర్వాస్తివాదు లుండిరి. కాశ్మీరమునకు బయట నున్న సర్వాస్తివాదులు 'బహిర్దేశక', 'పాశ్చాత్య', 'అపరాంతకు' లను నామముల బరగుచుండిరి. వసుమిత్ర, ఘోషక, బుద్ధదేవ, ధర్మత్రాత, భదంతాదులు వైభాషికులు.

కాశ్మీర వైభాషిక నయము నాశ్రయించి అభిధర్మమును వసుబంధుడు (క్రీ. శ. 4 వ శతా.) 600 కారికలలో వివరించెను. దీనికి 'అభిధర్మకోశ' మని పేరు. దీనిపై అతడును, స్థిరమతి, వసుమిత్ర, దిఙ్నాగ, యశోమిత్రులును వ్యాఖ్యలు వ్రాసిరి. దీనిని 'కోశ కరక' యను గ్రంథమున సంఘభద్రుడు ఖండించెను. వసుబంధుడు మాత్రము వైభాషికుడు కాడు. అయినను అతని గ్రంథము సర్వాస్తివాదు లందరికిని సర్వ మాన్య గ్రంథము.

అతీతానాగత ధర్మములు, స్వలక్షణము గల పదార్థములు కూడ ద్రవ్యసత్తులే యని త్రైయధ్విక ధర్మముల అస్తిత్వమును ప్రతిపాదించువారు సర్వాస్తివాదులు. బాహ్య మగు రూపము, ఆంతర మగు విజ్ఞానము - రెండును స్వతంత్రముగ ఉన్న వని వీరందురు. అయితే అన్నియు ప్రతీత్య సముత్పన్నములే. ఆలంబనము లేనిదే విజ్ఞానము ఉత్పన్నము కాదు. అతీతానాగత వస్తువు లేనిదే విజ్ఞానము నిరాలంబన మగును ; ఉత్పన్నము కాదు. అతీతము లేనిదే అనాగతమున కర్మ ఫలము నీయలేదు. విపక్వ కాలమున విపాక హేతువు అతీతమే ! కాబట్టి అనిత్యము, అతీతము, అనాగతము అగునది రూపము.

స్వ లక్షణమును ధారణ చేయునది ధర్మము. ధర్మములు వ్యవకీర్ణములు. వాటిని ఏరవచ్చును (ప్రవిచయము చేయవచ్చును), విభాగింపవచ్చును. ధర్మ ప్రవిచయము ప్రజ్ఞ యను చిత్త ధర్మ లక్షణము. దాని వలన నిర్వాణము వచ్చును. ఇదే పరమ జ్ఞానము. ధర్మముల స్వలక్షణము, సామాన్య లక్షణము తెలిసికొనుటచే నిర్వాణప్రాప్తి యగును.

మల సహితములు (సాస్రవములు), మలరహితములు (అనాస్రవములు) అని ధర్మములు రెండు రకములు. ఆర్యమార్గమును వదలిన సంస్కృత ధర్మము లన్నియు సాస్రవములే. ప్రత్యయముల అన్యోన్య సమాగమముచే, అన్యోన్యాపేక్షితములై చేయబడిన (కృతాః) ధర్మములు సంస్కృతములు. ఇవి జాతి జరా స్థితులు కలవి ; అనిత్యములు. స్కంధాదులు ఇట్టి ధర్మములు. అసంస్కృత ధర్మములు అనాస్రవములు. ఆకాశము, మార్గసత్యము, ప్రతిసంఖ్యా నిరోధము, అప్రతిసంఖ్యానిరోధము - ఇవి అసంస్కృత ధర్మములు.

ఆవృతము చేయనిది, రూపముచే ఆవృతము కానిది ఆకాశము. ఇది పృథివ్యాదుల వలె భౌతికము కాదు. ప్రతిసంఖ్య యనున దొక ప్రజ్ఞా విశేషము. దీనివలన సాస్రవ ధర్మముల పృథక్పృథగ్వియోగము అగును. ఏ ధర్మమును గూర్చిన రాగ ద్వేషాదులు ప్రతిసంఖ్యచే నిరోధింపబడునో, ఆ ధర్మము విషయములో ప్రతిసంఖ్యా నిరోధము (నిర్వాణము - దుఃఖ నిరోధము) జరుగును. ప్రతిసంఖ్య లేకుండగనే జరుగు నిరోధము అప్రతిసంఖ్యా నిరోధము. ఏ ధర్మము విషయములో ఇది జరుగునో, అది ఇక ఉత్పన్నము కాదు. వాటిని గూర్చి రాగాదులు ఇక ఎప్పుడును కలుగవు. ఈ మూడును అసంస్కృతములు, అధ్వ వినిర్ముక్తములు నగు ధర్మములు.

ప్రజ్ఞప్తి మాత్రమే ఆత్మ. స్కంధ పంచకమే ఆత్మ, జీవుడు. ఇది అపరిణామ శాశ్వత పదార్థము కాదు. వైభాషికులు సస్వభావవాదులు, బహు ధర్మవాదులు. వారు శాశ్వత ద్రవ్యమును దేనిని గాని, ఒకే మూలకారణమును దేనిని గాని ఒప్పుకొనరు.

సర్వాస్తివాదులు 14 రకముల పరమాణువులు ఉన్న వందురు. అవి ఏవన : 5 విజ్ఞానేంద్రియములు, 5 విషయములు, 4 మహాభూతములు. రూపముల

సంఘాతములలోని కెల్ల సర్వసూక్ష్మము లైనని పర మాణువులు. అవి ద్రవ్యములు కావు. వీటినే కలాపము లనియు అందురు. ఉపచయము, సంతతి, జరత, అనిత్యత - ఇవి రూప కలాపముల లక్షణములు. సర్వ సూక్ష్మకాలము క్షణమైనట్లు,సప్రతిఘ రూపముల సర్వ సూక్ష్మ భాగము పరమాణువు. అది రూపపర్యంతము మాత్రమే కాని అవినాశి కాదు; నిత్యమును కాదు.

బాహ్యార్థ వాదము: సుత్త పిటక మందలి సూత్రాంతములు (కొన్ని సూత్రములు) నే బుద్ధ వచనములుగా ప్రమాణములుగా ఎంచి, అభిధమ్మమును బుద్ధ రచనగా ఎంచని వారు సౌత్రాంతికులు. సూత్రనికాయాచార్యు లని కూడ వీరికి పేరు. తక్షశిలలో కుమారలాతుడు (క్రీ. శ. 2వ శతా. చివర, లేదా 3వ శతా.) ఈ సంప్రదాయమును ప్రతిష్ఠించెను. 'కల్పనా మండితిక' ఆతని గ్రంథము. శ్రీలాత, బుద్ధదేవ, వసువర్మాదులు తరువాతి ప్రసిద్ధ ఆచార్యులు. సౌత్రాంతిక సాహిత్య మంతయు నష్టమైపోయినది.

వీరు బాహ్యజగత్తు మాత్రమే ఉన్న దని యందురు. అందుచే వీరు బాహ్యార్థవాదులు. క్షణిక మగు రూపమే మూలతత్త్వ మని వీరి మతము. కాని బాహ్య జగత్తు ప్రత్యక్షముచే గాక అనుమానముచే తెలియబడుచున్నది. క్షణిక వస్తువులు ప్రత్యక్షముచే గ్రహింపబడవు.

రూపము ఒకే విధమైనట్టిది. సర్వాస్తివాదుల అసంస్కృత ధర్మములను వీరు ద్రవ్య సత్త లని ఒప్పుకొనరు. స్ప్రష్టవ్యముయొక్క అభావమే ఆకాశము. నిర్వాణమును సద్వస్తువు కాదు; అభావ మాత్రము. అన్య జన్మల అనుత్పాదమే నిర్వాణము. క్లేశ దుఃఖముల అనుత్పత్తియే నిరోధము.

సంస్కృత ధర్మముల 'అభూత్వా-భావము' (ఇది వరకు లేకుండి ఉండుట), 'భూత్వా - అభావము' (ఉండి లేకుండ పోవుట) జరుగును. ఈ ధర్మముల ప్రవాహమే వాని స్థితి. అతీతానాగతములు సద్వస్తువులు కావు.

సంస్కృత ధర్మము లన్నియు క్షణికములు. ఆత్మలాభానంతరమే వినష్ట మగునవి క్షణికములు. వినాశము అకస్మాత్తుగ అహేతుకముగ అగును - అది అభావము కాన. సంస్కారముల ప్రవృత్తియోగము క్షణికత్వము లేనిదే సిద్ధింపదు. క్రియ, వస్తువు, క్రియాకాలములలో అంతరము లేదు. అసత్తునుండి ఉత్పన్నమై, క్షణ ముండి వస్తువులు నష్ట మగును. కాన భూత భవిష్యత్తులు లేవు.

సౌత్రాంతికులు జ్ఞానము స్వయంప్రకాశ్య మని, స్వసంవిత్తి కలిగిన దని ఎంచెదరు. బయటి వస్తువులు ఆంతరము లగు బుద్ధియొక్క వివిధాకారములను పుట్టించును; వాటి ద్వారా అనుమానము చేయబడును. బాహ్య వస్తువుల ఆకారములు చిత్త నిర్మితము లని కొందరు సౌత్రాంతికులును, పదార్థనిష్ఠము లని మరికొందరును అనిరి. నిరవయవము లగు పరమాణువులు ఒక దాని నొకటి తాకవు. అవి నిరంతరములై యుండి, వాటి సంఘాతములును వాటి పరిమాణమంతే ఉండును.

విజ్ఞాన వాదము: లంకావతార, సంధి నిర్మోచన, ప్రజ్ఞాపారమితాది బౌద్ధ సూత్ర గ్రంథములు బాహ్య జగదస్తిత్వమును నిరాకరించి, విజ్ఞానము మాత్రమే తత్త్వ మని చెప్పినవి. అయితే క్షణికము కానిది బౌద్ధములో సత్తు కాదు గాన ఈ విజ్ఞానము కూడ క్షణికమే! 'దశభూమిక శాస్త్రము' ఈ వాదమునకు ప్రధానాధారము. క్రీ. శ. 3వ శతాబ్దమున మనిన మైత్రేయనాథుడు 'పంచవింశతి సాహస్రిక ప్రజ్ఞాపారమిత' పై 'అభిసమయాలంకార' మను గ్రంథము వ్రాసి విజ్ఞాన వాదమును సుప్రతిష్ఠితము చేసెను. 'మహాయాన సూత్రాలంకారము' వ్రాసినది కూడ ఇతడే అందురు; కొందరు అసంగుడందురు. 'మధ్యాంత విభాగము' ను ఇతని కృతియే. వసుబంధువునకు అన్న యగు అసంగుడు (4వ శతా.) అభిసమయాలంకారముపై టీకను, 'యోగాచార భూమి శాస్త్ర' మను ఉద్గ్రంథమును వ్రాసెను. వసుబంధువు వ్రాసిన 'వింశతికా' 'త్రింశిక' లు, దిఙ్నాగుని (క్రీ. శ. 345 - 425 మధ్య) 'ప్రమాణ సముచ్చయ', తత్ టీకాదులు, హుఆన్ చ్వాంగ్ (క్రీ. శ. 650) త్రింశికపై వ్రాసిన 'విజ్ఞప్తి

మాత్రతాసిద్ధి', ధర్మకీర్తి (635 - 650 మధ్య) వ్రాసిన 'ప్రమాణ వార్తిక' ఇత్యాది గ్రంథములు విజ్ఞాన వాదమును గొప్ప దర్శన ప్రస్థానముగ చేసినవి.

ప్రాచీన పిటకములందు దొరలు 'యోగావచర' (యోగి) శబ్దము నుండి 'యోగాచార' శబ్దము వచ్చినది. అసంగుని ప్రసిద్ధ గ్రంథమును బట్టి ఈ శబ్దము బౌద్ధ విజ్ఞానవాదమునకు యోగాచార మను నామము నిచ్చినది. వింశతికలోను, దానిపై గల స్వకీయ వృత్తిలోను వసుబంధువు చెప్పిన ప్రకారము విజ్ఞానవాదము నీ క్రింద వివరింతుము :

సమస్తమును చిత్తమాత్రము అనునది విజ్ఞానవాద సారము. చిత్త, మనో, విజ్ఞాన, విజ్ఞప్తులు పర్యాయ పదములు. చిత్తముచే ఇక్కడ చైత్తమును అభిప్రేతము. బాహ్యార్థము లేదు. రూపాదులు లేకుండ గనే రూపాది విజ్ఞప్తి ఉత్పన్న మగుచున్నది. అర్థ రూపముగ అవభాసించునది విజ్ఞానమే. అర్థము అసత్తు. తిమిర రోగికి అసత్కల్పము లగు కేశాదులు ధాన్యాది పుంజములలో కన్పడినట్లు అర్థమును భాసించుచున్నది.

అట్లయిన, విజ్ఞప్తి ఉత్పత్తి యగుటలో దేశకాల నియమము, సంతాన నియమము ఎందుకు ఉన్నది? ప్రతి విజ్ఞప్తియు ఏదో ఒక దేశ కాలములందు, ఒకానొక సంతాన (పరంపర) మందు ఏర్పడుచున్నదిగాని, అన్ని వేళలను, అన్ని చోట్లను, ప్రతి సంతానమందును ఏర్పడుట లేదు. తైమిరికునికి కలుగు కేశాది భానమును అతని విజ్ఞాన సంతానమున కల్గుచున్నది; ఇతరులకు అగుట లేదు. స్వప్నాదులందు కన్పడు అర్థములు క్రియావంతములు కావు. కలలో తిన్న అన్నము ఆకలిని, విషము ప్రాణమును పోగొట్టవు కదా! గంధర్వనగరము నగర క్రియా సంపన్నము కాదు. అనగా అందు జీవులు నివసింపరు. 'అర్థము అభావమైనచో, దేశకాల సంతాన నియమము, కృత్య క్రియా యుక్తత ఉండవు' అని విజ్ఞానవాదముపై పూర్వపక్షము చేయవచ్చును.

దీనికి విజ్ఞానవాదులు ఇట్లు సమాధాన మిచ్చిరి: బాహ్యార్థములు లేకుండగనే దేశాది నియమములు సిద్ధించును. స్వప్నమందు కనపడు వస్తువులు కూడ ఏదో ఒక దేశవిశేషమందు, ఒకానొకప్పుడే కన్పడు చున్నవి. సర్వత్ర సర్వదా కన్పడుట లేదు కదా! వాటి కర్థములు లేవు. కాబట్టి దేశ కాల నియమములు అర్థ అభావమున కూడ సంభవములే. ప్రేతములు అన్నియు ఎప్పుడును మూత్ర పురీష పూర్ణ మగు ఒక నదిని చూచుచుండును. దండ ఖడ్గములను ధరించిన పురుషులచే పరివేష్టితములైయుండును. అన్ని ప్రేతములకు అసలు అట్టి అర్థములు ఆ దేశమున లేకున్నను అట్లు కానవచ్చును. కాబట్టి సంతాన అనియమము ప్రేతములకు వలెనే సిద్ధము. స్వప్న దర్శనమునకు కృత్యక్రియ ఉండ దనుట అసత్యము. స్వప్నమందు ద్వయసమాపత్తి లేకుండగనే శుక్రవిసర్గ మగుట ఎరుగుదుము కదా!

నరక మందలి వారికి అందరికి - ఒకనికి కాదు - నరకపాలాదుల దర్శనము, వారు పీడించునట్లు కన్పడును. ఇది అసత్కల్పమే. ఏలన నరకపాలురు సత్త్వములు కారు. నారక దుఃఖానుభవము వారికి లేమిచే నరకపాలాదులు నారకులు కారు. నరకమందు అనారకుల ఉత్పత్తి కాదు. 'నరకపాలాదులు, వారు పెట్టు బాధలు కూడ నారకుల కర్మచే సంభూతములై వారికి భయము కలిగించు కర్మలు చేయుచున్నట్లు కన్పడును' అని ఆగమములు చెప్పినవి. అట్లే, జీవుల కర్మవలన విజ్ఞానము పరిణామమొంది బాహ్యార్థములుగ కనపడును. వాస్తవములగు పంచభూతాదుల కల్పనలో లాఘవము లేదు.

ఒకానొక ద్రష్టగాని, మంత గాని లేడు. పుద్గల నైరాత్మ్యమే (అనాత్మమే) సత్యము. విజ్ఞప్తి ఒకటియే కలదు. అదే రూపాది ధర్మములుగ ప్రతిభాసించుచున్నది. అయితే, రూపాది ధర్మములకు సర్వథా అభావమైనచో, విజ్ఞప్తి మాత్రను ఉండునా? దీనికి సమాధానము : 'ధర్మములు నైరాత్మ్యములు. ఏలన వాటికి మూర్ఖులు పరికల్పించిన గ్రాహ్య గ్రాహకాది స్వభావము లేదు. కల్పిత ఆత్మత్వము (తనతనము) వాటికి లేదు. కాని బుద్ధులకు విషయ మగు అనభిలాప్య మగు ఆత్మత్వము వాటికి కలదు.

కాన పరమార్థమున ధర్మనైరాత్మ్య విపర్యాసమే కలదు.'

రూపాది విజ్ఞప్తులే ఉన్నవి. వాటి విషయములకు అస్తిత్వము లేదు. ఎందుచేత? రూపాది ఆయతనము అవయవి రూపముగా ఒకటియా? లేదా పరమాణుశః అనేకమా? అవయవముల కన్య మగు అవయవి రూపగ్రహణము ఎప్పుడును కాదు కాబట్టి ఒకటి విజ్ఞప్తి విషయము కాదు. పరమాణువులందు ప్రతి ఒకదాని గ్రహణము జరుగదు గాన అనేకమును విజ్ఞప్తి విషయము కాదు. రూపాది ఆయతనము పరమాణు సంహత మనినచో పరమాణువు ఒక ద్రవ్యమని సిద్ధము కాలేదు గాన, సంహతము లగు పరమాణువులు విజ్ఞప్తి విషయములు కావు.

పరమాణువులు దిగ్భాగ భేదములు కలవని గాని లేనివని గాని చెప్పుట వలన ఆపత్తి * కలదు. మొదటి పక్షమున అది విభాజనీయమగును. రెండవ పక్షమున పిండము (పరమాణువుల సంహతి) సంభవము కాదు. కాన పరమాణువు లసిద్ధములు. కాక, నిరవయవము లగు పరమాణువులు ఎట్లు సంయోగము చెందును? సంఘాతము లెట్లేర్పడును? దిగ్భాగ భేదము గల పరమాణువునకు ఏకత్వము, ద్రవ్యత్వము అసిద్ధములు. అట్టి భేదము లేనిదే ప్రతిఘాత సంఘాతములు ఏర్పడవు. అట్టి భేదము లేనిదే పరమాణువునకు ఆవరణ ఉండదు. పరమాణువులు అసిద్ధమైనందున రూపాదుల అనేకత్వము కూడ దూషిత మయినది. ద్రవ్యానేకత్వము లేదు. రూపమును ఒక ద్రవ్య మనియు ధ్రువపరచలేము. ఏలన చక్షుర్విషయము ఒకే ద్రవ్యము అని కల్పన చేసినచో దాని అవిచ్ఛిన్న ఉపలబ్ధి ప్రత్యక్షము కావలెను కదా! అనుభవము దీనికి వ్యతిరేకము.

కాన, పరమాణువులు అసిద్ధములు. వాటి సంఘా... ...సిద్ధములు. రూపాదుల విషయత్వమును ...మే సిద్ధము.

...స్తిత్వ, నాస్తిత్వములు ...ప్రత్యక్షము బలవత్త... ...ము.

మము. అర్థము అసత్తయినచో ప్రత్యక్ష బుద్ధి ఎందుకు కలుగుచున్నది? ఈ ఆక్షేపమునకు విజ్ఞానవాదులు చెప్పిన సమాధాన మిది: "క్షణికవాదులు విషయములు ప్రత్యక్ష మగుటను అంగీకరింపలేరు. ఏలన క్షణిక మగు విజ్ఞానము విషయముగా తెల్పిన క్షణమందే రూప రసాదికములు నిరుద్ధము లగును. ప్రత్యక్షబుద్ధి కలిగిన క్షణమందే అర్థము కానరాకుండ పోవును. ఏలన అప్పుడే మనో విజ్ఞానము ద్వారా పరిచ్ఛేదము, చక్షుర్విజ్ఞాన నిరోధము జరిగియుండును."

ప్రత్యక్షమందు అనుభూతార్థ స్మరణ జరుగుటలేదు. చక్షుర్విజ్ఞానాదిక మగు విజ్ఞప్తియే అర్థరూపమున భాసించును. దీనిచే స్మృతి సంప్రయుక్తమగు రూపాది మనోవిజ్ఞప్తి ఉత్పన్నమగుచున్నది. స్వప్నమందు చూచిన అభూతార్థము మేల్కొనువరకు అభావముగ అవగతము కాదు. అట్లే వితథ వికల్పముల అభ్యాసమునకు వశుడై వాసనా నిద్రలో నున్న పుద్గలము (పురుషుడు) అభూతార్థమును చూచుచు కూడ అది అభావ మని ఎరుగ నేరడు. లోకోత్తర నిర్వికల్ప జ్ఞానముచే ప్రబుద్ధుడైనపుడు దీని నెరుగ గలడు.

విజ్ఞప్తు లన్నియు ఆ యా విజ్ఞప్తి సంతానముల పరిణామముననే ఉత్పన్నమగును; అర్థ విశేషములచే కాదు. అట్లే ఒక చిత్త సంతానపు విజ్ఞప్తి విశేషము సంతానాంతరమందు విజ్ఞప్తి విశేషమును పుట్టించ గలదు.

విజ్ఞప్తి మాత్రత అచింత్యము; తర్క విషయము కాదు. బుద్ధులకే అది సర్వథా గోచరము.

వసుబంధువు వింశతికలో పై విధముగా విజ్ఞానవాదమును వివరించినాడు.

విశ్వముయొక్క మూల తత్త్వము ఆలయ విజ్ఞాన మని లంకావతారాది సూత్రగ్రంథములు చెప్పినవి. ఆలయ మగు విజ్ఞానము, విజ్ఞానముల ఆలయము, సర్వ ధర్మములయందు కారణ భావముగా ఆలీనమగునది - ఆలయ విజ్ఞానము. "గాలిచే ప్రేరితమై సముద్రము నుండి ఎగురుచున్న తరంగములు పుట్టి, వాటి ప్రవాహము విచ్ఛేదము కానట్లు విషయ రూప మగు గాలిచే ప్రేరితమై చిత్ర విచిత్ర

ముగ నాట్యము చేయు విజ్ఞాన తరంగములచే ఆలయ సముద్రము ఎప్పుడును క్రియాపరాయణమై ఉండును" అని లంకావతార మనినది. దానినుండి వచ్చు ఇంద్రియ మనో విజ్ఞానములు ప్రవృత్తి విజ్ఞానములు. జడజగత్తు కూడ దానినుండియే వచ్చినది. ఆలయ విజ్ఞానము కూడ క్షణికమే. కాన ఒకటియు, అభిన్నమును కాదు. స్రోతము వలె ఇది వర్తమాన మగుచున్నది. కాన ఇది శాశ్వతమును కాదు; ఉచ్ఛిన్నమును కాదు. ఇది అనాది. ప్రతి క్షణమును ఉత్పన్నమగుచు, నిరుద్ధ మగుచు, సంతాన బీజముల ధరించుచు, వాటి సంరక్షణ చేయుచు, పూర్వమునుండి అపరములోనికి ప్రవర్తించును. దీనికి హేతుఫలభావ మున్నది. అసంగ, వసుబంధు, హుఆన్ చ్వాంగ్‌లు ఇటుల దీనిని వివరించిరి.

వస్తువులలో ఎట్టి స్థిర తత్త్వమును లేదు. అవి శూన్యములు; సారము లేనివి; క్షణికములు. బాహ్యాభ్యంతర పదార్థము లన్నియు స్వభావముచే భంగురములు. స్కంధములలో భాసించు స్థిరత్వము భ్రమయే. అవి యన్నియు నురుగు బుడగలు, బుద్బుదములు, మృగమరీచికలు, కదళీగర్భముల వంటివి. సత్తు లేదా ఆత్మ ఎందునను లేదు. అన్ని ధర్మములును తమకు తామే కారణములు. వాటి నెవరును పుట్టింపరు; స్వయముగాను ఉత్పన్నము కావు. ప్రత్యయము ఉన్నప్పుడు క్రొత్త క్రొత్త భావములు (పదార్థములు) పుట్టును. స్వయముగ స్వభావముచే క్షణ భంగురము లగును. వస్తువులు నిఃసత్త్వములు (అనాత్మలు) గాన అనిత్యములు; కాననే గతిశీలములు; కాబట్టి పరతంత్రములు; అందుచే హేతువు (కారణము) నందు ఫలము (కార్యము) ఉండదు. ఇదే ప్రతీత్య సముత్పాదను. 'ఒక వస్తువు ప్రతిగమనము చేసి మరొకదాని ఉత్పత్తి జరుగుట ప్రతీత్య సముత్పాదము; లేదా గతిశీల మగు అత్యయము (వినాశము) ప్రత్యయము. దానితో పాటు ఉత్పత్తి ప్రతీత్య సముత్పాదము. లేదా ప్రత్యయము (అతీతము, ముగిసినది) వలన దాని ప్రవాహమున ఉత్పత్తి జరుగుట ప్రతీత్య సముత్పాదము' అని అసంగుడు 'యోగాచారభూమి'లో చెప్పినాడు. పరమార్థ మద్వయార్థము; సత్తుకాదు, అసత్తు కాదు; నైరాత్మ్యాత్మకము. ఆత్మ, లోకము కూడ మాయోపమములు. హస్తిఅశ్వాదిసువర్ణాకృతులందు హస్త్యాది అభావ మున్నట్లు, గ్రాహ్య గ్రాహక రూపముగ కన్పడునది ద్వయభ్రాంతి. ద్వయాభాసత కలదు; ద్వయభావము మాత్రము లేదు. మహాయాన సూత్రాలంకారమున అసంగు డిటుల చెప్పినాడు.

దిఙ్నాగుడు, ధర్మకీర్తి ఆలయవిజ్ఞానము నొక మూల తత్త్వముగా నొప్పుకొనరు. అట్టి దానిని ప్రతిపాదించినచో అందు ఆత్మభ్రమ కలుగవచ్చును. అందేదో శాశ్వత సత్త ప్రచ్ఛన్నముగ, నిగూఢముగ నున్నట్లు శంక కలుగును. అందుచేత మంజుఘోషు డను టిబెటన్ రచయిత అన్నట్లు అట్టి ప్రతిపాదన చీకటిలో బాణములు వేయుట వలె అపాయకరము.

అర్థములను చింతన చేసినంతనే అవి ఛిన్నభిన్నములై లుప్త మగును. ఘట పటాది వస్తువులు చూచునప్పుడంత మనకు కానవచ్చునది నీలాది వర్ణములు, లావు పొడుగు మొదలగు గుణములు. ఇక మనస్సు చేయు నిర్ణయములు ఇంద్రియజ్ఞానముపై నిర్భరతములు. వీటిలో ఎక్కడను రూపము కానరాదు. వస్తువుల ద్వారా విజ్ఞానమే సిద్ధ మగుచున్నది. ఒకే విజ్ఞానము చిత్తముగను (గ్రాహకముగను), అర్థముగను (గ్రాహ్యముగను) ఉన్నది. విజ్ఞాన మభిన్నము గాన అది భిన్నముగా ప్రతిభాసించుట భ్రమ. గ్రాహ్య గ్రాహక అభిన్నతయే జ్ఞాన తత్త్వము. అర్థముల ఆకారము లన్నియు గ్రాహ్య గ్రాహకాకారములే! ఇవి నిరాకార విజ్ఞానపు రెండు రూపములు. కాననే అన్ని పదార్థములును నిరాకారములు. ఇట్లు ప్రమాణ వార్తికము బోధించినది.

బాహ్యార్థములలోని భిన్నత్వము...
ములచే ఉత్థాపితము లగు ...
ములే) కారణములు ...
అసలు మనకు తె...
ములలో...

ఙానమే స్వసంవేదనము. మంత్రాదులచే బంధితేంద్రియు డగు వానికి ఒక విధమైన పదార్థములు మరొక విధముగ కన్పడునట్లు, బాహ్యార్థరూపము అసలు లేకపోయినను భాసించుచున్నది. లోక వ్యవహారము ననుసరించునప్పుడు తత్త్వార్థమును వదలి, జ్ఞానులు కూడ బాహ్యార్థముల చింతన చేయవలసి వచ్చును. నాశము సత్తామాత్రముతో అనుబంధితము. ఏది సత్తో అది క్షణికము (జ్ఞానశ్రీ). అర్థక్రియ యందు సమర్థ మగునది పరమార్థ సత్తు. కానిది సంవృత్తి సత్తు. ఘట పటాదులు అర్థక్రియా సమర్థములు కాన పరమార్థ సత్తులు. అవి నీటిని తెచ్చుటకు, కట్టుకొనుటకు పనికి వచ్చుచున్నవి కదా! కాని ఘటత్వ పటత్వాది సామాన్యములు (జాతులు) సంవృత్తి - సత్తు. వాటిచే అర్థక్రియ కాదు గాన. వ్యక్తులు, వాటి నానాత్వము మాత్రమే పరమార్థ సత్తు. ధర్మకీర్తి ఈ విధముగ దిఙ్నాగుని అనుసరించి స్వతంత్ర విధముగ విజ్ఞానవాదమును వృద్ధిచేసెను. బాహ్యార్థముల క్షణిక వాస్తవికతను స్వీకరించుచు, వాటి మాయికత్వము నొప్పుకొని, విజ్ఞానమును (స్వసంవేదన రూప జ్ఞానమును) మాత్రమే మూల తత్త్వముగా ప్రతిపాదించుట స్వాతంత్రిక విజ్ఞాన వాదవు సారము. దీనిపై సౌత్రాంతికుల ప్రభావము కన్పడును.

శూన్యవాదము : ప్రజ్ఞాపారమితా సాహిత్యమును ఆధారముగ గొని అపార ప్రతిభా సంపన్ను డగు నాగార్జునుడు (క్రీ. శ. 175) శూన్యవాదమును అభివృద్ధి చేసెను. ఈయన చాల గ్రంథములు వ్రాసెను. అందు 'విగ్రహ వ్యావర్తని', 'మాధ్యమిక కారిక' ఇప్పుడు మూల సంస్కృతమున దొరకుచున్న అతి ముఖ్య గ్రంథములు. మొదటిది 72 కారికల చిన్న కృతి. రెండవది 400 కారికలు గల పెద్ద గ్రంథము. వీటిపై తానే వ్యాఖ్యలను కూడ వ్రాసెను. క్రీ. శ. 200-224 మధ్య ఉన్న ఆర్యదేవుడు తన 'చతుఃశతక' [illegible] పరమత ఖండన పూర్వక [illegible] శ. 600-650) [illegible]కను, చతుఃశతకముపై వృత్తిని వ్రాసెను. బుద్ధపాలిత, భావవివేకాదులు కూడ ఈ సంప్రదాయపు ప్రసిద్ధాచార్యులు.

విగ్రహ వ్యావర్తనియందు నాగార్జునుడు శూన్యత యన నేమో వివరించెను. 'ప్రతీత్య సముత్పాదమే శూన్యత. అదియే అనేకార్థములు గల మధ్యమ ప్రతిపదము (మార్గము)' అని అతడు చెప్పినాడు.[1] భావములు నశించి క్రొత్తభావములు పుట్టుట యనునదియే శూన్యత. ఏలన-నిఃస్వభావత్వము వలన ("యః ప్రతీత్య భావానాం భావః సా శూన్యతా; కస్మాత్? నిఃస్వభావత్వాత్"). ప్రతీత్యములై (ప్రత్యయాశ్రితములై)[2] సముత్పన్నములగు భావములకు హేతు ప్రత్యయాపేక్షత్వము కలదు గాన స్వభావ ముండదు. పరాశ్రిత మగునవి గాన స్వభావము, స్వసారము లేనివి. ప్రతీత్య సముత్పాదములగు భావము లన్నియు క్షణికములు. 'ఉన్నది', 'లేదు', 'ఆ రెండును', 'ఆ రెండును కాదు' అని ఉత్పాద స్థితి భంగములు గల ఏ వస్తువును గూర్చియు చెప్పలేము. ఈ నాలుగు కోటుల (చతుష్కోటి) నుండి వినిర్ముక్త మగునది తత్త్వము. అస్తి, నాస్తి యను ఉభయాంతముల వివర్జించిన మార్గము గాన దీనిని మాధ్యమిక (మధ్యమ) మార్గ మందురు. వస్తుతత్త్వము శూన్యము; అనగా భావాభావ రహితము; సత్స్వభావానుత్పత్తి లక్షణము. ఇట్లు బోధించు ఈ దర్శనము మాధ్యమిక దర్శనము.

కారక మున్న దని కర్మయొక్క నిమిత్తము (ప్రత్యయము) చేతనే చెప్పనగును. కర్మ యున్న దని కారకము యొక్క నిమిత్తముచే చెప్పగలము. వేరొక విధముగ సత్త సిద్ధించు కారణము లేదు. భావములు తమ నుండి పుట్టవు. ఏలన విద్యమాన పదార్థముల ఉత్పత్తి ఎట్లగును? తమ నుండి భిన్నములగు వాని నుండి భావములు పుట్టవు. ఏలన ఆ పక్షమున దేనినుండియైన ఏది యైనను పుట్టవచ్చును.

---

1. మాధ్యమిక కారికలో కూడ "యః ప్రతీత్య సముత్పాదః శూన్యతాం తాం ప్రచక్షతే" (24.19) అనియే చెప్పినాడు.

2. ప్రత్యయ మన హేతువు.

ఈ రెండు పక్షములలోను దోషము కలదు గాన వీటి రెంటి సముచ్చయము సరిగాదు. భావములు అహేతువులు అనియు చెప్పలేము. ఏలన హేతువు లేనిదే ఫలము లుండవు. లేకున్న అన్ని భావములును ఏ భావముల నుండియైన పుట్టవచ్చును.

సత్తగు దానికి ప్రత్యయము అవసరము లేదు. అసత్తగు దానికిని ప్రత్యయము అవసరము లేదు. గాడిద కొమ్ము వంటి అసద్వస్తువులకు ప్రత్యయ మెందుకు? సద్వస్తువునకు ప్రత్యయ మెందుకు? సదసత్తులు పరస్పరాశ్రితములు. వేరు వేరుగ ఈ రెండును సిద్ధము కావు. స్వయముగ అసిద్ధ మగునది ఇంకొకదాని నెట్లు సిద్ధము చేయగలదు? కాబట్టి కర్త కర్మలు, కారణ క్రియలు అసిద్ధములు. కాబట్టి అన్ని వస్తువులును ఉత్పాద స్థితి భంగములు కలిగి, పరస్పరాశ్రితములుగ నున్నవి. మరుమరీచికను నీరనుకొని అక్కడికి వెళ్లి 'ఇది నీరు కాదు' అని తలచువాడు కూడ మూర్ఖుడే! అటువంటిదే యగు ఈ లోకమును 'ఉన్నది' యనుకొనువాని లేదనుట కూడ మోహమే. కాబట్టి సంస్కృత ధర్మములు లేవు; అసంస్కృత ధర్మములును అసిద్ధములే!

విశ్వము అవాస్తవిక మనుట శూన్యవాదమునకు విరుద్ధము కాదు. ప్రమాణములు అసిద్ధములు కాన వాటిచే భావముల వాస్తవికత సిద్ధము కాదు. ప్రతీత్య సముత్పాదము వలననే భావములలో శుద్ధాశుద్ధాది భేదములు కలవు. ఇవి పరమార్థములు కావు అట్లు గాకున్నచో శీలాదులచే వాటిని ఇచ్ఛానుసారము మార్చలేము కదా!

మనకు తత్త్వము యథార్థముగ తెలియ రాకుండుటకు కారణము సంవృతి. సంవృతి యనగా మోహము; అన్ని పదార్థముల తత్త్వమును ఆవరించిన అజ్ఞానము ("సమంతాద్ వరణం సంవృతిః" - చంద్రకీర్తి. "మోహః స్వభావావరణాద్ధి సంవృతిః" - మధ్యమకావతారము). సంవృతి వస్తువుల స్వభావ దర్శనమునకు ఆవరణమును, వాటిపై అసత్ స్వరూపారోపణమును చేయుచున్నది. నిఃస్వభావములు, సత్యాభాసితములు నగు వస్తువులను స్వభావము ఉన్నవానినిగా, సత్యములుగా ప్రతిభాసింపజేయునది సంవృతి. ఇది మిథ్య. లోకదృష్టిలో మాత్రమే ఇది సత్యము. అందుచే దీనిని లోకసంవృతి సత్య మందురు. ఇది ప్రతీత్య సముత్పన్నము, కృత్రిమము. దీనికి వ్యతిరేకముగా పరమార్థ సత్యము అవాచ్యము, జ్ఞాన విషయము కాదు. అది స్వసంవేద్యము. అవిద్యా వాసనా రహితు లగు బుద్ధులే దృష్టితో వస్తువులను గాంతురో అది పరమార్థ సత్యము. అదర్శన న్యాయము చేతనే అది చూడ నగును. దానిని బోధింప వీలుకాదు. పరమార్థము నిష్ప్రపంచ స్వభావము. అజ్ఞాన మాత్రముచే సముత్థాపిత మగు సంవృతి సత్యమును నిఃస్వభావముగా ఎరిగి, శూన్యతను పరమార్థముగ ఎరుగుట యోగులు చేయుదురు.

పరమార్థము ప్రతీత్య సముత్పాదము. అది శాశ్వతమును కాదు; ఉచ్ఛేదము కలదియు కాదు. ఉత్పాద నిరోధములు దానికి లేవు. అది అనేకార్థమయ్యు, అనానార్థము. అందు ఆగమ నిర్గమములు లేవు. ఇట్లెరిగిన దాని ప్రపంచము ఉపశమించును. అందు చిత్తము, చైత్తము అప్రవృత్తములు; కాన శివము. జ్ఞాన జ్ఞేయ వ్యవహారమునుండి అది నివృత్తము; కాన అది జాతి జరా మరణములు లేనిది.

మాధ్యమికులకు స్వంత పక్ష మొకటి లేదు. ప్రతిజ్ఞయు ఉండదు. అందుచేత వారికి స్వతంత్రానుమాన ప్రయోగము అనవసరము. సత్, అసత్, సదసత్ - వీటిలో ఏ పక్షమును లేని మాధ్యమికులు ఏమియు ప్రతిపాదింపరు. ఇతరు లేదోషమును వారికి ఆపాదింపలేరు. ప్రత్యక్షాదులచే ఏ వస్తువును ఉపలబ్ధమైనట్లు ప్రమాణితము కాదు గాన మాధ్యమికులకు పక్షము లేదు. ఉపలబ్ధి ఉండిన కదా దానిని దృఢము చేయుటో, అన్యమును నివారించుటో ఆవశ్యకము! పరుల ప్రతిజ్ఞల నిషేధార్థమే మాధ్యమికుల అనుమానములు. వారికి స్వంత ప్రతిజ్ఞ లని వేరుగ లేవు పరులు వారిని ఖండించుటకు గాని, దూ గాని వీలులేదు. స్వత నుమానము జే ఖండింప న

మాధ్యమికులు ప్రమాణములను, లక్ష్య లక్షణములను, హేతువాదమును, గతి గంతా గంతవ్యములను, ద్రష్టా ద్రష్టవ్య దర్శనములను, రూపాది స్కంధములను, సంస్కృత ధర్మములను, వస్తు భేదమును, కర్మ కారకాదులను, పుద్గలాస్తిత్వమును, సంసార సత్తను, కర్మ కర్మఫల తత్సంబంధములను, ఆర్య సత్యములను, తథాగతాస్తిత్వమును ఖండించి, 'అంతయు శూన్యము, అనిర్వచనీయము' అని స్థాపింప యత్నించిరి.

'సర్వ సంస్కారములును మృషలు, మోష ధర్మములు. నిర్వాణ మొక్కటే అమోష ధర్మము, పరమ సత్యము' అని బుద్ధ వచనము. జాతి జరా మరణ సంసారము అనవరాగ్రము (ఆది అంతము అను కోటి ద్వయము లేనిది). అనగా అలాత చక్రము వలె పూర్వాపర కోటి శూన్యమగుటచే సంసారము లేదు. అది అసత్తు. అవిద్యాయుక్తులకే దాని ప్రతిపత్తి. అందుచేత నిర్వాణము కూడ లేదు. ఏలన నిత్యులు అవికారులు అయిన వారికి నిర్వాణ ముండదు. అనిత్యులు అవిద్యమానులు అయిన వారికిని నిర్వాణ ముండదు. ఇక నిర్వాణ మెవరికి? 'నిర్వాణము కూడ మాయోపమము, స్వప్నోపమము' అని బుద్ధుని వచనము. బంధ మోక్షములు లేవు.

నాగార్జునుని మతములో నిర్వాణము రాగాదుల వలె ప్రహీణము కాదు. సంప్రాప్తమగు ఫలమును కాదు. స్కంధాదుల వలె ఉచ్ఛిన్నమును కాదు. అశూన్య[1] పదార్థముల వలె నిత్యము కాదు; అది అనిరుద్ధము, అనుత్పన్నము కూడ. నిర్వాణము భావము[2] కాదు. అభావమును కాదు. రెండును కాదు. జన్మ మరణ పరంపర హేతుప్రత్యయ సామగ్రి నాశ్రయించి దీపప్రభ వలె, బీజాంకురము వలె సాగుచున్నది. జన్మ మరణ పరంపరకు ఉపాదానము చేయని ఒక అప్రవృత్తి నిర్వాణము. అది భావాభావములలో ఒకటి గాని, ఉభయాత్మకము కాని కాదు. ఇట్లెవరు ప్రత్యక్షము చేసికొనిరి? ఎవరును చేసికొనలేదు. 'నిర్వాణము ఎవరిచేతను గృహ్యామాణముగాని, ప్రకాశ్యమానముగాని కాదు' అని మాధ్యమిక సిద్ధాంతము. కాబట్టి సంసార, నిర్వాణములలో భేదము సిద్ధము కాదు. వాటి అభేదమువలననే సంసారపు అనాదిత్వము, అనంతత్వము సిద్ధమగుచున్నవి. సంసార, నిర్వాణముల కోటుల మధ్య ఏమాత్రమును సూక్ష్మ భేదము లేదు.

ధర్మము అనునది స్వభావముగ ఉండుట గాని, కొన్ని సత్త్వములు దాని శ్రోతలుగా నుండుట గాని, బుద్ధు డను దేశికుడు ఉండుట గాని జరుగలేదు. ఈ నిమిత్తముల ఉపలంభమే కాలేదు. ఒకరు బోధించుట ఒకరు వినుట, సంసారము నిర్వాణము పొందుట-ఇవి ఎవ్వియును సిద్ధములు కావు. అనిర్వాణమునే నిర్వాణముగా బుద్ధుడు చెప్పెను. ఆకాశముచే వేయబడిన ముడి (గ్రంధి) ఆకాశము చేతనే విప్పబడినది. ఇది శూన్యవాద హృదయము. 'సరిగా పట్టుకోబడని పాము, దుష్ప్రసాధితమగు విద్య నాశహేతువులైనట్లు, దుర్దృష్టమగు శూన్యత మందబుద్ధులను నాశనము చేయును' అని నాగార్జునుడు శూన్యవాద పరమార్థము తెలిసికొనుట దుస్తర మని హెచ్చరించి యున్నాడు.

భగవద్గీత

పురాణముని యగు వ్యాసునిచే మహాభారతము మధ్య గ్రథింపబడిన కృష్ణార్జున సంవాదము భగవద్గీత యని సంప్రదాయజ్ఞుల విశ్వాసము. భగవంతుడు (ఐశ్వర్యాది గుణోపేతుడు - ఈశ్వరుడు - కృష్ణుడు) పాడినది కాబట్టి భగవద్గీత. ఉపనిషద్గోవుల దుగ్ధము భగవద్గీత. ఇది వేదాంతసారము. కాబట్టి ఇది అన్య

1. శూన్యము నిఃస్వభావము; అశూన్యము సస్వభావము. పరనిరపేక్షము, అకృత్రిమము అగునది స్వభావము. 'స్వో భావః' అని చంద్రకీర్తి వ్యుత్పత్తి. అన్ని పదార్థములు పరమార్థముగ నిఃస్వభావములు, హేతుప్రత్యయములు కాన శూన్యములు - అని మాధ్యమికుల వాదము 2. భావము - ఉన్నది; జరా మరణములు కలది.

తమ మగు ఉపనిషత్తు. బ్రహ్మను గూర్చి చెప్పునది కాబట్టి బ్రహ్మవిద్య. ఈశ్వరునితో అభియుక్తు లగుటకు సమత్వమును, కర్మకౌశలమును బోధించునది కాబట్టి యోగ శాస్త్రము (యోగ మన సన్నహనము, ఉపాయము అని శబ్దార్థములు). ఇట్లు పరంపరగ భగవద్గీత సమాదరింపబడినది. "దాని భాషను బట్టి, దాని అంతర్గత విషయములను బట్టి, ఇతర గ్రంథములు దానిని గూర్చి చెప్పిన దానిని బట్టి అది క్రీ. పూ. 5 వ శతాబ్దమందు రచింపబడియుండ వచ్చును. తరువాతి కాలములో దానిలో చాల మార్పులు చేయబడి ఉండవచ్చును"అని డా. రాధాకృష్ణన్ చేసిన నిర్ణయము అంగీకార్యముగ తోచును (డా. దాస్‌గుప్త భగవద్గీత బహుశః ప్రాగ్‌బౌద్ధ మని చెప్పినాడు). 'మూలగీత ఏది? తరువాత చేర్చబడిన భాగము లేవి?' అని పాశ్చాత్య విద్వాంసులు చాల మీమాంస చేసినారు.[1] అందు రుడోల్ఫ్ ఓటో చేసిన ప్రయత్నము చాలవరకు ప్రశంసనీయముగను, యుక్తియుక్త ముగను తోచును. అతడు మూలగీత యని నిశ్చయించినది నిజముగా మూలగీత అగునో కాదో గాని అది గీతాసారమే అని పొడకట్టును. ఒకటవ అధ్యాయము ; రెండవ దానిలో 1 నుండి 13 వ శ్లోకము వరకును, 20, 22 శ్లోకములును, 29 నుండి 37 వ శ్లోకము వరకును ; పదవ అధ్యాయములో 1 నుండి 8 వ శ్లోకము వరకును ; పదకొండవ దానిలో 1 నుండి 6 వ శ్లోకము వరకును, 8 నుండి 12 వ శ్లోకము వరకును, 14, 17 శ్లోకములును, 19 నుండి 36 వ శ్లోకము వరకును, 41 నుండి 51 వ శ్లోకము వరకును, పదునెనిమిదవ దానిలో 58 నుండి 62 వ శ్లోకము వరకును, 66, 72 73 శ్లోకములును - మూలగీత యని, అది భారతేతిహాసమున ప్రధాన అంతర్భాగ మని,[2] ప్రతిభావంతుడగు ఒక గొప్ప ఐతిహాసిక కవియే (epic poet) గీతవంటి మహా గ్రంథమును వ్రాసియుండవలె నని ఓటో మతము. ఓటో ఊహ నిజము కావచ్చును ; కాకపోవచ్చును. కాని కారల్ యాస్పర్స్ 1954 లో నాతో ప్రసంగించుచు అనినట్లు 'భగవద్గీతలో ఎన్నో వైరుధ్యములు (contradictions) కలవు. అవి ఉండుట చేతనే అది గొప్ప గ్రంథము.' ఇవి యన్నియు అందు సమన్వయ మయినవా అనినచో అయిన వని హిందూ సంప్రదాయము ఘోషించును. ఎట్లు అయినవి అను ప్రశ్నకు మాత్రము ఒక టీకాకారుడు ఒక తీరున సమాధాన మీయగా, మరొకడు మరొక సమాధాన మిచ్చినాడు. వారిలో ఐకమత్యము లేదు. 'వస్తుతత్త్వములో, జీవితములో వలెనే దర్శనమందును వైరుధ్యము లుండిన దోషము లేదు. అవి సమన్వితములు కావు' అని కొందరి మతము. 'గీత నిశ్చిత సందేశ మేమి?' అను విషయమున కూడ ఐకమత్యము లేదు. గీత అద్వైతామృతమును వర్షించు ననియు, కేవల తత్త్వజ్ఞానము వలన మోక్షప్రాప్తి అగు ననియు, కర్మనిష్ఠ జ్ఞాననిష్ఠాప్రాప్తి హేతువు మాత్రమే అనియు, గీతాశాస్త్ర ప్రయోజనము సహేతుక సంసారపు అత్యంతోపరమ లక్షణ మగు పరమనిశ్శ్రేయస మనియు శంకరుల భాష్యము చెప్పుచున్నది. కళ్యాణైకతానుడు, విలక్షణానంత జ్ఞానానందైక స్వరూపుడు అగు ఈశ్వరుని అంతర్యామిత్వమును, విశిష్టాద్వైతమును బోధించుచు, జ్ఞానకర్మానుగృహీత మగు భక్తియోగమును గీత ఉపదేశించుచున్న దని రామానుజులు చెప్పిరి. అన్యులు ఎందరో ఎన్నో విధముల జల్పించిరి. తుదకు గీత అహింసను బోధించు నని కొందరు, ధర్మ్యయుద్ధావశ్యకతను, న్యాయ్యమ్ములగు అధికారముల కొరకు, స్వాతంత్ర్య స్వత్వముల కొరకు హింసాకాండ కూడ సముచితమే అని బోధించు నని కొందరు ఆధునిక కాలమున వ్యాఖ్యానించిరి.

గీతోపదేశము ఏ సన్నివేశమున ఎట్టి పరిస్థితులలో ఎవరికి జరిగినదో గుర్తు ఉంచుకొనినచో వాటికి ఉచితములు, ఉపయుక్తములు అగు కృష్ణబోధలే గీతా

1 భగవద్గీతలో నూరు శ్లోకములనో, ఏడు శ్లోకములనో, ఒక దానినో ఏరి 'శతశ్లోకీ గీతా', 'సప్తశ్లోకీ గీతా', 'చరమశ్లోక' మను పేర మనవారును దాదాపు ఇట్టి ప్రయత్నమే చేసిరి.

2 'మూలగీత' ఒకటి ఉండి యుండిన 9, 15 అధ్యాయములలోని ముఖ్యభావములు కొన్ని అందు ఉండి యుండునని తలచుట యుక్త మని తోచును.

సందేశ మని తలచుట సమంజసము. అర్జునుని కేది అసంగతమో, అతని పరిస్థితి కేది అప్రస్తుతమో అట్టి దానిని రణక్షేత్రమున కృష్ణుడు చెప్పియుండడు కదా ! ఇప్పుడున్న 700 శ్లోకములు యుద్ధభూమిలో ఉభయసేనల మధ్య శస్త్రసంపాత సమయమున రథము నిలబెట్టి సాక్షాత్తు కృష్ణార్జునులు పఠించిరని కొందరికి గల విశ్వాసము ఈ యుక్తిని వ్యాహతము చేయును. అట్లు విశ్వసింపనిచో కృష్ణుడు కురుక్షేత్రమున అర్జునుని మనఃస్థితికి, ఆ సన్నివేశమునకు తగినట్లు చెప్పిన విషయములను తరువాత నొక మహాఋషియు కవియు నగు ఆయన విపులముగా ఉపబృంహించె నని, తరువాతి తరములలో మరికొందరు అందులో అక్కడక్కడ తమ కిష్టమైన అంశములు చేర్చి యుండవచ్చునని తలపవచ్చును. అప్పుడు నేడు ఉపలబ్ధమగు గీతను గైకొని కురుక్షేత్ర సన్నివేశములో కృష్ణార్జున సంవాదమునకు యోగ్యవిషయ మేది యనియు, తత్పూర్వ గ్రంథములందును, సమకాలిక మత దర్శనములందును లేని ఏ అపూర్వవిలక్షణ విషయము గీతలో కలదు అనియు, గీత సోపపత్తికముగ నొక్కి తరచు చెప్పునది ఏమనియు దాని ఉపక్రమోపసంహారములను దృష్టిలో నుంచుకొని మననము చేసినచో - కృష్ణుని మూలబోధ, భగవద్గీతా తాత్పర్యము గ్రహింపబడుటకు అవకాశము కలదు.

యుయుత్సుడై యుద్ధక్షేత్రమునకు వచ్చిన అర్జునునికి బంధువులతో, ఆచార్యులతో, సఖులతో, సుహృదులతో పోరాడవలసియున్న దని ప్రత్యక్షమాయెను. అట్టి స్వజనులను చూచి ఆయనకు 'కృప'యు, 'విషాదము'ను కలిగెను. "ఎవరికోసము రాజ్య భోగ సుఖాదులో వారిని చంపిన పిమ్మట అవి ఎందుకు ? స్వజనులను, బంధువులను చంపుట పాపము. వలన కులక్షయము, మిత్రద్రోహము దోషములు. కులక్షయము వలన కులధర్మములు నాశనమగును. కులఘ్నులు నరకమునకు పోదురు. రాజ్య సుఖ లోభముచే ఇట్టి పాపమునకు వ్యవసించితిమిగదా !" యని అర్జునుడు శోకసంవిగ్నుడై, వికలితుడు, భ్రమితుడు ఆయెను. విషమ పరిస్థితిలో ఇట్లు 'కశ్మలమును', 'క్లైబ్యమును', 'హృదయ దౌర్బల్యమును' పొందుట అర్జునుని వంటి పరంతపునికి తగ దని, కాక ఇవి అనార్యులకు తగిన వని, అకీర్తికి, నరకమునకు దారి తీయు నని కృష్ణుడు ప్రోత్సహించినను, "పూజార్హులపై బాణము లెట్లు వేయుదును? గురువులను చంపుట కంటె బిచ్చమెత్తి తినుట మంచిది కదా ! రాజ్యాదులు వచ్చినను వీరిని చంపుట వలన కలుగు ఇంద్రియోచ్ఛోషణమగు శోకము పోదు కదా !" అని చెప్పి అర్జునుడు "న యోత్స్యే" (యుద్ధము చేయను) అని నిర్ణయించెను. కాని అట్లు యుద్ధ విరమణము శ్రేయమే అను నిశ్చయము ఆయనకు పూర్తిగ కలుగలేదు. ఒకవేళ తన స్వభావము కార్పణ్య మను దోషముచే అపహతమైనదేమో అనియు, ధర్మ విషయమై తన చేతస్సు సమ్మూఢమైనదేమో అనియు అర్జునునికి శంక ఉండెను.

ఈ పరిస్థితిలో ఆయనకు కృష్ణుడు చెప్పినది ఇది : "అశోచ్యులను గురించి నీవు శోకించు చున్నావు. నిజమగు ఆత్మ 'అసువు' (ప్రాణము) కాదు; దేహమును కాదు. మనము లేని కాలము ఇదివరకు ఎన్నడును లేదు; ఇక ఉండదు. దేహమందు దేహి (దేహమున ఉండునది) ఒకడు కలడు. అతనికి కౌమార యౌవన జరల వలెనే మరొక దేహము కూడ ప్రాప్తమగుచుండును. అతడు ఎన్నడును పుట్టడు, చావడు, ఉండి లేకుండ పోడు. అతడు నిత్యుడు, శాశ్వతుడు, పురాణుడు. శరీరము చంపబడినప్పుడు కూడ అతడు చంపబడడు. నరుడు ప్రాతబట్టలు విడచి క్రొత్తవి ధరించినట్లే, దేహి జీర్ణ శరీరములను విడచి నూతన శరీరములను పొందును. ఇతనిని కొందరాశ్చర్యముగ చూతురు. కొందరాశ్చర్యముగ చెప్పెదరు. మరి కొందరు ఆశ్చర్యముగ విందురు. కాని వినియు ఎవడును అతనిని ఎరుగడు. సర్వదేహము లందును దేహి నిత్యము అవధ్యుడే. కాన ఏ భూతము కొరకును శోకింప నవసరము లేదు." ఇట్లు కృష్ణుడు 'గుహ్యమగు అధ్యాత్మము'ను, భూతముల భవాప్యయములను అర్జునునికి తెలిపి, "క్షాత్రధర్మము ననుసరించి, కీర్తిని దృష్టిలో నుంచుకొని, యుద్ధ

మందు చచ్చిన స్వర్గము, బ్రతికిన రాజ్యభోగము వచ్చునని గుర్తుంచుకొని, యుద్ధమునకు కృతనిశ్చయుడవై లెమ్ము" అని బోధించెను.

కాని గీతోపదేశము ఇంతటితో ఆగలేదు. అర్జునుని పరిస్థితికి అనువైనట్లు భగవంతుడు తన తనువును (యాథాత్మ్యమును) వివృతము చేయవలసియున్నది. ఏలన భగవంతు డాయనపై ప్రసన్నుడు. ఆయన భగవంతునిచే ప్రీయమాణుడు. కాక, ఆయన కొరకై పరమహితము చెప్పవలసియున్నది. లేకపోయిన సర్వమునకు ఆది యగు భగవంతుని ప్రభవమును ఎవరును ఎరుగలేరు. ఆయన 'అజుడు, అనాది, సర్వలోకమహేశ్వరుడు' అని ఎరిగినవాడే పాపముల నుండి ముక్తు డగును. కాక, ఆయనయే సర్వమునకు ప్రభవము. ఆయననుండియే సర్వమును ప్రవర్తిల్లు చున్నది (మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే). ఇది ఈశ్వరుని అవ్యయమగు మాహాత్మ్యము.

అర్జునుడు రణమందున్న వారందరు తన స్వజను లని, తనకు కర్తృత్వ మున్న దని, తనకు బుద్ధి జ్ఞానాదు లున్న వని, అందుచే అహింసను, తుష్టిని అభ్యసించెద నని అనుకొని, 'ఇది పాపము, నేను యుద్ధము చేయను' అని తలచెను. దానికి సమాధానము కృష్ణు డిట్లు ఇచ్చెను: "ఈ ప్రజలందరును ఎవరినుండి వచ్చిరో ఆ మహర్షులు, మనువులు 'నా భావము గలవారు*; నామనస్సంజాతులు". రణక్షేత్రమందే గాక లోకమందంతటను ఉన్న ప్రజలందరును ఈశ్వరుని వారే! బుద్ధి, జ్ఞానము, అసమ్మోహము, అహింస, తుష్టి మొదలగు భావములన్నియు ఆయన నుండియే కలుగును. యుద్ధాది సన్నివేశములు, అన్ని విషమ పరిస్థితులు-ఇంతకు సర్వము ఆయన నుండియే ప్రవర్తిల్లును. ఈ విధముగ అర్జునునికి తెలుపబడెను.

ఈశ్వరుని మాహాత్మ్యమును వినిన అర్జునుడు ఆయన ఐశ్వర రూపమును చూడగోరెను. భగవంతుని ఉగ్రరూపమును, విశ్వరూపమును చూచిన అర్జునునికి ఇట్లు తెలుపబడెను: "లోకములను సమాహరించుటకు ప్రవృద్ధ మగు లోకక్షయము గావించు కాలము ఈశ్వరుడే! అర్జునుడు లేకున్నను, ఆ కాలము ఎవరిని హరింప దలచునో వారు ఉండరు. కాలముచే ముందుగానే నిహతులైన వారినే అర్జునుడు చంప గలిగినది. అతడు స్వయముగ చేయగలిగినది ఏమియు లేదు. అన్నిటికిని కర్త ఈశ్వరుడు. అర్జునుడు నిమిత్తమాత్రమే. 'నిమిత్తమాత్రం భవ సవ్యసాచిన్.'"

ఘోర మగు సంగ్రామాది కర్మ లేమి, శుభకర్మ లేమి - అన్నిటిని సంభవింపచేయునది, వాటి పర్యవసానములు నిశ్చయించునది ఈశ్వరుడు. అంతయు ఆయన చేష్ట; ఆయన ఇచ్ఛ. లోకము భగవల్లీల. మానవ మానదండముతో, మానవ బుద్ధితో విశ్వప్రహేళిక బోధపడదు. ఇతిహాసమందు అప్పుడప్పుడు సముపస్థిత మగు విషమ సంఘటనలు అసలు అర్థము కావు. కాని మానవ అహంకారము, మానవబుద్ధి తమ వంధ్యాత్వమును, సీమలను గ్రహించి, ఈశ్వరుని దివ్య మాహాత్మ్యము కాంచినంతనే నరుడు తాను ఈశ్వరునికి నిమిత్తమాత్రుడ నని ఎరిగినంతనే అపిహితమగు సత్యముఖము బయటపడును. అప్పుడే మానవుడు తన పరిస్థితిని అవగాహన చేసికొనును. ఈశ్వరుడు సర్వశక్తి. ఆయన సంకల్పించినది ఎవరు లేకున్నను జరుగును. ఆయన మహిమ పరమము (transcendent), అనన్యము, అక్షరము. ఆయన అందరికంటె గరీయసుడు. సర్వమును ఆయనచే నిర్ణీతము, ప్రవర్తితము.

అందుచే మానవుడు చేయవలసినది ఏమి? గీతా సమాధాన మిది: భగవచ్చిత్తుడైన వాడు ఆయన ప్రసాదముచే సర్వదుర్గములను (కష్టములను) తరించును. అహంకారముచే విననివాడు నశించును. ఏమి చేయవలెనో అది నిశ్చయించుటకు, అట్లు చేయుటకు నరునికి శక్తి లేదు. ఉన్నదని తలచుట మిథ్యావ్యవసాయము. ఏలన ప్రకృతి, అనగా ఆ యా నరుని స్వభావముచే ఏర్పడిన కర్మ నరుని బంధించి అవశునిగా చేసియున్నది. అయితే స్వభావజ మగు ఈ కర్మ స్వతంత్ర సత్త కాదు. సర్వభూతముల హృదయములలో నుండి వారిని యంత్రములవలె తన

* నా యందు భావనగలవారు అనియు చెప్పవచ్చు; నా నుండి ఎవరికి భావము (ఉనికి) వచ్చినదో వారు అనియు అనవచ్చును. 'మద్భావాః' అని మూలము.

మాయచే త్రిప్పునది ఈశ్వరుడే. ఈశ్వరుని మాయా శక్తి రూపమే నరుని స్వభావజ మగు కర్మ. దాని చేతనే నరుడు నిబద్ధుడు, అవశుడు. అందుచేతనే కదా నరుడు ఈశ్వరునికి నిమిత్త మాత్రుడు! కాబట్టి మానవుడు అన్ని ధర్మములను పరిత్యజించి ఆయన నొక్కనినే శరణు జొచ్చవలెను. ఆయన అతనిని అన్ని పాపములనుండి విముక్తుని చేయును. 'సర్వ ధర్మాన్ పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ.'

తాను యుద్ధము చేయుటవలన కులధర్మాదులు నాశనమై తాను పాపము చేసినవాడై నరకమునకు పోదు నని కదా అర్జునుడు శోకించినది? చివరికి ఆయన కిట్లు రహస్యము వివరింపబడినది: "అన్ని ధర్మములకు ప్రభవ మగు ఈశ్వరునికి ధర్మములను వదలుము. వాటి నిర్ణయము, సంస్థాపన ఆయన పని. నిమిత్తమాత్రుడ నని గ్రహించి, తచ్చిత్తుడై ఆయనను శరణు జొచ్చిన మానవునికి ఏ పాపమును ఉండదు. భగవత్కార్యము ఈ జగద్వ్యాపారము అని ఎరిగి, అందు ఆయనకు నిమిత్తమాత్రుడ నని గుర్తించి పాల్గొనుటయే నరుని కర్తవ్యము. అటుల చేసిన వానిని పాప మంటదు." ఇది అర్జునునికి చేయబడిన ఉపదేశము. పరాత్పరుడు, సర్వశక్తి అగు ఈశ్వరుని ఇచ్ఛకు పూర్తిగ అధీనుడగుట - అనగా ఆయనను సమగ్రభావముతో శరణు జొచ్చుట; ఆయన ఉగ్రరూపి, విశ్వరూపి, విశ్వమునకు పరమ నిధానము అని ఎరుగుట; ఆయన నుండియే అంతయు ప్రవర్తిల్లునని తెలిసికొనుట - ఇది మానవుడు చేయవలసినది.

యుద్ధము చేయుట, చేయకపోవుట తన వంతు అనియు, తాను తన ఉద్వేగాదుల (శోక, విషాద, కార్పణ్యములు)చే తనధర్మాధర్మజ్ఞానముచే ప్రేరితుడ నని, కాబట్టి ఏమి చేయవలసినది తన నిశ్చయముపైనను తన వశములోను ఉన్న దని తలచిన అర్జునునికి-సర్వము భగవంతునినుండి ప్రవర్తిల్లుననియు, బుద్ధి జ్ఞాన కార్పణ్యాది భావము లన్నియు ఆయననుండియే వచ్చుననియు*, లోక ఉత్పత్తి స్థితి లయముల కర్త ఆయనే ననియు, ఆయనయే హృదయస్థుడై భూతములను యంత్రముల వలె త్రిప్పుచున్నా డనియు బోధింపబడెను. అప్పు డర్జునుని మోహము నష్టమాయెను. ఈశ్వర స్మృతి (ఎరుక, ప్రత్యభిజ్ఞ, గురుతు) లభించెను. సందేహము పోయెను. భగవంతుని వచనము ప్రకారము మాయన చేసెను. ఇది గీతాసారము.

అధ్యాత్మ విద్య, ఆత్మ నిత్యత్వము, శరీరముల నశ్వరత్వము ఉపనిషత్తులలో చాల చోట్ల వివరింపబడినది. సాంఖ్య యోగములు, బ్రహ్మ విచారము ఆ యా దర్శనములందు బాగుగా ప్రతిపాదితములు. ఇక భగవద్గీతలో గల అపూర్వత, ప్రత్యేకత ఏమిటి? అది ఈ క్రింది బోధ: "యో మాం అజం అనాదిం చ వేత్తి లోకమహేశ్వరం"; "అహం సర్వస్య ప్రభవో మత్తః సర్వం ప్రవర్తతే"; "నిమిత్త మాత్రం భవ సవ్యసాచిన్"; "మచ్చిత్తః సర్వ దుర్గాణి మత్ప్రసాదాత్ తరిష్యసి"; "సర్వ ధర్మాన్ పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ." (నన్ను అజునిగా అనాదిగా లోకమహేశ్వరునిగా ఎరుగువాడు పాపములనుండి ముక్తుడగును. నేను సర్వమునకు ప్రభవమును, నా నుండియే అంతయు ప్రవర్తించును. నీవు నిమిత్తమాత్రుడవు కమ్ము. నాయందు చిత్తముంచిన నా ప్రసాదమువలన అన్ని కష్టములను కడతేరెదవు. అన్ని ధర్మములు వదలి నన్నొకని శరణు జొచ్చుము. నేను నిన్ను అన్ని పాపములనుండి విడిపింతును). ఇది గీతలోని కీలకమగు బోధ. అర్జునునివలె ధర్మసమ్మూఢులకు, మోహ సందేహములచే భ్రాంతులై శ్రేయ మేదో నిశ్చయము లేనివారికి, ఈశ్వరస్మృతి వంచితులకు గీత చిరమగు చరమ సందేశము నొసగుచున్నది. "గీతా సుగీతా, కర్తవ్యా కిమన్యైః శాస్త్ర విస్తరైః" అనునది వ్యర్థవాక్యము కాదు.

---

* 'భవంతి భావా భూతానాం మత్త ఏవ.'

షడ్దర్శనములు

పరలోకము లేదనువారు నాస్తికు లని పాణిని చెప్పెను. ఈ నిర్వచనానుసారము జైన బౌద్ధులు నాస్తికులు కారు. సూత్రాంతములందు నాస్తిక వాదమును మిథ్యాదృష్టి యని బుద్ధుడు గర్హించి యున్నాడు. కర్మను, కర్మఫల విపాకమును ఒప్పుకొని, జీవితమందు అననుభూత సుకృత దుష్కృత ఫలము మరణానంతరము పరలోకమందో, పునర్జన్మయందో అనుభవించి తీరవలసినదే యనియు, కర్మబంధము పూర్తిగా వీడునంతవరకు జన్మ మరణ సంసరణము జరుగవలసినదే యనియు నమ్మువారు ఆస్తికులు. ఈ విధముగా చూచిన హిందూ బౌద్ధ జైనులు ఆస్తికులే. ఈ దృష్టితో చార్వాకులును, వెనుక ఉల్లిఖితులైన కొందరు తీర్థంకరులును నాస్తికులు. ఆస్తికులలో ఈశ్వరవాదులు,నిరీశ్వరవాదులు కూడ కలరు.

వేదముల ప్రామాణ్యమును అంగీకరింపక వాటిని నిందించువారు నాస్తికు లని తరువాత నొక నిర్వచనము బయలు దేరెను (మనుస్మృతి II. 4). దీని ప్రకారము చార్వాక బౌద్ధ జైనాదులగు వేదప్రామాణ్యము నంగీకరింపని వారందరును నాస్తికులే. ఇక ఈ అర్థములోనే ఈ శబ్దము వాడెదము.

నాస్తికులు తమ తర్కముతోను, పటు యుక్తులతోను వేదప్రామాణ్యముపై తీవ్ర ప్రహారములు చేసిరి. అప్పుడు ఈశ్వరాస్తిత్వమును అనుమాన ప్రమాణముచే స్థాపించి, తదుపదేశము వేద మని కొందరును, సర్వజ్ఞాది విశేషణు డగు దేవు డెవరును లేనందున, అతీంద్రియార్థముల ద్రష్టయే లేడు గావున యథార్థత్వ వినిశ్చయము నిత్యవాక్యముల వలననే జరుగుననియు, అట్టివి వేద మనియు కొందరును సిద్ధాంతీకరించిరి. నైయాయికులు మొదటి వర్గమునకు, మీమాంసకులు రెండవ వర్గమునకు చెందుదురు. వేదము ప్రమాణ మని, అందు అనృతములు, వ్యాఘాతములు, పునరుక్తులు* లేవని వీరు సిద్ధాంతముచేయ ప్రయత్నించిరి. బీజప్రరోహ సంరక్షణార్థము కంటకశాఖావరణమును ప్రకృతి పెంపొందించినట్లు వేద ప్రమాణ జనిత తత్త్వాధ్యవసాయ సంరక్షణ కొరకు వీరు తర్కశాస్త్రమును అభివృద్ధి జేసిరి. వేదతాత్పర్య వినిశ్చయార్థము వేదవాక్యముల విభజన, వాటిని అర్థము చేసికొను విధములను, ఉపక్రమోపసంహారాది షడ్లింగముల ద్వారా తాత్పర్య గ్రహణము చేయు రీతిని వివరించిరి. కొన్ని క్లిష్టములగు, ముఖ్యములగు మంత్ర బ్రాహ్మణములను ఉదాహరణార్థము గ్రహించి, వాటికి సోపపత్తికముగ పూర్వాపరవిచారము చేసి వ్యాఖ్యానించిరి. శరీరమాత్ర పరిమాణము ఆత్మ అని, ఆత్మనొక భౌతిక ద్రవ్యప్రాయముగ చేయు జైనులకు, నైరాత్మ్యమును బోధించు బౌద్ధాదులకు విరుద్ధముగ నిర్గుణము, నిష్క్రియము, చైతన్య మాత్రము అగునది ఆత్మ యని కొన్ని ఉపనిషద్వాక్యములు ఆధారముగా చెప్పజూచిన వారు సాంఖ్యులు. జైన బౌద్ధాదులకు వ్యతిరిక్తముగ పదార్థ విభజన, స్వరూప నిర్ణయము చేయు ప్రయత్నము వైశేషికులు సాగించిరి. సర్వజ్ఞత్వము, తీర్థంకరత్వము, సిద్ధులు చిత్తవృత్తి నిరోధము వలనను, ఈశ్వర ప్రణిధానము వలనను పొందవచ్చుననియు, అట్టి జ్ఞానము వేదజ్ఞానముతో సుసంగత మనియు యోగులు చెప్పిరి. వేదమందలి యజ్ఞయాగాది క్రతుకర్మపరమగు కాండనే హైతుకులు ఎక్కువగా విమర్శించిరి. కాక ఉపనిషదృషులును కర్మమార్గ మనవసర మని, పరవిద్యవలననే పరమపుమర్థ ప్రాప్తి అగునని వక్కాణించిరి. 'వేదమందలి ముఖ్యభాగము సంహితా బ్రాహ్మణములు కావు. బ్రహ్మ ప్రతిపాదకములగు ఉపనిషత్తులే' యని నమ్మి, ఉపనిషద్వాక్య సమన్వయమును చేసి, షడ్లింగములచే వాటి తాత్పర్య మెరిగి, శారీరకుని (దేహిని) గూర్చి, శారీరకునికి బ్రహ్మమునకు గల సంబంధమును గూర్చి సమధిక విచారణ చేసినవారు వేదాంతులు. ఆస్తికు

* అనృతము - అయథార్థ ఉక్తులు. వ్యాఘాతము-అసంబద్ధ వాక్యములు. పునరుక్తులు - చెప్పిన దానినే అనవసరముగ మరల చెప్పుట.

లందరును శ్రుత్యాశ్రిత తర్కమును అండగా గల వారు. ధర్మము వేదము చేతనే తెలియనగు నని నమ్మువారు. ఏలన అది లింగరహితము, అవస్తువు అగుటచే ప్రత్యక్షానుమానములచే అగ్రాహ్యము. అయితే వీరిలో కొందరు ధర్మమును యోగులు ప్రత్యక్షము చేసికోగలరని అనెదరు. కాని, యోగి అగుటకు సాధన అవసరము. ఆ సాధన శ్రుత్యుక్తము. కాబట్టి ధర్మ విషయములో పరమ ప్రమాణము వేదమే! లేనిచో యోగులు అనేకులు; సర్వజ్ఞులమని తీర్థంకరుల మని చాటుకొనినవారు అసంఖ్యాకులు. వీరందరి బోధల సత్యాసత్య నిర్ణయమునకు మానము ఉండ వలెను. అట్టిది వేద మొక్కటే అని ఆస్తికు లందరికి ఐకమత్యము కలదు. శ్రుత్యుపదిష్ట స్మృతి విస్తారిత మగు ధర్మమొక్కటే సరియగు ధర్మ మనియు, అది వర్ణాశ్రమ ధర్మ మనియు ఆస్తికుల అభిప్రాయము. శ్రుతుల కవిరోధముగ నుండి, అందు కనపడని విషయ ములను స్పష్టము చేయుచు, అందున్న వానిని విస్తరశః ప్రతిపాదించు గ్రంథములు స్మృతులు. శ్రుతి విరుద్ధమగు తర్కము కుతర్కము. శ్రుతి విరుద్ధముగ అనుభవ ముండదు. శ్రుతి తాత్పర్య అగ్రహణము వలననే అనుభవము దానికి విరుద్ధముగ నున్నట్లు భాసించును. లేదా అనుభవమును సరిగా విశ్లేషణచేసి అర్థము చేసికొనక పోవుట వలన అట్లు అగపడును. 'ఈశ్వరు డున్నాడు. ఆయన కేవలము శాస్త్రయోని (వేదము మాత్రమే ఆయనను గూర్చిన జ్ఞానమునకు యోని - కారణము)' అని కొందరు ఆస్తికులును, 'ఆయన అనుమానగమ్యుడు' అని కొందరును తలతురు. ఈశ్వరుని స్వరూపమును గూర్చి, ఆయన సృష్టి కర్తయా కాదా యను దానిని గూర్చి, కర్మఫల ప్రదాతయా కాదా అను దానిని గూర్చి ఆస్తికులలో సర్వసమ్మతి లేదు. కొందరు ఆస్తికులు ఈశ్వరాస్తిత్వమును అంగీకరింపలేదు. ఈశ్వరవాదులు శాస్త్రోక్త ధ్యానాదులచేత గాని, ఈశ్వరానుగ్రహమువలన గాని ఈశ్వర దర్శనము సంభవ మని భావింతురు.

"కణాదస్యాక్షపాదస్య వ్యాసస్య కపిలస్య చ, పతంజలే ర్జైమినేశ్చ దర్శనాని భవంతి షట్". అనగా కణాదుడు, అక్షపాదుడు, వ్యాసుడు, కపిలుడు, పతంజలి, జైమిని అను ఆరుగురి ఉపజ్ఞములగు వైశేషిక, న్యాయ, వేదాంత, సాంఖ్య, యోగ, మీమాంసలు షడ్దర్శనములు. ఈ ఆరింటిని సూత్రమే మొదటగా షడ్దర్శనములని వర్గీకరించినది ఎవరో తెలియరాదు. క్రీ. శ. 10 వ శతాబ్దమునం దుండిన జయంతుడు మీమాంసా, న్యాయ, సాంఖ్య, జైన, బౌద్ధ, చార్వాక ములను ఆరింటిని "షట్ తర్కి" అను సమాఖ్యతో పిలచెను. 9 వ శతాబ్దమున ఉండిన హరిభద్రుని దృష్టిలో బౌద్ధ న్యాయ సాంఖ్య జైన వైశేషిక మీమాంసలు షడ్దర్శనములు. వైశేషికమును న్యాయము నుండి భిన్నమగు ప్రత్యేక దర్శన మని ఎంచక పోయినచో ఆరవది లోకాయత మగు నని హరిభద్రుడు నుడివెను. లోకాయతము గాక తక్కిన అయిదును ఆస్తిక వాద ములే అని అత డనెను. వేదప్రామాణ్యమును అంగీక రించునవియే ఆస్తికములు అను పరిపాటి వైదికులలో వచ్చిన పిమ్మట, షడ్దర్శనములనుండి జైన బౌద్ధము లను తొలగించి, యోగ వేదాంతములను చేర్చుట జరి గెను. లోకాయతము నెట్లును అదివరకే కొందరు దర్శనముగా గణింపలేదు కదా! ఇప్పటికి తెలియ వచ్చినంతవరకు, న్యాయ వైశేషిక సాంఖ్య యోగ మీమాంసా వేదాంతములను మొట్ట మొదటగా షడ్దర్శ నములుగా పేర్కొనినది 12 వ శతాబ్దములో వ్రాయ బడిన 'విశ్వసార తంత్రము'. ఎట్లైన నేమి? ఈ ఆరును ప్రధాన వైదిక దర్శనములుగా, లేదా బ్రాహ్మణ దర్శనములుగా రూఢి అయినవి.

జైన బౌద్ధము లుదయింపక పూర్వము న్యాయము, మీమాంస, ఆన్వీక్షికి (కేవల హేతువాదము) అను మూడు పదముల చేతనే దర్శనశాస్త్ర మభివ్యంజిత మగుచుండెడిది. బౌద్ధ జైన సాంఖ్యములతో కలసి ఇవి చాలకాలము షట్తర్కములనియో, షడ్దర్శన ములనియో పిలువబడుచుండెడివి. ఆన్వీక్షికి ఇంచు మించు చార్వాకుల స్వాయత్త మాయెను. బహుశః 11 వ, 12 వ శతాబ్దములలో న్యాయ వైశేషిక సాంఖ్య యోగ మీమాంసా వేదాంతములు షడ్దర్శన ములై, వైదికులచే చార్వాక బౌద్ధ జైనములు

నాస్తికములుగా వెలిపెట్టబడెను. శంకరానంతరము వేదాంతమునకు వచ్చిన విపుల ప్రచారము, భారత దేశమున జైనబౌద్ధముల అస్తమయము, యోగమునకు గల ఆదరణ ఇట్టి వర్గీకరణమునకు కారణముౖలై ఉండవచ్చును. 14 వ శతాబ్దములో 'సర్వదర్శన సంగ్రహము' వ్రాసిన మాధవుడు అందు ఈ క్రింది 15 దర్శనములను అభివర్ణించెను: చార్వాకము, బౌద్ధము, జైనము, రామానుజదర్శనము, పూర్ణప్రజ్ఞదర్శనము (మధ్వవేదాంతము), నకులీశ పాశుపతము, శైవము, ప్రత్యభిజ్ఞ, రసేశ్వరము, వైశేషికము, న్యాయము, మీమాంస, పాణిని దర్శనము, సాంఖ్యము, యోగము. ఆతని అభిప్రాయములో ఈ 15న్ను, అద్వైత వేదాంతమున్ను ప్రధాన దర్శనములు. అద్వైతముపై అతడు 'వివరణ ప్రమేయ సంగ్రహ' మను బృహద్గ్రంథమును వ్రాయుటచే 'సర్వ దర్శన సంగ్రహము' న దానిని ఉపపాదింపలేదు.*

న్యాయ దర్శనము

భారతీయ నాస్తిక దర్శనముల సంగ్రహ సమీక్ష చేసియుంటిమి. ఇక ఆస్తిక దర్శనముల దిఙ్మాత్ర సమీక్ష చేసెదము.

'వాదము'ను సత్యమును తెలిసికొనుటకు మార్గముగా ఉపనిషత్తులు అంగీకరించియున్నవి. మిథిలాది రాజసభలలో, విద్వత్పరిషత్తులలో ప్రశ్నల కుత్తరములు వచ్చుటకు, శంకలకు సమాధానములు దొరకుటకు వాదములు జరుగుచుండెడివి. ఛాందోగ్య ఉపనిషత్తు 'వాకోవాక్యము'ను పేర్కొనినది. ఒక వాక్యమును మరొక వాక్యముతో చేర్చి పర్యవసానము తీయు కళ వాకోవాక్యము. తైత్తిరీయ ఆరణ్యకము 'అనుమానము' ప్రమాణ మనెను. కఠోపనిషత్తులో 'తర్కము', ఐతరేయ బ్రాహ్మణములో 'యుక్తి' కాన వచ్చును. రామాయణ, మనుస్మృతులు 'వాదము'ను గూర్చి చెప్పినవి. 'బ్రహ్మజాల సుత్త', 'మజ్ఝిమ నికాయము'లలో 'తార్కికులు', 'అనుమానము' ఉదాహృతములు. వాదములను నియమ పూర్వకముగా జరుపుటకు, వివిధ పక్షముల వారి తర్కముల పటుత్వమును పరిశీలించుటకు చేయబడిన ప్రయత్నములనుండి న్యాయశాస్త్రముత్పన్న మయ్యెను. ప్రమాణములచే అర్థపరీక్షణము న్యాయము. తార్కిక సూత్రముల, ప్రమాణముల విచారమును న్యాయమే. ఈ శాస్త్రముపై మొదటి గ్రంథము వ్రాసిన వాడు అక్షపాద గౌతముడు. వాద సూత్రములను, ప్రామాణ్యాప్రామాణ్యములను, ప్రమాణ ప్రమేయముల సంఖ్యను, హేత్వాభాసములను, కుతర్కవితండవాదాదుల స్వరూపమును అందు గౌతముడు విశదీకరించెను. న్యాయ సూత్ర మను నీ గ్రంథము క్రీ. పూ. 4 వ శతాబ్దమున వ్రాయబడి, తరువాత పలు మార్పులకు చేర్పులకు లోనైనది. వాత్స్యాయనుడు (క్రీ. శ. 4 వ శతా.) దీనిపై భాష్యము వ్రాసెను. దిఙ్నాగుడు (క్రీ. శ. 425) గౌతమ వాత్స్యాయనులను తన గ్రంథములలో ఖండించెను. ఉద్యోతకరుడు (క్రీ. శ. 550) తన వార్తికమందు బౌద్ధ విమర్శలను ఖండించి గౌతమ వాత్స్యాయనుల నుద్ధరించెను. ధర్మకీర్తి (క్రీ. శ. 600) ఉద్యోతకరుని విమర్శింపగా, వాచస్పతి (క్రీ. శ. 840) తన న్యాయ వార్తిక తాత్పర్యటీకలో దానికి సమాధానమిచ్చెను. దీనిని తాత్పర్య పరిశుద్ధిలో ఉదయనుడు (క్రీ. శ. 984) వ్యాఖ్యానించెను. అతని 'ఆత్మతత్త్వ వివేకము', 'కుసుమాంజలి' ఆస్తికత్వమును, ఈశ్వరుని ఉనికిని సాధించి, బౌద్ధులను ఖండింప ప్రయత్నించెను. 12 వ శతాబ్దములో గంగేశుడు ప్రమాణ మీమాంసకే హెచ్చు ప్రాముఖ్యము నిచ్చుచు, నేటి సాంకేతిక తర్క వైఖరులను చాల విధములుగ నాడే కన్పరచు నొక నవ్య న్యాయమును లేవదీసెను. తత్త్వ చింతామణి ఆతని ప్రసిద్ధ గ్రంథము. 15 వ, 17 వ శతాబ్దముల మధ్య రఘునాథుడు, జగదీశుడు, గదా

* ఈ రెండు గ్రంథముల కర్త ఒకడు కాడని కొందరందురు.

ధరుడు వంటి గొప్ప తార్కికులు నవ్య న్యాయ సంప్రదాయమున మనిరి.

న్యాయ దర్శనమును సూత్ర, భాష్య, వార్తిక, తాత్పర్యముల ఆధారముపై క్రింది విధముగ సంగ్రహింతుము :

న్యాయ సిద్ధాంతము : ఆత్మ ఉన్నదా లేదా? ఉన్నచో అది ఎట్టిది ? మంచి ఏది? చెడ్డ ఏది ? మనుష్యుని చరమ పురుషార్థ మేది? మరణానంతరము అతడేమగును ? - ఇటువంటి విషయములను గూర్చిన మిథ్యాజ్ఞానము వలన రాగ ద్వేషములు కలుగును. అసత్యమాడు బుద్ధి, అసూయ, లోభము మొదలగు 'దోషములు' వాటి వలన కలుగును. వీటిచే జుష్టులైన మనుష్యులు -అసత్యవాదన స్తేయాదులను చేయుదురు. 'ఈశ్వరుడు, ఆత్మ లేవు' - వంటి తప్పుడు భావములను కలిగియుందురు. చెడ్డ చేసినను, మంచి చేసినను, మనుష్యుడు కర్మ చేయుచునే ఉండును. ఈ ప్రవృత్తి అధర్మమునకో, ధర్మమునకో దారితీయును. అతని పునర్జన్మకీ ప్రవృత్తియే కారణము. పుట్టినంతనే దుఃఖము ప్రారంభమగును. వీటి అన్నిటికి మూలకారణ మగు మిథ్యాజ్ఞానము నశించి, తత్త్వజ్ఞానము కలిగినంతనే నిశ్శ్రేయస్సు లభించును. తత్త్వజ్ఞానానంతరము, దోషత్యాగానంతరము చేయబడు కర్మలు పునర్జన్మ హేతువులు కావు. ఏలన తృష్ణయే పునర్జన్మ హేతువు.

కాబట్టి నిశ్శ్రేయస్సు ఏది? ఎట్లు చేకూరును? దాని అడ్డంకులు ఎట్లు తొలగును? వీటిని గూర్చిన తత్త్వజ్ఞానము కలుగవలె ననినచో "జ్ఞాన మన నేమి? దానికి ప్రమాణములు ఏవి? అజ్ఞానమును, భ్రాంతులను ఎట్లు బాపుకొనవలెను?" అను విచారము ప్రసక్త మగును.

శరీరేంద్రియ మనో బుద్ధ్యాది అనాత్మ పదార్థములను ఆత్మ పదార్థముగ గ్రహించుట, నిత్యవస్తు వగు ఆత్మను తక్కిన వాటినుండి వేరు చేసి తెలిసికొనక పోవుట మిథ్యాజ్ఞానము. "నేను శరీరమును కాను. శరీరమే దుఃఖ హేతువు; దుఃఖోపాదానము" అని గ్రహించినంతనే, మనుష్యుడు అది ఉండవలెనని గాని మరొక శరీరమున పుట్టవలెనని కాని కోరడు. పాము కుబుసమును వీడినట్లు శరీరమును వీడి వాడు పునర్జన్మ ఎత్తడు.

విషయి విషయములు, ప్రమాతృ ప్రమేయములు కలవు. ప్రమాణము అర్థోపలబ్ధి హేతువు. ఉన్నది ఉన్నట్లుగా వస్తుతత్త్వమును గ్రహించు యథాభూత జ్ఞానము ప్రమ. ఉన్నదానిని మరొక తీరున గ్రహించు విపరీత జ్ఞానము అప్రమ. ఏ జ్ఞానము సఫల ప్రవృత్తిని జనింపజేయునో అది ప్రమ. ఏది ప్రమాణాంతరముచే, లేదా అధ్యవసాయముచే దృఢమగునో అది ప్రమ.

ఇచ్ఛా ద్వేష ప్రయత్న సుఖ దుఃఖ జ్ఞానములు ఆశ్రయము లేనిదే ఉండవు. కావున ఈ గుణములు ఏ ద్రవ్యము నాశ్రయించియున్నవో అది ఆత్మ. వివిధానుభవముల నేక సూత్రమున గ్రథించునది, పూర్వాపరానుభవముల అవిచ్ఛిన్నతకు కారణము ఆత్మ. అనగా భిన్న ప్రత్యక్షములచే ఏకపదార్థము గ్రహింపబడుట, ఇంద్రియ విషయములు వ్యవస్థితములగుట - వీటిచేత ఆత్మ సద్భావము ధ్రువపడుచున్నది. నశ్యమాన మగు శరీరమే ఆత్మ అయినచో ధర్మాధర్మములకు అర్థము లేదు. బుద్ధి, గురుతించుట, స్మృతి ఏదో ఒక వస్తువునకు చెంది దానిపై ఆధారపడి యుండవలెను. అది ఆత్మ. అది నిత్యము. ఏలన, అప్పుడే జన్మించిన బాలుర సహజమగు హర్ష భయ శోకాదులు, స్తన్యాదుల కొరకైన అభిలాషలు పూర్వ జన్మలో కలిగిన అభ్యాసముల వలన, స్మృతులవలన కలుగుచున్న వని ధ్రువపడుచున్నది. అభిలాషలు, రాగద్వేషాదులు పూర్వానుభవ స్మృతులును, వానిపై ఆధారపడిన సంకల్పమును లేనిదే కలుగవు. కాబట్టి అన్ని శరీరములందు ఆత్మలు అను ద్రవ్యములు కల వని, ఇప్పటి శరీరములందు గల ఆత్మలకు పూర్వజన్మ ముండె నని, ఈ శరీరముల పాతానంతరము కూడ ఆత్మ లుండు నని తేలును. బుద్ధి ఆత్మగుణము. ప్రవృత్తి వలన ధర్మాధర్మములు. రాగ ద్వేష మోహములవలన ప్రవృత్తి కలుగును. ధర్మాధర్మములు ఆత్మ నాశ్రయించును. అవి భౌతిక ద్రవ్యముల నుండి ఆ యా ఆత్మల ప్రవృత్తి ఫలమునకు తగిన శరీర నిర్మాణమునకు కారణములు.

జీవితము దుఃఖమయము. దుఃఖముచే అమిశ్రిత మగునది లోకమున లేదు. కాక, సుఖము ఇంకను సుఖము కావలె నను అభిలాషను కలిగించును. అభిలాష ఎల్లప్పుడు సఫలము కాదు. దీని వలన దుఃఖము కలుగును. దుఃఖము నుండి ఆత్యంతిక విమోక్షము అపవర్గము ; నిశ్శ్రేయసము. ప్రస్తుతజన్మానంతరము మరి జన్మ లేకుండుటయే పరమ పురుషార్థము. అది యొక విధమగు అమృతత్వము ; పునర్జన్మ భయ రహితము, శాశ్వతము. సంసారము నుండి రక్షితు డగుట మోక్షము. అదే బ్రహ్మము (వాత్స్యాయనుడు). మోక్షము గాఢ నిద్ర వంటిది. అందు సుఖ దుఃఖము లుండవు. పునర్జన్మ కారణ మగు తృష్ణ కుపాదాన మగు మిథ్యాజ్ఞాన నాశముచే అది సంభవించును. తత్త్వజ్ఞానమునకు విద్య, ప్రతిభ, యోగము, సత్సంగము సాధనములు.

సర్వజ్ఞత్వ, నిత్యబుద్ధి, సర్వశక్తిమత్త్వాది విశేష గుణములు కల ఆత్మ ఈశ్వరుడు. ఆయన జగత్తునకు పితృకల్పుడు. మనుష్యుల కర్మ లన్నియు అనివార్యముగ సఫల మగుటలేదు. కాన కర్మఫలములు పరాయత్తములు. ఫల ప్రదాత ఈశ్వరుడు. కాక పూర్వకృత కర్మకు, దానికి తగిన నేటి ఫలములకు గల అనుబంధాదుల సక్రమ నియమవత్త్వము, కర్మలకుచిత రీతిని ఉచిత దేశకాలము లందు ఫలములు ప్రాప్తమగుట ఈశ్వరుని కారణముననే. మరియు, సావయవ వస్తువు లన్నియు చేయబడినవే. వాటికి కర్త ఉండును. లేకుండిన వాటి రచనయే జరుగదు. ఆత్మ, అణువులు మొదలగు నిరవయవ వస్తువులకు రచన గాని కర్త గాని ఉండదు. సావయవ వస్తువులకు (ఉదా. కుండ) చేతను డగు కర్త ఉండితీరవలసినదే. జగత్తు సావయవము కాబట్టి దానికి కర్త ఉండవలసినదే. కార్యమునుబట్టి కారణము ననుమానింపవలెను గాన ఈ జగత్తును రచించిన చేతన కర్త సర్వజ్ఞుడు, సర్వశక్తి కావలెను ; నిత్య బుద్ధియుక్తుడును కావలెను. లాఘవ తర్కముచే జగత్కర్త ఒకడే! ఆతడే ఈశ్వరుడు. నిత్యములగు అణువులనుండి, నిత్యములగు ఆత్మల పూర్వకర్మఫలానుసారముగ జగద్రచన జరుగుచున్నది. లేకుండినచో, ఆత్మలకు పునర్జన్మావకాశము, తమ తమ ధర్మా ధర్మ ఫలభోగము జరుగదు. అనేక కోట్ల ఏండ్లు గడచిన పిమ్మట జరామరణ చక్ర సంసరణచే శ్రాంతులగు ఆత్మలకు విశ్రాంతి నిచ్చుటకు ఈశ్వరుడు జగత్తును నాశనము చేయును. అప్పు డిక ఆత్మలు, అణువులు మాత్రము మిగులును. తిరిగి చాలకాలమునకు ఈశ్వరుడు జగన్నిర్మాణము చేయును. మరల నాశనము చేయును. ఇట్లెన్నో సృష్టులు, ప్రళయములు అనాదిగ జరిగినవి, జరుగును. ముక్తు లీ చక్రమున తగుల్కొనరు.

వైశేషిక దర్శనము

బుద్ధునికి పూర్వము కూడ అణువాదము ఉండెనని బౌద్ధగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. జైనగ్రంథము లందును ఒక విధమగు అణువాదము కలదు. ఇట్లు పురాతన కాలమునుండి ఈ దేశమున అణువాదము లుండెను. అందొక విధమగు అణువాదమునుగ్రహించి, దానిని వైదిక ధర్మమునకు అనువగు రీతిని కణాదుడు అభివృద్ధి చేసెను. బౌద్ధుల అనాత్మ, నిస్సత్వ సిద్ధాంతములకు, వేద నిందకు తావు లేని దీ యణువాదము. జైనుల అణువుల వలె గాక కణాదుని అణువులలో గుణ భేదములు కలవు. బౌద్ధ వైభాషికులకు ఒక విధమగు అణువాద ముండెను. కణాదుడు బుద్ధునికి పరుడుగాను, అక్షపాద గౌతమునికి పూర్వుడు గాను తోచును. ఆయన వైశేషిక సూత్రము ఈ దర్శనమునకు మొదటి ముఖ్య గ్రంథము. దీని నాధారముగ గొని ప్రశస్తపాదుడు (క్రీ. శ. 499 - 569 లో నుండిన పరమార్థునికి పూర్వుడు) 'పదార్థధర్మ సంగ్రహము 'ను వ్రాసెను. ఇతడు న్యాయదర్శనముచే ప్రభావితుడు. ఇతడు వైశేషికమును ఎంతో విస్తరించినాడు ; దృఢము చేసినాడు. శ్రీధరుని (క్రీ. శ. 991) 'న్యాయ కందలి', ఉదయనుని (క్రీ. శ. 984)

'కిరణావలి' పదార్థధర్మ సంగ్రహముపై టీకలు. వీటి కెన్నో టీక లున్నవి. 15 వ శతాబ్దమున శంకర మిశ్రుడు కణాద సూత్రములపై 'ఉపస్కారము' ను రచించెను.

వైశేషిక దర్శన సంగ్రహము: అభ్యుదయ, నిశ్శ్రేయస్సులను కలిగించునది ధర్మము. 'అభ్యుదయ మనగా లౌకిక సుఖము ; నిశ్శ్రేయస మనగా మోక్షము ' అని కొందరి వ్యాఖ్య. 'అభ్యుదయ మనగా తత్త్వ జ్ఞానము, నిశ్శ్రేయస మనగా మోక్షము ' అని ఉదయనుడు. ధర్మమును చెప్పునది వేదము. దానికే ఆ విషయమున ప్రామాణ్యము. ధర్మ విశేషముచే తత్త్వ జ్ఞానమును, దానిచే నిశ్శ్రేయస్సును కలుగును. వర్ణాశ్రమాచార యుక్త మగు కర్మల నియతాచరణముచే ఉత్పన్న మగు ఒక పురుష గుణము ధర్మము. కాని నియత కర్మలను ప్రయోజనాపేక్ష లేక నిష్కామముగా ఆచరించిన భావము (చిత్తము) ప్రసాదము (శుద్ధి) నొంది ఒక ధర్మ విశేష ముత్పన్న మగును. అది తత్త్వజ్ఞానమును ప్రసవింప గలుగును. యమ నియమాది 'ఆత్మ కర్మలు' కూడ మోక్షము నీయగలవు.

ఇచ్ఛా ద్వేషములచే ధర్మాధర్మ ప్రవృత్తి యగును. దానిచే జన్మ మరణములు తిరిగి తిరిగి కలుగు చుండును. ఇచ్ఛా ద్వేషములకు ఈ జన్మయందును, పూర్వజన్మ యందును కలుగు సుఖదుఃఖాది అనుభవములు, వాటి సంస్కారములు కారణములు. తత్త్వ జ్ఞానము వలన, ఆత్మకర్మల వలన దోషములు నశించును; మోక్షము వచ్చును. వైదిక కర్మల వలననే ధర్మప్రాప్తి అగును. అయితే హింసారహితము, విద్యా శ్రద్ధలతో యుక్తము అగు కర్మయే ఫలవంత మగును. శుద్ధ జీవితము, శుద్ధాహారము ధర్మమునకు సాధనములు. మనస్సు ఆత్మలో స్థితమైనప్పుడు అది కర్మ (చేష్ట, లేదా వృత్తి) రహిత మగును. అప్పుడు శరీరమునకు దుఃఖాభావము సిద్ధించును. అది యోగము.

కర్మలకు (పనులకు, ప్రవృత్తులకు, సంఘటనలకు), ప్రయోజనములకు (ఫలితములకు), హేతువులు కన పడనప్పుడు అదృష్టము (చూడబడనిది) ఉన్న దను కొనవలెను. అయస్కాంతము వైపునకు ఇనుప ముక్క ఏల ఆకర్షింపబడును? వృక్షములందు రసము వ్రేళ్లనుండి పైకి విట్లు ప్రాకి ప్రసరించు చున్నది? యౌవనారంభమున పురుషునికి స్త్రీలయందు అనురక్తి ఏల కలుగుచున్నది? అజము (మేక)లకు ముండ్ల కంచెల ఆకులు ఎందు కిష్టములు? వీటి అన్నిటికిని అదృష్టమే హేతువు. అటులనే నశించు దేహమునుండి ఆత్మ, మనస్సులు వెడలి దేహాంతరమున ప్రవేశించుట, వాటితో పాటు ప్రాణము కూడ అచ్చటికి చేరుట, ఆహారము జీర్ణమై రక్తమాంసాదు లగుట-ఇదంతయు అదృష్టమువలననే జరుగును. వైదిక కర్మల ఫలములు కూడ అదృష్టమువలననే సంభవించును. పూర్వజన్మల లోని కర్మల కీ జన్మలో ఫలము అదృష్టమువలననే లభించును. అటులనే విశ్వనిర్మాణమునకు అవసర మగు గతిని పరమాణువులలో కలిగించి వాటి సంయోగమును సంభవ మగునట్లు చేయునదియు అదృష్టమే.

కణాద సూత్రములందు సృష్టికర్త ప్రస్తావన గాని, కర్మఫల ప్రదాత యగు చేతన తత్త్వ ప్రతిపాదన గాని కనపడదు. 1. 'తద్వచన' మగుటచే ఆమ్నాయము ప్రమాణ మని ఆయన చెప్పినాడు. తత్ - ఆయన యొక్క, ఈశ్వరునియొక్క అని అర్థముచేసి, ఈశ్వర వచన మగుటచే వేదము ప్రమాణ మని కొంద రనిరి. లేదా 'తత్ - దానిని గూర్చిన, అనగా ధర్మమును గూర్చిన వచన మగుటచే వేదము ప్రమాణము' అనియు చెప్పవచ్చును. తత్ అనగా 'ఋషుల' అనియు అర్థము చెప్పవచ్చును. 'ఆత్మ ప్రత్యక్ష' మను యోగులకు లభ్య మగు ప్రత్యక్ష విశేష మొకటి కలదని, దానికి ఆత్మ, ద్రవ్యాంతరములు, వాటి గుణములు కూడ విషయము అని కణాదుడు చెప్పి యుండుటచే, ఋషులవచన మగుటచే వేదము ప్రమాణ మను అర్థము అసంగతము కాదు. 2. స్వర్గ, యజ్ఞ ఫలాది నామములు (సంజ్ఞలు), క్రియలు మన ప్రత్యక్ష అనుమాన విషయములకు చెందినవి కాకపోవుటచే, మనకంటె విశిష్టులగు వారు ఉన్నారని, వారి కవి ప్రత్యక్షము అని అనుమానము చేయవచ్చు నని కణా

దుడు చెప్పినాడు. మన బుద్ధులలో కల తారతమ్యములు (హెచ్చు తగ్గులు) మన బుద్ధి నతిశయించు విశిష్టబుద్ధి గల ఋషిబుద్ధిని అనుమానించుటకు లింగము అనియు కణాదుడు అనినాడు. 'మనకంటె విశిష్టులు అనగా ఈశ్వరుడును, ఋషులును' అనియు, 'ఆయుర్వేదాది శాస్త్రములు జగత్తను కార్యము ఋషులయు, ఈశ్వరునియు అస్తిత్వానుమానమునకు లింగము' అనియు శంకర మిశ్రాదుల అభిప్రాయము. ఇది కణాద మతము కాకపోవచ్చును.

ప్రశస్తపాదుడు జగత్తునకు హేతువగు ఈశ్వరుని మంగళ శ్లోకమున నమస్కరించినాడు. ధర్మము ఈశ్వర చోదనచే వ్యక్త మని చెప్పినాడు. ఈశ్వరుని సంకల్పము వలననే సృష్టి ప్రలయములు జరుగు నని, ఆత్మల కర్మఫలానుభవావకాశము కొరకు, సృష్టి, జన్మ మరణ చక్రమునుండి వారికి విశ్రాంతి నిచ్చుటకై ప్రలయము ఈశ్వరుడు సంకల్పించు నని, ఈశ్వరుడు 'సకల భువన పతి' యని ప్రశస్తపాదుడు చెప్పినాడు. తరువాత వచ్చిన వైశేషికులు పూర్తిగ ఈశ్వరవాదులైరి. ఏకైక దుఃఖహానోపాయము ఈశ్వర సాక్షాత్కార మనియు, అది శ్రవణ, మనన, భావనలచే కలుగు ననియు, మననము అనుమానాధీనమును, అనుమానము వ్యాప్తిజ్ఞానాధీనమును, ఆ వ్యాప్తిజ్ఞానము పదార్థ వివేకముపై ఆధారపడినదియు అగుటచేత షట్ పదార్థములను కణాదుడు వర్ణించెను అనియు వైశేషికుల మత మని మాధవుడు చెప్పియున్నాడు.

ఆత్మ నిత్య ద్రవ్యము. బుద్ధి, సుఖదుఃఖాదులు దాని గుణములు. ఇంద్రియార్థ సన్నికర్ష వలన కలుగు జ్ఞానమున కేది ఆశ్రయమో అది ఆత్మ. శరీరాదులు జ్ఞానమున కాశ్రయము కాజాలవు. ఏలన అవి భౌతికములు. అవి జ్ఞానమున కాశ్రయము కాగలిగినచో అన్ని పదార్థములును అట్లు కాగలుగును కదా! తనకు ప్రవృత్తి నివృత్తు (చేష్టలు, వ్యాపారములు) లుండుటవలన అవి ఉన్న ఇతరత్ర కూడ ఆత్మ లున్న వని అనుమానింప నగును. శరీర గతి, శ్వాస ప్రశ్వాస, నిమేషోన్మేష, జీవన, మనోగతి, సుఖ దుఃఖ, ఇచ్ఛా ద్వేష ప్రయత్నముల వలన ఆత్మ అనుమాన ప్రమాణ సిద్ధము. అది లేనిచే శరీరాదు లున్నను ఇవి ఉండవు కదా! ఇవి దానికి లింగములు. కాక, 'అహం' (నేను) శబ్దముచే వాచ్య మగునది ఆత్మ. మరే పదార్థమును దానిచే వాచ్యము కాదు. ఈ ప్రతీతియు ఆత్మను సిద్ధము చేయుచున్నది.

సుఖదుఃఖ వ్యవస్థ[1], శాస్త్రము ఆత్మలు అనేక మని చెప్పును. ఇవి న్యాయ వైశేషికములు రెండింటికిని సమ్మతమే.

ఆత్మకు దుఃఖముల ఆత్యంతిక వినాశము, గుణ రాహిత్య మగుట మోక్షము. దగ్ధమైన ఇంధనమందలి అగ్ని వలె ఉపశమనము మోక్షము.

సాంఖ్య దర్శనము

జగద్వైచిత్ర్య నానాత్వ మంతయు భిన్న విరోధ ప్రవృత్తులు, గుణములు అంతర్గతములుగా గల ఒకే భౌతిక తత్త్వము నుండి వచ్చిన దను భావము కఠ, మైత్రీత్యాది ఉపనిషత్తులలో కొన్నిచోట్ల వ్యక్తము. ఏతాదృశ భావముల నన్నిటిని బుద్ధునికి పూర్వవర్తి యగు కపిలుడు ఒక దర్శనముగా వ్యవస్థీకరించెను. కాని ఆయన కృతులు ఇప్పుడు లేవు. ఆయనదని చెప్పబడు 'సాంఖ్య ప్రవచన సూత్ర' మను పేర ఇప్పుడు దొరకునది తరువాతి వారు వ్రాసినది.[2] ఈ సంప్రదాయమున ఆయన తరువాత ఆసురి, పంచశిఖులు ప్రసిద్ధాచార్యులు. మరణానంతరము చైతన్యము నశించు నని పంచశిఖుడు నమ్మినట్లు మహా

1. సుఖదుఃఖాదులు అన్నిచోట్లను ఒకటిగా లేవు. అవి ప్రత్యేకములు కాన ఆత్మలు అనేకములు.

2. 14 వ శతాబ్దిలో నుండిన మాధవ మంత్రి సూత సంహిత టీకలో దీనిలోని సూత్రము నుద్ధృతము చేయుటచే ఇది అంతకు ముందే వ్రాయబడి యుండును.

భారతము ద్వారా తెలియును. కొందరు విద్వాంసులు సాంఖ్యము భౌతికవాదము నుండి ఉదయించిన దని, కొందరు కాదని అందురు. ప్రకృతి పురుష విభాగముతో కూడిన వ్యుత్పన్న సాంఖ్యము మైత్రాయణీ ఉపనిషత్తులో కానవచ్చును. శ్వేతాశ్వతరమందు సాంఖ్య భావములు ఈశ్వరవాదముతో సమ్మిశ్రితములు. భాగవత పురాణము కూడ కపిలుడు ఈశ్వరవాది యని, భగవదవతార మని చెప్పును. భగవద్గీత యందు సాంఖ్య వేదాంతముల సమన్వయ ప్రయత్నము కానవచ్చును. ఇప్పుడు దొరకు సాంఖ్య గ్రంథములలో కెల్ల అత్యంత ప్రామాణికము, వాటి అన్నిటి కంటె ముందటిది ఈశ్వర కృష్ణుని (క్రీ.శ. 3 వ శతా.) 'సాంఖ్యకారిక'. ఇది చైనా భాషలోనికి 6 వ శతాబ్దములో పరమార్థు డనువదించెను. సూత్రభాష్యమున శంకరులు దీని నుండియే సాంఖ్యవివేచన చేయు సందర్భములో ఉద్ధరణ లిచ్చెను. దీనిపై కనిష్కుని కాలమందుండిన మాఠరుడు ఒక వృత్తి వ్రాసెను. గౌడపాదుడు (7 వ శతా.) అను నాయన భాష్యము వ్రాసెను. వాచస్పతి (క్రీ. శ. 841) 'తత్త్వకౌముది' లో దీనిని వివరించెను. 16 వ శతాబ్దిలో నుండిన విజ్ఞాన భిక్షువు సూత్రములపై భాష్యము వ్రాసెను. 7 వ శతాబ్దమునకు ముందే వ్రాయబడిన 'తత్త్వ సమాస' మను ఒక చిన్న సూత్రగ్రంథము కలదు. ఇది ప్రాచీనము, ప్రామాణికము అని కొందరి ఊహ.

'సాంఖ్య' మనగా సమ్యక్ ఖ్యాతి, సరియగు జ్ఞానము, ప్రకృతి పురుషుల వివేకము. ఇందు సంఖ్యకు ప్రాధాన్యము ఉన్నది కాబట్టియు, ఇందు గుణముల, ప్రకృతి పరిణామముల లెక్క (సంఖ్యానము) చేయబడినది కాబట్టియు ఇది 'సాంఖ్యము'.

ప్రాణులకు అనుదినము దుఃఖ త్రయముచే అభిఘాతము (తీవ్రబాధ) కలుగుచున్నది. దుఃఖ త్రయ మనగా: 1. ఆధ్యాత్మిక దుఃఖము, 2. ఆధిభౌతిక దుఃఖము, 3. ఆధిదైవిక దుఃఖము. శారీరకము, మానసికము అగునది ఆధ్యాత్మికము. వాత పిత్త శ్లేష్మముల విపర్యయముచే వచ్చిన జ్వరము మొదలైనవి శారీరకము. ప్రియ వియోగ, అప్రియసంయోగాదులు మానసికము. చతుర్విధ భూతములచే కలిగినది ఆధిభౌతికము; అనగా ఇతర ప్రాణులచే గాని, స్థావరములచే గాని కలిగిన దుఃఖము (ఉదా. పాముకాటు, దొంగలు కొట్టుట). దేవతలచే లేదా దివము (స్వర్గము) చే కగిలిన దుఃఖము ఆధిదైవికము. శీతోష్ణ వాత వర్షాశనిపాతాదులు ఇట్టివి. ఈ దుఃఖములు తొలగుటకు మార్గములు కనపడుచున్నవి. ఉదాహరణమునకు ఆయుర్వేద చికిత్సలచేత, ప్రియ సమాగమాదులచేత ఆధ్యాత్మిక దుఃఖమును, జాగరూకతతో నిరత్యయ స్థానాదులలో ఉండుటచేత, నీతి శాస్త్రోను సారముగ నడుచుకొనుటచేత ఆధిభౌతిక దుఃఖమును, మణిమంత్రౌషధులచే ఆధిదైవిక దుఃఖమును తొలగును. కాని, ఈ త్రివిధ దుఃఖము ఈ మార్గములచే ఐకాంతికముగ (అవశ్యముగ) గాని, అత్యంతముగ (శాశ్వతముగ) గాని తొలగుటలేదు. ఇట్లు దృష్టోపాయముల గతి యుండగా, ఆనుశ్రవిక (ఆగమముచే వినిపింపబడిన) ఉపాయములు కూడ సదోషములే. సోమ పానముచే అమృతులైన దేవతలు కూడ శత్రువులచే గడ్డిపోచలవలె చేయబడిరి. ఇక అశ్వమేధముచే మృత్యు పాపములను తరింతు రని చెప్పబడినను, అందు హింసాది అశుద్ధ కార్యములను చేయవలసి యున్నది. కాక ఇంద్రాదులు నాశనమగుదురు గాన ఆనుశ్రవికోపాయమున క్షయగుణము కలదు; నిత్యత లేదు. ఆ ఉపాయములచే వచ్చు ఫలములు న్యూనాధికములు గాన అతిశయ ఫలము గల వారిని హీన ఫలము గల వారు ఈర్ష్యతో చూచుట, వారు వీరిని తక్కువగా చూచుట జరుగును. ఇది అతిశయ దోషము. కాబట్టి ఈ దృష్ట ఉపాయములు, శ్రుతోపాయములు దుఃఖమును అవశ్యముగ, శాశ్వతముగ నాశనము చేయలేవు. వాటికి భిన్నము, ప్రశస్తము అగు ఉపాయమే శ్రేయస్కరము. వ్యక్తము, అవ్యక్తము, జ్ఞుడు* - వీటి విజ్ఞానము అట్టిది.

* వ్యక్తము - ప్రకటమైనది; స్థూలము - బుద్ధ్యహంకారాది వికృతులు; అవ్యక్తము - ప్రకటము కానిది, సూక్ష్మము - ప్రకృతి; జ్ఞుడు - పురుషుడు.

సమస్త విశ్వమునకును మూలము ఒకటియే పదార్థము. అది ప్రకృతి. ప్రకరోతీతి-అనగా బాగుగా కార్య సాధన చేయునది ప్రకృతి. లేదా అన్ని వస్తువులకు, వ్యాపారములకు ముందు (ప్రాక్) ఉండునది ప్రకృతి. 'కార్య మెప్పుడును కారణమందు ఉండును. కార్య కారణ సంబంధ మనగా పరిణామమే' అను వాదము సత్కార్యవాదము (చూ. పు. 733). దీనినిబట్టి 'విశ్వకారణము తనయందు సూక్ష్మ రూపమున విశ్వ మును కలిగి యుండవలెను. దాని క్రమ పరిణామము వలననే యావద్విశ్వము ఆవిర్భవించి యుండవలెను' అని వీరి వాదము.

1. భిన్న భిన్న వస్తువు లన్నియు పరిమాణము కలవి; సాంతములు. ఇట్టివి స్వనిష్ఠములు, స్వయం పూర్ణములు కాలేవు. వాటి కొక నిష్పరిమాణ మగు అవ్యక్త వస్తు వొకటి కారణము కావలయును. 2. వస్తువుల భేదములు అనంతము కాదు. అవి తమ స్వభావమందు పూర్తిగా భిన్నములును కావు. కాబట్టి వీటన్నిటికి తగిన ఒక సామాన్య కారణ ముండవలెను. అది పరిమిత భేదములను (limited variety) పుట్టించు స్వభావము కలదై యుండవలెను. 3. వస్తు వుల శక్తులకు, ప్రవృత్తులకు అనురూపమగు వాటి కారణము ఉండవలెను. సత్కార్య వాదమును బట్టి ఇవి యన్నియు అవ్యక్తముగ, సూక్ష్మముగ వాటి కారణమున ఉండవలెను. 4. కారణము కార్యమును తనంతట తాను పరిమాణ క్రమమున ఉత్పత్తి చేయ గలిగి ఉండవలెను. తిరిగి కార్యము కారణమందు అవిభాగముగ లయమొందునదై యుండవలెను. మట్టిముద్దనుండి కుండ నిష్పత్తి యగుచున్నది. తిరిగి అది అవిభాగముగ మట్టిగనే లయమగును. ఇట్లు సమస్త వస్తువులకు ఏక కారణము, పరిణామముచే వాని యన్నిటిగా అగునది, దాని అసలు స్వరూప ములో ఎన్నడును వ్యక్తము కానిది, అన్ని కార్యము లకు ఆధారము అగునది (అందుచే అది ప్రధాన మనబడును) అగు ఒక వస్తువు కలదు. అది ప్రకృతి. అది నిత్యము, వ్యాపకము, స్వతంత్రము, నిరవ యవము.

ప్రకృతియందు మూడు 'గుణములు' కలవు. ఇది అనుమానముచే సిద్ధము. ఈ మూడును ప్రకృతి కంగ ములు. ఇవి నిజముగా ద్రవ్యములే! ఎందుకన వాటికి సంయోగ విభాగములు కలవు; లఘుత్వ చలత్వ గురుత్వాది ధర్మములు కలవు. ఇవి ఒకదాని కొకటి ఆశ్రయములు; సహాయకములు; కలిసి పని చేయునవి. ఇవి పురుషుల కుపకరణములు కాబట్టి, వారిని బంధించు మహత్తు మొదలగు రజ్జువులను నిర్మించునవి కాబట్టి 'గుణములు'* అనబడినవి. వీటి సామ్యావస్థ అనగా అన్యూనానతిరిక్తావస్థ ప్రకృతి; అసామ్యావస్థ వికృతి. ప్రకృతి కార్యభేదము లన్నియు మూడు విధము లగు ధర్మములను మాత్రమే కలిగి యున్నవి. కానవచ్చు అసంఖ్యాక ధర్మము లన్నియు ఆమూడింటి క్రిందను వర్గీకరింపవచ్చును. సమస్త భౌతిక మానసిక కార్య ములును, సుఖదుఃఖ మోహాదులును, లఘు గురుత్వా దులును, గతిస్థిత్యాదులును వీటివలననే జరుగుచున్నవి.

ప్రకృతి గాక పురుషుడు అను మరొక పరమ తత్త్వము కలదు. పురుషుడు అకర్త, గుణ రహితుడు. 1. వస్తువు లన్నియు సంఘాతములు (సముదాయ ములు). అచేతన సంఘటిత వస్తువు లన్నియు ఎవరి కొరకో ఒకరి కొరకై యుండును. అవి పురుషుల కొరకై యున్నవి. 2. ప్రకృతి వికృతులు త్రిగుణాత్మ కములు. వీటికి విపరీతమైనది, వీటి ననుభవింప గలిగినది ఏదో ఉండవలెను. అదియు త్రిగుణాత్మకమైన ప్రకృతి వలెనే ఇతరులకొరకే అగును. కాన పురుషులు త్రిగుణ రహితులు. 3. చేతనాధిష్ఠానము లేనిదే జడ పదార్థములలో ప్రవృత్తియుండదు. ప్రకృతి ప్రవృత్తికి అధిష్ఠానమగు చేతన వస్తువు ఉండవలెను. 4. వస్తువు లన్నియు భోగ్యములుగా కానవచ్చుచున్నవి. వీటికి భోక్త లుండవలెను. 5. కైవల్యము కొరకు కనీసము కొందరిలోనైనను ప్రవృత్తి కనపడుచున్నది. త్రిగుణా త్మక పదార్థ మేదియు ఇట్లు ముక్తికి యోగ్యము కాదు. కాన నిర్గుణము, కైవల్య యోగ్యము అగు వస్తువు కలదు. ఇట్లు సాంఖ్యులు పురుషు లున్నా రని సిద్ధాంతీకరింతురు.

* 'గుణ' మన త్రాడు, దారము అను అర్థము కలదు.

జన్మ మృత్యువులు, అనుభవముల వైచిత్ర్యము, నానాత్వము పురుషులనేకము లని తెల్పుచున్నవి; ధర్మాధర్మ ప్రవృత్తి, సుఖ దుఃఖ వ్యవస్థ కూడ దీనిని ధ్రువపరచుచున్నవి.

పురుషులు అకర్తలు, సాక్షి మాత్రులు, ఉదాసీనులు, దుఃఖాది రహితులు. ఏలన వారు ప్రకృతిగుణ రహితులు; తద్విరుద్ధ ధర్మములు కలవారు. క్రియాదులు, సుఖాదులు త్రిగుణ కార్యములు. పురుషులు త్రిగుణ రహితులు; పురుషులు చేతన తత్త్వములు, నిత్యులు, విభువులు, నిర్వికారులు, చలనాది రహితులు చైతన్యము వారి స్వరూపము; ధర్మముకాదు. పురుష సాన్నిధ్యము వలన ప్రకృతి వ్యాపారవంతమై వికృతులుగ పరిణామ మొందును. స్ఫటికము ప్రక్కనున్న జపా కుసుమపు ఎరుపు అందు ప్రతిబింబించినట్లు, కాని నిజముగా అందే వికారము కలుగనట్లు పురుషులలో ఏ వికారమును కలుగదు. సుఖదుఃఖాద్యనుభవము కేవలము ప్రతిభాసించును. ప్రకృతి కార్యములనుగాంచి, తమ స్వరూపమును విస్మరించి, ప్రకృతితో తాదాత్మ్యము నాపాదించుకొని, పురుషులు అనుభవములకు లోనైనట్లు భ్రాంతి చెందుచున్నారు. ఈ అర్థముననే వారు భోక్తలు. అవివేకముచే ఈ విస్మృతి, ఈ అయథార్థ కర్తృత్వ భోక్తృత్వములు కలుగుచున్నవి. వికృతి యగు మనస్సులో జరుగునదంతయు పురుషానుభవ మనునది భ్రాంతి. పురుషునిలో ఇట్లు బుద్ధి మనశ్శరీరాదుల వ్యాపారములు ప్రతిబింబించుట బంధము. ప్రతిబింబమాత్ర మగు మిథ్యా దుఃఖమే బంధము.

పురుషులకు కనబడుట కొరకు, కైవల్యముకొరకు పంగ్వంధుల సంయోగము వంటిది ప్రకృతి పురుష సంయోగము. గ్రుడ్డివాని వీపుపై నెక్కిన కుంటివాడు గ్రుడ్డివానికి దారి చూపగలుగును కాని నడువలేడు. గ్రుడ్డివాడు నడువగలడుగాని దారి తెన్ను ఎరుగడు. పురుషుడు చూడగలుగును, నిష్క్రియుడు. ప్రకృతి సక్రియము, కాని అది చూడలేదు. పురుషాధిష్ఠిత మగు ప్రకృతి అతని ప్రయోజనము కొరకై పరిణామ మొందును. పురుషు డిది చూచుచు, దీనికి తానుకర్తనని, తన కొరకే ఇది అగుచున్నదని తలంచునంత వరకు ఈ నాటకము సాగును. తాను అకర్తనని, దీనితో తనకు సంబంధము లేదని గ్రహించినంతనే పురుషునికి కైవల్యము (ప్రకృతినుండి ఒంటరితనము, వేరగుట) సిద్ధించును. ఈ ప్రకృతి వియోగము వివేకము వలన వచ్చును. ప్రకృతి వికృతి పురుషులనుగూర్చి మననముచే వివేకము (అత్యంత భేదజ్ఞానము అనగా ప్రకృతి పురుషుల మధ్య) కలుగును. 'నేనుజన్మింప లేదు, నాకు శరీరములేదు, నేను కర్తనుకాను, నేను భోక్తను కాను' అను అవగతి దీనివలన కలుగగనే 'అహం' లేకుండ పోవును. అప్పుడు పురుషుడు కేవలియై, స్వరూప మగు నిర్గుణత్వమును అవబోధించుకొనును. ఇట్టి జ్ఞానము కలిగిన పురుషునికి కూడ వెంటనే దేహపాతముకాదు. ఏలన అది ఈ వరకే ప్రకృతి కీయబడిన గతి ఫలము. అది వ్యయము కాగానే అట్టి పురుషునికి మరి జన్మ ఉండదు. ఆత్యంతిక కైవల్యము కలుగును.

బంధ పునర్జన్మాదులు నిజముగాలేవు. కాన ముక్తి చెందవలసిన వారు కూడ నిజముగా ఎవరునులేరు. స్వభావముచే పురుషులు మలినులు, వికారులు అయినచో జన్మాంతర శతములచే కూడ వారు ముక్తులు కాలేరు. కాన పురుషులు నిత్య ముక్తులే !

పురుష సాన్నిధ్యము ప్రకృతిని విశ్వమును ప్రసవించునట్లు పురికొల్పును. లేదా పురుషుల కర్మలు ప్రకృతి పరిణామములకు కారణములు. పురుషులు నిత్యులు. వారి కర్మలు అనాదులు. అనుభవించిన కాని కర్మనాశము కాదు. ప్రపంచము పట్ల వైరాగ్యము ఏర్పడిన గాని కైవల్యమురాదు. ఇదియంతయు జరుగవలె నన్న ప్రకృతి నాటకము సాగవలెను. అందుచేతనే ప్రకృతి బంధమోక్ష కారణము. సృష్టి పురుషుల భోగార్థము, కైవల్యార్థము కూడ. కాని నిజముగాకర్తృత్వము, భోక్తృత్వము ఎన్నడును నిత్య నిర్వికారుడగు పురుషునికి లేవు. ఈ వివేకము కలిగిన దుఃఖములేదు, బంధములేదు, మోక్షము లేదు.

ప్రమాణము లెవ్వియు లేనందున ఈశ్వరుడు సిద్ధింపడు. పురుషులందరును బద్ధులో ముక్తులో అయి ఉందురు. ఈ రెండును కానట్టి ఇంకొక పురుష విశేషము

ఉండదు. ఈశ్వరుడు ముక్తుడైనచో సృష్ట్యాదులు చేయుటకు వలయు ప్రయోజనము కాని, కోరికకాని ఉండదు. బద్ధుడైనచో సృష్ట్యాదులు చేయలేడు. నానా పురుషుల అధిష్ఠాతృత్వము వలననే ప్రకృతి సృజించుచున్నది. కర్మఫలప్రదాత ఒకడు అవసరము. ఆవశ్యకమగు కర్మవలననే ఫలనిష్పత్తి సంభవము. రాగాదులు లేనందున, స్వోపకారార్థమే ఎవరైనను అధిష్ఠాత లగుదురుగాన, రాగము కాని, ఏ ఉపకారాపేక్షగాని లేని ఈశ్వరుడు సృష్టికాని, ఫలప్రదానముగాని చేయలేడు. ఈశ్వరానుమానము చేయుటకు వలయు 'వ్యాప్తి' లేదు. ఇక శ్రుతి యన్ననో ప్రపంచ కారణము ప్రధాన మనియే చెప్పుచున్నది. ఈశ్వర ప్రతిపాదన చేయుచున్నట్లు కన్పడుశ్రుతులు నిజముగ ముక్తాత్మల ప్రశంసనో, సిద్ధపురుషుల ఉపాసననో మాత్రమో చేయుచున్నవి. ఇక చేతన కారణత్వమును నిరూపించునట్లు కన్పడు శ్రుతులు సర్గాదియం దుత్పన్ను డగు మహత్తత్త్వోపాధి గల మహాపురుషుని జన్యజ్ఞాన పరములు; లేదా అవియు గౌణముగా* ప్రధాన కారణతనే చెప్పుచున్నవి. ఈశ్వరుని అట్లుంచి నిర్గుణుడు నిర్వికారుడు అగు ఏ చేతనుడును ప్రపంచ కారణము కాజాలడు. ప్రకృతియే (అచేతన సవికార సగుణ తత్త్వమే) ప్రపంచ కారణము కాగలదు.

యోగదర్శనము

స్థిరసుఖముగ తాపసులు కూర్చుండి యున్నట్లు చిత్రింపబడిన ముద్రలు మొహంజొదారో శిథిలములలో గాన వచ్చినవి. 'మౌనము' నభ్యసించువారు, విక్షిప్తము (hypnotic trance), ప్రహర్షోన్మాద తన్మయ మూర్ఛావస్థలు (ecstatic and trance states) వేదసంహితాకారులకు పరిచితములే. తపస్సుచే సిద్ధులు, ప్రకృతిపై జయము కలుగు నను భావము అథర్వవేదమందు చాల చోట్ల కనపడును. తపో బ్రహ్మచర్యముల వలన సమకూడనిది ఉండ దను భావము ఉపనిషత్తులలో చాల చోట్ల వ్యక్తమై యున్నది. ధ్యానము, సమాధి ఆత్మజ్ఞానమున కవసర మనియు అవి ఎన్నోసారులు చెప్పినవి. స్థిరమగు ఇంద్రియధారణము యోగ మని కఠోపనిషత్తు వచనము. పంచేంద్రియములు మనస్సుతో పాటు ఆత్మ యందు స్థిరములైనప్పుడు బుద్ధికి చేష్ట ఉండదు. అది పరమగతి అని అచట చెప్పినారు. మైత్రీ ఉపనిషత్తులో షడంగమగు నొక యోగము అభివర్ణితము. శ్వేతాశ్వతర ఉపనిషత్తులో వివిక్త స్థానమున తిన్నగ కూర్చుండి, ఇంద్రియ మనః ప్రాణములను వశము చేసికొని సమాధిని పొందు మార్గము వర్ణింపబడినది. భగవద్గీత 6 వ అధ్యాయమునను ఇది కలదు. బౌద్ధగ్రంథములగు దీర్ఘనికాయాదులందు ప్రాణాయామము, సమాధి (సమాపత్తి) మొదలగు వాని వర్ణన కానవచ్చును. మైత్రి, కరుణ, ముదితము, ఉపేక్షలచే చిత్తప్రసార మగునని నికాయములు, బౌద్ధ సాధన గ్రంథములు అంగీకరించినవి. శ్రద్ధా వీర్య ధ్యాన సమాధి ప్రజ్ఞలు యోగమార్గ మని మజ్ఝిమ నికాయ భావము. తపో బ్రహ్మచర్య ప్రాణాయామ ధారణా ధ్యాన సమాధులను సాంఖ్యభావములతో కలిపి, బౌద్ధముచే ప్రభావితుడై, ఒక దర్శనముగ నిర్మించి పతంజలి 'యోగసూత్ర' రచన గావించెను. ఇది క్రీ. పూ. 200 కు క్రీ. శ. 300 కు మధ్య వ్రాయబడి యుండవలెను అని అందురు. సౌత్రాంతిక, విజ్ఞాన వాదములను ఖండించుటచేత ఇది క్రీ. పూ. 300-200 కంటె ప్రాచీనము కాదని, నాగార్జునుని 'ఉపాయ కౌశలహృదయ శాస్త్రము' యోగ దర్శనమును, ఉమాస్వాతి 'తత్త్వార్థ సూత్రము' (3 వ శతా.) ఒక యోగసూత్రమును ఉదాహరించుటచే ఇది క్రీ. శ.

* ఉదా: "అనేకముగా కావలెనని కోరెను" అను బృహదారణ్యక శ్రుతిలో బహుభవనానురోధముచే ప్రధానమే ఇట్లు చెప్పబడెను. 'కాలువ ఒడ్డు పడబోవుచున్నది', 'ఆ ఇల్లు ఇటు ముఖము కలిగియున్నది' అన్నప్పుడు ఒడ్డు, ఇల్లు చేతనములు కావు కదా!

300 కంటె పూర్వమే ఉండియుండవలె నని కొందరి వాదము. ఈపతంజలి వ్యాకరణ మహాభాష్య కర్తయే నని సంప్రదాయము. వ్యాసుడు (క్రీ. శ. 4 వ శతా.) దీనిపై భాష్యము వ్రాసెను. ఈ వ్యాసుడు వేద వ్యాసుడే నని సంప్రదాయము. వ్యాసభాష్యముపై వాచస్పతి (9 వ శతా.) 'తత్త్వ వైశారది' యను టీక వ్రాసెను. విజ్ఞాన భిక్షువు (16 వ శతా.) భాష్యముపై 'యోగవార్త్తికము' రచించెను. యోగ సూత్రములపై భోజరాజు వ్రాసిన 'రాజమార్తాండ' మను వృత్తి ప్రసిద్ధ గ్రంథము.

'యోగ'[1] మనగా ఉపాయము, ప్రయత్నము, ధ్యానము, శక్తి. 'పురుష ప్రకృతుల వియోగమే యోగము' అని భోజుడు. ఇక సంగ్రహముగ ఈ దర్శన వివరణ ఇది :

వివేకి యగు వానికి అంతయు దుఃఖమే. అయిన భూతకాలిక దుఃఖము నశించినది. వర్తమానదుఃఖము రానే వచ్చినది ; అది అనుభవింపబడి నాశమగును. ఇక అనాగత (ఇంకను రానట్టి, రాబోవుచున్న) దుఃఖము హేయము (త్యాజ్యము, రాకుండ చేసికొన వలెను). ద్రష్టృ దృశ్యముల సంయోగమే హేయ హేతువు. అనగా భోక్తృ భోగ్య సంబంధముతో చిద్రూప పురుషుడు, బుద్ధి సత్త్వముల సన్నిధానము సంసారమునకు (హేయ మగు దుఃఖమునకు) హేతువు. ఈ సంయోగమే సంవేదక సంవేద్యములుగా వ్యవస్థిత ములగు వాని స్వరూపోపలబ్ధికిని కారణము. ఈ సంయోగమునకు అవిద్య హేతువు. సమ్యగ్జ్ఞానముచే అవిద్య[2] ఉన్మూలింపబడినచో దాని కార్యమగు సంయోగము నశించును. అదియే పురుషుని నిత్యమగు కైవల్యము. పురుషుడు వేరు, సత్త్వము (బుద్ధ్యాదులు) వేరు అని ఈ తీరుగ నుండు విచ్ఛేదము[3] లేని వివేక ఖ్యాతి (ప్రతీతి, జ్ఞానము) యే హానోపాయము. అట్టి వివేక మున్నవానికి ప్రజ్ఞ కలుగును. అట్టి వానికి తెలిసికొనవలసినది గాని, చేయదగినది గాని, పొందవలసినది గాని ఉండదు. అతడు తన సంసార ముండకుండ లయమగు నని, ఇక తిరిగి కలుగ దని స్పష్టుడుగ నుండును. అట్టివాడు కుశలుడు, ముక్తుడు, గుణాతీతుడు. యోగాంగముల[4]ను అనుష్ఠించుటవలన, అశుద్ధి[5] క్షయమై జ్ఞానము క్రమక్రమముగా దీపించును. చివరకు పై చెప్పిన వివేక ఖ్యాతి కలుగును.

ఇట్లు హేయము, హేయ హేతువు, హానము, హానోపాయము అను చతుర్వ్యూహములు కలది యోగశాస్త్రము.

శుద్ధ చిద్రూపుడగు పురుషుడు చిత్తము (బుద్ధి)తో సంయోగము చెందుటచే బద్ధుడై దుఃఖానుభవమును పొందుచున్నాడు. నిజముగా చిత్తము వికృతి, ప్రకృతి యొక్క పరిణామము, జడము. కాని పురుషుని చిత్ ఛాయాపత్తిచే చేతనము వలె కన్పడును. పదార్థము లతో సంబంధము కలిగినప్పుడు చిత్తము వాటి రూపముల దాల్చును. ఈ రూపములు వృత్తులు. జ్ఞాన, విపర్యయ (మిథ్యాజ్ఞాన) నిద్రాదు లన్నియు వృత్తులే. వృత్తుల సూక్ష్మరూపములు సంస్కారములు. అవి తిరిగి వృత్తుల నుత్పత్తి చేయగలవు. అవిద్యా క్లేశములును వృత్తులే. ఈ వృత్తులు అభ్యాస వైరాగ్యములచే నిరోధింపబడును. లౌకిక పారలౌకిక విషయములందు వితృష్ణ (ఇచ్ఛ, చచ్చుట), ప్రకృతి కంటె

1. వేరే అర్థములు ఉన్నవి ; పాతంజలమందివియే అన్వర్థములు. 2. అతస్మిం స్తత్ప్రతిభాసము (అది కాని దానిలో దాని ప్రతిభాస) అవిద్య ; అనగా అనిత్యములు, అశుద్ధములు, దుఃఖములు, అనాత్మ్యములందు నిత్యత్వ, శుచిత్వ సుఖత్వ ఆత్మత్వము లున్న వను అభిమానము. 3. అవిప్లవము అని మూలము. సతతము అని అర్థము. నిర్మల మనియు చెప్పవచ్చును. 4. యమ నియమాదులు. (చూ. పు. 636). 5. అవిద్యాక్షేత్రము లగు అస్మితయు, రాగ, ద్వేష అభినివేశములును, అవిద్యయు అశుద్ధి. వీటిని క్లేశము లందురు. అజడు డగు పురుషుడును, జడమగు బుద్ధియు ఒకటే ననుకొనుట అస్మిత. దీని చేతనే పురుషుడు తాను కర్త నని భోక్త నని అనుకొనును. పూర్వజన్మానుభూత మరణ దుఃఖవాసనచే శరీర విషయాదులయందు కలుగు అనుబంధము, వాటి నుండి వియోగము కలుగ కూడదను కోరిక అభినివేశము.

పురుషుడు వేరని ఎరుగుట (అందుచే తన్ను తాను శుద్ధునిగా, ముక్తునిగా గుర్తెరుగుట) - ఇవి వైరాగ్య మనబడును. తిరిగి తిరిగి చిత్తమును బాహ్యవిషయ ముల నుండి నివృత్తి చేసి అంతర్ముఖ మొనరించి, స్వరూపనిష్ఠముగ నుంచు ప్రయత్నము అభ్యాసము. విషయదోష దర్శనముచే వైరాగ్యము, వాటియందు వైముఖ్యము, అభ్యాసముచే సుఖజనక మగు దృఢ స్థైర్యము ఉత్పత్తియై, వాటి ద్వారా చిత్తవృత్తులు నిరోధింపబడును.

చిత్తముతో గల సంబంధము విచ్ఛిన్నము కానిదే పురుషునికి ముక్తి కలుగదు. అప్పు డతడు స్వరూప మందు ప్రతిష్ఠితుడగును. అదే కైవల్యము. అప్పుడు పురుషుడు చిచ్ఛక్తిగా మాత్రమే ఉండి, వృత్తి సారూ ప్యము నివృత్త మగును. అదియే కైవల్యము.

పురుషుని దుఃఖానుభవము అతనికి బుద్ధితో సంబంధ మున్నందున దాని అభావమునకును, బుద్ధినాశము చిత్తలయమునకును కారణము కావలెను. చిత్త నిరో ధము కలిగినప్పుడెల్ల ఒక విధముగ కైవల్య ప్రాప్తియే! అందుకే యోగులు సమాధిని కాంక్షించుట. అయితే సతతసమాధి జీవితమున సాధ్యపడదు. కాని అవిద్యా దులు నశించి చిత్త నిరోధము సాధించిన వాని చిత్తము మరణముతో లయమొందును. వాని కిక శాశ్వత కైవల్యమే. అంతవరకును వివేకముగల అట్టి వాడు జీవన్ముక్తుడు.

ఈశ్వర* ప్రణిధానము సమాధికి సుగమోపాయ మని యోగదర్శన మనును. ప్రణిధాన మనగా భక్తి విశేషము, విశిష్టమగు ఉపాసన, విషయ సుఖాది ఫల ముల నిచ్ఛగింపక సర్వక్రియలను ఆయన కర్పించుట. ఉపాసన యనగా ఈశ్వరుని వాచకమగు ప్రణవము (ఓంకారము)ను జపించుట, ఈశ్వరుని తిరిగి తిరిగి చిత్తమందు నివేశింప జేసికొనుట. ఈశ్వర ప్రణి ధానము వలన వివేక జ్ఞానము కలుగును. యోగమున కుండు అంతరాయములు (వ్యాధులు, చిత్తము నిలు కడ లేకుండుట, భ్రాంతి ఇత్యాదులు) నశించును. సమాధి సిద్ధి కీశ్వర ప్రణిధాన మిటుల ప్రకృష్టోపాయ మని యోగదర్శనము చెప్పును.

మీమాంసా దర్శనము

వేదము పవిత్రగ్రంథముగా, శాస్త్రముగా మాన్య మైనప్పటి నుండి దాని నర్థము చేసికొనుట చాల ముఖ్యమాయెను. తోడనే శాస్త్రప్రామాణ్యము, శాస్త్రతాత్పర్యము ఎటుల తెలియవచ్చు ననునది ప్రధాన సమస్య అయ్యెను. తోడ్తోడ ఉపనిషత్తులలో అక్కడక్కడ వేదము అపరవిద్య యనియు, దాని నధిగమించిన గాని నిశ్శ్రేయసోపలబ్ధి కాదనియు సూచింపబడెను. అట్లే భగవద్గీత వేదములు త్రైగుణ్య విషయము లనియు, నిస్త్రైగుణ్యు డగుటయే మాన వుని ఆదర్శము కావలెననియు, అంతకన్న ఏమియు లేదను వేదవాదరతులు వేదాపహృత చేతనులై సమా ధియందు బుద్ధి నిలుపలేరనియు, జ్ఞానికి వేదములతో పనిలేదనియు (II. 4-6) శ్రుతి విప్రతిపన్నమగు బుద్ధిని నిశ్చలము చేసికొననిదే, శ్రుతిపట్ల నిర్వేదము చెంద నిదే, శబ్ద బ్రహ్మ నతివర్తింపనిదే సమాధి కుదురుటగాని, పరమాత్మ దర్శనముగాని కావనియు చెప్పినది. ఇక బౌద్ధ జైన చార్వాకుల సంగతి చెప్పనక్కరలేదు. వేదముపట్ల వారి వైఖరిలోని తీవ్రరూపమును లోకా యత దర్శనమును గూర్చి వ్రాసినదానిలో చూడ నగును. దీని కంతకు ప్రతిక్రియగా వైదిక దార్శనికులు వేద ప్రామాణ్యమును తమ తర్కపటిమతో నిలుప జూచిరి. వేదార్థమును నిశ్చయము చేయుటకు నియ మములను, సూత్రములను, పద్ధతులను సోదాహరణ ముగ విపులీకరించిరి. వైదిక ధర్మ మేమని జిజ్ఞాసించిరి.

---

* ఈశ్వర స్వభావమునకు: చూ. పు. 637. అక్కడ చెప్పబడినవి గాక, ఎల్లరకు ఆదిగురువు అనునది కూడ ఈశ్వరుని ప్రధాన ప్రభావము. ఆయన భూతానుగ్రహార్థము తారక జ్ఞానము నిచ్చు ఆది విద్వాంసుడు, ప్రకృతి పురుష సంయోగములకు, వియోగములకు ఆయన కారణ మని పతంజలి వ్యాసులు చెప్పలేదు.

'చేయ వచ్చునా కూడదా ? ఏది ఎట్లు ఎప్పుడు చేయ వలెను ?' అని వైదిక కర్మలను గురించి, 'ఆత్మ ఏది? బ్రహ్మ ఏది ? ఆనంద స్వరూపమేమి ?' అనునట్టి విషయములను గురించి జిజ్ఞాస, విచారము చేయుట 'మీమాంసించుట' అని క్రియాపద రూపముగను, 'మీమాంస' అని సంజ్ఞగాను సంహితలలోను, బ్రాహ్మణములలోను, ఉపనిషత్తులలోను చెప్పబడినది. చివరకు మీమాంస యనగా ధర్మజిజ్ఞాస అనియు, ధర్మము వేదోక్తమే కావున, వేదార్థ నిశ్చయమున కుపయోగించు సూత్రములు, పద్ధతులు (వీటిని 'న్యాయము' లందురు) కూడ అందు అంతర్భూతము లగుననిరూఢి ఆయెను. వైదికకర్మలను, వేదవాక్యము లను వివేచించుట, నిశ్చయించుట, వ్యవస్థీకరించుట చేయునది మీమాంసా శాస్త్రము. ఈ శాస్త్రమును గూర్చి వ్రాసినవారు ప్రాచీన కాలములో కొంద రుండిరి. ఆత్రేయ, ఆశ్మరథ్య, కార్ష్ణాజిని, బాదరి, ఐతిశాయన, కాముకాయన, లాబుకాయన, ఆలేఖన, కాశకృత్స్న అను తొమ్మిదిమంది మీమాంసకులలో మొదటి ఎనిమిది మంది 'మీమాంసా సూత్ర' మందును, చివరివాడు పతంజలి 'మహాభాష్య' మందును పేర్కొనబడిరి. వీరి గ్రంథములు ఖిలము లైనవి. జైమిని వ్రాసిన 'మీమాంసా సూత్రము' వీట న్నిటికంటె మిన్నగ నుండుట చేతనే అతి ప్రసిద్ధమై పరమ ప్రామాణికమైనది. ఇందు బౌద్ధవాదముల ఖండన యుండుటచేతను, న్యాయ యోగసూత్రములు జైమినికి పరిచితములైనట్లు కన్పడుటచేతను ఇది క్రీ.పూ. 4 వ శతాబ్దమునకు పూర్వపు గ్రంథముకాదు. దీనిపై శబరుడు (దాదాపు క్రీ. పూ. 1 వ శతా.) భాష్యము వ్రాసెను. అంతకుముందు భర్తృమిత్ర, భవ దాస, హరి, ఉపవర్షాదులు వ్రాసిన వృత్తులు, భాష్య ములు నశించినవి. భవభూతి (క్రీ. శ. 620 - 680)కి గురు వైనకుమారిలుడు సూత్రభాష్యములపై 'శ్లోకవార్తిక' 'తంత్రవార్తిక', 'టుప్‌టీక'లు అనుమహాగ్రంథములను వ్రాసెను. అతని శిష్యుడు మండనమిశ్రుడు 'విధి వివేకము', 'భావనావివేకము' మున్నగు గ్రంథములను వ్రాసెను. పార్థసారథి మిశ్రుడు (క్రీ. శ. 1300) కుమారి లుని గ్రంథములకు టీకలు, 'శాస్త్రదీపిక' అను మీమాం సపై స్వతంత్ర గ్రంథము వ్రాసెను. కుమారిలుని శిష్యుడని సంప్రదాయము చెప్పుచుండ, అతనికి పూర్వవర్తి యని కొందరిచే భావింపబడు ప్రభాకరుడు శబరభాష్యముపై 'బృహతీ', 'లఘ్వీ' అను టీకలను రచించెను. శాలికనాథుడు (9వ శతా.) వీటిపై టీక లను, 'ప్రకరణ పంచిక' యను చక్కని ప్రకరణ గ్రంథమును వ్రాసెను. కుమారిలుడు 'భట్టు'డని, ప్రభాకరుడు 'గురు'వని గౌరవమందిరి. వీరిరువురును రెండు మీమాంసా సంప్రదాయములకు (భాట్టమతము, గురుమతము) ప్రవర్తకులైరి. దాదాపు 12 వ శతాబ్ద మున మనిన మురారిమిశ్రుడు మరొక మీమాంసా సంప్రదాయమునకు దారి తీసెను. కాని ఇది అప్ర సిద్ధము. ఆపదేవుని (17వ శతా.) 'మీమాంసా న్యాయ ప్రకాశము', దానిపై ఆధారపడిన లౌగాక్షి భాస్క రుని 'అర్థ సంగ్రహము' మీమాంసను బోధపరచు ప్రవేశ గ్రంథములు.

మీమాంసా సిద్ధాంత సంగ్రహము : చోదనల (ప్రేరణల, ఆజ్ఞల) చే లక్షితమగు అర్థము ధర్మము. వేదమందు గల క్రియా ప్రవర్తక* వాక్యములు చోదనలు. ఆమ్నాయపు ప్రయోజనము క్రియలయందు ప్రవర్తింపజేయుటయే. కాన 'ఇది చేయుము ; అది చేయవలదు' అను విధాయకములగు వాక్యములే వేదమందలి ప్రధాన వాక్యములు ; తక్కినవి వాటి శేషములు. వీటిలో మొదటి రకపువి 'విధులు', రెండవ రకపువి 'అర్థవాదములు'. విధేయ ప్రాశస్త్య మును గూర్చి విశ్వాసమును పుట్టించుచు విధి వాక్య ములతో ఏక వాక్యతను కలిగి యుండుటచేతనే అర్థ వాదములు ప్రమాణములు. లేనిచో కాదు. జరుగ వలసి యున్న దానికి అనుకూలముగ జరుగు (ప్రయో జక మగు) వ్యాపారము 'భావన' (urge) యన బడును. ఫలాన పని చేయవలెను అనుదానికి విధి వాక్య శబ్దములలో గల ప్రేరణ (భావక వ్యాపా రము) శబ్ద భావన. ఆజ్ఞా వాక్యములలోని శబ్దము

* ఏదో ఒక వ్యాపారమందు, పనియందు ప్రవర్తింప చేయునవి.

లలో గల ఉసిగొల్పు శక్తి శబ్ద భావన. మీమాంసలో ఇది 'లిఙ్ - లకార' జన్య మందురు. తెలుగులో 'వలెను' అను శబ్దముచే కలుగు ప్రేరేపణ యని, ఇంగ్లీషులో 'ought' చే కలుగు ప్రేరేపణ అని శబ్ద భావనను వివరింపవచ్చును. వస్తు లేదా ఫల ప్రాప్తి కావలె నను ఇచ్ఛచే క్రియ జరుగుటకు మనుష్యుడు చేయు ప్రయత్నము అర్థ భావన. విధివాక్య మందలి ధాత్వంశముచే ఇది అభివ్యక్త మగును. ఇది ఆఖ్యాత జన్యము. జరుగవలసి యున్నదానికి, లేదా సిద్ధము కావలసి యున్నదానికి అనుకూల మగు ప్రయోజక వ్యాపారము అర్థ భావన. అనగా, క్రియా స్వరూపముచే కలుగనున్న ఫలము ఆజ్ఞా వాక్యములో చెప్పబడుటచే కలుగు ప్రేరేపణ.

ఇతర ప్రమాణములచే గోచరింపని అర్థమును ప్రతిపాదించునది వేదము. అది మంత్ర బ్రాహ్మణాత్మకమగు శబ్దరాశి. వేద కర్మల అనుష్ఠాన కాలమందు వాటితో సంబంధించిన విషయములను జ్ఞాపకము చేయుటకై ఉపయోగించు వాక్యములు మంత్రములు. విధాయక వాక్యములు బ్రాహ్మణములు. వాటి శేషము లర్థవాదము లని చెప్పినాము. ఇష్ట సాధ్యమందు (ధర్మమందు) ప్రవర్తింపజేయుట, అనిష్ట సాధనయందు (అధర్మమందు) ప్రవర్తింపకుండ చేయుటయే వేద ప్రయోజనము. ఇది విధి వాక్యముల ద్వారానే జరుగును. అట్టివి కాని వాక్యములు నిరర్థకములు. భూతార్థములను గురించి వేద మేమియు చెప్పదు. ఏలన అవి ప్రత్యక్షముచే తెలియనగును. మరొక ప్రమాణముచే వేద్యము లగు విషయములను ప్రతిపాదించిన వేదము స్వతంత్ర ప్రమాణము కాజాలదు. దాని అవసరమును ఉండదు. మానాంతరాగోచర విషయములను, పురుషార్థములను తెలియపరచి, అభ్యుదయ నిశ్శ్రేయసములకై ప్రేరేపించునదే శాస్త్రము. ధర్మము క్రియవలననే ఉత్పత్తి యగును. క్రియ చికీర్ష (చేయవలయు నను కోరిక) చే ఉత్పత్తి యగును. ఇది ఇదివరకే ఉన్నట్టి వస్తువు కాదు. కాబట్టి ఇంద్రియ విషయము కాలేదు. దీనికి లింగము లేదు కాన అనుమానము కూడ నిరుపయోగము. పురుష బుద్ధులు అనేకములు, సాపేక్షములు (relatives) గాన అవి ధర్మమునకు ప్రమాణము కావు. సాధ్యమేది, దానికి సాధనమేది, దానిని సాధించుటకు మార్గమేది (దీనిని 'ఇతి కర్తవ్యత' అందురు) అనునదే శాస్త్ర విషయము. భూతార్థములను (సిద్ధ వస్తువులను) చెప్పుట దాని పని కాదు. ధర్మమును గూర్చి భూతార్థక వాక్యము లుండవు. వేదములందు గల భూతార్థక వాక్యములు అన్నియు అర్థ వాదములే. అవి క్రియా స్వరూపమును గూర్చియో, ఉపయోగింపవలసిన సాధనములను గూర్చియో ఆయా క్రియల కర్తను, దేవతలను చెప్పునవియై, ఆయా క్రియలను విధించు వాక్యములకు శేషములు. క్రియలకు సాధనలో, సాధ్యములో కానట్టి వస్తువులను గూర్చి వేదము చెప్పదు. ధర్మ సాధన చేయగోరు వానికి 'భూమిలో పంచ ఖండము లున్నవి', 'మాంధాత గొప్ప చక్రవర్తి' ఇటువంటి భూతార్థక వాక్యములతో ప్రయోజనము లేదు. అందుచే వేదమందు భూతార్థములను (సద్వస్తువులు - facts) గురించి గాని ఇదివరకు ఉండిన వ్యక్తులను, జరిగిన (ఐతిహాసిక) సంఘటనలను గురించి గాని సిద్ధార్థక వాక్యములు (existential propositions) లేవు*. అసలు వేదమందు వ్యక్తులను సూచించు నామవాచకములే లేవు. నిత్య పదార్థములను సూచించు శబ్దముల రాశియే అది.

ప్రమాణ మనునది అన్య ప్రమాణ నిరపేక్షముగ స్వతంత్రముగా నుండవలెను. శాస్త్ర మట్టిది. అది ప్రత్యక్ష అనుమానముల ననువదింపదు. అట్లు చేసినచో అది ప్రమాణము కాజాలదు. జ్ఞానము స్వతః ప్రమాణము. అది ప్రకాశము వంటిది. అది విషయములను, తనను, తన ఆశ్రయమును కూడ ప్రకాశపరచును.

* ఉపనిషత్తులలోని వాక్యములు కూడ కొన్ని కర్తృ (ఆయా క్రియ లొనర్చువాని) స్వభావమును, కొన్ని ఆయా క్రియలకు సంబంధించిన దేవతా స్వభావమును ప్రకాశపరచునవి. కొన్ని ధ్యానాది క్రియలను విధించు వాక్యములు. స్వతంత్రములగు, కేవల భూతార్థకము లగు బ్రహ్మ ప్రతిపాదక వాక్యములు వేదమందు లేవు. అని మీమాంసా మతము.

అనగా ఒక జ్ఞానము తన జ్ఞానత్వమును తానే అభి వ్యక్తముచేయును. మరొక జ్ఞానముచేకాని, ప్రవృత్తిచే గాని, దాని ప్రామాణ్యము నిరూపింపబడవలసిన అవస రములేదు. లేనిచో అనవస్థా దోషము కలుగును. కరణ మందు (ఇంద్రియములందో, హేతువునందో) దోష మున్నప్పుడో, లేదా మరొక జ్ఞానముచే బాధింపబడి నప్పుడో, లేదా అనుకూల పరిస్థితులు లేక సరిగా గ్రహింపబడక పోవుటచేతనో, స్వవచో వ్యాఘాత (self contradiction) ముండుట చేతనో, సందేహ మున్నప్పుడో, జ్ఞానముయొక్క అప్రామాణ్యము ప్రసక్త మగును. ఇది స్వతః ప్రామాణ్యవాదము, వేదవాక్యోత్థిత జ్ఞానము స్పష్టము, అసంశయము, అన్య ప్రమాణములచే అబాధితము. కాబట్టి అది స్వతః ప్రమాణము.

వేదములు అపౌరుషేయములు, అనగా అవి ఏ పురుషుని యొక్కయు వుద్ధిపై ఆధారపడిలేవు. వాటి అధ్యయనాధ్యాపన సంప్రదాయము అనా దిగ, అవిచ్ఛిన్నముగ వచ్చుచున్నది. అయినను వాటి కొక కర్త ఉన్నట్లు ఎవరికిని గుర్తు (స్మరణము) లేదు. మనవంటి వారిచే అనుదినము ఉచ్చార్యమాణ మగు టచే అది పౌరుషేయ మనిన అనవచ్చును. కాని ప్రమాణాంతరముచే అర్థమును ఉపలబ్ధి చేసికొని దానిని ప్రకటము చేయుటకై రచింపబడినది అను అర్థములో అది పౌరుషేయముకాదు. ఏలన అట్టిచో అది స్వతంత్ర ప్రమాణము కాకుండపోవును. కాక మానాంతరాగోచర అర్థ ప్రతిపాదన అసలు వేదలక్ష ణమైయుండ ఇటుల చెప్పుట స్వవచన వ్యాఘాత మగును. ప్రమాణాంతరము నాధారముగా గొనకయే మాలతీమాధవాది గ్రంథములను వాటి కర్తలు రచించినట్లు రచించినారనుటకు వేదము కల్పితమగు కావ్య నాటకములవలె అప్రమాణమగును. స్వతః ప్రామాణ్యముగల జ్ఞానము నిచ్చు వేద మిట్టిది కాజా లదు. ఇదంతయు గాక, ఇంద్రియవిషయము కానట్టి, మార్పులేక సనాతనమైనట్టి ధర్మమును శాసించు వేదము కూడ సనాతనము, అవ్యయము; పురుష బుద్ధిపై ఆధారపడియున్నట్టిది కాజాలదు.

వేదము సర్వజ్ఞుని రచనకాదు. సర్వజ్ఞు డెవడును ఇప్పుడు లేడు. కాబట్టి పూర్వమును ఉండలేదు, ఉండ జాలడు. సర్వజ్ఞు డైనను ప్రమాణముల ద్వారా జ్ఞానము పొందినవాడా కాడా ? మొదటి పక్షమున వేదముకూడ ప్రమాణములందు అంతర్భూతము కాబట్టి ప్రత్యక్ష అనుమాన వేదాదుల జ్ఞానముచే ఎవ డైన సర్వజ్ఞుడు కావచ్చును. అట్టివాడు వేదకర్త కాజాలడు కదా. ప్రమాణము ద్వారా తప్ప జ్ఞాన మజ న్యము. ఏదో ఒక, లేదా కొన్ని ప్రమాణములద్వారా సర్వజ్ఞత్వము ప్రాప్తమగు ననుట 'కంటిచేతనే చూడ వచ్చును. తాక వచ్చును.' అనుట వలె నున్నది. ఇక యోగముచే సర్వజ్ఞత్వము రాదని మీమాంస అనును. ఇంద్రియములకు విషయము లగుటకు తగని వస్తువులు (ధర్మాదులు)మనకుగాని, యోగులకు గాని, మరెవరికిని గాని ప్రత్యక్షముకావు. యోగముచే దృష్ట్యతిశ యము, మనకంటె చాల హెచ్చగు జ్ఞానము వచ్చును (ఉదా. దూరసూక్ష్మాది వస్తువులు ప్రత్యక్ష మగును). కాని అతీంద్రియ విషయములు ప్రత్యక్ష మగు నని తలచుట 'శ్రోత్రముచే రూపము గ్రహింపవచ్చును' అనుట వలె నున్నది. 'సర్వజ్ఞుడు' ఒక అభూతకల్పన. ఈశ్వరుడును వేదకర్తకాడు. ఏలన 'లోకము నిత్యము. ఇప్పుడున్నట్లే ఎప్పుడును ఉన్నది. అది సృష్టింపబడి నది.' అనుకొనుటకు అవసరములేదు; ప్రమాణమును లేదు. ఎప్పటికిని ఇట్లే లోక ముండును. కాబట్టి సృష్టి కర్త అసిద్ధుడు. ఇక కర్మఫలాదుల నిచ్చుటకు ఈశ్వరు డున్నాడని తలచుట అనవసరము. కర్మవలన, అపూ ర్వము వలన ఫలములు నియమము తప్పక అవే ప్రాప్త మగును. ఒకవేళ ఈశ్వరు డున్నాడని అను కొనినను, అతనికిని అతీంద్రియార్థ దర్శనము సంఘ టింపదు; కాబట్టి ఇంద్రియాగోచర విషయములగు ధర్మాదులను చెప్పు వేద మాతని రచనకాదు. సర్వజ్ఞత్వ మసంభవ మగుటచే ఈశ్వరుడున్నను సర్వజ్ఞుడు కాజా లడు. కాక, అశరీరియగు ఎవడును వర్ణోచ్చారణ చేయ లేడుకదా! అట్టివాడు వేదము నెట్లు రచించును? వేదములో నెచ్చటను స్వకర్తృకతా ప్రతిపాదనలేదు. ఉన్నదనుకొనుటకు వేదము సరిగా అర్థము కాకపోవు

టయే కారణము. మీమాంసోక్తన్యాయానుసారము శాస్త్రము నర్థము చేసికొనినచో ఇట్టి విపరీతార్థములు భాసింపవు.

శబ్దములు నిత్యములు, వేదము నిత్యము. దాని నిత్యత్వమును అదియు స్మృతులును చాటుచున్నవి. ఈ లోకము లేనట్టి, వేదము లేనట్టి కాలము అచింత్యము. శబ్దములు అనిత్యములైన వాటిని గురుతించుట (ప్రత్యభిజ్ఞ) ఉండదు. ఉచ్చారణచే నిత్యమగు శబ్దము అభివ్యక్త మగును; సృష్టింపబడదు. అందుచేతనే ఒకే శబ్దమును పలుమారులు ఉచ్చరించినట్లు ప్రతీతి కలుగుచున్నది. ఉదాహరణమునకు 'గ' అని పదిసారు లనినప్పుడు పది 'గ'కారములు ఉచ్చరించినట్లు ఎవరికిని తోచదు. 'గ' కారము పదిసారు లుచ్చరింపబడినట్లే తోచును. వర్ణాత్మకమగు శబ్దము నిత్యము; శబ్దార్థముల సంబంధము ఔత్పత్తికము (స్వాభావికము); నిత్యము. శబ్దములు జాత్యాకృతుల అభిధాయకములు. అవి అన్ని వ్యక్తులకు పూర్వవర్తులు. కాన వేదశబ్దములచే వాచ్యములగు విషయములు లేనట్టి కాలము కూడ ఎన్నడును లేదు. వేదమందు వ్యక్తుల నామవాచకములు లేవు. కొన్ని శబ్దములు అటుల కనపడుట సరిగా అర్థము చేసికొనక పోవుటచే జరుగును.

రాగ ద్వేషాదులు గల పురుషులు చెప్పిన దానిలో దోషము లుండుట సంభవము. నిత్యము, అపౌరుషేయము అగు వేదము నిర్దోషము, పరమ ప్రమాణము. అన్యప్రమాణ సిద్ధ విషయములను గూర్చి అది అసలు చెప్పదు కాబట్టి, దానికిని, ఇతర ప్రమాణములకును ఎట్టి విసంవాదమును లేదు.

ఏ కర్మయైనను చేయగనే ఫలప్రాప్తి వెంటనే కాదు; కాలాంతరమున జరుగును. ప్రతి కర్మయందును సూక్ష్మమగు శక్తి కలదు. దీనిపేరు అపూర్వము. ఇది కర్మచే పుట్టు గుణ విశేషము. లేదా కర్మ యొక్క సూక్ష్మమగు ఉత్తరావస్థ; ఇదియే ఫలజనకము; లేదా ఫలమునకు పూర్వావస్థ. కర్మకు ముందు ఇది ఉండదు. శాస్త్రము, అర్థాపత్తి వలన ఇది రుజువు అగును. లేనిచో నేడు చేయబడిన కర్మలకు కాలాంతరమున ఫలప్రాప్తి ఎటుల అగును? కర్మలచే సంజనితమగు ఈ అపూర్వ మను శక్తి కర్తలో అతనికి ఫలప్రాప్తి కలుగునంతవరకు దాగియుండును. అనుకూల పరిస్థితులు, ఉచిత సమయము రాగానే దాని కారణమున కర్తకు ఫలప్రాప్తి ఈ జన్మముననో, పరలోకముననో, భావి జన్మలోనో కలుగును.

ఆత్మ కర్త, భోక్త. మానస ప్రత్యక్షముచే లేదా అహమ్ ప్రత్యయముచే అది తెలియబడును. ఆత్మ లనేకములు. ఆత్మ చైతన్యవిశిష్టము. కొన్ని పరిస్థితులలోనే అది చైతన్యము కలది. జ్ఞాన సుఖాది గుణములు దానికి కలుగుచుండును. శరీరేంద్రియ విషయములచే ఆత్మ బద్ధము. దీనిచే దానికి సుఖ దుఃఖ రూపమగు అనుభవము కలుగుచున్నది. ఈ త్రివిధ బంధపు ఆత్యంతిక విలయమే మోక్షము. అప్పుడు ఆత్మకు ప్రపంచముతో సంబంధము విచ్ఛిన్న మగును. బంధము ధర్మాధర్మములచే కలుగును. అవి నిశ్శేషము కావలెను. వేద ప్రతిపాద్యము, ప్రయోజన వంతము నగు అర్థము ధర్మము అని చెప్పితిమి. తద్విరుద్ధము అధర్మము. ధర్మముచే ఐహిక పారలౌకిక సుఖమే ప్రాప్తము. ఐహిక పారలౌకిక సుఖములను కోరక, ఆత్మను గూర్చి తత్త్వజ్ఞానమును బడసి, కామ్య నిషిద్ధ కర్మలను మాని, నిత్య కర్మలను మాత్రము చేయుచు, సంయమ సంతోషములను అభ్యాసము చేయువాడు ప్రారబ్ధము ననుభవించుట సమాప్తము కాగానే మోక్షమును పొందును. అనుభవముచే ధర్మాధర్మ ఫలము క్షయము కాగా, మృదిత కషాయుడు, నిష్కాముడు అగు వానికి క్రియమాణ కర్మఫలము ప్రాప్తము కాదు. ప్రస్తుత శరీర నాశము, ఇంకొక శరీరముతో సంబంధము కలుగ కుండుటయే మోక్షము.*

జైమిని ఈశ్వరుని గూర్చి, అపూర్వమును గూర్చి ఏమియు చెప్పలేదు. శబరుడు హిమాలయాదులకును, వేదమునకును కర్త ఉన్నట్లు ఎవరును స్మరింపరు అని

* పై చర్చలయం దంతటను కుమారిల ప్రభాకరులలో కొన్ని చోట్ల ఒకరిని, మరికొన్ని చోట్ల ఇంకొకరిని ఆశ్రయించినాము.

జగత్కర్త అభావమును సూచించెను. జగత్కర్త కాని ఈశ్వరు డున్నాడా లేడా అని కాని, పరమాత్మను గూర్చి గాని ఆయన ఏమియు చెప్పలేదు. కుమారిలుడు "'సర్వజ్ఞుడు', 'జగత్కర్త'-ఈ రెండు భావనలు అనావశ్యకములు, వితథములు" అని వానిని ఖండించినాడు. అయితే ఆయన 'శ్లోకవార్తికము'ను శివప్రార్థనతో ప్రారంభించినాడు. 'తంత్రవార్తికము'న పరమాత్మచే వేదశాస్త్ర మధిష్ఠిత మనినాడు. ఆయన అపహతపాప్మ మగు ఆత్మధ్యానము మోక్షమునకు సాధన మని చెప్పు వాక్యములు గౌణముగ అర్థము చేసికొన కూడ దని, ఆత్మజ్ఞానము పరమాత్మజ్ఞాన హేతువని కూడ చెప్పినాడు. అయితే అంతకు పూర్వము లోకాయతీకృతమగు మీమాంసను తా నాస్తికపథము లోనికి తెచ్చితి నని కుమారిలుడు చెప్పియుండుటచే ఆయనకుముం దుండిన మీమాంస నిరీశ్వరమైయుండును. ప్రభాకరుడు ఈశ్వరానుమానమును ఖండింప లేదు. సుష్ఠుగా అనుష్ఠింపబడిన కర్మయే పరమార్థ మనుకొనువారికి మీమాంస యనియు, అట్టి వారికి బుద్ధి భేదము కలిగింపరాదనియు, శుద్ధులై, వీతరాగద్వేషులై, నిష్కాములైన వారికి పూర్వమీమాంస చెప్పగల దేమియు లేదనియు ప్రభాకరుడు 'బృహతి' యందు చెప్పినాడు. మోక్షము నిచ్చు ఆత్మజ్ఞానము వేదాంతనిషేవణముచే దృఢమగునని కుమారిలుడు 'శ్లోకవార్తికము'న వక్కాణించెను.

శాలికనాథ నందీశ్వరాది మీమాంసకులు మీమాంస ఈశ్వర నిరాసము చేయలేదని, ఈశ్వరుడు అనుమానముచే గమ్యుడు కాడని మాత్రమే మీమాంసామత మని చెప్పిరి. స్వతఃప్రామాణ్యము గల నిత్యశాస్త్ర మున్నదని స్థాపించుచు తొందరపాటుచే, పరమత ద్వేషముచే ఈశ్వరాస్తిత్వమును మీమాంసకులు కాదనిరని శాలికనాథుని అభిప్రాయము. పరమకారుణికుడగు ఈశ్వరుడున్నాడని, ఈశ్వరార్పణ బుద్ధితోచేయు కర్మలు నిశ్శ్రేయస హేతువులని నారాయణభట్టు, ఆపదేవుడు, లౌగాక్షి భాస్కరుడు వచించిరి.

వేదాంత దర్శనము

ఉపనిషత్తులు వేదాంతము పేరిట మాన్యములై కాలక్రమమున ఎంతోమంది దార్శనికులకు ఉపజీవ్యములైనవి. వీరు ఔపనిషదు లని, వేదాంతు లని పిలువబడుచున్నారు. "శాస్త్రము - ఉపనిషత్తులు - బ్రహ్మమునకు ప్రమాణములు. బ్రహ్మము జగత్కారణము. బ్రహ్మజ్ఞానము మోక్షమునకు మార్గము." అనునవి వీరందరు అంగీకరించు సాధారణ సిద్ధాంతములు. బ్రహ్మము నిమిత్తోపాదాన కారణమా ? నిమిత్తకారణము మాత్రమేనా ? బ్రహ్మము సగుణమా ? నిర్గుణమా ? బ్రహ్మ-జగత్తులకు, జీవ - బ్రహ్మలకు సంబంధమెట్టిది ? మోక్షసాధన మగు జ్ఞానము కేవలమా? లేదా కర్మతో సముచ్చితమా ? లేదా భక్తిరూపాపన్నమా ? మోక్షమున జీవుని ఉనికి ఎట్టిది ? అను విషయములపై వేదాంతులలో ఐకమత్యములేదు. ఉదాహరణమునకు, ఔడులోమి యను వేదాంతి జీవబ్రహ్మలకు సంసార దశలో భేద మున్న దని, ముక్తావస్థలో అభేద మని, చైతన్యము ఆత్మస్వరూప మని, ముక్తిలో కేవలము చైతన్యమాత్రముగా ఆత్మ యుండునని, సర్వజ్ఞత్వాదులుండవని తలచెను. కాశకృత్స్నుడు పూర్తిగ జీవబ్రహ్మాద్వైతవాది. ఆశ్మరథ్యుడిట్లు గాక విజ్ఞానాత్మ పరమాత్మలలో భేదాభేద సంబంధ మున్నదనియు, పరమేశ్వరు డనంతు డయ్యు ఉపాసకుని అనుగ్రహించుటకు ప్రాదేశమాత్ర స్థానమందు ఆవిర్భూతుడగు ననియు తలచెను. జీవులు బ్రహ్మమునుండి ఉత్పన్నులై అందు లయమగుదు రని కూడ ఆయన తలచినట్లు తోచును. ఈ వాదమునే రామానుజుల గురువగు యాదవ ప్రకాశుడు తదుపరి అభివృద్ధి చేసినాడని 'శ్రుత ప్రకాశిక'లో సుదర్శన సూరి అనినాడు. బాదరి పరమేశ్వరుడు మహాన్ అయ్యు ప్రాదేశమాత్ర మగు హృదయముచే స్మరణ యోగ్యు డని, గతిశ్రుతి బలముచే సగుణబ్రహ్మ ప్రాప్తియే కలుగునని అమానవ పురుషులే బ్రహ్మప్రాప్తిని కలిగింప గలిగెద

రని, ముక్త పురుషులు నిరింద్రియులు, శరీరరహితులు అని, వైదిక కర్మయందు అందరికిని అధికారము కల దని బోధించియుండెను. కార్ష్ణాజిని చాల వరకు బాదరి కున్నటువంటి అభిప్రాయములే కలిగియుండె నని తోచును. జైమిని[1] ముక్తులు బ్రహ్మస్వరూప మును పొందెద రని, నిష్పాపులై సర్వజ్ఞత్వ ఐశ్వర్యా దులను పొందెద రని తలచెను. ఇంకెందరో వేదాం తులు ఉండినట్లు పురాణాదులలో కనబడును. ఉదాహ రణమునకు శాండిల్య భక్తిసూత్రమందు కాశ్యపుడను భేదవాది యగు ఆచార్యుడు పేర్కొనబడినాడు. తేలిన దేమన - పెక్కు వేదాంతరాద్ధాంతము లుండెడి వని.

ఉపనిషద్వాక్యము లన్నిటిని సమన్వయము చేసి, అవి బ్రహ్మ ప్రతిపాదకము లని, వాటి ఆధారముచే నిర్మింపవీలగు దర్శనము అత్యంత సుసంగతము అని, అన్యదర్శనములలోవలె దోషములు కలది కాదని చూప ప్రయత్నించుచు, శ్రుతి తర్కముల సహాయముతో ఒక మహాదర్శన నిర్మాణమును చేసిన లోకోత్తర పురు షుడు బాదరాయణుడు. ఈయన వ్రాసిన గ్రంథము 'బ్రహ్మసూత్ర' మని, 'వేదాంత సూత్ర 'మని, 'శారీ రిక మీమాంసా సూత్ర'[2] మని, 'ఉత్తర మీమాంసా సూత్ర' (మీమాంస తరువాతది) మని అనబడును. బాదరాయణుడు వ్యాసమహర్షి యేయని సంప్రదాయ వాదు లందురు. పాణిని చెప్పిన పారాశర్య 'భిక్షు సూత్రము' బ్రహ్మసూత్రమే అని కొందరి ఊహ. వ్యాసుడు పరాశరుని కుమారుడు గావున, శంకర రామానుజ మధ్వాచార్యులు బ్రహ్మసూత్రము మూడు చోట్ల భగవద్గీతను నిర్దేశించిన దని భాష్యములలో చూపిరి. మనుస్మృతిని కూడ ప్రమాణముగా బ్రహ్మ సూత్రము లిచ్చినట్లు భాష్యకారులు చెప్పిరి. కాన క్రీ. పూ. 500 - 200 మధ్య ఇది వ్రాయబడి యుండ వచ్చు నని కొందరి ఊహ. తన బ్రహ్మసూత్ర టీకా ఉపోద్ఘాతమున డా. రాధాకృష్ణన్ దీని కాలము క్రీ.పూ. 2వ శతాబ్ద మనినారు.

బ్రహ్మసూత్రముల సంఖ్యను గూర్చియు, వాటి భావ మును గూర్చియు కూడ వీటిపై భాష్యములు వ్రాసిన వారిలో ఐకమత్యము లేదు. శంకరుని ప్రకారము సూత్ర సంఖ్య 555; రామానుజుల ప్రకారము 545; మధ్వా చార్యుల ప్రకారము 562. బ్రహ్మసూత్ర తాత్పర్యము ఎవరికి వారు 'నేనే గ్రహించితి' నని వాదించి, పరస్పర ఖండనలు తీవ్రముగా చేసికొనిరి, వారి అనుచరులును ఈ భావ సంగ్రామమందు పాల్గొని విస్తార సాహిత్యమును సృష్టి చేసినారు. విమర్శాత్మకముగ తమ తమ సంప్రదా యాభిమానము వదలి బాదరాయణుని అభిప్రాయమేమి యని ఆలోచింప వీరు సమకట్టినట్లు కన్పడదు. అట్టి ప్రయ త్నము మొదట జేసినవాడు 'థీబో'. ఇతడు బ్రహ్మ సూత్రముపై గల శంకర రామానుజ భాష్యముల నాంగ్లీక రించిన విద్వాంసుడు. భాష్యముల రెంటిని, సూత్రములను తులనాత్మకముగ వివేచన చేసి బ్రహ్మసూత్రముల తాత్ప ర్యమునకు రామానుజ భాష్యమే ఎక్కువ అనుకూలముగా నున్న దని ఇతడు నిర్ణయించెను.

డా. రాధాకృష్ణన్ బ్రహ్మ సూత్రములను భాష్యకర్తల దృష్టిచే గాక స్వతంత్రముగ అవగాహన చేసికొన యత్నిం చిన ప్రథమ భారతీయ విద్వాంసుడు. ఆయన చెప్పిన దిది : "బ్రహ్మ జగత్తులు మృద్,ఘటములవలె అనన్యములు. కాని బాదరాయణునికి అనన్య మనగా భేదాభావము కాని, పరి ణామ రాహిత్యము కాని కాదు. ఛాందోగ్య ఉపనిషత్తు లోని మృత్తిక, సువర్ణము, లోహము, వాని నుండి వచ్చిన వికారముల ఉదాహరణ నిచ్చుచు,[3] బ్రహ్మము జగత్తునకు ఉపాదానకారణమనియు, జగత్తు బ్రహ్మమునుండి నిజముగా ఉత్పన్నమై అందే ఉనికికలిగి లయమగు సత్పదార్థ మనియు, ఉష్ణత అగ్నికివలె సృష్టించు శక్తి శుద్ధమగు బ్రహ్మమునకు కలదనియు సూత్రములు చెప్పియుండుటచే బాదరా యణుని దృష్టిలో బ్రహ్మము జగత్తుగా పరిణమించినది. అది మిథ్య గాని స్వప్న సదృశము గాని కాదు. బాదరా యణుని ప్రకారము జీవుడు కర్త, భోక్త, అణు పరిమా ణుడు; బ్రహ్మమున కీ గుణములేవు. బ్రహ్మము జీవునియం దున్నాడు. జీవుడు బ్రహ్మాంశము, లేదా ఆభాసము." అని రాధాకృష్ణన్ వ్రాసిరి. 'సర్పము దాని చుట్టల నుండి భిన్నము, అభిన్నము కూడ అయినట్లు జీవుడు బ్రహ్మము నుండి భిన్నుడు, అభిన్నుడు కూడ' నను వాదము బ్రహ్మ సూత్రములలో ఖండింపబడినదనియు, జీవబ్రహ్మభేదము

---

1. ఇతడు మీమాంసా సూత్రము వ్రాసిన జైమినియో వేరొకడో తెలియదు. ఈ జైమిని మతము బ్రహ్మసూత్ర ములందు ఉల్లిఖితము. 2. శారీరికుని - శరీరమందున్న వానిని గూర్చిన విచారణ.

3. రజ్జు సర్ప, శుక్తిరజతముల ఉదాహరణములు శ్రుతిలోగాని, సూత్రమునగాని లేవు అని డా. రాధాకృష్ణన్ చెప్పిరి.

ఆత్యంతికము (ultimate), ముక్తియందు కూడ జీవ బ్రహ్మల భేదము ఉండుననియు బాదరాయణుని మతమను టకు బలమైన ఆధారమున్న దనియు - రాధాకృష్ణన్ చెప్పిరి. అయితే ఈ చివరి విషయమై బాదరాయణుడు స్పష్టముగా చెప్పలే దని కూడ వ్రాసిరి[1].

భాష్యములను తులనాత్మకముగ అధ్యయనము చేసి, బ్రహ్మ సూత్రముల భావ నిశ్చయము చేయుటకు డా. ఘూటే అను నాతడు కూడ ప్రయత్నించినాడు. "బ్రహ్మ సూత్రములలో బ్రహ్మ విభువు; ఆత్మ అణువు. జీవుడు చైతన్యరూపుడు; జ్ఞాన మాతని విశేషణము. బ్రహ్మ జగత్తునకు ఉపాదాన నిమిత్త కారణము. పరిణామ వాదము బాదరాయణునికి సమ్మత మగునట్లు కన్పడును." అని ఘూటే సిద్ధాంతము[2].

మహాపండితు డగు రాహుల్ సాంకృత్యాయన్ బాదరాయణుని భావము ఈ క్రింది రీతిగ వర్ణించినాడు: జగత్తు బ్రహ్మకు శరీరము. అందుచే బ్రహ్మ శారీరకుడు. జీవుని యందు ఉండియు బ్రహ్మము జీవుడు కాదు. జీవ జగత్తులు బ్రహ్మకు అనన్యులు - ఆత్మ శరీరములు అనన్యమైనట్లు. బ్రహ్మ జీవజగత్తుల కంతర్యామి. 'జగత్తు మాయ, కాల్పనికము' అను సిద్ధాంత గంధము కూడ బ్రహ్మ సూత్రము లందు లేదు. జీవు డణుమాత్రుడు. పరమాత్మయే విభువు. గంధము పృథ్వీగుణమైనట్లు జ్ఞాన మాత్మగుణము. జ్ఞాన మాత్మకు సారభూతగుణమగుటచే ఆత్మ అచ్చటచ్చట జ్ఞానమనియో, విజ్ఞాన మనియో చెప్పబడినది. ఆత్మ కర్త, భోక్త. జీవుడు బ్రహ్మముయొక్క అంశము. అయినను జీవబ్రహ్మలు ఒకటి కాదు. బ్రహ్మము జీవుని కంటె అధికుడు. ముక్తావస్థలో కూడ భోగసామ్యమున్నదిగాని, జీవునికి జగత్కర్తృత్వముండదు. ఇవి బాదరాయణుని అభిప్రాయము లని రాహుల్ మతము[3]. రామానుజ మతమే బాదరాయణ సిద్ధాంతములకు ఎక్కువ సమీపముగా ఉన్నదని ఆయన తలచెను. బాదరాయణుడు బాదరి కొడు కని కూడ ఆయన అభిప్రాయము.

ఇక బ్రహ్మ సూత్రముల సిద్ధాంతములలో కొన్నిటిని సంగ్రహింతము: వేదము నిత్యమగు శాస్త్రము. అది యొక్కటియే బ్రహ్మ విషయమున ప్రమాణము. తర్కమునకు ప్రతిష్ఠ (నిలుకడ) లేదు. ప్రత్యక్షానుమానముల ద్వారా జ్ఞానము కలుగును. (ప్రత్యక్ష మనగా శ్రుతి, అనుమాన మనగా స్మృతులు అని బాదరాయణుని మత మని భాష్యకారు లందురు). సంరాధన (ధ్యానము, సమాధి) మందు బ్రహ్మమును సాక్షాత్కారము చేయవచ్చును. వేదమునకు కారణము బ్రహ్మమే. శాస్త్రము బ్రహ్మమునకు ప్రమాణ మని ఉపనిషత్తుల సమన్వయము వలన తెలియును. (షడ్విధ లింగములచే తాత్పర్యము నిశ్చయించుట సమన్వయము - చూ. పుట - 726)

బాదరాయణుడు వర్ణాశ్రమ ధర్మమును సర్వతోముఖముగ నంగీకరించెను. ఆహార విషయమున నియమములు ఉండవలెను. జాత్యాది భేదము లేకుండ ఎవ్వరి అన్నము నైన ఎవరైనను తినరాదు. ప్రాణములు పోవు సంకట సమయమందు మాత్రము అటుల తినవచ్చును. జ్ఞానులకు కూడ ఈ భక్ష్యాభక్ష్య విచారము వర్తించును. ఆశ్రమ కర్మలు బ్రహ్మవిద్యా సాధనములు; అనగా విద్యకు అవి సహకారులు. అయితే విధురత్వాదుల (భార్యా వియోగాదుల) చే ఆశ్రమ రహితుడగు వాడు కూడ దేవతారాధనోపవాసాది కర్మలు చేయు నధికారము కలవాడే గాన వాడును బ్రహ్మవిద్య కధికారియే (ద్విజులకు మాత్రమే ఆశ్రమాధికారము కలదు). ఉత్తమాశ్రమములను ఆరోహ క్రమమున (బ్రహ్మచర్యమునుండి గార్హస్థ్యము, తదుపరి వానప్రస్థము, తదుపరి సన్న్యాసము, లేదా రాగాదులు లేనిచో బ్రహ్మచర్యము నుండియే సన్న్యాసము) స్వీకరింపవచ్చును గాని, అవరోహ క్రమమున (పై దానికి విరుద్ధ క్రమమున) ఆశ్రమచ్యుతి అధర్మము. అట్టి భ్రష్టునికి బ్రహ్మవిద్యాధికార ముండదు. ప్రమాదమున కలిగిన భ్రంశము మాత్రము ప్రాయశ్చిత్తముచే పోవును. (సన్న్యాసము శ్రుతిచే నంగీకరింపబడిన ఆశ్రమ మని బ్రహ్మసూత్రము లనుచున్నవి). అయితే ఆశ్రమ భ్రష్టులతో, మండలము (కులము) నుండి వినిస్సృతులతో ప్రాయశ్చిత్తానంతరము కూడ వ్యవహారము తగదు. వారితో కలిసి బ్రహ్మమును గూర్చిన శ్రవణాదులు కూడదు. శూద్రులకు బ్రహ్మవిద్యయందు అధికారము లేదు. ఏలన వారికి అర్థిత్వము (కోరిక)

1. ఇండియన్ ఫిలాసఫీ, II (1941) పుటలు 438-442.
2. దీ వేదాంత, పుట. 169 - 184.
3. దర్శన్ దిగ్దర్శన్, పు. 664-679.

ఉండినను, సామర్థ్య ముండదు. వేదాధ్యయనము చేసి వేదార్థము నెరుగుట వారికి అసంభవము - ఉపనయనము లేనివారు వేదాధ్యయనము చేయరాదు గాన. ఇది లేనిదే బ్రహ్మవిద్య చేకూరదు. ‘ కర్మలయందు వలెనే బ్రహ్మవిద్యయందు కూడ శూద్రుల కధికారము లేదు ’ అని శ్రుతి స్మృతుల శాసనము. వారు వేదముల వినరాదు, చదువరాదు, అర్థభావన చేయరాదు (ఉపనిషత్తులలోని జానశ్రుతి, జాబాలి కూడ శూద్రులు కారు). ఇది బాదరాయణుని మతము.[1] పూర్వజన్మ సుకృతముచే, స్మృత్యాదుల శ్రవణముచే విదుర, ధర్మవ్యాధులకు వలె శూద్రుని కెవనికైన జ్ఞానోదయమై బ్రహ్మనిష్ఠ దొరకవచ్చు నని శంకరులు, తదనుయాయులు ఒప్పుకొనిరి[2]. అద్వైతవాదులు, జగన్మిథ్యాత్వవాదులు శూద్రులకు బ్రహ్మ విద్యాధికారము లేదనుట యుక్తియుక్తము కాదని, అద్వైత జ్ఞానము తర్క ప్రత్యక్షములతో కలిగిన కలుగునేమో కాని, వేదాంత వాక్యములద్వారా మాత్రమే లబ్ధమగు ఉపాసనా రూపమగు జ్ఞానమే మోక్ష సాధన మని చెప్పు తన వాదము ప్రకారము ఉపనయన రహితు లగుటచే స్వాధ్యాయము చేయలేని పశు సమానులగు శూద్రులకు బ్రహ్మ జ్ఞానాధికారము లేదని సిద్ధమగుచున్న దని రామానుజులు వ్రాసిరి. “ విశ్వమంతయు, జీవులన్నియు బ్రహ్మ శరీరమే. జగత్తంతయు బ్రహ్మ పరిణామమే అను విశిష్టాద్వైతము ఇట్లు శూద్రుల అనధికారమును స్థాపింపగలదా ? ” యని శంకరుని గూర్చి ఆయన అనినట్లే రామానుజులను గూర్చి ఎవరైన అనవచ్చును[3].

బ్రహ్మము నుండియే జగత్తుయొక్క జన్మ స్థితి లయములు కలుగుచున్నవి. బ్రహ్మమునుండియే ఈ వైవిధ్య మంతయు వచ్చుచున్నది - ఒక భూమి నుండియే రాళ్ళు, మణులు జనించినట్లు. బ్రహ్మము సాధనాపేక్ష లేకయే జగత్కారణము. బ్రహ్మము నందు సర్వ ధర్మముల ఉపపత్తి కలదు. అది అన్నిటి యందును కలదు. బ్రహ్మము శుద్ధత్వ సర్వజ్ఞత్వ సత్య సంకల్పాది సర్వగుణోపేతము. అదియే పురుషునిలో నున్న జ్యోతి. సమస్త పృథ్వికంటెను గొప్ప (జ్యాయాన్) దగు బ్రహ్మము అంతర్హృదయమందు వడ్లగింజకంటె చిన్నదిగా నున్నది. బ్రహ్మనిష్ఠచే మోక్షము వచ్చును. ఆకాశాది సమస్త భూతములు బ్రహ్మముచే సృష్టింపబడినవే. చుట్టబడిన గుడ్డయే పరువబడినట్లు బ్రహ్మకు, జగత్తునకు అనన్యత్వము కలదు. ప్రాణమును (ఊపిరిని) బిగపట్టిన, అది ఏ ఇతర కార్యమును చేయలేక కేవలము జీవము నొసగు కార్యమును మాత్రమే చేయును. లేనిచో అవయవముల చాపుట, ముడుచుట మొదలగు అన్ని పనులు చేయును. నిరోధింప బడినప్పుడును, లోనికి బయటికి

---

1. గార్హస్థ్య మొక్కటే విధింపబడిన ఆశ్రమ మని జైమినియు, వైదిక కర్మమందు జ్ఞానమందు అందరికి అధికారము కలదని బాదరియు బాదరాయణునికి విరుద్ధమగు మతములు కలిగియుండిరి. ప్రాచీన వేదాంతులలో ఈ విషయమై ఐకమత్యము లేదు. శూద్రుల అనధికారమును గూర్చి బాదరాయణుని మత మిదియే అనుటలో భాష్యకారులందరికి ఐకమత్యము ఉన్నది. మాధ్వ మతమున స్త్రీలకు కూడ వైదికకర్మ జ్ఞానములలో అధికారము లేదు.
2. ఈ రీతిగ బాదరాయణునికంటె శంకరులు చాల ఉదారుడు (liberal). అన్నమయ దేహములలోగాని, ఆత్మయందుగాని భేదము ఉండజాలదు గాన ద్విజ - శ్వపచాది భేదము మిథ్యాగ్రహము. అస్పృశ్యతాదులు బ్రహ్మవిదులచే ‘ అసమర్థనీయములు ’ అను సిద్ధాంతము శంకరులకు మాన్యమైనట్లు, “ బ్రహ్మజ్ఞాని చండాలుడైనను ద్విజుడైనను నాకు గురువే ” అని ఆయన చెప్పినట్లు జీవిత చరిత్రలలో కలదు. 3. రామానుజులు పూజార్హులుగ ఎంచిన ఆళ్వారులలో శూద్రులు, చండాలురు ఉండిరి. కాంచీపూర్ణుడను శూద్రుడు ఆయనకు గురువు, మిత్రుడు. స్నానానంతరము ఆయన ప్రతిదినము తన మిత్రుడగు నొక పంచముని కుటీరమున కాలము గడుపువాడు. అన్ని వర్ణముల భక్తులకు తన ఇంట సగౌరవముగ ఆతిథ్య మిచ్చెడువాడు. దీనిని గూర్చి ఆయన భార్యకు కష్టముగ ఉండెడిది. ఒక గోపురమెక్కి ఆయన సర్వ వర్ణములవారికి అష్టాక్షరీ మంత్రమును చాటెను. సర్వసమత్వ మాచరణగా గల ఈయన భాష్యములో ఇటుల వ్రాయుటకు కారణము తనకు వర్ణాశ్రమ ధర్మము అంగీకారమని ఘోషించుటకై యుండును. పాంచరాత్రము, వైష్ణవము వేద విరుద్ధమనువారల నుద్దేశించి ఈ వ్రాత కావచ్చును.

వచ్చుచున్నప్పుడును కూడ ప్రాణము ప్రాణమే! అట్లే జగత్తుగా నున్నప్పుడు, సృష్టికి పూర్వముకూడ బ్రహ్మము బ్రహ్మమే! మహారాజాదులు విలాసము కొరకు చాల పనులు చేయునట్లే, మనుష్యులు ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములను స్వాభావికముగ చేసినట్లే బ్రహ్మము లీలగా జగత్తును సృష్టించినది. బ్రహ్మము జీవుల పుణ్యపాపముల నపేక్షించియే సృష్ట్యాదులను చేసి, జీవులందు భేదములను ఏర్పరచి, వారికి కర్మాను సారము ఫలములను అనాదిగ నిచ్చుచు వచ్చుచున్నది. బ్రహ్మము తనను తానే ప్రపంచముగ పరిణమింప చేసికొనెను. కాని బ్రహ్మ మంతయు ప్రపంచముగ కాదు (కృత్స్న ప్రసక్తి లేదు). నిరవయవమయ్యు బ్రహ్మము కొంత భాగము మాత్రమే ప్రపంచముగా నగును. దీనికి శ్రుతి ప్రమాణము.

జీవుడు 'జ్ఞుడు' (చేతనుడు, చైతన్యముకలవాడు), నిత్యుడు, బ్రహ్మాంశము. జీవులు కర్మలకు కర్తలు, భోక్తలు. ఇది వారికి దేహసంబంధముచే సాధ్యపడు చున్నది. దేహాధిష్ఠితు డగు జీవునికే విధి నిషేధములు చెప్పబడినవి. జీవుని కంటె బ్రహ్మము అధికము (గొప్పది-transcendent). శరీరమును వదలిన జీవుడు సూక్ష్మభూతములతో (లింగ శరీరముతో) పోయి, పర లోకమున చేసిన కర్మల ఫల మనుభవించి, మిగిలిన కర్మతో తిరిగివచ్చి జన్మించును. బ్రహ్మజ్ఞానము ముక్తి సాధనము. జ్ఞానముచే ఇంతవరకు ప్రారబ్ధము కాని, చేయనున్నట్టి, చేసినట్టి కర్మల ఫలము వినష్ట మగును. ప్రారబ్ధము అనుభవించిన పిమ్మట ముక్తి కలుగును. ముక్తి యనగా బ్రహ్మమును పొందుట; స్వస్వరూప మున నిలచుట. ముక్తులకు శరీరముండదు, కాని సంక ల్పించినంతనే వచ్చును. బ్రహ్మము వలెనే ముక్తుడును సంకల్పమాత్రముచే అన్ని భోగముల ననుభవించును. కాని బ్రహ్మమువలె సృష్టికర్త మాత్రము కాలేడు.[1] ఇది యంతయు మనకు ఉపనిషద్వాక్యముల సమన్వ యము వలననే తెలియును. ప్రత్యక్షానుమానములచే తెలియరాదు. అయితే, ఔపనిషద సిద్ధాంతములకు విరుద్ధములగు సాంఖ్య బౌద్ధాది సిద్ధాంతములను తర్క ముతో ఖండించుటకు వీలగును. ఉపనిషత్సిద్ధాంతముల సుసంగతత్వము కూడ నిరూపింప వీలగును.

బ్రహ్మసూత్రములపై ఉపవర్షుడు, బోధాయనుడు[2] వృత్తులను వ్రాసిరి. సుందరపాండ్యుడు[3] ఒక వార్తి కమును వ్రాసెను. ఇది మనకు శంకర రామానుజుల భాష్యముల వలన, వాని టీకల వలన తెలియును. వీరు గాక భర్తృప్రపంచు[4] డను వేదాంతిని సురేశ్వరానంద గిరులు, బ్రహ్మానంది పేరును మధుసూదన సరస్వతి, భర్తృమిత్ర భర్తృహరులను యామునాచార్యుడు, బ్రహ్మదత్తుని[5] యామున వేదాంతదేశికులు వేదాంతు లనుగా పేర్కొనిరి. రామానుజులు 'వేదార్థ సంగ్ర హము'న భారుచి, టంక, బోధాయన, గుహదేవ, కపర్ది, ద్రమి(వి?)డాచార్యు లను వేదాంతులను సగౌర వముగ పేర్కొనెను. వీరు విశిష్టాద్వైతులై యుందురు. మాండూక్య, బృహదారణ్యక, ఛాందోగ్య భాష్యము లలో ఆగమవేత్తయని, సంప్రదాయవిదుడని ఒక ద్రమిడాచార్యుని శంకరులు పేర్కొనిరి. ఇతడు రామా నుజులు పేర్కొనిన ద్రమిడాచార్యుడు కావచ్చును; కాకపోవచ్చును. ఒకడే అయిన బాదరాయణుని విష యములోవలె ఇతడు అద్వైతియా, విశిష్టాద్వైతియా అని వివాదముండి యుండును. వీరందరు శంకరునికి పూర్వులు. అందరు ప్రస్థానత్రయములో కనీస మొక దానిపైనైనను వ్యాఖ్యానములు వ్రాసియుందురు.

---

1. జీవేశ్వర భేదము, బ్రహ్మాధిక్యము, బ్రహ్మ యొక్క సగుణత్వము, బ్రహ్మయొక్క సృష్టికర్తృత్వము, మోక్షమందు జీవునికి జగద్వ్యాపారము లేకుండుట-ఇదంతయు వ్యావహారిక దృష్టి నాశ్రయించియే బాదరాయణుడు చెప్పెనని; బ్రహ్మ నిర్గుణత్వము, జీవబ్రహ్మల నిత్య అభేదము, జగన్మిథ్యాత్వము - ఇవి పారమార్థికమని బాదరా యణుని మతమని శంకరుల సిద్ధాంతము. 2. బోధాయనుడు, ఉపవర్షుడు ఒక్కరేనని వేదాంత దేశికుల తత్వటీకయందు కలదు. 3. ఇతడు శైవుడని చెప్పుదురు. 4. శంకరుల సూత్రభాష్యమున (2.1.14) ఇతని మతము పేర్కొనబడిన దందురు; "ఏకత్వం నానాత్వం చోభయమపి సత్య మేవ." "యథావృక్ష ఇత్యేకత్వం, శాఖా ఇతినానాత్వం." 5. ఇతని మతము సురేశ్వరుడు నైష్కర్మ్యసిద్ధిలో ఉద్ధృతము చేసెనని ఒక టీక చెప్పినది.

వీరిలో భర్తృప్రపంచుడు భేదాభేదవాది; జ్ఞానకర్మ సముచ్చయవాది. బోధాయనునిది ఒక విధమగు విశిష్టాద్వైతము. ఈయన వృత్తి రామానుజుల కుప జీవ్య మందురు. బ్రహ్మనందియు, టంకుడు ఒకడేనని విశిష్టాద్వైతు లందురు. మధుసూదనుని టీక చూడ బ్రహ్మనంది అద్వైతియని తోచును. "బ్రహ్మయే నిత్యము. జీవు డనిత్యుడు.జగత్తువలెనే బ్రహ్మమునుండి పుట్టినాడు. జీవుడు వస్తుతః బ్రహ్మభిన్నుడు కాడు. వేదాంతవాక్యములపై ఆధారపడిన ఉపాసనచే అజ్ఞానము నిశ్శేష మగును. జీవన్ముక్తి లేదు. మోక్ష మదృష్ట ఫలము" అని యొక విధమగు అద్వైతమును, జ్ఞాన కర్మ సముచ్చయమును, ధ్యానయోగమును బ్రహ్మ దత్తుడు ప్రవచించెను. సుందర పాండ్యుడు అద్వైతి. తక్కిన వారి మతములను గూర్చి నిశ్చయముగా ఏమియు తెలియరాదు. ఎందుచేతనో ఈ ప్రాచీన వేదాంతుల రచనలన్ని నష్టమైనవి. వీనిలోని కొన్ని కొన్ని వాక్యములు మాత్రమే కొన్ని భాష్యముల లోను, టీకలలోను ఉద్ధృతములై నేడు ఉపలబ్ధమగు చున్నవి. వీరందరు సరిగా ఏ కాలమున మనిరో కూడ తెలియదు. బాదరాయణుని తరువాత శంకరునికి ముందు వీ రందరు విలసించియుందు రనునదే తెలియును.

బాదరాయణుని సూత్రములు ఉపనిషత్తుల ఏక మాత్ర ప్రామాణిక సువ్యవస్థిత సమన్వయముగా ప్రతిష్ఠ నార్జించుకొనగానే అవియు, ఉపనిషత్తులు, భగవద్గీత కలసి 'ప్రస్థానత్రయ' మను పేరొంది, వేదాంత దర్శనమునకు ఆధారమైనవి. వీటికి అను కూలముగా ప్రపంచితమైన దర్శనము వేదాంత దర్శ నముగా వాసికెక్కెను. తమకు నచ్చిన నానావిధ వాదములకు ఇవి ఆధారములని చూపుటకు ఎంద రెందరో ఆచార్యులు ప్రయత్నించిరి. అందు ఎంతో ఒకింత సఫలత నొందిన వారందరు వేర్వేరు వేదాంత సంప్రదాయ ప్రవర్తకులైరి. కొందరు తమ కిష్టము లగు సంప్రదాయములు వీటి కనుకూలముగ నున్న వని చూపుటకు వీటిలో ఏదో ఒకదానిపై భాష్యము లనో, టీకలనో వ్రాసి నిరూపింప యత్నించిరి. సూత్ర భాష్యకారులగు శంకర, రామానుజ, మధ్వ, నింబార్క, వల్లభులు వేర్వేరు మతస్థాపకులైరి. భాస్కర, విజ్ఞాన భిక్షువులు భాష్య రచనలు చేసిరి. కాని అవి సంప్ర దాయములకు దారితీయలేదు. శ్రీకంఠ, శ్రీపతులు తమ తమ శైవ సంప్రదాయములకు, బలదేవుడు చైతన్య సంప్రదాయమునకు అనుకూలముగ సూత్ర ములపై భాష్యములు వ్రాసిరి. అన్నిటికంటె అధు నాతన వ్యాఖ్యానము రెండేండ్ల క్రిందట ప్రచురింప బడిన డా. రాధాకృష్ణన్ ఆంగ్లమున వ్రాసినది. వీటి లోని భావములను ముందు వివరించెదము. శ్రీకంఠుడు శివ విశిష్టాద్వైతుడు, శ్రీపతిది వీరశైవాద్వైతము, బలదేవునిది అచింత్య భేదాభేదము.

వేదాంత ప్రస్థానములు

అద్వైతము

శంకరులకు పూర్వము అద్వైతము: వేదోపని షత్తులందు విశ్వముయొక్క మూలతత్త్వ మొకటే నను భావము చాలచోట్ల కలదు. అట్లే బ్రహ్మసూత్ర ములందు, భగవద్గీతయందు కూడ ఇది వ్యక్తము. ఆ మూలతత్త్వము చైతన్య మని, లేదా విజ్ఞాన మని, కాబట్టి యావద్విశ్వము దానితో అనన్య మని చెప్పిన అద్వైత మగును. చూడబడు నానాత్వము ఆ ఏకము నుండి ఎట్లు వచ్చినది? జీవుడును చేతనుడే కదా, అయినచో అతనికిని, మూల చైతన్యమునకును కల సంబంధమేమి? అను ప్రశ్నలకు అద్వైత దర్శనము సమాధానము చెప్పవలసి యున్నది. విజ్ఞానవాద, శూన్యవాద బౌద్ధులు అద్వైతులని చూపియున్నాము. అయితే బౌద్ధుల విజ్ఞానము ఏకము కాదు; క్షణికము, భేదోపలక్షణమును. తదతిరిక్తమగు అన్యపదార్థము లేదు, కాన దాని అద్వైతము ఉపపన్నము. అట్లే బౌద్ధుల శూన్య మేకమాత్ర మగు తత్త్వము, అందుచే

దాని అద్వైతము సిద్ధము. ఈ శూన్యము కోటిచతుష్టయవినిర్ముక్తము, సత్తుకాదు. బౌద్ధులు, సర్వము అనిర్వచనీయమని అందురు, బుద్ధిచే వివిచ్యమానము లగు పదార్థము లన్నియు నిరభిలాప్యములు, నిఃస్వభావములు కాబట్టి. ఔపనిషదద్వైతమందు బ్రహ్మము ఏకము, అద్వితీయము; అది విజ్ఞానమును, ఆనందమును. అది నిర్వికారము, సజాతీయ విజాతీయ, స్వగత భేద రహితము. బ్రహ్మము సత్తు, పారమార్థికము. అయితే బౌద్ధులు అనుమానముచే తమ వాదములను నిరూపించిరి; వేదాంతులు ఉపనిషత్తులపై ఆధారపడి తమ అద్వైతమును స్థాపించిరి. స్కంద పురాణాంతర్గతమగు 'సూత సంహిత' యొకటి కలదు. ఇది శివాద్వైతవాద సంప్రదాయ గ్రంథము.[1] దిఙ్నాగుని కన్న కూడ ప్రాచీనుడుగా కన్పట్టు సమంతభద్రుడను జైనుని 'ఆప్తమీమాంస'లో అద్వైతమతము ఉల్లేఖింపబడినది. సమస్తము నిత్యమగు విజ్ఞాన పరిణామము లేదా వివర్తము, అను ఉపనిషత్తుల నాధారము చేసికొనిన అద్వైతులను శాంతరక్షిత, కమలశీలులను (8వ శతాబ్దము) బౌద్ధ పండితులు తమ 'తత్త్వ సంగ్రహము'లోను దాని 'పఞ్జిక'లోను పేర్కొనిరి. భవభూతియు బ్రహ్మ వివర్తవాదము నెరుగును. బాదరాయణునికి పూర్వమున, పరమునకూడ అద్వైతులు కల రని క్రిందట చూపినాము.[2]

గౌడపాదుడు: క్రీ. శ. 550 ప్రాంతముననున్న గౌడపాదుడు[3] గొప్ప అద్వైతవాది. ఆయన నర్మదా తీరవాసి యని, ఆయన శిష్యుడు గోవిందుడు శంకరుల గురు వనియు తప్ప మరేమియు ఆయనను గూర్చి తెలియదు. గౌడపాదుని పుస్తకము 'మాండూక్య కారిక' అనియు, 'ఆగమశాస్త్ర' మనియు అనబడును. అందు మొదటి అధ్యాయము మాండుక్యోపనిషత్తును వివరించును, తక్కిన మూటిలో ఆయన దర్శనమును విపులీకరించెను. మాండుక్యోపనిషత్తనుకోబడునది కూడ ఆయనే వ్రాసెనని కొందరు. కారికలలో మొదటి అధ్యాయము అని చెప్పబడునది ఆయన వ్రాతకాదు, అది అంతయు ఉపనిషత్తే నని కొందరు అందురు. కొంద రిది యొక బౌద్ధ గ్రంథ మనిరి.

గౌడపాదుడు ఉపనిషత్తుల ప్రామాణ్యమును నమ్మినవాడు; కాని బౌద్ధ సిద్ధాంతములు ఆయన బుద్ధికి ప్రతిపన్నములుగా కన్పడినవి. విజ్ఞానవాద, శూన్యవాదములు అకుంఠిత తర్క విజృంభణములైన, వాటిని త్రోసివేయరాదు; వేదాంతి ఎవడును ఉపనిషత్తులకు విరుద్ధమగు సిద్ధాంతముల నంగీకరింపలేడు. కాన కారికలలో గౌడపాదుడు ఉపనిషదనుయాయులు తర్క సహాయముతో వేదాంతవాక్యముల ననుసంధానముచేసి వాటినుండి చేసిన నిగమనములు, బౌద్ధ దార్శనికుల సిద్ధాంతములను బాధింపవని చూప ప్రయత్నించెను. సత్యము సత్యమును బాధింప దని ఆయన విశ్వాసము. ఐతరేయ, తైత్తిరీయ, బృహదారణ్యకముల ఆధారముపై ఆత్మ-(విజ్ఞాన) మొక్కటే సత్తు అనియు, అదియే తన మాయచే భేదములను కల్పించుకొని తానే ఎరుగుచున్నది అనియు గౌడపాదుని సిద్ధాంతము. స్వప్నము, మాయ చూడబడినట్లు, గంధర్వనగరము ఎరుగబడినట్లు, వేదాంతముచే ఈ విశ్వమును చూడబడినది. స్వప్న పదార్థముల అభావమును శ్రుతి చెప్పినది. నానాత్వము ఇక్కడ కొంచెము కూడలేదు, ఒకటియే మాయచే అనేకముగా నైనది; అజాయమానమగు నదియే (పుట్టనిదే) మాయచే అనేకముగా జాయమానమగు చున్నది (పుట్టుచున్నది), అని శాస్త్రము చెప్పినది. ఇది యంతయు ఎందు నుండియు రాలేదు, (మార్పు) అయినది ఏమియు లేదు, అని ఇట్లు సంభవము (అగుట, మార్పు, కార్య వర్గము) శ్రుతిచే ప్రతిషేధింపబడినది. 'ఇదికాదు, ఇది కాదు' అని అగ్రాహ్యమగుటచే ఆత్మయందు సర్వ

1. దీనిపై విజయనగర రాజగు మొదటి హరిహరుని తమ్ముడగు మారప్పకు మంత్రియగు మాధవుడను నాతడు 'తాత్పర్య దీపిక' యను వ్యాఖ్యను వ్రాసెను. 2. 'యోగవాశిష్ఠము' శంకరునికన్న పూర్వపుదైనదో కాదో నిర్ణయము సర్వసమ్మతముగ జరుగలేదు. ఇందులోను అద్వైతవాద (దృష్టి, సృష్టివాద) ప్రతిపాదన కలదు. 3. హుఆన్ చ్వాంగ్‌కు పూర్వుడగు భావవివేకుని 'తర్కజ్వాల'లో గౌడపాదుని కారికలు ఉద్ధృతములు.

భావములను నిషేధించి, దాని అజత్వమును (పుట్టుక లేని తనమును) శ్రుతి ప్రకాశపరచినది. సత్తు నిజముగా పుట్టదు, మాయచేతనే అది పుట్టును. వంధ్యాపుత్రుని వలె అసత్తు ఎట్లును పుట్టదు. స్వప్నమందు మనస్సొకటే ద్వయము (రెండు)గా ఆభాసించినట్లు, జాగ్రదవస్థయందును అదియే ద్వయము (గ్రాహ్య గ్రాహక రూపము)గా భాసించును. కాబట్టి జీవుడను వాడెవడును పుట్టలేదు, బంధమందును ఎవడును లేడు (దీనినజాతవాద మందురు). సాధనాలేదు, ముక్తీలేదు. జీవ-ఆత్మల అనన్యత్వము ప్రశంసింపబడి నానాత్వము ఉపనిషత్తులచే నిందింపబడినది. వేదపారగులు, వీతరాగభయక్రోధులు నగు మునులచే ప్రపంచోపశమము[1], అద్వయము, నిర్వికల్పమునగు ఆత్మ చూడబడినది. ద్విపదాంవరుడగు బుద్ధుడు[2], బౌద్ధ అద్వయవాదులు ఈ అజాతి వాదమునే ఖ్యాపించిరి; కాన వారితో వేదాంతులమగు మాకు అవివాదము, అని గౌడపాదుడు చెప్పినాడు. ఎన్నో బౌద్ధ గ్రంథములనుండి యథాతథముగ వాక్యములను, భావములను ఉద్ధృతముచేయుచు, గౌడపాదుడు కారికల నాల్గవ ప్రకరణములో ఔపనిషద సమ్మతమగు అజాతివాదమునే బౌద్ధులును చెప్పిరని చూపినాడు. నిశ్చితము, యుక్తియుక్తము అగునదియే శ్రుతితాత్పర్య మగునుగాన, "అభేదము", "అజాతి"యే పరమార్థ మని శ్రుతి నిశ్చయము; మృద్, లోహ, విస్ఫులింగాది దృష్టాంతములచే సృష్టి జరిగిన దని చెప్పు ఉపనిషద్వాక్యములు అద్వైతవాద మందు బుద్ధిని ప్రవేశింపచేయుటకే చెప్పబడినవి - అని గౌడపాదుని సిద్ధాంతము.

ఇట్లు బౌద్ధ గ్రంథములలో నున్న రజ్జు సర్ప, స్వప్న మాయా, ఘటాకాశ, గంధర్వనగరాది ఉదాహరణములను తెచ్చి జీవజగత్తులు అసలు పుట్టలేదు, విశ్వము గంధర్వ నగరోపమము, మాయావిలసితము, గ్రాహ్య గ్రాహకముల ఆభాసము విజ్ఞాన స్పందనము, అని మాయావాదమును మొదటగా పరిగ్రహించిన వేదాంతి గౌడపాదుడు. బౌద్ధ గ్రంథములలోని పారమార్థిక, సంవృతి సత్యద్వయ కల్పనను గ్రహించి, పరమార్థముగా ఆత్మయే కలదు జగత్తులేదు, అనియే ఉపనిషత్సిద్ధాంత మనియు; సృష్టి జరిగినట్లు, జగత్తున్నట్లు చెప్పు ఉపనిషద్వాక్యములు అద్వైతమును గ్రహించలేని మంద మధ్యమ దృష్టులగు వారికే కాని, ఉత్కృష్ట దృష్టిగలవారికి కావు అనియు అతడు మొదటగా సిద్ధాంతీకరించెను. "అదృష్టమవ్యవహార్యమగ్రాహ్యమలక్షణమచింత్యమవ్యపదేశ్య" మగునది ఆత్మయని, అది "ప్రపంచోపశమము, శాంతము, శివము, అద్వైతము" అని మాండూక్యోపనిషత్తు చెప్పిన దానికి శూన్యవాదమందు చెప్పబడిన పరమార్థ తత్త్వమునకు గల అభిన్నతను చూచి బౌద్ధ వేదాంతముల సమన్వయమునకై యత్నించిన గౌడపాదుడు, క్షణిక అక్షణిక వాదములలోగల అసంగతత్వమును అంతగా దృష్టిలో నుంచుకొనలేదు.[3]

మండనమిశ్రుడు : శంకరులచే ఓడింపబడి, సన్న్యాసియై, సురేశ్వరుడని ప్రసిద్ధి నొందినవాడు మండన మిశ్రుడని సంప్రదాయము. మండన మిశ్రుని "బ్రహ్మసిద్ధి" యను గ్రంథమును, శంకరభాష్యములను సురేశ్వరుని "నైష్కర్మ్యసిద్ధి" మొదలగు గ్రంథములను పరిశోధించి, మండన మిశ్రుడు శంకరుని కంటె ముందే ఉండిన వాడు (సమకాలికుడు కావచ్చును), అద్వైతి యని ఆధునికులు కొందరు నిశ్చయించిరి. మండన మిశ్రుని ప్రకారము నామరూపాత్మక ప్రపంచము కేవలము భ్రమకాదు, స్వప్న దృష్టాంతముచే దీనిని బోధపరచుకోరాదు. నామరూపముల భేదముకలదు, కాని అది నిరపేక్షము కాదు, మూల సత్యము కాదు. జీవుల అనేకత్వమున్నది. కాని అది అవిద్యాకృతము కాన సత్యము కాదు. నామరూపముల జీవుల వ్యావహారిక సత్త కలదు. అవిద్య అనేకము; నామరూప

1. ప్రపంచమనగా ద్వైతభావ విస్తారము; ఉపశమ మన దాని అభావము. 2. ద్విపద్వరుడు మనుష్యశ్రేష్ఠుడు. సంస్కృత పాలీ గ్రంథములందు బుద్ధునే ఇట్లు పిలచిరి. 3. మహామహోపాధ్యాయ విధుశేఖర భట్టాచార్యునిచే సంపాదితమగు "గౌడపాదుని ఆగమశాస్త్ర" భూమిక అద్వైతవేదాంత - బౌద్ధముల పరస్పర సంబంధమును కరతలామలకము చేసినది.

ముల విభిన్నత, ప్రత్యేక పురుషుల పృథక్త్వము దీనిని సిద్ధము చేయుచున్నది. అవిద్య యొక దోషము, కాన దీని ఆశ్రయము అపూర్ణమగు జీవుడే. అవిద్యాపరిణామియగు జీవుడెట్లు అవిద్యాశ్రయుడయ్యె ననిన, అదియే మాయ. బుద్ధికి సంగత మగునది అవిద్య కాలేదు; బుద్ధికి విభ్రమ కల్పించునది కాబట్టియే అది అవిద్య. అసంగతత్వమే (contradiction, incoherence) అవిద్య స్వరూపము. జీవు లనాది, అందుచే అవిద్య ముందా, జీవులు ముందా అను ప్రశ్నరాదు. బ్రహ్మము (పూర్ణత్వము) అవిద్యకు అధిష్ఠానము కాదు. మన అపూర్ణత్వజ్ఞానము మన పూర్ణత్వమును సూచించును; కాని ప్రతివాడును తన పూర్ణత్వమును గురించి అనభిజ్ఞుడే; అందుకే దాని నన్వేషించును. అవిద్యానిరాకరణమే ముక్తి. జ్ఞానమే, ఆత్మయే ముక్తి. ముక్తి చిదానందప్రాప్తి, అభావాత్మకము కాదు. జ్ఞానమే దాని సాధనము. నిష్కామకర్మచే చిత్తము శుద్ధమై, ఏకాగ్రము కాగా, అది ఉపనిషత్సత్యమును ప్రసంఖ్యానము (చింతన, ధ్యానము) చేయగలదు. అప్పుడు బ్రహ్మానుభవప్రాప్తి అగును. శబ్దజ్ఞానము పరోక్షము, వాక్యార్థ ప్రసంఖ్యాన జన్య జ్ఞానము అపరోక్షము. బ్రహ్మను గూర్చిన ఇట్టి జ్ఞానము కలుగగానే ముక్తి కలుగును. ముక్తియనగా సమస్త కర్మక్షయము, ప్రస్తుత శరీరకారణమగు ప్రారబ్ధనాశము కూడ. జీవన్ముక్తి ఉండదు. ఇది మండనమిశ్రుని అద్వైతపు దిఙ్మాత్ర స్వరూపము.

శబ్దాద్వైతవాదము : వైయాకరణుల శబ్దాద్వైతవాద మొకటి ప్రాచీన కాలమునుండి వచ్చుచున్నది. దీనినే స్ఫోటవాదము, ప్రణవవాదము అందురు. "వాచైవ విశ్వం బహురూపం నిబద్ధం, తదేతదేకం;" "వాగేవ విశ్వా భువనాని జజ్ఞే, వాచ ఇత్సర్వం;" ఇత్యాది వేదవాక్యములు ఒక్క వాక్కు నుండే విశ్వమంతయు ఏర్పడిన దని చెప్పినవి. ఉపనిషత్తులలో ఓంకారరూపమగు శబ్దమునుండి జగదభివ్యక్తి జరిగిన దని కలదు. పాణినికి ఈ వాదము సమ్మతమందురు. వ్యాడి వ్రాసిన "సంగ్రహ" మను వ్యాకరణ గ్రంథమున (ఇది ఇప్పుడు లేదు), తదుపరి కాత్యాయన, పతంజలులు తమ గ్రంథములందు శబ్దాద్వైతమును వివరించిరి. "వాక్యపదీయ" మున భర్తృహరి (క్రీ. శ. 650 ప్రాంతమున మరణించెను) దీనిని విస్తారముగ ప్రతిపాదించెను. పక్షభేదమున అవిద్యయో, లేదా బ్రహ్మమో "స్ఫుటత్యర్థోఽస్మాత్" (దీని నుండి అర్థము స్ఫుటించును) అను వ్యుత్పత్తిచే స్ఫోటము పరతత్త్వమను భర్తృహరి అద్వైతియే అని "శబ్దకౌస్తుభము" లో కలదు. (స్ఫుటించుటనగా బయటపడుట, వ్యాపించుట, బద్ధలగుట.) అందుచేతనే శబ్దాద్వైతులకు నిరవయవ నిత్య శబ్దము - స్ఫోటము - బ్రహ్మము, చైతన్యరూపము, అక్షరము, అఖండము, అద్వయము. అందు గ్రాహ్యగ్రాహక, వాచ్యవాచక భేదము లేదు. జగత్తు దాని పరిణామము; అవిద్యచే అదియే నానార్థములుగా వివర్తించుచున్నది.[1] తన "స్ఫోటవాద" మను గ్రంథమున మండనమిశ్రుడు ఈ వాదము నంగీకరించెను. స్ఫోటవాదము నంగీకరించలేదుగాని, నిత్యములగు శబ్దములనుండి జగత్తు పుట్టిన దని శంకరులు చెప్పిరి. నిత్యములగు వైదిక శబ్దములు సృష్టికి ముందు స్రష్టయగు ప్రజాపతి మనస్సులో ప్రాదుర్భవించెను. వాటినుండి వాటి అనుగతములగు అర్థములను సృష్టించెను. ఇట్లు "శబ్దప్రభవత్వము" జగత్తునకు కలదని ఆయన అభిప్రాయము.[2]

శంకరులు : విశ్వమందు పుట్టిన మహాప్రతిభావంతులలో నొకరు శంకరాచార్యులు. ఏ దృష్టితో చూచినను ఈయన మహాపురుషుడు. ఈయన దిఙ్నాగ, ధర్మకీర్తి, గుణమతి[3] కుమారిలులకు పరవర్తి, వలన వారి గ్రంథముల నుండి ఉద్ధరణలనో లేదా వారి వాదముల ఖండననో తన భాష్యమున చేసెను. శంకర భాష్యముపై వార్తికము వ్రాసిన సురేశ్వరుని వచనములు క్రీ. శ. 751-743 లో ఆచార్య పదవిలో నుండిన విద్యానందుడను జైనుడు తన గ్రంథములో ఉదాహరించెను. క్రీ. శ. 841 లో నుండి, ఆయన

1. వివర్త, పరిణామములు శాంతరక్షితాది బౌద్ధులకు, భవభూతి భర్తృహర్యాదులకు పర్యాయపదములు.

2. శబ్దనిత్యత్వము, జగత్ప్రభవత్వము-ఇదంతయు వ్యవహార దృష్టి ననుసరించియే.

3. అభిధర్మకోశ వ్యాఖ్యాత (క్రీ. శ. 680-40 ప్రాంతము).

భాష్యము పై వ్యాఖ్య వ్రాసిన వాచస్పతి నాటికి శంకరుల ప్రామాణ్యాము ప్రతిష్ఠిత మాయెను; అంతకు ముందుండిన శంకరుల శిష్యుడు, వ్యాఖ్యాత అగు పద్మపాదుని మతమును, శంకరుని విమర్శించిన భాస్కరాచార్యుని వాచస్పతి ఖండించెను. శృంగేరీ మఠ పరంపర ప్రకారము శంకరులు క్రీ. శ. 684 లో జన్మించి, క్రీ. శ. 716 లో గతించిరని తెలియుచున్నది. దీనికి పై విషయములతో వైరుధ్యము లేదు. కాని కృష్ణబ్రహ్మానందుని 'శంకర విజయము', నీలకంఠభట్టు వ్రాసిన 'శంకరమందార సౌరభము', ఇత్యాది గ్రంథముల ఆధారముపైన, క్రీ.శ. 877-886 లో రాజ్యము చేసిన ఇంద్రవర్మ గురువగు శివసోముడు 'భగవచ్ఛంకరు'ని సాక్షాచ్ఛిష్యుడని కాంబోడియాలోని ఒక శిలాలేఖనమున ఉండుట చేత శంకరులు క్రీ. శ. 788 లో జన్మించి క్రీ. శ. 820లో గమించిరని కొందరు విద్వాంసు లందురు. 'శంకర పద్ధతి' యను ప్రాచీన గ్రంథము ప్రకారము శంకరులు క్రీ. శ. 720 లో దేహమును వదలెను అని యున్నది. కేరళ దేశమందు 'కాలటీ' గ్రామమున నంబూద్రి బ్రాహ్మణ కుటుంబమున ఈయన జన్మించెను.[1] ఈయన తండ్రి 'శివగురువు', తల్లి 'సతి'. శంకరులు వారి తపఃఫలమని ఆయన జీవిత కథలు చెప్పును. శంకరులకు 5వ ఏట, ఉపనయనము కాక, ముందే తండ్రి మరణించెను. 3వ ఏడు వచ్చువరకు శంకరులకు మళయాలమే వచ్చెను. 5వ ఏట నుండి 7వ ఏడు వరకు విద్యాభ్యాసము చేసి దానిని పూర్తిచేసెను. కొన్నాళ్లు శాస్త్రములను బోధించెను. 8వ ఏట ఎట్లో తల్లినొప్పించి సన్న్యసించెను. నర్మదా తీరమున ఓంకారనాథమున గోవిందునివద్ద దాదాపు మూడేండ్లు వేదాంతాధ్యయనము, అద్వైతసాధన చేసెను. తనగురువగు గౌడపాదుని మతాను సారముగ వేదాంతమును గోవిందుడు శంకరునికి బోధించెను. తదుపరి కాశీవెళ్ళి, అక్కడ కొంత కాలము వేదాంత అధ్యాపనముచేసి, తదుపరి బదరికాశ్రమము వెళ్ళెను. ఆ కాలమందే ప్రస్థానత్రయ భాష్య రచన కాశీలోనో, బదరీ కేదారములందో పూర్తి ఆయెను. తదుపరి భారతమంతయు తిరిగితిరిగి శాస్త్రార్థముచేసి బౌద్ధులను మీమాంసకులను, కాపాలికాదులనుఓడించెను; కొందరు రాజులను వైదిక మతాను యాయులుగా చేసెను అని ఐతిహ్యాము. శృంగేర్యాది గొప్ప మఠములను దేశపు నాల్గు వైపుల స్థాపించెను. కేరళమునుండి కాశ్మీర నేపాలముల వరకు, ద్వారకనుండి కామరూపము (అస్సాం) వరకు ఆయన విజయము చేసెను. ఆయన 32 వ ఏట దేహత్యాగము చేసెనని సర్వసమ్మతము. కొందరిది కైలాస పర్వతమున, కొందరు కేరళమందలి త్రిచూరునందు, కొందరు కంచియందు జరిగెనని వ్రాసిరి.[2] "ఎనిమిదవ ఏట చతుర్వేది, పన్నెండేండ్లకు సర్వశాస్త్రవేత్త, 16వ

శ్రీ శంకరాచార్యులు

1. చిదంబరమున పుట్టెనని ఆనందగిరి 'శంకర విజయము'న వ్రాసెను. ఇతరులు దీనిని ఒప్పలేదు. ఆనందగిరి శంకరుల తల్లిదండ్రులపేర్లు కూడ వేరుగా ఇచ్చెను. శంకరు లొక దరిద్ర విధవకు పుట్టెనను 'మణిమంజరి' యను మాధ్వగ్రంథ కథనము అసత్యము. ఆయన ఒక దైత్యుని అవతారము అనికూడ ఆ గ్రంథ ప్రలాపము. గౌతమబుద్ధుడు జగద్వంచనార్థము పుట్టిన అవతారమని కొన్ని పురాణముల పలుకులు ఉన్నవికదా! మతాగ్రహము ఇట్లు విజృంభించినది! 2. టిబెట్టులో నొక లామాతో శాస్త్రార్థమున ఓడి తన ప్రతిజ్ఞానుసారము ఆయన తప్త తైలమునపడి దేహ విసర్జన చేసికొనెననియు, లామాలు తాంత్రిక ప్రయోగముచేసి ఆయనను చంపిరనియు కింవదంతులు నేపాల్ టిబెట్‌లలో కలవట. ఇవి అవిశ్వసనీయములు.

యేట భాష్యము వ్రాసెను. 32వ యేట చనిపోయెను." —అనునది జీవితచరిత్ర లన్నిటిలో కలదు.

శంకరులు ప్రస్థానత్రయముపై భాష్యములు వ్రాసెను. ప్రసన్న గంభీరమగు సూత్రభాష్య శైలి శంకరులదిగా నిశ్చయించి, దాని భావములకు అనుకూలమైనవి, దాని స్థాయికి తగ్గనివే శంకరుల కృతులై యుండు నని నిశ్చయించిన, దశోపనిషద్భాష్యములు, గీతాభాష్యము మాత్రమే సూత్రభాష్యకారుని వని కొందరు పండితులు తీర్మానించిరి. వీరి మతములో కేనోపనిషద్వాక్య భాష్యము కూడ ఆయనదికాదు; మాండూక్య భాష్యము ఆయనదా యని సందేహము. అపరోక్షానుభూతి, పంచీకరణము, ఉపదేశసాహస్రి, ప్రబోధ సుధాకరము, వివేక చూడామణి, శతశ్లోకి అను ప్రకరణ గ్రంథములు ఆయనవి కావచ్చును. భజగోవిందాది స్తోత్రములు కొన్ని ఆయనవి; శివానంద సౌందర్య లహరీద్వయము ఇత్యాదులు వివాద గ్రస్తములు.

గౌడపాదుడు ఔపనిషదద్వైతమును బౌద్ధదార్శనిక భావములతో సమ్మిశ్రిత మొనర్చెను. గౌడపాదుడు శంకరుల పరమ గురువు; ఆయనను 'వేదాంత సంప్రదాయవిదు'నిగా, 'ఆచార్యుని'గా సూత్రభాష్యమున శంకరులు పేర్కొనినారు. కాబట్టి శంకరులపై బౌద్ధ దర్శన ప్రభావ మున్నచో ఆశ్చర్యము లేదు. దీని నాధారముగా గొని కొన్ని పురాణములు, ఇతర వేదాంతులు ఆయనను 'అసచ్ఛాస్త్రమును', 'ప్రచ్ఛన్న బౌద్ధము'ను బోధించువానినిగా, అవైదికునిగా నిందించిరి. ఇది అయుక్తము. కొన్ని ఉపనిషద్వాక్యములు నిస్సందేహముగా అద్వైతమును బోధించును; కాగా ఔపనిషదద్వైతము బౌద్ధ అద్వయవాదమునకు భిన్న మని ఈ వరకే చూపినాము. తన పూర్వుల వేదాంతిక అద్వైతమును, శబ్దాద్వైతాది వాదములను శంకరులు అధ్యయనమును చేసియే యుండును. 'సూత సంహిత'ను 18 మారులు (లేదా 18 విధములుగ) ఆలోచించి శంకరులు సూత్రభాష్యము రచించె నని ఒక ఐతిహ్యమున్నది. మలబారులో నాటి కాలమునకే వలస వచ్చిన మహమ్మదీయులు తెచ్చిన ఏకేశ్వరవాదము-ఒకే పవిత్ర గ్రంథము ఆదరణీయము అను భావము, పరమత అసహిష్ణుత-కూడ శంకరులపై ప్రభావము చూపె నని ఇటీవలి కొందరి ఐతిహాసికుల ఊహ. ఆయన అనేక దర్శనములను, మతములను ఎరిగియుండెను. వాటి వాటిలోని కొన్ని భావములచే ఆయన ప్రభావితుడు; కాని ఆయన స్వప్రతిభచే కొన్ని ఉపనిషద్వాక్యములపై ఆధారపడి ఒక గొప్ప దర్శన వ్యవస్థా నిర్మాణము చేసిన మహామనీషి, గొప్పతత్త్వదర్శి అని మా మతము.

శంకరుని సూత్రభాష్యము ప్రామాణికముగ, శాస్త్రీయ రీతిని, చక్కని తెలుగులో వివరించబడి యున్నది.[1] "వివేక చూడామణి" ఇత్యాది లఘు గ్రంథములు ఆంధ్రీకృతములు. గీతా భాష్యమును తెలుగులోనికి సంక్షిప్తముగా చాలామంది కొనివచ్చిరి. ఈ గ్రంథములో అన్యత్ర శాంకరాద్వైతమును బాగుగా వివరించిరి (చూ. పు. 237-239). అందుచే అతి సంగ్రహముగ దాని అంశములను కొన్నిటి నిక్కడ తడివెదము.

ఉపనిషద్వాక్యములు మాత్రమే బ్రహ్మ విషయమున ప్రమాణములు.[2] తజ్జన్యమగు అనుభవమును ప్రమాణమే; తదనుకూల తర్కమును ప్రమాణమే. కాని ఈ రెండును శ్రుత్యాశ్రితములు. నిర్గుణము, సచ్చిదానందము అగు బ్రహ్మ మొకటే పరమార్థముగ సత్యము. బ్రహ్మాత్మైక్యమును ఉపనిషన్మహా వాక్యములు బోధించును. ప్రత్యక్షము దీనికి విరుద్ధము కాదు, బ్రహ్మాత్మలు ప్రత్యక్షమునకు అవిషయములు కాన. జీవు డల్పజ్ఞుడు, దుఃఖి, కర్త; బ్రహ్మము సర్వజ్ఞము, సదానందము, నిష్క్రియము - అను భేదము అవిద్యాయుక్తుడగు జీవుని గూర్చి, మాయాయుక్తుడగు ఈశ్వరుని గూర్చి చెప్పబడినది. మాయా

1. "బ్రహ్మసూత్రార్థ చంద్రిక", రెండు సంపుటములు వెన్నెలకంటి సుందరరామశర్మ రచన, వావిళ్ళవారిచే ప్రకటితము (1921). ఇతరులును అనువదించిరి.

2. అద్వైత వేదాంతమందలి శ్రుతి ప్రామాణ్యమును గురించి దాదాపు నిశ్శేషముగా "Revelation and Reason in Advaita Vedanta" అను ఆంగ్ల గ్రంథమున చర్చించితిని.

యుజులగు జీవేశ్వరుల భేదము ప్రత్యక్షముచే స్ఫురించ వచ్చును కాని, కేవలులగు జీవేశ్వరుల అభేదమును శ్రుతి ప్రతిపాదన చేయుచున్నది. ఇట్లు ప్రత్యక్ష శాబ్ద ప్రమాణముల ఆశ్రయములు భిన్నములు. పరమార్థముగ బ్రహ్మ భిన్నమైనది ఏదియు లేదు; కాబట్టి జీవ బ్రహ్మల భేదమును సాధించు దృష్టాంతము లేదు; కాన అనుమానము శ్రుతిని బాధించదు. కాల్పనిక భేదము అంగీకృతమే. శ్రుతి అచ్చటచ్చట జీవబ్రహ్మ భేదము చెప్పినది. ఇది లోకసిద్ధమగు భేదము ననువదించుటయే. ప్రత్యక్ష సిద్ధమగు భేదమును చెప్పు శ్రుతి ముఖ్య శ్రుతి కానేరదు, ప్రమాణాంతరముచే గతార్థమగు శ్రుతి దుర్బలము. మానాంతరముచే తెలియనిది, అపవర్గ ప్రాప్తికి హేతువునగు అభేదమును తెలుపు శ్రుతియే బలిష్ఠము, చరమము, స్వతః ప్రమాణము. కాబట్టి బ్రహ్మ మొకటే, "అది నీవే" అను అపూర్వమగు విషయమును ప్రతిపాదించు శ్రుతి వాక్యములు పరమార్థమును చెప్పుచున్నవి. ఇక్కడ నానాత్వము లేదు అని శ్రుతి చెప్పినందున, కనపడు నానాత్వము మిథ్య. అనగా పారమార్థికముగా నిజము కాదు; కాని కనపడుచున్నందున అర్థక్రియావంతము గాన వంధ్యా పుత్రునివలె అలీకమును కాదు. స్వప్న జాగరితములకు వైధర్మ్య మున్నది గాన, విశ్వము గంధర్వ నగరము కాదు; ఉపలభ్యమానమగు ప్రపంచము వ్యావహారికముగ సత్యమే. అందుచేతనే ఇది పరమార్థముగ సత్య మనిగాని, అసత్తని గాని చెప్పరానిదై, అనిర్వచనీయమై ఉన్నది. ఏకత్వమును అనుభవపూర్వకముగా తెలుసుకొనిన వానికి శోకము, మోహము ఉండ వని, ఆత్మవేత్త శోకమును తరించునని శ్రుతి చెప్పినది గాన, శోక మోహాత్మకమగు సంసారము మిథ్య. ఇది అవిద్యచే కలిగినది. అట్లైనందుననే ఇది జ్ఞానముచే నివర్త్యమగును కదా. శోక మోహములు సత్యమేని జ్ఞానముచే తొలగవు; అనిర్వచనీయ భ్రాంతి కావుననే జ్ఞానముచే నశించును. బ్రహ్మైక్యము భూతార్థమయ్యు, ప్రమాణాంతరాగమ్యము అగుటవలన, తద్‌జ్ఞానముచే సంసార నాశనము, పరమ నిత్యానంద ప్రాప్తి అగుటవలన, దానిని ప్రతిపాదించు ఉపనిషద్వచనములు సార్థకములు. జ్ఞానము స్వయం ప్రకాశము, స్వతః ప్రామాణ్యము అగుటచే (దీనికి మరొక రుజువు అక్కరలేదు) వేదాంత వాక్యజనిత జ్ఞానము నిర్దోషము, ప్రమాణాంతరాబాధితము.

ఆత్మ చిద్రూపము,[1] అనాత్మ తదన్యము; ఒకటి జ్ఞాత, విషయి; ఒకటి జ్ఞేయము, విషయము. రెండును ప్రకాశ అంధకారములవలె భిన్నములు. అయినను ఒకదాని ధర్మములు ఇంకొకదానిపై అధ్యస్తములు, ఆరోపితములు. సమస్త వ్యవహారము, సంసార ప్రక్రియ ఈ అధ్యాసమువలన జరుగుచున్నవి. ఆత్మ కాని దేహమును, భార్యా పుత్ర సంపదాదులను ఆత్మ యని, ఆత్మీయ మని అనుకొను అభిమానము శోక మోహములకు కారణము. ఆత్మను అనాత్మ నుండి వేరుపరచి, ఆత్మ స్వభావమును వివేచన చేసిన, ఆత్మ జాగ్రత్స్వప్నములందు సుఖాదుల భోక్తగాను, కర్తగాను కన్పడినను, సుషుప్తియందది వాటిచే రహితము అనియు, కాని స్వసంవేదన అప్పుడును ఉన్న దనియు, అనుభవనిరంతరత్వమువలన సుషుప్త్యనుభవానువ్యవసాయమువలన (లేదా స్మృతిచే) తెలియుచున్నది. సతతము ఏది ఉండునో అది స్వరూపము గాన, ఉనికి (సత్తు), సంవేదన (చిత్తు, విజ్ఞానము) ఆత్మ స్వరూప మని తెలును. కర్తృత్వ భోక్తృత్వములు దాని అవస్థలు; కాని అవి దాని స్వరూపము కాదు. వాటినుండి విముక్తియే దానికి శాంత్యానందముల నిచ్చును. లోకము నిరీక్షించి పరీక్షించిన[2] విద్వాం

1. ప్రమాణాదుల వ్యవహారమునకు పూర్వమే ఆత్మ సిద్ధము, అవి ఆత్మాశ్రయములు కాన. జ్ఞాతృ స్వరూపమగు ఆత్మ ఎవరిచేతను నిరాకరింపబడదు. సర్వులకు ఆత్మ ఉన్నదను ప్రత్యయము కలదు. కాననే ఎవరికిని "నేను" లేను అని తోచదు. ఈ "నేను" (ఆత్మ) స్వరూపమును గూర్చియే విప్రతిపత్తి కలదు. అది నివారించుకో వలెను.

2. ఈ పరీక్షవలన ఆత్మానాత్మ వివేకము కలుగును. ఈ పరీక్ష బుద్ధిచే, అనుభవ విశ్లేషణచే జరుపవచ్చును. చిత్తశుద్ధి, నిత్యము అనిత్యమునుండి వేరని గ్రహించుట వివేకమును దృఢము చేయును.

సుడు దానిపట్ల నిర్వేద మొందును. అప్పు డతనికి ముముక్షుత్వము (శోక మోహ సంసారమునుండి ముక్తి కావలెనను కోరిక) కలుగును. వేదాంతవాక్య జన్యజ్ఞాన మాతనికి ఆత్మ ఒకటే యనియు, ఆనందామృత రూప మనియు, తదన్య మేమియు లేదనియు పర్యవసానము గల అవగతిని కల్గించును. ఉపనిషద్వాక్య శ్రవణము, మనన నిదిధ్యాసనములు (ఆ వాక్యములు నిజమే నని; తద్విరుద్ధ ప్రతిపాదనలు అసత్యము అని నిశ్చయము - ఇది వాక్యార్థ విచారమున కలుగును) ఈ జ్ఞానమును కలిగించును. ఈ జ్ఞాన రూపమగు అనుభవమే మోక్షము. అదియే బ్రహ్మ వేదనము. అది స్వహృదయ ప్రత్యయము.

శంకరుల శిష్యుడగు పద్మపాదుడు చతుస్సూత్రీ భాష్యముపై వ్రాసిన "పంచపాదిక", ఇంకొక శిష్యుడగు సురేశ్వరుడు తైత్తిరీయ బృహదారణ్యక భాష్యములపై వ్రాసిన వార్తికములు, "నైష్కర్మ్య సిద్ధి" యను పుస్తకము చాల ముఖ్యగ్రంథములు. సురేశ్వరుని అనుసరించి సర్వజ్ఞాత్మముని (క్రీ. శ. 900) "సంక్షేపశారీరకము"ను బ్రహ్మసూత్రములపై వ్రాసెను. వాచస్పతి సూత్రభాష్యముపై "భామతి" యను టీకను వ్రాసెను. ప్రకాశాత్ముడు (క్రీ. శ. 1200) "పంచపాదిక" పై "వివరణము"ను, దానిపై విద్యారణ్యుడు (14 వ శతాబ్దము) "వివరణ ప్రమేయ సంగ్రహము"ను వ్రాసెను. "భామతి" పై అమలానందుడు (13 వ శతాబ్దము) "కల్పతరువు"ను, అప్పయ్య దీక్షితుడు (16 వ శతాబ్దము) కల్పతరువుపై "పరిమళ"మను టీకను వ్రాసెను. "భామతి" యొక ప్రస్థానమునకు, "వివరణము" మరొక ప్రస్థానమునకు దారి తీసినవి. ఉపనిషద్ వాక్యములచే బ్రహ్మజ్ఞానము కలుగు నని "వివరణ" ప్రస్థాన మనును; అంతఃకరణము ఉపనిషద్వాక్యార్థమును గాఢముగా ధ్యానము చేయగా దానిచే జ్ఞానము కలుగు నని "భామతి" ప్రస్థానము. మాయా శబలితమగు బ్రహ్మ జగత్తున కుపాదాన మని "వివరణ" ప్రస్థానము; జీవాశ్రితమాయచే విషయీకృతమగు బ్రహ్మ జగత్కారణము (జీవాజ్ఞానము జగదుపాదానము) అని "భామతి" ప్రస్థానమును వాదించినవి. ఈశ్వర జీవ సంబంధము బింబప్రతిబింబ సంబంధము వంటిది; అవిద్యలోనీ ప్రతిబింబమని "వివరణ" ప్రస్థానము. అవిద్యచే అవచ్ఛిన్న చైతన్యము ఈశ్వరుడు, అంతఃకరణావచ్ఛిన్న చైతన్యము జీవుడు; అజ్ఞానమున కాశ్రయమగు చైతన్యము జీవుడు (అజ్ఞానములు పెక్కు కాన జీవులనేకులు); అజ్ఞానమునకు విషయీభూత చైతన్యము ఈశ్వరుడు, అని "భామతి" ప్రస్థానము. "భామతి" మొత్తము మీద మండనమిశ్రుని భావముల నంగీకరించును.* శ్రీహర్షుని (క్రీ. శ. 1190) "ఖండనఖండఖాద్యము" అద్వైతమును నాగార్జునుని వాదతర్క పద్ధతి నాధారముగాగొని స్థాపించినది. చిత్సుఖుడు దానిపై వ్యాఖ్య వ్రాసెను. మధుసూదన సరస్వతి (16 వ శతాబ్దము) "అద్వైతసిద్ధి" లో ద్వైతుల ఖండనలకు సమాధానమీయ ప్రయత్నించెను. ఇవి రెండు మహాగ్రంథములు. విద్యారణ్యునిచే వ్రాయబడిన దనబడు "పంచదశి" మంచి ప్రకరణ గ్రంథము. విముక్తాత్ముని (10 వ శతాబ్దము) "ఇష్టసిద్ధి", ఆనందబోధుని (12 వ శతాబ్దము) "న్యాయమకరందము" ఉత్తమ గ్రంథములు. ధర్మరాజు వ్రాసిన "వేదాంత పరిభాష", సదానందుని "వేదాంతసారము" బాలబోధక గ్రంథములు. ఆనందగిరి (15 వ శతాబ్దము), గోవిందానందుడు (17 వ శతాబ్దము) సూత్రభాష్యముపైన (ఆనందగిరి అన్ని భాష్యములపైన) సరళటీకలను వ్రాసిరి. ప్రకాశానందుడు (15 వ శతాబ్దము) "వేదాంత సిద్ధాంత ముక్తావలి" లో ఏకజీవవాదమును ప్రతిపాదించెను. అజ్ఞానోపాధి లేని శుద్ధ చైతన్యము ఈశ్వరుడు, అజ్ఞానోపహిత చైతన్యము జీవుడు. అజ్ఞాన సహితుడగు జీవుడు జగత్కారణము. జీవు డొక్కడే, దేహభేదముచే జీవభేద మున్నట్లు కన్పడును. అజ్ఞానియగు జీవుని దృష్టిచే సృష్టి అయినది. ద్రష్ట లేనిదే దృశ్యముండదు; జగత్తు ఆత్మ దృష్టి మాత్రమే (ఇది దృష్టి సృష్టివాదము). ఇంతవరకు ఎవరికిని మోక్షము రాలేదు; ఒకే జీవుడు గాన - ఇది ప్రకాశానందుని వాదము. ప్రపంచ విలయ మొక్క పరియే జరుగును, అప్పుడే అందరు ముక్తులగుదురు, ఇంతవరకు ఎవరునూ కాలేదు, అనునది "సర్వముక్తి" వాదము. ఇది భాష్యమందు సూచింపబడినది అందురు.

ప్రతిభాపాండిత్యములందు పైవారికి తీసిపోని ఇద్దరు అద్వైత వేదాంతులు 19 వ శతాబ్దమున ఉదయించి, తమ ప్రవచనములచే అద్వైతదర్శనవ్యాప్తికి, అభివృద్ధికి బహుముఖకృషి జరిపిరి. వీరు వివేకానంద స్వామి (1862 - 1902), రామతీర్థస్వామి (1873-1906). పాశ్చాత్యదర్శనముచేతను, ఆధునిక విజ్ఞానముచేతను వీరు ప్రభావితులు. సామాన్య జనుల దారిద్ర్య దుఃఖ

* వాచస్పతి మండనుని "బ్రహ్మసిద్ధి" పై "బ్రహ్మతత్త్వ సమీక్ష" యను వ్యాఖ్య వ్రాసెను.

ములచే కరుణాప్లావిత హృదయులు. అందుచే వీరు అద్వైతమును సృజనాత్మకముగ వ్యాఖ్యానించి, దానిని సర్వజనులకు పనికివచ్చు ఆధ్యాత్మిక దర్శనముగా చేయప్రయత్నించిరి. ఇదివరకే అద్వైతియు చేయని రీతిగ క్రియాద్వైతమునకు భావాద్వైతముతో సమాన ప్రాముఖ్యము నిచ్చి సర్వమానవ సమానత్వము వ్యావహారికముగను, పారమార్థికముగను కూడ చాటిరి.

విశిష్టాద్వైతము

ద్వాపరయుగాంతము, కలియుగారంభమునుండి దక్షిణ భారత దేశమందు పుట్టిన విష్ణుభక్తిని బోధించిన పన్నెండుగురు ఆళ్వారులు[1] కలరని వైష్ణవ సంప్రదాయము. వీరు 7-9 వ శతాబ్దముల మధ్య నుండిరని నేటి ఐతిహాసికుల ఊహ. వీరందరు చేసిన భగవత్ స్తోత్రములు, వీరలలో ఇద్దరగు నమ్మాళ్వారు, తిరుమంగై ఆళ్వారులు వ్రాసిన కృతులు కలిపి "నాలాయిర ప్రబంధ" మను పేర సంగ్రహించబడినవి. క్రీ.శ. 9 వ శతాబ్దాంతముననో, 10 వ శతాబ్దముననో ఉండిన నాథముని ఈ ప్రబంధ సంచయము చేసె నందురు. "నాలాయిరము" న మూడవ భాగమగు "తిరువాయ్ మొఴి" నమ్మాళ్వారు (శఠకోపాచార్యులు, పరాంకుశముని) కృతి. దీనిని నాథముని "సహస్రశాఖోపనిషత్సమాగమం - ద్రవిడవేద సాగరం" అనినాడు. వేదాంత దేశికులు దీనిని సంస్కృతమున నూరు శ్లోకములలో సంక్షేపించెను. "తిరువాయ్ మొఴి" లో పరతత్త్వము (ఈశ్వరుడు), జీవుడు - వీరల సంబంధము, హేయహాని, ఇష్టప్రాప్తి అను "అర్థపంచకము" వివరించబడినది. "మూలమంత్ర", "ద్వయ", "చరమ శ్లోకము" ల ప్రతిపాదన కూడ నమ్మాళ్వారు వ్రాసిన గ్రంథములలోనే (ఇవి మొత్తము నాలుగు) మొదటగా జరిగినది. "నాలాయిరము" న రెండవ భాగమగు "పెరియ తిరుమొఴి", తిరుమంగై ఆళ్వారు (పరకాల స్వామి, నీలన్) వ్రాసినది. ద్రవిడ వేదాంగము లనబడు మరొక ఆరు గ్రంథములను గూడ నీయన వ్రాసెను. ఆళ్వారులలో కొందరు అస్పృశ్యులగు చండాలులు, కొందరు గజదొంగలు కూడ గలరు. ఒకామె స్త్రీ (గోదాదేవి, ఆండాళ్).[2] పన్నిద్దరాళ్వారులను విష్ణ్వాలయములలో ఆరాధింతురు. అంతటి పవిత్రులు వీరు శ్రీ వైష్ణవులకు.

"ఏకాయన" మను నొక వేదశాఖ, లేదా విద్య ఛాందోగ్య ఉపనిషత్తులో పేర్కొనబడినది. ఇది శుక్లయజుర్వేదీయ కాణ్వశాఖ యందురు, కాని ఇప్పు డనుపలబ్ధము. 10 వ శతాబ్దమున నుండిన ఉత్పలుని "స్పందకారిక" లో పాంచరాత్రశ్రుతినుండి ఉద్ధరణలు కలవు. శతపథ బ్రాహ్మణమందు "పాంచరాత్రసత్ర" మను అయిదు రోజుల పర్యంతము నారాయణుడు జరిపిన యజ్ఞము వర్ణించబడినది. దీనిచే ఆయన సర్వప్రాణులకు అధిపతి అయ్యెనట. ఈ వేదశాఖపై ఆధారపడిన, లేదా దాని కనుకూలమగు శరణాగతి రూపమగు భగవత్ప్రాప్తి మార్గ మొకటి "పాంచరాత్ర సంహిత" యందు వివరించబడిన దందురు. ఇందనేక గ్రంథములు కలవు. పరమ తత్త్వము, ముక్తి, భుక్తి, యోగము, విషయము (సంసారము) అను అయిదు విషయముల జ్ఞానము (రాత్రము) నిరూపించుటచే పాంచరాత్ర మని దీనికి పేరు.[3] మహాభారత మందలి శాంతిపర్వమున నారాయణీయోపాఖ్యానములో వర్ణించబడినదియు పాంచరాత్ర ధర్మమే. పాంచరాత్రము వేదసార మని వైష్ణవుల విశ్వాసము.

ద్రవిడ వేదమున, పాంచరాత్రమున శ్రుతిస్మృతుల లోన నిష్ణాతులైన ఆచార్యుల పరంపర (అందుచే వీరు ఉభయ వేదాంతులు) యొకటి నాథమునితో ప్రారంభమాయెను. శఠకోప శిష్యపరంపరలోని వాడీయన; "న్యాయతత్త్వా" ది గ్రంథకర్త. ద్రవిడవేద సంచయిత, ఉద్ధారకుడు. ఈయన పౌత్రుడు యామునాచార్యు లొక గొప్ప వైష్ణవ గురువు. ఈయన రామానుజులకు పరమ గురువు. రామానుజుల గురువు మహాపూర్ణులు. గోష్ఠీపూర్ణులు మరొక గురువు. యామున, రామానుజుల జీవిత సంగ్రహములు అన్యత్ర కలవు (చూ. పు. 629, 653-4.). నాథముని, యామున, రామానుజులచే ప్రవర్తితమైన దర్శనము విశిష్టాద్వైత దర్శనము.

చేతనాచేతనములచే విశిష్టమైనది బ్రహ్మము, దాని అద్వైతము విశిష్టాద్వైతము. వేదాంత దర్శనమును గూర్చి ఇదివరకు మేము వ్రాసిన దానిలో ఆశ్మరథ్యాదులకు, బాదరాయణునికి పూర్వులగు వారిని గురించి, బోధాయన శ్రీవత్స టంకాదుల, శంకరుల పూర్వగులను గురించి చెప్పితిమి. వీరల మతములు విశిష్టాద్వైతమునకు అవతారిక. శ్రీకంఠ భాస్కరులవి కూడ విశిష్టాద్వైతమునకు దగ్గరి మతములే. జీవుడు బ్రహ్మమునకంశము, బ్రహ్మము జగత్తుగా పరిణమించినది, జగత్కారణత్వాది గుణములు

1. ఈ తమిళ శబ్దమునకు జ్ఞాన సముద్రమందు మునిగి లేచినవాడని అర్థమట. 2. ఈమె పాడిన "తిరుప్పావై", "తిరుమొఴి" భక్తిరసముతో నొప్పు గొప్ప కృతులు. 3. వేరే అర్థములు చెప్పుదురు.

కలది బ్రహ్మము; మోక్షమందు కూడ జీవునికి జగత్కర్తృత్వాదు లుండవు. "సంరాధన" (ధ్యానము) మోక్ష మార్గము - బ్రహ్మసూత్రములందు గల ఈ సిద్ధాంతములు విశిష్టాద్వైతమునకు ఆధారములు. సమస్తములోను, ఆత్మల యందు, పృథివ్యాదులందు కూడ బ్రహ్మము అంతర్యామిగ నున్న దని చెప్పు శ్రుతివాక్యములు విశిష్టాద్వైతులకు ముఖ్యశ్రుతులు - జీవబ్రహ్మైక్యమును చెప్పునవి అద్వైతుల కైనట్లు. కాని విశిష్టాద్వైతులకు అన్నిశ్రుతులు మాన్యములే, పరమార్థములే. దేనిని వ్యావహారిక మని, గౌణ మని త్రోసివేయరు.

రామానుజుల శ్రీభాష్యము ఆంధ్రములోనికి పరివర్తిత మైనది.[1] "విశిష్టాద్వైత" మను వ్యాసము వేరేచోట ఈ గ్రంథమున ఉన్నది (చూ. పు. 691-95). 1951 లో "రామానుజ దర్శన" మను బాలబోధక గ్రంథము వ్రాసితిని.[2]

ఇక్కడ విశిష్టాద్వైతమును గూర్చి అపర్యాప్తముగ కొంచెము ప్రస్తావించెదము. ఆత్మ దేహమునకు భిన్నము. అనాది అవిద్యచే సంచితమగు పుణ్యాపాప రూపములగు కర్మలచే అది దేహ ప్రవేశము చేయవలసి వచ్చుచున్నది; దీనిచే దేహమం దాత్మాభిమానమును, దానిచే భవభయమును కలుగుచున్నవి. ఇది ధ్వంసము అగుటకు ఆత్మ పరమాత్మల యాథాత్మ్య జ్ఞానముతో కూడిన వర్ణాశ్రమ ధర్మానుష్ఠానము, పరమపురుషుని ఉపాసనయు ఆవశ్యకములు. అట్టి ఉపాసనకు ఆత్మస్వరూపావిర్భావమును, దాని ద్వారా అనవధిక అతిశయానందమగు బ్రహ్మానుభవమును ఫలములు. ఇది యంతయు ఉపనిషత్తులచే సమధిగతమగు అర్థము.

పరబ్రహ్మము సర్వమునకు ఆత్మ; చిద్ అచిదాత్మకమగు వస్తువు లన్నియు దానికి శరీరము అని శ్రుతి స్మృతులచే అవగత మగుచున్నది.[3] శరీరము శారీరకుని[4] 'ప్రకారము'[5] గా నుండుట వలననే పదార్థమగును. శరీర - శారీరకులకు ధర్మభేద మున్నను ఎన్నడు సంకరము కలుగదు. బ్రహ్మము సర్వశరీరి అని బ్రహ్మవైభవమును శాస్త్రములు చెప్పినవి. ఒక ద్రవ్యమునకు విశేషణముగా మాత్రమే ఏది ఉండునో, అది ఆ ద్రవ్యమునుండి అపృథక్సిద్ధము (వేరు కానిది); అట్టిదా ద్రవ్యమునకు 'ప్రకారము'. అప్పుడా రెంటిని సామానాధికరణ్యము ద్వారా ప్రతిపాదించ వచ్చును. రెండు పదములకు ప్రకారద్వయము ద్వారా ఏకపదార్థ నిష్ఠత్వమును సామానాధికరణ్య మందురు. నానావిధములుగ నున్న ఈశ్వరుని విధములే చిద్-అచిద్ వస్తువు లన్నియును. మరొక తీరుగా చెప్పవలెనన్న, నానా సంస్థాన సంస్థితుడగు ఈశ్వరుని సంస్థానములుగానే అన్ని వస్తువులు ఉన్నవి. ఈశ్వరుని శరీరముగా మాత్రమే- ఆయన ప్రకారములుగా మాత్రమే వస్తువుల సద్భావము. కాబట్టియే, "తత్" (బ్రహ్మము) "త్వం" (నీవు)గా, అనగా 'నీవు' శరీరముగా, 'నీవు' ప్రకారముగా అవస్థితము, అనగా నీవు బ్రహ్మ ప్రకారముగా ఉన్నావు అని 'తత్త్వమసి' వాక్యార్థము. 'నీవు తదాత్మకుడ' (అది ఆత్మగా గలవాడ)వని ఈ వాక్య భావము. శరీరాత్మభావముచే జీవేశ్వరతాదాత్మ్యము ఉపపన్నము.

జీవునికి, శరీరమునకు కలట్టి సంబంధమే పరమాత్మకు అన్నిటితో కలదు. ఆయన సర్వాత్మ, సర్వమునకు ఆధారము, నియంత, శేషి. ముఖ్యము; సర్వము ఆయనకు శరీరము, ఆధేయము, నియామ్యము, శేషము.

బ్రహ్మమునకు రెండవస్థలు: కారణావస్థ, కార్యావస్థ. నామరూప విభాగమునకు అనర్హమగు సూక్ష్మ దశాపన్నమగు ప్రకృతి, పురుషులు శరీరములుగా కలిగి యున్నప్పుడు కారణావస్థ. నామరూప విభాగమునకు అర్హమగు స్థూలదశలో నున్న ప్రకృతి, పురుషులు శరీరముగా కలిగియున్నప్పుడు కార్యావస్థ. ఇట్లు స్థూలముగా బ్రహ్మముండుట సృష్టి, సూక్ష్మముగా నుండిన ప్రలయము. ప్రకృతి అచిత్ తత్త్వము,

1. ఆంధ్ర శ్రీభాష్యము - కందాడై శేషాచార్యులు: స్వంత ప్రచురణము, ఏడునూతులు, మింట్ వీధి, చెన్నపట్టణము.
2. ప్రచురణ: రామతీర్థ సేవాశ్రమం, పిడుగురాళ్ల, గుంటూరు జిల్లా.
3. రామానుజులు దీనికి పరశ్శత ప్రమాణముల నిచ్చెను. 4. దేహి, శరీరము గలవాడు శారీరకుడు. 5. అవస్థితి విధము, సంస్థాన విధము, ఉండు పద్ధతి (mode, form). ఉదా: కర్ర కర్రకలవాని ప్రకారము, గోత్వము గోవునకు.

పురుషులు చిత్తత్త్వము; రెండును అనాదులు. బ్రహ్మ జగత్కారణ మనగా, జీవులు, ప్రకృతి శరీర ముగా కలిగియున్న బ్రహ్మము జగత్కారణము. అనగా సూక్ష్మావస్థలో నున్న ఈశ్వర శరీరమగు ప్రకృతి వికారము (పరిణామము)ను పొందుటచే సృష్టియగును. పరమాత్మయొక్క ప్రకారమగు ప్రకృతియే పరిణామాస్పదము; అట్లే ఆయన ప్రకారమగు జీవులందే అపురుషార్థములు, దుఃఖాదులును. వీటికి ప్రకారియగు పరమాత్మ నిర్వికారము, నిరవద్యము, సర్వకల్యాణ గుణాశ్రయము, సత్య సంకల్పము.

ఈ విషయము నింకోవిధముగ చెప్పవచ్చును: బ్రహ్మము మూడు తత్త్వముల సమాహారము. అందు ఒకటి ఎన్నడును మారనిది, కళ్యాణ గుణములు కలది, ఎప్పుడును నియంతగా నుండునది. ఇదే ఈశ్వరుడు, భగవంతుడు, నిజముగా పరమాత్మ. జీవులు వేరొక తత్త్వము. జీవులు స్వయముగా అసంకుచిత, అపరిచ్ఛిన్న నిర్మలజ్ఞాన స్వరూపులు. వీరు అనాదియగు కర్మరూపమగు అవిద్యచే వేష్టితులై, ఆ కర్మల కనురూపముగ జ్ఞాన సంకోచమును పొంది, వివిధదేహములందు ప్రవేశించి, ఆయా దేహములకు తగిన జ్ఞానము మాత్రమే కలిగి, ఆ దేహములనే ఆత్మలనుగా అభిమానించుచు, ఆ అభిమానముకు తగినట్లు కర్మల చేయుచు, వాటి కనుగుణమగు సుఖ దుఃఖముల ననుభవించు చున్నారు. ఇదియే సంసారము. బ్రహ్మములోని మూడవ తత్త్వము ప్రకృతి, త్రిగుణాత్మకము, అచిత్పదార్థము. ఇదియే మాయ. వికారములను పొందునది ఇది. తక్కిన రెండు తత్త్వములు దీనికి ఆత్మలు, వాటికి ప్రకృతి ప్రకారము. జీవులు భగవంతుని ప్రకారములు, దేహములు. ఈ తత్త్వత్రయ సమష్టి బ్రహ్మమయ్యు, అవికారమగు తత్త్వమే బ్రహ్మ స్వరూపము, అదే భగవంతుడు. జీవులందరు భేదరహితమగు జ్ఞానముతో ఏకాకారులు, కాబట్టి వారందరికి సామ్యము కలదు. ఏకరసముగా భగవంతుని శేషములుగా నుండుటయు, భగవంతుడు వాటి ఆత్మగా నుండుటయు జీవస్వరూపము. భగవచ్ఛేషత్వము, భగవదాత్మత్వము జీవస్వరూపము. కేవలము కళ్యాణగుణాశ్రయమగు భగవత్స్వరూపము సకలేతర విజాతీయము. ఇది సర్వశాస్త్ర హృదయము.

బ్రహ్మము నిర్వికార మని శ్రుతులు చెప్పినవి; బ్రహ్మమందు స్వరూప పరిణామము లేదని దాని అర్థము. అట్లే నిర్గుణ మనినవి; బ్రహ్మమందు ప్రాకృత హేయ గుణములు లేవని దాని అర్థము. వేదాంత వాక్యములు నానాత్వము లేదనినవి; చేతనాచేతనమగు సర్వవస్తువులు ఒకే బ్రహ్మమునకు శరీరముగా ప్రకారభూతముగా నున్న వని, అన్నిటి ఆత్మగా సర్వప్రకారముగా ఒక్క బ్రహ్మమే ఉన్నదని దీని అర్థము. సర్వాత్మయగు పరబ్రహ్మకు స్వరూప నిరూపక మగు ధర్మము మలప్రత్యనీకమగు,ఆనందరూపమగు జ్ఞానమే అగుటచే, బ్రహ్మము జ్ఞానానంద మాత్రముగా శ్రుతులలో చెప్పబడినది. శరీరాత్మ భావమును పురస్కరించుకొని సామానాధికరణ్యము నాధారముగా కొన్ని శ్రుతులు ఐక్యమును చెప్పుచున్నవి. "మనుష్యుడు" అన్న పదము ఏకత్వమును చెప్పుచున్నను, వానిలో శరీర, ఆత్మల విభాగము లేదని చెప్పదు. కాశీరాజు అద్వితీయుడు అన్నప్పుడు, అతడు రాజ్య, మహిషి, దండనాయక మంత్రి సామంతాదులు లేకుండ ఒక్కడే, ఏకాకి అని అర్థము కాదు. బ్రహ్మముయొక్క ఏకత్వ, అద్వితీయత్వములు అట్టివి.

రామానుజ దర్శనము ఒక్క భేదమునో అభేదమునో, రెంటినో చెప్పదు. వేదవేద్యముగా నున్నందున మూడింటిని సమర్థించును. సర్వము శరీరముగా, సర్వము ప్రకారముగా బ్రహ్మయే ఉన్నందున ఇట్లు అభేదమును; ఒక్క బ్రహ్మమే నానాభూత చిదచిద్వస్తు ప్రకారమగు నానాత్వముగా నున్నందున భేదాభేదములను; అచిద్వస్తువు, చిద్వస్తువు, ఈశ్వరుడు; ఈ మూడింటి స్వరూప స్వభావ వైలక్షణ్యము వలన వీటి కెన్నడు సంకరము కలుగదుగాన భేదమును సమర్థించబడినవి.

ఈశ్వరుడు అంతర్యామి అన నేమి? చేతనులందరికి చిచ్ఛక్తి (ఆలోచించు శక్తి)ని, ప్రవృత్తిశక్తి (కర్మ చేయు శక్తి)ని ఇచ్చి, వారికి కార్యప్రవృత్తి, నివృత్తుల కనుకూలమగు పరికరములను ఈశ్వరుడు ఏర్పరచి

నాడు. తన్నిర్వహణ కొరకు, అంతకు ఆధారమై, అన్నిట ప్రవేశించి, అనుమంతగా[1] నియమించుచు, "శేషి"గా నున్నాడు. జీవుడు భగవంతునిచే ఆహిత శక్తియై తానే స్వయముగా కర్మలను చేయును, మానును. ఇట్లు చేయుచున్న జీవుని ఈక్షించుచు (చూచుచు) భగవంతుడు ఉదాసీనుడుగ నుండును. అయితే, భగవంతునికి అనుకూలముగ నుండు కార్యములందు ముందుగా స్వయముగా ఎక్కువగా ప్రవృత్తుడైన జీవునిపట్ల ప్రీతుడై, భగవంతు డతనికి కళ్యాణబుద్ధి నిచ్చి, అతనిని కళ్యాణ మార్గమున ప్రవర్తింపచేయును. ఇట్లుగాక ఎక్కువగా ప్రాతికూల్య మందు ప్రవృత్తుడైన వానికి భగవంతుడు క్రూరబుద్ధి నిచ్చి, క్రూర కర్మలయందు ప్రేరేపించును. ఈ రెండు విధములగు ప్రేరణము సర్వసాధారణము కాదు. సాధారణముగా జీవులు ఏమి చేయవలెనో తామే నిశ్చయించుకొని తామే చేయుచున్నారు.

పరబ్రహ్మము నారాయణుడు. అతడు కళ్యాణ గుణాశ్రయుడు, నిర్మల జ్ఞానానంద స్వరూపుడు; సాకారుడు, శ్రీయుతుడు; పరిజనులు, దివ్యస్థానాదులు కలవాడు. ఆదిత్య, విద్యుద్వర్ణములు గలవాడు. ఆయన పరమ పదమును సర్వదా చూచు పరిపూర్ణ జ్ఞానులు కలరు. జీవులు సులభముగా ఆశ్రయార్థమై తనను చేరుటకుగాను, నిఖిల జగదుపకారార్థము నారాయణుడు నానా యోనులందు స్వేచ్ఛగా తన రూపముతోనే అవతరించుచుండును. అట్టి అవతారములందు[2] కూడ ఆయనది ప్రాకృత దేహముకాదు. ఇతరులందరు కర్మవశమున విధిలేక పుట్టుదురు. అవతారము లట్టివి కావు.

ఏకాంతిక, ఆత్యంతిక భక్తియోగముచే నారాయణుడు లభ్యుడు. జ్ఞానయోగ కర్మయోగములచే అంతఃకరణము సంస్కృత మైనప్పుడు భక్తి సాధ్య మగును. వర్ణాశ్రమ ధర్మ నిర్వహణము కర్మయోగము. ఆత్మానాత్మ వివేకము, పరమాత్మ స్వరూపము నెరుగుట జ్ఞానయోగము. పరమపురుషుడు, అనంత కళ్యాణ గుణుడు అగు నారాయణుని ఎరిగి, వేరే ప్రయోజనము లేక, అనవరతముగా, నిరతిశయముగా ప్రియమై యుండు ఆయన ధ్యానము భక్తి. ఈ ధ్యానము విశదతమ ప్రత్యక్షత్వమును పొందినప్పుడే భక్తి యగును. అనగా, ధ్యాన విషయమగు వస్తువు - ఇచట నారాయణుడు - ప్రత్యక్ష మైనప్పుడే అది భక్తియగును. నిరతిశయ ప్రియమగు, అనన్యప్రయోజనమగు, స్వేతరవైతృష్ణ్యావహమగు[3] జ్ఞానవిశేషము భక్తి. అట్టి భక్తి గలవానిని భగవంతుడు వరించును. సతత ధ్యానముచే నారాయణుడు విశదతమముగా ప్రత్యక్షమగుటయే బ్రహ్మానుభవము, బ్రహ్మావేదనము. ఇదియే, అనగా ప్రత్యక్షతాపన్న ధ్యానము, పరభక్తి. దీనికి సాధనము భక్తి; దాని రూపము పరమపురుషుని అర్చనవందనాది సేవ. అది తత్త్వజ్ఞాన పూర్వకము[4], స్వకర్మానుగృహీతమును[5] అయిననే ఫలించును.

రామానుజుల సూత్రభాష్యముపై సుదర్శన సూరి (క్రీ. శ. 1200 - 1275) 'శ్రుత ప్రకాశిక' వ్రాసెను. ఇతరు లింతకు ముందే దానిపై వ్యాఖ్యలు వ్రాసిరి. వేంకటనాథ వేదాంతదేశికులు (క్రీ. శ. 1269 - 1369) శ్రీ భాష్యముపై 'తత్త్వటీక', 'తత్త్వముక్తాకలాపము' పై 'సర్వార్థ సిద్ధి' యను వ్యాఖ్యానమును, 'సేశ్వర మీమాంస', 'న్యాయపరిశుద్ధి', 'న్యాయ సిద్ధాంజనము' అను స్వతంత్ర గ్రంథములను వ్రాసెను. ఈయన మహాపండితుడు, మహాభక్తుడు, పరమ సజ్జనుడు. క్రీ.శ. 1327 లో మరణించిన లోకాచార్యుడు 'తత్త్వ త్రయ' 'తత్త్వ శేఖరము' అను వ్రాసెను. ఈయన 'తెంగలై' (దక్షిణాది) సంప్రదాయమునకు, వేదాంత దేశికులు 'వడగలై' (ఉత్తరాది) సంప్రదాయమునకు, ముఖ్యులు (చూ. పు. 695). తెంగలులు ఎక్కువగా ద్రావిడ వేదముపై ఆధారపడిరి, 'ప్రపత్తి' నాశ్రయించిరి. భగవత్కృప అహేతుక మనిరి; వర్ణాశ్రమాదుల కంత ప్రాముఖ్యము నియ్యక పోయిరి. వడగలులు దీనికి విరుద్ధముగా శ్రుతి స్మృతులపై వర్ణాశ్రమములపై హెచ్చు మమకారము

1. జీవుల స్వేచ్ఛచే చేసిన కర్మలను ఒప్పుకొనువాడు. 2. ఈ అవతారములు కరుణావతారములని సంప్రదాయవిదు లందురు. 3. అదిగాని ఇతర విషయములం దన్నిటియందు వితృష్ణను కల్గించునది. వితృష్ణ-ఇచ్ఛారహితత్వము. 4. దేహవ్యతిరిక్త మాత్మ, సర్వాత్మ భగవంతుడు అనునది తత్త్వజ్ఞానము. 5. స్వోచిత వర్ణాశ్రమాచార యుక్తము.

కలవారు. వరవరముని (15 వ శతాబ్దము) తెంగలై సంప్రదాయమున గొప్ప ఆచార్యులలో నొకడు. రంగరామానుజుడు (16 వ శతాబ్దము) రామానుజ భాష్యములపై టీకలు, కొన్ని ఉపనిషత్తులపై భాష్యములు వ్రాసెను. శ్రీభాష్యముపై "నయప్రకాశిక" వ్రాసిన మేఘనాథారి కూడ మంచి వేదాంతి. ఈతని మరియొక ప్రకరణ గ్రంథము నయద్యుమణి. శ్రీనివాసుని "యతీంద్ర మత దీపిక" ప్రవేశ గ్రంథము.

శంకరాద్వైతమును విరోధులు ప్రచ్ఛన్న బౌద్ధమనునట్లే, విశిష్టాద్వైతులను ప్రత్యర్థులు "ప్రచ్ఛన్న నైయాయికులు" అందురు. నాథముని వ్రాసిన "న్యాయతత్త్వము"తో ప్రారంభించి, వేదాంత దేశికుల "న్యాయ పరిశుద్ధి" వరకు న్యాయదర్శన ప్రభావము కన్పడుచునే యున్నది. కాని న్యాయమందువలె అనుమానికేశ్వర ప్రతిపాదనకాని, ఈశ్వర నిమిత్తకారణత్వమునుగాని విశిష్టాద్వైతము చేయదు. అందుచే ఇది ఒక రకమగు న్యాయము మాత్రమే అనుట అయుక్తము. పాంచరాత్రమును, ద్రావిడవేదమును అవలంబించుటవలన ఇది కొందరిచే అవైదిక మనబడుచున్నది. రామానుజుల గ్రంథములలో గల ప్రతివిషయమునకు ప్రస్థానత్రయములోనే ఆధారము కలదు. పైగా అద్వైతులు, ద్వైతులువలెగాక ఆయన తానన్ని శ్రుతి వాక్యములకు, పూర్వోత్తర మీమాంసలకు, వేదమందలి కర్మజ్ఞాన కాండలకు, భక్తియోగమునకు, సమాన గౌరవ మిచ్చితినని చెప్పగల్గెను. ఈ దేశముపైన, హిందూమతముపైన రామానుజుల ప్రభావము అత్యధికము, ఇంకెవరికిని తీసిపోనిది. భారత దేశమందలి అన్ని భక్తివాదములు ఆయన నుండి ప్రేరణ పొందినవియే. భక్తి మోక్షమార్గము, ఆలయాదులందు ఆయన అర్చన ఇష్ట ప్రాప్తి హేతువు అను విశ్వాసము, వేదాగమములపై ఆధారపడిన రామానుజ దర్శన ప్రచార ఫలితములు.

ద్వైతము

ఋగ్వేద, అథర్వవేద, ముండకోపనిషత్తులలో గల "ద్వాసుపర్ణా సయుజాసఖాయా" అను మంత్రము జీవుడు కర్మఫలభోక్తయని, ఈశ్వరుడు కాడని చెప్పుచున్నది. కఠోపనిషత్తులోని "ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్యలోకే" యను మంత్రము, జీవేశ్వరులు ఛాయాతపముల (నీడ - ఎండల) వలె భిన్నులని చెప్పుచున్నది. "విశ్వతః పరమాం నిత్యం" ఇత్యాది శ్రుతులు ఈశ్వరుడు విశ్వమునకు పరుడు అనియు, ఇతర శ్రుతులు ఆయనది పరమపద మనియు చెప్పుచున్నవి. సర్వభూతములకు, కూటస్థమగు అక్షరమునకు అన్యుడును, అతీతుడును అగు ఉత్తమ పురుషుడు పరమాత్మయని భగవద్గీత చెప్పినది. జీవేశ్వరుల భేదమును, ఈశ్వరుని పరమపారమ్యమును ఇట్లు కొన్ని శ్రుతి స్మృతివాక్యములు ప్రతిపాదించును. పురాణాదులందు ఈశ్వరుని వైభవము, సర్వశక్తిమత్త్వము, ఆనంద రూపత్వము, జీవుని తుచ్ఛత్వ, ఆర్తత్వ, పాపిత్వ, నీచత్వములు చాల ఎక్కువగా వర్ణించబడినవి. జీవేశ్వరుల ఈ ద్వైతమును, భేదమును పరమార్థముగా, శాశ్వతముగా ఎంచు వాదము ద్వైతవాదము.

క్రీ. శ. 1199 లో ఉడిపి దగ్గర వేలిగ్రామమందు వాసుదేవుడను బాలుడు ఒక బ్రాహ్మణ కుటుంబమున పుట్టెను. తల్లిదండ్రుల నారాయణోపాసన ఫలమాతడని అందురు. చిన్నప్పటినుండి ఈయన బలశాలి, మల్లయుద్ధాదులందు నిపుణుడు. గ్రామ పాఠశాలలోను, ఇంటివద్ద శాస్త్రాధ్యయనము చేసి, 11 వ ఏట సన్న్యాసము స్వీకరించి, పూర్ణప్రజ్ఞుడను నామమును గ్రహించెను. అద్వైత వ్యాఖ్యానములను దీక్షాగురువు వద్ద అధ్యయనము చేసి అసంతుష్టుడాయెను. వేదాంత పారంగతుడై ఆనందతీర్థ నామముతో (ఈయనే మధ్వాచార్యులు) మఠాధీశుడాయెను. భారత దేశమును పర్యటించుచు, శాస్త్రార్థముల చేయుచు, వైష్ణవ సంప్రదాయమును భక్తిని ప్రచారము చేయుచు, గ్రంథముల వ్రాయుచు, ఈయన తన జీవితము గడిపెను. 1303 లో గతించెను. ఈయన ప్రస్థానత్రయముపైన భాష్యములు వ్రాసెను.* ఋగ్వేదములోని కొన్ని ఋక్కులపై అమూల్య భాష్యము వ్రాసి, వేదమందు నానాదేవతా వాదము లేదని, ఏకేశ్వరవాదమే ప్రతిపాదితమని చెప్పెను. పది ప్రకరణ గ్రంథములు వ్రాసి అద్వైత ఖండనమును, విష్ణుపారమ్యమును స్థాపింప జూచెను. అందులో "విష్ణుతత్త్వ వినిర్ణయము" ముఖ్యమైనది. జయతీర్థుడు (14 వ శతాబ్దాంతమా ?) మధ్వాచార్యుల గ్రంథములపై టీకలు, "ప్రమాణ పద్ధతి", "వాదావలి" యను స్వతంత్ర గ్రంథములు వ్రాసెను. ఈయన మహాపండితుడు, గొప్పవాది. వ్యాసతీర్థుడు (వ్యాసరాజస్వామి అనియు పేరు) (16 వ శతాబ్దము ?) "న్యాయామృతము", "తర్కతాండవము" ఇత్యాది గ్రంథముల వ్రాసెను. న్యాయామృతమందీయన విలక్షణ ప్రతిభతో అద్వైత ఖండనమును, తర్కతాండవమున అప్రతిహత యుక్తులతో నవ్యన్యాయ

* మాధ్వ సూత్రభాష్యమునకు హుండీ రామారావు వ్రాసిన ఆంధ్ర ప్రతి పదార్థము 1927 లో వేదవ్యాస ముద్రాక్షరశాల, విజయనగరము ప్రకటించెను. గీతాభాష్యటీకానుసారము వ్రాసిన తెలుగు పుస్తకము కూడ కలదు.

ఖండనమును చేసెను. మధుసూదన సరస్వతి "అద్వైత సిద్ధి" యందీ న్యాయామృతమునే ఖండించినది. వ్యాస రామాచార్యుడు న్యాయామృతముపై "తరంగిణి" యను టీక వ్రాసి, అద్వైత సిద్ధిని ఖండించెను. డా. దాస్ గుప్త అభిప్రాయము ప్రకారము అద్వైతుల యుక్తుల కంటె ఈ ద్వైత తార్కికుల యుక్తులే ప్రబలతరములు, ప్రతిపక్షుల యుక్తులచే అఖండితములును. బహుశః 17 వ శతాబ్దమున ఉండిన రాఘవేంద్రస్వామి మధ్వ, జయతీర్థుల గ్రంథములపై సరళ టీకలు వ్రాసెను. వనమాలీ మిశ్రుడు, సత్యనాథుడు అను పండితులు అప్పయ్యదీక్షితుడు, మధుసూదన సరస్వతి చేసిన అద్వైత సిద్ధాంతములను ఖండించిరి.

మాధ్వమత మెక్కువగా పురాణాదులపై ఆధారపడి నట్టి దని అందురు. పురాణాదులు వేదోపబృంహణము చేయునవియే యని ఒప్పుకొనువారికి ఇది అసమ్మతము కాజాలదు. కాక, కొన్ని శ్రుతి వాక్యములను తీసికొని అవియే ముఖ్య శ్రుతులని, తక్కినవి వ్యావహారికములు, గౌణములు అని అద్వైతులు వాదించునట్లే, ద్వైతులు కొన్ని వేదాంత వాక్యముల నాధారముగా గొని తమ దర్శనమును స్థాపించి, ఇతర వాక్యములను వ్యాకరణ నిరుక్తముల ఆధారముతో తమ కనుకూలముగ వ్యాఖ్యానించిరి. వాయు జీవోత్తమత్వము, తన్మాధ్యస్థ్యము (mediatorship) ను చెప్పుటచేతను; ముక్తిని భగవంతుడు తన ఇష్టమువచ్చినవారికి ఇచ్చును, జీవుల ధర్మాధర్మములను చూచి భగవంతుడు వారిని వరించడు అను సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించుటచేతను; మాధ్వ మతము క్రైస్తవ మతము నుండి ఈ భావములను గ్రహించిన దని కొందరందురు.[1] ఇది అయుక్తము. భగవంతుని సాక్షాత్తుగ సమీపించలేక, ఆయన భార్యద్వారానో, పార్షదులద్వారానో తమ మొరలను ఆయనకు మనవి చేయించు భావము శైవ వైష్ణవ భక్తి వాఙ్మయములో చాలచోట్ల కలదు. "ప్రభువునకు చెప్ప నే నర్హుడను కాను. తల్లీ! నీవైన ఈ దీనుని అవస్థ వారికి చెప్పుము" అని పార్వతితో, లక్ష్మితో మొర పెట్టుకొనుట ఎన్నో ప్రాచీన స్తోత్రములలో కలదు. అట్లే నందీశ్వరుని, హనుమంతుని, గరుత్మంతుని ఆరాధించి వారి అనుగ్రహము ద్వారా శివుని, రాముని, విష్ణుని సంప్రీతులనుగా చేయు భావము పురాణాగమములందు ఎల్లెడల కలదు. కాబట్టి మాధ్యస్థ్య భావమును మధ్వాచార్యులు క్రైస్తవమునుండి తేనక్కరలేదు.[2] ఇక సర్వశక్తియు, సర్వస్వతంత్రుడును అగు భగవంతుడు పరనిరపేక్షముగ తన కిష్టమైనవారిని ఎన్నుకొని వారికి తనదర్శన మిచ్చును, ముక్తి నిచ్చును అనియు; సాధ్య సాధుకర్మల నాయనే చేయించువా డనియు; కొందరికి కీర్తిని, పుణ్యమును ఇచ్చును, మరికొందరి కకీర్తిని, పాపమును ఇచ్చుననియు కొన్ని ఉపనిషత్తులలోను, గీతా వాక్యములలోను స్పష్టముగ కలదు. భగవంతు "డకాండముగనే" కృపను చూపును అని శఠకోపాచార్యుడు కూడ అహిర్బుధ్న్య సంహితాదుల ఆధారముపై చెప్పెను. కాబట్టి ఈ భావము కూడ క్రైస్తవ మతమునుండియే సంక్రమించనక్కరలేదు. అయితే బౌద్ధము అద్వైతముపైన చూపినట్లే, నాడు కొంతవరకు ప్రచారమందుండిన క్రైస్తవము ద్వైతముపై కొంత ప్రభావమును చూపిన చూపియుండవచ్చును; కాని ఆధారము కన్పడదు. "బ్రహ్మతర్కము", "బ్రహ్మసారము" అను గ్రంథములపై మాధ్వ భాష్యములు ఎక్కువగా ఆధారపడి యున్నట్లు కన్పడును. ఇవి ఇప్పుడు దొరుకునట్లు కన్పడదు.

ఇక మాధ్వదర్శన సంగ్రహము: ధర్మాధర్మముల నంగీకరింపనివాడు సమయి కాడు, వాడికి సమయ[3] ప్రయోజనము ఉండదు కాబట్టి. ధర్మాధర్మముల సిద్ధి అపౌరుషేయ వేదవాక్యముల వలననే అగును. ' అవి స్వతఃప్రమాణములు. సర్వవేదములకు మహాతాత్పర్యము విష్ణు సర్వోత్తమత్వము; పరానందమగు మోక్షము ఆయన ప్రసాదముచే లభించును.

వేదాంత వాక్యములందు జీవ బ్రహ్మైభేదముగాని ప్రపంచ మిథ్యాత్వముగాని ఎక్కడను ప్రతిపాదించబడలేదు. ఒకవేళ అట్టి అభేదశ్రుతి యున్నను ఉపజీవకమగు ప్రత్యక్ష ప్రమాణముతో విరోధించుటచే అప్రమాణ మగును. ప్రపంచోపలబ్ధి, అందలి నానాత్వము, జీవుని అసర్వ కర్తృత్వము అనుభవసిద్ధములు. కాక ఇది బహుప్రమాణసంవాదము కలదగుటచే దృఢము. అభేద ప్రతిపాదన సర్వప్రమాణ విరుద్ధమగుటచే అసత్యము. ఉపజీవ్యప్రమాణ ప్రాబల్యముచే భేదమే శ్రుతితాత్పర్యము. జీవేశ్వర భేదము ప్రత్య

1. క్రైస్తవ మతమున జీసస్ ఏకైక నిష్పాపుడగు నరుడు, దేవుడును కూడ; ఆయన ద్వారానే ముక్తి సాధ్యము. కొందరిని శాశ్వతముగా స్వర్గమునకో, నరకమునకో దేవుడు పంపును అను సిద్ధాంతము (predestination) కాల్విన్ మొదలగు వారిచే ఎక్కువగా బోధింపబడెను. 2. వాయువు ప్రత్యక్షముగా బ్రహ్మము ఇత్యాది వాక్యములలో శ్రుతి వాయువుయొక్క ఉత్తమత్వము చెప్పినది. 3. సమయ మనగా ఒక హద్దు, ప్రమాణము (standard), పరినిష్ఠిత సిద్ధాంతము.

హానుమాన సిద్ధముకాదు, ఈశ్వరాస్తిత్వము శ్రుతిచే మాత్రమే తెలిసికోబడవలసినది కాబట్టి. అందుచే జీవేశ్వరభేదమును చెప్పువాక్యములు అనువాదములు కావు. సర్వప్రమాణ విరుద్ధ వచనములే శ్రుతితాత్పర్య మనుట తగదు. కాక, నానాత్వము, వస్తువులలో కల భేదము ప్రత్యక్ష సిద్ధము అయ్యు, శ్రుతిచే కూడ చెప్ప బడిన ప్రమాణ బహుత్వముచే దానికి దార్ఢ్యమే కలుగును కాని, అప్రమాణత్వము కలుగదు. కనుకనే బహువాక్య సంవాదము, అభ్యాసము ప్రామాణ్య హేతువులని, తాత్పర్యలింగములని ఎంచబడినవి.

పదార్థ స్వరూపమే భేదము. ప్రాయముగా తక్కిన అన్నిటినుండి విలక్షణముగా నుండుటయే పదార్థ స్వరూపము. భేదము స్వరూప దర్శనము చేతనే సిద్ధించును. స్వరూపమే భేదము కానియెడల, పదార్థము చూడబడినప్పుడు తక్కిన అన్నిటినుండి దాని వైలక్షణ్యము తెలియరాదు. వైలక్షణ్యము తెలియబడకపోయినచో, ఆత్మయే ఘట మను సంశయ మును కలుగవచ్చును. కాని అట్టి సంశయ మెవనికి కలుగుట లేదు. తక్కిన అన్నిటినుండి ఒక పదార్థము నకు ప్రాయముగా గల వైలక్షణ్యమునే ఎరిగి, ఎప్పుడో ఏదో ఒకటి దానికి సదృశముగా కన్పడినప్పుడే ఎవడై నను సంశయించును. సామాన్యముగా ఒక పదార్థపు సర్వ వైలక్షణ్యము (తక్కిన అన్నిటినుండి దాని విల క్షణత్వము) ఎరిగిన పిదప, దాని ఘటత్వాది జ్ఞానము కలుగును. వస్తువును చూచుట యనగా దాని విలక్ష ణత్వమును చూచుటే. ఇది ఒక్క పరియే జరుగునా అనిన, ఒక్కసారిగ సామాన్యముగ దీపసహస్ర దర్శ నము [1] జరుగుటలేదా? కాక వైలక్షణ్యములును భిన్నములు; పట వైలక్షణ్యము ఘటవైలక్షణ్యము కాదు. ఇది అనుభవ సిద్ధము. కాబట్టి భేద దర్శనము యుక్తము. ఇట్లు భేదము ప్రమాణదృష్టమై యుండ, దానిని మిథ్య యనుట ప్రమాణ విరుద్ధము. ప్రమాణ దృష్ట మగునది తర్కముచే బాధింపబడదు, ప్రత్యక్ష విరుద్ధము తర్కాభాసమే నని నియమము కావున. భేదము వ్యావహారికముగ నున్నది, పరమార్థముగ లేదని చెప్పతగదు. సదసద్వైలక్షణ్యము (సత్తు, అసత్తు కానిది) నకు ప్రమాణము లేదు. శుక్తియొక్క రజతత్వముకూడ సదసద్విలక్షణము కాదు-"అసత్తగు రజతమే కనుపించె" నను అనుభవము ఉన్నందున. ఇట్లు ప్రతీతమైనందున అది అసత్తును కాదు. అసత్తు యొక్క సత్త్వ ప్రతీతి, సత్తుయొక్క అసత్త్వ ప్రతీతి- ఇట్టి అన్యథా ప్రతీతియే భ్రాంతి. అసత్తుకూడ ప్రతీ తము కాగలదు కాబట్టియే దాని వైలక్షణ్యము తెలియబడుచున్నది. సత్తు, అసత్తు అను రెండే అను భూయమానములు కాబట్టి, సదసత్తులు కానిది ఉన్న దనుట అనుభవ విరుద్ధము.[2] సారాంశ మేమన, అనిర్వచనీయ మగునది ఏదియు లేదు. ఇక అద్వైత ములో అసత్తుయొక్క ప్రతీతి నంగీకరించరు; భేదము ప్రతీయమానము. కాబట్టి భేదము సత్యము. అందుచే 'అద్వితీయత్వము', అద్వైతము అసంభవము.

ఉపనిషత్తులో "అతత్త్వమసి" "అది (భగవం తుడు) నీవు కాదు" అని వేదములన్ని చదివి తాను గొప్పవాని నని, తనకంటె అధికులు లేరని తలచు చున్న శ్వేతకేతువునకు ఉద్దాలకుడు బోధించెను. నీకంటె అన్యుడు, నీకు వేద జ్ఞానాదుల నిచ్చువాడు అగు పరు డొక డున్నాడు; అతనికి అధీనుడవు నీవు అనియే వేర్వేరు ఉదాహరణములతో ఉద్దాలకుడు శ్వేతకేతువునకు బోధించెను. అట్లే "ఇది యంతయు ఐతదాత్మ్యము" అనగా, 'ఏతదీయము' అని అర్థము. ఆతతత్వముచేత (వ్యాపించుటచేత), మాతృ త్వముచేత ఈశ్వరుడే ఆత్మ యనబడును. "తత్సత్యం స ఆత్మాఽతత్త్వమసి శ్వేతకేతో". "అది సత్యము, అది ఆత్మ, అది నీవు కాదు" అని ఈ వాక్యార్థము. అట్లే బ్రహ్మము నొక్కదాని నెరుగుటచే సర్వము ఎరుగవచ్చును అన్నప్పుడు బ్రహ్మము ప్రధానము కాబట్టి, కొంత సాదృశ్యము ఉన్నది కాబట్టి, అది

1. వెయ్యి దీపములు వెలుగుచున్న ఒక్క చోటికి పోయినప్పుడు వెంటనే వాటన్నిటి సామాన్య సందర్శన మగును. 2. అసత్తుయొక్క ఖ్యాతి (ప్రతీతి, cognition) ఉండదనువానికి దాని ఖ్యాతి అయెనా, కాలేదా? కానిచో దాని ఖ్యాతిని నిరాకరించలేడు. అయినచో మంచిదే.

కారణము కాబట్టి అటుల చెప్పబడినది. బ్రహ్మమునకు అన్యమైన దంతయు మిథ్య యని దీని అర్థము కాదు; అయినచో సత్యజ్ఞానముచే మిథ్యాజ్ఞానము సంభవము కాదుకదా! శుక్తిని ఎరిగినవాడు రజతము నెరుగడు. ఇట్లే అభేద శ్రుతులుగా కన్పడువాటి నన్ని బాగుగా విచారించినచో అవి భేదమును తెలుపు శ్రుతులే. "అసదేవేద మగ్ర ఆసీత్" ఇత్యాది వాక్యములు అన్నిటికి ముందు అసత్తే ఉండెను అని బోధించినట్లు కన్పడినను వాటి తాత్పర్య మది కానట్లు, అభేదమును బోధించుచున్నట్లు కన్పడు శ్రుతులు సమ్యగ్విచారము చేయకపోవుటచే అట్లు కన్పడుచున్నవి.

జీవేశ్వరైక్యము ప్రత్యక్షానుమాన విరుద్ధము. ఎవరికిని 'నేను సర్వజ్ఞుడను, సర్వేశ్వరుడను, దుఃఖదోషములు లేనివాడను' అను అనుభవము లేదు. సర్వము తన పరికల్పనయే అని యెరిగినవాడెవడును శిష్యులకు బోధించుట మొదలయినవి చేయడు కదా! స్వప్న మని నిశ్చయించిన పిమ్మట ఎవడును స్వప్నపుత్రునికి ఆస్తిని యిచ్చుటకు ప్రయత్నించడు కదా! సత్యసంకల్పుడగు ఈశ్వరునిచే సృష్టించబడి రక్షించబడు ఈ ప్రపంచము మిథ్యకానేరదు - ఈశ్వరునికి భ్రాంతిలేదు కాబట్టి. కాక అధిష్ఠానము, సదృశమగు, తథ్యమగు వస్తుద్వయము లేనిదే భ్రాంతి కలుగదు. స్వప్నములందు కూడ ఇంతే. విశ్వము భ్రాంతి అని చెప్పినను అద్వైతము పొసగదు. మిథ్యోపాధులచే భేదము కలుగుచున్నది అనునది అర్థహీనము. అట్లు మిథ్యోపాధుల ఉనికిగాని, వాటిచే భేదము కల్గుటగాని ఎక్కడను చూడరాదు. కాక అజ్ఞానముచే మిథ్యోపాధి కలుగును. మిథ్యోపాధిచే బ్రహ్మము జీవుడగును, జీవుడున్నగాని తదాశ్రయమగు అజ్ఞానము ఉండదు - అని ఇట్లు అన్యోన్యాశ్రయముగ, చాక్రికముగ చెప్పుట అసంగతము. ఒకవేళ ఉపాధి సిద్ధించినను, ఉపాధిభేదము ఎట్లు వచ్చినది? కర్మభేదము వలన అనినచో, అది ఎట్లు కలిగిన దనిన ఉపాధిభేదముచే అనియు మరొక చక్రకము. శుద్ధ బ్రహ్మమందే భ్రాంతిగాని, అజ్ఞానముగాని ఉన్నదనుట అంతకంటె అయుక్తము. ఇట్లు అజ్ఞానముకాని, మిథ్యోపాధులు కాని నిరాశ్రయములు. అనుభవసిద్ధమగు భేదమును - అనగా జీవేశ్వరభేదము, జీవులందు పరస్పర భేదములు-అంతకంటె బలవదనుభవము లేదు గాన కాదనరాదు. దుర్ఘటత్వమే[1] మిథ్యావస్తువునకు భూషణ మనిన, తక్కిన దంతయు మిథ్యయే కాన ఆత్మయు మిథ్యయే అను యుక్తిచే ఆత్మమిథ్యాత్వము కూడ ప్రసక్తమగును. అట్టి యుక్తిలో కల్పనాలాఘవముకూడ కలదు. ఇట్లు జగన్మిథ్యాత్వవాదము సర్వమిథ్యాత్వ వాదమునకు దారితీయగలదు. కాన ఎటు చూచినను అద్వైతము సిద్ధించదు.

జగత్తు సత్యము. విష్ణువుచే సృష్టింపబడినది. ఆయన అన్నిటికంటె సర్వోత్తముడు, సర్వాధికుడు. ఆయన నిత్యపూర్ణుడు, అఖిల సద్గుణముల మూర్తి, సర్వదోష వర్జితుడు, ఏకమాత్ర సర్వస్వతంత్రుడు. ఆయన గుణ క్రియాదులన్నియు ఆయన స్వరూపమే. అనంతములయ్యు వాటియందు భేదములేదు. ఇది ఎట్లు అగునో తర్కమున కందదు; విష్ణుమహిమ అట్టిది. ఇట్లు విష్ణు స్వరూపమునకు, ఆయన గుణములకు, వాటియందును, పరస్పరభేదము లేదు. కాననే ఆయన ఏకమేవాద్వితీయు డని, నానాత్వరహితు.డని చెప్పబడినాడు. అశేషానంత సద్గుణుడయ్యు తనయందు గుణిగుణ భేదవర్జితుడై, అద్వితీయముగ, సర్వాతిశాయిగ, స్వతంత్రుడగు సర్వేశ్వరుడుగా శ్రీమన్నారాయణుడు విరాజిల్లుచున్నాడు. తద్భిన్నయు, తదధీనయు, నిత్యముక్తయు, అప్రాకృత దివ్యదేహ సంపన్నయు నగు లక్ష్మి ఆయన భార్య.[2] ఆనందలక్షణముగల భగవదిచ్ఛ, భగవత్ప్రజ్ఞ, జ్ఞానలక్షణ శక్తులు కలిగి, బహురూపధారిణియై లోకమును సృజించును, అదియే లక్ష్మి - అని భావము. విష్ణువు జగత్తునకు నిమిత్తకారణము, ప్రకృతి ఉపాదాన కారణము.

1. అసంభవత్వము (impossibility).

2. ఇదే ప్రకృతి. 'ద్వావేవ నిత్యముక్తౌ తు పరమః ప్రకృతి స్తథా' అని 'భాగవతతాత్పర్య నిర్ణయము'న మధ్వవచనము. ప్రకృష్టముగ చేయునది ప్రకృతి, అదే మహామాయ; మానత్రాణకర్త్రి గాన మాయ. (విష్ణు తత్త్వ వినిర్ణయము).

జీవులు అనేకులు, అస్వతంత్రులు, అణురూపులు, చేతనులు. వీరిలో కొంద రెప్పుడు సంసార చక్రము నందు తిరుగుచునే ఉందురు; ఎన్నడు ముక్తులుకారు. కొందరు ముక్తికి యోగ్యులు. జీవులకు ఈశ్వరునికి చిత్త్వమును (చేతనత్వము) మాత్రము తీసికొనిన సాదృశ్యము ఉన్నది. కాని తక్కినగుణముల నన్నిటిని వివేచించి చూచిన, వారల అత్యంత భిన్నత్వము, పృథక్త్వము సిద్ధమగుచునే యున్నది. భగవంతుని గుణోత్కర్షను తెలిసికొనినవాడు భగవంతునికి ప్రియుడు; అనగా ఆయన పురుషోత్తముడు, సేవ్యుడు, స్వతంత్రుడు అనియు, జీవుడు అల్పుడు, సేవకుడు, అస్వతంత్రు డనియు తెలిసికొన వలెను. తారతమ్య జ్ఞానము పొంది (ప్రపంచమందలి జీవు లన్నియు జ్ఞాన సుఖాదులందు ఒకదానికంటె ఒకటి హెచ్చు తగ్గులు కలవి, అన్నిటికి పరాకాష్ఠ, అవసానము భగవంతుడు అని గ్రహించుట), భగవంతుని పురుషోత్తమత్వ మెరిగి, ఇతర విషయ తిరస్కార పూర్వకముగ భగవద్విషయకమగు అఖండ స్మృతి కలిగి యుండుటచే ముక్తి కలుగును. వీటన్నిటిచే దాని యంతట అది ముక్తిరాదు. భగవదనుగ్రహము చేతనే అది కలుగును. పరమభక్తి పరమానుగ్రహమునకు అవకాశ మిచ్చును, దానికి కారణము కాదు. అనుగ్రహము నైసర్గికము, అవ్యాజము; ఏలన క్షుద్రుడు, అల్పుడు అగు జీవునికి ఎప్పుడును భగవదనుగ్రహము హక్కుగా లభించదు. ఆయన అహేతుక కృప, అనుకంప వలన జీవునికి అనుగ్రహార్హతవచ్చును. అప్పుడు మోక్షప్రాప్తి.

ఇతర వేదాంత రాద్ధాంతములు

శుద్ధ దార్శనిక దృష్టితో చూచిన శాంకర, రామానుజ, మాధ్వ దర్శనములలో నున్నంతటి గాంభీర్యము కానరాని వేదాంత దర్శనములు మరి కొన్ని గలవు. ఇట వేదాంత దర్శనములు అనగా ప్రస్థానత్రయమును స్వీకరించి, బాదరాయణ సూత్రములపై తమ సంప్రదాయానుకూలమగు భాష్యము గలవి. ఇవి యన్నియు ప్రస్థానత్రయముతోపాటు శైవ, వైష్ణవాగమములనో, భాగవతమునో సమాన ప్రమాణములుగా గలవి. బ్రహ్మము శివుడో, విష్ణువో అని చెప్పునవి. వీటిని అకారాదిగ ఆయాచోట్ల ఈ గ్రంథమున వివరించినను ఇట చాల సంక్షిప్తముగ సమీక్షించెదము.

శివాద్వైతము : శైవమతము అతిప్రాచీనము. అందొక శాఖ పాశుపతులది (చూ. పు. 529-30). దీనికి చెందిన శ్రీకంఠులు బ్రహ్మసూత్రముపై భాష్యము వ్రాసినాడు. దీనిపై అప్పయ్య దీక్షితులు (క్రీ. శ. 1550 - 1622) 'శివార్కమణి దీపిక' యను వ్యాఖ్య వ్రాసెను. అందులోనే "మహాపాశుపత జ్ఞాన ప్రవర్తకుడు" శివుని "అంశావతారము", "యోగాచార్యుడు" అని ఆయన శ్రీకంఠుని స్తుతించెను. కాన శ్రీకంఠులు పాశుపత సంప్రదాయపు యోగి. ఈయన 'నానాగమ విధాయి' యగు శ్వేతుని శిష్యుడు.

శ్రీకంఠులు శంకరుని మతోల్లేఖము చేయుటచే ఆయనకు పరవర్తి. శివ పారమ్యమును చతుర్వేదములు ఘోషించు చున్నవని నిరూపించుటకు హరదత్త శివాచార్యుడు "శ్రుతి సూక్తిమాల"ను వ్రాసెను. ఇతడు 11వ శతాబ్దమున ఉండినట్లు కొందరు వ్రాసిరి. ఈయన గ్రంథము శ్రీకంఠుల కుపజీవ్య మనునది నిజమైనచో (!) శ్రీకంఠుడు ఆయన తరువాతివాడు కావలెను.[1] కొంద రాయనను 13వ శతాబ్దపు ఉత్తరార్ధమం దుండినవానినిగా ఊహించిరి. కొందరు ఆయన రామానుజులకు పూర్వవర్తి యందురు. (అప్పయ్యదీక్షితు లిట్లు సూచించెనా యని సంశయము.) శంకరులకు కూడా పూర్వవర్తి అనువారును కలరు! ఈయన వ్రాసిన భాష్యమునే కొందరు నీలకంఠ భాష్యమనిరి. కాని అది అయుక్తము. ఏలన, నీలకంఠ, శ్రీకంఠులను వేర్వేరు ఆచార్యులనుగా శ్రీకర భాష్యమందు శ్రీపతి పండితుడు పేర్కొనినాడు. నీలకంఠుని భాష్యము ఇప్పుడు దొరకుట లేదు. కాని దాని నాధారము చేసికొని వ్రాయబడిన 'క్రియాసార' మను కారికా గ్రంథము దొరుకుచున్నది.

శ్రీకంఠుని మత మిది : బ్రహ్మము సగుణము, సవిశేషము, మహామహిమము. జ్ఞానానందాది శక్తి సంపన్నము, కళంక రహితము, సృష్టిస్థిత్యాదుల కర్త.

1. హరదత్తుడు శ్రీకంఠుని భాష్యముపై టీక వ్రాసెనను ఐతిహ్యమును కలదు.

ఆయన చిచ్ఛక్తివలన జగత్తుగ పరిణమించినాడు. ఆయన శివుడు ; ఈశ్వర పశుపత్యాది పర్యాయ శబ్ద సారముచే ప్రకాశితుడు. సర్వజ్ఞత్వ, నిత్యతృప్తత్వ, అనాది బోధత్వ, స్వతంత్రత్వ, అలుప్తశక్తిమత్త, అనంతశక్తిమత్త్వాది ధర్మముల పర్యావసానము శివుడు. ఆయనకు ఆకాశము ('ఆ కాశత ఇత్యాకాశః-ప్రకాశః, చిదంబరం ఉచ్యతే') శరీరము. 'నిఖిలజగదండ షండ బుద్బుద నికురుంబ జలధిస్థానీయ'[1] మగు పర ప్రకృతి రూపమగు పరమశక్తియే చిదంబరము. ఆకాశమునుండి భూతములు బయల్వెడలి అందే అస్తమించునని ఈ చిదంబరమును గూర్చియే శ్రుతి చెప్పినది. శక్తి శివుని ఆత్మసత్తారూపము. చిదచిత్ప్రపంచ రూపకమగు శక్తిచే బ్రహ్మము స్వాభావికముగానే విశిష్టము. అనంతశక్తి కలదు గాన బ్రహ్మము అపరిచ్ఛిన్నమగు ప్రపంచ సమవాయి కారణము. అన్ని వస్తువులందు అనుగత వృత్తిగాకలది యగుటచే సద్రూపమగు బ్రహ్మకు సర్వోపాదానత్వము సిద్ధము. వేదాంత వాక్యములచే ఇది యంతయు తెలియును.

జీవులు అనాదియగు అజ్ఞానవాసనచే విజృంభితులు. కాన నానా కర్మల భోగము కొరకు నానాశరీరములలో ప్రవేశించుచు, నిర్గమించుచు, పరవశులై నిస్సీమ (హద్దులేని) తాపములను సహించుచున్నారు. జీవులు చేతనులు, పరిచ్ఛిన్న శక్తులు, కర్తలు, భోక్తలు; జీవులు నిత్యులు,అణువులు,తమ ప్రవృత్తికై పరమేశ్వర సాపేక్షులు. జీవులు పరమేశ్వరాంశ భూతులు, అనగా ఆయన మూర్త్యైకదేశులు, ఆయనచే వ్యాప్తులు (కాష్ఠము అగ్నిచే వలె).

కామ్య నిషిద్ధ కర్మలను త్యజించి నియతకర్మలను నిష్కామముగా చేయుట వలన చిత్తము శుద్ధమగును. దాని వలన జ్ఞానము, భక్తి కలుగును. భక్తి దృఢము కాగా ఉపాసన, దాని వలన ముక్తి కలుగును. వేదాంత వాక్యములు బ్రహ్మమును ప్రతిపాదించుటయేగాక, దాని ధ్యానమును కూడ 'ఆత్మా వా రే ద్రష్టవ్యః'[2] ఇత్యాదులందు విధించుచున్నవి. కర్త యొక్క మోక్షఫలము కొరకై ఇట్టివిధులు ఉపపన్నములు. వేదాంత వాక్యజన్య జ్ఞానము పరోక్షము ; దానిపై ఆధారపడిన ధ్యానము (ఉపాసనారూపకమగు జ్ఞానము) సాక్షాత్కార హేతువు. సాక్షాత్కారము మోక్షహేతువు.

శివుడనబడు పరబ్రహ్మము జీవునికంటె అధికమైనప్పటికిని, ఉపాసించువాడు 'నేను బ్రహ్మను' అని ఉపాసించవలెను. ఉపాసకులు ఉపాస్యము, వేర్వేరు వస్తువులయ్యు ఉపాసకులను పరబ్రహ్మము అనుగ్రహించును; స్వాత్మగా దానిని వారు గ్రహింతురు. నిష్కళంక శివత్వ ప్రాప్తియే విముక్తి ; అది పశుత్వ నివృత్తి కానిది సంభవించదు. శివత్వభావన చేయనిదే పశుత్వ నివృత్తికాదు. కాబట్టి, నిరంతరముగా 'నేనే శివుడను'.(శివోఽహం) అను భావనా ప్రవాహముచే పాశము (బంధము) శిథిలమగును, పశుభావము పోవును. అప్పుడు ఉపాసకుడు శివుడగును. సమస్త దోష కలంకములు నిరస్తములైనట్టి నిరతిశయ మంగళాస్పదత్వమే శివత్వము. పరబ్రహ్మమును అట్టిది. కాబట్టి దాని భావనచే ఉపాసకుడు దానివలె నగును. 'నేను బ్రాహ్మణుడను' మొదలగు దేహాభిమానము పశుభావము. అది పోయి శివరూపమగు పరమాహంభావాపత్తి ముక్తి అని శ్రుతితాత్పర్యము. నేను నిరతిశయ ఆనందరూపుడను, కేవల సాక్షిని, స్వయం ప్రకాశుడను, శివుడను - అను భావము ఏర్పడుట ముక్తి. అది ఉపాసనచే-నేనే శివుడను-అను సతత ధ్యానముచే కలుగును. తత్ - ఆ శివుడవు, త్వం - నీవు, అను 'తత్త్వమసి' ఇట్టి ఉపాసనను విధించు వాక్యము.

ముక్తియందు జీవునికి తన సహజ స్వరూపావిర్భావము కలుగును. బ్రహ్మముతో సదృశమగు గుణములు కల స్వరూపము అతని కప్పుడు ఉండును, అనగా, మలావరణము[3] తొలగిపోవుటచే నిజరూపము ఆవిర్భవించును. శివుని ప్రసాదము వలన ఆవరణమందు మలము విగళితము కాగా, ఆయనతో

1. ప్రపంచములోని వస్తువులనే బుడగలకు సముద్రమువంటిదని భావము. 2. 'ఓరీ ఆత్మను చూడవలయు' నని భావము. 3. మల మన పాపము.

సదృశగుణములు కల ఆత్మస్వరూపము ప్రాదుర్భవించును. కర్మఫలమువలె అది ఉత్పాదింప బడదు. ముక్తునికి స్వాభావికమగు చిదానందఘనము, సర్వజ్ఞత్వాది విశిష్టమునగు స్వరూపము ఆవిర్భవించును. అంతదనుక మల మావరించి ఉండును; దానివలననే కదా సంసారము! ఆ మల మనాది. మలవిగళనము శివానుగ్రహము వలన నగును. బ్రహ్మమునకు, ముక్తునకు సకలకామావాప్తి ఉండును, జగత్కర్తృత్వాదులుండవు. ముక్తుడు వికారభావములకు లోనుగాని విశుద్ధ పరిపూర్ణ బ్రహ్మస్వరూపమును, సుఖమును అనుభవించును, అసంకుచిత శక్తి కలిగియుండును. అతడు 'పరమానంద ప్రకాశ విభూతిమయ శక్తిశివ సామరస్య పరబ్రహ్మస్వరూపైకరస ప్రపంచావగాహి'గా నుండును. ఈ అనుభవమును "నేను అనుభవించుచున్నాను" అని అత డెరుగగలడు. కాని ఇది సాంసారికమగు ప్రాకృతాహంకారము కానట్టి విలక్షణమగు అహంకారము.

శక్తిశివాద్వయమగు బ్రహ్మమే ప్రపంచజాలము; ప్రపంచాకారమున ఉన్నది శివుడే. సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టము అగు బ్రహ్మ కారణము, స్థూలచిదచిద్విశిష్టమగు బ్రహ్మ కార్యము. ఇదియే శివాద్వైతము.

కర్మమీమాంసా, బ్రహ్మ మీమాంసల నేకశాస్త్రముగ తలచుట, కర్మ వేదాంత జ్ఞానములపై ధ్యానము (ఉపాసన రూపమగు జ్ఞానము) ఆధారపడవలెననుట, కర్మానుష్ఠానముచే చిత్తశుద్ధి కలుగనిదే జ్ఞాన అసంభవత్వమును చెప్పుట, బ్రహ్మము చిదచిద్విశిష్ట మని చెప్పుట, శక్తి లేదా శరీర విశిష్ట బ్రహ్మమే జగత్తుగా పరిణమించు ననుట, మోక్షమందు ముక్తులకు బ్రహ్మముతో భోగసామ్యమేగాని జగద్వ్యాపారాదులుండవనుట, బ్రహ్మము కళ్యాణగుణాశ్రయమనుట-ఇవన్నియు రామానుజ, శ్రీకంఠు లిద్దరికి అంగీకార్యములు. వీరిలో ఎవరు ముందో వారిచే రెండవ వారు ప్రభావితులు. పరమేశ్వరుడు విష్ణువని ఒకరు, శివుడని ఒకరు నమ్మి, తత్తత్ సర్వోత్కృష్టత్వమును సిద్ధము చేయుటకు చాలప్రయత్నము చేసిరి. విష్ణువని ఎట్టి స్వరూపము గలదానిని రామానుజులు చెప్పెనో, అట్టి స్వరూపముగల దానినే శివుడని శ్రీకంఠులు అనెను; ఇద్దరును అట్టి తత్త్వమొకటే కలదని చాటిరి. అట్టిచో, వస్తుభేద ప్రతిపత్తి నశించి, ఏది శివుడో అదే విష్ణువు అనుభావము వీరికేల కలుగలేదో!*

శ్రీకంఠుల ఉపాసనా విధానము 'ఏ భావముండిన అది యగును' (యద్భావం తద్భవతి) 'దేనిని ఎల్లప్పుడు తదేకముగా, గాఢముగా తలచునో దానివలెనే అగును' అను అభ్యుపగమముపై ఆధారపడి యున్నది. అయితే ఈ సందర్భమున శివసాదృశ్యము (అదియే శివత్వము) ఆత్మ స్వరూపమనియు, ధ్యానముచే (ఉపాసనచే) అది అభివ్యక్త మగుననియు కూడ ఆయన చెప్పె నని గుర్తుండుట మంచిది. 'దేహాదులు నేనే' యను అభిమాన రూపమగు అహంకారము (ప్రాకృతమైనది) పోయి, 'నేను శివుడను' అను అహంకారము (దివ్యమైనది) కలుగుట మోక్షము. వృత్తి నిరోధము, చిత్తనాశము ఫలముగా గల పాతంజలయోగమునకు భిన్నమగు మరొక విధమగు యోగ మిది. శ్వేతాశ్వతరాద్యుపనిషత్తులలో దీని బీజము కలదు.

విశేషాద్వైతము: రేణుకాది పంచాచార్యులచే ప్రచారము చేయబడిన ఒక శైవమత సంప్రదాయము కలదు. వీరిలో ఒకరగు ఏకోరాముడును, రేణుకుడు కూడ బ్రహ్మ సూత్రములపై భాష్యములు

* కృష్ణపింగళుడు, విరూపాక్షుడు, త్రిలోచనుడు, కైలాసవాసి శివుడు; శ్రీనివాసుడు, మేఘశ్యాముడు, పద్మనేత్రుడు, వైకుంఠవాసి విష్ణువు - అను మానవీయ గుణారోపణ (anthropomorphism) చే జనించిన భావములు ఉండుట దీనికి కారణము. వారువారు ఎరిగిన ఐతిహాసిక (లేదా అటుల నమ్మబడిన) సంఘటనలే ఈశ్వర లీలలనుగా తలచుట మరొక కారణము. ఉదాహరణము: హాలాహలము పానము చేసినవాడే భగవంతుడు; కాదు, గోవర్ధనమెత్తిన వాడే భగవంతుడు - అను భావములు. యూదులను ఈజిప్టు నుండి వెలికి గొనివచ్చిన వాడే దేవుడు, ఇతరులు దేవుడనుకొనువాడు కాదు; లేదు, వేదములను ప్రకాశపరచిన వాడే దేవుడు - అను వస్తుభేద ప్రతిపత్తియు చూడగా నిట్టి కారణముచే కలిగినదే. ఇది పెద్ద సమస్య. దాని దిశకు ఊరకే సంకేతము చేసితిమి. మత యుద్ధములకు ఇట్టి భావముల ఉగ్రత హేతువు.

వ్రాసిరి.[1] పండితారాధ్యు డను ఆచార్యుడు దుర్వాస వృత్తి నాధారముగా గొని బ్రహ్మ సూత్ర భాష్యము వ్రాసెను. విశ్వారాధ్యుడును, ఈ పండితారాధ్యుడును మహానారాయణోపనిషత్తుపై కూడ భాష్యములు వ్రాసిరి. పండిత త్రయమని ఆరాధ్య బ్రాహ్మణులచే మాన్యులగువారిలో నొకరగు శ్రీపతి[2] బ్రహ్మ సూత్రములపై 'శ్రీకరభాష్యము'ను వ్రాసెను. అందుచే ఈయనకు శ్రీకరాచార్యు డనియు అన్వర్థ నామము.

శ్రీకర భాష్యము ప్రతిపాదించిన మత సంగ్రహమిది: ద్వైతాద్వైతము, లేదా విశేషాద్వైతము, లేదా వీరశైవ సిద్ధాంతము.ఇది సర్వశ్రుతుల సమన్వయ ఫలము. 'వి' యనగా శివుడు, 'శేష' మనగా జీవుడు. ముక్తియందు వీరల యోగము అద్వైతము. వీరల సంబంధము ద్వైతాద్వైత మని తెల్పునది విశేషాద్వైతము. అగ్నినుండి విస్ఫులింగములు లేచినట్లు, బ్రహ్మమునుండి జీవులు ఉద్భవించుచున్నారు. "యథాగ్నేః క్షుద్రా విస్ఫులింగాః"[3] అని ఉపనిషత్తు దీనిని చెప్పినది. అట్లుద్భవించిన జీవుడు అనాదిగ సుఖదుఃఖరూపమగు కర్మఫలమును అనుభవించుచున్నాడు. బ్రహ్మము క్లేశకర్మాద్యపరామృష్టుడై ఎప్పుడు శుద్ధుడుగ నుండును. దీనిని "ద్వా సుపర్ణా సయుజా" అని వేదాంత వాక్యము బోధించినది. శివజ్ఞానముచే ముక్తుడైనవాడు నదులు సముద్రములో పడి నామ రూపములు పోగొట్టుకొనునట్లు శివునియందు సామరస్యమును పొందును. ఇదియే "యథా నద్యః స్యందమానాః సముద్రే" అను శ్రుతి వాక్యము చెప్పినది. దీని అభిప్రాయ మేమన, జీవేశ్వరులకు ఘట పటముల మధ్యవలె అత్యంత భేదము లేదు; రజ్జు సర్పములందు వలె జీవేశ్వరులలో ఒకడు మిథ్య కాదు. ఈ రెండును శ్రుతి విరుద్ధములు. సంసార దశలో జీవబ్రహ్మల భేదము, ముక్తిలో అభేదము తెలుపు 'ద్వైతాద్వైతము'ను శ్రుతులు సమన్వయ పూర్వకముగా బోధించును.

"శక్తిశ్చ శక్తిశ్చ శక్తీ, తాభ్యాం విశిష్టౌ జీవేశౌ, తయోరద్వైతం శక్తి విశిష్టాద్వైతమ్". అనగా, శక్తి విశిష్టుడగు జీవుని, శక్తి విశిష్టుడగు శివుని సామరస్యమును, ఏకాకారతను (ఇదే అద్వైతము) బోధించును గాన ఈ వాదము శక్తి విశిష్టాద్వైత మనికూడ అనబడినది. పరమశివుడు ఎప్పుడును శక్తి యుక్తుడు. శక్తి ఆయనకు స్వాభావికము. జ్ఞాన బల క్రియాది నానారూపముగా ప్రసరించునట్టి ఇది ఆయన 'ప్రజ్ఞ'-చిచ్ఛక్తి. ఇదియే మాయ. మం - శివం, అయతి - స్వభావతః ప్రాప్నోతి ఇతి, అనగా శివునికి స్వభావముచే ప్రాప్తమైనట్టిది మాయ. ఇది విమర్శ శక్తి రూపము ; అవిద్యా రూపము కాదు. ఇదియే ఉమ, పార్వతి. సమస్త లోక నిర్మాణమునకు ఇది సమవాయి కారణము, ఎల్లప్పుడు శివునితో సమవేతము ; ఆయన ఇచ్ఛచే సాక్షాత్స్వరూపము కలది. శివశక్తులకుభేదము, అభేదమును కూడకలదు. శక్తి విశిష్టుడగు శివునినుండి జగదుత్పత్తి అయినది. బ్రహ్మమునకు 'నేనున్నాను' (అస్మి), 'జ్ఞానమందు ఆనందించుచున్నాను' (ప్రకాశే నందామి) - అను అనుభవము కలదు. ఈ అనుభవమే విమర్శ శక్తి. సర్వజ్ఞతా రూపమగు చిచ్ఛక్తికి, సర్వకర్తృత్వ రూపమగు అచిచ్ఛక్తికి ఆశ్రయమైనది విమర్శ శక్తి. ఇందు ఇచ్ఛాశక్తియు అంతర్భూతము. విమర్శ శక్తియందు మయూరాండ రసన్యాయముగా చరాచర ప్రపంచ మంతయు లీనముగా నుండును.

చిత్తశక్తి విశిష్టము, అనాది అవిద్య సంబంధము కలది అగు శివాంశమే జీవుడు. చిత్త మనగా ప్రకృతి. సృష్టిదశలో విమర్శ శక్తిలోని జ్ఞాన, క్రియాశక్తులు భిన్నమై మోహోత్పత్తి కారకములగును. ఈ మోహ కారణమే ప్రకృతి ; అదియే చిత్తము. జీవునికి కించిద్జ్ఞత్వము, కించిత్కర్తృత్వము కలవు. మండుచున్న అగ్నినుండి లేచిన రవ్వల వంటివి శివుని నుండి వెలికి వచ్చిన అంశములు, అవే జీవులు. వానికి, శివునికి భేదాభేదము.

1. వీరలను గురించి మతముల సమీక్షలో కొంచెము చెప్పెదము. 2. 14వ శతాబ్దపు చివరి అర్ధభాగమున ఉండియుండును. బెజవాడవాస్తవ్యుడు. 3. "యథా సుదీప్తాత్ పావకాద్ విస్ఫులింగాః" అని ముండకశ్రుతి.

నిర్వికారమయ్యు శక్తిసహిత శివతత్త్వమునుండి సాలీడునుండి మగ్గము వచ్చినట్లు చిదచిద్ జగత్తు - చరాచర ప్రపంచము - ఉత్పత్తి అయినది. శివ, జగత్తులకు భేదము లేదు, అభేదమును లేదు. ప్రపంచము మిథ్యకాదు, అది శివస్వరూపము కాబట్టి. షట్ స్థలాత్మకమగు [1] (చూ.పు. 700) శివయోగముచే శుద్ధుడైన జీవుడు "అంగము", శివుడు "లింగము" అగును. ఇది "శివోఽహ" మను భావనచే లబ్ధమగు లింగాంగైక్యము, లేదా జీవబ్రహ్మైక్యము.

ఇట్లు వీరశైవ సిద్ధాంతములకు [2], వేదాంతమునకు సమన్వయము చేకూర్చి విశేషాద్వైతము శ్రీకరభాష్యమున, అన్య సంస్కృతగ్రంథములందు వివరింపబడినది.

భేదాభేదవాదములు : శంకరుల పూర్వుడగు భర్తృప్రపంచుని లోగడ పేర్కొంటిమి. శంకరుల తర్వాత, రామానుజులకు ముందు ఉండిన (9వ శతాబ్దమా ?)[3] భాస్కరుడు బ్రహ్మసూత్రములపై ఒక భాష్యము వ్రాసి, శంకరాద్వైత ఖండన చేయుటకు చాల ప్రయత్నించెను. ఈయన మతములో బ్రహ్మ నిరాకారము, సాకారము, నిర్గుణము, సగుణమును కూడ. కారణ రూపమున నిర్గుణము, నిరాకారము. కార్యరూపమున సగుణము, సాకారము. బ్రహ్మము యొక్క భోక్తృశక్తి జీవరూపమున, భోగ్యశక్తి అచేతన జగద్రూపమున పరిణతమగును. చేతనము, సర్వజ్ఞము, స్వతంత్రమునగు బ్రహ్మ స్వేచ్ఛచే లోకహితార్థము తనను తానే పరిణామము నొందించుకొనును. ఇది శాస్త్రైకసమధిగమ్యము. జీవు డణురూపుడు, బ్రహ్మముయొక్క అంశము. అతడు బ్రహ్మమునుండి భిన్నాభిన్న స్వరూపుడు, కాని అభిన్న రూపము స్వాభావికము, భిన్నరూపము ఔపాధికము. పాము దాని చుట్టలనుండి, సువర్ణము కంకణాదులనుండి భిన్నము కానట్లు ఒకే బ్రహ్మము నానా వస్తువులకు ఏక కారణమయ్యు వాటినుండి భిన్నము కాదు, అభిన్నమును కాదు. నిర్వికారము, జగత్కారణము అగు బ్రహ్మమును "నేనే బ్రహ్మమును" (అహం బ్రహ్మాస్మి) అని ధ్యానించుటచే జీవుడు దేహాత్మభావమును వదలి బ్రహ్మభావమును పొందును. ఇట్లు ఉపాసనచే బ్రహ్మభావము కలిగినవారికి మరణానంతరము ముక్తి కలుగును. ముక్తిలో జీవులు బ్రహ్మముతో అభిన్నత్వమును పొందెదరు. ఉపాసన కవసరమగు జ్ఞానము కర్మానుష్ఠానముపై ఆధారపడియున్నది. భిన్నాభిన్న రూపమగు బ్రహ్మమును ప్రతిపాదించు ఈ వాదము భేదాభేదవాదము.

16వ శతాబ్దమున (17వ శతాబ్దారంభమా ?) ఉండిన విజ్ఞాన భిక్షువు సాంఖ్యవేదాంతములకు సమన్వయము చేయుచు, బ్రహ్మసూత్రముపై 'విజ్ఞానామృత' మను భాష్యము వ్రాసెను. ఉపనిషత్తులపైన, గీతపైన కూడ భాష్యములు వ్రాసెను. శుద్ధసత్త్వమగు ఉపాధి కలవాడును, క్లేశకర్మాదులచే అపరామృష్టుడును, శక్తిసహితుడును అగు చేతన విశేషుడు ఈశ్వరుడు. ఆయనయందు ప్రకృతి పురుషులు అంతర్లీనముగా ఉన్నవి. బ్రహ్మమునుండి అవిభక్తమగు ప్రకృత్యాదులకు అది సాక్షితామాత్రముగా ఉపష్టంభకము. కాబట్టి జగత్కారణమయ్యు బ్రహ్మము నిర్వికారముగ ఉండును. బ్రహ్మము జగత్తునకు ఆధార, లేదా అధిష్ఠాన కారణము. సృష్ట్యాదిన జలమునుండి అవిభక్తములగు పార్థివ సూక్ష్మాంశములు (తన్మాత్రలు) జలము యొక్క ఉపష్టంభము వలన పృథివ్యాకారముగా పరిణమించునట్లే అవికారియు, చిన్మాత్రమును అగు బ్రహ్మము జగత్తునకు అధిష్ఠాన కారణము, జగత్తునకు అభిన్నమును. జీవులు బ్రహ్మమున కంశములు. పితాపుత్రన్యాయములో వలె జీవబ్రహ్మములకు అవిభాగము[4] కలదు. జీవుని అంశత్వము అతడు బ్రహ్మముతో ఏకరూపుడని, ప్రకృతికి వేరు అని తెలియపరచును. జ్ఞానులు బ్రహ్మమును తమ అత్మగా "సోఽహం" (అదే నేను) అని గ్రహింతురు. శ్రుతులయందలి అభేదవాక్యములు ఈ అవిభాగమునే తెల్పును. అయితే జీవులు బ్రహ్మమునకు వేరైనవి, దానిచే ప్రేరేపింపబడునవి ("పృథగాత్మానం ప్రేరితారం" అని శ్రుతి), బ్రహ్మము వానికిని ప్రకృతికిని కూడ పరము. ఈ భేద జ్ఞానము, ప్రకృతి పురుష వివేకము లేనిదే మోక్షము రాదు. అజ్ఞానియైనను, జ్ఞానియైనను మరణము వరకు వర్ణాశ్రమానుకూలముగ కర్తవ్యము నాచరించవలెను. ముక్తి యందు జీవులకు ఈశ్వరునితో సమానమగు భోగము లభించును. అప్పుడు కూడ జీవేశ్వర భేదము పూర్తిగా నశించదు. ఇదియు నొకవిధమగు భేదాభేదము; ఏలన బ్రహ్మ,

1. స్థల మనిన దేహమునందు శివు డాక్రమించిన చోటు (సంగ్రా). 2. వి - వికల్పము, ర - రహితము, వికల్ప రహిత శివుని బోధించునది వీరశైవము.

3. ఉదయనునికి (10వ శతా.) ముందువాడు అని మాత్రము నిశ్చయము. 4. అవిభాగము ఆధారత వలె నొక స్వరూప సంబంధవిశేషము, అత్యంత సమ్మిశ్రణరూపము. ఉదా : పాలు నీళ్ల ఏకతాప్రత్యయమును కలిగించు నట్టిది.

ఆత్మలభేదము, అభేదము - ఈ రెంటిలో ఒకదాని జ్ఞానము, వివేకము నిచ్చి అవిద్యను తొలగించునదనియు, రెండవది వాటి అవిభాగమును నిర్దేశించుననియు విజ్ఞాన భిక్షువు మతము.

వైష్ణవ వేదాంతములు

బ్రహ్మసూత్రములపై "వేదాంత పారిజాత సౌరభ" మను గ్రంథమున నింబార్కాచార్యులు (14వ శతాబ్దపు ఆఖరున ?)* భేదాభేదమును, లేదా ద్వైతాద్వైతమును బోధించెను. జీవులు అనేకులు. వారు జ్ఞాన స్వరూపులు, హరికి (బ్రహ్మమునకు) అధీనులు, శరీర సంయోగ వియోగము కలవారు, అణురూపులు, హరి అంశములు. నిఖిల వస్తువులు యథార్థములు, అవి బ్రహ్మాత్మకములు కావున. బంధమోక్షములగు జీవుడు ఎప్పుడును భగవంతుని అంశమే, ఆయననుండి ఎప్పుడును పృథక్‌గా ఉండడు; చెట్టునుండి ఆకులు, దీపమునుండి దాని ప్రభ వేరుకానట్లు. కాని జీవుడు భగవంతుని అంశ మాత్రమేగాన ఎన్నడు భగవంతునితో పూర్తిగ ఒకటికాడు. కాక బద్ధావస్థలో జీవుడజ్ఞుడు, దుఃఖాది భోక్త. ఇట్లు జీవబ్రహ్మల భేదాభేదము ఉపపన్నము. బ్రహ్మమునకు త్రిరూపములు: ఈశ్వరుడు, ప్రకృతి, పురుషులు. సృష్టికారణము కాన బ్రహ్మము సగుణము; జగత్తు బ్రహ్మ పరిణామమేగాన బ్రహ్మాభిన్నము. బ్రహ్మము నిర్వికారము, స్వరూపమున జగదతీతము, కాన నిర్గుణుడు. ఇట్లు జగద్బ్రహ్మల మధ్య కూడ భేదాభేద సంబంధమే. ముక్తావస్థయందు జీవుడు తన బ్రహ్మస్వరూపత్వము నుపలబ్ధి చేసికొని తదభిన్నత్వము ననుభవించును. కృష్ణరూపుడగు బ్రహ్మము పట్లగల భక్తియే మోక్షమునకు గతి. "నాన్యాగతిః కృష్ణపదారవిందాత్."

నింబార్కుని గ్రంథములపై శ్రీనివాసుడు, పురుషోత్తముడు, దేవాచార్యుడు, కేశవాచార్యుడు టీకలను, వివరణలను వ్రాసిరి. ఈ మతమును అనుసరించి విశ్వనాథ చక్రవర్తి గీతపై టీక వ్రాసెను.

నింబార్కునికి పూర్వుడు, రామానుజుల తొలిగురువు నగు యాదవుడును ఒక విధమగు భేదాభేదవాదియే. కాని ఆతడి సూత్రభాష్యము వినష్టము.

వల్లభాచార్యులు(క్రీ.శ. 1481-1533): ఈయన తన "అణుభాష్యము" లో బ్రహ్మసూత్రమును వివరించెను. ఈయనది శుద్ధాద్వైతము. ఈయన జీవబ్రహ్మముల అంశాంశిరూపక ఏకత్వము నంగీకరించును. కాని శంకరులవలె మాయాశబలమగు బ్రహ్మమునుగాక శుద్ధ బ్రహ్మమునే ప్రతిపాదించును. కార్యకారణ రూపముగా నున్నది శుద్ధ బ్రహ్మమే, మాయాసంబంధముగల బ్రహ్మము కాదు-అను ఈ మతము "శుద్ధాద్వైతము". ఈయన కూడ అవికృతపరిణామ వాదమునే చెప్పును. కాన జగత్తు బ్రహ్మమే, సత్యమును. జీవుడు భగవత్స్వరూపుడు. అగ్నికి, విస్ఫులింగములకు కల సంబంధమువంటిది జీవబ్రహ్మ సంబంధము. బ్రహ్మమునందు విరుద్ధములగు అన్ని ధర్మములు కలవు. అది సర్వకర్త. కాన బ్రహ్మము నిర్గుణము, సగుణము; అకర్త, సర్వకర్త; అణువు, మహాన్ కూడ. యశోద ఒడిలో ఆడుకొనిన శ్రీకృష్ణుడే పరమతత్త్వము ("జానీత పరమం తత్త్వం యశోదోత్సంగ లాలితమ్"). ప్రకృతి గుణములు లేనందున బ్రహ్మము నిర్గుణము, కాని సాకార మనియు చెప్పవచ్చును. భగవంతుని అనుగ్రహము వలననే ముక్తి కలుగును. భగవదనుగ్రహము "పోషణ" మని భాగవత మనినది. పోషణమును ముక్తి సాధనముగా అంగీకరించుటచే వల్లభ వేదాంతము పుష్టి మార్గము. సర్వము శ్రీకృష్ణుని కర్పించి సేవించువారు పుష్టి కర్తులు. సర్వాత్మభావము - అనగా అన్నిటిని బ్రహ్మ (కృష్ణ) మయముగ చూచుట ముక్తి. కృష్ణమయులై కృష్ణుని సేవించుటే ముక్తి. శరీర పాతానంతరము గోలోకమున కృష్ణ సాయుజ్యము శుద్ధజీవులకు దొరకును.

విఠ్ఠలనాథ, వ్రజనాథ, పురుషోత్తమాదులు వల్లభుని "అణుభాష్యము" నో, లేదా దానిలోని భావములనో వివరించినారు.

బలదేవుడు: అచింత్యశక్తిగల బ్రహ్మము, నిత్యజ్ఞానాది యుతము జగద్రూపముగా పరిణమించును. జీవు డణువు, నిత్యుడు, సుఖదుఃఖాదు లనుభవించును. జీవుడు ఈశ్వరుని శక్తి, దేహము, గుణము. అట్లే ప్రకృతియు ఈశ్వరుని ఆశ్రయించినది, నిత్యము, తదధీనము, తచ్ఛక్తి. గుణము - గుణి (గుణము కలది) అను భావముచే జీవబ్రహ్మలు అభిన్నులు, భిన్నులు కూడను. భక్తి, భగవత్కృపవలన మోక్షము కలుగును. ముక్తుడు కూడ బ్రహ్మము నుండి వేరుగనే ఉండును. కాని భగవత్సాన్నిధ్యమున పరమానంద మనుభవించును. ఇట్లు అచింత్యభేదాభేదవాదమును బలదేవుడు (క్రీ. శ. 1764) తన బ్రహ్మసూత్రభాష్యమున వివరించెను. (చూ. పు. 229-230).

రామానందుడు (14వ శతాబ్దము): "ఆనందభాష్య" మను పేర దొరకు బ్రహ్మసూత్రములపై నొక భాష్యమును రామానందుడు వ్రాసెనని కొందరందురు. ఇది ఆయనది కాదు, ఇటీవలి వారు వ్రాసి ఆయన పేరు పెట్టిరి - అని కొందరందురు. దీనిపై 'సురద్రుమ'మను వ్యాఖ్య, దానిపై

* డా. దాస్ గుప్త అభిప్రాయము.

'సురద్రుమమంజరి' యను టీక కలదని అందురు. బ్రహ్మము యొక్క సారభూతగుణము ఆనందము. బ్రహ్మశబ్దము శ్రీరామునియందు పర్యవసించును. ప్రాకృతగుణములు లేనిది, దివ్యగుణములు కలది బ్రహ్మము. ఇట్లు బ్రహ్మము సగుణము, నిర్గుణము. సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్టమగు బ్రహ్మము, స్థూల చిదచిద్విశిష్టమగు బ్రహ్మము - ఈ రెండింటి అద్వైతమును ప్రతిపాదించు ఈ మతమును విశిష్టాద్వైతమతమే. భక్తిచే మోక్షము వచ్చును.

ముక్తానందుడు: స్వామి నారాయణ సంప్రదాయమను నొక వైష్ణవ సంప్రదాయము కలదు. దానికి చెందిన ముక్తానందుడు బ్రహ్మసూత్రభాష్యము నొకటి వ్రాసినాడు. ఇందును కొంచెము భేదముతో విశిష్టాద్వైతమే అనూదితము.

శుకుడు (16వ శతా.): శుకుడను భేదవాది కూడ భాగవతము నాధారము చేసికొని సూత్రములపై భాష్యము వ్రాసినట్లు తెలియుచున్నది. ఇతడును వైష్ణవుడు, భక్తివాది.

డా. రాధాకృష్ణన్: ప్రస్థానత్రయభాష్యరచయితయగు సంప్రదాయ ప్రవర్తకుడే ఆచార్యుడు అని శాస్త్రవిదుల అభిప్రాయము. అయినచో " వేదాంత సిద్ధాంతములు " అను ఈ ప్రకరణమున విచారింపబడిన అనేకులు ఆచార్యులు కారు. వేదాంతదర్శనేతిహాసమును పరిశీలించిన ముగ్గురు నలుగురు తప్ప ఇతరు లెవ్వరును దశోపనిషత్తులు, బ్రహ్మసూత్రములు, భగవద్గీతలపై ఇంతవరకు స్వతంత్ర భాష్యములు వ్రాయలేదు. సామాన్యులు వ్రాయలేరు. అన్యులు వ్రాసిన భాష్యములపై టీకలు వ్రాయుట వేరు; స్వయముగా, నిశ్శేషముగా ప్రస్థానత్రయముపై భాష్యము వ్రాయుట వేరు. రెండవది మహాత్కార్యము. అపార పాండిత్య ప్రతిభలు కలవారే చేయగలరు. డా. రాధాకృష్ణన్ ఈ పని చేసినారు. వైదుష్యమందు, ఏది తత్త్వమని నిశ్చయించగల మనీషాశక్తియందు ఆయనను మించగలవారు శంకర, రామానుజ, శ్రీకంఠ, మధ్వాది మహాపురుషులు మాత్రమే. రాధాకృష్ణన్ భాష్యములు ఆంగ్లమున ఉన్నవి. అమూల్యమగు పుస్తకములు సంస్కృతమున ఉన్ననేమి ? పాళీలో నున్ననేమి ? లేదా గ్రీకులో నున్ననేమి ? ఆయన పూర్వుల భాష్యములచే ప్రభావితులు ఎవరు కారు ? గౌడపాద, బోధాయన, యామునాదులు శంకర రామానుజులకు నిర్మాతలు కారా ? డా. రాధాకృష్ణన్‌పై శంకర రామానుజులది, బుద్ధునిది హెచ్చు ప్రభావము కలదు; పాశ్చాత్య భావవాదము, ఇటీవల అస్తిత్వవాదము ఆయన కెన్నో అంశములను అవగతము చేసినవి. వివేకానందస్వామి చిన్ననాట ప్రేరణ నిచ్చెను. ఇదిగాక ఆయన ప్రాక్ప్రతీచీ దర్శనములందు నిష్ణాతుడు.

ఆయన తన ప్రస్థాన త్రయము ద్వారా వివరించిన వేదాంతమును ఇక్కడ దిఙ్మాత్రముగా వివరింతుము. పరాత్పరము* (The Supreme) యొక్క నిర్గుణ నిరుపాధిక రూపమే (aspect) బ్రహ్మము (The Absolute) లేదా కేవలము. క్రియాశీల రూపము (active aspect) లో అదే ఈశ్వరుడు. ఈశ్వరుడు సృజనశీల స్వాతంత్ర్యము. ప్రపంచములో అభివ్యక్తి నొందిన జ్ఞానశక్తి ప్రేమలు విశ్వాత్మ లేదా హిరణ్యగర్భుడు. ప్రపంచములో వాస్తవముగా సాధింపబడుచున్న శక్యత (possibility) తో గల సంబంధముచే సావధికమగు పరాత్పరమే విశ్వాత్మ. పరాత్పరము మూర్తము, అమూర్తమును కూడ. దానికి నామ రూపములు లేవు. కాని అన్ని నామరూపములను అభివ్యక్తము చేయుట కది సమర్థము. బ్రహ్మమును మాత్రమే పరమార్థమని, ఈశ్వరుని వ్యావహారిక సత్యమని అనుట తప్పు, అని డా. రాధాకృష్ణన్ సిద్ధాంతము. పరాత్పరము ఈ రెంటిలో ఒకటే కానక్కరలేదు. మానవునికి నిజమైన స్వాతంత్ర్యమున్నది. దాని దురుపయోగము దివ్య ప్రయోజనముతో సంఘర్షించవచ్చును, కాని దానిని నిష్ఫలము చేయలేదు. విశ్వ ప్రయోజన సిద్ధికి దివ్యేచ్ఛతో మానవ వ్యక్తుల సహకారము ఉండవలెను; కాని దివ్యప్రేమ మనుష్యుల పెంకెతనమును స్వార్థమును అణచివేయును. కాబట్టి విశ్వ ప్రయోజనము తప్పక సిద్ధించగలదు. వ్యక్తి దివ్యత్వము (The Divine) లో అంతర్భూతుడై అందులో లయముకాదు. వైయక్తిక ప్రేమద్వారా ఏకత్వము సిద్ధించును. విశ్వప్రక్రియ

* పరాత్పరము చైతన్యము (spirit). అది వస్తువు కాదు, ప్రాణము; నిష్క్రియత్వము కాదు, శక్తి (not a thing, but life; not immobility, but energy). సమస్తాస్తిత్వమున కధిష్ఠానమగు చైతన్యమే మానవునిలో ఆత్మగా నున్నది; అంతయు చైతన్యముయొక్క అభివ్యక్తియే గావున. ఇట్లు మరొకచోట రాధాకృష్ణన్ వ్రాసిరి.

అంత మగువరకు అందరు వ్యక్తులు (ముక్తులుకూడ) భిన్నముగానే ఉందురు; కాని ఆత్మిక సర్వగతత్వము (universality of spirit) ను కలిగి ఉందురు. విషయకరణము (objectification) పరావర్తనము (alienation)—ఇవి జయింపబడినప్పుడు, అందరికిని ఆధ్యాత్మిక స్వాతంత్ర్యము లభించి, ఇట్లు సర్వముక్తి సిద్ధించినప్పుడు, కాలము అతిక్రమించబడును; ఇతి హాస ప్రక్రియ సార్థకము అగును. అప్పుడు సంసారమే మోక్షము అగును సర్వముక్తి అతిలౌకిక వర్తమానము (supra-mundane present). స్వార్థమునకు, అభిమానమునకు లోబడినప్పుడు మనము యాంత్రిక శక్తులకు వశులమై, కర్మబద్ధుల మగుచున్నాము. స్వార్థాభిమానములను వీడి, నిత్యము లేదా బ్రహ్మము (The Eternal) ను గూర్చిన ఆలోచనలతో మనస్సును నింపి, ప్రార్థనలో జ్యోతి (The Light) కి ఉన్ముఖులమైనప్పుడు[1] కర్మను నిరోధించి వశము చేసుకోగల శక్తిని కలిగి ఉందుము. ప్రపంచము భ్రాంతికాని, అసత్యముకాని కాదు; శూన్యముకాదు. అది సత్య సంకల్పుడైన ఈశ్వరుని ఇచ్ఛచే సృష్టము; కాన యథార్థము, వాస్తవము. అయితే దాని సత్యత్వము కేవలము (బ్రహ్మము) - ఈశ్వరునిః ఉన్న సత్తకు భిన్నము. కేవలమునకు మాత్రమే సృజింపబడని (అనగా నిత్య) దివ్యసత్యత్వము ఉన్నది; తక్కిన దంతయు అస్వతంత్రమైన, సృజింపబడిన సత్యత్వమే. బ్రహ్మ మొక్కటే స్వతంత్ర తత్త్వము; ఇతరమంతయు అస్వతంత్ర తత్త్వము. మాయావాదపు అర్థము ఇదే. సంసారము దుఃఖాంతము అని గాని, భ్రమ అని గాని దాని అర్థము కాదు. ప్రపంచపు సత్యత్వము స్వస్థము కాదు. అది సృష్టికర్తయొక్క సత్తపైన, ఆలోచనపైన ఆధారపడి ఉన్నది అని దాని అర్థము. ఇది డా. రాధాకృష్ణన్[2] వేదాంతసారము.

ఇట్లు వేదాంతమందు ఎన్నో ప్రస్థాన భేదములు కలవు. సింహము గర్జించనంతవరకు అడవిలో నక్కలు కూయుచుండునట్లు, వేదాంత శాస్త్రము గర్జించనంత వరకే తక్కిన శాస్త్రములు గర్జించగలవు అని వేదాంతులు చెప్పుదురు. ఇది సర్వవిద్యా ప్రతిష్ఠ యని, విద్యలలోకెల్ల విద్య యని శ్రుతి స్మృతులు. బ్రతికినంత కాలము మేల్కొని యున్నప్పుడెల్ల వేదాంత చర్చలోనే కాలము గడపవలెనని అనుశాసనము. “ఆసుప్తేః ఆమృతేః కాలం నయేద్వేదాంత చింతయా ”.

ఆధునిక భారతీయ దర్శనము

దర్శన క్షీణత: ఇంచుమించు క్రీ. శ. పదకొండవ శతాబ్దమునుంచి భారతీయ చింతనమందు, సంస్కృతియందు కొంత శిథిలత్వము, క్షయము (decline) పొడకట్టును. ముందుగా ఉత్తరదేశమందును, తరువాత 17 వ శతాబ్దపు అంతమునాటికి దక్షిణ భారత మంతకును కూడ ఇది క్రమక్రమముగ మెల్లగ వ్యాపించెను. అనేకసహస్రవర్షముల కర్మణ్యత, సృజనముల అనంతరము భారతీయ సంస్కృతిలోని ప్రాణశక్తి మందగించెను; దాని అలసటను పోగొట్టి కాయకల్పము చేసి పునరుజ్జీవితము చేయగల నూతన శక్తులును, చైతన్యమును ఆవశ్యకమాయెను. కాని నాటికే హిందువులలో అల్లుకొనిన వ్యావర్తక ప్రతిబంధక మనోవృత్తి (exclusive spirit) హిందూ తేజమునకు స్ఫురణమును, మనస్సునకు ఉత్సాహమును ఈయగల ప్రేర

1. దివ్య భర్గమును ధ్యానించినప్పుడు - అనియు అనవచ్చును. 2. “బ్రహ్మ జ్ఞానమున కందరును అధికారులే. వేదాధ్యయనమును గూర్చిన నిషేధములు అసమర్థనీయములు. సర్వ మానవులలో అంతర్గత (potential) మగు దివ్యత్వమును దృష్టిలో నుంచుకొనిన, జాతి కుల మత లింగములు, వృత్తివర్గములు ఏవైనను, మోక్ష సాధనకు అందరికి అధికార ముండవలెను.” అని రాధాకృష్ణన్ తన సూత్రభాష్యమున అపశూద్రాధికరణమున వ్రాసినాడు. సూత్ర భాష్యకారులలో ఎవరును ఇంతకుముందు ఇట్లు వ్రాయలేదు ఈయనకు భావ సమత్వమే గాక క్రియా సమత్వము ఇష్టము. వేదాంతమునకు సమాజ వాదము (సోషలిజం) పర్యవసాన మని ఈయన కొన్ని రచనలలో, ఉపన్యాసములలో సూచించెను.

ణను బయటినుండి గ్రహించుట అసంభవముగా జేసెను. హిందూ సంఘమునందలి అంతర్గత పీడన, కర్షణలు (stresses and strains) లోనుండి స్ఫూర్తి వికసింపకుండ చేసెను. ఈ అంతర్గత సంకటము (inward crisis) ఆత్మవిశ్వాస లోపము, ఆదర్శముల పతనము, అకర్మణ్యత, నిస్పృహ పరులచే పరాజయ రూపమున, స్వాతంత్ర్య వినాశరూపమున అభివ్యక్తము లైనవి బయటినుండి వచ్చిన ఆక్రమణకారులు తమతో కొనివచ్చిన సంస్కృతులలో కూడ భారతదేశమున నున్నవానికంటె ఉత్కృష్టములగు, ఆధ్యాత్మికశక్తి సంపన్నములగు మార్మిక ప్రజ్ఞా దృష్టులు గాని, ఐహికాభివృద్ధి కుపయోగపడు సాంకేతికశాస్త్రము గాని, విజ్ఞానము గాని, రాజనీతి విధానము గాని లేవాయెను. సృజనాత్మక ఆలోచనలకు ఎట్టి ప్రేరక శక్తులు లభించక, గతమును, పరంపర (tradition)ను అంధ విశ్వాసముతో పూజించునట్టి, ప్రగతి శూన్యమగు వ్యామోహము జీవితము నావరించెను. మన పూర్వులు చెప్పినది తప్ప వేరే సత్య ముండ దను అభినివేశ మేర్పడెను. కూపస్థమండూకములవలె తమతమ సంప్రదాయములను అంటిపెట్టుకొని, ఇతర సంప్రదాయములను, ఇతర దేశముల సంస్కృతులను, విజ్ఞానమును ద్వేషించు మనోభావము సర్వత్ర వ్యాపించెను. 17 వ శతాబ్ది చివరికి ఈ వైఖరి అంతయు చరమ స్థితిని అందుకొనెను. ఆ తరువాత బౌద్ధిక వ్యాపారము (intellectual activity) అవసన్న మాయెను.

భారతీయ దర్శనేతిహాసము చూచిన ఇదియే తెలును. రాజపోషణ లేక, కొందరు రాజులు పెట్టిన బాధలవలన, కుమారిల శంకరాదుల ఖండనలకు తాళలేక, మతములలో ప్రబలిన అవినీతివలన, జనసామాన్యమును ఆకర్షించలేకపోవుటవలన, మహమ్మదీయుల ఆక్రమణలవలన బౌద్ధమతము 11 వ శతాబ్దమునాటికి భారతదేశమున దాదాపు నశించెను. అసలు ఎనిమిదవ శతాబ్దానంతరము మంచి బౌద్ధ దార్శనికుడు ఎవడును ఈ దేశమున పుట్టలేదు. జైన దర్శనమున మాత్రము 12 వ శతాబ్దమువరకు కొలదిమంది గొప్ప విద్వాంసులు (హేమచంద్ర, మల్లిషేణ సూరి ఇత్యాదులు) ఉద్భవించుచునే ఉండిరి. గుణరత్నాదులు తరువాత కూడ పుట్టిరి. ఇక తక్కిన దర్శనములలో లోకాయత మెప్పుడో చచ్చెను. దానిని నిత్య జీవితములో తెలిసియో, తెలియకయో అభ్యసించువారు ఎప్పుడును ఉండుచునే వచ్చిరి, ఉన్నారు;* కాని దానిని సిద్ధాంత రూపముగా ప్రతిపాదించగలవారు ఎప్పుడో పోయిరి. కోరిక యున్నను సాహసము, శక్తి ఉండవలెనుకదా! ఇక షడ్దర్శనముల సంగతి: 17 వ శతాబ్దమున ఉండిన ఖండదేవమిశ్రుని తరువాత పెద్ద మీమాంసకు లెవ్వరును లేరు. 16 వ శతాబ్దపు ఆఖరునో, 17 వ శతాబ్దపు ఆరంభముననో ఉన్న విజ్ఞాన భిక్షువు సాంఖ్యయోగ దార్శనికులలో చివరివాడు. వైశేషిక మెప్పుడో పోయినది; 17 వ శతాబ్దమున ఉండి 'భాషాపరిచ్ఛేద సిద్ధాంత ముక్తావళి' లను వ్రాసిన విశ్వనాథుడు, 'తర్కసంగ్రహము' వ్రాసిన అన్నంభట్టు విద్యార్థులకు తగు పాఠ్యపుస్తకములు (text books) మాత్రమే వ్రాయగలిగిరి. ప్రాచీన న్యాయము దశమ శతాబ్దములో ఉదయనునితోనే అంతరించినను, 13 వ శతాబ్దమున మిథిలలో గంగేశునిచే ప్రతిష్ఠింపబడిన నవ్యన్యాయము 16వ - 17వ శతాబ్దములలో నవద్వీపమున రఘునాథ, జగదీశ, గదాధరులచే విస్తరింపబడెను. వీరల ప్రతిభ, నిర్వాహము దర్శనేతిహాసమున అపూర్వములు. ఇక వేదాంతము స్థితి : 16 వ శతాబ్దమున ఉండిన మధుసూదన సరస్వతి, అప్పయ్య దీక్షితులు (ఒకరు ఉత్తరాదివారు, ఒకరు దక్షిణాదివారు) చెప్పుకోదగిన అద్వైతానుయాయులలో కడపటివారు ; అంతటివారు తరువాత లేరు. విశిష్టాద్వైతమున వీరితో తులతూగగలవారు 14 వ శతాబ్దము తరువాత కనపడరు ; వేదాంత దేశికులు, లోకాచార్యుడు 13 వ శతాబ్దివారే. 16 వ శతాబ్దమువరకు కూడ శ్రీనివాస, రంగరామానుజాదులు ఉద్భవించుచుండిరి. కాని వీరు ప్రాత గ్రంథములను పట్టుకొని టీకలనో, పాఠ్య గ్రంథములనో వ్రాయు బాపతు.

* 10 వ శతాబ్దమున జయరాశి 'తత్త్వోపప్లవము'న చార్వాకవాద ప్రతిపాదన చేసెను.

ద్వైత వేదాంతమందు సర్వాతిశాయియగు ప్రజ్ఞను చూపిన జయతీర్థ, వ్యాసతీర్థులు 14వ, 15వ శతాబ్దముల వారు. వ్యాసతీర్థుల న్యాయామృతమును ఖండించుచు, మధుసూదన సరస్వతి వ్రాసిన అద్వైత సిద్ధిని ఖండించుచు గ్రంథములు వ్రాసిన రామాచార్యుడు, విజయీంద్ర తీర్థుడు, వనమాలీ మిశ్రుడు అందరును 17 వ శతాబ్దము, లేదా అంతకు ముందువారే. ఆ తరువాత వారు వీరి కాలిగోటికి సములుకారు. 16 వ శతాబ్దము తరువాత చెప్పుకోదగిన దార్శనిక కృషి ఏమాత్రమును ఈ దేశములో జరుగలేదు. ఈస్థితి 19 వ శతాబ్దములో అంతమైనది.*

దర్శన పునరుత్థానము: పశ్చిమ దేశముల సంస్కృతి, విచారముల సంసర్గముచే 19 వ శతాబ్దమున పునరుజ్జీవనము, లేదా పునర్జాగరణము (renaissance) ఈ దేశమున కలిగెను. ఈ ఉద్యమముచే వచ్చిన ప్రేరణచే శతాబ్దముల తరబడి ఆలోచన లేకుండ. వ్యవహారములో ఉన్న విశ్వాసముల, స్వార్థాచారముల సమీక్ష, వాటి మాటున ఉన్న గొప్ప భావముల పరిష్కారము జరిగెను. భారతీయ ఆలోచనను, వ్యవహారమును మేల్కొల్పి చైతన్యవంతములుగా చేయగల శక్తి హిందూమత మూలకల్పనలలో కలదని తేలగా, వాటి పునరధిగమము, పునః పరీక్ష, పునర్వివరణము ప్రారంభమాయెను.

ఈ పునర్జాగరణోద్యమపు ప్రధాన వ్యక్తి రామమోహనరాయ్ (1772 - 1833). ఇతడు ఆధునిక భారతీయ చింతనకు ఆరంభకుడు. యూరప్‌లో పెట్రార్క్, ఇరాజ్‌మస్, బేకన్, లెస్సింగ్ మొదలగువారు వేర్వేరు కాలములందు చేసిన పనివంటి దానిని ఈయన ఈ దేశమందు చేసెను. బేకన్ క్రైస్తవ నీతిబోధలు, బౌద్ధికవాదము, దేవవాదము (Deism) యూరప్‌లోని పునర్జాగరణోద్యమము (the Enlightenment), ఉపయోగితావాదము (utilitarianism) ఈయనపై తమ ప్రభావమును చూపెను. కాని ఆయన వేదాంతమందు సుప్రతిష్ఠుడు; ఉపనిషత్తులపై ఆధారపడినదే ఆయనకు మతము. జీవిత సమస్యలపట్ల ఆయన దృష్టి సహేతుకము (rational), వైజ్ఞానికమును (scientific). శంకరుల తరువాత ఉపనిషత్తుల అద్వితీయ ప్రామాణ్యమును ఇంతగా ఎవరును ఒప్పుకొనలేదు. తక్కినవారికి పురాణేతిహాసములు, ఆగమములు కూడ సమాన ప్రమాణములు. ఉపనిషదాశ్రిత ధర్మమే యథార్థ హిందూ ధర్మము, అది ఆధునిక జగత్తుకు అనుకూలము, విజ్ఞానముతో సుసంగతము, - ఇది రాయ్ చూపదలచినది. ఆయన వలన, వివేకానందునివలన వేదాంతము ఆధునిక భారతమున ప్రధాన దర్శనమైనది. రాయ్ తరువాత కేశవచంద్రసేన్ (1824 - 1884) భారత పశ్చిమముల కలయికచే ఒక నూతన సంస్కృతి ప్రాదుర్భవింపవలెనని, అది ఆ రెంటికంటె ఉత్తమము కానగునని చెప్పెను. భారతీయ ఆధ్యాత్మికత - పాశ్చాత్య విజ్ఞానము, వేదాంతము - సాంకేతిక విద్య - వీటి సమన్వయమే జగద్ధితమునకు మార్గమని మొదటిసారి స్పష్టముగా చెప్పిన దీయనయే. ఈ భావము రాయ్ రచనలలోను ఇమిడి యుండెను. తరువాత ఎందరో కేశవుని ఈ భావమును ప్రచారము చేసిరి.

దయానంద సరస్వతి (1824 - 1883): హిందూ సభ్యత కాదిస్రోత మగు వేదమునుండి హిందూ ధర్మమును పునరుద్ధరణ చేయగల గొప్ప జీవతత్త్వములను ఈయన పొంద ప్రయత్నించెను. వేద సంహితలు సుసంగతముగా ఏకేశ్వరవాదమును ప్రతిపాదించుచున్నవని, వైదిక ధర్మము వర్ణవిభాగాది కురీతుల కాశ్రయ మీయదని, వేదము సహేతుకము, నీతిబద్ధము నగు ఆధ్యాత్మిక నైతిక ధర్మమును బోధించునని ఈయన ప్రతిపాదించెను.

1882 లో ఈ దేశమునకు వ్యాపించిన దివ్యజ్ఞాన సమాజము జనసామాన్యమందు వ్యాప్తిలో నుండిన

* మౌలికరీతిన దర్శనముల స్థాపనగాని, వృద్ధిగాని చేయగల దార్శనికులు 13 వ శతాబ్దము తదుపరి ఈ దేశమున పుట్టలేదు అని కొందరి అభిప్రాయము. భావవ్యవస్థా నిర్మాతలు (system builders) మాత్రమే దార్శనికులు కారు. జగదీశ గదాధరాదుల, వ్యాసతీర్థ మధుసూదనాదుల ప్రతిభ, శేముషికూడ అనన్య సామాన్యములు; వీరు గొప్ప దార్శనికులు.

లోకప్రియమగు హిందూ మతములోని పెక్కు అంశములను విమర్శింపక ప్రశంసించి, రహస్యవాద (mysticism) విశ్వాసములకు, గుప్తక్రియలకు, ప్రేతవాదము (spiritism) నకు ప్రోత్సాహమిచ్చెను. ఈ ధోరణి చాలవరకు బ్రాహ్మ, ఆర్య సమాజముల ఏకేశ్వరవాద - హేతువాదములకు వ్యతిరిక్తము. హిందూమత పునరుద్ధారము (revival) నకు, స్వమత దేశసేవకు ఈ సమాజము అపార కృషి చేసినది. సర్వ మతములు సమానములు; అవి యన్నియు ఒకే గమ్యమునకు పోవు భిన్న మార్గములు - అని మొదటగా ఈ దేశమందు ప్రచారము చేసినదీ సమాజమే కావచ్చును.[1]

శక్తిని తృప్తిని ఇచ్చునది, పుణ్యమును భక్తిని వృద్ధిచేసి మానవులను తోటివారిని ప్రేమించునట్లు, సేవించునట్లు ప్రేరేపించునది మతము అను సూత్రమును రామకృష్ణపరమహంస (1836 - 1886) నుండి గ్రహించి, వివేకానందస్వామి (1863 - 1902) సర్వ మానవ ప్రేమను, నీతిని, కర్తవ్య పరాయణతను బోధించు అన్ని మతముల విలువను, ప్రామాణ్యామును అంగీకరించెను. అయినను, అద్వైత వేదాంతమును ఆయన విశ్వజనీన వైజ్ఞానిక మతమనియు, అన్య మతముల ఆంశిక సత్యము లన్నియు అందు సమావిష్టమైన వనియు తలచెను. జీవితమందు అద్వైత పరమతత్త్వమును నాచరణలో పెట్టుటయే నిజమగు మతమని ఈయన బోధ. సమత్వమును చిత్తమందు, వర్తనమందు సాధించుట ఈయన బోధించెను. ఏ విధమైన అసమత్వము లేనట్టి, వర్ణభేద రహితమైన, విశేషాధికారములు గల వర్గములు లేనట్టి, వ్యక్తులందరకు వారి నిగూఢ శక్తులను స్వేచ్ఛగ వృద్ధి చేసికొని, తమ దివ్య తత్త్వము ననుభవించు అవకాశమును ఈయగలట్టి స్వతంత్ర సంఘ వ్యవస్థయందే అద్వైత వేదాంతము పర్యవసానమంద గల దని వివేకానందుని మతము. వివేకానందుడు పెద్ద దార్శనికుడు. ఆయన తత్త్వ మీమాంసనే గాక, నైతిక సిద్ధాంతమును కూడ తర్క, అనుభవ, విజ్ఞాన, ప్రస్తుత ప్రపంచములకు అనువగునట్లు విపులీకరించి, నవీన హిందూ విశ్వదృష్టి నొకదానిని నిర్మించెను. సర్వతోముఖముగా అద్వైత వేదాంతమును శంకరుల తర్వాత ఇంత బాగుగా వ్యవస్థీకరించినది (systematise) ఈయనే. ఈయనతో సముడగు రామతీర్థస్వామి (1873 - 1906) కూడ ఈయనచే ప్రభావితుడై అద్వైత వేదాంతమును ఎంతో నిపుణతతో అభివృద్ధి చేసెను. ఈయన తబ్రీజ్, రూమీ మొదలైన పర్షియన్ రహస్యవాదులను, బెర్క్లీ, ఫిక్టె మొదలగు యూరోపీయ దార్శనికులను ఎక్కువగా అధ్యయనము చేసినాడు. ఈయన భావనాశక్తి కూడ తీక్ష్ణము. ఈయన అద్వైతమునకు ప్రాతీతిక భావవాద రూప మిచ్చినాడేమో యని తోచును. ఈయన దర్శనము స్వోపజ్ఞము.[2] ఈయన కూడ వివేకానందుని వలెనే సామాన్య మానవుల సుఖము, అభ్యుదయము మిక్కుటముగా కోరెను. భావాద్వైతమే గాక క్రియాద్వైతము అవసర మని బోధించెను. వివేకానంద రామతీర్థులలో భావవాదమొక ఉచ్ఛశృంగము నందుకొనినది.

రామమోహనరాయ్, దయానంద, వివేకానంద, రామతీర్థుల యుగము 19 వ శతాబ్దమున భారతీయ దర్శనమందు మహత్త్వపూర్ణమగు క్రొత్త యుగమును సృష్టించినది. దీనిని యూరోప్‌లో నికొలస్ కూసాతో ప్రారంభించి, డేకార్టునకు ముందుండిన యుగముతో పోల్చవచ్చును.

ఆధునిక దార్శనికులు

19 వ శతాబ్దపు చివర పుట్టి, ఈ శతాబ్దపు మధ్య భాగమువరకు జీవించిన అయిదుగురు గొప్ప వ్యక్తులు

1. భగవద్గీత; మహిమ్నస్తోత్రము; జయంత, అభినవగుప్త, మధుసూదన సరస్వతీత్యాదుల కృతులు ఈ భావమును వివిధముగా అభివ్యక్తము చేసియున్నను, 19 వ శతాబ్దమునకు ముందు దీనిని జన సామాన్యముగాని, శిక్షితులుగాని సామాన్యముగ అంగీకరింపలేదు. 2. రామతీర్థుల ముఖ్యమైన ప్రవచనములు "వేదాంత దర్శనము" అను పేరిట నేను అనువదింపగా 1949 లో శ్రీ రామతీర్థ సేవాశ్రమం (పిడుగురాల, గుంటూరుజిల్లా) ప్రకటించినది. ఆయిన సంపూర్ణ సారస్వతము అనువదించి ఆ సంస్థయే ప్రకటించినది.

దార్శనిక దృష్టిచే చాల గొప్పవారు. వీరు రవీంద్ర నాథ్ ఠాకుర్ (1861 - 1941), మోహన్‌దాస్ కరమ్ చంద్ గాంధీ (1869 - 1948), అరవిందఘోష్ (1872 - 1950), ముహమ్మద్ ఇఖ్‌బాల్ (1873 - 1938), మానవేంద్రనాథ రాయ్ (1887 - 1954).

రవీంద్రుడు: ఠాకుర్ మహాకవియే కాక లియొనార్డో వింసీ వలె విశ్వజనీనుడగు మానవుడు. ఉపనిషత్తులు, వైష్ణవభక్తి, తన పూర్వజులగు దేవేంద్రనాథ ఠాకుర్ (ఈయన విశుద్ధ ప్రపంచాతీత ఈశ్వరవాది) - వంటి వారలచేత ప్రభావితుడై ఈయన ఒక ఆధ్యాత్మిక దర్శన నిర్మాణము చేసెను జీవితమందు, ప్రకృతియందు ఆనందమును గాంచు ఇటువంటి సుందర దర్శనము ఉపనిషత్తులు, భగవద్గీత తరువాత తిరిగి ప్రతిపాదింపబడలేదు. వాటివలెనే ఇదియు తార్కికము, నిశ్చితము, సుసంబద్ధము అగు చింతన కాదు; కాని కవిత్వమువలె ధ్వన్యాత్మకము. ఇది అనభిలప్యమును సూచించునట్టి, వర్ణించనలవిగాని దానిని ప్రకాశపరచునట్టి ఒక రహస్యవాద విశేషము. అద్వైతమునే ఒప్పుకొనుచు బ్రహ్మము యొక్క ఆనందరూపత్వమును, రసమయత్వమును ఇది నొక్కి చెప్పును. ప్రపంచమును బ్రహ్మముయొక్క అభివ్యక్తిగా, లీలగా నెంచి, మాయావాదమును, దుఃఖ నిరాశావాదములను ఇది స్పృశింపదు.

గాంధీ: గాంధీ దర్శనము దానికదియే ఒక ప్రపంచమని ష్వైట్జర్ అనినాడు. ఒక ప్రపంచమును అర్థము చేసుకొనుటగాని, కొద్దిలో చెప్పుటగాని దుస్తరము. అహింసాభావమును ఆచరణ ప్రవృత్తి (activity) తో సమ్మేళనము చేయుట ఈ దేశమందే గాక మానవ చింతనలోనే ఒక ప్రధాన సంఘటన యని ష్వైట్జర్ అనినాడు. జైన ధర్మము, టాల్‌స్టాయి, రస్కిన్, క్రైస్తవమతము, వేదాంతము (ముఖ్యముగా ఈశోపనిషత్తు, గీత), కొందరు భక్తులు వీరు గాంధీకి ప్రేరణ నిచ్చినవారు. అయినను ఈయన దర్శనము అపూర్వము, విప్లవాత్మకము. సమర్థులు దీనిని, ఈయన శిష్యుడగు వినోబా భావే భావములను వేరొకచోట ఈ గ్రంథమున వివరించిరి.

అరవిందుడు: ఎలౌసియన్, డయొనిసియాక్ రహస్యనుతముల సంప్రదాయములు, సోక్రటీసునకు పూర్వముండిన దర్శనము (ముఖ్యముగా హెరాక్లీటస్) అరవిందుని అభిప్రాయములను తీర్చుటలో కొంత కారకములు. నీట్షే, బెర్గ్‌సన్, జేమ్సులను, విజ్ఞానమును(science) ఆయన అధ్యయనము చేసెను. వేదబుక్కులను, ఉపనిషత్తులను ఆయన కూలంకషముగా అవగాహించెను. శాక్తతంత్ర, వైష్ణవములు ఆయన కిష్టములు. ఇదంతయుగాక ఆయన యోగి. ఇన్ని ప్రభావములు అరవిందుని దర్శనము వెనుక ఉన్నవి. తన ఆధ్యాత్మికానుభూతిని, ఋషుల అంతర్దృష్టులను కల్పనలను (premises) గా తీసికొని వాటి యాధారముపై ఒక దర్శనమును ఆయన నిర్మించెను. సిద్ధాంతములను స్థాపించుటయం దాయన భారతీయ పాశ్చాత్య దర్శనములలోని చాల భావముల నుపయోగించియు, గొప్ప సృజనకార్యమును (Creative work) చేసినాడు. ఆధునిక కాలమందలి భారతీయ దార్శనికులలో కెల్ల ఆయన అగ్రగణ్యుడు అని చాల మంది తలచెదరు *

సంగ్రహముగా ఈయన దర్శనమును వివరించెదము: అరవిందునిది పూర్ణాద్వైతము, లేదా పూర్ణవాదము (integralism). పరమతత్త్వము అనిర్దేశ్యము (indeterminate), అకథనీయమును (ineffable). 'ఇతి' యని గాని, 'నేతి' యని గాని దానిని చెప్పవీలులేదు. అయితే అది నిషేధముల (negatives) సమాహారము గాని, రిక్తమగు (vacant) శుద్ధసత్తగాని కాదు. అదే బ్రహ్మము. అంతయు బ్రహ్మమే అని అరవిందులు ఒప్పుకొనెను. అయితే దాని అర్థము ఎల్లెడల ఉన్న సర్వవ్యాపి యగు బ్రహ్మమే అంతయు అని. ఈ సర్వము అను

* ఉదాహరణమునకు, డా. రాధాకృష్ణన్ అరవిందుని 'మనయుగము' (our age) లో అందరికంటె గొప్ప మనీషి (the greatest intellectual) అని, ఆధ్యాత్మిక జీవితమున కనుకూలమగు బృహచ్ఛక్తి (major force) అని వర్ణించెను. దర్శనమందు, మతమందు ఆయన కృషి అమూల్యమ మెను.

భ్రాంతికి సర్వశక్తియగు బ్రహ్మము కారణమని అర్థము కాదు. అసత్తు, సత్తు కూడ దాని ఆకృతులు (aspects), స్థితులు. వైవిధ్యమున కంతకు అదియే మూలము, ఆధారమును. బ్రహ్మమందు శుద్ధసత్తయు శక్తి (energy) లేదా స్పందనము (movement) ను కూడ కలవు. ఈ శక్తి చిచ్ఛక్తి. ఇందు మొదటి దానిని శివుడు, రెండవదానిని కాళి అనవచ్చును. శుద్ధ సత్తు ఆనంద స్వరూపము, అనంత చిచ్ఛక్తి యగు నిరవధిక కేవల సత్త ఆనందమే అగును కాబట్టి. శక్తి యొక్క సృజనలీల (creative play) లోని ఆహ్లాదమే (delight) ఈ ఆనందము (bliss). తన ఆత్మాహ్లాదపు అనంత స్పందనమును, వైవిధ్యమును భోగించుటకు (to enjoy) గాను, బ్రహ్మము అను సత్-చిత్ తత్త్వము (సచ్చిత్తు)అసంఖ్యాకములగు లోకములుగా అభివ్యక్తమగును. కాని శక్తి బ్రహ్మమును ఎప్పుడును క్రియాశీలముగాను సృజనాత్మకముగాను' ఉండునట్లు నిర్బంధించలేదు. సృష్టి బ్రహ్మకు ప్రమోదార్థము (for joy); విలాస మాత్రము. ప్రపంచ అస్తిత్వము శివతాండవము.[1]

అనంతాస్తిత్వపు అసీమ, మహత్తత్త్వము నుండి నామరూపములను నిర్మించగల శక్తి అనంత చైతన్యమునకు కలదు; ఈ శక్తియే మాయ. అన్ని వస్తువులు ఒకే సత్యపు ఐక్యమున సహావస్థితములు (co existence in The Unity of one truth) కాని తాను ప్రత్యేకుడ నని, ఇతరులనుండి పృథక్ (separable) గా ఉన్నా నని మానవుడు నమ్ముచున్నాడు. ఇదియు మాయయే.

అన్ని నామరూపములకు అధిష్ఠానముగా నుండి వాటి యన్నిటిద్వారా అభివ్యక్తము అగుచున్నది సచ్చిత్తే, అను సత్యమునకు అనురూపమగు జ్ఞానము 'ఋతచిత్తము' లేదా 'విజ్ఞానము'[2] (Supermind). ఇది నిజమగు సత్తు (real being) నుండి ప్రాదుర్భవించి, దానినే అభివ్యక్తిచేయుచు, దాని స్వభావము కలిగి యున్నట్టి చిచ్ఛక్తి. ఇదే దివ్య మాత. సచ్చిదానందమునకు జగత్తునకు మధ్య అది సేతువు; ఋతచిత్తపు యథార్థత లేదా సిద్ధి[3] (realisation) యే జగత్తు. ఋతచిత్త మొక సృజనాత్మక భావము (creative idea). అందు పరమాత్మయొక్క సత్యము నిహితము. మనస్సు, ప్రాణము, భౌతిక ద్రవ్యము (matter) కూడ దీని రీతులే (expressions); అదియే గమ్యముగా గలవి. మనస్సు ప్రతిదానిని తన దృష్టికోణము నుండియే చూచుచు, 'ఉన్నదంతయు ఒకే మనస్సు' ఒకే ప్రాణము'[4] అను సత్యమును మరచుట అవిద్య. మనస్సు తన జ్ఞానమందు జ్ఞానముయొక్క ప్రభవమునుండి వేరుగా నుండుట అవిద్య. సచ్చిదానందమే విశ్వరూపము. అది పరమసత్యముయొక్క సామరస్య పూర్ణమగు లీల. అందు వైరుధ్యము, సంఘర్షణలును ఉన్నట్లుగా అధ్యాసము (False appearance) ను కల్పించుట అవిద్యవలన జరుగుచున్నది.

దివ్యము (The Divine) యొక్క సృజనాత్మక ప్రమోద - విలాసము లందు పాల్గొనుట; వ్యావహారిక (Empirical) జగత్తును, శరీరస్థమగుప్రాణము (embodied life) నంతను (ప్రాణులన్నిటిని ?) ఇప్పుడు ఇక్కడే దివ్యముగా చేయుట (divinise)లో దివ్యముతో సహకరించుట మానవుని కర్తవ్యము. ఇదే పూర్ణయోగము. ప్రాణమును (ప్రాణులను ?) దివ్యముగా చేయుట, దివ్యజీవితప్రాప్తి, సమస్త మానవుల ముక్తి ఈ యోగ లక్ష్యము. పరమ సృజన శక్తియగు దివ్యమాతతో తనను ఏకీకరణము (self identification) చేసికొని, ఆమెతో సాయుజ్యమందుటయే దీనికి సాధన. మానవులను (తనతో సహా) దివ్యులగు మానవాతీతులను (Divine Supermen) గా పరిణమింప చేయుటలో సృజనాత్మకమగు దివ్యము (The Creative Divine) తో సహకరించవలెను.

1. తాండవము చేయకుండ ఉండుటకు గూడ శివుడు స్వతంత్రుడు అని భావము. 2. ఈ పదములను అరవిందుడు వేదమునుండి, ఉపనిషత్తుల నుండి గ్రహించెను. 3. వాస్తవమగుట. 4. అంతయు ఒక దాని ప్రాదుర్భావములు, వ్యక్తీకరణములు కావున.

దానికి సంపూర్ణ ఆత్మ సమర్పణము, జీవితమును ఆధ్యాత్మికముగా (spiritualise) చేసికొనుట* అవసరము. ఆత్మ సమర్పణము, తనను పురుషునిగా ఎరిగి కర్తృత్వాభిమానము వీడుట, అంతటా ఈశ్వరుని చూచుట ఈ యోగ లక్షణములు. ఇట్లు మనుష్య ప్రయత్నము, ప్రకృతిపురుషుల (Man & Nature) వికాసము (evolution) ను నిర్దేశించు (guide) పరమ సృజనశక్తి అనుగ్రహమునకు తోడైనచో దివ్య అతిమానవుల ప్రాదుర్భావ మగును.

ఇది దిఙ్మాత్రముగా అరవింద దర్శన స్వరూపము.

ఇఖ్బాల్ : ముహమ్మద్ ఇఖ్బాల్ ఈ తక్కిన వారివలె గాక మహమ్మదీయుడు. ఇంగ్లండు, జర్మనీలలో తత్త్వశాస్త్రము, న్యాయశాస్త్రముల నధ్యయనము చేసినవాడు. ఈయన గొప్ప కవి. ఆధునిక యుగమున మహమ్మదీయులలో సర్వోత్తమ దార్శనికుడు. నీట్షే, బెర్గ్‌సన్, జలాలుద్దీన్ రూమీ, జమాలుద్దీన్ ఆఫ్ఘని ఈయనపై ప్రభావము కలవారు. నివృత్తి (quietism) ఈయనకు గిట్టదు. ప్రవృత్తి (activity) యే జీవితము. పాపముతో అధర్మము (evil) తో పోరాడుటలోనే జీవితమున కర్థము. ఈశ్వరుని, ధర్మమును (the Law) అంగీకరించువారందరును మహమ్మదీయులే. సత్యమే ఇస్లాము; మహమ్మద్ దానిని పూర్ణరూపములో పొందెను. ఇతరులకును సత్యము ప్రసాదింపబడినది. జాతి, పదవి, ధనము మహమ్మదీయులలో శ్రేష్ఠత్వమును నిర్ణయింపవు; నీతియే దానిని నిర్ణయించును. అన్ని అస్తిత్వ విధములు ఆత్మ (the self) కార్యములే. దృశ్యమంతయు ఆత్మ రహస్యమే (secret of the self). ఆత్మ సారమున (essence) అనేక విశ్వములు నిహితములు. అది మేల్కొని సంవేదనవంతమై తనను తాను దృఢీకరించు (affirm) కొనగనే, ఆలోచన జగత్తు ప్రకాశితమై (revealed), అనాత్మ వెలుగులోనికి వచ్చెను. వ్యాపారము కొరకు ఆత్మ - విషయి విషయములు (subjects and objects) గా, సాధ్య సాధనములు (ends and means) గా - ఇటుల ఎన్నియో రూపముల దాల్చును. కాలము ఆత్మకు రంగభూమి. కాలము అనాద్యంతము కాబట్టి ఆత్మ చేయునట్టిదాని కంతకు శాశ్వత ప్రాముఖ్యము కలదు. ఇతిహాసము ఆత్మను తన స్వభావ మెరుగునట్లు చేయును. నిరవచ్ఛిన్న చైతన్య తరంగము జీవితము. కాలమూలమును, దాని సతత విద్యమానత్వమును ఎరుగుటయే అక్షయ జీవిత రహస్యము. ఇచ్ఛ, తృష్ణ ఇవి జీవిత ధారణకు కారణములు; పరిరక్షణ చేయునవి; దానికి లక్ష్యము నేర్పరచునవియు. ఇచ్ఛ - ఆదర్శము - లేనివాడు మృతుడే. జీవితమునకు సౌభాగ్యమిచ్చునది, సార్థకము చేయునది, దానిని తీర్చి దిద్దునది ఇచ్ఛ. మానవ నిర్వహణ మంతయు సిద్ధించిన ఇచ్ఛయే. ధర్మాధారముపై సంస్థాపితమగు సంఘముతో తాదాత్మ్యము నొందుటచే ఆత్మ అర్థవంతమగును. సంపూర్ణాత్మ వికాసము ప్రేమచే సాధ్యము. జ్ఞాన, ధర్మాచరణలకు ప్రభవము ప్రేమ. ప్రేమ ఆత్మను ఇతోఽధికముగా సజీవముగాను, కాంతిమంతముగాను చేయును. ప్రేమవలననే ఆత్మయొక్క సత్తా ప్రకాశము (radiance of being) ఆవిర్భవించును; దానిలోని అజ్ఞాత శక్తులు వృద్ధి నొందును. జీవనము (ప్రాణము) న కంతకు ఉద్గమమును, అన్ని ఆదర్శములకు మహత్కర్మలకు ప్రభవమును అగు ఈశ్వరునిపట్ల ఉండు ఆనందాతిరేక పూర్వకమగు భక్తి (ecstatic devotion) యే నిజమగు ప్రేమ. "భగవత్ప్రేమ తుదకు పూర్తిగా భగవంతు డగును." ఇది ఇఖ్బాల్ తన కవిత్వమున, అన్య గ్రంథములందు ప్రతిపాదించిన దర్శన సంగ్రహము. తాను ఇస్లాం సారమునే స్పష్టము చేసితి నని ఆయన భావించెను.

ఎమ్. ఎన్. రాయ్ : మానవేంద్రనాథ్ రాయ్ భౌతికవాది, హేతువాదియు. ఆయన మార్క్సికమగు లేదా మూలస్పర్శియగు (radical) (తీవ్రమైన)

1. మనోవాక్కాయములలో శుద్ధి, సంయమము, శాంతి ఇత్యాదుల సాధన. ఈ యోగమందు ఇట్లు జ్ఞానము, పరమతత్త్వ స్వరూపము (మన కర్తవ్యములను తెలిసికొనుట), భక్తి (ఆత్మ సమర్పణ), కర్మ (వాక్కాయ సంయమాదులు, కర్తవ్యాచరణ), రాజయోగము (మనస్సమాధానము) ఉండుటచే ఇది పూర్ణయోగము.

నైతికవాదముపై మానవతావాదము (humanism)ను స్థాపించెను. విజ్ఞానము (science) ద్వారా కలుగునది మాత్రమే జ్ఞానము. మానవునికి బుద్ధి, వివేకము లున్నవి. కాబట్టి తనను, ప్రకృతిని (nature) అర్థము చేసికొనగలడు. వ్యక్తులమధ్య సరియైన సబబైన సంబంధములపై ఆధారపడిన సంఘము నిర్మించుటకు వీలున్నది - మనుష్యునికి బుద్ధి జ్ఞానము లున్నవి కాబట్టి. సంఘమందలి వ్యక్తుల మధ్యనుండు సంబంధములు సుసంగతములుగ, సామరస్యపూర్వకముగ, పరస్పర లాభకరముగ ఉండవలె నని కోరి, అట్లాచరించుటయే నీతి(morality). మానవుని బుద్ధియే* నీతికి మానము, నిర్ణాయకము కావలెను. వ్యక్తుల పూర్ణ స్వాతంత్ర్యమును కాపాడుచు, వారి మధ్య సామరస్యము స్థాపింపగల ఒక ఆధ్యాత్మిక సంఘ వ్యవస్థ పరమ లక్ష్యము. అది సార్వభౌమికము (cosmopolitan), ప్రజాతంత్రయుతము (democratic) అగు సాధారణ రాజ్యము (commonwealth) అయిననే ఈ విలువ లన్నియు - స్వాతంత్ర్య, సామరస్యాదులు - సిద్ధించును. మనుష్యులను ఆలోచించునట్లు చేసి స్వాభావికము, హేతుబద్ధము నగు నీతి ననుసరించునట్లు చేయుట దీనికి మార్గము - అని రాయ్ బోధించెను. ఎన్నో ఉపపత్తులతో, ఎంతో అనుసంధానముతో రాయ్ ఈ మానవతా వాదమును చక్కగ ప్రతిపాదించెను. లోకాయతుల తరువాత తిరిగి ఇన్నాళ్ళకు ఒక భారతీయుడు హేతుబద్ధమై నీతి నాశ్రయించిన భౌతికవాదమును ప్రవచించెను.

కొందరు సమకాలికులు : విశ్వవిద్యాలయములలో నుండిన ఆధునిక దార్శనికులలో రాధాకృష్ణన్, సురేంద్రనాథదాస్ గుప్త, కృష్ణచంద్ర భట్టాచార్య, వసంత్‌కుమార్ మల్లిక్ ప్రముఖులని చాలమంది ఒప్పుకొందురు. రాధాకృష్ణన్‌ను గూర్చి క్రిందట చెప్పినాము. అకారాది వివరణములో కూడ (పుటలు 649 - 651) కలదు.

దాస్‌గుప్త (1855 - 1951) : భారతీయ దర్శనేతిహాసమును కేవలము సంస్కృతమూలముల ఆధారముపై అయిదు బృహత్సంపుటములలో వ్రాసి తన సర్వతంత్ర స్వతంత్రతను చూపినాడు. కాక నూతన విధముగ ఒక దర్శనమును గూడ నిర్మింప యత్నించినాడు. మొదట కేవల వాదము (absolutism), అద్వైత వేదాంతము, యోగములపై అభిరుచి గల దాస్ గుప్త జైనుల అనేకాంత వాదము, ఆధునిక సాపేక్షవాదము (relativity theory)ల ప్రభావము చేతను, మెక్‌టాగర్ట్, మూర్, వార్డ్ మొదలగు బ్రిటిష్ దార్శనికుల ప్రభావము చేతను వాటిని పరిత్యజించెను. ద్వైత తార్కికుల అద్వైత ఖండనల అధ్యయనము దీనికి మరొక కారణము. మనకున్న అన్ని అనుభవముల వ్యవస్థీకృత వివరణమే దర్శనము- అని ఈయన అభిప్రాయము. ఇట్లు వివరించునప్పుడు అనుభవముల పరస్పర సంబంధమును దృష్టిలో నుంచుకొనవలెను; ఈ అనుభవములచే నిర్దిష్టము (denoted) లగు ఘటనలను లేదా దృశ్యములను (phenomena) నిరూపించవలెను. ఇది దర్శనము చేయవలసిన పని. ఈ దృష్టితో చూచినచో హెగెల్, స్పినోజా, శంకరులు దార్శనికులు కారని ఆయన మతము. విలువలను గూర్చిన మన భావముల నుండి ఈశ్వరుడు ఉద్గమించును (emerges) - అని ఆయన అనును. కర్మ పునర్జన్మ సిద్ధాంతములను, వేదప్రామాణ్యమును, వేదాంత సంప్రదాయములను ఒక దరికి నెట్టి, తర్కముపైన, అనుభవముపైన మాత్రమే ఆధారపడి దర్శన నిర్మాణమునకై ఈయన ప్రయత్నించుట, అందులోను ఈయన సంస్కృతమందు భారతీయ దర్శనములందు దిగ్దంతివంటి పండితుడగుట చాల విశేషములు. ఇంతటి వైదుష్యము, ఇంతటి భావ స్వాతంత్ర్యము ఈ దేశమున సాధారణముగ సమ్మిళితము కాలేదు ; ఆధునిక యుగమున ఈయనలో మాత్రమే ఇది జరిగినది.

కృష్ణచంద్ర భట్టాచార్య (1875) : దాదాపు 14 పండ్ల క్రిందట గతించెను. ఈయన కలకత్తా విశ్వ

---

* విశ్వమందు సామరస్య (harmony) మున్నది; మానవ బుద్ధి నైసర్గికముగా దీని కనుకూలముగానే ఆలోచించును. చుట్టునున్న ప్రపంచము స్వర్గము చేసికొని, ఉచితముగా నాచరింపగల్గుట మానవబుద్ధి కున్న సహజ శక్తి. వీటిని రాయ్ సంశయింపరాని అభ్యుపగమములుగా గ్రహించెను (evident premises).

విద్యాలయమున చిరకాలము దర్శనాచార్యుడు. ఈ శతాబ్దములోని భారతీయ దార్శనికులలో కెల్ల ఈయనయే గొప్పవాడని కొందరి అభిప్రాయము. ఇక ఆయన దర్శనము : విషయి విషయముల కతీతమై వాటి పరస్పర సంబంధమును, భేదమును అర్థమగునట్లు చేయు చైతన్యము కలదు. కాని దానిని వాటిద్వారా నిర్వచించుట అశక్యము. కాన అది అనిర్దిష్టము (indefinite), అతీతము. నిర్దిష్టము అనిర్దిష్టము యొక్క ఒక ప్రకారము, విధము (mode); దానిని రూపొందించును. అనిర్దిష్టమును గూర్చి ఇంద్రియానుభూతిగాని, భావాత్మక చింతనగాని అసాధ్యము; కాని అది భావాత్మకానుభవమును (positive experiance) అన్ని వైపుల పరివేష్టించి యున్నది. దానిని గూర్చి మనకు సంవేదన మున్నది. అది జ్ఞేయములన్నిటి అత్యంత ప్రతిషేధము [1] (negation). దాని ప్రతిషేధము నిర్దిష్టము. నిర్దిష్టము చింతనావిషయ మని భావించు సాధారణ తర్కమునకు అనిర్దిష్టము అతీతము. సాపేక్షిక విషయి విషయములకు అతీత మగు కేవల విషయియే (absolute subject) అనిర్దిష్టము. విషయిత్వము (the subjective) - అనువ్యవసాయ క్రియ, మనన క్రియ - (contemplating act) - తప్ప తక్కిన దంతయు ప్రతిషేధించుటకు వీలున్నది. కాని ఇదియు, అనగా విషయియు, ఒక వ్యక్తి (individual) కాదని కొన్ని అనుభవముల [2] ఆధారముపై ప్రతిషేధింప వచ్చును. "నేను లేను" అని ఈ తీరున వైయక్తిక ఆత్మ (individual self) ప్రతిషేధింపబడిన పిమ్మట మిగులునట్టిది, ఈ ప్రతిషేధము సాధ్యమగునట్లు చేయునది - కేవలము. అది అప్రతిషేధనీయమగు సత్తుకాన సత్యము. అది అన్నిటిని అతిక్రమించు ప్రతిషేధ ప్రక్రియ, కాన కేవల స్వాతంత్ర్యము. విషయత (the objective)ను వదిలించుకొని, కాబట్టే విషయిగా కూడ నుండకుండు ఆత్మ కేవల స్వాతంత్ర్యమును పొందును. భట్టాచార్య ఈ రీతిన అద్వైత భావవాదమునే పాశ్చాత్య కేవలవాద ప్రభావమునకులోనై క్రొత్త పద్ధతిగ వ్యాఖ్యానించెను. ఈయన వ్రాసినది కొంచెము; శైలి నారికేళపాకము; భావము లందు పరిభాషలోను అపూర్వతకై యత్నించును (కొంత సాధించినాడు కూడ); కాన ఈయన తాత్పర్యము గ్రహించుట కష్టము.

వసంతకుమార్ మల్లిక్: చాలకాలము ఆక్స్‌ఫర్డ్‌లో నుండిన వసంతకుమార్ మల్లిక్ ఉత్తను చింతకుడు. ఈయన కూడ దాదాపు 10 - 12 ఏండ్ల క్రిందటనే గతించెను. ఇతడు 'విచ్ఛిన్న తత్త్వము', 'అవిచ్ఛిన్నతత్త్వము' అను రెండు భావములను గ్రహించెను. ఇందు మొదటిది సత్తు అసత్తులు సంబద్ధావస్థలో నున్నప్పుడును, రెండవది అవి అసంబద్ధావస్థలో వేరు వేరుగా నున్నప్పుడును వాటిచే ఏర్పడును. అవిచ్ఛిన్నము (continuous reality) వ్యావహారిక జగత్తు. సత్తు అసత్తులు రెండు సమానముగానే తథ్యములు, విలువ కలవియు. ఇవి రెండు పరస్పర పూరకములు, నైష్ఫల్యకారకములును (frustrating). ఈ ద్వంద్వముల సంబంధమే విశ్వము. ఇవి రెండు అకేవలములు (non-absolutes). ఇవి సంబద్ధములయ్యు దేనికది విలక్షణము, పృథక్. ఇవి పరస్పరము సహకరించుచు కూడ ఒకదాని నొకటి నిష్ఫలము చేయును. ఈ ప్రక్రియకు ఈ విశ్వము పర్యవసానము; అందుచేతనే విశ్వమందును సంఘర్షణ, భ్రమ, నిష్ఫలత కలవు. కాన అన్ని పురుషార్థములను (values) నిషేధించుటే మన కర్తవ్యము; వాటిని అనుభవించుట కాదు. సన్న్యాసము (త్యాగము), తపస్సు (austerity) ఆచరణీయములని, భ్రమ నివారణ కావలెనని దీని అర్థము. చింతనచే భ్రమ నివారణ యగును. పురుషార్థములను పొందవలెనను ప్రయత్నము విరమించి, సన్న్యాసమును, నివృత్తిని అవలంబింపవలెను. సంబద్ధ ద్వైతవాదమును (related dualism), సన్న్యాసమును ప్రతిపాదించుచు ఈయన నాలుగు పెద్ద పుస్తకములను వ్రాసెను.

1. అన్ని విధముల ఆలోచనలు జ్ఞాన విషయములే గాన అనిర్దిష్టము 'ఆలోచన' (thought) అనియు చెప్పరాదు.
2. ఉదా. ఆత్మార్పణాది మతానుభవములలో ఆత్మ ప్రత్యాఖ్యానింపబడును (abnegated).

ఈయన స్వతంత్రరూపమున దర్శన నిర్మాణముచేయ ప్రశంసనీయముగ యత్నించిన సూక్ష్మబుద్ధి.

మతమునకు, అతిభౌతికవాదమునకు తాదాత్మ్య మున్నదని, ప్రతివ్యక్తి తనను తాను నిశ్శేష - నిరాసము (denial) చేసికొని అవాఙ్మానసగోచర మగు ఈశ్వరత్వము (god head) లో చచ్చి, అందు లోనే పాతిపెట్టుకొనవలెను అనియును, అన్ని మతములు ఒకే సాధారణ ఆధ్యాత్మిక భాషకు ఉపభాషలు (dialects) అనియును ఒక విధమైనరహస్యవాదమును ఆనంద కుమారస్వామి (జననము 1877) విస్తరించెను. "నేను ఇది కాదు"[1] అని గార్గ్యాయను డను ఉపనిషద్ఋషి చెప్పిన వాక్యము నాధారముగా గొని, వేదాంతముతో సమానతంత్రమగు నొక దర్శనమును భగవాన్ దాస్ (జననము : 1869) ప్రపంచించెను. వీరు ఇద్దరు బహుగ్రంథకర్తలు, బహుశ్రుతులు ; ప్రాచీన శాస్త్రగ్రంథములలోని సత్యముల పునర్వ్యాఖ్యానము ఆకర్షకముగ జేసిరి. స్వయముగా ఎక్కువగా వ్రాయక పోయినను చాలమందికి ప్రేరణ నిచ్చి దర్శనమునకు చాల ప్రతిష్ఠ చేకూర్చిన వ్రజేంద్రనాథ్ సీల్ కూడ ప్రశంసనీయుడు.

ఉపసంహారము

దిగంత విశ్రాంత కీర్తులగుటచే రాధాకృష్ణన్‌ను గూర్చి, వినోబాభావేను (పుట. 689 - 690) గూర్చి ఈ గ్రంథమున చెప్పినాము. కాని జీవించియున్న ఏ ఇతర భారతీయ దార్శనికులను గూర్చి ప్రస్తావింప దలప లేదు. నేడు భారతీయ దార్శనిక జగత్తులో ఈ క్రింది ధోరణులు కనపడుచున్నవి : 1. భారతీయ దర్శనములలో నొకదానిని విశేషాధ్యయనముచేసి, దానికి సంబంధించిన గ్రంథముల అనువాదములనో, వ్యాఖ్యానములనో, టీకా టిప్పణములనో చేయువారు. 2. పాశ్చాత్యవాదములలో ఏదో ఒకదానిని అధ్యయనము జేసి దాని వివరణలనో, విమర్శలనో చేయువారు. 3. ప్రాక్ప్రతీచీ భావములు తులనాత్మక అధ్యయనము చేయువారు. 4. స్వతంత్రవిధముగ ఆలోచించి కొంచెమైనను సృజనాత్మక కృషిని చేయువారు. 5. ఈ పై నాలుగు రకముల పనులను యుగపత్తుగ చేయగల సమర్థులును కలరు నేటి భారతీయ దార్శనికులలో వెనుకటి తరము వారిలో ఎక్కువమంది భావవాదులు ; ఇప్పుడే పైకి వచ్చుచున్న వారిలో ఎక్కువ మంది తార్కిక ప్రత్యక్ష జ్ఞానవాదము (logical positivism) చే ప్రభావితులు. అస్తిత్వవాదము చేత, దృశ్యవాదము ఇత్యాదులచేత ప్రభావితులు ముగ్గురు నలుగురే ఉందురు. మార్క్సిస్టులు కొలదిగనే ఉన్నారు. అనుభవవాదులు, ఈశ్వరవాదులు ఒకరిద్దరు ఉందురేమో. తమ తమ పూర్వగుల మతమునే (ఉదా. అద్వైతము, విశిష్టాద్వైతము) ఆశ్రయించియుండువారును కలరు. నేటి భారతీయ దర్శనపు సాంగోపాంగ వివరణము నేనిటీవల సంపాదన (edit) చేసిన హిందీ గ్రంథమున[2] కలదు. అన్యత్ర ఇంతవరకు లేదు.

చైనీయ దర్శనము

'రహస్యము' ను గూర్చి నేర్చుకొనుట (hsüan hsüeh), సత్యము నెరుంగుట (tao hsueh), సూత్రములను ఎరుంగుట (i li chih hsüeh) - ఈ సమస్యలు చైనీయ దర్శనమున ప్రధాన అధ్యయన విషయములు. మానవ స్వభావము, 'ట్యాన్' (Heaven) యొక్క తెన్నులు (లేదా విధానములు) కూడ చైనా దార్శనికులకు మనన విషయములు. కాని ఉత్తమ మానవుని లక్షణములు, నైతిక గుణములు - వీనిని గూర్చి జరిగినంత హెచ్చుగా చైనాయందు ప్రమాణములను గూర్చికాని, సత్త లేదా పరమతత్త్వమును గూర్చికాని, జ్ఞానమును గూర్చికాని, ఆత్మాదులను గూర్చికాని మీమాంస జరుగలేదు. చైనీయ దర్శ

1. చూడబడు దృశ్యము ఆత్మకాదు అని భావము. 2. 'సమకాలీన్ భారతీయదర్శన్' ప్రచురణ : భారతీయ దర్శన్ పరిషద్, ఫరీద్ కోట్, పంజాబ్, ఇండియా - 1962. ఇందు మహమ్మదీయ, క్రైస్తవ దర్శనములను గురించి, రాజనీతిని గురించి, ఇంగ్లీషురాని ప్రాచీన పరిపాటి ననుసరించు పండితుల కృషిని గూర్చి కూడ వివరణ కలదు.

నము హెచ్చుగా వ్యవహారయోగ్యములైన, ఉపయోగ్యములైన విషయములను గూర్చి చర్చించినది. మానవుడు ఎట్లు నడచుకొనవలెను? ఎవడు ఉత్తమ మానవుడు? ఎట్టిది సరియగు సంఘ వ్యవస్థ? ఈ ప్రశ్నల కుత్తర మిచ్చుటకే చైనీయదార్శనికులు విశేష ప్రయత్నము చేసిరి. టావో సంప్రదాయము, చైనీయ బౌద్ధము, నవీన కన్‌ఫ్యూసియస్ మతము దీనికి అపవాదములు.

కన్‌ఫ్యూసియస్ దర్శనము

చైనాలో స్పష్టమగు దార్శనిక చింతన తొలిమారు కన్‌ఫ్యూసియన్ యందే కానవచ్చును. సుంగ్ రాజవంశమునకు చెందినవాడీతడు. కాని ఇతని ముత్తాత కాలమున ఈ కుటుంబము తన ప్రాభవమును కోల్పోయి, స్వరాష్ట్రమును వీడి, 'లూ' అను వేరు రాష్ట్రమునకు వలసపోయి, అక్కడ అతిసాధారణ దశలో జీవింప సాగెను. ఇతడు క్రీ. పూ. 551 లో జన్మించి 479 లో మరణించెను. కన్‌ఫ్యూసియస్ అనునది కుంగ్ ఫు ట్జూ (K'ung Fu Tzu - కుంగ్ గురువు) అనుదాని యూరోపీయ రూపము. ఇతని పూర్తిపేరు కుంగ్ ఛియు. ఇతడు 19 వ ఏట వివాహము చేసికొనెను. కొన్ని ఏండ్ల పిదప భార్యకు విడాకులిచ్చెను. ఈతని కొక కుమారుడు. లూ రాష్ట్రమున కొంత కాలము ఉద్యోగిగా నుండి, తరువాత రాష్ట్రాంతర భ్రమణాది ఎన్నో అనుభవములకు గురియై, క్రీ. పూ. 501 లో లూ ప్రధానమంత్రియై సమర్థతతో రాష్ట్రపాలన చేసెను. 497 ప్రాంతమున రాజు దుర్వర్తనకు లోనుకాగా, ఇతడు తన పదవిని, రాష్ట్రమును వీడి, శిష్యులతో కలసి చైనాలోని ఇతర రాష్ట్రములలో పర్యటించుచు, నీతులను బోధించుచు, ఏ రాజైన తన ఉపదేశములను ఆచరణలో పెట్టి, ఆదర్శరాజ్యసాధన చేయునేమో అని అన్వేషించుచు కాలము గడిపెను. చివరకు విసిగి తిరిగి తన రాష్ట్రమునకే వచ్చి, జీవితమందలి చివరి మూడేండ్లు అధ్యయ నాధ్యాపనములందు గడిపెను. ఇది కన్‌ఫ్యూసియస్ జీవితమును గూర్చిన సంప్రదాయము. కొందరు ఆధునికులు దీనినంతను సత్య మని ఎంచరు. సోక్రటీస్ మొదలగువారి వలెనే కన్‌ఫ్యూసియస్ మహనీయుడు; గొప్ప వ్యక్తిత్వము కలవాడు. క్రీ. పూ. 206 లో హాన్ రాజవంశస్థాపన జరిగినప్పటినుండి కన్‌ఫ్యూసియస్ మహర్షిగాను, దివ్యపురుషుడుగాను చైనాలో ఆరాధింపబడసాగెను. క్రీ. పూ. 206 - 194 మధ్య ఉండిన కాఓ తే (Kaow Te) చక్రవర్తి ఇతని సమాధిని దర్శించి ఆతని కొక ఎద్దును బలి ఇచ్చిన నాటినుండి ఇతని సంప్రదాయము, ఆరాధన వ్యాపించెను. చైనాలో కన్‌ఫ్యూసియస్ ఆలయములు 1500 కు పైగా కలవు. వీటియందు అతడు ఆరాధింపబడుట, ఎద్దులు, పందులు, గొర్రెలు బలి ఈయబడుట, పట్టువస్త్రములు, ఫలములు, ధూపాదులు సమర్పింపబడుట మొన్న మొన్నటి వరకు జరుగుచుండెడివి. సాన్‌టుంగ్‌లోను, పీకింగ్‌లోను అన్నిటికంటె ప్రధాన ఆలయములు కలవు. వీటి శిల్పము, వైభవము అద్భుతము. కన్‌ఫ్యూసియస్‌ను దివ్యపురుషునిగాను, నూతన నీతిబోధలు చేసిన జగద్రక్షకునిగాను ఎంచు ఈ సంప్రదాయము 'నూతన శాస్త్ర సంప్రదాయ' (new text school) మనియు, దీనికి విరుద్ధముగ అతనిని కేవలము ఒక మహాపురుషునిగా, ప్రాచీన సత్యముల ప్రచారకునిగా ఎంచునది 'ప్రాచీన శాస్త్ర సంప్రదాయ' మనియు పిలువబడెను. ఇందు మొదటిది యింగ్-యాంగ్ భావములచేతను, రెండవది టావో మతముచేతను ప్రభావితములు. మొదటిదానిలో అస్వాభావిక ఘటనల యందు నమ్మకము, మూఢాచారములు హెచ్చు. ఇందు మొదటిది దాదాపు క్రీ. పూ. 190 నుండి, రెండవది క్రీ. పూ. 60 ప్రాంతము నుండి స్పష్టముగ కానవచ్చుచున్నవి.

పశ్చిమ చైనాలో నుండిన ఒక చిన్న రాష్ట్రమగు చౌ (Chou) క్రమ క్రమముగా వృద్ధినొంది వెన్, వూ అను రాజుల క్రింద బలశాలియై చైనాపై అంతటను ఆధిపత్యము స్థాపించెను.[1] వూ సోదరుడగు చౌ ప్రభువు కూడ ప్రసిద్ధుడు. ఇట్లు చౌ చక్రవర్తుల పరంపర క్రీ. పూ. 1122 నుండి 256 వరకు ఉండెనని ఐతిహ్యము. వీరి కాలమున సంస్కృతి, ఆచారవ్యవహారములు పరమోత్కృష్ట స్థితి యందు ఉండెనని, ఈ చక్రవర్తులు ఆదర్శ పురుషులు, ఋషులు అని కన్‌ఫ్యూసియస్ నమ్మెను. చౌ వంశమునకు ముందర కూడ రెండు ప్రసిద్ధ రాజవంశములు, వాటికి చెందిన మహాపురుషులగు చక్రవర్తులు ఉండిరి. వారి కాలమున కూడ సంస్కృతి గొప్ప స్థితిలో నుండినను, అది చౌ రాజవంశ కాలమున పరిపూర్ణత నందెనని కన్‌ఫ్యూసియస్ అభిప్రాయము. ఆ సంస్కృతి స్వరూప మెట్టిదో బోధించుట, దానిని వ్యాపింపజేయుట, 'ద్యాన్' చే నిర్ణీత మగు తన కర్తవ్య మని అతడు తలచెను. ప్రాచీన నాగరికతా సంప్రదాయముల వ్యాఖ్యాతగను, ప్రచారకునిగను మాత్రమే ఆతడు తనను భావించెను; తాను నూతన

1. ప్రస్తుతము ఉత్తరచైనా మైదానము, పసుపునదిలోయ (Yellow river basin) మాత్రమే అప్పుడు చైనాగా బరగెను.

విషయములను గాని, మార్గములను గాని బోధించుచున్నానని అతడు ఎన్నడును తలచలేదు.

'ద్యాస్' (చైనీయ పదము - T'ien) అనగా దివము, వ్యోమము, ఆకాశము (ద్యౌః, ఖమ్)*. ఇది సర్వజ్ఞమని, విశ్వమును పాలించు పరమ తత్త్వమని, దాని ఇచ్ఛ (ming) వలననే సమస్తము జరుగుచుండునని, అదే విధి అనియు, అది నిష్క్రియమయ్యు సమస్తమును ప్రవర్తింపచేయు ననియు, ఋషుల ఉపదేశముల అధ్యయనముచే దృఢబుద్ధి బడసి, సంశయరహితులైన వారికి ద్యాస్ యొక్క ఇచ్ఛ అవగతమగుననియు అతని బోధలవలన తెలియవచ్చును. ద్యాస్ ఇచ్ఛ పట్ల ఉత్తమ పురుషులు భయభక్తులు కలిగి యుందురని అతడనెను. విశ్వసృష్టికి కారణమును, కర్మఫల ప్రదాతయు ద్యాస్. అది ప్రతివానికి స్వభావముగానే మంచితనము నిచ్చియున్నది. నడచుకొనవలసిన నియమముల నేర్పరచినది. ఆ స్వభావమును వీడకుండ దానిని పూర్ణముగ పరిపక్వ మగునట్లు ప్రయత్నించువాడే సరియగు మానవుడు. ద్యాస్ నియమముల ననుసరించువాడు, మానవ నిజ ధర్మమును - స్వభావమును (మంచితనమును) - తన వ్యక్తిత్వమందు పూర్తిగ వికసింపచేయువాడు ఋషి. వాడు ద్యాస్‌కు తుల్యుడు. (కొందరు నేను ద్యాస్ శబ్దమువయోగించిన చోట్ల నెల్ల 'ఈశ్వరుడు' అనియే అనువదించిరి).

పితరులను, భూతములను (పృథివ్యాకాశ, నదీపర్వతాదుల అధిదేవతలను) ఆరాధించుట, వాటికి బలుల నిచ్చుట కర్తవ్యమని కన్‌ఫ్యూసియస్ భావించియు, వారినిగూర్చి ఆలోచించుటను, మాటలాడుటను అతడు నిరుత్సాహపరచువాడు. అట్లు చేయుటే వివేకమని ఆయన తలచెను. మానవులను, వారిపట్ల ఆచరింపవలసిన ధర్మము, జీవితము - వీటిని సరిగా అర్థము చేసికొనుటయే ఆవశ్యకముగాని, పితరుల, భూతముల గూర్చిగాని, మరణము తదనంతర స్థితిని గూర్చిగాని విచారించుట అనావశ్యకమని అతడు బోధించెను. పితరులను, భూతములను ఉన్నట్లుగ ఎంచి పూజించుట, బలులిచ్చుట చేసిన చాలును; వారిని గూర్చి మీమాంస అనవసరము - అని అతని మతము.

కన్‌ఫ్యూసియస్ నైతిక బోధలను ఇక సంగ్రహింతము: ద్యాస్‌చే ఈయబడిన మానవ స్వభావమున కనుకూల నియమమును పాటించుటయే ప్రధాన నీతి సూత్రము. నైతిక మార్గము స్వాభావికము. విశ్వముయొక్క స్వభావముతో దానికి సామరస్యము కలదు. సుఖ దుఃఖ కోపాదులు లేనట్టిది మన నైతిక స్వభావము; మన నిజమగు ఆత్మ (Chung - central self & moral being). సుఖదుఃఖాది ఉద్రేకములు ఆవిర్భవించి, అన్నియు తగుమాత్రముగ వృద్ధిచెంది సామ్యావస్థ నొందిన సమన్వయము నైతిక వ్యవస్థ ('ho' - moral order). ఈ సమన్వయమే విశ్వ నియమము. మన నిజమగు ఆత్మను, సమన్వయమును సాధించుటే పరమ పురుషార్థము. విశ్వ వ్యాప్తమగు నైతిక వ్యవస్థతో (ఋతముతో అనవచ్చును) ఏకతానుడై, దానిని జీవితములో వ్యక్తీకరించుటయే మానవ లక్ష్యము. తన నిజమైన ఆత్మను, తన నైజమగు స్వభావమును కనుగొని, అందు సుప్రతిష్ఠు డగుటయే (Chungyung) నైతిక జీవనము. సమత్వసాధన - మధ్యమమార్గ సాధన (Chungyung) లో ఇది ఇమిడియున్నది. నైతిక వ్యవస్థ ఎల్లెడల కలదు. అయినను అది గుహ్యామే. ఆధ్యాత్మిక శక్తి విశ్వమందంతటను కలదు. అది అనుభవ విషయము; అయితే అప్రత్యక్షము. మానవునిలో శ్రద్ధను, ఆరాధన, యజ్ఞము ఇత్యాదులు చేయవలెనను సంకల్పమును కల్గించునది ఈ శక్తియే!

మానవ స్వభావము సర్వత్ర ఒకతీరుననే ఉండును. అంతఃకరణ ప్రవృత్తికి, పరస్పరత(అన్యోన్యత, 'Shu' reciprocity) కు అనుకూలముగ వర్తించువాడు నీతి సూత్రమును పాటించును. ఇతరులు నీకు ఏవి ఒనరించిన నీకిష్ట ముండదో, అవి వారికిని నీవు ఒనరింపకుము - అనునదే ఈ సూత్రము. వృద్ధుల ఆదరణ, సేవ, తన స్థితికి అనువుగ ఉండుట, దానికి వేరగు స్థితిని కోరకుండుట యుక్తము.

* ద్యావా పృథివీ—చైనా భాషలో T'ien T'i

ప్రతి వస్తువుయొక్క సారమును దాని పేరే తెలుపును; వస్తువుల స్వాభావికమగు పరిణతిని, ఆదర్శమును కూడ వాటి పేర్లే సూచించును. వస్తుస్థితి దాని పేరునకు తగినట్లుండిన అంతయు సక్రమముగ నుండును. 'పేర్లను సరిదిద్దుట' ('Cheng ming' rectification of names) అన్నిటికంటె ముఖ్యము. దీని అర్థమేమన, 'రాజు', 'మంత్రి', 'తండ్రి' 'కొడుకు' అను పేరులు గలవారు అన్వర్థనాములుగ - ఆ పేర్లకు తగినట్లు - వ్యవహరింతురు. ఉదా: 'రాజు' సరిగా రాజ్యమేలవలెను. 'కొడుకు' పితృవాక్య పాలనాదుల జేయవలెను. 'భర్త' భార్యను తగు రీతి భరింపవలెను. లేకున్న పేరు ఒకటి, వస్తు స్థితి మరొకటిగా ఉండి, సంఘ వ్యవస్థ తారుమారై, నీతి నమసిపోవును. ప్రతివాడును సంఘమందలి తన పరిస్థితికి, తన అధికారమునకు, తన కే పేరు వర్తించునో ఆ పేరునకును తగినట్లు వర్తింపవలెను - అని తాత్పర్యము. ఉదా: 'పంతులు' అనుపేర బరగువాడు సక్రమముగా శిక్షణచేసి అన్వర్థనాముడు కావలెను. లేకపోయిన సంఘమందు వ్యవస్థ (Tao) లేకుండపోయి చేటు వాటిల్లును. సంఘమందు శ్రేష్ఠులైనవారు - రాజులు, సామంతులు, మంత్రులు, ఇత్యాదులు - తమ అధికారమునకు, పదవికి తగినట్లు తమ తమ విధ్యుక్త ధర్మములు నెరవేర్చనిదే ఇతరులు, సామాన్యులు అటులచేయరు. శ్రేష్ఠుల ఆచరణనే ఇతరులు అనుసరింతురు. కాన పాలక వర్గమునకు సదాచారమును పాటింపవలసిన బాధ్యత హెచ్చుగ కలదు. లేకపోయిన సంఘము, కుటుంబము, ధర్మము ఉత్సన్న మగును.

ప్రతివాడు తన వైయక్తిక విధ్యుక్త ధర్మములను నెరవేర్చినచో రాజ్య వ్యవస్థ దాని కదియే చక్కబడును. సక్రమమగు సాంఘిక రాజకీయ వ్యవస్థ ఏర్పడుటకే యుక్తాయుక్త విచారణ, ఆచారములు,[1] సంప్రదాయములును. స్వకుటుంబ సదస్యులపట్ల, స్వజనులపట్ల ప్రేమ కలిగియుండుట, పొరుగువారితోను, అన్యులతోను ఉచిత వర్తనము కలిగియుండుట, ఎవరిని ఎట్లు గౌరవింపవలెనో, ప్రేమింపవలెనో ఎరిగి, అట్లు చేయుట - ఇదియే ధర్మానుష్ఠానము, సాంఘిక వ్యవస్థయు (lü). సంఘమందు ఎవరెక్కువ, ఎవరు తక్కువ అని క్రిందుమీదులు తెలిసికొని, తారతమ్యజ్ఞానముతో అందరిపట్ల ఉచితరీతిని వ్యవహరింపవలెను. వృద్ధులకు,[2] తనకంటె అధికులకు[3] లోబడి వారిపట్ల విధేయతతో, గౌరవముతో ఉండవలెను; స్వజనులను, మిత్రులను ప్రేమింపవలెను; ఇతరులను తనవలెనే ఎంచవలెను. కొందరి కీజ్ఞానము పుట్టుకతో వచ్చును. మరి కొందరు విద్య ద్వారానో, అనుభవము ద్వారానో దీనిని సంపాదింతురు.

సత్యశీలురు, ఋజువర్తనులు అయినవారే పరిపూర్ణులు కాగల్గెదరు. తమ నిజస్వభావమును సఫలము చేసికోగల్గెదరు. సులభముగ, సహజముగ నైతిక సూత్రముతో సామరస్యము కలిగియుండుటే సత్యశీలత్వము. అట్టివారు అప్రయత్నముగ ఏది మంచియో, ఏది యుక్తమో ఎరుగుదురు, అట్లు చేసెదరు. సత్యమనగా మన ఆత్మలాభము, ఆత్మప్రాప్తి (fulfilment of our self) నైతిక సూత్ర మనగా మన సత్తయొక్క సూత్రమే (law of our being). ఋతము ననుసరించునది సత్యము.

ఉత్తమ పురుషుడు బహుముఖుడుగ నుండును. అతనికి విచారము, సంశయము, భయము ఉండవు. తానెట్టి స్థితిలో నుండినను దానిలో సంతుష్టుడుగనే ఉండును. దేశకాల పరిస్థితులను బట్టి అతని నిశ్చయము, వ్యవహారమును ఉండును. ఎప్పుడు ఎవరిని ఎట్లు ప్రేమింపవలెనో, ద్వేషింపవలెనో, ఎవరిని ఎప్పుడు ఎట్లు గౌరవింపవలెనో, కూడదో - అతనికి తెలియును, అట్లు చేయును. చెడుగునకు ప్రతీకారముగ

1. ఇది మిత్రులు తేనీటికి వచ్చిన సందర్భములో కావచ్చును; లేదా జాతాశౌచ మృతాశౌచముల సందర్భములో కావచ్చును; లేదా రాజ్యాభిషేక సందర్భములో కావచ్చును; లేదా కూతురు పెండ్లి కే సంగీతము పాడవలెనను సందర్భములో కావచ్చును. ప్రతి సన్నివేశములోను విహితాచారము కలదు. 2. తండ్రి, జ్యేష్ఠభ్రాత. 3. రాజు, మగడు, గురువు.

మంచి చేసినచో, దుష్టులకు దయ చూపినచో మంచి తనమునకు, సజ్జనత్వమునకు ఉచిత ప్రతిక్రియ ఏమిటి? చెడుగునకు ప్రతీకారముగ దయచూపుట ఉదారతయే కాని, దుష్టులను శిక్షించి వారికి కఠినముగ న్యాయము జరుగునట్లు చేయక పోయినచో, మంచికి ప్రోత్సాహము, చెడుగునకు భంగము కలుగవు.

ధర్మము ('jen' - virtue) మానవుని నిజ స్వభావము ('chih'). అసలైన మానవ హృదయము కలిగియుండుటే ధార్మికత. విధ్యుక్తాచారముల ('li') ప్రకారము వర్తించుట, ఇతరులపట్ల సహానుభూతి కల్గియుండుట, ఋజువర్తనమును ('i') అంతర్గత మూలాధారముగా గైకొనుట ధార్మికతా లక్షణములు. ధర్మము సర్వశ్రేయస్కరమైనను, అది ఉపయోగమును బట్టి నిర్ణయింపబడదు. అది నిరపేక్షము. ధర్మార్థమే ధర్మానుష్ఠానము. ఇతర ప్రయోజనముల సిద్ధికది సాధనము కాదు. ఇది కన్ఫ్యూసియస్ బోధల సంగ్రహము.

క్రీ. పూ. 371-289 మధ్య చైనాలోని త్సౌ రాష్ట్రములో జన్మించిన మెన్సియస్ (ఇది మెంగ్ కో అను చైనీయ నామమునకు ఐరోపీయ రూపము) కన్ఫ్యూసియస్ మనుమని శిష్యుల వద్ద విద్యాభ్యాసము చేసి, కన్ఫ్యూసియస్ సంప్రదాయమున గొప్ప గురువుగా పేరొందెను. తన బోధల నెవరైన రాజులు విని ఆచరణలో పెట్టెదరేమో అని మెన్సియస్ ప్రయత్నించెను గాని, వాటిని విను రాజులు దొరకలేదు. అందుచే శిష్యులకు బోధించుటయందు, గ్రంథ రచనయందు అతడు కాలము గడిపెను. మెన్సియస్ బోధలు : మానవుని స్వతస్సిద్ధ నిజ స్వభావము మంచితనము. దాని అభివ్యక్తియే సత్ప్రవర్తన. తన సహజ స్వభావమున కనుకూలముగా వర్తించు ప్రతివాడును మంచివాడే. దయ, పరోపకారబుద్ధి - ఇవన్నియు మానవుని సహజగుణములు. తగుజాగ్రత్త, పోషణ సంస్కారము లేనప్పుడు, బాహ్యపరిస్థితులు సహకరించనప్పుడు మానవుడు ఆత్మను పోగొట్టుకొని, తన స్వభావమునుండి చ్యుతుడగును. అంతర్ముఖులై, మననశీలురై, భౌతికవస్తువులకు దాసులుగాక, స్వభావానువర్తనము చేయుచు, ధర్మము ననుష్ఠించువారు ఆత్మను పోగొట్టుకొనరు. మానవ స్వభావము ('hsing') ద్యాన్‌లో నొక భాగము.

క్రీ. పూ. 298 - 238 మధ్య ఉండిన హ్సున్ ట్జూ పరమతములను ఖండించి, కన్ఫ్యూసియస్ మతమును వేరొక విధముగ వృద్ధిచేసెను. ప్రకృతిలో నియతి (regularity) కలదు. దీని అదృష్ట కారణమే ద్యాన్. క్రమ పద్ధతిని నడచుకొనుట, సుఖమును అన్వేషించుట, భోగభాగ్యములను చేకూర్చుకొనుట, ప్రకృతి తన ఋతుక్రమము తప్పనియట్లు సరియగు ప్రభుత్వమును, సంఘవ్యవస్థను నిర్మించి దానికి లోబడియుండుట - ఇవి జ్ఞానులు చేయుదురు. ద్యాన్‌ను గూర్చి వారెరుగ కోరరు. దానిని ప్రశంసించుట, దానికి విధేయులై యుండుట, వారు చేయరు. అవకాశముల నుపయోగించుకొని, వస్తువులను గూర్చి ఆలోచించుటకు బదులు వాటిని తమవిగా ఎంచి వాటిని వాడుకొనుట, వృద్ధిచేసుకొనుట వివేకము. అట్లు చేయువాడు ద్యాన్‌ను, పృథివిని - అనగా ప్రకృతిని అనుశాసించి, తన సుఖసాధనములుగా చేసికొనును. మానవుడు స్వభావ సిద్ధముగ స్వసుఖమును, స్వలాభమును కోరును. మానవుని సహజ స్వభావము చెడుతనము. ఇంద్రియ ప్రవృత్తుల నరికట్టి న్యాయ శాసనములకు, సత్ప్రవర్తనాదర్శములకు అనుగుణముగ నడచుకొనుటవలన మానవుడు మంచివాడగును. మానవునికి బుద్ధి కలదు కాబట్టి, అతడు శిక్షణ అభ్యాసములద్వారా వ్రాయుట, దున్నుట మొదలగునవి నేర్చుకొనినట్లే, సత్ప్రవర్తనను, న్యాయాచరణమును నేర్చుకొని, అభ్యాసము వలన పెంపొందించుకొనగలుగును. పుట్టుకతోనే ఎవరికిని మంచితన ముండదు. సంఘాచారములు, సంస్థలు, సంస్కృతి, న్యాయము, చట్టములు - వీటిచే తీర్చి దిద్దబడినదే మంచితనము. జనులకు పెక్కు కోర్కెలున్నవి. అందరు కోరునది ఆ వస్తువులే! మానవులు ఏకాకులుగ ఉండిన పూర్తి సుఖము నందలేరు. ఏలన అన్ని పనులు ఒకరే చేయలేరు. కాబట్టి సామూహిక జీవితము, దానిలో పనుల వైవిధ్యము, వృత్తి విభా

గము, వ్యక్తులమధ్య తారతమ్యము - వీటన్నిటిని వ్యవస్థీకరించుటకు సూత్రములు ఏర్పడినవి. మానవుని నైసర్గిక మగు చెడ్డతనమును ఈ సూత్రములు, సాంఘిక చట్టములు, ఆచారములు అదుపులో పెట్టి వానిని మంచివానినిగా చేయును. అప్పుడే అతనికి, ఇతరులకు సుఖము కలుగును. ఇది హుసున్ట్జూ ఉపదేశము.

క్రీ. శ. 584 - 617 మధ్య నుండిన వాంగ్‌తుంగ్ కన్‌ఫ్యూసియస్ మత పునరుద్ధరణకు కొంచెముగా ప్రాతిపదిక వేసెను. ఏలన నాటికి టావో మతము, బౌద్ధ మతము విపుల ప్రచారము గడించి ఇది వెను కకు పోయెను. క్రీ. శ. 768 - 824 మధ్య నుండిన హాన్‌యు నవీన కన్‌ఫ్యూసియస్ మతమునకు ప్రారం భము చేసెను. ఇతడు టావో మత ప్రభావమునకు, ఇతని శిష్యుడగు లి ఆవో బౌద్ధమత ప్రభావమునకు లోనైనవారు. ప్రజ్ఞ, సమాధి, ధ్యానాది పదములు మూల స్వభావపు పునః ప్రాప్తి మొదలగు పదములు లి ఆవో వ్రాతలలో దొరల నారంభించెను. క్రీ. శ. 1017 - 73 మధ్య నుండిన చౌ తున్ - ఇ, 1011 - 77 లోని షావో యుంగ్ టావో మతముచే ఎక్కువగా ప్రభావితులైన నవీన కన్‌ఫ్యూసియస్ సంప్రదాయ ప్రవర్తకులు. వీరు ఎక్కువగా పరాత్పరమును ('T'ai chi,' The Supreme, Ultimate) గుర్చి మననము చేసిరి. పరాత్పరము పరమ మూలము, పరాకాష్ఠ, పరమగతి. అది తన స్పందనము ('tung') చేతను, నిశ్చలత్వము ('ching') చేతను విపర్యయముగ వస్తుజాతము నంతను ఉత్పత్తి చేయును. పరాత్పరమునందలి స్పందన, నిశ్చలత్వ ములు ఒకదాని నొకటి ప్రేరేపించును. షావోయుంగ్ పరాత్పరమును టావో (పథము) గాను, మనస్తత్త్వము గాను అభివర్ణించినాడు. అది నిశ్చల ఏకత్వము, సమస్త వస్తుసారము. అది ద్వైతమును పుట్టించును. ఈ ద్వైతము అభౌతికము, అనగా దేశకాలములందు లేనిది. దీనినుండియే సంఖ్యలు, సంజ్ఞలు, వస్తువులు ఉత్పన్నమగును. ద్వంద్వములకు, ద్వైతమునకు, నానాత్వమునకు కారణమయ్యు పరాత్పరము, ఏక త్వము. అది మహాసమన్వయ మని చాంగ్‌త్సై (1020 - 77) వర్ణించెను. అహంకార అభిమానములను వీడి, విశ్వప్రేమ ('Chien ai') నలవరచుకొనిన వాడు విశ్వముతో ఐక్యభావము నందును - అని చాంగ్ వ్రాసెను. ఛెంగ్‌హావో (1032 - 85), ఛెంగ్-ఇ (1033 - 1108) నవీన కన్‌ఫ్యూసియస్ మతమును సుదృఢము చేసిరి. సమస్త ఆచరణ సూత్రముల (principles) కు మూలము, అధిష్ఠానమును ద్యౌస్ యొక్క సూత్రము ('t'ien li') అది ఒక్కటియే! అది ఆదర్శము ; అది ప్రేమ, జ్ఞానము ; అది నిత్యము, నిర్వికారము. "నిశ్శబ్దముగా నిశ్చలముగా నుండుట, కాని క్రియాశీలమైన పిదప ప్రతిదానిలోను అనుప్రవే శము చేయుట" - ఇది ద్యౌస్ యొక్క సూత్రము (heavenly principle), ఈ సూత్రము మన మనస్సులో స్వయంపూర్ణముగ నున్నది. మనలను మనము పరీక్షించుకొనినచో దానిని కనుగొనగలము. దానిని అభివ్యక్తము చేయగలము. ఛెంగ్ బోధసార మిది. మనము నిజముగా అంతటితోను అభిన్నులమని ఎరుగుట, సమాధిలో ('ting') శాంతిలో ప్రతిష్ఠితు లమై వ్యాపారవంతుల మగుట లక్ష్యములు.

ఛూ హ్సి (1130 - 1200) నవీన కన్‌ఫ్యూసియస్ మత సిద్ధాంతముల నన్నిటిని పూర్తిగా సమన్వయము చేసిన గొప్ప తత్త్వవేత్త. పరాత్పరము ఎక్కడనో ఒకచోట ధగధగ ప్రకాశించుచు ఉన్నట్టి భౌతిక వస్తు విశేషము కాదు. అది దిక్కాలములకు అతీతము, ఆకృతి లేనిది, సమస్తమునకు మూలము. అనగా అది సర్వవస్తువుల, సూత్రముల, ఆదర్శముల సమష్టి, సమస్తమునకు పరమావధి (highest archetype, the final cause, the ideal). అది పరమ మంగళము, పరమ శివము, విశ్వమందలి మంచితన మున కంతకు మూలము, ఆదర్శము, సమాహారము. అది నిత్యము, అదే గతి, అదే మార్గము ('Tao'). ప్రతి వస్తువునందు అది నిహితము. చంద్రుడు దశ సహస్ర నదులలో ప్రతిబింబించినట్లు అది అన్నిటిలో ప్రతిబింబించియున్నది. ఆ ఏక తత్త్వమునే అన్ని వస్తు వులు పంచుకొనినవి. అయినను అది అవిభాజ్యము. ఇది హ్సి బోధ.

లూ ఛి యూ - యువాన్ (1139 - 93) (లేదా లూ హ్సియాంగ్ - షన్) మరొక గొప్ప నవీన కన్ ఫ్యూసియస్ సంప్రదాయపు తత్త్వవేత్త. అతని బోధ : నా మనస్సే ('hsin') ప్రపంచము ('యూ ఛౌ'). ప్రపంచమే నా మనస్సు. మనస్సు ఏకము ; అన్ని మనస్సులు ఒకే తీరున ఉన్నవి. నా మనస్సును నేను పూర్ణముగ అభివృద్ధి చేసికొనిన ద్యౌస్‌తో తాదాత్మ్యము నొందెదను. ఇదే సత్యము ('tao'). అజ్ఞానముచే ఇది ఆవృతమైనది ; అంతర్ముఖులమై, మన అంతర్గతమగు ఈ సత్యమున నివిష్టుల మగుటయే లక్ష్యము. మనస్సు, లేదా విజ్ఞానము పరమ తత్త్వము. అది ఏకము, అది వైయక్తిక మనస్సున కభిన్నము- అను సిద్ధాంతమును లూ శిష్యుడగు యాంగ్ ఛియన్ (1140 - 1226) ఇంకను స్పష్టముగ బోధించెను. ద్యావాపృథ్వులతోడను, అన్ని వస్తువులతోడను సర్వ వ్యాపకమగు ఐక్యముగలవాడే మహాపురుషుడు. అతనికి విశ్వ మంతయు ఒకటే కుటుంబము, చైనా అంతయు ఒకే మనుష్యుడు. ఏలన, అతని ప్రేమ అట్టిది. ఆవరణదోషము నివారణమై, స్వతస్సిద్ధ నిజస్వభావము అభివ్యక్త మైనప్పుడు ఈ విశ్వప్రేమ, ఏకత్వము అనుభూతిలోనికి వచ్చును. ఇటుల వాంగ్ షౌ జెన్ (లేదా పో - అన్ 1472 - 1529) ఈ సిద్ధాంతములనే విపులీకరించెను.

యెన్ యువాన్ (1635 - 1704), లీ కుంగ్ (1659-1746) - వీరిద్దరు పై విధమగు నవీన కన్‌ఫ్యూసియస్ మతమును విమర్శించి, బౌద్ధ - టావో ప్రభావములకు లోనుగాని ఆదిమ కన్‌ఫ్యూసియస్ మతమును పునరుద్ధరింప ప్రయత్నించిరి. వ్యవహారము, నైతికత - ఇవి ప్రధానముకాని, తత్త్వ మీమాంస ప్రధానముకాదని వీరల అభిప్రాయము. వ్యవహారాతీతమగు తత్త్వముగాని, సూత్రము ('li') గాని లేదు. ప్రత్యక్ష వస్తుస్థితిని బట్టి, మానవ భావముల, వేదనల (feelings)ను బట్టి ఏది సూత్రమో నిర్ణయింపనగును. ఇది వీరి మతము.

19 వ శతాబ్దములో మరొక రకపు కన్‌ఫ్యూసియస్ మతము విస్తరిల్లెను. క్రీ. శ. 206 - 224 మధ్య వెలుగు చూచిన 'నూతన శాస్త్రీయ సంప్రదాయము' అతనిని అతిమానవ దివ్యపురుషునిగా భావించెను. దీని పునరుద్ధరణ 19 వ శతాబ్దమున తిరిగి జరిగెను. 1644 - 1911 లో రాజ్య మేలిన ఛింగ్ (మంచూ) రాజవంశ కాలములో దీనిని కొందరు చైనా జాతీయ మతముగాను, కన్‌ఫ్యూసియస్‌ను దేవతగాను చేయ జూచిరి. వీరు కన్‌ఫ్యూసియస్‌ను రాజకీయ సంస్కర్తగా కూడ భావించి, అతని బోధల ప్రకారము సంఘ రాజకీయ వ్యవస్థల పునర్నిర్మాణమును, ఆదర్శ విశ్వరాజ్య (Ta Tung) స్థాపనను చేయజూచిరి. అట్లు జరిగిననే చైనా తన పూర్వోన్నతిని తిరిగి పొంది పాశ్చాత్యులచే అగౌరవింపబడకుండ స్వతంత్రముగ, వైభవోపేతముగ నుండగలదని, ప్రపంచ శాంతి ఏర్పడునని వీరల బోధ. కంగ్ యూ వై (1858-1927) టాన్ స్సు - టుంగ్ (1865 - 98) లి యావో పింగ్ (1852 - 1932) ఇత్యాదులు ఈ ఉద్యమములో ప్రముఖులు. వీరల సిద్ధాంతములో క్రొత్తదనము ఏమంత లేదని అభిజ్ఞులనిరి. వీరలను ప్రతిఘటించు ఉద్యమము కూడ ఉండెను.

టావో దర్శనము

కన్‌ఫ్యూసియస్ కంటె దాదాపు 50 ఏండ్ల ముందు జన్మించిన లావోట్జూ గొప్ప తత్త్వవేత్త అనియు, అతడు ఒక దర్శన నిర్మాణము చేసెననియు, ప్రస్తుతము లభించు 'టావో టే ఛింగ్' అతని కృతి యనియు సంప్రదాయము చెప్పును. ఇతడు చైనాలోని హోనాన్ రాష్ట్రమున క్రీ. పూ. 604 లో పుట్టెను. చౌ ఆస్థానమున ఉద్యోగిగా* ఉండెను. చౌ రాష్ట్ర పతనము జరుగనున్నదని గుర్తించి ముందుగనే ఉద్యోగ విరమణ చేసి, ఏకాంతముగ, అజ్ఞాతముగ సన్న్యాస జీవితము గడపెను. తరువాత కొన్ని ఏండ్లకు ఆ రాష్ట్రమును వదలి, కొండలను దాటి పడమటగా వెళ్ళిపోవుటచే మరి అతని జాడ తెలయలేదట. వెళ్ళిపోవుముందు పర్వతదరి పాలకుడగు ఇన్ హి అనువానికి తన మతమును బోధించి, తన కృతి నాతని కిచ్చెను. లావోట్జూ కన్‌ఫ్యూసియస్‌ను రెండు మారులు కలిసికొని అతని వ్యక్తిత్వముచే చకితు డయ్యెనట. ఇది పూర్వము నుంచి వచ్చుచున్న ఐతిహ్యము. దీనిని కొంద రాధునికులు

* పురావృత్త లేఖల (archives) రక్షకుడుగ, లేదా కోశాధ్యక్షుడుగ నుండెనని కొంద రనిరి.

నమ్మరు. అందలి విషయములను, శైలినిబట్టి టావో తే చింగ్ క్రీ. పూ. 300 ప్రాంతమున వ్రాయబడి యుండు నని కొందరు ఆధునిక పండితు లందురు. ఈ పుస్తకమును వ్రాసినది ఛు రాష్ట్రమున లిహ్ సియాంగ్ గ్రామమున పుట్టిన లి ఎర్హ్ (Li Erh) అనియు, ఇతని కొడుకు పై రాజ్యమున క్రీ. పూ. 273 లో దండనాయకుడుగాను, సామంతుడుగాను ఉండెననియు కొందరి ఆధునికుల నిశ్చయము. ఇతడు తన సిద్ధాంతములను మెన్సియస్‌కు పూర్వవర్తి (సమకాలికుడా?) యగు యాంగ్ చు బోధల నాధారముగా చేసికొని అభివృద్ధి చేసెనందురు. నాటి గాథలలో ప్రసిద్ధుడుగా నుండిన లావో టాన్ అను ఋషి రచనగా తన రచననే లి ఎర్హ్ ప్రచారము చేసి దానికి ప్రతిష్ఠ వచ్చునట్లు చేసెనని కొందరి ఊహ! ఛువాంగ్ ట్జూ (క్రీ. పూ. 369-286) లావో ట్జూను ప్రశంసించినందున ఈ ఊహలు నిరాధారములేమో! ఏది ఎట్లున్నను 'టావో తే చింగ్' ఒక మహా గ్రంథము. కాలక్రమమున లావో ట్జూ మరణించలేదని, అమరుడని, అతడు దివ్యపురుషుడని, టావోయొక్క అభివ్యక్తి అనియు, అంతకుముందే అతడొక పది అవతారము లెత్తెననియు అతడు సర్వజ్ఞుడు, అతి లౌకికుడు అనియు అతనిని గూర్చి గాథలు బయల్వెడలి, అతని సంప్రదాయ మొకటి ఆవిర్భవించెను. క్రీ. పూ. 221 లో చక్రవర్తి అయిన చిన్ షిహ్ హువాంగ్ టి, క్రీ. పూ. 140-86 లో రాజ్య మేలిన వూ చక్రవర్తి టావో సంప్రదాయపు గురువుల ప్రభావమునకు లోనైరి. క్షుద్ర లోహములను బంగారముగా మార్చుట, అమరత్వము నొసంగు మూలికను, లేదా రసాయనమును కనుగొనుట - నానావిధ అంధ విశ్వాసములకు, వివిధ ఆరాధనలకు దాసులగుట ఇది నాటి టావో సంప్రదాయపు పని. లావో ట్జూ అసలు బోధలు వారెవరికి పట్టలేదు. వూ మరణానంతరము ఈ విధమగు ఆచారవిశ్వాసములు క్షీణించెను. కొంతవరకు అసలు బోధలు ప్రచారములోనికి వచ్చెను. క్రీ. శ. 147-168 లో నుండిన హువాన్ చక్రవర్తిని టావో మతము తిరిగి ఆకర్షించెను. నాటినుండి లావో ట్జూ జన్మస్థలమున ఉన్న అతని ఆలయములో చక్రవర్తి తరపున బలులు ఈయబడసాగెను. తరువాత చాల కాలము తిరిగి ఈ మతము క్షీణ దశలో నుండెను. తిరిగి 424-452 లో టాయ్ వు టె చక్రవర్తి టావో మతమున దీక్షితుడాయెను. మరల అంధ విశ్వాసములు, క్రతుకర్మలు ఈ మతమున తల ఎత్తెను. తరువాత 477-500 మధ్య ఏలిన టాయ్ హూ చక్రవర్తి టావో అనుయాయుల కొరకెన్నో ఆలయములు, మఠములు కట్టించెను. నాటినుండి టావో మతము కొందరు చక్రవర్తుల కాలమున ఉచ్ఛస్థితిలోను, మరికొందరి కాలమున క్షీణదశలోను ఉండుచు వచ్చెను. ఛింగ్ (మంచూ) రాజ్యవంశ కాలములో (1644-1911) తిరిగి దానికి చెడ్డరోజులు వచ్చెను.

'టావో తే ఛింగ్' లోని బోధలు సంగ్రహించెదము. టావో అనగా మార్గము. జనుల జీవిత పథమునకు, ప్రకృతి విధానమునకు, పరమతత్త్వము ఉన్నట్టి తీరునకు కూడ టావో శబ్దము వర్తించును. ప్రపంచమును పాలించు నియతి టావో; ఏ సూత్రము ననుసరించి విశ్వమందలి ప్రక్రియ లన్నియు జరుగుచున్నవో అది టావో; సమస్త నీతులు దేని ననుసరించుటకై ప్రేరణలో అది టావో. మనుష్యులు స్వభావసిద్ధముగ నడచుకోవలసిన విధానము టావో; సూర్యచంద్రాదుల, పృథ్వియొక్క గతి టావో; సమస్త వస్తువుల సహజ స్వభావము, సారమును టావో. టావో తక్కిన మార్గములవలెగాక అనిర్వచనీయము. టావో ఇదమిత్థముగ మార్పులేకుండ ఉండదు. సదసత్తులు, జీవన్మరణములు చక్రమువలె ఎల్లప్పుడు ఒకదాని తరువాత ఒకటి సంభవించుచున్నవి - ఇదంతయు టావో. ద్యావాపృథ్వుల ఆరంభము అసత్తు[1], ఈ అసంఖ్యాక వస్తువుల తల్లి[2] సత్తు. వీటి విపర్యయము వలననే మొదటిదాని ఆశ్చర్యము, రెండవదాని సాంతత్వము కానవచ్చును. సదసత్తుల యోని పరమ రహస్యమగు టావో. అది దృశ్యజగత్తు ఉద్భవించక ముందే ప్రవర్తిల్లు చుండెను. అది శాంతము, శూన్యము, ఏకాకి, నిర్వికారము, విశ్వమందు ఓతప్రోతము, సమస్తమునకు తల్లి, అనియతము, అసంస్పృశ్యము. అది స్వప్నమందువలె చూడబడును. అగ్రాహ్యము. అందులోనే అన్ని ప్రతికృతులు, కల్పనలు, వస్తువులు, సారము, సత్యము కలవు. ఎన్నో పేర్లతో ప్రాచీన కాలమునుండి సమస్తమునకు ఆదియగు ఇది చూడబడుచున్నది; కాని దాని స్వభావమును ఎవ్వడైనను ఎట్లు ఎరుగ గలడు? అది ద్వంద్వములకు అతీతము, పరస్పర విరుద్ధములకు ఆశ్రయము, పరిణామశీలమగు

1. పేరు లేనిది, చెప్పనలవి కానిది, మానము లేనిది.
2. ప్రభవ స్థానము.

దృశ్యజగత్తులో అంతర్యామి అయ్యు నిర్వికారము (Ch'ang). కాని దాని పేరు చెప్పవలసినదే అని పట్టుబట్టిన, దానిని 'గొప్పది' (బ్రహ్మము, భూమన్ అను శబ్దములు ఇక్కడ సరిగా సరిపోవును) అనవచ్చును. గొప్పది అనగా నిరతిశయము; చివర వరకు పోయి తిరిగి వచ్చునది. ప్రపంచమందలి ప్రతి వస్తువు తన గొప్పతనమును టావో నుండియే పొందు చున్నది. నిర్వికారము, నిత్యము అగు ఈ జగద్వ్యాపి యగు తత్త్వము నెరుగుటే సంబోధి (ming) (అధ్యాయములు 1, 21, 25. డుయ్‌వెన్‌డక్, బ్లాక్‌నీల అనువాదములు[1]). టావో సమస్తమునకు కారణము, ఆధారము, సారము, గమ్యము; అది నిష్క్రియ మయ్యు స్వాభావికముగా అంతను ప్రవర్తింప చేయును; అది అప్రమేయము - అని తాత్పర్యము. కోరికలు, అహంకారము లేనివారి అంతర్దృష్టికి ఈ రహస్యము కానవచ్చును; తన చేతలలో టావోను అనుసరించువాడు దానితో తాదాత్మ్యము చెంద గలడు. విరక్తిచే, త్యాగముచే, సన్న్యాసముచే టావో ప్రాప్తమగును. (అధ్యాయములు 1, 23, 48. అవే అనువాదములు).

టావో ననుసరించి నడచుకొనిన వానిలో 'తే' ప్రకట మగును. తే అనగా సద్వర్తనము, ధర్మము, నైతికశక్తి, ఇతరులకు మార్గదర్శికాగల ప్రభావము. ధైర్యము, తితిక్ష, మితత్వము, సమభావము, క్షాంతి, వినయము - ఇవి తే లక్షణములు. వస్తువులు, మనుష్యులు స్వభావ సిద్ధముగ స్వతంత్రముగ ప్రవర్తించునప్పుడు - తమ తమ సహజ కర్మలు చేయునప్పుడు - అంతర్గతముగ నిహితముగనున్న తే పరిపూర్ణముగ అభివృద్ధి నొందుటకు అవకాశముండును. సహజకర్మలందు యాదృచ్ఛికముగ ప్రవర్తిల్లువాడు చేసియు చేయనివాడే. స్వభావము ననుసరించువాడు చేయకుండనే చేయును, చేసియు చేయనివాడే. ఈ స్థితిని 'వెయ్ వు వెయ్' అని ఈ గ్రంథమనినది; నిష్క్రియ యగు క్రియ, అకర్మ యగు కర్మ అని దీని అర్థము. మానవుడు నిశ్చలుడై, స్థిరుడై, శాంతుడై, సమాహితుడై, నిర్లిప్తుడై (వు షిహ్) తాను నిమిత్త మాత్రముగ నుండి తన ద్వారా టావోను పనిచేయనిచ్చుట వలన ఈ స్థితి వచ్చును. టావో వర్త్మ ననువర్తించుట వలన, దానికి నిమిత్త మాత్రముగా నుండుట వలన మానవుడు తన నైజత్వమును - అసలుతనమును - ఆత్మత్వమును (ట్జుజాన్) - సిద్ధింపజేసికొనుచున్నాడు, స్వభావమందు స్థితుడగుచున్నాడు. బాలుని వలె స్వభావ సిద్ధముగ నాచరించుచు అట్టివాడు సామరస్యమును, సమన్వయమును వ్యక్తీకరించును.

సుఖము, దీర్ఘజీవితము (వీలైన అమరత్వము), సంపద - ఇవి మనుష్యులు సాధారణముగా కోరునవి. కాబట్టి జనసామాన్యమున ప్రచారము గనిన టావో మతము వీనిని పొందు మార్గములు చూప యత్నించెను. తపస్సు వలన, ప్రాణాయామాది (An-pan) క్రియల వలన, మంత్రౌషధుల వలన, బ్రహ్మచర్యము వలన, కొన్ని తాంత్రిక మైథున ప్రక్రియల వలన అజరత్వ అమరత్వములు లభించునని ఈ టావో మతము బోధించెను. సామాన్య లోహాదులను బంగారముగా చేయు ప్రక్రియవలన అఖండ సంపద లభించునను విశ్వాసమును కూడ ఈ టావో మతము పెంపొందించెను. ఇంద్రియ సంయమచిత్త నిరోధముల ద్వారా సమాహితత్వమును పొందు మార్గము టావో తే ఛింగ్ లోనే వర్ణింపబడినది.[2]

క్రీ. పూ. 369 - 286 మధ్య నుండిన ఛువాంగ్ ట్జూ టావో దర్శనమును అభివృద్ధి చేసెను. ఇతడు పెద్ద పండితుడు, తార్కికుడు, గ్రంథకర్త. హొనాన్ లో చిన్న ఉద్యోగిగా నుండెను; ఛు రాష్ట్ర ప్రధాన మంత్రి పదవి ఇచ్చెదనని రాజు ఆహ్వానించినను దానిని తిరస్కరించెను. ఇతడు కూడ టావోను సర్వాంతర్వ్యాపిగాను, జగత్కారణముగాను, స్వయం పూర్ణమగు స్వతంత్ర సమగ్ర తత్త్వముగాను వర్ణించెను.

1. ఈ రెండు అనువాదములలోను, వీటికిని తక్కిన వాటికిని ఎన్నో విసంవాదములు కలవు. వెలీ అనువాదము కూడ ప్రసిద్ధమైనది. 2. టావో మూల సిద్ధాంతములపై భారతీయ దర్శనప్రభావము, తరువాతి టావో మతముపై హఠయోగ, రాజయోగ, తంత్రసాధనల ప్రభావము కలదని కొందరి ఊహ.

టావోకు సత్త, సాత్త్యము కలవు; కాని దానికి క్రియ, ఆకృతి లేవు. అది సంక్రమింపబడవచ్చునేమో గాని, గృహీతము కాదు. దాని ఉపలబ్ధి సాధ్యము కావచ్చును, కాని అది అగోచరము. దానివలననే ఉన్నదంతయు ఉన్నతీరున ఉన్నది. విరుద్ధ విశేషణములు - ఉన్నతము, నిమ్నము; అతిప్రాచీనము, నవీనము - దానికి వర్తించును. అది నిత్యము, పరము, మూలము. అన్నిటి యందు అభివ్యక్త మగునది, స్పందించునది టావో. అది నిష్క్రియమయ్యు, సకల ప్రవర్తకము. అది ఇతమిత్థము కాదు కాన, అసత్తని కూడ అనబడును; అనగా నామరూపములు లేనిది, నిర్గుణము. ప్రత్యేక వస్తువులు టావో నుండి పొందునది శే. ఈ విశ్వము, ప్రకృతి నిరంతర సతత పరిణామశీలము, వికార సహితము; వస్తువు లెప్పుడును రూపాంతర మొందుచు వికసించుచున్నవి. ప్రకృతియందలి ఈ వికాసమే (tien chun) దానికి సీమ (tien i).

ప్రతివస్తువు, ప్రతి మనుష్యుడు తన సహజ స్వభావము ననుసరించిన సుఖము నందును. దానికై అన్వేషణ అక్కరలేదు. తమ తమ అకలుషిత నైజ అంతర్గత ప్రవృత్తుల కనుకూలమగు వ్యవహారము చేయుచు, నిష్కాములై, అమాయకులగు సరళ (su p'u) హృదయులు స్వస్వరూపమున అవస్థితులుగ నుందురు. విశ్వముతో, ప్రకృతితో సామరస్యము నొందుటే ఆనందము. అన్ని విధములైన సంస్థలు, కట్టడులు మనుష్యుల స్వాతంత్ర్యము నరికట్టునవే. మనుష్యులందరి స్వభావము ఒకే రకముగా ఉండదుగాన, అందరికిని ఒకే విలువలను, ప్రమాణములను, చట్టములను నిర్ణయించుట అనుచితము. మనుష్యుల శక్తులు, వృత్తులు ఒకే తీరున లేవు. కాబట్టి అందరు ఒకే విధముగా ఆచరించి ఆనందము నందలేరు. మానవులందరు వ్యవస్థను, శాంతిని కోరుదురు కాబట్టి, ప్రతివాడు తన స్వభావానుసారము ఆచరించుటకు, సుఖము నందుటకు స్వతంత్రత ఉండవలెను. ప్రభుత్వము, శాసకులు అనవసరము. నిష్కపటముగా ఎవని అంతర్గత స్వభావమును వాడు అనుసరించిన ప్రభుత్వము అక్కరలేకుండనే అంతయు సరిగా ఉండును. కాబట్టి మానవు లందరికి సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యముండవలెను; లేదేని స్వేచ్ఛగా తమ తమ సహజ స్వభావము ప్రకారము వారాచరించలేరు. ఒక వస్తువు మరియొక వస్తువు కంటె మంచిది గాని, ఒక విధమైన ఆచరణ మరొక విధమైన ఆచరణ కంటె శ్రేష్ఠము గాని కాదు. ప్రపంచమందు ఉన్నదంతయు - అన్ని వస్తువులు, అన్ని దృక్పథములు, అన్ని ఆచారములు - సమానములే. ఒకటి మంచిది, మరొకటి చెడ్డది అని నిర్ణయించుటకు, ఒకటి సుందరము, మరొకటి కాదు అని నిర్ణయించుటకు ప్రమాణము లేదు. రుచుల వైచిత్ర్యమువలన, అవలంబించిన దృక్పథము వలన కొందరికి కొన్ని మంచి గానో, అందముగానో తోచును; ఇతరుల కట్లు తోచవు. కాబట్టి వస్తువులలోను, దృక్పథములలోను గల విభేదములను మరచి, అనంతత్వమందు ఆనందించవలెను. మంచి, చెడుగులు మారుచుండును. వీటిని ఉపేక్షించి, వీటి కతీతులు కావలెను. టావో దృక్పథముతో చూచిన పనికి వచ్చునది పనికి మాలినది, మంచి చెడ్డ లేవు. అన్ని విధములగు అస్తిత్వములు సమానములు; మరణము, జీవనము, దుఃఖము, సుఖము అన్నియు వికారములు; ఇవన్నియు ఒకటి మరొకటిగా సతతము మారుచుండును. సమబుద్ధి కలిగినవాడే బంధమునుండి ముక్తుడగును. అన్ని వస్తువులను వాటిలోగల సామ్యత్వ దృష్ట్యా చూచిన అవన్నియు ఒకటే. సమస్త వస్తువుల ఏకతయే విశ్వము. ఈ ఏకమును దర్శించి దానితో తాదాత్మ్యము చెందిన, ఆద్యంతములకు, భేదములకు, ద్వంద్వములకు అతీతత్వము కలుగును. అట్టి వానికి జీవన్మరణములు, వచ్చునది పోవునది లేవు. ఇదియే సంక్షోభమున స్వస్థత అనబడును.

ఏకముతో తాదాత్మ్యము చెందిన ఈ స్థితి శుద్ధ అనుభూతి. ఇది అపరోక్షము, బుద్ధీంద్రియ నిరపేక్షము. అట్టి అనుభూతియందు నామరూప వస్తువుల భేదజ్ఞానముండదు; అది నిర్వికల్పము. మనస్సు ఈ స్థితియందు నిరాహార (hsian chai) మగును; అది 'విస్మృతి యందు కూర్చొనుట' (tso wang).

ఇట్లు మనస్సు ఖాళీ అయినప్పుడు, జ్ఞానమును విసర్జించి నప్పుడు, అనంతముతో ఏకమగును (ta t'ung.) ఈ శూన్యమందే టావో వసించును. ఈ ఐక్యము కలవానికి సమస్తముతో తన తాదాత్మ్యము, అపరిమితత్వమును సమకూడును. కేవలము తన స్వభావము ననువర్తించు వాడు ఆనందమును పొందును, కాని అతడు ఇంకను ఇతర వస్తువులపై నిర్భరుడు, పరతంత్రుడు. ప్రతి వాడును తన సుఖమునకై మరొక వస్తువుపై ఆధార పడును కాన, పూర్ణ స్వతంత్రుడు కాడు. కాని "నాతో గలసి సమస్త వస్తువులును ఒకటియే, పృథివ్యాకాశములు నాతోపాటే వచ్చినవి" అను అనుభూతిని పొంది, జీవన్మరణములు, మంచిచెడుగులు సమానములుగా చూచువాని స్వాతంత్ర్యము నిరపేక్షము, పరిపూర్ణము. అట్టి పూర్ణ పురుషునికి ఆత్మ ఉండదు ; అట్టి ఆధ్యాత్మిక మానవునికి ఏ నిర్వాహము ఉండదు ; అట్టి ఋషికి పేరు ఉండదు. ఇది ఛువాంగ్ ట్జూ దర్శన సంగ్రహము.

ఇంచుమించు క్రీ పూ. 150 నుండి కన్‌ఫ్యూషియస్ మతము ప్రభుత్వమతముగా అయ్యెను. నాటినుండి కన్‌ఫ్యూషియస్ ఒకడే సర్వోత్కృష్టుడగు ఋషిగా చైనాలో గణింపబడుటచే ఇతర మతములు, దార్శనికులు వెనుకబడిరి. కాని కన్‌ఫ్యూషియస్ కూడ నరుడే, అతడు చేసిన దెల్ల ప్రాచీన శాస్త్రముల ప్రచారమే అను మరొక కన్‌ఫ్యూషియన్ సంప్రదాయము రమారమి క్రీ. పూ. 50 లో బయల్వెడలిన పిమ్మట, వాంగ్ ఛుంగ్ (క్రీ. శ. 27-100 ?) అను ఈ సంప్రదాయపు ప్రధానులలో నొకడు టావో మతమందలి స్వభావవాదసహాయముతో నాడు ప్రచారమందున్న అంధవిశ్వాసములను, మూఢాచారములను ఖండించినప్పటినుండి, టావో దర్శన పునరుత్థానమునకు వీలు చిక్కెను. క్రొత్తగా బయల్వెడలిన ఈ టావో దర్శనము 'రహస్య విద్య' (hsuan hsüeh) యని దాని అనుయాయులచే పిలువబడుచుండెను. ఈ సంప్రదాయపు వారందరు కన్‌ఫ్యూషియస్‌నే సర్వోత్తమ ఋషిగా ఎంచుటయు, అతని బోధలకు, టావో మతమునకు ముఖ్య భేదము లేదని నమ్ముటయు విశేషము. పరతత్త్వముతో ఏకత్వము నొందుటచే దానిని గూర్చి కన్‌ఫ్యూషియస్ అంతగా మాట్లాడలేదని, లావోట్జూ, ఛువాంగ్ ట్జూలు ఆ స్థితికి వెళ్లకపోవుటచే దానిని గూర్చి తరచు మాట్లాడిరని వీరల అభిప్రాయము. లావోట్జూ, ఛువాంగ్‌ట్జూలకు పరమతత్త్వపు జ్ఞానముండెనుగాని, దానితో తాదాత్మ్యము లేదట. కాక వీరి బోధలు ఏకాంతమందు చేసిన స్వగత సంభాషణల వంటి వగుటచే, అవి వారికి అక్కరకు వచ్చెను గాని, జనసామాన్యమున కుపయోగించవట. కన్‌ఫ్యూషియస్ పరతత్త్వముతో ఐక్యము నొందుటచే దానిని గూర్చి నిశ్శబ్దత వహించి, విశ్వముతో తాదాత్మ్యము నొందుటచే అన్ని యుగములందలి అందరి జనులకు ఉపయోగించు బోధలు చేసెను - అని ఈ క్రొత్త టావో సంప్రదాయపు కువో అను ఒక ప్రసిద్ధ టీకాకారుడే అనెను. కాని ఛువాంగ్ ట్జూ దార్శనికులలో కెల్ల అగ్రగణ్యుడని, అతని రచనలు సకల సంపూర్ణములని, విశ్వస్థితిని, ప్రక్రియలను వివరించునని కూడ కువో చెప్పెను.

వాంగ్ పి (క్రీ. శ. 226 - 249) లావో ట్జూ గ్రంథముపై వ్యాఖ్యానించెను. ప్రపంచమందలి నానాత్వము ఏకము నుండి వచ్చినది ; అది వీటన్నిటికి పరమము. అన్ని వస్తువులకు ఆధారమగునది వస్తువు కాజాలదు. దానివలన అవన్నియు ఏర్పడినవి కాన అది అవస్తువు, అసత్తు. అది సర్వవ్యాప్తము, చరమము. అదియే టావో. సత్తుయొక్క వ్యాపారము అసత్తుయొక్క నిర్వాహము.

వాంగ్ పి నామములను వేర్వేరుగా విభజించుట, సూత్రములను విశ్లేషించుట (ming li) ద్వారా వస్తువుల స్వరూపములను గ్రహించుటలో హెచ్చు ఆసక్తి కనపరచెను. సంజ్ఞలు భావములను వ్యక్తము చేయును. సంజ్ఞలను పదములు వివరించును. పదముల పరీక్షచే సంజ్ఞలను, సంజ్ఞలను పరీక్షించుటచే భావములను గ్రహింపవచ్చును. సంజ్ఞలను గ్రహించిన పదములను మరచి పోవచ్చును ; భావములను పదిల పరచుటే సంజ్ఞల పనిగాన, భావములను గ్రహించిన సంజ్ఞలను మరువవచ్చును. కాబట్టి సంజ్ఞలను పదములను పట్టుకు వ్రేళ్లాడ రాదు ; లేనిచో వేనిని వ్యక్తీకరించుటకు, వివరించుటకు ఇవి వచ్చినవో ఆ భావములను గ్రహించ లేము. పదార్థములలోని సూత్రములను భావములుగా మనస్సునందు గ్రహించుటయే దీనియంతకు లక్ష్యము.

టావో మతము ఋషికి రాగద్వేషాది ఉద్రేకములు ఉండవని చెప్పదు; అవి ఇతరులకు వలెనే అతనికి కలుగును.విశుద్ధ వివేకము ఉండుటచే అతనికున్న ఆధిక్యము;

అందుచే అతడు సమరసమగు సమగ్రతతో తాదాత్మ్యము చెంది అసత్తుచే నిబిడీకృతుడగును. అతడును ఉద్రేకములచే వస్తువుల పట్ల ప్రతిక్రియ కలిగి యుండును; కాని ఆ వస్తువుల జాలములో పడడు, వాటికి దాసుడు కాడు. మానవోద్రేకము స్వ స్వభావమునకు సహజము కాన, వస్తువుల పట్ల ఉద్రేకముతో ప్రవర్తింపక ఎవడును ఉండడు. కాని ఋషి వస్తువుల వలలో తగుల్కొనడు. అద్దములో ఏదియైనను ప్రతిబింబించును, కాని ఏదియు నిలవదు. ఋషి మనస్సు ఇట్టిది; ఉద్రేకాదులు కల్గుచున్నను, అది శూన్యము గానే ఉండును. ఇట్లు వాంగ్ పి ఋషి లక్షణమును వివరించెను.

ప్రకృతిని అనుసరింపుడు, స్వభావసిద్ధముగ మనుడు- అని టావో మత బోధ. ఇంద్రియ ప్రవృత్తులు, విషయములకై ఆరాటము సహజమే కాన, వాంఛలు పూర్తి కానిదే స్వభావసిద్ధముగ నుండలేము; కాబట్టి చిత్తము వచ్చినట్లు సహజ ప్రవృత్తులగు కామాదులను తీర్చుకొనుటే పురుషార్థమను నొకవిధమగు నవీన టావో మతము క్రీ. శ. 250 ప్రాంతమున ప్రచారమందుండెను. నైతిక సాంఘిక నియమములను త్రోసివేసి, ఇచ్ఛవచ్చినట్లు చరించి, అట్టి అకుంఠిత విహార వ్యవహారముల వలన కలుగు మానసిక స్థితులను 'అవగతి', 'బోధి' అని వీరు భావించిరి. అయితే ఈ మతానుయాయుల దృక్పథపు వ్యవస్థీకరణము క్రీ. పూ. కాలములోనే లియెహ్ యూ-కౌ వ్రాసిన 'లియెహ్ ట్జూ' అను గ్రంథములోనే కలదు. ఇందు భౌతిక వాదము, నియతివాదము బోధింపబడినవి. మానవ ప్రయత్నము వ్యర్థము, విధియే బలీయము. ప్రకృతిలోని ప్రక్రియలు, మానవుల వ్యవహారములు అన్నియు యాంత్రికముగా జరుగును. ప్రయోజనముగాని, స్వాతంత్ర్యముగాని ఎచ్చటను లేవు. జీవితము బుద్బుద ప్రాయము, వ్యర్థము; మరణము సంపూర్ణ వినాశముననే దారితీయునుగాన అదియు నిరర్థకమే. కాన వీలైన కొద్ది క్షణములలో సుఖమనుభవింపవలెను. అదియే జీవితమునకు విలువ నిచ్చునది. ఇచ్ఛవచ్చినట్లు వాంఛలు తీర్చుకొనుటే సుఖానుభవము. దీనికి గల అడ్డములన్నియు తొలగించుకొని, సుఖానుభవము సాధ్యమైనంతవరకు పొందుచు, మరణమునకై వేచియుండుట పురుషార్థము. ఇంద్రియ సుఖములను తాత్కాలిక సౌఖ్యములను వదలి, ఎప్పుడో దొరకగల వానికై యత్నించుట, సంఘపు కట్టుబాట్లకు లోబడుట అవివేకము. చావు అనివార్యము, జీవితము కొలది కాలము ఉండునది కాన, ఇదే సరియగు దృక్పథము. ప్రతివాడును తాత్కాలిక సౌఖ్యమునే చూచుకొనిన, ఎవడును అధికారము కొరకు, స్వలాభము కొరకు ప్రయత్నించడు. ఏలన, వాటికి ఎంతో శ్రమ, కాలము అవసరము. అప్పుడిక మనుష్యులలో వీటికై సంఘర్షణ ఉండదు. ఈ విధముగా ప్రపంచము బాగుపడును. లియెహ్ ట్జూ సిద్ధాంత సంగ్రహ మిది.

కువో హ్సియంగ్ (312 లో మరణించెను), హ్సియంగ్ హ్సియు (221 - 300 ప్రాంతము) - వీరిరువురు ఛువాంగ్ ట్జూ గ్రంథముపై వ్యాఖ్యానము వ్రాసిరి. వీరి బోధ ఇక సంగ్రహించెదము. ప్రతి వస్తువు తనను తానే పుట్టించుకొనును. మరొకదాని నుండి రాదు. ప్రతిది స్వతంత్రముగానే అటుల అయినది. ఈ సూత్రమునే టావో శబ్దము సూచించును. సత్తు నిత్యము, దానికి ముందు కాలము ఉండజాలదు. సత్తు ఎన్నడును అసత్తు కాజాలదు, అసత్తు నుండి సత్తు రాజాలదు. కాన ఎన్ని విధములుగ మారుచున్నను సత్తు నిత్యముగ నుండును. వస్తువులు అకారణముగ స్వతః ఉత్పత్తి అయినవి కాబట్టి, అన్ని వస్తువులు వాటి యంతట అవియే అవి ఉన్న తీరున ఉన్నవి. అవి మరొక దానిపై ఆధారపడి లేవు. లేకున్న అనవస్థాదోషము వచ్చును. ప్రతి వస్తువు స్వతంత్రము, తనను తానే సృజించుకొనినది అను ఈ సిద్ధాంతమునకు ఆత్మపరిణామ (tu hua) వాదమని పేరు.

వస్తువులన్నియు పరస్పర సంబంధములు కలిగియున్నవి, వస్తువులు ఒకదానికొకటి ఆవశ్యకములు. ప్రతిది తనకు తానై ఉండుచు తన స్వభావానుసారము ప్రవర్తించుచున్నను, ఒకదాని నొకటి సంపూర్ణము చేయుచున్నవి. ప్రతి వస్తువునకు తక్కిన

యావద్విశ్వము పరిస్థితియై యున్నది. జరుగుచున్న ప్రతిదానికి, ఉన్నట్టి ప్రతి వస్తువునకు, యావత్తు వర్తమాన విశ్వము, భూతమందున్న విశ్వ సంస్థితియు బాధ్యత వహించును. విశ్వమంతయు మార్పు నొందనిదే, గతమంతయు వేరొక విధముగా ఉండనిదే, ఏదియు ఉన్నట్లుగాక మరియొక విధముగ నుండ జాలదు. ఒక ప్రత్యేక వస్తువు మరొక ప్రత్యేక వస్తువునకు కారణము కాదు; కాని యావత్తు గత చరిత్రయు, వర్తమాన విశ్వ సంస్థితియు ప్రత్యేక వస్తువులను తీర్చి దిద్దుచున్నవి.

విశ్వమందలి ప్రతివస్తువు సతత పరిణామమునకు లోనై యున్నది. మానవ వ్యక్తులేమి, నదులు, పర్వతము లేమి, సంఘమేమి-అంతయు ఎప్పుడును మారుచున్నది. ఏదియు స్థిరము కాదు, ప్రతిది నవీనమే. నిన్నటి 'నేను' ఈ రోజున్న 'నేను' కాదు, నిన్నటి కొండ నేటిది కాదు. కాబట్టి దేశకాలములందలి మార్పులకు అనుసారముగ, వస్తువుల కనురూపముగ ఋషులు ప్రవర్తించెదరు. అందుచే ఈ ప్రవర్తనా విధానములలో వైవిధ్యముండును.

నిష్క్రియత్వము, అకర్మ అనగా చేతులు ముడుచుకొని నిశ్శబ్దముగా ఉండుట కాదు. ఋషి చేయునది ఇదికాదు. అతడు ప్రతిదానిని దాని స్వభావానుసారముగా ప్రవర్తింపనిచ్చును. టావో నాశ్రయించి అతడు సరళముగ వ్యవహరించును; జరుగనున్న దానిని జరుగ నిచ్చును. తనకు చేతనయినది, తాను చేయవలసినది స్వాభావికముగా చేయుటే నిష్క్రియత్వము. స్వశక్త్యనుసారము, స్వభావానుసారము స్వధర్మమును నెరవేర్చుటయే అకర్మ(చేయకపోవుట). ఋషి అట్లు చేయును. తనకు వీలుకానిది చేయబూనుట, స్వశక్తికి, పరిస్థితికి అందుబాటులో లేనిదానికై ఆరాటపడుట అవివేకము. తమ సహజశక్తికి అనురూపముగ, తమ స్వభావములను బట్టి నడచుకొనువారు తృష్ణ, వాంఛ అను బంధముల నుండి ముక్తులు. అన్ని వస్తువులు సమానములని గ్రహించిన ఈ బంధములు ఉండవు. వస్తువులు, వ్యక్తులు ఆ యా తీరుల నుండుట వారి వారి గుణములను బట్టియే. ఎవడును తన స్వభావము నుల్లంఘించ లేదు గాన, తనకు సహజమగు కర్మను చేయుటలోనే ప్రతివానికి ఆనందముండును. ఒక స్వభావము మరియొక స్వభావము కంటె, ఒక కర్మ మరియొక కర్మకంటె ఉత్కృష్టములు కావు; అన్నియు సమానములే. ఇట్లు భేదజ్ఞానమును విసర్జించి, సమబుద్ధిపొందినవానికి సీమలు, ఉపాధులు, ఆటంకములు ఉండవు. వాడు పూర్తిగ స్వతంత్రుడు. వాడు అన్నిటికి అతీతుడై, దేనితోను విరోధించక, దేని చేతను బంధింపబడక, దేనికి లోబడక, నిర్లిప్తుడై ప్రతి విషయమందు మామూలుగానే వ్యవహరించును. స్వ స్వరూపమున స్థితుడై, స్వ స్వభావము నుండి చ్యుతి నొందక ఋషి అన్ని బాహ్యక్రియా కలాపములందు సామాన్యులతో సమానముగానే ప్రవర్తించును.

కువో హ్సియంగ్, హ్సియం హ్సియు ఇట్లు ఛువాంగ్ ట్జూ దర్శనమును వివరించిరి.

మో ట్జూ దర్శనము

మో ట్జూ కన్‌ఫ్యూషియస్ కాలము తరువాతివాడు. క్రీ. పూ. 468 - 376 మధ్యనో, లేదా క్రీ. పూ. 479 - 381 మధ్యనో ఇతడు ఉండి యుండునని పండితుల అభిప్రాయము. ఇతడు హోనాన్ రాష్ట్రమందో, లూ రాష్ట్రమందో పుట్టి యుండును.

మో ట్జూ ఉపయోగితావాది. ఉపయోగము లేదా లాభము ('li'), నిర్వాహము ('kung') వీనిని అతడు ఎక్కువగా నొక్కి చెప్పెను. మంచి చెడుగులను గూర్చిన ఏ ఉపపాదన అయినను, దాని ఆధారమును బట్టి, రుజువు అగుటనుబట్టి, వినియోగమును బట్టి పరిశీలింపబడవలెను. ప్రాచీన రాజర్షుల ఆచరణ, ద్యౌస్ యొక్క, పితరులయొక్క ఆజ్ఞలు - ఇవియే నైతిక నిర్ణయములకు సరియగు ఆధారములు. సాధారణ జనుల ఇంద్రియ జ్ఞానముచే రుజువు అయినప్పుడే ఆ నిర్ణయములు సబబగును. రాజ్య పరిపాలనయందు అవలంబింపబడి, రాష్ట్రమునకు, ప్రజలకు లాభము చేకూర్చ గల్గుటయే వాటి వినియోగము. వీటిలో 'రాష్ట్రమునకు, ప్రజలకు లాభము' అనునదే నీతికి ఒరిపిడి రాయి. ఆచరణలో పెట్టుటకు

వీలులేని సిద్ధాంతములును, అట్లు పెట్టినప్పుడు శాశ్వత మగు లాభము నీయలేనివియు విలువలేనివి. లాభ మనగా రాష్ట్ర సంపద, ప్రజా సంఖ్య. రాష్ట్రములోని ధనధాన్యములను, ప్రజల సంఖ్యను విస్తరించునదే సరియగు నీతి విధానము. ఉపయోగము లేని ధన వ్యయమును తగ్గించుటచేత సంపద వృద్ధి యగును. మగవారు 20 ఏండ్ల ప్రాయములోను, ఆడువారు 15 ఏండ్ల వయస్సునను వివాహములు చేసికొని, సంతాన వంతులైన ప్రజావృద్ధి యగును. మానవుడు ఎప్పుడును ఫలప్రదమగుపని చేయుచుండవలెను. అన్నవస్త్రము ముల నీయగలవి, శ్రమ తీర్చగలవి యగు పనులే ఉపయోగము కలవి. పనిపాటులు లేకుండ, మృతా శౌచాదులందు దినములు గడుపుట వలన, పెద్దపెద్ద గుళ్ళు, గంటలు నిర్మించుటవలన, సంగీతాదులవలన ప్రయోజనము లేదు; కాన ఇట్టి నిరర్థక కర్మలు, వస్తువులు త్యాజ్యములు. ఉద్రేకములవలన లాభము లేదు; శ్రమపడి పనిచేయుట, మిత వ్యయము మాత్రమే చేయుట, ప్రజాతంతువును విస్తరించుట కర్తవ్యములు.

యుద్ధములు, ముఖ్యముగా పెద్ద రాష్ట్రములు చిన్న రాష్ట్రములపై దండెత్తుట, దుర్బలులను, సరళ హృదయులను బలవంతులు, వక్రబుద్ధులు పీడించుట, మోసగించుట-ఇవి ఈ లోకములోని గొప్ప విపత్తులు. పాలకులకు దయ లేకపోవుట, పాలితులకు విశ్వాసము లేకపోవుట; తండ్రికి ప్రేమ, కొడుకునకు పితృభక్తి లేకుండుట; ఆతతాయులు ఈ లోకమున మనుట ఇవి లోకమున గల ఘోర విపత్తులు. వీటి యన్నిటికి కారణము పరస్పర ద్వేషము, హింస. మానవులు కొందరిని మాత్రమే ప్రేమించి, ఇతరులను ద్వేషించుట పక్షపాతము. ప్రేమయందలి ఈ పక్షపాతమే లోకమందలి చెడుగున కంతకు కారణము. కాబట్టి పక్షపాతములేని విశ్వ ప్రేమ (chien ai)ను అల వరచుకొని, ఇతరులను అందరిని తనవలెనే భావించిన లోకమున విపత్తులు ఉండవు. పక్షపాత విసర్జన చేసి సార్వత్రికతను మానముగా నుంచుకొనిన, విశ్వమున కెంతో లాభము చేకూరును. అప్పుడు అందరును విశ్వ ప్రేమ కలిగి యుందురు. ప్రతివాడును అందరిచే ప్రేమింపబడును; అందరు ప్రతివాని లాభమును తమ లాభముగానే భావింతురు; అటులనే అతడును అంద రిని ప్రేమించి, అందరి లాభమును తన లాభముగానే ఎంచును. అప్పుడు ప్రతివాడు ఇతరుల సేవ చేయుటకు యత్నించును; ఎవడును ఇతరులకు హాని తలపెట్టడు. ఇట్లు విశ్వప్రేమలో పారస్పరికత కలదు. అది కలవా నికి, ఇతరులకు కూడ లాభము కలుగును. యుద్ధముల వలన,పరపీడన,హింస, మోసము, దగాలవలన లాభము ఉండదు; తాత్కాలికముగా ప్రయోజనములు కల్గి నట్లు కన్పడినను వీటివలన అందరికిని నష్టమే. వీటిని విసర్జించుట, విశ్వప్రేమ నవలంబించుట వలన లోక ములో గల విపత్తులన్నియు సమసిపోవును.

ద్యాన్ ఉన్నదనియు, అది విశ్వప్రేమ నాచరణలో పెట్టువారిని ఉచిత ప్రతిఫలమిచ్చి బహుమానించు ననియు ఇతరులను శిక్షించుననియు మో ట్జూ బోధిం చెను. విశ్వప్రేమ కల్గియుండవలె ననునది ద్యాన్ యొక్క ఇచ్ఛ, ఆజ్ఞ. ద్యాన్ అందరికి వివేకము నిచ్చినది గాన, అది అందరిని ప్రేమించునని తెలియు చున్నది. అది అందరిని ధరించుచు, భరించుచు ఉన్నది గాన అదియే అందరికి వివేక మిచ్చినదని తెలియును. అది అందరి పూజలను, యజ్ఞములను, బలులను స్వీక రించుచున్నది గాన అదియే అందరి ధారణ, భరణ ములు చేయుచున్న దని తెలియును. ప్రపంచమందు నాగరికు లందరు దానికి బలుల నర్పించుచు ఆరాధించుటచే, అది వాటిని స్వీకరించుచున్నదని స్పష్టము. ద్యాన్ లేదా ఈశ్వరుడు (Shang Ti) ధర్మాత్ములను సంభావించును, పరిత్రాణము చేయును; అధర్మాత్ము లను శిక్షించును, నాశనముచేయును. లోకమందు దుర్ఘటనలు, విపత్తులు ఉండుటకు కారణము అధ ర్మమే. ప్రజలను శిక్షించుటకివి ఈశ్వరుడు ఉద్దేశించి నాడు. ఈశ్వరుడే కాక, పితరులు, దేవతలు కూడ శిష్టుల సంభావన, దుష్టుల శిక్షణ చేయుదురు. అయితే వీరందరు మానవుల కర్మలకు ఫలమిచ్చువారు మాత్రమే. మానవు లనుభవించునది అంతయు వారు చేసినదాని ఫలమే. అచేతనమగు అదృష్టమో, విధియో

గ్రుడ్డిగ మానవుల ఆచరణను సరకుగొనక, వారికి సుఖమునో దుఃఖమునో ఇచ్చుట లేదు. యాంత్రిక ముగా పూర్వ నిర్దిష్ట ప్రకారముగ, అవశ్యంభావిగ మానవులకు సుఖదుఃఖాదులు సంభవించుట నిజమైనచో ధర్మమునకు, నైతిక చోదనలకు అర్థముండదు. ప్రపంచమున విశృంఖలత, స్వార్థము, హింస ఉండు టకు ఇట్టి దురోృథయే కారణము.

రాష్ట్రము, ప్రభుత్వము లేకపోయినచో ప్రతివా డును తన ఇష్టము వచ్చినట్లు తన మేలే చూచుకొనును. దీనివలన ప్రజలలో పరస్పర సంఘర్షణ కలుగును. ఇది లేకుండుటకే రాష్ట్రము ఏర్పడి ధర్మాత్ముడు, సమర్థుడు అగువాడు ప్రభువుగా నిశ్చయింపబడెను. అప్పటినుండి ఉచితానుచితములకు మానము ప్రభువు ఆజ్ఞలాయెను. ప్రతివాడును తన శ్రేష్ఠుల,* తన యధికుల కట్టడికి లోబడినచో, ప్రభువు ఆజ్ఞయే ధర్మమునకు పరమ ప్రమాణముగా అందరిచే ఎంచ బడినచో రాష్ట్రమందు సువ్యవస్థయు, ధర్మమును సుప్ర తిష్ఠితము లగును. ఇది మోట్జూ దర్శన సంగ్రహము.

మోట్జూ తరువాత, కాని క్రీ. పూ. 221 కు ముందే, అతని అనుయాయులు తర్కము నూతగా గొని అతని బోధలను బలపరచ యత్నించిరి. 'మోఛింగ్' అను గ్రంథములో ఇది కనపడును. ఉపయోగము కలదానికి, లాభప్రదమగు దానికి విలువ నెందుకు ఈయవలెను? అను ప్రశ్నకు వీరిచ్చిన సమాధాన మిది: సంప్రాప్తమైనప్పుడు సుఖము నిచ్చునది లాభప్రదము. సంప్రాప్తమైనప్పుడు అప్రియమగునది నష్టప్రదము. అనగా, సుఖము నీయగల్గిన దగుటచే లాభమునకు విలువ కలదు. దాని ఫలితముల నన్నిటిని తూచగా, భవిష్యత్తునందు శాశ్వతమగు గొప్ప సుఖమును కల్గించునదియే లాభప్రదము. తాత్కాలిక సంతోష మిచ్చునది లాభప్రదము కాదు. అందరికి లాభకరముగా ప్రవర్తించుటయే ధర్మము (i); విశ్వప్రేమ ఉండినప్పుడే ఇది సాధ్యము.

మోట్జూ అనుయాయులు జ్ఞాన స్వరూపమును గూర్చి, దానికి, భాషకు గల సంబంధమును గూర్చి, ప్రమాణములను గూర్చి, భావముల విశ్లేషణ చేయు విధానమును గూర్చి చర్చించిరి. విశ్వప్రేమ సాధ్యమా? కాదా? అను సమస్యను చర్చించి, సాధ్యమని నిర్ణయించిరి. (1) విశ్వమందలి మానవు లెందరో తెలియదు, వా రెక్కడనున్నారో తెలియదు, వారి నెటుల ప్రేమించవచ్చును? అని పూర్వపక్షము. మనకు తెలిసినవా రందరి సంఖ్య మనకు గుర్తు లేకపోయినను వారిని ప్రేమించుట సాధ్యమని అనుభవము; కాబట్టి ప్రేమించుటకు సంఖ్య తెలియనక్కరలేదు. మారుపడి పోయిన బిడ్డ ఎక్కడ నున్నది ఎట్లున్నది తెలియక పోయినను తండ్రి వానిని ప్రేమించును; కాబట్టి ప్రపంచమందలి మానవులందరు ఎక్కడ ఎట్లున్నది తెలియకపోయినను వారిని ప్రేమించుట సాధ్యము. ఇట్లు సిద్ధాంతము. (2) మానవుల సంఖ్య అనంతము కదా; అనంతమును మన ప్రేమ పరిధిలో ఇముడ్చ గలమా? యని శంక. విశ్వము పరిచ్ఛిన్నమా? కాదా? అపరిచ్ఛిన్నమైన అది అంతయు పూర్తిగా ప్రజలచే నిండి యుండదు. కాబట్టి ప్రజల సంఖ్యకు హద్దు కలదు. అనగా అది సాంతము. విశ్వము పరిచ్ఛిన్న మయిన, మనుష్యుల సంఖ్యయు పరిమితమే కదా! కాక అపరిచ్ఛిన్న మనుకోబడు విశ్వము నంతను పూర్తిగా మానవులు ఆక్రమించగలిగిన, అది నిజ ముగా అపరిచ్ఛిన్నము కాదు. అందులోని మనుష్యుల సంఖ్యయు పరిమితమే. కాబట్టి ఎటు చూచినను మానవుల సంఖ్య పరిమితము, అందరిని ప్రేమించుట సాధ్యము - అని సమాధానము. (3) దుష్టులు కూడ మానవులే కదా, మానవు లందరిని ప్రేమించవలెను కదా, అట్టిచో దుష్ట శిక్షణ అయుక్తము కాదా? అని సమస్య. తెల్ల గుర్రమును గుర్రమే; పలన, అది గుర్రము కాబట్టి. తెల్లనిది కాబట్టి కాదు, పలన నల్ల గుర్రములును కలవు. కాని ఒకడు సోదరుని ప్రేమించి నప్పుడు, అతడు సోదరు డయినందుననే ప్రేమించును గాని, అతడు సుందరుడుగా నుండుట తటస్థించుటచే ప్రేమించడు. కాబట్టి సుందరుడగు సోదరుని ప్రేమించుట సుందరుడగు పురుషుని ప్రేమించుట కాదు. అట్లే దుష్టుని శిక్షించుటయన మానవుని శిక్షించుట

* సర్వశ్రేష్ఠుడు ప్రభువు.

కాదు; దుష్టుని విషయములో ప్రధానాంశ మతని దౌష్ట్యము; అతడు మానవుడగుట కాదు. తల్లి దండ్రులు మానవులు. కాని తల్లిదండ్రుల సేవచేయుట యన మానవసేవ కాదు. బండి కొయ్య (శకటము దారుమయము) కదా, కాని బండిలో వెళ్ళుటయన కొయ్యలో వెళ్లుట కాదు. అటులనే దుష్టశిక్షణ యన మానవ హింస కాదు - అని పరిష్కారము. ఇట్లు మోట్జూ అనుయాయులు తర్క సహాయముతో స్వపక్షస్థాపనకు, పరమత ఖండనకు విశేషముగా ప్రయత్నించిరి.

చైనీయ బౌద్ధ దర్శనము

బౌద్ధము మొదటగా క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దములో (క్రీ. శ. 67?) మధ్య ఏషియా గుండ చైనాలో ప్రవేశించి వ్యాపింపసాగెను. క్రీ.శ. 220 లో హాన్ రాజవంశ పతనానంతరము వచ్చిన శతాబ్దములలో అది చైనాలో ఒక ప్రధాన మతముగ నయ్యెను. 4, 5 శతాబ్దముల నుండి క్రీ.శ. 1000 వరకు చైనాలోని పెద్ద దార్శనికు లందరు బౌద్ధులుగనో, బౌద్ధ ప్రభావమునకు లోనైన వారుగనో ఉండిరి. ఎంతో అపార సాహిత్యము సంస్కృతమునుండి చైనాభాషలోనికి అనువదించబడెను. మూలములో ఇప్పుడు దొరకని సంస్కృత గ్రంథములు చైనా భాషలో సురక్షితముగ నున్నవి.

క్రీ.శ. 549 - 623 మధ్య నుండిన ఛిట్జాంగ్ మాధ్యమిక శాస్త్రముపై వ్రాసిన టీకనుబట్టి, దానిపై అంఖో అను జపానీయుడు వ్రాసిన టిప్పణిని బట్టి క్రీ. శ. 221 589 మధ్య చైనాలో ఏడు బౌద్ధ సంప్రదాయములున్నట్లు తెలియుచున్నది. ఈ సంప్రదాయముల సిద్ధాంతసార సంగ్రహ మిది: (1) అన్నిటికంటె ముందు ఉండినది అసత్తు (Wu), భౌతిక వస్తువుల రూపముల అన్నిటికి ఆరంభమున ఉండినది శూన్యత (K'ung). ఆనుషంగిక సత్తయొక్క పరిధిలోనే ఇరుకుకొని యుండుట మానవుని కడ్డంకి, మూల అసత్తులో అతని మనస్సు విశ్రమించిన విపరీత భావములు నశించును. అన్ని 'ధర్మముల'[1] అసలగు తొలి స్వభావము శూన్యత; పంచ 'స్కంధములు' మొదట లేవు యని దీని అర్థము. టావో అన్[2] (312 - 385) అను భిక్షువు దీనిని ప్రతిపాదించెను. (2) భౌతిక వస్తువుల ఉనికికి ముందు అసత్తుండెను. అందుచే అది మూల అసత్తు. దానినుండి సత్తు వెలువడెను. అసత్తనగా ఆకృతులు లేని శూన్యత; దాని నుండియే అన్నియు ఉద్భవించినవి. ఇందు శూన్యత పరమార్థ సత్యము. దానినుండి ఉద్భవించిన అసంఖ్యాక వస్తువులు సంవృతి సత్యము. దీనిని ఫా-షెన్ ఉపనామము గల ఛు (టావో) ఛియన్ (286 - 374) ప్రతిపాదించెను. (3) 'రూపము' అనాత్మము, శూన్యము. కాని రూపమున కధిష్ఠానమగు మూల స్వభావము శూన్యము కాదు. నిశ్చిత గుణములు కల సూక్ష్మ అదృశ్య రూపము శూన్యము కాదు. దీనిని ఛాంగ్ అన్ చుట్టునున్న ప్రాంతములో నివసించిన వాకొకడు ప్రతిపాదించెనని మాత్రమే తెలియుచున్నది. ఛిహ్ టావోలిన్ (314 - 366) అను మరి యొకడు రూపమును గూర్చి మరొక విధముగ నిట్లు చెప్పెను. రూపము దానికది రూపము కాదు, కాన రూపముగా కానవచ్చినను అది శూన్యమే. అట్లే 'నామము' ను దానికి అది నామము కాదు. అది ఎరుగుచున్నట్లు భాసించినను, ఎప్పుడును శాంతముగనే ఉన్నది. కాన నామ రూపములు రెండు స్వభావతః శూన్యములు; ఇది పరమార్థము. కాని ఈ 'శూన్య' నామ రూపములు ఎచ్చటను లేకుండా లేవు, - ఇది సంవృతి సత్యము. (4) అన్ని ధర్మములు శూన్య మను ప్రతిపాదన మనస్సును శూన్యముగా చేయుటకు, దానిని అవిద్యాత్మకమగు 'ఉపాదానము' నుండి విడిపించుటకు చేయబడినది. ప్రపంచమందలి వస్తువు లన్నియు శూన్యమని దీని అర్థము కాదు. మనో నిరోధము కొరకై రూపము శూన్యమనిరి గాని, నానా ఆకృతులు ధరించి యున్న రూపము నిజముగా శూన్య మెట్లు కాగ

---

1. బౌద్ధ పారిభాషిక పదము. 2 ఇతడు బౌద్ధములో టావో దర్శన భావములను గాంచెను. బౌద్ధమును పట్టుదలతో గ్రహించి సమ్యక్ప్రచారము చేసిన మొదటి చైనీయుడు.

లదు ? ఇట్లు ఛు ఫా - వెన్ చెప్పెను. ఇతడు ఫా షెన్ శిష్యుడు. ఛిహ్‌మిన్ - టు (326 - 342 లో ఉండెను) ప్రకారము 'సర్వాకారజ్ఞత' గొప్ప వివృతమగు శూన్యత. అయినను విషయముల గ్రహణము (జ్ఞానము) సాధ్యమే. అది లేనిదైనను విషయములపట్ల ప్రతిక్రియను సంభవింప జేయును. దానిని పొందినవాడు వస్తువుల మూలమున ఉండును. వెన్ మతములో జీవితముతో గల బంధము తెగుటవలన మనస్సు రిక్తము, అసత్తు అగును; ఆ స్థితి నిత్యమగు నిర్వికార గుహ్యాస్థితి (miao yu). మిన్-టు మతములో మనస్సు గొప్ప వివృత శూన్యము అయ్యు విషయ గ్రహణ యోగ్యము. (5) సంవృతి జగత్తు ఒక దీర్ఘ రాత్రి, అందు సంభవించు స్వప్నమునకు మనస్సు, విజ్ఞానము హేతువులు. మనకిప్పుడు ప్రత్యక్షమగుచున్న అస్తిత్వమంతయు ఆ స్వప్నమందలి ఆభాసములు. దానినుండి మేల్కొని, ఆ రాత్రి పగలుగా అయినప్పుడు ఈ మాయను కల్పించిన విజ్ఞానము నశించును; జగత్తు శూన్యముగ అవగతమగును. ఇట్లు యూ ఫ-కై బోధించెను. ఇతడును ఫా-షెన్ సమకాలికుడు. (6) అన్ని 'ధర్మములు' మాయయే, కాబట్టి సంవృతి సత్యము. కాని మనస్సారము (shen) వాస్తవము; శూన్యము కాదు. ఇది పరమార్థ సత్యము. ఇదియు శూన్యమైన, బౌద్ధ సిద్ధాంతము ఎవరికి బోధించునది ? ఎవరు దానిని పాటించి సంబోధి నొందునది ? ఇది టావో-యి (397 - 401 ప్రాంతమున మరణము) ఉపదేశము. (7) హేతువుల సంఘాతముచే సత్తు కలుగుచున్నది. ఇది సంవృతి సత్యము. ఇవి విడిపోవుటచే అసత్తు పర్యవసించును. అది పరమార్థ సత్యము. ఇటుకలు, సున్నము మొదలగునవి కలసిన ఇల్లు నిర్మాణమగును; అవి కలసి ఉన్నంతవరకే ఆ ఇల్లు. ఇట్లు యూ టావో-సుయ్ బోధించెను. ఇతడు యూ ఫ-కై సతీర్థుడు. ఇవి చైనాలోని ఏడు బౌద్ధ సంప్రదాయములు. బౌద్ధులు 'భూతతథతా' అనియు 'శూన్య' మనియు అనినది టావో దర్శనము అనిన 'అసత్తే' అనియు; బౌద్ధుల సంసారము, జగత్తు టావో దార్శనికులు 'సత్తు' అనినట్టిదనియు; బౌద్ధుల 'నిర్వాణమే' టావో దార్శనికులు 'నిష్క్రియత్వ' మని రనియు నమ్మి, బౌద్ధ సిద్ధాంతములను వివరించుటలో ఆ కాలపు చైనీయ బౌద్ధులు టావో భావములను ఎక్కువగా వాడిరి.

మధ్య చైనీయ తుర్కిస్థానపు ఉత్తర భాగమున కుచ లో 343 లో పుట్టిన కుమారజీవుడు గొప్ప బౌద్ధ పండితుడును, భిక్షువును. ఇతని తండ్రి భారతీయుడు, తల్లి కుచరాజవంశపుది. కుచ ను లియాంగ్ అను చైనీయ రాష్ట్రము జయించి ఇతనిని ఖైదీగా గొనిపోయెను. తరువాత బౌద్ధుడగు ఛిన్ - రాష్ట్ర రాజు ఇతనిని అపహరించి పట్టుకొనిపోయెను. ఛిన్ రాజధానియగు ఛాంగ్ - అన్‌లో ఇట్లు 402 లో వచ్చి 413 లో మరణపర్యంత మక్కడనే ఉండెను. ఇతడు ఆ రాజ్యమున మతమునకు, విద్యకు అధికారిగా (kuo-shih) నియుక్తు డాయెను; ఇతనికి 3000 మంది శిష్యులు. అతని వ్యక్తిత్వము వలన, పాండిత్యమువలన, అతడు చేసిన అనువాదములవలన చైనాలో బౌద్ధము బాగుగా పాదుకొనిపోయి ప్రతిష్ఠ నార్జించెను. ఇతని శిష్యులలో నొకడగు సెంగ్-ఛావో (384 - 414) గొప్ప దార్శనికుడు. లావో, ఛువాంగ్ ల గ్రంథములచే సంతృప్తి కలుగని ఈతడు విమలకీర్తి సూత్రమును చదివి బౌద్ధుడాయెను. తదుపరి కుమారజీవుని శిష్యుడాయెను.

సెంగ్-ఛావో బోధలు కొన్ని మచ్చున కిచ్చెదము. 'ధర్మములు', సంఘటనలు నిశ్చలములైనచో, నేటి 'ధర్మములు' సంఘటనలు నిన్నటివే. కాని అవి గతిశీలములైనచో, నిన్నటి 'ధర్మములు' సంఘటనలును నేటివానితో ఒకటి గాకున్నను, పరిణామ ప్రక్రియకు (గతికి) లోనై అవి నేడున్నట్టివిగా పరిణతి చెందినవి అగును. ఇట్లు గతియు, నిశ్చలతయు పరస్పర విరుద్ధములగును. ఇది సామాన్య జనుల ధోరణి. సెంగ్-ఛావో ప్రకారము నిన్నటి 'ధర్మములు' సంఘటనలును నేటివియు ఒకటి యనుట తప్పు; నిన్నటివి నేటివిగా పరిణతి నొందిన వనుటయు తప్పు. ఏలన, గతి గతిగా ప్రతిభాసించుట మాత్రమే జరుగుచున్నది. వాస్తవముగా అది నిశ్చలతయే. అటులనే చనుటయు

ప్రతిభాస మాత్రమే. వాస్తవముగానది చిరస్థాయి తయే. గతియందే నిశ్చలతయు, నిశ్చలత యందు గతియు కలవు. ఇట్టివి రెండును విరుద్ధములు కావు. ధర్మములు నిజముగా నిశ్చలములు కావు, గతిశీలము లును కావు; లేదా, అవి నిశ్చలములు గతిశీలములు కూడను. ఇట్లు చెప్పుట మధ్యమ మార్గము, మరొక విధముగా చెప్పుట అతివాదము. బ్రహ్మచారి ఒకడు విద్యాభ్యాసమునకు గురుకులమునకు వెళ్లెను. వెంట్రుకలు నెరసిన తరువాత తిరిగి వచ్చెను. వానిని చూచి ఇరుగుపొరుగు వారు, పూర్వము మేమెరిగినవాడు ఇంకను నేడు బ్రతికియే ఉన్నాడా ? అని ప్రశ్నింప సాగిరి. నాటివానిగా కన్పడుచున్నాను గాని, వానిని కాను, అని బ్రహ్మచారి చెప్పెను. వస్తువులు రావు, పోవు; అవి ఎక్కడనున్నవో అక్కడే ఉండును. అనగా భూతకాలమందలి వస్తువులు వర్తమానమునకు రాలేదు. అవి భూతకాలమందే ఉండును. కాన అవి నిశ్చలములు. అట్లే వర్తమానమును దాని వర్తమానత్వమును వీడి చనదు. కాబట్టి ఏ క్షణమందున్న ప్రత్యేక వస్తువైనను ఆ క్షణమందే ఉండును, ఇతర క్షణములందున్నవి వేరగు ప్రత్యేక వస్తువులు ; ఏ క్షణమందలి వస్తువైనను క్రిందటి క్షణమందలి వస్తువుయొక్క సంతానముకాదు. భూతము, వర్తమానమును వాటి చోట్ల అవి ఉండి, తమతమ కాల సంస్థానములనుండి కదలవు. ప్రతివ్యక్తి తన కాలక్షణమందు సంస్థితము. తథాగతుని సత్కర్మ ఎన్ని వేల తరములు గడచినను అట్లే నిత్యముగా నున్నది. ఒక గుట్టను చేయుటకై వేయబడిన మొదటి తట్టెడు మట్టి అట్లే ఉండును. గుట్టయొక్క సంపూర్తి ఆ తట్టపై ఆధారపడియున్నది. ఏలన, కర్మ ఎన్నటికి క్షీణించదు ; భూతమందే ఉండినను మారదు. అది నిర్వికారము, కాననే శక్తిమంతము. నిర్వికారత నైశ్చల్యములో లేదు, గతియందు లేదు. నిశ్చల గతియందే నిర్వికారత, నిత్యత కలవు. బుద్ధుని దీపశిఖ, నాగసేనుని రథాది ఉదాహరణలు స్మరణీయములు. ఈ విధముగా నాతడు ప్రతీత్య సముత్పాద, క్షణిక వాదములను ప్రతిభా పూర్వకముగ వివరించినట్లు తోచును.

ఈ విధముగానే సెంగ్-ఛావో సత్తున్నదని కానిఅసత్తున్నదని కాని చెప్పలేము, రెండును లేవు-అని సిద్ధాంతము చేసెను. ఒక విధముగ అన్ని ధర్మములు ఉన్నవి, మరొక విధముగా లేవు. ఏలన, ధర్మములన్నియు హేతు ప్రభవములు. అట్టివి స్వతంత్ర సత్త కలవిగాని, నిత్యములుగాని కావు. కాన అవి పరమార్థముగ అస్తిత్వము కలవి కావు. అట్లే అస్తిత్వము లేనివియు కావు. వాటి అనస్తిత్వమును నిత్యము, నిరపేక్షము కాదు. వాటి అవభాసములు ఆకృతులు గలవి యగుటచే, అవి లేనివనలేము. దృశ్యమానాకృతులు అసత్తు కావు ; పరమార్థముగ సత్యములు కానందున నిజముగ సత్తును కావు. అవి మాయా మనుజుని వంటివి. వాడు లేనివాడు కాడు, కాని మాయాకల్పితుడుగాన నిజమగు మనుజుడును కాడు. మాయా మనుజుడు మాయామనుజుడుగ అస్తిత్వము కల్గియున్నట్లే, ధర్మములన్నియు సతతము ఉత్పన్నములగుచు నశించుచు ఉన్నను, అవి ఈ రూపముగ నున్నవియే. కాబట్టి వాటికి కలదని చెప్పబడు శూన్యత ఒక విధముగ చూచిన శూన్యత, మరొక విధముగ చూచిన కాదు. కాన అన్ని ధర్మములు మరొక విధముగ లేనట్టివి కావు.

ఇటులనే సెంగ్-ఛావో 'ప్రజ్ఞ' జ్ఞానమా కాదా యని మీమాంసించి, అది నిర్గుణమునుగూర్చిన జ్ఞానము, జ్ఞానము కానట్టిది అని చెప్పెను. ఏలన, పరమార్థ సత్యము ప్రజ్ఞకు విషయము ; కాని పరమార్థ సత్యమునకు ఎట్టి లింగముగాని, విశేషముగాని, గుణములుగాని లేవు కాన, అది జ్ఞాన విషయము కాజాలదు. జ్ఞాన విషయమైనది జ్ఞాతమగును, జ్ఞాతత ఒక ఉపాధి. పరమార్థ సత్యము నిరుపాధికముగాన, అది ఎన్నడు జ్ఞాతము కాజాలదు. కాక దానికి ఎట్టి సంబంధములు ఉండవు కాన, అది జ్ఞాతృజ్ఞేయ సంబంధమున ఇరుకు కొనలేదు. ఏది జ్ఞానమునకు అవిషయమో అది ప్రజ్ఞకు విషయము. ప్రజ్ఞ దానిని విషయముగా గ్రహింపదు ; అది అగ్రాహ్యము గాన. కాన ప్రజ్ఞఎరుగ లేదు, అది జ్ఞానాభావము. అయినను అది సాంవృతిక గుణములు లేని పరమార్థ సత్యమును ప్రకాశ

పరచును. నిశ్చలము, శూన్యము నగు ప్రజ్ఞలో జ్ఞానము ఉండదు, అయినను అది సర్వజ్ఞము. ఇటుల సెంగ్-ఛావో సిద్ధాంతము చేసెను.

కుమారజీవుని మరొక శిష్యుడగు ఛు టావో-షెంగ్ (360 - 434 ప్రాంతము) శబ్దముల నతిక్రమించనిదే సత్యము ఉపలబ్ధము కాదని, శాస్త్రములను పట్టుకొని కూర్చొనువారికి సంపూర్ణ జ్ఞానము కలుగదని, చేపల వలను మరచి చేపలను పట్టవలె నని బోధించెను. ఇతడు నిర్వాణ సూత్రమును గాఢముగా అధ్యయనము చేసెను. (అ) 'సత్కర్మ ప్రతిఫల ప్రదము కాదు', (ఆ) 'సద్యస్సంబోధివలననే బుద్ధత్వ ప్రాప్తి అగును', (ఇ) 'ఇచ్చంతికు* లందరికి కూడ బుద్ధత్వ ప్రాప్తి సంభవము' - అనునవి ఇతడు ప్రతిపాదించిన ప్రధాన సిద్ధాంతములు. (అ) కుకర్మ సుకర్మలకు వచ్చు ప్రతిఫలములు వారి వారి మనోవ్యాపారములపై ఆధారపడియుండును. కాని సంసారము దుమ్ము వంటి దనియు, స్వప్నము వంటి దనియు గ్రహించి, రాగ మోహములను, అవిద్యను జయించిన వాడు 'నేను' 'నేను కానిది' అను భేదమును అతిక్రమించును. అప్పుడు కర్త, భోక్త ఉండడు. కాబట్టి సంసారము (జన్మమరణ చక్రము) సాగుచున్నను, సత్తులో నున్నప్పటికి అతడు అసత్తుతో తాదాత్మ్యము నొందియుండును. అట్టివానికి స్వపర ఆత్మ అనాత్మ భేదము లేనందున, ఇతరుల నిర్వాణమునకై ధర్మోపదేశము ప్రారంభించును. టావోతో తాదాత్మ్యమొందినవాడు ఏమిచేసినను అతని పుణ్యములకు ప్రతిఫల ముండదు; అతనికి శిక్ష అసలే ఉండదు. (ఆ) దర్పణమువలె శూన్యమగు నిర్వాణము సూక్ష్మము, గంభీరము, రహస్యము; దాని ప్రాప్తి క్రమ క్రమముగ వివిధ భూములలో(దశలలో) కొంచెము కొంచెముగా జరుగదు. సత్యము ఏకము, నిర్విశేషము, చరమము. కాన దాని ప్రాప్తి (సంబోధి) సద్యోభవము, క్రమక్రమముగా వచ్చునది కాజాలదు. సంబోధి ఒకేపరి ఒకే క్షణమున పూర్తిగా కలుగును, లేదా అసలు కలుగదు. అధ్యయనము, శ్రద్ధ, శీలము, పుణ్య సంభారము - ఇవన్నియు సంబోధికి ఉపాయ మాత్రములు, అవి సంబోధి ఎంత మాత్రము కావు. అవి అవిభాజ్యము, నిరనంతరము, తత్క్షణికము, పూర్ణము. మానవులందరికి బుద్ధత్వము సంభవము, మోహమే సంసారమునకు కారణము. శాస్త్రజాలమును విడిలించుకొని శబ్దముల నతిక్రమించి, సద్యస్సంబోధికి యత్నింపవలెను. (ఇ) బుద్ధత్వ మందరి యందు నిహితము; అందరు దానిని అభివృద్ధిచేసుకో గలరు. ఇది షెంగ్ మతము.

షెంగ్, హుయి-యువాన్ (334 - 416) లు ఆత్మ (shen) ను గూర్చి చేసిన సిద్ధాంతమును ప్రస్తావించెదము. అవిద్యారాగముల చేతనే మానవుడు జీవించుచున్నాడు. అవి నశించువరకు అతడు కొనసాగవలసినదే; కాబట్టి అవి నశించకపోయిన మరణము సంభవించినను అతడు మరొక శరీరము గ్రహించి పునర్జన్మ నొందవలసినదే. ఆత్మ అతి సూక్ష్మ వస్తువు; అదియొక ఆశ్చర్యము, దాని స్వరూపమును నిర్ణయించలేము - అని యువాన్ మతము. అది శరీరముతో నశించదు. ఒక కట్టెనుండి మరొక కట్టెకు వ్యాపించు అగ్ని వలె అది వివిధ శరీరములను గ్రహించును. తృష్ణ నశించినప్పుడే ఈ సంసారము నశించును. ఆత్మ - పునర్జన్మలపై బౌద్ధులు, ఇతరులు ఆకాలమున చైనాలో ఎన్నో వాదోపవాదములు చేసిరి. పునర్జన్మ, సంసారము లేవు; ఒక జీవితమే ఒక వ్యక్తికి ఉన్న ఏకైక జీవితము; జీవితము ప్రకృతి యొక్క ప్రసాదము; తాను కోరినందున గాని తన కారణముచే గాని మానవుడు పుట్టడు, చావడు; జన్మ మరణములు స్వాభావిక ప్రక్రియలు; జీవితము దుఃఖము కాదు; కాన స్వాభావిక సరళతతో నుండుటే వివేకము. ఇది అబౌద్ధుల మతము. వీరిలో ఫాన్‌ఛెన్ (450 - 515 ప్రాంతము) అగ్రగణ్యుడు.

సుయ్, టాంగ్ రాజవంశముల కాలములో (590 - 906) చైనాలో బౌద్ధమతము పూర్వము కంటె హెచ్చు వ్యాప్తిని, ప్రభావమును గడించెను. ఈ కాలములో ఛి-ట్సాంగ్ (549 - 623) అను బౌద్ధ భిక్షువు ఒక ప్రసిద్ధ దార్శనికుడు. ఇతని పూర్వులు నేటి

* బౌద్ధమును నమ్మనివారు.

రష్యన్ తుర్కిస్థానమునుండి చైనాకు వలస వచ్చిన వారు. ఇంతటి బహుళ గ్రంథ కర్తలు అరుదు. ఇతడు మాధ్యమికశాస్త్ర, శతశాస్త్ర, ద్వాదశ నికాయ శాస్త్రములపై టీకలు వ్రాసెను. ఈ మూడు శాస్త్రములపై ఆధారపడిన ఒక దర్శనమును, సంప్రదాయమును కూడ అభివృద్ధి చేసెను. సత్తనుగూర్చి చెప్పుట సంవృతి (shih) సత్యము ; అసత్తను గూర్చి చెప్పుట పరమార్థ (chen) సత్యము. ఇది ప్రారంభ దశ. సత్తును గూర్చిగాని, అసత్తును గూర్చిగాని చెప్పుట సంవృతి సత్యము. ఈ రెంటిని గూర్చి చెప్పక ఇట్టి రెండు కోటులను విసర్జించి మధ్యను మార్గమున నుండుట పరమార్థ సత్యము. ఇది రెండవ దశ. ఈ రెండు కోటులు ఉన్నవని కాని, లేవని కాని చెప్పుట సంవృతి సత్యము. ఈ రెండునుగాని, ఇందొకటిగాని, ఉండుటగాని, లేకపోవుటగాని లేదని చెప్పుట పరమార్థ సత్యము. ఇది మూడవ చరమ దశ. ఇందు ద్వైత మతిక్రమించబడి సర్వ నిషేధముల నిషేధ మగును. సంవృతి - పరమార్థము, సంసారము - నిర్వాణము, రెండును లేవు ; వలన, ఇందొకటి ఉండిననే రెండవది ఉండుట సంభవము. కాని సంవృతియు, సంసారమును మాయ ; మాయ లేదు. కాన పరమార్థము, నిర్వాణమును కూడ లేవు. ఇదియే 'ధర్మకాయము', సరియగు మార్గము (ఛెంగ్ టావో). ఇట్లు ఛి-ట్సాంగ్ ద్వివిధ సత్యమును గూర్చి వ్రాసిన ప్రకరణమున బోధించెను.

టాంగ్ రాజవంశకాలమున ఉండిన హ్సువాన్ - ట్సాంగ్ (హుఆన్ ఛ్వాంగ్ 596 - 664) గొప్ప బౌద్ధ దార్శనికుడు. మధ్య ఏషియాగుండ భారత దేశము వెళ్లి, తీర్థాటన చేసి అచ్చట చాల ఏండ్లు ఉండి, బౌద్ధమతము నధ్యయనము చేసి, 657 తాళ పత్ర గ్రంథములతో చైనాకు తిరిగి వచ్చి, మరణ పర్యంతము వాటి అనువాద కార్యమున మగ్నుడాయెను. 75 గ్రంథముల ననువదించెను. ఇతని అనువాదములు నిర్దుష్టములు, సుందరములు అని అభిజ్ఞులందురు. ఇతడి గురువు శీలభద్రుడు. ఇతడు వసుబంధు ధర్మపాలుల విజ్ఞాన వాదమును చైనాలో వ్యాపింప జేసెను. ఇతడు చైనాలో ఇటుల 'ధర్మ లక్షణ సంప్రదాయము' ను ప్రవర్తింపజేసెను. వసుబంధువు గ్రంథముపై 'విజ్ఞప్తి మాత్రతాసిద్ధి' యను ఇతని టీక[1] గంభీర దార్శనిక కృతి. ఆత్మ (wo) ('నేను'), ధర్మములు (బాహ్యావస్తువులు fa) రెండును కల్పితములు, రెండును శూన్యములు. అవి నిస్స్వభావములు, వాటి ప్రతిభాసలు 'విజ్ఞాన' వికారములపై ఆధారపడిన మనఃకల్పనలు. విజ్ఞానము 'విపాక విజ్ఞానము', 'మన్యన', 'విజ్ఞప్తి' అని మూడు తెరగులు.[2] మూల విజ్ఞానము 'ఆలయ విజ్ఞానము', 'బీజవిజ్ఞానము' అనబడును. 'లక్షణము' (దృశ్యము) గా, 'దర్శనము' (ద్రష్ట) గా విభాగము చెందునది విజ్ఞానమే. విజ్ఞానాతిరిక్తమేమియు లేనందున అంతయు విజ్ఞప్తి మాత్రతయే. అయితే ధర్మాదులు విజ్ఞానముతో అవినాభావముగ నున్నవి, అవి అసలు లేనివి కావు. ధర్మముల పరమార్థ స్వభావము 'భూతతథత' (నిజమగు అట్టితనము) అనగా ధర్మములు స్వంత స్వభావము ఎట్టిది లేనివి (లక్షణ నిస్స్వభావములు), అవి అనేక హేతు ప్రత్యయ ప్రభవములు (ఉత్పత్తి నిస్స్వభావములు), అవి పరమార్థముగ నిస్స్వభావములు. ధర్మములు గగన కుసుమముల వంటివి ; ఐంద్రజాలికుడు పుట్టించిన వస్తువుల వంటివి ; అయితే అవి పూర్తిగ లేనట్టివి కావు. ధర్మముల ఈ అట్టితనమే భూతతథత. ఇది ఎప్పుడును మార్పు లేకుండ అటులనే ఉండును ; నిజమైనది, నిర్వికారమును. ఇది ధర్మములతో అభిన్నము కాదు, వాటినుండి భిన్నమును కాదు. ఇది ధర్మముల సారము గాన 'ధర్మధాతువు' అనబడును. అది లేదు అను భావమును నిరసించుటకు ఉన్నదనియు, ఉన్నదను భావమును పరిహరించుటకు శూన్యమనియు చెప్పబడినది, అది నిరాధారము ; మాయ కాదనుటకు 'భూతకోటి'[3] అనబడినది. భూత తథత యందు 'నిష్ఠ' కల్గుటయే బోధి. అనగా

1. ఇది చాల టీకలను క్రోడీకరించినది.

2. maturing consciousness, intellection, perceptive consciousness.

3. సత్తుయొక్క అవధి - realm of reality.

పుణ్యాదుల సంభారము, ప్రయత్నములచే[1] దానిని 'ప్రతివేధించి' (ప్రవేశించి), దానినే భావించుచు అందే నిష్ఠ గల్గుట, స్థితులగుట. ఇది హ్యుసువాన్ ట్సాంగ్ వివరించిన సిద్ధాంతము.

సెంగ్ - ఛావో అన్ని ధర్మములు మాయా మానవ సదృశములు, కాన నిజముగా లేనట్టివి కావు అని ప్రపంచించి యుండ; హ్యుసువాన్-ట్సాంగ్ మాయా మానవుడు మాయాకల్పితుడు గాన నిజమగు మానవుడు కాడని ప్రపంచించెను. ధర్మములు (బాహ్య వస్తువులు) మన మనఃకల్పితములు, మనస్సు కూడ నిస్స్వభావము, పరతంత్రము; లక్షణ దర్శన విభాగము మాయ - అని ఇతడు బోధించెను.

సామర్ ఖండ్ దగ్గర (నేటి రష్యాలోని తుర్కిస్థానములో) సోగ్డియానా నుండి చైనాకు వలస వచ్చిన యొక కుటుంబమున ఫా - ట్సాంగ్ లేదా హ్సియన్-షౌ (643 - 712) జన్మించెను. ఇతడు కొంతకాలము హ్యుసువాన్ - ట్సాంగ్ తో కలసి అనువాద కార్యమును చేసెను. కాని తరువాత భిన్నాభిప్రాయములు వచ్చుటచే విడిపోయెను. అవతంసక సూత్రము నాధారము చేసికొని ఇతడు తన దర్శనము నభివృద్ధి చేయుటయేగాక, ఒక 'అవతంసక' సంప్రదాయమునకు కూడ ప్రవర్తకుడాయెను. ఇది చైనాలో హు - ఆ - యెన్ సంప్రదాయమని, జపాన్‌లో కెగాన్ అని పేరొందినది. ఫా - ట్సాంగ్ గొప్ప తత్త్వవేత్త; హు - ఆ - యెన్ తత్త్వ మీమాంస కూడ గంభీరమైనది. నాగసేనుడు మిలిందునికి చేసినట్లే, ఇతడు 'ఉ' సామ్రాజ్ఞికి (684 - 705) చేసిన బోధ చిన్ షిహ్ - ట్జూ ఛాంగ్ (స్వర్ణసింహ ప్రకరణము) అను గ్రంథమున కలదు. రాజ సౌధమున నున్న ఒక బంగారు సింహపు బొమ్మను ఉదాహరణముగా గైకొని ఈ బోధ సాగినందున దీనికా పేరు వచ్చినది. ఇతడి బోధ ఇది: (1) సింహపు బొమ్మలోని స్వర్ణమునకు అంతర్గతమగు స్వంత స్వభావము లేదు. శిల్పి నిపుణతచే సింహాకృతి వచ్చినది. అది కేవలము ప్రత్యయజనితము. స్వర్ణము పరమ తత్త్వము (li fa chieh)నకు, సింహము దృశ్యమానమగు వాస్తవికత (shih fa chieh)కు సంకేతములు. పరమతత్త్వము స్వాభావికముగ శుద్ధము, స్పష్టము, సంపూర్ణము. అది తథాగత[2] గర్భమునం దుండు 'ధర్మత.' (2) సింహపు బాహ్యాకృతి శూన్యము, స్వర్ణము మాత్రమే పరమార్థము. సింహము నిజముగా లేకుండుట, స్వర్ణతత్త్వపు అభావము లేకుండుట 'రూపము' యొక్క శూన్యతను తెల్పును. ఈ శూన్యత నిస్స్వభావమయ్యు మాయాస్తిత్వము కలది. దృశ్య వస్తువు లన్నియు మాయాభివ్యక్తులు. రూపమునకు, శూన్యమునకు ద్వైతాభావమే పరమ తత్త్వము. అదియే పరమ సత్యము. శూన్యత యన రూపము యొక్క అత్యంతాభావము - వినాశము - కాదు; శూన్యత రూపమునకు భిన్నమైనది కాదు; శూన్యత ఒక వస్తువో, స్థితియో కాదు. (3) ఇంద్రియముల దృష్ట్యా సింహమున్నది. ఇది దాని పరికల్పిత లక్షణము. దీనికంటె ఉత్కృష్టమగు దృష్ట్యా సింహము ఉండుట ఆభాస మాత్రమే. ఇది పరతంత్ర లక్షణము. స్వర్ణము స్వభావతః మార్పు లేదనునది వీరి నిష్పన్న లక్షణము. ఇది యే 'ధర్మతా లక్షణము'. (4) సింహము సంపూర్ణముగా స్వర్ణమందు ఇమిడి యున్నది. ఏలన స్వర్ణమునకు భిన్నమైన గ్రాహ్యములగు లక్షణము లేవియు సింహమున లేవు. కాన దృశ్య వస్తువు లన్నియు స్వలక్షణ రహితములు. (5) సింహము మాత్రమే సముత్పన్నము. దానిని ఉద్భవింపచేసినది స్వర్ణము. స్వర్ణము కాక మరేమియు లేదు. కాన సింహము ఉత్పత్తి వినాశములు చెందుచుండ, స్వర్ణము ఉత్పత్తిని గాని వృద్ధిక్షయములగాని పొందుటలేదు. (6)సింహము సత్తు అని చెప్పిన శూన్యత్వమును, అది అసత్తు అని చెప్పిన దాని ప్రాతిభాసిక సత్తును బాధింపబడుచున్నవి. కాబట్టి ఈ రెండు పరస్పరము బాధించుకొని వినాశము (annul) నొందును. సత్తయు లేదు, శూన్యమును లేదు అని అవగతమై, భాష కతీతమై, మనస్సు నిర్లిప్తమగుటయే సంబోధి. తరంగములు నిశ్చల

---

1. వీటిచే మోహనాశమై నిశ్చయము, మార్గవరణము జరుగును. 2. తథాగత మన కేవలము (absolute).

సముద్రమునుండి వచ్చునట్లు, శుద్ధ దర్పణమందు ప్రతిబింబములు ఏర్పడునట్లు, సూర్యునినుండి కిరణములు వెలువడునట్లు అన్ని వస్తువులును నిరపేక్షము, సర్వవ్యాప్తము, సంపూర్ణమునగు పరమతత్త్వమగు కేవలమునకు, 'బుద్ధ ధాతువు' నకు చెందియున్నవి. కాన అంతయు ఒకటే, ఒకటే అంతయును, ప్రతిదియు మరొకటేదైనను కూడ ఒకటే.[1] (7) అన్ని వస్తువులు - సింహము, స్వర్ణమును కూడ - నిస్స్వభావములు, అన్నియు మనస్సుయొక్క అభివ్యక్తులే, వికారములే. (8) ప్రతి వస్తువు ఒక దృష్టితో చూచిన ఒక విధముగాను, మరొక దృష్టితో చూచిన మరొక విధముగాను ఉండును. ఉదాహరణమునకు సింహమును ఒకటిగా ఎంచవచ్చును. లేదా తల, తోక, కాళ్లు - ఇట్లు వేర్వేరుగా ఎంచవచ్చును. అన్నియు హేతువులచే సముత్పన్నములు. ఇది వాటి సమానత. కాలు తోక కాదు, తోక తల కాదు ; ఇది వాటి భిన్నత్వము. వీటి కలయిక ఒకే వస్తువునందు పర్యవసించినది గాన, ఇది వాటి సమన్వయము. (9) బోధి యనగా టావో, వెలుగు చూచుట (chueh). దృశ్య వస్తువు లన్నియు స్కంధముల కలయికవలన అట్లేర్పడక ముందునుండి కూడ విచ్ఛిన్నము లగుచునే యున్నవి. కామము, సన్న్యాసము - అను రెండు 'అతు'[2] లను వదలి మధ్యమ మార్గమున పోవుట బోధికి త్రోవ. మాయ ఎన్నడు పరమార్థము కాదని గ్రహించుటయే బోధి. (10) స్వర్ణ - సింహముల రెండిటి లక్షణములు ఉపశాంతమై, క్లేశములు సమసినప్పుడు, మనస్సు శాంత సముద్రమువలె అయినప్పుడు విరుద్ధము లన్నియు ప్రతిభాసములుగా గ్రహింపబడి మోహము నశించినప్పుడు బంధము తెగును ; దుఃఖ సముదయము నశించును. ఇదే నిర్వాణము. ఫా - ట్సాంగ్ ఈ తెరగున స్వర్ణసింహ ప్రకరణములో చెప్పినాడు. ఈ భావములకు, అవతంసక సూత్రముపై అతడు వ్రాసిన గ్రంథములలో భావములకు కొలది భేదములు కలవు. అపరిణామము, నిత్యము, కేవలము అగు తత్త్వ మొకటి (ధర్మ ధాతువు) కలదు. అది దృశ్య జగత్తున 'సంవృతి' కంతకు అధిష్ఠాన మనునది అతని దర్శన హృదయము.

క్రీ. శ. 538-597 మధ్య నుండిన ఛిహ్-కై మరొక గొప్ప చైనీయ బౌద్ధ దార్శనికుడు. ఇతడు టియన్-టాయ్ పర్వతములలో నివసించుటచే ఇతని గురువులు ప్రవర్తింప చేసిన సంప్రదాయమున కాపేరు వచ్చెను. సద్ధర్మ పుండరీకసూత్రము వీరి కాధార గ్రంథ మగుటచే ఇది పుండరీక (ఫా-వాంవా) సంప్రదాయము అని కూడ పేరొందెను. అశ్వఘోషుని మహాయాన శ్రద్ధోత్పాద శాస్త్రము కూడ వీరికి చాల ఉపాదేయ గ్రంథము.

బుద్ధుని బోధలను అయిదు దశలలోనికి విభజింపవచ్చు నని, ఉత్తరోత్తరముగా ఆయన తన బోధలలో పరమసత్యమును ప్రకటించె నని ఛిహ్-కై అభిప్రాయము. బుద్ధుడు ఇటుల చేయుటకు కారణము ఆయన శిష్యులలో గల అధికారభేదమును, వారున్న పరిస్థితులును. మొదటిదశలో బుద్ధుడు నేడు అవతంసక సూత్రములందు దొరకు పరమ సత్యమును బోధించెను. కాని అది మానవాతీతులకు తప్ప అగ్రాహ్యముగ నుండుటచే, రెండవ దశలో నేడు ఆగమము (పాళి నికాయము) లందు గల ఉపదేశములను బోధించెను. మూడవ దశలో నేడు వైపుల్యసూత్రము లందు కానవచ్చు సిద్ధాంతములను, నాల్గవ దశలో నేడు ప్రజ్ఞాపారమిత గ్రంథములలో కనపడు వానిని బోధించెను. చివరిదగు ఐదవ దశలో సమస్త సత్యసారమగు సద్ధర్మ పుండరీక సూత్ర మందు గల సిద్ధాంతమును బోధిం

1. అవతంసక సంప్రదాయ సిద్ధాంతమిది : ప్రతి వస్తువు సమగ్రతలోని అంతర్భాగము, కాని వస్తువులు తమ తమ వ్యక్తిత్వములను కోల్పోకుండ సమగ్రతతో అభిన్నముగ కలిసి యున్నవి. అందు విలీనమైలేవు. ఇట్లు సమగ్రత వాటన్నిటికి అతీతము, కాని వాటికి అతిరిక్తముకాదు. కాబట్టి ప్రతి వస్తువు సమగ్రతతోనే కాకుండ తక్కిన అన్ని వస్తువులతో తాదాత్మ్యము నంది యున్నది. దీనినే 'జిజిముజె' తత్త్వ మని జపానీయ భాషలో నందురు. 2. చరమమార్గములు (extremes).

చెను. ఇట్లు బుద్ధుని అన్ని బోధలు అధికారి భేదమును బట్టి ఉపాదేయములని చెప్పి ఛిహ్-కై, హీనయాన, మహాయానముల మధ్య సమన్వయము చేయ చూచెను.

ఏకైకము, కేవలమునగు చిత్తము (మనస్సు) విశ్వమందలి పరమతత్త్వ మని టియన్-టాయ్ సంప్రదాయము బోధించును. ఇదియే భూతతథత (ఛెన్-జూ) లేదా తథాగతగర్భము. అన్ని 'ధర్మములు' దీనిపై ఆధారపడియున్నవి. ధర్మములు వాటికవి శూన్యములు, మాయ నిజమగు ఉనికి లేనిది. వీటితో పోల్చిన చిత్తము యథార్థము. అది వృద్ధిక్షయాది వికారముల నొందదు. ధర్మములు మాత్రము నిజముగ లేనివైనను మాయచే ఉత్పత్తి వినాశాదుల నందుచున్నట్లు అవభాసించును. అవాఙ్మానస గోచరము, సర్వవ్యాపి, నిర్వికారము, సమస్తమునకు ఆధారము భూతతథతయే. శుద్ధాశుద్ధ ధర్మము లన్నిటికి, చేతన వస్తువుల స్వభావములన్నిటికి తథాగతగర్భమే నిలయము. అదియేధర్మకాయము. దాని వ్యాపారములందే - ప్రక్రియలందే-అది భేదము కలిగి యుండును. యథార్థముగ నది అంతర్గతభేదరహితము, ఏకరసము; కాననే శూన్యము. భేదములులేని దానియందు భేదములు గల ఈ తథాగతగర్భమును వర్ణించుట కష్టము. తథాగతగర్భమందే అన్ని ధర్మములు స్వగత భేద శూన్యముగ నున్నవి. కాన ప్రతి ధర్మము దానికది సంపూర్ణమగు తథాగతగర్భమే. అయినను అన్ని ధర్మములు దానియం దున్నట్టివే. "విశ్వమంతయు ఒక వెంట్రుకలో నున్నది; బుద్ధులందరు ప్రతిమానవునిలో కలరు."

చిత్తము కానిది ఏదియు లేదు, కాన దృశ్యమగు ప్రతి వస్తువు చిత్తముయొక్క అభివ్యక్తియే. ఇటుల అన్ని వస్తువులు ఒక అఖండ సమైక్యమును, సామరస్యమును కలిగి యున్నవి. క్లేశాది "వరణము" (అడ్డంకులు) లన్నిటికి అతీతమై శుద్ధబుద్ధత్వ లక్షణములు కల్గియున్నప్పటి భూతతథత పరినిష్పన్న సత్యము. అదియే వరణములలోనుండి అశుద్ధ లక్షణములు కల్గి యున్నప్పుడు ఆలయ విజ్ఞానము. ఇది పరతంత్రము. విజ్ఞాన వికారములు అన్నియు పరికల్పితములు. స్వచ్ఛమగు దర్పణములో ప్రతిబింబములు వచ్చుచు పోవుచు నుండును. అద్దము, స్వచ్ఛత, ప్రతిబింబములు-వీటిలో అసలు పదార్థము అద్దము. దాని కొక దానికే నిజముగ అస్తిత్వము కలదు, తక్కినవి దానిపై ఆధారపడినవి, దానిలో కల్పితములు. భూతతథత స్వభావమును ఇట్లు త్రివిధము.

అన్ని ధర్మములు ఆదినుండి స్వ స్వభావరహితములు, ఉత్పత్తివినాశ రహితములు; మాయచే లేనివైనను ఉన్నట్లు కన్పడును; అవి యన్నియు భేదవర్జ్యమగు చిత్తమాత్రములే, అను అవగతిచే చిత్తవృత్తి నిరోధము (ఛిహ్) అగును. ఇదియే 'సమాధి' లేదా 'అధిచిత్తము'. ధర్మములు చిత్త స్వభావము కారణముగ సముత్పన్నములు కాన, వాటికి సాంసారిక లేదా సాంవృతిక వ్యాపారము కలదు; స్వప్నావభాసములకువలె వాటికిని ఒకవిధమగు అస్తిత్వము కలదు, అను అవబోధ 'ప్రజ్ఞ'. సమాధిచే శుద్ధ చిత్తము ననుభవించి, అద్వయభావము నొంది, అన్ని జీవులతో ఏకాత్మత నొందుట జరుగును. శాంతి, గంభీరత, విశుద్ధత, నిర్వ్యాపారమున వ్యాపారము ఇది దీని స్వభావము. ప్రజ్ఞ చిత్తపు ముఖ్య స్వభావము నభివ్యక్తి చేయుచు, స్వచ్ఛందముగ బాహ్యభౌతిక వస్తువుల ఆటంకము లేకుండ ప్రవర్తించును. ప్రజ్ఞ కలవాడు నిర్వాణము నొందియు సంసారమున ఉండి, క్రియావంతుడుగనే ఉండును; అట్లయ్యును అది నిష్క్రియతయే. సమత, విపశ్యన (insight) ప్రజ్ఞకు చిహ్నములు.

అందరు మానవులు బుద్ధులు కాగల్గెదరు, అనగా తథాగత గర్భములోనికి - శూన్యతలోనికి - ప్రవేశించి అన్ని భూతముల పట్ల కరుణ, క్షాంతి కల్గియుండ గలరు, అను సద్ధర్మపుండరీక బోధ టియన్-టాయ్ సంప్రదాయ మవలంబించును. ధర్మలక్షణ సంప్రదాయము (హ్సువాన్ ట్సాంగ్ ప్రచారముచేసినది) ఇటులగాక, కొందరు మానవులే బుద్ధత్వ మందగల రని బోధించెను. ప్రతిమానవునిలోను బుద్ధత్వ మున్నది; దానిని సాధనచే, ప్రయత్న, శీల, సమాధి, ప్రజ్ఞలచే వృద్ధిచేసికొని ప్రతివాడు బుద్ధుడు కావచ్చు నని ఛిహ్-

కై ఇత్యాదుల విశ్వాసము. ఛాన్-జన్ (711 - 782) అను ఈ సంప్రదాయపుగురువు అచేతన పదార్థములలో కూడ బుద్ధత్వ స్వభావ మున్న దనెను.

టియన్-టాయ్ సిద్ధాంతమున కేవలము, నిర్వికారమునగు చిత్తము పరమార్థ సత్యము ; విజ్ఞానవాదమున మూల విజ్ఞాన మట్లుగాక హేతు ప్రభవము, వికార సహితమును. టియన్-టాయ్, హువాయెన్ సంప్రదాయముల సిద్ధాంతములు చాల దగ్గరగా నుండును. టియన్-టాయ్‌కి దీనితో గల భేద మేమన, అది అన్ని వస్తువుల స్వభావములు కేవల చిత్తమున అంతర్గతములని, ప్రతి స్వభావము కేవల చిత్తమేనని, కాని నిర్వికార మని చెప్పును.

బోధిధర్ము డను ప్రసిద్ధ భారతీయ బౌద్ధ భిక్షువు* క్రీ. శ. 520 లో చైనాకు వచ్చెను. ఇతడు మహా ప్రతిభావంతుడు. దూరప్రాచ్య దేశములలో ఎనలేని కీర్తిని గడించిన మహాపురుషుడు. ఇతడు కాంచీపురము వాడని, పల్లవ రాజవంశమునకు చెందినవాడని ఐతిహ్యము. ఇతడు మొదట నాంకింగ్‌కు వచ్చి అప్పటి చైనీయ చక్రవర్తియగు వూ-టిని కలసికొని, గుళ్లు, గోపురములు కట్టించుట మొదలగు వాని వలన ఫలము లేదని, వీటివలన సంసారము నశింపదని, నిజమగు సత్కర్మ గుహ్యము, జ్ఞానవంతము, మనోఽతీతము, ఐహిక నిర్వాహము వలన సమకూడ దని చక్రవర్తికి బోధించెను. అపరిమిత శూన్యత్వమే బౌద్ధుల బోధ అని, అది పవిత్ర మని అపవిత్ర మని చెప్పవీలుకా దని, మానవ వ్యక్తి ఎవరో చెప్పలే మని బోధిధర్ముడు బోధించెను. “ మేము తెచ్చు సందేశము మతగ్రంథములలో లేనిది ; అక్షరముల పైన మాటలపైన ఆధార పడనిది ; తిన్నగా మానవుని ఆత్మను నిర్దేశించును ; స్వ స్వభావములోనికి నిరీక్షించి బుద్ధత్వమును పొందుట” - ఇది బోధిధర్ముడు తెచ్చిన సందేశసారముగా పరిగణించబడెను. సత్యము విధి నిషేధములకు - అస్తినాస్తి వాక్యములకు - అతీతము ; అది ఒకేపరి హఠాత్తుగ స్ఫురించును, మరొకసారి కానరాదు ; యథార్థముగా గ్రహింపదగిన వస్తువు ఏదియు లేదు ; ఇంతకు చెప్ప వలసినదేమియులేదు; నిశ్శబ్దముగా ఉండుటే ఉచితము; ఇది అతని బోధలసారమైనట్లు కాననచ్చును. తరువాత బోధిధర్ముడు లో - యాంగ్ అను చోటికి వెళ్లి ఒక మఠమందు ఒక గోడను చూచుచు ధ్యానమందు కూర్చొనెను. ఇన్నేళ్లు ఉపయోగము లేకుండుటచే అతని కాళ్లెండి ఊడిపోయెనట! షెన్-కువాంగ్ అను వాడు సత్యము కొరకై తనకు గల తీవ్ర ఉత్కంఠను రుజువు చేసికొని శిష్యునిగా గ్రహింపు మని వేడగా, బోధిధర్ముడతనికి బుద్ధులు చెప్పినది ఇతరుల ద్వారా తెలియరాని దని చెప్పెను. “నా ఆత్మ శాంతించుట లేదు, దానిని శాంతింపజేయు” డని షెన్-కువాంగ్ తిరిగి వేడగా, “ ఏదీ, దానిని ఇటు తీసుకురా, శాంతింపజేసెద ” నని బోధిధర్ము డనెను. “ నేను చాల ఏండ్ల నుంచి దానిని వెతుకు చుంటిని, కాని దానిని పట్టుకో లేక పోయినాను ” అని శిష్యుడు జవాబిచ్చెను. “ ఇంకేమి, అది శాశ్వతముగా శాంతించిన ” దని బోధిధర్ముడు సమాధాన మిచ్చెను. అతని బోధలిట్లుండెడివి. తరువాత నీ షెన్-కువాంగ్ హుయ్-కె నామమున ప్రసిద్ధగురువాయెను. బోధిధర్ముడు 9 ఏండ్లిటుల చైనాలో గడిపి, తరువాత ఎవరికి తెలియనిచోటికి వెళ్ళిపోయెను. కొంద రాతడు భారతదేశమునకు వెళ్లెనని, కొందరు జపాన్‌కు వెళ్ళెనని, కొందరాతడు విరోధులు విషము పెట్టుటచే మరణించె నని అందురు. బోధిధర్ముడు, హుయ్-కె, వారి అనుయాయులు ప్రవర్తింపజేసినది ధ్యాన సంప్రదాయ మని పేరొందినది. ధ్యానమే చైనీయ భాషలో ‘ ఛాన్న ’ అని, ‘ ఛాన్ ’ అనియు, జపానీయ భాషలో ‘ జెన్ ’ అనియు మారినది. ఇందెన్నో శాఖలు కలవు.

లంకావతార సూత్రము, వజ్రచ్ఛేదిక, ప్రజ్ఞాపారమితలలోను గల సిద్ధాంతములు ధ్యాన బౌద్ధమునకు చాల దగ్గరివి. లోగడ వర్ణించిన టావో - మెంగ్ సిద్ధాంతములుకూడ దీనికి ప్రోద్బల మిచ్చియుండును. వీరు వర్ణించిన పరమతత్త్వము చరమ శూన్యత, కేవల నిషేధము, స్వనిషేధమును కూడ నిషేధించుకొనునట్టిది. అది పరమ రిక్తత అని కొందరు, అది అన్ని వస్తువుల మూలమగు చిత్తము, అదియే ‘ ఆదిమ

* బోధిధర్ముని చిత్రమునకు చూ. పు. 95.

స్వభావము ' లేదా ' బుద్ధ స్వభావము ' అని మరికొందరును వ్యాఖ్యానించిరి. కాని ధ్యాన బౌద్ధు లందరు క్రింది అయిదు సూత్రముల నంగీకరింతురు. (1) పరమ సత్యము లేదా ఆదితత్త్వము అకథనీయము, అవాఙ్మానసము, కార్యకారణ పరిధి కతీతము. (2) ఆధ్యాత్మిక సాధనను కావలెనని చేయుటగూడ ఫలప్రదము గాన అది సంసారమునకే దారితీయును. సత్కర్మలు దుష్కర్మలు కూడ కార్యకారణ జాలమున, సంసారమున ఉంచునవియే. కాన ఆధ్యాత్మిక సాధనను సాధించరాదు. ఈ కర్మవిరతియే ఒక విధమగు సాధన. అనగా పుణ్య పాపములను, మంచి చెడుగులను అంటిపెట్టుకొనరాదు. దీనివలన ఇది సమకూడును, ఇది రాదు ; ఇది కావలెను, ఇది వద్దు ; ఇది చేయవలెను, ఇది చేయరాదు - ఇట్టి విధమగు నిశ్చయబుద్ధి, విమృశ్యకారిత, ఫలసమీక్ష్య కారియగు చిత్తము లేకుండ*, నిస్సంగముగ, నిర్లిప్తముగ స్వచ్ఛందముగ వ్యవహరింపవలెను, ఏ ఆలంబనము లేకుండుట, ఏ ప్రవృత్తుల (ఉదా. రాగ ద్వేషాదుల) చేతను బద్ధుడు కాకుండుటయే, అనాసక్తముగ అన్ని వస్తువులను గూర్చి ఆలోచించగల్గుటయే ' అప్రతిష్ఠిత చిత్తము '. సాధన కాని ఈ సాధనే ధ్యానబౌద్ధులు విధింతురు. (3) సంబోధిచే పొందబడునది ఏదియు లేదు. " కొండ కొండగానే ఉండును, నది నదిగానే ఉండును." ఇప్పుడు బోధపడునదే ఈవరకు బోధపడనిది. లోగడ మోహపెట్టినదే ఇప్పుడు వెలుగు చూపును. ఏది సంసారమో అదే నిర్వాణము. ఉపలబ్ధి కానట్టి ఉపలబ్ధి ఇదియే. కాబట్టియే జ్ఞాని జీవితమునకు, సాధారణుని జీవితమునకు భేదము లేదు. మానవు లందరు బుద్ధులే, బుద్ధత్వము ప్రాప్యము కాదు; నిత్యము. (4) బౌద్ధసిద్ధాంతమున విశేష మేమియు లేదు. బోధపడక ముందు అది స్వర్ణమువలె నుండిన, బోధపడిన పిమ్మట పెంటవలెనుండును, అని ఛింగ్-యువాన్ చెప్పినాడు. తెలియక ముందు అది రహస్యముగా కన్పడును, తెలిసిన అది రహస్యము కాదు. (5) సాధారణ మర్త్యత్వమును వదలి బుద్ధత్వమును పొందినవాడు, దానిని వదలివేసి సాధారణ మానవత్వములోనికి పునఃప్రవేశము చేయును. జ్ఞాని మనస్సు రిక్తముగ - అనాసక్తముగ, నిస్సంగముగ, తృష్ణా రహితముగ నుండును. ఇదియే ప్రజ్ఞ. కాని అతడును సాధారణులు చేయునదే చేయును. అతడును కట్టెలు కొట్టును, నీళ్ళు మోయును, భోజనము చేయును, బహిర్భూమికి వెళ్ళును. మానసిక శూన్యత, లేదా అంతయు బుద్ధతయే యను భావమందు తప్ప వ్యవహారమందు జ్ఞానికి, సాధారణునికి భేద ముండదు ; అయితే ఏపని చేసినను అతని కర్మలు ఫలావహములు కావు కాన జ్ఞానికి బంధము ఉండదు.

హుయ్-నెంగ్ (638 - 713) ధ్యాన బౌద్ధ మతమును అభివృద్ధి చేసినవారిలో అగ్రగణ్యుడు. అతడి ఉపదేశ సంగ్రహ మిది : బౌద్ధము అద్వయ వాదము. పేరుగల దంతయు ద్వయమునకే గొనిపోవును. "పుట్టుకకు పూర్వము తనకున్న ముఖమును గాంచుట" ధ్యాన బౌద్ధ లక్ష్యము. అంతర్వీక్షణము చేసికొని, ప్రతివాడును తనకున్న బుద్ధ భావమును గాంచుట యని దీని అర్థము. బుద్ధత్వ మద్వయము, అది మంచి చెడ్డ, శాశ్వతాశాశ్వత, భౌతికాధ్యాత్మిక - ఇత్యాది ద్వంద్వ రహితము. చిత్తమునుండి సాపేక్షతను, భేదమును, ద్వంద్వభావమును తొలగించిన, తన అసలు స్వరూపము, పుట్టుటకు పూర్వమున్న ముఖము కన్పడును. ఇది ఎక్కడనుంచి వచ్చునది కాదు, పోవునది కాదు. కాన పద్మాసనాదులు వేసి ధ్యానముచే గ్రహింపరానిది. ' అప్రతిష్ఠిత చిత్తము ' ను, అనగా నిరాలంబము, నిరాశ్రయము అగు చిత్తమును, కల్గియుండుటే స్వస్వరూపమును గాంచుట. ఇది ఒకేపరి హఠాత్తుగ ఆకస్మికముగ జరుగును. ఇట్టివాని ఆచరణ స్వతంత్రము, ముక్తము. అప్రయత్నముగ స్వాభావికముగా ప్రవర్తించుటే ముక్తుని లక్షణము. గ్రహించునది, గ్రహింపబడునది కూడ జన్మ మరణములు లేనిది; ప్రాప్యము నివారణీయము కానిది సత్యము ; బోధి పొందవలసినది కాదు ; సమాధి ప్రవేశించవలసిన ఒక అవస్థకాదు ; చిత్తవృత్తులు కలవా లేవా యని ఎరుక

* దీనిని ' అప్రతిష్ఠిత చిత్త ' మని ప్రజ్ఞాపారమితా సాహిత్య మనినది.

లేకుండుటయే మహా సమాధి గాన అది సాధ్యము కాజాలదు; నిష్క్రియత్వమే యథార్థత; శూన్యతయే సత్యము; ధర్మముల పరమార్థము (ultimate meaning) అపరిమితము, నిశ్చలము. మనస్సులో గాని, శుద్ధత్వములో గాని, నిశ్చలతలో గాని ఆసక్తి (attachment) లేకుండుటే ధ్యానము. ప్రతిదాని చేతను అబాధితముగా అకుంఠితముగా నుండుట,మంచి చెడుగులగు బాహ్యాజీవితపరిస్థితులచే ఎట్టి ఆలోచనయు కలుగకుండ ఉండుట, స్వస్వభావపు నిశ్చలతను అంతర్వీక్షణము చేయుట, ఆంతరంగికముగా ఎప్పుడును ఆకులతను (సంక్షోభమును) చెందకుండుట, బహిరంగముగా 'రూపము' పట్ల ఆసక్తి లేకుండుట - ఇదియే ధ్యానము. ఇట్లు హుయ్-నెంగ్ బోధించెను.

హరివర్మ వ్రాసిన సత్యసిద్ధి శాస్త్రముపై ఆధారపడిన సంప్రదాయము, నాగార్జున - ఆర్యదేవుల రచనలపై ఆధారపడిన సంప్రదాయము, తొలి దినములందు చైనాలో ఉండినను వాటికంత ప్రభావము రాలేదు. అభిధర్మ కోశముపై ఆధారపడిన కోష (కుష) సంప్రదాయము, నైతికాచరణ నియమములపై ఆధారపడిన వినయ (Lu) సంప్రదాయము, అమితాభ మతము, షెన్-యన్ (మంత్రయాన) సంప్రదాయము కూడ చైనాలో ఉండినవి. వీటిలో చివరి రెండు చాల వ్యాప్తిలో నుండినవి. దూరప్రాచ్య దేశములపై ఎంతో ప్రభావము చూపినవి. కాని దార్శనికముగా కాక, మతములుగానే వీటి ప్రాధాన్యము.

ఫా ఛి యా

ఫా ఛియా అనగా రాజ్య శాసన సంప్రదాయము. ధర్మము లేదా నీతిస్థానమున శాసనము ఉపస్థాపింపబడవలెనని, ప్రభుత్వము ప్రపంచమందు నేడున్న వస్తుస్థితిపై ఆధారపడవలెనని, కాబట్టి పరంపరపైనను, అలౌకిక నిర్దేశములపైనను ఆధారపడరాదని ఈ సంప్రదాయమువారు పోషించిరి.

క్రీ. పూ. 319 - 301 లో ఛి రాష్ట్రము నేలిన హ్సువాన్ కాలమున నుండిన షెన్ టావో, 351 లో హాన్ రాష్ట్రమంత్రిగా నుండిన షెన్ పూ-హై, ఛిన్ రాష్ట్రమున చాల ఏండ్లు మంత్రిగా నుండిన షాంగ్ యాంగ్ (338 లో మృతి) ఈ విధమైన ఆలోచనలను ప్రారంభించిరి. వీరందరి చింతనలను వ్యవస్థీకరించిన వాడు హాన్ ఫై ట్జు (క్రీ. పూ. 233 లో మృతి.)

షెన్ టావో ఒకవిధమగు టావో విశ్వాసి. అన్ని వస్తువులు సమానములు, కాని కొన్ని వస్తువులు కొన్నిటికి సమర్థములు, కొన్నిటికి కావు. కాన వీటిలో కొన్నిటినే ఏరుకొనుటగాని, అవలంబించుటగాని అర్థములేని పని. కొన్నిటి పరిగ్రహము, మరికొన్నిటి విసర్జన వలన సమగ్రత లేదా పూర్ణము లభింపదు. అందలి భాగమే దొరకును. అట్లే ఏబోధ కూడ పూర్ణము కాజాలదు; కాన జ్ఞానము వ్యర్థము. ఏలన ఇది మంచి ఇది చెడ్డ, ఇది కర్తవ్యము ఇది కాదు - అనికదా జ్ఞానవిషయము; కాని అంతయు సమానమై, మంచి చెడుగుల, కర్తవ్యా కర్తవ్యముల విభాగము యథార్థము కానప్పుడు జ్ఞానము వ్యర్థము. జరుగవలసినది ఎటులైనను జరుగు నని తెలిసికొని, పరిస్థితుల కనుగుణముగా మారుచు, కష్టము, దుఃఖము కలుగని రీతిగా వర్తించవలెను. గాలిలో ఎగిరిపోవు ఈకవలె పరిస్థితులెటు నెట్టిన అటు పోవుచు, పశువులవలె స్వాభావికముగ ప్రవర్తించుచు, ధర్మాధర్మములను సరకు చేయక, అన్నిటిపట్ల ఉదాసీనతతో నుండి, అనుభవము నుండి ఏమియు నేర్చుకొనక, భవిష్యత్తును దృష్టిలో నుంచుకొనక జీవితమును గడపవలెను. షెన్ టావో ఇటులనే జీవించెనని ఛువాంగ్-ట్జు గ్రంథము చెప్పుచున్నది.

రాజ్యపాలన కవసరమైనది అధికారము, శక్తి, లేదా ఆధిపత్యము (shih); సుగుణములు, జ్ఞానము కావు. ధర్మాత్ములు, జ్ఞానులు కూడ అణగి పడియుండవలసి వచ్చుటకు కారణము వారికి అధికారము, శక్తి లేకపోవుటయే; ఇవి ఉన్నప్పుడే వారికి ప్రాభవము ఉండి, వారు రాణింతురు. జనులను అణచి పరిపాలించుటకు అధికారము, శక్తి, పదవి మాత్రమే అవసరములు. పాలకుని భయమువలననే ప్రజలు శాసనముల ననుసరింతురు; అతనిపట్ల ప్రేమవలన కాదు. పాలకుని చేతిలో అజేయమగు దండము ఉండి, ప్రజలను తన

ఆజ్ఞలప్రకారము, తన శాసనముల కనుసారముగ, నిర్బంధముగ నడిపింపగలిగిన శక్తి ఉండిననే పాలన సరిగా ఉండును. ఇవి షెన్ టావో అభిప్రాయము లని చెప్పబడినవి.

ఉద్యోగులకు బాధ్యతలనుబట్టి పదవుల నిచ్చుచు, వారి వారి పదవుల కనుగుణమగు ఆచరణ వారికి నిర్బంధము చేయుచు, వారికిని ప్రజలందరికిని పరమ భాగ్యవిధాతగా నుండు శక్తి కలిగియుండి, అందరి ప్రాణములను ఉండనిచ్చు, లేదా తీసివేయు అధికారము పాలకుని గుప్పిటలో నుంచుకొను పాలన విధానములే (shu) రాజతంత్రమున ముఖ్యము లని షెన్ పూ-హై మతము.

రాజోద్యోగుల ఆజ్ఞలకు 'ప్రతికృతులు' శాసనములు. శాసనముల ననుసరించు వారికి బహుమానము, అతిక్రమించు వారికి శిక్ష - అను విషయము ప్రజల మనస్సులలో హత్తుకొనవలెను. నిశ్చితములగు శాసనములు మంత్రులకు, ఇతర రాజోద్యోగులకు మార్గదర్శకములు. శాసనములు (fa) లేనిదే రాజ్యమందు సంక్షోభము కల్గును, అని షాంగ్ యాంగ్ బోధ.

మానవ స్వభావము ఎప్పుడును స్వలాభమును, స్వార్థమును సాధింపజూచు కొనును. కాబట్టి, దండము వలననే వారి నందరిని అదుపులో నుంచుటకు వీలగు నని. ఫా ఛియా చెప్పును. వ్యవహారమునకు, కర్తవ్యాకర్తవ్య నిర్దేశమునకు, అంతఃకరణము గాని, పరంపరగాని, అలౌకికమైనదేదైన గాని ప్రమాణము కారాదు; శాసనము - పాలకుల ఆజ్ఞ, వారి ఇచ్ఛలు దీనికి ప్రమాణముగ నుండవలెను; శాసనము ప్రచండముగ నుండవలెను, అని కూడ ఫా ఛి యా చెప్పును. పాలకుని, తల్లిదండ్రులను సేవించుటకే మానవుడు జన్మించినాడు; శాసనమును గూర్చి, పాలన విధానమును గూర్చి చర్చించుట, తెలిసికొనుటయే పురుషార్థము అని హాన్ ఫై ట్జూ వ్రాక్రుచ్చెను. నీతి దయల కంటె శాసనము, దండమును ముఖ్యము; ఇవియే అధికమగు విలువయు, ఉపయోగమును కలవి. రాష్ట్రము కోరిన దానిని చేయు వానికి బహుమానము, రాష్ట్రమున కనిష్ట మగునది చేయువానికి శిక్ష - ఇదియే ఆచరణకు పరమ సూత్రము. కాబట్టి శాసనములు బాగుగా విపులముగా స్పష్టములుగా ఉండుటయు, బహుమానములు గొప్పవిగాను, శిక్షలు తీవ్రముగాను ఉండుటయు ఆవశ్యకములు. మానవుడు స్వభావతః కల్లకపటములు కలవాడు; ఎప్పుడో ఒకసారి తప్ప శాసనములు దండము లేకుండ పాలన చేయగలవాడు ఉండుట సంభవించదు. కాననే వీటి ఆవశ్యకత.

రాష్ట్రము ఉత్తరోత్తరముగా బలీయమగుటయే పాలకుని ఆదర్శముగ నుండవలెను. ప్రజల సుఖము, అభీష్టములను అతడు సరకు చేయరాదు. ప్రజల కేది చేసినను తృప్తి ఉండదు. కాబట్టి వారిని లెక్కచేయక ఆహార ఉత్పత్తి, సైనిక శక్తుల అభివృద్ధియే పాలకుడు లక్ష్యములుగ నుంచుకోవలెను. వీలైన ఇతర రాష్ట్రములను జయించు చుండవలెను. రాష్ట్రములో కెల్ల వ్యవసాయపు పనివాండ్రు, సైనికులు తక్కిన అందరికంటె గౌరవార్హులు. దండభయముచే ప్రతివానిని వ్యవసాయమందు మితములేని కష్టము పడు వానిగానో, ముందు వెనుకలు చూడని సాహసముగల యుద్ధభటునిగానో, నిర్బంధముగ చేయుటకు పాలకుడు ప్రయత్నించవలెను. సమృద్ధిగనున్న రాష్ట్రము ఎప్పుడు యుద్ధమునకు పోవుచుండవలెను. లేకపోయినచో శాంతి వలన కళలు, నాగరికత వృద్ధియై, దయాదాక్షిణ్యములు, వృద్ధులసేవ, శీల సత్యముల నభ్యసించుటకు అలవాటుపడి ప్రజలు యుద్ధమును ఏవగింతురు, ఒడలు వంచి పనిపాటులు చేయరు. కాబట్టి ప్రజల నందరిని ఎల్లప్పుడు ఆహారోత్పత్తియందు, యుద్ధ సన్నాహము లందు నిమగ్నులుగ జేసి, బలము చేకూరినంతనే ఇతర రాష్ట్రముల నణచుటకు, వాటిని తమ అధీనములోనికి తెచ్చుటకు పాలకులు అనవరతముగ ప్రయత్నించవలెను. ప్రజల దృష్టి ఎప్పుడును యుద్ధముపైననే ఉండునట్లు, దానదండములతో వారికి విషయమందు మరపు కలుగకుండునట్లు చూచుట ప్రభుత్వ కర్తవ్యము. యుద్ధమందు ధైర్యసాహసములు చూపు వారికే సంఘమందు ఉన్నతపదవుల నీయవలెను, ఇవి జన్మతః సంక్రమింపరాదు. వ్యవసాయము, యుద్ధము

చేయలేని వర్గముల నన్నిటిని రూపుమాపవలెను. అనగా, కళాకారులు, సాధుసన్న్యాసులు, వ్యాపారులు, పండితులు, దార్శనికులు ఇత్యాదుల నందరిని తన్ని వ్యవసాయము చేయించవలెను; అట్లు చేయనిచో వారిని చంపవలెను. బీదల పోషణ, దయాధర్మములు బోధించు వారిని కూడ ఇట్లే చేయవలెను. శాసనములకు వ్యతిరిక్త దర్శనములు, గ్రంథములు లేకుండ చేయవలెను. కష్టపడి పనిచేసి, మితవ్యయము చేయు వానికి ఆహారలోపముండదు; అట్లు చేయనివానికే దారిద్ర్యము, వానికి దయ చూపరాదు, నీతి, ఋజువర్తనము, సత్యము, దయ - ఇవి రాజతంత్రమున ఎందుకును కొరగావు. తన విరోధులు చేయుటకు సిగ్గుపడు కార్యములను తాను చేయుట వలననే పాలకునికి లాభము చేకూరును. పూర్వాచారములు, పరంపర, దైవము - వీటిని పట్టుకొని వ్రేలాడక, కేవలము ప్రస్తుత పరిస్థితులను బట్టియే పరిపాలన జరుగవలెను. వీలైన ప్రపంచమునకు, లేదా చైనా అంతటికి చక్రవర్తి అగుటయే ప్రభువున కాదర్శముగ నుండవలెను. ఎవరిని నమ్మక, ఎవరికి తన ఉద్దేశములను తెలుపక, చండశాసనము ద్వారాను, తన శక్తి వలనను, విస్తృతమగు గూఢచారుల వ్యవస్థ ద్వారాను, కపటము, దుర్మార్గము, దండముల ద్వారా పాలకుడు ప్రజల నందరిని నిరంతర భయముతో బ్రతుకునట్లు చేయవలెను. కాని అతడెప్పుడును ప్రతి పని నీతి దయాధర్మముల పేరిటనే చేయవలెను. అప్పుడే వారు ముందు వెనుకలు ఆలోచించక రాష్ట్రమునకై తమ జీవితములను ధార పోసెదరు; అప్పుడే రాష్ట్రము సమృద్ధము, బలీయము అగును. షాంగ్ యాంగ్ రాజతంత్ర మీవిధముగా నుండవలెనని నిరూపించెను.[1] హాన్ ఫై ట్జూ ఇంచుమించు ఇదంతయు అంగీకరించును, కాని అతనిలో హ్సున్ ట్జూ అను కన్‌ఫ్యూసియస్ అనుయాయి ప్రభావము, కొంత టావో మత ప్రభావము కలదు.

టావో దర్శనమును, మెన్సియస్ వివరించిన రీతిగ కన్‌ఫ్యూసియస్ దర్శనమును అనుసరించు రాష్ట్రమేనాడును చైనా యందు ఏర్పడలేదు; కాని పై విధములగు ఫా ఛియా సిద్ధాంతములను, పద్ధతులను ఛిన్ రాష్ట్రమవలంబించి చైనానంతను సమైక్యపరచి, ఒక చక్రవర్తి క్రిందకు చైనా నంతటిని తెచ్చెను. ఇది క్రీ. పూ. 221 లో జరిగెను. ఫా ఛియా విధానము లన్నియు అవలంబించి ఈ సామ్రాజ్యము నిరంకుశముగ చండశాసనము చేసెను. ప్రజలందరును రాష్ట్రము శాసించినట్లే చింతనను, ఆచరణను చేసిరి. ఛిన్ రాజవంశము 15 ఏండ్లు పాలించెను, తరువాత విచ్ఛిన్నమాయెను. 20 వ శతాబ్ద ఉత్తరార్ధములో తిరిగి నిరంకుశమగు చైనా ప్రభుత్వము ఫా ఛియా సూత్రములను, విధానములను అనుసరించుచున్నదా ?

ఆధునిక యుగమున చైనాలో క్రొంగ్రొత్త దర్శనములు లేవలేదు. కొందరు టావో, కన్‌ఫ్యూసియస్ దర్శనములను పునరుద్ధరించుటో, కొందరు పాశ్చాత్య ధోరణుల ననుకరించుటో, వాటిని మార్చి నూతన విధముగ అభివృద్ధి చేయుటయో కావించిరి. చైనీయ, పాశ్చాత్య దర్శనముల సమన్వయ చేష్టలును జరిగినవి. చైనీయ బౌద్ధము మాత్రము అంతగా ప్రేరకము కాలేదు. జాతీయభావము బౌద్ధమును పరదేశీయముగా చూచినదేమో! కమ్యూనిష్టు రాజ్యస్థాపనానంతరము మావో ట్సె టుంగ్ వ్యాఖ్యానానుసారమగు మార్క్సు దర్శనమున కొక్క దానికే స్థానము, ప్రచారము సమకూడినవి.[2]

1. ఫా ఛియాకు కౌటిల్యుని అర్థనీతికి, మహాభారత రాజధర్మములోని కొన్ని బోధనలకు సామ్యములు కలవు. కాని దాని లక్ష్యము, దృక్పథము, విధానములు హిందూ రాజనీతికి పూర్తిగ భిన్నములు. 2. కన్‌ఫ్యూసియస్, టావో ముఖ్య గ్రంథములు చాలవరకు లెగ్ అనువదించగా ఆక్స్‌ఫర్డ్ విశ్వవిద్యాలయము ప్రకటించినది. (Chinese classics; Sacred Books of the East). గైల్స్ టావో గ్రంథముల నెన్నిటినో అనువదించెను. లిన్ యుటాంగ్, క్రీల్ చేసిన కన్‌ఫ్యూసియస్ అనువాదములు ఉత్తమములు. వేలీ మరి ఇంకెందరో లావో ట్జూ ననువదించిరి. డబ్స్ హ్సున్ - ట్జూను అనువదించెను; మెయ్ మో-ట్జూ గ్రంథముల ననువదించెను. ఇక బౌద్ధము: పూసె (ఫ్రెంచిలోను, దీనికి నరేంద్రదేవ్ హిందీలోను) హామిల్టనులు హ్సువాన్-ట్సాంగ్‌ను, లై బెన్‌థల్ సెంగ్ ఛావోను, వాంగ్ మౌ-లమ్ హుయ్-సెంగ్‌ను అనువదించిరి. సుజూకి ధ్యాన బౌద్ధముపై చాల వ్రాసినాడు. డుయ్‌వెన్‌డక్ షాంగ్ యాంగ్‌ను అనువదించెను. హ్యూజ్ (Hughes) చైనీయ దార్శనికులనుండి ఉద్ధరణముల ననువదించి వాటి సంహితను

పాశ్చాత్య దర్శనము

ప్రాక్ప్రతీచీ మతములను, దర్శనములను, ఇతిహాస సంస్కృతులను కలిపి చర్చించిన పాశ్చాత్యులు వ్రాసిన దాదాపు అన్ని గ్రంథములందును ప్రతీచ్య విషయములకు అత్యధికమగు తావిచ్చి ప్రాచ్య విషయములను క్లుప్తముగా చర్చించుట జరిగినది. పాశ్చాత్యులు తమ విషయములకు అధిక ప్రాముఖ్యము ఇచ్చిన ప్రకారముగానే, ఈ సమీక్షలో భారతీయ దర్శనమును ఒకింత విపులముగా వివరించితిమి. చైనీయ దర్శనమును గూర్చి నాతి సంక్షిప్తముగా వ్రాసితిమి. ఇక పాశ్చాత్య దర్శన దిగ్దర్శనము మాత్రమే చేసెదము. మానవులు నిర్మించిన అశేష కళాదర్శన సాహిత్య విజ్ఞానాది సంపత్తికి మనము అధికారులమైనను, భారతీయ చింతనకు మనము విశేషించి వారసులము. మన పరంపరను, మనను తీర్చిదిద్దిన ఆలోచనారీతులను తెలిసికొనుట వలననే మనము లోకమును, మన స్థితిని బాగుగా అర్థము చేసికొనగల్గెదము. భారతీయ దర్శనములోని విస్మయావహ వైవిధ్యమును గ్రహించినచో దర్శన స్వరూప స్వభావములు బాగుగా అవగత మగును. ఏలన-అన్యత్ర గూడ ప్రస్థాన భేదము లట్లే ఉన్నవి. ఇంగ్లీషునుండియో హిందీ నుండియో అనువాదములు తప్ప చాలవరకు మూలములను ఆధారముచేసికొని స్వతంత్ర రీతిగ తెలుగులో భారతీయ దర్శనమును గూర్చి ఏమియు విశేషముగ వ్రాయబడలేదు. ఈ కారణములచే భారతీయ దర్శనమునకు ఇచ్చినంతటి చోటు ఈ సమీక్షలో ఇతర దర్శనముల కీయలేదు. దీనికి మరొక ముఖ్య కారణము కలదు. అంతర్జాతీయ ఖ్యాతిగన్న పండితులచే వివిధ శీర్షికలక్రిందను, ఆయా నామములక్రిందను, ఈ గ్రంథములోని అకారాది వివరణములో పాశ్చాత్య దర్శనమును గూర్చి చాల హెచ్చుగా వ్రాయించితిని; ఇట్లు అకారాదిలో భారతీయ దర్శనమునకు తక్కువ చోటిచ్చి సమీక్షలో దానికి ఎక్కువచోటిచ్చితిని. గ్రీకుదర్శనము, అలెగ్జాండ్రియా దర్శనము, చర్చిపితల దర్శనము, అరబ్బీ దర్శనము*, ఇస్లాం దర్శనము, యూదీయ దర్శనము, ఛాత్రవాదము, రష్యన్ దర్శన శాస్త్రము, అమెరికాదర్శనశాస్త్రము, ల్యాటిన్ అమెరికా దర్శనము-అను ఈ గ్రంథపు అకారాదిలోని వ్యాసములు పాశ్చాత్య దర్శనమును సమీక్ష చేయుచున్నవి. కాక, భావవాదము, అనుభవవాదము, బౌద్ధికవాదము, భౌతికవాదము, వాస్తవికతా వాదము, మానవతావాదము, ఉపయోగితావాదము, వ్యావహారిక సత్తావాదము, తార్కికజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము, అస్తిత్వవాదము, దృశ్య శాస్త్రము అను శీర్షికలక్రింద ప్రధాన పాశ్చాత్య దర్శన సంప్రదాయము లన్నియు వివరింపబడినవి. ఇవిగాక ప్లేటో, ఆరిస్టాటిల్ నుండి రస్సెల్, విట్గెన్‌స్టెయిన్, డ్యూయీ, హైడెగ్గర్, యాస్పర్స్ ఇత్యాదులవరకు ప్రతి ముఖ్య పాశ్చాత్య దార్శనికునిపైనను విపుల వ్యాసము కలదు. ఈ రచనలు వీలైనంతవరకు నేటి పాశ్చాత్య విద్వాంసులచేతనే వ్రాయించితిమి. కాబట్టి ఇచ్చట పాశ్చాత్య దర్శన సమీక్ష చాల సంగ్రహముగ నుండును.

గ్రీక్ దర్శనము

గ్రీక్ దర్శనము ఎన్నోవిధములుగ విలక్షణమైనది. యూరోపీయ మానసికజీవితమును అర్థము చేసికొనుటకు గ్రీక్ దర్శనమును అర్థము చేసికొనుట ఆవశ్యకము. గ్రీక్ దార్శనికుల ప్రతిభ, మౌలికత అసదృశములు. వారివలె మానవ స్వభావమును, సంస్థలను, నీతులను, ఆచారములను నిష్పాక్షికముగా విచారము చేసినవారు మరొకరు లేరు. మతమును దర్శనము నుండి వేరుచేసి, మతము కళాత్మక భావన

వెలువరించినాడు (Everyman's Library). ఫుంగ్ యు-లాన్ వ్రాసిన చైనీయ దర్శన ఇతిహాసమును బోడ్ అనువదించగా, ప్రిన్స్‌టన్ విశ్వవిద్యాలయము రెండు సంపుటములలో ప్రకటించినది. ఇది సమగ్రమగు బృహద్గ్రంథము. ఇది మాకు ప్రధాన ఉపజీవ్యమైనది. వేలీ కృతమగు "చైనాలో త్రివిధ చింతనారీతులు" అను మాక్‌మిల్లన్ ప్రచురణ సంగ్రహముగ ఛువాంగ్-ట్జూ, మెన్సియస్, ఫా ఛియాలను గూర్చి తెల్పును. ఈ ఆంగ్ల గ్రంథముల ఆధారముపై చైనీయ దర్శనమును గూర్చి వ్రాసితిమి. చైనీయ శబ్దముల ఉచ్చారణ తెలియనందున తోచినట్లు వాటిని తెలుగున వ్రాసితిమి; కొన్నిచోట్ల పొరపాటున వైవిధ్యములు ఉన్నవేమో! ఫుంగ్ యు-లాన్ అక్షరవిన్యాసమును హెచ్చుగా అనుసరించితిమి.

*అరబ్బీ లేదా ఇస్లాం దర్శనము సిరియా, అరేబియా, ఈజిప్టు, టర్కీ, పర్షియా మొదలగు మధ్య ఏషియా దేశములందు ఉద్భవించి వృద్ధి అయినను, దీనికి ప్రేరణ గ్రీకు దర్శనమునుండి, సెమెటిక్ (హీబ్రూ క్రైస్తవ) మతములనుండి వచ్చినది; స్పెయిన్‌లో ఈ దర్శనము బాగుగా వర్ధిల్లెను. కాబట్టి ఏసుక్రీస్తు గెలీలీవాడయినను, ఆయన మతము పాశ్చాత్యముగా భావింపబడినట్లే ఇస్లాం దర్శనమును పాశ్చాత్యమే.

పైన, శ్రద్ధపైన ఆధారపడినదని, దర్శనము స్వతంత్ర చింతనపైన ఆధారపడినదని స్పష్టముగ చెప్పినది వారొక్కరే. చైనీయులు భారతీయులు కూడ అతిప్రాచీన కాలమునుండి అనేక దర్శన ప్రస్థానములను ప్రవర్తింపజేసినను వారిటుల చేయలేదు. కాక, చైనీయుల భాష అమూర్త తార్కిక విచారణకు అనుపయుక్తముగాన వారు అతిభౌతికవాదమును అంతగా వృద్ధిచేయలేదు.* భారతీయుల గొప్ప దర్శన ప్రస్థానము లన్నియు శ్రుతిపైననో, సర్వజ్ఞులని నమ్మబడిన తీర్థంకరుల వచనములపైననో ఆధారపడి, మతమును అంటిపెట్టుకొని, నిరాటంకమగు చింతనారీతులకు సంపూర్ణావకాశ మీయలేదు. చార్వాకాది దర్శనములు అతిభౌతికముగ కుంఠితములు. గ్రీక్ దర్శనము నిరాబాధముగా, పూర్ణరీతిగ స్వతంత్రముగ హేతుబద్ధముగ నిష్పాక్షికముగ ఉండి, కేవలము మానవుని తార్కిక బుద్ధిపైన, ఇంద్రియానుభవము పైన ఆధారపడుటకు యత్నించినది. తరువాతి యూరోపియ దర్శన విజ్ఞానములు చాలవరకు గ్రీకులు నిర్మించిన మూలభావముల ఆధారము పైననే ప్రవర్తిల్లినవి. మధ్యయుగమందలి మతదర్శనము, పునరుత్థానయుగము (renaissance) లోని నవచైతన్యము కూడ గ్రీక్ చింతన చేతనే ప్రేరితములైనవి. దార్శనిక చింతనాస్వాతంత్ర్యమును స్థాపించి, బుద్ధిపరాధీనతకు లోనుగాకుండ, లోకమును మనుష్యుని అర్థము చేసికొనవలెనని, తదనుగుణముగ జీవించు స్వేచ్ఛ (autarchie) కూడ జ్ఞాని కుండవలెనని గ్రీక్ దర్శనము ప్రతిపాదించినది. విశ్వము నర్థము చేసికొను ప్రయత్నముగాని, నీతి సద్వర్తనములు గాని మతాధికారమునకు లొంగరాదు; నిరపేక్షమగు స్వతంత్ర విచారము, అనుభవము మాత్రమే ప్రమాణములు అని అంగీకరించుట గ్రీక్ దర్శనపు గొప్పతనము. జ్ఞానము, సత్యమును పరమార్థములు, అవి మరొక ప్రయోజనమునకు సాధనములు కావు అనునది కూడ గ్రీక్ దర్శన ప్రత్యేకత. భారతదేశమం దట్లుగాక తత్త్వజ్ఞానము మోక్షోపాయముగా మాత్రమే ఎంచబడినది.

గ్రీకులు వలసపోయి నానాప్రాంతములందు వ్యాపించుట వలన ప్రపంచమును గూర్చి ఎన్నో క్రొత్త విషయములు తెలిసికొనిరి. తత్ఫలితముగా వాటిని ఒకదానితో నొకటి పోల్చి, వ్యవస్థీకరింప సాగిరి. క్రీ. పూ. ఆరు, అయిదు శతాబ్దములలో ఆసియా మైనర్ లోని, అయోనియాలోని గ్రీకులు - ముఖ్యముగా మైలెటిస్ నగరమున - మొదటగా భౌతిక విజ్ఞానమున, గణితమున, భూగోళ శాస్త్రమున, వైద్యమున, ఆసక్తిని కనబరచి, అనుసంధానములు చేసిరి. ప్రశ్నలు వేసి వాటికి సమాధానము లిచ్చిరి. మనుష్యుని ఆవరించియున్న విశ్వము (cosmos) పై వీరి వివేచన కేంద్రీకృతము. సోఫిస్టుల సందేహవాదముతో ఇది అంతమై, దర్శనము మానవుని వ్యావహారిక సమస్యలను తన ప్రధానవిషయములుగా చేసికొనెను.

6 వ శతాబ్దములో గ్రీకు నగరరాష్ట్రములలోని ప్రభుత్వ విధాన వైవిధ్యము రాజతంత్ర సిద్ధాంతముల ప్రతిపాదనను పురికొల్పెను. అయిదవ శతాబ్దమున గ్రీకుల ప్రకృతివిజ్ఞాన పరిశోధనలు ఆత్మకు, దేహమునకు గల సంబంధమేమి యను ప్రశ్నకు ప్రాధాన్య మిచ్చెను. ఆపై ఇంద్రియముల నెంతవరకు నమ్మవచ్చును? సత్య ప్రామాణ్యమేమి? ఇత్యాది ప్రశ్నలు లేచెను. దీనియంతకు ఫలితముగా "మానవుడే అన్ని విషయములకు మానదండము", కాన "మానవులకు ఉపయుక్త అధ్యయన విషయము మానవుడే" అని చాలమంది దార్శనికులు నిశ్చయించిరి. వీరే మొదట దేశద్రిమ్మరులుగా నుండిన సోఫిస్టులు. అయిదవ శతాబ్దము చివరి భాగమున, నాల్గవ శతాబ్దమున ఈ సంప్రదాయమునకు ఏథెన్స్ కేంద్రమాయెను. ఈస్కలస్, సోఫాక్లిస్, యూరిపిడీస్ మొదలగు నాటకకర్తలు నీతిసమస్యల ప్రాధాన్యమును, క్లిష్టతను తమ కృతులందు చూపిరి.

* టావో వాదము ఒక విధమైన రహస్యవాదము. కన్ఫ్యూసియస్ మతము నీతిబోధలు చేయునట్టిది మాత్రమే; బౌద్ధముతో సంపర్కము కలిగిన పిదపనే వాటి ఉత్తర ప్రగతిలో తత్త్వమీమాంసకు తావు వచ్చెను.

సోక్రటీస్* పై విచారము అన్నిటికి వారసుడాయెను. మనుష్యుని గూర్చి, సరియైన జీవన విధానమును గూర్చి తెలిసికొనుటయే ప్రధాన దర్శన సమస్యగా అతడు భావించెను. వీటిని గూర్చి యథార్థ జ్ఞానము లక్ష్యము కాగా, యథార్థ జ్ఞాన మెట్టిది? ఎట్లు బడయనగును? ఎట్లు రుజువగును? అను జ్ఞాన మీమాంస ప్రాదుర్భవించెను. అనుభవముతో ఆరంభించి, పారంపర్యముపై ఆధారపడకుండ అన్ని విషయములను విమర్శతో విచారించుట సోక్రటీస్ పద్ధతి. నీతికి, జీవన విధానమునకు ఆధారములగు సనాతన సూత్రముల అన్వేషణ అతని లక్ష్యము. మంచిని తెలిసికొనినవాడు దానినే ఆచరించును. కాన ధర్మమే జ్ఞానమని, తన ఆత్మను గూర్చి శ్రద్ధ, జాగరూకత వహించుటే నరుని పరమ కర్తవ్యమని, అతడు బోధించెను. సోక్రటీస్‌చే ప్రభావితుడగు ప్లేటో పితాగొరస్ భావములను కూడ సమాదరించుచు, ఒక మహత్తరదర్శన వ్యవస్థను తన సంవాదములందు విస్తరించెను. విశ్వమందలి సర్వోత్తమదార్శనికులలో ప్లేటో ఒకడు. ఎలియాటిక్, హెరాక్లీటస్ భావములు కూడ ప్లేటో దర్శనమును తీర్చినవి.

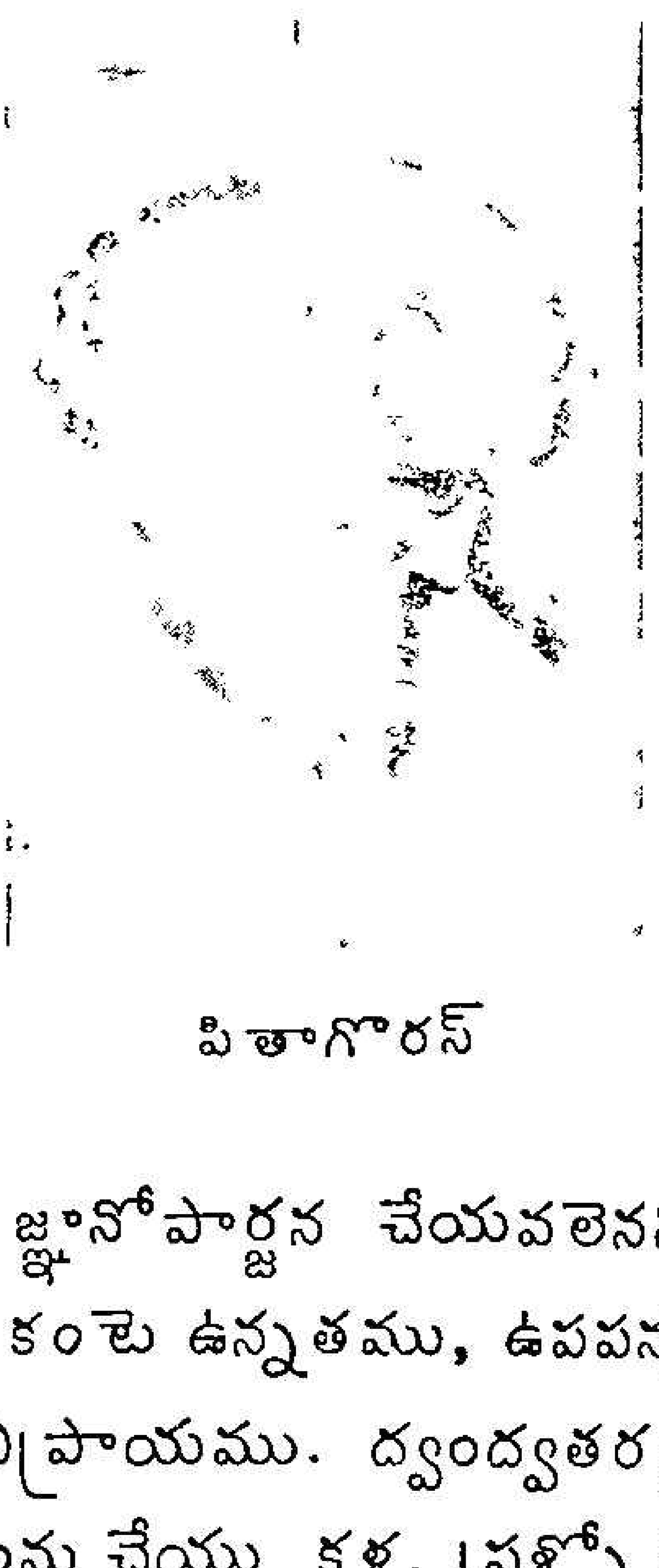

పితాగొరస్

ద్వంద్వతర్కము ద్వారా జ్ఞానోపార్జన చేయవలెనని, చింతన ఇంద్రియజ్ఞానము కంటె ఉన్నతము, ఉపపన్నము అని ప్లేటో అభిప్రాయము. ద్వంద్వతర్కమనగా వాద విచారములను చేయు కళ, ప్రశ్నోత్తరముల ద్వారా శాస్త్రీయ (scientific) జ్ఞానమును వృద్ధిచేయు కళ, ఏది ఉన్నదో దానిని బుద్ధిగోచరము చేసికొను కళ. ఇంద్రియజ్ఞానము సతత పరివర్తనకు లోనగు దృశ్యజగత్తును గూర్చియు, బుద్ధి ద్వంద్వతర్కము ద్వారా నిర్వికారమగు నిత్య భావ లోకమును గూర్చియు తెలుపును. ఏకత్వమును, సమన్వయమును క్రమపద్ధతిని చేకూర్చునది మంచిది, తద్విరుద్ధము చెడ్డది అని ప్లేటో మతము. ప్లేటో శిష్యుడగు అరిస్టోటిల్ తన గురువువలెగాక ప్రకృతి పరిశోధనలకు, ఇంద్రియజ్ఞానమునకు అధిక ప్రాముఖ్యమునిచ్చి మరొక విధమగు గొప్ప దార్శనికవ్యవస్థను నిర్మించెను. ఇతని దర్శనమును గూర్చి పరమ ప్రామాణికుడగు విద్వాంసుడు ఈ గ్రంథమున అన్యత్ర చర్చించినాడు.

ప్లేటో, అరిస్టోటిలుల దర్శన సంప్రదాయములుగాక, స్టోయిక్, ఎపిక్యూరియన్. సిరెనేయిక్, సినిక్ సంప్రదాయములు కూడ ఇంచుమించు క్రీ. పూ. 300 ప్రాంతమునుండి పరిఢవిల్లెను. వీటిచే తిరస్కృతమయ్యు సందేహవాదము మెగారియన్ సంప్రదాయముచే సమాదరింపబడి, మధ్యదశలోను, చివరిదశలోను ప్లేటో సంప్రదాయముపై తన ప్రభావము చూపినది.

క్రీ. పూ. 1వ శతాబ్దమునుండి ప్రాచ్య మతముల చేతను, రహస్యవాద ధోరణులచేతను గ్రీక్ చింతన ప్రభావితము కాసాగెను. నవీన పైథోగోరియన్ మతమందు, నవీనప్లేటో మతమందు ఇది పరాకాష్ఠనందుకొనెను. నవీనప్లేటో సంప్రదాయపు ప్రధాన ప్రవర్తకుడు ప్లొటైనస్ (క్రీ. శ. 204 - 269) ఈజిప్టులో పుట్టినవాడు. అలెగ్జాండ్రియా ఈ వాదమునకు కేంద్రము. ఏకము, శివము, సర్వకారణము అగు అతీత పరతత్త్వము అవాచ్య మని, దానిపై ఆధారపడు 'నూస్', 'సోల్' (ఆత్మ, బుద్ధి?) అను తత్త్వములు కలవని, ఇవి పరతత్త్వపు ఉద్గమములని అతని బోధ.

రోమన్ సామ్రాజ్యమందు క్రొత్త వాదములుగాని దర్శన ప్రస్థానములుగాని ఏవియు బయలుదేరలేదు. గ్రీక్ సంప్రదాయములే ప్రచారమున ఉండెను. ఎపిక్యూరియన్ మతము, స్టోయిక్ మతము అన్నిటికంటె

* పోలిక్రేటిస్ ఇత్యాదుల వ్రాతలలో సోక్రటీస్ అవినీతిని ప్రోత్సహించువానిగను, దేశద్రోహుల గురువుగను, నిరంకుశత్వమును అభిమానించువానిగను వర్ణింపబడినాడు. గ్సెనఫన్ ఇత్యాదులు ఈ నిందలకు సమాధానమీయ యత్నించిరి. ప్లేటో సంవాదములలోని సోక్రటీస్ వ్యక్తిత్వము పూర్తిగా ఐతిహాసికము కాదు.

అధికాదరము పొందుచుండెను. ఇందు ఎపిక్యూరియన్ మత ప్రముఖ వ్యాఖ్యాతలలో ల్యుక్రేషియస్ ముఖ్యుడు; ఇతడు సిసిరో (క్రీ. పూ. 106 - 43) యుగమువాడు. సెనెకా, ఎపిక్‌టీటస్, మార్కస్ అరీలియస్ స్టోయిక్ భావములను ప్రచారము చేసిన ప్రధాన వ్యక్తులు. ఇందు సెనెకా (క్రీ. శ. 65లో మరణము) నీరో చక్రవర్తికి కొన్నాళ్లు మంత్రి, స్పెయిన్‌లో పుట్టినవాడు. ఎపిక్టీటస్ (క్రీ. శ. 50-138 ప్రాంతము) మొదట బానిసగాను, తరువాత స్వతంత్ర వ్యక్తిగాను ఉండినవాడు. మార్కస్ అరీలియస్ (క్రీ. శ. 121 - 180) 20 ఏండ్లు రోమన్ చక్రవర్తిగ పాలించినవాడు. వీరందరికంటె రోమన్ సామ్రాజ్య ఆలోచనపై విశేష ప్రభావము చూపినవాడు టుల్లియస్ సిసిరో (క్రీ.పూ. 106 - 43). ఇతడొక విధముగు సముచ్చయవాది (eclectic). ఒక విషయమును గూర్చిన పక్ష ప్రతిపక్షము లన్నిటిని అంతులేకుండ చర్చించుట, దేనిని వీలైనంతవరకు నమ్మకుండుటలో ఇతడు సందేహవాది. పూర్వదార్శనికులు పరస్పర విరుద్ధముగ సిద్ధాంతములు చేసినందున, అవి పరస్పర సమన్వయము నొందినప్పుడే వాటిని విశ్వసించవలెను, లేనిచో నమ్మరాదు అని అతని తలంపు. స్వభావముచే మనయందు సరియైన భావములు సహజముగ నున్నవని, వాటిని ఎవరికివారే విపులీకరించుకొనవచ్చునని, అవి సర్వజనామోదము బడయ గల్గినవని భావించి అతడు నీతి సూత్రములను ప్రతిపాదించి, ఆత్మ యొక్క అమృతత్వము, సంకల్ప స్వేచ్ఛ, ఈశ్వరాస్తిత్వముల వైపునకు మొగ్గెను. స్టోయిక్కుల ఆచరణ విధానముపై అభిమానము కల్గియు, అది అతివాదమని విమర్శించెను. 'మానవత్వము' (humanitas) ఆచరణలో పెట్టుటయే నరుల పరమకర్తవ్యమని ఇతని బోధ. మానవత్వమనగా అందరితో అనుకూల ప్రవర్తన, అందరి పట్ల సుహృద్భావము, దయ, పరోపకార ప్రవణత, సంస్కృతి, పాండిత్యము, సహనము పరులను సరకు చేయుట. ఇవి 'మానవత్వ' మునకర్థములు. అందరు మానవులును ఒకే మానవతా స్వభావము కలిగి యున్నందున పరస్పరసంబద్ధులు, ఏ ఒక వ్యక్తిని గూర్చిన విషయమైనను అందరికిని చెందినదియే !

క్రైస్తవ దర్శనము

జీసస్ క్రైస్ట్ ద్వారా అభివ్యక్తమైన సత్యమును బుద్ధికి ఆవశ్యక సహకారిగాను, చింతనకు ఊహాపోహలకు ఉద్గమ స్థానముగాను భావించు దర్శనము క్రైస్తవ దర్శనము. ఇది క్రైస్ట్ బోధల ప్రభావము నంగీకరించి, క్రైస్తవ మతమును మానదండముగా నుంచుకొని, దానిని బట్టి తనను తీర్చిదిద్దుకొనునట్టి, సంపూర్ణత నొందుటకు ప్రయత్నించునట్టి దర్శనము. క్రైస్తవ ఆగమములపై ఆధారపడుటచే చింతన దార్శనికము కాకుండపోదు; విజ్ఞానము మీదనో, ఇతిహాసము మీదనో ఆధారపడిన చింతన దార్శనికము కాకుండ పోనట్లుగానే. మతమునుండి ప్రాదుర్భవించిన అన్ని భావములు అసత్యములు కానక్కరలేదు; మతమునుండి ప్రేరణను గ్రహించియు ఒకానొక దర్శనము సరియైనది కావచ్చును, మరొకటి కాకపోవచ్చును. మతమందలి శ్రద్ధతో ఆగమము యొక్క సర్వాధిక ప్రామాణ్యత నంగీకరించి, మత బోధలను వ్యవహారమునకు, అనుభవమునకు వర్తింపజేయుట యొకవంక, తర్క అనుభవములపై ఆధారపడి స్వతంత్రరీతిని చింతన సాగించుచు, చింతనా పర్యవసానములను ఆగమ సహాయముతో దృఢీకరించుకొనుచు మత పరంపరకు ఆగమమునకు అసంగతమగు సిద్ధాంతములను తిరస్కరించుట మరొక వంక, మధ్యకాలిక యూరోపీయ దర్శనము చేసిన పని. రోమన్ సామ్రాజ్య పతన కాలము (దాదాపు క్రీ. శ 400) నుండి రమారమి క్రీ. శ. 1000 వరకు ఉన్న కాలవ్యవధి పూర్వమధ్యయుగముగానో, మధ్యయుగమునకు నాందిగానో ఎంచవచ్చును. అగస్టైన్, బియోతియస్, జాన్‌స్కాట్ ఎరిజెనా, ఇత్యాదులీకాలమున ప్రముఖులు. క్రీ. శ. 1000 నుండి 1300 వరకు అసలైన మధ్యయుగము, లేదా ఛాత్రవాదయుగము. ఆన్‌సెల్మ్, ఆబెలార్డ్, ఛార్ క్లెన్‌కు చెందిన బెర్నార్డ్, పీటర్ లొంబార్డ్, ఆల్బర్టస్, బొనవెంచర్, అక్వి

నాస్ ఇత్యాదు లెందరో ఈ యుగమువారు. డన్స్ స్కోటస్ ఈశ్వరునిచే అభివ్యక్తమగు సత్యమును బుద్ధి నిరూపింపలేదని, మతవిషయములు శ్రద్ధావిషయములే కానగునుగాని, వ్యావహారిక అనుభవ విషయములు కాజాలవని ప్రతిపాదించెను. దార్శనికుడు ఎన్నడును ఈశ్వర మీమాంసకుడుకాజాలడు ; ఈశ్వర మీమాంస విజ్ఞానము కాదు, అది ప్రత్యక్షాది ప్రమాణకోటి కందని విషయములను ప్రస్తావించును. అతిభౌతిక శాస్త్రము సత్త నతిక్రమింపలేదు కాన, అది ఈశ్వరుని సత్త యని తప్ప మరే విధముగను వర్ణింపలేదు. ఆది సత్త ఒకటి ఉన్నదనియు, అది అనంతమనియు మాత్రమే నిరూపింప గలదు. అదియే మూలకారణమును, సంపూర్ణతయు, అన్నిటికి పరగతియు. ఆది సత్తా భావము సంభవము కాన, అది ఉండితీరవలసినదే. ఇంత తప్ప ఈశ్వరుని గూర్చి బుద్ధి ఏమియు చెప్పలేదు. ఈ రీతిగ బోధించి డన్స్ స్కోటస్ ఛాత్రవాదము సాధించిన సమన్వయమును శిథిలము చేసెను. క్రీ. శ. 1300 (?) - 1350 మధ్య జీవించిన విలియం ఒక్కాం శ్రద్ధాబుద్ధుల ఈశ్వర విజ్ఞాన-దర్శనముల సమన్వయ చేష్టను పూర్తిగ భగ్నముచేసెను. ఇతడు అనుభవవాది. వ్యక్తులు మాత్రమే నిజమనెను. ఇంద్రియానుభవ పరిధిని దాటిన జ్ఞానముండదు. ఒక్కాం అతిభౌతిక శాస్త్రమును, బుద్ధిపై ఆధారపడు ఈశ్వర మీమాంసను త్రోసిపారవేసెను. అనుభవాతీతమగు అనుమానమునే విసర్జించి, అతడు భౌతిక నియమములే లేవనెను. ఈశ్వరుని ప్రత్యక్షానుమానములు సిద్ధము చేయలేవు. ఈశ్వర, ఆత్మల సత్తాస్వభావములు విశ్లేషణచే, తర్కముచే పూర్తిగ తెలియరావు. శ్రద్ధవలననే ఇవి గ్రాహ్యములు. ఈశ్వరుడు సర్వశక్తి, ఆయనలో సత్తయు, సంకల్పము అభిన్నములు ; కాన ఆయన అఘటన ఘటనా పటీయసుడు. కాన పరమసత్యమును గూర్చి, ఈశ్వరుని ఉద్దేశమును గూర్చి, నీతి, సదాచారములను గూర్చి బుద్ధి ఏమియు చెప్పలేదు. ఆగమములు, కేవలము వానిపై ఆధారపడిన మీమాంసయు మాత్రమే ఈ విషయమున ప్రమాణములు. వ్యవహారము పైన, తర్కముపైన ఆధారపడిన సిద్ధాంతములు వీనికి భిన్నములు, విరుద్ధములు కూడ కావచ్చును. బుద్ధికి శ్రద్ధతో పనిలేదు. మోక్షమార్గప్రయాణమున కావశ్యకమగు సత్యములే ఈశ్వర మీమాంసకు విషయములు; వాటికి బుద్ధ్యనుభవముల నిమిత్తములేదు. ప్రత్యక్షముపైన, కార్యకారణ సంబంధముపైన మాత్రమే ఆధారపడు బౌద్ధిక పరిశీలనకు శ్రద్ధా మతముల అండ దండుగ. ఒక్కాం చేసిన ఈ రీతియగు బోధలు మతమున కొక దారిని, దర్శనమునకు వేరొక దారిని చూపినవి. 14 వ శతాబ్దమున ఒక్కాం దర్శనము సందేహవాదమునకు, రహస్యవాదమునకు దారితీసెను, శ్రద్ధాబుద్ధులను, రాష్ట్రమత సంస్థలను వేరు చేసెను. ఛాత్రవాదము, మధ్యయుగము ఇట్లు అంతమొందెను. ఈ గ్రంథమున ఆగస్టిన్, ఆన్సెల్మ్, బొనవెంచర్, అక్వైనాస్, ఇత్యాదులపైగల వేర్వేరు వ్యాసములలోనే గాక 'అలెగ్జాండ్రియా దర్శనము ', ' చర్చిపితల దర్శనము ', ' ఛాత్రవాదము ' అను వ్యాసములలో క్రైస్తవ దర్శన స్వరూపము వివృతమైనది.

క్రైస్తవమతమునకు గ్రీక్ దర్శనమునకు సామరస్యము కుదురునా? రెండును పరస్పరవిరుద్ధములా? అను సమస్యచే ' అంధకారయుగము' (5-10వ శతా.), మధ్యయుగము (10 నుండి 15వ శతాబ్దము వరకు)ల లోని చింతన ఆక్రాంతము. 5 వ శతాబ్దమున రోము నగర పతనము నాటినుండి, 15 వ శతాబ్దమున బైజాంటియం (కాన్స్టాంటినోపుల్)పతనము వరకు ఇదియొక దీర్ఘ యుగము. ఇందు గ్రీక్ దర్శనము కేవలము బుద్ధ్యనుభవములపై ఆధారపడిన దర్శనమునకు ప్రత్యామ్నాయము. ఈశ్వరుడు మనకు చెప్పవలసినది క్రైస్ట్‌ద్వారా చెప్పినాడు గాన, అది ఎంత అసందర్భమైన దైనను నమ్మవలసినదే. మనకాలోచించ వలసిన పని ఇకలేదు, అని టెర్టుల్లియన్ (క్రీ. శ. 230 - ? మరణము) ఘోషించెను. బుద్ధి ఈశ్వర ప్రదత్తమేగాన దాని నుపయోగించుట మానవ కర్తవ్యము. కాబట్టి బౌద్ధిక విధానమున దార్శనికముగా ఈశ్వరుని అన్వేషించ వలసినదని, ఈశ్వర నియమమని ఆగస్టిన్ చెప్పెను. అట్లయిన, బౌద్ధిక దర్శనమునకు, ఆగమ మీమాంసకు గల సంబంధ మెట్టిది, వాటికి సమన్వయము

కుదురునా ? అను ప్రశ్న జాన్‌స్కోటస్ ఎరిజెనా, ఆన్‌సెల్మ్‌ల,నాటినుండి చింతకుల నాకర్షించెను.కొందరు శ్రద్ధకంటె బుద్ధి ఉత్తమము, పరమ ప్రమాణమని, కొందరు శ్రద్ధయే పరమోపాదేయము, బుద్ధి దాని కణగి ఉండవలెనని, మరికొందరు వ్యావహారిక రంగమున బుద్ధియు, అతీంద్రియ విషయములందు, అవి అనుమానగమ్యములు కానప్పుడు, శ్రద్ధయు పరమ ప్రమాణములని నిశ్చయించిరి. అక్వైనాస్ దర్శనమున ఏర్పడిన శ్రద్ధాబుద్ధుల సమన్వయము తదుపరి విచ్ఛిన్నమాయెను. ప్లోటైనస్ ద్వారాను, అతని శిష్యుడగు పోర్ఫిరిద్వారాను గ్రీక్‌దర్శన ప్రభావము ఆగస్టీన్‌పై పడెను. ఆగస్టీన్‌చే ప్రభావితుడగు బోయీతియస్, పోర్ఫిరి ఆరిస్టోటిల్ పదార్థములపై వ్రాసిన వ్యాఖ్యానముపై టీక వ్రాయగా, అది మధ్యకాలిక యూరోపీయ దర్శనములో క్రింది సమస్యను ప్రధానముగా జేసెను. ఘటత్వ, నీలత్వ, గోత్వాదులు ఏ వ్యక్తులలో కానవచ్చునో, అవి వాటికి వేరుగా నిజముగా ఉన్నట్టివా కావా ? అనగా సామాన్యములు (జాత్యాకృతులు) నిజమా, లేదా వ్యక్తులు మాత్రమే నిజమా ? సామాన్యములు నిజమనువారు వాస్తవిక వాదులు. అవి మనోభావములును, నామములును, మాత్రమే, యథార్థములు కావు; వ్యక్తులే నిజముగా ఉన్నట్టివి-అనువారు నామవాదులు. ఈ సమస్య సత్తా సమస్యకు, అస్తిత్వము సారము (essence) అను సమస్యకు సన్నిహితము. వీటిని పలువిధములుగ మధ్యయుగ దార్శనికులు పరిష్కరింప యత్నించిరి. నేడును ఇవి జీవిత సమస్యలే. అరబ్ దార్శనికులు చేసిన ఆరిస్టోటిల్ అనువాదములు, టీకలు 12వ, 13వ శతాబ్దములలో క్రైస్తవ దర్శనముపై చాల ప్రభావము చూపినవి.

యూదీయ దర్శనము

యూదు మతమునకు గ్రీక్ సంస్కృతి సంసర్గము ఈజిప్టునందు కలుగగా, అలెగ్జాండ్రియాలోని యూదులలో హెచ్చుగా దార్శనిక చింతన రేకెత్తెను. ఫైలో (క్రీ. పూ. 30 - క్రీ. శ. 50) గ్రీక్ దర్శనము ద్వారా బైబిల్‌ను ఆధ్యాత్మికముగ అర్థము చేసికొన యత్నించెను. అహంకారమును వీడి అందరిలోగల విశ్వాత్మ (మహద్బుద్ధి - logos) ద్వారా పరాత్పరముతో కలయిక సాధించుటయే నిశ్శ్రేయసమని అతని బోధ. తిరిగి 9 వ శతాబ్దమున, ముఖ్యముగా బాబిలోనియాలో, యూదు మతమునకు గ్రీక్ దర్శన సంపర్కము కలిగెను. ఇది అరబ్బీ భాషద్వారా అరబ్బీ ప్రపంచమున జరిగెను. ఈజిప్టులో జన్మించిన సాదియా (892 - 942), ఆరోన్ బెన్ ఎలిజా (1300 - 1369) తూర్పుదేశములలో యూదు దార్శనికులలో ముఖ్యులు. బాహ్యా (1050 ప్రాంతము), గాబిరోల్, (అవిసెబ్రోన్) (1020-1070), ఇబ్న్‌డాడ్ (1110 - 1180), మైమొనీడిస్, జెర్సొనీడిస్ (1288 - 1340), క్రెస్కాస్ (1340 - 1410), పాశ్చాత్యదేశములలోని స్పెయిన్, ప్రొవెన్స్ యూదు దార్శనికులలో ప్రముఖులు. వీరిలో కొందరు ప్లేటో వాదమును, కొందరు ఆరిస్టోటిల్ వాదమును ఆశ్రయించినవారు, కొందరు ఇస్లామీయ చింతనచే ప్రభావితులు. అందరిలోనికి మైమొనీడిస్ (1135 - 1204) ప్రసిద్ధుడు. ఇతడు స్పెయిన్‌లో పుట్టి పేలస్టీన్‌లోను, ఉత్తర ఆఫ్రికాలోను, ఈజిప్టులోను జీవించెను. మూసా ఇబ్న్ మైమున్ ఇతని పూర్తిపేరు ; అనగా మోసెస్ బెన్ మైమొన్. ఇతనిది ఆరిస్టోటిల్ మతము. గాబిరోల్, మైమొనీడిస్ మధ్యకాలిక క్రైస్తవ దర్శనముపై ప్రభావము చూపినవారు. డాన్‌హస్‌డై క్రెస్కాస్ ఆరిస్టోటిల్ ప్రతిపాదించిన విశ్వమును గూర్చిన సిద్ధాంతమును ఖండించి, అనంత పరిమాణము, అనంత అవకాశము సంభవమని చూపి ఆధునిక సిద్ధాంతమునకు దారి తీసెను. ఇతడు మైమొనీడిస్ హేతువాదమును గర్హించి, ధ్యానములో ఉద్రేకము (ఆవేశము)నకు స్థానమిచ్చి, ప్రేమ ఈశ్వరుని గుణమని, సృష్టికి హేతువని చెప్పెను. క్రెస్కాస్ స్పినోజాపై ప్రభావము కనబరచెడు. స్పినోజా, మార్క్స్, ఐన్‌స్టైన్ ఇత్యాదులందరును యూదుల సంతతివారు. కాని వీరు ఆగమ ప్రామాణ్యమును సర్వోత్తమముగాఎంచ లేదు. వీరిలో కొందరీశ్వర వాదులు కాదు కూడ. కాన ఇట్టివారిది

యూదీయ దర్శనముకాదు. సమకాలికులలో బూబర్ (జననము 1878) అత్యంత ప్రసిద్ధుడు. వివరములకు ఆయా వ్యాసములును, 'యూదీయ దర్శనము' ను (పు. 631 - 636) చూచునది. ఈశ్వరాస్తిత్వము అనుమాన సిద్ధమా కాదా ? ఆయన స్వభావ మెట్టిది ? మోక్షమార్గ మేది ? మానవునికి సంకల్ప స్వేచ్ఛ కలదా లేదా ? ఇట్టివే యూదీయ దర్శన విషయములు.

ఆరబ్ దర్శనము

ఐరోపీయ మధ్యకాలిక దర్శనము ఆరబ్ దర్శనము* కంటె రెండు శతాబ్దములు వెనుకబడినది. సోక్రటస్, ఎరిజెనా నాటివాడు అల్ కిండీ ; శ్రద్ధను ద్వంద్వతర్కముతో ఎటుల వివరించవచ్చునో తెలక, పాశ్చాత్యులు కొట్టుకొనుచున్న కాలమునకు పూర్వమే అవిసెనా సమగ్ర దార్శనిక వ్యవస్థను నిర్మించెను. ఏషియాలోని పేలస్టీన్‌లో క్రైస్తవ మతము పుట్టినది ; ఏషియా యూరోపుల సరిహద్దులలో నున్న గ్రీస్ ఐరోపీయ దర్శనమున కుద్గమ స్థానము ; గ్రీసు ఎప్పుడును ఏషియాచే ప్రభావితమే. కాక మధ్య యుగమందు యూరోప్ సరాసరి గ్రీస్‌నుండికాక సిరియన్, పర్షియన్, ఆరబిక్ విద్వాంసుల వ్రాతల ద్వారా గ్రీక్ దర్శనమును స్వాయత్తము చేసికొనినది. ఈజిప్టు ద్వారా ఆఫ్రికా కూడ యూరోపీయ సంస్కృతిని తీర్చినది. ఇట్లు యూరోప్‌పై ఆఫ్రో - ఏషియన్ ప్రభావము అనల్పము.

క్రీ. శ. 529 లో జస్టినియన్ చక్రవర్తి ఏథెన్స్‌లో దార్శనిక విద్యాలయములు మూసివేయించినప్పటినుండి సిరియా గ్రీక్ దర్శనమునకు కేంద్రమాయెను. మెసొపొటేమియాలోని ఎడెస్సాలోను, పర్షియాలో నిసిబిస్, గాండిసపోరాలోను, సిరియాలో రిసైనా, కిన్నెస్రిన్‌లోను దార్శనిక విద్యాలయములు, సంప్రదాయములు గ్రీస్‌నుండి వలస వచ్చినవారి వలన, వారి శిష్యుల వలన స్థాపింపబడెను. వీరిలో చాలమంది క్రైస్తవులు. గ్రీక్ దర్శన గ్రంథములు సిరియా భాషలోనికి అనువదింపబడెను. క్రీ. శ. 622 (హెజీరా)లో ముస్లిం యుగ మారంభమాయెను. పశ్చిమ ఏషియాలో క్రమముగ ఇస్లాం ప్రధానమతమాయెను. ఎనిమిదవ శతాబ్దమున కలీఫుల క్రింద బాగ్దాద్‌లో ముస్లిం సామ్రాజ్య స్థాపన జరిగెను. దానితో ఆరబ్ భాష రాజభాష ఆయెను. హారూన్ అల్ రషీద్ (785 - 800) అను కలీఫ్ కాలమునుండి గ్రీక్ దర్శన - విజ్ఞాన గ్రంథములు ఆరబ్ భాషలోనికి అనువదించబడెను. ఆరిస్టోటిల్ వ్రాసినవిగా భావింపబడిన రెండు నవీన - ప్లేటో సంప్రదాయ గ్రంథముల అనువాదములు ప్లేటో ఆరిస్టోటిల్‌ల సిద్ధాంతములను కలగలిపి అరబ్ జగత్తులో ప్రచారము చేసినవి. ప్లేటో, ఆరిస్టోటిల్‌లలో భేదమున్నట్లే ఆరబ్ దార్శనికులు భావించ లేదు. కొందరు కలీఫుల ఆస్థానములలో సంస్కృత విద్వాంసులుండుటచే భారతీయ చింతనయు, పర్షియా మున్నగు దేశములలో అనుయాయులు గల జొరాష్ట్రియన్ మతము కూడ ఆరబ్ దర్శనముపై కొంత ప్రభావము చూపినవి.

ప్రవక్త (పైగంబర్) ముహమ్మద్ మరణానంతరము ఒక శతాబ్దమైన గడవక ముందే బుద్ధి (అక్ల్) కి, ఆగమము (నక్ల్) కు గల సంబంధమును గూర్చిన చర్చ బయల్వెడలెను. ఇస్లాం ధర్మాచార్యులు (ఫికావాలే ఫకీహ్) కురాన్ స్వతః ప్రమాణమని, దానితోపాటు ప్రవక్త ఆచారము (సున్నత్), ఆయన బోధలుగల స్మృతులు (హదీస్) ప్రమాణములని నిశ్చయించిరి. కొందరు ఉపమానముల ద్వారా నిర్ణయములు చేయుట (ఖయాస్) బహుజన మతము (ఇజ్మాఅ) కూడ ఆదరణీయము లనిరి.

7 వ శతాబ్దములో ఇబ్న్ సబా ఈశ్వరుని (అల్లాహ్) యందు జీవుడు లయ (హలూల్) మొందునని, అబూ యూనస్ (ఇతడు ముహమ్మద్ అనుచరుడు) జీవునికి కర్మస్వాతంత్ర్యమున్నదని, జహ్మ్ బిన్ - సఫ్‌వాన్ ఈశ్వరుడు నిర్విశేషుడు, నిర్గుణుడు అని ఘోషించి, సిద్ధాంత భేదముల (ఫిత్నా)కు తావిచ్చిరి. ప్రవక్త సంతానముపై శ్రద్ధ ఆవశ్యకమా కాదా అను విషయమును గూర్చి షియా (శీఅ) సంప్రదాయము బయల్వెడలి, 15 వ శతాబ్దమున పర్షియాలో రాజధర్మమాయెను. షియాలు ప్రవక్తకుత్తరాధికారులు ఆయన కూతురు ఫాతిమా సంతాన మనిరి. కురాన్‌కు బాహ్యార్థము (జాహిరీ), అంతరార్థము (బాతినీ) కలవని నమ్ము సంప్రదాయము పర్షియాలో బయల్వెడలెను. వీరిని జిందీకు లనిరి. ఆగాఖాన్‌ను అనుసరించిన ఇస్మాయిలీలు వీరే.

మెసొపొటేమియాలోని బాస్రా నగరమున మోత్‌జలా (ముతాజిలైట్లు) సంప్రదాయము బయల్వెడలెను. వీరు బుద్ధికి, తర్కమునకు ప్రాముఖ్యము నిచ్చిరి. ఈశ్వరుడు నిర్గుణుడు, సగుణత్వము సోపాధికము కాబట్టి. కేవలము మంచికే అతడు కారణము, అతడు కేవలము శివుడు కాన.

* ఆరబ్ దర్శనమును గూర్చి కొంత విపులముగా వ్రాయదలచి చిన్నటైపులు వాడితిమి. ఆరబ్ దర్శనమును గూర్చి మంచి పుస్తకములు ఆంధ్రాంగ్లములలో లేవు ; అజ్ఞాత జ్ఞాపనము ఈ సమితి ఉద్దేశ్యము. అందుచే ఈ విస్తారము.

ఆయన అన్యాయము చేయలేడు కాన సర్వశక్తిమంతుడు కాడు. అంతయు ప్రకృతి నియమముల ననుసరించి స్వాభావికముగా కార్యకారణ సూత్రానుసారము జరుగును కాబట్టి చమత్కార సంఘటనలు, అలౌకిక కర్మలు (miracles - మోజ్‌జా) ఉండవు. ప్రపంచము, కురాన్ రెండును అనాదులు, నిత్యములు కావు, ఏలన అట్లైనచో అవి ఈశ్వరుని వలె స్వతంత్రములై ద్వైత వాదమునకు తావిచ్చును. ఈశ్వరుడిచ్చిన బుద్ధిని ఉపయోగించియే మానవులు మంచిచెడ్డలను, సత్యాసత్యములను నిర్ణయించుట, కురాన్‌ను అర్థము చేసికొనుట కావించ వలెను. ఇవి మోత్‌జలా సంప్రదాయ సిద్ధాంతములు. మోత్‌జలాలలో అల్ అల్లాఫ్, నజ్జామ్, జహీజ్, ముహమ్మద్, అబూహాశిం బస్రీ ఇత్యాదులు ప్రసిద్ధులు. మతవిషయములలోను, ఈశ్వరుని గూర్చియు శ్రద్ధయే పరమోపాదేయము. బుద్ధి అందుకు గొరగాదు అనునది ముతకల్లమీన్ సంప్రదాయము. 9 వ శతాబ్దమున పర్షియాలో సీస్తాన్‌లో ముహమ్మద్ బిన్ కరామ్, అతని అనుచరులు మోత్‌జలాను విరోధించిరి; ఈశ్వరుడు సగుణుడు, సాకారుడు అని ఘోషించిరి. ఇంకెందరో ఇట్లు బుద్ధివాద వ్యతిరేకులుండిరి. 873-935 మధ్య జీవించిన అబుల్ హాసన్ అశ్ అరీ బుద్ధివాద - శ్రద్ధావాదముల సమన్వయము చేయ యత్నించెను. ఇతడు ముతకల్లమీన్‌లకు చెందినవాడే. బుద్ధి అలౌకిక విషయములలో పనిచేయలేదు. అది కురాన్‌కు లోబడియుండవలెను. ఈశ్వరుడు నిమిత్త కారణమనిన, జగత్తునకు ఉపాదానకారణముండవలెను. అట్లైన ఈశ్వరుని ఏకత్వము (అద్వైతము) భంగమగును. కాన అశ్ అరీ కార్యకారణవాదమును నిరాకరించెను. ప్రతివస్తువును ఈశ్వరుడు స్వయముగా క్రొత్తగా అహరహము, అనుక్షణము సృష్టించును. ప్రతివస్తువు క్షణిక పరమాణుమయము, ప్రతి పరమాణువు ఈశ్వరునిచే క్రొత్తగా సృష్టింపబడినది. ఈశ్వర వాక్కగు (కలామ్) కురాన్ సర్వోత్తమమగు ఏకైక ప్రమాణము. ఈశ్వరుడు సర్వశక్తిమంతుడు, ఆయన కే నియమములు వర్తించవు. కాన ఆయన ఉపాదానకారణము లేకుండగనే జగత్సృష్టి చేసినాడు; ఆయనే సర్వకారణము, అయినను నిర్దోషి. వస్తువులు ఒకదానికొకటి సంబంధము లేకుండ ఈశ్వరేచ్ఛచే ఉత్పత్తియగును, నశించును, కప్పగంతులకు ఒకదానికొకటి సంబంధము లేనట్లు. పాము ప్రాకుటవలె దేశకాలగతి, వస్తువుల సంతతి అవిచ్ఛిన్నము కావు; కప్పగంతుల వలె దేనికది ప్రతిదియు వేరే; ఈశ్వరుడు అందుచేతనే పూర్ణ స్వతంత్రుడు, నిరంకుశుడు, అలౌకిక ఘటనలు చేయించ గలడు. ఈశ్వరుని కిష్టమైనవాడు ప్రవక్త. ఈశ్వరుని అనుగ్రహము నిరపేక్షము; అది వ్యక్తుల యోగ్యతనుబట్టి కాని, ఏదైన నియమముల ననుసరించిగాని ఉండదు. ఈశ్వరుడు తనదాసులకు సుఖదుఃఖముల నిచ్చుటకు సర్వస్వతంత్రుడు. ఇట్లు అశ్ అరీ చేసిన బోధలు శాస్త్ర పరంపరా సమ్మత సంప్రదాయముగా కాలక్రమమున పరిగణింపబడెను.

పశ్చిమ ఇరాన్ దేశములో జన్మించి గణిత, వైద్య, పితాగోరియన్ దర్శనములందు ప్రవీణుడగు అజీజుద్దీన్ రాజీ (క్రీ. శ. 923 ప్రాంతము) జగత్తునకు కర్త లేడు, అది స్వతస్సిద్ధము అను భౌతిక వాదమునకును, ఈశ్వరుని అద్వైతము (తౌహిద్) ను అప్రతిహతమని ఎంచి, జీవ ప్రకృత్యాదు లేవియు అనాదులును, నిత్యములును కావు అను ముస్లిం సంప్రదాయమునకును మధ్యమమార్గముగా తన దర్శనమును విపులీకరించెను. ప్రకృతి (మూల భౌతిక తత్త్వము), దిక్కాలములు, విశ్వ - జీవము, జీవులు కూడ ఈశ్వరుని వలె నిత్యులు, అనగా సర్వదా సృష్టింపబడు చుందురు. జగత్తు నిత్యము అని దీని అర్థము. ఇబ్న మైమూన్ (క్రీ. శ. 850) కూడ పితాగోరియన్ బోధలచే ప్రభావితుడై, ఇరాన్‌లో ఒక సమాజమును స్థాపించెను. పవిత్రతను సంపాదించుట, శరీర ధనములను సరకుజేయక కర్తవ్య పాలనము చేయుట, ఈప్సిత రాజ్యవ్యవస్థకై ప్రయత్నించుట, గురుభక్తి దాని ఆశయములు. బస్రాలో 10 వ శతాబ్దమున 'అఖ్‌వానుస్సఫా' (పవిత్రసంఘము) స్థాపింపబడెను. ప్లేటో 'రిపబ్లిక్' లో వర్ణించిన చంద ముగా ఈ సంఘమందలి సభ్యులు నాలుగు శ్రేణులుగా విభజింపబడిరి. సత్యమును సాక్షాత్కారము చేయుట వీరిలో ఉచ్చశ్రేణి వారి ఆశయము. ఈ సంఘము మోసెస్, ప్లేటో, మహమ్మద్ ఇత్యాదుల నందరిని ప్రవక్తలని చెప్పి, మత సహనమును, బుద్ధి-శ్రద్ధల సమన్వయమును చేయ జూచెను. సాధారణులకు మతము, ఉన్నతాధికారులకు దర్శనము అని అది బోధించెను. నే నెవరిని? నే నెట్లు సర్వోత్తమ అద్వైత తత్త్వమును గూర్చిన జ్ఞానమును పొందగలను? అను ప్రశ్నలే సార్థకములు. సృష్టి విషయిక ప్రశ్నలు నిరర్థకములు. అద్వైత పరమ తత్త్వము నుండి కర్త - విజ్ఞానము (ఈశ్వరుడు), దాని నుండి చేతనాచేతన జగత్తు వికసించినవి. "ఎడారులలోని అసభ్యజాతులకు బోధింపబడిన కురాన్‌ను సభ్యజాతుల ఆధ్యాత్మిక అర్థముతో గ్రహింపవలె" నని వీరల ఆశయము. ఆత్మ సంయమము, సదాచారము, త్యాగముల ద్వారా పవిత్రత, జ్ఞానము లభించును. అంతఃకరణ ప్రవృత్తి ననుసరించియు, దివ్యవిశ్వ నియమానుసారముగను ధర్మా

చరణ చేయుట మానవుని కర్తవ్యము. ప్రేమను సాధించుట వలన జీవుడు పరతత్త్వముతో సమాగమ మొందును. ప్రాణులందరి పట్ల స్నేహ సహానుభూతుల ద్వారాను, క్షమా కరుణాదుల అభ్యాసము ద్వారాను ప్రేమ వ్యక్తము కావలెను. అఖ్వానుస్స ఫా బోధలివి. సూఫీ సంప్రదాయమున కూడ ప్రేమ (ఇశ్క్) ద్వారా జీవుడు సత్తు (హాఖ్)తో కలియగలడని, పరమతత్త్వ మద్వైతమని చెప్పబడినది. వైరాగ్య, ఏకాంత చింతన, జపధ్యానముల ద్వారా ఈశ్వరునిలో తన్మయులగుట. సాక్షాత్కారము (ముకాశఫా)ను పొందుట సూఫీల లక్ష్యము. సమస్తమును పరిత్యజించి ఈశ్వరుని శరణు జొచ్చినవారు, శుభాచరణ సద్గుణములు కలవారు సూఫీలు, అని జున్నూన్ మిశ్రీ, జనీద్ బాగ్దాదీ, అబూబక్ర్ హారీరీ, రోయం, శహాబుద్దీన్ సుహ్రావర్దీల నిర్వచనముల వలన తెలియును. నవీన-ప్లేటో వాదము, భారతీయ యోగ వేదాంతములు సూఫీ సిద్ధాంతములకు, సాధనకు కొంత ప్రేరకములై యుండవచ్చునని కొందరి ఊహ. దమారమి క్రీ. శ. 770 లో మరణించిన అబూహాశిం 'సూఫీ' అన బడిన మొదటివాడు. 1059-1111 మధ్య జీవించిన అల్ ఘజాలీ యను ప్రామాణికుడగు మహావిద్వాంసునిచే బలపరచబడి సూఫీ మతము మహమ్మదీయులకు మాన్య మయ్యెను. సూఫీమార్గము (తసవ్వుఫ్) జ్ఞానకర్మసము చ్చయమని ఘజాలీ అనెను. ఈ పథమునకు చెందిన తొలి సన్న్యాసులు ఉన్ని (సూఫ్) దుస్తులను ధరించి నందున సూఫీలనబడిరి. లేదా ఇది 'సోఫిస్ట్' అను గ్రీకు శబ్దము నుండి వచ్చియుండవచ్చును.

మెసొపొటేమియా (ఇరాఖ్)లో పుట్టి బస్రాలోను, బాగ్దాద్‌లోను వసించి, క్రీ. శ. 873 లో మరణించిన అబూ యాకూబ్ కిందీ (డీ) ఆరబ్ దార్శనికులలో మొదటి వాడు. గ్రీక్ సంస్కృతిలో ఇతడు సునిష్ణాతుడు, గణిత, ఖగోళ, సంగీత, వైద్యాది నానా శాస్త్రములలో పారం గతుడు. ఈశ్వరుడు శుద్ధ ప్రథమ విజ్ఞానము (నఫ్స్). అదియే విశ్వాత్మ (నఫ్స్-ఆలమ్)గాను, దాని నుండి దేవమానవాదులుగాను పరిణమించినది. సమస్తమునకు కారణము, సారము, ఆత్మ, సమస్త జ్ఞానమునకు యోనియు ఈశ్వరుడు. జీవునికి కర్మ స్వాతంత్ర్యము కలదు. ఇంద్రియ అనుభవము, బుద్ధియు జ్ఞాన ప్రాప్తికి ఉపాయములు. జీవుడు శరీరమున బద్ధుడు, అతడాత్మ లోకము నుండి ఈ ఇంద్రియలోకములోనికి వచ్చినవాడు. ఈ లోకమున స్థిర వస్తువు లెవ్వియు లేనందున, నిజస్థితికి సంబంధించిన స్మృతియుండి, ఇచట చాల ఆకాంక్షలు పూర్తి కానందున జీవునికి ఇహమున ఆనందము లేదు. జ్ఞానార్జన చేసి, ఈశ్వరునిపట్ల భయము కలిగి, ఆయన కృప పొందుట, సుకర్మల నాచరించుట జీవుని ముక్తి మార్గములు. ప్లేటో, ఆరిస్టోటిలుల ప్రభావమునకు లోనైన కిందీ దర్శన మిది.

అబూనస్ర్ అల్ ఫారాబీ (950 లో మరణము) తుర్క్ జాతివాడు; ఆమూనదీ తీరమున పుట్టెను, ఒక ఇరానీ సేనాపతి కొడుకు. బాగ్దాద్‌లో అధ్యయన అధ్యాపన ములు చేసెను; అంత్యకాలమున అలెప్పో, డెమాస్కస్‌లో కూడ నివసించెను. అనేక భాషలలోను, శాస్త్రములలోను మహా వైదుష్యము నార్జించిన వాడితడు. ఇతడు ఆరిస్టో టిల్ గ్రంథములకు అనువాదములను, టీకలను వ్రాసెను. స్వయముగ అంతటికి కారణము, పూర్ణము, నిర్వికారము నగు సత్త ఆవశ్యకమని అంగీకరించవలెను. ఏలన అది లేనిదే సంభవ (possible) సత్త యంతయు విద్యమానము కాజాలదు. విద్యమాన వస్తువులు అస్వతంత్రములు, సంభవ ములు మాత్రమే. ఆవశ్యక సత్త స్వయంప్రమాణము, అన్నిటికి మూలము, అద్వయమును, పరిపూర్ణమును. అదియే మూల విజ్ఞానము, ఈశ్వరుడు. క్రమముగ విశ్వము దానినుండి వికసించినది. నవీన ప్లేటోవాద పద్ధ తిలో ఫారాబీ ఎన్నో విధములగు విజ్ఞాన వ్యూహములను ఊహించినాడు. ఈశ్వరునియందు తిరిగి చొచ్చుటయే జీవుని లక్ష్యము. జ్ఞానము దీనికి మార్గము. అల్ ఫారాబీ దర్శన సంక్షేపమిది. ఇతడు సూఫీ. సార-అస్తిత్వము లకు*, ఆవశ్యకతా-సంభవతలకు అతడు చేసిన విభేదము అతిభౌతికవాదములో నొక విప్లవము తెచ్చినది. ఫారాబీ ప్లేటోవలె ఒక విశ్వవ్యాప్తమగు ఆదర్శరాజ్యవ్యవస్థను గూర్చి కలలు కనినవాడు.

1030 లో మరణించిన బూ అలీ మస్కవియా యను దార్శనికుడు మనుష్య, పశు జీవులలో అత్యంత విభేదము చేసెను. మనుష్యుని బుద్ధి ఈశ్వరుని వైపునకు సముత్థా నము చేయగలదు. మనుష్యజీవుడు అభౌతికుడు, ఆత్మ చైతన్యము కలవాడు. దేనిద్వారా సంకల్పవంతుడగు ప్రాణి తన ఉద్దేశ్యము (end) ను లేదా స్వస్వభావ పూర్ణ తను పొందగలడో అది 'మంచి' (good), శ్రేయస్సు, పరమ శ్రేయస్సు (అన్నిటికంటె మంచిది), పరమ సత్త.

---

* ఒక వస్తువు ఏమిటి యను భావములో అది ఉన్నదను భూతార్థము ఇమిడి లేదు. అస్తిత్వ నిరపేక్షముగా నుండు వస్తు స్వభావము దాని సారము (essence, quiddity). లక్షణ (definition) కు విషయ మీ సారమే. అస్తిత్వ రహిత వస్తువులకు కూడ సార ముండును.

పరమ జ్ఞానము ఒకటే. అదే ఈశ్వరుడు. శ్రేయఃప్రాప్తి వలన స్వరూపోపలబ్ధియై ఆనందము కలుగును; పరమ శ్రేయఃప్రాప్తి పరమానందము. మంచి చెడ్డలు సంఘమందే సాధింపవీలగును; మనుష్యుల పరస్పర వర్తనపై అవి ఆధారపడును. మానవులందరిని ప్రేమించుటయే శుభాచరణకు ప్రాతిపదిక. ఇది మస్కవియా బోధ. ఘజాలీపై ఇతడి ప్రభావము కలదు.

మధ్య ఏషియాలో బుఖారా దగ్గర 980 లో జన్మించిన అబూఅలీ ఇబ్న్‌సీనా (అవిసెన) మహా ప్రతిభావంతుడు, మహాపండితుడు. ఇతడెన్నో గ్రంథములు వ్రాసెను. చిన్న చిన్న రాజాస్థానములలో వైద్యుడుగా, ఉద్యోగిగా, పండితుడుగా నుండి 1037 లో ఇరాన్‌లోని హమదాన్‌లో మరణించెను. అల్ ఫారాబీచే ఇతడు ప్రభావితుడు. ఇతడు విశ్వమును గూర్చి, మోక్షమును గూర్చి స్వాభావికము (natural), దార్శనికమునగు వివరణము చేసిన గొప్ప తత్త్వవేత్త. తర్కము బుద్ధికి అత్యావశ్యకము, జ్ఞానము బుద్ధి గమ్యము, ఇంద్రియానుభవము సదోషము. ఈశ్వరుడు కర్త, అనాదియగు నిరాకార ప్రకృతికి సాకార రూప మిచ్చువాడు. ఈశ్వరుడను కర్త యొక్క అస్తిత్వము నొప్పనిదే ప్రకృతి సాకారమగుట, అస్తిత్వములోనికి వచ్చుట జరుగదు. ఈశ్వరుడు అద్వితీయుడు, విశేషణములు కలవాడు. ప్రకృతి కంటె జీవుడు పరుడు, అతడు శరీర వ్యతిరిక్తుడు, మననశీలుడు, విజ్ఞానమయుడు, ఈశ్వరుని నుండి వచ్చినవాడు, అమృతుడు. జ్ఞానము, ఈశ్వర ప్రేమల ద్వారా జీవుడు ముక్తుడగును. పరమ విజ్ఞానముతో ఏకత్వ మొందుటే ముక్తి. ఈ సిద్ధాంతములను అధికారముగలవారికే బోధించవలెను. లేనిచో "గేదెల ముందట వీణ వాయించిన" ట్లగును. అంతిమ నిర్ణయ దినము (ఖయామత్) నాడు చచ్చిన వారందరు బ్రతికి లేచుట, స్వర్గములో తేనె, పాలు, అంగూర పళ్లు కుడిచి, సుందర స్త్రీల ననుభవించుట మొదలగు కురాన్‌లోని బోధలు మందాధికారులకు చేయబడినవి. ఇబ్న్ సీనా బోధల సంగ్రహమిది.

ముహమ్మద్ అల్ ఘజాలీ ఖురాసాన్ ప్రాంతమున సీస్తాన్ నగరమున 1058 లో జన్మించి 1111 లో మరణించెను. ఇతడు నెశాపోర్‌లో అధ్యయనముచేసి, బాగ్దాద్‌లోని ప్రధాన విద్యాపీఠమున ప్రధానాచార్యుడుగా నుండినవాడు. ఇతడు అశ్‌అరీ ప్రభావమునకు లోనైనవాడును, సూఫీ సాధకుడును. ఇతడు పరివ్రాజకుడై కొన్నేండ్లు దేశ సంచారము చేసి తిరిగి గృహస్థుడాయెను; సుల్తానులచే పూజింపబడినవాడు, మహామతాచార్యుడుగా మన్ననలు పొందిన వాడు; రాజుల ఆగ్రహమునకు మతావేశము కలవారి నిందలకు కొన్నిసారులు లోనైనవాడు; కొన్ని వందలమందికి విద్యాబోధ చేసినవాడు. ఇతడు బహుగ్రంథకర్త, పెద్ద చింతకుడును. కాని ఇతనిని దార్శనికుడు అనుటకంటె ఈశ్వర మీమాంసకుడు, రహస్యవాది అనుట యుక్తము. జగత్తు అనాది కాదు, కార్యకారణ సంబంధము నిత్యము కాదు. ఈశ్వరేచ్ఛచే అంతయు సృష్టింపబడును. ఈశ్వరుడు జ్ఞానేచ్ఛావంతుడు, పూర్ణ స్వతంత్రుడు. కురాన్ ప్రకారము నడచుకొననివారికి శిక్ష విధింపబడును, విషము త్రాగినవానికి మరణము కల్గునట్లే. ఇందులో ఈశ్వరుని దోషము లేదు. జీవుడు ద్రవ్యము, శరీరముతో అతనికి సంబంధము కలదు, కాని అది విలక్షణము. శరీర - జీవులు ఆధారాధేయములని కాని, ఒకటి బయట ఒకటి లోపల అనిగాని, కలిసి యున్నట్టివని గాని, వేరుగా నున్నవని కాని చెప్పలేము. నాశవంతమగు శరీరమున నాశరహితుడగు జీవుడున్నాడు. కురాన్‌కు అవసరమైన సందర్భములందు లాక్షణిక వ్యాఖ్య చేసియు, సిద్ధాంత భేదము అధికార భేదములను బట్టి అన్నియు పొసగునని చెప్పియు, సూఫీ రహస్యవాదము నాశ్రయించియు ఘజాలీ బుద్ధి - శ్రద్ధలకు సామరస్యము చేసెను. బుద్ధిని వదలి అంధానుగమనము చేయువాడు మూర్ఖుడు. బుద్ధిపై మాత్రమే ఆధారపడి కురాన్‌ను, ప్రవక్తబోధలను నిర్లక్ష్యము చేయువాడు గర్విష్ఠి. రెంటి సమన్వయమే (జామేఅ) సమీచీనము. ప్రమాణ పదవి నారోహించిన దార్శనిక సిద్ధాంతములు ఉపాదేయములు; ఇస్లామునకు విరుద్ధములగు ప్రతిపాదనలు పరిహార్యములు. ఇది ఘజాలీ దర్శనము. ఈయన గ్రంథములలో అహ్యాఉల్ - ఉలూమ్ (విద్యా - సంజీవని), తోహాఫతుల్ - ఫిలాసఫా(దర్శన ఖండనము) ముఖ్యములు. ఇందు మొదటి దానిలో సదాచార వర్ణన కలదు. అల్లాహ్ ఒక్కడని, ముహమ్మద్ ఆయన పంపిన ప్రవక్తయని ఒప్పుకొను వారందరు ముస్లిములని, వారందరు సోదరులని, ముస్లిములు కానివారికి కూడ ఈశ్వరకృప పొంద నవకాశ మున్నదని ఘజాలీ బోధించెను.

అబూ బక్ర్ ఇబ్న్ బాజా (అవెంపేస్) (మరణము 1138) స్పెయిన్‌లో జన్మించిన అరబ్బు. ఇతడు జ్ఞానము చేతనే ముక్తి కలుగునని, సాధన సాక్షాత్కారముల వలన కాదని చెప్పెను. ఏకాంతమున బుద్ధి స్వతంత్రముగ పని చేయగా కలుగు శుద్ధ చింతన ద్వారా జ్ఞానము కలుగును. బుద్ధిగమ్యజ్ఞానము సామాన్య జ్ఞానము, అదియే వస్తుసత్తు. తదుపలబ్ధియే ఆనందము.

అబూ బక్ర్ ఇబ్న్ తుఫైల్ (అబూ బేకర్) (1100 ?-1185) కేడిజ్‌లో జన్మించి మొరాకోలో మరణించెను. మొరాకోలో ఇతడు చాల ఏండ్లు ప్రధాన మంత్రిగ నుండెను. ఇతడు బాజాచే ప్రభావితుడు. ఇతడును బుద్ధి గమ్యజ్ఞాన పారమ్యవాది. అన్నిటియందున్న ఒకటిని వెదకి దానితో కలసిపోవుట జ్ఞాని లక్ష్యము. దాని కనుగుణ మగు కర్మనే జ్ఞాని చేయును. అహింస, సంయమములను జ్ఞాని అభ్యసించును. ఇట్లు తుఫైల్ బోధించెను.

అబూ వలీద్ ఇబ్న్ రోశ్ద్ (ఎవెరోయీజ్) స్పెయిన్‌లో కార్డోవాలో 1126 లో జన్మించెను. ఇతడు స్పానిష్ అరబ్బుడు. ఇతనిది ఉన్నత వంశము. ఇతడు గొప్ప పండితుడు, న్యాయ వైద్య గణిత ఈశ్వర మీమాంసా దర్శనములందు నిష్ణాతుడు, ప్రపంచపు పెద్ద దార్శనికులలో ఒకడు. ఇతడెన్నో ఏండ్లు కాజీ (న్యాయాధిపతి)గా నుండెను. ఇతడు నాస్తికుడను నిందారోపణవలన చాల అమర్యాదలకు, శిక్షలకు కొంత కాలము పాత్రుడాయెను. మహాపురుషునిగా ఇతనిని జీవిత చరిత్రలు వర్ణించినవి. తుఫైల్‌చే ఇతడు ప్రేరితుడు. 1198 లో మొరాకోలో మరణించెను. రోశ్ద్ అరిష్టోటిల్ రచనలలో దర్శనము పరాకాష్ఠనందు కొనినదని తలచి, తన పని వాటిపై టీకలను వ్రాయుటగా మాత్రమే ఎంచెను. ఘజాలీ వ్రాసిన దర్శన ఖండన మను పుస్తకమును దాని ఖండనమను తన గ్రంథమున చెండాడెను. కార్యకారణ నియమము అచల మని, కారణాన్వేషణమే జ్ఞానమని రోశ్ద్ నుడివెను. ప్రమాణముల (బుర్హాన్) చే సిద్ధమగు విషయములు మతమునకు విరుద్ధముగ నున్న, మతమునకు క్రొత్త విధముగ వ్యాఖ్య (తావీల్) చేయవలెను. జగత్తు ఆద్యంత రహితము, ప్రకృతి అనుత్పన్నము, అనశ్వరమును. గతి వలననే జగత్‌స్థితి, అస్తిత్వమును సంభవము. గతి యొక్క స్రోతమును, ఉద్గమ స్థానమును ఈశ్వరుడు. అతడు కర్త యగు విజ్ఞానము (నఫ్స్ - ఫఆల్), అన్ని విజ్ఞానములలో పరమ విజ్ఞానము (అక్ల్ - ముల్లక్). ఆత్మ (soul) శరీరముపై ఆధారపడియున్నది కాన మర్త్యము. మనుజుడు తన జ్ఞాన యోగ్యతను వృద్ధిచేసికొనుటచే అనగా తత్త్వజ్ఞాన ప్రాప్తిచే కృతకృత్యుడగును. ఇదియే ఈశ్వరుని నిజమగు ఉపాసన. రోశ్ద్ అరిష్టోటిల్‌లో జ్ఞానము సంపూర్ణత నందినదని భావించి, దార్శనిక చింతన మత నిరపేక్షమని ఎంచి, తాను అరిష్టోటిల్ వని నమ్మిన సిద్ధాంతములను విపులీకరించెను. రోశ్ద్ ప్రభావము మధ్యయుగమందు ఇంతంత కాదు.

ఉత్తర ఆఫ్రికాలో తూనిస్ పట్టణములో ఇబ్న్ ఖల్దూన్ 1332లో జన్మించి, 1406లో కాహిరా(ఈజిప్టు)లో మరణించెను. ఇతడు వలసవచ్చిన స్పానిష్ కుటుంబమున పుట్టినవాడు. చాలమంది రాజులవద్ద ఉన్నతోద్యోగిగా, దూతగా నుండినవాడు. తైమూర్‌కు అతిథిగా చాల కాలము డెమాస్కస్‌లో నుండెను. ఖల్దూన్ జ్ఞానప్రాప్తి కేవలము తర్కమువలన, బుద్ధి ద్వారా కలుగదని చెప్పెను. అనుభవము, వ్యవహారము ఇవియే ప్రమాణములు. బుద్ధి ప్రత్యక్ష విషయములపై మననముచేసి ఒక నిర్ణయమునకు వచ్చును. నిర్ణయములను క్రమబద్ధము, సంగతము చేయుటకు తర్క ముపకరించును. ఎవరును అనుభవము, ప్రయోగము ద్వారాగాక వేరొక విధముగా సత్యము నరయలేరు. విశ్వము నంతయు ఈ విధముగా నెరుగుట అసంభవము. కాన విశ్వమంతయు ఎరిగినట్లు దానిని గూర్చి సిద్ధాంతములు చేయు దార్శనికులు భ్రమకు లోనగుచున్నారు. కేవలము ఊహచే, తర్కముచే స్థాపించబడిన విషయములు చాల మారులు వస్తుస్థితికి విరుద్ధములగుట కానవచ్చుచున్నది. కాన అనుభవ ప్రయోగముల వలననే సత్యమును పొందవలెను ప్రకృతి నధ్యయనము చేయుటలోనే కాక, ఇతిహాసము నర్థము చేసికొనుటలో కూడ కార్యకారణ నియమము ఉపయుక్తమని ఖల్దూన్ అభిప్రాయము. జరిగిపోయిన ఘటనలను క్రమబద్ధముగ సంగ్రహించి, నిష్పాక్షికముగ వాటిలో కార్యకారణ సంబంధమును కనిపెట్టి ఇతిహాసమును పాలించు నియమములను అన్వేషించిన ఇతిహాసము విజ్ఞానమగును. వర్తమాన ఘటనల అనుభవము నాధారము చేసికొని, సాదృశ్య జ్ఞానము నండగాగొని, ఏది నేడు అసంభవమో అది పూర్వమును అసంభవమే అను సూత్రమునుబట్టి, కార్యముల వంటివే వాటి కారణములును అని ఎంచి, గతమును గురించి ఎరుగగలము. సంఘ జీవితము-భౌతిక, ఆధ్యాత్మిక సంస్కృతి-ఇతిహాస మందు ప్రతిపాదించబడు విషయము. మానవ స్వభావము ఆహారోత్పత్తి విధానములు, శీతోష్ణస్థితి, జాతి, సంఘముల నిర్మాణ వికాసముల కెట్లు ఎంతవరకు కారణములో, సంఘములు, సంస్కృతులు చిరస్థాయిగ ఉండుటకు, శిథిలములగుటకు, ఉన్నతి నందుటకు ఏవి కారణములో నిశ్చయించి ఇతిహాస నియమములనుకనుగొన వచ్చునని ఖల్దూన్ సిద్ధాంతము. 11 నుండి 15 శతాబ్దము వరకు స్పెయిన్, మొరాకో, దక్షిణ ఆఫ్రికా, సిసిలీల ఇతిహాసముల నధ్యయనముచేసి ఖల్దూన్ 'సమాజ మీ క్రింది మూడు అవస్థలగుండా వికసించును. కాలక్రమమున శిథిలమైనవి నష్టమగును' అని సిద్ధాంతము చేసెను. 1. ఒక చోట నుండక ఆహార మన్వేషించుచు తిరుగుచుండు దశ. 2. స్థిరవాస మేర్పరచుకొని పశుపాలన వ్యవసాయములు

చేయుచు ఒక సైనిక రాజవంశపు అధీనమందుండు దశ. 3. రాజ్య వ్యవహారమునకై నగర నిర్మాణము, నగరమందు శ్రమ విభాగము, పరస్పర సహకారము జరిగి సంపదల వృద్ధి, నాగరికతా వ్యాప్తి అగు దశ. నాగరికత వలన విలాసములు సోమరితనము ప్రబలి, ఉన్నత వర్గము వారి ఆవశ్యకతలు పెరుగగా, నిరర్థక వ్యయము, పన్నుల హెచ్చింపు జరుగును. వారు స్వయముగ శ్రమపడలేరు. వారికై పనిచేయువారికి శ్రమకు తగిన ఫలితముండదు. పన్నులచే ఇంకనింక దరిద్రులగుదురు. కృత్రిమ విలాస జీవితముచే పై వర్గములవారి మనశ్శరీరములు సడలి పనికి మాలిన వగును. అసంతృప్తిచే, పరస్పర ఈర్ష్యచే, అందరిని సంబద్ధముచేయు ప్రయోజనముగాని భావముగాని లేమిచే, కుళ్ళిపోయిన అట్టి సంఘము నిర్బలము నేతృరహితముగా నుండును. అప్పుడు బలిష్ఠులు, కర్మిష్ఠులు అగు స్వాభావిక జీవనము గడుపు ఏకసూత్రమందు నడచునట్టి అనాగరికులగు అడవి జాతులో ఎడారి జాతులో ఇట్టి నిర్వీర్యులగు నాగరికులను జయించి వారిపై ప్రభుత్వము చేయుదురు. వారు మెల్లమెల్లగా పరాజితుల పురాతన సభ్యతను సంపత్తిని స్వాయత్తము చేసికొని, అతి నాగరికులై కాలక్రమమున అకర్మణ్యులు, నిర్వీర్యులు కాగా వారికీ గతియే పట్టును. ఇట్లు ఇతిహాస చక్రము ప్రవర్తితమగుచుండును. ఖల్దూన్ ఇతిహాస దర్శన మిది. ఖల్దూన్ గొప్ప దార్శనికులలో నొకడు.

కిందీ, ఫారాబీ, సీనా, రోశ్ద్, ఖల్దూన్‌లు మహాచింతకులు, కాని వీరలు ఆగమ ప్రామాణ్యమును పూర్తిగా శిరసా ధరించక పోవుటచే, మత గురువు (ముల్లా)లకు, సామాన్యులకు వీరికంటె అశ్అరీ, ఘజాలీలు మాన్యులైరి. కాని ఘజాలీ కూడ సామాన్యుడు కాడు, అతడు జ్ఞాని, యోగియు కూడా. వీరిలో చాలమంది ముఖ్యముగా రోశ్ద్ - సత్యమునకై సమస్తమును త్యజించినవారు (martyrs); కారాగారశిక్షకు, అమర్యాదలకు, దేశాంతర శిక్షలకు పాల్పడిన మహనీయులు.[1] ఆధునిక యుగములో వీరితో సరితూగగల ఇస్లామీయ దార్శనికులు పుట్టలేదు. ఈశ్వర మీమాంసలో అబుల్ కలాం అజాద్, దర్శనములో ఇఖ్‌బాల్, సయ్యద్ అబుల్ ఆలా మౌదూదీ (1903 జనము) 20 వ శతాబ్దము వారిలో పేర్కొనదగినవారు. ముగ్గురును భారతీయులే; మౌదూదీ కొన్నేళ్ళనుండి పాకిస్థానీ అయినాడు.

ఆధునిక యూరోపీయ దర్శనము

డన్స్ స్కోటస్, విలియం ఒక్కాం - వీరల దర్శనములచే ఛాత్రవాదము శిథిలమాయెను. వివిధ ఖండములమధ్య రాకపోకల సౌకర్యములచే కలిగిన నూతన భిన్న అనుభూతులు, నానా సంస్కృతుల పరిశీలనము, సామంత వ్యవస్థ (feudalism) సడలి వ్యక్తుల ఆచార విచారముల స్వాతంత్ర్య వృద్ధి, కేథొలిక్ చర్చికి, ప్రభుత్వములకు గల సంఘర్షణలచే మత ప్రాభవము తగ్గుట, రహస్యవాద ధోరణులు ప్రబలి మతము వ్యక్తుల స్వంత వివిక్త జీవితములకు సంబంధించిన దగుటచే ఒకరొకరికి అను శాసింపదగినట్టిది కాదను భావము, మతసారము నీతియు, భక్తి (piety)యు అను విశ్వాసముచే పురోహితుల మత గురువుల అవినీతిని చూచి జుగుప్స - ఇవన్నియు కలసి నూతన విధ చింతనకు, విప్లవకారియగు దృక్పథమునకు దారి తీసెను. జ్ఞాన పునరుజ్జీవన సంఘటన (renaissance)[2] వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యమును, బుద్ధి యొక్క ప్రాభవమును, ప్రకృతిలోని అందమును సామరస్యమును, ఇహ జీవితపు, సౌఖ్యపు ప్రాముఖ్యమును చాటెను. క్రైస్తవమత సంస్కరణోద్యమము

---

1. అరబ్బీ దర్శనమును సమగ్రముగ తెల్పు మంచి పుస్తకము ఇంగ్లీషులో లేదు. డివో, ముంక్‌ల పుస్తకములు ఫ్రెంచిలో కలవు. హోర్టెన్ వ్రాసినవి జర్మన్‌లో కలవు. మెక్‌డొనాల్డ్ ముస్లిం ఈశ్వరమీమాంసా వికాసముపై ఆంగ్లమున వ్రాసినాడు. డిబొయర్ జర్మనులో వ్రాసిన 'ఇస్లాంలో దర్శన ఇతిహాసము' ఆంగ్లములో అనువదింపబడి 1903లో లుజాక్ కంపెనీచే ప్రకటితమైనది (లండన్). అల్ ఫారాబి పై హేమండ్ గ్రంథము వ్రాసినాడు. ఇబ్న సీనా మనశ్శాస్త్రమును రహమాన్, ఈశ్వర మీమాంసను అర్బెర్రీ అనువదించిరి. ఘజాలీ దర్శన ఖండనమును అహమద్ కమాలీ (లాహోర్) అనువదించెను. రోశ్ద్ యొక్క దర్శన-ఖండన ఖండనమును వాన్ డెన్ బెర్గ్ అనువదించెను (ఆక్స్‌ఫర్డ్). రోశ్ద్ యొక్క దర్శనము, ఈశ్వర మీమాంస అను గ్రంథమును జమీల్ ఉర్ రహమాన్ అనువదించెను (బరోడా). ఖల్దూన్ పుస్తకమును పరివర్తితమైనది. ఉయ్ బెర్ వెగ్ దర్శనేతిహాసమున, జిల్సోన్ వ్రాసిన మధ్యయుగ దర్శనేతిహాసమున అరబ్బీ దర్శనము కొంత వివరింపబడినది. భారతీయులలో రాహుల్ సాంకృత్యాయన్ తన 'దర్శన్ దిగ్దర్శన్' (హిందీ) లో 226 పేజీలు (పు. 47 నుండి) వ్రాసినాడు. ఈయనకు కొన్ని ఉర్దూ పుస్తకములు సహాయము ఉండుటచే, బహుశః అరబ్ భాష వచ్చుటచే అరబ్ దర్శనమును గూర్చి బాగుగా వ్రాసినాడు. ఉయ్‌బెర్ వెగ్, బొయర్, జిల్సోన్, విశేషించి సాంకృత్యాయన్‌ల గ్రంథములు ఈ సమీక్షకు ముఖ్యాధారములు. 2. జ్ఞాన పునరుజ్జీవన, మత సంస్కరణములపై వేరు వ్యాసములు కలవు.

(the Reformation) కూడ వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యమును, ఇహలోకపు వ్యవహారములలో మానవుడు పాల్గొనుటకున్న ప్రాధాన్యమును వ్యక్తము చేసెను. జర్మనీలో కూసాలో జన్మించిన నికొలస్ (తరువాత కార్డినల్ ఆయెను), ఇంగ్లీషువాడగు ఫ్రాన్సిస్ బేకన్ (తరువాత లార్డ్ ఛాన్సలర్ ఆయెను), ఫ్రెంచివాడగు రెనె డేకార్ట్ ఆధునిక ఐరోపీయ దర్శనమునకు ప్రాతిపదిక వేసిరి. జ్ఞానమంతయు ఊహయే కాని అందుచే భయపడక నిత్య నిరతానుసంధానము చేయుచుండవలెను. ఊహాప్రచోదనకు గణిత పద్ధతి సరియగు సాధనము. జ్ఞానము సాక్షాత్కారమున అవసన్న మగును. అప్పుడు జీవేశ్వరుల ఐక్యము, ద్రష్టృ, దృశ్యము లదృశ్యమగుట జరుగును. కాని అప్పుడును ఇంద్రియ జ్ఞానము సాక్షాత్కారమును కలుషితము చేయవచ్చును. 'అనంతము' అగ్రాహ్యమను అంతర్దృష్టియే ఈశ్వరుని గూర్చిన ప్రమనిచ్చును. దిక్కాలములు మనఃకల్పితములు కాన, ఆత్మ వానికతీతము, అమర్త్యము. ఏకత్వము ఇతరమునకు, తాదాత్మ్యము నానాత్వమునకు, గంభీరత (complicatio) వివృతత్వము (explicatio)నకు, ఆవశ్యకత ఆకస్మికతకు, యథార్థత సంభవతకు ఎట్లు సంబద్ధమో, అటుల ఈశ్వరుడు ప్రపంచముతో సంబద్ధుడు. విజ్ఞాన గణితములందు ఆసక్తి, ఆరిస్టోటిల్‌నుగాక పితాగొరస్, ప్లేటో, ప్లోటైనస్‌లను ప్రమాణముగా గొనుట, విశ్వము అనంతము, భూమి తిరుగుచున్నది అని నమ్ముట, ఆశావాదము, బుద్ధికి ప్రాముఖ్యము నిచ్చి శ్రద్ధను వికసింపని జ్ఞానముగా ఎంచుట, జ్ఞాన విషయములు తజ్జన్యములను భావవాద ధోరణి, వ్యక్తివాదము, పరిణామ భావము - ఇవన్నియు నికొలస్ దర్శనములో కానవచ్చు నవ్యరీతులు. ఛాత్రవాదమును వదలుట ఇందు కాననగును. ఇటలీవాడగు గియార్డోనో బ్రూనో కోపర్నికస్ విశ్వసిద్ధాంతము నంగీకరించి, ఆరిస్టోటిల్ టోలమీలను త్రోసి పారవేసెను. విశ్వము అనంతము అని, నిరతాభివృద్ధి నొందునని చెప్పెను. 'కేవలము' ఆది ఏకత, దాని నుండి అంతయు బహిర్గతమై అందే ఇమిడియున్నది. అంతయు ఒకటే, అంతయు ఈశ్వరుని నుండి వచ్చి ఆయనయందు స్థితము. ఈశ్వరుడు విశ్వాంతర్గతుడు, విశ్వరూపుడు. బ్రూనో ఇట్లు చెప్పినందుకు ప్రాణములు పోగొట్టుకోవలసి వచ్చెను. అనుభవము, ప్రయోగముల ద్వారా క్రమ పద్ధతిగ ప్రకృతి ననుసంధానముచేసి దానిపై ఆధిపత్యము వహించవలెను, విజ్ఞానము ఎప్పుడు ముందడుగు వేయుచుండవలెను, అనుభవముచే కనుగొనబడిన విషయములను సాధారణ సూత్రములుగా ప్రతిపాదించి వానిని భూతార్థముల కన్వయించి తద్ద్వారా మన ఇష్టానుసారము సంఘటనలు జరుగునట్లు చేయగల శక్తి నార్జింపవలెను-అని ఫ్రాన్సిస్ బేకన్ సత్యాన్వేషణకు నూతన పద్ధతిని విపులీకరించెను (చూ. పు. 246-247). ఇంగ్లీషు వాడగు తామస్ హాబ్స్ కార్యకారణ నియమమునకు, యాంత్రిక వాదమునకు, గణితమునకు ప్రాముఖ్యమిచ్చి, ఏవిధమైన అలౌకిక తత్త్వములను గాని కల్పింపక, మానవ స్వభావమును, సంఘ వ్యవస్థను నూతన విధముగా వ్యాఖ్యానించి, ఒక దర్శన వ్యవస్థను నిర్మించెను. ఫ్రాన్సువాడగు మైకెల్ డి మోన్‌టేన్ (1533 - 92) అభిప్రాయములందు, దృక్పథమునందు గల వైవిధ్యము, నానాత్వము, వైరుధ్యమును సర్వసమ్మతమును నిస్సందేహమునగు జ్ఞానము లేదని రుజువు చేయుచున్నవనెను. ఇంద్రియ జ్ఞానము యథార్థమో కాదో నిశ్చయింపలేము. బుద్ధి యిచ్చు జ్ఞానము అభ్యుపగమముల పై ఆధారపడి యున్నందున అదియు నిశ్చయముకాదు. బుద్ధి దుర్బలము, జ్ఞానము అనిశ్చితము, ఇంద్రియములు అదృఢ ఆధారములు. సందేహమే శరణ్యము. జ్ఞానము విషయమై ఇట్లు అనిశ్చయత అనివార్యమయ్యు, ఆచార కర్తవ్యముల విషయములో అదిలేదు. ఆత్మజ్ఞానము, ఆగమముల ఆధారముపై స్వాభావికముగ జీవించుటే కర్తవ్యము. మోన్‌టేన్ ఇట్లు ఒక విధమగు సందేహవాదమును ప్రచారము చేసెను. రెనె డేకార్ట్ క్రొత్త ప్రమాణ పద్ధతినేగాక, ఒక మహత్తర దార్శనిక వ్యవస్థను నిర్మించి ఆధునిక దర్శన పితగా బరగినాడు. చిరకాలీన పరంపరగాని, వ్యవహారము అనుభవముగాని,

సత్య దర్శనమున కాధారములుకావు. వ్యక్తిగతము, క్రమబద్ధము, విమర్శాత్మకమునగు విశ్లేషణపై సద్దర్శన సంస్థాపన జరుగవలెను. స్వబుద్ధిశక్తియను నికషోపలము నుపయోగించి సదసద్వివేచనచేసి, సమస్తమును సమగ్రముగ పరీక్షించి, సత్యగ్రహణము అసత్య పరిత్యాగము కావించి, తనకు తానై బుద్ధిమంతుడు జీవితమునకొక గమ్యస్థానమును, తదనుగుణమగు విధానమును ఏర్పరచుకొనవలెను. అదియే నిజమైన దర్శనము. అందరిచేత నిరభ్యంతరముగా అంగీకరింపబడు సుగమములైన స్వయంసిద్ధ విషయములందే నిశ్చయత్వముండు ననియు, వీటినుండి క్లిష్ట విషయములకు పోవునప్పుడు మనము వేయు ప్రతి ముందడుగు సందేహరహితముగా నుండవలెననియు డేకార్ట్ సిద్ధాంతము. స్పష్టము, విశదము అయినదే సత్యము-అను సూత్రముపై అతని ప్రమాణ పద్ధతి ఆధారపడియున్నది.*

డేకార్ట్‌ను అనుసరించిన బౌద్ధికవాదులు స్పినోజా, లైబ్నిజ్‌లు. వీరందరికి గణితము మాన్యమగు శాస్త్రము. వీరు బుద్ధిద్వారా విశ్వమును వివరించు వ్యవస్థలను (systems) నిర్మించిరి. డేకార్ట్‌చే ప్రభావితుడయ్యు, జ్ఞానమీమాంసను అన్నిటికంటె ముఖ్యముగా ఎంచి, జ్ఞానమన ఎట్టిది? ఎట్లు కలుగును? ఎట్లు రుజువగును? అను విషయముల నధికముగా చర్చించి, అనుభవ వాదమును పటిష్ఠము చేసినవాడు లాక్ (పు. 247 - 8, 660 - 663, 678,). బర్క్లీ అనుభవవాద, భావవాదముల ప్రభావమునకులోనై స్వోపజ్ఞమగు నొక దర్శనమును నిర్మించెను. హ్యూమ్ సంశయవాద, దృశ్యవాదముల సమ్మేళనముచేసి, లాక్, బెర్క్లీల వాదమును తార్కిక పర్యవసానమునకు గొనిపోయెను (పు. 248 - 249, 732, 780 - 782). జ్ఞాన పునరుజ్జీవనము 'వికాశన'మందు (పు. 681 - 2) పర్యవసించెను. ఈ ధోరణుల నెట్లు సమన్వయము చేయుట? శ్రద్ధా - విజ్ఞానములకెట్లు పొత్తు కుదురుట? విజ్ఞానము నిశ్చయమని ఎట్లు నిరూపింపనగును? నీతిని అర్థవంతముగను, స్వతంత్రముగను చేయుట యెట్లు? అను ప్రశ్నలకు సమాధానముగా కాంట్ తన దర్శనమును ప్రపంచించెను. బౌద్ధికవాదమునకు, భావనాత్మక (romantic) దర్శనమునకు, భావవాదమునకు లొంగిన ఫిక్టే, షెలింగ్, హెగెల్‌లు తిరిగి వ్యవస్థీకృత దర్శన నిర్మాణము చేయసాగిరి. (పు. 568, ఆయా శీర్షికల క్రిందను) కియెర్క్‌గార్డ్, నీషేలు వీటన్నిటినుండియు భిన్నములగు రీతిగ దార్శనిక చింతన చేసిరి. హైడెగ్గర్, యాస్పర్స్, మార్సెల్, సార్త్రిలలో అది నేడు పరిణతి నందుకొనినది. భౌతిక వాదను ప్రాచీనము ; హాబ్స్‌లోను, దీద్రో, హాల్‌బాఖ్ మొదలగు ఫ్రెంచి విజ్ఞాన సర్వస్వ ఉద్యమమునకు చెందిన దార్శనికులలోను ఇది పునర్జన్మ నొందెను. ఫోయెర్‌బాఖ్, హెగెల్, డార్విన్‌ల ప్రభావమునకు లోనైన మార్క్స్ ద్వంద్వ తార్కిక భౌతికవాదమును నిర్మించెను. మిల్, బెంతామ్‌ల ఉపయోగితావాదమును పర్స్, జేమ్స్, డ్యూయీల వ్యావహారిక సత్తావాదమును ఆంగ్లో - అమెరికన్ ప్రపంచపు విశిష్ట దర్శనములు. బ్రెంటానో, మైనాంగ్‌ల ప్రభావమునకు లోనైన హుసెర్ల్ దృశ్యశాస్త్రమును వృద్ధిచేసినాడు. (పు. 465 - 66) భావవాది అయ్యు బ్రాడ్లీ అన్ని భావములను సిద్ధాంతములను ఖండించి ఒక విప్లవమును తెచ్చెను. హ్యూమ్, మాఖ్‌ల అనుభవవాదము, ఫ్రెగె రస్సెల్‌ల నవీన తర్కపద్ధతులును తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదమునకు దారితీసెను. మూర్, రస్సెల్ ఇత్యాదుల వాస్తవికతా వాదము అంతకు పూర్వమునుండి ఉన్న కోంట్ మున్నగువారి ప్రత్యక్షతా ప్రాధాన్యమును ప్రతిపాదించు ధోరణులు బ్రాడ్లే ప్రభావము, విట్గెన్‌స్టైన్ సిద్ధాంతములు విశ్లేషణ పద్ధతికి దారి తీసినవి. రైల్, విస్డం, ఏయర్, బ్లాక్ మున్నగు సమకాలికులు ఈకోవవారు. దార్శనిక సమస్యలు అనునవి అసలు లేవని, విజ్ఞానము ఒకటే ఉపాదేయమని, భాషా విశ్లేషణ వలన

---

* డేకార్ట్ వ్రాసిన 'డిస్కోర్స్' అను ముఖ్య గ్రంథమును 'ప్రమాణ పద్ధతిపై ప్రసంగము' అను పేర నేనును, మరొకరును అనువదించగా ఆంధ్ర విశ్వ విద్యాలయము ప్రచురించినది. ఇందు నేను వ్రాసిన 70పేజీల ఉపోద్ఘాతము కూడ కలదు.

తర్కించదంతయు (ఉదా. అతిభౌతిక వాదము, మత సిద్ధాంతములు) కపోల కల్పితమని చూపవచ్చునని వీరిలో అతివాదులందురు. బెర్గ్‌సన్, వైట్‌హెడ్, సాంతియానా మున్నగువారు ఏ కూటమికిని చెందక స్వప్రతిభతో విలక్షణ దర్శన నిర్మాణములను ఆధునిక కాలములో కూడ చేసిరి. క్రోచె 'ఆత్మ దర్శన 'మను పేర వికో, హెగెల్‌ల ప్రభావమునకు లోనై నిర్మించినాడు.

ఈ గ్రంథమున నీతిశాస్త్రము, అతిభౌతికవాదము, సాధుత, సంకల్ప స్వేచ్ఛ, సుఖవాదము, పురుషార్థ శాస్త్రము, సత్తాశాస్త్రము, వైధతర్కము, న్యాయ ప్రయోగములు, ఆలోచన నియమములు, అరిష్టాటిలీయ తర్కము, జ్ఞాన మీమాంస, సౌందర్యభావము, సౌందర్య మీమాంస, చరిత్ర, రాజకీయ, ధర్మదర్శనములు, విద్యాశిక్షణ దర్శనము, వైజ్ఞానిక దర్శనము- ఇత్యాది శీర్షికల క్రింద ప్రాచీనార్వాచీన యూరోపీయ దర్శన నిర్వాహమంతయు సమీక్షింపబడినది. కాక, ఆయా వాదముల క్రింద, దర్శిపిత, ఛాత్రాది యుగముల క్రింద, గ్రీక్, అలెగ్జాండ్రియా, ల్యాటిన్ అమెరికా, రష్యన్, ఇస్లామీయ దర్శనముల క్రింద, వ్యక్తుల నామముల క్రింద పాశ్చాత్యదర్శన స్వరూప మంతయు స్పష్టము చేయబడినది.

కొ. స. మూర్తి.

మత సమీక్ష

ఈ గ్రంథమండలి అకారాది వివరణములోని క్రింది విషయములను సూచించిన క్రమముగా చదివిన మతములను గూర్చిన సామాన్యభావము కలుగును: దివ్యత్వ పవిత్రతా భావములు, ఈశ్వరభావము [1], విశ్వాసము, పురాగాథా శాస్త్రము, ఆరాధన, విగ్రహారాధన, యజ్ఞము, ధ్యానము, అనుగ్రహము, అతిలౌకిక సంఘటనలు, దివ్యప్రేరణ, శ్రుతి ప్రామాణ్యము, సృష్టి [2], స్వర్గ నరకములు, పరలోక శాస్త్రము, పాపము, పాపము - మోక్షము, తపోనిష్ఠ, సన్న్యాస మఠసంస్థ, సాక్షాత్కారము. రహస్యవాదమును గూర్చిన సామాన్య చర్చ 'సాక్షాత్కార వాదము'లో కలదు. 'మతదర్శనము', 'ఈశ్వర మీమాంస' మతమును గూర్చిన బౌద్ధిక సమస్యలను చర్చించును. మతమునకును, మానవుల నడతకు, కర్తవ్యమునకును సన్నిహిత సంబంధము కలదు గాన 'సాధుత' (the good), 'ధర్మము', 'నీతిశాస్త్రము' అను వ్యాసములు పఠనీయములు.

వికాసవాదము (evolution theory) ను అంగీకరించు కొందరు మత మీ క్రింది దశల గుండా పరిణతి నందినదందురు. కాన ఆయా వ్యాసములు చదువవలెను: చైతన్యారోపవాదము [3], ప్రేతవాదము, పితృపూజ, షామన్ మతము, వ్యక్తిత్వ రహిత చైతన్యభావము, అనేకేశ్వరవాదము, ఉపాస్యదేవతా శ్రేష్ఠత్వవాదము, ఏకేశ్వరవాదము. దేవవాదము ఏకేశ్వరవాదమునకు హేతువాదులొసంగిన రూపము. ఏకేశ్వరవాదము ఈశ్వర సర్వగతత్వవాదముగాను, ఏకసత్తా వాదముగాను వికసింపవచ్చునని కొందరు, భ్రష్ట మగునని కొందరు, లేదా దాని పూర్వపు అప్రతిపన్నదశ అని కొందరు తలతురు.

నాగరికత కల దేశములచే ఒకప్పుడు అవలంబింపబడియు నేడు జీవన్మృతములు కానట్టి గొప్ప మతములపై క్రింది వ్యాసములు ఉన్నవి: ఈజిప్టు మతము, గ్రీస్, రోమ్ మతములు, ఎలొసియన్ గుహ్య ప్రక్రియలు, ఆర్ఫిక్ మతము, రహస్యమతములు, మిత్రమతము, మని మతము, జ్ఞాన మతము.

వేదముల మతమును గూర్చి, జొరాష్ట్రియన్, హీబ్రూ మతములను గూర్చి ఆయా మతపండితులు వ్రాసిన వ్యాసములు కలవు. క్రైస్తవ మతమును గూర్చి ప్రామాణికులగు కేథొలిక్, ప్రొటెస్టంట్ విద్వాంసులు వ్రాసినారు. సంస్కరణోద్యమము, చర్చిపితల - ఛాత్రవాదుల దర్శనములు, ఆయా వ్యక్తుల నామముల క్రింద (ఉదా. అగస్టిన్, లూథర్, లాగాన్, ఫ్రాన్సిస్కన్లు, డొమినికన్లు) క్రైస్తవ మతమునకు చెందిన విషయముల వివరణ కలదు. ఇస్లాం మతము, దానికి చెందిన సూఫీ సంప్రదాయములను గూర్చి వ్యాసములున్నవి. బౌద్ధమతముపైన, దాని దర్శనశాఖలపైన దిగ్దంతులైన బౌద్ధ పండితులు వ్రాసిన వ్యాసములును, బౌద్ధ సాధనలపై నొక వ్యాసమును కలవు. ఆయావ్యక్తుల నామముల క్రింద, బౌద్ధదర్శన సమీక్షలోను, 'వజ్రయానము', 'లామామతము', 'ధ్యాన బౌద్ధము', 'అమిదా మతము' అను వ్యాసములలోను బౌద్ధమత శాఖలు, సిద్ధాంత భేదములు వర్ణింపబడినవి. చైనీయ దర్శన సమీక్షలోను, దానిపైగల వ్యాసములోను, కన్‌ఫ్యూసియస్, టావో, లావోట్జు, షింటో, ధ్యానబౌద్ధము, అమిదా మతము అను శీర్షికల క్రింద దూర ప్రాచ్య దేశముల మత స్వరూపము వ్యక్తమగును.

వేదములపైన గాక 'హిందూమతము'ను విహంగమ దృష్టితో పరికించు మరొక వ్యాసము కలదు. ఉపాసన, యోగములు, భక్తి, కర్మ, అవతారములు, వాక్కు ఇత్యాది శీర్షికల క్రింద హిందూమత సామాన్యభావములు, సాధనలు అభివర్ణితములు. సమీక్షలోను, ఆయా వ్యక్తుల నామముల క్రిందను (ఉదా. బాదరాయణుడు, బసవుడు, కబీర్, రామానందుడు, రామానుజుడు), హిందూమత ఆచార్యుల సిద్ధాంతములు, జీవితములు సంగ్రహింపబడినవి. ఇక శైవ వైష్ణవములు: ప్రత్యభిజ్ఞ లేదా కాశ్మీర శైవమునుగూర్చి పెద్ద వ్యాసములు కలవు. కాపాలిక, మహేశ్వర, పాశుపత, వీరశైవములను గూర్చిన వ్యాసములున్నవి. వైష్ణవము, భాగవత మతము అను శీర్షికల క్రింద వైష్ణవము వర్ణింప బడినది. విశిష్టాద్వైతము, నింబార్క, వల్లభ, అచింత్యభేదాభేదవాదాది శీర్షికల క్రింద నుండునదియు వైష్ణవ సిద్ధాంత భేదములే. శాక్తేయమును గూర్చి ప్రత్యేకముగనే గాక, దానిని గూర్చియు, వైష్ణవ శైవ తంత్రములను గూర్చియు, 'ఆగమములు', 'తంత్రములు', వామ మార్గము అను వ్యాసములు కలవు. రసేశ్వర దర్శనాదుల గూర్చియు వ్యాసములు కలవు. వేదాంతమును

1. బ్రహ్మము, కేవలము అను వ్యాసములు కూడ ఇప్పట్టున ఉపయోగకరములు. 2. ఆత్మ, జీవము, జీవుడు అను వ్యాసములు కూడ చూడదగియున్నవి. 3. ఇది "అకారాది" లో animism గా ప్రమాదముచే అచ్చైనది. ఇట్టి ప్రమాదములు అచ్చటచ్చట కలవు.

గూర్చి సమీక్షలోను, అకారాది వివరణలోను ఎంతో వ్రాయబడియున్నది.

జైన, సిక్కుమతములనుగూర్చి, రామమోహన్ రాయ్, దయానందాదులనుండి, రమణ మహర్షి, అరవిందుడు, గాంధీ, వినోబా భావేల వరకు గల ప్రముఖ ఆధునిక వ్యక్తులను గూర్చి, 'దివ్యజ్ఞానము' (theosophy) ఇత్యాది ఉద్యమములను గూర్చి సంగ్రహ వ్యాసములు కలవు.

ఇంకను అభివర్ణింప దగిన చాల విషయములు కలవు. ఇంగ్లీషు, జర్మన్ మొదలగు భాషలలో కేవలము మతమునకు, ఇస్లాం, యూదు మతము మొదలగు ఒక్కొక్క మతమునకు ఎన్నో సంపుటములలో విజ్ఞాన సర్వస్వములు వచ్చియున్నవి. అనేక దృష్టులతో ప్రతిమతముపైన, దాని శాఖలపైన, ప్రవక్తలపైన, మతగురువులపైన వ్రాయబడిన పుస్తకములు, మత గ్రంథములు వాటి టీకా టిప్పణులు, ఆచార్యులు వ్రాసిన గ్రంథములు - ఇట్లు మత సాహిత్యము అనంతము. దార్శనికులు, ఐతిహాసికులు, మానవ విజ్ఞానవేత్తలు సంఘ, మనస్తత్త్వ, పురాతత్త్వ వేత్తలు మతమును గూర్చి ఎంతో చర్చించిరి. మరీ ముఖ్య విషయములలో కొన్నిటినే దర్శన మతములకు వినియుక్తమైన ఈ చిన్న సంపుటపు అకారాది వివరణలో తడివినారు ఇక మత సమీక్షయు అత్యంత సంగ్రహముగ నుండుట అనివార్యము.

మత మన నేమి ?

'మతము' అను పదమునకు సమ్మతమైనది అని, అనగా ఇచ్ఛ, బుద్ధి (జ్ఞానము) అని అర్థములు కలవు. కాబట్టి మతమనగా ఇష్టమైనదని తెలిసికోబడినది, అభిప్రాయము అని చెప్ప వచ్చును. అతీంద్రియ విషయములను గూర్చినట్టియు, మనుష్యుల శ్రేయస్సు, కర్తవ్యములను గూర్చినట్టియు ప్రతీతిని,[1] 'శ్రద్ధ' (విశ్వాసము)ను మతము అనుట తెలుగులో రూఢి అయినది. కొన్ని భారతీయ భాషలలో దీనినే 'సంప్రదాయ' మందురు. పరంపరచే ప్రాప్తమగు విద్యాస్థానము, శ్రద్ధయు సంప్రదాయము అగును. లోకమును సంఘ వ్యవస్థను ధరించునట్టిది, న్యాయము, పుణ్యకర్మ, శిష్టాచారము - ఇవి ధర్మమున కర్థములు. మనుష్యులను కట్టడిలో నుంచునది, ప్రాణులను పరస్పరము సంబద్ధము చేయునది, మనుష్యులను దేవ పితృకార్యపరులనుగా చేయునది ధర్మము. న్యాయము తోడను, ఇతర జీవులతోడను, దేవతాపితరుల తోడను మానవునికి ఉచిత సంబంధముల నేర్పరచునది ధర్మము. దీనికిని అతీంద్రియజ్ఞానశ్రద్ధలు ఆధారములు. చాల భారతీయ భాషలలో 'ధర్మము' అతీంద్రియ విషయములను గూర్చిన సిద్ధాంతములను, తదనుగుణ ఆచారమును సూచించును. ఇట్లు ఈ మూడు పదముల వాడుక 'రెలిజియన్' అను పదముతో సమానార్థకముగ నున్నది. పైన ధర్మమునకున్నవని చెప్పబడిన అర్థములే 'రెలిజియన్'కును కలవు. విధి నిషేధములను చేయునది, భక్తిద్వారా ఈశ్వరునితో నరులను సంబద్ధులను చేయునది[2], న్యాయ (lex) శీలులనుగా చేయునది అని 'రెలిజియన్'కు గల ధాత్వర్థములు. దేవతలతో సంబంధించినదాని నంతను జాగ్రత్తగా సమీక్షించుట, పూర్వాభ్యాసము చేయుట 'రెలిజియన్' అని, ధాత్వర్థముచే తెలియునని సిసిరో అభిప్రాయము.[3] ఇవి తొలి యర్థములు. కాలక్రమమున 'రెలిజియన్' అర్థము అతివ్యాపకమైనది. ఈ గ్రంథములో రెలిజియన్‌కు మతమును సమానార్థకముగా వాడినాము. కొన్నిచోట్ల 'మతము'ను సిద్ధాంతము (doctrine), వాదము (theory), అభిప్రాయము అను మామూలు అర్థములో వాడినాము. కొన్ని సందర్భములలో 'రెలిజియన్'కు 'ధర్మము' అని వాడుట యుక్తతరముగా తోచినది.

మతమునకు విశేషాభిధానమును చూపుట సులభము: వైదిక, బౌద్ధ, యూదీయ, క్రైస్తవాది సంప్రదాయములు మతములు. కాని దాని సామాన్యాభిధానమును, మతసారమును తెల్పుట, దానికి సరియైన లక్షణము చెప్పుట కష్టము.

మతసారము - మతమూలము

మతమును గూర్చిన విచారణ మతవిషయముగా ఎంచునట్టి దానినే, మతసన్నివేశమున ప్రధానకర్తగా,

---

1. ప్రతీతి - ఖ్యాతి, ఎరుక (cognition). 2. లాక్టాంటియస్ అభిప్రాయము. 3. లాక్టాంటియస్ ఇత్యాదులు √religare నుండియు, సిసిరో √relegere నుండియు ఈ శబ్దోత్పత్తిని చెప్పుదురు.

విషయిగా మతము ఎంచును. అనగా మతానుభవమునకు మతాచరణకు కారణము, ప్రవర్తకము, కర్త అగునది 'ఈశ్వరుడు', 'దేవుడు'[1] అని మతము ఎంచును. కాని మతానుభవాచరణలను పరీక్షించు విజ్ఞానము ఈశ్వరుని మతమునకు విషయముగా ఎంచును. ఇట్టి విజ్ఞానమునకు, లేదా మత దర్శనమునకు ఈశ్వరునితో సంబంధించిన మానవ వ్యాపారము విషయము. వీటికి ఈశ్వరుడుగాని, తద్వ్యాపారముగాని విషయము కాదు. వాటిని గూర్చి ఇవి ఏమియు చెప్పలేవు. ఈశ్వరుని గూర్చి, తద్వ్యాపారములను గూర్చి మతమే చెప్పగలదు; అవి మతమునకు పునాదులు, ప్రేరకములు, హేతువులు. మతము వాటిని ముందు వేరు విధముగా ఎరిగి, తరువాత తన విచార విషయములుగా స్వీకరింపదు. అయితే, మత విజ్ఞాన, మతదర్శనములు ఈశ్వరుని మత విషయముగా భావించును; మతమునకు మాత్రము ఆయన ఎన్నడును అన్య వస్తువులవలె విషయముకాదు, ఎప్పుడును సక్రియుడగు కర్తయే (active agent). మత విజ్ఞాన, మతదర్శనములకు గూడ ఈశ్వరుడు విషయముకాడు. దేవునితో సంబంధించిన మానవానుభవ వ్యాపారములు మాత్రమే వాటి విషయము. ఈశ్వరుడు ఎప్పుడును అవిషయము, అవస్తువు అని సారాంశము.

'ఈశ్వరుడు' మతానుభవ విషయ మనినప్పుడు, 'ఈశ్వరుడు' అనునది తరచుగ చాల అనిశ్చితభావము. దానికిని, మనము 'ఈశ్వరుడు' అను శబ్దమునకు అర్థమని అనుకొను దానికిని పూర్తి తాదాత్మ్యముండదు. అది అనిశ్చిత మగు ఒకానొక వస్తువు. ఆ 'యత్కించిత్' ను గూర్చి సార్థకముగా చెప్పవలెనన్న, దాని తీవ్ర అభిఘాతము మానవునిపై పడవలెను; అది అతనిని 'ఒకానొక అన్యద్' గా ఎదుర్కొనవలెను. అది చాల విలక్షణము, అత్యంత మర్మస్పర్శినియు, మనుష్యునికి పూర్తిగ వేరైనట్టిది ('అన్యద్') యును. దానిపట్ల మనుష్యునికి కలుగునది ఆశ్చర్యము. హఠాత్తుగ విద్యుద్ధ్వానము జరిగినప్పుడు కలుగు విస్మయభావము ఆశ్చర్యమునకు ఉదాహరణము. ఏది ఉగ్రముగ ఆసురముగ ఓజస్వంతముగ అనుభూతమై, దేని సమక్షమున 'ఆస్, ఆస్' (ఆహా! ఆహా!!) అని అబ్బురపడుట తప్ప మరేమియు చేయ వీలుకాదో, అది ఆశ్చర్యము.[2] 'దానిచే ఏమిటిది? ఎక్కడనుండి వచ్చినది? ఏ వస్తువుకాని ఈ విపరీత వస్తువు (యక్షము,[3] అవస్తువు) ఏమిటి?' అను శంక, భయము, ఆందోళన కలుగును. తాను సముత్పన్నము చేయు 'శక్తి'చే అది అసామాన్యముగ గుర్తింపబడును. కాని ఆదిమ మతానుభవముగాని, శ్రద్ధగాని దీనిని అతిప్రాకృతికముగా గాని, పరాత్పరముగా గాని గ్రహింపదు. తొలిమతానుభవ విషయము కేవలము 'అన్యద్'గ, సుదూరముగ, గూఢమనుప్రవిష్టముగ, అచింత్యముగ, దుర్దర్శముగ, అత్యంత విలక్షణముగ సాక్షాత్కరించును. దీనికి కారణము అది 'శక్తి'గ, ఓజస్సుగ, మహద్భయముగ, వజ్రముగ[4] గోచరించుటే. మహత్తైన, అసామాన్యమైన, అతి సమర్థమైన, విజయవంతమైన ప్రతివస్తువునందు, వ్యక్తియందు ఇట్టి 'శక్తి' కలదని గోచరించును. ఏదేది విభూతిగల పదార్థమో, ఏదేది శ్రీమంతమో, ఊర్జితమో వాటన్నిటిలో శక్తి కలదు-అని ఈ భావమును అనువదింప వచ్చును. మెలానీషియనులు ఈ శక్తిని 'మానా' అనియు; అమెరికన్ ఇండియన్లు దీనిని 'ఒరెండా', 'వాకండా', 'మానిటు' మొదలగు పేర్లతోను; ప్రాచీన జర్మనులు 'హామింగ్జా', అరబ్బులు 'బరక' అనియు అందురు. 'టాపో', 'తపము'

---

1. యజమాని, ప్రభువు, పరుడు (supreme), సమర్థుడు, పాలకుడు, శక్తిమంతుడు అని ఈ శబ్దార్థములు. ఋగ్, అథర్వవేదముల నాటినుండి ఈ భావము దీనికి కలదు. స్వాతంత్ర్యము కలవాడు, వ్యాపించువాడు, వృద్ధినొందువాడు, క్రీడించువాడు, ప్రకాశమానుడు, ఇచ్చువాడు, ఆరాధింపబడువాడు, దివమున (స్వర్గమున) నుండువాడు అని దేవశబ్దార్థములు. 2 'ఆ'తో కలిసిన 'చర్'లో నొక ఊష్మము చేరిన ఆశ్చర్యము అగును. 3. యక్ష్ ధాతువు. 'యక్షము'నకు అతిలౌకిక సత్త, పూజితము, విపరీతము, మహత్తైనది, మహావేగవంతము, భీతి కొల్పునది అను అర్థములు కలవు. 4. గట్టిది, బలము కలది, కోపిష్టి.

'ఋతము', 'బ్రహ్మము' ఇట్టి శక్తిని గూర్చిన పరిష్కృత భావములు. 'శక్తి' భావము మతమునకు ఆధారము. విశ్వమును 'శక్తి' దృష్ట్యా బోధపరచుకొనుట మత నిర్మాణమునకు నాంది. ఈ శక్తిభావము కొన్ని అనుభవములలో కొన్ని వస్తువులలోను, వ్యక్తులలోను, సంఘటనలలోను నిజమగుచుండును. దానిచే ఆయా వస్తువులకు వ్యక్తులకు ప్రభావమును, సామర్థ్యమును ఏర్పడును. దీనిపట్ల విస్మయము, ఆశ్చర్యము మానవుని ప్రతిక్రియలు. ఈ విలక్షణ శక్తిగలవ్యక్తులు, వస్తువులు 'పవిత్ర' స్వభావము కలిగియుందురు. ఈ శక్తి భావము ఇతర సాంస్కృతిక స్థితులు తోడైనప్పుడు విస్తరిల్లి, గంభీరమై, విశ్వశక్తిగా, ఏకముగా అకుంఠితముగా పరిణతి నొందును. ఈ విలక్షణ విస్మయావహశక్తిని గాంచుట, దానిపట్ల శ్రద్ధవహించుట 'మతము' (relegere - to observe or pay attention).

శక్తి కలది పవిత్రము (sacred)[1], శక్తిలేనిది లౌకికము. ఏది విలక్షణమో, అపవాదమో ఏది శక్తిమంతము, అపాయకరము, భయంకరమును కాబట్టి అస్పృశ్యనీయమో (tabu) అది పవిత్రము. ఏవస్తువునందైనను, ఏ వ్యక్తియందైనను, పూర్వమెప్పుడును అనుభూతము కానట్టి విశిష్టము, విలక్షణము అగు శక్తి అనుభూతమైనచో, అది పవిత్రము, అద్భుతమును (numinous)[2]. ఇతరమగు అన్నిటినుండి పూర్తిగ భిన్నము, సర్వవిధముల వేరైనది అద్భుతము. అద్భుతమునకు దూరముగ తొలగిపోవలెను, కాని దానిచే ఆకర్షింపబడి దానిని ఆసక్తితో అన్వేషింపవలెను, అను విరుద్ధ ప్రవృత్తుల కది హేతువగును. ఎందుకు? ఏల ? అను ప్రశ్నల ప్రసక్తి ఇచ్చటఉండదు? అద్భుతము పరమ రహస్యము, లోగడ చెప్పినట్లు గూఢమనుప్రవిష్టము. ఆశ్చర్యము, ఆదరయుక్త భయము (awe), ఆకర్షణ యను భావముల కది హేతువు. అనగా అద్భుతము భయము కల్గించు ఉగ్రముగాను (tremendous), సమ్మోహించు ఓజస్సుగాను అనుభూత మగును. వస్తువులలో పవిత్రత అభివ్యక్తము అయినంత మేరకు వానికి విలువ నిచ్చుట, అనన్య సదృశమగు విలువ కలదియే పవిత్రతగా ఎంచుట ధార్మికత. అద్భుతభావమును కల్గించునది, పవిత్రముగా తనను ఆరాధించుటకు నిర్బంధము చేయునది మత విషయము. అద్భుతము శివమే (absolute value, the good) గాక, పూజ్యము కూడ. అద్భుతపు పరినిష్ఠిత రూపమే ఈశ్వరుడు, దేవుడు. అనుభూత అద్భుతము పట్ల మానవుని ప్రతిక్రియ మతము.

జీవితమును (బ్రతుకు తెరువును) ఉన్నదున్నట్లు గ్రహించి సరిపెట్టుకొని తృప్తినొందక, 'శక్తి'ని అన్వేషించుట, తద్ద్వారా జీవితమును ఉన్నతముగ, గంభీరముగ, విలువ కలదిగా, సార్థకముగా చేసికొనుట ధార్మిక మనుజుడు చేయునది. వస్తువులలోను సమగ్ర పరమార్థము జీవిత సార్థకత మత గమ్యము. కాని ఈ పరమార్థమును పూర్తిగ గ్రహించుట జరుగదు. అది తరచు అభివ్యక్తమగుచున్నను శాశ్వత రహస్యముగనే ఉండును. జీవితమును అర్థము చేసికొనుటకు, దాని నతిక్రమించుటకు మానవుడు సర్వశక్తి వంకకు, పరమార్థము వైపునకు అగ్రగసరుడై, పరమోత్తమము, అద్భుతము నగు అది ఎప్పటికిని అగ్రాహ్యము, దుర్నిరీక్షము అని చివరకు గ్రహించును; కాని అచింత్యమగు గూఢవిధమున అదియే తనను సమీపించుచున్న దని కూడ ఆతడు సాక్షాత్కరించుకోగలడు. మానవుడు తాను గమ్యమును చేరక ముందే, చేరుట అసంభవమని ఒక వంక స్ఫురించుచుండగనే, సమస్తమునుండి విలక్షణమగు ఒక

1. వధింప శక్తిగల విష్ణు చక్రము, మంత్రము మున్నగు వస్తువులు; విలువకలిగిన స్వర్ణ, తామ్రాది లోహములు; శుద్ధిచేయు శక్తిగల అగ్ని, మంత్ర, గోమయాదులు; యజ్ఞాదులందుపయోగించు కుశ యవ ఆజ్యాది శుద్ధవస్తువులు; విలువ, చికిత్సాగుణములు ఉండుటచే అద్భుతములుగా కన్పడు అశ్వత్థ, ఉదుంబర, తులసి మొదలగు వృక్షములు 'పవిత్రములు'. వీటివలెనే శక్తి, విలువ, శుద్ధిగలదెల్ల పవిత్రము. 2. 'అత్', 'అతి' ని సూచించును. అత్, భూ కలిసి 'అద్భుత' అయినది. అత్ - అతిశయమైన, అతియగు, భూ - సత్త - అస్తిత ఉన్నట్టిది; వస్తువు.

'పరాత్పరము' (wholly other) తో తనకు సమ్ముఖీకరణ మాయెనని కనుగొనును. పరాత్పరమయ్యు అది స్వాంతస్థము, దూరమయ్యు అది సన్నికటము అని స్ఫురించును. మానవ జీవితములోనికి వింతది యగు నొక పరాత్పర శక్తి అనుప్రవేశము చేయుటే మతానుభూతి. దాని పట్ల మానవుని వైఖరి (attitude) విస్మయము, ఆశ్చర్యములతో ప్రారంభించి శ్రద్ధలో పర్యవసించును. మానవశక్తి తన హద్దులను తెలిసికొనుట, దివ్యశక్తి వ్యాపారము ప్రారంభమగుట - ఇదే ముక్తి. ముక్తి యనగా జీవితము పుష్కలము, సుందరము, విశాలము, గంభీరము అగుట (దీనిని ప్రాణారామము, మన ఆనందము, శాంతిసమృద్ధము అని చెప్పవచ్చును). లేదా, ముక్తి యన పూర్తిగా క్రొత్త జీవితము, 'అన్యద్ వృత్తమును ఉపాకర్షించుట', దివ్య జీవిత ప్రాదుర్భావము (ద్విజత్వము నొందుట) అనవచ్చును. గడుపుచున్న జీవితముతో తృప్తినొంది దానిని ఆ విధముగానే గడుపుచుండక, దానినుండి మోక్షము నందుటయే మత లక్ష్యము.

మతస్వరూప మిట్టిదని ఎటుల తెలిసినది?: మాక్స్ ష్టిర్నర్ 1845 లో పవిత్రము మతసామాన్య లక్షణమని, దేనిపట్ల 'పరమాదరము' (ehrfurcht) ఉండునో అది పవిత్రమని చెప్పెను. 'పరమాదరము'న భయము, గౌరవము, ఆకర్షణ, వివశత్వము, వదలు కొనలేని సంబంధము అంతర్భూతములని ష్టిర్నర్ చూపెను. పవిత్రమున ఒక విధమగు దూరత్వము, అన్యత్వము, ఒకానొక అపరిచితమగు వింతతనము ఉండును. (అయితే ష్టిర్నర్ ఏదైన వస్తువును పవిత్రీకరించునది ఆత్మ అని చెప్పి, మతము వస్తుతంత్రము గాదని భావించెను.) జె. ఎచ్. కింగ్ 1892 లో గూఢమగు దాని (the mysterious) సాన్నిధ్యముచే జనించు విస్మయము మతానుభవములోని ప్రధాన ఉద్వేగ మనియు, దానివలననే పవిత్రమగునదంతయు 'ఆసుర' ముగా (ప్రాణము లేదా అసువు, ఇచ్ఛ కలది) భావింపబడునని, అదియే ఏమిటో తెలియని అప్రాకృత(uncanny) ఉగ్రతను గూర్చిన భయమును, అట్లే ఏమిటో తెలియని అప్రాకృత శివమును (శుభము, మంగళకరము, the good) గూర్చిన వాంఛను పుట్టించు ననియు చెప్పెను. 1899 లో ఆర్. ఆర్. మేరెట్ 'వైయక్తిక ఆత్మవాదము' (animism) నకు వైధికముగా ముందుండు మతానుభవముగా 'ఆసుర వాదము' (animatism)ను వర్ణించెను. పవిత్ర పదార్థము లన్నియు సజీవములని (ప్రాణము కలవని) మాత్రము ఎంచుట ఆసుర భావము. వైయక్తిక ఆత్మలు కలవను విశ్వాసము వైయక్తిక ఆత్మవాదము. ఇది ఆదిమ మతములోని ప్రధాన భావమని, ఆత్మలందలి విశ్వాసము మతమునకు కనీస లక్షణము అనియు ఇ. బి. టైలర్ 1866 లో ప్రతిపాదించెను. ఈ భావము కంటె ఆసురభావమే ఆదిమము అని మేరెట్ ఇత్యాదులు టైలర్ వాదమును కాదనిరి.

1878 లో ఆర్. ఎచ్. కోడ్రింగ్టన్ 'మానా' భావమును మెలానీషియన్లలో కనుగొని, 1891 లో తన గ్రంథమున దానిని ఒక శక్తి లేదా ప్రభావము అని వర్ణించెను. ఇది భౌతిక బలసామర్థ్య వేగము లందో, కొందరు మనుష్యులకుండు వీర్యపరాక్రమము లందో, లేదా అతిశయ సద్గుణములందో కానరా వచ్చును. దీనిని ఉపయోగార్థమో, లేదా కేవలము దాని కొరకేగాని పొందవలెనను ప్రయత్నము మెలానీషియనుల మత మని కోడ్రింగ్టన్ వివరించెను. ఆ తరువాత తాదృశ భావములు ఇతర ఆదిమ జాతులలో కన్పట్టెను. ఇట్టి శక్తికి 'మానా' వంటి ప్రత్యేక నామము లేకున్నను, ప్రతిమతమందు శక్తి భావన ప్రధానముగ ఉండును. ఆశ్చర్యము, భయము, ఆదరములను కల్గించునట్టి, ప్రత్యేక ప్రదేశములం దుండునట్టి, లేదా ప్రత్యేక సంఘటనలతో సంబంధించినట్టి సామూహిక, అనిశ్చిత శక్తులను లేదా ప్రేతములను (spirits) 'నూమినా' యని ప్రాచీన లాటిన్ వ్యవసాయదారు లనిరి. తక్కినది త్యజించి అద్భుత లేదా ఆశ్చర్య భావములను కల్గించునది 'నూమినస్' (లేదా 'హోలి') అనియు, ఈ భావమే మతమున కుద్గమస్థాన మనియు రుడోల్ఫ్ఆటో 1917 లో తన జర్మన్ గ్రంథమున చెప్పెను.

తన శక్తిచే విలక్షణము, ప్రత్యేకము అపవాదము (sanctus) అయినట్టిది, అతిక్రమించరాని ఎల్లలు కలది, అస్పర్శము అగునట్టిది పవిత్రము (the sacred). దానిని తేలికగా చూడరాదు, దాని పట్ల చనువు తీసికొనరాదు, పనిలేనిదే గాని, అశుద్ధముగ నున్నప్పుడు గాని, అనుచితరీతిగ గాని దానిని తాకరాదు, స్మరించరాదు, దానిని గూర్చి మాటాడరాదు; అందుచేతనే అది ఒక విధముగా నిషిద్ధము, దాని నుండి దూరముగ తొలగియుండవలెను. పవిత్రమంతయు అపాయకరము కూడ. పవిత్రము పసిఫిక్ ద్వీపములలో ఆదిమ భాషలలో 'టాబూ' అనియు, తద్విరుద్ధము, అనగా సాధారణము, లౌకికము 'నోఆ' అనియు అనబడును. అద్భుతము, పవిత్రము అగు దాని ఎదుట మానవుడు భయభీతుడు, నిస్సహాయుడు; దాని నాతడు వశము చేసికొనలేడు; ఈ వివశత్వభావముచే అతడు నిరాశను, నిరర్థకతను, విఫలత్వమును అనుభూతినందును; అది అతని ఆలోచనా వ్యాపారముల పరిధి కతీతము అయినను అతని నావరించియున్నది. కాని అది మానవుని ఆకర్షించును; అతడి అవసరముల పట్ల అది ప్రత్యుత్తరకారకము (మ్రొక్కిన వరమిచ్చునది!) అని కూడ అనుభూతి యగును. మొదట నీతితో, సద్వర్తనముతో, శీలముతో సంబంధములేకుండ సాక్షాత్కారమగు ఈ అద్భుతము తదుపరి అన్నిటికంటె ఉత్తమముగాను, విలువైనదిగాను, పరమ పురుషార్థముగాను, వాంఛనీయావాంఛనీయ, కర్తవ్యాకర్తవ్యములకు మానముగాను గోచరించును. భయ విస్మయాశ్చర్యములను పురిగొల్పు అద్భుతమే (quadosh, awesome, holy) శివముగా, చరమలక్ష్యముగా, పరమ పురుషార్థముగా, శుద్ధముగా, పాపవిద్ధముగా (రుద్రము, అశివముగా) అవగతమగుట ప్రతిమతము (ఉదా. హీబ్రూ వైదిక మతములు) లోను కానవచ్చును. ఇట్లది అన్ని ఆదర్శములకు మూల్యములకు ప్రభవము, నైతికతకు ఆధారమును అగును.

విల్ హెల్మ్ విండెల్ బాండ్ 1902లో 'పవిత్రము' ఆదర్శములకు, మతమునకు మూల మని 'ప్రాలుడియన్' లో స్పష్టము చేసెను. ఫెర్డినాండ్ కట్టెన్ బుష్ 1814 లో చేసిన సూచన కొంచెము ప్రేరణ నీయగా, జాన్ ఓమన్ కూడ దీనిని 1902 ప్రాంతమున, 1911 లోను కొంత చర్చించెను. 1917 లో ఓటో నైతికతా భావముచే అస్పర్శమగు నిరపేక్ష (a priori) అద్భుతభావము మతమున కుద్గమ మని తీవ్రముగా వాదించెను. (అతని గ్రంథమున కాంగ్లానువాదము 'ది అయిడియా ఆవ్ ది హోలి' అను పేర ప్రచురితము). విండెల్ బాండ్ చే ప్రభావితుడైన ఓమన్ 1931 లో దీనికి కొంచెము భిన్నముగా, శివత్వ, అద్భుతత్వముల సమన్విత అతిప్రాకృతత్వము మతమునకు ప్రత్యేక అభిసంధానవిషయ మనెను ('ది నేచురల్ అండ్ ది సూపర్ నేచురల్' అని అతని గ్రంథనామము). 1898లో యాండ్రూ లాంగ్ కొన్ని ఆదిమ జాతులలో పరమ సత్త సర్వేశ్వరుడు అను భావము కలదని, అది మృతుల ప్రేతములు దయ్యముల భావన నుండి పరిణతి నొందలేదని చూపెను. 1912 లో డబ్ల్యు. ష్మిడ్ తన గ్రంథమున కింగ్ వాదమును తిరిగి వ్యాప్తిలోనికి తెచ్చెను. మేరెట్ మున్నగు మానవవిజ్ఞానవేత్తలచేత కోడ్రింగ్టన్ మొదలగు వారి అధ్యయన ఫలముల చేత, దృశ్య శాస్త్రముచేత, యాస్పర్స్, ఆటోలచేత ప్రభావితుడగు జి. వాన్ డెర్ లూవ్ (Leevw) 1933 లో తన ఉద్గ్రంథమున ('రెలిజియన్ ఇన్ ఎసెన్స్ అండ్ మాని ఫెస్టేషన్' అను పేర ఇది 1938 లో ఆంగ్లములో ప్రకటితము) విపులీకరించిన రీతిగ మతప్రాదుర్భావమును, దానిసారమును పైన వివరించితిమి; అయితే విండెల్ బాండ్, ఓమన్ల దృక్పథముతో దానిని సమన్వయము చేసితిమి. ఇ. ఓ. జేమ్స్ కూడ తన ఇటీవలి ఆంగ్ల గ్రంథమున ('ది బిగినింగ్స్ ఆవ్ రెలిజియన్') అద్భుత, పవిత్ర అనుభవమే మతప్రాతిపదికగా, మూలముగా వక్కాణించెను.

ఒక పరమ అస్తిత్వమును మానవునికంటె అన్యము మానవునిలోని కెల్ల గొప్పదియు నగు తత్త్వము(ల)ను గట్టిగ ప్రతిపాదించి, అది (లేదా అవి) మానవుడు ఉన్నదని దృఢముగ చెప్పకముందునుంచి కూడ, అట్టి ఉక్తులకు నిరపేక్షముగా, స్వతంత్రముగా ఉన్నట్టిద

(వ)ని ఉద్ఘోషించుట మతముయొక్క ప్రధాన లక్షణమని ఫ్రెడరిక్ వాన్ హ్యూగెల్ 1921లో అచ్చయిన 'మత దర్శనముపై నిబంధనలు, ఉపన్యాసములు' అను గ్రంథమున చెప్పినాడు (ఇతడు రహస్య వాదముపై మహాప్రామాణికుడు, పుణ్యాత్ముడును). ఈ తత్త్వము(లు) మానవాతీతము, మానవునికంటె అన్యము. అదియే మానవుడు 'అది ఉన్నది' అని దృఢముగ నొక్కిచెప్పుటకు కారణము; ఈ మానవ ప్రతిక్రియ (అనగా పరతత్త్వమున్నదను అంగీకారము, వక్కాణింపు)లో అది కొంచెముగా అభివ్యక్త మగును. మానవాలోచనలతో మతమునకు పనిలేదు, మానవునికి అన్యము శ్రేష్ఠము పరమునగు తత్త్వములతోనే దాని పని. ఏది వలయునో (what ought to be) దానిని ఉత్పాదించుట మతము పనికాదు; ఈ వరకే ఉన్న దానిని భయముతో, భక్తితో ప్రసాదించుట (అనగా తోషణము చేయుట, అనునయించుట, శాంతము చేయుట), దాని సంరాధనయు మతకార్యము అని హ్యూగెల్ అభిప్రాయము. ఇది పై వాదముచే అబాధితమని స్పష్టము.

ఆసురము(అశరీరము, అప్రాకృతికము, బీభత్సము, అద్భుతము, విస్మయావహము, ఉగ్రము, ఓజస్వంతము, మహద్భయము, ఉద్యత వజ్రము), అచింత్యము, దుర్దర్శము, శుద్ధము, విద్యుత్ ద్యోతనమువలె ఆశ్చర్యకరము, గూఢము(mysterious), ఈశము యక్షము (అప్రమేయము, అవస్తువు, వేగ, వ్యాపారవంతము, పూజ్యము)గా అనుభూతమయినట్టిదే బ్రహ్మము, పరమాత్మ, భగవంతుడుగా కీర్తింపబడినదని వేదోపనిషత్తుల, భగవద్గీతల, పురాణముల విశేషాధ్యయనము చూపగలదు. 'నూమినస్' అద్భుతాశ్చర్యములకు సరిగా సమానార్థకమని ఆటో గుర్తించెను. ప్రాచీన సెమిటిక్‌లు, వైదిక ఆర్యులు, హిందువులు, మెలానీషియన్లు ఇత్యాదులందరి మతానుభవమును సరిగా అర్థము చేసికొని ప్రతిపాదించబడిన విండెల్‌బాండ్, ఆటో, ఓమన్, వాన్‌డెర్ లూవ్, జేమ్సులచే సమాదరింపబడిన ఈ సిద్ధాంతము ఉపాదేయము కావచ్చును.

మత లక్ష్యము - లక్షణము

మతము ఆత్మాస్తిత్వమును, మరణానంతరము దాని ఉనికిని ఒప్పుకొనును అని చెప్పిన, అన్ని మతములకు అది వర్తించదు. ఉదాహరణమునకు ప్రాం బైబిల్‌లోని యూదుల మతము, జూలియస్ సీజర్ నాటి రోమన్ మతము ఆత్మ ఉన్నదనిగాని మరణానంతరము వ్యక్తి జీవితము కొనసాగునని గాని చెప్పవు. విశ్వాతీతుడగు, వ్యక్తిత్వముగల ఏకేశ్వరుని పరమార్థముగ ప్రతిపాదించునది మత మనినచో జైన బౌద్ధములు, అద్వైత వేదాంతము మతములు కాకుండ పోవును. కాబట్టి ఆత్మ, ఈశ్వరుల అస్తిత్వము మతసారము కానేరదు. ప్రస్తుత జీవితమునకు నూతన ఆలోకము, గంభీరత, సార్థకత ఏర్పడి, దాని కాయకల్పము జరిగినప్పుడు, నరుడు మరొక జన్మ ఎత్తినాడా యనిపించునంతగ అతని జీవితము మారుటచే, కేవలము ఇంద్రియానుభవ పరిధి నుండియు, మామూలు జీవిత విధానము * నుండియు, పరిత్రాణము, లేదా ముక్తి కలుగును. అప్పుడు ప్రాణమునకు హాయి, మనస్సునకు సంతోషము, సమృద్ధిగ శాంతియు లభించును. ఇట్లుగాక దైనందిన ప్రాకృత జీవితము పూర్తిగ పరిత్యక్తమై, అశరీరము, పాప దుఃఖ దోషాది రహితము, నిత్యమును అగు మరొకవిధమగు పూర్ణఅస్తిత్వ (దివ్యజీవిత) ప్రాప్తియే మోక్షము అనియు చెప్పవచ్చును. ఇది మర్త్యత్వము నుండియు, పాపాదుల నుండియు పరిత్రాణము. రెండింటిలోను పశు ప్రవృత్తులను, సాధారణ జీవితమును, ఇంద్రియ జగత్తును, మామూలు మర్త్యభావమును, అతిక్రమించుట జరుగును. ఇట్లు ఏదో ఒక విధమగు ముక్తిని లేదా పరిత్రాణమును (salvation) లేదా అతీత ప్రాప్తిని అంగీకరించునది మతము - అని చెప్పుట ప్రపంచమందలి గొప్ప మతము లన్నిటికి

* గానుగ ఎద్దువలె నక్తందినములు నిత్యకృత్యములను, వృత్తి కర్మను చేయుచు, ప్రభవమును, గమ్యమును, స్వస్థితిని ఎరుగక, నిశ్చిత ఆదర్శములు, విలువలు లేకుండ బ్రతుకుట మామూలు జీవిత విధానము.

వర్తించునని తోచును. మోక్షము నంగీకరించని భారతీయమతము లేదు.[1] క్రైస్తవమతావధి పరిత్రాణము. ప్రాకృత జీవితమునుండి ముక్తికలిగి దివ్యజీవిత ప్రాప్తి ; లేదా పాపజీవనమునుండి పరిత్రాణమై ఈశ్వరునిపట్ల భయభక్తులచే తీర్చిదిద్దబడిన ధార్మిక జీవనప్రాప్తి ; లేదా పరమపురుషార్థ (summum-bonum) జ్ఞానముచే ప్రేరితమగు విప్లవాత్మకమగు పరిణామముచే నూతనమగు విశుద్ధనైతిక జీవిత విధానము అలవడుటచే ఇంద్రియ జీవితమునుండి, ప్రవృత్తుల దాసత్వమునుండి ముక్తి; - వీటిలో ఏదో ఒకవిధమగు ముక్తిని, లేదా పరిత్రాణమును అన్నిమతములు లక్ష్యముగా నుంచుకొనినట్లు కన్పడును. ప్లేటో సంప్రదాయము, స్టోయిక్ల సంప్రదాయము, స్పినోజా ఉపదేశము, రహస్యమతము లన్నియు, సెమెటిక్ మతములు మూడు, దూర ప్రాచ్య మతములు కూడ దీని కపవాదములు కావు. (సంసార, పాప, అదృష్ట) భయములనుండి, విపత్తుల నుండి, అవసరములనుండి ముక్తి, శాంతి వీటి అన్వేషణ మత మనిన ఆదిమమతమున కది వర్తించును; గొప్ప మతములకును వర్తించకుండ పోదు. పశువుల వలెగాక విధినిషేధములకు లొంగిన సంస్కృత జీవితము గడుపుట ఆదిమజాతుల మతము.

ఇంతేకాక, ఏదో ఒక తత్త్వమును పవిత్రముగా ఆశ్చర్యముగా ఎంచునది మతము అని చెప్పనగును. 'ద్యౌః'నో, 'టావో'నో అద్భుతములుగా ప్రతిపాదించి వాటిని పవిత్రములుగా ఎంచు దూరప్రాచ్య మతములు, పరమాత్మను లేదా బ్రహ్మమును అంగీకరించు వేదాంతము ఈ రీతిగ కూడ మతములే. నిర్వాణమును బ్రహ్మ విహారముగా, పరమ శాంత్యమృత రూపముగా, అపరిణామముగా, అనుత్పన్నముగా, అకృతముగా, అసంస్కృతముగా (అనగా నామ రూప రహితముగా), నిరుపాధికముగా, కర్మ కారణ ప్రకృతులకు అతీతముగా వాయువువలె అదృశ్యముగా ధర్మానందముల ద్వీపముగా పాళీ గ్రంథములందు వర్ణింపబడిన నిర్వాణముకన్న అద్భుతము, పవిత్రము ఏ ముండును? వేదాంతమందలి బ్రహ్మము వర్ణింపబడిన తీరుననే ఇదియు అభివర్ణితము. అది ముక్తి, దుఃఖనిరోధము, తృష్ణానాశము. శాంతి నిర్వాణమునకు ముఖ్య లక్షణము ; అది నిత్యము, భావరూపము, నామరూపాతీతము - అని 'విశుద్ధిమగ్గ'లో బుద్ధఘోషుడు స్పష్టీకరించినాడు.[2] బౌద్ధమందు కూడ కొన్ని రకముల వేదాంతమందు వలెనే వ్యక్తిత్వము లేని పవిత్రత ప్రతిపాదించబడినది. కొన్ని మహాయాన బౌద్ధశాఖలు వైయక్తిక పవిత్రత నంగీకరించినవి. ఆత్మలను 'కేవల జ్ఞానము'ను, 'త్రిరత్నములను', తీర్థంకరుల ఆరాధనను ; విశుద్ధ 'దర్శన జ్ఞానములు', పూర్ణశాంతి స్వాతంత్ర్య ఆనందములు లభించు నిర్వాణావస్థను ప్రతిపాదించు జైనము పవిత్రతత్త్వముల నంగీకరించుచునేయున్నది. ఈశ్వరుని ఒప్పక పోయినను నిత్యవేద యజ్ఞాది పవిత్రకర్మలను, వస్తువులను, స్వర్గాదులను, అదృష్టమును ఉపపన్నములుగా ఘోషించు మీమాంసయు జైనాదులవలె మతమే. ఈశ్వరుని అంగీకరించు సెమెటిక్ మతములకు, ఏదో ఒకవిధమగు 'నూమెన్' (అద్భుతమును)ను, శక్తిని పవిత్రముగా ఎంచు ఇతర మతములకు కూడ ఈ నిర్వచన మన్వయించును. దిక్కాలాతీతము, కార్యకారణ సంబంధాతీతము, అసాధారణ (అచింత్య, ఆశ్చర్యావహ) స్వభావవిశిష్టము అగు ఏదో ఒకఅద్భుత లేదా పవిత్రతత్త్వమున్నదని, దానికిమనుష్యులతో సంబంధమున్నదని, లేదా దానిని వారు పొందగలరని అంగీకరించునది మతము. దేశకాలాతీతము 'దివ్య' మనిన, దివ్యత్వమందలి శ్రద్ధ, దాని ఉపలబ్ధికై ప్రయత్నము మతమగును. అదృశ్యనిత్య వస్తువు(ల)ను (అతిప్రాకృతికమును) ప్రతిపాదించునది మతమనియు, నిత్యమనగా

1. కొన్ని మతముల ప్రకారము-అవబోధ, జ్ఞానము ద్వారా మోక్షము సనాతనముగా ఉపలబ్ధము, ఈ వరకే నిత్యప్రాప్తము అని గుర్తెరుగుటయే మోక్షము. అట్టి ప్రత్యయమును పొందినవాడు జీవన్ముక్తుడు ; అతని జీవితమునకు, మామూలువాని జీవితమునకు హస్తిమశకాంతర ముండును. అతనిది సిద్ధావస్థ. 2. ఎడ్వర్డ్కోంజ్ సంపాదించిన 'బుద్ధిస్ట్ టెక్స్ట్స్'లో పు. 92-102 లలో నిర్వాణముపై సంగ్రహింపబడిన ఉద్ధరణలు చూచునది.

నిరపేక్షమగు విలువకలది యనియు దీని నొక విధముగ అనువదించవచ్చును.

పవిత్ర అద్భుతభావము ఏకేశ్వరవాదమందు, అందునను ఏ క్రైస్తవమతమందో, లేదా ఏ రామానుజ మతమందో నిరూపింపబడినట్టి ఈశ్వర భావములో పర్యవసించిననే దానికి పూర్ణత సార్థకత యనియు, అదియే నిజమగు మతము, పరమసత్యము అనియు తలచుట దురాగ్రహము. ఏలన, ఈ విశ్వాసమునుగాని, 'పవిత్రభావము వ్యక్తిత్వరహిత బ్రహ్మము నందో, టావోనందో సంపూర్ణత నందవచ్చును, అప్పుడును అది సార్థకమే' యను నమ్మికనుగాని తర్క-వ్యావహారిక అనుభవములతో దృఢము చేయుటకుగాని నిరస్తము చేయుటకుగాని వీలుకాదు. ముక్తి లేదా పరిత్రాణ మార్గము, పవిత్ర, అద్భుత దివ్యతత్త్వమును గూర్చిన ప్రతీతి, శ్రద్ధ - ఇది మతహృదయము.

కొందరు కోంట్, మార్క్సుల సిద్ధాంతములనో, మానవతావాద విశేషములనో ఫాసిజం - నాజీజం ఇత్యాదులనో ముందు మతములుగా ఎంచి, తరువాత వీటికిని బౌద్ధ హిందూ క్రైస్తవాది మతములకును వర్తించు సామాన్య లక్షణమును వెదుక నారంభింతురు. ఇది అనుచితము. జ్యోతిషమును పరుసవేదిని గూర్చి చెప్పిన సిద్ధాంతములను, ఖగోళమును గూర్చి, ప్రాణమును గూర్చి, విశ్వమునుగూర్చిన సృష్టిగాథలను ముందుగా విజ్ఞానమే (science) అని ఘోషించి, తరువాత వీటన్నిటికిని, న్యూటన్, ఐన్‌స్టైన్ ప్రభృతుల ఉపజ్ఞమైన విజ్ఞానమునకును సమానముగ వర్తించు లక్షణము వెదకుట అయుక్తమైనట్లే, మతవిశేషతను, స్వరూపమును మరచి, 'దివ్యత్వ'[1] గంధమైనను లేని శ్రద్ధను, ఆచారమును మతమనుట తగదు.

మతము వికసించినదా ? : వ్యక్తిత్వముగల ఏకేశ్వరభావన మత పరాకాష్ఠయని సెమెటిక్ మతముల వారు, కొన్ని హిందూ సంప్రదాయములవారు ఎంతురు. ఇది ఎట్లు ఆవిర్భవించినది ?

వైయక్తిక చైతన్యారోపవాదము (animism) అనగా ప్రపంచమంతయు ఆత్మలతో, ప్రేతములతో నిండియున్నదను నమ్మకము తొలి మానవులలో నుండిన మతపు మొదటిదశ-అని ఇ. బి. టైలర్ అభిప్రాయము. ప్రతివస్తువు వేర్వేరు చైతన్యములచే, లేదా ఆత్మలచే అనుప్రాణితము. ఆదిమ మానవులకు జడవస్తువులు కూడ వ్యక్తిత్వముకల ఆత్మలచే (లేదా భూతములచే, ప్రేతములచే) ఉజ్జీవితములని తోచును. ఈ ఆత్మలు ఆయావస్తువులు చేయు లేదా వాటి ద్వారా జరుగు కార్యములకు కర్తలు ; అనగా అవి చైతన్యము (anima) కలవి; సంకల్పముచేసి కార్యసాధన చేయగలవి. వీటిని ప్రసాదించుట, పూజించుట ఆదిమజాతుల మతము. ప్రతివస్తువునకు, ప్రదేశమునకు, సంఘటనకు అధిపతియగు నొక వైయక్తిక ఆత్మ కలదను ఈ విశ్వాసమును ఛోటా నాగపూర్ లోని ముండాలు మొదలగు జాతులలోను, 'బాల్' ఆరాధకులుగా బైబిల్‌లో వర్ణింపబడిన వారిలోను, బెరింగ్ స్ట్రెయిట్స్ నుండి స్కాండినేవియా సరిహద్దుల వరకు గల ఊరల్ - ఆల్టెయిక్ జాతులు వగైరాల లోను, ఏదో ఒక రూపముగ కానవచ్చును. షామన్ మతము, దెయ్యముల పూనకము, అభిచారాది క్రియలు ఈ వాదపు భిన్నదశలకు చెందినవి.[2] ఈ ఆత్మలయందు విశ్వాసమెట్లు వచ్చినది ? జీవచ్ఛరీరమునకు మృతదేహమునకు గల భేదమును, నిద్ర, జాగ్రత్ స్థితి, మూర్ఛ వ్యాధి మున్నగు అవస్థల కారణములను అరసిన ఆదిమ మానవులకు సమస్తము ఆత్మలచే సజీవముగాను, సంకల్పము కలదిగాను కన్పడును. నీడలు, ప్రతిబింబములు, స్వప్నములు, చచ్చినవారి, లేనివారి భ్రాంతి దర్శనములు 'ప్రాణము', 'ప్రేతము' (భూతములు) అను కల్పనలకు కారణములు. లేనిచో వ్యక్తి శరీరమును వదలి స్వతంత్రముగ తిరుగ గలుగుట, మరణానంతరము కానవచ్చుట, ఆయా పనులు చేయుట పొసగదు. ఇ. బి. టైలర్ ఇటుల వివరించెను.

1. పైన చెప్పబడిన అర్థములో. 2. ఈవిధములైన విశ్వాసములు, ఆచారములు ప్రజాసామాన్యమందు వ్యాప్తమగు హిందూమతమున కొల్లలు. తక్కిన మతములందును ఉన్నవి.

ప్రతి వస్తువునకు దానిని అధిష్ఠించిన ఒక ఆత్మ కలదను విశ్వాసము కాలక్రమమున ఒక్కొక్క వర్గమునకు చెందిన వస్తువు లన్నిటికి కలిపి ఒక దేవత కలదను విశ్వాసముగా రూపొందెనని జె. జి. ఫ్రేజర్ అభిప్రాయము. ఉదా: ఒక్కొక్క చెట్టున కొక ప్రేత మున్నదనుకొనుటకు మారుగా ఒక వృక్ష సమూహమున కంతకు - ఒక అరణ్యమున కంతకు - ఒకే దేవతయని, తదుపరి అరణ్యము లన్నిటికి కలిపి ఒక దేవతయే అధిష్ఠాతయని విశ్వసించుట జరుగును. మనస్సునకు భావములను సరళము చేయుట, ఐక్యముచేయుట సహజ ప్రవృత్తిగాన ఇటుల జరుగును. దీని తార్కిక పర్యవసానము బహుదేవతలకు బదులు ఒకే పరమ దేవత అన్నిటి నిర్మాత, అధిష్ఠాత కలదనుభావము. ఫ్రేజర్ వికాస వాద ప్రభావమునకులోనై ఇటుల సిద్ధాంతము చేసెను. ప్రేత భావనను చరమ సీమకు తీసికొనిపోగా దేవతాభావమున పర్యవసించును - అని టైలర్ అభిప్రాయము. దేవతలను తయారుచేయు యంత్రము వంటిది మానవబుద్ధి యను భావము* కోంట్ ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదమును, డార్విన్ సిద్ధాంతమును నమ్మిన క్రిందటి శతాబ్ది చివరి భాగములోని పాశ్చాత్య బుద్ధి జీవులలో వ్యాప్తము. కావుననే వైయక్తిక చైతన్యవాదము, ప్రకృతిశక్తుల ఆరాధన, బహుదేవతావాదము, ఏకేశ్వరవాదము అను దశలగుండ జ్ఞానము వృద్ధియై చివరకు ఏకసత్తావాదమున పర్యవసించునని నమ్మి అట్టి మత ప్రగతినే ఋగ్వేదమున కనుగొన యత్నించిన వారిలో రాధాకృష్ణన్ ఒకరు. బృహదారణ్యకాద్యుపనిషత్తులలో చరమస్థితి నందుకొనిన ఏకసత్తావాదము తిరిగి భ్రష్టమై పౌరాణిక, తాంత్రిక మతములకు, న్యాయ సాంఖ్యాది దర్శనములకు, వైష్ణవ శైవాది విచిత్ర సంప్రదాయములకు, ఎటుల ఎందుకు తావిచ్చెనో వీరు చెప్పలేదు. శంకరునిలో పై దశకు పోయిన అద్వైతము రామానుజ మధ్వ చైతన్యాదుల కెట్లు పూర్వగమైనది? ఇదియేనా వికాస సూత్రము?

* రాధాకృష్ణన్ కూడ ఈ రీతిగనే నమ్మియుండెను. చూ. 'ఇండియన్ ఫిలాసఫీ - I' పు. 73.

మరణానంతరము దివ్యత్వారోపణము జరుగుటచే వీరులు, రాజులు, రాష్ట్రమునకు ప్రజలకు మేలుచేసిన వారును దేవతలుగా అయిరి. అట్టివారే గ్రీకుల ఒలింపియన్ దేవతలు - అని క్రీ. పూ. 3వ శతాబ్దపు యుహేమెరస్ అను గ్రీకు ప్రతిపాదించెను. హెర్బర్ట్ స్పెన్సర్ దీనిని పునరుద్ధరించి, దేవతల ఉనికి ఈ విధముగా వివరించవచ్చునని చెప్పెను.

స్వప్నములు, మృతుల భ్రాంతి దర్శనములు చూచి ప్రేతములున్నవని, బుద్ధి సహజ నియమము ననుసరించి క్రమముగా దానినుండి బహుదేవతా, ఏకదేవతావాదములు వృద్ధియగు ననునది టైలర్, ఫ్రేజర్‌వంటి ఆధునిక శాస్త్రజ్ఞుల ఉపకల్పన (hypothesis) కానగును. కాని, అది ఆదిమ మానవుల నిర్వాహము కాదని, ఏకవిధిన (unilaterally) కోతినుండి నరుని అభ్యుత్థానము జరుగునట్లే, మతము కూడ పై విధముగ వికసించలేదని మానవ విజ్ఞానశాస్త్రపు పరిశోధన తెల్పెను. ఆదిమమానవుల మతము బౌద్ధికము, భావప్రధానమును గాక, ఉద్రేకముతోడను శరీర వ్యాపారము తోడను విశేషముగా కూడియుండును. అది చింతనారూపముగా గాక నృత్య యజ్ఞాది రూపముగ నుండును. మేరెట్, ఆండ్రూలాంగ్, పాల్ రాడిన్ ఇత్యాదుల పరిశోధనచే టైలర్, ఫ్రేజర్‌ల ఈ వాదము పరిహతమైనది. గ్రీకుల ఒలింపియన్ దేవతలను, ఆస్ట్రేలియాలోని 'సర్వపిత' (all father) దేవతలను, ఈజిప్టు హీబ్రూమతములను గూర్చిన అధ్యయన పరిశోధనలు స్పెన్సర్, టైలర్‌ల సిద్ధాంతముల ప్రకారము దేవతల వికాసము జరుగలేదని రూఢి చేసినవి.

ఆదిమజాతులలో పరదేవతా భావము

ఆఫ్రికా, ఆస్ట్రేలియా, ఉత్తర అమెరికా, ఓషనియా, యూరోప్, ఆసియా మున్నగు దాదాపు అన్ని దేశముల ఆదిమమానవులకు ఈ క్రింది విశ్వాసమున్నది:

ప్రపంచమును, అన్ని వస్తువులను నిర్మించినట్టి, మంగళకరుడైనట్టి పరమసత్త కలదు. ఆయన మానవులు మంచి వారుగాను, శీలవంతులుగాను, ఆత్మత్యాగము చేయగల వారుగా నుండవలెనని కోరును. దీనిని పరదేవతా భావ

మనెదము. ఈ విశ్వాసము ఎన్నో రూపములలో కన్పడును. కాని సర్వమానవులకు స్పష్టమో అస్పష్టమో అగు నొక ఈశ్వర లేదా 'దేవ' భావము సర్వదా యుండెనని, అది నైతిక భావముతో సంబద్ధమని తేలును. ఉదాహరణములు: (1) ఆఫ్రికాలో కాంగో అడవులలో చిన్న చిన్న సంఘములలో వసించు పిగ్మీలు కలరు. వీరు చాల ప్రాచీన మానవజాతి; పూర్తిగ ఆదిమ స్థితిలోనే ఉన్నవారు. వీరు విశ్వమును సృష్టించి దానికి ప్రభువగు నొక పరమ సత్త కలదని, ఆయన నిత్యుడని, స్వర్గమున ఉండు నని నమ్మెదరు. ఆయనకు పృథ్విలో గుళ్లు లేవు. ఆయన సర్వశక్తి, పాపముచే అపరామృష్టుడు; మానవులకు మేలు చేయువాడు, వరము లిచ్చువాడు, నైతిక నియమమును ప్రవర్తింపజేసి దానిని సంరక్షించి అమలులో నుంచువాడు. నైతిక ఆత్మార్పణచేత ఆయన ఆరాధనీయుడు. చిన్న చిన్న వైయక్తిక ప్రార్థనలద్వారా ఆయన స్తవనీయుడు. పిగ్మీలు ఆయనకు ఆయా ఋతువులలోని తొలిపంటలను, ఫలములను, మాంసాదులను బలులుగా సమర్పించుదురు. వీరు వైయక్తిక చైతన్యారోపవాదులుగాని, అసురవాదులుగాని, పితృపూజ చేయువారు కాని కాదు. వశీకరణ, అభిచారాది కృత్యములు వీరిలో పెంపొందలేదు. (2) బంటూ జాతివారు. దేవుడు స్వర్గమునుండి తన చేతిని చాచగా పృథ్వి నిర్మిత మాయెనని, ఆయన ఉమ్మివేయగా అన్ని వస్తువులు ఏర్పడినవని, ఆయనే అన్నిటి కర్త, ఆయన స్వర్గమం దుండు నని విశ్వసింతురు. సృష్టి పూర్తి అయిన తదుపరి నరులాయనను కానలేదు. ఆయన లేనట్టి కాలముగాని, ఆయన అధిపత్యమునకు లోబడని వస్తువులు గాని, దేవతలుగాని లేరు. ఆయన సర్వ ప్రభువు, నైతిక వ్యవస్థకు అధిష్ఠాత. మానవులకు అన్నియు ప్రాప్తింపజేయునది ఆయనయే. ఆయనను విస్మరించుట చేతనే విపత్తులు కల్గును. విధి నిషేధములు ఏర్పరచి సంయమమును కోరునది, శ్రేష్ఠులే పాలించవలెనని, బలవంతులు ధనవంతులు నిర్బలులకు దరిద్రులకు సహాయము చేయవలెనని శాసించునదియు ఆయనయే. (3) ఆగ్నేయ ఆస్ట్రేలియాలోని జాతులలో సృష్టికాలమున పృథ్విపైనుండి అన్ని వస్తువులను నిర్మించి, తదుపరి ఆకాశమును దాటిపోయిన (త్రివిక్రముడగు?) దేవుని గూర్చిన భావము కలదు. మరణము లోకములోనికి రాకముందు నుంచి ఈయన ఉండెను. జాతులకు ధర్మసదాచారములను బోధించినది ఈయన. ఈయన 'సర్వపిత', 'పర దేవత'. కైటిష్ జాతివారు తమ పరదేవతను 'అట్‌నాటు' అని, కమిలరాయ్ జాతివారు తమ సర్వపితను 'బైయమె' అని, యూయిన్ జాతివారు తమ సర్వపితను 'డరాములాన్' అనియు అందురు. మేఘగర్జన పరదేవత ధ్వనిగా కొన్ని జాతులు ఎంచెదరు. ఉరుములధ్వని ననుకరించు ఒక పెద్ద బూర పరదేవతకు ప్రతీకముగానై, కొన్ని జాతులలో అది పవిత్రముగా ఎంచబడుట, దాని సంబంధమగు నొక సంప్రదాయమును కలదు (భేరీ, శంఖ ధ్వనులు పవిత్రముగా, ప్రేతాదులను పారద్రోలునవిగా కొన్ని హిందూమతశాఖలలో తలచబడును).

ప్రాచీన నాగరిక జాతులలో పరదేవతా భావము

(1) చైనాలో యావో చక్రవర్తి (క్రీ. పూ. 2356) తరువాత ఏకచ్ఛత్ర సమ్రాట్టుగ నుండిన షున్ కాలమునాటికాదేశమున 'షాంగ్-టె' (పరమ ప్రభువు, ఈశ్వరుడు) ఆరాధన ఉండెను, యజ్ఞాదులచే ఆయన యజింపబడుచుండెను. షాంగ్-టె పరమ సత్త, పర దేవత. అన్ని విధముల పూజకు ఆయన ఒకడే అర్హుడు. ఆయన అనుగ్రహముచే రాజుల నియామకము, ప్రభుత్వము జరుగును. జీవన్మరణములను, సుఖదుఃఖములను ఇచ్చునది ఆయనయే. షాంగ్-టె ఏర్పరచిన నైతిక సూత్రముల ప్రకారము నడచుకొను వారికి శాంతి, క్షేమము, ఐశ్వర్యము చేకూరును. ఈ సూత్రములు 'ద్యౌః' (స్వర్గము) స్వభావమున కనుకూలములు; అనగా ద్యావాపృథ్వుల యందు ఒకే అచల నియమము (వైదిక ఋతముతో పోలిక!) కలదు. ఆ నియమోల్లంఘన వినాశ హేతువు. (2) ఇండో-యూరోపియన్ ఆర్యభాషలలో 'డైవోస్' (deivos) శబ్దము ఈశ్వరుని సూచించెను. ప్రాచీన లాటిన్‌లో 'డైవోస్' (దేయుస్) గా, సెల్టిక్‌లో 'దేవోస్' గా, ప్రాచీన స్కాండినేవిన్‌లో 'తీవర్' గా, లిథువానియన్‌లో 'దేవస్' గా, సంస్కృతమున 'దేవస్' గా ఇది మారినది. ధాత్వర్థమును బట్టి దేవుడు భౌతికమగు వెలుగు కేకాక, అంతర్జ్ఞానమిచ్చి లోవెలుగు నిచ్చువాడు, స్వయముగా సూర్యుని వలె ప్రభావంతుడు. మరొక ధాత్వర్థమును బట్టి ఈప్సితములను, సుఖాదులను ఇచ్చువాడు దేవుడు. స్లావిక్ భాషలో 'బోగు', ప్రాచీన పర్షియన్‌లో 'బగ', అవెస్టన్‌లో 'బఘ', సంస్కృత భాషలో 'భగ' అను శబ్దమునకు భాగ్యము నిచ్చువాడు, సౌభాగ్యమున కధిపతి, వరదాత అను అర్థము కలదు. ఐశ్వర్యము, అప్రాకృత శక్తి కలవాడు భగవంతుడు. ఇతడు తరువాతి వైష్ణవాది మతములలో ప్రతిపాద్య పరదేవత. అవెస్టన్‌లో 'స్పెంటా', లిథువానియన్‌లో 'స్వెంటస్', ప్రాచీన స్లావిక్ భాషలో

'స్వేటు', అను శబ్దము 'శుద్ధ', 'పవిత్ర' అను అర్థములు కలిగి, దేవుని గూర్చి వాడబడుచుండెను. దేవుని పట్ల ప్రాచీన ఆర్యులకుగల భావమును సంస్కృత భాషలో 'యజ్' శబ్దమును 'శ్రద్ధా' శబ్దమును (లాటిన్‌లో 'క్రెడో', సెల్టిక్, 'క్రెటిం') సూచించును. అనగా, దేవుడు పూజనీయుడు, ఆరాధనీయుడు, శ్రద్ధకు విషయము, ఆలంబనము. ఇట్లీ మూడు శబ్దములు దేవ భావము ఆదిమ ఆర్యులలో నుండెనని, అది నైతిక భావము (శుద్ధ, స్పెంటా) తోను, అద్భుతభావము (ఐశ్వర్యవంతుడు) తోను, మూల్యభావను (ఆరాధనీయము, పరమ శ్రేయస్సు) తోను మిశ్రితమై యుండెననియు తెల్పును. (3) ఆదిమార్యుల పరదేవత 'ద్యౌః పితరుడు' (జియుస్) (ఆకాశపిత లేదా స్వర్గలోకపు పిత - Dyaush Pitar, Zeus Pater). గ్రీసులో ఇతడు సృష్టికర్తగాను, మానవలోకమును ప్రేమించువాడుగాను, అన్నిటియం దున్న ప్రాణశక్తిగాను భావింపబడెను. క్రీ. పూ. 500 ప్రాంతపు ఎపిమినీడిస్ 'మనము జీవించునది, కదలునది, మనసత్త ఉండునది జియుస్ లోనే', అనగా సర్వభూతములు ఆయన యందు కలవు అనెను. క్రీ. పూ. 300 ప్రాంతపు క్లియాంథెస్ మనమందరము జియుస్ బిడ్డలమని, ఆయన మన ఆత్మలను శుద్ధిచేయుటకు, జ్ఞానము నిచ్చుటకు శక్తుడని, ఆయన లీలలను సదా కీర్తించుటే మన కర్తవ్యమని తన స్తోత్రమున చెప్పెను. సెంట్ పాల్ ఈశ్వరుని గూర్చిన క్రైస్తవ భావమును వివరించుటకు పై ఇరువురినుండి ఉద్ధరణల నిచ్చెను.[1] క్రీ. పూ. 300 లో అరాటోస్ సమస్తము జియుస్‌చే నిండి యున్నదని, మన మందరమాయన బిడ్డలమని, మన కెప్పుడు ఆయన అవసరము కలదని, మానవజాతి ఆయనను పేర్కొనకుండ ఎన్నడు ఉండి యుండలేదని చెప్పెను.[2] (4) వైదిక ఆర్యులకును పరదేవతాభావన ఉండెను. అన్నిటిని సృష్టించి, అంతను వ్యాపించియున్న ఒకడే ఒకడగు 'ప్రజాపతి' యే ఆరాధనీయుడు, అతడే తన భక్తుల వాంఛలను తీర్చును. అట్లే తొలిన విశ్వమును కంసాలివలె ఒకటిగా అతికిన, అన్నిటికి కర్త, జగదాధారము, దేవతల పిత అగు 'బృహస్పతి' ('బ్రహ్మణస్పతి') స్తవనీయుడు. ఇవేగాక, విశ్వనిర్మాణము చేసిన 'విశ్వకర్మ' పరమపదమున ఉండు 'పరమేష్ఠి', 'స్వయంభువుడు', 'పురుషుడు'- వీటిలో వైదికార్యుల దేవభావన కన్పడును. ఋతాధిష్ఠాత[3] యగు వరుణుని భావనలో పరదేవతాభావము ఉచ్ఛస్థితి నందుకొనెను. అతడు జగత్కారణము, జగత్తును ధరించువాడు, సర్వజ్ఞుడు, ఎవరిచేతను వంచింపబడనివాడు, సర్వద్రష్ట, సర్వేశ్వరుడు. ఆయనకు అవినీతి, దుర్మార్గము అసహనీయములు. పూజితుడై ఆయన పశ్చాత్తప్తులై శరణు జొచ్చిన మనుజులను పాపమునుండి విముక్తి చేయును. సత్యము వరుణునికి ప్రియము, అనృతము ఆయనకు చాల అసహ్యము. ఋతమును సాధించువారు వారి సాధనమేరకు వరుణుడగుదురు. (ఉదా. ఋతమును పొంద యత్నించుతరి అగ్ని వరుణుడాయెను). (5) (క) క్రీ. పూ. 1447 - 1420 నాటికే ఈజిప్టులో సూర్యదేవత ఏకేశ్వరుడుగా, సర్వోత్తముడుగా, సృష్టికర్తగా, ప్రాణపోషకుడుగా, ప్రకాశమానుడుగా, ఏకమాత్ర ఆరాధనీయుడుగా కీర్తింపబడినాడు. దీనిచే ప్రేరితుడైన ఇఖ్నాటన్ ఏకేశ్వరవాద స్థాపన చేసెను. (ఖ) క్రీ.పూ. 520 లో డెరయస్‌చే జొరాష్టర్ బోధించిన ఏకేశ్వరవాదము సత్యమతముగా గుర్తించబడి బహుదేవతారాధన అంతమొందెను. కాని అది క్రీ. పూ. 485 లో కొంతవరకు, 404 లో బాగుగాను బహుదేవతారాధనకు లొంగిపోయెను. జొరాష్టర్ పరమోత్తమ నైతిక ఏకేశ్వరవాది. (గ) పశ్చిమ సెమెటిక్ గణములకు చెందిన పరదేవత సర్వపిత యగు 'య', 'యా', 'యావే'[4] అను పేర్లబరగెను. మోసెస్ బోధలచే గణములన్ని కలసిన జాతికి ఏకమాత్ర దేవుడుగా ఈయన భావింపబడి 'యహ్‌వెహ్' (జిహోవా) గా బైబుల్‌లో గోచరించును. ఈయన తనకు తప్ప మరెవరికి మ్రొక్కినను సహించడు. తరువాత క్రీ. పూ. 6 వ శతాబ్దము నాటికి హీబ్రూ ప్రవక్తలు మోసెస్ మతమును పరినిష్ఠిత ఏకేశ్వరవాదముగా మార్చిరి. క్రీ. పూ. 8 వ శతాబ్దమున ఇది నైతికతతో బాగుగా సమ్మేళనము నొందెను. హీబ్రూల దేశాంతరవాసము తదుపరి జిహోవా ఏకమాత్ర సర్వేశ్వరుడాయెను. ఆయన సృష్టికర్త, సర్వకారణము, ప్రభువు, నీతి వ్యవస్థను అమలు జరుపువాడు. ఆయన దయామయుడు, ప్రేమమయుడు, పశ్చాత్తప్తులను రక్షించువాడు అని హోసియా, మలాకి మున్నగు ప్రవక్తలు బోధించిరి. మానవులందరి, విశేషించి తాను వరించిన వారి ఇతిహాస

1. Acts xvii 28. 2. హీబ్రూల జిహోవా భావమువలెనే గ్రీకుల జియుస్ భావము కూడ నిమ్నభావములతో జనసామాన్యమున పరామృష్టము. 3. ఋతభావము క్రీ. పూ. 600 నాటికే ఉండెను. ఈజిప్టులో దొరకిన కొన్ని కూనిఫారం ఫలకములలో కానవచ్చు ఇరానియన్ 'అర్త' (అవెస్తాలో 'అరేత' లేదా 'అషా') వేదములోని ఋతమే. 4. యహ్వా, యహు శబ్దములు వేదమున కలవు. యహుశబ్దము పరతత్త్వమును సూచించును.

ములో జిహోవా అత్యంతాసక్తుడు. రాష్ట్రముల వ్యక్తుల ప్రగతి పతనోత్థానము లందు ఆయన కలుగజేసికొనును. పృథ్వి ఆయన వ్యాపారమునకు ప్రయోగాలయము వంటిది. ఈశ్వరుని ఇతిహాసమున సాక్షాత్తుగ సక్రియుడని ఎంచుట ఈ భావమునకు గల ప్రత్యేకత.

<u>పై సంగతులనుబట్టి చేయదగునిర్ణయము</u>: సర్వపిత, పరమగురువు, నీతివ్యవస్థకు ప్రవర్తకుడు, గోప్త, కరుణామయుడు, జగత్కర్తయు అగు దేవుడు కలడను భావము అన్ని ఆదిమజాతులలోను, నాగరిక జాతులలోను అతి ప్రాచీన కాలము నుండియు కానవచ్చును. ఇది టైలర్, ఫ్రేజర్ లు చెప్పిన రీతిగా వికసించినదనిగాని, ప్రసిద్ధులగు మృతులకు దైవత్వారోపణ ద్వారా వచ్చినదనిగాని ఇతిహాసము చూపదు. ఈ భావము కొన్ని జాతులలో ప్రకటింపబడుట, కొందరు దాని ప్రకారము జీవితములను మలచుకొనుట జరిగిన పిదపకూడ అదే జాతులలో అనేకులు సమకాలికులు, తరువాతివారు కూడ ప్రకృతి శక్తుల ఆరాధన, బహుదేవతారాధన చేయుచునే ఉండిరి. ఈ పరదేవతాభావ ముదయించిన సంఘములన్నిటిలో దానికి ప్రధానపాత్ర ఉన్నట్లు గూడ కన్పడదు. ఉదా: వైదిక ఆర్యుల సమాజములో వరుణదేవునితో సంబంధించిన ఏకేశ్వరవాదమునకు ఇంద్రఅగ్న్యాది దేవతల యాజ్ఞిక మతమునకున్న ప్రాధాన్యము లేదు. అట్లే ఆఫ్రికా, ఆస్ట్రేలియాలలోని సర్వపిత, చైనాలో షాంగ్-టే, గ్రీస్‌లో జియుస్ 'తదేకం పరం'గా భావింపబడియు, ఆయనెక్కడో దివమందుండును, అట్లే మనుష్యుల సంగతి పట్టించుకొనడు, అందుచే చిన్నచిన్న పనులకు, కోరికలు తీర్చుకొనుటకు ఇతర దేవతల నాశ్రయించుటే మంచిది - అను భావముచే ప్రేరితులై ఆదేశములందు ఎక్కువమంది నానాదేవతారాధనయే చేయుచుండిరి. పరమేశ్వరుని ఆరాధన కష్టము, కాక ఆయన ఇచ్చు ఫలము మోక్షము; దేవతలైన ఆరాధనచే త్వరగా సంతసింతురు, కోరిన ఫలములన్నియు ఇత్తురు, సిద్ధి శీఘ్రముగ నుండును. కాక దుశ్చరిత్రమునుండి విరతులైనవారు తప్ప సర్వేశ్వరుని సంతోష పెట్టలేరు. దేవతల ఉపాసనకు ఇది అత్యంతావశ్యకముకాదు. ఈ కారణములచే పరమేశ్వరుని ఆరాధన మూలబడెను. కాక పరదేవతాభావము కల కొందరిలో (ఉదా. పిగ్మీలు) అది ఒక్కటియే ఏకమతముగా నుండుట పూర్వము, ఇప్పుడును కాననగును. సారాంశమేమన, భగవద్గీత చెప్పినట్లు వారివారి సత్త్వమును(వ్యక్తిత్వము, బుద్ధి, ప్రవృత్తి, పరిస్థితి, వైఖరి)* బట్టి మనుష్యుల శ్రద్ధ (విశ్వాసము) ఏర్పడును. ఆయా శ్రద్ధలచేతనే మనుష్యులు తీర్చి దిద్దబడెదరు. మనుజులు తమ శ్రద్ధల కనురూపముగ నుందురు; శ్రద్ధామయులు. కాబట్టి సర్వేశ్వరునిలో శ్రద్ధ అన్ని దేశములలో అన్ని కాలములలో అనాది లేదా సృష్ట్యాది నుండి కొందరికి కలుగుచు వచ్చుచున్నది. ఇది యితర విశ్వాసములకు ఆచారములకు నిరపేక్షము; కాక ఒక జాతికి చెందిన ప్రవక్తలకో, ఋషులకో మాత్రమే ఇది ముందుగా లభ్యమై తదుపరి వారినుండి మాత్రమే ఇతరులకు సంక్రమించలేదు. దీనిని స్వార్థమునకై పురోహితులు, గురువులు సృష్టించలేదు. ఇది పితృపూజ, అసురభావములనుండి బౌద్ధికముగా వెలువరించబడిన ప్రతిపాదనయు కాదు. ఇది క్రమ వికాస మార్గమున మానవ చరిత్రలో చాల ఆలస్యముగ వెలుగు చూచినట్టిదియుకాదు. ఈ సంగతి మానవ విజ్ఞాన శాస్త్రము, మత సాహిత్యము, మతముల చరిత్ర స్పష్టము చేసినవి.

తొలి మానవులందరు ఏకేశ్వరవాదులే, కాలక్రమమున పతితులగుటచే వారల ఈ శ్రద్ధ భ్రష్టము, కలుషితము, వినష్టముకాగా, ఆసురభావ, నానాదేవతారాధనాదులు వెలువడెను - అను సిద్ధాంతమును కొందరు చేసిరి. యూరోపీయ మధ్యయుగీయులు కొందరిట్టి సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించి, ఆదిమ ఏకేశ్వరవాదమునకు కారణము ఈశ్వరుని అభివ్యక్తి అనిరి. ఇది 'ఆది మానవుడగు ఆదాము స్వర్గమున ఈశ్వర సాహచర్యమున ఉండెను. తదుపరి అతడును దానిచే అతని సంతతియు, పతితమై పతనమాయెను.' అను బైబుల్ గాథ వలనను; ఈశ్వరుని గూర్చిన జ్ఞానమంతయు ఆయన అభివ్యక్తియే కాగలదు అను

* ఉదా. న్యూటన్‌కు గురుత్వాకర్షణ నియమము మొదట తెలియవచ్చినది. దీనికి కారణమాయన సత్త్వము.

నవీన ప్లేటో, అగస్టిన్‌లలోగల భావము చేతను ఏర్పడి నట్టిది. ఆదిమ జాతులలో పరదేవతాభావ మున్నదని గత శతాబ్దాంతమున తెలియవచ్చిన పిదప ఆదిమ ఏకే శ్వర వాదమునకు దార్ఢ్యము కల్గినట్లు కొందరికి కన్పడెను. దీనికి ఆధారములేదు. దాదాపు అన్ని ఆదిమజాతులలోను పరదేవతాభావ ముండెనుగాని, ఇదిభగవద్గీతలోనో, క్రొత్త బైబిల్ లోనో కన్పడు ఏకే శ్వరవాదము వంటిదిగాని, రామానుజుని వ్రాతల లోనో, అక్వైనాస్ వ్రాతలలోనో కానవచ్చునట్టిది గాని ఏ మాత్రమునుకాదు. ఆదిమ ఏకేశ్వరవాదము అన్ని తొలిజాతులలో ఏకమతముగ నున్నట్లు, అదిక్రమ ముగా అసురభావ, బహుదేవతారాధనాదివికారముల దాల్చినట్లు ప్రమాణములేదు. ఏకముఖ వికాస పతన వాదములు రెండును మతముపట్ల వర్తింపవు *

మతము - మానవ విజ్ఞానము

ఆదిమ మానవులు కూడ జాగ్రత్తగా చూచుట, పరి శీలించుట, ఆలోచించుట చేయగలరని, వారి భాషలో కూడ వ్యవస్థీకృతమగు ప్రారంభిక జ్ఞానము కలదని రాడిన్, మేలినౌస్కీ మున్నగు మానవ విజ్ఞాన శాస్త్ర జ్ఞులు కనుగొనిరి. కాబట్టి మతము ఆదిలో కేవలము మొరటుగాను, సరళముగాను, అసభ్యముగాను, క్రూరముగాను ఉండెనని, నాగరికుల మతము అని వార్యముగా పరిపక్వముగ, సభ్యముగ, ఏకేశ్వరారా ధకముగ ఉండునని అనుకొనుట తప్పు. ఆదిమ మానవుల అధ్యయనముచే ఏర్పడిన పర్యవసానములు ఇవి: మతము కేవలము సిద్ధాంతము కాదు; ఒక విధమగు ప్రత్యేక ఆచరణ. అది సాంఘిక సంఘటనయే గాక వ్యక్తి అనుభవము. అందరును కలిసి పవిత్ర వస్తువులను, దేవతలను ఆరాధించుటకై మతమునకు సంఘము అవసరము. మానవుడు ప్రకృతిపై ఆధి పత్యము చేయగలడు, ప్రత్యేక ప్రయోజనములను ప్రత్యేక విధముగ పొందగలడు-అను విశ్వాసములు అభిచారకౌస్మృతిక (magical) కర్మల కాధారము. వశీకరణమంత్రము,క్రియ, చేయువాని స్థితి-ఈ మూడు వాటికి ముఖ్యలక్షణములు. అవి అదే వృత్తిగా గల విశేషజ్ఞులచే చేయదగినవి. మతము ఇటులగాక కొన్ని విషయములందు మానవుడు ఏమియు చేయజాలడను విశ్వాసముపై ఆధారపడును. అది ప్రత్యేక నిర్దిష్ట ప్రయోజనములను ప్రత్యేకవిధముగ సాధింపజూడదు. కాక అది అందరికి సమానమగు సొత్తు. శ్రద్ధకు విషయమగు అతి ప్రాకృతిక సత్తనది అవలంబించును; మతము పురిగొల్పు క్రియల ఉద్దేశ్య విధానములు సరళముగ నుండవు. మానవుల భయమే లేదా స్వప్నములే దేవతలను నిర్మించినదనుటకు రుజువు లేదు. మతము కేవలము సాంఘిక సంఘటనయు కాదు. అది అభిచారకౌస్మృతిక మందువలె మానవ శక్తినిగాక, అతి భౌతికశక్తి ఆధిక్యమును ప్రతిపా దించును. పుష్కలత్వమును, క్షేమమును పవిత్రముల నుగాచేసి, తత్సంబంధ కర్మలను, స్వాభావిక ప్రవృత్తు లను సంస్కారములనుగా చేసి, మతము మానవునికి మానసిక సంపూర్ణత నిచ్చును; కుంఠిత ప్రవృత్తుల పైన, తీరని కోరికలపైన ఆధారపడిన ప్రతిక్రియలను పరంపరద్వారాను, సంస్కృతి ద్వారాను అది జయించును. నైతిక నియమమునకు శాశ్వత ఉద్గమ స్థానము మతము; సద్వర్తనమును, ఉపయోగకర ములగు వైఖరులను మానములుగా చేసి మతము దీనిని సాధించును. సంఘమునకు మతము అవసరము. ఏలన తద్ద్వారా సంఘమునకు ఐక్యము, క్రమవ్యవ స్థయు చేకూర్చును. మతము భయమును, నిరాశను, అస్తవ్యస్తతను నివారించును. ప్రపంచమును అంగీ కార్యముగ, వినేయముగ, ధర్మయుక్తముగ చేయు

* వైదిక ఆర్య ఋషులకు గొప్ప ఆధ్యాత్మిక సత్యములు తెలియునని, కాలక్రమమున అవి విస్మృతములు, వినష్టములు అయినవని, ఆ ఉన్నత స్థాయికి తరువాతి భారతీయు లెన్నడును పోలేదని, ఋక్కులలో ప్రగాఢ సత్యములు నిహితములని, అవి తాను తిరిగి కనుగొంటిని అని అరవిందులు చెప్పెను. ఆదికాలమున దేవతాపితరులకు, ఋషులకు ఈశ్వరుడు చేసిన బోధ చాల కాలము గడచుటచే నష్టమగును. అప్పుడు అది పునఃప్రోక్తము కావలయును. దానికై అవతారములు వచ్చును - అను భావము గీతయందు కలదు.

విధానము మతము. మేలినౌస్కీ అను సుప్రసిద్ధ మానవవిజ్ఞాన శాస్త్రవేత్త మతస్వరూపము నిటుల స్పష్టము చేసెను. ఇది నేడు చాలమంది శాస్త్రజ్ఞులకు అంగీకార్యము.

మతము - దర్శనము

దర్శనము మతమందు పర్యవసించునని అక్వైనాస్ ఇత్యాదులును, మతము దర్శనపు అపరిపక్వ దశయని హెగెల్ ఇత్యాదులును ఎంతురు. ముఖ్యమైన మత సత్యములు బుద్ధి, తర్కములద్వారా స్థాపించ వీలగు నని అరిష్టోటిల్, నైయాయికులు, అక్వైనాస్ ఇత్యాదులు తలతురు. అవి శ్రద్ధపైననే ఆధారపడినవని కాంట్ వగైరాలు, సంవేదన (feeling) పైన ఆధారపడినవని రూసో, ష్లెయిర్‌మాకర్ వగైరాలు ఘోషించిరి. సనాతన శ్రుతులద్వారానే ఈశ్వరాస్తిత్వాదులు జ్ఞేయములని వేదాంతులు, ఈశ్వరుని అభివ్యక్తి కొందరు ప్రవక్తలకు కాగా వారిద్వారా తదితరులు ఆయనను తెలిసికొనిరని కొందరు, ఈశ్వరుని గూర్చిన సమస్త జ్ఞానము ఆయన అభివ్యక్తి, ఆయన ప్రసాదము అని ఆగస్టీన్ ఇత్యాదులును అనిరి. ఒకానొక సంఘటనలోనో, వస్తువులోనో, వ్యక్తిలోనో,* ఈశ్వరుని పూర్ణ అసాధారణ అభివ్యక్తి జరిగినదని కొందరు నమ్మెదరు. ఒకానొక పరంపరలోనో, వ్యక్తిబోధలోనో, గ్రంథమందో మాత్రమే మతసత్యము కలదని, తక్కినదంతయు విమతమేనని కారల్ బార్త్ ఇత్యాదులయు, కొందరు భారతీయులయు ప్రతిపాదన. అద్వైతమో, క్రైస్తవమో - ఇల్లేదో ఒకటిమాత్రమే పరమ మతమని, తక్కినవన్నియు దానిక్రింది దశలు, దానికి సోపానములు అని అనువారును కలరు. అన్ని మతములు సమానములే. అన్నియు ఒకే గమ్యపు వివిధ మార్గములు అని నమ్మువారును కలరు; కాని వారిలో ఇంచుమించు అందరును ఏదో ఒక మతమే ఋజుమార్గము, రాచబాట, ప్రశస్తము అనితలచెదరు.

1757 లో వెలువడిన తన ఒక గ్రంథమున హ్యూమ్ ఇటుల ప్రతిపాదించెను: భవిష్యత్సంఘటనలను గూర్చిన భయమును, ఆదుర్దాయును, ఆశయు, అదృష్ట శక్తు లను మానవుల భాగ్యవిధాతలుగా కల్పించి, వాటి అనుగ్రహము సంపాదింప వారిని ప్రేరేపించును. ఇట్లు మతోత్పత్తి జరిగెను. మానవుల భాగ్య అస్థిరత దేవతల నానాత్వమును, అన్నియు మనవలె నుండు నని భావించు ధోరణి వారికి మానవ గుణముల ఆపాదనను, ఇంద్రియ జగత్ప్రభావము దృష్టవస్తువులతో దివ్యశక్తి సంబంధమును కల్పించును. గొప్ప వ్యక్తుల అతి ప్రశంస, వారికి దివ్యత్వారోపణము - వీటితో బహుదేవతా వాదము సంపూర్ణమగును. ఇది మతపు తొలిరూప మని హ్యూమ్ అనెను. దానినుండి దేవతలలో అగ్రగణ్యుడనియో, వారికి రాజనియో లేదా తమ జాతికి అధిదేవత అనియో విశ్వసింపబడిన దేవతను భయముచేతను, ప్రశంసించిన మేలు చేయునను భావముచేతను ఆతనిని 'ఒకడు, అనంతుడు, శుద్ధచేతనుడు, లోకేశ్వరుడు' అని ఆరాధించుటచే ఏకేశ్వరవాదము బయలుదేరును. కాని విశుద్ధ ఏకేశ్వర వాదము దుర్గ్రాహ మగుటచే, అట్టి దేవునికి మనుష్యులకు మధ్య ఇతర దేవతలు, శక్తులు, ప్రవక్తలు, దేవకుమారులు, పరివారము ఇత్యాదులు జనసామాన్యమున కవసరమగును. ఇట్లు ఏకేశ్వరవాద మెప్పుడును బహుదేవతా వాదముగా మారుచుండును; దీనిని కొందరు తిరిగి సంస్కరించుచుందురు. అసహిష్ణుత లోను, అంధ విశ్వాసములోను ఇదంతయు దేనికిని తీసిపోదు. ఏకేశ్వరవాద ప్రధాన సూత్రము దార్శనికముగా ఎక్కువ ఉపాదేయముగా కన్పడినను, అదియు బుద్ధిచే రుజువుకాదు. మానవులు బుద్ధికందని అనుభవముచే ధ్రువపడని మత విషయములను విశ్వసించుట ఒకటియే మత సంబంధమగు అలౌకిక సంఘటన (miracle) అని హ్యూమ్ వ్యంగ్యముగ మరొక గ్రంథమున చెప్పెను.

ఏదో ఒక విధమగు అద్వైతముచే ప్రభావితులగు వారు మానవుల కల్పనలే దేవతలని, తద్ధ్యానముచే కొన్ని ఫలితములు కలుగునని పూర్వమునుండి విశ్వసించిరి. దేవతల కాధారము మానవుల భేదబుద్ధి అను భావము బృహదారణ్యకము (1. 4. 10) లోనే ఒక

* ఉదా : క్రైస్ట్, కృష్ణుడు.

చోట ఉన్నట్లు కానవచ్చును. దేవతలు ధ్యానార్థ మభి కల్పితులు, ధ్యానముచే మానసిక శారీరక ఉపయోగములు కలుగును-అని చాల హిందూ బౌద్ధగ్రంథము లందు కలదు. నరుడు తనను తాను సొంత జీవితము నుండి అనంత జీవితములోనికి అభ్యుత్థానము చేసి కొనుట మతము, ఆత్మయే ఏకమాత్ర పరమసత్త లేదా దేవుడు, కాన మానవుడు తనను దేవునిగా అవబోధ చేసికొనుట (ఇదే ఆత్మావగతి) నిజమగు మతము అని హెగెల్ మొదటిసారిగా ఆధునిక కాలమున స్పష్టముగ నుడివెను. మతము మానవుని స్వప్నము, అది వాస్తవికతనే కల్పనాశక్తిద్వారా ఇచ్చవచ్చిన రీతిని జూచునని ఫోయర్‌బాఖ్ తదుపరి వక్కాణించెను. అతని వాద మీక్రింది రీతిగ నున్నది: తనకు లేనట్టి అనంతత్వ, నిత్యత్వ, సంపూర్ణత్వ, శుద్ధత్వ, సర్వశక్త్యాదులన్నియు కలవాడు దేవుడని మానవ చైతన్యముపకల్పించి, దేవునికున్న వన్నియు తనకు లేవని బాధపడుట మతముయొక్క ఒక తీరు. ఊహించిన మానవాదర్శము లన్నిటి మూర్తియే దేవుడుగా ఆరాధింపబడును. ఇట్లు స్వస్వభావమును ఆదర్శ రూపముగా చిత్రించుకొని దాని నారాధించుట మతము; అనగా తానేది కావలెనని కోరునో అది దేవుడు. కాని ఇది తెలియక దేవు డన్యుడని, నిజముగ ఉన్నాడని భ్రమించి ఆతనితో తనను పోల్చుకొని తాను తుచ్ఛుడనని, నీచుడనని నరుడు బాధపడును. ఇట్లు దేవుడు మానవునినుండి వచ్చిన ప్రసరణ; ఆతని ఉపకల్పన. నరుడు ఇది గ్రహించి దేవునిగూర్చి కలలు కనుట మాని, తనయందు నిహితములగు సామర్థ్యములను వాస్తవము చేసికొనుట వివేకము. కల్పిత దేవుని ఆరాధన మాని, తోటి మానవులను ప్రేమించుట యుక్తము. స్వప్నములను, అవాస్తవికతను వదలి, తాను తన నుండి సృష్టించుకొన్న దేవుని చింతన ఆరాధనలను, తద్ద్వారా కలుగు తృప్తిని మాని, యథార్థ మానవులను ప్రేమించుట, వారికై పాటుబడుట ద్వారా మానవుడు తననుండి తాను వేరగుటను బాపుకొని పూర్ణత నందును. ఇటుల ఫోయల్‌బాఖ్ సిద్ధాంతము చేసెను. ఇది తెలిసికొని ఉన్న లోకమును ఉన్నట్లే అంగీకరించుట గాక, సమస్త మానవ సంబంధములను, ఉత్పత్తి విధానములను సరియగు రీతిగ మార్చి విశ్వమును పరివర్తనము చేయవలెను-అని మార్క్స తరువాత ఘోషించెను. ఇప్పుడు మానవుడు తనకు ఉండుటకు వీలైనంత మంచి సక్రమమైన మానవ స్థితిలో లేడు. విప్లవముద్వారా ప్రస్తుత స్థితి మారవలెను; కేవలము అవగతియేగాక వ్యవహారము (praxis) ద్వారా ఈ మార్పు రావలెను. ఆదర్శము యథార్థము కావలెను, సుఖ సమానత్వాదులు గల వ్యవస్థ (కలయగు స్వర్గరాజ్యము) పృథ్విపై స్థాపింపబడవలెను - అని మార్క్స అభిప్రాయము. మానవులు తాము దివ్యముతో (అదేదైన కావచ్చును) సంబద్ధులమని గ్రహించిన మేరకు, ఏకాంతమందున్నప్పటి వారి సంవేదనలు, పనులు అనుభవములును మతమనబడును - అని విలియమ్ జేమ్స్ నిర్వచనము (1901 - 1902). మొన్నమొన్నటి వరకు ఉండిన వైట్‌హెడ్ దాదా పిటులనే చెప్పెను. 'ప్రేమ' యొక్క సాక్షాత్కారమే నిజమగు మతమని బెర్గ్‌సన్ చెప్పినాడు. ఇదియే దేవుడని అతడనెను. మతానుభవమున కాధారమగునది యథార్థ సత్తయా, లేదా భ్రాంతియా,ఊహయా యను విషయమున దార్శనికులలో ఐకమత్యము లేదు. దివ్య అద్భుతాది భావములు కేవలము వ్యక్తిగతములు, ప్రాతీతికములు, వాటికి వాస్తవాధారము లేదని కొందరి అభిప్రాయము. మతము లోకవంచనకై స్వార్థపరులు గావించిన సృష్టియని కొందరు భౌతికవాదులనిరి. ఇట్లెన్నో రాద్ధాంతములు!

మతము - సాంఘిక శాస్త్రము

సంఘముల ఆర్థిక రాజకీయ సామాజిక వ్యవస్థ, జీవిత పద్ధతులు, సంపద, అవసర వస్తువుల ఉత్పత్తి విధానములు - ఇవన్నియు మతాచార విచార విశ్వాసములను పుట్టించుటకు కారణములా, కావా? అయినచో ఎట్లు? ఎంతవరకు? అను సమస్యలును, సంఘముపై మత ప్రభావమును అధ్యయనము చేయుట సాంఘికశాస్త్రమందలి ఒక ప్రధాన అంగము. కోంట్, మార్క్స ఈ విషయమున కొంత కృషిచేసిరి. తదుపరి

వారలలో ఎమిల్ దుర్‌ఖైమ్, లెవి బ్రూల్ ఇత్యాది ఫ్రెంచి విద్వాంసులు, మాక్స్ వెబర్, ట్రాయల్‌ష్, సోంబర్ట్ ఇత్యాది జర్మన్ విద్వాంసులు, ఇంగ్లండ్‌లో లూని జేన్ హారిసన్, అమెరికాలో సొరోకిన్, జొయా కింవాక్ మున్నగు వారు ఇప్పట్టున పేర్కొన దగిన వారు. జన్మ, మృత్యు, యౌవన ప్రాదుర్భావ, వివాహాది జీవితమందలి కీలకసంఘటనలు, ఉద్రేక పూర్వక అనుభవము, సహజ ప్రవృత్తులు, తీరని కోరికలు ఇవన్నియు ఏదో ఒక విధముగ మత విశ్వాసములను, క్రతువులను నిర్మించునని ఫ్రేజర్, హేరిసన్‌లవాదము (vitalistic theory). మతము వ్యక్తులకు చెందినది కాక సంఘమునకు చెందినట్టిదని మొదటగా రాబర్ట్‌సన్ స్మిత్ చెప్పెను (1889). అందుచేతనే ఆదిమ మానవులు మతకార్యము లన్నియు కలసి బహిరంగముగా చేయుదురు అని అతడి తర్కము. మతము కేవలము సాంఘికము; సంఘమునకు దివ్యత్వారోపణ చేయుటచే అది దేవుడయినది, మత సత్యములన్నియు సంఘముచే సృష్టింపబడినవి, జనుల సామూహిక కలయిక వలన కలిగిన ఉత్సేకము వలన సముద్రము నుండి నురుగు బుద్బుదములవలె మతము పుట్టినదని దుర్‌ఖైమ్ సిద్ధాంతము. గుంపులో నొకడుగా నున్నప్పుడు కలుగు ఉత్సాహము,శక్త్యాధిక్యము, ఉన్మాదోద్రేకములు మత విశ్వాసములను క్రియలను సృష్టించినవని అతని వాదము. 'గణచిహ్నము'[1] (totems)ల అధ్యయనముచే, కోంట్, ఫ్రేజర్, స్మిత్, వీరు ముగ్గురి ప్రభావముచే దుర్‌ఖైమ్ ఈ వాదమును ప్రతిపాదించెను. మానవ సంస్కృతి క్రింది దశలోని సంఘటన మతము అని కోంట్, లెవిబ్రూల్ ఇత్యాదుల ఊహ. ఇంకెన్నో వాదములు కలవు. వీటన్నిటిని గూర్చి ఐకమత్యము శూన్యము.

మతము - మనస్తత్త్వ శాస్త్రము

మతము ఒకవిధమగు మానసికవ్యాధి (compulsion neurosis); అది అంతయు బాగుగానే ఉన్నదను భావమును కలిగించి, చిన్నచిన్న మానసిక బాధలను తొలగించును - అని ఫ్రాయిడ్ 1907 నుండి 1927 వరకు తన గ్రంథములలో ఒక వాదమును వృద్ధిచేసెను. మానవులలో సహజముగ నుండు మాతృ, స్వసృ, దుహితృ ఇత్యాదులలో గమనేచ్ఛ బలపూర్వకముగ అణచబడుటచేతను, తండ్రి ఎడల గల భయ గౌరవ స్పర్ధలచేతను ఏర్పడిన మనః క్షోభముచే అనివార్యముగ కోరకుండగనే, ఒక్కొక్కసారి కోరికకు విరుద్ధముగా ఏర్పడు మనోవ్యాధినుండి మతప్రాదుర్భావమని అతని ఊహ. ఇది చాలమంది అంగీకరించరు. చిత్తశాంతికి, మానసిక ఆరోగ్యమునకు అనుకూలములగు విశ్వాసములు, విలువలు పరీక్షింపబడకుండ విశ్వసింపబడినప్పుడు మత మగును[2] అను భావము చాల మానసిక వైద్య గ్రంథములందు కానవచ్చును. ఇవి నిరాధారములు, అంతశ్చైతన్యము (the subconscious)చే కల్పితములు కాని బయట వీటి కేదో వాస్తవికాధారమున్నటుల భాసించును-అని చాలమంది (స్టిర్‌నర్, డిలాక్రాయ్ ఇత్యాదులు) అందురు. శాంతి, మానసిక ఆరోగ్యముల సాధన, జీవితములో పూర్ణత్వము సంపాదించుట - ఇవి మతమున కుద్గమ స్థానములు అని కొందరందురు (ఉదా. ఆటో రాంక్, జార్జ్ రుంజ్). మతము కొందరిలో ఉన్మాదమును కల్గించును అనునదియు విదితము ; కాని ఇట్లు జరుగుట చాల అరుదు అని హెచ్. ఐ. ష్లా అను డేనిష్ శాస్త్రజ్ఞుడు నిరూపింప జూచెను. ఇతడు ఒపెన్‌హీమ్, క్రాఫ్ట్-ఎబింగ్, హిస్లప్ మొదలగు వారినికూడ ప్రమాణముగ చూపి,

1. ఒకే జ్ఞాతివర్గమునకు చెందిన ఒక సజాతీయ గణమునకును, ఒక స్వాభావిక లేదా కృత్రిమ వస్తువులజాతి (లేదా వర్గము)కిని అతి సన్నిహిత సంబంధమున్నప్పుడు, అట్టి వస్తువులు ఆ గణమునకు (గణ)చిహ్నము లగును - అని ఫ్రేజర్ నిర్వచనము. ఆహార వస్తువులైన, ఉపయోగకరములైన, లేదా అలంకారప్రాయములైన జంతువులో, చెట్లు చేమలో సాధారణముగ గణ చిహ్నములుగ నుండును. వాటిని గౌరవించుట, వాటినిగూర్చిన విధి నిషేధ ప్రవర్తన వాటికి వృద్ధికై జరుగు క్రియలు గణ చిహ్నమతము (totemism). జాతి, కుల, గోత్ర, గణాది విభాగమును, ఈ మతమును సమ్మిశ్రితములు. 2. తదనుగుణ ఆచరణము మతమే.

నిజమగు మతము దుఃఖనిర్వేదములను, ఉన్మాదమును పోగొట్టునదియని చెప్పెను. ఫ్రాయిడ్ మొదలగు ఆధునిక విజ్ఞానులు మాత్రము మనోవైద్యము అభివృద్ధి నొందినది గాన ఇక మతము అనవసరమును, త్యాజ్యమగు మూఢ నమ్మకమును అని చెప్పెదరు. అట్లుగాక ఇప్పుడును మతము అవసరము, పరమోపాదేయము అనువారును కలరు. మత విశ్వాసముల రూపు రేఖలు అన్నియు యథార్థములు కాకున్నను, వాటి విషయము ఇదమిత్థముగా మానవునికి తెలియరానిదైనను అది సత్తయే అనువారును కలరు.

మతమునకు ఆలంబనము కేవలము పురుషబుద్ధ్యపేక్షమా, వస్తుతంత్రమా? అనుదానిని గూర్చి సాంఘికశాస్త్రజ్ఞులు, మనస్తత్త్వశాస్త్రజ్ఞులు, మానవవిజ్ఞానశాస్త్రజ్ఞులు ఎన్నోరకములుగ చెప్పినను, ఆయా శాస్త్రములు ఆ విషయమున ప్రమాణములు కాజాలవు. దర్శనశాస్త్రమే ఏమైన చెప్పగలదు. దార్శనికులలో దీనినిగూర్చి ఐకమత్యములేదు. కొ.స.మూర్తి.

దర్శనములు - మతములు

అకారాది వివరణము

PANCHAYAT VEMANA LIBRARY
TELAPROLU
KRISHNA LIST.

మతములు, దర్శనములు

అకారాది వివరణము

అంతఃకరణము : అంతఃకరణ మనగా మనస్సు. ఇదికూడ ఒక ఇంద్రియ మని కొందరి ఊహ ; కొంద రిది ఇంద్రియము కాదందురు. ఇది ఇంద్రియములద్వారా బహిర్గతమై గ్రహించిన విషయమునే జ్ఞానమని చెప్పుదురని అద్వైతుల అభిప్రాయము. అంతఃకరణవ్యాపారమును వృత్తి యందురు; దీనివలన గలుగు ఫలితము జ్ఞానము. ఇట్లు అంతఃకరణవృత్తిద్వారా లభించు జ్ఞానము వృత్తి జ్ఞానము. సాంఖ్యవేదాంతసిద్ధాంతముల ననుసరించి అంతఃకరణము ప్రకృతియొక్క వికారము. ప్రకృతివలన నుత్పన్నమైన జడపదార్థము. దీనికి స్వయంప్రకాశత్వము గాని ఎరుకగాని లేదు. అంతఃకరణముయొక్క ఉత్పత్తి యందు సత్వాంశ మధికముగ నుండుటచేత నిది దర్పణము వలె నిర్మలముగ నుండి దీనియందు ఆత్మచైతన్యము ప్రతిఫలించును. ఇట్లు అంతఃకరణము స్వశక్తివలన గాక ఆత్మ తేజస్సువలన జ్ఞానమును గలిగించుటకు సమర్థమగుచున్నది. ప్రాపంచికవిషయసంబంధమైన జ్ఞాన మీ క్రిందివిధమున గలుగుచున్నది. అంతఃకరణ మింద్రియములద్వారా బహిర్గతమై బాహ్యపదార్థములను జేరుచున్నది. మరియు నా పదార్థము లెట్టి యాకారమును కలిగియుండునో తద్రూపమున పరిణమించి యా వస్తువిషయిక జ్ఞానమును సంపాదించును. ఇంతవరకు వేదాంతసాంఖ్యసిద్ధాంతములందు భేదము లేదు. సాంఖ్యులకు పురుషు డనగ బుద్ధియందు ప్రతిఫలించిన కేవల చైతన్యము. ఇట్లు బుద్ధియందు ప్రతిఫలించిన చైతన్యమువలన విషయగ్రహణ మేర్పడును. వేదాంత సిద్ధాంతము ఇంకను కొంత ముందుకు వెళ్లుచున్నది. జ్ఞానముగలుగుస్థితిలో జీవుడు (అంతఃకరణముతో గూడిన యాత్మ), వృత్తి, విషయము ఈ మూడున్ను ఏక దేశస్థము లగును.
పి. చెం. సు.

అంతర్యామిత్వ దర్శనము (Immanance Philosophy): దర్శనశాస్త్రములోను, ఈశ్వర మీమాంసయందు ఒకదానికి అతీతముగ నుండుట యను అర్థమునకు వ్యతిరేకముగ దానియందు సంపూర్ణముగ వ్యాపించియుండుట అను స్థితిని తెలియజేయుటకు అంతర్యామిపదము వాడుకలో నున్నది. సృష్టియందంతట నీరంధ్రముగ ఈశ్వరుని ఉనికి గలదను ఈశ్వరమీమాంస సమర్పించిన భావమే ఈ అంతర్యామి భావము. అంతర్యామి దర్శన ప్రతిపాద్య విషయము.
కె. రా. కృ.

అక్వైనాస్, సెంట్ తామస్ (Aquinas, St. Thomas క్రీ. శ. 1225 - 1274): క్రైస్తవ మతములోని డొమినికన్‌శాఖకు చెందిన తామస్ అక్వైనాస్ మధ్యకాలీన యూరోపీయ దార్శనికు లందరిలోను మేటి యని ప్రసిద్ధిపొందెను. ఆయన బోధించిన సిద్ధాంతము సమగ్రమై సుసంఘటితమై యుండుటేగాక, ఆయనకు తెలిసియున్న పూర్వుల, సమకాలికుల సిద్ధాంతములన్నియు తన దర్శనమం దిమిడ్చెను. ఆరిస్టాటిల్ సిద్ధాంతములు పూర్తిగను, ప్లేటోసిద్ధాంతములు పాక్షికముగను, క్రైస్తవమత సంస్థలోని గ్రీక్‌ఫాదరుల వాదనలు సారాంశ రూపముననను, ప్లోటినస్ భావములు పరోక్షముగను, ఆగస్టిన్ సిద్ధాంతములు సంపూర్ణముగను, మిథ్యాడయోనీషియస్ భావములు పూర్తిగను, 11వ, 12వ శతాబ్దములలోను, 13వ శతాబ్దములోను తన సమకాలికులగు దార్శనికుల భావములు చాలవరకును అతని సిద్ధాంతములో సమన్వితములయినవి.

అక్వైనాస్, సెంట్ తామస్

అక్వైనాస్ జీవితము : ఇటలీలోని ఆక్వినో సమీపమున క్రీ. శ. 1225 లో ఈతడు జన్మించెను. మాంట్ కాసినో విద్యాసంస్థలో ప్రాథమికవిద్య నభ్యసించెను. పిమ్మట నూతనముగా స్థాపితమైన నేపిల్స్ విశ్వవిద్యాలయములో జేరెను. క్రీ. శ. 1244 లో డొమినికన్ సన్యాసులలో చేరి పారిస్‌లో ఆల్బర్టస్ మాగ్నస్ వద్ద విద్యాభ్యాసము కొనసాగించెను. పారిస్‌నుండి ఆల్బర్ట్‌తో.

కలోన్ నగరము (పశ్చిమజర్మని)నకు పోయెను. అక్వైనాస్ ప్రబోధములు, రచనలు క్రీ. శ. 1252 నుండి ఆరంభమైనవి. 1252 - 59 మధ్య పారిస్ విశ్వవిద్యాలయములోను, 1259-68 మధ్య ఇటలీలోని వివిధ నగరములలోను, 1268 - 72 మధ్య తిరిగి పారిస్‌లోను నివసించి అక్వైనాస్ రచనల సాగించెను. 1272 అక్టోబరులో నేపిల్జ్ విశ్వవిద్యాలయములలో డొమినికన్ కళాశాలను ఏర్పాటు చేయుటకు ఒప్పుకొనెను. లైయాన్స్ (తూర్పుఫ్రాన్స్‌లోని నగరము) పరిషత్తునకు పోవుచు త్రోవలో ఫాసినోవా (ఇటలీ) లో క్రీ. శ. 1274 మార్చి 7 న తన 49 వ యేట అక్వైనాస్ మృతినొందెను.

అక్వైనాస్ రచనలు : ఇటీవల ప్రకటితమైన అధికారిక గ్రంథపట్టికలో ఆయన వ్రాసినవి 105 రచన లున్నట్లు కలదు.

అక్వైనాస్ దర్శనము: అతిభౌతికశాస్త్రము సత్తను సత్తగా గ్రహించు విజ్ఞానశాఖ యగుటచే, సత్తను సత్తగా స్వీకరించు అనుభవము నుండియే అది ఉత్పన్నము కావలెను. అట్టి అనుభవము ఏరూపమున ఉండగలదు? ప్రత్యక్షముగ సత్తను సత్తగా గ్రహించు సాక్షాత్కారరూపమున ఆ యనుభవము ఎంతమాత్రమును ఉండజాలదు. ఏలయన, ఏదైన అద్భుతసంఘటన జరిగినతప్ప మానవునకు సహజముగ ఆ విధమైన సాక్షాత్కారశక్తి లేదు. కాని సత్యమునుగూర్చి విచారించు ప్రతివ్యక్తిలోను స్పష్టముగ నిర్ణయ (judgment) ప్రక్రియ ఒకటి వ్యక్తమగుచున్నది. జగత్‌సంశయవాది కూడ ఏదోఒక విషయమును ప్రతిపాదింపకుండ నుండజాలడు. కనీసము తన సామాన్య సంశయమునైనను ఆతడు ప్రతిపాదించునుగదా; అందుచే నిర్ణయమనునది అందరును గుర్తించితీరవలసిన స్పష్టమైన సత్యము. నిర్ణయము స్వయంవ్యక్తము. ఇది పూర్తిగా సాక్షాత్కారానుభవము వంటిది కాకపోయినను, కొంతవరకు అట్టిలక్షణములు గలది. నిజమునకు సత్త దరిదాపులకు చేరుకొన్నట్లు, మరొకవిధమున చెప్పినచో యథార్థముగ సత్యమును దర్శించినట్లు, మనము నటించునప్పుడెల్ల మన మొకనిర్ణయమునే చేయుచున్నాము. ఈ విధముగ ఒక సత్యప్రతిపాదనము మనదృష్టిలో లేనప్పుడు ప్రశ్నించుటవంటి మరేదో మానసికప్రక్రియ మాత్రమే మనలో జరుగుచున్నట్లు చెప్పవచ్చును గాని, నిర్ణయప్రక్రియ సాగుచున్నదని మాత్రము చెప్పవీలులేదు. సంకేతము సంకేతితమును సూచించునట్లు, ఏదోఒక సత్యమును స్పష్టముగ నిర్దేశించునట్టి " భూ " ధాతువుతో సంబంధింపకుండ నిర్ణయము జరుగజాలదు. ఈ విధమున సత్యముతో మనకుగల ఏకైకానుబంధము మనకు తెలిసినంతవరకే నిశ్చయింపబడుటచే నిర్ణయమును, దానిని సంభవింపచేసిన ఆవశ్యకపరిస్థితులను, ఆ నిర్ణయఫలితములను పరిశీలించుటవలననే సత్తాశాస్త్రములను మనము రూపొందింప జాలుదుము. థామస్ అక్వైనాస్ పరిశీలనమునకు ఈవిధముగ భూమికగా ఆచరించిన 'నిర్ణయము' మొదట సెంట్ ఆగస్టిన్‌చేతను, తరువాత డెకార్టుచేతను చెప్పబడిన - కేవలము " నేను ఆలోచించుచున్నాను " అను ప్రతిజ్ఞావాక్యము కాదు. " నేను ఆలోచించుచున్నాను " అనునది సత్తకు సంబంధించిన సమగ్రానుభవము కాజాలదు. అది ఆ అనుభవములోని ఒకానొక అంశము మాత్రమే. అందుచేత ఎంతప్రయత్నించినను దానినుండి సమగ్రసత్తాశాస్త్రము ఉత్పన్నము కాజాలదు. "ఏదో ఒకవస్తువు దాని విధమేదో ఆ విధముగ ఉన్నదని నేను ప్రతిపాదించుచున్నట్లు నాకు తెలియును" అను వాక్యముచే వ్యక్తపరుపవీలగు సంకీర్ణసాకల్యమే నిర్ణయము. నిర్ణయములు వైయక్తికములుగాను సామాన్యములుగాను కూడ నుండవచ్చును కాని సామాన్యనిర్ణయములు మన తొలి నిర్ణయములు కాజాలవు. ఏలయన - ఒక సామాన్యనిర్ణయము యథార్థము కావలెననిన ఆ నిర్ణయములో ఇమిడియున్న వ్యష్టినిర్ణయములన్నియు యథార్థములై తీరవలెను. వ్యాప్తిపద్ధతి ననుసరించి ఆ నిర్ణయము చేయబడినచో, అట్టినిర్ణయము అంతకుముందు సాధారణీకరించిన ప్రత్యక్షనిర్ణయము, లేక నిర్ణయముల ప్రామాణ్యసిద్ధిపై నాధారపడియుండును. అట్లుగాక, నిగమనపద్ధతి ననుసరించి ఏర్పడినచో, ఏ నిర్ణయమునుండి కారణకార్య న్యాయమున ఈ నిర్ణయము రూపొందింపబడినదో ఆ మూలనిర్ణయముయొక్క అస్తిత్వమును ముందుగా అంగీకరించినట్లగును. అందుచే అతిభౌతికశాస్త్ర సమాలోచన లన్నిటిలో మనము ఏదో ఒక ప్రత్యక్షనిర్ణయమునుండియే బయలుదేరి, దానిలోని ఆవశ్యకాంశములేవో కనుగొనుటకై యత్నింపవలెను.

ఈ దృష్టిలో అనేక ప్రాథమికసూత్రములను గుర్తింపవచ్చును.

1. 'తాదాత్మ్య' (identity) లేక 'వస్తుతా' (objectivity) సూత్రము : మన మనస్సుచే గ్రహించబడిన సత్తయు, వస్తుసత్తయు అభిన్నములే అని ఈసూత్రహృదయము. అనగా, మన నిర్ణయము ప్రామాణికమే యగును. సత్యము సాధ్యమే యగును. (ఇట్లనుటవలన మన నిర్ణయములన్నియు తప్పనిసరిగ సత్యములై యుండవలెనని నియమములేదు.) ఒకవస్తువు విషయమై మనమనస్సు

పరీతిని సత్తను గ్రహించునో, అట్టిసత్తయే గ్రాహ్యవస్తువున కున్నపుడు, ఈ రెండుసత్తల సంవాదమును సత్యమందుము. అది రెండింటియందును ఒకేరీతిగ నుండనక్కరలేదు. వస్తువునందు భౌతికరూపమునను, మనస్సునందు భావ రూపమునను ఉండవచ్చును.

2. గ్రహణ సూత్రము : గృహీతమైనదెల్ల గ్రహీత యొక్క రీతి ననుసరించియే గృహీతమగును. "సదృశము సదృశముచే తెలియనగును" అను సోక్రటీస్‌నకు ముందున్న చింతకుల అసత్కల్పనము ఈ సూత్రముచే నిరస్తమైనది.

3. క్రియ, శక్యత (act, potency)-వీటి పరస్పర సంపూరకతా సూత్రము : వస్తువుయొక్క సత్త క్లిష్ట రచన గలిగినదై యున్నపుడు అందొకటి గృహీతాంశము, రెండవది గ్రాహకాంశము అగును. మొదటిది, ఆ వస్తువునకు నిర్మాణసంపూర్ణత (constitutive perfection) ను తెచ్చిపెట్టు అంశము. దీనినే ఆంతరక్రియ (inner act) అనవచ్చును. రెండవది, ఈ ఆంతరక్రియను స్వీకరించి దానిని నిర్ణయించి, దానికి పరిమితులను కల్పించును. మొదటిదియైన గృహీతాంశమునకు ప్రతియోగిగను, పూరకముగను ఆచరించు ఈ గ్రాహకాంశమును శక్యత (potency) అనవచ్చును ; సత్యము అమిశ్ర క్రియ పూర్ణత లేదా ఈశ్వరుడు-(pure act) కావచ్చును ; లేదా క్రియ, శక్యత ఈ రెండిటి మిశ్రణమైన కావచ్చును.

4. సత్తయొక్క క్రియాపారమ్యసూత్రము (the principle of the supremacy of the act of being) : మన నిర్ణయములోని 'ఉన్నది' యను అంశముద్వారా తప్ప, సత్యము గృహీతము కాజాలదు కావున, 'ఉన్నది' యను పదముచే విహితమైన విషయమే, అనగా వస్తువుయొక్క అస్తిత్వమే దాని స్వరూపముయొక్క ఉత్కృష్టఘటక మనవలెను. ఇదియే పైచెప్పిన గృహీతాంశము, లేదా అంతరక్రియ. ఈశ్వరునికి వ్యతిరిక్తమగు సత్తయంతయు (reality) అసంపూర్ణముగాన, అది స్వరూప (essence) అస్తిత్వముల సంఘాతము.

5. ఆధి భౌతిక (material) తత్త్వముల ఆంతర రచనా సూత్రము : ప్రతి ప్రత్యక్ష నిర్ణయములోను సామాన్యరూపమగు (universal) విధేయము, 'ఇది' యను మాటచే సూచితమైన ఉద్దేశ్యము (subject) చే విశేషించబడును. అందుచేత ప్రతి భౌతికసత్తకును ఒక వాస్తవికాకృతి యున్నదని తేలుచున్నది. అనగా, నిర్వాచక (defining) విధేయముచే సూచితమగు ఒక ప్రత్యేక పరిపూర్ణత ప్రతి వస్తుసత్తకును గలదు. ఆకృతితోపాటు, శుద్ధశక్యత (potency) కూడ సత్తలో ఇమిడియున్నది. దీనినే ప్రధాన లేక కేవలశక్యత అనికూడ అందురు. ఇది అనిర్ణాయకము ; అందుచేతనే ఇది వ్యష్టీకరణ సమర్థమగు గ్రాహకము (receiver) గా ఆచరించుచున్నది. స్వయముగా ఇది అనిశ్చితమే అయినను, ఆగంతుకరూపము దీనిని నిర్ణీత మొనర్చుచున్నది. నిర్ణయములోని విధేయము ఒక్కొక్కప్పుడు నిర్వాచకము కాకపోవచ్చును. అందుచేత ప్రతి భౌతికసత్తయు మూల ఆకృతి (substantial form) అనగా నియామకవిధేయముచే సూచింపబడిన ఒక నియత పూర్ణతాస్థితి, శుద్ధశక్యత (దీనినే ప్రాథమిక లేదా కేవలద్రవ్య మని అందురు) ఈ రెండింటియొక్క సంఘాతమై యుండవలెను. ఈశక్యత లేదా ప్రాథమిక ద్రవ్యమే, గ్రహించువస్తువు. ఇది సంపూర్ణముగా అపరిచ్ఛిన్నమైనది. కాని ఇది అనురూపమగు ఆకృతిచే పరిచ్ఛిన్నమగును. నిర్ణయమందలి విధయాంశము నిర్దేశకపదము కానప్పుడు, అది సూచించు ఆకృతి స్వరూప నిరూపక ఆకృతికాదు. అది కేవలము ఆగంతుకాకృతి యగును. ఆగంతుకము అనగా ద్రవ్యసాకల్యముచే అనగా ప్రాథమిక ద్రవ్యము, స్వరూపపరిచ్ఛేదక ఆకృతి, ఈ రెండింటి సమ్మేళనముచే స్వీకరింపబడిన ధర్మములు. ఇట్లు శక్యతల సంఘాతము మూడువిధముల నున్నది. (1) అస్తిత్వము + స్వరూపము, (2) స్వరూపపరిచ్ఛేదకాకృతి + ప్రాథమికద్రవ్యము, (3) ద్రవ్యము + ఆగంతుకధర్మములు. ఈ మూడువిధముల సంఘాతములును ప్రపంచమందు గోచరించు అంతవద్వస్తువుల అస్తిత్వవైవిధ్యమును సంపూర్ణముగా వివరించును.

6. క్రియయే అస్తిత్వమును వెల్లడిచేయును అను సూత్రము : నిర్ణయమునకు ఆధారమగునది అనుభవనిరపేక్షమగు ఆంతరజ్ఞానము కాదు. అది ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షజన్యమైన బౌద్ధికప్రక్రియ. అందుచే అట్టి ఇంద్రియార్థ పరస్పర ప్రతిఘాతముచే వస్తువుల అస్తిత్వము (మానవుల స్వకీయ అస్తిత్వముతోపాటు) ఈ జీవితములో మనకు ప్రకటితమగును. వస్తువులక్రియలే (చేష్టలే) వాటిని వెల్లడిచేయును. ఆ క్రియలవిధానము అస్తిత్వప్రకారమును తెలుపును.

7. కార్యకారణతా సూత్రము : ఇది 6వ సూత్రము నుండి నిష్పన్నమైనది.

8. సాదృశ్యసూత్రము : దీనిని ఈ జీవితమందు మానవు డార్జించగల జ్ఞానము అపర్యాప్తము అని ప్రతిపాదించు సూత్రమనికూడ చెప్పవచ్చును. ఇది రెండవ,

ఆరవ సూత్రములనుండి నిష్పాదితమైనది. ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షజన్యమగు క్రియలను మానవబుద్ధి గ్రహించి సమన్వయించుట వలన మానవజ్ఞానము జనించుచున్నది గనుకను, గృహీతజ్ఞానము గ్రాహకరీతినిబట్టి యుండును గనుకను, మానవజ్ఞానము బాహ్యార్థసంబంధియైనను పర్యాప్తమెప్పుడును కానేరదు. ఎల్లప్పుడును మానవజ్ఞానము నిరంతర క్రమవర్ధమాన అన్వేషణగానే గోచరించును.

9. ఉద్దేశ్యపూర్వకతాసూత్రము, లేక ప్రయోజనవత్త్వ సూత్రము: నిర్ణయమొకటే మనకు సత్యము నందజేయు ద్వార మగుటచేతను, మన ఆకాంక్షలను దీర్చు శ్రేయముగా సత్యము పరిగణింపబడుచుండుట చేతను, మన నిర్ణయములకు విషయమగుసత్త మనకు శ్రేయః ప్రదమనియు, లక్ష్యప్రాపకమేయనియు తేలును. మానవుని పరిపూర్ణుని గావించు సామర్థ్యము కలిగి మనకు అన్వేషణ యోగ్యముగ నుండునదే మనకు లక్ష్యమగును. సత్త ఉత్కృష్టత నందుకొనుకొలది దాని పరిపూర్ణీకరణ సామర్థ్యముకూడ ఎక్కువగుచుండును. అందుచేతనే సత్తలన్నిటిలోను భగవత్సత్తయే పరమప్రాప్యము.

10. ప్రకృతి నియమ సూత్రము: నిర్ణయముల గావించుటవంటి నా చేష్టల ప్రయోజనవత్త్వము, నా ప్రవృత్తిభావములో నియమ లేదా ప్రమాణభావము లిమిడియున్నవనుటను నాకు నిరూపించుచున్నది. అనగా సాధనకు, సాధ్యమునకు మధ్య నిర్ణీతమగు లంకెయున్నదని తేలును. మానవుని నడవడిలోను, ఇతరజీవుల నడవడిలోను గల ఆవశ్యకతాంశములను పరిశీలించుటవలన వారి స్వరూపధర్మమును, లేదా ప్రకృతినియమమును గ్రహింపవచ్చును. మానవుని కన్వయించు ప్రకృతి నియమము నైతికము. అతడు దానిని అనుసరించిన అనుసరించవచ్చును, మానిన మానవచ్చును. కాని జ్ఞానరహితములైన ఇతరజీవులలో ప్రతిదియు తన ప్రకృతి నియమమును గ్రుడ్డిగ నిర్బంధముగ అనుసరించును. కాని, వాటి స్వతంత్రచర్యలు అనేకవిధములగు అడ్డంకులకు గురియగుచుండుటచే వాటి ప్రవృత్తిలో కొంత అనిశ్చయతకును, కేవల కారణానురోధి ఫలితములకుకూడ అవకాశమేర్పడును.

ఈ పది సూత్రముల నాధారముగా చేసికొని అక్వైనాస్ ఒక సమగ్ర దార్శనికవ్యవస్థను నిర్మించెను. దాని స్థూలస్వరూపము మాత్రమే యిచ్చట వివరించుట సాధ్యమగును.

కార్యమునుండి కారణము ననుమానించు అనేకయుక్తులచే దేవుని అస్తిత్వము అక్వైనాస్ రుజువుచేసి, కారణమునుండి కార్యము ననుమానించు సెంట్ ఆన్‌సెల్మ్ వాదమును ఖండించెను. అనగా, విశ్వమునకు చరమకారణముగా దేవుని స్వీకరించినట్లయినది. దేవునికారణత్వము సమగ్రము, జ్ఞానసహితము, సంపూర్ణముగా స్వతంత్రము. ఏ ఇతర ఉపాదాన, నిమిత్త, గౌణ కారణమునకును అది పరతంత్రముకాదు. దేవుడే ప్రపంచమునకు సృష్టికర్త, స్థితికర్త. ప్రపంచమును దాని గమ్యము వైపు నడిపించు విధాత. ఒకవంక పూర్తిగా జగదతీతుడుగా వర్తించుచునే మరొకవంక దేవుడు ప్రతిజీవికిని నిత్యసన్నిహితుడుగా కూడ నుండును. దేవుడు సృజించిన జీవులకు దేవునితో తాదాత్మ్యము కుదురదు. కాని స్వరూపములో వారు దేవుని పోలియుందురు. అందుచే జీవులకు సాధ్యమగు సత్త, వ్యక్తిత్వము, వివేకము, సాధుత మొదలగు పరిపూర్ణతలు దేవునికికూడ ఆరోపించబడవచ్చును. కాని జీవుల అపరిపూర్ణతాప్రకారము స్థానమున దేవుని నిరుపాధిక పరిపూర్ణతా ప్రకారమును అనగా తాదాత్మ్యమును, అఖండత్వమును స్థాపించగలిగినప్పుడే ఈ ఆరోపణ సాధ్యమగును. ఈ విధముగ మనము ఈ జీవితములోకూడ ఏదో విధముగ దేవుని స్వభావము నెరుగగల్గెదము. అదియును సాపేక్షముగాగాని, సాదృశ్య సహాయమునగాని దేవుని తెలిసికొనుటయే యగును.

దేవుడు సృజించిన జగత్తులో బహుశః దివ్యులుకూడ నిస్సందేహముగా మత విశ్వాసము ననుసరించియే చేరియున్నారు. సత్త శుద్ధాధ్యాత్మికరూపము కలయుటచే ఈ దివ్యులు ఏర్పడిరి. వారివారి బౌద్ధిక, లేక ఇచ్ఛాకల్పిత ప్రవృత్తివలన ఈ దివ్యులకు కొన్నికొన్ని ఆగంతుక లక్షణములుగూడ సంక్రమింపవచ్చును. జగత్తులో దివ్యులేగాక, మానవులు, భౌతికసత్తలు గూడ కలవు. కేవలభౌతిక సత్తలు పరిణామశీలములు. అవి ప్రాథమిక ద్రవ్యము, ఆధ్యాత్మికేతర రూపములు కలసి ఏర్పడినవగుటచే ద్రవ్యసంబంధమూలపరిణామములకుగూడ అవి గురియగును. వాటిమధ్య గోచరించు స్థిరసంబంధములు మనకు అవకాశభావమునకు హేతువు లగుచున్నవి. వాటి చలనములు భౌతికనియమముల ననుసరించియుండును. ఆ నియమము లెట్టివో కనుగొనుటకు ప్రకృతి శాస్త్రములు మనకు సహాయపడును.

మానవుని స్వభావము అతని ప్రవృత్తివలన వ్యక్తమగును. ఉదాహరణము: నిర్ణయము అతని ఇంద్రియానుభవమునకు, బుద్ధికినికూడ సంబంధించిన ప్రవృత్తి. దీనిని బట్టి మానవునిలో పశుత్వము, ఆత్మత్వము (spirituality) రెండును కూడ గలవని వ్యక్తమగుచున్నది. ప్రాథమిక ద్రవ్యము, జ్ఞానాశ్రయరూపము లేక ఆత్మలను ఈ రెండును

కలసి ఏర్పడిన మూర్తి మానవుడు. మానవుని ఆత్మ సంపూర్ణ వ్యక్తిగాదు; అందుచే నట్టి సంపూర్ణవ్యక్తికి పూర్వము ఆత్మ ఉండజాలదు. ఆత్మ కేవల మొక ఆకృతి; అది మానవవ్యక్తి యందు ఒక ఘటకాంశము మాత్రమే! ఆత్మ అభౌతికము (spiritual), స్వయమస్తిత్వము కలది; కావున మానవ వ్యక్తి మరణించిన పిమ్మటగూడ అది యుండును. తన జ్ఞానేంద్రియ శక్తులద్వారా మానవుడు జ్ఞానము నార్జింప వలెను. అంతరింద్రియముచే శాసితమగు బాహ్యేంద్రియ ములలో గలుగు భౌతిక పరిణామములను మానవుడు ఇంద్రియ విషయములగు బాహ్యార్థముల ప్రవృత్తికి సూచకములని వివరించును. అతనిబుద్ధి అట్టి బాహ్యార్థములను అనుశీలించి వాటినిగురించిన తన బౌద్ధిక సంకేతములను లేక భావనలను కల్పించును. ఈ బౌద్ధిక, అనుభవగ్రాహ్య సంకేతములన్నిటిని సమన్వయించి అతని శక్యబుద్ధి (potential intellect) ఆయావస్తువులను ప్రతిపాదించును. ప్రతిపాదితమైన ఏ వస్తువైనను, అట్లు ప్రతిపాదింపబడుట వలననే అమూల్యమైనది, ఉత్తమమైనది అని ప్రకటిత మగును. మానవుని స్వచ్ఛందేచ్ఛ అప్పుడు ఆ వస్తువును స్వీకరించుటయో త్యజించుటయో నిర్ణయించుకొనును. ఈ హానోపాదాన వ్యవహారమును తన చరమలక్ష్యమగు ఈశ్వరప్రాప్త్యనురోధముగ మానవుడు నిర్ణయించును. మానవశక్తి పరిమిత మగుటచే స్వప్రయత్నము చేతనే మానవు డీ చరమలక్ష్యమును చేరుకొనజాలడు. దయామయుడైన దేవుడు మానవుని అనుగ్రహించినప్పుడే అతడు గమ్యమును చేరగలడు. ఈశ్వరుడు తన్నుతాను ఆవిష్కరించుకొనుట వలననే మానవున కీవరము (gift) ప్రసాదించబడును. అందువలననే తనను తాను సంవృత మొనర్చు దర్శనశాస్త్రము భగవదాదేశమునకై ఎదురు చూచుచుండవలెను. అంతటితో నాగక నది మానవునికిగల సమగ్ర సత్యదర్శన తృష్ణను అపనయించ గలుగుట కేకైక సాధనమగు సార్వభౌమ సాక్షాత్కారానుభవము నకై ఎదురుచూచు చుండును. ఆర్. వి. డిస్మెట్

అచింత్య భేదాభేద వాదము: వంగ దేశమున క్రీ. శ. 1485 న జన్మించి, క్రీ.శ. 1533 న అవసాన మొందిన శ్రీకృష్ణ చైతన్యులు ఒక గొప్ప భక్తి సంప్రదాయమునకు పునాది వేసెను. శ్రీ చైతన్యులు శ్రీకృష్ణుని యవతార మని ఆ సంప్రదాయపు విశ్వాసము. ఈయనగాని ఈయన సాక్షాచ్ఛిష్యులు గాని బ్రహ్మసూత్రములపై ఎట్టి వ్యాఖ్యయు వ్రాయలేదు. వాటికి సర్వోత్కృష్ట వ్యాఖ్యానము శ్రీమద్భాగవత మనియే వారియభిప్రాయము. వారి శిష్యులగు శ్రీ రూపగోస్వామి, శ్రీ సనాతన గోస్వామి యను ఇరువురు సోదరులు మహాభక్తులు, పండితులు. శ్రీరూపులు భక్తిరసామృతసింధువు మొదలగు అనేక గ్రంథములను, శ్రీ సనాతనులు వైష్ణవతోషిణి, భాగవతామృతాది గ్రంథములను వ్రాసిరి. వీరల అనుజుని కుమారుడగు శ్రీ జీవగోస్వామి క్రమసందర్భ మను భాగవత టీకను, భక్తి సిద్ధాంత, ఉపదేశామృతాది గ్రంథములను వ్రాసెను. 1616 లో శ్రీ చైతన్య చరితామృతమను చైతన్యుల జీవితమును వ్రాసిన కావ్య గ్రంథమున శ్రీకృష్ణదాస కవిరాజు చైతన్యుల బోధనలుగా కొన్నిటిని చెప్పెను. గోస్వామి త్రయము ప్రపంచించిన సిద్ధాంతము ఒక విధమగు వేదాంత వ్యాఖ్యానము; చైతన్యుల బోధలను భక్తి శాస్త్రములను అనుసరించినది. 18 వ శతాబ్దమున ఉండిన వంగ దేశీయుడగు బలదేవ విద్యాభూషణుడు ఈ సంప్రదాయపువాడు. బ్రహ్మసూత్రములకు ఏతత్సంప్రదాయానుకూల వ్యాఖ్య లేకపోవుటచే, ఈయన చైతన్యుల, గోస్వాముల బోధలను దృష్టి యందుంచుకొని బ్రహ్మసూత్రభాష్యరచన చేసెను. గోవింద భగవానుని స్వప్నాదేశము ప్రకారము రచిత మగుటచే ఇది గోవింద భాష్య మనబడెను. వీరల వేదాంత దర్శనమును అచింత్య భేదాభేదవాదమందురు. చైతన్య సంప్రదాయము గౌడీయ వైష్ణవ సంప్రదాయమనికూడ అనబడును.

అచింత్య భేదాభేదవాద బీజము చైతన్యుల క్రింది బోధలలో ఉన్నట్లు కృష్ణదాసునిచే కీర్తితమైనది:—

సూర్యుని వలెనే శబ్దబ్రహ్మమగు వేదముకూడ స్వయం ప్రకాశము, స్వతఃప్రమాణము; ప్రమాణములన్నిటికి శిరోమణి. మాయాముగ్ధుడగు జీవునికి కృష్ణుని (పరమేశ్వరుని) స్మృతిజ్ఞానము లేదు: కాన అది కల్గుటకై దయచేసి వేదపురాణములను కృష్ణుడు చెప్పెను. ఉపనిషత్తులలోని ముఖ్యార్థము నే వ్యాసుడు బ్రహ్మసూత్రములందు చెప్పెను. వ్యాసరూపుడగు నారాయణుడు చెప్పినందువలన ఈశ్వర వచనములగు సూత్రములందు భ్రమ ప్రమాద చ్ఛలములు లేవు. ఇందు ముఖ్యార్థము తాత్పర్యద్యోతకము కానిచో గౌణార్థమును, అభిధావృత్తిచే అన్వయము కుదురనిచో లక్షణావృత్తిచేతను గ్రహింపవలెను.

వ్యాసుడు సూత్రములందు పరిణామ వాదమును చెప్పెను, కాని అది అంగీకరించిన—అనగా ఈశ్వరుడు జగత్తుకు పరిణామకారణ మనిన—ఈశ్వరుడు సవికారి యగును. ఇది యసంభవముగాన అప్పుడు వ్యాసుడు భ్రాంతుడని తేలును; ఈ ఆపదను వారించుటకు వివర్త వాదము స్వీకరింపబడినది. ఇట్లు వివాదమునకు తావొచ్చి

నది. కాని నిజముగా పరిణామవాదమే ప్రమాణము; వివర్త వాదమునకు దేహాత్మబుద్ధి విషయమున స్థానమున్నది. భగవంతుడు అవిచింత్యశక్తియుతుడు గాన, ఆయన స్వేచ్ఛతో జగద్రూపమున పరిణమించును; అయినను, ఆయన తన అచింత్యశక్తిచే అవికారిగానే ఉండును. ప్రాకృతమగు చింతామణి అనేక రత్నరాసులను ప్రసవించినను అవికృత రూపమున నున్నట్లే భగవంతుడును జగత్పరిణామము నొందియు అవికారిగా నుండును భగవంతుని స్వరూప భూతమగు ఐశ్వర్యమందు మాయ యొక్క వాసనకూడ లేదు. ఆయనకు చిచ్ఛక్తి లేదని నిర్విశేషునిగా ఎంచుట, ఆయనను అర్ధరూపముగ ఎంచుటయే. అది ఆయన పూర్ణతకు హాని.

అన్ని వేదములకు ఒక్క భగవంతునితోడనే సంబంధము. వేదబీజమగు ప్రణవమే వేదముల మహావాక్యము. ఇది సర్వాశ్రయుడగు భగవంతుని నిగూఢనామము. ప్రణవమే ఈశ్వరుడు (నామినామము లభిన్నములు) అదియే విశ్వమును ధరించుచున్నది. "తత్త్వమసి" అను వాక్యము ప్రణవ మహావాక్యము ముందర మహావాక్యము కాజాలదు; అది ఏకదేశీయ వాక్యము మాత్రమే.

సోపనిషదములగు వేదాంత సూత్రములు ముఖ్యార్థముగ ప్రతిపాదించు తత్త్వమే మహత్త్వముకలది. వేదాంత ప్రతిపాదిత బ్రహ్మశబ్దపు ముఖ్యార్థము భగవంతుడే. ఐశ్వర్య, వీర్య, యశః, శ్రీ, జ్ఞాన, వైరాగ్యములు (అను ఆరుభగములు, సంపత్తులు) పూర్ణ రూపముగ ఎవరిలో నున్నవో, ఆయనే భగవంతుడు. ఆయనయందివి అనభ్యధిక సమానములు. అనగా ఆయనతో సమానముగాని, ఆయనకంటె హెచ్చుగగాని ఇవి యెవరియందు ఉండవు. భగవంతుని విభూతి, దేహములు చిదాకారములు. ఆయనస్థానము, పరివారము మొదలైనవికూడ చిదానందమయములు. వేదాంతపు ఈ ముఖ్యార్థమును దాచి, గౌణార్థముద్వారా కొందరు భగవంతుని నిరాకారుడని, ఆయన వైభవము ప్రాకృతసత్త్వగుణ వికారమని అనుచున్నారు.

భగవద్గీతయందు సాక్షాత్తు భగవంతుడు వాక్రుచ్చినట్లు జడ, జీవులు ఆయన అపర, పర ప్రకృతులు. ప్రకృతికే శక్తియని మరొక సంజ్ఞకలదు. శక్తికార్యము శక్తిమంతునికి వేరైనట్లు ప్రతీత మగుటచే రెంటియందు పరస్పర ప్రభేదమును, శక్తి ఉనికి శక్తిమంతునినుండి వేరుగ నున్నట్లు ప్రతీతము కానందున రెంటియందు పరస్పర అభేదము కలదు. ఇట్లు భగవంతునితో జడ, జీవులకు భేదాభేద సంబంధమున్నది. అది నిత్యము, సత్యము. ఇది ఎట్లు సమంజసమో మానవచింతన కతీతము; కాననే ఇది అచింత్య భేదాభేదము. ఇదియే కృష్ణచైతన్యుల వేదాంత సిద్ధాంతము.

పురుషార్థ ప్రాప్తికి సాధనము భక్తి; భగవత్కృపవలన ముక్తి కలుగును. ముక్తజీవుడు భగవత్సాన్నిధ్యమున భగవద్ధామమున ఉండును. వానికిక పునరాగమనముండదు. భక్తి ఆనంద, జ్ఞానముల రూపము. సాధన, భావము, ప్రేమ యనునవి భక్తిమార్గపు అవస్థాత్రయము. ఇంద్రియ ప్రేరణచే కల్గునది సాధారణ భక్తిసాధన. ఇది జీవుని హృదయములో ప్రేమను మేల్కొల్పును. శుద్ధసత్త్వ రూపము, ప్రేమ సూర్యుని కిరణ సదృశము అగు చిత్తమందు స్నిగ్ధతను ఉత్పత్తిచేయు భక్తివిశేషము భావము. భావము ముదిరి ఘనీభవించిన ప్రేమ యగును. ఇదియే మానవ యత్నపు చరమఫలము; పరమ పురుషార్థమును.

గోస్వాముల పూర్వోక్త గ్రంథములందు బలదేవుని గోవిందభాష్యమందు ఈ సిద్ధాంతములే సవిస్తరముగ ప్రతిపాదించబడినవి. కొ. స. మూర్తి.

అజాత శత్రువు: (1) అజాత శత్రువు బ్రహ్మవేత్తయగు రాజు అని ఉపనిషత్తులు పేర్కొనినవి. బ్రహ్మజ్ఞానము కలదను అహంకారముతో బాలాకియను బ్రాహ్మణుడు ఆయనవద్ద కొచ్చి సూర్య చంద్ర పంచభూతాదులందుండు పురుషవ్యక్తులు బ్రహ్మమని చెప్పగా, అజాతశత్రువు ఇవి యన్నియు బ్రహ్మయొక్క ఏకదేశరూపములగు తత్త్వములనిచూపి వీటి అన్నిటికంటె పరమసత్యమగు బ్రహ్మ నుపదేశించెను. (2) మహాభారత పురుషుడగు ధర్మరాజునకు పేరు. (3) బింబిసారుని కుమారుడు, బుద్ధదేవుని సమకాలికుడు, బుద్ధునితో వాగ్వాదమునకు దిగిన అజాతశత్రు వింకొకడు గలడు. కొ. స. మూర్తి.

అజితకేశకంబళి: ఈతడు బుద్ధుని సమకాలీనుడు. పరివ్రాజకుడు. మత సంఘాధిపతి. మానవకేశములతో నిర్మితమైన కంబళిని కప్పుకొనుట కలవాటుపడియుండుటచే ఇతనికీపేరు వచ్చినదని వాడుక. చారిత్రకముగా నీతనిని భౌతికవాద (materialism) సంస్థాపకునిగా మనము భావించవచ్చును. (చూ. చార్వాకుడు).

ఈతని దర్శనభావములు: పితృతర్పణ మొదలైనవి యజ్ఞములనునవి లేవు. నరకము లేదు. స్వర్గమును లేదు. భావిజన్మ లేదు. చనిపోయిన తరువాత తల్లి, దండ్రుల ఉనికిలేదు. మన భవిష్యజ్జన్మను గురించిగాని, చనిపోయిన తరువాత మనుజుని వ్యక్తిత్వమును గురించిగాని సరిగా తెల్పగలవా డెవ్వడును లేదు. చచ్చిన తరువాత వ్యక్తిత్వము మిగులదు. మే. వ. న.

అజ్ఞేయతా వాదము (Agnosticism): కొన్ని విధములగు విషయములను, లేదా భూతార్థములను గురించిన నిశ్చయజ్ఞానము మనకు గలదనియు, అస్తిత్వము గలదని భావింపబడెడు మరికొన్నివిధములగు విషయములను గురించిన నిశ్చయజ్ఞానము మనకు లేదనియు, మనకు కలుగనేరదనియు ఈ వాదము ప్రతిపాదించును. అజ్ఞేయతావాది ఏ విషయములను గురించిన జ్ఞానము అసంభవమని నమ్మునో ఆ విషయములు అతిభౌతికశాస్త్రములోను, ఈశ్వర విజ్ఞానశాస్త్రములోను ప్రధానమైనవి.

'అజ్ఞేయతా వాదము' 1870 ప్రాంతమున 'హక్స్లీ' చే తక్కిన దార్శనిక దృక్పథములతో విభేదమును చూపుటకుగాను సృష్టింపబడినది. కాని ఈ దృక్పథము అంతకు పూర్వముననే గలదు. అది కాంట్ యొక్క ప్రముఖమైన జ్ఞాన మీమాంసలోని ఒకానొక విషయము. సర్. డబ్ల్యు. హామిల్టన్, డీన్‌మాన్సెల్, హెర్బర్ట్ స్పెన్సర్ల కృషి మూలమున ఈ వాదము స్పష్టముగ నిర్వచింపబడి, ఇంకను ఎక్కువగ అభివృద్ధి పరుపబడెను. 19 వ శతాబ్దపు ఉత్తరార్ధమున బహుశః అందరికంటె ఎక్కువగ దానిని బలపరచిన హక్స్లీ అతిభౌతికశాస్త్రమునకు, ఈశ్వర మీమాంసలలోని నమ్మకములకు, శాస్త్రీయజ్ఞానముతో గలవిభేదమును సంశయరహితముగచూపి ఈ వాదము యొక్క వివరణకు ఒక నిశ్చయతారూపమును ఇచ్చెను.

శుద్ధసత్తకును, దృశ్యసత్తకును కాంట్ విభేదముచూపి, మనకు తెలియునది దృశ్యసత్త మాత్రమేగాన, దాని జ్ఞానమే మనకు గలదు, శుద్ధసత్త స్వభావముచేతనే అజ్ఞేయము కావున ఈశ్వర, ఆత్మ, మానవఇచ్ఛా స్వాతంత్ర్యములనుగూర్చి మనకు హేతుజ్ఞాన మసంభవమనెను.

శుద్ధసత్తను మనమెట్లును ఎరుగలేము కాబట్టి, మన మెరుగగల్గిన దంతయు ప్రాపంచికమగు సంక్లిష్టసత్తగాన, మన జ్ఞానమంతయు సాపేక్షము, అపరిపూర్ణము అని హేమిల్టన్ సిద్ధాంతము. కె. రా. కృ.

అతి భౌతికశాస్త్రము (Metaphysics): అతి భౌతిక శాస్త్రమను పదము చాల అర్థములలో వాడబడుచు వచ్చినది. అది ఏ విషయమునుగురించి చెప్పినను, అది చర్చించు విషయములు అతిగంభీరమైనవి, క్లిష్టమైనవి. బహుశః అతీంద్రియములైనవి అను-సూచనతప్ప, ఈ వేరు వేరు అర్థములకు సామాన్యముగా నున్న అంశమేమియును కానరాదు. ఒకవిశిష్ట దార్శనిక సంప్రదాయ పరిధిలో మాట్లాడు నపుడే, ఒకనియొక్క ఆదరము అతి భౌతికశాస్త్రమును గురించినదని చెప్పుట యుక్తియుక్తము. అతిభౌతిక శాస్త్రము శాస్త్రములన్నిటికిని మూలమని కొందరందురు. మరికొందరిచే, ముఖ్యముగా నిటీవల, అతిభౌతికశాస్త్రము అవజ్ఞకు గురియైనది. వృత్తిచే దైవజ్ఞులగువారు, దేవతలు పూనినవారు, మనుష్యుని నమ్మించి లాభమును పొందుటకు పూనుకొనిన మరి కొందరు వంచకులు, వీరివలన ఈ పదము అవజ్ఞకు గురియైనది.

తొలిని అతిభౌతికశాస్త్ర మనుపదము ఒక పుస్తకమునకు పండితులు పెట్టినపేరు. ఒక గ్రీకుపుస్తక సంగ్రాహకుడు (అతడు రోడ్సువాసియైన అండ్రోనికస్, క్రీ. పూ. 370 కావచ్చును) అరిస్టాటిల్ రచనలను సంపుటీకరించెను. జ్ఞానము, ప్రాథమికదర్శనము, ఈశ్వర మీమాంసలను గూర్చిన సమస్యలపై అరిస్టాటిల్ రచించిన 14 ప్రకరణములను, భౌతికశాస్త్రమునకు అంకితమైన 8 ప్రకరణముల నుండి వేరుచేసి, అతడు వాటికి అతిభౌతికశాస్త్రము అనగా భౌతికశాస్త్రము తరువాతది అని పేరిడెను. ల్యాటిన్ భాష పాశ్చాత్య విద్యాభాష అయినప్పుడు ఈ నామము 'మెటఫిజికా' అని అనువదింపబడి, అరిస్టాటిల్ గ్రంథములో చర్చించబడిన విశిష్టసమస్యలకే కాక, వాటిని పోలియుండునని అనుకొనబడిన మరియితర విషయములకు కూడ యీపేరు వాడబడినది. 'మెటా' అను పూర్వ పదము 'అతీత', 'పర', అను అర్థములందు వాడబడుచున్నది. గనుక, అరిస్టాటిల్ తరువాత వేయి సంవత్సరముల కాలములో అతని రచనలలో అనేకములు లుప్తమైనప్పుడు అతిభౌతికము అన్నపదము భౌతికదర్శన విచారమునకు ఆవలనున్న విషయములను, అనగా - వేరు వేరు రీతులలో ప్రకృతికి అతీతమగు విషయములను సూచించి యుండవచ్చును. ఈ విధముగ ఒక గ్రంథములోని సమస్యలని అర్థమిచ్చినపదము ఆ విషయవర్ణనకు వాడబడినది. అరిస్టాటిల్ చే చర్చింపబడిన సమస్యలు అతిభౌతికములే యన్నంతమేరకు ఈ అర్థము ఇటీవల వాడుకప్రకారము, సమర్థనీయమైనను, ఈ అర్థ పరివర్తనము అతి భౌతిక శాస్త్రము అన్నపదమునకు నేడు కన్పట్టుఅర్థమును గురించిన సంశయములకు ఆలవాలమైనది.

అరిస్టాటిల్ గ్రంథములోని సమస్యలెట్టివై యుండెను? వివేకమునుగూర్చిన సామాన్యభావము ద్వారా వీటిని అతడు పరిష్కరింప పూనుకొనెను. సహజముగ నందరును జ్ఞానమునకయ్యే జ్ఞానమును అన్వేషించి గారవింతురు. ప్రత్యేక కళల, శాస్త్రముల ప్రత్యక్ష పరిచయము లోక వ్యవహారమునకు సాధారణముగా చాలినదేయైనను, వస్తుస్థితికి హేతువుల నరసి ఆ హేతువులను దృష్టాంతపూర్వకముగానే కాక, వాటి సూత్రములచేకూడా పరులకు

ఎరుకపరచ గలిగినవారలు విజ్ఞానవంతులుగ పరిగణించబడుచున్నారు. అందుచే వివేకము (wisdom) అనగా, సూత్రముల, కారణముల జ్ఞానము; కాని రాజనీతి, ప్రకృతి శాస్త్రము, గణితశాస్త్రము వీటికి అనుగుణమైన సూత్రముల, కారణముల తెలిసియుండుటయేకాక, యివి అన్నియు వేరువేరు విధములుగా వ్యాకరించు, యింకను సాధారణ సూత్రముల వెలుగులో అవి అన్నియు ఎట్లు పరస్పర సంబద్ధములో తెలుసుకొనువాడు ఇంకనుగొప్ప జ్ఞాని. నిజమునకు ప్రాథమిక సర్వసామాన్య సూత్రముల కారణముల జ్ఞానమే వివేకము. దైనందిన వ్యవహారమునకు దూరమైన వాటిని గురించిన అట్టి జ్ఞానము మిక్కిలి వాంఛనీయము, దుర్లభము కూడను. తక్కినవి అన్నియు దీనిపై ఆధారపడియుండుటచే ఇది ప్రాథమికము. అందువలన దీనిని ప్రాథమిక దర్శనమని పిలువ వచ్చును. ప్రతిశాస్త్రమును ఏదోయొక విధముగ సత్తను పరిశీలించును. ఉదాహరణమునకు గణితశాస్త్ర సూత్రములు వస్తువుల పరిమాణాత్మక లక్షణములను పృథక్కరించును. భౌతికశాస్త్ర సూత్రములు సజీవ నిర్జీవ వస్తువులలో ఏవి మార్పునకు లేదా చలనమునకు యోగ్యములో పరిశీలించును. కాని ప్రత్యేకశాస్త్రముల మధ్యగల సంబంధములను, వాటికన్వయించు అనుశీలనావిధానములను, వాటినుండి మన మాకాంక్షించు ఆ విధానముల నైశిత్య యాథార్థ్య తారతమ్యములను యథాయోగ్యముగ నిరూపించవలె ననినచో ఏ యర్థములోనైనను సత్తను గలిగియున్న యే వస్తువునకైన అన్వయించు సూత్రములతో సరిపోల్చి చూచుట అవసరము. ఇందువలన ప్రాథమిక సూత్రములను పరిశీలించునదియే ప్రాథమిక దర్శనమని ఆరిస్టాటిల్ నిర్ణయించెను. లేదా దేనికి సత్త గలదో దానిని, అనగా దాని సత్తను కేవలము సత్తగనే విచారించుశాస్త్రమనికూడ ప్రాథమిక దర్శనమును చెప్పవచ్చును. ఏలయన సత్తాభావము అట్టి సర్వసామాన్య ప్రాథమిక సూత్రము.

ఏ జ్ఞానక్షేత్రముతోనైన పరిచయమును సంపాదించుటకును, దానికి ఇతర జ్ఞానక్షేత్రములతో గలసంబంధమును తెలిసికొనుటకును ఇచ్ఛగలవానికి ఈ సమస్యలు ప్రధానములగుటచే అవి భౌతికశాస్త్రమున కతీతమై యుండుననుట స్పష్టము. కాని యింతవరకు ప్రకృతికి ఆవలనున్న సత్త లేదా సత్తలవిషయమై ప్రశ్నరాలేదు. ప్రాథమిక దర్శనమునకు ప్రత్యేకముగ విశిష్టవిషయములను చర్చించు నవసరము లేదు. ఏలన అది వస్తువుల విలక్షణరూపములను కాక, కేవలము వాటి ఉనికినే పరిశీలించు శాస్త్రమని వర్ణించబడినది. కాని యితరశాస్త్రముల చర్చలకు విషయము కాని ఒక వస్తువును ఆరిస్టాటిల్ గుర్తించెను. ఈశ్వరుడు నిత్యుడు, అపరిణామి గనుక ఈశ్వర స్వభావము ప్రకృతి శాస్త్రములకు ఉచిత చర్చావిషయము కాదు. కాని సత్తకంతకును మూలతత్వమగుటచే ఈశ్వరుడు మొదటి కారణము, మొదటి తత్త్వమును అగుచున్నాడు. అందువలన ప్రాథమిక దర్శనమును ఈశ్వరశాస్త్రమనికూడ అనవచ్చును. ఏలన ఈశాస్త్ర మొక్కటే నిత్యసత్తగల వస్తువును విచారించును. అందువలన ఈ యర్థములో ఈశ్వరశాస్త్రము ఇటీవల వాడబడిన అర్థములో అతి భౌతికమని చెప్పవచ్చును. కాని, ఈశ్వరుడుగాని లేదా శుద్ధ వాస్తవికత గాని లేకయుండినచో భౌతికశాస్త్రమే ప్రాథమిక దర్శనముయొక్క ఇతర వ్యాపారములను (functions) స్వీకరించునని ఆరిస్టాటిల్ చెప్పెను.

అతి భౌతికసిద్ధాంతము : చరమ సూత్రములని గుర్తించబడు వాటి కన్వయించు ప్రాథమికదర్శనమే అతి భౌతిక శాస్త్రమైనచో, ఏ దార్శనిక పక్షమైనను అతిభౌతిక ప్రతిపాదనలకు సిద్ధపడును. ఏలన ప్రతిదర్శనశాస్త్రము వాస్తవజ్ఞానమును విపరీత జ్ఞానమునుండి భిన్నముగా గుర్తించుటకును, సమస్యలను, శాస్త్రములను, వాటి తరతమ ప్రాధాన్యమునుబట్టియు, వాటి పరిశీలనకు ఉచితమగు పద్ధతులబట్టియు వర్గీకరించుటకును సూత్రముల వినియోగించును. కావున ఎన్ని సుసంగత దర్శన శాస్త్రములున్నవో అన్ని విశిష్ట అతిభౌతిక సిద్ధాంతము లుండవచ్చును. అట్లుగాక ప్రాథమిక దర్శనశాస్త్రమును గురించిన కొన్నిసిద్ధాంతములకే అతిభౌతికములు అని పేరిడినచో చాల దర్శనశాస్త్రములు, అవి అతిభౌతిక శాస్త్రములు కానివియో లేదా అతిభౌతిక శాస్త్రమునకు ప్రబలవిరుద్ధములో యగును.

ఒక సంప్రదాయము ననుసరించి చరమ సద్భావమని యనుకొనిన దాని స్వభావమునందు సూత్రములు అన్వేషించబడుచో, సిద్ధాంతములను ఏకత్వవాదకములని, ద్వైతవాదకములని, బహుత్వవాదకములని స్థూలముగ విభజింపవచ్చును. ప్రాథమిక సద్భావము కాని, సద్భావములు కాని భౌతికద్రవ్యము, చైతన్యము (అతిభౌతిక ద్రవ్యము), ప్రక్రియ లేదా ఆకృతి ఇట్టివి మనకు సాపేక్షముగ మరింత పరిచితమైన దానియొక్క సాధారణీకృత ఆకృతులు కావచ్చును. లేదా కొన్ని ఏకత్వవాదముల విషయములోవలె ఈ ప్రాథమిక సద్భావము, వస్తువు లన్నియు దేనిప్రకారములో, అట్టిప్రాథమిక ద్రవ్యమైన కావచ్చును.

మనకనుభవ గోచరమగు ప్రపంచము దేనిప్రకారమో లేదా దేనిప్రతిభాసమో (appearance) అట్టి సద్భావము యొక్క స్వభావమునుకాని, అస్తిత్వమునుకాని నిర్ణయించుట మనకు సాధ్యముకాదని కొందరు వాదించవచ్చును. లేదా పూర్వము మనజ్ఞానానుభవములను ఏర్పరచిన పరిస్థితులే వస్తుస్వభావమును గూర్చిన మన అభిప్రాయములనుకూడ అవశ్యకముగ ఏర్పరచునని మరికొందరనవచ్చును. ఈ యిరుపక్షములందును సూత్రముల నన్వేషించుటకు ఇతరత్ర పోవలయును. దృష్టాంతమునకు దార్శనికులు ఒకప్పుడు, మన యాలోచనలకు, చేతలకు, వాటివలన కలుగుజ్ఞానమునకు పరిమితుల నేర్పరచు మనస్సుయొక్క స్వభావమును పరీక్షింతురు. మనస్తత్వ శాస్త్రీయాన్వేషణల వలెగాక, తర్కముయొక్క పరిమితులగురించిన ఊహ, సద్భావములనుగురించిన యూహవలె సందిగ్ధఫలములనిచ్చు ప్రయత్నమని యిటీవలభావింపబడుచున్నది. ఏ కాలమందైనను మనుష్యులు చేయునది, వారు ఆలోచించునది వారి భాషారూపములచేతను, వారి సంస్కృతియొక్క ఐతిహాసిక వికాసముచేతను నిర్ణయించబడునని అనుకొనవచ్చును. కావున ప్రాథమికదర్శన సూత్రములకై దార్శనికులు భాషను, సంస్కృతిని, చరిత్రను పరిశీలింతురు. ఇట్లు చేయుటలో నేటి కాలపు ప్రత్యక్ష జ్ఞాన ప్రధానవాదులు - మార్క్సు అనుయాయులవలె, వీరును ప్రాయికముగ అతిభౌతికశాస్త్రమును నిరసింతురు. కాని అతిభౌతిక శాస్త్రమును నిరసించువారు, తమ దర్శనమునకు నూతనాధారమును కల్పించవలసిన వారలగుదురు. ఐతిహాసికదృష్టిలో అతిభౌతికశాస్త్రమని నిరసించబడునది - నిరసన కర్త నిరాధారమనుకొనిన, ప్రాథమిక దర్శనమో, లేదా అతిభౌతికశాస్త్రమో మాత్రమే యగును.

వార్నర్ విక్

అతిలౌకిక సంఘటనలు (Miracles) : అతిలౌకిక సంఘటన యన్నపదమునకు రెండర్థములు గలవు. అందు మొదటిది : ప్రకృతి నియమముల తారుమారుచేసి ఉద్భవించిన సంఘటన, లేదా ప్రకృత్యతీత శక్తులు ప్రకృతి పరిపాటిని వంచించి జరిపించిన సంఘటన. రెండవది : మనుష్యబోధ కవగతముకాని సంఘటన. రెండవ అర్థములో ఒక కాలమందు బోధపడని సంఘటన తరువాత కాలమందు సామాన్య బోధవిషయము కావచ్చును. ఉదాహరణమునకు,మానవనాగరికత ప్రథమదశలో అత్యద్భుతములు, దైవచోదితములు అతిలౌకికములుగా పరిగణింపబడిన సూర్య చంద్ర గ్రహణములు నేడు నియతప్రకృతి నియమములకు లోబడి సంభవించునని తెలిసినది.

మొదటి అర్థములో అనగా అతిలౌకిక సంఘటనలు ప్రకృత్యతీత సంఘటనలు అను అర్థములో అట్టి సంఘటన లసంభవమని వాదించుట దర్శనశాస్త్ర దృష్టిలో కేవలము మూఢాభినివేశమే యగును. మరియు ఇటీవల పెంపొందిన విజ్ఞానదృష్టిలో, అనగా కార్యకారణ సంబంధమును ప్రాపుగాగొని ప్రపంచానుభవమును వివరించబూనుకొను శాస్త్రదృష్టి (science) లో, ప్రకృతి నియతికి అడ్డుతగులు సంఘటనలే అతిలౌకిక సంఘటనలని సమర్థింప బూనుటకూడ సాహసమేయగును. ఇట్టి సమర్థన శతాబ్దముల తరబడి మానవబుద్ధి మిక్కిలి జాగరూకతతో సముపార్జించి ప్రతిష్ఠాపించిన శాస్త్రీయ దృక్పథము, శాస్త్రీయపద్ధతి ఈ రెండును అర్థరహితములని నిరూపించుచున్నందున అది శాస్త్రజ్ఞులకు సమ్మతముకాదు.

కాని దృశ్యప్రపంచమునకు చెందిన కార్యకారణ పరిధిలో ఇముడని సంఘటనలు కొన్ని యుండవచ్చునని కొందరు శాస్త్రజ్ఞులమతము. అతిలౌకిక సంఘటనల విమర్శయందు మూడు భిన్నదృక్పథములు ఏర్పడినవి.

(1) ఈశ్వర మీమాంసా (theological) దృక్పథము.
(2) విజ్ఞానశాస్త్ర దృక్పథము.
(3) దర్శనశాస్త్ర దృక్పథము.

ఈశ్వరశాస్త్ర దృక్పథము : అన్ని మతములను అతిలౌకిక సంఘటనలయందు విశ్వాసము కొంతవరకు వెన్నంటియే యున్నది. ఈ సంఘటనలు అసాధారణములనియు, ఈ ప్రపంచమందెల్లెడల ప్రకృతిపరిపాటికి భిన్నమగు దైవ పరిపాటి యొకటి కలదనియు, లోకహితమునకుగాను దైవము కొన్ని అలౌకిక సంఘటనలను ఈ లోకమందు ప్రదర్శించుననియు కొందరి విశ్వాసము.

విజ్ఞానశాస్త్రీయ దృక్పథము : నేడు కార్యకారణ వ్యవస్థలోనికి చేర్చబడని సంఘటనల వివరణ రేపటి శాస్త్రజ్ఞానము మనకీయగలదు. నేడవిదిత కారణములగు సంఘటనల కారణములు రేపు బయల్పడగలవు. ఇట్లు పూర్వము అలౌకికములని తలచబడిన అనేక విషయములు నేడు విజ్ఞానశాస్త్రము కరతలామలకముగ చెప్పుచున్నది.

దర్శనశాస్త్ర దృక్పథము : ఈ శాస్త్రము అతిలౌకిక సంఘటనలు ప్రకృతినియతి విరుద్ధములగు దైవకృత్యములు అను నిర్వచనమునకు గొడ్డలి పెట్టగుచున్నది. వైజ్ఞానికులేమి చెప్పినను, ఈ నిర్వచనమును పరిశీలించినచో అతిలౌకిక సంఘటనలనునవి భూతార్థములా యనుసందేహము పొడమకమానదు. ఏ వైజ్ఞానికుడైన ఏదేని యొకసంఘటనను వివరించుటలో ప్రాకృతిక కారణములు చాలవనియు, అప్రాకృతిక కారణముల నాశ్రయించవలెననియు చెప్పి

నచో, అతడెంత ప్రసిద్ధిగలవాడైనను తన వైజ్ఞానికపరిధి మర్యాద నతిక్రమించియే మాటలాడుచున్నాడు.

"అతిలౌకిక సంఘటన దైవముయొక్క ప్రత్యక్ష కార్యముగా నెరుంగునది," యనుటలో ఆ సంఘటనకు యుక్తిని కల్పించుటయే యగును. కాని దానిసంభవము ననువదించుట కానేరదు. అతిలౌకిక సంఘటనలను రుజువు చేయగల్గినను, ఆ రుజువు అసాధారణ సంఘటనలు సంభవించుననిమాత్రమే చూపును. అతిలౌకిక సంఘటనలను వివరించుటలో నుపయుక్తమైన "దైవ కృత్యము" అను పదము అతిలౌకిక సంఘటనకు పర్యాయపదమే యగును గాని వివరణ కానేరదు. అతిలౌకిక సంఘటనలు ప్రకృత్యతీతపరిపాటిలోనివి యని చెప్పుటవలన ప్రకృత్యతీతమగు సంవిధానమొకటి యున్నదని అంగీకరించవలసియున్నది. అప్రాకృతిక పరిపాటి ప్రాకృతిక పరిపాటికన్న మనకు తెలియలేనంత భిన్నమైనదియైన కావలయును లేదా అది అభిన్నమైనదియైన కావలయును. మొదటిపక్షమున, అతిలౌకిక సంఘటనల కది వివరణమును కల్పించలేదు. రెండవ పక్షమున అతిలౌకిక సంఘటనలు సామాన్యసంఘటనల కన్న విజాతీయములు కావు. మే. వ. న.

అథెనేషియస్ : మహనీయుడు, సన్న్యాసి. అలెగ్జాండ్రియా బిషప్. క్రీ. శ. 298 ప్రాంతమున జన్మించెను. ఆయనపై గ్రీకు ఆలోచనాప్రభావము ముఖ్యముగా గలదు. పురాతనచర్చి చరిత్రలో అథెనేషియస్ అత్యంత ప్రముఖ వ్యక్తి.

ఆయన క్రైస్తవమత మూలసత్యములైన ఈశ్వర ఏకత్వ క్రైస్తుదివ్యత్వములను, కలుషితముగాకుండ చూచెను. కె. రా. కృ.

అద్వయవాదము : మధ్య ఏషియా, భారతీయ ఉత్తరాపథము, భారతదేశపు పశ్చిమోత్తర ప్రాంతములలో, బుద్ధుని తర్వాత చాలకాలమునకు ప్రజ్ఞాపారమితా సాహిత్యము, లంకావతార సంధినిర్మోచనాదిసూత్ర గ్రంథములు బౌద్ధసంస్కృత వాఙ్మయములో మహాయాన బౌద్ధప్రభావము వలన వెలువడినవి. వీనిలోను, వీనినాశ్రయించి దార్శనిక ప్రస్థానముల వెలువరించిన నాగార్జున ఆర్యదేవ చంద్రకీర్త్యాదుల, మైత్రేయనాథ అసంగ వసుబంధు స్థిరమతుల రచనలలోను, రెండు విధములగు అద్వయ వాదములు కనబడుచున్నవి. ఆయా శీర్షికల క్రిందను, సంపాదకుడు విహంగమ దృష్టితో వ్రాసిన ఉపోద్ఘాతమందును, వీటిని గురించి కొంతవ్రాయబడియున్నను ఇక్కడ ఈద్వివిధబౌద్ధ అద్వయవాదములు సంక్షేపింపబడినవి. ఇవి గౌడపాద శంకరాదులకంటె చాల ప్రాచీనములు. వీటిలోని కొన్ని సిద్ధాంతములు అక్షపాద గౌతమ, బాదరాయణాది హైందవ షడ్దర్శన ప్రవర్తకులకు కూడ పూర్వమున్నటువంటివి. శంకరాది సత్తాద్వైతవాదులకు, భర్తృహర్యాది శబ్దాద్వైతులకు, బౌద్ధ అద్వయవాదులకు కూడ, ఉపనిషత్తులలోని కొన్ని సిద్ధాంతములు, కొందరు గ్రీకు దార్శనికుల సిద్ధాంతములు, ప్రజ్ఞాపారమిత, లంకావతారాది బౌద్ధ సాహిత్యములోని సిద్ధాంతములు మూలస్రోతములే. కాని వారికంటె అర్వాచీనులగు గౌడపాద శంకరాదులపై వారికి ప్రాచీనులగు నాగార్జున అసంగాది బౌద్ధ దార్శనికుల ప్రభావముండుట అసహజముకాదుగదా!

నాగార్జునాదులచే అనూదిత అద్వయవాదము : సదసదాది చతుష్కోటి శూన్యము, నిర్వికల్పము, నిష్ప్రపంచము, ఆకాశమువలె నిర్లేపము, అసంగము అగు సత్యమే శూన్యపద వాచ్యము. ఇది అనుత్పన్నము, అవిరుద్ధము, అనుచ్ఛేద్యము. ఇది పారమార్థిక సత్యము, బుద్ధికగోచరము. బుద్ధి లేక సంవృతి నామములచే బరగు మరొక సత్యస్వరూప మున్నది. కాని బుద్ధి వికల్పాత్మకమును, వికల్ప మవస్తుగ్రాహియు అగుటచే, బుద్ధి అవిద్యాత్మకము; సంవృతియే అవిద్య. పారమార్థికము సాంవృతికజ్ఞాన విషయము కాలేదు. సాంవృతికజ్ఞానవిషయము పారమార్థికమునకు విలక్షణము. లేనిదానిని ఖ్యాపనము చేయుట, ఉన్నదాని నావరించి మరుగుపరచుట అవిద్యస్వభావము. అదుష్టేంద్రియములకు ఉపలభ్యమగు వస్తుస్వరూపము తథ్యసంవృతి; ఇది లౌకికదృష్టికి సత్యము. దుష్టేంద్రియములకు ఉపలభ్యమగు మరు మరీచికాది వస్తుసందోహము మిథ్యాసంవృతి; ఇది లౌకికదృష్టిచే కూడ మిథ్యయే. పరమార్థ దృష్టిచే ఈ రెండును సత్యములు కావు. వస్తుతః పరమార్థ మొకటియే సత్యము. "ఏకమేవ భిక్షవః పరమం సత్యం యదుతాప్రమోష ధర్మ నిర్వాణం ; సర్వసంస్కారాశ్చ మృషామోష ధర్మాణః" అని బుద్ధుడు బోధించెనని వీరివాదము. కాబట్టి తత్త్వమద్వయము. అనక్షరమగు దానిని బోధించుట, వినుట సమారోపము వలననే జరుగుచున్నది. అనగా వ్యవహారమును, సంవృతి సత్యమును ఆధారముగా జేసికొని దాని బోధనయు, శ్రవణమును జరుగును. విసంవాదశూన్యము పరమార్థమునగు సత్యము బుద్ధులకు (జ్ఞానులకు), యోగులకు మాత్రమే సంవిదితము ; కాన ప్రత్యాత్మబోధ మనబడినది. ప్రాకృతజనుల అనుభవము - సంవృతి సత్యము - ఇది యోగుల అనుభవముచే బాధితము. కాని యోగుల జ్ఞానచక్షువు అనాస్రవజ్ఞానమయమగుటనే, వారిది శుద్ధ నిర్మలజ్ఞానము. ప్రాకృతజనుల పృథగ్దృష్టి అవిద్యా

రూప అంధకారచ్ఛన్నముగాన, అది అశుద్ధము, అజ్ఞానము. ఈ అద్వయ పరమార్థ సత్యము, అవిద్యచే అస్పృష్టము, ఆవరణల నుండి వినిర్ముక్తము, పుద్గల నైరాత్మ్య-ధర్మ నైరాత్మ్యములు గలిగినది. సరియైన సంబోధి (మేల్కొనుట, ఎరుగుట) వలన అద్వయతత్త్వోపలబ్ధి యగును. సంబోధికి ప్రజ్ఞ, దానికి పుణ్య-జ్ఞానసంభారములు (సంపాదించుటలు) అవసరము. దాన, శీల, క్షాంతులను చాలకాల మభ్యసించుటచే పుణ్యార్జనము, వీర్య-సమాధుల నభ్యసించుటచే జ్ఞానార్జనము కల్గి, ప్రజ్ఞ వికసించును. క్రమముగా ప్రజ్ఞ నిర్మలమై, రాగాది ఆవరణలు, జ్ఞేయాద్యావరణలు తొలగగా, ద్వైతభావ సమాప్తియై, బుద్ధత్వరూపమగు అద్వయ ప్రజ్ఞ ఆవిర్భవించును. అన్ని 'ధర్మములు' (చూ. అనుబంధము) స్వభావహీనములై అప్పుడు దుఃఖ నివృత్తి కల్గును. ఇదియే శూన్యత.*

మైత్రేయనాథ అసంగాదులచే నిరుక్తమైన అద్వయవాదము : గ్రాహ్యగ్రాహకాభావము (అనగా గ్రహించునది గ్రహింపబడునది ద్రష్టదృశ్యము లేనిది), నిరపేక్షము, పారమార్థికమునగు తత్త్వము కలదు. ఇది విజ్ఞప్తిమాత్రత. అది విశ్వముయొక్క ఏకద్రవ్యము, అదికాక మరేమియులేదు. అది నిరపేక్షమగు కేవల తత్త్వము. కాని సాపేక్ష సత్యమగు సమస్తమునకు అది ఆధారము. సత్కాయదృష్టి తొలగి, పుద్గల నైరాత్మ్య 'జ్ఞానము, సర్వధర్మముల' నైరాత్మ్యజ్ఞానము (ఈ పారిభాషిక పదములకు చూ. సమీక్ష) కలిగినంతనే అప్రతిహత జ్ఞానము కలుగును. ఆత్మ ధర్మములు కూడ విజ్ఞాన పరిణామములు. విజ్ఞానమునకు బయట వీటికి సత్తలేదు. అన్యథాభావము పరిణామము. వికల్ప వాసనలు బలపడుటచే ఆలయ విజ్ఞానమునుండి నానావిధములగు నిర్భాసమయములగు వికల్పములు ఉత్పన్నములగును. ఆత్మ, రూపము (భౌతిక పదార్థము) ఇట్టివి. వీటిని విజ్ఞానమునకు వెలుపల ఉన్నవని తలచి వీటికి రూపాదివ్యపదేశములు అనాదినుండి ప్రవర్తిల్లుచున్నవి. ఇవి ఔపచారికములు మాత్రమే. నిజముగా ఆత్మ, ధర్మములు విజ్ఞాన స్వరూపమందును లేవు; దాని బయటను లేవు. ఇవి పరికల్పితములు, పారమార్థికములు కావు. కాబట్టి విజ్ఞేయమంతయు సత్యముకాదు. అయినను ఔపచారికములు కూడ నిరాధారములు కాజాలవు. కాన అవి నిజముగా విజ్ఞాన పరిణామములని ఎంచవలెను. ఉపాదానమగు విజ్ఞానము పారమార్థికము. దాని వికారమగు విజ్ఞేయము మిథ్య. "విజ్ఞానం పునః ద్రవ్యతః అస్తి ఇత్యభ్యుపేయమ్", అని వీరి సిద్ధాంతము. సర్వధర్మతా శూన్యమును, అది అదియే అనియే చెప్ప దగినట్టిదియు (తథాత), పరినిష్పన్నమును అగు పరమార్థ సత్యము కలదు. పరికల్పిత సాపేక్షవస్తువు లన్నిటిలో విద్యమానమగు శూన్యతయే తత్త్వము; పరమార్థ తత్త్వమందు గ్రాహ్యగ్రాహక భావము లేనప్పటికి, ఆవరణ రూపముగా ఈ సాపేక్షత, ఈ ద్వైతము అందున కలదు. మిథ్యా ప్రపంచమును పరికల్పించునది ఉన్నదిగాని ఆ తత్త్వమందు ద్వయములేదు; కల్పితప్రపంచము సత్యముకాదు; పరమార్థ తత్త్వము కనపడునట్టిదికాదు; కాక, పూర్తి శూన్యతయు కాదు; ఎందుకన, దీన మిథ్యాత్వమును నిరోధింప వచ్చును. అదియే నిర్వాణము. విజ్ఞప్తియే పరమార్థ సత్యము. 'మధ్యాంత విభాగ' సూత్ర, భాష్య, టీకల ననుసరించిన విజ్ఞానాద్వయవాద మిది. దీనినిగురించిన మరి కొంత వివరణ సమీక్షలో నున్నది. కొ. స. మూర్తి.

అద్వైతము-సామాన్య నిరూపణము : అద్వైతము (రెండు) కానిది అద్వైతము. అందుచే అద్వైత మన అభేదము. భేద నిరసనయే అద్వైతహృదయము. అద్వైతవాదము ఏకత్వవాదము కాదు. ఏకత్వవాద మనగా కార్యము, కారణము ఒకటేయని నిరూపించు వాదము. సాంఖ్యుల ప్రధాన కారణవాద మిట్టిది.

వేదములందు ఏకత్వవాద ప్రాదుర్భావము : ఋగ్వేదమందు ఇంద్ర, వరుణ, యమ, హిరణ్యగర్భ, విశ్వకర్మ ప్రజాపతిమొదలగు ఆరాధ్యదేవతల నానాత్వము ప్రకటించబడినది. తన ఆరాధన నర్థించుచున్న ఈ దేవతా బాహుళ్యమును చూచి సాధకుడు ఒకదశలో నిర్విణ్ణుడై "కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమ" (ఏ దేవతకు హవిస్సు నర్పింతుము ఋ. 10·121) అని సందేహ వికలిత మనస్థితిలో వాపోయెను. ఈ సందేహము మానవుని బుద్ధిని క్రమముగా ఏకత్వదర్శనము వైపు తోలినది. ఏలయన ప్రత్యక్షానుభవము నానాత్వవ్యాప్తమైనను బుద్ధి ఏకత్వ దర్శనమునకు ఆరాటపడుచుండును. క్రమముగా ఋగ్వేద దేవతల విషయమై ఒక పారమ్యక్రమము ఏర్పడినది. ఈ క్రమము కొనకు తక్కిన దేవతలకెల్ల అంతర్యామి తత్త్వమగు అమూర్త కేవలపరసత్తతో పర్యవసించినది.

మానవబుద్ధి ఎల్లప్పుడును తత్త్వపక్షపాతి యను న్యాయము ననుసరించి అది అతత్త్వమగు నానాత్వము

* మాధ్యమికశూన్య వాదమును వేరు విధములుగ కూడ వ్యాఖ్యానింప వచ్చును; శంకరుల అద్వైతమునకు వివిధ వ్యాఖ్యానములు సాధ్యమైనట్లే. అయితే పాళీగ్రంథ నికాయమును అనుసరించు దార్శనికులు, హిందూదార్శనికులు చేసినవి అపవ్యాఖ్యానములే—సం.

నుండి తత్త్వమగు ఏకత్వమును క్రమముగా నధిగమించినది.

మానవుని బుద్ధి సహజముగా బహిర్ముఖమై యుండును. అట్టి బుద్ధిని అంతర్ముఖముగా మరలించినపుడు, తన స్వరూపవిషయమైన ప్రశ్న మానవునికి ఉదయించక మానదు. ప్రతివానికిని తన అంతర్యము తెలిసినంత విశదముగా బాహ్యప్రపంచము తెలియదు. తనకు నిశ్చయముగా తెలిసిన అహమును మానముగాగొని బాహ్య ప్రపంచమున తనకు తారసిల్లిన అనుభవమును వివరించ పూనుకొనును. ఈ నానావిధ ప్రపంచము మానవ భావనాతంత్రము. ఈ భావనకు కేంద్రస్థానము అహం బుద్ధి. ఈ అహము ఏకత్వమువైపు పయనించు బుద్ధి యొక్క చరమ విశ్రాంతి స్థానము. ఈ అహంపదార్థమే సృష్టితత్త్వము. ఈ అర్థమునే ఋగ్వేదమందలి వామ దేవీయ సూక్తము ఆలంకారిక ఫక్కిని నిరూపించినది: "అహం మను రభవమ్, సూర్యశ్చ అహం కక్షీవాన్" (నేనే మనువు నైతిని, సూర్యుడు నేనే, కక్షీవంతు డను ఋషిని నేనే). ఇట్లు ప్రతి అవేక్షకుని ప్రతినియతమగు నీ యహమర్థమే ఏకత్వదర్శనశీలతకు నిదానము.

ఉపనిషత్తులలో అద్వైతము: ఉపనిషత్తుల యందు ప్రధానతమము సువిచారితమునగు ప్రతిపాదన ప్రాతీతిక లక్షణము కలదియగు ఏకత్వ దృక్పథము "నేహనానాస్తి కిఞ్చన" అని నానాత్వమును నిషేధించి, "ఇదం సర్వం యదయమాత్మా" అని శ్రుతి ఏకత్వ దృష్టిని కల్పించుచున్నది.

భిన్నమత ప్రతిపాదనలెన్ని కన్పట్టినను మణిసరమందు సూత్రమువలె ఆత్మ, బ్రహ్మ భావముల సమాన స్వతంత్ర క్రమ పరిణామము ఉపనిషత్తుల యందంతట అనువృత్తముగ బోధగోచరమగుచునే యుండును. ఉపనిషద్దార్శనిక సౌధమున కీరెండు భావములును ఆధార స్తంభములు: (చూ. బ్రహ్మన్, ఆత్మన్). ఇట్లు స్వతంత్రార్థ వికాసము నందికొనిన ఈ పదములు రెండును క్రమముగా సమానార్థకము లయ్యెను. దీనికి హేతువేమన: ఉపనిషదృషులు పరతత్త్వ విచార పథమున ఆధిదైవిక (macro cosmic) బాహ్య ప్రపంచ తత్త్వమునకు ఆధ్యాత్మిక (micro-cosmic) అంతరశారీరిక తత్త్వముతో తాదాత్మ్యమును కల్పించి, యుగముల తరబడి వారిచే నన్వేషింపబడుచుండెడి ఏకత్వదృష్టి నెట్టకేలకు సాధించగలిగిరి.

ఆత్మ పదార్థము శంకరు లధ్యాసభాష్యమందు నిరూపించిన రీతిని ఆధ్యాత్మికానుభవ వివేచనచే గ్రహించబడినది. ప్రతి మనుజుడును తనకొక ఆత్మ కలదని విశ్వసించును. ఆత్మయే లేదనువాడు తానే లేడని నమ్మవలసి వచ్చును. అట్లేరును నమ్మరు. ఆత్మ లేదనువాడే ఆత్మ. ఇట్లు ఆత్మ సర్వజనప్రత్యయ విషయముగ గోచరించుచున్నది.

ఇక కార్య కారణభావ పథము ననుసరించి బాహ్య ప్రపంచస్థితిని విచారవిషయము గావించుటలో చరమ విశ్రాంతి స్థానముగ బ్రహ్మభావము ప్రాప్తమైనది. ఈ ఆధ్యాత్మిక ఆత్మభావమునకు, ఆధిదైవిక ప్రపంచభావమునకు మధ్య అనురూప్యమును కల్పించు యత్నములు వేదకాలము నుండియు చేయబడుచుండెడివి. దీనికి ప్రబల దృష్టాంతముగ బృహదారణ్యక, మధుబ్రాహ్మణ వాక్యముల నుదాహరింతము. ఇందు పదునాలుగు దృష్టాంతములలో ఈ తాదాత్మ్యభావము వివరింపబడినది. అందు ప్రతి దృష్టాంతమునందును "పృథ్వి మొదలగు ఆధిదైవికాంశములందు తేజోమయుడు, అమృతస్వరూపుడుఅగు పురుషుడు ఎవడు కలడో, ఆతడే ఈ అధ్యాత్మస్వరూపమునందు, అనగా దేహేంద్రియ సంఘాతరూపమగు కర్తయందుకూడ కలడు" అను వాక్యము పదేపదే ప్రకటింపబడినది. ఈ తాదాత్మ్యమే మరల తైత్తిరీయ పంచకోశ విద్యయందు, చాందోగ్యమున దహరవిద్యా ప్రకరణమందు దృఢీకరింపబడినది. "ఈదృశ్యమాన భూతాకాశము ఏ ప్రకారము పరిపూర్ణమై యున్నదో, అట్లే ఈ అంతర్హృదయాకాశము కూడ పరిపూర్ణమై యున్నది."

పై చెప్పిన సాదృశ్యానుసంధానాభ్యాసము జీవాత్మను పరమాత్మగ మార్చినది, ఆధ్యాత్మిక (microcosmic) తత్త్వమును విశ్వ (macro-cosmic) తత్త్వముగ రూపొందించినది. ఈ తాదాత్మ్యభావము "తత్త్వమసి", "అయమాత్మా బ్రహ్మ" యను వాక్యములందు ప్రత్యక్షముగా ప్రకటింపబడినది.

బాదరాయణ సూత్రములు-అద్వైతము: శాంకర పూర్వ వేదాంతవికాసమందు బాదరాయణ సూత్రములు మరియొక ప్రధానఘట్టము. ఉపనిషన్మతముల సమన్వయమే ఈసూత్ర నిర్వాహము. తరువాతి వేదాంతసమాలోచన సరణియందు విశిష్టతను గన్నసిద్ధాంతము లన్నియు, సూత్రములందు బీజరూపమున కానవగును. అశ్మరథ్యుని భేదాభేదవాదము, ఔడులోమియొక్క సత్యభేదవాదము, కాశకృత్స్నుని జీవ, పర తాదాత్మ్యవాదము మొదలైనవి సూత్రములలో అనూదితములైనవి. కాని సూత్రకారుడు పరిణామవాదియో వివర్తవాదియో నిశ్చయించుటకు తగు సాధనసామగ్రి సూత్రములందు కానరాదు. పరబ్రహ్మయొక్క ప్రపంచాతీతత్వమును ప్రధాన ప్రతి

పాద్యముగా నెంచిన బాదరాయణులు శాంకర సిద్ధాంతమందు కన్పట్టు సత్తాత్రైవిధ్యకల్పనయందు శ్రద్ధవహించలేదు. మాయ, అవిద్య, అజ్ఞాన, వివర్తపదములు శాంకరార్థద్యోతకములుగ సూత్రములందు కానరావు. "మాయా మాత్రంతు కార్త్స్న్యేన" అను సూత్రమునందు "మాయా" శబ్దమునకు మాయాశక్తి యనియే యర్థము.

భగవద్గీత - అద్వైతము: జగత్తునకు నిమిత్తోపాదాన కారణములు అగు ఈశ్వరుని గౌణతత్త్వముగ గణించు ఉపనిషత్తుల అద్వైత బ్రహ్మోపదేశమును పలుచోట్ల ప్రశంసాపూర్వకముగ ప్రస్తుతించియు, గీత పురుషవిధమును గ్రహించిన ఈశ్వరునే ప్రధానముగ ఉపాసనా విషయముగ ఉపదేశించినది. ఉపనిష దుపదిష్టమగు అవ్యక్తోపాసన క్లేశావహమని దాని నుపేక్షించి, అహం, మామ్, మయా, మత్, మమ మొదలగు అస్మత్పదీయ కారకవిభక్తుల పెల్లుగా నుపయోగించి, గీత నిర్గుణ బ్రహ్మకు పురుషవిధమును కల్పించి ఉపాస్యదేవతగా రూపొందించి వేదాంతమును సర్వజన సుబోధము గావించినది.

గౌడపాదులు: శంకరుని పరమగురువు. ఈతనికి రెండువందలేండ్లు పూర్వముండినవాడు. గౌడపాదకారికలను గ్రంథమందు ఈతడు తన అద్వైతమతమును ప్రకటించినాడు. సత్తాత్రైవిధ్యము, జీవ పర తాదాత్మ్యము, మాయాభావము, పరతత్త్వకారణతావాద వైతథ్యము, తత్త్వజ్ఞాన మోక్షసాధనత్వము, శూన్యదుర్నిరూపత్వము మొదలగు అద్వైతవాద ప్రధానఘట్టములన్నియు, కారికలలో గౌడపాదులచే ప్రతిపాదింపబడినవి. కాని గౌడపాదుని సిద్ధాంతము, సౌగతుల విజ్ఞానవాద మాధ్యమిక వాదములనుండి చాలమట్టుకు ఆకృష్టమైనది. అందువలననే గౌడపాదులు తమ కారికల చివరను "నైతద్బుద్ధేన భాషితం" అని తమ మతాంతరచ్ఛాయానుసరణమును కప్పిపుచ్చయత్నించిరి. గౌడపాదుని ప్రతిపాదన శంకరుని వ్యావహారిక సత్యమునకన్న మాధ్యమికుని సంవృతి సత్యమును ఎక్కువ పోలియున్నది.

శంకరునికి పూర్వము ప్రతితంత్రసిద్ధాంతమగు* వివర్తవాదమును అవలంబించినవారలు (చూ. వివర్తవాదము) వరరుచి ప్రభృతులగు వైయాకరణులు.

"అనాదినిధనం బ్రహ్మ శబ్దతత్త్వం యదక్షయం వివర్తతే అర్థభావేన ప్రక్రియా జగతోయతః" (ఆది, అంతము లేని బ్రహ్మయగు శబ్దతత్త్వమే అనేకార్థముల రూపమున వివర్తించినది; అనగా ఉన్నట్లగపడుచున్నది. ఈ వివర్తప్రక్రియయే జగత్తు.)

వివర్తవాదమునకు ప్రతికోటియగు పరిణామవాదము (చూ. పరిణామవాదము) భర్తృప్రపంచప్రభృతులచే శంకరునికి పూర్వము బోధింపబడినది.

శాంకరాద్వైతము: "తత్త్వమసి" (అదియే నీవు) అను ఛాందోగ్యవాక్యము బ్రహ్మపదార్థమునకును, స్వానుభవ విశ్లేషణవేద్యమగు ప్రత్యగాత్మకును తాదాత్మ్యమును సాధించుచున్నది. దీనితో సమానార్థకములగు "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" (ఇదియంతయు బ్రహ్మమే), "ఇదం సర్వం యదయం ఆత్మా" (ఈ సర్వమేదికలదో అది ఆత్మయే), "నేహనానాస్తికించన (ఇంకేదియు నిచ్చట లేదు) అను మరికొన్ని శ్రుతివాక్యములు ఆరంభణాధికరణ సూచితరీతిని, ఆకాశాదిరూపమైన జగత్తు కార్యమనియు, బ్రహ్మము కారణమనియు, అందువలన కారణమగు బ్రహ్మమునుండి కార్యమగు జగత్తు అనన్యమనగా వేరుకానిది యనియు నిరూపించుచున్నవి. "మృత్తికేత్యేవ సత్యం" (మట్టియే సత్యము), దానితో చేయబడిన ఘటశరావాదు లసత్యములు, కేవల వాగాడంబరములు అని, కారణమునకే అద్వైతము సత్యత్వము నంగీకరించును. అందువలన దృశ్యప్రపంచమంతయు అనృతము, మిథ్యాదృశ్యము.

పై జెప్పిన జీవపరతాదాత్మ్యము, బ్రహ్మసూత్రసత్యత్వము, జగన్మిథ్యాత్వము, శ్రుతి నాధారముగా గొని సాధించబడినవి. శంకరులు వీటికి యుక్తులు విస్తారముగ పొందుపరుపలేదు. ఆ లోపము ఆయన అనుయాయులు, విమర్శకులచే తీర్చబడినది. ఇట్టి యుక్త్యుపకల్పనయందు వస్తుస్థితిని తార్కికవిచారమునకు గురిచేసి, భేదభావము దుర్నిరూపమని తొలిని సమర్థించబడినది. అందువలన ప్రత్యక్షప్రమాణము భేదమును సహించని సత్తను (ఉనికిని) మాత్రమే తెలుపుననుపక్షము శంకరానుయాయులచే నంగీకరింపబడినది.

ఇక మిథ్యావిలసితమగు ప్రపంచమున కధిష్ఠానమగు సత్తకును, స్వానుభవముచే తెలియబడు ప్రత్యగాత్మకును గలసంబంధమును విచారింతము. "అస్తీత్యేవోపలబ్ధవ్యః" (ఉన్నదనియే తెలిసికొనబడవలసినది) "విజ్ఞానఘన ఏవ" (ఆ సత్పదార్థము సాంద్రమైన జ్ఞానము) అను రెండు శ్రుతివాక్యములు సత్త చైతన్యమేయని చెప్పుచున్నవని శంకరుల నిష్కర్ష. కావున శంకరునిదృష్టిలో సత్త అనుభూతియే (చైతన్యమే). ఈ అభిప్రాయమును, శంకరుని పక్షము

* ఒక సిద్ధాంతమందు ప్రత్యేకముగా కల్పించబడిన కల్పనకు ప్రతితంత్ర సిద్ధాంతమని పేరు—సం.

నవలంబించి రామానుజులు తమ శ్రీభాష్యమందు, మహా పూర్వ పక్షప్రకరణమున సమర్థించిరి. సత్త, చైతన్యము పరస్పర భిన్నములగుచో సత్తకు చైతన్యము విషయము కావలెను. కాని నిత్యవిషయి లేదా సాక్షియగు చైతన్యము ఇంకొకదానికి విషయమగుట పొసగదు. ఏలన చైతన్యము, అనన్యాధీనప్రకాశము, స్వతఃప్రమాణము, ప్రమాణాది వ్యవహారాశ్రయము. ఇక మిగిలిన వికల్పము సత్తయే చైతన్యవిషయమనియు, చైతన్యమునుండి యది భిన్న మనియు నిష్కర్షించుట· కాని భేదము ప్రత్యక్షప్రమాణ సాధ్యముగాని, తార్కికనిర్వచన విషయముగాని కానేర దని సమర్థింపబడినది. కావున సత్త చైతన్యమునుండి భిన్నము కాదు. ఆ రెండును అనన్యములే.

సత్పదార్థమునకు భిన్నముగ మరొకటి లేదన్నచో సార్వజనీనానుభవగోచరమగు ప్రపంచమునెట్లు లేదనుట? సార్వజనీనాను భవమును లేదా లోకప్రసిద్ధిని వివరించలేని దార్శనికపరీక్ష ఛిన్నమూలమే యగునని చూచాయగ శంకరులచే సూచించబడిన విషయమును తరువాత శ్రీహర్షుడు తన ఖండనఖండఖాద్యమునందు సమగ్రముగా వివరించినాడు.

పైచెప్పిన అనుభవ విషయమగు జగద్వైచిత్రిని వివరించుటకు అద్వైతసిద్ధాంతము ప్రతితంత్ర సిద్ధాంతమగు అనిర్వచనీయ అవిద్యాభావమును కల్పించినది. ఈకల్పనకు ప్రయోజన మేమన: అహమని అనుభూయమానమగుచున్న ఆత్మ పూర్ణానందబ్రహ్మముకన్న వేరుకానప్పటికిని వేరుకానట్లు అనుభూయమాన మగుటలేదు. అనన్యాధీన ప్రకాశమగు వస్తువు ప్రకాశించకపోవుటకు ఏదేని ప్రబల హేతువుండవలయును. ఆ హేతువు స్వయంప్రకాశ వస్తువునకు ఆవరణము, లేదా ఆచ్ఛాదకముగ నాచరించు అవిద్య. అవిద్యకు ఆవరణశక్తి, విక్షేపశక్తి యని రెండు శక్తులున్నవి. ఆవరణశక్తిచే బ్రహ్మను మరుగుపరచి, విక్షేప శక్తిచే ప్రపంచమున్నట్లు తోపజేయును. అవిద్యయొక్క అనిర్వచనీయతకు హేతువు-దానిని ఉన్నదనిగాని లేదని గాని చెప్పుటకు వీలులేకపోవుట. సత్తనిన (ఉన్నదనిన) బ్రహ్మయొక్క అద్వైతమునకు హాని వాటిల్లును.అసత్తనిన (లేదనిన) దీని కార్యమగు ప్రపంచము గోచరించుచున్నదే! అందుకని అవిద్య సదసదనిర్వచనీయము. ఈ అవిద్య ఎట్లు పుట్టినది ? ఏ కారణముచే దీనికి బ్రహ్మతో సంబంధము కలిగినది ? అను ప్రశ్నలను లేవదీయరాదు. ఏలన అవిద్య, బ్రహ్మతో దాని సంబంధము అనాదులని సిద్ధాంత మంగీకరించినది. ఆ సంబంధ మెట్టిదనిన: ఎట్లు అగ్ని స్వవిరోధి యగు జలమందు సాక్షాత్తుగ ప్రవేశించుటకు సమర్థము కాకపోయినను, పాత్రద్వారా సూక్ష్మరూపమున ఆ జల మందు ప్రవేశించి, దాని శైత్యమును తొలగించి స్వకీయ ఉష్ణతను జలముయొక్క ఉష్ణతే యనుకొనునట్లు ప్రదర్శించునో, అట్లే అవిద్య బ్రహ్మను సాక్షాత్తుగ ప్రవేశించుటకు అశక్తమైనను సూక్ష్మతరమైన స్వకీయ మూలరూపమున బ్రహ్మను ప్రవేశించి, నిర్విషయము, నిరాశ్రయము; సామాన్యపరాకాష్ఠము నగు బ్రహ్మయొక్క స్వరూపమును మరుగుపరచి, స్వకీయమైన సాశ్రయత్వ, సవిషయత్వ విశిష్టమగు రూపమును ప్రదర్శించును.

ప్రపంచ స్వరూపము : ప్రపంచము మిథ్య అను ఉక్తి లోకవ్యవహారమునకు విరుద్ధముగ దోచును. ఏలన, లోకము మనకు నామరూపాత్మకమగు నానాత్వమును ప్రదర్శించుచున్నది, గాని, ఏకత్వమును చూపుటలేదు. అట్లుకాదు. పారమార్థిక దృష్టిలో ప్రత్యక్షానుమానాది ప్రమాణప్రభవమగు అనుభవము అవిద్య యనబడు మిథ్యాజ్ఞాన విలసితము. స్వాప్నికదృశ్యము అప్రబోధ మెట్లు సత్యముగా దోచునో, అట్లే ఆత్మజ్ఞానప్రాప్తివరకు జాగ్రద్దృశ్య ప్రపంచముకూడ సత్యముగా కన్పట్టును. కావున మాయోపహితమైన బ్రహ్మమే ప్రపంచమునకు కారణమని చెప్పవలెను. ఈతనినే ఈశ్వరుడు లేదా సృష్టికర్త యందురు. ''బహుస్యాం'' (నేననేక మగుదునుగాక) అను ఈశ్వర సంకల్పానుసారముగ క్రమముగ ఆకాశాది సూక్ష్మభూతములు, వాటి పంచీకరణమువలన, స్థూల భూతములు, కార్యకరణసంఘాతములగు శరీరములు ఉద్భవించును. ఇదియే సృష్టి. ఈ సృష్టిప్రక్రియ సాంఖ్య సిద్ధాంతమును కొంచెము భేదముతో అనువదించుచున్నది. ఈశ్వరతంత్రమైన మాయ నామరూప విభక్తమై ప్రపంచముగా వివర్తించును. అనగా ఉన్నట్లగుపడును. దీనినే వివర్తవాద మందురు. అందువలన సృష్టి సత్యముకాదు. మిథ్యావిలసితమే!

జీవస్వరూపము : నిత్య, నిరుపాధిక, నిష్కళ, నిర్గుణ పరబ్రహ్మమే జీవాత్మ. కాని పరమాత్మకు ఏయే లక్షణములు శ్రుతి వచించినదో, అవన్నియును జీవాత్మకుకూడ కలవు. అనాద్యవిద్యచే స్వరూపము మరుగుపడి తన నాశ్రయించుకొనియున్న ఉపాధులకన్న తాను వేరనియు, తాను ద్వితీయమును సహించని సర్వగతమగు బ్రహ్మముకన్న వేరుకాదనియు తెలియలేక సంసరించుచుండు బ్రహ్మయే జీవాత్మ. సమ్యగ్జ్ఞానముచే స్వస్వరూపము నెరింగి జీవము పరబ్రహ్మగా రూపొందును.

సమ్యగ్జ్ఞానమెట్లు లభించును : శ్రుత్యుపదిష్టములైన కర్మల ఆచరించుట వలన చిత్తశుద్ధి జనించును. తరు

వాత బ్రహ్మనిష్ఠుడైన గురువువలన తత్త్వమస్యాది వాక్యార్థ జ్ఞానోపదేశమును పొంది, కర్మసన్న్యాసమును స్వీకరించి ఉపదేశముయొక్క సంతత శ్రవణ, మనన, నిధి ధ్యాసనములచే సాధకునికి స్థిరజ్ఞానము లభించును. ఇట్టి జ్ఞానము వలననే మోక్షము ప్రాప్తమగును. మోక్షాప్తి యందు జ్ఞానము సాక్షాత్సాధనము. కర్మ, ఉపాసన ఈ రెండును చిత్తశుద్ధిని చిత్తైకాగ్రతను కూర్చుటచే పరం పరయా సాధనములు. జ్ఞానకర్మసముచ్చయము శంకరా ద్వైతమున కనభిమతము. నిత్యానిత్యవస్తు వివేకము, ఇహాముత్రార్థ భోగవిరాగము, శమదమాది సాధన సంపత్తి, ముముక్షుత్వము అను నీసాధనచతుష్టయ లాభా నంతరము బ్రహ్మ జిజ్ఞాస కర్తవ్యము. ప్రమాణము లన్నియు (చూ. ప్రమాణములు) అనుమతములైనప్పటికిని అలౌకికార్థమగు ఆత్మవిషయమై శాబ్దమే ముఖ్య ప్రమా ణము. తక్కిన అనుమానాది ప్రమాణములు దీనికి అంగ ములు. జగన్మిథ్యాత్వమును బోధించు శ్రుతి నిరభిమాన ముగ తన మిథ్యాత్వమును తానే వెల్లడిచేయుచున్నది. ఎట్లన ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదక సంబంధ రూపము, వస్తుతః అసత్యమును అగు భేదమును ఆశ్రయించి సన్మార్గ ప్రదర్శ నము కొరకు ప్రవృత్తమైన శాస్త్రము తనయందున్న అసత్యత్వ దోషమును " వేదాఽవేదాః " (బృ. 4-3-22) అని తననోటనే పలుకుచున్నది. ఇట్లు ఉపదేశము అవిద్యా విజృంభితమే యగుచో అట్టి సాధనములవలన సత్యజ్ఞాన మెట్లు లభించును? అద్దములో ప్రతిఫలితమైన మనుజుని ప్రతి బింబము వాస్తవికముకాదు. అయినను తన రూపమును గురించిన అనేక విషయముల నా యసత్య ప్రతిబింబము మనుజునికి యథార్థముగా తెలియజేయును. అసత్యమగు శ్రుతినుండి సత్యాత్మజ్ఞానము లభించుట కాక్షేపణ లేదు.

ఫలము : ఫలము పరాపర విద్యాభేదమునుబట్టి భేదించును. అపరవిద్య ఉపాస్యోపాసక భేదముతో కూడిన సగుణ బ్రహ్మోపాసన. దీని ఫలము క్రమముక్తి. అపర విద్యాసంపన్నులగువారు దేహపాతానంతరమున దేవ యానమార్గమున(చూ. దేవయానము) చతుర్ముఖబ్రహ్మను చేరుదురు. ఇచ్చట సత్యకామత్వము, అపహతపాప్మత్వము మొదలగు గుణములను కలిగియుందురు. వీరి విషయమై కూడ శ్రుతి " తిరిగి సంసారమును ప్రవేశించ " రని చెప్పు చున్నది. అందువలన వీరల కా లోకమున పరబ్రహ్మజ్ఞాన లాభము కలుగునని ఊహించవలసి యున్నది. చతుర్ముఖ బ్రహ్మలోకము కల్పాంతమున సర్వకారణమగు పర బ్రహ్మము నందు లయించునపుడు నీ ఆత్మలు నిత్యనిరవద్య నిర్వాణరూపమగు పరబ్రహ్మమునందు కలసిపోవును.

పరావిద్య, (లేదా నిర్గుణోపాసన) ప్రవణులగువారలు తత్త్వమస్యాది వాక్య శ్రవణాదులవలన, భ్రమ, విపర్య యాది రహిత అఖండ బ్రహ్మైకత్వ జ్ఞానము సిద్ధింప, అవిద్యావరణము భగ్నమై, సచ్చిదానంద బ్రహ్మరూప మున కలిసిపోవుదురు. దీనినే సద్యోముక్తి యందురు. ఇది శరీరముండగనే సంభవించ వచ్చును. అప్పుడీ జీవుడు జీవన్ముక్తుడని పిలువబడును. ప్రారబ్ధకర్మము క్షీణమగు వరకు దేహముతో నుండి జీవాత్మ దేహపాతానంతరమున పరబ్రహ్మలో కలసిపోవును. దీనిని విదేహముక్తి యందురు. అవిద్య నిరవశేషముగ నివర్తించుటచే అవిద్యా పరిణామ విశేషమగు అహంభావము లేశమైన నుండదు. సుఖదుఃఖ హేతువగు ద్వితీయ వస్తువు లేమిచే ముక్తావస్థయందు సుఖదుఃఖము లుండవు. భోక్తృత్వోపాధియగు అంతః కరణము నశించుటచే భోగముకూడ నసంభవమే. కావున "బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మైవ భవతి" అని శ్రుతి నుడివినట్లు బ్రహ్మ భావమే మోక్షము.

శంకరానంతరాద్వైత సిద్ధాంత పరిణామము : శంకరుని తరువాత అద్వైత సంప్రదాయము నభివృద్ధి పరచిన వారలలో శంకర సమకాలీనులగు మండన మిశ్రులు, పద్మపాదాచార్యులు, సురేశ్వరాచార్యులు ముఖ్యులు. తరువాతికాలమందు ప్రత్యేక అద్వైత ప్రస్థాన మును నెలకొల్పిన వారు వాచస్పతి మిశ్రులు (9వ శతా బ్దము). మొత్తముమీద మండనుడు, సురేశ్వరుడు, పద్మ పాదుడు, వాచస్పతి ఈ నలుగురును నాలుగు భిన్న ప్రస్థానముల స్థాపించిరి.

శంకరునికి తరువాతి కాలమందు సిద్ధాంతమును వాద తర్క (dialectic) సహాయమున విపులీకరించి సమర్థించిన వారలలో నగ్రగణ్యుడు 12వ శతాబ్దము వాడైన శ్రీహర్షుడు. శ్రీహర్షుని నిషేధాత్మకవాద తర్కము అద్వైత వేదాంతమునకు ఒక సిద్ధరూప మొసంగినది. శ్రీహర్షుని ఖండనగ్రంథమునకు వ్యాఖ్య రచించిన చిత్సుఖాచార్యులు (13 వ శతాబ్దము), అద్వైతసిద్ధి కర్తయగు మధుసూదనమిశ్రుడు (16 వ శతాబ్దము) అద్వైత వేదాంతమును పరపక్షాక్షేపణల నుండి సంరక్షించిరి.

శంకరుని తరువాత సిద్ధాంతమందు మతభేదము లనేక ములు తలయెత్తినవి. ఈ భేదములు ప్రధాన సిద్ధాంత విషయమై కాదు. మాయాపద నిర్వచనము, మాయకు అవిద్యకు మధ్య గల వ్యత్యాసము, జీవ బ్రహ్మ స్వరూప భేదము, అధ్యాసము మొదలగు ఆనుషంగిక వికల్పముల విషయమై భేదాభిప్రాయములు క్రమముగ వెలుగు

చూచినవి. వాటినన్నిటిని ఇక్కడ తడవుటకు చోటు చాలదు. మే. వ. న.

అధికారము : భారతీయ దర్శనశాస్త్ర చింతనయందు అధికారసిద్ధాంతము చాలా ముఖ్యమయినది. అందరును అన్ని విధముల ఆధ్యాత్మికాభ్యాసములకు తగరు. అందుకొరకు అందరకు ఒకే విధమగు శిక్షణము విధించబడలేదు. వేరువేరు మనుజుల రుచులలో, ఆశయములలో, అవగాహన శక్తులలో నగపడు భిన్నత్వమే అధికార సిద్ధాంతములకు మూలము. అందువలన అందరికిని ఒకేమార్గము విధించుట అనుచితము. ప్రతివానికిని వాని వాని మతివికాసమును బట్టి వానికి నచ్చిన విధానము నవలంబించుట కవకాశముండవలెను. అందువలననే మత శిక్షణయందు భారతీయులచే అభ్యాసకుల రుచుల, సామర్థ్యముల తారతమ్యమును బట్టి ప్రస్థానక్రమ మొకటి సూచించబడినది. శిష్యునికి విద్యాశిక్షణను విధించుటలో ఆ శిష్యుని యోగ్యతను పరీక్షించవలెను. కేవల మూర్తదైవముల ఆరాధనయందు ప్రావణ్యము గలవానికి అతి సూక్ష్మమగు దర్శనశాస్త్ర భావముల బోధించ బూనుట వృథా ప్రయత్నమగును. భారతీయుల కర్మజీవన మందలి ప్రాముఖ్యమును వహించినది యజ్ఞము. యజ్ఞాచరణకై అనేకవిధములగు నియమములు విధించబడినవి. ఈ నియమములు అధికారమును నిర్ణయించును. యజమాని గృహస్థు కావలయును. అనగా సపత్నికునకే యజ్ఞాచరణమున అధికారము కలదు మున్నగునవి (చూ. యజ్ఞము).

వేదాధ్యయనమున కధికారము త్రైవర్ణికులకే కలదు. శూద్రులకు, స్త్రీలకు వేదాధ్యయనము నిషేధించబడినది.* వేదాధ్యయనాధికారము లేనివారికి జ్ఞానము నుపదేశించుటకై ఇతిహాసములు, పురాణములు ఉద్దేశించబడినవి. వేదముచే ప్రతిపాదించబడిన విషయములను ఈ పురాణేతిహాసములు సర్వజనవేద్యమగు విధమున విస్తరించినవి.

భగవత్సాక్షాత్కారమును సాధించుట కుద్దిష్టమైన ఉపాసనాపద్ధతులలో కొన్ని కొందరికి నిషేధించబడినవి. తక్కినవాటియందు సర్వులకు నధికారము కలదని శంకరులు వివరించిరి.

భక్తియనెడి ఉపాసనావిధానమునకు వర్ణ, ఆశ్రమ, వైదుష్య నిరపేక్షముగా భగవంతునియందు అతిశయ ప్రీతిగల సర్వులకును అధికారము కలదు. భక్తికన్న ఉత్కృష్టతరమైన ఉపాసనావిధానము ప్రపత్తి. ఫలప్రాప్తియందు విలంబమును సహించలేని వారికీప్రపత్తి మహోపాయము. ఇందుకూడ జాతి, మత, విభవ నిరపేక్షముగ స్త్రీలకు పురుషులకు అందరికిని అధికారమున్నది.

కాని బ్రహ్మవిద్యకు అధికారమందరికినిలేదు. ఈ అధికారమును సంపాదించుటకు రెండు మార్గములున్నవి. మొదట శాస్త్రవిహిత కర్మల నాచరించుట వలన శుద్ధీకృతస్వాంతుడై, బీరువోని నైతికచరిత్ర నలవర్చుకోవలెను. ఈ విషయమై ఉపనిషత్తు లిట్లు చెప్పినవి: "దుర్మార్గము వదలిపెట్టనివాడు, శాంతిలేనివాడు, ఇంద్రియలౌల్యముగలవాడు, ఏకాగ్రచిత్తము లేనివాడు, వ్యావృతచిత్తుడు, ప్రజ్ఞానముచేతనైనను ఆత్మను పొందలేడు." (కఠ 1-2-24). బ్రహ్మజిజ్ఞాసువు గురువును ఎన్నుకోవలెను. "ఆచార్యవాన్ పురుషోవేద" గురువుగల పురుషుడే బ్రహ్మమును ఎరుగగల్గును. శిష్యుడైనవాడు అలసుడు కాకూడదు. తీక్ష్ణబుద్ధి కలిగియుండవలెను. నిత్యానిత్యవస్తువివేచన సమర్థుడు కావలయును. వివేకము, విచారము, అతని గుణములై యుండవలయును. వస్తూపలబ్ధియే లక్ష్యమను విషయము విచారము వలన తెలియును. దీనినుండి వైరాగ్య ముదయించును. వైరాగ్య మనగా నిత్యవస్తువులుకాని వాని విషయమై ఆత్యంతిక విముఖత. వైరాగ్యము ప్రాప్యమందు చిత్తమును ఏకాగ్రముగా నమర్చుట. అటు పిమ్మట సాధకుడు ఉపనిషద్విద్యలలో నొకదానిని స్వీకరించి, బ్రహ్మసాక్షాత్కారమగు వరకు ఉపాసనమును సాగించును. అధికార సిద్ధాంతమునకు మనస్తత్వ శాస్త్రీయదృష్టిలో చాల సార్థక్యము కలదు. అది ప్రయత్న వైయర్థ్యమును తొలగించి, వ్యక్తిగత బోధసామర్థ్యము లందు విభేదములను గ్రహించును. అంతియేగాక అధికార సిద్ధాంతము భగవత్ప్రాప్తికి అనేక విధములగు ఉపాయములు గలవని గుర్తించి, ప్రతివ్యక్తికి అతని మతి పరిణామావధిని బట్టి వానికి సత్యదర్శన మార్గము నుపదేశించును. పి. న. రావు.

అధివాస్తవికతావాదము : సాధారణ ప్రతీతియందు తెలుసుకోబడు మామూలు వస్తువుల జగత్తు కృత్రిమమని, దీనివెనుక ఒక "వాస్తవిక" జగత్తు ఉన్నదని ఈవాదమనును. ఈ వాస్తవిక జగత్తును గుర్తించి, దానిని కళలో సూచించవచ్చని ఇది అనును. చేతన మనస్సు తార్కిక ఆలోచనకు ఉపలబ్ధమగు నది అలవాటుచే మనఃకల్పితము. మనస్సుచే నిర్మితమగు స్పష్టమగు తార్కిక మట్టమున కడుగునకుపోయి అథశ్చేతనయొక్క అంతస్తులోని విషయములను వెదకిన, మనబుద్ధి ఆపాదించిన ఆకృత్యాదులను కలిగియుండుటకు పూర్వము వస్తువులకుండు నిజమగు

* వేదశాస్త్ర నిష్ణాతులైన కొందరు మహాపండితులు ఈ నిషేధము తర్వాతికాలమందు ఏర్పడినదని, ఋషులు శ్రుతులు ఏర్పరచినది కాదని అనినారు—సం.

ఆదిమ అర్థములను కనుగొనవచ్చును—అని ఈ వాదమనును. అట్లు కనుగొనబడినది ఒక విధమైన కళద్వారా, పౌరాణికగాథల (myths) ద్వారా వ్యక్తము చేయవచ్చును-అని దీని నవలంబించు వారల విశ్వాసము. కాబట్టి నిజమైన కళ ఆదిమ మానవుల కళను ఇంచుమించు అనుకరించును అని కొందరు, దీనినుండి పర్యవసానము తీసి, తదనుగుణ చిత్రలేఖన, శిల్పాదులను కొందరు ఆధునిక యుగమున కల్పించినారు. కొ. స. మూర్తి.

అధ్యాస : ఇది ముఖ్యముగా శాంకరాద్వైత మందలి పారిభాషిక పదము. చీకటి, వెలుగువలె పరస్పరము విరుద్ధములైనట్టి నేను, నీవు అను లౌకిక వ్యవహారమునకు స్థానములైన కర్తకర్మలు రెండును విభిన్నములను విషయము మరెట్టి ప్రమాణాపేక్ష లేకయే సిద్ధించుచున్నది. ఈ రెండును ఈరెండింటి యందుగల ధర్మములును పరస్పరము తేజస్తిమిరములవలె విభిన్నములైనప్పటికిని, విపరీతజ్ఞానముచే మానవుడు ఒకదాని ధర్మములను మరియొకదానియం దారోపించి తన నిత్యవ్యవహారములను జరుపుకొనుచున్నాడు. ఇట్లు ఆత్మధర్మముల ననాత్మ వస్తువులందును, అనాత్మవస్తుధర్మముల నాత్మయందును నారోపించి ఈ దేహము నేను, ఇది నాది, అది నేను కాను అను పదప్రయోగముల నొనర్చుచున్నాడు. ఇట్లారోపించుటయే అధ్యాస అని చెప్పబడును. ఈ అధ్యాసకు కారణము విపరీతజ్ఞానము లేదా భ్రాంతి. పూర్వము చూచిన వస్తువుయొక్క స్మృతి ఏకదేశ లక్షణమునుబట్టి దానికంటె వేరైన మరియొక వస్తువును జూచినప్పుడేర్పడి, అదియే ఇదియని తలంచుచున్నాడు. ఉదా: ముత్యపు చిప్పను గని వెండియని తలచుట; రజ్జువును సర్పమని భావించుట.

ఇదెట్లు సంభవించునని విచారించిన అవిద్యా ప్రభావమే దీనికి కారణము. సత్యవస్తువును (ఆత్మను) తద్ధర్మములను అసత్యవస్తువులని (అనాత్మవస్తువులని) తలంచి దానికనుగుణముగ నడచుకొనుట, లేదా ఆత్మధర్మముల ననాత్మ రూపకమగు దేహాది జగత్తునందారోపించుట, అనాత్మ విషయములగు అస్థిర పరిణామ దేహాది జగద్ధర్మములను నిత్యమై సత్యమై, స్థిరమైన ఆత్మయందారోపించుట కూడని పనులు. ఈధర్మములు రెండును విరుద్ధస్వభావములు గలిగి ఎప్పుడును పొందిక లేనివి. అయినను సత్యాసత్యములను జతపరచి మనము వ్యవహరింతుము. ఇయ్యదియే అధ్యాస యొక్క ముఖ్య నిర్వచనము. భ్రాంతిజ్ఞానము, విపరీత జ్ఞానము అవిద్యా స్వభావము. ఇట్లు పై చెప్పబడిన అవిద్యాస్వభావమును తొలగించి వస్తువుయొక్క యథార్థ జ్ఞానమును స్పష్టముగ తెలియునట్లు చేయుటయే వేదాంత విచారణయొక్క ముఖ్యలక్ష్యము. ఈ జ్ఞానమునే ఆత్మజ్ఞానమనియు బ్రహ్మవిద్య యనియు వ్యవహరింతుము. అధ్యాస ఎట్లు నిరస్తమగునన అధ్యారోపాపవాదము లనెడి పద్ధతి నవలంబించి, శ్రుతి ప్రసిద్ధమైన నేతి, నేతి, యను సిద్ధాంతముతో ఆత్మవస్తువునం దధ్యస్తములైన సమస్త జగద్ధర్మముల నిరాకరించుటవలన, అని అద్వైతుల సిద్ధాంతము. నిరాకార నిర్గుణ బ్రహ్మము కేవల సత్తారూపమై బుద్ధికి నగ్రాహ్యమని శ్రుతిప్రమాణము. అట్లైనచో శ్రుతిచేయు కార్యమెద్ది? అని ప్రశ్నరాగా, ప్రథమమున శ్రుతి రూపనామగుణక్రియారహితమైన పరబ్రహ్మమునకు రూప నామ గుణ క్రియల నారోపించి, ప్రపంచ సృష్టిస్థితి లయకారణభూతుడు పరబ్రహ్మమని తలంచి హృదయమం దాబ్రహ్మమును ధ్యానించుట కవకాశమేర్పరచుచున్నది. కాని ముముక్షువు కేవల మిట్టి యుపాసనతో నాగరాదు. కనుక హృదయ పరిపక్వదశ గలిగినపిమ్మట జగత్కారణత్వ లక్షణములనేగాక ఇంతకుపూర్వము ఉపాసన కనుకూలముగ నే ధర్మములు బ్రహ్మమునం దారోపింపబడినవో వాటి నన్నింటిని శ్రుతినిషేధ ముఖమున నిరాకరించి, నామరూప గుణక్రియా రహితము, అవాఙ్మానసగోచరము, అనుభవగమ్యము బ్రహ్మము అని బోధించుచున్నవి. ఇద్దియే శ్రుతి మనకొనర్చు మహత్తరమగు ఉపకారము. ఇందు మొదటి పద్ధతి సప్రపంచవాదము, రెండవపద్ధతి నిష్ప్రపంచ వాదమని ప్రసిద్ధి చెందినవి. మొదటిది సాధనదశ, రెండవది సాధ్యము (అనుభవనీయము.)

అధ్యాసకు అధిష్ఠానము సాక్షి చైతన్యము. పరబ్రహ్మరూపమగు నీ చైతన్యమునందు క్రమముగ మనస్సు, బుద్ధి మొదలగు నంతరింద్రియములు, జ్ఞాన కర్మేంద్రియములు, దేహము మొదలగునవి, వాని ధర్మములును నారోపింప బడుచున్నవి. అందుచే నేను స్థూలుడను, నేను కృశుడను అను ప్రయోగముచేత శరీరధర్మములు, నేను అంధుడను, నేను ద్రష్టను వంటి ప్రయోగములచే ఇంద్రియ ధర్మములు, నేను దుఃఖిని నేను సుఖిని అను వానిచే నంతఃకరణ ధర్మములు, ఆత్మయం దారోపింపబడిన వ్యవహారము నడచుచుండుటను మనము గాంచుచున్నాము. పి. చెం. సు.

అనాక్సిమాండర్ (క్రీ. పూ. 611 - 547) : గ్రీకు దార్శనికుడు. అయోనియా భౌతిక దార్శనికులలో రెండవవాడు. మైలీటస్ నగరవాసి. తేలీజ్‌నకు సహచరుడుగనో, శిష్యుడుగనో యుండెను. దేనినుంచి వ్యక్తి

రేకవిషయములు వేరు పడుటవలన ప్రపంచమంతయు ఉద్భవించినదో, దేనిలో ప్రళయవేళ ప్రపంచమంతయు తిరిగి లయమగునో అట్టి నిత్యము, అవినాశ్యము, అనంతము అయినదే ప్రథమ తత్త్వమను విషయము ఆయన దర్శనము నుండి మనము తెలిసికొనగలము. కె. రా. కృ.

అనాక్సిమాండర్
(క్రీ. పూ. 611-547)

అనాక్సిమేనీజ్ : గ్రీకు దార్శనికుడు; మెలీటస్‌కు చెందినవాడు. క్రీ. పూ. 6వ శతాబ్ద ఉత్తరార్ధములో జీవించెను. ప్రథమద్రవ్యము వాయువనియు, దాని సాంద్రతలోని మార్పుల వలననే సమస్తము ప్రాదుర్భవించుననియు అతని సిద్ధాంతము. కె. రా. కృ.

అనాగ్జగొరాస్ (క్రీ. పూ. 500 - 428) : గ్రీకుదార్శనికుడు. ఆసియామైనర్ క్లాజొమెనేలో బహుశః క్రీ.పూ. 500 సం॥ ప్రాంతమున జన్మించెను. ఆయన ఏతెన్సు నగరమునకు పోయి అచ్చట 30 సం॥ల పాటు నివసించెనని యొక ప్రవాదము కలదు. దర్శనశాస్త్రమును, దానితో శాస్త్రీయ అన్వేషణ పద్ధతిని అయోనియానుండి ఏతెన్సునకు తెచ్చినవాడు ఈయనయే. ప్రపంచము ఏదో యొక విధమున నిత్యమని ఆయన వాదించెను. అయితే ప్రథమమున ప్రపంచము అతిసూక్ష్మ భాగములుగా నుండెననియు విశ్వమందంతటను ఆభాగములు ఒకదానితో నొకటి పెనవేసుకొని యుండెననియు ఆయన చెప్పెను. బుద్ధిగాని హేతువుగాని ఈ భాగములను వేరుపరచుటగాని, సంఘటిత పరచుటగాని చేసినది. యాంత్రిక నియమముల ప్రకారము కలిసికొనుచు, వేరుపడుచు నుండెడి సూక్ష్మకణములు భౌతిక ద్రవ్యమునకు కారణమను ఈతని భావము తరువాత గ్రీకు పరమాణు సిద్ధాంతమునకు దారి తీసినది. కె. రా. కృ.

అనాత్మవాదము : దేహ భిన్నమై అభౌతికమైన చిద్వస్తువు కలదనువారు ఆత్మవాదులు, అట్టిది లేదనువారు అనాత్మవాదులు. ఆత్మ నిత్యము ఆద్యంతశూన్యము అని కొందరును, ఆత్మ ఈశ్వరునిచే సృష్టింపబడినది కాని శాశ్వతమని కొందరును, ప్రాణుల జీవితములో జీవిత పద్ధతి ప్రాణికి పరిసరములకుగల అన్యోన్య ప్రక్రియలను బట్టి నిర్మాణమగు శారీరక క్రియల కలితమగు ఒకానొక రీతి (స్మృత్యహంకారముల కాస్పదమగునది) ఆత్మయని కొందరు తలచెదరు. పసుపు సున్నము కలిపినప్పుడేర్పడు ఎరుపురంగువలె, శరీరధాతువుల రాసాయనిక సంయోగమువలన ఏర్పడు విశేషప్రవృత్తియే ఆత్మయని చార్వాకులు తలంచిరి. ప్రత్యక్షానుమానములచే అవిభాజ్యము, కొంతకాలమువరకైన అది అదియే యని చెప్పబడుటకు వీలైనటువంటి వస్తువులేదని బౌద్ధులు, హ్యూమమున్నగువారి వాదన. కాబట్టి "ఆత్మ", "అనాత్మ" యను రెండు ప్రత్యేక స్వలక్షణవంతములగు వస్తుద్వయములేదు. సంఘటనల లేదా ధర్మముల పరస్పర సంబద్ధతయే వస్తువు; కాన సర్వవస్తువులు నిజముగ నైరాత్మ్యకములే, అభూత పరికల్పనలే. శరీరాతిరిక్తమగు ఆత్మయను శాశ్వతవస్తువున్నది. అది నేనే, అను మిథ్యాదృష్టి ("సత్కాయ దృష్టి") వలననే అహంకారమమకారములు, తృష్ణ, తద్ద్వారా దుఃఖము కలుగుచున్నవి అని వారి అభిప్రాయము. పారమార్థికముగా గ్రాహ్య గ్రాహకములు లేవను ఏకసత్తావాదము లన్నియు అవి విజ్ఞానవాదములు (idealisms) గాని, భౌతికవాదములు (materialisms) గాని కొంతవరకు ఆత్మవాదమునకు ప్రబల ప్రతిబంధకములుగానే ఆచరించును. కొ. స. మూర్తి.

అనిరుద్ధుడు : (1) వైష్ణవాగమముల ప్రకారము వ్యూహములలో ఒకటి అనిరుద్ధుడు. ఈయన శక్తి తేజస్సుల కుద్భవస్థానము. స్వయముగ సమష్టి సృష్టిని తానే సృజించిన బ్రహ్మాదులద్వారా వ్యష్టి సృష్టిని చేసెను. ఈయన జగద్రక్షకుడు. భక్తుల ననుగ్రహించును.(చూడుడు ఆగమములు, వ్యూహములు)

(2) శ్రీకృష్ణ పౌత్రుడగు అనిరుద్ధుడు పురాణప్రసిద్ధుడు.

(3) కపిలునిసాంఖ్య ప్రవచన సూత్రములపై క్రీ. శ. 15 వ శతాబ్దమున అనిరుద్ధుడను నతడు వృత్తి వ్రాసెను.

(4) "అభిధమ్మార్థ సంగ్రహ" మను బౌద్ధ దార్శనిక ప్రకరణ గ్రంథము వ్రాసిన అనిరుద్ధుడొకడు కలడు (క్రీ. శ. 8వ శతాబ్దము). ఈ గ్రంథమందు ముఖ్యముగ ప్రతీతి స్మృతి, సంజ్ఞ ఇత్యాది మనఃస్థితుల గురించిన నిశిత విశ్లేషణము ప్రాచీన బౌద్ధచింతకుల పద్ధతి ననుసరించి జరిగినది. కొ. స. మూర్తి.

అనుగ్రహము : సోపాధికము, సావధికమును అగు దాని ఉనికి నిరుపాధికము ననంతమును నగు స్వయంభువ వస్తువుపై నాధారపడియుండును. స్వయంభువ వస్తువు సోపాధికవస్తువులను పరప్రేరణచేతగాక, స్వచ్ఛందముగానే సృజించును. స్వయంభువునకు అన్యమైనదేదియు లేదు. కనుక పరప్రేరణము సృష్టికి హేతువు కాదనుట

కైముతికన్యాయ సిద్ధము. అట్లు కానియెడల స్వయంభువ వస్తువుయొక్క స్వయంభూత్వమునకే భంగము వాటిల్లును. సృష్టి స్వయంభువవస్తువు స్వభావము. అనగా సృష్టికి స్వయంభువుడగు ఈశ్వరుని స్వయంవ్యంజక సంకల్పమే ఏకైక హేతువు. ఈసృష్టి జడపదార్థములతో నారంభించి, సృష్టికర్తను ప్రేమింపకలిగిన జీవులవరకు సాగును.

స్వయంభువునిలో కలిగిన ఆద్యస్పందనమగు ప్రపంచము, అందుండు వస్తువులసృష్టి, పరిణామములు వాని అనుగ్రహ కార్యములు. అనుగ్రహకార్యము సృష్టితో నాగిపోదు. నిరంతర ప్రపంచస్థితి నిర్వహణకుకూడ అదియే కారణము. ఇచట నిర్వహణమనగా ప్రపంచమునందలి జీవులకు కొంత స్వచ్ఛందతను సంపాదించుటకును, దానినుపయోగించుకొనుటకును వలయు సామర్థ్యము నొసంగుట. దాని పరిణామస్థితికి, సాధించిన సామరస్యమునకు అనుగుణముగ స్వచ్ఛందత ప్రపంచమందలి పదార్థములకు జీవులకు ప్రసాదింపబడును. స్వయంభువు వస్తువునకు ఉపకరణమగునట్లు ఆత్మార్పణ గావించుటచేతను, తన తాత్కాలిక చరమలక్ష్యముల సాధించుటలో స్వయంభువునితో సహకరించుటచేతను జీవుడు ప్రవర్ధమానమగు స్వేచ్ఛను సాధింపకలడు; లేదా అహంకారగ్రస్తుడై అతడు తన స్వేచ్ఛను కోల్పోవును. అందుచే స్వయంభువునితో తాను సహకరించు సామర్థ్యమును పోగొట్టుకొనును. ఇట్టిస్థితి స్వయంభువునకు ప్రతికూలముగా పరిణమించును. అట్టితరి తనకొరకై స్వయంభువునిచే నిర్దిష్టమగు లక్ష్యములనుండి జారిపోవుటయేగాక, స్వయంభువు సంకల్పింపని పాపకర్మాచరణకుకూడ జీవుడు కడంగును. ఆ రీతిగా జీవుడు స్వయంభువునినుండి వేరుపడి, 'పాపి' యగును. అసలు స్వచ్ఛందతయే ప్రసాదింపబడకపోయినచో, జీవుడు తనకు సాధ్యమగునంతమట్టుకు తన సృజనప్రవృత్తిని బయటపెట్ట సమర్థుడు కాజాలడు.

వ్యక్తమగు ప్రపంచమునందు స్వయంభువుని మరిరెండు విధములగు అనుగ్రహప్రవృత్తులు గోచరించును. స్వయంభువుస్వభావమును పరికించినచో నీ రెండును సాధ్యములగునని యేగాక, అనివార్యములనికూడ స్ఫురించును.

తాను స్వచ్ఛందతను ప్రసాదించిన జీవులను నియమించుట స్వయంభువుడగు ఈశ్వరుని స్వభావము. ఇట్టి ఈశత్వము జీవుని స్వచ్ఛందతకు భంగము రాకుండగ, కుమార్గగామియగు జీవుని నుద్ధరించి, సన్మార్గమున సంచరించునట్లుగా అనుగ్రహించును. ఇట్టి అనుగ్రహము పరమేశ్వరుని సామర్థ్యపరిధిలోనే ఉండును. కాని ఈ అనుగ్రహ కార్యమునందతని కేనిర్బంధమును లేదు.

ఇక రెండవ అనుగ్రహప్రవృత్తి. జగదీశ్వరుడు జీవుని సామర్థ్యమును ఇనుమడింపజేయుట. అనగా జీవుడు స్వయంభువునకు విధేయుడై అతనితో సహకరించు స్థితిలో కూడ, తన నిష్పన్నమగు సామర్థ్యపరిధినిదాటి ప్రకృతి కల్పితమగు సామర్థ్యముతో తన కార్యమును సాధించ కలిగినంతశక్తి ఈశ్వరుడు జీవునికి ప్రసాదించుట. ఇది స్వయంభువ వస్తువుయొక్క సంపూర్ణస్వభావపు ప్రోద్బలముచే తాను పరిపూర్ణుడు కాగల్గుటకు జీవునికి గల మార్గము.

స్వయంభువుడగు ఈశ్వరుడున్నాడను భావన ఆయన స్వాతంత్ర్య, ప్రాముఖ్యములను, జీవుల అస్వాతంత్ర్య, అప్రాముఖ్యములను చూపి, ఈశ్వర జీవులకున్న ఆధారాధేయ, అంశాంశిసంబంధముల ప్రదర్శించి, మానవులకు ఈశ్వరానుగ్రహము వాంఛనీయమని తెల్పును.

ఈశ్వరతత్వము ఎంతమేరకు సర్వాతీతమో, సర్వాంతర్యామియో అనుభావముపై అనుగ్రహపదముయొక్క సునిశితనిర్వచన మాధారపడియున్నది. సంపూర్ణముగ సర్వాతీతమని భావింపబడిన ఈశ్వరతత్వము సహజముగ సుదూరసీమనుండియే తన అనుగ్రహమును ప్రసరింపజేయును. ఆ అనుగ్రహము స్వచ్ఛందము, అప్రతిహతము. అందుచే పరిమితతత్త్వమగు జీవుడీదృష్టిలో స్వీయప్రయత్నము లేకుండగనే భగవదనుగ్రహమునకు పాత్రమగును.

కాని జీవుడుకూడ స్వేచ్ఛతో ఈశ్వరానుగ్రహమును స్వీకరింపవలెననుకొన్న, ఈశ్వరుని సర్వాతీతత్వముతో పాటు జీవుల ప్రత్యేకాస్తిత్వము, వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యము అంగీకరించవలెను. ఇట్లు జీవులకు ఈశ్వరునితో సహకరించగల సామర్థ్యస్వాతంత్ర్యములు సృష్టితోడనే వారికి ప్రసాదింపబడినవి.

ఈశ్వరుని అంతర్యామిగా కూడ భావించిన యెడల, మన మాతనితో తాదాత్మ్యస్థితిని పొందగలమను సంభావనకు చోటుగలదు. ధ్యాన సమాధి స్థితులయందట్టి తాదాత్మ్యభావము సాధ్యము. అయితే, ఈ తాదాత్మ్యభావన కేవలకవితా కల్పనయో, సాధకుని హ్లాదమయస్థితి వర్ణనయో, లేదా భూతార్థవర్ణనయో తెలియుట సాధ్యము కాదు. అయితే స్వయంభువవస్తువు అతీతత్వ రహితమగు కేవలాంతర్యామిగానో, లేక స్వయంభువ చిద్వస్తువునకు వ్యతిరేక గుణములు కలదంతయు మిథ్యగానో భావించిన తప్ప, ఈ తాదాత్మ్యమును ఏకత్వముగ వ్యాఖ్యానింప వీలులేదు. పారమార్థికముగ జీవేశ్వర ఏకత్వము, బ్రహ్మభిన్నవస్తు మిథ్యాత్వము సత్యములైన, ఆ

దృష్టిలో అనుగ్రహముకూడ వ్యావహారిక సత్యము మాత్రమే అగును. ఏ. సి. బొకే

అనుభవ వాదము (ప్రాచీన, అర్వాచీన) : గ్రీకు తత్త్వశాస్త్రములో అనుభవవాద మనునది ముఖ్యముగా సోఫిస్టులచేతను, ఎపిక్యూరియనుల (సౌఖ్యమే పరమ పురుషార్థమను దృష్టి గలవారలు) చేతను, సంశయైకదృక్కులగు అనుభవవాదుల (empirical sceptics) చేతను అభ్యసింపబడినది. కేవలము జరుగవచ్చుననియే ఊహించుటకు వీలున్న విషయముల పరిశీలనతోకూడ అనుభవమునకున్న ప్రముఖస్థానమును అరిస్టాటిల్ తన గ్రంథములలో పెక్కుచోట్ల నొక్కిచెప్పెను. అయినను ప్లేటో అరిస్టాటిలు లిద్దరును, జ్ఞానమీమాంసపట్ల బుద్ధివాదులే యనవలెను. ప్రొటాగొరాస్ యొక్క, సోఫిస్టులయొక్క సిద్ధాంతములను ప్రతిఘటించుటలో బుద్ధివాదపక్షీయుడగు ప్లేటో అనుభవవాదమునకు వ్యతిరేకియని మనము గ్రహించవలెను. థియాటీటస్ అను ప్లేటో రచించినగ్రంథములో, ప్రత్యక్షజ్ఞానమే జ్ఞానమని తొలి థియాటీటస్ కల్పించిన జ్ఞానపద నిర్వచనము, మానవుడే సర్వప్రమాతయను ప్రొటాగొరాస్ కల్పించిన భావముతో సంవదించుచున్నదియని సోక్రటీజ్ నిరూపించెను. ఇంతేగాక పైజెప్పిన మానవ సర్వప్రమాతృత్వ భావముతో హెరాక్లిటస్ బోధించిన ప్రపంచ మొకప్రవాహమనుఅతిభౌతిక భావము అన్వయించుచున్నది. ఏది సత్యము, వాస్తవికము ? అని నిర్ణయించుటకు వ్యక్త్యనుభవమే స్వతః ప్రమాణముగా నాచరించుచో, సత్యమునకు, పురుషార్థములకు సార్వజనీనప్రమాణము లుండవు. ప్రతి ప్రత్యక్షసంవేదనయు మారునట్టి రెండుఅంశముల సంకలిత ఫలము. అందొకటి ఎల్లప్పుడును మారుచుండు విషయమును గురించిన అనుభవము ; రెండవది ఆ యనుభవమున కనుగుణముగా ప్రతిస్పందించు విషయము. అసలు సంవేదన యనునదియే యొక సంచలనము. పైని నిరూపించబడిన ప్రొటాగొరాస్ యొక్క వాదము - అది ప్రత్యక్షజ్ఞాన విశ్లేషణముగా సంతరించబడినంత మట్టుకు, సోక్రటీజ్ దాని నంగీకరించ సిద్ధుడైనప్పటికిని, ఈ వాదమును సత్య సిద్ధాంత స్థాపనకై యుపయోగించుట సోక్రటీజునకు గిట్టదు. నిజముగా ఇందుచేతనే సతతపరిణామియగు అనుభూత ప్రపంచమునందు సత్యమును, జ్ఞానమును, అన్వేషించుట వృథాప్రయత్నమని ప్లేటో వాటిని శాశ్వతము, ఆకృతులమయము నగు బౌద్ధికప్రపంచములో నున్నట్లు ప్రతిపాదించ బూనుకొనెను. ప్రొటాగొరాస్ యొక్క సిద్ధాంతము లేదా శుద్ధానుభవవాదము, ఆత్మప్రత్యయ వాదము (subjectivism) నకుగాని లేదా సాపేక్ష వాదమునకుగాని దారితీయును. బాహ్యార్థజ్ఞానమును గ్రహించుటలో మనస్సు ఆ జ్ఞానమును కొంత మార్చుననియు, మనస్సునందే సహజముగానుండెడు లేదా పూర్వసిద్ధములు అగు కొన్నిప్రమాణము లున్నవనియు థియాటీటస్ నకు నిరూపించుటయందు సోక్రటీజ్ శ్రమ తీసికొనెను. మానవప్రత్యవేక్షకులకు సామాన్యమానవానుభవమును పరికల్పించు దృశ్యవాద (phenomenalism) దృష్ట్యా, ప్రొటాగొరాస్ పక్షమును విశాలముగా వివరింపచూచినచో అతిభౌతిక శాస్త్రముకాని, అంతిమసత్యమును గురించిన జ్ఞానముగాని సంభవములుగావు. ఈ విషయము కూడ ప్రొటాగొరాస్ పక్షమున కొకపరిశోధిత రూపాంతరముగా ఉగ్గడించబడినది. ఈ శోధితపక్షమందు, సంశయైక దృక్కులగు అనుభవవాదులు, అర్వాచీన అనుభవవాదులు కల్పించిన సిద్ధాంతములందువలె, మానవజిజ్ఞాసను ప్రతిభాసములకు, సంఘటనలయందు గోచరించుపరిపాటికి, సరూపతలకు (uniformities) పరిమితముగా నొనర్చును.

గ్రీకు దర్శనమందు కేవల అనుభవవాదులకు, ఎపిక్యూరియనులకు ఇంద్రియములే సత్యదర్శకములు. ప్రత్యక్షానుభవమునకు దవ్వులనుండు విషయముల గురించిన జ్ఞానగ్రహణమునకు యత్నించుకల్పనల సామంజస్యమును నిర్ణయించి, నియంత్రించునది ఇంద్రియానుభవమే. ప్రత్యక్ష సంవేదనలన్నియు సత్యములే (యథార్థములే) యగుటచే భ్రాంతియనిన పూర్వప్రత్యక్ష సంవేదనకు -మనమనస్సు చేర్చిన మతియే. కొన్ని వస్తువులు మన కగపడునట్లే యుండును. ముఖ్యముగా కేవల సంవేదననుండి, చిత్తవృత్తి (feeling) చే అనైచ్ఛికముగా ఉపలబ్ధములైనవి. మరికొన్ని అగోచరములు, లేదా అస్పష్టములు. వీటిలో కొన్ని (1) మానవ జ్ఞానగ్రహణసామగ్రి పరిమితమైన దగుటచే నస్పష్టములు (ఉదా: వినువీథినున్న చుక్కల సంఖ్య బేసియా, సరియా యను విషయమును నిర్ణయించుటలో) మరికొన్ని (2) వాటిస్వభావముచేతనే అస్పష్టములు (ఉదా: పరమాణువులు, శూన్యము), ఇంకను మరికొన్ని (3) యాదృచ్ఛికముగా అస్పష్టములు (భావి విషయములు లేదా ప్రత్యక్షముగాగాని సంపూర్ణముగాగాని గ్రహించబడని విషయములు). ప్రత్యక్షోపస్థితములగు వస్తువులగురించిన నిర్ణయముల యాథాతథ్యమును, వస్తుసమీక్షచే సాక్షాత్తుగా నిర్ధరించవచ్చును. భావివిషయముల గురించిగాని, లేదా తాత్కాలికముగాగాని, యాదృచ్ఛికముగాగాని, మనకు తెలియబడని విషయములగురించిగాని మనము చేయునిర్ణయముల సామంజస్యము, పూర్వ

నిర్దేశముప్రకారము ఆ విషయము తరువాత వ్యక్తమైనపుడు నిర్ధారితమగును. వర్తమాన విషయముల గురించిన మన ఊహాలను, అవి భూతార్థములతో సంవదించునపుడు సత్యములని నిర్ణయింతుము. భావి విషయములగురించిన ఊహాలు, వర్తమాననిర్ణయమందు గావించబడిన పూర్వనిర్దేశప్రకారము, లేదా వాటినిగురించిన మన ఆకాంక్షప్రకారము విషయములు వ్యక్తమైనప్పుడు, సత్యములని నమ్మెదుము. పరమాణువుల గురించిన అతిభౌతికకల్పనల ప్రామాణ్యము అప్రత్యక్షసమర్థనచే గ్రహింతుము. స్వభావముచేతనే అస్పష్టములగు విషయములగురించిన అభిప్రాయములు, కల్పనలు, అవి అగపడు విధముతోగాని లేదా పూర్వానుభవజన్యములగు అభిప్రాయములతోగాని విరోధించనపుడు సత్యములని తలంతుము. తరువాత ఎపిక్యూరియనులు (ఫైలోడీమస్, డీసిగ్నిస్) ఆనుభవిక తర్కము (empirical logic) విధానాత్మక శాస్త్రము (methodology) - ఈ రెండిటియందు స్టోయిక్ బౌద్ధిక (rational) విధానాత్మక శాస్త్రమును ప్రతివిమర్శించుచు, వారిగురుని సిద్ధాంతములకు మెరుగుపెట్టిరి. వస్తువగుపడు తీరునకు (sign, appearance) వస్తువునకుగల విశ్లేషణాత్మకమైన సంబంధమును తెలుపు అనుభవబాహ్య బౌద్ధిక సాంకేతికసంబంధమే సత్యమును నిర్ణయించును, అని స్టోయిక్కుల మతము. స్టోయిక్కులను ప్రతివిమర్శించుచు ఫైలోడీమస్ (క్రీ. పూ. 1 వ శతాబ్దము) ఒక వస్తువునుండి ఇంకొక వస్తువును అనుమానప్రమాణముచే గ్రహించునపుడు, ఆ రెండువస్తువులకు మధ్య అవినాభావ సంబంధము, సాదృశ్యనిరీక్షణము (వ్యాప్తి సంబంధము) అనుభవముచే సూచించబడవలెను అని చెప్పెను. ధూమమునుండి అగ్నిని అనుమానించునపుడు ధూమమునకు అగ్నికి గల సంతత సాహచర్యము అనుభవముచే నవగతము కావలెను. కార్యకారణ సంబంధముకూడ మనము అనుభవము నుండియే గ్రహించగలము. అంతేకాని అనుభవమును విడచి ఏ ఇతర విధముచేనైన ఈ కార్యకారణ సంబంధము మనకు అవగతముకాదు. వ్యాప్తిపైగాని లేదా సాదృశ్య విధానముపైగాని ఆధారపడి యున్నపుడే, అనుభవముతో జోక్యములేని విధానము సప్రమాణమగును. అనుభవగృహీతమైన విషయములతో సాదృశ్యసంబంధమును కలిగియున్నపుడే, అనుభూతికందని విషయముల ఉనికిగాని, స్వభావముగాని మనము గుర్తించగలము. అనుభవము మన ప్రత్యేకవ్యక్తి అనుభవమేకాక, ఇతరుల సాక్ష్యమును, గ్రంథముల సాక్ష్యమునుకూడ - అవి వస్తువుల ప్రస్తుత ప్రతిభాసకుకాని లేదా ఇదివరకు స్థాపితమైన భూతార్థమునకుగాని భిన్నము కానంతవరకు మనము ప్రమాణముగా గొనవచ్చును. దర్శనశాస్త్రశాఖయగు అనుభవాత్మకపద్ధతి శాస్త్రము, ఆ కాలమందు వైద్యశాస్త్రమందు అనుభవాత్మక పద్ధతిగాంచిన విజయములచే ప్రోత్సహించబడినది. క్రీ. పూ. 5 వ శతాబ్దముననే, ప్రాచీన వైద్యముపై హిప్పోక్రటీజ్ రచించినగ్రంథము, వైద్యశాస్త్రమును మతమునుండియు, బుద్ధివాదనిష్ఠమగు దర్శనశాస్త్రమునుండియు వేరుపరచుటకును, దానినొక ప్రత్యేకశాస్త్రముగా రూపొందించుటకును ప్రయత్నించినది. వైద్యవిధానజ్ఞులు, భావి విషయములను ముందుగా చెప్పగలుగుటయే శాస్త్రముయొక్క సారము, శాస్త్రత్వముఅని పరిగణించిరి. మన అనుభవమును, ఇతరుల అనుభవమును, పూర్వపువ్రాతలను తరచిచూచి వాటినుండి గ్రహించిన విషయములనే పూర్వనిర్దేశము(prediction)నకాధారముగా గొనవలయును. కారణములనుండి పూర్వనిర్దేశము పొసగదు. లింగపరామర్శచే నది జరుగును. వైద్యము చిహ్నముల (రోగ లక్షణముల) నుండి రోగపు భావిగతిని ముందుగా చెప్పగల శాస్త్రము. అందువలన ఈ శాస్త్రమునకు అనుభవమే ఆధారము. ఈ యనుభవ పద్ధతిని దర్శనశాస్త్రమందు ప్రవేశపెట్టినవాడు సెక్స్టస్ ఎంపిరికస్ (క్రీ. శ. 180 - 210). 'తార్కికవిమర్శ' అనునది ఈతడు రచించిన గ్రంథము. స్వభావముచేతనే అస్పష్టమగు వస్తువుల అనగా ఇంద్రియానుభవగోచరముగాని, వస్తువుయొక్క స్వలక్షణమును (thing in itself) ఆ వస్తువుయొక్క సూచక (indicative) లక్షణములబట్టి నిరూపించగలమని ప్రగల్భోక్తులు పల్కు అభినివిష్ట (dogmatic) దార్శనికులగు స్టోయిక్కులను, ఎపిక్యూరియనులను ఈతడు తీవ్రముగా ఖండించెను. ఈతని మతములో ఇంద్రియానుభవగోచరములగు లక్షణములబట్టి వస్తువులయొక్క ఇంద్రియగోచరస్థితినే గ్రహించగలము కాని, ఇంద్రియానుభవమున కతీతమగు వస్తుస్వభావమును గుర్తించలేము. అట్టి ఇంద్రియానుభవగోచరమగు వస్తుస్థితిని నిరూపించులక్షణముల కీత డిడిన పేరు అనుబోధక లక్షణములు (admonitive signs). ఇవి ఇంద్రియానుభవ పరిధిలోనివి. ఇందు ఒక ప్రతిభాస, ఇంకొక ప్రతిభాసతో సంతతసాహచర్యమును కలిగియున్నచో మొదటి ప్రతిభాస రెండవదానికి అనుబోధక లక్షణము.

ద్రవ్య సిద్ధాంతము, కారణ సిద్ధాంతము ఈ రెండిటిని గురించి సెక్స్టస్ గావించిన ప్రతివిమర్శకు, తరువాతవాడగు హ్యూమ్‌యొక్క భావధోరణికి కొంత సారూప్యముగలదు. ఇంద్రియములు చిత్తవికారము ద్వారా

కలిగిన సంస్కారములు లేదా భావసాహచర్యఫలములగు ఈ సంస్కార సంయోగములు, ఇవియే మనభావసామస్త్యమునకు ప్రభవస్థానములు. ఆ ఇంద్రియానుభవ పరిధిలోను మనము దర్శించు స్థిరసంసర్గములు కారణభావము నుత్పాదించును. ఈస్థిర సంసర్గములనే సెక్స్టస్ అను బోధక లక్షణము లనినాడు. ఈ చర్చయందు సెక్స్టస్ యొక్క ఉద్దేశము ముఖ్యముగా జ్ఞాన మీమాంసతో సంబంధించిన విషయము. అది ఏమనగా, మానవ జిజ్ఞాస యొక్క జ్ఞానముయొక్క పరిమితులను ఉచితలక్ష్యములను నిశ్చయించుట. ఈతని దృష్టిలో అతిభౌతిక విచారము ఆధారరహితమైనది. విజ్ఞానశాస్త్రమునకు దర్శన శాస్త్రమునకు కావలసినది భూతార్థ విమర్శ.

ప్రాచీన అర్వాచీన అనుభవవాదముల మధ్య పోలికలు సుస్పష్టములు. ఎపిక్యూరియనులు సూచించిన పరోక్ష, ప్రత్యక్ష సత్యాపన విధానములు తరువాతి అనుభవవాద, వ్యావహారిక సత్తా వాదములను పోలి యున్నవి. సెక్స్టస్‌చే గావించబడిన ద్రవ్య, కారణతల అనుభవాత్మక విశ్లేషణ హ్యూమ్‌చే గావించబడిన దానికి సదృశముగా నున్నది. వాక్యార్థము, లక్షణ సిద్ధాంతము వీటి దృష్టిలో జ్ఞానమీమాంసకు, విధాన శాస్త్రమునకు చెందిన సమస్య యొక్క పునస్స్థాపితీకరణము అనుభవవాద సంప్రదాయ మందెల్లెడల కాననగును.

నవీన అనుభవవాదము : ప్లేటో ఆరిస్టాటిలు సిద్ధాంతముల ప్రాబల్యముచే, మధ్యయుగములో అనుభవ వాదము వెనుకబడినది యని అభిప్రాయ మొకటి గలదు. కాని పై యభిప్రాయమునకు నామవాద (nominalism) సంప్రదాయమొక అపవాదము (చూ. నామవాదము). ఈ సందర్భమున ఒకేమ్ రచనలు చాల అర్థవంతములైనవి. నూతన దర్శనశాస్త్రములో అనుభవవాదము, ఫ్రాన్సిస్ బేకను (1561 - 1626)తో మొదలిడినది. మునుపటి ఛాత్ర వాద దర్శనము ఆమోదించిన న్యాయ ప్రయోగపద్ధతి (syllogistic method)నీతడు ఖండించెను. ఈ పద్ధతి విమర్శ రహితముగ అంగీకరించిన ప్రమేయములపై ఆధారపడి యుండుననియు, నూతన సత్యములను కనుగొనుట కీపద్ధతి సమర్థము కాదనియు, ఈతడు వాదించెను. దీనికి బదులు వ్యాప్తి పద్ధతిపై నాధారపడియుండెడు (న్యూఆర్గానెన్) నూతన పద్ధతిని ఒకదానిని నిరూపించెను. వాస్తవిక జ్ఞానార్జనకు మూర్తములు, విశేషములును అగు భూతార్థముల నుండి వ్యాప్తి గ్రహణాధారమున క్రమముగా సాధారణీకరణములకు కడంగుట యావశ్యకము. ఈ వ్యాప్తి గ్రహణమునకు కేవల గణన ఆధారముకాదు. అనుభవమును విశ్లేషించి, యుక్తుల పరికల్పించి, అనుభవదూరములగు అంశములను నిరాకరించి, అపరిహార్యపర్యవసానములకు వచ్చుటయే ఈ పద్ధతి హృదయము. ఈ యుక్తులు ప్రకృతి యొక్క వివరణములుకాని, దాని ఆకాంక్షలు (anticipations) కావు. మనము మొదట సత్యదర్శన విరుద్ధములగు అసత్యాభిప్రాయములను, దురాగ్రహములను గుర్తించ వలెను. వీటికి బేకన్ ఆరాధ్య ప్రతిమ (idols) అని పేరిడెను. ఇవి: (1) జాతి నిష్ఠప్రతిమలు, (2) గుహాప్రతిమలు, (3) విపణిప్రతిమలు, (4) రంగభూమి ప్రతిమలు అని నాలుగు విధములు.

(1) జాతినిష్ఠ ప్రతిమలు : మానవస్వభావమందంతర్భూతమై జాతికంతకు సామాన్యముగా నుండెడు అసత్యాభిప్రాయములు, దురాగ్రహములు, మొదటి రకపు ప్రతిమలు. అంతకును మానవుడే ప్రమాణమను ఉక్తి సత్యముకాదు. ఆకారములను రూపములను వికరించు (distort) భూతద్దమువంటిది మనసు. ప్రపంచమందు వాస్తవికముగా ఉన్నదానికన్న ఎక్కువ క్రమమును, ఎక్కువ సరూపతను చూచుట మనసున కలవాటు. మన మనోవృత్తులను, ఆవేగములను ఆరోపించి మానవుని మనస్సు ప్రపంచమును మానవ ప్రయోజనమునకు, పార్యంతిక కారణములకు అనుకూలముగ వివరించ జూచును. మానవుడు ఇంద్రియములవలననే ప్రపంచముతో సంబంధము కలిగియున్నాడు. ఈ యింద్రియములు యథార్థజ్ఞానము నిచ్చునవిగావు. మన ఇంద్రియములు మనలను తరచుగా వంచించును.

(2) గుహాప్రతిమలు : ఇవి మానవుల మానసిక శారీరక వైవిధ్యములనుండి యుత్పన్నములగును. ఇవి వేరువేరు వ్యక్తులయొక్క అలవాటులు, పరిసరములు, శిక్షణ వీనియందు గోచరించు విభేదములబట్టి వేరువేరుగా నుండును.

(3) విపణి ప్రతిమలు : మానవ సంసర్గమందావశ్యకాంశమగు భాషయొక్క ఉచితానుచితోపయోగముల వల్ల ఉత్పన్నమైనవి. లక్షణ సమన్వయములేని నిర్వచనములు, అర్థములులేని పదములు, భూతార్థములకు దూరముగానుండెడు పృథక్కరణములు, వీటికి దృష్టాంతములు.

(4) రంగభూమి ప్రతిమలు : ఒక విధమున మానవ జీవితరంగస్థల నాటకములగు వేరువేరు దర్శన, ఈశ్వర శాస్త్ర వ్యవస్థలనుండి ఉత్పన్నమైన కృతక భావములు, బుద్ధికల్పనలు వీటికి దృష్టాంతములు. ఇవి తర్కసంగతములయ్యును, అనుభవదూరములగు హేతువాదకుల సంప్రదాయములనుండి జనించునవి. లేదా అనుభవ వాదుల

ప్రయోగసామగ్రి చాలని అవిచారిత సాధారణీకరణములు కావచ్చును. లేదా ఈశ్వర శాస్త్రీయ ప్రతీతులతో సాంకర్యమునందిన దర్శనశాస్త్ర, సంప్రదాయములు కావచ్చును.

సంఘటనల కారణముల లేదా రూపముల నావిష్కరించుటకై ఈ క్రింద వర్ణించబడిన కోష్టకముల నుపయోగించి ఒక అభ్రాంత వ్యాప్తి పద్ధతిని కల్పించుట బేకను యొక్క ముఖ్యలక్ష్యము.

1. అన్వయకోష్టకము : ఒక సంఘటనను గురించిన భూతార్థముల సంగ్రహము.

2. వ్యతిరేకకోష్టకము : వ్యతిరేక సంఘటనల సంగ్రహము.

3. తారతమ్యకోష్టకము : ఆ సంఘటన సంభవించుట యందు గోచరించు వివిధరీతుల తారతమ్య విచారము.

తామస్ హాబ్స్ (1588-1679) ప్రాచీన, మధ్యయుగములందు వెలసిన, భౌతికవాద, అనుభవవాద, నామవాద సంప్రదాయముల ననుసరించెను. సంపూర్ణముగనో, పాక్షికముగనో, ఇంద్రియములనుండి ఉత్పన్నముగాని భావములు మనస్సునందుండవని ఈతని సిద్ధాంతము. సంవేదనయనగా భావనయే. అనగా శరీరమందలి ద్రవ్యముయొక్క చలనము హేతువుగాగల ప్రాతీతిక ప్రతిభాస. సంవేదనను జనింపజేయు బాహ్యప్రేరణములు తొలగింపబడిన తరువాత శరీరమునందు మిగిలియున్న కొద్దిపాటి చలనముల కారణమున క్రమముగా మాసిపోవుచున్న సంవేదనయే స్మృతియు, భావనయు. ఆరిస్టాటిల్ చెప్పినట్లు అనుభవమనగా అనేక వస్తువుల స్మృతి. భావ సంశ్లేష వలన మనస్సు ఇంద్రియసంవేదనల ననేకవిధముల కలుపుచు, వాటిమధ్య ననేక సంబంధముల కల్పించవచ్చును. కాని సంకీర్ణ భావముల చరమాంశములు, ఏదోయొక భూత పూర్వానుభవము వలననే ఉత్పన్నమగును. తర్కమనగా మాటలచేగాని చిహ్నలచేగాని గావించబడు వైధ గణిత ప్రక్రియ. దర్శనశాస్త్రము రెండు ప్రక్రియల సంయోగము. అవేవనగా : (1) సంయోజన పద్ధతి: ఇందు స్వచ్ఛంద నిర్వచనములగు ప్రాథమిక తత్వములు లేదా కారణములతో బయలుదేరి నిగమన పద్ధతి నుపయోగించి నిరూపణకు వీలయిన ఒక వ్యవస్థను నిర్మించుట, (2) విశ్లేషణ పద్ధతి: సంఘటనలను లేదా కార్యఫలితములను ప్రాతిపదికముగా తీసికొని వ్యాప్తి తర్కపద్ధతి నుపయోగించి ద్రవ్యమందు, దాని చలనమందు ఆ సంఘటనలకు ఆ ఫలితములకు కారణముల వెతకుట. ఈప్రక్రియ ఎప్పటికిని ఎడతెగనిది యగుటచే, ఫలితము శంకాస్పదము.

జాన్ లాక్ (1632-1704) రచనలయందు అనుభవశాస్త్ర, సంకేత శాస్త్రములతో వైద్యశాస్త్రము సమ్మిశ్రితమై కానవచ్చును. సత్యము, నీతి, మతము వీటినిగురించిన భావములు అంతర్గతము(innate ideas)లని బయటనుండి రానివని యనుకొనుట కేవలము భ్రాంతియనియు నది స్వమతాభినివేశమునకు మూలమనియు, జ్ఞానమునకు ప్రతిబంధకమనియు నిరూపించుచు, లైబ్నిజ్, డేకార్టుల బుద్ధివాదమును లాక్ తీక్ష్ణముగా విమర్శించెను. జ్ఞానము యొక్క విషయము భావము. భావములు అనుభవము నుండి ఉత్పన్నములు. ఆ అనుభవము బాహ్యార్థములపై మన దృష్టిని ప్రసరింపచేయునప్పటి ప్రత్యక్ష సంవేదనమైన కావచ్చును, లేదా మనస్సుయొక్క ఆంతర వ్యాపారములను గురించిన అనుచింతనమైన కావచ్చును. సరళభావములను వేరుగా గ్రహించి వాటిని కలుపుట, వాటిమధ్య సంబంధములు కల్పించుట యనునవియే మనోవ్యాపారములు. "దేనిని మనస్సు తనయందు ప్రత్యక్షీకరించునో లేదా సంవేదన, ఆలోచన, బోధ ఈ మూడిటికిని ప్రత్యక్ష విషయముగా నేది యాచరించునో, అట్టి దానిని నేను భావమని వ్యపదేశింతును. మనస్సునందు ఏభావమునైనను పుట్టించు శక్తి ఎందులోనున్నదో ఆ శక్తిని ఆయా ఆశ్రయముయొక్క గుణ మందును" అని యాతడు వాక్రుచ్చెను. మన భావములలో కొన్ని వస్తువుల ప్రాథమిక గుణముల గురించినవి. ఈ గుణములు లాక్ అభిప్రాయములో వస్తువులనుండి వేరుపరచుటకు వీలులేనివై మన ప్రత్యక్షమునకు విషయమగు ప్రతిద్రవ్యకణమందును గోచరించును. వీటికి భిన్నముగా నుండునవి గౌణగుణములు. ఇవి ప్రత్యక్ష గోచరమగు వస్తువునందుండునవి కావు. అవి ప్రాథమిక గుణములు మనయందు కలుగచేయు సంవేదనావిధములు.

లాక్ అభిప్రాయములో ద్రవ్యము అనునది యొక సంకీర్ణభావము. ఇది స్వతంత్ర సత్తగల ప్రత్యేక వస్తువులకు చెందిన సరళ భావముల సంశ్లేషము. ద్రవ్యగుణముల గురించిన మనభావములకు భిన్నముగ మనము ద్రవ్యమును గ్రహించలేము. కాని ఈ గుణముల కాశ్రయమగు నొక అవిదితాధిష్ఠానమున్నదని మనమనుకొందుము. ఇట్లే మనోవ్యాపారములకు ఆధారముగ అభౌతిక ద్రవ్యము లేదా చైతన్యమున్నదని పరిగణింతుము. వస్తువుల గుర్తించుటకు వాటిని నిర్వహించుటకు ఉపయోగించు భావసమూహమునే - మన మెరుంగుదుము. వాటి వాచక (శాబ్దిక) స్వరూపమునే మనము గ్రహించగలము. జ్ఞానమునకు రెండు పరిమితులు గలవు. అది తొలిని మనభావ పరిధిచే

పరిమితము. తరువాత నది మనభావముల మధ్య గోచరించు సంవాద విసంవాదములకు లోబడియుండును. రెండు భావములమధ్య మనస్సునకు గోచరించు సంవాద, విసంవాదములబట్టి జ్ఞానమందు తారతమ్యము గన్పట్టును, ఆ సంవాద విసంవాదములను మనస్సు (1) అపరోక్షజ్ఞానమందు గ్రహించునో, లేదా (2) ఇతర భావముల సహాయమున పరోక్షముగ నిరూపక (demonstrative) జ్ఞానమందు గ్రహించునో, లేదా కేవల ఇంద్రియార్థసన్నికర్షవలన జనించు బాహ్యార్థజ్ఞానమునందు గ్రహించునో, అను విషయముల ననుసరించి జ్ఞానమునందు పై చెప్పిన తారతమ్యము లేర్పడును. మొదటి రెండు తరగతులును, మనకునిశ్చయజ్ఞానము నందించును. మన భావములకు అవిదితస్వరూపములగు బాహ్యార్థములకు మధ్యగల అనురూప్యమును మనము శోధించగలిగినకాని, మూడవది నిశ్చయజ్ఞానస్థితి చేరలేదు. ప్రాథమికగుణములగురించిన భావముల విషయములో వస్తువుల, భావముల మధ్య అనురూప్యముండునని నమ్మవచ్చునని లాక్ యొక్క నిశ్చితాభిప్రాయము. ద్రవ్యమును గురించినవికాక తక్కిన సంకీర్ణభావము లన్నిటికిని మనస్సుచే కల్పించబడిన ప్రమాణప్రతికృతు లుండును. అవి భావవస్తువుల ప్రతికృతులుకావు. ఇచ్చట నామముచే తెలుపబడు స్వరూపమునకును, వస్తు స్వరూపమునకును మధ్య అనురూపత ఉండునని చెప్పవచ్చును. గణితశాస్త్ర జ్ఞానముయొక్క నిశ్చయతకు (నీతిశాస్త్రమందు నిరూపణ సాధ్యమగుటకు) ఈ అనురూపతయే హేతువు. కాని ద్రవ్యభావముల ప్రతికృతులు మనకు వెలుపలనుండును. కావున బాహ్యార్థముల శాబ్దిక స్వరూపములేకాని వాటి వాస్తవిక స్వరూపములు మనకవగతములుకావు.

ప్రాథమిక, గౌణ గుణములమధ్య లాక్‌చే కల్పించబడిన సూక్ష్మ వ్యత్యాసము, జార్జ్ బెర్క్లీయొక్క ఆనుగుణ్య (correspondence) సిద్ధాంతమునకు, ఆతడు స్వీకరించిన ద్రవ్యమనోద్వైతమునకు దారితీసినది. కాని బెర్క్లీ-భావములు సంపూర్ణానుభవ వాదమునకు చాలదూరమున నున్నవనియు, అవి అనివార్యముగా సంశయవాదమునకు దారితీయుననియు చెప్పవలసి యున్నది. జ్ఞాన మీమాంసలో లాక్‌చే నంగీకరించబడిన ద్రవ్య మనోద్వైతములో, మనస్సుచే గృహీతమైన వస్తువు వాస్తవికవస్తువుకాదు. అందువలన వస్తుతత్త్వము అవిదితమే యగును.

మన భావములకును, భావవిషయములగు వస్తువులకును మధ్యగల అనురూప్యము, వస్తువుల మూలరూపమును త్యజించి వాటి ప్రతికృతుల గ్రహించుట వలన రుజువుకాదు. ప్రాథమిక (పరిమాణాత్మక) గుణములు, మనస్సుతో జోలిలేక సత్త (reality)ను కలిగియుండునని చెప్పుటకు అనుభవములో ఆధారము దొరకదు. ప్రాథమిక గౌణ గుణములు రెండును అపేక్షక నిరపేక్షకముగా నుండవు. అదిగాక అనుభవమందీ రెండిటికిని వేరుపాటు కనుపించదు. భావములకు ఇతర భావములే సదృశములని బెర్క్లీ నిశ్చయాభిప్రాయము. మనము ప్రత్యక్షీకరించు వస్తువు, దానియొక్క ప్రాథమిక గౌణగుణముల సముదాయము దక్క వేరుకాదు. అనగా ఒక వస్తువును మనము చూచుకాలమునందే దాని ఉనికి దానిని మనము చూచుటచేకాని, తాకుటచేగాని అవగతమగును. మనమా వస్తువును చూడనప్పుడు అది మన ప్రత్యక్షమునకు శక్యవస్తువుగా నుండును. లేదా అది ఇతర సావధిక మనస్సులకుగాని, నిరవధిక మనస్సునకుగాని ప్రత్యక్షసిద్ధవస్తువుగా నుండును. గ్రహించు మనస్సులు, వాటి గ్రహణములు లేదా భావములు వాస్తవికత యన నివియే. బెర్క్లీ దృష్టిలో అనుభవవాదము భావప్రధాన వాదమునకు ఉపపత్తి. అచేతన వస్తువులు, ఏదోయొక మనస్సుతో గ్రాహ్య గ్రాహక సంబంధ నిరపేక్షముగా ఉనికిని గలిగియుండు వస్తువులు, ఊహకుగాని అనుభవమునకుగాని అందని విషయములు. మనోద్రవ్యమన నేదియో మనకు తెలియును. అది మన భావములకు ప్రత్యక్షకారణము. మన ఇంద్రియములకు గోచరించు భావముల నిత్యత్వము, ఆనుపూర్వి, నియతత్వము, ఈశ్వరుని నిరవధిక మనస్సును ఆశ్రయించి యుండును. వీటికే మనము ప్రకృతి నియమములు అని పేరిడితిమి. కేవలము అనుత్పాదకములగు మూర్త కారణములు నిరసన విషయములు,

భౌతిక ద్రవ్యభావమున కాశ్రయములుగా నాచరించు సామాన్య లేదా పృథక్కృత భావము లున్నవని, లాక్ చెప్పినదానిని బెర్క్లీ అంగీకరించలేదు. భావములుగాని, వస్తువులుగాని సవిశేషములేయని బెర్క్లీ ప్రతిపాదన. వాటి సామాన్యత, వాటి సార్థక్యము అనగా వస్తువుల లేదా భావముల అనేకత్వమును తెలియపరచు శక్తియే. నిజముగా సామాన్యత్వమనునది నామధేయ విషయము. కారణతకుకూడా అనుభవవాదాత్మక వివరణమును కల్పించవచ్చును.నిత్యసంబద్ధములై రెండుభావములు మనకు తోచుచున్నను, వాటిలో నొకటే మనకు ప్రత్యక్షగోచరమగు పరిస్థితిలో, రెండవదానిని మనము మొదటిదానికి లింగముగా గ్రహింతుము. దృష్టికి చాటుగానున్న వహ్నికి ధూమమును లింగముగా అనగా హేతువుగా పరిగణింతుము.

లాక్, బెర్క్లీల అనుభవవాదమును, డేవిడ్ హ్యూమ్ (1711 - 1776) తార్కిక పర్యవసానమునకు కొనిపోయెను.

భౌతిక ద్రవ్యమును నిరాకరించుటయందును, ప్రాథమిక గౌణగుణముల మధ్య భేదము నంగీకరించక పోవుట యందును హ్యూమ్ బెర్క్లీవాదమును అంగీకరించును. కాని' మనోద్రవ్యకల్పనలో బెర్క్లీ తన అనుభవవాద మునే పరిత్యజించెనని హ్యూమ్ చూపెను. మన ఉప లబ్ధులు, సంవేదనలు, చిత్తవికారములు, ఊహలు వీటి నన్నిటిని తెలుపుటకు లాక్ భావమను పదమును వాడెను. హ్యూమ్మట్టుకు "ఉపలబ్ధి" (perception) యను సామాన్య పదమును వాడి, దానిని ఈక్రింది విధమున విభజించెను.

(1) సంస్కారములు: అనగా స్పష్టతర, తీవ్రసంవేద నలు, చిత్తవికారములును (feelings).

(2) స్మృతియందు, భావనయందు కన్పట్టు సంస్కార ముల అస్పష్టప్రతిబింబములు. అనుగుణపూర్వసంస్కార ములు లేనిది భావము లుండజాలవు. ఈ కారణముచే నతడు మానసిక, భౌతిక ద్రవ్యభావముల రెండిటిని నిరసించును. ఏలన వీటికి ఆశ్రయమగు సంవేదనసంస్కారములుగాని, చిత్తవికార సంస్కారములుగాని లేవు. ఎల్లపుడును సమూహముగనే గోచరించు ఇంద్రియ గ్రాహ్యములగు గుణములే బాహ్యార్థమని మనమందుము. పరస్పర సాహ చర్యము గల ఊహల, చిత్తవికారముల పరిపాటినే మన స్సుగా గ్రహింతుము. సాదృశ్య, సన్నిహితత్వ, కార్య కారణ సంబంధములద్వారా ఉత్పన్నమగు భావసాహ చర్యముల నాధారముగాగొని ఇంద్రియములచే సమర్పింప బడిన అంశములను సంయోజించుట, వాటిస్థాన పరివర్త మును గావించుట, వాటిమధ్య సంబంధములు కల్పించుటకే మనస్సునకు గల శక్తి పరిమితమగుచున్నది.

జిజ్ఞాసావిషయములన్నియు రెండు తరగతులుగా విభజింపబడినవి. (1) భావముల మధ్య సంబంధములు, (2) భూతార్థ విషయములు.

(1) గణిత మూలములగు శాస్త్రములన్నియు నిశ్చిత జ్ఞాన నిరూపకములు. ఏలన వాటిప్రతిజ్ఞలు ఉనికి గల వస్తు వుల జోలిలేని భావములమధ్య సంబంధములనే పరా మర్శింపును. అదిగాక చింతనవ్యవహారము చేతనే అవి ఆవిష్కృతములగును. అట్టి ప్రతిజ్ఞల విపర్యాసములు, పరస్పరవిరుద్ధములు కాని నిరర్థకములు కాని కావచ్చును.

(2) అస్తిత్వమును గురించిన భూతార్థముల విషయమై, విరుద్ధప్రతిజ్ఞ ఎల్లప్పుడును సాధ్యమే. ఏలన అట్టి ప్రతిజ్ఞను స్వగత వైరుధ్య మంటదు.

- భూతార్థ విషయముల గురించిన తర్కమంతయును, కార్యకారణసంబంధము నాశ్రయించి యుండును. ఈ కార్యకారణ సంబంధము వర్తమానసంవేదనలను, స్మృతిని అతిక్రమించుటకు ఏకైకసాధనము. ప్రకృతి, దాని నియమ ములు, వస్తువ్యవహారము ఇవన్నియు అనుభవము నుండియే గ్రహించబడును. ప్రతికార్యమును, దాని కార ణమునుండి భిన్నమైనది. దానిని అనుభవమునకు వెలిగా అనుమానముచే సాధింపలేము. ప్రకృతి మనకు వస్తువుల బాహ్యస్థగుణములలో నేకొద్దినో ప్రదర్శించి వాటివెనుక నున్న శక్తులను తత్త్వములను మననుండి మరుగుపరచును. ఇంద్రియోపలబ్ధములగు వస్తుగుణములందు మనకు సాదృశ్య మగపడినప్పుడు, దానినుండి వస్తువుల నిగూఢశక్తి సాదృశ్యమును, కార్యసాదృశ్యమును గ్రహింతుము. కాని పూర్వానుభవము వస్తువులనుగురించి ప్రత్యక్షము, నిశ్చితమునగు జ్ఞానము నీయగలదు. భావికాలమందుకాని, పైకి సదృశములుగా నగపడువస్తువుల విషయమైగాని ఈ అనుభవము తిరిగి తటస్థించునను నియమము లేదు. ఇంకొక విధమున చెప్పవలెనన్న, ప్రకృతియొక్క ప్రవర్త నలో ఏకరూపతను రుజువుపరచలేము సరికదా, అది అపరోక్షజ్ఞానసాధ్యము కాదు. వ్యాప్తితర్క నిశ్చితమును కాదు. వ్యాప్తిపద్ధతికి, భవిష్యత్తు గతమును అనుకరించు నను విశ్వాసము మూలము. అస్తిత్వమును గురించిన యుక్తులన్నియు అనుభవైకజన్యమగు కార్యకారణ సంబంధము నాశ్రయించును. మనము వాస్తవికముగా రెండువస్తువుల ఆనుపూర్వ్యమును, దేశకాలమందు వాటి సన్నిహితత్వమును, వాటి నిత్యసంయోగమును కందుము. ఆ వస్తువులమధ్య ఆవశ్యక సంబంధముగాని, ఒక దాని నుండి ఇంకొకదానికి సంక్రమించు శక్తిగాని మనదృష్టికి గోచరములు కావు. వాటి ఆనుపూర్వ్యమునే గ్రహించ గలముగాని, వాటిమధ్యనున్న కార్యకారణ సంసర్గమును గ్రహించలేము. ఆవశ్యక సంబంధభావము ప్రాతీతికము; లేదా అది అభ్యాసమునుగాని, ఆకాంక్షనుగాని ఆశ్ర యించియుండును. నిత్యసంయోగములు మనకు అనుభవ పథములో తారసిల్లినపుడు ఇట్టి ఆవశ్యక సంబంధమును కల్పింతుము.

హ్యూమ్యొక్క పక్షము ఆధునిక ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రధానవాద పక్షమును పోలియున్నది. ఏలన, ఈ రెండిటి యందును సంశయవాదముతో అనుభవవాదాంశములు, లేదా, దృశ్యవాదాంశములు కలిసియున్నవి. చరమ సత్యము జ్ఞానవిషయము కాదు. మనజ్ఞానము ఉపలబ్ధికి, దృశ్యములకు పరిమితమైయుండును. హ్యూమ్ తానే తన పక్షమును సడలించిన సంశయవాదమని వర్ణించెను. వ్యావ హారికజ్ఞానముపైనను, జిజ్ఞాసకు హద్దులుపెట్టు మానవ

బోధ (understanding) యొక్క పరిమితత్వమును గుర్తించుటపైనను ఆధారపడియున్న, సడలించిన సంశయ వాదమని తన పక్షమును హ్యూమ్ పేర్కొనెను. తార్కిక (abstract) శాస్త్రముల పరిమాణము, సంఖ్య, ఈ రెండే నిరూపణయోగ్యములగు విషయములని గుర్తించవలెను. తక్కిన భూతార్థవిషయముల గురించియు, అస్తిత్వమును గురించియు, విచారమంతయు మనకు సంభవనీయతనే వెలిబెట్టును. అతిభౌతిక శాస్త్రము, ఈశ్వర శాస్త్రము, వీటినిగురించిన విచారమును, భ్రాంతి యనిగాని, లేదా యుక్త్యాభాసయనిగాని హ్యూమ్ తిరస్కరించును. అదిగాక పరిమాణము, సంఖ్య వీటినిగురించిన తర్కవిచారమును సరకుగొనని ఏ దర్శనమునకైనను దర్శనత్వసిద్ధియే లేదని హ్యూమ్ నిర్ణయము. ఇట్లే భూతార్థములు, అస్తిత్వము, వీటిని గురించిన ప్రాయోగిక హేతువిచారము జోలికి బోని దర్శనశాస్త్రము వ్యర్థమని అతడు నిరసించును.

అగస్టే కోంట్ (1798 - 1857): "ఫిలాసఫీ పాజిటివ్" అను అతని గ్రంథములో, ఆధునిక అనుభవ వాదముతో సమకాలీన ప్రత్యక్ష జ్ఞానప్రధాన వాదము (positivism)ను ముడిపెట్టెను. ఈతడే, మానవ మనస్సు యొక్క పరిణామమందు మూడు అవస్థ లొకదాని తరువాత నింకొకటి పొడసూపునని నిరూపించెను. వస్తువుల స్వరూపముల, సంఘటనల ఆదికారణముల నరయబూనుటలో ప్రపంచ సంఘటనలన్నియు ప్రకృతికి అతీతమగు దేవతల ప్రేరణచే కలుగుచుండునని తలంచెడు ప్రాథమిక ఈశ్వరశాస్త్ర దృక్పథమునుండి, అమూర్త శక్తులు ప్రపంచ సంఘటనలకు కారణమనుకొను అతిభౌతిక దృక్పథముద్వారా ప్రపంచముయొక్క ప్రభవము, దాని గమ్యస్థానము వీటిని గురించిన సంబంధ రహిత నిరపేక్ష జ్ఞానార్జనకై వృథాయత్నములను మాని, దృశ్య సంఘటనల నియంత్రించు నియమములను, వాటిమధ్య గోచరించు నియత ఆనుపూర్వ్యమును, సాదృశ్యమును మాత్రము అనుశీలించు ప్రయత్నమగు ప్రత్యక్షజ్ఞానమే ప్రధానముగా గల విజ్ఞానశాస్త్ర దృక్పథమువరకు, మానవుని మనస్సెట్లు క్రమముగా పురోగమించునో కోంట్ నిరూపించగలిగెను. ప్రత్యవేక్షించబడిన భూతార్థములే యుక్తిసాధ్యమగు విచారమునకు మూలమనియు, చివరకు భూతార్థ వ్యాపకముగా నిరూపింప వీలులేని ఏ వాక్యమైనను, సుగ్రాహ్యము, వాస్తవికము నగు అర్థమును సమర్పించలేదనియు చెప్పు బేకన్ యొక్క సిద్ధాంతమును కోంట్ ఆమోదించెను. విజ్ఞానము కేవల భూతార్థములచే నిబద్ధము కాదనియు, ఇది నియమగ్రథితమనియు నిరూపించబూనుకొన్న కోంట్ విజ్ఞానమును అవ్యవస్థిత భూతార్థ సంచయముగా రూపొందించు ఆచారమును గర్హించెను. అందువలన, ఏ భూతార్థమైనను సమర్థనీయ కల్పన సహాయమున ఇంకొకదానితో సంబంధము కల్పింపబడనిదే, విజ్ఞాన శరీరమందు ప్రవేశపెట్టబడకూడదని కోంట్ బోధన. ప్రత్యవేక్షణను నియంత్రించుటకు, దానికి మార్గదర్శకముగా నాచరించుటకు సిద్ధాంతమొకటి యావశ్యకము ఈ ప్రస్ఫుట మానసిక ప్రవృత్తి, దృశ్యసంఘటనల ప్రత్యక్షాన్వేషణకు బదులుగా వాటి భవిష్యన్నిర్దేశమునకు (prevision) వీలు కలుగజేయుటచే, ఈ పైచెప్పిన భావరూప మానసిక ప్రవృత్తి, ప్రయోగ ప్రయత్నముల తగ్గించి తార్కిక యత్నమును వృద్ధిపొందించును. నిజముగా ప్రత్యేక స్వతంత్ర నియమముల సంఖ్యను తగ్గించి వాటి పరస్పర సంబంధముల పెంపొందించుటయందే వైజ్ఞానిక పురోగతి కన్పట్టును.

మిల్ : తన "లాజిక్" అను గ్రంథములో జాన్ స్టూఆర్టు మిల్ (1806 - 1873) ప్రాయోగిక లేదా వ్యాప్తి గ్రహణ పద్ధతిని దర్శన శాస్త్రమునకు, విజ్ఞానమునకు ప్రధానముగా పరిగణించుటచే, బేకన్ సంప్రదాయమును విపులీకరించెను. సంవేదనలు, సుఖదుఃఖాది చిత్త వికారములు ప్రత్యక్షగ్రహణ విషయములైనను, వాటిని మనము మన సంకల్పముతో ప్రసక్తి లేకుండ మన శరీరావయవములకు, మనస్సునకు వెలుపల నుండు విషయములచే కలుగుచుండునని పరిగణింతుము. బాహ్యార్థములగురించి మనకు తెలిసినదంతయు, అవి కలుగజేయు సంవేదనలును, ఈ సంవేదనలు సంభవించుటయందు గోచరించు పరిపాటియు మాత్రమే. కాని కారణము కార్యమునకు సజాతీయము కానక్కరలేదు. మన శరీరమే సంవేదనల సంభవింపజేయు ప్రచ్ఛన్న బాహ్యకారణము. మనస్సు ఈ సంవేదనల గ్రహించు నొక అజ్ఞాత వస్తువు. మన మనస్సు లోపల మనకు తెలియునదెల్ల చిత్త వికారములు (feelings), సంవేదనలు, ఆలోచనలు, ఇచ్ఛలు, వీటి సంతానమే. ఏక కాలమున సంతతము సంభవించు సంవేదనల కారణముగా మనము వస్తువులకు గుణములను శక్తులను ఆరోపింతుము. అయినను వస్తువులగురించిన మన ఉక్తులు, కేవలము వస్తువులకు చెందిన భావములగురించి కాదు, వస్తువుల గురించి మాత్రమే.

నిరూపక విజ్ఞాన శాస్త్రములకుగాని, లేదా వినిగమనక (deductive) శాస్త్రములకు గాని వ్యాప్తియే మూలాధారము. వినిగమనక శాస్త్రములు ఆవశ్యకములనియు,

అవి ప్రత్యవేక్షణ, ప్రాయోగికానుభవము, వీటి ప్రసక్తి లేని ఉత్కృష్ట ప్రమాణములపై నాధారపడియుండు ననియు ప్రతిపాదింపబడినను, అట్టి ప్రతిపాదనకు మూలము వినిగమనప్రక్రియకు మూలాధారములగు నిర్వచనములు, స్వతస్సిద్ధ తత్వములు వీటికిగల మౌలికత్వమే. నిర్వచనములు, స్వతసిద్ధ తత్వములు వ్యాప్తిగ్రహణ ఫలములు. కాని, ఏకరూప అవ్యభిచరితానుభవ మొక సామాన్య ఫలమును సూచించునపుడే వ్యాప్తి సంభవమగునను భావము సామాన్య నిష్కర్షను స్థాపించుటకు చాలదు. వికల్ప పక్షముల సంఖ్య ఇచ్చుట ప్రధానము కాదు. వ్యాప్తియొక్క అపరిహార్యమూలము, మానవజాతి దాని అవైజ్ఞానిక దశలో సాధించగలిగిన అనేక వ్యాప్తుల సంకలిత సమాలోచన. ఈ సమాలోచన, ఎట్టి సారూప్యములు ప్రకృతియందు సంపూర్ణముగా ఏకాంతముగా గోచరించునో, ఎట్టివి దేశ, కాల పరిస్థితులతో మారుచుండునో యని కనిపెట్టుటయందు కడచినది. విశేషములనుండి విశేషముల గ్రహించుటయే అనుమాన ప్రక్రియయొక్క ప్రయోజనము. నిష్కర్షలు (inferences) ఇదివరకే స్థాపించబడిన అనుమానముల ఉల్లేఖనములైనను, లేదా అనుమానముల సంఖ్యను హెచ్చుచేయుట కుద్దిష్టమైన హ్రస్వసూత్రములైనను కావచ్చును. న్యాయ ప్రయోగమందలి ప్రతిజ్ఞావాక్యము ఇట్టి సూత్రమే. అందలి వినిగమనము (conclusion) ఆ సూత్రమునుండి నిష్కృష్టమైన అనుమానము కాదు. అది సూత్రము ననుసరించి స్థాపించబడినది. వ్యాప్తి పద్ధతి నుపయోగించి నిష్కర్ష దేనినుండి సంగ్రహించబడినదో, అట్టి విశేష భూతార్థముల సందోహము, ఈ తార్కికసూత్రమునకు పూర్వగామి.

కారణతాభావము వ్యాప్తి సిద్ధాంతమున కంతకును మూలము. కోంట్ చెప్పినట్లు దేనికైనను అంతిమకారణము నన్వేషించుట కుదురదు. అన్వేషణను దృశ్య సంఘటనల మధ్యనుండు ఆనుపూర్వ్యమును గ్రహించుటకే పరిమితము చేయవలెను. కారణత ప్రత్యవేక్షణవలన దృశ్య సంఘటనయందు ఆవిష్కృతమైన నిత్యపరిపాటి కన్వయించును. ఈ పరిపాటిలో నియత పూర్వవర్తి కారణము, నియతానువర్తి కార్యము. కారణతాసంబంధమును కనుగొనుటకు ప్రయోగము, ప్రత్యవేక్షణ ఈ రెండును ఆవశ్యకములే. పూర్వవర్తి సంఘటనను మనము కృత్రిమముగా కల్పించి, దానినుండి కార్యమును సాధించగలిగినపుడు వ్యాప్తి పరిపూర్ణరూపము నందును. కారణతా సంబంధమును నిరూపించుటకు ప్రత్యవేక్షితమైన పరిపాటి ఉపాధి రహితముగను, అవ్యభిచారిగను ఉండవలయును. ప్రయోగపుజోలిలేని కేవల ప్రత్యవేక్షణము ప్రకృతిప్రవర్తనయందు ఏకరూపతను మనకు కనపర్చగలదు. కాని కారణతా సంబంధమును స్థాపించలేదు. ఇ. ఎ. డి లేన్.

అనుమానము (Inference) : దృష్ట విషయముల జ్ఞానమునుండి అదృష్టవిషయముల జ్ఞానమును నిగమించు మానసికప్రక్రియకు అనుమానమని పేరు. కొండపై పొగ దృష్ట విషయము. దాని జ్ఞానమునుండి పొగతో నిత్యసాహచర్యము కలిగియుండు నిప్పునుగ్రహించుట అనుమానము. అనుమానము ప్రత్యక్షజ్ఞానముపై నాధారపడియుండును. యుక్తికిని అనుమానమునకును మధ్యగల తేడాను పరిశీలించినచో అనుమానమన నేమో మనకు బోధపడగలదు. అనుమానము ఒక మానసిక ప్రక్రియయే అయినను అది మనస్తత్త్వశాస్త్ర సంబంధములేని (non-psychological) తార్కిక నియమములపై నాధారపడియున్నది. యుక్తి విషయములో మనము ఏ వాక్యములనుంచి పర్యవసానమునకు రాగలుగుచున్నామో ఆ వాక్యములు నిరుపాధిక సత్యములని నమ్మనావశ్యకత లేదు. పర్యవసానముల నిమిత్తము వాటిని సత్యములుగా గ్రహించిన చాలును. అనుమాన మట్లుకాదు. ఒక వాక్యము సత్యమని మనకు తెలిసియుండవలెను. "కొండపై పొగయున్నది". ఈ వాక్యము సత్యమని నమ్మవలయును. ఏ పర్యవసానమును ఈ వాక్యమునుండి నిగమించుచున్నామో ఆ పర్యవసానముయొక్క సత్యాసత్యములు ముందుగా మనకు తెలిసియుండరాదు. తెలిసియుండిన అనుమానప్రక్రియయే అవసరములేదు. కాని ఆ వాక్యమునకును పర్యవసాన వాక్యమునకును నిగమన సంబంధము (ఆ పర్యవసానము తొలివాక్యమునుండి తర్కముచే సిద్ధించును అని) కలదని తెలిసియుండవలెను. పై నియమములకు జాన్సన్ అను తార్కికుడు జ్ఞాననియమములు (epistemic conditions) అని పేరిడెను. ఇవికాక అనుమానమును సార్థకము చేయుటకు మరికొన్ని నియమములు, సాంఘట్టిక (constitutive) నియమములు కూడ నుండవలయునని జాన్సనే బోధించినాడు.

పై దృష్టాంతములో సాంఘట్టిక నియమము లివి :

(1) పొగ సత్యమైయుండవలెను.

(2) పొగ నిప్పును సూచించునదియై యుండవలెను.

జ్ఞాన నియమములు : (1) పొగసత్యమను జ్ఞానముండవలయును. (2) అగ్ని సత్యమని (అనగా నిజముగా ఆ కొండపై నున్నదని) తెలియకుండ పొగ అగ్నికి సూచకమను జ్ఞానముండవలయును. ఈరెండు తరగతుల నియమములనుండి, అగ్ని సత్యముగానప్పుడు పొగ అగ్నికి

సూచకమైనను, పొగ సత్యమై, పొగ సత్యమను జ్ఞానముండినగాని అగ్ని పొగనుండి స్వప్రమాణముగా నిగమించబడనేరదు.

అనుమానమునకు తక్కిన మానసిక ప్రక్రియలకును గలభేదము : ప్రత్యక్షమునకు సంబంధించిన నిర్ణయములకు, అనుమానమునుండి సిద్ధించు నిష్కృష్టమైన నిర్ణయములకు, స్పష్టమైన విభేదముచూపుట కష్టమైనపని. ఉదాహరణమునకు, చీకటిలో ఏదో ఒక వస్తువును తాకి, అది పిల్లియని చెప్పుదుము. ఈ చెప్పినదానిలో అనుమాన మిమిడియున్నది. ఈ అనుమానమునకు, కొండపై పొగయున్నది గనుక అచ్చట నిప్పుగలదు అను అనుమానమునకును ఏమియు భేదములేదు. ప్రత్యక్షమునకును అనుమానమునకును గలభేదము, ఒక వస్తువును చూచుటకును దాని గురించి ఇదమిత్థమను విచారమునకును గలభేదమే. ఉదాహరణమునకు, ఒకడు తన గదిలోకూర్చొని బూరాధ్వని నొకదానిని వినినాడనుకొందము. అది వినుట శ్రావణ ప్రత్యక్షము. ఆ శబ్దము దేనిదై యుండవచ్చును అను విచారములో నది మోటారుకారు బూరా అయియుండవచ్చును అనునిర్ణయము అనుమానము. అనుమానము రెండు విధములు. నిగమనానుమానము (deductive inference), వ్యాప్త్యనుమానము(inductive inference). సామాన్యప్రతిజ్ఞావాక్యములనుండి ప్రత్యేకప్రతిజ్ఞా వాక్యములను పర్యవసానములుగా చూపు ప్రక్రియ నిగమన అనుమానమని కొందరి అభిప్రాయము. కాని నిగమనాత్మక న్యాయ ప్రయోగములో (syllogism) ఒక ప్రత్యేక వాక్యమును పర్యవసానముగా చూపవలెననిన, అంగ వాక్యములలో నొకటి ప్రత్యేకవాక్యమై యుండవలెనన్న సంగతి కొందరు అరిస్టాటిలియన్ సాంప్రదాయికులు మరచినారు. అటులనే వ్యాప్తితర్కమన సామాన్య వాక్యముల కనుగొని నిరూపించుటయేయని మిల్ అనుకొనినాడు. కాని ఏ సామాన్యవాక్యమునైనను వ్యాప్తిని (induction) ఆధారముగా గొని సాధించలేమనియు, సామాన్యవాక్యములు నిగమనతర్కముచేకూడ కనుగొనబడవచ్చుననియు మిల్ గుర్తించలేదు. అంతేగాక ఈ సాంప్రదాయిక తర్కవిద్వాంసులు, వ్యాప్తి తర్కము సామాన్యవాక్యముల సాధించు పద్ధతియనియు, నిగమనము ఈ సాధనను నిరూపించు పద్ధతియనియు అనుకొనినారు. ఇదియును పొరపాటే. ప్రత్యేక ఉదాహరణములనుండి లబ్ధమైన సామాన్యీకరణమే వ్యాప్తి. కావున విజ్ఞాన శాస్త్రీయ పరిశోధనములో నిది ప్రాథమికదశలలో స్వీకరించబడినది.

నిగమనానుమానము మరల రెండుతరగతులుగనున్నది. అపరోక్షానుమానము (immediate inference),పరోక్షానుమానము (mediate inference). ఒకే వాక్యమునుండి ఇంకొకవాక్యము నిష్కృష్టమైనప్పుడు అది అపరోక్షానుమాన మనిపించుకొనును. ఉదాహరణము : "రాజుగారి రెండవభార్య" అను వాక్యమునుండి రాజుగారికి మొదటి భార్య ఒకతె కలదనువాక్యము అపరోక్షానుమానమునకు దృష్టాంతము.

రెండుకన్న ఎక్కువవాక్యములనుండి ఆక్షేపప్రక్రియ* (implication) చే ఒక పర్యవసానవాక్యము సాధించబడుట పరోక్షానుమానమునకు దృష్టాంతము. పైచెప్పిన న్యాయప్రయోగాత్మక (syllogistic) తర్కమంతయు ఈ తరగతికి చెందినదియే. ప్రాచీన భారతీయ తర్కసంప్రదాయములు నిగమన వ్యాప్తితర్కములకు గల భేదమును స్పష్టముగా గ్రహింపలేదు. బేకన్ అనంతరము వ్యాప్తితర్క ప్రాముఖ్యమును గుర్తించినందువలననే, పాశ్చాత్యదేశములు వైజ్ఞానికములగు నూతన సత్యములను విశేషముగ కనుగొనగల్గినవి. జె. నా. మూర్తి.

అనేకాంతవాదము (జైనులది) : వివిధ దృక్పథముల నవలంబించుటచే ఒకే వస్తువు ననేక విధములుగ వర్ణించవచ్చును. ఏ వస్తువునైనను ఏకాంతముగ (ఒకే ఒక విధముగ) మాత్రమే వర్ణించవచ్చుననుట పాక్షికదృష్టి. దీనికి భిన్నమగు సమగ్రదృష్టియే సమ్యగ్దృష్టి. కాని అది అందరికి అసాధ్యము. కాబట్టి దేనినైనను ఏకాంతముగ గాక, అనేక విధముల గ్రహింపవచ్చును, వర్ణింపను వచ్చు ననుట అనేకాంతవాదము. జైనులు దీనిని విశేషముగ ప్రతిపాదించిరి. ఉదాహరణమునకు, ఒక బంగారు గొలుసుకూడ బంగారమే కాబట్టి, కార్యమగు గొలుసుతో కారణమగు బంగారమునకు అభిన్నతను సమర్థించవచ్చును. లేదా గనినుండి వెలువడిన బంగారుముద్ద గొలుసు కాదు గదా. గొలుసు వేరు దాని కారణమగు లోహము వేరు అని ఎంచి, వాటి భేదమును సమర్థింపవచ్చును. గాలికి కదులుచున్న చెట్టు కొమ్మలను చూచి చెట్టు కదులుచున్నదనినను, దాని మొదలును (కాండమును) చూచి చెట్టు కదలుట లేదనినను విశేషదోషము లేదు. రెండును వస్తుస్థితియొక్క సమగ్ర వర్ణనలు కావు. ఏ వస్తువునుగురించి గాని కనీసము దాదాపు పరస్పర విరుద్ధములగు ఏడు విధములుగ చెప్పవచ్చును. (ఇదియే సప్తభంగీనయము). సమస్త ప్రతిజ్ఞా వాక్యములు, వర్ణనలుకూడ సాపేక్షములే. ఇంద్రియానుభూతి, అనుమానములపై ఆధారపడి నిరపేక్ష

* ఆక్షేప మనగా సూచన

సమగ్ర సత్యములను ప్రతిపాదించలేము, కాబట్టి మనకు ఏ దార్శనికవాదమైనను ఒక దృష్టితో చూచిన నిజము కావచ్చును; మరొక దృష్టితో చూచిన నిజము కాక పోవచ్చును. (ఇది స్యాద్వాదము). పరిపూర్ణము, నిరుపాధికము, నిరపేక్షము, సనాతనము, సమగ్రమునగు పరమ సత్యము కామక్రోధ మోహాదులను పూర్ణముగ జయించి విగతక్లేశులగు తీర్థంకరులు మాత్రమే గ్రహింపగలరు, ప్రవచింపగలరు. వారిది కేవల జ్ఞానము. ఇది సాధ్యము కానివారికి, సత్యము బహుముఖము కాబట్టి, ఏదో ఒక లేదా కొన్ని దృష్టికోణముల నుండి మాత్రమే సత్యము గోచరమగును. వీటిని నయములందురు. (చూ. స్యాద్వాదము) కొ. స. మూర్తి

అనేకేశ్వర వాదము (Polytheism) : అనేకమైన దేవతలయందు నమ్మకము, లేదా నానా దేవతలను పూజించుటయను మతపరిణామమందలి ఒకానొక దశకు అనేకేశ్వరవాదమని పేరు. ఇది ఏకేశ్వర వాదమునకు, నాస్తికవాదమునకు, అనేకాసుర వాదమునకు (poly-demonism) భిన్నమైనది. అనేకేశ్వర వాదముచే ప్రతిపాదింపబడు దేవతలందరును భక్తి, పూజల విషయములు కాకపోవచ్చును. మతప్రగతిని పరిణామవాదము (evolution theory) దృష్ట్యా చూచిన. మతపరిణామములో అనేకాసురవాదము తరువాతను, ఏకేశ్వర వాదమునకు ముందుగను అవశ్యముగా వచ్చుదశ యిది. అనేకేశ్వర వాదచింతనలో మనము తేలికగా నాల్గు వేరువేరు దశల చూపవచ్చును. (1)ఆదిమ మానవునికి జీవమున్నట్లు కనపడు ప్రతిదియు దైవమే. అట్టి ప్రతివస్తువునకును సంకల్పము, ప్రయోజనము కలవు. ప్రతిక్లిష్ట, అనవబుద్ధ సంఘటన, వస్తువు కూడ దేవతయే. (2) ఈ దశలో మానవులు జంతువులను పూజింతురు. దీనిని తిర్యగీశ్వరవాదము (zootheism) అందురు. ఈ దశలో విచక్షణలేకుండ అన్ని నిర్జీవవస్తువులకు మానవుడు దేవత్వ మారోపించడు. (3) ఈ దశలో మానవులకు తక్కిన జీవులకు విభేదము చూపబడినది. ఈ తిర్యగీశ్వరులు అధికారమునుండి తొలగించబడుటయో, లేదా నీచస్థితికి త్రోయబడుటయో జరిగినది. తరువాత అన్ని ప్రకృతిశక్తులకు దివ్యత్వ మాపాదించపడినది. ఇట్టి ఆపాదనలో మానవభావారోపణముగూడ జరిగినది. ఇట్టి దశలోనే సూర్యుడు, చంద్రుడు, వాయువు, ఉషస్సువంటి దేవతలను ఆరాధించుట జరిగినది. (4) చివరిదశ అత్యున్నతమైనది. దీనిలో మానసిక, నైతిక, సాంఘికగుణములు దేవతల కాపాదింపబడినవి. యుద్ధము, ప్రేమ, భాగ్యము మొదలైనవాటికి దేవతలు ఏర్పడిరి. వీరికి స్పష్టమైన మానసికగుణములు కలవు. వీరిలో చాలమంది నైతిక దేవతలు. అనేకేశ్వరవాదదశలో మానవుడు బుద్ధినుపయోగించిన సమయములలో ఏకేశ్వర వాదము వచ్చి యుండవచ్చును. జె. నా. మూర్తి.

అన్నంభట్టు : నానాశాస్త్ర నిష్ణాతుడు. తర్కశాస్త్రాధ్యేతలకు ప్రాథమిక పాఠ్యగ్రంథముగా ప్రసిద్ధి గాంచిన "తర్క సంగ్రహ" కర్త. ఈయన గుంటూరు జిల్లా గరికపాడు వాస్తవ్యుడని, 15వ శతాబ్దమం దుండెనని కొందరు, 18వ శతాబ్దపు తొలి పాదములో నుండెనని కొందరు అనుచున్నారు. ఈయన మీమాంసా, వేదాంత, వ్యాకరణములపైగూడ గ్రంథరచన చేసెను. కొ.స.మూర్తి

అపరోక్ష జ్ఞానము : ఇంద్రియ, ఇంద్రియ విషయముల కలయిక (సన్నికర్ష)చే కలుగు ప్రత్యక్షజ్ఞానము అపరోక్ష జ్ఞానమని ప్రాచీన నైయాయికు లనిరి. ఇంద్రియవ్యాపారము లేకుండగనే ఈశ్వరుడు, యోగులు విషయముల గ్రహించెదరు కాబట్టి, సాక్షాత్‌జ్ఞానము ప్రత్యక్షజ్ఞానమని నవీననైయాయికు లనిరి. ఇంద్రియముల ద్వారాగాని, ఇంద్రియనిరపేక్షముగాగాని కల్గు ప్రత్యక్షజ్ఞానము అపరోక్ష జ్ఞానము.

ఇట్లు ప్రత్యక్షము మాత్రము అపరోక్షజ్ఞానమనియు, అనుమితి మొదలగునవి పరోక్షజ్ఞానమనియు సాధారణముగ దార్శనికు లంగీకరించు విషయము. కాని అద్వైత మతమునందు కేవలము ఆత్మజ్ఞానముమాత్రమే అపరోక్ష జ్ఞానము. పై నుదాహరించిన ప్రత్యక్ష జ్ఞానమున్ను పరోక్షమే. ఆత్మజ్ఞానముకంటె భిన్నమైన జ్ఞానమంతయు ఇంచుమించు పరోక్షజ్ఞానమే. వ్యావహారికముగ మాట్లాడునప్పుడు ప్రత్యక్షజ్ఞాన మపరోక్షమని, అప్రత్యక్షజ్ఞానము పరోక్షమని పిలువబడును. అద్వైతమునందు తెలిసికొను కర్త, తెలియబడు కర్మ లేక విషయము, ఈ రెండింటికి భేదము నశించి యభేదరూపమైన ఆత్మజ్ఞాన మెద్ది గలదో దానినే అపరోక్ష జ్ఞానమని యందురు.

వాస్తవమునకు ఆత్మజ్ఞానము, లేదా జ్ఞానమే స్వరూపమైన ఆత్మయే అపరోక్ష జ్ఞానము. అపరోక్ష జ్ఞానమునే ఆత్మసాక్షాత్కారమని, ఆత్మానుభవమని చెప్పుచున్నారు. అనుభవించువారు, అనుభవింపబడు విషయము, అనుభవము అను విభాగత్రయము లేనట్టిదీ జ్ఞానము. ఈ యపరోక్ష జ్ఞానమును గురించి శంకరు లిట్లు వచించిరి. "బ్రహ్మ విజ్ఞానమునకు లక్ష్యమైన సత్స్వరూపమును చక్కగ విచారించి తెలిసికొను అనుభవ జ్ఞానము అపరోక్షము. శ్రుతులు ఇతరుల యనుభవములు గాన వీనివలన గలిగిన జ్ఞానము పరోక్షము. ఈ పరోక్షజ్ఞానము అపరోక్షముగ

మారనిది వేదాంతమునకు లక్ష్యమైన స్వరూపసాక్షాత్కారము లక్ష్యముగాదు." పి. చెం. సు.

అపౌరుషేయత: అపౌరుషేయత యనగా పురుషునిచే నిర్మింపబడకుండుట. ఈ పదము వేదమునకు విశేషణముగా వైదిక దార్శనికులచే స్వీకరింపబడినది. వేదము పురుష నిర్మితము కాదని వారి నమ్మిక. కాఠకం, కౌథుమం, తైత్తిరీయకం అను పేళ్లు ఆయా వేద ప్రకరణములందు కానవచ్చుటచే నివి పురుషకృతములేమో యను సందేహమున కవకాశమున్నది. కాని ఈ ఋషుల నామముల బరగుచున్న వేద భాగములు వారిచే రచింపబడినవి కావు. వాటి అధ్యయన సంప్రదాయప్రవర్తకులా ఋషులగుటచే, వాటికా పేళ్లు వచ్చినవి. లేదా అవి యౌగికార్థముతోడనో లేదా జాతులను (వ్యక్తులను కాదు) సూచించు పదములుగానో గ్రహించవలెను. వేదము పౌరుషేయమైనచో దాని కర్త మనకు తెలిసియుండవలెను. అట్టి కర్తపేరు వేదమం దెక్కడను మనకు కానరాదు; కర్త ఉన్నట్లు ప్రసిద్ధికూడ లేదు. కాన వేదము నిత్యము, దానికి కర్త లేదు అను వాదము అపౌరుషేయతా వాదము. ఇది మీమాంసకుల, ఈ సందర్భమున వారి ననుసరించు వేదాంతుల మతము. ప్రపంచ మనాది కాబట్టి, ప్రతి కల్పాదియందు ఈశ్వరుడు పూర్వమున్నట్లే తిరిగి వేద ప్రవర్తనము చేయును కాబట్టి వేదమున కాయన కారణమయ్యు, కాళిదాసు కుమారసంభవమునకువలె కర్తకాదు అని కొందరు వేదాంతు లందురు. నైయాయికులు వేదమునకు ఈశ్వర ప్రణీతత్వము నంగీకరింతురు. కాని ఈశ్వరుడు సామాన్య పురుషుడు కాదు గావున, సర్వజ్ఞుడగు పురుషోత్తముడు కర్తగా గల వేదము ఒక విధముగ అపౌరుషేయమే. మే. వ. న.

అప్పయ్య దీక్షితులు (1553 - 1625): ఈ మహా విద్వాంసుడు క్రీ. శ. 1553 లో వేలూరుజిల్లా అడయపాళెములో జన్మించెను. తండ్రి రంగరాజమఖి. వేలూరు ప్రభువైన చిన్నబొమ్మరాజు ఆస్థానము నలంకరించి, అప్పయ్య దీక్షితులు ఆ ప్రభువుచే కనకాభిషేకముకూడ పొందెను. సిద్ధాంతకౌముదీకర్త భట్టోజీ దీక్షితులవంటి శిష్యుల నెందరినో తయారుచేసెను. శైవ వైష్ణవ వివాదము తీర్చుటకు పాండ్యరాజైన తిరుమల నాయకునిచే ఆహూతుడైన వృత్తాంతము అప్పయ్య దీక్షితుల అసాధారణ పాండిత్యవైభవమునకు నిదర్శకముగ నున్నది.

నీలకంఠ భాష్యమునకు వ్రాసిన శివార్కమణి దీపికా వ్యాఖ్య, శంకరభాష్య టీకయగు భామతికి వ్రాసిన పరిమళ వ్యాఖ్య దీక్షిత విరచిత గ్రంథములలో ప్రధానముగా పేర్కొనదగినవి. శంకరానంతర అద్వైత ప్రస్థాన భేదములు తెలియుటకు ఆయన వ్రాసిన సిద్ధాంత లేశ సంగ్రహము ఉపయోగించును. న్యాయ, అలంకార. మీమాంసాది శాస్త్రములపై గ్రంథములు వ్రాసి, 72వ ఏట పరమపదించెను. బొ. శ్రీ.

అబైలార్డ్, పీటర్ (Abailard, Peter) (1079 - 1142): మధ్యకాలీన యూరోపీయ క్రైస్తవ దార్శనికుడు. పాలెట్ (నాన్టెజ్ సమీపమున)లో జన్మించెను. ప్రథమమున విపరీతనామవాదియైన రోస్లైన్వద్ద విద్యనభ్యసించి, తరువాత ప్యారిసులోని నాత్రదామ్ చర్చి విద్యాలయమునకు వెళ్ళెను. అచ్చటి గురువుతో వివాదము చేయుటవలన పారిస్‌నుండి బహిష్కరింపబడెను. తత్ఫలితము ఆయన మెలన్‌లో స్వంతవిద్యాలయమును స్థాపించుకొనుటయే. అచిరకాలముననే ఆయన కీర్తి పరాకాష్ఠనందుకొనిన సమయమున, ఆయన (1115) నాత్రదామ్‌కు మతగురువుగా నెన్నుకొనబడెను. కాని హెలోయిస్ అను సన్న్యాసినిని ప్రేమించి ప్రణయకలాపము సాగించుట బహిర్గతము కాగా, అపకీర్తి పాలయ్యెను.

తరువాత కొంతకాలము సన్న్యాసిగాను, కొంతకాలము దూరప్రాంతముల మఠాధ్యక్షుడుగాను, మరికొన్నాళ్లు స్వతంత్రాధ్యాపకుడుగాను ఆయన జీవితము గడిపెను. సమకాలికులపై ఆయన వాదపద్ధతులు, దార్శనికవిచారములు ఎంతో ప్రభావము చూపెను. కాని, ఆయనకు సుఖముగాని తగినప్రతిష్ఠగాని లభింపలేదు. క్రైస్తవమత సిద్ధాంతముల ప్రతిపాదించుటలో హేతువాదమునకు తావిచ్చుటకు వెరువనక్కరలేదని, బైబిల్‌నందు, చర్చి బోధలందుగల ఈశ్వరప్రసాదిత పరమసత్యములకు, బుద్ధి నాధారముగ చేసుకొని నిర్మించుటకు వీలగు సత్యములకు మధ్య సమన్వయము సాధ్యమగునని ఆయన చూప ప్రయత్నించెను. ఈశ్వర మీమాంసయందు తర్కమున కొక మహత్త్వమున్నదని ఆయనద్వారా క్రైస్తవచింతకులు ఎరిగిరి. కె. రా. కృ.

అభినవ గుప్తుడు: నరసింహ గుప్తుడని అపర నామధేయముగల అభినవగుప్తుడు కాశ్మీర దేశవాసి. ఈతడు క్షేమేంద్రునియొక్క గురువనికూడ ప్రతీతిగలదు. ఈతడు క్రీ. వె. 11వ శతాబ్దమందు జీవించెనని చారిత్రకుల నిర్ణయము. ఈతడు సాహిత్యమునందు, దర్శన శాస్త్రమందు, పరమవిద్వాంసుడు. అలంకారశాస్త్రమున ఈతనికొక విశిష్టస్థానమున్నది.

భారతీయ దార్శనికశాస్త్ర పరిణామమందు అభినవగుప్తుని స్థాన మతిముఖ్యమయినది. పరమార్థసారమను

పేరుగల కాశ్మీర శైవసిద్ధాంత ప్రకరణగ్రంథము నొకదాని నీతడు రచించెను. ఇందు ప్రతిపాద్యవిషయము ప్రత్యభిజ్ఞా సిద్ధాంతము. ఇది శైవదర్శనములలో నొక విలక్షణమైన దర్శనము. ఈ దర్శనప్రకారము పరతత్త్వము శివుడు. సర్వస్థిరత్ర సభుంతాంతరాత్మ. ఈతడు ప్రపంచాతీతుడు. ప్రపంచాంతర్యామి. ప్రపంచమంతయు పంచప్రకారమగు శివునియొక్క ఆవిర్భావము. (1) చిచ్ఛక్తి, (2) ఆనంద శక్తి, (3) ఇచ్ఛాశక్తి, (4) జ్ఞానశక్తి, (5) క్రియాశక్తి అనునవి ఈ ఐదుశక్తులును. కర్మాభిభూతుడై జీవాత్మ దివ్య స్వరూపమును మరచును. జ్ఞానోదయఫలముగా తన జీవిత నిజస్వభావమును, అనగా శివునితో తన తాదాత్మ్యమును గుర్తించును. ఇదియే ప్రత్యభిజ్ఞ. అందులకే ఈ సిద్ధాంతమునకు ప్రత్యభిజ్ఞాసిద్ధాంతమని పేరుకల్గినది. (చూ. ప్రత్యభిజ్ఞా సిద్ధాంతము). పి. న. రావు.

అమలానందుడు: శంకరాచార్యులవారి శారీరక భాష్యమునకు వాచస్పతి మిశ్రుడు భామతియను వ్యాఖ్యను రచించెను. దీనికి వ్యాఖ్యానము వ్రాసినవాడు అమలానందుడు. మే. వ. న.

అమిదా మతము (అమితాభ మతము): మహాయాన బౌద్ధములో బుద్ధుడు పరదైవతముగా పరిగణింపబడిన కాలమునుండి ఎందరో బోధిసత్త్వులు ఉపాసనకొరకై బౌద్ధమతముచే అంగీకరింపబడిరి. అందులో నొక బోధిసత్త్వుడు అమితాభుడు. ఈపేరే జపానుభాషలో అమిదాగా మారినది. ఈ అమిదామతము హిందూదేశపు వాయవ్యదిక్కున ఇరాన్ సరిహద్దుదేశమున ఉద్భవించి, క్రమముగా క్రీ.వె. 950 ప్రాంతమున జపానుకు ప్రాకినది. అమితాభమతము అనేక తెగలుగా అభివృద్ధినందినది. వీటిలో రెండుతెగలు ప్రధానములు-(1) హోనెస్ అనునాతడు 1175 లో స్థాపించిన పవిత్రదేశ (holy land) మతము. (2) ఆయన శిష్యుడు పవిత్రదేశ మతముయొక్క శుద్ధస్వరూపముగా స్థాపించిన జోడో-షిన్-షూ అను మతము. 1931 లో పవిత్రదేశమతము ననుసరించిన వారు జపానులో ఒకకోటి 60 లక్షలమంది కలరు. 23,000 మంది ఆచార్యులు కలరు. జపానీయ బౌద్ధులలో ఈ మతమునకు చెందినవారు సగము. ఈ మతము శ్రద్ధయొక్క శక్తిని, సర్వోత్కృష్టతను, నిర్వాణానంతరము కూడ భూతములనుద్ధరించు సంకల్పముచే, మహాకారుణికుడైన అమితాభుడు చేసిన ప్రతిజ్ఞల మహత్త్వమును దృష్టిలో నుంచుకొని, సన్న్యాసమునకు భిక్షుజీవనమునకు విలువనీయలేదు. అమితాభునిపై శ్రద్ధయున్నయెడల ఆయన ప్రసాదించు స్వర్గమునకు తరతమ భేదములేకుండ అందరును అర్హులే. ఆయనపై శ్రద్ధాప్రేమలున్న నరుల సమస్త బాధలు, పాతకములు ఆయన ఉపశమింపచేయును. సుకర్మలు, నైతిక జీవితము, త్యాగాదులకంటె ఆయన అనుగ్రహమే విశేషముగ వాంఛనీయము. కాని అమితాభుని స్వర్గము, నిర్వాణము ఈ రెండును ఒకటికావు. నిర్వాణమును పొందుటకు యోగ్యమగు శిక్షణ ఆ స్వర్గములో లభించును. జె. నా. మూర్తి.

అమెరికా దర్శన శాస్త్రము (American Philosophy): 17వ శతాబ్దము: అమెరికా సంయుక్త రాష్ట్రములని పేరుగన్న ప్రదేశములకు వలసపోయి స్థిర నివాస మేర్పరచుకొన్నవారు తమతోకూడ ఐరోపా ఖండమునుండి ఆంగ్ల పవిత్రతావాద (puritanism) భావములను గొంపోయిరి. ఈ భావములలో ముఖ్యమైనది చరిత్రకు (ఇతిహాసమునకు) క్రైస్తవ మతము పరికల్పించిన వివరణము. ఈ వివరణ ప్రకారము మానవేతిహాస నాటకమంతయు, మానవుని పాపవిముక్తుని చేయుటలో దైవము స్వీకరించిన ప్రక్రియా లాఘవమున కనుగుణముగా ప్రదర్శించ బడినది. మానవుని సృష్టి, పతనములు ఈ నాటకముయొక్క ప్రారంభాంకము. ఏసుక్రీస్తు అవతారము దీని పరివర్తన సంధి. దీని చరమాంకము ఆత్మల విషయమైన దేవుని తుది తీర్పు. ఈ నాటకమందు దేవుడు ప్రధానపాత్రధారి. పవిత్రతావాదమందు సంఘమును గురించిన సిద్ధాంతమొకటి ఇమిడియున్నది. ఈ సిద్ధాంత ప్రకారము మత సంస్థాపకులు, రాష్ట్రపాలకులును ఏక కార్య ప్రవణులైనప్పటికిని, వారు పరస్పర భిన్నులు. ఇట్లు కొంతవరకు ఈ వాదము మతసంస్థనుండి రాష్ట్ర సంస్థను భిన్నముగా పరిగణించినప్పటికి, సంఘ సిద్ధాంతమును మాత్రము ప్రజాతంత్ర సిద్ధాంతముగా రూపొందించలేదు. ప్రజలందరు పాలకులు, పాలితులు అను భిన్నవర్గములకు చెందినవారలుగా విభజింపబడి, ఆ రెండు వర్గముల వారును ఎవరికి నిర్ణీతమైన స్థానమును వారు స్వీకరించవలెనని ఈవాద మనును. సాముదాయిక హితమునకై పాలకులు పాలించుట, పాలితులు పాలకులకు విధేయులై యుండుట వారల కర్తవ్యముగ విధించబడినది. ఆ కాలమునాడు వెలుగుచూచిన భౌతికశాస్త్ర పరిణామములు పవిత్రతావాదులకు అపరిచితములుగావు కాని వారు ఆవిష్కృత శాస్త్రార్థములను తమకార్యకారణ సిద్ధాంతముతో సమన్వయించ యత్నించిరి. దైవము ప్రథమ కారణము. ప్రపంచ నిర్వహణ కావశ్యకమగు ద్వితీయ కారణముల ద్వారా, దైవమొక నియతక్రమములో ప్రపంచమును నియంత్రించును. ఈ ద్వితీయకారణములే

వైజ్ఞానికులకు పరిశీలన విషయములైనవి. దైవమెప్పు డయినను ప్రపంచనిర్వహణమును ప్రత్యక్షముగా తిరిగి తన చేతులలోనికి తీసికొనవచ్చును. అందువలన ప్రకృతి నియతి వైజ్ఞానికాన్వేషకునికి నేడు గోచరమగుచుండినను ఇక ముందట్లు గోచరించవలయునను నియమములేదు. ఆ కాలమందు అమెరికను వలస దేశములలో ఉజ్జ్వల ప్రతిభావంతులగు దార్శనికు లెవ్వరును ఉద్భవించలేదు. ఉన్నవారిలో జాన్ కాటన్, రోజర్ విలియమ్స్, ఇంక్రీజ్ మాథర్, కాటన్ మాథర్, యూరియన్ ఓక్స్ అనువారు చెప్పదగినవారు.

18వ శతాబ్దపు ఆద్యఖండము : ఐరోపాఖండమందు వెలసిన తార్కికయుగమునాటి తొలిఫలము 18వశతాబ్దపు మొదటి దశకములలో అమెరికన్ వలస దేశములకు చేరినది. సర్ ఐజక్ న్యూటన్‌చే ప్రతిపాదితమైన నూతన విశ్వవ్యవస్థయు, జాన్ లాక్ చే పెంపొందించబడిన నూతన మనస్తత్త్వ శాస్త్రమును, కలిసి అమెరికాలోని ప్రథమ యూరోపియన్ నివాసుల క్రైస్తవ దర్శనమందు గోచరించు అతి సంకుచిత భావములను ధ్వంసముచేసి, అమెరికనుల మనములలోనికి అభినవభావములను ప్రవేశపెట్టినవి. ప్రాచీన పవిత్రతావాదభావ సంస్కారముతో నూతన ఐరోపీయ దర్శనమును సమన్వయించుట కుద్దిష్టమైన తొలి గొప్పయత్నము జొనాథన్ ఎడ్వర్డ్స్‌యొక్క దార్శనికేశ్వర శాస్త్రమందు మనకు కాననగును.

(పాపమునుండి) రక్షించబడవలసిన ఏకొద్దిమందికో పంచేంద్రియ పాటవముకాక, ఇంద్రియాతీత శక్తి నొకదానిని దేవుడు ప్రసాదించుననియు, వారి విశిష్టశక్తి కారణముగా ఇంద్రియాతీత సత్యములను దర్శించ గలుగుదురనియు, ఒక సిద్ధాంతమును కల్పించి, లాక్ యొక్క మనస్తత్వశాస్త్ర భావమును ఎడ్వర్డ్సు ఈ సిద్ధాంతమున కుపష్టంభకముగా నొనరించెను. న్యూటన్ ఉపజ్ఞమైన విజ్ఞానమును ఎడ్వర్డ్స్ రెండు విధములుగా నుపయోగపరచుకొనెను. మొదటి విధము పూర్వపు కారణతావాదమును సమర్థించుటకు, రెండవ విధము ఆంగ్లేయ బిషప్పు, జార్జ్ బెర్కిలీ కల్పించిన సిద్ధాంతమునకు సదృశమైన, అభౌతిక సత్తావాదము నొకదానిని స్వతంత్రముగా కల్పించుటకు. బేకన్‌లో మనకు తారసిల్లు మనస్థితివంటి మనస్థితిద్వారా అభౌతికవాదపక్షమునకు కడంగిన సామ్యూల్ జాన్‌సన్ అను ఆంగ్లికన్ క్రైస్తవ సంస్థకు చెందిన మతగురువు వ్రాతలయందు మనకు బెర్కిలీ యొక్క ప్రభావ మింతకన్న స్పష్టముగా కాన్పించును. న్యూయార్క్ కోలనీకి గవర్నరుగానుండిన కాడ్వాలడర్ కోల్డెన్, న్యూటను విజ్ఞానమం దుదయించిన దార్శనిక శాస్త్ర సమస్యల పరిష్కరించుటకు తగిన భౌతిక, గణిత శాస్త్రములందు ప్రావీణ్యమును, అమెరికాకు వచ్చుటకు పూర్వమే సంపాదించి యుండెను. అనేకములగు చిన్న చిన్న గ్రంథములలో నితడు, గురుత్వాకర్షణకు గల హేతువులను చర్చించెను. ఇదిగాక ద్రవ్యము మనకు ప్రత్యక్షముగా ననుభవగోచరము కాదనియు, దానివలన కలుగు కార్యముల వలననే దాని స్వభావమును మనము గ్రహించగల మనియు, కార్యకారియగు ద్రవ్యమునకు కార్యకరణసామర్థ్య ముండవలయు ననియు, ఈతడు సిద్ధాంతీకరించెను. ఈ కాలములో ప్రజాతంత్ర పరిపాలనను గురించిన కొన్ని సిద్ధాంతములు, ముఖ్యముగా జాన్ వైజ్, జొనాథన్, మేహ్యూల వ్రాతలలో బయలు పడినను, వీరల ప్రభావ మీకాలమందు ప్రత్యక్షముగా గానరాదు. ఆనాటి ప్రకృతిశాస్త్రవిదులలో జాన్ వింత్రాప్ అనునాయన కొన్ని దార్శనిక భావముల వెలిబుచ్చినను అతడు సమగ్ర విజ్ఞాన దర్శనము నొకదానిని ఉపపాదించెనని చెప్పలేము. తరువాత విజ్ఞానదార్శనికభావ ధోరణియందు ఆదరమును చూపినవారలలో కాటన్ మాథర్‌ను చెప్పవచ్చును. "క్రైస్తవ దార్శనికుడు" అని ఈతడు రచించిన గ్రంథములో తన విజ్ఞాన దార్శనిక భావముల నీతడు ప్రకటించెను.

పదునెన్మిదవ శతాబ్దపు పరార్ధము : ఈ కాల భాగమంతయు బ్రిటిషు ప్రభుత్వము నెదిరించి అమెరికనులు గావించిన స్వాతంత్ర్య సమరముతో గడచినది. స్వాతంత్ర్యము చేజిక్కి, సుస్థిర రాజ్యాంగ మేర్పడినది. ఈకాలపు ప్రతిభావంతులందరును స్వాతంత్ర్య సమర విషయమైన సిద్ధాంతములను కల్పించుటలోను, లోక వ్యవహార నిర్వహణమందును నిమగ్నులై యుండిరి. అమెరికను విప్లవము, అమెరికను స్వాతంత్ర్యము, అమెరికను పరిపాలనా సంవిధానము వీటిని గురించిన సిద్ధాంతములన్నియు జాన్ లాక్ యొక్క భావధోరణిపైనను, గ్రోషియస్‌వంటి ధర్మశాస్త్ర దార్శనికుల వ్రాతలపైనను ఆధారపడియున్నవి. ఇట్టి సిద్ధాంతములను బాగుగ పెంపొందించిన వారలలో థామస్ జెఫర్‌సన్, అలిగ్జాండర్ హేమిల్టన్, జాన్ ఆడమ్స్, జేమ్స్ విల్సన్, జేమ్స్ మేడిసన్ ముఖ్యులు. ఈ కాలపు అభిప్రాయములను బాగుగ ప్రజలలో ప్రచారమొనర్చినవాడు ప్రసిద్ధ పత్రికారచయిత థామస్ పెయ్న్. విడిగానున్న వీరి వ్రాతలన్నియు వారి అఖండ ప్రతిభను వెల్లడిచేయుచున్నవి. కాని లోక వ్యవహారమందు మగ్నులై యుండుటచే వారలకు తమ

భావధోరణిని వ్యవస్థీకరించుట కవకాశము లేకపోయినది. ఈ సందర్భమందు, వర్జీనియారాష్ట్ర న్యాయవేత్త, మహోన్నత సంవిధాన నిర్వచనమందు కౌశలమును జూపిన వాడును, సంయుక్తరాష్ట్రముల మహోన్నత న్యాయ స్థానాధికారియునగు, జాన్‌మార్షల్ యొక్క పేరు ముఖ్యముగా చెప్పవలసి యున్నది. ఈ కాలమందుననే బెంజమిన్ ఫ్రాన్క్లిన్ అనునాయన రాజకీయ, సాంఘిక సమాలోచనయందు ప్రౌఢిమను జూపి లోక వ్యవహార దక్షుడని యనిపించుకొనెను. ఈ కాలపు వైజ్ఞానిక దార్శనికులలో డాక్టర్ బెంజమిన్ రష్ ప్రధానుడు. వైద్య, జీవశాస్త్రములందు శిక్షణను పొంది, జీవ స్వభావమును గురించిన కొన్ని సత్యముల వెల్లడిచేసెను. అమెరికను విప్లవము విషయమై ఈయనకు గల అభిముఖ్యము కారణముగ, మనుష్య జీవిత పరిణామము పరిసరములకు వశమై యుండునను సిద్ధాంతము నొకదాని ప్రతిపాదించెను. ఈ సిద్ధాంతానుగుణముగ మనుష్య స్వభావమునందుకూడ అమెరికను విప్లవము మార్పులను కలుగజేయునని ఈతడు భావించెను. స్కాట్లండు దేశీయుల అకృత్రిమ బాహ్యార్థ సత్తావాద (realism) మీకాలమందే, ప్రధానముగా ప్రిన్స్‌టన్ విశ్వకళాపరిషదధ్యక్షుడగు జాన్ విదర్‌స్పూన్, అతని యల్లుడు సామ్యూల్ స్టాన్‌హోప్‌స్మిత్‌ల ప్రయత్నముల ఫలితముగా అమెరికా రాష్ట్రములందు ప్రవేశించినది. కాని విదర్‌స్పూన్, స్మిత్తులిద్దరకును నైతిక, రాజకీయ దర్శనములందు ఆసక్తి మెండగుటచే ఆ విషయములపై గ్రంథములను రచించిరి. మత దర్శన మీకాలమున ఉచ్ఛదశలో లేదు. ఈకాలమున ఎలిహూపామర్, జోసెఫ్ ప్రీస్ట్లీ, ఈథెన్ అలెన్, తామస్ పెయ్న్ మొదలగు స్వతంత్ర చింతకుల గ్రంథములే ఎన్నదగినవి. ఈ ప్రకరణమందు జోయల్ బార్లో యొక్క పేరు ముఖ్యముగా చెప్పవలసియున్నది. తాను దార్శనికుడు కాకపోయినను, తన "కొలంబియడ్" అను పౌరాణిక ప్రబంధమం దాకాలపు దార్శనిక భావముల సంగ్రహింప యత్నించెను.

1. 18 వ శతాబ్దమున విశ్వకళాపరిషత్తులయందు వృద్ధిపొందిన దార్శనిక వాదములు : 19 వ శతాబ్దపు పూర్వార్ధములో విశ్వకళాపరిషత్తులయందు వెలసిన దార్శనిక భావములు చాలమట్టుకు స్కాట్లండు దేశమునుండి వలసవచ్చిన వాస్తవికతా దార్శనిక భావములనే అనువదించినవి. ఈ పరిషత్తులయందు వెలసిన దార్శనిక ప్రవృత్తికి పాఠ్యగ్రంథములు ప్రధాన సూచకములు. నాడు ప్రజల లేదా మత సంస్థల ఆదరమునకు పాత్రములైన పాఠశాలలలో శిక్షనిచ్చు దార్శనిక శాస్త్ర పాఠముల కనుగుణముగ, నూటికి తక్కువ లేకుండ పాఠ్యగ్రంథములు ప్రచురింపబడినవి. పాఠశాలలలో ప్రసిద్ధిగన్న దార్శనికులలో ఫ్రాన్సిస్ వేలండ్ (బ్రౌను విశ్వకళా పరిషదధ్యక్షుడు), ఫ్రాన్సిస్ బొవెన్ (హార్వర్డు ఆచార్యుడు) ముఖ్యులు. ఈ శతాబ్దము కడచినకొద్ది కాంటుయొక్క దార్శనికాభిప్రాయముల ప్రభావము తలజూపజొచ్చినది. పాఠ్యగ్రంథములు ఈ మార్పును ఆమోదించినవి. ఈ నూతన దార్శనికాభిప్రాయ ప్రవాహముల ప్రభావమునకు లోబడినవారలలో 'నోఆ పోర్టర్' (యేల్ విశ్వకళాపరిషత్తు), లారెన్స్ పెర్సియస్ హైకాక్ (యూనియన్ మత విద్యాలయము) అనువారలు కలరు. విద్యాలయములకు చెందిన దార్శనికుల సమాలోచన ధోరణి యంతయు జ్ఞానమీమాంస, నీతిశాస్త్రము ఈ రెంటిని చర్చావిషయములుగా గ్రహించినది. ఈ శతాబ్దపు చరమార్ధ ఖండములో, దార్శనికులలో కొందరు స్కాచ్ దర్శనశాస్త్ర మూలరూపమును అనుల్లంఘ్యముగా ననుసరించినను, ఈస్కాచ్ సిద్ధాంతములను కళంకరహితముగా నుపదేశించుటకు జేమ్స్ మెక్‌కోష్ స్కాట్లాండు దేశమునుండి ప్రిన్స్‌టన్ విశ్వకళాపరిషదధ్యక్షుడుగా అమెరికాదేశమున కావహూతుడైనాడు. విద్యాలయ దార్శనికులలో చాలమంది హెగెల్ భావప్రధానవాద దర్శనమునకు సదృశమైన దర్శనము నొకదాని నుపదేశించ మొదలిడిరి. ఈ దర్శనమందు షొపెన్‌హోర్, లోట్జ్‌ల ఇచ్ఛావాద (voluntarism) ప్రభావముకూడ మనకగపడును. 19 వ శతాబ్ద పరార్ధమందు పేరుగన్న భావప్రధానవాద దార్శనికులలో జోసయా రోయిస్ ప్రధానుడు. ఈతడు తన జీవితాంతము వరకు హార్వర్డులో ఉపాధ్యాయుడుగా నుండెను. బోర్డెన్ పార్కర్ (బ్రౌన్ విశ్వకళాపరిషత్తు) జార్జి హెచ్. హోవిసన్ (కాలిఫోర్నియా విశ్వకళాపరిషత్తు) తక్కిన వారలలో చెప్పుకోతగినవారలు. వీరిలో మొదటివాని వ్యక్తిప్రాధాన్యవాద దర్శనమును (personalistic philosophy) అనేకులు ముఖ్యముగా దక్షిణ అమెరికా దేశములలో, అనుసరించిరి. హోవిసన్ వ్రాతలకన్న ఆయన ప్రవచనమెక్కువ ఫలవంతముగా నుండెడిది. వీరిద్దరి తరువాత, జాన్‌హాప్‌కిన్స్ విశ్వవిద్యాలయములోను, మిచిగన్ విశ్వవిద్యాలయములోను ఉపాధ్యాయుడుగానుండిన జార్జి ఎస్. మారిస్ పేరు చెప్పవలసియున్నది. సెంట్ లూయిలో ఆచార్యుడుగా పనిచేసిన విలియమ్ టి. హేరిస్ యొక్క "ముఖ్యముగా" హెగెల్ ధోరణిలో నున్న భావప్రధానవాద దార్శనిక భావములు విశిష్టాదరమును బడసినవి. ఈతడు శిక్షకుడుగా ప్రసిద్ధిని కాంచలేదు

కాని సంయుక్తరాష్ట్ర విద్యాసంస్థల పర్యవేక్షకుడుగా, ఉపాధ్యాయవృత్తిపై తన ప్రభావమును చూపెను.

2. 19 వ శతాబ్దమునందు వెలసిన అతీత వాదము (Transcendentalism) : సంయుక్తరాష్ట్రముల వెలుపలకూడ ప్రసిద్ధినిగన్న దార్శనికులలో అగ్రేసరుడు రాల్ఫ్ వాల్డో ఎమర్సన్. ఈతని అతీతవాదము జర్మనీలో షెల్లింగ్, ఇంగ్లాండులో కోల్ రిడ్జి సిద్ధాంతముల పోలికలో నున్నది. ఎమర్సన్ దార్శనికుడనుటకన్న, సాహిత్య సంపన్నుడనుట మేలు. ఈతని రచనలలో అసంగతత్వమెంతేనియు కన్పించును. ఈకారణముచే నీతని దార్శనిక ప్రతిపాదనలు విచ్ఛిన్న స్ఫురణ పరంపరవలె కన్పట్టును గాని, వాటియందొక వ్యవస్థ కానరాదు. అతని ఆలోచన ధోరణి ఆధ్యాత్మికము. దాని ప్రధాన ప్రతిపాద్యము అనురూపతా (correspondence) సిద్ధాంతము. కొంత మట్టుకు ప్రతీచ్య దేశములందు పేరుగన్న రహస్యవాదులగు స్వీడన్ బోర్గు, బోమీల నుండియు, మరికొంతమట్టుకు అనువాదముల రూపమున అందుబాటులో నున్న హిందూ వేదాంతమునుండియు భావములను గ్రహించి ఇతడీ సిద్ధాంతమును నిర్మించినాడు. సిద్ధాంతమందు తను ప్రతిపాదించిన పద్ధతికి ఈతడు "ఆత్మవిశ్వాసము" అని పేరు పెట్టెను. ఈ సిద్ధాంతమందు ఇతడు ఐరోపా, అమెరికాలలో ప్రచారములోనుండిన మానవీయతావాద, ప్రజాసత్తాకవాద, సంప్రదాయవాదములను, హిందువుల ప్రత్యగాత్మ పరమాత్మల తాదాత్మ్య భావముతో మేళవించెను. ఎమర్సన్ భావధోరణికి దగ్గరగా నున్న భావధోరణి గలవారు హెన్రీ డి. తోరో, థియడోర్ పార్కర్లు. మానవీయతావాదమునకు ఎమర్సన్ ఇచ్చిన ప్రాముఖ్యము తరువాతికాలపు అమెరికను దార్శనిక శాస్త్రవాదములపై అధిక ప్రభావమును నెరపెను.

3. 19 వ శతాబ్దపు పరిణామ దర్శనములు : చార్లెస్ డార్విన్ యొక్క వికాసవాద ప్రతిపాదకములగు "జాత్యుద్భవము", "మానవావతరణము" అను గ్రంథముల ప్రచురణ దార్శనికసమాలోచన పద్ధతియందు విప్లవమును తెచ్చిపెట్టినది. నిత్యపరిణామియగు అనుభవమునకు వెనుకనున్న నిత్యవస్తువునకై అన్వేషణ, ప్లేటో కాలమునుండి ప్రతీచ్య దర్శనానుశీలన విషయమై యుండెడిది. నిత్యత్వముగాక పరిణామిత్వమే విశ్వస్వభావమని డార్విన్ సిద్ధాంతము దార్శనికులకు సూచించినది. హార్వర్డ్‌కు చెందిన జాన్ ఫిస్కే ఈ పరిణామ దార్శనికులలో మిక్కిలి ప్రతిభావంతుడు. ఈతని "విశ్వదర్శన సంగ్రహము" అను గ్రంథము (Outlines of Cosmic Philosophy) వాస్తవికముగా హెర్బర్ట్ స్పెన్సర్ దార్శనికభావముల పునరుక్తియే. ఫ్రాన్సిస్ ఇ. ఏబట్ ఇంతకన్న స్వతంత్రప్రతిభ కలవాడు. ఈతడు డార్విన్ యొక్క నూతనదృష్టిని జర్మను సాంప్రదాయికభావప్రధానవాద దర్శనభావములతో మేళవించి, స్కాచ్ సంప్రదాయముకన్న సూక్ష్మతరమైనదియు వైజ్ఞానిక సమాలోచన ధోరణికి మిక్కిలి యనుగుణమైనదియు నగు నొక వాస్తవికతావాదమును వెలిబుచ్చెను. ఎడ్వర్డ్ డ్రింకర్ కోప్, ఎడ్మండ్ మాంట్గోమరీ, వీర లిద్దరును ప్రధానముగా జీవశాస్త్రజ్ఞులగుటచే, వీరల విజ్ఞానశాస్త్రానుశీలనము ప్రక్రియావాది దార్శనికుల భావములవంటి భావములను ప్రకటించుటకు మూలమైనది. చాన్సీ రైట్ యొక్క దార్శనికరచనలు చాలస్వల్పమైనను, నిశిత విమర్శాపూర్వకములు. కాని ఈతడీ పరిణామ ప్రకృతి సిద్ధాంతమునందు చాల మౌలికమైన భావములను వెలువరచినట్లు తరువాతి కాలమువారు గ్రహించిరి.

20 వ శతాబ్దపు (a) వ్యావహారిక సత్తావాదము : వ్యావహారిక సత్తావాదము (pragmatism) అమెరికనులు కల్పించిన విలక్షణమైన సిద్ధాంతము అను ప్రసిద్ధియున్నను, దీనికికూడ ఐరోపీయమూలములు లేకపోలేదు. హ్యూమ్, కాంట్ల సాంప్రదాయిక అనుభవ వాదముయొక్క సంశయ పర్యవసాయిభావముల కొకవిధమగు ప్రతివచనముగా మనము వ్యావహారిక సత్తావాదమును పరిగణించవచ్చును. సత్త[1] యందు కన్న భవనము[2] నందే వ్యావహారిక సత్తావాదులకు సావధానత ఎక్కువ. ఏవాక్యపు అర్థమైనను వాక్యమును విశ్వసించి ప్రవర్తించుటవలన కలుగు ఉత్తరఫలముల సముదాయమని వీరి సిద్ధాంతము ; అనగా ఏ వాక్యముయొక్క అర్థమైనను, దానినుండి మనము ముందుగా ఆకాంక్షించు సంఘటనలు జరుగుటకు గల సంభావ్యతయే. నిత్యపరిణామి స్వభావముగల పరిసరములకు అనురూపముగ జీవియొక్క ప్రవృత్తిలో మార్పును కలుగజేయు సాధనముగా మాత్రమే దార్శనిక సమాలోచనయొక్క విలువను పరిగణింపవలయును. ఈ వ్యావహారికసత్తావాదమందు మార్గదర్శకుడు చార్లెస్ ఎస్. పియర్స్. ఈ సిద్ధాంతము పొందిన రూపములలోకెల్ల నీతనిది మిక్కిలి మౌలికమైనది. కొన్నిరకముల సన్నివేశములందు జీవి ప్రతికరించు ప్రకారమే 'అర్థము' యొక్క అర్థమని ఈతని అభిప్రాయము. వ్యావహారికసత్తావాదులలో బహుజన ప్రియుడగు విలియమ్ జేమ్స్, పియర్స్ సిద్ధాంతమునకు తీవ్రానుభవవాద (radical empiricism) మని పేరిడెను. జేమ్స్ యొక్క భావధోరణి అప్రతిసమాధేయ

[1] ఉన్నది. [2] అగుట.

బహుత్వవాదముగా రూపొందినది. దీని నాతడు "వివృతాంతము" (open-ended) అని నిర్వచించెను. సాంప్రదాయిక దార్శనికుల స్థాణుభూతవిశ్వము నీతడు నిరాకరించినాడు. పరస్పర బాహ్యావాస్తవిక సంబంధములు గల వస్తువులే సద్భావమని ఈతడు బోధించెను. జాన్ డ్యూయీ ఉపజ్ఞమైన వ్యావహారిక సత్తావాదమునకు "సాధనతావాద" మనిపేరు. వ్యావహారిక సత్తావాదులందరిమీదకంటె నీతనిపై డార్విన్ పరిణామ వాదప్రభావము ఎక్కువగా కన్పించును. ఆలోచన యనునది పరిసరముల కనుగుణముగా జీవి ప్రవృత్తియందు మార్పునుతేగల సాధన మను అభిప్రాయము నీతడు తన సిద్ధాంతమునందు వ్యక్త పరచినాడు. డ్యూయీ శిష్యుడగు జార్జ్ హెచ్.మీడ్, 'కృత్య' (act) విశ్లేషణమునుగావించి, వ్యావహారిక సత్తావాదమును బలపరచినాడు. కాని, ఈ సిద్ధాంతముయొక్క కూలంకషమీమాంస నొకదానిని ప్రారంభించి, తాను కాలధర్మము నొందుసరికి దానిని అసమాప్తముగా విడిచి పెట్టెను.

20 వ శతాబ్దపు (b) వాస్తవికతా వాదము: విలియమ్‌జేమ్స్ శిష్యులుకొందరు, ఇతర అమెరికను దార్శనికులు కొందరు, వాస్తవికతా నిష్ఠమగు జ్ఞానమీమాంస యొక్క నూతనరూపముల చర్చించుటయందు సావధానులైరి. వీరిలో విలియమ్ పి. మాంటెగూ, రాల్ఫ్‌బార్టన్ పెర్రీ, రాయ్‌వుడ్‌సెల్లర్స్, ఇ. బి. మెక్‌గిల్వరీ, జార్జ్ శాంతయాన ముఖ్యులు. వీరల జ్ఞానమీమాంస, తరువాతి దార్శనిక సంప్రదాయములకు ఎక్కువగానుపకరించినది. అమెరికన్ దార్శనిక సమాలోచన ధోరణిలోనికి వీరు తిరిగి ప్రవేశపెట్టిన వాస్తవికతావాదముయొక్క ప్రాధాన్యము అమెరికను దర్శనశాస్త్ర పరిణామమునకు మహోపకారమొనర్చినది. శిక్షణకు ప్రధానోపకరణముగా నాచరించునని వీరు దర్శనశాస్త్రాభ్యాసమున కాపాదించిన ప్రశంస 20 వ శతాబ్దపు మధ్యలో దార్శనిక విశ్లేషణమందు పండితులుచూపిన శ్రద్ధకు కారణమైనది.

20 వ శతాబ్దపు (c) ప్రకృతివాదము: వ్యావహారిక సత్తావాదమునకు, వాస్తవికతా వాదమునకు సజాతీయముగా వృద్ధిపొందిన సిద్ధాంతము ప్రకృతివాదము. సాంప్రదాయిక క్రైస్తవద్వైత సిద్ధాంతముల బాహాటముగా నిరాకరించి ప్రకృతియే వాస్తవికతకు అధిష్ఠానమని ఈ వాదము బోధించును. జ్ఞానమీమాంసాపరిధులదాటి జార్జ్ శాంతయాన ప్రపంచించిన దార్శనికభావములు స్వభావవాద విషయములుగా రూపొందినవి. (శాంతయాన మాత్రము తన సిద్ధాంతమును భౌతికవాదమని యనుచుండెను.) కాని స్వభావవాదులందరకును ప్రేరకుడుగా నాచరించినవాడు జాన్ డ్యూయీ. అయినను, వీరిలో చాలమంది డ్యూయీ దార్శనిక భావములను తీవ్రవిమర్శకు గురిజేసిరి. డ్యూయీ కన్న యుక్తిప్రామాణ్యమునందు ఎక్కువ ఆదరము గలిగినను, ద్వైతవాదమును ప్రకృత్యతీతవాదమును నిరాకరించుటలో డ్యూయీకి సమానుడగువాడు మోరిస్ ఆర్. కోహెన్. ప్రకృతికారణవాదులలో ననేకులకు డ్యూయీ, కోహెన్లిద్దరును గురువులే. ఈ సందర్భమున ఫ్రెడెరిక్ జె. ఇ. వుడ్‌బ్రిడ్జ్‌కు గలస్థానమును నిర్ణయించుట కష్టమే. ఈతనిభాష డ్యూయీ భాషకన్న ఎక్కువగా సంప్రదాయము ననుసరించినది. కాని తన శిష్యులపై ఈతడు నెరపిన ప్రభావము డ్యూయీ తన శిష్యులపై ప్రసరింపజేసిన దానివంటిదే! ఇర్విన్ ఎడ్‌మన్, విలియమ్ ఆర్. డెన్నిస్, హెర్బర్ట్ డబ్ల్యూ. ష్నైడర్, ఎర్నెస్ట్ నాగెల్, స్టెర్లింగ్ లాంప్రెక్ట్, జాన్ హెచ్. రాండల్ (జూనియర్) వీరు స్వభావవాదులలో పేర్కొనదగినవారు. స్వభావవాదములలో వెలుగుచూచిన ఒక విధమునకు "వైజ్ఞానిక మానవత్వవాదము" (scientific humanism) అనిపేరు. హొరేస్‌కాలెన్, మాక్స్ సి. ఆటోలు ఈ సిద్ధాంతమందు పేరుపొందిన వారలు.

20 వ శతాబ్దపు (d) దర్శనశాస్త్రమందు నేటితీరులు: ఇటీవల ఐరోపీయ దార్శనిక శాస్త్రరీతులచే నుత్తేజితమై అమెరికాదేశమందు పలురీతుల దార్శనిక పద్ధతులు ప్రచురించబడినవి. ఐరోపాఖండమందు వెలసిన రీతిని వదలి ఆంగ్లేయ ఫక్కిననుసరించిన తార్కికవిశ్లేషణ పద్ధతులు పెల్లుగా పెరిగినవి. ఇంతలో "వియన్నా మండలి"కి చెందిన తార్కికప్రత్యక్షజ్ఞానప్రాధాన్యవాదులలో కొంతమంది అమెరికాదేశమునకు నిర్గమించి యచ్చట ఉపదేష్టలుగా పాదుకొనిరి. ఇదిగాక వైజ్ఞానిక దర్శనమం దాదర మెక్కువగా పెరిగినది. అస్తిత్వవాదమును గురించి ముఖ్యముగా మతదార్శనికులు తమ అభిముఖ్యమును కనపరచుచున్నారు. దృశ్యవిజ్ఞానము ననుశీలించిన వారనేకులు కలరు. అమెరికాలోని రోమన్ కేథొలిక్ మత శాఖకుచెందిన జనులసంఖ్య పెరిగినకొలది ఆ శాఖకుచెందిన విద్యాసంస్థలుకూడ తదనుగుణముగ వృద్ధినొందినవి. ఈ విద్యాసంస్థలలో బోధింపబడు దర్శనశాస్త్రము నవీన తామస్‌వాదము. ఈ వాదమును అనుశీలించి వృద్ధిపొందించిన వారలలో ఉత్తమాధికారులెవరును లేకపోయినను, ఈ పద్ధతియందు కృషిజేయుచున్న సమర్థులగు యువక దార్శనికు లనేకులు గలరు. అమెరికను దార్శనికశాస్త్ర

మందు నేడుకన్పట్టు రీతిభేదము గణనాతీతమగుటచే ఇక ముందు అమెరికాదేశమందు దార్శనికశాస్త్రమే ఏ భంగుల వృద్ధిపొందునో ముందుగా చెప్పగలసమర్థు డెవ్వడును లేడు.

జె. ఎల్. బ్లౌ.

అరబ్బీ దర్శనము : గ్రీకు సంస్కృతి దర్శనముల సంపర్కమువలన సిరియాలోని అరబ్బులలో క్రొత్త చైతన్యము కలిగి, క్రమముగా అచ్చటను, ఆసియా మైనర్, పర్షియా, ఈజిప్టు, స్పెయినులలో ఒక నూతన దర్శనము ప్రబలెను. మొదట ఇది క్రైస్తవ అరబ్ దర్శనముగా ప్రాదుర్భవించెను. కేవలము గ్రీకు దర్శనమును గ్రహించుటయేకాక, క్రమముగా ఇది అరబ్ జగత్తులో ప్రచలిత మత, దార్శనిక భావములచే రూపొందెను. ఖురాన్‌లోని "స్వయం ప్రకాశమును గూర్చిన వాదము (metaphysics of light), నవీనప్లేటో వాదము—కలిసి ఒకవిధమైన రహస్యవాద దర్శనమునకు అరిస్టాటిల్ దర్శన, తర్క, ప్రమాణ పద్ధతుల విపులీకరణమునకు, విజ్ఞాన, వైద్యశాస్త్రములకు దారితీసెను. అరబ్ దేశములలోని దర్శనేతిహాసము, సంప్రదాయమునే అనుసరించవలెనను వారు ఈశ్వర విజ్ఞానశాస్త్ర, దర్శన శాస్త్రములలో ఉదార చింతకులుగా నుండదలచిన వారితో సలిపిన భావయుద్ధ మనవచ్చును. స్పెయిన్ మొదలగు దేశములలో విద్యాభ్యాసము చేసిన యూరోపియన్ పండితులద్వారా అరబ్ దర్శనము పాశ్చాత్యులపై చాల ప్రభావము చూపినది.

మొదటగా గ్రీకుదర్శన గ్రంథముల అరబ్ అనువాదముల యుగముతో ప్రారంభించి, తర్వాత గ్రీకు సిద్ధాంతములకు, ఇస్లాంమతమునకు సమన్వయము చేయు యుగముతో అరబ్బీ దర్శనము పర్యవసించెను. అరిస్టాటిల్ మొదలగు గ్రీకుల గ్రంథములకు టీకా టిప్పణములు వ్రాయుటలోను, సమన్వయాత్మక దర్శనముల వెలువరించుటలోను అరబ్బులు చాల నిపుణతను చూపిరి. నవీన ప్లేటో వాదము ఖురాన్, హిందూ, పర్షియన్ మూలములనుండి గ్రహించిన భావములతో రహస్యవాదములు ఎన్నో అరబ్బులలో బయలుదేరెను.

అల్-కిండీ, అల్ ఫారబీ, ఇబ్న్‌సినా (అవిసెన్నా)లు మొదటగా ప్రసిద్ధిలోనికొచ్చిన గొప్ప దార్శనికులు. వీరలవి మౌలికదర్శనములు.అయితే వీరి భావములు అరిస్టాటిల్, నవీన ప్లేటో మతముల అధ్యయనమువలన, వారి స్వమతమునుండి గ్రహించబడినవి. అవెరోస్, ఇబ్న్‌రోష్ట్ విపులమగు టీకలద్వారా అరిస్టాటిల్ గ్రంథముల అర్థమును తేటపరచ ప్రయత్నించిరి. యూరోపియన్ మధ్యయుగపు వారు అరిస్టాటిల్‌ను అర్థముచేసికొనుట చాలవరకు ఈయనద్వారానే జరిగెను. ఈయనను ఖండించుటద్వారా కొందరి యూరోపియన్ దార్శనికుల సిద్ధాంతములు రూపొందెను. అల్ ఘజాలి రచనలలో రహస్యవాద ప్రధానమగు దర్శనము బౌద్ధిక దర్శనముల ఖండనముగా వ్యక్తమైనది. వాటి అనువాదములద్వారా అరబ్ దర్శన గ్రంథములు యూరోపియన్ దార్శనిక ప్రగతికెంతో తోడ్పడినవి. వివరములకు ఆయా పేర్లక్రిందను, "ఇస్లాం దర్శనము"ను, సమీక్షను చూచునది.

కొ. స. మూర్తి.

అరవిందుడు (1872 - 1950) : పాశ్చాత్య నాగరికతా వ్యామోహ మధికముగా గల వంగదేశపు ఆంగ్ల వైద్యుడు కృష్ణధనఘోష్ నాల్గవ పుత్రుడు అరవిందుడు. కలకత్తాలో 1872 లో జన్మించెను. తండ్రి ఈతని నింకొక సోదరునితోపాటు విద్యాభ్యాసమునకు ఏడేండ్ల ఈడున ఇంగ్లండునకు పంపించెను. ఇరువదియొక్క వత్సరముల వయసువరకు లండనులోను, కేంబ్రిడ్జిలోను నివసించి విద్యను పూర్తిచేసి హిందూదేశమునకు మరలివచ్చెను. ఇంగ్లండులో నుండగా నీయన గ్రీకు, ల్యాటిన్ భాషలలోనే కాక ఫ్రెంచి, జర్మనుభాషలలోకూడా గణనీయమైన

అరవిందుడు (1872–1950)

వైదుష్యమును సంపాదించెను. అక్కడనుండగనే ఐ.సి.ఎస్. పరీక్షలో నుత్తీర్ణుడయ్యెను, గుర్రపుస్వారీ పరీక్షలో ప్యాసుగాలేకనో, సర్కారు ఉద్యోగము చేయుట కిష్టపడకనో, కొన్నాళ్లు బరోడా కాలేజీలో ఉపాధ్యాయుడుగా నుండెను. 1905లో వంగదేశ విభజనను ప్రతిఘటించు జనులకు నేతృత్వమును వహించి జాతీయోద్యమములో చేరెను. ఈకాలమందే "వందేమాతరం", "కర్మయోగిన్" అను పత్రికలను సంపాదింప మొదలిడెను. విదేశ వస్తు బహిష్కరణోద్యమమును ప్రారంభించినవా డీతడే. స్వరాజ్యమే భారతీయుని పరమలక్ష్యమని సూచించి తన పత్రికలలో బ్రిటిష్ ప్రభుత్వమును తీవ్ర విమర్శకు గురిచేయుటకు పూనుకొనెను. ఈ సిద్ధాంతములను "కర్మయోగిన్" పత్రికద్వారా లోకమున కెరుకపరచుచుండెను. దీని ఫలితముగా అలిపురపు కారాగారములో బంధితుడాయెను. చెరలో నీయనకు సాక్షాత్కారానుభవమొకటి సంఘటిల్లినది. ఇందు అతని జీవిత నిర్వర్త్యము ప్రాపంచిక

ప్రవృత్తిపథము కాదనియు, ఆత్మప్రాప్తికై తన జీవితము నంకితమొనర్చవలసినదనియు అంతర్వాణి ఈతనిని ఉద్బోధించినది. ఈ అంతరాదేశము ననుసరించి 1910 లో తురీయాశ్రమమును స్వీకరించి సాధనకై పుదుచ్చేరిలో తన విడిమట్టు నేర్పరచుకొనెను. తీవ్రమైన యోగసాధన నభ్యసించి, తన సత్త్వగుణమును పెంపొందించుకొని, సమ్యగ్జ్ఞాన దర్శిగా పరిణతి నొందెను. ఇచ్చటనే తుదకు సిద్ధినికూడ పొందెను. 1940 లో "ఆర్య" యను బ్రహ్మజ్ఞాన బోధకమగు పత్రిక నొకదానిని ప్రచురించ ప్రారంభించెను. ఆ పత్రికా నిర్వహణమందే నిమగ్నుడై దివ్య జీవనము (Life Divine) అను తన అత్యున్నత గ్రంథమును రచించెను. గీతకు పరమోదారమైన వ్యాఖ్యానమును పొందుపరచెను. ఆత్మవేతృత్వమునకు జనసంగపరిత్యాగ మనావశ్యకమనియు, లోక సంగ్రహ దీక్షతో ఆత్మపరిపూర్ణత్వమును సంపాదించుటకు మనుజునికి వీలగుననియు ఉద్ఘాటించిన గీతోపదేశమును తన బోధనలకు పరమ లక్ష్యముగా అరవిందుడు గ్రహించెను.

అరవిందుని తత్త్వబోధ: "యోగసాధన" అను గ్రంథములో తాను తాంత్రికుడనని అరవిందుడే చెప్పుకొనెను. ఈతని బోధలయందు శాక్తేయ తంత్రశాస్త్ర ప్రభావ మధికముగా కన్పట్టును. ఈతని మతములో బ్రహ్మ అద్వితీయుడు. కాని శంకరునివలె నీతడు ప్రపంచము మిథ్య యనడు. ప్రపంచము వాస్తవికముగా నున్నదనియే ఈతని వాదము. "ఉపనిషత్తులు ప్రపంచమునకు సత్యత్వమును నిషేధించలేదు. ప్రపంచాతీతుడగు బ్రహ్మకును ప్రపంచమునకును తాదాత్మ్యము నవి బోధించును. బ్రహ్మము అద్వితీయము, అతడే సర్వమును. "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ" యగుచో బ్రహ్మయొక్క అద్వితీయత్వమునకు భంగము రాదు. అందువలననే భేదభావనకు చోటులేదు. ఏదేని యొక వ్యక్తి కారణములో లీనము కావచ్చును. అందువలన దృశ్య ప్రపంచము ఉండకుండ పోదు. ఆ ఉన్న ఒక వస్తువు కూటస్థ నిత్యము. ఆ ఒకటియే పలువిధములైనది కనుక, ఆ వైవిధ్యముకూడ వాస్తవికమే. సముద్రమున్నంతవరకు తరంగములు లేచుచునే యుండును. అరవిందుడు శంకరుని అర్థములో మాయ నంగీకరించడు. అతని దృష్టిలో మాయ అనునది బ్రహ్మయొక్క శక్తి. ప్రపంచము మాయ అనుటకు బదులుగా "లీల" అనుట ఉచితమని అరవిందుని ఆదేశము. మాయకన్న లీల ఎక్కువ వ్యాపకార్థముకలది. లీలలో మాయ ఇమిడియున్నది. దృశ్య ప్రపంచమంతయు దివ్య చైతన్యము యొక్క క్రీడ. ఈ యనంత చైతన్యమునందు బ్రహ్మ యొక్క ఆవిర్భావము లన్నియు వాస్తవములే. అందు ప్రపంచమొక ఆవిర్భావమగుటచే అదియు వాస్తవమే. మాయ యన బ్రహ్మయొక్క కుర్వద్రూపము. ఏ పరిస్థితులలో బ్రహ్మ తనను తాను వ్యక్తము చేసికొనునో, ఆ పరిస్థితులచే నతడు కట్టుబడకుండుటయే ఈ మాయ. ప్రపంచము బ్రహ్మనుండి వేరుగా నున్నట్లు మనలను వంచించుచున్నది. అజ్ఞానమను మాయను మనము తరించవలెను. ప్రపంచమంతయు చైతన్య ఘనమైన పరబ్రహ్మ పదార్థముచే నిండియుండుటచే, మనము సాధారణముగా జడమని భావించు ద్రవ్యముకూడ చైతన్యయుత మైనదియే. ద్రవ్యము జడము కాదనియు, అది చైతన్యరూప మనియు ఆధ్యాత్మికశిక్షణవలన తెలిసికొనుట కవకాశము కలదు. ఇంద్రియజ్ఞాన విషయములగు ద్రవ్య గుణములుకూడ చైతన్య స్వరూపమే. ప్రతి అణువునందును చైతన్యము అవికసితస్థితిలో నున్నది. ఉచిత పరిస్థితు లుపస్థితములైనపుడు ద్రవ్యమందు చైతన్య మభివ్యక్తమగును. ఇతర భావప్రధానవాదులతోపాటు అరవిందుడుకూడ పరమసత్యము బుద్ధికి అగోచరమని నమ్మును. బుద్ధి అంతఃకరణములలో నొకటి. అందువలన నది పరమసత్యమును గ్రహించ నేరదు. గ్రహించుటకు ప్రయత్నము చేయగలదు. అప్పుడప్పుడు ఆ పరమసత్యముయొక్క ఆంశిక స్వరూపములు మెరుపుతీగలవలె బుద్ధికి తట్టును. సంపూర్ణ సత్యము బుద్ధి కందదు. దానికందిన ఈ శకలములు సంకలించి సత్యమును గ్రహించినట్లు భ్రాంతిపడును. కేవల సంపూర్ణ సత్యము విషయమై ఆలోచించుటవలన లాభములేదు. ("నమేధయా" ము.ఉ.)మన చైతన్యమందు మార్పురావలయును. అప్పుడే మన అజ్ఞానము పోయి ఏ జ్ఞానముచే మనము జ్ఞాత వస్తువే యగుదుమో (బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి), అట్టి జ్ఞానముదయించును. సమ్యగ్జ్ఞానము జ్ఞాతృ జ్ఞేయముల తాదాత్మ్యవగాహనము. ఇట్టి పూర్ణతాదాత్మ్యస్థితిలో మన జ్ఞానము అపరోక్షజ్ఞానము (intuition) అగును.

అరవిందుని సిద్ధాంతమందలి అనన్యదృష్టాంశము అతిమానవుని గురించిన విచారము. మానవుని చైతన్యము జడభూమికనుండి సాధనవలన క్రమముగా మధ్య భూమికల దాటి, ఆయా భూమికల కనుగుణముగా పరిణామము నందుచు, విజ్ఞానభూమిక నధిరోహించి, అతిమానవత్వము నందుకొనగలదు. అతిమానవుడు విశ్వ నియంతయేకాక ఆత్మ నియంతగాకూడ రూపొందును. నెపోలియన్, అలిగ్జాండర్ వంటివారు ప్రపంచైకదేశ నియంతలైనను ఆత్మ నియంతలు కాలేకపోయిరి. ఆత్మనియంతకు బ్రహ్మత్వము

కరతలామలకము. జీవుడు బ్రహ్మత్వమును పొందగలడని మన మంగీకరించినచో బ్రహ్మయొక్క శక్తిని జీవుడు తన సిద్ధికై ఉపయోగించుకొనగలడు. ఈ శక్తిని సాధించుటకు సాధకుడు తన వ్యక్తిత్వమును సంపూర్ణముగా పరమాత్మ కర్పించవలయును. వ్యక్తిత్వము శక్తిసంకుచితత్వమును తెచ్చిపెట్టును. ఈ సంకుచితత్వ నిరాసమునకు బ్రహ్మ యొక్క శక్తి ఆవశ్యకము. అందువలన మన అహంకారమును, స్వార్థప్రవణతను పరిత్యజించిన కాని బ్రహ్మ యొక్క శక్తి మనకు కైవసముకాదు. బ్రహ్మ శక్తి నుపయోగించుకొన సమర్థుడగు అతిమానవుడు ఆత్మనియంత యగును. ప్రపంచ పరిణామ భావిపథమందు అతి మానవ జాతి ఉద్భవించునని అరవిందుని విశ్వాసము.

పూర్ణయోగము: యోగమనగా జీవాత్మ పరమాత్మ సంధానము. జీవాత్మ తనకున్న సర్వస్వమును, అనగా కొద్ది గొప్ప అను విచక్షణ లేకుండ దాని కర్మలనన్నిటిని దాని పృథక్కృత వ్యక్తి జీవనమును, దానికి అతీతము, అంతర్యామియు నగు పరవస్తువునకు సంపూర్ణ సమర్పణ చేయుటయే ఈ సంధాన ప్రక్రియ. మనము తినునది, చేయునది, ఇచ్చునది అన్నియు పరమాత్మార్పణ బుద్ధితో గావింపబడవలెను. ఇట్టి సర్వత్యాగమును చేయు జీవాత్మకు సర్వేశ్వరుడు తన సర్వస్వమును దానము చేయును. సర్వమును త్యాగముచేయగల జీవాత్మయే సర్వగతమగు బ్రహ్మమందు ప్రవేశించి బ్రహ్మానందము ననుభవించును. ఇట్టి సర్వస్వత్యాగమువలన మనయందు సర్వాతీతుడు మూర్తిగొని ఇహలోకమందు మనకు బ్రహ్మ భూయత్వమును ప్రసాదించును. దీనినే అరవిందులు పూర్ణయోగమని వ్రాక్రుచ్చిరి. మే. ప. న.

అరిష్టనేమి : 22వ జైన తీర్థంకరుడు. పార్శ్వనాథునికి 84000 సంవత్సరముల ముందుండెననియు, ఈయన యాదవుడనియు, శ్రీకృష్ణుని తండ్రియగు వసుదేవుని సోదరుడగు సముద్రవిజయుడను నాయన కుమారుడనియు జైనగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. నిరాడంబరుడు, మృదు మనస్కుడు, భోగవిముఖుడు, భిక్షువు. యజుర్వేదములో నొక అరిష్టనేమి ప్రసక్తికలదు; మహాభారత మోక్ష ధర్మమున 5వ అధ్యాయములో నొక అరిష్టనేమి పేర్కొనబడినాడు. రెండుచోట్ల అరిష్టనేమి తీర్థంకరునిగా, ఉపదేష్టగా కానవచ్చును. కొ. స. మూర్తి.

అరిస్టిపస్ (క్రీ. పూ. 435 - 356) : గ్రీకు దార్శనికుడు. సిరెనెయిక్ దర్శనస్థాపకుడు. పిన్నవయస్సుననే సిరెన్ నుండి ఏథెన్సునకువచ్చి సోక్రటీస్ శిష్యుడయ్యెను. అనేక గ్రీకుపట్టణములలో పర్యటించి సిరెన్‌వద్ద విద్యాలయము నొకదానిని స్థాపించెను. ధర్మము, సుఖము అను రెండు సోక్రటీయ తత్త్వములతోను ప్రారంభించి రెండవ దానికే అధిక ప్రాధాన్యమునిచ్చి, జీవితమునకు సుఖమునే ప్రమాణము గావించెను. ఏది అధికతమసుఖము నిచ్చునో దానినే సాధుత (good) గా ఆయన పరిగణించెను. దీని కనుగుణముగా ఆయన అన్ని విధములైన ఇంద్రియ భోగములలోను మునిగిపోయెను. ఆయన దర్శనము ఆధునిక అనుభవ ప్రధానవాదమునకు - అందులోను ముఖ్యముగా సుఖప్రధానవాద దర్శనమునకు అతి సమీపముగా వచ్చును. కె. రా. కృ.

అర్థవాదము : వేదవిభాగములైన బ్రాహ్మణములలో విధి నిషేధవాక్యములకు అంగభూతములుగా ఆచరించు వాక్యములను అర్థవాదము లందురు. విధేయము యొక్క ప్రాశస్త్యమునో, నిషిద్ధముయొక్క నిందనో అర్థవాదములు బోధించుచుండును. విధి విషయమున ప్రవృత్తియు, నిషిద్ధమునుండి నివృత్తియు కలుగునట్లు ఉత్తంభనము చేకూర్చుటయే ఈ అర్థవాదముల ప్రయోజనము.

అర్థవాదములు మూడు విధములు - (1) గుణవాదము, (2) అనువాదము, (3) భూతార్థవాదము. ప్రమాణాంతర దృష్ట్యావిరుద్ధమగు అర్థమును చెప్పునది గుణవాదము. "ఆదిత్యో యూపః" (యూపస్తంభము ఆదిత్యుడు) అను వాక్య మిందుకు ఉదాహరణము. ఇది ప్రత్యక్ష ప్రమాణవిరుద్ధమైనను యూపప్రాశస్త్యమును బోధించుచు, యూపవిలక్షణ గుణాభిధాయి యగుటచే 'గుణవాద' రూపమైన అర్థవాదమగుచున్నది. ప్రమాణాంతరములచే సంప్రాప్తమగు అర్థమునే తిరిగి బోధించువాక్యము అనువాదము. ఉదాహరణము: "వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా" (వాయువు మిక్కిలి వేగవంతమైన దేవత గదా!) ఇందలి అర్థము ప్రత్యక్షప్రమాణ సిద్ధమే అయినను, "వాయవ్యగ్ శ్వేత మాలభేత" (వాయుదేవునికొరకై తెల్లమేకను బలియీయవలసినది) అను విధి విషయమున ప్రవృత్తి కలిగించుటకై తిరిగి అనూదితమైనది. ప్రమాణాంతరముచే సిద్ధింపని నూతనార్థమును బోధించువాక్యమును "భూతార్థము" అందురు. "ఇంద్రో వృత్రాయ వజ్ర ముదయచ్ఛత్" (ఇంద్రుడు వృత్రాసురునిపై వజ్రాయుధమును ప్రయోగించెను) అనువాక్యము ఇందుకు ఉదాహరణముగా గ్రహింపవచ్చును. ఈ భూతార్థము ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతర సిద్ధమైనది కాకుండుటవలన ఇంద్రప్రాశస్త్య ప్రతిపాదనార్థమై ప్రత్యేకముగ చెప్పవలసి వచ్చినది.

విధి శేషములు, నిషేధ శేషములు - అని మరొక రీతిగ కూడ అర్థవాదములను వర్గీకరింపవచ్చును. "వాయవ్యగ్

"శ్వేత మాలభేత" అను విధి వాక్యమునకుగల "వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతా" అను అర్థవాదము విధి శేషము. ఇట్లే "బర్హిషి రజతం న దేయం" (బలి వేదికపై రజతము సమర్పింపరాదు) అనునిషేధమునకు చెప్పిన "సోఽరోదీత్" (రుద్రుడు రోదింపగా ఆ అశ్రువులే రజతముగ నైనవి) అను భూతార్థవాదము నిషేధశేషము. పొ. శ్రీ.

అలార కాలమ : సాంఖ్యదర్శన జ్ఞాని. బుద్ధునికి యోగశాస్త్రము నుపదేశించినవాడు. మే. వ. న.

అలెగ్జాండర్, శామ్యుయల్ (క్రీ.శ. 1859-1938) : ఆస్ట్రేలియాలోపుట్టి, ఇంగ్లండ్‌లో చదివి, మాంచెస్టర్‌లో దర్శనశాస్త్ర ఆచార్యుడుగా నుండెను. ప్రపంచమునకు మూలతత్త్వము అవిభాజ్య 'దిక్ - కాల' మనియు, ద్రవ్యము, గుణము, ప్రాణము, చైతన్యము- ఇవి యన్నియు దిక్ - కాలపు ఉద్భూత* వికారము(emergent modifications) లనియు ఇతని వాదము. ఒకానొక భూతస్థితికి, అందుండి ఉద్భూతము కావలసిన దానికంటె ఉన్నతతర భూతస్థితి దైవమని అతని అభిప్రాయము. లేదా, ప్రతి అంతస్తునకు (level) దానిపై అంతస్తు దైవము (deity) అని చెప్పవచ్చును. ఉదాహరణమునకు, ప్రాణము మాత్రమే కల్గినజీవులకు దానికంటె ఉన్నతమగు గుణము వైపునకు పురోగమించవలెనను ప్రేరేపణ (nisus) కలదు. అట్టి జీవులకు అస్పష్టముగ అనుభూతమగు ఆ గుణము దైవము. మానవులకింకను దైవము సముద్భూతము కాలేదు. కాని సముద్భవనమునకై ప్రేరేపణ కలదు - అని ఇతని దార్శనికవాదము. మింకౌస్కి, ఐన్‌స్టైన్, లోరెంజ్‌ల దిక్ - కాలముల గూర్చిన భావములు, డార్విన్ తర్వాత వచ్చిన వికాసవాద సిద్ధాంతములు ఇతని దర్శనమును తీర్చినవి. కొ. స. మూర్తి.

అలెగ్జాండ్రియా దర్శనము : అలెగ్జాండ్రియా నగరము క్రీ. పూ. 332 సం॥ న నిర్మింపబడినది. అందు కళాధిదేవతల కాటపట్టగు, మ్యూజియాన్, సిరేపియాన్ అను ప్రసిద్ధ పుస్తకభాండాగారములు రెండుండెడివి. హెలెనిస్టు సిద్ధాంతములకీ నగరము మూలకేంద్రము. అచ్చట నివసించిన యూదుల సమాజములకు, తర్వాత కాలమున వర్ధిల్లిన క్రైస్తవ యూథములకు నూతనసమస్య లేర్పడినవి. ఏకేశ్వరారాధనాయుతము, బైబిల్‌కు సమ్మతమగు తమ మతము నేరీతిగా ఈశ్వర సర్వగతత్వవాదముతో గాని, లేక నిరీశ్వర వాదముతోగాని సంపర్కమున్న గ్రీకుల దార్శనిక సంప్రదాయములతో సమ్మిళితము గావింపవలెనను దొకసమస్య. ఈ సమస్యా పరిష్కార ప్రయత్నము యూదుమత పవిత్రగ్రంథమగు బైబిలును ఐతిహాసిక దృష్టితోగాక, లాక్షణిక దృష్టితోచూచి నూతనముగా వ్యాఖ్యానించు నట్లొనరించినది; ప్రాథమిక క్రైస్తవేశ్వర మీమాంసాసిద్ధాంతములను రూపొందించుటకు ఇది దారి తీసినది.

(1)అలెగ్జాండ్రియాయందలియూదుశాఖ:(1)"సెప్టువజింటా" అని పిలువబడు గ్రీకుభాషలోని కనువదింపబడిన బైబులు నందును, ఇతర మత గ్రంథములందును మెండుగా కనిపించు మానవగుణారోపాత్మకమగు భావముల నాపాదించు వాక్యములను తగ్గించుటలో అలెగ్జాండ్రియా సంప్రదాయ ప్రభావము మనకు గోచరించును. ఇంతేగాక, ఈశ్వరుని, అతని నిత్యజ్ఞానమునుండి భిన్నముగా గుర్తించు విజ్ఞాన గ్రంథములలోకూడ ఈ సంప్రదాయప్రభావము మనకు స్పష్టము.

(2) అరిస్టోబ్యులస్ (క్రీ. పూ. 150): హోమరు, హెసియడ్ మొదలగు గ్రీకుకవులు, తత్త్వవేత్తలు అందరును తమ భావములను బైబిలునందలి మొదటి ఐదు అధ్యాయములకు గల ప్రాచీనానువాదమునుండి గ్రహించిరని నిరూపించుటకు అరిస్టోబ్యులస్ యత్నించెను.

(3) ఫిలో (క్రీ. పూ. 20 నుండి క్రీ. వె. 340.): ఇతడు అలెగ్జాండ్రియా నగరమందలి యొక యున్నత యూదు కుటుంబమున జన్మించెను. గ్రీకు సంప్రదాయమును సంపూర్ణముగా గ్రహించి యావజ్జీవితమును మతాచార పరాయణుడగు యూదుని గానే గడపెను. క్రీ. వె. 39 న కాలిగ్యులా చక్రవర్తివద్దకు పంపబడిన ప్రతినిధివర్గమున కీతడే నాయకత్వము వహించెను.

ప్రస్తుతమున్న అతని ఏబదినాలుగు రచనలను రచనాకాలానుసారముగ మూడు తెరగులుగా విభజింపవచ్చును. (1) ఎక్కువగా ఇతర రచయితలనుండి ఉద్ధృతమైన భావములతో నిండిన కేవల దార్శనిక గ్రంథములు. (2) భాష్యగ్రంథములు: బైబులునందు సృష్టిక్రమమును వివరించు ప్రథమాధ్యాయముపైన పదహారు విడి సంపుటములలో వ్రాసిన లాక్షణికవ్యాఖ్యయు, బైబిలునందలి మొదటి ఐదు అధ్యాయములపై నాతడొనరించిన యథావిధి నిర్వచనములును ఇట్టివి. (3) యూదుల మతేతిహాసములపై వాటిని సమర్థించుచు రచింపబడిన గ్రంథములు. వీటన్నిటికిమించి, మోసెస్‌చే రచింపబడిన బైబిలునందలి మొదటి ఐదు అధ్యాయములకును వ్యాఖ్యానమును రచించినవానినిగా ఇతనిని ముఖ్యముగా పేర్కొనవలెను. బైబిలునందలి ప్రత్యక్ష ఐతిహాసికార్థము అగాధమగు

* 'ఉద్భూత' మన నిట పైకిత్రోసుకువచ్చు వికాసోన్ముఖ ప్రక్రియయని యర్థము.

లాక్షణికాధ్యాత్మికార్థము సూచించునని ఈతడు భావించెను. లాక్షణికపద్ధతి రెండు విధములు : ఐతిహాసిక పురుషులను, సంఘటనలను యాథార్థ్యమునకు సంకేత చిహ్నములుగా భావించుట మొదటిది. ఇది ప్రాకృతిక (physiological) లాక్షణిక పద్ధతి. ఇట్టి లాక్షణికపద్ధతి పూర్వమే 'స్టోయిక్' తత్త్వవేత్తలచే సూచింపబడినది. ఈ పద్ధతిలో ఆత్మను దాని ఈశ్వరప్రాప్తి మార్గమును వారు సూచించిరి. దీనినే నైతిక లాక్షణికపద్ధతి యందురు. ఫిలో ఈనైతిక లాక్షణికపద్ధతికే ప్రాముఖ్యము నొసంగెను. మోసెస్‌ను తన గ్రంథరచనకు ప్రోత్సాహపరచిన దైవశక్తియే, పవిత్రగ్రంథ పఠనపాఠనము లొనరించువారిని వాటి అంతరార్థములు గ్రహించుటకు ప్రోత్సాహపరచునని అతడనెను. ఫిలో తన భాష్యగ్రంథములలో అచ్చటచ్చట స్టోయిక్కులనుండి, ప్లేటోనుండి సంగ్రహించిన పదజాలమును అన్వయశుద్ధి పాటించకుండ ప్రకరణోచితముగ ప్రయోగించెను. కాని, గ్రీకు భావధోరణికి విరుద్ధముగ ఈశ్వరుడు అద్వితీయుడు, వ్యక్తిగతుడు, ప్రపంచముకంటె భిన్నుడు, తన మధ్యస్థశక్తులద్వారా జగత్తుయొక్కసృష్టి, నియంత్రణల జరిపించుచుండునను సిద్ధాంతమందు దృఢ విశ్వాసము కలవాడు. ఈ మధ్యస్థశక్తులలో విశ్వాంతరస్థమగు దివ్యబుద్ధి ముఖ్యమైనది. ఇది ప్లేటో అర్థములో ప్రపంచమునకు మూలప్రతిరూపముగాను, స్టోయిక్కుల అర్థములో ప్రపంచవ్యాపక శక్తిగాను భావించబడినది. ఫిలో గ్రీకుభావములకు వ్యతిరేకముగా 'లాగాస్' ను వ్యక్తిగా మార్చెను. ఆ వ్యక్తియే (లాగాస్) అటు భగవంతునితోను, ఇటు మానవునితోను సంబంధము కలిగి మధ్యవర్తిగానుండు ఉత్తమ మతాచార్యుడు. 'లాగాస్' సాక్షాత్తు దైవముకాదు, గౌణదైవము. అది దైవమునకు ప్రతిబింబము. దైవోపకరణమగు నీవ్యక్తి మానవునకు ఈశ్వరునికి మధ్యవర్తిగా వ్యవహరించును. క్రైస్తవశకములో ముఖ్యముగా సెంట్ జాన్‌పై పడిన ఫిలోయొక్క లాగాస్‌సిద్ధాంత ప్రభావమును రుజువుపరచ వీలుకాదు. కాని బైబిలుపై అతని లాక్షణికవ్యాఖ్య, అలెగ్జాండ్రియా క్రైస్తవమత సంప్రదాయమునకు దృష్టాంత భూతమైనది. కాని యూదుల మతమందు ఈ వ్యాఖ్యయొక్క ప్రభావము మృగ్యము.

(4) అలెగ్జాండ్రియా యందలి క్రైస్తవ సంప్రదాయము : అలెగ్జాండ్రియాలో క్రైస్తవమత విషయిక బోధ నొనరించు అధికారిక సంస్థయొకటి రెండవ శతాబ్దాంతమువరకు ఉండెనని నిరూపింపవచ్చును. 'బాప్టిజము*' నందు కొందరికి శిక్షణగరపుట కది ఉద్దేశింపబడినది. అంతేకాక క్రైస్తవమత సంసకు సంబంధించిన వ్యక్తులకును మతశిక్షణ లేనివారికినికూడ మతశిక్షణ నొసంగుటకూడ దాని లక్ష్యము. సిసిలీ నివాసి పాంటేనస్ దానికి ప్రాథమికాధికారి. అలెగ్జాండ్రియా యూదుల దార్శనికభావములలో నీ సంస్థ చాలమార్పు గొనివచ్చినది. బాప్టిజ్మ ప్రక్రియలో ప్రతిక్రైస్తవుడును, దైవనిందాపరమగు జ్ఞానముగాక అత్యుత్కృష్టమగు క్రైస్తవజ్ఞానమును, అనగా క్రైస్తవమత సిద్ధాంతమందు విశ్వాసమును, ఉపదేశముగా పొందునని క్రైస్తవేతరుల సిద్ధాంతమునకు వ్యతిరేకముగా ఈ క్రైస్తవసంస్థ వాదించెను. విశ్వాసము నిశ్చితజ్ఞానముగా, అనగా విశ్వాసగృహీత విషయములు హేతుబద్ధమైన అవగాహనముగా పరిణమించవలెను. ఈ తార్కిక బోధ క్రైస్తవ పవిత్రగ్రంథపు లాక్షణికార్థావగాహనపై ఆధారపడియుండును. దీని పర్యవసానము ఈశ్వర సాక్షాత్కారసిద్ధి.

1. అలెగ్జాండ్రియావాసియగు టైటస్ ఫ్లేవియస్ క్లెమెంట్ ఏథెన్సులో క్రైస్తవేతర కుటుంబమున జన్మించియుండవచ్చును. కాని తరువాత క్రైస్తవ మతమును స్వీకరించి ప్రసిద్ధ క్రైస్తవ ప్రబోధకులను సందర్శించుటకు యాత్రగావించి, చివరికి పాంటేనస్ వద్దకు చేరుకొనెను. పాంటేనస్ మరణానంతరమున, సెప్టిమియస్ సెవెరస్ అను రోమన్‌సమ్రాట్టు క్రైస్తవులను పీడించుటకు ప్రారంభించకముందు (క్రీ. శ. 202-3) ఈతడు మతధర్మోపన్యాస సంస్థకు (didaskalion) ఆధిపత్యమును వహించెను. తరువాత కేప్పడోకియాకు తిరిగివచ్చి క్రీ. వె. 215 లో మరణించెను. క్లెమెంట్ మతేతర విద్యను బాగుగ నభ్యసించెను. కేవలము సిద్ధాంతదృష్టి గలవాడుగాక, వ్యావహారికదృష్టి గల తాత్త్వికుడుగా గ్రీకు సంస్కృతిలోని మహోత్కృష్ట విషయముల నన్నిటిని అంగీకరించెను. అతడు ప్రతిభా సంపన్నుడగు రచయితకూడ.

అతని ముఖ్య రచనలు : (1) "ప్రొట్రెప్టికస్". కొంతవరకు స్టోయిక్కుల సిద్ధాంతముల నాధారముగా గొని బహుదేవతారాధన అసంతృప్తికరము, అనైతికము అని నిరూపించుటతో ఈ గ్రంథము ప్రారంభించును. క్రైస్తవేతరకవులు, తత్త్వవేత్తలుకూడ 'లాగాస్' నాశ్రయించియే సత్యమును సాక్షాత్కరింప గలిగిరి. కనుక మానవోద్ధారకుడు సత్యజ్యోతి గురుస్వరూపమునగు 'లాగాస్'ను ఆశ్రయించమని అతడు ప్రజల నాదేశించెను.

* పాపములను తొలగించి శుద్ధిచేయబడినందుకును, క్రైస్తవ సంప్రదాయములోనికి చేర్చుకొనబడినందుకును చిహ్నముగా నీళ్ళలోముంచుట లేదా నీళ్ళను చల్లుట; ఇది యొకసంస్కారము.

అలెగ్జాండ్రియా క్రైస్తవుల దృష్టిలో 'లాగాస్' అనగా క్రీస్తుగా నవతరించిన నిత్యుడగు దేవుని కుమారుడేనని మనస్సునందుంచుకొనవలెను. (2)పైడగోగాస్ (శిక్షకుడు): ఇది మూడధ్యాయముల గ్రంథము. ఇది ప్రోట్రెప్టికస్ అను పై గ్రంథమున కనువృత్తము. 'లాగాస్' విధానము, ప్రబోధము కనుగుణముగా, నూతనముగా క్రైస్తవ మత స్వీకారము చేసినవారికి క్రైస్తవేతర సంస్కృతి లోబడియున్నను, క్రైస్తవుడుగా జీవనయాత్ర సాగించుటకు వలయు ఆచరణవిధులను ఈ గ్రంథము సూచించును. ఇతని డైడాస్కాలాస్ (ఉపాధ్యాయుడు) అను గ్రంథము క్రైస్తవమత సిద్ధాంతములు, ఆచరణ వీటి యుపదేశమును సంపూర్ణము గావించుటకై ఉద్దిష్టము. ఈ గ్రంథము నేడు ప్రత్యేకముగా కానరాదు. అందువలన నిది రచింపబడి యుండకపోవచ్చును; లేదా రచింపబడినను ఈ క్రింది గ్రంథములో విలీనమైయుండవచ్చును. (3) "స్ట్రామేటా" (కంబళులు): ఈ గ్రంథము క్రైస్తవమత జిజ్ఞాసువునకు మతశిక్షణ నొసంగుటకై యుద్దిష్టమైన మతాభినివేశ స్ఫోరకములు, నీత్యుపదేశపరములు, సిద్ధాంత నిష్ఠములును అగు వివిధ బోధనావిషయముల సంకలనము. గ్రీకు దర్శనముచే నిర్వహింపబడవలసిన బాధ్యతలు రెండు కలవని క్లెమెంట్ అభిప్రాయము. క్రైస్తవవేద సంప్రదాయములను సత్యసాక్షాత్కారమునకు భగవన్నిర్దిష్టమైన సజ్జీకరణసాధనముగా నిరూపించుట, తరువాత విశ్వాసమును జ్ఞానముగా పరిణమింపజేయుటకు అపరిత్యాజ్యోపాయముగా క్రైస్తవవేద సంప్రదాయములనే యంగీకరించుట. క్లెమెంట్ దృష్టిలో "జ్ఞాన" మనునది కేవలము బౌద్ధిక నిర్వాహముకాదు. జ్ఞానమనగా లాగాస్‌ను అనువర్తించుట ద్వారా శాశ్వత భగవత్సం యోగమును పొందుట. దీనివలన వైషయికజీవనముపై విరాగము వృద్ధిపొంది, సాధకుని మనస్సు సంతత భగవదుపాసనా ప్రవణమై, పరమాత్మను పొందుటయందు నిరతిశయ ప్రేమయే, సాధకుని చేష్టలన్నిటికిని ప్రవర్తకముగా నాచరించును.

ఆరిజెన్ ఆడమాంటియస్: ఈజిప్టునందు క్రీ. వె. సుమారు 185 వ సం॥ ప్రాంతమున జన్మించెను. భగవంతుని యందు తనకున్న విశ్వాసమును రుజువుపరచుటకు ప్రాణత్యాగము చేసిన అతనితండ్రి అతనిచే బాల్యముననే మత గ్రంథములను చదివించెను. క్రీ. వె. 203 నాటికే అతడు "డైడాస్కాలియా" మతశిక్షణ సంస్థకు అధినేతగా నియమింపబడెను. తర్వాత నూతన ప్లేటో సిద్ధాంతము అమోనియస్ సాక్కాస్ వద్ద అధ్యయనము చేసెను. అచటి క్రైస్తవ మతాధికారి బిషప్ సంకల్పమునకు వ్యతిరేకముగా ప్రవర్తించుటచే అలెగ్జాండ్రియా నతడు విడిచిపెట్టవలసి వచ్చినది. తర్వాత సెజరీయ పాలెస్తిన్ నందొక నూతన విద్యాసంస్థను స్థాపించెను. తర్వాత డెడియస్ క్రైస్తవులను పీడించు కాలముననే ఆరిజెన్ కారాగారమున మ్రగ్గుచు మరణించెను. అతడు ప్రచండ తపస్సంపన్నుడగు సన్యాసి యగుటయేగాక, భగవద్భక్తిపరవశుడు కూడను. అతడు సృజించిన సాహిత్య మపారము. చివరి రోజులలో అతని భావములు ఖండింపబడుటచే అతని రచన లనేకములు కాలగర్భమున సమసిపోయినవి.

ముఖ్య గ్రంథములు: 1. భాష్యగ్రంథములు: బైబిల్‌లోని ప్రాతనిబంధన గ్రంథపు విమర్శనాత్మక గ్రంథము. సామాన్య క్రైస్తవ విశ్వాసకుల కుద్దేశింపబడిన ధర్మోపదేశములు, అంతకంటె విశ్వాసపరిణతి నందుకొనినవారికి శ్రుతుల ఆధ్యాత్మికార్థమును బోధనచేయు లాక్షణిక వ్యాఖ్యానములు. 2. "పెరి ఆర్కోన్" మౌలిక సిద్ధాంతములు: ఇది నాలుగు సంపుటములు. ఇదియే ఈశ్వరశాస్త్ర సిద్ధాంతముల ప్రకటనకై రచించబడిన మొదటి సర్వస్వ గ్రంథము. ఈ గ్రంథము హెచ్చుగా ఖండింపబడినది. రూఫినస్‌చే సవరింపబడిన ఈ గ్రంథముయొక్క లాటిన్ అనువాదము మాత్రము భద్రపరుపబడినది. నిత్యుడు, సర్వవ్యాపకుడు నగు భగవంతుడు అనాదికాలమునుండి తనతో తుల్యులు స్వేచ్ఛోపేతులు నగు జీవాత్మలను శాసించుచున్నాడు. ఆయాత్మ లాతనిచే నొక పరీక్షాపరంపరకు గురిచేయబడి వేరువేరు మేరలకు భగవంతునికి దూరమైనారు. అందువలన భగవంతుడు వీరిని శిక్షించుటకై సృజించబడిన భౌతికలోకమున వీరలను పడద్రోసినాడు. విశ్వాసచ్యుతుడు గాకుండ నిలచియున్న ఒకే ఆత్మతో తాదాత్మ్యమునుపొంది, తమకు మిగిలియున్న స్వేచ్ఛను సరిగా నుపయోగించికొని పూర్వసంపూర్ణస్వరూపమును గుర్తెరుంగు ఉపాయమును జీవులకు బోధించుటకుగా లాగాస్ అవతరించెను. ఆత్మల పూర్వభావిత్వ సిద్ధాంతము, ఆ పూర్వావస్థాప్రాప్తియే చరమమోక్ష మను సిద్ధాంతము తరువాతివారిచే కుదృష్టికల్పనలని గర్హింపబడినవి.

3. "సెల్సస్ సిద్ధాంతముల ప్రతిఘటన" 8 సంపుటములు. ప్లేటో దర్శనైకదేశముల నంగీకరించిన సెల్సస్‌చే క్రైస్తవమతముపై గావింపబడిన విచిత్ర ప్రతిపక్షవాదము లన్నింటిని క్రమశః ఖండించి, ఇందు క్రైస్తవమత ప్రామాణికతాస్థాపనకు ఆంతర, బాహ్యప్రమాణములన్నిటిని ఆరిజెన్ పొందుపరచెను. పై జెప్పిన సెల్సస్‌యొక్క ప్రతిపక్ష

ఖండనములు, వాటి ప్రతిఖండనములు నేటివరకును సూచింపబడుచునే యున్నవి.

తరువాతి కాలములో ఈతని శిష్యులగు ఏతెనాసియస్, సైరిల్లాస్, డైడమాస్ వీరందరును అలెగ్జాండ్రియా వాసులే. వీర ఈశ్వరశాస్త్రప్రావీణ్యము కలవారు. క్రైస్తు యొక్క దివ్యత్వమునందు వీరి కపారమైన విశ్వాసము. వీరందరును మతగ్రంథములకు లాక్షణిక వ్యాఖ్యలను పొందుపరచిరి. పీటర్, హెన్రిసీ.

అల్ కిండీ (అల్ కిండియస్): (మరణము క్రీ. శ. 1873) అరబ్బీ దార్శనికుడు; జ్యోతిష్కుడు. బాగ్దాదు నగరపు కాలిఫ్ అగు అల్ మామూన్ ఆస్థానములో వైద్యుడు. పూర్తిపేరు అబు యూసఫ్ యాకుబ్ బిన్ ఇషాక్ అల్ కిండీ. తన తండ్రి పాలకుడుగా నుండిన కూఫా నగరమున జన్మించెను. బాస్రా, బాగ్దాదు నగరములందు విద్య నభ్యసించెను. దర్శనశాస్త్రము, విశ్వశాస్త్రము, ఖగోళశాస్త్రము, జ్యోతిషము, చాక్షుషశాస్త్రము, గణిత శాస్త్రము, వైద్యశాస్త్రము విషయములపై ఆయన సుమారు 270 గ్రంథములను రచించెనట. బహుశః మోటావక్కిలు పరిపాలనలో ఆయన గ్రంథాలయము ప్రభుత్వాధీనము గావింపబడుటవలన గాబోలు ఆయన వ్రాసిన గ్రంథములలో 20 మాత్రమే మిగిలియున్నవి. అరిస్టాటిల్ రచనలను ప్రప్రథమముగా అనువదించి, వ్యాఖ్యానించినవారిలో ఈయన ఒకడు. అందువలననే ఈయనకు 'దార్శనికుడు' లేదా 'అరిస్టాటిల్ అనుయాయి' అను పేరు ఇస్లాం మతములో గలదు. అంతేగాక అరబ్బుజాతికి చెందిన ప్రప్రథమ మహమ్మదీయ దార్శనికుడగుటచేత ఈయనకు 'అరబ్బుల దార్శనికు'డని కూడ బిరుదము గలదు. నేటికిని ఈయన పేరు అరబ్బులలో ఉన్నతముగా నిలిచియున్నది.

అల్ ఫారాబివలెనే ఈయనకూడ నవీనప్లేటోవాదము ననుసరించినవాడై అరిస్టాటిల్ ప్లేటో సిద్ధాంతములమధ్య సమాధానమును కూర్ప ప్రయత్నించెను. విజ్ఞానశాస్త్ర, గణితశాస్త్ర, తర్కశాస్త్రముల ద్వారానే దర్శన శాస్త్రమును గ్రాహ్యము చేసికొన వీలగునని ఆయన భావించెను.

అరిస్టాటిలుయొక్కయు, నవీనప్లేటోవాదులయొక్కయు సిద్ధాంతముల సమాహారమే కిండీ దర్శనము. ఈయన దర్శనములోని ప్రధానవిషయములలో నొకటి ఈశ్వరుని విశుద్ధ నైతికత్వము, అనగా అపహత పాప్మత్వము (righteousness). ఈశ్వరుని నిర్విశేష ఏకత్వము నీయన పరిగణించెను. ఈశ్వరుని ప్రభావము మధ్యస్థ పదార్థముల ద్వారా ప్రపంచముపై బడుచున్నది. ఈ పదార్థముల క్రమములో అన్నింటికంటె క్రిందనున్నది మానవుని ఆత్మ. ఆయన దార్శనికముగా నానాదర్శనములనుండి తనకు అనుకూలించు సిద్ధాంతముల గ్రహించువాడు; తదనుగుణముగ మూలస్థానమునుండి అన్నిదిక్కుల ప్రవహించు ఏకైక దివ్యసత్యముయొక్క రూపములను ఎల్లెడల కనుగొనుటయే ఆయన ప్రయత్నమైయుండెను. ఆయన గ్రీకుల నౌస్ (nous అకల్ = బుద్ధి) భావమునుకూడ తన సిద్ధాంతములో ప్రవేశపెట్టెను. ఈతడు బుద్ధి (అకల్) నాల్గురూపములు ప్రపంచములో నావిర్భవించినట్లు చూపెను. మొదటిది సర్వఆధ్యాత్మిక వస్తువులకును ప్రభవస్థానము, స్వరూపము నగునది. ఈశ్వరుడు, ఖగోళశాసకులగు దేవతలు ఈ బుద్ధియొక్క రూపములే యనవచ్చును. రెండవది మానవాత్మ అంతరరచనయో, శక్తియో యగు బుద్ధి. మూడవది మానవాత్మ ప్రతిక్షణమును తన ప్రయోజనమునకై కార్యరంగములోనికి అవతరింపచేయు సహజశక్తుల రూపము. నాల్గవది ప్రపంచమందు భావములమధ్య ఆవశ్య సంబంధములను నిరూపించు ప్రవృత్తిగల బయటికి అగుపడు బుద్ధి. ఇంతేకాక అరిస్టాటిల్ చే అంగీకరింపబడిన పదార్థముల స్థానమున (చూ. అరిస్టాటిల్ దర్శనము) అల్ కిండీ ద్రవ్యము, ఆకృతి, చలనము, దేశము, కాలము వీటిని ప్రవేశపెట్టెను. జె. నా. మూర్తి.

అల్ - ఘజాలీ (క్రీ. వె. 1056 - 1111): ప్రసిద్ధ అరబ్బీ దార్శనికుడు. ఇస్లాం మతములోని గొప్ప ఈశ్వర మీమాంసకుడు. పర్షియనుజాతివాడు. ఈయన పూర్తిపేరు ముహమ్మద్ బిన్ ముహమ్మద్ అబన్ హామీద్ అల్ ఘజాలీ. ఖొరాసాన్ లోని (పర్షియా) టస్ వద్ద జన్మించెను. జన్మస్థానమునందును, జోర్డాన్ లోను, నిషాపూరులోను విద్య నభ్యసించెను. బాగ్దాదులోని తన కళాశాలలో ప్రఖ్యాత వజీరు నిజామ్ ఉల్ -ముల్క్ ఈయనను ఆచార్యునిగ నియమించెను. ఇచ్చట ఈయన ఇస్మాయిలీయులకు (హంతకులు) వ్యతిరేకముగా కొంతకాలము రచనలు చేయుచుండెను. కాని నాలుగు సంవత్సరముల తరువాత నిత్యవస్తువు నన్వేషించు నుద్దేశ్యముతో తనవృత్తిని, కుటుంబమును పరిత్యజించి వైరాగ్యమయజీవితము నవలంబించెను. డమాస్కస్, జెరూసలేమ్, హెబ్రాన్, మెక్కా, మెదీనా, అలెగ్జాండ్రియాలలో పర్యటించుచు చివరకు మాలిక్ షా అను సుల్తాను కోర్కె ననుసరించి నిషాపూరులోని నిజాముల్ ముల్క్ యొక్క కళాశాలలో ఆచార్యు డయ్యెను. కాని కొలదికాలములోనే ఆయన టస్ నకు మరలివెళ్ళి అచ్చటనే 1111 లో మరణించెను.

సాంప్రదాయిక ఇస్లాం మతములో ఈయనను అంతిమ ప్రమాణముగ పరిగణించుచుండిరి. అరబ్బీభాషలో సుదీర్ఘముగ గ్రంథరచన సాగించెను. ఈయన సూఫీమతము ననుసరించుచుండుటచేత ఆనాడు ప్రచారములోనున్న అరిస్టాటిల్ దర్శనమును వ్యతిరేకించుచు, సాక్షాత్కార దర్శనము (mysticism) లోని ప్రాదుర్భావ సిద్ధాంతము (emergence theory) ను చేపట్టెను.

ఈయన సిద్ధాంతములోని ప్రధానభాగము ఈయన నైతికదర్శనము. కావున దానినే ఇచ్చట వివరించెదము. ఆనాటి దార్శనికులు తమనైతిక సిద్ధాంతములను సదాచారులగు సూఫీలవద్దనుండి ఎరువు తెచ్చికొనిరని ఆయన వారిపై నేరము మోపినప్పటికిని, ఆయన స్వసిద్ధాంతము సూఫీసిద్ధాంత సోపానముల (stages) 1. భౌతిక - ఐహిక - లౌకికజీవనము. 2. ఐంద్రియిక - మానసిక దశ, 3. ఆధ్యాత్మిక జీవనము (ఈశ్వరసత్త) సహాయములేకుండ గ్రాహ్యము కాదు.

ఆచరణలో సిద్ధింపని శ్రద్ధ శుష్కము. ఆత్మానుభవముతో కూడినదే మతము. ఆచరణలో మతస్వరూపము వ్యక్తముకావలెను. జ్ఞానమున (ఇల్మ్) కును ఆచరణ (అమల్) కును మధ్య ఆత్మయొక్కస్థితి (హాల్) అను మూడవ విషయమొకదానిని తక్కిన సాక్షాత్కార దార్శనికులవలనే ఘుజాలీకూడ ప్రతిపాదించెను. ఈస్థితి మానసికోద్వేగము (emotion) నకు సదృశమైనది. ఈ ఉద్వేగమునకు సత్ప్రవర్తనవైపునకుగాని లేదా దుష్ప్రవర్తనవైపునకుగాని పోవు ప్రవృత్తి గలదు. విజ్ఞానము ఉద్వేగముతో కూడిన సంకల్పమునకు కారణము; సంకల్పము ఆచరణను ఉత్పాదింపజేయును. ఈమూడును కూడి కార్యకారణ సంబంధము గల ఒకత్రిపుటిక్రమమగును.

ఆత్మయొక్క పరిపూర్ణత అపరోక్ష జ్ఞానములోనే, అనగా ఈశ్వరుని ప్రత్యక్షముగా దర్శించు ఆనందములోనే గలదు. మానవుడు ఈశ్వరుని కార్యమును స్వాయత్తము చేసికొనుటవలననే మానవ కార్యమునకు మహత్త్వము చేకూరినది.

శారీరక లేదా భౌతికప్రపంచమును నియమించు నియతి కేవల నియతి (ఈ నియతి సర్వశక్తియగు ఈశ్వరుని సంకల్పమే). భోగప్రపంచమందు లేదా మానసిక ప్రపంచమందు సాపేక్షమగు స్వేచ్ఛమాత్రమే కలదు. దివ్యమగు ఆత్మసామ్రాజ్యములో కేవలము ప్రేమదే అధిరాజ్యము. ఇదియే సంపూర్ణనియతియు, సంపూర్ణస్వేచ్ఛయు నగును. ఈమూడు దశలలో మధ్యదియగు సాపేక్షస్వేచ్ఛాస్థితిలోనున్న ఆత్మ సంపూర్ణ స్వేచ్ఛకు తావలమగు అంతిమదశ చేరుకొనుటలోనే ఆత్మపరిపూర్ణత్వము నందుకొనును.

మానవుని నైతికప్రవృత్తిని శిక్షణద్వారాను, వైరాగ్యముద్వారాను అభివృద్ధిపరుపవచ్చును. సర్వశక్తిమంతుడగు అల్లా స్వచ్ఛందానువర్తి కాని ఆయన ఏ జీవిపైనను జీవి మోయలేనంత బరువును ఉంచడు.

మానవులు సహజముగా బలహీనులు. ఏసుక్రీస్తు, బాప్టిస్టు జాను వంటి బహుఅల్పసంఖ్యాకులు మాత్రమే మానవులలో పరిపూర్ణులు. తక్కిన మానవులందరికి ప్రవక్తలమార్గదర్శకత్వము ఆవశ్యకము. ప్రవక్తల మరణానంతరము వారి మార్గదర్శకమగు బోధలు మానవులస్వభావము ననుసరించి వివిధములుగా మార్చబడును. కావున మానవులు నిరతముగా తమకాలమున నుండిన మతసంప్రదాయముల పరిధిలోనే షేకుల (గురువుల) యొక్క ఆధ్యాత్మిక పరిరక్షణ క్రింద నుండుటయే వాంఛనీయమని అల్ఘుజాలీ ఉద్బోధించెను.

జె. నా. మూర్తి.

అల్ ఫారాబి (క్రీ. వె. 870 - 950): ప్రముఖ అరబ్బీ దార్శనికుడు. ఇస్లాంమతములోని ప్రధాన దార్శనికులలో నొకడు. ఈయన పూర్తిపేరు తర్ఖాన్ అబూనస్ర్ అల్-ఫారాబి పుత్రుడగు ముహమ్మద్. ఆసియామైనరులోని జక్సార్టీజ్ (ఆధునిక నామము సిర్‌దార్యా) నది ప్రక్కనున్న ఫారాబ్‌లో జన్మించెను. బాగ్దాదులో హీలాన్ కుమారుడగు యొహానా (Johanna) అను క్రైస్తవుని వద్దను, అబూ బిష్‌మత్తా అనునాయనవద్దను విద్య నభ్యసించెను. తరువాత ఆయన అలెప్పోలో హమ్‌దాన్ పుత్రుడగు సైఫద్దౌలా అను జమీందారువద్దకు పోయి ఆయన రక్షణక్రింద సూఫీ వేదాంతిగా ప్రశాంత జీవనమును గడపెను. ఈ జమీందారు డమాస్కస్‌పై దండయాత్రకు వెడలినప్పుడు ఆయనను ఫారాబి అనుసరించెను. డమాస్కస్‌లోనే క్రీ. శ. 950 లో మరణించెను.

ఈయన అనేక గ్రీకు గ్రంథములను అనువదించెను. అరిస్టాటిల్ రచనలకు వ్యాఖ్యానములనుకూడ చేసెను. గ్రీకు దర్శనశాస్త్రముతో మహమ్మదీయుల సాక్షాత్కార దర్శనమును సమన్వయింప ప్రయత్నించెను. ఈయన వ్రాసిన ప్రధాన గ్రంథము ఒకవిధమైన విజ్ఞానసర్వస్వము. ఈ గ్రంథములో ఆయన తర్కశాస్త్రము, మనస్తత్త్వశాస్త్రము, అతిభౌతికశాస్త్రము, ఈశ్వర మీమాంస, విశ్వశాస్త్రము, నీతిశాస్త్రములను నిర్వచించి, వాటి సంగ్రహ స్వరూపములను నివేదించెను. ఆయన రచనలు తరచుగా సూత్రశైలిలో నుండును. ఆయన నవీనప్లేటో వాదమును సమర్థించెడువాడు గనుక ఆయనను దార్శని

కుల వర్గమునకు చెందినవాడుగా పేర్కొందురు. ఈయనకు తర్కశాస్త్రములో గల పాండిత్యము కారణముగా ఈయనకు 'ద్వితీయ అరిస్టాటిలు' అను బిరుదముండెను. ఇస్లామీయ కల్పనకు తర్కశాస్త్రముయొక్క ఆవశ్యకతను ఈయన గుర్తించెను. తన సూఫీ సాక్షాత్కార దర్శనమునకు నవీనప్లేటో వాదములో సమర్థన గలదనికూడ ఆయన నిరూపించెను. ఈయనకు దర్శనశాస్త్రములోనే గాక సంగీత, గణిత, వైద్య, భాషాశాస్త్రములలోకూడ ప్రావీణ్యము గలదు. ఈయన దర్శన ప్రభావము అవిసెన్నా, అవరోయీజ్‌లపై విశేషముగా గలదు.

సిద్ధాంతము : రెండు భిన్న ప్రపంచములు గలవు. ఒకటి సృష్టింపబడిన వస్తువులుగల దృశ్య ప్రపంచము; రెండవది అదృశ్యమగు భావప్రపంచము.

ఏకపదార్థమగు ఈశ్వరునినుండి నానాత్వముతో కూడిన ప్రపంచము, ఈశ్వరునికి ప్రపంచమునకు మధ్యవర్తిగా చరించు ఒక మధ్యస్థద్రవ్యముద్వారా ఆవిర్భవించుచున్నది. ఈశ్వరుడు స్వతస్సిద్ధమగు అస్తిత్వము గలిగిన అవశ్యసత్త. ఆయన రెండువిధములుగా ప్రకాశించును. ఈశ్వరుని అన్వేషించు మానవుని మేధ ఏకతత్త్వముగా భావములద్వారా వ్యక్తమగుట, లేదా, హృదయమునకు సాక్షాత్కారమగుట. రెండవ ఆవిర్భావము సంకేతములద్వారా జరుగును. దీనికి దృశ్యప్రపంచముతో సంబంధము గలదు. మొదటి ఆవిర్భావమునుండి ఇది జనించుచున్నది.

ఈశ్వరుడు ప్రపంచములోని వస్తువుల నన్నింటిని వాని కారణములతో తెలిసికొనును. ఇట్టి జ్ఞానము ఆయన స్వరూపములో ఎట్టి మార్పును తేలేదు. ఏలన, కారణములగు భావములు నిత్యములు. అంతేగాక, ఆయన జ్ఞానము సచేతనమై యుండుటచే ఆయన క్రియాశక్తికిని దానికిని భేదములేకుండ పోవును. ప్రపంచములోని అన్ని విషయములు వాని కారణములనుగురించిన ఈశ్వరుని జ్ఞానముచే (అదియే సృష్టికార్యము) నిర్ణయింపబడినయెడల మానవ స్వేచ్ఛకు అతి స్వల్పమగు అవకాశము గలదు. మానవ కార్యములకు ఈశ్వరుని సృష్టికార్యమునకును పోలికలేదు. మానవకార్యములకు వాంఛ, ప్రయత్నములు నిమిత్తములు. కాని ఈశ్వరుని చింతనకు ఆయన కార్యములు ప్రత్యక్ష ఫలములు. ఈశ్వరుని చింతన నిత్యమయి యుండవలెను, గనుక సృష్టికార్యముగూడ నిత్యమై యుండవలెను. అయితే కాలముగూడ సృష్టిఫలితమే. కావున సృష్టికార్యమునకు పూర్వము కాలమునకు అర్థములేదు. ప్రపంచము సృజించబడినతరువాత నభోగోళముల పరిభ్రమణముల ద్వారా కాలము కొలువబడును. సృష్టికార్యము కాలమునకు బాహ్యము. అట్లే అవకాశము కూడను.

ఫారాబి 'ద్రవ్య' శబ్దమును వ్యక్తులకును, జాతులకును కూడ అన్వయించెను. జాతులు కార్యకారిత్వములోనికి రావలెనన్న వానికి వ్యక్తుల సహాయము కావలెను. భౌతిక ద్రవ్యము భౌతిక వస్తువులకు, భౌతిక వస్తువులు వృక్షములకు, వృక్షములు జంతువులకు, జంతువులు మానవులకు కారణము.

ఆత్మయొక్క అమృతత్వమును ఫారాబి సమర్థించెను. ఆత్మ తన పరమార్థమును సాధించినతరువాత క్రియారూపమున నున్న మేధ (ఈశ్వరుని) తో సాంగత్యము నందును. లేదా ఈశ్వరునివద్దకు తిరిగి చేరును. అయితే ఆత్మ కొనకు ఈశ్వరునిలో లీనమై తీరును అను విషయమునుండి దాని వ్యక్తిత్వము నశించునను అంశమును ఊహింప నవసరములేదు. జె. నా. మూర్తి.

అవతారములు: భారతీయుల యవతార సిద్ధాంతము చాల విలక్షణమైనది. వివిధకాలములందు వివిధ రూపముల ఈశ్వరుడు తన్ను తానీ భూతలముపై ఆవిష్కరించుకొనునని ఈ సిద్ధాంతహృదయము. అవతారమనగా అవతరణము. క్రిందికి దిగుట యని యర్థము. ఈశ్వరుడు తన దివ్యధామమునుండి భూతలమునకు దిగి, వివిధరూపముల నెత్తి మనుజనయనగోచరు డగుటయే అవతార కార్యము. ఈశ్వరుడు ప్రపంచ నాటకమును రంగస్థల పార్శ్వమునుండి వీక్షించు కేవల సాక్షికాడు. మానవులయం దాతనికి గల ఆదరపరాకాష్ఠ ఆతనిని రంగస్థలముపైకి రప్పించి మానవ జీవితనాటకమందు ప్రధాన భూమిక పరిగ్రహించునటుల గావించును. "ఎప్పుడీ భువిలో ధర్మము గ్లానిచెంది అధర్మము తల ఎత్తునో, అప్పుడా ధర్మమును తిరిగి స్థాపించుటకై నేనవతరించుచుందును" అని గీతావచనము (4,7,8). ఈశ్వరుని పదియవతారములనే ముఖ్యముగా పురాణములు పేర్కొనినవి. మత్స్య, కూర్మ వరాహ, నారసింహ, (రాఘవ) రామ, బలరామ, పరశురామ, బుద్ధ, కల్క్యవతారములే ఈ పదియును. విష్ణునికివలె శివునికి అవతారములు లేకపోయినను భక్తానుగ్రహార్థము ఆతడు శరీరమును స్వీకరించుచుండును. కొన్ని శైవ పురాణములందు శివలీలలు వర్ణింపబడియున్నవి. భాగవతము విష్ణ్వవతారములను సమగ్రముగా వర్ణించినది. అవతారమనగా అజము, అవ్యయము, అపరిచ్ఛిన్నమునగు దివ్య వస్తువు ఒకానొక ప్రయోజనమునకై పరిచ్ఛిన్నత్వము నంగీకరించుట. అవతార భావము భారతీయ ఈశ్వరశాస్త్రమునకు చెందిన ముఖ్యలక్షణము నొకదానిని

ప్రకాశింపజేసినది. భారతీయులు ఈశ్వరుని ఏకపురుషావిర్భావమును ఒప్పుకొనరు. అనేకరూపముల నాతడెత్తునని వారల నమ్మకము. ఈశ్వరావతారము లన్నియు సమానార్థములే. వాటి విలువలలో తరతమ భావములు లేవు.

మానవుని ఆధ్యాత్మిక జీవనమందు అవతారభావము చాల ప్రముఖస్థానమును వహించును. "అసుర సంహారమునకే గాక, మర్త్యులకు సమ్యగ్జీవనవిధానమును శిక్షించుటకై కూడ ఈశ్వరుడు భువియం దవతరించును." అని భాగవత పురాణోక్తి. ప్రపంచ మంధకారమగ్నమైనపుడు ఈశ్వరజ్యోతి ఆ అంధకారమును తొలగించును. అవతారముయొక్క భూతలావస్థానము మనుజులకు శ్రేయస్కరహేతువు. గతకాలమందావిర్భవించిన శ్రేయస్సాకల్యముయొక్క మూర్తీభావమే అవతారము. టాగూర్ కవి తన గీతాంజలిలో అవతారము చరిత్రైకదేశము కాదనియు, అవతారకార్య మెప్పుడును జరుగుచు నున్నదియే యనియు చెప్పెను. పి. న. రావు.

అవిద్య : పురాణములలో తమస్సు, మోహము, మహామోహము, తామిస్రము, అంధతామిస్రము అను అయిదు అవిద్యాప్రకారములు చెప్పబడినవి. అనాత్మయగు దేహాదులందు ఆత్మాభిమానము తమస్సు. దేహసంబంధులగు పుత్రాదులందు 'నేను ఉన్నాను' అను అస్మితాభావము మోహము. శబ్దాది భోగస్పృహ మహామోహము. ఆ భోగ ప్రతిఘాతమువలన క్రోధము కలుగుట తామిస్రము. వినాశాదిశంకచే నిత్యము ఆ భోగరక్షణయం దభినివేశము కలిగియుండుట అంధతామిస్రము. ఈ అయిదే యోగ పాతంజలములో పంచక్లేశములుగా నిరూపితములయినవి.

శాంకరాది మతములలో అవిద్య భావరూపము, బ్రహ్మాశ్రితము, అనాది. స్వరూప తిరోధానాది వివిధవిచిత్ర విక్షేపకరి. జీవత్వాపాదిక.

మాధ్వమతములో అవిద్య సాది. ఇది ప్రతిజీవుని స్వరూపమును ఆశ్రయించుకొని, నానారూపముల నుండును. ఇతర మతస్థులలో కొందరు జ్ఞానాభావ మవిద్య యని, మరికొందరు అయథార్థ జ్ఞానకర్మాదిరూప మవిద్య యని, ఇట్లే ఎవరికి తోచిన విధమున వారు అవిద్యను నిర్వచించిరి. బొ. శ్రీ.

అవిసెన (Avicenna) (క్రీ. శ. 980 - 1037) : అరబ్బీ 'ఇబన్ సీనా' అను నామమునకు హీబ్రూరూపము 'అవెన్ సీనా'. 'అవెన్‌సీనా' యే లాటిన్‌భాషలో అవిసెన అయ్యెను. అవిసెనయొక్క పూర్తిపేరు 'అబూ అలీ అల్-హుసేన్ ఇబన్ అబ్దు-అల్లా ఇబన్ సీనా.' అవిసెన ప్రఖ్యాత అరబ్బీదార్శనికుడు; భిషగ్వర్యుడు. బుఖారా రాష్ట్రములోని ఖర్‌మైతాన్ అను పట్టణమందు జన్మించెను. ఈతడు బాల్యమునందే అసాధారణమైన ప్రజ్ఞను చూపించెను. 10 సంవత్సరముల వయస్సుననే ఖురాను నంతను, అరబ్బీ కవిత్వములో అధికభాగమును కంఠస్థము చేసెను. 16 సంవత్సరములు వచ్చుసరికి దర్శన, గణిత, ఖగోళ, వైద్యశాస్త్రములలో ప్రాథమికజ్ఞానమును సంపాదించెను. తన వైద్యప్రజ్ఞ మూలమున ఆయన రాజకుటుంబముల ఆదరణకు లోనయ్యెను. బొఖారా రాష్ట్రమును పరిపాలించెడు సామానిద్ వంశముయొక్క సుల్తాను మన్సూరు కుమారుడగు 'నూ' కు ప్రమాదకరమైన రోగము రాగా ఈతడు ఆయనకు చికిత్సచేసి ఆ రోగమును నిర్మూలించెను. తన 17 వ ఏట ఈయన అమీరు ఆస్థానవైద్యుడుగ నియమింపబడెను. దీనిమూలమున సామానిద్ రాజగ్రంథాలయమునకు ఈయనకు ప్రవేశము లభించెను.

1004 లో సామానిద్ వంశము అంతమైపోగా తనను ఆదరించెడు అభిమానికొరకు అన్వేషించుచు కొలది కాలము ఖ్వారజామ్ సేవలో గడపి, తరువాత కోర్‌కంజ్ నసా, అబీవార్ట్టు మొదలగుప్రదేశములలో పర్యటించుచు కొనకు కాస్పియన్ సముద్రము దగ్గరనున్న జోర్గాన్‌లో ఒక స్నేహితుని కలుసుకొనెను. ఆయన ఈతనికి ఆశ్రయము కల్పించగా అచ్చటనే తర్క, ఖగోళశాస్త్రములపై ఉపన్యసింప దొడగెను. తరువాత ఇచ్చటనుండి రాయ్‌కు, కర్జ్వీకు తరువాత హమ్‌దాన్‌కు పోయెను. హమ్‌దాన్‌లో షన్సు అద్దౌలాకు వజీరుగా కుదురుకొనెను. కాని నామమాత్ర పరిపాలకుడైన అద్దౌలా యొక్క సైన్యము అతనిపై తిరుగుబాటుచేసి క్రొత్తగావచ్చిన వజీరును చంపుమని కోరిరి. అద్దౌలా ఈతనిని బహిష్కరించుటకు మాత్రము అంగీకరించెను. అవిసెనా తాత్కాలికముగా ప్రభుత్వ వ్యవహారముల నన్నింటిని విసర్జించి, ఔషధములు తయారుచేయువాని ఇంటిలో దాగుకొనియుండి, తన ప్రధానగ్రంథములను రచించుటలో నిమగ్నుడయియుండెను. హమ్‌దాన్‌ను వదలివేయుటకు తీవ్రమైన కాంక్షగలవాడై రహస్యముగా ఇస్ఫహాను అమీరును అర్థించెను. అయితే హమ్‌దాన్ అమీరు ఈ వ్యవహారమును కనుగొని ఈతనిని బంధించెను. అయితే కారాగారములోకూడ ఈతడు గ్రంథరచన చేయుచునేయుండెను. తరువాత అనేక సాహసములుచేసి ఇస్ఫహాను పారిపోయి అచ్చటి బువేహిద్ అమీరు అగు అలీఅద్దౌలా శరణు పొందెను. అచ్చట ఈయన తన ప్రజ్ఞాసామర్థ్యములకు ఉచితమైనమన్ననలను అనుభవించుచు, వైద్యుడుగను,

సాహిత్య విజ్ఞానవిషయములందు సలహాదారుడుగను ప్రశాంతమగు జీవితమును గడపెను. తన జీవితములోని చివరి 13 సంవత్సరములు ఇట్లు గడపి హమ్‌దాన్‌పై తన యజమాని దండయాత్రకు ప్రయాణమైపోవుచుండగా ఆతని పరివారముతో ఇతడు కూడ పోయెను. త్రోవలో ఉదరవేదనతో మరణించెను.

అవిసెనాకు సుమారు 100 గ్రంథములు ఆపాదింప బడినవి. 5 సంపుటములుగానున్న ఈతని వైద్యశాస్త్ర గ్రంథము ప్రాక్పశ్చిమదేశములలో శతాబ్దముల తరబడి ప్రమాణ పాఠ్యగ్రంథముగా నంగీకరించబడినది. దర్శన శాస్త్రములో ఈయన రచించిన ప్రధాన గ్రంథములు అష్‌షిఫా (చికిత్స), ఇషారాత్ అనునవి. తర్కశాస్త్రము, సాక్షాత్కార దర్శనము, ఖగోళశాస్త్రము, రేఖాగణితము, రసవాదము - వీటిపై కూడ ఈయన అనేక గ్రంథములను రచించెను.

అవిసెన 'అల్ - ఫలాసిఫ' (దార్శనికులు) వర్గమునకు చెందినవాడు. 'అల్ ఫలాసిఫ' అను బిరుదము గ్రీకు గ్రంథములను ప్రత్యేకముగా అనుశీలనచేసి, అనువదించిన పండితులకు వాడబడుచుండెను. ప్రధానముగా నవీన-ప్లేటో వాదపు అనుయాయులకు ఈ పదము వర్తించును.

తర్కశాస్త్రము, భౌతికవిజ్ఞానము, మనస్తత్వ శాస్త్రము, అతిభౌతిక శాస్త్రము, సాక్షాత్కారదర్శనము, నీతిశాస్త్రము అను విభాగములుగా అవిసెన దర్శనశాస్త్ర రచనలను విభజింపవచ్చును. ఈయన దృష్టిలో తర్కశాస్త్రము బహువిస్తృతమైనది. దీనిలో సాధారణభాషా దర్శనశాస్త్రముకూడ ఒకభాగము. ఆరిస్టాటిలు పదార్థములకు సదృశములగు సాధారణ పృథక్కృత భావములను గురించియు, తార్కికవాక్యములు నిరూపణలుగా సంయోగము చెందుటను గురించియు, న్యాయప్రయోగములో ప్రమేయములకు ఆవశ్యకమైన నియమములను గురించియు సంభావ్య, మిథ్యా తర్కములను గురించియు, అనునయ విద్యను (art of persuasion) గురించియు అవిసెన తన తర్కశాస్త్రములో చర్చించెను. తర్కము వినూత్న సత్యములను కనుగొనలేకపోయినను, మనము ఇదివరకే సంపాదించిన సత్యములను సముచితరీతిని ఉపయోగించునట్లు చేయును.

ఆచరణాత్మకబుద్ధి యనియును, కాల్పనిక లేదా సైద్ధాంతికబుద్ధి యనియును బుద్ధిని రెండు విధములుగా అవిసెన విభజించెను. మొదటిదానిపై నీతి ఆధారపడి యున్నది; రెండవది భావములను సునిశితముగాచేయుట కుపయోగించును.

అవిసెన నవీనప్లేటోవాదులవలెనే సద్భావవాది. కావున సర్వసామాన్య భావములకు మానవుని బుద్ధిలో ఉనికి గలదని ఈయన అభిప్రాయము.

ఆత్మ సరళమగు ద్రవ్యము. శరీరము రూపొందింప బడినప్పుడే ఆత్మకూడ సృజింపబడినదని అవిసెన నమ్మకము. ఆత్మ ఆధ్యాత్మికము గనుక దానికి అమృతత్వము గలదు. ఆత్మ శరీరముపై ఆధారపడియుండుట ఆగంతుకమే గాని ఆవశ్యకముగాదు. సృష్టిక్రమము వృక్షప్రపంచము నుండి నక్షత్రమండలమువరకు గలదు. మధ్యలో మానవుడు గలడు. సృష్టిక్రమముయొక్క ఊర్ధ్వముఖమున అవశ్య సత్త, శుద్ధసత్త్వము, లేదా పరిపూర్ణమగు ఏకతత్త్వము గలదు. ఈ ప్రథమ సత్తనుండి శుద్ధబుద్ధుల భావప్రపంచ ముద్భవించుచున్నది. శుద్ధబుద్ధులయు, నానాత్వ, పరిణామ రహితములగు సరళద్రవ్యములయు సంయోగమే భావప్రపంచము. సృష్టిక్రమములో తరువాతి సోపానము ఆత్మల ప్రపంచము. ఆత్మలు శుద్ధబుద్ధులపై ఆధారపడి యున్నవి. శుద్ధబుద్ధులు నక్షత్రములలో చైతన్యమును ప్రేరేపించును. ఈ బుద్ధులలో అన్నిటికంటె క్రిందిది చంద్రునికి చైతన్యము కలిగించును. ఈ చివరిబుద్ధినుండియే భూతలము ఉద్భవించినది. ఈ విధముగ పై సోపానములో నున్న శుద్ధబుద్ధి క్రింది సోపానములోనున్న శుద్ధబుద్ధికి, గోళముల ఆత్మలకు, వాటిశరీరములకు కారణమగుచున్నది. ప్రాథమికసత్త, ఈశ్వరుడు, సర్వసృష్టికి కారణము; ఆయన అంతిమకారణము (final cause), నిమిత్త కారణము కూడను. ఈశ్వరుడు ప్రత్యక్షముగా నక్షత్రములలో చైతన్యమును ప్రేరేపింపడు. ఆయననుండి ప్రథమముగా ఉద్భవించిన ప్రథమబుద్ధియొక్క మధ్యవర్తిత్వము ద్వారా ఆయన నక్షత్రములను చైతన్యవంతములుగ చేయును. ఈశ్వరుడు కార్యకారణప్రణాళికలో అంత్యపదము. ఈయనకు కారణముయొక్క ఆవశ్యకతలేదు. ఈయన పరిశుద్ధసత్యము, శుద్ధసత్త, శుద్ధశివము.

"దోషము" ఈశ్వరసృష్టిలో అవశ్యభాగముకాదు. దానిలో దోషమునకు ఆగంతుకమగు స్థానముమాత్రమే గలదు. అవిసెన మూడు విధములైన దోషములను గుర్తించెను. 1. లేమి; 2 భౌతికమగు బాధ; 3. పాపము.

దేహత్యాగానంతరము ఆత్మ పరిపూర్ణతను పొందును. ఈ విధముగ పరిపూర్ణతను పొందుటకు ఆత్మ సంపూర్ణముగ చైతన్యవంతముగను, బుద్ధిమంతముగను నుండవలెను. అయితే ధర్మాచరణచే శిక్షితమై పరిశుద్ధముగా నొనర్పబడిన ఆత్మ మాత్రమే ఇట్టి ఆనందమునకు అర్హమగును.

నైతిక విశ్లేషణములో అవిసెన అధికారశక్తిని ప్రదర్శింప లేదు. ఈయన మతమును పరిశీలించిన యెడల ఈతడు సాక్షాత్కారవాది అనువిషయము సంశయాస్పదముగ కనిపించును. జె. నా. మూర్తి.

అవిసెబ్రాన్ (Avicebron) (1021 - 1058 లేదా 1070) : ఈయన పూర్తిపేరు సాలమన్ బెన్ జూడ ఇబన్ గాబిరోల్. ఈయనకే అవిసెబ్రాన్ అనుపేరుకూడ నుండెను. మధ్యయుగపు క్రైస్తవదార్శనికులకు ఈయన అవెన్ సెబ్రాల్ గా తెలిసియుండెను. వారు ఈతనిని అరబ్బీయునిగా పరిగణించిరి. ఆధునికపరిశోధకులు ఈయనయే ప్రఖ్యాత యూదుకవియగు ఇబన్ గాబిరోల్ అని నిర్ధారణచేసిరి.

అవిసెబ్రాన్ యూదుకవి, దార్శనికుడు. స్పెయిన్ లోని మాలాగాలో క్రీ.శ. 1021 ప్రాంతమున జన్మించెను. సెరగాసలో తన బాల్యమును గడపెను. ఇచ్చట విద్యాభిమానియగు సామ్యూల్-హ-నగిడ్ యొక్క పరిరక్షణక్రిందకు వచ్చెను. 16 సంవత్సరముల వయస్సు వచ్చుసరికే ఈయన కవిత్వము వ్రాయదొడగెను. యూదుమత ప్రార్థన లనేకముల ఈయన రచించినాడు. వీనిలో కొన్ని నేటికికూడ పూజానమయములలో యూదులచే పాడబడుచున్నవి. ఈయన ప్రధానదార్శనిక గ్రంథమునకు యూదుమతానుయాయులపైకంటె యూదీయేతర క్రైస్తవ మధ్యయుగ దార్శనికులపైననే ప్రభావము అధికముగా నుండెను. దీనికి కారణము ఈయన రచనలలో మతప్రసక్తి అంతగా లేకపోవుటయు, నవీన - ప్లేటోవాదపు పోకడలు మిక్కుటముగా కనబడుటయును. ఈయన ప్రధానముగ నవీనప్లేటోవాదియే అయినను, వారి ప్రాదుర్భావ (emergence theory) సిద్ధాంతమును, అవశ్యము అపౌరుషేయము (creatorless)అగు విశ్వప్రక్రియా సిద్ధాంతమును ఈ రెంటిని నిరాకరించి ఈశ్వరసంకల్ప సిద్ధాంతము నొకదానిని ప్రవేశపెట్టెను. ఈశ్వరుడు అజ్ఞేయుడు, అతీంద్రియుడు. ఈశ్వరునకు అవశ్యాంశములుగా విశేషణములను ఆపాదించుటకు అవిసెబ్రాన్ ఇష్టపడలేదు. ఆయన సంకల్ప కార్యములద్వారా మాత్రమే ఈశ్వరుడు తెలియబడును. ఈశ్వరుని వివేకము సత్తకు ఆధారభూతము. విశ్వోత్పత్తికి ఈశ్వరుని సంకల్పమే కారణము. ఈశ్వరునికి ప్రపంచమునకు మధ్యవర్తిగా ఆయన సంకల్పము వర్తించును. శరీరమునకు ఆత్మ ఎట్టిదో ప్రపంచమునకు ఆయన సంకల్పమట్టిదనికూడ గాబిరోల్ చెప్పెను. ఇదియే ప్రపంచములో చైతన్యమును ప్రేరేపించి, ప్రపంచమును సంఘటితముగా నుండునట్లు చేయును. సంకల్పమునుండి బుద్ధులు ప్రాదుర్భవించును. బుద్ధులు సృజింపబడినవగుటచేత సర్వసామాన్య ఆకృతిని, సర్వసామాన్య ద్రవ్యమును కలిగియుండును. బుద్ధులు భౌతికప్రపంచమును ఉద్భవింపజేయును

సర్వసామాన్యమగు భౌతికద్రవ్యము సత్తకు మూలమనునది ఆయన ప్రధానసిద్ధాంతములలో నొకటి. సర్వవస్తువులలోను ఒకే భౌతికద్రవ్యము గలదు. అయితే దాని ప్రభవస్థానము ఈశ్వరుడు. ఈశ్వరునినుండి భౌతికద్రవ్యము దూరమయినకొలది దాని ఆధ్యాత్మికత తగ్గుచుండును. దీనినిబట్టి గాబిరోల్ దృష్టిలో ఈశ్వరుడు, సర్వసామాన్య ద్రవ్యము ఒకటే కాదనునది స్పష్టము. నీతిశాస్త్రములో, మానవుల ధర్మాధర్మ గుణములకు శారీరకానుబంధములను గాబిరోల్ కనుగొన ప్రయత్నించెను. నైతిక ప్రవర్తనలో శారీరక మానసిక క్రమములమధ్య పరస్పర సంబంధము గలదనియు, అవి ఒక దానిపై నొకటి ఆధారపడి యున్నవనియు ఆయన అభిప్రాయము. జె. నా. మూర్తి.

అవెనేరియస్, రిచర్డ్ (క్రీ. శ. 1843 - 1896) : దర్శన శాస్త్రమునకు గణితశాస్త్రమునకువలె సాంకేతిక భాషను సృష్టిచేయ ప్రయత్నించిన జర్మన్ చింతకుడు. ఇందుకై విపులమగు అపూర్వ పరిభాషను వాడెను. ప్రాణుల నిర్మాణ, ఆర్థికవిధానములపై వారి ఆలోచన ఆధారపడి యున్నదని ఎంచి, ఏ విధమైన కల్పనలులేని శుద్ధ అనుభవముపైననే విజ్ఞానశాస్త్రము (science) ఆధారపడవలెనని అతడు అనెను. జ్ఞానమునుండి అనుభవ మూలములుగాని భావములన్నిటిని బహిష్కరించు ప్రయత్నమే దర్శనమని ఇతని అభిప్రాయము. స్పినోజా, కోంట్ల గ్రంథముల అధ్యయనము ఇతనిని ఇట్లు తలపోయునట్లు చేసెను; మాక్, జేమ్స్‌లపై ఇతని ప్రభావమధికము. కొ. న. మూర్తి.

అవ్యక్త చైతన్య దర్శనము (Unconscious, Philosophy of) : ఎడ్వర్డు ఫాన్ హార్టుమన్ అను జర్మను దార్శనికుడు తన దర్శనమునకు అవ్యక్త చైతన్య దర్శనమని పేరిడెను. ఈయన దర్శనము హెగెల్, షోపెన్‌హోర్ దర్శనముల మధ్యగల వ్యతిరేకతలను తొలగించు నుద్దేశ్యముతో జనించినది.

హెగెల్ తన దర్శనములో భావమునకు అత్యంత ప్రాధాన్యము నిచ్చి దానిని చరమ సత్యముగ ప్రతిపాదించెను. షోపెన్‌హోర్ చరమ సత్యము భావముకాదనియు, సంకల్పమనియు చెప్పెను. ఈ ప్రపంచమునకు మూలము, ఆధారము దీనివెనుక నున్న స్వతస్సిద్ధవస్తువు సంకల్పమని చెప్పెను. సంకల్పముయొక్క కార్యమువల్ల

దుఃఖము సహజముగ జనించునని చెప్పుచు తన దర్శనమును నిరాశావాదముతో అంతమొందించెను. దీనికి వ్యతిరేకముగ హెగెల్ దర్శనము సర్వశ్రేయోవాదమును ప్రతిపాదించెను. భావమునకు సంకల్పము లోబడి ఉండును అను హెగెల్ అభిప్రాయము హార్టుమన్ ప్రతిఘటించెను. అందువలననే భావమునకును వాస్తవ ప్రపంచమునకును మధ్యగల అంతరమును హెగెల్ తొలగింపలేకపోయెనని హార్టుమన్ వాదించెను. భావమునకు సంకల్పము యొక్క సహాయము లేనిదే అస్తిత్వములోనికివచ్చు శక్తి యెచ్చట నుండి వచ్చినది ?

అంతేగాక హెగెల్ యొక్క తర్క పద్ధతినికూడ హార్ట్‌మన్ ప్రతిఘటించెను. దర్శనశాస్త్రమునకు అనుభవిక శాస్త్రముల యొక్కయు, వాటి వ్యాప్తితర్కపద్ధతి యొక్కయు ఆధారము అవసరమని ఆయన భావించెను. దీని ననుసరించియే ఆయన వ్యాప్తితర్కము నుపయోగించి అనుభవవిషయములనుండి సాధారణీకరించి తన దర్శనమును నిర్మించితినని చెప్పుకొనెను. అట్లే హెగెల్ యొక్క తీవ్ర ఆశావాదమును లేదా సర్వశ్రేయోవాదమును ఆయన వ్యతిరేకించెను. మందబుద్ధి తక్క మరియొకడు ఈ ప్రపంచములోని దుఃఖమును గమనింపకుండ నుండలేడు. తన మార్గమును తాను కానలేని గ్రుడ్డి సంకల్పమును ప్రపంచముయొక్క మూలశక్తిగా ప్రతిపాదించుటకూడ హార్ట్ మన్ కు గిట్టదు. ప్రతి అనుభవాంశములోను లక్ష్యముల నన్వేషించు ప్రవృత్తియు, నియతమైన క్రమమును గలవు. షోపెన్ హార్ ప్రతిపాదించిన హేతుబాహ్యమైన గ్రుడ్డి సంకల్పము ప్రపంచ ప్రవృత్తిని మాత్రమే వివరించగలదు. అట్లయిన అనుభవ ప్రపంచమందు కన్పట్టు సంపూర్ణ హేతుబద్ధమైన క్రమము తార్కికభావముయొక్క సహాయములేనిదే సంకల్పమునకు ఎట్లు వచ్చినది ? అంతేగాక ప్రపంచములో నున్న సంపూర్ణమైన క్రమము, హేతుబద్ధత ఈ ప్రపంచము సర్వోత్కృష్టమయినదని చెప్పకయే చెప్పుచున్నవి. అట్లయిన షోపెన్ హార్ ఆయన సంపూర్ణ నిరాశావాదము నెట్లు సమర్థించగలడు ?

ఇట్టి ఆక్షేపణల నాధారముగాగొని హార్ట్ మన్ తన దర్శనమును నిర్మింపబూనుకొనెను. అవ్యక్తమగు చైతన్యము సృష్టికి మూలము. అదియే చరమ సత్యము పరమార్థము. దీనికి సంకల్పము, భావము విశేషణములు. మొదట ఈ అవ్యక్తచైతన్యము కేవలము అనుద్భూత రూపములోనే యున్నది. అట్టిది యాదృచ్ఛికముగా కార్యకారిత్వములోనికి పరిణమింప మొదలిడినది. దానిలో అవ్యక్తముగా నున్న సంకల్పము తనలో భావమును ఇమిడ్చుకొన ప్రయత్నించినది. భావముకూడ దానికి లొంగిపోయినది. సంకల్పము కేవలము సామర్థ్యము (activity) మాత్రమే. అవ్యక్త చైతన్యము కార్యకారిత్వములోనికి అస్తిత్వములోనికి రావలెనన్న అనగా అది భూతార్థము కావలెనన్న, దానికి భావముయొక్క మార్గదర్శకత్వ మావశ్యకము. కేవల భావము సంకల్పము లేనిదే శూన్యము. దానికి అస్తిత్వముండదు. విషయముండదు ; చలనముండదు. అయితే ఇంతవరకును క్రమమును ఉత్కృష్టతను కలిగియున్నదే అయినను సంకల్పమునకు భావము లొంగియుండుటచే దానియొక్క ఉత్కృష్టత వెలికి రాలేదు. సంకల్పభావముల రెంటి సంయోగమువలననే విశ్వ పరిణామము జరిగినది. భావము ప్రపంచముయొక్క స్వరూపమును నిర్దేశించును. సంకల్పము దాని అస్తిత్వమును ప్రతిపాదించును. ప్రారంభమున జడద్రవ్యము, జీవద్రవ్యము తరువాత చైతన్యము క్రమ పరిణామ ఫలితములుగా వచ్చినవి. పరిణామమున కంతకును భావమువలన ఒక లక్ష్య మేర్పడినది. అది భావము యొక్క, క్రమముయొక్క అభివ్యక్తికి, ఉత్కృష్టతకు ఆవశ్యకమైన చైతన్యము. ఈ చైతన్యమును చేరుటకే విశ్వపరిణామ మంతయును జరుగుచున్నది. పరిణామము యొక్క అంత్యదశలో విశ్వమంతయును చైతన్యరూపము నందును. అప్పుడు సంకల్పము శూన్యములోనికి త్రోసివేయబడును. సర్వోత్కృష్టమగు భావము సంపూర్ణముగా జయించును. సంకల్పకార్యమువలన జనించిన దుఃఖము నుండి ప్రపంచము విమోచనము నందును. సంకల్పము క్రియారహితమగు తన ప్రథమ దశను చేరుకొనును. ప్రపంచమునకు సంకల్పరహితమగు నిర్వాణము లభించును. అయితే మానవులు తమ వ్యక్తిప్రయత్నముల ద్వారా ఈ స్థితికి ప్రపంచమును తేజాలరు. వారు చేయగలిగినది పరిణామ ప్రక్రియను త్వరిత మొనరించుటయే. ఇది మానవులందరు వారివారి సుఖములకై పాటుపడి నిరాశజెంది సంకల్పముయొక్క నిష్ఫలత్వమును గుర్తించుటద్వారా జరుగును.

శరీర శాస్త్రము, జంతు మనస్తత్త్వ శాస్త్రము, మానవ మనస్తత్త్వ శాస్త్రము, సౌందర్యశాస్త్రము, మతము వీటిలోని అనేక సమస్యలను అవ్యక్తచైతన్య దర్శనము స్పష్టపరచి పరిష్కరించుచున్నదని హార్ట్ మన్ నిరూపింప ప్రయత్నించెను. ఈయన దర్శనమునకు ప్రారంభమున అనేక చింతకులపై ప్రభావమున్నను, నేడు దీనికి చారిత్రక సార్థక్యమే కలదు.

జె. నా. మూర్తి.

అశ్వఘోషుడు : బౌద్ధమతావలంబి. క్రీ.వె. మొదటి శతాబ్దమువాడు. బుద్ధచరిత్ర గ్రంథకర్త. ఈతడు బుద్ధుని సవతితమ్ముడగు నందునియొక్క బౌద్ధమత స్వీకారమును కథావస్తువుగా తీసికొని, సౌందరనందమను ఇంకొక కావ్యమును రచించెను. వజ్రసూచియను నొక బౌద్ధమత గ్రంథమును ఈతడు రచించినట్లు చెప్పుదురు. మహాయాన శ్రద్ధోత్పాదనమను అతి గంభీరమైన మహాయాన దర్శన గ్రంథమును ఈతడు రచించెను. శుద్ధసత్యపు అగాధము నుండి పైకి ఉబుకు స్ఫులింగమని అశ్వఘోషుడు, అవిద్యను వర్ణించినాడు. మే. వ. స.

అశ్వపతి (కైకేయుడు): ఛాందోగ్య ఉపనిషత్తులో ఈయన ప్రస్తావన కలదు. ఈయన కేకయదేశపు ప్రభువు. బ్రహ్మవేత్త. ఉద్దాలకుడుకూడ తీర్చలేని కొన్ని సంశయములను ఈయన తీర్చెనట. ఆత్మతత్త్వాన్వేషకులగు ఐదుగురు బ్రాహ్మణుల కీయన చేసిన బోధయే "వైశ్వానర విద్య" యను ఉపాసనా పద్ధతిని బోధించెను. ఈయన తన రాజ్యమందు ఆహితాగ్నులుకాని బ్రాహ్మణులు, అవిద్వాంసులు, ధనముండియు దానముచేయనివారు జారచోరులు లేరని చెప్పికొనెను. కొ. న. మూర్తి.

అసంగుడు: నాగార్జునుని తరువాత, అసంగుడు ప్రసిద్ధ బౌద్ధదార్శనికుడు. కాని అతని మహత్త్వముకన్న ఈతనిది ఎక్కువ. వలన అసంగుని అద్వైత విజ్ఞానవాదమును ఆరవ శతాబ్దములో కాశ్మీర శైవులును, ఎనిమిదవ శతాబ్దమందు శంకరాచార్యులును, వారివారి సిద్ధాంతకల్పనలకు స్వీకరించిరి. కాశ్మీర శైవసిద్ధాంతము విజ్ఞానవాదముయొక్క క్షణికభావమును అనువదించినది. శంకరులు విజ్ఞానవాదముయొక్క క్షణికత్వమును తొలగించి, దానిస్థానమున విజ్ఞాన నిత్యత్వమును నెలకొల్పి, అద్వైతవాదమును ప్రతిపాదించిరి. ఇంతేకాక శంకరుని పరమగురువగు గౌడపాదులు (క్రీ. వె. 500) తన మాండూక్యకారికయందు ఆగమశాస్త్రముయొక్క నాల్గవపాదమైన అలాతశాంతి ప్రకరణమందు బౌద్ధదర్శనమందలి పరిభాషను, పరికల్పనలను కూడ విరివిగా వాడిరి. తమ గ్రంథమందు పలుచోట్ల బుద్ధుని నామమునేగాక, మహాయాన నామమును కూడ గ్రహించిరి.

శంకరులు బౌద్ధదార్శనిక విమర్శాపద్ధతినుండి కూడ పూర్తిలాభమునే గ్రహించిరి. కాని శంకరులు పూర్తిగా ఉపనిషన్మతమునే తన అద్వైత వేదాంతమునకు బీజముగా చేయకోరిరి. దీనితోకూడ బౌద్ధవిజ్ఞానవాదమును కలపయత్నించుటచే వారికి యోగాచార విజ్ఞానవాద స్వీకారము ఆవశ్యకమయ్యెను. కాని విజ్ఞానవాదమును గ్రహించుటలో దాని క్షణికత్వకల్పనను ఒడ్డిగిలించి నిత్య చిత్తత్త్వమును స్వీకరించి శంకరులు తన శుద్ధబ్రాహ్మణ దార్శనికత్వమును ప్రకటించుకొనిరి.

జీవిత చరిత్ర : గాంధార దేశపు రాజధానియగు పురుషపురము (నేటి పెషావర్) నందు క్రీ. వె. నాల్గవ శతాబ్దమునందు కౌశికగోత్రమం దీతడు బ్రాహ్మణకులమున జన్మించెను. అసంగుడు, వసుబంధుడు, విరించి యను ముగ్గురును సోదరులు. అసంగు డందరిలో జ్యేష్ఠుడు. అన్నయగు అసంగునివలె వసుబంధుడుకూడ గొప్ప బౌద్ధదార్శనికుడని ఖ్యాతిగాంచెను.

అసంగునికి పూర్వము గాంధారదేశము మూలసర్వాస్తివాద వైభాషిక సంప్రదాయమునకు దుర్గముగా నుండెను. కాని అసంగుడు గాంధారదేశమును మహాయాన విజ్ఞానవాద దర్శనముయొక్క విడిమట్టుగా రూపొందించెను.

అసంగుని విజ్ఞానవాద సమర్థనకు ప్రేరణ ఎక్కడనుంచి వచ్చినదో చెప్పుట కష్టము. అసంగునికి పూర్వము అయిదు శతాబ్దములనుండి గ్రీకుల పాలన యుండెడిది. గాంధారమందు గ్రీకుల అనేక నగరములుండెను. ఇందుచేత గ్రీకు కళవలె గ్రీకువిజ్ఞుల విచారణధార ప్రభావము, సోక్రటీజ్-ప్లేటో దర్శనముల ప్రభావము గాంధార దేశమందు విలసిల్లిన దర్శనముల విమర్శపైబడి ఉండవచ్చును. అసంగుని దర్శనమునకు, ప్లేటోదర్శనమునకు అద్భుతమైన సాదృశ్యము కలదు. ఈ సాదృశ్యము యదృచ్ఛాగతము కాజాలదు. అసంగుని 31 పుస్తకములు చైనా లేదా టిబెట్టు భాషలో అనువాదరూపమున సురక్షితములై యున్నవి. వాటన్నిటిలో మిక్కిలి మహత్త్వము కలది "యోగాచార భూమి" యను గ్రంథము.

దర్శన విచారము : అసంగుడు తన మతమును సమర్థించుటకు "లంకావతార సూత్రము", "సంధి నిర్మోచన సూత్రము", "మహాయానోత్తర తంత్రము" అను గ్రంథములనుండి వాక్యముల నుదాహరించెను. దీనివలన మనకు తెలియున దేమనగా అసంగునికి పూర్వము గూడ బౌద్ధదర్శనమందు విజ్ఞానవాదారంభములు కలవు.

జ్ఞేయము (ప్రమేయము) యొక్క సత్ లేదా భావ రూపము అయిదు ప్రకారములుగా నున్నదని అసంగుడు చెప్పెను. 1. స్వలక్షణ (తన స్వరూపము) సత్, 2. సామాన్య లక్షణ సత్ (జాత్యాది రూపములు), 3. సంకేత లక్షణసత్ (సాంకేతిక రూపములు), 4. హేతులక్షణ సత్ (ఇష్టానిష్టాది రూపములు), 5. ఫలలక్షణ సత్ (పరిణామ రూపములు).

జ్ఞేయము యొక్క అసద్రూపముకూడ పంచప్రకారము. 1. అనుత్పన్న అసత్ (వస్తువు ఉత్పన్నము కాని

యవస్థ), 2. నిరుద్ధ అసత్ (ఉత్పన్నమై నశించిన యవస్థ), 3. అన్యోన్యాసత్ (ఆవు గుఱ్ఱముకాదు; గుఱ్ఱము ఆవు కాదు). 4. పరమార్థ అనస్మాలత: (పోయినపిమ్మటి యవస్థ), 5. అత్యంతాసత్ (భ్రాంతిగాలేని యవస్థ). ఉదా: వంధ్యాపుత్రుడు.

అస్తిత్వము - ఇదికూడ నైదువిధములుగా నున్నది. 1. పరినిష్పన్న లక్షణ - అనగా పరమార్థాస్తిత్వము. అసంగుని సిద్ధాంతములో విజ్ఞానమువంటిది, భౌతికవాదుల మతములో మూలభౌతిక తత్త్వమువంటిది.

2. పరతంత్రలక్షణ-ప్రతీత్య సముత్పన్న అస్తిత్వము - అనగా ఒకటి అయినపిమ్మట మరియొకదాని అస్తిత్వము సంభవించుట.

3. విశేషలక్షణ - అసత్, కాలము, జన్మ - మృత్యువు మొదలైన వాటియొక్క సంబంధముచే మన్నించబడు అస్తిత్వము.

4. అవ్యక్తలక్షణ - "అగును - కాదు" అని రెండు విధముల చెప్పుటకు వీలులేనిది. ఉదా: పుద్గల చైతన్యమును, స్కంధములనుండి భిన్నముగాను అభిన్నముగాను చెప్పుటకు వీలులేకపోవుట. నాస్తిత్వము - ఇదికూడ పంచప్రకారముల నున్నది.

1. పరమార్థ రూపముచే నాస్తిత్వము.
2. స్వతంత్ర రూపముచే నాస్తిత్వము.
3. సర్వ సర్వ రూపముచే నాస్తిత్వము.
4. అవిశేష రూపముచే నాస్తిత్వము.
5. అవ్యక్త రూపముచే నాస్తిత్వము.

పరమార్థతః సత్, అసత్, అస్తిత్వ, నాస్తిత్వములను చెప్పుటకొరకు అసంగుడు "పరమార్థ గాథ" అను పేరుతో మహాయాన సూత్రములకు సంబంధించిన అనేక గాథల నుదాహరించెను. ఆగాథలందు చెప్పబడిన విషయము లివి:

1. వస్తువులలోపల ఏవిధమైన స్థిరతత్త్వమును లేదు. అవి శూన్యములు. సారశూన్యము లని చెప్పబడినవి.

2. బాహ్య లేదా మానసిక తత్త్వములు సారశూన్యములు. అవి క్షణక్షణ వినాశులు.

3. ఈశ్వరుడను నొక స్రష్టగాని, సంహర్తగాని లేడు. జగత్తునందుండు సర్వపదార్థములును స్వభావముచేతనే భంగురములు.

4. రూప, వేదనా, సంజ్ఞా, సంస్కార, విజ్ఞానములనెడు అయిదు స్కంధముల స్థైర్యమును కేవల భ్రమయే.

5. ఆధ్యాత్మిక (మానసిక) జగత్తు శూన్యము, బాహ్య జగత్తుకూడ శూన్యమే నని భావించు ఆత్మయనున దేదియు అందులేదు. ఆత్మకల్పన వట్టిఅసందర్భపు కల్పన. దేనికిని ఆత్మ యనునది లేదు కనుక, అన్ని పదార్థములును వాటికవే కారణములు.

అన్ని సంస్కారములు (ఉత్పన్న పదార్థములు) క్షణికములు; రూపము (భౌతిక తత్త్వము) ఫేనపిండము వంటిది; వేదన బుడగవంటిది; సంజ్ఞ మృగతృష్ణవంటిది; సంస్కారము కదళీగర్భము వంటిది. అనగా నివన్నియు సారరహితములు. విజ్ఞానము మాయతో సమానమని బుద్ధు డుపదేశించెను అని అసంగుడు చెప్పెను.

విజ్ఞానతత్త్వము - ఏ విజ్ఞానతత్త్వము విశ్వపరిణామమో దానిని ఆలయవిజ్ఞాన మందురు. ఆలయవిజ్ఞానము సమష్టి విజ్ఞానము. దీనిచేతనే వీచీ - తరంగ న్యాయానుసారముగ జగత్తు, దానియందలి వస్తువులు ఉత్పన్నములగుచున్నవి. ఈ విశ్వవిజ్ఞానము లేదా ఆలయవిజ్ఞానమునుండి ఎట్లు జడ జగత్తు ఉత్పన్నమాయెనో, అటులనే వైయక్తికజ్ఞానము నుండి ప్రవృత్తివిజ్ఞానము అనగా, పంచేంద్రియముల నాశ్రయించి ఉద్భవించుజ్ఞానము, మనోవిజ్ఞానము ఉత్పన్నమైనది. చిత్తము, మనస్సు, విజ్ఞానము, మనోవిజ్ఞాన స్వరూపములు (స్వభావములు). ఇదియే ఆలయవిజ్ఞాన చిత్తము, అన్నిబీజముల ఆశ్రయస్వరూపము. "నేనే ఆత్మను" అను మనస్సుయొక్క దృష్టికి అవిద్య అని పేరు.

అనిత్య వాదము: ఏ వస్తువును ఒకరు పుట్టించినది కాదు. అది స్వయముగా ఉత్పన్నమైనదియు కాదు. అది ప్రతీతిచే ఉద్భవించినది. అనగా నది అవిద్యాకల్పితము. ప్రతీతమైనపుడు, అనగా అవిద్యచే కల్పింపబడినపుడు భావములు (వస్తువులు) ప్రాతవికావు. అవి క్రొత్తక్రొత్తగా పుట్టును. ప్రతీతములై భావములు పుట్టుచున్నవి. పుట్టి క్షణములో నశించుచున్నవి.

ప్రతీత్యసముత్పాదవాదము: మొదటిదియగు బీజము నశించి రెండవదియగు అంకురము జనించును. ప్రతీత్య సముత్పాద వాదము అనగా ప్రత్యయము - గతిశీలమైన అత్యయము (వినాశము). వినాశముతో కలిపిన ఉత్పత్తి ప్రతీత్యసముత్పాద మగును. ఇది యైనపిమ్మట ఇది యగును. ఇది పుట్టుటవలన ఇది పుట్టుచున్నది. ఇదియను ఇంకొకస్థలములో కాదు. మొదటిది నశించిపోయిన పిమ్మట రెండవది ఆ ప్రవాహములోనే ఉత్పత్తియగును. దీనికే ప్రతీత్యసముత్పాదమని పేరు.

మరియు ప్రతీత్యసముత్పాద మనగానేమి? ప్రతీత్య సముత్పాదమనగా నిస్సత్వము. అనగా దేనికిని ఆత్మ లేకపోవుట. అనగా నైరాత్మ్యము. నిస్సత్వమనగా అనిత్యము. అనిత్య మనగా గతిశీలము. గతిశీల మనగా పర

తంత్రము. పరతంత్రమనగా నిరీహత. నిరీహత యనగా కార్యకారణవ్యవస్థ ఖండితమగుట. సాంకృత్యాయన.

అసత్కార్యవాదము : కార్యోత్పత్తికి పూర్వము కార్యము తన కారణమునం దుండదను వాదము అసత్కార్యవాదము. కార్యము తన ఉత్పత్తి ముందు కారణమునం దుండదని నైయాయికుల మతము. ఈ భావములో ఉత్పత్తికార్యము క్రొత్తగా ఆరంభమగును. అందుననే దీనికి ఆరంభవాదమని పేరు. అవయవి అవయవముల కన్న భిన్నమైనదని నైయాయికుల మతము. సాంఖ్యులు సత్కార్యవాదులు. వారి దృష్టిలో ఉత్పత్తికి పూర్వము కార్యము కారణమునం దున్నదని. నైయాయికులు సాంఖ్యమతమును తిరస్కరింతురు. కార్యము కారణములో తన ఉత్పత్తికి ముందే ఉండినచో వస్త్రమునకు కారణమైన తంతువులలో వస్త్రమెందుకని లేదు ? అటులయిన క్రొత్తగా దారములనుండి కార్యరూప వస్త్రనిర్మాణ మెందులకు చేయవలసివచ్చినది ? అట్లే కార్యరూపమగు దధి కారణరూపమగు క్షీరములో ముందరనే ఉండినచో క్రొత్తగా పెరుగు తోడుపెట్టవలసిన ఆవశ్యకత ఏమున్నది? మనుష్యులు పాలుత్రాగి అదియే పెరుగు అని భావింపరు గదా ! కార్యము తన స్వరూప స్వభావములలో కారణము కంటె భిన్నమైనది కాదని అనుచుందురు. అట్లయినచో మూల ప్రకృతి సర్వసృష్టికి కారణము కాబట్టి, కార్యరూపమైన సర్వసృష్టియు కారణరూపమగు మూలప్రకృతి వలె అవ్యక్తమైనదని యనవలసివచ్చును. కాన ఉత్పత్తికి పూర్వము కార్యము కారణమునం దుండదని నిశ్చయము. ఇదియే అసత్కార్యవాదము.

నైయాయికుల అసత్కార్యవాదమును సాంఖ్యులు, వేదాంతులు ఖండింతురు. అసత్తునుండి ఏదియు ఉత్పన్నము కాదు. అసలు లేనిది క్రొత్తగా ఎట్లు పుట్టును అని వారి ఆక్షేపణ. కె. రా. కృ.

అస్తిత్వవాదము (Existentialism) : అస్తిత్వవాదము కిర్కగార్డు ఉపజ్ఞమని యనవచ్చును. ఈ ఉక్తి కొంతమట్టునకే యథార్థము. అనగా కిర్కగార్డునకు పూర్వము అస్తిత్వవాద సూచకములగు భావములు లేక పోలేదు. దర్శనశాస్త్ర చరిత్ర ప్రారంభమును గమనించినచో అస్తిత్వవాద మూలభావములు మన యన్వేషణకు గోచరించును. ఉదాహరణమునకు - సోక్రటీస్ యొక్క జీవన మరణములను మనకు ప్లేటో పరిచితములు చేసినపుడు అతడు మనకు ఒక అస్తిత్వాంశమును ఎరుకపరచుచున్నాడనుకొనవచ్చును. కాంటుయొక్క సమకాలికుడైన హమాన్ అను జర్మనీ తత్వశాస్త్రజ్ఞునిపై సోక్రటీజ్ యొక్క ప్రభావము సుస్పష్టముగా కన్పించును. ఈ హమాన్ ప్రభావము కిర్కగార్డుపై మనకు మరల గోచరించును. అందువలన నేడు అస్తిత్వవాదమని మన మనునట్టి సిద్ధాంతమూలభావములు క్రీస్తునకు పూర్వముండిన వాఙ్మయమందు కూడ మనకు తారసిల్లుచున్నవి. ఫ్రాన్స్ దేశపు సాంప్రదాయిక సమాలోచన వికాసచరిత్రలో అస్తిత్వవాద భావముల నాకాంక్షించిన పాస్కల్ వంటి శాస్త్రవేత్త లెడనెడ గానవచ్చుచుందురు.

'అస్తిత్వము' అను పదమును కిర్కగార్డు ఏ అర్థములో వ్యవహరించెనో, ఆ యర్థములో మొట్టమొదట నా పదమును వాడినవాడు బహుశః షెల్లింగ్ అను జర్మను పండితుడై యుండవచ్చును. ఈతని ఉపన్యాసములు విని అందలి భావములచే కిర్కగార్డు ఆకర్షింపబడెను.

కిర్కగార్డు సమాలోచనధోరణిలో అతని యాత్మ్యంతిక గాఢ మతాభినివేశము మన కవగతమగుచుండును. అస్తిత్వవాదము జననదశలో నొక మత దర్శనముగా ప్రాదుర్భవించినది. సౌందర్యదృష్టి, నైతికదృష్టి, మత దృష్టి యను పరస్పరభిన్నములగు మూడు వికల్ప దశలను (stages) కిర్కగార్డ్ లక్షీకరించినాడు. జీవితములో సౌందర్యదృష్టి నభ్యసించినవారికి దృష్టాంతముగా డాన్ జువాన్ గియోవానీని కిర్కగార్డు పేర్కొనినాడు. సౌందర్యదృష్టిసూచిత పథము ననుసరించి గియోవానీ తన జీవితమును అసమగ్రముగా గడపినాడు. కాని సౌందర్యదృష్టి, కిర్కగార్డ్ అభిప్రాయములో నైరాశ్యములో పర్యవసించును. నీతిపథానువర్తియగు మానవుడు సంఘముతో నేకీభవించు దృష్టిని పురస్కరించుకొని గృహస్థాశ్రమమును స్వీకరించును. కిర్కగార్డ్ అభిప్రాయములో నైతికపథము నొక్కదానినే తొక్కినయెడల మానవ జీవితమునకు సంపూర్ణసిద్ధి చేకూరదు. నిజమునకు కిర్కగార్డ్ తానే నైతికపథమును గ్రహించలేక, క్రైస్తవమత పరిధిలో ఈశ్వరశాస్త్రవేత్త కాలేకపోయెను. అతడు కొనకు గృహస్థుడుకూడ కాలేకపోయెను. నైతిక, సౌందర్య దృక్పథముల కతీతమగు చరమపథ మొకటి కలదని కిర్కగార్డ్ అభిప్రాయము. అట్టి దృక్పథము జీవితమునకే కాక మనుజుని నైతిక సంబంధములకు కూడ నొక నూతన చైతన్యమును కలుగజేయును. అదియే మత దృష్టి. దీనిని అలవర్చుకొనుటకై, నిత్యము, నిరుపాధికమును అగు వస్తువు కాలమను ఉపాధిని గ్రహించి వది—అను ఆభాసవిరోధము నంగీకరించవలసియుండును. మత దృష్టిలో తాను కల్పించుకొన్న బౌద్ధిక భావము

లన్నియు భగ్నములై, తన కతీతమగు దశను మన బుద్ధి యందుకొనును. ఈ ఆభాసవిరోధము, విషయి యగు మానవుడు, కిర్కగార్డ్ "ఇతరము", "పరమము" అని పేరుబెట్టిన వస్తువును ముఖాముఖి దర్శించుటలో సంభవించును. ఇతరము, పరమము అనునది ఈశ్వరుడే. ఈతని సిద్ధాంతముయొక్క హృదయమిది. మన విషయిత్వమును పరసీమకు వ్యాపింపజేయుటవలన, మన అస్తిత్వము అతిశయిం తేజస్వంతమగును. ఈరీతిగనే మనము ఈశ్వరునితో సంపర్కమును సాధింతుము. మన యనుభూతి యెటులున్నదియో గ్రహించుటలో దాని విషయమును కూడ మనము గ్రహించుకొనగలము. మానవుడు ప్రపంచములో తన యస్తిత్వమును గురించి అత్యుత్కంఠితుడై అత్యంతాదరయుతు డగును. ఏలన తన వంతు నిత్య దుఃఖమో లేదా నిత్యసుఖమో యనునది, తనకును ఈశ్వరునికిని మధ్యగల సంబంధమునుబట్టి యుండును.

కాని చివరి కానందమును మన మందుకొనగలము. ఏలన ఆనందకారణమగు దైవము ప్రేమస్వరూపమే యను అనుభవమునకు వత్తుము. కాని ఈ యానందములో నొక భయశంక, ఒక ఉద్వేగము పొడముచుండును. ఏలన కేవలము హేతుబుద్ధిదృష్ట్యా ఉపపన్నమగు విషయమందు శ్రద్ధకు (విశ్వాసమునకు) నిశ్చలత యలవడదు.

ఇక ఈ యస్తిత్వవాద దర్శన మెట్లు పరిణమించినది యను ప్రశ్న మిగిలియున్నది. మార్పునకు చోటీయని హెగెల్ పద్ధతియందు కిర్కగార్డ్‌నకు ప్రతిపత్తి లేదు. తన వాదమును అచ్చున బోసినట్లు మరి సంస్కార మవసరములేని సమగ్ర సిద్ధాంతముగా మలచుటగాని, హెగెల్ యొక్క సమగ్ర సిద్ధాంతములో నొక భాగముగా జేయుటగాని కిర్కగార్డ్ అభిమతముగాదు.

హెగెల్ యొక్క విషయిగత దృష్టిని, ఆతని సమగ్ర దృష్టి విషయమైన ప్రావణ్యమును కిర్కగార్డ్ నిరసించినాడు. ఈతడు విషయదృష్టి గలవాడు. అనగా వ్యక్తిత్వ ప్రవణుడు. అద్వితీయుడనని తనను తాను చెప్పుకొనును. అస్తిత్వము నెట్లు నిర్వహించవలెనో యను విషయము బుద్ధివలన మరుగుపడినది. మానవుడు తనతో తనకున్న అనంతవిధమగు సంబంధమును, తనయందు, తన భాగధేయమందు తనకున్న అనంతాదరమును మరువకూడదు. తన యెదుట నొక యుత్కృష్టమైన లక్ష్యమునుంచుకొని తను దానికి దగ్గరగా పోవుచున్నానను అనుభవ మతనికుండును. ఈ భావమును, క్రైస్తవమతమున కన్వయింపజేసి, కిర్కగార్డ్ "మానవుడు క్రైస్తవుడుగా జన్మించడు, అతడు క్రైస్తవుడుగా పరిణమించును" అన్నాడు. అందులకు నిరంతర సావధాన ప్రయత్న మావశ్యకము. సంసారి ఈ మార్గమందు కావించుకొన్న ప్రతి నిర్ణయమును అత్యంత సాహసోపేతము. ఏలన ఈ మార్గమందు తన సిద్ధికి ఏ అంతరాయము వాటిల్లునో యను శంక యాతని ననవరతము వేధించుచుండును.

అస్తిత్వవాదపు ఐతిహాసిక వికాసములో తరువాతి రెండవ ముఖ్య ఘట్టము యాస్పర్స్, హైడెగ్గర్ అను ఇద్దరు జర్మను దార్శనికులచే స్థాపింపబడినది. వీరిద్దరును కిర్కగార్డ్ భావములకు బౌద్ధికాకారము నిచ్చిరి. కిర్కగార్డ్ సిద్ధాంతమును త్యజించి, దానిని లౌకికముగా చేసిన యెడల, యాస్పర్స్ సిద్ధాంతము సిద్ధించునని మనము చెప్పవచ్చును. ఈతని సిద్ధాంతములో ఏసుక్రీస్తు ప్రసక్తి లేదు. మన యస్తిత్వమునకు అధిష్ఠానమగు నొక ఆధారము కలదు. దాని వ్యస్తరూపమే మనకు గోచరించును. మనుష్యప్రపంచమందు అనంతవిధములగు ప్రవృత్తులు మనకు గోచరించును. అందు వ్యక్తి సాధించగల సాధ్యములుకూడ ననంతవిధములే. కాని వీటిలో కొన్నిటినే వ్యక్తి పరిగ్రహించి, తక్కినవాటిని పరిత్యజించును. కేవలము (absolute) ను మానవుడు దర్శించలేడు. కేవలము ప్రచ్ఛన్నముగా నున్నది. విద్యుత్ప్రకాశ సంతానమువలె, క్షణికప్రభాభాసితమై కేవలము మానవునికి ఎడనెడ స్ఫురించుచుండును. మార్గదర్శకమగు కేవలముయొక్క సమగ్రాలోకము లేమిచే మానవాత్మ లక్ష్యమును తప్పును. అట్టి పుట్టిమునిగినస్థితిలో మన యాలోచనాశక్తియే లోపించును. కాని ఈ ప్రమాదము నూతగా గొని మానవాత్మ తన సత్తాధిష్ఠానమును గ్రహించును. యత్నాతిశయమువలన జనించిన గ్లానిచే మిక్కిలి డస్సియున్నస్థితిలో ఈ అపజయ జ్ఞానమే ఆత్మజ్ఞానమునకు కారణమగును.

మానవ "పరస్పర సంసర్గ" [1](communication) భావమును, మానవ "చారిత్రక భావము" [2](historicity) ను ఉపయోగించి కిర్కగార్డ్ యొక్క ఇంద్రియజ్ఞాన, తర్కజ్ఞాన నిరపేక్షములగు భావము (intuition) లకు యాస్పర్స్ పూర్తిని కల్పించెను. సంసర్గము, అన్యుల విషయమై మహాయత్న సంపాద్యమగు ప్రేమ, యాస్పర్స్ సిద్ధాంతము యొక్క మూలభావములు.

---

[1]మానవుడు ఏకాకిగాదు. ఒక సంస్కృతికి, సంప్రదాయమునకు, ఒక సంఘమునకు చెంది ఇతర మానవులతోను, తన పూర్వీకులతోను మానసిక శారీరక సంబంధము కలిగియుండునను భావము—సం॥

[2]మానవుడు దేశ కాలాంతర్గాములగు సంఘటనల ప్రవాహములో, ఒకానొక ఐతిహాసిక పరిస్థితిలో నున్నాడను భావము—సం॥

ఇక హైడెగ్గర్ వైపు దృష్టిని మరలింతము. ఈతడు పరిష్కరింపబూనుకొన్న సమస్య అస్తిత్వమును గురించిన ప్రాచీన సమస్యయే అయినను, తానన్వేషించునది అస్తిత్వము కాదనియు, తన యవధాన విషయము సత్తయనియు, నీతడనును. సత్తావిమర్శకు ఉపోద్ఘాతముగా నీతడు అస్తిత్వమును గురించిన సమస్యను చేపట్టెను. ఏలన మనకు వాస్తవికముగా పరిచితమైన సత్తావిధము మానవ సత్త. ఇతరవిధములగు సత్తలున్నవని హైడెగ్గర్ అంగీకరించెను. దృష్టాంతమునకు, దృశ్య వస్తువుల సత్త, పనిముట్ల సత్త, గణిత శాస్త్రాకృతుల సత్త, జంతువుల సత్త మొదలగునవి. కాని మానవుడొకడే వాస్తవిక అస్తిత్వము గలవాడు.

మానవ అస్తిత్వము నిజము కావలెనినచో సర్వజన సమాశ్రయమును అప్రామాణ్యాజుష్టము అగు దైనందిన ప్రపంచమును మనము త్యజించవలయును. సత్తకు ప్రభవ స్థానమును, ఆధారమును అగునది లేదు. మన వాస్తవిక అస్తిత్వము మన కవగతము కావలెనినచో, మనలను అసత్తాధారమునకు గొంపోవు పరివేదన (anguish) వంటి యనుభవములకు మనము గురిగావలెను,

భూమిపై మనము ప్రాదుర్భవించుటకు కారణ మేమియు మనకు గానరాదు. ఇచ్చట మన అస్తిత్వములు సార (essenee) రహితములైనవి. మృత్యువే వాటి యవసానము. విషాద దూషితమైన ఈ పరిమిత ప్రపంచములో మన నిర్ణయములు మనవియే. అనగా, వాటికి బాధ్యులము మనమే. మనము ప్రపంచములో నున్నాము. దానివైపు, అందున్న ఇతరులవైపు, మనము నిరంతరము మనలను విస్తరించుచున్నాము. మానవుడనగా సదా ప్రశ్నించుచు, తన జీవితమునకు ముప్పుతెచ్చికొని తన యస్తిత్వమునకే భంగము వాటిల్లునట్లు వర్తించు జంతువు. ప్రతి దార్శనిక చర్చయును సమగ్ర ప్రపంచమును విషయముగా గ్రహించును.

తన సిద్ధాంతపు తరువాతిదశలో హైడెగ్గర్ సత్తను చర్చావిషయమును గావించెను. ప్రతివస్తువు, ప్రతివ్యక్తి (person) సత్తయొక్క పరిపూర్ణవ్యక్తరూపము కాకపోయినను, కొంతవరకు వ్యక్తరూపమనియే హైడెగ్గర్ అభిప్రాయము. దర్శనశాస్త్ర చరిత్ర అంతయు సత్త మానవుని అవగాహనపథములోనికి ప్రవేశించు పరిపాటియొక్క నిరూపణమే. సత్తయొక్క పరిపూర్ణస్వభావము గ్రీకు దర్శనశాస్త్రములందును, హోల్డర్లిన్ (జర్మనుదేశపు కవి) కవిత్వమందును మనకు గోచరించును. హైడెగ్గర్ దృష్టిలో దర్శనశాస్త్రము, కవిత్వమును, విషయములో పరస్పర విప్రకృష్టములయ్యు, పరస్పరానుగుణములు, సజాతీయములునగు మానవమానసిక ప్రవృత్తులు

కిర్కగార్డ్ క్రైస్తవమత చింతకుడు. ఇంద్రియాతీతమగు పరమము ఉన్నదని విశ్వసించిన యాస్పర్స్ మత విషయికమగు ఆలోచనకు తన సిద్ధాంతములో కొంత స్థానము నిచ్చినాడు. హైడెగ్గర్ కనీసము దైవికభావమునకు చోటిచ్చినట్లగపడుచున్నాడు. కాని జాఁపాల్ సార్త్ర యొక్కసిద్ధాంతము కేవలనిరీశ్వరవాదము. ఈతని ఆలోచన ప్రకారము అనీశ్వరమగు ప్రపంచమునందే పురుషస్వాతంత్ర్యమునకు అవకాశము గలదు. మానవుడెల్లపుడును అనన్యాధీనుడే యని యంగీకరించిన సార్త్రి గ్రహించినంత ధృఢముగా మరి యే దార్శనికుడును పురుష స్వాతంత్ర్యముయొక్క ప్రాధాన్యమును గ్రహించలేదు. ఈతని యభిప్రాయములో స్వతంత్రముగా నుండుటకు మనము ప్రోద్బలితులము అనికూడ కన్పట్టును. ఏలన ఎవడికివాడే యగుట అను స్థితికి లక్షణమిది. సత్తయొక్క తనలో తన ఉనికి (being in itself), తనకై తన ఉనికి (being for itself) అను ఈరెండును పరస్పర విరుద్ధములు అని సార్త్రి అభిప్రాయము. ఈ రెండిటిలో దేనికి ప్రాధాన్యము అనుప్రశ్న, సార్త్రి సిద్ధాంతములో చాల గడ్డుప్రశ్న. సత్తావాద ఏకత్వమును క్లిష్టపరచు ద్వంద్వ దృష్టి యిచ్చట గోచరించుచున్నది.

"కాలము, సత్త", అను తన ప్రథమ ఉద్గ్రంథమును హైడెగ్గర్ అసమాప్తముగా వదిలివెట్టినట్లుగనే సార్త్రి కూడ "సత్త - శూన్యత్వము" అను తన గ్రంథమును పూర్తి చేయకుండ వదలిపెట్టెను. నీతినిగురించి ఈతడు వ్రాయనుంకించిన గ్రంథమునకై లోక మెదురుచూచుచున్నది. తన తొలిగ్రంథమందు అప్రామాణికమని (unauthentic-ated) తలంచబడిన సంసర్గము (communication) ను గురించినప్రశ్నకు, ప్రామాణిక సంసర్గము సాధ్యమని మనకు చూపుటకు అతని మొదటి గ్రంథములో అప్రామాణ్యామని ప్రతిపాదింపబడిన సంసర్గమును గురించిన సమస్య పరిష్కరింపబడవలెను.

సార్త్రి నిరీశ్వర అస్తిత్వవాది. కాని కిర్కగార్డ్ ప్రభావమునకు లోనుగాని గేబ్రియల్ మార్సెల్ స్వోపజ్ఞముగా కొన్ని అస్తిత్వవాద విషయముల నుపపాదించెను. ఈతడు క్రైస్తవ అస్తిత్వవాదియని చెప్పవచ్చును. తక్కిన అస్తిత్వవాద చింతకులవలె, నీతడుకూడ సద్భావమునకు విజ్ఞానశాస్త్రీయప్రణాళికను కల్పించ నిచ్చగించడు. గుహ్యమైన అంతర్ముఖత్వక్షేత్ర (region of inwardness) మొకటి కలదు. విజ్ఞాన (వైజ్ఞానిక) గుహ్యము వేరు; సమస్య వేరు.

సమస్య బుద్ధిపరిష్కార్యము. గుహ్యము అనుభవైక సంవేద్యము.

అస్తిత్వ దర్శనములలో సంసర్గము ఎల్లపుడు నున్న సమస్యయే. కిర్కగార్డ్ వ్రాతలలో పరోక్షముగాను, యాస్పర్స్ వ్రాతలలో ప్రత్యక్షముగాను, స్ఫుటముగాను, హైడెగ్గర్ వ్రాతలలో ప్రామాణిక, అప్రామాణిక ప్రకారములలోనికి విభక్తమయ్యెను, సార్త్రె తొలిరచనలలో అసంగతముగాను, మార్సెల్ వ్రాతలలో అంతర్వాహినిగాను, ఈ సంసర్గసమస్య యనువర్తించుచునే యున్నది. అస్తిత్వదర్శనమందు ప్రధానపదార్థములుగా గ్రహించబడినవి కొన్ని కలవు. సత్తతో సంబంధము దానివైపు అతిక్రమించుచున్న అస్తిత్వము; యత్నము; సాధ్యత; ప్రభవమునకు (మూలమునకు) ప్రత్యాగమనము (return to origin), "సన్నివేశ" (situation) భావము; క్షణము (instant); వరణము (choice), స్వాతంత్ర్యము అనునవి ఈ పదార్థములలో ముఖ్యమైనవి.

మన యస్తిత్వభావము నుజ్జ్వలింపచేసి, మన వ్యక్తిత్వమును అతిశయింప చేయుటకే పదార్థములన్నియు తోడ్పడును. ప్రపంచము, దాని అతీతత్వము (transcendence) తదితర పదార్థములను వదలక, ఈ పదార్థములను మాత్రమే ప్రతిపాదించుట సాధ్యమా యనునదియే ప్రశ్న. ఇట్లు అస్తిత్వదర్శనము ఇతర చింతనాపద్ధతులకు దారి తీయునని మనమనుకొనవచ్చును. అయిన ఇవి ఏవి ? అసలు మన ఆలోచనయే ప్రతిక్షణ పరిణామి. సాంప్రదాయిక దర్శనభావములకు సృష్టికర్తలైన ప్లేటో, డెకార్ట్ - వీరల ఆలోచనధోరణి ననుసరించి అస్తిత్వదర్శనమును వివరించవచ్చును. "నేనాలోచింతును, అందువలన నేనున్నాను" అన్నాడు డేకార్ట్, "నేనున్నా" ననుభావమునకు అస్తిత్వవాదులు ప్రాధాన్య మొసంగుదురు. అంతేకాని, "నేను" ఎవరని వారు ప్రశ్నించరు. ఈప్రశ్న మనలను ద్రవ్యసిద్ధాంతము, లేదా ప్లేటో, డెకార్ట్‌ల భావసిద్ధాంతము లోనికి త్రోయునని వారిభయము. నాకు నాతో, ఇతరులతో, ప్రపంచముతో, ప్రాప్యముతో అపరిత్యాజ్య సంబంధమున్నది. ఈ సంబంధమెట్టిదో అస్తిత్వవాద దృష్టిలో అన్వేషించి తెలిసికొనగలిగితిమేని, మన మిత్రులవైపు, ప్రపంచమువైపు, బహుశః ప్రాప్యమువైపు అభిగమించు మార్గమును కనుగొన గల్గుదుమేమో. జీ. వాల్.

అహం వాదము (Solipsism): తన అస్తిత్వము వినా వేరెద్దానియొక్క అస్తిత్వమును నమ్ముటకు ప్రమాణసిద్ధమైన ఆధారము మానవబుద్ధికి లేదనిచెప్పు ప్రాతీతిక భావ ప్రధానవాదపు అతివాదరూపమునకు వర్తించు దార్శనిక పదమిది. సత్తయంతయు అనుభవమేననియు, అనుభవము గలవాడొకడే ననియు చెప్పు సిద్ధాంతముగా బహుశః ఈ వాదమును నిర్వచింపవచ్చును. అహంవాది తానుమాత్రమే గలడని భావించును. (షిలర్) బాహ్యప్రపంచమును గురించిన మన జ్ఞానముయొక్క స్వభావమును వివరించుసమస్యకు ఒక పరిష్కారముగా ఈవాదము చెప్పబడినది. వస్తువుల వాస్తవికరూపమును మనము తెలిసికొనలేము. వాటినిగురించిన మన జ్ఞానములోనే, అనగా ఇంద్రియములచే సమర్పింపబడిన విషయములుగామాత్రమే వాటిని తెలిసికొనగలము. బ్రాడ్లీ మాటలలో "నేను అనుభవమును అతిక్రమించి పోలేను. అనుభవము నా అనుభవము మాత్రమే. నేనువినా ఏదియు లేదు. అనుభవము నా మనస్థితుల సంతానమే గనుక నేనువినా ఏదియులేదను భావము సిద్ధించును." కె. రా. కృ.

అంటిస్తెనీజ్ (Antisthenes) క్రీ. పూ. 444 - 365): సినిక్ దర్శన స్థాపకుడు. ఏథెన్సునందు జన్మించెను. యౌవనమున గార్జియస్‌వద్ద వక్తృత్వశాస్త్రము నభ్యసించెను. బహుశః హిప్పియస్ ప్రాడికస్‌వద్ద కూడ నభ్యసించెను. సోక్రటీస్ ప్రభావమునకు లోనయి ఆయనకు శిష్యుడయ్యెను. సెనసార్గస్‌లో స్వంతవిద్యాలయము నెలకొల్పెను. తనజీవితము, బోధలయొక్క నిరాడంబరతవలన బీదజనుల ననేకులను ఆకర్షించెను. విద్యావాసనలేని వాడనియు, సరళబుద్ధి గలవాడనియు ఆయననుగురించి అరిస్టాటిల్ చెప్పెను. ప్లేటో ఆయన క్లిష్ట తర్కములతో పెనుగులాడెడివాడని చెప్పెను. ఆయనబోధ సోక్రటీస్ దర్శనముయొక్క ఒక ముఖ్యరూపమును ప్రదర్శించును. (చూ. సినిక్ దర్శనము.) కె. రా. కృ.

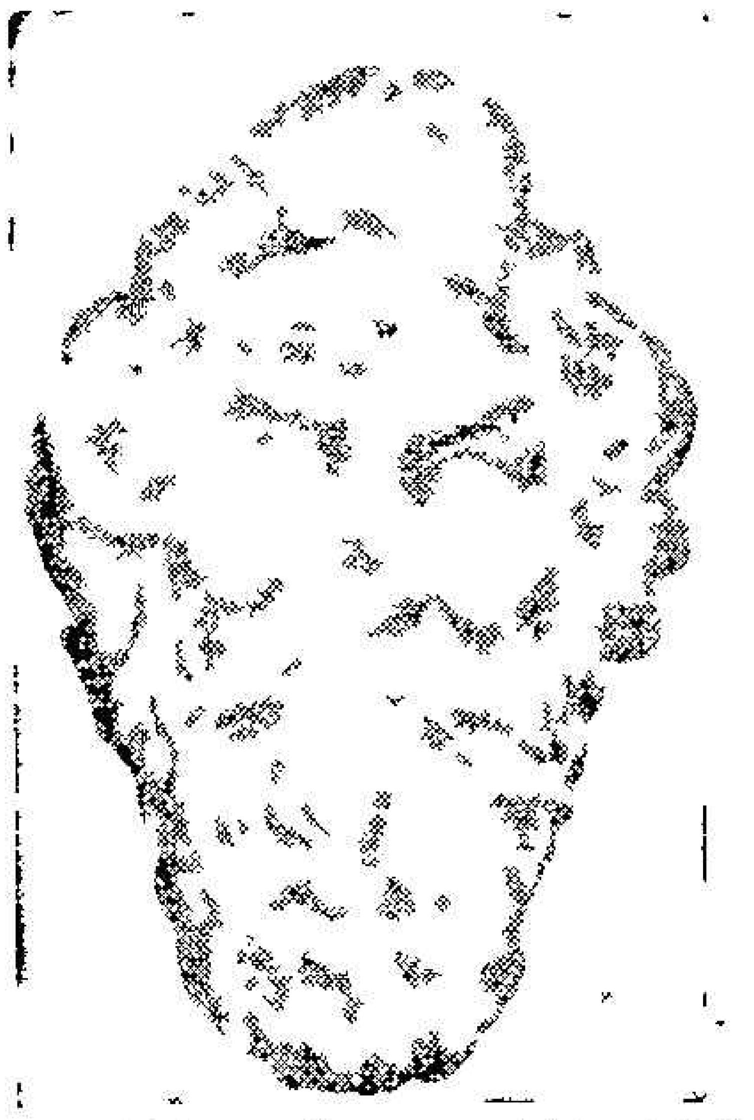
అంటిస్తెనీసు క్రీ. పూ. 444-365)

అంతరజ్ఞానవాదము (Intuitionism): అంతరజ్ఞానమనిన ఏదైన విషయమును ఇంద్రియము - బుద్ధి - వీటి మధ్యవర్తిత్వము లేకుండగనే ప్రత్యక్షముగ గ్రహించుట. కాని స్పినోజా దృష్టిలో ఈ గ్రహణము బౌద్ధికము. అయితే ఆయన అట్టి గ్రహణమునకును, హేతుపూర్వక (rational) ఇంద్రియ గ్రహణములకును మధ్య విభేదమును చూపెను. (చూ. స్పినోజా) మన ఆత్మను గురించిన

అంతరజ్ఞానము మనకు గలదని లాక్, బెర్క్లీలు చెప్పియున్నారు.

సాధారణముగ దర్శనశాస్త్రములో ఇట్టి వాదము మనస్సుద్వారా సత్యమంతయు ఎరుగవచ్చునను వాదమునకు (intellectualism) వ్యతిరేకముగ వ్యపదేశింపబడుచున్నది. చరమ సత్యమును లేదా చరమ పురుషార్థములను, తెలిసికొను శక్తి విశ్లేషణాత్మక వృత్తిగల మనస్సునకు లేదని ఈ వాదానుయాయులు వాదింతురు. అట్టి సత్యములు మొదలైనవాటి జ్ఞానము అంతర ప్రత్యక్షము ద్వారా మాత్రమే సాధ్యమని వారి భావన. ఆధునిక దర్శనశాస్త్రములో బెర్గ్సన్ ఇట్టి వాదమునే సమర్థించినాడు. బుద్ధి (intellect) స్థిర, జడ, విస్తృత (extended) విషయములను మాత్రమే గ్రహింపగలదనియు, సజీవమైన సత్యమును గ్రహించుట అంతరప్రత్యక్షముద్వారా మాత్రమే సాధ్యమనియు అయితే ఈ అంతర ప్రత్యక్షమును సాక్షాత్కార మతము (ఈశ్వర విషయమైన జ్ఞానము మనకు సాక్షాత్కారము ద్వారానే కలుగునని ప్రతిపాదించు దర్శనము)గా నెంచరాదనియు, శాస్త్రము, హేతుబుద్ధి - వీటికన్న ఉన్నతతరమగు సోపానముపై అంతరప్రత్యక్షము ముందుననియు ఆయన అభిప్రాయము. ఆయన దృష్టిలో (అల్లే బ్రాడ్లీ దృష్టిలోగూడ) నిర్లిప్తత (disinterestedness) కు చెందిన సహజ ప్రవృత్తియే (instinct) అంతర ప్రత్యక్షము.

ఆధునిక పాశ్చాత్య దర్శనశాస్త్రములో అంతరజ్ఞానవాదము అతిభౌతికశాస్త్ర దర్శనముగా నేగాక, నీతిశాస్త్ర వ్యవస్థగాకూడ ప్రసిద్ధి గాంచినది. ఈ సిద్ధాంతానుయాయుల దృష్టిలో ఆచరణకు ప్రామాణికములగు నైతిక నియమములు అంతరాత్మనుండియో, లేదా నైతికబుద్ధినుండియో వచ్చినవి. లేదా అంతరప్రత్యక్షము ద్వారా గ్రహింపబడిన కొన్ని ప్రాథమిక నైతిక నియమములపై విధి ఆధారపడి యున్నది. ఈ నియమములు అనుభవమునుండి లభ్యమయినవి కావు. అనగా కార్యములు సరియైనవి, కానివి అను విషయమును వాటి ఫలితముల ప్రసక్తి లేకుండగనే తెలిసికొనవచ్చును. ఈ అర్థములో అంతరజ్ఞానవాదము ఉపయోగ్యతా వాదమునకు (వాటి ఉపయోగము, ఫలితములనుబట్టి కార్యముల మంచి చెడుగులను నిర్ణయించవచ్చునను వాదమునకు) వ్యతిరేకము.

నీతిశాస్త్రములోని మూలసూత్రములు అంతర ప్రత్యక్షముద్వారా సిద్ధించినవనిన అవి కనీసము చరమ లేదా మూలసత్యములనియును, అనుమానలబ్ధములు గావనియును స్వతఃప్రామాణికము లనియు, అనుభవాత్ పూర్వ స్థితములనియు (a priori) కొందరు దార్శనికుల అభిప్రాయము. అప్పుడు శ్రేయస్సు, ఔచిత్యము సహేతుకములగును.

జె. నా. మూర్తి.

ఆక్స్‌ఫర్డ్ ఉద్యమము (కరపత్రోద్యమము): ఇది ఆక్స్‌ఫర్డ్ విశ్వవిద్యాలయములోని కొందరు సభ్యులచే ప్రారంభింపబడిన ఆంగ్ల క్రైస్తవమత సంస్థలోని యుద్యమము. 1833 లో కాలోచితగ్రంథములు (Tracts for the Times) అను వాటిని ప్రచురించుటతో ఈ ఉద్యమము ప్రారంభించినది. ఇంగ్లండులో క్రైస్తవమత సంస్థలోని ఉదారవాదపు పోకడల నరికట్టుటకును, ప్రభుత్వము చర్చిపై అధికారమును చేజిక్కించుకొనకుండ చేయుటకును, మత జీవమును సిద్ధాంతమును పునరుద్ధరించి పవిత్రము గావించి, కొన్ని మధ్యకాలీన క్రైస్తవమత నియమములను పునః ప్రవేశబెట్టుటకును ఈ ఉద్యమము స్థాపించబడినది. మతసంబంధక్రియాకలాపములకు, దేవాలయములలో సక్రమమైన పూజావిధానమునకును ఇది అధిక ప్రాధాన్యమును ఇచ్చినది. పూజారులు, మత బోధకులు ఆధ్యాత్మికతత్త్వమును అలవరచుకొనుట ఎంతైన అవశ్యకమని ఈ ఉద్యమము బోధించినది. చర్చిలో పురాతన కేతలిక్ మత పునరుద్ధరణము వీరి లక్ష్యముగా నుండెను.

ఈ ఉద్యమ ప్రధాన నాయకులు జాన్ కెబుల్, జాన్ హెన్రీ, న్యూమన్, ఎడ్వర్డ్ బూవెరీ ప్యూసీ అనువారలు. 1833 జూలై 14 న కెబుల్ యిచ్చిన ఒకమతబోధకోపన్యాసముతో ఈ ఉద్యమము ప్రారంభించి, 9-9-1833న న్యూమన్ వ్రాసిన మొదటి కరపత్రముతో ఇది యొక సంచలనముగా మారెను. తరువాత రెండు మూడేండ్లలో దీనికొక రాజకీయరూపము కూడ సిద్ధించుటయు, ఆక్స్‌ఫర్డ్ విశ్వవిద్యాలయము, ఇంగ్లండ్ చర్చి దీనిని ఖండించుటయు జరిగెను. క్రమక్రమముగా న్యూమన్ వ్రాతలు విశేషముగా కేతలిక్ మతమువైపుకు మొగ్గుట, అవి యెక్కువగా విమర్శలకు గురి యగుట, న్యూమన్ అట్టివి వ్రాయకుండ కొంతకాల ముండుట, కాని 1845లో న్యూమన్ కేతలిక్ మతములో చేరుట, ఆయనను కొందరనుసరించుట ఈ సంచలనపు కొన్ని పర్యవసానములు. 1890 లో విచారణ కొచ్చిన ఒకవివాదముపై ప్రీవీ కౌన్సిల్ ఇచ్చిన తీర్పులో ఇంగ్లీష్‌మతసంస్థ పునరుద్ధరణవాదులు సమర్థింపబడిరి. అప్పటినుండి ఈ సంచలనము అంతరించెను.

కె. రా. కృ.

ఆగమములు: శబ్దకల్పద్రుమమందు ఆగమశబ్దమున కీ క్రింది యర్థ ముదాహరించబడినది. "సృష్టి, ప్రళ

యము, దేవతల అర్చన, మంత్రసాధనము, మంత్ర పురశ్చరణము, షట్కర్మసాధనము, నాలుగువిధములైన ధ్యాన యోగ సాధనము ఈ యేడు అంశములతో కూడుకొనిన శాస్త్రమును పెద్ద లాగమమందురు.'' వేదములు నిగమము లనబడును.

అనాదికాలమునుండి వేదవిరుద్ధ ప్రస్థాన నిష్ఠులయిన సౌగతులు, అర్హతులు మొదలైనవారిచే ఆగమ సంప్రదాయ మాశ్రయింపబడినది. అందువలన నిగమ సంప్రదాయ నిష్ఠులగువారిచే కూడ నిగమముల కనుకూలముగ నుండునట్లు సకలజన శ్రేయస్సును మనమునం దిడుకొని ఆగమ సంప్రదాయము ప్రవర్తితమైనది. అందువలన అవైదికములు, వైదికములు అని ఆగమములు రెండు తరగతులుగా నున్నవి. అప్పటికిని కొందరు విద్వద్వరేణ్యులు నిగమముల సంరక్షించుటకొరకు ఆగమ ప్రామాణ్యమును సాధింప బూనుకొనిరి. దీని ఫలముగా నిగమానుకూలముగా నున్నవియే ఆగమములని వేద ప్రామాణ్య మంగీకరించువారిచే సిద్ధాంతీకరింపబడినది.

కుమారిలాది శుద్ధ వైదికులు సాంఖ్యయోగ పాంచరాత్ర పాశుపతాదుల ధర్మాధర్మ నిబంధనలను, బౌద్ధ జైనాదుల మతములతోపాటుగ ఆగమము లనిరి. కాని కొంత విశాలదృష్టిగల ఆస్తిక దార్శనికులు (ఉదా. వాచస్పతి) బౌద్ధాది నాస్తికమతములు ఆగమాభాసములనియు, ఆగమములు వేదానుకూలములే అనియు ఎంచిరి. ప్రస్తుతము మంత్రతంత్రాదులపై ఆధారపడి విశిష్టదేవతల నుపాసించు సాధన మార్గములు ఆగమములుగా ఎంచబడుచున్నవి. ఉపాస్యదేవతాభేదములను బట్టి శాక్త, శైవ, వైష్ణవాగమములు హిందూమతమున ప్రధానములు. బౌద్ధమందుకూడ ఆగమములకు ప్రధానస్థాన మున్నది. (చూ. వజ్రయానము, తంత్రములు ఆయా మతశీర్షికలు)

శైవాగమములు : ఈశ్వరుని యైదు ముఖములనుండి వెలువడినవి యని సంప్రదాయవిదుల విశ్వాసము. ఇట్లు వెలువడినవి 25 కలవు. ఇవిగాక కాశ్మీరశైవ సంప్రదాయమందు ప్రత్యభిజ్ఞా దర్శనము, స్పందదర్శనమును అను మరి రెండు శైవదర్శనవ్యవస్థ లుద్భవించినవి. వీటికి చెందిన ఆగమముల సంఖ్య ఎనిమిది. ఒక్కొక్కదానిలో మరల భైరవ, యామళ, మత, మంగళ, చక్రాష్టక, బహురూప, వాగీశ, శిఖాష్టకము అని ఎనిమిది తంత్రములున్నవి.

మాధవాచార్యులు తన సర్వదర్శనసంగ్రహమందు క్లుప్తపరచిన పాశుపత, శైవ, ప్రత్యభిజ్ఞా దర్శనములలో ఆగమముల దర్శన సిద్ధాంత వైవిధ్యమును సంక్షేపించినారు. వీటన్నిటికిని సామాన్య ప్రతిపాద్యమగు విషయము పతి, పశువు, పాశము అను అర్థత్రయము.

పతి యనగా పరమశివుడు. ఈతడు విశ్వకర్త. వ్యవస్థితావయవములు కల ప్రపంచము ఈశ్వరుని సర్వజ్ఞత్వమును ఘోషించుచున్నది. ఈశ్వరుడు పాశ రహితుడగుటచే, అతనికి అస్మదాదులకువలె భౌతికదేహ ముండదు. తన అచింత్యశక్తిచేతనే ఈశ్వరుడు జగత్సృష్టిస్థితిలయ హేతువు.

పశువు అనగా జీవుడు - అనణువు, క్షేత్రజ్ఞుడు. పశువులనేకములు. ముక్తులు శివభావము నొందినవారలు. విజ్ఞానాకలులు, ప్రలయాకలులు, సకలులు అని పశువులు మూడు విధములు. కేవల మలయుక్తుడు మొదటివాడు. మల, కర్మయుక్తుడు రెండవవాడు. మల, మాయ, కర్మ అను బంధత్రయ యుక్తుడు మూడవవాడు. పాశము—మల, కర్మ, మాయ, రోధశక్తి అని నాలుగువిధములు. మల మనగా ఆత్మ నాశ్రయించియున్న దుష్టభావము. కర్మ ధర్మాధర్మ రూపము. అది అనాది. మాయ అనగా మూల కారణము. దీనినే అవిద్య, ప్రకృతి యనికూడ అందురు. ఆశక్తుల మరుగుపరచు మలగతమగు దృష్టి రోధకశక్తి.

శివసాయుజ్యము కోరువారికి విద్య, క్రియ, యోగము, చర్య ఉపాదేయములు. విద్య యనగా పరమ పురుషార్థ హేతువైన దీక్షాపూర్వకమగు మంత్రమంత్రేశ్వరాది మాహాత్మ్య నిశ్చాయక జ్ఞానము. సాఙ్గదీక్షావిధిప్రదర్శకము క్రియ. జపధ్యానాదులు యోగము. విహితాచరణ నిషిద్ధవర్జనము చర్య. ఇది యోగ సహాయకారి. ఇక ఫలము విషయమై, నకులీశ, పాశుపత దర్శనమందు ముక్తులు స్వతంత్రులు. శైవదర్శనమందు పారతంత్ర్యముపాదేయము; ప్రత్యభిజ్ఞామతమందు ముక్తునికి శివైక్య ప్రాప్తి.

వైష్ణవాగమములు : పాఞ్చరాత్రాగమములు. ఈ పేరెట్లు శాస్త్రములకు సంక్రమించినదను విచారములో వివిధములగు సమాధానము లీయబడినవి. ఇందు మొదటి సమాధానము సనత్కుమారసంహితయను నొక సంహిత కలదు. ఆగమప్రామాణ్యమందు యామునులు "సనత్కుమారః నారదాదిభ్యః అవోచత్ '' అని సనత్కుమారసంహితను పేర్కొనిన ట్లగపడుచున్నది. ఈ సంహిత యందు బ్రహ్మరాత్ర-శివరాత్ర-ఇంద్రరాత్ర-ఋషిరాత్ర-బృహస్పతిరాత్రములని గురుతులు గల అయిదు విభాగములున్నట్లు నేడు మైసూరు ప్రాచ్యకోశ భాండాగారములో నున్న 5032 సంఖ్యగల తాళపత్ర పుస్తకమునుండి తెలిసినది. ఈ అర్థమే రాత్ శబ్దకోశ (St. Petersburg

Dictionary.) మందు ఉదాహరించబడిన ఈ క్రింది వచనముచే దృఢీకరించబడుచున్నది.

"వాసిష్ఠం నారదీయం చ కాపిలం గౌతమీయకం
పరం సనత్కుమారీయం పాఞ్చరాత్రం చ పంచకం"

సనత్కుమారసంహితయందలి ఇంద్రరాత్ర భాగమునకు చెందిన వచనములు కొన్ని ఆగమ ప్రామాణ్యమం దుద్ధృతములై యున్నవి. బ్రహ్మరాత్రవచనములు కొన్ని వేదాంతదేశికుల సచ్చరిత్రరక్షయం దుదాహరించబడినవి.

రెండవ సమాధానము :—నారద పాఞ్చరాత్రమునందీ విధముగ నుడువబడినది: రాత్రి శబ్దము జ్ఞానవచనము. జ్ఞానము పంచవిధము. అందువలన నీ వైష్ణవాగమము పాఞ్చరాత్రమని పిలువబడుచున్నది.

మహాభారత మోక్షధర్మమం దీ వివరణము కలదు. సాంఖ్య యోగములు, వేదములు, ఆరణ్యకములు అను నాలుగు జ్ఞాన శాఖలును పరస్పరాంగభూతములై ఏకమై మొత్తముమీద ఆ నాలుగు శాస్త్రములు, వీటి ఏకరూపమైన శాస్త్రము కలిసి పాంచరాత్ర మనిపించుకొనును.

వైష్ణవాగమములు మరల పాంచరాత్రములని వైఖానసము లని రెండు తెగలుగా నున్నవి. ఈ రెండును ప్రామాణికములే యని పాఞ్చరాత్ర రక్షయందు వేదాంతదేశికులు నిరూపించిరి. "వైష్ణవశాస్త్ర భేదములుగా పఠితములైనవి, వేదానుకూలములైనవి, వాసుదేవస్వామిచే స్థాపిత ప్రమాణములైనవి యగు పాఞ్చరాత్ర వైఖానసశాస్త్రముల అప్రామాణ్య ప్రసంగము దూరోత్సారితము." వైఖానస సూత్రముల ననుసరించు కాశ్యప, మరీచి, భార్గవ, అత్రేయ సంహితలయందు వీటి కనుబంధములగు అధికారగ్రంథములందు భగవదర్చన, ప్రతిష్ఠ మొదలైనవి సంపూర్ణముగా నుపదేశింపబడినవి. వైఖానసాగమము వైదికమనియు, పాఞ్చరాత్ర మవైదికమనియు అందువలన వైఖానసవిధినే దేవుని అర్చించవలసినదనియు వైఖానసుల ప్రతిపాదన. దీనికెదురుగా వైఖానస విధి అశ్రీకరము, అసౌమ్యమును అగుటచే, ఆ విధానమును విడచి పాఞ్చరాత్రవిధిచేతనే దేవుని పూజించవలెనని పాంచరాత్రము చెప్పుచున్నది. కాని ఈ నిరసన వాక్యములు పరస్పరస్థానాక్రమణలోలుపులగు అర్చకాధములచే చెప్పబడినవి యని అనాదరణీయములు. నేడతివిస్తృతమై యున్న పాఞ్చరాత్ర శాస్త్రము* యొక్క కర్త, కాలము విమర్శకు లోనైనవి. "పాఞ్చరాత్ర [illegible] మంతటికిని నారాయణుడే కర్త" యని వేదవ్యాసులు నారాయణీయమను మహాభారత శాంతిపర్వ భాగమునందు చెప్పిరి.

పాఞ్చరాత్ర శాస్త్రమందు ప్రతిపాదితమైన విషయములు: వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మ స్వాశ్రితులకు సమాశ్రయణీయుడై యుండుటకు వాసుదేవ, సంకర్షణ, ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధరూపమై చతుర్వ్యూహమాయెను. శంకరాచార్యులవారుకూడ (2-2-42) బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమందీ అభిప్రాయమునే అనువదించిరి. "ఈ విషయమై భాగవతు లిట్లు తలంచుచున్నారు—నిరంజన జ్ఞాన స్వరూపుడైన భగవంతుడైన వాసుదేవుడే పరమార్థ తత్త్వము. అతడు నాలుగు ప్రకారములుగా తన్ను తాను విభజించుకొనును. వాసుదేవవ్యూహము, సంకర్షణ వ్యూహము, ప్రద్యుమ్నవ్యూహము, అనిరుద్ధవ్యూహము అనునవియే ఈ నాల్గు రూపములును. వాసుదేవుడు అనగా పరమాత్మ. సంకర్షణుడు జీవాత్మ—ప్రద్యుమ్నుడు మనస్సు, అనిరుద్ధుడు అహంకారము. వీరిలో వాసుదేవుడు పరాప్రకృతి. ఇతరులు సంకర్షణాదులు కార్యములు." ఈ అనువాదము "ఉత్పత్త్యసంభవాత్" అను 2-2-42 సూత్రభాష్యమందు కలదు. యామునులు ఆగమప్రామాణ్యమునందు "ఈవచనముచే జీవుని జన్మ చెప్పబడుటలేదు. పరమాత్మయొక్క వ్యక్తి వ్యూహరూపమున కీర్తింపబడుచున్నది. సంవ్యవహారముకోసము జీవశబ్ద మిచ్చట ప్రయోగించబడినది. నాలుగు వర్ణముల ఆనులోమ్యము ననుసరించి పూజ్యభేదము సిద్ధించుటకై ఇట్లు నిరూపించబడినది" యని వివరించిరి.

మే. వ. స.

ఆగస్టీన్ - భక్త (Augustine, St.) (క్రీ. శ. 354 - 430): ఋషియగు పాల్ కు, సంస్కర్త లూదరునకు మధ్యకాలములో క్రైస్తవ రంగమున నుద్భవించిన మహాత్ములలోను, భక్తులలోను అగ్రగణ్యుడు సెంట్ ఆగస్టీన్. ఆయన రచించిన అనేక గ్రంథములలో 'కన్ఫెషన్స్' (స్వపాపనివేదన), 'క్రైస్తవ మతదర్పణ,' 'త్రిత్వసిద్ధాంతము,' 'భగవన్నగరము.' అనునవి ప్రఖ్యాతి నొందినవి. అరీలియస్ ఆగస్టీను క్రీ. శ. 354 లో ఉత్తరాఫ్రికాలో మధ్యధరాప్రాంతమునందున్న 'తెగస్టె'లో జన్మించి 76 సంవత్సరములు జీవించెను.

ఆగస్టీన్-భక్త (క్రీ.శ. 354-430)

* ష్రేడర్ పండితుడు 215 సంహితల పేర్లను తన పాంచరాత్ర ఉపోద్ఘాతమను గ్రంథములో పట్టికలో నిచ్చినాడు.

ఆగస్టిన్ తల్లి క్రైస్తవస్త్రీయైనను, కౌమార, ప్రాగ్యౌవన దశలలో అతనికి క్రైస్తవ మతము నచ్చలేదు. మేనికే మత మాతని కాకాలమున అభిమానపాత్రము. విద్యాభ్యాసానంతర మతడు కొన్నాళ్లు సాహిత్య తర్కశాస్త్రముల సేవచేసి ముప్పదవ ఏట మిలాన్ విశ్వవిద్యాలయమున సాహిత్యాచార్యు డాయెను. అక్కడే 'అంబోసు' అను క్రైస్తవ మతాధికారి సహవాసమువలన మేనికే మతమును విమర్శాత్మకముగ జూచి, దానిని పరిత్యజించి, క్రైస్తవ దర్శనము నవలంబించెను. చాలనాళ్లు విచికిత్స చేసికొని చివరకు 386 లో క్రైస్తవుడాయెను. తెగస్టెలో నొక క్రైస్తవ మఠమును స్థాపించి దాని నాదర్శముగ నడపెను. తర్వాత కొంతకాలమునకు క్రైస్తవగురు వాయెను. జీవితమందు చివరి 35 సంవత్సరములు హెప్పోకు బిషప్ (మతాధికారి) గా నుండెను.

ఆధ్యాత్మిక అనుభవము: ఆగస్టిన్ యొక్క ఆత్మాన్వేషణయాత్రలో మేనికెయిజము, నవీన ప్లేటోవాదము అనునవి రెండు ఘట్టము లనవచ్చును. ఈ నవీన ప్లేటోవాద సిద్ధాంతము మొట్టమొదట ఆగస్టిన్ మనసులో ఆధ్యాత్మిక లేక భౌతికాతీతవస్తు వొకటి సంభావ్యమే అను ఊహను కల్పించెను. నామరూపములులేని సత్యము నన్వేషించుట ఈ గ్రంథములే తనకు నేర్పినవని అతడు చెప్పెను. ప్లేటోవాదమునకుగూడ ఆగస్టిను కొంతవరకు ఋణపడి యుండెను. పాపమునుగూర్చిన మేనికేయసిద్ధాంతము యొక్క వివరణనుండి బయటపడుటకు ప్లేటోనిజమ్ ఆగస్టినుకు సహాయపడెను. "పాపమునకు వస్తుత్వము లేదనియు, దేవునినుండి పరాఙ్ముఖమై అధోగతికి అర్రులు సాచు బుద్ధియొక్క వికృతవర్తనయే పాపమనియు నేను తెలిసికొనగల్గితిని" అని యాతడు వ్రాసెను. అంతవరకు తనకు తెలియకుండగనే నిత్యసన్నిహితవర్తియగు దేవుని కొరకే నిజమునకు ఆగస్టిన్ అన్వేషించుచుండెను. కేవలమొక ఆధ్యాత్మికతత్త్వము నాతడు కోరలేదు. గొర్రెల కాపరిగనో (జనసామాన్యత్రాతగానో యని భావము), పాపపీడితులగు మానవులకు చికిత్సకుడుగానో ప్రత్యక్షమగు దేవునికొరకే ఆతడు పరితపించుచుండెను. కేవలాతి భౌతికజ్ఞానమునం దాతనికి కోరికలేదు. పవిత్రజీవితము గడుపుట కవసరమగుశక్తి నతడు వాంఛించుచుండెను. దివ్యాంశ సంభూతుడు, అవతారపురుషుడు అయిన ఏసు ప్రభువులో అట్టిశక్తి ఆయనకు గోచరించినది. గర్వముతోను, అజ్ఞానముతోను గడిపిన తొలిరోజులను జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొనుచు ఆగస్టిన్ "దేవుడు అమూర్తవస్తువని ఆ రోజులలో నాకు తెలియదు" అనెను. భగవంతునొక్కనినే ప్రేమింప, అన్వేషింప, సేవింప సిద్ధుడై ఆయనను మాత్రమే తన ప్రభువుగా గుర్తించి, ప్రార్థించిననాటినుండి ఆగస్టిన్ జీవితములో ఒక అత్యద్భుత నూతనసత్య మావిష్కృతమైనది.

క్రైస్తవమతములో ఆగస్టిన్ అవలంబించిన పవిత్ర జీవనమార్గము విశిష్టమైనది. ఒకవంక భగవంతునికి ఆత్మార్పణ గావించుకొనుచునే, మరొకవంక జీవాత్మ పరమాత్మల సంయోగమును త్వరపరచుటకు, ఈశ్వరజీవాత్మ సంయోగము నిలిపియుంచుటకు సమర్థమగు దివ్యానుగ్రహమున కాటపట్టయిన క్రైస్తవమత సంస్థకుకూడ తనకుతాను అంకితముచేసికొనుట ఆగస్టిన్‌లో మనకు కనిపించును. పవిత్రమైన బైబిల్ గ్రంథమును కాపాడుటకు, వ్యాఖ్యానించుటకు భగవద్దత్తమైన అధికారముగల సంస్థగాను, భగవదనుగ్రహ భూమిగాను, పరిపూర్ణతను అలవరచు శిక్షణకేంద్రముగాను, చర్చిసంస్థను ఆగస్టిన్ పరిగణించెను. అందుచే చర్చి సంస్థతో చేరకుండ కేవలము క్రైస్తవుడుగ నుండుట ఆయనదృష్టిలో అసంగతమైన విషయము.

ఆగస్టిన్ విశుద్ధవర్తనములో ముఖ్యమైన లక్షణము (character) ఆయన సాక్షాత్కారానుభవము (mysticism). తన ఆత్మకు దేవునితోగల సంబంధమునుగూర్చిన విస్పష్టజ్ఞానము నాయన సాధించెను. ఏసుక్రీస్తు నడవడిలోని వినయముయొక్క నైతికప్రాధాన్యమునుగూర్చి, తండ్రియైన భగవంతుని ప్రాపింపజేయు బాటగా ఏసుప్రభువు వ్యవహరింప గలుగుటనుగూర్చి మాటిమాటికి ఆగస్టిన్ వ్రాసెను. ఆత్మయొక్క వ్యష్టిజీవనప్రాధాన్యమును తనకుతానే స్వయముగ ఆయన దర్శించెను. అదే క్రైస్తవ మతహృదయమని ఆయన భావించెను. తన మూలతత్త్వమునుగూర్చి ఆయనకు కలిగినజ్ఞానము ఆయనను సంభ్రమాశ్చర్యములలో ముంచెత్తెను. మానవశక్తి అత్యంత పరిమితమని ఆగస్టిన్ అనెను. ఆ వాదతీవ్రతయే ఆయన భగవదనుగ్రహపు ఔత్కృష్ట్యమునుగూడ చాటుటకు దారితీసెను. అనుగ్రహసిద్ధాంతమే ఆగస్టిన్ రచనలలో ప్రధానస్థానము నాక్రమించును. ఆయన సిద్ధాంతములో అనుగ్రహమనునది భగవంతునినుండి వచ్చు సహాయము. అది లేనిచో మానవుడు దేవుని వరించుటగాని, ఆ దేవుని కొరకే జీవించుటగాని జరుగదు. మానవుడు తననుండి తన దృష్టిని దేవునివైపు మళ్ళించుటకు వీలుగా మానవుని ఇచ్ఛను ప్రేరేచుట, అందుకు అవసరమైన శక్తినొసగుట అను క్రియలు రెండును అనుగ్రహములో ఇమిడియున్నవి. దేవుడే సంకల్పమును క్రియోన్ముఖముగ సిద్ధపరచును.

పిమ్మట ఆ ఇచ్ఛతో అడుగడుగునకు సహకరించుచు, సమగ్రసిద్ధి చేకూరుపర్యంతము మార్గదర్శియై ఆయనయే నడుపుచుండును. దేవునిగురించిన జ్ఞానమే అత్యంతప్రాచీన మైన అద్భుతరహస్యమని, తర్కము వలనకాక, ఇచ్ఛవల ననే దేవుడు ప్రాప్యుడని ఆగస్టిన్ అనెను. ఇతర విజ్ఞాన శాఖలలోగూడ ఫలవంతమగు పరిశీలనము కొనసాగుటకు దేవునిగూర్చిన జ్ఞానము అత్యంతావశ్యకమని ఆగస్టిన్ వాదించెను. యాథార్థ్య మెరుగుటకై ఆగస్టిన్ చేసిన అన్వే షణము, మానవాత్మకు దేవునితోనే విశ్రాంతి లభించునని, ఆత్మ జరుపు సుదీర్ఘయాత్రకు గమ్యస్థానము దేవుడే అని గుర్తించుటతో ముగిసెను.

క్రైస్తవమత సంస్థ చరిత్రపైనను, మత విజ్ఞానము పైనను, ముఖ్యముగా క్రైస్తవలోకమున జరిగిన ఈశ్వర మీమాంసపైనను ఆగస్టిన్ ప్రభావము ఇంతింతయని చెప్ప రానిది.

ఆగస్టిన్ జీవితము, రచనలు మనకు మూడు విషయము లను బోధించును. 1. మానవుడు 'ఇచ్ఛ' ను తనపై కేంద్రీకరించుకొనక భగవంతునిపై ఏకాంతికముగ నిల్పు కొని, ద్వైధీభావరహితుడై తన స్వభావమును ఏకముఖ ముగ జేసికొని సరళజీవితము నడుపుకొనవలెను. 2. మాన వునికి భగవంతుడు అభిముఖుడు; నిత్యసన్నిహితుడు. భగవదిచ్ఛకు వంగిపోయి ఆత్మార్పణ చేసికొనుటే మత మర్మము. 3. ఆయన ఈయగల వరములకై గాక, స్వయ ముగా భగవంతుడే మానవుని కభీష్టతమవస్తువు కావలెను; మరియు, ప్రతి సదిచ్ఛలోను భగవంతు డభివ్యక్తు డగును. భగవదనుగ్రహముతో సహకరించుటవలన మానవునికి పరిపూర్ణత లభ్యమగును. ఈ. సాంబయ్య.

ఆజీవికులు : క్రీస్తునకు పూర్వము దాదాపు ఆరవ శతాబ్దము చివర జైన బౌద్ధమతములతోపాటు మరియొక మత సంఘము స్థాపింపబడినట్లు జైన బౌద్ధ మతగ్రంథముల వలన తెలియుచున్నది. ఈ మతానుసారులు ఆజీవికులు అను పేరుతో పిలువబడిరి. ఈ మతస్థాపకుడు గోశాల మంఖలిపుత్తుడు.

ఆజీవికులు అను పేరునకు ప్రాముఖ్య మేమిటో, ఎందు వలన నట్టి ప్రసిద్ధి యేర్పడినదో తెలియుటలేదు. కాని గోశాలుడు, అతని అనుయాయులు కర్మ నొనరించుట పూర్తిగ వదలినవారు గనుక, కొన్ని విశేష పద్ధతులు జీవిత విధానముపై వారు నియమించినట్లు మనకు గోచరించు చున్నది. బహుశః ఇందుచేత గోశాలుడు, అతని శిష్య వర్గము ఆజీవికులని ప్రసిద్ధి చెందియుండవచ్చును. లేదా మొట్టమొదట (ఈ మతస్థాపనకాలమందు) గోశాలుడు, అతని సహచరులు ఉదరపోషణమునకై మతవేషధారులుగ ప్రవర్తించుచుండినందున వారికి వర్తించునట్లు ఈ పేరు పెట్టబడి క్రమముగా ఆ మతస్థులందరును, అదే విధమున పిలువబడియుండురు.

ఆజీవికుల చరిత్ర సంగ్రహముగ నిట్లు చెప్పబడినది. గోశాలుడు తన సాధుజీవితమును ఒక మంఖలిగ ప్రారం భించెను. మంఖలి అనగ పురాతనకాలమందు బాగుగ ప్రసిద్ధిచెందిన ఒక సాధుసంఘమునకు జెందిన సన్యాసి. ఈ సంప్రదాయమునందు ప్రతియొక్కరు ఒక పొడుగాటి వెదురుకర్రను చేతిలోనుంచుకొని సంచరించు నాచారము కలదు. ఇట్లు మంఖలిగ జీవితమును ప్రారంభించిన గోశాల మంఖలి మహావీరునితో పరిచయ మొనరించుకొనెను. ఈ మహావీరుడు నిగ్గంథులు లేక బంధవిముక్తులు అని పేరు బడసిన పార్శ్వనాథుని శిష్యవర్గమునకు జెందిన గొప్ప వ్యక్తి. పిమ్మట మహావీరుడు, గోశాలుడు ఇద్దరు కొన్ని యభిప్రాయములందు (దిగంబరత్వము మొదలగునవి) ఏకీభావము గలవారై సంఘమంతటికి అన్వయించునట్లొక పద్ధతిని ఏర్పరచిరి. అందులో గోశాలుడు మరికొన్ని తన స్వకీయ భావములనుగూడ పొందుపరచెను. ఇట్లా సంఘ మునందు కొంతమంది మహావీరునియందు గురుభావము గలవారై యుండగ, కొంతమంది గోశాలునియందు విశ్వాసముగలవారై యతనిని నాయకునిగ భావించు చుండిరి. కొంతకాలమునకు గోశాలుడు మహావీరునితో కలహించి కొద్దిమందిని తనతో తీసికొని మరియొక ప్రదేశ మునకు పారిపోయెను. కనుక సంఘమునందు పిమ్మట రెండు శాఖలు బయలుదేరెను. ఒకశాఖవారు గోశాలుని పద్ధతులనే అనుసరించుచుండి ఆజీవికులని పిలువబడిరి. మరియొక శాఖవారు నిగ్గంథులని ప్రసిద్ధికెక్కిరి.

ఇట్లు కొద్దిమందితో వెళ్లిపోయిన గోశాలుడు ప్రత్యేక సంఘ మొకదానిని స్థాపించినట్లూహించుట కాధారము లెవ్వియు గన్పట్టుటలేదు. గోశాలుడుగాని, యతని భావ ములను అనుసరించి నడచిన శిష్యబృందముగాని, వారి సిద్ధాంతములను, ఆచరణలను గ్రంథస్థము చేయలేదు. అందుచేత ఆజీవికులను గురించి తెలిసికొనుటకు మనము బౌద్ధ జైన గ్రంథములమీద నాధారపడవలసియున్నది.

మఝిమనికాయము (బౌద్ధగ్రంథము) నందు ఆజీవికులు నడచిన పద్ధతులీక్రింది విధమున వివరింపబడెను. "ఆజీవికులు వస్త్రము పూర్తిగ పరిత్యజింతురు. నాగరిక పద్ధతుల ననుసరింపరు. ఆహారము వారు తమ హస్తములందే భుజింతురు. ఆజీవికులు భోజనమున కాహ్వానముల నంగీక రింపరు. వారికొరకై ప్రత్యేకముగ తయారుచేసి తెచ్చిన

ఆహారమును స్వీకరింపరు. ఇంటి గడపలోపలనుండి భిక్ష యిచ్చిన వారు పుచ్చుకొనరు. శునకము ప్రక్కన నిలిచి యుండినప్పు డిచ్చినట్టి, ఈగలు ముసురుకొని యున్నట్టి పదార్థము నంగీకరింపరు. ఆజీవికులు మత్స్య మాంస ములను భుజింపరు. మద్యపానము చేయరు. వారిలో కొందరు ఒక గృహమునందే భిక్షను యాచించి రెండు కబళములను మాత్రమే గ్రహింతురు. మరికొందరు ఏడు గృహములకు వెళ్లి ఏడు కబళములను స్వీకరింతురు. కొందరు దినమున కొకపరి, కొందరు రెండు దినముల కొకసారి, కొందరు ఏడు దినముల కొకసారి, మరికొందరు పక్షమున కొకమారు భిక్షను గ్రహించుచుండి యనేక విధ ములుగ నుపవాసవ్రతమును నిర్వహింతురు.''

మరియొక బౌద్ధ గ్రంథమగు దిఘ్ఘనికాయమునందు ఆజీవికుల సిద్ధాంతము క్రిందివిధమున వివరింపబడినవి. "ప్రాణులు నశించుటకు ప్రస్తుతపు లేదా పూర్వపు హేతు వెద్దియు నుండదు. జీవులు కారణము లేకనే నశింతురు. జీవులు లేక మానవులు పవిత్రులగుటకు సన్నిహితమైన, లేక ప్రాచీనమైన హేతువు లేదు. కారణము లేకనే వారు పవిత్రులగుదురు. ఏదియును మానవుని స్వప్రయత్నము మీదగాని పరుల యత్నముమీదగాని ఆధారపడియుండ లేదు. ఏదియును మానవప్రయత్నమువలన నెరవేరుట లేదు. ఎందుచేతనన, శక్తి, అధికారము ప్రభావము లేక మానవ బలము అనునది వేరొకటి లేదు. ఆలోచనశక్తి గల ప్రతి వ్యక్తి (మానవులు), ఇంద్రియములు గల ప్రతి జీవి (పశు పక్ష్యాదులు), ప్రాణము గల ప్రతి పదార్థము (మొక్కలు, వృక్షములు మొదలగునవి) ఒక మహత్తర మైన శక్తి లేదా ప్రభావముచే నియమింపబడుచున్నవి. అయితే వానిలోని భేదములు వాని వాని యదృష్టము వలన, చుట్టునుండు పరిసరములు లేదా వాతావరణము కారణముగా ఏర్పడును. ఇట్లు వారి వారి పరిస్థితుల కనుగుణముగ మానవులు సౌఖ్యమును, బాధలను అనుభ వింతురు.

పి. చెం. సు.

ఆత్మ : ఆత్మజ్ఞానమే తత్త్వశాస్త్రమున కంతకును మూలాధారము. ఉపనిషత్పూర్వ వైదిక వాఙ్మయమున ఆత్మయను పదము మొదట మానవునియందలి శ్వాసమును లేదా ప్రాణమును, పిమ్మట విశ్వాత్మను, అటు పిమ్మట జీవాత్మను సూచించుటకై వాడబడియున్నట్లు కాన్పిం చును. ఉపనిషత్తులలో నైతము కొన్నితావులం దీయాత్మ శబ్దము బుద్ధియను నర్థముననను (కఠ 6.7.), శరీరమను నర్థముననను (తైత్తిరీయ 1.5.1. ఐతరేయ 2.1. ఛాందోగ్య 2.22.2. బృహదారణ్యక 1.2.4,7: 1.6.1.), ప్రాణమను నర్థముననను (ప్రశ్న 3.6) ప్రయోగింపబడి యున్నది. ఐనను విశ్వముయొక్క పరమ తత్త్వమును దెలుపుటకై నాధారముగ బ్రహ్మమను పదమును, మానవుని పరమ తత్త్వమును సూచించుటకై ఆత్మయను పదమును ఉపని షత్తులు వినియోగించును. కాని ఆత్మ, బ్రహ్మము అనునవి రెండును ఒక్కటియేయని అవి నొక్కి వక్కాణించుచున్న వనుటకు, ఆత్మయే బ్రహ్మము అనుట ఉపనిషదభిప్రాయ మనుటకు సందియము లేదు. (చూ. ఉపనిషత్తులు)

ఆత్మదర్శనమే ఉపనిషత్తుల ముఖ్యోద్దేశము. తదీయ బోధనల పరమ ప్రయోజనము. ఇంచుమించుగా అందలి కథలన్నింటి సారాంశమును.* దేవదానవ ప్రతినిధులైన ఇంద్ర విరోచనులు ఆత్మ తత్త్వమును గ్రహింపబూని ప్రజాపతిని సందర్శింప వారిలో విశేష జిజ్ఞాసగల ఇంద్రుని కాతడు జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యనుభూతుల నొందుచుండు నట్టి వాడెవ్వడో వాడే ఆత్మ, లేదా, బ్రహ్మమని క్రమ క్రమముగా బోధించి తుద కిట్లు తెలుపును, "అమరము, అశరీరియు నగు ఆత్మకు ఈ శరీరముప్రాపు. దేహధారియై యుండగా జీవుడు సుఖ దుఃఖముల ననుభవించును ; శరీర సంబద్ధమైయున్న ఆత్మ వానిని త్రోసిరా జనజాలదు, కాని శరీరరహితాత్మ నివి యంటవు.'' (ఛాందోగ్య 8.7.12)

పై వృత్తాంతము ననుసరించి ఆత్మ స్వరూప మెట్టిదో విచారింతము. క్రమానుగతమగు మనోవికాసము ననుస రించి మన సత్త్వానుగుణముగా ఆత్మతత్త్వ మిందు నిర్వ చింపబడి యున్నది. "అన్నమయ, ప్రాణమయ, మనోమయ విజ్ఞానమయ, ఆనందమయ కోశములు ఆత్మ నావరించి యున్నవి. ఇవి యొకదానికంటె ఒకటి సూక్ష్మమైనవి. ఆత్మసాక్షాత్కారమునకై క్రమముగా ఈకోశములను అతిక్రమింపవలసియున్నది. ఈ మెట్లనెక్క వలసి యున్నది.'' "అది (ఆత్మ) మార్పులన్నిటియందును ఏకమై నిర్వికారమై నిల్చియుండునట్టి తత్త్వము, సాక్షి. జాగ్ర త్స్వప్న సుషుప్త్యవస్థలు, మరణము, పునర్జన్మము, మోక్షము అను నీ యవస్థలన్నిటియందును అది సమానముగా అధి ష్ఠానమై వెల్గొందుచున్నది'' అని యుపనిషత్తులు తెల్పు చున్నవి. (బృహ 4.4.3,) "పాపము, జర, మరణము, శోకము, క్షుత్పిపాసలు అనునవి లేనట్టి ఆత్మను అన్వేషింప

---

* ఆత్మతత్త్వమును గ్రహింపబూనిన యింద్ర విరోచనుల కథ (ఛాం. 87), బాలాకి అజాతశత్రులగాథ (బృహ. 2.1.), నార దునకు సనత్కుమారుని యుపదేశము (ఛాం. 8), జనకయాజ్ఞ వల్క్యుల సంవాదములు (బృహ. 4.) మున్నగున విట్టి వెన్నియో ఉపనిషత్తులందు గలవు.

వలయును, తెలిసికోబూనవలయును" అని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు (8.7.12) వక్కాణించు చున్నది.

ఆత్మనుగూర్చి సగుణ నిర్గుణాత్మకమైన ద్వివిధ వర్ణనలును ఉపనిషత్తులలో గాన్పించును. "దేనిని గూర్చి 'ఇది కాదిదికాదు' అని చెప్పబడుచున్నదో అదియే యీయాత్మ" ('స ఏష నేతినేత్యాత్మా') అని బృహదారణ్యకోపనిషత్తు (4.6.15) వచించును. "అది అశబ్దము, అస్పర్శము, అరూపము, అవ్యయము, అరసము, గంధరహితము, నిత్యము, అనాది, అనంతము, మహత్తునకు పరము ధ్రువమునని యెవ్వడెరుంగునో వాడే మృత్యురహితుడగును" అని కఠోపనిషత్తు (1.3.15) వక్కాణించును. "దేనిని ప్రాపింపజాలక మనస్సును వాక్కును మరలుచున్నవో అట్టి యా బ్రహ్మము యొక్క ఆనందమును బడసి మానవుడు భయరహితుడగును" అని తైత్తిరీయోపనిషత్తు (2.9) ఘోషించును. "ఈయాత్మ సమస్తభూతాధిపతి" యని శతపథబ్రాహ్మణము (14.5.5.15) చాటును. "ఈ యాత్మ అణువుకంటె అణువు, మహత్తుకంటె మహత్తునై యుండి ప్రాణుల హృదయకుహరమున నెలకొని యున్నది" అని కఠోపనిషత్తు (1.2.20) ప్రకటించును.

ఆత్మ ఏకమా అనేకమా ? జీవాత్మ పరమాత్మలు భిన్నములా, అభిన్నములా ? అను విషయమై వివిధ మతదర్శనములు వివిధాభిప్రాయములను దెల్పుచున్నను ఆత్మ ఆద్యంత రహితమనియు, అది యెన్నడును సృష్టింపబడునది కాదనియు, స్వయంప్రకాశత్వము, ఆనందము ననునవి ఆత్మ లక్షణములనియు, దుఃఖమయసంసారవిముక్తియే జీవిత పరమలక్ష్యమనియు నించుమించుగా భారతీయాస్తిక దర్శనములన్నియు ఏకగ్రీవముగా నంగీకరించును.

జైన బౌద్ధాది నాస్తిక మతములలో, లేదా నిరీశ్వర మతములలో జైనమత మొక విధముగా ఆత్మ నంగీకరించుచు, శుద్ధావస్థలో అది అనంతదర్శన అనంతజ్ఞాన అనంతసుఖ అనంతవీర్యములను గల్గియుండు ననియు, ఆత్మలు లేదా జీవులు అసంఖ్యాకములనియు, మధ్యమ పరిమాణము అనగా తామాక్రమించు శరీరమందతటను వ్యాప్తి కల్గియుండుననియు, సక్రమ ప్రయత్నమున కర్మావరణము తొలగినంతనే నిర్వాణము (ముక్తి)లభించుననియు జెప్పును.

బౌద్ధులు నిర్వాణావస్థ ఆనందమయమని భావించినను, ఆత్మ నంగీకరింపరు. మరణమున శరీరముతో ఆత్మయు నశించుననునది 'సుశిక్షిత చార్వాకుల' మతము.

ఆత్మస్వరూపమును గూర్చి యిక సాంఖ్యయోగాది దర్శనముల యభిప్రాయములను సంగ్రహముగా పరిశీలింతము.

సాంఖ్యదర్శనము ననుసరించి పురుషులనబడు ఆత్మలు అసంఖ్యాకములు ; అవి శుద్ధజ్ఞానస్వరూపములై యున్నను నిష్క్రియములు. పురుషుని భోగాపవర్గార్థమై ప్రకృతి యేర్పడియున్నది. తనకంటె భిన్నమైన సత్వరజస్తమోగుణమయ ప్రకృతితో అనాదియైన అవిద్యచే పురుషుడు తాదాత్మ్యము నొందియుండి సంసారబద్ధుడై దుఃఖితుడై యున్నను, ప్రకృతికంటె తాను వేరను తత్త్వజ్ఞానము నొందినంతనే ముక్తుడగును.

యోగ దర్శనము ఇంచుమించుగా సాంఖ్య సిద్ధాంతముల నన్నిటి నంగీకరించుచున్నను, మోక్షప్రాప్తికి లేదా అపవర్గమునకు (ధీసంజనిత) తత్త్వజ్ఞానము మాత్రమే చాలదనియు, అందులకు యమనియమాది నైతిక ధార్మిక నియమములతోడను ప్రాణాయామ ధ్యానధారణాద్యుపాయములతోడను గూడిన అష్టాంగ యోగము అవలంబనీయమనియు భావించును. ఆత్మయొక్క (లేదా పురుషుని) సృజనాత్మకశక్తి (కుండలినీశక్తి) మేరుదండమందలి సుషుమ్నా ద్వారమునకు తుదనుండు మూలాధార చక్రమున అవ్యక్తముగను ప్రసుప్తముగను నెలకొనియుండుననియు, యోగసాధకుడు దీనిని ధ్యాన ధారణాద్యుపాయములచే మేల్కొల్పి ఊర్ధ్వముఖ మొనర్చి, శిరోభాగమందలి సహస్రార చక్రమున ప్రవేశింప జేయగల్గునపుడు స్వస్వరూప సాక్షాత్కారముతో గూడిన మహోత్తమ సమాధిస్థితి లభించుననియు పాతంజల యోగశాస్త్రము తెలుపు చున్నది.

న్యాయవైశేషిక దర్శనములు ఆత్మలు అనేకములనియు, నిత్యములనియు, సర్వవ్యాపకములనియు, ఇంద్రియాదులతో సంయోగము నొందునపుడు ఆత్మయందు బుద్ధిసంబంధమైన కొన్నిగుణములు భాసించినను స్వతస్సిద్ధముగా ఆత్మ సంవిద్రహితమనియు భావించును. ('జ్ఞాన సమవాయ నిబన్ధన మేవాత్మన శ్చేతయితృత్వమ్'- న్యాయ మంజరి, పు. 432) ప్రమాణ ప్రమేయాది షోడశ తత్త్వ పరిజ్ఞానమువలన మోక్షప్రాప్తి సాధ్యమని గౌతముడు తన న్యాయసూత్ర ప్రారంభముననే సూచించెను.

దేహేంద్రియాదులకంటె ఆత్మ కేవలము భిన్నమనియు సహజముగా అనేకము, నిత్యము, సర్వవ్యాపకముననియు మీమాంసకుల యభిప్రాయము. ముక్తావస్థలో జ్ఞానసుఖదుఃఖాది గుణరహితమై ఆత్మ స్వీయనైర్మల్యము నొంది యుండునని వారివిశ్వాసము.

వేదాంత దర్శనమునకుఁజెందిన ద్వైతమతము ననుసరించి చూచినచో, జీవాత్మలు అసంఖ్యాకములు, అణుపరిమాణములు పరమాత్మకంటె సర్వదా భిన్నములు. ఇవి పరమాత్మయగు విష్ణువు లేదా నారాయణునిపై నాధారపడి యుండును. భగవద్భక్తివలన ముక్తి లభించును. జీవులలో కొందరు తమోగుణాధిక్యమువలన శాశ్వతనరకము ననుభవింతురనియు వారికిక గతిలేదనియు ద్వైతమతాచార్యుడగు మధ్వాచార్యుడు తెల్పును. ముక్తావస్థలో సైతము జీవాత్మల యానందమున తారతమ్యముండునని ద్వైతుల భావము.

విశిష్టాద్వైతమతము ననుసరించి చూచినచో, జీవాత్మ పరమాత్మాంశము, నిత్యము, అనేకము, స్వతస్సిద్ధముగా జ్ఞానస్వరూపము, అణుపరిమాణము, దేహేంద్రియ ప్రాణబుద్ధులకు వేరైనది. ఆధార ఆధేయ, నియామకనియమ్య, శేషిశేషసంబంధమే జీవేశ్వరసంబంధము లేదా జీవాత్మ పరమాత్మ సంబంధమనియు, పరమాత్మ శరీరియనియు, ప్రకృతియు జీవులును ఆతని శరీరమనియు విశిష్టాద్వైత మతాచార్యుడగు రామానుజుడు తెలుపును. ఈ మతమున భగవద్భక్తిప్రపత్తులచే ముక్తి లభించును. ముక్తావస్థలో జీవాత్మల యానందమున తారతమ్యముగాని, నారాయణునితో సంపూర్ణసామ్యముగాని విశిష్టాద్వైతులు అంగీకరింపరు.

అద్వైతము ననుసరించి గమనించుచో, ఆత్మ నిత్యము సచ్చిదానంద స్వరూపము, విభువు లేదా సర్వవ్యాపకము. అనాదియగు అవిద్యచే (అజ్ఞానముచే) జీవుడు దేహేంద్రియాదులతో తాదాత్మ్యమునొంది బ్రహ్మముకంటె తాను వేరని భావించుచు, దుఃఖమయ సంసార ప్రవృత్తుడగుచున్నాడు. నిత్యానిత్య వస్తువివేకము, ఇహాముత్రఫలభోగ విరాగము, శమాదిషట్క సంపత్తి, ముముక్షుత్వము అనునట్టి సాధనచతుష్టయ సంపదనొంది సాధకుడు జ్ఞాన భక్తి వైరాగ్యయుక్తుడై బ్రహ్మవిచారముచే తుదకు జీవన్ముక్తి గాంచగలడని అద్వైతమతాచార్యుడగు శంకరుడు ప్రకటించును. తత్త్వమస్యాది మహావాక్యములకు ఆత్మ పరమాత్మలయైక్యమే పరమార్థముగా గ్రహింపనగును.

ఆత్మప్రాప్తికి సౌశీల్యము అత్యావశ్యకమనియు, ప్రథమ సోపానమనియు వేదశాస్త్రములు వక్కాణించుచున్నవి. "ఎవడు దుర్మార్గము వీడడో, ఇంద్రియములను నిగ్రహింపడో, ఏకాగ్రచిత్తుడు గాకుండునో, చిత్తశాంతిని బొందకుండునో, అట్టివాడు విశేషజ్ఞానముచే సైతము ఆత్మను బొందజాలడు" అని కఠోపనిషత్తు (1. 2. 24) ఎలుగెత్తి చాటుచున్నది. చిరంతనానంద.

ఆనందగిరి : శంకరాచార్యుల అనుయాయులలో నొకడు. ఈతడు ఉపనిషత్తులకు, భగవద్గీతకు, బ్రహ్మసూత్రములకు శంకరులు వ్రాసిన భాష్యములకు టీకలను వ్రాసిన మహా విద్వాంసుడు. ఈయన క్రీ. వె. 10 వ శతాబ్దమునందు జీవించెనని చరిత్రకారులందురు. మే. వ. న.

ఆనందమీమాంస : మానవుడు ద్వంద్వమోహముల నతిక్రమించి, బుద్ధికల్పిత విసంవాదముల గడచి సత్యమును దర్శించినచో, అతనిలోని సంకుచిత ప్రకాశమగు వ్యష్టి చైతన్యము విశ్వసాక్షాత్కార సమర్థమగు అఖండ ప్రకాశ చైతన్యముగా రూపొంది, అతడు ఆత్మను - స్వస్వరూపమగు ఆనందభూమిక - నందుకొనును. మానవ పురోగతి అతని క్రతు (=దృఢ సంకల్ప) ఫలము. అహంభావ శృంఖలను విదల్చి, ఉదార హృదయముతో ఇతరులకు ప్రేమానందములు సంక్రమింపజేయ నిశ్చయించినచో, మనప్రవృత్తులు నిరతిశయ ఫలోన్ముఖమైన అనిరోధమగు విశ్వప్రక్రియకు చోదకములగును.

మానవులందరిని పరమర్షుల గావించి ఆత్మల ఆనంద స్వారాజ్యమును స్థాపించుటయే విశ్వచరిత్రయొక్క పరమలక్ష్యము. ఈ విషయమునే తైత్తిరీయోపనిషత్తు పంచకోశ వివరణ రూపమున సప్రశ్రయముగ బోధించినది. అన్నమయ, ప్రాణమయ, మనోమయ, విజ్ఞానమయ, ఆనందమయ కోశము లను ఈ యైదును సంపూర్ణత్వము వైపు ప్రచరించిన ఆత్మయొక్క ప్రస్థానమందలి ఉత్తరోత్తరోత్కృష్ట ఘట్టములు. ఇవి కోశములనుటకన్న ఆవరణము లనుట మేలు. ఒక్కొక్క ఆవరణమును ఛేదించుకొని ఆత్మ పై ఆవరణలో ప్రవేశించుకొలది, స్వేచ్ఛాంశలు ఆనందాంశలును ఎక్కువగుచుండును. చివరదియగు ఆనందమయకోశము వాస్తవికముగా నిరావరణమైనది. అది నిరవధిక స్వేచ్ఛానందమయ ప్రదేశము. ఇదియే ఆత్మ అందుకొనవలసిన చరమ భూమిక. ఈ ప్రపంచము ఆత్మ సాక్షాత్కార రంగభూమి. ఇదియే విశ్వముయొక్క వాస్తవిక చరిత్ర.

ఉపనిషద్ద్రష్టలు ఇంతటితో నాగక "ఆనందమే బ్రహ్మ" "భూతము లన్నియు ఆనందమువలన బుట్టుచున్నవి, ఆనందమువలన మనుచున్నవి, ఆనందమందు లయమగుచున్నవి" అని ప్రవచించిరి. "ఈ ఆకాశము (—నిరవధికతకు ఉపలక్షకము), అనగా నీ పరబ్రహ్మము, ఆనందమే కాకపోయినచో, ఎవడు నిశ్వసించగలడు ? ఎవడు జీవించగలడు ? ఈతడే భూతముల నానందింపజేయగలడు" అని కూడ నుడివిరి. "యదిహ్యేష ఆకాశ ఆనందోనస్యాత్ ..." (తై. ఆ. వల్లి).

ఈ యానందము పరమాత్మయందు అనుద్భూత, అమూర్తస్థితిలో నున్నదనియు, దాని నాతడే ప్రపంచమునందు తనచే సృష్టములైన భూతముల వ్యష్ట్యానందరూపమున ఆవిర్భవింపచేయుచున్నాడనియు, ఈ పై శ్రుతివాక్యముల యర్థముగా గొనరాదు. ఒక రంగు ఇంకొకదాని నుండి ఎట్లు వేరుగా నుండునో, అట్లే వాస్తవికమైన ప్రతి ఆనంద రూపమును ఇతరానంద రూపములనుండి భిన్నముగా నుండును. అనగా ఎవడనుభవించు ఆనందము వానికది ప్రత్యేకము విశిష్టముగా నుండును. ఇట్లుగాక నిర్విశేషమగు రంగువలె, నిర్విశేషమైన యానందముకూడ లేనిదే యగును. అనంతప్రకారి, ప్రాతిస్వికము, విశిష్టమును అగు జీవానందమే పరమాత్ముని యానందము. జీవాత్మల యానందము ద్వారముగ పరబ్రహ్మ తన యానందమును అభివ్యక్త మొనర్చును. భూతానందమునకు బ్రహ్మానందమునకు గల వ్యాప్యవ్యాపక సంబంధము నిత్యము, అవిచ్ఛేద్యము.

ఇట్లు ఆనందముయొక్క స్వరూప, తటస్థ లక్షణముల పేర్కొని శ్రుతి మరియొక సాహసకార్యమునకు కడగినది. ఇది బ్రహ్మానందావగతికి సహాయకారియగు ఆనందమానము నొకదానిని కల్పించుట. ఏదైన వస్తువును కొలచునపుడు ఒక కొలప్రమాణమును గ్రహించవలయును. ఆనందమీమాంస (మీమాంస యనగా కొలచుటకు గల కోరిక)కై సజాతీయ ఏకాంకమాన మొకటి కావలయును కదా! లౌకికానందముకూడ బ్రహ్మానందముయొక్క మాత్ర (=అల్పాంశ)యే యని శ్రుతి చెప్పుచున్నది. ఆశిష్టుడు (=చురుకైనవాడు), ద్రఢిష్ఠుడు (=కాయదార్ఢ్యము కలవాడు), బలిష్ఠుడు (=మనోదార్ఢ్యముకలవాడు), సాధువు, సాంగ వేదాధ్యయనపరుడు, దృష్టాదృష్టార్థాధ్యాత్మిక సాధన సంపన్నుడు, శ్రోత్రియుడు, అకామహతుడు (=సాంసారిక భోగములచే వికారము నొందనివాడు) అగు నొక యువకుని ఆనందమును ఒక మనుష్యానంద ఏకాంకముగా శ్రుతి గ్రహించినది. ఇట్టి మనుష్యానందమునుండి మనుష్య గంధర్వులు, దేవ గంధర్వులు, పితరులు, ఆజానజదేవతలు (ఆజానమనునది యొక దేవలోక విశేషము; అక్కడ పుట్టినవారలు అజానజులు), కర్మదేవతలు, దేవతలు, ఇంద్రుడు, బృహస్పతి, ప్రజాపతి, చతుర్ముఖ బ్రహ్మ, వీరల ప్రత్యేకానందరాసులు ఈ వరుసలో ఉత్తరోత్తరముగా ఒకదానికన్న నింకొకటి నూరింత లెక్కువని శ్రుతి నిరూపించినది. చివరను పేర్కొన్న బ్రహ్మయొక్క ఆనందము, పరబ్రహ్మానందములో నత్యల్పాంశమని శ్రుత్యంతరమువలన మనకు తెలియవచ్చినపుడు, తారతమ్య విశిష్టములైన తక్కిన ఆనందములవలె గాక పరబ్రహ్మానందము అవధూతావధికమగు ఆనంద భూమయని గ్రహించవలయును. అది ఊహ కందదు; దానిని కొలువబూనుట సాహసము. ఇదియే ముక్తానంద మని శాంకర మతము. ముక్తానందము బ్రహ్మానంద సజాతీయమని రామానుజుల అభిప్రాయము. మే. వ. స.

ఆన్‌సెల్మ్, సెంట్ (Anselm St.) 1033-1109: సెంట్ ఆన్సెల్మ్ కాంటర్బరీ నివాసి. (కాంటర్బరీ ఇంగ్లాండు దేశములో ఆగ్నేయ భాగమున ఉన్న నగరము). ఈతడు అయోస్టాలో ఉత్తర ఇటలీకి చెందిన సంపన్న కుటుంబములో జన్మించెను. 1090 సం॥లో బెక్ (నార్మండీ జిల్లాలోనిది) అను ఫ్రెంచి బెనిడిక్టైన్ మఠములో ప్రవేశించెను. 1093 లో ఇతడు కాంటర్బరీ ఆర్చిబిషప్పుగా దీక్షను స్వీకరించెను. శాస్త్రదృష్టితో ఈయన శ్రుతిని పరిశీలించి వివరించెను. కాథొలిక్ మత సంఘమునందు, మహాత్మునిగను, మత సంఘాధ్యక్షుడుగను ఈయనకు గౌరవము గలదు. ఈయన ప్రధాన రచనలు:

1. మోనోలోజియమ్. ఈశ్వరుని గురించిన గ్రంథమిది. ఇందులో ఈశ్వరుడు స్వయంసిద్ధుడుగను, సృష్టికర్తగను స్వరూప మొకటియైనను ముమ్మూర్తులలో (ఏసుక్రీస్తు, తండ్రియైన దేవుడు, పవిత్రాత్మ) వెలసినవానిగను ప్రతిపాదించబడెను. సెంట్ ఆగస్టిన్ ఉపజ్ఞమైన మానసిక తత్వశాస్త్ర సిద్ధాంత దృష్టిలో ఈశ్వరుని త్రిమూర్తిత్వ మీ గ్రంథమందు వివరింపబడినది.

2. ప్రోసోలోడియాన్: ఇదియొక ఊహాత్మకమైన ఈశ్వర స్తోత్రము. ఈ స్తోత్రమే ఈశ్వరుని అస్తిత్వ నిరూపకమగు ప్రసిద్ధ సత్తాశాస్త్రీయ యుక్తిని ప్రపంచమునకు సమర్పించినది. ఆయుక్తి ఇది:—ఈశ్వరుడు పరిపూర్ణుడు; పరిపూర్ణత్వములో ఉనికి ఇమిడియున్నది. అందుచే ఈశ్వరునికి ఉనికి గలదు. ఈ యుక్తిహృదయ మిది: ప్రతి వ్యక్తియు నాస్తికుడుకూడ, ఈశ్వరభావము పరిపూర్ణతకు తావలమని ఒప్పుకొనును. ఈశ్వరునికన్న మరియొక పరిపూర్ణతరమైన వస్తువును మన మూహించలేము. ఇట్టి పరిపూర్ణ వస్తువునకు ఉనికియే కొరవడినచో దాని పరిపూర్ణతకే భంగము వాటిల్లును. ఈ యుక్తి తొలియందే గ్వానిలో అను యతిచే ఖండించబడెను. ఏలన, ఈ యుక్తి భావవ్యవస్థ (order of ideas) నుండి భూతార్థ వ్యవస్థకు (order of reality) ఒకేదాటు దాటినది. ఈ దాటును తర్కము సహించదు. అదిగాక నేటి పాశ్చాత్య దార్శనికులలో చాలమంది యుక్తిని అంగీకరించలేదు. అయినను ఈయుక్తియొక్క అవాంతర రూపములు డెకార్ట్,

లైబ్నిజ్, హెగెల్ మొదలగు పలువురచే సమర్థింప బడినవి.

3. కర్ డ్యూస్ హోమో (దేవుడెందుకు మానవరూప మైనాడు ?): ఈ గ్రంథము ప్రశ్నోత్తర రూపమున నున్నది. ఇది ఏసుక్రీస్తుయొక్క అవతార రహస్యమును గురించి చెప్పును. విచారము ధర్మశాస్త్రదర్శన రీతిని సాగినది. పాపమును ఈశ్వరునిచే విరచితమగు ప్రపంచ వ్యవస్థకు క్షోభను తెచ్చిపెట్టు కారణముగాను, ఈశ్వరుని కీర్తికే భంగకరముగాను ఇతడు తలచెను. అనగా తన స్వేచ్ఛ ననుసరించిన పాపాచరణవలన నరుడు ఈశ్వర నిర్మిత నైతిక వ్యవస్థను విచ్ఛిన్నము గావించెను. పాపము నకు తగు పరిహారమును కల్పించి మానవమాత్రు డెవ్వ డును ఈశ్వర పరికల్పితమైన నైతికవ్యవస్థను తిరిగి ప్రతి ష్ఠించలేడు. దీనికై ఈశ్వరుడు మానవుడైనాడు (క్రీస్తు అవతారము). మానవావతారమెత్తి తనను బలి ఇచ్చు కొని పాపమునకు తగు పరిహారమును ఈశ్వరుని కర్పించి దేవుడు నైతిక వ్యవస్థను మరల నెలకొల్పెను. తన మరణ మును మనఃపూర్వకముగా నంగీకరించుటద్వారా ఏసు క్రీస్తు ఈ పరిహారమును ఈశ్వరున కర్పించినాడు. ఈసిద్ధాం తము మోక్షముయొక్క నైతిక స్వభావమును ప్రధాన ముగా వివరించును. కాని మానవునికి ముక్తి నిచ్చుటలో ఈశ్వరుడు తన్ను తాను మోచితునిగా చేసికొనుచున్నా డను భావముతో పైజెప్పిన, "మోక్షము నైతికస్వభా వము కలది" యను భావమును జోడించెను. ఈశ్వరుని విమోచనకార్యముద్వారా మానవుడు తన చరమ లక్ష్యము (అనగా ఈశ్వరునియెడల ప్రేమ, అతనియందు లీనమగుట)నకు గొంపోబడును. పీటర్ హెన్రిసీ.

ఆపస్తంబుడు : కల్ప సూత్రకారులలో నొకడు. ఈతనిపేరు మోయుచున్న గృహ్య - ధర్మ - శ్రౌత సూత్ర ములని మూడుగ్రంథములు కలవు. ఈతని గృహ్య, ధర్మ, సూత్రములు తెలుగునాట నేటికిని అనుసరించ బడు చున్నవి. ఇతడు క్రీస్తు పూర్వము మూడవ శతాబ్దమందుండి నట్లు చరిత్రకారుల తీర్పు. ఇత డాంధ్రుడని బూలర్ నుడివెను. మే. వ. న.

అయ్‌కెన్, రుడోల్ఫ్ క్రిస్టోఫ్ (Eucken, Rudolph Christoph) (క్రీ.శ. 1846-1926) : జర్మను దార్శనికుడు. గట్టింగెన్‌లో లోట్జ్ వద్దను, బెర్లిన్‌లోను విద్య నభ్యసించెను. బాన్‌లో దర్శనశాస్త్రమును బోధిం చెను. తరువాత యీనా (Jena) లో దర్శనశాస్త్రాచార్య స్థానమును స్వీకరించెను. 1908లో సాహిత్యములో నోబెల్ బహుమతిని స్వీకరించెను.

తన గ్రంథములలో ఆయన ప్రధానముగా దర్శనశాస్త్ర చరిత్రనుగురించియు, మత, నైతికసమస్యలను గురించియు చర్చించెను. ప్రకృతివాదమును నిరాకరించెను. శుద్ధబౌద్ధిక వాదమును (intellectualism)సంశయించెను. మానవుడు, ప్రకృతి ఆత్మల సంగమ స్థానమనియు, సాధనద్వారా మానవుడు తన అనాత్మస్వభావమును జయింపవలెననియు ఆయన సిద్ధాంతము. కె. రా. కృ.

ఆరంభవాదము : కారణము, కార్యము భిన్నము లనియు, కార్యము ఉద్భవించుటకు పూర్వ ముండదనియు, ప్రతి కార్యోత్పత్తియు ఒక నూతనవస్తు ఆరంభమేననియు చెప్పువాదము ఆరంభవాదము. కార్యము కారణమందు ఉత్పత్తికి పూర్వముండదు. ప్రతిపర్యాయము ప్రతి కార్యము క్రొత్తగా ఆరంభమగును. అసత్కార్యవాదమని నను ఇదియే. న్యాయవైశేషికుల కిది సమ్మతము.

ఈశ్వరేచ్ఛవలన లేదా అదృష్టమువలన పార్థివాది పరమాణువులందు క్రియాద్యుత్పత్త్యనంతరము ద్వ్యణుక (రెండు పరమాణువులు కలసినది)మారంభమగును. ద్వ్యణు కములనుండి త్ర్యణుక చతురణుకాది క్రమముగ భూత భౌతిక ద్రవ్యములన్నియు ఆరంభమగును, అని వైశేషి కులు ఆరంభవాద సహాయముతో సృష్టిక్రమమును చెప్పెదరు. కొ. న. మూర్తి.

ఆరాధన (Worship) : స్వయంభువు, సోపాధి కము (లేదా సావధికము) అను రెండు ప్రతియోగులగు వస్తువు లున్నవనుభావము ఆరాధనకు ప్రధానమైనది. సావధికవస్తువు స్వయంభువ వస్తువునకు ఏ విధముగనైన ఉపచారము చేయునపుడు, ఆ ఉపచారము ఆరాధన యగును. దానికీయవలసిన వాస్తవిక మాహాత్మ్యమును, స్వయంభువు పదార్థమున కిచ్చుటయే, అట్టి ఉపచారము యొక్క లక్షణము ఇది స్వయంభువునకు సావధిక వస్తువు నకు మధ్య, ఇద్దరచేతను అనుభూయమానమగు సంబంధ మునుబట్టి యుండును. అందువలన, మహత్వములో, గుణ ములో, సావధికమునకు పరుడని, అతీతుడని స్వయంభువు అనుభూయమానమైనపుడు, ఉపచారము ధ్యానరూప ఆరా ధనగా రూపొందును. సావధికములోపల ప్రవిష్టమైనదిగా స్వయంభువు అనుభూయమానమైనపుడు ఉపచారము అంతరవస్థితాత్మధ్యాన మగును. స్వయంభువు ప్రక్రియగా భావించబడినపుడు, ఆ ప్రక్రియకు సతతవిధేయమై, లేదా దానితో నిరంతర సామరస్యము నలవర్చుకొనిన సావధి కముయొక్క చేష్టగా రూపొందును. ఒకప్పుడీ ఆరాధన వేరువేరు పాళ్ళలో పైచెప్పిన ఉపచార విధముల కలయి కగా కన్పట్టును. ఇంకను స్వయంభువు వివిధరూప

ముల భావించబడినచో ఆరాధనకూడ వివిధరూపముల దాల్చును. అనగా జంతురూపముననో, మానవరూపముననో, న్యూనవ్యక్తిగనో, అవ్యక్తిగనో, అతీతవ్యక్తిగనో, అనుగ్రాహకుడుగనో, నిష్క్రియోదారుడుగనో, సముదాచార పవిత్రుడుగనో, పుణ్యపాపాతీతుడుగనో, దేశకాల ప్రక్రియగనో, అవిచాల్యుడుగనో, స్వయంభువుని భావించు విధములబట్టి, ఏవిధమగు ఉపచారము సమర్పింపబడునో నిర్ణయించబడును.

ఆరాధనలో ఒకవిశేషము స్పష్టము చేయవలసియున్నది. అపరిష్కృత ఆరాధనావిధానమునుండి సుపరిష్కృత ఆరాధనావిధానమువరకు గల ఆరాధనలన్నిటియందు, సావధికవస్తువుయొక్క వాంఛలకు, అవసరములకు ప్రాముఖ్యమునిచ్చు ఆరాధనలకు, భగవన్మహిమకు ప్రాధాన్యమిచ్చు ఆరాధనలకు అంతరమున్నది. మానవేతర సావధికవస్తువులు గావించు ఆరాధనలనుగురించి మనకేమియు తెలియదు గనుక, పై రెండు విధములను, సంక్షేపముగా 'మనుష్య ప్రధాన ఆరాధన,' 'పరమేశ్వర ప్రధాన ఆరాధన' యని విభజింపవచ్చును. మొదటిది ఐంద్రజాలిక* మని, రెండవది మతసంబంధమైనదనిచెప్పుట పరిపాటి అయినది. అపరిష్కృతమత మైంద్రజాలికము. పరిష్కృతమతము ఈశ్వర ప్రాముఖ్యయుతము. అపరిష్కృత ప్రార్థనాసంహితలలో కనిపించు మతారాధనలయందు కొన్ని ఈశ్వరప్రాధాన్యమును గుర్తించు ఉపాసనా విధానము లున్నవి. అట్లే పరిష్కృతమతములందు ఐంద్రజాలికశక్తులు, మానవప్రాముఖ్యము వీటిని ప్రకటించు ప్రత్యయము లుండవచ్చును. పవిత్రము, ప్రకృత్యతీతము నగు వస్తువును అనునయించుటయో, లేదా దానికి ఆత్మ సమర్పణను గావించుటయో చేయక, అట్టిదానిని సోపాధిక వస్తువు తన స్వాధీనములోనికి తెచ్చికొని, తనకు వరవుడుగా నొనరింప ప్రయత్నించుటలో ఐంద్రజాలికము యొక్క ఆత్యంతికరూపము మనకు గోచరమగుచున్నది.

తారతమ్యగణన లేకుండగ మునుపుండిన, నేడున్న, విభిన్న ఆరాధనావిధానములను వివరింప యత్నింతము. అస్పష్టము, అమూర్తము, మహోదారశక్తియని స్వయంభువతత్త్వమును భావించుట ఒక విధమగు ఆరాధన. ఆ ఆరాధన లక్ష్య మిది. కర్మకలాపములచేగాని, మంత్రగానముచేగాని భగవత్తత్త్వమును వ్యక్తిగతముగాగాని, సామూహికముగాగాని, ఆరాధించి ఆ వ్యక్తికిగాని సమూహమునకుగాని ఆ భగవంతుని శక్తి సంక్రమించు నట్లొనరించుకొనుటకు ఆస్ట్రేలియాలోని ఆదిమవాసు లీ ఆరాధనావిధానము అనుసరించెడివారు. ఇదిగాక పితృదేవతలను, స్థానిక క్షేత్రపాలక దేవతలను, వృక్షాధిదేవతలను ఆరాధించు ఆచారమున్నది. బర్మాలో 'నాట్స్' అనబడు వృక్షదేవతారాధన కలదు. చీనాదేశపు గ్రామ వాసులలో 'టూటిపా' అను క్షేత్రపాలక దేవతోపాసన కలదు. పై రెండు ఆరాధనలలో ఏది ముందుగా ప్రారంభింపబడినదో చెప్పుట కష్టము. మానవ శాస్త్రజ్ఞులు పితృదేవతారాధన అమూర్తశక్త్యుపాసన కన్న ప్రాచీనమని విశ్వసించుచున్నారు. బహుశః ఈ రెండు సంప్రదాయములు సమకాలీనములై యుండవచ్చును. అనుకూలురగు దేవతలనుండి వరములు పొందుట, ప్రతికూలములగు దయ్యముల నుచ్చాటించుటగాని, శక్తిహీనములు గావించుటగాని చేయుట ముఖ్య లక్ష్యముగా కలిగిన దేవతారాధనయందు ఐంద్రజాలికము వివిధాంశములలో గోచరించును.

నాగరిక సమూహములు, రాజ్యములు పెంపొందిన కొలది మనుష్యు డారాధించు ప్రకృత్యతీత దేవతల భావన మార్పుచెందుచు వచ్చినది. ఒకప్పుడు సూర్యుడు చంద్రుడు, ఆకాశము, వర్షము, వాయువు మొదలగు ప్రకృతిశక్తులలో నేదైన నొకదానికి రూపకల్పనచేసి ఆరాధించు చుండెడివారు. మరొకప్పుడు ఆ కాలపు జాతీయ నాయకుని దైవశక్త్యవతారముగా భావించుట కద్దు. అట్టి వారిని సార్వభౌములుగా భావించి, వారి గౌరవార్థము దేవాలయములు నిర్మింతురు. ఆ దేవతలకు వినోదమును, నైవేద్యమును సమర్పింతురు. ఆ దేవాలయములలో ప్రజాపరిషత్తుల సమావేశపరతురు. ఆ సమావేశమందు ప్రజాప్రతినిధులగు మత గురువులు యజ్ఞముల సలిపి ప్రజల పక్షమున వారి కోరికలను భగవంతునికి నివేదించుచుందురు. దైవతమును సార్వభౌమమని తలంచుటచే ప్రజ లతని ప్రకృతు లనిపించుకొందురు. సూర్యుడు మొదలగు ప్రకృతి విషయములైన దేవతలు తప్ప, మిగిలిన దేవతలు కంటికి కనిపించరు. అట్టిచో వాటి నారాధించుటకు సంకేతముల నుపయోగింతురు. ఆ సంకేతములు జంతు రూపముగానో, మానవ సదృశముగానో ఉండనవసరములేదు. ఏ రూపమూలేని చెక్కలను, రాళ్ళను, కొందరు సాంకేతికముగా నేర్పరచుకొందురు. కొన్ని సందర్భములలో పూతవస్త్రాలంకృతుడైన పురోహితుడు దేవతాచిహ్నముగా భావించబడుచుండును.

* ఇచ్చట "ఇంద్రజాల" పదము జరుగుచున్న సంఘటనలపై లేదా నైసర్గిక పరిస్థితులపై, ప్రకృతి లేదా అతిలౌకికశక్తుల నియమనముద్వారా మానవులు తమ ప్రభావమును చూపగల విధానము అను అర్థములో వాడబడినది.

పై ఆరాధనలకు సంబంధించిన కర్మకలాపము లన్నియు అచ్చు గ్రుద్దినట్లుండి పారంపరిక రూపము నొందును. అట్టి ఆరాధనానుష్ఠాన మందలి కర్మకలాపములలో ప్రతి వివరము పైనను శ్రద్ధ చూపవలెను. అట్లు కానిచో వాటి ప్రభావము కొరవడును. వలన అట్టి అసమగ్ర ఆరాధనను దేవతలు అంగీకరించరు. విశ్వ ప్రవృత్తి మానవుని అవసరములను సంతృప్తి పొందించు రీతిగా సాగదు. ఇట్లు కర్మకలాపములు, స్తోత్రసంహితలు జనించును. ఇవి పఠన పాఠన రూపమగు గురుశిష్య సంప్రదాయ రూపముననో, లేదా దేవాలయ వ్రాయసకాండ్రచే లిఖింపబడియో తర్వాత తరములవారికి అందింపబడును. అచ్చటచ్చట కొన్ని మార్పులున్నను నదీలోయలలోని నాగరికతలలో కొన్ని దేవాలయములున్నవి. ఈ పరిణామము కొన్ని శతాబ్దములు సాగినది.

క్రీ. పూ. 8వ శతాబ్దమునుండి అప్పుడప్పుడు అనేక ప్రదేశములలో దేవాలయ పద్ధతి, ప్రకృత్యతీత దేవతల యొక్క ప్రభావమును నిరసించు మతాదేశకులును ఉదయించిరి. భావవినిమయమున కవకాశమున్న వేరు వేరు ప్రదేశములలో మతాదేశకులు నూతనారాధనా విధానములను ప్రవేశపెట్టుటకు ప్రయత్నించిరి. బాహ్యము, మూర్తము, కర్మకలాపయుతమును గాక అంతరము, నైతికము, ఆధ్యాత్మికమైనదిగా ఆరాధన యుండవలెనని వీరి ఉద్దేశము. ఇదిగాక రెక్కలున్నవిగాని, లేనివిగాని యైన వృషభములవంటి ఆరాధనావిషయములగు వస్తువులు, అవి దైవశక్తిచిహ్నములైనను, స్వయంభువుని సరిగా నిరూపింపజాలవని వీరి విమర్శ.

పై మానసికారాధనాప్రాముఖ్యము జరతుష్ట్ర గాథలలోను, హీబ్రూ ప్రవక్తల ప్రవచనములలోను ప్రధానోపనిషద్వాక్యములలోను, బౌద్ధ సూత్రములలోను, సోక్రటీసు, ప్లేటో చెప్పిన వాక్యములలోను, చీనాదేశపు ఋషుల ఆనుషంగికవాక్యములలోను, తరువాత కాలమున వెలసిన న్యూటెస్టమెంటు పుటలలోను మన కగుపడును. ఇట్టి వాక్యములలో దైవభావన అనేకత్వమును కోలుపోయి ఏకత్వము నందుకొనినది. ఈ వాక్యములు భగవంతుడు జంతుసదృశుడో, మానవసదృశుడో కాదనియు, సర్వాతీతత్వము, సర్వాంతర్యామిత్వము, సర్వవ్యాపకత్వము జగన్నియంతయొక్క స్వభావమనియు చాటును. స్వయంభువతత్వమును గుర్తించి యదియే శ్రద్ధేయ విషయమను భావన తలచూపుటచే చాల ప్రదేశములలో ఆరాధన సంపూర్ణముగా అంతర, నైతిక రూపముల గ్రహించినది. ఈ భావన మనుజుని జీవితమునంతటిపైనను శిల్పప్రదర్శన రూపమున విస్తరింపబడవచ్చును. లేదా కొన్ని మార్క్సువాద రీతులలోవలె, ఒకప్రయోజనమును లేదా లక్ష్యమును ఉద్దేశించి భక్తిశ్రద్ధల ప్రదర్శనముగా నైన రూపొందవచ్చును. ఇట్టి ఆరాధనా భావన కేవల ఆధునిక ఐరోపీయజన్యము కాదు. ప్రాచీనకాలమందే ఇది మధ్యధరాసముద్రతీర ప్రపంచము నాశ్రయించుకొని యుండిన స్టోయిక్కులచే నంగీకరింపబడి, ఇతరుల కుపదేశింపబడినట్లు సిసిరోయొక్క కొన్ని వ్రాతలలో మనకు తెలియనగును. ఏ మనుష్యుడును అట్టి యారాధన నిష్ఠను సంపూర్ణముగా నిర్వహింప సమర్థుడు కాడని తెలియబడిన నాటినుండి పై భావనకు ప్రతిఘటన ప్రాదుర్భవించెను.

ఇది ఉపాసనావిధానములో పెద్ద విప్లవముకాదు. ఇట్టి ఏకత్వ ద్రష్టలను ఏ కొద్దిమందో అనుసరించిరి. తక్కిన వారు అనుస్యూతపద్ధతిని భౌతిక, బాహ్య పూజలనే సలుపుచు ఇంద్రజాలికకర్మ లాచరించుచుండిరి. వారు ఇంద్రజాలిక కర్మలకు నూతనార్థములను కల్పించుటకూడ కద్దు. ఇంద్రజాలికకర్మకలాపము లాధ్యాత్మికములై నూతనము, ఉన్నతము అగు సార్థకతను సాధించినవి.

దీనితోపాటు ఉపాసనా సౌష్కల్య సంపన్నుడు, పవిత్రుడు, స్వయముగా స్వయంభువాంశ సంభూతుడై నప్పటికిని, దిక్కాలాద్యవచ్ఛిన్నుడును అగు పవిత్ర పురుషుని విషయీకరించి గావింపబడు సంరాధనకూడ వెలుగు చూచినది. ధ్యానముచేగాని, సంకల్పముచేగాని స్వయంభువుతో తాదాత్మ్యమును సాధించుట యనునది సమగ్రారాధనకు, దాని ఫలమగు సంపూర్ణతకు మార్గముగా పరిగణింపబడును. ఇట్టి తాదాత్మ్యభావ మొకప్పుడు సంస్కార సంబంధములగు కర్మలతో సంశ్లిష్టము కావచ్చును. ఇట్టి సంస్కార కర్మలయందు, ఉపాసనా మార్గములందు ప్రత్యక్షోపకారకములు ఫలోత్పాదకములు అని తలంపబడు చిహ్నముల కొన్నిటి నుపయోగించుట కలదు. దేహాత్మసంశ్లేష రూపమగు మానవుడే యట్టి చిహ్నమనికూడ నొక యభిప్రాయము కలదు. జైన బౌద్ధుల ఆరాధనావిధానములో మానవుని సార్వజనీన దైనందినజీవితచర్యలకే సార్వసాంస్కారికరూపత్వ మాపాదింపబడినది. అట్లే క్వేకరు మతశాఖకు చెందిన క్రైస్తవులలో కూడ మధ్యమధ్య మౌనధ్యానావధులతో సముచ్చితమై ఈ సార్వసాంస్కారికభావ ప్రాముఖ్యము అగపడుచుండును.

వైయక్తిక, సామూహిక ఆరాధనల తారతమ్యమును గురించి చెప్పవలసి యున్నది.

సామూహికారాధన ప్రత్యేక ఋతువులందు మాత్రమే కాలానుసారముగ జరుగును. వీలన భిన్నవృత్తులు, భిన్న విశ్రాంతి కాలములు గల అనేకులు కలసి సమూహ మగుటచే, సామూహికారాధనకై వారందరు సమావేశ మగుట అందరికి సమ్మతములైన నిర్ణీత దినములందు, నిర్ణీత సమయములందు జరుగును. సంఘముయొక్క శ్రద్ధ జాతికి సహజమై విశ్వముయొక్క పర్యాయ సంఘటన లతో సహజముగ సంబంధము కలిగియున్నచో, ఆ సంఘము వసంతకాలము, పంటకాలము వంటి ఉత్సవ ఋతువులను పాటించును. ఒక మహావ్యక్తిచే స్థాపితమైన మతమునందు స్థానిక చారిత్రక సంఘటనలనుగాని, లేదా స్థాపకునిచే ప్రత్యక్షముగా నిర్ధరింపబడిన సమయములను గాని విషయీకరించిన మత విశ్వాసము, ఆరాధనోత్సవ ములు నెలకొల్పబడును. యూదు మతములో నీ రెండు విధములును గలవు. ఒక వైపు ఆరాధన గృహములు, వసంతకాల ప్రయుక్త ఆరాధనోత్సవములు, మరొక వైపు "పాసోవర్,"[1] "ప్యూరిమ్"[2] అను విమోచనోత్సవ ములు జరుపుచుందురు. క్రైస్తవులు జీసస్ జన్మదినము, క్రీస్తు సిలువపై ఎక్కించబడిన రోజు, ఆయన తిరిగి అవతారమెత్తిన రోజు - వీట్లయందు వార్షికోత్సవములు గావింతురు. ఇవిగాక చర్చి స్థాపనదినము, వారి ఋషుల, త్యాగుల నామదినములను కూడ పాలింతురు. రోమన్ క్రైస్తవ సంఘము సార్వభౌముడగు క్రీస్తు, పరిచారికు డగు సెంట్ జోసఫ్ వీరిని గురించి వార్షికోత్సవములు నెలకొల్పినది. రమ్‌జాన్ మాసమందు మహమ్మదీయులు అహరహోపవాసములను, ఆ మాసాంతమున 'ఐడెల్ కెచీర్' అను పిలువబడు విందును మహమ్మదుచే విధింపబడి నవిగా ఎంచి చాల కట్టుదిట్టముతోను, ఐకమత్యముగాను పాలింతురు. భారతీయులు వసంతపంచమినాడు వసం తోత్సవము లేదా హోళీ పండుగ జరుపుకొనుటయే గాక, వేరువేరు వృత్తులు వారి వృత్తి సాధనములను (పని ముట్లను) ఆయుధములను ఆశ్వయుజ శుద్ధ అష్టమినాడు పూజింతురు. ఇవిగాక వారికి ఐతిహాసికముగా ప్రసిద్ధులగు రాముని, కృష్ణుని గురించి రామలీల, కృష్ణలీల అను ఉత్సవములు జరుపుదురు. ఇవిగాక వ్యక్తి, సంఘము స్వయంభువుని మరవకుండ చేయుట కుద్దిష్టమైన ఆరాధన సమయములు ఎక్కువ తరచుగా నుండెడివి. అట్టి సావ ధానత స్వయంభువుని యోగ్యరీతిని గుర్తించుటయనిగాక సంఘమందు, వ్యక్తియందు శీలమును ఉత్పాదించునని కూడ తలంచబడు చున్నది. భారతీయుల నిత్యకర్మలగు సంధ్యా వందనాదులు, బౌద్ధ సన్న్యాసియొక్క 'ఝానము' (ధ్యానము) క్రైస్తవుల దైనందిన ప్రార్థనావిధి, సలాత్ అను మహమ్మదీయుల పాంచకాలిక విధి, యూదుల 'సాబత్తు,' క్రైస్తవుల ఆదివారము, మహమ్మదీయుల శుక్రవార సమ్మేళనము ఈ తరగతికి చెందినవియే. ఆరా ధనరూప మేదియైనను ఈ విధులన్నియు స్వయంభువుని సర్వనియంతృత్వ మహిమను మానవులు మరువకుండ జేయుట కుద్దిష్టములైనవే.

భారతీయయోగి, క్రైస్తవ సన్న్యాసి, మహమ్మదీయ ఫకీరు లేదా 'డార్వేష్,' నిర్లిప్తుడగు భక్తుడు, వీరల వైయక్తికోపాసనయొక్క ముఖ్యలక్ష్యము, వీరి భగవ త్సాక్షాత్కార చైతన్యమును, దేశకాలావధులను దాటించి నివాతస్థ దీపమువలె నిశ్చలముగా నొనరించుట. ఒక పాశ్చాత్య చింతకుడు చెప్పినట్లు "వీరల కుపాస్య దేవత ధ్యేయవిషయముగా లుప్తమై, వాతావరణముగా నిలిచి యుండును."

ఎ. సి. బోసె.

అరిష్టాటిల్ (Aristotle): క్రీ. పూ. 384 లో స్టెజీరా (మేశిడోనియా దేశములోని యొక పట్టణము) లో అరిష్టాటిల్ జన్మించెను. ఈతడు క్రీ. పూ. 367 లో ప్లేటోచే నెలకొల్పబడిన విద్యాసంస్థలో ప్రవేశించి, 347 లో ప్లేటో దివంగతుడైన పిమ్మట, ఆ సంస్థను విడచి పదమూడేండ్ల వయస్సుగల్గిన అలెగ్జాండరునకు కొన్నినాళ్లు ఉపాధ్యాయు డుగా నుండెను. 335 లో ఏథెన్సు నగరమునకు తిరిగివచ్చి లైసీయమ్ అను విద్యాసంస్థ నొకదానిని స్థాపించెను. కొన్ని సంవత్సరముల పాటక్కడ ఆచార్యుడుగానున్న తరువాత క్రీ. పూ. 323 లో యూబియాద్వీప ముఖ్యపట్టణ మగు కాల్సిస్ నగరమునకుపోయి, అచ్చటనే మరు సంవత్సరమున మృతినొందెను.

ప్లేటో, అరిష్టాటిలు లిద్దరును హెగల్‌చే జగద్గురువులని ప్రశంసింపబడిరి. అరిష్టాటిల్‌ని డాంటే "విద్వదగ్రణి" యని పొగడెను. 1. గ్రీకు దర్శనశాస్త్రము, 2. దానిప్రధాన బౌద్ధికదాయమగు రోమను ధర్మశాస్త్రము, 3. క్రైస్తవ మత సిద్ధాంతము, 4. జ్ఞానపునరుద్ధరణ యుగమునాటి శాస్త్రీయదృక్పథము ఈ నాలుగును ఐరోపీయ సభ్యత యొక్క ప్రధానాంశములు. మొదటినుండి క్రైస్తవమత వ్యవస్థ గ్రీకుతత్త్వశాస్త్రమును సహకారిగా స్వీకరించి నది. అంధయుగములో లుప్తమైన అరిష్టాటిలీయవిజ్ఞా నము స్పెయిన్‌దేశపు మూరులద్వారా 12 వ శతాబ్ది

1 ఈజిప్టులో ఆదిమ జన్మల సంహరించిన శక్తి యూదులను విడిచిపెట్టినందుకు కృతజ్ఞతను చూపు ఉత్సవము.

2 హామాన్‌చే ప్రారంభింపబడిన సర్వజనసంహారమునుండి యూదులు రక్షింపబడినందుకు కృతజ్ఞత చూపు ఉత్సవము.

ములో ఐరోపాఖండమును తిరిగి ప్రవేశించినది. తరువాత శతాబ్దములో అరిస్టోటిలీయ విజ్ఞానపద్ధతి క్రైస్తవ ఈశ్వరశాస్త్రమునకు నొకరూపమును, సంగతత్వమును చేకూర్చినది.

ప్లేటోయొక్క సంవాదములు, సత్యము, ఆభాసము - వీటిసిద్ధాంతములను లోకమునకు సమర్పించినవి. సత్య మన బుద్ధికి గోచరించు ఆకృతులు. ఈ ఆకృతులు సామాన్యములు; వ్యక్తులు కూడను. 'రిపబ్లిక్' అను గ్రంథములో ఈ ఆకృతు లన్నియు "మంచితనము" (శ్రేయస్సు) అను ఉత్కృష్టాకృతియందు పర్యవసించుననియు, ఈ యాకృతియే తక్కిన వస్తువుల సత్యమున కెల్ల కారణమనియు, అంతియేగాక

అరిస్టోటిల్ (క్రీ. పూ. 384)

నికృష్టఆకృతులద్వారా పైకి అధిరోహించు తార్కిక సమాలోచనాప్రక్రియచే సాధ్యమగు చరమజ్ఞాన విషయాకృతియే యనియు ప్లేటో ఉపపాదించెను. సామాన్యాకృతియొక్క ఏకత్వముతో సరిపోల్చి చూచినచో అనంత వైవిధ్యముగల విషయానుభవ విశేషములన్నియు కృతకములు, అబోధ్యములని తోచును. కాని ఆకృతిమంతములగుటచే వీటికిని కొంతసత్యాంశము (శ్రేయో అంశము) కలదు. ఈ సిద్ధాంతము నండగాచేసికొని ప్లేటో మానవ హితమున కన్వయించు సమస్య లనేకములను పరిష్కరింప ప్రయత్నించెను. కాని ఈ విషయమై నిశ్చిత పర్యవసానమున కాత డెన్నడును రాలేదు. పైజెప్పిన ప్లేటో అపర్యవసిత సిద్ధాంతములను వ్యవస్థీకరించుటలో అరిస్టోటిల్ యొక్క ప్రతిభ, ప్రభావములు మనకగపడును. ప్లేటోచే కల్పితములైన ఈ అతీంద్రియములగు ఆకృతులు మనుష్యానుభవమునకు కడుదూరమున నున్నవని అరిస్టోటిల్ ప్రతివిమర్శ గావించినాడు. ఈ కారణముచేతను, మనకు లభ్యమగు ఈతని గ్రంథములును, సూత్రప్రాయమున ఉన్న ఈతని ఉపన్యాస సంగ్రహములును ప్లేటో సంవాదముల ఉల్లాసయుతశైలికి విరుద్ధములుగా నుండుట చేతను అరిస్టోటిలుకు, ప్లేటోకు మధ్యగల వ్యత్యాసమును వాస్తవికముగా నున్నదానికన్న జనప్రవాదము హెచ్చు చేసినది. నిజమునకు అరిస్టోటిల్ ప్లేటో సిద్ధాంతములకు వికాసకుడు గాని, విమర్శకుడు కాడు.

అరిస్టోటిల్ ఊహాప్రకారము, ద్రవ్యము (matter) ఆకృతి (form) అను రెండు తత్త్వములచే ప్రపంచము ప్రధానముగ నియంత్రితము. ప్రపంచములోనున్న ప్రతి అంశమును సంబంధితత్త్వములగు నీ రెండిటిక్రింద విశ్లేషింపవచ్చును. అరిస్టోటిల్ అభిప్రాయములో "ద్రవ్య" భావము, "భౌతిక ద్రవ్య" భావముకన్న హెచ్చువ్యాపకమైనది. దేనితో ప్రపంచమందలి వస్తువులు సంఘటితములైనవో అదియే ద్రవ్యము. 'ఆకృతి' యన వస్తునిర్మాణ తత్త్వము. ఆకృతి వస్తువునకు సత్యత్వమునుగూర్చి దానిని మనబుద్ధికి గోచరమగునట్లు చేయును. ఉదాహరణమునకు అచేతన, అనగా ఖనిజవస్తువులు, వృక్ష జంతు శరీరములు వీటిలోనుండు ద్రవ్యము పృథ్వి, జలము, వాయువు, అగ్ని అను నీనాలుగు ఐహలౌకికభూతముల సంశ్లేషము. ఈ యౌగికమందు సంశ్లేషరూపముననున్న భూతరాసుల నిష్పత్తియే ఆకృతిని నియమించును. కాని, వృక్షద్రవ్యమునకు ఆకారము నాపాదించునది, బంగారము, లేదా చెట్టు పట్ట, లేదా మాంసము మొదలగుద్రవ్యములలోవలె కేవలమీ భూతరాశి నిష్పత్తియేకాదు. వృక్షావయవములే వృక్ష ద్రవ్యము. కాని జీవనప్రకారము, దాని స్వయంపోషక, స్వయంపునరుత్పాదక స్వభావమే దాని యాకృతి. వృక్ష శరీర వ్యాప్తములైయున్న వృక్షావయవములు కూడ స్వయముగా నాకృతిమంతములే.

ఇట్లు ప్రపంచమును ద్రవ్యము, ఆకృతి అను నీ పదముల క్రింద విశ్లేషించి పరిశీలించినచో నొకవ్యవస్థిత క్రమము మనకు తోచును. ఈ క్రమములో శిఖరపదము, పాదపదముతప్ప తక్కిన మధ్యనున్న ప్రతిపదమును తన క్రింద నున్నదానికి ఆకృతిగను, మీదనున్నదానికి ద్రవ్యముగను ఆచరించును. ఈ క్రమములో మనము పరిశీలించు పదముయొక్క ఉన్నతి హెచ్చినకొలది క్రిందనుండుపదమునకు ద్రవ్యముగా నాచరించుపదముల సంఖ్య యెక్కువగుచుండును. ఈ క్రమములో అన్నిటికన్న క్రిందిపదము - ప్రాథమికద్రవ్యము - ఆకృతి రహితమైన శుద్ధద్రవ్యము. కాని ఇట్టిది వాస్తవికసత్తగలది కాదు. అదియొక కల్పితావధి. ఈ పరిపాటిలో వృక్షజీవమున్న స్థానముకన్న మనము పైకిచూచినచో జంతువునకు ద్రవ్యముగా నాచరించునది దానికి సరిగా క్రిందనున్న వృక్షముయొక్క స్వయంపోషక, స్వయంపునరుత్పాదక ప్రకృతియే. సంవేదన, బుభుక్షయను జంతువుయొక్క ప్రత్యేకప్రవృత్తులే జంతుజీవముయొక్క ఆకృతి. జంతుజీవమునకు ద్రవ్యరూపమున వశములోనున్న వృక్షప్రకృతియొక్క విశేష పరిమాణమే జంతుప్రకృతి. ఇట్లే మనిషియొక్క ఆకృతి

అతని బుద్ధి. ఇతనికి సరిగా క్రిందనున్న జంతుప్రకృతి పరిణతినిచెంది మనుష్యుని బౌద్ధికప్రకృతిగా మారినది. ఇచ్చట చర్చకు అయోగ్యమగు తక్కిన ఆకాశలోకములు మొదలైనవాటిని విడిచిపెట్టి - మనుజునిమీద ఈ క్రమములో ఈశ్వరుడున్నాడు. ద్రవ్యసంపర్కలేశమును లేని శుద్ధ ఆకృతియే ఈశ్వరుడు.

కేవలము ద్రవ్యము, ఆకృతి యను నీ రెండు పదముల క్రింద విశ్లేషించుటయందు మన మెల్లప్పుడు మారుచుండు వను ప్రపంచమునందు నివసించియున్నామను విషయమును మరచినవారమే యగుదుము. వికారక్షమమగు వస్తువునందు ద్రవ్యము, ఆకృతి అను నీ రెంటికిని స్వరూపాంతరములు గలవు. శక్యత్వము, కార్యత్వము అనునవియే ఈ రెండును. భౌతిక, రాసాయనిక వికారములవంటి వికారము లన్నియు జీవియొక్క అభివృద్ధినాశములకు సదృశమని ఆరిస్టాటిల్ అభిప్రాయము. వికారమంతయును సప్రయోజనమనియు నీతని భావము. మార్పు చెందున దంతయును దాని స్వరూపసిద్ధికై యది యందుకొనగలిగిన పరిణతిని పొందుటైపునకు పెరుగుటయో, లేదా ఆ స్థితి నుండి క్షీణించుటయో యగును. దాని పరిణతి చరమావస్థలో దాని స్వభావమునకు అనుగుణమగు కార్యకారితను అది ఆర్జించును. పరిణతిసంపాదనకు ముందుగాని, వెనుకగాని దాని స్థితిని · పరిణతి స్థితితో పోల్చి చూచినచో ఆ స్థితి శక్యతావిశిష్టమై యుండును. కాని ఆరిస్టాటిల్ యొక్క వికారభావమును బోధపరచుకొనుటలో ప్రపంచ విశ్లేషణమందాత డుపయోగించిన మూడవసాధనము (ఇది తక్కిన రెంటికిని సంపూరకము)ను గురించి మనము తెలిసికొనవలెను. ఇది చరమ ద్రవ్యము, ఆగంతుక ధర్మము అను రెండు భావములక్రింద ప్రపంచ స్వభావమును పరిశీలించును.

ద్రవ్యమనునది వాస్తవికవస్తువు. ఆకృతి, కార్యకారిత యను ధర్మయుగళముతో కూడుకొనిన ఈ ఆరిస్టాటిల్ యొక్క ద్రవ్యము, ప్లేటోచే ప్రతిపాదింపబడిన సామాన్య విశేష ఆకృతిని పునస్సంఘటితము కావించినది. ప్లేటో ఆకృతుల విషయమై ఆరిస్టాటిల్ తలంచినట్లు పరిణామి ప్రపంచమందుండు ఈ చరమ ద్రవ్యములు మనకు అసన్నిహితములును, అతీంద్రియములును గావు. నశ్వరములు, ప్రత్యేకములును అగు వివిధవస్తు వ్యక్తులం దవి మూర్తములై యున్నవి. ఆరిస్టాటిల్చే కల్పించబడిన ప్రపంచమందు పరిణామమునకు పూర్వమం దుండెడి అధస్థిరజాతులీద్రవ్యములు. ద్రవ్యాకృతి సంఘాతవిశేషమగు వ్యక్తినే ఒకప్పుడు ఆరిస్టాటిల్ ద్రవ్యమని వ్యపదేశించును. కాని జాతికన్న ఎక్కువ వ్యక్తిత్వము గలవియును, సామాన్యములును అగుటచేతను, ఇంద్రియగోచరములు, నశ్వరములును అగు విశేష ప్రతికృతులతో సరిపోల్చి చూచినపుడు అవి బుద్ధిగ్రాహ్యములు, స్వరూప గ్రాహకములు అగుటచేతను, పైజెప్పిన అధస్థిరజాతులే ద్రవ్యనామమున కర్హములని ఆరిస్టాటిల్ యొక్క సిద్ధాంత సారాంశము.

ఈ ద్రవ్యజాతులలో కొన్ని ఆగంతుకధర్మము లుండును. ఈ ధర్మములు యదృచ్ఛాగతములు కావు. ఇవి ఆవశ్యక లక్షణములు. అయినను ఆ యావశ్యక లక్షణములు కూడ ద్రవ్యజాతులయొక్క అంతర్గతభాగములు కావు. జాతుల స్వరూపలక్షణములును కావు. ఎందుచేతనన అవి మార్పును సూచించు లక్షణములు. ఉదాహరణమునకు: జంతువులు ఇంద్రియజ్ఞానము, క్షుత్తు కలిగినవి యైనను జంగమస్వభావము వాటికి ఆవశ్యకలక్షణమే. అయినప్పటికిని అది స్వరూపలక్షణము కాదు.

పై వివేచన ఆరిస్టాటిల్ పరిణామ సిద్ధాంతమును విశదీకరించును. విశేష ప్రకృతుల ఆగంతుక ధర్మములు, అనగా గుణము, పరిమాణము, సంబంధము, స్థానము,— ఇవి యన్నియు మార్పు చెందునవియే. కాని వస్తువున్నంతవరకు దాని స్వరూపలక్షణములు మార్పు చెందకయే యుండును. కాని ఉత్పత్తి వినాశదశలలో మాత్రము ద్రవ్యముయొక్క స్వరూపము మార్పు చెందును. ఈ మార్పు విలంబిత ప్రక్రియ కాదు; ఆకస్మికము.

ఈ విధముగ ద్రవ్యభావము మనలను ఆకృతి, కార్యకారిత్వములకు మరల తీసికొనివచ్చును. ఆరిస్టాటిల్ ఆకృతికి, జాతికి ఒకేపదమును ఉపయోగించెను. ప్లేటో తన అర్థములో ఆకృతిని స్ఫురింపజేయుటకు కూడ ఈ పదమునే వాడెను. ఆకృతి, కార్యకారిత్వము అనునవి కేవలము వివిధానంతపరిణామ ప్రపంచమునకు చెందును. ఈశ్వరుడు పరిశుద్ధమూర్తి, పదార్థము; పరిశుద్ధ ఆకృతి, పరిశుద్ధ కార్యకారిత. ఆయన నిత్య నిర్వికారుడు; కావున ఆయన కార్యకారిత్వము ఆత్మజ్ఞానము. అనగా శుద్ధ బౌద్ధిక ప్రవృత్తి. ఈ ప్రవృత్తి కాలోపాధికము కాదు. అనగా కాలములో ఏ క్షణమందైనను ఇది పరిపూర్ణత చెందినదియే యై యుండును. అనగా నది నిత్య పరిపూర్ణము. కారణము లేకుండ మార్పు ఉండదు. ఆరిస్టాటిల్ చెప్పిన నాలుగు కారణములను మనము పరిశీలించిన యెడల ప్లేటో ఆకృతికి బదులుగా ఆయన ఊహించిన ద్రవ్యము, ఆకృతి, కార్యకారిత—వీటియొక్క ఏకత్వము ఇంకను స్పష్టము కాగలదు. "మనము దేని కారణము నైనను తెలిసికొనినయెడల దానిని తెలిసికొంటిమని

యనెదము" అని అరిస్టాటిల్ చెప్పెను. ఈతని కారణ భావము చాల విస్తృతమైనది. మార్పుచెందు వస్తువు ఏమిటి, మార్పు ఎందుకు, ఎటుల వచ్చును అను ప్రశ్న లన్నింటికి ఇదియే సమాధానమిచ్చును. ఉదాహరణమునకు మార్పు చెందు ఒక వస్తువుయొక్క మార్పునకు కారణ మగు ఆకృతి ద్రవ్యాత్మకాకృతి, లేదా విశిష్ట పదార్థా కృతి. మార్పు ముగియకపూర్వమే ఆ వస్తువు శక్యస్థితిలో లేదా పరిణామస్థితిలో నున్నప్పటికిని, ఈ ఆకృతి దానికి ముఖ్య లక్షణము, నిర్వచనముకూడను. శిశువుయొక్క ముఖ్య లక్షణము మానవత్వమేకదా! ఏ ఆకృతియైనను భూమి, గాలి, నీరు, తేజస్సు అను నాలుగు భూతముల సంశ్లేషము. అనగా వికారమంతయు అభివృద్ధియో లేక నాశమో కావలెను. వస్తువుయొక్క ఉపాదాన కారణ మగుదానిలోని ద్రవ్యము మార్పును కలిగించు కారణము నకు పరాధీనమైనప్పటికిని, ఈ కారణము వికారమునకు అవసరమైనది. ముందునుండి పనిచేయుచు ప్రకృతియొక్క పరిణామములో లక్ష్యమువైపునకు మార్పును ప్రోద్బలము చేయునది అంతిమ కారణము. "ప్రకృతి వృథాకారి కాదు." అది మానవకార్య మైనపుడు అది ఒక గమ్య మును సూచించును. నిమిత్తకారణము మార్పును వెనుక నుంచి త్రోయు ఆకృతియే. అరిస్టాటిల్ సాధారణముగా దీనిని తెలియజెప్పుటకై మానవ విశేషాకృతిని కలిగి యున్న వయోజనుడు శిశువును జనింపజేయుట అను దానిని ఉదాహరణముగా ఇచ్చెడివాడు. ఆధునిక విజ్ఞాన శాస్త్రములోని కారణతావాదము కూడ నిర్జీవప్రపంచ మునకు సంబంధించినంతమేరకు నిమిత్తకారణముయొక్క వ్యాఖ్యానమే. అదియే అన్ని కారణములలో ముఖ్య మైనది. అయినను ఇచ్చటకూడ కార్యకారణ సంబంధము నాలుగు విధములే.

జి.ఆర్.జి. మూర్.

ఆర్తభాగుడు : బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో 3-2-13 యాజ్ఞవల్క్యుని ఆధ్యాత్మజ్ఞానము విషయమై ప్రశ్నలు వేసినవారిలో ఆర్తభాగుడు ఒకడు. ఆతని ప్రశ్న లివి: ఆత్మ నిత్యముక్తము గనుక జన్మనుండి జన్మకు సంసరించు నది ఏది? శరీరము నశించి దాని వేరు వేరు భాగములు వేరువేరు భూతములలో కలిసిపోయినపుడు వ్యక్తి ఏమగును?

మే. వ. న.

అర్ఫిక్‌మతము : త్రేస్‌నందు పుట్టిన అర్ఫియస్ రహస్యవాది, సంగీతజ్ఞుడు, తాంత్రికుడు అనగా కొన్ని బహిరంగకర్మలను, సాధనలను ఆధ్యాత్మికతను దృఢపరచు టకు ఉపయోగించినవాడు. ఈయన సంగీతమునకు చెట్లు, చేమలు, జంతువులు, మనుష్యులుకూడ ముగ్ధులగుచుండిరని ప్రతీతి. 'డయోనీసోస్' మతమును సంస్కరించి అందలి క్రియాకలాపములను తన సిద్ధాంతముల కనుగుణమైన తాంత్రిక సాధనలనుగా మార్చ ప్రయత్నించెను. దీని వలన 'డయోనీసోస్' ఆరాధకులగు మతావేశోన్మత్తలగు స్త్రీలు ఇతనిని చంపి చీల్చివేసిరి. ఈయన అభిమానులు ఈయన తలను లెస్బోస్ ద్వీపమున భూస్థాపనచేసి ఆలయము కట్టిరి. ఆ సమాధిలో భవిష్యత్తునుగూర్చి, జీవితసమస్యలను గూర్చి అడిగిన ప్రశ్నలకు సమాధానము దొరకుచుండెడి దని విశ్వాసముండెను. క్రీట్ ఈయన మతమునకు ప్రధాన తావలముగ నుండెడిది. కాని ఏథెన్స్ నగరమునకు దీని ప్రచారము క్రమముగ వ్యాపించి, ఇది గ్రీకులమతమై, పితాగోరాస్, ప్లేటో మొదలగువారిపై చాలప్రభావము చూపెను.

అర్ఫియస్ ఏకేశ్వరవాదమును సూర్యారాధనను ప్రచా రము చేసెను. మానవుడు దేవత్వము నందవచ్చునని, బాహ్యాంతరంగిక శౌచములవలన, నరుడు పునీతుడై సంస్కరింపబడిన దేవత్వము నందునని ఈయన సిద్ధాంతము. మర్త్యుడమరుడై దివ్యత్వమొందుటే పరమపురుషార్థము. వృషభములను వధించి చీల్చి పచ్చిమాంసమును తినుట, (omophagia) తెల్లమట్టిని శరీరమంతా పులుముకొనుట, ధాన్యము చెరుగునప్పుడు ఉపయోగించు విసనకర్ర, పండ్ల బుట్టలను ఉపయోగించి చేయు కొన్నిసాధనములు (likno-phoria) డయోనీసోస్ దేవతకు ప్రతీకమని ఎంచబడు వృషభముతో స్త్రీకి వివాహకాండ జరుపుట మొదలైన తాంత్రికసాధనలు అర్ఫియస్ మతమున కలవు. భారతదేశ మందలి శాక్తాదుల తాంత్రికసాధనలకు, అంతరార్థము లున్నట్లే వీటికిని కలవు. మద్యమాంసాదుల వర్జన, కొన్ని ఆహారపదార్థముల విసర్జన, పలునియమములు పాటించి శుద్ధులగుటకు ప్రయత్నించుట, రాగద్వేషాదుల నరి కట్టుట మొదలగునవి కూడ వీరి సాధనాంగములు. ఇంతకు మానవుని నిజతత్త్వము అమృతత్వమేనని, విధిచే ఇహలోకములో పుట్టి పాపకర్మలచే అశుద్ధుడైన మానవుడు అర్ఫియస్ బోధించిన సాధనల ద్వారా జ్ఞానసముపార్జనద్వారా పునశ్శుద్ధుడై, మర్త్యత్వమును వీడి శాశ్వతానందమును, దేవత్వమును పొందునని వీరిమతము. సంసారము ఒకచక్రము వంటిది, సముద్రము వంటిది, - ఇందు చిక్కుకొనినను, ఇందు పడిపోయినను ముక్తి కష్టము; శాశ్వత ఆత్మలు జన్మమృత్యువులయందు తగుల్కొని నానాజన్మలెత్తును - దేవత్వప్రాప్తి ఈ సంస్క రణమును అంతముచేయును; మానవునిబాధలన్ని అతని కర్మలఫలమే: అమృతాత్మకు ఐహిక లౌకిక జీవితము

నిజముగా మరణమువంటిది, శరీరమొక కారాగారము, దీనినుండి విముక్తియే నిజమైనజీవితము ; విశ్వమొక అండము, ఇది అనిర్దేశ్యమగు నానాతత్త్వముల కలగలపు అగు పదార్థమునుండి సముద్భూతము ; జగదండమునుండి ఆవిర్భవించిన ఎరోస్ అను ప్రేమదేవత - కామమువలన ఈ విశ్వ ముద్భూతము, పాలితము ; దీక్ష, శుద్ధిజ్ఞానము, గుహ్య సాధనలద్వారా ముక్తిసాధ్యము - అనునవికూడ ఆర్ఫియస్ మతసిద్ధాంతములే. వీటిలో కొన్ని ఈజిప్టునుండి గ్రీకుల కబ్బినవని విద్వాంసులు కొందరు తలచిరి. వీటికిని హిందూ మత సిద్ధాంతములకు గల సామ్యములు స్పష్టములు. ఈజిప్టునకు ఆర్ఫిక్‌మత సిద్ధాంతములలోని కొన్ని భావములు భారతదేశమునుండి ప్రాకినవో, లేదా స్వతహాగా అక్కడే ఆవిర్భవించినవో చెప్పలేము. అరవిందుని సాధన పైన, దర్శనముపైన ఆర్ఫిక్కుల గుహ్యసాధనలు, సిద్ధాంతముల ప్రభావము, శాస్త్ర తంత్ర ప్రభావము దాదాపు సమానము. కొ. స. మూర్తి.

ఆర్యదేవుడు : చైనాభాషలో ననువదింపబడిన అశ్వఘోషుని, నాగార్జునుని జీవితచరిత్రలలో ఆర్యదేవు డచ్చటచ్చట నుదాహరింపబడెను. ఇతడు నాగార్జునుని ప్రఖ్యాత శిష్యుడు. ఇతడు గొప్ప విజ్ఞానవేత్త. ఆధ్యాత్మిక శక్తి సంపన్నుడు. ఆర్యదేవుడు చతుశ్శతకమను గ్రంథమును రచించెను. ఈ చతుశ్శతకము బౌద్ధమతమందలి మాధ్యమికశాఖకు చెందినదై వైదిక కర్మలను ఖండించు వాద గ్రంథము. ఈ గ్రంథముమీద చంద్రకీర్తి వ్యాఖ్యానము వ్రాసెను. ఇదిగాక, చిత్తవిశుద్ధి ప్రకరణము, ద్వాదశ నికాయశాస్త్రము, హస్తతాక ప్రకరణము, మరిరెండు వ్యాఖ్యాన గ్రంథములు ఆర్యదేవుడు రచించెను.

ఆర్యదేవుడు మాధ్యమికసత్వ మను గ్రంథముమీద వ్యాఖ్యానము చేయుచు నిట్లు చెప్పెను : "బుద్ధులు (బుద్ధత్వమును పొందినవారు) తమ సర్వజ్ఞత్వముచేత సమస్త జీవుల స్వభావమును గుర్తించి వారివారి యోగ్యత ననుసరించి పలువిధములుగ బౌద్ధ సిద్ధాంతములను బోధింతురు. ఒకప్పుడు ఆత్మ కలదనియు, ఒకప్పుడు ఆత్మ లేదనియు నుడివెదరు. మానవుని బుద్ధి శక్తి లేదా ప్రతిభ పూర్ణవికాసము నందనంతవరకు ఎవడును నిర్వాణమును పొందలేడు. మరియు అవిద్య నేల తొలగింపవలెనో గుర్తింపలేడు. మందబుద్ధు లగువారి విషయములో ఆత్మ కలదని బుద్ధులు వచింతురు." కారణనిర్వచనమును ఆర్యదేవు డీ క్రింది విధమున వచించెను :

"కారణ మెన్నడు నశింపదు ; కాని అది తన దశనుండి మారి కార్యముగ పరిణమించినప్పుడు నామరూపములు మారుచున్నవి. ఉదా : మన్ను తన దశనుండి మారి పాత్ర రూపమును ధరించి కూజా యనుపేరుతో ప్రసిద్ధి జెందుచున్నది."

తన చతుశ్శతక మను గ్రంథమునందు ఆర్యదేవుడు గంగానదియందు స్నానమొనరించిన పాపములు నశించి పుణ్యము గలుగునను విశ్వాసమును గలిగించు వైదిక సిద్ధాంతములను మిక్కిలి అనిష్టతతో ఖండించెను.

ఆర్యదేవుని జన్మస్థానము సిలోను అని కొందరు, అతడు సిలోనులో నివసించుటమాత్రమే జరిగెనని కొందరు అందురు. ఇతడు క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దము అంతములోనని కొందరు, క్రీ. శ. మూడవ శతాబ్దము మధ్యకాలము నాటివాడని కొందరు నిర్ణయించిరి. పి. చెం. సు.

ఆలయవిజ్ఞానము : ఆలయవిజ్ఞాన మనగా విజ్ఞానాలయము, విజ్ఞాన సంగ్రహము. ఇది బౌద్ధ విజ్ఞానవాద సిద్ధాంతమందలి పదార్థము. ఇది "నేను" అను రూపము కలది. ఇట్టి ఆలయవిజ్ఞాన సంతతియే ఆత్మయని యోగాచారు లందురు. బౌద్ధులు వారే తెగకు చెందినను క్షణిక సిద్ధాంతము నంగీకరించినవా రగుటచే, ఆలయవిజ్ఞానము కూడ క్షణికమే యగును. మే. వ. న.

ఆలోచననియమములు (Laws of Thought): ఏ నియమములను సత్యముగా అంగీకరించనిచో ఎట్టి తార్కికచింతనయైనను సాధ్యముకాదో, వాటిని ఆలోచన నియమము లందురు. ఈ నియమములు మూడు కలవు :

1. తాదాత్మ్య నియమము (The Law of Identity).
2. వ్యతిరేక నియమము : ఒక వస్తువు ఫలానిది యగుటయు కాకపోవుటయు ఏకకాలమునందే జరుగదు.
3. ఒక వస్తువు ఫలానిది కావచ్చును లేదా కాకపోవచ్చును. ఈ రెండే వికల్పములు. ఈ రెండిటికిని మధ్యేమార్గము అనగా మూడవ కోటి లేదు. దీనిని సంకేత రూపమున నిరూపించవలెననిచో "క" "గ" యే, లేదా "క" "గ" కాదు.

సాంప్రదాయిక తర్కసిద్ధాంతములో అరిస్టాటిల్ యొక్క ద్రవ్యవిశేషణ (substance of attributes) సిద్ధాంతముతో ఈ నియమము మొదలిడెను. ద్రవ్యములయొక్క విశేషణములను చెప్పు వాక్యములను ఉద్దేశ్యము (subject), విధేయము (predicate) అని రెండు భాగములుగా చూపవచ్చును. ఉదా: ఈ 'క' 'గ' అయియున్నది. ఇచ్చట 'క' ఉద్దేశ్యము, దానినిగురించిన విధేయము 'గ' అయి యున్నది అను వాక్యభాగము. ఉద్దేశ్య-విధేయ వాక్యవిన్యాసము ననుసరించియే పైని పేర్కొనిన ఆలోచన నియమములు అధిగతములైనవి.

'క' అనునది విశేషణములను కలిగియుండు ద్రవ్యమైనచో, ఈ నియమము ద్రవ్య నిత్యత్వమును వ్యక్తపరచుచున్నదనుచు సాంప్రదాయికశాస్త్రజ్ఞులు మొదటి నియమమునకు అతిభౌతికవ్యాఖ్యానమును కల్పించిరి.

ఆధునిక తర్కశాస్త్రములో ఈ నియమమునకు క్రొత్తయర్థ మీయబడినది. సంజ్ఞల వాడుకకు చెందిన ఒక ముఖ్య సూత్రముగా నీ నియమము పరిగణించబడినది. ఒక నియత సంజ్ఞ ఒక నియత వస్తువును సూచించును. అనగా నీ తాదాత్మ్య నియమదృష్టిలో వస్తువునకు, సంజ్ఞకు నిరూప్య నిరూపక సంబంధము కల్పింపబడినది.

రెండవ నియమమును అరిస్టాటి లెట్లు రూపొందించెనో చూతము. అన్ని నిరూపణలకు ఆధారభూతమైన అనిరూపిత తత్త్వమొకటి అరిస్టాటిలునకు కావలసియుండెను. ఒక విశేషణము ఒకే కాలమున ఒక విశేష్యమునకు చెందుటయు, చెందకపోవుటయు జరుగదు. ఈ యర్థమునే పైజెప్పిన రెండవ సూత్రము సూచించును. కాని 'క' 'గ' అగును, 'గ' కాకపోవును అను నీవాక్య ద్విపుటిలో ఒకటి సత్యమయినచో రెండవది సత్యము కాదు - అనునదియే ఈ రెండు వాక్యములకు గల వ్యతిరేకసంబంధము.

మూడవ నియమము—మధ్యేమార్గ నిషేధసూత్రము సాంప్రదాయిక తార్కికులచే నంగీకరింపబడినను, దీని సప్రమాణతను గణితశాస్త్ర శాఖకు చెందిన ఆంతర జ్ఞానవాదులు అంగీకరించలేదు. వీరీ నియమమును ఎందుకు నిరాకరించిరో ఈ క్రింది ఉదాహరణమువలన తెలియును. "రెండంకె కన్న పెద్దదియగు ప్రతి సరి అంకెయు రెండు అవిభాజ్య సంఖ్యల సంకలనఫలముగా నిరూపించుటకవకాశముండుటయో, లేకపోవుటయో అనునవి రెండే వికల్పములు. వీటిమధ్య మూడవ వికల్పమునకు తావు లేదు" అను వాక్యమును తీసికొందము. "రెండుకన్న పెద్దవియగు సరి అంకెలు అనంత సంఖ్యాకములు. వీటన్నిటిని పరీక్షించి ప్రతిదానిని రెండవిభాజ్యసంఖ్యల మొత్తముగా నిరూపించుటకు వీలగునో లేదో తేల్చుట అసాధ్యము" అని మన ఆంతరజ్ఞానము మనకు తెలియచెప్పుచున్నది. ఈ రెండు వాక్యములకు మధ్య గోచరించు అనన్వయమును ఈ రెండిటిలో ఏ ఒక వాక్యము తార్కికముగా రుజువయినకాని, ఆంతరజ్ఞానవాది అంగీకరించడు. కాని గణితశాస్త్ర వర్తమాన జ్ఞాన పరిధిలో అట్టి రుజువు సాధ్యముకాదు. అందుచే వీరు ఈ మూడవ నియమము సమంజసము కాదనిరి.

ఈ నియమములు మూడుమాత్రమే తార్కికాలోచనకు సరిపోవనియు, వీటితోపాటు ఇంక మరికొన్ని నియమములావశ్యకములనియు ఆధునిక తర్కశాస్త్రజ్ఞుల నిశ్చితాభిప్రాయము. ఇట్టి నియమసాకల్యమును సంపాదించుటలో మరికొన్ని నియమముల చేర్చుటయేకాక, పై మూడు నియమములను త్రిప్పిచెప్పిరి. ఆ నియమములలో ముఖ్యమైనవి ఈక్రింద నీయబడినవి :

1. తాదాత్మ్య నియమమును త్రిప్పి ఇట్లు వ్రాయవచ్చును. 'క' అయిన 'క.'

2. వ్యతిరేక నియమమును త్రిప్పి ఇట్లు వ్రాయవచ్చును. 'క' సత్యము, అసత్యము రెండును కాజాలదు.

3. మధ్యేమార్గ నిషేధనియమము : 'క' సత్యమైన అగును ; అసత్యమైన అగును. ఇట్లే మూడు నియమముల త్రిప్పి చెప్పుటవలన వీటి మధ్యనున్న ప్రధాన సంబంధము మరింత స్పష్టమగుచున్నది.

4. న్యాయ ప్రయోగ వాక్య నియమము (principle of syllogism) 'క' లో 'గ' యు, 'గ' లో 'చ' యు ఇమిడి యున్నచో 'క' లో 'చ' ఇమిడి యున్నది.

5. నిగమన నియమములు (principle of deduction) 'క'లో 'గ' ఇమిడియుండి 'క' సత్యమైనచో 'గ' సత్యమగును.

6. అతిదేశ నియమము(principle of substitution) ఒక వర్గములోనున్న అన్నివిషయముల గురించి మొత్తము మీద ఏదైన చెప్పబడి యుండినచో ఆవర్గములో ప్రతి విషయమును గురించి అదే చెప్పబడవచ్చును.

7. పునరుక్తి నియమము (principle of tautolgy): గణితశాస్త్ర మంతయు ఈ నియమము మీదనే ఆధారపడి యున్నది. క = క అను వాక్యము దీని కుదాహరణము. ఒక వాక్యమునకు పునరుక్తిని కల్పించినచో మొదటి వాక్యమునకు క్రొత్తవిషయమేదియు చేర్చబడలేదనునది స్పష్టము.

8. వినిమయ నియమము (principle of commutation) క ఉ గ = గ ఉ క అను వాక్యములో పదముల క్రమము మారినను వాక్యముయొక్క అర్థము మారదు. అంకగణితమందు సంకలన, గుణన వ్యవహారములో ఈ నియమముయొక్క ఉపయోగ మధికము. కొన్ని గణిత శాఖలలో నీ నియమము పట్టదు.

ఇట్టి నియమము లింకను గలవు. ఇవి స్వతఃప్రామాణ్యములు, కాని తార్కికముగా నివి అనిరూపితములు. ఏ శాస్త్రమందైన విషయనిరూపణ కావశ్యకములైన ప్రథమ తత్త్వములు నిరూపణసాధ్యములు కావు. (చూ. వైధ తర్కము).

జె. నా. మూర్తి.

అల్బర్టస్ మాగ్నస్ (1206 - 1280) : కొలోన్‌కు చెందినవాడు. మాగ్నస్ అనగా మహాత్ముడు. 1223 లో

డొమినికన్ వర్గములో చేరెను. కొలోన్, తదితర స్థలములందు ఉపాధ్యాయుడుగ పనిచేసిన తరువాత 1245-48 లో పారిస్‌కు పంపబడి, ఈశ్వర విజ్ఞానబోధకుడుగా మహా ఖ్యాతిని సంపాదించెను. 1248 లో కొలోన్‌లో "స్టూడియమ్ జెనరాల్" ను స్థాపించెను. 1260-62 మధ్య రాటిస్బన్‌కు బిషప్‌గా పనిచేసెను. అరిస్టాటిల్ యొక్క అన్ని గ్రంథముల, సంగ్రహముల, కొందరు పూర్వదార్శనికులపై వ్యాఖ్యానములును, అవెరోస్‌పై ఖండనలను వ్రాసెను. అరిస్టాటిలీయ యూదీయ, నవీనప్లేటో, అగస్టీన్‌వాదములను సమ్మిశ్రితము చేసి తామస్ అక్వైనాస్‌కు పథదర్శకుడాయెను. ఆయనచేసిన ముఖ్యమైనపని అరిస్టాటిల్ సంప్రదాయము ప్రచారములోనికి తెచ్చుటయే. కె. రా. కృ.

ఆశావాదము (సర్వశ్రేయోవాదము) (Optimism) : సృష్టిసాధ్యమగు జగత్తులన్నిటిలోను సర్వోత్తమమైన దీ జగత్తు. దీనిలో అంతయు మేలుకొరకే, శ్రేయస్సుకొరకే, అను దార్శనిక దృక్పథమును తెలియజేయు వాదమునకు ఆశావాదము లేదా సర్వశ్రేయోవాదమని పేరు. అయితే బహుజన ప్రచారములో సర్వశ్రేయోవాద మనిన చెడుగు విషయములలో కూడ మంచి కలదు, అనెడు భావము కద్దు. ఈ అర్థములో "అన్ని విషయములలో మంచినే చూచి చెడుగును వదలివేయువాడు" అని కూడ సర్వశ్రేయోవాదిని నిర్వచింపవచ్చును. అంతేకాక ఇప్పుడు అంతయు శ్రేయస్సునకే కాకపోయినను కనీసము భావియందైనను శ్రేయస్సే జయించుట లేదా సుఖమే కల్గుట తథ్యము అను నమ్మకము కలవానిని కూడ సర్వశ్రేయోవాది యనియే చెప్పవచ్చును. అట్లు నిశ్చయముగా శ్రేయస్సే భావిలో సంభవించునని నమ్మక, మానవ ప్రయత్నములచే ఇప్పటి పరిస్థితులను ముందు మేలు కలుగునట్లు, లేదా శ్రేయస్సును జనింపజేయునట్లుగా మార్చవచ్చును, అని నమ్మువానిని అభివృద్ధివాది లేదా పరిణామవాది యందురు. (జేమ్స్ అను అమెరికను దార్శనికుడు ఈ తరగతికి చెందినవాడు.) సర్వశ్రేయోవాదము సర్వదుఃఖవాదము లేదా సర్వనికృష్టవాదము లేదా నిరాశావాదమునకు వ్యతిరేకము. తీవ్రవాదులైన సర్వశ్రేయోవాదులు అగస్టీన్, లైబ్నిజ్‌లు. వీరలిద్దరును సర్వశ్రేయోవాదములో అతివాదికోటికి చెందినవారు. వీరల యభిప్రాయము లెట్టివో గమనింతము. ప్రతి సర్వశ్రేయోవాదికి ప్రపంచమందు దుఃఖము, దోషము ఎందుకున్నవో తెలియచెప్పుట ఒక ప్రధానమైన సమస్య. దోషము, దుఃఖము ప్రపంచమును ఉత్కృష్టతకు, శ్రేయస్సునకు కొంపోవుటకు అవసరమైనవని చెప్పి, అగస్టీన్ దోషమును ఉత్కృష్టత యొక్క దారిద్ర్యమే నని వ్యతిరేకముగా నిర్వచించెను. అంతేకాక ప్రపంచములోని దుఃఖమునకు మానవుడే బాధ్యుడని కూడ చెప్పెను. లైబ్నిజ్ ప్రపంచములో దోషమున్నదని అంగీకరించెను. కాని ఆయన ప్రతిపాదించిన ఆత్మాణువులు ప్రపంచ పరిపూర్ణతను సాధించుటకు ప్రయత్నించునని ఆయన చెప్పెను (చూ. లైబ్నిజ్). సృష్టికర్త లైబ్నిజ్ దృష్టిలో విశిష్ట గుణములు గల ఒక వ్యక్తి. ఈశ్వరుడు తన మనస్సులో సృష్టిచేయ సంకల్పించిన అన్ని సాధ్యలోకములలోను ఈ లోకము సర్వోత్తమమైనదని లైబ్నిజ్ చెప్పెను. ప్రపంచములోని దోషములను ఆయన మూడు విధముల విభజించెను. అతిభౌతికము, భౌతికము, నైతికము. సృజింపబడిన జీవులలో మొదటిది నివారింప వీలులేనిది. రెండవది శిక్షించుటకు, హెచ్చరించుటకు ఉద్దేశింపబడినది. అయితే మూడవ దోషమును పరిష్కరించుటలోనే లైబ్నిజ్ కృతకృత్యుడు కాలేకపోయెను. మొత్తముమీద శ్రేయస్సే అపశ్రేయస్సును జయించునని శ్రేయస్సు యొక్క గొప్పతనము చూపుటకే ఈశ్వరుడు దోషమును, దుఃఖమును సృష్టించెననియు, ఇదికూడ ఈశ్వరుని పరిపూర్ణతకే చిహ్నమనియును ఆయన వాదించెను. సాధారణముగా విశ్వమునకొక ప్రయోజనము లేదా ఉద్దేశమున్నదను దృక్పథములన్నింటిలోను కొద్దిగనో గొప్పగనో ఈ వాద మిమిడి యున్నది. జె. నా. మూర్తి.

ఆశ్మరథ్యుడు : బ్రహ్మసూత్రములలో బాదరాయణునిచే పేర్కొనబడిన విద్వాంసుడగు వేదాంతపూర్వాచార్యుడు. బ్రహ్మసూత్రములలో రెండు స్థలములయందు ఈతని అభిప్రాయములను సబహుమానముగా బాదరాయణుడు అనువదించినాడు. (1) అతిక్రాంత పరిమితిగల పరమేశ్వరుడు ప్రాదేశమాత్ర పరిణామము గల ఆత్మగా తన్నుతాను ఉపాసకానుగ్రహార్థమై హృదయము మొదలగు ఉపలబ్ధిస్థానములయందు అభివ్యక్తము చేసుకొనుచున్నాడు. (బ్ర. సూ. 1.2.29.) జీవాత్మ పరమాత్మలు కేవల భిన్నులే యగుచో పరమాత్మ విజ్ఞానముచే, విజ్ఞానాత్మ (జీవాత్మ) తెలియబడదు. అందువలన ఒక్కని విజ్ఞానముచే అంతయు తెలియబడును, అను శ్రుతి ప్రతిజ్ఞకు భంగము వాటిల్లును.

ఆశ్మరథ్యుని పేరు ఆశ్వలాయన శ్రౌతసూత్రమందు కూడ కన్పట్టును. మే. వ. న.

ఆశ్రమములు : భారతీయ సాంఘిక దర్శనమునకు వర్ణాశ్రమధర్మము మూలము. ఆత్మవిమోచనార్థమై సర్వులకు ఒకే విధానమున్నదని దర్శనము బోధించదు.

ప్రతి వ్యక్తియు వానివాని శిక్షణ, శీలము, ప్రావణ్యమును బట్టి తన కుచితమగు మార్గమునకు యోగ్యు డగును. ఈ విభిన్నగుణకర్మముల ననుసరించియే భారతీయ సంఘము నందు వర్ణవర్గీకరణ మేర్పడినది. వర్ణవిభాగము ప్రవృత్తుల ననుసరించియే చేయబడినదని గీతాచార్యుని నుడి: "చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మ విభాగశః" ఈ వర్ణవిభాగ సూత్రము, వర్ణముల విద్యా శిక్షణలకు మూలము. స్వభావసిద్ధాంతముపై ఈ వర్ణవర్గీకరణము కల్పింపబడినది.

వర్ణవర్గీకరణ సిద్ధాంతముతో ఆశ్రమ చాతుర్విధ్య సిద్ధాంతమునకు సంబంధము కలదు. వ్యక్తియొక్క నైతిక జీవిత వికాసమందు గన్పట్టు నాలుగు ఉత్తరోత్తరోత్కృష్ట ములైన దశలే ఈ నాలుగు ఆశ్రమములును. భారతీయ మనస్తత్త్వశాస్త్రము మనుష్యుని అనుభవము క్రమపరిణతిని చెందుటలో నాలుగు దశలను స్వీకరించునని విశ్వసించును. అందు మొదటి దశ బ్రహ్మచర్యాశ్రమము. ఇది విద్యార్థిదశ. ఈత డీ దశయందు ఇహపరలోకములకు చెందిన జ్ఞానమును సమర్థగురు సకాశమున, వలయునంత కాలమును వెచ్చించి, సంపాదించవలెను. ఈ స్థితిలో సంసారానుబంధములు కాని, చిత్తవిక్షేపకారణములు కాని ఈతని కుండకూడదు. విషయసౌఖ్యములపై నీతని మనసు పోనీకుండ తపోనిష్ఠయం దీతడు జీవితభాగమును గడపవలయును. గురునికి, గురుని భార్యకు భక్తితో సేవ యొనర్పవలెను. గురువనగా శిష్యునికి ఆత్మవిషయమగు జ్ఞానము నొసంగు పిత. బ్రహ్మచర్యదశ వాస్తవికముగా, తక్కిన ఆశ్రమములకు వ్యక్తిని సిద్ధముచేయు దశ. ఇందు మనుజుడు తన శీలమును తన జ్ఞానమును వృద్ధిచేసికొనును. గురువు నొద్ద చదువు పూర్తి అయిన తరువాత గురువు కోరిన దక్షిణను అతనికి నొసంగి గురువువద్ద సెలవు తీసికొనవలెను.

రెండవదశ గృహస్థాశ్రమము ఇందు మనుజుడు పెండ్లియాడి, పత్నీసమేతుడై ఆయాశ్రమమునకు విధించిన ధర్మములు నిర్వర్తించుచు సంతానము పడయును. అన్ని ఆశ్రమములకు గార్హస్థ్యము తలమానికము వంటిది యని మనువు ప్రశంసించినాడు. ఈ ఆశ్రమము తక్కిన ఆశ్రమములకు పడుగడ. గృహస్థు తక్కిన ఆశ్రమవాసులకు ఆతిథేయ మొసంగవలెను. అతడు పంచయజ్ఞములను నిర్వహింపవలెను. ఆ పంచయజ్ఞములు నీక్రిందివి: 1. బ్రహ్మయజ్ఞము, వేదముల అధ్యయనము, అధ్యాపనము. 2. దేవయజ్ఞము, దేవతార్చన. 3. పితృయజ్ఞము, పితృశ్రాద్ధకరణము. 4. భూతయజ్ఞము, గృహజంతువులకు బలిదానము. 5. మనుష్యయజ్ఞము. అతిథులకు, అకించనులకు, నిరాశ్రయులకు ఆతిథేయము నొసంగుట. తపస్సు, సమదర్శిత్వము, సర్వభూతానుకంప (భ.గీ. 6 - 8).

గృహస్థాశ్రమమందున్న వ్యక్తికి ధర్మమును, మర్యాదను అతిక్రమించకుండ ధనార్జనము గావించుటకు, భోగముల ననుభవించుటకు అవకాశము కల్పింపబడినది. హిందూ ధర్మము శరీరావసరములగు భోగముల నిషేధించదు. కాని క్రమముగా, శరీరమును నియంత్రించి ఆత్మశక్తిని పెంపొందించవలయునని బోధించును. ఏ వ్యక్తియును భోగదశలో స్థిరీభూతుడు కాకూడదు. అందువలన మనువు మూడవ ఆశ్రమము నుపదేశించెను. ఇదియే వానప్రస్థాశ్రమము. సంఘమునుద్దేశించి తన కర్తవ్యములన్నిటిని నిర్వహించినతరువాత ఇదివరకు ప్రవృత్తిమార్గోన్ముఖమైన తన జీవితమును నివృత్తిమార్గమునకు మరలించి, వివిక్తదేశ సేవియై, తన ఆత్మహితముకొరకు పాటుపడవలెను. ఈ ఆశ్రమమును స్వీకరించిన వ్యక్తి ముఖ్యముగా నధికరించవలసిన కర్తవ్యములు రెండు. 1. భగవత్ప్రార్థనను పురస్కరించుకొని లోకసంగ్రహ నిర్వహణము, 2. త్యాగము. మనువు ఆదేశప్రకారము, ఈ ఆశ్రమమును స్వీకరించిన మనుజుని కుండవలసిన లక్షణములు: సంతత వేదానుశీలన, అపరిగ్రహము.

సన్న్యాసాశ్రమము ఆశ్రమములలో చివరిది. ఇందు మనుజుడు ఆత్మప్రాప్తికై తన లౌకికసర్వస్వమును త్యజించును. (చూ. సన్న్యాసము.) పి. స. రావు.

ఆళ్వార్లు: దక్షిణ హిందూదేశమం దవతరించిన విష్ణు భక్తులు; వీరు పన్నిద్దరు కలరు. వీరు కలియుగాదియందు ఆవిర్భవించిరని వైష్ణవసంప్రదాయము. కాని ఆధునిక చరిత్రాన్వేషణ వీరలు క్రీస్తు తరువాత రెండు, ఎనిమిది శతాబ్దములమధ్య వెలసిరి అని చెప్పును. వీరలందరు భగవదర్చావిగ్రహ సౌందర్య రసపానమత్తులు. భగవంతుని అప్రాకృతదివ్యసౌందర్యమును సాక్షాత్కరించుటలో వారికి కల్గిన ఆనందము నితరులకు సంక్రమింపచేయుటయే వీరి ముఖ్యలక్ష్యము. వీరలు బ్రహ్మానుభవమందు ఆరితేరినవారు. బ్రహ్మయందు తమ ఉనికియే బ్రహ్మ యొక్క అస్తిత్వమునకు రుజువని వీరందురు. అంతరశుద్ధి, శీలము భగవదనుగ్రహ ప్రాప్తికి మూలములని వీరి నిశ్చితాభిప్రాయము. అందువలననే, వర్ణాశ్రమ విభేదముల పాటించకుండ భగవద్జ్ఞానము నందరికిని విచ్చలవిడిగ నందచేసిరి. దీనివలన హిందూమతమునకు పునఃప్రాణప్రతిష్ఠను కల్పించిరి. వీరలు వేరువేరు వర్ణముల జన్మించినను భగవత్ప్రావణ్యము వీరలందరకును సమానమే. వీరి సాక్షాత్కారాను

భవమును పాశురరూపమున గ్రథించి ప్రపంచమునకు ప్రసాదించిరి.

విశిష్టాద్వైతమతవిశ్వాసమునకు బహుళవ్యాప్తి కల్పించిన వీరలందరును భగవంతుని దూతలు. జీవిత పరమావధి ఎక్కడో పరలోకమందు ప్రాప్తమగు ముక్తి కాదు వీరలకు. అది ఇప్పుడే ఇచ్చటనే ప్రాప్తమగు భగవత్కైంకర్య రూపమగు భక్తి. జీవితమందు మానవుని ఏకైక కర్తవ్యము భగవత్ప్రేమకు పాత్రమగుట. వేదాంత వినిశ్చితమైన ఈ ఉత్కృష్టదృష్టి వైష్ణవమతముగా పరిణమించినది.

పొయ్‌గైయార్, పూదత్తార్, పేయాళ్వార్లు మొదటి ముగ్గురు ఆళ్వారులు. వీరు పాశురశతకములు రచించిరి. నాల్గవవారైన తిరుమழிశైయాళ్వార్లు నారాయణ పారమ్యమును వాదించు గ్రంథములు వ్రాసిరి. అయిదవవారైన నమ్మాళ్వారులయందు భక్తి పరాకాష్ఠ నందుకొనెను. వీరి తిరువాయ్‌మొழி అను గ్రంథము ద్రమిడోపనిషత్తని ప్రసిద్ధిగాంచి వైష్ణవులకు వేదతుల్యమాయెను. ఆరవవారు కులశేఖరులు; వాత్సల్యభావరూపమగు భక్తిని అవలంబించిరి. పెరియాళ్వార్లు, వారికూతురు ఆండాళ్ తరువాతి ఆళ్వార్లు. ఆండాళ్ మధురభక్తికి దృష్టాంతము. తొండరపిప్పొడి ఆళ్వారు దాస్యభక్తికి, పంచమకుల ప్రసూతులగు తిరుప్పాణిఆళ్వారు భగవంతుని దివ్యసౌందర్య సాక్షాత్కారానుభవమునకు నిదర్శనము. ఆఖరివారైన తిరుమంగైయాళ్వారు రచించిన ఆరు తమిళగ్రంథములు ద్రావిడ వేదమునకు షడంగములుగా ప్రసిద్ధినొందెను. వీరు పూర్వాశ్రమమున క్షత్రియులు, సేనాని, దుశ్చరితులు. భక్తి వీరిని పరమసాధువులుగ చేసెను. మే. వ. న.

ఇస్లాం దర్శనము (Islamic Philosophy): అరబ్బుల దర్శనము, లేదా ముస్లిమ్ దర్శనము ముఖ్యముగ గ్రీక్‌దర్శనప్రభావముతో పరిపుష్టమగుచు వచ్చి క్రమముగ నాలుగు ప్రధానశాఖలుగ విస్తరిల్లినది. అవి, 1. మ్యూటాజెలిజమ్ (బుద్ధివాదము) 2. అషారిజమ్ (ఛాత్రవాదము) 3. సూఫియిజమ్ (రహస్యవాదము) 4. శుద్ధదార్శనికవాదము. ఈ నాలుగు విభిన్న సంప్రదాయములనుగూర్చి ఇచ్చట సంగ్రహముగ వివరింపబడును.

ఇస్లాం మతప్రవక్తయొక్క సహచరుల యుగము గడచినవెంటనే "మ్యూటాజిలైట్" సంప్రదాయము తలయెత్తినది. మదీనాకు పవిత్రప్రవక్తయొక్క పలాయనమునకు రెండు శతాబ్దముల అనంతరము, హసన్ అల్-బస్రీ కాలమున ఈ సంప్రదాయమున కంకురార్పణము జరిగెను. మ్యూటాజిలైట్లు తమ యుక్తులను గ్రీకు దర్శనమునుండి రూపొందించుకొనిరి. తమ మతజీవితములో యుక్తియుతములైన సూత్రముల నవలంబింపసాగిరి. 'దివ్యావిష్కరణ' (divine revelation) వాదమును చాలవరకు త్రోసిరాజని, మతవిశ్వాసములను తార్కికదృష్టితో పరిశీలింప మొదలిడిరి. మతవిశ్వాసములను హేతువునకు అంగభూతముగ జేసి, తమ సిద్ధాంతములను సమర్థించుకొనుటకు వారు దార్శనికయుక్తులను ఆధారముగ గ్రహించుచుండిరి. వారు తార్కికవాదావలంబకులు. దర్శనశాస్త్రములో వారికి ప్రత్యేక ఆదరము గలదు.

మ్యూటాజిలైట్లకు ఆ పేరెట్లు వచ్చినదో ఇప్పుడు పరిశీలింతము. దీనికి ఒకకథ చెప్పుదురు. ఒకనాడు ఇమామ్ అల్-హసన్ అల్-బస్రీ ఒక మసీదులో తన శిష్యులకు ఉపదేశము చేయుచుండెను. ఉపదేశము పూర్తికాక పూర్వమే మధ్యలో ఒక శిష్యుడు లేచి ఆయనతో ఇట్లనెను: "నేటికాలమున ఒక క్రొత్తమతము (అహాల్ అవ్-వాఈద్) బయలుదేరుచున్నది. ఆ మతవర్గ సభ్యులు మహాపాపముచేసిన వ్యక్తిని అవిశ్వాసిగా పరిగణించి ఇస్లామీయ సమాజమునుండి వెలివేయవలెనని వాదించుచున్నారు. మరొక మతవర్గమువారు (ముర్జియైట్లు) బయలుదేరి, మహాపాపులయిన వారికిగూడ ఇస్లామ్‌మతము తరణోపాయము చూపగలదని వాదించుచున్నారు. కఠోర పాపమువలన నిజముగ భగవద్విశ్వాసులైనవారికి ఎట్టి హానియు కలుగనేరదని వారి మతము. ఆచరణ ఎంత మాత్రము విశ్వాసములో భాగము కాజాలదనియు, అవిశ్వాసికి పూజాద్యాచరణమువలన ప్రయోజనము లేనట్లే, భగవద్విశ్వాసి అయినవానికి ఎట్టిపాపకార్యమును ఏమాత్రమును హాని కలిగింప జాలదనియు వారనుచున్నారు. తమ అభిప్రాయములో ఈరెండు వాదములలో ఏది సరియైనది? మనము దేని ననుసరించుట మంచిది?"

ఇమామ్ అల్-హసన్ అల్-బస్రీ ఈ ప్రశ్నకు జవాబు చెప్పబోవుచుండగా మధ్యలో ఒక పొడుగాటి మెడగల శిష్యుడు లేచి ఇట్లనెను: "మహాపాపములు చేసిన వ్యక్తి అటు పూర్తిగ అవిశ్వాసియు కాడు. ఇటు సంపూర్ణ విశ్వాసియు కాడు. అవిశ్వాసమునకు, విశ్వాసమునకు మధ్యేమార్గములో అతడుండును." (మంజి లాత్‌బైన్ అల్-మంజిలాతైన్) ఈమాటలని, అతడు ఆ మసీదులోనే మరియొకమూలకు పోయి, తన ఈ నూతనసిద్ధాంతమును తన చుట్టును చేరినవారికి బోధింపసాగెను. ఈ శిష్యునిపేరు వాసిల్ ఇబ్నఅటా. ఇమామ్ వాసిల్‌వంక ఒక చురుకు

చూపు చూచి, 'ఇటా జలా ఉన్నా' (వాడు మననుండి వీడిపోయెను) అనెను. ఆ నాటినుండి వాసిల్‌ను అతని అనుయాయులను "అల్ - మూటాజిలా" (విడిపోయిన వారు) అని వ్యవహరింపజొచ్చిరి.

ఈ అల్ - మూటాజిలా అను బిరుదు వారికి అల్ - హసన్ అల్ - బస్రీ మరణానంతరము రూఢి అయెనని ఇబ్న్ మంబా అభిప్రాయము. అల్ - హసన్ చనిపోయిన పిమ్మట ఖతాదా ఆయనస్థానములో ఇమామ్ అయ్యెనని, వాసిల్ శిష్యుడగు అమ్ర్ ఇబ్న్ - ఉబైద్ తన శిష్యులతో సహా ఖతాదానుండి దూరముగ నుండసాగెనని, అందుచే అఉబైద్‌కు, అతనిశిష్యులకు అల్ - ముటాజిలా అను వ్యవహారనామము కలిగెనని ఇబ్న్ మంబా ప్రతిపాదించెను. 'ఇటిజాల్' అను మాటకు 'తొలగిపోవుట,' 'ఉపసంహరించుకొనుట' అని అర్థము. తొలికాలపు భగవద్విశ్వాసులందరును ఏకగ్రీవముగ ఆమోదించిన 'అహ్ల్ - అల్ సున్న' (పరిశుద్ధమార్గము) అను మార్గముతో కొన్నినమ్మకముల విషయములో పూర్తిగ వ్యతిరేకించువారు మ్యూటాజిలైట్లు అయిరి. వీరికి నాయకుడు వాసిల్ ఇబ్న్ అటా. అతడు హెజీరాశకము 80 లో (క్రీ. శ. 702) జన్మించి హె. శ. 131 లో మరణించెను,

సాధారణముగ ముస్లిములే వాసిల్ పక్షమును మ్యూటాజిలైట్ పక్షమని వ్యవహరించుచుందురు. కాని మ్యూటాజిలైట్లు తమను తాము 'అసాబ్ అల్ - అద్ల్ వాల్ - తష్హీద్' (ఐక్యధర్మపక్షము) అని చెప్పుకొందురు. అణకువగలిగి సత్కార్యప్రవణులై యుండువానికి సత్ఫలితము లిచ్చుట, పాపియై దుష్కార్యములు చేయువానిని దండించుట భగవంతుని విధి అని 'ధర్మ' (justice) పదమునకు వీరి అర్థము. భగవంతుడు నిర్గుణుడనుట 'ఐక్య' పదమునకు వీరు చెప్పు అర్థము. భగవంతుడు సర్వజ్ఞుడని, సర్వశక్తిమంతుడని వారు నిస్సందేహముగ అంగీకరింతురు. కాని వారిహేతువాదబుద్ధి ఈ భగవద్గుణములు భగవంతుని కన్న భిన్నములనిగాని, ప్రత్యేకములని గాని అంగీకరింప జాలకుండెను. వారిట్లు ఊహించుటకు కారణము ఏమనగా ఆరిస్టాటిల్, అతని అనుయాయులు, 'భగవంతుని గుణములును, భగవంతుడును ఒక్కటే' అని చెప్పుకున్నచో నిత్యవస్తునానాత్వము పర్యవసించుననియు, అందుచే భగవంతుని ఏకత్వములో తమకుగల విశ్వాసమునకు తిలోదకము లీయవలసి యుండుననియు బోధించియుండిరి. అట్టి ఏకత్వములో విశ్వాసము గోల్పోవుట వారిదృష్టిలో పూర్తిగ అవిశ్వాసము ('ఖుఫ్ర్')తో తుల్యము. మ్యూటాజిలైట్ల నమ్మకముల కన్నిటికిని ఏకత్వము, ధర్మము అనునవి ప్రాతిపదిక సూత్రములు. ఈ కారణముచేతనే వారు తమ పక్షమును 'ఐక్యధర్మపక్ష' మని చెప్పుకొనుచుండిరి.

ఈ ఏకత్వధర్మసూత్రములనుండి తార్కికముగ అనుగమించు మరికొన్ని విశ్వాసములు కూడ గలవు.

1. సర్వశక్తిమంతు డగు భగవంతుని ధర్మగుణమువలన మానవుడు తన చేతలకు తానే కర్తయని తేలుచున్నది. అప్పుడే అతడు స్వతంత్రుడై తనకర్మలకు తాను బాధ్యత వహించుట కుదురును. ఖాదరైట్లుగూడ ఈ భావమునే వెలిబుచ్చిరి. అనియతివాదమును మ్యూటాజిలైట్లు సంపూర్ణముగ ఆమోదించి, ఖాదరైట్లకు సరియైన వారసులైరి. "మనుష్యుడు తానుచేయు పనులకు తాను కర్తగాక, దైవనిర్ణీతములుగనే ఈ పనులన్నియు జరుగుచున్నచో, ఆ కర్మలకు వానిని బాధ్యునిచేయుటగాని, వాని పాపకృత్యములకు దండనవిధించుటగాని ఎట్లు సాధ్యపడును? నన్ను నిస్సహాయునిగా సృజించి నా పాపములకు సంజాయిషీ నడిగి నన్ను నరకమునకు పంపుట భగవంతున కధర్మముకాదా? అందుచే ఇచ్ఛాపూర్వకముగ మానవుడుచేయు కర్మలన్నిటికిని మానవుడే కర్త" అని మ్యూటాజిలైట్లందరును అంగీకరింతురు. 'ముబాషిరాత్' రూపమున కొన్నికర్మలను, 'తౌలీద్' రూపమున కొన్ని కర్మలను మానవుడు చేయును. ఒక కర్మ చేయుటవలన తప్పనిసరిగ మరొకకర్మకూడ దాని ననుసరించి జరుగుటను 'ముబాషిరాత్' సూచించును. ఉదాహరణమునకు - నా వ్రేలు నేను కదిపినచో దానితోపాటు నా ఉంగరముకూడ తప్పనిసరిగ కదులును. ఉంగరముకదల్చుట నాచే ఉద్దిష్టము కాకపోవచ్చును. అయినను ఆ కర్మకుకూడ నేనే కర్త నగుదును. ఈ విధమైన కర్మ జరుగుటకు మధ్యలో మరొక కర్మ ఆవశ్యకమగుచున్నది. మానవుడు ముబాషిరాత్ రూపమైన కర్మవలన సన్మార్గవర్తియో దుర్మార్గవర్తియో యగును. 'తౌలీద్' ద్వారా అతనికి ఇష్టసిద్ధియో, అనిష్టసిద్ధియో కలుగుచున్నది. ఈ ఇష్టానిష్టసిద్ధులకు భగవంతుడేమాత్రమును బాధ్యుడుకాడు. భగవత్సంకల్పముతో కూడ వీటికి ఎట్టి సంబంధములేదు.

అనగా - మానవుడు తన కర్మలకు తానే కర్త కనుక ఇస్లాంమతస్వీకరణ చేసి, భగవద్విధేయుడుగ నుండుటకు గాని, అవిశ్వాసియై పాపపంకిలమగ్ను డగుటకు గాని, అతనికి స్వాతంత్ర్యమున్నది; మానవుని ఈ కర్మలకు భగవత్సంకల్పముతో ఎట్టి ప్రసక్తియులేదు. పైపెచ్చు - జీవులందరును ఇస్లాంమతమును స్వీకరించి తనకు విధేయులై యుండవలెననియే భగవంతుడెప్పుడును కోరుచుండును.

అట్లు జరుగుటకే ప్రజలను ఆయన పాపమార్గమున పోవల దని ఆదేశించుచుండును.

మానవుడు తన కర్మలకు తానే కర్తగనుక అతని సత్కర్మలను గుర్తించి సత్కరించుట భగవంతుని కావశ్యక మగును; అట్టి సత్కారమును భగవంతునినుండి మానవుడు కోరుట న్యాయమే. ఈ విషయమునుగూర్చి 'షాహ్రాస్తాని' ఇట్లు వ్రాసెను: "మానవుడు తనపనులను తానే నిర్ణయించుకొని, తానే చేయుననియు, అతడు చేయుపనుల ప్రతిఫలమును పరలోకమున అతడే అనుభవింపవలెననియు మ్యూటాజిలైట్లందరును ఏకగ్రీవముగ వాదింతురు. ఈ వాదమువలన భగవంతునకు ఎట్టిదుష్కర్మతోను, అవిశ్వాసముతోను, ధర్మాతిక్రమణముతోను సంబంధము లేకుండ జేయుట సాధ్యమయ్యెను. చెడ్డకు కూడ భగవంతుడే కర్త యన్నచో ఆయన చెడ్డవాడగును, అట్లే ధర్మమునకే ఆయన కర్తయగుచో ఆయన ధర్మాత్ముడగును."

మ్యూటాజిలైట్లలో చాలమంది కర్మ చేయుటకు పూర్వమే తత్సంబంధిసామర్థ్యము కర్తలో నుండునని నమ్మెదురు. కాని, కొందరు మ్యూటాజిలైట్లు (ఉదా. ముహమ్మద్ బిన్ ఇషా, అబూ ఇషా వర్రాక్) కర్మయు, సామర్థ్యమును సహవర్తులని యందురు. (సున్నీలు కూడ ఈవిధముగనే నమ్మెదురు.)

2. భగవంతుని ధర్మమునకు భగవంతుడు కూడ బద్ధుడే: ధర్మము (justice) నకు వ్యతిరేకముగ ఆయన కూడ ఏమియుచేయరాదు. వివేకవంతులు మాత్రమే శ్రేయస్కరమైన (అల్-సలాహ్) మంచిపనులను చేయగలరని, భగవంతుడు వివేకవంతుడు గనుక తన అనుచరుల కేది శ్రేయస్కరమో ఆయనకు తెలియునని, అందుచే వారిపట్ల ఆయన క్రూరముగ నుండజాలడని మ్యూటాజిలైట్లందరును నమ్మెదురు. భగవంతుడు చెడ్డపనులను చేయింపజాలడు. శ్రేయస్కరమైనదానిని ఆయన పరిత్యజింపజాలడు. అసంభవమైన పనులను సాధింపుడని ఆయన తన అనుచరుల నాదేశింపజాలడు. ఇంతేకాక హేతువాదము ననుసరించిగూడ భగవంతుడు ఏజీవిపైనను అది మోయగల బరువుకంటె ఎక్కువబరువు మోపునని రుజువు చేయలేము.

మ్యూటాజిలైట్ల మతము ననుసరించి, భగవంతుడు కొన్నివస్తువులు మంచివిగాను, మరికొన్ని చెడ్డవిగాను, సృజించుటవలన ఆ వస్తువులు మంచివో, చెడ్డవో అగుట లేదు. ఆ వస్తువులు కొన్నిమంచివి, కొన్నిచెడ్డవి అగుట వలననే ఆయన ఆవిధముగ గుర్తించుచున్నాడు. ఈ మంచి చెడ్డ లనునవి వస్తువుల స్వభావమునందే గర్భితములై యున్నవి. వస్తువులలోని ఈమంచిచెడ్డలు భగవచ్ఛాసనము లోని విధినిషేధములకు కారణభూతము లగుచున్నవి. కొన్నివస్తువులలోని మంచిచెడ్డలను మనబుద్ధి స్వయముగనే చూడగలదు. వాటికి ఏ భగవచ్ఛాసనములును అక్కర లేదు. ఉదాహరణమునకు-సత్యము చెప్పుట మంచిది; అసత్యములాడుట అసహ్యమగు గుణము. ఈవిధముగ కొన్ని వస్తువుల మంచిచెడ్డలు ప్రత్యక్షగ్రాహ్యములు; 'షారియా' మతానుసారము వాటికెట్టి రుజువులును అవసరములేదు. అవమానకరములు, అన్యాయ్యములు అగు పనులు స్వతస్సిద్ధముగనే దుష్టములు గనుక సర్వశక్తిమంతుడగు భగవంతుడు అట్టి కార్యములందు ప్రవృత్తిని నిషేధించెను. వాటిని నిషేధించుటవలననే అవి అవమానకరములు, అన్యాయ్యములు అగుటలేదు. మ్యూటాజిలైట్ల సర్వతోముఖమైన హేతువాద మీవిధముగ 'అల్-షరస్తానీ'లో ప్రతిపాదితమైనది. ధర్మావలంబులు ఇట్లందురు: "జ్ఞేయ వస్తువులన్నియు హేతువాదపరిధిలోనివే! హేతుబద్ధవివేచనమునుండియే వాటికి ప్రామాణికతాశక్తి సిద్ధించుచున్నది. దీని పర్యవసానముగ భగవత్‌శాసనములు వెలువడుటకు పూర్వమే భగవంతుని దాతృత్వముపట్ల కృతజ్ఞత చూపవలసిన ఆవశ్యకత ఏర్పడుచున్నది. సుందర, వికృత వస్తువుల సౌందర్య వికృతత్వములుగూడ ఆయా వస్తువుల స్వభావముచేతనే సిద్ధములు:" (అల్-షరస్తానీ 1,30; ఎ. జె. వెన్సిరిక్ తన 'ముస్లిమ్‌క్రీడ్' అను గ్రంథములో నుదాహరించెను.)

"ఒక్కడే అల్లా" అను మ్యూటాజిలైట్ల రెండవ సిద్ధాంతమునుండి ఈక్రింది నమ్మకములు వచ్చినవి;

1. 'దివ్యదర్శన' నిరాకరణము (Visio beatifica): దర్శనక్రియ దేశమును, దిక్కును అపేక్షించునని మూట్యాజిలైట్ల సిద్ధాంతము. దేవుడు దేశదిగనధీనుడు. అందుచే ఇహలోకమునగాని, పరలోకమునగాని దేవుని దర్శనము నెవ్వరును చేయజాలరు.

2. ఖురాన్ అల్లాచే ప్రోక్తమను నమ్మకము: పవిత్రమైన ఖురాన్‌గ్రంథము భగవత్ కర్తృకమని, ఇస్లామ్‌మత ప్రవక్తతోపాటుగనే అదికూడ ఆవిర్భవించెనని మ్యూటాజిలైట్లు నమ్మెదురు.

3. మ్యూటాజిలైట్ మతానుసారము: భగవత్సంబంధములగు ఆనందాగ్రహములను భగవంతుని గుణములుగా పరిగణింపరాదు. భగవంతుని ఆనందము, ఆగ్రహము అనునవి స్వర్గ, నరకరూపములు. ఆగ్రహానుగ్రహములు మానసికస్థితులు; అవి పరిణమ్యములు; భగవత్స్వరూపము అపరిణమ్యము.

మ్యూటాజిలైట్ల నమ్మకములలో ఈ క్రిందివి మరికొన్ని :

1. సమాధిలో 'మున్కార్' 'నకీర్'లు ప్రశ్నించుట గాని, దండనము విధించుటో, లేక పారితోషికము నిచ్చుటోగాని జరుగదని మ్యూటాజిలైట్లు భావింతురు.

2. 'తుదితీర్పు' (last judgement) సూచనలను వీరు నిరాకరింతురు. యజూజ్, మజూజ్ (gog and magog) లను, అల్-దజాజ్ (క్రీస్తు ప్రతిస్పర్థి) అవతరణమును వీరు అంగీకరింపరు.

3. మ్యూటాజిలైట్లలో కొందరు పాపపుణ్యముల సమతోలనము (అల్-మీజాన్) వాస్తవికమని నమ్ముదురు. అది వాస్తవికమగుట అసంభవమని మరికొందరందురు. వీరి భావనలో ఖురాన్‌లో పాపభారమునుగూర్చి, పుణ్యముతో దాని తోలనమునుగూర్చి, చెప్పిన మాటలు తుది తీర్పు దినమున పూర్తి న్యాయము జరుగునని చెప్పుటకే ఉద్దిష్టములైనవి. 'పాప భారము' 'తోలనము' అను పదముల ముఖ్యార్థమును గ్రహించుట అసంగతమనుట సుస్పష్టమే; ఏలనన—తూచవలసినవి చేతలు. వాటిని తూచుట ఎట్లు? తార్కికముగ ఇది అసమర్థనీయము. ద్రవ్యములకు మాత్రమే బరువు ఉండును. అంతేకాక భగవంతుని దృష్టినుండి ఏదియు గోప్యము కాజాలదు. అట్టిచో ఈ చేతలను తులయందు తూచుటవలన ప్రయోజనమేమి? మన మంచిపనులను గురించిగాని, మన చెడ్డపనులను గురించిగాని వ్రాసిన పుస్తకాలు మనకు తుదితీర్పు నాడు అందజేయబడునని ఖురాన్‌లో ఉన్నది. ఇదికూడ అలంకారికోక్తియే.

4. పుణ్య, పాపములను నమోదుచేయు 'కిరామన్ కాటిబిన్' అను దేవతలు (angels) గలరనికూడ మ్యూటాజిలైట్లు అంగీకరింపరు. దీనికి వారు చెప్పు హేతువు ఇది: తన సేవకుల చేతలన్నియు భగవంతునికి స్వయముగ తెలియును. యజమానులు స్వయముగ గ్రహింపలేని సందర్భములందే గుర్తించి ఎరుకచేయు ఉద్యోగుల ఆవశ్యకత ఏర్పడును. భగవంతునకు ప్రత్యక్షముగ తన సేవకుల చర్యల నెరుంగు శక్తి లేనప్పుడే వారి చర్యలు గుర్తించి ఎరుకచేయు దేవతలు తప్పనిసరియగుదురు.

5. దివ్యప్రాదము. (అల్-హఫ్), దివ్యవారధి (అల్ సిరాక్) ఉన్నవనిగూడ మ్యూటాజిలైట్లు నమ్మరు. స్వర్గ, నరకము లెల్లకాలము ఉండునను నమ్మకము వారికి లేదు. 'తుదితీర్పు' దినముననే స్వర్గ, నరకములు ఆవిష్కృతము లగునని వారి నమ్మకము.

6. 'భగవదాజ్ఞాపత్రము' (covenant—అల్-మీథాక్)ను గూడ మ్యూటాజిలైట్లు నిరాకరింతురు. దేవుడు ఏ ప్రవక్తతోనో, భగవద్రాజ్యసమర్థకులతోనో మాట్లాడుటగాని, కనీసము వారిని క్రీగంట వీక్షించుటగాని ఎన్నడును జరుగదని వారి దృఢవిశ్వాసము.

7. మ్యూటాజిలైట్ల అభిప్రాయములో చేతలును, వాటికి సంబంధించిన రుజువులును (తస్‌దీక్) విశ్వాసములోని భాగములే! పాపకృత్యములు చేయువాడు నిజమైన విశ్వాసి కాడని వారందురు. కాని అట్టివానిని వారు పూర్తి అవిశ్వాసిగా కూడ పరిగణింపరు. ఒక మధ్యేస్థానమున నాతని నుంతురు. ఈ 'స్థానము' విశ్వాసముతోను, అవిశ్వాసముతోను కూడ కూడినట్టిది. మధ్యదశ క్రౌర్యముతో కూడియుండును. ఒక మహాపాపి మరణించిన తరువాత అతడు శాశ్వతముగ నరకకూపములోనే యుండునని వారి నమ్మకము.

8. 'వలీ'లు అని చెప్పబడు యోగుల అనుగ్రహముల (అల్-కరామాత్)లో వారికి నమ్మకములేదు. అట్టివారి అనుగ్రహశక్తిని నమ్మినచో భగవత్ప్రాభవ నిదర్శనము లగు ప్రవక్తల అద్భుత కృత్యములతో ఇవి కలిసిపోయి సందిగ్ధస్థితి ఏర్పడును గాన అట్లు నమ్ముటకు వీలులేదని వారందురు. జహ్మైట్లకుకూడ ఇట్టి నమ్మకమే గలదు.

9. ఇస్లాంమతప్రవక్త 'అధిరోహణము'ను అల్‌మిరాజ్ వారు ఒప్పుకొనరు. ప్రత్యేక సాంప్రదాయిక గాథలు తప్ప అందుకు నిదర్శనములు లేవని వారందురు. అందుచే దానిని నమ్ముటగాని, తదనుగుణముగ ననుష్ఠించుటగాని అనావశ్యకము. ప్రవక్త జెరూసెలమ్‌వరకు సాగించిన యాత్రను మాత్రము వారు కాదనరు.

10. వీరి మతములో ఎవరుచేసిన ప్రార్థనకు ఫలితమును వారే పొందుదురు. అది మరొక వ్యక్తికి దక్కదు. ప్రార్థన దానరూపమున నుండవచ్చును. లేదా కాయికోపచారము కావచ్చును; లేదా ఉభయము కావచ్చును.

11. భగవచ్ఛాసనము అనుల్లంఘనీయమగుటచే ప్రార్థనలు సాధింపగల ప్రయోజన మేమియు లేదు. కనుక అసలు ప్రార్థనమే నిరర్థకము. ప్రార్థ్యమానమగు వస్తువు దైవనిర్ణయముతో సంవదించినచో ప్రార్థన క్రొత్తగ సాధించునదేమియు లేదు. అట్లుకాక దైవనిర్ణయమున కది భిన్నముగ నున్నచో ప్రార్థన ఎట్లును దానిని సాధింపనేజాలదు.

12. మానవదూతలకంటె దేవదూతలు అధికులని మ్యూటాజిలైట్లు సాధారణముగ విశ్వసించుచుందురు.

13. ఉమ్మత్ (ముస్లిమ్ సమాజము) పై పర్యవేక్షణకు ఒక ఇమామ్‌ను నియమించుట తార్కికముగ అత్యంతావశ్యకమని మ్యూటాజిలైట్లు వాదింతురు. ఇస్లాంమతప్రవక్త

'ఇమామ్' అర్హతలను నిర్దేశించుచు ఎట్టిశాసనమును చేసియుండలేదు. అందుచే 'ఖురాయిష్' తెగవాడే ఇమామ్ కావలసిన అవసరము లేదు.

14. "'ముజ్‌తాహిద్' (ఇస్లాంమతమును గాఢముగా విశ్వసించువాడు) కూడ ఒక్కొక్కప్పుడు ప్రమాదపడుట సంభవము" అని అషారైట్ విద్వాంసులు చెప్పు మాటలకు విరుద్ధముగ మ్యూటాజిలైట్లు "ముజ్‌తాహిద్, ప్రమాదపడుట" అసంభవమని విశ్వసింతురు.

మ్యూటాజిలైట్లును, సున్నీలును ఈక్రింది అయిదు ముఖ్య విషయములలో విభేదింతురు.

1. సగుణత్వ సమస్య
2. దివ్యదర్శన సమస్య
3. వాగ్దాన, భయకారకత్వ సమస్య
4. మానవకర్మ కర్తృత్వ సమస్య
5. భగవత్ సంకల్పసమస్య

ఇబ్న్-ఇ-హజామ్ తన 'మిలాల్-వల్-నహల్' అను గ్రంథములో ఇట్లు వ్రాసెను :

1. ఖురాన్ పురుషకల్పితము కాదు.
2. మానవుని కర్మలన్నిటికి భగవచ్ఛాసనమే కారణము.
3. తుదితీర్పు సమయమున భగవద్దర్శన భాగ్యము మానవునికి కలుగును.
5. ఖురాన్‌లో ఉక్తములైన, సంప్రదాయసిద్ధములైన దివ్యగుణము లన్నియు భగవంతునికి కలవు.
6. మహాపాపియైనవానినిగూడ అవిశ్వాసి అనరాదు.

పై అంశములను విశ్వసించువాడెవడును మ్యూటాజిలైట్ కాజాలడు. ఇతర విశ్వాసములన్నియు మ్యూటాజిలైట్లతో సరిపోవుచున్నను, "ఈ అంశములలో వారితో భేదించువారెవరును మ్యూటాజిలైట్ పదవ్యపదేశార్హులు కారు."

ఇంతకు ముందు వివరించిన మ్యూటాజిలైట్ల నమ్మకములను పరిశీలించినవారికి - వీరు బుద్ధివాదాభినివేశము గలవారనియు, ఇస్లాంమతములోని నమ్మకముల కన్నిటికి తమ తర్కవాదము నన్వయింపజేసి తర్కానుగృహీతములైన నమ్మకములనే తమ దర్శనమందు వ్యాఖ్యానింపబూనుకొనిరనియు విస్పష్టము కాగలదు. ఈ తర్క పరతంత్రుల నుద్దేశించి రూమ్ (రోమ్‌ను అరబిక్‌భాషలో రూమ్ అందురు) నగర జ్ఞానవాదులలో (gnostics) నొకడు ఇట్లనెను :

"మీ బుద్ధిని ప్రవక్తకు అర్పింపుడు. ఈశ్వరుడు సర్వసమర్థుడు, అతడు సర్వసమర్థుడని చెప్పుము. స్వైర తర్కమునకు దూరముగా నుండుడు. ఉన్మత్తతకు ధైర్యముతో స్వాగతమిండు. ఎవడు ఉన్మత్తతను ధిక్కరించునో, ఎవడు ధర్మశాసనమును నిరాకరించడో అతడే ఉన్మత్తుడు." ఇఖ్బాల్ కవికికూడ బహుశః ఈ క్రింది పాదములు వ్రాయునపుడు మ్యూటాజిలైట్లే దృష్టియందుండి యుండవచ్చును.

"జీవన దినప్రభాతాన దేవదూత నను గని అనె—
జానిసగా చేసికొనకు నీగుండెను తర్కమునకు"

ఈ తర్కపరతంత్రుల హేతువాదములపై మనమీక్రింది విధముగ విచారముచేసి, వారి వాదములోని పొరపాటు గ్రహించవచ్చును :

ఒక విషయము నర్థముచేసికొనుటయు, దానిని తర్కసాహాయ్యముతో నిర్ధారణ చేయగల్గుటయు వేరు. ఒక విషయమునకు సంబంధించిన కారణములు, పరిస్థితులు అవగాహన కాకపోయిన అది అర్థము కాదు. అది సంభవమా యను సంశయము వచ్చును. ప్రత్యక్షానుభవమువలననో, దానిపై ఆధారపడిన హేతుబద్ధ తర్కమువలననో నిర్ధారణ చేయబడుట లేక చేయబడకపోవుట యనునది దీనికన్న భిన్నము. అర్థముకానిది, అనూహ్యమైనది అంతయు అయథార్థ మనరాదు. సావధికమగు జ్ఞానముపై ఆధారపడి, ప్రవక్త లేదా ఖురాన్ చెప్పిన విషయముల అయథార్థత నిర్ణయించుట అసమంజసము. అట్లు చేయుట రైలు బండిని ఎన్నడును చూడనివాడు జంతువులచే లాగబడని యానమొకటి ఎట్లుండగలదని అన్నట్లుండును. ఏవిషయముల సత్యాసత్యములను స్వతస్సిద్ధముగ హేతుబద్ధముగ యథార్థములనియో, కాదనియో నిర్ణయింపవలనుపడదో, అవి ఆవశ్యకసత్యములు (వాజిబ్)గాని, ఆవశ్యక అసత్యములు (మహాల్) గాని కావు. అవి కేవల సంభావ్యములు (ముమ్‌కిన్). సంభావ్యమగు సత్యము (అనగా వివరించబడినంతనే అసంగతముగా కన్పట్టనిది, ఆవశ్యకముగా అయథార్థము కానిది)ను యథార్థసత్యమని ఆప్తులగు అధికారపురుషులు నిర్ధారణ చేసినచో, దానిని విశ్వసించుట అవసరమగును. మ్యూటాజిలైట్లు నిరాకరించు నమ్మకములు ఆవశ్యకముగ అసత్యములుగాని, అసంభావ్యములగు సత్యములుగాని కావు. అవి కేవలము దురవగాహములు; మనకర్థముకానివి. అంతమాత్రముచేతనే అవి అసంగతములు అయథార్థములు అని వానిని త్రోసివేయుట వారి సాహసకార్యము. ప్రవక్తదృష్టి ఇంద్రియానుభూతిని, తర్కమును అధిగమించవచ్చును. ఆయన బోధలు మనకనూహ్యమైనప్పు డెల్ల ఆలంకారికోక్తులుగా త్రోసివేయరాదు. దివ్యజ్ఞానము ముందు తర్కవాదము అణకువగా నుండినప్పుడే అది నిజమగు తర్కము కాగలదు.

2. అషారీమతము (ముస్లిమ్ ఛాత్రవాదము): మ్యూటాజిలిజమునకు ప్రతిక్రియగ వచ్చిన ఉద్యమము ఈ అషారీమతము. అబుల్ హసన్ అల్-అషారీ అనునతడు ఈ ఉద్యమ ప్రవక్త. ఆయన హి. శ. 260 లోనో, 270 లోనో జన్మించెను. మ్యూటాజిలైట్‌వర్గములోనే పుట్టి పెరిగెను. 4వ సంవత్సరము వచ్చువరకు మ్యూటాజిలైట్‌గానే ఉండెను. ఒకనాడు కలలో ఆయనకు మహమ్మద్ ప్రవక్త కనిపించెననియు, 'ఖురాన్'ను 'హదీత్'ను అనుసరింప నుద్బోధించెననియు చెప్పుదురు. వెంటనే ఆయన ఆవిధమైన దీక్ష వహించి తన సర్వశక్తులు వినియోగించి, మ్యూటాజిలైట్ల సిద్ధాంతములను ఖండింపనారంభించెను. తన గురువయిన 'జుబ్బాయి'తోనే బహిరంగవాదమునకు తలపడి, ఆ వాదములో ఆయనను ఓడించెను. 'ఇతిజాల్'ను నిరసించుచు ఆయన శతాధిక గ్రంథములు వ్రాసెను. సాక్షాత్కారమువలన గాక ఇతరవిధముల కలుగు దివ్యజ్ఞానము నతడు గుర్తింపలేదు. శుద్ధ తార్కిక ప్రాతిపదికపై భగవత్‌శాస్త్ర నిర్మాణము అసంభవమని అతడు వాదించెను. భగవంతుడు నిర్గుణుడు అను మ్యూటాజిలైట్ సిద్ధాంతము నతడు నిరసించెను. భగవంతునికి జ్ఞానము, సంకల్పము, శక్తి మొదలైన గుణములు గలవని ఆయన నమ్మకము. కాని భగవంతునిలో గుణముల ఉనికిని మానవులలో కన్పించు గుణగుణిసంబంధమును దృష్టాంతముగ చేసికొని, అర్థము చేసికొనరాదు. ఖురాన్‌ను భగవంతుని సనాతనవాక్కుగా గ్రహింపవలెనని అషారీ అనెను.

ఇచ్ఛా స్వాతంత్ర్యము విషయమై చర్చించుచు మానవుడు దేవుని సృజింపజాలడని అషారీ వాదించెను. భగవంతుడే సర్వసృష్టికర్త. మానవునిలో ఎన్నిక (దేనినైన ఎన్నుకొను శక్తి), సామర్థ్యము అను శక్తులనుగూడ భగవంతుడే సృజించెను. సర్వప్రవృత్తియు భగవంతునకు సంబంధించినదే! మానవునిలో ఉన్న ఒకే ఒకశక్తి 'కస్బ్' (ధారణము), (అనగా భగవద్దత్త గుణములను ధరింపగల్గుట) మాత్రమే! అనగా అతని చర్యలన్నియు అంతకు పూర్వమే భగవంతునిచే సృజింపబడిన ఎన్నిక, సామర్థ్యములకు అనుగుణముగనే యుండును. భగవంతుని చర్యలకు స్థానము (మహల్) మానవుడు, దేవుడు ధర్మస్వరూపుడగుటచే తాను సృజించిన జీవుల కాయన హాని చేయజాలడనియు, మానవునికి కర్మ స్వాతంత్ర్యమును భగవంతు డొసగెననియు, అందుచే మానవుని సదసత్కర్మలన్నిటికి కర్త మానవుడేకాని, భగవంతుడు కాడనియు మ్యూటాజిలైట్లు వాదించిరి. ఆ వాదనను ఖండించుచు అల్-అషారీ భగవంతుడు అపరిమేయుడనియు, తాను సృజించిన జీవులలో తన ఇష్టమువచ్చినవారికి ఆయన మంచిని, చెడ్డను రెంటిని కలిగింపగలడనియు ప్రతిపాదించెను.

పరలోకమున భగవద్దర్శనమగునా అను అంశమును గూర్చి వ్రాయుచు, దర్శనక్రియకు దిగ్దేశములు ఆవశ్యకములగుటచే భౌతికదర్శన మసంభవమనియు, అయినను భౌతిక చక్షువుల అవసరము లేకయే అట్టి దర్శనము సంభవమనియు అషారీ అనెను.

3. సూఫీమతము (రహస్యవాదము): "వ్యక్తి తనను తాను పరిశుద్ధుడుగ చేసికొని, తన నైతికస్థాయి పెంపొందించుకొని, శాశ్వతానంద సంపాదకములగు అంతర బాహ్యజీవన విధానములను రూపొందించుకొనుట ఎట్లో సూఫీమతము బోధించును. ఆత్మపారిశుద్ధ్యసాధనమే దీనిలోని ప్రధానవిషయము. శాశ్వతానందమే దీని లక్ష్యము" (మైఖుల్-ఇస్లామ్ జకరయ్యా అన్‌సారీ). తన సేవకులకు భగవంతుడు తన పవిత్రగ్రంథము (ఖురాన్)లో నిర్దేశించిన విధులును, మహమ్మద్ ప్రవక్తచే నిర్దిష్టములైన సంప్రదాయరూఢములైన విధులును జ్ఞానవంతులు, యుక్తవయస్కులు అగువారందరిచే అవశ్యమాచరింపదగినవే యని సూఫీలు అంగీకరింతురు. ఇట్లు తెలిసినవారికి ఏ పరిస్థితులలోను ఉల్లంఘింపరాని కొన్ని విధులను నిర్దేశించి ముస్లిముల నైతికవర్తనను, ఆంతరజీవనమును అభివృద్ధిపరచు సాధారణమైన ఇస్లామ్‌మత సంప్రదాయముగనే సూఫీమతము గోచరించును. కాని ఇస్లాంమతములో సూఫీసంప్రదాయ ప్రాధాన్య మంతమాత్రమే కాదు. ఇంతకంటె నిగూఢమైన తత్త్వము నిశ్చయముగ సూఫీమతములో గలదు. ఈ నిగూఢార్థములో తనకును దేవునికిని మధ్యనుండు నిజమైన సంబంధమును గుర్తింపగలిగినవాడే వాస్తవమైన సూఫీ యగును. అట్టి సూఫీ ఆంతరముగ తాను భగవంతుని మనస్సులో కలిగిన ఒక ఊహామాత్రమేయని భావించుకొనుచుండును. భగవంతుని ఊహ అనుటవలన భగవంతునితోపాటు అతడును నిత్యుడుగనే యుండును. బాహ్యముగ సూఫీ భగవంతునిచే సృష్టిచేయబడినవాడు; ఆ సూఫీ కోరుకొనిన ప్రకారము (పాకిలాత్)గా భగవంతు డతనిలో అభివ్యక్తు డగుచుండును. స్వతంత్రమైన అస్తిత్వముగాని, ఆ అస్తిత్వ పురస్కృతములైన ప్రాణము, జ్ఞానము, శక్తి మొదలైనవిగాని జీవునికి లేవు. భగవంతుని అస్తిత్వముతోపాటుగనే జీవుని అస్తిత్వముండును. భగవంతుని ద్వారముననే అతడు చూచును. భగవంతుని ద్వారముననే అతడు వినును. ఈ భావమునకు ఆధారముగ ఖురాన్‌లోని ఈక్రింది పంక్తులను సూఫీలు

ఉదాహరింతురు: "ఆయనయే మొదటివాడు ; ఆయనయే చివరివాడు; బాహ్యమున ఆయనయే ; అంతరమున ఆయనయే! సర్వము ఆయనకు తెలియును" (ఖురాన్ 57.2). ఈ పంక్తులను వ్యాఖ్యానించుచు మహమ్మద్ ప్రవక్త ఇట్లనెను : "నీవే బాహ్యతముడవు. నీకంటె బాహ్యమున ఏమియు లేదు. నీవే ఆంతరతముడవు. నీకంటె అంతరమున ఏమియు లేదు. నీవే మొదటివాడవు. నీకంటె ముందు ఏమియులేదు. నీవే చివరివాడవు, నీతరువాత ఇంకేమియు లేదు."

సూఫీమతమునకు సంబంధించిన ప్రామాణిక పర్షియన్ విద్వాంసులలో ఒకడైన 'జామి' "సూఫీమత ప్రవక్తలలో మొట్టమొదటివాడు ఈజిప్టుదేశీయుడగు ధూన్-నూన్ (మరణము హి. శ. 245-246)" అని నుడివెను. ఈ ధూన్-నూన్ బోధనలు బాగ్దాద్‌నగరవాసియగు జునాయిద్ (మృతి. హి. శ. 297)చే గ్రంథస్థముచేయబడి సువ్యవస్థీకృతములైనవి. జునాయిద్ చెప్పిన సిద్ధాంతములన్నిటిని, ఖురాసాన్‌వాసియగు అబూబక్ర్ షిబ్లీ (మృతి 335) ధైర్యముగ ప్రచారము చేసెను. షిబ్లీ బోధనలు అబూనస్ర్ సర్రాజ్ (మృతి 378) వ్రాసిన 'లుమా' అను గ్రంథములోను, అనంతరము అబుల్ ఖాసిమ్ అల్ ఖుషాయ్రీ (మృతి 437) వ్రాసిన 'రసాయిల్' అను గ్రంథములోను సంగృహీతములయినవి. కాని ఇస్లాం మతములోని సూఫీవాద సంప్రదాయమును చక్కగ పరిష్కరించి, దానికి సంహితారూపము కల్పించిన మొట్టమొదటి వ్యక్తి విఖ్యాత సూఫీవాది అయిన షాయిఖ్ ముహ్యిద్దీన్ ఇబ్నుల్ అరబీ (560)యే అని చెప్పవలెను. ఈశ్వరుని షడ్విధాభివ్యంజనములను (manifestations) స్పష్టముగ వివరించి, వాటిలో ప్రతిదాని స్వభావమును వ్యాఖ్యానించిన దీయనయే! 'వజూదియ్యా' (ఏకసత్తావాదము) అను పేర ప్రసిద్ధమైన సంప్రదాయమునకు ప్రవక్త యీతడే! ఇమామ్ ఘజాలి (జననము హి. శ. 450) సూఫీమతమునకు శాస్త్రీయ రూపము నిచ్చెను. ఈయన సామర్థ్యమువలననే సనాతన సూఫీమతము సున్నీ ఈశ్వర శాస్త్రములో ఒక భాగముగ చేర్చబడి, నేటికిని అట్లే నిలచియున్నది.

4. దార్శనికవాదము (philosophy): ఇస్లాం మతోదయమునకు ముందు పర్షియాలోని 'జుండిషపూర్,' మెసపొటేమియాలోని 'హర్రాన్,' ఈజిప్టులోని అలెగ్జాండ్రియా మొదలయిన ప్రాచ్యఖండములోని కొన్ని ప్రాంతములు హెలెనిక్ (గ్రీక్) సంస్కృతికి ప్రసిద్ధివహించియుండెను. ఈ కేంద్రములనుండియే గ్రీకుల సంస్కృతి ప్రాచ్యఖండప్రజకు వ్యాపించెను. ఉమయ్యద్ వంశీయుల కాలములో అరబ్ సామ్రాజ్యవాదులు అరబ్బులుకాని వారితో కలసి తిరుగుట తమకు గౌరవహీనమని భావించుచుండెడివారు. అబ్బాసైదులు అధికారములోనికి వచ్చిన పిమ్మట పాలకులు, పాలితులు, యథేచ్ఛగా కలసి మెలసి తిరుగుచుండుటచే భావవినిమయమునకు అవకాశము కలిగెను. ముస్లిం విద్వాంసులలో గ్రీక్‌విజ్ఞానమును ప్రచారము చేయుటలో అల్-మామూన్ ప్రముఖ పాత్ర నిర్వహించెను. అరబ్బులకు గ్రీకుల నాగరికతతోను తత్త్వశాస్త్రముతోను ఏర్పడిన పరిచయము అంతటితో ఆగిపోక, విశేష ఫలదాయకమైనది. "అరబ్ జగత్తులో అచ్చటి మత, తాత్త్విక దృక్పథముల కనుగుణముగ అక్కడ ఒక మౌలిక భావనావిధానము క్రమముగ వర్ధిల్లుటకు అదిదారి తీసినది."

మొట్టమొదటి విఖ్యాత ముస్లిమ్ దార్శనికుడు అల్-కిండీ (మృతి క్రీ. శ. 873). ఆయన అనేక తర్కశాస్త్ర గ్రంథములను గ్రీక్ భాషనుండి అరబ్బీభాషలోనికి తర్జుమా చేసెను. అంతకుముందే జరిగిన అట్టి తర్జుమాలలోని తప్పులను సరిదిద్దెను. ఆయన వ్రాసిన గ్రంథములోని 228 శీర్షికలు (ప్రకరణములు) మాత్రమే మనవరకు వచ్చినవి. (చూ. అల్ కిండీ - పుట 266).

ఇస్లామీయ దార్శనికులలో అగ్రేసరుడును, నవీనప్లేటో దర్శనవాదియు అగు ఫారాబి (మృతి. క్రీ. శ. 950) ప్లేటో, అరిస్టాటిల్ ల దర్శనములకు అత్యుత్తమ వ్యాఖ్యాతగా ప్రసిద్ధిపొందెను. ఆతడు అరిస్టాటిల్ దర్శనమును కూలంకషముగ అవగతమొనర్చుకొని, గ్రీక్ దార్శనిక సమస్యలన్నిటిని అద్భుతముగ పరిష్కరించి యుండుటచే 'రెండవ మహాబోధకుడు' అని ముస్లిములాతనిని ప్రశంసించిరి. వారి దృష్టిలో మొదటిబోధకుడు అరిస్టాటిల్. అరిస్టాటిల్ సిద్ధాంతములందు అమిత వ్యామోహము కలిగియుండుటయేగాక, విశ్వోత్పత్తికి సంబంధించిన నవీన ప్లేటోవాదసిద్ధాంతములచేకూడ ఫారాబి మిగుల ఆకృష్టుడయ్యెను. భగవంతునినుండియే ఒక అవరోహణ క్రమములో విశ్వము ఉత్పన్నమయ్యెనని అతడు నమ్మెడివాడు. (చూ. అల్ ఫారాబి - పుట 267).

ఇబ్నసీనా (మృతి. క్రీ. శ. 1036) విద్వత్తులో విజ్ఞాన సర్వస్వమువంటివాడు. ఈతడు వైద్యుడుగ కూడ పేరు పొందెను. అరిస్టాటిల్ సూత్రములనే స్వల్పముగ నవీన ప్లేటోవాదపు వేషమువేసి ఈయన తన తాత్త్విక ప్రతిపాదనలలో వాడుకొనెను. ఈయన వ్రాసిన అసంఖ్యాక గ్రంథములలో భౌతిక, అతిభౌతిక, గణితశాస్త్రములకు

విజ్ఞాన సర్వస్వము అనదగిన 'షిఫా' అను ఉద్గ్రంథము ప్రముఖమైనది. (చూ. అవిసెన - పుట 269).

ఇబ్నరుష్ద్ అవెర్రోజ్ - (మృతి క్రీ. శ. 1168) మరొక ప్రముఖ ముస్లిమ్ దార్శనికుడు. 'మంక్' ఇతనినిగూర్చి "అరిస్టాటిల్ రచనలను సునిశితముగ వ్యాఖ్యానించిన వారిలో ఇతడు ఒకడు" అని వ్రాసెను. ఈయన దార్శనికుడేగాక, ముస్లిమ్ధర్మశాస్త్ర వ్యాఖ్యాతగా కూడ విశ్రుతుడయ్యెను. చాలకాలముపాటు యూరప్‌లో ఇబ్నరుష్ద్‌కు అమితగౌరవ ముండెడిది. వివిధ విశ్వవిద్యాలయములలో ఈయన గ్రంథములు బోధింపబడుచుండెను. ఈయన తత్వశాస్త్ర దృక్పథమునకు వ్యాఖ్యానములు చాల యూరపియన్ భాషలలో వచ్చినవి. (చూ. ఎవరోయిజ్ - పుట 335).

ఇబ్న-ఇ-బాజా (అవెంపేస్—మృతి క్రీ. శ. 1138), ఇబ్న మిస్కావయ్యా (మృతి. క్రీ. శ. 1030), షాయఖ్ షెహబుద్దీన్ (షాయక్-ఉల్-ఇష్రాక్ ; మృతి క్రీ. శ. 1160) మున్నగువారు ఇతర ప్రసిద్ధ ముస్లిమ్ దార్శనికులు.

ముస్లిమ్దార్శనికులకు విలక్షణములైన స్వతంత్ర భావములు గలవనియు, గ్రీక్విజ్ఞానుల భావముల అంధానుసరణముచేయక, స్వేచ్ఛగా వాటిని విమర్శించి వానిలోని అసందర్భములను, స్వవచనవ్యాఘాతములను ఖండించిరనియు ఇప్పుడు సర్వేసర్వత్ర అంగీకరించు చున్నారు. వాలీఉద్దీన్.

ఇస్లాం మతము, (మహమ్మదీయ మతము): 'ఇస్లాం' అను పదము మహమ్మదీయ మతప్రవక్త బోధించిన మతమునకు వర్తించును. ఈ అరబ్బీ పదమునకు శ్రద్ధ, విధి వీటి విషయములందు ఈశ్వరుని సంకల్పమునకు సంపూర్ణముగా లోబడియుండుట, లేదా ధర్మమార్గము ననుసరించుట అని అర్థము. ఇస్లాం మతానుయాయులను ముస్లిములందురు. మహమ్మదు ప్రవక్తనుండి ఈ మతానుయాయులకు మహమ్మదీయులని పేరుకూడ వచ్చినది. ముస్లిమ్ అనిన అరబ్బీభాషలో లోబడియుండువాడు అని అర్థము. మానవుడు దేవునికి పూర్తిగా లోబడి యుండవలెనని మహమ్మదు ఉపదేశించుటవలన ఆయన స్థాపించిన మతమునకు ఇస్లాంమతమని పేరు వచ్చినది. ప్రవక్త ఇస్లాము నిట్లు నిర్వచించెను: "ఇస్లాం అనిన దేవునిలోను, ఆయన ప్రవక్తలోను విశ్వాసము దానము చేయుట, రమదాన్ నెలలో ఉపవాసము చేయుట, మెక్కాకు యాత్రచేయుట." ముస్లిమ్ పదమునకు సమానముగా ఉపయోగింపబడు మరియొకపదము ముమిన్ (నమ్మువాడు). దీనికి సంబంధించినదే శ్రద్ధ అను అర్థమునిచ్చు 'ఇమాన్' అను పదము. దీనిని మహమ్మదు ఇట్లు నిర్వచించెను: "దేవుడు, దివ్యజీవులు, గ్రంథములు, ప్రవక్తలు, అంతిమ దినము, పూర్వనియతి వీటిని నమ్ముటయే ఇమాన్." ఇహ్సాన్ (భక్తి) అను మరియొక పదమును మహమ్మద్ ప్రవక్త యిట్లు నిర్వచించెను: "భగవంతుని నీవు చూచుచున్నట్లుగా ఆయనను పూజించుట. ఏలన నీవు ఆయనను చూడకపోయినను ఆయన నిన్ను చూచును. పై మూడు యోగ్యతలను కలిగియున్నవాడే నిజమైన ముస్లిము. అట్టి వానికే ముమిన్ (విశ్వాసి, నమ్మువాడు) అను పదము వర్తించును." విధింపబడిన బాహ్యకర్మలను నిర్వర్తించువాడును, భక్తి శ్రద్ధలను కలిగియుండువాడును నిజమైన ముస్లిమ్ లేదా ముమిన్ అగును.

ఇస్లాం మతము టర్కీ, సిరియా, పాలస్తీనా, అరేబియా, పర్షియా, ఆసియామైనరు, ఆఫ్ఘనిస్థాన్, భారతదేశము, పాకిస్తాన్, ఈజిప్టు, మలయా, చైనా, ఇండోనీషియా వంటి అనేక దేశములలో వ్యాపించియున్నది. దాదాపు 23 కోట్లమంది ఈ మతానుయాయులు కలరు.

మహమ్మదు ప్రవక్త (క్రీ. శ. 570 - 632): మహమ్మదు అను అరబ్బీ పదమునకు స్తుతింపబడినవాడు అని అర్థము. మహమ్మద్ మెక్కాలోని కురేష్ తెగకు చెందినవాడు. ఈయనను అహమ్మద్ అనియు, అబుల్ కాసిమ్ అనియు కూడ పిలుతురు. మహమ్మద్ అను బిరుదము ఈయనకు తరువాత వచ్చినది. తల్లిదండ్రులు చిన్నతనముననే చనిపోగా ఈయన మొదట తాతచేతను, తరువాత పినతండ్రిచేతను పెంచబడి, యుక్తవయస్సులో ఎడారి వర్తకుల ప్రయాణములలో చేరెను. 25 సంవత్సరముల వయస్సు వచ్చుసరికి ఖదీజా అను భాగ్యవంతురాలైన వితంతువు క్రింద ప్రధాన వర్తకుడుగాను, ఒంటెను తోలువాడుగాను పనిచేయుచు, 3 సంవత్సరముల అనంతరము ఆమెనే వివాహమాడెను. ఆమె ఆయన కంటె వయస్సులో 15 సంవత్సరములు పెద్ద. ఆయనవలన ఆమెకు ఇద్దరు కుమారులు, నలుగురు కుమార్తెలు కలిగిరి. అల్ కాసిమ్, అద్దు అల్లా అనువారలు కుమారులు. వీరు పిన్నవయస్సుననే చనిపోయిరి. ఫతిమా, జైనాబ్, రుకైయా, ఉమ్మ్కుల్‌తుమ్ అను వారలు కుమార్తెలు.

వ్యాపార సందర్భమున మహమ్మద్ సిరియా, పాలస్తీనాలను దర్శించి అనేక అరేబియన్లను, యూదులను క్రైస్తవులను కలిసికొని వారితో ఈశ్వరుని విషయమై చర్చించెడివాడు. ఈయన మర్యాదకు, చిత్తశుద్ధికి, న్యాయబుద్ధికి పేరుపడి యుండెను. వివాహముద్వారా అధిక ధనవంతుడగుటవలన జీవితములోని ప్రధాన సమస్యలను

గూర్చి దీర్ఘముగా తలపోయ విశ్రాంతి ఆయనకు లభించెను. భగవంతుని గురించిన జ్ఞానమునకై ఆయన పరితపించు చుండెను.

మహమ్మదు కాలమునాటికి ఆయన దేశములో అనాగరిక మతము (heathenism) ప్రబలముగా నుండెడిది. అనగా అసత్యమైన దేవులను, అనేక దేవతలను పూజించుట, విగ్రహారాధన. ఇవి బహుళ ప్రచారములో నుండెడివి. అల్లా అను పదము మహమ్మదునకు పూర్వమే వాడుకలో నున్నది. దీనికి అర్థము కేవలము ఒక దేవుడని మాత్రమే. క్రైస్తవ, యూదు ఆకరములనుండి అల్లా అను ఏకైక దైవమను భావము అరేబియన్లకు తెలిసియే యుండెను. అల్లాకాక, ఖురాన్‌లోనే అల్-లాత్, అల్-ఉజ్జా, అల్-మనాత్ అను స్త్రీదేవతల పేర్లు కనబడును. సూర్యుడు, శుక్రుడు (venus) అదృష్టములకు దేవతలు. వీరందరు మహమ్మదు కాలమున పూజింపబడుచు, వీరికి జంతుబలులు, క్రతువులు కూడ చేయబడుచుండెను. వీరికి దేవాలయములుకూడ ఉండెను. రాతి విగ్రహము ద్వారానో చెట్లు, గోవుల ద్వారానో వీరికి పూజ జరుగుచుండెను. మహమ్మదీయులకు పవిత్రస్థలమగు మెక్కాలోని కబ ఒకప్పుడు ఇట్టి ఆలయమేనట. మహమ్మదు మెక్కానాక్రమించినపుడు దానిలోని విగ్రహములను తొలగించెను. కాని దేవాలయము చుట్టు 7 సార్లు ప్రదక్షిణచేయు ఆచారము మాత్రము మిగిలియుండెను.

మహమ్మదునకు ఏకైకేశ్వరునిలో దృఢవిశ్వాస ముండెను. అట్టి విశ్వాసమునకు వ్యతిరేకమైన ఆచారములను, విశ్వాసములను ఖండించవలెనని మహమ్మదు ఆశించెను. చనిపోయినవారికి అరబ్బీయులు జరుపు కర్మకాండను, పితృపూజను కూడ మహమ్మదు నిరసించెను. క్రైస్తవమతములో భగవంతుని త్రిమూర్తిగా భావించుట ఆయన ఏకత్వమును నిరాకరించుటయేనని ఆ మతమును కూడ మహమ్మదు నిందించెను. అయితే ఆయన ఏకేశ్వర భావము ఆయనకు క్రైస్తవ, యూదు మతములతోటి సంపర్కమువలన జనించినదనుట మిక్కిలి సంభావ్యముగ కన్పట్టుచున్నది. దేవుడు, అల్లా ఒక్కడేననియు ఆయనకు లోబడియుండుట యొక్కటే విమోచన మార్గమనియు మహమ్మదు విశ్వాసము. అప్పుడున్న మతములకు బదులుగా మరింత పరిశుద్ధమైన మరియొక ఏకేశ్వరవాద మతమును స్థాపింపవలెనని ఆయన తీవ్రముగా వాంఛించెను. దేవుని సేవకై ఆయన తన జీవితమును వినియోగింపగోరెను. ఇట్లుండగా తాను ప్రవక్తగా నుండవలెనను భగవంతుని పిలుపును ఆయన వినెను.

అలవాటు ప్రకారము రమదాను నెలను హరా శిఖరముపైనున్న గుహలో ఉపవాసములు, ప్రార్థనలు చేయుచు గడుపుచుండగా గాబ్రియేలు అను ఉత్తమశ్రేణికి చెందిన దివ్యజీవి ఆయనకు కనిపించి వ్రాతతో నిండియున్న ఒక పట్టువస్త్రమును ఆయనకు చూపించి దానిని చదువుమనెనట. "నాకు చదువుట తెలియదు" అని ఆయన సమాధాన మిచ్చెను. "చదువు" మని తిరిగి గాబ్రియేలు అనెనట. వెంటనే దివ్యతేజముతో శోభిల్లి బోధను పొందినవాడై ఆ వస్త్రముపై వ్రాసియున్న భగవదాజ్ఞలను మహమ్మదు చదువదొడగెను. ఈ విధముగా ఆయనకు ప్రవక్తగా నుండమను ఈశ్వరుని పిలుపును మహమ్మదు వినెను. ఇట్లు ఆయనకు ఈశ్వర సందేశ అభివ్యక్తి కలిగెను. గాబ్రియేలు కంఠనాదమే ఆయనకు ఈశ్వర సందేశపరంపరను క్రమక్రమముగా వివిధ సందర్భములలో 23 ఏండ్లుపాటు అందజేసెను. ఆయనభార్య ఖదీజాయును, సోదరి కుమారుడైన ఆలీను వీటిని వెంటనే అంగీకరించిరి. అట్లే మహమ్మదు ప్రకటించిన ఈశ్వర వాక్కును అంగీకరించిన ప్రప్రథములలో అబూ బెకర్ అను ప్రభావశాలి యొకడు. మహమ్మదు తన అనుభవములను తొలుత తన కుటుంబము వారికి మాత్రమే వెల్లడి చేసెను. కొందరు బంధువులు ఆయనను అపహాస్యముచేసి మందలించిరి కూడను. నాలుగు సంవత్సరములగుసరికి ఆయన అనుయాయుల సంఖ్య 40 కి మించలేదు. అప్పటికి ఆయన తన సమావేశములను రహస్యముగనే జరుపుకొనవలసి వచ్చెను. మరియొక ఈశ్వరాదేశానుసారముగ ఇప్పుడు మహమ్మదు బహిరంగముగా తాను 360 విగ్రహములను ధ్వంసముచేసి, ఏకైకేశ్వరుడగు అల్లా ఆరాధనను స్థాపించెదనని ప్రకటించెను. ఆయన తన ప్రబోధము మొదలుపెట్టెనో లేదో ఆయనపై రాళ్ళు రువ్వ ప్రయత్నము జరిగెను. శీఘ్రముగనే మరొక సమావేశము నేర్పరచి విగ్రహారాధనను మట్టుపెట్టుదుననియు, తాను అల్లా పంపిన ప్రవక్తననియు ఆయన బహిరంగముగ ప్రకటించెను. వినూత్న ఈశ్వర సందేశములకొరకై ఆయన హరాశిఖరమునకు పోవుచుండెను. కొన్ని సంవత్సరముల తరువాత ఆయనను పీడించుట, బహిరంగముగా ఆయనపై హింసకు కడంగుట, ఎక్కువయి, చివరికి ఆయనను హత్య చేయుటకు కుట్ర కూడ జరుగగా క్రీ. శ. 622 వ సంవత్సరమున ఆయన మెక్కానుండి ఒక గుహకు పారిపోయెను. ఈ పవిత్ర పలాయనమునే మహమ్మదీయులు హెజీరా అందురు. ఈ సంవత్సరముతోనే ఇస్లాము శకము ప్రారంభమగును.

మదీనాలో వాతావరణము అనుకూలముగా నుండగా మహమ్మదు అచటికిపోయి అనేక అనుయాయులను తన మతమునందు జేర్చుకొనెను. యూదులలో అధిక సంఖ్యాకులు మాత్రమే ఆయనకు వ్యతిరేకత చూపిరి. అట్టివారిని ఆయన పీడించి వారిలో కొందరిని హతమార్చెను. ప్రక్కతెగల వారనేకులు తమ మతమును మార్చుకొని ఇస్లాము ప్రవేశించిరి. వీరినందరిని ఒకచో సంఘటితపరచి మహమ్మదు వారికి నియంత, న్యాయవిచారకుడు అయి వారికి ఆరు నియమములను ఆదేశించెను: (1) ఏకైకేశ్వరుని తప్ప మరెవరిని ఆరాధింపరాదు, (2) దొంగతనము చేయరాదు, (3) ఇతర స్త్రీలతో సంగమించరాదు, (4) శిశుహత్య చేయరాదు, (5) అపనింద వేయరాదు, (6) ప్రవక్త విధించిన న్యాయమైన విషయములను ఉల్లంఘించరాదు. వారికి ఒక మజీదును నిర్మించి దానిలో సామూహిక ప్రార్థనలనుకూడ ఆయన నిర్వహించెను. వీరికి సైనిక మత విద్యలను గరపి, మెక్కానుండి వచ్చు ఎడారి వర్తకసమూహములపై దాడులు జరిపి, చివరకు ఆయన అనేక ఉపాయములచే మెక్కాను స్వాధీనపరచుకొనెను. ఈలోపల ఆయన అయేషా అబూబెకర్ కుమార్తెను, జైనాచ్ అను జానిసకుమార్తెను కూడ వివాహమాడెను. మరణించు సమయమున ఆయనకు కనీసము 9 మంది భార్య లుండిరట.

తన 60 వ యేట మక్కాను జయించిన తరువాత ఆయన అచ్చట విగ్రహారాధన నిషేధించెను. తన మతమును అంగీకరింపనివారిని పీడించెను. అనేక క్రైస్తవ, యూదు తెగలను పూర్తిగా తనపై ఆధారపడునట్లు చేసెను. క్రమక్రమముగా అరేబియాను ఒకేపరిపాలన క్రిందికి వచ్చునట్లుచేసి ఆయన అబిసీనియా, గ్రీసు, ఈజిప్టు, పెర్షియా దేశములనుకూడ జయించి తన మతముక్రిందికి తెచ్చెను. మహమ్మద్ మతప్రవక్తయేగాక గొప్ప రాజకీయ నాయకుడుకూడను. ఆనాడు పరస్పరము కలహించుచున్న అరబ్బీ తెగలను ఒకే త్రాటిక్రిందికితెచ్చి తన చాకచక్యముతో అరేబియాను సంఘటితపరచెను. ఆయనకు తన అనుయాయుల మన్నన, విశ్వాసము, ఆదరము, ప్రేమ, గౌరవము ఎల్లప్పుడు లభించుచుండెడివి. బహు వివేకముతో ప్రవర్తించి ఆయన వారిమధ్య కలహములను నివారించి వారిలో ఐకమత్యమును పెంపొందించెడివాడు. 62 వ ఏట క్రీ. శ. 632 వ సంవత్సరమున ఆయన మరణించెను.

ఆయనకులభించిన ఈశ్వర సందేశ ప్రాప్త్యనుభవములు ఆయనకుగల అపస్మారవ్యాధి (epilepsy) ఫలితములగు భ్రాంతులని కొందరు వాదింతురు. కాని, ఆయన బహు ఆరోగ్యవంతుడైన సైనికుడు, దృఢమైన మనస్సుగలవాడు అను విషయమును మరచిపోరాదు.

ఖుర్ ఆన్ = ఖురాను. చదువుట అను అర్థమునిచ్చు అరబ్బీ ఖరా అను పదమునుండి ఇది వ్యుత్పన్నమైనది. ఈ పదము ప్రథమమున మహమ్మదునకు లభించి, ఆయన ప్రకటించిన విశేష ఈశ్వర సందేశములకు వర్తించెను. ఇవన్నియు ఆయన మరణానంతరము ఆయన కార్యదర్శి యగు జైద్ ఇబన్ తబిల్ చే, అబూబెకర్ మార్గదర్శనముక్రింద ఒక గ్రంథముగా సేకరింపబడి, ఖురాన్ అని పేరు పెట్టబడెను.

ఈ గ్రంథమున 114 సూరాలు (అధ్యాయములు) గలవు. ప్రతిసూరా అల్లాపేరిట "బిస్మిల్లా" అను పదములతో మొదలిడును. ఖురాన్ ప్రకారము ఈశ్వరు డొక్కడే. ఆయన తన మతమును నోవా, ఏబ్రహాము, జీసస్‌లకు, చివరికి మహమ్మదునకు ఆదేశించెను. ఖురాను అందరికిని ప్రార్థన, శ్రద్ధ, ఉపవాసము, దానము, మెక్కాయాత్ర-వీటిని విధించును. నైతికముగా అది దివ్యాజ్ఞలకు లోబడియుండుటను, సహనమును, స్థైర్యమును, న్యాయబుద్ధిని, శ్రద్ధను విధించును. మతముకొరకై యుద్ధము (జిహాద్) చేసి మృతినందువారి ప్రశంసకు ఈ గ్రంథమున ప్రత్యేక స్థాన మీయబడినది. ఖురానులోని అత్యుత్తమమైన భాగములు అల్లా మహత్వమును, అంతిమదినమున జరుగు తీర్పును, స్వర్గసౌఖ్యములను, నరకయాతనలను గురించి వర్ణించును. మానవుడు మరణించినతరువాత మొదటిరాత్రి ఆత్మ ఇంకను శరీరములోనే యుండగా ముంకర్, నకర్ అను దేవతలు దానిని ప్రశ్నలు వేయుదురు. వారి పరీక్షానంతరము అవిశ్వాసిమాత్రము శాశ్వతనరకమునకు త్రోయబడును; విశ్వాసి అక్లే వదిలివేయబడును. వీరు అంతిమ నిర్ణయదినమున పునరుత్థాపితులగుదురు. ఆ రోజున వారి అన్ని కార్యములు విచారింపబడును. అంతిమదిన మెప్పుడు వచ్చునో అల్లాకే తెలియును. దానిరాకను సూచించు కొన్ని సంకేతములు మాత్రము గలవు. శ్రద్ధ క్షీణించుట, కల్లోలములు, యుద్ధములు సంభవించుట, పశ్చిమమున సూర్యు డుదయించుట, వ్యతిరేక-జీసస్ సంభవించుట, జీసను భూమిమీదకు తిరిగివచ్చి ఇస్లామును స్వీకరించి వ్యతిరేక జీససును వధించుటవంటివి ఈ సంకేతములు. ఇస్లామును విశ్వసించి దుర్మార్గజీవనమును గడపినవారు మాత్రము నరకమున కొంతకాలముండి క్రమముగా శాశితులై విమోచితులగుదురు. చివరిరోజున ఇశ్రాయేలు అను ఉత్తమ శ్రేణికిచెందిన దివ్యజీవి రెండవసారి నగారా (trumpet) మ్రోగించినపుడు చనిపోయినవారు ఈశ్వరునిముందు

హాజరగుటకు తమ గోరీలనుండి త్వరగా లేతురు. ప్రతి వారు తమ కర్మల ఫలితములను స్వీకరింతురు. వారి పుణ్య పాపకర్మల చిట్టాలను కలిగియున్న పుస్తకములు వారికి అంతిమనిర్ణయ దినమున ఈయబడును. అవి త్రాసులలో తూచబడును. పుణ్యమెక్కువగనున్న పుస్తకము కుడి చేతికి, పాపమెక్కువగనున్న ఎడమచేతికి ఈయబడును. చివరి పరీక్షగా వారందరు కేశముకంటె సన్ననిది, కత్తి మొనకంటె పదునైనది అగు స్వర్గమునకు పోవు వంతెనను దాటవలెను. వంతెనను దాటలేనివారు దాని క్రిందనున్న నరకమను అఖాతములో పడిపోవుదురు. దీనిలో యాతనబెట్టు అగ్నులుండును. విశ్వాసులు, సుకర్మలు చేసిన వారుమాత్రమే స్వర్గమునకు బోవుదురు. దీనిలో నిత్యహరిత వృక్షములు, సతతము ప్రవహించునదులు, మధువు, అందమైన దేవతాకన్యలు, గులాబీపుష్పములు గల ఉద్యానవనములు మొదలైనవి ఉండును. ఇందులో నున్నవారికి విసుగుజనించకుండ ఎంత అనుభవించినను ఇంకను తీరని కామములు ఉండును. విశ్వాసి ఈశ్వరుని వదనమును దర్శించుచు, ఆయనను స్తుతించును. ఎందువలనన, ఈశ్వరానుగ్రహములేకుండ తన సుకార్యములే మానవుని స్వర్గమున కర్హునిగా జేయవు.

ఇస్లాము మతమును ఇస్లాము ఈశ్వరశాస్త్రజ్ఞులు రెండు భాగములుగా విభజింతురు: 1. ఇమాన్ శ్రద్ధ, 2. దిన్ అనుష్ఠానము 1. అల్లావాక్కుపైనను 2. ఖురాను, సంప్రదాయము హదీపైనను అనగా సున్న లేదా మహమ్మదు యొక్క ప్రవచనములు, జీవిత విధానముపైనను - (సున్న అనిన మహమ్మదు అవలంబించిన మార్గమని అర్థము) ఆధారపడి యున్నవి.

1. ఇమాన్: ఈ వర్గముక్రింద ఆరు ప్రధానవిశ్వాసములు గలవు. అల్లాలోను, ఆయన ఏకత్వములోను విశ్వాసము, దివ్యజీవులలోను (angels), జిన్నులను మంచివి చెడ్డవియు నగు భూతములలోను విశ్వాసము; ఖురానులోను, ఈశ్వర సందేశములోను విశ్వాసము; ప్రవక్తలో విశ్వాసము; పునరుత్థానముల్లోను, నిర్ణయదినములోను విశ్వాసము, అల్లా ప్రపంచమును తిరుగులేకుండ (absolutely) పరిపాలించునను విశ్వాసము. అల్లా వినా వేరే దేవుడు లేడు. మహమ్మదు ఆయనదూత.

ఈశ్వరుడు అనంతశక్తిమంతుడు; సర్వజ్ఞుడు; సర్వవ్యాపి; సర్వసృష్టికర్త: సర్వప్రపంచమునకు ఏకైక ప్రభువు. ఆయన స్వర్గమును, భూప్రపంచమును ఆరు రోజులలో సృజించి తన సింహాసనము నధిరోహించెను. సర్వప్రపంచము ఆయన పరిపాలనక్రింద, పరిరక్షణక్రింద నున్నది. ఆయన మానవుల పుణ్యపాపముల నెంచుటకు దూతలను పంపును. నమ్రతతో ప్రార్థించినవారిని అపాయములనుండి కాపాడును. ఇష్టమువచ్చినట్లు ప్రవర్తింపగలిగినను, ఆయన న్యాయముగనే వర్తించి, దుష్టులనుమాత్రమే శిక్షించును. ఆయన న్యాయమూర్తియేగాక కరుణామయుడుకూడను. ఎవరిపైననైనను వారు మోయగలిగిన దానికంటె ఎక్కువ బరువును వేయడు. మానవులు ఎప్పటికైనను పశ్చాత్తాపము చెందుదురను తలంపుతో అంతిమదినమును ఎప్పటికప్పుడు వాయిదా వేయుచుండును.

ఈశ్వరుని ఆజ్ఞ తిరుగులేనిది. జరిగినది, జరుగబోవునది అంతయు అల్లాచే ఇదివరకే నియమింపబడినది. మంచివిషయము లన్నింటికి ఈశ్వరుడేకర్త. చెడ్డవిషయములేవైనను మానవులకు సంభవించినచో వారే వీటికి బాధ్యులని ఖురాన్ చెప్పును.

మహమ్మదు ఈశ్వరుని చివరి దూత. ప్రవక్తలందరిలోను గొప్పవాడు. ప్రవక్తలు అనేకులున్నను వీరిలో ఆదాము, నోవా, ఏబ్రహాము, మోజెస్, జీసస్, మహమ్మదు అను వారలే మహనీయులు. జీసస్ క్రైస్తవులనుకున్నట్లు ఈశ్వరుని పుత్రుడుకాడు. అల్లా ఎవరికిని పుట్టలేదు; మరొకరిని ఆయన కనడు. జీసస్కూడ అల్లాయొక్క దూతమాత్రమే. మహమ్మదీయులు మహమ్మదును కేవలము గౌరవింతురు కాని పూజింపరు. ఈశ్వరుని స్నేహితుడు కనుక ఆయన పురుషకారమును మనము కోరవచ్చును. అంతకు పూర్వపు ప్రవక్తలకొచ్చిన ఈశ్వర సందేశములను తరువాత అవతరించిన మహమ్మదునకు లభించిన చివరివగుటచే ఆ సందేశములు అత్యంతాలంఘనీయములు.

దివ్యజీవు లనేకులు గలరు. ప్రపంచసృష్టికి పూర్వమే వారు అగ్నినుండి వచ్చిన సూక్ష్మద్రవ్య మొకదానిచే సృజింపబడిరి. ప్రతివిశ్వాసికి అతని మంచికార్యములను చెడ్డకార్యములను ఎంచుటకు ఇద్దరు సాక్షిదివ్యజీవు లుందురు; దేవతలు అల్లాకు మానవునికి మధ్యవర్తిత్వమును నెరపుదురు. నరకము నధిష్ఠించి ముంకార్, నకీర్ వంటి దివ్యజీవు లుందురు. ఉత్తమజాతి దివ్యజీవులు నలుగురు గలరు. గాబ్రియేలు అను ఈశ్వర సందేశమును అభివ్యక్తము చేయు దివ్యజీవి, మైకేల్, ఇజ్రాఫేల్, అజ్రాయేలు అను వారు వీరు. జిన్నులుకూడ అనేకులు గలరు. వీరు అనేక మారురూపములను ధరించుచుందురు.

ఆత్మ అమృతత్వము, పునరుత్థానము, చివరి తీర్పు, స్వర్గనరకములు - వీనిలో మహమ్మదీయులకు దృఢవిశ్వాసము గలదు. ఈ విశ్వాసములనుగురించి పైననే కొంత వ్రాసియుంటిమి.

దిన్ : అనుష్ఠానము లేదా ఇస్లాంమత నీతిశాస్త్రము : ప్రతి ముస్లిమునకు 5 విధులు ఆదేశింపబడినవి: 1. శ్రద్ధ, 2. ప్రార్థనలు, 3. దానము, 4. ఉపవాసము, 5. యాత్ర. శ్రద్ధనుగురించి ఇదివరకే చెప్పియుంటిమి.

2. ప్రార్థనలు ; వీటిని బహుశుచితో చేయవలెను. శుచి కవసరమగు కార్యములుకూడ ప్రార్థనలో భాగములే. శరీరమును శుభ్రముచేసికొనుటకై ప్రతిమసీదులోను చిన్న నీళ్ళచెరువు ఉండును. నీరు లభింపకపోయినా ఇసుకను లేదా మట్టినికూడ ఉపయోగింపవచ్చును. అవసరమును బట్టి క్షాళనము సంపూర్ణముగాగాని, ఆంశికముగాగాని చేయవచ్చును. విశ్వాసి తాను శుభ్రముగా యున్నానని విశ్వసించిన ఈ శుచికర్మ చేయనక్కరలేదు. ఇది అయిన తరువాత తలకు చిన్నగుడ్డ కట్టుకొని మెక్కావైపునకు తిరిగి ఒక విధమైన భంగిమలోకూర్చుండి మొదటి 'సురా'ను వల్లింపవలెను. మెక్కాదిక్కును చూపుటకై ప్రతిమసీదు లోను ఒక గూడు ఉండును. ఖురానులో దినమునకు నాలుగుసార్లు ప్రార్థనచేయవలెనని చెప్పబడియున్నప్పటికి అయిదుసార్లు చేయవలెనని విధింతురు. ప్రార్థనచేయవలసిన సమయములు ప్రతిదినము ఉదయము, మధ్యాహ్నము, మధ్యాహ్న సాయంకాలముల సంధి, సూర్యాస్తమయ కాలము, రాత్రి. ఇది ముస్లిముల సంప్రదాయము. ముయెజ్జిన్ మజీదు గోపురములపైకి ఎక్కి ఈ సమయములరాకను ముందుగనే ఈ విధముగ అరచుచు ప్రకటించును. "అల్లా అందరికంటె గొప్పవాడు ; అల్లాకంటె వేరేదేవుడు లేడని నేను ప్రకటించుచున్నాను ; మహమ్మదు అల్లా ప్రవక్తయని నేను ప్రకటించు చున్నాను ; ప్రార్థనకు రండు. రక్షణలోనికి రండు ; అల్లా అందరికంటె గొప్ప వాడు, అల్లాతప్ప వేరొకదేవుడు లేడు." ప్రార్థనలను విశ్వాసి తాను ఎచ్చటనున్నాడో అచ్చటినుండియే చేయవచ్చును. శుక్రవారములు మాత్రము మజీదునకు పోవలెను.

దానము ఇస్లాములో చాల ముఖ్యమైన విధి. ప్రతివారు తమ ఆదాయములో కొంతపాలు దానము చేయవలెను. ఐచ్ఛికముగా చేయుదానమునకును (సదకాత్), నిర్బంధముగా చేయు దానమును (జకాత్) మొదట భేద మున్నను తరువాత అంతయు ఐచ్ఛికమే అయినది. మొదటిరోజులలో నిర్బంధదానమును ప్రతిసంవత్సర మొకసారి వసూలుచేయు ఉద్యోగుల కిచ్చెడివారు. ధనవంతులైనవారు తక్కినవిధులలో కొన్నింటిని ఇబ్బందులవల్ల నిర్వర్తింపలేకపోయినను వానికి బదులుగా మరింత దాన మీయవచ్చును.

ఉపవాసమును మహమ్మదు అతి ముఖ్యవిషయముగా పరిగణించెను. ప్రార్థనలు ప్రతిదినము చేయనివారు ఉపవాస విధిని పూర్తిగా నిర్వహింతురు. రమదాన్ నెలలో మహమ్మదునకు ఈశ్వరాదేశము లభించెను గనుక పెద్ద ఉపవాసము ఆ నెలలో చేయవలెను. మహమ్మదీయులది చాంద్రమానమగుటచే రమదాన్ ఏ ఋతువునందైనను రావచ్చును. వేసవిలో ఈ నెలవచ్చిన ఉపవాసముచేయుట దుర్భరమగును. కనుక సహింపలేనివారు మరియొకప్పుడు అన్నిరోజులు ఉపవాసము చేయవచ్చును ; లేదా రోగిష్ఠులైనవారు ఉపవాసములకు బదులుగా దానములను చేయవచ్చును. ఉపవాసక్రమ మిది : పగటిపూట త్రాగుట, తినుట, పొగత్రాగుట, ఇతరవిలాసములు ఏవియును చేయరాదు. రాత్రిపూట మాత్రము మరుసటి ఉదయమువరకు ఈ నియమములు సడలింపబడును. ఇతర ఉపవాసములు గలవు గాని అవి అవశ్యవిధులు గావు ; అధికపుణ్యమును సంపాదించుటకై వానిని చేయవచ్చును. కేవలము శరీరమును మాడ్చుటగాక ఐహికవిషయములనుండి దృష్టిమరల్చి అల్లాపై లగ్నముచేయుటయే ఉపవాసముల లక్ష్యము.

ప్రతి మహమ్మదీయుడు జీవితములో ఒకసారియైనను మెక్కాయాత్ర (హాజ్) చేయవలయును. యాత్రాసమయమున వ్యాపారము చేసికొనవచ్చును. యాత్రికుడు మెక్కా సమీపించినపుడు స్నానముగావించి, ఇహ్‌రామ్ అను యాత్రికదుస్తులు ధరించి మెక్కాలోని కబ గుడిచుట్టు ఏడుసార్లు నల్లరాయిని చుంబించుచు ప్రదక్షిణము చేయవలెను. తరువాత అల్ - సఫా అల్ - మర్వా శిఖరముల మధ్య ప్రార్థనలు వల్లించుచు ఏడుసార్లు పరుగెత్తవలెను. తరువాత మినాలోయను, అరఫాత్‌శిఖరమును దర్శించి అచ్చట ప్రార్థనలను చేయవలయును. 10 వ రోజున మినాకుపోయి అచ్చటనున్న మూడు స్తంభములపైనను ఏడురాళ్ళను విసరవలెను. తరువాత ఒక క్రతువును చేసి, శిరోముండనము గావించికొని సాధారణదుస్తులను ధరింపవచ్చును. మహమ్మదు గోరినికూడ దర్శింపవలెను.

పై విధులేగాక ప్రతిముస్లిము పవిత్రయుద్ధములను (జిహాద్) చేయవలయును. ప్రతివాడు మహమ్మదీయుడైనను కావలెను లేదా కప్పమును చెల్లింపవలెను ; లేదా చావవలెను. ఇవియే ఒకప్పుడు మహమ్మదీయులు ఇతర మతములవారికి ఇచ్చిన షరతులు. అయితే ఖురానులో ఈ యుద్ధము ఇంత స్పష్టముగా ఎచ్చటను విధింపబడియుండలేదు.

నిషేధములు : సారాయిత్రాగుట, జూదమాడుట నిషేధింపబడినవి. హత్యచేయుట, పందిమాంసము తినుట

కూడ నిషేధింపబడినవి. విగ్రహారాధన నిషిద్ధము. బలులు మొదలైనవాటియందు చంపబడిన జంతువులమాంసమును తినరాదు. భారము వహించలేనివాడు, అందరిని సమముగా ఆదరింపలేనివాడు, ఒకరికంటె అధికముగా భార్యలను వివాహమాడరాదు. అయితే సాధారణముగా బహుభార్యాత్వము అంగీకరింపబడినది. ఈ మతమున మగవారు విడాకులిచ్చుట బహుసులభము. ఒకసారి విడాకు లిచ్చిన స్త్రీని మరొకరు వివాహమాడి విడాకులిచ్చినతర్వాత గాని మొదటిపురుషుడు తిరిగి చేపట్టరాదు. ఈ నియమము వలన స్త్రీలపరిస్థితి దుర్భరమయ్యెను. దీనిని సంస్కరించి విడాకులను మరింత కష్టతరము చేయుప్రయత్నము లనేకములు జరిగినవి. అన్నివిషయములలోను ఈ మతములో స్త్రీలు పురుషులకంటె హీనులే.

ఇస్లాంమత చారిత్రకవికాసము, ఇస్లాంమతశాఖలు: మహమ్మద్ మరణానంతరము కాలిఫ్ పదవిని ఉమర్ స్వీకరించెను. ఉమర్ మరణానంతరము ఆలీ మధ్యవర్తుల తీర్పునకు లొంగవలసి వచ్చెను. అందుచేత ఉత్మన్ మరణానంతరమువరకు అతనికి కాలిఫ్ పదవి రాలేదు. కాని ఆలీ త్వరలోనే హత్యగావింప బడెను. అతని కుమారుడు హసన్ ముఆలియకు అతని మరణానంతరము తాను ఆ పదవిని తిరిగి పొందు షరతుతో ఆ పదవిని ఇచ్చెను. కాని హసన్‌ను వంచించి యజద్ అతని హక్కులను భుక్తము గావించుకొనెను. కాలిఫు పదవికి సంబంధించిన వివిధ సిద్ధాంతముల (ఇవి ముఖ్యముగా మూడు) లోనే ఇస్లాంలో ప్రధానశాఖలగు సున్నీ, షియా, ఖవంజు శాఖలు ఉద్భవించినవి. వీటన్నింటిలోను సున్నీలు అత్యధిక సంఖ్యాకులు. మొత్తము దాదాపు 23 కోట్లమంది ముస్లింములలోను 15 కోట్లమంది వీరే.

సున్నీలు: కాలిఫ్ ముస్లిము సమాజమునకు అధిపతి పదవి కురేష్‌జాతివారికే చెందవలెననియు, ఆ పదవికి అట్టి జాతివానిని ఎన్నుకొనవలయుననియు వీరివాదము. 'సున్న' లేదా హదీథ్‌ను తాము అనుసరింతుమని చెప్పుకొందురు. అయితే షియాలు సున్నను పాటింపరని ఎన్నడును భావింపరాదు. వారికిని అనేక సంప్రదాయములు గలవు. కాని అవి ఆ సున్నీల సంప్రదాయములు కాకపోవచ్చును.

ఖురానుకు హదీథ్‌కు తోడుగా ఇజమా (సార్వజనీన అంగీకారము)ను కూడ ఒక ప్రమాణముగా అంగీకరింతురు. హదీథ్ లేదా సంప్రదాయములలో 6 సంకలనములు ప్రామాణికములుగా పరిగణింపబడుచున్నవి. (1) బుఖారి (క్రీ. శ. 810 - 870) యొక్క కితాబ్ అల్-జామి అస్-షహీహ్. దీనిని అన్నిటికంటె అధికముగా ఆదరింతురు, (2) ముస్లిము (817 - 875) యొక్క షహీహ్, (3) అబూ దా ఊద్ (817 - 888) యొక్క కితాబ్ అస్ - సునన్, (4) తిర్‌మిధీయొక్క జామి అస్-షహీహ్, (5) నసా యొక్క (830 - 915) కితాబ్ అస్ - సునన్. లోతుగ పాతుకున్న ఆచారములలోను, విశ్వాసములలోను, ఖురానుకు వ్యతిరేకమైనవి, ఖురానులో చెప్పబడనివి ఉన్నయెడల అట్టి వ్యతిరేకతలను సమన్వయించుట, ఆ ఆచారములను నిషేధించు క్రొత్త సంప్రదాయములను వెదకుట గాని చేయవలెను. నవాలీవంటి ఈశ్వరమీమాంసకులు మొదటి మార్గమును, ఇబ్న్ కుతాయ్‌బావంటివారు రెండవవానిని అవలంబించిరి. పైమూడు ఆధారములు గాక ఆచారములకు నాల్గవ ఆధారము 'కియాస్' లేదా సాదృశ్యము. ఆచారము లేదా విశ్వాసము ఖురాన్‌లో పేర్కొనబడకపోయినను దానికి సదృశమైనది అంగీకరింపబడి యున్నచో ఈ ఆచారము సమర్థనీయ మగును.

సున్నీలలో నాలుగు ధర్మశాఖలు (schools of law) ప్రధానమైనవి గలవు. తక్కినవెన్నో ఆవిర్భవించినను నేటికి నిలచియున్న వివియే. ఇవి: హానఫీశాఖ, షాఫిఈ శాఖ, మాలికీశాఖ, హన్‌బలీశాఖ. మొదటిశాఖను అబూహనఫా(మరణము 767) స్థాపించెను. ఈతడు షియాల యొక్క ఆరవ ఇమాము శిష్యుడు. కాని ఆతనినుండి విడిపోయి తన స్వంతశాఖను బయలుదేరదీసెను. ఈశాఖ టర్కీ, మధ్య ఆసియా, ఉత్తర హిందూస్థానములలో ప్రబలముగా నున్నది. రెండవదానిని అష్‌షఫిఈ (మరణము 819) అను నాయన స్థాపించెను. ఇది దక్షిణభారత దేశములోను, ఈజిప్టులోను ప్రచారములో నున్నది. మాలిక్ ఇబ్న్ అనాస్ (మరణము 795) స్థాపించినశాఖ మొరాకోలోను, బర్బరీలోను వ్యాపించియున్నది. అహ్మద్ ఇబ్న్ హన్‌బల్ (మరణము 855) స్థాపించినశాఖ తూర్పు అరేబియాలోను, ఆఫ్రికాలోని కొన్ని ప్రాంతములలోను కనబడును. ఈ శాఖ 15వ శతాబ్దములో క్షీణించి 18వ శతాబ్దములో వహ్హాబులచే పునరుద్ధరింప బడెను. వహ్హాబ్ శాఖ స్థాపకుడగు మహమ్మదు అను నాతని తండ్రిపేరు నుండి ఈ శాఖకీపేరు వచ్చినది. ఈ మహమ్మదు సైనికుడు. తానే ప్రవక్తనని చెప్పుకొని ప్రాచీన శుద్ధ ఇస్లాం మతమును పునరుద్ధరింపవలెనని ఈయన కోరెను. 1803 లో మెక్కాను, 1804 లో మదీనాను ఈయన జయించెను. అయితే, వహ్హాబుల రాజకీయ ప్రభావము త్వరలోనే నశించి పోయెను. మతప్రభావము మాత్రము కొంత కాలము నిలచియున్నది.

సున్నీఈశ్వరశాస్త్రములో తరువాతి తరముల వారం దరికి బిచ్చము పెట్టినవాడు అబుల్-అసన్ అల్-అష్ అరీ (10 వ శతాబ్దమువాడు). ఈతడు 40 ఏండ్లు ముటాజి లైటుగా నుండి తరువాత సంప్రదాయవాది అయ్యెను. ఈయన హేతువాదులకును, సంప్రదాయవాదులకును మధ్యే మార్గము చూపెను. (చూ. ఇస్లాం దర్శనము - పుట 299).

షియాలు: వీరి దృష్టిలో కాలిఫు పదవి ఈశ్వరు డిచ్చినది. మానవులు కాలిఫ్‌ను నియమింప వీలులేదు. మహమ్మదుయొక్క అతీంద్రియశక్తి అతని కుటుంబ సభ్యులగు ఆలీకి, అతని వారసులకు సంక్రమించినదని వీరి విశ్వాసము. మహమ్మదు తరువాత కాలిఫ్ షియాలు ఇమాము అందురు. ఆలీ, అతని వారసులు అని వీరి వాదము. విడిపోయినవారు గనుక వీరిని షియాలందురు.

షియాలలో ప్రారంభముననే అనేక శాఖ లేర్పడెను. వీటిలో అనేకము నేడు లుప్తమైనవి. ఉన్నవాటిలో ప్రధానమైనది ద్వాదశవాదులది. (ఇత్‌నా అషరియ్యా) ఆలీ వారసులు 12 మంది అని వీరు అంగీకరింతురు. 12 వ వాడు అల్ మహ్దీ. ఈతని అసలుపేరు. మహమ్మదు. మహ మ్మద్ ప్రవక్త తన తరువాత 73 శాఖలు ఇస్లాములో ఉత్పత్తి చెందుననియు, అల్-మహ్‌దీ సంరక్షకుడు ఉద యించి స్వర్ణయుగమును తిరిగి తెచ్చుననియు జోస్యము చెప్పెను. ఇస్లాములో అసంఖ్యాకమైన శాఖలుత్పన్నమై నను రెండవ జోస్యముమాత్రము ముస్లిముల మనములలో గాఢముగా నాటుకొనినది. ఇస్లాంచరిత్రలో అనేకులు అల్-మహ్‌దీ బిరుదమును తమకు తాము తగిలించుకొనుట గమనింప నగును. (చూ. బాహామతము పు. 313) సున్నీలు మహ్‌దీ ఇంకనూ ఎప్పుడో భవిష్యత్తులో వచ్చునని నమ్ము దురు. షియాలు 12 వ ఇమాము అగు మహమ్మదు, అల్-మహ్‌దీ అని విశ్వసింతురు. ఈతడు 874 సం॥ ప్రాంతమున అదృశ్యుడైపోయెను. ఈతడే తిరిగివచ్చి షియామతమును స్థాపించునని పైశాఖవారి విశ్వాసము. 16 వ శతాబ్దము నుండి పెర్షియాలో అధికారమతము ఇదియే. భారత దేశములోకూడ అనేక షియాలు ఈ మతానుయాయులే. షియాలలో రెండవ ప్రధానమైన తెగ ఇస్మాయిలీలు లేదా సప్తవాదులు. వీరు ఏడవ ఇమాము ఇస్మాయిలు అనుయాయులు. ఈతని తమ్ముడగు మూసానును (797) మాత్రమే ద్వాదశవాదులు ఇమాముగా అంగీకరింతురు. కార్మేతియనులు, ఫతీమాలు, అసాసినులు, దూజులు ఈ శాఖకు చెందినవారే. వీరుకాక హుసేన్ మనుమడగు జెయిద్ అనుయాయులగు జెయిదీలు కూడ గలరు. వీరు బహుమితవాదులు. వీరు ఆలీ తర్వాత అబూబెకర్‌ను, ఉమర్‌ను కూడ కాలిఫులుగా అంగీకరింతురు. వీరుగాక భక్తిసంప్రదాయము ననుసరించు దర్వీషులను సన్యాసుల శాఖయు, సూఫీలను జ్ఞానులశాఖయు అధిక ప్రభావమును నెరపిన శాఖలు (చూ. సూఫీ మతము).

షియాలకు సున్నీలకు రాజకీయ సిద్ధాంతములలోనే గాక న్యాయ, కర్మకాండల విషయములలోకూడ భేదాభి ప్రాయములు కలవు. షియాలు సున్నీల హదీథ్ గ్రంథము లను నిరాకరింతురు. తాముకూడ ప్రవక్తమార్గమునే (సున్న) అనుసరించుచున్నామని వారు అనుకొందురు. ఖురాను సృజింపబడలేదను సున్నీల సిద్ధాంతమును వీరు నిరాకరింతురు. షియాలకు, సున్నీలకు ఆచార విషయ మున స్వల్పమైన భేదములు మాత్రమే గలవు. షియాల దృష్టిలో బహిరంగ ప్రార్థనలలో పాల్గొనుట అవశ్యము కాదు. ప్రతినిధులకు డబ్బిచ్చి వీరిద్వారా యాత్రను చేయింపవచ్చును. లేదా దానిబదులు షియాఋషుల గోరీ లను దర్శింపవచ్చును. వీరు ముహర్రంవంటి అనేక పండుగలనుకూడ జరుపుకొందురు.

ఖవంజులు: వీరి దృష్టిలో తక్కిన విశ్వాసులు ఎవనిని యోగ్యునిగా పరిగణింతురో, అట్టి ఏ విశ్వాసియైనను కాలిఫుపదవిని స్వీకరించవచ్చును. ఏదైనా ఘోరపాపము చేసినవాడు విశ్వాసి కాజాలడు. సత్కర్మ లేకుండ ఒక్క శ్రద్ధ ఎవరిని రక్షింపదని వీరి విశ్వాసము. ఖవంజులు ఉమయ్యాదుల కాలమున ప్రభుత్వముపై తరచుగా విప్లవ ములను లేవదీసెడివారు. అబ్బాసిదుల కాలములో మాత్రము వీరు అరేబియాకు పరిమితమైరి. ఇప్పుడు వీరు ఉత్తర ఆఫ్రికాలోకూడ కలరు.

పై మూడు ముఖ్యమైన శాఖలేగాక ఇస్లాములో ఈశ్వర మీమాంసా సంబంధమైన ఉమయ్యాదు కాలిఫుల కాలము నాటి వివాదములనుండి ఇతర శాఖలుకూడ ఉత్పన్న మైనవి. వీటిలో ప్రధానమైనవి కదరుశాఖ, మర్జీశాఖ. మర్జి అనిన వాయిదావేయుట. మానవుల చేష్టల విచారిం చుటను, వీరు అంతిమదినమువరకు వాయిదావేయుదురు. వీటిని విచారించు బాధ్యత ఈశ్వరునికే వదలివేసి తాము ఉపేక్షతో నూరకుందురు. మతమనిన కేవలము శ్రద్ధయే ననియు, ఈశ్వరుడొక్కడే యనియు, ఆయన ప్రవక్త మహమ్మదు అనియు విశ్వసించినయెడల పాపియైనవాడు కూడ శాశ్వత నరకమును బొందడు. కదరుల దృష్టిలో మానవునికి ఆతని కార్యములపై స్వేచ్ఛ, అధికారము గలదు. వీటికి ఈశ్వర పూర్వనియతి ఆటంకముగాదు. వీరిని పాషండులని నిందించి వీరి ఆచార్యుడగు మబద్ అల్ జుహానీ అనునాయనను 699 లో చంపివేసిరి. కదరులలో

అనేకులు ముటాజిలైటులుకూడను. ముతాజిలీ తెగను స్థాపించినవాడు వాసిల్ ఇబన్ అతా అను నాయన. తన గురువు హసన్ అల్-బస్రీనుండి విడిపోయి ప్రభావవంత మైన తన శాఖను ఈయన స్థాపించెను. ఈ మతము 849 వరకు బాగుగా ప్రచారములో నుండెను. అప్పుడు ముటా వక్కిల్ల్ అను కాలిఫ్ ఖురాన్ అస్పష్టమైనదని తిరిగి సంప్రదాయవాదమును స్థాపించెను.

ఆధునిక వికాసములు : ఆధునికకాలములో ఉత్పన్న మైన ముఖ్యమైన శాఖలు వహ్హాబులు, బాబీలు లేదా బాహాలు, అహ్మదియ్యాలు. వహ్హాబుశాఖను గురించి పైన చెప్పియుంటిమి. అహ్మదియ్యా శాఖను మీర్జాఘులామ్ అహ్మద్ 1879 లో పంజాబులో స్థాపించెను. ఈయన తానే మహమ్మద్ ఆకాంక్షించిన మహ్దీనని చెప్పుకొనెను.

బాబిశాఖయొక్క తరువాతి వికాసము బాహాయిమతము. పెర్షియాలో 1844 లో మీర్జా అలీ మహమ్మదు అను నాతడు తాను (' బాబ్ ' = ద్వారము)—ఈశ్వరాదేశము వచ్చు ద్వారముననని చెప్పుకొనెను. ఈయన అనేక సంస్కా రములనుకూడ తలపెట్టెను. తన మతములో అనేకులను చేర్చుకొనెను. అయితే పొరుగు ముస్లిములు అతనిని వ్యతిరేకించి ఆతని అనుయాయులను అనేక వేలమందిని వధించిరి. 1850 లో బాబ్ కూడ చంపబడెను. బాధల తప్పించుకొనుటకు అతని అనుయాయులు అనేకులు అక్కాలో స్థిరనివాస మేర్పరచుకొనిరి. వీరిలో ఒకనికి అలీ, ముహ్మద్ " భా అల్లా " (= ఈశ్వరశోభ) అను బిరుదు నిచ్చెను. ఈతడిప్పుడు బాబ్ చెప్పిన అవతారము తానేయని చెప్పుకొనెను. ఈతని అనుయాయులను బాహాయిలందురు. వీరు అన్ని మతముల సారము ఒకటే అని నమ్ముదురు. స్త్రీ పురుష సమానత్వములోను, ప్రపంచ శాంతిలోను, సార్వజనీన విద్యాశిక్షణలోను వీరలకు విశ్వాసమున్నది.

జె. నా. మూర్తి.

ఈజిప్టు మతము : క్రీ. పూ. 3000 నుండి క్రీ.శ. 200 వరకు ఈజిప్టునందు వర్ధిల్లి ఆ దేశమునకు స్వజాతీయము లైన మతములనుగూర్చిన విషయమిది: ఈజిప్టునందలి వివిధ ప్రాంతములలో ప్రతిప్రాంతమునకు ఒక ప్రత్యేక దేవత యున్నట్లు విశ్వసింపబడి ఆ దేవతలు అతి ప్రాచీనకాలమున ఆరాధింపబడుచుండెడివి. ఈ దేవతలలో కొన్నిటికి జంతు వుల తల లున్నట్లు, కొన్ని జంతువులుగానే ఉన్నట్లు భావింప బడుచుండెను. ఈ ప్రాంతీయ దేవతలుగాక, సూర్య, నదీ, సాగరాది ప్రకృత్యధిష్ఠానదేవతలుకూడ ఉండెడివి. కాక, వృషభాది పశువులుకూడ కొన్నిచోట్ల పూజింపబడుచుండె డివి. ' రే ' నామముతో బరగిన సూర్యదేవత, హెలియో పొలిస్ ప్రాంతీయదేవతయగు " ఆటుం " వీరి సమ్మేళన భావము క్రీ.పూ. 2560-2420 మధ్యకాలమున సమస్తజాతికి ఉపాదేయమగు నొక మతమునకు ప్రాతిపదిక ఆయెను. క్రింది ఈజిప్టు (Lower Egypt) ప్రాంతీయదేవత హోరస్‌తో గలసి ఈ దేవతాద్వయము, ఈజిప్టు అంతటికి ఆరాధ నీయమగు సార్వభౌమదేవతగా వికాసమొందెను. సూర్య దేవతయగు ' రే ' ఈ త్రిమూర్తులలో ప్రధానుడు. క్రమ ముగా ప్రాంతీయదేవతల మరికొన్నిటిని ' రే 'తో ఏకీకర ణము చేయుట, లేక తదితర దేవతల నాదేవతతో తాదా త్మ్యము చెందించుట పరిపాటి యగుచుండెను.

18 వ ఈజిప్టురాజవంశము (1500-1360 క్రీ. పూ.) నకు చెందిన అమెన్-ఎం-అప్ట్, ధర్మమునకు ధర్మమే సరియగు ప్రతిఫలమనియు, ఐహిక ప్రతిఫలములకై మాత్రమే ధర్మ కార్యాచరణయని భావించుట అయుక్తమనియు, సత్యమే దేవుని వాహనమనియు, దేవుడు సత్యమును తనను ప్రేమించువారి కిచ్చుననియు బోధించెను. ఇతడు దేవతలను గూర్చిగాక, దేవునిగూర్చియే బోధించుట, ఆతడు ఇంచు మించు ఏకేశ్వరవాదము నందుకొనగలైనని సూచించును.

క్రీ. పూ. 1375 లో పసితనముననే ఈజిప్టు సింహాసన మధిష్ఠించిన నాల్గవ అమెన్‌హోటెప్, సూర్యదేవతారాధ నను సంస్కరించి, ఏకేశ్వరవాదమును, సూర్యబింబమును సూర్యదేవతా ప్రతీకముగాను, ఏకేశ్వరుడే విశ్వమున కంతకు సృష్టికర్తయనియు ఘోషించెను. ఆతని భావ ములు, ఆరాధనా పద్ధతులు నాటివారికి రుచింపవాయెను. తీబ్స్‌లో ఈ మతము నతడు ప్రవేశపెట్టి తన ఖర్చుతో దేవాలయము కట్టించెను. కాని నాటి ప్రచలిత మతపు పురోహితుల వైముఖ్యమును పూర్తిగ ప్రతిఘటించలేక, తీబ్స్‌కు, సముద్రమునకు మధ్య తన క్రొత్తరాజధాని నగరమును నిర్మించి అక్కడ గొప్ప దేవాలయమును క్రొత్త పద్ధతులలో కట్టించెను. ఈ ప్రదేశ మిప్పుడు టెల్-ఎల్-అమర్నా అని పిలువబడుచున్నది. సూర్యదేవతకై ఇతడు ' రే ' అను సంకేతమునకు బదులు ఆటిన్ (= ప్రభువు) అను శబ్దము నమలుపరచెను. ఆటిన్ శబ్దమే అమెన్-ఎమ్-అప్ట్ బోధలలో కూడ ఇంతకు పూర్వమే ప్రయుక్తమాయెను. అమెన్ హోటెప్ స్వయముగ ఇఖన్-ఆటెన్ నామమును గ్రహించెను.

క్రీ. పూ. 925 ప్రాంతమున 22 వ రాజవంశపు లేఖకు డుగా నుండిన 'అని' యనువాని నైతిక గ్రంథములో, " గోలగా వ్యర్థముగా వాగుటలు దేవుని కసహ్యము ; ప్రేమపూరితహృదయముతో ప్రేమించుము. పైకి మాటలు వద్దు. నీ నిత్యావసరములకు కావలసినదంతయు అతడు

చేయును. దేవునికి సమర్పించునవికూడ ఆయన కసహ్యమైనవి కాకూడదని జాగ్రత్తపడుము"—అని కలదు. ఇందు దేవునిగూర్చి 'ఆని' ఎక్కువగా సర్వశక్తి శబ్దమును వాడెను. ఇట్లు ఈజిప్టులో నైతిక ఏకేశ్వరవాద ప్రాదుర్భావము పురాకాలమందే జరిగెనని స్పష్టము.

ఆటెన్ శబ్దమునకు హీబ్రూ భాషలోని ఆడోన్ (ప్రభువు)కు గల సామ్యమును, 'ఆని' అతని పూర్వుల మతబోధలకు, హీబ్రూ ప్రవక్తల ఏకేశ్వర వాదమునకును గల సాదృశ్యములు స్పష్టములు. హీబ్రూల మహాప్రవక్తయగు మోసెస్ నామము ఈజిప్టుదేశీయులకు సాధారణముగ నుండునట్టిది. దీనినిబట్టి, కొన్ని ఇతర కారణములను బట్టి సెల్లిన్ అను పరిశోధకుడును, సుప్రసిద్ధ మనశ్శాస్త్రవేత్తయగు ఫ్రాయిడ్-వీరిరువురు "మోసెస్, ఇఖన్-ఆటెన్ మతానుచరుడు, ఈజిప్టీయుడగు మతసంస్కర్త, ఈజిప్టీయుల వశమందున్న యూదులను ఈ మతము గ్రహించునట్లుచేసి, వారిని స్వతంత్రులనుచేయ ప్రయత్నించినాడు"-అని తలచిరి. ఈ ఊహ విద్వాంసులందరి ఆమోదమును బడయలేదు.

ఇఖన్-ఆటెన్ అనంతరము అతని మతముపై తీవ్ర ప్రతిక్రియ జరిగి బలవంతముగ నది అంతమొందించబడెను. నానా దేవతారాధనము యథారీతిగ తలఎత్తెను.

పూర్వకాలమున పాలించిన ప్రజారంజకుడగు నొక రాజు మరణానంతరము దివ్యత్వమందుకొన్నాడను నమ్మకము, స్త్రీల, క్షేత్రముల ఫలవంతత్వమును గూర్చిన, వ్యవసాయమును గూర్చిన పౌరాణిక గాథలు సమ్మిశ్రితములై ఒసిరిస్ దేవతాగాథగా మారెను. ఇతడు ద్యావాపృథ్వీ దేవతల పుత్రుడు. ఇతని భార్య ఇసిస్. ఇతను వధించబడి ముక్కలుగా చేయబడెనని, తదుపరి పునరుజ్జీవితుడాయెనని గాథ. ఇతడు తన పూర్వుని వధించి సింహాసనమెక్కినవాడు. తుది తీర్పు దినమున మానవాత్మలను విచారించు దేవతల సమితి కితడధ్యక్షుడు. హోరస్ ఈ దేవదంపతుల కుమారుడు. మొదటి టోలెమీ చక్రవర్తికి స్వప్నమందు దర్శన మిచ్చిన ఒక నరకలోకదేవత ఓసిరిస్‌ల ఏకీకరణము జరిగి, టోలెమీ తర్వాత కాలమున ఈ ఏకీకృతదేవత ఆరాధన ఈజిప్టు జాతీయమతముగ ఏర్పడెను. ఈ దేవత తన ఆరాధకులకు అమృతత్వమిచ్చునని విశ్వాసముండెను. ఈ ఒసిరిస్ మతము గ్రీసు, ఇటలీలలో చాల కాలము ప్రచారములో నుండెడిది. ఒసిరిస్, ఇసిస్, ఇసిస్ తొడపై నుండెడి హోరాస్ కుమారుడు-ఇసిస్ స్వర్గలోకసామ్రాజ్ఞి యను భావములు క్రైస్తవ కెథోలిక్ మతమందలి ఈశ్వరుడు, స్వర్లోకరాణి జీసస్ తల్లియగు మేరీ, మేరీ చేతులలోనో ఒడిలోనో ఉన్నట్లు చిత్రింపబడిన ఆరాధింపబడిన జీసస్-ఈ భావములకు దారి తీసినవా? తుదితీర్పు మానవాత్మల న్యాయాన్యాయములను త్రాసులో తూచి, నిర్ణయానుసారము స్వర్గమునకో నరకమునకో పరదేవత వాని నంపునను విశ్వాసము. ఇవి యూదుల, క్రైస్తవుల మహమ్మదీయ మతములకు ఆ క్రమముననే ఈజిప్టు ప్రాచీన మతమునుండి సంక్రమించినవా? బిజాంటయిన్ క్రైస్తవచిత్రములలోను, మధ్యకాలీన క్రైస్తవచిత్రములలోను, దివ్యజీవులలో ప్రధానుడగు మికెల్ తుదితీర్పునాడు మానవాత్మలను త్రాసులో తూచుచున్నట్లు కాననగును; ప్రాచీన ఈజిప్టు మతమున ఈపని 'థోద్' అను ఉపదేవత చేసెడిదని యున్నది. సుప్రాచీన ఇతిహాసగర్భమం దణగిపోయిన ఎన్నోసంగతులు సంపూర్ణముగ తెలియవచ్చినతప్ప పై ప్రశ్నలకు సమాధానములు ఇదమిత్థముగ నిర్ణయింపలేము.

ఎట్లైననేమి, ఒసిరిస్ ఆరాధన ఈజిప్టు జాతీయమతమైనట్లు, అది గ్రీకులు, రోమనులుకూడ గ్రహించినట్లు దాని ప్రభావము కొంచెమైన యూదు, క్రైస్తవాది మతములపై పడుట కవకాశమున్నట్లు నిదర్శనములు కలవు.

దేవాలయములందలి ఆరాధన పురోహితవర్గము నడుపువారు. ఉత్సవవేళల ఊరేగింపులందే దేవతలను సామాన్యజనము చూచువారు. వారు దేవతలను రాజోపచారములతో ఆలయములందు పూజించెడివారు.

గ్రీసుదేశమందలివారు హెచ్చుగ అవలంబించిన డయోనిషియన్ మతము, తాంత్రికసాధనలు, పునర్జన్మవాదము కూడ ఈజిప్టునుండియే గ్రహింపబడినవని కొందరు పండితులందురు.

క్రీ.త. 2 వ శతాబ్దమునుండి క్రైస్తవమతము ఈజిప్టుకు ప్రాక నారంభించెను. క్రీ.శ. 319 లో 1 వ థియోడోసియస్ చక్రవర్తి ఈజిప్టీయ దేవాలయములను బలవంతముగా మూయించి, క్రైస్తవ ప్రచారమునకు దోహదమిచ్చెను. క్రీ.శ. 642 నుండి ఇస్లాంమతము ప్రబలి నేడది అచటి ప్రధానమతముగ నున్నది. కొ. న. మూర్తి.

ఈశ్వరభావము (ప్రాచ్య ప్రతీచ్య మతములలోను, దర్శన శాస్త్రములలోను): ఈశ్వరునియందు లేదా దేవతలయందు మానవులకుగల విశ్వాస మెట్లుదయించినది అను విషయమును గురించి అనేక సిద్ధాంతములు గలవు. కొందరు ఇట్టి విశ్వాస మేర్పడుటకు కారణము మానవునిలోని అసహాయత, భయము నినియు, మరికొందరు మానవునిలోగల ఆశలను, వాంఛలను బహిర్గతముచేయుట యొక్క ఫలితమే ఈశ్వరభావమనియు, ఇంకను కొందరు

పెడత్రోవబట్టిన కామప్రవృత్తియే ఈశ్వరునిలో విశ్వాసమునకు కారణమనియు, పూజారులు లేదా రాజులు ప్రజలను వంచించుటకై ఏర్పరచినభావమే ఈశ్వరభావమని మరికొందరును, ప్రవక్తలభ్రాంతులు, దేవతలు పూనుట వంటి విపరీతప్రవృత్తులనుండి ఈశ్వరభావము జనించిన దని మరికొందరును, జీవితములోని దుఃఖములనుండియు, వైరుధ్యములనుండియు, వైఫల్యభావమునుండియు తప్పించుకొను ప్రయత్నములో ఈశ్వరభావము జనించిన దని ఇతరులును చెప్పుదురు. ఈ సిద్ధాంతములన్నియు ఈశ్వరభావమేర్పడుటకు గల కారణములను గురించినవేగాని, ఈశ్వరభావము ప్రామాణికమైనదా లేదా యను విషయమును గురించిగాని, లేదా ఏ తార్కిక లేదా మానసిక ప్రక్రియల ద్వారా వాస్తవమున మానవులు ఈశ్వరభావము నేర్పరచుకొనిరను విషయమును గురించిగాని ప్రత్యక్షముగా చర్చింపవు. ఒకవేళ ఈ సిద్ధాంతములలో కొన్నినిజమైనను ఈశ్వరభావము అప్రామాణికము లేదా అసత్యము అను విషయము వాటినుండి పర్యవసించదు.

ఆదిమ మానవతెగలలో (వీటిలోకొన్ని నేటికిని నాగరికతాస్పర్శ లేకుండ నిలచియున్నవి) కనబడు కొన్ని ఆచారముల, నమ్మకములనుండి మానవజాతిలో ఈశ్వరభావము ఎట్లు వికసించినది అను విషయమును చారిత్రకులు ఊహింపజూతురు. అయితే ఈ ఊహలు దత్తాంశముల నుండి వచ్చు నిశ్చయపర్యవసానములు కావు; ఏలన, దత్తాంశములు బహుసందిగ్ధములుగ నున్నవి.

వివిధములైన మతాచారములలో పవిత్రవస్తు (the sacred) భావ మొకటి మనకు కనబడును. ఈ పవిత్రవస్తువు అనుభవాతీతమైనదిగను, ప్రకృతి కతీతమైనదిగను, అసాధారణమైనదిగను ఊహింపబడినది. రెండవవిషయము ప్రకృతి కతీతముగానుండు కొన్నిశక్తులపై లేదా ఒకే శక్తిపై తాను ఆధారపడియున్నానని మానవుడు ఊహించుచో ఈశక్తి మానవునిలో భయగౌరవములను ప్రేరేపించును. ఈశక్తి మొదట భౌతికముగాను, తరువాత తరువాత, ఆదిమమానవుడు స్వప్నములోను, పూనుటలలోను, మృత్యువులోను తనను తాను పరికించుటద్వారా, 'ఆత్మ' సదృశమైనది (soul-like) గాను ఊహింపబడినది. అయితే ఈశక్తికి వ్యక్తిత్వము ఉన్నట్లైన ఆ భావమును, 'వైయక్తిక స్పందశక్తి భావము'(animism), అనియు దానికి వ్యక్తిత్వము లేకపోయినయెడల వ్యక్తిత్వరహితచైతన్య భావ (dynamism) మనియు అందురు. మొదటి భావము ప్రకారము ప్రకృతియంతయు 'ఆత్మ' లతో నిండి యున్నది. ఏ వస్తువునకైనను ఒక ఆత్మ యుండవచ్చును. ఇట్టి భావమునుండియే ఈశ్వరభావపు తరువాతి వికాసదశ యగు అనేకేశ్వరారాధన ఉదయించినదని అనేకుల ఊహ. అనేకేశ్వరారాధనకు మరియొక ప్రభవస్థానము మహావ్యక్తులగు స్త్రీపురుషులు మృతి చెందినప్పుడు చేయు క్రతువులు. అయితే మధ్య అనేకేశ్వరారాధన అను దశ లేకుండా ఏకేశ్వరారాధన వచ్చినదో రాలేదో లభ్యమైన సాక్ష్యమును బట్టి ఇదమిత్థముగా చెప్పలేము. అనేక దేవతలలో గుణసామ్యములు మొదలైనవాటిని గ్రహించుట ద్వారా వాటివెనుకనున్న దైవము ఒకటేయనియు, ఆ దైవముయొక్క ఆవిష్కారములే ఈ దేవతలన్నియు అనియు భావించుటద్వారా ఏకేశ్వరభావ ముదయింపవచ్చును.

కొన్ని ఆదిమజాతులలో 'ఉన్నతేశ్వరుడు' (high god) లేదా 'సర్వపిత' (all-father) వంటి భావములు కూడ లభ్యమయినవి. విశ్వమును సృజించిన ఈశ్వరుడు మానవుల పుణ్యపాపములను విచారించును. కొందరు మానవజాతిశాస్త్రజ్ఞుల దృక్పథములో వీరు క్రైస్తవ ఈశ్వరమీమాంస ప్రభావమునకు లోనయినవారు - ఉదా. ఆండ్రూలాంగ్. ఆదిని ఏకేశ్వరరాధన ఉండెడిది. దీని తరువాత పితృపూజ దానిస్థానే వచ్చినది; ఇంకను తరువాత ప్రకృతిశక్తులను, స్థానిక దేవతలను పూజించుట వచ్చినది. కొందరి దృక్పథములో ఈ ఆదిమ ఏకేశ్వర భావము ఈశ్వరుని ఆత్మావిష్కారమువలననే మానవులకు లభించినది; కాని మానవులు తమ ఆదిమభావ పవిత్రతను నిలబెట్టుకొనలేక భావచ్యుతిని పొందిరి. మరికొందరి దృక్పథములో, ఆదిమజాతులలో అధిక సంఖ్యాకులు అన్నింటిలోను ఆత్మలుగలవని నమ్మెడివారు, పితరులను పూజించెడివారు, అనేకేశ్వరారాధకులు అయినప్పటికిని, వారిలో అధికమైన మతదృష్టిగల కొలదిమంది మాత్రము సృష్టికర్త, పుణ్యాపాప నిర్ణాయకుడు అగు ఒకే ఈశ్వరుని ఆరాధకులు. నేడున్నట్లుగనే వీరు ఎల్లప్పుడు స్వల్పసంఖ్యలో ఉండిరి. పాల్ రాడిన్, మరియొక మానవజాతి శాస్త్రజ్ఞుడగు ష్మిట్ ఉన్నతమైన ఈశ్వరు (ఈతడు సృష్టికర్త, సర్వపిత) ని ఆరాధించు ఒక ఆదిమ తెగనుండి ఈ భావము విస్తరించినదని వాదించిరి. ఈ పైభావములలో దేని సత్యమునైనను, అసత్యమునైనను నిర్ణయించుటకు తగినంత సాక్ష్యములేదు.

'వ్యక్తిత్వరహిత చైతన్య' వాదము సర్వము ఈశ్వరుడే (ఈశ్వర సర్వగతత్వవాదము)నను భావములోనికి పర్యవసించినదని కూడ కొందరు చారిత్రకులు భావింతురు.

అనేకేశ్వరారాధన: ప్రకృతిలోని వస్తువులను, శక్తులను, మృతిచెందిన పూర్వీకులను ఆరాధించుటకంటె ఇది

ఉన్నతమైనదశ. జంతువులను దేవతలుగా ఆరాధించు
నప్పుడు కూడ వాటికి ఏవో గుణములను ఆపాదింప
వలయును. ఈ గుణములు సాధారణముగా మానవులలో
నున్నవే అయియుండును. కావుననే, మానవభావారోపణ
(anthropomorphism) అనేకేశ్వరారాధనకు ఆవశ్య
కము. ఒక్కొక్కప్పుడు మరింత శక్తిమంతమగు దేవతతో
అంతకంటె తక్కువ ప్రభావముగల దేవతలు తాదా
త్మ్యము చెందుట కద్దు. లేదా వేదమతములోవలె
ఒక్కొక్కసందర్భమున ఒక్కొక్క దేవత ఏకైక దేవతగా
సార్వభౌముడుగా పర్యాయముగా ఆరాధింపబడవచ్చును.
కొన్నిపట్ల ఈ ఆరాధ్య దేవతౌత్కృష్ట్యవాదము ఏకేశ్వర
వాదమునకు త్రోవతీసినది. ఉపనిషన్మతములో మట్టుకు
ఇది ఏకత్వవాదము (monism)నకు కారణమైనది.

అనేకేశ్వరారాధన మతవికాసముయొక్క తరువాతి
దశలలో ఇటు ఏకేశ్వరవాదములోగాని, లేదా అటు
సర్వము ఈశ్వరుడు అను వాదములోగాని పర్యవసింప
వచ్చును. ఏకేశ్వరారాధన అనేక మతములలో క్రైస్తు,
మోజెస్, జోరాస్టర్, మహమ్మద్ వంటి ప్రవక్తలు కొని
తెచ్చిన విప్లవము కారణముగా వచ్చినది. లేదా అన్యాపేక్ష
లేకుండగనే ఒక్కొక్కప్పుడు ఏకేశ్వరారాధన ప్రాదుర్భ
వింప వచ్చును. లేదా మని మతములోను, మజ్దామతము
లోను, జ్ఞానమతములోను (gnosticism) తరువాతి జోరో
అస్ట్రియన్ మతములోను, సార్వజనీనప్రచారములో నున్న
క్రైస్తవ మహమ్మదీయ మతములలోను వలె పుణ్యపాప
తత్త్వములగు ఈశ్వరుడు, సైతానువంటి రెండు వ్యతిరేక
పురుషులమధ్య నిరంతర వైరము కొనసాగవచ్చును.
అయితే చరిత్రలో ఉనికిలోనికి వచ్చిన మతములన్నింటి
లోను చివరికి పుణ్యతత్త్వమే విజయము గాంచునని చెప్ప
బడినది. మరియొకచో అనేకమతములలో సారమును
గ్రహించి ఏకేశ్వరవాదమును ప్రతిపాదించిన ఉద్ధార
వాదము (syncreticism) కూడ కలదు. ఉదా. కబీర్,
నానక్, రామానందుడు వంటివారు విశ్వాసములో
ఏకేశ్వరునే అంగీకరించినను ఆచరణలో అనేక ప్రకృతి
శక్తులను, లేదా స్థానికదేవతలను, లేదా పితృదేవతలను
పూజించుట అనేక మతములలో సార్వజనీనముగా గలదు.

మతదృష్టితో కొంత మేరకు దార్శనిక కాల్పనిక
చింతనను మేళవించుటద్వారా సర్వము ఈశ్వరుడు లేదా
ఈశ్వరుడే సర్వము అను భావము ఈశ్వరసర్వగతత్వ
వాదము (pantheism) పర్యవసింప వచ్చును. అయితే
ఇది యొక్కటియే పైదాని తార్కిక పర్యవసానము
కాకపోవచ్చును. విశ్వమునకు అతీతుడుగానో విశ్వోప
గతుడుగానో ఉండునను ఏకేశ్వరునిభావము కూడ పై
ప్రక్రియకు పర్యవసానము కావచ్చును.

ఏకేశ్వరభావము (monotheism): వికాసము
చెందిన మతములలోని ఈశ్వరభావములకు కొన్ని
సామాన్య లక్షణములు గలవు. ఇవి మానవుని మతావ
సరములపై ఆధారపడియున్నట్లు కన్పట్టును. అయితే
ఈశ్వరుడు మానవునికి సన్నిహితుడైనకొద్ది ఈశ్వరునికి
లక్షణము లంటగట్టు ప్రవృత్తి తగ్గిపోవును. ఏలన ఇప్పుడు
ఈశ్వరానుభవములో ఈశ్వర మానవుల మధ్యనున్న భేద
భావము తొలగిపోవుటయేగాక, సాక్షాత్కారానుభవ
మని ఏది చెప్పబడుచున్నదో దానిని భావములలోనికి అను
వదించుట దుస్సాధ్యమని భావింపబడినది. ఏ కొద్దిమందికో
మాత్రమే సాధ్యమగు ఈ అనుభవము మతమునకు
ఆవశ్యకమైనదని అనేకులు అంగీకరింపక పోవచ్చును.
మతములలోని ఏకేశ్వరునికి ఏకత, ఆధ్యాత్మికత (spiri-
tuality), చైతన్యము, వ్యక్తిత్వము, ప్రేమ, న్యాయము,
ధర్మము, కరుణ, అనంతశక్తిమత్త్వము, సృష్టికర్తృ
త్వము, సర్వవ్యాపకత్వము, పుణ్యపాప విచారణ, అనంత
జ్ఞానము, అమృతత్వము వంటి గుణములే అంటకట్టబడి
నవి. ఈయనను కొందరు ప్రభువనియు, మరికొందరు
తండ్రి యనియు వివిధములుగా భావింతురు. పాపగుణము
లేవియును ఆయనకు సాధారణముగా ఆపాదింప బడవు.
అయితే ఆయనకు గుణముల నాపాదించుట యనిన
ఆయన ఏకత్వమునకు భంగము కల్గించుటయేనని కొందరి
అభిప్రాయము. ఏలన, ఈశ్వరునికి ఆయన గుణములు
ఆవశ్యకములే అయినచో ఆయన, ఆయన గుణములు
భిన్నములు. అవి అనావశ్యకములైనచో ఆయన నిత్యత్వ
మునకు భంగము వాటిల్లును.

అనేక మతములలోని ఈశ్వరభావము ప్రవక్తల
ద్వారా ప్రచారములోనికి వచ్చినది. ప్రవక్తలు మత
చరిత్రలో విప్లవములను తెచ్చినవారు. వీరికి ఈశ్వరుని
గురించిన ప్రత్యక్షజ్ఞానము గలదని తామే చెప్పుకొనెడి
వారు. తాము ఈశ్వరుని కంటిమనియు, వింటిమనియు,
ఆయన స్వరూప మిటువంటిదనియు, ఆయన వాక్కిది
యనియు వారు చెప్పెడివారు. యూదు, క్రైస్తవ, మహమ్మ
దీయ, జోరోఅస్ట్రియన్ మతములు ముఖ్యముగా ప్రవక్తల
మతములు. ఈ మతములలోని ఈశ్వరునికి సాధారణ
ముగా నైతిక ధార్మిక గుణము లధికముగా ఆపాదింప
బడినవి. ఇట్టి ఈశ్వరుడు అనాడు అస్తిత్వములోనున్న
అనేక దేవతారాధనను, విగ్రహారాధనను, పితృపూజను
మట్టుపెట్టుటయేగాక, ఆ మతవర్గములలో నైతిక ప్రవర్తన

నధికము చేసెను. ప్రథమ దశలలో ఏ మతములోను ఈశ్వరుని అస్తిత్వము సంశయింపబడదు. తరువాతి దశలలోనే ఆయన గుణములను గురించిన, ప్రవృత్తిని గురించిన సిద్ధాంతములు వెలువడును. దీనికి కారణము ఒకే మతములో, లేదా ఇరుగుపొరుగు మతములమధ్య వాదవివాదములు చెలరేగుటయే. ఈశ్వరమీమాంస ఇట్లే ఆవిర్భవించినది. అప్పుడు ప్రవక్తలు వారి అనుభూత అసాధారణ జ్ఞానముద్వారా దేనిని ప్రవచించిరో దానిని తర్కపరీక్షకు గురిచేసి వివిధ సిద్ధాంతములు, వాదములు మతములో ప్రవేశపెట్టబడును. ఒకేమతములోకూడ ఈ విధముగా అనేక తెగలుండుట అనుభవగతవిషయమే.

ఈశ్వరుని గురించిన జ్ఞానము మానవునికెట్లు కలుగును అను విషయముపై ముఖ్యముగా నాలుగు వాదములు గలవు. (1) ప్రవక్తల జ్ఞానమే ఈశ్వరజ్ఞానమునకు ఆధారమని కొందరి భావము. ఒక మానవునికి మరొక మానవుని మనస్సును గురించిన జ్ఞానమెట్లు లభించునో అట్లే ఈశ్వరుని స్వరూప స్వభావములను గురించిన జ్ఞానముకూడ ప్రవక్తలకు వారి అత్యధికశ్రద్ధ కారణముగను, వారి ఉత్తమోత్తమమైన నైతికప్రవర్తన కారణముగను లభించినదని వీరి వాదము. అయితే ఇతర మనస్సులను గురించిన జ్ఞానము మన కేవిధముగ లభించుచున్నదను విషయమై దార్శనికులలో నేటివరకు ఏకాభిప్రాయము లేదు. అంతేగాక ఈశ్వరుని గురించి వివిధప్రవక్తలు పొందిన జ్ఞానములో అన్ని విభేదములేల యుండవలెను? ఉదాహరణమునకు క్రైస్తవమతము ఒక ప్రత్యేకమతముగా ఏల రూపొందవలెను? ప్రవక్తలు వారి వ్యక్తిగత విషయములను, వ్యాఖ్యానములను కొన్ని తమ జ్ఞానమునకు చేర్చియుండవచ్చునని సమాధానము. అయినయెడల వారట్లు చెప్పిరా? ఏది వారి స్వకల్పితమో, ఏది వాస్తవ జ్ఞానమో నిర్ణయించుట యెట్లు? (2) తర్కముద్వారా లేదా హేతువుద్వారా మనకు ఈశ్వరుని గురించిన జ్ఞానము లభించునను వాదము. ఇది ముఖ్యముగా బౌద్ధిక దార్శనికుల అభిప్రాయము. వీటిలో ఏది స్పష్టముగా హేతుపూర్వకమైన ఈశ్వరజ్ఞానము అను విషయము ఇంతవరకు తేలలే దనునదే దీనికి సమాధానము. హేతువు లేదా తర్కముయొక్క స్వభావములోనే అట్టి అంగీకారమున కవకాశములేదు. పైగా అనుభవమును క్రమబద్ధమొనర్చునేగాని, హేతువు మనకు స్వతంత్రమైన భూతార్థ జ్ఞానము నీయజాలదను ఆక్షేపణకూడ కలదు. సాపేక్షానుభవ పరిమితుల కతీతముగా హేతువు నిస్సహాయమైనదను మరొక ఆక్షేపణ కలదు. (3) సాక్షాత్కారవాద దార్శనికులు ఈశ్వరజ్ఞానము ఇంద్రియజ్ఞానమునకును, సాపేక్షమగు హేతుజ్ఞానమునకును, విషయి విషయ భేదముగల జ్ఞానమునకును, అతీతమైనదని అందురు. ఇట్టి జ్ఞానమును వారు అంతరజ్ఞానమనియు, దివ్యానుభవమనియు (mystic experience) అందురు. కొందరు (ఆగస్టీన్) శ్రద్ధ వలననే హేతువు వినా ఈశ్వరజ్ఞానము లభింపగల దనియు, మరికొందరు (అక్వైనస్ మొదలైనవారు) ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును తర్కముద్వారా నిరూపించవచ్చుననియు, అయితే ఈశ్వరుని విశేషాస్తిత్వమును గురించిన జ్ఞానము శ్రద్ధద్వారా లేదా శ్రుతిద్వారా మాత్రమే కలుగుననియు వాదింతురు. అయితే అంతకు పూర్వము ఈశ్వరుని గురించిన భావము మానవులలో లేని యెడల వీరిలో శ్రుతిజ్ఞానము ఎట్లు కల్గునను సమస్యకూడ కలదు. ఏది ముందు మానవులకు లభించినది? ఒకే సమయమున ఒకదాని కొకటి అనుబంధముగా వర్తించినవా? శ్రుతిజ్ఞానము సరిగా ఏ విధమున (modus operandi) లభించినది? శ్రద్ధద్వారా మానవులకు ఈశ్వరజ్ఞానము ఎట్లు లభించినది? అనునవి కూడ సమస్యలే.

ఈశ్వరుని పురుషత్వము : చైతన్యము, వ్యక్తిత్వము గలిగినవానినిగా అనేక మతములలో ముఖ్యముగా ప్రవక్తల మతములలో ఈశ్వరుని భావింతురు. ఈ గుణములు మానవులవంటి సోపాధికవస్తువులకే వర్తించుననియు, శరీరము వినా చైతన్యమును మనమెచ్చటను గానమనియు, వ్యక్తిత్వము దేశకాలములకు పరిమితమైనదనియు, వీటిని ఈశ్వరుని కాపాదించుట ఆయన నిరుపాధికతత్త్వమునకును, అపరిమితత్వమునకును, అనంతత్వమునకును, ఏకత్వమునకును భంగము చేకూర్చుటయే ననియు వాదించి ఈశ్వరునికి పురుషత్వమును కొందరు నిరాకరింతురు. అయితే పురుషత్వములేని ఈశ్వరుడు మతమునకు నిరుపయోగియనియు, ఏలన పురుషత్వములేని ఈశ్వరుడు మానవులను ప్రేమించడు, వారి వ్యవహారములను పట్టించుకొనడు, వారి ప్రార్థనలను వినడు అనియు, పురుషత్వము, ఇతర కళ్యాణగుణములు లేని ఈశ్వరుడు శూన్యసమానుడనియు అనేక మతానుయాయులు వాదింతురు.

ఈశ్వరునికి ప్రపంచమునకు, ఈశ్వరునికిని మానవునకును గల సంబంధము : ఈవిషయమున ముఖ్యముగా మూడు వాదములు గలవు. (1) దేవవాదము (deism): ఈశ్వరుడు ఒకేసారి మానవుని, తక్కిన ప్రపంచమును సృజించి, తరువాత వాటితో సంబంధము లేకుండ వాటికి సంపూర్ణముగా అతీతుడుగ నున్నాడు. (2) ఈశ్వరవాదము

(theism) : ఈశ్వరుడు ప్రపంచమును, మానవుని సృజించి, వాటి కతీతుడుగను, అంతర్యామిగనుకూడ నుండును. మానవుల లేదా ఇతర ప్రపంచ వ్యవహారములలో జోక్యము కల్పించుకొనును. మానవులను ప్రేమించును. వారి ప్రార్థనలకు సమాధాన మిచ్చును. వారు చేయు కార్యములకు వారి మధ్యనే సాక్షిభూతుడుగ నుండి కొన్ని మతములలో అంతిమ నిర్ణయ దినమున వారి పుణ్యపాపములను విచారించును. (3) సర్వదైవవాదము : ఈశ్వరుడే ప్రపంచము, ప్రపంచమే ఈశ్వరుడను సమీకరణమే ఈ వాద సారము. (చూ. ఈశ్వర సర్వగతత్వవాదము పుట 324).

కొన్ని మతములలో ప్రవక్త ఈశ్వరుని వార్తను మానవులకు అందజేయుటయేగాక, ఆ ప్రవక్త ఈశ్వరుని కుమారు డనుకొనుటయు, మానవుల పాపభారమును తన భుజములపై వేసికొని, అంతిమ నిర్ణయ దినమున మానవులను క్షమించి వారి పాపములనుండి వారిని విముక్తులను చేయమని వారితరపున ఈశ్వరుని వేడుకొనుటయు జరుగును. క్రైస్తవమత మిట్టిదియే. అమితాభ బౌద్ధమతములో దాదాపు ఇట్టి సంరక్షక (saviour) భావమే గలదు. క్రైస్తవమతములో మరొక విచిత్ర మేమన ఈశ్వరుడు త్రిత్వము (trinity)గా భావింపబడినాడు. దానిలో ఒక అంశముగా పవిత్ర పుత్రుడగు క్రైస్తు స్థానమీయబడినాడు. హిందూమతములో త్రిమూర్తిత్వభావము ఇటువంటిదే యైనను ముగ్గురు మూర్తులలో ఒకరు మాత్రమే పలుఅవతారము లెత్తును. క్రైస్తవ మతములో అట్లుగాక క్రైస్తు ఈశ్వరునియొక్క ఏకైకావతారము. ఈశ్వరుడు అవతార మెత్తుటలో ఉద్దేశ్యము మానవులను వారి పాపమార్గములనుండి తప్పించి, పుణ్యమార్గమున బెట్టి తన దరి జేర్చుకొనుటయో లేదా శిష్టరక్షణ, దుష్టశిక్షణయో అయియుండును.

ఈశ్వరుడు మానవులకు ధర్మమార్గమును విధించుటయు, దాని ననుసరించుటకు వారికి స్వేచ్ఛ నిచ్చుటయు కొన్ని మతములలో గలదు. మానవులు తమ స్వేచ్ఛను దుర్వినియోగపరచకుండ ధర్మమార్గమునే అనుసరించి ఈశ్వరుని ప్రయోజనములతో సహకరించవలెను. అనేక మతములలో ధర్మ ప్రవర్తనయే ఈశ్వరుని చేరుటకు ఏకైక మార్గముగా చెప్పబడినది. కాని హిందూమతములోను, మరికొన్ని మతములలోను భక్తికి, జ్ఞానమునకు కూడ ప్రాధాన్య మేర్పడినది. మానవ ప్రయత్నము లేకుండ ఈశ్వరుడు కొందరిని అనుగ్రహించుటకూడ కద్దు. మానవ ప్రయత్న మున్నను ఆయన ప్రసాదము అవసరము.

ఈశ్వరుడు విశ్వమును, మానవుని సృజించెనను భావము పలు మతములలో నున్నను, అది ఎట్లు జరిగినదను విషయము స్పష్టముకాదు. కొన్ని మతముల ప్రకారము శూన్యమునుండి జగత్సృష్టి జరిగినది. క్రైస్తవమతములో విశేష సృష్టి (special creation) ఆరు రోజులలో జరిగినట్లుగా బైబిలులో 'జెనెసిస్' (genesis)లో చెప్పబడినది. ఈ భావము ఆధునిక విజ్ఞాన శాస్త్రీయ పరిణామవాదముతో సంఘర్షించుట జరిగినది. పరిణామ భావములో అనేకవిధము లుండవచ్చును. దానిలోకూడ ఈశ్వర భావమునకు తావుండవచ్చును. కొందరు దార్శనికుల దృష్టిలో ఈశ్వరుడు విశ్వములో శక్యతారూపమున అంతర్యామియై యుండి విశ్వపరిణామగతిని నడిపించు తత్త్వము కావచ్చును; లేదా పరిణామములో కాలతః చివర వచ్చినను పురోభాగమందుండి పరిణామగతిని ప్రోద్బలము చేయుప్రాయోజనిక కారణము కావచ్చును. లేదా విశ్వము ఈశ్వరునినుండి వచ్చిన కొన్ని ప్రాదుర్భావముల (emergences) పరంపర ఫలితము కావచ్చును. లేదా విశ్వమునకు ఈశ్వరునికి గల సంబంధము రామానుజ దర్శనములోవలె శరీర శరీరి భావముచే వివరింపబడవచ్చును. ఈశ్వరుడు తన స్వభావములో ఎట్టి మార్పు నందకయే పరిణామము చెందుచుండును. లేదా వేదములలోవలె బీజ-వృక్ష సంబంధము మొదలైన సంబంధములకు సదృశముగా ఈశ్వర ప్రపంచ సంబంధము వివరింపబడవచ్చును. మరొకచో, సృష్టికర్త భావము విశ్వకర్మ భావమును పోలియుండవచ్చును. అనగా అదివరకే గల స్థూల ద్రవ్యమునుండి ఈశ్వరుడు నామరూప జగత్తును రూపొందించి యుండవచ్చును. ఇట్టి సందర్భములోనే సృష్టి ప్రయోజన మేమై యుండును అను ప్రశ్న ఉదయించును. అంతేగాక చరిత్రగతికి అనగా కాలమునకు బాహ్యముగా నుండు ఈశ్వరుడు కాలోపాధికమైన సృష్టికార్యము నెట్లు చేసెను? అను ప్రశ్నకూడ ఉదయించును. కొన్ని క్రైస్తవ మత శాఖలలో ఈశ్వరుడు చరిత్రగతిలో అంతర్యామిగా నుండి సృష్టిని తన ప్రయోజనములవైపు నడిపించుచుండును. ఈశ్వరునికి ప్రయోజనము నొకదానిని అంటకట్టజూచుట ఆయనకు పరిమితత్వమును ఆపాదించుటయేనని కొందరు దార్శనికులు ప్రయోజనభావము నాక్షేపింతురు. హిందూమతములో సృష్టి ఈశ్వరుని 'లీల.' ఈ మతములో అన్ని మతములలోవలె గాక సృష్టి విశ్వము ఆద్యంత రహితములు; నిత్యములు. అందువలననే మధ్యనున్న సంఘటనలను వివరించుటకై కాబోలు యుగ, కల్పభావములు ప్రవేశపెట్టబడినవి. ఏది యెట్లున్నను, ఈశ్వరుడు విశ్వమునకు మూలకారణమన్నది సామాన్యాంశము.

ఈశ్వరుని అనేక ఇతర గుణముల విషయమునకూడ ఇట్టి వివాదములు గలవు. ఉదాహరణమునకు ఈశ్వరునికి సర్వజ్ఞత్వము నాపాదించుట కొందరికి గిట్టదు. వారి ఆక్షేపణ ఈ విధముగా నుండును. ఈశ్వరుని సర్వజ్ఞత్వమెట్టిది? దానిలో భూత భవిష్యద్వర్తమానకాలములకు సంబంధించిన విషయము లన్నియు ఇమిడియున్నవా? అయినచో మానవులకు స్వేచ్ఛ ఎచ్చటిది? మహమ్మదీయమతమువంటి వాటిలో అంతయు పూర్వమే నియమింపబడియున్నది. అదేవిధముగా ఈశ్వరునికి సర్వశక్తిమత్త్వము, సర్వవ్యాపకత్వముకూడ కొందరు దార్శనికులచే నిరాకరింపబడినది. ఒక దార్శనికుని దృష్టిలో (వైట్ హెడ్) విశ్వములోని అన్ని సత్తలవలెనే ఈశ్వరుడుకూడ మరియొక సత్త. మానవులవలెనే ఈయన సుఖ దుఃఖముల ననుభవించుచుండును. ఎపిక్యూరియస్ దర్శనములోని ఈశ్వరుడు ప్రపంచసంఘటనలయెడ ఉదాసీనముగా నుండును. సోఫోక్లీస్‌వంటి గ్రీకు రచయితలలో ఈతడు విశ్వములో నియతముగా నిర్దాక్షిణ్యముగా పనిచేయు విధి.

అనేక మతములలో అనేకేశ్వరారాధన, ఏకేశ్వరారాధన ప్రక్కప్రక్కనే గలవు. ఉదాహరణమునకు గ్రీకు, ఈజిప్షియన్, చైనీస్, హిందూ మతములు.

దర్శనశాస్త్రములో ఈశ్వరుని ప్రతిపాదించు దర్శనములును గలవు. ఆయన అస్తిత్వమును నిరాకరించు నిరీశ్వర దర్శనములును, అందువలననే ఆయన అస్తిత్వము నిరూపించు యుక్తులు బయలుదేరినవి. అవి ఈ వ్యాసములోనే తరువాత పేర్కొనబడినవి. సంశయవాద దర్శనములును, ఆయనను గురించిన జ్ఞానము మనకు కల్గుట అసంభవము అను అజ్ఞేయతావాద దర్శనములును గలవు. అంతేగాక మతములలో ప్రతిపాదింపబడు ఆరాధనీయుడగు, లేదా ఉపాసనీయుడగు, పురుషుడగు ఈశ్వరునికి దర్శన శాస్త్రములో స్థానము బహు స్వల్పము. బౌద్ధిక దర్శనములు చింతనీయుత జీవితమునుండి జనించినవగుటచే జీవితమును దానిలోని సంఘర్షణలను, ద్వైతమును సమన్వయపరచు ఏకైకతత్వమును ప్రతిపాదించు ఏకత్వవాదము (monism) వైపే మ్రొగ్గును. ఈ మూలతత్త్వము విశ్వములో క్రమమును ప్రకాశింపజేయు నియమము కావచ్చును. ఏదైన మూలద్రవ్యము (substance)మనస్సు, చైతన్యము, సంకల్పము, హేతువు, ఆత్మ, భౌతిక ద్రవ్యము, శక్తివంటివి కావచ్చును; పరిపూర్ణతను సూచించు 'కేవల' భారము కావచ్చును. విశ్వములోని యాంత్రికచలనపరంపరను ప్రేరేపించు 'ప్రథమ చాలకుడు' (prime mover) కావచ్చును; కారణరూపమున నుండు ప్రకృతి కావచ్చును; తనలోనుండే అనగా, తనలో ఎట్టి మార్పు రాకుండగనే, విశ్వమును వివిధ ప్రాదుర్భావములు (emergences)గా సృజించు (ఇట్టిచోట్ల మూలతత్త్వము ఉన్నది యనిన అది అవశ్యముగా సృజించుచున్నది యని అర్థము.) ప్లాటినస్ చెప్పిన 'ఏకము' కావచ్చును. విశ్వపరిణామగతిలో అన్నింటిలోను ఉత్తమోత్తమమైన విశ్వమును ఎంచి దానిని సృజించు ప్రయోజనవాది ఈశ్వరుడు కావచ్చును. అంతిమ పరిణామ ఫలముగా వచ్చు ఈశ్వరుడు కావచ్చును; లేదా మరియేవిధమైన సత్తయైనను కావచ్చును. అనుభవవాద దర్శనములు ఈశ్వరుని విషయమున సాధారణముగా సంశయవాదమువైపునకో, అజ్ఞేయతావాదమువైపునకో మ్రొగ్గుచుండును. భావ ప్రధానవాద, భౌతికవాద దర్శనములు సాధారణముగా వరుసగా వాస్తవమో, ప్రాతీతికమో అగు మనస్సనెడి తత్త్వమును, భౌతిక ద్రవ్యమును మూలతత్త్వములుగా అంగీకరించును. మనస్సులోని ఏ ప్రత్యేకభాగమైనను అనగా భావము, వేదన, బుద్ధి, సంకల్పము లేదా మనస్సు కతీతమగు అభౌతిక తత్త్వము (spirit) వీటిలో నొకటి మూలతత్త్వముగా చేయబడవచ్చును. ఈ వాదము లన్నింటియొక్క ప్రయోజనము ఏక మూలతత్త్వము నాధారముగా గొని అనుభవమును లేదా అనుభవిక ప్రపంచమును తార్కికముగా సమన్వయింప ప్రయత్నించుటయే. బుద్ధి తన చింతనలో కన్పడు ప్రపంచములోని సాపేక్షతను, సోపాధికతను, పరిమితత్వమును, ద్వైతమును తాను కల్పించుకొని తన తర్కమునకు లోబడియుండు మూలతత్త్వముద్వారాను తార్కిక వ్యవస్థలద్వారాను అధిగమించ ప్రయత్నించును. ఇట్టి ప్రయత్నములోనే ఏకసత్తావాద దర్శనములన్నియు ఉద్భవించినవి. అయితే ఏకసత్తావాదము ఇంతవరకు తార్కిక వ్యవస్థగా ఎన్నడును విజయము గాంచలేదు. ఏ బుద్ధి లేదా తర్కము (reason) యొక్క ప్రవృత్తివలన ద్వైతము జనించినదో ఆ బుద్ధి సృజించినదే 'కేవల' భావముగాని మరొక మూలతత్త్వభావముగాని యగుటచే, ఈ మూలతత్త్వభావము దానినుండి ఆకాంక్షించిన ఫలితము నెప్పుడును చేకూర్చలేదు. ఎచ్చటనో ద్వైతము వచ్చి తీరును—ఈ ద్వైతము సత్య, ప్రతిభాసల ద్వైతము కావచ్చును. మూలద్రవ్యము - విశేషణముల ద్వైతము కావచ్చును. కార్యకారణద్వైతము కావచ్చును. మరియేవిధమైన ద్వైతమైనను కావచ్చును. అందువలననే మూలసమస్యలను పరిష్కరించుటలో బుద్ధి లేదా మనస్సు అశక్తమైనదనియు, దాని ప్రవృత్తి స్తంభించినటువంటి అద్వైతానుభూతిలోగాని ఈ సమస్యలు తొలగిపోవనియు

రహస్యవాదులు వాదింతురు. అయితే మూలతత్త్వము ఒకటేనని అంగీకరించని ద్వైతవాద, బహుతత్త్వవాద దర్శనములుకూడ గలవు. వీరు సాధారణముగా వాస్తవిక వాదులు అయి యుందురు. దృశ్యమానమగు జగత్తునే అంతిమ సత్యముగా గ్రహించి దానిని దాటిపో ప్రయత్నింపని దార్శనికులుకూడ వీరిలో గలరు. అట్లుగాక ఈశ్వరభావముయొక్క ప్రయోజనము, ఉపయోగము దృష్ట్యా దాని ప్రామాణికతను, స్వభావమును నిర్ణయింప జూచు వ్యావహారిక సత్తావాదులు (pragmatists) కూడ కలరు. ఏది యెట్టులున్నను ఆధునిక విజ్ఞానశాస్త్రము మానవులలోని ఈశ్వరుని గురించిన చింతనపై అత్యధిక ప్రభావమును నెరపి వీరి ఈశ్వరభావములో ఇదివరకెన్నడును లేనంత మార్పును తెచ్చుచున్నది. అనేకులు నిరీశ్వరవాదులగుటయో, సంశయవాదులగుటయో, జరుగుచున్నది. తక్కినవారు తమ మతభావములకు, విజ్ఞానశాస్త్ర దృక్పథమునకు, దార్శనిక వాదములకు మధ్య సమన్వయమును కుదుర్చుటలో సతమతమగుచున్నారు. కొద్దిమంది సంప్రదాయములో నున్న భావములలో ఉత్తమోత్తమమైనవాటిని గ్రహించి వీటిని తార్కికముగా సుసంగతపరచి, ఆధునికావసరముల కనుగుణముగా వాటిని తీర్చి దిద్ది, అవసరమైనయెడల క్రొత్తభావములను వాటికి చేర్చుచున్నారు.

ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును నిరూపించుటకు ప్రాక్ప్రతీచ్య దర్శనశాస్త్రముల చరిత్రలో కొన్నియుక్తులు ప్రతిపాదింపబడినవి. అయితే తర్కమార్గమున దానిని నిరూపించుట అసంభవమని నానాటికిని స్పష్టమగుచున్నది. అయితే ఈశ్వరుడు లేడనికూడ తర్కముద్వారా నిరూపించుట దుస్సాధ్యమే. ఏలన ఈశ్వరుని అస్తిత్వము సాధారణ తర్కపరిధిలోని అనుభవమున కతీతము. ఈశ్వరుడు అనుభవవేద్యుడు కానివారికి, నమ్ముటకు సిద్ధముగ లేనివారికి ఈ యుక్తులు నిరుపయోగములు. కాని మానవులు వారి చింతనలో ఏ తార్కిక, లేదా మానసిక ప్రక్రియలద్వారా ఈశ్వరభావమును చేరుదురో వాటిని చూపుటకు, అదివరకే నమ్మసిద్ధముగా నున్నవారికి, నమ్ముచున్నవారికి తమ నమ్మకములు మరింత సంభావ్యములుగ కన్పట్టుటకు ఈ యుక్తులు ఉపయోగపడును. వీటిలో అనేకయుక్తులకు శతాబ్దముల చరిత్ర గలదు. అనేకయుక్తులు సర్వజ్ఞుడు, సర్వశక్తి, దయామయుడు అగు ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును స్థాపించుటకొరకు కల్పింపబడినవి. అయితే ఈ యుక్తులన్నియు ఒకే విధమగు ఈశ్వరుని నిరూపింప ప్రయత్నించుటలేదు.

1. సత్తాశాస్త్ర సంబంధమైనయుక్తి (ontological argument): ఈ యుక్తి అనుభవనిరపేక్షముగా ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును నిరూపించ ప్రయత్నించును. "పరిపూర్ణమైన సత్తనుగురించిన భావము మనకు గలదు. పరిపూర్ణతకు అస్తిత్వము అవసరము. అస్తిత్వములేని దేనికైనను అస్తిత్వమున్నప్పటికంటె తక్కువ పరిపూర్ణత యుండును. ఈశ్వరుడు సంపూర్ణముగా పరిపూర్ణుడు; కాబట్టి ఆయనకు అస్తిత్వముండి తీరవలెను. ఈ యుక్తి ఈశ్వరుడు పరిపూర్ణుడనితప్ప ఆయననుగురించి మరియేమియును చెప్పదు."

ఈ యుక్తికి రెండు ప్రధానమైన ఆక్షేపణలు గలవు: 1. ఒక వస్తువునుగురించిన భావమునకు దాని ఉనికిని గురించినభావము అధికముగా ఏమియును చేర్చదు. అనగా అస్తిత్వ మొక విధేయముకాదు. భావములో అస్తిత్వము ఒక భాగము కానియెడల ఈ యుక్తిని మనము ఉపయోగింప వీలులేదు. 2. అస్తిత్వము పరిపూర్ణతా భావములో ఇమిడిఉన్నదని అంగీకరించినప్పటికిని ఆ భావము సూచించు వస్తువు వాస్తవముగా నున్నదను విషయము పర్యవసించదు. ఈ యుక్తి ప్రామాణికమైనయెడల ఒక పరిపూర్ణమైన ద్వీపమున్నదనియు, లేదా నాజేబులో 100 రూ.లు గలవనియు చెప్పిన అది నిజమనవలెను కాని కాదు.

2. కారణతాయుక్తి: దీనిని విశ్వప్రాదుర్భావయుక్తి (cosmological argument) అని కూడ అనవచ్చును. విశ్వములో మనము చూచు ప్రతివస్తువునకు ఒక కారణముండవలెను. ఈశ్వరుడుగాక ఆ కారణము మరి ఏమయియుండును? ప్రతిదాని అస్తిత్వమును వివరించుటకు ఈశ్వరభావ మవసరము.

విశ్వమునకు ఆయన కారణ మనుదానిని మినహాయించి ఈశ్వర స్వభావమునుగురించి మరియేమియును ఇది చెప్పదు.

ఈ యుక్తికే అతి సామాన్యమైన ఆక్షేపణ: ఇది అనవస్థాదోషమునకు త్రోవదీయు ననునది. విశ్వమునకు ఈశ్వరుడు కారణమయినచో ఈశ్వరునికి కారణమేమి? మరల ఆ కారణమునకు కారణమేమి? లేదా ఈశ్వరునితో మన విచారము ఆపుచేయవలెననిన విశ్వముతోనే ఏల ఆపుచేయరాదు? లేదా విశ్వమే ఈశ్వరుడని ఏల చెప్పరాదు? రెండవ ఆక్షేపణ: ప్రతిదానికి ఒక కారణమున్నదని మనకెట్లు తెలియును? 'అనుభవమునుండి' అనుటకు వీలులేదు. ఏలన అన్నివిషయములను గురించిన, లేదా మొత్తము విశ్వమునుగురించిన అనుభవము మనకు

లేదు. ఇదియును ఒక అంగీకరించబడిన ప్రమేయము లేదా విధాన నియమము. ప్రమేయమైన సాక్ష్యపుప్రశ్నయే లేదు. విధాననియమమైనదానికి సత్యాసత్యముల నాపాదింప వీలులేదు.

ఈశ్వరుని సంకల్పము విశ్వమునకు మూలకారణమను విశ్వాసము అనేకులలో గలదు. కాని సంకల్పము అదివరకే గల ద్రవ్యములో ఒక క్రమమును ఏర్పరచగలదుగాని కొత్తగా దేనిని ద్రవ్యమునుగాని, శక్తినిగాని సృజింపలేదు. అప్పుడు ద్రవ్యము ఎచటనుండి వచ్చినదనుప్రశ్న యుదయించును.

ప్రథమ కారణము ఈశ్వరుడనినను ఇట్టి ఆక్షేపణమే వచ్చును. అంతకు ముందేమున్నది? కాదు, కాలము సృష్టితోపాటో సృష్టి తరువాతనో అస్తిత్వములోనికి వచ్చినదనిన దీనికి సమాధానము 'మనకు తెలిసినంతవరకు అన్ని సంకల్పకార్యములు, అన్ని సృష్టికార్యములు కాలములో జరుగునవే' అని. 'కాదు, కాలము అనంతము; ఈశ్వరుడు కాలప్రవాహమునకు బాహ్యముగా నున్నాడని' చెప్పినను పై ఆక్షేపణయే వచ్చును. కాలములో లేని ఈశ్వరుడు కాలములో ఎట్లు సృష్టిచేయగలడు? అసలు కారణతాసంబంధమే కాలోపాధికమైనది.

3. ప్రయోజన సంబంధమైనయుక్తి: లేదా విశ్వములోని క్రమము (order) నుండి చేయుయుక్తి: విశ్వములో క్రమము, సౌందర్యము గలవనుటకు అనుభవమే నిదర్శనము. వీటికి ఏదో ప్రయోజనము గలదు. ఇవి విశ్వకర్మవంటి ఒక ఈశ్వరునికార్యము. విశ్వము ఆగంతుకము కాదు. దీనికి ప్రయోజనము గలదు. ప్రయోజనము ఉన్నయెడల ప్రయోజనము గలవాడు ఒకడుండవలెను.

ఇట్టియుక్తి దయామయుడు, సర్వశక్తి అగు ఈశ్వరుని నిరూపించుటకు సాధారణముగా నుపయోగింపబడును.

ముఖ్యముగా జీవము ఎట్లు అస్తిత్వములోనికి వచ్చినదను ప్రశ్న ఈ యుక్తియొక్క ఆధారములలో ఒకటి. ఒకే ఒక సృష్టికార్యములో జీవము జీవజాతులు సృజింపబడినవని పూర్వము నమ్మెడివారు. కాని డార్విన్ సిద్ధాంతము వచ్చుటతో ఈయుక్తి వెనుకబడినది; జీవప్రాదుర్భావమును ఇప్పుడు అతిభౌతికముగా వివరింపవలసిన అసత్యము లేకపోవుటయే దీనికి కారణము. కొన్ని జీవజాతులు చరిత్రగతిలో లుప్తమైనట్లు మనకుగల సాక్ష్యము ఈశ్వరుడు దయామయుడను విశ్వాసమునుకూడ బాధించినది. పైగా జీవజాతులు ఒకదానిపై మరొకటి జీవించుచున్నవి. ఒకజాతిజీవులు చచ్చినగాని మరొకజాతిజీవులు బ్రతుకలేవు. అయితే ప్రకృతిలో ప్రయోజనకరమైన జీవనిర్మాణములుకూడ కలవు. ఈ విధముగా ప్రయోజనవాదయుక్తిని బలపరచుట నిరాకరించుటకుకూడ రెండు ప్రక్కలను సాక్ష్యముగలదు. అయితే ఈయుక్తి భూతార్థముల నన్నింటిని గణనలోనికి తీసికొనును. అట్లే దోషసమస్య: భౌతికదోషములు, నైతికదోషములు ప్రపంచమునందు కనబడుచునే యున్నవి. ఎపిక్యూరస్ (క్రీ. పూ. 342-270) అను దార్శనికుడిట్లనెను. "దోషమును నివారించుటకు ఈశ్వరుని కిష్టముండియు శక్తిలేకపోయిన ఆతడు సర్వశక్తికాడు; శక్తియుండియు ఇచ్ఛలేకపోయిన ఆతడు క్రూరుడు. ఆతనికి ఇచ్ఛ, శక్తి-రెండును గలవా? అయిన దోష మెచటనుండి వచ్చినది. దీనికి సమాధానముగా ప్రపంచములోని దోషము మానవుని పాపబుద్ధి సృజించినదే" యనవచ్చును. అయితే భౌతికదోషముల కిది సమాధానము కాదు. నైతికదోషములకు మాత్రమే. నైతికదోషములైనను మానవుని స్వతంత్రసంకల్పము నుండియేగదా వచ్చినవి; ఈశ్వరుడాసంకల్పమును మానవుని కేల ఈయవలయును? దోషములు పాపమునకు శిక్ష అయినయెడల అవి మరింత సమముగా విస్తరించి యుండవా? పైగా మానవులను సంస్కరించుటకు చెడు సాధనములను సర్వశక్తియగు భగవంతు డేల ఉపయోగింపవలెను? ఏలన ఆతడు దయామయుడుకూడకదా? సచ్ఛీలమును నిర్మించుటకు ప్రపంచ మొక శిక్షణరంగము. ఇచ్చటి దోషములు శిక్షించుటకుగాక, మానవులకు శిక్షణ గరపుటకై యున్నవి. అయితే అనేకమందిలో ఈ శిక్షణ ఎందువలన నిష్ఫలమగుచున్నది? పైగా సర్వశక్తియగు ఈశ్వరునికి సాధనములతో ఏమి నిమిత్తము; తన లక్ష్యమును ప్రత్యక్షముగానే సాధింపలేడా? అసలు మనము అనుకొనుదోషము దోషమేకాదు; అదియును మంచిదే అనవచ్చును; అయితే దోషమును దోషముగా పరిగణించుటయైనను దోషమేనా? కాబట్టి అప్పటికిని చెడ్డగలదన్నమాటే. మరొకవాదము: 'ఈశ్వరుడు దోషములను సమర్థింపడు కాని అనుమతించును. ఏలన మరియొక విధముగా ప్రపంచముండినచో అది మరింత దోషయుతముగ నుండునేమో' అని. దీనికి సమాధానము ఈశ్వరుడు నిజముగ సర్వశక్తియైన ప్రపంచమును దోషరహితముగనే సృజింపగలడని. పైయుక్తులన్నింటికి మూలము సాదృశ్యము. ఒక అనుమానముగా సాదృశ్యము ఎన్నటికిని ప్రామాణికము కాజాలదు. ముఖ్యముగా అనుభవములో ఉన్నవిషయములనుండి అనుభవాతీతమైన విషయములకు చేయు అనుమానము, సాదృశ్యము ధ్రువపడుట అసాధ్యము. అందుకని అనుమానము పూర్తిగా సంశయాత్మకము అగును. సంకల్ప

కారణముగాగాని, ఉత్పత్తి కారణముగాగాని జంతువులలోవలె సృష్టివచ్చినదనుటకూడ సాదృశ్యమునుండియే. ప్రయోజనవాదయుక్తి అనుభవమును ఆధారముగా చేసుకొనిన కల్పనయేనా యనుప్రశ్నకూడ గలదు. అనుభవములో దీనికి సాక్ష్యము లేకపోలేదుగాని, ఈ యూహను సత్యమనిగాని, అసత్యమనిగాని నిరూపించుటకు అనుభవములోని ఏ అంశమును ఉపయోగింపలేము; ఏలన ఈశ్వరుడు లేడనుకొనినను అనుభవాంశములలో తేడా ఏమియు రాదు. విజ్ఞానశాస్త్రీయమగు ఊహలవంటిది కాదిది. ఆ ఊహలఫలితములను అనుభవములో నిరూపింపవచ్చును. దీని ఫలితముల నట్లుచేయ వీలులేదు.

4. చారిత్రక యుక్తి: చరిత్రలోని అనేక మతములలోను, వ్యక్తులగు ప్రవక్తలలోను, మానవజాతిలో అత్యధిక సంఖ్యాకులు ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును విశ్వసించుచున్నారు. కాబట్టి ఈశ్వరుడున్నాడు, అనునదియే యుక్తి. మానవులందరు ఒక భూతమున్నదని నమ్ముచుండిన అది యుండవలెనా, వారందరును అజ్ఞానములో నుండరాదా? ఒకదానివిషయమయిన మన నమ్మకము దాని అస్తిత్వమునెట్లు నిరూపించును?

5. అతిలౌకిక సంఘటనలనుండి చేయు యుక్తి: చరిత్రలో వివిధ నియమములలో అతిలౌకిక సంఘటనలు సంభవించినవి. అతిలౌకిక సంఘటనల నిర్వచనములలో విభేదములు గలవు. ప్రకృతి సంఘటనలలో ఈశ్వరుడు జోక్యమును కల్పించుకొని ఆ సంఘటనలకు కారణమయ్యెననుట కన్న మరి ఏ విధమున వీటిని వివరింపగలము? కాబట్టి ఇటువంటివి సంభవించుట ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును నిరూపించును. (చూ. అతిలౌకిక సంఘటనలు-పుట 233)

దీనికి ఒక ఆక్షేపణ. అసలు అతిలౌకిక సంఘటనలు జరుగలేదనుట. ఇది చారిత్రకులు నిర్ణయించవలసిన విషయము. ఒకవేళ అవి సంభవించినను అవి ఈశ్వరుని అస్తిత్వమునెట్లు నిరూపించును? ఆ సంఘటనలు ఏమైన నిరూపించినయెడల అది ప్రకృతిలో ఉన్న క్రమము ఏదో ఒక అక్రమము సంభవించినదని మాత్రమే. అతిలౌకిక సంఘటనలు ఇంతవరకు మనకు తెలిసిన ప్రకృతినియమములచేత వివరింపబడకపోవచ్చును. కాని మనకు తెలియని, వీటిని వివరించు ప్రకృతి నియమములు ఇంకను ఉండవచ్చును గదా? లేదా మనకు తెలిసినవాటినే సరిగా అన్వయింపకపోయి యుండవచ్చును గదా? అట్లుగాక, అతిలౌకిక సంఘటనలనిన ఈశ్వరుడు ప్రకృతిక్రమములో జోక్యము కల్పించుకొనినవే, అని నిర్వచించినయెడల మనము నిరూపింపవలసినదానినే నిరూపింపబడినదానినిగా గ్రహించుచున్నాము.

6. ఉపయోగితాయుక్తి: ఈశ్వరునిలో విశ్వాసము నైతికముగా వాంఛనీయమైన ప్రభావమును నెరపుచున్నది. కాబట్టి అది సత్యమైనదయి యుండవలెను. అనేక మతములలో విశ్వాసములు పరస్పరము కలహించునవి ఉండును. వీటిలో ఏ విశ్వాసము సత్యమైనది? సత్ప్రవర్తనకు ఈశ్వరునిలో విశ్వాసము నిజముగా ఆవశ్యకమైన యెడల, అది ఉన్న చోట్లల్లను తక్కినచోట్లకంటె అధిక నైతికప్రవర్తన యుండవలెను. అది లేనిచోట్ల అట్టి ప్రవర్తన స్వల్పముగా నుండవలెను. ఇతర కారణములు లేకుండా కేవలము మతము కారణముగా నైతిక ప్రవర్తన వృద్ధియగునా? ఒకవేళ అవి ఉపయుక్తమైనవని రుజువైనను, ఆ విశ్వాసములు సత్యము లెట్లగును?

7. దివ్యానుభూతినుండి చేయుయుక్తి: చరిత్రలో కొందరికి ఒక విచిత్రమైన అనుభూతి కలిగినదనియు, ఇది గాఢమైనది, సార్థకమైనది, విలువైనది అనియు, ఈ అనుభవమును ప్రకృతిశాస్త్ర సిద్ధాంతములు వివరింపలేవనియు, కావున వాటికి అతిలౌకిక సత్తయగు ఈశ్వరుడే కారణమై యుండవలెననియు, ఈశ్వరుడే ఈ అనుభూతిని ప్రేరేపించుననియు ఈ యుక్తి చెప్పును. దివ్యానుభూతి అనిన ఈశ్వరుడని నిర్వచించినయెడల మతానుభవము ఈశ్వరుని నిరూపించుచున్న దనుట పునరుక్తి యగును. ఈ అర్థములో దివ్యానుభవము లేనప్పుడు ఈశ్వడున్నాడనుట స్వవచనవ్యాఘాత మగును. అయితే కొందరు ఈ విధముగా దివ్యానుభవమును నిర్వచింపక దివ్యానుభవము ఈశ్వరునికి ఒక సూచకమని అందురు. కాని ఒక అనుభవము కలిగినదను భూతార్థము, ఆ అనుభవమునకు విషయమొకటి యుండవలెనను ప్రమేయమును నిరూపింపజాలదు. అంతేగాక వివిధ దివ్యానుభవములు వివిధములైన ఈశ్వరులను ప్రకటించు చున్నవి. వీటిలో అన్నియు సత్యములు కాజాలవు; ఏదో యొక్కటిమాత్రమే సత్యము కావలెను. ఏ యొక్కటో సత్యమని చెప్పినను చాలదు. కాని, తక్కినవాటి నేల నిరాకరింపవలెను? అన్ని విధములైన దివ్యానుభవము ఒకే సత్తను గురించినదనియు, తమ అనుభవవిషయమును వివరించునప్పుడు వ్యక్తులు తమ గతసంస్కారముల ననుసరించి వ్యాఖ్యానించుటలో భేదములుండును అనియు కొందరందురు. అన్నిమతముల లోను సామాన్యముగా నుండు ఈశ్వరుని విషయము పూర్వమే చర్చించినాము. అనేక మతములలోని ప్రత్యేకమైన విషయములను తీసివేసిన, మిగులు సారము నేదియు నుండదు. కొన్ని మతములే సత్యమైనవనిన దానికి నిర్ణాయకమెద్ది? దానినెట్లు సమర్థించెదము? అట్లే ఏది నిజమైన

దివ్యానుభవము? ఏదికాదు? అయితే అనేక సాక్షాత్కార వాదుల దృష్టిలో వాస్తవమైన ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును తార్కికముగా నిరూపింపలేకపోయినప్పటికిని, మానవునికి ఈశ్వరుని సార్థక్యము వారి సాక్షాత్కారానుభవములోనే గలదు. అయితే, ఈ అనుభవమును వాస్తవికమనిగాని, ప్రాతీతికమనిగాని వర్ణింప వీలులేదు. ఈ అనుభవములో విషయి విషయముల విభాగముండదు. ఈ అనుభవమును వర్ణింప వీలులేదు. చాలమంది సాక్షాత్కారవాదులు తమ అనుభవమును కొన్ని సంకేతములలో వర్ణింతురు. ఆ సంకేతములు అట్టి అనుభవమును అదివరకే కలిగినవారికో, లేదా ఆ త్రోవలోనున్నవారికో మాత్రమే అవగతము కాగలవు. సాక్షాత్కారానుభూతి దానిని కలిగియున్న వారిచే ఎంతో విలువైనదిగాను, తమ జీవితవిధానము లోనే సంపూర్ణమైన నైతిక పరిణామము కలుపుకొని పరిణామములను తెచ్చినదిగాను చెప్పబడినది. ఇట్టి అనుభవమే మతాన్వేషణకు అంతిమ లక్ష్యమని వీరి వాదము. అయితే ఈ అనుభవమునుంచి గాని మరే విధముగాగాని ఈశ్వరుని తార్కికముగా నిరూపింప వీరు ప్రయత్నింపరు. వీరి దృష్టిలో మనము ఈశ్వరుని కన్గొన వీలయినప్పుడు ఆయన అస్తిత్వమును నిరూపింపవలసిన అగత్యములేదు.

కాంట్ ఉపదేశించిన నైతికయుక్తి : (చూ. నైతిక నియమములు). మానవునికి నైతికాంతఃకరణము గలదు. ఇది అతనికి కొన్ని నైతిక నియమములను విధించును. నైతిక ప్రవర్తనకు వ్యక్తిస్వేచ్ఛ ఆవశ్యకము. అట్లే నైతిక ప్రవర్తనకు వ్యక్తి అమృతత్వమును, నైతిక విలువలను పరిరక్షించుటకు మంచితనమును, చివరికి బహూకరించుటకు పురుషుడైన ఒక ఈశ్వరుడును ఆవశ్యకము. కాబట్టి ఈశ్వరుడున్నాడు అను యుక్తి. అయితే కాంట్ 'శుద్ధ హేతు విమర్శ'లో దృశ్యజగత్తుయొక్క పరిధిలో ఇట్టి ఈశ్వరునియొక్కగాని, మరి ఏ విధమైన ఈశ్వరునియొక్కగాని అస్తిత్వమును నిరూపింపలేమని చెప్పియున్నాడు. నైతిక విలువలను ఒక ఈశ్వరుడు పరిరక్షింపవలసిన అగత్యమున్నంత మాత్రమున అట్టి ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును తార్కికముగా నిరూపించిన వారమగుదుమా? ఆ విలువలు పరిరక్షింపబడక, నైతికావసరములు అట్లే మిగిలిపోవచ్చును.

ఈశ్వరుడు అనుభవాతీతుడైనంతవరకు అతడున్నాడని తర్కముచేత మనము నిరూపింపలేమని పై యుక్తులను గురించిన చర్చయొక్క సారాంశమైనను, ఆయన లేడనికూడ తర్కము నిరూపింపలేదని మరచిపోలేదు. అందువలననే కొందరు శ్రద్ధ, శ్రుతి, అనుభూతి మొదలైన వాటిని శరణుజొచ్చిరి. జె. నా. మూర్తి.

ఈశ్వరమీమాంస(Theology): ఈశ్వర మీమాంస యనగా ఈశ్వరసంబంధమగు ఆలోచన, శాస్త్రము. ఈశ్వరాస్తిత్వము, గుణములు, కార్యములను గూర్చియు, ఈశ్వరునికి మానవునితోను, ప్రపంచముతోను గల సంబంధమును గురించియు ఈ శాస్త్రము చర్చించును. ఈశ్వర విషయమగు జ్ఞానము, లేదా శ్రద్ధ (విశ్వాసము)యొక్క ప్రమాణములను గురించి, ఆధారములను గురించి కూడ ఈ శాస్త్రము చర్చించును. అంతేగాక ఈశ్వరానుభూతిలోని మనస్తత్త్వానుశీలనముకూడ ఈ శాస్త్రములో గలదు. మత సిద్ధాంతముల, సత్త్వముల, సంస్థల స్వరూప స్వభావముల వివరణము, మత పరిణామము, శ్రుతులను చారిత్రకముగాను, విమర్శనాత్మకముగాను, వ్యాఖ్యానాత్మకమునుగాను అనుశీలన చేయుట, ధార్మికక్రియా కలాపముల వివరణ, విధానములు, మత సంస్థల చరిత్ర మొదలైనవి కూడ సాంప్రదాయికముగ ఈశ్వరమీమాంసలో భాగముతైనవి. దర్శనశాస్త్రమునకు ఈశ్వర మీమాంసకు సన్నిహిత సంబంధము గలదు. దృశ్యప్రపంచమునకు మూలమగు చరమసత్యమును దర్శనశాస్త్రము అన్వేషింపగా ఈశ్వరమీమాంస అన్వేషించు ఈశ్వరుడు ప్రపంచమునకు మూలకారణము, సత్త కావున రెంటికిని సంబంధము గలదు.

ఈశ్వరమీమాంసలో రెండు రకములు గలవు : లౌకిక ఈశ్వరమీమాంస, అలౌకిక ఈశ్వరమీమాంస. అలౌకిక ఈశ్వరమీమాంస అనగా, అపౌరుషేయమని తలచబడిన పవిత్ర గ్రంథము, లేదా ఈశ్వరప్రదత్తమని నమ్మబడిన సాక్షాద్జ్ఞానము ఆధారముగ జరిగిన ఈశ్వరమీమాంస. మానవుని బుద్ధిచే అనుభవము, అనుమానములద్వారా లభ్యమగు ఈశ్వర జ్ఞానము లౌకిక ఈశ్వరమీమాంసకు విషయము. ఈశ్వరాస్తిత్వమును, ఆయన స్వభావాదులను బుద్ధి నుపయోగించి అనుమానాది ప్రమాణములచే సాధించుటయే లౌకిక ఈశ్వరమీమాంసలో ముఖ్యముగ జరుగునది. ఇట్టి సిద్ధాంతములనుండి నిగమనము చేయబడు దర్శనములో ఈశ్వరుని స్వభావము, ఈశ్వర స్వేచ్ఛ, ఆయన అనుగ్రహము, పనిచేయు విధము, అమృతత్వ స్వభావము (ఇది పరలోక శాస్త్రమునకు ప్రత్యేక అనుశీలనావిషయము) మతముల తారతమ్యము మతమనస్తత్వ శాస్త్రము వీటిని గురించిన అనుశీలన ఉండును. జీవేశ్వర స్వరూప నిర్ణయము సంబంధజ్ఞానము, జీవుల పురుషార్థ కర్తవ్యాదుల విచికిత్సకూడ దాని అంతర్భాగములే.

రెండవదియగు అలౌకిక ఈశ్వరమీమాంసయందు ఒక పవిత్ర గ్రంథముయొక్కయో, ప్రవక్తల లేదా

ఋషులయొక్కయో, లేదా ఒక పవిత్ర ధర్మసంస్థయొక్కయో బోధలను ఆధారముగ చేసుకొని ఈశ్వర స్వరూపస్వభావ కార్యాదుల నిర్ణయించి, తదుపరి పై పేర్కొనబడిన ఇతర సమస్యల పరిష్కారము తన్మూలమున జరుగును.

కొందరు లౌకిక ఈశ్వరమీమాంస అసంభవము, బుద్ధి ద్వారా ప్రత్యక్ష అనుమానాదుల నాధారము చేసుకొని ఈశ్వరాస్తిత్వాదుల నెరుగగలేమందురు. కొందరు బుద్ధికి దురవగాహమైనది అసత్తు; సత్తు అంతయు బుద్ధిగ్రాహ్యమే గాన ఈశ్వరుడు తన్మూలమున వేదనీయు డందురు. కొందరు బుద్ధి ఈశ్వరాస్తిత్వ మాత్రమును, ఆయనకున్న కొన్ని గుణములు మాత్రమును ఎరుగగల్గినను; ఆయనను గూర్చిన సమగ్రజ్ఞానము ఆయన ప్రసాదించిన గ్రంథాదుల ద్వారానో, ఆయనచే ప్రేరితులైన లేదా తదనుగ్రహముచే సాక్షాత్కారమును బడసిన ప్రవక్తల ఋష్యాదుల బోధలవలననో లభింపనగునందురు. ఈశ్వరజ్ఞానము బడయుటకు కొంతవరకైనను బుద్ధికి శక్తియున్నదని ఒప్పుకొనినచో, బుద్ధికిని పవిత్రగ్రంథముల లేదా ప్రవక్తల ద్వారా సంక్రమించు అలౌకికజ్ఞానమునకు గల సంబంధమును గూర్చిన విచారణ ప్రముఖస్థాన మాక్రమించును. ఈశ్వరమీమాంసయనున దొకటి లౌకికముగాని అలౌకికముగాని లేనేలేదు. అది మూర్ఖులు లేదా వంచకుల వాచారంభణము మాత్రమే అను దార్శనికులును కలరు. ప్రత్యక్షానుమానములు ఈశ్వరాస్తిత్వమును సూచించను కూడ లేవని, కాబట్టి "ఈశ్వరుడు" ఒక కల్పనయని వీరి మతము. కె. రా. కృ.

ఈశ్వర సర్వగతత్వ వాదము (Pan-theism): దర్శనశాస్త్ర, ఈశ్వరమీమాంసలలో "సర్వము ఈశ్వరుడే, ఈశ్వరుడే సర్వము" అను సిద్ధాంతమునకు ఈశ్వర సర్వగతత్వవాదమని పేరు. విశ్వము ఈశ్వరునికి భిన్నమైన సృష్టికాదు; ఈశ్వరునిలో అంశమునుకాదు; విశ్వమునకు బాహ్యముగా లేదా అతీతముగా ఈశ్వరుడు లేడు; అంతవత్తులైన చేతనాచేతన వస్తువులన్నియును, సాధారణ మానవానుభవముయొక్క విషయములన్నియును ఈశ్వరునియొక్క ప్రకారములే. వానిలో ప్రతిదానికిని, వాని మొత్తమునకు అతీతముగనే ఈశ్వరుడున్నాడు. సర్వము ఈశ్వరుడను వాదమునకు స్థూలముగ అర్థమిదియే.

పాశ్చాత్య దర్శనశాస్త్ర సంప్రదాయములో ఇట్టి సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించినవాడు స్పినోజా. అయితే సర్వము ఈశ్వరుడనువాదము బహుప్రాచీనము; ఇది అనేక నాగరికతలచే అంగీకరింపబడినది. జగద్బ్రహ్మ తాదాత్మ్యరూపమున ప్రాచీన భారతదేశమందు ఈ వాదము కాననగును. ప్రాచీన గ్రీకు దార్శనికులలో జెనొఫినిస్, పార్మినిడీస్, హెరాక్లైటస్, స్టోయిక్ మతస్థుడు క్లియాంతిస్ అనువారలు ఈ వాదమునకు ప్రసిద్ధప్రతినిధులు. మధ్యయుగములో నవీనప్లేటోవాదములోకూడ ఈ వాదపుపోకడలు కనబడుచున్నవి.

ఈ వాదము నంగీకరించినయెడల నైతిక విచక్షణలు, ఉపాసనావిషయమగు ఈశ్వరునియందు విశ్వాసము నశించునని ఈ వాదమునుగూర్చి మతసంస్థచేయు ఆక్షేపణ గలదు. కె. రా. కృ.

ఉత్పలాచార్యుడు (క్రీ.శ. 900): కాశ్మీర శైవ సిద్ధాంతపు ప్రధాన ఆచార్యులలో ఒకడు. సోమానందుని శిష్యుడు. ఈతని "ఈశ్వర ప్రత్యభిజ్ఞాకారిక" ను బట్టియే ఈ సంప్రదాయమునకు ప్రత్యభిజ్ఞాదర్శన మను పేరు వచ్చెను. ఇతని "సిద్ధిత్రయి", "శివస్తోత్రరత్నావళి" ప్రసిద్ధ గ్రంథములు. (చూ. ప్రత్యభిజ్ఞాదర్శనము.) కొ.స.మూర్తి.

ఉదయనుడు (క్రీ.వె. 984): పదియవ శతాబ్దపు వాడు. ఈతని 'తాత్పర్య పరిశుద్ధి' వాచస్పతి మిశ్రుని 'న్యాయవార్తిక తాత్పర్య' టీకకు వ్యాఖ్యానము. ఇతని ఇతర గ్రంథములలో పేరుకన్నది "న్యాయ కుసుమాంజలి." న్యాయశాస్త్ర మెంతమట్టుకు ఈశ్వరమీమాంస (theology) కు సమర్థకమగునో యనువిషయమును ఉదయనుడీగ్రంథమందు విచారవిషయము గావించెను. అతని "ఆత్మతత్త్వ వివేకము" అనుగ్రంథము శాశ్వత ఆత్మవాదమును సమర్థించి బౌద్ధాదుల నైరాత్మ్యవాదమును ఖండించెను. కిరణావళి, న్యాయపరిశిష్టము అను మరిరెండు గ్రంథములనుకూడ ఈతడు రచించెను. మే. వ. స.

ఉదాసీన సంప్రదాయము: ఉదాసీన సంప్రదాయానుయాయులు పంజాబులోను, ఉత్తరప్రదేశములోను, బీహారములోను అధికముగా నున్నారు. గురునానక్ వారి కుమారుడు శ్రీ చంద్రదేవు డీసంప్రదాయమునకు సంస్థాపకుడు. ఇది ఒక ఆర్ష సంప్రదాయము. గంగేశ్వరానంద స్వామి "శ్రౌతముని చరిత్రామృతము" ననుసరించి చూడ, ఈ సంప్రదాయమున కాద్యాచార్యుడు సనత్కుమారుడని వ్యక్తమగుచున్నది. అద్వైతవేదాంత సిద్ధాంతములు వారికి సర్వదా శిరోధార్యములు. అక్కడక్కడ యతిధర్మమగు తపస్సాధనయందు వారికి విశ్వాసమున్నట్లగుపడుచున్నది. వారి అభివాదము 'ఓం నమో బ్రహ్మణే' అన్నరూపములో నుండును. కృష్ణమూర్తి.

ఉద్దాలకుడు: ఔపనిషద చింతకులలో నొకడు. ఈతని ప్రశంస ఉపనిషత్తులలో రెండుచోట్ల గలదు.

ఛాందోగ్య షష్ఠప్రపాఠకమున నితడు కుమారుడగు శ్వేత కేతువునకు సద్విద్య నుపదేశించును. బృహదారణ్యకములో ఆతనివద్దకు ఆత్మను తెలిసికొనుటకై వచ్చిన అయిదుగురు జిజ్ఞాసువులను అశ్వపతి కేకయునివద్దకు ఆత్మవిద్యోప దేశమునకు తీసికొనివెళ్ళెను. మే. వ. న.

ఉద్యోతకరుడు : న్యాయశాస్త్రవేత్త. ఈతడు న్యాయవార్తికమను గ్రంథములో దిఙ్నాగాది బౌద్ధ తార్కికుల ఖండించి, న్యాయ భాష్యకారుడగు వాత్స్యాయనుని సమర్థించినాడు. థానేశ్వరము రాజధానిగా గల హర్షవర్ధనుని రాజ్యకాలమందు (629-644) భారత దేశమును పర్యటించిన యు ఆన్ చ్వాంగ్ అను చైనా యాత్రికుడు సుబంధుని 'వాసవదత్త'ను పేర్కొనినాడు. సుబంధువు తన 'వాసవదత్త' లో ఉద్యోతకరుని ఉదాహరించినాడు. అందువలన ఉద్యోతకరుడు క్రీ.శె. ఆరవ శతాబ్దివాడని చెప్పవచ్చును. ఈతడు భారద్వాజ గోత్రుడు, పాశుపత మతానుయాయి. మే. వ. న.

ఉపనిషత్తులు : ఉపనిషత్తులు బ్రాహ్మణముల (చూ. వేదములు) చివరి భాగములు. ఉత్తరభాగములు కూడను. ఉదాహరణమునకు ఐతరేయ, తైత్తిరీయోపనిషత్తులు, క్రమముగా ఐతరేయ, తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణముల అంతిమ భాగములు. అట్లే బృహదారణ్యకోపనిషత్తు శుక్లయజుర్వేదమునకు చెందిన శతపథబ్రాహ్మణమునకు శేషము. బ్రాహ్మణములకు ఉపనిషత్తులకు మధ్య ఆరణ్యకములను కొన్ని అధ్యాయములు కలవు. తైత్తిరీయ, ఐతరేయారణ్యకము లట్టివే. కొన్ని ఉపాసనారీతులు, వానప్రస్థాశ్రమమునకు చెందిన శిక్షణలు ఆరణ్యకముల ఉపపాదనావిషయములు. (అరణ్యములం దుద్భవించినవి గనుక వీటికి ఆరణ్యకములని పేరు.) ఇచ్చట అరణ్యములన దుర్గమములగు కారడవులు కావు. ఇండ్లకు లేదా నగరమున కనతిదూరమున ఉన్న ఆశ్రమముల వెనుక నుండెడి చిన్న ఆరామములు. ఆచార్యులు శిష్యులకు వేదమందలి రహస్యార్థముల నుపదేశించుట కుపయోగించు వివిక్త ప్రదేశము లీ అరణ్యములు. వేదములలోని మంత్ర బ్రాహ్మణ భాగముల శిక్షణ, వ్యాఖ్యానము గ్రామములందే జరుగుచుండెడివి. వేదశిక్షణ గ్రామములందు అరణ్యములందు కూడ జరుగుచుండెడిదని అవి రెండు కొంత భిన్నములని, దీనివలన గ్రహించవలెను. ఈ అరణ్యములు వాస్తవికముగా, ప్లేటోచే ప్రారంభింపబడి, అరిస్టాటిల్ చే కొనసాగింపబడిన ఏతెన్సు నగరపు ఎకాడెమీ (లీసియమ్)ల వంటివి. అరణ్యములందు ఆచార్యులు శాశ్వత నివాసములు కల్పించుకున్నట్లు వేదములలో కన్పట్టదు. అందువలన ఆశ్రమములనునవి, శిష్యశిక్షణకై తాత్కాలికముగ స్థాపింపబడిన నివాసస్థానములు. ఉపనిషత్తులలో మనకు తారసిల్లు వేదాంత చర్చలు ఆచార్యుల గృహములవద్దనో, లేదా రాజసభలయందునో జరుగుచుండెడివి.

ఉపనిషత్తులలో నొకటియగు, ముక్తికోపనిషత్తు 108 ఉపనిషత్తులను పేర్కొనినది. మొత్తముమీద ఉపనిషత్తులు రెండువందలవరకు గలవు. పైచెప్పిన 108 యే గాక మరి 75 ఉపనిషత్తులు ప్రచురితములైనవి కలవు. మొదట చెప్పిన 108 ఉపనిషత్తులును ముఖ్యములైనవి ; ప్రాచీనతమములైనవియును. ఇందులో మరల పది ఉపనిషత్తులు మిక్కిలి ప్రధానములైనవి. ఈశ, కేన, కఠ, ప్రశ్న, ముండక, మాండూక్య, తైత్తిరీయ, ఐతరేయ, ఛాందోగ్య, బృహదారణ్యకములను నామముల బరగునవియే ఈ పదియును. ఈ ఉపనిషత్తులు పదియును బ్రహ్మసూత్ర, భగవద్గీతలతో కలిసి వేదాంత శాస్త్రమునకు మూలములుగా పరిగణింపబడుచున్నవి. ఉపనిషత్తు లన్నియు వేదాంతములు, లేదా ఆయా వేదముల అంతిమభాగములయ్యు వాటి పరతత్త్వ దర్శన ప్రామాణ్యమునుబట్టి వేదశిరస్సులను పేరు వాటికి వచ్చినది. ఉపనిషత్తులలో కొన్ని శ్లోకరూపమునను మరికొన్ని గద్యరూపమునను కలవు. శ్లోకములందలి కవితాశైలి సుశ్రావ్యముగను, సరళపద ఘటితముగను విరాజిల్లుచున్నది. గద్యకూడ, లలితపద సంఘటితముగను, తేజోగుణసహితముగను, లయసమన్వితముగను, విశదముగను, అర్థవంతముగను కన్పట్టుచున్నది.

ప్రపంచము, పరబ్రహ్మము వీటినిగురించిన తత్త్వవిచారమే ఉపనిషత్తుల ముఖ్య విషయము. కొన్ని సందర్భముల వర్ణనలు, చిత్తరంజకమగు కథలు కూడ కలవు. ముఖ్యోపనిషత్తులు వేదాంత విషయముల చర్చించును. మత విషయముల చర్చించు ఉపనిషత్తులు కూడ కలవు. ప్రధానోపనిషత్తులు బౌద్ధమతమునకు ముందున్నవే కావలయును. తక్కినవి కొన్ని బౌద్ధమత ప్రాదుర్భావము తరువాత వెలసినవి. అందులో కొన్ని ప్రత్యేక మతములకు చెందినవి కూడ గలవు. ముఖ్యోపనిషత్తుల ప్రాదుర్భావ కాలక్రమము నొకదానిని పండితులు స్థాపించ యత్నించిరి కాని వారలమధ్య నేకీభావము కుదరక యత్నము విఫలమైనది. అందువలన ఆనాటి వేదాంతదర్శనమును చర్చల, ఉపన్యాసముల రూపమున సంగ్రహించిన ఉపనిషద్వాఙ్మయమును ఏక ఖండముగ భావించవలసియున్నది.

ప్రధానోపనిషద్వర్ణన : ఈశావాస్యము లేదా ఈశోపనిషత్తు: "ఈశావాస్య మిదం సర్వం" (ఈశ్వరునిచే వ్యాప్తమై యున్నదీ సర్వమును) అను వాక్యము దీని

ప్రారంభమున ఉండుటచేత దీనికాపేరు వచ్చినది. పర తత్వము నిది 18 మంత్రములలో నిర్వర్ణించినది. ఇది శుక్ల యజుర్వేదమునకు చెందిన చివర మంత్రభాగములోనిది. జ్ఞానకర్మసముచ్చయ మిందు విస్పష్టముగ చెప్పబడి యుండుటచే జ్ఞానమే మోక్షమునకు కారణమని చెప్పు బృహదారణ్యక, ఛాందోగ్యోపనిషత్తుల తరువాతది ఏమో అని కొందరి విమర్శకుల అభిప్రాయము.

2. కేనోపనిషత్తు: "కేనేషితం" ('ఎవరిచే ప్రేరితమై') అను వాక్యప్రతీకముచే ప్రారంభింపబడినది గనుక దీనికి కేనోపనిషత్తు అని పేరు. ఇందు 34 శ్లోకములు గలవు. సామవేద తలవకార శాఖకు (నేడిది శిలమైనది) చెందినది యగుటచే దీనికి తలవకారోపనిషత్తని కూడ పేరు కలదు. దీనియందు నాలుగు ఖండికలు కలవు. ఇందు కూడ పరబ్రహ్మస్వరూపమే ప్రతిపాదన విష యము.

3. కఠోపనిషత్తు: కరుణరసముతో కూడుకొనిన కావ్యస్ఫూర్తి యిందు గాంచనగును. కఠోపనిషత్తు యజు ర్వేదశేషమగు తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణాంతర్గతమగు కాఠక బ్రాహ్మణమునకు చెందినది యగుటచే దీనికీపేరు వచ్చి నది. ఇది రెండు అధ్యాయములు గలది. ప్రతి అధ్యాయ మందు వల్లులు అను మూడేసి విభాగము లున్నవి. మొత్తముమీద ఆరు వల్లులున్నవి. దీని కథాసంవిధాన మిది: వాజశ్రవుడను సంపన్నగృహస్థు తాను చేసిన యాగావసానమున తన సొత్తునంతను దక్షిణగా నిచ్చి వేసెను. తండ్రి బక్క ఆవులను దానమిచ్చుచుండుట చూచి మంచి లోకములు తండ్రికి కలుగవను బెంగచే నచికేతుడు తండ్రి దగ్గరకుపోయి, "నన్నెవరి కిత్తువు?" అని పలుక, తండ్రి వినిపించుకొనకపోవుటచే, నాలుగైదుసారు లడి గెను. తుదకు వాజశ్రవసుడు విసుగుచెంది, "నిన్ను యముని కిత్తును" అని కోపముతో బదులు చెప్పెను. వెంటనే నచికేతుడు తండ్రిమాటను యదార్థముచేయ యమ సదనమున కరిగి, అచ్చట యముడు లేకపోవుటచే మూడు రాత్రులు ఆహారము లేకుండ జాగరణము చేయవలసి వచ్చెను. ఇంటికి తిరిగివచ్చిన యముడు తాను ఇంటివద్ద లేమి నచికేతునికి ఆతిథ్యము జరుగమికి, వంతనొంది దీని పరిహారముగా నచికేతుని మూడు వరముల కోరుకొమ్మ నెను. తక్కిన రెండు వరమ్ము లటుండ మూడవ వరము మనుష్యుడు చనిపోయిన తరువాతి స్థితి విషయమైన ప్రశ్నకు సమాధాన కథనము. ఇతరవరము లిచ్చెదనని యముడు ఎంత ప్రలోభపెట్టినను నచికేతుడు ఏకమన స్కుడై తాను కోరినదానినుండి తప్పలేదు. అప్పుడు యముడు నచికేతుని జిజ్ఞాసాపరాకాష్ఠకు చకితుడై ఆత్మ స్వరూపము నతనికి బోధించెను.

4. ప్రశ్నోపనిషత్తు: పిప్పలాదఋషిని అయిదుగురు శిష్యులు ప్రత్యేకముగ నడిగిన బ్రహ్మవిద్యావిషయమైన ప్రశ్నల కీ యుపనిషత్తు సమాధానముల నిచ్చుటచే దీనికి ప్రశ్నోపనిషత్తు అని పేరు పరిపాటియైనది. ఇది గద్యాత్మ కము. అక్కడక్కడ కొన్ని శ్లోకములు గలవు.

ఈ ప్రశ్నలివి: (1) ఈ ప్రజలందరు ఎక్కడనుంచి పుట్టు చున్నారు? (2) ప్రజల కాధారమగు దేవత లెందరు? ఎందరీ శరీరమును ప్రకాశింపచేయుచున్నారు? వారిలో వరిష్ఠుడెవడు? (3) ఈ ప్రాణప్రభవ మెద్ది? ఈ శరీరమం దెట్లు ప్రవేశించుచున్నది? అది యెట్లు శరీరమం దంతట విభాగింపబడి ప్రతిష్ఠింపబడుచున్నది? దేనిగుండ ఉత్క్ర మించుచున్నది? దానికిని బ్రహ్మమునకును గల సంబంధ మేమి? దానికిని ఆత్మకును గల సంబంధ మేమి? (4) ఈ పురుషునియందు నిద్రపోవుచున్న వేవి? మేల్కొనియున్న వేవి? స్వప్నద్రష్టయగు దేవత ఎవరు? సుఖ మెవరిది? ఎవరియందీ సర్వమును సంప్రతిష్ఠితమై యున్నది? (5) జీవితాంతమువరకు ఓంకారము నుపాసించువాడెవ డైన మనుష్యులందున్నచో, దానివల్ల వానికి ప్రాపించు లోక మెయ్యది? (6) షోడశకళలు గల పురుషుడెవడు?

5. ముండకోపనిషత్తు: [అథర్వవేదీయులు చేయవలసిన ముండక (శిరో) వ్రత మనునది యొకటి కలదు. ఈ ముండనవ్రతమును విధ్యుక్తముగ ఆచరించినవారలకే ఈ ఉపనిషత్తు ఉపదేశింపవలెనని ఆదేశ ముండుటచే దీనికి ముండకోపనిషత్తని ప్రసిద్ధి కలిగినది.] ఇది అథర్వవేదము నకు చెందినది. ప్రధానముగ ఛందోబద్ధమైనను అచ్చ టచ్చట గద్యభాగము లిందు కలవు. "ఏది తెలిసికొనిన ఈ సర్వస్వమును తెలియబడును?" అను ప్రశ్న నడిగిన శౌనకునకు అంగిరసు డిచ్చిన సమాధానోపన్యాసమే ఈ ఉపనిషత్తు.

6. మాండూక్యోపనిషత్తు: ఇది పండ్రెండు వాక్య ములు గల గద్యాత్మక ప్రకరణము. ఇది అథర్వవేదము నకు చెందినది. ఇది పరతత్వమును గూడ చర్చించును. ఈ వాక్యములుగాక కొన్ని శ్లోకములుగూడ ఈ ఉపనిషత్తునకు చెందినవియేయని కొందరభిప్రాయపడినను, మరికొందరు దీని నంగీకరించుట లేదు. తరువాతివాడగు గౌడపాదా చార్యులు ఈ ఉపనిషత్తున కనుబంధముగా మాండూక్య కారిక లనుపేర కొన్ని వందల శ్లోకములను కూర్చినాడు. ఇది వాస్తవముగా ఉపనిషద్భాగము కాకపోయినను దీనికి విషయప్రామాణికత ఎక్కువగా కలదు.

7. తైత్తిరీయోపనిషత్తు : దీని పేరుకు తగినట్లిది కృష్ణయజుర్వేదమునకు చెందిన తైత్తిరీయశాఖకు చెందినది. ఇది శిక్షావల్లి, బ్రహ్మానందవల్లి, భృగువల్లి యను మూడు ఖండములుగ నున్నది. ఇందు మొదటిది ప్రకృతి యందంతర్యామిగా నున్న ఈశ్వరుని ఉనికిని బోధపరచుకొనుట కావశ్యకమగు నీతినియమముల గురించి చెప్పును. రెండవది పంచకోశముల వివరించి నిరతిశయమగు బ్రహ్మానందమున కొక మానమును కల్పించినది. మూడవది పంచకోశ సిద్ధాంతదృష్ట్యా ఆత్మ ఎట్లు ఉత్తరోత్తరోన్నతములగు సోపానముల నుత్క్రమించి పరమాత్మ ప్రాప్తిని పొందగలదో చెప్పినది. భారతీయ వేదాంత దర్శన పరిణామమున కొక నిర్దిష్టరూపము నొసంగుటలో ఈ ఉపనిషత్తు యొక్క ప్రభావము కననగును.

8. ఐతరేయోపనిషత్తు : ఋగ్వేదమున కనుబద్ధము ; ఐతరేయబ్రాహ్మణము చివరి భాగమైన ఐతరేయారణ్యకము లోనిది. వేదర్షియని ప్రసిద్ధిగాంచిన మహీదాసునిచే రచితమైన దీ యుపనిషత్తని యొక ప్రతీతి కలదు. ఈతని తల్లి "ఇతర" (రెండవ భార్య) పేరుగలది యగుటచే ఈతడు ఐతరేయుడైనాడు. ఉపనిషత్తునకు ఆ నామమే పరిపాటియైనది. ఇందు మొదటి అధ్యాయము బ్రహ్మచే చేయబడిన ప్రపంచసృష్టిని ఆలంకారికభాషలో వర్ణించును. రెండవది పునర్జన్మము, అమృత తత్వములను చర్చించును. మూడవది వేదాంతాద్వైతవాదమును అనగా ప్రపంచ సత్తకు బ్రహ్మచైతన్యమే యాధారమను వాదమును స్పష్టముగా ప్రతిపాదించును. ఈయద్వైతభావము ఋగ్వేదోపనిషత్తైన కౌషీతకీ ఉపనిషత్తునందు మరింత విపులీకరింపబడినది.

9. ఛాందోగ్యోపనిషత్తు : ఇది చాల పెద్దది. సామవేదమునకు చెందినది. ఇందు ఎనిమిది ప్రపాఠకములు (అధ్యాయములు) కలవు. ఇది కర్మకాండ భాగముతో మొదలిడినది. అనేకులగు ఆచార్యులు తమ శిష్యులకు ఉపన్యాసరూపమున ప్రబోధించిన పరతత్వస్వరూప విచారము ఈ ఉపనిషత్తుయొక్క విషయము. ఇందలి ఆరవ ప్రపాఠకములో ఉద్దాలకుడు కుమారుడగు శ్వేతకేతువునకు చేసినబోధ కలదు. 'తత్త్వమసి' యను మహావాక్యమందలిదే. ఇందు తత్త్వవిచారాంశలకు అవతారికలుగా నుద్దేశింపబడిన విచిత్రమైన ఆఖ్యాయికలు కలవు.

10. బృహదారణ్యకము : ఇది ఉపనిషత్తులలో కెల్ల చాల పెద్దది. ఇది శుక్లయజుర్వేదమున కనుబంధముగా వెడలినది. ఇందు ఆరు అధ్యాయములు కలవు. ఇదికూడ కర్మకాండ భాగముతో ప్రారంభించి యాజ్ఞవల్క్యుడు, కాశీరాజగు అజాతశత్రువు, కేకయాధిపతియగు అశ్వపతి జనకునికి, ఇతరోపసన్న జిజ్ఞాసువులకు గావించిన బ్రహ్మతత్త్వోపదేశము లిందు గలవు. ఇందు మైత్రి, గార్గి వంటి ఔపనిషద విపశ్చితలగు స్త్రీలుకూడ పేర్కొనబడిరి. ఇందు యాజ్ఞవల్క్యుడు తత్త్వదర్శులలో అగ్రగణ్యుడుగా ప్రకాశించినాడు.

11. తక్కిన ఉపనిషత్తులు : పైచెప్పిన పదియుగాక వీటివలె ప్రామాణికములుగా నంగీకరించబడిన మరికొన్ని ఉపనిషత్తులు గలవు. కౌషీతకి, శ్వేతాశ్వతర, మైత్రీ, మైత్రాయణి, మహానారాయణ, నృసింహతాపని యనునవి ఇందు ముఖ్యమైనవి. మిగిలిన ఉపనిషత్తులు, వైష్ణవములని శైవములని, శాక్తేయములని, యౌగములని, సామాన్య వేదాంతములని విభజింపబడినవి. ప్రత్యేక సంప్రదాయములు వాటివిషయములు, మతాచరణ, ఉపాసనలు ఇందలి విషయములు. వేదాంతమనునది ఇందు కానరాదు. ఇవి చాల ఇటీవల రచితమైనవి. ఇందు అల్లా ఉపనిషత్తనునది కూడ మహమ్మదీయ మతబోధకముగా ఒకటి కలదు.

మంత్రములలో నచ్చటచ్చట ఉదాహరింపబడిన ప్రాచీన ప్రపంచతత్వ రహస్యముల నుద్ఘాటించుటయే ఉపనిషత్తుల ముఖ్యవృత్తి. ఋగ్వేదమునుండి అధర్వవేదమునుండి అనేకములగు వాక్యములు వేదాంత తత్వబోధక ప్రమాణములుగ ప్రభవస్థానములుగ ఉపనిషత్తులు స్వీకరించినవి.

అందువలన వేదాంతశాస్త్రము వేదమంత్రభాగములో నుండి ఉపనిషత్తులవరకు క్రమపరిణామ మొందినదనియే చెప్పవలెను. ఏలన నివి మంత్రములందుగల తత్వవిచారమునే అనువదించినవి. వాటికి విరుద్ధములగు ఉపన్యాసముల విస్తరించలేదు. కర్మకాండమని, జ్ఞానకాండమని శ్రుతి శరీరమును రెండుభాగములుగా చీల్చుటలో విషయ విభాగనిరూపణయే లక్ష్యము. తత్వవేత్తలు, తత్త్వోపదేశకులు, అందరును కర్మనిష్ఠాపరులగుట నిర్వివాదము. అదిగాక అనాదిప్రాప్తమగు ఆచారమునుబట్టి, జ్ఞానకాండము కర్మకాండముయొక్క పూరకమే యగును.

భారతదేశమందు వృద్ధిపొందిన వివిధ దార్శనిక వ్యవస్థలకు ఉపనిషత్తులు మూలములు. ఇటీవల వెలుగుచూచిన వేదాంతదర్శనము (అద్వైతము) ఒక్కటియే జ్ఞాన కర్మకాండల ఏకశాస్త్రత్వము నంగీకరించలేదు. అద్వైత వేదాంతమందైనను కర్మజ్ఞానముల మధ్య ప్రత్యక్షవిరోధమేదియు కనబడుటలేదు. ఏలన కర్మానుష్ఠానమును గురించిన జ్ఞానము లేకపోయినను సమర్థుడగు జిజ్ఞాసువు మోక్షవిచారమున కర్హుడని మాత్రమే అద్వైతము చెప్పును.

కుంజాన్ రాజా.

ఉపమానము (Analogy): ఉపమానము ప్రారంభమున పారిమాణిక సంబంధమును తెలుపు 'నిష్పత్తి' అను అర్థమున వాడబడినట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఉదాహరణమునకు 'క'కు 'గ'కు మధ్యగల సంబంధము 'యక' కును 'యగ' కును మధ్యగల సంబంధమునకు సదృశమైనదిగా చెప్పబడును. ఈ అర్థములో ఉపమానము విశ్వసింపదగిన అనుమానమునకు ఆధారముగా ఉపయోగింపబడినది. పరిమాణాత్మకార్థములో ఉపమానము రెండుజతల రాసులకు మధ్యగల సంబంధమగు తాదాత్మ్యమునో, సాదృశ్యమునో సూచించును. విశేషణాత్మకార్థములో రాసులలో రెండు వర్గములమధ్య ఏదోవిధమైన (పరిమాణాత్మకము గాని) సాదృశ్యమును ఉపమానము సూచించును. ఇట్టి విస్తృతార్థములో ఉపమానము ప్రధానముగా సార్వజనీనమగు చింతనపద్ధతులలోను, చింతనను వ్యక్తము చేయు పద్ధతులలోను వాడుకలోనున్నది. సాధారణ వ్యవహారములోనున్న రూపకాలంకారము ఉపమానమున కొక దృష్టాంతము. ఉదాహరణమునకు 'మధు గీతము,' 'మాతృదేశము' అను పదములలో 'మధు' 'మాతృ' అను శబ్దములు ఉపమాన సూచకములు.

ఉపమానములోని తర్కము: ప్రమాణసిద్ధమైన అనుమానములకు పరిమాణాత్మకోపమానము, విశేషణాత్మకోపమానము - ఈ రెండును ఆధారము కావచ్చును. సాదృశ్యమునుండి అనుమానమును సాధించుట సార్వజనీనమైయున్నది. అయితే వాస్తవమున అట్టి అనుమానమును ప్రామాణికముగా పరిగణించవచ్చునా యన్నదే సమస్య. ఈ ప్రశ్నకు వ్యతిరేకసమాధానము మాత్రమే ఈయ వచ్చును. ఏలన వ్యాప్తిని అన్వేషించుటలో ఉపమానము ఒక ఊహను సూచింపవచ్చును. కాని ఉపమానము దేనిని రుజువు చేయజాలదు. సూచనలు, కల్పనలు, అనుమానమును సాధించుటకు చేయు పూర్వప్రయత్నములు, వీటన్నింటికి ఉపమానము మిక్కిలి ఉపకారకము. ఉపమానము నుండి లభ్యమయిన అనుమానము ఒకవేళ రుజువు పరుపబడవలసినయెడల అది వ్యాప్తిపద్ధతుల ద్వారామాత్రమే రుజువగును.

ఉపమానము వ్యాప్తిజ్ఞానమునకు సహాయభూతమైనదనుటలో సందేహములేదు. విజ్ఞానశాస్త్ర చరిత్రలో దీనికి అనేక ఉదాహరణములు గలవు. చెట్టునుండి క్రిందపడుచున్న ఆపిల్ పండునకును, ఆకాశమునుండి భూమివైపు పడుచున్న చంద్రునికిని మధ్యగల సాదృశ్యమును గమనించి న్యూటన్ ఖగోళగురుత్వాకర్షణనియమమును స్థాపించెను. కాని సహాయకరమైన సూచనను దాటి ఉపమానము పోజాలదు. అట్లు పోవుటకు ఉపమానలబ్ధపర్యవసానములు శాస్త్రీయ పద్ధతులద్వారా రుజువు చేయబడవలెను. (భారతీయ దర్శనములలో "ఉపమానము" నకు చూడు ప్రమాణములు). కె. రా. కృ.

ఉపయోగితావాదము (Utilitarianism): ఉపయోగితావాదమను పదమును ప్రచారములో తొలిని పెట్టినవాడు జాన్ స్టూవర్ట్ మిల్. సుఖమే (అనగా వైషయిక సుఖములు, భోగములు) శ్రేయమనియు, బాధయే అశ్రేయమనియు, అందువలన దుఃఖాంశకన్న సుఖాంశ ఏకార్యమందు మానవున కెక్కువ దక్కునో ఆ కార్యమే ఇతర కార్యములకన్న ఉచితతరమనియు చెప్పు నీతిశాస్త్రవాదము నీమాట తెలియజేయును. నిజమున కిట్టిసిద్ధాంతము "సుఖవాదము" (హెడనిజ్మ్) (ఇదియే గ్రీకుల కాలమునాటి ఎపిక్యూరియన్ మతము) అను పేరుతో మిల్లునకుపూర్వమే ప్రచారములో నుండెడిది. బ్రిటిషు సంప్రదాయమునకు భిన్నముగా దీనియందు సంఘసేవకన్న వ్యక్తిసౌఖ్యమునకే ఎక్కువప్రాధాన్య మీయబడినది. బ్రిటిషు సంప్రదాయమునకు చెందినవారలలో బెంథామ్, మిల్, సిడ్జివిక్ అనువారలు ప్రధానులు. కాని, వీరిలోకూడ స్వాత్మసౌఖ్యమే లక్ష్యముగాగల స్వార్థప్రయోజనవాదము, తన సౌఖ్యముతోపాటు ఇతరుల సౌఖ్యము (అనగా సంఘములో గరిష్ఠసంఖ్యకు గరిష్ఠసుఖము) లక్ష్యముగాగల సార్వజనీన ఉపయోగితావాదము ఈ రెండింటిమధ్య కొంత అనిర్ణయత గోచరించును. కాని చాలమంది ఉపయోగితావాదులు పైచెప్పిన రెండు లక్ష్యములమధ్య ఏమంత విభేదములేదని వాదింతురు. ఏది ఎట్లున్నను ఇచ్చట మన మొక ముఖ్యవిషయమును మరువరాదు. ఉచితరీతిని నిర్వహించబడిన కార్యము కర్తకు దుఃఖముకన్న సుఖము నెక్కువ కలుగజేయునన్న భూతార్థము (అది భూతార్థమని అంగీకరించినచో) కార్యముయొక్క ఔచిత్యమునకు నిర్ణాయకము కాదు. పలువురు ఈశ్వరజ్ఞానవాదులు, కర్మసిద్ధాంతమందు నమ్మికగలవారు, ఈజీవితములో చేయబడిన సత్కార్యముల కనుగుణముగ జీవితానంతరము మానవుడు సుఖము ననుభవించునని వారిఊహ. కాని ఫలాపేక్ష కార్యముయొక్క ఔచిత్యమును నిర్ణయించును అని వారు అభిప్రాయపడనంతమట్టుకు, వారలు స్వార్థోపయోగితావాదులు కానేరరు. వ్యక్తి తన సౌఖ్యమునకన్యము నెప్పుడు వాంఛించడను సిద్ధాంతమొకటి స్వార్థోపయోగితావాదమును బలపరచుచున్నది. ఒక వ్యక్తి తనకేది సుఖకరముగ నుండునో దానినే వాంఛించునను స్వతస్సిద్ధ సత్యమునుండి జనించిన వ్యాకులత (confusion)

పై సిద్ధాంతకల్పనకు నిమిత్తమని ఎరింగిన నేటిదార్శనికులును, మనస్తత్వశాస్త్రజ్ఞులును, ఈ సిద్ధాంతము నంగీకరించలేదు. అదిగాక ఒక వ్యక్తికి స్వసుఖానుభవస్థితులకన్న అన్యము లెవ్వియు తోషకరములు కావనియు, అందుచే నవితప్ప ఇతరములెవ్వియు ఆతని వాంఛావిషయములు కావనియు చెప్పుటకు వీలులేదు.

ఈ ఉపయోగితావాద సంప్రదాయములో ననేకులు, సుఖములన్నియు సమానార్హములేయనియు, సుఖపరిమాణమే ప్రధానశ్రద్ధేయవిషయమనియు అభిప్రాయపడుచున్నారు. ఎక్కువ పరిమాణముగల పాశవసుఖముకన్న తక్కువ పరిమాణముగల ధీసుఖము అర్థవంతమని చెప్పి మిల్ పై సిద్ధాంతమును ప్రతిఘటించెను. కాని ఈ అభిప్రాయము, సుఖమే శ్రేయము అను ఆతని సిద్ధాంతముతో సంవదించుటలేదని సాధారణముగా తలంచబడుచున్నది.

వాటి ఫలితములు సమాన సుఖకరములుగా నున్నప్పుడు ఒకడు ఒక సుఖము నిచ్చుకార్యముకంటె వేరొకదానిని ఎక్కువగా అభిలషించుటకు గల కారణము సుఖమను గుణముకాక నైతికముగా సుసంగతమైన వేరొక గుణము ఈ అభిలాషకు మూలముగా నుండుటయే. దీనితోపాటు ఉత్కృష్టములని పిలువబడు సుఖములు నికృష్టములని పిలువబడువాటికన్న ఎక్కువ విలువగలవని ఉపయోగితావాదులు నిర్బంధముగా చెప్పుదురు. ఏలన బాధ కలుగకుండ ఉత్కృష్టసుఖములను నికృష్టసుఖములకన్న ఎక్కువకాల మనుభవించవచ్చును. కాని మూర్ ఈ వాదము నొప్పుకొనలేదు. ఒకడు కల్లుత్రాగి మత్తెక్కి, వంటింటి మృణ్మయపాత్రలను పగులగొట్టుటలో అనుభవించు ఆనందస్థితి, ఇంకొకడు అత్యుత్తమ కళాకృతిని మననముచేయుటలో అనుభవించు ఆనందస్థితి, ఈరెండును అవి కలుగజేయు ఫలముల లెక్కలలోనికి తీసుకొనిరాకుండ వాటికవి విలువలలో సమానములని చెప్పుట యసంగతమే యగునని మూర్ అభిప్రాయము. అదిగాక తన శత్రువు నిరయబాధల ననుభవించుచున్నాడు అను నమ్మికలో హర్షము ననుభవించు మనుజునియొక్క మానవస్థితి కూడ అదే విలువను కలిగియున్నదని చెప్పుట మరింత యసంగతమగును. సుఖమే శ్రేయమను సిద్ధాంతమున కిది యొక ముఖ్యమైన ఆక్షేపణ. నియత పరిమాణముగల సుఖమును పక్షపాతముతో పంచిపెట్టుటకన్న నిష్పాక్షికముగా పంచిపెట్టుటయే న్యాయము అను ఊహను సూచించు న్యాయసూత్రమును సమర్థించుటలో కూడ ఉపయోగితావాదులు కష్టముల నెదుర్కొనిరి. అదిగాక, ఉపయోగితావాదు లంగీకరించినట్లు సుఖమనగా గరిష్ఠపరిమాణము నందుకొనిన సౌఖ్యమేయని చెప్పుటకూడ వివాదవిషయమే. దాని స్పష్టమైన సరళత, వైశద్యము, వ్యవహారయోగ్యత, అనుభవ నిరపేక్ష భావములకు చోటీయకుండుట యనునవి ఉపయోగితావాదము యొక్క మననున కింపైన గుణములుకాని భిన్నవ్యక్తు లనుభవించు భిన్నసుఖములను, ఒకే వ్యక్తి అనుభవించుచున్న భిన్నసుఖములను ఒండొంటితో పోల్చి, వాటి పరిమాణములను గణించుటయందు తారసిల్లు కష్టము ఈ పై చెప్పిన గుణము లాభాసములని తెలియజేయుచున్నది. అదిగాక సౌఖ్యమే శ్రేయము, గరిష్ఠశ్రేయము నొనగూర్చు కార్యమే ఎల్లప్పుడును ఔచిత్యయుతము అను అభిప్రాయములు వాస్తవికముగా అనుభవమునకు పూర్వమే స్వతస్సిద్ధముగా నుండు భావములు, అనగా అవి అనుభవము నాధారముగాగొని, కల్పించబడిన భావములు కావు. రాజకీయరంగములో ఉపయోగితావాదము మానవ సౌఖ్యమునకు ప్రతికూలముగా నాచరించు సంస్థలను దిద్దుటకు చాల ఉపకరించినది. కాని నిర్బంధము లేకుండ విడిచిపెట్టబడినచో, ఎవడికివాడు తన సుఖమునే అన్వేషించుటలో అధికతమ సామాన్య సౌఖ్యము చేకూరును. ఈ యుక్తిని ఆశ్రయించి, ప్రభుత్వము (ముఖ్యముగా వాణిజ్యమందు) వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యము నడ్డుటమాని, వ్యక్తులను యథేష్టముగా వ్యవహరింప నీయవలెనను 19 వ శతాబ్దపు సూత్రము అర్థశాస్త్రమునకు చేయూతనొసంగుటచే, ఉపయోగితావాదమువలన లాభములు మృగ్యములైనవి. కాని ఈయుక్తి ఉపయోగితా వాదముయొక్క ఆవశ్యక పర్యవసానము కాదు. ఏది ఎట్లున్నను ఉపయోగితావాదయుక్తులు నీతిశాస్త్ర చర్చకు అధికముగ నుపకరించగలవు. ఏలన, దాని విపులార్థములో గ్రహించబడిన సౌఖ్యము మాత్రమే శ్రేయము, బాధమాత్రమే అశ్రేయము కాకపోయినను, సౌఖ్యప్రధానముగాగలది శ్రేయము అనియు, అట్లే బాధప్రధానమైనది అశ్రేయమనియు చెప్పకతీరదు. ఇదిగాక శ్రేయస్కరములు, అశ్రేయస్కరములని పిలువబడు వస్తువులు వరుసగా సౌఖ్యమునుగాని, బాధనుగాని సాధారణముగా కలుగజేయును. ఒకడు కేవలము తన సౌఖ్యమునకే మిక్కిలిగా యత్నించుటవలన ఆతని కాసుఖము దక్కదు అనునది యొక లోకప్రతీతి. కాని ఈ ఉక్తి ఇతరుల సౌఖ్యముకొరకు చేయుయత్నముల కన్వయించదు.

శ్రేయమును జనింపజేయుటకై చేయబడు కార్యము ఏదైనను ఉచితమైనది యను దృక్పథములో "ఉపయోగితావాదము" అనుమాటను విస్తృతార్థములో వాడుట

కలదు. కాని ఇచ్చట ఎట్టివి శ్రేయములో ఎట్టివి అశ్రేయములో అని విమర్శించుటయందు ఏదేని ఒక నియతదృక్పథము వివక్షితముకాదు. ఈ పైచెప్పిన విస్తృతార్థములో ఉపయోగితావాదమును వ్యాఖ్యానించిన వారలలో, అనగా ఆదర్శఉపయోగితావాదము నవలంబించినవారలలో మూర్, రేష్‌డాల్ అనువారు ముఖ్యులు. ఒక కార్యముయొక్క ఔచిత్యమును సహేతుకముగ సమర్థించుటకు దాని శ్రేయస్కారకత్వమును, అశ్రేయసనివర్తకత్వమును పరిగణనలోనికి తీసుకొని రావలయును. ఎక్కువ శ్రేయమును సంభవింపచేయుటకన్న తక్కువ శ్రేయమును కలుగజేయుట ఉచిత మెప్పుడును కానేరదు, అను నిర్ణయములు బాధారహితములగుటచే పైదృక్పథము చిత్తాకర్షముగ నున్నది. కాని దీని విషయమై వివాదము లెక్కువగా గలవు. సాధితశ్రేయో అతిశయముగాని, నివర్తితబాధగాని అత్యధికముగానున్న పక్షములో తప్ప, చేసిన ప్రతిజ్ఞ నిలవబెట్టుకొనుట వంటి నిర్వహించకతీరని బాధ్యతలు కొన్నికలవు అను ఉపపత్తియే ఈ వివాదములకు కారణము. సంఘవ్యవహారసరళగతికి అనుకూలమగు సామాన్య నియమములను ఉల్లంఘించుటవలన కలుగు బాధల నిరూపించియో, లేదా ప్రతిజ్ఞాపాలనప్రవణమగు మనఃప్రవృత్తి స్వతస్సిద్ధముగనే శ్రేయమనియు, దాని ప్రతిరోధి స్వతస్సిద్ధముగనే అశ్రేయమనియు వివరించియో ఉపయోగితావాది పై ఆక్షేపణకు సమాధానమును కల్పించును. భావిసంఘటనలను ముందుగా నిర్దేశించుటకు మనకు గల సామర్థ్యము అతిపరిమితముగానుండుట మరియొక పెద్దచిక్కు. మూర్ అభిప్రాయపడినట్లు ఒక నియత సందర్భమునందు ఒక కార్యమును నిర్వహించుటకు అనేక సాధ్యమార్గము లున్నప్పుడు ఏ మార్గము అధికతమ శ్రేయమును చేతి కందించునో, అదియే ఉచితకార్యమని మనముకూడ తలంచితిమేని, మానవుడొనరించు కార్యమెప్పుడైన ఉచితమగుట సంభవించునా అని సందేహము పొడమవచ్చును. సర్వదా వాంఛితతమమైన కార్యము యొక్క నిర్వహణము నటుంచి, మానవదృష్టిలో మన ప్రస్తుతపరిస్థితుల కనుగుణముగ అధికతమ వివేకము నుపయోగించి, కార్యమును నిర్వహించుటకుగల సంభావ్యతా పరిగణనయే ఉపయోగితావాద లక్ష్యమని ఈ వాదమునకు నూతనవివరణమును కల్పించవచ్చును. ఉపయోగితావాదమును మరియొక ఆక్షేపణకు గురిచేయవచ్చును. అదియేమన, ప్రస్తుతసంగతార్థములో శ్రేయమను భావములోనే ఔచిత్యభావ మిమిడియున్న దన్నయెడల, ఔచిత్యమునకు శ్రేయము నిర్ణాయకమని చెప్పుటలో, అనగా శ్రేయమునకు ఔచిత్యము నిర్ణాయకము, ఔచిత్యమునకు శ్రేయము నిర్ణాయకమని చెప్పుటలో అన్యోన్యాశ్రయ దోషము గోచరించుచున్నది. ఈ ఆక్షేపణలన్నియు సంకుచితార్థములో పైన వివరించబడిన ఉపయోగితావాదమునకు కూడ అన్వయించును. ఎ. సి. యూఇంగ్.

ఉపవర్షుడు : శబరస్వామికి ముందు జైమిని మీమాంసాసూత్రములకు వృత్తివ్రాసినవా డీతడు. ఈతడు పూర్వోత్తర మీమాంసలకు సమగ్రవృత్తిని రచించెనని ప్రసిద్ధి. కుమారిలు డీతనిని వృత్తికారుడని పేర్కొనెను. ఈతడే భావదాసుడు (జైమినీయ సూత్రవృత్తికారులలో నొకడు) అని గంగానాథ ఝా పండితుని అభిప్రాయము. ఈతడే బోధాయనుడని రహస్యత్రయసారమందు వేదాంత దేశికులు పేర్కొనిరి. మే. వ. న.

ఉపాలి : బుద్ధుని సాక్షాచ్ఛిష్యులలో జ్యేష్ఠుడు. బుద్ధుని నిర్యాణము తరువాత ధర్మమువిషయమై వివాదము లనేకములు చెలరేగినవి. వాటి నిర్ణయమునకై మగధలో రాజగృహమందు సమావేశితమైన సభయందు వినయపిటకనిబద్ధధర్మములను ప్రస్తావింప ఉపాలి సభచే నియోగింపబడినాడు. మే. వ. న.

ఉపాసన : కొన్ని విధములైన విద్యలను ఉపాసన లందురు. పురుషార్థసాధన. మేదియైనను విద్యయే. ముఖ్యముగా ముక్తిప్రయోజకములగు విద్యలు ఉపాసనలు. అభ్యుదయ సాధనము, కైవల్యసన్నికృష్టఫలము, ఈషద్వికృత బ్రహ్మవిషయము, కర్మసమృద్ధిఫలము అగునది ఉపాసన యని శంకరులు ఛాందోగ్యోపనిషద్భాష్య ఉపోద్ఘాతమున చెప్పిరి. విషయాంతరములను పరిహరించి ధ్యేయవస్తువునందు చిత్తమును స్థిరము చేసికొనుట ఉపాసన. అయితే బ్రహ్మనిర్గుణము, నిరాకారము అని తలచు శంకరాదులు బ్రహ్మమును గూర్చిన ఉపాసనయంతయు నిజముగా వికృతబ్రహ్మవిషయముగా గలదిగా ఎంచెదరు; ఏలన, అద్వితీయము నిర్గుణము అగు వస్తువును గూర్చి చింతన అసాధ్యము కదా! బ్రహ్మ సగుణము, సాకారము అని తలచు రామానుజాదులు ఉపాసన బ్రహ్మవిషయముగా కలదిగాను, సతతస్థిరధ్యానముగాను ఎంచెదరు. అయితే, సాలగ్రామాది ప్రతీకములందు విష్ణ్వాది దేవతల ఉనికి ఉన్నదని భావించి వాటికి అర్చనాదుల చేయుటయు ఉపాసనయే. ఈ అర్థములో నికృష్టవస్తువు లందు ఉత్కృష్టబుద్ధి యుంచుట, లేదా వస్తుస్వరూపము నపేక్షింపకుండ పురుషేచ్ఛామాత్రముపై ఆధారపడిన మానసప్రవాహము ఉపాసన యగును. సూర్యమండలాంతర్గత పురుషుడు ఈశ్వరు డని భావించి తదాకారమును

ధ్యానించుట, లేదా ఒక విగ్రహమును విష్ణువుగా భావించి దానిపై చిత్తమును కేంద్రీకరించుట ఈ విధమగు ఉపాసన. ఇందు ఈశ్వరుని, లేదా విష్ణ్వాదిదేవతలను ప్రత్యేక వస్తువులనుగా భావించుట జరుగదు; ఆయా ప్రత్యేకవస్తువులలో ధ్యేయవస్తువు (ఉదా : ఈశ్వరుడు, విష్ణువు) ఉన్నట్లు భావించి వాటిపై చిత్తస్థిరీకరణము జరుగుచున్నది. అయితే, తిన్నగా ధ్యేయవస్తుచింతనము చేయుట చేతగానప్పుడే ప్రతీకములందు తచ్చింతనము జరుగును. కాని పరమధ్యేయమగు వస్తువు బ్రహ్మమే; బ్రహ్మము నిరాకార నిర్గుణాద్వయము - అను వాదములో సమస్తములగు ఉపాసనలు ఉపచారమాత్రములే; అనగా అవి అన్నియు మిథ్యాదృష్టిపై ఆధారపడినవే. ఈశ్వరుడు అశేషకళ్యాణ గుణాశ్రయుడు, అప్రాకృతుడు అయినను దివ్యమంగళ విగ్రహుడు - అనువాదములో శాస్త్రోక్తమగు ఆయన స్వరూపచింతనము సాధ్యము. ఆయనకు ప్రతీకములుగా ఎంచబడిన వస్తువుల ఆరాధనారూపమగు ఉపాసనయు సాధ్యము. వీరిమతము ప్రకారము మొదటి పద్ధతికంటె ఉచ్చతమమైన దేమియులేదు. కాని అద్వైతుల దృష్టిలో ఇవి రెండును సర్వోత్తమాధికారులకు తగినవి కావు; అట్టి వారికి పారమార్థికముగా ఉపాసన అసంభవము; ఏలన ఉపాసన ధ్యాతృధ్యేయద్వంద్వబుద్ధిని ఆశ్రయించును.

ఉపనిషత్తులలో కొన్ని ఉపాసనలు (విద్యలు) అభివర్ణితములు. ముఖ్యములైన వాని నిట సంగ్రహించినాము :

క. ఉద్గీథ విద్య : ప్రణవము లేక ఓంకారము పరమేశ్వరుని సర్వశ్రేష్ఠనామమని విశ్వసించి దాని గాయన (= singing), దాని అర్థానుచింతనము ద్వారా ఆయన నుపాసించుట. ఉన్నత భావపూర్వకముగ ఈశ్వరగానము ఓంకారముద్వారా జరుగును గాన ఇది ఉద్గీథ మనబడినది. పురుషునిలో సారము వాక్కు. తత్సారము "ఓం" అను విశ్వాసము కొన్ని ఉపనిషత్తులలో ప్రకటితము. కాబట్టి ఓంకార, జప, తదర్థ ధ్యానములచే ఇచ్ఛాపూర్తి, భగవత్ప్రాప్తి సాధ్యములని ఛాందోగ్యాద్యుపనిషత్తులు కొన్నిచోట్ల చెప్పినవి.

ఖ. సంవర్గ విద్య : గ్రహించుట, లేక గ్రసించుట (మ్రింగుట) సంవర్గము. సమస్తమును గ్రసించునది, అన్నిటిని లయము చేసికొనునది, అన్నిటిని మ్రింగునది బ్రహ్మము; అది "సంవర్గము." కాని దానిని మ్రింగునది, లయము చేసికొనునది లేదు. అదియే అన్నిటిని జనింపచేయునదికూడ. ఇట్లు బ్రహ్మమును సమస్తమునకు సంవర్గమునుగా ఉపాసించుట సంవర్గవిద్య - యని ఛాందోగ్యమందు కలదు.

గ. మధు విద్య : మనుష్యులకు స్వాభావికముగ పాలు మున్నగు ఖాద్యపదార్థములు ఇష్టములు; ఏలన, అవి మధురములు. కాని పరమాత్మ వీటి అన్నిటికంటె అతి మధురము. కటు ఫలములను పండించి మధురము చేయునట్టి, సర్వకర్మలను ప్రవర్తింపచేసి, తన రశ్మిలు అను భ్రమరములద్వారా ఆయాకర్మలు అను పుష్పపరాగములందలి మధువును సంచయముచేయు సూర్యుడు పరమమధువగు పరమాత్మకు మంచి ప్రతీకము. కాబట్టి సూర్యోపాసన మధువిద్య (ఛాందోగ్యము).

ఘ. పంచాగ్ని విద్య : లోకమొక అగ్ని; దీనిని ప్రజ్వలింప చేయుటకు సూర్యుడు కట్టెలు. అతని కిరణములు ధూమము, దినము జ్వాల, దిశ లంగారములు, అవాంతర దిశలు స్ఫులింగములు. ఈ అగ్నిలో దేవతలు జలస్వరూపమగు శ్రద్ధ యను హవిస్సును హవనము చేయుటచే, సోమము పుట్టును. అనగా దేవతలు మేఘరూప అగ్నియందు సోముని (చంద్రుని) హవనముచేసి లోకమందు వర్షములను కురిపింతురు. వర్షములచే ఉత్పన్నమగు అన్నమును పురుషరూపాగ్నియందు హవనము చేయుదురు. పురుషోత్పన్నమగు వీర్యము స్త్రీరూపాగ్నియందు హుతమగును. లోకము, మేఘము, పురుషుడు, స్త్రీ - ఇవి మనుష్యోత్పత్తికి కారణములు. స్త్రీపురుషులను చితాగ్ని భస్మము చేయును. ఈ పంచాగ్నులును పరమాత్మవ్యాప్తములని తెలిసికొని, వాటిద్వారా దాని నెరుగుట పంచాగ్ని విద్య యని బృహదారణ్యకోపనిషత్తున గలదు.

య. ఉపకోసల విద్య : ఉపకోసలుడనువానికి అతని గురువుయొక్క అగ్నులు, గురువు గరపినవిద్య. ప్రాణము బ్రహ్మము : 'క' అనగా సుఖము బ్రహ్మము, 'ఖ' అనగా ఆకాశము బ్రహ్మము అని వీరి ఉపదేశము. ఏ పరమాత్మయొక్క సత్తాశక్తులచే ప్రాణము తన పనులను చేయుచున్నదో అదియే నిజమగు ప్రాణము. పరమాత్మ అసీమానందరూపము గాన అది సుఖము, అది (సర్వ) వ్యాపకము గాన ఆకాశము. కాబట్టి ఇక్కడ లౌకిక ప్రాణ సుఖ ఆకాశముల ప్రసక్తి లేదు. బ్రహ్మమును ఈ రూపముగా ఎరుగుట ఒక ఉపాసనావిధము.

ర. శాండిల్య విద్య : పరమాత్మను "తజ్జలాన్," అనగా ప్రపంచము తజ్జన్యము (దానినుండి పుట్టినది,) దానియందే లయించును, దానిచేతనే జీవించును అని శాంతుడై ఉపాసన చేయువిధానమును శాండిల్యుడు వర్ణించెను.

ల. దహర విద్య : మనుష్య శరీరమును బ్రహ్మపురముగానెంచి, అందలి హృదయ (= దహర) మను చిన్న

కమలమందున్న ఆకాశములోపల ఉన్నవానినిగా బ్రహ్మ మును అన్వేషించుట దహరవిద్య.

వ. భూమ విద్య : ప్రాణులందరి లక్ష్యము సుఖము; కాని సాంతములు అల్పములు అగు వస్తువులు ఏదో ఒక రూపమున దుఃఖమయములే. ఏది అన్నిటికంటె గొప్పదో (= భూమ), ఏది అనంతమో, అపరిమితమో అదియే సుఖము అని ఎంచి, బ్రహ్మము భూమమని ఎరిగి దాని నన్వేషించుట భూమవిద్య.

శ. మన్థ విద్య : మంచి ముహూర్తమున పాలుమాత్రమే త్రాగి, కుశకండికను చేసి, ఫలౌషధులతో బృహదారణ్య కోక్తమంత్రములతో హవనము చేయుచు, "అగ్నిరూపుడ వగు ఈశ్వరుడా! దేవతలు నా అభిజయముల (= సఫలతల) నష్టము చేయుచున్నారు, వారి తృప్తికై ఆహుతి నిచ్చుచున్నాను," అని ప్రార్థించు కర్మవిశేషము మన్థము. దీనిచే ధనప్రాప్తి యగునని విశ్వాసము.

ష. భార్గవీ వారుణీవిద్య : భృగువున కాతని తండ్రి వరుణునిచే ఉపదిష్టమగు ఉపాసనావిధము. "దేనినుండి ఈ భూతములు, చేతనాచేతనవస్తువులు పుట్టుచున్నవో, పుట్టి బ్రతుకుచున్నవో, ప్రయాణముచేయుచు చివరి కెందు లీనమగుచున్నవో అది బ్రహ్మమని ఎరుగుము" అని వరుణుడు ఉపదేశింపగా, ఆయన సూచన ననుసరించి భృగువు గాఢతపము (= ఆలోచన, చింతన) చేసి, పై లక్షణము క్రమముగా అన్నము, ప్రాణము, మనస్సు, విజ్ఞానములకు వర్తించునని నిర్ణయించి, కాని ఈ నిర్ణయము లెవ్వియు సంతృప్తి నీయకపోగా, తిరిగి తపముచేసి, పై లక్షణము ఆనందమునకు మాత్రమే బాగుగా వర్తించు నని గ్రహించి ఆనందమే బ్రహ్మమని ధ్యానించెను. ఇది ఎరుగువాడు అన్నము కలవాడు, అన్న మిచ్చువాడు, గొప్పవాడు, ప్రజలు, పశువులు, బ్రహ్మవర్చస్సు, గొప్ప కీర్తి కలవాడగును అని ఉపనిషత్తులో కలదు.

స. న్యాస విద్య : ప్రార్థన చేయుచు, ప్రణవార్థాను సంధానము గావించుచు, భగవంతుని కాత్మసమర్పణ చేసికొనుట న్యాసము (= వదలుకొనుట, ఉంచుట). తన్ను దాను భగవంతునికై వదలుకొనుట, లేదా భగవదిచ్ఛా ధీనతలో ఉంచుకొనుట న్యాసము. ఈ ఆత్మసమర్పణ ఒక విద్వద్యజ్ఞమని, ఇందు ఆత్మయే యజమాని, శ్రద్ధ పత్ని, శరీరము ఇధ్మ (= యజ్ఞకాష్ఠ) మని ఉపనిషత్తులు రోచక వర్ణన చేసినవి. ఈశ్వరుడు సమస్తప్రాణులకు ప్రియుడు, సర్వసమర్థుడు, పోషకుడు, అని ఎరిగి, ఆయన వైపు మరలి (ఉపయానము చేసి), ఆయనను ప్రేమతో గ్రహించి, ఆయనతో కలయుట (యోజనము చేసికొనుట) న్యాస విద్య. అధర్వవేదాంతర్గత నారాయణోపనిషత్తులో ఇది కలదు. విశిష్టాద్వైతుల శరణాగతి సిద్ధాంతమున కిది ఒక మూలము. బ్రహ్మసూత్రసాధనాధ్యాయపు తృతీయ పాదమందలి "నానా శబ్దాది భేదాత్" మొదలైన కొన్ని సూత్రములచే న్యాసవిద్య నివక్షితమని విశిష్టా ద్వైతులందురు. కొ. స. మూర్తి.

ఉపాస్యదేవతా శ్రేష్ఠత్వ వాదము (Kathenotheism or Henotheism) : ఋగ్వేదమందు ఆరాధితులగు దేవత లనేకములుగా పేర్కొనబడినవారు. వారిలో ద్యౌః, వరుణ, సూర్య, సావిత్రి, పూషన్, విష్ణు, ఉషస్, మిత్ర, అర్యమన్, అశ్వినులు ఊర్ధ్వలోక దేవతలు. వాత, ఇంద్ర, రుద్ర, పర్జన్య, భృగు, మరుత్తులు మధ్యదియగు వాయులోకమునకు చెందినవారు. అగ్ని, సోమ, యమ, పృథ్వి అథోలోక మనగా భూమికి చెందినవారు.

ఈ వర్గీకరణమును సమర్థించ వీలున్నను ఋగ్వేదకవులు ఏసూక్తములో ఏ దేవతనుగూర్చి ప్రస్తుతించుచుండిన ఆ దేవతయే పరమోత్కృష్టమనియు, ఆ దేవతయే ఇతర దేవతలకు అధిపతి యనియు గానముచేసిరి. ఉదాహరణమునకు ఋగ్వేదపు ద్వితీయమండల ప్రథమ సూక్తమందు అగ్ని విశ్వాధిపతిగా పేర్కొనబడినాడు. ఋగ్వేదపు కొన్ని సూక్తములందును బ్రాహ్మణములయందును ఇంద్రుడు "విశ్వస్మాత్ ఇంద్ర ఉత్తరః" - ఇంద్రుడే సర్వోత్తరుడని స్తుతింపబడెను. ఇట్లు ఏ దేవతను కవి పాడునో ఆ దేవతయే ఉత్కృష్టమని భావించురీతికి "హీనోథీయిస్మ్" అని మాక్స్‌మిల్లర్ పండితుడు పెట్టినపేరు. ఈరీతి కేవల కవియొక్క అతిశయోక్తియేగాని, ఆ కవి నిజముగా ఆ దేవతను సర్వోత్తరమని నిరూపించుటకాదనియు, వేద ఋషులు ఏకేశ్వరవాదులే అనియు, వారికి అనేకేశ్వర వాదముగాని, ఒక్కొక్కఋషి ప్రత్యేక ప్రకృతిశక్తులతో ప్రక్రియలతో అధిష్ఠాతలుగానుండు నానాదేవతలలో వేరు వేరువారిని సర్వోత్తములుగా ఎంచి పరస్పరము కలహమో వాదమో చేయుట జరుగలేదని యాస్కుని పూర్వమునుంచి నేటివరకు అనేక వేదపండితులు తలతురు. మే. వ. న.

ఉమాస్వాతి : దిగంబర, శ్వేతాంబర సంప్రదాయము లోని జైనులందరికి ప్రామాణికుడు. మగధదేశమున కుసుమ పురమున విక్రమశకారంభమున వసించెను. "తత్త్వార్థ సూత్రము" లేక "తత్త్వార్థాధిగమసూత్ర" మను మహా గ్రంథమును వ్రాసెను. సమంతభద్ర, సిద్ధసేనదివాకరులు, ఇతరులు దీనిపై భాష్యములు వ్రాసిరి. ఇతడు ఉమాస్వామి యను నామాంతరము గలవాడు. కొ. స. మూర్తి.

ఊనమునో, మిగ్యుయల్ డి (క్రీ.శ. 1864-1936) : స్పెయిన్‌లో సాలామాంకా విశ్వవిద్యాలయములో ఆచార్యుడుగను, అధ్యక్షుడుగను ఉండెను. ప్రతి మానవ వ్యక్తియు తనకు తానే పరమ లక్ష్యము, గతి; ఏ వ్యక్తియు మరొక వ్యక్తికిగాని, సంస్థకుగాని, సమాజమునకు గాని సాధనము కాదు. ప్రతి వ్యక్తినిగూర్చియు సంస్కృతి కొక బాధ్యత కలదు. మానవుడు సంఘమందుండును గాని, సంఘ మనునదొక కల్పితభావము. రక్తమాంసములు గల జీవన్మానవుడే యథార్థము. భూతార్థముల బుద్ధిసీమలకు అతీతమగు భూతార్థక్షేత్రమునుండే అమృతత్వము నందలి శ్రద్ధ వర్ధిల్లును. కేవల బుద్ధి (తర్కచింతన) నిరుపయోగమని ఇతని అభిప్రాయము. మానవుని అపరోక్ష అనుభవము, దాని ప్రతిక్రియారూపమగు భాష, క్రియలనుగూర్చికూడ అతడొక సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించెను. కొ. స. మూర్తి

ఎంగెల్స్, ఫ్రీడ్రిఖ్ (1820 - 95) : జర్మను సమాజవాద రచయిత. కార్ల్‌మార్క్సు సహచరుడు. బార్మెన్‌లో జన్మించెను. 1844 లో పారిస్‌లో కొంతకాలమున్న తరువాత మార్క్సును దర్శించెను. అనంతరము వీరిద్దరు తమ సిద్ధాంత దృక్పథములో సంపూర్ణైకమత్యము గలదని గుర్తించిరి. 1848 లో జర్మనీలో బాడెన్ విప్లవములో ఎంగెల్స్ పాల్గొనెను. అది అణచివేయబడిన తరువాత ఇంగ్లండునకు పలాయనమయ్యెను. లండన్‌లో 1895 లో మరణించెను.

ఎంగెల్స్, ఫ్రీడ్రిఖ్ (1820-95)

మార్క్సు వాదమునకు సంబంధించిన దర్శన శాస్త్రములో ఎంగెల్స్ ప్రమాణ పద్ధతి శాస్త్రము (Methodology), వాదతర్కము (dialectic) వీటిని గురించి తన గ్రంథములలో విస్తారముగా చర్చించెను. కె. రా. కృ.

ఎకార్ట్, యోహానిస్, మైస్టర్ (Eckhart, Johannes, Meister) (1260-1327): జర్మను సాక్షాత్కారవాద స్థాపకుడు, దార్శనికుడు. గోటానగరమందు హాక్‌హైమ్‌వద్ద జన్మించెను. డొమినికన్ మతమును స్వీకరించెను. అన్ని రహస్యవాద దర్శనములలో వలెనే ఈయన దర్శనములో కూడ రెండు ప్రధాన సిద్ధాంతములు కలవు. అవి ఈశ్వరుని స్వభావమును, ఈశ్వరునికి, జీవులకు మధ్యగల సంబంధమును గురించినవి.

ఈశ్వరుని అనేక విశేషణములతో ఆయన కేవలత్వమును సమన్వయపరుపలేము. కావున, ఈశ్వరుడు నిర్విశేషుడని మాత్రము చెప్పదగు కేవల అనంతసత్త. ఈశ్వరుని స్వరూపము, అస్తిత్వము వేరుగావు. జీవుని లక్ష్యము ఈశ్వరునిలో ఐక్యమగుటయే. జ్ఞానముద్వారానే దీనిని సాధింపనగును అని యాతని సిద్ధాంతము. కె. రా. కృ.

ఎపిక్టిటస్ (క్రీ.శ. 60 - 100) : స్టోయిక్ సంప్రదాయములోని గ్రీకు దార్శనికుడగు ఎపిక్టిటస్ బహుశః ఫ్రిజియాలోని హిరాపొలిస్‌నందు నివసించియుండవచ్చును. అతని దర్శనశాస్త్రము ఆదర్శధర్మమును బోధించును. జీవితము నెట్లు సన్మార్గములో నడుపవలెననునదే అతని ప్రధానసమస్య. 1. "సంకల్పమునకు అతిరిక్తముగ మేలు కీడులు లేవు;" 2. "సంఘటనలను ఆకాంక్షించి వాటిని నిర్దేశింప ప్రయత్నింపక మానవుడు బాహ్యపరిస్థితులకు లోనుగాకుండ తన మనస్సును శిక్షించుకొనవలెను"- అను రెండు సూత్రములను మనము పాటింపవలెనని యాతడనును. సంకల్పముచే ఈ ప్రపంచమును నియంత్రించు పరవస్తు వొకటి గలదని ఆయన నమ్మెను. ప్రపంచమునంతను ఏకముగ భావించి మానవుడు దివ్యత్వము నలవరచుకొనవలెనని అతడు బోధించెను. కె. రా. కృ.

ఎపిక్యూరియన్ వాదము : ఇది సామాస్ ద్వీపనివాసియగు ఎపిక్యూరస్ (క్రీ.పూ. 341 - 270) చే ప్రతిపాదితమైనది. ఈతడు క్రీ. పూ. 306 వ సంవత్సరమున ఏథెన్సు నగరమం దొక దార్శనిక విద్యాశిక్షణ కేంద్రమును స్థాపించి తన శిష్యులకు, తనయం దాదరాభిమానములు గలవారికి బౌద్ధిక (rational) జీవితవిధానమును బోధించుచుండెడివాడు. గుణవిచక్షణ లేకుండ సుఖమే ఉపాదేయమని ఈతడు చెప్పెనని ఈతని సిద్ధాంతమున కపార్థమును ఇతరులు కల్పించిరి. కాని దీనికి విరుద్ధముగ నీతడు బుద్ధిచోదితము, మర్యాద నతిక్రమించనిది యగు సుఖానుభవమే పరమలక్ష్యమని ప్రతిపాదించెను.

చారోనియా యుద్ధము (క్రీ.పూ. 338) తరువాత గ్రీసు దేశము మాసిడోనియా రాజుచే ఆక్రమించబడినది. దీని ఫలితముగ గ్రీసుదేశము తన స్వాతంత్ర్యమును కోలుపోయినది. పరాక్రమణచే కలిగినబాధలు శుద్ధదర్శనశాస్త్రానుశీలనకు తగిన మనశ్శాంతిని విద్వాంసులకు లేకుండ చేసినవి. అందుచే నాటి జనమునకు మిక్కిలి వాంఛనీయమైనది ఏదేని యొకవిధమగు నైతిక, లేదా మత ఉత్తేజనము. ఈ యభిలషితార్థసిద్ధికై అరిస్టాటిల్ తరువాతి

దర్శనశాస్త్రము దానిదృష్టిని నైతిక, మతవిషయిక పరి
శీలనలవైపు మరలించినది. ఈ మార్గమున ఎపిక్యూరి
యన్లు తమ సిద్ధాంతమును ప్రకటించిరి. సమదర్శిత్వము
నలవరుచుకొనుట, మనశ్శాంతిని నెలకొల్పుట, బాహ్య
పరిస్థితులనుండి తమ్ము తాము విడుదల చేసికొనుట, ఇవి
ఆదర్శ నైతికాచరణముయొక్క ప్రయోజకము అని
వారు నమ్మిరి. ఆధిభౌతిక (material), లేదా ఇంద్రియిక
సుఖములవలన జనించిన ఆనందముకన్న సంస్కృత
మనస్కుడగు మనుజునికి ఎక్కువ నియామ్యములైన
మానసిక సుఖములవలన లభ్యమగు ఆనందము ఎక్కువ
వాంఛనీయమని ఎపిక్యూరియనుల సిద్ధాంతము. వివేక
వంతులు, ఉదార చరితులును అగువారి సాంగత్యము,
సాధువర్తనము, నైతికజీవనము, కావ్యకళారసాను
భవము వీటి వలన మనస్సునకు చేకూరు శాంతి, తృప్తి
ఇవి ఎపిక్యూరియనుల లక్ష్యములు. ఈ దృష్టిలో వీరలు
శుద్ధానందానుభవమున కడ్డు తగులు శుష్క, అతిభౌతిక,
లేదా మతవిషయిక చర్చలచే వారిమనముల క్షోభపెట్టుట
కియ్యకొనరు.

వీరి నైతికసిద్ధాంతముల నటుంచి, పరమాణు వాదా
వలంబకులుగా తరువాతికాలమందు వీరు ప్రసిద్ధిని గాంచిరి.
ఎపిక్యూరియన్ సిద్ధాం
తము అనేక శతాబ్దముల
వరకు దర్శనశాస్త్ర
క్షేత్రమందు నిలచియుం
డుటకు వారి పరమాణు
వాదాభిమానమే కారణ
మైనది. డెమోక్రిటస్
(క్రీ. పూ. 460-360) చే
విశ్వరచనా వివరణ
ముగ ప్రథమ ప్రతిపా
దితమై, తరువాత లూసి
ప్పస్ (క్రీ.పూ. 450) చే

ఎపిక్యూరస్
(క్రీ. పూ. 341-270)

అనూదితమైన ఈ పరమాణువాదమునకు మరల నొక
లుక్రీషియస్ (క్రీ.పూ. 94-58) అను పేరుగల ఎపిక్యూ
రియన్ వాదావలంబకుడే తన "రీరమ్ నేచురా"
(ప్రకృతి వస్తువులు) అను గ్రంథమందు సాంప్రదాయికాను
వాదమును కల్పించినాడు. కాని డెమోక్రిటస్‌వాదము
నందు గోచరించు పరమాణుచలననియతికల్పనకు విరుద్ధ
ముగ పరమాణువుల గతిస్వభావమందు యాదృచ్ఛికత్వ
మును ప్రవేశపెట్టి అవి వాటిగతులనుండి తరుచుగా తప్పు
చుండునని ఎపిక్యూరస్ సిద్ధాంతీకరించెను. మే. వ. న.

ఎమర్సన్, రాల్ఫ్ వాల్డో (1803-82): అమెరికన్
కవి, వ్యాసకర్త. బోస్టన్‌లో జన్మించెను. 1832 లో పర
దేశముల పర్యటించెను. తిరిగివచ్చిన తరువాత బోస్టన్‌లో
అధ్యాపకు డయ్యెను. మానవునికి బహిర్విషయముల
జ్ఞానముకంటె అంతరజ్ఞానమే అత్యావశ్యక మైనదని
ఆయన బోధించెను. కె. రా. కృ.

ఎరిజినా, యోహానిస్ స్కోటస్ (Erigena, Johannes Scotus) (క్రీ.శ. 815-877): మధ్య
యుగపు దార్శనికుడు, ఈశ్వరమీమాంసకుడు. ఆతని
బోధన ప్లేటోను అనుసరించిన దర్శనమునకును, కఠోర
ఛాత్రవాదమునకును మధ్యగా నుండును. సెంట్ పాల్
అనుయాయి అని అతడు భావించిన మిథ్యాడయోనీషి
యస్‌ను అనుసరించుచు, అతడు బుద్ధిపూర్వకముగ గాక
పోయినను, ఆతని సిద్ధాంతరీత్యా ఐనను అంతర్యామి
వాదిగ కన్పట్టును. శబ్దప్రమాణము, తర్కము పరస్పర
విరుద్ధములు గావని యీతడు నమ్మినను తర్కమునకే
యీతడు ప్రాధాన్యము నిచ్చెను. ఆతని భావధోరణిలో
ప్రధానమైనది విశ్వమునుగురించిన మీమాంస. అతని బోధ
లివి: విశ్వమునకు మూలవస్తువును, ఏకతత్త్వమును అగు
ప్రకృతియో లేదా ఈశ్వరుడో ఈ హేతునియంత్రిత
ప్రపంచముగ పరిణమించెను. మానవునితోపాటు అన్ని
వస్తువులును ఈ వ్యవస్థలో అంశములు. ఈ వ్యవస్థ కను
గుణముగనే వస్తుస్థితి వివరింపబడవలెను. వివరణ యన
విశ్వక్రమములో ఒక వస్తువుయొక్క స్థానమును ధ్రువ
పరచుటయే. శ్రుతి ఈశ్వరసృష్టిలో ఒక అంశము. ఇది
నిజముగ హేతుయుత జీవనముయొక్క ఒక దశయే.

డి. డివిజ్యాన్ నేచురే (De Divisione Naturae)
అను తన యుత్తమగ్రంథములో నాతడు ప్రకృతి యనగా
సదసద్విశిష్టమగు వస్తుసముదాయమే నని ప్రతిపాదించెను.

సర్వ వస్తువులలోను గల ఏకతత్త్వమే ఈశ్వరుడు. అన్ని
వస్తువులు ఈశ్వరకార్యములే. శ్రుతి, మతము ఈశ్వర
కార్యములోని ప్రధానభాగములు. హేతుబుద్ధి మానవుని
ప్రధానలక్షణము అని యీతని సిద్ధాంతము. కె. రా. కృ.

ఎలొసియన్ గుహ్యప్రక్రియలు: సస్యములు, ఫల
ములు పొలములనుండి తోటలనుండి ఇంటికి చేరు ఋతు
వులో కృషిసముద్భూతమగు ఆ సంపదనంతయు ముందు
దైవసమర్పణ గావించు మహావైభవోపేతమగు ఉత్సవ
మొకటి ఎలొసిస్‌లో ప్రాచీనకాలమునుండి జరుగు
చుండెడిది. ఇందు సముద్రస్నానము, ఒక వరాహమును
గూడ స్నానముచేయించి దానిని అర్పించుట మొదలగు
ఉపాంగము లుండెడివి. మధుపానము, కొన్ని వస్తువులను

ముందు అచ్చట విధిపూర్వకముగా తిని, తరువాత సంవత్సరము పొడవునా వాటినుపయోగించుట ఈ ఉత్సవములలో జరుగుచుండెను. దైవసమర్పణ చేయకుండను, పరిశుద్ధుడు గాకుండను మానవుడు కృషిఫలితమగు సస్యఫల సంపదలననుభవించరాదను విశ్వాసముపై ఈ ఉత్సవములు ఆధారపడియుండెను. ఆర్ఫియస్ మతప్రభావము వీటిపై బడి, వీటి కొక గాఢ ఆధ్యాత్మిక అర్థ మాపాదింపబడుటయే గాక, ఇవి జరుపువారికి అమృతత్వప్రాప్తికై ఆరాటము, మానవుడు శుద్ధుడెట్లగునను అన్వేషణ, మరికొన్ని తాంత్రిక ప్రక్రియలకు (అపక్వవృషభ మాంసాస్వాదన ఇత్యాదులు) తావొసంగుట ఇత్యాదు లబ్బెను. గ్రీకుదేశమం దింత వైభవముగా ఏ ఉత్సవములు ఉండెడివికావు. వైదిక కాలమందు మనదేశమందు జరుగుచుండిన యజ్ఞ, యాగ, క్రతు, సత్రములవలెనే ఈ ఎలొసియన్ తంత్రముకూడ మతసంబంధమైన సామూహిక కర్మకాండకు సంబంధించిన బహిరంగప్రక్రియ. దీనికి అంతరార్థమున్నను అది ఆకర్మకాండను నిర్వహించు కొలదిమందికే జ్ఞాతమై వారికుపయోగించెడిది.

కొ. స. మూర్తి.

ఎవరోయీజ్ (Averroes) (క్రీ.శ. 1126 - 1198): ఎవరోయీజ్ అనునది ఇబన్ రుష్ద్ అను అరబ్బీ నామమునకు కలుషితరూపము. ఈయన పూర్తినామము అబుల్ వలీద్ మహమ్మద్ ఇబన్ అహ్మద్ ఇపన్ మహమ్మద్ ఇబన్ రుష్ద్. ఈయన ప్రసిద్ధిగన్న అరబ్బీ దార్శనికుడు, వైద్యుడు. స్పెయిన్‌లోని కార్డోవాలో జన్మించెను. కార్డోవాలో ఇబన్ టూఫెయిల్ అను నాయనవద్ద దర్శనశాస్త్రమును, ఇబన్ జుహ్రీవద్ద వైద్యమును అభ్యసించెను. ఇబన్ టూఫెయిల్ ద్వారా పండితాభిమానియగు యూసఫ్ అను అమీరు పరిచయమును సంపాదించెను. యూసఫ్ సహకారముచే సెవిల్‌లోను (1169) తరువాత కార్డోవాలోను ఖాది (న్యాయమూర్తి) అయ్యెను. ఈ కాలములోనే ఆయన తన ప్రధానగ్రంథములను రచించుటలో నిమగ్నుడయి యుండెను. అయితే తన ఉద్యోగ విధులు తన గ్రంథరచన కాటంకముగానుండెనని భావింపసాగెను. యూసఫ్ తరువాతి వాడగు అల్‌మన్సూరుకూడ ప్రథమమున ఈతనిపై సుహృద్భావము కలిగియుండెను. కాని ఆనాడు సర్వసామాన్యముగా ప్రచారములోనున్న దార్శనికానుశీలనపట్ల అది సత్యము ఆలంబనముగా కలదిగాదని అనేకులకు అవిశ్వాస ముదయించినది. ఈ అవిశ్వాసము అల్‌మన్సూరుని కూడ తాకినది. అందువలన ప్రకటదార్శనికుడగు ఎవరోయీజ్ ప్రభుకటాక్షమునకు దూరుడై కార్డోవావద్ద నున్న ఎవిసెనాలో బంధితుడైనాడు. ఈతని వైద్య, గణిత, ఖగోళగ్రంథముల విడచిపెట్టి, తక్కినవన్నియు కాల్చబడవలయునని అమీరు ఆజ్ఞాపించెను. (క్రీ.వె. 1195). కాని తరువాత ఈ ఆజ్ఞ ఉపసంహరించుకొనబడి ఈయన తిరిగి మొరాకోలో తన పదవిలో పునస్థాపితుడై, అచటనే మరణించెను.

ఎవరోయీజ్ దర్శన, తర్క, భౌతిక, ధర్మ, ఖగోళ, వైద్యశాస్త్రములపైనను, వ్యాకరణముపైనను అనేక గ్రంథములను రచించెను. వీటిలో అనేకములు నేటికిని నిలిచియున్నవి. ఆరిస్టాటిల్ గ్రంథములపై ఈయన రచించిన వ్యాఖ్యానముల కారణముగా మధ్యయుగపు క్రైస్తవ, యూదు పండితులు ఈయనను "వ్యాఖ్యాత" యని ప్రశంసించిరి.

దార్శనిక (అల్‌ఫలాసిఫా) వర్గమునకు చెందినవాడీతడు. ఆరిస్టాటిల్ దర్శనమం దీతనికి అభిమానము మెండు. అయినను ఆరిస్టాటిల్ సిద్ధాంతములకన్న ప్లేటో సిద్ధాంతములనే ఇతడు ఎక్కువగా అనుసరించెను.

ఎవరోయీజ్ ఒక ప్రత్యేక దర్శనమును స్థాపించలేదు. ఈయన సిద్ధాంతముల నీక్రిందివిధమున సంక్షేపించవచ్చును: ప్రపంచము నిత్యము. అయినను దీనికొక ప్రేరకశక్తి యుండవలెను. ప్రపంచము సృజించబడిన మాటనిజమే. కాని ఈ సృష్టికార్యము నిత్యము జరుగును. సృష్టికార్యము కాలములో జరిగినది కాదు. కాలము ప్రపంచముతో పాటు సృజింపబడినది. ప్రపంచము శూన్యమునుండి సృజింపబడలేదు. ఈయన దృష్టిలో సృష్టి నూతనవిషయములను పూర్వవిషయములనుండియే గ్రహించును. నక్షత్రస్థలములోని గోళములు స్వచ్ఛములు, సచేతనములు, బుద్ధిచే ప్రేరితములు. అయినను ఈ గోళములు ఆరిస్టాటిల్ చెప్పినట్లు ద్రవ్యాకృతుల సంయోగమువలన జనించినవికావు. పరమార్థము (ప్రథమ తత్త్వము) నుండి ఏకైకమగు శక్తి యొకటి ప్రాదుర్భవించుచున్నది. ఈ శక్తియొక్క ఫలితమే సర్వప్రపంచమును. ఈ శక్తిమూలముననే ప్రపంచములోని అన్నిభాగములును సువ్యవస్థితములై యున్నవి. దీనివలననే ప్రపంచము సుసంగతముగా పనిచేయుచున్నది. ఉదాహరణమునకు జంతువులలో అనేక అవయవములు, శక్తులు, కార్యములు ఒకేశరీరములో బుద్ధిమూలముననే సంఘటితములై మనము ఒకే జంతువని పిలుచుటకు వీలుగా ఒక అవయవిగా, సుసంగతముగా పనిచేయు చున్నవి. భూ నక్షత్రస్థలములలో ఈవిధముగా బుద్ధి ఆవరించియుండుట వలననే మనము ఈ ప్రపంచమును ఈశ్వరుడు సృజించుచున్నాడనియు, ఆయనయే దీని స్థితికి కారకుడనియు చెప్ప వీలగుచున్నది. అయితే బుద్ధి నానాజీవులలో ఆవిర్భ

వించుచున్నంత మాత్రమున బుద్ధికే నానాత్వముగలదని చెప్పరాదు.

ఈశ్వరునికి ప్రపంచమును గురించిన జ్ఞానముగల దనుటలో సందేహములేదు. కాని వస్తువుల విషయమున మనకు గల జ్ఞానమువంటిదే ఈ జ్ఞానమని చెప్ప వీలులేదు. ఏలన, మనజ్ఞానము విషయముల నాధారముగా చేసికొని యున్నది. ఈశ్వరుని జ్ఞానముకూడ అట్టిదే అయినచో అసంపూర్ణమగు ప్రపంచముపై పరిపూర్ణుడగు ఈశ్వరుడు ఆధారపడుచున్నాడని చెప్పుట స్వవచనవ్యాఘాతమే యగును. కావున మనము గ్రహించుచున్న క్రమముకంటె ఉన్నతమైన క్రమములో వస్తువులను ఈశ్వరుడు గ్రహించు చున్నాడనుట హేతుబద్ధము. ఆత్మ, బుద్ధి యన నవి ఏక తత్త్వములు, సార్వజనీనములు. అవి బహువిధములగు జీవులలో ఆవిర్భవించియున్నవి. సర్వసాధారణముగా నున్నప్పుడు, అనగా ఉపాధిరహితముగా నున్నపుడు బుద్ధి పరిపూర్ణము. అయితే, ఆత్మ మాత్రము దానికి మూలమగు సమష్టిశక్తికి చెందినదే యైనను అది వ్యష్టిగనే యుండ వచ్చును. అనగా శరీరము నశించినతరువాత కూడ ఆత్మ వ్యక్తిత్వమును కలిగియుండవచ్చును. (ఇదియే అమృతత్త్వ సిద్ధాంతము) అయితే, ఈ విధముగా నానాత్వము గోచరించుచున్నను, ఈ నానాత్వము ఏకతత్త్వమగు ఆత్మయొక్క స్వభావమునకు గౌణమే యని యాతని సిద్ధాంతము. జె. నా. మూర్తి.

ఎసీనులు : తిరెప్యూటలులు, హెమిరో బాప్టిస్టులు ఈ తెగకు చెందినవారు. ఎసీనులు క్రీస్తు పూర్వమునను, క్రీస్తుకాలమునను ఉండినటువంటి సన్న్యాససంప్రదాయమునకు చెందినవారు. ఈ సంప్రదాయమునకు సమష్టిస్వత్వము, దానము, ధర్మవర్తనము లక్షణములు. వీరినిగురించిన చరిత్ర స్పష్టముగా తెలియదు. వీరు యూదుమతమునందలి పవిత్రతమ శాఖగా పరిఢవిల్లిరి. క్రీ. శ. రెండవ శతాబ్దము నందు ఈశాఖ అంతమయ్యెను. కె. రా. కృ.

ఏకసత్తావాదము (Monism) : ఉనికిలో నున్న దంతయును ఏదో యొకరీతిని ఒకటే యను సత్తాశాస్త్ర సిద్ధాంతమును ఈ పదము తెలియజేయును. క్రిస్టియన్ ఫాన్ వోల్ఫ్ అను జర్మను దార్శనికుడు ఈ పదమును మొదటిసారిగా ప్రయోగించెను. బహుత్వ వాదమునకు భిన్నముగా మాత్రమే వోల్ఫ్ ఈ పదమును ఉపయోగించెను. ఆయన రెండు విధములైన ఏకసత్తావాదమును గుర్తించెను. అవి భౌతికవాదము, భావ ప్రధానవాదము. ఏకసత్తావాద మను పదమును ద్రవ్య ఏకసత్తావాదమునకు మాత్రమే పరిమితము చేయుట మంచిది. ఈ దృష్టిలో సత్త అంతయు ఒకే ద్రవ్యము లేదా ఒకే స్వతస్సిద్ధవస్తువు లేదా వ్యవస్థ. నిత్యానుభవములోని విషయములు, సంఘటనలు అన్నియు ఈ మూలద్రవ్యము యొక్క ప్రకారములు. ద్రవ్య ఏకసత్తావాదముగాక విశేషణాత్మక ఏకసత్తావాదముగూడ గలదు. దీని ప్రకారము సత్తకు ఒకే ఒక మూలవిశేషణము గలదు. భావప్రధాన ఏకసత్తావాదము పై రెండు ఏకసత్తావాదములను తనలో కలుపుకొనుచున్నది. స్పినోజా ఏకసత్తావాదము ద్రవ్య ఏకసత్తావాదమును విశేషణాత్మక బహుత్వవాదముతో కలుపుచున్నది. లైబ్నిజ్ యొక్క మానసికాణువాదము విశేషణాత్మక ఏకసత్తావాదమును ద్రవ్యబహుత్వవాదముతో మేళవించుచున్నది.

మూలసత్త భౌతికద్రవ్యము, లేదా శక్తి అని చెప్పు ఏకసత్తావాదమును భౌతికవాదమనిగాని, శక్తిఏకసత్తావాద మనిగాని యందురు. మూలసత్తను మనస్సు లేదా బుద్ధితో ఏకీకరించు వాదమును ఆధ్యాత్మిక ఏకసత్తా వాద మందురు. మూలసత్త హేతువు లేదా పురుషబుద్ధి యను వాదము భావప్రధాన ఏకసత్తావాదము. సంకల్పమును మూలసత్తగా చెప్పినయెడల అది సంకల్ప ఏకసత్తావాద మగును.

మూలసత్త తనకుతానే భౌతికముగాని, చైతన్యాత్మకముగాని గాదనియు, సమాన గతిగల రెండు విధములుగా గాని, లేదా అనేక, లేదా అనంత విధములుగాగాని, అది తనను తాను వ్యక్తము చేసికొనుచున్నదనియు చెప్పువాదములను ఏకసత్తావాదముయొక్క ద్వైత, బహుత్వవాద రూపములని చెప్పవచ్చును. అట్లే అజ్ఞేయ ఏకసత్తావాదము గలదు. దీనిదృష్ట్యా మూలసత్త స్వభావము అజ్ఞేయము. మరియొక వాదము ఉదాసీన లేదా తటస్థ ఏకసత్తావాదము. దీనిప్రకారము మూలసత్త భౌతికముగాదు, చైతన్యాత్మకమును గాదు.

మూలసత్తాప్రక్రియలో ఏదైన ప్రయోజనత గలదా యను ప్రశ్నకు ఈయబడు సమాధానముల నాధారముగ చేసికొని మరిరెండు విధములైన ఏకసత్తావాదములు గలవు. ఈ ప్రశ్నకు సమాధానము అవునని చెప్పిన ప్రయోజనాత్మక ఏకసత్తావాదము సిద్ధించును. ప్రశ్నకు సమాధానము నిషేధరీతిని చెప్పినఎడల యాంత్రిక ఏకసత్తావాదము పర్యవసించును.

అంతమున దివ్యత్వమును గురించిన సమస్య గలదు. మూలసత్తకు దివ్యత్వము లేదనినయెడల నిరీశ్వర ఏకసత్తావాదమును, దానికి దివ్యత్వము గలదనిన, ప్రకృతిని ఈశ్వరునితో తాదాత్మ్య మొనరించిన స్పినోజా ఏకసత్తా

వాదము, సర్వాంతర్యామి ఏకసత్తావాదము మనకు లభించును. కె. రా. కృ.

ఏకేశ్వర వాదము (Monotheism): ఈశ్వరు డొక్కడే, అతడే విశ్వకారణము, విశ్వనియంత అను మతము. అనేకేశ్వరవాదము, సంశయవాదము, నాస్తిక వాదము, అజ్ఞేయ వాదమువంటి యితర వాదముల కిది వ్యతిరేకము. ఈశ్వరుడు ధర్మపరిపాలకుడు, న్యాయాన్యాయ విచారకుడు కావచ్చును, లేదా విశ్వములోని హేతుక్రమమునకు (rational order) ఆధారము కావచ్చును, లేదా ప్రపంచమును అతిక్రమించియుండు సత్తారూపము గావచ్చును. సాధారణముగా చాల మతములలో నీ మూడు భావములు - ప్రత్యేకస్థితిలో లభ్యము గావు. జె. నా. మూర్తి.

ఏరియస్ మతము: అలిగ్జాండ్రియా నగరవు క్రైస్తవ మతగురు (క్రీ. వె. 256 - 336) వగు ఏరియస్‌చే స్థాపితమైన క్రైస్తవమత భేదము. ఈతడు నాడు ప్రచారములోనున్న ఏసుఈశ్వరఏకత్వభావమునకు విరుద్ధముగ, ఈశ్వరుని ప్రధానత్వమును, క్రీస్తుయొక్క గౌణత్వ మానవత్వములను ప్రతిపాదించెను. ఈతని సిద్ధాంతములో ఈశ్వరుడు సర్వాతీతుడు, అగమ్యుడు. ఏసు ఈశ్వరునికన్న అర్వాచీనుడు; అనగా ఏసులేని కాలముకూడ నుండెను. ఇట్టి సాంప్రదాయిక ధర్మవిరుద్ధ ప్రతిపాదనల ఫలముగా ఏరియస్ చర్చిసంస్థనుండి బహిష్కరింపబడెను. క్రైస్తు యొక్క స్థానమునుగురించిన ఈ వివాదము క్రీ. వె. 325 వ సంవత్సరమున నిసియానగరమందు, కాన్‌స్టంటైన్ సార్వభౌమునిచే సమకూర్చబడిన ధర్మసభలో అతిభూమి నందికొనినది. ఆ సభతీర్పు ఏరియస్‌నకు విరుద్ధమైనది. ఏరియస్ బహిష్కారము అతని కనేకఅనుయాయుల ఆర్జించిపెట్టినది. అతని తరువాత ఏరియస్‌మతము మూడు భిన్నసంప్రదాయముల క్రింద చీలిపోయినది. అందొకటి ఏసు-ఈశ్వర విసాదృశ్యమును ప్రతిపాదించును. రెండవది వారిద్దరి స్వరూప సాదృశ్యమును అంగీకరించును. మూడవది పై రెండు వాదములకు మధ్యేమార్గమును స్వీకరించి "తండ్రివలె ఏసు" అని బోధించును. మే. వ. న.

ఒకేమ్‌కు చెందిన విలియమ్ (క్రీ.శ. 1300 - 49): ఆంగ్ల ఛాత్రవాద దార్శనికుడు. సర్రే (ఇంగ్లండ్) లోని ఒకేమ్ నందు జన్మించెను. 1312 నుండి 18 వరకు ఆక్స్‌ఫర్డ్ మెర్టన్ కళాశాలలో విద్య నభ్యసించెను. 1349 లో బహుశః మ్యూనిక్ నందు మరణించెను. దర్శనశాస్త్రములో ఒకేమ్ యొక్క ప్రధాన సిద్ధాంతములు మనస్తత్త్వ, అతిభౌతిక శాస్త్రములకును, ఈశ్వర మీమాంసకును సంబంధించినవి. వ్యక్తులకు మాత్రమే అస్తిత్వము గలదు గనుక, మనః కల్పితములగు సాధారణీకరణములకు, ఆలోచనకు ఆ వ్యక్తులు విషయములగునంతమేరకే యథార్థమైన విలువగలదని ఆయన వాదించెను. ఆత్మలో బుద్ధిగాక సంకల్పమే ప్రధాన విషయము. ఆకృతికి స్వతంత్రసత్త గలదు. ఆగంతుకములు (accidents) ద్రవ్యముయొక్క ప్రకారములు మాత్రమే. ప్రతివస్తువు వ్యక్తియే గనుక వ్యక్తీకరణ (individuation) సమస్య అర్థశూన్యమైనది. అస్తిత్వము (existence) నకును, స్వరూపము (essence) నకును వాస్తవమున భేదములేదు. అవసరము లేకుండ ఏ ప్రతిపాదనయందు కూడ పదార్థముల సంఖ్య నెక్కువ చేయుట నిషిద్ధము అను ఆయన ఉక్తి 'ఒకేమ్-ఛురిక' (Occam's razor) అనుపేర ప్రసిద్ధికెక్కెను. అయితే ఈ విషయమును ఇంతకు పూర్వమే డన్స్ స్కోటస్ ప్రతిపాదించెను.

ఏకత్వ, అనంతత్వములతో సహా ఈశ్వరుని, ఆయన అస్తిత్వమును తర్కముద్వారా నిరూపించుట సాధ్యము కాదనుటలో ఈశ్వరమీమాంసలో ఆయన సంశయవాదము కనపడును. ఒకేమ్ దృష్టిలో ఈశ్వరుని విశిష్టధర్మము సంకల్పము. నైతిక నియమములు స్వతః ప్రామాణ్యములు గావు. ఈశ్వరుడు సంకల్పించినవే నైతిక నియమములు. కె. రా. కృ.

ఒరిజెన్ (Origen) (క్రీ.శ. 185 - 254): పురాతన క్రైస్తవమత సంఘములో ఆగస్టీనును తప్పించి ఈయనవంటి విఖ్యాతుడు, ప్రభావము గలవాడు అగు ఈశ్వర మీమాంసకుడు మరియొకడు లేడు. ఈయన ఒక వైపున క్రైస్తవ జ్ఞానమతస్థులకు, మరియొక వైపున గ్రీకు దార్శనికులకు వ్యతిరేకముగా స్వతంత్రదర్శన నిర్మాణమును గావించెను. అయితే ఈయన ప్రతిపాదించిన శ్రద్ధాదర్శనము (faith philosophy)పై నవీన ప్లేటోవాదము యొక్కయు, జ్ఞానవాదము (gnosticism) యొక్కయు ప్రభావము నిస్సంశయముగ గాఢముగ గలదు. ఈశ్వర మీమాంసలో ఈయన సంప్రదాయవాది. కె. రా. కృ.

ఔడులోమి: బాదరాయణునిచే బ్రహ్మ సూత్రము లందు పేర్కొనబడిన పూర్వాచార్యుడు. దేహేంద్రియ మనోబుద్ధ్యుపాధులచే కలుషితుడగు జీవాత్మ పరమాత్మకంటె అత్యంతభిన్నుడైనను జ్ఞానధ్యానాది సాధనానుష్ఠానముచే సంప్రసన్నుడై దేహేంద్రియాది సంఘాతమునుండి ఉత్క్రమించి, పరమాత్మలో ఐక్యమును చెందును గనుక, జీవాత్మ పరమాత్మలకు అభేదమని ఔడులోమి అభిప్రాయము(బ్ర. సూ. 1. 4. 21). ఇచ్చట రాబోవు అభేదమును

మనమునం దిడుకొని భేదకాలమందుకూడ అభేదము చెప్పబడినది. మే. వ న.

కకుద కాత్యాయనుడు : సత్, పృథ్వి, నీరు, నిప్పు, గాలి, దిక్కు, ఆత్మ ఈ పదార్థము లన్నియు పరస్పర భిన్నములనియు, వీటిని సంయోగవిభాగములకు ప్రేరించు తత్త్వములు సుఖదుఃఖములనియు సిద్ధాంతీకరించిన లోకాయతిక మతైకదేశీయుడు కకుదకాత్యాయనుడు. ఈ భారతీయ చార్వాకుని మతము ఐరోపీయ దర్శనములో ఎంపిడాక్లీజు పరిణామ ప్రయోజక ధాతువులగు రాగద్వేషతత్త్వములతో కూడిన చాతుర్భూత సిద్ధాంతమును పోలియున్నది. ఇతడు బుద్ధుని కన్న కొద్దిగ ముందువాడు. మే. వ. న.

కణాదుడు : వైశేషిక సూత్రకర్త. కాశ్యపగోత్రోద్భవుడగు ఉలూకుని పుత్రుడు ఈతడు కపోతవృత్తి నాశ్రయించి మార్గనిపతిత తండులకణముల నేరి జీవించుట చేత నీతనికి కణాదుడని పేరు కలదు. (చూ. వైశేషిక శాస్త్రము.) మే. వ. న.

కన్ఫ్యూషియస్ (Confucius) (క్రీ.పూ. 550 లేదా 551 - 478) : ప్రఖ్యాత చైనా మహర్షి. ధర్మప్రవర్తన, ప్రభుత్వతత్త్వము వీనిలో విద్య నభ్యసింపగోరు అన్వేషణ బుద్ధిగల యువకులకొరకై కన్ఫ్యూషియస్ తన 22 వ యేట ఒక పాఠశాలను స్థాపించెను. క్రీ.పూ. 517 వ సం॥న రాజకుటుంబమును సందర్శించిన సమయమున టావో (Tao) మత పిత - అయిన లౌట్జు (lao - tsu) తో ఈయన అనేక సంభాషణలను జరిపెను. అనంతరము తాను పుట్టి పెరిగిన రాజ్యమునకు ముఖ్యమంత్రిగా నియమింపబడెను. ఈతని మంత్రిత్వాధికారములో రాజ్యములో నేరమనునది లేకుండపోయెను. రాజ్యములోని కొన్ని చిక్కుల కారణముగా ఆయన తను మంత్రిత్వము నిర్వహించిన రాజ్యమును వదలి అనేక ఇతర రాజ్యములలో తిరుగాడుచు, నిరుత్సాహియై కాలమును గడపెను.

కన్ఫ్యూషియస్ నీతి, దర్శనము : కన్ఫ్యూషియస్ తనకు ఏ దివ్యసాక్షాత్కారమో గలదని చెప్పుకొనలేదు మానవుడుగా మానవుడు, సంఘములో ఆతని విధులు - ఇవియే ఆయన చింతనకు ముఖ్యవిషయములుగా నుండెను. ఆయన అభిప్రాయములో మానవుని స్వభావమునకు మూలము ఈశ్వరుడు. ఆ స్వభావమును విసంవాద రహితముగా ప్రవర్తింపచేయుట యనగా-ఈశ్వర సంకల్పమునకు లోబడియుండుట. కాని ఇట్టి విషయమును ప్రతిపాదించుటలో ఆయన అనుకరించిన ప్రాచీనుల భాషకును ఆయన భాషకును ప్రధానమైన భేదముండెను. 'కింగ్ ' అను గ్రంథములో పరమ పురుషునిగూర్చిన ఉక్తులు సమృద్ధిగా గలవు. కాని కన్ఫ్యూషియస్ గ్రంథములలో దివ్య నామమునకు బదులుగా అనిర్దేశ్యము, వ్యక్తిత్వరహితము అగు 'స్వర్గము '(heaven)అను పదము ప్రధానస్థానమును స్వీకరించెను.

ఆయన చర్చింపని విషయములు నాలుగు గలవని ఆయన 'రచనల సంకల్పము' వలన మనకు తెలియవచ్చుచున్నది. అవి 1. అసాధారణ విషయములు ; 2. బలమును ఉపయోగించి చేయుకార్యములు ; 3. విప్లవాత్మక అరాచకము ; 4. దేవతలు శరీరమును వదలిన జీవులకు ఇతర

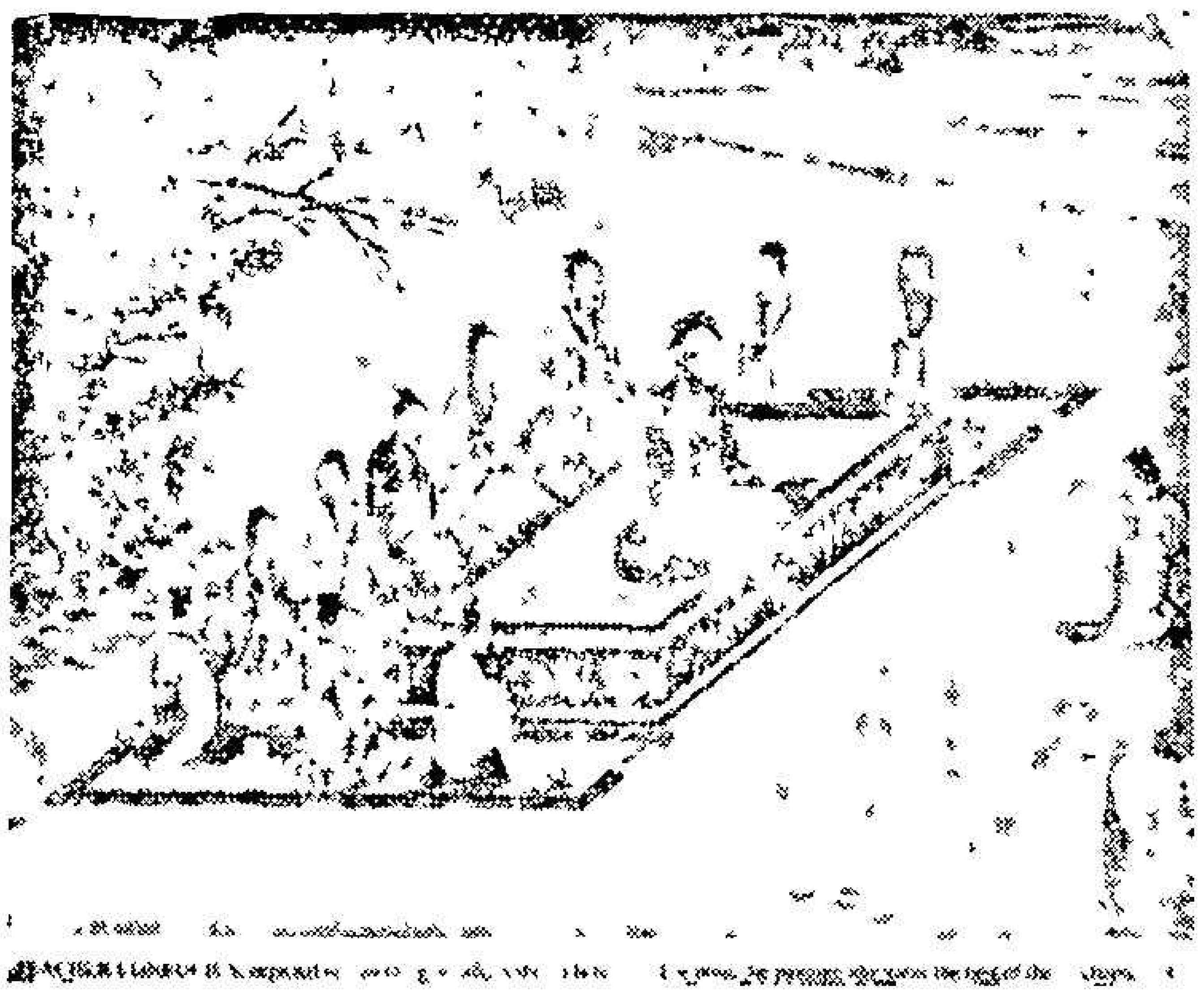

కన్ఫ్యూషియస్ (క్రీ. పూ. 551-478)

జీవులు ఏ సేవలు చేయవలెనని అతడాదేశించెనో, వానిని ఆయన బహుగౌరవముతో నిర్వర్తించెడివాడు. అయితే 'లూ' రాజ్యములోని ఒక మంత్రి వివేక మన నేమని ప్రశ్నించినపుడు "తోటి మానవులయెడ నిర్వర్తింపవలసిన విధులను ఆదరణతో నెరవేర్చుట, దేవతలకు ఈయవలసిన గౌరవము నిచ్చుచు, వారికి దూరముగనుండుట - దీనినే వివేక మనవచ్చు" నని ఆయన సమాధానము నిచ్చెను. అటులనే "జులు" ప్రశ్నకు సమాధానముగా "నీవు మనుజులకు సేవ చేయలేనియెడల, దేవతలకు ఎట్లు సేవ చేతువు ?" అని ప్రశ్నించెను. కన్ఫ్యూషియస్ వాక్కు మరొక ప్రశ్నపై కూడ మౌనము వహించెను : "జీవిత మన ఏమో తెలియనపుడు మృత్యువునుగురించి నీవు ఏమి తెలిసికొనగలవు ?" అని ఆయన అదే పృచ్ఛకుని ప్రశ్నించెను. కావున ఆయన ఉపదేశము మతరాహిత్యవాదమునకు భిన్నముగాదు. మానవునిలో, అనగా సంఘమునకుచెందిన మానవునిలో ఆయనకు విశ్వాసముండెను. సంఘమునకు బాహ్యముగా మానవునిగురించి ఆయన ఆలోచింప బూనుకొనలేదు. అట్లే భావిస్థితి నొకదానిని దృష్టిలో నుంచికొని

మానవుని కార్యములకు ప్రయోజనములను చూపుటకు కూడ ఆయన పూనుకొనలేదు. మానవుని కార్యముల ఫలములు మంచివిగాని, చెడ్డవిగాని కాలక్రమములో వాటి కర్త జీవించియుండిన కాలములో కాక ఈ ఫలితము కర్త పోయినప్పటికి అతని పుత్రపౌత్రాదుల కాలములో నైనను ప్రశంసింపబడుటయో, గర్హింపబడుటయో జరుగును. బహుభార్యాత్వమువలన కలుగు కీళ్లనుగురించి ఆయన ఆలోచించినట్లు కనబడదు. సంఘపురోభివృద్ధి లేదా సంఘ పునరుజ్జీవనమును గురించికూడ ఆయనకు భావము లేవియును లేవు. మానవస్వభావమునుగురించిన ఆయన దృక్పథమునుండి జనించిన ఆయన బోధనలోని నైతికాంశమే ఆయన శిష్యు లనేకులను నిస్సంశయముగా ఆకర్షించినది; ఈ రోజువరకు అనేక చైనీయ విద్యావంతులను ఆకర్షించుచున్నది కూడను.

ఉత్తమమయిన మధ్యేమార్గము: మానవుని మనోనిర్మాణమును గురించిన అనుశీలననుండి తాను నిగమించిన ఉత్తమమధ్యేమార్గమును ఆయన అనేక సందర్భములలో ఇట్లు బోధించెను: "నీయెడల ఇతరులు ఒక కార్యమును చేయుట నీకిష్టము లేనియెడల ఆ కార్యమును నీ వితరుల యెడ చేయకుము." దృష్టాంతముయొక్క శక్తిని, అధికారములో నున్నవారందరిలోను దయాధర్మముల ఆవశ్యకతను గ్రహింపజేయుటయే ఆయన సాంఘిక, నైతికశాస్త్రములకు చేసిననిర్వాహము. "దుర్మార్గుడు పరిపాలన కనర్హు" డని ఆయన నొక్కిచెప్పెను. "ఆలోచన లేని విద్య నిరర్థకము, విద్యలేని ఆలోచన ప్రమాదకరము." ఇట్టి ఉక్తులే శతాబ్దముల తరబడి చైనీయుల సాధారణ శీలమును శోధించి తీర్చిదిద్దుటలో సహాయ పడినవి.

కె. రా. కృ.

కపిలుడు: కపిలునకు సాంఖ్యదర్శన కర్తృత్వము గతానుగతికముగా ఆరోపింపబడినది. అతడు బ్రహ్మపుత్రు డని కొందరు, విష్ణ్వవతారమని మరికొందరు చెప్పుదురు. ఈ వర్ణనలు కేవలము పురాణగాథలేయైనను కపిలుడను చారిత్రకవ్యక్తి యొకడుండెననియు, అతడు సాంఖ్యదర్శన సమాలోచనప్రారంభకుడనియు అంగీకరించవచ్చును. కపిలుని బుద్ధునికన్న పూర్వమున్నవానిగా పరిగణించుటకు ఏ ఆక్షేపణయు లేదు. కపిలుని ప్రశంస శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు (5-2)న కలదు. అందువలన ఇతడు ఈ ఉపనిషత్కర్తకు పూర్వ ముండి యుండవలెను.

మే. వ. న.

కబీర్ (క్రీ.శ. 1455): కబీర్ భక్తశ్రేష్ఠుడైన సత్పురుషుడు. కబీరు తల్లిదండ్రులెవరో తెలియదు; మహమ్మదీయ దంపతులచే పెంచబడెనని గాథ. జన్మస్థానము కాశీ. ఇతని జన్మతిథి క్రీ.శ. 1455 వ సంవత్సరము జ్యేష్ఠశుక్ల పూర్ణిమ, సోమవారము.

కబీర్‌కు భార్యాపుత్రు లుండిరి; గృహస్థజీవితము నడపెను. కబీర్ రామానందస్వామిని తన గురువుగ ఎంచెను. ఆయన ముఖనిస్సృత 'రామ శబ్దమును' కబీర్ మంత్రముగా గ్రహించెను.

కబీర్ పరమాత్మను సమస్తనామములతో భజించెను. కాని అన్నింటిలో రామనామము కబీరునకు విశేషప్రీతి పాత్రము. దీనివలన ఇస్లాముమత గురువుల ఈర్ష్యకు పాల్పడి, కబీర్ సికందరులోడీచే కొన్ని బాధల ననుభవించెనని వదంతి కలదు. ఇతనికి అల్లా, విష్ణు, కృష్ణ, గోవింద, ఖుదా, నామములు నిర్గుణపరబ్రహ్మమును సూచించు మంత్రములు. కబీర్ యొక్క రాముడు వేదముల కతీతుడై త్రిలోకములకు విలక్షణుడైన కేవల పరమాత్మతత్త్వము.

కబీర్ (క్రీ. శ. 1455)

కబీర్ భక్తిని పరమార్థసాధనముగా ఎంచెను. దేవునితో మనలను కలుపు హృదయము దొరకుట ఒక మహా రహస్యము. కబీర్ దీనిని "భావ," "భేద" నామములతో పేర్కొనెను. అందుచే తనమార్గము నాతడు "భావ భగతి" (భావభక్తి) అనెను. భావభక్తిని వర్ణించుట అసంభవము, అది అనుభవవేద్యము. సద్గురుకటాక్షము వలననే మనకది ప్రాప్తమగును. అప్పుడే మన జ్ఞాననేత్రము వికసించుట, మన అంతస్థరహస్యము మనకు తెలియుట జరుగును. భగవజ్జ్ఞాన ఆయన ముఖవీక్షణాభిలాష తీవ్రముగ మనలో రగుల్కొని, ఈశ్వరుడే ఏకైక ప్రియతముడై, ఆయన విరహము తాళజాలనంతగ అయినప్పుడే ఆయన ప్రాప్తించును.

భావభక్తికి మనశ్శుద్ధి, మనస్సంయమము అవసరములు. సంపూర్ణ భౌతికసంబంధములను వదలి చివరకు ఎందులో ప్రవేశింపనగునో ఆ మనస్సును మనము మొదట వెదకవలెను. అది "అకల్ నిరంజన్" (నిరంజన బుద్ధి) అని కబీరు వర్ణించెను. ఈ నిరంజనబుద్ధి మనలోనే ఉన్నది. మనస్సు నిర్వికారమైనప్పుడు, అది స్వచ్ఛదర్పణమువలె శుద్ధమైనప్పుడు అది నిరంజనబుద్ధిలో ప్రవేశించును.

అప్పుడే మనస్సులో రహస్యమయ శాశ్వత పరవస్తువు ప్రతిబింబించును. అదే "ఆపా," "బ్రహ్మము," "రాముడు." అందుచేతనే, తత్ప్రాప్తిసాధనను "ఆత్మ సాధన," "బ్రహ్మ విచారము," "రామ నామ సిద్ధి యోగము" అనవచ్చును.

"భావము" షట్చక్రముల సువర్ణభవనములో నున్నది; దాని తాళము విప్పి అంతఃప్రవేశము జరిగినప్పుడే, షట్చక్ర వేధనము జరిగినప్పుడే, అది విదితమగును. పరమజ్యోతి ప్రకాశము సహస్రారమందు దర్శనమైనప్పుడు, "హద్దు," "హద్దు లేనిది" (= బేహద్) అగును. "ఘట" మందే అఘటము (= ఔఘటము) ప్రాప్తించును. ఇది అనంతపు, పరబ్రహ్మపు అసంఖ్యసూర్యులసమానమగు, శీతలతేజము, దాని వర్ణన కుదరదు; ఆ స్థితిప్రాప్తి జరిగినపిమ్మట కల్పనలు ఉండవు, మనస్సు పోయినట్లై, అమనస్కత లభించును. ఈ కర్మవలన కర్మ నాశమై, మమత్వాభిమానాదులు బ్రహ్మాగ్నిచే భస్మమగును.

ఈ అవస్థనే కబీర్ "సహజ సమాధి" అనికూడ అనినాడు. గురుకటాక్షమువలన ఇది లభించునని, దీనికి ఆసన ముద్రాదులు అక్కరలేదని, వాసనాత్యాగము, మనో నిరోధముల ద్వారా "సురతి" ని అరికట్టినంతనే సహజ సమాధికి వీలు కల్గునని కబీరు బోధ. అనాదివాసనలవలన కలుగు ప్రపంచదృశ్యముల స్ఫురణలే "సురతి" లేదా సంసారము.

కబీర్ హిందూ, ముస్లిం మతములలో ఒకే పరమ సత్య మున్నదని నమ్మి దానిని వ్యక్తము చేయుటకు ప్రయత్నించెను. అతనిది ఒక విధమైన అద్వైత సాక్షాత్కార వాదము; కాని ఆతనిపై హఠయోగాదుల ప్రభావము కాననగును. అతడు కులగోత్రముల, మతవిభిన్నతల సరకుగొనక అందరికి సన్నిహితుడగు ఒకే ఈశ్వరునిగూర్చి ప్రజలకు దేశభాషలలో బోధించెను. కొ. న. మూర్తి.

కమలశీలుడు (క్రీ.శ. 760 ? 728 ?) : బౌద్ధమతైక దేశమగు విజ్ఞానవాదమును విస్తరింపచేసిన చింతకులలో కమలశీలు డొకడు. శాంతరక్షితుని తత్త్వసంగ్రహముపై 'పంజిక' యను వ్యాఖ్యానమును రచించెను. ఇందు బౌద్ధ మత దృష్టిలో అనేకములగు భారతీయ దర్శనాభిప్రాయముల ఖండనమున్నది. మే. వ. న.

కర్మ సిద్ధాంతము : భారతీయ దర్శనశాస్త్రములో ఆస్తిక, నాస్తిక సంప్రదాయములన్నిటి మీదను కర్మ సిద్ధాంతప్రభావము ఎక్కువగా గలదు. తగిన కారణము లేనిదే ఏ కార్యమును జరుగదని కర్మసిద్ధాంతము ప్రధానముగ బోధించును. అట్లనుటచే గత జీవితములలో చేసిన కర్మలఫలితముగనే ప్రతిజీవితము ఏర్పడుచున్నదని తేలును. అట్లే రానున్న జన్మలకు తిరిగి ఈ జన్మ హేతువగును. ఈ విధముగ లోకములోని బాధ, దుఃఖము మొదలగునవి సర్వమును వ్యష్టినిష్ఠములుగా నిరూపితములైనవి. ఎవ డెంత చేసికొనిన, వాని కంతే ప్రతిఫలము దక్కును. కర్మ సిద్ధాంతము ననుసరించి మోక్షము సిద్ధించువరకు నిరంతరాయమైన జనన, మరణ పరంపర ఆత్మకు తప్పదు. ఈ జననమరణ చక్రమునే సంసారమందురు.

ఇట్టి విశ్వాసము మానవప్రవర్తనమంతయు పురానిశ్చితమను నమ్మికకు దారితీయును. ఒక మనుష్యుని జీవితములోని ప్రతిసంఘటనయు దానికిముందు జరిగిన సంఘటనలచే ముందుగనే నిర్ణీతమగునని తేలును. ఇట్లనుటవలన మానవుని స్వేచ్ఛను గూర్చిన ప్రసంగము అసంబద్ధాలాపమగును. స్వయముగ ఏ పని చేయుటకును మానవుడు అస్వతంత్రుడని సిద్ధాంతితమగును. కాని అట్లూహించుట యుక్తముకాదు. స్వేచ్ఛ అనునది స్వచ్ఛందవృత్తి కాదు. మానవుడు తన కర్మలకు పార్యంతికముగ తానే బాధ్యుడనియు, ఏ బాహ్యశక్తిచేతను అతడు నియంత్రితుడగుచుండుట లేదనియు చెప్పుటే ఈ కర్మసిద్ధాంతహృదయము. సంసారము జననమరణశృంఖలారూపము. ప్రతిజీవుడును ఒక జన్మనుండి మరొక జన్మకు ప్రయాణించుచుండును. ఈ కార్యకారణ పరంపర ఏ జీవున కాజీవునికి వేర్వేరుగ వ్యవస్థితమైయుండును. ఈ విధముగ మానవుని సర్వ కర్మలును వాని పూర్వకర్మలచేతనే నిర్ణీతము లగుచుండుటచే బాహ్యశక్తి ఏదియో నియంత్రించుట అను ప్రసక్తియే లేదు. అందుచే మానవుడు స్వతంత్రుడే! ఈకర్మ అనాది సిద్ధము. అయినను ఇది సాంతము; అనగా అంతముగలది.

మరొక అర్థములోగూడ మానవుడు స్వతంత్రుడు. ప్రతికర్మకు ద్వివిధమైన ఫలితముండును. ప్రత్యక్షముగ అది వెంటనే సుఖమునో దుఃఖమునో కలిగించును. దీనినే కర్మఫలమందురు. అంతేకాక, ఇట్టికర్మనే మున్ముందు పునశ్చరణచేయు ఒక ప్రవృత్తినిగూడ ఈకర్మ కలిగించును. దీనిని 'సంస్కార' మందురు. కారణము ననుసరించి కార్యము జరుగకతప్పదు గనుక, కర్మఫలము ననుభవించియే తీరవలెను. కాని, ఆకర్మను పునశ్చరణచేయు మానసిక ప్రవృత్తిని (సంస్కారమును) యోగసాధనము వలన నిరోధింపవచ్చును. ఈ విధముగ స్వయంకృషివలన మానవుడు భవిష్యత్తులో తన ప్రవర్తనమును చక్కదిద్దుకొనుటకు వీలగుచున్నది. అందుచే యోగదర్శనము దైవాధీనతావాదము నంగీకరింపదు. యోగదర్శనము ననుసరించి - భవిష్యమునుగూర్చి ఆశాభావము, వర్తమానము

నెదుర్కొనగల ధైర్యము గూడ కర్మసిద్ధాంతమువలన మానవునకు లభ్యమగును.

శంకరుడు కర్మ సిద్ధాంతము నంగీకరించెను. అవిద్య వలన జీవాత్మ ఏర్పడుచున్నది. కాని ఆ జీవాత్మ ఎట్టి పరిసరములలో జన్మించు నను అంశమును ఆ జీవుడు చేసికొనిన కర్మయే నిర్ణయించును. పరమజ్ఞానము సిద్ధించిన పిమ్మట కర్మావశ్యకత నశించును. పునర్జన్మ లేకుండ పోవును. ఇట్లనుటవలన మానవుడు తన కర్మకు దాసుడు అని అర్థము చేసికొనరాదు. యోగసిద్ధాంతమువలెనే అద్వైతము కూడ జీవుడు తన సంకల్పముచే కర్మను నిరోధింపగలడని విశ్వసించును. జ్ఞానమువలనను యోగాభ్యాసమువలనను కర్మబంధమునుండి విముక్తి పొందవచ్చును.

మీమాంసా పరిభాషలో 'కర్మ' పదమునకు రెండర్థములు. 'విహిత విధులు' అను అర్థములోను, 'ప్రవృత్తికి కారణమైనది' అను అర్థములోను గూడ వారు ఈ మాటను వాడుదురు. మొదటి అర్థములో కర్మ మూడు విధములు (1) నిత్యకర్మ, (2) కామ్యకర్మ, (3) ప్రతిషిద్ధ కర్మ. సంధ్యావందనాది రూపమగు నిత్యకర్మ ప్రతి వ్యక్తియు విధిగా ఆచరించవలసినది. కామ్య, ప్రతిషిద్ధ కర్మలు వరుసగా మంచిని, చెడ్డను కలిగించును. ఈ రెండే మానవుని కర్మబద్ధుని చేయునవి. అందుచే విముక్తి నభిలషించు వ్యక్తి ఈ రెండింటిని పరిత్యజింపవలెను. నిత్యకర్మమాత్ర మిట్లుగాక ప్రతి వ్యక్తియు, ఆచరించి తీరవలసినదే! లేనిచో వేదవిధి నుల్లంఘించినవా డగును.

భారతీయ దర్శనశాస్త్రములోని నాస్తిక సంప్రదాయములగు జైన, బౌద్ధములుగూడ కర్మసిద్ధాంతము నామోదించినవి. పునర్జన్మసూత్రము కర్మసిద్ధాంతమునుండియే వచ్చినదని వెనుక నిరూపితమైనది. కాని ఈ సూత్రమునకు జైనుల వివరణము వేరుగనున్నది. కర్మ అనునది ఒక సూక్ష్మద్రవ్యమని వారు భావించిరి. ఈ ద్రవ్యమే జీవునకు బంధనము కలిగించుచున్నది. జీవునకు, వ్యావహారిక దేహమునకు మధ్య అతుకును కూర్చునది ఈ ద్రవ్యమే! జీవునిమీద ఈ కర్మ ద్రవ్యము పేరుకొనుటకు అజ్ఞానము మున్నగు మానసికావస్థలు దోహదము చేయును. ఇదివరకే ప్రోగుపడి ఘనీభవించిన గతకాలీన కర్మలన్నియు ఈ బంధనమును మరింత దృఢతరము చేయును. ఆత్మనిగ్రహమువలనను, గత కర్మానుభవమువలనను ఈ రెండు విధములైన బంధనములను నశింపజేసికొనిన పిమ్మట మోక్షము సిద్ధించును.

ఇతర విషయము లన్నిటిలోను నాస్తికుడైన బౌద్ధుడు కూడ కర్మసిద్ధాంతము నామోదించి, తానెంత వలదనుకొన్నను ఉపనిషన్మతమునకు సన్నిహితుడైనాడు. బౌద్ధ సిద్ధాంతము ప్రకారము ఆత్మ అనునది 'సంఘాత'మని చెప్పబడు ఒక భౌతిక, మానసిక మిశ్రవస్తువు. సర్వపరిణామముల మధ్యను పరిణామరహితముగ నిలచియుండు ఒకే ఆత్మను వారు ఒప్పుకొనలేదు. అయినను ఆ ఆత్మకు కర్మ, అనుభూతి, సంకల్పము మాత్రము గలవు. పునర్జన్మలో దేహాంతరగామి యగునది మానవుని శీలము; పునర్జన్మ పొందునది ఆత్మకాదు. ఒక వ్యక్తియొక్క స్వభావమే అతని ఆత్మగా గుర్తింపబడుచు దేహపాతానంతరము గూడ నిలచియుండి, అన్యరూపములను, ఆకృతులను పొందును. ఈ విధముగ బౌద్ధమతము మనముచేయు కర్మలలో ఏదియు ఫలితము నీయకుండ నశించిపోదని, ఆ ఫలితములను కర్త అనుభవింపక తప్పదని అంగీకరించుచున్నది. దీనినిబట్టి కర్మసిద్ధాంతమునకు గల అతిభౌతిక లక్షణములను తొలగించి, దానిని స్వచ్ఛమైన నైతికసూత్రముగా బుద్ధుడు తీర్చిదిద్దె ననుట స్పష్టము.

భగవద్గీతలో 'కర్మ' పదము మరొక అర్థములో వాడబడినది. 'కర్మయోగము' అని కర్మ మోక్షమునకు ఒక మార్గముగా అచ్చట పతిపాదితమైనది. 'కర్మలు' అనిన వర్ణాశ్రమధర్మములు; ప్రతి వ్యక్తియు సంఘములో తన స్థానము ననుసరించి విధివిహితముగ చేయవలసిన పనులు. ఏదో యొక ప్రయోజనము నుద్దేశించియే సాధారణముగ ప్రతివ్యక్తియు కర్మ చేయును. అట్టి పనులు కర్మయందలి నిష్ఠతో చేయునవిగాక కర్మఫలాపేక్షతో చేయునవియే యగును. 'కర్మయోగము' కర్మ కొరకే కర్మ నాచరింపవలెనని చెప్పును. కర్మను వెన్నంటి ఫలితము సిద్ధింపవచ్చును. కాని అట్టి ఫలితము నుద్దేశించి కర్మకుపక్రమింపరాదు. ఫలాభిసంధిరహితకర్మవలన మానవునకు సమబుద్ధితో వ్యవహరించుట సాధ్యమగును.

మోక్షసాధనలో కర్మయొక్క ప్రాధాన్యమును గూర్చి అద్వైతులకును, మీమాంసకులకును తీవ్రవాదోపవాదములు జరిగినవి. అద్వైతి అభిప్రాయములో వ్యక్తి తనకు బాహ్యముగ కర్మవిషయ మున్నదని గుర్తించకపోయినచో కర్మ నిరర్థక మగును; కాని అట్టి భేదబుద్ధి నిలచియుండునంత కాలము వానికి మోక్షము సిద్ధింపదు. మీమాంసకుని దృష్టిలో కామ్య, ప్రతిషిద్ధ కర్మలను పరిహరించి, విధివిహితకర్మలనుమాత్ర మాచరించుచున్నచో మోక్షము సిద్ధించి తీరును. కర్మఫలాపేక్ష నిలచియుండునంతవరకు మోక్షప్రాప్త్యాశ లేదని శంకరుని మతము. నిత్యకర్మానుష్ఠానము మోక్షపూర్వరంగమును సమకూర్చుటకే ఉపకరించును. జ్ఞానము, లేక అంతర్దృష్టి

ఒక్కటే మోక్షమునకు సాధనము. నిష్కామకర్మ కర్తకు బంధనము కాజాలదు. ఒక విధముగ నది కర్మయేకాదు. అనగా శంకరుడు కర్మను మోక్షసాధనముగ గుర్తింపక పోవుటేగాక, కర్మసన్యాసమునుగూడ బోధించినాడని గ్రహించవలెను. సరస్వతి.

కాంట్ దర్శనము (1724 - 1804): సుప్రసిద్ధ యూరోపియన్ తత్త్వవేత్తలలో ఇమాన్యుయల్ కాంట్ అగ్రగణ్యుడు. ఇతడు క్రీ. శ. 1724 సం॥న జర్మనీ దేశమునగల కోనిగ్స్‌బర్గ్ నగరమున జన్మించెను. కోనిగ్స్‌బర్గ్ విశ్వవిద్యాలయములో విద్యార్థిగా చేరి, విద్య ముగిసిన పిమ్మట కొన్ని దినములు నిరాధారుడుగ నుండి, అచటనే తర్వాత అధ్యాపకుడుగా చేరి, క్రమముగా కళాశాలాధ్యక్షపదవి నలంకరించెను. ఈతడు ఆజీవితబ్రహ్మచారి. ఈయన 1804 లో గతించెను.

ఇమాన్యుయల్ కాంట్ (1724-1804)

తరువాత కాంట్ తీవ్ర విమర్శకు గురియైన ఆతని పూర్వగులగు ఆంగ్లేయ (ముఖ్యముగా లాక్, హ్యూములు) జర్మను దార్శనికుల సిద్ధాంతముల ప్రభావము ఆతనిపై నెంతయో పడినది. ఈతని గ్రంథము లనేకములు. అందులో మూడు ముఖ్యములైనవి. (1) శుద్ధ బుద్ధి విమర్శనము, (2) వ్యావహారిక బుద్ధి విమర్శనము, (3) నిర్ణయ విమర్శనము.

డేకార్ట్, స్పినోజా, లైబ్నిట్జ్, వోల్ఫుల బుద్ధివాద సిద్ధాంతములను అనుభవవాదులగు లాక్, బెర్క్లీ, హ్యూమ్‌ల సంశయవాదాంతసిద్ధాంతములను సమన్వయ పరచుటయే యీతని ముఖ్యకృషి.

విమర్శనాత్మక దర్శనము: తన దర్శనమునకు కాంట్ విమర్శనాత్మక అతీంద్రియ భావవాదమని పేరిడెను. బుద్ధివాదులు బుద్ధియందే జ్ఞాన ముత్పన్నమగుననియు, బుద్ధి తన స్వభావముచేతనే జ్ఞానము కలుగజేయుననియు తెలిపిరి. దీనికి భిన్నముగ అనుభవవాదులు జ్ఞానము ఇంద్రియానుభవ జన్యమేయనియు, అట్టిజ్ఞానమే సత్యమైనదనియు ప్రతిపాదించిరి. అందుపై కాంట్ బుద్ధివాదుల పర్యవసానములు ఆగ్రహపూర్వక నిశ్చితమతాంతములనియు, అనుభవవాదుల ఉపపాదనలు సంశయవాద పర్యవసానములనియు తెల్పెను. ఆ కారణమున తత్త్వజ్ఞానమును తెలిసికొనుటకు పూర్వము ప్రమాణముల పర్యవేక్షణ అత్యవసరమని తలంచెను. జ్ఞానముయొక్క పుట్టుకను, పరిమితులను, దాని ప్రామాణికతను నిర్దేశించవలయుననికూడ ఆతడు తలంచెను. కాంట్ పూర్వగుడగు లాక్ మనస్సు (mind) ను గురించి మాత్రమే విశ్లేషణ మొనర్చెనుగాని బుద్ధి (reason)ని విమర్శించలేదు. అనగా లాక్ బుద్ధికిని అవగతి (గ్రహణశక్తి understanding) కిని భేదమును గమనింపలేదని కాంట్ తెలిపెను. లాక్ బుద్ధిని విమర్శింపక మనస్సును మాత్రమే పరీక్షించుటవలన అతని అనుభవవాదము హ్యూమ్‌ని సంశయాంతవాదునిగా మార్చెను. అనుభవవాదుల, బుద్ధివాదుల సిద్ధాంతముల నాధారముగా గైకొని, జ్ఞానోత్పత్తి, జ్ఞాన ప్రామాణ్యము జ్ఞానపరిమితులను ఎంతవరకు సరిగానవి నిర్దేశించినవో చూచుట కాంట్ తన ప్రథమ కర్తవ్యమని భావించెను. అందువలననే కాంట్ తన దర్శనమును విమర్శనాత్మక మనెను.

అతీంద్రియదర్శనము: ఇంద్రియసంవేదనతో అవగతియొక్క ప్రకారము (categories of understanding) ల మేళవించిన, జ్ఞాన ముత్పన్న మగుననియు, ఇంద్రియ సంవేదన జ్ఞానమునకు ముడిపదార్థమువంటిదనియు, అవగతియొక్క ప్రకారములు ఇట్టి ముడిపదార్థమునకు ఆకార మొసగుననియు తెల్పెను. సంవేదనలు ఇంద్రియములద్వారా వచ్చిన పిమ్మట అవగతిప్రకారములచేత సంగృహీతములు నిర్ధారితములు అగును, అని కాంట్ సిద్ధాంతము. అనుభవవాదులు అవగతి యొక్క ప్రకారములను సరకు గొనకపోవుటచే వారి అనుభవవాదము హ్యూమ్‌ను సంశయవాదిగా మార్చెను. జ్ఞానసాధనకు ఇంద్రియాతీతములగు అవగతి ప్రకారములు ముఖ్యమైన ఘటకములు గనుక, జ్ఞాన మతీంద్రియమని చెప్పవలెను. ఈ కారణముచే కాంట్ తన సిద్ధాంతమును అతీంద్రియవాద మనెను.

భావవాదము: అతడు భావవాద మనుదాని నొక విశిష్టపదముగా నుపయోగించెను. జ్ఞానము అతీంద్రియమైనను తన సామగ్రికొరకు ఇంద్రియానుభవముపై ఆధారపడియుండును. కాని నిజముగా జ్ఞానము ఇంద్రియసంవేదనము వలన మాత్రమే యేర్పడదు. ఇంద్రియముల ద్వారా సంవేదన మేర్పడి, అవగతివలన రూపమేర్పరుపబడినపుడే అది జ్ఞానమై అనుభవప్రపంచమునుగూర్చి తెలుపగలదు. అవగతి భావకల్పనద్వారా జ్ఞానమును సిద్ధింపజేయును గనుక ఈతని సిద్ధాంతము భావవాదమైనది.

అనుభవవాద, బుద్ధివాదములు రెండును జ్ఞానప్రామాణ్యము, జ్ఞానపరిమితులను తెలిసికొనలేకపోయినవి. లాక్ ప్రయత్నించియు మనస్సుయొక్క విశ్లేషణమాత్రమే యొనర్చెను, గాని సరియగు విశ్లేషణ నొనర్పడాయెను. బుద్ధివాదులు వారివారి హేతువాదమువలన నిరూపించినా మనుకొనిన చాల విషయములను అనుభవమువలననేగాని తెలిసికొనలేదు, ఇంద్రియవాదులుగాని, బుద్ధివాదులుగాని సిద్ధాంతీకరించిన ఈశ్వరుని, జీవుని, వాస్తవిక ప్రపంచమును అనుభవముద్వారా తెలిసికొనలేము. ఇంద్రియానుభూతమైన జ్ఞానమునకు ఆవశ్యకత (necessity), నిశ్చితత (certainty) సర్వసామాన్యత(universality)కాన్పింపదు.

బుద్ధివాదమునందు అనుభవవాదమునందు ఉన్న గుణదోషముల పరిశీలించి, ఈ రెంటిని కాంట్ సమన్వయ పరచెను. ఇంద్రియ సంవేదనవల్ల విషయము లభించుననియు, అవగతివలన ఆ విషయమున కాకారమేర్పడుననియు, ఈ రెంటి సమ్మేళనమువల్ల నిజమైనజ్ఞాన మేర్పడుననియు కాంట్ సిద్ధాంతము.

బుద్ధివాదుల తర్కవాదము నిగమనాత్మకమనియు (deduction), అనుభవవాదుల మార్గము వ్యాప్తితర్కము (induction)అనియు కాంట్ తెల్పెను. బుద్ధివాదులు బుద్ధినాధారముగాగొని ఈశ్వరుని, జీవుని, వస్తుప్రపంచ నిజస్వరూపమును తెలిసికొంటి మనిరి. అనుభవవాదులు బుద్ధి జ్ఞానజనకము కాదనియు, జ్ఞానము కేవల ఇంద్రియానుభవజన్యమే యనియు తెలిపిరి. కాని కేవల ఇంద్రియజన్య జ్ఞానమునకు నిశ్చితతగాని, ఆవశ్యకతగాని లేదు.

బౌద్ధికజ్ఞానము ఇంద్రియ నిరపేక్షము, విశ్లేషణాత్మకము (analytical). వ్యాప్తిజన్యమైన జ్ఞానము అనుభవసాపేక్షము, సంశ్లేషణాత్మకము (synthetical). విశ్లేషణ వాక్యములందు సర్వసామాన్యత, ఆకశ్యకత కలవు; కాని నవీనత కాన్పింపదు. సాధారణముగా సంశ్లేషకవాక్యములందు నూతనత్వమున్నదేకాని, ఆవశ్యకత, సర్వసామాన్యత కానరావు.* విశ్లేషణ వాక్యములందు ఆవశ్యకత, సత్యము కలవుగాని నవీనతగాని, జ్ఞానాభివృద్ధిగాని కాన్పింపవు. సంశ్లేషకవాక్యములు సాధారణముగా ఇంద్రియానుభవముపై ఆధారపడి నిర్మింపబడును. ఈ వాక్యములందు నవీనత కలదు. కాని ఇవి సర్వసామాన్యతనుగాని, నిశ్చయజ్ఞానమునుగాని ఈయజాలవు.

* "పొట్టి మనుష్యుడు మనుష్యుడే." ఇది విశ్లేషణవాక్యమునకుదాహరణము, ఇందు నిర్దేశము లేక విధేయము పక్షమందంతర్భూతము. "రాముడు గొప్ప చక్రవర్తి." ఇది సంశ్లేష వాక్యము—సం.

అయితే అనుభవనిరపేక్ష సంశ్లేషణాత్మకవాక్యములు కలవా ? ఉన్నచో అవి ఎట్లు ఏర్పడుచున్నవి? అని కాంట్ ముఖ్యప్రశ్న. దీనికి సమాధానము ఈతని ప్రథమ గ్రంథము అగు "శుద్ధబుద్ధి విమర్శ" యందు గలదు. గణితశాస్త్రము అనుభవనిరపేక్ష సంశ్లేషణాత్మక వాక్యముల కుదాహరణము. భౌతికశాస్త్ర, నీతిశాస్త్రములకు కూడ అట్టి వాక్యములు పూర్వకల్పనలుగ నుండును.

అనుభవనిరపేక్ష సంశ్లేషవాక్యనిర్మాణములందు అవగతి తనకు సహజమగు రీతుల తన ప్రకారములలో విషయములను మలచి తన నియమముల ప్రకారము ప్రకృతిని అర్థము చేసికొనును.

సంశ్లేషక అనుభవనిరపేక్షవాక్యములవలన నూతన జ్ఞానమేర్పడుననియు, అట్టి జ్ఞానము నిశ్చయమైనదనియు కాంట్ తెల్పెను. కాని ఇట్టి జ్ఞానము అనుభూతవస్తు ప్రపంచమును గూర్చియేగాని తదితరమునుగూర్చి తెల్పజాలదు.

ఎప్పుడు ఇంద్రియసంవేదనము దిక్కాలముల*ద్వారా వచ్చునో అప్పుడు అవగతి దానిని సంశ్లేషించి, సంబంధమేర్పరచి, పరిపూర్ణరూపము నిచ్చి దానిని జ్ఞానముగా మార్చును. ఇట్టి అవగతి ద్వారానే మన జ్ఞానమునకు సర్వసామాన్యత, నిశ్చయత, ఆవశ్యకత కల్గుచున్నవి.

అవగతి విషయములను గ్రహించి తన గ్రహణమునకు అనుకూలముగ మలచునపుడు ఈ ప్రకారముల నాపాదించును. (1) పరిమాణము లేక సంఖ్య (quantity), (2) గుణము (quality), (3) సంబంధము (relation), (4) సంవిధానము (modality) అనునవియే అవగతి ప్రకారములు. ఉదాహరణమునకు "సోక్రటీజ్ మర్త్యుడు "అను నిర్ణయము ప్రత్యేకవ్యక్తిని గురించియేగాని, అందరిని గురించిగాని, కొందరిని గురించిగాని కాదు. (సంఖ్య) ఇది విధ్యాత్మకము (affirmative); నిషేధాత్మకముగాని, పరిమితాత్మకముగాని కాదు. (గుణము) ఇది నిరపేక్షము (categorical); సాపేక్షము (hypothetical) వైకల్పికము (alternative) కాదు. (సంబంధము) ఈ నిర్ణయము ప్రతిపన్నము (assertoric), కేవలము తార్కికముగా సంభావ్యము (problematic) గాని, ఆవశ్యకము గాని కాదు. (సంవిధానము) అయితే ప్రతిప్రకారమందు ఎన్నో తెన్నులు కలవు. ఏకత్వ, నానాత్వ, సమగ్రత్వాది వికల్పములు, భావాభావ-పరిమిత, అస్తిత్వాది వికల్ప

* దిక్కాలములు సంవేదనా రీతులని కాంట్ అభిప్రాయము. ఇంద్రియగోచరత్వము దిక్కాల సమవేతము (చూ. దిక్కాలములు)—సం.

ములు, ద్రవ్యగుణకార్యకారణ అన్యోన్యాది సంబంధములు, సంభవాసంభవ అస్తిత్వ అనస్తిత్వ ఆవశ్యకాకస్మికాది సంవిధానములు ఈ అవగతిప్రకారములందు అంతర్భూతములు.

మనము దేనిని అనుభవవిషయము చేసికొన్నను దానికీ ప్రకారములు వర్తించునట్లుగ మనబుద్ధి ఏర్పడియున్నది. కాబట్టి ఇవి అనుభవ ఘటకములు (conditions), అనుభవ నైర్మాణిక సూత్రములు (constitutive principles) అయినను, ఇవి అనుభవ నిరపేక్షములు (a priori) కాబట్టియే సంవేదనముద్వారా లబ్ధమగు విషయములకు వీటిని అన్వయింపచేసినపుడు, అనుభవ నిరపేక్ష సంశ్లేషక వాక్యములు (synthetic apriori propositions) సాధ్యమగును. అవి సత్యములు. అవి లేనిదే సంవేదన జ్ఞానముగా మారదు. ఇట్లు సంఖ్యాకారణతాది ప్రకారములు ఆవశ్యకములనియు, వాటిని విడచిన జ్ఞానమనునది ఉండదనియు నిరూపించుట ఆతీతిక నిరూపణ (transcendental.... proof) జి. సుం. రా.

దేనివలన విషయములు మనకీయబడుచున్నవో, ఏది మనకు ప్రత్యక్షముల నిచ్చునో అది ఇంద్రియసంవేదనము. దేనిద్వారా విషయములు చింతించబడుచున్నవో (అనగా ఆలోచింప, లేదా తలంచబడుచున్నవో) దేనివలన ప్రత్యయములు (concepts) ఏర్పడునో అది అవగతి. రెండును మనస్సునకున్న స్వతంత్రశక్తులు. భావములను వినియోగించుశక్తి బుద్ధి (reason). ఇది బుద్ధికి సంకుచితార్థము. వ్యాపకార్థములో అవగతిని కూడ బుద్ధి సూచించును. ఇంకను వ్యాపకమైన అర్థములో సంవేదన పదమునకు కూడ బుద్ధి శబ్దమును కాంట్ వాడెను.

అనుభూతియొక్క ఘటకములు (conditions) ఆతీతికములు (transcendental). మానవుల అనుభూతిని, జ్ఞానమును సాధ్యమగునట్లు చేయు ఘటకములు విశ్లేషణ-ఆతీతిక పద్ధతి (transcendental method). అనుభవములో విషయములకు స్థానమిచ్చుటకు మనస్సు వస్తువులను ప్రత్యేక ఘటకముల ద్వారా గ్రహించును. ఈ ఘటకములు అనుభూతిజన్యములు కావు. దానిని సాధ్యపరచునవి, అనుభవమునకు పూర్వవర్తిగా నున్నవియును. కాని వీటిని ఎరుగ వచ్చును. సాధ్యమగు సమస్త జ్ఞానమునకు అందకుండ ఏదయినా ఉన్నచో అది అతీతము (transcendent). దానినిగురించిన జ్ఞానముండదు. కాబట్టి అతీతజ్ఞాన మసంభవము. ఆతీతిక జ్ఞానము సంభవము. కాక అనుభవమందు ఆతీతికాంశములు (అంటే అనుభవ పూర్వాంశములు) అనుభవనిరపేక్ష అంశములు గలవు. అవి లేనిదే ఆవశ్యక జ్ఞానముకాని, అనుభవనిరపేక్ష సంశ్లేషణాత్మక నిర్ణయములుకాని సాధ్యములు కావు. అట్టి నిర్ణయములు లేనిదే విజ్ఞానశాస్త్ర ముండదు.

భూతార్థములను గురించి చింతనచేయునపుడు కొన్ని అతిభౌతికసూత్రములందు విశ్వాస మేర్పడును. కాని ఈ సూత్రములు భూతార్థమును (= వాస్తవిక పదార్థమును) గూర్చిన జ్ఞానమీయజాలవు. ఇవి "భావములు" (ideas). ఇవి అనుభవోద్భూతములు కావు. అనుభవమునకు వర్తించునవియు కావు. అయితే కారణతాది ప్రత్యయములు ఏ అర్థమందు అనుభవపూర్వములో, ఆ అర్థమున ఇవి అనుభవపూర్వము లనుటకును వీలులేదు. యథార్థ జగత్తునందేదియైనను ఎంతో ఒకంతవరకు వాటిని ఉపగమించి వాటితో సాన్నికట్యమును (approximation) ఆర్జించుకొన గల్గునేమో గాని ఇంద్రియజగత్తులోనిది ఏదియు పూర్తిగా వానితో ఆనురూప్యము నొందలేదు. ప్రత్యక్షీకరణమున కయోగ్యములైనంత నే "నరాశ్వము" మొదలగు కల్పనలు భావములు కాజాలవు. ఏలన, ప్రత్యక్షమునుండి నిష్కర్షింపబడిన ఆంశిక గ్రహణము (abstraction)గాని, నిష్కర్షితాంశ గ్రహణములచే నిర్మితమైనదిగాని భావము కాజాలదు.

భావములకు ద్వివిధోపయోగము కలదు. 1. విజ్ఞానశాస్త్రీయ విచారములోను, భూతార్థముల విచారములోను ఇవి ఊహాచోదకములుగా (speculative) సైద్ధాంతికోపయోగిత్వము (theoretical use) కల్గియున్నవి. 2. సంకల్ప నిర్ణాయకములుగాను, నైతికప్రవర్తన సూత్రముల నిచ్చునవిగాను ఇవి వ్యావహారికోపయోగిత్వము కల్గియున్నవి. కాని ప్రత్యక్షజగత్తున కతిదూరవర్తులగుటచే వీటిని సైద్ధాంతికముగ నుపయోగించుటలో భ్రమప్రమాదములకు తావున్నది.

ఆత్మ, సర్వపదార్థముల సమాహార (totality) మగు విశ్వము, పరమసత్త (the supreme being) అనునవి అట్టి భావములు. మానవవ్యక్తియందు జరుగుచున్న అతిభౌతిక ప్రక్రియలను అర్థము చేసికొనుటలో ఆత్మభావము ఉపయోగింపబడుచున్నది. ఆత్మ యొక ద్రవ్యము. అది సూక్ష్మము - ఏకము (అవిభాజ్యము), దేహాతిరిక్తము అనుట హేతుభ్రమ *(paralogism).

సంవేదనావగతుల రీతులను, ప్రకారములను, మనస్సుచే ఏమాత్రమును నిర్మితముగాని పదార్థముల స్వరూప నిర్ణయమునకై ఉపయోగించుటచే పర్యవసించునది జ్ఞానము

* వైధికముగా దుష్టమగు అనుమానములు (వాటి ఆశయము లేవైనను కావచ్చును) హేతుభ్రమలు—సం.

మాత్రము కాజాలదు. జ్ఞానమందు మనోనిర్మితాంశ మవశ్య ముండును. కాబట్టి భావములను జ్ఞానవ్యవస్థాపక సూత్రములు (regulative principles) గా మాత్రమే ఉపయోగించి, వాటిని జ్ఞాననిర్మాణ సూత్రములు (constitutive principles) గా ఉపయోగింపకుండుట సమంజసము. ఉపలబ్ధజ్ఞానమును సాకల్యపర్యవేక్షణ చేసి ఒక విధమైన సమగ్రదృష్టి నలవరచుకొనుటకు ఇవి పనికొచ్చును. కాని ఇట్టి పర్యవేక్షణనుగాని, సమగ్రదృష్టినిగాని విజ్ఞానశాస్త్ర గణితశాస్త్రాదులయందలి జ్ఞానమువంటి జ్ఞానముగా ఎంచుట తప్పు.

అజ్ఞాతము, అజ్ఞేయమును అగునదేదో మన ఇంద్రియములను ఏదోయొకదానితో ఉపరక్తముల (affect) చేయుననియు, ఇది కొన్ని రీతులకు, ప్రకారములకు వశము చేయబడుటచే వాస్తవిక విజ్ఞాన శాస్త్రీయ యాథార్థ్యముగ పరిగణితమగుననియు కాంట్ జ్ఞానమీమాంసయందు ఇమిడియున్నది. దిక్కాలములు ప్రత్యక్షీకరణరీతులు మాత్రమే అని ఒప్పుకొనిన, దిక్కాలస్థములుకాని కొన్ని వస్తువు లుండవచ్చునని పర్యవసించును. మనము చూచునదంతయు దిక్కాలస్థము. ఏ వస్తువైనను ఏదో ఒకచోట ఒక కాలమున ఉన్నట్లుతప్ప మన ఉపలబ్ధికి అందదు. ఇంద్రియసంవేదనరహితమగు కేవల అవగతిద్వారా జ్ఞానప్రాప్తికాదని ఒప్పుకొనినచో జ్ఞాతవస్తువులన్నియు దిక్కాలాక్రాంతములే. అవగతిప్రకారములు ఇంద్రియసంవేదితవస్తువులకే వర్తించును. అసంవేదిత వస్తువులకు వర్తించవు. అసంవేదితవస్తువు లుండవచ్చును ; లేకపోను వచ్చును. కాని అసంవేదితము అను ప్రత్యయమును గూర్చిన నియమము మన మెరిగినచో ఆ ప్రత్యయనిషేధమును, అనగా "సంవేదితము కానిది" అను దానిగూర్చిన నియమమునుకూడ మన మెరిగియున్నా మన్నమాటే. ఒక ప్రత్యయము దాని దృష్టాంతముల జ్ఞానములేనిదే ఏర్పడుటకు వీలులేనప్పటికి, ప్రత్యయనిషేధమునకు మాత్రము దాని దృష్టాంతముల నెరిగియుండ నక్కరలేదు. కాబట్టి "అనుభవ విషయములు" (phenomena) అను ప్రత్యయ మేర్పడిన, "అనుభవవిషయములు - కానివి" (noumena) అను ప్రత్యయముకూడ ఏర్పరచినామని తేలును. 'రూపవంతము' (రంగున్నది), 'అరూపవంతము' (రంగులేనిది) అను విధిముఖప్రత్యయ నిషేధముఖప్రత్యయముల సంబంధ మిట్టిదే. అయితే రంగులేనిదాని దృష్టాంతములు అనుభవ విషయములు. ఉదాహరణమునకు, తలనొప్పి అనుభవ యోగ్యమైనను దానికి రంగులేదు. అయితే, అనుభవ విషయముకానిది (ఇకముందు దీనిని అజ్ఞేయ మనెదము) అనుభవాయోగ్య మగున దేదైనను అగును. దాని దృష్టాంతములు అనుభవగోచరములు కావు. ఇంద్రియ ప్రత్యక్షముల విషయము కానిదంతయు అజ్ఞేయమని నిషేధాత్మకముగను, ఇంద్రియప్రత్యక్షము కానట్టి ప్రత్యక్షమునకు* విషయము అజ్ఞేయమని విధ్యాత్మకముగను అజ్ఞేయమునుగూర్చి చెప్పవచ్చును. అయితే అజ్ఞేయము నిట్లు విధ్యాత్మకముగ అర్థము చేసికొనుట అనుచితమని కాంట్ మతము. కాని అజ్ఞేయము కేవలము నిషేధాత్మకము, పరిచ్ఛేదకము అగు ప్రత్యయము - అని మాత్రమే తాను 'శుద్ధబుద్ధి విమర్శ'యందు చెప్పినానని కాంట్ అనియున్నప్పటికి, దానిలోనే అజ్ఞేయము కేవలము "అనుభవ విషయము - కానిది" అనియే కాక, అది ఏదో ఒక విధమున ఇంద్రియముల నాక్రమించునది (what somehow affects our senses) అనికూడ కాంట్ తలచినాడు. ఈ అర్థమున అది విధ్యాత్మకముగనే గృహీతము. అజ్ఞేయము స్వరూపావస్థిత వస్తువు (లు ?) (thing in itself). ఇక అనుభూత వస్తువులు, దిక్కాలస్థములు అవగతిచే ఆకృష్టములై రూపొందినవి. అజ్ఞేయముయొక్క స్వరూపము ఎట్టిదో - తుదకది ఏకమా లేక అనేకమా కూడ ఎరుగలేము. దానినిగూర్చి ఏకమా అనేకమా అని విచారమారంభింపగనే దానినొక అవగతిప్రకారము అగు సంఖ్యలోనికి ఈడ్చుచున్నాము కదా ! అజ్ఞేయమునుగూర్చి ఎరుగలేముగాని, దానినిగూర్చి సుసంగతముగ ఆలోచింపవచ్చును. కాబట్టియే నైతికస్వాతంత్ర్యము, ఆత్మామర్త్యత్వము, ఈశ్వరాస్తిత్వములను గూర్చిన శ్రద్ధ (faith) కు తావిచ్చుటకై వాటినిగూర్చిన జ్ఞానమును తొలగించితినని కాంట్ చెప్పుకొనెను. ఏదైనను తెలిసికొనబడవలెనన్న అది సంవేదన, అవగతుల రీతులకు, ప్రకారములకు అనురూప్యమునొంది వాటికి లొంగవలెను. కాబట్టియే, ప్రకృతిని తెలిసికొనుచున్నామనగా, ప్రకృతిని బుద్ధినియమించుచున్నది (reason is law-giver to nature)అని అర్థము.

దిక్కాలానవచ్ఛిన్నములును, అవగతిప్రకారములును అగు సంఖ్యాగుణ కారణతాది ప్రత్యయములచే నాక్రాంతములు కానట్టివియు అగు ఆత్మ, ఈశ్వరుడు - ఇత్యాది వస్తువు లున్నప్పటికిని అవి అజ్ఞేయములు ; అనుభవవిషయములు కానివి. అవి ఉన్నవనుటకు, లేవనుటకు కూడ మన జ్ఞాన మపర్యాప్తము.

---

*మరొక ప్రత్యేక విధమగు ప్రత్యక్షము. కేవల మనఃప్రత్యక్షము (ఇంద్రియగంధముకూడ నంటనిది) ఉన్నదను అభ్యుపగమము (assumption) దీనికి పూర్వవర్తి. మన ప్రత్యక్షము లేవియు అనింద్రియములు కావు గాన ఇది అభ్యుపగమమే.

కాబట్టి అనుభవ నిష్కర్షితాంశ గ్రహణములును, అనుభవాపేక్షములును అగు ప్రత్యయములను విషయములకు వర్తింపచేయు ప్రకారముల వినియోగార్హతయే వాస్తవికానుభవమునకు ఘటకము* కాబట్టి, వాటిని అనుభవమునకు వర్తింపజేయుట - ఈ విధముగనే భావములను అనుభవవిషయము లనుకోబడినవాటికి వర్తింపజేయుట వాటిని దుర్వినియోగము చేయుటయే యగును. కాని వాటిని వ్యవస్థాపకసూత్రములుగా ఉపయోగించుట ఉచితమే. గరిష్ఠమగు ఐక్యము, పర్యాలోకము (perspective) అను ఈయగల లక్ష్యమువైపునకు అవగతిని నడిపించుకొనుటకు భావముల నుపయోగించవచ్చును. కాని ఇట్లేర్పడు సంపూర్ణతా సామంజస్యములు అనుభవాంతర్గతములు కావు. కాక, మన కప్రాప్యములును, అభ్యుపగమించి సన్నికటీకరణము చేసికొనుటకు (approximate) వీలైనట్టివియును అగు లక్ష్యములను భావములు సూచించును.

అనుభవములో మాత్రమే ప్రామాణ్యముకల్గిన ప్రాగనుభవ బుద్ధిరీతులను, ప్రకారములను, పారమార్థిక సత్యస్వభావ నైర్మాణికములుగా గ్రహించుట అతీతకభ్రాంతి (transcendental illusion). ఈశ్వరుడు, ఆత్మ, సమస్తవస్తు సమాహారమగు విశ్వము - వీటిని గురించిన రాద్ధాంతములన్నియు అట్టి భ్రాంతిజనితములే. అననుభూత విషయములకు, కేవల భావములకు - దిక్కాలమునుగాని అవగతిప్రకారములనుగాని వర్తింపజేయుటవలన, ఋజువైనట్లు కన్పడు పరస్పరవిరుద్ధప్రతిపాదనలు మాత్రమే లభించును. వాటివలన ఏమియు తేలదు. "విశ్వమునకు కాలికమగు ఆరంభమున్నది; అది దేశ (space) మందు కూడ పరిమితముగ వ్యాప్తము" అను ప్రతిపాదన; "విశ్వమునకు దేశకాలపరిమితత్వము లేదు" అను ప్రతిపాదనకు విరుద్ధము. అట్లే "కేవలము ఆవశ్యకమగు సత్త కలదు" అనుదానిక "కేవలము ఆవశ్యకమగు సత్త లేదు" అనునది విరుద్ధము. వీటిచే మనస్సు ఆకులతచెందుట తప్ప, వీటిలో నొకదానినికూడ చరమప్రతిపాదనగా నిరూపింప వీలులేదు. అజ్ఞేయమును జ్ఞాతము చేసికొనవలెనను ఆరాటమును శాంతపరచుకొనుటయే ఇక్కడ పరిష్కారమార్గము.

ఇక 'నీతిశాస్త్ర మౌలికసూత్రములు,' "వ్యావహారిక బుద్ధివిమర్శ" యను గ్రంథములందు కాంట్ నైతిక ప్రవర్తనాదులనుగురించి చేసిన వివేచనను సంగ్రహించెదము.

నైతికప్రవర్తనను నిజముగా నైతికముగా చేయుటకు కావలసిన ఘటకములు ఏవియో తెలిసినగాని, మానవుల కట్టి ప్రవర్తన సాధ్యమా యను ప్రశ్న కుత్తర మీయలేము. కర్తవ్యముపై గౌరవముచే చేయబడు కర్మ (పని) నైతిక ప్రవర్తన; నైతిక నియమముపట్ల ఆదరమువలన ఏర్పడునట్టి కర్మ చేయవలసినబాధ్యత కర్తవ్యము. సదిచ్ఛ (good-will) ఒక్కటియే నిరపేక్షమగు మంచివస్తువు. మనుష్యులు సాధారణముగా మంచి వనుకొను వస్తువులు నిరపేక్షముగా మంచివికావు. తెలివి, ధైర్యము, భాగ్యము, ఆరోగ్యము మొదలైనవి మంచివైనప్పటికి, వీటిని వినియోగించునప్పుడు మనుష్యులను ప్రవర్తింపచేయు ఇచ్ఛ మంచి దైనప్పుడే ఈ వస్తువులన్నియు నైతికముగా మంచి వగును. దేనినైనను సరే కర్తవ్యమున కనుగుణముగా, అనగా కేవలము నైతికనియమముపట్ల ఆదరమున కనుగుణముగ ఉపయోగించుటకు ప్రవర్తిల్లు ఇచ్ఛయే సదిచ్ఛ.

కర్తవ్యము కాన చేయవలెనను ఇచ్ఛ శుద్ధబుద్ధి నియమముల ననుసరించునుగాని, వాంఛలను అభిరుచుల ననుసరించదు. కర్తవ్యమును గుర్తెరిగినపుడు చేయబడు కర్మ, వేరు సందర్భములలో చేయబడు కర్మకూడ కొన్ని సందర్భములలో ఒకటిగానుండినను, రెండవరకపు ప్రవర్తనకు నైతికపువిలువ లేదు. లక్ష్యమునుబట్టిగాని, లభించు ఫలమునుబట్టిగాని కర్మకు నైతికపువిలువ లేదు. కర్తవ్యముపట్ల గౌరవమువలన జరుగుకర్మయే నైతికప్రవర్తన. వాంఛల, స్వాభావిక ప్రవృత్తుల, అభిరుచులవలనను, సుఖము కొరకును చేయబడుకర్మకు నైతికసార్థక్యము ఉండదు.

దేనిపట్ల ఆదరము కర్మలకు నైతికమహత్త్వ మిచ్చునో ఆ నైతికనియమము బౌద్ధికము, వైధికము (rational, formal) కావలసియున్నది. ఈ నియమము నిట్లు చెప్పవచ్చును: "నీ కర్మలు ఏ సూత్రము ననుసరించుచున్నవో, అది జనులందరికి వర్తించు సర్వసామాన్య నియమము అగునట్లు సంకల్పించుటకు వీలుగా ప్రవర్తించుము." ఏ ఆచరణసూత్రమైతే ఎల్లరకును వినియోగార్హమగు సామాన్యనియమము కాజాలదో, అది నిరపేక్ష విధి (categorical imperative) కాజాలదు. నిరపేక్షవిధియే కర్తవ్యమును నిర్ణయించును. నైతికనియమ మట్టి నిరపేక్షవిధి. అదియే పైనిచెప్పబడిన వైధనియమము. ఆరోగ్యము కావలెనన్న ఇట్లుచేయుము; స్నేహితులు కావలెనని కోరిన ఈ విధముగ ప్రవర్తించుము - ఇటువంటివి సాపేక్షవిధులు. అవి పెక్కులు.

బుద్ధి (=వివేకము) గల కర్త (rational agents) లందరు నిరపేక్షవిధిని గుర్తించుటకు, దానికి విధేయులై

*అనగా అవగతి ప్రకారములు వస్తువుల నైర్మాణిక సూత్రములు (Constitutive Principles)—సం॥

యుండుటకు శక్తులు. నిరపేక్షవిధికి లోబడు ప్రతికర్తకు సహజమగు (intrinsic) విలువకలదు. అట్టి ప్రతి కర్తయు తనకు తానే సాధ్యము, గమ్యమును. వస్తువు లెప్పుడును చరమసాధ్యములు కావు. అవి సాపేక్షమైన విలువ గలవి, సాధనములుగా ఉపయోగింపబడవలసినవి. బుద్ధి గల కర్తలు వస్తువులు కారు, వ్యక్తులు. ప్రతివ్యక్తికి సహజమైన విలువ ఉండుట కవకాశమున్నది కాబట్టి, ఏ వ్యక్తియు కేవలము సాధనముగా ఉపయోగింపబడరాదు. ఇట్లు సదిచ్ఛగల వ్యక్తులసంఘము లేక "సాధ్యరాజ్య" (kingdom of ends) మను ప్రత్యయము (concept) ఏర్పడును. అట్టి రాజ్యసంస్థాపనమునకు దారితీయు కర్మ నైతికము. ఈ దృష్ట్యా నిరపేక్షవిధి నిట్లు పునరుక్తము చేయవచ్చును: వ్యక్తులనందరిని సాధనములుగగాక, సాధ్యములుగ మాత్రమే ఉపయోగించుకొనుటకు వీలగునట్లు ఆచరింపుము.

అయితే అనుభూతజగత్తంతయు కార్యకారణ నియతిచే బద్ధము. బుద్ధిచేయు తీర్మానముల ననుసరించుటకు స్వాతంత్ర్యమున్నగాని నైతిక విధ్యనుసారము ప్రవర్తించలేము. స్వతంత్రులగు మానవులే సదిచ్ఛగల మానవులు కాగలరు. బాహ్యమునుండి వచ్చు కారణశక్తులచే మానవులు నియంత్రితులేని, లేక వారు తమ నైసర్గిక వాంఛలు, ప్రవృత్తులు, అభిరుచులు వీటిచే నియమితులేని, వారు నిరపేక్షవిధికి లొంగలేరు. బుద్ధి లేనిదే నైతికప్రవర్తన అసాధ్యము; కాని నైతికప్రవర్తన వాస్తవముగ స్వాతంత్ర్యమున్నప్పుడే ఉండును. నరులు అస్వతంత్రులేని వారలలో నీతి యుండదు. అనుభవజగత్తును గూర్చిన మన జ్ఞానముచే సంభవమగు దృష్టితో జూతుమేని స్వాతంత్ర్య మొకభ్రమ. జ్ఞానసీమలను దాటు శ్రద్ధ (faith) కాధారము ఏమైననున్నదా యను ఆలోచన ఇట్లు ప్రసక్తమైనది.

మనుష్యులకు ప్రత్యక్షమగు నట్టిదియు, జ్ఞాతమైనట్టిదియు అగు జగత్తునకు అప్రస్తుతములైనను, వారి కాచరణలో మార్గదర్శకములగు సూత్రము లున్నవా యను ఆలోచన "వ్యావహారిక బుద్ధివిమర్శ" లో కాంట్ చేసెను. నైతికపువిలువల పారమ్యము, చరమత్వము అనునది మానవునిలో గాఢముగ పాదుకొనియున్నట్టి, నిర్మూలము చేయుటకు వీలుపడని ధారణ. ఈ ధారణాదృఢీకరణమునకు ఆవశ్యకములగు సూత్రము లన్నిటిని శ్రద్ధ నాధారము చేసికొని పాటించవచ్చని కాంట్ చెప్పెను. ఇవి నైతికజీవితపు అభ్యుపగమములు (postulates). అట్టి జీవితములో ఇవి పూర్వగృహీత తత్త్వములుగ అంతర్భూతములు. నీతి యనగా బుద్ధియొక్క నియమమునకు లొంగియుండుట. కాన, ఇవి వ్యావహారికబుద్ధియొక్క "అభ్యుపగమములు" అనవచ్చును. ఈవరకే భూతార్థములు కాక, ఇకనట్లు కావలసియున్న వానిని విషయముగా గలది వ్యావహారికబుద్ధి. ప్రాకృతికశక్తులు, ఇంద్రియ ప్రేరకములు (stimulii), వాంఛలు మొదలైన వెన్ని సంకల్పకారణములైనప్పటికిని, అవి నరుని బాధ్యతా (obligation) యుతస్థితిని ఉత్పన్నము చేయలేవు. తనకు కర్తవ్యబాధ్యత యున్నదను భావము పుట్టించునది బుద్ధి. కర్మచోదకములు ఎల్లప్పుడు వాంఛాదికములే కావు. కేవలము సామాన్య సూత్రముల ననుసరించి, అనగా ఎట్టి వాంఛయు లేకుండ (నిష్కామముగ) ఆచరించుటకు మనము నిశ్చయించుకోవచ్చును. కర్తవ్యములకు వాంఛలకును అందుచేతనే అప్పుడప్పుడు వైరుధ్యము ఏర్పడును. కర్తవ్యనిర్ణయముచేసి, అప్పటివరకు లేనట్టి (అభూతార్థముగు) సాధ్యము నొకదానిని ఆచరణద్వారా వాస్తవముగా సిద్ధింపజేయుట కవకాశమిచ్చునది బుద్ధియే. ఈ బుద్ధియే వ్యావహారికబుద్ధి, లేక వ్యావహారిక శుద్ధబుద్ధి.

ఇచ్ఛాస్వాతంత్ర్యమే ప్రధాన నైతికసూత్రము. మనచే అనుభూతమగు జగత్తునుండి వచ్చు అన్ని ఒత్తిడులను ప్రక్కకుత్రోసి, తనపై తానే విధించుకొన్న యొక బౌద్ధిక నియమమును అనుసరించగల శక్తి ఇచ్ఛకు ఉన్నదియని దీని యర్థము. జ్ఞాత విషయములు పరస్పరము సంబద్ధములైన చందమున స్వస్వరూపావస్థితవస్తువులు జ్ఞాతవిషయములకు సంబద్ధములుకావు, అను అభ్యుపగతమగు ఊహవలననే ఈ నైతికసూత్రము నిలువగలదు. మానవులు నైతికజీవులు అను ఊహ పూర్తిగా వదులుకోదలచనిచో, వారలకు జ్ఞేయజగత్తులో స్వాతంత్ర్యము లేకపోయినను అజ్ఞేయజగత్తులో కలదని నమ్మవలసివచ్చును. పారమార్థికముగా మానవుడు స్వతంత్రుడు; కర్తవ్యనిర్ణయముచేసి దానిని పాటించగలుగుట కొంతవరకు మనకు జ్ఞాతమే కాబట్టి, అస్వతంత్రు డిట్లు చేయలేడు. కాబట్టి మానవుడు స్వతంత్రుడు. కాని యా స్వాతంత్ర్యము మాత్రము సంవేదనకుగాని అవగతికిగాని అందదు. అందుచే వాటి నతిక్రమించిన జ్ఞానసీమల కావలనే అట్టి స్వాతంత్ర్యము కలదు, అని అభ్యుపగమించి, దీనిని శ్రద్ధావిషయము చేసికోవచ్చును.

నరుని ఇచ్ఛ సమగ్రముగ నైతిక నియమముతో సమన్వయము చెందినపుడే పరమ నిశ్శ్రేయసము (అన్నిటికంటె హెచ్చగు మంచి) సాధ్యము. కాని ఇంద్రియజగత్తులో నున్న ఎవనికి కూడ అట్టి సమగ్రసమన్వయ మసాధ్యము. అట్టి సమన్వయమే అపహతపాప్మమగు శివము (holy-

ness) దీనికై సంపూర్ణతవైపునకు అనంత పురోగమన మవసరము. కాబట్టి నైతిక నియమపు అభ్యర్థనలను పూర్తి చేయవలెనను మన ఉత్కటేచ్ఛకు భంగము రాకూడదేని, మనకు ఆత్మ అమర్త్యమను అర్థాపత్తి వచ్చును. ఎట్లనో, ఏదో ఒక సాధనముద్వారా మానవులవంటి నైతిక కర్తలు తమ నైతికాభివృద్ధిలక్ష్యమును పొందగలరను శ్రద్ధ మనకుండవలెను.

శివము పరమ నిశ్శ్రేయసమైననను సంపూర్ణ నిశ్శ్రేయస్సు కాదను ప్రతీతి మానవునికి కలదు. శీలము వెంటనే దానికి తగిన సౌఖ్యము రావలెనని మానవుని కొక అనున్మూల్య ప్రతీతి కలదు. పరమనిశ్శ్రేయస్సు సంపూర్ణ నిశ్శ్రేయస్సులో పర్యవసానమొంది సఫలము గావలె నన్న శీలవంతుడు ఆనందమును పొందవలెను. చివరకు తన విధానానుసారముగా శీలానందముల(virtue and happiness) ఐక్యమును తీసుకురాగల శక్తియొక్క అస్తిత్వము నిందువలననే మనము అభ్యుపగమించవలెను. ఇట్లే అర్థాపత్తిచే ఈశ్వరుడున్నాడను శ్రద్ధ సమకూడును.

ఇచ్ఛాస్వాతంత్ర్యసూత్ర మీ తెరగున స్వసమర్థనకై మానవ స్వాతంత్ర్యము, అతని అమృతత్వము, ఈశ్వరాస్తిత్వము - వీటిని మూడింటిని కోరును. ఈ అభ్యుపగమములు సిద్ధాంతములు కావు. నీతి ఆశయములకు సార్థకతను, గౌరవమును ప్రసాదించు వ్యావహారిక నిబంధనలు. అవి జ్ఞానము కావు, శ్రద్ధ మాత్రమే. కాని ఈ శ్రద్ధామూలములు బుద్ధి కనుగొనిన నిరపేక్ష నైతిక విధియొక్క ప్రామాణ్యములో కలవు. కాన ఇది బౌద్ధిక శ్రద్ధ (rational faith).

విశేషములు (particulars ప్రత్యేక పదార్థములు) ఒక సామాన్య (universal) మందున్నట్లుగా చింతన చేయగల శక్తి మానవునిలో కలదు. దీనిని కాంట్ నిర్ణయశక్తి (ఇకముందు దీనిని నిర్ణయము (judjment) అని మాత్రమే వ్రాసెదము) అనెను. దీనినిగూర్చిన వివేచనయే కాంట్ వ్రాసిన మూడవ ప్రసిద్ధ పుస్తకము. సామాన్యమొకటి ఈయబడినచో (అది ఒక నియమము, లేక సూత్రము లేక తత్త్వము కావచ్చును), విశేషములను దాని కుపనయములు (subsumptions)గ చేయు నిర్ణయము నిర్ధారకము, లేక పరిచ్ఛేదకము (determinant). విశేష మీయబడినపుడు దానికి సామాన్యమును కనుగొను నిర్ణయము మనన శీలము (reflective). నిర్ధారక నిర్ణయపు అనుభవనిరపేక్ష సూత్రములు ప్రకారాదులే. మననశీల నిర్ణయపు అనుభవ నిరపేక్ష సూత్రము లున్నచో, అనుభవనిరపేక్షముగగాని అనుభవముచేగాని ఈయబడిన సామాన్య నియమముల అన్వేషణను నడిపించుట వాటి పని గావలయును. నిర్ణయమునకు అనుభవపూర్వసూత్ర మున్నదనియు, దానికి వేదన (feeling)నకును ఉన్న సంబంధము, అవగతియొక్క అనుభవపూర్వసూత్రములకు, భూతార్థజ్ఞానమునకును, వ్యావహారికబుద్ధికి వాంఛకు గల సంబంధమువంటిదనియు కాంట్ అభిప్రాయము. ఈ సూత్ర మేదియో చూపుట మూడవ పుస్తక లక్ష్యము.

భూతార్థముల అనుభవము కొన్ని అనుభవ నిరపేక్ష సంశ్లేషక సూత్రముల అవలంబనను అభ్యుపగమింపచేయుచున్నదనియు, ఇవి ప్రకృతి యొక యాంత్రికవ్యవస్థయను ప్రత్యయమును జనింపజేయుననియు కాంట్ మొదటి పుస్తకము; నైతికఆచరణ యొక భ్రమ కాకూడదను కొనిన బుద్ధియుక్తులగు జీవుల ఇచ్ఛ నిరపేక్ష నైతికవిధికి లొంగియుండునది, అనగా సాధ్యముల నిర్ణయించి వాటిలో తన లక్ష్యములుగా కొన్నిటిని ఏరుకోగల స్వాతంత్ర్యము సంకల్పమునకు ఉన్నదని రెండవ పుస్తకము తెల్పినవి. ఇట్లు ఒకప్రక్క నైసర్గిక ఆవశ్యకతాయుక్తమగు యాంత్రికక్షేత్రము, మరొకప్రక్క స్వాతంత్ర్యయుక్తమగు నైతికక్షేత్రము కలవని, రెండును పరస్పర సంగతములని చూపబడినప్పటికి, ఈ రెండింటిమధ్య ఏదైనా సంయోజన (connection) మున్నదో లేదో, ఉన్న నదెట్టిదో తెలుపబడలేదు. మన స్వాతంత్ర్యము మన కర్మలద్వారా ప్రకృతియందు వాస్తవముగా రూపొందుచున్నదిగాన, రెండింటికి సంయోజన మున్నదని ధ్రువపడుచున్నది. నిర్ణయశక్తియొక్క అనుభవపూర్వసూత్రము ప్రకృతికి,స్వాతంత్ర్యమునకు సమన్వయ మేర్పరచుచున్నది.

విశేషము లీయబడినపుడు సామాన్యమును వెదకు మననశీలనిర్ణయశక్తి విజ్ఞానశాస్త్రమం దనేక రంగములందు వినియోగింపబడుచున్నది. విజ్ఞానశాస్త్రము ఒక వ్యవస్థగా సంబద్ధములైన సాధారణ నియమములను వెతకుట లక్ష్యముగా గలది. ఇవి విజ్ఞానశాస్త్రీయ జ్ఞానపు అనుభవనిరపేక్షసంశ్లేషకఘటకములైన గావలయును, లేక ప్రయోగముల చేతను, ప్రత్యక్షము చేతను కనుగొనుటకు వీలైనట్టి అనుభవాపేక్షములగు ఆనుభవిక నియమములైన గావలయును. ఆనుభవికనియమము లెన్నియున్నను కేవలము వాటి సమూహము మాత్రమే విజ్ఞానశాస్త్రము కాజాలదు. పరస్పరసంబద్ధతగల వ్యవస్థీకరణము (systematic inter-connection) చేయబడినప్పుడే అవి విజ్ఞానశాస్త్రముగ రూపొందును.

విజ్ఞానశాస్త్రపు అనుభవ నిరపేక్ష సూత్రముల వ్యవస్థైక్యము(systematic unity)నకు మన అవగతిలో ఆధారము

కలదు. "ప్రత్యేక ఆనుభవిక ప్రాకృతిక నియమముల కనుగుణమగు రీతిని ఒక అనుభవ వ్యవస్థను సాధ్యము గావించుటకుగాను ప్రత్యేక ఆనుభవికనియమములను మన జ్ఞానశక్తులకు ఒక అవగతి* (మనది కానప్పటికి) ఇచ్చినదా యన్నట్లుగా ఎంచవలెను," అను అభ్యుపగమమే ఈ ఐక్యము అని కాంట్ చెప్పినాడు. అయితే విజ్ఞాన శాస్త్రీయవ్యవస్థైక్యము ఈశ్వరాస్తిత్వము నిట్లు అభ్యుపగమించుచున్నదని దీని అర్థము కాదు. పైదానిలో "ఇచ్చినదా యన్నట్లు" అనగా "వాటిని ఈయబడిన వానినివలె ఎంచవలెను" అని ఇందుకే చెప్పినాడు. విజ్ఞానశాస్త్రము సాధ్యము కావలెనన్న మానవ అవగతి ప్రకృతి నియమములను గ్రహింపగల శక్తి కలది యనియు, ఈశ్వరుడు జగత్తును సృష్టిగావించియున్నచో అవగతికి వీలయిన (అర్థము చేసికొనుటకు తెలిసికొనుటకు వీలైన) జగత్తును సృష్టించినాడనియు పైదాని అర్థము.

ప్రకృతిమనశ్శక్తుల సమన్వయమును సూచించు సూత్రము భూతార్థముల అనుభవము సాధ్యమగుటకుగాని 'కర్తవ్య'మను ప్రత్యయము రిక్తముగాకుండపోవుటకు గాని ఆవశ్యకము గాదు. ఏ విజ్ఞానశాస్త్రకృషియందైనను అవలంబింపబడు పద్ధతిలోనే ఈ సూత్ర పరిగ్రహణము అంతర్భూతము; ఏ విజ్ఞానశాస్త్ర వ్యవస్థాన్వేషణ యందైనను అనివార్యమగు ఘటకము నిది వ్యక్తముచేయుచున్నది.

మనము ప్రకృతిని అర్థము చేసికొనుట యను ప్రయోజనము (purpose) కొరకు ప్రకృతి ఆనుకూల్యము (adaptation) నొందింపబడవలయునను అవసరము, మరొక అవసరమునుకూడ అంతర్భూతనుగా గలది. ఇది ఏమన, ప్రయోజనతాసూత్రమున కనురూపముగ ప్రకృతి తన సాధారణ నియమములను మన జ్ఞానశక్తులకు నిర్ణయముచేసి చూపవలెను. అనగా, దాని కావశ్యకమగు ప్రక్రియలో మానవావగతితో ప్రకృతిని ఆనుకూల్యము నొందించు సూత్రము. ప్రత్యక్షములో ఉపలబ్ధ విశేషముల కొక సామాన్యమును, అట్టి భిన్న సామాన్యముల సంబద్ధత నొక తత్త్వైకత (unity of principle) యందును కనుగొనుటయే ఈ సూత్ర వినియోగము. మననశీలనిర్ణయ శక్తి నుపయోగించునప్పుడు మనము ప్రయోజనతా సత్తాయుక్తమగు 'యోజన' (purposive organization)ను అపేక్షించి ప్రకృతిని దానిలోని విషయములను ఆ విధముగ వ్యవస్థీకరింపబడి యున్నవానినివలె ఎంచి ముందుకు సాగుచున్నాము.

ప్రకృతిలో నొక ప్రయోజనమున్నదను ఊహ తరచుగ వినియోగింపబడుచున్నదనియు, సంతృప్తికరమగు కార్యకారణ వివరణమును చేయలేనప్పుడెల్ల ఈ ఊహపై ఆధారపడిన వివరణము చేయబడుననియు వివేచన తెల్పును. ఇది అనుభవమునుండి ఏర్పడినదికాదు; పైగా ఏ పరిస్థితులలో దీనిని వినియోగింపవచ్చునో చెప్ప నసంభవము. వస్తువుల నియతసాహచర్య మున్నప్పుడెల్ల కార్యకారణసంబంధ ముండునని చెప్పినట్లు, ప్రయోజనత ఎప్పుడుండునో చెప్పలేము. ఇది అనుభవపూర్వ భావమని తేలును. ఇతర భావములవలెనే దీనిని కూడ వ్యవస్థాపక సూత్రముగ చేసికొని, జాగరూకతతో ప్రకృతిని ప్రయోజనవంతముగా అర్థము చేసికొనుటకు ఉపయోగింపవచ్చును. ప్రపంచమంతయు-ప్రకృతియంతయు-సోద్దేశకమగు, ప్రయోజనవంతమగు వ్యవస్థైక్యము (purposive unity) అని అర్థము చేసికొనుట సమంజసమే. ప్రకృతిని పర్యాలోకనచేసి అవగత్యంతము చేసికొనునప్పు డీ పర్యవసానము వచ్చుట అనివార్యమే. విశ్వమూల మొక చిత్తత్త్వము, బుద్ధిగల సత్త (intelligent being). విశ్వాధారముకూడ అదియేయనియు, అది విశ్వము వెలుపల నున్నదనియు, ఈ పర్యవసానమునుండి అభ్యుపగమము చేయవచ్చును. అయితే ప్రయోజనతాసూత్రము అట్టి చిత్తత్త్వము ఉన్నదని నిరూపించలేదు. మన జ్ఞానశక్తులు ఉన్నతీరునుబట్టి సోద్దేశముగా ప్రవర్తించు నొక తత్త్వము విశ్వచరమకారణమని తలచనిదే విశ్వము ప్రయోజనవంతమగు రచన యను ఉపపత్తి ఏర్పడదు. అనుభవ విషయములను, జీవితమునుగూర్చి మననము చేయునపుడు మానవుడు కొన్ని విధములగు ఆలోచనారీతుల నవలంబించును; ఆ తెన్నులవలన ఇట్టి భావము లేర్పడును. విజ్ఞానశాస్త్రీయార్థములో వాస్తవిక సత్యమును గూర్చిన ప్రత్యయములు కావివి.

ప్రయోజనతాసూత్రము ఆనుభవికజగత్తును నిర్మించునదిగాక, ఆనుభవికజగత్తును గూర్చిన మననమును వ్యవస్థాపన చేయునది. ఈ పద్ధతివలన ప్రకృతినిగూర్చిన జ్ఞానము నీతి, మతశ్రద్ధ (religious faith) వీటికి వ్యవస్థైక్యమును తేవచ్చును. కాక ప్రత్యేక వస్తువులనుగూర్చి ప్రయోజనతాసూత్రానుసారము ఆలోచించినపుడు వచ్చిన సమాధానములు నూతన యాంత్రిక వివరణలను (mechanistic explanations) సూచింపవచ్చును.

ఇది "విమర్శ" అను పేరు గలిగియున్న గ్రంథత్రయములో కాంట్ నిర్మించిన దర్శనముయొక్క అతి సంగ్రహరూపము.

కొ. స. మూర్తి.

---

* అవగతి, బోధ, చైతన్యము ఇంచుమించు సమానార్థకములని గుర్తించుకోవలెను—సం॥

కాండీయాక్, ఎటియన్, బోనో దే (Condillac Etienne, Bonnot de క్రీ.శ. 1715 - 1780): ఫ్రెంచి దార్శనికుడు. గ్రెనోబుల్ నందు జన్మించెను. మనస్తత్త్వ శాస్త్రజ్ఞుడుగను, ఫ్రాన్సులో ఆ మధ్యనే వాల్టేర్ ప్రచార మొనర్చిన లాక్ దార్శనికసూత్రములను వ్యావస్థికముగ స్థాపించినవాడుగను ఈయనకు ప్రాధాన్యము గలదు. సంవేదనల గురించిన తన గ్రంథమందు సంవేదనావాదమును రచించుటలో తన కాలములోని ఉత్తమ గుణములకు తార్కిక పద్ధతి గురించిన హృదయపూర్వకమైన అన్వేషణకు ఈతడు దృష్టాంతముగ నుండెను. అయితే ఆయనకు ప్రధానముగ పేరు తెచ్చిన "మానవబుద్ధి విశ్లేషణ"లో మాత్రము ఆయన మానవానుభవములోని ఆధ్యాత్మిక భాగమును ఉపేక్షించెను. ఇంద్రియ ప్రత్యక్షము, ఆంతర చింతన అను రెండు మూలముల నుండి లాక్ మన జ్ఞానమును నిగమించుటను ఆయన ఆమోదించెను. భావముల సాహచర్యమును ఆయన ప్రధాన వివరణ సూత్రముగ ఉపయోగించెను. "ఇంద్రియ సంవేదనల లక్షణములు" అను ఆయన ప్రధాన గ్రంథములో, ప్రకృతిక్రమములో ప్రతిదానికి మూలము ఇంద్రియవేదనలయందే గలదనియు, అయితే ఈ మూలము అందరి మానవులలోను సమానముగ లేదనియు, మానవ జ్ఞానము అనుభవావసానమే ననియు, సహజశక్తులు, సహజ భావములు కల్లయనియు ఆయన పర్యవసానములు. ఆంగ్లచింతనపై అధిక ప్రభావమును కలిగియుండుటలో కాండీయాక్ భావములు ప్రసిద్ధి గనెను. కె. రా. కృ.

కాత్యాయనుడు (క్రీ. పూ. 4వ శతాబ్దము): సంస్కృత వ్యాకరణకర్తలగు మునిత్రయములో కాత్యాయనుడు మధ్యవాడు. పాణినీయ సూత్రములు సంగ్రహించని అనేక వ్యాకరణ ప్రక్రియల నితడు వార్త్తికములను పేర పాణినీయ సూత్రములలో ప్రవేశపెట్టినాడు. ఈశ్వరుడు, ప్రపంచము, జీవాత్మ అను ఈ తత్త్వత్రయము ఒకటే యగు సత్పదార్థముయొక్క వివర్తములని ఈతని మతము. ఈతనికి వరరుచి యని ఇంకొక పేరు గలదు. ఈతని చరిత్ర సోమదేవభట్టుని కథాసరిత్సాగరములో కలదు. మే. వ. న.

కాపాలికులు: మనుష్య కపాలములను ధరించు నొక పాశుపతతంత్రసంబంధియైన మతము నవలంబించు తెగ వారికి కాపాలికు లని పేరు. వీరికి అఘోరపంథులను మరియొక నామము గలదు. ఈ సంప్రదాయావలంబకుల యాచారము లతిఘోరముగా నుండును. అట్టి ఘోరాచారములను కూడ ఘోరముగ పరిగణించకుండుట వీరి మతముయొక్క విశిష్టలక్షణ మగుటచే వీరి మతమునకు అఘోరమతమని పేరు వచ్చి యుండనోవు.

మనుష్య కపాలములు మెడలో ధరించుట, వివస్త్రులై యుండుట, శ్మశానమందలి బూడిదను ఒడలంతయు పూసికొనుట, శవములను తినుట, మలమూత్రములను భక్షించుట వీరి ఆచారములలో ముఖ్యములు. క్రీ. శ. 630-644 మధ్య భారతదేశమునకు యాత్రాపరుడై వచ్చిన హ్యూయాన్‌త్సాంగ్ వీరినిగురించి వ్రాసియున్నాడు. వీరి సంప్రదాయములు, వేషభాషలు ఆనందగిరి రచితమైన శంకర దిగ్విజయమునందు, మాధవాచార్యుని దిగ్విజయమునందు, భవభూతిచే రచింపబడిన మాలతీమాధవమునందు, ప్రబోధచంద్రోదయ నాటకమునందు విపులముగ వర్ణించబడినవి.

వీరి సంఖ్య నేడు చాలమట్టుకు తగ్గియున్నను బేహార దేశములందు ఎక్కువగా నున్నది. పూర్వకాలమందు వీరికి ఆబూపర్వతము, గిరినార్, బుద్ధగయ, కాశీ, శ్రీశైలము మొదలగు చోట్ల మఠములు ఉండినను ఇప్పుడవి యెచ్చటను కానరావు.

వర్ణాశ్రమాభినివేశముగల బ్రాహ్మణ మతమునకు ప్రతిద్వంద్విగా వెలుగు చూచిన మతములలో నిదియొకటి. భేదభావమున కవకాశమీయక యన్ని జాతులను, అన్ని వస్తువులను ఏవగింపు కనపర్చకుండ ఏకరూపముగా భావించవలెనను వీరి సిద్ధాంతము సమత్వదర్శనముయొక్క అతివాదముగా కన్పట్టుచున్నది.

కాపాలికులు భైరవేశ్వరుని, అతని పత్నియగు చండికను వారి ఘోర రూపములలో నారాధించుదురు. వీరప్పుడప్పుడు నరబలులను కూడ వారి దేవతల కుపహారముగా నిచ్చువారు. వీరు జగత్తును పరిత్యజించి, తమచుట్టు అతి భయంకర రూపములు, అతి భీభత్సములు, అగు వస్తువుల పెట్టుకొనెడివారు. వారు పుర్రెల హారములను ధరించెడివారు. శ్రీశైలము వీరి ముఖ్యమైన మతవిహారస్థానము. వీరి వేదాంత దర్శనమునకు మాహేశ్వరదర్శనమని పేరు. సిద్ధాంత ప్రవక్త పేరు సోమసిద్ధాంతుడు.

పరమేశ్వరుడు విభువు, కారణమును అగుటచే ఈ జగత్తు ఆతనినుండి అభిన్నము. పరిచ్ఛిన్నము, కార్యము అగుటచే ఈ జగత్తాతనినుండి భిన్నము. అందువలన వీరిది భేదాఽభేద సిద్ధాంతము. మే. వ. న.

కారణము - కారణత (Cause, Causality): కారణమునకు, కార్యమునకు గల సంబంధమే కారణత. వస్తువులు, సంఘటనలు ఇతర వస్తువుల, సంఘటనల వలన ఉత్పన్నమగునని లోక ప్రతీతి. ఉత్పాదిత ఫలము కార్య

మనియు, దానికి నియతముగా పూర్వమందుండెడు ఉత్పాదకము కారణమనియు వ్యవహారము. మనము ఏ సంఘటననైన బోధపరచుకొనుటకు దానికిగల కారణములను, దానివల్ల జనించు కార్యములను అరయజూతుము.

మానవసమాలోచనపరిణామప్రథమదశలో, తాను చేయు కార్యముల వెనుక ఇచ్ఛయను తన మనఃప్రవృత్తి చోదకముగా నాచరించునని తెలిసికొనిన మానవుడు, ప్రతి ప్రకృతి సంఘటన వెనుకను ఒక చోదకాంశముండునని ఉపమానదృష్టితో వివరించెను. ఈ సాదృశ్య గణనమును మానవ భావారోపవాద (Anthropomorphism) మని యందురు. ప్రకృతి సంఘటనల గురించిన పౌరాణిక వివరణములు ఈ వాదమునకు దృష్టాంతములు. మానవబుద్ధి వికాసమును చెందినకొద్ది ప్రకృతి సంఘటనలకు కారణముల నరయుటలో మానవభావారోపప్రయత్నము సన్నగిల్లినది. దీనితోపాటు కారణతాభావమే సందేహాస్పదము కాజొచ్చినది. కొందరు ప్రకృతిశాస్త్రజ్ఞులు కారణతావాదమును ప్రకృతిశాస్త్ర క్షేత్రమునుండి సమూలముగ నూడబెరుకుట కుద్యమించుచున్నారు. కార్యకారణ సంబంధమును మానవగుణారోపప్రయత్నమునుండి కాపాడుట ఆవశ్యకమైనప్పటికిని ఈ విజ్ఞులయాత్యంతిక దృక్పథము అప్రామాణికము. ఐంద్రజాలిక (magic) మందు నమ్మకము గలవారిని, సంపూర్ణ సంశయవాదులగు వారిని విడచి, ప్రతి కార్యమునకు నియతమగు కారణ ముండితీరవలయు ననియు, కారణగుణముల ననుసరించి కార్యముండుననియు, వ్యక్తముగనో, అవ్యక్తముగనో శాస్త్రకర్త లంగీకరించిన విషయములే. ఈ అంగీకారమునే సార్వజనీన కారణతావాదప్రమేయ మందురు.

కారణతావాద సోపపత్తికత: కార్యకారణ సంబంధమును త్యజించితి మనుకొందము. దీని ఫలితముగా ప్రపంచమొక సంబంధరహిత సంఘటనల సందోహముగా తోచును. కొందరు వైజ్ఞానికులు ఈ ప్రపంచము నిట్లే పరిగణించుట కిష్టపడుదురు. ఇట్టి పరస్పరసంబంధము లేని మార్పుల చేర్పగు నీలోకము సిద్ధాంతదృష్టిలో అబోధమనియు, వ్యావహారికముగ విభ్రాంతిజనకమనియు చాలమంది అభిప్రాయము. ప్రపంచ సంఘటనలన్నియు పరస్పరసంబంధములేని నూతన సృష్టికార్యము లను పక్షమును చేపట్టినవారుకూడ కారణతాభావమును బొత్తిగా వదలిపెట్టలేకపోయిరి. బాహ్యజగత్తునందు గోచరించు సంఘటనలకు జన్యజనకసంబంధమును కల్పించుటకు మానవబుద్ధి మిక్కిలి ఆసక్తిని జూపును. ఈ ఆసక్తియే కారణతావాదమునకు గల ఉపపత్తి.

కారణము - నియమము : హ్యూమ్‌చే గావించబడిన ప్రతివిమర్శప్రభావమువలనను, కారణతాభావమునకు కాంటు కల్పించిన ప్రాతీతికవివరణమువలనను, శాస్త్రవేషము వేసికొనిన మానవభావారోపవాదమే కారణతావాదమని నమ్మి కొందరు దార్శనికులు (హెల్మ్‌హోల్ట్జ్, మాఖ్, పియర్సన్ మొదలగువారు) కారణతావాదమును త్రోసిపుచ్చి, దానిస్థానమున నియమభావమును స్వీకరించవలసినదని బోధించిరి. కారణతావాదమును బొత్తిగా కాదనుట న్యాయముకాదు. ఏలన కార్యకారణ సంతానభావము నంగీకరించని పక్షమున భౌతికశాస్త్రమందలి ద్రవ్యనిత్యతానియమముగాని, శక్తినిత్యతానియమముగాని అసంభవములే. ఒక పరిపాటిలో గోచరించు సంఘటనలు ఒకదాని నొకటి యనుసరించి సంభవించుటయేకాక, పూర్వసంఘటననుండి పరసంఘటన జనించునని కారణతావాద హృదయము.

కారణము - పరిస్థితులు : కారణమను మాటను విశదముగా వివరించుటకుముందు దానికిని, "పరిస్థితులు" అను పదమునకును గల సంబంధము నరయవలయును. ఫలోత్పాదనకు వలయునదెల్ల (అనగా ఏదిలేకున్న ఫలముద్భవించదో యది) "పరిస్థితి" యనుమాటచే చెప్పనగును. ఒక వస్తువు ఒక ఫలమును జనింపజేయుటకు అపరిత్యాజ్యమయ్యును, దానిమట్టుకది ఈ ఫలమును పుట్టించలేకపోవచ్చును. ఉదాహరణమునకు, ప్రత్తినుండి దారము తీయుటకు తేమ గల వాతావరణ మావశ్యకము. కాని తేమపరిస్థితి యొక్కటియే యంత్రములు, పనివాండ్రు మొదలగు సాధనసామగ్రి లేకుండ దారమునుత్పాదించలేదు. ఒక ఫలము నుత్పాదించుటకు వలయుసామగ్రి యంతయు ఆ ఫలమునకు కారణమగును. నిజమునకు కారణ మనునది పరిస్థితుల సముదాయమని చెప్పవలెను. ఈ సముదాయములో నేయొక్కటియైనను కార్యము నుత్పాదించుటకు సమర్థముకాదు. అది అంశతః కారణమగుచున్నది.

మరియొక విశేషము: వలయు పరిస్థితులన్నియు సిద్ధములైనట్లగపడినను, అనుకొనిన ఫల మొకప్పుడు తలచూపదు. ఇట్టి పట్ల ఫల మగుపించకుండుటకు హేతువు ఫలోద్గమమునకు విరుద్ధముగా ప్రవర్తించు పరిస్థితు లుండుట. ఉదాహరణమునకు, ప్రతిఘటించు పరిస్థితులెవ్వియు లేనపుడు గదిలోనికి ప్రవేశించు సూర్యుని వెలుగు గది తలుపులు, కిటికీలు మూసియుండినచో ప్రవేశించజాలదు. అందువలన ఒకఫలము జనించుటకు అనుకూలపరిస్థితు లుండవలయును; ప్రతికూలపరిస్థితులు లేకుండవలెను. ఇంక కారణబహుత్వ

మనుగూర్చి యొకమాట. ఒకే ఫలము వివిధసమయములలో వివిధములగు కారణములనుండి జనించవచ్చును. ఉదాహరణ: మృత్యువు ఒక వేయివిధముల సంభవించవచ్చును. వాస్తవముగా నది యేప్రత్యేక కారణమునుండి సంభవించినదో యను విషయము మన కపేక్షితముకాదు.

అందువలన నొకనియత కారణము ఒక నియతఫలము నుత్పాదించుటయేగాక, ఒక నియతఫలము అనేక విధములగు కారణములలో దేనిచేనైన కలుగవచ్చును.

చారిత్రకము: మనుజునికి జ్ఞానోదయమైనది మొదలు కారణము అను పదము ఉపయోగములో నుండెను. దాని సూత్రీకరణము లూసిపస్‌చే (క్రీ పూ. 5 వ శతాబ్దము) గ్రంథస్థము చేయబడినది. ప్లేటో కారణముల వర్గీకరణమును కావించెను. కాని ఇట్టి వర్గీకరణములలో ఉత్కృష్టతమమైనదియు, శతాబ్దముల తరబడి విజ్ఞులచే నంగీకరించబడినదియు అరిస్టాటిల్ చే సాధించబడినది. అరిస్టాటిల్ కారణములను నాలుగు తరగతులుగ విభజించెను. ఆకృతిక (formal), ఉపాదాన (material), నిమిత్త (efficient), పార్యంతిక (final) అని కారణములు నాలుగు తెరగులు.

మన మొక వస్తుస్థితిని సమగ్రముగా గ్రహించుటకు దానిగురించిన నాలుగువిధముల జ్ఞాన మావశ్యకము. 1. దాని కుపాదానమైన ద్రవ్యము; 2. దాని ఆకృతి, లేదా ఆకృతి నియమము; 3. దానికి ఆకృతిని ఆరోపించిన సాధనము; 4. దాని ప్రయోజనము. ఉదాహరణమునకు- మట్టికుండకు మట్టి ఉపాదానకారణము; దాని ఆకృతినియమము కుమ్మరివాని ఘటాకృతి భావము. దండము, కుమ్మరిసాన, దానికి ఆకృతి నారోపించిన సాధనములు; నీళ్ళనుతెచ్చుట దాని ప్రయోజనము.

ఇంతకన్న లోకమునకు తక్కువ పరిచితము అయినదియు, దార్శనికచరిత్రలో స్థానము నార్జించికొనినదియు నగు వర్గీకరణ మింకొకటి గలదు. అది కారణములను అంతరవస్థితములు (immanent), సామయికములు (occasional) అని ద్వైధీకరించును. ఏ కారణమందు ప్రాదుర్భావమునకు పూర్వము కార్య మిమిడియుండునో, దానిని అంతరవస్థితమందురు. కాని దీనిని, తనకు బయట నుండు వస్తువులపై పనిచేసి ఫలము నుత్పాదించు కారణమునుండి భిన్నముగా గుర్తించవలెను. ఉదాహరణమునకు-సృష్టికి అంతరవస్థితకారణముగా స్పినోజా ఈశ్వరుని పరిగణించును. సామయికకారణము - కార్యకారణ సంబంధమున్నట్లు గోచరించు అనేక సందర్భములలో కారణముగా నగుపించునది, కార్యముగా నగుపించు సంఘటనను ఉత్పాదించ సమర్థముకాదు. కాని ఇంకొక అధిష్ఠాత, లేదా బలము కార్యము నుత్పాదించుటకు అనుకూలమగు పరిస్థితులకల్పించు నిమిత్తమగును. మాల్‌బ్రాన్ష్, తక్కిన సామయికవాదుల సిద్ధాంత మిది. మనస్సు, శరీరము ఈ రెండిటికిని కార్యకారణసంబంధ మున్నట్లు తోచు సందర్భములన్నిటిలో ఈ రెండును ఒక దానిమీద ఇంకొకటి ప్రభావము నెరపుచున్నవియనుట వాస్తవము కాదు. ఏలన ఈ రెండును విజాతీయవస్తువు లగుటచే, అట్టి అన్యోన్య ప్రతికారమునకు వీలులేదు. కాని ఒకదానిలో జరుగు సంఘటనను అవకాశముగా తీసికొని, మొదటిదాని యందు అవతరించినసంఘటన కనుగుణముగా రెండవ దానియందింకొక సంఘటనను కల్పించువాడు ఈశ్వరుడు. షోపెన్ హోవర్ ఈ సిద్ధాంతమును మరింత విస్తరింపచేసి, ప్రకృతియందలి ప్రతి కారణసంఘటనయును ఈశ్వర సంకల్ప ప్రాదుర్భావమున కవకాశమును కల్పించు సామయిక కారణమే నని నిరూపించెను.

భారతీయ నైయాయికులు కారణముల నీ క్రిందిరీతిని వర్గీకరించిరి: సమవాయి (intimate), అసమవాయి (non-intimate), నిమిత్త (instrumental, or efficient) కారణములు. సమవాయి కారణమునే ఉపాదానకారణ మనికూడ యందురు. పటమునకు తంతువులు సమవాయి కారణము. ఏలన పటమునకును, తంతువులకును గల సంబంధము సమవాయిసంబంధము; అనగా అవయవి, అవయవములకు గల సంబంధము.

అసమవాయి కారణము: పటమునకు తంతువుల సంయోగము అసమవాయి కారణము. అట్టి సంయోగము లేనిదే పటమారూపమును దాల్చదు. ఈ రెండిటికిని భిన్నమైన కారణమేదియైనను నిమిత్తకారణమనిపించుకొనును.

అరిస్టాటిల్ వర్గీకరణమందలి ఆకృతికారణము భారతీయ నైయాయికులు జాతిభావము, అసమవాయి కారణభావము-ఈరెంటి మేళనమునకు సరిపోవును. నైయాయికులదృష్టిలో ఏ వస్తువు ఉత్పత్తికైనను జాతిభావము పూర్వవృత్తముగా నుండవలెను. సమవాయికారణము సంయోగ విశేషమగుటచే కార్యముయొక్క రచనను, లేదా ఆకృతిని నియమించును. అరిస్టాటిల్ యొక్క రెండవ కారణము (causa materialis) నైయాయికుల ఉపాదాన కారణమో, లేదా సమవాయికారణమో అగును. అరిస్టాటిల్ పార్యంతికకారణము (causa finalis) తో సమానమగు కారణమేదియు నైయాయిక వర్గీకరణమందు కానరాదు. కె. రా. కృ., మే. వ. న.

కార్నాప్, రుడోల్ఫ్ (Carnap, Rudolf) (క్రీ.శ. 1891 —): యూదు దార్శనికుడు. వియన్నా బృందపు

తార్కిక ప్రత్యక్ష జ్ఞానప్రాధాన్యవాదమునకును, తరువాత విజ్ఞానశాస్త్రీయ అనుభవవాదమునకును ప్రధానమైన ప్రతినిధులలో ఒకడు. 1891 లో జర్మనీలో జన్మించెను 1930 లో వియన్నా విశ్వవిద్యాలయములో దర్శనశాస్త్రాచార్యుడయ్యెను. 1931 నుండి 1936 వరకు ప్రాగ్‌లోని జర్మను విశ్వవిద్యాలయములో దర్శనశాస్త్రాచార్యుడుగ నుండెను. 1936 నుండి అమెరికాలోని షికాగో, కాలిఫోర్నియా విశ్వవిద్యాలయములలో ఆచార్యుడుగ నున్నాడు. వైధతర్కముపైనను, దానిని జ్ఞానమీమాంసా సమస్యలకు, విజ్ఞానశాస్త్రీయ దర్శనశాస్త్రమునకు అన్వయించుటపైనను ఈయన తనదృష్టిని ప్రధానముగా కేంద్రీకరించెను. జె. నా. మూర్తి.

కాల్విన్, జాన్ (Calvin, John) (క్రీ.శ. 1509-1564) : స్విట్జర్లండ్ దేశపు క్రైస్తవ మతాచార్యుడు ; సంస్కర్త. పికార్డీలోని నోయాన్‌లో క్రీ. శ. 1509 జూలై 10 జననము. హంగెస్ట్ డి మాంట్‌మర్‌ల సంపన్న గృహములో ఉండి విద్యాభ్యాసము చేసెను. తరువాత ప్యారిస్ విశ్వవిద్యాలయమునకు పోయి ల్యాటిన్ భాష, తర్కము, దర్శనశాస్త్రము అధ్యయనము చేసెను. చివరకు బేసెల్ పోయి అక్కడ స్థిరపడెను. అక్కడ నున్నప్పుడే 1536లో "ఇన్‌స్టిట్యూట్స్ అవ్ క్రిష్టియన్ రెలిజియన్" క్రైస్తవమత సంబంధ సంహితలు అను గ్రంథమును ప్రచురించెను. అది చరిత్రాత్మకమైన గ్రంథము. సంస్కరింపబడిన చర్చి సంస్థకు (protestant christian church) సంబంధించిన సిద్ధాంతములన్నియు సుసంఘటితములుగ, సువ్యవస్థీకృతములుగ ఆ గ్రంథమున నిరూపితము లయ్యెను. దానిలో మొదటి భాగములో సృష్టికర్తయగు భగవంతునిగూర్చిన జ్ఞానము, రెండవభాగములో విమోచనకారకుడు (redeemer) అయిన భగవంతునిగూర్చిన జ్ఞానము, మూడవ భాగములో పవిత్రాత్మ (Holy Spirit) చేయు పని వివరింపబడినవి. ఈ మూడవభాగములోనే విశ్వాసము (faith), పశ్చాత్తాపము (repentance), నిర్ణిబద్ధ సమర్థనము (free justification), విశ్వాసియొక్క పవిత్రీకరణము (sanctification of the believer) అను అంశములను వివరించి చివర తన నూతన సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించెను. ఆ సిద్ధాంతప్రకారము ఈశ్వరుడు కొందరిని మోక్షార్హులుగను, ఇతరులను నిరయార్హులుగను నిర్దేశించును. ఆ నిర్దేశమునకు మార్పుండదు. నాలుగవ భాగములో చర్చి సంస్థ, చర్చి పరిపాలన, పవిత్రకర్మలు (sacraments), లౌకిక రాజ్యాధిపతి అధికార పరిమితి మున్నగు అంశములు చర్చింపబడినవి.

కాల్విన్, జాన్ (1509-64)

సంస్కృతమైన ఈశ్వరశాస్త్రము విస్తృతార్థములో పరిగణింపబడినయెడల, ప్రపంచమందు గల అన్ని వస్తువులు స్వరూపము విషయమునను, అనుగ్రహము విషయమునను, పాత్రత విషయమునను, సత్త విషయమునను, క్రమము విషయమునను, శీలము విషయమునను ఈశ్వరునిపై సంపూర్ణముగ నాధారపడియుండు నని నిరూపించుట కాల్విన్ ఆశయము. మానవుని బుద్ధిలో స్వతస్సిద్ధముగానే భగవద్‌జ్ఞానము నెలకొనియున్నదని, సృష్టికూడ భగవంతుని స్వరూప నిరూపక గుణముల ఆవిష్కారరూపమని, సంకల్పముచే సృష్టిని పోషించుచు మార్గనిర్దేశకుడుగా నున్న భగవంతునిపై సంపూర్ణముగా సర్వదా ఈ సృష్టి ఆధారపడియున్నదనియు అతడు నిరూపించెను.

1559 లో చనిపోవుటకు ముందు కాల్విన్ సుప్రసిద్ధమైన జెనీవా అకాడమీని స్థాపించి, తన 'సంస్కృత ఈశ్వరశాస్త్రము'నకు దాని ద్వారా బహుజనాదరణ సంపాదించెను. కె. రా. కృ.

కాశకృత్స్నుడు : బ్రహ్మసూత్ర కర్తయగు బాదరాయణునికి పూర్వము స్వకీయ వేదాంత మతాభిప్రాయముల వెలిబుచ్చినవారలలో కాశకృత్స్నుడు ఒకడు. అవికృతుడగు పరమేశ్వరుడే జీవాత్మ, అన్యుడు కాదని ఈతని మతము(చూ. ఆశ్మరథ్యుడు, పుట 297; ఔడులోమి, పుట 337). ఈతని మతము " అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః " అని బ్ర. సూ. 1-4-22 లో అనువదింపబడినది. మే. వ. స.

కాశ్మీరశైవము: కాశ్మీరదేశములో శైవాగమములు బాగుగా వ్యాపించినవి. కాశ్మీరదేశ ప్రసిద్ధ కల శైవము శైవాద్వైతమని, ప్రత్యభిజ్ఞా సంప్రదాయమని, స్పందవాదమని, త్రికదర్శనమని వ్యవహారము పొందినది. పరమశివుడు తన పంచముఖములనుండి వచ్చిన శివాగమములకు ద్వైతపరముగా భావము రాగా, అద్వైతతత్త్వము ప్రచారముచేయుటకై ఈ తత్త్వమును ప్రకటింపచేసెనని, దూర్వాస ఋషి దీని ప్రచారమునకై యాదేశము పొందెనని యీ సంప్రదాయములో కథ యున్నది. ఈ సంప్రదాయ గ్రంథములు చాల కలవు. అందివి ప్రాచీన

గ్రంథములు: మాలినీ విజయము, స్వచ్ఛంద తంత్రము, విజ్ఞానభైరవము, నేత్ర తంత్రము.

వసుగుప్తుడను సాధకుడు త్రికసంప్రదాయమును ప్రవర్తింపజేసినాడు. స్వప్నసందేశముగా తనకు గోచరించిన మహాదేవగిరిపైని శిలాఫలకమున నున్న శివసూత్రములను గుర్తించి, ఈ తత్త్వమును ఉద్ధరించినాడు; డెబ్బదియేడు సూత్రము శీదర్శనములో మూలములు.

వసుగుప్తుని పిమ్మట కల్లటుడు, సోమానందుడు రెండు విధములుగ ఈ తత్త్వములను ప్రచారము చేసినారు. కల్లటునిది స్పందసిద్ధాంతముగ, సోమానందునిది ప్రత్యభిజ్ఞా సంప్రదాయముగ వచ్చినది; ఈ రెండు సంప్రదాయములందును ముఖ్యాంశములందు భేదములేదు. అవాంతర విషయములలో కొద్ది తేడా యున్నది.

సోమానందుని "శివదృష్టి" గ్రంథము చాల ముఖ్యమయినది. ఉత్పలాచార్యుడు సోమానంద శిష్యుడు. ఈతని యీశ్వర ప్రత్యభిజ్ఞా కారిక ప్రామాణికమయిన గ్రంథము. ఉత్పలుని ప్రశిష్యుడు, లక్ష్మణగుప్తుని శిష్యుడు "శ్రీమదభినవ గుప్తుడు" మహామాహేశ్వరుడై ప్రత్యభిజ్ఞా సంప్రదాయమును సర్వసమర్థముగా, సర్వ ప్రసిద్ధముగా సిద్ధాంతము చేసినాడు. అందువలననే "ప్రత్యభిజ్ఞాసంప్రదాయమున కభినవగుప్తుడే ప్రవర్తకాచార్యుడు" అనెడి లోకప్రసిద్ధి కలిగినది. అభినవుని "ఈశ్వర ప్రత్యభిజ్ఞా విమర్శిని, వివృత విమర్శిని, తంత్రాలోకము, తంత్రసారము, మాలినీ విజయవార్తికము, పరమార్థసారము" మొదలగు ప్రామాణిక గ్రంథములు కాశ్మీర శైవమునకు గౌరవమును సంపాదించినవి. వీనిలో తంత్రాలోకమను గ్రంథము మంత్రశాస్త్రమున, తంత్రశాస్త్రమున "విజ్ఞాన సర్వస్వ" మని చెప్పదగియున్నది. తంత్రాలోకముపై జయరథుడు మంచి వ్యాఖ్యానము రచించినాడు.

అభినవగుప్త శిష్యుడయిన క్షేమరాజు ఈ సంప్రదాయమున ప్రమాణగ్రంథముల ననేకములను రచించినాడు. ఈతని "ప్రత్యభిజ్ఞా హృదయము," "స్పందసందోహము" ప్రత్యభిజ్ఞాతత్త్వమును స్పష్టముగ జెప్పును.

ప్రత్యభిజ్ఞాశాస్త్ర మనెడి కాశ్మీర శైవతంత్రతత్త్వము నిట్లు గుర్తింపవచ్చును:

త్రికదర్శనములో, శాక్తదర్శనములో ఆధ్యాత్మికమైన రీతి యొక విధముగనే యున్నది. పరశివుడు పరతత్త్వము. ఆతడు శివశక్తిసమరసస్వరూపుడు. దీనినే కామేశ్వరీ కామేశ్వర సామరస్యమని యందురు.

చైతన్యమయమైన యీ ఆత్మ నిర్వికారమయినను జగములోని సర్వపదార్థములలో కూడియున్నది. ఈ తత్త్వమే చైతన్యము - పరసంవిత్ - అనుత్తరము - పరమేశ్వరుడు. పరశివుడు - విశ్వమయుడు - అయినను, విశ్వోత్తీర్ణుడు. నానా చిత్రవిచిత్ర విశేషములతో నున్న ఈ విశ్వమంతయు పరమశివునికన్న భిన్నముకాదు. విశ్వమంతయు శివుని స్ఫురణము. పరమశివభట్టారకుడే నానా వైచిత్ర్య సహస్రములతో నిట్లు స్ఫురించుచున్నాడు. పరమశివుడు విశ్వము నున్మీలిత మొనరించును. ఈ విశ్వమంతయు సూక్ష్మముగ నుండనే యున్నది. ఇది స్ఫురణమున ప్రకటమగుచున్నది.

పరశివుడు పంచవిధశక్తుల కూడుకొని విశేషరూపముగ గోచరించును. ఆ శక్తుల పేర్లివి: 1. చిచ్ఛక్తి, 2. ఆనందశక్తి, 3. ఇచ్ఛాశక్తి, 4. జ్ఞానశక్తి, 5. క్రియాశక్తి. ఈ శక్తులు విశ్వమంతట నున్నవి. వాని రూప మిట్లుండును:

1. చిచ్ఛక్తి: ప్రకాశరూపము. ప్రకాశింపదగిన వస్తు వేదియు లేకున్నను స్వయంప్రకాశమానమగును. సర్వము ప్రకాశిత మొనరించును.

2. ఆనందశక్తి: ఇది పరమేశ్వరుని నిరతిశయానందానుభవమును సూచించును. ఈ యానందానుభవములో బాహ్యవస్తు వేదియు అపేక్షితము కాదు.

3. ఇచ్ఛాశక్తి: స్వతంత్రబోధ నిది కలుగజేయును. "నేను హానిలేని యిచ్ఛా సంపన్నుడను" అన్న తెలివి యిందు కలుగును.

4. జ్ఞానశక్తి: ఇది పరామర్శరూపము. తెలియదగిన పదార్థము నిది సాధారణ రూపమున గుర్తింపజేయును. కొంతగా నిది వేద్యపదార్థమున కున్ముఖత్వ మాపాదించును.

5. క్రియాశక్తి: సర్వాకారములను ధరింపజేయు యోగ్యత యిందు గలుగును. ఈ శక్తిపంచకయోగమున పరశివుడు జగద్రూపమున (విశ్వాకారమున)గోచరించును.

శైవాద్వైతమను పేరు కలిగిన ఈ త్రికదర్శనము అద్వైతమునే బోధించును. కాని ఉపనిషద్బ్రహ్మవాదమునకును, శివాద్వయవాదమునకును కొంత భేదమున్నది.

1. బ్రహ్మవాదములో విశ్వోత్తీర్ణము, నిర్మలము, నిర్వికారమైన బ్రహ్మమునకు కర్తృత్వము లేదు. ఈ శివాద్వయవాదములో పరశివునందు కర్తృత్వమున్నది.

2. ఇందలి విశ్వోత్తీర్ణమైన యాత్మ పంచకృత్యపరాయణము; సృష్టి స్థితి సంహార నిగ్రహానుగ్రహము లిందలి పంచకృత్యములు.

పరమేశ్వరునకు, ఈవిశ్వమునకు గల సంబంధము దర్పణ ప్రతిబింబమువంటిదని అభినవగుప్తు డనుచున్నాడు. స్వచ్ఛమైన యద్దములో పదార్థములన్నియు ప్రతిబింబించును.

ప్రతిబింబించినవి విభిన్నములు కాకపోయినను దర్పణము కన్న భిన్నముగనే గోచరించును. అట్లే పరమేశ్వర ప్రతిబింబితమైన యీ ప్రపంచము అభిన్నమయినను, భిన్నముగ గోచరించును.

ఒక విశేషము నిచట గుర్తింపవలెను. లోకములో ప్రతిబింబము బింబము ననుసరించి యుండును. ఈ దర్శనమునం దట్లుకాదు. బింబము లేకపోయినను విశ్వాత్మకమయిన ప్రతిబింబము స్వతస్సిద్ధముగ నున్నది. అందువలననే ద్వైత భావము కల్పితము. అద్వైతభావము వాస్తవికము. ఈ ప్రతిబింబసిద్ధాంత మాభాసవాదమగును. ఇట్టి యాభాస వాదము నంగీకరించుటవలన దీనికాభాసవాదమని పేరు కలిగినది.

ఈ విశ్వమంతయు శక్తి స్ఫురణము. అసత్యము కాదు. ఈ తంత్ర శాస్త్రానుసారముగ ప్రకృత ప్రత్యభిజ్ఞా దర్శనమునందు ముప్పదియారు తత్త్వములున్నవి. తత్త్వము అనునది తన కార్యమునందు, ధర్మమునందు నట్టి వస్తువులో సామాన్యరూపముగా నుండును. శాక్తతంత్రములో, శైవ తంత్రములో గూడ తత్త్వములు ముప్పదియారే యున్నవి. ఆ తత్త్వము లివి :

1. శివ, 2. శక్తి, 3. సదాశివ, 4. ఈశ్వర, 5. శుద్ధ విద్య, 6. మాయ, 7. కల, 8. విద్య, 9. రాగ, 10. కాల, 11. నియతి, 12. పురుష, 13. ప్రకృతి, 14. బుద్ధి, 15. అహంకార, 16 మనః, 17. శ్రోత్ర, 18. త్వక్, 19. చక్షు, 20. జిహ్వా, 21. ఘ్రాణ, 22. వాక్, 23. పాణి, 24. పాద, 25. పాయు, 26. ఉపస్థ, 27. శబ్ద, 28. స్పర్శ, 29. రూప, 30 రస, 31. గంధ, 32. ఆకాశ, 33 వాయు, 34. అగ్ని, 35. జల, 36. భూమి.

ఈ తత్త్వములను మూడు విధముల విభాగింపవచ్చును: 1. శివతత్త్వము, 2. విద్యాతత్త్వము, 3. ఆత్మతత్త్వము. శివతత్త్వము రెండు విధములు. విద్యాతత్త్వము మూడు విధములు. ఆత్మతత్త్వము 31 విధములు. పరశివునకు సృష్టి సంకల్పము కలుగగనే శివరూపము, శక్తిరూపము సిద్ధమయినవి. శివుడు ప్రకాశరూపుడు. శక్తి విమర్శ స్వభావ. పరిపూర్ణము, అకృత్రిమము అయిన "అహం" స్ఫూర్తిని "విమర్శము" అందురు. విశ్వాకారమున విశ్వ ప్రకాశమున విశ్వసంహరణమున నిది గోచరించును. ఆ స్ఫురణమునకు "చైతన్యము - స్వాతంత్ర్యము-సారము-హృదయము-స్పందము," మొదలగు పేరు లున్నవి. శక్తి లేకున్నచో శివుడు శక్తుడుకాడు. శక్తితో నున్నపుడే శివుడు శక్తుడగునని "సౌందర్య లహరి" లో నున్నది. ఇక ఈ తత్త్వముల నిట్లు సామాన్యముగా గుర్తింపవచ్చును.

1. శివుడు : పరశివుడే శివుడు. శివుడు మహాప్రకాశ స్వరూపుడు. ఇచ్ఛా - జ్ఞాన - క్రియాత్మకమయిన కేవల పూర్ణానందస్వభావ రూపుడు. ఈ శివతత్త్వము సర్వ తత్త్వముల కతీతము. సర్వోత్తీర్ణము. సర్వ ప్రమాతలకు అంతఃస్ఫురణముననుండు పూర్ణాహంతాచమత్కారమయ ముగా నుండును. సకలతత్త్వముల నున్న సృష్టిసంహార ములను శతసహస్రముల నీ శివతత్త్వము సహించును.

2. శక్తి : పరశివుని ప్రథమ స్పందము శక్తి. ఈ శక్తి యిచ్ఛాశక్తి. శివుని రూప విమర్శనమున కిది నిర్మలాదర్శ మని "కామకలా విలాస" మనినది. మన మద్దము చూచి నపుడే మన ముఖమును గుర్తింతుము. అట్లే శివుడు తన శక్తిలో ప్రతిబింబించి తన ప్రకాశమయస్వరూపమును గుర్తించును. ప్రకాశము విమర్శరూపము. విమర్శము ప్రకాశాత్మకము. శివ శక్తి రూపములు వేరువేరుగా నుండవు. ఈ విమర్శమునకు "స్పందము," "పరావాక్" అని పేరులు. పరమేశ్వరునకు తన స్వాతంత్ర్య మాహాత్మ్యమువలన, విశ్వాకారమున నుల్లసింపవలెనన్న యిచ్ఛ కలుగగా పరానందచమత్కార ముద్రేకించును. ఆ సముద్రేకమున గలుగు "అహం" అను పరామర్శమే శక్తితత్త్వమయినది.

3. సదాశివుడు : శివశక్తుల అంతరున్మేషమును సదా శివు డందురు. సదాశివ దశలో కొంత చలనాత్మకమయిన స్ఫురణము కలుగును. అవ్యక్తరూపముగ జగము భాసించును. సద్రూపమై యంకురముగానున్న యీ విశ్వమును, సదాశివుడు స్వాత్మభావమున నాచ్ఛాదించును. పరమేశ్వరుడు శుద్ధ చిన్మాత్ర మాధారముగా "అహమంశము" నందు "ఇదమంశము" నుల్లసింపజేయును. ఆయవస్థలో విశ్వమింకను భావరాశి విషయమే యగుటచే నస్ఫుటము గనే యుండును. అందుననే సదాశివతత్త్వ మిచ్ఛా ప్రధానము.

4. ఈశ్వరుడు : శివశక్తుల బహిరున్మేషము. సదా శివుని బాహ్యరూపమే యీశ్వరుడు. అంకురితమయిన జగమును ఈశ్వరతత్త్వము "అహంతా" ధర్మమున ఆవరించియుండును. స్ఫుటమయిన ఇదమంశమున (విశ్వాంశము) అహమంశము సంసక్తము కాగా, జ్ఞాన శక్తి ప్రధానమయిన యీశ్వరతత్త్వము సముల్లాసము పొందును. సదాశివేశ్వరతత్త్వములందు అహంవిమర్శ మేకవిధముగా నున్నను, ఇదమంశస్థితివిశేషమున భేదము కలిగినది.

5. శుద్ధవిద్య : దీనికి సద్విద్యయని నామాంతరము. ఈ దశలో శివుడు జగమంతయు తన విభవమని తలచును.

అహంత, ఇదంత అనువాని యైక్యవిజ్ఞానమే శుద్ధవిద్య. స్ఫుటమయిన భేదముతో నున్న ఇదమంశస్ఫురణము నందు అహమంశము చిన్మాత్రగతముగా సముల్లసింపగా "అహ మిదం" అను పరామర్శమే శుద్ధవిద్య. ఈ తత్త్వము క్రియాశక్తి ప్రధానముగా నుండును.

6. మాయ : ఇందు శక్తికార్య మారంభమగును. ఈ మాయ యనునది చిన్మయ రూపములను వేరుగా గోచరింపజేసి, స్వరూపమును తిరోధానించి అనంతరము వెలువడు తత్త్వముల కన్నింటికి కారణమగుచున్నది. స్వస్వరూపములయిన భావము (పదార్థము)లందు భేద ప్రథను కలుగజేయునది కావున మాయ యయినది. అబ్ధితరంగముల వైభవమును వేల నిరోధించునట్లు శివుని నిరంకుశ విభవమును ఇది నిఖిలజీవులందు నిత్యము నిరోధించును. "మాయా విభేదబుద్ధిః." జీవుల భోగసిద్ధికై మంత్రమహేశ్వరుడయిన శివుడు పరస్పర భిన్నమయిన జడాజడ వర్గమును సర్వమును సక్రమముగా, అక్రమముగా భాసింపజేయును. జడములుగా నున్న వేద్యవర్గము లన్నియు శివాతిరిక్తములు కావు. అవియన్నియు స్వాంగకల్పములు. అయినను "ఇవి విభిన్నములు" అను బుద్ధియే మాయాతత్త్వము. దీనిచే శివుని నిరర్గళ స్వాతంత్ర్యము రుద్ధమగును. అప్పుడు శివుడు, సర్వశక్తులు సంకుచితములు కాగా, పరిమితమూర్తియై "పురుషుడు" (జీవుడు-అణువు) అను సంజ్ఞకలవాడగుచున్నాడు. శక్తు లుపసంహృతములయినందున స్వాత్మైశ్వర్యమును గూడ గుర్తింపజాలడు చిత్రవిచిత్రజన్మలు పొందును. సంధ్యారక్తుడయిన సూర్యుడు స్వభాసనమున గూడ సమర్థుడుగా నుండడు. ఈ మాయా సంవలనమున శివు డిట్లే యగుచున్నాడు. అయినను శక్తిపాతతారతమ్యమున తన యైశ్వర్యమును గుర్తించును. విశ్వమును స్వాంగకల్పముగనే గుర్తించును. అప్పుడు మరల శివభావమును పొందును.

7, 8, 9, 10, 11 సంఖ్య కల కలా - విద్యా - రాగ - కాల - నియతి సంజ్ఞలుకల పంచతత్త్వములకు "కంచుకము" అని పేరు. ఈ కంచుకము వ్యతిరిక్తమయినను అవ్యతిరిక్తముగనే యుండి పూర్ణ సంవిత్స్వరూపము నాచ్ఛాదన మొనరించుచున్నది. పరమేశ్వరున కనంత శక్తులున్నవి. ఆ శక్తులన్నియు సంకోచముపొంది కలాది తత్త్వ పంచకముగా ప్రరోహము పొందినవి. సంకోచము పొందిన పరమేశ్వర శక్తు లయిదువిధముల నున్నవి: 1. సర్వకర్తృతాశక్తి, 2. సర్వజ్ఞతాశక్తి, 3 నిత్యపరిపూర్ణతృప్తి, 4. నిత్యతాశక్తి, 5 స్వాతంత్ర్యశక్తి. ఈ అయిదును శుద్ధశక్తులని, అశుద్ధశక్తులని రెండు విధములు. పరమేశ్వర విషయముగా నున్నపుడు శుద్ధశక్తులని, సంసార విషయముగా నున్నచో అశుద్ధశక్తులని నిర్ణయము.

7. కల : స్వరూపము గోపితము కాగా, శక్తి నిరోధము కలిగిన పరమేశ్వరుని సర్వకర్తృతాశక్తి సంకుచితమై, పరిమిత ప్రమాతృభావముననే యుండి, కించిత్కర్తృత్వముతో నున్నందున కలాతత్త్వరూపము పొందుచున్నది. ఈ కలాతత్త్వమున జీవుడు కించిత్కార్యమే చేయును. అంతట కర్తృత్వము పొందజాలడు, "కలానామ కించిత్కర్తృత్వ కారణం"

8. విద్య : శివుని సర్వజ్ఞతాశక్తి సంకోచము పొంది విద్యయై కొన్నిటినే తెలిసికొనును. ఎదుటనున్నవానినే గుర్తించును. దూరవ్యవహితములను గుర్తింపలేదు. "విద్యా కించిద్‌జ్ఞతాహేతుః." బుద్ధిదర్పణమున ప్రతిఫలించిన భావములు విద్యాతత్త్వముననే వివేచితములగును. విద్యయున్ననే యర్థవివేకము కలుగును.

9. రాగము : పరశివుని నిత్యపరిపూర్ణతృప్తి పరిమితమై రాగతత్త్వ మయినది. జీవునకు భోగములం దభిష్వంగము సంపాదించి రాగము రంజింపజేయును. పల్లవితప్రాయమైన రాగమే విశేషాభిష్వంగముగా నుండును. "రాగోఽభిష్వంగ కారణం"

10. కాలము : నిత్యతయన్న పేరుకల కాలకలనము లేని చిన్మయ శివుని శక్తి సంకుచితమై కాలతత్త్వ మయినది. ఇది క్షణము, దినము, మాసము మొదలయిన కాలవిశేషమున జీవుని కూర్చినది. దానిచే జీవుడు భూత వర్తమాన భావి క్రియాక్రమమున కూడుకొని, నిధనోదయములు (మరణ జననములు) పొందుచు కాలాధీనుడగును.

11. నియతి : శివుని స్వతంత్రతాశక్తి సంకోచము పొంది అవశుడయిన జీవుని కృత్యాకృత్యములందు నియతముగా నియమించునదై, "నియతితత్త్వ" మయినది సంకుచిత స్వాతంత్ర్యమే నియతితత్త్వము. "నాకిదియే కర్తవ్యము, ఇతరముకాదు" అను నియంత్రణాత్మక మయిన వ్యవస్థ నియతి.

ఈ కలాది కంచుకమున ఆచ్ఛాదితుడయిన జీవుడు శక్తి దారిద్ర్య మనుభవించును. కలాది ముఖముననే స్వవైభవము కొంతగా పొందును. కావుననే జీవుడు "అణువు - పశువు" అయినాడు.

12. పురుషుడు : మాయాశక్తిచే స్వరూపమావృతముకాగా, పరశివుడే పురుషుడన్న సంజ్ఞ కలవాడగుచున్నాడు. మాయామోహితుడై కర్మలు తనకు బంధకములని భావించుచు సంసారియగుచున్నాడు. స్వరూప

సదృశముగా బాల్యయౌవనాదుల ననువర్తించుచు సంసరించు నటులుండును. బుద్ధి మొదలగునవి యాతని జన్మాంతరమున గూడ సంసరణము కలవగును.

13. ప్రకృతి : మహదాది పృథివీపర్యంతములయిన తత్త్వములకన్నిటికి నిది మూలకారణము. ఈ ప్రకృతి సత్త్వరజస్తమోగుణముల సామ్యావస్థ. సుఖదుఃఖ మోహాత్మకములయిన యా గుణముల సామాన్యరూపమే ఈ ప్రకృతిగా నున్నది. ఇందు గుణముల అంగాంగిభావమే మాత్రమును గోచరముకాదు. పరశివుని "శాంతాఖ్య" శక్తిక్షుబ్ధము కానందున, ఇచ్ఛాదిశక్తుల నన్నిటిని గర్భీకరించుకొని సమష్టిరూపమున నుండును. పరిమితస్వభావము కలదయినందున ప్రకృతి యయినది. ఇచ్ఛాజ్ఞానక్రియాశక్తులు మూడును ప్రకృతిలో సామ్యావస్థలో నుండును. ఈ శక్తుల ప్రక్షోభమున ప్రాకృతిక సృష్టి ప్రసరించుచున్నది.

అనంతర తత్త్వములు : బుద్ధ్యహంకార మనస్సులు, జ్ఞానేంద్రియ కర్మేంద్రియములు, పంచతన్మాత్రలు, పంచభూతములు ఈ ప్రకృతినుండియే వెలువడినవి. ఈ ప్రాకృతిక సృష్టి సామాన్యముగా సాంఖ్యమత రీతి ననుసరించినట్లే కన్పడును. ఆయా తత్త్వముల స్వరూపము నట్లే యున్నది. ఇప్పటి కిది యంతయు ఈ త్రికవాదములోని ముప్పదియారు తత్త్వముల సామాన్య పరిచయము.

ఈ ప్రత్యభిజ్ఞావాదమున కేవల జ్ఞానముకాని, కేవల భక్తికాని ముఖ్యముగాలేదు. జ్ఞానము, భక్తి రెండును దీనిలో సామంజస్యము పొందియున్నవి. శంకరుని అద్వైతములో చరమావస్థలో భక్తిలేదు. ద్వైతవాదములలోని భక్తి జ్ఞానమూలకము కాదు. అద్వైతజ్ఞాన ముదయింపగా కలుగు సాధ్యభక్తి ఈ స్పందవాదములో కలదు.

మోక్షము అనునది ఆవరణభంగము వలన కలుగు జ్ఞానభక్తి సమున్మేషమే. దీనినే చిదానంద లాభము అందురు. తెలిసిన వస్తువునే తెలిసికొనుట ప్రత్యభిజ్ఞ. ప్రతిభాసమున్ముఖమైన జ్ఞానమునకు "ప్రత్యభిజ్ఞ" అని పేరు. అందుననే ఈ సంప్రదాయమునకు ప్రత్యభిజ్ఞా సంప్రదాయము అనియు పేరు వచ్చినది.

ఇట్లీ పేరు సిద్ధమగుటలో నొక లోకరమణీయ భావము నా సంప్రదాయమువారు నిరూపించిరి. దూతీ సంప్రేషణాది యత్నఫలముగ వచ్చిన ప్రియుడు సమీపమున నున్నను, కామిని ఇతర జనసాధారణముగనే వానిని చూచినచో ఆమె ఆనందపడలేదు. అయినను "నీ ప్రియుడిడుగో" యని సూచనము చేసినప్పుడు ఆ కామిని ఆనందము పొందును. దీనినే ప్రత్యభిజ్ఞ అందురు.

ఆణవోపాయము, శాక్తోపాయము, శాంభవోపాయము* అను మూడుపాయముల ననుసరించి సాధకుడు ఆత్మచైతన్యస్ఫురణము పొందినను, గురూపదేశమున గుర్తించినపుడే "నేనే శివుడను" అని గుర్తింపగలడు, ఇదియే ప్రత్యభిజ్ఞ. ఇదియే శివత్వలాభము. దీనినే మోక్ష మందురు.

వట బీజమునందు అంకుర పత్రఫల విశిష్టమయిన మహావృక్షమున్నట్లు మయూరాండరసములో బర్హోపబర్హ పరిపూర్ణమయిన రేఖావిచిత్రశిల్పకల్పములన్నియు నున్నట్లు ఈ చరాచర విశ్వమంతయు శక్తిరూపమున హృదయబీజమునందే కూడియున్నది. ఇట్టి ఈ హృదయ బీజమును ఈ పరాభట్టారికారూపమును స్వసమావేశమున గుర్తించువాడు పరమార్థదీక్షితు డగును. ఆతడు లోక వ్యక్తివలె నున్నను జీవన్ముక్తుడే. దేహము పోగా పరమ శివభట్టారకుడే యగును. ఇది సామాన్యముగా కాశ్మీర శైవతత్త్వము. జ. హ. శర్మ.

కాసీరర్, ఎర్నెస్ట్ (Cassirer, Ernest ; క్రీ. శ. 1874 - ——) జర్మన్ దార్శనికుడు ; బ్రెస్లాలో జననము. బెర్లిన్ లైప్జిక్, మ్యూనిక్, హైడెల్‌బర్గ్, మార్‌బర్గ్ విశ్వవిద్యాలయములలో చదువుకొనెను. 1919లో హాంబర్గ్ విశ్వవిద్యాలయములో ఆచార్యుడు అయ్యెను. అనుభవాతీత దర్శనశాస్త్ర చరిత్ర, శాస్త్రీయజ్ఞాన సిద్ధాంతము, భావములు ఏర్పడు విధము ఈ అంశములలో కాసీరర్ ఎక్కువగా కృషి చేసెను. కె. రా. కృ.

---

* పరమ చేతన రూపమగు కుండలినియే శక్తి. దానిని మేల్కొల్పి బ్రహ్మనాడిగుండా తీసుకుపోయి పరమ శివునియందు గలుపుట శాక్తదీక్ష. ఇందు గురువే శిష్యుని అంతర్దేహమందు ప్రవేశించి కుండలినీశక్తిని మేల్కొల్పి, తన శక్తితో దానిని శివైక్యము చేయునని విశ్వసింపబడుచున్నది. ఇందు శిష్యుడు చేయునదిలేదు. ఇది శాక్తదీక్ష, లేక శాక్తోపాయము.

గురువు తన ప్రసన్న దృష్టితో లేక తన స్పర్శతో ఒక క్షణములో శిష్యుని స్వరూపస్థితునిగా చేయుట శాంభవీదీక్ష యని వాయవీయ సంహిత చెప్పినది. గురువు దృష్టిమాత్రముచేతనే శిష్యుని సహస్రార కమలము ప్రఫుల్లితమై అతడు సమాధిస్థుడగుట శాంభవోపాయము.

రుద్ర యామలాది గ్రంథములందు ఆణవీదీక్షయని పేర్కొనబడినదే మాంత్రదీక్ష యనికూడ పిలువబడినది. గురువువద్ద మంత్రోపదేశమొంది, మంత్రము, పూజ, ఆసనము, న్యాసము, ధ్యానము, ఇత్యాదులద్వారా క్రమక్రమముగా సిద్ధిపొందుట మంత్రదీక్ష లేక ఆణవోపాయము.

శారదాపటలాది తాంత్రిక గ్రంథములందు దీక్షాభేదములు మరొక తెరగున అభివర్ణితములు—సం.

కియెర్క్‌గార్డ్ (Kierkegaard) (క్రీ.శ.1813-55): డేనిష్ దార్శనికుడు, మతచింతకుడును అగు కియెర్క్‌గార్డ్ క్రీ. శ. 1813 లో కోపెన్‌హాగెన్‌లో జన్మించెను. అతని భావధోరణిని బోధపరచుకొనుటకొరకు ఆతని జీవితపరిస్థితులు, ముఖ్యముగా నాతనికి ఇతరులతో గల విషమసంబంధములు, వీటితో పరిచయ మావశ్యకము. ఈతని తండ్రి యొకపేద వ్యవసాయదారుడు. కాని తరువాత డబ్బుగల ఉన్నివర్తకుడై కోపెన్‌హాగెన్ పౌరుల గౌరవమునకు పాత్రుడైనాడు. పవిత్ర జీవితమందత్యంతాదరముగల ఇతడు తన కుమారుడగు కియెర్క్‌గార్డ్‌ను తీవ్ర శిక్షణకు గురిచేసినాడు. దీనిఫలితముగా కియెర్క్‌గార్డ్ తన చిన్నతనమందు చీకుచింతలేని బాల్యజీవనపు టానందము ననుభవించలేదు. ఒకనాడు అనవహితుడై యున్న సమయమునందు తండ్రి తనొకప్పుడు ఒక తీవ్రాపరాధమును చేసినవాడననియు, అందుమూలముగా తానప్పటినుండి అపరాధము చేసినందుకు చాల బాధ పడుచున్నాననియు కుమారునికి తెలియజెప్పెను.

కియెర్క్‌గార్డ్
(క్రీ. శ. 1813-55)

ఈ అపరాధ మేమైయుండునో తెలియదు. కాని ఈ అపరాధావిష్కరణము బాలుడగు కియెర్క్‌గార్డ్ మనస్సునకు పిడుగుపాటుగా తోచినది. అప్పటినుండి కుమారునికి తండ్రియందున్న గౌరవభావ మంతరించుటయేకాక, తను కూడ తన తండ్రి యపరాధమునకు భాగస్వామి అని భావింపజొచ్చెను. దీనిమూలమున యాతని మనము చాల కాలమువరకు అవ్యవస్థితమగుటచే తాను 1830 వ సం॥న యూనివర్సిటీలో ప్రారంభించిన ఈశ్వరశాస్త్రవిద్యాభ్యాసమును ఉపేక్షింపజొచ్చెను. 1838 లో తండ్రి మరణించిన తరువాత కియెర్క్‌గార్డ్ కొంత మనస్సమాధానమును కుదుర్చుకొని 1840 లో తన విద్యాభ్యాసమును ముగించెను.

కాని ఈ సమయముననే యాతనిజీవితమం దింకొక విషమఘట్టము సంభవించినది. అతడు రెజీన్ ఆల్‌సెన్ అనునొక జవ్వనిని ప్రేమించి, ఆమెను వివాహము చేసికొందునని మాటనిచ్చెను. కాని వెంటనే తాను వివాహమునకు అర్హుడు కాడేమో యను సందేహ మాతనికి తట్టినది. ఈ సందేహము తనదిగాని లేదా తన తండ్రిదిగాని యగు అపరాధమువలన జనించియుండనోపు. లేదా తాను గడపబోవు జీవితమునందు రెజీన్ పాల్గొనుట కసమర్థురాలని యాతనికి తోచి వివాహమును నిరాకరించి యుండవచ్చును. కియెర్క్‌గార్డ్ వ్రాసుచ్చినట్లు ఆమె జీవితమును పదిలపరచునది సావధికవస్తువుగాని నిరవధికవస్తువుకాదు. ఏది ఎట్లుఐనను, చాలనెలలు గడిచిన తరువాత తన వివాహప్రతిజ్ఞ నుపసంహరించుకొని తన జీవితమును మతమున కంకితమొనర్చుటకే నిర్ణయించెను. కాని రెజీన్‌తో తనకు తటస్థించిన విషమానుభవము ఆతని తండ్రితోడి అనుభవమువలెనే అతని జీవితముపై అత్యంతప్రభావము నెరపినది.

అతడు వ్రాయమొదలిడిన తరువాతి సంవత్సరములలో అనేకగ్రంథములను రచించినాడు. మొదట నతడు బహుళగ్రంథకర్తగా అపారమైన కీర్తిని గడించెను. కాని తరువాత మరల ఇక్కట్టులకు లోనయ్యెను. ఒక డేనిష్ పత్రికారచయితయొక్క తీవ్రవిమర్శకు ఉత్తేజితుడై యాతనితో వాదములకు దిగెను. తన ప్రాణమునైన ధారపోసి సత్యదౌత్యమును నిర్వహించుటకై తాను జన్మించినట్లు భావించుకొనుచుండెడివాడు. "సత్య మెప్పుడును స్వల్పపక్షముననే యుండును. స్వల్పపక్ష మెప్పుడు గరిష్ఠపక్షముకన్న బలవత్తరమైనది. ఏలన, స్వల్పపక్షమందు స్వతంత్రమతులగు వ్యక్తులుందురు. గరిష్ఠపక్షపు బలము మిథ్యాబలము. స్వతంత్రముగా నాలోచింపలేని అసమర్థులగు జనులచే ఈ అధికపక్షము నిండియుండునుగాన ఈ బలము కేవలము సంఖ్యాబలము మాత్రమే. ముఖ్యముగ అతడు ఆచారయుతము, వ్యవస్థాపితము నగు మతమును తనతీవ్రవిమర్శకు గురిజేసెను. క్రైస్తవ మతగురువులు పైచెప్పిన గరిష్ఠపక్షము నవలంబించి క్రైస్తవమతమును బహిర్ముఖము గను కేవల వ్యావహారికముగను మార్చివేసిరి. కియెర్క్‌గార్డ్ అభిప్రాయములో ఇది క్రైస్తవమత పారమార్థ్యమును నిరాకరించి దానిని మిథ్యామతముగా నొనరించుటయే యగును. ఈవాద భారమును తనపై బెట్టుకొనుటచే నితడు శరీరపాటవమును కోలుపోయి 1855 లో మరణించెను.

"జీవితపథ దశలు" అను నీతనిగ్రంథములో కియెర్క్‌గార్డ్ సౌందర్యవిషయిక, నీతివిషయిక, మతవిషయిక దశ లను మూడుదశలను నిరూపించెను. వాస్తవికముగా నివి ఒక మనుజు డొక నియతక్రమములో నధిగమించు దశలుకావు. ఏకకాలమందు ఉపస్థితములగు మానసిక స్థితు లివి. ఒకప్పు డీస్థితులమధ్య మిథస్సంఘర్షణకూడ తట

స్థించవచ్చును. కాని ఈమూడు దశలను కియెర్క్‌గార్డ్ యొక్క ముఖ్యభావములను ప్రదర్శించుట కుపఘ్నముగా నాచరించవచ్చును.

"కాని/లేక" ("either / or"—1843) అను గ్రంథములో పాఠకునికి సౌందర్యవిషయికము, నీతివిషయికము అను రెండు మార్గములను కియెర్క్‌గార్డ్ వివరించెను. ఈ రెండిటిలో నేదో యొకటి అనుసర్తవ్యము. హీనార్థములో సౌందర్యవిషయికజీవిత మనగా ఇంద్రియతర్పణ లోలుపమైన జీవితము. సామాన్యముగా నీ జీవితము సావధికము, కాలోపాధికము. సౌందర్యభావము సాధ్యములగునట్టి వాటి సంభావనయందే విశ్రాంతి నొందును. కాని నైతికభావమందు మానవుడు సాధ్యముల వివేచించి, జీవితభారమును తనపైననే వేసికొనును. కాని కియెర్క్‌గార్డ్ అభిప్రాయముప్రకారము మానవుడు నైతిక పథమునుకూడ దాటి మతమార్గమునకు బోవలయును. "భయము,కంపము" (1849) అను గ్రంథమునందు, భగవంతుని యాదేశమున, ఆబ్రహామ్ తన కొడుకును బలియిచ్చుటకుకూడ అంగీకరించిన విషయము నుగ్గడించి, భగవదాదేశము పరమోపాదేయమనియు, నీతి మొదలుగాగల లౌకికవిషయము లన్నిటిని అది అతిక్రమించి యుండుననియు నిరూషించెను.

తన పుత్రునిపట్ల తాను నీతినాశ్రయించి నిర్వహించవలసిన ధర్మ మెదురుతగిలినను, ఈశ్వరునితో తనకుగల సంబంధము సర్వనిరపేక్షము అని సదృష్టాంతముగా కనపరచిన ఆబ్రహామ్, భగవంతునియందలి అచంచలవిశ్వాసమునకు అత్యున్నత తార్కాణమని కియెర్క్‌గార్డ్ అభిప్రాయము. రెజీన్‌విషయమై తానుజూపిన ఉపేక్షను సమర్థించుట కిక్కడ కియెర్క్‌గార్డ్ ప్రయత్నించెనని మనకు తోచకమానదు. ఇచ్చటనే కియెర్క్‌గార్డ్ యొక్క సమాలోచనధోరణియందలి విరుద్ధతయు అబౌద్ధికాంశమును మనకు పొడచూపును. కాని ఈలక్షణముల నాతడు మానవానుభవమునకు విరుద్ధముకావని భావించెను.

విరుద్ధతకు కియెర్క్‌గార్డ్ ఇచ్చిన ప్రాధాన్యము హెగెల్ యొక్క దార్శనికాభిప్రాయములను తీవ్రముగా ఖండించుట కవకాశ మాతనికి కలిగించినది. హెగెల్ దర్శనమునుగురించి కియెర్క్‌గార్డ్‌నకున్న అభిప్రాయములు, "పర్యవసాన అవైజ్ఞానిక అనుబంధము" (1846) అను గ్రంథములో వెలువడినవి. జీవితమునకు ప్రధాన లక్షణములు, క్లేశకరములును అగు నిర్ణయములను సరకుగొనకపోయినయెడల జీవితమును ఒక వ్యవస్థగా నిరూపించవచ్చును. వ్యవస్థానిర్మాత భవనమునకు వెలుపలనే యుండు భవననిర్మాత వంటివాడు. అస్తిత్వమునందే సత్యదర్శనమగును. కియెర్క్‌గార్డ్ అభిప్రాయములో అస్తిత్వమనగా వ్యక్తియొక్క స్వానుభవనిష్ఠమగు జీవితము. "భయభావము" అను గ్రంథములో కియెర్క్‌గార్డ్‌చే ఉజ్జ్వలముగా విశ్లేషించబడిన ఉత్కంఠవంటి యనుభవము ఏభావవ్యవస్థయందును ఇముడదు; కాని మానవాస్తిత్వసారమే యది.

ఈశ్వర వాద దృష్టిలో, విరోధత యనగా మత విషయిక సత్యము లౌకిక సమాలోచన ధోరణితో సంవదించదని యర్థము. సత్యదృష్టి ఉన్మత్తునివలె నాచరించును. ఆతనిమాట లెవ్వనికిని అర్థముకావు. దేవునికి మనుష్యునికిని మధ్య అనంతమైన గుణభేదమున్నది. అందువలన దేవుని రీతులు మనుష్యునికి తెలియవు. లౌకికదృష్టిలో మతసత్యము లెప్పుడును అసంగతములుగా కన్పట్టును. "దార్శనిక శకలములు" (1844) అను గ్రంథములో నితడు (క్రీస్తు) అవతారమందు క్రైస్తవులకున్న నమ్మకమును చర్చించెను. ఇది మరల నాతనికి ఏ కల్పిత భావ వ్యవస్థతోను సంవదించని నిరతిశయ విరోధతవలె కన్పట్టెను. ఈతని అభిప్రాయములో మతసత్యము దార్శనిక శాస్త్రముతో సంవదించునను నియమము లేదు. మతసత్యమెప్పుడును, భగవంతునియందు విశ్వాసముతో కూడుకొనిన ఆత్మానుభవమందుండును. ఆత్మానుభవ మనగా దినదినము తన నిర్ణయములందు వ్యక్తమగు తన జీవిత అనుభవము.

డెన్మార్క్, నార్వే దేశముల వెలుపల తానున్న రోజులలోను, తరువాత కొంతకాలము వరకును కియెర్క్‌గార్డ్ యొక్క ఉపదేశము నెవ్వరును సరకుగొనలేదు. ప్రథమ ప్రపంచ మహాసంగ్రామానంతరము దార్శనిక పద్ధతులు విచ్ఛిన్నములైన తరువాత కియెర్క్‌గార్డ్ కీర్తి ప్రసరించ ప్రారంభించినది. దార్శనిక శాస్త్రములో ఈతని ఉత్కంఠ, నిశ్చయము (anxiety, decision) మొదలగు అస్తిత్వ దర్శన భావములు హైడెగ్గర్, యాస్పర్స్, మార్సెల్ ప్రభృతులచే వారి వారి దర్శన పద్ధతులలోనికి గ్రహించబడినవి. వాస్తవికముగా కియెర్క్‌గార్డ్ భావ సందోహమునుండి నేడు అస్తిత్వవాద మెంత దవ్వేగినను, అస్తిత్వవాదస్రష్ట యను కీర్తిమాత్రము కియెర్క్‌గార్డ్‌నకు లభించినది. బార్త్ నామముతో సంమిళితమైన క్రైస్తవేశ్వర వాదపునరుద్ధారకార్యమందు ముఖ్యముగా క్రైస్తవశాస్త్ర పదార్థములు, దార్శనికశాస్త్ర పదార్థములకన్న భిన్నమైనవి యను కియెర్క్‌గార్డ్ యొక్క బోధన ప్రభావము ప్రబలముగా కనిపించును. వాస్తవిక

ముగా ఇరువదవ శతాబ్దపు దార్శనిక భావములపై 19 వ శతాబ్దమందు జీవించిన దార్శనికు లెవ్వరును కియెర్క్ గార్డంత ప్రభావ మహత్త్వమును చూపలేదు. ఈతని నిర్మాణనూతనత్వము నూతన దార్శనిక వ్యవస్థను నెల కొల్పుటయందు కన్న నూతన దార్శనిక భావధోరణిని స్థాపించుటయందు చూడనగును. కాని ఈతని భావములు తరువాత దార్శనిక పద్ధతులలో ఈతడు నిర్వచించిన విధ ముగా నిలువలేదు. మెక్ క్వైరి.

కుంద కుందాచార్యుడు : ద్రవిడుడు. విఖ్యాతుడగు దిగంబర జైనాచార్యుడు. విక్రమశక ప్రథమ శతాబ్దమున ఉండెనని కొందరందురు. నియమసార, పంచాస్తి కాయ సార, సమయసార, ప్రవచన సారము లను నాల్గు ఉద్గ్రంథ ములను వ్రాసెను. కొ. న. మూర్తి.

కుమారలాతుడు : ఇతడు బౌద్ధ సౌత్రాంతిక మత స్థాపకుడని హుయెన్‌చ్వాంగ్ అను చైనీయ పండితుడు వ్రాసినాడు. ఇతని పేరు కుమారలబ్ధుడని కొన్నిచోట్ల సంస్కృతీకరింపబడినది. ద్వితీయశతాబ్దాంతమందో, తృతీ యారంభమందో ఇతడు ఉండియుండును. కొ. న. మూర్తి.

కుమారిలభట్టు (క్రీ. శ. 7 శతాబ్దము) : వేదముల యధికారమును, కర్మకాండ ప్రాధాన్యమును నిరూపిం చుచు సనాతన వేదమతమును దృఢవిశ్వాసముతో బహు చక్కగ వివరించిన గొప్ప శాస్త్రపండితుడు కుమారిల భట్టు. ఇతని కాలము క్రీ. శ. 7వ శతాబ్దమని నిర్ణయించ బడినది. జైమిని మహర్షిచేత రచింపబడిన పూర్వ మీమాంసా సూత్రములకు శబరస్వామి భాష్యమును రచించెను. ఈ శబర భాష్యమునకు కుమారిలభట్టు ఒక గొప్ప వ్యాఖ్యానమును రచించెను. ఇది శ్లోకవార్తికము, తంత్ర వార్తికము, టుప్టిక అని మూడు భాగము లుగ నున్నది. కుమారిలుని రచనలను ఇతరు లనేక మంది వ్యాఖ్యానించిరి. ''కాశికా'' గ్రంథకర్త సుచరిత మిశ్రుడు, న్యాయరత్నాకర గ్రంథకర్త పార్థసారథి మిశ్రుడు వీరిద్దరును కుమారిలభట్టుని శ్లోకవార్తికము మీద వ్యాఖ్యానములు రచించిరి. న్యాయసుధ గ్రంథకర్త పార్థసారథిమిశ్రుడు తంత్రవార్తికమును వ్యాఖ్యానించెను.

కుమారిలభట్టు శంకరునికంటె కొంచెము పూర్వుడు. మండనమిశ్రుడు కుమారిలుని శిష్యుడుగ చెప్పబడెను. కుమారిలభట్టు ఒకప్పుడు మిషతో బౌద్ధమతమందు ప్రవే శించి యా మతరహస్యములన్నిటిని తెలిసికొని తిరిగి హిందూమతమును గ్రహించెననియు, అనేకమంది బౌద్ధ పరివ్రాజకుల హత్యకితడు కారణభూతు డాయెననియు నొక వదంతి కలదు. ఇట్లు అంతిమదశయందు కుమారి లుడు తాను బౌద్ధులకు గురుద్రోహ మొనరించితినని తలంచి, యందుకు ప్రాయశ్చిత్తముగ తన దేహమును తుషాగ్నియందు ప్రవేశపెట్టి జీవితమును తుదముట్టించు కొనెను. కుమారిలుడు అగ్నిప్రవేశ మొనరింప నున్నాడని విని శంకరులు తక్షణ మా ప్రదేశమును జేరినట్లును, అప్ప టికే కుమారిలుని శరీరము కొంతవరకు దహింపబడెనని శంకరుని ప్రార్థనచేతనుగూడ నతడు తన ప్రయత్నమును మానక పూర్వ మీమాంసా సిద్ధాంతములను తన శిష్యు డైన మండనమిశ్రునిద్వారా తెలియగలవని శంకరులకు నచ్చచెప్పెననియు నొక ప్రథ కలదు.

కుమారిలుడు ప్రత్యక్షము, అనుమానము, శబ్దము, ఉపమానము గాక అర్థాపత్తి, యనుపలబ్ధి యనురెండింటిని విశేషముగజేర్చి మొత్తము ఆరు ప్రమాణముల నంగీకరిం చెను. ద్రవ్యగుణకర్మ సామాన్యాభావము లనెడి యైదు పదార్థముల నంగీకరించి సమవాయ విశేషములను నిరాక రించెను. వీనికి బదులుగ తాదాత్మ్యము లేక భేదాభేద సంబంధమును గ్రహించెను. ఈ ప్రమాణములు మొదలగు విషయములందు అద్వైత వేదాంతులు కుమారిలుని పద్ధతి నంగీకరించిరి. "వ్యవహారే భాట్టనయః."

కుమారిలుని సిద్ధాంతమునందు ఆత్మ జడబోధాత్మక మైన సంఘాతరూపము. ఆత్మ కర్త, కర్మ రెండును. ఇది తెలిసికొను కర్త తెలియబడు విషయమును. ఆత్మపరిణామ మును బొందుచున్నను అది నిత్యము. పి. చెం. సు.

కుసానస్ నికొలస్ (Cusanus Nicholas) (క్రీ.శ. 1401 - 1464) : ఈశ్వర మీమాంసకుడు, విద్వాం సుడు. మొసెల్ నదీ తీరముననున్న కూసాలో జన్మించెను. కొలోన్‌లో ఈశ్వర మీమాంస నధ్యయనము చేసిన తరువాత లీజ్‌లో ఆర్చిడీన్ అయ్యెను. 1451 లో చర్చిలోని అవినీతిని మాపి మత జీవితమును పవిత్రము చేయుటకొరకు ఆయన నెదర్లాండ్సుకు, జర్మనికి పంప బడెను.

మత సంస్కరణల పైననేగాక, మధ్యయుగపు చింత నలో తక్కువ ప్రాధాన్యమును కనిన పోకడలపై ఆయన ప్రాముఖ్యము నుంచుట గమనింపదగినది. ఉదాహరణ మునకు పురాతన ఆక్స్‌ఫర్డ్ ఫ్రాన్సిస్కన్లవలె గణితశాస్త్ర మును, ప్రయోగములను ఉపయోగించుటను శ్లాఘించి, అరిస్టాటిల్‌పై అధిక భక్తిని కలిగియుండుటను ఆయన ఆక్షేపించెను. ఏ రెండు విషయములును సదృశములు కావు గనుక మానవుని జ్ఞానమంతయును ఊహాయేననియు, తన అవిద్యను గుర్తించుటలోనే మానవుని వివేకము గల దనియు ఆయన వాదించెను. అంతరజ్ఞానముద్వారా

ఈశ్వరుని తెలిసికొన వీలగునని వాదించుటద్వారా ఆయన సంశయవాదమునుండి తప్పించుకొనెను. కె. రా. కృ.

కూజాన్, విక్టర్ (Cousan, Victor) (క్రీ. శ. 1792 - 1867) : ఫ్రెంచి దార్శనికుడు, విద్యాసంస్కర్త ; పారిస్‌నందు జన్మించెను. బాల్యముననే లాక్, కాండియాక్, స్వీడిష్ దర్శనములను అనుశీలన చేసెను. తరువాత జర్మను దర్శనశాస్త్రమును, ముఖ్యముగా తన దర్శనముపై ప్రభావముగల షెలింగ్ దర్శనమును అనుశీలన చేసెను.

పద్ధతి, పద్ధతి ఫలితములు, దర్శనశాస్త్ర చరిత్రకు దానిని అన్వయించుట అను మూడు విషయములు కూజాన్ దర్శనమునకు విశిష్టములు. అనుమానముచే పోషింపబడిన చైతన్యవిషయముల అన్వేషణ, విశ్లేషణ, నిగమనము- వీటిని గురించినదే ఈ పద్ధతి. దీనిమూలమున మనస్తత్త్వ శాస్త్రము అతిభౌతిక శాస్త్రమునకు ఆధారమగును, అని ఇతడు తలచెను. కె. రా. కృ.

కృష్ణమూర్తి, జిడ్డు (క్రీ.శ. 1895 -) జీవితము : క్రీ.శ. 1895 లో మదనపల్లిలో జన్మించెను. బాల్యమున ఈతనినిచూచిన ఆనిబిసెంట్, ఆమె సహకారి లెడ్‌బీటరు ఇతనిలో మహత్తున్నదని విశ్వసించి, ఇతనిని తల్లిదండ్రుల అనుమతితో పెంపు తీసికొనిరి. బిసెంట్ గరపుచున్న విద్యాబుద్ధులు తన కులనియమములకు విరుద్ధమని ఎంచి, అతనితండ్రి కొంతకాలము తరువాత అతనిని తిరిగి తన కీయమని కోరగా, ఆనిబిసెంట్ నిరాకరించెను. దీనిపై న్యాయస్థానమందామె పై అభియోగము తేబడెను. చాలకాలము వివాదము జరుగగా, చివరకు ఆనిబిసెంట్ పిల్లవానిని దక్కించుకొనగలిగెను.

జిడ్డు కృష్ణమూర్తి (1895 -)

కృష్ణమూర్తి సోర్‌బాన్ విశ్వవిద్యాలయములో ఫ్రెంచి, సంస్కృతములు అభ్యసించెను. బుద్ధుడు, క్రీస్తువులకు సమానుడగు జగద్గురువు అవతరింపనున్నాడని ఎంచి, దానికై ప్రపంచమును సిద్ధముచేయ నొక సంఘమును స్థాపించి, దానికి కృష్ణమూర్తిని అధ్యక్షుడుగా 1911 లోనే ఆనిబిసెంట్ చేసియుండెను. 1925 లో సంభవించిన సోదరుని మరణము కృష్ణమూర్తిలో పెద్దపరివర్తనమును తెచ్చి, ఒక అంతరానుభూతికి దారితీసెను.

నాటినుండి కృష్ణమూర్తి తనను ప్రబోధకునిగ ప్రకటించుకొని, నానాదేశములను పర్యటించుచు ప్రసంగముల ద్వారాను, పుస్తకములద్వారాను తాను కనుగొనిన జ్ఞానమును జగత్తునకు అందజేయుచున్నాడు. అయితే 1929 లో ఆనిబిసెంట్ స్థాపించిన సంఘమును రద్దుచేసినానని ప్రకటించెను. దివ్యజ్ఞాన సమాజముతో కూడ సంబంధము వదలుకొనెను. మానవులు సంపూర్ణముగ స్వతంత్రులు కావలెననియు అప్పుడే వారు సత్యోపలబ్ధిని పొందగలరనియు, ఒకానొక మార్గముపై గాని, విశ్వాసముపై గాని ఆధారపడి సత్యమును చేరలేరనియు అప్పుడాతడు ప్రకటించెను.

దర్శనము : మానవునియందు దుఃఖము, ప్రపంచమునందు కల్లోలము మనము కాంచుచున్నాము. వీటికి కారణము మానవుని మనస్సు. దీని నివారణ మార్గము ఆత్మజ్ఞానమే. ఆత్మజ్ఞానమనగా మన మనస్సును, అది పనిచేయు మార్గమును గురించిన జ్ఞానమే. మనస్సునుండి విమోచింపబడుటయే స్వేచ్ఛ, స్వాతంత్ర్యము. మనస్సునుండి స్వేచ్ఛ పొందుటయన మనస్సుయొక్క మార్గములనుండియు, మనస్సు సృజించిన కార్యముల (effects) నుండియు, స్వార్థపరతనుండియు, వాసనలనుండియు, వాంఛనుండియు,యత్నములనుండియు,మనస్తాదాత్మ్యమునుండియు, స్మృతినుండియు, విక్షేపములనుండియు, నిరోధములనుండియు, పరిమితులనుండియు, సుఖదుఃఖములనెడి ద్వైత విషచక్రమునుండియు విమోచన పొందుటయే. ఈ విముక్తివలననే ఈశ్వరుడనుడు, మూలసత్య మనుడు, మరి యేదయిన అనుడు, అట్టి పరతత్త్వముతో అద్వైతము (మనకు, పరతత్త్వమునకు భేదకారణము మనస్సే) సిద్ధించును.

అయితే మనస్సును ప్రశాంతపరచుట యెట్లు ? మనస్సును నిరోధించినకొలది అది మరింత దుర్దమమగును. మనః ప్రవృత్తి దానిని దూషించకుండ, దానిని సమర్థింపకుండ, దాని ప్రతిగతిని దాని స్వరూపమును ఎరుంగుటయే. మనస్సుయొక్క ప్రతి ప్రవృత్తిని అది జరుగుచున్న సమయముననే ఎరుంగవలెను. దానితో తాదాత్మ్యము చెందినను, దానిని దూషించినను, దానిని సమర్థించినను, మనస్సు మరింత స్తబ్ధమై మన లక్ష్యమునకు ఆటంకముగ నాచరించును. కావున ఒకేసారిగా మనస్సుయొక్క ప్రవృత్తులనుండి బయట పడుటయే స్వేచ్ఛకు మార్గము. సాధనమే లక్ష్యము. లక్ష్యమే సాధనము. సాధనలక్ష్యములకు భేదము లేదు.

సత్యము, స్వేచ్ఛ అనునవి భ్రాంతి, అసత్యము, బంధము అనువాటికి వ్యతిరేకములుకావు. వ్యతిరేకము లనునవి

మనస్సుయొక్క పరిధిలోనే మనస్సుచే సృజింపబడును. సత్యము, స్వేచ్ఛ మనస్సుయొక్క అధీనమున లేవు. అసత్యము, బంధము మాత్రమే కలవు. ఇవి నిషేధింపబడినపుడు సత్యము, స్వాతంత్ర్యము అనునవి వాటంతటవే స్ఫురించును.

మనస్సు దాని స్వభావముచేతనే ఆవశ్యకముగా పరిమితమగుటచే, అపరిమితమైన మూలసత్యమును నది కన్గొనజాలదు; మనస్సు తన వ్యాపారములను స్తంభింపచేసినప్పుడే సత్యమనునది ప్రకాశితమగును. మనస్సు లయించినప్పుడు మనము సత్యముకొరకై అన్వేషింప నవసరము లేదు. అదే మన వద్దకు వచ్చును. వాస్తవమున అదే మనము అగుదుము.

మనస్సు వ్యతిరేకములను సృజించి వాటితో వ్యవహరించును. ఇదియే ద్వైతము. ఈ వ్యతిరేకములలో వ్యవహరించుటయే దుఃఖహేతువు. మనస్సంతయు జ్ఞాతాంశములతో నిండియున్నది. మనము అనుభవించుచున్న ప్రతి అంశమును జ్ఞాతముగా చేసి, దానిని స్మృతిక్షేత్రములో మనస్సు పదిలపరచును. ఆలోచనకు స్మృతియే ఆధారము ఆలోచన మనస్సుయొక్క వాంఛాప్రవృత్తి కారణముగనే జరుగును. స్మృతి పరిమితమైనది. అందువలననే ఆలోచన సావధికమైనది. అందుచే కేవలము, అపరిమితము, అనంతము, దేశకాల నిరపేక్షము అగు దానిని ఆలోచన స్పృశింపనైనను స్పృశింపలేదు.

మనస్సుయొక్క కార్యములగు భావములు, నిర్ణయములు, నిగమనములు, కల్పనలు, ఊహలు వీటిద్వారా ఆలోచన జరుగును. ఇవి అన్నియు అసత్యములే. కావున ఆలోచన నిలచిపోయినగాని సత్యమును దర్శింపలేము. మనస్సు మూలమున శూన్యమే. ఈ శూన్యమును నింపుకొనుటకై వివిధోపాయములను అన్వేషింతుము. ఈ ఉపాయములే మనస్తాదాత్మ్యము, విక్షేపణము, ఆశ, నిరాశ, వేదన, వైరాగ్యము, హేతుకల్పన, ఆత్మనింద, పరనింద వంటివి. వీటి నుపయోగించి మనస్సు తన శూన్యత నుండి వైదొలగ జూచును. ఇట్టి వైదొలగుటలోనే సంకల్పము, ప్రయత్నము ఉదయించును. వాంఛ, ఆలోచన, చేష్ట, స్మృతి యీ సుడిలో మనస్సు చిక్కుకొనును. వాస్తవమున యీ సుడియే వేదనను, వాంఛను ప్రేరేపించును. వాంఛ అసంతృప్తమైన స్థితి. ఇదియే సంకల్పమునకు, ప్రయత్నమునకు దారితీయును. ఈ వాంఛను సంతృప్తిపరచినంతమాత్రమున మనస్సు ఊరట చెందక మరొకదానిని దేనినో సాధింపవలెనని కోరును. కావున వాంఛ, ఆలోచన, సంకల్పము, ప్రయత్నము ఇవన్నియు ఉపశమించినగాని మనస్సునకు శాంతి లభింపదు.

సమాజమనిన వ్యక్తుల పరస్పర సంబంధమే. వ్యక్తిలోని అశాంతి, దుఃఖములే బాహ్యమున ఇతర వ్యక్తుల తోటి సంబంధమందుకూడ వ్యక్తమగును. వ్యక్తి తన మనోబంధములనుండి దూరమయినగాని, స్వతంత్రుడయినగాని, సమాజము నొక నూతన ప్రాతిపదికపై నిర్మింప వీలులేదు.

జె. నా. మూర్తి.

కేంపనెల్లా, తామస్ (క్రీ. శ. 1568 - 1639): ఇటలీలో జ్ఞాన పునరుజ్జీవన కాలములో జన్మించిన దార్శనికుడు. క్రీ. శ. 1568 సెప్టెంబరు 5న కెలాబ్రియాలోని నిస్టైలో జన్మించెను. క్రైస్తవ పవిత్రగ్రంథమును అనుసరించు ఈశ్వర శాస్త్రములోని నమ్మకమునే ప్రమాణముగా ఈయన అంగీకరించియు, దర్శనశాస్త్రమునకు అనుభవము ప్రాతిపదికగా ఉండవలెనని ఈయన భావించెను. ఆయన దృష్టిలో దర్శన శాస్త్రములో అత్యంత ప్రధానమైన అంశము వ్యష్టిచైతన్యము. ఆ వ్యష్టిచైతన్యమున కీయన జ్ఞానము, సంకల్పము, ప్రేమ అను త్రివిధ గుణముల నారోపించెను. వీటిని పరిపూర్ణి కరించుకొనుటే నిజమైన మతమని, భగవంతునిలో ఐక్యమని ఈయన అనెను. ఈయన శబ్దప్రమాణమునకంటె ప్రత్యక్షమున కధిక ప్రాముఖ్యము నిచ్చెను.

ప్రాకృతిక దర్శనశాస్త్రము (natural philosophy)లో శాస్త్రీయ పద్ధతి నీయన సమర్థించెను. ద్రవ్యములో శీతోష్ణతలు ప్రధాన సూత్రములని, వాటి సంఘర్షణమే జీవితము అని కేంపనెల్లా వివరించెను.

కె. రా. కృ.

కేంబ్రిడ్జి ప్లేటోవాదము: 17వ శతాబ్దము ఉత్తరార్ధములో ప్రధానముగ కేంబ్రిడ్జి విశ్వవిద్యాలయములో వర్ధిల్లిన ఒక దార్శనిక మత సంబంధి సంప్రదాయము. స్థాపకుడు బెంజమిన్ విచ్‌కాక్. రాల్ఫ్‌కడ్‌వర్తు, రిచర్డ్ కంబర్‌లండ్, జోసెఫ్ గ్లాన్‌విల్, హెన్రీమోర్, జాన్ నోరిస్ అనువారు ప్రముఖ సభ్యులు. ఆ కాలములో ఉదార స్వభావము కలవిగా కన్పించినవాటిని వారు ప్రకటించుటచే, "లాటిట్యూడినేరియన్స్" ఉదారవాదులు అనికూడ వారికి వ్యవహారనామము కలదు.

తర్కమునకు, మతమునకు మధ్య సామరస్యము సాధించుటకై కేంబ్రిడ్జి ప్లేటోవాదులు ముఖ్యముగ యత్నించిరి. సాక్షాత్కార వాదమువైపు అనుభవాతీత (transcendental) వస్తుజ్ఞానము వైపు మొగ్గు చూపుచుండిరి. ప్రాచీన, అర్వాచీన ప్రమాణములను నిర్ధరించుకొనుటలో సవిమర్శదృష్టి, నిష్కృష్టత లోపించినను మొత్తముమీద

ఆంగ్ల ఈశ్వరశాస్త్రముపై కేంబ్రిడ్జి ప్లేటోవాదులు, అమూల్యమైన ప్రభావమును నెరపిరనుట నిస్సందేహము. నైతికశాస్త్రము కొన్ని నిరపేక్ష స్వతస్సిద్ధ సత్యములపై ఆధారపడియుండునని వీరివాదము. నవీన ప్లేటోవాదులు, ప్లేటో వీరికిప్రధాన ప్రామాణికులు. ఛాత్రవాదులు చేసిన పొరపాట్లనుండి ఈశ్వరశాస్త్రమునకు విముక్తి చేకూర్చుటకై వీరు యత్నించిరి. మత పరిధిలో హేతువాదస్థానమును గూర్చిన వీరి సిద్ధాంతములలో అన్యాభిప్రాయ సహిష్ణుత, అవగాహనకౌశలము అను గుణముల కధిక ప్రాధాన్య మీయబడినది.

మత గ్రంథమును ఎవరికివారు తమహేతుబుద్ధి సహాయమున వ్యాఖ్యానించుకోవలెనను సిద్ధాంతమును కేంబ్రిడ్జి ప్లేటోవాదులు సమర్థించిరి. వారికి ఈ సిద్ధాంతము రెండు చోట్లనుంచి సంక్రమించినది. ఒకటి ఆర్మీనియన్ మతము, రెండవది ఇటలీలో ఆ క్రిందటి శతాబ్దములో వచ్చిన సాంస్కృతిక పునరుజ్జీవనము.

క్రైస్తవ మతమును, ప్లేటో వాదమును కేంబ్రిడ్జి ప్లేటోవాదులు సంపూర్ణముగా కలిపివేయుటచేత స్వాభావిక హేతువాద పురస్సరమగు మతమునకు, బైబిల్ శ్రుత్యాత్మక మతములకు మధ్య భేదము దాదాపు అంతర్హితమై పోయెను. కేంబ్రిడ్జి మతాచార్యులు ముఖ్యముగ వ్యక్తిగత మతములో బద్ధాదరులై యుండిరి. స్వాభావిక శ్రుత్యాత్మక మతములకు సంబంధించిన సమస్యలను ఎవరికివారు వ్యక్తిగతముగ తమతమ హేతుశక్తి నుపయోగించి స్వతంత్రముగ పరిష్కరించుకొనుట ఈశ్వర శాస్త్రమునకు, క్రైస్తవ జీవనమునకు కూడ అత్యంతావశ్యకమని కేంబ్రిడ్జి మతాచార్యుల సిద్ధాంతము. కె. రా. కృ.

కెబల : కెబల అనగా యూదులమత రహస్యములు; వాటిపై ఆధారపడియున్న అనుష్ఠానములు. ఈ పదము 'గ్రహించుట' అను అర్థమునిచ్చు హీబ్రూ పదమునుండి ఉత్పన్నమైనది. ఇచ్చట గ్రహించుట అను పదముయొక్క సాంకేతికార్థము ఏమన - ఈశ్వర దత్తమైన శ్రుతిని గ్రహించి దానిని ప్రచారముచేయుట. దివ్యజ్ఞానచర్చకు అన్వయించు యూదు మతసిద్ధాంతములు, ఆచరణలు మొట్టమొదట ఋషులకు, కులపతులకును ఈశ్వరునినుండి సంక్రమించినవను నమ్మకమును ఈ పదము సూచించును. కె. రా. కృ.

కేవలము, కేవల వాదము (Absolutism): ఆంగ్లభాషలో "ఆబ్సొల్యూట్" అనుపదమునకు సకలేతరపదార్థ సంబంధరహితమని యర్థము. అనగా దానికదియే ఏకాకిగా నిలుచునది. దీనిని మనము 'కేవలము' అను పదముచే చెప్పవచ్చును. ఏలన పాశ్చాత్యదార్శనికులు 'ఆబ్సొల్యూట్' అన్న పదమునకు ఏయే అర్థములు కల్పించిరో ఆ అర్థములే 'కేవలము' అన్నపదమునకు మన వేదాంతదర్శనమందు గూడకలవు.

మధ్యయుగపు ఛాత్రవాదములో నీ పదమునకు అనేకార్థములుండెను. అవి: భౌతికోపాధిరహితమైనది, అనన్యాధీనమైనది, సత్తాసామస్త్యము (all being), నిరవధికమైనది, నిరోధరహితమైనది. సరళము, సంపూర్ణము, స్వతంత్రము, కారణరహితము, నిరపవాదము. ఈ మధ్యయుగపు వాడుక ఆధునిక తత్త్వశాస్త్రమందు కూడ అనువృత్తముగా వచ్చుచున్నది. ఇచ్చటకూడ నీ పదమునకు సమగ్ర, నిశ్శేష, నిరపేక్ష, నిరవధిక, నిరుపాధిక, నిరుపాఖ్య (ineffable), అచింత్య, అనిర్దేశ్య- అను అర్థములు కలవు.

అతివిస్తృతార్థములో "కేవల" మనగా తత్త్వవిచారముయొక్క అంతిమపదము. విచారముయొక్క కట్టకడపటి విశ్రాంతిస్థానము. సాపేక్షమునకు విరుద్ధమగు నిరపేక్షము.

నికొలస్ ఆఫ్ కూసా (చూ. కుసానస్ నికొలస్ పుట 360). ఈశ్వరుని విషయమై కేవలపదము నుపయోగించెను. కాని, ఈపదముయొక్క నామవాచకరూపము షెల్లింగ్, హెగెల్ - వీరిద్దరి రచనలద్వారా సామాన్యముగా వాడుకలోనికి వచ్చినది. ఫ్రాన్సుదేశమందు కజిన్ నేతృత్వమున, బ్రిటన్‌లో హామిల్టన్ ప్రవర్తకత్వమున ఈ పదముయొక్క ఈ రూపము ప్రచారములోనికి వచ్చినది.

కాంట్ సిద్ధాంతములో ఈ కేవలము బుద్ధియొక్క అన్వేషణవిషయముగా పేర్కొనబడినది. బుద్ధి (reason) ఒకవైపు అనుభవముయొక్క పరిస్థితుల సామస్త్యమును, మరొకవైపు ఆ అనుభవమునకు మూలాధారమగు కేవల అనుపహితమగు వస్తువును అన్వేషింప యత్నించును. వాస్తవికతయొక్క మూలమునకు, కేవలమునకు ఫిక్టె అహంపదార్థముతో తాదాత్మ్యమును కల్పించెను. షెల్లింగ్ దృష్టిలో ప్రపంచమూలాధారమే ఈ కేవలము. ఇది సమస్త తార్కిక, సత్తాశాస్త్రీయ వైరుధ్యముల వెనుకనున్న ఆధ్యాత్మిక - ఏకీకరణతత్త్వము. ఇదియే ప్రకృతి, మనస్సు అను రెండుతత్త్వములకు స్వయంవిభాజక ప్రభవస్థానము. హెగెల్ అభిప్రాయములో నిది తనను తనకే విచారవిషయము గావించుకొన సమర్థమగు పదార్థము. ఆంశిక, అత్యంతభిన్న, పరస్పర విరుద్ధ అనుభవములను, ఆలోచనలను, ప్రయోజనములను, విలువలను ఉన్నతతర సంయోజనకు తెచ్చు సర్వవ్యాపక ఏకత్వముగా పరిగణింపబడు వాస్తవికతయే కేవలమని సంపూర్ణభావప్రధానవాదులు

తలంచిరి. ఈ సర్వవ్యాపక సంపూర్ణతకు వారొసంగు ప్రధానతలో ఆత్యంతిక భేదములు కలవు. ఒకడు దానిని తార్కిక సంపూర్ణత యనెను(హెగెల్), వేరొకడు దానిని అతిభౌతిక సంపూర్ణత్వ మనెను (హామిల్టన్), ఇంకొకడు దానిని సాక్షాత్కార సంవేదనయని నిర్వర్ణించెను (బ్రాడ్లీ). మరియొకడు దాని సౌందర్యసమగ్రతయని నిరూపించెను (బొసాంకె). ఇంక నొకడు దానిని నైతికసంపూర్ణతయని గ్రహించెను (రోయిస్). కేవలమును కొందరు సర్వవ్యాపక పురుషునిగనో, లేదా పురుషవర్గముగనో, లేదా పురుషుడు కాని అనుభూతి సామస్త్యముగనో పరిపరివిధముల భావించిరి.

నూతనముగ ఈ పదము యొక్క అర్థము ఈ క్రిందిరీతిని విస్తృతము చేయబడినది. 1. పూర్ణము లేదా సద్భావ (reality) సామస్త్యము. 2. భావ ప్రధానరీతినిగాని, భౌతిక వాద ఫక్కినిగాని, అంతర్యామి వాదానుబంధముగగాని, ఈశ్వర వాదానుగుణముగగాని, ద్వైతవాదవిధముగ గాని వివరించబడిన ప్రపంచ మూలాధారము కేవలము. ఇట్లు ఈ పదము దార్శనిక శాస్త్రచరిత్ర పరిణామసమయమున వెలుగుచూచిన అనేక భిన్న భిన్న అతిభౌతిక భావములకు ప్రతినిధిగా నుండెడిది. చైనా దేశములో దీనిని వూచూ (అసత్), ల్యూయ్‌చై (సత్) అందురు. భారతదేశమందలి వేదాంతుల ఆత్మ, లేదా పరబ్రహ్మమిది. బౌద్ధుల కేవలము "భూత తథాత" లేదా విజ్ఞప్తి మాత్రము; అనగా శుద్ధ అపరిణామి నిత్యచైతన్యము. ప్రపంచ ప్రతిభాసకు మూలకారణము. ఇదియే నాగార్జునుని శూన్యత. గ్రీసు దేశమందు అయోనియను దార్శనికుల విశ్వప్రకృతి; ఎలియాటిక్కుల అద్వితీయము; ప్లేటో యొక్క "సత్త" లేదా "సాధుత" (good); స్టోయిక్కుల విశ్వసమష్టి బుద్ధి; నవీన ప్లేటో వాదుల ఏకత్వము లేదా సంపూర్ణ ఏకత్వము, స్వయంకారణము. సాక్షాత్కార దర్శనమందలి పరంజ్యోతి.

నవీనదార్శనిక సమాలోచనలో నిది స్పినోజా ద్రవ్యము (substance), మాలబ్రాన్ష్, బెర్క్లీల ఈశ్వరుడు; భౌతిక వాదుల శక్తి (energy), బాహ్యార్థవాదుల దిక్కాలావిరతకము (space-time continuum); సంఘటన శాస్త్రము (phenomenalism) యొక్క శుద్ధ, నిరుపాధిక అనుభవము. కాంటు దర్శనములోని 'స్వరూపసిద్ధ వస్తువు' (thing in itself).

మే. వ. స.

కోంట్, ఆగస్ట్ (Comte, August): (క్రీ. శ. 1798 - 1857) ఫ్రాన్సు దేశపు దార్శనికుడు. ప్రత్యక్ష జ్ఞాన ప్రధానవాది. క్రీ.శ. 1798 లో మాంట్‌పిల్యెలో జననము. ఈయన విద్యార్థిదశలోనే నాటికాలపు దార్శనిక సంప్రదాయమును ప్రతిఘటించెడివాడు. 1818 ప్రాంతమున సెంట్‌సిమాన్‌తో ఈయనకు పరిచయము ఏర్పడెను. ఈయన ఊహలపై అతని ప్రభావము ఎక్కువగానుండెను. రాజకీయ విషయములనుకూడ ఇతర విషయములవలె సూత్రీకరించవచ్చునని ఈయన అభిప్రాయము. దర్శన శాస్త్రలక్ష్యము సమాజమునకు సంబంధించి ఉండవలెను.

ఆగస్ట్ కోంట్
(క్రీ. శ. 1798-1857)

నైతిక, మతవిషయిక, రాజకీయవిధానములను పునర్వ్యవస్థీకరించుటయే దార్శనికుని నిజమైన ఆశయమై యుండవలెను. ఇవి కోంట్ దర్శనములోని ప్రధానవిషయములు. ఈ విషయములను సెంట్ సిమాన్ తనకు సూచించినట్లుగా కోంట్ స్వయముగా చెప్పెను. 1848 లో రాజకీయ వాతావరణము ఉత్తేజకరముగా నున్న తరుణములో కోంట్ 'ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాద సమాజము' (positivist society) నొకదానిని నెలకొల్పెను. ఈ సమాజములో ఆయనకు పలువురు అనుయాయులు ఏర్పడిరి.

కోంట్ ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము అతడు కనుగొనిన ఒకానొక నియమముతో ప్రారంభమగును. దీనికి త్రిదశానియమమని పేరు (the law of the three states). మొదటిదశలో మానవుడు ప్రాపంచిక సంఘటనలను మతదృష్టితోను, రెండవదశలో అతిభౌతిక దృష్టితోను, మూడవదశలో ప్రత్యక్షానుభవ దృష్టితోను వివరించును. మత, అతిభౌతిక దశలలో మానవుడు సంఘటనలకు కారణములను, లేదా వాటిస్వరూపమును అన్వేషించును. ప్రత్యక్షానుభవదశలో అతడు నియమములతో తృప్తిచెందును. సమాజానుశీలనను ఈ మూడవ దశలోనికి కొనిపోవుటయే - అనగా, మత, అతిభౌతిక భావములనుండి సాంఘికసంఘటనలను వేరుచేసి, వాటి అనుశీలనలో వాటి నియమములను గురించిన శాస్త్రీయ పర్యవేక్షణను ప్రవేశపెట్టుటయే ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము అవలంబించు దర్శనశాస్త్ర ప్రధాన లక్షణము. మూడవ దశలోనికి సామాజిక సంఘటనలనుతెచ్చు ఇట్టి ప్రయత్నమునుండియే భౌతికశాస్త్రము ఉద్భవించినవి. సమాజములోని భూతార్థ

ములు, పరిస్థితులు - వీటిమధ్య్య సంబంధములను గురించినదే సామాజిక భౌతికశాస్త్రము. కె. రా. కృ.

క్రైస్తవ మతము: రెండు వేల సంవత్సరముల క్రితము వ్రాయబడిన గ్రంథమొకటి (బైబిల్) గలదు. అదియే పరిశుద్ధ వేదగ్రంథము. ఇది పరమ ప్రామాణిక సత్య సంయుతమైన గ్రంథము. భవిష్యత్తున అవతరించబోవు 'మెస్సయా' (లోక రక్షకుడు)కు మార్గ మేర్పరచుటకు భగవంతుడు తమను నిర్ణయించినాడని యూదుల సంపూర్ణ విశ్వాసము. ఈ విషయము వేదగ్రంథమున విశదమగుచున్నది. మెస్సయారాకను గురించిన అనేక ప్రామాణిక భవిష్యత్సూచనలు ఈ పరిశుద్ధ గ్రంథమునందే ప్రస్ఫుటమగుచున్నవి.

జీసస్ క్రైస్తు

దీర్ఘదర్శుల భవిష్యత్సూచనలు మనుష్యావతార మెత్తిన జేసుస్వామి (జీసస్ క్రైస్ట్, లేక ఏసుక్రీస్తు)యందు సఫలీకృతములైనవి. జేసుస్వామి తన దైవదాత్వ్యమును అద్భుతక్రియలచే నిరూపించినాడు.

జేసుస్వామి వాస్తవమగు వ్యక్తియని క్రైస్తవేతరుల, యూదుల, క్రైస్తవ రచయితల సాక్ష్యములనుబట్టి విదితమగుచున్నది.

క్రైస్తవమతము విశ్వసృష్టిని గూర్చి వేదాంతవిదులు సాగించు సిద్ధాంత రాద్ధాంతముల ఫలితముగా జనించినది గాదు. నవ శకమునకు నాందియగు చారిత్రక సత్యమైన మనుష్యావతార ఫలితముగా ప్రాదుర్భవించిన దీ మతము. అందుననే క్రైస్తవ మతము తప్పనిసరిగా ఒక వ్యక్తి యందు ప్రదర్శించు భక్తి, వినయ, విశ్వాస, అనురాగములపై ఆధారపడి యున్నది. ఆ వ్యక్తియే దైవత్వ, మానవత్వ విశిష్టతగల జేసుస్వామి.

రచనాధారములు : కేతొలిక్ మతస్థులును, తదితర క్రైస్తవప్రముఖ విద్వాంసులును సైతము, పరమ ప్రామాణికములుగా గుర్తించిన నూతననిబంధనము (new testament), పవిత్రవ్రాతలు (scriptures), అపోస్తలులు (క్రీస్తుశిష్యులు) వ్రాసినవ్రాతలు క్రైస్తవమతపు పుట్టుపూర్వోత్తరముల గురించియు, ప్రథమదశలో అది పరివ్యాప్తి జెందిన విషయమును గురించియు మనము తెలిసికొనుటకు బాగుగా నుపకరించు గ్రంథములు.

స్థాపకుడు: జేసుస్వామి మానవావతార మెత్తిన దేవుడు. "జేసు" అనగా రక్షకుడనియు, "క్రీస్తు" అనగా అభిషిక్తుడనియు అర్థము. క్రీస్తు అనాదినుండియు దేవుడు. ఆయన చారిత్రకముగా మనుష్యావతార మెత్తెను. క్రీస్తునందున్న వ్యక్తిత్వ మొకటియే. కాని, ఆయనయందు మానవ స్వభావము, దైవస్వభావము అను రెండు ప్రత్యేక స్వభావములు గలవు. ఆయన మానవుడుగా దైవానుగ్రహపాత్రురాలైన మేరీకన్యకు జన్మించెను. పాలస్తీను దేశమందలి గలెలియ రాష్ట్రమున నున్న 'నజేరత్తు'అను గ్రామమున పెంపుడు తండ్రి యగు జోసెఫ్ అను వడ్రంగి కుమారునిగా ప్రసిద్ధిపొంది, ఆయన తన జీవితము నందెక్కువ కాలము, అచటనే గడపెను. ఆయన తనజీవిత చరమదశయందలి తుదిమూడు సంవత్సరముల కాలము మాత్రమే "వేదము" ను బోధించుచు దేశపర్యటనము గావించినాడు. ఆ సందర్భముననే ఆయన పండ్రెండు మందిని తన సహచరులుగా నిర్ణయించుకొనినాడు. ఆ పండ్రెండుమందిలో అధికసంఖ్యాకులు అక్షరజ్ఞానము సైతము లేనివారు. వీరే అపోస్తలులుగా వ్యవహరింపబడిరి. అపోస్తలు అనగా "పంపబడినవారు" అని అర్థము. సువిశేషమునం దుదాహరింపబడిన "ఆయన మేలు చేకూర్చుచు పర్యటించెను"—అను వాక్యమువలన, ఆయన కార్యాచరణ జీవితవిషయము మనకు సంగ్రహముగా గోచరమగుచున్నది. ఆయన వ్యాధిగ్రస్తులైనవారిని ఆరోగ్యవంతులను జేసెను. ఆకలిచే అలమటించువారికి అన్నదానము చేసెను. అమాయికులకు విజ్ఞానప్రబోధము

చేసెను. పాపాత్ములను క్షమించెను. వీటన్నిటికంటెను ముఖ్యముగా మానవులందరికిని మోక్షమార్గ ముపదేశించెను. ఇంతచేసియు, చివరకు తానే స్వయముగా తన శత్రువులచేతికి చిక్కెను. వారాయనను అనేకములగు అవమానముల పాలుచేసి, చిట్టచివరకు మహాదోషిగా నిర్ణయించి సిలువపై కొరతవేసిరి. కాని ఆయన మానవుడేగాక దేవుడుగూడ నగుటబట్టి, ముందుగా తానుచెప్పిన ప్రకారము, మరల మరణించుటన్నదే కలుగకుండునట్లు, మూడవనాడు మృతులనుండి పునరుజ్జీవించెను. తన ఉత్థాన సమయమునుండి మోక్షారోహణ పర్యంతము గల దినములలో, ఆయన అనేకపర్యాయములు తన శిష్యులకు దర్శనమొసంగెను; వారిని ఊరడించెను. విశ్వాసమునందు వారిని పటిష్ఠుల నొనర్చెను. తన సువార్తను ప్రపంచమునందంతటను పరివ్యాప్తము చేయుడని వారిని నియోగించెను. ఆయన మోక్షారోహణ మొనర్చినపిదప పదిరోజులకు పరమదివ్యమూర్తి త్రయమునందు మూడవ వ్యక్తియగు స్పిరితుసాంక్తు (పరిశుద్ధాత్మ) అపోస్తలులపై నవతరించెను. తత్ఫలితముగా వారు వేదజ్ఞానసంపన్నులై, సుపటిష్ఠులై సువిచార ప్రచారయాత్రకు ఉపక్రమించిరి. అపోస్తలులపై స్పిరితుసాంక్తు అవతరించిన సందర్భమునకే 'పెంతెకోస్ట్' (pentecost) అని పేరు. క్రైస్తవమత పాదుర్భావమునకు ప్రథమ దశ నాటినుండియే ప్రారంభము.

ఇతరు లెవరును సాధించలేని మహాప్రభావమును మానవ జీవితములపై సాధించి మానవానీకములో పునరుజ్జీవనము ప్రసాదించి, శాంతిప్రదమగు మార్గము కల్పించిన ఆ ఆదర్శమూర్తిని ప్రపంచమునకు ప్రసాదించిన మహాభాగ్యము క్రైస్తవమతమునకే దక్కినది," అని సుప్రసిద్ధ చరిత్రకారుడైన లెకీ వక్కాణించుచున్నాడు. జేసుక్రీస్తు దేవుడును, మానవుడును. అందుననే ఆయన శీలము నిర్దుష్టము; అంత సుందరము; అంత సమగ్రము; అంత అద్భుతము. ఆయన ఆహ్వానించినవ్యక్తి వెంటనే తన వ్యాపారమును, కుటుంబమును, ఒకటేమిటి, తన సర్వస్వమును వదలి ఆ మహానాయకుని అడుగుజాడల ననుసరించును. జేసుస్వామి దర్శనమాత్రముననే అంతటి మహత్తర ప్రభావము కలుగుచున్నది. నిష్కళంక హృదయులైన సామాన్య మానవులేమిటి, మహామేధావులైన సంపన్న నాయక శిరోమణులేమిటి - సర్వజనులు ఆయన వ్యక్తిత్వ సందర్శన మాత్రమున సమ్మోహితులై "ప్రభూ! మీరు చరించిన స్వర్గసీమలకు మేము సైతము మిమ్మనుసరించి పయనింతుము" అని వాక్రుత్తురు. (మాత్యూ, 8/19; 7.28)

క్రీస్తు ప్రబోధములు : మన ధోరణిలో చెప్పవలెనన్న ఇతరులందరు జేసిన ప్రబోధములకన్న, ఆయన ప్రబోధములకు విశిష్టశక్తి నాపాదించినది - ఆయనలోని ఉపజ్ఞయే. ఆయన ప్రతిపాదించిన సిద్ధాంతమార్గము మరియొకరినుండి సంగ్రహించినది కాదు. ఆయనకు ఉపదేశించిన ఆచార్యులొకరున్నట్లు మనకు నిదర్శనమేమియు కానరాదు. ఆయన ప్రబోధములకు ఆయన గ్రామస్థులే సంభ్రమాశ్చర్యచకితులై "ఈయన ఇంత విజ్ఞానవంతు డెట్లాయెను? ఈయన ఆ వడ్రంగికుమారుడే గదా!" (మాత్యూ 13/54) అని తమలో తాము ప్రశ్నించుకొనిరి. ప్రత్యక్షసాక్షిభూతమగు ఆయన పవిత్రజీవనము, ఆయన మహోదాత్త సిద్ధాంతపద్ధతి, ఆయన ప్రదర్శించిన అద్భుత క్రియలు ఇవన్నియు కలసి ఆయన ప్రబోధములకు మూలస్తంభములై నిలచినవి. తత్కాలానుభవయుతములు, స్వానుభవ విజ్ఞానసంజనితములు నగుట ఆయన ప్రబోధములలో మహత్తరమైన సారళ్యమేగాక మహోదాత్తతయును గోచరించును. ఆయన మూర్తిత్వముయొక్క ప్రత్యక్షసారాంశమే ఆయన ప్రబోధసరళి. ఆయన మాదిరిగనే, ఆయన భాషయు ప్రశాంతము; నిరాడంబరము; సుమధురము; సర్వప్రీతికరము.

ఆయన సిద్ధాంతములు : మతమునందు మహావిప్లవమును కలిగించిన రెండు సత్యవిషయములను ఆయన భగవంతునిగూర్చి బోధించెను. అందు మొదటిది భగవంతుని ఉత్కృష్టత; రెండవది భగవంతుని పితృత్వము, మానవ సౌభ్రాత్రము. మానవుని పరమావధి భగవత్సాన్నిధ్యమేయని జేసుస్వామి ప్రవచించినాడు. భగవంతుడు స్వర్గమర్త్యలోకసృష్టికర్త; ప్రభువు; సర్వశక్తిమంతుడు; శాశ్వతుడు; సర్వజ్ఞుడు; సర్వపరిపూర్ణుడు; ఆత్మస్వరూపి; పరిణామాతీతుడు; ప్రపంచాతీత విశిష్టమూర్తి; వర్తమాన, భవిష్యత్కాలములందు తానుగాక మిగిలిన సర్వవస్తు సంచయమునకు సర్వోత్కృష్టుడు. ఈ సిద్ధాంతము మానవుని హేతుబుద్ధికిగూడ గోచరించునట్టిది.

పరిశుద్ధ త్రితయైక్యము : భగవంతునియందు ముగ్గురు వ్యక్తులున్నారు. వారు పరస్పర విశిష్టమూర్తులు. వీరు సర్వవిషయములందును తుల్యులే. పిత, సుతుడు, స్పిరితుసాంక్తు (పరిశుద్ధాత్మ). ఈ ముగ్గురువ్యక్తులు ఒకే భగవత్స్వరూపము గలవారే. మూవురు నిత్యప్రకాశులే. భగవంతునిలో గల సర్వసద్గుణములు దైవత్వ పరిపూర్ణములైన వీరిలోను పరిపూర్ణమై యుండును. ఈ త్రితయైక సిద్ధాంతము పరమరహస్య గర్భితము. అనగా మానవుని మేధకు అంతుచిక్కని విషయమన్నమాట. అంతియేగాని,

పరస్పరవిరుద్ధమైన విషయము మాత్రముగాదు. అసలా విషయమునందు అసాధ్యమగు విషయమేదియు మనకు కనబడదు. ఒకే వాక్యమునందు భగవంతు డొక్కడే, "భగవంతులు ముగ్గురు" అని వక్కాణించియున్నచో, అది నిజమునకు స్వవచనవ్యాఘాతమే కాగలదు. కాని అదిమాత్రము యిట్లు చెప్పుటకు వీలులేదు. భగవంతుడు స్వభావమునందు ఒక్కడు; వ్యక్తిత్వమునందు మూవురు అని మాత్రమే నుడువుచున్నది. ఇది అత్యద్భుత రహస్య విషయము; అందువలన ఇది యెట్లు సంగతమో మనము విశదీకరించలేము.

సృష్టి : భగవంతుడు జగత్తును సృష్టించినాడు. అంతకు ముందున్న ఏదో పదార్థమునుండిగాక, సర్వశూన్యము నుండి ఆయన ఇచ్ఛాశక్తిచే విశ్వరూప మేర్పరచినాడు. ఆయన మహిమను ప్రదర్శించుటయే ఈవిశ్వసృష్టియొక్క ప్రయోజనము. భగవంతుడు ఈ విశ్వమును మరియొక ప్రయోజనమునకైనచో అసలు సృష్టింపకయే యుండును. ఆ పరమార్థ సాధనకే, తననుపోలిన మానవునిగూడ సృష్టించెను. ఆలోచనాశక్తి లేక మానవునికన్న తక్కువ స్థాయిలోనున్న తదితర ప్రాణిసమూహము వాటికై భగవంతుడు కల్పించిన శాసనమునకులొంగి అవి భగవంతుని సేవించును. బుద్ధిస్వాతంత్ర్యము అనుగ్రహింపబడిన మానవుడు వాటికన్న భగవంతుని మహోదారమగు పద్ధతిని సేవించగలడు. మానవుడు తన జీవితమును సక్రమబద్ధము చేసికొని, తన సహజశక్తిచే, తన సృష్టికర్తనుండి బహుమానము పరిగ్రహింపగలడు. భగవంతుడు ఇంతకన్నను మానవునకు సృష్ట్యాదిని మరియొక అనుగ్రహము దయచేసినాడు. మానవుని అలౌకిక దశకు కొనిపోయినాడు. అనగా మానవుడు తానున్న సహజమగు స్థాయినుండి పూర్తిగా క్రొత్తది యగు స్థాయిని చేరినాడు. అతనికి ప్రత్యేక వరప్రసాదములు లభించినవి. ఒకే నవ్యగమ్య స్థానము నిర్ణయింపబడినది. ఆ వరప్రసాదము దైవవరప్రసాదము. దీనివలన మానవుడు కేవల ప్రాణిమాత్రుడే గాక, కేవల దైవసేవకుడేగాక, భగవంతుని బిడ్డయును, స్వర్గమునకు వారసుడునైనాడు. భగవంతునితో శాశ్వత జీవితమునందు పాలుపంచుకొను హక్కుగూడ మానవునకు సంప్రాప్తమైనది. ఈదైవ వరప్రసాదమేగాక ఇంకను మానవాతీతములగు అనేకవరములను భగవంతుడు మానవునకు ఒసంగినాడు. ఈ వరములవలన మానవుడు తన హద్దులలో సంపూర్ణమానవ ప్రకృతిని పొందును. ఈ రములు : విజ్ఞానము, ఆత్మ నిగ్రహము, అమర్త్యత్వము, నిర్బాధాజీవనము అనునవి.

పతనము; ఫలితములు : దురదృష్టవశాత్తు ప్రథమ పురుషుడు, ప్రథమ స్త్రీయైన "ఆదాము ఏవులు" నిష్కళంకులై భగవంతుని స్నేహసౌభాగ్యమును, ఆయన అనుగ్రహించిన ఉదారవరములను ఎక్కువకాలము అనుభవించ లేకపోయిరి. మాయావి మాటలు విని భ్రమపడి, మహాఘోరమగు పాపకూపమున స్వయముగా పడిపోయిరి. తత్క్షణమే అంతయు మారిపోయినది. అంతటితో దుష్ట ప్రవాహము కట్టలు తెంచుకొని వరదగట్టి సర్వసుందరమగు భగవత్సృష్టిని సర్వమలిన మొనర్చినది.

పాపానర్థకము : మనము ఎవరిమనసు నొప్పించు అపరాధమును చేతుమో, ఆ వ్యక్తికున్న గౌరవప్రతిష్ఠలను బట్టి చేసిన అపరాధముయొక్క హెచ్చుతగ్గులు నిర్ణయమగుట సహజముగదా! అనంతకోటి గుణగణపరిపూర్ణుడైన భగవంతునిపట్ల నొనరించు అపరాధమును మించిన మహాపరాధము వేరొండు ప్రపంచమునందు గలదా? అట్టి భగవంతునియెడ మన మొనరించిన తప్పిదము నిజముగా ఒకదృష్టితో పరిశీలించినచో, అనంతమగు పాపకృత్యమగు ననుటలో సందేహ మావంతయు లేదు. అనంత గుణపరిపూర్ణుడగు భగవంతునిపట్ల నొనరించిన అపచారమునకు నిష్కృతి సాధించగలుగుట దుస్సాధ్యమనుటయే గాదు, అసాధ్యమును.

భగవంతుని ఆజ్ఞను ధిక్కరించి ప్రథమపురుషుడైన ఆదాము తన సహచరియగు ఈవుతోకలిసి మహాఘోర పాప మొనరించినాడు. ఇదియునుగాక, ఆ వ్యక్తి తన యొకని పక్షముననేగాక, సమస్త మానవజాతి పక్షమునను తాను ప్రతినిధియై, ఆ మహాఘోర పాపకృత్యమునకు పాల్పడినాడు. అహంకారము ప్రబలి అవిధేయతను ప్రదర్శించు పాపకృత్యమది. ఆదాము తానుచేసిన పాపమువలన మనమింతకుముందు చెప్పుకొన్నట్లు, భగవంతుడు తన కనుగ్రహించిన వరప్రసాదముల నన్నిటిని గోల్పోయినాడు. ఆ పోగొట్టుకొన్న వరప్రసాదము లన్నిటిలోకి ముఖ్యమైనది దేవఇష్టప్రసాదము (sanctifying grace). అతడు సర్వ మానవప్రతినిధి గనుక, నిత్యకన్యకాశిరోమణి యగు మేరీతప్ప ఈ భూమియందడుగిడిన ప్రతివ్యక్తియు ఆపాపమహాభారమును తలపై ధరించియే ఇచటకు పయనించుచున్నాడు. కాని ఇది మనము వ్యక్తిగతముగా కట్టుకొనిన పాపదోషము కాదు. ఆదాము స్వయముగా నొనరించిన అవిధేయత అను పాపకృత్యమువలన ఏర్పడిన పరిస్థితిలో మన జీవితమును ప్రారంభించుచున్నామని యర్థము. మానవజాతిలోని ప్రతివ్యక్తియు, తనకు దత్తపుత్రుడో, పుత్రికయో, అయి స్వర్గసుఖములు చూరగొన

వలెనని భగవంతునికోరిక, ఉద్దేశమునుగూడ. ఆదాము ఆ మహోద్దేశమును భంగపరచినాడు. సామాన్య ప్రాణి మాత్రుడైన ఆదాము, తానుచేసిన ఆ మహాఘోర పాపమునకు తగిన నిష్కృతిని పొందగల సమర్థుడు కాలేడు. ప్రాణములను హరింపగలిగిన మానవుడు ప్రాణదానము చేయుట కెట్లు సమర్థుడు కాజాలడో, అట్లే ఆదాము తన సృష్టికర్త అయిన భగవంతునకు క్రోధముకల్పించు మహాపచార మొనరించకలిగెనేగాని, ఆ క్రోధోపశమనము చేయుటకు సమర్థుడు కాజాలకపోయెను.

కాని మానవమాత్రునకు అసాధ్యమైన విషయమును భగవంతుడు అద్భుతమగు తన అపారకరుణా విశేషముచే, అనగా మనుష్యావతార మూలముగా సుసాధమొనరించెను.

మనుష్యావతారము : పరమ పరిశుద్ధ త్రిత్వైక్యమున రెండవ వ్యక్తియగు సుతుడైన సర్వేశ్వరుడు మానవుడుగా అవతరించుటయే మనుష్యావతారమందున్న రహస్యములోని పరమసారాంశము. “మాట ఆకృతి ధరించెను” (జాన్ 1/14). జేసుక్రీస్తువు నిజమైన భగవంతుడు. అట్లే నిజమైన మానవుడును. దైవత్వ మానవత్వ క్రియాకలాపములు సాగించిన జేసుక్రీస్తు అను ఏకైక వ్యక్తియందు దైవత్వ, మానవత్వ ప్రకృతులు రెండును ఏకమైనవి. మానవ హృదయములలో నిగూఢ విషయములు గ్రహించిన, మృతుల నుద్ధరించిన వ్యక్తియే, బాధల ననుభవించిన, సిలువపై మరణించిన వ్యక్తి. ఆయనలో ద్వంద్వప్రకృతు లుండుటబట్టియే పాపమునకు తగిన నిష్కృతిని ప్రదర్శింపగలిగినాడు. ఆదామునుండి పరంపరాగతమైన మానవజాతిలో జనించిన మానవియు, నిత్యకన్యకయు నగుమేరీమాతకు మానవపితలేకుండా జన్మించిన మానవు డాయన. భగవదపచార మొనరించిన మానవజాతినుండియే ఆయన ఉద్భవించెను. అందువలన ఆయన సమస్త మానవజాతి పక్షమున వ్యవహరించగలడు. అయినప్పటికిని ఆయన భగవంతుడుగూడ నగుటవలన, ఆయనయొనరించు పాపపరిహార కృత్యము సామాన్యమానవు డొనరించు నట్టిదిగాదు. పరిహార మొనరించు వ్యక్తియొక్క గౌరవాధిక్యముల ననుసరించి, ఆ పరిహారముయొక్క విలువ రూపించుట జరుగును అన్నసూత్రము ననుసరించి, ఆయన భగవంతుడుగాన, ఆయనచేసిన పాపపరిహార కృత్యము అమూల్యము ; అనంతఫలభరితము.

పరిహారము : అపచారమును తొలగించుకొనుటకు చేయుక్రియ పరిహారము. కొనుక్కొనుటచే సంభవించిన దాస్య నిర్బంధమునుండి తొలగించి స్వేచ్ఛనొసంగుట విముక్తి. ఆదాము, అతని సంతతియగు మానవజాతి భగవంతునిపట్ల నొనరించిన మహాఘోర పాపకృత్యములకు ప్రతిఫలముగా ప్రాయశ్చిత్తమొనర్చి మరల మానవునకును, భగవంతునకును మధ్య సామరస్యమును గల్పించిన క్రియకే మనము జేసుక్రీస్తు సందర్భమున పరిహారక్రియగా వ్యవహరింపవలెను. విముక్తి యనగా, సైతానుదాస్యమునుండి మానవునకు స్వేచ్ఛకల్పించి, మహాపాపమువలన ప్రాప్తించిన శాశ్వత శిక్షాఋణము తొలగించి, మరల మానవుని దైవసుతస్థానమునకు చేర్చుట. క్రీస్తు ఆచరించిన సర్వక్రియాకలాపములను, అనగా ఆయనకృషి, బాధలను, మరణమును వ్యక్తముచేయుటకు, ‘పరిహారము,’ ‘విముక్తి’ యను పదములలో నేయొకటియైనను ఉపయోగింపవచ్చును.

మానవులు చేసినపాపములకు క్షమార్పణము సాధించుటకును, మానవులకు నవ్య ఆధ్యాత్మిక జీవితమొసంగుటకును వచ్చితినని క్రీస్తువు స్వయముగా తెలియజేసినాడు (మాథ్యూ 18/11, జాన్ 11/10).

అందువలన మానవులందరి విముక్తికొరకు జేసుక్రీస్తు బాధ లనుభవించి మరణించినాడు. మానవులు పాపముచే భగవంతున కొనరించిన మహాపచారమునకు ‘కల్వరీ’ శిఖరాగ్రముపై జేసు సమర్పించిన ఆత్మబలి నిష్కృతి కలిగించినది. మన పాపములకు ఆ బలిదానము ప్రాయశ్చిత్తక్రియయైనది. మనలను సైతాను దాస్యమునుండి విముక్తుల గావించినది. అదియునుగాక మానవులపై ఆయనకున్న దయకు ఆ బలిదానము అగ్నిపరీక్ష. “ఒక మానవుడు తన స్నేహితులకొరకు ఆత్మబలిదాన మొనర్చుటకన్న మిన్నయగు అనురాగ మేమానవునందును కానరాదు” (జాన్ 15/13). క్రీస్తు తాను మరణించుటలోనే మన విముక్తిక్రియాకలాపమును సంపూర్ణ మొనరించినాడు. విముక్తి సత్ఫలితములను మనకు అందుబాటులో ఉంచినాడు. మనము చేయిచాచి, వాటిని స్వీకరించి, మనకు ఉపయోగపరచుకొనవలెను. దీనికి సదుపాయమును జేసుక్రీస్తే స్వయముగా కల్పించినాడు. క్రీస్తు యొక్క సుగుణములను మనవిగా జేసికొనుటకు ఆయనయే మార్గములను, పద్ధతులను నిర్ణయించినాడు.

వరప్రసాద సంస్కార సాధనలు : జేసుక్రీస్తు తాను స్వయముగా సప్తసంస్కార విశేషములు (జ్ఞాన స్నానాదులు) నిర్దేశించినాడు. ఆ సప్తసంస్కార విశేషములను సక్రమార్హతతో స్వీకరించువారికి వరప్రసాద మనుగ్రహించెదనని ఆయనే వాగ్దానము చేసినాడు.

పవిత్రసభ (=తిరుసభ): మోక్షప్రదమైన తన సువిశేషములను బోధించుచు, తన గాఢానురాగమును,

కేల్వరీ శిఖరాగ్రమున తాను గావించిన ఆత్మబలిదాన మహోదాత్తకార్యమును, అందలి సుగుణపరంపరలను మానవుల ఆత్మలకు, అనుబంధింపజేయుచు తన విముక్తి క్రియాకలాపమును కొనసాగించుటకునై జేసుస్వామి స్వయముగా సుశిక్షణాయుతమైన ఒక సుసంఘటిత సంఘమును నెలకొల్పినాడు. ఆ సంఘముయొక్క ప్రధాన కర్తవ్యము మానవుడు స్వర్గము జేరునట్లు అతని నుద్బోధించుట. ఈ సంఘమును, అనగా ఈ పవిత్రసభను, తన మతము విశ్వపరివ్యాప్త మొనరించి, మహాప్రళయకాలము వరకును సుప్రతిష్ఠ మొనరించుటకై జేసు స్థాపించినాడు. "వెళ్ళి అన్ని జాతులకును బోధింపుడు" అని అపోస్తులుల నాదేశించి, జేసుస్వామి వారిని వ్యక్తులగాగాక, సామూహికమైన ఒక సంస్థగా ఈ సందేశము నొసంగినాడనుట, సకలప్రపంచ పరివ్యాప్తమైన ఆ మహోద్యమ నిర్వాహక సంఘమే దృఢపరచుచున్నది. జేసుస్వామి తాను సంస్థాపించిన పవిత్రసభను తన స్థానములో తాను స్వర్గమునకు వెళ్ళినతరువాత పరిపాలించుటకు తనకు ప్రతినిధిగా పీటర్‌ను దాని అధిపతిగా నియమించినాడు. పవిత్రసభను నిర్మించు శిలాఫలకముగా పీటరు ఎట్లు నియమింపబడిరో మనకు మాత్యూ వ్రాసినదానినిబట్టి విశదము అగుచున్నది. తిరుసభయందు గల సర్వబాధ్యతలు ఒక విశిష్ట పద్ధతిని పీటరు భుజస్కంధములందు నిక్షేపింపబడినవనియు ఆయన సుస్పష్టము చేయుచున్నాడు (మాత్యూ 16/18).

ఈ అధికారము పీటర్‌కు మాత్రమే సంక్రమించి ఆయనతోబాటే అంతరించునట్టిది గాదు. ప్రపంచమంత మొందువరకు సమస్త జాతులకును బోధించునట్టి సంఘమునకు ప్రథమాధిపతిగా జేసు పీటర్‌ను సంబోధించిరి. జేసు తన పునరుత్థానానంతరము, తిరుసభాపతికి గొర్రెల కాపరి తన గొర్రెలను వేయికండ్ల కాపాడునట్లుగా తన అనుచరులను ఏమరక సంరక్షించవలసినదిగా చివరి ఆజ్ఞను జారీచేసినారు (జాన్ 21/15). ప్రభువు స్వయముగా అపోస్తులులకు ఆదేశించిన తిరుసభా నిర్మాణ నిబంధనమట్టిది. తిరుసభతో లోకము ముగియువరకు నుండునని జెప్పిన జేసుస్వామి ప్రవచనానుసారము, ఈ నిర్మాణ నిబంధనము తిరుసభ యుండునంతవరకు ఉండునదన్న విషయము రుజువగుచున్నది. అందువలన ఆ మహాప్రళయకాలమువరకును పీటర్‌కు తదితర అపోస్తులులకున్ను ఆ అధికారము పరంపరాగతముగా సంక్రమించవలసినదే. ఈ తిరుసభయే రోమన్ కేథొలిక్ చర్చి. పీటర్ వారసులే దాని అధ్యక్షులు. వీరిని పోపులందురు. వీరికి పీటర్ అధికారము అన్నియు సంక్రమించినవి. పోపులపీఠము ఇటలీలో రోము నగరమున నున్నది.

కాని సుమారు తొమ్మిది వందల సంవత్సరములకు క్రితము గ్రీసు, ఈజిప్టు, రష్యా, ఆర్మీనియా దేశములందున్న కొన్ని క్రైస్తవ సంఘములు ప్రధాన తిరుసభనుండి విడివడి పోపుగారి ఆధిపత్యము నంగీకరించుటకు నిరాకరించినవి. ఈ నాటికిని అవి ప్రత్యేకముగనే ఉన్నవి. నేటికిని పోపుగారి ఆధిపత్యము నంగీకరింపవు. ఐనను వారు అనుసరించు సిద్ధాంతములు కేథొలిక్ సిద్ధాంతములే. వీరిని సిస్మాటిక్కులందురు. పదునారవ శతాబ్దమున లూదరు నాయకత్వమున కొన్ని పాశ్చాత్య దేశములు రోమునుండి తెగతెంపులు జేసుకున్నవి. వీనిని ప్రొటెస్టెంటు లందురు. పైన చెప్పిన సిస్మాటిక్కులవలెనే వీరు పోపుగారి ఆధిపత్యమును నిరాకరించుటయే కాక, ఆపవిత్ర సభ సిద్ధాంతములనుండి రెండు ముఖ్య విషయములలో విభేదించుచున్నారు. అందు మొదటిది జేసుస్వామి ప్రవచించిన సిద్ధాంతములను అవగాహన జేసికొనుటలో కలిగిన అభివృద్ధిమార్గమును వీరు తిరస్కరింతురు. ఇక రెండవది: ఏ వ్యక్తికైనను తాను ఉచితమనుకొన్న మార్గమున, జేసుస్వామి ప్రబోధములకు వ్యాఖ్యానము చేయుటకు హక్కు కలదని ప్రొటెస్టెంటులు తలతురు. ప్రధాన తిరుసభనుండి దూరమైన వారి విభిన్న శాఖలు వందలకొలదిగా నున్నవి. ఈ నాడు మొత్తము ప్రపంచమునందు ఇంచుమించుగా 457,000,000 రోమన్ కేథొలిక్కులు, 202,000,000 ప్రొటెస్టెంటులు, 161,000,000 సిస్మాటిక్కులు గలరు. సారయ్య.

క్రైస్తు, జీసస్ (జీవితము, బోధనలు, ఆయన దేవుని పుత్రుడను భావము): I. మూలాధారములు: క్రొత్త నిబంధనలు అను బైబిలులోని ఒక భాగము కాక క్రైస్తును గురించి చెప్పు గ్రంథములు అరుదు. కాని అవి చారిత్రకముగా ఆయన ఉనికిని నిరూపించుటలో స్వతః ప్రామాణ్యములే. ప్లినీ (ఎపిసిల్స్ X 96), టాసిటస్ ఆనెల్స్ XV. 44) అను గ్రంథములు, ఆయన రోమన్ ప్రజలకు పూజనీయుడును, చారిత్రకముగా ఒకమత సంఘ సంస్థాపకుడుగను పరిగణింపబడెనని చెప్పుచున్నవి. యూదుల టాల్‌ముడ్ అను గ్రంథములో జీసస్‌నుగురించి కొన్ని అంశములు గలవు. కాని అవి అన్నియు చారిత్రకముగా విశ్వసనీయములు కావు.

క్రొత్త నిబంధనలలో 'సువార్తలు' జీసస్ చరిత్రకు ముఖ్యమైన ఆధారములు. ఇరువదియేండ్ల క్రితము దాదాపు అందరు క్రైస్తవులు మత్తయి, మార్కు, లూకా సువార్తలలో కనబడు విషయములనుండి జీసస్ జీవిత

చరిత్రను సంక్షిప్తముగా నిర్మించవచ్చునని అనుకొనెడి వారు. అందుచేతనే వీరి సువార్తలను సంక్షిప్తముగా ఏసు జీవితమును తెలుపు సువార్తలు (synoptic gospels) అందురు. ఏసుకు సంబంధించిన చారిత్రక విషయములను జాన్ మరింత స్వతంత్రముగా చర్చించెనని అంగీకరించ బడినది.

కాని బైబిల్‌పై జరిగిన ఆధునిక పరిశోధనల ఫలితముగా సువార్త లేవియును క్రీస్తు జీవిత చరిత్రలుగా విశ్వసనీయములు గావని తెలియుచున్నది. ఆ సువార్తలు భూతార్థములుగ గణింపబడవలెనను పరమోద్దేశ్యముతో వ్రాయబడలేదు. జీసస్ వ్యక్తియందు, అతని మతప్రచారక ప్రవృత్తియందు మూర్తీభవించిన ఈశ్వరుని గురించిన సువార్తల (శుభవార్తలను) ఇతరులకు తెలియజెప్పు ప్రయత్నమే ఈ సువార్తల రూపమున బయల్వెడలినది.

II. జీవితము : మాత్యూ, లూక్‌ల సువార్తలు జీసస్ జననము, శైశవ దశలు వీటి కథలతో ప్రారంభమగును. కాని ఆ కథల యథార్థ చారిత్రక మూలము వివాదాస్పదము. తరువాత ఆయన మతప్రచారకప్రవృత్తికి చెందిన కొన్ని సంఘటనలను సువార్తలు వర్ణించుచున్నవి. తరువాత ఆయన బాధ, మరణము, పిమ్మట పునరుజ్జీవనము, తదనంతర సంఘటనలు వీనినిగురించి వర్ణనలు గలవు.

గెలిలీ సముద్రము చుట్టును గల ప్రదేశములో ముఖ్యముగా కేపర్నామ్ నగరములో ఆయన ప్రచారము ప్రథమమున జరిగెను. కేపర్ నామ్ అను ఊరిలో బహిరంగ ప్రదేశములందు ఆయన యూదుమత సంస్థలయందు బోధించెను. జబ్బులను నయముచేయుట, దయ్యములను వెడలగొట్టుట వంటి అద్భుతములను ఆయన చేసెను. తన చుట్టు శిష్యబృందమును చేరదీసెను. సామాన్య ప్రజలు చాల ఉత్సాహమును చూపినప్పటికిని, మత గురువులు మాత్రము ఆయనను వ్యతిరేకించిరి. దీనికి కొంతవరకు ఆయన యూదుమతధర్మమును విమర్శించుటయే కారణము. ఆయన ప్రతివారములో ఏడవరోజు విశ్రాంతి దినమను నియమమును పాటించుట (sabbath), ఉపవాసము చేయుట, కర్మకాండ పాటించుట మొదలగు నియమములపట్ల పట్టింపు చూపలేదు. అంతేకాక కొంత వరకు ఆయన పాపములను క్షమింతునని చెప్పుట కూడ దీనికి కారణము. ఆయన పన్నులు వసూలుచేయు వారితోను, పాపులతోను కలసియుండుటను కూడ వారు తీవ్రముగ గర్హించిరి.

అతని గెలిలీ మతబోధన ప్రచార సమయమునకును, చివర 'పాసోవర్' పండుగకు* పూర్వము ఆతడు జెరూసలెమును ప్రవేశించిన సమయమునకును మధ్యనున్న సంఘటనలను కాలక్రమానుసారముగా పునర్నిర్మించుట సులభము కాదు. కాని అప్పటికే అధికారుల ప్రతిఘటన మిన్నుముట్టినది. క్రైస్తును గురించి ప్రజాబాహుళ్యము జరుపు ప్రచారోత్సవములలో ఆయన పాల్గొనుట, దేవాలయమునుండి వర్తకులను వెళ్ళగొట్టుట మొదలగు సంఘటనల తరువాయిగా ఆయనపై అధికారులు తీవ్రచర్య తీసుకొనిరి. ఆయన శిష్యులలో ఒకడైన జూడాస్ ఇస్కారియట్ అనువాతడు లంచము తిని, గురుద్రోహము చేసినందువల్ల ఆయన అర్ధరాత్రి సమయమున బంధించబడెను. పోంటియస్ పైలేట్ అను న్యాయవిచారణాధికారి సమక్షమునకు ఆయనను కొనిపోయిరి. అచ్చట యూదులకు రాజునని చెప్పుకొనుచున్నాడను నేరము ఆయనపై మోపబడెను. రోమనులు సాధారణముగా ఉపయోగించెడు శిలువవేయు పద్ధతితో ఆయనను వధించిరి. ఆ సాయంత్రముననే ఆయన శరీరము పాతిపెట్టబడెను. ఆయన అనుయాయులు రెండు రోజుల తర్వాత వచ్చి చూడగా ఆయన సమాధి శూన్యముగా నుండెను. తరువాత చాల సందర్భములలో ఆయన ఇంకను బ్రతికియే యున్నట్టు వారు నమ్మిరి. ఈ సందర్భములు కొసకు "అంతిమ విశ్లేషము" (final parting) యందు పర్యవసించినవి. దీనికే (స్వర్గ) "ఆరోహము" (ascension) అని పేరు. దీని తర్వాత విశ్వాసపాత్రులైన ఆయన పదకొండు గురు శిష్యులకు, ద్రోహి అయిన జూడాస్‌కు బదులుగా ఎన్నుకొనబడిన మత్తయితో కలుపుకొని పన్నెండుగురికి సువార్తను వెల్లడించుటకును, క్రైస్తవమత సంస్థ (చర్చి) నిర్మించుటకు పెంట్‌కాస్టే అను ఉత్సవమునందు అధికారమీయబడెను.

III. బోధలు : క్రీస్తు ప్రకృతియెడల ఒక విలక్షణమైన భావమును వెల్లడించెను. ఆయన మానవజాతిలోని సామాన్య భావములను తీసికొని వానిని సూత్రములలోనో, ఆఖ్యాయికలలోనో వ్యక్తపరచెడివాడు. ఈసూత్రములను పశ్చాత్తాపముతోను, శ్రద్ధతోను అంగీకరించెడివారలకు సంపూర్ణ జీవనమును సాధించగలనని క్రైస్తు వాగ్దానము చేసెను. విత్తనములు, వాటిని చల్లువాడు; తండ్రి, కొడుకులు; గొర్రెలు, వాని కాపరి వీరిని గురించి లేదా ఒక యజమాని, లేదా ఒక తోటమాలి, ఇత్యాదులనుగురించి గాని ఆయన కథలను చెప్పెడివాడు.

---

* ఈజిప్టువారి బానిసత్వమునుండి ఇస్రేయిల్‌వారు విముక్తి పొందు సంఘటనను గురించి నిసాన్ నెలలో 14 నుంచి 21 రోజు వరకును యూదులు జరుపుకొను పండుగ—సం.

వివాహములను గురించిగాని, విందులను గురించిగాని, అప్పు పుచ్చుకొనుట గురించిగాని, వెలుతురు, దీపములను గురించిగాని మాట్లాడెడివాడు. కలువలను, పిచ్చుకలను నాణెములను, నక్కలను ఆయన తన కథలలో దృష్టాంతములుగా ఇముడ్చుచుండెను. మానవుడు అహంకారమునకు, స్వార్థమునకు, పాపమునకు లోబడినపుడు ప్రేమగల తండ్రి బలహీనుడు, అపరాధి అయిన కుమారుని ఎడల ఎట్టి వాత్సల్యమును చూపునో అట్టి వాత్సల్యమును ఈశ్వరుడు మానవునిపై చూపి ఆతనికి అమృతత్త్వమును ప్రసాదించునని చెప్పుటకు క్రైస్తు ఈ దృష్టాంతముల నుపయోగించెడివాడు. కాని అట్టి అమృతత్త్వము ఐహిక జీవితము తరువాతనే సంపూర్ణ ఫలితమునకు రాగలదు. ఇది ఆయన బోధనము మాత్రమేకాదు. స్వార్థరహిత సేవ యందు, త్యాగమునందు, అచంచల ప్రేమను చూపుట యందు ఈశ్వరప్రేమ, శక్తి ప్రదానము గోచరమగునను సత్యమునకు ఆయన యావజ్జీవితము దృష్టాంతముగ క్రైస్తవ మత ధర్మమును సంక్షేపించు ఆతని రెండుగొప్ప ఆదేశములు సర్వవ్యాప్తమైన ఈశ్వర ప్రేమను, ఆపదలో నున్న తోటి మానవుని యెడల సహానుభూతిని మరియు యోగ్యమైన ఆత్మ ప్రేమను విధించుచున్నవి. నీతిశాస్త్రముపై నాధారపడినవని చెప్పదగిన నీతి సూత్రముల నెట్టి వానిని ఆయన ప్రతిపాదించలేదు. ఈశ్వర ప్రేమను, ఈశ్వర శక్తిని తెలిసికొనుటకు అవసరమగు అంతర్దృష్టిని ఆయన బోధించెను. ఏ ఆలోచననైనను వివేకవంత మొనరించి, దానిని క్రైస్తవ దర్శనముగా చేయుటకును, అట్లే ఏ సభ్యతనుగాని, సంస్కృతినిగాని క్రైస్తవ మతానుగుణముగా మార్చుటకును ఇట్టి అంతర్దృష్టి ఆవశ్యకము. అయినను ఈ అంతర్దృష్టివలన వచ్చు రెండు విశ్వసనీయములగు సూత్రములను పేర్కొనుట అవసరము.

క్రైస్తవేతర పరిపాలకులు ఏ సంఘముపై కన్నుగానని అధికారముతో చరింతురో అట్టి సంఘమును జీసస్ గర్హించెను. మానవ జీవిత సార్థకత సంఘసేవయందే గలదు. అటువంటి సేవలో తోటివానికి చేయు త్యాగములో మానవునికి ఈశ్వరుడిచ్చిన శక్తి వ్యక్తపడుచున్నది. దీనివలననే మానవుని జీవితము పూర్ణమగు చున్నది. ఆయన అంగీకరించి నటువంటి సాంఘిక వ్యవస్థ కుటుంబ వ్యవస్థయే. కుటుంబ మవసరమే అయినను కుటుంబ నిర్వహణయే మానవుని అంతిమ లక్ష్యముకాదు. ఏలన ప్రతి వ్యక్తియు ప్రభువు యెడల అచంచల విశ్వాసము కలిగి ఆయన ఆజ్ఞానుసారము తన జీవితమును మలచుకొనవలెను. ఆయన బోధనలబట్టి జీసస్ సంఘ సంస్కర్త, సామ్యవాది, విప్లవకారుడు, శాంతివాది, నైతికబోధకుడు స్వాప్నికుడు, జ్ఞాని, శ్రుతి ప్రామాణికుడు అని వేరువేరు పేర్లతో పిలువబడెను. కాని ఈ నామముల వైవిధ్యములో కనబడునది ఆయన ప్రతిజ్ఞ యొక్క సంధిగ్ధత కాదు. ఆయన ఉపదేశముల సార్వజనీనత. 'సువార్తలు' జీవిత చరిత్రలుగా వ్రాయబడలేదనియు, క్రీస్తును గురించిన మన జ్ఞానము పరిమితమనియు మనము మరొకసారి గుర్తునకు తెచ్చుకొనవలెను. అయినను క్రైస్తవులు తమ ప్రార్థనల లోను, బైబిలు పఠనములోను, క్రైస్తవ మత సంస్థతోడి సాంగత్యములోను వారికి కలుగు అంతర్దృష్టివలన వారు జీసస్ తనజీవితములో వ్యక్తపరచినదియు, ప్రచారములో వెల్లడించినదియు, ఈశ్వర సువార్తయు నగు ఈశ్వర శక్తిని, ఈశ్వరానుగ్రహమును తాము తెలిసికొందుమని యందురు.

IV. ఈశ్వరుని కుమారుడు : జీసస్ తనను తాను పిలుచుకొనుటకు 'మానవ పుత్రుడు' అను బిరుదమునే ఎక్కువగా ఉపయోగించుకొనెనని ఇప్పుడు అందరు అంగీకరింతురు. వారు ఇంకను ఇట్లందురు: అట్లు చేయుటలో ఆయనభావము. ఇంతవరకు సమ్మిళితము చేయబడని కొన్ని సంకేతముల కలయికద్వారా తన వ్యక్తిత్వమును వివరించుచున్నానని చూపుటయే. 'మానవ పుత్ర' డను బిరుదములోనున్న సంకీర్ణత ఈక్రిందివిషయములను ఇమిడ్చి కొనియున్నదని భావింపబడుచున్నది.

1. తన పరిపాలనను స్థాపించుటకును, దైన్యమునుండి విజయమును సాధించుటకును ఈశ్వరుడు పంపిన మోచకుని (messiah) విషయమై చెప్పు పాత నిబంధనలలోని వచనములు.

2. డానియేల్‌లో 7 వ అధ్యాయములోవలె 'మానవ పుత్రుడు' అను పదము ఈశ్వర ప్రయోజనవిజయమును సాధించు చిహ్నమని తెలుపు ప్రాతనిబంధనలలోని వాక్యములు.

3. 'ఇసయ్యా'. రెండవ అధ్యాయములో 'బాధా సంతప్తుడగు సేవకుని' గురించిన వాక్యములు. (ఇందులో 'ఈశ్వరుని సేవకుడు' ఈశ్వరుని సంకల్పముప్రకారము ఇతరుల ముక్తికొరకు బాధపడుచు, ఈ బాధలవల్లనే తన కొరకు, వారికొరకు విజయమును సంపాదించును).

నాజరెత్ నివాసియగు జీసస్‌ను సందర్శించి నపుడు జనులు ఆయనకు, ఈశ్వర ప్రయోజనమందు 'ఆయన యొక్క విలక్షణ సన్నిహిత స్థానముయొక్క ప్రాధాన్యమును చూపు పదములను, బిరుదములను ఆయనను గురించి ఉపయోగించిరి. మరియు ఈశ్వరుని ఎడల చూప

వలసిన ఆరాధనాభావము ఆయన ఎడలనే చూపుచుండిరి. ఈశ్వరునికిని, జీసస్‌కును మధ్యగల ఈ సంబంధమును మొట్టమొదట తండ్రికి, తండ్రిచే పంపబడిన కుమారునికి మధ్యగల సంబంధమును గాను, లేదా మరింత దార్శనికముగా చెప్పిన, ఈశ్వరునిచే ఉచ్చరింపబడిన 'వాక్కు' గాను భావింపబడెను. ఆయన ఈశ్వరుని కుమారుడు. పైదృష్టాంతములు సూచించు గౌణత్వము జీసస్‌కు అన్వయించ కుండునట్లు నిత్యసంభూతుడగు కుమారుడనియు, భూతపూర్వమగు వాక్కనియు, చివరకు తండ్రితో సమానసత్త గలవాడనియు, వ్యపదేశములనిచ్చి, ప్రాచీన క్రైస్తవమత సంస్థ జీసస్ యొక్క దైవత్వమును సమర్థించుటకు మిక్కిలి ఆరాటపడినది.

ఈరీతిని, జీసస్‌న కీయబడిన బిరుదములు, మొదటి అయిదు శతాబ్దములలో జరిగిన క్రైస్తవదర్శన వివాదములనుండి ఉద్గతమైన వాక్యములు, క్రైస్తవచర్చి ఏకేశ్వరవాదమును నిర్బంధముగా అవలంబించినప్పటికిని, సెంట్ తామస్ చెప్పినట్లు మానవులెల్లరు "నాప్రభువు-నా దైవము" అని ఎవరిని ప్రశంసించిరో అట్టి నాజరెత్ నగరపు జీసస్‌ను గురించి సుసంగతముగా బోధించుటకు చర్చి యత్నించినది. రామ్‌సే

క్రోచె, బెనెడట్టో (Croce, Benedetto క్రీ. శ. 1866 - 1952): ఇటాలియన్ దార్శనికుడు, చరిత్రకారుడు, సాహిత్యవిమర్శకుడు. క్రీ. శ. 1866 లో ఇటలీలో పెస్కాస్సెరోలి (pescasseroli) యందు జననము. నేపిల్స్‌లోని కేథొలిక్ పాఠశాలయందు విద్యనభ్యసించెను. 1883లో భూకంపమందు ఆయన తల్లిదండ్రులు మృతిచెందిరి. ఆయన గూడా శిథిలములలో చాలాగంటలు కప్పబడి మిక్కుటముగా గాయపడెను. తిరిగి కోల్కొనుటకు చాలసంవత్సరములు పట్టెను. తరువాత రోమ్‌లో తన తండ్రియొక్క సోదరునితో కొన్నాళ్ళుండెను. విశ్వవిద్యాలయములో ప్రవేశించెను గాని, తన విద్యను అచ్చట కొనసాగింపక 1886 లో నేపిల్స్‌నకు తిరిగివెళ్లెను. అచ్చట స్థానిక చరిత్రలో పలుసంవత్సరములు పరిశోధన చేసెను. చరిత్ర స్వభావముపైనను, సాహిత్యవిమర్శ పద్ధతిపైనను 1893లో రెండు వ్యాసములు వ్రాయుటతో ఆయన దార్శనిక వ్యాసంగము మొదలిడెను. 1902 లో ఆయన తన స్వంత దార్శనికవ్యవస్థను నిర్మింప బూనుకొనెను. దానిని సౌందర్యము, తర్కము, ప్రవర్తన (అర్థశాస్త్రము, నీతిశాస్త్రము), చరిత్రలేఖనము (historiography) అని నాలుగు విధములుగా ఆయన విభజించెను. 1903 లో 'విమర్శ' (la critica) అను పత్రికను స్థాపించి దానిలో సాహిత్యమునకు, చరిత్రకు ఇటలీ గత 50 సంవత్సరములలోను చేసినసేవను సమీక్షించుచు వ్యాసములు వ్రాసెను. 1926 నాటికే ఆయనరచనలు 20 సంపుటములవరకు నుండెను. 1910 లో ఇటలీ రాజ్యసభ (senate of the kingdom)లో సభ్యుడుగా నియమింపబడెను. 1920-21లో విద్యామంత్రిగా పనిచేసెను.

క్రోచెదర్శనము హెగెల్ వాదమునకు చెందినదని కొందరు పొరపాటుగా భావించినవారు కలరు. వాస్తవముగ దానిమూలము ఫ్రాంసెస్కో దె సాంక్టిస్-వ్రాసిన సాహిత్యవిమర్శలోను, జియాంబతిస్తా వికో ఆలోచనలోను గలదు. (వీరిద్దరును ఆయనవలెనే నేపిల్స్‌కు చెందినవారే) అంతేగాక సాహిత్యము, చరిత్ర-వీటినిగురించిన ఆయన పరిశోధనలోకూడ ఆయన దర్శనమునకు ఆధారముగలదు. చరిత్రకు, సౌందర్యమునకు క్రొత్త అర్థమును చెప్పుటద్వారా ఆయనదర్శనము నూతనమార్గము త్రొక్కినది. చరిత్ర యొక్క వాస్తవగతిని పరిశీలించిన యెడల తనకు ఒక మూర్తసత్యము(concrete reality) కన్పట్టుచున్నదనియు, దాని నాధారముగా గొనియే తాను చరిత్రను వ్యాఖ్యానింపగలుగుచుంటిననియు ఆయన భావించెను. అందువలన చరిత్ర, మూర్త దర్శన శాస్త్రము (concrete philosophy) ఒకటేయని ఆయన అనెను. చరిత్రలో అంతరవస్థితమైన (immanent) పద్ధతిని కనుగొని దానికి రూపమొసంగుటయే దర్శనశాస్త్రముయొక్క ప్రయోజనమని ఆయనభావము. అనుభవాతీత సత్యములకు, మూలతత్త్వములకు, చరమలక్ష్యములకు తన దర్శనములో తావిచ్చుటకుగాని, వాటిపై కల్పనలు చేయుటకు గాని ఆయన ఇచ్చగింపలేదు.

బెనెడెట్టో క్రోచె (1866-1952)

ఆయన దర్శనమునకు, 'ఆత్మ దర్శన' మని పేరు (philosophy of spirit). వాస్తవిక సంఘటనల చరిత్రయు, అట్టి సంఘటనలను వ్యాఖ్యానించు చరిత్రయు ఒకే చైతన్యముయొక్క కార్యము అని ఆయన చెప్పెను. చరిత్రలో ఆత్మ స్వయముగ వ్యక్తమగుచు, చరిత్రనే శరీరముగా గొనును. చరిత్రయొక్క ప్రతివిభాగములోను, ప్రతిక్షణములోను ఆత్మ సంపూర్ణముగాను, అఖండము

గాను, క్రియా (activity) రూపమునను ప్రత్యక్షమైయున్నది. అట్టిదాని ఉనికి, దానిప్రవృత్తి, మానవచరిత్రకు పరిమిత మగుటలేదు. అనుభవముయొక్క చరమావధులనుగూడ అతిక్రమించి దానిప్రవృత్తి అన్ని వైపుల విస్తృతమైయున్నది. అనుభవమందంతటను వ్యాపించియున్న ఇట్టి ఆత్మ ఏకము, అఖండము. అయితే ఆ ఆత్మ ఏకము చతుర్ముఖము (quaternary) కూడను; దానికి స్పష్టము, నిత్యము, విభిన్నము అగు నాలుగు ప్రకారములు (grades) గలవు. ఈ నాలుగు ప్రకారములు గల ఆవృత్తి (cycle) లో అది నిరంతరముగా తన జీవయాత్ర చేయుచు పురోగమించు చుండును. ఇట్లుచేయు యానములో అది అనుభవముతో తనకుతాను పూరించుకొనుచు, తన అస్తిత్వమును సాఫల్య మొనరించు కొనుచుండును. ఈ నాలుగు ప్రకారములు లేదా ప్రవృత్తులు అనుభవ విషయమును ఉత్పన్నము చేయును. ఈ నాలుగు ప్రకారములకు అనుగుణముగా అనుభవ విషయములో నాలుగు దశలు లేదా పరిధులు, లేదా తరగతులు గలవు. ఇవివరుసగా సౌందర్య, తర్క, అర్థ, నీతిశాస్త్రములకు చెందినవి. ఇవన్నియుకలసి మొత్తము దర్శనశాస్త్ర మగును. సాధారణముగా అంగీకరింపబడిన సత్యము, శివము, సుందరము అను మూడు పురుషార్థములకు ప్రయోజనము, లేదా ఉపయోగ్యత అను నాల్గవ పురుషార్థమును క్రోచె చేర్చెనని మనము గమనింపవలెను. జ్ఞానములో ఆత్మ కళగా వ్యక్తమగును. ఇట్లు తనను తాను వ్యక్తముగావించు కొనుటలోనే దాని సృజనాత్మకప్రవృత్తి గలదు. జ్ఞానముయొక్క ప్రథమదశయే కళ. ఈదశలో అది ఆకృతుల (embodiments) లో వ్యక్తమగును. ఆత్మ ఈ విధముగా తాను సృష్టించుకొనిన రూపమును తానే అపేక్షించును. ఆత్మయొక్క జ్ఞానవిషయములగు సౌందర్యరూపములు గూడ దాని ప్రవృత్తి ఫలితములే. మన అనుభవములో విశిష్ట వ్యక్తిత్వము గల ప్రతివిషయములోను ఆత్మ ఆకృతి గొనవచ్చును. అనగా అట్టి ప్రతివిషయము సౌందర్యవిషయము గావచ్చును.

భావమును, లేదా రూపమును, లేదా అనుభవాంశమును అనుసంధానము చేయుటయే కళయని క్రోచె నిర్వచించెను. అట్టి అనుసంధానమే రూపాభివ్యక్తి అనియు, భావములు బహిర్గతముచేయుట కేవలము యాంత్రికశిల్పమనియు, ఆయన అభిప్రాయము. కళాఖండములలో ఆవిష్కరింపబడిన భావమును తిరిగిభావన చేయుటవలననే భావుకునిలోకూడ మూలభావము తిరిగి ఉదయించునని ఆయన చెప్పెను.

జ్ఞానముయొక్క రెండవదశ తర్కము, లేదా కేవల (అమూర్త) దర్శనశాస్త్రము. ఇచ్చట జ్ఞానము సర్వసామాన్య (universal) మగు ప్రతిదానిలోను అభివ్యక్తమగును. సామాన్యములను అస్తిత్వములోనికి తెచ్చి జ్ఞానము వానిని తనదృష్టికి విషయములుగా చేసికొనును. ఆత్మయొక్క పై రెండు ప్రవృత్తులు చరిత్రను వాస్తవగతిగా రూపొందించును. జె. నా. మూర్తి.

క్షేమరాజు (క్రీ.శ. 11 వ శతాబ్దము): క్షేమరాజు ప్రత్యభిజ్ఞానదర్శనము లేదా కాశ్మీరశైవము అను శాఖకు చెందినవాడు. ఈ శైవమునుగురించి క్షేమరాజు బహుగ్రంథములను రచించెను. ఇతడు తాను రాజానక క్షేమరాజునని, అభినవగుప్తుని శిష్యుడనని చెప్పుకొనెను. కాశ్మీరశైవమతగురువుల వరుసలో క్షేమరాజు చివరివాడు. అయినను ఇతడు అందరికంటె గొప్పవాడుగ నుతికెక్కెను. ఇతడు క్రీ.శ. పదునొకండవ శతాబ్దముమధ్యలో నుండి యుండవలెను. పి. చెం. సు.

గంగేశోపాధ్యాయుడు: ఇతడు క్రీ.శ. 12వ శతాబ్దపు చివరపాదములో మిథిలలో నివసించెను. ఈతనితో నవ్యన్యాయము మొదలిడును. ఈతని "తత్త్వ చింతామణి" యను గ్రంథము నవ్యన్యాయమునకు ప్రామాణికతమ గ్రంథము. ఇందు గంగేశుడు ప్రత్యక్ష, అనుమాన, శాబ్ద, అర్థాపత్తులను నాలుగు ప్రమాణములను మాత్రమే చర్చించెను. మే. వ. స.

గాంధీ దర్శనము (క్రీ.శ. 1869 - 1948): తానొక దార్శనికుడనని గాంధీ ఎక్కడను చెప్పుకొనలేదు. కాంట్ మొదలైన పాశ్చాత్య దార్శనికులవలె ఒక దర్శనశాస్త్ర వ్యవస్థను రూపొందించుట ఆయన లక్ష్యముకాదు. పురాతన సత్యములకే తమ జీవన విధానములద్వారా వినూతనార్థకల్పన చేసి, మానవ చరిత్ర నొకమలుపు త్రిప్పిన క్రీస్తు, బుద్ధుడు మున్నగు మహాపురుషుల పరంపరకు చెందినవాడు గాంధీజీ.*

గాంధీజీ సూక్తులలో దార్శనిక సిద్ధాంతముగా మనము చర్చింపదగిన భావమేదైన ఉన్నచో, అది వర్తమాన

*మోహన్‌దాస్ కరమ్‌చంద్ గాంధీ (1869 - 1948) భారతీయ జాతీయనాయకుడు. కతియవాడ్ ద్వీపకల్పమందున్న పోర్‌బందరులో జననము. ఈతడు హిందూమతమందు వైశ్యులకులమున జన్మించెను బారిష్టరయి దక్షిణ ఆఫ్రికాలో నున్న ఆసియా దేశస్థులకు రాజకీయ హక్కులను సంపాదించుటకు పాలకవర్గముతో పోరు సలిపి విజయమును గాంచెను. భారతీయప్రజల స్వాతంత్ర్యమునకై నడుముకట్టి, సత్యాగ్రహవ్రతమును కఠోరదీక్షతో కొనసాగించి, భారతదేశమునకు స్వాతంత్ర్యవిజయమును సాధించెను—సం॥

సాంఘిక, రాజకీయసమస్యల దృష్ట్యా సత్యాహింసలను సమన్వయించుచు ఆయనచేసిన వ్యాఖ్యానము గాంధీజీ దర్శనము 'కర్మయోగము' (philosophy of action) అని చెప్పవచ్చును. సత్యాహింసల ఔత్కృష్ట్యము ప్రాచీన కాలమునుండియు ఉద్ఘోషింపబడుచునే వచ్చినది. కాని, ఆ ధర్మములకు కొన్ని అపవాదములను ప్రాచీను లంగీకరింపగా అట్టి మినహాయింపులను పాటింపనవసరములేదని గాంధీజీ ప్రతిపాదించెను. ప్రపంచములో బలమే శాంతిని స్థాపింపగల సమర్థసాధనమని శతాబ్దముల తరబడి మానవ జాతి విశ్వసించుచువచ్చినది. కాని, నేడు గాంధీజీ బోధనల ఫలితముగ ఈ నమ్మకము సడలుచున్నది. చరిత్రలో బల ప్రయోగమువలన శాంతి ఎన్నడును సాధింపబడలేదని, ఉన్న సమస్యలకుతోడు మరికొన్ని కొత్తసమస్యలు ఉత్పన్న మగుటకే బలప్రయోగ మెప్పుడును దారితీసినదని ఇప్పుడిప్పుడు గుర్తించుచున్నారు.

సత్యనిరతుడైన తండ్రి, వైష్ణవభక్తురాలైన తల్లి, భోగభాగ్యములతో తులతూగు వంశములో జననము, విద్యాగంధము లేకున్నను సుశీలయైన భార్యతో బాల్యముననే జరిగిన వివాహము, మాటలలోనే కాక చేతలలో గూడ సత్యమును అనుష్ఠించు సహజ ప్రవృత్తి, బాల్యము నుండియు మాంసాహారము పట్ల అరతి - వీటి అన్నిటి ప్రభావము గాంధీజీ సత్యాహింసదర్శన పరిణామముపై గలదు. సుమారొక అర్ధశతాబ్దముపాటు భారత జాతీయ జీవితమును చైతన్య వంతముచేసి, భారత స్వాతంత్ర్య సంపాదనకు దారి తీయుటయేగాక, ప్రపంచములోని అన్యరాజ్య నిర్వాహకుల నెందరినో గాంధీ దర్శనము చైతన్యవంతులను చేయజాలినది.

మనుస్మృతి, తులసీదాసు రామాయణము, భగవద్గీత- ఈ గ్రంథములను చిరుతప్రాయములోనే గాంధీజీ చదివెను. ఆయన తరువాతి ఆలోచనల కన్నిటికి పృష్ఠభూమి నివి కల్పించినవి. గాంధీలోని సర్వమానవ సమానతాభావము అస్పృశ్యతా ప్రతిఘటన కాయనను ప్రోత్సహించినది. శాకాహారావశ్యకతను గూర్చి 'సాల్ట్' ప్రబోధనలు. హొవార్ విలియమ్, డా. అనాకింగ్ ఫర్డ్‌ల రచనలు బారిష్టరు పరీక్షకై ఇంగ్లండు వెళ్ళిన వెంటనే గాంధీజీ చదివెను. అంతకుముందు గుజరాత్‌లో ఉన్నప్పుడే ఆహార విషయమై ఆయన ఏర్పరచుకొనిన భావములను ఈ రచనలు మరింత బలపరచినవి. ఆదిలో ఆయనను సమ్మోహితుని చేసిన రచనలలో బెంతమ్ 'ఉపయోగితా సిద్ధాంతము' (theory of utility), బ్లావట్‌స్కీ 'దివ్యజ్ఞానమునకు కీలకము' (key to theosophy) ప్రధానమైనవి, అంతకుముందే బైబిల్‌లోని న్యూటెస్టమెంట్‌ను, భగవద్గీతను ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డ్ 'ఆసియా జ్యోతి' అను కావ్యమును, థామస్ కార్లైల్ 'వీరపూజ'ను అనిబిసెంట్ సతి 'నేను దివ్యజ్ఞాని నెట్లైతిని' అను గ్రంథమును ఆయన బాగుగ వంట పట్టించుకొనెను. అవసరమైన మతదృష్టిని, దార్శనిక దృష్టిని అవి ఆయనకు సమకూర్చి పెట్టినవి. మహర్షి దేవేంద్రనాథ ఠాకూర్ రచనలకు నారాయణ హరిశ్చంద్ర చేసిన గుజరాతీ అనువాదములు చదివి మన దేశ మహత్త్వమును ఆయన అవగతము చేసికొనెను.

పై గ్రంథము లన్నియు గాంధీజీ భావనలకు ఒక పృష్ఠ భూమిని సన్నద్ధము చేయుటకే తోడ్పడినవి. నిజమునకు ఆయన భావనలకు స్పష్టమైన రూపురేఖలు దిద్ది, మొదట దక్షిణాఫ్రికాలోను, తరువాత ఇండియాలోను ఆయనను కార్యోన్ముఖుని చేసిన గ్రంథములు మూడు; (1) టాల్‌స్టాయ్ "భగవద్రాజ్యము" (2) రస్కిన్ 'తుదిదాక' (3) తోరో "సత్యాగ్రహము"

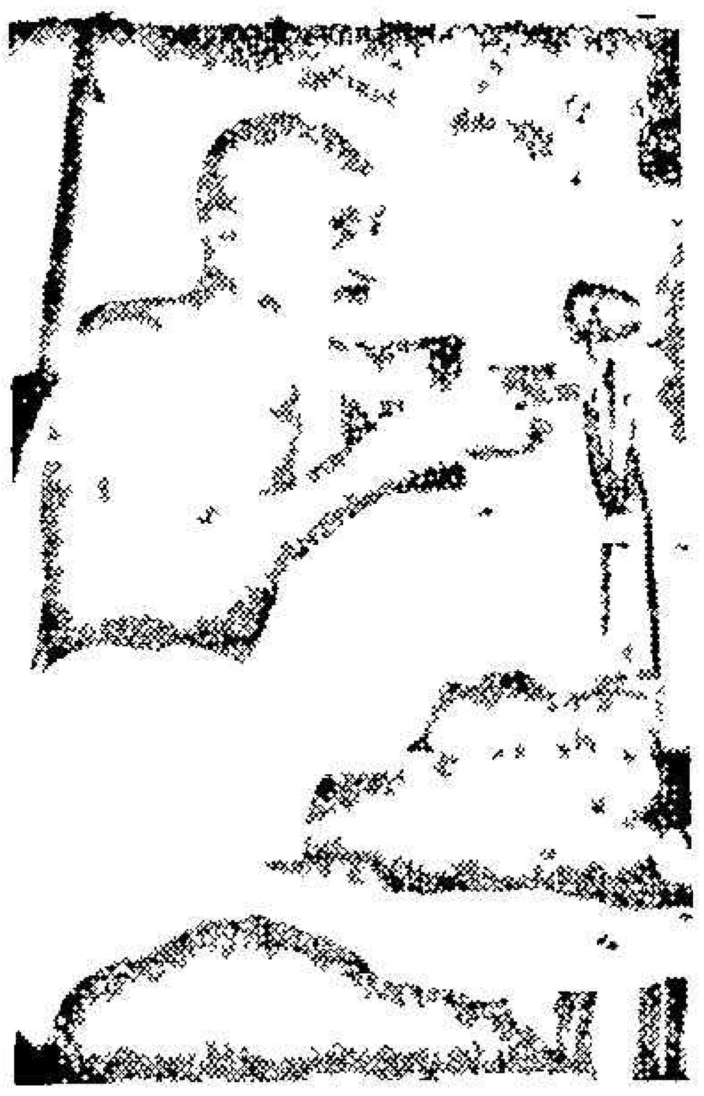
గాంధీ (1869-1948)

"సత్యమే భగవంతుడు": మనము, మన తల్లి-దండ్రులు, వారి తల్లిదండ్రులు ఉన్నప్పుడు ఈ జగత్తున కంతకును ఒక పితృమూర్తి ఉన్నట్లు నమ్ముట అసమంజసము కాదు. ఆయన లేకున్నచో మనమును లేము. ఆయన ఏకాకృతి, నానా స్వరూపి కూడ. అణువుకంటె సూక్ష్మతరుడు; హిమాలయముల కంటె బృహత్తరుడు. ఒక నీటి బొట్టులో ఇమిడిపోగలడు; సప్త సముద్రములు పట్టకుండ నుండగలడు. ఆయన నెరుగుటకు తర్క మసమర్థము. తర్కగ్రహణ పరిధి కతీతు డాయన. వాదములో ప్రతిస్పర్థిని జయించుటకు తర్కముపకరించిన ఉపకరింపవచ్చును. కాని లోకముముందు నిలబడి 'దేవుడు పూర్వమున్నాడు, నేడు ఉన్నాడు, ముందును ఉండగలడు' అని సవాలు చేయగల శక్తి విశ్వాసమువలననే సిద్ధించును. మనము ప్రత్యక్షముగ దర్శింపలేకున్నను, ఒక అత్యద్భుతశక్తి మనకు నిరంతరము అనుభూత మగుచున్నది. కాని ఆ అదృష్ట శక్తి మనకు అనుభూత మగుచున్నను అది రుజువులకు చిక్కుటలేదు. అది ఇంద్రియాతీతము. ఇంద్రియముల ద్వారా గృహీతమగు వస్తువులన్నిటికంటె విలక్షణమైనది.

మృత్యువు నడుమ జీవితమును, అసత్యము నడుమ సత్యమును, చీకటుల నడుమ వెలుగును మనము చూచుచున్నాము. ఆ జీవితమే, ఆ సత్యమే, ఆ వెలుగే దేవుడు.

'దేవుడొక్కడే సత్యము, తక్కిన వన్నియు అసత్యములు' అని హిందూమత దర్శనములు చెప్పుచున్నవి. ఈ అంశమునే ఇస్లామ్‌మత పరిభాషాపదమగు 'కల్మా' (సూక్తము)లోను మనము దర్శింతుము. 'సత్య'మను సంస్కృత పదమునకు 'ఉన్నది' అని యౌగికార్థము.

ఇట్టి ఊహల నాధారముగ చేసికొని గాంధీజీ 'సత్యమే భగవంతుడు' అను నిర్ణయమునకు వచ్చెను,

సత్యము-అహింస : సత్య స్వరూపుడైన ఆ భగవంతుని పొందుటకు ఏకైక సాధనము ప్రేమ. అదే అహింస. పార్యంతికదశలో సాధనమునకు, సాధ్యమునకు మధ్య భేదము లేదని గాంధీజీ విశ్వసించుటచే 'ప్రేమయే భగవంతుడు' అని చెప్పుటకు కూడ ఆయన వెనుకాడలేదు. 'సత్యమనగా ఏది'? ఈ ప్రశ్నకు గాంధీజీ తన అంతర్వాణి చెప్పినదే తనకు సత్యము అని సమాధానము చెప్పుకొనెను. కాని మానవు లనేకులు, వారి మనములు వివిధ విచిత్ర స్వభావములు. అందుచే ఒకని అంతర్వాణి సత్యమని చెప్పినది మరొకనికి అసత్యముగ భాసించుట జరుగవచ్చును. అందుచే సత్యముతో ప్రయోగములు జరుపు వ్యక్తి తనకు తాను కొన్ని నియమములు విధించుకొని, కొన్ని ప్రమాణములు తీసికొనవలెను. సత్యవ్రతము, బ్రహ్మచర్యము, అహింస, దారిద్ర్యము, అపరిగ్రహము అను నియమములు పాటింతునని అతడు ప్రమాణము చేయవలెను. ఈ అయిదు విధులు పాటింపసిద్ధపడని వ్యక్తి ఈ ప్రయోగమునకు పూనుకొనరాదు.

దర్శనశాస్త్రమునకు గాంధీజీ ప్రత్యేక నిర్వాహము అహింస. ఆయన దృష్టిలో అహింస ఆత్మధర్మము. అందుచే ప్రతి వ్యక్తియు జీవితములోని సర్వ రంగములలోను అహింసను అనుష్ఠించు చుండవలెను. సార్వత్రికముగా అనుష్ఠింపనిచో అహింస అర్థ విరహితమగును.

అహింసా సిద్ధాంతము : మిత్రులపట్ల స్నేహభావము ప్రదర్శించుట సులభము. కాని తమ శత్రువులుగ మనలను భావించువారిపట్ల కూడ మనము స్నేహభావము ప్రదర్శించుటే మతసారాంశము. అహింసకు మరొక రూపమే ప్రేమ. ఒరులపట్ల మన హృదయములలో ఉదార భావమును మనము పెంపొందించుకొనవలెను. ఏసుక్రీస్తు చెప్పినట్లు "ఒరుల దొసగు లెన్నరాదు; అప్పుడు మన దొసగులు కూడ ఎన్నబడును" ప్రేమ సూత్రము సర్వకార్య సాధనము. సాధనమే గాంధీజీ దృష్టిలో సర్వస్వమును. సాధనము, సాధ్యము రెండును అభిన్నములు. సృష్టికర్త సాధనములనే పరిమితముగనైనను మన ఆధీనము చేసినాడు. సాధ్యము మన అధీనతలో లేదు. వ్యక్తులు, సమాజములు దౌష్ట్యమునుగాని, ద్వేషమునుగాని ఎదుర్కొనుటకు ప్రేమ పటుతర సాధనము. మన అస్తిత్వములో ప్రధాన ప్రాతిపదికాంశము నిగ్రహము. అత్యధిక నిగ్రహముద్వారా తప్ప అత్యున్నత లక్ష్యములు మనము సాధింపలేము. లోకము అహింస దెసగా పురోగమించుచున్నది. "లోకములో వినాశనము నడుమ జీవనము కొనసాగుచున్నది. అందుచే వినాశన సూత్రము కంటె ఎక్కువ విలువగు సూత్రము మరొకటి ఉండితీర వలెను ఆ సూత్రమే మనలను కార్యప్రవణులను చేయుచు లోకమును ప్రేమించునట్లు ప్రేరేపించుచున్నది. ఆ సూత్రము ప్రేమసూత్రమని మనము గుర్తించినప్పుడు మన దైనిక జీవితములలో దానిని అనుష్ఠించుటకు మనము పూనుకొనవలెను. ఈ సూత్రము ఎంత ఎక్కువగ జీవితములో సమన్వితమైన అంత ఎక్కువ ఆనందము మనకు కలుగును. అది విశ్వవ్యవస్థావగతి వలన మనకు కలుగు ఆనందము. అది మనకు మనశ్శాంతిని ప్రసాదించు ఆనందము. ప్రకృతిలో మన మర్మము చేసికొనజాలని వింతలన్నిటి అర్థమును అది మనకు వివరించి చెప్పును.

మానవసేవ-స్వార్థత్యాగము : సేవాపథము సహజముగ త్యాగ మార్గమునకు మనలను చేర్చును. గాంధీజీ అభిప్రాయములో మానవజీవిత పరమార్థము త్యాగభావములోనే ఇమిడి యున్నది. "త్యాగమే జీవితము; స్వచ్ఛందవృత్తి మరణము నావాహన చేయుట. ప్రతి వ్యక్తికి 125 ఏండ్లు జీవించుటకు హక్కుగలదు. అందుకై అతడు యత్నింపవలెను. ఫలితములపై దృష్టిని పోనీయక కేవల సేవకే జీవితము నంకితము చేయవలెను." ఈశావాస్యోపనిషత్తులోని ప్రథమ మంత్రమగు "జగత్తంతయు ఈశ్వరునిచే వాసితము; అందువలన త్యాగముచే జీవించుచు పరి ధనమునకు ఆశపడరాదు" అను సూక్తికి ఆధునిక వ్యాఖ్యానముగ పై వివరమును గ్రహించవచ్చును. త్యాగపథమును స్వీకరించిన తరువాత అధికాధికముగ త్యాగము చేయుచు, చివరకు సంపూర్ణముగ ఆత్మార్పణ చేయగలుగు స్థితి వచ్చువరకును ఆగరాదు. అట్టి వ్యక్తికి సేవయే ఆనందముగ ఏర్పడి, భగవంతుడు సృజించిన ఈ జగత్తును సేవించుటలో ఎన్నడును అలయిక కలుగదు.

సత్యాగ్రహము : గాంధీజీ ఊహాజగద్విహారి కాడు. ఆచరణ దృష్టిగల ఆదర్శవాది ఆయన. ఆయన బోధించిన

అహింస ఎవరో ఋషులవంటివారు మాత్రమే అనుష్ఠింప దగినదికాదు. జనసామాన్యమున కంతకును అది ఉద్దిష్ట మైనది. ప్రాచీనకాలమునాటి స్వార్థత్యాగ సిద్ధాంతమునకు, దుఃఖవరణ సిద్ధాంతమునకు ఆధునికమైన నామాంతరమే సత్యాగ్రహము. "హింసా వ్యాకులమైనజగత్తులో అహింసా సూత్రమును దర్శించిన ప్రాచీన ఋషులు భౌతిక గురుత్వాకర్షణ సూత్రమును కనుగొనిన న్యూటన్ కంటె గొప్ప భావుకులు. అస్త్రశస్త్రముల మహత్తునేకాక వాటి నిరర్థకత్వమును కూడ గుర్తించిన ఆ ఋషులు వెల్లింగ్టన్ కంటె గొప్ప యోధులు; అలసి సొలసి ఉన్న జగత్తునకు మోక్షాశ హింసలో లేదు; అహింసలోనే గలదు." వినాశకర యంత్రములపై యాజమాన్యముగల మానవజాతి నేత లందరును తమకు తామై కోరి ఒక్కుమ్మడిగ ఆ యంత్రములను పరిత్యజించినచో, శాశ్వత శాంతి లోకములో సిద్ధింపగలదు.

దుఃఖవరణ సిద్ధాంతము : తన ప్రతిస్పర్థులలో మనః పరివర్తన తెచ్చుటకై గాంధీజీ పూనిన నిరాహారదీక్ష లన్నియు ఐచ్ఛికముగ దుఃఖమును, లేదా బాధను వరించు ఈ సిద్ధాంతమునకు ఫలితములే. ఆ ఉపవాసముల లక్ష్యము ప్రతిస్పర్థుల అంతరంగములో స్నేహభావము నుద్బుద్ధము చేయుటయేగాని, వారిని బలాత్కరించుట కాదు. స్వార్థ ప్రయోజనములను సాధించుటకై చేయు ఉపవాసములే, ప్రతిస్పర్థులను బలాత్కరించుటకై ఉద్దిష్టములైనవి.

మతసామరస్య దృష్టి : హైందవతత్త్వమును బాగుగ జీర్ణించుకొనిన గాంధీజీ దృష్టిలో కొంచె మెచ్చుతగ్గులుగ సర్వమతములును సత్య ప్రతిపాదకములే. సర్వమతములు ఒకే భగవంతునినుండి ఆవిర్భవించినవి. కాని అసంపూర్ణ డగు మానవుని ద్వారా వెలసియుండుటచే అన్ని మతములును అసమగ్రములే. అయితే ప్రపంచమంతయు ఒకే మతము నవలంబించుట సాధ్యమని ఆయన భావింపలేదు. అందుచేత విభిన్న మతములమధ్యగల సమాన ధర్మమును కనుగొని, తద్ద్వారా వివిధమతముల మధ్య సహనభావమును పెంపొందించుటకే ఆయన కృషిచేసెను. ఈ సందర్భములో 'సహనము' అను మాట వాడుట గాంధీజీకి ఇష్టములేదు. ఇంతకంటె మంచిమాట దొరకక ఈ మాట వాడుచుంటినని ఆయన అనెను. 'సహన'మను మాటలో ఆ రెండవ మతము తన మతము కంటె తక్కువదయినను తాను ఉదారబుద్ధితో దానిని సహించుచుంటినను అర్థము స్ఫురించును. కాని అహింసావాది తన మతమును తానెంతగ గౌరవించునో, అన్యమతములను గూడ అంత గను గౌరవింపవలెను.

తన దృష్టిలో తన ప్రవర్తన ఎంత సాధువైనను ఒక్కొక్కప్పుడు తనంత సత్యవర్తనులైన తన విమర్శకుల దృష్టిలో ఆప్రవర్తన అసాధువుగ కనిపించిన సందర్భము లనేకములు గాంధీజీ జీవితములో గలవు. అట్టి సందర్భములలో విభిన్న దృక్పథములనుండి తన అభిప్రాయములను, తన విమర్శకుల అభిప్రాయములును కూడ సరియైనవే అను నిర్ణయమునకు ఆయన వచ్చెను, ఇట్టి భావనవలన తన విమర్శకులకు దురుద్దేశ్యము లాపాదింపవలసిన అగత్యము ఆయనకు లేకుండ పోయినది. ఈ సత్య నానాత్వసిద్ధాంతము గాంధీజీకి చాల ప్రియమైనది. ఈ సిద్ధాంతము ప్రకారము మహమ్మదీయుని దృక్పథములో మహమ్మదీయ మతము, క్రైస్తవుని దృష్టిలో క్రైస్తవమతము రెండును యథార్థములే అగుచున్నవి. ఆదిలో తన ప్రతిస్పర్థుల అజ్ఞతకు గాంధీజీ కోపము తెచ్చుకొనుచుండెడివాడు. కాని క్రమముగ ఇతరులు తనను చూచువిధముగ తననుతాను చూచుకొను దృష్టి నెక్కువచేసికొనుటతో ప్రతిస్పర్థుల నాయన ప్రేమించుట సాధ్యమయ్యెను.

ప్రేమ-సహనము : సంఘాభ్యుదయ సాధన కొరకు వ్యక్తులు అన్యోన్యము సరిపుచ్చుకొనవలసిన అవసరమును గూర్చి గాంధీజీ చెప్పెను. అయితే ఆయన అహింసావాది అగుటచే సంఘ శ్రేయస్సుకొరకు సంఘము విధించు శాసనములకు వ్యక్తి ఐచ్ఛికముగనే లోబడవలసి యున్నదని ఆయన అనెను. ఇది అటు సంఘమునకు, ఇటు వ్యక్తికి కూడ శ్రేయస్కరము. ఇట్లే ఆర్థిక రంగములో కూడ ప్రేమయే ప్రాతిపదికగ ఉండవలెనని గాంధీజీ సిద్ధాంతము. ప్రేమచే వ్యక్తుల సమర్థత, శ్రద్ధ అత్యధికమగునట్లు చేసినచో వారిచే అత్యధికముగ పని చేయింపవచ్చునని ఆయన మతము. అన్యోన్యవిరోధముచే గాక అన్యోన్యానురాగముచేతనే అత్యధిక భౌతిక సంపద నుత్పన్నముచేయ వీలగునని ఆయన విశ్వాసము. అట్టి అనురాగమేర్పడుటకు వ్యక్తులు స్వార్థవిరహితులై ప్రవర్తించుట అవసరము. ఈ సూత్రమునే ఇంకను వివరించుచు ఒక ఉత్పత్తిసంస్థ యజమానిని ఒక ఓడ కెప్టానుతో ఆయన పోల్చెను. ఓడమునిగి పోవునపుడు అందరిని కాపాడి చిట్టచివరివాడుగా కెప్టాను ఆ ఓడనుండి బయటికి వచ్చును. అట్లే ఆహారపు కొరత ఏర్పడినచో మిగిలినవారి కందరికి ముందు ఆహారముపెట్టి చిట్టచివర మిగిలినచో తాను భుజించును. అదేవిధముగ ఆర్థికవిపత్తు సంభవించినపుడు పారిశ్రామికుడు తనకార్మికు లందరితోపాటుగ, ఒక విధముగ వారికంటె ఎక్కువగ ఆ నష్టమును తాను భరించుటకు సిద్ధపడవలెను. కరువు, నౌకాభంగము, యుద్ధమువంటి విపత్తులు సంభవించి

నపుడు తండ్రి తన క్షేమముకంటె తన బిడ్డల క్షేమమే ముందు చూచును కదా! ఈ సిద్ధాంతము సాధారణ జనుల కర్థము కాదని గాంధీజీకి తెలియును. అందుకే ఆయన ఇట్లనెను: "ఇదంతయు మీకు విచిత్రముగ కనిపించును. కాని దీనిలోని వింత ఒక్కటే! అది నిర్దుష్టముగ నుండుట. ఏలన ఇదే ఆచరణ యోగ్యమైన, శాశ్వతమైన సత్యము."

నీతి శాస్త్రము - అర్థ శాస్త్రము : సత్యాహింసా సిద్ధాంతముల ప్రాతిపదికమీద గాంధీజీ "నిజమైన అర్థ శాస్త్రమునకు నీతిశాస్త్రముతో ఎన్నడును సంఘర్షణ రాదు." అని ప్రకటించెను. ఆయన దృష్టిలో నిజమైన అర్థ శాస్త్రము సాంఘికన్యాయమును సాధింపవలెను. అత్యంత దుర్బలులైనవారితోసహా సంఘములోని అందరువ్యక్తుల శ్రేయస్సును పెంపొందించుటే ఆర్థికవ్యవస్థకు లక్ష్యముగ నుండవలెను. వ్యక్తి తాను సంపాదింపగలిగిన దంతయు సంపాదింపజూడరాదని, తన అవసరములకుమించి సంపాదింపజూచుట పాపమని ఆయనవాదము. ఈ వాదమునకు పర్యవసానముగనే ఆయన దక్షిణాదిని జరిగిన ఒకసభలో ఇకముందు తానెప్పుడును అంగవస్త్రమునే ధరించెదనని ప్రకటించెను.

ప్రబోధము - ఆచరణ : ప్రబోధములకంటె ఆచరణకు గాంధీజీ ఎప్పుడును ఎక్కువ ప్రాధాన్యమిచ్చెడివాడు. క్రీస్తు సందేశములో విశ్వాసమున్నట్లు నటించువ్యక్తులు, క్రీస్తును శాంతిదూతగా అభివర్ణించు వ్యక్తులు ఆయనబోధనల నాచరణలో పెట్టు విషయములో మాత్రము మిగుల అలసులుగ నుండుట విషాదగాథలలో కెల్ల విషాదగాథ అని గాంధీజీ అనెను.

గాంధీజీదర్శనము ఆచరణ ప్రధానమైన దర్శనము; సత్యాహింసావ్రతియై, సేవాప్రవణుడై మానవుడు జీవింపవలెనని చెప్పుదర్శనము. మానవస్వభావము విషయమై గాంధీజీ కొన్ని అభ్యూహాలు (assumptions) చేసెను. ఆ అభ్యూహాలు యథార్థములే అని ఆయనజీవితము ఆయనకు రుజువుచేసినది. పరమాణుశక్తి ప్రయోగమునకు విరుద్ధముగ ఈనాడు సాగుచున్న ఆలోచనలు ఆయన అభ్యూహాలను మరింత బలపరచు చున్నవి. ఒక హంతకుని చేతిలో గాంధీజీ భౌతికదేహమునకు మృత్యువు సంఘటిల్లినను, ఆయన ఊహాలు అవినాశ్యములు; ఆయన సిద్ధాంతములు అమరములు.

అహింసా సమాజము : గాంధీజీ జీవితదర్శన మార్గమును స్వీకరించు సమాజము తుదకు అహింసాసమాజముగా రూపొందును. రాజకీయాధికారమును, పరిశ్రమలను వికేంద్రీకరించుట మూలముననే ఈ విధమైన పరిణామము సాధ్యమగును. స్వయంసమృద్ధములగు గ్రామములను ప్రాతిపదికగ చేసికొని అట్టిసమాజము స్థాపితము కావలెను. గ్రామీణార్థిక విధానములో వ్యక్తులకుగాని, వర్గములకుగాని స్వార్థదృష్టి ఎక్కువగుటకు అవకాశములేదు. అందుచేత గ్రామీణదృష్టి నలవరచుకొనని వ్యక్తి అహింసావ్రతి కాజాలడు. కేవలము తత్త్వము నెరుగుటేకాక, మానవులను సక్రమమార్గమున నడుపుటకూడ దర్శనశాస్త్ర లక్ష్యము. అందుచేతనే అహింసావ్రతి ఉపయోగితావాదమునకు వంతపాడలేడు. అత్యధిక సంఖ్యాకులకు సాధ్యమైనంత ఎక్కువశ్రేయమును సంపాదించుట ఉపయోగితావాద లక్ష్యము. కాని, అహింసావాది 'సర్వే జనాస్సుఖినో భవన్తు' అని సర్వప్రజల శ్రేయస్సుకొరకును కృషిచేయుచు, ఆ యత్నములో ఆత్మార్పణ చేయుటకైనను సిద్ధపడియుండును. ఉపయోగితావాది, అహింసావాది కొంతదూరము కలసిప్రయాణించుట సాధ్యము కావచ్చును. కాని ఒక స్థలములో వారిమార్గములు చీలిపోకతప్పదు. అక్కడ అవి పరస్పర విరుద్ధములుగ మారుట కూడ జరుగవచ్చును. ఉపయోగితావాది స్వార్థత్యాగమునకెన్నడును సిద్ధపడడు. అహింసావాది సంపూర్ణ ఆత్మాహుతికికూడ నిరంతరము సన్నద్ధుడుగ నుండును. అతని లక్ష్యము "కొద్దిమంది శ్రేయస్సంపాదనము కాదు; ఎక్కువమంది శ్రేయస్సంపాదనముకూడ కాదు. అందరికిని శ్రేయస్సును సంపాదించుట."

సజీవమైన విశ్వాసము గలవ్యక్తి ధైర్యముగ, ఏకాకిగ నిలబడగలడు. "లోకమంతటిని ధిక్కరించికూడ నీవు నిలువబడవలెను. లోకము శాంతిదెసగా నడిపింప జూడవలెను. లోకము తాను రక్తసిక్తముగ ఉండుటనే వాంఛించినను సరే! నీవు భయపడకుము. నీ అంతర్వాణినే నీవు విశ్వసింపుము." "స్నేహితులను వీడవలసివచ్చిన వీడుటకు వెనుదీయకుము. దేనికొరకు నీవు బ్రతుకుచున్నావో, దేనికొరకు నీవు చనిపోవుటకుకూడ వెనుదీయవో దానిని సాధింపుము" అని అంతర్వాణి నిన్ను ప్రబోధించును. పిరికివాడు సంఖ్యాబలమును చూచుకొని సంబరపడును. ధైర్యసాహసోపేతుడు ఏకాకిగ నిలబడుటకు భయపడడు. లోకములోని మహాపురుషులందరును ఏకాకిజీవితములే నడిపిరి. జోరాష్టర్, బుద్ధుడు, క్రీస్తు, మహాత్మా గాంధీ - అందరును ఏకాకులే! కాని వారు తమలో తమకు గల విశ్వాసమువలనను, తమ దేవునియందు తమకుగల విశ్వాసమువలనను అచంచలముగ నిలువబడజాలిరి. భగవద్విశ్వాసము వారికి అండయైనది. ఒంటరితనము వారినెన్నడును బాధింపలేదు. తన బోధనల కత్యంతసన్నిహిత

ముగ జీవితము గడుపుటవలననే సత్యాహింసలు సాధన ముగ భారతదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము సంపాదించుట అను అద్భుతకృత్యమును గాంధీజీ సాధింపగలిగెను. తద్ద్వారా దర్శనశాస్త్రము అడవులలో ముక్కు మూసికొని కూర్చుండు వ్యక్తులలోనేకాక, మానవసమాజము మధ్య కూడ వర్ధిల్ల జాలునని, మానవుల నుత్తేజపరుచుటకు, సముద్ధరించుటకు సాహసకృత్యములకు ప్రేరేచుటకుకూడ సమర్థమగునని ఆయన రుజువుచేసెను. తె. వి.

గాయత్రి : 'గాయంతం త్రాయతే ఇతి గాయత్రీ' (గానము చేయువాని అనగా జపించువానిని రక్షించును గనుక గాయత్రి అనుపేరు వచ్చినది). ఈ మంత్రము ద్విజుల కుపనయనకాలములందు గురువులచే నుపదేశింప బడును. ఇది మూడు వేదములందును కలదు. "ఓమ్ భూర్భువః స్వః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి ధియో యో నః ప్రచోదయాత్". ఇందు ఓం అనునది ప్రణవము. "భూః - భువః - స్వః" అను నీమూడును మహా వ్యాహృతులు. తక్కినభాగము ముఖ్యమైన గాయత్రీ మంత్రము. దీనియర్థము - ఆదిత్యాంతర్యామి యగు దేవుని శ్రేష్ఠమగు తేజస్సును ధ్యానింతుము. ఆతడు మా బుద్ధుల నుత్తేజించు గాత! మే. వ. న.

గార్గి : జనకుని యజ్ఞశాలయందు సమావిష్టులైన బ్రాహ్మణులు, తాను బ్రహ్మిష్ఠుడనని సగర్వముగ పల్కు యాజ్ఞవల్క్యుని ప్రగల్భవాక్యములచే క్రుద్ధులై ఆతని బ్రహ్మిష్ఠతను శంకించి కొన్నిప్రశ్నలు వేసిరి. ఆ ప్రశ్నలలో నొక స్త్రీకూడ కలదు. ఆమెయే గార్గి. వచక్నుడను ఋషి కుమార్తె. ఆమె ప్రశ్నలలో మొదటిశ్రేణికి సమాధానముల నిచ్చుచు, బ్రహ్మవగతికి తర్క మెంతమట్టుకు సహక రించునో, ఆ పరిమితులను యాజ్ఞవల్క్యుడు నిరూపించెను. ప్రశ్నల రెండవశ్రేణి కీయబడిన సమాధానముల అక్షర శబ్దవాచ్యుడు పరబ్రహ్మమే యని ఉపదేశించుచు, ఆ పరబ్రహ్మ స్వరూపమును, అస్థూలం, అనణు మొదలగు నిషేధ గర్భిత విశేషణములచే విశేషించెను. (బృ 5-6; 5-8)

యాజ్ఞవల్క్యుని సమాధానమును విని, గార్గి బ్రహ్మ లోకము లెందు ఓతప్రోతమైనవి యని యడిగెను. యాజ్ఞ వల్క్యుడు గార్గిని నీవు వేయకూడని ప్రశ్నను వేసితివి. శ్రుతిప్రమాణగమ్యమయిన దేవతను,అనుమానప్రమాణము నండగా చేసికొని నీవు వేసినప్రశ్న అతిప్రశ్న నీవు జీవించి యుండుటకు కోరికగలదేని అతిప్రశ్నలు వేయకుము, అని ధర్షించెను. అంతతో గార్గి ఊరుకొన్నది. ఇది బృహ - పంచ మాధ్యాయ షష్ఠబ్రాహ్మణమందు చెప్పబడినది.

ఈ పంచమాధ్యాయమందే మరల ఎనిమిదవ బ్రాహ్మణ మందు గార్గి, జనకయజ్ఞవాటమందు సముదితులైన బ్రాహ్మణుల యనుజ్ఞవడసి యాజ్ఞవల్క్యుని మరల ప్రశ్నించ మొదలిడినది. ఆకాశమెందు ఓతప్రోతమై యున్నది అను గార్గిప్రశ్నకు, ఈ అక్షరమందు ఆకాశము ఓతప్రోతమైయున్నదని యాజ్ఞవల్క్యు డుత్తరమిచ్చి, అక్షర శబ్దవాచ్యుడు పరబ్రహ్మమే అనిచెప్పి, పరబ్రహ్మ స్వరూపమును అస్థూలం, అనణు, అహ్రస్వం అను నిషేధ గర్భిత విశేషణములతో విశేషించెను. మే. వ. న.

గాసెండీ, పీరె (క్రీ. శ. 1592 - 1655) : ఫ్రెంచి దార్శనికుడు, వైజ్ఞానికుడు, గణిత శాస్త్రజ్ఞుడు. ఈయన పరమాణువాదమును పునరుద్ధరించెను. అనుభవిక బాహ్యార్థ వాదమును ఈతడు సమర్థించెను. కె. రా. కృ.

గుణభద్రుడు (క్రీ. శ. 9 వ శతాబ్దము) : జైన దార్శనికుడు ; 9 వ శతాబ్దము ; 'ఆత్మానుశాసన' మను గ్రంథము వ్రాసెను. కొ. స. మూర్తి.

గుణరత్నుడు (క్రీ. శ. 1409) : హరిభద్రుని షడ్దర్శన సముచ్చయముపై మంచి వ్యాఖ్యానమును వ్రాసిన జైన చింతకుడు. కొ. స. మూర్తి.

గోవిందానందుడు (క్రీ. శ. 16 వ శతాబ్దము) : శాంకర శారీరక సూత్రభాష్యమునకు రత్నప్రభయను టీకను రచించినవాడు ఈతడు. క్రీ.శ. 16 వ శతాబ్దపు చివరను జీవించినట్లు తెలియుచున్నది. మే. వ. న.

గౌడపాదులు (క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దము) : సంప్రదా యము రీత్యా గౌడపాదులు శంకరుల పరమగురువని ప్రసిద్ధి. గౌడపాదులు శంకరుల గురువైన గోవిందపాదుల యాచార్యుడని నిర్ణయింపబడినది. గౌడపాదుల కాలము క్రీ.శ. 7 వ శతాబ్దము చివర, 8 వ శతాబ్దము ప్రారంభము అని చరిత్రకారులు నిర్ణయించిరి. శంకరుల మాండూక్య కారిక భాష్యమునకు టీకవ్రాయుచు ఆనందగిరి క్రింది విధమున చెప్పెను : "గౌడపాదాచార్యులు ఆ పూర్వపు దినములలో నరనారాయణుల వాసస్థానమగు బదరికాశ్ర మమునందు భగవద్ధ్యాన నిమగ్నులై తప మొనరించెను. నారాయణుడు ఆయన భక్తికి సంతసించి ఉపనిషత్ప్రతి పాదకమైన బ్రహ్మజ్ఞానానుభూతిని ప్రసాదించెను "మరియు బాలకృష్ణానంద సరస్వతి (17 వశతా.) తాను రచించిన శారీరకమీమాంసా వార్తికమున గౌడపాదులనుగూర్చి నిట్లుచెప్పిరి :

కురుక్షేత్ర మను దేశమందు హిరావతీ నదీతీరమున గౌడులని ప్రసిద్ధికెక్కిన ఒకజాతి ప్రజలు నివసించియుండిరి. వారిలో నొకరగు గౌడపాదాచార్యులు ద్వాపరయుగ

ప్రారంభమున గొప్ప తపమొనరించిరి. ఇట్లు ఆ తపోబల ముచే స్వనామధేయము తెలియపడక జాతిసాధారణ నామముచే వీరు ప్రజలలో ప్రఖ్యాతి నందిరి.

గౌడపాదులచే రచింపబడిన గ్రంథములలో మాండూక్యోపనిషత్కారికలు ప్రధానమైనవి. ఇవి మాండూక్య కారికలని ప్రసిద్ధి కెక్కినవి. ఈ గ్రంథము నాలుగు ప్రకరణములు - మొదటిది ఆగమప్రకరణము. ఇందు సత్స్వరూపమునుగురించిన తనభావము శ్రుతిసమ్మతము, సహేతుకము అని నిరూపించుటకు ప్రయత్నించెను. రెండవది వైతథ్య ప్రకరణము. ఇందు తర్కవితర్కములద్వారా నానాత్వముతోగూడిన ప్రపంచవైఖరిని వివరించెను. మూడవది అద్వైతప్రకరణము. ఇందు అద్వైతసిద్ధాంతమును స్పష్టపరచెను. నాలుగవది అలాతశాంతి ప్రకరణము. ఇందు అద్వైతసిద్ధాంతములనే మరింత లోతుగ విచారించి, ఆత్మయొక్క సత్యత్వమును, వ్యావహారిక సత్యాసత్యత్వమును నిరూపించెను. కొరవికట్టె చేతితో గుండ్రముగా త్రిప్పిన నెట్లు నిప్పు గుండ్రని వలయాకారముగల చక్రమువలె తోచునో, అట్లే ఈ ప్రపంచవ్యవహారము భ్రాంతియుతమని వివరింపబడినది.

భారతదేశమందు బౌద్ధమతము ప్రబలముగా వ్యాపించియున్న కాలమున గౌడపాదులు జీవించియుండిరి గనుక, గౌడపాదులు తమ సిద్ధాంతములకు విరుద్ధము కాని యంశములను బౌద్ధమతమునుండియు గ్రహించెను.

గౌడపాదాచార్యులను నొకవ్యక్తి ఎవరులేరనియు, గౌడపాదకారిక గౌడదేశము (ఉత్తర బెంగాల్) లో పూర్వము ప్రబలియున్న అద్వైతవేదాంత సాంప్రదాయపు గ్రంథమనియు వెల్లేసర్ అను జర్మన్ పండితుని ఊహ. ఈ గ్రంథమును రచించినవ్యక్తి ఎవరైనది తెలియకనే శంకర, సురేశ్వరాదులు దానినుండి విషయములను తమ గ్రంథములలో నుదాహరించియు ఆ యాచార్యుని నామము నుల్లేఖించి యుండలేదని వెల్లేసర్ వాదించినాడు. ఈ సిద్ధాంతము సమంజసముకాదు. సురేశ్వరుడు శంకరుని శ్లోక ముదాహరించియు, ఆయనను పేర్కొనక, అది పూజ్యులైన ద్రావిడులది అని శంకరులను గురించియే చెప్పినట్లు, గౌడులని గౌడపాదాచార్యులను గురించిచెప్పిరని ఒప్పుకొనక తప్పదు. కాని బృహదారణ్యక భాష్యవార్తికమునందు సురేశ్వరులు గౌడపాదాచార్యుని నామము ఒకచోట స్పష్టముగను ల్లేఖించిరి. అంతేకాక శంకరులు తాము రచించిన శ్వేతాశ్వతరోపనిషద్భాష్యమునందు గౌడపాదాచార్యులు శుకమహర్షి శిష్యులని వచించిరి. పి. చెం. సు.

గౌతముడు: ఇతని సరియగునామము గోతముడని కొందరు పండితుల అభిప్రాయము. ఇతనికి అక్షపాదుడను పేరుకూడ కలదు. భారతీయషడ్దర్శనములలో నొకటగు న్యాయమునకు సూత్రకర్త ఇతడు. ఈ సూత్రములందు బౌద్ధసిద్ధాంతము లుదాహరింపబడుటచేత నివి బౌద్ధమత ప్రాదుర్భావానంతరము వ్రాయబడినవని, వీటినిగూర్చి, వైశేషిక సూత్రములనుగూర్చి చెప్పినట్లు, బాదరాయణు డేమియు చెప్పకపోవుటచే, ఆయన తర్వాత గోతము డుండియుండుననియు, వైయాకరణుడగు కాత్యాయనునికి న్యాయసూత్ర పరిచయమున్నట్లు తోచుచున్నందున, గోతము డాతనికి పూర్వుడనియు తేలుచున్నది. కాత్యాయనుడు 4 వ శతాబ్ద (క్రీ.పూ.) పు వాడు.

ఈతడు ధర్మసూత్ర కర్తయగు గౌతమునికన్న భిన్నుడు. రామాయణమందు, భారతమందు ప్రసిద్ధుడగు ఉతథ్యపుత్రుడు, అహల్యాపతి ఇంకొకడు. మే. వ. స.

గ్యూలింక్స్, ఆర్నాల్డ్ (క్రీ.శ. 1624 - 1669): బెల్జియమ్ దార్శనికుడు. లీడెన్ (Lieden) విశ్వవిద్యాలయములో ఉపన్యాసకుడుగ నుండెను. ఆయన తన రచనలలో డేకార్ట్ సంప్రదాయమును కొంతవరకు అనుసరించెను; కాని శరీరమునకు, మనస్సునకు గలసంబంధము విషయమైన డేకార్ట్ పరిష్కారమును అంగీకరించక ఈతడు సామయికవాదమును సమర్థించెను (చూ. సామయిక వాదము). కె. రా. కృ.

గ్రీకు దర్శనము(Greek philosophy): తొలిని స్వార్థనిరపేక్ష జిజ్ఞాసారూపమును దాల్చినను, దర్శనశాస్త్రము పశ్చిమదేశములలో గ్రీకులతో ప్రారంభించినదని చెప్పవచ్చును. గ్రీకులు దీని కిచ్చిన పేరు "ఫిలాసఫీ." దాని అర్థము జ్ఞానానురక్తి. జ్ఞానమే పరమపురుషార్థమను భావమును, మనశ్శిక్షణచే నియంత్రితము, దానికే యంకితమగు జీవితము పరమలక్ష్యమను భావమును - ఈ రెండును "ఫిలాసఫీ" యను పదార్థమునం దిమిడియున్నవి. స్వార్థదృష్టిగల వినియుక్తశాస్త్రమును పరాధీన శాస్త్రమని అవజ్ఞ చూపుచు, దర్శనశాస్త్రమును అపరాధీన జిజ్ఞాసయని గ్రీకులు ప్రశంసించిరి. ప్రకృతిశాస్త్రములనియు, సంఘశాస్త్రములనియు మనము గుర్తించిన ప్రధానపరిశోధనశాఖల కిటీవలివరకు ప్రకృతిదర్శనము (natural philosophy), నైతికదర్శనము (moral philosophy) అని పేరు లుండుటలో గ్రీకులు దర్శనశాస్త్రమున కిచ్చినఉత్కర్ష భావముయొక్క ప్రభావము గోచరమగుచున్నది. దాని విషయ, విధాన విలక్షణతనుబట్టియు, దాని వైమర్శిక, నైతిక లక్ష్యములబట్టియు దర్శనశాస్త్రమును వినియుక్త

శాస్త్రము నుండి కన్న, శుద్ధశాస్త్రమునుండియే భిన్నముగా నిరూపించుట యుక్తమను భావము బయలు దేరినది.

ఈజిప్టు దేశము, మెసపొటేమియాలో ప్రబలిన ప్రాచీన సభ్యతలనుండి, ముఖ్యముగా కొన్ని గణితశాస్త్ర ప్రమేయములను, ఖగోళశాస్త్రమందు కొన్నినియమములను గ్రీకులు స్వీకరించినట్లున్నది. కాని యెంతస్వీకరించిరో తెలియదు. కాని ఒక విషయము మట్టుకు నిశ్చయముగా చెప్పవచ్చును. ఇట్టి విషయముల చర్చించుటలో ఒక శాస్త్రీయ వ్యవస్థను కల్పించుటగాని, లేదా ఈ విషయములందు బయలుపడిన సత్యములకు సామాన్యతత్త్వముల నుపయోగించి, పరస్పర సంబంధములను కల్పించుటగాని గ్రీకు చింతకులకు పూర్వ మెచ్చటను కానరాదు.*

సోక్రటీజ్‌నకు పూర్వమం దుండిన దార్శనికుల గురించిన జ్ఞానము - దాని ఆకరములు : గ్రీసు దేశమందు ప్రాదుర్భవించిన వ్యవస్థితచింతనవిషయమై మనకు తెలిసినది చాల తక్కువ. ప్రథమచింతకులగురించి మనకున్న జ్ఞానము శకలములలో నున్నది. అందునను ఇతర రచయితల గ్రంథములలో ఉదాహరణ రూపమున, వివరణల రూపమున ఉన్న వారి ఉక్తులే మనకు శరణము. ఈ ద్వితీయ రచయితల గ్రంథము లైనను ఇతర గ్రంథకర్తల గ్రంథములలో సంగ్రహముల రూపమున, ఉదాహరణ రూపమున కానవచ్చుచున్నవి. ప్రాచీన కాలమునుండి ఉపలబ్ధమైనదార్శనిక శకలములను వివరించు సంప్రదాయ మొకటి కలదు.

ప్రాక్ సోక్రటీజ్ గ్రీక్ చింతకులను గురించి ప్లేటో ఆరిస్టాటిలుల గ్రంథములందు కొంత ప్రసంఖ్యానముకలదు. ఆ వివరణలు ఈ ప్రసంఖ్యానములతో సంవదించుచున్నవి. ప్లేటో, ఆరిస్టాటిల్ లు ప్రాక్‌సోక్రటీజ్ చింతకులనుగూర్చి చెప్పుటలో, వారివాదముల ననువదించుటలో ఎంతవరకు సంవదించుచున్నారో, ఎంతవరకు నిజముగా వారు ఆ పూర్వుల అభిప్రాయములను యథాతథముగ వర్ణించుచున్నారో విమర్శనాత్మకముగా నిశ్చయించుకొనుచు, ఉపలబ్ధ శకలముల నుపయోగించుచు (వీని నన్నిటిని 50 ఏండ్ల క్రింద హెర్మన్ డీల్స్ ఒక గ్రంథముగా సంకలించినాడు), సోక్రటీజ్ పూర్వగుల భావముల స్థూలలేఖ్యముల కల్పించగలము. కాని వాటి వివరముల యాథార్థ్యమును మన మాశించరాదు.

సోక్రటీజ్ పూర్వగులు - వారి ప్రస్థానములు - సిద్ధాంతములు : ప్రధానదార్శనిక సిద్ధాంతవికల్పములను అవగాహన మొనరించుకొని, వాటి యనుషంగములను, విసంవాదరహితముగను, సధైర్యముగను ప్రతిపాదించుట గ్రీకుల ప్రతిభావిశేషము. ఇందు నాలుగు సిద్ధాంతములు ప్రాక్‌సోక్రటీజ్ దర్శనమునకు సంబంధించినవి కలవు. 1. అనేక విధములగు భౌతికవాదులు, 2. పితాగొరాస్ సంప్రదాయములు, 3. ఎలియాటిక్ హేతువాదులు, 4. సోఫిస్టులు. వారికి వలసిన ప్రారంభఘట్టముల (starting points) కల్పించుకొనుటలో, వారి శాస్త్రవిధానములలో, వారి దార్శనికలక్ష్యములలో వీరు ఒకరికొకరు భిన్నులు. వీరి వివిధసంప్రదాయము లీనాటికిని సజీవములేయయియున్నవి.

భౌతికవాదులు : వీరి విషయమై ఆరిస్టాటిల్ ఇట్లు చెప్పెను: జగత్తులోనున్న వస్తువులకన్నిటికిని కల సామాన్యోపాదాన మేది, ఈవస్తువుల కాద్యజన్మస్థాన మెట్టిది, ఏ చరమవస్తువునం దివి లీనమగును ? (ఆశ్రయము స్థిరమైనను అవస్థలు మారవచ్చును). కాని ఈ సృష్టితత్త్వముల సంఖ్య విషయమైగాని, వాటిస్వరూప విషయమైగాని వీరిమధ్య అభిప్రాయసారూప్యము మృగ్యము. సృష్టిసిద్ధాంతకల్పన ఆసియామైనర్ కు చెందిన అయోనియన్ సముద్రతీర ప్రాంతమందు నివసించిన ఏడుగురు ఐతిహాసిక పురుషులలో నొకడగు తేలీజ్ అను అన్వేషకుని ఉపజ్ఞమని యందురు.

మంచుక్రింద, ఆవిరి క్రింద సులభముగా మారగలుగుటయేగాక జీవపదార్థమున కంతటికిని జలమే ఆధారకమగుటచే జలమే ప్రపంచమునకు ఉపాదాన కారణమనియు, వస్తువులన్నియు జలమునుండి ఉద్భవించి, జలములో లీనమగుటవల్ల సృష్టి పర్యాయక్రమమున జరుగుననియు చెప్పుటవలన, ప్రపంచనిర్మాణ సమస్యాపరిష్కారమునకు పూనుకొన్నవారిలో తేలీజ్ మొదటివాడు. ఈతని అయోనియన్ అనుయాయులు విషయమును మార్చి భిన్నసిద్ధాంతముల కల్పించిరి. ప్రపంచనిర్మాణమునకు జలమువంటి సుపరిచితద్రవ్యము మూలతత్త్వము కానేరదనియు, ఆ మూలతత్త్వ మొక నిరవధిక లేదా అనిర్దేశ్య పదార్థమనియు, పృథక్కరణ, విలయనప్రక్రియలు విశ్వ "నయ" నియమము ననుసరించి జరుగుననియు అనాక్సిమాండర్ ప్రతిపాదించెను. ప్రపంచప్రక్రియలకు ప్రవర్తకమగు నియమమును ఇంకొకరీతిగా అనగ్జిమేనీజ్ ప్రతిపాదించెను. సృష్టికి మూలతత్వము గాలి అనియు, దాని సాంద్రీకరణ, విరళీకరణములే ప్రపంచప్రక్రియల స్వరూపమనియు నాతడు భావించెను.

క్రీ. పూ. 5 వ శతాబ్దపూర్వార్ధమున జీవించిన హెరాక్లిటస్, సతతపరిణామ ప్రవణమగు అగ్నియే

* ఇండియాలో అంతకుపూర్వమే కారణతాభావ ముదయించి ఇట్టి పని కొంతవరకు జరిగినది — సం.॥

ప్రపంచ మూలకారణమని పేర్కొనుటచే భౌతికవాదులలో చేర్చబడెను. కాని ఇది ఈతని ముఖ్యనిర్వాహము కాదు. ఒకప్రక్క ప్రకృతియందు సులభముగా కన్పట్టు నియతికిని ఇంకొకప్రక్క ఇంద్రియ ప్రత్యక్షమునకు, సామాన్యాభిప్రాయములకు మధ్యగల వైరుధ్యమును, వస్తువుల ప్రాతిభాసిక స్థైర్యమునకు, వాటి సతత పరిణామ స్వభావమునకు గల వైరుధ్యమును నిరూపించుటలో ఈతని విశిష్టప్రతిభ మనకు తెలియవచ్చుచున్నది. ప్రవాహము నిత్యముగా కన్పట్టుచున్నను, రెండుసారు లదే నదిలో పరికిని గ్రుంకు లిడుట సాధ్యముకాదు. దినదినము సూర్యుడు ప్రతినవముగా కన్పట్టును. రెండు విరుద్ధాంశముల పరస్పర చలప్రతీకారరూపమగు పరిణామ నియమమే నిత్యము. ఈ సమాలోచనధోరణి ఈ రూపమును దాల్చుటచే వాదతర్క (dialectic) రూపమగు తమ తర్కధోరణి హెరాక్లిటస్‌చే పూర్వమే ఆకాంక్షించబడినదని హెగెల్, మార్క్స్, వీరిద్దరి అనుయాయులు హెరాక్లిటస్‌ను మిక్కిలి మెచ్చుకొందురు. మానవులలో ప్రతివాడును స్వీయకల్పిత ప్రపంచమునందే నివసించును. "కాని జ్ఞానమొక్కటియే, అది అందరిచే పంచుకొనబడ తగినది" అని హెరాక్లిటస్ అన్నాడని చెప్పుదురు. వస్తువులమధ్య గోచరించు వ్యవహారముల వెనుకనున్న ఆలోచనను గ్రహించుటయే జ్ఞానము.

తరువాతి తరమునకు చెందిన భౌతికవాదులు మూలతత్త్వముల సంఖ్యనుగురించి, వాటిస్వభావమునుగురించి భిన్నముగా నాలోచించిరి. ఒకటిగా నున్నది యెట్లును మారుటకు వీలులేదను ఎలియాటిక్ సంప్రదాయభావము నండగా జేసికొని మూలతత్త్వబాహుళ్య సిద్ధాంతములు బయలుదేరినవి. ఉదాహరణమునకు, సిసిలీలోనున్న గ్రీకు వలస దేశవాసుడగు ఎంపిడాక్లిజ్ గాలి, నీరు, నిప్పు, భూమి సృష్టికి మూలతత్త్వములని చెప్పెను. ఇదిగాక సృష్టిప్రక్రియకు కారణములైన ఈ నాలుగుతత్త్వముల సంయోగ విభాగములు, ఆ తత్త్వముల మధ్యనుండు మైత్రి, ద్వేషముల ఫలములని నిరూపించెను.

అనాగ్జగోరాస్ మతప్రకారము, మనకిప్పుడు సృష్టిలో గోచరములగు వస్తువులు ఎప్పుడును ఇట్లే ఉన్నవి. కాని శకలములు, లేదా బీజములరూపమున ఉన్నవాటి అవయవములు తొలిని అస్తవ్యస్తముగా వికీర్ణములైయుండి, తరువాత ఏకజాతీయ సమూహములుగా వేరుపడి, కొనకెప్పుడో రాబోవుకాలమున మరల క్రమరహిత సంకుల స్థితిని చెందును నిజమున కతడు మూలతత్త్వములసంఖ్య అనంతమని భావించెను. బుద్ధి (nous) ప్రకృతియం దగుపడు నియతికి, క్రమమునకు కారణమని నిరూపించుటలో ఈతని ప్రతిభ వెల్లడియైనది. ఈ ప్రతిపాదనలో అతడు - అరిస్టాటిల్ నుడివినట్లు - అసంబద్ధప్రలాపులగు తన పూర్వులకన్న చాల విచారశీలుడుగా కనిపించును. ఈ భావమును ఫలపర్యవసానముగ నాతడు నిర్వహించలేదని ప్లేటో, అరిస్టాటిలు లిద్దరును ఆతని తప్పు చూపించిరి.

భౌతికవాదులలో ఆఖరువారు క్రీ.వె. 5 వ శతాబ్దమునకు చెందిన లూసిప్పస్, ఆతని శిష్యుడు డెమోక్రిటస్. వీరు పరమాణువాదులు ఆకారము, క్రమము,స్థానము-వీటిలో పరస్పరభిన్నత కలిగిన అనంత సంఖ్యాకములైన పరమాణువులు జగత్సృష్టికి కారణములు. ఈ పరమాణువులు సదా చలనశీలములు. ఇవి అనంతశూన్యమందు శాశ్వతముగా క్రిందకు పడుచున్నవి. ఇవి పడుచున్నపుడు ఒకదానితో నొకటి ఢీకొని, మరలి, అనేకవిధములగు గతులను స్వీకరించును. ఈ చలనములే ప్రకృతిప్రక్రియలకు వివరణములు. ఈ భావములలో చాలభాగము నూతన పరమాణువాదములో కన్పట్టును.

పితాగోరియనులు : మొదటి భౌతికవాదుల దృష్టిలో దర్శనశాస్త్రము మనగా నైతికవిషయములతో గాని, మతముతో గాని ప్రసక్తి లేని ప్రకృతిజిజ్ఞాస. పితాగోరియనులు ఈ విచారమును మతానుష్ఠానముతో మేళవించిరి. జ్ఞానము, అనుష్ఠానము ఈ రెండును వీరిదృష్టిలో జన్మచక్రమునుండి ఆత్మను విడుదలచేయుట కావశ్యకములే. పితాగోరాస్ స్థాపించిన విద్యాస్థానమునుగురించి తెలిసినది చాల కలదు. కాని వ్యక్తినిగురించి తెలిసినది చాల స్వల్పము. ఈ విద్యాస్థాన మిటలీదేశములో క్రీ.పూ. ఆరవశతాబ్దము ముగియక మునుపు వర్ధిల్లినది. వస్తువులన్నియు సంఖ్యాత్మకములు లేదా అవి సంఖ్యల ననుకరించును; లేదా సంఖ్యల మూలాంకములే వస్తువుల మూలతత్త్వములు అని చెప్పుటలో పితాగోరియను సంప్రదాయము గణితశాస్త్ర ప్రాధాన్యము నొప్పుకొనినది. సంగీత స్వరశ్రేణియొక్క హరాత్మకనిష్పత్తి పితాగోరియనులు కనిపెట్టిరి. సూర్యునిచుట్టు తిరుగు గ్రహముల ఆవర్తవ్యవధుల పరీక్షించి, వీటికిని ఒక హరాత్మక (harmonic) నిష్పత్తి కలదని (ఖగోళ సంగీతము) నిరూపించిరి. ఆత్మ శారీరక ప్రవృత్తుల సామరస్యమని భావించిరి. ఈ దృష్టిలో రోగము, ఆరోగ్యము, న్యాయము, అన్యాయము, వీటిని భిన్నసంఖ్యా నిష్పత్తుల రూపమున వ్యక్తపరచవచ్చునని వీరి యభిప్రాయము. సమచతురస్రములో, కరణికిని, భుజమునకు గల పరిమాణ నిష్పత్తి పూర్ణసంఖ్యలచే అనగా ఏకాంకగుణిజములచే వ్యక్తపరచుటకు వీలుగామి, సంఖ్యలే వస్తుజనకతత్త్వము

లను సిద్ధాంతమునకు భంగమువాటిల్లుట వారికి చాల బాధకరమైనది.

ఎలియాటిక్కులు : ప్రకృతియొక్క భౌతిక ద్రవ్యరచన, దానియందు కన్పట్టు హేతుబద్ధ అనుక్రమము వీటినిగురించి పైజెప్పిన స్పష్టకల్పనలను పార్మినైడీజ్, ఈతని శిష్యుడగు జీనో తీవ్రవిమర్శకు గురిచేసిరి. పార్మినైడీజ్ ఇటలీలోనున్న ఈలియాలో నొక స్వీయ విద్యాస్థానమును స్థాపించెను. పార్మినైడీజ్ తీవ్రబౌద్ధిక వాది. ఈతని వాదమిది : సుసంగతముగా మాటలలో చెప్పుటకుగాని, ఆలోచించుటకుగాని వీలులేనిది ఉండజాలదు. వస్తువు లెట్లగపడినను ఉండుట యనగా బోధ్యమగుటే. ఏదైన ఒక వస్తువున్నది యగుచో, అది మారలేదు ; ఏలన మారుట అనగా లేకుండినదిగా ఉండి యుండుటయో, లేక లేనిదానిగా మారుటయో యగును. ఇంతేకాక ఉన్నది నానాత్వము కాజాలదు ; ఏలన నానాత్వమనగా ఇతరత : సత్త కితరమైనది ఎట్లుండును ? అందువలన ఏదో యొకద్రవ్యము నీరో, గాలియో ప్రకృతి ప్రక్రియలకు మూలమనిగాని, లేదా ప్రకృతి పర్యాయ ప్రక్రియాత్మక మనిగాని నిరూపించ పూనుకొనుట స్వవచన వ్యాఘాతముగా కన్పట్టును. పితాగోరియను లుపదేశించిన గణితశాస్త్రీయ ఏకాంకముల "బహుత్వము" కూడ అసంగతమే. ఎంపిడాక్లీజ్, అనాగ్జగోరాస్‌వంటి నానాత్వవాదులయొక్క, ముఖ్యముగా ప్రతి పరమాణువును పార్మినైడీజ్‌చెప్పిన "ఏకము" గా భావించు పరమాణు వాదులయొక్క దృక్పథములు, పార్మినైడీజ్ వాదమును కొంతవరకైన ఎదుర్కొనుట కుద్దిష్టమైనవియే. కాని వీరలు (నానాత్త్వ, పరమాణువాదులు) నానాత్వమునో, శూన్యమునో అంగీకరించవలసి వచ్చినది. ఈ రెండిటిలో నేదియును పార్మినైడీజ్ భావములతో సంవదించునట్లు చేయుటకు వీలులేదు.

పార్మినైడీజ్ యొక్క విమర్శ హాస్యాస్పదమని చూపించవచ్చును. ఉన్నది మార్పులేని ఒకటియే యగుచో పర్యవసానములు అసందర్భములుగాను అనుభవ విరుద్ధములుగాను కన్పట్టును. అందుచే ఈతని శిష్యుడగు జీనో తన గురువును సమర్థించుటకై గతిని స్వీకరించువారు, నానాత్వము నంగీకరించువారు, - ఈ ఇరుతెగలవారును అనుపపన్నములను చేబట్టినవారలే అని నిరూపించెను. గతినిగురించి ప్రతిపక్షులచే ప్రతిపాదింపబడిన ప్రమేయముల అసంగతత్వమును నిరూపించు ఈతని ప్రసిద్ధ విరోధాభాసములు నేటికిని యుక్తివాదమునకు అద్భుతదృష్టాంతములు. నిజముగా వాదతర్కపద్ధతి (పరపక్షమునందు అసంగతత్వమును నిరూపించుట) ఈతని ఉపజ్ఞమే అని ఆరిస్టాటిల్ సూచించెను.

సోఫిస్టులు : క్రీ.పూ. 5వ శతాబ్ద పరార్ధమందు దార్శనిక పరిణామము సోక్రటీసునకు పూర్వగులగు వారిలో కడపటివారైన సోఫిస్టులను ఉద్భవింపజేసినది. వీరలొక నియత సంప్రదాయమునకు చెందినవారలనుటకన్న, వృత్తి, భావ సాదృశ్యముగల ఒక ప్రత్యేకదార్శనికవర్గ మనుట మేలు. కేవల వివేకము, అనగా సూక్ష్మజ్ఞానము దుర్లభము; అందున అది సామాన్యులకు కష్టసాధ్యము. అందువలన సూక్ష్మజ్ఞాన గమ్యమగు ప్రపంచనిర్మాణము గురించిన విచారమును తజ్యించి, లోకవ్యవహారజ్ఞానము నార్జించుకొని, జీవనము ఫలవంతముగ గడపవచ్చునని వీరి ఉపదేశము. వివేకమును జీవనరంగమున కన్వయించు నట్లొనరించుటలో సోఫిస్టులు దర్శనశాస్త్రమును ఆకాశమునుండి భూమికి గొనివచ్చిరని సిసిరో యనెను.

ఉదాహరణమునకు, గార్గియాస్ ఎంపిడాక్లీజ్‌యొక్క శిష్యుడైనను మూడు అభావసిద్ధాంతములను సమర్థించ సమకట్టెను. 1. ఏదియునులేదు. (సర్వమును మార్పునకు లోకువే.) ఏది రెండును అగునో, అది మనము ఉన్నదియని చెప్పునది కాదు ; లేదు అనిచెప్పునది కాదు. 2. ఒకవేళ యేదియైన ఉన్నను దానిని మనము తెలిసికొనలేము. (ఏలన మన ప్రత్యక్షములు వైయక్తికములు, సాపేక్షములు). 3. ఒకవేళ ఏదైనను మనము తెలిసికొనినను, దానిగురించి ఇంకొకనికి చెప్పలేము (మాటలకు నిలకడలేదు. అవి తాత్కాలిక సాంకేతికములు). కాని వస్తుయాథార్థ్యమునుగురించి తెలిసికొనువారలుగ మనుష్యుల జేయలేకపోయినను, వారు ప్రేరణకు యోగ్యవిషయమే. ప్రేరణకు కావలసినది వాగ్మిత. అందువలన వక్తృత్వమును పెంపొందించుటకు శిక్షణ యావశ్యకమని గార్గియాస్ మతము. ప్రోటాగోరాస్‌కూడ హెరాక్లిటస్ సిద్ధాంతములచే శిక్షితుడై, వీటినుండియే "మానవుడే అన్నివస్తువులకు మానము," ఏమన, "ఏ మనిషికి ఏది యగుపించునో అది యతనికి ఉన్నది," అను సంశయాత్మక, సాపేక్ష నిష్కర్షకు రాగలిగెను. మందుల నిచ్చుటవలనగాని, శరీరపరిశ్రమ విధించుటచేగాని వైద్యుడు మనుష్యుల వేదనల నెట్లు మార్చగలడో, అట్లే వారల యెదుట తగురీతిని మాట్లాడుటవలన వారలకు వస్తువు లగుపించురీతిని మార్చవచ్చును.

ఈ ప్రయోజనమును మనమునం దిడుకొని గార్గియాస్, ప్రోటాగోరాస్, తదితరులును శిక్షణవృత్తి నంగీకరించిరి. వీరలకే సోఫిస్టులు అని నామము. లోకవ్యవహారమున

కుపకరించుటకు వీరిచ్చు ఉపన్యాసములకు వీరు శ్రోతల వద్దనుండి శుల్కమును గ్రహించుచుండెడివారు.

"మనుష్యులను ప్రేరేపించుటకు, ఆ ప్రేరణ ఫలితముగా ఇంటిలోగాని, బయటగాని ఇతరుల నియమించుటకు సమర్థులుగా నే నన్యుల చేయగల"నని, గార్గియాస్ ప్రతిజ్ఞ. ఉపన్యాసములవలన మనుష్యులను బాగుచేసి వారి చిత్తవృత్తిని నైపుణ్యమువైపు త్రిప్పి, వారిని సుఖవంతులుగా చేయగలనని ప్రొటాగొరాస్ ప్రతిజ్ఞ. వారి బోధనలకు కొంత కరకుదన మున్నను, గార్గియాస్, ప్రోటాగొరాసు లిద్దరును సమకాలీనుల గౌరవమునకు పాత్రులైరి. ఏలన నాటిచదువు, వ్రాత, సంభాషణ, స్వదేశస్థుల సమకాలీన సంస్కృతి సంప్రదాయములు అను విషయములను ఉపన్యాసాంశములుగా వీరు తీసికొనెడివారు. సాధువృత్త శిక్షణకు ఇవి ఆవశ్యకాంశములుగా ఆ కాలమున నంగీకరించబడినవి.

తరువాతి తరపు సోఫిస్టులు మనుజులమనముల వశీకరించుకొనుట యను దుర్వినియోగమునకు తమవాగ్ధాటి నుపయోగించిరి. శ్రోతలను ప్రేరేపించుటయే ప్రధానముగా గ్రహించినపుడు వక్త వారి దురాగ్రహముల నెచ్చు సరకుగొని, వారి నెదుర్కొను సమస్యల పరిహారమునకై యావశ్యకమగు జ్ఞానము విషయమై ఆసక్తిని చూపడు. అందువలన ఉపన్యాస వేదికలయందు వందిని నందిచేయు ఈ సోఫిస్టులు ప్రజలచే గర్హింపబడిరి. ఇదిగాక వాదములో గెలువవలెనని సోఫిస్టులకున్న ఉబలాటము వితండవాదములకు దారితీసినది. అందువలననే నేడు మనము సోఫిస్టులతర్క మనగా హేత్వాభాసవాదమని గ్రహింతుము. తరువాతి కాలములో ఆరిస్టాటిల్ తన శాస్త్రగ్రంథములలో చెప్పినట్లు, తర్కమనగా, వాటిసంబంధముల వెల్లడిచేయుటకై ఇతరుల అభిప్రాయములను, కల్పనలను శోధించు కళ. లక్ష్యములగు ప్రరోచన సాధనములన్నిటి నుపయోగించు కళయగు వాగ్మిత్వము (rhetoric), పైదానికన్న చాల భిన్నమైనది. ఈ రెండును ఉపకారకములగు మనః శిక్షణలే, కాని ఉపపత్తి, ఖండనము - వీటి ఆభాసములనే వితండవాదము ఉపయోగించును.

సోక్రటీజ్ (క్రీ. పూ. 469 - 399) : ఈతడేమియు గ్రంథరూపమున వెలిబెట్టకపోయినను, ప్లేటో తన రచనలలో దృష్టాంతపురుషునిక్రింద ఈయనను నిరూపించుటచే ఈతడు మూర్తిగొన్న దార్శనిక జిజ్ఞాస యని లిఖితప్రపంచ చరిత్రలో చెప్పబడినాడు. కాని అతనికి నిశ్చితాభిప్రాయములు గల దార్శనిక జీవితముయొక్క స్వరూపము, విలువ ఈ రెండిటి విషయమైతప్ప తక్కిన విషయముల గురించి ఈతని యభిప్రాయము లెవ్వియో చెప్పలేము. ఇతని సమకాలీను లనేకులు ఇతడు సోఫిస్టు యని యభిప్రాయపడినవారు కలరు. దానికి సబబు లేకపోలేదు. ఏలన గార్గియాస్, ప్రోటాగొరాసులవలె ఈతడుకూడ ప్రకృతిని గురించి విచారము భ్రాంతిదూషితమని తెలిసికొని, మానవశీలమును గురించి, ఆ శీలమును మనుజులకు కరపు విధానములగురించి, అనగా మనుజులను బాగుచేయుటను గురించిన విచారమునకు కడంగెను. ఈయన యువకులను తార్కికప్రశ్న లడుగుట వారికి చాల యిష్టముగ నుండెడిది. నాటిపెద్దల కది అవినయము, తిరస్కారము అని తోచినను ఆ యువకు లీతని ననుకరించుచు మరల నీతని ప్రశ్న లడుగుచుండెడివారు. ఇతడు దేవతల విషయమై తిరస్కారభావము చూపుచున్నాడనియు, యువకుల మనములను కలుషిత మొనర్చుచున్నాడనియు తోడి ఏథెన్సు నగరవాసులు ఈతనిపై నేరము మోపిరి. అందులకాతడు తనపై ఆ నేరము మోపుట అన్యాయమనియు, తాను శిక్షించబడుటకు బదులుగా ప్రజోపకారియని ప్రశంసించబడవలెననియు, న్యాయస్థానము నియోగించినట్లు తన సరణిని మార్చుకొనన నవసరములేదనియు న్యాయస్థానమందు ప్రతిపాదించుటచే, ఈతనికి మరణశిక్ష విధించబడెను. సోక్రటీజ్ న్యాయస్థానమున తన్ను తానెట్లు సమర్థించుకొనినాడో, చెరసాలయందు తాను మరణించుటకుముందు అతని సంభాషణ, అతని ప్రవర్తన వీటిని గురించి ప్లేటో "ఎపోలజీ ఆఫ్ సోక్రటీజ్," "క్రిటో," "ఫీడో" అను గ్రంథములందు చెప్పియున్నాడు. ఈ ఆఖ్యానములు దార్శనిక వాఙ్మయమందు బౌద్ధిక స్వాతంత్ర్యోద్ఘోషణకు డిండిమముల వంటివి.

అందరికన్న కఠినముగ నాటి సోఫిస్టునాయకులను, ముఖ్యముగా వారిదర్పమును సోక్రటీజ్ విమర్శించెను. "దేవు డొక్కడే జ్ఞానవంతుడు" అని సోక్రటీజ్ యుక్తి. కాని, మనుజులకుకూడ నొకరీతి జ్ఞానమున్నది. ఇది ఇతరులను నియమించు సామర్థ్యముకాదు. తాము అజ్ఞులమని గుర్తించి అతిమానుష సంపూర్ణత్వము నటుంచి, జ్ఞానార్జనకు తమ జీవితమును ధారపోయవలెను. శీల (virtue) మొక జ్ఞానమే. మనుష్యుడు తానేది తెలిసికొంటి నను కొనునో అది అతనికి నిజముగా తెలియలేదని రుజువు చేయుట యన నాతని జ్ఞానార్జనకు ప్రోత్సహించుటయే. దానివలన ఆతనిని మునుపటికన్న బుద్ధిమంతునిగా చేసినట్లగును అని యాతడు చెప్పెను. ఇట్లు ఏథెన్సు వాస్తవ్యులకు "జోరీగ" గా వాచరించిన సోక్రటీజ్ వాస్తవిక

ముగా జనోపకారి యనతగును. ఈతని శిక్షణవిధానము ఉపన్యాసధోరణి కాదు. ఈతని పని ఇతరులను వాగ్మిత్వముచే ప్రరోచించుటయు కాదు. జీతముకొరకును కాదు. అది కేవల వాదతర్క పద్ధతి. ఈతడు పూనకొన్నది తన అభిప్రాయముల నితరులచే గ్రహింపజేయుట కాదు; కేవలము అభిప్రాయములను పరీక్షించుట; సత్యాన్వేషణమే ఈతని లక్ష్యము; ఫలప్రాప్తిగాని విజయార్జనకాని కాదు. ఆతని సిద్ధాంతమని యొకటి యున్నదని మనము అనుకొనినచో అది ఈ క్రిందివాక్యములలో సంగ్రహించవచ్చును: "ఏరును తాము వాస్తవికముగా అధర్మము, లేక పాపమని తలంచినకార్యమును స్వచ్ఛందముగా చేయబోరు. అందువలన శీలమే జ్ఞానమనియు, అజ్ఞానమే శీలరాహిత్యమనియు తెలును. విమర్శావిధురమైన బ్రతుకు కొరగామియే. అన్యాయమును చేయుటకన్న దానిని సహించుటయే మేలు." జ్ఞాన, న్యాయ స్వరూపముల నిర్వచించుటకు ఈతడు పూనుకొనలేదు. అతని అభిప్రాయములో మనలో ప్రతివానిలో కొంత జ్ఞానము, కొంత న్యాయబుద్ధి ఉన్నవి. కాని వీటిని వెలిబెట్టు ప్రయత్నములు మట్టుకు పర్యాప్తములు కాకపోవచ్చును.

ప్లేటో (క్రీ. పూ. 427 - 347): ప్లేటో, సోక్రటీజుల దర్శనములను ఈ వ్యాసపరిధిలో సమగ్రముగా నిరూపింప బూనుకొనుట సాహసమే యగును. అందునను ప్లేటో దర్శనభావమును నిర్వచించినరీతిని, దాని నితరులచే గ్రహింపజేయ పూనుకొనినవిధమును పట్టిచూచినచో ఆతని దర్శనమును వివరించుటలో కొన్ని విశేషకష్టము లున్నవి.

ప్లేటో రచనలు సంవాదరూపములో నున్నవి గాన మానవుల మనముల నుత్తేజించి వారిని ప్రతిబుద్ధులుగా జేయుటలో అవి ఈడులేనివి. వివిధ ప్రతిభలు, వివిధ శీలములు గల పురుషులచే సమర్థింపబడుచుండెడు వివిధ విరుద్ధభావములను సంకలించి కూర్చిన వాదములు ఈసంవాదములు. సంవాదములో పాల్గొను ఏ వ్యక్తియును ఏవిషయమునుగూర్చియు సమగ్రసత్యము వెల్లడించడు. తారతమ్య గ్రహణము నండగా జేసికొని వాదమొకప్రక్కకు మ్రొగ్గునట్లు చూచుటచేత తప్ప, వేరొకమార్గమున అందులో నెవరు ప్లేటోపక్షమున మాట్లాడుచున్నారో గుర్తించుటకు వీలుకాదు.

ఏ సంవాదమైనను ఒకక్రమము ననుసరించియుండును. ఒకప్పుడది పర్యవసానరహితముగకూడ నుండుట కద్దు. కాని పర్యవసాన మెచ్చటను కంఠోక్తముగా చెప్పబడకపోయినను, ప్రతిభావంతుడగు పాఠకుడు సంవాదము నడచు తీరునుబట్టి దానిని గ్రహించవచ్చును. పర్యవసాన గ్రహణమునకై పాఠకుడుకూడ ఈసంవాదములలో పాల్గొనుటకున్న యావశ్యకత ప్లేటో రచనలలోనున్న మనోహరతకు, దార్శనిక సఫలతకు సూచకము. కాని ప్లేటో రచనలలో ఈ వైశిష్ట్యముండుటవలననే ఉద్ధృతవాక్యములచే నాతని దర్శనమును సంగ్రహించుటకు వీలులేదు. తాను కల్పించుకొన్న తర్కవిధానము నాశ్రయించి, ప్లేటో ఎట్టి ప్రధాన పర్యవసానములకు రాగలిగెనో యను విషయమునుగురించి పండితులమధ్య నొక సమాఖ్య కుదురలేదు. నిజముగా నితడు పండితుల నట్టి యన్వేషణమునుండి వారించెను. కాని ఈతని దార్శనికభావము, ఈతని విధానము మిక్కిలి స్పష్టములు.

మనలో ప్రతివాడును స్వీయ అస్థిర ప్రత్యక్షానుభూతిని, స్వీయ ఆలోచనలనుపట్టి జిజ్ఞాసకు కడంగును. ఈ అనుభూతులు, ఈ ఆలోచనలు ఒకనివే యయినప్పుడుకూడ సరూపములుగా నుండకుండుటయేకాక, ఒకని అనుభూతులు, ఒకని ఆలోచనలు ఇతరులవాటితో సంవదించవు. కాని యీ అనుభూతులను ఈ ఆలోచనలను, (మాటలలో వ్యక్తపరుపబడినవియో లేదా, ఊహాకందునవియో అగు) సామాన్య ప్రపంచమునందు "నిర్మింపబడుచు అభివృద్ధి చెందుచు ఉన్న" వస్తువులయొక్క ప్రతిబింబములని గ్రహించినచో, యవి ఎక్కువ సుసంగతములుగను, సుబోధములుగను కన్పట్టును. ఈ వస్తువులు మానసిక ప్రతిబింబములకన్న స్థిరములుగ కన్పట్టుచున్నను, ఉత్పత్తి, వినాశము, పరిణామము కలవి; అవి యుండును ఉండకుండ పోవును. హెరాక్లిటస్ అన్నట్లు అవి యథార్థఅభిప్రాయములకు మాత్రమే విషయము. అవి సత్యమగు జ్ఞానవిషయములుకావు. పరిణామస్వభావముగల ఈ వస్తువులు విస్పష్ట బౌద్ధిక ఆకృతుల లేదా భావముల ప్రతిబింబములు, అని మనము గ్రహించినపుడు అవి సుబోధములే యగును. ఈ ఆకృతులు ఎప్పుడును మారనివి గనుక, అవియే సత్యములగు జ్ఞానవిషయములు. చారిత్రకముగా నర్వాచీనమైనను యోగ్యమగు ఈ క్రింది దృష్టాంతమువలన మనము పై విషయమును బోధపరచుకొనగలము. క్రిందికిపడుచున్న వస్తువులప్రవర్తనను, గ్రహముల, చంద్రుని, చలనములను కాల్పనిక (ideal) వస్తువుల కన్వయించు గణిత సంబంధములద్వారానే తెలిసికొనగలము. వస్తువుల పతన నియమములనుండి భావములను కల్పించువిధాన మొక్కటే. అది మొదట కల్పనల సృజించి వాటిని పరీక్షించుట. ఈ కల్పనలు, వస్తుస్వభావమును అసమగ్రముగా సమర్పించు వస్తువులప్రతిభాసనుండి ఉత్పాదితములుకాక, మన అనుభవముచే సూచన చేయబడినవి. ప్లేటోకు మిక్కిలి

ఇష్టమగు వాక్యాలంకారములలో నొకదాని ప్రకారము, ఎప్పుడో పూర్వము జ్ఞానవిషయములై, తరువాత విస్మృతములై, అనుభవపూర్వకమైన జిజ్ఞాసకు ఫలితముగా మరల గుర్తించబడిన భావములవలె నీ కల్పితాకృతు లుండును. వస్తువుల వివిధరూపముల నవగతమొనర్చుకొనుట కుద్దిష్టమైన ఈ సామాన్యభావముల కాల్పనికోపయోగము విశిష్టవిజ్ఞానశాఖ లన్నిటికిని సామాన్యలక్షణము. ఏలన ప్రతివిజ్ఞానశాఖయు దాని కావశ్యకమగు విశిష్టప్రమేయములను, తత్త్వములను కల్పించుకొనును. "నక్షత్రములేకాక, ఆత్మ, సంగీతము, న్యాయము ఇవియన్నియు సంఖ్యానిష్పత్తుల రూపములలో నిరూపింపవచ్చును," అను పితాగొరాస్ సిద్ధాంతమిచ్చట మన స్మృతిపథమున కెక్కును.

కాని పైనిచెప్పిన విధమున సంపాదితమైనజ్ఞానము కాల్పనికము, సాపేక్షము అగుటచే మరియొక మెట్టు పైకెక్కవలెను. అది యేమనగా ఈ కల్పనలను బాహ్యప్రకృతిని, మానవప్రకృతిని బోధపరచుకొనుటకు సాధనములగు సూత్రములుగా మాత్రమే చూడక, వాటిని "భావముల" (ideas) మానసిక ప్రతిబింబములనిగాని, పర్యాలోక్యము (perspectives) లనిగాని తలంచవలెను. వాటిని గ్రహించుట సాపేక్షము (hypothetical) గాక, వాదతర్కము (dialectic) యొక్క చరమలక్ష్యము. "శ్రేయస్సు" అను సామాన్య భావమునం దిమిడియున్న అంతర్ భావముల పరస్పర సంబంధదృష్టిలో జ్ఞానము సమగ్రరూపము నొందును. అంతర్దృష్టియొక్క ఉత్కృష్టాకారము కామమునకు, లేదా ప్రేమకు చరమవిషయమగును. ద్వంద్వాత్మక తర్కఫలములగు బౌద్ధిక, నైతిక శిక్షణల ఫలితముగా ఇట్టిబోధ నలవర్చుకొనిన వ్యక్తి తన జ్ఞానమును తనకు జ్ఞాపకము చేసికొనుటకుగాని, లేదా అట్టిబోధ కలిగిన ఇతరులతో సంభాషించుటకుగాని అనేక విధములగు వాక్యసంకేతముల నుపయోగించగలడు. కాని ఎట్టి ఉత్తమసంకేతమైనను ఇంకొకవిధముగా తనబుద్ధి కిదివరకే సమర్పితమైనదాని ప్రతిబింబమే ఇది యని గుర్తించలేనివానివిషయమై నిష్ఫలమగును. ఈ విషయము విద్యాశిక్షణకు మిక్కిలి ఉపయుక్తమైనది. తన సిద్ధాంతము నెచ్చటను స్పష్టముగా మాటలతో చెప్పకుండ సంవాదరూపముననే వెలిబెట్టుటకు ప్లేటో కున్న శాస్త్రీయహేతు విదియే. బుద్ధిమంతులైన దీనిని గ్రహించగలరు. తానేదియో పరిభాషా పదజాలమును నేర్చికొనియున్నవాడనియు, అందుచే సిద్ధాంతవిషయమేదో యొకకొంత బుద్ధికెక్కినది యనియు ననుకొనుటకు బదులుగా సంవాదరూపము బోధక నిరపేక్షముగ క్రొత్త క్రొత్త భావముల గ్రహించునట్లు పాఠకుని గ్రహణశక్తి నుత్తేజించును.

ఈపైని పొందుపరచిన ప్లేటోయొక్క పద్ధతినిగూర్చిన సంక్షేపవివరణ - వస్తువు లనుకరించు నిత్యప్రతికృతులే సామాన్యభావములు అను ప్లేటో సిద్ధాంతముయొక్క జ్ఞానము నాకాంక్షించును. కాని ప్లేటో ఒక సంవాదమును రచించినాడు. ఇందు సత్యాభాసములగు ప్రమేయములను ప్రతివిమర్శించు పార్మినైడీజ్ పరిణతబుద్ధి నింకను పర్వరచుకొనని సోక్రటీజ్‌తో వివదించుచు, అట్టి నిత్యభావములు భిన్నస్వీయ ప్రపంచములోనున్న వస్తువులవంటివే యని తలచుట అనుపపన్నమని నిరూపించెను. సామాన్యముగ సరళరూపములో వ్యక్తముచేయబడు భావసిద్ధాంతమునకున్న ఆక్షేపణలనన్నిటిని ప్లేటో ఆకాంక్షించగలిగెను. నిత్యభావముల గురించిన కల్పన యేదియైనను కొన్ని పరీక్షాప్రయోజనములకు వలసినంత వైశద్యము కలిగియున్నను, అది కేవల కల్పనయేయనియు, దానిని వాదతర్క పద్ధతిద్వారా శోధనకు గురిచేయకుండ నంగీకరించకూడదనియు దీనివలన మనము తెలుసుకోవలయును.

ఆరిస్టాటిల్ (క్రీ.పూ. 384 - 322) : సర్వవిషయములకు అన్వయించునట్లు ఒకే కాల్పనిక ద్వంద్వాత్మక తార్కికవాద విధానము నుపయోగించి, ప్లేటో వ్యాపక తత్త్వము నొకదాని నంగీకరించి జ్ఞానైకత్వమును సమర్థించగా, ఈతని ప్రసిద్ధశిష్యుడగు ఆరిస్టాటిల్ విషయవిభేదములనుపాటించి, వాటికి తగు విధానవైవిధ్యమును బోధించెను. ఉక్తుల సరియైనయర్థము నవగాహన చేసికొనుటకు ద్వంద్వాత్మక వాదతర్క ప్రకరణముతో వాటికున్న అనివార్యసంబంధములను ప్లేటో విచారవిషయమును చేయగా, పూరకసత్యములతో ఆ ఉక్తులకున్న సంబంధముల సరకుగొనక నిశ్చయించుటకు వీలగుసత్యములను, అట్టి ఉక్తులలో ప్రతిపాదించుటకు తగినవిధానములను ఆరిస్టాటిల్ కనిపెట్టెను. ఆరిస్టాటిల్ ఆలోచనాధోరణిలో వ్యవస్థైకత్వము లేకపోలేదుగాని, తను మొట్టమొదట దర్శనశాస్త్రమని, తరువాత అతిభౌతికశాస్త్రమని పేరిడిన మరియొక విశిష్టశాస్త్ర దృక్పథమున కల్పించబడిన ప్రత్యేకవిజ్ఞానముల ఏకత్వమది. (చూ. అతి భౌతికశాస్త్రము - పుట 231).

లక్ష్యములు, విషయములు, విధానములు, యాథార్థ్యాంశములు, వీటినిబట్టి విజ్ఞానశాఖల మధ్య విభేదముల నిరూపించవచ్చును. సత్యవిచారము సైద్ధాంతికము; క్రియావిచారము వ్యావహారికము; సైద్ధాంతికవిజ్ఞానము మన ప్రత్యవేక్షణల ఫలముగా మార్పుచెందని స్వభావముల

గల వస్తువుల పరీక్ష. ప్రయోగవిజ్ఞాన పరీక్షావిషయములగు మానవప్రవృత్తులు, వాటివిషయమై మనము తెలిసికొనుట కుపయోగించు ప్రక్రియలచే మార్పుచెందు స్వభావము కలవి. అంతేకాక అట్టిమార్పులను కలుగచేసి, వాటిని నియంత్రించుటయే ప్రయోగవిజ్ఞానముయొక్క లక్ష్యము. ఈ స్వభావవిభేదము ప్రతివిజ్ఞానశాఖకు అన్వయించు విధాన భేదములను, సంపాద్యమగు ఫలయాథార్థ్య భేదములను నియమించును. అందుచే సైద్ధాంతిక విజ్ఞానశాఖలందు నిశితప్రమాణనిరూపణ కవకాశము గలదు. ప్రయోగ విజ్ఞాన శాఖలందు అట్టిప్రమాణ నైశిత్యమునకు తావులేదు. క్రియాపరిస్థితులు అతిచంచలము లగుటచే మనము సంపాదింపగలిగినది కొంత ఉపపన్నమైన (reasonable) సంభావ్యతయే.

సువ్యక్తాకృతులకు, చలనములో నున్న ద్రవ్యము యొక్క ప్రక్రియలకు గల సంబంధముల ననుశీలించు విధానములమధ్య విభేదములబట్టి సైద్ధాంతిక విజ్ఞానశాఖల భేదము లుండును. రేఖాగణితాకృతులు ఇతరమును ఆశ్రయించిగాని యుండనేరవు. అవి వస్తువుల ఆకారములు కావచ్చును. లేదా వెలుతురుయొక్క ప్రసార, పరావర్తన రూపములు కావచ్చును. ఆశ్రయవస్తువుల, ప్రక్రియల నిరపేక్షముగ అట్టి ఆకృతుల, నిష్పత్తుల అనుశీలన గణిత శాస్త్రవిషయము. దీని అమూర్తత్వమే ఈ శాస్త్రము యొక్క యాథార్థ్యమునకు, ఆవశ్యకతకు నిదానము. ధాతుస్ఫటికముల ధర్మములకుగాని, లేదా తేజః ప్రసార ప్రక్రియకుగాని హేతువుల నిర్దేశించుసందర్భము ప్రకృతి లేదా భౌతిక శాస్త్రాంశ మగును. ఇందు ద్రవ్యముకూడ భేదముల తెచ్చిపెట్టు కారణ మగుచున్నది. ఒక చిన్నసరళ దృష్టాంతమును తీసికొందము. ఒక కాంస్య మానవాకృతి, మాంసశోణితయుత మానవాకృతి కంటె చాల భిన్నముగ ప్రవర్తించును. అందువలన వస్తువులయొక్క ద్రవ్యస్వభావమును అప్రధానముచేసి, ప్రకృతిని కేవల గణితశాస్త్ర దృక్పథముతో అనుశీలించిరన్న దోషమును డెమోక్రిటస్, ప్లేటోలపై ఆరిస్టాటిల్ ఆరోపించెను. పరమాణువు లన్ని వస్తువులకు ఏకరూపతత్త్వములని డెమోక్రిటస్ ప్రతిపాదించెను. వస్తువుల భిన్నద్రవ్యాంశములు వాటి స్వరూప గ్రహణమునకు ఉపకారకములుగాక ప్రతిబంధకము అగునని ప్లేటో నుడివెను. కాని వైద్యకుటుంబమునుండి ఉత్పన్నమైన ఆరిస్టాటిల్ ప్రకృత్యనుశీలనను సవివరముగా గావించెను. ముఖ్యముగా నేడు మనము జీవశాస్త్రమనియు, అప్పుడాతడు భౌతికశాస్త్రమనియు పేరిడిన జ్ఞానశాఖలో ఈయన నిర్వాహము వెలలేనిది. కొనకు నిత్యములు, ద్రవ్యాశ్రయములు కాని ఆకృతులుకూడ కలవు. అట్టి దేవుడువంటి ఆకృతులు అతిభౌతిక శాస్త్రవిశిష్ట విషయము లగును. ఇదిగాక "అతిభౌతిక శాస్త్రము" నకు నైర్మాణిక (architectonic) కర్తవ్యముకూడ కలదు. ఏలన అది ప్రథమసూత్రముల శాస్త్రమగుటచే ఈ సూత్రములదృష్టిలో తక్కిన సైద్ధాంతిక, ప్రాయోగిక శాస్త్రములన్నిటిని విభజించి, పరస్పర సంబంధములు కల్పించు పని దీనిపై బడినది. కాని అతిభౌతిక శాస్త్రమందు నిగమనాత్మక మగు రుజువునకు చోటులేదు. దాని సత్యములు ప్రాథమిక సూత్రము లగుటచే, వీటిని రుజువుచేయగల అగ్రతత్త్వము లెవ్వియును లేవు.

స్వాభావిక పదార్థములలో వాటిగుణములను అర్థమగునట్లుచేయు బౌద్ధిక ఆకృతు లన్వేషింపబడక, మనము సంభవించునట్లు చేయుటకై అన్వేషించు లక్ష్యములను బౌద్ధికఆకృతులు నిర్దేశించినపుడు మన సమస్యలు వ్యావహారికములగును. ఒకవేళ ఆకృతి మనము నిర్మించు ఏదో యొకదానిదైనచో, అది మన నిర్మాణమునుండి స్వతంత్రముగ ఉండునదైనచో, మనకు ఉపయుక్త లేదా లలిత కళలకు చెందిన సమస్య ఏర్పడును. కాని ఆకృతి మన కర్మలలోనే వాస్తవికతాప్రాప్తి నొందవలెనన్న, సమస్య నైతికము లేక రాజకీయ మగును. ఈ రెండును పరస్పర తంత్రములే; కాని వ్యక్తియొక్క చరిత్ర, ఆచరణ ప్రధాన విషయమైనపుడు నీతియనియును, సంఘముయొక్క ఆచరణ, సంస్థలు ప్రధానవిషయ మైనపుడు రాజకీయ మనియును పిలుతుము.

ఈ పై జెప్పిన అనుశీలనశాఖలుకాక ఆరిస్టాటిల్ ఇంకొక పరీక్ష్యవర్గమును గుర్తించినాడు. ఇది వస్తువులను, ప్రక్రియలను గురించిన పరీక్ష కాదు. ఇది ఏవిషయచర్చకైనను సాధనములగు ఆలోచన, భాష ఈ రెంటియొక్క ఆకృతులను గురించినది. తర్కశాస్త్రమును ఈయన సృష్టించి దానికి ఆర్గానన్ లేదా "శాస్త్ర సాధనము" అని పేరిడెను. ఆలోచనయొక్క వివిధ ఆకారములు, వాటి వివిధ వినియోగములు ఈశాస్త్ర విషయములు. మన ప్రతిజ్ఞలు (చింతన కాధారభూతమైన నిర్ణయములు) వస్తుస్వభావముల విషయమైన ప్రాథమిక సత్యములతో తాదాత్మ్యము నొందినప్పుడు నిగమనాత్మకమైన రుజువు సాధ్యమగును. పలువుర లేదా నిపుణుల అంగీకారమును పడసిన ప్రత్యయముల నండగా జేసికొని వాటిని పరీక్షించుటకు మనము వాదించునపుడు, అట్టి తర్కక్రమము వాద తర్కము అనిపించుకొనును. వివిధ విజ్ఞానశాఖలకు చెందిన ప్రత్యేకసూత్రములను, అతిభౌతికశాస్త్రము యొక్క

సామాన్యసూత్రములను ప్రతిపాదించుటకు ఇట్టి వాద తర్కము లత్యావశ్యకములు. ప్రతిజ్ఞలు నమ్మదగినట్లు మాత్రమే కాన్పించునపుడుగాని, లేదా మనము వాటిని ఆశ్రయించి విచారము సల్పినట్లు అగపడనప్పుడుగాని, వాదములు హేత్వాభాసదూషితము లగును. వాదోద్దేశ మొక విజ్ఞానసమస్యా పరిష్కారముకాక, ఒక శ్రోతృవర్గముయొక్క అభిలాషలను, విశ్వాసములను లక్షీకరించి జరిగినపుడు అది వక్తృత్వ (rhetoric) ప్రకరణములో పడును. ఇట్లు ఆరిస్టాటిల్ అన్నిటికిని తన దర్శనమందు స్థానముల కల్పించెను.

తరువాతి గ్రీకు సమాలోచన: ఆరిస్టాటిల్ తరువాత గ్రీకు సంస్కృతికి పట్టిన క్షీణదశయే దర్శనశాస్త్రమునకు కూడ పట్టినది. పలువురు పండితులు ప్లేటోచే స్థాపించబడిన అకాడమీ (ఆతని విశ్వ విద్యాలయము) యందో లేదా అలెగ్జాండ్రియా నగర మహాగ్రంథాలయమందో కృషిచేయుచునే యుండిరి. కాని వారికృషి పూర్వగులచే రచించబడిన గ్రంథముల ప్రామాణికతను చర్చించుటయందుకాని, లేదా వాటికి వ్యాఖ్యానముల రచియించుటయందుకాని కడచినది. దీనినే మనము నేడు కొంచె మవజ్ఞతో "వ్యవహారజ్ఞానవిధురమైన కేవల పాండిత్య" మందుము. నాటికాలమం దొకప్పుడు జీవన పరిస్థితులు భయావహములై మానవుల వశమునుండి తప్పిపోయినప్పుడు, స్టోయిక్, ఎపిక్యూరియన్ సంప్రదాయజ్ఞులు నివృత్తిమార్గము నుపదేశింప మొదలిడిరి. కాని యీ ఉపదేశమునకు ఈ రెండు వర్గములవారును ఇచ్చు హేతువులు పరస్పర భిన్నములుగా నున్నవి. నియతి, నియమముల కాటపట్టయిన ప్రకృతి ననుసరించియే జీవనమును సరిదిద్దుకొనవలయునని స్టోయిక్కుల ఉపదేశము. సుఖముల ఉపాదానము, మూఢ విశ్వాసముల వలన జనించు దుఃఖముల పరిత్యాగము ఎపిక్యూరియనులు ఆచరణలో పెట్టిరి. పరమాణువులను సృష్టిప్రక్రియకు ప్రవర్తింపజేయు అచేతన ప్రకృతిబలములకు మానవ సుఖదుఃఖములతో ప్రసక్తిలేదని యొక రకపు పరమాణువాదమును లేవదీసి, మూఢవిశ్వాసజన్య భయభావనలను వీరు ప్రతివిమర్శించిరి. గ్రీకు దర్శనమని పేరిడుటకు అర్హమైన దర్శనశాస్త్ర మంతయు, క్రీ. పె. 3వ శతాబ్దముతో అడుగంటినది. ఈ కాలమందే ప్లేటో సంప్రదాయమందలి ఆధ్యాత్మిక, రహస్యవాదాంశముల ప్రధానతను లోకమునకు సూచించిన నవీన ప్లేటో వాదము తలయెత్తినది. ఈ ఉద్యమమునకు నాయకుడైన ప్లోటినస్ బహుశః హిందూదేశమునుండి సంప్రాప్తమైన రహస్యవాద సంప్రదాయముల ప్రభావమునకు గురియైనాడేమో యని కొందరందురు. కాని నాటికప్పుడే మధ్యధరా సముద్రతీర దేశములందు క్రైస్తవ మతము వ్యాపించుచు, దర్శనశాస్త్ర చరిత్రలో నొక నూతనాధ్యాయమునకు అంకురార్పణము జరిగినది.

వార్నర్ విక్.

గ్రీన్ తామస్ హిల్ (క్రీ. శ. 1836-1882): ఆంగ్ల దార్శనికుడు; చిరకాలము ఆక్స్‌ఫర్డ్‌లో నీతిశాస్త్రాచార్యుడుగ నుండెను. నవ్య-హెగెల్ వాదము నవలంబించిన భావవాది. నాడు ప్రచలితముగనున్న ఉపయోగితా వాదము, అజ్ఞేయతావాదము (agnosticism) లను విసర్జించెను. ఇంద్రియానుభవమునుండి మన ఆలోచనారీతులుగాని, మనసంవేదనలమధ్యనుండు సంబంధములుగాని నిగమనముచేయలేము గాన, బౌద్ధిక ఆత్మ (rational-self) ఒకటి కలదని ఇతనివాదము. మన మొక బృహదాత్మ్యాకల్యపు భాగముల మనియు, దానితో సంబద్ధుల మనియు గుర్తింపగలము కాబట్టి, ఆ సాకల్యము, ఆ సంబంధములు సావధికాత్మ సృష్టములు కాజాలవు. కాబట్టి అవి ఒక కేవలముచే సృజింపబడి ఉండవలెను. ఆ కేవలము చిద్వస్తువు. మన మనస్సులు దానిలోని అంతర్భాగములు. ప్రపంచప్రక్రియ కేవలముయొక్క అనుభవము.

ఇచ్ఛా, సంకల్పముల విశ్లేషణ ఇదే పర్యవసానమున కొచ్చును. ఇవియు ఆదర్శసిద్ధి ద్వారా తన్నుతాను కృతార్థము చేసుకొను ఆత్మను సూచించును. ఈ ఆదర్శము కేవలమందే లభ్యము. ఈ దృష్టితో చూచిన కేవలము కేవలమనోరూపమేగాక, కేవల నైతికవ్యక్తి యనియు, అందు సత్యమేగాక శివము, సౌందర్యముకూడ ఉన్నవనియు తేలును. అదియే ఈశ్వరుడు.

కొ. స. మూర్తి.

గ్రీస్, రోమ్ దేశముల మతములు: ఆర్యభాషలు మాట్లాడు భారతీయ విజేతలనుండి ఎకీయనులు, లేదా హోమర్ కాలమునాటి గ్రీకులు ఆర్యుల భాషాసంప్రదాయములనే కాక, ప్రకృతిశక్తుల ఆరాధనముతోను, పురోహిత, యోధ, కర్షకాత్మకమైన ఒక వర్ణవ్యవస్థతోను కూడిన ఆర్య విశ్వాసములనుకూడ వారసత్వముగా పొంది యుండిరనియు, ఆ వారసత్వము చారిత్రక కాలముదాక నిలచియుండలేదనియు కొందరు చేసిన యూహలు సరియైనవేనని ఇటీవల జరిగిన పురాతత్త్వ పరిశోధనలు ధ్రువపరచినవి.

గ్రీకుల ఆకాశదేవతయగు 'ఔరనోస్' (రోమనుల యురేనస్)ను హిందువుల వరుణుడుగా గుర్తించిరి. ఆ వరుణునివలెనే ఈ ఔరనోస్‌కూడ అనంతరకాలములో తన ప్రాచుర్యమును గోల్పోయెను. కావలెనని కల్పించిన

ఒక పుక్కిటి పురాణము ఆధారముగా 'జ్యూస్' లేక 'దియోస్ పితర్' (రోమనుల జూపిటర్) ఔరనోస్‌ను త్రోసిరాజనుట ఎందుకు జరిగెనో గ్రీకులే సమాధానము చెప్పుకోవలసి యున్నది.

ఇండియాలో నానా దేవతా రాధనముతో కూడిన నేపథ్యమునుండి వేదాంత దర్శనము బయల్వెడలుటయు, గ్రీస్‌లోకూడ సరిగా అట్టి పూర్వరంగమునుండియే గ్రీక్ దర్శన సంస్కృతులు పరిణమించుటయు పరస్పరము పోల్చిచూచినచో, ఈ రెండు మతముల మధ్యను గల సామ్యము మరింత విస్పష్టమగును. "పరిణతమైన ప్రాచీన దర్శనశాస్త్రము నుండి యౌగిక ప్రత్యక్షముద్వారాను, ఆత్మాన్వేషణ ఫలముగాను ఒక మత దర్శనము రూపొందినది," అని డబ్ల్యు. ఆర్. ఇంజ్ హెలెనిజమ్* (గ్రీకు సంస్కృతి)ను గూర్చి చెప్పిన మాట ఈ రెండు మతములకు సమానముగా అన్వయించును.

అయినను ఈ రెండు మతముల దృక్పథములమధ్యను కొన్ని మౌలికమైన భేదములుకూడ లేకపోలేదు. చారిత్రక యుగములో హెలెనీజులు ఎకీయనులను జయించినతరువాత వారిలో వ్యక్తమైన అశాంతి, ఆతురతలకును, అదే కాలములో హిందూమతములో సాగిన ప్రశాంత తాత్త్విక సమాలోచనములకును పోలికయేలేదు. కాని ఒకే కొమ్మనుండి వెల్వడిన రెండు రెమ్మలవంటి ఈ రెండు మతముల ప్రభావమే ప్రస్తుతము జగత్తులోని ఆలోచనలపైన, ఆచరణపైన ఎక్కువగా వ్యక్తమగుచుండుట గమనింపదగిన అంశము. హిందూమతము స్వకీయభావ సంపద ద్వారాను, తనపుత్రిక అయిన బౌద్ధమతముద్వారాను ఇట్టిప్రభావము నెరపెను. హెలెనిజము క్రైస్తవ, మహమ్మదీయ మతములలోని సెమెటిక్ లక్షణములను రూపుమాపి, వాటిని ప్రబల సంస్కృతులుగా తీర్చి దిద్దెను. ఆ సంస్కృతుల ప్రభావమే మధ్యప్రాచ్యమునందు మంగోల్, తార్తార్ దండయాత్రలవరకును, యూరప్, అమెరికాలలో ఈనాటి వరకును వ్యక్తమగు చున్నది.

గ్రీకులకు పవిత్ర మత గ్రంథములుగాని, పురోహిత వర్గము గాని లేవు. అందుచే హోమర్ కావ్యములనే పవిత్రగ్రంథములుగ వారు వాడుకొనుచుండిరి. దేవతల నిన భక్తి సన్నగిల్లిన తరువాత, దార్శనికుల ప్రాదుర్భావమునకు పూర్వము ఈ కావ్యములు కూర్చబడినవి. మానవునికి ఆంతరముగగాని, బాహిరముగగాని వ్యక్తమగు ప్రాకృతిక శక్తులకు చిహ్నములుగ మొదట వెలసిన పురుషదేవతలు, స్త్రీదేవతలు క్రమముగ మానవ లక్షణ చిహ్నితులై, చపలచిత్తులై ఒలింపస్ కొండపై విహరించుచు, మానవ వ్యవహారములతో నిరంతరము జోక్యము కలిగించుకొన సాగిరి. అట్టి పరిస్థితులలో అతిభౌతిక శాస్త్రమునకు ప్రాతిపదిక ఏర్పడుట అసంభవమయ్యెను. కాని ప్రత్యేక మతగ్రంథముల అభావము గ్రీకులకు గొప్ప ఉపకారమే అయినది. ఏలన ఈ మతగ్రంథముల లేమి అధికారికముగ శాసించు సంప్రదాయముయొక్కయు, సంకుచిత మూఢవిశ్వాసముల యొక్కయు బంధనములనుండి గ్రీకుల మేధకు విముక్తి కలిగించి, హేతువాదదృష్టి వారి కలవడుటకు తోడ్పడినది.

దేవతలను మంచి చేసికొను దృష్టితో కొంత కర్మకాండ కూడ సాగుచుండెడిది. క్రైస్తవమత ప్రాదుర్భావము వరకును, అటు తరువాతను కూడ నిలచియుండిన కొన్ని క్రతువులలోను, శుద్ధికర్మలలోను ఆ కర్మకాండ లక్షణము వ్యక్తమయ్యెను. ఇండియాలోవలె గ్రీసులోకూడ క్రైస్తవేతర గ్రామీణులు స్థానిక "పెలాజియస్" * ఆలయములలో పూజాదులు కొనసాగించుకొనుచు, తమ తెగను కాపాడునని తాము విశ్వసించు ప్రత్యేకమైన ఒక ఒలింపియస్ దేవతకు విశేషారాధనలు కూడ చేయుచుండిరి.

వివేకాధిదేవతయగు ఎథీనా, ప్రేమాధిదేవత యగు ఏఫ్రొడైట్, సముద్రదేవత పొసీడన్, దేవపిత 'జ్యూస్' దివ్యమార్గదర్శకుడు హెర్మీజ్ అట్లు ప్రత్యేకముగ ఆరాధితులగుచుండిన దేవతలు. తరువాతి కాలములో ఈ దేవతలకు తరచు ఇతరజాతులవారి దేవతలతో తాదాత్మ్యము కల్పింపబడుచు వచ్చెను. ఒక్కొక్కప్పుడు అసందర్భముగ ఇట్టి సంబంధములను కల్పించుటకూడ జరిగెను. ఉదాహరణమునకు వేటకత్తె అయిన అర్టెమిస్ కన్యకు ఆసియామైనర్‌లోని చంద్రదేవతతో సాదృశ్యము కల్పించుటవలన, ప్రసవాధి దేవత, సంతానదాయక దేవత యగు మాతృరూప దేవతాలక్షణములు ఆర్టెమిస్ కన్యకు సంక్రమించినవి.

నానా దేవతారాధనతో కూడిన గ్రీకు మతము ఈవిధముగ అన్యజాతులవారి విశ్వాసములనుకూడ తన విశ్వాసములలో కొన్నింటికి సదృశములని నిస్సంకోచముగ ఆమోదించు స్వభావమును, హిందూమతము బుద్ధునిగాని,

* క్రీ.పె. 2-3 శతాబ్దములలో గ్రీకు దేశమందు జన్మించిన అలిగ్జాండ్రియా ప్రాంతపు జనులలో ప్రచారములోనున్న గ్రీకు సంస్కృతి—సంగ్రా.

* 'పెలాజి' తెగవారు గ్రీసులోని ఆదిమవాసులు. చరిత్ర పూర్వయుగములో వీరు గ్రీసులోను, ఈజియన్ సముద్రతీరమునను, మధ్యధరా తూర్పు తీరమునను వ్యాపించి యుండిరి.—సం.

క్రీస్తునుగాని విష్ణ్వవతారములలో ఒకటిగా స్వీకరించు ఔదార్యముతో స్థూలముగ సరిపోల్చవచ్చును.

ఒలింపస్ దేవతలకును, ప్లేటో కాల్పనిక వాదమునకును నడిమికాలములో అనేక రహస్యవాది వర్గములును, కొందరికే పరిమితములైన రహస్తత్త్వ మతములును వెలసినవి. ఇవి హెలెనిక్ సంస్కృతిని, అనంతరము రోమన్ సామ్రాజ్య సంస్కృతిని తీర్చిదిద్దుటలో ప్రధానభూమికను నిర్వర్తించినవి.

ఇట్టి మతములలో 'ఎలూసినియన్' (ఎలూసిస్ నగరమందలి) రహోమతములును, ఆర్ఫిజమ్ (అపోలో, కాలియోపె దేవతల పుత్రుడైన ఆర్ఫియస్ * స్థాపించినది) అను మతమును ప్రసిద్ధమైనవి. దుర్విధినుండి, దుష్టభూతములనుండి జనులను కాపాడు లక్ష్యముతో మొదట ఈ మతములు స్థాపింపబడినవి. కాని క్రమముగా మానవుని ఆత్మకు జననమరణ చక్రమునుండి విముక్తి సాధించుట అను ఒక ఉదాత్తతర రహస్య (mystical) లక్ష్యము నివి స్వీకరించినవి. జన్మకు పూర్వము ఆత్మ అస్తిత్వమును గూర్చిన ఈ నమ్మకము పితాగొరాస్‌నుండి ప్లేటోవరకు వచ్చిన దార్శనికులందరికిని గలదు. అయినను ఏ కాలములోను సర్వసాధారణముగ గ్రీకు లందరును దీనిని ఆమోదించినట్లు కన్పించదు. ప్లేటో అనంతరము ఈ నమ్మకమునకు దర్శనశాస్త్ర పరిధిలో స్థానము లేకుండ పోయినది. స్వీయ రహస్య దర్శనానుభవములను వివరించుటకు సమర్థసాధనముగ ప్లేటో ఈ రహోమతముల పరిభాషను స్వీకరించెను. డబ్ల్యు. ఆర్. ఇంజ్ మాటలలో "గ్రీక్ దార్శనిక దృక్పథములలో అత్యంత పరిణతమైన దృక్పథము ప్రకారము మానవునకు పుట్టుక, మనుగడ, చావు సహజములైనను, అమరత్వమును దివ్యమైన ఒక అస్తిత్వ ప్రకారముగూడ గలదు. మానవుడు సూక్ష్మరూపమునన్న విశ్వాకృతి. అందుచే అస్తిత్వ నిశ్రేణికలోని ప్రతిసోపానమును అతడు అందుకొనగలడు. కనుక దివ్యమైన అస్తిత్వప్రకారమును పొందుటకుగూడ అతనికి సామర్థ్యమున్నది. జగత్తులోని నిరర్థకములైన ఆభాసములు, నశ్వరములైన వస్తువులనుండి విశ్లిష్టుడై జీవించుటవలన అతడా అస్తిత్వప్రకారమును సాధించును."

ఈ అంశములో కూడ హిందూదర్శన శాస్త్రముతో గ్రీక్‌దర్శనశాస్త్రమునకు పోలిక కన్పించుచున్నది. కాని, ఈ రెండిటి విధానములలోను, ఉపసర్పణమార్గము (approach) లోను వ్యత్యాసము లున్నవి. అతీంద్రియ బౌద్ధికవాదము, మానసిక, శారీరక ప్రవృత్తులలో పరిమితత్వమునందలి ప్రావణ్యము - ఇవి పునాదులుగా గ్రీక్ భావవాదము వెలసినది. అందుచేతనే దానిలో మూఢవిశ్వాసముల కవకాశము లేకపోవుటయు, సన్యాసమునకు ఇతర మతములలో నున్నంత ప్రాధాన్యము లేకుండుటయు తటస్థించెను. కాని గ్రీక్ మతములోకూడ సన్యాస సంప్రదాయముండెను. అనంతర శతాబ్దులలో క్రైస్తవ, మహమ్మదీయ సంఘములపై దాని ప్రభావము బాగుగ వ్యక్తమయ్యెను.

రోమ్‌దేశమతములు : ఇండో యూరపియన్ మౌలిక సంస్కృతినుండి రోమనులుకూడ చాల ప్రాచీనకాలముననే విడివడిరి. వీరు తమ సంస్కృతిని త్రోసివేసిన గ్రీక్ సంస్కృతిని తమ సామ్రాజ్యాధికారము నుపయోగించి సంరక్షింపవలసినవారైరి. వీరి ప్రతిభ గ్రీకుల ప్రతిభకు పూర్తిగ భిన్నమైనది. "నిర్జితమైన గ్రీసు తన బలవద్విజేతలను తిరిగి నిర్జించు" వరకును రోమనులు వివేచనారహితమైన సర్వాత్మవాదము (animism) ను నమ్ముస్థితిలో నుండిరి. అరణ్యాధిదేవతలను, నదీదేవతలను, పర్వతశిఖరాగ్రదేవతలను, అందరికంటె ఎక్కువగ గృహ మహానససంరక్షక దేవతలను వారు ఆరాధించుచుండిరి. క్షేత్రదేవతయగు సిల్వేనస్‌ను, మహానస జ్వాలాధి (flame) దేవతయగు 'వెస్టా' ను, గేహళి సంరక్షక దేవతయగు 'జేనస్' ను, సస్యదేవతయగు శనిని వారు ఎక్కువగ కొలుచుచుండిరి. "రోమనుల దేవతలు సంకల్ప శక్తియుతులగు ప్రావృత్తిక దేవతలు," అని వార్డ్ ఫౌలర్ వర్ణించెను. వారి ముఖ్యమైన పండుగలన్నియు వ్యవసాయ ఘట్టములతోను, సాంసారిక సంఘటనలతోను ముడివడియుండెను. అందుచే గ్రామికదేవతలను ఆరాధించుట వారికి ఆవశ్యకమయ్యెను. రోమనులలో మతము "నిత్యజీవితములోని ప్రతి చిన్న విషయములోను వ్యాపించియుండెను." (సైరిల్ బెయిలీ). 'రెలిజియన్' * అను ఆంగ్లపదము 'పైయ్‌టీ' అను ఆంగ్ల పదమువలె రోమనుభాషనుండి వచ్చినదే! ఒక విధమైన భయముతో సంరక్షక దేవతలవిషయమై నిర్వర్తింపవలసిన విధులను ఈరెండు పదములును సూచించును. మానవునికి సత్ప్రవర్తన కరపుటలో నీతికి, కర్మకాండ ప్రయోగమునకు రోమనులమతము స్థానమును కల్పించినది. రోమన్ ప్రతిభకు విశిష్టలక్షణమగు వారి ధర్మశాస్త్ర పరిభాషలో ఈ శిక్షణప్రభావము కన్పట్టును.

* ఆర్ఫియస్ జన్మమును గూర్చిన పౌరాణిక గాథ నాధారము చేసుకొని ఇది వ్రాసిరి – సం.

* దీనిని తెలుగులో మతమనియు, హిందీలో ధర్మమనియు అనువదించుట అలవాటైనది – సం.

నిజమునకు గృహ, మహానస ధర్మములనుండియే ప్రభుత్వముచే నియమితమైన వైదికమత మొకటి రూపొంది, స్థానిక మతశాఖల నంతర్లీనము కావించుకొనుచు వాటిని తన ప్రయోజనముకొరకు వినియోగించుకొనుచుండెను. జూపిటర్, జూనో, క్విరినస్‌లు జాతీయ మహానసాధిదేవతలుగ నుండిరి. ఇట్లే పౌరసైన్యమునకు 'మార్స్' అధిదేవత అయ్యెను.

నిర్జిత నగరముల అధిదేవతలను రోమనులు తమ నూతన యజమానులకు శ్రేయస్సును కూర్చుటకై తమ నగరమునకు చేర్చుచుండిరి. మినర్వా (అనంతరము గ్రీకుల ఎతీనాతో తుల్యముగ గుర్తింపబడెను), డైయానా (జేనస్‌కు స్త్రీరూప పర్యాయము; ఆర్టెమిస్‌తో సమముగ గుర్తింపబడెను), వీనస్, ఏఫ్రొడైట్‌లు ఇట్టి దేవతలే; హోమర్ కాలమునాటి దేవతాబృందములోని ఇతర దేవతలనటుంచి, ముందుగా గ్రీకుల శౌర్యాధిదేవతలగు కేస్టర్, పోలక్స్‌లను ఈ విధముగనే రోమ్ నగరమునకు గొనివచ్చిరి.

పురోహితుడే 'పోంటిఫెక్స్,' 'ఆగర్' అను పదవులను పొంది, ఇంచుమించు న్యాయాధికారి విధులను నిర్వర్తించుచుండుట ఆనాటి రోమన్ మతములోని మరొక ముఖ్యలక్షణము. నిర్ణీత మతకర్మలయందు నిమిత్తముల (omens) ను నిర్ణయించి చెప్పుట, శాంతి, యుద్ధకాలములందు, క్రొత్తగ ఒక ప్రభుత్వశాసనము అమలు జరుపుటకు ముందు ఆ శాసనమునకు దేవతల ఆమోదమును సంపాదించుట ఈ పురోహితుల ప్రధానవిధులు.

దేవతలకు మానవలక్షణము నారోపణము చేయుపద్ధతి గ్రీసునుండి రోముకు సంక్రమించినను, క్రమముగా దానిని కాదని ఈ ప్రభుత్వమతము వర్ధిల్లినది. రోమన్ సామ్రాజ్యయుగమునాటి చక్రవర్త్యారాధన భావము దీనినుండియే ఉద్భవించినది. రాజకీయ ఐకమత్యమును సాధించుటకు అత్యనుకూలమైన మత కర్మ ఇది. ఈ యారాధన కర్మయందు, బహుభాషావ్యాప్తమైన సామ్రాజ్యమందంతటను వ్యుత్పన్నులు వాజ్మాత్ర విధేయతను, బేడఃమూక మూఢభక్తిని వెలిబరచుచుండెడివారు. సామాన్యజనులీ సందర్భమున తమ స్థానిక మూఢవిశ్వాసముల త్యజించలేదు. ఉదాహరణమునకు, ఇటలీలో రోమనులు ఆ కాలమున లేరిజ్, పినేటీజ్ అను తమ గృహ, మహానసదేవతల యారాధనమును విడచిపెట్టలేదు. కాని, విద్యాధికులకు మాత్రము ఇది కంటకమయ్యెను. తమ మతతృష్ణను తీర్పగల లక్ష్యమును వారు అన్యత్ర అన్వేషించుకోవలసి వచ్చెను. "మందులు" (slow), నిరాకారులు అగు రోమన్ "దేవతలు", గ్రీకులచే శృంగారప్రియులుగను, బాల్యచాపల్యయుతులుగను మార్చి వేయబడుటచేత విద్యాధికుడైన రోమన్‌పౌరుని మతతృష్ణను అట్టి దేవతలు తీర్పలేకుండిరి.

సమకాలీన గ్రీక్ నీతి శాస్త్రములో-ముఖ్యముగ స్టోయిక్, ఎపిక్యూరియన్ సంప్రదాయములను ఒక విధముగ వ్యాఖ్యానించుకొనుటద్వారా రోమీయునికి కొంత సంతృప్తి కలిగినది. ఆ సంప్రదాయములవారు సత్ప్రవర్తన శిక్షణకు ఇచ్చిన ప్రాధాన్యము రోమనుల మానవతావాద భావముల కనుగుణముగ నున్నది. స్టోయిక్కుల 'స్వయం పర్యాప్తతా' లక్ష్యమునకు, సర్వాంతర్యామియగు జగదధిదేవతయున్న దను విశ్వాసముతో సంబంధముండెను. ఎపిక్యూరియనులు ఎట్టి దివ్యత్వ స్పర్శయు లేని శుద్ధ ప్రాకృతిక అణుమయజగత్తునే అంగీకరించిరి. దుఃఖ కర్మ పరిస్థితులనుండి ఆత్మను ఉపసంహరించుకొనుటద్వారా బాధావిముక్తులు కండని వారు సజ్జనులకు బోధించుచుండిరి.

మొత్తముమీద ఎపిక్యూరియనుల లక్ష్యముకంటె స్టోయిక్ లక్ష్యమే రోమనుల నెక్కువగా ఆకర్షించినది. స్టోయిక్కుల నైతికవిధులు ఎక్కువ ఆచరణయోగ్యముగ నుండుట ఇందుకు కొంతవరకు కారణమై యుండవచ్చును. ఇంతే కాక, మానవుని విషయమై రోమనులకు గల గౌరవభావమునకు, వారిమత తృష్ణకు, భక్తిరూపమున స్వీయభావ ప్రకటనయందు వారికి స్వాభావికముగ గల ఇష్టమునకు ప్రతి మానవునిలోను దివ్యాంశ కొంతయున్నదని స్టోయిక్కులు చేసిన ప్రతిపాదనము చాల అనుగుణముగ నుండెను. అయినను స్టోయిక్కుల వాదములో మతదృష్టి తగినంత ఎక్కువగ లేదు. జూపిటర్‌ను సర్వోత్తమ దేవతగా పునః ప్రతిష్ఠించు ప్రయత్నములు జరిగినవి. కాని మృతవిశ్వాసములను పునరుజ్జీవింప జేయుటకై సాగిన ఇతర ప్రయత్నముల వలెనే అవియు నిష్ఫలములైనవి.

పరిష్కార మార్గమును ప్రాచ్యదేశములు ప్రసాదించినవి. గ్రీక్ దర్శనము రహోమతములను తన సిద్ధాంతముల వ్యక్తీకరణ సాధనముగ వినియోగించుకొని నట్లు వెనుక మనము గమనించితిమి. అట్లే రోమనుల స్టోయిక్ వాదము కూడా అనటోలియా, సిరియా, ఈజిప్టులలో యుద్ధములు చేసివచ్చిన సేనలద్వారా కొనిరాబడిన అనేక ఆసియా మత సంప్రదాయములందు తన అతిభౌతిక సిద్ధాంతములకును, నైతికాచరణకును, ఆవేశజనకమగు ఒక ఆధారమును కల్పించుకొనజూచినది. మానవునికి, అజ్ఞాత విశ్వాధిచైతన్యమునకు మధ్య ఒక మాధ్యస్థుని కల్పన, దీక్షను స్వీకరించిన ఆరాధక భ్రాతృవర్గవ్యవస్థ, వ్యక్తి

పావిత్ర్య సిద్ధాంతము వీటినన్నిటిని ప్రదర్శించు పెర్షియనుల మిత్రారాధన సంప్రదాయమునందు ప్రథమమున అట్టి భావాధారమును ఈ రోమన్ స్టోయిక్ మతము కనుగొనినది.

తరువాత నీ మిత్రారాధన సంప్రదాయము క్రైస్తవ మతమునకు తన స్థానము నర్పించినది. హెండర్‌సన్.

గ్రోషియస్, హ్యూగో (క్రీ. శ. 1583 - 1645): డచ్ ప్రజా సంబంధ కార్యనిర్వాహకుడు, రాజనీతిజ్ఞుడు. విశ్వాసములను ప్రమేయములుగా గ్రహింపకుండ, వ్యాకరణ నియమముల ద్వారానే శ్రుతులను వ్యాఖ్యానింపవలెనను సూత్రమును ఈయన మొదటిసారిగా విస్తృతముగ అన్వయించి, శ్రుతులను వ్యాఖ్యానించెను. సిద్ధాంత భేదములను ఉపేక్షించి సామాన్యభక్తి నాధారముగాగొని కేథొలిక్, ప్రొటెస్టెంట్ మతములమధ్య సామరస్యము కల్పించవచ్చునని ఆయన వ్రాసిన 'క్రైస్తవమత సత్యములు', (క్రీ. శ. 1627) అను గ్రంథములో కలదు. అంతర్జాతీయ న్యాయశాస్త్రమునకు కూడ ఇతడు పునాదిని గట్టి చేసెను. కె. రా. కృ.

ఘోషకుడు (క్రీ. శ. 3వ శతాబ్దము): హీనయాన బౌద్ధమునకు చెందిన వాద సంప్రదాయ గ్రంథ రచయితలలో ఘోషకుడు సుప్రసిద్ధుడు. మే. వ. న.

చంద్రకీర్తి: నాగార్జునుని మాధ్యమిక కారికలకు వృత్తిని వ్రాసినవాడు చంద్రకీర్తి. నాగార్జునుడు క్రీస్తు తరువాత మొదటి శతాబ్దమువాడు కనుక ఇతడు అతని తరువాతవాడు కావలెను. ఇంతకన్న ఈతని కాలమును నిశ్చయముగా నిర్ణయించుటకు సామగ్రిలేదు. మే. వ. న.

చరకుడు (క్రీ. శ. 1వ శతాబ్దము): ఇతడు పురాతనకాలపు వైద్యశాస్త్రవేత్తలలో ప్రసిద్ధుడైన ఆయుర్వేద పండితుడు. కనిష్కుని సతి మిక్కిలి క్లిష్టస్థితి యందున్నప్పుడు ఇతడామెకు చికిత్స యొనరించి, బ్రతికించెనని తెలియుచున్నది. ఇందువలన గాంధార దేశీయుడైన చరకుడు క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దమునందలివాడని చెప్పవచ్చును. కొందరు క్రీ. పూ. 150వ కాలమునాటి వైయాకరణుడగు పతంజలినే చరకుడని భ్రమించుచున్నారు.

చరకునిప్రసిద్ధమైన ఆయుర్వేద వైద్య గ్రంథము చరక సంహిత. ఈ చరక సంహిత దృఢబలుడనువానిచే సంస్కరింపబడినది. ఇతనిచే ఆరవభాగమునందు కొన్ని యధ్యాయములు, పునర్వసు శిష్యుడైన అగ్నివేశునిచే రచించబడిన కొన్ని తంత్రములు నిందు చేర్చబడినట్లు తెలియుచున్నది. ఈ గ్రంథమునకు చక్రపాణి పదునొకండవ శతాబ్దమునందు వ్యాఖ్యానమును రచించెను.

చరకుని అభిప్రాయములు క్రింద నుదాహరింపబడుచున్నవి :

చరకుని మతానుసారముగ వాయువు ప్రపంచ నిర్మాణ శక్తి. ఇది శరీరముయొక్క లోపలి భాగమందు నిర్మాణాత్మక కార్య మొనరించును. వాయువు శరీరావయవములను వానివాని కార్యములందు నియమించు భౌతిక శక్తి మాత్రమే గాక జ్ఞానము, ఇచ్ఛ, యత్నము, అను మానసిక భావములను పుట్టించి, మనస్సును వ్యాపారవంతముగ నొనరించు అంతరశక్తియు కూడ.

ఏయే పదార్థములతో మానవదేహము నిర్మితమైనదో, వానికనుగుణమైన పదార్థములతో గూడిన యాహారమును మానవుడు భుజింపవలెను. అట్లైన చక్కని దేహారోగ్యము గలిగి ఆయువు వృద్ధి నొందును. విరుద్ధములైన పదార్థములను భుజించిన జీవితము క్షీణించును.

మనస్సు, దేహము, ఆత్మ యీ మూడును ముక్కాలి బల్ల కాళ్ళవలె నొకదానితో నొకటి కూర్చబడియున్నవి. ఈ మూడింటి ఏకతమీద ప్రాణ మాధారపడి యున్నది. వీనిలో నెయ్యది నష్టమైనను హాని చేకూరును. మానవుని శ్రేయస్సునకు ధర్మార్థ కామములు మూడున్ను ఎట్లవసరమగుచున్నవో, సంవత్సరమునందు ప్రధానములైన ఋతువులు మూడును (వేసవికాలము, వర్షాకాలము, శీత కాలము) ఎట్లు క్రమబద్ధముగ నేర్పడుచున్నవో, అట్లే ఆరోగ్యము కలిగి దీర్ఘకాలము జీవింపవలెనన్నచో, మానవుని దేహమందుండు వాత, పిత్త, కఫములు మూడును, సమానముగ వాటిసహజస్థితిలో నుండవలెను. మనుష్యులు లోకమందు భిన్నభిన్న రుచులు గలవారై భిన్న భిన్న పదార్థములను భుజింతురు గనుక కొందరు వాతప్రకృతి గలవారు, కొందరు పిత్తప్రకృతిగలవారు, మరికొందరు శ్లేష్మప్రకృతి గలవారుగ నుందురు. కనుక సమవాత పిత్త శ్లేష్మములుగల మానవు డరుదు. కాని సమవాత పిత్తశ్లేష్మ ప్రకృతి మాత్రమే పూర్ణారోగ్యదాయకమని, సమస్తౌషధ సేవనమున కిదియే లక్ష్యమని, యట్టి స్థితి యొక్కటి నిస్సందేహముగ కలదని చరకుని దృఢ విశ్వాసము.

ఆత్మ శాశ్వతమైనది. సృజింపబడనిది. గర్భమునందు పిండము వృద్ధినొందు కాలమున నొకదశయందు ఆత్మకు దానితో సంబంధమేర్పడు చున్నది. జన్మించిన శిశువులు ఆకారమునందు, తెలివితేటలందు తల్లిదండ్రులతో సమానముగ నుండరు. కొందరు సహజముగ మంచి యారోగ్యము గలిగియుందురు. మరికొందరు రోగిష్ఠులుగ నుందురు. వీని కంతటికి వారివారి పూర్వజన్మ కర్మఫలము హేతువు. తెలివి, అదృష్టము, ఆరోగ్యము మొదలగునవి ఆత్మకు

సంబంధించిన లక్షణములు. ఇవి కర్మానుసారముగ లభించునవి. పై విషయములవలన చరకునికి జన్మపరంపరయందు విశ్వాసము గలదని తెలియుచున్నది.

మానవు డొనరించు సమస్త క్రియలకు ముఖ్యముగ మూడు కోరికలు కారణము. జీవింపవలెనని యాశ. సంపద లందపేక్ష. మరుజన్మయం దిచ్ఛ. ఈ మూడు మానవుని కార్యోన్ముఖునిగ జేయును.

మానవుడు సుఖదుఃఖములను భౌతికదేహమునందే యనుభవించును. పట్టుపురుగు తనను తానే చిక్కుపరచుకొన్నట్లు అజ్ఞానియైన మనుష్యుడు ఇంద్రియ విషయభోగములందలి యాశచేత తన్నుతానే సాంసారిక బంధములందు చిక్కుబరచుకొను చున్నాడు. ఈలాటి విషయములను తెలుపుచు చరకుడు కొంతవరకు వేదాంత సంప్రదాయ సిద్ధములైన విషయముల నంగీకరించెను.

మానవుని భౌతిక జీవితము తన మనోభావములకు, నైతిక పద్ధతులకు అనుగుణముగ నడుపవలయునుగాని బలాత్కారముగ వేరు విధమున నడిపించుటకు యత్నించిన ప్రయోజనము లేదు. అందుచేత వైద్యుడు శారీరక వ్యాధులను తొలగించుటతోబాటు మానసిక వ్యాధులను కూడ నిర్మూలింప ప్రయత్నింపవలెను. మనస్సు సత్వరజస్తమములచేత నిర్మితమైనది. ఈ మూడు తత్త్వములు సమాన దశయందున్నచో మనస్సు యుక్తమార్గము నందుండును. ఈ సమదశ చెడి, యేదైన నొక తత్త్వము విజృంభించినపుడు మనస్సునకు వ్యాధి యేర్పడును. కనుక మనోదేహముల రెండింటిని చక్కబరచుట వైద్యుని కర్తవ్యము. ఇట్లు ఉత్తమమైన జీవితమునకు లక్షణము మనోదేహములు వ్యాధిరహితముగనుండి నైతిక ధర్మముల ననుష్ఠించుచు, పవిత్రముగ జీవించుట యని చరకుని యాశయముగ గన్పట్టుచున్నది. ఏ. చెం. సు.

చరిత్ర దర్శనము : ప్రపంచమందు జరుగుచున్న సంఘటనల క్రమము చరిత్ర లేదా ఇతిహాసము. ఏ క్రమమున ఎప్పుడు ఎక్కడ ఏ సంఘటనలు ఎందుకు ఎట్లు జరిగినవి అను విచారము, అన్వేషణ, వాటి యథాతథ వర్ణనకూడ చరిత్ర లేదా ఇతిహాసమే. ముఖ్యముగా మానవుల జీవితము, వ్యాపారములు ఎట్లు, ఎందుకు జరిగినవో క్రమముగ తెలుసుకొనుట చరిత్ర. కాని ప్రతి వస్తువును లేదా ఏ వస్తువుల సమూహామునైనను చరిత్రాత్మకముగ అనుశీలనము చేయవచ్చును. ఉదాహరణమునకు జంతువులలో నున్న వైవిధ్యము ఎట్లు కాలక్రమమున వృద్ధిచెందినది ? ఏ జంతుజాతులు పూర్వములు ? ఏవి అపరములు ? అని విచారించి జంతురూపముల క్రమబద్ధ వికాసపు అనుశీలనము జంతుశాస్త్రీయ చరిత్రయగును. మానవులు పూర్వమున ఎట్లు ఉండిరి ? వారి సంఘరాష్ట్ర సంస్కృతుల నెప్పుడు, ఎట్లు, ఏ పరిస్థితులలో, ఎందుకు నిర్మించిరి ? వాటినెట్లు మార్చికొనిరి ? ఎందుకు మార్చికొనిరి ? ఆయా రాష్ట్రములలో సంస్కృతులలో ఏమేమి జరిగెను ? ఎందుకు జరిగెను ? ఏ పరిస్థితులలో జరిగెను? అని గవేషణ చేయుట, చేసినప్పుడు వచ్చిన ఫలితములను ఒక పద్ధతిగా వివరించుట మానవేతిహాసమగును. ఇట్లు వంశమునకు, రాష్ట్రమునకు, దేశమునకు మానవ జంతు పదార్థముల జాతులకు, వ్యక్తులకు ఇవి యవి యననేల విశ్వములో ప్రతి వస్తువునకు ఇతిహాసముండును. సమష్టివిశ్వమునే తీసికొని ఈ ఆలోచన చేసిన విశ్వేతిహాసము పర్యవసించును.

ప్రపంచమందు ప్రాకృతిక ప్రక్రియలు (natural events) చాలకాలము పర్యంతము, చాలవరకు ఒకే విధముగ, నియతిగ జరుగును. ఉదాహరణమునకు సూర్యుడనుదినము ఒకే విధముగ ప్రకాశించును. ఇతర పృథ్వీ చంద్రాది గోళములతో సంబద్ధుడై యుండును. ఇట్లు చాల శతాబ్దములనుండి జరుగుచున్నది. అట్లే హిమాలయము చాల శతాబ్దములనుండి ఒకే ఎత్తు కలిగియుండి, ఒకే విధముగ హిమమృగవనస్పతులచే ఆవృతమై యున్నది. కాబట్టి వాటి స్వరూప గ్రహణమే సాధ్యము గాని, అభివృద్ధిక్షయనాశములు లేనట్టి, అనగా మార్పు లేనట్టి వీటికి ఇతిహాస మేమిటి యని తోచును. కాని రాజ్యముల, సంస్థల, సంఘముల, సంస్కృతుల, మతముల విషయములో ఒకప్పుడవి లేకుండుట, ఒకానొక కాలమున ఒక దేశములో ఏర్పడుట, వృద్ధి క్షయాద్యనేక పరిణామములకు లోనగుట, ఒక్కొక్కచో అంతరించుట స్పష్టము. అట్లే ప్రాణి సముదాయములును. కాన వాటి కితిహాసమున్నదని స్పష్టము. కాని ఒకానొకప్పుడు హిమాలయము, సూర్యుడు కూడ లేవనియు, వాటిలోను ఇంద్రియ ప్రత్యక్షమునకుగాకపోయినను, వైజ్ఞానికయంత్ర సహకృత ప్రత్యక్షమునకు, అనుమానమునకు గోచరమగు మార్పులెన్నో జరిగినవి, జరుగుచున్నవి—అనియు విజ్ఞాన శాస్త్రము తెలిసికొనినది గాన వాటికిని ఇతిహాసమున్నదని ధ్రువపడినది. సమస్త సంబంధ రహితము, అపరిణామము, నిర్వికారము, శాశ్వతము అగున దేదేని యుండిన దానికొకదానికే ఇతిహాస ముండదు. తదితరము లన్నిటికి ఇతిహాసమున్నది.

సంఘటనల క్రమమే ఇతిహాసము; జరుగుచున్నదంతయు ఇతిహాసమే; ప్రతిది ఇతిహాసముచే ఆక్రాంతమయ్యే ఉన్నది. అయితే ప్రాకృతిక సంఘటనలు నియమబద్ధ

ములు, కార్యకారణ సంబద్ధములు అయిన వని విజ్ఞాన శాస్త్రపు అభ్యుపగమము (assumption) కాబట్టి జరుగుచున్నది, జరుగనున్నది అంతయు పూర్వ నిశ్చితము, అనివార్యము అని వీనినుండి నిగమనముచేసిన, మానవలోకపు సంఘటనలుకూడ, రాజ్యముల సంఘముల, సంస్కృతుల, నానావ్యవస్థల ఉత్పత్తి, పరిణామములుకూడ ఇట్లు నియమబద్ధములేయగును. కాబట్టి వ్యక్తికి స్వాతంత్ర్యము హుళక్కి; ఎవరు ఏది చేసినను పూర్వ సంఘటనాక్రమము త్రోసికొని వచ్చుటచే అట్లు చేయుట తప్పదు అని కొందరు వాదింతురు. ఇతిహాసము నియమబద్ధము, దాని లక్ష్యము పూర్వనిర్దిష్టము, అచంచలముగా దానివైపునకే విశ్వసంఘటనలు పురోగమించుచున్నవని వీరి అభిప్రాయము. అట్లు చేయునది విశ్వాంతర్గతమగు ఐతిహాసిక ఆవశ్యకతయే (historical necessity) అని కొందరు, విశ్వాతీతమగు (transcendental) శక్తి (ఈశ్వరుడు) అని కొందరు అందురు. విశ్వము కేవలము భగవల్లీల యనుకొనినను, మానవుని వశమందులేని అనివార్య ఆవశ్యకశక్తుల ప్రవృత్తి యనుకొనినను మానవులు యంత్రారూఢులగు బొమ్మలవలె అస్వతంత్రులు అని తేలును మానవ స్వాతంత్ర్యమందలి విశ్వాసమునకు ఇతిహాసచోదకమగు శక్తి (విశ్వాతీతము కానిండు, విశ్వస్థము కానిండు)కిని సామరస్యమెట్లు కుదురును? అనునదొక సమస్య అట్టి స్వాతంత్ర్యము లేని మానవులను, సమాజములను, రాజ్యములను ఒకానొక లక్ష్యము వైపునకొక అనివార్యశక్తి త్రోసుకుపోవుచున్నచో లక్ష్యములను, ఆదర్శములను ఏర్పరచుకొనుటగాని, వాటికై ప్రయత్నించుటగాని, కర్తవ్యాకర్తవ్య భేదముగాని మిథ్య ఎందుకుకాదు? అను ప్రశ్న కుత్తరమిచ్చుట అతి కష్టమగును.

ప్రపంచ లక్ష్యమేమిటి? ఎందుకీ ఘటనా క్రమమంతయు జరుగుచున్నది? అది దివ్యలీల, భగవద్విలాసము అని కొందరనిరి. అది మీకెట్లు తెలిసినది? దుస్తర దుఃఖాలవాలమగు ప్రపంచమును సృజించి ఇట్లు నడిపించుట ఏమి లీల? ఎందుకొచ్చినపని? యని అడిగినవారికి సమాధానమిచ్చుట కష్టము. ఒక్కటిగా నుండగోరక, బహువస్తుమయ ప్రపంచముగా పరవస్తువు మారినదని కొన్ని ఉపనిషద్వాక్యము లనినవి. చిత్పదార్థము తనలోని అనివార్యఆవశ్యకతచే అచిత్పదార్థ ఉపస్థాపన, లేదా కల్పన చేసినదని, ఈ చిదచిద్ద్వంద్వమునుండి క్రమముగా విశ్వము వికసించినదని, తిరిగి చిత్పదార్థము ఈ జగన్నాటకము నంతయు అవగాహన చేసికొని, స్వరూప పరిజ్ఞానము నొందుటే దీని లక్ష్యమని హెగెల్ ఇత్యాదుల ఊహ. బుద్ధితో అత్యుత్కృష్టమగు సుందర జగన్నిర్మాణము చేసికొని, శాంతి సంతోషములతో సర్వమానవులు ఉండుటయే జగదితిహాస లక్ష్యమని 'వికాస' (enlightenment) యుగములోని యూరోపియన్ చింతకుల మతము. నైతికరాజ్య స్థాపన మానవేతిహాస గమ్యమని కాంట్, భగవంతుని తెలిసికొని భజించి ఆయనను చేరుటయే జగదితిహాస లక్ష్యమని అనేకులగు హైందవ అహైందవ ఈశ్వరవాదులు, విశ్వసౌభ్రాత్ర, సర్వమానవ సమానతా స్థాపనలు అనివార్యముగ జరుగుటే ఇతిహాసపు గమ్యమని మార్క్స్ ఇట్లు పలువిధములగు ఊహలు గలవు. జగదితిహాసము భౌతికద్రవ్యపు అంతర్గత అనివార్య ఆవశ్యకతచే అందేర్పడిన స్పంద (movement) పరిణామమని, ఈ ప్రగతి సర్వమానవులకు ఆనందమీయగలట్టి సమాన ఆర్థిక రాజకీయస్థాయి నీయగల వ్యవస్థయందు పర్యవసించునని మార్క్స్ ఆశించెను; అతని అనుయాయులు ఆశింతురు. ఇట్లు అనివార్యముగ ఇతిహాస మొక లక్ష్యమును కాలక్రమమున సిద్ధించుకొను ననుకొనువారు, "అయితే మానవులు ఆ లక్ష్యసిద్ధి కేదియైన చేయబూనుట వ్యర్థము, అది ఎట్లును దాని కాలమొచ్చినపుడు సంఘటిల్లును కదా" యని అడిగిన సదుత్తర మీయలేరు. ఆ లక్ష్యవ్యతిరిక్తముగ ఏదయిన చేయుట ఎట్లు తటస్థించుచున్నది? ఒకవేళ చేసినను అదియు వ్యర్థమేకదా! అను ప్రశ్నలు కలవు.

ఇతిహాసమునకొక అర్థము, ఒక ప్రయోజనము ఉన్నవా లేదా? ఉన్నచో వాటి మూలము విశ్వాతీతమగు ఏదేని దివ్య శక్తిలో ఉన్నదా? విశ్వాంతర్నిహితమగు అచేతన యాంత్రిక శక్తిలో ఉన్నదా? అనునట్టి ప్రశ్నలకు ఎట్లు సమాధానము చెప్పినను వాటిని రుజువుచేయుట అసంభవము. అసలు ఇతిహాసమున కర్థములేదు. లక్ష్యమసలే లేదు, అనిన గొప్ప చింతకులును కలరు. వారి వాదమునకును రుజువులేదు. కొన్ని సంఘటనలను, కొన్ని విశేషములను తీసికొని రెండు విధములుగను వ్యాఖ్యానింపవచ్చును.

ప్రపంచమున కాద్యంతములు కలవు, అని భావించువారికి జరుగుచున్న ప్రతిది ప్రత్యేక విలక్షణ సంఘటన. అది అనితరసదృశము కాబట్టి ప్రతి 'ఐతిహాసిక సంఘటన' కొక విశేషమగు విలువకలదు-అని తలచుట కవకాశమెక్కువ. అట్లుగాక ప్రపంచపు సృష్టిలయములు చక్రనేమి క్రమమున జరుగుచుండును, ఎన్నోసార్లీ లోకము ఉద్భవించినది, సమసిపోయినది, మరల ఉద్భవించినది, మరల సమసిపోగలదు-ఇట్లీచక్రము యంత్రమువలె అనాద్యంతముగ ఎప్పటికి తిరుగుచునే ఉండును-అని

భావించువారికి ప్రతి సంఘటనలోను ప్రత్యేకమగు విలువ, విలక్షణత కన్పడదు. మొదటిరకపు చింతకులు ఇహలోకమునకు, మానవవ్యక్తిత్వ జీవితములకు రెండవరకపు వారికంటె ఎక్కువవిలువ నిచ్చుటకు అవకాశమున్నది.

బద్ధుడయిన, లేదా పాపి అయిన మానవుడు విముక్తి చెందుటే ఇతిహాసలక్ష్యము అని ఇంచుమించు మతములన్నియు అనును. అయితే ఈ బంధములు, ఈ పాపములు ఎట్లు, ఎందుకు ఎప్పుడు వచ్చినవి? ఎట్లు, ఎప్పుడు పోవును - అనుప్రశ్నల కవి చాల భిన్నభిన్న సమాధానము లిచ్చినవి. క్రైస్తు శిలువపై బలియగుట మానవులందరి పాప పరిహారార్థమను ప్రగాఢ విశ్వాసము ద్వారా మానవవిముక్తి సాధ్యమని, ప్రపంచాంతమున ఇది జరుగునని క్రైస్తవుల విశ్వాసము. ఇతిహాసపు పూర్వాపర సంఘటనల నర్థము చేసుకొనుటకు క్రైస్తు జీవితసంఘటనలు కీలకమని వారిభావము. భగవన్మహిమ ప్రకటమగుటకు విశ్వసృష్టిస్థితి సంహారములు జరుగుచున్నవని కొందరు; తనను ప్రేమించగలట్టి, కొంతవరకైన తనవంటివారైన మానవులను ఈశ్వరుడు సృజించుటచే ఇతిహాస మేర్పడెనని కొందరు; అనాది కర్మలఫలములు జీవు లనుభవించి ఉత్తమకర్మ జ్ఞానార్జనల ద్వారా ముక్తి పొందగల్గుటకై ఇతిహాసము స్వయముగా ప్రవర్తిల్లినది; లేదా ఈశ్వరునిచే ప్రవర్తింపజేయ బడినది - అని కొందరు; అసలు జగత్తూ లేదు, ఇతిహాసమూ లేదు, ఎందుకన జగత్తు ఎన్నడూ ఏర్పడనేలేదు; ఇప్పుడునూ లేదు - ఉన్నట్లుతోచుట యొక భ్రమ, ఉన్నది యెల్ల నిర్వికారమగు నొక సత్పదార్థమే, అది అద్వితీయ మని మరికొందరు; ఇతిహాసమూ, జగత్తూ ఉన్నవికాని వాటికొక అర్థములేదు, లక్ష్య మంతకన్నను లేదు, యాదృచ్ఛికముగా ఏదేదో జరుగుచున్నది, జరుగగలదు-అనికొందరు. ఇట్లు నానారీతుల చింతనలు సాగినవి, సాగుచున్నవి. వీటిలో ఏ ఒకటియో నిజము, తక్కినవి కావు అనుటకు ప్రత్యక్షాను మానములు చాలవు. విశ్వాసమే శరణ్యము.

కొ. న. మూర్తి.

చర్చిపితల దర్శనము (Patristic Philosophy) : I చర్చిపితల దర్శన మనగా నేమి? క్రైస్తు తరువాత ప్రథమ శతాబ్దములలో అత్యంత ప్రముఖులైన క్రైస్తవ రచయితలు 'చర్చిపిత' (fathers of the church)లని పిలువబడిరి. గ్రీకు మాట్లాడు దేశములోని డెమాస్కస్ నగరమునకు చెందిన జాన్అను చివరి మతగురువు (మరణము 749 సం.), లాటిన్ రచయితలలో చివరివాడు సెవిల్ కు చెందిన ఇసిడోర్ (మరణము 633 సం.) వీరిరువురు చర్చిపితలలో ముఖ్యులు. కావుననే ఈ మొదటి శతాబ్దములు 'చర్చి పితలయుగమని' పిలువబడుచున్నవి. కావున మనము ఈ మొదటి క్రైస్తవ రచయితల గ్రంథములోనున్న దార్శనిక కల్పనలను చర్చకు ఎన్నుకొనవలయును.

II చర్చిమతగురువుల దర్శనలక్షణములు : ఈ మొదటి క్రైస్తవ రచయితల గ్రంథములలోని దార్శనిక కల్పన ఒక విధమైన ఉపఫలితముగా మాత్రమే ఉన్నది. తానే ఈశ్వర సమాగమమునకు ఏకైకసాధనమనియు, తనద్వారా ప్రపంచములోనికి ఒక నూతనశక్తి ప్రవేశించినదనియు, దానిని శిరసావహింప గోరువారికి అది ఒక నూతనజీవితమును ప్రదానము చేయుననియు చెప్పిన క్రైస్తుయొక్క ఉక్తిని వివరించుటయే వారి ముఖ్యోద్దేశము. అయినను తొలినుండియు వారి మతవిశ్వాసమునకు (క్రైస్తు ఉక్తిని కేవల హేత్వాధారములద్వారా హేతుపూర్వకమని నిరూపించగలిగి నంతవరకును) హేత్వాధారము కలదనియే క్రైస్తవులు వాదించిరి. ఇందువలననే అనేక క్రైస్తవ రచయితలు దర్శనశాస్త్రమునకును, క్రైస్తవమత విశ్వాసమునకును మధ్య గల సంబంధమును వివరించిరి. ఉదాహరణమునకు జస్టిన్ (మరణము 165 సం.) తానువ్రాసిన 'ట్రైఫోతో సంభాషణ' అను గ్రంథములో 'సత్తాశాస్త్రమనియు, సత్యవేదన' మనియు దర్శనశాస్త్రమును వర్ణించెను. తన స్వవిషయమున సంభవించిన విధముననే, దార్శనికవిజ్ఞానము క్రైస్తవమతమందు విశ్వాసమునకు త్రోవదీయునని ఆయన వాదించెను. (ఆయన వృత్తిచే దార్శనికుడు) (చూ. ట్రైఫోతో సంభాషణ 2-3)

అదే విధముగా అలెగ్జాండ్రియాకు చెందిన క్లెమెంట్ (మరణము 215 సం.) దర్శనశాస్త్రము సత్యాన్వేషణకు మానవుని పురిగొల్పును గాన, 'శ్రద్ధగల మానవునికి శిక్షణాలయము'గా దర్శనశాస్త్రమును వర్ణించెను. శ్రద్ధనందిన తరువాత దార్శనిక విజ్ఞానము శ్రద్ధావిషయముల సమ్యగ్గ్రహణమునకు త్రోవతీయునని యాతడు భావించెను.

నిస్సాకు చెందిన గ్రిగోరీ (335 - 394) శ్రుతిసత్యమును సువ్యవస్థితముగా రచించుట కొరకును, ఈశ్వరమీమాంసను శాస్త్రీయముగా నిర్మించుటకొరకును దర్శనశాస్త్రపద్ధతిని ఉపయోగించెను.

వీరిచే క్రైస్తవశ్రద్ధను వివరించుటకొరకు అవసరమైనంతవరకు మాత్రమే దార్శనిక సమస్యలు ఎత్తుకొనబడినవని స్థూలముగా చెప్పవచ్చును. ఈ అవసరములు ప్రధానముగా బహిఃపరిస్థితులపై ఆధారపడినవి. క్రైస్తవ రచయితలపై ప్రభావము నెరపిన పరిస్థితులలో మార్పుల

ననుసరించి ' క్రైస్తవ పితల దర్శనము 'ను మూడు యుగములుగా విభజింపవచ్చును.

III క్రైస్తవ పితలదర్శనపు చారిత్రక వికాసము ; మొదటి యుగము : బయటనుండి క్రైస్తవ మతము ఎదుర్కొనబడిన సమయము. ప్రప్రథమ క్రైస్తవ రచయితలు, 'ఎపొస్టొలిక్ పితలు' లేదా మతగురువులు (క్రైస్తుశిష్యులకు 'ఎపాజిల్స్' అనిపేరు) అనబడినవారు. రోమ్‌కుచెందిన క్లెమెంట్, ఆంటియోక్‌కు చెందిన ఇగ్నేషియస్, స్మిర్నాకు చెందిన పోలికార్ప్ - వీరి రచనలలో దర్శనశాస్త్ర సమస్యలను కానము. అయితే దార్శనిక సమస్యలపై చర్చకు దిగవలసిన అగత్యమును క్రైస్తవ రచయితలు త్వరలోనే గుర్తించిరి. దీనికి ఒక కారణము - వారు విరోధి ప్రభుత్వమునకు, క్రైస్తవేతర దార్శనికులకు కూడ వ్యతిరేకముగా క్రైస్తవ మతమును సమర్థింపవలసి వచ్చుట.

ఇగ్నేషియస్, లయోలా
(1491 – 1556)

మరొక కారణము: దర్శనశాస్త్రకోవిదులైన క్రైస్తవ మతావలంబులు కేథోలిక్ మతము ప్రమేయములుగా గ్రహించిన సత్యములను విమర్శనాత్మకముగా పరీక్ష చేయుట అవసరమని భావించిరి. ఆ సత్యము లేవన: 1. "క్రైస్తవ మతము ఒకటే సత్యమైన మతము" అను ఉక్తిలో ఇమిడియున్న యథార్థసత్యముయొక్క జ్ఞానమును పొందుటకు మానవబుద్ధి సమర్థమైనదనుట. మినుషియస్, ఎథెనోగరాస్ (ఇద్దరును రెండవ శతాబ్దాంత్యమున రచనలు చేసిరి). వీరిరువురు మూలతత్త్వములు మానవునిలో అంతర్భూతములై యున్నవనియు, వాటిని స్వప్రమాణములని తేలికగా గుర్తించవచ్చుననియు సూచించిరి. 2. ఈశ్వరునినుండి గ్రహింపబడిన సందేశమే క్రైస్తవమతమను ఉక్తిలో ఈశ్వరజ్ఞేయత్వము ఇమిడియున్నది. కావున ఈశ్వరాస్తిత్వమును హేతుపూర్వకముగా నిరూపించుటకు జరిపిన వివిధ ప్రయత్నములు మనకగపడును. క్రీ.శ. 125 సం॥ల ప్రాంతమున రచనలు చేసిన అరిస్టిడిస్ చలనమునుండి ఈశ్వరుడు మూలచాలకుడు అను ఉపపత్తిని లేవదీసెను. అట్లే ఆంటియోక్‌కు చెందిన థియొఫైలస్, మినుషియస్ వీరలిద్దరును ప్రయోజనము నుద్దేశించి విశ్వసంఘటనల వివరించవచ్చునను సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించిరి. 3. ఈశ్వరుని విశేషణములను గూడ బుద్ధి నాధారము చేసుకొని నిరూపించుచుండిరి. ఈశ్వరుడు మానవుని భావిస్వచ్ఛంద కార్యములనుగూడ తెలిసికొనగలడని జస్టిన్ నిరూపించెను. ఈశ్వరుడొక్కడే నిరపేక్ష అనంతసత్త్వమను విషయమునుండి ఈశ్వరుని సృజనశక్తి నిరూపింపబడినది. అంతేగాక సృజింపబడని ద్రవ్యము అవశ్యముగ పరిణామరహితమని ఆయన వాదించెను. 4. మానవశాస్త్రము (anthropology) యొక్క ప్రారంభముగూడ ఇందు గలదు. మానవుడు శరీరాత్మల సంయోగమే అయినప్పటికి అతడు ఏకసత్త్వమని గుర్తింపబడెను. ఎథెనాగోరాస్ తన "పునరుత్థానమును గురించి" అను గ్రంథములో మానవ సత్తయొక్క ఏకత్వమునుండి, మృతస్థితినుండి మానవ పునరుత్థానయుక్తిని కల్పించెను. ఆయన ఇట్లు వాదించెను : ఈశ్వరుడు సర్వశక్తి గనుక ఆయన శరీరమును పునరుజ్జీవింపజేయగలడు. ఈశ్వరుడు వివేకి గనుకను, శాశ్వతముగ శరీరాత్మలను వేరుగ నుంచుటకు హేతువు లేదు గనుకను, ఈశ్వరుడు శరీరమును పునరుజ్జీవింపజేయును. భావి జీవితములో ప్రస్తుత జీవిత ప్రవర్తన ఫలమనుభవించవలసిన ఆవశ్యకతనుండి ఎథెనాగోరాస్ ఆత్మయొక్క అమృతత్వమును నిరూపించెను. ఆత్మయొక్క అజడత్వము (spirituality) అప్పటి కింకను అందరిచేతను బోధింపబడలేదు. టెర్ట్యులియన్, ఆర్నోబియస్ - వీరు ఆత్మను సుసంస్కృత శరీరముగనే భావించిరి. క్రైస్తవ నీతిశాస్త్రమునకు మూలమైన సంకల్ప స్వాతంత్ర్యము మాత్రము సర్వసామాన్యముగా బోధింపబడుచుండెడిది. 5. ఇరినేయస్ (Ireaeus మరణము - 202), రోమ్‌కుచెందిన హిపోలిటస్ (Hippolytus A.D. 160-236) అను నీ ఇద్దరును మరొక సమస్యను ఎదుర్కొనిరి. అది ప్రపంచములో పాపము యొక్క ఉనికి. "ప్రపంచములోనిపాపము ఏదో యొక పాపతత్త్వముయొక్క పనియే" – అను జ్ఞానమతస్థుల సిద్ధాంతమును వారు ప్రతిఘటించిరి. గ్రీకు దర్శనశాస్త్ర కోవిదుడైన హిపోలిటస్ పాపము ఒక ప్రత్యేకవస్తువు గాదనియు, ఒక వస్తువునకుండవలసిన పరిపూర్ణతయొక్క అభావమే ననియు చెప్పెను.

ఈ యుగాంతము సమీపించుకొలది క్రైస్తవ జీవిత దృక్పథమును సుసంగతముగా బోధించుటకు జరిపిన రెండు ప్రయత్నములు మనకు కనబడును. అవి: 1. ఆరిజెనిస్ (185 - 255) యొక్కయు– 2. లాక్టాన్షియస్ (250 - 317) యొక్కయు ప్రయత్నములు. కొన్ని విషయములలో క్రైస్తవ దృక్పథమునకు దూరమైనప్పటికి 'దె ప్రిన్సిపి

ఇస్ ' (de prinicpiis) అను గ్రంథములో ఆరిజెనిస్ ప్రతిపాదించిన దృక్పథవ్యవస్థ అత్యుత్కృష్టమైనది. ఉదాహరణమునకు, మానవాత్మ ప్రథమమున శుద్ధచేతనముగా మాత్రమే సృజింపబడెననియు, మానవుడు చేసిన పాపమువలననే అది కొంతకాలము భౌతిక శరీరములో బంధింపబడునట్లు శపింపబడినదనియు ఆయన అభిప్రాయము. అంతేగాక, శిష్టులయొక్కయు, దుష్టులయొక్కయు భాగధేయము (fate) మృత్యుసమయమున స్థిరముగా నిశ్చయింపబడునదని ఆయన స్పష్టముగా చెప్ప లేదు. అయితే ఈ ' దె ప్రిన్సిపిఇస్ ' అను గ్రంథము ఆయన జీవిత ప్రథమభాగములోనిదనియు, రూఫినస్‌చే సంస్కరింపబడిన అనువాదరూపములో మాత్రమే అది మనకు లభించుచున్నదనియు మనము మది నుంచుకొనవలెను.

లాక్టాన్షియస్ తాను వ్రాసిన ' దివ్య సంస్థలు ' అను గ్రంథములో క్రైస్తవ, క్రైస్తవేతర జీవన దృక్పథములకు గలభేదమును జూపెను. అంతేగాక సిసిరో, సెనెకాల రచనలను ఆయన ఎక్కువగా ఉపయోగించెను.

రెండవ యుగము, బాహ్యసిద్ధాంతముల కాలము : 313 వ సంవత్సరములో కాన్‌స్టాంటిన్ చక్రవర్తి సహన శాసనము (decree of toleration) ను చేసినప్పుడు క్రైస్తవ మతమునకు శాంతి లభించినది. అయితే త్వరలోనే క్రైస్తవమత సంస్థలోనే ఉదయించిన బాహ్యమతాభిప్రాయములు బహిశ్శత్రువుల స్థానమును స్వీకరించినవి. కొందరు క్రైస్తుయొక్కయు, పవిత్రాత్మ (holy spirit) యొక్కయు దివ్యత్వమును నిరసించిరి; మరికొందరు క్రైస్తులో మానవ, దివ్య స్వభావముల ఐక్యమునకు అనుచిత వివరణ నిచ్చిరి. ఇట్టి చ్యుతులు ఆ కాలములోని క్రైస్తవ మహా రచయితలచేత ప్రతిఘటింపబడెను. ఈ రచయితలు — అతెనేషియస్ (295 - 373), అంబ్రోసు (340 - 397), బాసిలియస్ (330 - 379), నిస్సాకు చెందిన గ్రిగొరి (335 - 394), ఆగస్టినస్ (354 - 430) అను వారు. ఈ సమస్యలలో అనేకములు ఈశ్వర మీమాంసా లక్షణములను కలిగియుండుటచే దార్శనికప్రశ్నలు వెనుక పడెను. అయితే తర్కమును ఈశ్వర మీమాంసకు అన్వయించుటలో చాల పురోభివృద్ధి ఈ కాలమందు కన్పట్టెను. అనగా శ్రుతివాక్యములనుండి దార్శనిక నిగమనము ద్వారా ఇతర వాక్యములు నిగమింపబడినవి. ఉదాహరణమునకు, అతెనేషియస్ మానవుని దైవతముగా చేయుటకు క్రైస్తు అవతరించెనను విషయమునుండి క్రైస్తే ఈశ్వరుడు అయి యుండవలెనని నిరూపించెను.

నిస్సాకు చెందిన గ్రిగొరీ క్రైస్తవమత సిద్ధాంతము యొక్క అంతరార్థమును వివరించుటలో ముఖ్యముగా ' క్రైస్తవ ప్రశ్నోత్తరములు ' అను గ్రంథములోను, ఆత్మ, విధి (అదృష్టము) అను విషయములను గురించిన ఆయన రచనలలోను అందరికంటె ఎక్కువగా పాటుపడెను.

ఆత్మయొక్క అజడత్వమును దాని అజడ స్వభావము నుండి నిగమింపవచ్చునని ఈయుగములో సూచింపబడినది. మరియు స్వరూపము, ద్రవ్యము, ప్రకృతి, వ్యక్తిమొదలగు భావములు ఈ కాలములో బహునిశితముగా చర్చింపబడినవి.

సెయింట్ ఆగస్టిన్ (354 - 430). క్రైస్తవమత గురువులలో ప్రముఖ దార్శనికుడు గనుక ఆయనను ప్రత్యేకముగా పేర్కొనవలెను. ఆయన తన దర్శనమునకు సంపూర్ణరూపము నీయకపోయినప్పటికిని, ఆయన దర్శనమును ఆయన రచించిన వివిధ గ్రంథములనుండి సంకలనము చేయుట కష్టముగాదు.

సుఖప్రాప్తికి మానవునికి సత్యమును గురించిన జ్ఞానమావశ్యకము. వివేకిమాత్రమే సౌఖ్యమును పొందగలడు; ఏలన వివేకము సత్యమునుగురించిన జ్ఞానముపై ఆధారపడియున్నది. యథార్థసత్యమును పొందుట సాధ్యమే. మన సత్త్వము ఎరుంగుటవలన మొదటి సత్యమును చేరుదుము. ఈ ప్రస్థానమునుండి నిరంతరముగా మన ఆత్మలలోనికి ప్రవహించు దివ్యతేజస్సు సహాయముతో మనము తర్కశాస్త్ర, గణితశాస్త్ర, అతిభౌతికశాస్త్ర సత్యములను గురించిన జ్ఞానమును సంపాదించగలము. జ్ఞానమునకు ప్రధానవిషయము ఈశ్వరుడు. ఆయనను విభిన్నవిధముల తెలియనగును. ఈశ్వరాస్తిత్వమును నిరూపించు సాధారణ నిరూపణలకు ఆగస్టిన్ తన స్వంత నిరూపణను మరియొకదానిని చేర్చెను. అది సౌఖ్యేచ్ఛ నుండియు, సత్య నిత్యత్వమునుండియు చేయు నిరూపణ. (ఏలన ఒక నిత్యతత్త్వము, అనగా ఈశ్వరుని నిత్యాస్తిత్వమును, ప్రతిపాదింపనిదే సత్యనిత్యత్వము వివరింపబడదు గనుక.) - (confessions X, 6 - 38)

ఈశ్వరుడు సృష్టికర్త; ప్రపంచముయొక్క నిరంతర స్థితికారకుడు. సృష్టికాలమున ఈశ్వరుడు బీజశక్తులను ద్రవ్యములో ప్రవేశపెట్టెను. ఆ శక్తులనుండియే మూల ద్రవ్యము దృశ్యప్రపంచముయొక్క వైవిధ్యముగా పరిణమించినది. పాపము భావరూపముగాదు. అవశ్యముగా నుండవలసిన పరిపూర్ణతయొక్క అభావమే పాపము. ఏదో యొక పాపతత్త్వముయొక్క సహాయము నపేక్షింప

కనే చివరకు నైతికదోషమునుగూడ వివరింపవచ్చును. ఈశ్వరుడు దానిని అనుమతింపవచ్చును. అంతేకాక ఒక ఉన్నతమైన శ్రేయస్సుకొరకు దానిని నిర్దేశింపవచ్చును. ఆ ఉన్నతమైన శ్రేయస్సు మహాత్ముల పవిత్రత కారణముగా వారిని బాధించు ప్రపంచములో వారి ధీరత్వమును సాధ్యముగ చేయుటకు కావచ్చును; లేదా పాపులను విచారించుటలో ఈశ్వరుని కారుణ్యము, న్యాయము - వీటిని వ్యక్తపరచుటకు కావచ్చును. పాపవిమోచన కా కార్యమందు క్రీస్తుచూపించిన త్యాగమునకు పాప పంకిలమైన ప్రపంచమే రంగస్థలము కాగలదు.

‘ఈశ్వరుని నగరము’ (The City of God): అను తన ఉద్గ్రంథములో ఆగస్టిన్ ఒక చరిత్రదర్శనమునకు పునాదివేసెను. ఆయన దృష్టిలో ఐహిక, ఈశ్వర నగరములమధ్య సంఘర్షణమే చరిత్ర. ఈ సంఘర్షణములో అంత్యమున ఈశ్వర నగరమే విజయమును గాంచును.

మూడవ యుగము, రోమను సామ్రాజ్య విచ్ఛిత్తి కాలము: 4 వ శతాబ్దాంతమున వివిధజాతుల దేశాంతర గమనమువలనను, తత్ఫలితమైన ఉత్తరదేశజాతుల దండయాత్రలవలనను, రోమను సామ్రాజ్యము సంక్షుబ్ధమయ్యెను. పర్యవసానముగా ఆ సామ్రాజ్యము నశించెను. దర్శనశాస్త్ర చర్చలకు అవకాశము లేకుండెను. ఉన్నది కూడగట్టుకొను కాల మిది.

ఈ కాలముననే కొంత ప్రాధాన్యముగల గ్రంథములు ఎమెస్సాకు చెందిన నెమిసియస్ వ్రాసెను. (5 వ శతాబ్ద ప్రారంభమున ఆయన మృతినందెను.) మానవశాస్త్ర ప్రథమగ్రంథమును ఈయన రచించెను. దానిలో ఆయన క్రైస్తవ పితల సిద్ధాంతమును గ్రీకు దార్శనికుల (ముఖ్యముగా ఆరిస్టాటిల్ యొక్క) సిద్ధాంతముతోను, గాలెనస్ అను వైద్యుని సిద్ధాంతముతోను మేళవించెను.

డయొనీసియస్ సుడో, ఆరియోపగిటా (500) భావరూప, నిషేధరూప ఈశ్వర మీమాంసలను వివేచించుట ద్వారా తరువాతి యుగములవారిపై అధిక ప్రభావమును చూపెను. ఈయన నవీన ప్లేటో వాదమును అనుసరించెను.

మాక్సిమస్ (580 - 662): “ఆత్మను గురించి” అను అతని గ్రంథములో ఆ కాలమున ఆ విషయముపై తెలిసినదంతటిని పొందుపరచెను.

డమాస్కస్‌కు చెందిన జాన్ గ్రీకుమతగురువుల వరుసలో ఆఖరివాడు. ఆయన ‘ఫాంస్ సైయన్షియే’ (విజ్ఞాన నిధానము) అను గ్రంథము మతగురువుల దర్శనశాస్త్రపు ఉత్కృష్ట సంగ్రహము.

సిరియాలో, ముఖ్యముగా ఎడెస్సా సంప్రదాయములో ఆరిస్టాటిల్ గ్రంథములు బహు ఆసక్తితో అనువదింపబడి వానికి భాష్యములు వ్రాయబడెను.

మాన్లియస్ బోయితియస్ (480 - 524) ఆరిస్టాటిలును, ఫార్ఫిరియస్ యొక్క ‘ఐసగోగ్’ (ఉపోద్ఘాతము) ను లాటిన్ జాతులలో ప్రచారముచేసి, తద్ద్వారా మధ్యయుగపు దర్శనశాస్త్రముపై అత్యంత ప్రభావమును నెరపెను. ‘దర్శనశాస్త్ర మిచ్చు ఉపశమనము’ అను గ్రంథములో ఆయన ‘పాప సమస్య’ ను, మానవసంకల్ప స్వాతంత్ర్యమును ఈశ్వర భవిష్యద్‌జ్ఞానముతోను, సార్వభౌమత్వముతోను ఎటుల సమన్వయింపవచ్చును అను సమస్యను చర్చించెను.

సర్వవిషయ విజ్ఞాన సంపన్నుడగు సెవిల్‌కు చెందిన ఇసిడోర్ (మరణము 636) తన కాలమందలి సర్వదర్శన శాస్త్రమును, ఈశ్వర విజ్ఞానశాస్త్రమును చర్చించెను.

క్రైస్తవ మతగురువులు చాలవరకు గ్రీకు దర్శనశాస్త్రమును గ్రహించి, దానిని క్రైస్తవ శ్రుతిదృష్టిలో అభివృద్ధిపరచిరి. వారు దర్శనశాస్త్రమును ఇంతవరకు అజ్ఞాతమైన సత్యాన్వేషణమునకు సాధనముగ గాక, దివ్యశ్రుతిలో నున్న సత్యముల గూఢార్థములను తెలిసికొను సాధనముగా పరిగణించిరి.

వీర్‌హౌస్.

చార్వాకులు: చార్వాకమతము, లేదా భౌతికవాదము చాల పురాతనమైనది; బౌద్ధమత కాలమునకు పూర్వమందే యుండెను. ఋగ్వేద మంత్రములలో నీమత సిద్ధాంతములకు బీజములు గలవు. ఆ కాలమున మతము మతగురువులయొక్క లేదా పురోహితులయొక్క అధికారమునకు లోబడి వ్యాప్తమగుచుండెను. ఆ మతగురువులును తమ యధికారమును నిరంకుశముగ సాగించుకొనుచుండిరి. మతమునకు తామే కర్తలమని, తమ యాశ్రయము లేని వారందరు పాపాత్ములని ప్రచారముచేసెడివారు. అట్టి వారికి విరుద్ధముగ భౌతికవాదు లీచార్వాక మతమును స్థాపించియుందురు. ప్రబోధ చంద్రోదయమను నాటకమునందలి యొకపాత్రద్వారా ఈ మతసిద్ధాంతము సంగ్రహముగ నీ క్రింది విధమున చెప్పబడెను:

లోకాయత మొక్కటే శాస్త్రము. అందులో ప్రత్యక్షముగ కనుపించునదే ప్రమాణము. పృథ్వి, జలము, అగ్ని, వాయువునను నీ నాలుగే భూతములు. సంపద, భోగము ఈ రెండే మానవ జీవితమునకు లక్ష్యములు. పదార్థములకు చింతనాశక్తి కలదు. ఈ కనుపించు ప్రపంచముకంటె మరియొక లోకము లేదు. మరణము సమస్తమునకు అంతము.

ఈ లోకము మాత్రమే కలదను సిద్ధాంతముగలది కనుక ఈ మతము లోకాయతమని పిలువబడెను. ఈ మతస్థులును లోకాయతికులని ప్రసిద్ధిజెందిరి. మరియు ఈ మత స్థాపకుడు చార్వాకుడగుటచే ఆ నామధేయమునుబట్టి ఈ మతస్థులు చార్వాకులనియు పిలువబడిరి.

ప్రత్యక్ష ప్రమాణముద్వారా నేది సిద్ధమగుచున్నదో నదియే వాస్తవము. కనుపించునట్టి దానికే స్థితి గలదు. చూడబడని దానికి స్థితి (ఉనికి) లేదు. అనగా ప్రత్యక్షముగ గోచరించునది మాత్రము సత్యము. ఇచట అనుమాన ప్రమాణమునకు స్థానమే లేదు. వ్యాప్తిజ్ఞానము లేనిది అనుమానప్రమాణము సిద్ధింపదు. వ్యాప్తి ప్రత్యక్షముచేత సిద్ధింపదు. ఏలన ప్రత్యక్షము రెండు పదార్థములకు గల నిరంతర సంబంధమును అనుమానము యొక్క సహాయమపేక్షింపనిది రూఢిపరుపజాలదు. ఈ యనుమితికి మరియొక యనుమాన మపేక్షణీయము గనుక అనవస్థా దోషము సంభవించును. ఇతరులవాక్యము ప్రమాణముగ నంగీకరింపబడదు. ఉపమానము అనుమానమును సాధింపజాలదు. కనుక అనుమానప్రమాణము సయుక్తికముగ సిద్ధింపదు.

ప్రత్యక్షము (ఇంద్రియ గోచరమైనది) మాత్రమే సత్యము గనుక, భౌతికపదార్థములు మాత్రమే వాస్తవములు. ఆకాశము ప్రత్యక్షముగ కనుపించు పదార్థము కాదు గనుక తక్కిన నాలుగు - భూమి, జలము, అగ్ని, వాయువు మాత్రము మహాభూతములు. ఇవి శాశ్వతములు. వీనినుండి సమస్త ప్రపంచ ముద్భవించుచున్నది. ఈ భూతముల పరిణామమే బుద్ధి లేదా మేధాసంపత్తి. ఈ భూతములు నశింపగ వానివలన నేర్పడిన బుద్ధియు నశించును. ఈ నాలుగు భూతముల సమ్మేళనమునుండి యద్భుతముగ ఎరుక (తెలివి) గల ప్రాణము ఆవిర్భవించును. పదార్థములకు చింతనాశక్తి గలదు.

భౌతికదేహముకంటె వేరుగ నొక యాత్మ నంగీకరింపవలసిన యావశ్యకత లేదు. ఎరుకతో గూడిన దేహమే ఆత్మ. ఉదా : నేను స్థూలముగ నున్నాను, నేను యువకుడను. నేను అనెడి ఎరుక దేహముతో కూడియున్నప్పుడు మాత్రమే గోచరమగును కనుక దేహము లేని దశయందు మనము ఆత్మను గుర్తించుటలేదు. సదానందుడు భౌతికవాదులను నాలుగు శాఖలుగ పేర్కొనెను. ముఖ్యముగ ఆత్మయొక్క నిర్వచనభేదముచేతనే ఈశాఖ లేర్పడెను. ఒక శాఖ స్థూలశరీరమే ఆత్మయని, రెండవది ఇంద్రియములు ఆత్మయని, మూడవది ప్రాణము ఆత్మయని, నాలుగవది మనస్సు ఆత్మయని నిర్ణయించెను. ఏ విధముగనైనను ఆత్మ భౌతికప్రకృతికి జెందినదే.

దీనివలన తేలిన సారాంశమేమన ఇప్పు డొనరించిన కర్మల ఫలితము ఆత్మ భవిష్యత్తులో ననుభవించునని తలంచుట కేవల మవివేకము. ఈ దృశ్యప్రపంచముకన్న వేరుగ స్వర్గముకాని నరకముగాని లేదు. మతము మౌఢ్యముతోగూడిన చిత్తభ్రమ, మానసిక వ్యాధి. ప్రపంచసృష్టి కొరకు భగవంతు డవసరములేదు. మతధర్మముల పేర మానవులు మరియొక లోకము కలదని, భగవంతుడున్నాడని పిచ్చినమ్మకము గలవారైరి.

ప్రాపంచిక వ్యవహారములలో నెచటను మనము దేవతల సంబంధమును గాంచుటలేదు. దేవతలసహాయ మపేక్షింపకనే ప్రకృతి తనంతట తానే అన్నిటిని సృజించుచున్నది. నానావిధములగు పదార్థములు తమంతటతామే ఆవిర్భవించినవి. అగ్ని ఉష్ణముగ, జలము శీతలముగ నుండుట పదార్థముల స్వభావసిద్ధలక్షణము. భగవంతుడున్నాడని, పరలోకమున్నదని విశ్వసించుట బలహీనతకు, పిరికితనమునకు, సత్యమునందు నమ్మిక లేకపోవుటకు, స్త్రీత్వమునకు చిహ్నము.

ఈ సిద్ధాంతము ననుసరించి సుఖము, దుఃఖము జీవితములోని ప్రధాన విషయములు. సుఖము అపేక్షణీయము గనుక దానినుండి వేరుపరుపజాలని దుఃఖము సహింపదగినది. తిను, త్రాగు, హాయిగ నుండు, మరణ మందరికి సహజము. మృత్యువు మన జీవితముల నంతమొందించును. యోగ్యత అనునది భ్రాంతి, భోగమే సత్యము. ఇదియే చార్వాకనీతి.

చార్వాక మతము వేదసిద్ధాంతమును నిందాపూర్వకముగ తిరస్కరించెను. వేదములు మూడు దోషములచే దూషితములు. వీనియందు అసత్యత్వము, పరస్పర విరుద్ధత్వము, నిరర్థకమైన పునరుక్తి యను దోషత్రయము గలదని వీరి భావము. పి. చెం. సు.

చిత్సుఖాచార్యులు (క్రీ. శ. 1220 ప్రాంతము) : అద్వైత వేదాంతమును చక్కగ వివరించి రచించిన ప్రముఖ గ్రంథకర్తలలో శ్రీ చిత్సుఖాచార్యు లొకరు. వీరు జ్ఞానోత్తముని శిష్యులు, శుక ప్రకాశముని ఆచార్యులు. శ్రీ చిత్సుఖాచార్యులు అనేక గ్రంథములను రచించిరి. వానిలో తత్త్వప్రదీపిక లేదా తత్త్వదీపిక ముఖ్యమైనది. ఈ గ్రంథము అద్వైత సిద్ధాంతముల విషయమై తార్కికులు మొదలగువారిచే చేయబడిన ఆక్షేపణలను ఖండించుచున్నది.

చిత్సుఖాచార్యుని కాలము బహుశః క్రీ.శ. 1220 గా నుండునని నిర్ణయింపబడినది. శ్రీ హర్షుని ఖండన వ్యాఖ్యానకర్తయైన చిత్సుఖాచార్యుడు వాద ప్రతి వాదములందు

శ్రీ హర్షునితో సమానప్రతిభ గలవాడు. ఇతడు శ్రీ హర్షుని వలె నైయాయికుల పదార్థములను ఖండించెను. మరియు తత్త్వప్రదీపికలో శంకర వేదాంతమునందలి ముఖ్య సిద్ధాంతములను విపులముగ వ్యాఖ్యానించెను. పి.చెం.సు.

చైతన్యారోపవాదము (Animism) : పవిత్రము లని భావింపబడిన జడవస్తువులను జీవముగలవానినిగా, (అనగా ప్రాణము, మనోవికారములు, వేదనలు, సంకల్పము గలవానినిగా) భావించు ఆదిమ మానవుని చింతనా ప్రకారమునకు చైతన్యారోపవాదమందురు. మత శ్రద్ధకు, ప్రవర్తనకు విషయమైనదియు, పవిత్రముగా పరిగణింపబడినదియు అయిన ఏ వస్తువును గురించియైనను నమ్మకము యొక్క ఒకానొక దశను ప్రత్యేకముగా చూపుటకు 1899 లో మారెట్ 'చైతన్యారోప వాద'మను పదమును సృజించెను. కె. రా. కృ.

చైతన్యుడు (క్రీ.శ. 15 వ శతాబ్దము): 15వ శతాబ్దములో వంగదేశమున ప్రచారములోనున్న వైష్ణవ మతమునకు నాయకుడు. తన ప్రముఖ రాధాకృష్ణ భావముచే ఆయన వాసికెక్కెను. దశమూల శ్లోకమను గ్రంథములో చైతన్యుడు తన ఈశ్వరప్రేమ మతమును వివరించెను. చైతన్యుని దర్శనమునకు సువ్యవస్థిత గ్రంథరూపమును బలదేవ జీవ గోస్వాము లిచ్చిరి. (చూ. అచింత్య భేదాభేద వాదము పుట 229). పి. న. రావు.

చైనీయ దర్శనము : I. చైనీయ దర్శన ప్రారంభము, ప్రభవము : చైనీయ దర్శనము చింగ్లు (వీని సంఖ్య 6), లేదా సంహితలతో (అందులో ముఖ్యముగా యీచింగ్ లేదా పరిణామ గ్రంథముతో) ప్రారంభ మగును.

యీచింగ్ గ్రంథము 'క్వా' లేదా లేఖ్యములు అనబరగు అరువదినాలుగు సాంకేతిక చిహ్నములతో ప్రారంభించును. ఇందు ప్రతిదానిలో ఆరు రేఖలుండుటచే వీటిని వైదేశిక విద్వాంసులు అరువదినాలుగు షల్లేఖలనిరి. వీటిలో మౌలికలేఖలను సృజించినవాడు పురాతన ప్రథమ సార్వభౌముడు ఫూ-హ్సి (క్రీ.పూ. 2852-2738) అని గతానుగతిక జనప్రవాదము. వాటి వేరురీతుల గుణనము వలన అరువదినాలుగు షల్లేఖల సంపాదించినవాడు అతడైనను, లేదా అతని ప్రత్యనంతరుడగు రెండవ సార్వభౌముడు షెన్-నుంగ్ (క్రీ. పూ. 2737-2698) ఐనను కావచ్చును.

ఈ లేఖల సమష్టి 1. "తైచీ" లేదా "మహాశేషము" అను అద్వితీయ నిరపేక్ష సత్యమును సూచించును. 2. "లియాంగ్. యి"-ఇది "యాంగ్" భావరూప, పురుషవిధశక్తి, "యిన్" అభావ రూపస్త్రీ రూపశక్తి గల రెండు తత్త్వములను తెలియజేయును. ఇవియు, 3. "స్జూ-హ్సియాంగ్" అనగా నాలుగు లాంఛనములు. అన్నియు కలిసి మొత్తముపై విశ్వవ్యాప్తములగు ప్రకృతి సంఘటనల ఆవిర్భావమును, మానవవ్యాపార సర్వస్వ వికాసమును ఉపలక్షించును. అనగా "మహాశేషము" రెండు తత్త్వములను, ఈ రెండు తత్త్వములు నాలుగు లాంఛనములను, ఈ నాలుగు లాంఛనములును సర్వజగత్తును జనింపజేసినవి. ఈ విశ్వపరిణామ ప్రక్రియ లేదా మార్గమును "టావో" అందురు.

ఈ అరువదినాలుగు షల్లేఖలకు "హువాట్జూ" లేదా షల్లేఖవ్యాఖ్యలు, "యాఓ-ట్జూ" లేదా రేఖావ్యాఖ్యలు, అను సాహిత్య ప్రబంధములు రెండు అనుబంధములుగా చేర్చబడినవి. ఇందు మొదటిది షల్లేఖ లన్నిటి నామములను, నిర్వర్ణనములను పొందుపరచును. రెండవది వాటి స్థానములు, పరిస్థితులపట్టి ఆ లేఖలలోనున్న ప్రతిరేఖయొక్క నామము, సార్థక్యము తెలియజేయును. ఈ అనుబంధ వ్యాఖ్య గ్రంథముల కర్తృత్వ మింకను సందేహవిషయముగానే మిగిలియున్నది. మొదటి గ్రంథము హుఆన్-టి అను చైనా సార్వభౌముని (క్రీ. పూ. 2697-2598) రచన కావచ్చును. రెండవది ప్రథమ సార్వభౌముని తండ్రి (చౌ వంశపువాడు క్రీ. పూ. 1122-1255) వూ-వాంగ్ చే రచింపబడి యుండవచ్చును. ఈ రెండు గ్రంథములును ఋగ్వేదసంహిత, దానికి చెందిన బ్రాహ్మణములతో పోల్చవచ్చును.

వీటి తరువాత వెలుగుచూచిన గ్రంథము "షీ-యీ" లేదా "దశ పక్షములు" అనునది. వీటిని పాశ్చాత్య విద్వాంసులు పరిశిష్టములు లేదా వ్యాఖ్యానములు అని భావించిరి. ఈ వ్యాఖ్యలన్నియు కన్ఫ్యూషియస్ వ్రాసెనని ప్రతీతియున్నను, వీటిలో కొన్ని అతిపురాతన కాలమున చౌ-కుంగ్ అను ప్రభువుచేతను, కొన్ని కన్ఫ్యూషియస్ తర్వాతివారిచేతను రచితములు. ఈ అనుబంధములన్నియు ప్రకృతి సంఘటనల రహస్యములను, వాటికి మానవ జీవితముతో కల సంబంధమును వివరించునవి. ఇవి హిందువుల వేదములకు అనుబంధములుగా వెలసిన ఆరణ్యకములను, ఉపనిషత్తులను పోలియుండును.

తక్కిన ఐదు చైనీయ సంహితలు లేదా "చింగ్‌లు" ఏవన 1. "షూచింగ్" లేదా అధికార పత్రగ్రంథము (book of documents). ఇందు పురాతన రాజుల, ఋషులయొక్క ఉపన్యాసములు, బోధనలు గలవు. ఇవి ప్రధానముగా నీతిబోధకములు. 2. "షి-చింగ్" గీత

ముల పుస్తకము. ఇందు ముఖ్యముగా సాంఘిక రాజకీయ సమాలోచనల మయమైన జానపదగేయములు, మత కీర్తనలు, వంశప్రశస్తులు కలవు. 3. "లీచింగ్" క్రతువుల గ్రంథము. ఇందు మూడు భాగ గ్రంథములు కలవు. అవి (i) చౌ-లీ లేదా చౌ వంశపు క్రతువనుష్ఠానము. (ii) యీ-లీ లేదా కర్మలు - ఔచిత్యము (iii) లీ-చీ లేదా క్రతుసూత్రములపై ఉపన్యాసములు. 4. చీ-ఉన్-చీ-యూ, వసంత, శరదృతువుల చరిత్ర. కన్‌ఫ్యూషియస్ రచించిన సవిమర్శములైన పొగడ్తలు, గర్హణములు కల ఇతివృత్తకథనము. 5. య్యోహ్-చింగ్ లేదా సంగీత గ్రంథము. ఇది చాలాకాలముక్రిందనే లుప్తమై పోయినది. ఈ గ్రంథములన్నియు సంకలనములు. వీటిని కన్‌ఫ్యూషియస్ మరల నొకసారి సంగ్రహించెను. మానవ జీవితము, ప్రవర్తన, సంబంధములు మొదలైనవి ఈ గ్రంథములలో చర్చించబడిన విషయములు. ఇందు అనేకములగు నైతిక, సాంఘిక, రాజకీయ సత్యములు, దార్శనిక విషయములు ఆవిష్కరించబడినవి.

వివిధ సంప్రదాయములకు, వివిధ శాఖలకు చెందిన చైనీయ దర్శనముల కన్నిటికిని పైచెప్పిన ఆరు సంహితలును ప్రభవస్థానములు.

II చైనీయ దార్శనిక సంప్రదాయములు : చౌ వంశపుయుగము (క్రీ పూ 1255-1122) చైనాదేశ చరిత్రయందు స్వర్ణయుగమని పిలువనగును. ఇందు మానవజీవిత ప్రవృత్తియొక్క అన్ని శాఖలలో, అత్యాశ్చర్యకరమగు పురోగతి, వికాసము నెలకొల్పబడినవి. మహామేధావులగు లౌజు, కుఉంగ్‌ట్జూ (కన్‌ఫ్యూషియస్), మోట్జూ, తర్వాత మెంగ్‌ట్జూ (మెన్సియస్), చు అంగ్‌ట్జూ, హ్సూన్-ట్జూ, హాన్-ఫై-ట్జూ అను వారలుకూడ ఈ యుగమునకు చెందినవారే యని జ్ఞాపకముంచుకొనిన చాలును.

చైనాలో ఇదే కాలములో మహనీయులచే స్థాపించబడిన శతసంప్రదాయములు (చూట్సూ-పై-చియా) అని పిలువబడు అనేక గొప్పసంప్రదాయములు అభివృద్ధి చెందినవి. కాని వాస్తవికముగ అన్ని చైనీయ దార్శనిక సంప్రదాయము లుండినట్లు అగపడదు. "పై" అను పదమునకు చైనాభాషలో-'నూరు' అనియు, 'బహుళము' అనియు రెండర్థములు కలవు. "చియా" అనగా 'కుటుంబము' లేదా సంప్రదాయము. ఈ పదమునకు మహనీయుడు అను అర్థముకూడ గలదు. అందువలన 'పై-చియా' అను పద సమూహమునకు మొదటి పక్షమున సంప్రదాయ బహుళము అని అర్థము. రెండవ పక్షమున 'నూర్గురు మహనీయులు' అని అర్థము.

'పైచియా' అను పదము 'చూ ఆంగ్-ట్జూ' అను గ్రంథపు అంతిమాధ్యాయమందు పేర్కొనబడి, "మహనీయుల శతసంప్రదాయములు చనినవి మరి తిరిగిరావు" అని చెప్పబడినది. కాని ఆ గ్రంథములో ఎనిమిది వర్గములుగ విభజింపబడిన పదియారుమంది మహనీయుల నామములు మాత్రమే (చూ అంగ్-ట్జూ నామముతో కలిపి) ఉదాహరించబడినవి. హ్సూన్-ట్జూ గ్రంథమందు ఆరవ అధ్యాయములో "పన్నిద్దరు మహనీయుల అధిక్షేపణము" (ఫెయ్-షిహ్-ఎర్హ్-ట్జూ-పి-ఇయెన్) అను శీర్షికను ఆరు వర్గములక్రింద విభజింపబడిన పన్నిద్దరు మహనీయుల నామములు పొందుపరుపబడి, వారు విమర్శావిషయములు గావించబడిరి. మొదటి హాన్ వంశపు చరిత్రకు చెందిన "కళా, సాహిత్య లేఖనములు" అను గ్రంథములో నూటఎనుబది తొమ్మండుగురు చింతకాగ్రేసరు లుండిరని చెప్పబడియున్నది. వీరే నూరు సంప్రదాయములను నిర్దేశించిరని కూడ కలదు. వీటిని లూ-చియా అని పిలువబడు ఆరు వర్గములక్రింద స్జూ-మా-టా ఆన్ (క్రీ.పూ. 210) "ఆరు సంప్రదాయముల సారతమ భావములు" (లున్-లూ-చియా యఓ-చీహ్) అను తన గ్రంథములో విభజించెను. తరువాత లియు-సిన్ (క్రీ.పూ. 46 క్రీ.శ. 23) వీటికి మరి నాలుగు చేర్చెను. ఈ పట్టికల నన్నిటిని విమర్శాత్మకముగ చూచినచో హాన్ వంశమునకు (క్రీ పూ. 206, క్రీ.శ. 220) పూర్వము మనకు తెలియవచ్చు నటువంటి సంప్రదాయములు మొత్తము పది గలవు.

కాని చైనీయ సంప్రదాయములని నిజముగా పిలువబడదగిన మహనీయుల యొక్క వర్గములు ఆరు మాత్రమే గలవు. అవి ఏవన :

1. "జు-చియా"—కన్‌ఫ్యూషియస్ సంప్రదాయములు
2. "టావో-చియా"—టావో సంప్రదాయములు
3. "మో-చియా"—మో సంప్రదాయములు
4. "ఫా-చియా"—ధర్మ సంప్రదాయములు
5. "యిన్-యాంగ్-చియా"—విశ్వవిజ్ఞాన సంప్రదాయములు
6. "మింగ్-చియా"—తార్కిక సంప్రదాయములు.

ఈ సంప్రదాయములను తిరిగి మూడు వర్గములుగా విభజింపవచ్చును. 1. ధర్మ సంప్రదాయమును కన్‌ఫ్యూషియస్ సంప్రదాయములో చేర్పవచ్చును. ఇది భారతీయ మీమాంసావేదాంత దర్శనములను పోలును. 2. విశ్వవిజ్ఞాన సంప్రదాయమును టావో సంప్రదాయములో చేర్పవచ్చును. ఇది భారతీయ దర్శనశాస్త్రములోని సాంఖ్యయోగ దర్శనములను పోలును. 3. తార్కిక సంప్ర

దాయము ' మో ' సంప్రదాయములో చేర్చవచ్చును. ఇది న్యాయ వైశేషిక దర్శనమునకు సదృశము. జుమా-టాన్ పట్టికకు లియు-సిన్ చేర్చిన మరినాలుగు సంప్రదాయము లేవన: 1. " ట్సుంగ్-హెంగ్-చియా " లేదా రాజనీతి-సంప్రదాయము ; 2. " ట్సా-చియా " లేదా ఉద్ధార సంప్రదాయము ; 3. " నుంగ్-చియా " లేదా కృషిక సంప్రదాయము. 4. " హ్సియావో-షొ-చియా " లేదా కథకుల సంప్రదాయము. ఇవి ముఖ్యమైనవి కావు. అంతేగాక దర్శనశాస్త్రముతో వీటికి సంబంధములేదు.

III సంప్రదాయముల సంక్షిప్త ఉల్లేఖనము : పైన చెప్పిన వివిధ సంప్రదాయముల వివరణ స్థూలముగా నైనను ఇచ్చుట సాధ్యముకాదు. అయినప్పటికి ఈ క్రింద ఇవి సంక్షిప్తముగా వివరించబడినవి:

1. జు-చియా లేదా కన్ఫ్యూషియస్ దర్శనము : చైనాభాషలో ' జూ ' అను పదమునకు మొదట సచ్చరిత్రమును కలిగిన విద్వాంసుడు (టావో-హ్సుయె-చి-షి) అను అర్థము ఉండెను. అది సంస్కృతములో ' బ్రాహ్మణ,' పండితుడు అను పదములకు సదృశము. పండితులు, ధర్మాత్ములైన వారందరిని ' జూ ' అని పిలువవచ్చును. అయితే ఈ పదము కన్ఫ్యూషియస్ వాదులకే ఏల ఎట్లు అన్వయింపబడినది, లేదా ఎట్లు కన్ఫ్యూషియస్ దర్శనము ' జూ-చియా ' అని పిలువబడినది ? అను ప్రశ్నకు సంతృప్తికరమైన సమాధానము లేదు. అయినను ఈ ప్రశ్నకు కొన్ని సమాధానములు గలవు. అవేవన 1. కన్ఫ్యూషియస్ (క్రీ.పూ. 551 - 479) పాండిత్యమును, ధర్మమును పరిపూర్ణముగా కల్గిన మొదటి మహనీయుడు అయినందువల్ల కావచ్చును. 2. అంతకు పూర్వము పరిపాలించినటువంటి కులీనపాలక వర్గము గుత్తగొన్న పాండిత్యము, ధర్మము అనునవి సామాన్య ప్రజానీకమునకు మొదటిసారిగా బోధించినవాడు కన్ఫ్యూషియస్ అగుటవల్ల కావచ్చును. 3. తక్కిన అన్ని విషయములకంటెను కన్ఫ్యూషియస్, ఆయన అనుయాయులు పాండిత్యమును, ధర్మమును ఎక్కువగా గారవించుటవల్ల కావచ్చును.

' లున్-యూ ' లేదా ' కన్ఫ్యూషియస్ రచనా సంకలనములు ' అను గ్రంథములో, కన్ఫ్యూషియస్‌చే ఉదాహరింపబడిన ప్రథమపదము "హ్సుయె" ; దీనిఅర్థము నేర్చుకొనుట. ఆ మహనీయు డిట్లు చెప్పెను: "తదేక శ్రద్ధతోను, పట్టుదలతోను అధ్యయనము చేయుట ఆహ్లాదకరమైన విషయము కాదు." (1 వ గ్రంథము—1 వ అధ్యాయము). తరువాత అనేక సమయములలో కన్ఫ్యూషియస్ తన శిష్యులతో విద్యనుగురించి, ధర్మమునుగురించి మాట్లాడుటయో, చర్చించుటయో గావించెను. ఉదాహరణములు : ఆ మహనీయుడు ఇట్లు చెప్పెను. "15 వ ఏట నాకు అధ్యయనము నెడ నిచ్చకలిగెను. 30 వ ఏట నేను నా కాళ్లమీద నిలువ గలిగితిని. 40 వ ఏట నాకు సంశయ నివృత్తియైనది. 50 వ ఏట స్వర్గాదేశములను నేను తెలిసికొన గలిగితిని. నా 60 వ ఏట శ్రవణేంద్రియము సత్యమును గ్రహించుట కనుకూలమాయెను. 70 వ ఏట ధర్మమును అతిక్రమించకుండగనే నా హృదయేచ్ఛలను అనుసరింపగలిగితిని" (రెండవ గ్రంథము - 4 వ అధ్యాయము). మరియు నాతడు ఇట్లు చెప్పెను. "10 కుటుంబములు గల ఒక గ్రామములో నావంటి మర్యాదస్తుడు, నిష్కపటి ఒక డుండవచ్చును. కాని నావంటి విద్యాసక్తుడు ఒకడు కూడ నుండడు" (ఐదవ గ్రంథము - 27 వ అధ్యాయము).

పాండిత్యము, చింతనయు కలసియే యుండవలెనని కన్ఫ్యూషియస్ అభిప్రాయము. మహనీయు డిట్లు చెప్పెను: "ఆలోచనలేని పాండిత్యము నిష్ప్రయోజనము ; పాండిత్యములేని ఆలోచన అపాయకరము." (సంకలిత రచనలు : రెండవ గ్రంథము—15వ అధ్యాయము). ఆలోచన, పాండిత్యములు కలసినను చాలదు. అవి ఆచరణతో కలసి యుండవలెను. అనగా పాండిత్యమును, ఆలోచనను కూడ ఆచరణలో పెట్టవలెను. " చుంగ్-యుంగ్ " లేదా "స్వర్ణమార్గ సిద్ధాంతము" అను గ్రంథములో కన్ఫ్యూషియస్ ఇట్లు చెప్పెను : "ఏది శ్రేయస్కరమో దానినిగురించి విస్తృతాధ్యయనము చేయవలయును. దానిని సరిగా పరిశీలించవలెను. దానినిగూర్చి జాగరూకతతో విచారింపవలెను. దాని విశేషములను గుర్తింపవలెను. దానిని శ్రద్ధతో ఆచరింపవలెను" (21 వ అధ్యాయము). " యి-చింగ్ " లేదా ' పరిణామ గ్రంథము ' లోకూడ మహనీయు డిట్లు చెప్పెను: "సత్పురుషుడు తన పాండిత్యమును సంపాదించి ఫలితములను కూడబెట్టును. ఆ ఫలితములను ప్రశ్నించును; వాని మధ్యగల వ్యత్యాసములను వివేచించును. తాను తన జీవితమున సాధించిన విజయములను ఉదారస్వభావముతోను, ఆశారహితముగను భావించి దయార్ద్రహృదయముతో వాటిని ఆచరణలో పెట్టును." (అనుబంధము IV. వెన్ - యెన్, లేదా మొదటి షడ్రేఖా చిత్రముపైన ప్రత్యేక వ్యాఖ్యానము).

ధర్మమునకు చైనాభాషలో ' టావో ' లేదా ' తె ' లేదా టావో-తె అనిపేరు. ధర్మములలో కన్ఫ్యూషియస్, ఆయన అనుచరులు ప్రత్యేకముగా బోధించి నటువంటి అనేకములైన వర్గములు కలవు. వీటిలో అతి ప్రధానమైనవి ; " సన్-టా-తె " లేదా " సన్-టావో " లో

ఈ రెండిటియర్థము సామాన్యముగా వర్తించు మూడు ధర్మములు, మరియు "వు-చాంగ్" లేదా ఐదు నిత్య ధర్మములు అని. మొదటి వర్గము : 1. 'చి' వివేకము, 2. 'జెన్' దయాస్వభావము, 3. 'యంగ్' ధైర్యము. రెండవ వర్గము : 1. 'జెన్' ప్రేమ, 2. 'యి' న్యాయము, 3. 'లి' ఔచిత్యము, 4 'చి' వివేకము, 5. 'హ్సిన్' నిష్కాపట్యము. వీటన్నింటికి పాండిత్యముతో సన్నిహిత సంబంధము కలదు. కన్‌ఫ్యూషియస్ చెప్పినట్లు "పాండిత్యమందు ఆసక్తిలేకుండ ఒకడు ఉదారుడుగా నుండవచ్చును. ఇచ్చట భ్రాంతి మనస్సుయొక్క వ్యగ్రతకు త్రోవతీయును. పాండిత్యమం దాదరము లేకుండగనే నిష్కపటిగా నుండవచ్చును. ఇచ్చట భ్రాంతి అపాయకరమైన ఫలాపేక్షకు త్రోవతీయును. పాండిత్యమం దాదరము లేకుండ ఋజుత్వ ముండవచ్చును. ఇచ్చట భ్రాంతి మొరటుతనమునకు త్రోవ తీయును. పాండిత్యముపై ఆసక్తిలేకుండ ధైర్యముండ వచ్చును. ఇచ్చట భ్రాంతి అవిధేయతకు త్రోవతీయును. పాండిత్యమునం దాదరము లేక ధీరుడుగ నుండవచ్చును. ఇచ్చట భ్రాంతి అత్యాచారమునకు త్రోవతీయును." (సంకలిత రచనలు - XVII గ్రంథము, 8 వ అధ్యాయము).

పైచెప్పినదానినుండి కన్‌ఫ్యూషియస్ భావములు, ఆలోచనలు ప్రత్యేకముగా నైతికములు, ధార్మికములు, సాంఘికములు పరహితేచ్ఛాపరములు అని మనము చూడగలము. కొన్ని క్లిష్టసమస్యలను కన్‌ఫ్యూషియస్ కావలెనని వర్జించెను. కన్‌ఫ్యూషియస్ సంకలిత రచనలలో మహనీయుడు చర్చించని విషయములు ఇవి: 1. విచిత్ర విషయములు, 2. అతీంద్రియ శక్తులు, 3. ఉచిత క్రమములోలేని విషయములు, 4. భూతములు, దేవతలు (గ్రంథము VII—అధ్యాయము 20); ఒకసారి ఆయన శిష్యుడు చి-లు ప్రేతాత్మల కెట్లు సేవచేయగలమని అడిగెను. ఆయన సమాధానము : "మానవులకు సేవచేయ లేనిది వారి ఆత్మలకు నీవెటుల సేవచేయ గలవు ?" అని కన్‌ఫ్యూషియస్ బదులుచెప్పెను. 'చి-లు' మరల, "మృత్యువును గురించి ప్రశ్నింప సాహసించుచున్నాను" అని అడిగెను. దానికి సమాధానముగ జీవితమునుగురించి నీకు తెలియనప్పుడు, మృత్యువును గురించి నీవెటుల తెలిసికొనగలవు ? (గ్రంథము, XI-11 వ అధ్యాయము) అని చెప్పెను. 'జు-కుంగ్' అను మరొకశిష్యు డొకసారి ఇట్ల నెను: నియమములను, ఆచరణలను గురించి మహనీయుని (కన్‌ఫ్యూషియస్) వర్ణనలు మనము వినుచున్నాము. కాని ఆయన మానవ స్వభావముపైనను, స్వర్గవిధానము పైనను చేసిన చర్చలుగూర్చి మనకు తెలియదు (IV గ్రంథము - 12 వ అధ్యాయము) అనెను. అందులకు కన్‌ఫ్యూషియస్ స్వయముగా జుకుంగ్‌తో ఒకసారి "నేను మాట్లాడ నిచ్చగించను" అని యనెను. జుకుంగ్, "ఓ మహనీయుడా, మీరే మాట్లాడనియెడల మీ శిష్యులమైన మేము గ్రహించుట కేమి గలదు ?" అని అడిగెను. అందుల కాతడు "స్వర్గము మాట్లాడు చున్నదా ? నాలుగు ఋతువులు తమ కార్యములను తాము నెరవేర్చుచున్నవి. అన్ని వస్తువులు నిరంతరము ఉత్పాదించ బడుచున్నవి అయినను స్వర్గము ఏమైనా మాట్లాడుచున్నదా ?" అని చెప్పెను. (XVII గ్రంథము, 19 వ అధ్యాయము.)

కన్‌ఫ్యూషియస్ యొక్క ఉత్తమోత్తమ సిద్ధాంతములు మానవుడు మంచితనమును సాధించుట, మానవ సంసర్గములను పరిపూర్ణము చేయుట, పరిపూర్ణ వివేకము, పరిపూర్ణ ధర్మములపై నాధారపడియుండు ప్రపంచముయొక్క గరిష్ఠసుఖము - ఇవియే. ఇదియే 3 చైనా వర్ణములలో క్రోడీకరింపబడినది. 1. చుంగ్ - బౌద్ధుల 'మైత్రి' అను పదమునకు సదృశము. 2. షు - బౌద్ధుల 'కరుణ' అను పదమునకు సదృశము. 3. జెన్ - ఈ పై రెండింటియొక్క సంయోగము. ఒకసారి కన్‌ఫ్యూషియస్ తన శిష్యుడైన ఛెన్‌ట్సాంగ్‌తో, "ట్సాంగ్ ! నా సిద్ధాంతము సర్వవ్యాప్తమైన ఏకత్వము" అని చెప్పెను. ఛెన్‌ట్సాంగ్ 'అవును' అని సమాధాన మిచ్చెను. మహనీయుడు బయటికివెళ్ళిన తదుపరి తక్కిన శిష్యులు, "ఆయన మాటలకేమి యర్థము ?" అని అడిగిరి. మహనీయుని సిద్ధాంతమునకు అర్థము చుంగ్, షులు తప్ప మరేమియు లేదు. దీని అర్థము మన స్వభావమునకు చెందిన నియమములకు బద్ధులై యుండుట, వాటిని ఇతరులకొరకు పరోపకార బుద్ధితో ఆచరించుట అని జవాబీయబడెను. (సంకలిత రచనలు IV గ్రంథము - 15 వ అధ్యాయము). మరొక సందర్భమున 'జు-కుంగ్' కన్‌ఫ్యూషియస్‌ను "ఒకని జీవితమంతకును ఏకైక ఆచరణ నియమముగా వర్తించు పద మేమైన గలదా ?" అని అడిగెను. అందులకు కన్‌ఫ్యూషియస్, "షు" అనుపదము కాదా ? నీకు ఏది జరగకుండ నుండవలెనని కోరుచున్నావో, దానిని ఇతరులకు చేయకుము" అని సమాధాన మిచ్చెను. (XV గ్రంథము - 23 వ అధ్యాయము). కన్‌ఫ్యూషియస్ ఇట్లుకూడ చెప్పినాడు : "జెన్" యందాసక్తి గలమనిషి, తనను తాను అందు ప్రతిష్ఠించుకొన గోరినయెడల ఇతరులనుకూడ జెన్ మార్గమున ప్రతిష్ఠింపచేయును. తన ఉత్కర్షను కోరుచు ఇతరుల ఉత్కర్షకై యత్నించును" (VI గ్రంథము - 28 వ అధ్యాయము). ఆయన శిష్యుడు 'ట్జు-లు' ఉత్తమ మాన

వుని నైజ మేమని ప్రశ్నించినప్పుడు మహనీయుడు ఇట్లు చెప్పెను: "వినయముతోకూడిన జాగరూకతతో తనను తాను సంస్కరించుకొనుటయే." 'ట్జు-లు' "ఇంతేనా ?" అని యడిగెను. "ఇతరులకు విశ్రాంతి నిచ్చుటకై తనను తాను సంస్కరించుకొనును" అని సమాధానము. "ఇంతేనా ?" అని మరల ట్జు-లు అడిగెను. "సర్వమానవులకు విశ్రాంతి ఒనగూడునట్లు తన్నుతాను సంస్కరించుటయే" అని కన్ఫ్యూషియస్ చెప్పెను. (XIV గ్రంథము, 45 వ అధ్యాయము.)

కన్ఫ్యూషియస్ అనంతరము ఈ దర్శనేతిహాసములో మరిద్దరు, మెంగ్-ట్జు, లేదా మెన్సియస్ (క్రీ.పూ. 371-289), హ్సున్-ట్జు (క్రీ పూ. 289-233 ప్రాంతమున) అను గొప్ప వ్యక్తులుండిరి.

ప్రొఫెసర్ ఫుంగ్-యు-లాన్ మొదటివానిని కన్ఫ్యూషియస్ వాదముయొక్క భావవాద పక్షమునకు చెందిన వానిగను, రెండవవానిని దానియొక్క వాస్తవిక వాద పక్షమునకు చెందిన వానిగను పరిగణించును. (చైనా దర్శనశాస్త్రపు సంక్షిప్త చరిత్ర). వీరిద్దరు కన్ఫ్యూషియస్‌ను గొప్ప మహనీయునిగను, ఈ వాదముయొక్క ప్రారంభకునిగను గౌరవించి, ఆయన బోధనలనే అనుసరించిరి. అయితే వీరు కన్ఫ్యూషియస్ రచనలను భిన్న దృక్పథములతో వ్యాఖ్యానించిరి. వారిలోని ముఖ్యభేదము మానవ స్వభావము విషయమున: మెన్సియస్ మానవ స్వభావము సహజముగా మంచిదని భావించెను (మెన్-ట్జు గ్రంథము II a, 6). కాని హ్సున్-ట్జు దృష్టిలో మానవ స్వభావము పాపభూయిష్ఠమైనది. శిక్షణద్వారా దానికి సద్గుణములు అలవడును. (హ్సున్-ట్జు, 23వ అధ్యాయము). కాని కన్ఫ్యూషియస్ స్వయముగా ఒకసారి ఇట్లుచెప్పెను: "స్వభావముచేత మానవులందరు సమానులే కాని ఆచరణ వలన వారిలో తీరనిభేదములు వచ్చుచున్నవి." (సంకలిత రచనలు XVII గ్రంథము, 2 వ అధ్యాయము). అప్పటి నుంచి ఇది చైనా దర్శనశాస్త్రములో ముఖ్యమైన వివాదాంశముగనే యున్నది.

2. టావో-చియా లేదా టావో సంప్రదాయము. చైనాభాషలో టావో అనుపదము మిక్కిలి సార్థకమైనదిగను, వ్యాపకమైనదిగను, నిగూఢార్థకమైనదిగను కూడ నున్నది. ఒక్కొక్కప్పుడు కేవల సత్యమనిగాని, నిత్యసత్యమనిగాని మరియొకప్పుడు ప్రకృతియొక్క పరమలక్ష్యము అనిగాని, లేదా దానియొక్క పరాశక్తి యనిగాని; ఇంకొకప్పుడు విశ్వపరిణామముయొక్క మార్గము లేదా ప్రక్రియయొక్క ఆవిర్భావము అనిగాని దాని అర్థము. మరియొకప్పుడు దానికి సిద్ధాంతము, ధర్మము అను అర్థములుకూడ గలవు. బ్రహ్మము, ధర్మము, మార్గము అను మూడు సంస్కృత పదములకు అది సమానము. ఈ పదము తరుచుగా అన్ని చైనామత గ్రంథములలోను, ముఖ్యముగా దార్శనిక గ్రంథములలోను అగపడుచున్నది. భిన్న సంప్రదాయములలోని దాదాపు అందరు మహనీయులచేతను విభిన్న రూపములలో, విభిన్న విధములలో చర్చింపబడి, విభిన్న విషయములకు అన్వయింపబడినది. ఈ సంప్రదాయమునకు టావో సంప్రదాయమని ప్రత్యేకముగ పేరు వచ్చుటకు ఇది తక్కిన సంప్రదాయము లన్నిటికంటెను విశేషముగను, యోగ్యముగను, గంభీరముగను టావోను వివరించుటయే కారణము.

లా-వోట్జు టావో సంప్రదాయమునందలి ప్రసిద్ధ మహనీయుడు. కాని టావో మతస్థాపకుడుకాడు. టావో అను పేరు దర్శనమునకు, టావో మతమునకు గూడ గలదు (ఈ రెండిటి విభేదమును పాశ్చాత్యులు తరచు గమనించ లేదు. వాస్తవములో లావో-ట్జు టావో దర్శనమునకే ప్రారంభకుడుగాని టావో మతమునకు గాడు. వాస్తవమున టావో దర్శనమునకు టావోమతము చాల భిన్నమైనది.)

దేనినుండి విశ్వ సృష్టిలయములు జరుగుచున్నవో అటువంటి విశ్వముయొక్క నిత్య, కేవల, స్వయంసిద్ధ పరమాత్మనే లావో-ట్జు టావోగా పరిగణించెను. ఆయన పేరుననేయున్న 'లావో-ట్జు' లేదా'టావో-టె-చింగ్' లేదా 'టావో,' టె (స్మృతులు) అను గ్రంథమందు ఆయన ఇట్లు చెప్పెను. "టావో ఏకమును ఉద్భవింపచేయును. ఒకటి రెండును, రెండు మూడును, మూడు సర్వవిశ్వమును ఉద్భవింపజేసినవి" (42 వ అధ్యాయము). అదే గ్రంథములో మరొకచోట విశ్వము 'యు' లేదా 'కలిమి' నుండి అస్తిత్వములోనికి వచ్చినది; 'యు' లేదా 'కలిమి,' 'వు' లేదా 'లేమి' నుండి జనించినది అని చెప్పబడినది (40 వ అధ్యాయము). ఇచ్చట 'యు' లేదా 'కలిమి' యనిన ఒకటియని అర్థము; 'వు' లేదా 'లేమి' అనిన టావో అని యర్థము. "టావో" అనునది 'వు' లేదా 'లేమి 'అని ఎందుకు పిలువబడినదనగా, అది నిజముగా తెలిసికొనుటకుగాని మాటలలో చెప్పుటకు గాని వీలియనిది. అందువలననే లావో-ట్జు గ్రంథ ప్రారంభముననే ఇట్లు చెప్పెను. "మాటలతో చెప్పబడగల టావో నిత్యమైన టావోకాదు; చెప్పబడగల పేరు శాశ్వతమైన పేరుకాదు. పేరుపెట్ట వీలులేనిది భూమికి, స్వర్గమునకు ఆది. పేరుపెట్ట తగినది అన్ని వస్తువులకు

జనయిత్రి; అన్ని వస్తువులకు మూలము. భూమికి, స్వర్గమునకుముందు ఆకృతిరహితమైన ఒకటి గలదు. అది ధ్వని రహితము, ద్రవ్యరహితము, దేనిమీదను ఆధారపడనిది, పరిణామరహితమైనది; సర్వవ్యాపకమైనది, అమోఘమైనది. మనము దానిని విశ్వములోని సర్వవస్తువులకు మూలముగ పరిగణించవచ్చును. నాకు దాని వాస్తవ నామధేయము తెలియదు. కాని దానిని 'టావో' అని పిలువవచ్చును. దానిని టా లేదా గొప్పది అనికూడ నిశ్చతముగ పిలువ వచ్చును; టా అనగా గమనము; గమనము అనగా బహుదూరముగా పోవుట; బహుదూరముగా పోవుట యనిన తిరిగివచ్చుట (25 వ అధ్యాయము).

లావో-ట్జు దృష్టిలో 'టావో' అన్ని వస్తువులను ఆ వస్తువుల కొరకే సృష్టించినవాడు. అన్ని చేతలను ఆ చేతల కొరకే చేయువాడు; కాని దేనిని చేయనట్లే యుండును. లావో-ట్జు ఇట్లు చెప్పెను: "టావో దేనికిని కర్తకాదు. అయినను దాని ద్వారానే సర్వ జగత్తు నిర్వహించబడునది" (37వ అధ్యాయము). మరల "ఆ మహా 'టావో' ఇటునటు చలించుచుండును; అది ఏ మార్గమునైనను పోవచ్చును. అన్నిటి అస్తిత్వమునకు అదియే మూలము. అది వానిని నిరసించదు. అది నామరహితముగ నున్నపుడే దాని కార్యములు పూర్తి అయినవి. వస్త్రమువలె అది అన్నివస్తువులకు ఆచ్ఛాదనముగ నుండును. వానిని పోషించును. కాని వానిపైని యాజమాన్యము చేయదు" (34 వ అధ్యాయము). "ఈ సర్వవ్యాపక శక్తి యొక్కటియే పరాపేక్ష లేకుండ టావోద్వారా పనిచేయగలంత ప్రవృత్తిమహత్త్వము కలది. ఏలన టావో అగ్రాహ్యము, అసమానమైనది. అగ్రాహ్యము, అసమానము అయినప్పటికి దానిలోనే వస్తువులు గుప్తమై యున్నవి. అది అస్పష్టకాంతి కలదియైనను దానిలోనే స్వరూప మిమిడియున్నది. ఈ స్వరూపము అతి శుద్ధము. అయినప్పటికి కార్యసాధకమైనది (21 వ అధ్యాయము). మరల, "వానిని టావో ఉద్భవింపజేసెను. టావో శక్తి వాటిని పోషించెను. వానిని పెంపొందించెను. వానికి ఆశ్రయమిచ్చెను; వానికై పనికలిగియుండెను. వానిని పెంపొందించెనుగాని, వానిపై యాజమాన్యము నెరపదు. వాని కొరకై పనికలిగి యుండెనుగాని వానిపై ఎప్పుడును ఆధారపడి యుండలేదు. వానిలో ప్రధానముగా నుండెనుగాని వానిని నియంత్రించలేదు. ఇదే ప్రధాన శీలమని పిలువబడును" (51వ అధ్యాయము).

కావున మనుజులందరు టావో మార్గమునే అనుసరింపవలెను. దానికి ఏ విధముగనైనను వ్యతిరేకముగనుండు కార్యములను చేయరాదు. లావో-ట్జు యిట్లు చెప్పెను: "మానవులు భూమార్గములకు దృష్టాంతముగా నుండవలెను. భూమి స్వర్గముయొక్క మార్గమునకు దృష్టాంతముగా నుండవలెను. స్వర్గము టావోకు దృష్టాంతముగ నుండవలెను. టావో ప్రకృతికి దృష్టాంతముగా నుండవలెను" (25వ అధ్యాయము). ఇచ్చట 'ప్రకృతి' టావోపైన ఎదోకాదు. అది టావోయే. ఆర్థర్ వెలీ "మార్గము, దానిశక్తి" (The Way and its Power) అను గ్రంథములో దానిని సరిగానే 'తన విధమే తాను'గా అనువదించెను. కావుననే "జ్ఞాని నిష్కర్మ ప్రవృత్తిపైన ఆధారపడును. మౌన వ్యాఖ్యానము చేయును" (2వ అధ్యాయము). విశాల రాజ్యమును పాలించుట చిన్న చేపలను వండుట వంటిది (60వ అధ్యాయము). "సందిటపట్టని మహా వృక్షము చిన్న మొలకగ మొదలిడినది. వేయిమైళ్ళ ప్రయాణము పాదము క్రిందనున్న దానితోనే ప్రారంభమైనది. తొమ్మిది అంతస్తుల ఉన్నతమైన ప్రాసాదము మృత్ ఖండముతో ప్రారంభమైనది. కర్మచేయువాడు హాని చేయును. కబళించువాడు జారవిడుచును. కావుననే జ్ఞాని కర్మచేయడు. అందువలన హాని కూడ చేయడు. కబళించడు, అందుచేత జారిపోనీయడు" (64వ అధ్యాయము). "మహా టావో భూమిపై దిగినప్పుడే, మానవులలోని దయ, నీతి బయల్వెడలినవి. బుద్ధి, జ్ఞానము ప్రాదుర్భవించినప్పుడే గొప్ప ఉపాయము మొదలిడినది. ఆర్గురు బంధువులు అశాంతులయినప్పుడే సోదర, పితృవాత్సల్యములను గురించిన చర్చ బయలు దేరినది. దేశము అరాచకముగను, కల్లోలముగాను ఉన్నప్పుడే రాజభక్తి కలిగిన మంత్రులను గురించి మనము విందుము" (18వ అధ్యాయము). "మనము టావోను పోగొట్టుకొనినప్పుడే శీలము వచ్చినది. శీలము పోయినపుడే మానవ దయ వచ్చినది. దయలేనప్పుడే ధార్మికత వచ్చినది. ధార్మికత పోయినప్పుడే కర్మకాండ వచ్చినది. కర్మకాండ అనునది విశ్వాసముయొక్క, వాగ్దానమును పాటించుటయొక్క విడంబనము మాత్రమే. అది కలహమునకు మొదటి మెట్టు. సిద్ధాంతమునకు భవిష్యత్ జ్ఞానము వికాసము కావచ్చును. కాని అది మౌఢ్యప్రారంభము. కావున ప్రౌఢ మానవుడు పొల్లునుగాక, సారమైన ద్రవ్యమునే తన ఆధారముగా జేసికొనును. ఫలమునేగాని పువ్వును ఆధారముగా చేసికొనడు. కావున అతడు దానిని తిరస్కరించి దీనిని చేపట్టును" (38వ అధ్యాయము).

టావోదర్శనములోని మరొక మహనీయుడు చువాంగ్ చౌ, లేక చువాంగ్ ట్జు, (క్రీ. పూ. 369 - 286) టావో

సిద్ధాంతమును ఇంకను విస్తృతముగాను, ఇంకను ప్రగాఢముగాను వివరించెను. ఈయన చైనాయొక్క మహత్తర యోగిగా పరిగణింపబడెను. ఆయనెంతో పాండిత్యము, తర్క కౌశలము కలవాడనియు, కన్ఫ్యూషియస్ సంప్రదాయమును ఎంత విమర్శించినను, సమకాలికులు మారు పలుక లేక పోయిరనియు 'చూ' రాజ్యపు సమకాలిక రాజొకడు చౌను ప్రధాన మంత్రిపదవి నంగీకరించమని కోరినప్పుడు "రాజ్యాధికారికి బానిసగ ఉండుట కంటె బురదలో దిగి సుఖించుట మంచిది. నేను స్వేచ్ఛను పోగొట్టుకొనను" అని చెప్పెననియు, 'చారిత్రక లేఖలు' (షి-చి) అను గ్రంథములో కలదు.

చంగ్-ట్జు యొక్క ప్రధాన భావమేమన జీవముల మధ్య సమానత, స్వేచ్ఛ, సర్వజీవులలోను సమైక్యము ఉండవలయును. అతని భావములో మంచి, చెడుగు; సరియయినది, సరికానిది; చిన్న, పెద్ద; పొడుగు, పొట్టి; ఉచ్చము, నీచము; బరువైనది, తేలికైనది; ధనికుడు, పేద; రాజు, ప్రజ; ముదుసలి, యువకుడు; ఆది, తుది; జీవనము, మరణము మొదలయిన విభేదములుండరాదు. ఏలన ఇవియన్నియు మానవులచే సృజింపబడిన సంబంధి పదములు. వాస్తవమున అన్నియు ఒక్కటే. ఏలన జీవములు అన్నియు టావోనుండి ఉద్భవించినవి; తిరిగి టావోలో లయమగును. మానవులతో కష్టమేమన ఒకసారి ఈ వస్తువులు సృజింపబడిన తరువాత, వారు వానిలోని భేదమును చూతురుగాని, వానిలో నంతర్భూతమయిన ఏకత్వమును చూడరు. ఇదియే పక్షపాతబుద్ధికి, అజ్ఞానమునకు, సంఘర్షణకు, ద్వేషమునకు శత్రుత్వమునకు, హింసకు, కార్శ్యమునకు, బంధమునకు, బానిసత్వమునకు అనేక ఇతర కీళ్ళకు కారణమగును. వీటినన్నింటిని నిర్మూలించువరకు ప్రపంచములో నిజమయిన సుఖము, స్వేచ్ఛ ఉండవు. అన్ని రకముల భేదములను, విచక్షణలను పరిత్యజించగలవారే నిజమైనస్వేచ్ఛను, సౌఖ్యమును కలిగియుందురు. అటువంటివారినే చువాంగ్-ట్జు 'చెన్-జెన్' లేదా 'నిజమైన మానవుడు,' 'చి-జెన్' లేదా 'పరిపూర్ణ మానవుడు,' 'షిన్ జెన్' లేదా 'ఆధ్యాత్మిక మానవుడు,' 'షింగ్-జెన్' అనగా 'జ్ఞాని' అని పేరిడెను. ఇట్టి 'నిజమైన మానవుడు', 'పరిపూర్ణ మానవుడు', 'ఆత్మవంతుడగు మానవుడు', 'జ్ఞాని' - వీరందరిని గురించి చువాంగ్-ట్జు ఇట్లు చెప్పెను: "పరిపూర్ణ మానవునికి మమకారము లేదు. ఆత్మవంతుడగు మానవునికి సాధించ వలసినదిలేదు. ఋషికి నామము లేదు" (హ్సియావో - యావో - పియెన్ : చువాంగ్-ట్జు 1 వ అధ్యాయము). అతడిట్లు కూడ బోధించెను: "పురాతన కాలమందు సత్యమైన మానవుడు - కలలుగనకుండ నిద్రపోయెను, ఆందోళన లేకుండ మేల్కొనెను, విచక్షణ లేకుండ తినెను. అతని శ్వాస దీర్ఘముగ నుండెను."

"పురాతన కాలములోని సత్యమైన మానవునికి జీవితమును ప్రేమించుటగాని మృత్యువును ద్వేషించుటగాని తెలియదు. అతడు జీవితమందు ప్రమోదమును పొందలేదు. మృత్యువాసన్నమైనపుడు అతడు నిరోధమును చూపలేదు. అతడు తెలియకుండగనే లోకమును విడచెను; తెలియకుండగనే లోకములోనికి వచ్చెను - అంతే. తన ప్రారంభ మేదియో, లేదా అంతమేదియో అతడు బుద్ధిపూర్వకముగా మరచిపోవుటకు ప్రయత్నించలేదు. తనకేది సంప్రాప్తించిన దానిని సంతోషముతో స్వీకరించెడివాడు. తాను మరచిపోయినదేదైనను తెలియకుండగనే త్యజించివేసెడివాడు" ఈ స్థితినే టావోకు సాపేక్షముగా చైతన్యయుత మనస్సును సరకుగొనకపోవుట లేదా ప్రకృతికి పూరకముగా మానవుని పరిగణించుటయందురు. సత్యమానవుడన్న నిదియే.

"చివరకు పరిపూర్ణ మానవుడు గాలి పిశాచము వంటివాడు; మహాసరస్సులు దగ్ధమైపోయినను అతడు ఉష్ణత ననుభవింపడు. మహానదులు ఘనీభవించినను శైత్యము ననుభవింపడు. ఉరుములచే పర్వతములు బద్దలైనను, సముద్రములు తుఫానుచే తరంగములలోనికి విసరివేయబడినప్పటికి అతడు భయపడడు. అటువంటివాడు కనుకనే అతడు మేఘములపైకి ఎక్కగలడు. సూర్య, చంద్రులపై స్వారి చేయగలడు. అటులనే తేలికగా సముద్రముల కావల విహరించగలడు; జీవితముగాని మృత్యువుగాని అతనిని వికారము నొందించవు. లాభ, నష్టములకు అతడు ఇంకను ఎంత నిర్వికారుడుగ నుండునో!" (చి-వు-లున్-పీన్ ; చ్వాంగ్-ట్జు 2వ అధ్యాయము).

3. మో-చియా లేదా మో సంప్రదాయము: సామాన్యముగా 'మో-చియా' లేదా మో-సంప్రదాయమునకు స్థాపకుడుగా పరిగణింపబడు మో-టి లేదా మో-ట్జూ అను నాయనపేరు ఈ సంప్రదాయమునకు వచ్చినది. పురాతన చైనా చరిత్రలో మో-ట్జూ అత్యంత ప్రాముఖ్యము వహించిన వ్యక్తి. మతగ్రంథ విమర్శకుడయిన సున్-యి-జంగ్, (క్రీ. శ. 1848-1956) రచించిన 'మో-ట్జూ నియెన్-పియావో' లేదా "మో-ట్జు యొక్క కాలానుక్రమపట్టిక" ప్రకారము ఆయన క్రీ. పూ. 468 నుండి 376 వరకు జీవించెను.

మో-ట్జూ యొక్క ప్రధాన సిద్ధాంతము లేవన: సర్వ మానవ ప్రేమ, అహింస, కేవల పరార్థత, వైరాగ్యము. మెన్సియస్ ఒకసారి యిటుల చెప్పెను : "మోట్జూ సర్వ మానవులను విచక్షణ లేకుండ ప్రేమించును. ఆ పాద మస్త కము అతని శరీరము చూర్ణము గావించినను, అతడు ప్రపం చమునకు ఉపకారము చేయగలిగెడివాడు ; చేసెడివాడు. "సర్వ మానవప్రేమ, అహింస, పరార్థత, వైరాగ్యము అనునవి భాగములుగా మోట్జూకుపూర్వమే ప్రచారములో నుండెను. కాని చైనా దర్శనములో మో-ట్జూ నిర్వాహమే మన, ఆయన ఈ భావములను స్వయముగా అవలంబించు టయేగాక, వానికి హేతుపూర్వక ఆధారమును చేకూర్చి, వానిని ఒక సుసంగతమయిన దర్శనముగ రూపొందించెను. కన్ఫ్యూషియస్ యొక్కయు, ఆయన అనుయాయుల యొక్కయు సంప్రదాయమునే గాక, గతానుగతికముగా వచ్చుచున్న ఆచారములను, సంస్థలను కూడ ఆయన ప్రతిఘటించెను. కన్ఫ్యూషియస్ అనుయాయులు లాభ కాంక్ష లేకుండగనే నిక్కచ్చిగా నుండుటకు ప్రయత్నించిరి. వారు లౌకిక ఫలాపేక్ష లేకుండ పవిత్రముగా నుండుటకు ప్రయత్నించిరి. వారు ధర్మ ప్రవణులు (టుంగ్ చుంగ్-షు: చుఉన్-చ్యు ఫాంగ్-లు). కాని మో-ట్జూ మోహిస్టుల సంప్రదాయము అట్లుగాక, పుణ్యమును ఉపయోగమునే ప్రధానముగా నెంచెను. మో-ట్జూ ఇట్లు చెప్పెను : ప్రపంచ మునకు ఉపకారము చేకూర్చుట, అరిష్టమును తొలగిం చుట శీలవంతుల ప్రయోజనము (మో-ట్జూ, 16 వ అధ్యాయము, చిఎన్-అయ్-షిఇయెన్). మరల ఇట్లు చెప్పెను : "పరస్పర ప్రేమ పరస్పర ఉపయోగమును ఉద్భవింపజేయును." "మరల ఉపయోగమును ఉత్పన్నము చేయునది పక్షపాత బుద్ధిలేని ప్రేమయే." "సర్వజన శ్రేయస్సు ప్రేమనుండి, పరోపకారమునుండియు ఉద్భ వించును." "ఇతరులను ప్రేమించు వానికే ఇతరుల ప్రేమకూడ లభించును. ఇతరుల కుపకారము చేయువానికే ఇతరుల ఉపకారముకూడ లభించును" (అదే గ్రంథము).

అయితే ప్రపంచములోని అరిష్టము లేవి? అన్ని ప్రస్తుత అరిష్టములలోను, ఏవి అత్యంత ప్రధానమైనవి? పెద్ద రాజ్యములు చిన్న రాజ్యములపైన దాడి చేయుట, పెద్ద గృహములు చిన్న గృహములను క్షోభపెట్టుట, బలవంతులు బలహీనులను పీడించుట, బహు సంఖ్యాకులు అల్ప సంఖ్యాకులను స్వలాభమునకై ఉపయోగించు కొనుట, వంచకులు అమాయకులను మోసము చేయుట, ప్రతిష్ఠగలవారు నమ్రశీలురను హేళనచేయుట - ఇవియే అరిష్టములని నేనందును." అతడు ఇట్లు కూడ అనెను :— "పాలకునిలో దయ లేకపోవుట, ప్రజలలో రాజభక్తి లేకపోవుట, తండ్రికి వాత్సల్యము లేకపోవుట, కుమారునికి పితృభక్తి లేకపోవుట, - ఇవి కూడ ప్రపంచములోని మరి కొన్ని అరిష్టములు. అంతేకాక నిరంకుశులు ఆయుధముల తోను, విషముతోను, జలముతోను, అగ్నితోను పరస్పరము కలిగించుకొనునటువంటి హాని, అపాయము కూడ అరిష్ట ములే" (అదే గ్రంథము).

ప్రపంచములోని ఇట్టి కల్లోలమున కంతకును కారణ మేమి? మో-ట్జూ దృష్టిలో దీని కారణము - తోటి మానవుని యెడ ప్రేమ లేకపోవుటయే. "దోపిడిగాడు తన గృహము నేగాని ఇతరుల గృహములను ప్రేమించడు. అందువలననే తన గృహమును భాగ్యవంతము చేసు కొనుటకై ఇతరుల గృహములను దోచుకొనును. చోరుడు తననే ప్రేమించుకొనును. కాని పొరుగువానిని ప్రేమిం చడు. అందువలననే తన లాభముకొరకు పొరుగువాని ఇంట చౌర్యము చేయును. రాజ్యములోని మంత్రి తన కుటుంబమునే ప్రేమించును ; పరాయివాని కుటుంబమును ప్రేమించడు. కావున తన కుటుంబలాభమునకై పరాయి వాని కుటుంబమును క్షోభపెట్టును. రాజులందరు తమ దేశమునేగాని అన్యదేశములను ప్రేమింపరు. అందువలననే తమ దేశముల లాభముకొరకై పరదేశములపై దాడి చేయు దురు. పరాయివాని గృహమును స్వగృహముగా పరిగ ణించినయెడల ఎవరు చౌర్యము చేయును? పరాయివాని శ్రేయస్సు తన శ్రేయస్సుగనే పరిగణించిన యెడల ఎవరు అపకారము చేయుదురు? పరాయివాని కుటుంబమును తన కుటుంబముగనే పరిగణించినయెడల ఎవరు దానిని అతిక్రమింతురు? పరదేశమును స్వదేశముగానే భావిం చిన ఎవరు దానిపై అత్యాచారము చేయుదురు? (అదే గ్రంథము).

మో-ట్జూ యొక్క మరియొక ప్రధానమైన సిద్ధాం తము యుద్ధమునకు వ్యతిరేకముగా ఆయన చేసిన బోధ. మోట్జూ దృష్టిలో అన్నిటికంటె పెద్ద నేరము ఒక దేశము మరొక దేశముపై దాడిచేయుట. అటువంటి కార్యములు క్షమార్హములు కాకూడదు. 'యుద్ధ-నింద' అను అధ్యాయములో మో-ట్జూ ఇట్లు చెప్పెను :— "ఒకడు మరియొకని ఫలవనములోనికి ప్రవేశించి ఫలము లను, కాయలను దొంగిలించినయెడల ఆతడు ప్రజల ఆగ్రహమునకే గాక అధికారుల దండనకు గూడ గురి యగును. దీనికి కారణము స్వార్థమునకై ఆతడు పరులకు హానిచేయుటయే. ఒకడు ఒక కుక్కనుగాని, పందినిగాని, కోడినిగాని దొంగిలించిన ఇది ఫలములను కాయలను

దొంగిలించుటకంటె ఘోరమైన నేరము. ఏలన ఇట్టి సంఘటనలో ఆతడు ఇతరులకు మరింత హాని చేయుచున్నాడు. ఇచ్చట నేరము తీవ్రమైనది. ఒకడు పశువుల దొడ్డిలోనికి బలాత్కారముగ జొరబడి ఒక ఎద్దునుగాని, గుర్రమునుగాని దొంగిలించిన అది కుక్కను, పందిని, కోడిని దొంగిలించుటకంటె పెద్ద నేరము. ఏలన ఇచ్చట ఆతడు కలుగజేసిన హాని ఇంకను పెద్దది. హాని ఇంకను పెద్దది కనుక నేరము ఇంకను ఘోరమైనది. ఒకడు అమాయకుడైన ఇంకొకనిని వధించి అతని దుస్తులను, అతనివద్దనున్న ఫలమును, ఖడ్గమును దొంగిలించిన యెడల, అతని నేరము పశువుల దొడ్డలోనికి చొరబడి ఎద్దును, గుర్రమును దొంగిలించుటకంటె ఇంకను ఘోరమైనది. ఈ హాని యింకను గొప్పది, నేరము యింకను ఘోరమైనది. బుద్ధిగల ఏ మానవునికైనను అది తప్పని తెలియును, అది అధర్మమని తెలియును. కాని మరొక దేశముపై దండెత్తి ఖూనీలు జరిపిన అది తప్పుగా ఎంచబడుటలేదు. దానిని శ్లాఘించి, అది ధర్మమేనని చెప్పుకొనుచున్నారు. ఏది ధర్మమో ఏది అధర్మమో తెలియుటయన ఇదియేనా? ఒక మానవుడు ఇంకొకనిని వధించినప్పుడు అది అధర్మముగా పరిగణింపబడి మరణదండన అతనికి విధింపబడుచున్నది. కావున అదే హేతువుచే ఒకడు పది మందిని వధించినప్పుడు, ఆతని నేరము ఇంకను ఘోరమైనది అగును. దానిని పదిసార్లు మృత్యువుతో శిక్షింపవలెను. అటులనే నూరుమందిని వధించిన వానిని నూరురెట్లు ఇంకను తీవ్రముగా శిక్షింపవలెను.'' (మో-ట్జూ-ఫై-కుంగ్-పీయియెన్).

మో-ట్జూ బోధలు, జీవితము కూడ అత్యున్నతములు. కాని ఆయన అతిదూరము పోయినందువలన సామాన్యులు ఆయన ననుసరించుట దుస్తరము. మితవ్యయము, నిరాడంబరత, నిగ్రహాము ఇవి పురాకాలీన మార్గరూపములే అయినను, మోట్జూ, ఆతని శిష్యులు వీటిని నాచరించుటలో మితిమీరిరి అనియు, సంగీతాదులు వ్యర్థమని, మృత్యుసంబంధమైన ఆచార కర్మకాండాదులు, దుఃఖ ప్రదర్శన, పటాటోపముతో నుండరాదని ఆయన శిష్యులు అనిరనియు, చ్యాంగ్-ట్జు గ్రంథమున కలదు. ఇతని బోధలు మానవ స్వభావానుకూలములు కావనియు, అవి శుష్కములు అనియు, సంగీతము నాస్వాదింపకుండుట, మరణించినవారికై ఏడ్వకుండుట మొదలైనవి మో-ట్జూ వంటి కొద్దిమంది చేయగలరే మోగాని, ప్రపంచములోని అందరు చేయలేరు కాబట్టి అతని మార్గము నిజమైన జ్ఞానిచూపిన మార్గము కాదనియు ఫుండ్-యూ-లాన్ విమర్శించెను. (చైనీయ దర్శన చరిత్ర, పు. 104). అందుకే 'మో' సంప్రదాయము చిరకాలముండలేదు.

తక్కిన మూడు సంప్రదాయములు: తక్కిన మూడు సంప్రదాయములు, అనగా 1. ఫా-చియా లేదా ధర్మసంప్రదాయము, 2. యిన్-యాంగ్ చియా లేదా విశ్వవిజ్ఞాన సంప్రదాయము, 3. మింగ్-చియా లేదా తార్కికదర్శనము. ఈ మూడు దర్శనములును కన్ఫ్యూషియస్, టావో, 'మో' దర్శనములంత ప్రధానములు కావు. ఇచ్చట వాటినన్నిటిని కలిపియే చర్చింతము:

1. ధర్మసంప్రదాయము: పండితులు సాధారణముగా దీని ప్రభవమును క్వాన్ చుంగ్ (క్రీ. పూ. 708-643), ట్జు-చాన్ (క్రీ. పూ. 543-522)లకు ఆపాదింతురు. కాని ఈ సంప్రదాయము నిజముగ పరాకాష్ఠనందుకొనినది హాన్-ఫీ-ట్జు (మరణము క్రీ. పూ 233) అను నాతనిలోనే. హాన్-ఫీ-ట్జు కు పూర్వము ఈ సంప్రదాయము యొక్క మరొక ప్రధాన ప్రతినిధి షాంగ్-యాంగ్ (మరణము క్రీ. పూ. 338). సరిగా చెప్పవలెననినచో ధర్మసంప్రదాయము యొక్క వాదము కన్ఫ్యూషియస్, టావో వాదుల, మోహిస్టుల భావములను, ఆదర్శములను, స్వేచ్ఛగా ఆకళించుకొనిన రాజనీతి దర్శన వ్యవస్థయే. కాని అది తక్కిన రెంటితోకంటె మొదటిదానితోనే ఎక్కువ సంబంధము కలిగియున్నది. కావున ఇదివరకు చెప్పినట్లు దీనిని కన్ఫ్యూషియస్ సంప్రదాయముతో చేర్చవచ్చును. ఇట్లు ఆంతర సంబంధములు కలిగియున్నప్పటికి ముఖ్యముగా ధర్మసంప్రదాయము (legalist school) రాజనీతి, రాజ్యవిధానము, ధర్మము (law) వీటి విషయమున తక్కిన దర్శనములకంటె భిన్నమైనది. లీ, లేదా ఔచిత్య రూపమగు శీలము, నీతి వీనిచే ప్రజలు పాలింపబడవలెనని కన్ఫ్యూషియస్ పక్షీయులు వాదించిరి. టావోవాదులు దాని జోక్యము, పని ఎంత తక్కువైన ప్రభుత్వము అంత బాగుగా నుండుననిరి. దీనికే 'వూ-వీ' నియమము, అనగా నిష్క్రియత్వము అను పేరుగూడ కలదు. 'మో' వాదులు ఈ రెండు వాదములకు మధ్యేమార్గమును గ్రహించిరి. కాని ఎక్కువ కన్ఫ్యూషియస్ పక్షీయులవైపే వీరు మ్రొగ్గిరి. ప్రజలు, దేశము ధర్మముచేతనే పాలింపబడవలెనని నొక్కి వాదించిరి. హాన్ఫీ-ట్జూ ఇట్లు చెప్పెను: ''వివేకుల ప్రభుత్వము మానవశీలప్రవణతపై గాక చెడుగును నిగ్రహించుటపైననే ఆధారపడియుండవలెను. శీలానుగుణ ప్రవర్తన చాల తక్కువ మందికి అంగీకారయోగ్యముగావచ్చును. కాని, చెడుగును బహిష్కరించుట సర్వసామాన్యమైన ప్రమాణము. ప్రమా

ణము అల్పసంఖ్యాకుల ననుసరించి గాక, బహుసంఖ్యాకుల ననుసరించి ఏర్పరచినది గనుక శీలమునకు బదులు ధర్మమే (law) ప్రమాణమగును." (హాన్ ఫీ-ట్జు : హ్స్యన్ - హ్సు యెహ్ - పీఇయెన్). హాన్ ఫీ-ట్జు ఈ క్రింది విధముగా నిర్వచించెను : "ప్రభుత్వము ఏ ఆదేశములను, నియమములను పాటించునో, ప్రజలు వేటిని పారితోషికములకు, దండనమునకు ప్రమాణములుగా నెన్నుదురో, అదియే ధర్మము. ధర్మమునకు లోబడుటయే పారితోషికము. ఎవరు దానికి లోబడరో వారికే దండన విధించబడును." (హాన్ - ఫీ - ట్జు : టింగ్ - ఫా - పీఇయెన్). న్యాయవాది న్యాయమును ఈ క్రింది విధముగ వర్గీకరించును :— "న్యాయమును నాలుగు రకములుగా విభజింపవచ్చును. చక్రవర్తికి, ఆయన అధికారులకు గల సంబంధమును నియమించునటువంటి మార్పుచెందని న్యాయము, ఆచారములలోని వ్యత్యాసములను అతిక్రమించుటకు సహాయపడునటువంటి సాంఘిక న్యాయము, పారితోషికములను దండనలను పంచిఇచ్చు ప్రజాన్యాయము, పరిమాణముల ప్రమాణములను నియంత్రించు వాణిజ్య న్యాయము" (యిన్ - వెన్ - ట్జు : టా - టావో - పీఇయెన్).

2. విశ్వ విజ్ఞాన సంప్రదాయము : 'యింగ్,' 'యాంగ్' అను రెండు విశ్వ తత్త్వములపై ఈ సంప్రదాయము ఆధారపడియున్నది. అందువలన 'యిన్ - యాంగ్ - చియా' లేదా విశ్వవిజ్ఞాన సంప్రదాయమని దీని నామధేయము. ఇదివరకు చెప్పినట్లు 'యిన్,' 'యాంగ్' అను పదములు మొదటిసారిగా యి - చెంగ్ లేదా పరిణామముల గ్రంథములో అగపడినవి. 'యాంగ్' అనిన భావరూప పురుషశక్తితత్త్వము అని అర్థము. 'యిన్' అనిన అభావరూప స్త్రీ శక్తి తత్త్వము అని అర్థము. ఈ రెండును కలసి విశ్వమునకు కారణములు. యి - చింగ్ యొక్క గొప్ప అనుబంధములో ఇటుల చెప్పబడెను. "'యి'లో రెండు తత్త్వములను ఉద్భవింపజేసిన గొప్ప చరమ తత్త్వము ఒకటి కలదు. ఈ రెండు తత్త్వములు నాలుగు చిహ్నములను ఉద్భవింపజేసినవి. అవి తిరిగి ఎనిమిది త్రిరేఖాచిత్రములను ఉద్భవింపజేసినవి. ఎనిమిది త్రిరేఖాచిత్రములును మంచి, చెడుగులను నిర్ణయించుటకు ఉపయోగించినవి. మహాకార్యము యొక్క విజయోపేత నిర్వహణమునకు ఈ నిర్ణయము కారణమైనది. మరల ఒక 'యిన్', ఒక యాంగ్ కలసి టావో అనునది అగును. అది శాశ్వతముగా స్థాపించినది సాధుత. దానిచే పరిపూర్ణత నొందింపబడినది వ్యక్తి స్వభావము. దయాస్వభావులు దానినే గ్రహించి దానిని దయాళుత్వమందురు. వివేకులు దానిని గ్రహించి దానినే వివేకమందురు. సామాన్యజనులు ప్రతిదినము దానిని అనుసరించుచునే యున్నప్పటికి, దానిగూర్చిన వివేకము వారికి లేదు." (యి - హ్సి-ట్జు : 1వ భాగము). 'పరిణామముల గ్రంథము'లోని తత్త్వములు తరువాత ఇంకను విశ్లేషింపబడి 'లేఖల గ్రంథము' లోని వూ - హ్సింగ్ లేదా 'ఐదు మూలద్రవ్యముల' సిద్ధాంతముగా రూపొందింపబడెను. 'హుంగ్ ఫాన్' లేదా 'మహాయోచన' అను అధ్యాయములో ఇట్లు చెప్పబడెను :—"'నవపదార్థముల' (చి-చౌ)లోని ప్రథమ పదార్థమే ఐదు మూల ద్రవ్యములని పిలువబడినది. ఇవి : ఒకటి జలము, రెండు అగ్ని, మూడు కాష్ఠము, నాలుగు లోహము, అయిదు మృత్తు. జలముయొక్క స్వభావము తడుపుట, క్రిందికి జారుట; అగ్ని - మండుట, పైకిపోవుట ; కాష్ఠము - వక్రముగా నుండుట, వక్రత మానుట; లోహము-లొంగుట, మార్పునందుట; మృత్తు - విత్తుటకు, పంటకు వీలుకలుగజేయుట" (లేఖల గ్రంథము - రెండవ గ్రంథము 1వ అధ్యాయము). తక్కిన భారతీయ దర్శనములచే గూడ అంగీకరింపబడినట్టి, చార్వాక దర్శనములోగూడ నున్నట్టి చతుర్భూతములకు ఇవి అత్యంత సదృశము. గ్రీకు దార్శనికుడగు ఎంపిడాక్లిస్ (క్రీ.పూ. 490 - 435) యొక్క దర్శనములోని 'నాలుగు మూలద్రవ్యము' లకు కూడ నివి సదృశము. 'పరిణామముల గ్రంథము,' 'లేఖల గ్రంథము'లనుండి వ్యుత్పన్నమైన ఈ 'యిన్ - యాంగ్,' 'వూ-హ్సింగ్' అను సిద్ధాంతము దాదాపు చైనా దార్శనికులందరిచేతను,ముఖ్యముగా కన్ఫ్యూషియస్, టావో వాదులచేతను అనుసరింపబడి, వివరింపబడెను. కాని విశ్వ విజ్ఞానవాదులు వానిని ప్రతి మానవ వ్యాపారముల అతిసూక్ష్మ వివరణములలో కూడ అన్వయింపజేసిరి. వారు ప్రాకృతిక సంఘటనలను దేశకాలములద్వారా వివరింప ప్రయత్నించిరి. ఈ సంఘటనలు మానవ ప్రవర్తనతో సన్నిహితముగా అంతస్సంబంధమును గలిగియున్నవని వారనిరి. విశ్వ విజ్ఞాన సంప్రదాయము అని పిలువబడునది వాస్తవమున యిన్ - యాంగ్ అను రెండు నియమములకును, పంచమూలభూతముల (వూ-హ్సింగ్) కును అధిక ప్రాధాన్య మిచ్చిన కన్ఫ్యూషియస్, టావో దర్శనముల సమ్మిశ్రణమే యని దరిదాపుగా చెప్పవచ్చును. అయితే అది కన్ఫ్యూషియస్ వాదులతో కంటె, టావోవాదులతోనే ఎక్కువ సంబంధమును కలిగియున్నది. కావున దీనిని టావో దర్శనములో చేర్పవచ్చును. ఈ దర్శనములోని ఒకే ఒక ప్రధాన మహనీయుడు చౌ యెన్ "పరస్పరము కలహించుకొనుచున్న

రాజ్యముల" కాలాంతమున జీవించెను. కాని ఆయన జీవించినకాలము సరిగా తెలియదు.

3. తార్కిక సంప్రదాయము : చైనీయ భాషలో దీనిని 'మింగ్ - చియా' అందురు. దీని ప్రతిపదార్థము నామముల సంప్రదాయము అని. తార్కికులు అను పదము ఇక్కడ మనము ఉపయోగించుటకు కారణము వారు పాశ్చాత్య దర్శన శాస్త్రములోని తార్కికులకు సరిపోలుటయే. పురాతన గ్రీకు సోఫిస్టులు లేదా వాదులు అను అర్థములో వీరుకూడ 'పీఇయెన్ - చె' లేదా 'వాదులు' అని చైనాభాషలో పిలువబడుదురు. ఈ సంప్రదాయములోని భావములు కన్‌ఫ్యూషియస్, లావో - ట్జు, మో - ట్జు వాదులచే, అందు ముఖ్యముగా మో వాదులచే అంతకు పూర్వమే ప్రతిపాదింపబడెను. తార్కికవాదులు వానిని ఒక సుసంగత దర్శనవ్యవస్థగా రూపొందించుట మాత్రము చేసిరి. కావున ఇదివరకే చెప్పినట్లు వారిని మో సంప్రదాయములో చేర్చవచ్చును. ఈ సంప్రదాయముయొక్క అత్యంత ప్రధాన ప్రతినిధులు ఇరువురు : 1. హ్వి షి (క్రీ.పూ. 350 - 260 ప్రాంతమున), 2. కుంగ్ - సున్ లుంగ్ (క్రీ. పూ. 284 - 259 ప్రాంతమున). హ్వి షి అను నాతనియొక్క 'వాన్ - పూ షువో' లేదా 'దశ సహస్ర విషయములపై చర్చ' అను గ్రంథము పూర్వముననే లుప్తమైనది. 'కుంగ్-సున్ - లుంగ్-ట్జు' అను పేరుగల 'కుంగ్ - సున్ - లుంగ్' రచించిన గ్రంథముయొక్క ప్రామాణికత్వము సంశయాస్పదము. వారి సిద్ధాంతములను గురించి మనకు తెలిసినది ఏమన - హ్వి షియొక్క 'దశ సమస్యలు' (షి - షి), మరియు కుంగ్ - సున్ - లుంగ్, తదితర తార్కిక వాదులయొక్క '21 సమస్యలు' (ఎర్హ్ - షి - యి - షి). ఇవి చువాంగ్ - ట్జు అను గ్రంథములో 'టీఇయెన్ - హ్సియా - పీఇయెన్' (భూలోకములో) అను అధ్యాయములో పదిల పరుప బడినవి. అంతేగాక వారియొక్క మహనీయుల గ్రంథములలో పదే పదే పేర్కొనబడినవి.

హ్వి షియొక్క 'దశ సమస్యలు' : 1 అత్యంత మహనీయమైనది నిరతిశయము. అది 'గొప్పది' అని పిలువబడును. సూక్ష్మతరమైన దానిలో ఇంకను సూక్ష్మతరమైన అది 'చిన్నది' అని పిలువబడుచున్నది. 2. దళసరిలేని దాని దళసరిని పెంచుటకు వీలులేదు. కాని విస్తీర్ణములో అది వేయిమైళ్ళ వరకును వ్యాపించవచ్చును. 3 భూమి యంత క్రిందుగనే నభస్థలముగూడ గలదు; పర్వతములు అనూపముల స్థాయిలోనే గలవు. 4. మిట్టమధ్యాహ్నపు సూర్యుడు అవరోహించుచున్న సూర్యుడే. జనించినజీవము మరణించుచున్న జీవమే. 5. అధిక సాదృశ్యమునకు న్యూన సాదృశ్యమునకు భేదము కలదు. ఇది న్యూనసాదృశ్య భేదమని పిలువబడినది. అన్ని వస్తువులు ఒక అర్థములో సదృశములైనవి; మరొక అర్థములో భిన్నములైనవి. ఇది మహాసాదృశ్య విభేదమని పిలువబడినది. 6. దక్షిణ దిక్కునకు పరిమితిలేదు; కలదు కూడను. 7. 'యుఏ' రాజ్యమునకు నేడు పోవుటయన నిన్ననే అచ్చటికి చేరుట. 8. ఒక దానితో నొకటి పెనవేసికొనిన వలయములను విడదీయవచ్చును. 9. నాకు ప్రపంచముయొక్క కేంద్రము తెలియును. అది 'యెన్' కు ఉత్తరమునను, 'యుఏ'కు దక్షిణమునను గలదు. 10. అన్నింటిని సమానముగ ప్రేమించుము. స్వర్గ, భూతలములు లేవు.

ఇక కుంగ్ - సున్ - లుంగ్, తదితరవాదుల 'ఇరువది యొక్క సమస్యలను' పేర్కొందుము : 1. అండమునకు కేశములు గలవు. 2. కోడికి మూడుకాళ్ళు గలవు. 3. యిన్ సర్వప్రపంచమును తనలో ఇమిడ్చికొని యున్నది. 4. కుక్క గొర్రె కావచ్చును. 5. గుర్రము గ్రుడ్లను పెట్టును. 6. కప్పకు తోక గలదు. 7. నిప్పు వేడిగానుండదు. 8. పర్వతములనుండి నోళ్ళు జనించును. 9. చక్రములు భూమిని తాకవు. 10. కన్నులు చూడవు. 11. 'చి' లు చేరవు, - వస్తువులు ఎప్పుడును అంతమొందవు. 12. పాములకంటె తాబేళ్ళు పొడవైనవి. 13. T-చతురస్రములు (T-squares) చతురస్రముగా నుండవు. వృత్తలేఖిని వృత్తములు గీయలేదు. 14. ఉలులు వాటి పిడులను పట్టవు. 15. ఎగురుచున్న పక్షి నీడ కదలదు. 16. ఎగురుచున్న బాణము చలనస్థితియందు కాని, విశ్రాంతియందుకాని లేకుండుట సంభవించును. 17. కుక్కపిల్ల కుక్కకాదు. 18. పింగళవర్ణపు గుర్రము నల్లని ఎద్దుకలసి మూడగును. 19. తెల్లనికుక్క నల్లనిది. 20. అనాథయైన ఆవుదూడకు ఎప్పుడును తల్లిలేదు. 21. ఒక అడుగు పొడవు గలిగినకడ్డీని ప్రతిరోజూ దానిలో సగము నరికివేయుచున్నచో పదివేల తరములైన తరువాత కూడ దానిలో కొంత మిగిలియే యుండును.

ఈ సమస్యలు సామాన్యముగా విరోధాభాసలుగా పరిగణింపబడుచున్నవి. వాస్తవమున అవి విరోధాభాసలు కావు. స్వచ్ఛమైన దార్శనిక, విజ్ఞానశాస్త్ర సమస్యలు. ఇవి ఒకేసారి అతి భౌతికములు, ప్రాతిభాసికములు; అట్లే సత్తాశాస్త్రాత్మక విషయములు, విశ్వవిజ్ఞాన శాస్త్రాత్మకములు; అట్లే, జ్ఞానమీమాంసకు సంబంధించినవి కూడను. ప్రపంచములోని వస్తువుల సాపేక్షత్వమునకు ఇవి అన్నియు ఉదాహరణములు. వీనిలోని ముఖ్యవిషయము లివి : 1. దేశ కాలముల విభేదములు, విభాగములన్నియు కృతకములు, అవాస్తవికములు. 2. విషయముల, వ్యవహారముల

అన్ని విభేదములు, విచక్షణలు సాపేక్షములు, కృత్రిమములు; కేవలములు కావు. 3. అన్ని వస్తువులు, ప్రాణులు వాస్తవమున ఒక్కటే. 4. దేశము, కాలము, విశ్వము నిత్యములు; ఆద్యంత పరిమితిరహితములు. కావున హ్వి షి యొక్క పర్యవసాన మిది: "అన్నిటిని సమానముగ ప్రేమించుము. భువియును, దివియును ఒకటే."

V. పర్యవసానము: చైనా దర్శన శాస్త్రములోని వైవిధ్యములో నొక ఏకత్వము గలదు. అది ఏమన, 'ట్స-షి' లేదా ప్రపంచవిముక్తి వాటి పరమ లక్ష్యము. ముక్తి (liberation), విముక్తి (salvation) కూడ పరిపూర్ణతయొక్క స్థితులే. పరిపూర్ణతయే వాస్తవమైన సౌఖ్యము. నిజమైన సౌఖ్యము అనగా, నిజమైన శాంతి, ప్రేమ, సామరస్యము, స్వేచ్ఛ, సమత్వము. ఇవన్నియు మరేదో ప్రపంచములోగాక ఈ ప్రపంచములో, ఇక్కడ, ఇప్పుడు సాధించవలసినవి, సాధించదగినవి కూడను.

కావున, చైనీయ దర్శనశాస్త్రములోని వివిధ సంప్రదాయములు మానవ జీవితమునకును, నీతికిని అధిక ప్రాధాన్యము నిచ్చుచున్నవి. చైనీయ భాషలో నీతికి చాల విస్తృతమైన అర్థముగలదు. అది మానవునికి, మానవునికి మధ్యగల సంబంధము నేగాక, మానవునికి ప్రకృతికిని, మానవునికిని ప్రపంచములోని తదితర వస్తువులన్నిటికిని మధ్య గల సంబంధములనుగూడ చర్చించును. చైనీయ దర్శన శాస్త్రము దృష్టిలో మానవత్వము సామరస్యయుతమైన సముదాయ జీవితమే కాని వ్యక్తుల పరస్పర సంఘర్షణ పర జీవితము గాదు. వ్యక్తి యొక్కగాని, జాతియొక్కగాని, రాజ్యముయొక్కగాని శ్రేయస్సుగాక సర్వ మానవ శ్రేయస్సే మానవజాతియొక్క పరమ లక్ష్యము ఉద్దేశము అయియుండవలయును.

'యి-చింగ్' లేదా 'పరిణామముల గ్రంథము' లో 'త్వాన్-చాంగ్' లేదా షడ్రేఖా చిత్రముల వ్యాఖ్యానములో శాంతి సామరస్యముల, సర్వ జనుల సౌభ్రాత్రము, పరస్పర ప్రేమల ప్రాముఖ్యము వర్ణించబడినది. అట్లే బహుజనాదరము బడసిన టా-హ్సుయె (మహావిద్య) అను గ్రంథ ప్రారంభములోనే ఇట్లు చెప్ప బడెను: "ప్రకాశాత్మకమైన ధర్మమును ప్రకాశవంత మొనరించుటయు, జనులకు పునరుజ్జీవనము కల్పించుటయు, పరిపూర్ణతయొక్క ఉన్నతాగ్రమున విశ్రాంతి నొందుటయు అనునవి 'మహావిద్య' యొక్కమార్గము." మరియు ఆదర్శ పురుషులగు పూర్వులు ధర్మప్రకాశనమునకు రాష్ట్ర మంతయు చక్కగ నుండవలెననియు, అది కావలెనన్న వ్యక్తులపరిశుద్ధ సంకల్పము, దాని కాధారమగు జ్ఞానము, దానికి విషయానుశీలనమును అవసరమని కూడ అందు కలదు. ప్రత్యేకరాష్ట్రములు బాగుపడినప్పుడే విశ్వశాంతి సాధ్యము.

'లి-చి' (కర్మకాండ నియమములపై చర్చ) అను గ్రంథములోని 'లియన్' (కర్మకాండ మార్గము, ఉపయోగములు) అను అధ్యాయముకూడ చైనీయులముఖ్యమైన సాంప్రదాయిక గ్రంథము. దీనిలో స్వాతంత్ర్యము, భోగ సమానత ప్రపంచమందందరికి అబ్బుట ప్రకృతి ప్రక్రియా లక్ష్యమనియు, పరస్పర సహకారము, మానవ (ముఖ్యముగా అనాథుల, వృద్ధుల, రోగుల, బలహీనుల) సేవ, విశ్వప్రేమ ధర్మములనియు, స్త్రీ పురుషులకు ఉచిత స్థానమున్నదనియు, ప్రకృతిలోని సంపదను, మానవులలోని శక్తులను స్వార్థమునకు గాకుండ ఉపయోగింప వలెననియు, అట్లు జరిగిన చౌర్యాది పాపకార్యము లసలుండ వనియు కలదు. విశ్వశాంతి, సర్వజనుల సౌఖ్యము-ఇవియే చైనీయ దర్శనపు ఆదర్శము. టాన్-యున్-పాన్.

ఛాత్రవాదము (Scholasticism): ఐరోపీయ చరిత్రలో మధ్యయుగమని పిలువబడు కాలఖండములో వెలుగుచూచిన మత, తత్త్వశాస్త్ర సంప్రదాయముల ఏకీకృతవ్యవస్థకు ఛాత్రవాదమని పేరు. పూర్వపు క్రైస్తవ మత ప్రవర్తకులు మతావసరములకై గ్రంథ బాహుళ్యము గల వాఙ్మయమును రచించిపెట్టిరి. ఛాత్రీయేశ్వర దర్శనముయొక్క సాంప్రదాయిక సిద్ధాంతము క్రమబద్ధముగా సంకలించి, దానిని తర్కానుగృహీతమైన తత్త్వములుగల ఛాత్రీయతత్త్వ దర్శనముతో సమన్వయపరచుట ఛాత్రవాదముయొక్క ముఖ్యలక్ష్యము. మత సిద్ధాంతముల హేతుబద్ధముల చేసి, వాటిని వ్యవస్థీకరించుట ఛాత్రవాదముయొక్క ప్రధాన కర్తవ్యమైనను దానికి సంబంధించిన తత్త్వ దర్శనానుశీలన ప్రవృత్తి తార్కిక నిగమన పద్ధతిని సంపూర్ణముగ ఆధారముగా చేసికొనినది.

క్రీ.శ. 1100-1500 మధ్య నాలుగు శతాబ్దులలో వికాసమునొందిన ఐరోపీయ శాస్త్రవాద సంప్రదాయమునకే ఛాత్రవాదమనిపేరు. తరువాతి కాలమున 1880వ సం॥ ప్రాంతమున దాని పునరుద్ధరణ కాలమువరకు "నవీన ఛాత్రవాదము" అనుపేర చాల కొద్దిమందిచే నది పోషితమైనది. ఛాత్రవాద మనగా విద్యాశాలలచే శిక్షితమైన సిద్ధాంతములు. ఈ విద్యాశాలలు తొలుదొల్త క్రైస్తవ మహామందిరమునకు, విహారములకు అనుబంధములుగా విలసిల్లినవి. 1200 తరువాత విశ్వకళాపరిషత్తులుగా నివి మారినవి. (1200 ప్యారిస్ విశ్వకళాపరిషత్తు స్థాపితమైన సంవత్సరము). అందువలన మధ్యయుగ విశ్వకళాపరిషత్తు

లచే ప్రచారములోనికి తేబడిన సిద్ధాంతములే ఈఛాత్రవాద విషయమని చెప్పవచ్చును. ఛాత్రులన ఈ విశ్వకళా పరిషత్తులయందుండిన ఉపాధ్యాయులును, శిష్యులును.

ఛాత్రవాద ప్రధానలక్షణములు : 1. విశ్వాసములు, సంస్కృతి, ఆచారములు - ఈ మూటియందును పశ్చిమ ఐరోపాఖండము ఐకమత్యమును కూర్చుకొన్న కాలములో వెలుగుచూచిన క్రైస్తవమత సంఘటనగా ఛాత్రవాదమును మనము పరిగణించవచ్చును. ఆ కాలపు పండితులందరును చర్చి (క్రైస్తవమత సంస్థ)చే నుపకల్పింపబడిన శిక్షణను గ్రహించియే విచక్షణులైరి. క్రైస్తవ శ్రుతిజ్ఞానమును క్రైస్తవమత పూర్వగులనుండి, గ్రీకులనుండి గురుపరంపరాక్రమాగతమైన మానవ జ్ఞానముతో సమగ్రముగా సమన్వయపరచి, ఏకీకరించుట వీరి ప్రధాన లక్ష్యము.

2. దక్షులైన అనువాదకులచే ననువదించబడి, అప్రయత్నముగా పశ్చిమ ఐరోపాకు చేజిక్కిన గ్రీకు విజ్ఞానమును క్రైస్తవమతము సంపూర్ణముగా ఆత్మసాత్కృతమొనరించుట దీని మఱియొక లక్షణము.

1200 ప్రాంతమువరకు లాటిన్‌భాషాకోవిదులగు ఐరోపీయ ధీవిశారదులకు పరచితమైన గ్రంథములలో నీక్రిందివి ముఖ్యములు. ఆరిస్టాటిల్ యొక్క తర్కప్రకరణ గ్రంథమైన ఆర్గానన్ అను గ్రంథము, ఇది క్రీ.వె. 500 ప్రాంతమున బోయీథియస్‌చే అనువదింపబడినది. ప్లేటో, ప్లోటినస్ - వీరిద్దరు రచించిన గ్రంథములు, మరియు, నియోప్లేటోనిష్టగు సూడోడైయొనిసియస్ యొక్క గ్రంథములు. 850 ప్రాంతమున అనూదితమైన ఈతని గ్రంథమే 'స్కోటస్ ఎరిజినా' అనునాతని మధ్యయుగ శాస్త్ర సంప్రదాయ వ్యవస్థా నిర్మాణమునకు ప్రోత్సహించినది. ఇవిగాక మాక్సిమస్, నిస్సా నివాసియగు గ్రిగొరి ప్రభృతుల గ్రంథములుకూడ కలవు. అందువలన 1200 వరకు బైబిల్ గ్రంథ వ్యాఖ్యాన సంరంభము నటుంచి, ఛాత్రీయ శిక్షణ, రచనా వ్యాపారమంతయు తర్కానుశీలన, దానికి అనుబంధములుగా గోచరించు సామాన్య పదార్థనిర్వచనము, శ్రద్ధకు, తర్కమునకు గల సంబంధమువంటి సమస్యలు మొదలగు దానికే అంకితమై యుండెడిది. పిమ్మట 1200 ప్రాంతమున ఆరిస్టాటిల్‌చే రచింపబడి, ల్యాటిన్ భాషలోనికి అనువదింపబడిన విజ్ఞాన సర్వస్వము సమగ్రస్థితిలో ఆకస్మికముగా బయలుపడినది. ఇదిగాక అవిసెన, ఎవరోయీస్ ప్రభృతులగు అరేబియా పండితులు గావించిన ఆరిస్టాటిల్ గ్రంథముల వ్యాఖ్యానములు కూడ చేజిక్కినవి. ఐరోపీయ విజ్ఞానముపై ఈ పునరావిష్కరణ సంఘటనలయొక్క ప్రభావమమేయము. ప్రాచీనకాల రచనలకెల్ల శిరోభూషణమగు ఆరిస్టాటిల్ గ్రంథమునందు యథార్థ దర్శనపద్ధతి యొకటి క్రైస్తవ మతతత్త్వ జిజ్ఞాసువుల చక్షుఃపథమున పడి, అందలి భౌతిక శాస్త్రము, రాజనీతి, తత్త్వ మీమాంస మొదలగు వాటిని గురించిన సమస్యల పరంపరవిషయమై, ఇదివరకు అస్పష్టముగా మరుగుపడియున్న వారి నిశ్చితభావములను వెల్లడిచేయ ప్రేరేపించినది. అంతేగాక, తత్త్వములను, భావములను, పరిష్కారములను, మార్గములను వారి క్రైస్తవ మత విశ్వాసములతో సమన్వయపరచుట అత్యంతావశ్యకమని తోచునంత వైశద్యముతో ఈ సమస్యా పరంపర ప్రకాశితమైనది

3. ఈ ఆత్మసాత్కరణ, సమన్వయములు ఛాత్రరచనలన్నిటికిని సామాన్య లక్షణమగు నొక విలక్షణ శిక్షణ, లేఖనవిధానము ననుసరించి జరిగినవి. సమీకరణ కార్యమునకు సమీకార్యములగు విషయముల యథార్థజ్ఞానమావశ్యకము. ఇచ్చట సమీకరించబడవలసినవి: గ్రీకు విజ్ఞానము, క్రైస్తవశ్రుతి అను నీ రెండును. అందువలన శిక్షణయనగా ప్రథమతః వాచనము. అనగా నిర్దిష్ట మూల గ్రంథములను యథోచిత వ్యాఖ్యానములచే వివరించుట. ఆరిస్టాటిల్ రచనలు, బైబిలు, పీటర్ లొంబార్డ్ యొక్క వాక్యగ్రంథములు - ఇవి నిర్దిష్ట మూలగ్రంథములు. ఆఖరున పేర్కొనబడిన వాక్యగ్రంథమునునది సూత్రరూపమున కూర్చబడిన ల్యాటిన్, గ్రీకు క్రైస్తవ రచయితలనుండి, ముఖ్యముగా ఆగస్టిన్ గ్రంథములనుండి ఉద్ధరించబడిన చిన్న చిన్న వాక్యముల సంగ్రహము. కాని సమీకరణమనగా వాస్తవికముగా నాత్మసాత్కరణమే; అనగా ఆయా గ్రంథములలో కన్పట్టు తత్త్వవాక్యములను క్రైస్తవమత తత్త్వ వాక్యములుగా పరిణమింపజేయుట. అందువలన నీ వ్యాఖ్యాన, వివృతి గ్రంథములు ప్రశ్నల పరంపరరూపముగా రూపొందినవి. వివాదాధ్యాసితమైన ప్రతిప్రశ్నకును ఉద్దేశము, లక్షణ, పూర్వపక్షము, సిద్ధాంతము అను విలక్షణ శాస్త్రీయ విచారాంగములు కల్పింపబడినవి. ఇట్టి శిక్షణవిధానమునకు అత్యంత సదృశమైన విధానము హిందూ దర్శనభాష్యముల యందగపడు అధికరణ విన్యాసము. కొనకు సంయోజనమనగా ఏకీకరణమే గదా! అందువలన విషయమును వేరు వేరు ప్రకరణములక్రింద విభజించి, ప్రశ్న పరిహారరూపమునుపయోగించి, ప్రమేయమును వ్యవస్థీకరించి, సంక్షేపము (summary) లు అను నామములుగల ఉద్గ్రంథము లనేకములు సహజముగా వెలువడినవి. ఛాత్ర రచనా వాఙ్మ

యములోని చాలభాగము వ్యాఖ్యానములు, వివాదాస్పద ప్రశ్నలు, వ్యవస్థీకృత సంక్షేపముల రూపములో నున్నది.

4. సమన్వయ కార్యము వివిధ విశ్వకళా పరిషత్తులలో అధికారులగు విద్వాంసులచే విశృంఖలముగా తర్కపద్ధతుల నుపయోగించుటకు క్రైస్తవ మతముచే ననుగృహీతమైన బుద్ధి స్వాతంత్ర్యము నండగాచేసికొని గావింపబడినది యగుటచే, వివిధములగు, ఒకప్పుడు మౌలిక విషయములయెడ విరుద్ధములగు భావములను ప్రకటించు సిద్ధాంతములకు దారి తీసినది. అందువలననే ఛాత్రీయ సిద్ధాంతముల గురించి నిరపవాదముగా చెప్పలేము. కాని, ఈ ఛాత్రీయ సిద్ధాంతములు ఒక కుటుంబమునకు చెందిన వాటిగా పరిగణించబడుటకు వీలుగానుండుట వాటి సామాన్య లక్షణమని పేర్కొనవచ్చును.

తత్త్వ నిర్ణయములో వీటికి క్రైస్తవ శ్రుతి పరమ ప్రమాణము. కాని ఈ శ్రుతి తర్కమును బొత్తిగా త్రోసి రాజనక దానికి పూరకముగ నాచరించును. అందువలన శ్రద్ధ తర్కమును కోరును. తర్కము శ్రద్ధ నాకాంక్షించును. శ్రద్ధ, తర్కము పరిపూర్ణముగా పరస్పర వ్యతిరిక్తము లయినను వాటి నెప్పుడును వేరుచేయకూడదు. మీదు మిక్కిలి యవి పరస్పరము పోషించుకొనుచు వ్యవహరించ వలెను. ఇందు శ్రద్ధాశాస్త్రము (ఈశ్వరవాదము) రాజ్ఞి; తర్కము దాని బహుమాన్యయగు పరిచారిక. ఈ సాహచర్య సంబంధ యథార్థ నిరూపణము, తర్కమున కెంత మట్టుకు స్వాతంత్ర్యము నీయవచ్చునో యను విషయము వివిధచ్ఛాత్ర సంప్రదాయముల మధ్య వివాదాస్పద విషయముగా నుండెను. ఛాత్ర సంప్రదాయమందు మాన్యులగు అధికారులు తత్త్వ నిర్ణయమందు తర్కమునకు మాన్యస్థాన మిచ్చిరి. ఛాత్ర సంప్రదాయము స్వర్ణయుగమని చెప్పబడు కాలములో అనుపకృత తర్కము భౌతిక శాస్త్ర రహస్యములనేకాక, తత్త్వ మీమాంసా విషయములనుకూడ వెల్లడించుటకు, వాటిని సుదృఢముగ ప్రతిష్ఠించుటకు సమర్థమగునని సర్వేసర్వత్ర యొక విశ్వాసముండెడిది. తత్త్వమీమాంసావిషయము లనగా సృష్టి, స్థితి, లయము లెవ్వని యధీనమందున్నవో, అట్టి విశ్వ స్రష్ట, సర్వాతిశాయి యనగు పరమ పురుషుని యునికి, వాని స్వరూపము, జీవాత్మయొక్క అలౌకికత, అమర్త్యత్వము, భగవత్సాక్షాత్కార రూపమున నిరతిశయానందానుభవమునకు సమర్థమై తన భాగధేయమును తానే నిర్ణయించుకొనగల స్వాతంత్ర్యమునకు స్థానమైన మానవ వ్యక్తియొక్క స్వరూపము, ఆత్మవినాశము కోరని ప్రతి మనుజుడును శిరసావహించవలసిన సహజ ధర్మస్థితి, ప్రజల హితము లక్ష్యముగాగొను సంఘముల, సాంఘికాధికారుల కర్తవ్యములు - ఇవియును ఇటువంటి మరికొన్ని సత్యములును.

ఇంతేకాక దేవుని శ్రుతి యొక్కటియే ఆతని (దేవుని) స్వరూప రహస్యములను, అనగా నతడు త్రిరూపముల దాల్చిన లోకాతీతపురుషుడని మనుజునికి తెలియపరచ గలదు. వారివారి పాపములనుండి మనుజుల నందరిని విముక్తులచేసి, వారిని తన యానందమందు పాల్గొనునట్లు చేసి, తన నిర్హేతుక ప్రేమను వారలయెడ కనపరచుననియు, ఇట్టి యానందానుభవమునకు మార్గము మనుష్యావతారమెత్తిన శబ్ద (Logos) మగు ఏసుక్రీస్తునందు విశ్వాసముంచి యాతని ననుసరించుటేననియు కూడ తత్త్వ మీమాంస బోధించును. విశ్వాస ముపపన్నమని తర్కము సమర్థించి, విశ్వాసమునకు విరుద్ధముగా తర్కావసరములకై చేయబడిన పూర్వపక్షములనుకూడ తర్కమే నిరాకరించగలదు. ఛాత్రవాద యుగావసానకాలమందు (నామవాద మను పేరిట) అనేక విధములగు యవిశ్వాసములు ఛాత్రవాద జీర్ణ దుర్గమును సులభముగా ప్రవేశించినవి. ఛాత్రవాదులలో ననేకులు వివిధ విజ్ఞానములమధ్య నున్న భేదములను వేరు వేరు దృక్పథములలో నిరూపించిరి. ఈ దృక్పథముల లోని భేదములు మనుష్యబుద్ధి అనుభవమును (ఇందులో శ్రుతికూడ ఇమిడియున్నది) ఎట్లు వర్గీకరించునో దానినిబట్టి యుండును. ఇట్టి విచారములో ఛాత్రవాదులు సాధారణముగా నుపయోగించు పద్ధతి విచారపురస్కృతమైన నిగమన తర్కనిరూపణపద్ధతి. వీరల కిది అరిస్టాటిల్, సెంట్ ఆగస్టీనులనుండి సంక్రమించినది. సోపాధిక సత్త్వమును గురించిన విచారములో తటస్థించు వచన విరోధముల నన్నిటిని వీరు అరిస్టాటిల్ నుండి వారికి దక్కిన సాధనము (అనగా సంకీర్ణ ఏకత్వముయొక్క పరస్పర పూరకాంశము లగు క్రియ - శక్తి యను జంట భావముల) నుపయోగించి పరిష్కరించ యత్నించిరి. అరిస్టాటిల్ నుండియే వీరు పదముల ఏకార్థత్వ, సాదృశ్యార్థత్వ, సందిగ్ధార్థత్వ భేదముల జ్ఞానమునుకూడ సంగ్రహించిరి. ఈ భేదము నండగాగొని దేవునికి, ప్రపంచమునకు మధ్యగల సంబంధముల చర్చించుటలో గోచరించు వచన విరోధములను పరిహరించిరి. ఈ భేదముల నుపయోగించియే వారు మానవవాగగోచరమగు అనంతత్వ, పరిపూర్ణత్వ విశిష్టమైన సత్పదార్థమును గురించి చెప్పబడిన సాదృశ్య సంబంధ గర్భితములు, పరంపరయా అర్థవంతములగు వాక్యముల అయోగ్యతను నిరూపింతురు. (ఈ విషయమందు సూడో డయోనీసియస్ యొక్క రచనలు వీరలకు మిక్కిలిగా

నుపకరించినవి.) ఛాత్రవాదయుగ చరమార్ధ భాగమందు కొందరు అధికారులు ఈ భేదజ్ఞానమును మరచి వారి చర్చలలో నామవాద మను రొంపిలో దిగబడిరి. (చూ. నామవాదము).

ఛాత్రవాదము పరిణతిని సంపాదించుకొన్న విశ్వకళా మందిరములు అంతర్జాతీయ స్వభావమును గలవి. అతి జాతీయ (supra-national) చర్చికి అనుస్యూతమైన సంస్థలుగా నీ విశ్వకళా మందిరములు క్రైస్తవలోకమందు బౌద్ధిక వ్యాపారములకు ఆదాన ప్రదాన స్థానములుగా నాచరించినవి. ఇందలి ఆచార్యులు, శిష్యులుకూడ వివిధ జాతీయులు.

ఛాత్రవాద ప్రధానపురుషులు, చరిత్రము: ఛాత్ర వాద పూర్వయుగము : 1100 - 1200 మధ్యగల శతాబ్దమును సజ్జీకరణయుగమని యనవచ్చును. పూర్వపు శతాబ్దమునందు తార్కికవాదుల (కాంటర్బరీ వాసియగు సెంట్ ఆన్సెల్మ్ - 1033 - 1109, టూర్స్ నివాసియగు బెరెంజర్ మొదలైనవారు), తార్కికవాద ప్రతిపక్షుల (పీటర్ డామియన్, లాన్‌ఫ్రాంక్ మొదలైనవారు) వీరలమధ్య జరిగిన వాదప్రతివాదముల ఫలితముగా ఈ యుగపు ఛాత్రవాదులు మతినైశిత్యమును సంపాదించిరి. ఇప్పుడు వీరలు సామాన్యమను పదార్థము విషయమై చర్చలలో పాల్గొనుచుండిరి. విలియమ్ ఆవ్ షాంపో వంటి అతి వాస్తవికతా వాదుల (ultra-realists) ప్రతిపక్షములోని వారగు రాసెలిన్ ప్రభృతులు నామవాదులలో (nominalists) అతివాదులు. ఈ కాలమందే ప్రతిభా భాసితుడు, వాదప్రవణుడును అగు పీటర్ అబెలార్డ్ తన అనుల్లంఘనీయ వ్యక్తిత్వమును పురస్కరించుకొని మిత వాస్తవికతా వాదము (moderate realism) యొక్క స్థానమును ధ్రువపరచెను. షార్ట్ర్ సంప్రదాయస్థులు, ముఖ్యముగా దాని చాన్సెలరగు గిల్బర్ట్ ఆవ్ లాపోరి (1076 - 1154) అరిస్టాటిల్ యొక్క తర్క గ్రంథములు, ప్లేటో రచనలు వీటితో వారికున్న స్వల్ప పరిచయమును ఆధారముగా గొని అతిభౌతికశాస్త్ర ప్రశ్నల పరిహారమునకు పూనుకొనిరి. సెంట్ బెర్నార్డ్, సెంట్ విక్టర్ మఠములకు చెందిన హ్యూ, రిచర్డ్ అను ఇద్దరు సన్యాసులు (1091 - 1154) రహస్యవాద దర్శనము (mysticism)ను గురించి రచించిన గ్రంథములు ఈ యుగపు అత్యుత్తమ విజయములని చెప్పవచ్చును. 1200 - 1300 మధ్యనున్న కాలమునకు ఉన్నత ఛాత్రవాద (high scholasticism) యుగమని పేరు. ఈ యుగమందు ఛాత్రవాదపు అత్యుత్తమ రచనలు వెలుగు చూచినవి. ఇంతకుముందు సాపించబడిన విశ్వకళా మందిరములందు అలిగ్జాండర్ ఆవ్ హేల్స్, మాత్యూ ఆవ్ ఆక్వస్పార్టా, సెంట్ బొనవెంచూర్ (1217 - 1274) - వీరల అధ్వర్యవమున సెంట్ అగస్టిన్ సిద్ధాంతముల పోషించుటకు పూనుకొన్న ఈశ్వరవాది వర్గమునకు, నూతనముగా నావిష్కరించబడిన అరిస్టాటిల్ సంయోజనవిధానము (synthesis)ను చేబట్టిన కళాధ్యాపక వర్గమునకును మధ్య నుండిన వివంవాదము ఈశ్వరవాదుల(ముఖ్యముగా మొదట అల్బర్టస్ మాగ్నస్) చేతను, తరువాత అతని శిష్యుడు, ఛాత్రవాద సంప్రదాయ శిరోమణి, సామ్యగుణవిశిష్టుడు నగు అక్వైనస్ (1225 - 1274) చేతను శీఘ్రముగా తొలగించబడినది. అరిస్టాటిల్, అగస్టిన్, డైయొనీసియస్ యొక్క సిద్ధాంతములను సర్వవ్యాపకమగు క్రైస్తవ శ్రుత్యర్థముతో ఏకీకరించి, థామస్ అక్వైనాస్ "థామిజమ్" అను సర్వకాల ప్రతిపన్నమగు సిద్ధాంతమును స్థాపించెను. ఇట్టి సర్వవ్యాపక సంపూర్ణ సిద్ధాంత కర్తయగు అక్వైనస్‌ను సిద్ధాంత రచనలో మించలేక అతని అనుయాయులలో ఏ మాత్రము ప్రతిభయున్నవారైనను, అక్వైనస్ సిద్ధాంత ప్రధానభావములను, తత్త్వములను ప్రతివిమర్శించుచు, వ్యాఖ్యానించుచు కాలమును గడపిరి. అక్వైనస్ ప్రతివిమర్శకులలో పేరు పొందినవాడు డన్స్ స్కోటస్ (1270 - 1308). ఈతడు అవిసెన సిద్ధాంతములయందు గల విశ్వాసముచే ఆ సిద్ధాంత పునరుద్ధరణ ప్రయత్నమునందు బద్ధాదరుడగుట వలన ఈతని బోధనల విలువ తగ్గినది. ఇట్లే రహస్యవాద దర్శనమును గురించిన సిద్ధాంత కల్పనలోని నూతన ప్లేటో వాదము (Neo-platonism) యొక్క అప్రమాణీకృతాంశముల జొప్పించుటచే, ఎకార్ట్ (1260-1327) యొక్క బోధన శ్రద్ధాజనకము కాలేకపోయినది. కాని ఎకార్టుయొక్క అగాధ నిష్కపట అపరోక్షానుభూతి, అతని బోధన నర్థవంతముగా చేసి టౌలర్, సూసో, రైజ్‌బ్రక్ వంటి శిష్యులనుసంపాదించి పెట్టినది. వీరలు (1293 - 1381) క్రైస్తవ మతమునం దాత్మవేత్తలలో పేరెన్నికగన్నవారు. ఆక్స్‌ఫర్డ్ విశ్వవిద్యాలయమందు చాతుష శాస్త్రములో రాబర్టు గ్రాస్సెటెస్ట్ గావించిన పరిశోధనలతోను, ప్రత్యక్షముగా తన గురువైన ఆల్బర్టస్ మాగ్నస్ యొక్క ప్రయోగ విజ్ఞానముతోను పరిచయమున్నప్పటికిని అక్వైనస్ తొక్కని మార్గ మొక్కటియే యున్నది. అది విజ్ఞాన శాస్త్రమార్గము. కాని పారిస్‌లో ఈతని సహోద్యోగి, అవిసెన అనుయాయియునగు రోజర్ బేకన్ (1214 - 1292). ఈ నూతనఛాత్ర సంప్రదాయనిష్ఠమగు నీశ్వరవాదముతో సానుభూతి చూపలేకపోయినను,

ప్రయోగవిజ్ఞానమునకు నామకరణముచేసి, దానికి తక్కిన విజ్ఞానశాస్త్రములలో గణ్యస్థానమును కల్పించెను.

అర్వాచీన ఛాత్రవాదము (1300-1500): ఈకాలావధి ఛాత్రవాద అవసానదశ. యుద్ధములు, యూరపును చెండాడిన మహామారి, మతభేదములు, విశ్వకళా పరిషత్తుల బహుళీకరణము, వాటి జాతీయకరణము - ఇవి యన్నియు దక్షులగు ఆచార్యుల సంఖ్యను తగ్గించుటకు, నూతన భూతార్థావిష్కరణకు, ప్రతిభా ప్రకటనకు, అత్యంతావశ్యకమగు విద్వత్సంసర్గమును లేకుండ చేయుటకు కారణములైనవి. కేప్రియోలస్‌వంటి ఆక్వైనస్ అనుయాయులు, టాటరెట్‌వంటి స్కోటస్ అనుయాయులు ప్రాచీన సంప్రదాయమును పోషించిరి. దీనిని తీవ్రముగా విమర్శించిన వారలలో విలియమ్ ఆవ్ ఓకేమ్ (1300 - 1350) ను, అతని నామవాది అనుయాయులను పేర్కొనవచ్చును.

ఛాత్రవాదావశేషములు - పునరుద్ధారములు : (1500 - 1850) ఛాత్రవాద మెన్నడును నిరన్వయ నాశనమునకు గురికాలేదు. పలన ఛాత్రవాదముయొక్క ఉత్సాహము, తత్త్వములు, విధానములు, చర్చికిచెందిన సంస్థలలో సంరక్షించబడవలసినదనియు, ఛాత్రవాదుల రచనలను మతాచార్యు లెప్పుడును తమ బోధనలలో ఉపేక్షించ కూడదనియును కేథోలిక్ చర్చి శాసించినది. ఆక్వైనాస్‌యొక్క రెండు 'సుమ్మా' (సర్వస్వము) గ్రంథములపై కాజెటాన్, ఫెరారియన్సిస్సులచే ప్రకటింపబడిన వ్యాఖ్యాన రూపమున ఛాత్రవాదము 1550 - 1650 సం॥ లమధ్య మరల జీవనోత్సాహమును ప్రదర్శించినది. దురదృష్టవశముచే, ఈ కాలపు ఛాత్రవాదుల మనములు అతిభౌతిక శాస్త్రమందుకన్న ధర్మశాస్త్రమందు ఎక్కువ అభినివేశమును జూపినవి. చారిత్రక విమర్శకు యోగ్యమగు సాధనములలేమి, వీరి పూర్వగుల ఛాత్రవాద సిద్ధాంతములన్నియు యథాతథముగా పునరుద్ధరింపబడుటకు వీలులేకపోయినది. కాని కొన్ని క్షేత్రములందు అసమాన ప్రతిభాశాలు రుదయించక పోలేదు. విట్టోరియా, స్వారెజ్, బెల్లార్మిన్, తెస్సియస్ మొదలగువారు ధర్మశాస్త్ర (ముఖ్యముగా అంతర్జాతీయ ధర్మశాస్త్ర) పరిణామమున కన్వయించు తత్త్వముల ప్రతిపాదించిరి. స్వారెజ్ (1548 - 1617) ఉపజ్ఞమైన అతిభౌతిక వాదములు యూరపు ఖండమందలి యన్ని విశ్వవిద్యాలయములందును వ్యాపించి, డేకార్ట్, లైబ్నిట్జ్, స్పినోజా, వోల్ఫుల సమాలోచన ధోరణిపై అమేయ ప్రభావమును నెరపినవి. 1650 - 1850 మధ్య వెలసిన ఛాత్రవాద విద్వాంసులలో మౌలికమతివిలసితు లంతగా లేరు. 1850 సం॥ తో ఛాత్రవాద ద్వితీయ పునరుజ్జీవనము ప్రారంభించినది. దీనిని నూతన ఛాత్రవాద మనియెదరు. గ్రాబ్ మన్, మాండోనెట్, గిల్సన్‌వంటి కుశాగ్రబుద్ధులగు విశిష్ట చారిత్రకులయు, మాన్సర్, రేమేకర్, రానర్, మివారా, మారికెయిన్, సీవర్ట్‌రోలెండ్, గాస్సెలిన్, మారెషాల్‌వంటి అతిభౌతిక మీమాంసకులయు, మర్మచ్ఛేది మతి విలసనములచే నీ నూతన ఛాత్రవాదము జయప్రదముగా కొనసాగినది. మానవ సంస్కృతిలో నాటికి వెలుగుచూచిన వికాసములను ఋజుహృదయముతో స్వీకరించి, వాటిలో ప్రామాణికత నార్జించుకొన్న సిద్ధాంతములను జీర్ణించుకొనుటయే ఈ యర్వాచీన ఛాత్రయుగపు వైశిష్ట్యము.

పర్యవసానము : పాశ్చాత్య సభ్యతకు రూపమునిచ్చిన ప్రధాన చారిత్రకాంశమనియే గాక, దాని తత్త్వముల, సిద్ధాంతముల, విధానముల మహత్త్వము కారణముగా కూడ ఛాత్రవాదపరిశీలనము అవశ్య కర్తవ్యము. ఆర్. వి. డి. స్మెట్.

జగదీశుడు : జగదీశ భట్టాచార్యుడు చైతన్య మహాప్రభుని మామ ; సనాతన మిశ్రావంశ పరంపరలో పదునాలుగవవాడు. ప్రసిద్ధ నవ్యనైయాయికుడు. జగదీశుని గ్రంథములలో తత్త్వ చింతామణి, మార్గమయూఖము, న్యాయాదర్శము, శబ్దశక్తి ప్రకాశము, ద్రవ్యభాష్య టీక, న్యాయలీలావతి, దీధితి వ్యాఖ్యానము అనునవి కలవు. కృష్ణమూర్తి.

జనకుడు : ఉపనిషత్తులలో ఆత్మవిద్యాదర్శన నిష్ణాతులగు రాజన్యశ్రేష్ఠులలో ముఖ్యుడు జనకుడు. మిథిలకు రాజు. ఈయనతో యాజ్ఞవల్క్యుడు గావించిన వాదోపవాదములచే సగము బృహదారణ్యకోపనిషత్తు నిండియున్నది. ఈతనికి, రామాయణ జనకునికి ఏ సంబంధము లేదు. మే. వ. న.

జయంతుడు (జయంతభట్టు): తన న్యాయమంజరి యను గ్రంథమందు గౌతమ న్యాయసూత్రములకు నామగ్రాహముగా కాకపోయినను అశేషవక్తవ్య పురస్సరముగా తాత్పర్య రూపమున వ్యాఖ్యానించెను. ఇతడు "ప్రత్యక్ష" లక్షణబోధకమగు గౌతమ సూత్రమును వ్యాఖ్యానించు సందర్భమున న్యాయతాత్పర్యటీకా కర్త యగు వాచస్పతి మతము నుగ్గడించినాడు కనుక ఇతడు వాచస్పతి తరువాతివాడే అయియుండవలెను. ఇదిగాక తత్త్వచింతామణియొక్క ఉపమానఖండమందు గంగేశోపాధ్యాయుడు (1200) జయంతభట్టును జరన్నైయాయికుడని వ్యపదేశించెను. ఈ మొదలగు యుక్తులచే

నితడు క్రీ. వె. 840 - 900 మధ్యకాలమున మనియుండవలెనని యూహించవచ్చును. మే. వ. న.

జయతీర్థుడు (క్రీ. శ. 1193 - 1268) : మధ్వాచార్యులచే రచింపబడిన, బ్రహ్మసూత్ర భాష్యాది గ్రంథములకు, న్యాయసుధ, న్యాయకల్పలత, చంద్రిక, ప్రమాణ పద్ధతి, వాదావళి మొదలగు గ్రంథముల రచించిన వాడు. మే. వ. న.

జాకోబి, ఫ్రీడ్రిఖ్, హెన్రిఖ్. (Jacobi, Friedrich, Heinrich) (క్రీ. శ. 1743 - 1819) : జర్మన్ దార్శనికుడు. హేతువు, శ్రద్ధ వీటి పరిధులను నిర్వచించుటకు జాకోబి ప్రయత్నించెను. ఆయన దృష్టిలో హేతువు అనగా కేవలము వివరణమే. దానిఫలితములు ఎన్నడును ఇంద్రియోపలబ్ధ విషయములను అతిక్రమించి పోలేవు. మన అనుభవములో ఇంద్రియవిషయములే గాక ఆధ్యాత్మిక విషయములు గూడ గలవు. అటు నిరీశ్వరవాదములోనో, స్పినోజావలె ఇటు నియతివాదములోనో పర్యవసింపకుండ శాస్త్రీయ జ్ఞానముయొక్క సునిశిత పద్ధతిని ఆధ్యాత్మికవిషయములకు అన్వయింప వీలులేదు. ఆధ్యాత్మికవిషయములు ప్రత్యక్షముగా అనుభవము నుండియే తెలియనగును. చివరికి ఈశ్వరునికూడ ఆయనలో మనము ఏకీభావము చెందుట వలననే తెలియగలము. అనుభవముయొక్క ఈ సార్థకతను శ్లాఘించుటచేతనే జాకొబి వేదనాదర్శన (philosophy of feeling) ఉద్యమ నాయకులలో నొకడయ్యెను. కె. రా. కృ.

జాబాలి : ముప్పదిరెండు ఉపనిషద్విద్యలలో నొకడగు షోడశకలాబ్రహ్మవిద్యను స్తుతించు సందర్భమున (ఛాందోగ్య 4.3) జాబాలి ఐతిహ్యము మనకు కానవచ్చును. ఈతనికి సత్యకాముడను ఉపనామము కద్దు. ఇతడు పరిచారిణియగు జబాల పుత్రుడు. గౌతమ గోత్రోద్భవుడగు హారిద్రుమతుని గురువుగా వరించెను. హారిద్రుమతుడు జాబాలిని శిష్యునిగా అనుగ్రహించి తన దగ్గరనున్న ఆవులలో నాలుగు వందలను ఒప్పజెప్పి, వాటిని అరణ్యమునకు గొంపోయి పోషింపుమని శిష్యుని కాజ్ఞాపించెను. గురువువద్ద సెలవు తీసుకొనుచు ఈ నాలుగువందల గోవులను వెయ్యగువరకు తిరిగి ఆచార్యగృహమును మెట్టనని ప్రతినచేసి జాబాలి అరణ్యమును ప్రవేశించెను. కొన్ని ఏండ్ల తరువాత గోగణము సహస్రసంఖ్యాపరిమిత విస్తృతిని చెంద, ఆ మందలోనున్న ఎద్దు మనుష్యవాక్కునవలంబించి జాబాలి నిట్లు సంబోధించెను : "ఆవులు వేయిగా వృద్ధినొందినవి గనుక, నీవిక ఆచార్యుని సదనమునకు మమ్ముల జేర్చుము. ఇంతేకాక నీ శ్రద్ధా తపస్సులచే సంతుష్టుడనైన నేను నీకు బ్రహ్మయొక్క స్వరూపములో నొక నాల్గవవంతు నుపదేశింతును." ఆ ఉపదేశమిది. ఈ నాలుగు దిక్కులును బ్రహ్మయొక్క నాలుగు కళలు. ఈ చతుష్కళుడైన బ్రహ్మకు ప్రకాశవంతుడని పేరు. ఇట్లు బ్రహ్మ నుపాసించువాడు సర్వలోకప్రఖ్యాతుడగును.

ఇట్లే జాబాలికి అగ్ని, హంస, మద్గుపక్షి (జలచరమగు పక్షి) బ్రహ్మయొక్క తక్కిన పండ్రెండు కళలను క్రమముగా నుపదేశించిరి. ఈ ఉపదేశమును గ్రహించి బ్రహ్మజ్ఞాన సంపన్నుడై జాబాలి ఆచార్యగృహమునకు మరలి వచ్చెను. ఈతని జూడగనే "బ్రహ్మవేత్తవలె ప్రకాశించుచున్నావు. నీకెవరు బ్రహ్మవిద్య నుపదేశించిరి?" అని గురువు ప్రశ్నించెను. "నాకుపదేశించిన వారు మనుష్యులుకారు. ఆచార్యునివద్ద నేర్చిన విద్య సాధిష్ఠమగునని పెద్దలు చెప్పగా వింటిని. అందువలన తమరు నాకుపదేశము ననుగ్రహించ వేడెదను" అని జాబాలి బదులు చెప్పను.

ఇంతవరకు తాను వృషభము మొదలగు వారలవద్ద నేర్చుకొనిన షోడశకళా విద్యనే ఆచార్యుడు అన్యూనాతిరిక్తముగ మరల జాబాలికి బోధించెను. ఇతడు తపశ్శ్రద్ధలచే ఆచార్యుని సంతుష్టునిగా నొనర్చి, బ్రహ్మ విద్యావరిష్ఠుడై, తానే ఆచార్యుడై గోశ్రుతి అనువానికి ప్రాణ విద్య నుపదేశించెను.

ప్రాణవిద్య ఉపనిషద్విద్యలన్నిటిలో ప్రశస్యతమము. ఇది తక్కిన ఉపనిషద్విద్యలవలె పరమాత్మయందు జీవాత్మయొక్క లయమును ఉపదేశించదు. జీవాత్మ తన చైతన్యము నుత్కృష్టము గావించుకొని పరమాత్మ చైతన్యమునందు పాల్గొని, తన సంకల్పమును విశ్వస్రష్టయొక్క సంకల్పముతో నేకముగావించి, బ్రహ్మదృష్టిని సాధించగలదని చెప్పను.

రామాయణమందు అరణ్యమును ప్రవేశించిన రామునికి లోకాయతమత సంగ్రహము నుపదేశించిన జాబాలి ఇంకొకడు కలడు. మే. వ. న.

జిహోవ (Jehova) : బైబిలులోని ప్రాత టెస్టమెంట్‌లో ఈశ్వరునికి ఒక నామము. హీబ్రూశ్రుతులలో J H V H అను అవాచ్యనామమునకు పొరబాటు ఉచ్చారణ. ఈ పదము మొదటిసారిగా 14వ శతాబ్దమునకు చెందిన మార్టినియొక్క "pergio feidrich" (1278) అను వ్రాత ప్రతిలో కనబడినది. ఆధునిక క్రైస్తవ మతములో ఈ పదము ఈశ్వరునికి పేరు. మోసెస్ కాలము నుండి జిహోవ ఇజ్రాయేల్ ప్రజల దేవత. కె. రా. కృ.

జీనో (ఈలియానివాసి) (Zeno of Elia) (క్రీ. పూ. 475 ప్రాంతము): ఈయన క్రీస్తుపూర్వము దాదాపు 475 ప్రాంతమున జీవించెను. పార్మినిడిస్ శిష్యుడు, స్నేహితుడు. ఆ కాలమున సార్వజనీన మైన అనేక సత్తా సిద్ధాంత ములను వ్యతిరేకించుచు ఆయన గురువు బోధించిన ఏకత్వ సిద్ధాంతమును సమర్థించుటకై ప్రయత్నించెను. ఈ విధమైన పరోక్ష యుక్తి వాదము మూలముననే ఆయన 'తర్కము'ను వాదమునందు విజయమునకు గాక సత్యమును కనుగొనుటకే ఉపయోగించెను. ఇతడు వాదతర్కము (dialectic)ను స్థాపించినవాడుగా పరిగణింపబడెను. కె. రా. కృ.

జీనో-ఈలియానివాసి
(క్రీ. పూ. 475)

జీవద్రవ్య వాదము(Hylozoism): దర్శనశాస్త్రములో భౌతికముగాని, మానసికముగాని జీవమంతయును భౌతిక ద్రవ్యముయొక్క ధర్మమేననియు, భౌతిక ద్రవ్యము, జీవము అవియోజ్యము లనియు, జీవము భౌతిక ద్రవ్యమునుండి ఉద్భవించినదనియు, లేదా భౌతిక ద్రవ్యమునకు చైతన్యము గలదనియు చెప్పు సిద్ధాంతమునకు "జీవద్రవ్యవాద" మని పేరు. ప్రకృతి జీవముతోకూడి యున్నదనికూడ ఈ సిద్ధాంతము చెప్పును. తేలీజ్‌తో ప్రారంభమయిన అయోనియా దార్శనిక వ్యవస్థ నీరు, వాయువు, అగ్నివంటి వివిధములైన భౌతిక ద్రవ్యములలో నేదో యొకటి ప్రపంచమునకు కారణమని నిరూపించును. ఈ ద్రవ్యములు ఏదో యొక విధముగా సజీవములని భావింపబడినది. ఇట్టి ఆదిమ జీవద్రవ్యవాదము మారురూపములలో జ్ఞాన పునరుజ్జీవన యుగవు చింతనలో తిరిగి అగుపించినది. ఆధునిక కాలములోని భౌతిక ఏకసత్తావాదములలోకూడ ఈ సిద్ధాంతమునకు ప్రాతినిధ్యము గలదు. కె. రా. కృ.

జీవన్ముక్తుడు: జనన మరణ రూపమైన సంసార బంధమునుండి విడివడి, పరమాత్మతో లేదా పరబ్రహ్మముతో నైక్యమొందుటను ముక్తియని యందురు. ఇట్టి బ్రహ్మప్రాప్తికి శరీరము నశించవలసిన యావశ్యకత లేదు. దేహము ధరించియుండగనే ఇట్టి బ్రహ్మానుభూతిని బడయగలరు. ఇట్టివారే జీవన్ముక్తులు. జీవన్ముక్తునికి ప్రారబ్ధ కర్మావశేషభుక్తి పూర్తియగువరకు దేహధారణ కొనసాగుచునే యుండును. ఆత్మజ్ఞాన మవిద్యను నాశమొనరించినను, ఈ జ్ఞానము సహితము ప్రారబ్ధకర్మ ఫలితము గనుక కర్మను తొలగించజాలదు. కుమ్మరి కుండలుచేయు చక్రము దానిని త్రిప్పుదండమును తొలగించినను ఆవేగము నశించువరకు నెట్లది తిరుగుచునే యుండునో, అట్లే దేహధారణకు హేతువైన అవిద్య తొలగిన పిమ్మటగూడ కర్మశేషము పూర్తియగువరకు కొంతకాల మాదేహము నిలచి యుండును.

బద్ధుడు, ముక్తుడు ఇద్దరును వారి ప్రారబ్ధకర్మ ఫలితములను సమానముగ ననుభవింతురు. కాని అవిద్య నతిక్రమించిన జ్ఞానిని ప్రాపంచిక ద్వంద్వములు బాధింపజాలవు. వాంఛల కాస్పదమైన వివిధ విషయములు నిష్ప్రయోజకములని జ్ఞాని తెలిసికొనును గనుక ఇతని విషయములో వాంఛ లంకురింపవు. బద్ధుడైన యజ్ఞాని విషయములో అనుభవముచేత కోరికలు నశింపక, కట్టెలు చేర్చినచో అగ్నివలె, మరింత వృద్ధినొందును. జ్ఞాని యథేచ్ఛగ ప్రాపించువాని ననుభవించుచు రాగరహితుడై సమత్వపూర్ణదృష్టిచే మెలగును. ఇతని హృదయగత వాసనాబీజములు జ్ఞానాగ్నిచే దగ్ధమై, నీరసములై మరల నుద్భవింపజాలవు. కాని వేయించిన విత్తనములు నూతనసృష్టిని గలిగింప జాలక పోయినను, ఆహారముగ భుజించుట కుపయుక్తములగు నట్లు అయ్యవి జ్ఞానికి కొంత యానందానుభవమును గలిగించును; బద్ధునిగ మాత్రము చేయజాలవు.

ఆత్మజ్ఞానము కలిగినంత మాత్రమున నది సృష్టిని భిన్నాభిన్నము జేయుటలేదు. ప్రారబ్ధకర్మఫలము జ్ఞానియు ననుభవించును. ప్రారబ్ధకర్మ రూపమగు దేహము నశించినంతనే పునరావృత్తి లేనిస్థితిని చెందును. పి.చెం.సు.

జీవము లేదా ప్రాణము (Life): జీవము మన చుట్టుపట్ల ప్రపంచమందెల్లెడల విస్తరించి యుండునను భావము అతి ప్రాచీన కాలమునుండి మనుజుల మనము లందు స్థిరనివాసమును స్వీకరించిన భావములలో నొకటి. విశ్వమందంతట ఏదో ఒక రూపమున జీవము నిండియున్నదను విషయము వివిధ కాలములలో, వివిధ సంస్కృతులలో వివిధ దార్శనిక సంప్రదాయముల మధ్య తీవ్రమైన వాదమును లేవతీసినది. ఈ వివాదములు కేవలము జీవ సంఘటనకు కారణముల నరసి, దార్శనికదృష్టిలో దానిని వివరించుట యను పనిలో కడచినవి. కాని జీవభావము అనేకులచే ప్రశ్నించతగని సత్యముగా నంగీకరించబడినది.

జీవము విశ్వమందెల్లెడల విస్తరించి యున్నదను భావము ఐరోపీయ దర్శన ప్రభవస్థానమగు గ్రీకు దర్శన

మందు మనకగపడును. క్రీస్తు పూర్వమందు (6 వ శతాబ్ద మందు) మైలీటస్ నగరములోనున్న తేలీజ్, ఆతని అనుయాయులు జీవము లేదా ప్రాణము ద్రవ్యముయొక్క అపృథక్సిద్ధ ప్రధానధర్మమని ఎంచిరి. అందువలన వీరు విశ్వమెల్లపుడును ప్రాణయుతమే అని విశ్వసించిరి. ఈ ఆలోచనాధోరణికి 'హైలోజోయిస్మ్' (జీవ ద్రవ్య వాదము) అని పేరు.

తరువాత అనాగ్జగొరాస్‌చే ప్రతిపాదితమైన జీవ బీజ సర్వగతత్వ సిద్ధాంతము విశ్వమందంతట విస్తరించియున్న జీవబీజములు మనుజులయొక్క, ఇతర జంతువులయొక్క మనికికి హేతువులని నిరూపించును. ఈ ప్రాణిబీజ సిద్ధాంతము రోమన్ దార్శనికులైన నవీన ప్లేటో సంప్రదాయముచే (క్రీ. శ. 3 వ శతా.) మరింత విస్తరించబడినది. వీరి చేతిలో నీసిద్ధాంతము భావవాద పరిధిలోనికి తీసికొనబడి, క్రైస్తవమత బోధనలలో ముఖ్యాంశముగ పరిగణింపబడినది. ఎలన, సెంట్ ఆగస్టీన్‌వంటి ప్రామాణిక ఈశ్వర దార్శనికుడు ప్రపంచమంతట విస్తరించియున్న సూక్ష్మములు, నిగూఢములు, ఆత్మతత్త్వ ప్రకాశకములును అగు జీవబీజములు భూమియందు, గాలిలో, నీటిలోనున్న ప్రాణులను ఉద్భవింపజేసినవని ప్రతిపాదించెను.

మధ్య యుగమందు, ముఖ్యముగా ఛాత్ర సంప్రదాయమందు, భూమి విశ్వకేంద్రముగా పరిగణించబడు చుండుటచే జీవము భూతలమునకే పరిమితమైయుండినట్లు తలంచబడుచుండెడిది. ఈ దృక్పథము కోపర్నికస్ తన సూర్యకేంద్ర సిద్ధాంతమును ప్రకటించిన వెంటనే హఠాత్తుగా మారినది. దీనినుండి భూతలమునసేగాక సూర్యునిచుట్టు తిరుగుచున్న తక్కిన గ్రహముల ఉపరితలములకూడ జీవముండవచ్చునను ఊహ సహజముగా జనించినది. భూమి కేంద్రస్థానమునుండి బహిష్కరించబడుట క్రైస్తవ మతాచార్యులకు అనభిమతమగుటచే, క్రైస్తవ మతము ఈ అభిప్రాయములను అతి కఠోరముగా ప్రతిఘటించినది.

కాని జీవము విశ్వవ్యాప్తమై యున్నదను భావము మట్టుకు క్రైస్తవ మతముచే నిషేధింపబడలేదు. ఎలన పైజెప్పిన సెంట్ ఆగస్టీన్ వెలిబుచ్చిన జీవబీజములు విశ్వమున విస్తరించియున్నవను భావసందోహమును క్రైస్తవమతము సందేహించుటగాని, పూర్వపక్షము చేయుటగాని జరుగలేదు. 17 వ శతాబ్ద మధ్యమందు కేథొలిక్ సంప్రదాయములో ప్రామాణికుడని ప్రసిద్ధిని పడసిన క్రైస్తవ మతగురువు అతనేసియస్ కిర్చర్ ఈ సిద్ధాంతమును పునరుద్ఘాటించెను.

క్రమముగా విజ్ఞానము విస్తరించి సూర్యకేంద్ర సిద్ధాంతము సర్వే సర్వత్ర ఆమోదించబడిన కాలమునుండి, గ్రహములలోకూడ జీవమున్నదను ఊహ తలయెత్తినది.

ఫ్రెంచి ఎకాడెమీ ఆవ్ సైన్సెస్‌కు సెక్రటరీగా ఎన్నుకొనబడిన బెర్నార్డ్ డి ఫాంట్‌నెల్లా అను విజ్ఞాని మత సంస్థతో వివాదములు లేకుండ జీవము విశ్వవ్యాప్తము అను భావ మొక్కటియే సృష్టికర్తయొక్క సర్వశక్తిమత్త్వముతో సంవదించుచున్నదని బోధించెను.

తరువాత సూర్యకేంద్ర సిద్ధాంతము నంగీకరించిన అనేక వైజ్ఞానికులు ప్రపంచమందంతట జీవమేదో యొక రూపమున నుండవచ్చునను భావమును వెలిబుచ్చిరి. వారిలో రష్యన్ వైజ్ఞానికుడగు లొమొనొసావ్ ఈ విషయమున ప్రకటించిన భావములు ఈ జీవ సమస్యయొక్క తరువాతి అనుశీలనకు హేతువులైనవి. ఉత్తరధ్రువ జ్యోతిని కవిత్వపద్ధతిలో తను వర్ణించిన సందర్భమున లొమొనొసావ్ "పరస్పర సామరస్యము కలిగిన ప్రకృతి శక్తులు ఈశ్వరుని ప్రభావమును వేనోళ్ళ చాటుచున్నవి." అను అభిప్రాయమును వెల్లడించెను. తన కాలమున ప్రచారములోనున్న భావములకు కేలుమోడ్చి ఈశ్వరుని ప్రభావ మీతడు ప్రస్తుతించినను, వైజ్ఞానికుడు, భౌతిక వాదియునగు లొమొనొసావ్‌నకు భౌతిక ప్రపంచగతిని నియంత్రించు నియమముల ఐకరూప్యమందే ప్రధానదృష్టి. జీవివ్యాప్తమగు గోళబహుత్వము ఈతనికి అవిచాల్య సార్వదిక ప్రకృతి నియమముల క్రీడారంగమని తట్టినది. ఈ సమస్య విషయమైన తరువాతి విచారము లొమొనొసావ్ సూచించిన భౌతికవాద దృష్టిలోనే జరిగినది.

ఈ పైదృక్పథమునకు విరుద్ధముగా, ద్రవ్యముకంటె మనస్సు పరమైనది యనుభావమును ప్రకటించు భావవాదము క్రైస్తవ మతముచే పరిగ్రహించబడి, జీవుల కాశ్రయములగు ఇతర గోళములుకూడ ఉన్నవను విషయము ఈశ్వరుని అచింత్యాద్భుత ప్రభావమును ప్రకటించుచున్నదను దృష్టికి దారితీసినది.

ఈభావ ప్రధాన దృక్పథము స్మార్ట్ (ఆంగ్ల ఖగోళ శాస్త్రజ్ఞుడు), హేయర్ (అమెరికా దేశపు విజ్ఞాని), షెట్‌నార్డ్ (ఫ్రెంచి ఖగోళ శాస్త్రసమితికి అధ్యక్షుడు) ఇటువంటి ప్రసిద్ధ వైజ్ఞానికులచే స్వీకరింపబడి, విశ్వమందు జీవప్రతిష్ఠయే విశ్వకర్తయొక్క పరమలక్ష్యమను నిరూఢాభిప్రాయముగా పరిణమించినది.

ఈశ్వర లక్ష్యముల సరకుగొనని ఆధునిక భౌతిక వాదము జీవసమస్యా పరిష్కారమునకై మిక్కిలి శ్రమపడినది. కాని శ్రమకు తగినఫలము దక్కలేదు. ఈ సమ

స్యను 20 వ శతాబ్దమందు భౌతిక శాస్త్రజ్ఞులు, రాసాయనికులు, భూగర్భశాస్త్రజ్ఞులు, జీవశాస్త్రజ్ఞులు వారి వారి బుద్ధి పరిమాణావధుల ననుసరించి పరిష్కరించుటకు అనేకమైన ఊహలను వెలిబుచ్చిరి. కాని వీరి ఊహలు భౌతిక వివరణ పరిధులను దాటి, అతిభౌతిక విచారములో కాలు పెట్టకుండ జరుగలేదు.

ఈ సమస్యా పరిష్కార ప్రయత్న పథమందు ప్రధాన దృక్పథములు మూడు మనకు గోచరించును.

అందు మొదటిది గ్రీకుల సర్వప్రాణిమత్త్వ సిద్ధాంతమును అనుసరించును. జీవము ద్రవ్యముయొక్క ప్రధాన ధర్మమగుటచే, విశ్వమందది సర్వవ్యాప్తమై యున్నది. తక్కిన గోళములలో భూతలమందున్న జీవాకృతులకు భిన్నమైన ఆకృతు లుండవచ్చును. అందుచే నక్షత్రముల ఉపరితలములలోనున్న పరిస్థితులలోకూడ జీవముండ వచ్చును.

ప్రేయర్ యొక్క సిద్ధాంతము ఈ అభిప్రాయము నండగా తీసికొనినది. ఈతని సిద్ధాంత ప్రకారము నిర్జీవ ద్రవ్యమునుండి ఉచితపరిస్థితు లుపస్థితములైనపుడు జీవ పదార్థముద్భవించుననుట సమంజసము కాదు. నిర్జీవ పదార్థము జీవులనుండి మృతద్రవ్యముగా నిస్రుతమైనది. అందువలన తొలిని జ్వలించుచుండిన పృథ్వీ గోళమంతయు జీవమయమే. భూమి చల్లారుకొలది జీవపదార్థముయొక్క మృతావశేషము నిర్జీవ ద్రవ్యముగా పరిణమించినది. కాని ఈ వివరణకు వైజ్ఞానిక ప్రమాణము లెవ్వియును లేవు. అందుచే జీవసమస్యా పరిష్కారము దీని వలన ఒక అడుగైన ముందుకు పెట్టలేదు.

రెండవ దృక్పథము : ఇది 19 వ, 20 వ శతాబ్దములందు చాలవ్యాప్తిని గాంచినది. జీవము నిత్యపదార్థమను భావవాద స్వీకృత భావమునుండి ఇది ఉత్పన్నమైనది. జీవము నిత్యమగుటచే దానికి ఉత్పత్తి యుండనేరదు. అందువలన జీవబీజములు విశ్వమందు శాశ్వతముగా విస్తరించి యున్నవి. ఈ బీజములు గోళమునుండి గోళమునకు పయనించి, జీవులకు హేతువులగును. లీబిగ్, హెల్మ్ హోల్ట్స్, ఆర్హీనియస్ సిద్ధాంతము లీకోవకు చెందినవి.

మూడవ దృక్పథము : గత శతాబ్దపు చివరను, వర్తమాన శతాబ్దపు ఆదియందు కొందరు వైజ్ఞానికులు జీవాస్తిత్వము ప్రకృతినియమ బద్ధమైనది కాదనియు, ఏ గోళమందైన జీవప్రతిష్ఠ యాదృచ్ఛిక సంఘటనయనియు సిద్ధాంతము చేసిరి. జీన్స్, డావిల్లియర్ (ఫ్రెంచి) ఈ సిద్ధాంతము నవలంబించిన వారిలో ముఖ్యులు. జీవశాస్త్రమందు టి. మార్గన్ ఈ సిద్ధాంతమును విపులీకరించెను. ఈతని శిష్యుడగు జి. మెల్లర్ జీవగుణ సంపూర్తిగల జీన్ అను ప్రాథమిక జీవద్రవ్యము అదృష్ట ఆకస్మిక రాసాయనిక సంయోగముచే జనించినదని ప్రతిపాదించెను. కాని ఇట్టి యాదృచ్ఛికవాద సిద్ధాంతములు జీవసమస్యయొక్క వైజ్ఞానిక పరిష్కారమున కుపకరించవు.

తార్కిక భౌతిక వాదులచే విస్తరింపబడిన తత్త్వములు ప్రకృతి శాస్త్రజ్ఞుల కీ సమస్యాపరిష్కారమునకై సహాయ పడును. తార్కిక భౌతికవాద దృష్టిలో జీవము భౌతిక రూపము. ఇది ద్రవ్యముయొక్క సాధారణ అవ్యభిచరిత ధర్మము కాదు. అది జీవవస్తువులందే యగుపించును. నిర్జీవ ప్రపంచమందది కానరాదు. ద్రవ్యముయొక్క సంకీర్ణ, సంపూర్ణ చలనరూపమే జీవము. జీవసహిత, జీవరహిత వస్తువుల మధ్య దాట శక్యముకాని అంతర మేమియు లేదు. ద్రవ్యముయొక్క యొక సంకీర్ణ పరిణామావస్థ యందు జీవప్రాదుర్భావమున కనుకూలమగు పరిస్థితులు తలయెత్తినపుడు ఇదివరకు ద్రవ్యములందు లేని జీవ ముద్భూతమగును.

దీపమునుండి దీపము జనించినట్లు జీవము గోళమునుండి గోళమునకు ప్రాకలేదు. ద్రవ్య పరిణామమందు అనుకూల పరిస్థితు లేర్పడినపుడెల్ల జీవము తానంతటదియే ఆవిర్భవించును. అంతేకాని అది మిక్కిలి అసంభావ్యమగు యాదృచ్ఛిక సృష్టికాదు. కూలంకష వైజ్ఞానిక విశ్లేషణమునకు, సర్వతోముఖానుశీలనకు చోటిచ్చు నియతసంఘటనయే జీవప్రాదుర్భావము. అంతియేకాని జీవావిర్భావ సంఘటన యందు యాదృచ్ఛికాంశము లేశమైన లేదు.

ఒపారిన్ మొదలగు నేటి జీవశాస్త్రజ్ఞులుకూడ ఈ సిద్ధాంతమునే ప్రయోగములచే బలపరచు చున్నారను సంగతి నేటి జీవశాస్త్ర పరిణామమును తిలకించిన తెలియ నగును. మే. వ. న.

ప్రాచీన భారతీయ దర్శనములలోగూడ ప్రాణమును గూర్చిన విచారము కొంత జరిగినది. చార్వాకాది భౌతిక వాదులు మదము కల్గించని బియ్యపుజావ, బెల్లపు రసముల కిణ్వీకరణమువలన మదశక్తి జనించినట్లే, సేంద్రియ (organic) రూపముననున్న భౌతిక పదార్థముల సంయోగమువలన ప్రాణము, చైతన్యముకూడ ఉద్భవించుననిరి. పసిపాపల చలనములు, వైఖరులుకూడ బహిఃప్రేరకముల (external stimuli) వలన యాంత్రికముగా పద్మముయొక్క విచ్చుకొనుట, తెరచుకొనుటవలె జరుగుననిరి. పాచిపోయిన, కుళ్ళిన పదార్థములందు, చెమట ఇత్యాదులందు జనించు దంశ మశకాదులు ప్రాణవంతములగుట దీనికి నిదర్శనమని వారి తలంపు.

జ్ఞానేంద్రియ కర్మేంద్రియములు నియతవృత్తులై సంభూయమానములై ప్రాణమను వృత్తిని (వ్యాపారమును) పొందునని సాంఖ్యుల అభిప్రాయము. ప్రాణవ్యాపారములను వాయువులనుట లాక్షణికమని వారు తలచిరి. అది అవయవుల (organisms) లోని శక్తుల సముదాయైకమగు వృత్తి; జడ పదార్థముల సంయోగజనితముగాని, మహాభూతములలో నొకటియగు వాయువుగాని కాదు అని వీరల అభిప్రాయము.

వేదాంతుల కీరెండును అసమ్మతములు. సమానేంద్రియ వృత్తి ప్రాణము కాదు. ఎందుకన రెండుమూడు ఇంద్రియములు లేకున్నను ప్రాణముండ వచ్చును. ఏ ఒక ఇంద్రియము మాత్రమున్నను ప్రాణముండదు. అంతేకాక ఇంద్రియములన్ని సమానవృత్తి గలవికావు. ప్రాణము ఇంద్రియములు అత్యంత విజాతీయములు. కాన ప్రాణము వాయుక్రియలవల్ల ఏర్పడును. అధ్యాత్మతను చెందిన వాయువే ప్రాణము. మనస్సు వలెనే ప్రాణము అత్యంత సూక్ష్మ భౌతిక ద్రవ్యము. ప్రాణము ఇంద్రియములకు ముందునుండి ఉండును. ఎందుకన, శుక్రనిషేక కాలము నుండియే దానికి ఉనికి, వ్యాపారము కలవు, లేకపోయిన శుక్రము కుళ్ళియే పోవును. శ్రోత్రాది ఇంద్రియము లన్నచో, అవి కర్ణశష్కుల్యాది స్థాన విభాగ నిష్పత్తి జరిగినప్పుడే వాటికి ఉనికి, వ్యాపారము కలుగును; కాన అవి ప్రాణము తర్వాత దాని వలన ఏర్పడునవియే. అని శంకర వాచస్పతుల మతము (సూత్రభాష్యము II. 4.9.).

ఉపనిషత్తులలో ఎక్కువచోట్ల ప్రజ్ఞ లేదా విజ్ఞానమునకు, ప్రాణమునకు భిన్నత్వము చూపబడి విజ్ఞానము లేదా చైతన్యమే చరమసత్తగా చెప్పబడినది. కొన్నిచోట్ల అన్నము, మనస్సు మొదలగు వాటివలెనే, ప్రాణము కూడ బ్రహ్మమని చెప్పబడినది. కాని అది ఉపనిషత్ తాత్పర్యము కాదు అని ఆచార్యుల ఐకమత్యమున్నది. కొన్ని శ్రుతి వాక్యములందు ఆకాశము, జ్యోతి, ప్రాణము - అను శబ్దములు పరబ్రహ్మలింగములు (అభిధానములు)గా వాడబడినవి. రూఢ్యర్థమందు ప్రాణము అనుశబ్ద ముపయోగింప బడినపుడెల్ల, అది బ్రహ్మము నుండి ఆకాశాదుల వలెనే పుట్టినదని ఉపనిషత్తుల స్పష్టమగు అభిప్రాయము. "ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః" (ముండక - II. 3.). కౌషీతకీ ఉపనిషత్తులో మాత్రము "యా వై ప్రజ్ఞా స ప్రాణః" అనుచోట పైన చెప్పినట్లు ప్రాణ శబ్దము బ్రహ్మయను అర్థములో నుపయోగించి, ప్రాణ, ప్రజ్ఞ (విజ్ఞానము)ల అభేదము చాటబడినది. కొన్ని శ్రుతి వాక్యములలో ప్రాణము మహా చైతన్యము (పరబ్రహ్మ)యొక్క శక్తిగా భావింపబడినది గాన, శక్తి, శక్తిమత్తుల కభేదము గ్రహించి ప్రాణము పరబ్రహ్మమేయని వ్యాఖ్యానము చేయుటకు అవకాశమీయ బడినది. కాని శక్తి, శక్తిమత్తుల అభేద సిద్ధాంత మంగీకరించక పోయిన ఇది ప్రతిపన్నము కాదు. జగద్బ్రహ్మల భేదవాదము మాన్యమైనచో ఒక ప్రాణమేమిటి, ప్రతిది బ్రహ్మమే. ఉష్ణతాదులు కూడ బ్రహ్మ శక్తి విశేషములే కదా; అవియు బ్రహ్మమే. బ్రహ్మము నిర్విశేష చిన్మాత్రము; తదాభాసము, వివర్తము జగత్తు - అని అంగీకరించిన ప్రపంచమం దేదియు, లేదా ప్రపంచము బ్రహ్మముకాదు. జగత్తు అంతయు ఈశ్వరునిచే నిర్మితము, సృష్టము అనుకొనిన, తక్కినవాటి వలెనే ప్రాణము ఆయనచే తిన్నగా సృష్టి చేయబడుటయో, లేదా ఆయన సృష్టిచేసిన దాని నుండి వికసించుట (evolve)యో జరిగినది. కొ. స. మూర్తి.

జీవాత్మ పారంపర్యోత్పత్తి వాదము (Traducianism) : క్రైస్తవ ఈశ్వర మీమాంసలో మానవుని ఆత్మ శరీరముతో గూడ జన్మతః తల్లిదండ్రుల నుండి సంక్రమించునను సిద్ధాంతము. ఆగస్టిన్ మహాత్ముడు ఇట్టి సిద్ధాంతమునే ఉపదేశించెనని యందురు. ఈ సిద్ధాంతపు దృష్ట్యా తల్లిదండ్రుల శరీరములనుండి బిడ్డల శరీరములు ఎట్లు ఉత్పత్తి యగుచున్నవో, అదే విధముగ అదే సమయమున (అనగా శరీరములుత్పత్తి యగు సమయముననే) బిడ్డల ఆత్మలు కూడ తల్లిదండ్రుల ఆత్మలనుండి ఉత్పత్తి యగును. ఈ వాదము ఆత్మసృష్టివాదము (creationism) నకు వ్యతిరేకము. ఈ సిద్ధాంతమును మొదట టెర్ట్యులియన్ (200 ఎ. డి.) ప్రతిపాదించెనట. జె. నా. మూర్తి.

జీవుడు : జ్ఞాన దర్శనాదులు గలవాడు జీవుడని జైనులు, సుఖాదుల సమవాయి కారణము అని నైయాయికులు, శేషత్వముండగా కర్తయని వైష్ణవులు, ఇంద్రియ విశిష్ట శరీరముగలవాడని కొందరు, ప్రాణధారణానుకూల వ్యాపారాశ్రయుడని అన్యులు, వ్యష్టి స్థూల సూక్ష్మ కారణ శరీరత్రయోపహితుడగు చేతనుడని కొంతమంది - జీవుని గూర్చిన నానాభావములు కల్గియున్నారు. అవిద్యచే అవచ్ఛిన్నమగు చైతన్యము జీవుడని, అవిద్యలో ప్రతిబింబించిన చైతన్యము జీవుడని, లేదా అంతఃకరణముచే అవచ్ఛిన్నమగు, లేదా అందు ప్రతిబింబితమగు చైతన్యము జీవుడని - ఇట్లు అద్వైతులందు వివిధ రీతులజీవునిగూర్చి చెప్పబడినది; సాక్షాత్తుపరమ చైతన్యమే జీవుడను అద్వైతులును గలరు.

శుద్ధ చేతనమగు ఆత్మ కేవల జడమగు ప్రకృతియొక్క వికృతులగు శరీరేంద్రియాదులు ప్రాణము గల్గియున్న

ప్పుడు జీవుడనబడును - అని చాలమంది కంగీకారయోగ్య మగునట్లు చెప్పవచ్చును. "ప్రాణదేహాదిభృ ద్దేహీ స జీవః పరికీర్తితః". ఇట్టి విశ్లేషణ నంగీకరించని చార్వాక బౌద్ధాదుల కిది అసమ్మతము. ఆత్మ ఒక వస్తువిశేషమని తలచిననే ఇది పొసగును. అప్పుడే దేహము గుడ్డలు ధరించినట్లు, లేదా నరులొక ఇంటిలో ఉన్నట్లు ఆత్మ దేహ మందుండును. దానిని వదలియు స్వతంత్రముగ నుండగల దను విశ్వాసము పొసగును. అప్పుడు కూడ అన్నిశరీరము లందుండునది ఒకే ఆత్మ కాదా? ఆత్మలు విభిన్నములు అయినను, లేదా ఒకటియే అయినను, దానికిని (వానికిని), పరతత్త్వమగు ఆత్మకును భేదమేమి యను సమస్య ఎట్లును ఉండును. అన్నిటియందుండునది ఒకే ఆత్మ, అదే పరతత్త్వము అని కొందరును; కాదు ఆత్మలు భిన్నములు పరతత్త్వము పరమాత్మ, ఇవికావు అని మరికొందరు వాదింతురు. భేదవాదులకు ఆత్మ నిత్యమా, అనిత్యమా యను ప్రశ్నగలదు. అది ఈశ్వరునిచే సృష్టము, కాని అమర్త్యమని కొందరు (క్రైస్తవాదులు, భాగవతాదులు) అదియు ఈశ్వరునివలె అనాద్యంతము, సనాతనము, కాని ఈశ్వరునిపై ఆధారపడినదని మరికొందరు చెప్పె దరు. అది సావధికమా, నిరవధికమా అన్నచో భేద వాదులు మొదటి కల్పమును, అద్వైతులు రెండవ కల్ప మును బహుమానింతురు. అట్లే అది కర్తృత్వాది గుణ సహితమని కొందరు, నిర్గుణమని ఇతరులు అందురు.

చేతనాచేతన, ప్రకృతి పురుష-విభాగము కల్లయను వారలలో చేతన మొక్కటే పరతత్త్వమను వారు ఆత్మ మాత్రమే నిజముగ నున్నది, శరీరము మిథ్య యందురు; అచేతన పదార్థము-ప్రకృతియే-నిజమనువారు ఆత్మయన బడునది సద్వస్తువుకాదు, అది ప్రకృతి వికార మందురు. పరతత్త్వము చేతనాచేతనములలో ఒక్కటి మాత్రమే యని చెప్పుటకు వీలులేదను వారికి దేహాత్మలు రెండును పరతత్త్వమని ఎంచబడిన దాని వికారమో, ప్రక్రియయో, ఆభాసమో, లేదా పరతత్త్వము బహుత్వ విశిష్టమైన, దేహాత్మలు వాటి సమ్మేళనా విధానములో అగును.

జీవుని శారీరకునితో (శరీరమందున్నవాడు) సమా నార్థకముగ చేసి, అతని స్వరూప స్వభావాదులు విచారించు శాస్త్రమును కొందరు శారీరక మీమాంస యనెదరు. ఇదియే వేదాంతము.

జీవము లేక ప్రాణము కలది జీవుడు అనిన పశు పక్ష్యాదులు, వృక్షజాతులు కూడ జీవులగును. వృక్ష పశ్వాదుల కాత్మయున్నదా లేదా యను దానినిగూర్చి మరల రాద్ధాంత భేదము. మనుష్యులలో మాత్రమే ఆత్మ కలదని కొందరు, సర్వప్రాణులలో నది యున్నదని కొందరు, సర్వవస్తు జాతములో నున్నదని మరికొందరు, సర్వము ఆత్మయేనని ఇంకను కొందరు తలపోసిరి.

లోకములో ప్రాణము గలవి, లేనివి-అనునవి కల వనియు, ఎంతో కొంత ఇంద్రియ సంవేదనము, ఆహార పానీయ గ్రహణముచేసి అభివృద్ధి పొందుట, స్వజాతి నభి వృద్ధి చేయగలుగుట, కొంత స్వేచ్ఛాగతి-ఇవి ప్రాణము గల వస్తువుయొక్క చిహ్నము లనియు, ప్రాణము కల ఇట్టివే జీవులనియు చాలమంది ఒప్పెదరు. ఈ దృష్టిలో పిపీలికము, అశ్వత్థము, మానవుడు కూడ జీవులే. అజీవుల కంటె జీవులు శ్రేష్ఠములు. అందునను ఏ జీవులలో స్వేచ్ఛా గతి, అవగతి, బుద్ధ్యంతమగు సంవేదనము ఎక్కువగా నుండునో ఆ జీవులు శ్రేష్ఠతరములు. కాబట్టియే లౌకిక జీవులన్నిటిలో మానవుడే శ్రేష్ఠజీవి యని చాలమంది తలంతురు. లోకాతీత తత్త్వమేమియు లేకున్నచో మాన వుడే పరమజీవి అగును. కొ. స. మూర్తి.

జెంటిలె, గియొవన్ని (Gentile Giovanni, క్రీ. శ. 1875 ప్రాంతము): ఇటలీ దేశపు దార్శనికుడు, రాజకీయవేత్తయు. పాలెర్మో, పీసా, రోమ్ విశ్వవిద్యాల యములందు దర్శనశాస్త్రాచార్యుడుగా వివిధ కాలము లందు పనిచేసెను. 1922 లో ఇటలీ సెనెటు సభ్యుడయ్యెను. ముస్సోలినీ మంత్రి వర్గములో విద్యాశాఖా మంత్రిగా నియమింపబడి, ఇటలీలోని విద్యా విధానమును సంస్క రించెను.

ఆత్మ చైతన్యరూపమని బోధించు దర్శనశాస్త్రముతో నంతమగు స్వయంసంస్కరణ క్రమమే విద్యయని జెంటిలె భావించెను. వైరుధ్యములకు, విభేదములకు తావీయని అనుభవాతీతమగు తత్త్వముయొక్క ఆత్మజ్ఞానము లేదా శుద్ధ చింతనయే సత్యమని జెంటిలె అభిప్రాయము. భావ వాదమును పునరుద్ధరించు ప్రయత్నములో హెగెల్ యొక్క ద్వంద్వ తర్కమును (dialectics) సంస్కరింప జెంటిలె యత్నించెను. కె. రా. కృ.

జెజూయిట్లు (Jesuites): 1534లో సెంట్ ఇగ్నే షియస్, లాయోలాలచే స్థాపించబడిన రోమన్ కేథోలిక్ సన్యాసుల సంఘముపేరు. వారు తమయొక్క ఆధ్యాత్మిక సంపూర్ణతనేగాక మానవులందరి ఆధ్యాత్మిక సంపూర్ణతను తమ లక్ష్యముగా కలిగియుందురు. కె. రా. కృ.

జేమ్స్, విలియమ్ (James, William - క్రీ. శ. 1842 - 1910): అమెరికను దార్శనికుడు, మనస్తత్త్వ శాస్త్రజ్ఞుడు. దర్శనశాస్త్రములోని వ్యావహారిక సత్తా వాదమను (pragmatism) (చూ. వ్యావహారిక సత్తా

వాదము) ఒక ఉద్యమమునకు ప్రధాన నాయకులు మువ్వురిలో నొకడు. న్యూయార్కులో జననము. వైద్య శాస్త్రములో పట్టభద్రుడై చాల పండ్లు హార్వర్డ్ వైద్య కళాశాలలో ఆచార్యుడుగనుండి, చివరకు హార్వర్డ్ విశ్వవిద్యాలయమున దర్శన శాస్త్రాచార్యుడుగను, 'మనస్తత్త్వ శాస్త్రాచార్యుడుగను నుండెను. ఆయన వ్రాసిన 'మనస్తత్త్వ శాస్త్ర తత్త్వము' (Principles of Psychology), 'మతానుభవ వైవిధ్యము' (Varieties of Religious Experience), 'తీవ్ర అనుభవవాదము' (Radical Empiricism), 'వ్యావహారిక సత్తావాదము' (Pragmatism) అను గ్రంథములు ఆయన తరువాతి వారి చింతనపై అధిక ప్రభావము నెరపినవి. "మన అనుభవము లోని ఒక భాగమునుండి మరియొక భాగమునకు బుద్ధికరముగ మనల కొనిపోవుచు, వస్తువులమధ్య సంతృప్తికరమగు సంబంధముల కల్పించుచు, సరళ మార్గమనుసరించి శ్రమను తగ్గించుచు నిర్విఘ్నముగ కార్యముల నిర్వహించగల మేరకు ఏ భావమైనను సత్యమే. దాని సాధకతమత్వమే దాని సత్యత్వమునకు లింగము" అని వ్యావహారిక సత్తావాద దృష్టిలో జేమ్స్ సత్యమును నిర్వచించెను. మన ఆచరణమార్గములో సాధకతమముగా ఆచరించునది ధర్మము. అదే విధమున మన చింతనా మార్గములో సాధకతమమైనది సత్యము. మన అవసరములను, ప్రయోజనములను సంతృప్తి పరచుటపై భావముల ప్రామాణ్యము ఆధారపడియున్నది. మనకు మన ప్రవృత్తిలో విజయమును చేకూర్చునదే సత్యము. అపజయమును కల్గించునదే అసత్యము. కావున ఒక భావము లేదా నమ్మకము లేదా సిద్ధాంతము యొక్క సత్యాసత్యములను పరీక్షించు విధము ఆచరణలో మనకు చేకూరుదాని ఫలితములపై ఆధారపడి యుండును.

జేమ్స్, విలియమ్
(క్రీ. శ. 1842 - 1910)

జేమ్స్ దర్శనములోని రెండవ ప్రధాన భావము బహుత్వవాదము. ఏకత్వవాదము కంటె బహుత్వవాదమే వ్యావహారికముగా ఎన్నదగినదని ఆయన భావించెను. అదియే మానవ స్వాతంత్ర్యమునకు, అవసరములకు ఉపయుక్తమని ఆతడనెను. మనమున్న ప్రపంచము సర్వోత్కృష్టము గాదు, సర్వ నికృష్టమును గాదు. కాని దానిలోని అంశములను మానవులు తమ సంకల్ప ప్రయత్నములచే అభివృద్ధి పరుప వచ్చు నను అభివృద్ధివాదము (meliorism)ను జేమ్స్ ప్రతిపాదించెను.

పై పర్యవసానములకు జేమ్స్ తన 'తీవ్ర అనుభవవాదము' ననుసరించికూడ చేరెను. ఈయన అనుభవవాదము ఐరోపాఖండమందలి సాంప్రదాయిక భావవాద, బుద్ధివాదములకు, ఆంగ్లేయ సాంప్రదాయిక అనుభవవాదమునకు కూడ వ్యతిరేకమైనది. ఈయనదృష్టిలో అనుభవవిషయమంతయు సత్తయే (సత్యమే). అనుభవ విషయము ఆణవిక ఇంద్రియార్థముల సంయోగమునుకాదు; బుద్ధివాదులన్నట్లు, ఏవోకొన్ని ప్రాతీతికములు, హేతుబద్ధములు అగు పదార్థములు ఇంద్రియములచే సమర్పింపబడిన సంవేదనలపై అనైచ్ఛికముగా ముద్రింపబడినవియు కావు. ఈ సంవేదనలుగాని, పదార్థములుగాని పృథక్కరణములు మాత్రమే. సత్త ప్రతిక్షణము పరిణామము చెందుచున్నది. అంతేగాక జేమ్స్ దృష్టిలో ఇంద్రియార్థముల మధ్యనున్న, లేదా ఉన్నట్లగపడు, లేదా కల్పింపబడు సంబంధములు కూడ సత్తలోని భాగములే. ఇవికూడ అనుభవ సమర్పితములే నని ఆయన అభిప్రాయము. సత్తయన మనచే గ్రహణము కొరకై సిద్ధము చేయబడిన ఏదోయొక నిత్య, పరిణామ రహిత వస్తువుకాదు. మానవులు ఆలోచనాయుతముగ పనిచేయునప్పుడెల్ల చరిత్రలో వారు మార్పులను కలుగ చేయుచునే యుందురు; అట్లే వారు చరిత్ర గతినికూడ మార్చగలరు. సత్తను మనము గ్రహించుట ద్వారానే మనము దానిలో కొంతమార్పును కలుగజేయుచున్నాము. అనుభవ ప్రపంచమునకు ఆధారముగ ఒక నిత్య ద్రవ్యము గలదనుట భ్రాంతియే. ప్రత్యక్షానుభవములో నానాత్వము, విభిన్నత్వము కనబడుచున్నది. కనుక, సత్త నానాత్వముతోను, విభిన్నత్వముతోను కూడుకొని యున్నదని ఈ అనుభవ వాదము ప్రతిపాదించును.

తన రాగ, సంకల్ప వృత్తుల కనుగుణముగ మానవుడు తన ఈశ్వర భావమును మలచికొనెను. ఈశ్వరుడు కూడ విశ్వములో ఒక భాగమే. ఆయన మానవుల యెడ కరుణార్ద్రహృదయము కలవాడు. శక్తికలవాడు గనుక మనలకు సహాయము చేయును. విశ్వసింపవలెనను సంకల్పము (will to believe) ఇట్టి ఈశ్వరభావమునే ప్రతిపాదించుచున్నదని జేమ్స్ నమ్మెను. చైతన్యమనునది ఒక 'వస్తువు' (entity) కాదనియు, అదియొక ప్రక్రియ (function) మాత్రమే ననియు జేమ్స్ వాదము.

మానవ సంకల్పమునకు స్వాతంత్ర్య మున్నదనియు, అందుచే మానవుని ప్రయత్నము లదుపులో ఉంచుకో వీలగుననియు, శారీరక ప్రవత్తులన్నియు మనస్సు నాక్రమించిన తీవ్రభావములకు అనుగుణముగ నుండుననియు జేమ్స్ తలచెను. జె. నా. మూర్తి.

జైన దర్శనము : జైన మనగా జినసంబంధమైనది. 'జినః' అను సంస్కృతపదమునకు జయశీలుడని యర్థము. ఇచ్చట జయమనగా ఆధ్యాత్మిక విజయము. ఇరువదినాల్గవ జైన తీర్థంకరుడగు మహావీరుడు ఆధ్యాత్మిక జీవితము యొక్క మూడు అంశములను పేర్కొనెను. అవి అహింస, అపరిగ్రహము, అనేకాంతము. అహింసా ధర్మబోధన మహావీరుని జీవితము యొక్క ప్రధాన కృతి. స్వార్థపరత్వముచే చోదితమైన పరోద్వేగకరప్రవృత్తి పాపమునకు, మోహమునకు కారణమని యాతడు పదే పదే యుపదేశించుటయందు విసుగు చెందలేదు. ప్రమాదము (inertia), పరిగ్రహము (లిప్తత) పరహింసకు త్రోవతీయును. విషయోపభోగమునకు వశుడైయుండువాడు సంసారావర్తమందు తగులుకొనును. విషయములు సంసారమునకు మూలములు. బుద్ధిమంతులు ఒక క్షణమైనను ప్రమాదమునకు వశులు కాకూడదు. తపస్సు, మనోనిగ్రహము, నియమము మమతాదూషితులైన వారికి సాధ్యములు కావు. మమత్వము సర్వపాపములకు మూలకారణము. మమత్వమును త్యజించువాడు మమత్వ విషయమగు వస్తువును కూడ త్యజించును. "నాది" యను వస్తువులేని వాడు సత్యమార్గమును దర్శించిన ఋషియే. క్రోధము, మానము, లోభము, మాయ మనుజుని సహజ శత్రువులు. ధీరులు క్రోధమును, మానమును జయించవలెను. కూట చరితమును, లోభమును నరకమువలె పరిగణించవలెను. వీరుడు పరులచంప యత్నించరాదు. ఉత్కృష్ట స్థితినిగాని, లేదా హీనస్థితినిగాని పొందుటకు, మహావీరుడు బోధించినట్లు, మానవుడే కారణము.

జైనమత ప్రకారము ప్రపంచము జీవము, అజీవము అనురెండు తత్త్వముల సమ్మేళనము. అజీవము మరల అయిదు ప్రకారముల నున్నది: పుద్గలము (matter), ధర్మము, అధర్మము, ఆకాశము, కాలము. జీవపదార్థము యొక్క లక్షణ ముపయోగము. అది అరూపము గనుక ఇంద్రియ గోచరము కాదు. ఉపయోగమనగా చైతన్యమే. జైన పరిభాషలో చేతనను బోధ యందురు. బోధ లేదా ఉపయోగము మరల రెండువిధములు. సవికల్పకము, నిర్వికల్పకము. సవికల్ప కోపయోగమునకు జ్ఞానమని పేరు. నిర్వికల్ప కోపయోగము దర్శన మనిపించుకొనును.

ప్రపంచమునందు జీవు లనంతసంఖ్యాకములు. జీవి విభువు కాదు. సంకోచ వికాసములకు లోబడి స్వాశ్రయ శరీరానుగుణ పరిణామమును స్వీకరించును. అల్పిష్ఠ పరిమాణముగల మశకశరీరమును జీవి అల్పిష్ఠ పరిమాణముతో వ్యాపించియుండును. మహాపరిమాణము గల మహామత్స్య శరీరమును తదనుగుణ పరిమాణమును స్వీకరించి వ్యాపించి యుండును. తాను ఆశ్రయించు శరీరానురోధముగ ఆత్మ తన పరిమాణమును సరిపెట్టుకో గలదను భావము దర్శనములలోకెల్ల ఒక్క జైన దర్శనమే స్వీకరించినది. ఆత్మలు అనేకములైనను అవి సంసారి ఆత్మలు, ముక్తాత్మలు అని రెండు తరగతులుగా జైనులచే విభజింపబడినవి. సంసారిఆత్మలు మరల త్రసము (చలము) అని, స్థావరములని రెండు తరగతులు. త్రసములు మరల పంచేంద్రియ, చతురింద్రియ, త్రీంద్రియ, ద్వీంద్రియ భేదములచే నాలుగు విధములుగ నున్నవి. స్థావరములు పృథివీ కాయములు (భూమిపై జీవించునవి), అప్ కాయములు (నీటియందు జీవించునవి), తేజస్కాయములు, వాయు కాయములు, వనస్పతి కాయములు అని అయిదు తెరంగులు. అయిదింద్రియములు గలవాటిని పంచేంద్రియకము లందురు. శ్రోత్ర (శబ్ద గ్రాహకము), త్వక్ (స్పర్శ గ్రాహకము), కన్ను (రూప గ్రాహకము), రసన (రస గ్రాహకము), ఘ్రాణము (గంధ గ్రాహకము) అనునవియే పంచేంద్రియములు. చతురింద్రియములలో శ్రోత్రేంద్రియము లోపించును. త్రీంద్రియములలో చతురింద్రియము కూడనుండదు. ద్వీంద్రియములు స్పార్శన, రసనేంద్రియములనే కలిగియుండును. స్థావరముల కొక్క స్పార్శనేంద్రియమే యుండును.

పుద్గలము (ద్రవ్యము) నకు రూపముండును. అది రూపి అనగా దానికి స్పార్శన, రాసన, ఘ్రాణ, వర్ణగుణములుండును. అవిభాజ్య ప్రాథమికద్రవ్య శకలమునకు అణువు (atom) అనిపేరు. ద్రవ్యము రెండు విధములు. అణురూపము, స్కంధరూపము. ఏ ద్రవ్య శకలము ఆదిమము, మధ్యమము, అంతిమము అగునో యట్టి యవిభాజ్యకణమునే అణువందురు. అణువు ఇంద్రియ గోచరము కాదు. స్కంధరూపమే ఇంద్రియ గ్రాహ్యమగును. ప్రతి అణువును పృథ్వి, జలము, తేజస్సు, వాయువు వీటి శరీరములకు కారణముగా నుండ సమర్థము. జైనమత ప్రకారము భూమి, నీరు, తేజస్సు, గాలి ఈ నాలుగు భూతములకు వేరు వేరు అణువులు లేవు. అణువులన్నియు సజాతీయములే. ద్రవ్యమే శబ్దము, రూపము, తమస్సు, ఛాయ, వెలుతురు మొదలగు రూపములలో ఆవిర్భవించును.

చలన నియామకమగు ధర్మము నిత్యము, అరూపము. అది ఏక సంఖ్యాకము. అది ఒక చోటునుండి ఇంకొక చోటునకు కదలలేదు. లోకమంతయు ధర్మాశ్రయమే. ధర్మము చలనము కాకున్నను ద్రవ్య, జీవుల చలనమునకు అవకాశ మిచ్చును. జీవులు, ద్రవ్యము చలన శీలములైనను, లోకమందు చలన నియామకమగు "ధర్మము" లేనియెడల అవి చలించలేవు. ధర్మము చలనమునకు ప్రత్యక్ష కారణము కాదు. ఉదాసీన హేతువు మాత్రమే. అనగా చలనమందున్న వాటి కది సహకరించును. ఇంకొక విధముగా చెప్పవలెననినచో ద్రవ్య, జీవములగతి ధర్మమను యానకమునందు జరుగును. ఉదాహరణమునకు చేపలు నీటిలో నీదును. నీరు వాటిగతికి ప్రత్యక్షకారణము కాదు. కాని ఈత సహజముగా నలవరచుకొన్న చేపలగతికి నీరు అవకాశమిచ్చును. నైశ్చల్య నియామకమగు అధర్మము వస్తువుల, జీవముల విశ్రాంతికి సహకారి కారణము. అధర్మముకూడ ధర్మమువలె ఏకద్రవ్యము. ప్రపంచమంతటను వ్యాపించియున్నది. చలనమునకు ధర్మమెంత ఉపకారకమో, విశ్రాంతికి అధర్మము అట్టి ఉపకారకము. ఆతపబాధితుడై బహుదూరము నడచి విశ్రాంతిని కోరి వచ్చిన బాటసారికి వృక్షమెట్లు ఛాయనొసగి సహకరించునో, అటులనే ద్రవ్యము, జీవములు విశ్రాంతి కోరునపుడు విశ్రాంతి కవకాశమును అధర్మము కల్పించును. చలన, నైశ్చల్య నియామకములగు ధర్మాధర్మ భావముల కల్పన హిందూదర్శనమునకు జైనమత మొనర్చిన మహో నిర్వాహము.

జడ, చేతన వస్తువులన్నిటికిని అవకాశమీయ సమర్థమైనది ఆకాశము. అది నిత్యము, సర్వగతము, ఏకము. జగత్తులో నుండు వస్తువులన్నిటికి ఆకాశమే ఉనికిపట్టు. ఆకాశము రెండు విధములు. లోకాకాశము, అలోకాకాశము. లోకాకాశమందు చలన, నైశ్చల్య నియామకములగు ధర్మాధర్మములు, కాలము, ద్రవ్యము, జీవులు ఉండును. అలోకాకాశమందివి లేవు. ఆకాశము స్వప్రతిష్ఠితము, తక్కినవస్తువుల కాధారముగా నాచరించును.

కాలము పరిణామముయొక్క అసమవాయి కారణము. కాలము సూక్ష్మకణాత్మకము. ఆకాశ మీకణములతో నిండియున్నది. ప్రతి ఆకాశ ఏకాంకమునందును కాలైకాంక మొకటి యుండును. కాలకణములు అవిభాజ్యములు, అసంఖ్యేయములు, ఆకృతి విహీనములు. జడ, చేతన పదార్థములందు కాలము పరిణామమును కలుగజేయును.

జైనమతప్రకారము జీవము ఆనంత్యచతుష్టయాత్మకము. అనంతదర్శనము, అనంతజ్ఞానము, అనంతసుఖము, అనంతవీర్యము అనునవియే ఈ నాలుగు విధములైన ఆనంత్యములును. ముక్తజీవము ఈ నాలుగు ధర్మములను సంపూర్ణముగా కలిగియుండును. సంసారిజీవము ఈ ధర్మములను సంపూర్ణస్థితిలో కలిగియుండదు. దర్శనావరణము, జ్ఞానావరణము, మోహకము, అంతరాయము అను నాలుగు ప్రతిఘాతకర్మలచే నీ ధర్మములు తిరోహితములగును. దర్శనమునకు, జ్ఞానమునకు మధ్యగల భేదమేమనగా, మొదటిదానియందు వస్తువుయొక్క సవికల్పకజ్ఞాన ముండదు. రెండవదానియందు అట్టి జ్ఞానముండును. అనగా దర్శనము నిర్వికల్పకము, నిరాకారమును. జ్ఞానము సవికల్పకము, సాకారమును. మరల దర్శనము నాలుగు విధములు: చక్షుర్దర్శనము, అచక్షుర్దర్శనము, సావధికదర్శనము, కేవల దర్శనము. జ్ఞానము పంచవిధములు: మతిజ్ఞానము, శ్రుతిజ్ఞానము, అవధిజ్ఞానము, మనఃపర్యాయజ్ఞానము, కేవల జ్ఞానము. వీటిలో మొదటి మూడును యథార్థములు, అయథార్థములును. నాలుగైదు ఎప్పుడును యథార్థములే కాని అయథార్థములు కావు.

జైనమతప్రకారము తత్త్వమున కనేక ముఖములు కలవు. తత్త్వముయొక్క స్వరూపైకదేశమును వివిధ దృక్పథములద్వారా నిర్ణయించవచ్చును. అది సత్తు, అసత్తు, నిత్యము, అనిత్యము, ఏకము, అనేకము, అనన్యము కావచ్చును.

ప్రతి వస్తువునకును అనంతమగు ధర్మములుండును. ఈ ధర్మములు మనఃకల్పితములు కావు. నిజముగా వస్తువునందుండునవి. ఆ వస్తువును గురించి ఏవిధమైన నిర్ణయమును గావించునపుడు దాని ధర్మములలో కొన్నిటినే ఎంచికొందుము. వస్తుధర్మమును గురించి చెప్పునపుడు స్యాత్ అను పదమును వాడవలెను. అనగా నొక దృక్పథమునుండి ఈ వస్తువు ఇట్టిదియే కాని, మరియొక విధమైనదికాదు అని స్యాత్ అను పదము తెలియజేయును. ఉదాహరణమునకు, మోహనుడు తన కుమారుని అపేక్షయా తండ్రి. తన సోదరుని లేదా సోదరి అపేక్షయా సోదరుడు.

ఇట్లే వస్తువును గురించిన మన నిర్ణయములకు చెందిన ఈ సాపేక్షవాదమును అనేకాంతవాద మందురు. ఇట్లు జైనుల తత్త్వస్వరూపమంతయు సాపేక్షముకాని నిరపేక్షముకాదు. జడ, చేతన పదార్థములు రెండును తత్త్వాంశములే.

కర్మ సిద్ధాంతము జైనమత ధర్మసూత్రములలో ప్రధానమైనది. ఆనంత్య చతుష్టయ విశిష్టమైన జీవము సంసారి దశలో ఆ ధర్మములచే సూచింపబడిన గుణముల నెందుకు ప్రదర్శించలేదు? దీనికి సమాధానము ఏమన, ఈ ధర్మములు జీవమునకు సహజములైనను అవి కర్మముచే దూషితమై మరుగుపడి యుండును. జైన సిద్ధాంతప్రకారము కర్మమనగా క్రియగాని, ఆచరణగాని కాదు. కర్మయనగా ఇంద్రియగోచరములు కాని అతి సూక్ష్మద్రవ్యముయొక్క కణముల సమూహము. ఈ జగత్తంతయు అట్టి కర్మద్రవ్యకణమయము. అనంత కాలమునుండి యనువర్తించుచున్న కార్మికద్రవ్య సంపర్కదోషముచే జీవము వ్యావహారికదశలో నూతన కార్మిక ద్రవ్యమును సంగ్రహించుచుండును. మనోవాక్కాయ చర్యలచే జీవము కార్మికద్రవ్యము నాకర్షించును. ద్రవ్య సంక్రమణమును జైనులు ఆస్రవమందురు. వాసనాబంధ దార్ఢ్యమునుబట్టి ఈ ఆస్రవము జీవమును బంధించును. క్రోధము, గర్వము, వంచనము, లోభము ఇవియే వాసనలు. ఇట్టి దశలో జీవము బద్ధజీవమగును. బద్ధ దశలో జీవము, కర్మము ఈ రెండును క్షీర నీరముల కలయిక కన్న హెచ్చు సంకీర్ణ స్థితిలో నుండును. ఒకమారు జీవము నాశ్రయించిన కార్మికద్రవ్యకణములు అనేక విధములగు కార్యముల నుత్పాదించును. ఈ ఫల వైవిధ్యము ననుసరించి జైనులు కర్మను భౌతిక స్వభావము గలిగిన ద్రవ్యమనియు, మానసిక స్వభావము కల భావమనియు రెండువిధములుగా గుర్తించిరి. మొదటిది ద్రవ్యస్వభావము కలది. రెండవది ద్రవ్యాత్మక కర్మ సంసర్గముచే జీవములందు జనించు మానసిక వికారములు. ఇట్లే మానసిక, భౌతిక కర్మ విధములు రెండును కార్యకారణ సంబంధ బద్ధములు. జీవమునకు కర్మనుండి విముక్తికి రెండుసాధనములున్నవి. ఆస్రవమును నిరోధించుట, సంచిత కర్మల తొలగించుట. కర్మరూపమును దాల్చిన ద్రవ్యకణములను నాలుగు దృక్పథముల పరిగణించవచ్చును. వాటి ప్రకృతిని బట్టి, వాటిస్థితికాలమునుబట్టి, వాటి అనుభోగరసమును బట్టి, వాటి ప్రదేశమునుబట్టియు. పై జెప్పిన నాల్గింటిలో ప్రకృతి, ప్రదేశములు మనోవాక్కాయముల యోగము పట్టి యుండును. స్థితికాలము, అనుభోగ రసము కషాయ తీక్ష్ణతనుబట్టి యుండును.

కర్మ స్థితులను స్థూలముగా పదునొకండు వర్గములుగా విభజింప వచ్చును. (1) బంధన, (2) సత్త లేదా శక్యాస్తిత్వము, (3) ఉదయము లేదా సాక్షాత్కారము, (4) అప్రాప్తకాల సాక్షాత్కారము లేదా ఉదీరణ, (5) అధికీకృత సాక్షాత్కారము లేదా ఉద్వర్తన, (6) న్యూనీకృత సాక్షాత్కారము లేదా అపవర్తన, (7) పరివర్తనము లేదా సంక్రమణ, (8) ఉపశమనము, (9) నిధత్తి, అనగా ఉద్వర్తనాపవర్తన భిన్నములగు ప్రక్రియల అశక్తత, (10) నికాచన - అనగా అన్ని ప్రక్రియల అశక్తత. (11) అబాధ లేదా ఫలరహిత సహనము. మెహతా.

జైవలి: ప్రవాహణ జైవలి పాంచాల దేశపురాజు; క్షత్రియుడు; శిలక దాల్భ్యులతో చేసిన వాదములో ప్రపంచ మాకాశప్రభవమను సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించెను. జైవలియొక్క అభిప్రాయములకు ఛాందోగ్యము 5-3-1 లో నున్న జైవలి (ఉద్దాలక), అరుణులకు మధ్య జరిగిన సంవాదము ముఖ్యస్థానము. జైవలి సిద్ధాంతము ఈ క్రింది విషయముల ప్రతిపాదించును. (1) జీవముయొక్క అమర్త్యత్వము, (2) జన్మాంతరాస్తిత్వము, స్వర్గనరకములందు కర్మ ఫలభోగము, (3) జంతువుల నైరాత్మ్యము, వాటి మర్త్యత్వము. మే. వ. న.

జొరాష్ట్రియన్ మతము: జరతుష్ట్ర అను ప్రవక్తచే ప్రవర్తింపజేయబడిన మతమే జొరాష్ట్రియన్ మతము. జరతుష్ట్ర పదమే గ్రీకుల ఉచ్చారణలో 'జొరాష్టర్'గా మారి, అదే నేడు బహుళప్రచారములోనికి వచ్చినది. జొరాష్ట్రియన్ మతానుయాయులు ఈనాడు మొత్తము 1,25,000 మంది ఉన్నారు. వీరిలో 1,10,000 మంది భారత దేశములోను, 15,000 మంది ఈ మతమునకు ఆవిర్భావ స్థానమైన ఇరాన్ దేశములోను ఉన్నారు.

జొరాష్టర్ కాలము: జొరాష్టర్ చరిత్రపూర్వ యుగమునకు చెందినవాడు. వైదిక మతానుయాయులైన నేటి హిందువుల పూర్వీకులును, జొరాష్ట్రియన్ మతావలంబులగు నేటి పార్సీల పూర్వీకులును మధ్య ఆసియాలో ఎక్కడనో ఒకచోట ఒకేభాష మాట్లాడుచు, ఒకే విధమైన ఆచార వ్యవహారములు, ఆరాధ్యదైవములు కలిగి, కలసి జీవించుచుండిన 'ఇండో ఇరానియన్' యుగ చరమభాగములో జొరాష్టర్ జీవించి యుండవచ్చును. కొందరు గ్రీకు రచయితలు జొరాష్టర్ 'ట్రోజన్' యుద్ధమునకు 5000 ఏండ్ల క్రిందటివాడని పేర్కొనిరి. మరికొందరు ప్లేటోకు 6000 ఏండ్ల క్రిందటివాడు అనిరి. ఇరాన్‌లోని 'పహ్లవీ' (ఇరానియన్ భాష) గ్రంథ సంప్రదాయము ననుసరించి మరికొందరు జొరాష్టర్ గ్రీకు విజేత అలెగ్జాండరునకు 300 సం॥లు మాత్రమే పూర్వుడని వాదించుచున్నారు. ఈ దృష్టిలో ఈయనకాలము క్రీ. పూ. 7వ శతాబ్ది అగును. మొత్తముమీద జొరాష్టర్ కాలమును గూర్చిన అభిప్రాయ భేదములను సమన్వయపరచుట

సుకరముగాదు. కాని ఈయన నిస్సందేహముగ వైదిక యుగపు చరమభాగము నాటివాడని మాత్రము స్పష్టముగా చెప్పవచ్చును. వేదములలోను, పార్సీల మతగ్రంథమగు 'అవెస్తా'లోను భాషా సాదృశ్యము లున్నవి. (ఛందోఽవస్థానము అను సంస్కృత శబ్దభవమే జండ్-అవెస్తా శబ్దము అని తద్జ్ఞుల నిర్ణయము). భాషలోనే కాక ఈ రెంటి మతగ్రంథములలోను పేర్కొనబడిన దైవతములు, కర్మకాండ మున్నగు వాటిలోకూడ సారూప్యము కానవచ్చుచున్నది. ఇంతేకాక జొరాష్టర్ సమకాలికులలో కొందరి పేర్లు కొద్ది మార్పులతో వేదములలో కన్పించుచున్నవి.

జొరాష్టర్‌కు పూర్వము ఇరాన్ : జొరాష్టర్ జన్మించుటకు పూర్వము ఇరాన్ పరిస్థితి చాల శోచనీయముగ నుండెను. అజ్ఞానము, మూఢ విశ్వాసములు, దారిదోపిడులు, గారడీ విద్యలు, మాంత్రికులు చెలరేగి దేశమంతయు భీభత్సముగ నుండెను. కాని, ఆ యుగములో కూడ ఇరాన్‌నకు ఏకేశ్వరారాధన భావము అపరిచితము కాదు. ఆ యుగము 'మర్ఘూయాస్నీ' (ఈశ్వరారాధన యుగము) అని ప్రసిద్ధి చెందినది. కాని ఇరాన్‌లో కూడ మధ్యమధ్య నానా దైవతారాధనము ప్రబలక పోలేదు. ఋగ్వేదకాలములోవలె అనేక పర్యాయములు ఇరాన్‌లో ప్రాకృతిక శక్తుల కన్నిటికిని దైవత్వము నారోపించుట జరిగినది.

మత విశ్వాసములలోను, సంఘ జీవనములలోను హీనస్థితి సంభవించినప్పుడెల్ల ఇరానీయులను తిరిగి స్వస్థులను చేయుటకై దేవుడు తొమ్మండుగురు దేవదూతలను పంపెనని చెప్పుదురు. ఆ దూతల పేర్లు (1) గాయోమర్డ్, (2) హోషంగ్, (3) టెహ్మురాస్, (4) జంషీడ్, (5) ఫారిడున్, (6) కైకాఊస్, (7) కైఖుస్రూ, (8) విష్కారిప్ట్, (9) హటమా. కాని ఈ దూతలు కూడ పూర్తిగ కృతకృత్యులు కాజాలకపోయిరి. వీరిలో ఇరాన్ నాగరకతకు పునాదులు వేసిన జంషిడ్ రాజు వలన నింకను ఎన్నియో సత్కార్యములు జరుగగలవని ప్రజలు ఆశించిరి. కాని ప్రవక్తయై ఉపదేశించు బాధ్యతను ఆయన సవినయముగ నిరాకరించెను.

జొరాష్టర్ అవతరణము : పాపములు పెరిగి పెరిగి లోకము నరకకూపముగ తయారైనది. యశ్నము XXIX-I లో చెప్పినట్లు పాపభారమును సహింపలేక భూదేవి గోమాతరూపము ధరించి సకరుణముగ ఆక్రందనము చేసెను. ఆ మొరకు ఫలితముగనే జొరాష్టర్ భూలోకముపై అవతరించెను. వంశకర్త పేర 'స్పిటమా, కుటుంబమని ప్రసిద్ధి చెందిన ఒకపురోహిత కుటుంబములో ఆయన జన్మించెను. ఈయన తండ్రి పౌరుషస్ప. చాల చిరుతప్రాయములోనే జొరాష్టర్ జీవన మరణములను గూర్చి తీవ్రముగ యోచింపసాగెను. పదేండ్లపాటు ఆయన ఒక కొండమీద తపస్సు చేసెను. నిరంతరము అనంతతత్త్వ సన్నిధానము ననుభవించుచుండుటకు ఆయన ఆరాటపడ సాగెను.

జ్ఞానోదయమైన పిమ్మట తాను వినిన దివ్యసందేశమును మొట్టమొదట కైవిష్టస్ప రాజు ఆస్థానములో జొరాష్టర్ వెల్లడి చేసెను. ఈ కైవిష్టస్పరాజును గూర్చిగాని, ఆయన జన్మించిన 'కయానీ' వంశమునుగూర్చిగాని చరిత్ర మన కేమియు చెప్పుటలేదు. తుదకు ఒకనాడు బాక్ నగరము (నేటి 'బుఖారా')లోని అగ్ని దేవాలయములో ధ్యానమగ్నుడైయున్న సమయమున తురానీ సేనలు దండెత్తి వచ్చి జొరాష్టర్‌ను వధించెను.

జొరాష్టర్ స్పష్టముగ చారిత్రక వ్యక్తిగ కన్పించుచున్నను, తరువాతి రచనలు కొన్ని ఆయనకు దివ్యశక్తుల నారోపించి కేవల పురాణ పురుషునిగ ఆయనను చిత్రించినవి. జొరాష్టర్ జీవితమునకు సంబంధించిన వివరములు అత్యల్పముగ మనవరకు వచ్చినవి. 'అవెస్తా'లో కొన్ని భాగములు, పహ్లావీ సంప్రదాయ గ్రంథములు మాత్రమే నేడు మిగిలి యున్నవి. వీటినుండి జొరాష్టర్ స్థాపించిన మత స్వరూపమును చాలవరకు అర్థము చేసికొనుటకు వీలగుచున్నది.

జొరాష్ట్రియన్ మతస్వరూపము : మహా ప్రవక్తలందరివలెనే జొరాష్టర్‌కూడ లోక సంగ్రహార్థమే అవతరించెను. నాటి యిరానియనుల ఆచారములలో సంఘ శ్రేయోదాయకములు, ప్రయోజనకరములు అగువాటిని మాత్రమే ఆమోదించి, సంఘమునకు వేరుపురుగులవంటి ఆచారములను జొరాష్టర్ సమూలముగ పెకలించివేసెను. అనేకేశ్వరారాధనమే సర్వానర్థములకును మూలమని ఆయన విశ్వసించెను. అందుచే బహు దేవతారాధనను నిషేధించి, ఆ దేవతలందరి స్థానమునను 'అహురమర్ఘూ' అను ఒకే ఈశ్వరుని జొరాష్టర్ ప్రతిపాదించెను. అంతటితో ఇండో-ఇరానియన్ యుగమునాటి దేవతలందరును ఇరాన్‌లో రూపుమాసిపోయిరి. ఆ దేవతలలో కొందరి పేర్లు నేటికిని మనకు ఋగ్వేదములో కనిపించుచున్నవి. జొరాష్టర్ క్రీ.పూ. 1500 సం॥ల కంటె వెనుకటి వాడని మనము స్థాపించగలిగినచో, ప్రపంచములో మొట్టమొదటి సారిగా ఏకేశ్వరారాధన భావమును ప్రతిపాదించిన కీర్తి జొరాష్టరునకు దక్కునని మన మూహించుటకు అవకాశ

మున్నట్లు తోచుచున్నది. * పలన క్రైస్తవమత ప్రవక్తలలో ఏకేశ్వరారాధనము బోధించిన మోసెస్ క్రీ. పూ. 1500 సం॥ నాటివాడని ఊహించబడినది.

ఇండో - ఇరానియన్ యుగమునాటి మిగిలిన దేవతలను జొరాష్టర్ బహిష్కరించినప్పటికిని, తిరిగి అనంతర కాలములో ఆ దేవత లందరును జొరాష్ట్రియన్ మతములో స్థానము సంపాదించుకొనగలిగిరి. కాని వెనుకటివలె దేవతలుగ కాక దివ్యజీవులు (angels) గ మాత్రమే వారు తిరిగి స్వీకరింపబడిరి. అందుచే జొరాష్టర్ తన మతముపై వేసిన ఏకేశ్వరారాధన భావముద్ర నేటికిని చెక్కుచెదరకుండ అట్లే నిలచియున్నది.

జొరాష్టర్ దయార్ద్రహృదయుడు, సునిశిత మేధావంతుడు. అనేకేశ్వరారాధనము అనర్థదాయకమని గుర్తించుటతోపాటు, ఆ దైవతములను సంతృప్తిపరచుటకు అమాయికజీవములను బలియిచ్చుట ఘోరమనికూడ ఆయన ప్రకటించెను. ఇంతేకాక, రక్తదూషితములైన బలులను సమర్పించు కొననిచో దేవతలు ఆగ్రహావిష్టులై, ప్రతీకారము సలుపుదురను ఊహ అసందర్భమని ఆయన అనెను. ఈ జంతు బలి నిషేధము జొరాష్టర్ సాధించిన ప్రముఖ సంస్కరణలలో ఒకటి. నిజమైన బలి, లేదా త్యాగము అహంకారమును నశింపజేసికొని భగవదిచ్ఛ ముందు ఆత్మసమర్పణ గావించుకొనుటలోనే ఇమిడి యున్నదని జొరాష్టర్ నుడివెను. యశ్నము XXII - 12లో ఆయన ప్రత్యేకముగ గోహత్య మహాపాపమని నిరసించెను. కాని, జొరాష్టర్ చే నిర్వాసితులైన దేవతలందరును తిరిగి దివ్యజీవుల వేషముతో జొరాష్ట్రియన్ మతావరణములో అడుగు పెట్టినప్పుడు, అనగా 'యాష్ట్' ల రచనా కాలమున జంతుబలికూడ తిరిగి ఈ మతములో ప్రవేశించినది.

'హోమ' రసపానము : జొరాష్టర్ కాలములో ప్రజలు 'హోమ' అను మొక్కయొక్క రసము త్రాగుటకు అలవాటుపడియుండిరి. ఆ రసములో అత్యద్భుతమైన గుణములు గలవని వారు భావించుచుండిరి. ఋగ్వేదములో 9 వ మండలమంతయు పూర్తిగా సోమ రస ప్రశంసతో నిండియున్నదన్న, ఆ రోజులలో ఈ రసమునకెంత ప్రాధాన్యము నిచ్చుచుండెడివారో వ్యక్తము కాగలదు. (అవెస్టన్ భాషలోని 'హోమ' లతయే సంస్కృతములో 'సోమ' లత.) సోమరసము మాదక పానీయము. త్రాగుడువలన కలుగు దుష్ఫలితములన్నియు దీనివలనను కలుగును. అందుచే నాడమిత ప్రజాదర పాత్రముగ నున్నను, 'హోమ' రసపానమును జొరాష్టర్ యశ్నము XVIII - 10 లో, నిర్దాక్షిణ్యముగ నిషేధించెను. కాని, అటుతరువాత వచ్చిన జొరాష్ట్రియన్ మతగ్రంథములు ఈ నిషేధమును కొంతవరకు సడలించినవి. మితముగ ద్రాక్షాసవాది పానమున కవి అనుమతించినవి. అయినను, త్రాగుబోతుతనము జొరాష్టర్ ప్రవక్తచే మాత్రము పూర్తిగ నిషిద్ధమైనది.

అగ్న్యారాధనము : ఇండో - ఇరానియన్ దేవతలలో 'అగ్ని' ప్రధానమైనది. ఈ విషయము ఋగ్వేదముకూడ స్పష్టము చేయుచున్నది. అందుచే జొరాష్టర్ 'అతర్' లేక అగ్ని దేవత ఆరాధనము మాత్రము కొనసాగించుట అవసరమని భావించెను. కాని అవెస్తాలో అగ్నిని దేవతగా పేర్కొనలేదు ; తేజో భూతాధిష్ఠాతయగు దివ్యజీవిగా మాత్రమే అగ్ని కీర్తింపబడెను. పవిత్రమైన, మహత్తరమైన ప్రతివస్తువు పరమపురుషుని స్మృతి మనకు కలిగింప గలదు. కాని తేజోమూర్తి అయిన అగ్ని మిగిలిన వస్తువులకంటె తేలికగాను, శీఘ్రతరముగాను మనకు దేవుని జ్ఞాపకము చేయును. అందుచే జ్యోతిస్సునకు, లేదా అగ్నికి జొరాష్ట్రియన్ మతగాథలలో ప్రత్యేకపావిత్ర్య మారోపితమైనది. ఆలంకారికముగ అగ్నిని జొరాష్ట్రియన్ మతములో దేవునికొడుకు అనిరి ; దీనినిబట్టి అగ్నిని వారు దేవునిగా భావింపలేదని, సర్వశక్తిమంతుడైన భగవంతుని శక్తిని, స్వచ్ఛతను వ్యక్తముచేయు సంకేతముగ మాత్రమే అగ్ని గృహీతమయ్యెనని స్పష్టమగుచున్నది.

స్పెంతా మఈన్యూ - అంగ్రా మఈన్యూ : జొరాష్టర్పై ద్వేషము వహించిన మాంత్రికులు, దోపిడి దొంగలు మొదలైన కొన్ని వర్గములవారు ఆయనను లెక్కలేనన్ని ఇడుమలపాలు జేసిరి. అయినను జొరాష్టర్ సంకల్పము ఏ మాత్రము సడలలేదు. లోకమునుండి పాపమును పారద్రోలుటకై జీవితాంతము వరకు ఆయన కృషి చేయుచునే యుండెను. రెండు శక్తులమధ్య జరుగు సంఘర్షణకు ఈ ప్రపంచము రంగస్థలము అని ఆయన బోధించెను. ఆ రెండు శక్తులకు 'స్పెంతా మఈన్యూ' (మంచితనము లేదా అభ్యుదయశక్తి), 'అంగ్రామఈన్యూ' (చెడ్డతనము, లేదా వినాశకశక్తి) అని ఆయన పేర్లు పెట్టెను. భగవంతునినుండియే ఈరెండు శక్తులును పుట్టినవి. వీటిమధ్య జరుగు సంఘర్షణమే జీవిత సంగ్రామము. ఈ సంగ్రామములో అంతిమ విజయము స్పెంతా మఈన్యూదే ! (యశ్నము XXX - 3 - 5, యష్ట్ XIX - 96). శిష్టశక్తులతో సహకరించుచు, దుష్టశక్తులకు పరాఙ్ముఖముగ నుండుడని ప్రజలను జొరాష్టర్ ఉద్బోధించెను. అట్లు

* కొన్ని బుక్కులలోను, ఇఖ్ నాటన్ (ఈజిప్టు) బోధలలోను ఏకేశ్వరవాదము కాననగును. - సం.

తరువాత వచ్చిన పహ్లావీ సంప్రదాయ గ్రంథములలో అహురమర్దూ కు స్పేంతాతో అభేదము కల్పింపబడి, ఆయన సదా తన ప్రతిస్పర్ధియగు అంగ్రాతో సంఘర్షణ పడుచుండునని ప్రతిపాదితమైనది. ఈ కల్పన వలన జొరాష్ట్రియన్ మతమును ద్వైతమతముగా, అనగా ఇద్దరు దేవుల నంగీకరించిన మతముగా, దురర్థము చేసికొను అవకాశము కలిగినది. ఇది పూర్తిగ అసత్కల్పనము. ఏలననగా - జొరాష్ట్రియన్ వేదమనదగిన అవెస్తాలో భగవంతుడే జగత్కర్తయని, ఇతర జగత్తుతోపాటు దుష్ట, శిష్ట శక్తులనుగూడ ఆయనే సృజించెనని మాటిమాటికి స్పష్టము చేయబడినది. పూర్తిగ ఏకేశ్వరారాధన పరమైన జొరాష్టర్ మతములో పరమతత్త్వములు రెండుఅయి ఉండుటకు వీలులేదు. అట్లయినచో తనతో సమానప్రతిస్పర్ధి మరియొక డుండుటచే అహురమర్దూ అనంతుడు, సర్వశక్తిమంతుడు అగుట కుదురదు.

శీతోష్ణ, సుఖదుఃఖ, ఐశ్వర్యదారిద్ర్యాది ద్వంద్వములు ఈశ్వరునిచే సృజింపబడినవి. సృష్టిలోనున్న వీని ఉనికిని గుర్తించియు, శిష్టశక్తులనే అనుసరించవలెను. అవియే చివరకు విజయవంతములగును. అంగ్రా మఈన్యూ (దుష్టశక్తి) భగవత్సంకల్ప సాధనకై నియుక్తుడు; కాని భగవంతునితో సమానుడెన్నడును కాడు.

విశుద్ధ వర్తనము : తన చుట్టును ఉన్న సమాజము అవినీతిపరులతో నిండియుండుటచే 'వోహూమనో' (విశుద్ధ మనస్సు) యొక్క ప్రాశస్త్యమునుగూర్చి ప్రబోధించుట అవసరమని జొరాష్టర్ గుర్తించెను. ఆయన సిద్ధాంతములో మనస్సే 'స్వర్గమును నరకముగానైనను, నరకమును స్వర్గముగానైనను మార్చివేయగలదు.' మనుష్యుని మనఃప్రవాహము కలుషితము కానంతవరకు ఎట్టి దుష్టశక్తులును దొంగచాటుగ నతనిలో చోటుచేసికొనలేవు. ఎంత ఘనత వహించినవ్యక్తి అయినను ఒకసారి దుష్టచింతనలకు, దుష్టవాంఛలకు వశుడైనచో, ఇక అతని ప్రవర్తన విషయమై ఎవ్వడును పూచీ వహింపజాలడు. జొరాష్ట్రియనులు పేర్కొను సుగుణము లన్నిటిలోను శ్రేష్ఠమైనది 'అషా.' ఇది ఇతర భాషలలోనికి సులువుగ అనువదింప వీలులేని పదము; బహ్వర్థ సంగ్రాహకమైన పదము. దీనిని భాషాతత్త్వవేత్తలు వైదిక 'ఋత' శబ్ద సమము అనుచున్నారు. ఋజుత్వము, పవిత్రత, విశుద్ధవర్తనము మున్నగు పలుభావముల నీ శబ్దము బోధించును. దుష్టశక్తులతో మానవుడు సాగించు సంగ్రామములో ఇదే అతని ప్రధానమైన ఆయుధము. స్వర్గ, మర్త్యలోకములు రెండింటిలోను అమలులోనున్న అపరిణమ్యము, అనధిగమ్యమునైన మహత్తరనైతిక సూత్రము-అషా. ఇది భగవంతుని విశ్వసృష్టికంటె ఎక్కువ శాశ్వతము. జొరాష్ట్రియనులు చెప్పు ఇతర సద్గుణములన్నియు 'అషా' లో గతార్థములగును.

భక్తిమార్గము : జొరాష్ట్రియనులు తమ జీవితములో 'ఆర్మైటీ' (భక్తి) కి అమిత ప్రాధాన్యము నిత్తురు. భగవంతునికి సంపూర్ణముగ వారు ఆత్మార్పణము చేయుదురు. అడుగడుగునను ఆయన సహకారము నపేక్షించుచు, తాము చేసిన అపచారములకు పశ్చాత్తాపము చెందుచు, భవిష్యత్తులో మరింత అప్రమత్తతతో నుందుమని ఆయనకు వాగ్దానము చేయుచు, తద్ద్వారా అంతరశక్తులను, మనశ్శాంతిని, ఆధ్యాత్మిక పవిత్రతను వారు సాధింతురు. కర్మ, జ్ఞానములు ఉత్తమ సాధనములే అయినను, ప్రార్థనము భగవంతుని చేర్పగల దగ్గరదారి. ప్రార్థనమువలన తాత్కాలికముగనైనను సావధికము నిరవధికములో లీనమగును. యశ్నము XLIV - 6 ననుసరించి 'అషా' (ఋతము) పరిపోషితమగుటకుగూడ ఆర్మైటీ దోహదము చేయును. అషా, ఆర్మైటీలద్వారా తప్పక పరమార్థసాక్షాత్కారము కాగలదను విశ్వాసము జొరాష్టర్ రచనలలో అడుగడుగునను కన్పించును. దారుణమైన జీవిత సంగ్రామములో మానవుడు ఆశాభంగములవలన తరచు నిస్పృహావిష్టుడగుట జరుగుచుండును. అట్టి తరుణములందు భగవద్విశ్వాసమువలనను, ప్రార్థనముద్వారా భగవంతునిలో తరుచు లీనమగుటమూలమునను తిరిగి ధైర్యమును, ఆశను మానవుడు పొందగలడు.

జొరాష్టర్ మతానుసారము జీవితము దుర్విధి చెయిదము కాదు; వరప్రసాదముగ లభ్యమైనది. నివారణోపాయము నన్వేషింపవలసిన రుగ్మతవంటిదికాదు; ఉద్గతికి గొనిపోవు సదవకాశము. ఇంద్రియ తర్పణమునకై ఇది ఉద్దిష్టము కాలేదు. పుణ్యావిత్తసముపార్జనార్థము కృషి చేయుటకై కల్పింపబడినది. జీవితము మన వేడుకలను తీర్చుకొను క్రీడారంగముకాదు; మననైతిక బల పరీక్షార్థమేర్పడిన రణరంగము. ఆధ్యాత్మికముగ అత్యంతార్హత గలవారే ఈ రణరంగములో చివరకు మిగులుదురు. జగత్తు మిథ్యయని జొరాష్టర్ భావింపలేదు. మిథ్య అని నమ్ముటవలన నీటిబుడగ వంటి ఈ జగత్తును సేవింపవలెనను మనదీక్ష సడలిపోవును. జీవితము నశ్వరమే అయినను జీవిత సమస్య లన్నియు తుదకు కలలవలె కరిగిపోవునవే అయినను జీవిత నాటకము కొనసాగుచున్నంతవరకు అవి సత్యములే. జీవిత వాస్తవికతలో ఇట్టివిశ్వాసమును ప్రకటించుట వలననే జొరాష్టర్ తన అనుయాయులకు

సన్మార్గమునందు నిష్ఠను చేకూర్చి, దుష్ట శక్తులను నిర్జింప వలెనను దృఢదీక్ష కలిగింపగలిగెను.

మానవసేవ : జొరాష్ట్రియన్ మతము సన్న్యసించుట (asceticism)ను నిషేధించెను. మానవసేవద్వారా పొందదగిన మోక్షమును సన్న్యాసము ద్వారా సాధింప జూచుట స్వార్థపరత యని ఈ మతము నిరసించెను. మోక్షము (salvation) అను సన్న్యాసి (ascetic) లక్ష్యము ప్రశంసనీయమే. కాని, జీవితావసరములగు ఆహారము, పానీయములు, దుస్తులు, ఆవాసము మొదలగునవి లేకుండ ఎవడును జీవింపలేడు. అందుచే వీటికొరకు అతడు ఇతరులపై ఆధారపడుట తప్పనిసరి యగుచున్నది. స్వయం సహాయ నియమమును, ఆత్మగౌరవ భావమును వదలుకొనినగాని ఇతరుల సహాయము లభింపదు. ఈ విషయములో ప్రస్తుత కాలపు పరిణతాభిప్రాయముతో ప్రాచీనుడైన జొరాష్టర్ సంవదించుచున్నాడు. నేడు మనము తలచుచున్నట్లే సన్న్యసించిన వ్యక్తి 'మిషనరీ' గానో, లేక సాంఘిక సేవకుడుగానో మానవసేవాపరాయణుడు కాకున్నచో, అతనిని సంఘమునకు అనవసరపు భారముగను, పరాన్నభుక్కుగాను భావింపవలెనని జొరాష్టర్ అభిప్రాయపడెను. తన అనుయాయులను మిథ్యాభూతమగు జగత్తునకు పరాఙ్ముఖులుగ నుండుడని జొరాష్టర్ ఎన్నడును బోధింపలేదు. పైపెచ్చు, నేలలుదున్ని, కాలువలు త్రవ్వి, వంతెనలునిర్మించి, ఇంకను ఇట్టి ప్రజోపయోగకరములగు పనులుచేసి జగత్తును వాసయోగ్యముగ చేసికొనుడని ఆయన ఉద్బోధించెను. (చూ. వెండిడాడ్ XIV) జొరాష్టర్ వివాహమాడి సంతతినిగూడ గాంచెను. బ్రహ్మచర్యము నెన్నడును ఆయన బోధింపలేదు. ఆయన మతములో బ్రహ్మచర్యము భగవత్ సంకల్పమును నెరవేర్చుటకు గాక నిరోధించుటకు తోడ్పడును. వెండిడాడ్ IV-47 లో సంతానహీనుడయిన వ్యక్తికంటె సంతానవంతుడు భగవంతుని అనుగ్రహమునకు ఎక్కువ పాత్రుడని చెప్పబడెను. ఉపవాస నియమము పట్లకూడ జొరాష్టర్ విముఖుడుగనే యుండెను. కాని తరువాతి మతాచార్యులు ప్రతి మాసములోను 2వ, 12వ, 14వ, 21వ రోజులలోను, 11వ మాసములో అన్ని రోజులను శాకాహారమును మాత్రమే తీసికొనవలెనని విధించిరి. ఉపవాసములవలన ఆరోగ్యము చెడి సత్కార్యములను చేయుశక్తి లేకుండ పోవునను హేతువుననే జొరాష్టర్ చే ఉపవాసములు నిషిద్ధములైనవి.

మనస్సన్న్యాసము (asceticism at heart): పైని చెప్పిన విషయముల వలన జొరాష్ట్రియన్ మతము కేవల భౌతిక దృష్టిగల మతమనుకొనుట పొరపాటు. శరీరమును కృశింపజేసికొనుటను, సన్న్యసించి అడవులకు పోవుటను ఈ మతము నిరసించినను, త్యాగశీలమును సన్న్యాస భావమును అలవరచుకొనవలెననియు, సర్వదా ప్రజాహితకార్యములలో కృషిచేయుచు, తమ ధనమును దాన ధర్మములలో సద్వినియోగము చేయవలెననియు, ప్రత్యక్షముగ సన్న్యాస స్వీకారము చేయకున్నను మనస్సన్న్యాసులుగ (ascetics at heart) జీవింపవలెననియు ప్రజలను ఈ మత ముద్బోధించెను. లోకములో మనుచునే లోకమునుండి విడివడి జీవింపవలెనని, సమాజమును సేవించుచున్నను ఆ సమాజపు పాప పంకమున పడకుండ జాగరూకత వహింపవలెనని జొరాష్టర్ తన అనుయాయులకు బోధించెను. జొరాష్ట్రియన్ మత పరిధిలో మహాయోగు (mystics) లుద్భవించు అవకాశము లేకున్నను, త్రికరణశుద్ధి గల సంఘ సేవకులును, ఉదార దానశీలురును, నిస్స్వార్థ జీవకారుణ్యవాదులును తయారు కాగలరు. ఈ మతము యోగులను సృజించు లక్ష్యముతో కాక 'సఓష్యంతు' (saoshyants) లను, అనగా పవిత్ర సంఘోద్ధారకులను, మానవజాతి విమోచకులను తయారు చేయు ఉద్దేశముతోనే వెలసినది.

తాను స్వయముగ యోగీశ్వరేశ్వరుడైనను, జొరాష్టర్ విచక్షణ దృష్టికి ప్రాముఖ్యమిచ్చి తన బోధనలను సవిమర్శకముగ పరిశీలించి అవి ధర్మ్యములని తోచిననే వాటిని ఆమోదింపుడని తన అనుయాయులను కోరెను. (యశ్నము XXX-2). జొరాష్ట్రియన్ మతముప్రకారము జీవిత లక్ష్యము అనంతత్వములోలీనమై పోవుటకాదు. హౌర్వతాత్ (haurvatat)ను, అనగా సంపూర్ణతను, అమెరితాత్ (ameretat)ను, అనగా అమర్త్యతను సాధించుట. అహురమజ్దాను అనుకరించుటవలనను, ఆయనకు ఆత్మార్పణము చేయుటవలనను, ఆయనతో సహకరించుటవలనను క్రమముగా మానవుడు పరిపూర్ణతను పొంది, శాశ్వతముగ భగవంతుని సాయుజ్యమును అనుభవించు అర్హతను సంపాదించుకొనును. జొరాష్ట్రియనులకు యశ్నము LX-12లో నున్న ఈ క్రింది ప్రార్థనము చాల ఇష్టమైనది :

"అత్యుదాత్త, అత్యున్నత నైతిక వర్తనతో
ఓ ప్రభు! ఓ అహురమజ్దా!
మేము నిన్ను దర్శింతుము గాక!
మేము నిన్ను ప్రాపింతుము గాక!
మాకు నీ చిరమైత్రి లభించుగాక!"

జొరాష్ట్రియన్ మత గ్రంథములు : డిన్‌కర్డ్ (dinkard) గ్రంథకథనమునుబట్టి అవెస్తా సారస్వతము 21

సంపుటములుగా మొదట ఉండెను. కాని అవెస్తా సారస్వతములోని ఈ క్రింది భాగములు మాత్రమే నేటిదాక నిలచియుండ గలిగినవి. (1) అవెస్తా సారస్వతములోని ప్రప్రథమ రచనకు సంబంధించిన అయిదు గాథలు. ఇవి జొరాష్టర్‌నకు భగవంతుడు స్ఫురింపజేసిన సత్యములు. (2) వెండిడాడ్ (దుష్టశక్తి నిగ్రహ నిబంధనలు): 22 అధ్యాయములుగల ఈ గ్రంథము పూజాదుల కుపయోగింప బడునది. పవిత్రీకరణము, కళంకములు, పాపములు, ప్రాయశ్చిత్తములు, దండనములు, ఇతర న్యాయ, ఆరోగ్యరక్షణ, భౌతికశాస్త్ర విషయములు ఈ గ్రంథములో వివరింపబడినవి. (3) 'యశ్నము': యజ్ఞకర్మలకు సంబంధించిన విశేషములు, ప్రార్థనలు దీనిలో గలవు. పై జెప్పిన అయిదు గాథలతో కలుపుకొని ఇది 72 అధ్యాయముల గ్రంథము. (4) విస్పరద్ : 23 అధ్యాయములలో రచితమైన జపగ్రంథము. (5) 'యష్ట్'లు 'నియాయెష్'లు: ఇవి భగవత్కీర్తనములు. 'ఇజాట్'లు అని చెప్పబడు భగవంతునిలోని శక్తులను ఈ కీర్తనలు ఆవాహనము చేయును. ఈ శక్తులే ఇండో-ఇరానియన్ యుగమునాటి దేవతలు; ఒకప్పుడు జొరాష్టర్‌చే ఇరాన్ నుండి బహిష్కృతులై, అనంతరకాలమున దేవతలుగ కాక, దివ్యజీవులుగ పునఃప్రవేశము చేసినారు. (6) ఖోర్దెహ్ అవెస్తా, లేదా సంగ్రహ అవెస్తా: ఇది దైనందిన జీవితములో ఉపయోగించుటకు వీలైన ప్రార్థనల సంకలనము.

ఇరాన్ దేశమును పాలించిన సాసానియన్ వంశపు రాజగు అర్దషీర్ బాబ్‌కాన్ (క్రీ.శ. 226 నుండి పాలించినవాడు) జొరాష్ట్రియన్ మత ప్రచారమునకును, దాని మత గ్రంథములను నాడు ప్రచలితముగనున్న పహ్లవీలోనికి అనువదింపజేయుటకును ప్రయత్నించెను. ఈ యత్నము క్రీ. శ. 4వ శతాబ్దమందలి 2వ షాహ్‌పూర్ రాజు కాలమున పూర్తి ఆయెను. 7వ శతాబ్దములో ఇరాన్‌పై వచ్చిన అరబ్ ముస్లిముల దండయాత్ర జొరాష్ట్రియన్ మతమునకు పెద్ద దెబ్బ. కాని తర్వాత కూడ కొంత జొరాష్ట్రియన్ సారస్వతము పహ్లవీలో వెలువడక పోలేదు. పహ్లవీలోని ఈ సారస్వతములో డిన్‌కర్డ్ అను గ్రంథము జొరాష్ట్రియన్ మత విజ్ఞాన సర్వస్వము.

ముస్లిముల బాధకు తాళజాలక స్వమతపరాయణులు, సాహసికులు నగు కొందరు జొరాష్ట్రియనులు క్రీ. శ. 936 ప్రాంతమున ఇరాన్‌నుండి సముద్రమార్గమున భారతదేశమునకువచ్చి, పశ్చిమ భారతమందు స్థిరపడిపోయిరి. వారి సంతతి వారే నేటి పార్సీలు. దావార్.

జ్ఞాన పునరుజ్జీవన యుగము (The Renaissance): చరిత్రలో మనము మధ్యయుగమని పిలుచు కాలమునకు, ఆధునికయుగమని పిలుచు కాలమునకు మధ్యనున్న కాలఖండమునకు జ్ఞాన పునరుజ్జీవన యుగమని పేరీయబడినది. మరియొక ప్రక్కన ఇట్టి పరిణామ కాలమునకు విశిష్టమైన పాశ్చాత్య దేశముల నైతిక, బౌద్ధిక దృక్పథములలోని మార్పునుకూడ ఈ పదము తెలియజేయును. "రినైజాన్స్" అను మాటకు 'తిరిగి జన్మించుట' అని వ్యుత్పత్త్యర్థము. మునుపటికన్న సంపూర్ణతరమైన చైతన్యము, మధ్యయుగముల నాటికంటె హెచ్చు స్వేచ్ఛతో ధీశక్తుల ఉపయోగము అను అర్థములో సర్వతోముఖ జీవిశక్త్యనుప్రాణితమైన ఒక వినూత్న దశను ఐరోపాఖండ దేశములు ప్రవేశించుటనుకూడ ఈ పదము సూచించును.

విజ్ఞానశాస్త్ర దర్శనశాస్త్ర రంగములలో మానవతావాదము (humanism) ఈ కాలఖండమందు కొన్ని మార్పులను తెచ్చెను. తన కాలమునాటి తార్కికులను, భౌతికవాదులను తీవ్రముగా ఖండించుచు పెట్రార్క తన దార్శనికోద్యమమును ప్రారంభించెను. గ్రీకు దర్శనముల అనుశీలన అభివృద్ధిచెందినకొలది, ఛాత్రవాద చింతనాపద్ధతులపట్ల తిరస్కారభావ మేర్పడి ప్రకృతి పరిశీలనయెడ నూతనముగా ఆవిష్కృతమైన ఔత్సుక్యము ఆల్బర్టు, డావిన్సీ, టాస్కనెల్లీ, డపోర్టా అను వారలను వాస్తవమైన ప్రయోగముల చేయుటకును, భౌతికశక్తుల రహస్యముల నుద్ఘాటించుటకును, శాస్త్రీయ పరికరములను కనిపెట్టుటకును ప్రోత్సహించినది. ప్రాచీన రచయితల గ్రంథములు కొపర్నికస్, గెలిలియో, కొలంబస్ వంటి మహా మేధావుల ఆవిష్కరణలకు త్రోవతీసినవి. దర్శనశాస్త్రములో మధ్యయుగ చింతనలోని మతిమాంద్యత, అస్పష్టతల యెడల మానవత్వవాదము చూపిన తిరస్కారభావము ఈశ్వర మీమాంసకు సహకారియగు అతి భౌతిక శాస్త్రమును నిరర్థకమని త్రోసివేసెను. పండితుల నీతి గ్రంథములు నిస్సారములుగ నుండెను. దక్షిణ ఇటలీ చింతకులైన టెలిసియో, బ్రూనో, కేంపనెల్లాలు ఆధునిక ఊహలన్నిటికి మార్గదర్శకములైన రెండు ప్రధాన ఆలోచన మార్గములను ప్రవేశపెట్టిరి. సంప్రదాయ శృంఖలముల నుండియు, మతసంస్థ అధికారము నుండియు తమ మనస్సులను విడిపించుటకు ఈ ముప్వురును సమానముగా ప్రయత్నించి, అట్టి విమోచనోద్యమమునందు తాము కృతకృత్యుల మయితిమని నిరూపించిరి. అయితే జ్ఞాన పునరుజ్జీవన యుగమునాటి తక్కిన రచనలవలె వీరిరచనలు

కూడ మధ్యయుగ, ఆధునికయుగ దృక్పథముల మిశ్రమ మునే ప్రదర్శించుచున్నవను విషయమును గుర్తుంచు కొనవలెను.

ఇదే విధమున విద్య, లలిత కళలు, పాండిత్యము, సాహిత్యము, విజ్ఞానము వంటి ఇతరరంగములలో కూడ ఈ యుగము ఐరోపాఖండమందంతట తరువాతి ఆలోచన రీతులకు ఒరవడి పెట్టినది. కె. రా. కృ.

జ్ఞానమతము (Gnosticism) : ఈ వ్యాసములో 'జ్ఞాన' మనుపదము గ్రీకు 'గ్నొసిస్' (gnosis) అను పదమునకు భాషాంతరీకరణము. ఇంద్రియములద్వారానో, బుద్ధి నుపయోగించుటద్వారానో లభించు సాధారణ జ్ఞానము గాక, ఈశ్వరుని గురించిన రహస్య-అంతర జ్ఞాన మని గాని, సాక్షాత్కార జ్ఞానమనిగాని ఇట జ్ఞానశబ్దమున కర్థము. అనగా ఈ జ్ఞానము ఇంద్రియములను, బుద్ధిని అతిక్రమించి యున్నది. ఇట్టి జ్ఞానము నుద్బోధించు మత శాఖలు (వీటియొక్క సమూహ నామమే 'జ్ఞాన మతము') క్రీస్తు పూర్వము మొదటి శతాబ్దములోను, క్రైస్తు తరువాత రెండు శతాబ్దముల వరకును పాశ్చాత్యదేశములలో ప్రచారములో నుండెడివి. ఇవి ఏమత సంఘములలో ప్రచారములో నుండెనో ఆ మతములలోని నమ్మకములను, అంశములను కొన్ని తమలో ఇమిడ్చుకొనుచు, ఆ మతములను, వాటిలోని శ్రుతులను తమ సిద్ధాంతముల దృష్ట్యా తిరిగి వ్యాఖ్యానించుచు అభివృద్ధిచెంది, ఆ మతములలో ఇవి తరువాత లీనమగుటయు, క్రీస్తు తరువాత 3 వ శతాబ్దము మధ్య వీని స్థానమును "మాని" ఉపజ్ఞమైన మతము (మాని-కేయిజ్మ్) స్వీకరించుటయు జరిగెను.

జ్ఞానమతము ఒక ఉద్ధార (syncretic) మతము. గ్రీకు దర్శనములలో చివరివాటిని, ప్రాగ్దేశముల మతములను ఈ మతము తనలో నిమిడ్చుకొని యుండెను.

క్రైస్తునకు పూర్వము యూదుమతమును, విగ్రహారాధకమతమును (paganism) తన దృక్పథములో వ్యాఖ్యానించునదిగా జ్ఞానమత ముండెను. యూదు జ్ఞాన మతమునకు త్రోవదీసిన వాడు జుడాయస్ ఫైలో (క్రీ.పూ. 30 - క్రీ.వె. 50). జ్ఞానమతము క్రైస్తవమత ప్రాంగణము లోనికివచ్చిన తరువాత క్రైస్తవ జ్ఞానమతస్థులుకూడ ఏర్పడిరి. వీరిలో ప్రధానులగు బాసిలైడిస్, వాలెంటైన్ అనువారలు క్రైస్తవ జ్ఞానమత శాఖలను స్థాపించిరి.

జ్ఞానమత సిద్ధాంతములు : ప్రాత నిబంధనలలో చెప్పబడిన నియమ విధాతయగు సృష్టికర్తకును, ఈశ్వరునకును భేదము గలదు. సర్వప్రపంచము దివ్యమగు ప్రథమకారణమొక దానినుండి ప్రాదుర్భవించినది. ప్రథమ కారణము నుండి ఉద్భవించిన అనేక శక్తులు, దేవతలు, భూతములు ఈశ్వరుని మానవునినుండి వేరుపరచినవి. ఇవియే సర్వప్రపంచమును సృజించినవి. భౌతిక ప్రపంచము పాపమయము. భౌతిక ద్రవ్యముయొక్క శృంఖలములనుండి విముక్తిచెంది ఈశ్వరుని తిరిగి చేరుటయే మోక్షము. ఇట్టి మోక్షమునకై యత్నించుట మానవుని విధి. అయితే మోక్షము క్రైస్తు వంటి ఏ విమోచకుని జీవత్యాగము ద్వారానో లభింపదు. ఈశ్వరుని గురించిన రహస్య, సాక్షాత్కార సమ్యక్ జ్ఞానముద్వారానే ఇది సాధ్యము. మోక్షమార్గ ప్రతిబంధకములను దాటుటకు దీక్ష, మంత్రములు, చిహ్నములు, సంస్కారములు అవసరము. పైచెప్పిన రహస్యజ్ఞానము ఈశ్వరునినుండియే మొదట వచ్చినది. అనుగృహీతులు, దీక్ష గైకొన్నవారు, కొద్దిమందియు అగు శిష్యులకు మాత్రమే ఈ జ్ఞానము లభ్యమగును. వారు ఈ జ్ఞానమును తరువాతి వంశములవారికి సంక్రమింప జేయుదురు.

క్రైస్తవ జ్ఞానమతస్థులు సువార్తలు మొదలైన వాటికి కూడ గంభీరార్థములను కల్పించిరి. వీరు తమ రహస్య జ్ఞానము తమకు క్రైస్తుయొక్క శిష్యులద్వారా వచ్చిన ఒక రహస్య సంప్రదాయముద్వారా సంక్రమించినదని చెప్పుకొనిరి. వీరు వైరాగ్యమునకు, ఐహిక ప్రపంచ నిరాకరణమునకు ప్రాధాన్యము నిచ్చిరి. తత్ఫలితముగా, పురాతన క్రైస్తవులలో త్యాగ, సన్న్యాసప్రవృత్తి, దానికి విరుద్ధమగు స్వచ్ఛంద కాముక ప్రవృత్తి ఈ రెండును ప్రబలెను. వీనిలో మొదటిదానిని అవలంబించినవారు మార్కోసియన్లు; రెండవదానిని చేపట్టినవారు కార్పొక్రేషియన్లు. జె. నా. మూర్తి.

జ్ఞాన మీమాంస (Epistemology) : జ్ఞానముయొక్క ఉత్పత్తి, స్వభావము, పరిమితులను గురించి పరిశీలించు దర్శనశాస్త్ర విభాగమే జ్ఞానమీమాంస.* జ్ఞానోత్పత్తినిగురించి అనుభవవాదము, బుద్ధివాదము అను రెండు వ్యతిరేక దృక్పథములు కలవు. వీటిలో మొదటిది జ్ఞానము ఇంద్రియానుభవమునుండి జనించుచున్నదనియు, రెండవది అది బౌద్ధిక అంతర జ్ఞానమునుండి జనించుచున్నదనియు నమ్ముచున్నవి. ఈ విభేదమే జ్ఞానస్వభావమును గురించిన దృక్పథములోకూడ ముఖ్యమైన విభేదమునకు

* 'జ్ఞాన మీమాంస' (epistemology) అను మాటను మొదటగా జె. యఫ్. ఫెర్రియర్ 1854 లో ఉపయోగించెను. ఇ. జెల్లర్ 1862 లో దీని సమానార్థక పదమును తన జర్మన్ గ్రంథము పేరులో వాడినప్పటినుండి దీనికి ప్రచారము కల్గెను. భారతీయ దర్శనములలో ప్రమాణములగూర్చి, ప్రామాణ్యమును గురించిన పరీక్ష చిరకాలమునుండి కలదు. ఇది జ్ఞాన మీమాంసయే.—సం.

స్రోవతీయుచున్నది. వర్ణ, శబ్దసంవేదనలవంటి ఈ ఇంద్రియ ప్రత్యక్షానుభవము గ్రుడ్డిది, అస్పష్టమైనది. ప్రసభముగా నది, అనగా ఇంద్రియ ప్రత్యక్షానుభవము - మన ఇంద్రియములపై బడుచున్నది. మన కగపడురీతిని అది ఏల నున్నదో మనకు తెలియదు. ఇంద్రియానుభవ విషయములు స్వతః బుద్ధి గ్రాహ్యములు కావు. అవి అసంబద్ధములు, యాదృచ్ఛికములు అగు భూతార్థములు. అవి కేవలము మన ఇంద్రియములకు సమర్పితములు. కావున వీటిని ఆధారముగా చేసికొని జనించిన జ్ఞానమునకు స్పష్టత, ఆవశ్యకత ఉండదు. కాని బౌద్ధిక ఆంతరజ్ఞాన విషయములు హేతుబద్ధములగుటచేత, వాటిపై నిర్మింపబడిన జ్ఞానము బుద్ధిగ్రాహ్యము, ఆవశ్యకము. అందుచేతనే అనుభవవాదులు విజ్ఞానశాస్త్రమును వస్తువులకు బుద్ధిగ్రాహ్యమగు హేతువులనిచ్చు వర్ణనాత్మక శిక్షణగా గాక, భూతార్థములను, వాటిదృష్ట సంయోగములను సమర్పించునదిగా మాత్రమే గ్రహించుదురు. ఈ విధముగా విజ్ఞానశాస్త్రము ఈ దృష్టిలో సంభావ్యమైన జ్ఞానమును సమర్పించునదియే కాని, ఆవశ్యకసత్యమును సమర్పించునది గాదు. ఉష్ణత వస్తువులను వ్యాకోచము చెందించుననియే మనకు తెలియును; గాని ఉష్ణత ఎల్లప్పుడు ఆ విధముగానే చేయవలెనా అను విషయమును మనము చెప్పలేము. అదేవిధముగ ఇట్టి ఉష్ణతా ప్రవర్తన వెనుకనున్న హేతువునుకూడ మనము తెలిసికొనలేము. గత కాలమందు వస్తువులు క్రమము తప్పకుండ ప్రవర్తించినవని మాత్రము మనకు తెలియును. భవిష్యత్తులోకూడ అవి అట్లే ప్రవర్తిపంగలవని మనము ఆకాంక్షించెదము. ఈ అనుభవ వాదములో 'ఉష్ణత వస్తువులను వ్యాకోచింపజేయును' అనిన, "వస్తువులను ఉష్ణత వ్యాకోచింప జేయునని ఆకాంక్షింపుము" అని అర్థము. కాని బుద్ధివాది ఇట్టి శాస్త్రనిర్వచనమును నిరాకరించును. వాని దృష్టిలో బౌద్ధికమైన ఆంతరజ్ఞానములోని స్వతఃప్రామాణ్య సూత్రములనుండియే విజ్ఞానశాస్త్ర నియమములు ఉత్పన్నములై యుండవలెను. ఈ నియమములు ప్రత్యవేక్షిత విషయములచే ధ్రువపడుట మాత్రమే జరుగుచున్నది. ఈ ప్రత్యవేక్షిత విషయములు బౌద్ధిక నియమముల తెలిసికొనుటకు మాత్రమే ఉపయోగపడుచున్నవి. అందువలననే ఈ విషయములు సంక్షిప్తములు గను, అనవహితములుగను ఉన్న చాలును. అవి క్రమబద్ధములుగను, నిరవశేషములుగను ఉండ నవసరములేదు. ఇది నిగమన పద్ధతి. ఇది అనుభవ వాదుల వ్యాప్తిపద్ధతికి వ్యతిరేకమైనది. విజ్ఞాన శాస్త్రములో ఆచరణలో నున్న పద్ధతి అనుభవ వాదమును సమర్థించుచున్నది. అందువలన విజ్ఞానశాస్త్ర ప్రయోగములో అనుభవవాద జ్ఞానసిద్ధాంతము ఇమిడియున్నది. అయినను, ప్రకృతి సంఘటనల ప్రవర్తనలో అధిక క్రమము, పరస్పర వ్యవస్థితసంబంధము ఏలగలదో వివరింపవలసి యుండును. బౌద్ధిక ఆంతర జ్ఞానమునకు చెందిన కొన్ని మౌలిక (basic) ప్రకృతి నియమముల దృష్ట్యా బౌద్ధికవాది వీటిని వివరింపగలడు. కాని నిజముగా అటువంటి నియమముల గురించిన బౌద్ధిక ఆంతర జ్ఞానము ఏదైన మనకుగలదని మనము అనలేము. ఈ నియమములతో గల చిరకాలపరిచయము వాటిని వినియోగించు మానసికాభ్యాసమును మనలో కలుగ చేయుననిచెప్పి, అనుభవవాది మనకు విజ్ఞానశాస్త్ర నియమములలోనున్నట్లు గన్పడు నమ్మకమును వివరింప ప్రయత్నించును. కాని ఈ వివరణము అసంపూర్ణము. ఏలన ఇచ్చటప్రశ్న ఏమన, "మనము నమ్ముచున్న విషయము ప్రపంచములో ఎల్లప్పుడును సత్యమే ఏల కావలెను?" అని. ప్రకృతిలో ఆవిర్భవించు ఒకానొక విశ్వమనస్సులో ఈ నియమములన్నియు కలవనియు, మన ప్రత్యేక మనస్సులు వీటియొక్క ఆవశ్యకత, బుద్ధి గ్రాహ్యతలయందు నమ్మకము కలిగియుండుట ద్వారా విశ్వమనస్సులో పాల్గొనుచున్నవనియు బౌద్ధికవాదులు అందురు. ఇంద్రియార్థముల విషయత్వము, వాటి అగంతుక స్వభావము. కేవలము భ్రమయని బౌద్ధికవాదులు వాదించిరి. ఇంద్రియార్థములు తార్కిక నియమములవలె బుద్ధియొక్క ప్రకారములే ననియు, మన ఆలోచనవలె అవి ఆవశ్యకములు, సుసంవేద్యములు అని గ్రహించవచ్చుననియు వీరి నమ్మకము. కాని ఇది సామాన్యప్రతీతికి అందనటువంటి కల్పన. అందుచేతనే కొందరు బౌద్ధికవాదులు ఇంద్రియార్థముల నన్నింటిని భ్రమగా నిరాకరించెదరు. కాని ఇదికూడ అతివాదమే. అదిగాక వీరు ఆ భ్రాంతి ఎట్లు జనించెనో వివరింప వలసియున్నది. ఇతర దార్శనికవాదముల మధ్యవలెనే జ్ఞానోత్పత్తిని గురించిన ఈ రెండు వాదములమధ్య గలవివాదము ఇంతవరకును పరిష్కృతము కాలేదు. కాని నేటిపోకడలు ఎక్కువగా అనుభవవాదము వైపునకే మ్రొగ్గుచున్నవి.

ప్రముఖ జర్మన్ దార్శనికుడు కాంట్ ఈ రెండు వాదములకు మధ్యేమార్గముగా బౌద్ధిక అనుభవవాదము (rational empiricism) అను మరియొక వాదమును వ్యపదేశించెను. ఆయన దృష్టిలో జ్ఞానమునకు విషయము ఇంద్రియ ప్రత్యక్షానుభవమునుండియే వచ్చును. కాని మనస్సు విషయమునకు కొన్ని వ్యాపకమైన నియమములను అన్వయించును. ఈ నియమములు ఇంద్రియ ప్రత్య

జ్ఞానుభవమునుండి ఉత్పన్నమైనవి గాని, ప్రకృతిని గురించిన సత్యములుగా బుద్ధికి ఆంతరజ్ఞానములో లబ్ధములు గాని కావు. ఇవి బుద్ధిచే విధింపబడిన నియమములు. ఇంద్రియములు జ్ఞాన విషయములను మనకు సమర్పించును. మన బుద్ధి స్వాభావికములు, ఆవశ్యకములు, సామాన్యములు అగు అనుభవ నిరపేక్షమగు విధానములచే, లేదా నియమములచే వాటిని వివరించును; లేదా వాటిమధ్య సంబంధములను కల్పించును. ఈ విధముగ ఈ వాదము జ్ఞానములో ఇంద్రియములకును, బుద్ధికిని మధ్య సంబంధమును నెలకొల్పుటచేతను, ఈ రెండిటి ప్రాముఖ్యమును సూచించుటచేతను అనుభవవాదమును బౌద్ధికవాదముతో సమన్వయించును. కాని ఈ సంబంధమే సుబోధము కాదు. అంతేకాక, విధింపబడు నియమములకు ఆపాదింపబడిన ఆవశ్యకతయు, కావుననే జ్ఞానముయొక్క ఆవశ్యకతయు ఎట్లు వచ్చినదో అర్థముకాదు. ఏలన, ఈ ఆవశ్యకత వాస్తవిక సత్యముగా బుద్ధిచే అంతర్గ్రాహ్యమని చెప్పబడలేదు; లేదా అనుభవవాదులు ఊహించినట్లుగా అది మానసిక అనివార్యత యనియు చెప్పబడలేదు; లేదా అరుణముగా నుండుట, వర్ణము కలిగియుండుట అను వాటిమధ్య గల సంబంధమువలె తార్కికము అని కూడ చెప్పబడలేదు. జ్ఞానముయొక్క ఈ ఆవశ్యకత అతీత (transcendental) మైనదని కాంట్ వాదించెను. కాని ఆయన దృష్టిలో ఈ అతీతత్వమున కర్థమేమో సాధారణబుద్ధికి అగోచరము.

జ్ఞానమును గురించిన రెండవ ముఖ్యమైన సమస్య దాని స్వభావమునకు సంబంధించినది. అనగా జ్ఞానమునకు, దాని విషయమునకు, జ్ఞానమునకు జ్ఞాతకు మధ్యగల సంబంధములను గురించినది. జ్ఞానము విషయమును ప్రత్యక్షముగా ప్రకటించునా లేదా? సామాన్యప్రతీతి ప్రకటించునని చెప్పుచున్నది. అనగా మనము విషయమును సాక్షాత్తుగా, యథావత్తుగానే తెలిసికొనుచున్నామని చెప్పుచున్నది. ఇది 'సరళ బాహ్యార్థవాదము' (naive realism). కాని విమర్శనాత్మక చింతన మరొక విధమైన బాహ్యార్థవాదమును సూచించుచున్నది. అదియే విమర్శనాత్మక బాహ్యార్థవాదము (critical realism). విషయముల ప్రత్యక్ష జ్ఞానము మనకు గలదని చెప్పుటకు వీలులేదని దీని అభిప్రాయము. అట్లయిన, మనకుగలుగు భ్రమలను, స్వప్నములను ఎటుల వివరింపగలము? విషయములను సూచించు భావములు మనకు గలవు. ఇట్టి సూచన సరియైనదైన యెడల మనజ్ఞానము యథార్థమగును; సరియైనది కాని యెడల మనకు భ్రమ కలుగును. అంతేగాక బల్లవంటి ఏదైన వస్తువుయొక్క అన్ని రూపములను మనము తెలిసికొనలేము. ఒకే సమయమున ఏరూపములనైతే మనము వాస్తవముగా దర్శించుచున్నామో అట్టి రూపములనే మనము తెలిసికొనుచున్నాము. మనము కొంత దూరమునుండియే ఒక బల్లను చూచుచున్నయెడల దాని వెనుక భాగములను చూచుటగాని, దాని గంధస్పర్శలను మనము గ్రహించుటగాని చేయలేము. విమర్శనాత్మక బాహ్యార్థవాదులు యథార్థజ్ఞానము మనకు గలదని సమర్థింపప్రయత్నించి నప్పటికి, అట్టి ప్రయత్నములో వారు విఫలులగుచున్నారు. ఏలన మనకు ఎల్లప్పుడు అపరోక్షముగ భావములే లభించినయెడల స్వతంత్ర బాహ్యవిషయములను గురించి మనమెట్లు మాట్లాడగలము? జ్ఞానములో విషయములకు, జ్ఞాతకు భావములు మధ్యవర్తిగా ఆచరించిన యెడల అవి యథార్థముగ మధ్యవర్తిత్వమును నెరవేర్చుచున్నవని ఎటుల తెలిసికొనగలము? ఏలన, మనకు బాహ్యార్థములే ప్రత్యక్షములు కావు కదా! అందుచేతనే విమర్శనాత్మక బాహ్యార్థవాదము మనలను సంశయవాదము (scepticism) లోనికి, లేదా జ్ఞానమేలేదను వాదములోనికి కొనిపోవును. బాహ్యార్థవాదముయొక్క మరొకరూపము "బాహ్యార్థానుమేయవాదము" (representationalism). దీని ప్రకారము బాహ్యార్థము మనస్సులో ఒక ప్రతికృతిని కలుగజేయును. మనస్సు ఈ ప్రతికృతిద్వారా బాహ్యార్థమును అనుమానించును.

బాహ్యార్థానుమేయవాదములో కూడ విమర్శనాత్మక బాహ్యార్థ వాదములో నున్నటువంటి లోపమే కలదు. ఏలన, విషయము మనస్సునకు ప్రత్యక్షము కానియెడల మానసిక ప్రతికృతికి వెనుక దానికి కారణమగు విషయమొకటి గలదని ఎట్లు చెప్పగలము? అయితే మనము తెలిసికొనునది బయటనుండివచ్చి మన మనస్సుపై ముద్రితమైనది అను భావము మనకు గలదుగాన, మానసిక ప్రతికృతులు (బయటనుండి) ఇట్లు ఇవ్వబడుటను వివరించుటకుగాను, ఈ బాహ్య విషయమును ప్రతిపాదింప వచ్చును. కాని క్రమ పద్ధతిని మన మనస్సులపై వాటిని ముద్రించునటువంటి విశ్వమనస్సునుగాని, ఈశ్వరునిగాని మనమూహింపగలము కూడను. అప్పుడు జ్ఞానవిషయములు భౌతికవస్తువులుగాక భావములే యగును. అయితే అవి వాటిని తెలుసుకొను మనస్సులనుండి స్వతంత్రములు. దీనినే యథార్థభావవాదము (objective idealism) అందురు. వ్యక్తిమనస్సులో మానసిక భావములను కలుగజేయునవి ఏ బాహ్యవస్తువులో (భౌతికములుగాని, మానసికములు గాని) గాక, స్వప్నములను, భ్రమలను కలుగజేయునట్లే, మనస్సే వీటినిగూడ కలుగజేయునని మనము ఊహింప

వచ్చును. జ్ఞేయార్థముల ప్రభవము ప్రమాతలోనే గలదనియు, మన మానసిక స్థితులు తప్ప, ఇతర బాహ్యార్థములు మనకు తెలియవనియు దీని అర్థము. ఇట్టి వాదమునకే "ప్రాతీతికభావవాద" (subjective idealism) మని పేరు. నేడు భావవాదములకు సర్వజనాదరము లేదు. ఏలన, మానసిక ప్రతికృతులకు కారణముగా విశ్వమనస్సునుగాని, వ్యక్తి మనస్సునుగాని కల్పించుట బహు దూరకల్పనమే అగునని తలచబడుచున్నది.

విషయము ప్రమాతృ నిరపేక్షమనియును, అపరోక్ష జ్ఞానములో ప్రమాతయొక్క మనస్సునందు విషయము ప్రవేశించుననియు అనేక చింతకుల అభిప్రాయము. ఏదైన వ్యవహిత ప్రక్రియగాని, కార్యకారణ క్రమముగాని జ్ఞానములో లేవు. అది కేవల బోధ (awareness) మాత్రమే. అది తెలిసికొను విషయమును మనస్సు దివ్వెవలె ప్రకాశింప జేయునదిగా నుండును. జ్ఞానక్రియ విషయమును మార్పునొందింపక దానిని కేవలము వ్యక్తపరచును. ఇదియే "నవ్య బాహ్యార్థ వాదము" (new realism). ఇది సరళ బాహ్యార్థవాదమును రెండు విధముల సంస్కరించినది. బల్లలు, కుర్చీలు మొదలైన భౌతికవస్తువులు సాక్షాజ్ఞాన విషయములని ఇది చెప్పదు; ఇంద్రియ గోచరములు కాదగు రూపములే మనకు జ్ఞానవిషయములగునని ఈ వాదము చెప్పును. కావున భ్రాంతిని గూర్చిన సమస్యను ఇది సాహసముతో ఎదుర్కొనును. సంవేదన ప్రక్రియ నిరపేక్షముగా ఇంద్రియార్థములు గలవనియు, ఇంద్రియార్థములు ఒక్కొక్కప్పుడు విషమ సాహచర్యమును చూపవచ్చుననియు భ్రాంతులు నిరూపించుచున్నవని దాని వాదము. ఒకే ప్రదేశమునందు ఒకడు రజ్జువును చూచును. వేరొకడు సర్పమునుజూచి తరువాత రజ్జువును చూచును. ఇంద్రియార్థములు ఎల్లప్పుడు ఒక నియత నియమమును అనుసరింపవనియును, వానిలో కొన్నిటిని (సర్పమువంటి వానిని) వ్యవహార ప్రయోజనార్థము అసత్యములని త్యజించినప్పటికిని, ప్రత్యక్షదృష్టము లన్నియు యథార్థములేనని దీని అర్థము. వాస్తవికముగా సాక్షాత్తుగా దృష్టమైన అర్థములను గాక, ఎట్టి బాహ్యార్థములను అంగీకరింపని ప్రాతీతిక భావవాదికూడ భ్రాంతిని ఇట్లే వివరించును. ప్రత్యక్ష విషయము యథార్థమేననియు, మన ప్రత్యక్షములందుగల వైరుధ్యము ప్రత్యక్షముయొక్క సాక్షాత్త్వమునుగాని, సత్యత్వమునుగాని నిషేధించుట లేదనియు ఈతనివాదము.

సరళ బాహ్యార్థవాదము దృష్టిలో, ఎదురుగానున్న ఇంటివలె ఏ భౌతిక వస్తువైనను మనస్సుచే సాక్షాత్తుగను, సంపూర్ణముగను గ్రహింపబడును. నవ్య బాహ్యార్థవాదము దృష్టిలో, ప్రత్యక్షములైన ఇంద్రియార్థములు మాత్రమే యథార్థముగా గ్రహింపబడుచున్నవి. మిగిలినవి బాహ్యముగా స్వతంత్రముగా నున్నను, అనుమానముచే ఊహింపబడుచున్నవి. ప్రాతీతికభావ వాదము భౌతిక వస్తువుల యొక్క అప్రత్యక్ష రూపముల సత్త నంగీకరింపదు. యథార్థభావవాదము మాత్రము గ్రహింపబడిన విషయములు ఏదో యొక విశ్వమనస్సులోని భావములని మాత్రము అంగీకరించును. "దృశ్యవాదము" (phenomenology) అను పేరుగలవాదము ఈ (అప్రత్యక్ష) రూపములను సాధ్యానుభవములుగా, అనగా తగినపరిస్థితులలో అవి ప్రత్యక్షము కావచ్చునవిగా పరిగణించును. ఈదృష్టిలో ఏదైన ఒక భౌతికవస్తువు వాస్తవికములు, సాధ్యములు అగు ఇంద్రియార్థముల వలన కల్పితము. బాహ్యార్థానుమేయవాదము, విమర్శనాత్మక బాహ్యార్థవాదము కూడ భౌతికవస్తువుల అస్తిత్వమునకు సూచకములైన వర్తమాన భవిష్యదింద్రియార్థములకు కారణముల రూపమున ఉన్నటువంటివే భౌతిక వస్తువులని నమ్మును.

జ్ఞానముయొక్క సత్యాసత్యములను గురించినవాదములనేకములు గలవు. "ఆనుగుణ్యావాదము" (correspondence theory) దృష్ట్యా ఒక నిర్ణయము ఏదయిన యొక భూతార్థమును సరిగా వర్ణించుటయో, లేదా దానికి అనుగుణముగా నుండుటయో జరిగిన యెడల ఆ నిర్ణయము సత్యము అగును. అట్లు 'కుర్చీ విరిగినది' అను నిర్ణయము వాస్తవముగ కుర్చీ విరిగినచో నిజమగును.

సంగతివాదము (coherence theory): సత్యమునకు ఇట్టి అర్థమును, సత్యప్రయోజకతను ప్రతిపాదించుటను ఈ క్రింది విధముగా విమర్శించును. మొదటి నిర్ణయమును సాక్షాత్తుగా భూతార్థముతో సరిపోల్చుటగాక, మరొక నిర్ణయముతో సరిపోల్చవలెను. ఏలన, ఒక భూతార్థమును తెలిసికొనుటకు ముందు అది భూతార్థమేనని తెలిసికొనవలెను గదా! కావున ఒక నిర్ణయము సత్యముగావలెనన్న తక్కిన నిర్ణయములతో దానికి సంగతి (అవిరోధము) యుండవలెను. ఉదాహరణమునకు "కుర్చీ విరిగినది" అను నిర్ణయము దానిని సమర్థించునవి, దానితో సంగతి కలిగియున్నవి అగు ఇతర నిర్ణయములుండిన సత్యమగును. ఏ నిర్ణయమైనను సత్యమో, అసత్యమో సమగ్రముగా మనము ఎప్పటికిని తెలిసికొనలేమని దీని అర్థము. అయితే చాల నిర్ణయముల విషయములో ఆ నిర్ణయము సత్యమో, అసత్యమో మనము వ్యావహారికముగా మాత్రము నిశ్చయింప వీలగును. ప్రతి నిర్ణయమునకు దానికి సంబంధించిన

సాధ్య (possible) నిర్ణయములు అనంతములుగా ఉండుటయే దీనికి కారణము. అంతేగాక, మనకు గల అత్యంత నిశ్చితాభిప్రాయములనుగూడ అనిశ్చయములుగా చేయు క్రొత్త ప్రమాణములు సంభవించుట ఎల్లప్పుడును సాధ్యమే.

వ్యావహారిక సత్తావాదము (pragmatism): ఇది సత్యమును గురించిన మరియొక వాదము. వ్యవహారములో సంతృప్తిని, విజయమును చేకూర్చు నిర్ణయమే సత్యము అని ఇది చెప్పును. వ్యవహారములో అర్థ క్రియా కారియైన యెడలనే "కుర్చీ విరిగినది" అను నిర్ణయము సత్యమగును. కొంతమందికి కొన్ని సమయములందు సత్యమైన నిర్ణయము మరికొన్ని పరిస్థితులలో అసత్యము కావచ్చును. ఆచరణయోగ్యము కాని నిర్ణయములు సత్యములును కావు, అసత్యములును కావు.

ఆంతరజ్ఞాన వాదము (intutionism): అను మరియొక వాదము కలదు. దీని ప్రకారము ప్రమ, భ్రమ స్వతః ప్రమాణములే. ఈ వివిధవాదములలో ప్రతి సిద్ధాంత ఉపయోగమునకు, దాని ప్రామాణికతకు పరిమితులున్నవి. అంతేగాని ఏ సిద్ధాంతమైనను అన్ని రకముల నిర్ణయములకు వర్తించదని మనము గుర్తించుకొన వలెను.

ప్రమాతకు, ప్రమకు మధ్యగల సంబంధమును గురించిన ప్రశ్న మనస్తత్త్వమును గురించిన వివిధవాదములకు త్రోవదీయును. ఒక వాదము జ్ఞానము మనస్సుయొక్క క్రియ అనియును, ఇంకొక వాదము మనస్సుయొక్క ధర్మమే జ్ఞానమనియును, మరియొక వాదము మనస్సు కూడ జ్ఞాన విషయమేననియు చెప్పుచున్నవి. వేదాంతము ప్రకారము జ్ఞానము స్వయం ప్రకాశమై, ఒక విలక్షణ ఏకత్వ సంబంధములో ప్రమాతను, విషయమును కూడ ప్రకాశింప జేయును.

ఈ చర్చలో మరికొన్ని జ్ఞాన మీమాంసా సమస్యలు గ్రహింపబడకుండ వదలివేయబడినవి. ఉదాహరణమునకు (1) జ్ఞానముయొక్క సాధ్యత, పరిమితి, (2) వివిధములైన జ్ఞానములు, (3) జ్ఞాన పద్ధతిని గూర్చిన మీమాంస మొదలైనవి.*

చౌదరి.

*ఈ మూడింటిని గురించి కొంచెము చెప్పెదము: 1. ఇంద్రియములు ఎన్నడును ప్రమను ఉత్పాదనము చేయవు; కాక వాటి ద్వారా వచ్చుజ్ఞానము అనేక పరిస్థితులపై ఆధారపడి సాపేక్షముగ నున్నది; ఇక బౌద్ధిక జ్ఞానము సంపూర్ణముగ సుసంగతము కాదు. భావములు పరస్పర బాధకములు. కాన జ్ఞాన మనలు సాధ్యమా ? కాదనిన సంశయవాదమును, స్పష్టముగ సాధ్యమనిన ఆగ్రహపూర్వకమగు మతమును పర్యవసిల్లును. జ్ఞానము సాధ్యమే గాని దానికి అవధులున్నవి; దృశ్యమే జ్ఞేయము, అదృశ్య పరమ వస్తువులు ఉన్నను అజ్ఞేయములను వాదము (కాంట్), అర్థము కలది అనుభవమువలననో, ప్రయోగములవలననో రుజువు చేయుటకు వీలైనదిమాత్రమే జ్ఞేయము, అట్లు కానిది అజ్ఞేయము అను వాదము (తార్కిక ప్రత్యక్ష జ్ఞానవాదము) ఈ రెండును పై రెండుపక్షములకు మధ్యగా నుండును.

2. ప్రత్యక్ష, అనుమాన, ఆప్తవాక్య జన్యములని మూడు విధములుగ జ్ఞానమును విభజించుట చాలమందికి సమ్మతము. కొందరు ఇంకను ఇతర విధములగు జ్ఞానమున్నదని అందురు. కొందరు ఈ మూడింటిలో కొన్నిటిని నిరాకరింతురు. యోగాభ్యాసము ఇత్యాదులచేతనో, లేదా స్వతస్సిద్ధముగనో అసాధారణ ప్రత్యక్షజ్ఞానము (ఇతరుల మనస్సులను, దేశాంతర కాలాంతర గత వస్తువులను చూచుట వంటిది) (para-normal cognition) అనునది కూడ కలదని కొందరందురు. పరోక్ష, అపరోక్షములని గూడ జ్ఞాన విభాగము చేయవచ్చును. బాహ్యావస్తువుల ప్రత్యక్షము, ఆత్మ సంవేదనము, లేదా మనః స్థితుల(సుఖ దుఃఖాదుల) సంవేదనము అని అపరోక్ష జ్ఞానమును రెండు విధములుగా విభజింపవచ్చును. (చూ. ప్రమాణములు).

3. ఏ పద్ధతి నవలంబించుట వలన జ్ఞానోపార్జన మగునను విషయము జ్ఞానము మనస్సుయొక్క ఏ శక్తి (faculty) వలన లభించునను దానిపై ఆధారపడి యుండును. బౌద్ధిక వాదులు బుద్ధి ద్వారానే జ్ఞానము లభించునని ఎంచి, నిగమనమును (deduction), నిరూపణమును (demonstration) జ్ఞానార్జన, జ్ఞాన విస్తరణలకు అవలంబించవలెనందురు; అనుభవవాదులు ఇంద్రియానుభవము ద్వారానే జ్ఞానము లభించునని ఎంచి, వ్యాప్తి తర్క పద్ధతి (induction), కల్పన (hypothesis) అనునవే జ్ఞానోపార్జన, విస్తరణలకు ఉపయోగించు నందురు. కాంట్ యొక్క అతీతిక పద్ధతి (transcendental method) (చూ. కాంట్ దర్శనము పుట 342), హెగెల్ యొక్క ద్వంద్వాత్మక తర్క పద్ధతి (dialectical method), విజ్ఞాన శాస్త్ర, గణిత శాస్త్రముల పద్ధతులకు, నిగమన వ్యాప్తి తర్క పద్ధతులకు విలక్షణమగు జ్ఞానార్జనకగు దార్శనిక పద్ధతిని వ్యక్తము చేయు ప్రయత్నములు. వ్యావహారిక సత్తావాద దృశ్యవాదములు కూడ ఒక విధమున చూచినచో ప్రత్యేక దార్శనిక పద్ధతులను రూపొందించ ప్రయత్నించినవి.—సం.

టావో మతము (Tao-ism): చైనా భాషలో టావో అనగా విధము లేదా మార్గము అని అర్థము. చైనాలో నున్న మూడు ముఖ్యమైన మతములలోను టావో మతమొకటి. తక్కినవి రెండు కన్ఫ్యూషియస్ మతము, బౌద్ధమతము. లౌట్జు (జ. క్రీ. పూ. 604), చ్వాంగ్ట్జు (జ. క్రీ. పూ. 330)లకు ఆరోపించబడిన దార్శనిక వ్యవస్థకు కూడ ఈ పేరు ఉపయోగింతురు. టావో అనగా భూమిచుట్టు నభస్తలము యొక్క పరిభ్రమణము లేదా పరిభ్రమణ మార్గము అని ఒకఅర్థ ముండెను. ఈ నభస్తల పరిభ్రమణమే భూమిపైగల సంఘటనలకు కారణము. టావో ఖగోళధ్రువప్రాంతమున గలదు. మనకు కనబడునటువంటి ప్రకృతిక్రమమునకు ఆధార భూతమైన విశ్వశక్తి అను అర్థము కాలక్రమేణ టావోకు

వచ్చెను. ఈ విశ్వశక్తి సర్వ వ్యాపకము, నిత్యము. ఇది విశ్వముయొక్క ఉత్తమోత్తమ శ్రేయస్సు కొరకు పని చేయును. యిన్, యాంగ్ తత్త్వములను ఈ టావో ఉత్పత్తి చేయును. ఈ రెండు ప్రకృతిలోని పురుష, స్త్రీ తత్త్వములు. వీటి సంయోగము వలననే భూనభస్థలములు జనించినవి.

టావో ఒక మతము మాత్రమేగాక ఆర్థిక రాజకీయ దర్శనము కూడను. చైనీయుల జీవితములో సంతృప్తి అను ముఖ్య లక్షణమునకు టావో మతమే కారణము. రాజకీయములలో వ్యక్తి స్వేచ్ఛకు టావో మతము ప్రాధాన్యము నిచ్చెను. కన్ఫ్యూషియస్ నీతిలో ముఖ్యమైన ప్రేమ, న్యాయము, మర్యాద, వివేకమువంటి ధర్మముల అనుష్ఠానము టావో మార్గమునుండి దూరమగుటయే ననుచు టావో మతస్థులు కన్ఫ్యూషియన్లనువ్యతిరేకించిరి.

టావో మతస్థులు రహస్యవాదులు. టావోను అనుసరించుట వలన ఉత్తమ సాంఘిక వ్యవస్థను సాధించగలమని వారి నమ్మకము. జె. నా. మూర్తి.

ఠాకుర్, రవీంద్రనాథ్ (1861 - 1941) : కవి, గాయకుడు, దార్శనికుడు ; మహర్షి దేవేంద్రనాథ ఠాకుర్ కుమారుడు. కలకత్తాలో జననము. నిరంతరోపనిషన్మంత్ర ఘోష పూతమైన కుటుంబమందు జననము, చిన్నతనముననే వంగదేశపు వైష్ణవకవుల భక్తిగీతము లీతని మనస్సు నాకర్షించుట, 1884 లో పెండ్లి అయిన తరువాత వారి కష్ట ఇష్టముల పాటించుచు, పదిహేండేండ్ల పాటు, కృషికుల తోటి సహజీవనము బ్రహ్మజ్ఞానము, భక్తి, విశ్వజన సౌభ్రాత్రము అను మూడు దళములుగా వికసించిన ఈతని దార్శనిక సిద్ధాంతమునకు నిదానములు. కవిత కితనికి నోబెల్ బహుమానము లభించినది.

ఠాకుర్, రవీంద్రనాథ్
(1861 – 1941)

1900 - 1901 సం॥ లమధ్య శాంతి నికేతనమను నొక స్వతంత్ర విద్యాసంస్థ నీతడు స్థాపించెను. ఇరువదేండ్లగు సరికి ఈ విద్యాపీఠము అనేక ఆర్థికావ్యవస్థలకు గురియైనను, విశ్వభారతిగా వికసించినది. ఇప్పుడది కేంద్ర (భారత) ప్రభుత్వపు విశ్వవిద్యాలయముగా మారినది.

సాధన, ఉత్పాదకైకత్వము (Creative Unity), వ్యక్తిత్వము (Personality), మానవుని మతము (The Religion of Man) అను ఈ నాల్గిటియందును రవీంద్రుడు తన దార్శనిక భావములను లోకమునకు ప్రకటించెను. ఈతని కావ్యములకు, దార్శనిక ప్రకరణములకు ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకసంబంధము కలదు. అందువలన ఈతని దార్శనిక సిద్ధాంతపు పరిచయము లేనిదే ఈతని కవనము నవగాహించుకొనుట సులభముకాదు.

రవీంద్రుని దర్శనము వైష్ణవవేదాంత దర్శనమును చాల పోలియున్నది. పరమార్థము పురుష విధముననున్నది. అది మానవీకృత దైవము. అదియే పురుషోత్తముడు. "నిరవధికము సావధికమగుటయే పురుష విధత్వము. సృష్టికార్యోన్ముఖమైనపుడు పరమార్థము పురుషవిధమగును. రవీంద్రుడు అమూర్త కేవలము (absolute)ను సత్యము కాదనడు. పురుషవిధమున తలంపబడినగాని 'కేవలము' మానవ బోధకందదనిమాత్రమే యాతడనును.

అద్వైతము నంగీకరించి పరమార్థపురుషు డొక్కడే యని అతడు ప్రతిపాదించును. సావధికముయొక్క సత్త నిరవధిక సత్తాపేక్షము. 'కేవలముతో' నేకమగుటయే సావధికాత్మయొక్క పరమలక్ష్యము. ఈ ఐక్యమునకు, శాంకరాద్వైత ఐక్యమునకు వ్యత్యాసమున్నది. శాంకరాద్వైతమునకు భిన్నముగ రవీంద్రుడుపదేశించు ఐక్యము జీవాత్మ తనను తాను నిరవశేషముగ పరమాత్మకర్పించుకొనుటయే. ఇందు శాంకరాద్వైతమునకు భిన్నముగ, అహంప్రత్యయము అంతరించదు. "ఈ అహంప్రత్యయము, లేనిది ప్రేమ ఎట్టిది? మరల నిది యొక్కటే యున్న యెడల ప్రేమ ఎట్లు సాధ్యమగును ?" (సాధన, పు. 115)

"ఆత్మయే అన్నిటికంటె ఎక్కువ ప్రేమాస్పదమైనది. ఆత్మ స్వరూపమునే సర్వప్రేమాస్పదముగ నుపాసించునది. ఇట్లుపాసించెడి ఆత్మవేత్తయొక్క ప్రేమ బాహ్యమగు పుత్రవిత్తాది ప్రేమవలె మరణశీలమైనదికాదు" అను బృహదారణ్యక (1. 4. 8.) సూక్తమునకు వ్యాఖ్యానముగా ఆనందమునకు, ప్రేమకు వ్యాప్యవ్యాపక సంబంధమును కల్పించి, జ్ఞానముకన్న ప్రేమయే బ్రహ్మప్రాప్తికి సాధకతరమని రవీంద్రుడు ప్రతిపాదించెను. "సాపరానురక్తిరీశ్వరే" అను శాండిల్య సూత్రార్థము ననుసరించి ఈశ్వరునియందు పరమప్రేమయే భక్తి; అట్టి భక్తి అహేతుక వ్యవహితమైనపుడు ప్రేమయగును. ఇట్లు ప్రేమ, భక్తి అనర్థాంతరములు. జ్ఞానము విషయి విషయ వ్యత్యాసమును పాటించును. అట్టి వ్యత్యాసము లేనిదే జ్ఞానమే అసంభవము. కాని ప్రేమయొక్క లక్ష్యము

ఐక్యము. ఇందు విషయి విషయ వ్యత్యాస మంతరించును. కాని ప్రేమ జ్ఞానవిధురము కాదు.

"ఈశ్వరుని తెలియుటకు ఆనందమే, ప్రేమయే మార్గము. ఆనందము జ్ఞానముయొక్క స్ఫూర్తి. బుద్ధి మనను జ్ఞేయ విషయములనుండి వేరుపరచును. ప్రేమ తన విషయమును ఏకీభవనముద్వారా తెలిసికొనగలదు. అట్టి జ్ఞానము అపరోక్షము; సంశయమునకు చోటీయ్యదు." (సాధన - పు. 159.) మే. వ. న.

డన్స్ స్కోటస్, జాన్ (1265 - 1308): మధ్య యుగపు బ్రిటిష్ దార్శనికుడు, ఈశ్వర మీమాంసకుడు. స్కాట్లండు లోని డన్స్‌లో జన్మించెను. ఆక్స్‌ఫర్డ్‌లో విద్య నభ్యసించి అచటనే 1290 తరువాత మత వాక్యములపై ఉపన్యసించెను. ఇతడు ఫ్రాన్సిస్కన్ మతమును స్వీకరించెను.

సెంట్ తామస్ యొక్క నవ్యరీతుల నవలంబించి ఛాత్ర వాద సిద్ధాంతములను ఈతడు సమర్థింప యత్నించెను. అట్లు చేయుటలో అతడు ఇతరులు దేనిని నిరూపణగా భావించుచున్నారో, దానిని నిరభ్యంతరముగ అంగీకరింపక పోవుటద్వారా ఆక్స్‌ఫర్డ్ ఫ్రాన్సిస్కన్ల శాస్త్రీయరీతులను అనువదించెను. స్వరూపమునకును, అస్తిత్వమునకును భేదములేదని ఈయన వాదము. కె. రా. కృ.

డయొనిషియస్ (సూడో), అరియొపగటికస్: సెంట్ పాల్ మార్స్‌పర్వతముపై బోధించినప్పుడు ఆయన బోధనలు నమ్మిన ఏతెన్సు వాసులలో ఒకడు. ఈయన ఏతెన్సుకు మొదటి బిషప్పుగా నుండెనని యూసిబియస్ చెప్పెను. ఇంతకన్న ఈయననుగురించి ఏమియు తెలియదు. తరువాత కర్తృత్వము తెలియని కొన్ని ఈశ్వర మీమాంసాగ్రంథములను ఈతని కంటగట్టిరి. ఈ గ్రంథములకు మధ్యయుగపు చింతనపై అధిక ప్రభావము గలదు. "శ్రుత్యాత్మక ఈశ్వర మీమాంస," "దివ్య నామములు" అనునవి ఈయన కాపాదింపబడిన గ్రంథముల పేర్లు. ఈ రచనల కర్తగాని, కాలముగాని, స్థలముగాని అజ్ఞాతములు. వీనిలోని నిర్మాణాత్మక తత్త్వములను వీని రచయిత గ్రీకులనుంచి, ముఖ్యముగా నవీన ప్లేటో వాదము నుండి గ్రహించెను. ప్రాణము, సృష్టి అన్నియు ఈశ్వరుని ప్రత్యక్షప్రసాదములే. ఈశ్వరుడు కేవలము విశ్వాతీతుడును, సర్వాంతర్యామియును.

జీవించుట యనిన వ్యక్తి ఈశ్వరునితో ఐక్యమును చెందుటయే. పాపము అభావపదార్థమును తెలియజేయును. ఈశ్వరునినుండి వేరుపడుటయే ఆఅభావ పదార్థము అని డైయొనీసియస్ బోధన. కె. రా. కృ.

డార్విన్, చార్లెస్ రాబర్ట్ (Darwin, Charles Robert) (క్రీ.శ. 1809 - 82): పాశ్చాత్య ప్రకృతి శాస్త్రమునకు సంబంధించిన పరిణామవాదమును పోషించిన ఆంగ్ల వైజ్ఞానికుడు. ఈతడు "అరిజిన్ ఆఫ్ స్పీషీస్" (జాతుల ప్రాదుర్భావము), "డీసెంట్ ఆఫ్ మాన్" (మనుజుని అవతరణము) అను తన రెండు ఉద్గ్రంథములలో వృక్ష, జంతు జాతుల గురించియు, మానవ ప్రాదుర్భావమును గురించియు రెండు సిద్ధాంతములను ప్రతిపాదించెను. మొదటిది బైబిలులో చెప్పినట్లు ఏదో ఒక దృష్టాంతాకృతినుండి ప్రాణులను ఈశ్వరుడు ప్రత్యేకముగా సృజించ లేదు. ప్రాథమిక ఏకకణ జీవులనుండి ప్రస్తుత సంకీర్ణావయవులగు ప్రాణులన్నియు క్రమపరిణామ ఫలముగా ప్రాదుర్భవించినవి. పరిణామమునకు కారణము జీవన సంగ్రామమందు మనుటకు లాభకరముగనున్న ఏదేని యొక విలక్షణగుణము గలజీవజాతియే నిలవగలుగుట. ఇట్టి విలక్షణ లక్షణమును సమకూర్చుకొనలేని జాతి సమసిపోయినది. ఈ ప్రకృతినియమమును యోగ్యతమజీవావస్థానము (survival of the fittest) అనెను. రెండవ సిద్ధాంతము: మొదటి సిద్ధాంతమందు విస్తరింపబడిన తత్త్వముల నుపయోగించి మనుజుడు ఒక నికృష్టాకృతినుండి క్రమపరిణామ ఫలముగా ప్రాదుర్భవించెనని ఉపపాదించుటకు తగిన ప్రమాణముల సేకరించెను. అంతేకాక మనుజుల, మనుజునిపోలిన వానరముల శరీర నిర్మాణముల సాదృశ్య పరిశీలన ఫలముగా మనుజునికి, మనుజునిపోలిన వానరములకు సామాన్యమగు నొక పూర్వజాతి యుండెడిదనియు, ఆ జాతి ఇప్పుడు నష్టమైపోయినదనియు ప్రతిపాదించెను. ఈ ప్రకృతి పరిణామభావము డార్విన్‌తో జనించినది కాదు. ఈ భావము డార్విన్‌కుముందే వైజ్ఞానికుల మనములందు అవ్యక్తముగా నుండెడిది. దీనిని ప్రమాణములచే పోషించినవాడు డార్విన్. మే. వ. న.

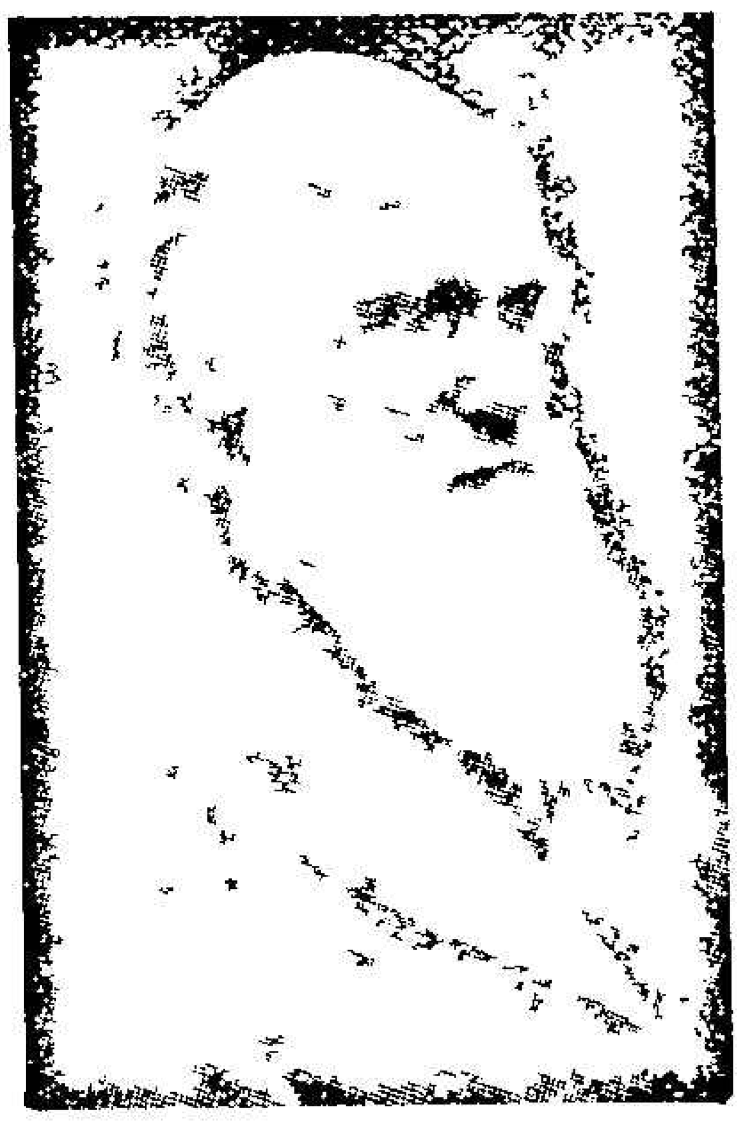

డార్విన్, చార్లెస్ రాబర్ట్
(క్రీ. శ. 1809 - 82)

డిమాక్రిటస్ (Democritus) (క్రీ.పూ. 460-370): ప్రసిద్ధ గ్రీకు భౌతిక దార్శనికులలో నొకడు, సోక్రటీస్ సమకాలికుడు. ఈతని సిద్ధాంతములు ఈ క్రిందివి:

అణువులు, విశ్వశాస్త్రము : ఈలియా దార్శనికులతోపాటు సత్తయొక్క ఏకరూపత నంగీకరించుచు, దాని ఏకత్వమును, నిశ్చలత్వమును నిరాకరించుటలో ఈయన భౌతిక దార్శనికుల ననుసరించెను. సత్త పూర్ణము;అసత్తు శూన్యము; నిత్యములు, అగోచరములు, కేవల సూక్ష్మములు, పూర్ణములు, అసంకోచనీయములు, ఆకృతి స్థితి పరిమాణ భారములలో మాత్రమే భేదించు ఏకరూపములు అయిన అసంఖ్యాకమైన అణువులు చలించునటువంటి అనంతమైన అవధియే ఈ శూన్యము. దృశ్య వస్తువులన్నియు ఒకే విధమైన నిత్యమైన అణువులతో నిండియున్నవి. "ద్రవ్య అవినాశ్యత," 'శక్తినిత్యత్వము' లను ఆధునిక సిద్ధాంతములను ఈ సిద్ధాంతము పోలియుండును.

డిమాక్రిటస్ (క్రీ. పూ. 460-370)

ఆత్మ : ఈయన దృష్టిలో శరీరములోని అత్యుత్తమ భాగము ఆత్మ. ఇది రెండు శరీరాణువుల మధ్యనుండు మానసికాణువును ఆవరించియుండును. ఆత్మలో సున్నితమైన, ప్రత్యేక చలనము కలిగిన, దివ్యస్వభావము గల అణువులుండును. కె. రా. కృ.

డిల్థీ, విల్‌హెల్మ్ (క్రీ.శ. 1833 - 1911): జర్మన్ దార్శనికుడు. బాసల్‌లో (1866), కీల్‌లో (1868), బ్రెస్లాలో (1871) ఆచార్య పదవిని నిర్వహించెను. బెర్లిన్‌లో (1882) లాట్జే తరువాత ఆచార్యుడయ్యెను. కేవల అనుభవము నుండి జనించుభావముగ డిల్థీ బాహ్యప్రపంచమును పరిగణించును. సంకల్పము, ఆలోచన - ఈ రెండును జ్ఞానములోను, ఆత్మ చైతన్యములోను అంశములు. ఆయన దర్శన శాస్త్రమును చారిత్రకముగ చర్చించుటలో అనుభవవాదపు పోకడలు పొడసూపును. కె. రా. కృ.

డొమినికన్లు : సెంట్ డామినిక్ (1170 - 1221)చే స్థాపింపబడిన క్రైస్తవ మతబోధక సన్న్యాస సంఘమొకటి కలదు. ఈ సంఘమునందు చేరినవారికి డొమినికన్లని పేరు. డొమినికన్ల జీవనవిధానము బహు కఠోరమైనది. అర్ధరాత్రి కార్యనిర్వహణ, మాంస నిషేధము, నిత్య నియమములు, ఉపవాసములు, మౌనము మొదలైనవి వారవలంబించెదరు. స్థాపకుని మరణానంతరము ఈ వ్యవస్థ విస్తరించుట మానలేదు. కె. రా. కృ.

డ్యుర్‌ఖైమ్, ఎమిలి (క్రీ. శ. 1858 - 1917): బోర్డోలో, పారిస్‌లో శాస్త్రాచార్య పదవి నిర్వహించెను. పురోభివృద్ధి అనునది ఒక యాంత్రికమైన భూతార్థమని వాదించుచు డ్యుర్‌ఖైమ్ సాంఘిక అన్వేషణలను శాస్త్రయుక్తముగ చేయవలెననియు, కచ్చితముగ నిర్ణయింపదగిన భూతార్థములకే అధిక ప్రాధాన్యము నీయవలయుననియు చెప్పెను. సమష్టి మనస్తత్త్వము కేవలము వ్యక్తిమనస్తత్త్వము మాత్రమే కాదనియు, దానికి ప్రత్యేకమైన స్వతంత్ర సత్తగలదనియు ఆయన భావించెను. కె. రా. కృ.

డ్యూయీ, జాన్ (క్రీ.శ. 1859 - 1951): అమెరికన్ దార్శనికులలో, విద్యా శిక్షకులలో అగ్రగణ్యుడని భావించ తగిన జాన్ డ్యూయీ యునైటెడ్ స్టేట్స్ వెర్మాంటు పరగణాకు చెందిన బర్లింగ్‌టన్ నగరమందు జన్మించెను. 1879 లో వెర్మాంట్ విశ్వకళా పరిషత్తునుండి బి. ఏ. పట్టము నార్జించి, మరల 1884లో జాన్ హాప్కిన్స్ విశ్వకళా పరిషత్తు బి. ఎ. పట్టమునుకూడ సంపాదించెను. 1889 - 1894 సంవత్సరముల మధ్య మిచిగన్‌లో, 1894 - 1904 సం॥ముల మధ్య షికాగోలో, 1904 మొదలుకొని ఆయన ఉపాధ్యాయ వృత్తినుండి విశ్రాంతి తీసుకొనువరకు కొలంబియాలో, ఆయా విశ్వకళా పరిషత్తులయందు దర్శనశాస్త్రమును బోధించెను. చైనా, జపాను దేశములలో నుపన్యసించుచు చాల సంవత్సరము లాయన పర్యటించెను. షికాగో విశ్వకళా పరిషత్తులో ఆయన ఉన్నరోజులలో అచ్చట విద్యాశిక్షణ సంస్థను అనేక విధముల సంస్కరించి, విద్యాశిక్షణమును విషయీకరించి అనేక సిద్ధాంత గ్రంథముల రచించెను. ఇట్టి ప్రతిభా మహత్త్వము కలవాడగుట చేతనే అమెరికా దేశములోని, ముఖ్యముగా ప్రాథమిక, ఉన్నతపాఠశాలల విద్యాశిక్షణ విధానముల అభివృద్ధికి చాల దోహదమొనరించగలిగెను. ఈతని తొలి రచనలు విస్తారముగా విద్యాశిక్షణ సమస్యల విషయమైనవియే. తరువాతి రచనలలో మట్టుకు అనేక దార్శనికశాస్త్ర నిత్య సమస్యలను చర్చించుచు, అతని ప్రత్యేక దార్శనిక వ్యవస్థను విస్తరింపజేసెను.

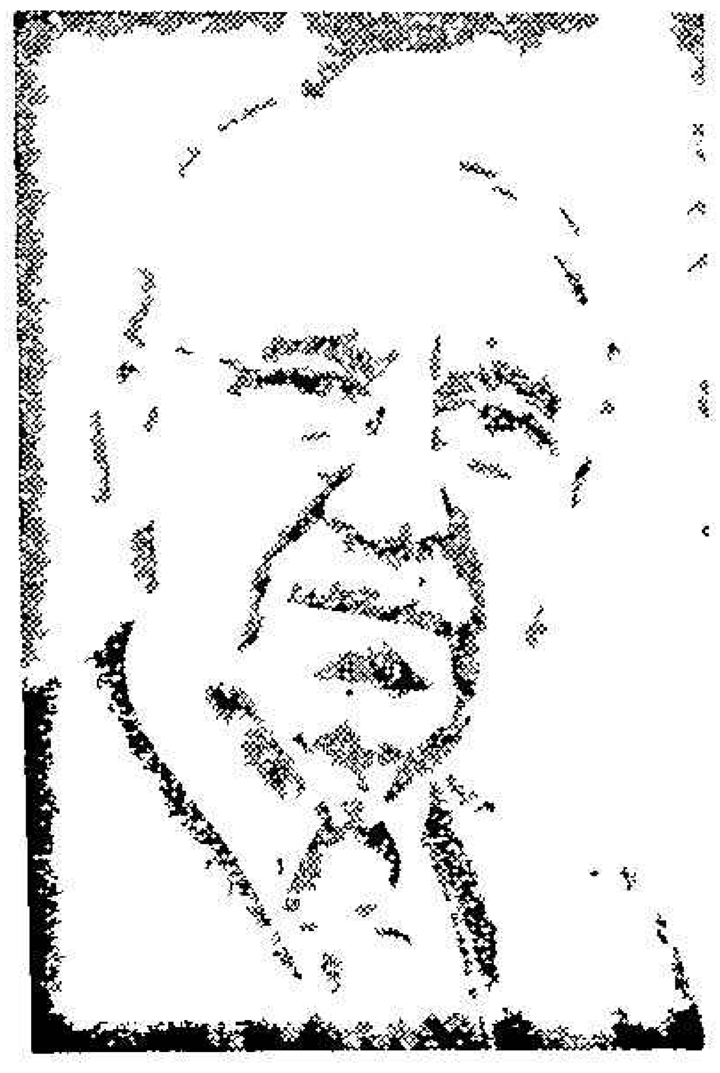
డ్యూయీ, జాన్ (1859 - 1951)

ఏదో ఒక విధముగు "భావవాదము" దార్శనిక పరిషత్తులందు అమలులోనున్న రోజులలో, ఈతడు తనదార్శ

నిక విచారమును మొదలిడి, నాడు ప్రచారములోనున్న సిద్ధాంతముల కెదురుగ తన యుక్తుల విస్తరించెను. ఇట్లాతడు పాశ్చాత్యదర్శన ప్రపంచమందు గతించిన అరువది సంవత్సరములలో వెలుగు చూచిన విషయ పరివర్తనమునకు అధినేతృత్వమును వహించినవాడైనాడు. "భావములు", "లక్ష్యములు", వాటి వెనుకనున్న మానసిక శక్తులు విషయమై చర్చించుటకన్న మానవుని భాష, చేతలు, అనగా వారుచెప్పునది, వారుచేయునది దర్శనశాస్త్రపు చర్చా విషయములుగా కావలయునని బోధించుటయే ఈ పరివర్తనము యొక్క ఉద్దేశము. అభౌతిక (spiritual), భౌతిక (material) విషయముల మధ్యనున్న ద్వంద్వ భావము డ్యూయీకి నచ్చలేదు. ఏలన ఈ ద్వంద్వ భావము ఆచరణనుండి సిద్ధాంతమును, దాని మూలముగ కర్మనుండి జ్ఞానమును పృథక్కరించినది. కాని యిచ్చట మనమొక విషయమును గుర్తుంచుకొనవలెను. అది ఏమన అతనికి పురోగులగు దార్శనికుల అభిప్రాయములకు ఆతడు కల్పించిన వివరణములు అంతగా సమంజసములు కావు. తక్కిన దార్శనికులవలె నీతడుకూడ తన స్వంత భావములను విశదీకరించుటకు, వాటి విశిష్టతను నిరూపించుటకు తనకుముందువారు కల్పించిన విభేదములను వినియోగించెనేగాని, వారేదార్శనిక సందర్భమందు అట్టి విభేదములను కల్పించిరో అన్వేషించుటకు యత్నించలేదు.

దార్శనిక పరీక్షా విషయములందు గన్పట్టిన ఈ మార్పునకు డ్యూయీ మత ప్రకారము ఇంద్రియముల విశిష్ట సంఘాతమగు మానవుడు తన పరిసర సంసర్గముల నుండి వీడి వాటికి విరుద్ధముగా మన జాలడనియు, అట్టి పరిసరములతో అవిరత పారస్పరిక ప్రతిక్రియా సంబంధముల కల్పించుకొను ప్రక్రియలలో తన అస్తిత్వమును సార్థక మొనరించు కొనుచున్నాడనియు గుర్తించుటయే కారణము. మానవానుభవ మంతయు ఈ పారస్పరిక ప్రతిక్రియా మూలమే. ఒక వ్యక్తి ఊపిరితీయు నపుడు, తినునపుడు, చదువునపుడు, వినునపుడు, ఈక్షించునపుడు, ఈ సమయములందెల్లపుడు తన పరిసరములలోని కొంత భాగమును అనుభవ రూపమున తనతో ఏకీకరించు కొనుచున్నాడు. ఇందుకు విపరీతముగ, వ్యక్తి తోటి మానవులతో సంసర్గమునకు దొరకొను నపుడెల్ల, ఆతడొక కర్మ నొనరించు నపుడెల్ల తనపరిసరముల నాతడు కొంతమార్చి, తన యనుభవములోని కొంత భాగమును వాటికందజేయును.

ఈ పారస్పరిక ప్రతిక్రియను గురించిన తన సావధానతయే డ్యూయీని వ్యక్తి - పరిసరములు, అభౌతిక ద్రవ్యము - భౌతిక ద్రవ్యము, సిద్ధాంతము - ఆచరణ లేదా జ్ఞానము - కర్మ ఈ జంటలమధ్య ఇతరులచే పరికల్పితమైన వైరుధ్యమును ప్రతిఘటించుటకు ప్రేరించినది.

ప్రకృతిశాస్త్ర వికాస కారణముగ పరిస్థితులందు గన్పట్టు మార్పును, వ్యక్తి, వాని పరిసరముల మధ్యగల వైరుధ్యమును పరీక్షించుటమాని, దర్శనశాస్త్రము వ్యక్తి పరిసరములమధ్య జరుగు పారస్పరిక ప్రతిక్రియను పరీక్షించుటయందు శ్రద్ధవహించ వలసిన యావశ్యకతను డ్యూయీ సమర్థించును.

తన చరిత్రలో మానవునికి తొలిసారిగా తన పరిసరములయందు గణనీయమగు మార్పులను తెచ్చుటకు సాధనములు చేజిక్కినవి. తన మనుగడను సుఖతరముగా చేసికొనుటకు, తన పరిసర ప్రపంచమందలి ఆర్థిక, భౌతిక పరిస్థితుల మార్చుటకు మానవున కిప్పుడు సాధన సంపత్తి చేకూరినది. కాని మనుజుడు ప్రకృతిశాస్త్ర ఫలితముల నియంత్రించి, వాటిని తన హితము కొరకు ఉపయోగించుటయందు తనకు సాహాయ్యకముగ నాచరించు మనస్థితిని అలవర్చుకొనినగాని, అతని స్థితి బాగుపడుటకు మారుగ మరింతచెడునని డ్యూయీ అభిప్రాయము. వ్యక్తికి, పరిసరములకు మధ్య జరుగు పారస్పరిక ప్రతిక్రియ మూలమని నిరూపించి, దక్షతరమైన ప్రయోగ కౌశలముచే ప్రపంచమును నియంత్రించి, పునర్విరచనకు గురిచేసినగాని, ప్రపంచ స్వభావమును గురించిన కేవల సిద్ధాంతముగాని, లేదా చింతనగాని నిష్ప్రయోజనమని ఎరింగి, ఇష్టఫల సాధకమగు కర్మయే జ్ఞానోత్పాదక మనియు, జ్ఞానవిధురమైన కేవల కర్మ అనిష్ట ఫలముల కలుగజేయు ననియు, ప్రపంచమును మనుష్యుని మనుగడకు కూర్చునట్లు తిరిగి సృజించుటకు తన బుద్ధినంతయు వినియోగించు నపుడే మానవుని ఆధ్యాత్మిక శక్తులు తేజింప బడుననియు గుర్తించ గల దార్శనిక రీతిపై ఈ మనస్థితి ఆధారపడి యుండును. తన పూర్వగులు కల్పించిన భేదముల నిరూపించుటకు వీలిచ్చు ఈ దార్శనిక విషయ మూలపరివర్తన సందర్భమునందే డ్యూయీ తన దర్శనముయొక్క వివిధరూపముల వికసింపజేసెను.

బౌద్ధికధ్రౌవ్యా (certainty) న్వేషణమందు భావవాదులగు దార్శనికులు ప్రాకృతిక ప్రపంచమును ఏది అతిక్రమించి యుండునో, దేని వలన ప్రాకృతిక లేదా వ్యావహారిక ప్రపంచగతి సంభవమగుచున్నదో అట్టిసుబోధమగు భావ రచనను ప్రమాణముగా గ్రహించిరి. అట్టి ప్రమాణ పరిగ్రహము మనుష్యుని సావధానతను వ్యావహారిక ప్రపంచము నుండియు, దాని అభివృద్ధికి గల ఉప

వస్తువులనుండియు వేరుచేయుటకు కారణమగుటచే, అనుపపన్నమని డ్యూయీ వాదించును. అనవరత పరిణామ ప్రవణమగు వ్యావహారిక ప్రపంచము, అట్టి ప్రపంచమందు రాజకీయ సాంఘిక ఆర్థికసంస్థల నెలకొల్పుటచే మానవుడు సాధించగల జీవన స్థైర్యము డ్యూయీ ఆదరమును సంపూర్ణముగా ఆకర్షించినవి. మానవానుభూతికి అధిష్ఠానమగు ఈ వ్యావహారిక ప్రపంచమే వాస్తవిక ప్రపంచమని పరిగణించుటచే డ్యూయీ దర్శనము వాస్తవికతా దర్శనమను నామమును పొందినది.

తన దార్శనిక పద్ధతిని మలచుటకు డ్యూయీ ప్రకృతి విజ్ఞాన పద్ధతుల ప్రతికృతులుగా గొనెను. తన పరిసరములతో సంఘర్షణకు త్రోవదీయు ఆకాంక్షలు మానవునికి కలవు. ఇట్టి సంఘర్షణ సంఘటిల్లినపుడు మానవుని సమస్యలెదుర్కొనును. ఈ సమస్యల పరిష్కారమునకు జిజ్ఞాసువగు మనస్సు దాని పరిసరముల వివిధరూపముల మధ్య గల కారణతా సంబంధముల విశ్లేషించి, తనకు హితకారకములగు పరిణామముల పరిసరములందు నెలకొల్పుటకు వీలిచ్చు కల్పనల కల్పించును. వాస్తవిక పరిస్థితులయు, అట్టి పరిస్థితుల సూచించు అభివృద్ధి సంభావ్యతలయు విశ్లేషణను ఆధారముగాగొని ఉత్పాదింప బడిన కల్పనల సహాయముతో సమస్యల పరిష్కారమునకు పూనుకొన్న జిజ్ఞాసా పద్ధతియే దర్శనశాస్త్ర శాఖలన్నిటియందును ఉపయోగింప బడవలసినదని డ్యూయీ హెచ్చరిక. వివిధములగు పరిసరములు వ్యక్తివ్యక్తికిని మారుచుండును గనుకను, ప్రతి సందర్భమునకు అన్వయించు పద్ధతి ప్రత్యేక పరిస్థితులతో సుసంగతమై యుండవలయును గనుకను, డ్యూయీ పద్ధతి నానాత్వ వాదమను పేరు గడించుకొన్నది.

క్రియయందే నిరూపణ సూత్రము, విలువ (value) సూత్రము ఇమిడి యున్నవని డ్యూయీ ప్రతిపాదన. జిజ్ఞాస కల్పనయందు పర్యవసించునపుడు ఆ కల్పన యొక్క సామంజస్యము క్రియయందు పరీక్షించ బడవలయును. కల్పనపై ఆధారపడిన క్రియ, ఇష్టఫలదము అగునపుడు చేసిన కల్పన సత్యమగును. జిజ్ఞాసువు దానివలన తన జ్ఞానమునకు అతిశయము నాపాదించగలడు. సాధించ బడవలసిన పర్యవసానములు మనుజుని ఆకాంక్షలచే, వాంఛలచే నిర్ణయించబడును గనుక తనక్రియ ద్వారానే తన మానవ పురుషార్థములను మనుజుడు పరిసరముల యందు సమాహరించును. నిరూపణ, విలువ సూత్రముల రూపమున క్రియనే ప్రమాణముగా గొనుటచే డ్యూయీ దర్శనము 'వ్యావహారిక సత్తావాద' మనిపించుకొన్నది.

అందువలన డ్యూయీ దర్శనము నీ క్రింది విధమున నిర్వచించవచ్చును. వ్యావహారిక ప్రపంచ పరిస్థితుల విశ్లేషించి, పరిసరముల నభివృద్ధి పరచుటకు కారణములగు కల్పనల కల్పించి, ఆ కల్పనలను క్రియ ద్వారా శోధించి, ఆ క్రియ ఫలదమగుచో, మానవ పురుషార్థములు ప్రపంచమునందు రూపొందినవని (embodied) ప్రతిపాదించు జిజ్ఞాసా పద్ధతి నుపయోగించునదియే డ్యూయీ దర్శనము.

దర్శనశాస్త్ర వివిధ శాఖలలో డ్యూయీ సాధించిన నిర్ణయములు ఆతని దార్శనిక విధానము నుండియు, సూత్రములనుండియు ఉద్గతములగును. ముఖ్యముగా "ప్రజాతంత్ర రాజ్యము - విద్యాశిక్షణ," "ప్రజారంగము-దాని సమస్యలు," "స్వేచ్ఛ - సంస్కృతి" అను గ్రంథములందు పొందుపరుపబడిన తన రాజకీయ దర్శనములో దేనియందు ప్రాయోగిక ప్రవృత్తి కొరకై కార్యకరమగు కల్పనల రూపమున భావబాహుళ్యము నియోగించబడునో అదియే సర్వోత్కృష్టమైన ప్రజాతంత్ర రాజ్యమని డ్యూయీ ప్రతిపాదించెను. సర్వాధికార శాసనపద్ధతి (totalitarianism) అధర్మ్యము. ఏలన కేవలము దేనివలన సమతులిత పురోగతి సాధ్యమగునో అట్టి బహుమార్గోపగమము అసంభవమని అది నిరసించును. వ్యక్తి రాష్ట్రముగా రూపొందిన మానవ సంఘమందున్నవాడు గనుకను, అందున నొకభాగముగ నుండువాడు గనుకను, అతనికిని, సంఘమునకును, లేదా రాష్ట్రమునకును వైరుధ్యము నాపాదించు దర్శనశాస్త్రముల డ్యూయీ అంగీకరించడు. వ్యక్తియొక్క క్రియలు తన స్వార్థములకుగాక సార్వజనీన శ్రేయస్సునకు కూర్చునట్లు పరిస్థితులనుండ జూచుటయే రాజకీయ దర్శనము యొక్క ప్రధానసమస్య. ఆర్థిక, సాంఘిక పురోగతి సర్వులకు నందుబాటులో నుండుటకు సాధనముగ రాష్ట్రము పరిగణింపబడ వలయునని డ్యూయీ వాదము.

"మానవ స్వభావము, ఆచరణ" అను గ్రంథములో ప్రతిపాదించిన నైతిక సిద్ధాంతమందు పరిస్థితులు, అభివృద్ధి సాధనములు సదా మారుచుండును గనుక, భిన్న పరిస్థితులలో వెలుగుచూచిన పరంపరాగత ఔచిత్యానౌచిత్య భావములను ప్రమాణముగా గొనుట న్యాయముకాదు ; వైజ్ఞానిక శాస్త్రీయపద్ధతి అలవరచుకొన గలిగినచో, అట్టి పద్ధతి సంస్కృతిలో ప్రధానభాగముగా రూపొంది మానవ వాంఛలను ప్రయోజనములను తీర్చి దిద్దగలదని డ్యూయీ సూచన. అట్టి పద్ధతిబద్ధమైన మనస్థితిగల వ్యక్తి తనపరిసరముల నన్వేషించి వాటిని అభివృద్ధిపరచుటకే యత్నించును గాని, ఇతరుల ఆచరణను విమర్శించుటకై పరంపరాను

గత ఔచిత్యానౌచిత్య భావముల నుపయోగింపడు. దీనివలన పరిసరములలో నెలకొల్పబడు అభివృద్ధియే ఇతరవ్యక్తులు వారిశక్యతలను (potentialities) బాగుగా గుర్తించుటకు, అట్లు చేయుటలో వారి శీలమును, ఆచరణను అతిశయితగుణవంతముగా చేయుటకు వలయు పరిస్థితులను కల్పించును.

'కళానుభవము' అను గ్రంథమందు పొందుపరచిన తన కళాసిద్ధాంతమందు డ్యూయీ కళావస్తువొక సంహత పూర్ణమనియు, అది ఆకృతి, ద్రవ్యముల సంయోజన మనియు భావింపబడవలెనని ప్రతిపాదించును. ఈ ఆకృతి, ద్రవ్యములలో ఆకృతి, యొక వరణ ప్రక్రియ (selection process) యొక్క ఫలము. ఈ ఫలము కళాకారుడు పని చేయు ద్రవ్యమందు నిష్ఠమైన వైషమ్యములతో ప్రతి కరించి అతని పురుషార్థములచే నియమిత మగును. కళాకారుని పురుషార్థములు తనకర్మయందు మూర్తిభవించును. ఆతని పురుషార్థ దృష్టి ఆతని సంస్కృతిచే నియమించబడును. కనుక వివిధ సంస్కృతులకు చెందిన కళాఖండముల గుణగ్రహణము సంస్కృతుల మధ్య దృఢ సంసర్గమును స్థాపించుటకు అత్యుత్కృష్ట సాధనమని డ్యూయీ అభిప్రాయము.

"ధ్రౌవ్యాన్వేషణ" (Qeust for Certainty) యను తన గ్రంథమందు డ్యూయీ తన దార్శనిక సిద్ధాంతమూల లక్షణముల మిక్కిలి వైశద్యముతో వ్యవస్థాపించెను. ఆతని తర్క ప్రకరణముల నటుంచి డ్యూయీ గ్రంథములన్నియు పారిభాషిక పదజాలము జోలికి పోకుండ ఔత్సుక్యము గల అపండితులకు కూడ సుబోధ మగు రీతిని రచించబడినవి. జె. ఎ. హనీవెల్.

తంత్రములు : తంత్ర పదమునకు శాస్త్రము అని యర్థము. "తన్యతే విస్తార్యతే జ్ఞానం ఇతి తంత్రం" జ్ఞానమును విస్తరింపజేయునది తంత్రమని భావము. తత్త్వ మంత్రార్థములను విస్తరింపజేయునది, త్రాణ మొనరించునది తంత్రమగును. శాస్త్రము, సిద్ధాంతము, అనుష్ఠానము, విజ్ఞానము - వీటికిని, వీటిని బోధించు గ్రంథమునకును 'తంత్రము' అనెడి ప్రసిద్ధి కలిగినది. యంత్ర మంత్రములతో కూడుకొనిన సాధన మార్గమును ఉపదేశించు గ్రంథమును 'తంత్రము' అనుచున్నారు.

'ఆగమము' అని తంత్రములకు వేరొక పేరు. అభ్యుదయ నిశ్శ్రేయసముల ఉపాయములు ఆగమములలో నున్నవి. 'భోగము, మోక్షము' అను ఈ రెండిటి ఉపాయములను ఆగమము బోధించును. వేదము లనదగిన నిగమములు కర్మ, ఉపాసన, జ్ఞానము అనువాని రూపములనే నిరూపించు చున్నవి. ఆగమములు వీని సాధనోపాయములను నిరూపించుచున్నవి. కలియుగములో ఆగమముల యుపయోగము ప్రధానముగా నున్నదని కులార్ణవ తంత్రము చెప్పుచున్నది. "కృతయుగములో వేదాచారము, త్రేతలో స్మార్తాచారము, ద్వాపరములో పురాణాచారము, కలిలో ఆగమాచారము" అని తంత్ర మెరిగినవారి భావము.

తంత్రములలో ఈ నిరూపించిన విశేషములున్నవి: 1. దేవతా స్వరూపము, 2. సత్త్వరజస్తమోగుణ స్వరూపము, 3. కర్మాది విధానములు, 4. ఆయాదేవతల మంత్రములు, 5. ఆ మంత్రముల ఉద్ధార క్రమము, 6. ఆయా దేవతల ధ్యాన రీతి, 7. పటలము, పద్ధతి, కవచము, 8. నామ సహస్రము, స్తోత్రము.

"సృష్టి, ప్రళయము, దేవతా పూజనము, సాధన రీతి, మంత్రపురశ్చరణము, షట్కర్మలు, వాని సాధనములు, ధ్యానయోగము" అను సప్తవిధములయిన లక్షణములు ఆగమములలో ప్రసిద్ధములు.

"శాంతి, వశీకరణము, స్తంభనము, విద్వేషణము, ఉచ్చాటనము, మారణము" అను వానికి షట్కర్మలని పేరు. తంత్ర గ్రంథములలో క్రియాచరణము ముఖ్యము. వేదములలో నిర్దిష్టములయిన జ్ఞాన రీతులకు క్రియాపద్ధతి (ప్రయోగ పద్ధతి) తంత్రములందున్నది. ఆ పద్ధతుల యాచారము తంత్రములలో ముఖ్యములు. ఇది తంత్రముల రీతి.

కొన్ని తంత్రములు వేదానుకూలములని, మరికొన్ని అట్లు కావని గోచరించును. పాంచరాత్రము, పాశుపత శైవము వేదమూలములని ప్రసిద్ధి. ప్రాచీనులు కొందరు ఇవి యట్టివి కావనినారు. "శాక్త తంత్రములు వేదమూలములు" అనుటను లోకులు సందేహించుచున్నారు. శాక్త తంత్రములలోని సప్తవిధములయిన యాచారములలో నొకటి వామాచారము. వామ మార్గుల పూజాపద్ధతి వైదికముగా నుండదు. తంత్ర గ్రంథములలో వేదానుకూల తంత్రములు చాల కలవు, అట్లే ఇతరములుకూడ అనేకము లున్నవి.

తంత్రములను ముఖ్యముగా మూడు విధముల విభాగింపవచ్చును. 1. దేవతంత్రములు; వీనినే బ్రాహ్మణ తంత్రము లనియు నందురు 2. బౌద్ధ తంత్రములు. 3. జైన తంత్రములు.

బ్రాహ్మణ తంత్రములు ఉపాస్య దేవతా భేదమున మూడు విధములుగా నున్నవి: 1. వైష్ణవాగమములు, పాంచరాత్రము మొదలగునవి. 2. శైవ తంత్రములు,

3. శాక్త తంత్రములు. ఈ త్రివిధ తంత్రములలో విష్ణు - శివ - శక్తి దేవతల ఉపాసనము లున్నవి.

తంత్రములలోని తత్త్వమనుసరించి చూచినచో నీ భేదములు మూడు గోచరించును. 1. ద్వైత ప్రధాన తంత్రములు, 2. అద్వైత ప్రధాన తంత్రములు, 3. ద్వైతాద్వైత ప్రధానములు.

వైష్ణవ తంత్రములు ద్వైతమును, విశిష్టాద్వైతమును బోధించునవిగా నున్నవి. శైవ తంత్రములలో మూడు విధములయిన భేదములును కలవు. శాక్త తంత్రము లద్వైతమునే బోధించునవిగా నున్నవి.

తంత్రముల సంఖ్య పరిగణింప శక్యము కాదు. కాని 108 తంత్రములను మేరు తంత్రము పరిగణించినది. శివుడు తానే గురువై, తానే శిష్యుడై నానా తంత్రముల వెలయింప జేసెనని ప్రసిద్ధి.

వైష్ణవ తంత్రములలో వైఖానస తంత్రములు నేడు గోచరించుటలేదు. పాంచరాత్ర తంత్రము వైష్ణవ తంత్రములలో పరిగణింపదగినది. భాగవత ధర్మమని, సాత్వత ధర్మమని పాంచరాత్ర విధానమునకే పేరు. ఈ తంత్రమునకు సంబంధించిన గ్రంథము లనేకములున్నవి. కొన్నియే ముద్రితములు. కపింజల సంహిత చెప్పిన విధమున పాంచరాత్ర సంహితములు రెండువందలకుపైగా గలవు.

వీనిలో 1. జ్ఞానము, 2. యోగము, 3. క్రియా పద్ధతి, 4. చర్యారీతి అని నాలుగు విధానములు ప్రధానములుగా నున్నవి. వీనిలో నీ క్రింది విషయములు నిరూపితములై యున్నవి.

1. జ్ఞానము. ఇందు బ్రహ్మ, జీవ, జగత్తుల తత్త్వము నిరూపిత మయినది.

2. యోగము. ఇది ముక్తి కెట్లు సాధనమగునో నిరూపితము. ఈ యోగమునకు సంబంధించిన ప్రక్రియలు కూడ దీనిలో కలవు.

3. క్రియ. ఇందు దేవాలయ నిర్మాణము, మూర్తి స్థాపనము, మూర్తి యందలి యాకార విశేషములుఉన్నవి.

4. చర్య. చర్యాపద్ధతిలో మూర్తులకు, యంత్రములకు చేయవలసిన పూజా పద్ధతి యున్నది.

పాంచరాత్రములు సాధన మార్గమును విస్తరముగనే నిరూపించునవి. ఇష్టదేవతను స్థాపించి వాని అర్చనము చేయుట, భక్తి కలిగి యుండుట వీనిలో ముఖ్యము. ఇందంతట ప్రపత్తి (శరణాగతి) ప్రధానముగా నున్నది.

వైఖానస తంత్రములలో విష్ణు పూజ ప్రధానము. అర్చనాకాండ ముఖ్యము. జపము, హోమము, ధ్యానము, అర్చన ఇందలి ముఖ్యములయిన సాధనములు.

శైవ తంత్రములు దేశమంతట వ్యాపించినట్లు గోచరించును. వీనిలో మూడు రీతులున్నవి.

1. కొన్ని తంత్రములు ద్వైతము నిరూపించును. ఇట్టి వానికి శివతంత్రములని పేరు.

2. కొన్ని తంత్రములు ద్వైతాద్వైతమును ప్రతిపాదించుచున్నవి. వీనికి రుద్ర తంత్రములని ప్రసిద్ధియున్నది.

3. కొన్ని తంత్రములు అద్వైత పరములు. ఇవి భైరవ తంత్రములని వ్యాప్తిపొందినవి.

శైవులలో నాలుగు సంప్రదాయములు కలవు. " పాశుపతము, శైవము, కాలగమనము, కాపాలికము " అని వాని పేర్లు. వీని కన్నిటికి శైవ తంత్రములే మూలముగా నున్నవి. పాశుపత తంత్రము ననుసరించిన గ్రంథములు నేడధికముగా లభించుటలేదు. శైవ రీతి దక్షిణ భారతములో బాగుగా వ్యాపించినది. ఎనుబది నలుగురు శైవ భక్తులు పరమాచార్యులై తమ సిద్ధాంతములను బోధించివారు. శివుడు తన భక్తులనుద్ధరించుటకై తన పంచముఖములనుండి యిరువది తంత్రములను వెలయింపజేసినాడట. వీని తత్త్వమును బోధించు ఆగమములు, ఉపాగమములు, సంహితలు చాల వెలువడినవి. మొత్తమవి రెండు వందలకు పైగా కలవట. ఈ శివశాస్త్రమే ముక్తిఉపాయమని వారి నిశ్చయము. ఈ సంప్రదాయము ననుసరించిన మహా మహేశ్వరు లనేకు లెన్నియో గ్రంథముల వ్రాసినారు. శైవులలో వీరశైవులు కొందరు కలరు. వారు లింగాయతులు, జంగములన్న ప్రసిద్ధితోనున్నారు. (చూ. వీరశైవము).

శాక్తతంత్రములు బహుళముగా నున్నవి. శాక్తపూజారీతి రహస్యము. దాని వారిసంప్రదాయముననే తెలిసికొనవలయును. శాక్తతంత్రము లనేకములు ముద్రితములు కాలేదు. ప్రకాశితములయిన తంత్రములను పరిశీలించిన ఆ తంత్రములరీతులు మూడు విధములుగా గోచరించును. 1. కొన్ని సాత్విక తంత్రములు, 2. కొన్ని రాజస తంత్రములు, 3. కొన్ని తామస తంత్రములు. సాత్వికములకు "తంత్రము" అని, రాజసములకు "యామలము" అని, తామసములకు "డామరము" అని సంజ్ఞ కలిగినది.

శివుని యయిదు ముఖములనుండి వెలువడిన ఆగమములను " ఆమ్నాయము " లందురు.

1. పూర్వామ్నాయము సృష్టిరూపము. ఇది మంత్ర యోగము నిరూపించును.
2. దక్షిణామ్నాయము స్థితి రూపము. ఇది భక్తి యోగము చెప్పును.

3. పశ్చిమామ్నాయము సంహార రూపము. ఇది కర్మ యోగము నిరూపించును.
4. ఉత్తరామ్నాయము అనుగ్రహరూపము. జ్ఞాన యోగము ప్రతిపాదించును.
5. ఊర్ధ్వామ్నాయము సకల విశేషములను ఉద్బోధించును.

తంత్ర గ్రంథముల ననుసరించి చూచిన ఈ దేశమంతయు విష్ణుక్రాంతము, రథక్రాంతము, అశ్వక్రాంతమని మూడు విధముల గోచరించును. ఈ మూడు క్రాంతప్రదేశములలో అరువది నాలుగు తంత్రములు వ్యాపించినవి.

కాశ్మీరము, కాంచి, కామాఖ్య అనుమూడు ప్రదేశములు శ్రీ విద్యకు కేంద్రము లయినవి. ఒక్కొక్క స్థలమున ఒక్కొక్క ఆచారము ప్రధానమై వ్యాప్తి పొందినది.

శాక్త తంత్రములు కాలతంత్రములని, మిశ్ర తంత్రములని, సమయ తంత్రములని మూడువిధముల నున్నవి. కాల మార్గమునకు సంబంధించిన తంత్రము లరువదినాలుగు. మిశ్రమార్గమునకు సంబంధించిన తంత్రము లెనిమిది. సమయమతమునకు సంబంధించిన తంత్రము లయిదు. ఈ సంహితలు తాంత్రికులలో ప్రసిద్ధము లయినవి. సమయ మత సంహితలకు శుభాగమ పంచకమని ప్రసిద్ధియున్నది. శాక్త తంత్రములన్నియు వేయికిపైగా నున్నవి. ముద్రిత ప్రకటితములు తక్కువ.

తంత్రములలోని యాచారములను గురువులనుండియే గుర్తింపవలెను. అర్హుడైన శిష్యుడు సమర్థుడైన గురువు సమక్షమున దీక్షను స్వీకరింపవలెను. ఆ శిష్యున కప్పుడు గురువు తంత్రరహస్య ముపదేశించును. దీక్షవలన శిష్యునకు మంత్ర దేహము కలుగును. దీక్ష లనేక విధములు. ఆణవ దీక్ష, శాక్త దీక్ష, శాంభవదీక్ష అను వీనిని మూడు వర్గములందు చేర్చినారు. దీక్షితుడయిన శిష్యునకు మంత్రోపదేశ దక్షత కల్గును.

తాంత్రికపూజలో కొందరే యర్హులు. వీరి యాచార రీతి సర్వదాగోప్యము. శాక్త మతములో మూడు భావములు, ఏడు ఆచారములు కలవు.

1. పశుభావము, 2. వీరభావము, 3. దివ్యభావము. ఈ మూడు నీ విధముగా నున్నవి.

1. జీవుల కవిద్య యావరణముగా నున్నది. అందుననే అద్వైతజ్ఞానము లేశముగా నయిన గలుగదు. అట్టివారి మనసులోని యవస్థను "పశుభావము" అందురు. పశువు వలె జీవుడు సంసారమున అజ్ఞానమనెడు రజ్జువుతో బద్ధుడగుచున్నాడు. సంసార మోహములో చిక్కుకొనిన జీవుడు "అధమ పశువు". సత్కర్మ లొనరించు ధార్మికుడయిన భక్తుడు "ఉత్తమ పశువు".

2. తన అద్వైతజ్ఞానమును లేశముగా నయిన అనుభవించి, ఆస్వాదించి, అజ్ఞాన వినాశనమునకై యత్నపడువాడు "వీరభావము" కలవాడగును. తన సాధనములో సిద్ధుడయిన వానిని "వీర" పదమున వ్యవహరింపవలెను.

3. వీర భావమువలన గలిగిన పుష్టిపొంది ద్వైతభావమును పోగొట్టుకొనుటకై యత్నించు మానవుడు తన ఉపాస్య దేవతకై తన్ను సమర్పించుకొని అద్వైతానందము పొందును. అట్టివాని దశను "దివ్య భావము" అనవలెను.

ఆచారము లేడు విధములు : 1. వేదాచారము, 2. వైష్ణవాచారము, 3. శైవాచారము, 4. దక్షిణాచారము, 5. వామాచారము, 6. సిద్ధాంతాచారము, 7. కౌలాచారము. ఈ ఆచారములు పైమూడు భావములతో సంబంధించి యున్నవి.

1. వేద, వైష్ణవ, శైవ, దక్షిణాచారములు పశుభావ సంబద్ధములు.
2. వామ, సిద్ధాంతాచారములు వీరభావమునకు సంబంధించినవి.
3. కౌలాచారము దివ్యభావమున నుండును.

వీనిలో కౌలాచారము రహస్యము ; మిక్కిలి నిగూఢము. సాధకుని యద్వైతభావము పరిపూర్ణము, విశుద్ధము అయినప్పుడే కౌలాచారములో ప్రవేశము కలుగును. అప్పుడు చందన కర్దమములు, శత్రుపుత్రులు, శ్మశాన భవనములు, తృణ కాంచనములు సమానముగ నుండును. కౌల సంప్రదాయములో చాల విశేషములు కలవు. వీని ననుసరించిన సంప్రదాయము లనేకరూపములతో నున్నవి.

వీనికన్న వేరుగా సమయాచారమనునది కలదు. శ్రీ విద్యోపాసకులకిది పరిచితము. ఈ ఆచారమున అంతర్యాగము ముఖ్యము. సాధకుడు తన హృదయములో శ్రీదేవిని, శ్రీ చక్రమును భావించి పూజన మొనరించుట చాల ముఖ్యము. దహరాకాశములో చక్రము భావించి పూజ చేయుటను "సమయము" అందురు. సమయాచారములో సాధకుడు తన మూలాధారములోనున్న కుండలినీ శక్తిని మేల్కొనజేసి, క్రమ క్రమముగా స్వాధిష్ఠానము మొదలయిన చక్రములను దాటించి, సహస్రార చక్రములో నుండు సదాశివునితో సంబంధింప జేయుటయే ప్రధానాచారము. సమయాచారము గురుముఖైక గమ్యమని ఆ సంప్రదాయ విదుల నిశ్చయము.

కౌల, సమయ మార్గములలో కొంత తేడా కలదు. అయినను పరిణామములోని వారి యనుభూతిలో నేకరీతి గోచరించును. ఇదియే మంత్రశాస్త్ర సిద్ధాంతమని మంత్ర చేతనుల నిశ్చయము.

తాంత్రికాచారములును, వాని రహస్యములును చాల విశేషములతో నున్నవి. తంత్రములలోని భాష, వాని సంకేతము స్పష్టముగా భావించుట కష్టము. ఆచారమార్గ ములలోని భేదము లనేకభావములను గలుగ జేసినవి. ప్రత్యక్షముగా పూజలుచేయు తాంత్రికులు కౌలికులు; భావనాత్మకముగా నుపాసించువారు సమయమార్గులు. ఈ కౌల, సమయ మార్గములలో పంచవిధ సాధనపద్ధతి యొకటి ప్రసిద్ధముగానున్నది. ఈ అయిదు రీతులకు "పంచ మకారములు" అని పేరు.

"మద్యము - మాంసము - మత్స్యము - ముద్ర - మైథునము" అనునవి పంచమకారములు. వీనిని ప్రత్యక్షముగ ప్రయోగించువారును, వాని ప్రతినిధి రూపముల వినియోగించువారు నున్నారు. కావుననే శ్రీచక్ర మారాధించు వారలలో (1) పూర్వకౌలికులు, (2) ఉత్తర కౌలికులు అను రెండు విధముల వారి విశేషములున్నవి. కౌలాచారములలో "టిబ్బతు" దేశములోని తంత్రముల భావములు వ్యాపించి యుండును.

మూలాధారములోని కుండలినీ శక్తిని సహస్రార శివునితో సంబంధింపజేయు సాధకుడు "కౌలికుడు" అని వారి నిర్ణయము. ఇట్లే పంచ మకారములకు ఆ తంత్ర గ్రంథములలో విశేషార్థములు, సంకేతార్థములు కలవు.

తంత్రోపాసనములలో సర్వవర్ణముల వారికి స్త్రీ, పురుషుల కందరకును అధికారము కలదు. మంత్ర - బీజ - యంత్ర - ముద్రా - న్యాస - భూతశుద్ధి - కుండలినీ యోగములు తంత్రములలోని సాధనములు. మంత్ర - యంత్ర - న్యాస - దీక్షా - గురుశిష్యాదుల తత్త్వ లక్షణములను తంత్రములు నిరూపించినవి.

కొన్ని తంత్రములు కొందరకుపాదేయములు కాలేదు. అందులకు ఈ హేతువులు కొన్ని ప్రసిద్ధములు—

(1) జగదతిసంధానము (లోకవంచనము), (2) వైదిక మార్గమునకు దూరముగా నున్నవి, (3) మాయేంద్రజాలములు కల శాంబరరీతి; శ్మశానాది విమార్గమున సాధింపవలెను; (4) కాపాలిక సంప్రదాయమున చేరినవి; (5) మహా సమ్మోహ రూపములు; (6) బాలజిహ్వాచ్ఛేదనాది విరుద్ధ మార్గములున్నవి; (7) పరతంత్ర భేదనము - బహు హింసా ప్రసక్తి; (8) పరదారగమనాది నిషిద్ధాచారము; (9) దిగంబర రీతులుండుట; (10) మారణ విధానములుండుట; (11) కేవల మైహిక సిద్ధిపరము లగుట; (12) వామాచారముతో నుండుట. ఇట్టి నానాదోషములున్నందున ఆ తంత్రముల ననుసరింపరాదని, శుభాగమాది పంచ తంత్రములనే యనుసరింపవలెనని లక్ష్మీధర పండితుడు సౌందర్యలహరి వ్యాఖ్యానములో వ్రాసినాడు. శుభాగమ పంచకము సమయమార్గమును ప్రదర్శించును. షోడశీ నిత్యలను ప్రతిపాదించును.

(1) వాసిష్ఠ సంహిత, (2) సనక సంహిత, (3) సనందన సంహిత, (4) సనత్కుమార సంహిత, (5) శుక సంహిత. ఈ అయిదును శుభాగమ పంచకమని ప్రసిద్ధి. జ. మా. శర్మ.

తత్త్వ ప్రక్రియ సిద్ధాంతము (Actuality Theory): తత్త్వము ఒక వస్తువుగాని, ఒక స్థిరమైన స్థితిగాని గాదనియు, అదియొక కార్యము, లేదా ప్రక్రియ అనియు చెప్పెడి దృక్పథమునకే తత్త్వ ప్రక్రియ సిద్ధాంతమని పేరు.

దర్శనశాస్త్రములో ఈ సిద్ధాంతము హెరాక్లైటస్ కాలము నాటిది. ఆయన సత్యమును స్థిర సత్తగాగాక, నిరంతర భవనముగా (becoming) నూహించెను. ఆధునిక దర్శన శాస్త్రములో స్పినోజావాదమును ఈ సిద్ధాంతము యొక్క ఒకానొక రూపముగా మనము పరిగణింపవచ్చును. ఏలన అంతిమద్రవ్య భావమునకు ఆయన దర్శనములో ప్రధాన స్థానమున్నప్పటికిని, స్పినోజావాదమును సరిగా వ్యాఖ్యానించినచో, అది లక్షణములో స్థిరమైనది (లేదా జడమైనది)గాక, క్రియాత్మకమైనది. కేవలాహంప్రత్యయము (absolute ego) యొక్క అనంత ప్రవృత్తియే సత్యమని ఫిక్టె భావించెను. హెగెల్ సత్యమును 'కేవల' పదార్థము యొక్క ప్రక్రియగా, ఒక విధమైన తార్కిక పరిణామముగా పరిగణించెను. బెర్గ్సన్ దృష్టిలో "వస్తువులు" లేవు, ప్రవృత్తి మాత్రమే గలదు. విజ్ఞాన శాస్త్ర దార్శనికులలో మాఖ్, ఆస్‌వాల్డ్, వైట్‌హెడ్ మొదలగువారిని ప్రక్రియాసిద్ధాంతమును సమర్థించువారినిగా చెప్పవచ్చును. వాస్తవమున నేటి విజ్ఞాన శాస్త్రమంతయు వాస్తవిక ప్రపంచ చరమాంశములు వస్తువులుగాక "సంఘటన"లని చెప్పుచున్నది.

మనస్తత్త్వశాస్త్రములో ఆత్మ లేదా మనస్సుయొక్క స్వభావముతో ప్రక్రియాసిద్ధాంతము ముడివడియున్నది. ఆధునిక మనస్తత్త్వశాస్త్రజ్ఞులలో ఫెష్‌నర్, హాఫ్‌డింగ్, జేమ్స్, బాల్డ్విన్, ఎబింగ్‌హాస్, సలీ, వుంట్ తదితరులను ప్రక్రియాసిద్ధాంతమును సమర్థించువారినిగా మనము పేర్కొనవచ్చును. ఒక విషయముపై మనస్తత్త్వశాస్త్రజ్ఞులందరికిని ఏకీభావము గలదు. అది ఏమన - మానసికాను

భవములు, ప్రధానముగా సంఘటనలు ప్రవృత్తులు, లేదా ప్రక్రియలేగాని స్థిరమైనస్థితులు గావు. కె. రా. కృ.

తపోనిష్ఠ (Asceticism) : 'తప్' అను ధాతువునకు గల అర్థములలో సంతాపనమను అర్థమును గ్రహించితిమేని పారలౌకిక పురుషార్థప్రాప్తికై లౌకిక వాంఛల పరిత్యజించి, ప్రాప్తినిరోధకమగు శరీరమును కర్శనముచే నిగ్రహించి, చిత్తైకాగ్రత నలవరచుకొనుటకు తపస్సని పేరు. శిక్షణ (discipline) యను నర్థముగల 'అస్కీయిన్' అను గ్రీకు ధాతువునుండి నిష్పన్నమైన 'అసెటిసిస్మ్' అను మాట తపశ్శబ్ద సమానార్థకము.

తపోనిష్ఠ లేదా తపస్సు ఇంచుమించుగా ప్రపంచమందు వ్యాప్తినిగన్న అన్ని మతములందును కాననగును. మత భావన, ఆధ్యాత్మికచింతన వీటిని ఆచరణలో పెట్టుటయే తపశ్చరణకు హేతువు. ఇంద్రియములకు గోచరముకాని అదృష్టశక్తులకు కేలుమోడ్చి, వాటి నారాధించి, స్వధర్మాచరణయందలి లోపములను తుడిచివేయుటకై యనేక క్లేశములకు తపస్వి తన శరీరమును గురిచేయును. ఈ క్లేశీకరణమునకే తపస్సని పేరు.

ఒక మనిషి ఆలోచనలలో, కోరికలలో, ఆచరణలలో కొన్ని అవాంఛనీయాంశము లుండుననియు, వాటిని నియంత్రించి నిరోధించిననేగాని నిరతిశయానంద రూపమగు అపవర్గ మసాధ్యమనియు అన్ని మతములును అంగీకరించును. ఈ యవాంఛనీయాంశములు వేరువేరు మతములలో వేరువేరుగా పేర్కొనబడినను, వాటి నన్నిటిని 'పాప' మని సామాన్యముగా వ్యపదేశింపవచ్చును.

పాపమన నేమి? పారలౌకికచింతాశీలురగు మనుష్యుల మనములలో యుగముల తరబడి ఈ ప్రశ్న యనువర్తించుచున్నను, నేటికిని దుష్పరిహార్యముగా నేయున్నది (చూ. పాపము - మోక్షము). ఈ ప్రపంచమందు మనుజుని ఉనికి యను అనాది ప్రహేళికను పరిష్కరించుటకై బుద్ధిమంతు లనేకులచే చేయబడిన ప్రయత్నములలో ఆత్మస్వరూప మమల మనియు, ప్రకృతి సహజముగా దుష్టమనియు ఎన్ను ఆలోచన ధోరణికన్న మిన్నయైనది కానరాదు. ఈ భావ సంపుటి మనుజలోకమునందు తూర్పు దేశములలో మిగుల వ్యాప్తమై అచటనుండి పడమటి ప్రాంతములకు ప్రాకి, మనిమతము, జ్ఞానమతము (gnosticism) అను సిద్ధాంతముల వేషము వేసికొని క్రీస్తు వెనుక రెండవ దశకములో యూరపుఖండమును ప్రవేశించినది. తరువాత నీ భావధోరణి క్రైస్తవమత పరమ గురువగు పోపుచే ప్రతిఘటింపబడినప్పటికిని, ప్రతీచ్యమత భావనలపై తన అవిలేయ ప్రభావమును నెరపినది.

"ఆత్మ అమలము, ప్రకృతి పాపపంకిలము" అను సిద్ధాంతము నంగీకరించితిమేని, మనుజుని శరీరపంజరము జుగుప్సార్హము, నింద్యము అను భావన అనివార్యము. ఆత్మ అపాపవిద్ధమైనను, పాశవ కాంక్షలతో కూడుకొన్న దేహము మనుజుని పాపకూపపతితునిగా చేయుటకు హేతువగును. అందువలన ఆత్మను శుద్ధముగా చేయవలెననినచో, ఇంద్రియములను, వాంఛలను, వాసనలను అదుపులోనుంచి శరీరమును కృశింపచేయవలయును. ఈ సమాలోచన ధోరణి కనుగుణముగనే అన్ని మతములందును తపశ్చర్య ఆదరమునకు పాత్రమైనది.

ఈ తపశ్చరణ పద్ధతి అనేక దేశములందు ఉపవాసము, కాయకర్శనము, శరీర ప్రమాథము మొదలగు నికృష్ట రూపములు మొదలుకొని, అహంకార, మమకారములను త్యజించి, పరమపురుషార్థమైన మోక్షప్రాప్తికై యత్నించు ఉత్కృష్ట రూపమువరకు అనేక విధములగు వేషముల ధరించినది. గ్రీకు దర్శనమందు, సోక్రటీజ్ అనుయాయులలో నీ తపస్స్వీకరణ మమలులో నుండెడిది. తరువాత స్టోయిక్కులు, సినిక్కులు శరీర మాత్మకు కారాగారమను దృష్టితో, ఐహిక భోగములు నింద్యములని ఉపదేశించిరి. అట్లే నవీనప్లేటో మతమందుకూడ ఆత్మతత్త్వము నరయుటకై వివాహము, మాంసాశనము ఆటంకము లనిరి. ప్రాచీన ఈజిప్షియనులలోకూడ ఉపవాసము, శౌచము, శస్త్ర కర్తనము (circumcision) మొదలగు విధులు తపశ్చరణకు పూర్వాంగములుగా పేర్కొనబడినవి. జొరాష్టర్ మతము తపశ్చర్యను నిషేధించినది. యూదులలో మతాదేశకులవంటి అధికారులకే తపస్సు విధించబడినది. వీరిలో క్రీస్తు జననమునకు ముందుగా అవధూత సంస్థకూడ ప్రాదుర్భవించినది. (అవధూత యనగా సంసారబంధముల విదల్చినవాడు). బౌద్ధమతములో భిక్షువులకు లౌకికార్థరూపమున తపస్స్వీకార మావశ్యకము. (భిక్షువు లనగా బౌద్ధమత ప్రచారకులు). మహమ్మదీయులలో సూఫీలు భగవత్సాక్షాత్కారమున కుద్యమించు తపశ్శాలులు. ప్రారంభములో క్రైస్తవమతమందు బ్రహ్మచర్యము, దారిద్ర్య స్వీకారము, ఉపవాసము, రాత్రి జాగరణము, క్రీస్తు మరల శీఘ్రముగనే జన్మించునను విశ్వాసము తాపసుల లక్షణములుగా నుదాహరించబడినవి. కాని ఆత్మప్రాప్తియం దాసక్తి తగ్గి, జ్ఞానము హీనమై, కేవల కర్మాచరణయందే అభినివేశము అగ్గలమైన కాలములో క్రైస్తవమతమందు తపశ్చరణ మత స్థాపన రూపమున వ్యవస్థీకరింపబడినది. ఈ మతములలో ఆత్మజ్ఞాన సముపార్జన కంగముగా శరీరశిక్షణ అనుష్ఠాన

రూపమున ఆదేశించబడుచుండెడిది. ఇట్టి మతములలో క్రైస్తవ మతానుభవమందు, పాండిత్యమందు పారంగతు లగు ప్రతిభాశాలు లుద్భవించి మతము నుద్ధరించినవారు గలరు (చూ. సన్యాసి మతసంస్థ).

ఐరోపాదేశమం దనేక ప్రదేశములందు ఈ మతములు వెలసినవి. ఇవియే మధ్యయుగ ఛాత్రవాదమునకు ఆలంబనములు. (చూ. ఛాత్రవాదము పుట 410). తరువాత పీటర్, విక్లిఫ్, జెరోమ్‌వంటి ఆత్మవేత్తలగు ప్రతిభాశాలులు కఠోర తపస్సును ప్రతిషేధించిరి. వీరి భావధోరణియే తరువాత 17 వ శతాబ్దమున క్రైస్తవమత సంస్కరణ (reformation) కు దారి తీసినది. కాని క్రైస్తవమతము నందు ప్యూరిటానిజ్మ్, క్వేకరిజ్మ్, మెతడిజ్మ్ అను వేరు వేరు సంప్రదాయముల రూపమున తపోభావము నేటికిని కన్పట్టుచునే యున్నది.

ఇక భారతదేశమందు తపోభావ ప్రచారమును పరికింతము. పాశవవృత్తిని ప్రతిఘటించినగాని మనశ్శుద్ధి సంఘటిల్లదనియు, మనస్సు విశుద్ధమైనగాని, సంసారబంధ విమోచకము, పురుషార్థపరసీమయు నగు సమ్యగ్జ్ఞానము సిద్ధించదనియు భారతీయ వేదాంతుల యుపదేశము. ఆత్మ స్వరూప సంపత్తికి బౌద్ధులు బోధించు నిర్వాణప్రాప్తి కైనను, లేదా వేదాంతులు విధించు బ్రహ్మైక్య ప్రాప్తి కైనను దేహము ప్రతిబంధకమను అభిప్రాయము అనాదిగా కలదు.

భారతదేశ ధర్మ శాస్త్రములయందు బ్రహ్మచర్య, గృహస్థ, వానప్రస్థాశ్రమములకు పర్యవసానముగా తపశ్చర్య పేర్కొనబడినది. ఇది ఆశ్రమ స్వీకారమందలి సాధారణక్రమము. ఇదిగాక 'యదహరేవ విరజేత్ తదహరేవ ప్రవజేత్' (ఏనాడు విరక్తి పుట్టునో, ఆనాడే తపశ్చర్య ఆరంభించవలసినది) అను న్యాయము ననుసరించి ఏ ఆశ్రమమందున్న వ్యక్తియైనను వైరాగ్య ముదయించినచో తురీయాశ్రమమగు, తపశ్చరణ ప్రయోజకమగు సన్యాసమును చేపట్టవచ్చును. సన్యాసమునకు ప్రధానాంగము మమకార విసర్జనము. స్మృతుల ఆదేశము ప్రకారము సన్యసించుటకు పూర్వము మనుజుడు కొన్ని విధుల నిర్వర్తించి యుండవలయును.

"దశలక్షణకం ధర్మం అనుతిష్ఠన్ సమాహితః ।
వేదాంతం విధివత్ శ్రుత్వా సంన్యసే దనృణో ద్విజః॥"
(మను. 6—94)

(పది లక్షణములు గల ధర్మము నాచరించుచు శ్రద్ధాయుతుడై, వేదాంతవిద్యను విధ్యుక్తముగా నభ్యసించి, పితృ ఋణ, దేవ ఋణ, మనుజ ఋణము లను మూడు ఋణములను తీర్చి మనుజుడు సన్యసించవలెను). దశ లక్షణములు గలిగిన ధర్మమనగా :—

1. ధృతి (అనగా తనకు పరు లపకారము చేసినను వారల కెగ్గు చేయకునికి).
2. క్షమము (వికార హేతువులగు విషయములు దాపురించినను వికారము నొందకుండుట).
3. దమము (మనో నిగ్రహము).
4. అస్తేయము (పరధనముల దొంగిలించవలెనను బుద్ధి లేకుండుట).
5. శౌచము (వెలుపల, లోపల శుచిగా నుండుట).
6. ఇంద్రియనిగ్రహము.
7. ధీః (శాస్త్రాది తత్త్వజ్ఞానము).
8. విద్య (ఆత్మజ్ఞానము).
9. సత్యము (నిజమును పల్కుట).
10. అక్రోధః (కోపము లేకుండుట). (మను. 6-95)

స్మృతుల ప్రకారము సన్యాసులలో నాలుగు తెరగుల వారు కలరు. కుటీచక, బహూదక, హంస, పరమహంస యనువారలు. ఈ వరుసలో ముందువారలకన్న వెనుక వారు ఉత్కృష్టతరులు. స్వాశ్రమధర్మమును ప్రధానముగా జేసికొని, బ్రహ్మప్రాప్తికి యత్నించువారు కుటీచకులు. వీరు కుటీరమందు నివసించుటచే కుటీచకులని పిలువ బడుదురు. కర్మలను అప్రధానముగా జేసి, జ్ఞానాభ్యాసమును ప్రధానముగా జేసికొనువారు బహూదకులు. వీరు బహు, అనగా పెడిండ్లలో భిక్ష మెత్తుకొనువారగుటచే వీరికి పేరు లభించినది. జ్ఞానాభ్యాస నిష్ఠులు హంసలు. జ్ఞాన పరిణతి నందుకొని నిష్క్రియులై యుండువారు పరమహంసలు.
మే. వ. న.

తర్కము - అరిస్టాటిలీయ : అరిస్టాటిల్ దృష్టిలో శాస్త్రములు మూడు విధములు. అవి సైద్ధాంతికములు, ఆచరణాత్మకములు, ఔత్పత్తికములు. (productive) మొదటిదాని లక్ష్యము సిద్ధాంత జ్ఞానము, రెండవదానిది సమ్యక్ప్రవర్తన, మూడవదానిది కళాసృష్టి. మనము తర్కమను దానిని అరిస్టాటిల్ "విశ్లేషణ శాస్త్రము" అని పిలిచెను. దీనిని పై మూడింటిలో దేని విభాగముగను ఆయన పరిగణింపలేదు. ఆయన దృష్టిలో అది అన్ని శాస్త్రములకు ఆవశ్యకమగు సాధనము.

పాశ్చాత్య తర్క స్థాపకుడుగ అరిస్టాటిల్ పరిగణింప బడుచున్నాడు. ఆయన తర్కము శతాబ్దముల తరబడి అధ్యయన పరిశీలనముల విషయముగా నుండెను.

ఎ. అరిస్టాటిల్ యొక్క వైధ తర్కము : అరిస్టాటిల్ వైధ తర్కముయొక్క ముఖ్య విషయము న్యాయ

ప్రయోగముయొక్క వివిధ రూపములను, ప్రామాణిక ప్రకారములను నిర్ణయించుటయే. ఆయన దృష్టిలో ఇది తార్కికమని పరిగణింపదగు నిగమనహేతుప్రక్రియ యొక్క రూపమును సూచించును. న్యాయ ప్రయోగములో వాక్యములుండును. వాక్యములు పదములను కలిగి యుండును. కావున మనము ప్రథమమున పదములను గురించి చర్చించెదము.

1. పదములు : వాక్యములో ఉద్దేశములుగాను, విధేయములుగాను అగపడు భాషా రూపములే పదములు. ఆయన వానిని 'అసంయుక్త' పదములని పిలిచెను. వానిని సరియగు సంధాయకములతో కలిపినయెడల తార్కిక వాక్యములను వ్యక్తముచేయు భాషా వాక్యములు ఏర్పడును. 'ప్లేటో', 'ఎరుపు', 'గులాబీ రంగు' మొదలైనవి పదముల వివిధ ఉదాహరణములు. పదము ఈక్రింది పదార్థములలో దేనినైనను చెందవచ్చును. ద్రవ్యము, గుణము, సంబంధము, స్థలము, కాలము, ప్రయోజనము, స్వామ్యము, కార్యము, నిష్క్రియత. ఈ పదార్థములు ఉద్దేశమును గురించిన వివిధ విధేయములనుగాని, విధేయములకు వర్తించు వివిధ ఉద్దేశ్యములనుగాని సూచించును. ప్రత్యక్షము, అసందిగ్ధము అయిన ఒక సరళ జ్ఞాన క్రియచే ఒక పదముయొక్క అర్థము గ్రాహ్యమగును.

2. వాక్యము : భాషలో వ్యక్తము చేయబడిన నిర్ణయమే వాక్యము. రెండుగాని, అంతకంటె ఎక్కువగాని భావముల మధ్య సంబంధమును కల్పించుటగాని, లేదా అట్టి సంబంధమును నిషేధించుటగాని నిర్ణయము. వాక్యము నిర్ణయముయొక్క భాషారూపమే గనుక అది సత్యమైనను, అసత్యమైనను కావచ్చును. అది వ్యక్తముచేయు నిర్ణయము సత్యముగాని, అసత్యముగాని అయినప్పుడు ఆ వాక్యముగూడ సత్యముగాని, అసత్యముగాని అగును.

ఆయన మొదటి గ్రంథములలో ఒకదానిలో అరిస్టాటిల్ రెండు విధములైన వాక్యములను పేర్కొనెను. మొదటిరకపు వాక్యములో ఒక నామవాచకమును, ఒక క్రియాపదమును మాత్రమే యుండును. (ఉదాహరణమునకు : "కుక్క మొరుగును" లేదా "ప్రతి కుక్క మొరుగును"). రెండవరకపు వాక్యములలో ఒక విధాయకము, ఒక సంధాయకము ఉండును. (ఉదా॥ "కుక్క విశ్వాసపాత్రమైన జంతువై యున్నది," లేదా "ప్రతి కుక్క విశ్వాసపాత్రమైన జంతువై యున్నది"). వానిని ప్రతిజ్ఞా వాక్యములుగను (S. P. అగును), నిషేధ వాక్యములుగను (S. P. కాదు) మొదట ఆయన వర్గీకరించిరి. ఒకప్పుడు ప్రతిజ్ఞా నిషేధములు రెండును సమానముగా ప్రధానములే నని ఆయన వాదించును. మరియొకప్పుడు ప్రతిజ్ఞ నిషేధముకంటె ప్రాథమికమైనదని వాదించును. అయితే సాధారణముగా ఏ తార్కిక లోపమురాకుండ ఒక నిషేధవాక్యమును ప్రతిజ్ఞావాక్యముగా మార్చవచ్చునను అభిప్రాయమును ఆయన ఆమోదించినట్లు కన్పట్టదు. పరిమాణము దృష్ట్యా వాక్యములు ఒకచోట సామాన్యములు (S అంతయు P), ప్రత్యేకములు (కొంత S P), విశిష్టములు (S P ; ఇచ్చట S వ్యక్తి నామ వాచకము). తరువాత మొదటి రెండిటిని మార్చకుండగనే మూడవదాని స్థానమున 'అనిశ్చితము' అనబడు ఒక క్రొత్తవాక్య రూపము పేర్కొనబడినది. ఒక వాక్యములోని ఉద్దేశము పరిమాణీకరింపబడకుండ, దాని సందర్భమును పరిశీలించిన తరువాత దానిని పరిమాణీకరించినయెడల అట్టి వాక్యమును "అనిశ్చిత" వాక్యమందురు. (ఉదా: కుక్కలు విశ్వాసపాత్రములైనవి). ఉద్దేశముయొక్క పరిమాణకరణమును గురించి మాత్రమే అరిస్టాటిల్ చర్చించెననియు, విధేయమును గూడ పరిమాణీకరించుటలో వచ్చు తార్కికక్లిష్టతలను గురించి ఆయన ఎచ్చటను చర్చింపలేదనియు గుర్తింపవలసియున్నది. పరిమాణము, గుణము, అను రెంటి సంయుక్త దృక్పథమునుంచి వాక్యములను పరిగణించిన యెడల మనకు 4 వాక్య రూపములు లభ్యమగును. సామాన్య ప్రతిజ్ఞ, సామాన్య నిషేధము, ప్రత్యేక ప్రతిజ్ఞ, ప్రత్యేక నిషేధము. వీటి సంకేతములు వరుసగా A, E, I, O లు. ప్రకారత్వ దృష్టినుండి వాక్యములు సమస్యారూపములు (S P కావచ్చును) ప్రతిజ్ఞాత్మకములు కావచ్చును (S P అయివున్నది), ఆవశ్యకములు కావచ్చును. (S P అయియుండవలెను). అరిస్టాటిల్ ఉద్దేశవిధేయ వాక్యముల (categorical) కు భిన్నముగ, సోపాధిక (hypothetical) (S అయినచో P కావచ్చును), వికల్పక (disjunctive) (S లేదా P కావచ్చును) వాక్యములను గుర్తించలేదు. సరళ, సంకీర్ణ వాక్యములను గురించి ఆయన చర్చించెను. కాని సంకీర్ణ వాక్యములనిన సంశ్లిష్ట వాక్యములనియు, (అనగా S P Q ల సంయోగము), సరళవాక్యము లనిన అసంయుక్త వాక్యములనియు ఆయన అర్థము.

3. న్యాయ ప్రయోగము : అరిస్టాటిల్ దృష్టిలో సరియైన పారంపరిక నిగమనానుమానమును సూచించునది న్యాయప్రయోగ మొకటియే. ఒకే ఆధార వాక్యము నుండి ఒక్కొక్కప్పుడు మనము అనుమానము చేయవచ్చునని ఆయన అంగీకరించును. ఉదాహరణమునకు "కొందరు గ్రీకులు దార్శనికులు" అను వాక్యమునుండి మనము

'కొందరు దార్శనికులు గ్రీకులు' అను అనుమానము చేయవచ్చును. ఇది సాక్షాల్లబ్ధానుమానము. దీనికి వివిధ రూపములు గలవు. అయితే పారంపరికానుమానములు కూడ గలవు; అనగా ఒకటికన్న ఎక్కువ ఆధారవాక్యము లవసరమైన అనుమానములు; అరిస్టాటిల్ దృష్టిలో ఇవి యన్నియు న్యాయ ప్రయోగరూపమును కలిగియున్నవే. న్యాయ ప్రయోగములో A, E, I, O రూపములోనున్న ఉద్దేశ-విధేయ వాక్యములను మాత్రమే ఉపయోగించుటను అరిస్టాటిల్ అనుమతించెను. దానిలో మూడు వాక్యములు మాత్రమే యుండును. అన్ని వాక్యములను కలిపినచో వానిలో మొత్తము మూడుపదము లుండును. మూడు పదములు మాత్రమే యుండవలెను. మూడింటిలో రెండు వాక్యములు ఆధార వాక్యములుగా పనిచేయును. ఈ రెండును కలసి మూడవ దానిని ఫలింపచేయును. ఈ మూడవది పర్యవసానము అనబడును. ప్రామాణిక న్యాయ ప్రయోగములో ఒక ఆధార వాక్యము సామాన్యముగను, ఒకటి ప్రతిజ్ఞాత్మకముగను నుండవలెను. అసమగ్ర ఆధార వాక్యముయొక్క విస్తృతి పర్యవసానముయొక్క విస్తృతి అయియుండవలెను. ఒక ఆధారవాక్యము నిషేధరూపముగ నున్నయెడల పర్యవసానము నిషేధరూపమున నుండవలెను. అంతేగాక పర్యవసానములో నుండు పదములలో ఏ ఒక్కదానికిని కూడ ఆధారవాక్యములలో వానికీయబడినదానికంటె ఎక్కువ విస్తృతోపయోగమును పర్యవసాన మీయరాదు. పర్యవసానముయొక్క ఉద్దేశమును గౌణపద (minor term) మనియు, దాని విధేయమును ప్రధానపద (major term) మనియు అందురు. గౌణ పదమును కలిగియున్న ఆధారవాక్యమును గౌణ వాక్యమనియు, ప్రధానపదమును కలిగియుండు ఆధారవాక్యమును ప్రధాన వాక్యమనియు అందురు. యుక్తిని వైధముగా చూపునపుడు ప్రధాన వాక్యమును మొదటను, తరువాత గౌణవాక్యమును, చివర 'కావున' (∴) తో పర్యవసానమును వ్రాయుదురు. ప్రధాన గౌణపదములు గాక మధ్య పదమని మరియొక పదముకలదు. ఇది ఆధారవాక్యములు రెండింటిలోనే కన్పట్టును గాని పర్యవసానములో కన్పట్టదు. ఇది మధ్యవర్తివలె వర్తించుచు పర్యవసానములోని గౌణ, ప్రధాన పదముల మధ్య ఒకానొక సంబంధమును నెలకొల్పుటకుగాని, నిషేధించుటకుగాని వీలు కలుగజేయును. ఇట్టి కార్యమును కలుగ జేయుటకు అది ఆధారవాక్యములో కనీస మొకదాని యందైనను దాని సంపూర్ణ విస్తృతిలో ఉపయోగింపబడవలెను. అది ఒక సామాన్యవాక్యముయొక్క ఉద్దేశముగా గాని, లేదా నిషేధ వాక్యముయొక్క విధేయముగా గాని యున్నప్పుడు అట్లుచేయ వీలగును. మధ్య పదమునకు ప్రధాన గౌణ పదములతో విస్తృతి విషయమున గల సంబంధము ననుసరించి న్యాయప్రయోగ యుక్తులకు మూడు రూపములు కలవు. అరిస్టాటిల్ గుర్తించ నటువంటి నాల్గవ రూపమును తరువాత 'గాలెన్' వాటికి జేర్చెను. వాస్తవమున ఈ నాల్గవరూపము లేకుండగనే అరిస్టాటిల్ సర్వత్ర వ్యవహరింప గలిగెను. మొదటి రూపమునందు మధ్యపదము ప్రధాన వాక్యములో విధేయముగాను, గౌణ వాక్యములో ఉద్దేశ్యముగాను ఉండును. రెండవ రూపమందు మధ్యపదము గౌణ, ప్రధాన వాక్యములు రెండింటిలో విధేయముగనే యుండును. మూడవ రూపమందు, రెండింటిలో ఉద్దేశ్యముగను, నాల్గవ దానియందు ప్రధాన పదములో ఉద్దేశ్యముగను, గౌణ పదములో విధేయముగను ఉండును. ప్రతి రూపములోను A,E,I,O ల అనేక సమాహారములు (combinations) సాధ్యములు. వీనిలో కొన్ని మాత్రమే ప్రామాణికయుక్తు లగును. అట్టి వానిని ప్రామాణిక ప్రకారము లందురు. ఉపయోగింపబడిన వాక్యముల స్వభావము ననుసరించి ప్రకారమును నిర్ణయించెదరు. తరువాతి ఛాత్రవాదులచే నామకరణము చేయబడిన వివిధ రూపముల ప్రామాణిక ప్రకారములు ఈ క్రింది విధమున నున్నవి:

రూపము - I - A A A (barbara), E A E (celarent), A I I (darii), E I O (ferio);

రూపము - II - E A E (cesare), A E E (camestres), E I O (festino), A O O (baroco);

రూపము - III - A A I (darapti), I A I (disamis), A I I (datisi), E A O (felapton), O A O (bocardo), E I O (ferison);

రూపము - IV - A A I (bramantip), A E E (camenes), I A I (dimaris), E A O (fesapo), E I O (fresison).

తక్కిన రూపములలోని యుక్తులను మొదటి రూపముయొక్క యుక్తులుగా మార్చవచ్చును. అరిస్టాటిల్ అనేక పర్యాయములు తక్కిన రూపములలోని యుక్తులను మొదటి రూపముయొక్క యుక్తులుగా మార్చియే వాటి ప్రామాణికతను రుజువు చేసెను. సోపాధిక, వికల్పక వాక్యములను అరిస్టాటిల్ గుర్తింపలేదు. కనుకనే సోపాధిక, వికల్పక న్యాయ ప్రయోగములనుకూడ ఆయన గుర్తింపలేదు.

వ్యాప్తి : అరిస్టాటిల్ ఒకానొక వ్యాప్తి సిద్ధాంతమును గూడ నిరూపించెను. శాస్త్రీయ పద్ధతియొక్క విశ్లేషణము నొక దానినికూడ చూపయత్నించెను. కాని ఆయన వైధ తర్కములో చూపిన ప్రౌఢత, సునిశితత్వము ఆయన ఈ విషయమున చేసిన కృషిలో కన్పించదు. అందుచేతనే ఆయన వ్యాప్తిపద్ధతి నిగమనపద్ధతి యంత జనాదరణీయము కానేరదు. ప్రత్యేక భూతార్థములనుండి బయలుదేరి సామాన్య సాధారణీకరణములను చేర ప్రయత్నించు హేతుప్రక్రియనే ఆయన వ్యాప్తిపద్ధతి అని పిలచెను. అయినప్పటికిని, ఆయన వ్యాప్తినికూడ న్యాయప్రయోగ రూపముననే చూపెను. న్యాయ ప్రయోగమందు ప్రథమ ఆధార వాక్యములని పిలువబడు చరమ ఆధార వాక్యములు వ్యాప్తిగ్రహణ పద్ధతివలన వచ్చినవేనని ఆయన వాదించెను. అయితే ఇట్టి విషయములలో ఆయనదృష్టిలో వ్యాప్తి యనునది అంతర దృష్టిఫలము. అట్టి సామాన్య వాక్యములే శాస్త్రముల ప్రథమ తత్త్వములగును. ప్రథమ తత్త్వములనుండి చేయబడు న్యాయ ప్రయోగాత్మక నిగమనములను కలిగియున్న ఒక విధమైన నిరూపణాత్మక జ్ఞానమే శాస్త్ర జ్ఞానము. ప్రసాద్.

తర్కము, గణితశాస్త్రాత్మక (సాంకేతికతర్కము) (Logic, Mathematical or Symbolic) : గణిత శాస్త్రాత్మక తర్కము, సాంకేతికతర్కము, వైధతర్కవ్యవస్థ అనునవి పర్యాయ పదములు. తర్కశాస్త్రమును అత్యంత సాంకేతికము లేదా కృతకమైన భాష నుపయోగించి చర్చించుటయే గణిత శాస్త్రాత్మక తర్కము. ఒక ప్రత్యేక ప్రయోజనము కొరకు నిర్మింపబడిన తార్కిక సంకేతము లనెడు సంకేతములే ఈ భాషలో నుండునవి. కావున నిదియొక క్రొత్త తర్కముగాదు. తర్కమును ఒక క్రొత్తవిధముగా చర్చించుటయే. సాధారణ భాష సందిగ్ధమైనది, అస్పష్టమైనది గనుక ఒక క్రొత్త కృతకభాష నిర్మింపబడినది. వాక్యములు చేయు పనిని సాధారణ భాష తరచుగా మరుగుపరచుటయేగాక, మనను తప్పుత్రోవను తీసికొనిపోవును. ఆధునిక వైధ తర్కము అత్యంతముగా సాంకేతికమై యున్నది. అయితే విజ్ఞాన దర్శన శాస్త్రములోను, లేదా వ్యాప్తి తర్కములోనుకూడ తార్కిక సంకేతములు ఉపయోగింపబడుచున్నవి. సంకేతములను ఉపయోగించుటవలన తార్కికుడు విషయములను సునిశితముగాను, సుబోధకముగాను చేయుచున్నాడు. బహుదీర్ఘమైన యుక్తులనుగూడ సాంకేతికముగా సూక్ష్మ పరిమాణముగల రూపములలో వ్యక్తపరుపవచ్చును. కావుననే అవి ప్రామాణికమైనవో కానివో నిరూపింపవచ్చును, లేదా రుజువు చేయవచ్చును. అనేక సాంఘిక శాస్త్రజ్ఞులు, ప్రకృతి శాస్త్రజ్ఞులు తమ పరిశోధనలలో తార్కిక సంకేత శాస్త్రమును ఉపయోగింప దొడగిరి. ప్రసాద్.

తర్కము, బ్రాహ్మణ, బౌద్ధ, జైన : ప్రమాణములు, న్యాయప్రయోగము మొదలైన వాటిని గురించిన మొదటి వ్యవస్థిత వివరణ నిచ్చినది న్యాయదర్శనమే. ఇట్లనిన, అంతకు పూర్వముగాని, ఇతర దర్శనములలో గాని హేతువాదము వ్యవహారములో లేదని సూచించుట గాదు. ఏలన వేదకాలమునుండియు తార్కిక యుక్తులు నిస్సంశయముగ ఉపయోగింపబడిన విద్యావ్యాసంగముల చిహ్నములు మనకు గలవు. వాద విద్య (the art of disputation - వాకోవాక్యము) అధ్యయన విషయముగా నుండెను. మహాభారతములో ప్రత్యక్షము, అనుమానము, శబ్దము అను మూడు ప్రమాణములు గుర్తింపబడినవి. అందే న్యాయ సూత్రము (I, 24, 41) లను స్మరింపజేయు ప్రయోజన నిర్ణయములను గురించిన ప్రస్తావము గలదు. "న్యాయ-తంత్రాణి" (తార్కిక వ్యవస్థలు) అను పదము మన కందు కనబడును. ఈ మహా ఇతిహాసములో సాధారణముగా 'న్యాయ' అను పదమునకు తర్కమని అర్థమనియు, కాని తరువాతి భాగములలో అప్పుడప్పుడు మనకు తెలిసిన తార్కిక దర్శనమను అర్థములో న్యాయ పదము ఉపయోగింపబడినదను పర్యవసానమునకు హాప్‌కిన్స్ చేరెను. మనుస్మృతిలో 'ఆన్వీక్షికీ', 'ఆత్మవిద్యా' - అను రెండును గలవు (VII, 43). కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రము (క్రీ.పూ. 327) నాలుగు విద్యలలో ఒక దానినిగా 'ఆన్వీక్షికి' ని పేర్కొనెను. 'ఆత్మ విద్య' కు 'ఆన్వీక్షికి' కి మధ్య కనబడు తేడా ఏమన, మొదటిది సాక్షాత్కార జ్ఞానముపై ఆధారపడిన వాక్యముల సందోహము. రెండవది ఈ వాక్యములను తార్కికముగా సమర్థించెడిది. దీనివలన 'హేతువిద్య', 'హేతు శాస్త్రము', 'తర్కవిద్య', 'న్యాయశాస్త్రము', 'వాదవిద్య' అని కూడ 'ఆన్వీక్షికి' పిలువబడుచుండెను. 'వాదవిద్య' అను పదమువలన గ్రీసులోవలె భారతదేశములో కూడ వాద విద్య నుండియే తర్కము జనించినదను విషయమును తెలియనగును. ఈ విషయమే వాదనియమములను, వాదములో అనుసరింపవలసిన సూచనలను న్యాయములో చేర్చుటను వివరించును. 'అర్థశాస్త్ర' పు చివరి అధ్యాయములో కౌటిల్యుడు 'తంత్రయుక్తి' లను పేరుగల 32 పారిభాషిక పదముల పట్టిక నొకదానిని ఇచ్చెను. తంత్రయుక్తి అనగా శాస్త్రీయయుక్తి. 'చరక-సంహితము'

లోను, 'సుశ్రుత సంహితము' లోను కూడ ఈ పట్టిక అగపడుచున్నది. వాత్స్యాయనుడు న్యాయ సూత్రము (I-1-4) వ్యాఖ్యానములో వీటినిగురించి ప్రస్తావించెను.

'సాంఖ్యకారికలు' అను గ్రంథము (క్రీ. శ. 2 వ శతాబ్దము) ప్రత్యక్ష, అనుమాన, శబ్దప్రమాణములను చర్చించెను. అనుపలబ్ధి (non-perception) యొక్క నియమము లను ఇచ్చెను. "ప్రమేయ సిద్ధిః ప్రమాణాద్ధి" (ప్రమాణమునుండియే ప్రమేయ సిద్ధి) అను నియమమును పేర్కొనెను. యోగసూత్రములలో (క్రీ. శ. 3 వ శతాబ్దము) పతంజలి ప్రమాణ, విపర్యయ, వికల్పములను చర్చించెను.

మీమాంసా సూత్రములు (క్రీ. పూ. 200 సం॥ ప్రాంతమున) బహుశః ఇతర ప్రమాణముల నంగీకరించినప్పటికిని ప్రత్యక్ష, శబ్ద ప్రమాణములను పేర్కొనెను. ఏది ప్రామాణిక జ్ఞానమో కూడ ఈ గ్రంథము కొంతవరకు సూచించెను.

'ఆన్వీక్షికి' న్యాయమనికూడ పిలువబడునని వాత్స్యాయనుడు చెప్పెను. ప్రమాణములద్వారా విషయములను పరీక్షించుట యని న్యాయము నిర్వచింపబడెను. అనగా శాబ్దము (లేదా ఆగమము), ప్రత్యక్షము - వీటి నాధారముగా చేసికొనిన అనుమానమే న్యాయము. వీటికి వ్యతిరేకముగా నున్నది న్యాయాభాస. శబ్దప్రమాణము (నమ్మదగిన మనిషి యొక్క వాక్కు) కూడ అనుభవమునకు సంబంధించి యున్నపుడుగాని, లేదా యోగి ప్రత్యక్షములోని అతీంద్రియ విషయములకు సంబంధించి యున్నపుడుగాని ప్రత్యక్షమే. కావుననే ప్రత్యక్ష పూర్వకమైనదిగా (అనగా ప్రత్యక్షముపై ఆధారపడియున్నదిగా) అనుమానము నిర్వచింపబడినది. ఈ విధమున తర్కశాస్త్ర గ్రంథములు చర్చించు విషయములు అన్నియు అనుమానముపై ఆధారపడియున్నవి.

న్యాయ ప్రయోగావయవములలో అన్ని ప్రమాణములు ఇమిడియున్నవని కూడ వాత్స్యాయనుడు సూచించెను. ప్రతిజ్ఞావాక్యము, శబ్దప్రమాణము, హేతువు, అనుమానము, ఉపనయము, ఉపమానము - ఈ అవయవములు ఒకే ప్రయోజనమును సాధించుచున్నవను సూచనయే నిగమనము (పర్యవసానము). ఇట్టి పంచావయవ వాక్యరూపమే పరన్యాయము. ఏలన ఆవిధముగా చెప్పినగాని తర్కము పరులకు అవగతము కాదు. అంతేగాక ఈ న్యాయరూపము నాధారముగా చేసికొనియే వాదము, జల్పము, వితండము కొనసాగును. సత్యమును తెలిసికొనుటకు గూడ నిదియే ఆధారము (న్యాయ ప్రయోగరూప చర్చకు చూ. అనుమానము - పుట. 251). పశ్చిమ దేశములలోవలె భారతదేశములో కూడ వ్యాప్తిని ప్రతిపాదించు విషయము వివాదాంశమయ్యెను. వ్యాప్తి నియమము ముఖ్యముగా లోకాయతికులచేతను, మాధ్యమికులచేతను ప్రతిఘటింపబడెను. వివిధ దర్శనములు వ్యాప్తి నియమమును కనుగొనుటకు ఒక పద్ధతిని సిద్ధపరచినవి.

ఇంకొకనికి ఒక వాక్యమును వివరించు ప్రయత్నములో న్యాయ ప్రయోగరూపము జనించినది. స్వార్థముకొరకై చేసికొనిన అనుమానమును (స్వనిశ్చితార్థ అనుమానము) పరులకు బోధపరచుటకు క్రమముగా చేయు వివరణమే న్యాయము లేదా న్యాయ ప్రయోగమని దిఙ్నాగుడు, ప్రశస్తపాదుడు, వారి తరువాతి శాస్త్రజ్ఞులు చెప్పిరి. స్వార్థముకొరకై చేయు అనుమానములో 3 అవయవములే యుండును.

వ్యాప్తి అన్వయి కావచ్చును ; వ్యతిరేకి కావచ్చును ; సాధారణముగా రెండును అయి యుండవచ్చును. కావున న్యాయ ప్రయోగము వరుసగా కేవలాన్వయి, కేవలవ్యతిరేకి, అన్వయవ్యతిరేకి అను విధముల వర్గీకరింపబడినది. ధూమమున్నచోట అగ్ని కలదు. ఉదాహరణమునకు వంటయింటిలోవలె. అగ్ని లేనిచోట ధూమములేదు - ఉదాహరణమునకు సరస్సులోవలె - అను దానిలో అగ్ని (సాధ్యము) అన్వయ, వ్యతిరేక ఉదాహరణములు రెండింటికిని ఒప్పియున్నది గనుక ఇట్టి ద్వివిధపరీక్ష నుపయోగించుట వీలుపడును. కాని ఇది ఎల్లప్పుడును జరుగదు; "ఘటము జ్ఞేయము గనుక దానికి నామధేయ మీయవచ్చును" అను వాక్యములో అన్వయవ్యాప్తి మాత్రమే గలదు. వ్యతిరేకోదాహరణము చూపలేము ; - ఏలన, జ్ఞేయము కానిది మన జ్ఞానపరిమితికి బాహ్యముగా నున్నది. కొన్ని ఉదాహరణములలో వ్యాప్తి వ్యతిరేకముగా మాత్రమే పనిచేయును. 'తక్కిన నాలుగు భూతములకంటె భిన్నమైనది గనుక, భూమికి గంధము కలదు', అను వాక్యములో వ్యతిరేక వ్యాప్తిమాత్రమే గలదు. 'తక్కిన భూతములకంటె భిన్నము కానివి గంధము నీయవు.' ఉదాహరణమునకు నీరు. సాధ్యమగు గంధము కేవలము భూమికి మాత్రమే ప్రత్యేకము. కావున మరొక సదృశమైన విషయము (సపక్షము) ను చూపలేము. అద్వైతులు ఇట్టి వర్గీకరణము నంగీకరింపరని గమనింపవలెను. అపవాదమునకు చోటీయని అన్వయానుమానమును మాత్రమే వారంగీకరించిరి. కేవల వ్యతిరేకానుమానము యొక్క స్థానమున మీమాంసకులు, అద్వైతులు అర్థాపత్తి అను మరొక స్వతంత్ర ప్రమాణము నంగీకరించిరి.

లింగము (లేదా హేతువు) యొక్క త్రైరూప్యము గుర్తింపబడినది. (1) పక్షములో లింగమెప్పుడును ఉండవలసి

నదే గాని లేకుండుటకు వీలులేదు. (పక్షసత్త్వమేవ) ఉదా : పర్వతముపై ధూమము. (2) లింగము సపక్షమందేయుండవలెను. (సపక్ష ఏవ సత్త్వమ్) ఉదా : వంటయింటిలో ధూమము. (3) వ్యతిరేక ఉదాహరణములో (విపక్షములో) లింగమెప్పుడును ఉండరాదు. (విపక్షే అసత్త్వమేవ) ఉదా : అగ్ని లేని సరస్సులో ధూమముకూడ లేదు. ఈ త్రైరూప్యము వాస్తవమున కేవలాన్వయ, కేవలవ్యతిరేక లింగములను బహిష్కరించును. కాని ఈ త్రైరూప్యమును సంపూర్ణముగా గాని, ఆంశికముగాగాని (కేవలాన్వయి, కేవలవ్యతిరేకి) రెండు లింగములకును అన్వయింపవచ్చునని శ్రీధరుడు సూచించెను.

ఈ త్రైరూప్య నియమముతో సంవదించని హేతువు హేత్వాభాస యగును. ఐదు విధములైన హేత్వాభాసలు సాధారణముగా గుర్తింపబడినవి. అవి : సవ్యభిచార (అసంపూర్ణమైనది), విరుద్ధ (వ్యతిరేకమైనది); సత్ప్రతిపక్ష (సమాన ప్రతిపక్షము గలది); అసిద్ధ (అసత్యమైనది); బాధిత (వ్యతిరేకింపబడినది).

I. సవ్యభిచార లేదా అసంపూర్ణ హేతువు సాధ్యముతో అసంపూర్ణ సాహచర్యము గలది. ఇది మూడు విధములైనది. సాధారణ, అసాధారణ, అనుపసంహారి. (1) పక్షములోనేకాక విపక్షములోకూడ ఉండునది సాధారణము. అనగా సాధ్యముతోను, దాని అభావముతోను కూడ కలిసియుండునది. ఉదా: ప్రమేయము(ఎరుగ దగినది) గనుక అది వహ్నిమంతమైనది; ఇచ్చట ప్రమేయత్వము అను హేతువు వంట ఇల్లువంటి వహ్నిమంతమైన స్థలములకును, సరస్సువంటి వహ్ని ఉండని స్థలములకును సామాన్యము. వహ్నితో, దాని అభావముతో కూడ ప్రమేయత్వము కలసియుండుటచే వహ్నిమత్త్వమునే అనుమానించి, వహ్ని లేకుండుటను అనుమానించకుండుటకు సబబు కనుపడదు. (2) అసాధారణ హేతువు : సపక్ష విపక్షములు రెండిటియందును లేని హేతువు. విపక్షమందు లేకపోవుట సద్ధేతు లక్షణము. అసాధారణ హేతువుయొక్క ఆభాస లక్షణమేదియన అది సపక్షములోకూడ లేకయుండుట. దృష్టాంతము : శబ్దము నిత్యము, శబ్దమైయుండుటచే; శబ్దత్వము అనగా శబ్దముగా నుండుట. ఇది శబ్దములో తప్ప తక్కిన నిత్యానిత్య వస్తువులలోనుండు ధర్మము కాదు. (3) అనుపసంహారి : అన్వయ, వ్యతిరేక దృష్టాంతములు లేనిది అనుపసంహారి హేతువు. తీసికొన్న ఒక్క పక్షములోతప్ప సాధ్యమున్న తక్కినచోట్ల లేకుండు హేతువు; సర్వము అనిత్యము, ప్రమేయమై యుండుటచే. ఇచ్చట సర్వమును (సమస్తమును) పక్షము కావించుటచే, దీనికిపైగా సపక్ష విపక్షములు లేవు. అన్వయ వ్యతిరేక దృష్టాంతములు లేకపోవుటచే అన్వయవ్యాప్తి, వ్యతిరేక వ్యాప్తి జ్ఞానములు రెండింటిని సాధించు సామగ్రి లేదు.

II. విరుద్ధ హేతువు సాధ్యాభావ వ్యాప్తికల హేతువు. ఉదా. శబ్దము నిత్యము, అది సృష్టము గనుక. ఇచ్చట విరుద్ధత యెందున్నది యనగా సృష్టమైనదంతయు అనిత్యమే. అనిత్యత్వసాధకమగు సృష్టత్వము శబ్దముయొక్క నిత్యత్వమును సాధించుటకు వినియోగించబడినది.

III. ఏ హేతువునకు సాధ్యాభావసాధకమగు మరియొక హేతువుండునో దానిని సత్ప్రతిపక్ష హేతువందురు. ఉదా : ప్రతి ఇతర శబ్దమువలె వినతగినది గనుక శబ్దము నిత్యము. "ఘటమువలె సృష్టింపబడినది గనుక శబ్దము అనిత్యము."

IV. అసిద్ధహేతువు పక్షము, హేతువు, వ్యాప్తి అను మూడింటిలో ఏదిలేదు అనుదానినిబట్టి (a) ఆశ్రయాసిద్ధము, (b) స్వరూపాసిద్ధము, (c) వ్యాప్యత్వాసిద్ధము అని మూడు విధములుగా నున్నది. ఉదా : (a) సరస్సులోని కలువవలె కుసుమమైయున్నది గనుక గగనకుసుమము కూడ సుగంధి. ఇచ్చట గగనకుసుమము గంధమునకు ఆశ్రయము. అది లేని వస్తువు. (b) చూడదగినది గనుక శబ్దము ఒక గుణము. ఇచ్చట శబ్దమునకు చూడదగియుండుట స్వరూపము కాదు. (c) ఒక ఉపాధిని కలిగియున్న హేతువు వ్యాప్యత్వాసిద్ధము. ఉదా. పర్వతము వహ్నిమంతముగానున్నది గనుక ధూమవంతము. ఇచ్చట 'తడికట్టెలు' అనునది ఉపాధి. అనగా తడికట్టెలున్ననే గాని "అగ్ని ఉన్నచోట్లనెల్ల పొగ గలదు," అని చెప్ప వీలులేదు.

V. బాధితహేతువు : సాధ్యముయొక్క అభావము మరియొక ప్రమాణముచే నిరూపింపబడినప్పుడు హేతువు బాధితమగును. ఉదా : 'అగ్ని ద్రవ్యము గనుక అది చల్లనిది'; కాని మన త్వగింద్రియ ప్రత్యక్షము అగ్నికి చల్లదనము లేదని నిరూపించును. బౌద్ధులు హేత్వాభాసలనేగాక పక్షాభాసలను, నిదర్శనాభాసలనుకూడ గుర్తించిరి. వారు చెప్పునదెల్ల అంగీకరించునంతగా ప్రశస్తపాదుడు * వారి సిద్ధాంత ప్రభావమునకు లోనయ్యెను.

అనుమానమును 'పూర్వవత్', 'శేషవత్', 'సామాన్యతోదృష్టము' అని మూడు విధములుగా వర్గీకరించిన ఒక ప్రాచీన వర్గీకరణమును మధ్యలో పేర్కొనెదము. కణాదుని దృష్టిలో సామాన్యతోదృష్టము ఎట్టి అర్థమును

* వైశేషిక సూత్ర వ్యాఖ్యాత (క్రీ.శ. 400)—సంగ్రా.

కలిగియుండెనో (అదృష్టలింగ అనుమానము) అట్టి అర్థమే గౌతముని దృష్టిలోను కలిగియుండెను. ఉదా: ప్రత్యక్షములుగా ఉన్న మానసిక గుణములకు అధికరణము (sub-stratum)గా అప్రత్యక్షమగు ఆత్మను నిరూపించు యుక్తులు. భూమిలోని గంధమువలె అధికరణములలో వసించు ఇతర గుణముల సాదృశ్యముపై ఈ యుక్తులు ఆధారపడియున్నవి. సంపూర్ణముగా అతీంద్రియములైన విషయములకు ఇట్టి అనుమానము మొదట వినియోగింపబడియుండవలెను. 'శేషవత్' అనుమానము పూర్వము పరిశేషానుమానమై ఉండవలెను. 'పూర్వవత్' మన సాధారణ అనుమానమై యుండవలెను. (ఉదా: పొగనుండి నిప్పునువలె). వాచస్పతి తన 'సాంఖ్యకారికా' వ్యాఖ్యానములో అనుమానమును రెండు విధములుగా వర్గీకరించెను. 1. వీత (అన్వయ వ్యాప్తి బోధక): పూర్వవత్, సామాన్యతో దృష్ట అనుమానములు రెండును దీనిలో కలవు. 2. అవీత (వ్యతిరేక వ్యాప్తి బోధక): ఇది శేషవత్ అనుమానము.

అనుమానమునకు మూలమైన ప్రత్యక్షమును గురించి ఇప్పుడు చర్చించెదము. ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షవలన జనించిన ప్రామాణిక జ్ఞానముగా ప్రత్యక్షము న్యాయ సూత్రము (I, 1, 4) లో నిర్వచింపబడెను. కాని జ్ఞాత విషయముతోను, అంతరింద్రియమగు మనస్సుతోను సంబంధముగల అనుమానము, స్మృతి - ఈ రెంటి విషయమున కూడ ఈ నిర్వచనము వర్తించునని కనుగొనబడినది. అంతేగాక, నిత్యమైనదియగుటచే ఇంద్రియ సంనికర్షజన్యము కాని ఈశ్వరుని సర్వజ్ఞత్వమునకు ఈ నిర్వచనము వర్తించదు. కావున, ఏ పూర్వజ్ఞానము యొక్కయు మధ్యవర్తిత్వము లేనటువంటి జ్ఞానముగా, లేదా సాక్షాత్కార లక్షణము గలిగిన జ్ఞానముగా గంగేశుడు ప్రత్యక్షమును నిర్వచించెను. "ప్రత్యక్షస్య సాక్షాత్కారిత్వం లక్షణమ్". మరియు "జ్ఞానాకరణకం జ్ఞానమ్" - అనగా అనుమానమునకు వ్యాప్తిజ్ఞానమట్లు, ఉపమితికి సాదృశ్య జ్ఞానమట్లు, శాబ్దమునకు శబ్దజ్ఞానమట్లు, ప్రత్యక్షమునకు ఇంకొక జ్ఞానాపేక్ష లేదు. ఈ లక్షణము ఈశ్వర జ్ఞానమునకుకూడ అన్వయించును. అద్వైతులు, ప్రాభాకరులు ఇదే నిర్వచనము నిచ్చియున్నారు. ఈ నిర్వచనము న్యాయ సూత్రములో గౌతమునిచే నీయబడినది. అతడు ఆ సూత్రములో అవ్యపదేశ్యము (ఇట్టిదియని చెప్పుటకు వీలులేనిది - అనగా నిర్వికల్పకము), అవ్యభిచారి (అబాధితము), వ్యవసాయాత్మకము (అనగా వస్తువుయొక్క నామము, జాతి మొదలగు విశేషణ, విశేష్య సంబంధములను గుర్తించు జ్ఞానము; ఇదియే సవికల్పకము) అను మరిమూడు విశేషణములచే ప్రత్యక్షజ్ఞాన పరిధికి పరిమితుల కల్పించెను. నిర్వికల్ప ప్రత్యక్షమునకు లక్షణములుగా అవ్యపదేశ్యత్వము (వ్యక్తపరుప వీలులేనిది) ను, సవికల్ప ప్రత్యక్షలక్షణములుగా తక్కిన రెండింటిని వాచస్పతి పేర్కొనెను. ఉద్దేశ, విధేయ సంబంధముద్వారా అర్థమును గురించిన నిర్ణయము గాదు గనుక నిర్వికల్పమునకు వ్యభిచారదోషము లేదు. అంతేగాక నిర్వికల్ప జ్ఞానమును మాటలలో చెప్ప వీలు లేదు. అనగా అది అవ్యపదేశ్యము. నిర్వికల్పస్థితిలోనుండు జ్ఞానమంతయును గ్రహింపబడి, సంబంధములు కల్పింపబడి, సవికల్ప ప్రత్యక్షములో జ్ఞానము విశేష్య విశేషణ సంబంధము క్రిందకు తీసికొనిరాబడును. కల్పనాపోఢ (కల్పనారహిత) మైనది యని ప్రత్యక్షమునకు బౌద్ధులు ఇచ్చిన నిర్వచన ప్రభావమువలన జనించిన నిర్వికల్ప, సవికల్పముల మధ్య విభేదము గౌతమ, వాత్స్యాయనుల దృష్టిలో నున్నట్లు లేదు. ఎచ్చట స్పష్టమైన అర్థము గలదో అచ్చట దానికి స్పష్టమైన నామము గలదను వాదమునకు బలమైన సమాధానముగా 'అవ్యపదేశ్యము' కనబడుచున్నది. జ్ఞాన విషయమగు అర్థముకన్న జ్ఞానమునకు వేరే పేరులేదు. అందువలన 'జ్ఞాన' మనునది ఒక స్పష్టమైన వస్తువు కాదా? అను ప్రశ్నవచ్చును. దీనికి ఆధారముగా పద, అర్థముల సంయోగము జరుగకమునుపే అర్థజ్ఞానము గలదనియు, నామకరణము జరిగిన తరువాతకూడ జ్ఞానము నామమునకు భిన్నముగనే యుండుననియు - ఈ రెండు విషయములను చూపి జ్ఞానమునకు ఒక ప్రత్యేక స్థితి గలదని నైయాయికులు దీనికి సమాధాన మిత్తురు. అవ్యపదేశ్యమన సూత్రకారుడిదియే చెప్పుచున్నాడు. 'నామములకు భిన్నమైనది' అని. ఆరు ప్రత్యక్షేంద్రియములు గలవు. అయిదు బాహ్యములు (చూచుట, వినుట, రుచిచూచుట, వాసన చూచుట, తాకుట - వీటికి సంబంధించినవి). ఒకటి ఆంతరము - అది మనస్సు.

ఉద్ధారవాద సంప్రదాయములో (syncretist school) అలౌకిక ప్రత్యక్షభావము సంపూర్ణ వికసిత రూపములో మనకు కనబడును. అలౌకిక ప్రత్యక్షము మూడు విధములుగా విభజింపబడినది. సామాన్య లక్షణము, జ్ఞానలక్షణము, యోగజము. ఒక జాతికి చెందిన ఒక వ్యక్తిని చూచుటవలన ఆ జాతిలోని అన్ని వ్యక్తులను గురించి కలుగు జ్ఞానము సామాన్య లక్షణము. జ్ఞాన లక్షణమును ఒక ఉదాహరణముచే వివరింపవచ్చును. మనమొక పువ్వును చూచినయెడల దాని వాసనను వాస్తవముగా అనుభవించుటకు వీలులేనంత దూరములో ఆ పువ్వున్న

ప్పటికిని దాని సువాసనను గురించిన ప్రత్యక్షజ్ఞానము మనకు కలుగును. ఇట్టి జ్ఞానమునకు జ్ఞానలక్షణమని పేరు. సంపూర్ణ సత్యముయొక్క అపరోక్షదృష్టియే యోగజ ప్రత్యక్షము. అలౌకిక ప్రత్యక్షములోని ఈ మూడు వర్గములలో దేనిని అద్వైతులు అంగీకరింపరు. అద్వైతుల దృష్టిలో సామాన్యప్రత్యక్షములో విశేష్య విశేషణ సంబంధముద్వారా ఒక దానిని ఇంకొక దానిచే విశేషించుటలోనే సవికల్పకజ్ఞానము గలదు. (ఘటము నీలముగా నున్నది). ఇట్టి సంబంధము లేనప్పుడుగాని, ఒక వస్తువును రెండవసారి చూచి దానిని గుర్తు పట్టినప్పుడుగాని ఉన్నది నిర్వికల్పక ప్రత్యక్షము మాత్రమే. ఉదా: వీడు దేవదత్తుడు. కావున నిర్వికల్పక జ్ఞానమును భాషలో వ్యక్తము చేయవచ్చును. ఇది నిర్ణయపూర్వ దశకు చెందినది కాదు.

అన్ని దర్శనములు వాటి వాటి అతిభౌతిక శాస్త్ర సిద్ధాంతముల ననుసరించి ప్రత్యక్షములోని భ్రాంతిని వివరించినవి. న్యాయ - వైశేషికములో అన్యథాఖ్యాతి యనియును, మీమాంసలో అఖ్యాతి, కుమారిలుని దర్శనములోను, జైన దర్శనములోను విపరీతఖ్యాతి అనియును, బౌద్ధుల మాధ్యమిక దర్శనములో అసత్ఖ్యాతి యనియును, విజ్ఞానవాద దర్శనములో ఆత్మఖ్యాతి యనియును భ్రాంతి సిద్ధాంతము పిలువబడినది.

పాశ్చాత్య దర్శనశాస్త్రము సామాన్యముగా రెండు ప్రమాణములను అంగీకరించును. అవి : ప్రత్యక్షము, అనుమానము. కాని భారతీయ దర్శనశాస్త్రములలో భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. (చూ. ప్రమాణములు)

బౌద్ధతర్కము : పంచేంద్రియములు, మనస్సు వీటి నుండి జన్యమైన 'విన్నాన'మను శీర్షిక ఒక్కటే పురాతన పాళీ గ్రంథములలో తర్కశాస్త్రమునకు సంబంధించినది. అటులనే పాతిమోక్ఖములో వాదములో ఓడించుటకు నియమములు, అనిశ్చిత విషయములు, తదితరములు మనకు కనబడును. కథావత్తులో ఉపనయము, నిగ్గమనము, పరిజ్ఞా నిగ్గహము (ఓడిపోవు సమయము) వంటి పారిభాషిక పదములు కనబడును. లలిత విస్తరము XII అధ్యాయములో హేతువిద్య పేర్కొనబడినది. వక్రోక్తి, వాద ప్రతివాదవిద్య-ఈ రెండిటితోను, ఏకమొనరింపబడిన తర్కము పురాతన బౌద్ధములో హీనముగా నెంచబడినది. వ్యవస్థిత తర్కపద్ధతియొక్క అవసరము వారికి కలిగినప్పుడు మాత్రమే వారు దానికి దర్శనశాస్త్రాధ్యయనములలో తగిన స్థానము నిచ్చిరి. వ్యావహారిక స్థాయిలో నాగార్జునుడు న్యాయదర్శనము యొక్క బాహ్యార్థవాద తర్కమును అంగీకరించెను. కాని పారమార్థిక దృక్పథములో పరస్పర విరుద్ధతలకు త్రోవతీయునని ప్రమాణములను, ఇతర భావములనుకూడ నిరాకరించెను. దిఙ్నాగునికి పూర్వము తర్కశాస్త్రము ప్రధానముగా వివాదశాస్త్రముగాను, వివాదములను గురించినదిగాను నుండెను. అయితే తక్కిన బౌద్ధతార్కికులకు వ్యతిరేకముగా ప్రత్యక్ష, అనుమాన, ఆగమములనెడు మూడు ప్రమాణముల నంగీకరించిన మైత్రేయ, అసంగు లిద్దరి గ్రంథములలో ప్రమాణములు, న్యాయ ప్రయోగము మొదలైనవానిని గురించిన చర్చలు గలవు. వీరు జాతియొక్క ప్రాధాన్యమును తగ్గించుటకు ప్రయత్నించిరి. 4 వ శతాబ్దము తరువాతి కాలము బ్రాహ్మణ, బౌద్ధ, జైన తార్కికుల మధ్య నిరంతర బౌద్ధిక సంఘర్షణలతో నిండియుండెనని మనము గమనింపవలెను. వారు ఈ చర్చలవల్ల అధిక లాభమును పొందిరి.

బౌద్ధ దృక్పథములో స్వలక్షణ (తనకు తానే లక్షణముగా నాచరించునది) సంతానమే పరమార్థము. అనుమానము విషయమున కొంచెము వీరు విముఖులుగా నుండినను, వారికి కూడ అది ప్రమాణమే. కాని అది భ్రాంతము ; అనగా భ్రాంతి జనితమైనది. ఏలన దానిలో కల్పనకు పూర్తిస్థానము గలదు ; అంతేగాక అనుమాన విషయము సామాన్యము ; విశేషము కాదు. అయినప్పటికిని అనుమానమును వారు ప్రమాణముగా నంగీకరించిరి. ఏలన అది పరోక్షముగానైనను ఫలవత్ప్రవృత్తికి త్రోవతీయును. అంతేగాక సామాన్యము ద్వారా అది మనలను సత్తలోని ప్రత్యేక దేశకాలములకు తీసికొనిపోవును. స్వార్థపరార్థములని అనుమానము రెండు విధములు. 'పక్షే సత్త్వమేవ' (పక్షమందు ఉనికి), 'సపక్షే ఏవ సత్త్వమ్' (సపక్షమందు ఉనికి), 'అసపక్షే అసత్త్వమేవ' (అసపక్షమందు లేమి)-అను త్రైరూప్యలక్షణము గలిగిన లింగముద్వారా జనించిన అనుమేయము (అనగా పక్షధర్మతా జ్ఞానము)యొక్క జ్ఞానమే స్వార్థానుమానము.

నైయాయికులవలెగాక బౌద్ధులు ప్రతిలింగమునకు ఈ మూడు లక్షణములును ఉండవలెనని చెప్పుదురు ; లేనియెడల లింగమునకు ఆభాసదోషము కల్గును. ప్రధాన పదము (సాధ్యము) (major term) నకును, హేతువునకును గల సంబంధము ననుసరించి లింగము మూడు విధములు : 1. స్వభావము (identity) ఉదా : ఇది శింశుపము గనుక ఇదియొక వృక్షము. 2. కార్యము : ఉదా. ఇచ్చట పొగకలదు గనుక ఇచ్చట నిప్పుగలదు. 3. అనుపలబ్ధి: ఉదా. ప్రత్యక్షమునకు కావలసిన పరిస్థితులన్నియు

ఉన్నను, ఇచ్చట ఘటము చూడబడుటలేదు; కనుక ఘటము ఇచ్చట లేదు.

త్రైరూప్య లింగమును ఇతరులకు తెలియజేయుటయే పరార్థానుమానము. సాధర్మ్య, వైధర్మ్య పద్ధతులలో దేని ననుసరించి అది రూపొందింపబడినదో, దానిని బట్టి పరార్థానుమానము రెండు విధములు. ఉదా: 1. సృజింపబడినది అనిత్యము. ఉదా: ఘటము. శబ్ద మటువంటిది. 2. నిత్యవస్తువులు సృజింపబడినవి కావు. ఉదా: ఆకాశము. కాని శబ్దము సృజింపబడినది. బౌద్ధుల తర్కప్రయోగములో రెండే అవయవములు గలవు. ఉదాహరణముతో కూడిన సామాన్య నియమము, దాని ఉపనయము. అనగా, ఇవి న్యాయ దర్శనములోని న్యాయ ప్రయోగములో మూడవ, నాల్గవ అవయవములు. దీనికి కారణము తక్కిన అవయవములు పునరుక్తులేనని వారిచే భావింపబడుటయే.

బౌద్ధులు పక్షాభాసలను (పక్షము అనగా ప్రధాన పదము దాని కనుగుణమైన గౌణపదముతో ఒక వాక్యములో కలుపబడి నిరూపణ కొరకై ప్రదర్శింపబడినది), లింగాభాసలు అను హేత్వాభాసలను, ఉదాహరణాభాసలను (దృష్టాంతాభాసలు) గుర్తించినారు. (a) ప్రత్యక్షమునకును (ఉదా: శబ్దము వినబడనిది), (b) అనుమానమునకును (ఉదా: వైశేషికునికి శబ్దము నిత్యము), (c) ప్రతీతికిని (conception) (ఉదా: "శశీ అచంద్రః"), (d) స్వవచనమునకును (ఉదా: అనుమానము ప్రమాణము కాదు) వ్యతిరేకముగా నున్నయెడల పక్షాభాస సిద్ధించును. హేత్వాభాసలు మూడు విధములు - అసిద్ధ (unreal), అనైకాంతిక (inconclusive), విరుద్ధ (contrary). సాధర్మ్య, వైధర్మ్య భేదముచే దృష్టాంతములు రెండు విధములు. ప్రతి దానిలోను ఆభాసలు తొమ్మిదిగా గుర్తింపబడినవి. ప్రతి పక్షములోను దృష్టాంతము అసిద్ధమైనది. అనగా అది స్థాపించుచున్న దనుకొనిన సంబంధమును స్థాపింపదు. ఉదా: కార్యమువలె అశరీరి గనుక శబ్దము నిత్యము. కాని కార్య మనిత్యము; నిత్యము కాదు. ప్రత్యర్థియొక్క యుక్తిలో ఆభాసలు కలవని చూపుటయే దూషణయని ధర్మకీర్తి సూచించెను. కాని, దూషణాభాసల (అనగా నిరర్థక దూషణలు) కు 'జాతి' అని పేరు.

ప్రత్యక్షమన ఇంద్రియములకు సాక్షాత్తుగా సమర్పింపబడిన స్వలక్షణముయొక్క జ్ఞానము. అది భ్రాంతిరహితమై యుండవలెను. అంతేగాక కల్పనచే ఈయబడినవి, స్వలక్షణమును వ్యాఖ్యానించునవి అయిన నామము, జాతి మొదలైన అంశముల నది కలిగియుండరాదు. ఇచ్చట నిర్వికల్పక ప్రత్యక్షము నేగాని, సవికల్పక ప్రత్యక్షమును బౌద్ధులు ప్రమాణముగా నంగీకరించుట లేదనునది స్పష్టము. ప్రత్యక్షము నాలుగు విధములు: 1. పంచేంద్రియములద్వారా కలుగు ప్రత్యక్షము, 2. మనస్సు ద్వారా కలుగు ప్రత్యక్షము, 3. ఆత్మ సంవేదన, 4. యోగి ప్రత్యక్షము. అబాధితము, అనధిగతము అను అర్థములో వ్యావహారిక ప్రామాణికతగల జ్ఞానమే సమ్యగ్ జ్ఞానమని బౌద్ధులు నిర్ణయించిరని మనము గుర్తింపవలెను. బౌద్ధుల దృష్టిలో జ్ఞానము పరతః ప్రమాణము. అప్రామాణ్యత్వము స్వతః ప్రమాణము. కాని వస్తువులతో మనకు దైనందిన పరిచయమున్నపుడు, అనగా అవి మనము దాదాపు ప్రతిరోజు చూచినవి అయినప్పుడు, ప్రామాణ్యత్వము, అప్రామాణ్యత్వము రెండును స్వతస్సిద్ధములేననియు, వస్తువులు అపరిచితము లైనప్పుడు రెండును పరతస్సిద్ధములేననియు బౌద్ధులు నిజముగా నమ్మెదురని శాంతరక్షితుడు సూచించెను. బౌద్ధులదృష్టిలో ప్రవృత్తి సామర్థ్యము లేదా ఫలవత్ప్రవృత్తి ప్రామాణికతకు ప్రయోజకము. కావుననే అవిసంవాదక జ్ఞానమే సమ్యగ్ జ్ఞానమని బౌద్ధులు నిషేధముఖమున జ్ఞానమును నిర్వచించిరి. అయితే జ్ఞానమునకు, దాని విషయమునకు మధ్య సంపూర్ణ ఆనురూప్య ముండవలెనని వారి నిశ్చితాభిప్రాయము.

జైన తర్కము: అనేక ప్రాకృత గ్రంథములలో తర్కవిషయము సూచింపబడినది. స్థానాంగ సూత్రము (5. 463; 2. 71; 7.552; 3. 187 మొ.) నందీ సూత్రము 1-8, 27-33), భగవతీ సూత్రము (8. 2. 318; 5. 3. 191, 192) అను యోగద్వార సూత్రము (1. 144, 152), ఉత్తరాధ్యయన సూత్రము (28. 24) వీటిలో ఒక ప్రత్యేక దృక్పథమునుండి ఒక విషయమును తెలిసికొను పద్ధతిగా వివరించబడిన 'నయ' భావము, ప్రమయొక్క వర్గీకరణము కూడ గలవు. జైన మత సూత్రముల సత్యమును పరీక్షించుటకు దశావయవములను కలిగిన తర్కప్రయోగమును, అనేక నిర్యుక్తుల (వ్యాఖ్యానముల) ను భద్రబాహుడు అవతరింప చేసెను. ఆయన స్యాద్వాదమును కూడ వివరించెను. వాత్స్యాయనునిచే పేర్కొనబడిన తర్కప్రయోగము దీనికి భిన్నమైనదని గుర్తింపవలెను. తర్కశాస్త్రముపై మొదటిశాస్త్ర గ్రంథమును రచించిన జైనుడు సిద్ధసేన దివాకరుడు. ఈయన తన "న్యాయావతార" మను గ్రంథములో జైనుల తర్కశాస్త్రమునకు పునాదులు వేసెను. ఈ మొదటి వ్యవస్థిత గ్రంథము క్రీ. శ. 5వ

శతాబ్దప్రాంతమున వ్రాయబడెనని ఐతిహాసకుల నిర్ణయము. ఈ కాలము తర్కానుశీలనపట్ల అధికోత్సాహమును చూపినది. జైనుల జ్ఞానభావము తక్కినవారి దానికన్న స్వల్పముగా భిన్నమైనది. జ్ఞానము ప్రత్యక్ష, పరోక్షములుగా విభజింపబడినది. ప్రత్యక్షము మరల కేవల (సర్వజ్ఞత్వ) మని, అర్ధకేవలమని విభజింపబడినది. అర్ధకేవలము తిరిగి రెండు విధములు : 'అవధి' : 'మనః పర్యాయము.' 'పరోక్షము' : 'మతి', లేదా 'అభినిబోధ' (ఇంద్రియజన్య జ్ఞానము) అనియు, 'శ్రుత' (శాబ్దము) అనియు రెండు విధములు. జైనుల దృష్టిలో ఆత్మకు జ్ఞానము స్వతస్సిద్ధముగనే యున్నది. దానికి ఇంద్రియముల సహాయ మనావశ్యకము. ఇంద్రియములను బాహ్యోపకరణములుగా ఉపయోగింపవలసి వచ్చినప్పుడు కర్మావరోధముచే ఆత్మ సర్వజ్ఞత్వమును కోల్పోవును. ఇంద్రియముల సహాయమున జనించినవి గనుక మతి, శ్రుతములు పరోక్షములు. కేవల, అవధి, మనః పర్యాయములు ఇంద్రియ నిరపేక్షములు కావున ఇవి ప్రత్యక్షములు. శ్రుతులలోనున్న జ్ఞానము, లేదా శ్రుతుల విషయమైన జ్ఞానము అను అర్థము శ్రుతమను పదమునకు మొదట ఉండెను. తరువాత నది సంకేతములచే తెలియజేయబడు జ్ఞానమని చెప్పబడినది. ఆ సంకేతములు పదములు కావచ్చును. లేదా ఉచ్ఛ్వాసము, ఉమ్మివేయుట మొదలగు శరీర కార్యముల, లేదా మనోభావముల సూచించునవి కావచ్చును. దేశకాలములతో నిమిత్తము లేకుండ అన్ని వస్తువులయొక్క ఆకృతి, లేదా రూపముయొక్క జ్ఞానమును 'అవధి జ్ఞాన' మనెదరు. మనః పర్యాయము - (ఎ) ఇతరుల ఆలోచనలోని విషయమును గ్రహించుటగాని, (బి) ఆలోచించునప్పుడు మనస్సులో జరుగు మార్పులలోని విషయమును గ్రహించుటగాని అగును. దేశకాల విషయములకు పరిమితముగాని జ్ఞానము, లేదా సర్వజ్ఞత్వము కేవలజ్ఞానము. "ఉపయోగము" లేదా చైతన్యము ఆత్మయొక్క నిరూపకలక్షణము. ఈ ఉపయోగము సాకారముగాని, నిరాకారముగాని కావచ్చును. మొదటిది జ్ఞానమనియు, అనగా సవికల్పక జ్ఞానమనియు, రెండవది దర్శనమనియు, అనగా నిర్వికల్పక జ్ఞానమనియు పిలువబడును.

ఈ విధమున జైనుల ప్రత్యక్షప్రతీతి తక్కిన దార్శనికుల ప్రతీతికన్న భిన్నమైనదని గమనింపవచ్చును. తక్కిన దర్శనముల త్రోవలోనే పోవుటకొరకై ఇంద్రియములతోటి ప్రత్యక్ష సంబంధమువలన జనించు జ్ఞానమునకు కూడ ప్రత్యక్షమని వారు పేరిడిరి. అయితే వారు దీనిని 'సంవ్యవహార' ప్రత్యక్షమని పిలచిరి. దీనికి భిన్నముగా 'ముఖ్య ప్రత్యక్షము' గలదు.

జైనుల దృష్టిలో పరోక్షప్రమాణము అయిదు విధములుగా నున్నది. 1. స్మృతి, 2. ప్రత్యభిజ్ఞ (గుర్తుపట్టుట), 3. తర్కము (ఊహ) - అన్వయ, వ్యతిరేక లక్షణములు గల సామాన్యవ్యాప్తి యొక్క జ్ఞానము. 4. అనుమానము, 5. ఆగమము (శబ్దప్రమాణము). ఈ విధముగా జైనులు న్యాయదర్శనములోని నాలుగు ప్రమాణములకు ప్రత్యక్ష, పరోక్ష ప్రమాణములక్రింద స్థానము చూపిరి. అంతేగాక స్మృతినికూడ ప్రామాణిక జ్ఞాన పరిధిలోనికి తెచ్చిరి. పురాతన చింతకులు స్మృతిని మతిలో విభాగముగా నెంచిరి. న్యాయదర్శన ప్రభావమునకు లోనైె పురాతన సూత్రగ్రంథములు న్యాయ దర్శనోదితములనే నాలుగు ప్రమాణములను అంగీకరించినవి.

అనుమానము రెండు విధములు: స్వార్థము, పరార్థము. బ్రాహ్మణ, బౌద్ధ తర్కము లంగీకరించిన త్రైరూప్య లింగమును జైను లంగీకరింపరు. దీనికి కారణము అది తప్పనికాదు; అవినాభావ నియమము యొక్క ఆవశ్యకతను గురించిన జ్ఞానము మాత్రమే లింగము యొక్క అసిద్ధ (unreal), విరుద్ధ, అనైకాంతిక, ఆభాసలను నివృత్తింప చేయును. అంతేకాక ప్రమాణ సిద్ధలింగమునకు త్రైరూప్య లక్షణము ఎల్లప్పుడును ఆవశ్యక లక్షణము కాదు. ఉదా: 'ఉనికి గలదంతయు క్షణికము' అను బౌద్ధులయుక్తిలో లింగము విపక్షములో లేకపోయినను, 'ఉనికిగలది' అను లింగమును బౌద్ధులు ప్రామాణికముగా నెంచిరి. ఇచ్చట 'అంతయు' అను పక్షము అన్నిటిని తనలో ఇమిడ్చుకొనియున్నది. కాన విపక్షమను నదియే లేదు. స్వభావము (ఉదా: శబ్దము వినదగినది గనుక అనిత్యము); కారణము (అచ్చట నిప్పుగలదు కనుక అది పొగయే అయియుండవలెను) (పొగయా, ఆవిరియా, లేదా దోమల సమూహమా అను సందేహము కలిగినప్పుడు ఇటుల జరుగును); కార్యము (అచ్చట పొగ గలదు గనుక అచ్చట నిప్పుకూడ గలదు); ఏకార్థ సమవాయము (ఉదా : ఒకే ఫలములో రంగు, రుచియుండుట); విరోధి (ఉదా : నిప్పుగలదు గాన శీతల స్పర్శలేదు) - ఈ అయిదు విధములలో ఏ విధమునందు లింగమునకును, సాధ్యమునకును సంబంధము కలదో, దానిని బట్టి లింగము అయిదు విధములుగా నుండును. ఈ సంబంధములే వ్యాప్తికి మూలము లగుచున్నవి. సాధర్మ్యములా, వైధర్మ్యములా అనుదానిపై నాధారపడి ఉదాహరణములు రెండు విధములుగా నుండవచ్చును. వ్యాప్తి అన్వ

యమూ, వ్యతిరేకమూ అనుదాని ననుసరించి పరార్థానుమానము రెండు విధములు. ఈ రెండిటిమధ్య విభేదము వైధమే (formal); తాత్పర్య విషయమునగాదు. కావున ఈ రెంటిని వివరింప నవసరములేదు. న్యాయ ప్రయోగములోని అవయవముల సంఖ్య విషయమున జైనులు పట్టింపు చూపలేదు. అన్వయ వ్యతిరేక వ్యాప్తులతో కూడిన హేతువు, ప్రతిజ్ఞ ఈ రెండును తెలివిగల వ్యక్తికి అంగీకారయోగ్యమగుటకు చాలును. కాని ప్రతిజ్ఞ, హేతువు, ఉదాహరణము, ఉపనయము, వినిగమనము - అను ఐదు అవయవములను సమయమునకు అవసరమయిన యెడల ఉపయోగింపవచ్చును.

హేత్వాభాసలను, దృష్టాంతాభాసలను జైనులు గుర్తించిరి. అసిద్ధ, విరుద్ధ, అనైకాంతికములు అని మూడు హేత్వాభాసలు. వీటికిని బ్రాహ్మణ, బౌద్ధ దర్శనములలోని ఆభాసలకును మధ్య అత్యంత సాదృశ్యము గలదు. సారూప్య, వైరూప్యములలో వేనిపై ఆధారపడియున్నదో దానినిబట్టి దృష్టాంతాభాసలు ఎనిమిది విధములు. 'జాతి' అనబడెడు దూషణ, దూషణాభాసలను గురించిన శీర్షికల క్రింద జైన తర్క శాస్త్ర గ్రంథములలో చర్చలు గలవు.

అవగ్రహము, ఈహ, అవాయ (అపాయ) ము, ధారణము అని వ్యావహారిక ప్రత్యక్షము నాలుగు విధములు. ఇతడు పురుషుడు అను జ్ఞానము అవగ్రహము. ఇతడు దాక్షిణాత్యుడా, ఔత్తరాహుడా యను సంశయమునందు నిజముగా నీతడు దాక్షిణాత్యుడే యను జ్ఞానము ఈహ. ఇది ఉత్ప్రేక్షారూపము కాని నిజముగా నిశ్చయము కాదు. తరువాత అతనియొక్క భాష, ప్రవృత్తి మొదలైన విశేషముల జ్ఞానమునుబట్టి ఈతడు దాక్షిణాత్యుడే అను జ్ఞానము అవాయము. ఇదివరకు తెలిసికొనబడిన విషయముయొక్క జ్ఞానము తిరిగి పూర్వ సంస్కారమువలన ఉదయించు దానికి ధారణయని పేరు.

అర్థమును గురించిన సరియైన, సునిశ్చితమైన జ్ఞానమే ప్రమాణముగా నిర్వచింపబడినది (సమ్యగర్థ నిర్ణయః ప్రమాణమ్). జ్ఞానము ప్రామాణిక మగుటకు దానిలో సంశయము, అనిశ్చయత్వము, అస్పష్టత అనునవి ఉండరాదు. (ఈ అర్థములో స్మృతి ప్రామాణికజ్ఞానమగుటయు, దర్శనము ప్రత్యక్షము కాకపోవుటయు జరుగును). విషయము పరిచితమైనప్పుడు ప్రామాణికతను జ్ఞానమే నిర్ణయించును. విషయముతో జ్ఞానమునకు సంపూర్ణ అనురూప్యము గలదని తెలిసికొనకముందు నిశ్చయించు విషయముగా పనిచేయు ఒకానొక పశ్చాత్ జ్ఞానముగాని, ఆ జ్ఞానముయొక్క ప్రవృత్తిసామర్థ్యముగాని ఆ జ్ఞానముయొక్క ప్రామాణికతను నిర్ణయించును. శబ్దప్రమాణము ఎల్లప్పుడును పరతః ప్రమాణమే. విషయము ప్రత్యక్షము కాదగినప్పుడు వాస్తవనిరూపణమును, ప్రత్యక్షము వీలు లేనప్పుడు ఎవరిమాటలు ఇప్పటివరకు అనృతములు కాలేదో, అట్టి విశ్వసింపదగిన వ్యక్తియొక్క వాక్కునాధారముగా చేసికొనియును శబ్దప్రమాణముయొక్క ప్రామాణికతను నిశ్చయింపవచ్చును. సోలమన్.

తాదాత్మ్య దర్శనము (Identity Philosophy) : భౌతికద్రవ్యము - మనస్సు, లేదా విషయము-విషయి, లేదా ఆలోచన-సత్త ఒకే మూలవస్తువుయొక్క రూపము లేనని చెప్పు అతిభౌతికశాస్త్ర దర్శనమునకు తాదాత్మ్యదర్శనమని పేరు. ఇట్టి వివరణమునకు సరిపోవు దర్శనమును ప్రతిపాదించిన పాశ్చాత్య దార్శనికులలో ముఖ్యులు స్పినోజా, షెల్లింగులు. తాదాత్మ్యదర్శనము ఏకసత్తావాదముయొక్క ఒకానొక విశిష్టరూపము.

స్పినోజా దృష్టిలో భౌతికద్రవ్యము, మనస్సు ఈ రెండును ఒకే చరమవస్తువు (పరమార్థము) యొక్క ధర్మములు. చరమవస్తువునకు గల అనంత ధర్మములలో ఈ రెంటియొక్క జ్ఞానమే మనకు గలదు. రెండు ధర్మములకును ప్రకారములు గలవు. ఒక ధర్మముయొక్క ప్రకారములకును, రెండవ ధర్మముయొక్క ప్రకారములకును మధ్య ఆనుగుణ్యము కలదు (parallelism).

స్పినోజా, ఫిక్టేల సిద్ధాంతములను మేళవించి విషయి-విషయము, లేదా భావము (idea) - సత్యము (reality), లేదా ప్రకృతి (nature) - ఆత్మ (soul) - ఇవి మూలపదార్థములో వేరుగా లేవనియు, అనగా మూల వస్తువు దృష్ట్యా ఈ యుగళరూపమునకు అనన్యత్వము కలదను తాదాత్మ్య పర్యవసానమునకు షెల్లింగ్ చేరెను.

దాదాపు ఇదే సిద్ధాంతమును బోధించిన ఇతర దార్శనికులలో ఈలియా దార్శనికులు(Eleatics), ఫిక్టె, ష్లెయర్ మాహర్, హెగెల్ మున్నగువారు కలరు. జె.నా మూర్తి.

తామస్, ఎ. కెంపిస్ (Thomas, A. Kempis) (క్రీ.శ. 1380 - 1471): జర్మను ఆగస్టినియన్ క్రైస్తవమత గురువు. ఈయన నిజనామము తామస్ హామర్కెన్.

'క్రైస్తు అనుకరణ' (The Imitation of Christ) అను పలుభాషలలోనికి అనువదింపబడిన ప్రఖ్యాత గ్రంథమును ఈయన రచించెను. కె. రా. కృ.

తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము (Logical Positivism) : తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము, లేదా తార్కికానుభవవాదము (Logical Empiricism) అను పేర్లుగల దార్శనిక సంప్రదాయము

ఆస్ట్రియాదేశపు రాజధానియగు వియన్నా నగరములో 1920-30 ల మధ్య తలయెత్తినది. అంతకుపూర్వము ఎర్నెస్ట్ మాఖ్ అను మహావైజ్ఞానిక దార్శనికుడు వియన్నా విశ్వకళా పరిషత్సభ్యుడుగా నుండెడివాడు. ఆయన స్మారక చిహ్నముగ 'ఎర్నెస్ట్ మాఖ్ సంఘ'మను పేర నొక సంఘము స్థాపింపబడినది. 'వైజ్ఞానిక జగద్భావన' (Wissenschaftliche Weltanschaung) అను నామమున నీ సంఘముచే ప్రకటింపబడిన నివేదికలో నీ ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము తొలిని వెలుగుచూచినది. ఈ సంఘమునకు ప్రధానుడు మారిట్జ్ ష్లిఖ్ (Moritz Schlich). ఈతనితో రుడోల్ఫ్ కార్నాప్ (Rudolf Carnap), ఎఫ్. వైజ్‌మన్ (F. Weismann) మొదలగు దార్శనికులు, ఎచ్. హన్ (H. Han), రాడ్‌కోవిక్ (Rodkovic), గిడెల్ (Geidel) వంటి గణితవేత్తలు, సాంఘిక శాస్త్రము, దాని పద్ధతులయందు బద్ధాదరులగు ఆటో న్యూరాత్ (Otto Neurath), ఫెలిక్స్‌కాప్ (Felix Kopp) వంటి పండితులు కూడ సహకరించిరి. ఈ సంఘముతో సదృశములగు సంఘములు బెర్లిన్‌లో ఎచ్. రైఖెన్‌బాఖ్ (Reichenbach) ఆధ్వర్యవమున స్థాపింపబడినవి. కార్నాప్, రైఖెన్‌బాఖ్‌లు "విజ్ఞానము" (erkentniss) అను పత్రికకు సంపాదకత్వము నంగీకరించిరి. ఈ పత్రిక దార్శనిక వార్షికవృత్తాంతము (Annals of Philosophy) అనుపేర పూర్వము ప్రకటించబడుచుండెను. ఈ సంఘపు చర్చలకెల్ల నీ పత్రిక కేంద్రస్థానముగా రూపొందినది. జర్మనీ, ఆస్ట్రియా దేశములను నాజీలు చేజిక్కించుకొను వరకు ఈ పత్రిక ప్రభావ మవ్యాహతముగా సాగినది. నాజీ ఆక్రమణ ఫలితముగా ఈ సంఘపు సభ్యులన్యదేశముల నాశ్రయించవలసి వచ్చినది. 19వ శతాబ్దపు మూడవ దశకములో తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞానప్రాధాన్యవాదము ఐరోపాఖండ మంతటను, అమెరికాలోను ప్రామాణికత్వమును సంపాదించినది. ఇంగ్లాండులో ప్రసిద్ధినిగన్న విశ్లేషణాత్మక దర్శనము (analytic philosophy) యొక్క వేరువేరు సంప్రదాయములతోపాటు, ఈ తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము పాశ్చాత్య దర్శన ప్రవృత్తియందొక ప్రధాన విప్లవమును కల్పించినదని చెప్పవచ్చును.

చారిత్రకముగా చూచిన యెడల ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదమునకు మూలములగు భావములు హ్యూమ్, మాఖ్‌ల అనుభవవాదము నుండియు, ఫ్రెగె, రసెల్లయొక్క నవీన తార్కికపద్ధతులనుండియు ఉత్పన్నమైనవని చెప్పవచ్చును. కార్యమునకు నియతపూర్వవర్తిగా కారణ ముండవలయునన్న సిద్ధాంత దృష్టికి ఆధారములగు ప్రత్యయముల కూలంకష విశ్లేషణమును, కార్యకారణములకు మధ్య నియత సంబంధమును ఈ దర్శనము నిరాకరించినది.

రసెల్, బెర్ట్రాండ్ (1872 -)

వాక్యములు అన్వర్థములు కావలెనన్నచో నవి మూర్త వస్తువులను గురించియే చెప్పునవిగా నుండవలయునని హ్యూమ్‌యొక్క అభిప్రాయము. ఈ అభిప్రాయము గలవాడగుటచేతనే హ్యూమ్ వస్తువుల నైజస్వరూపము విషయమై గావించబడు అతిభౌతికశాస్త్ర(metaphysical) విమర్శ నిరర్థకమని నిరూపించెను. కాని ఈతని విమర్శన పద్ధతి మనస్తత్త్వశాస్త్రము (pyschology) నాధారముగా గొన్నది యనియును, అందుచే నది యా శాస్త్రపు నియమములనే యనుసరించిన దనియును శిష్టప్రవాదము గలదు. మాఖ్‌కూడ ఇటువంటి యాక్షేపణలకే గురియైనాడు. ఇదిగాక హ్యూమ్ అప్రత్యయి (sceptic) యనునొక యభిప్రాయ మభిజ్ఞలోకమున ప్రచారములో నున్నది. ఏది ఎట్లున్నను, హ్యూమ్ ఉపజ్ఞమగు అనుభవవాదమే తర్కసంశోధితమై, తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాద ప్రథమాకృతిని దాల్చినదని నిరపవాదముగా చెప్పవచ్చును.

ఇదిగాక వైట్‌హెడ్ (White head), రసెలుల "గణితశాస్త్ర మూలతత్త్వములు" (principia mathematica), విట్‌గెన్‌స్టైన్ (wittgenstein)చే గావింపబడిన వాటి విమర్శాపూర్వక వివరణములు తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్య వాదులంగీకరించిన తర్కముగా పరిణమించినది. ఈతర్క దృష్టిలో వీరలు సాంప్రదాయిక అతిభౌతిక శాస్త్రభావములను ప్రతికూలముగా విమర్శించి, భాషయందలి వాక్యముల తార్కిక విశ్లేషణము, లేదా విస్పష్టీకరణము వారి సిద్ధాంత హృదయమని ప్రతిపాదించిరి. సాంప్రదాయిక దర్శనశాస్త్రమం దనేకములగు మిథ్యా సమస్యలు, మిథ్యావాక్యములు కలవని వీరివాదము.

సంపూర్ణశాస్త్రీయ పద్ధతిని నిర్మితమైన భాషయందు పద సముచ్చాయక పదములు, నిషేధ సూచకమగు నఞ్ ప్రత్యయము, 'లేదా' యను వికల్పసూచకములగు పద

ములు, ‘అన్ని’, ‘కొన్ని’ అను సంఖ్యాభిధాయక పదములు ఉండును. వీటి నీ సిద్ధాంతులు తార్కికనిత్యపదము*లని వ్యపదేశింతురు. ఇవిగాక వస్తువుల, గుణముల సంబంధముల వర్ణించు అవ్యుత్పన్న సంకేత సూచకములగు పదములుండును. ఇట్టి సంపూర్ణశాస్త్రీయరచన గల భాష ఏవాక్యములు సార్థకములో ఏవి నిరర్థకములో ఎంచి చూపగలదు. ఈ మార్గమున యథాయోగ్య వైజ్ఞానిక భావముల స్పష్టీకరణము, అతిభౌతిక తత్త్వశాస్త్రమందలి మిథ్యావాక్యముల నైరర్థక్యము నిశ్చయించబడును.

తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదులచే నెలకొల్పబడిన భాషా విశ్లేషణ పద్ధతుల వలన కేవల తార్కిక వాక్యములకు, (భూతార్థాభిధాయకములగు) విజ్ఞాన శాస్త్ర వాక్యములకు మధ్యగల విభేదమును స్పష్టముగా నిరూపించుట కాస్కార మేర్పడినది. కేవల తార్కిక వాక్యములు భూతార్థముల విషయీకరించి చెప్పినవాక్యములు కావు. అవి విశ్లేషణాత్మక ఉక్తులు. “వర్షము కురియు చున్నది”, లేదా “కురియుటలేదు” అను వాక్యము వాతావరణ స్థితి నుద్దేశించి చెప్పబడినట్లు కనిపించినను, నిజముగా నది వాతావరణ స్థితికి సంబంధించిన ఏ విషయమును గురించిగాని ఏమియు చెప్పదు. కాని ఇట్టి “వర్షము కురియుచున్నది లేదా కురియుటలేదు” అను భూతార్థ సంబంధరహితమగు కేవల తార్కిక వాక్యము “వర్షించుట” యను పదమును గురించి కొంత మనకు చెప్పుచున్నది. ఏమన అదియొక అర్థసహితమగు నిర్దేశమనియు లేదా అట్టి పదము ప్రకృతియందు గన్పట్టు అన్వర్థస్థితి నొక దానిని సూచించ సమర్థము అనియైనను చెప్పవచ్చును. అందువలన భౌతిక, లేదా ప్రత్యక్షానుభవ గోచరమగు వస్తువును గురించి ఇంద్రియబోధ కతీతమగు విషయముల నేమేమో చెప్పబూనుకొను ఆనుమానిక అతిభౌతిక తత్త్వశాస్త్ర చర్చకు ఈ సిద్ధాంతమం దెచ్చటను తావులేదు. భూతార్థసూచక (అతార్కిక) వాక్యములను, అనుభవ నిష్ఠములగు (అనగా నియమానుసారముగా ప్రత్యక్షానుభవముచే సత్యములని రుజువుచేయుటకు వీలగు) వాక్యముల క్రింద నిరవశేషముగ విశ్లేషించ వచ్చును.

ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము కొన్ని కఠిన సమస్యలను జనింపచేసినది. (1) గణితశాస్త్రమును కేవలతర్కము నుండి వ్యుత్పన్నమైన దానిగా నిరూపించుటకు వీలగునా? అనగా గణితశాస్త్ర భావములను తార్కికనిత్యపద సహాయముచే సంపూర్ణముగ స్పష్టీకరించ గలమా? (2) ప్రకృతి శాస్త్ర సిద్ధాంతములగురించిన వాక్యములను, ప్రకృతి శాస్త్ర భావములను (ఎలక్ట్రానులు, జీన్లు మొదలగునవి) కేవలానుభవ సూచకములగు పదములచే వివరింపగలమా? (3) అర్థయుతమైనంత మట్టుకు భాషను అనుభూత భూతార్థ ప్రతిపాదకముగా విశ్లేషించి నిరూపించ గలిగినచో, ఏకజీవవా (solipsism) దాపత్తిని నివారించ గలమా? (4) నీతిశాస్త్ర విధుల కీదృష్టిలో ప్రత్యక్షానుభవాలంబన ముండునా?

ఏకజీవ వాదమును గురించిన సమస్య వియన్నా సమితి వారి వాదోపవాదములలో ప్రధాన చర్చా విషయమైనది. “ట్రాక్టేటస్ లాజికో ఫిలసాఫికస్” అను గ్రంథములలో విట్ గెన్ స్టైన్ రచించిన కొన్ని వాక్యములలో ఏకజీవవాద ధోరణి కొంత యున్నది. అట్లే కార్నాప్ విరచితమైన “ప్రపంచ తార్కిక నిర్మాణము” (Logical Structure of the World)లో విధానమును గురించిన ఏకజీవవాద చర్చ కలదు. ఏకజీవవాదము నంగీకరించినచో సార్వజనీనానుభవ విషయమగు జగత్తు నెట్లుపవర్ణించగలము? ఇట్టి వివాదాస్పద విషయములు కారణముగా వియన్నా సమితి రెండు చీలికలయినది. ఏకజీవవాద ప్రమాదమును పరిహరించుటకు స్పష్టీకరణరీతి నొక దానిని సిద్ధాంతమందు ప్రవేశపెట్టిరి. ప్రాథమిక వాక్యము*లకు (protocol statements), భౌతికశాస్త్ర వాక్యములకు గల సంబంధమే పరిశోధనకు యథాయోగ్య విషయము కాగలదని వీరి యభిప్రాయము. ష్లిక్, ఆతని అనుయాయులలో కొందరు పూర్వ సిద్ధాంతముల నంగీకరించిరి. భౌతికశాస్త్ర సంప్రదాయానుగుణముగ శాస్త్రీయభాష నొకదానిని పరికల్పించి దానిలోనికి ప్రత్యవేక్షక వ్యక్తుల ప్రాతిస్వికానుభవముపై ఆధారపడియున్న ప్రాథమిక వాక్యముల ననువదించు ప్రయత్నమునకు కార్నాప్ సమకట్టెను. దీనివలన సర్వవ్యక్తి సాధారణముగా ప్రామాణికమగు భాష యొకటి నిర్మించబడుటచే ఏక జీవవాద ప్రమాదము లేకుండ పోవును.

ప్రత్యక్ష జ్ఞానప్రాధాన్య వాదముయొక్క తరువాతి పరిణామదశలో పై జెప్పిన వైషమ్యముల తొలగించుటకు, సిద్ధాంత మార్గమందు గన్పట్టు ప్రధానసమస్యల పరిష్కరించుటకు పూర్వము త్రొక్కబడిన మార్గములకన్న తక్కువ మౌలికములగు మార్గములు ష్లిక్, తక్కుంగల

* వీటిని మన వ్యాకరణ పరిభాషలో సముచ్చయములు, ఘటకములు, విశేషణములు అందుము. విశేషణములు నామవిశేషణములు, ఆఖ్యాత విశేషణములు అని రెండు విధములుగ నుండును.—సంగ్రా.

* ప్రాథమిక వాక్యములు – భాషలో మన ముపయోగించు వాక్యములకు ప్రాథమిక ఘటకములగు వాక్యములు – సంగ్రా.

ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదులచే, అందునను ముఖ్యముగా గుస్టేవ్ బెర్గ్మన్‌చే (ఈతడిప్పుడు ఐయోవా విశ్వకళాపరిషత్తులో దార్శనికాచార్యుడుగా నున్నాడు) సూచించబడినవి.

రెండవ ప్రపంచ మహా సంగ్రామము, మామూలు భాషలో గన్పట్టు కుప్రయోగ సుప్రయోగముల విషయమై విట్‌గెన్‌స్టైన్, రైల్ మొదలగు వారిచే సుప్రక్రమింపబడిన సంస్కారోద్యమములు కలసి ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదుల ప్రాముఖ్యమును కొంతమట్టుకు తుడిచి వేసినవి. అయినను పాశ్చాత్య దర్శనములపై వారి ప్రభావము ఇంకను చాలకాలమువరకు నిలచియుండుటకు అవకాశము కలదు. ఏలన, ఇదివరకే సూచించబడినట్లు వారి యత్నము విస్తారముగా అనుభవవాద (empiricism) సంప్రదాయమును తార్కికముగాను, చారిత్రకముగాను కొనసాగించినది. వైన్‌బర్గ్.

తేలీజ్ (Thales) (క్రీ. పూ. 640 - 546) : గ్రీకు భౌతికవాద దార్శనికుడు. గ్రీకు దర్శన శాస్త్రములో మైలీటస్ సంప్రదాయమునకు చెందినవాడు. గ్రీసు యొక్క 7 గురు 'వివేకుల' లో ప్రధానుడు. ఈయన ఈజిప్టును దర్శించెననియు, అచ్చట రేఖాగణితములో నిష్ణాతుడయ్యెననియు చెప్పుటకు బలమైన రుజువు కలదు. "ప్రపంచము యొక్క మూలతత్త్వము నీరు" అని తేలీజ్ దర్శనమును సాధారణముగా క్లుప్తముగా చెప్పుదురు. మూలద్రవ సముద్రముపై భూమి తేలుచున్నదని ఆయన భావించెను. అన్ని వస్తువులను దేవత లావరించియున్నవని కూడ ఆయన ఊహించెను. ఈయన గ్రీకు దర్శన శాస్త్రమును స్థాపించెను. కె. రా. కృ.

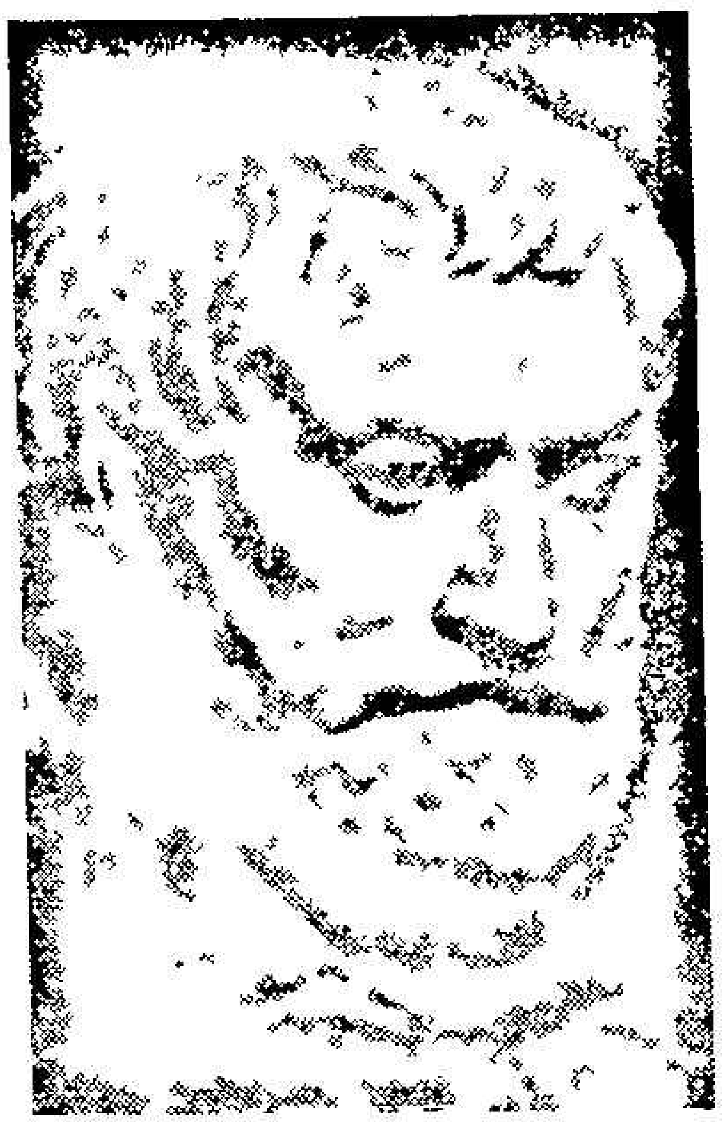
తేలీజ్ (క్రీ. శ. 640-546)

దయానంద సరస్వతి (క్రీ.శ. 1824 - 1833) : భారతదేశములో 19 వ శతాబ్దములో ఒక్కసారిగ తిరిగి రాజకీయ, సాంఘిక, విద్యా, సాహిత్యాది క్షేత్రములతోపాటు మత క్షేత్రమునగూడ అపూర్వోత్సాహముతో క్రొత్త ఉద్యమములు తలయెత్తినవి. అట్టి ఉద్యమములకు ప్రవర్తకులైన మహామనీషులలో, మహర్షి కల్పులలో ఆర్య సమాజ వ్యవస్థాపకులు శ్రీ దయానంద సరస్వతి ఒకరు.

దయానంద సరస్వతికి తల్లిదండ్రులు పెట్టిన పేరు మూల్ శంకర్. కతియవార్‌లో మోర్వీ సంస్థానములో 'తణకారా' అను ఒక కుగ్రామములో 1824 లో మూల్ శంకర్ జన్మించెను. తండ్రి అంబాశంకర్ ఒక చిన్న జమీందారు. శివభక్తుల కుటుంబములో పుట్టిన మూల్ శంకర్ తన 14 వ ఏట ఒక శివరాత్రిరోజున తండ్రితో శివాలయమునకు వెళ్ళి, అర్ధరాత్రివేళ అందరును నిద్రాముద్రితులైన సమయమున ఒక ఎలుక శివలింగము నపవిత్రము చేయుట చూచెను. "ఒక ఎలుక నుండియైన తనను తాను కాపాడుకొనలేని ఈ శిలాఖండము జగత్ ప్రభువగుట సంభవమా?" అను సంశయ మాతనికి కలిగి, అతనిని ఆత్మ విచారణకు ప్రేరేపించెను. పిమ్మట పదునాల్గేండ్ల తన చెల్లెలి అకాలమరణము, సద్గుణసంపన్నుడగు తన పినతండ్రి మరణము అతని వైరాగ్యభావమును మరింత ప్రోదిచేసెను.

వివాహమాడ నిరాకరించి, తన 22 వ ఏట మూల్ శంకర్ ఇంటినుండి పారిపోయి, గురువుల నన్వేషించుచు, జ్ఞానార్థియై 15 ఏండ్లపాటు అతడట్లు దేశసంచారము చేసి, చివరకు శృంగేరి పీఠాధిపతియగు పరమానంద సరస్వతి వద్ద సన్న్యాస స్వీకారము చేసెను. ఆ గురువే 'దయానంద సరస్వతి' అని ఈయనకు నామకరణము చేసెను. దయానందుడు సత్యాన్వేషణ చేయుచు ఎన్నోచోట్ల తిరిగి, తుదకు 1860 లో మధురలో మహర్షి విరజానంద్ అను ఒక అంధయోగిని కలిసికొనెను. వేదవిజ్ఞానమంతటిని ఆపోశనముపట్టి 'ప్రజ్ఞాచక్షువు' అని బిరుదుపొందిన మహామేధావి ఆ విరజానందుడు. రెండున్నర ఏండ్లపాటు ఆయన పాదములవద్ద శుశ్రూషచేసి దయానందుడు వేద వాఙ్మయము పారము చూచెను. పాణినీయమును, పాతంజల మహాభాష్యమునుగూడ అధ్యయనము చేసెను.

1868 లో దయానందుడు తన నవీన సిద్ధాంతముల ప్రచారమునకు బూనుకొనెను. అనేక మార్గముల నీయన త్రొక్కిచూచెను. పండిత సభలద్వారాను, పాఠశాలలను స్థాపించియు, ఉపన్యాసము లిచ్చియు, గ్రంథరచన చేసియు ఈయన తన భావముల ప్రచారము చేసెను.

విగ్రహారాధనము వేదసమ్మతము కాదని, ఉపనిషత్తులే కాక, వేదములుకూడ ఏకేశ్వరారాధన ప్రవణములేనని, వేదములో ప్రస్తూయమానులైన దేవతలందరును ఆ ఒకే ఈశ్వరుని వివిధాంశములని దయానందుడు బోధించెను. వర్ణవిభాగము వేదకాలము నాడు లేదని, అయినను నేడు సమాజమును నాలుగు వర్ణములుగ విభజించి, పరీక్షలు జరిపి ఆయా వర్ణములలోనికి చేర్చుకొను పద్ధతి మంచిదని దయానందుని మతము.

1872 లో దయానందుడు కలకత్తాలో కొన్ని మాసములుండి కేశవ చంద్రసేన్ ప్రభృతి బ్రాహ్మమత ప్రముఖులతో చర్చలు జరిపెను. ఈ చర్చలవలన దయానందుని దృక్పథములో కొంత మార్పువచ్చినది. అటుపిమ్మటనే 1875 లో బొంబాయి నగరములో దయానందుడు మొట్టమొదటి ఆర్యసమాజమును స్థాపించెను. అప్పటికే ఉత్తర హిందూస్థానమం దంతటను ఆయన ప్రతిష్ఠ, ప్రభావము ఎక్కువగ వ్యక్తము కాసాగెను. హిందూమత పునరుజ్జీవనావశ్యకతను బోధించుచు, మహమ్మదీయ క్రైస్తవాది అన్యమత ఖండనము చేయుచు, హిందూసంఘ సంస్కరణమునకు, గోసంరక్షణోద్యమమునకు అధిక ప్రాధాన్య మిచ్చుచు, ఆర్యసమాజ మతము అతి శీఘ్రకాలములో ఉత్తరహిందూస్థానమం దంతటను వ్యాపించెను. ఊరూర ఆర్య సమాజములు వెలసినవి. బర్మా, బ్రిటిష్ ఆఫ్రికా, ఫిజీ దీవులకుకూడ ఆర్యసమాజ శాఖలు విస్తరిల్లినవి. పాఠశాలలను, అనాథాశ్రమములను నిర్వహించుచు, స్త్రీవిద్యను ప్రోత్సహించుచు, అంటరానితనమును నిర్మూలింప యత్నించుచు, అత్యుత్సాహముతో ఈ సమాజములు దేశసేవకు పూనుకొన్నవి.

దయానంద సరస్వతి 1883 అక్టోబరు 30 వ తేదీన తన 59 వ ఏట అజ్మీర్ లో సిద్ధిపొందెను.

దయానందుని రచనలలో ముఖ్యమైనవి: 1. సత్యార్థ ప్రకాశ్-(హిందీ), 2. వేద భాష్యము, 3. ఋగ్వేదాది భాష్య భూమిక, 4. ఆత్మ కథ-(ఆంగ్లము). దయానందుని మత విశ్వాసములను ఈ క్రిందిరీతిని సంగ్రహింపవచ్చును.

1. ఈశ్వరు డొక్కడే! ప్రతీక రూపమున గాక మానసికముగనే ఈశ్వరు నారాధింపవలెను.

2. వేదములు అపౌరుషేయములు. మత సంబంధమైన, విజ్ఞాన సంబంధమైన సర్వసత్యములు కనీసము బీజప్రాయముగనైనను అందు నిక్షిప్తములై యున్నవి. అవి ఈశ్వర ప్రోక్తములు. వీటిలో స్థానికముగాని, తాత్కాలికముగాని అగు అంశము లేవియులేవు.

3. జన్మ పరంపరను, కర్మను వేదములు అంగీకరించును.

4. జనన మరణ చక్రమునుండి విముక్తియే మోక్షము.

దయానందుని నిర్యాణానంతరము ఆర్య సమాజ మతము క్రమముగ క్షీణింపసాగినది. నేడు ఆర్యసమాజ సభ్యుల సంఖ్య సుమారు ఒక లక్ష మాత్రమే. బొ. శ్రీ.

దాస్ గుప్తా, సురేంద్రనాథ్ (క్రీ.శ. 1855 - 1951): 1855 లో వంగదేశమున జన్మించి, సురేంద్రనాథ దాస్ గుప్తా సంస్కృతమందు విశేష వైదుష్యమును గాంచి, సంస్కృత కాలేజీలయందు ఆచార్యుడుగా, ప్రధానాచార్యుడుగా నుండెను. దర్శన శాస్త్రమందు కేంబ్రిడ్జినుండి ఆచార్యోపాధి నొందెను. నానా దేశములందు పర్యటించి, విశ్వవిద్యాలయములందు ఉపన్యసించి గౌరవింపబడెను. అయిదు సంపుటములలో సమగ్ర భారతీయ దర్శనచరిత్ర రచించెను. యోగ, భావవాదాది దర్శనములపై కూడ గ్రంథములు వ్రాసెను. 1951 లో మృతి నొందెను. మహా పండితుడు; జీవితమంతయు దార్శనిక కృషికై ధార పోసినవాడు. మే. వ. న.

దిఙ్నాగుడు: కాళిదాస, దిఙ్నాగులు ఇద్దరును చంద్రగుప్త విక్రమాదిత్యునకు సమకాలికులు. దిఙ్నాగుడు ప్రమాణ శాస్త్రచర్చకు సరళత్వమును ప్రసాదించెను. కేవల పరిభాషా పదజాలమును విడచి, శుద్ధ బుద్ధివాద దర్శనముగా ప్రమాణశాస్త్రమును తయారు గావించెను. మధ్యయుగపు న్యాయశాస్త్రమునకు పితృపాదునిగా నీతడు భావింపబడుట కిదియే హేతువు.

జీవితము: టిబెట్టు సంప్రదాయము ననుసరించి దిఙ్నాగుడు వసుబంధుని శిష్యుడుగా మనకు తెలియవచ్చుచున్నది. 8 వ శతాబ్దములో ఈ సంప్రదాయము భారత దేశమునుండి టిబెట్టుకు పయనించినది. అందుకని ఇది సరియైన భారతీయ సంప్రదాయమనియే చెప్పవలసియున్నది. ఇది ఇట్లుండగా చీనా సంప్రదాయ ప్రకారముగా దిఙ్నాగుడు వసుబంధుని శిష్యుడనుటకు తగిన ఆధారములు లేవు. అట్లే ఏతత్సిద్ధాంత విరుద్ధ ప్రమాణములుకూడ లభించుటలేదు. దిఙ్నాగుడు వసుబంధుని తరువాతి వాడు, కాళిదాసునికి సమకాలికుడు అయి ఉండవలెను. 'న్యాయముఖము', 'ప్రమాణసముచ్చయము' దిఙ్నాగుని ప్రముఖగ్రంథములు. ఈ రెండవది నేడు టిబెట్టు భాషలోనే లభించుచున్నది. ఆ భాషలో ప్రమాణ సముచ్చయముపైన మహావైయాకరణ కాశికా వివరణ పంజికా (న్యాస) కర్తయగు జినేంద్రబుద్ధి (క్రీ.శ. 700) రచించిన టీక లభించుచున్నది.

దిఙ్నాగుడు తమిళదేశమునందు కాంచీపుర ప్రాంతమునందుండిన సింహవక్త్ర మనెడి గ్రామములో ఒక బ్రాహ్మణ గృహమున జన్మించెను. యుక్త వయస్కుడైన తరువాత అతడు వాత్సీపుత్రీయ బౌద్ధ సంప్రదాయమునకు చెందిన నాగదత్తుడను భిక్షుకుని సంపర్కమువలన భిక్షువయ్యెను. కొంత కాలమునకు పుద్గల * విషయములో గురువుగారితో అభిప్రాయభేద మేర్పడి, ఆ మతమును విడిచి,

* బుద్ధుని ఊహలో జీవాత్మ కాని, పంచస్కంధ సమూహము కాని కానటువంటి ఒక అనువృత్త వస్తువు. ఇదియే నిర్వాణమందు గూడ నిలుచును—సంగ్రా.

ఉత్తర భారతమునకేగి వసుబంధుని శిష్యుడై న్యాయ శాస్త్రాధ్యయనము గావించెను. అధ్యయనానంతరము అతడు శాస్త్రచర్చలలో ప్రతికక్షుల నోడించి దిగ్విజయ మును చేపట్టెను. పిమ్మట కొన్ని న్యాయ గ్రంథములను రచించెను. సాంకృత్యాయన్.

దిఙ్నాగుని న్యాయశాస్త్రము : ఆచార్య దిఙ్నాగునిచే రచించబడిన గ్రంథములు: 1. ప్రమాణ సముచ్చయము, దానివృత్తి, 2. న్యాయ ప్రవేశము, 3. ఆలంబన పరీక్ష, దానివృత్తి, 4. అభిధర్మ కోశ వ్యాఖ్యానము, 5. ప్రమాణ శాస్త్ర ప్రవేశము, 6. త్రికాల పరీక్ష, 7. హేతు చక్ర హరుడు, 8. న్యాయముఖ. ప్రమాణసముచ్చయము దిఙ్నాగుని ముఖ్యగ్రంథములలో నొకటి. ఆంధ్రదేశములో వేంగి సమీపమున నొక కొండగుహలో నేకాంతముగ వసించుచు నీ గ్రంథము నితడు రచించెను. ఇందులో 1. ప్రత్యక్షము, 2. స్వార్థానుమానము, 3. పరార్థానుమానము, 4. త్రిరూప హేతువు, 5. ఉపమాన, శబ్ద ప్రమాణముల ఖండన, 6. న్యాయావయవములు అని ఆరు అధ్యాయములు గలవు.

ప్రసిద్ధమైన ప్రత్యక్ష ప్రమాణ స్వరూపము నంగీకరింపక దిఙ్నాగుడు వేరువిధముగ దానిని వర్ణించెను. ప్రత్యక్ష మనగా నామము, తరగతి మొదలగు వానితో సంబంధము లేక భ్రాంతి జ్ఞానము కానట్టి యనుభవమని యితని నిర్దేశము. ఒక వ్యక్తి కనుచీకటిలో త్రాడును జూచి సర్ప భ్రాంతిని బొందిన నతని యా జ్ఞానము భ్రాంతి మాత్రము గనుక నది ప్రత్యక్ష జ్ఞానము కానేరదు. మరియు నొక పురుషుడు ఒక గోవును చూచె ననుకొందము. అదియొక విలక్షణమైన గోవు. దాని వైలక్షణ్యములన్నియు నతనికి బాగుగ తెలియును. ఆ పురుషుడు 'డిత్థ' యని పిలువ బడు ఎర్రనిగోవును చూచితినని యీ విషయ మితరులకు వర్ణింపబూనిన, ఒక జాతికి చెందినగోవును గురించి మాత్రమే యతడు చెప్పగలడు కాని, ఆ గోవుయొక్క ప్రత్యేకత నితరులకు వెల్లడింపజాలడు. అనగా నామము, తరగతి వీటిచేత ఒకవ్యక్తి విలక్షణత చెప్పబడజాలదు. అందుచే ప్రత్యక్ష జ్ఞానమునకు నామము, జాతి లేదా తరగతితో సంబంధములేదు అని దిఙ్నాగుని సిద్ధాంతము.

అగ్నితో పొగకు అవినాభావ సంబంధమున్నది గనుక పొగనుజూచి కొందరు అగ్ని ననుమానింతురు. మరికొందరు పొగనుచూచి అగ్నికి పర్వతముతో సంబంధ మూహింతురు. పై రెండు నిర్ణయములును యథార్థము కాదని దిఙ్నాగుడు ఖండించుచున్నాడు. పొగవలన అగ్నిని అనుమానించిన, అది నవీన సిద్ధాంతము కాజాలదు. పొగయున్నచోట నగ్నియుండుట నిర్వివాదాంశము; ఎల్లరకు అనుభవ సిద్ధమైన విషయము. రెండవది - పొగకు, అగ్నికి సంబంధము ఊహింపబడజాలదు. సంబంధమున కెల్లప్పుడు వస్తుద్వయ మవసరము. ప్రస్తుతమున పర్వత మొకటియే దృష్టిపథమున గలదు. అగ్ని యదృశ్యముగ నున్నది. కనుక వాస్తవమున కిచట అనుమానించున దేద్ది? అగ్ని కాదు, పర్వతముతో దాని సంబంధమును కాదు. మరి ఏమన అగ్ని గల్గిన పర్వతము. ఇది దిఙ్నాగుని సిద్ధాంతము.

పరార్థానుమానమనగా స్వార్థానుమానమును ఇతరులకు వర్ణించుట మాత్రమేనని దిఙ్నాగుని యాశయము. దిఙ్నాగుడు ఉపమాన ప్రమాణమును ప్రత్యేకముగా నంగీకరింపడు. మనమొక వ్యక్తి యొక్కగాని, లేదా పదార్థము యొక్కగాని సామ్యమును, లేదా పోలికను ఇతరత్ర గుర్తింతుమేని మన జ్ఞానము యథార్థమునకు ప్రత్యక్ష జ్ఞానమే యగుచున్నది. కనుక ఉపమానము ప్రత్యేకప్రమాణముగా నంగీకరించ నవసరములేదు. ఇట్లే శబ్ద ప్రమాణమును. శబ్దప్రమాణ మనగా ఆప్తవాక్యము, విశ్వసనీయమైన నుడులు. ఇందులో ఆ వచనములు ప్రవచించిన వ్యక్తి విశ్వసనీయుడనియా, లేదా ఆవచనములు ప్రమాణములా? పురుషుడన్న నిది కేవలము అనుమానమగుచున్నది. వచనములనిన నది ప్రత్యక్ష సిద్ధము. ఇట్లు దిఙ్నాగుడు శబ్దప్రమాణమును ప్రత్యక్షానుమాన ప్రమాణములలో నంతర్భూత మొనరించెను.

దిఙ్నాగుడు తన న్యాయప్రవేశమునందు మరికొన్ని విషయములను వివరించెను. ధర్మి లేదా పక్షము, హేతువు లేదా సాధన, ధర్మము లేదా సాధ్యము, ఉదాహరణము లేదా దృష్టాంతము-వీటిచేత తర్కశాస్త్ర విచారణ సాగింపబడుచున్నదని ఇతడు నిరూపించెను. సాధర్మ్యము, వైధర్మ్యము అని దృష్టాంతములు రెండు విధములు.

విచారణ స్వరూపము : న్యాయావయవములు : 1. ఈ పర్వతము అగ్ని కలిగియున్నది, 2. ఇది పొగతో కూడియున్నది గనుక, 3. పొగతో కూడినవన్నియు వంటశాలవలె అగ్ని గలిగియుండును; ఎచట అగ్ని లేదో దానియందు తటాకమునందువలె పొగ యుండ నేరదు. ఇచట పర్వతము పక్షము లేదా ధర్మి. అగ్ని ధర్మము లేదా సాధ్యము. పొగ హేతువు లేదా సాధన. వంటశాల సాధర్మ్య దృష్టాంతము. తటాకము వైధర్మ్య దృష్టాంతము.

ప్రతిజ్ఞా వాక్యము : పక్షము, సాధ్యము చేరి యొక వాక్యమగును. ఉదాహరణమునకు - ఈ పర్వతమునందు అగ్నిగలదు. ఈ వాక్యము ప్రమాణనిరూపణకు సమర్పింపబడును. కనుక నిది ప్రతిజ్ఞావాక్యము.

ప్రతిజ్ఞా వాక్యము యొక్క దోషములు : కొన్ని విషయములు ప్రమాణ నిరూపణయందు నిలువజాలవు. అవి దోషములుగ పరిగణింపబడుచున్నవి.

ఉదా : 1. ప్రత్యక్ష ప్రమాణమునకు విరుద్ధమైన వాక్యము- 'శబ్దము చెవితో వినదగినది కాదు.'

2. అనుమాన ప్రమాణమునందు పొసగనిది-'ఘటము నిత్య పదార్థము.'

3. ప్రజాభిప్రాయమునకు వ్యతిరిక్తమైనది - 'చైతన్యముగల ప్రాణియొక్క అవయవము గనుక శిరస్సు నిర్మలమైనది.'

హేతు నిర్దేశము : హేతువు క్రింది మూడు లక్షణములను గలిగి యుండవలెను.

1. పక్షమంతట హేతువు సంబంధించి యుండవలెను.

ఉదా : శబ్దము అశాశ్వతము, ఇది ఉత్పన్నము గనుక. ఆకాశమువలె గాక, ఘటమువలె.

పై యుదాహరణమునందు ఉత్పన్నమను హేతువు పక్షమగు శబ్దమంతట సంబంధించి యున్నది. ఏది శబ్దమో యది యెల్లను ఉత్పన్నముగనే యున్నది.

2. హేతువు అన్నియు సాధ్యము అన్నింటితో సాధర్మ్యము గలిగి యుండవలెను. ఉదా : ఉత్పన్నము లయిన పదార్థములెల్ల ఘటమువలె నశాశ్వతములు.

3. సాధ్యముతో వైధర్మ్యము గల దేదియు హేతువుగ నుండరాదు. ఉదా : శాశ్వతమైనదెల్ల ఆకాశమువలె అనుత్పన్నమైనది. దుష్ట హేతువు- పై జెప్పిన లక్షణములు లేనిచో హేతువు దుష్టము. ఈ దుష్ట హేతువు అసిద్ధము, అనిశ్చితము, విరుద్ధము అని మూడు విధములు. ఉదా :

(1) హేతువుయొక్క అయథార్థత్వము పూర్వపక్ష సిద్ధాంత పక్షములు రెండున్ను గుర్తించినపుడు ఆ హేతువు అసిద్ధమగుచు దుష్ట హేతువని పేర్కొనబడును.

'శబ్దము అశాశ్వతము,' ఇది కనుపించుచున్నది గనుక. ఇరు పక్షములును శబ్దము కనుపించు గుణమని అంగీకరింపవు.

(2) హేతువు సాధ్యమునందేగాక ఇతరత్రను, దానికి విరుద్ధమైన వానియందును నున్నట్లైన నది అనిశ్చిత హేతువగుచు దుష్టమగును.

ఉదా : 'శబ్దము శాశ్వతము', ఇది తెలిసికొనదగినది, గనుక. ఇచట తెలిసికొనదగినది అను హేతువు శాశ్వత పదార్థమునకు, అశాశ్వత పదార్థమునకు సాధారణ ధర్మమగుచున్నది. హేతు వందుచే అతివ్యాప్తము.

(3) హేతువు సాధ్యమునకు విరుద్ధధర్మమును గలిగి యున్న నాహేతువు విరుద్ధహేతువగుచు దుష్టమని నిర్ణయింపబడును.

ఉదా : 'శబ్దము శాశ్వతము,' ఇది యుత్పన్నము గనుక;ఉత్పన్నవస్తువు శాశ్వతమనుట మిక్కిలి అసంగతము.

దిఙ్నాగునికి పూర్వము విషయమును స్పష్టపరచుటకుగా పరిచితమైన దృష్టాంత ముదాహరింపబడుచుండెను. తరువాత దిఙ్నాగాచార్యుడు సాధన సాధ్యములకు గల యవినాభావ సంబంధమును తెలుపుచు నెల్లరచే నంగీకరింప దగినదిగా దృష్టాంతమును మార్చెను.

పూర్వోదాహరణము క్రింది విధమున నుండెను :—

పర్వతము అగ్నికలది, దీనియందు పొగగలదు గనుక ; వంటశాలవలె.

దిఙ్నాగునిచే నిట్లు మార్చబడెను : పర్వతమునం దగ్ని కలదు, దీనియందు పొగగలదు గనుక. పొగతో కూడిన వన్నియు వంటశాలవలె అగ్ని కలిగియుండును. దేనియందు అగ్నిలేదో అది తటాకమువలె పొగ లేక యుండును. సాధన సాధ్యములకు గల ఎడతెగని సంబంధమును వ్యాప్తి యందురు.

(4) ఈ వ్యాప్తిని గుర్తించుటలో దిఙ్నాగుడు మొదటి వాడని విద్యాభూషణుడు, డాక్టరు కీత్ నమ్ముచున్నారు. ప్రాచ్యదేశపు న్యాయశాస్త్రమునకు దిఙ్నాగునిచేత సమర్పింపబడిన విశేషములు—

(ఎ) ప్రమాణవిషయము తర్క రీత్యా నిర్ణయింపబడిన సమగ్రవిషయము కాని, దాని యంగము మాత్రముకాదు అని దిఙ్నాగుడు ప్రవచించెను.

(బి) న్యాయావయవము లయిదింటిలో రెంటిని ఉపనయ, నిగమనములను తగ్గించి మూడుగా నొనర్చెను.

(సి) అనుమాన ప్రమాణమునందు హేతువుయొక్క ప్రాముఖ్యము ప్రథమముగ దిఙ్నాగునిచేత తర్కింపబడి త్రైరూప్య సిద్ధాంతము నిర్ణయింపబడెను. ఇట్లు సద్ధేతువు 'పక్షధర్మత్వము', 'సపక్షే సత్త్వము', 'విపక్షే అసత్త్వము' నను మూడు లక్షణములు కలిగియుండవలెను.

(డి) వ్యాప్తి సంబంధము దిఙ్నాగునిచే గుర్తింపబడెను.

5. దిఙ్నాగుడు తన "హేతు చక్రహరుడు" అను గ్రంథమునందు హేతు సాధ్యములకు మధ్య నుండగల తొమ్మిది విధములైన సంబంధములను చక్కగ వివరించెను. అందులో రెండు సంబంధములు మాత్రమే యథార్థమైనవి.

'ఆలంబన పరీక్ష' యను చిన్న గ్రంథమునందు దిఙ్నాగుడు వైభాషికులయొక్క, వైశేషికులయొక్క, మరియు బాహ్యపదార్థములను సత్యములని నమ్ము ఇతరులయొక్క వాదనలను చక్కగా తర్కించి ఆలంబనము అసత్యమని, చైతన్యమే సత్యమని నిరూపించెను.

దిజ్నాగుని తర్కము ననుసరించి సత్తకు ప్రయోజకము - అనగా ఒకక్రియను పుట్టించుట - అర్థక్రియాకారిత్వము. బాహ్య వస్తువులు సత్యములుకావు. శాశ్వతవస్తువు క్రియతో సంబంధము లేనిది ; అది అకర్త. పి. చెం. సు.

దివ్యజ్ఞానము (Theosophy): ఈశ్వర స్వభావము, దాని ప్రక్రియలు - వీటిని గురించిన ప్రత్యేకమైన అంతరదృష్టి తమకు గలదని చెప్పుకొను దార్శనిక, మత చింతనకు ఈయబడిన నామమిది. ఒక్కొక్కప్పుడు ఈ అంతరదృష్టి వ్యక్తియొక్క ఒకానొక ఉన్నతశక్తి కార్యముగా, లేదా వ్యక్తికిగల అపరోక్షజ్ఞాన ఫలితముగ వచ్చినదని చెప్పబడును. ఇతర సమయములలో దివ్యజ్ఞాన సిద్ధాంతము ఏదో యొక ప్రత్యేక దివ్యప్రేరణపై ఆధారపడునదిగాను, దానికర్తయొక్క అతిగంభీరమైన కల్పనా వివేకముయొక్క ఫలితముగాను చెప్పబడినది.

అయితే దివ్యతత్త్వ వివరణతో ప్రారంభమగుటయే దివ్యజ్ఞానము యొక్క విశిష్ట లక్షణము. దివ్యతత్త్వము యొక్క స్వభావములోగల శక్తుల కార్యమే ప్రపంచమని చూపుటకు దివ్యజ్ఞానము ప్రయత్నించును.

సాధారణ సిద్ధాంతములు : ప్రాపంచిక సంఘటనల విశ్లేషణ ద్వారా ఈశ్వరుని అస్తిత్వ స్వభావములయొక్క జ్ఞానమును అధిగమింప ప్రయత్నించు దార్శనిక వ్యవస్థలకు, దివ్యజ్ఞాన సిద్ధాంతమునకు ఈ విధముగా భేదము గలదు. అంతేగాక మతావసరములనుండి సాధారణముగా దివ్యజ్ఞానముద్భవించు చున్నదనియు, మత విశ్వాసముల, లేదా ఆశల అభివ్యక్తియే దివ్యజ్ఞానమనియు చారిత్రక పరిశీలన నిరూపించుచున్నది. ఇహ ప్రపంచము పాపముతోను, అసంపూర్ణతతోను నిండియున్నదను మత ప్రమాణము నంగీకరించి, ఇట్టి పరిస్థితిని ఈశ్వరుని స్వభావము ద్వారా కాల్పనికముగా వివరించు సమస్యను దివ్యజ్ఞాన మెదుర్కొనును. ఈ విధముగా పాపముయొక్క అస్తిత్వమును గురించిన ఏదో యొకవిధమైన దివ్య సాక్షాత్కార దర్శనముగానో, లేదా కనీసము దాని అనేక విశిష్టరూపములలో ఒక రూపముగానైనను దివ్యజ్ఞానమునకు మనుగడ కలదు. ఒకే ప్రధానమైన ఉదాహరణము తీసికొనెదము. మైస్టర్ ఎఖార్ట్ యొక్క గంభీర కల్పనలు సాధారణముగ సాక్షాత్కారవాద శీర్షిక క్రింద చర్చించుచున్నారు. కాని అంతే సబబుతో వానిని దివ్యజ్ఞాన శీర్షిక క్రింద జేర్చవచ్చును.

బమ్ గ్రంథముల అనుశీలన ఆధునిక దివ్యజ్ఞానమును పోషించినది. పాపము యొక్క ఉనికి, ప్రాబల్యములను ఒకానొక సర్వవ్యాపి, సర్వశక్తియగు ఈశ్వరుని అస్తిత్వముతో సమన్వయ పరచు ఆవశ్యకత పైననే బమ్ కల్పనలను చేసెను.

దివ్యజ్ఞాన సమాజము : కొన్ని సమాజములలో దివ్యజ్ఞానము అను పదమునకు ఈమధ్య విస్తృత ప్రచారము వచ్చినది. ఎచ్. యస్. ఆల్కాట్, ఎచ్. పి. బ్లవాట్స్కి సతీమణి, ఇతరులు 1875 వ సం॥లో అమెరికా సంయుక్త రాష్ట్రములలో ఈ సమాజమును స్థాపించిరి. ఆల్కాట్ 1907లో తన మరణకాలము వరకు ఈ సమాజమునకు అధ్యక్షుడుగా నుండెను. ఆయన తరువాత శ్రీమతి అనిబిసెంట్ అధ్యక్షత వహించెను. కాని మదామ్ బ్లవాట్స్కి 1891 లో మరణించిన తరువాత ఈ సమాజములో విచ్ఛిత్తి ఏర్పడెను. విలియమ్ పి. జడ్జ్ నాయకత్వము క్రింద అమెరికాలో ఒక ప్రత్యేక సమాజమేర్పడెను. ఈ సమాజముయొక్క ముఖ్య లక్ష్యములు మొదట ప్రతిపాదింపబడినట్లుగా ఈ క్రింది విధమున నున్నవి.

(1) సర్వమానవ సౌదర్య కేంద్రమును స్థాపించుట.

(2) దర్శనశాస్త్ర, మత తారతమ్యానుశీలనను అభివృద్ధి చేయుట.

(3) ప్రాణద్రవ్యముల రహస్య శక్తులను గురించిన క్రమబద్ధమైన పరిశీలన చేయుట. దీనినే రహస్యవిద్య (occultism) అందురు. ప్రపంచమంతటను విస్తరించి, టిబెట్ లోనున్న ఒక వర్గముతో సన్నిహిత సంబంధము గలిగిన సిద్ధుల, మహాత్ములతో కూడిన ఒక సమాజము ద్వారా రహస్య సిద్ధాంతములుగా, బోధనలుగా ఈ వివేకము తనకు సంక్రమించినదనియు, అట్టి టిబెట్ సిద్ధ వర్గమునుండి తనకు సందేశములు వచ్చుచుండుననియు మదామ్ బ్లవాట్స్కి తన తొలి ప్రకటనలలో చెప్పెను.

మత దర్శనము : ఈ నవీన దివ్యజ్ఞానమతములోని ప్రధానమైన అంశము పునర్జన్మములో విశ్వాసము. ఇచ్చట భారతీయ చింతనతో సన్నిహిత సంబంధము మనకగపడును. బ్రాహ్మణ, బౌద్ధ, కర్మ సిద్ధాంతమును అనుసరించి జీవము తన గమ్యస్థానము చేరు దశల అనుక్రమమును వీరు వ్యాఖ్యానించిరి. కె. రా. కృ.

దివ్యత్వ, పవిత్రతా భావములు (The Concept of the Divine and the Holy): మతముల ప్రధాన లక్షణము దివ్యత్వముయొక్క అస్తిత్వమునందు గల నమ్మకమే నని సాధారణముగా భావింపబడుచున్నది. పాశ్చాత్యగ్రంథములలోని మతమును గురించిన సాధారణ నిర్వచనములు ఒకే దేవుని గురించిగాని, లేదా దేవతల సమూహమును గురించిగాని చెప్పను. ప్రధానముగా మానవునికి, దైవమునకు మధ్య గల సంబంధమును గురించి

నదే మతమని సాధారణముగా నమ్ముదురు. కొద్ది మినహాయింపులతో ప్రపంచములోని అన్ని మతముల చరిత్ర మానవునికి బాహ్యముగానున్న శక్తిని గురించిన విశ్వాసముల, నిశ్చయముల చరిత్ర - అనుమాట నిజమే! ఆ శక్తులను మానవుడు మానవాతీతములుగాను, దివ్య, లేదా రాక్షస గుణములను కలిగియున్నవిగాను పరిగణించెను.

దివ్యానుభవము యొక్క అనేక రూపములలోను దేవ రాక్షసగుణ విభేదము రాక్షసులుకూడ దేవతలనియే చెప్పబడునంత సూక్ష్మముగా నున్నది. మానవ శ్రేయస్సునకు కూర్చునది మాత్రమే దివ్యమని భావింపబడలేదు. అది మానవునికి విరోధికావచ్చును. శత్రురూపమున నైనను మానవుని ఎదుర్కొను దివ్యాంశము మానవుడు సృజించుకొనిన మత వ్యవస్థలోని ప్రధాన విషయమే.

మానవుని మత విశ్వాసమునకు, అనుష్ఠానమునకు ఆధారభూతమైన ఒక సిద్ధభూతార్థముగను, ఒక ప్రాథమిక అభ్యుపగత విషయముగను దాని అన్ని ఆవిర్భావములలోను దివ్యత్వమును గ్రహింపవలెను.

దేవుని ఉనికిలోని నమ్మకము మతములో ఆవశ్యక భాగమైయుండుట తప్పనిసరియని అనకుండ మనము జాగ్రత్త పడవలెను. మతమునకు దైవమునందు నమ్మకము ప్రధానమని చెప్పు మతమును గురించిన ప్రామాణిక నిర్వచనములు ధీగమ్యరూపముననున్న 'తేరవాద' బౌద్ధమతమునకు మతములలో స్థానము లేకుండచేసినవి. దివ్యత్వములోని నమ్మక మను విషయము మత మనబడు మొత్తములోని ఒకభాగము మాత్రమే అనియు, ప్రపంచములోని కొన్ని మతములలో అవశ్యముగా అది మతము యొక్క ప్రాథమిక లక్ష్యము గాదనునట్టియు విషయములను ఇట్టి పట్టుదల గుర్తింప జాలదు. పై మినహాయింపులతో మానవజాతి యొక్క మతములు దివ్యత్వమునందు గల నమ్మకముపై ఆధారపడియున్నవి. కాని మతములు అభివృద్ధి చెందుచున్నకొలది అవి దీనిని భూతార్థముగా అంగీకరించి తమ దృష్టిని మానవుని మోక్షము, లేదా ఆతని నైతిక ప్రవర్తనవంటి సమస్యలపై కేంద్రీకరించినవి.

అయినప్పటికి నైతిక ప్రవర్తనకు హేతువులు మానవుడు సాధారణముగా ఇప్పుడు అనుభవించుదానికన్న ఉన్నతతరమైన స్థితియగు ఏదోయొక విధమైన మోక్షము యొక్క సంభావ్యతపైనను, విశ్వములోని దివ్య విషయమునందుగల నమ్మకముపైనను ఆధారపడియున్నవి. దాని అనేక రూపములలో మతము కేవలము ఉపయోగ్యతాదృష్టిని గల నీతిని (అది ఎంత లాభదాయకమైనప్పటికిని) గుర్తించుటలేదు. సాధుత, సత్యము దివ్యత్వ స్వభావముతో సంబంధము కలవి. మానవునికి మోక్షమును సాధ్యముగావించు ఒకానొక కర్తయొక్క అస్తిత్వము నొప్పుకొనకుండ మానవ విమోచనము సాధ్యమని మతము గుర్తించుటలేదు. మానవుని అంతిమ లక్ష్యమునకును (ఆ లక్ష్యము ఏదైనను సరే), సత్తకంతకును, మానవునికిని మూలమైన దివ్యత్వముతో సంబంధము గలదు.

కావున దివ్యత్వమును పలువిధముల నిర్వచింపవచ్చును; బోధపరచుకొనవచ్చును. మానవునికి దైవము తనను తాను ఆవిష్కరించుకొనిన రీతిని గురించిన నమ్మకము యొక్క ఫలితమే ఒక మతముగాని, లేదా పరస్పర సంబంధముగల మతముల సమూహముగాని అంగీకరించు విశిష్ట దివ్యత్వ భావము. ఏదేని ఒక మతముయొక్క సంప్రదాయ పరిధిలో మానవుడు ఆర్జించు బోధ యంతటికి సమూహముగా కారకమగు ఆవిష్కరణను లేదా ఆవిష్కరణల పరంపరను ఆధారముగాగొని ప్రత్యేక మతమైనను తన ఈశ్వర శాస్త్రమును కల్పించుకొనును; తన మతానుష్ఠానముల నాచరించును. మానవ చరిత్రలో తానొక సంఘటనమని తెలిసికొననేర్చును.

ఈ సందర్భములోనే పవిత్రతాభావముయొక్క ప్రాధాన్యము గలదు. రుడోల్ఫ్ ఆటో అను కీర్తిశేషుడగు జర్మన్ పండితుడు వాసికెక్కిన తన 'పవిత్రతాభావ' (The Idea of the Holy) మను గ్రంథములో మతానుభవమునకు పవిత్రతాభావము అను విశిష్టమైన ధర్మము, లేదా పదార్థము కలదని వాదించెను. అభివృద్ధిచెందిన మతములలో పవిత్రతాభావమునకు గల సంపూర్ణ శ్రేయస్సు అను అర్థము పవిత్రతాభావములోనే ఇమిడియున్నదని ఆయన వాదించెను. జ్ఞానము, తర్కము, లేదా హేతువు వీటితో ఏమాత్రము సంబంధము లేని హేతు రహిత అంశమొకటి (దీనినే అతడు ఆవేగాంశ మనినాడు) పవిత్రతాభావములో గలదనికూడ చెప్పెను. ఆటో దృష్టిలో, పురాతన భాషలలోను, మతములలోను పవిత్రతా భావము ప్రధానముగా ఇట్టి ఆవేగాతిశయమును సూచించును. వీనిలో ఇది ఒక అద్వితీయమైన చిత్తవృత్తి. ఈ చిత్తవృత్తి మానవు డనుభవించిన ఒకానొక విషయమునకు సమాధానముగా వచ్చినది.

దీని ననుసరించి మానవుడు తన పరతంత్రతను ఎరింగియుండు సంఘటన యని దివ్యానుభవమును ఆటో విశ్లేషించి చూపెను. మానవుడు తన అకించనత్వమును సర్వజీవులకు అతీతమైనవాని సంపూర్ణత్వముతో పోల్చి చూడగా తన దైన్యములో తాను మునిగిపోవునటువంటి ఒక 'మనఉద్వేగము' అతని అనుభవములో జనిం

చును. ఇది తార్కిక విచార ప్రసక్తి లేనటువంటి 'మన ఉద్వేగ' భావమని ఆటో వాదించెను.

అయితే ఒక రహస్యమును గుర్తించుటవలన, లేదా దానిని ఎదుర్కొనుటవలన జనించినదే ఈ మన-ఉద్వేగానుభవము. ఈ రహస్యము భయావహమైనది, ఆకర్షకమైనదికూడను. ఇది మానవునికంటె పూర్తిగా భిన్నమైనది గనుక ఇది 'సంపూర్ణముగా ఇతరమైనది.'

ఈ అనుభవములో మానవునిలో రెండు విధములైన భావములు జనించును. ఒక భావము భయజనకమైనది. ఆ రహస్యముయొక్క వశీకరణ ప్రభావము నెరింగియుండుటవలన ఈ భావము జనించినది. అయితే పవిత్రత లేదా దివ్యత్వము నెదుర్కొనుటవలన గలిగిన సంపూర్ణ దివ్యానుభవములో ఇట్టి భావము ఒక అంశము మాత్రమే. తనకంటె సంపూర్ణముగా ఇతరమైన ఒకానొక రహస్యముయొక్క అధీనములో తానున్నానని గ్రహించుటవలన మానవునిలో భయముదయించినప్పటికిని, ఆ రహస్యము ఆతనిని ఆకర్షించునుకూడను. దానిలో మానవునికి ప్రేమ, దయ, లేదా జాలి, సౌఖ్యమువంటి గుణములు కన్పడును. మానవుని భయముతో నింపునదియు, అకించనుడగు తనకన్న సంపూర్ణముగా ఇతరమైనట్టిదియు అగు నీ రహస్యమునకు మానవునితో బొత్తిగా సంబంధము లేక పోలేదు. దాని వ్యాపారమం దది మానవుని విషయమై, ఆతని సార్థక్యము విషయమై, ఆతని భాగధేయము విషయమై ఉదాసీనత వహించదు.

పై విశ్లేషణ ప్రక్రియలో, పవిత్రతా దివ్యత్వభావములు వ్యవహారమందు పర్యాయపదములే నని గమనింపదగును. ఆటో మతములో రహస్య మను భావము ఎంత అర్థమును సూచించునో, అంత అర్థమును కలిగినటువంటి దివ్యత్వము అను రహస్యమును ప్రథమముగా మతమందు విశ్వాసము గల మానవుడు గ్రహించుటవలన మూల పవిత్రతాభావము వచ్చినది. అయితే ప్రథమ మతానుభవముకన్న దివ్యత్వ భావము హెచ్చు వ్యాపకము. ప్రతి మతము దాని ఆవిష్కార భావమును (Revelation), దాని వికసిత ఈశ్వర మీమాంసను, దాని చారిత్రకానుభవమును, దాని పరిసరములను కూడ ఆధారముగా చేసికొని తన దివ్యత్వ భావమును, పవిత్రతాభావ బోధను అభివృద్ధి చేసికొనును. ఆష్‌బీ.

దివ్యప్రేరణ (Inspiration) : ఈశ్వరుడు, లేదా కొన్ని దివ్యశక్తులు కొన్నికొన్ని సమయములందు కొందరు మానవులను, లేదా తదితర జీవులను ధర్మ, పరలోక, మోక్షాది విషయములను గురించిన విశేష జ్ఞానము ఎరుగుటకు ప్రేరేపించునని చాల మతములలో గల విశ్వాసము. అట్టి ప్రేరితుల రచనలే పవిత్ర గ్రంథములు, లేదా అట్టి ప్రేరితులచేతనే సనాతనశ్రుతు లెరుంగబడి లోకములో ప్రకటింపబడుచున్నవి—అని మతము లందు ద్వివిధముగ విశ్వాసము కలదు. సంపూర్ణముగా ఈశ్వర ప్రచోదితుడైన ప్రవక్త, లేదా ఋషి వచించిన, లేదా వ్రాసిన గ్రంథమందు ఎట్టివిధమైన దోషముగాని, తప్పుకాని ఉండదు. అది శాశ్వత సత్యమునే చాటును. 'దోషములు' మన బుద్ధిలోపమువలననో, పవిత్ర గ్రంథముల సంప్రదాయము విచ్ఛిన్నమో, కలుషితమో అగుటవలననో జరుగును అని వీరి అభిప్రాయము. పవిత్ర గ్రంథములలోని శబ్దముల కూర్పు సహితము ఈశ్వర ప్రచోదితమే; అందుచేతనే అవి పూజనీయములని వీరి భావన.

ఈశ్వరుడు కొందరు మానవులకు విశేష జ్ఞానము పొందుటకు వలసిన ప్రేరణ ఇచ్చినను, ఆయా దేశకాలములకు, తమతమ బుద్ధిబలమునకు తగినట్లుగానే వారా జ్ఞానము నందగలరనియు, తమ శక్త్యనుసారము తమ కాలమందు అమలులోనున్న చింతనారీతులకు, భాషావైఖరులకు అనుగుణముగా మాత్రమే దానిని వారు ప్రకటింపగలరనియు కొందరందురు. ప్రవక్త, లేదా ఋషి ప్రేరణ లభించినంతమాత్రముననే సర్వజ్ఞుడు కాడు; తన మానవత్వ వ్యక్తిత్వములను త్యజింపలేడు. కాబట్టి అతని వాక్కులలో, రచనలలో అవశ్యము అసంపూర్ణత, సంకీర్ణత, భ్రమ ప్రమాదాదులు సంభవములే.

ఏ విషయములను తెలిసికొనుటకై ఈశ్వరుడు మానవాదుల బుద్ధిని ప్రచోదితము జేయును, ఎట్లు చేయును, అప్పుడు జరుగు జ్ఞాన ప్రక్రియకు, మామూలు ప్రమాణజన్య జ్ఞాన ప్రక్రియకు ఏమి భేదము, ఇట్లు ప్రేరితులైనవారికి ప్రకటింపబడిన విషయములు విశ్వజనీనములా, సనాతనములా, అయినచో అవి అందరికిని ప్రకటింపబడక కొందరికే ఏల తెలియపరుపబడినవి, ఈశ్వరుడు తనకు, మానవాళికి మధ్య కొద్దిమందినే మధ్యస్థులుగాచేసికొని పక్షపాతమేల చూపవలెను—ఇత్యాది ప్రశ్నలకు భిన్నభిన్న సమాధానములు భిన్నమతము లిచ్చినవి. ఒకే మతమందుకూడ విభిన్న దర్శనములు, సంప్రదాయములు విభిన్నముగా ఈ ప్రశ్నలకు జవాబు లిచ్చినవి. బౌద్ధాది మతములలో ఇట్టి ప్రేరణకు తావు లేదు. స్వయత్నముచే రాగమోహాదులు లేకుండ చేసికోగల్గిన మహాత్ములకు ధర్మ నిశ్శ్రేయసాది విషయములను గురించిన అకుంఠిత జ్ఞానము లభ్యమనియు, సంపూర్ణ వీతరాగులకు సర్వజ్ఞత్వము సంభవమనియు వారి తలంపు. కొ. స. మూర్తి.

దీద్రో, డెనీ (క్రీ. శ. 1713 - 1784) : ఫ్రెంచి దార్శనికుడు, విమర్శకుడు, విజ్ఞాన సర్వస్వ సంగ్రాహకుడు. లాంగ్రెలో జన్మించెను. స్వాభావిక మతము యొక్క సామర్థ్యమును ప్రతిపాదించెను. అతీంద్రియ సాక్షాత్కారమునకు వ్యతిరేకముగా సాధారణ హేతువాద ఆక్షేపణలను చూపెను. దీద్రో దార్శనిక దృక్పథమునకు, స్పినోజా ప్రతిపాదించిన ఈశ్వరసర్వగతత్వ వాదము(Pantheism)తో అనేక విషయములలో పోలికలు గలవు. కె. రా. కృ.

దీద్రో, డెనీ (1713-1784)

దృశ్య శాస్త్రము (Phenomenology) : ఇచ్చట దృశ్యములనగా చూడబడునవి అను సంకుచితార్థము కాదు. అనుభవ ద్వారములగు తక్కిన ఇంద్రియములను కూడ 'చూపు' తెలియజేయును. అనగా మన అనుభవమునకు గోచరించునవి యనిగాని, లేదా అనుభవమునకు సమర్పింపబడునవి యనిగాని దృశ్య శబ్దమున కర్థము చెప్పవచ్చును. దృశ్య శాస్త్రమును సంఘటనశాస్త్రము (phenomenalism) నుండి భిన్నమైనదానిగా గ్రహించవలెను. సంఘటనశాస్త్రము సంఘటనలే జ్ఞాన విషయములనియు, అవియే వాస్తవికము లనియు ప్రతిపాదించును.

ఆధునిక దృశ్యశాస్త్ర ప్రతిష్ఠాపకుడుగా మనము ఎడ్మండ్ హుసెర్ల్ అను జర్మన్ దార్శనికుని పేర్కొనవచ్చును. ఈతడు బ్రెంటానో, మైనాంగుల దర్శన సంప్రదాయముల నంగీకరించి ఈ శాస్త్రమును స్థాపించెను. ఈ నవీన దృశ్యశాస్త్రముయొక్క విధానమును, విషయమును అతి సాధారణమైన పదములలో హుసెర్ల్ నిర్వచించబూనుకొనెను. ఇంతియేకాక ఈ శాస్త్రమందితడు అపారము, అతివిస్తృతము నగు పరిశోధనను నిర్వహించెను. "తార్కిక విమర్శలు" అను గ్రంథముయొక్క మొదటి ప్రచురణలో (1900-1901) ప్రాతీతిక (subjective) అనుభవముల వర్ణనము, విశ్లేషణము అని అతడు దృశ్యశాస్త్రమును నిర్వచించెను. ఈ శాస్త్ర దృష్టిలో దృశ్యమనగా విషయికి తటస్థించు ఏ అనుభవమైన కావచ్చును. ఈ అనుభవము దానికి మూలాధారమగు వస్తువుయొక్క ప్రతిభాస యను కాంటుయొక్క వాదమును దృశ్యవాద మొప్పుకొనదు. నిజమునకు మన యనుభవమునకు హేతువులగు వస్తువు లున్నవా లేవా యను విచారణ దృశ్యశాస్త్రముయొక్క లక్ష్యముకాదు. అనుభవమునకు కారణములగు వస్తువుల స్థితి విషయమైన విచారము యొక్క మేరకు పోకుండ, కేవల అనుభవమునే విశ్లేషించి వర్ణించుట దృశ్య శాస్త్రముయొక్క ముఖ్యోద్దేశము. పైని చెప్పిన దృశ్యశాస్త్ర నిర్వచనము నంగీకరించిన హుసెర్ల్ అనుశీలన, విషయము ఈ రెండిటి పట్ల దృశ్యశాస్త్రముతో మనస్తత్త్వ శాస్త్రము సమాన విస్తారము గలది యని చెప్పెను. కాని ఈ శాస్త్రములు రెండును సమాన లక్షణములు కలవి కావు. వీటి విధానములలో ఎంతేని వేరుపాటు కలదు. మనస్తత్త్వ శాస్త్రము ఆ దృశ్యముల (phenomena) కార్యకారణ సంబంధమును, జన్యజనక సంబంధమును విచారించగా, దృశ్యశాస్త్రము చైతన్యమునకు సమర్పింపబడిన దృశ్యములను విశ్లేషించి వర్ణించును. దార్శనిక లేదా జ్ఞానమీమాంసక పూర్వ భావనలకు, ప్రతిపాదనలకు లోబడకుండ, ప్రాతీతికానుభవ విషయములను విచారించు దృశ్యశాస్త్రము తక్కిన శాస్త్రము లన్నిటికిని ఆవశ్యకమైన ఆదిశాస్త్రమని హుసెర్ల్ అభిప్రాయము. ఆరిస్టాటిల్ తర్కశాస్త్రమును తక్కిన శాస్త్రముల విచారమున కెట్లు ఉపక్రమముగా నుపదేశించెనో అట్లే హుసెర్ల్ కూడ దృశ్యశాస్త్రము తక్కిన అన్ని శాస్త్రములకును ఉపోద్ఘాతముగా నుపయోగించునని ఉగ్గడించెను. డేకార్టు తన దార్శనిక సిద్ధాంతమును స్వతఃప్రమాణమగు అహమనుభవమును మూలముగా తీసికొని దృశ్యప్రపంచవివరణమునకు కడంగినట్లు, హుసెర్ల్ యొక్క దృశ్యశాస్త్రము అహమును మూలముగా గొని, దాని ఆవిర్భావములను పరిశీలించుటచే దృశ్యశాస్త్రమునకు ప్రాతీతికత్వ స్వభావము కలదని చెప్పవచ్చును.

వాస్తవికముగా డేకార్టుయొక్క "మెడిటేషన్సు" అను గ్రంథమునందు ఒకపాటి శుద్ధ దృశ్యశాస్త్రీయ విచార వైఖరిని హుసెర్ల్ గుర్తించగలిగెను. కాని దృశ్యశాస్త్ర ప్రాతీతికవైఖరి మనస్తత్త్వ శాస్త్రమునకున్న ప్రాతీతిక దృక్పథమువంటిది కాదు. దృశ్యశాస్త్ర విచార విషయము లాక్, బెర్కిలీలచే ప్రతిపాదింపబడిన మనస్తత్త్వశాస్త్రీయభావ ధోరణిలోనిది కాదు. అనుభవములో అహం చైతన్యము నెదుర్కొను కాల్పనికార్థములు, సామాన్య సంబంధములు ఈ శాస్త్రముయొక్క పరిశీలన విషయములు. తన కాలపు దార్శనికులచే సార్వజనీనముగ నామోదించబడిన తర్కముయొక్క మనస్తత్త్వశాస్త్రానుగుణ వివరణమును (psychologism) హుసెర్ల్ తీవ్రముగా ప్రతిఘటించెను.

తర్కమును మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయ శాఖగా రూపొందించుట హుసెర్ల్‌నకు కిట్టదు. అనుభవమునందు గోచరించు కాల్పనిక సంసర్గాంశముల విషయమైన సహేతుక విచారము దృశ్యశాస్త్రము యొక్క స్వతంత్రతను తెలియజేయునని అతని అభిప్రాయము. దృశ్యశాస్త్ర మీతని దృష్టిలో మనస్తత్త్వ శాస్త్రమునకు అధీనమైనదికాదు. అదియొక స్వతంత్రమైన దర్శనశాస్త్రము. కాని యది సమంజసమైన మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయ పరిశీలనను కాదనదు. తర్కశాస్త్రీయ, దృశ్యశాస్త్రీయ పరిశీలన విధానముల కన్న మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయ పరిశీలన విధానము మిన్న యను మనస్తత్త్వ శాస్త్రముయొక్క అభినివేశమును హుసెర్ల్ నిరోధించును. అంతేకాని యాతని దాడి భూతార్థములను గురించిన ప్రత్యేక శాస్త్రమగు కేవల మనస్తత్త్వ శాస్త్రముపై కాదు.

"ఉద్వాపము" (elimination) దృశ్యశాస్త్ర విధానముయొక్క ముఖ్య లక్షణము. అనుభవమునుండి దానికి మూలమగు భూతార్థాంశము నీ శాస్త్రము తొలగించి, అనుభవ స్వరూపమును విచార విషయముగా చేకొనును. దృశ్యశాస్త్రాన్వేషకుడు విశేషములగు ప్రత్యేక భూతార్థముల జోలికిపోక, ఆ విశేషములద్వారా ప్రకాశితమగు అనుభవ స్వరూపమును చర్చించును. హుసెర్ల్ తన వ్రాతలలో "ఇపోకే" (epoche) (అనగా నిర్ణయమును వెల్లడిచేయకుండ వెనుక బెట్టుట - suspension of judgment) అను అర్థమునిచ్చు మాటను తరచుగా నుపయోగించుచుండును. ఈ నిర్ణయ విలంబము అనుభవమును భూతార్థత (factuality) నుండి పరిశుద్ధపరచునని హుసెర్ల్ అభిప్రాయము. అనుభవ గోచరమగు వస్తువుల భౌతికాస్తిత్వము, లేదా మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయాస్తిత్వము వీటిని గురించిన నిర్ణయమును మున్ముందుగా వెలిబుచ్చకుండుటయే దృశ్యశాస్త్రము యొక్క ప్రత్యేకత. అనుభవము యొక్క సారభూతమైన స్వభావ పరిశీలనము సాధ్యమగుటకు ఎల్లప్పుడును ఈ దృశ్యశాస్త్రీయపద్ధతిలో అస్తిత్వమును బహిష్కరించవలెను. దృశ్యశాస్త్రీయ ప్రక్రియను బాహాటముగా నుపయోగించిన శాస్త్రములకు గణితశాస్త్రమొక ఆదర్శభూత దృష్టాంతము. అంతరాళమును గురించి లేదా వస్తువుల రాశిని గురించిన భూతార్థతను, అస్తిత్వమును అవలబెట్టి శుద్ధ గణితము కేవల కాల్పనిక సంబంధముల పైననే దాని దృష్టిని కేంద్రీకరించును. దృశ్యశాస్త్రము గణితమువలె, భూతార్థముల కెల్లప్పుడును పురోవర్తియగు సంభవముల(possibilities) శాస్త్రము అని హుసెర్ల్ ప్రతిపాదన. భూతార్థతను బహిష్కరించిన తరువాత మన యనుభవమునకు గోచరమగు కాల్పనిక వస్తువులవిశ్లేషణము, నిర్వచనము దృశ్యశాస్త్రముయొక్క ముఖ్య ప్రమేయములు. కాని ఇక్కడ మనకొక సందేహము పొడమవచ్చును. దృశ్యశాస్త్రీయ విచారవిషయములగు నీ కాల్పనికార్థములు ప్లేటో నిర్వచించిన సామాన్యములు కావచ్చునా యని. కాని దీనికి హుసెర్ల్ ఇచ్చిన సమాధానము: అవి కావని. ఈ కాల్పనిక భావములకు వాస్తవికత నారోపించు ప్లేటోయొక్క సిద్ధాంతము నీతడంగీకరించుట లేదు.

ఈతడు దృశ్య శాస్త్రానుశీలన విషయముల వివరించుటకై మైనాంగ్ యొక్క మనః పూర్వక నిర్దేశసిద్ధాంతము (theory of intentional reference) నుపయోగించెను. మనఃపూర్వకత యనునది బాహ్యార్థముల నిర్దేశ సందర్భమున చైతన్యమందు నిష్ఠమగు ఒక సహజ ధర్మము. అనగా దృశ్యశాస్త్ర విచార విషయములు మనః పూర్వక విషయములు. ఈ విషయములపట్ల దృశ్యశాస్త్రాభ్యాసకుడు అవి అనుభవములో స్ఫురించునని తప్ప బాహ్యమందు వాటి ఉనికిని గురించి కలుగజేసికొనడు. దృశ్యశాస్త్రదృష్ట్యా కాల్పనిక వస్తువుల యథార్థత ప్రధానము కాదు. అట్టి వస్తువులమధ్యనున్న సంబంధములను చర్చించుటే ముఖ్యాంశము. అట్టి నిర్వచనాత్మకమైన విశ్లేషణయొక్క ఫలము సంవ్యవహారక్షమము(communicable)ను, ఆవశ్యకము (compelling)ను అని ఈతని అభిప్రాయము.

జర్మనీలో షీలర్, గైగర్, హైడెగ్గర్ మొదలగు దార్శనికులచే నభివృద్ధిగాంచిన దగుటచేతను ఆంగ్ల, అమెరికను దేశములందు కూడ నిది బహుళముగా వ్యాపించుటచేతను దృశ్యశాస్త్రముయొక్క ప్రభావము మన కవగతము కాగలదు. మే. వ. న.

దేవయానము : మరణము నొందిన తరువాత జీవులు పోవు లోకములు వేదాంతముల యందు వేరువేరుగా చెప్పబడినవి. అందు బ్రహ్మను తెలిసికొన్న పురుషుడు మరణము నొందిన తరువాత వానికి శాస్త్రోక్తమగు నుత్తరక్రియలు జరిగినను, జరుగకపోయినను అర్చిరాది మార్గమున బోవును. అనగా వాడు మొదట నర్చిస్సు (జ్యోతిః)ను పొంది, అటనుండి అహస్సు (పగలు)ను, అహస్సునుండి ఆపూర్యమాణపక్షము (శుక్లపక్షము)ను, ఆపూర్యమాణపక్షమునుండి ఉత్తరాయణమని చెప్పబడు నారుమాసములను, అటనుండి సంవత్సరమును, సంవత్సరమునుండి యాదిత్యుని, ఆదిత్యునుండి చంద్రుని, చంద్రుని నుండి విద్యుత్తును పొందును. అప్పుడు అమానవుడను నొక పురుషుడు వీరిని బ్రహ్మయొద్దకు తోడుకొని పోవును.

ఈ మార్గమును దేవయానమనియు, బ్రహ్మపథమనియు చెప్పుదురు. " ఈ మార్గమున బోయిన వారెన్నడును ఈ లోకమునకు మరలిరారు " అని ఛందోగులు (ఛా. 4-14-3) పఠించుచున్నారు. ఛాందోగ్యమందే ఇంకొకచోట (ఛా. 8-6-5) మరణకాలమున నీ శరీరములోనుండి వెడలిన జీవుడు సూర్యరశ్మల ద్వారా ఊర్ధ్వలోకమునకు పోవునని. కౌషీతకు లీ దేవయాన మార్గమును వేరొక విధముగ చెప్పిరి. మరణానంతరమున జీవుడు వరుసగా అగ్నిలోకము - వాయులోకము - వరుణలోకము - ఆదిత్యలోకము - ఇంద్రలోకము - ప్రజాపతిలోకము - బ్రహ్మలోకమును బొందుచున్నాడు.

వాజసనేయులు - ద్యుపర్జన్యాగ్నుల యందు శ్రద్ధా సోమాది సంగతుడగు ప్రత్యగాత్మను బ్రహ్మాత్మకునిగా నుపాసించువారును, అరణ్యమున శ్రద్ధాపురస్సరముగ సత్యమనబడు పరబ్రహ్మమును ప్రత్యగాత్మకాత్మభూతునిగా నుపాసించువారును వరుసగా అర్చిస్సు - అహస్సు - ఆపూర్యమాణ పక్షము - ఉత్తరాయణము - దేవలోకము - ఆదిత్యలోకము - విద్యుత్తును పొందుచున్నారనిరి (బృ-8-2-15). ఇట్లు ఉపదేశింపబడిన మార్గములు పరస్పర మభిన్నములై యుండుటవలన బ్రహ్మవేత్త వీటిలో నే మార్గముననైన పోవచ్చును ; అత దర్చిరాది మార్గముననే పోవలయునన్న నియమము లేదని పూర్వపక్షము రాగా - శ్రుతులన్నియు నర్చిరాది మార్గము నొక్కదానినే ప్రతిపాదించుటచేతను, అంతట నిది ప్రసిద్ధమైన దగుటచేతను, ఆ మార్గముననే బ్రహ్మవేత్త పోవలయునని, " అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః " అను బాదరాయణ సూత్రమందు సిద్ధాంతీకరింపబడినది.

ఈ పై జెప్పిన అర్చిరాదులు దేవయానమార్గమందు ఒక విధమైన కొండ గురుతులు కావనియు, బ్రహ్మవేత్తలను తన సమీపమునకు దోడుకొనివచ్చుటకై పరమ పురుషునిచే నియోగింప బడిన కొందరు దేవతలనియు " ఆతివాహకా స్తల్లింగాత్ " (4-3-4) అను సూత్రమున నిర్ధరింపబడినది. ఇట్టి దేవయానమార్గమున పోయిన బ్రహ్మవేత్తలు, అనగా సగుణ బ్రహ్మోపాసకులు సగుణబ్రహ్మను పొందుదురు. నిర్గుణ బ్రహ్మవేత్తల విషయమై " న తత్ర (తస్య) ప్రాణా ఉత్క్రామంతి, అత్రైవ సమవలీయంతే " అని నిర్గుణోపాసకులు జ్ఞానసమకాల ముక్తులనియు, వారికి గత్యాగతులుండ వనియు అద్వైతుల నిర్ణయము. ఇట్టివారి లింగశరీరావయవములగు అంతఃకరణాదులు సంహతిని వీడి, వాని కారణములగు పంచభూతములలో లయించును. మే. వ. స.

దేవవాదము (Deism) :

దేవవాదమనునది సామాన్యముగ అంగీకరింపబడిన రెండు అర్థములు గల ఈశ్వర మీమాంసలోని పారిభాషిక పదము. 1. ఈశ్వరునికి, సృష్టికి మధ్య సంబంధమును గురించిన ఒక ప్రత్యేక దార్శనిక సిద్ధాంతమునకు సాంకేతిక నామము. రెండును వ్యుత్పత్తిలో ఒకే అర్థమును కలిగియున్నను, దేవవాదమునకును, ఈశ్వరవాదమునకును (theism) భేదము గలదు. ఈశ్వరుడు ప్రపంచ నియంత్రణమందు సదా వ్యాపృతుడై జీవాత్మలతో సంసర్గము కలిగియుండునని ఈశ్వరవాదము చెప్పగా, అట్టి ఈశ్వరుని వ్యాపారము సృష్టికార్యము యొక్కదానికే పరిమితమయి యున్నదని దేవవాదము నిరూపించును. ఈ విధముగా కేవల ఈశ్వర సిద్ధాంతమును, అనగా ఒకేసారి విశ్వమును ప్రవృత్తిలో పెట్టి దానంతట అది తన మార్గమున పోవునట్లు చేసిన ఈశ్వరుని (సృష్ట్యనంతరము దానితో జోక్యము కలుగజేసికొనని ఈశ్వరుని) గురించిన సిద్ధాంతమును దేవవాదము బోధించును. 2. దార్శనిక సమస్యలతో స్పష్టమైన సంబంధము లేని ఈశ్వర మీమాంసలోని పోకడకు కాక దానికికూడ ఈ పేరు గలదు. ఇట్టి చింతనను ఆంగ్ల దేవవాద పితయగు షెర్బరీకి చెందిన హెర్బర్ట్ (Herbert of Cherbury 1583 - 1648) మొదటిసారిగా ఆవిష్కరించెను. చార్లస్ బ్లౌంట్ (Charles Blount 1654 - 93) ఈ వాదముయొక్క తరువాతి పరిణామములకు విశేషబాధ్యుడు. కె. రా. కృ.

దేశము, కాలము (Space and Time) :

లోకవ్యవహారమందు దేశ కాలము లన నేమియో అందరకు తెలిసినట్లు కన్పట్టును. దగ్గర, దూరము అను భావములకు హేతువైనది దేశమనియు, అతీత, వర్తమాన, అనాగత వ్యవహారమునకు హేతువైనది కాలమనియు మన మూహింతుము. కాని ఈ భావములను నిశిత దార్శనిక విశ్లేషణకు గురిచేసి స్పెన్సరు దేశకాలములను మనస్సునకు వెలుపల నుండు వస్తువులనిగాని, అవస్తువులనిగాని, వస్తు గుణములనిగాని పరిగణించుటకు వీలులేదని రుజువు పరచెను. ఇంతేకాక దేశకాల భావములు మానవబుద్ధి యందు అనుభవ నిరపేక్షముగ సిద్ధవత్కృతములుగా నున్న దృశ్యప్రపంచావగతి ప్రకారములను కాంటు పక్షమునుగూడ నత డామోదించలేదు. దేశకాలములు ఆలోచనా ప్రకారములే యగుచో ఆలోచనకు విషయములు కానేరవు. ఏదియైన ఒకేసారి ఆలోచనా విధముగను, ఆలోచనా విషయముగను ఉండుట అసంభవము. అందువలన దేశకాలము లజ్ఞాత స్వరూపములని స్పెన్సరు నిర్ణయము.

దేశము, కాలము, ద్రవ్యము, మనస్సులనుగురించిన నిరపేక్ష జ్ఞానసంపాదనము నాశించు అతిభౌతికవాదము అట్టి జ్ఞానము సులభమని వాదించును. ఈ వాదము నంగీకరించక వీటి విషయమైన సాపేక్ష జ్ఞానముతోనే మనము తృప్తి పొందవలసియుండునని వైజ్ఞానికుని నిర్ణయము. ఏలన అందు సంభవించు సంఘటనల ప్రసక్తి లేకుండ ఒక కాల ఖండమును ఇంకొకదానినుండి భిన్నముగా గుర్తించుటగాని, అందుండు భౌతిక వస్తువుల స్థాన నిరపేక్షముగ ఒక దేశ విభాగమును ఇంకొకదానినుండి వేరుగ నెరుంగుటకాని సాధ్యముకాదు. ఈ సిద్ధాంతమునే గణితశాస్త్ర నిష్పన్నమైన తన సాపేక్షతా సిద్ధాంతమునందు ఐన్‌స్టైన్ ప్రతిపాదించెను. (చూ. సాపేక్షతా సిద్ధాంతము, భౌతిక రాసాయనికశాస్త్ర సంపుటి). ఈ క్రింది ఐన్‌స్టైన్ వాక్యములు అవశ్య శ్రద్ధేయములు : "మన అనుభూతిప్రపంచమును వ్యవస్థీకరించి వివరించగలుగుటయే మన భావముల, భావవ్యవస్థల సార్థక్యము." అనుభూతిభూమికయందు జనించి ఆ కారణమున ప్రయోగ నియమ్యములగు కొన్ని మౌలిక భావములను అచటనుండి తొలగించి, అనుభవ నిరపేక్షము (a priori) అను అగమ్యోన్నతుల కెక్కించజూచు దార్శనికుల ప్రవృత్తి వైజ్ఞానికసమాలోచన పురోగతికి ఎనలేని యపకారమొనర్చినది.

సాపేక్షతా సిద్ధాంతగణకులు దేశకాలములు అపృథఙ్నిర్దేశ్యములని వాటి సంయోగమునకు సద్భావము నంగీకరించిరి. ఈ సంయోగమునకు దేశకాలావిరతక మని వీరిచ్చిన పేరు. ఈ యవిరతకము పరిణామ రహితము, చలనహీనము అయి యుండవలెను. వస్తువుల చలనము గాని, పరిణామముగాని దేశకాలములు భిన్నములని తలంచునపుడే సుబోధము లగును.

పై వివరించిన దృక్పథమునకు కొంచెము భిన్నముగ సామ్యూయల్ అలిగ్జాండర్, సి. ఆర్. మార్గన్ అను ఆంగ్ల దార్శనికులు ఈ దిక్కాలైక్యము ప్రపంచముయొక్క ప్రభవస్థానమనియు, దీనినుండి ద్రవ్య, జీవ, చిత్త, ఈశ్వర తత్త్వములు ప్రాదుర్భవించినవి అనియు వీరి ప్రాదుర్భావ సిద్ధాంతమందు ప్రతిపాదించిరి.

భారతీయ న్యాయ వైశేషిక దర్శనములందు దేశకాలముల వాస్తవిక సద్భావ మంగీకరింపబడినది. కాని వీటిని నిరంకుశములని, అఖండములని చెప్పిరి. కాలమును క్షణఘటితముగను, దేశమును బిందు సందోహముగను పరిగణించుట కేవల కల్పనయే యని వీరి యూహ. అతీతాది వ్యవహార హేతువు కాలమనియు, దూరాంతికాది బుద్ధిహేతువు దేశమనియు నిర్వచించుటలో ఇవి అనుభవ నిరపేక్షములై, అనుభవమును సంభవింపచేయ సమర్థములగు పదార్థములన్న కాంటు మతమును వీరలు ఒకవిధముగ అనువదించునట్లగపడుచున్నది.

బౌద్ధ దర్శనమందు దేశకాలములు కేవల మనఃకల్పితములు. బౌద్ధులసిద్ధాంత మూలతత్త్వమగు స్వలక్షణమునకు దైశిక విస్తృతిగాని, కాలిక వ్యవధిగాని లేవు.

అద్వైత దర్శనమందు స్వాప్నికానుభవ సాదృశ్యము ననుసరించి దేశకాలములకు జాగ్రదవస్థయందు కూడ పారమార్థిక సత్యత్వము- నిరాకరించబడినది. ఆత్మకును, మాయకును గల సంబంధమే కాలము. ఈ రెండింటిలో మొదటిది సంపూర్ణసత్యము ; రెండవది మిథ్య. అందువలన నీ సంబంధము శుక్తి రజత సంబంధమువలె అపరమార్థము. దేశముకూడ మాయా ప్రసూతియే. అది సృష్టిలో ప్రథమోత్పాదితము. "ఆత్మనుండి ఆకాశ ముద్భవించినది." కావున దేశకాలములు రెండిటికిని అద్వైతము సమాన స్థానముల నీయలేదు. దేశము (ఆకాశము) మాయోపాధికమగు ఆత్మనుండి ఉత్పన్నమైనది యను భావము కార్యకారణ నియమమును ఆకాంక్షించును. కాలభావమునకట్టి ఆకాంక్ష అనవసరము. దేశ వ్యతిరిక్తమగు వస్తువులన్నియు దేశకాలావచ్ఛిన్నములు. దేశముమాత్రము కాలావచ్ఛిన్నము. ఈశ్వరుడు, జీవుడు, మాయ ఈ మూడును అదేశకాలావచ్ఛిన్నములు.

విశిష్టాద్వైతమతమందు దేశ కాలములకు రామానుజులు ద్రవ్యత్వము నంగీకరించక, అవి ప్రత్యక్షానుభవ ప్రకారములని శ్రీభాష్యమందు ప్రతిపాదించినను, అతని అనుయాయులగు మేఘనాదారి సూరి, వేదాంత దేశికులు వీటికి ద్రవ్యత్వమును మహాసంరంభముతో సాధించ యత్నించిరి. మే. వ. న.

ద్రమిడాచార్యులు : బ్రహ్మనందికృతమైన ఛాందోగ్య వ్యాఖ్యానమునకు ద్రమిడ భాష్యమను వ్యాఖ్యను రచించినవాడు ద్రమిడాచార్యులు. రామానుజులు తన శ్రీభాష్యమందు ఈతని మతమునుకూడ అనుసరించియే బ్రహ్మసూత్రములకు విశిష్టాద్వైత వివరణము నిచ్చితినని వ్రాసెను. శంకరులు ఛాందోగ్య భాష్యమందు ద్రమిడ వ్యాఖ్యానము బహుగ్రంథ రూపములో నున్నదనియు, అందువలన సంక్షిప్తమగు స్వగ్రంథమును రచించితిననియు చెప్పెను. ద్రమిడభాష్యము నేటికిని చిక్కలేదు. ఈతని కాలనిర్ణయము చేయుటకు చారిత్రక సామగ్రి బొత్తుగా లేదు. మే. వ. న.

ద్రవ్యము (Substance) : దార్శనికుల వివేకమునకు ద్రవ్యభావ మొక గీటురాయివంటిది. ప్రాచ్య

ప్రతీచ్య ఖండములం దెల్లెడల బుద్ధిమంతులు వారి బుద్ధి పరిణామావధులకు తగినట్లు ద్రవ్యపద నిర్వచనమునకు యత్నించిరి. ద్రవ్యపద నిర్వచనము చాల దుర్ఘటమైన పని. దాని దౌర్ఘట్యము ద్రవ్య స్వభావమునందే దాగి యున్నది. ద్రవ్యత్వ మను జాతి కలది ద్రవ్య మను నిర్వచన రీతిని నిర్వచనము కేవల వాగాడంబరము కాకుండ నుండ వలెననినచో, అట్టి ద్రవ్య గుణముల సాకల్యగణన యావశ్యకము. కాని గుణముల కాశ్రయమై వాటినుండి భిన్నమైనది ద్రవ్యమను పక్షము అంగీకరించబడినదిగదా! ఈ సందర్భమున నొక వికల్పము తలయెత్తును. ద్రవ్యముతో గుణములకు వాస్తవిక నిత్య సంబంధమున్నదా, లేదా? ఉన్నదంటివేని గుణములు ద్రవ్యమునుండి వేరుగా నుండునవి కావు గనుక, అవి ద్రవ్యాంశములే యగునుగాని, ద్రవ్యముకంటె భిన్నములగు ధర్మములుకావు. సంబంధము లేదంటివా నిర్వచనమునకై సంఖ్యాతములైన ధర్మములు ఆ నిర్వచనమును నిర్వహించలేవు. ఈ వికల్పము దార్శనికుల వ్యాకులపరచినది. అందువలననే ఇంగ్లాండులో బెర్క్లీ, హిందూదేశమందు బౌద్ధులు ద్రవ్యమను స్వతంత్ర పదార్థమే లేదనిరి. కాని గుణముల కాశ్రయముగా నొక పదార్థమును కల్పించుటయొక్క ఆవశ్యకత మిగిలియే యున్నది. ఈ యావశ్యకతయే దేశదేశముల దార్శనికుల నన్ని కాలములయందును ద్రవ్యపద నిర్వచనమునకు తోలినది. ఈ దుర్ఘట కార్యమందు ఆ యా దేశముల, ఆ యా కాలముల దార్శనికు లెట్టి విజయముల గాంచిరో యిక విచారింతము.

ప్రపంచమందు మనకు కన్పట్టు మార్పులకు ఆధారమై, నిత్యమై, అనగా మార్పులు లేనిదై యుండు పదార్థమే ద్రవ్యము.

మార్పులందుగూడ తన తొంటితనమును పోగొట్టుకొనకుండ నిత్యసత్తగా నిలుచు పదార్థమును నిర్వచించుట గ్రీకు దార్శనికుల నిర్వాహములలో నొకటి. అందువలన గ్రీకు దర్శనశాస్త్రము సత్తాశాస్త్రమనియే చెప్పవచ్చును. ఈ సత్పదార్థ స్వరూప నిర్దేశమందు కన్పట్టు విభేదములే వివిధ గ్రీకు సిద్ధాంతములందలి విభేదములు.

అయోనియను దార్శనికుల ప్రకృతిదర్శనపద్ధతిలో భౌతిక సత్తయే ద్రవ్యమని భావించబడినది. అందువలన నీ ద్రవ్యమును ఆదిమ ద్రవ్యముగా వారు పరిగణించిరి. ఈ మూలద్రవ్యమేదియై యుండవచ్చునను ప్రశ్నకు అనేక సమాధానము లీయబడినవి.

అదియేదియైనను ఈ ప్రపంచమందు గన్పట్టు మార్పంతటికిని ఈ ఆదిమద్రవ్య పరిణామమే కారణమగుచున్నది. ఈ ఆదిమద్రవ్యము నిత్యము, అపరిణామి. ఏకత (unity), స్థిరత దీని ప్రధాన గుణములు. దానిపై నారోపితమైన మార్పులవలన నది ఇసుమంతేనియు మారదు.

గ్రీకు దర్శనముయొక్క తరువాతి దశయందు ప్రపంచ పరిణామమును భౌతిక ద్రవ్యములచే వివరించుట పరిపాటియైనది.

హెరాక్లిటస్ మతప్రకారము వస్తుధర్మముల సాంకర్యము సంభవింపకుండునట్లు జగన్నియంత చేసిన కట్టడి లేదా నియమమే ద్రవ్యము. ఈ నియమము వస్తువుల కంతర్యామిగా నుండు ధర్మము. (చూ. అయమాత్మా సేతుర్విధరణః లోకానామ్ అసంభేదాయ = ఈ పరమాత్మ లోకమునందు వస్తుధర్మముల సాంకర్యములు కలుగకుండ, అనగా అగ్ని ఉష్ణముగానే యుండునట్లు, పృథ్వి కఠినముగానే యుండునట్లు కట్టడిచేయు గట్టువలె నున్నాడు. ఛాందోగ్యము - 8-4-1). ఈ అర్థములో ద్రవ్య మనగా మార్పునకు బాహ్యముగా నుండునది కాదు. మార్పునంతను వ్యాపించి దానికి ఆకృతి నొసంగు నియమమే ద్రవ్యము. ఈ దృక్పథము వస్తువుల కేవల భౌతిక వివరణమునుండి వాటి భావప్రధాన తార్కిక (logical idealism) వివరణమునకు ఒక వంతెనవలె నాచరించుచున్నది.

ద్రవ్యముయొక్క తార్కిక వివరణము ఎలియాటిక్ సాంప్రదాయముయొక్క, ముఖ్యముగా పార్మెనిడీజ్ యొక్క నిర్వాహమై యున్నది. సత్తాస్వరూపము కేవల భావనా విషయము. భావనయే సత్త; అందువల్ల సత్త, భావనా కల్పితములైన అభిధేయముల (predications)చే నిర్వచింపబడును. అది నిత్యము, దేశకాలాపరిచ్ఛేద్యము. దానికి వస్తుపరిచ్ఛేదముకూడ లేదు. ఈ తార్కిక తాదాత్మ్య భావము (logical identity) తరువాతి గ్రీకు దర్శన పరిణామ దశలలో వెలుగు చూచిన ద్రవ్యభావ పరిణామమునకు ప్రోత్సాహకముగా నాచరించినది.

ఎంపిడాక్లీజ్, అనాగ్జగొరాస్, డిమాక్రిటస్ మొదలగువారు వారి యవీయ దర్శనములలో మరల ప్రకృతిని విచార విషయముగా గ్రహించి, ఈ వివరణమును భౌతిక వివరణముతో మేళవించి, ఈ రెండిటికి సామరస్యమును సంపాదింప యత్నించిరి. వీరి మతప్రకారము ప్రకృతియందే కొన్ని మౌలిక ద్రవ్యములు కలవు. ఇవి మార్పునకు లోనుగావు. వాటి సంసర్గ విశేషమే ప్రపంచ వైచిత్రికి కారణము. ఇదియే పరమాణువాదము (చూ. పరమాణువాదము). ఇటనుండి ద్రవ్యభావ పరిణామమందు పరమాణువాదము ప్రకృష్టపాత్రను నిర్వహించినది. ద్రవ్యముయొక్క ఏకత్వగుణము పరిత్యాజింపబడినది.

వాస్తవిక ద్రవ్యత్వము పరమాణునిష్ఠము. పరమాణువులు, వాటిని ఆవరించియుండు శూన్య ప్రదేశము (void) ఈ రెండే వాస్తవికత కలవి.

తరువాతి గ్రీకు సాంప్రదాయిక దార్శనిక వ్యవస్థ ద్రవ్యభావమందొక గొప్ప మార్పును తెచ్చిపెట్టినది. ద్రవ్యత్వమునకు కారణము ద్రవ్యముకాదు, ఆకృతి యని ఈ సిద్ధాంతము. ఇది కొంతమట్టుకు పైజెప్పిన పితాగొరాస్ సిద్ధాంతమునకు అనువాదముగా కన్పించుచున్నది. ఇచ్చటగల వైలక్షణ్యము ఆకృతిని భావ (idea) సమానార్థకముగా నిరూపించుట. ఆకృతియే (లేదా భావమే) ప్రపంచ సంఘటనయందు నిత్యాంశము. అంతే కాని సతతము మార్పునుపొందు దృశ్య వస్తువులుకాదు. ఇట్లు భావములకే వీరలు నిత్యసత్త నంగీకరించి, వ్యావహారిక వస్తువులు (empirical objects) భావముల సత్తపై నాధారపడిన సత్తగలవని నుడివిరి. ఆరిస్టాటిల్ యొక్క సిద్ధాంతమందుకూడ ఈ సమాలోచన ధోరణి యంగీకరించబడినది. కాని యీతడు ప్లేటోకు భిన్నముగ భావములకు ద్రవ్యత్వము నొప్పుకొనలేదు. ద్రవ్యము, ఆకృతి ఈ రెంటి సంఘాతమగు వ్యక్తియే ద్రవ్యము. ఈ సంఘాతమునందు ద్రవ్యమునకు విశిష్టత నాపాదించునది ఆకృతియే. తార్కికదృష్టిలో ద్రవ్య మనునది విధేయ విషయమే (subject of predicates) గాని, అది దేనికిని విధేయము (predicate) కాదు. ఇట్టి ద్రవ్యమును ఆరిస్టాటిల్ ప్రాథమిక ద్రవ్యమనినాడు. దీనినుండి ఉత్పన్నములగు జాతులు, కుటుంబములు దీనికి భిన్నములై గౌణ ద్రవ్యములని పిలువబడుచున్నవి. వీటికి స్వయంసత్తలేదు. ఇవి ప్రాథమిక ద్రవ్యములగు వ్యక్తులయందు నిష్ఠములు. కాని యివి ప్రాథమిక ద్రవ్యములకు నిర్దేశకములుగా నాచరించును. ఇవి వినాగా వ్యక్తి జ్ఞానవిషయము కానేరదు.

డేకార్టు ప్రభృతులు : మధ్యయుగపు ఛాత్రవాదము ఆరిస్టాటిల్ ఒరవడినే అనుసరించినది. అనగా ద్రవ్యాకృతి సంఘాతమునే సృష్టికి మూలముగా తీసికొన్నది. ఈ దృక్పథ మంతయు నవీన వైజ్ఞానిక వికాసము కారణమున అపాస్తమైనది. ఈ నూతన వైజ్ఞానిక దృక్పథమునకు ప్రతినిధిగా మనము డేకార్టును తీసికొనవచ్చును. ఈ నవీన దృక్పథము చారిత్రకముగా ఆరిస్టాటిల్ కు పూర్వమందున్న, అందున ముఖ్యముగా పితాగొరియనుల సంఖ్యా ప్రాధాన్యమును, ఎంపిడాక్లీజ్, డిమాక్రిటస్‌ల పరమాణువాదమును మరల చేపట్టినది. ఈ నూతన సిద్ధాంతమందు ద్రవ్యము పరమాణు ఘటితము. అది గణితశాస్త్ర దృష్ట్యా పారిమాణికముగా నిర్దేశించబడినది. మార్పు లన్నిటిలో దాని పరిమాణ సాకల్యమునకు ఆవంతయైన లోపము రాకుండ నిలుచునదియే ద్రవ్యము. ఈ సిద్ధాంతమందు ద్రవ్యమునకు పరిమాణమే కాదు, చలనముకూడ ఆరోపింపబడినది. ద్రవ్య పరమాణువులు స్థాన వినిమయమును చెందునపుడు వాటి పరిమాణమును వాటి చలనముతో గుణించగా సిద్ధించు గతిభారము (momentum) అను నొక గణితరాశి ఎల్లప్పుడు స్థిరముగా నుండునట్లు చలనమును గ్రహించును. డేకార్టు గతిశాస్త్ర (kinetics) సమాలోచన యంతయు ఈ గతిభార పరిమాణ నిత్యతపై నాధారపడియున్నది.

ఈ పై ప్రమేయము నంగీకరించినపుడు ఒక భౌతిక వ్యవస్థ (system) లో నుండు వస్తు సముదాయ మంతయు బాహ్యముతో జోలిలేని సంవృత వ్యవస్థగా రూపొందును. ఈ దృష్టిలో సృష్టి యంతయు నొక మహాయంత్రము. యంత్రములో నుండు వేరువేరు అవయవముల పరస్పర అభిఘాతమువలన, నోదనమువలన యంత్రమెట్లు పని చేయునో అట్లే ప్రపంచములో నున్న వస్తువుల పరస్పరాభిఘాతములవలన ప్రపంచగతి జరుగుచున్నది. యాంత్రిక నియమములు ప్రపంచ సంఘటనలకు మూలములు. "కారణత" (causality)కు కూడ యాంత్రిక వివరణమే ఈ సిద్ధాంతమునం దొసగబడినది. అభౌతిక శక్తులు ఈ సంవృత వస్తుప్రపంచముపై ప్రభావమును చూపలేవు. అనగా దాని గతిభార రాశిని మార్చలేవు. అందువలన తేలినదేమనగా మానవుని బాహ్యాభ్యంతరానుభవముల మధ్య-అనగా భౌతిక ద్రవ్యము (matter), చైతన్యము (consciousness) వీటి మధ్య సంబంధ మేదియు ఉన్నట్లగపడదు.

లాక్, హ్యూమ్ : ప్రత్యయ (cognition) మననేది యను సవిమర్శక విశ్లేషణాత్మక పరీక్షనుగావించి, లాక్, హ్యూమ్ లిద్దరును ద్రవ్య సిద్ధాంతమున కొక నూతనత్వము నాపాదించిరి. ఈ సిద్ధాంతము కాంటు దర్శనమందు దాని పరాకాష్ఠ నందికొనినది. ఈ ప్రత్యయ సమస్యాపరిష్కారమునకై అతిభౌతిక దృక్పథమును వదలి, వీరలు జ్ఞానమీమాంసా (epistemological) దృక్పథము నవలంబించిరి. ఈ సిద్ధాంతమందు ప్రపంచావగతికై మన బుద్ధిచే కల్పింపబడిన "పదార్థమే" ద్రవ్యమని అంగీకరించబడినది (చూ. పదార్థములు). ఇది అనుభవమునుండి సిద్ధించునదికాదు ; సంవేదనల (sensations) ప్రతికృతియుకాదు.

ఇంద్రియజ్ఞానమునుండి ఉత్పన్నమైన భావములకే వాస్తవికత కలదనియు, ఈ భావములమధ్య మానవబుద్ధి కొన్ని సంబంధ ప్రకారముల (modes)ను కల్పించుననియు

లాక్ వాదము. ఈ సంబంధ ప్రకారమునే ద్రవ్యభావము సూచించును. కాని ఈ సంబంధములు వాస్తవికములు కావు; మానవబుద్ధి కల్పితములు. బాహ్యాప్రకృతిలో వాటికి ఉనికిలేదు. అందువలన ఇట్టి సంబంధ సత్త్వజ్ఞానముపై నాధారపడిన ద్రవ్యభావము కేవల ప్రాతీతికమే (subjective) యనవలెను. ద్రవ్యభావము యొక్క ప్రాతీతిక స్వభావమును హ్యూమ్ మరింత ధ్రువపరచెను.

హ్యూమ్ అభిప్రాయ ప్రకారము ద్రవ్యభావమును ఇంద్రియ సంవేదనలుగా విశ్లేషించ వీలులేదు. అందువలన నది నిశ్చయజ్ఞానము నీయలేదు. సాధారణముగా కలసియున్నట్లు అగుపడు వేరువేరు భావములను ఏకీకరించి ఒకే భావముగా కనపర్చు ఊహాశక్తివలన జనించినది ద్రవ్యభావము.

కాంటు: 'శుద్ధతర్క విమర్శ' (Critique of Pure Reason) అను గ్రంథములో లాక్, హ్యూమ్‌ల భావ ధోరణిని కాంటు అనుసరించెను. కాని విభిన్నమైన జ్ఞాన మీమాంసాత్మక పర్యవసానములకు చేరెను. కాంటు మతములోకూడ "ద్రవ్యము" కేవల మానవబుద్ధి కల్పితమైనదే. అనగా ప్రత్యేక సంవేదనల మధ్య ఊహచే కల్పితమైన సంబంధము. కాని ఈ సంబంధము అనుభవ ప్రకారములగు అభ్యాసము (habit), సాహచర్యము (association) వీటిచే జనించినదికాదు. అది కేవల మనుభవమునకు పూర్వమే మానవబుద్ధియందు సాంసిద్ధికముగానున్న పరిస్థితి. ఇది అనుభవమునకు మూలమగు పరిస్థితియగుటచే, దీనిని సాంసిద్ధిక మనవలసివచ్చినది. అనుభవము అనునది సంభవమగుటయే దీనివలన. అందుచే దిక్కు, కాలము, కారణతవంటి భావములవలె ద్రవ్యభావముకూడ అనుభవము సంభవమగుటకు హేతువగు పరిస్థితి. కాంటుయొక్క ఈ ప్రతిపాదన నవీన భావ వాదమంతటికిని ప్రాతిపదిక. ఇదియే సరిగా భావప్రధానవాద స్థితి.

ద్రవ్యతత్త్వమునకు మరియొక సార్థక్యమును కాంటు సూచించెను. ఈ తత్త్వము నాధారముగాగొని ప్రపంచ సంఘటనలమధ్య వాస్తవికమగు కాలసంబంధము నొకదానిని కల్పించెను. కాలభావమునకు, సామాన్యనియమములకు లోబడి, కాలవీథియందు కన్పట్టు క్రమ సంగతమైన ప్రపంచ సంఘటనల పరంపరనే మన యనుభవము ప్రకృతియని గ్రహించు చున్నది అని కాంటు నిరూపించెను. అందువలన ద్రవ్యమను పదార్థము నంగీకరించనిదే కాలము యొక్క వాస్తవీకరణము (objectification) ఎంతమాత్రమును సాధ్యముకాజాలదని కాంటు వాదించెను.

ఆధునిక జ్ఞాన మీమాంస: హ్యూమ్, కాంటుల ద్రవ్యభావముల మధ్య విరోధము తిరిగి ఆధునిక జ్ఞాన మీమాంసలో తలయెత్తినది. హ్యూమ్ సూచించిన మార్గము అనుభవవాదము (empiricism)నకు మనల గొంపోవును. కాంటు త్రొక్కినత్రోవ తార్కికభావ వాదము (logical idealism)నకు మనల చేర్చును.

కాని ద్రవ్యమునకు దార్శనికులప్పటప్పట ఆరోపించిన ఏకత నామమాత్రమే. భౌతిక ద్రవ్యమనునది వాస్తవికముగా మన దిక్కాల ప్రత్యయములతో మేళవింపబడిన తేజస్స్పర్శ సంవేదనల మొత్తమే. ఈ మొత్తము అన్యనిరపేక్షమైన స్థైర్యము కలదికాదు.

ఈ విషయము ముగించకముందు నేటి వైజ్ఞానిక రంగములో ద్రవ్యభావమును గురించి రెండు మాటలు: ఇరువదియవ శతాబ్దమునందు ప్రయోగక్షేత్రమందు బయలుపడిన భూతార్థముల నిర్బంధముచే వైజ్ఞానిక విప్లవకరము లగు రెండు విజ్ఞాన క్షేత్రములు వెలసినవి. అందొకటి రశ్మ్యుద్గార సంఘటన, రెండవది సాపేక్షతావాదము. మొదటిది పూర్వపు దార్శనికుల పరమాణువు విభాజ్యమని సప్రయోగముగ రుజువు పరచినది. రెండవది పరమాణు కేంద్రక విదారణ సందర్భమున మహత్తరమైన శక్తిరాశి విడుదల చేయబడుచున్నది యని నిరూపించినది. అద్భుత పరిమాణముగల ఈ శక్తిరాశి ఎటనుండి ఉద్గమించుచున్నది అను మీమాంసలో ద్రవ్యకణములే శక్తిగా మారుచున్నవను నిష్కర్ష ఆవశ్యకమైనది. ఐన్‌స్టైన్ ఉపజ్ఞమైన సాపేక్షతావాదము ఈ ద్రవ్య, శక్తి తాదాత్మ్యమును సైద్ధాంతికముగా నాకాంక్షించినది. దీని ఫలితముగా నేటి వైజ్ఞానికులు శక్తినే భౌతిక ద్రవ్యముగా పరిగణించు సందర్భ మేర్పడినది.

భారతీయుల, నైయాయికుల ద్రవ్య సిద్ధాంతములు: ఇక భారతీయ ద్రవ్యపద నిర్వచనమును గురించి ఒకించుక విచారింతము. "న చ అవిషయా కాచిత్ ఉపలబ్ధిః" (జ్ఞానమెప్పుడును నిర్విషయముగా నుండదు.) అను సూత్రమును అనుసరించి, మన అనుభవమునకు గోచరమగు ఈనానారూప ప్రపంచమును కొన్ని వర్గముల క్రింద నైయాయికులు విభజించిరి. అందులో నొకవర్గము: "ద్రవ్యము" చాల ప్రధానమైనది; గుణములకు, క్రియలకు ఆశ్రయమై అనేక అవస్థలను స్వీకరించగల పదార్థమే అని ద్రవ్యపదమును నిర్వచించి, ద్రవ్యములు తొమ్మిది కలవనిరి. అవి: (1) పృథ్వి, (2) జలము, (3) తేజస్సు, (4) వాయువు, (5) ఆకాశము, (6) కాలము, (7) దిక్కు, (8) ఆత్మ, (9) మనస్సు అనునవి. ఈ ద్రవ్యములు, వాటి

ధర్మములు, వాటి సంసర్గములు ప్రపంచ సంఘటనలకు మూలములు. ఈ ద్రవ్యము లన్నియు చరమములు. అందువలన నవి అనంతములో, అతి సూక్ష్మములో కావలయును. వీటి సంఘాత రూపములే అగు స్థూల వస్తువులు అనిత్యములు. ఈ ద్రవ్యములన్నియు భౌతికములు కావు. ఇందు ఆకాశము, ఆత్మవంటి కొన్ని అమూర్త ద్రవ్యములు కూడ కలవు.

ద్రవ్యము మాత్రము ఈ విశ్వ స్వభావమును వివరించ సమర్థము కాదు. అది విశ్వమునకు అధిష్ఠానము మాత్రమే. గుణము, కర్మ, సామాన్యము మొదలగు పదార్థములతో (చూ. పదార్థములు) సహకరించి ఈ ద్రవ్యము ప్రపంచ సంఘటనలకు కారణమగుచున్నది. శాంకరులు ఆత్మకు ద్రవ్యత్వము నొప్పుకొనలేదు. నిర్గుణము, నిష్క్రియము, నిర్విశేషము, నిత్యము అగు వస్తువు గుణములకు, క్రియలకు, అవస్థలకు ఆశ్రయము కాదు గనుక ఆత్మ ద్రవ్యము కానేరదు. కాని శాంకరులు వ్యావహారిక ప్రపంచసిద్ధికై ద్రవ్యము నొప్పుకొనినను, దాని నిర్వచనమందు పొడసూపు దౌర్ఘట్యము మనసునందిడుకొని, ద్రవ్యము అనిర్వచనీయ మనిరి. తక్కిన దార్శనికులందరును ద్రవ్యము వాస్తవికమని అంగీకరించి వారి సిద్ధాంతముల ప్రతిపాదించిరి. మే. వ. స.

మధ్వాచార్యులు (1199)

ద్వైత వేదాంతము: వేదాంత దర్శనము యొక్క అర్థ నిర్ణయముపట్ల మన మతాచార్యులు భిన్నభిన్న మార్గముల పట్టిరి. వీనిలో ప్రకృతము జిజ్ఞాసితవ్యము ద్వైత వేదాంతము. దీనికే మాధ్వ దర్శనము, పూర్ణప్రజ్ఞ దర్శనము, తత్త్వవాదమని నామాంతరములు.

ఈ ద్వైత వేదాంత ప్రవర్తకాచార్యులు శ్రీమదానంద తీర్థ భగవత్పాదులు. వీరికి పూర్ణప్రజ్ఞులు, మధ్వాచార్యులు మొదలగు నామములు పెక్కులు కలవు. వీరు వాయ్వంశ సంభూతులని ద్వైతులు విశ్వసింతురు.

వీరు భారతదేశ పశ్చిమతీరమున 'ఉడిపి' యను పట్టణమునకు చేరువ పాజక క్షేత్రమున సదాచారపరాయణులైన వేదవతీ, మధ్యగేహభట్టు లను పుణ్యదంపతులకు 1199లో జన్మించిరి. వీరు బాల్యముననే, బ్రహ్మచర్యాశ్రమమునుండియే శ్రీమదచ్యుతదీక్షితులవారివలన తురీయాశ్రమ దీక్షనొంది, వేదాంత దర్శనమునకు భాష్యమొనరించి, ఆసేతుశీతనగము పలుసార్లు దిగ్విజయయాత్రలొనరించి, తమ తరువాత ద్వైతమత స్థైర్యమునకై పెక్కు మఠముల నెలకొల్పి, స్వసిద్ధాంత ప్రతిపాదకంబులగు ముప్పదిమూడు గ్రంథరాజముల "సర్వమూల" మనుపేర ననుగ్రహించి, తమ యవతార ప్రయోజనము నెరవేరుటచే, ఉడిపి క్షేత్రమున ఆసన్నశిష్యుల కుపదేశము గావించుచు నిర్యాణము నొందిరి.

శ్రీమధ్వ సిద్ధాంతమున ముఖ్యాంశములు: 1. శ్రీహరియే సర్వోత్తముడు-వాయువే జీవోత్తముడు. 2. చరాచరాత్మకమగు నీ జగత్తు సత్యము; మిథ్య కాదు. 3 భేదము లైదు; ఇవి ముక్తావస్థలో కూడ ననువృత్తములగును. 4. జీవులు దాసులై శ్రీహరి ననుసరించి యుందురు. 5. జీవులు తారతమ్యము కలవారు. ఈ తారతమ్యము పారమార్థికము. 6. ముక్తియనన జీవుడు తనకు నియతమగు స్వస్వరూపముతో స్వయోగ్యతానుగుణమగు ఆనందము ననుభవించుట. 7. విష్ణు సర్వోత్తమత్వ జ్ఞాన పురస్కృత భక్తియే సాధనము. 8. ప్రత్యక్షానుమానాగమములు మూడే ప్రమాణములు. 9. శ్రీహరియే సర్వవేద ప్రతిపాద్యుడు.

వీటి వివరణము: 1. శ్రీహరియే సర్వోత్తముడు: "వాసుదేవాత్మకను బ్రహ్మ శబ్దోదితో భవేత్, స హి సర్వగుణైః పూర్ణః తదన్యేతు ఉపచారతః" అను నిట్టి బహుశ్రుతి, స్మృతి ప్రమాణముల ననుసరించి శ్రియఃపతి యగు శ్రీ మహావిష్ణువే సర్వదేవోత్తముడని స్పష్టమగు

చున్నది. ఒకప్పుడు శ్రుతులయందు హిరణ్యగర్భ, రుద్ర, ఇంద్ర, ఆదిత్య, సూర్యనామములు సర్వోత్తమములుగా పేర్కొనబడినను, ఆయా నామములు సర్వాత్మకుడును, సర్వాంతర్యామియు నగు విష్ణువునే చెప్పుచున్నవని అనేక వైదిక ప్రమాణములచే నిరూపించవచ్చును. అందువలన బ్రహ్మపద వాచ్యుడు సర్వోత్తముడగు శ్రీ మహావిష్ణువే యని సిద్ధాంతము.

వాయువే జీవోత్తముడు—"ప్రాణం దేవా అను ప్రాణంతి" (దేవతలు వాయుమూర్తి ననువర్తించి జీవింతురు) అని వర్ణింపబడుటచేతను, ఐతరేయమునందు "తాఅహింసంతాఽహముక్థ మస్మి" అను ప్రకరణమున వాయు, తదితర దేవతా సంవాదమున పరీక్షలో వాయువే విజయమునంది "త్వముక్థమసి" (నీవు శ్రేష్ఠుడవు) అని దేవతలచే స్తుతింపబడుటచేతను వాయువు యొక్క ఆధిక్యము ప్రకటితమగుచున్నది. ఇదిగాక "తస్మాత్ ప్రాణః సర్వ జీవాధికోఽభూత్" అనునట్టి ప్రమాణములచే వాయు ప్రాముఖ్యము, సర్వజీవోత్తమత్వము విశదమగుచున్నది.

2. స్థావర జంగమాత్మకమగు నీ జగత్తు సత్యము; మిథ్యకాదు: "విశ్వం సత్యమ్", "కవి ర్మనీషీ పరిభూః స్వయంభూః యాథాతథ్యతోఽర్థాన్ వ్యదధాత్ శాశ్వతీభ్యః సమాభ్యః" (కవిః = క్రాంతదర్శి = సర్వదర్శి; మనీషీ = మనస్సు, ఇంద్రియములు మొదలైన జీవకరణముల నియమించువాడు; పరిభూః = సర్వవ్యాపి, స్వయంభూః = అన్య నిరపేక్షసత్త గలవాడు; యాథాతథ్యతః = యథార్థముగా నెట్లుండవలెనో యట్లు; అర్థాన్ = వస్తువులను; శాశ్వతీభ్యః సమాభ్యః = ప్రళయాంతమువరకు; వ్యదధాత్ = సృజించెను. అనగా మాయావాదులు చెప్పునట్లు సృష్టి మాయగాని ఇంద్రజాలముగాని కాదు). ఇత్యాది ప్రమాణముల బట్టి జగత్తు సత్యభూతమే కాని శుక్తి రజతమువలె మిథ్యాభూతము గాదు. గ్రీష్మకాలమున నెండిన నది వర్షాకాలమున మరల నిండునట్లు, ప్రళయకాలమున నొక బ్రహ్మాండ మంతరించిన, మరల సృష్టి కాలమున మరియొక బ్రహ్మాండము పొడజూపుచుండును. ఇట్లు జగత్తు ప్రవాహతః సత్యమై యనాద్యనంతమై యున్నది. అనంతకల్పములలో అనంతజీవులు ముక్తులైనను ముక్తులు కాకున్నను, ఈ జగత్తున కంతములేదు. జీవానంత్యమున చేసి సృష్టియు ననంతమే. శుక్తి శకలమందు రజతభ్రమ గల్గినట్లు, అనాద్యవిద్యావశమున పరబ్రహ్మమునందీ విశ్వము భాసించుచున్నదేకాని యిది సత్యముగాదను మిథ్యావాదమును శ్రీమధ్వమును లంగీకరింపరు. ఏలన జీవబ్రహ్మావాదమున నీ యవిద్యను బ్రహ్మకే గదా చెప్పవలెను. అప్పుడు "యస్సర్వజ్ఞః సర్వవిత్" అని వేదముచే గొనియాడబడు సర్వజ్ఞ మౌళికి అజ్ఞానమును ముడిపెట్టుట సూర్యునకు జీకటి నంటగట్టుటవంటిదని వారి యాశయము. సారాంశమేమన—పరమాత్మ యెట్టి సత్య పదార్థమో, జీవ జడాత్మకమగు నీ జగత్తు గూడ అట్టి సత్యపదార్థమే. "ఘటమున్నది", "పటమున్నది" అను ప్రత్యక్షము, జగత్తు సత్యము, అర్థక్రియాకారిత్వాత్—(అర్థమును, అనగా ఫలమును సిద్ధింప జేయుటవలన) అను అనుమానము, "విశ్వం సత్యం" అను ఆగమ, లేదా వేద ప్రమాణము - ఈ మూడు విధములగు ప్రమాణములచే జగత్తు సత్యమేకాని మిథ్యకాదు అని నిశ్చయింపబడినది.

3. పంచ భేదములును సంసార దశయందేకాక, మోక్షమునందును గలవు.

"సత్యంభిదా, సత్యంభిదా - సత్యం భిదా
జీవేశయోర్భిదా చైవ జీవభేదః పరస్పరమ్
జడేశయో ర్జడానాంచ జడజీవభిదా తథా
పంచభేదా ఇమే నిత్యాః సర్వావస్థాసు నిత్యశః"

దీని అర్థము: జీవేశ్వరుల మధ్య భేదము, జీవుల మధ్య భేదము, జడమునకు ఈశ్వరునికి మధ్యభేదము, జడ వస్తువుల మధ్యభేదము, జడ జీవుల మధ్యభేదము అనునవియే ఈ పంచ భేదములును. ఇవి అన్ని అవస్థలయందు అనగా జీవముక్తావస్థలయందు నిత్యములు - ఇత్యాది ప్రమాణములచే జీవేశ్వరాది భేదపంచకము "సర్వావస్థాసు నిత్యశః" అని చెప్పియుండుటచే సంసారావస్థలోనే కాక, మోక్షదశయందును గలదని భావము.

4. జీవులు దాసులై శ్రీహరి ననుసరించి యుందురు:— ద్వైతమతమున జీవులు దేవ, మానవ, దానవ భేదముచేతను, సాత్విక, రాజస, తామస భేదముచేతను త్రివిధులుగా నున్నారు. వీరిలో దైవ ప్రకృతిగలిగి సాత్వికులైన ముక్తి యోగ్యులగు జీవులు "కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషేచ్ఛతగ్ం సమాః" అని చెప్పిన ప్రకారము మోక్షమునందుదాక అసంకల్పిత ఫలములను, భగవత్పూజాత్మకములగు స్వోచిత కర్మల నొనర్చుదురు. సార్వభౌముని గొలుచు సేవకులవలె కింకరులై పరమ స్వారాట్టగు పరమాత్మను సేవించుచుందురు.

5. జీవులు తారతమ్యములు గలవారు; ఈ తారతమ్యము పారమార్థికము: సంసారదశలోనే కాక మోక్షమందుసైతము జీవులు తారతమ్యోపేతులై శ్రీహరిని సేవించుచుందురు. ముక్తియం దానంద సామ్యమును

గొంద రంగీకరింతురు. కాని అది యానందతీర్థుల కంగీకార్యము కాదు. అందరును సమానముగా నానందము ననుభవింపరేని ముక్తావస్థయందును వారికి రాగద్వేషాదులు తప్పవని సామ్యవాదు లాక్షేపింతురు. సంసారావస్థలోనే యుత్తము లొరుల సంపదలకు ఉపతపింపరన, ముక్త బంధులై భగవదపరోక్షమును బొందిన జ్ఞానఘనుల కట్టి రాగద్వేషములకుం దావుండదని యాక్షేపకుల కనుపదమే సమాధానము. బద్ధజీవులలోగూడ దరతమభావము గలదు. ఈ తారతమ్యము యథార్థమైనదే. స్వాభావికముగా జీవస్వరూపమున నీచోచ్చ భావము లుండుటచేతను, "సైషానందస్య మీమాంసా భవతి" ఇత్యాది శ్రుతి వాక్యములచేత జీవదశలో ఆనంద తారతమ్యము చెప్పబడుటచేతను, ముక్తదశలోగూడ జీవనానాత్వానంద తారతమ్యములు గలవని ఘంటాఘోషముగ జాటుటచేతను ఈ మతమునకు 'ద్వైతమతము', తారతమ్య మతము అను నామములు ఒప్పిదము లగుచున్నవి.

6. ముక్తియన జీవుడు తనకు నియమితమగు స్వస్వరూపముతో స్వయోగ్యతానుగుణమగు నానందము ననుభవించుట: మోక్షమనగా విడుదల యని యౌగికార్థము. భవబంధమునుండి విడుదలయని భావము. పరమపురుషార్థమగు మోక్షముపట్ల భిన్నభిన్నాభిప్రాయములు పలువురు గలిగియున్నారు. 1. దేహనాశమే ముక్తియని చార్వాకులు, 2. జీవ భావనాశరూపమును, శూన్య సదృశమును అగు నిర్విశేష జ్ఞానమే ముక్తియని బౌద్ధులు, 3. "సతతోర్ధ్వగతిర్ముక్తిః" అని జైనులు, 4. స్వర్గమే మోక్షమని జైమినీయులు, 5. ఏకవింశతి దుఃఖధ్వంసో మోక్షః అని నైయాయికులు, 6. జీవ బ్రహ్మైక్యమే మోక్షమని శాంకరీయులు, 7. జగత్కర్తృత్వ, లక్ష్మీపతిత్వ రహిత, బ్రహ్మసామ్యావాప్తియే మోక్షమని రామానుజీయులు నిర్వచించిరి. ఇప్పట్ల మాధ్వ సిద్ధాంతము విభిన్నము, విలక్షణమై యున్నది. అవిద్యాబంధ నివృత్తిపూర్వక స్వరూపానందావిర్భావము మోక్షమని యానందతీర్థీయుల నిర్వచనము. "ముక్తిర్హిత్వాన్యథాభావం స్వరూపే వ్యవస్థితిః" (అన్యథా స్థితిని విడిచిపెట్టి స్వరూపస్థితిని స్వీకరించుటయే ముక్తి). ఇత్యాది ప్రమాణములే యట్టి నిర్వచనమునకు హేతువులు. ఇట్టి ముక్తి సాలోక్య, సామీప్య, సారూప్య, సాయుజ్య భేదములచే జతుర్విధము. శ్రీహరి సర్వత్ర కలడని యేదో యొక లోకమునుండి యథేష్టభోగముల ననుభవించుట సాలోక్యముక్తి. ఉపాసనా విశేషమున భగవత్సమీపముననే ఇష్టభోగముల ననుభవించుట సామీప్యముక్తి. అందరును చతుర్భుజులు, శంఖచక్రాదిధరులునై భగవద్రూపముతో ఇష్టభోగముల ననుభవించుట సారూప్యముక్తి. శ్రీహరి హస్తములతో స్వీకరించుచు, శ్రీహరిదృష్టితో జూచుచు, శ్రీహరి చరణములతో నడచుచు, నిష్టభోగముల ననుభవించుటయే సాయుజ్య ముక్తి; భగవదైక్యముగాదు.

7. విష్ణూత్తమత్వభావ పురస్కృత భక్తియే ముక్తిసాధనము. మోక్షసాధనమును బల్వురు పలురకముల బేర్కొనిరి. మధ్వగురువులు మాత్రము "భక్తిరేవ ఏనం గమయతి" (భక్తియే మోక్షప్రాపకము) మొదలగు ప్రమాణములచే మాహాత్మ్యజ్ఞాన పూర్వక, సర్వతోఽధిక, ప్రేమ ప్రవాహరూప భగవద్భక్తియే అత్యర్థ ప్రసాద హేతువై మోక్షసాధన మగునని నిరూపించిరి.

8. మధ్వమతమందు ప్రత్యక్ష, అనుమాన, ఆగమములు అను మూడే ప్రమాణము లంగీకరింపబడినవి. అందు ప్రత్యక్షము నిర్దోషేంద్రియ సన్నికర్షము. అనుమానము శ్రుతి, స్మృతి సమ్మతయుక్తి. ఆగమము నిర్దోషశబ్దము (వేదాది సచ్ఛాస్త్రము). ఇది ప్రమాణములలో కెల్ల ప్రమాణతమము. సారాంశము: ప్రతి శాస్త్రమునకు విషయ, ప్రయోజన, సంబంధ, అధికారి యను నాలు గనుబంధములున్నవి. ద్వైతమున నవి యెవ్వి యనగా:

(1) విషయము—ఆనందకల్యాణ గుణ పరిపూర్ణుండును, నిరస్త సమస్త దోషుడును, జ్ఞానగమ్యుడు, ముక్తప్రాప్యుడు నగు శ్రీ మహావిష్ణువు, (2) ప్రయోజనము - పరమపురుషార్థమగు మోక్షము (అవిద్యాబంధ నివృత్తి పూర్వక స్వరూపానందావిర్భావము), (3) సంబంధము - ప్రతిపాద్య ప్రతిపాదక భావము. ద్వైత వేదాంతము ప్రతిపాదకము; దానిలోని ప్రమేయములు ప్రతిపాద్యములు, (4) అధికారి- అధికారులు జాతినిబట్టి గుణములనుబట్టి ముత్తెరగుల నున్నారు. మందులు, మధ్యములు, ఉత్తములు అని. ఉత్తమగుణములుగల మనుష్యులు మందాధికారులు. దేవతలు ఉత్తమాధికారులు (ఇది జాతికృతభేదము). గంధర్వులు మధ్యమాధికారులు. అధ్యయన మొనర్చిన విష్ణుభక్తులు మందాధికారులు. ఆబ్రహ్మస్తంబపర్యంతము ఈ జగ మసారమనియు, అనిత్యమనియు, తలచి విరక్తులై సన్యస్తాఖిల కర్ములగువారు ఉత్తమాధికారులు (ఇదిగుణకృతభేదము).

ద్వైత వేదాంతమునకు "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా" ఇత్యాది భేద నిర్దేశక శ్రుతులు, "భేద వ్యపదేశాచ్చ" ఇత్యాది బ్రహ్మ సూత్రములు, 'ద్వా విమౌ పురుషౌ లోకే' ఇత్యాది గీతావచనములు పట్టుగొమ్మలుగా నెరుంగునది.

ప. పూ. అచార్య

ధర్మకీర్తి : భారతీయ దర్శన నిష్ణాతుడు, సంస్కృత భాషా పారంగతుడునగు స్చెర్బాట్‌స్కీ, రష్యా దేశపు విద్వాంసుడు ధర్మకీర్తిని భారతదేశపు కాంటు అని ప్రశంసించెను. ధర్మకీర్తి బౌద్ధమత పరిధిలోనేగాక యావద్భారతదేశ దార్శనికుడుగా కూడ ప్రసిద్ధి బడసెను. నేటికికూడ ఇతని రచనలు నిత్యనూతనముగా నగుపించును.

క్రీ. శ. 679వ సం॥కు ముందు, క్రీ. శ. 600 ప్రాంతమున ధర్మకీర్తి ఉండినట్లు ఆధారములు కలవు. ఇతడు తిరుమలలో పుట్టెను. బ్రాహ్మణుడగుటచే వేద వేదాంగముల నభ్యసించి, తదుపరి నాడు ప్రచారమందున్న బౌద్ధ దర్శన ప్రభావమునకులోనై, నలందాలో ధర్మపాలుని వద్ద బౌద్ధ దర్శనమును అధ్యయనముచేసి, భిక్షువాయెను. దిఙ్నాగుని తర్కము, బౌద్ధవిజ్ఞాన వాదము ఇతని సిద్ధాంతములను రూపొందించినవి.

ధర్మకీర్తి రచనలు : ధర్మకీర్తి కేవలము ప్రమాణ సంబంధ బౌద్ధ దర్శనములపైనను, ప్రమాణశాస్త్రముపైనను గ్రంథములు రచించెను. అవి మొత్తము తొమ్మిది. వాటియందు ఏడు మూలగ్రంథములు, రెండు తన గ్రంథములకు తనే వ్రాసికొనిన టీకలు. అవి ఏవన : 1. ప్రమాణ వార్తిక, 2. ప్రమాణ వినిశ్చయ, 3. న్యాయబిందు, 4. హేతుబిందు, 5. సంబంధ పరీక్ష, 6. వాదన్యాయ, 7. సంతానాంతర సిద్ధి. ఇందు 1, 5 గ్రంథములపై తానే వృత్తులను వ్రాసెను. ఇతని గ్రంథములపై పెద్దపెద్ద పండితు లెన్నో టీకలు వ్రాసిరి.

ధర్మకీర్తి తన గ్రంథములలో ఎక్కువగా ప్రమాణములనుగూర్చియే చర్చించెను. కాని కార్యకారణ సంబంధమును గురించి, క్షణికవాదమును గురించి, విజ్ఞానవాదమును గురించికూడ పర్యాప్త విచారణ అతని గ్రంథములలో కలదు.

1. సిద్ధాంతము-క్షణికవాదము : బుద్ధుని సిద్ధాంతమునందు అంతయు అనిత్యము అను సిద్ధాంతమున కతి ప్రాముఖ్యము కలదు. ఈ అనిత్యవాదమును తరువాతి బౌద్ధ దార్శనికులు క్షణికవాదముగ పరిణమింపజేసి, దాని అభావాత్మక రూపమును తొలగించి భావాత్మక రూపము నొసగిరి. ధర్మకీర్తి దీనికి అమిత ప్రాముఖ్యము నిచ్చుచు ఇట్లు పలికెను : "సత్తామాత్రముననే నాశము సంభవించును." (సత్తామాత్రానుబంధిత్వాత్ నాశస్య). తరువాత ఇదే భావమును జ్ఞానశ్రీ (క్రీ. శ. 700) ఇట్లు చెప్పెను: "ఏదిఏది భావరూపమో లేదా సత్తయో, అదెల్ల క్షణికము", "సర్వసంస్కారములు, అనగా అన్ని కార్యరూపమగు పదార్థములు అనిత్యములు" అను బుద్ధప్రవచనమును బలపరచుచు ధర్మకీర్తి యిట్లు చెప్పెను: "దేనికి ఉత్పత్తి స్వభావము కలదో, అది నాశ స్వభావమును కూడ కలిగియుండును." అనిత్యమననేమి ? అను ప్రశ్న కతడిట్లు సమాధానము నిచ్చెను : "మొదట ఉండి ఏ భావము (పదార్థము) తరువాత ఉండదో అది అనిత్యము". ఈ రీతిని నిరపవాదముగ భావము (సత్త)గల పదార్థములన్నిటికి క్షణికత్వ నియమము అన్వయించును.

పరమార్థసత్తు యొక్క వ్యాఖ్యానము : అటు పాశ్చాత్య తత్త్వవేత్తలలో ప్లేటో, ఇటు ప్రాగ్దేశ దార్శనికులలో ఉపనిషద్దార్శనికులు అనుక్షణము మార్పులకు లోనగుచున్న జగత్తువెనుక శాశ్వతము, అపరివర్తనశీలమగు తత్త్వమున్నదనియు, అదియే పరమార్థ తత్త్వమనియు భావించిరి. కాని బౌద్ధ దర్శనము బుద్ధీంద్రియ వ్యాపారములకు అతీతముగ నుండు తత్త్వమును గురించి విచార మనవసరమని చెప్పును. దీనిని పురస్కరించుకొని ధర్మకీర్తి పరమార్థ సత్తును వ్యాఖ్యానించుచు ఈ క్రింది విధమున చెప్పెను :

"అర్థవంతమైన క్రియకు ఏది సమర్థమో అదియే పరమార్థసత్తు. తద్విరుద్ధముగా అర్థక్రియలకు ఏదిఅసమర్థమో అది సంవృతి-కల్పిత-సత్తు. ఘట, పటములు పరమార్థ సత్యములు ; ఏలన అవి అర్థక్రియా సమర్థములు. నీరుగొని తెచ్చుటకు ఘటము, శీతోష్ణస్థితులనుండి రక్షించుకొనుటకు పటము ఉపయోగపడు చున్నవి. కాని సామాన్యము (జాతి)లు అని తలచబడు ఘటత్వపటత్వములు పరమార్థ సత్యములుకావు. అవి కేవలము సంవృతి లేదా కాల్పనిక సత్యములు ; ఏలన ఘటత్వపటత్వములు అర్థక్రియా సమర్థములుకావు. ఈ రీతిని వ్యక్తులు వాటివాటి భేదములను, భిన్నత్వమును కల్గియున్నవి, కాని సంవృతి (కల్పన)చే ఎప్పుడు వాటి నానాత్వము (వేరువేరు ఘటములు) మరుగు పరచబడినదో, అప్పుడు ఆ ఘటములు ఒకానొక (ఘటత్వ) రూపమున అభిన్నములైనట్లు కనిపించును."

2. నాశము అహేతుకము : క్షణికత్వము సర్వ భావము (పదార్థము) లందు స్వభావముగనే ఉన్నది. అందుచే నాశముకూడ స్వాభావికము. ఇక నాశమునకు కారణావశ్యకత లేదు. అనగా నాశము అహేతుకమైనది. వస్తూత్పత్తికి హేతువుగాని, హేతు సామగ్రిగాని అవసరము. ఎందుకనిన ముందరలేని పదార్థము అస్తిత్వములోనికిరావలెను కదా. ఉన్న వస్తువునకు నాశము, లేని వస్తువుయొక్క ఉత్పత్తి వెంటవెంటనే జరుగుచుండును. కాబట్టి హేతువును ఉత్పన్న వస్తువుతో కలపక నాశముతో కలుపుటయను తప్పుడు పరిపాటి మన భాషలో ఏర్పడినది.

3. కారణసమూహ వాదము : కార్యమొక కారణమునుండి కాక, కారణ సామగ్రి (చాల కారణముల కలయిక)నుండి సముద్భవించును ; అనగా 'కారణములనేకములు కలసి ఒక కార్యము నుత్పత్తి చేయుచున్నవి. ఈ సిద్ధాంతము ననుసరించి బౌద్ధదార్శనికుడు జగత్తునందలి ప్రయోగసిద్ధమగు వస్తుస్థితిని వ్యాఖ్యానించునప్పుడు ఏకేశ్వర కర్తృత్వమునుకూడ ఖండించుచున్నాడు. దీనితోపాటే బౌద్ధులితుల గూడ వివరింతురు : (పరమాణువులనుగాని ఈశ్వరునిగాని ప్రతిపాదించు) స్థిరవాదము* కారణ సామగ్రిని (అనగా కారణములు గుంపగుటను) అస్తిత్వము లోనికి తేలేదు. భావముల క్షణికత్వము - దేశకాలములందలి గతి - వలననే కారణముల సామగ్రి (గుంపగుట) ఏర్పడును కావున, క్షణికవాదమే కారణ సామగ్రిని సాధ్యపరచును. ఈ విషయమై ప్రమాణవార్తికము నుండి కొన్ని ఉద్ధరణలు :

"ఏ వస్తువైనను ఒకే కారణము వలన ఉత్పన్నము కాదు. అనేక కారణముల సముదాయమునుండి కార్యములు జనించును."

"కార్యముల స్వభావ (స్వరూప) ములలో నున్న వైవిధ్యము ఆకస్మికము కాదు. కారణ సామగ్రినుండియే అది ఉత్పన్నమగును. మరియొక దానిచే ఈ వైవిధ్యము జనించినదని ఎట్లు చెప్పనగును ? దృష్టాంతమునకు బొగ్గునుండి అగ్ని లేనిదే కణకణలాడెడు నిప్పు ఎట్లుద్భవించును ? ఏలన కారణ సామగ్రుల శక్తులు భిన్న భిన్నములు. అందుచే వాటినుండి జనించు వస్తువులకు కూడ భిన్న భిన్న రూపము లేర్పడును. కారణ సముదాయము భేద జనకము కానప్పుడు ఈ జగత్తు విచిత్రరూపము కలదిగాక, ఏకరూపము కలదియే యగును."

"సంహతము (ఏకత్రితము) లగు క్షణిక వస్తువులలోనే హేతుత్వముండును గాని, క్షణికత్వము లేని ఈశ్వరాది ఏక వస్తువులందు అభేదము (ఏకరసత్వము), నిర్హేతుత్వము ఉండును."

ప్రమాణ చింతనము : ప్రమాణ మన నేదియో ధర్మకీర్తి ఇట్లు వివరించెను : అజ్ఞాతార్థ ప్రకాశకము, అవిసంవాది, అనగా వస్తు స్థితికి విరుద్ధము,కానిది యగు జ్ఞానమే ప్రమాణము. అవిసంవాది జ్ఞాన మనగా నేమి ? "కల్పనపై నాధారపడక, అర్థక్రియాకారి యగునది." దీని వలన ఏ జ్ఞానము యొక్క ప్రామాణ్యమైనను వ్యవహారము, అనగా అర్థక్రియాకారిత్వము, లేదా ప్రయోగమునుండి సిద్ధించును.

* శాశ్వత వస్తువు లేదా వస్తువులు పరమార్థముగ కలదు(వు) అనియు, అవియే జగత్కారణము(లు) అను వాదము.

ప్రమాణ సంఖ్య : కొన్ని బౌద్ధేతర భారతీయ దర్శనములు శబ్దము, ఉపమానము, అర్థాపత్తి మొదలగు ప్రమాణముల నంగీకరించినవి. ధర్మకీర్తి అర్థక్రియాకారిత్వమును లేదా ప్రయోగమును సత్యమునకు గీటురాయిగా నెంచినాడు, కాన అర్థక్రియా కారిత్వముపై ఆధారపడియున్న వాటినే ప్రమాణములుగా అంగీకరింపగలిగెను.

"పదార్థములు మనకు రెండు ప్రకారములుగ మాత్రమే ఉపలబ్ధములగును - స్వలక్షణ రూపమున, సామాన్య లక్షణ రూపమున. వేరు వేరుగ వాటిని గ్రహించినప్పుడు శబ్దాదుల ప్రయోగము లేకుండ కేవలము తమ రూపమందు అవి ఉపలబ్ధ మగును. లేదా పదార్థములలో కొన్నిటి మధ్యనున్న సాదృశ్యమును తీసికొనినప్పుడు సామాన్య లక్షణ రూపమందు - అనగా అనేకములందు వాటి ఆకారముల సమానత్వము లభించును. ఈ విధమున విషయములకు సామాన్య లక్షణము, స్వలక్షణము అను రెండు ప్రకారములు మాత్రమే ఉండుటచే, ప్రమాణములు కూడ రెండు విధములుగానే ఉండును. ఈ రెండింటిలో మొదటిది ప్రత్యక్షము. రెండవది అనుమానము. ప్రత్యక్ష ప్రమాణమున కాధారము స్వలక్షణము ; అనగా వస్తువు యొక్క నిజస్వరూపము. ఈ స్వలక్షణము అర్థక్రియా కారిత్వ సామర్థ్యము కలది. అనుమాన ప్రమాణమునకు ఆధారము సామాన్యలక్షణము; అనగా, అనేక వస్తువుల యందలి సామాన్య రూపత. సామాన్య లక్షణము అర్థక్రియా కారిత్వాసమర్థము."

ప్రత్యక్ష ప్రమాణము : జ్ఞాన సాధనములు ప్రత్యక్షానుమానములని రెండు. ప్రత్యక్ష మన నేమి ? ఇంద్రియార్థ మనస్సంయోగము వలన జనించి, కల్పన ఎంతమాత్రము లేకుండ, ఇతర సాధనములచే అజ్ఞాతమగు అర్థములను ప్రకటించునదియే ప్రత్యక్షము. కల్పనగాకుండ, కేవలము ప్రతి అక్షము (కన్ను)చే సిద్ధమగునది ప్రత్యక్షము. ఇది విషయ సంపర్కముచే, కల్పన ఇంకను ప్రవేశింపని ప్రథమ క్షణమందు కలుగు అవిసంవాది (అర్థక్రియానుసరణము చేయు)యు, అజ్ఞాతార్థ ప్రకాశకమును అగు జ్ఞానము. ధర్మకీర్తి దిఙ్నాగుని వలె నాలుగు విధముల ప్రత్యక్షముల గుర్తించెను. ఇంద్రియ ప్రత్యక్షము, మానస ప్రత్యక్షము, స్వసంవేదక ప్రత్యక్షము, యోగి ప్రత్యక్షము. ఇక్కడ అసంగుడు భావించిన "లోక ప్రత్యక్ష" చర్చలేదు.

అనుమాన ప్రమాణము : అగ్నియొక్క జ్ఞానము రెండు ప్రకారములుగా కలుగవచ్చును. ప్రత్యక్ష దర్శనా

నంతరము అగ్ని యొక్క స్వరూపముచే ఏర్పడునది ఒక విధము. లేదా మరొక వస్తువు యొక్క రూపముచే ఏర్పడ వచ్చును. ఎట్లన: పొగను చూచిన పిమ్మట మరొక (ఉదా. వంటింటి యందలి) రెండవ అగ్ని యొక్క రూపము జ్ఞప్తికి వచ్చి, దాని ద్వారా ఈ పొగ లింగముగా గల అగ్ని యొక్క జ్ఞానము కలుగవచ్చును. ఇది అనుమానము. పదార్థము యొక్క స్వరూపము ద్వారా, పర రూపము ద్వారా - ఇట్లు రెండు విధములుగ మాత్రమే జ్ఞానము కలుగును. కాబట్టి ప్రమాణ విషయములు (లేదా భేదములు) రెండు విధములు మాత్రమే: 1. ప్రత్యక్ష విషయములు, 2. అనుమాన విషయములు.

కాని, వస్తు స్థితి అనుసారము గాక మరొక రూపముగ గ్రహింపబడు ఈ రెండవ రకపు జ్ఞానము భ్రాంతి కదా; భ్రాంతి అవిసంవాది కాదు. కాబట్టి దీనిని ప్రమాణ మన లేము కదా - అనినచో, వీని కిట్లు జవాబు చెప్పవచ్చును: ఒకానొక జ్ఞానమునకు అభిప్రాయము (ఏ అర్థముతో నున్నదో ఆ అర్థము)తో విసంవాదము లేనిచో (అనగా ఈ రెంటికి వైరుధ్యము లేనిచో), అది భ్రాంతియైనను ప్రమాణముగా ఒప్పుకొనవచ్చును. ఏలన రెండవ రూపముగా పొందబడిన జ్ఞానము కూడ అభిప్రేతమగు అర్థమునకు సంవాదిగా చూడబడుచున్నది. ఇక్కడ కొండపై చూడబడిన పొగను కల్గియున్న అగ్ని యొక్క జ్ఞానమును మనము దాని రూపముననే పొందక, వంటింటి లోని అగ్ని యొక్క రూపము ద్వారా పొందుచున్నాము. కాని మన ఈ అనుమాన జ్ఞానముచే ఏ అర్థము (కొండపై నిప్పు) అభిప్రేతమైనదో దానితో దీనికి విరోధము లేదు.

(ఎ) అనుమానావశ్యకత: ఒక వస్తువు యొక్క స్వలక్షణమును (స్వరూపమును) గూర్చిన జ్ఞానము కల్పనారహిత ప్రత్యక్ష ప్రమాణ గమ్యము. వస్తు సముదాయము నందలి సామాన్య లక్షణమును గ్రహించుట కల్పన వినా అసాధ్యము. అందుచేత సామాన్య జ్ఞాన విషయమున అనుమానము అత్యవసరము.

(బి) అనుమాన నిర్వచనము: ఒక సంబంధము గల పదార్థము[1] యొక్క ధర్మము[2] నుండి ధర్మి[3] విషయమగు ఏ పరోక్ష జ్ఞానము లభించుచున్నదో అది అనుమానము.

పర్వతోపరితలమున దూరమునుండి ధూమమును తిలకించినప్పుడు పూర్వము మహానసముననో, లేదా మరొక ప్రదేశముననో చూచిన అగ్నియు, "ఎక్కడ ధూమ ముండునో అక్కడ అగ్ని ఉండును" అను విషయమును జ్ఞాపకము వచ్చును. అప్పుడు ధూమమును హేతువుగా నొనర్చి, పర్వతమందు వహ్నికలదని తెలిసికొందుము. ఇక్కడ అగ్ని పరోక్షము, అందుచేత దాని జ్ఞానము ప్రత్యక్షమగు అగ్ని విషయములో వలె దాని స్వరూపము ద్వారా కలుగుట లేదు. ఈ వహ్నిజ్ఞానము ప్రత్యక్షము వలె అవ్యవహితము కాదు. ఇది స్మృతిని, శబ్దార్థ సంబంధమును అనగా కల్పన నాశ్రయముగా గొని ఏర్పడినది.

ప్రమాణములు రెండే: ప్రమాణము ద్వారా జ్ఞేయ (ప్రమేయ) పదార్థముల జ్ఞానము స్వరూప పరరూపముల చేత - కల్పనారహితము, కల్పనాయుతము అని - రెండు విధములుగా గ్రహించబడును. ఇందులో మొదటిది ప్రత్యక్షము, రెండవది పరోక్షమును. ప్రత్యక్ష, పరోక్షములకు మించి మరొక ప్రమేయ ముండుట అసంభవము. ప్రమేయము కేవలము రెండు విధములగుటచేతనే ప్రమాణములు కూడ రెండే విధములైనవి. రెండు రకముల ప్రమేయముల ననుసరించి ఏర్పడిన ప్రమాణములసంఖ్యను మూడుగా ఎక్కువ చేయుటగాని, ఒకటిగా తగ్గించుటగాని గందరగోళమునకు దారి తీయును.

మనశ్శరీరములు: ఇవి రెండును పరస్పరాశ్రితములా, విడి తత్త్వములా? లేదా ఒక్కటియేనా? అని ధర్మకీర్తి చర్చించెను. బౌద్ధులు ఆత్మ లేదని వాదింతురు. దాని స్థానే వారు మన, చిత్త, విజ్ఞానముల నంగీకరింతురు. ఈ మూడును పర్యాయ పదములే. మనస్సు శరీరము కాదు. అది శరీరము నాశ్రయించుకొని ఉన్నది. ఇంద్రియములు శరీరమం దుండును. ఇంద్రియములు వినా బుద్ధి (మనస్సు, జ్ఞానము) ఉండదు. అట్లే బుద్ధి వినా కేవలము ఇంద్రియము లుండవు. ఈ ప్రకారమగు బుద్ధీంద్రియములు అన్యోన్య హేతుకములు; అనగా ఒక దానిపై నొకటి ఆధారపడి యున్నవి. దీనివలన మనస్సు, కాయము అన్యోన్య హేతుకములని తేలినది.

మనస్సు శరీరము కాదు: మనశ్శరీరములు ఈ ప్రకారముగా పరస్పరాశ్రితములై, అవినాభావ సంబంధము కలిగియుండుట - మనస్సు ఎపుడును శరీరమునుండి భిన్నము కాదనియు, అది శరీరము యొక్క అంశమనియో, లేదా మనశ్శరీరములు రెండు భౌతిక తత్త్వములయొక్క వికాసములనియో, అందువలన వాటి తత్త్వములలో భేదమేదియు లేదనియో, అనగా భూతము* నుండియే చైతన్యము, చైతన్యమే భూతము అనునట్టి పర్యవసానమునకు మనలను గొనిపోవచ్చును.

1. ఉదా. పొగతో సంబంధము గల అగ్ని
2. లింగము – ఇక్కడ పొగ
3. ధర్మము గలది – అగ్ని

* అచేతనము, అనాత్మము

తక్కిన బౌద్ధ దార్శనికుల వలెనే ధర్మకీర్తి "భూత చైతన్య[1] వాదము"ను ఖండించుచు నిట్లు పలికెను : "ప్రాణము - అపానము (ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములు), ఇంద్రియములు, బుద్ధి - వీటియొక్క ఉత్పత్తి, తమతో సజాతీయమగు పూర్వకారణము వినా కేవలము శరీరమునుండియే జరుగదు. ఇట్లు కానిచో, ప్రాణాపాన ఇంద్రియ బుద్ధులు గల శరీరమునుండియే ప్రాణా పానేంద్రియ బుద్ధులుగల శరీరము ఉత్పత్తి అగుట యను నియమ ముండక, ఎట్టి భూతమునుండియైనను ఇట్టి శరీరములు జన్మించెడివి."

సజీవమగు బీజము నుండియే మరొక జీవము ఉత్పన్నమగుచున్నది. ఇది మనస్సు (చేతనము) కేవలము భూతముల నుండి సంజనితము కాదు అనుదానికి నిదర్శనము. కొన్ని కొన్ని సమయములలో (ఉదా. వర్షములో క్షుద్ర కీటకములు పుట్టినట్లు)[2] జీవ బీజము వినా జీవముత్పన్నమగుట అగుపడుచున్నది - యను అభ్యంతరమునకు ధర్మకీర్తి ఇట్లు సమాధాన మిడెను: "స్వేదజములు మొదలగు జంతువుల ఉత్పత్తి జరుగుటకు వీలులేని అంశమేదియును పృథ్వ్యాదులయందు లేదు. అందుచేత భూతములనుండి ఉత్పన్నమగుచున్నట్లు కనపడు అన్ని వస్తువులు (జీవ) బీజాత్మకములే అని మనకు తెలియుచున్నది."

నిత్యతావాద ఖండనము : అనిత్యవాద (క్షణికవాద) ప్రగాఢ పక్షపాతి యగుట వలన బౌద్ధము నిత్యత్వవాదమునకు ప్రబల విరోధి. తక్కిన భారతీయ దార్శనికులందరు ఏదో యొక రూపమున నిత్యతావాదమును ప్రతిపాదించిరి. మీమాంసకులు, జైనులవంటి ఆత్మవాదులేకాక చార్వాకులవంటి భౌతికవాదులు కూడ భూతము[3] యొక్క సూక్ష్మతమావయవములు అనిత్యములనికాని, (క్షణికములనిగాని) అంగీకరించుటకు సంసిద్ధులు కాలేదు. అలాగే క్రిందటి శతాబ్దపు ఐరోపాదేశపు యాంత్రిక భౌతికవాదములు కూడ విశ్వమునకు ఆధారభూతములైన అణువులు క్షణికమని చెప్పలేదు.

దిఙ్నాగుడు ఇట్లనును : "కారణము స్వయముగా వికారము చెందియే మరొక వస్తువునకు కారణము అగును". ధర్మకీర్తి అనును : "ఏది అయిన పిమ్మట ఏ ఏ వస్తువుయొక్క ఉత్పత్తి యగునో, లేదా ఏది వికారమును చెందునప్పుడు మరొక వస్తువులో వికారము కలుగుచున్నదో - వీటిలో ముందున్న వాటిని తరువాతి వానికి కారణముగా చెప్పుచున్నారు. ఈ ప్రకారముగా ఏది వికారమును చెందుచున్నదో అదియే కారణమగుచున్నది. వస్తువు నిత్యమైన యెడల ఈ మార్పు పొసగదు. అందుచేత ఈశ్వరుడు మొదలగు నిత్యపదార్థముల నుండి ఏదియును ఉత్పన్నమగుటకు వీలులేదు. దేనిని అనిత్యము అనజాలమో అది ఏ వస్తువునకును కారణముకాదు. ఏది తన స్వభావము (స్వరూపము)నుండి వినష్టముకాదో దానినే నిత్యవాద విద్వాంసులు నిత్యమందురు. ధర్మకీర్తి అర్థక్రియాసమర్థమగు వస్తువునే పరమార్థ సత్యముగ గ్రహించును. నిత్యతత్త్వము సదా వికార రహితమగుట వలన అది క్రియాకారి కానేరదు. ఆత్మ, ఈశ్వరుడు అనునవి ఇంద్రియ గోచరములుకావు. కాక నిత్యములగుటచే అవి నిష్క్రియములు కూడను. అయినను అట్టి వాని అస్తిత్వమును ప్రకటించుట సాహసము మాత్రమే యగును.

ఆత్మవాద ఖండనము : చార్వాక బౌద్ధ దర్శనములు కాక మిగిలిన భారతీయ దర్శనములన్నియు ఆత్మాస్తిత్వమును అంగీకరించి, అదియొక నిత్యమగు చేతన పదార్థముగా భావించుచున్నవి.

బౌద్ధులు అనాత్మవాదులు : ఆత్మాస్తిత్వము నంగీకరింపక పోయినను, క్షణక్షణ పరివర్తన శీలమగు చేతన ప్రవాహము (విజ్ఞానసంతతి) ఒక శరీరమునుండి మరొక దానితో కలియుచు పోవుచుండును - అని వారందురు. చేతన (మనస్సు లేక విజ్ఞానము) సర్వదా శరీరము నాశ్రయించియే యుండును.

అయితే, ఎప్పుడు ఒక శరీరమునకు మరొక శరీరముతో అత్యంత సన్నికట సంబంధము లేకుండ పోవునో, (ఉదాహరణమునకు మరణించిన "క" అను శరీరము భూలోకమందును, దాని తర్వాత సజీవముగా ఏర్పడవలసిన "ఖ" అను శరీరము మంగళలోకములలో నుండుట జరిగినప్పుడు, "క" శరీరమును వదలి "ఖ" శరీరమును పొందు లోపుగా) అప్పుడు శరీరపరతంత్రముకాని ఒక స్థితిలో విజ్ఞానముండక తప్పదనియు, కాబట్టి మనస్సు కాయాశ్రితము అను నుడి తప్పనియు - ఎవరైనను అనినచో, బౌద్ధులు దీనికిట్లు ప్రత్యుత్తర మీయగలరు :

"మనస్సు ఏకముకాదు, అది ప్రవాహము అని మేమందుము. ప్రవాహము నిరంతరము. అనగా అది ఒక వస్తువు కాదు. ప్రతి క్షణము తనరూపమునుండి విచ్ఛిన్నమై-

1. భూతమునకు, చైతన్యమునకు, తత్త్వాభేదమును చెప్పు భౌతిక లేదా జడవాదము.

2. వర్షసిక్తమగు భూమిలో వానపాములు మొదలైనవి తల్లిదండ్రులు లేకుండను, చెమటనుండి నల్లులు, పేలు మొదలైనవి పుట్టునని కొందరా కాలమున విశ్వసించుచుండిరి. బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమందు శంకరులును ఈ విశ్వాసమును స్వప్రయోజనార్థ ముపయోగించిరి. ఇవి అజీవ పదార్థమునుండి జీవ పదార్థము పుట్టుట కుదాహరణములుగా నమ్మబడుచుండెను—సం.

3. భూతము = ఏది ఉన్నదో అది (ఉన్నట్టిది)

పూర్తిగా వినష్టమగుచు, ఆ తర్వాత అటువంటిదే యగు పూర్తిగా నూతనమగు పదార్థము మరొకటి ఉత్పన్న మగుటయు, ఇట్లు నాశ ఉత్పత్తుల పర్యాయ సంభవము వలన ఒక విచ్ఛిన్న ప్రవాహము అమలులో నుండుటయు - అని దీని అర్థము. చేతనప్రవాహము ఈ విధముగా విచ్ఛిన్న ప్రవాహము. అది యొక జీవనరేఖగా కన్పడి నను, అది నిజముగా జీవనబిందువుల పంక్తి.

ప్రవాహము నిట్లు విచ్ఛిన్నమని భావించినచో, ప్రతి మనోబిందువును కాయము వినా ఉండజాలదు - అను నదియే "మనస్సు . కాయాశ్రితము" అను వాక్యమున కర్థము. 'క' శరీరము - స్వయముగా క్షణక్షణ పరివర్తన మగు శరీరమును నిర్మించు కణముల (మూలబిందువుల) విచ్ఛిన్న ప్రవాహము. 'క' శరీరముయొక్క చివరిచిత్త బిందువు నష్టమైనప్పుడు, దాని ఉత్తరాధికారి 'ఖ' శరీర ముతో సంబంధించి యుండును. 'క' శరీర (ప్రవాహ)ము యొక్క చివరి చిత్తబిందువునకును, 'ఖ' శరీర(ప్రవాహ)ముయొక్క మొదటి చిత్తబిందువునకును (అనగా క - చిత్త, ఖ - చిత్తముల) మధ్య, మరియొక 'గ' చిత్త బిందువు ఉన్నదనుకొనినప్పుడు కదా, 'గ' చిత్తబిందువు కాయము వినా ఉండవలసినదే కదా అని ఆక్షేపించుటకు వలనుపడునది. ఈ విధముగా స్థిరము (నిత్యము లేదా చిర స్థాయి) కానట్టి, విద్యుల్లతయొక్క కాంతికంటెకూడ ఎక్కువ వేగముగా దాగుడు మూతలాడెడు చిత్తప్రవాహపు అనాత్మతత్త్వమును అంగీకరించి, అది ఒక్కటి కంటె ఎక్కువసంఖ్యగల శరీరముల (శరీర ప్రవాహముల) లోనికి వెళ్ళదని బౌద్ధులు సిద్ధాంతీకరించెదరు.

నిత్యాత్మలేదు: ఆత్మ లేకుండ బంధము - అనగా జనన మరణ చక్రములోపడి నలిగి దుఃఖితులగుట - మోక్షము, అనగా ఆ దుఃఖములను విసర్జించి పరమ సుఖులుగా విచరించుట - ఇవి రెండును అసంభవములే అని ఆత్మ నిత్యతావాదులందురు. దీనిని గురించి ధర్మకీర్తి ఇట్లనును :

దుఃఖోత్పత్తికి కర్మబంధము కారణము. కాని నిత్యమైనది, అందువలననే నిష్క్రియమైనది దుఃఖోత్పత్తికి కారణమెట్లగును? దుఃఖోత్పత్తి కాకపోవుటకు కర్మ బంధమునుండి విముక్తియే కారణము. నిత్యమగునది ఇట్టి కారణ మెట్లగును? దేనిని కూడ అసత్య (క్షణిక) మని చెప్పుటకు వీలులేదు. నిత్యతా సిద్ధాంతము సిగ్గుచేటు; కాబట్టి దానిని వదలి ఆత్మ అసత్యమని తెలుసుకోవలెను.

ఈశ్వరఖండనము : ఈశ్వరవాదులు ఈశ్వరుడు నిత్యుడని, జగత్తునకు కర్తయని భావించుచున్నారు.

ధర్మకీర్తి ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును ఖండించుచు ఇట్లను చున్నాడు :

"ఒకవంక ఈశ్వరుడు జగత్సృష్టి సమయమున తన స్వరూపముచే కారణ వస్తువగుచునే మరియొకవంక సృష్టికి పూర్వము స్వభావముచే అకారణముగకూడ నున్నాడు. ఆయన స్వరూప మేకరసమే యగుట వలన పై రెండవస్థల మధ్యను భేదముండుటకు వీలులేదు. అయితే, ఆయన కారణముగా ఏ సమయమున భావింప బడెనో, ఆ సమయమున ఆయన కారణముగానే ఏల భావింపబడెను? అకారణముగా ఎందుకు భావింపబడలేదు?

" కారక, అకారకావస్థలు రెంటిలోను ఏకరసముగానే ఉండు ఈశ్వరుని కారణముగా చెప్పినప్పుడు ఒక ప్రశ్న ఉత్పన్నమగును. ఎట్లన, ఉదాహరణమునకు: రాముని శరీరముపై కత్తివలన గాయమేర్పడుట, ఔషధ ప్రయోగమువలన ఆ గాయము మానుట మనము చూచు చున్నాము. కత్తి, ఔషధము ఈ రెండును క్షణికములగుటచే క్రియలను (ఆయా పనులను) చేయగల్గినవి. కాని నిత్యుడు, అందువలననే నిష్క్రియుడు అగు ఈశ్వరుని కారకుడుగా మనము గ్రహించినచో, క్రియాది సంబంధ రహితమగు ఏదో ఒక మోడునకు* విశ్వకారణత్వమును మన మెందుకు ఆరోపించకూడదు ?

"ఈశ్వరుని కారకావస్థ అకారకావస్థ కంటె విశిష్టమైన దని ఎవరయినను వాదించవచ్చును. అప్పుడొక ప్రశ్న ఉదయించును. ఏమన, మీరుచెప్పినదే నిజమగుచో, ఆయన స్వరూపములోనే పరివర్తన మేర్పడును. ఏలన స్వరూపములో పరివర్తన కలుగకుండ ఆయన కారకుడు కాజాలడు. అంతేగాక అతడు నిత్యుడైనందున ఏ వ్యాపారమును చేయజాలడు. కాక, నిత్యుడగు వాడు ఒకప్పుడుండి మరొకప్పుడు లేకపోవుట సంభవించదు. అతడెప్పుడును ఉన్నవాడే యగును. సర్వదా ఈశ్వరుడు సృష్టిరచనా సామర్థ్యయుక్తుడే అయినను, ఆ సామర్థ్యము నతడొకప్పుడు మాత్రమే ప్రదర్శించగలుగుచున్నాడు; ఇంకొకప్పుడు ప్రదర్శింపజాలకున్నాడు-అని భావించుట కష్టము.

"ఏ కారణములుండుట వలన ఏ కార్యము సంభవించుచున్నదో, ఆకారణములలో నొక దానిని ఆ కార్యమునకు కారణముగ గ్రహించుచో, కారణమును వెదకుకొనుచు వెనుకకు పోవు సమయమున ఈశ్వరుని వరకు మాత్రమే పోయి, అక్కడితో ఆగిపోవుట కుదురదు. ఈశ్వరునికి కారణము, మరి ఆకారణమునకు కారణము - ఇట్లు వెదకుచునే పోవలెను.

* అనగా అచేతన పదార్థమునకు

" దేనిలో స్వరూపము కార్యోత్పాదన కాలమందు పరివర్తనము కలుగుచున్నదో అదే కారణము కాగలదు. పృథ్వ్యాదులు తమ స్వరూపమందు పరివర్తనమును పొందుచునే అంకురోత్పత్తికి కారణములు కాగలుగుచున్నవి. ఎందుకన ఆ పృథ్వ్యాది సంస్కారములకు భిన్నముగా అంకురమందు విశేషత కనబడుచున్నది. ఈశ్వరుడు తన స్వరూపములో పరివర్తనము పొందకుండ కారణము కాజాలడు. అట్లు స్వరూప పరివర్తనమే సంభవించినచో అతడు నిత్యుడు కాజాలడు."

ఈశ్వరవాదులు ఈశ్వర సిద్ధికై ఒక ధార్ష్ట్యయుతమైన యుక్తి నీ విధమున ప్రతిపాదించుచున్నారు: సన్నివేశ (ఒక ప్రత్యేక ఆకార ప్రకారము) యుతమగు ఒకవస్తువును చూచినపుడు దాని కర్తను గురించిన అనుమానము కలుగుచున్నది. ఉదా: సన్నివేశయుతమగు ఘటమును చూచి దానికర్తయగు కుంభకారుని అనుమానించుచున్నాము.

ఈ యుక్తికి ధర్మకీర్తి ఈ క్రింది సమాధానము నిచ్చుచున్నాడు: కుండవంటి ఏదేని ఒక వస్తువు విషయమై పురుషుని ఉపస్థితిలోనే దాని సన్నివేశము ఏర్పడుట ప్రసిద్ధమైనపుడు, దీనినిబట్టి దీనిలో కేవల శబ్ద సమానత్వమున్నదని మరొక పరిస్థితిలోకూడ పురుషానుమానము చేయుట అయుక్తము. "సన్నివేశము పురుష పూర్వకము", "ఘటకారుని వలె ఈశ్వరుడును"-అను అనుమానము సరియైనది కాదు. ఒకచోట ఎక్కడైన పాండుర వర్ణముగల పొగను చూచి అగ్నిని అనుమానించినట్లు ఇక్కడ కుదురదు. ఇది ఒప్పుకొనినచో, కుమ్మరి మట్టికుండలు వగైరాలు చేసినాడు కాబట్టి, చెదపురుగుల పుట్టనుకూడ కుమ్మరియొక్క కార్యమనియే చెప్పవలసి వచ్చును.

ఇంతకు నిత్యపురుషు డెవడును జగత్తుయొక్క కర్త కాడని, కాక ఏ కార్యమునకుగాని ఒకే ఒక వస్తువు కారణము కాజాలదని, అనేక వస్తువులు కలసి (ఇదే కారణసామగ్రి) ఏ కార్యమునైన చేయసమర్థమని ధర్మకీర్తి చెప్పినాడు.

సాంకృత్యాయన్.

ధర్మ దర్శనము (Philosophy of Law):

'ధర్మము'* స్మృతికందని గతమునుండి ఊహకందని భావిలోనికి చొచ్చుకొని పోవుచు మానవ వ్యవహారములలో క్రమమును, అవిచ్ఛిన్నతను, న్యాయమును నెలకొల్పుచున్నది. అన్ని కాలములలోను ఇది మానవుల సామాజిక జీవన నిర్మాణమునకు వెన్నెముకవలె పనిచేసినది. అయినను ధర్మదర్శనము స్థిరమైనది కాదు. అన్ని సమాజములు ప్రాథమిక దశలో తమ ఆలోచనలలో ధర్మ భావనను ఈశ్వర పర్యవేక్షకత్వముతో జోడించినవి. ధర్మమునకు శ్రుతి, విశ్వవ్యవస్థ అనునవి రెండును ఆధారములు. హిందువులు లోకధారణమునకు ధర్మమే ఆధారమందురు. విశ్వవ్యవస్థను, నైతికనియతిని సూచించు 'ఋత'భావ పరిణామమే ధర్మభావము. ఆధ్యాత్మిక, ఆధిభౌతిక ప్రవృత్తులందు మానవులకు మార్గదర్శకములగు నియమములను స్థాపించుట ధర్మముయొక్క లక్ష్యము. వ్యక్తులు విభిన్నములగు వాంఛలను, వాసనలను కలిగియుందురు. అట్టి వైయక్తిక వాంఛలను, వాసనలను సామాజిక అవసరములతో సమన్వయించి, సామరస్యము కూర్చి, వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యమును సార్వజనీనములైన, సహేతుకములైన సామాజిక నియమములకు లోబడునట్లొనర్చును. ధర్మము అభ్యుదయ నిశ్శ్రేయస సాధకమైనదిగా చెప్పబడినది. సమాజమునందలి అన్ని వర్ణముల వారు, అన్ని వర్గములవారు తమ విధులను నిర్వహించునట్లు శాసింపవలసి వచ్చుటచే రాజు ధర్మ ప్రవర్తకుడగును. రాజుకూడ ధర్మమునకు లోబడియే యుండవలెను. ధర్మ మార్గానుయాయులయిన వారిని ధర్మము రక్షించుననియు, ఇతరులను నాశనమొనర్చుననియు నిశ్చయము పైనుండి ఆరోపితముకాదు. ఇస్లాము మతమునందు ధర్మమునకు మతసంబంధమైన, లోక సంబంధమైన రెండు రూపములున్నవి. ఆత్మశిక్షణ, నైతికాభివృద్ధి - రెండును మతవిధానముయొక్క ప్రయోజనములు. జీవనమును, ఆస్తిని, ప్రతిష్ఠను సంరక్షించుకొనుట దాని లౌకిక ప్రయోజనము.

చరిత్రలో మొదట రోమక ధర్మము లౌకిక భావములతో నిండియున్నది కాని క్రైస్తవమత ప్రాదుర్భావముతో, చర్చి ప్రభావముతో ధర్మము ఈశ్వర కృతమని స్మృతుల అభిప్రాయమైనది. యూరపు ఖండములో పునరుజ్జీవనము నాటికి మతమునుండి ధ్మమును వేరుచేయవలెనను ఉద్యమము ఆరంభమైనది. 19 వ శతాబ్దమునకు ఆంగ్లేయుల ధర్మ విషయిక చింతన పూర్ణముగా ఐహలౌకికమైనది. కాని యూరపు ఖండమునందు ధర్మము న్యాయము కన్న భిన్నమైనదని గుర్తింప బడలేదు. ఇంగ్లండులో మాత్రము దాని నైతిక ప్రయోజనమును దృష్టిలో నుంచుకొనకయే ధర్మము రాజ్యాధిపతి శాసనముగా భావింపబడినది. కాని ప్రతిచోట ధర్మము న్యాయమునకు అండగా అంగీకరింపబడినది. అరిస్టోటిల్ కాలమునుండి న్యాయము రాజనీతిగా భావింపబడినది. న్యాయసూత్రములు రాష్ట్రమును సక్రమముగా నడుపుటచే,

* ఇచ్చట ధర్మ శబ్దము 'లా' అను ఆంగ్లపదమునకు పర్యాయపదముగా వాడబడినది,

అవి యుక్తాయుక్త పరిజ్ఞానమునకు సూచకము లగుచున్నవి.

"ధర్మమే పరమ లక్ష్యము కాదు. అది జాతియొక్క పరిపాలనా వ్యవస్థ కొక అంగముగ పనిచేయును. అనగా ధర్మము జాతి నంతటిని క్రమ శిక్షణతో మసలునట్లును, ప్రజ సుఖప్రదముగా జీవించునట్లును చేసి, రాజ్యాంగము యొక్క లక్ష్యములను సాధింపవలయును" అని పెద్దలు చెప్పుదురు. పాశ్చాత్య ప్రజాస్వామ్యములలో ధర్మము సామాజిక శ్రేయస్సునకు విరుద్ధము కానంత మేరకు వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యమును నెలకొల్పుటకే యత్నించుచున్నది. తద్విరుద్ధమైన ధర్మదర్శనము రష్యావారి ధార్మికభావములతో వ్యాపించినది. అక్కడ, ధర్మము సామాజిక ఆర్థిక నిర్మాణమునకు మించి యుండుటకు వీలులేదు. ఆర్థిక వ్యవస్థయం దంతర్భూతమైన అవసరములే ధర్మము పనిచేయు విధానమును నియమించును. ఆచారము ననుసరించి ధర్మము వ్యక్తుల సామర్థ్యములలోని, అవసరములలోని విభేదములను పాటించక అందరిని సమదృష్టితో చూచుటకు ప్రయత్నించును గనుక, ఈ ధర్మము సాంఘిక జీవితమును ఉత్కృష్టముగా వ్యవస్థీకరించుటకు పనికిరాదు. సంఘమునకు వెలుపలనున్న ప్రత్యేక వ్యవస్థల ద్వారా ధర్మము శాసింపబడరాదు. కాని అది ప్రజామోదము బడసినదిగా నుండవలెను.

ఇట్లు ధర్మ దర్శనము శతాబ్దముల తరబడి తన మూలభావములను, ప్రభవ స్థానమును మార్చుకొనుటయే గాక, తన లక్ష్యమును, నిర్వహణమును కూర్చుకొనుచున్నది.

వెంకటరామన్.

ధర్మము : కర్తవ్యము (ఐహికము, ఆముష్మికము), న్యాయము (justice), సత్ప్రవర్తన (righteousness), శాసనము (law), మతము, నీతిశాస్త్ర నియమము, సముదాచారము (ఐహికము, నైతికము, మత సంబంధి) అను వివిధ అర్థములలో 'ధర్మ' మను పదము వాడుకలో నున్నది. 'ఋతము'నకు వలెనే 'ధర్మము'నకుకూడ 'ధరించునది, నిలబెట్టి ఉంచునది', - అనగా విశ్వమును శాసించు చరమ నియమము-అని అర్థము. సత్ప్రవర్తనము అను అర్థములో ధర్మమునకు కర్మ సూత్రముతో సంబంధము గలదు. ఉత్తమ వర్తనకు సత్ఫలితము, దౌష్ట్యాచరణకు ఉచితదండనము తప్పక సిద్ధించి తీరునని కర్మసూత్రము చెప్పును. ప్రాచీన కాలమునుండియు మతకర్మాచరణమును గూడ ధర్మపదముచే వ్యవహరించుచుండుట గలదు.

వేద విహితములైన యజ్ఞయాగాది కర్మలు 'శ్రౌత సూత్రముల'లో వివరింపబడినవి. మతకర్మ లాచరించుటలోని ఉద్దేశములు వేర్వేరు కాలములలో వేర్వేరు విధములుగ మారుచు వచ్చినవి. ఆదిలో దేవతల అనుగ్రహముతో ఐహిక ప్రయోజనముల సాధనయే మత కర్మల ప్రధాన లక్ష్యముగ నుండెను. అతీంద్రియశక్తి సంపాదనము, స్వర్గ సౌఖ్యానుభవము, మోక్షజ్ఞానమునకు ప్రాతిపదికగ ఆవశ్యకమగు చిత్తశుద్ధి - అనునవి కూడ మతకర్మల లక్ష్యములుగ నుండెను. ధర్మమును సక్రమముగ నిర్వర్తించుట వలన ఆత్మలో 'అపూర్వ'మను ఒక అద్భుతశక్తి ఉత్పాదితమగునని, కర్మ ఫలిత మనుభూత మగువరకు అది నిలచియుండునని భావించెడివారు.

వేదములోని 'కర్మకాండ' విభాగములో యజ్ఞయాగాది రూపమగు ధర్మమే ప్రధానముగ ప్రతిపాదితమైనది; 'జ్ఞానకాండ విభాగము' (ఉపనిషత్తులు) లో బ్రహ్మము ప్రతిపాదితమైనది. కాని, పూర్వ మీమాంసా దర్శనము వేదమును పూర్తిగ ధర్మ ప్రతిపాదన ప్రవణముగనే గ్రహించి, ధర్మతత్త్వ జిజ్ఞాసకే పూనుకొనినది. ద్వివిధమైన ధర్మమును పూర్వమీమాంస గుర్తించెను: (1) సాధారణ లౌకిక ధర్మము ; ఇది పూర్తిగ ఈ లోకమునకు సంబంధించి నిత్యజీవితములో అభ్యుదయము సాధించుటకు తోడ్పడునది, (2) అసాధారణ పారలౌకిక ధర్మము; రెండవదానికి మొదటిది ప్రాతిపదికగ ఆచరించును. పారలౌకిక ధర్మము మన అనుభవ పరిధిలోనిది కాదు గనుక, అనుభవాతిరిక్తముగనే, వేద ముఖముననే దానిని తెలియగలము; ధర్మమునకు, మోక్షమునకు ఉండు సంబంధమును గూడ వేదమే మనకు బోధించును. కాని, న్యాయ వైశేషికాది దర్శనములలో మన ప్రవర్తనను నియమింపగల శాసనము మనలో నుండియే వచ్చునని, పరిశుద్ధమైన ఆత్మకు స్వయముగనే సదసద్వివేచన చేయు శక్తి కలుగునని భావింపబడినది. పవిత్రధర్మమును నిర్దేశించు గ్రంథములను ధర్మశాస్త్రములు, లేదా స్మృతులు అని అందురు. మను స్మృతి అట్టిదే!

'ధర్మ' మను మాటకు సాధారణ వ్యవహారములో 'కర్తవ్యము' అను అర్థమేకాక, ఇంకను విస్తృతమగు అర్థము గలదు. ఒక కులమునకు, లేదా వర్గమునకు రూఢమైన ఆచారమునకు గూడ 'ధర్మ' మను వ్యవహార మున్నది. 'సంఘములోని వివిధ వర్గముల వారికి గల సాంఘిక కర్తవ్యము' అను ఈ అర్థములో ధర్మమునకు ప్రయోజనము సంఘ సౌష్ఠవమును కాపాడుట.

'ధర్మ'మను పదమును ఒక్కొక్కప్పుడు 'మత' మను అర్థములో వాడుట కూడ గలదు. హిందూమతమును 'సనాతన ధర్మ' మందురు. బౌద్ధుల 'త్రిరత్నముల'లో

'ధర్మ' మొకటి. మిగిలిన రెండును బుద్ధుడు, సంఘము. హిందువులు తమ చతుర్విధ పురుషార్థములలో ఒకటిగ ధర్మమును గణించుచున్నారు. న్యాయ-వైశేషికాది దర్శనములలోవలె ఒక్కొక్కప్పుడు పుణ్యము అను అర్థములో కూడ ధర్మపదము ప్రయుక్త మగుచున్నది. తత్త్వశాస్త్ర చర్చలలో 'గుణి' యొక్క గుణములను ధర్మములని వ్యవహరించుటకూడ గలదు. మూర్తీకృత ధర్మమునే ప్రేతలను విచారించు ధర్మాధిదేవత (యమ ధర్మరాజు) గా భావించుచున్నారు. అధర్మము అన్యాయాధిదేవత. నేటికిని ఇండియాలోని పలుప్రాంతములలో ధర్మదేవతారాధనము గలదు. ఆర్. ఆర్. ఆచారి.

ధర్మరాజు : ఈతని సంపూర్ణ నామము ధర్మరాజాధ్వరి. ఈతడు క్రీ. వె. 16వ శతాబ్దపు పరార్ధమున జీవించిన వాడు. వేదాంత పరిభాషా రచయిత. ఈ గ్రంథము అద్వైతవిద్యా శిక్షణకు ప్రశస్త ప్రవేశ గ్రంథముగా నేటికిని ఎన్నబడుచున్నది. మే. వ. న.

ధర్మోత్తరుడు : ధర్మోత్తరుడు ప్రధాన బౌద్ధాచార్యులలో ఒకడు. సంస్కృతమూలములో ధర్మకీర్తి ప్రణీతమైన "న్యాయబిందు"వను గ్రంథముపైనున్న ఇతని "న్యాయబిందు టీక" మన కిప్పుడు లభ్యమగుచున్నది. 'ధర్మోత్తరవృత్తి', 'లఘు ధర్మోత్తర సూత్ర' మనునవి కూడ ఇతని కృతులని భావింపబడుచున్నవి. ఇతడు సౌత్రాంత్రిక సంప్రదాయమునకు చెందిన బౌద్ధ ధర్మానుయాయియని మనకు గోచరించుచున్నది. ధర్మోత్తరుడు పదునెనిమిది బౌద్ధమత శాఖలను గురించిన వర్ణనాత్మక గ్రంథమును "సమాజ భేద ప్రచ్ఛన్న చక్ర"మను పేరిట రచించెను. కృష్ణమూర్తి.

ధ్యాన బౌద్ధమతము (జాపనీస్ - జెన్, చైనా భాష - చాన్): ఈ సంప్రదాయము తొలిని చైనాలోని చాన్ సంప్రదాయమం దభివృద్ధి నొందింపబడి, జపానుచే కూడ జెన్ అను పేర అవలంబింపబడినది. జెన్ తెగవారు తమ రహస్య సంప్రదాయమునకు బుద్ధుడే ప్రారంభకుడని యందురు. దీని కొక కథ గలదు. తన శిష్యుడగు కాశ్యపునికి బుద్ధుడే ఒక గృధ్ర రూపమున ఈ బుద్ధ మనోఽవగతి సిద్ధాంతమును ఒక మాటయు చెప్పకుండ కేవలమొక పువ్వును కోసి మౌన ముద్రతో బోధించెను. అందువలన నీ సంప్రదాయమునకు బుద్ధమనోఽవగతి సంప్రదాయమని పేరు వచ్చినది. లిన్‌సుంగ్ యుగమందు (క్రీ. వె. 420-479) చైనాలో నిది బోధి ధర్మునిచే సుప్రతిష్ఠితము గావించబడినది. బోధిధర్ముడు దానిని హ్వికో అనువానికి ఉపదేశించెను. ఇట్లు ప్రారంభించిన ఈ గురుపరంపర ఆరవ గురువగు హ్వి-నెంగ్‌తో ముగిసినది. తరువాత నిది ప్రత్యేక, దక్షిణోత్తర సంప్రదాయములుగా చీలి పోయినది. షెన్‌హ్సిన్‌చే స్థాపింపబడిన ఉత్తర సంప్రదాయము అచిర కాలములో అంతరించినది. కాని దక్షిణ సంప్రదాయము చిరస్థాయిగా, ఏడు తెగలుగా విభజింపబడినది. జపాన్ దేశమందు 6వ శతాబ్దము మొదలుకొని 7వ శతాబ్దము వరకు అనేకసార్లు జెన్ సంప్రదాయము ప్రవేశపెట్టబడినది. 1191 లో రిన్జై తెగను జపానులో ప్రతిష్ఠించిన వాడు ఐసై. 1222 లో సోటో తెగను స్థాపించిన వాడు డోగెన్. మొదటి తెగ జెన్ సంప్రదాయమును జపాను జాతికి రక్షకముగా ప్రకటించినది. రెండవది రాజునకు అధికారము ప్రత్యర్పింపబడవలసినదని ఘోషించుచు జెన్ సంప్రదాయమును జపాను జాతి జీవనముతో ముడివేసినది. జెన్ పద్ధతికి శ్రుతులుగాని, ఇతర శబ్ద ప్రమాణములుగాని ఆధారములు కావు. ఇది ఒక మనస్సు నుండి ఇంకొక మనస్సునకు ప్రసృతమైన ఉపదేశము. సార్వజనీన బుద్ధ స్వభావము-అనగా ప్రతి వ్యక్తియు ఈ జీవితమందే బుద్ధుడు కాగలడను సిద్ధాంతము నాధారముగా గొని నిజ స్వభావ దర్శనము వలన బుద్ధుడు కావచ్చునని జెన్ బోధన. ఇచ్చట స్వభావమన సర్వదర్శియగు సత్యధర్మము, లేదా నిర్వాణము యొక్క గభీర మనస్సు; అనగా నిరతిశయ గుణోపేతమైన బుద్ధ మనస్సు యొక్క వాస్తవిక స్వరూపము. బుద్ధమనస్సు ఆవిర్భావ మౌనములకు మధ్య, మనస్సు దాని విషయముల మధ్య ప్రబోధము అజ్ఞానముల మధ్య, బుద్ధాత్మ చేతనుల మధ్య గల వ్యత్యాసమును గుర్తించదు. "మహాయానము", "పరమ సత్యము", "యథార్థ స్థితి", 'ఏక సత్యము యొక్క సామాన్య లోకము' అని ఇతర సంప్రదాయములు బుద్ధ మనస్సునకు కల్పించిన నామాంతరములు.

జెన్ ఆచార్యులు బుద్ధ మనస్సును భిన్న విధముల వ్యాఖ్యానించిరి. కాని అది పవిత్రము-అపవిత్రము, కారణము-కార్యము, మంచి-చెడుగు, రూపము-లక్షణము, వేదనలకు మూలము-అసంగము, బుద్ధాత్మ-చేతనులు ఈ జంటలలో నే యొకటియును కాదు.

జగద్వైచిత్రికి సంగమూలకమగు అజ్ఞానమే కారణము. అందువలన నది స్వప్న సదృశము. అందుచే బుద్ధ మనస్సును అవగాహించుకొనుటకు ఆచార్యులచే వేరువేరు విధానములు కల్పించబడినవి. కొందరాచార్యులు ఆలోచన యొక్క అభావమును, అనగా మనస్సును విషయముల ప్రభావమునుండి పూర్తిగా మళ్లించుటను; మరి కొందరు మనోవేదనల నుపేక్షించుటను; ఇంకను

కొందరు ప్రపంచము బుద్ధ మనస్సు యొక్క ఆవిర్భావమే గనుక, బుద్ధ స్వభావమందు అజ్ఞానము కూడ నొకయంశ యగుటచే మనస్సును విశృంఖలముగ పోనిచ్చుటే సమంజస మనియు బోధించిరి.

బుద్ధత్వ ప్రాప్తికి ధ్యానము ముఖ్య సాధనము. ఈ ధ్యానము తథాగత ధ్యానము, గురు పరంపరాగత ధ్యానము అని రెండు విధములు. మొదటిది లంకావతార సూత్రమందు చెప్పబడిన ఆదిమ బుద్ధుని ధ్యాన పద్ధతి. దీనికి ఏకాగ్ర చిత్తము, బుద్ధునికి, పరిశుద్ధ మనస్సునకు గల తాదాత్మ్యమును గ్రహించుట పూర్వావస్థలుగా విధించబడినవి. రెండవది ధ్యాన గురు పరంపరలో మొదటి వాడైన బోధిధర్ముని*చే విధించబడినది. ఇందు బుద్ధ మనోఽవగతికై బౌద్ధిక యత్న మనవసరము. ఏ స్థితియందైనను ధ్యానమును కావించ వచ్చును. పద్మాసనము ధ్యానమునకు మిక్కిలి ఉచితమగు శరీరస్థితి. ధ్యాన ఫలమగు ప్రబోధము క్రమ ప్రాప్తము కావచ్చును; లేదా ఆకస్మికము కావచ్చును. మతానుష్ఠాన స్వీకార సమకాలికముగా గాని, పూర్వ వృత్తముగ గాని, లేదా పశ్చాద్వృత్తముగ గాని, ప్రబోధము ఫలించవచ్చును. ప్రబోధము ఆకస్మికమైనను క్రమసాధన ఫలమని బహు జనాంగీకృత భావము. ఏలన సత్య సంపూర్ణావగతికి నిర్దిష్టమైన సాధనము క్రమబద్ధమై యుండవలెను.

భావనాశక్తిని నిశిత మొనరించి, చైతన్యమును సూక్ష్మగ్రాహిగా రూపొందించినగాని బుద్ధ మనస్సు నవగతము చేసికొనుట వీలుకాదు. అందుకై, భిన్న సంప్రదాయములు భిన్నమైన ఉపాయములను సూచించిరి. ఇందులో "ప్రశ్నలు, జవాబులు" (జె. మాండో), "ప్రకట సమస్యలు" (కో ఆన్) ముఖ్యములు. విచిత్రములు, తర్క దూరములు అయిన ఈ ఉపాయములు అపరోక్ష జ్ఞానము నుత్తేజించుట కుద్దేశించబడినవి. లించీ తెగవారు "విద్యుత్" విధానము నవలంబింతురు. ఇందు చైతన్యమును ప్రబోధించుటకు గురువు శిష్యుని కొట్టుట, తిట్టుట ఉపయోగించబడును. ట్సావో - టుంగ్ తెగ సావధాన బోధనను, సౌమ్య ప్రణయనమును ఉపయోగింతురు. మే. వ. న.

ధ్యానము (Meditation) : భక్తి సంప్రదాయము లగు మతములన్నియు భక్త జీవితమునకు ధ్యానము ప్రాణము వంటిదియని గుర్తించినవి. క్రైస్తవ భక్తునికి ధ్యానమనునది సత్యదర్శన ఫలసిద్ధికై మనో నేత్రమును తెరచు ఉపాయము. భారతీయ మతములందు కూడ ధ్యానమున కిట్టి ప్రాధాన్యమే కల్పింపబడినది. ధ్యాన పురస్సరమైన తీవ్రానుచింతన ద్వారా మనస్సు విశుద్ధమై, అనగా దాని నిదివరకు పంకిలముగా నొనరించిన విషయ బంధములు ప్రిదిలి, నిత్యమును, నిరతిశయ తేజోవంతమును, జగత్తునకు అంతర్యామియు, నియంతయు నగు దివ్యతత్త్వ మొకటి అపరోక్షానుభవ విషయమగును. భక్తి దర్శన ప్రకారము స్మృతి ఆత్మానుధ్యానమునకు పూర్వవర్తి యగు దశ. ప్రతివ్యక్తియు బహిర్వ్యాపన శీలమగు ఇంద్రియములను అంతర్ముఖములుగ చేసి, ఇదివరకు నిద్రాణములైయున్న అంతశ్శక్తులను లేపి, తన ఆత్మతో తాను సంభాషణకు కడంగుట ధ్యానమునకు ప్రవేశకముగా నాచరించును. ధ్యానమనగా విషయముల నుండి ఇంద్రియముల మళ్లించి, ప్రపంచ హేతువగు తత్త్వమునందు ఆత్మను లయముగావించి నిరంతర అంతశ్శాంత స్థితిని చేరుకొనుట. ఇట్లు అభ్యాస మొనరించిన మానవాత్మ దిక్కాలావధులను విదలించి విశ్వాత్మతో తాదాత్మ్యమును చెందును. ఇది భారతీయ దృక్పథము. 'బమ్' అను ప్రతీచ్య దార్శనికుడు వ్యక్తికర్తృత్వభావవిరతి యని ధ్యానమును వర్ణించెను. ధ్యానమును ప్రధానాభ్యాసముగా కృషిగావించిన వారు జపాను బౌద్ధమత సంప్రదాయమునకు చెందిన జెన్ (Zen) బౌద్ధులు.

ధ్యాన విధానము మతానుష్ఠాన బోధనలో ప్రధానమైన అంశ. జనసంపర్కము లేని వివిక్తదేశమందు స్థిర సుఖాసనమును గ్రహించి ఒకే ఒక చింతనా విషయమందు మనస్సును లగించుట ధ్యానమున కుపకారక పూర్వావస్థ. ఋగ్వేద కాలమందు తపస్సు, లేదా శరీర కర్శనము ధ్యానమున కుపకారకమను భావ ముండెడిది. ఉపనిషత్తులయందు, తరువాతి కాలమందు వెలుగు చూచిన మత సంప్రదాయములందు కర్శించబడునది, లేదా నియంత్రించబడునది శరీరము కాక మనస్సను భావము బయలుదేరినది. ఈ నియంత్రణ పర్యవసానమే ధ్యానము. ఇది ప్రణవ (ఓం)జపముతో ప్రారంభమగును. ధ్యానము యొక్క ప్రయోజనము, ప్రకారము మొదలగు వివరములు భిన్న సంప్రదాయములలో భిన్నముగ నుండినను, అన్ని భారతీయ మతానుష్ఠానములకును అది మనస్సంస్కార సాధనముగా పరిగణించబడుచుండెడిది. ఉపనిషత్తులయందు కూడ ధ్యాన శబ్దమునకు నియతార్థ కథనము కానము. ఒకప్పు డది యోగము కంటె భిన్నముగను, మరొకప్పుడు యోగమునకు పర్యాయ పదముగను, ఇంకొకప్పుడు యోగమున కంగముగను వాడబడుచుండెడిది. పాతంజలయోగ సూత్రమునందు "తత్ర

---

* ఇతడు కాంచీపురము వాడు. చీనా దేశమునకు పోయిన బౌద్ధ గురువు—సం.

ప్రత్యయైకతానతా ధ్యానమ్" అని ధ్యానము నిర్వచింపబడినది. దీని అర్థము - ఆ దశయందు విసదృశ జ్ఞాన విరహితమైన ధ్యేయాకార జ్ఞాన ప్రవాహమే ధ్యానము. ధ్యానము ధారణా సాధ్యము. ధారణ యనగా ఒక విషయమునందు చిత్త వృత్తిని బంధించుట. ధ్యాన ఫలము సమాధి.

బౌద్ధ మతమందు ధ్యానమునకు పూర్వవర్తియగు అనుష్ఠానము నాల్గుదశలలోనికి విభక్తమైనది. అందు మొదటి మజిలీని చేరుటకు అనేక పూర్వానుష్ఠానములు విధింపబడినవి. ఇవి భారతీయ యోగాంగములలో మొదటి అయిదింటికి సమానము (చూ. యోగము). శీల, యమ, నియమ, ఆసన, ప్రాణాయామము లివి. నాలుగు ధ్యాన దశల వివరములు :

(ఎ) వివిక్తదేశసేవిత్వ ఫలమగు ఆనందము మొదటి దశ. ఆ దశలో ధ్యానము సాధకుని మనస్సును వైషయికానుభవమునుండి, పాపము నుండి వేరుచేసి ఆత్మ విచారము వైపు మరలించును.

(బి) రెండవ దశ : గభీర మనశ్శాంతి ఫలమగు ఆనందము. ఇందు విచారము, అన్వేషణ నిరుద్ధములై, ఆలోచన ప్రశాంతమై, ఆంతర జ్ఞానము ఆవిష్కృతమగును.

(సి) మూడవ దశలో రాగద్వేష ధ్వంసముచే జనించిన ఆనందము వలన ధ్యానము నిర్విఘ్నముగా జరుగును.

(డి) నాల్గవ దశలో, సామ్యతవలన జనించిన చిత్తశుద్ధి ఫలముగా ఇది వరకు మనస్సును వేధించుచున్న సుఖదుఃఖములు నిరాకరింపబడుటచే తత్త్వ దర్శనక్షమమగు చిత్త నైర్మల్య ముదయించును. ఇదియే సమాధి స్థితి. మే.వ.న.

నమ్మాళ్వార్ : నమ్మాళ్వార్ తామ్రపర్ణి నదీతీరమున కురుకాపురమునందు కారి, ఉడయనంగైలకు పుత్రుడై జన్మించిరి. జన్మతోనే ప్రపంచ వాసన లేక కన్ను మూసి కొని యుండిరి. ఆ యూరి కోవెలకు సమీపమున నొక చింతచెట్టు మొలచియుండెను. బాలుని చేష్ట లేమియు కనపర్చని ఈ శిశువును తల్లిదండ్రులు ఆ చింతచెట్టు క్రింద నొక ఉయ్యేలలో నుంచిరి. ఆ బిడ్డ పాలు త్రాగక పోయినను చిక్కిపోక మన్మథునివలె తేజస్వంతుడుగా నుండుటచే 'మారన్' అని పేరు పెట్టిరి. పదునారేండ్లు అర్చావిగ్రహము వలె నుండి మధురకవి యను ఇంకొక ఆళ్వారు శిష్యునిగ తటస్థించగనే, వీరు అతనికి తమ రచనలగు తిరువాయ్‌మొళ్ళి, తిరువిరుత్తములను ఆవిష్కరించిరి.

ఈయన తిరువాయ్‌మొళ్ళికి తమిళ్ళ వేదమని పేరు. అనగా వేదము పరతత్త్వ ప్రతిపాదక శాస్త్రములందు ఎట్టిదో, ఈ నమ్మాళ్వార్ గ్రంథము కూడ భగవద్విషయ బోధకములగు ద్రావిడ గ్రంథములలో నట్టిది. మే. వ. న.

నవీన - ప్లేటో వాదము (Neo - Platonism) : క్రైస్తవేతర దార్శనిక వ్యవస్థలలో చివరిదాని కీయబడిన దీ నామము. క్రీ. శ. 3 వ శతాబ్దము తరువాతి కాలమున ప్రధానముగా అలెగ్జాండ్రియా గ్రీకులలో ఈ దర్శనము వృద్ధిచెందినది. జ్ఞాన పునరుద్ధరణ కాలమునాటి ఇటలీ దేశపు మానవతావాదులకును, ఆధునిక కాలములో ప్లేటో అతిభౌతిక శాస్త్రమునో, ప్లోటినస్‌నో (204-270) ఆధారముగా చేసికొని, చరమ సంఘటనలను ఆంతర జ్ఞానవాదము దృష్ట్యా వివరించు నుద్దేశముతో కల్పనలను చేయు వారికిని కూడ ఈ పదము వాడబడినది.

సోక్రటీసునకు పూర్వముండిన దర్శన శాస్త్రము ప్రకృతి విజ్ఞానమునే ఆధారముగా గొనెను. ప్లేటో అరిస్టాటిలుల దర్శనములు భౌతిక, నీతిశాస్త్రముల విరుద్ధ దృక్పథములను సమన్వయించుటకే ప్రయత్నించినవి. కాని నవీన - ప్లేటో వాదము పై అన్ని దర్శనములలోను చివరి దగుటచే వాటినుండి కొన్ని అంశములను తనలో చేర్చికొనినది. 1. అరిస్టాటిల్ తరువాతి దర్శనముల పోకడలనే ఇది కూడ అనుసరించెను. 2. ఇది సంశయ వాదము నాధారముగా చేసికొని స్థాపింపబడినది. 3. స్టోయిక్కుల అతిభౌతిక శాస్త్రముతో ప్రత్యక్షముగ వివదించుచు, ప్లేటో అతిభౌతిక శాస్త్రము యొక్క సహాయము నపేక్షించినది గనుక ప్లేటో యొక్క పేరు ఈ వాదమునకుండుట ఉచితమే. 4. అరిస్టాటిల్ దర్శనమునకు కూడ దీనిపై ప్రభావము కలదు. 5. నవీన - ప్లేటో వాదము స్టోయిక్కుల నీతినే అవలంబించెను. నవీన-ప్లేటో వాదము దృష్టిలో దర్శన శాస్త్రము యొక్క ఏకైక లక్ష్యము మతము అగుటచేతను, ఈ వాదము యొక్క చరమ విషయము బుద్ధత్వ మగుటచేతను, ఇది సాక్షాత్కారము నాధారముగా జేసికొనిన దర్శన శాస్త్రమే అయి యుండవలెను.

చరిత్ర, సిద్ధాంతములు : అలెగ్జాండ్రియాలో నవీన ప్లేటోవాద సంస్థాపకుడు అమోనియస్ సక్కాస్ అని సంప్రదాయము చెప్పుచున్నది. కాని ఆయన శిష్యుడగు ప్లోటినస్ యొక్క 'ఎన్నియడ్' అనునది నవీన ప్లేటో వాదములో ప్రధాన సాంప్రదాయిక గ్రంథముగ నున్నది. ఈ గ్రంథములో ప్రథమ భాగము సిద్ధాంత విషయికము. దీనిలో మానవాత్మ యొక్క ఉన్నతమైన ప్రభవ స్థానమును, ఆచరణను గురించిన రెండవ భాగములో నిత్య సంపూర్ణ తత్త్వమును, ఆత్మ ఏ మార్గమున తిరిగి

ప్రభవ స్థానమును చేరవచ్చునో ఆ మార్గమును చర్చింప బడినవి. ప్లోటినస్ యొక్క దర్శనమును మూడు శీర్షికలుగా విశ్లేషింపవచ్చును. 1. ప్రథమ సత్త: అనంతము, సర్వజీవములకు మూలాధారము. 2. ఆత్మ: ఇది ప్రథమ సత్తనుండియే వచ్చినది. ఇది ప్రథమ సత్త యొక్క సంపూర్ణ ప్రతిబింబము. ఇదే ప్రపంచమునకంతకును దృష్టాంతము (archetype). 3. సర్వవస్తు సంగతమైన దృశ్య ప్రపంచము. ఆచరణను గురించిన దర్శనములో ఆత్మ తాను ఏ మార్గమున పరమ శ్రేయస్సునుండి అవతరించినదో, అదే మార్గమున వెనుకకు మరలి తిరిగి ఆ శ్రేయస్సును చేరవలయునని ప్లోటినస్ చెప్పెను. ధర్మము నాచరించుట ద్వారానే ఇది సాధ్యము. ప్లోటినస్ శిష్యులలో అమెలియస్, పార్ఫిరీ అనువారలు ముఖ్యులు. ప్లోటినస్ దర్శనమును పునర్వ్యవస్థీకరించి సర్వజనబోధ విషయముగా పార్ఫిరీ చేయగా, అమెలియస్ ప్లోటినస్ బోధలలో కొన్ని మార్పులు చేసెను.

5వ శతాబ్దము వరకును రోమను సామ్రాజ్యపు ప్రధాన నగరములలో నవీన ప్లేటో వాదము వర్ధిల్లెను. నవీన ప్లేటో వాదము ఏథెన్సు నగరములో కూడ వర్ధిల్లెను. తరువాతి నవీన-ప్లేటో వాదులలో ఇయాంబ్లికస్, ప్రోక్లస్ అనువారలు ప్రధానులు.

నవీన-ప్లేటో వాదములోని సాక్షాత్కార దర్శనము కాలక్రమమున క్రైస్తవ మతములో ఒక ప్రధాన భాగమయ్యెను.

కె. రా. కృ.

నాగసేనుడు : నాగసేనుడు బౌద్ధమతాచార్యుడు. ఇతడు క్రీ. పూ. సుమారు 125 లేదా 95 సంవత్సరముల నాడు సింధు దేశమునందు గంగానది లోయల ప్రాంతమును పరిపాలించిన గ్రీకురాజు మినందరు లేదా మిళిందుని కాలపు వాడని ప్రసిద్ధి. ఈ గ్రీకు రాజునకు, నాగసేనునికి జరిగిన సంభాషణ మిళిందపన్హా యను పేరుతో పాళీ సిద్ధాంతములలో చేర్చబడియున్నది. ఈ గ్రంథము సిలోనులో ప్రమాణ గ్రంథముగ వాడుకలో నున్నది. బుద్ధదేవుని నిర్యాణానంతరము సుమారు నాలుగు వందల సంవత్సరములకు పిమ్మట ఈ చర్చ నాగసేనునికి, గ్రీకు రాజునకు మధ్య జరిగెను. పాళీ పిటకములకు తరువాత మిళిందపన్హా ప్రమాణ గ్రంథముగ నిర్ణయింపవచ్చునని బుద్ధఘోషుని యభిప్రాయము. పాళీ పిటకములు సంపూర్ణముగ బుద్ధదేవుని సిద్ధాంతములను నిర్వచించునవి. కాని మిళిందపన్హా బౌద్ధమత సిద్ధాంతములను అధికముగ నిషేధ ముఖముగ బోధించుచున్నట్లు పరిగణింపబడుచున్నది. సమస్తమును నిషేధించిన ప్రవక్తగ బుద్ధదేవుని నాగసేనుడు చిత్రించుచున్నాడు. ఆత్మ, భగవంతుడు, నిర్వాణము పొందిన వ్యక్తి, భావిదశ మొదలగు విషయములన్నియు బుద్ధభగవానునిచే సంపూర్ణముగ త్రోసిపుచ్చబడెనని నాగసేనుని నమ్మకము. నాగసేనుడు సంపూర్తిగ హేతువాది; తార్కికుడు.

ప్రపంచ సృష్టిని గురించి బుద్ధదేవుడు స్పష్టముగ నేదియు నిర్వచింపలేదు. అయినను బౌద్ధమతశాఖలు అనేక విధములుగ నీ విషయమై సూచించినవి. నాగసేనునికి ఒక పదార్థము అనగా కొన్ని లక్షణములతో నేర్పడిన సముదాయము. రాకపోకలు గల ఇంద్రియానుభవములు తప్ప శరీరమునం దేదియు సత్యమైనది, స్థిరమైనది లేదు. దృశ్యవస్తు సముదాయ మంతయు మానసిక భావన మాత్రమే.

నాగసేనుని సిద్ధాంతము ప్రకారముగ ఆత్మ లేదు. నాశములేని ఆత్మ గలదను సిద్ధాంతము సహేతుకముకాని నిరాధారమైన నమ్మిక. ఇది రథము అని మనము ఒక జడ పదార్థమును పిలిచినట్లే ఇతడు నాగసేనుడు అని పిలుచుట. అంతకన్న ఈ పిలుపునందు విశేషము లేదు. చక్రములు, ఇరుసు మొదలైన వాని సముదాయమంతయు రథమని పిలువబడినట్లు, అనేక అవయవముల సముదాయమే నాగసేనుడుగా వ్యవహరింపబడుచున్నది. అట్టి ప్రత్యేక వస్తువు లేదు. ఆత్మను గురించిన ప్రశ్న ఉదయించిన కాలమున బుద్ధదేవుడు తటస్థ భావముతో మౌనమును వహించుటను హేతువుగ దీసికొని, నాగసేనుడు ఆత్మను నిరాకరించెను.* ఆత్మ ఇతనికి భావనా సముదాయము, లేదా ప్రవాహము.

పి. చెం. సు.

నాగార్జునుడు : నాగార్జునుడు బహుముఖ ప్రతిభాశాలి. బౌద్ధ దర్శనములలో మంచి ప్రతిష్ఠ నందుకొనిన మాధ్యమిక దర్శనమును అతడు లోకమునకు ప్రసాదించెను. అతనిని యోగియని, సిద్ధుడని పిలుచుచున్నారు. అతడు సిద్ధ నాగార్జునుడగుట సందేహాస్పదమైన విషయము. ఏలన సిద్ధ సంప్రదాయమునకు చెందిన వజ్రయానము నాగార్జునుని తరువాత ఐదారు శతాబ్దములకు ప్రాదుర్భవించినది. కాన, దార్శనిక నాగార్జునుడు, సిద్ధ నాగార్జునుడు ఒక్కరే యనుట కవకాశము లేదు. నాగార్జునుని ఆయుర్వేదాచార్యునిగా కూడ తలంచుచున్నారు. రస, ధాతు, భస్మముల ప్రక్రియలకు అతనిని ఆద్యాచార్యునిగా భావించుటకు కొన్ని ఆధారములు లేకపోలేదు. కాని నాగార్జునుని వని ప్రసిద్ధి బడసిన అన్ని గ్రంథములు అతనివి కావు.

* బుద్ధుడు స్పష్టముగ నైరాత్మ్యమును బోధించెననియే ప్రముఖ బౌద్ధ దార్శనికుల అభిప్రాయము—సం.

జీవిత సంగ్రహము : ఇతడు విదర్భలోని బ్రాహ్మణ వంశమునందు జన్మించెను. హిందూమత గ్రంథములను బాగుగా అధ్యయనము చేసినవాడైనను, బౌద్ధ విచార ప్రవాహమునందు కొట్టుకొనిపోయి బౌద్ధభిక్షు వయ్యెను. శ్రీపర్వతోపరితలమున తంత్రయాన మహా పీఠము నేర్పరచెను. నాగార్జునునికి పూర్వమునుండి ఆ ప్రదేశము మహా విహారములకు, చైత్యములకు, విద్వద్వరులగు బౌద్ధ భిక్షువులకు ఆటపట్టు అయి విఖ్యాతి గడించుకొనినది. అక్కడ లభించుచున్న శాసనముల ననుసరించి ఈ శ్రీపర్వతము నేటి గుంటూరు మండలమునందున్న నాగార్జున కొండయని తేలుచున్నది. నాగార్జునకొండ ఇప్పుడు నాగార్జున సాగరముగా రూపొందుచున్నది.

నాగార్జునుడు శాతవాహన వంశ సంభూతుడగు రాజునకు ఆదరపాత్రుడు ; ఆప్తమిత్రుడు. అతడు తనకు పరమాప్తుడైన ఆ గౌతమీ పుత్ర యజ్ఞశ్రీ పేరున పత్ర మొకటి లిఖించెను. అది "సుహృల్లేఖ" యను పేరున టిబెట్టు, చీనా భాషలలో అనువాద రూపమున సురక్షిత ముగా నున్నది. ఆ లేఖయందు నాగార్జునుడు తన మిత్రుని కిచ్చిన ధర్మయుతమగు సందేశములు పొందుపరుపబడి యున్నవి.

దార్శనిక సిద్ధాంతము : నాగార్జునుడు తీవ్ర చిన్తకుడు, ప్రసిద్ధ దార్శనికుడు. బుద్ధుని 'అనాత్మ' దార్శనిక సిద్ధాంతమునకు 'శూన్యదర్శన' మని నాగార్జునుడు పేరిడెను. 'విగ్రహ వ్యావర్తిని' యను తన గ్రంథములో శూన్యత యొక్క మహిమను ఈ రీతిగా వర్ణించెను : "ఎవనికి ఈ శూన్యతాజ్ఞానము లభించునో, వానికి సర్వ విషయములు కరతలామలకము లగును. ఎవనికి శూన్యతను గురించి తెలియదో, వాడు ఏ విషయమును తెలిసికొనలేడు" అని. 'విగ్రహ వ్యావర్తినీ' టీకలోని కొన్ని వాక్యముల వలన శూన్యవాదము బుద్ధుని మూల సిద్ధాంతమైన "ప్రతీత్య సముత్పాదము"నకు పర్యాయ పదముగా స్వీకరింపబడిన దని విశదమగుచున్నది. ప్రపంచమునందలి అన్ని వస్తువులు క్షణికములని బుద్ధుడు నిరాక్షేపముగా ఉద్ఘాటించెను. నాగార్జునునికి పూర్వమున్న బౌద్ధాచార్యు లీ విషయమును విస్పష్టపరచుచు ఇట్లు చెప్పిరి - "యత్ సత్ తత్ క్షణికం" అని (ఏది వాస్తవికమో అదంతయు క్షణికమే). అలాగే ఏది క్షణికము కాదో అది వాస్తవికము కాదని కూడ చెప్పిరి. ఇట్టి స్థితిలో కార్యకారణముల మధ్య నుండు సంబంధమును సాధించు వస్తు వుండుటకు వీలులేదు. అందువలన బుద్ధుడు కార్యకారణ నియమమును గురించి ఇట్లు చెప్పెను : "అస్మిన్ సతి ఇదం భవతి" - అని. కారణ మున్నది, కాబట్టి కార్యము రూపొందుచున్నది. కారణము నాశనమైన పిమ్మట కార్యము ఉత్పన్నమగును. రెండును కలిసి ఏక కాలమున ఉండవు. కార్య కారణముల పరంపర ఇట్లుండును. కారణము నష్టమైన వెంటనే ఏ వస్తువు యొక్క అస్తిత్వము గ్రహింప కలుగుచున్నామో అదియే కార్యము. బుద్ధుని శూన్యత్వమనినను (ప్రతీత్య సముత్పాదమనినను), మధ్యే మార్గమనినను నాగార్జునుడు అమితముగ్ధు డగును.

నాగార్జునుడు మాధ్యమిక దర్శనమునకు, శూన్యవాదమునకు ఆద్యాచార్యుడు. అతడీ విషయముపై "మాధ్యమిక కారిక" యను నొక విఖ్యాత గ్రంథమును విరచించెను.

సాంకృత్యాయన్.

నాథముని (క్రీ. శ. 10 వ శతా.) : నాథముని ఈశ్వరభట్టు కుమారుడు; వీరనారాయణ పురమున బుట్టెను ; యామునాచార్యుల తండ్రి. నమ్మాళ్వారు వ్రాసిన తిరువాయ్ మొళ్ళిలోని పది పద్యములను ఇరువురు వైష్ణవులు చదువగా విని ముగ్ధుడై, తక్కిన యాగ్రంథమంతయు కలమైనదని తెలిసికొని, ఇతడు జపతపాదులచే నమ్మాళ్వారును ప్రసన్నుని చేసికొని ఆ గ్రంథమును, ఆళ్వారుల దివ్య ప్రబంధములన్నిటిని గూడ ఉపలబ్ధము చేసికొనెను - అని ఐతిహ్యము. మొత్తము మీద దివ్య ప్రబంధములనన్నింటిని ఉద్ధరించి, "నాథోపజ్ఞం వైష్ణవ"మ్మను యుక్తికి తావిచ్చెను. 'న్యాయతత్త్వ', 'యోగ రహస్యము' లను రెండు గ్రంథములను రచించెను.

కొ. స. మూర్తి.

నానక్ : లాహోర్ ప్రక్కను పారుచున్న రావీనది యొద్దున తల్వండీగ్రామములో క్షత్రియ కుటుంబమునందు 1469 వ సంవత్సరములో నానక్ జన్మించెను.

చిన్న తనములో నీతడు తోటిబాలురతో నాడుకొనుచుండినను హృదయమందు భగవంతుని సుప్రతిష్ఠితునిగా జేసికొని, వివిక్త దేశమందు ధ్యాన నిమగ్నుడుగా నుండెడివాడు.

కొన్ని కొకనాడు నానక్ రావీనదిలో స్నానముచేయుచున్న సమయమున ఒక భగవత్సందేశ మాతని కిట్లు వినిపించినది : "నానక్! నేను నీకు తోడైయున్నాను. నిన్ను నేను పరమోత్కృష్టునిగా జేయుచున్నాను. నీవుపోయి నా నామ మాహాత్మ్యమును ప్రపంచమునకు వెల్లడి చేయుము. సంసార దోషములకు దూరముగ నుండుము. సర్వకాల సర్వావస్థలయందు నా నామమందే నీ మనస్సును లగించుము."

పై సంఘటన జరిగిన మూడవరోజున నానక్ గృహమును చేరుకొని తన ఐహిక సంపదలనన్నిటిని త్యజించి, భగవదాదేశము ప్రకారము మత ప్రచారమునకై జీవితము వినియోగించి, 1538 లో పరమపదించెను.

ఈతని బోధనలు : ఈతడే సిక్కుమత సంఘమును స్థాపించినాడు. (చూ. సిక్కుమతము). వర్ణభేదనిరసనమందును, ఏకేశ్వరోపాసనయందును, మతానుష్ఠాననిరాసమందును కబీరు త్రొక్కిన మార్గమునే నానక్ కూడ త్రొక్కినాడు. ఈతని సిద్ధాంతము లన్నియు, స్తోత్రరూపమున నున్నవి. అవి తరువాత ఆది గ్రంథములో పొందుపరుపబడినవి. మే. వ. న.

నామ రూపములు : ఉపనిషత్తులయందీ శబ్దము ఒక వస్తువుయొక్క వ్యక్తిత్వమును లేదా సకలేతర విలక్షణతను తెలుపుట కుపయోగింప బడినది. మట్టియొక్క వికారములును, ప్రత్యేకములును అగు శరావాదులు కేవల వాగ్విజృంభణమే. వాటి కాధారమగు మట్టి యొక్కటే సత్యము. అద్వితీయసత్యమగు పరబ్రహ్మము నామరూపోపాధులను స్వీకరించి దృశ్య ప్రపంచములో నుండు వస్తువైవిధ్యముగ తోచుచున్నది. ఈ నామ రూప వ్యాకరణమే లేదా వ్యక్తీకరణమే సృష్టితత్త్వము.

నదు లెట్లు సముద్రమును చేరి అందు లీనమై నామరూపముల కోల్పోవునో, అట్లే జ్ఞాని అవిద్యాకృత నామరూపములనుండి విముక్తుడై, పరబ్రహ్మమునందు లీనమగును. మే. వ. న.

నామవాదము (Nominalism) : సాంప్రదాయిక దర్శనశాస్త్రములో జాతి వాచకములు, లేదా సామాన్య పదములు వాస్తవికముగా నున్న పదార్థముల తెలియజేయనేరవు; అవి కేవల నామ మాత్రములు అని ప్రతిపాదించు సిద్ధాంతమునకు నామవాదమని పేరు. స్వతంత్రాస్తిత్వముగల భౌతిక వస్తువులకే సద్భావ మంగీకృతము. మొదట వస్తువులు, తరువాతది సామాన్యభావము. ఈ నామవాదము సామాన్యములకు (universals), అనగా సామాన్యద్యోతకములగు భావములకు భౌతికవస్తువులకున్న వాస్తవికతకన్న ఎక్కువ వాస్తవికత కలదను వాస్తవికతావాదము (realism)నకు విరుద్ధము. వాస్తవికతావాదము సామాన్యభావముల తరువాతనే వస్తువ్యక్తులు అని బోధించును. క్రీ. వె. ఆరవ శతాబ్దమందు (అరిస్టాటిల్ యొక్క) 'పదార్థములకుపోద్ఘాతము, అను పార్ఫిరీ (క్రీ. వె. 233 - 304) యొక్క గ్రంథమును అనువదించు సందర్భమున బోయీథియస్ చే ఈనామవాదము సూచింపబడినది. భావములనెట్లు వ్యాఖ్యానించవలెను అను ప్రశ్నను లేవదీసి పార్ఫిరీ తరువాతి కాలములో నామవాదమన్న పేరున వ్యవహరింపబడిన సిద్ధాంతము అరిస్టాటిల్ చే అభిప్రేతమని సమాధాన మొసంగెను. పదునొకండవ శతాబ్దమందు బెరెంగర్ క్రైస్తు చివర విందును గురించిన రహస్యార్థ సమాలోచన కీ నామవాదమును వినియోగించు దాక దీనిని గురించి పరికిని తెలియదు. తరువాత రోసెల్లినస్ అనునాతడు ఈ సిద్ధాంతమును విపులీకరించుటలో భౌతిక వ్యక్తులకే వాస్తవికత నారోపించి సామాన్యముల వాస్తవికతను నిరాకరించెను. తరువాత అబైలార్డ్ (చూ. అబైలార్డ్ - పుట. 254) ఈ నామవాదమును వాస్తవికతావాదముతో సమన్వయ పరచుటకు విఫలప్రయత్నముల కావించినను, 'విలియమ్ ఆవ్ ఒక్కామ్' దానిని పునరుజ్జీవింపజేసి, చర్చి విశ్వాసముల నతిక్రమించకుండ సమర్థింప పూనుకొనినప్పుడు కాని అది లోకమందు వెల్లడికాలేదు. సామాన్యములకు మనస్సునందు వాస్తవిక స్థితిని కల్పించి, నామవాదమునకు ప్రాతీతిక, వాస్తవిక రూపములు రెండును ఉన్నవని అబైలార్డ్ నిరూపించెను. కాని మనబుద్ధి వ్యక్తికే వాస్తవికత నంగీకరించునని చెప్పెను. ఒక్కామ్ తరువాత నామవాదము తిరోగమించినది. కాని అది తిరిగి తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞానవాదము యొక్క కొన్నిశాఖలలో తలయెత్తినది. మే. వ. న.

నారదుడు : భారతీయ ఈశ్వర మీమాంసా రంగములోని మునులందరిలోను నారదుడు బహుప్రసిద్ధుడు. ఈశ్వరప్రేమతో నిండిన సంగీతములోను, నిరంతర యోగసమాధిలోను ఉన్నవాడుగా శ్రీమద్భాగవతములోను, ఇతర పురాణములన్నిటిలోను ఈయన పేర్కొనబడెను. ఈశ్వర ప్రభావమును తన వీణతో కీర్తించు ఈశ్వరసంచార భక్తుడుగా ఈయన చిత్రింపబడెను. అందరి దేవతల లోకములలోను ఈయనకు పర్యటన స్వాతంత్ర్యము గలదు. జనులలో కలహములను పెంచు మునిగా కూడ ఈయన ప్రసిద్ధికెక్కెను. అహంకారుల అహంభావమును తగ్గించి, వారు శిక్షింపబడునట్లు చేయు వానినిగా ఈయనను పేర్కొనిరి. ఆధ్యాత్మిక సాధనమార్గమున పోవువారికి ఉపదేశకుడుగా కూడ ఈయన మనకు కనబడును. బాలభక్తులగు ధ్రువ, ప్రహ్లాదులు తమ ఆధ్యాత్మిక సాధనకు ప్రేరణ నాయననుండియే పొందిరి. అనేకులకు భక్తిమార్గమును ఉపదేశించినదికూడ నారదుడే. తాను అనేక పూర్వజన్మలను గడిపితి ననియు, ఒకానొక జన్మలో తనకు సత్సాంగత్యభాగ్యము లభించినదనియు నారదుడు భాగవతములో చెప్పెను. అట్టి సత్పురుషుల ప్రసాదమే ఆయన మహాత్ముడగుటకు, ముని యగుటకు సహాయపడినది.

ఆయన బ్రహ్మయొక్క మానసపుత్రుడని కూడ భాగవతములో చెప్పబడినది. ఆయనను దేవర్షిగా పరిగణించెదరు. ఆయన రచనలలో ఉత్తమోత్తమమని శ్లాఘించబడిన నారద భక్తిసూత్ర మను గ్రంథము నేటికిని గలదు. భక్తి మార్గములో ఇదొక చక్కని సువ్యవస్థిత గ్రంథము. భక్తి, దాని విభాగములు, దాని పరిణామములను గురించిన మనస్తాత్త్విక వివరణ దీనిలో గలదు. ఈశ్వరుని యెడల భక్తిని చూపుట, ఆయన సేవయే గాక భాగవతులతోటి సాంగత్యము, వారి సేవ, వీటి అనుష్ఠానముకూడ నారద భక్తి సూత్రములలో ఒక ప్రధాన విషయము. దుష్ట సాంగత్యమును, దుర్మార్గజీవనమును విసర్జింపవలెనని ఈ సూత్రములు విధించుచున్నవి. ఈ సూత్రములు మిక్కిలి అర్థయుతములుగ నున్నవి. వీటిని నారదుడే వ్రాసెనా యను సందేహము కొందరికి గలదు.

భాగవత ధర్మము మొట్ట మొదట నారదునికే నారాయణుడు శ్వేతద్వీపమందు పదేశించెనని మహాభారతము చెప్పుచున్నది. పి. న. రావు.

నింబార్కుడు

నింబార్కుడు : వేదాంత దర్శనముయొక్క ప్రథమ ప్రస్థానమగు బాదరాయణ సూత్రములకు, లేదా బ్రహ్మ సూత్రములకు వ్యాఖ్యానముల పొందుపరిచిన వారలలో నింబార్కాచార్యు లొకరు. ఈతడు తెలుంగు బ్రాహ్మణుడనియు, తెలుగునాట దేవనది యను నామాంతరముగల గోదావరీ తీరమున సుదర్శనాశ్రమమందు ఆవిర్భవించె ననియు నొక ప్రతీతి కలదు. ఈతని గ్రంథములందు మనకు తారసిల్లు ఆంతరంగిక ప్రమాణముల నూతగాగొని ఇతడు శంకరునికి పూర్వముండినవాడు కాడనియు, మాధ్వముఖ మర్దనము అను నింబార్కరచితమని చెప్పబడిన తాళపత్ర గ్రంథ పర్యాలోచననుండి ఈతడు మధ్వాచార్యులకు ముందుకూడ ఉండుటకు వీలులేదనియు తేలుచున్నది. అందుచే నితడు క్రీ. వె. 13 వ శతాబ్దము తరువాత మనినవాడై యుండవలెను. ఈతడు రచించిన బ్రహ్మసూత్ర వ్యాఖ్యానమునకు వేదాంత పారిజాత సౌరభమని పేరు. ఇదిగాక తన సిద్ధాంతమును దశశ్లోకి యను పది శ్లోకముల పరిమితిగల గ్రంథములో అతినిపుణతతో సంక్షేపించెను. సవిశేష నిర్విశేష శ్రీకృష్ణస్తవరాజ మను పేర నొక స్తోత్ర గ్రంథమునుకూడ ఈతడు రచించినాడు.

ఈతని వేదాంత దర్శనము : రామానుజ దర్శనములోవలె నింబార్క దర్శనమందు కూడ తత్త్వములు మూడు : చిత్తు, అచిత్తు, ఈశ్వరుడు (భోక్త, భోగ్యము, ప్రేరిత - శ్వేతాశ్వతరము). నింబార్కునికి శ్రీకృష్ణుడే పర తత్త్వము. ఆతనికి సములు గాని, అధికులు గాని లేరు. సర్వేశ్వరుడు సర్వనియంత ; ప్రపంచమునకు నిమిత్తోపాదానకారణములు రెండును ఈతడే ! ఇది కారణముగా పరబ్రహ్మమునకు పర (transcendent), అంతర్యామి (immanent) రూపము లను రెండు రూపములు గలవు. ప్రపంచము పరబ్రహ్మ పరిణామము. నింబార్కుని దృష్టిలో పర రూపములో పరబ్రహ్మ ప్రపంచమునుండి భిన్నముగను, అంతర్యామి రూపములో అభిన్నముగను ఉండును. పరబ్రహ్మ పరుడును, అంతర్యామియు నగుటచే సగుణ నిర్గుణ వ్యత్యాసము నింబార్క దర్శనములో లేదు. శ్రుతియందగపడు నిర్గుణ వాక్యములు కేవల భేదమును, లేదా ఇతరత్వమును నిషేధించునే గాని భేదమును బొత్తుగా నిషేధించవు. సాలీడు తన కుక్షినుండి పట్టును వెలిబెట్టునట్లు పరబ్రహ్మ తనలోనుండి ప్రపంచమును వెలిబెట్టును. ఈశ్వరుని అభేద రూపములో స్వతంత్ర సద్భావము, నియామకత్వము గమ్యమాన మగుచున్నట్లు, భేదాభేద రూపములో పరతంత్రసద్భావము, నియామ్యత్వము సూచించబడుచున్నవి.

ప్రపంచము పరమేశ్వర మాయా విజృంభణముకాదు. ఆతని శక్తినుండి నిష్పన్నము. పరత్వ, అంతర్యామిత్వ

రూపముల సమతులిత స్థితియే ఆతని ప్రపంచకారణత. ఈ రెండును సమ ప్రధానములే. ఇందొకటి రెండవదానిని గ్రసించదు. ప్రపంచముయొక్క అవ్యాకృత, వ్యాకృత రూపములు పరబ్రహ్మయొక్క స్వగత భేదములే. పరబ్రహ్మ ప్రపంచరూపమున పరిణమించినను ప్రపంచమున కతీతుడు. బ్రహ్మ, జగత్తు నింబార్కుని మతములో సంబంధితత్త్వములు. ఒకటి ఇంకొకదానిని ఆకాంక్షించును. బ్రహ్మవినా ప్రపంచస్థితి ఎట్లు అసంభవమో, అట్లే ప్రపంచము లేకుండ బ్రహ్మ సమగ్రము కానేరదు.

జీవాత్మ: జ్ఞాన స్వరూపుడు; అచేతన ద్రవ్యములగు శరీరము, ఇంద్రియములు, ముఖ్య ప్రాణము, మనస్సు, బుద్ధి - వీటికన్న భిన్నుడు. జీవాత్మ జ్ఞానస్వరూపుడేకాక జ్ఞానాశ్రయము కూడను. అనగా జ్ఞానము ధర్మముగా గలవాడు. జీవాత్మ ఆద్యంతములులేనివాడు. పరబ్రహ్మము యొక్క అంశము జీవాత్మ. అందువలన పరబ్రహ్మము కన్న భిన్నుడు, అభిన్నుడు కూడను. జీవాత్మ లనేకములు. కాని అన్నియు పరబ్రహ్మాంశములే. జీవాత్మ పరమాత్మవలె అష్టగుణకుడైనను, ఈ గుణములు అవిద్యాచ్ఛాదితములగుటచే సంసారి యగును. జీవాత్మ అణువు; అనగా అత్యల్పము. కాని తనధర్మభూత జ్ఞానమూలమున శరీరమంతటను వ్యాపించి సుఖ దుఃఖ వేదనల ననుభవించును.

అచిత్తు, లేదా జగత్తు: అచిత్తు మూడు విధములు: ప్రాకృతము లేదా కేవల సత్వము; అప్రాకృతము అనగా ప్రకృతి నిష్పన్నము కానిది; కాలము. ప్రకృతి పరబ్రహ్మచే ప్రేరితమై ప్రపంచమున కుపాదానకారణమగుచున్నది; ప్రపంచము పరబ్రహ్మయొక్క కార్యము; నిత్యము; సత్వ, రజస్తమోగుణాత్మకము.

ప్రపంచోత్పత్తి: పరమాత్మ, ఆకాశము, వాయువు, అగ్ని, జలము, పృథ్వి ఇవి యన్నియు పరబ్రహ్మనుండి అనుప్రవేశ విధానమున సద్వారకముగ ఉత్పన్నమైనవి.

అప్రాకృతము, కాలము ఈ రెండును అచిద్రూపములనుటకన్న ఈ తత్త్వముల స్వరూపమును నింబార్కుడు వేరేమియు వివరించలేదు.

బ్రహ్మము, చిత్, అచిత్ - వీటిమధ్యగల పరస్పర సంబంధము; స్వాభావిక భేదాభేదవాదము: బ్రహ్మ నియంత, చిత్తు భోక్త, అచిత్తు భోగ్యము. కాని వీటి పరస్పరసంబంధమెట్టిది యను ప్రశ్నకు సమాధానమీయ వలసియున్నది. తొలిని ఒకవైపు బ్రహ్మమునకు, ఇంకొకవైపు చిదచిత్తు (జీవాత్మ, జగత్తు)లకు స్వరూపభేదము కలదు. బ్రహ్మము కారణము, జీవాత్మ కార్యము (ఇచ్చట కార్యమనగా నూతనోత్పత్తి కాదు. ఇది వరకు అవ్యాకృత సూక్ష్మావస్థలోనున్న అంశము వ్యాకృతమై స్థూలమగుటయే). సముద్రమునకు దాని కార్యములగు తరంగములకు వలె, సూర్యునికి ఆతని ప్రభకు వలె కార్యకారణములకు భేదము సుస్పష్టము. వేరు దృష్టిలో బ్రహ్మము అంశి, జీవాత్మ అంశము; అంశము, అంశి అనన్యములు కావు. బ్రహ్మము ఉపాస్యము, జిజ్ఞాసా విషయము, ప్రాప్య పదము; జీవాత్మ జ్ఞాత, ఉపాసకుడు, ప్రాప్త. వీరిమధ్య భేద మనివార్యము. జీవాత్మవలె బ్రహ్మ మెప్పుడును అవిద్యా విషయముగాని, అవిద్యా పదముకాని కానేరదు. బ్రహ్మము పాపరహితము, సత్యకామము, సర్వవ్యాపి, జగద్వ్యాపార వ్యాపృతము. జీవాత్మ సంసారి, అణువు జగద్వ్యాపార రహితుడు. అందువలన జీవాత్మ పరమాత్మల మధ్య భేదము స్వాభావికము, నిత్యము, దుర్నివారమును. బ్రహ్మము క్షరాక్షరములకన్న అతీతము, ఈతడే పురుషోత్తముడు.

ఇటులనే బ్రహ్మమునకు జగత్తునకు మధ్య స్వరూప భేదము కలదు. బ్రహ్మము కారణము, జగత్తు కార్యము. కార్యకారణముల అనన్యత్వము దుర్వచము. బ్రహ్మము చైతన్య స్వరూపము, అస్థూలము, అనణువు, నిత్యశుద్ధము. జగత్తు దీని కన్నివిధముల విరుద్ధము. బ్రహ్మము నియంత, అచిత్తు నియామ్యము.

ఒక విధమున పైజెప్పిన భేదము సత్యమైనను, ఇంకొక విధమున అభేదముకూడ సత్యమే. జీవాత్మలు, జగత్తు బ్రహ్మాంశములు, బ్రహ్మకార్యములు. కారణమగు బ్రహ్మ కన్న ఇవి భిన్నములైనను, ఇంకొక దృష్టిలో భిన్నములుకావు. దీనికి ఉపపత్తి కార్యసత్త కేవలము కారణసత్తాధీనము, అటునుంచిటు ఎన్నడును సంభవించదు. కార్యము, కారణము; అంశములు, అంశి కేవల భిన్నములుకావు; అభిన్నములునుకావు. వాటిమధ్య సంబంధము భేదాభేద సంబంధము. అందువలన పాము, దాని చుట్టలకు, సూర్యుడు, ఆతని ప్రభకు మధ్యగల సంబంధము వలె బ్రహ్మమునకు, జీవజగత్తులకు మధ్యనున్నది స్వాభావిక భేదాభేద సంబంధము. దీని నిష్కృష్టార్థ మేమన - భేదము, అభేదముకూడ సమాన సత్యములు, స్వాభావికములు, అవిరుద్ధార్థములు.

మోక్షము: నింబార్క మతములో మోక్షమన తద్భావాపత్తి; అనగా పరబ్రహ్మముతో జీవాత్మ స్వభావమందును, గుణములందును సామ్యమును పొందుట. అట్టి పరబ్రహ్మభావమును పొందుటకు పరబ్రహ్మప్రసాదమే శరణము.

మోక్షసాధనము : సాధనము లారు విధములు: కర్మ, జ్ఞానము, ఉపాసన, భక్తి, ప్రపత్తి, గురూపసత్తి.

1. కేవలము కర్మ మోక్షమునకు ప్రత్యక్షసాధనము కాదు. జ్ఞానవికాసమునకు ఉపకారకము. ప్రత్యక్షముగా సాధనము కాకపోయినను, విధ్యుక్తకర్మ అవశ్యాచరణీయము.

2. జ్ఞానము లేదా విద్య : పరమలక్ష్యమగు పరబ్రహ్మ విద్యవల్లనే ప్రాప్యము. విద్య కర్మకు అంగము కాదు. అదియొక స్వతంత్ర సాధనము. జ్ఞానము విద్య కంగము కాకపోయినను కర్మ జ్ఞానమునకు అంగమగుట నిర్వివాదము.

3. ఉపాసన లేదా ధ్యానము : ముముక్షువు అపహత పాప్మము, విగత కలంకము నగు తన ఆత్మ నుపాసించవలెను. బద్ధదశలో నున్న ఆత్మనుగాని, మరి యే ప్రతీకమునుగాని ఉపాసించకూడదు. పరమాత్మ భావమును పొందిన తన ఆత్మను ఉపాసించుట అత్యుత్తమమైన ఉపాసన (అభేదోపాసన).

4. భక్తి : నింబార్కుని మతములో భక్తి, ఉపాసన రెండును ఒకటికావు. ఈశ్వరునియందు సాధకునికి గల పరమ ప్రేమయే భక్తి. ధ్యానము, భక్తి పరస్పర సంబద్ధములు. భక్తి మోక్షమునకు పరమ సాధనము. పరమేశ్వరుని ప్రసాదము వలననే ఇది పొంద బడును. ఈశ్వర ప్రసాదము ఆకించన్యభావము నుదయింప జేయును. దీని నుండి భక్తి జనించును.

5. ప్రపత్తి : ఈ సాధనము సంపూర్ణముగా విశిష్టాద్వైత ప్రపత్తిని పోలియున్నది (చూ. న్యాసము).

6. గురూపసత్తి : ప్రపత్తి రెండు విధములు. ఈశ్వరుని గురించినది, ఆచార్యుని గురించినది. జీవాత్మకును ఈశ్వరునికిని మధ్యవర్తి ఆచార్యుడు. జీవుడు→గురుడు→ఈశ్వరుడు - ఇదియే పరమార్థ రహస్యము. నేయి మొదట స్రువములోనింపి తరువాత అగ్నిహోత్రునికి సమర్పించబడునట్లు జీవాత్మ ఆచార్యోపసత్తి పూర్వకముగ పరబ్రహ్మము నాశ్రయించవలెను. ఆచార్యోపసత్తిగావించిన వారలకు కర్తవ్య మేమియు మిగులదు. తన మనము, ధనము, ఆత్మ సమస్తమును ఆచార్యాధీనమును కావించవలెను. పరమేశ్వరుని గురించి ప్రపత్తిని గావించిన వారలకు మోక్షము చేకూరునో లేదో యను సంశయముండవచ్చునుగాని ఆచార్య ప్రపన్నులకు అట్టి సందియ మక్కర లేదు. మో. స.

నిగమన తర్కము (Deduction): మనకు అందుబాటులోనున్న రుజువులనుండి నిర్ణయమును సాధించు యాంత్రిక ప్రక్రియకు నిగమన తర్కమని పేరు. ఇంతకన్న వ్యావహారికములో నిగమన తర్కమనగా విశేష భూతార్థములనుండి సాధించబడు యుక్తులు, సామాన్య నియమములనుండి విశేష దృష్టాంతముల సాధించుయుక్తులు అని అర్థము. కాని తర్కశాస్త్రమందు నిగమన ప్రక్రియ వ్యాప్తి ప్రక్రియకు విరుద్ధముగా వాడబడును. నిగమన ప్రక్రియ ప్రమేయముల ననుసరించి కొన్ని నియమములకు బద్ధమగును. న్యాయప్రయోగ మనునది నిగమన తర్కముయొక్క ప్రధానరూపము. సాధారణ సూత్రముల నుండి న్యాయప్రయోగమందు నిర్ణయములు సాధించబడును. ఈ నిర్ణయములు న్యాయప్రయోగముయొక్క ప్రమేయములందే ఇమిడియున్నవి. న్యాయప్రయోగమునకు అరిస్టాటిల్ ఇచ్చిన రూపము నేటి నిగమన ప్రక్రియా భావమునకు, దాని వినియోగమునకు మూలము. నిగమన తర్కముయొక్క ఉపయోగము విషయమై తార్కికులలో అభిప్రాయైకమత్యము లేదు. సామాన్య ప్రమేయముల మీదనేకాక, విశిష్ట ప్రతిజ్ఞలు కల న్యాయప్రయోగములపై కూడ నిగమన ప్రక్రియ ఆధారపడియుండునని అందురు. కాని నిగమన ప్రక్రియకు సామాన్య ప్రమేయములే ఆధారముగా నుండవలసినదనియు, నిగమన తర్కమను పదము సామాన్య ప్రతిజ్ఞలనుండి ఉత్పన్నమైన అనుమానములకు అన్వయించవలసిన దనియు సాధారణముగా అంగీకరించబడినది. గణితశాస్త్రమందు నిగమనము అను పదము విశ్లేషణ అను అర్థములో వాడబడు చున్నది. నిగమన తర్కముయొక్క ఉపయోగము ప్రధానముగా న్యాయప్రయోగమునందే గోచరించుచున్నది. అప్రత్యక్షమగు అనుమానమునుండి నిర్ణయములు సాధించబడినపుడు వాటి ప్రామాణికతను శోధించుటకు న్యాయ ప్రయోగముక్కటే దోషరహితమైన మార్గము. కొన్ని ప్రతిజ్ఞలు సత్యమని అంగీకరించబడును. వాటిని ప్రమేయములుగా కొని వాటినుండి అవశ్యకముగా ఉత్పన్నములగు నిర్ణయములను మనము సాధింతుము. కాని న్యాయ ప్రయోగమును నియమించు వివిధ సూత్రములు ప్రమేయములు వాస్తవికములు అవునో, కావో అను విషయమును గురించి నొక్కి చెప్పవు. న్యాయప్రయోగానుమానమును నియమించు సూత్రముల ప్రయోజనము ప్రమేయములను నిర్ణయము అవశ్యకముగా అనుగమించునని చూపుటయే. నిగమన ప్రక్రియ ప్రమేయములు సత్యములని అంగీకరించుటచే ఆ ప్రమేయములుకాని, వాటినుండి సాధించబడిన నిర్ణయములుకాని సత్యములో కావో అని ప్రశ్నించదు. నిగమన తర్కముయొక్క లక్ష్యము వైధిక సుసంగ

తత్వమే. నిజముగా అసత్యములగు ప్రమేయములనుండి సత్యములగు నిర్ణయములు రావచ్చును. అట్టి సందర్భము లలో సూత్రప్రకారము న్యాయ ప్రయోగము సప్రమాణమే అయినను దాని ఉపయోగము సందిగ్ధమై యుండును. యథార్థమైన నిర్ణయమును చేరుటకై న్యాయ ప్రయోగ సూత్రముల యథార్థ వినియోగము చాలదు. ప్రామాణికత అనగా కేవల వైధిక సుసంగతత్వమే. ఇట్టి సందర్భమున నిగమనప్రక్రియ వ్యాప్తిప్రక్రియగా పరివర్తనము చెందును. కిషన్.

నియతివాదము (Determinism) : ప్రపంచమందు సంభవించు ప్రతి సంఘటనయు ఒక నియమము ననుసరించి జరుగునను సిద్ధాంతమునకు నియతి వాదమని పేరు. ఈ వాదము తొలుదొల్త డెమాక్రిటస్ యొక్క పరమాణు సిద్ధాంతములో మనకు తారసిల్లును (చూ. పరమాణు వాదము). పరమాణువుల స్థానచలనము, పరస్పరాఘాతములు, అభేద్యత మొదలగు గుణముల వివరించుటలో డెమాక్రిటస్ ఈ యాంత్రిక కారణతాతత్త్వమును ప్రతిపాదించెను. ప్రాచీనకాలమందు వెలుగుచూచిన యదృవిష్య వాదము (fatalism) నుండి భిన్నముగానున్న హాబ్స్ సిద్ధాంతమును తెలియజేయుటకు హేమిల్టన్ ఈ నియతివాద మను పేరు ఉపయోగించెను. భౌతిక ప్రపంచమందే కాక మానవ చరిత్రలో కూడ గోచరించు భూతార్థములన్నియు కార్యకారణ నియతి ననుసరించియే సంభవించునని ఈ వాదము చెప్పును.

మనస్తత్వ శాస్త్రమున కీ వాదము అన్వయించుపట్ల మానవ సంకల్పము విశృంఖలము కాదనియు, అది భౌతిక మానసిక పరిస్థితులచే నియంత్రింపబడు ననియు సిద్ధాంతీకరించబడినది

ఈశ్వర మీమాంసలో కూడ నియతివాద ప్రమేయము చాల కలదు. మానవుని చేష్టలన్నియు భగవంతునిచే పూర్వ నిర్దిష్టములనియు, అది కారణముగా స్వచ్ఛందవర్తనకు మానవుని కధికారము లేదనియు ఈ వాదము చెప్పును.

ప్రపంచ సంఘటనకీ వాదమును అన్వయింపచేసినపుడు, దీనికి ఆవశ్యకతావాద (necessitarianism) మని పేరు. విశ్వమందు జరుగు ప్రతి సంఘటనయు, తార్కిక లేదా కార్యకారణ సంబంధావశ్యకతకు లోబడి సంభవించునని ఈ వాదము చెప్పును. ఈవాదము భౌతిక అనిశ్చయత్వము (physical indeterminism), మానసిక అనిశ్చయత్వము (psychical indeterminism) ఈ రెంటిని త్రోసిరాజనును.

భారతీయ దర్శనక్షేత్రమందు మహావీరుని సమకాలికుడైన గోశాల మస్కరి ఆజీవిక సంప్రదాయ ప్రవర్తకుడు, కఠోర నియతివాది. ఈతని మతములో నియతియే ప్రపంచగతి నిర్ణాయకము. నియతి గతిని మార్చుటలో మనుష్య యత్నమున కెచ్చటను తావులేదు. వేదాంతులు జడ జగత్తునందు నియతి ప్రసక్తినంగీకరించినను, కర్మబంధ పరిధిలో జీవాత్మకు తన భావి క్షేమమున కనుగుణముగ తనుచేయు కర్మల నెంచుకొను స్వేచ్ఛ యున్నది.

కఠోర నియతివాదము భౌతిక క్షేత్రమందు నిశ్చిత జ్ఞాన గ్రహణమునకు బాసటగా నిలచినను, మానవజీవిత క్షేత్రమందు అపరిష్కార్యనైతిక సమస్యల తెచ్చిపెట్టును. మనుష్యుని సంకల్పము నియతి నియంత్రితమైనచో ఆతడు చేయుకార్యముల పర్యవసానముల కాతడు బాధ్యుడు కాడను నైతిక అవాంఛనీయ సన్నివేశ మేర్పడును. ఈ సన్నివేశము సంఘమందు వ్యక్తులమధ్య సంఘర్షణను జనింపజేసి, మానవ జీవితమును దుఃఖభాజనముగా నొనరించును. మే. వ. న.

నియమము, నైతిక (Law, Moral) : నైతిక విధి ఆచరణకొక ఆజ్ఞవంటిది (ఆజ్ఞార్థకము). ఇది సరియైన కార్యములనే చేయవలయునని ఆదేశించును. ఇట్టి విధిని బాహ్యాధికారి (సాధారణముగా మతము, శ్రుతి, ఈశ్వరుడు ఇట్టి స్థానమును స్వీకరించినవి) ఆదేశించవచ్చును. లేదా ఇది అంతరాదేశము కావచ్చును (ఉదా. అంతరాత్మ).

కాంట్ తన వ్యావహారిక హేతు విమర్శనము (practical reason) లో మానవునికి సహజ సిద్ధముగా నైతిక బుద్ధిగలదని చెప్పి ఒక కార్యమును అవశ్యమైనదానినిగా నిర్దేశించు " హేతు పూర్వకాజ్ఞ " అని నైతిక బుద్ధిని నిర్వచించెను. విధి "నీవు యిది చేయవలెను", "నీవు ఇది చేయరాదు" అని వ్యక్తిని ఆజ్ఞాపించును. అట్టి నైతిక విధులు కాంట్ దృష్టిలో అతి సామాన్యమైనవి. ఇతరులు ఒక కార్యమును నీయెడ చేసిన యెడల, అది నీకు అంగీకార యోగ్యమైననే నీవు అట్టి కార్యము ఇతరులకు చేయుము (అనగా "నీవు చేయు కార్యములు ఒక సార్వజనీన నైతిక నియమము అగునట్లుగా ఆచరింపుము" అని). అటులనే "నీలోను, ఇతరులలోను ప్రతి మనుజుని ఒక లక్ష్యముగా పరిగణింపుము ; సాధనముగా కాదు" వంటివి ఈ విధులు.

ఆచరణయొక్క ఫలితములతో సంబంధము లేకుండ, సార్వజనీన సమ్మతిని పొందు ఉక్తి అని నైతిక విధిని లాక్ నిర్వచించెను. జె. నా. మూర్తి.

నిరంకుశ చింతకులు (Free Thinkers): మతమునకు మత చరిత్రకు సంబంధించిన సమస్యలను చర్చి అధికారము యొక్క జోక్యము లేకుండగనే, కేవలము హేతు పూర్వకముగా చర్చించు స్వేచ్ఛాచింతకులు. ఈ పేరు 18వ శతాబ్దములోని దేవవాదులకు (Deists) ప్రధానముగా నీయబడినది. కె. రా. కృ.

నిరాశావాదము (Pessimism): ఈ పదము నూతన కల్పితము. జీవితము యెడల నిరాశాభావమును, సంసారమందు దోషము, బాధ - ఇవే ప్రధానముగ గలవను ఒక అస్పష్టమైన అభిప్రాయమును ఈ పదము తెలియజేయును. సర్వశుభ వాదము (Optimism) నకు ఇది వ్యతిరేకము. సామాన్య మానవుడు సిద్ధాంతముల నాధారముగా చేసికొని కాక, ఆతని జీవితములోని పరిస్థితులవలనను, ఆతని భౌతిక భాగ్యము, శారీరకారోగ్యము, సాధారణ మానసిక స్థితి వీటి కారణముగాను ఆశావాదిగాని, నిరాశావాది గాని యగుచున్నాడు. 'అంతయు వృథాయే' నని చెప్పిన చర్చి మత గురువుల ఉక్తి ఇట్టి దృక్పథమునకు దృష్టాంతము. ఈ దృక్పథమునకు వ్యవస్థిత రూపమును ఆధునిక దార్శనికు లిచ్చిరి. అయితే ఈ దృష్టి అస్పష్టముగా ప్రాచీన, ప్రాచ్య దర్శనములలోను, క్రైస్తునకు పూర్వము ఐరోపీయ చింతనలోను గలదు.

ప్రాగ్దేశములలో నిరాశావాదమునకు ప్రధానమైన దృష్టాంతము బౌద్ధమతమని కొందరి యభిప్రాయము. ఈ మతము జీవితములోని బాధ, దుఃఖములను మాత్రమే గమనించును. అయితే బాధ, దుఃఖములు రెండును మానవుని దృష్టిలో సమానములే. బంధములను, ఉన్మాదములను, అవరోధములను ప్రక్కకు నెట్టి నిర్వాణమునకు కొనిపోవు అష్టవిధ మార్గమునందు పోయిన యెడల అర్హత్త్వమును చేరెదము. ఈ అర్హత్త్వము పాళీ బౌద్ధ గ్రంథములలో మిక్కిలి శ్లాఘింపబడినది. ఇది బుద్ధుని మూల సిద్ధాంతము. ఆయన అనుయాయులు దీనిని పూర్తిగా అనుసరింపకపోయినను పశ్చిమ దేశములలోని ఎట్టి సర్వశుభవాదమునకును వాస్తవమున నిది తీసిపోదు. దీనిని నిరాశావాదమని పిలుచుట సుఖము వ్యక్తిచేతనే అనుభవింపబడునను పాశ్చాత్య తత్త్వమును దీనికి అన్వయించుటయే యగును. నిజమైన బౌద్ధుడు నిరాశావాది గాక ఉత్సాహముతో తాను నిత్యానందములో ఐక్యమగుటకై యత్నించును. అయితే పాశ్చాత్య క్రైస్తవ సాక్షాత్కారమతము నిరాశావాదమునకు దూరము గాదు. ఇటలీదేశపు లియోపార్డినటుంచి, ఆధునిక నిరాశావాదులలో షోపెన్ హోవర్, ఫాన్ హార్ట్‌మన్ అనువారలు ముఖ్యులు. షోపెన్ హోవర్ హెగెల్ దర్శనములోని నిరాశావాదపు పోకడలకు తన దర్శనములో ప్రాధాన్యము నిచ్చెను. విశ్వము బుద్ధియొక్క గాక, గ్రుడ్డి సంకల్పము యొక్క రూపము. సంకల్పము హేతు రహితము, ప్రయోజన రహితము కావుననే అది దుఃఖమయమైనది. వాంఛయే దుఃఖస్థితి. వాంఛను సంతృప్తిపరచుటవలన బాధను పోగొట్టుట మాత్రమే చేయగలుగుదుము. అని షోపెన్ హోవరు బోధించెను.

ఫాన్ హార్ట్‌మన్ (చూ. అవ్యక్త చైతన్య దర్శనము పుట 271) అవ్యక్త చైతన్య సిద్ధాంతము అనేక విషయములలో షోపెన్ హోవర్ సంకల్ప సిద్ధాంతమునకు సదృశము. బౌద్ధమతములోని ఆంతర జ్ఞానమునకు సరూపమైన సాక్షాత్కార జ్ఞానము షోపెన్ హోవర్, హార్ట్‌మన్ల దర్శనములలో లేకపోలేదు. కె. రా. కృ.

నిర్ణయము (Judgment): తర్కశాస్త్రములోను మనస్తత్త్వ శాస్త్రములోను ఇంద్రియములచే మనకు సమర్పింపబడి ప్రతిపాదింపబడదగిన (ఇట్టి ప్రతిపాదన ప్రతిజ్ఞగాని, నిషేధముగాని కావచ్చును) సత్తలోని ఒక విషయమును ప్రతిపాదించు క్రియకుగాని, భావములను పోల్చు క్రియకుగాని, వస్తువులకు గల గుణములను పోల్చు క్రియకుగాని, లేదా అదివరకే ఏర్పడిన నిర్ణయములను పోల్చు క్రియకుగాని (ఇట్లు పోల్చునప్పుడు రెండింటి మధ్య అంగీకారము గలదనిగాని లేదనిగాని చెప్పబడును) నిర్ణయమని పేరు. ఈ క్రియ యొక్క ఫలితమును కూడ నిర్ణయమందురు. ఒక నిర్ణయమునకు మరొక నిర్ణయమును ఆధారముగా చేయుచు పర్యవసానములకు చేరుచున్నదానిని అనుమాన మందురు.

ఒక ఉద్దేశము (subject)నకు ఒక విధేయము (predicate)ను ఆపాదించుటయే, లేదా ఒక ఉద్దేశమునకు ఒక విధేయము వర్తించుననిగాని, వర్తింపదనిగాని ప్రతిపాదించుటయే నిర్ణయమని సాంప్రదాయిక పాశ్చాత్య తార్కికులు నుడివిరి. ఈ నిర్వచనముదృష్ట్యా ఏదైన విధేయమును గైకొనునది ఉద్దేశము, లేదా వ్యాఖ్యానింపబడు విషయము ఉద్దేశము. అట్టి విషయమును వ్యాఖ్యానించుటకు అవసరమైన భావము విధేయము. ఆధునిక తార్కికుల దృష్టిలో కొన్ని పదముల (terms) మధ్య (పదములు రెండుగాని అంతకన్న ఎక్కువగాని కావచ్చును) ఒక సంబంధమును (ఈ సంబంధము ఉద్దేశ విధేయ సంబంధము కావచ్చును, లేదా మరే సంబంధమైనను కావచ్చును) విధించుటగాని, లేదా దానిని నిషేధించుటగాని నిర్ణయమగును. సాంప్రదాయిక తర్క-

శాస్త్రములో ఉద్దేశము ఎల్లప్పుడును విస్తృతార్థము (extensive)లోనే ఉండుననియు, విధేయము ఎల్లప్పుడును గుణాత్మకము (intensive) గనే యుండుననియు చెప్ప బడినది. కాని ఇది కేవలము సంకుచితమగు దృష్టియనియు, విధేయములు, గుణాత్మకములు కాని నిర్ణయములు కూడ గలవనియు ఆధునికుల అభిప్రాయము.

నిర్ణయమునకు సార్వజనీనత, ఆవశ్యకత గలవని బోసాంకే చెప్పెను. అనగా, నేను చూచుచున్న ఒక విషయమును గురించి నేను ఒక నిర్ణయమును చేసిన యెడల, సరిగా అదే పరిస్థితులలో నున్న ఎవ్వరైనను అట్టి నిర్ణయమునే చేయుదురు. అంతేగాక నేనున్న పరిస్థితులలో అట్టి నిర్ణయమును చేయుట తప్ప నాకు వేరే గత్యంతర ముండదు. నిర్ణయములలోని సార్వజనీనములైన, భావాత్మక తార్కికాంశల వలన నిర్ణయములు సార్వజనీనము లగుచున్నవి; ఏలన సార్వజనీనములగు పృథక్కరణ, సాధారణీకరణ ప్రక్రియలు లేకుండ నిర్ణయము సాధ్యము గాదు (చూ. పృథక్కరణము - సాధారణీకరణము).

మనమేదైన నిర్ణయమును చేసినామనినచో మనము ఆ నిర్ణయము సత్యమేనని నమ్మి చేయుదుము. సంశయ ముండుటకు వీలులేదు. (ఇచ్చట నమ్మకము, అపనమ్మకము ఒకే వర్గమునకు చెందినవి, ఈ రెండిటికిని మధ్య భేదము విషయమునందేగాని, వీటి వెనుకనున్న మానసిక ప్రక్రియ యందు గాదు). కాని ఈ నమ్మకము జ్ఞానము యొక్క ఆధారము లేని మూఢ నమ్మకము గాదు.

నిర్ణయము యొక్క సత్తా విషయిక (ontological) స్థానమును గురించి పలు విధములగు అభిప్రాయములు గలవు. కొందరు దీనిని మానసికముగాను, మరి కొందరు తటస్థముగాను (neutral), ఇంకను కొందరు వాచకము గాను (verbal) పరిగణించిరి.

నిర్ణయములు పలు ప్రకారములుగా వర్గీకరింపబడినవి. ఇచ్చట రెండు మాత్రము పేర్కొనబడును. మొదటి వర్గీకరణము ప్రకారము నిర్ణయములు మూడువిధములు : 1. సంభావ్య నిర్ణయములు. సంభావ్యములుగా (లేదా అసంభావ్యములుగా, లేదా సాధ్యములుగా) చెప్పబడిన నిర్ణయములు సంభావ్య నిర్ణయములు. ఉదా. ఈశ్వరుడుండ వచ్చును. 2. సత్య (లేదా అసత్య) నిర్ణయములు. ఇవి భూతార్థములను సూచించును. ఉదా. ఆ పువ్వు ఎఱ్ఱనిది. 3. అవశ్యములు (లేదా అసంభవములు.) ఉదా : రోజా పువ్వు ఒక పువ్వు ; చతురస్రము వృత్తము కానేరదు.

రెండవ వర్గీకరణము : విశ్లేషణాత్మక (analytic) నిర్ణయములు. ఉదా: 1. ఎరుపురంగు ఒక రంగు, 2. అనుభవాత్మకములు. ఉదా : నీరు $100^{\circ}C$ వద్ద ఆవిరి యగును. 3. తాదాత్మ్యములు, లేదా పునరుక్తములు : ఉదా : 'క' 'క'యే. ఈ వర్గీకరణములో మొదటి విధమగు నిర్ణయములు అనుభవములోనే వాటి ప్రభవ స్థానమున్నప్పటికి అవి అనుభవ నిరపేక్షములుగా ఎంచబడుచున్నవి. ఇవి కేవలము తార్కిక నియమములపై ఆధారపడియున్నవి. రెండవ విధమగు నిర్ణయములు కేవలము అనుభవముపై ఆధారపడియున్నవి. అయితే తర్కము నుపయోగించనిదే ఇట్టి నిర్ణయములు కూడ సాధ్యముగావు. మొదటి విధమైన నిర్ణయములు ఏ ప్రత్యేక దేశ కాలములపైనను ఆధారపడక పోయినను అన్ని సాధ్య ఉదాహరణములకు అవి వర్తించును. అయితే వీటికి కలదనబడు ఆవశ్యకత ఆలోచనలోని తార్కికావశ్యకతయే కావచ్చును. ఉదాహరణమునకు - గణితశాస్త్ర నిర్ణయము లిట్టివే యను అభిప్రాయము నేడు పలువురకు గలదు. అదివరకే మనకు గల జ్ఞానమును ఇట్టి నిర్ణయములు విశదపరచునేగాని, నూతన భూతార్థక విషయ జ్ఞానమును ఇవి మనకు సమర్పించునా యను సందేహము పలువురకు గలదు. మొదటి రకపు నిర్ణయముల ముఖ్య లక్షణ మేమనిన వాటిలో ఉద్దేశమును విశ్లేషించిన విధేయము వచ్చును. కాని రెండవ వాటిలో ఉద్దేశమును ఎంత విశ్లేషించినను విధేయము రాదు. వీనిలోని విధేయము నూతనానుభవ విషయము. సాధారణ ప్రత్యక్షము, చరిత్ర - వీటిలోని నిర్ణయము లిటువంటివే. హ్యూమ్ దృష్టిలో విజ్ఞాన శాస్త్ర నిర్ణయములకు తార్కికావశ్యకత లేదు. వీటికి కేవల సంభావ్యత మాత్రమే గలదని ఆయన అభిప్రాయము. ఈ సంప్రదాయము నేటికిని చాలవరకు పాటింప బడుచున్నది. మూడవ విధమగు నిర్ణయములో ఉద్దేశము, విధేయము - ఈ రెండును ఏక రూపములే.

(చూ. విశ్లేషణము, సంయోజనము ; పృథక్కరణము, సాధారణీకరణము) జె. నా. మూర్తి.

నిషేధము : ఒక వాక్యము సత్యమయినచో రెండవది అసత్యమగును. రెండవది సత్యమయినచో మొదటిది అసత్యమగును. ఈ రెండు వాక్యములు ఏక కాలములో ఒకే అర్థములో సత్యములు కాజాలవు. అనగా రెండును పరస్పరము నిషేధించుకొనును అను అర్థములో రెండు వాక్యముల మధ్యనుండు ఒకానొక సంబంధమును తర్కశాస్త్రములో నిషేధమని పిలుతురు. తార్కికముగా నిషేధము ప్రతిజ్ఞకు వ్యతిరేకము. అయితే ప్రతి నిషేధము అది నిషేధించు వాక్యము యొక్క వ్యతిరేకమును ప్రతిపాదించును కూడను. కావున ప్రతి నిషేధము ఒక

ప్రతిజ్ఞయే. అట్లే ప్రతి ప్రతిజ్ఞావాక్యము దానికి వ్యతిరేకమగు వాక్యమును నిషేధించును. కావున ప్రతి ప్రతిజ్ఞయు నిషేధమే. నిషేధించు క్రియకు కూడ నిషేధమని పేరు.

నిషేధము రెండు విధములుగా నున్నది: 1. కేవల నిషేధము (contradictory negation). 2. భేదసూచక నిషేధము (contrary negation). మొదటి విధమగు నిషేధములో మధ్యేమార్గమునకు తావుండదు. 'క' అను వాక్యమును 'గ' అను వాక్యము కేవలముగా నిషేధించుచున్న యెడల 'క' నిజమయినయెడల 'గ' అసత్యమును, 'క' అసత్యము అయినయెడల 'గ' సత్యమును అగును. రెండును సత్యములగుటకుగాని, రెండును అసత్యములగుటకు గాని వీలులేదు. ఒకటి సత్యమును రెండవది అసత్యమును అయితీరవలెను. 'క', 'గ'ల మధ్య భేదసూచక నిషేధమున్నప్పుడు, 'క' సత్యమైన 'గ' అసత్యమగును; 'గ' సత్యమయిన 'క' అసత్యమగును. అయితే ఈ రెండును అసత్యము కావచ్చును. కాని రెండును మొదటి దానిలోవలెనే సత్యమగుటకు వీలు లేదు.

ఉదా: మూలవాక్యము: 'ఆ పువ్వు ఎర్రనిది'. కేవల నిషేధము - 'ఆ పువ్వు ఎర్రనిది కాదు'. భేద సూచక వ్యతిరేకము - 'ఆ పువ్వు తెల్లనిది; 'ఆ పువ్వు పచ్చనిది' మొదలైనవి.

దార్శనిక దృష్టిలో నిషేధము జ్ఞాన సంపాదన ప్రక్రియలో అత్యావశ్యకమైనది. పై ఉదాహరణములో వలె 'ఆ పువ్వు ఎర్రనిది కాదు' అనినా మనుకొనుడు. అనగా 'నేను చూచిన పువ్వు ఎరుపు రంగును గాక తక్కిన ఏ రంగునో కలిగియుండవలెను అనినంతవరకు మన జ్ఞానము నిశ్చయమైనది. తరువాత మనము ఆ పువ్వు పచ్చనిది అని తెలిసికొంటిమేని మన జ్ఞాన మింకను నిశ్చితమగును. అయితే మన జ్ఞానమంతటితో కూడ ఆగలేదు. ఏలన - పచ్చరంగులోనే అనేక ఛాయలుండవచ్చును గదా! లేదా అనేక విధములైన పచ్చరంగులుండవచ్చును. కావున నిషేధమును జ్ఞాన గ్రహణ ప్రక్రియలో అజ్ఞానమునకును, విస్పష్టమైన జ్ఞానమునకును మధ్యదశగా పరిగణింపవచ్చును. పై నుదాహరించిన నిషేధమునకును, ఉపనిషత్తులలోని 'నేతివాదము'లో వలె ఆత్మకుగాని, బ్రహ్మకు గాని ప్రపంచములోని ఏ ధర్మమును అన్వయించదనునటువంటి నిషేధమునకును ఎంతేని వ్యత్యాసము గలదు. కేవల నిషేధము ఈశ్వర సాక్షాత్కార జ్ఞాన విషయమున ప్రయోజనకరమేమోగాని, సాధారణ వ్యావహారిక జ్ఞాన విషయమున అది నిష్ప్రయోజనము. జే. నా. మూర్తి.

నిష్ప్రవృత్తి మతము (Quietism): ఫ్రాన్సు, ఇటలీ, స్పెయిన్ దేశములలో 17 వ శతాబ్దమున బహుళముగ విస్తరించిన ఒక సంకీర్ణ మతోద్యమ మిది. రోమ్‌లో నివసించిన స్పెయిన్ దేశస్థుడు మిగ్నెల్ డెమానినాస్, ప్రఖ్యాత ఫ్రెంచి మతగురువు ఫెనెలాన్, మదామ్ జీన్, మరీగయోన్ అనువారలు ఈ మతము యొక్క ప్రధానానుయాయులు. రోము చర్చిలో అవ్యక్తముగా నున్న అధికార వాదమతము ప్రతిసంస్కరణ (Counter-revolution) రూపమున కొనసాగించిన పోరాటములో, ఇట్టి అధికార వాదమతమునకు ముఖ్యముగా ప్రతీకారముగా నిష్ప్రవృత్తి మతము వచ్చినది. ఈ మతస్థాపకుడు స్పెయిన్ దేశ సన్యాసి అయిన జువాన్ ఫాల్కోని 1632లో మరణించిన 30 సంవత్సరముల తరువాత, ఆయన దేశస్థులు ఆయన సిద్ధాంతమును రోమునకు కొనిపోయి, అచ్చట నీ మతమునకు అత్యంతమైన సర్వజనాదరణమును చేకూర్చిరి.

నిష్ప్రవృత్తి మతములోని తరువాతి దశ ఫ్రాన్సులో చూడనగును. అచ్చట ఈ మతమును ప్రచారముచేయుటకు సాంప్రదాయిక కుటుంబమునకు చెందిన మరీగయోన్ (1648 - 1717) అను విధవరాలు తన జీవితము నంకితము చేసెను. నిష్ప్రవృత్తి వాదుల దృష్టిలో తాను చేయు సత్కార్యములను గురించి తాను ఎంత తక్కువగా కర్తృత్వ భావమును కలిగియుండునో, అతని కార్యములు అంత యెక్కువగా దివ్యమైనవని మానవుడు నిశ్చయ భావమును కలిగి యుండవచ్చును. అట్లుగాక అతని కార్యములు అతని స్వంత ఆలోచన, సంకల్పముల ఫలితములైన యెడల అవి ఈశ్వర ప్రేరితములు గావనియు, మానవుని పాప బుద్ధినుండి జనించినవేననియు నిరూపితమగును. కావున నిష్క్రియ మతానుయాయుల ప్రథమ కర్తవ్యము నిష్క్రియ భావమును కలిగి యుండుటయే. వీరిది ఒక సాక్షాత్కార మతము. కె. రా. కృ.

నీట్షె, ఫ్రీడ్‌రిక్ విల్హెల్మ్ (Nietzsche, Friederich Wilhelm) (1844 - 1900): జర్మను దార్శనికుడు, కవి, ప్రవక్త. ప్రష్యాలోని సాక్జనీ రాష్ట్రములో రకెన్ (Rocken) నందు జన్మించెను. మతాచార్యుల వంశములోని వాడు. బాన్‌లోను, లైప్‌జిక్‌లోను భాషాశాస్త్రము నభ్యసించెను. బాన్ విశ్వవిద్యాలయమునందు ఆర్ష భాషా శాస్త్రాచార్యుడుగ 1869 నుండి 1879 వరకు నుండెను. 1889 లో ఆయనకు మనోవైకల్యము కలిగెను. దాని స్వభావము స్పష్టముగా నిర్ధారణ చేయబడలేదు. 1900 సంవత్సరములో అదే స్థితిలో తన సోదరి వద్ద మరణించెను.

సోక్రటీస్‌నకు పూర్వముగల నాగరికత, కళల యొక్కయు, తన స్నేహితుడగు వాగ్నర్ అను సంగీత కృతికారుని యొక్కయు ప్రభావము ఆయనపై అధికముగా గలదు. జర్మను భాషలో ఆయన వలె రచనా కౌశలము చూపిన వారు చాల అరుదు. నీట్షె రచనలను కాలతః మూడు ఖండములుగా విభజింపవచ్చును. మొదటి ఖండపు రచనలలో సౌందర్యదృష్టి మెండు. బుద్ధికంటె సంకల్పము ప్రధానమైనదను షోపెన్ హోవర్ అభిప్రాయమును, ఆతని నిరాశావాదమును కూడ నీట్షె స్వీకరించెను. రెండవ ఖండమందు ఈయన రచనలు బుద్ధి ప్రధానములుగా వెలసినవి. వీనిలో ఈయన తార్కిక పురుషార్థములను సౌందర్య పురుషార్థముల కంటె ప్రధానమైన వానినిగా ప్రతిపాదించెను. మూడవ ఖండపు రచనలు అన్నింటిలోను ముఖ్యమైనవి. ఇవి మానవ ప్రవర్తనకు సంబంధించినవి. మానవ ప్రవృత్తిలో నేగాక, విశ్వ క్రమములో గూడ 'శక్తి కొరకైన సంకల్పము' (will to power) అను మూలసత్యము గలదని ఆయన వాదించెను. 'జరతుష్ట్ర ఇట్లు చెప్పెను' (Thus Spake Zarathustra) అను ఆయన ప్రధాన గ్రంథము ఈ కాలఖండములోనిదే. దీనిలో రెండు ముఖ్యమైన సిద్ధాంతములు గలవు. 1. అతిమానవుని (Super-man) గురించిన సిద్ధాంతము, 2. శాశ్వత పునరావృత్తిని గురించిన సిద్ధాంతము (doctrine of eternal recurrence).

నీట్షె, ఫ్రీడ్‌రిక్ విల్హెల్మ్
(1844 – 1900)

ఆయన అతి మానవ భావమును అర్థము చేసికొనుటకు ఆయన నీతిభావమేమిటో మనము పరిశీలించవలెను. నీట్షె దృష్టిలో చారిత్రకముగ నీతి రెండు విధములు: ఇవి రెండును పరస్పర విరుద్ధములు. ఒకటి అధికారము గల వారి, అనగా యజమానుల నీతి. రెండవది బానిసల నీతి. నీట్షె దృష్టిలో ప్రపంచములోని మానవులందరు బలవంతులు, బలహీనులు అను రెండు వర్గములుగా నున్నారు. మొదటి వర్గపు వారి నీతిలో వ్యక్తి యొక్క సంకల్పమును ప్రకటించి, దానిని వికసింపజేయునదే సిసలైన నీతి. వ్యక్తి ఇచ్ఛలకు, అభీష్టములకు, రాగములకు, లక్ష్యములకు అనుగుణమైన ప్రతిదియు సాధువే. స్వోత్కర్ష, స్వప్రతిష్ఠ ఇవియే ఉత్కృష్టమైనవి. ఇట్టి నీతికి వ్యతిరేకమైనది బానిసల, లేదా బలహీనుల నీతి. మొదటి నీతిలో పాపములు, దోషములు అగు స్వార్థరాహిత్యము, దయ, త్యాగము, వైరాగ్యము, వినయము, శాంతి, సర్దుకొనిపోవుట మొదలైన గుణములు ఈ నీతిలో సాధువులు. ఈ రెండు నీతుల మధ్య జరుగు సంఘర్షణలో సహజముగనే ఒక వర్గము తన నీతిని రెండవ దానికి వర్తింపజేయ ప్రయత్నించుటయు, రెండవ దాని నీతిని దూషించుటయు జరుగును. రెండవ విధమైన నీతిని నీట్షె తెగనాడెను. ఉన్నత తరము, బలవంతము, ప్రతిభావంతము అగు అతిమానవ జాతిని సృష్టింపవలసిన అవసరమును ఆయన నిరూపించెను. తన కాలమున గల ఐరోపీయ సమాజములో బానిసలనీతియే ప్రబలియున్నదని చెప్పి, నీట్షె తన కాలమునాటి నీతిని తీవ్రముగా విమర్శించెను. ఈ బానిసల నీతియొక్క ప్రభవ స్థానమును నీట్షె పురాతన యూదులలో చూపెను. పురాతన యూదులు కూడ ప్రారంభమున జీవితము పట్ల ఆమోద భావమును కలిగినవారేననియు, వారు కూడ మొదట వ్యక్తి ప్రధానములైన శక్తిని, బలమును, క్రౌర్యమును, యుద్ధప్రీతిని, గర్వమును, స్వైరవృత్తిని, సాహసమును కలిగియుండిన వారేననియు, కాని తరువాత వారు ఆర్యులచేత పరాజయమును పొందినపుడు వారికి బానిసల నీతి అలవడుట ద్వారా వారి పురుషార్థములు తలక్రిందులయ్యెననియు నీట్షె చెప్పెను. ఈ బానిసల నీతి క్రైస్తవ మతము ద్వారా ఐరోపీయ నాగరికతలో ప్రవేశించి, ఆయన కాలమునాటి ప్రజాతంత్రీకరణ భావములో స్థానము గొన్నదని ఆయన వాదించెను. ఈనాటి పురుషార్థములగు సత్య, శివ, సుందరములు ఈ విధముగ ప్రాదుర్భవించినవే నని ఆయన అనెను. ఈ పురుషార్థములు జీవిత నిరోధకములని ఆయన వానిని నిరసించెను. క్రైస్తవ మతములోను, సమాజవాదములోను ఈ పురుషార్థములకే ప్రాబల్యము కలదు గావున ఈ రెంటిని ఆయన తీవ్రముగా విమర్శించెను. "శక్తి కొరకైన సంకల్పము" నకు ఈ పురుషార్థములు వ్యతిరేకమైనవి. చరిత్రలో నెపోలియన్ వంటి కొద్ది మంది గొప్ప నాయకులు ఉదయించినను, వారు త్వరలోనే మట్టుపెట్టబడుదురనియు, చరిత్రకు గమ్యము అటువంటి అతిమానవుల ప్రాదుర్భావమేననియు, తన బృహద్గ్రంథము "జరతుష్ట్ర ఇట్లు చెప్పెను" అనుదానిలో ఆయన వాదించెను. నాటి ప్రజాతంత్రీకరణ వాతావరణమే అట్టి అతిమానవు డుదయించుటకు అనుకూలమైన వాతావరణమని ఆయన అభిప్రాయము.

ఆయన పై గ్రంథములోని రెండవ ప్రధాన సిద్ధాంతము శాశ్వత పునరావృత్తి అనునది. ఇది పురాతన పితాగొరీయ భావము నొక దానిని సంస్కరించి గ్రహించినది కావచ్చును. ఈ సిద్ధాంతము ప్రకారము ప్రపంచ చరిత్రలోని ప్రతి విషయము, సంఘటన అతి సూక్ష్మ వివరములతో సహా శాశ్వతముగా పునరావృత్తమగుచుండును.

ఈ సిద్ధాంతమునకు దర్శనశాస్త్ర, విజ్ఞానశాస్త్రముల దృష్ట్యా ప్రాధాన్యము లేదు. ఆయన నిత్యపునరావృత్తి సిద్ధాంతము కూడ ఇటువంటిదే. జర్మన్ జాతి తరువాత అధికముగా యుద్ధోన్ముఖమగుటకు, సైనిక ప్రవృత్తిని పెంపొందించుకొనుటకు ఈయన సిద్ధాంతములు చాలవరకు కారణమని అనేకుల అభిప్రాయము.

నీష్షె తన శారీరక బలహీనతకు, అనారోగ్యమునకు ప్రతిక్రియగా సాగించిన తిరుగుబాటే పై సిద్ధాంతములకు త్రోవదీసెనని కొందరి అభిప్రాయము. జె. నా. మూర్తి.

నీతిశాస్త్రము : 'ఎతిక్స్' అను పదము యొక్క వ్యుత్పత్తిని దృష్టిలో నిడికొని ఆచరణశాస్త్రమని, శీల శాస్త్రమని లేదా ఆచారశాస్త్రమని నీతిశాస్త్రమును సులభముగా నిర్వచించ వచ్చును. కాని ఈ సూచన నామోదించుట తెలివిగలవాని పనికాదు. ఈ నిర్వచన ప్రకారము నీతిశాస్త్రము భౌతిక శాస్త్రము వంటిది కాకపోయినను చరిత్రవంటి శాస్త్రమను అభిప్రాయమును మనకు కలుగజేయును. ప్రామాణికులు నీతి శాస్త్రము శాస్త్రమనియే భావింతురు ; కాని అది భావరూపమగు (positive) శాస్త్రము. అనగా భూతార్థ కథనరూపమగు శాస్త్రము కాదు. అది యొక (ప్రమాణ) విధాయక (normative), లేదా ఔచిత్య నిర్దేశక శాస్త్రము. అనగా భూతార్థముల గురించిన నిర్ణయములకు, విలువలను గురించిన నిర్ణయములకు మధ్య చాల వ్యత్యాసము కలదు. అట్టి వ్యత్యాసము "గోవిందుడు పొడుగైన మనిషి" అను నిర్ణయమును "గోవిందుడు మంచివాడు" అను నిర్ణయముతో పోల్చి చూచినపుడు సుగ్రాహమగును. కొందరు నీతిశాస్త్ర రచయితలు నీతి శాస్త్రము నొక ప్రకృతి శాస్త్రముగా పరిగణించవలసినదని సూచించినను, అది నైతిక భూతార్థముల ప్రయోగాత్మక అనుశీలన కాదనియు, విలువలను గురించిన నిర్ణయములే దాని విచార విషయములనియు, అందువలన నదియొక ఔచిత్య నిర్దేశక, లేదా విధాయక(normative) శాస్త్రమని పరిగణించుటలో ఎక్కువ సామంజస్యము కలదనియు చెప్పుదురు. విధాయక శాస్త్రము ఊహానాధారముగాగొను దర్శనాత్మక శాస్త్రము. అందుచేత నది దార్శనిక శాస్త్రమని యనుట ఉచితము. నీతిశాస్త్రము యొక్క ఈ విధాయక స్వభావము, చాల వింతకులను నీతి శాస్త్రమును అతిభౌతిక శాస్త్రమునుండి నిగమించుటకు ప్రోత్సహించినది. నీతిశాస్త్ర మొక ప్రకృతిశాస్త్రము అను అభిప్రాయము, అతిభౌతిక శాస్త్రమునుండి నీతి శాస్త్రమును నిగమించు ఉద్యమమును ప్రతిఘటించుచున్నది.

నేటి కాలపు రచయితలలో ననేకులు నీతిశాస్త్రభావములను దానికి భిన్నమగు శాస్త్రము యొక్క భావములుగా పరిగణించుట ప్రకృతి శాస్త్రజ్ఞుని భ్రాంతియని చెప్పుదురు. ఇంతేకాక నీతిశాస్త్రమును మనస్తత్త్వ శాస్త్రము, ఇతర ప్రాయోగిక శాస్త్రముల సంమిశ్రణముగా భావించు ప్రకృతి శాస్త్రవేత్తలేగాక, అతిభౌతిక శాస్త్రమునుండి నీతిశాస్త్రమును వ్యుత్పాదింపచూచు సర్వాతీతవాదులు కూడ ఈ భ్రాంతికి లొంగిపోయిరను గర్హణ కర్హులు. అతిభౌతిక సమాలోచన నీతిశాస్త్రమున కన్వయించకపోదు. అట్లే మనస్తత్త్వ శాస్త్రము, తక్కిన ప్రాయోగిక సమాలోచన రీతులుకూడ నీతిశాస్త్రమున కన్వయించును. కాని ఒక నైతిక వాక్యమును ప్రతిపాదించ వలెననినచో అది నైతిక ప్రమాణములపైన నాధారపడియుండవలెను. ఒక ప్రాయోగిక, లేదా అతిభౌతిక వాక్యము ఆధారముగాగల యుక్తి ఒక నైతికవాక్యమును పర్యవసానముగా గొనలేదు. నీతి శాస్త్రమును ప్రకృతి శాస్త్రము నుండియే గాక, అతిభౌతిక శాస్త్రము నుండి కూడ భిన్నముగా గుర్తించ వలెను. నీతిశాస్త్రపితయని ప్రసిద్ధిగన్న ఆరిస్టాటిల్ ఈ భిన్నతను గుర్తించి, నీతి శాస్త్రమును అతిభౌతిక శాస్త్రమునుండి వేరుగా నిరూపించుటకు, నీతి శాస్త్రమును కేవల సాధుతా శాస్త్రమని గాక మనుజునికి అన్వయించు సాధుతయొక్క శాస్త్రమని నిర్వచించెను. ప్రయోజనాత్మక మనియు, ఆచరణాత్మక మనియు మరిరెండు నీతిశాస్త్ర లక్షణముల నీ నిర్వచనము ప్రకటించుచున్నది. అనగా మనుష్యులకు కొన్ని లక్ష్యములు, ప్రయోజనములు కలవనియు, వాటి విషయమైన కృతార్థతయే సౌఖ్యమనియు, క్షేమమనియు, సాధుజీవనమనియు, మానవుని మంచి యనియు వ్యపదేశింపబడుచున్నది. అంతేగాక ఈ భిన్న వ్యపదేశములు గల మన స్థితిని సాధారణపదములలో వివరించి, దానిని సాధించు ఉపాయములను కరపుట నీతిశాస్త్రముయొక్క కర్తవ్యమని కూడ ఈ నిర్వచనము సూచించుచున్నది. అయితే సలహా సంస్థవలె ప్రత్యేక ఆచరణయోగ్యమగు శిక్షణను నీతిశాస్త్ర మీయజాల దనునది తెల్లమే. విచారాత్మక అనుశీలన మగుటచే అది సిద్ధాంతమునే వివరించునది,

వ్యవహార వివేకమును సూచించు సిద్ధాంతమది. నేటి ప్రధాన చింతకులలో కొందరు నీతిశాస్త్ర విషయమైన ఈ దృక్పథము నంగీకరించరు. వారి మతములో అసలు నైతిక భావములే సిద్ధాంత స్వభావము గలవి. ఏలన ఏదేని ఒక విషయము ఉచితమని, లేదా అనుచితమని తెలిసికొనుట యనగా 'ఆ విషయమిది యగును, లేదా కాదు' అని తెలిసికొనుటయే యగును. ఇట్లే కొందరధునాతన రచయితలు నీతిశాస్త్రము ప్రయోజనాత్మకము అను దృష్టిలో కర్తవ్యమును గురించిన నిర్ణయము లన్నియు సోపాధికములే యని వాదింతురు. కాని మన నైతిక దృష్టితో నీయూహ సంవదించుట లేదు. అదిగాక ప్రయోజనాత్మక నీతిశాస్త్రమందు 'నేను సత్యమును చెప్పవలయును' అను కర్తవ్యతా సూచకమైన నిర్ణయముయొక్క విధాయకమగు "వలెను" అను లక్షణము (ought-character) "నేను సుఖముగా నుండవలసినది" అను మౌలిక కర్తవ్యతా సూచకమగు నిర్ణయమునుండి దాని విధాయకత్వమును గడించినది. అందువలన నీ మౌలిక విధాయక నిర్ణయము సోపాధికము కాదని నిషేధించలేము. అందుచే ఆధునిక నీతి శాస్త్రజ్ఞులలో అనేకులు నీతిశాస్త్రము ప్రయోజనాత్మకము కాదనియు, అది సత్తాశాస్త్రమునకు భిన్నమగు లక్షణము కలిగిన శాస్త్ర మనియు వాదింతురు. పై చెప్పినట్లు నీతి శాస్త్రము ప్రయోజనాత్మకమా ? అను ప్రశ్న బయలుదేరినపుడు ప్రామాణికులు ఒకరితో నొకరు వాదమునకు దిగుదురు. సాధుతా భావ దృష్టిలో ఔచిత్యమును నిర్వచించుపట్ల, లేదాసాధుత, ఉచితత, విధి వంటి భావముల అన్యోన్య సంబంధములు విమర్శకు గురియైనపుడు కూడ ఇట్టి వివాదములే చెలరేగును.

మరికొందరు చింతకులు "విలువ" యను భావమునకు ప్రాధాన్యము నొసంగి, నీతిశాస్త్రముయొక్క "విలువ సిద్ధాంతమును" ప్రతిపాదింతురు. కాని ఏ రీతిని మనము నీతిశాస్త్రముయొక్క స్వభావమును వివరింప చూచినను నీతిశాస్త్రము కేవల దార్శనిక శాస్త్రమనియు, ప్రయోగాత్మకశాస్త్ర దృక్పథముకన్న మూలతః భిన్నమైన దృక్పథము కలది యనియు స్పష్టము.

ఒక శాస్త్రము, అది ప్రయోగాత్మక మైనను దర్శనాత్మక మైనను, పూర్వచరిత్ర లేకుండ అకస్మాత్తుగా జనించదు. అది క్రమ పరిణామ ఫలముగా నభివృద్ధి చెందును. ప్రయోగాధారశాస్త్ర మట్లుగాక తొలిమానవుని అద్భుతభావము, విచికిత్సనుండి జనించి, ఇదివరకు అవిదితములగు భూతార్థముల నియమముల ఆవిష్కరణ వలన సామాన్య ప్రతీతి పరిధిని విపులీకరించి అభివృద్ధి చెందును. కొన్ని మౌలిక భావముల అయథార్థ వ్యవస్థిత ఉపయోగము వలన జనించు భ్రాంత మనస్థితినుండి ఉద్భవించి, అట్టి మౌలికభావముల సుబద్ధ విశ్లేషణ వలన సామాన్య ప్రతీతిని నిశితమొనర్చి దార్శనిక శాస్త్రము అభివృద్ధి చెందును. మానవుల నైతిక చైతన్యమును పరికించినయెడల అదియొక క్రమాభివృద్ధిని, పరిణతిని అందుకొను నను పర్యవసానమునకు రాకుండ నుండలేము. కాని నైతిక పురోగతియన, పురోగతి నందుకొనుచున్న నీతి అనియేగాని అనీతి (non-moral) నుండి నీతివైపు పురోగతి కాదు. పరిణామ చరమదశలలో, సర్వమానవ సామాన్య ప్రవర్తన స్వీకరించు స్థితియే నీతి యను స్పెన్సర్ ప్రతిపాదన యెన్నడో అపాస్తమైనది. లాక్ యొక్క ఒక ప్రసిద్ధ వాక్యమును కొంచెము మార్చుటవలన ఫలించు "మానవుని కేవల ద్విపాజ్జంతువుగానే సృజించి, ఆతనికి ఉచితానుచిత వివేకమును బోధించమని అరిస్టాటిల్‌నకు ఈశ్వరుడు మానవుని ఒప్పచెప్పలేదు" అను ఊహతో ఆధునిక నీతివిదులలో ననేకు లేకీభవింతురు. నిజము చెప్పవలెనన్న, మానవుడు సహజముగనే నీతిపరుడుగానిచో, ఆతని పరిణామపథమం దేదశయం దయినను నీతి అకస్మాత్తుగా ఆవిర్భవించుటకు సబబు లేదు. నీతిపరిణామ మనగా క్రమ పరిణతిని చెందుచున్న నీతియే యనబరగు. అనీతి స్థితినుండి నీతిస్థితి ప్రాదుర్భవించుట కాదు. ఏది ఎట్లున్నను నీతి క్రమ పరిణామమును పొందునది. ఆచారమునుండి నియమముల ద్వారా విచారతత్త్వముగా పరిణమించునదియే నీతి ; అంతేకాక బాహ్యక్రియలపట్ల గావింపబడు నిర్ణయముల నుండి శీలమును, ఆశయమును గురించిన నిర్ణయములుగా నది పరిణతి నొందును. కొసకు, నీతిపురోగతి క్రమాతిశయమును గాంచుచున్న వ్యక్తివికాసమే యని చెప్పవలెను. వ్యక్తి తన్నుదా తెలిసికొనినపుడు తనకు బాహ్యముగనుండు వ్యక్తులను కూడ తెలిసికొన జాలియున్నాడు గనుక, నీతి వ్యక్తిత్వమునుండి సార్వజనీనత్వమునకు, జాతిభక్తి లేదా దేశభక్తి నుండి మానవత్వమునకు, లేదా వసుధైకకుటుంబత్వమునకు పెరుగును.

బెనర్జీ.

నీతిశాస్త్రము - గ్రీకు, రోమను : తక్కిన శాస్త్రముల వలె నీతిశాస్త్రము కూడ ఆకస్మిక లేదా నిరన్వయ ప్రారంభము కలదికాదు. అరిస్టాటిల్ కాలమునకు చాల పూర్వము మానవుడు యుక్తాయుక్త వివేచనమునకు సమర్థుడై, బుద్ధిపూర్వకముగ కాకపోయినను ఆచరణ నియమముల ప్రదర్శించు ధర్మసంహితల ననేకముల కూర్చగలిగెను. ఐరోపీయ నైతిక సమాలోచన ధోరణిని

పరిశీలించినచో అట్టి ధర్మసంహితలు నీతిబోధక కవన (gnomic poetry) మందును, క్రీ. పూ. 6 వ శతాబ్దమున జీవించిన గ్రీకు సప్తఋషుల ఉక్తులయందును మనకు తారసిల్లును. కాని అరిస్టాటిల్ నీతిశాస్త్రపిత; నీతియొక్క దార్శనిక వివరణ సోక్రటీస్‌తో ప్రారంభించినది - అనునవి కేవలము కల్లలుకావు. ఏలన అట్టి సుప్రాచీనుల నైతిక ఉక్తులకును, నైతిక దర్శనములకును మధ్య క్రమించవలసిన మార్గము సుదీర్ఘము. అందువలన మననీతిశాస్త్ర సమీక్షను వీరి నతిక్రమించి సోక్రటీస్‌తో ప్రారంభింతము.

సోక్రటీస్‌యొక్క బోధనలు అతని అభ్యుపగమ మార్గము (method of approach) నుండి అవియోజ్యములు. అతని అభ్యుపగమమార్గమును అతనికాలము నుండి వేరుచేయలేము. మానవ ప్రవర్తనసమస్యా పరిష్కారమునకై సోక్రటీస్ తొక్కిన మార్గము గురుశిష్య సంవాద రూపము. సాంకేతికపరిభాషలో దీనినే వాద తర్క (dialectic) మందురు. తర్కప్రయోగఫలము విస్తారముగా పరపక్షప్రధ్వంసమే. ఈ వాదతర్క మనుగమించిన మార్గ మిది. ఏ ప్రశ్నకైనను తాను సమాధానము నీయక, ప్రతిపక్షుని సమాధానము నాలకించి, దానిని పడగొట్టుట. ఆ కాలమున హేతువాద తరంగమొకటి గ్రీకు ప్రజలపై ఉపరిగతముగ పారినది. దీని ఫలితముగ బలమే ధర్మమనియు, సత్యము, సాధుతవంటి విలువ లన్నియు ప్రాతీతికము (subjective) లనియు, వారు నమ్మజొచ్చిరి. ఈ నమ్మకములను సోఫిస్టులు దార్శనికోక్తుల రూపమున వ్యక్తపరచిరి. ఈ నైతిక నూతనావిర్భావముయొక్క నిరర్థకతను బయటపెట్టుటే సోక్రటీస్‌యొక్క నియోగము. సౌజన్య దౌర్జన్యముల మధ్యనున్న అంతరమును, సౌజన్యముయొక్క సహజమహత్త్వమును సోక్రటీస్ గ్రహించెను. కాని తర్కము, వైదుష్యము నీతికి విరుద్ధములుగా నాచరించినచో నీతి నిలువజాలదు. అందువలన నాతడు సోఫిస్టులతో సాంప్రదాయికులగు అరిస్టోఫేనీజ్ వంటి శిష్టులు పోరాడిన రీతిని పోరాడలేదు. సోఫిస్టుల బోధనలు తర్కపు ధాటి కాగలేవని అతడు నిరూపించ యత్నించెను. తాను అజ్ఞుడనని ప్రకటించుకొనుచు సోఫిస్టుల దరికి జిజ్ఞాసువువలె చేరి ఆ పండితమ్మన్యుల జ్ఞానహీనతను బయటపెట్టుచుండెను. సోక్రటీస్ అవలంబించిన ఈ మార్గము ముఖ్యముగా ప్రధ్వంసకమైనది. కాని సోక్రటీస్ నీతిశాస్త్రమందు సృజనాత్మకాంశము లేకపోలేదు. కాని దీనిని అతని అజ్ఞానప్రతీతితో సమన్వయించలేము. ఏది ఎట్లున్నను సోక్రటీస్ బోధనాహృదయము ధర్మమే జ్ఞానమని. దీని తాత్పర్య మేమనిన జ్ఞానహీనుడగు మనుజునికి యుక్తాచరణ ముండదు. జ్ఞానధనుడగువాడు తప్పుత్రోవను పోలేడు.

అప్రతిఘట్యములవలె కాన్పించు రెండు వాక్యములు పై వాక్యములనుండి ఉత్పన్నములైనవి. 1. ప్రతివ్యక్తియు తన మంచినే కాంక్షించును. వీలయినచో దాని నందుకొనును. 2. ధర్మమే ఉత్కృష్టతమమైన సాధుత. ఈ వాక్యములను వ్యాఖ్యానించుచు, సోక్రటీస్ మనలను చేతలకు ప్రోత్సహించు ఆత్మయొక్క అహైతుకాంశములను (irrational parts of the soul) మరచినాడని అరిస్టాటిల్ నిరూపించెను. కాని ఇటీవలి విద్వాంసులు చూపినట్లు మనుజుడు బుద్ధిపూర్వకముగ దౌర్జన్యమునకు నెట్టుకొనడు. తన ఆత్మయొక్క అహైతుకాంశముల ప్రోద్బలములచే మనుజుడు కార్యమునకు కడంగినపుడు తాను స్వచ్ఛందముగా ప్రవర్తించుచు, తన దౌర్జన్యమును సరకుగొనడు. ఎట్లైనను సోక్రటీస్ శాస్త్రముయొక్క మూలభావము ధర్మమే జ్ఞానమని. మరి రెండు వాక్యములను ఈ వాక్యములనుండి నిగమించ వచ్చును. ఆ రెండు వాక్యములివి: (1) ధర్మమును ఇతరులకు బోధించవచ్చును. (2) ధర్మము ఏకరూపము. సోక్రటీస్‌యొక్క నీతిశాస్త్రమునకు సంబంధించిన మరి రెండు లక్షణముల నిచ్చుట పేర్కొనవచ్చును. (1) ఈశ్వరశాస్త్ర, లేదా నైతికేతర శాస్త్ర ప్రమేయములనుండి నిష్కృష్టమైనదిగా నీతిశాస్త్రమును అతడు రూపొందించలేదు. అందువలన నీతిశాస్త్రమును స్వతంత్ర శాస్త్రముగా మలచినాడు. (2) అందుచేతనే విచార అసహకృతమైన కేవల సామాన్యజ్ఞానము అతివేగముగ భ్రాంతికి వశమై సోఫిస్టుల విషమదర్శనమందు వ్యక్తమయిన నికృష్ట సామాన్యజ్ఞానమునకు ఎరయైనదియని అతడు ఒప్పుకొనెను. అతని నీతిశాస్త్రము మానవుల సామాన్య జ్ఞానముపై నాధారపడినది.

అర్ధ సోక్రటీయులు : సోక్రటీస్ నిర్యాణానంతరము మూడు భిన్న నీతిశాస్త్ర సంప్రదాయములు తలయెత్తినవి. వీరిలో ఎవరికి వారు సోక్రటీస్‌యొక్క జీవితమునకు, బోధనలకు సరియైన వ్యాఖ్యానమును కల్పించితిమని చెప్పుకొనిరి. ఇట్టి పరిస్థితి సాధ్యమగుటకు హేతువు సోక్రటీస్ తన బోధనలకు వ్యవస్థిత రచనారూప మీయక, సంభాషణరూపము నిచ్చి, పరస్పరము సంవదించని అనేక విషయముల నతడు వాక్రుచ్చుటయే. అదిగాక ధర్మమే జ్ఞానమను అతని మూలవాదము సంశయరహితముగా లేదు. గణితజ్ఞానముగాని, ఖగోళజ్ఞానముగాని ధర్మము కానేరదు. అది ధర్మవిషయకమైన జ్ఞానము అనుట పునరుక్తియే యగును. సోక్రటీస్ ఇట్టి పునరుక్తిని ఉద్దే

శించ లేదనుట నిజమే. జ్ఞానమనిన ఆతనిదృష్టిలో సిద్ధాంతముతో పరిచయముకాదు. జీవితపురుషార్థమును గురించిన గభీర అవిచాల్య విశ్వాసమే జ్ఞానమని ఆతని అభిప్రాయము. కాని జీవితమందు అత్యర్ఘమైనదేది? ఈ ప్రశ్నకాతడు నిశ్చిత సమాధానము నీయలేదు. అందువలన ఆతని అనుయాయులు ఎవరికిష్టమువచ్చినట్లు, ఎవరికి తోచినట్లు వారు వ్యాఖ్యానించిరి. సినిక్ సంప్రదాయ ప్రతిష్ఠాపకుడగు అంటిస్తెనీజ్ సోక్రటీస్ శీలమం దత్యంత విశ్వాసము కలవాడు. ముఖ్యముగా సోక్రటీస్ యొక్క శీలదార్ఢ్యము, స్వయంసంతృప్తత, పరమతముల గురించిన సంపూర్ణఉదాసీనత మొదలగు గుణములు అంటిస్తెనీజ్‌ను ఆకర్షించినవి. అందుచే నతడు వాంఛారాహిత్యము, ఐహలౌకిక భోగముల విషయమైన సంపూర్ణ నిర్లక్ష్యము జీవిత లక్షణములని ఉగ్గడించెను. సిరినేయిక్ సంప్రదాయకర్త యగు ఆరిస్టిప్పస్ ధర్మమార్గానువర్తులే సుఖంతురను సోక్రటీస్ బోధనను అంగీకరించి, ధర్మమనగా సౌఖ్యమని వివరించెను. మెగారిక్ సంప్రదాయస్థాపకుడగు యూక్లిడ్ సోక్రటీస్ యొక్క ధర్మసిద్ధాంతమును నిత్య పరిణామియగు దృశ్య ప్రపంచము మిథ్యయని దానిని నిరాకరించు ఎలియాటిక్కుల సత్తాసిద్ధాంతముతో మేళవించి, ధర్మమనగా సత్తను గురించిన జ్ఞానమే యని నిరూపించెను.

ప్లేటో: అర్ధసోక్రటీయ సంప్రదాయకర్తలు సోక్రటీస్‌తో సాక్షాత్పరిచయము కలవారలు. కాని సోక్రటీస్ వలె ప్రతిభావంతులు కాకపోవుటచే ఆ మహాత్ముని ఆలోచనను సమగ్రముగా గ్రహించలేకపోయిరి. అట్లు సోక్రటీస్‌ను సంపూర్ణముగా అర్థము చేసుకోగలిగినవాడు ఆతని శిష్యులలో నొకడగు ప్లేటో. సోఫిస్టులయొక్క నైతిక సిద్ధాంతములు హానికరములేకాక సిద్ధాంతదృష్ట్యా అసమర్థనీయములని నిరూపించుట సోక్రటీస్ బోధనల హృదయమని ప్లేటో గ్రహించగలిగెను. తన బోధనలకు అతి భౌతికశాస్త్ర స్పర్శ లేకుండ సోక్రటీస్ జాగ్రత్తను తీసికొనినను ప్లేటో మట్టుకు నిస్సంశయముగా అతి భౌతిక వాది. నైతిక పురుషార్థములు సాపేక్షములనియు, ప్రాతీతికములనియు బోధించు సోఫిస్టుల సిద్ధాంతము భౌతిక వాదము (materialism) నాశ్రయించినదని ప్లేటో కనిపెట్టెను. 'నియమములు' (Laws) అను గ్రంథములో ఈ సిద్ధాంత ప్రవక్తలు భూమి, నీరు, తేజస్సు ప్రాథమిక ద్రవ్యములనియు, వీటినే వారు ప్రకృతియని గ్రహించి ఆత్మ వీటి సంఘాతమునుండి జనించినదనియు చెప్పుదురని నిరూపించెను. అనగా నీతి సహజముకాదు, సామయికము అను సిద్ధాంతము కేవలము నైతిక సిద్ధాంతమే కాదు; యాంత్రిక నియమములచే నియంత్రించబడు అంధద్రవ్యము వాస్తవికముగా నున్నదనియు, అట్టి యాంత్రిక నియమములచే నిర్దిష్టమైనంతమట్టుకు మానవచేష్టలుకూడ వాస్తవికములే ననియు నిరూపించు అతిభౌతిక సిద్ధాంతములోని ఒక భాగము కూడను. నైతిక కార్యములను పై సిద్ధాంత దృష్టిలో పరిశీలించితిమేని అవి వాస్తవములు కావు. అందువలన నీతి నియమములు, సంస్థలు సహజోత్పన్నములు కావు. అవి కృత్రిమములు అని తెలియును. నీతి నిట్లు వివరించుట సోక్రటీస్‌నకు సమ్మతముకాదు. అతని అభిప్రాయములో నైతికజీవనము వాస్తవికమైనది. యాంత్రిక దృక్పథము దానిని సమర్థించలేకపోయినచో యాంత్రిక దృక్పథమే నిరసనార్హమని అతడు తలంచి యుండవచ్చును. సత్తాశాస్త్ర కల్పనలయం దాదరములేని సోక్రటీస్ భౌతిక వాదమును ప్రత్యాఖ్యానించుటకుగాని, నీతిశాస్త్రమూల పదార్థముల నుపయోగించి భౌతిక ప్రపంచమును వివరించుటకుగాని యత్నించలేదు. ఈ పనిని ప్లేటో చేయపూనుకొనెను. భౌతికవాద ధోరణిలో నైతిక జీవనమునేకాక, భౌతిక ప్రపంచమును కూడ వివరించలేమని ప్లేటో నిరూపించ యత్నించెను. మానవచేష్టలవలె భౌతిక వస్తువులు కూడ అవి చేరబోవు లక్ష్యముల మనమునం దిడుకొని వివరింపబడవలెనని, అనగా సాధుత యనునది నైతిక భావమే కాక అది అతిభౌతికభావ మనికూడ ప్లేటో సమర్థించెను. సామాన్య జ్ఞాన విశ్లేషణగాని, రచ్చసావిడిలోని వాదోపవాదములుగాని నీతియొక్క స్వరూపమును ఆవిష్కరించుటకు సమర్థములు కావు. నీతి స్వరూపము కృషీవలుల, వణిక్కుల బోధకు అతీతమైనది. కాని ధర్మమే జ్ఞానమను సోక్రటీస్ సూత్రమును ప్లేటో అంగీకరించెను. ఇది కారణముగా నాతడు దార్శనికదృష్టిలో ధర్మమను దానిని ఆచారమందు ప్రకటితమైన ధర్మమునుండి భిన్నముగా గుర్తించవలసియుండెను. దార్శనికునికి సాధుత యన నేమో తెలియును. దాని నతడు ఆచరణలో పెట్టగలడు; పెట్టునుగూడ. అందువలన నతడు దేవతలకు ప్రియతముడు అగును. సామాన్య మానవులు ఆతనిని అనుకరించవచ్చును. వారికి సమ్యగ్జ్ఞానము లేకపోయినను సరియైన అభిప్రాయము కలదు. సమ్యగభిప్రాయము దైవదత్తమైనను విద్యాశిక్షణలద్వారా దానిని మప్పవచ్చును. సమ్యగ్జ్ఞానము, సమ్యగభిప్రాయము దార్శనికునికి అవశ్య సంపాదనీయములు. ఏలన వాంఛలను, ఉత్సాహమును జనింపచేయు ఆత్మయొక్క అంశములు ఆత్మయొక్క హైతుకాంశమునకు లోబడనంతమట్టుకు సాధుతా పరిజ్ఞానము పొడసూపదు. ఇట్లు ఆత్మలో మూడు భాగ

ములు లేదా అంశ లున్నవి. హైతుకాంశ, వాంఛాంశ, ఉత్సాహాంశ. ఆత్మకు వివేకము, ధైర్యము, నియతి, న్యాయము అను నాలుగు ప్రధాన ధర్మములుకూడ కలవు. మొదటి మూడును ఆత్మయొక్క మూడు అంశల కనుగుణములు. నాలుగవది వాటిమధ్య సామరస్యమును సూచించును. ఆత్మధర్మచతుష్టయమును ప్రతిపాదించు సిద్ధాంతము నిజముగా సోక్రటీస్‌సిద్ధాంతము కాదు. ఏలన ఆతడు ధర్మ మేకరూపమని, అనగా అవయవి కాదని విశ్వసించెను. అదిగాక నైతికజీవనము ఆత్మయొక్క మూడు అంశములను ఉచితక్రమములో ఉంచుటపై ఆధారపడియుండునని గుర్తించుటవలన, ప్లేటో అజ్ఞానము దురాచరణకు ఏకైకాకరమను సోక్రటీస్ దృక్పథమును త్యజించెను. ఆత్మ వాస్తవికముగా హేతుబద్ధమైనది, సరళమైనదియైనను, దాని వాంఛాంశము, ఉత్సాహాంశము శరీరముతో దానికున్న సంసర్గముచే జనించినవి - అని ప్లేటో వాదించుటకు ఎప్పుడును సంసిద్ధుడై యున్నాడను విషయమును మనమునందు ఉంచికొనినచో అతడు సాధారణ మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయ విశ్లేషణము నాధారముగా గాని ఈ సిద్ధాంతమునకు రాలేదని మనము నమ్మకుండ నుండలేము. శరీరము ఆత్మకు కారాగారము; లేదా గోరీవలె నాచరించుచున్నది - యని చెప్పు ఆర్ఫిక్ పితాగోరీయ దృక్పథము ప్లేటోపై నెరపిన ప్రభావమువలన ఈ సిద్ధాంతము నతడు చేపట్టెను. దాని కనుగుణముగ మరణించుట యన నేమో ఎరిగినవాడు జీవించుట యన నేమో తెలియగలడు అను గ్రీకు సంస్కృతికి వైదేశికమగు సిద్ధాంతమును ప్లేటో ప్రతిపాదించెను. సోక్రటీస్ విధానమునకు విరుద్ధముగా తన సాధుతాభావమునకు ఈశ్వరునితో తాదాత్మ్యము కల్పించిన మతము నాధారముగా గొని ప్లేటో తన నీతిశాస్త్రమును నిర్మించి, శారీరకజీవనమును, భూతలముపై మానవుని మనికిని చాల నిరసనబుద్ధితో చూచినాడు.

ఆరిస్టాటిల్ : ప్లేటో నీతినిగురించిన ఊహలను ఆకాశమందున్న మేఘములలో చిక్కువడి భూమికి తిరిగి చేరలేనంత అచలోన్నతికి తీసికొనిపోయెను. అందుచే ప్లేటో నీతిసిద్ధాంతమునకు ఐహలౌకిక రూపము లేదు. ఏది ఎట్లున్నను అతని గొప్ప శిష్యుడగు ఆరిస్టాటిల్ వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయ మిది. ఆరిస్టాటిల్ సిద్ధాంతము స్వరూపములో చాలమట్టుకు ప్లేటోయొక్క సిద్ధాంతము ననుకరించినదని చెప్పుటకు చాల ఉపపత్తి యున్నను, ఆరిస్టాటిల్ సిద్ధాంతము ప్లేటో సిద్ధాంతముకన్న సోక్రటీస్ సిద్ధాంతమును హెచ్చుపోలియున్నదని చెప్పక తప్పదు. అతిభౌతిక విచారమును ఆచరణవివేకముతో ప్లేటో ఏకీకరించుటచే మానవ సంక్షేమమును గురించిన విశేషములను నిరపేక్ష సాధుతా (absolute good) జ్ఞానము నుండి అతడు నిగమించియుండవచ్చును. కాని అతడట్టి ఉద్యోగమునకు కడంగలేదు సరికదా, అతని అర్వాచీన సంభాషణలలో నిరపేక్ష సాధుతయొక్క ప్రసక్తి లేకుండగనే మానవ సంక్షేమమును గురించిన చర్చ సాగించెను. ఇంకొక విశేషము : సోక్రటీస్ ఉపజ్ఞమైన వ్యాప్తి తర్కపద్ధతి నటుపెట్టి, తన చర్చలలో సాహసముతో ఊహకు ప్రాధాన్య మిచ్చెను. అందువలన మానవ సాధుతతో దేవుని సాధుతకున్న సంబంధముల చర్చలలో ఆరిస్టాటిల్ కతిపయసందర్భములలో ప్లేటో విధానమును స్వీకరించెను. మందమతియో అతిమతియో తప్ప ఆరిస్టాటిల్ మొత్తము మీద తన పరమగురువగు సోక్రటీస్ పద్ధతినే చేపట్టెనను విషయము గ్రహించకుండ నుండలేడు. దీనికి సామాన్యప్రసిద్ధినుండి వ్యాప్తిజ్ఞానమును గ్రహించి ఫలముల సాధించుటకు ఆరిస్టాటిల్‌కున్న ఉత్సుకతను తార్కాణముగా చెప్పవచ్చును. నిజమునకు ప్రయోజనము నుద్దేశించియే మనుష్యులు ప్రవర్తింతురను సామాన్య ప్రతీతిని ఆరిస్టాటిల్ అంగీకరించెను. మానవ జీవితము లక్ష్యముల నన్వేషించును. కాని లక్ష్యములన్నియు అంతిమములు కావు. వాటిలో చాలమట్టుకు ఏదో యొక ఉన్నత లక్ష్యమునకు సాధనములేయగును. చరమ లక్ష్యము ఒకటి కలదు. అది సౌఖ్యమని మానవులందురు. కాని దాని స్వరూపము విషయమై ఏకీభావము లేదు. ఇది అంతయు లౌకిక జ్ఞానమే. దీనినే సోక్రటీస్‌కూడ ఉపయోగించెను. ఆరిస్టాటిల్ దీని ననుమతించి, సౌఖ్యమన నేదియో ఎరుంగుటకు సోక్రటీస్ పద్ధతినే ఉపయోగించెను. శరీరావయవములకు శరీరమందువలె మనుజులకుకూడ ప్రతినియత ప్రవృత్తులు కలవనియు, ఆ ప్రవృత్తుల నిర్వహించుటయే మానవ సంక్షేమమునకు కూర్పుననియు అతడు నిరూపించెను. అయిన నా నియత ప్రవృత్తి యేది? మానవాత్మయొక్క హైతుకాంశము నిర్దేశించునట్లు జీవితమును గడపుటయే ఆ ప్రవృత్తి. ప్లేటో సమాధానముకూడ ఇదియే. కాని శరీరము ఆత్మయొక్క కారాగృహమని యొక వైదేశిక సిద్ధాంతమును ప్లేటో అంగీకరించెను. ఆరిస్టాటిల్ ఈ విషయమున ప్లేటోను ప్రతిఘటించెను. ఆరిస్టాటిల్ సౌఖ్యవాది కాదు. మానవసంక్షేమమునకు సౌఖ్యము ముఖ్యనిమిత్తము కాదనుపక్షములోనివాడు. ఈతని అభిప్రాయములో సంక్షేమమన సాధుచరిత్రయే. అవి మనకు కలుగజేయు సౌఖ్యమునందు లక్ష్యముంచక జ్ఞానము, ధర్మము,

మానవుని హైతుక జీవన మెన్నుకొనదగిన విషయములు. కాని సౌఖ్యావహము కాని ధర్మము ధర్మమే కాదు. ధర్మము సంకల్పముయొక్క అభ్యాసము. దేవతలు సాధ్యమగు ధర్మముకన్న, సాధనములగు శ్రమను, యత్నమును మేలుగా గణించినను ఒక అభ్యాస మలవడినపుడు దాని నిగ్రహము దుఃఖజనకమగును. ఇంకొక రీతిని చెప్పవలెనన్నచో, ధర్మమునకు మన సహజశక్తులు స్థానము. మన సహజశక్తులు వివేకమున కధీనమై నిష్ప్రమాదమగు మధ్యేమార్గమవలంబించి హేతువుచే నియంత్రించబడినపుడు ధర్మము సంకల్పముయొక్క గుణమగును. ఈ నియంత్రణ విషయమైన నిర్ణయముకూడ సంకల్పమునుండియే ఉద్గమించును.

స్టోయిక్కులు : తరువాత గ్రీకులనీతిశాస్త్ర సమాలోచన విషయమై చెప్పుటకు విశేషము లేవియు లేవు. ప్రాచీన భావములను కుదించి నూతన సంవిధానముల నిముడ్చుటయే ఈ కాలపు నీతిశాస్త్ర అనుశీలనా విషయమైనది. నీతిశాస్త్ర భావములను సినిక్కులనుండి ఎరువు తెచ్చుకొని, ప్లేటో, హెరాక్లిటస్, భౌతిక వాదుల వంటి భిన్నచింతకుల ప్రభావమునకు వశమై, భౌతిక వాద, అంతర్యామివాద, ప్రయోజన వాదాంశములు మెండుగా గల అతిభౌతిక శాస్త్రాభిప్రాయములతో ఎరువు తెచ్చుకొనిన భావముల మేళవించి, 'ప్రకృతి ననుసరించి జీవించవలె' నను సూత్రమును స్టోయిక్కులు వెలిబుచ్చిరి. అనగా స్టోయిక్కుల మతములో ప్రపంచము నిరపేక్ష లేదా హేతు నిర్దిష్ట నియమములచే నియంత్రించబడుచున్నది. మానవుడు హేతువునకు అపరపర్యాయమగు తన ప్రకృతిని అనుసరించిన పక్షమున, అతని ప్రవర్తన విశాల ప్రపంచ నియమముల ననువదించును. ఇదియే ధర్మము. ఇదియే హేతువు ననుసరించిన జీవితము. ఇదియే సాధుత. దుర్మార్గత పాపహేతువు. లేమి, రోగము, చావు ఇవి అహితములుకావు. సిరి, ఆరోగ్యము, జీవిత సౌఖ్యములు సాధువులు కావు. మనుజుడు సౌఖ్యము నన్వేషించకూడదు. హేతు ప్రతిష్ఠితమైన ధర్మమే జ్ఞానము. ధర్మేతరము అజ్ఞానము. ఇది యంతయు ప్రాత సినిక్కుల వాదము. అంతర్యామి వాదముతో పొత్తుకలిపిన సినిక్కుల వాదము స్టోయిక్కులు ఆవిష్కరించిన యొక నూతన భావమునకు దారితీసినది. వసుధైకకుటుంబకత్వమే ఈ నూతన భావము. ప్రపంచము ఏకము. పరస్పరము కలహించుచున్న దేశముల, రాష్ట్రముల క్రింద ప్రపంచమును చీల్చుట హేతువిరుద్ధము. ప్రపంచమునం దేకదేశమగు ఒక నగరపు పౌరుడు తాను కాననియు, తాను వసుధైక కుటుంబియనియు వివేకవంతుడు తలంచును.

ఎపిక్యూరియనులు : నీతిశాస్త్ర భావ సంగ్రహణమునకు సినిక్కులను, భౌతిక, అతిభౌతిక శాస్త్రభావములకు హెరాక్లిటస్ మొదలైనవారిని, స్టోయిక్కులు ఆశ్రయించగా, ఎపిక్యూరస్ తననీతిశాస్త్ర భావములను సిరినేయిక్కులనుండియు, భౌతికశాస్త్ర భావములను డెమాక్రిటస్ నుండియు సంగ్రహించెను. ఇతడు సౌఖ్యమే ధర్మమను సిరినేయిక్కుల సిద్ధాంతమును అంగీకరించినను సౌఖ్యమను పదమునకు ఉత్కృష్టమును, శుద్ధమును అగు నిర్వచనమును కల్పించి, స్టోయిక్కుల సమాలోచన ధోరణినుండి భిన్నముగా నగుపడని సమాలోచనమార్గమును త్రొక్కెను. ఈ విషయము అతని సమకాలికులచేగాని, అనుయాయులచేగాని గుర్తించబడనట్లు కనిపించును. సిరినేయిక్కులు తలంచినట్లు సౌఖ్యమనగా క్షణికమగు శారీరక, లేదా మానసిక సౌఖ్యమని ఎపిక్యూరస్ తలంచలేదు. మానవ లక్ష్యము సౌఖ్యయుతజీవనము. క్షణికమైన సౌఖ్యము కాదు. అందువలన మనవాంఛలను నిగ్రహించవలెనని అత డుపదేశించును. ఇదిగాక మానసిక సౌఖ్యము కాయికసౌఖ్యము కన్న ఉత్కృష్టతరమైనదని అతని మతము. క్లేశములకు గురియై పరతంత్రుడగువాని కట్టి సౌఖ్యము దుర్లభము. అందువలన స్టోయిక్కులవలె నీతడుకూడ మనుజుడు సుఖ దుఃఖ ద్వంద్వాతీతుడై, ఔదాసీన్యమును అలవరచుకొనిన మనస్సుగలవాడై తన జీవితసౌఖ్యమునకు, సాఫల్యమునకు తానే కర్తయని, తన స్వతంత్రతను నిలువబెట్టుకొనవలెనని అతని ఉపదేశము. కాని యతడు హానికరము కానట్టి ఇంద్రియ సుఖముల నిషేధించలేదు. సౌఖ్యమును పెంపొందించు స్నేహమునకతడు మిక్కిలి ప్రాధాన్యము నిచ్చెను.

రోమను నీతిదార్శనికులు : అరిస్టాటిల్ తరువాత గ్రీకు చింతకులవలె, రోమను చింతకులుకూడ క్రొత్తవిషయముల ప్రతిపాదించలేదు. జేతయగు రోము జితయగు గ్రీసును గురువుగా నంగీకరించి ఆ శిష్యత్వమునుండి విముక్తి పొందలేదు. రోమను చింతకులు స్టోయిక్కులనో లేదా ఎపిక్యూరియనులనో అనుసరించిరి. వారు నీతిశాస్త్రమునకు క్రొత్త విషయములను చేర్చలేదు. కాని న్యాయశాస్త్ర దృష్టితో వారు నీతిశాస్త్రమును పరిశీలించిన సందర్భములో కొన్ని విశేష విషయముల వారు వెలిబుచ్చిరి. మానవుడు హేతుప్రవణుడగుటచేతను, హేతుప్రవణమగు మానవుల సంఘములో నొకవ్యక్తి యగుటచేతను దానివలన తనకు చేకూరు ఉపయోగములపై లక్ష్యముంచక న్యాయసూత్రముల కాతడు కట్టుబడియుండవలెనను స్టోయిక్కుల వాదమును వీరంగీకరించిరి. సాధుత,

ధర్మము మూలభావములుగా అంగీకరించిన ప్రాచీనగ్రీకు నైతిక దృక్పథమును త్యజించి నీతిశాస్త్రము ముఖ్యముగా నీతిసంహితల అనుశీలనమనియు, ఔచిత్యమే (right) నీతిశాస్త్ర మూలభావ మనియు అభిప్రాయమును వారంగీకరించిరి. ప్రాచీన నీతిశాస్త్ర భావములనుండి నవీన భావములు చేరుటకు వీరు కారకులైరి. బెనర్జీ.

నీతిశాస్త్రము - జైన, బౌద్ధ : జైనమత సిద్ధాంతములలో ముక్తిని బడయుటకు మానవుడు తన అంతరాత్మను సంపూర్ణముగ పరిశుద్ధ మొనరించుకొనవలెను. అట్టి ఆత్మశుద్ధికి హృదయమునుండి సమస్త ప్రాపంచిక విషయ సంబంధమైన వాంఛలను తొలగించి అంతఃకరణమును, స్థూలదేహమును తన స్వాధీనమునం దుంచుకొనవలెను. మానవుని హృదయము బాగుగ సంస్కరింపబడి, నూత్న కర్మల నొనరింపకుండుటకొరకు నైతిక ధర్మానుష్ఠానము మిక్కిలి యవసరము. నిర్వాణపథమును చేరుటకు సాధనములు త్రిరత్నములని జైనమత సిద్ధాంతము. జినునియందు భక్తివిశ్వాసములు గలిగియుండుట, వారు బోధించిన సిద్ధాంతముల విషయమై చక్కని జ్ఞానము గలిగియుండుట, పరిశుద్ధమైన చరిత్రతో నడచుట అను నీ మూడు పైజెప్పిన త్రిరత్నములు. ఈ త్రయమునందొకటి కొరవడినను ప్రయోజనము లేదు. అన్నియు నేకకాలమునందు సమకూరవలెను. శుద్ధమైన చరిత్ర ఈ క్రింద చెప్పబడు గుణములతో కూడియుండవలెను : 1. అహింస: ఇతర ప్రాణుల హింసింపకుండుట మాత్రము గాక సమస్తజీవులను ప్రేమింపవలెను. 2. దాన మొనరించుట ; సత్యమును పలుకుట. 3. పరుల సొత్తును సంగ్రహింపక సత్యముగ జీవించుట. 4. వాక్కునందు, క్రియయందు, చింతనయందు పవిత్రభావమునుకలిగియుండుట. ౫. ప్రాపంచిక విషయములం దెందును ఆసక్తి లేకపోవుట. ఈ ఐదు లక్షణములు ముఖ్యముగ నుండవలెను. చివరిదైన ఐదవ లక్షణము వస్త్రధారణను సహితము నిషేధించుచు దిగంబరత్వమును నిర్ణయించుచున్నదని కొందరి యాశయము. భేదదృష్టి గలిగి, లజ్జాభిమానములను వీడని మానవులకు నిర్వాణము దూరమగునని వీరి తలంపు.

జైనమతము గృహస్థులకు, పరివ్రాజకులకు వేరు వేరు ధర్మములను విధించెను. మనశ్శాంతిని చేకూర్చు ప్రతి కర్మ పుణ్యకర్మ యని పేర్కొనెను. ఆకలిగొనినవాని కాహారమిడుట, దప్పికనొందిన వ్యక్తికి జలము నిచ్చుట, వస్త్రవిహీనులకు వస్త్రముల నొసగుట, పరివ్రాజకుల కాశ్రయమిడుట మొదలగు కార్యములు తొమ్మిది పుణ్యసంపాదనకు మార్గములు. క్రోధము, గర్వము, మోసము మొదలగునవి మానవులను బద్ధులనుగ జేయును. ఓర్పు, వినయము, నిరాడంబరత, సంతృప్తి మొదలగునవి ఆత్మోన్నతిని చేకూర్చి, ఆత్మోద్ధరణకు సహాయపడగలవు. మరియు పాపకృత్యము భగవంతునియెడ నపరాధము కాజాలదు. మానవునికే ఇది నాశహేతువగును.

బౌద్ధమత సిద్ధాంతమునందు ప్రపంచములోని ప్రతి పదార్థము క్షణికము, అస్థిరము గనుక వాని నభిలషించుట, అట్టి పదార్థ సంగ్రహణమునకు ప్రయత్నించుట కేవల మవివేకము. ప్రాపంచిక భోగములందలి ఇచ్ఛ భ్రాంతి సిద్ధము. వీలైనంత త్వరితముగ నిట్టి వ్యామోహము నుండి దూరులము గావలెను. వీని యన్నింటికంటె బలవత్తరమైన యభిలాష ఆత్మ సంరక్షణ విషయమున గలుగు నిచ్ఛ. బౌద్ధమత సిద్ధాంతము ననుసరించి ఆత్మ యనునది లేదు గనుక మొట్టమొదట ఆత్మ సంరక్షణాభిలాషను నిర్మూలించవలెను. తన ఆత్మ గలదని విశ్వసించు వ్యక్తికి ఇతరుల యాత్మస్థితియందును నమ్మిక యేర్పడును. ఇది రాగద్వేషములకు దారితీయును. ఆత్మను నిరాకరించుటచేత స్వార్థపరత్వము స్వయముగ నశించును. ఆత్మ విశ్వాసమునకు హేతువు అవిద్య. అవిద్య సమస్త దుఃఖములకు పునాది. యథార్థ జ్ఞానముచేత నీ యవిద్యను తొలగింపవలెను.

బౌద్ధమతమునందు ఆర్యసత్యములు నాలుగు: దుఃఖము, దుఃఖహేతువు, దుఃఖనిరోధము, దుఃఖనిరోధమార్గము. వీని నెరుంగనంతవరకు మానవుడు దీర్ఘమైన భవచక్రమునందు పరిభ్రమించుచుండును. పైనుదాహరింపబడిన సత్యములలో మొదటివి మూడును బోధకు జెందినవి. నాలుగవది ఆచరణకు, లేదా అనుభవమునకు సంబంధించినది.

దుఃఖహేతువు అవిద్య. ఇది పన్నెండు కొక్కెములు గల గొలుసు వంటిది. అజ్ఞానము, సంస్కారము, విజ్ఞానము, నామరూపములు, జ్ఞానేంద్రియ పంచకము, మనస్సు (సదాయతనము), స్పర్శ, వేదన, తృష్ణ, ఉపాదాన, భవ, జరా మరణములు ఈ కొక్కెములుగ పేర్కొనబడినవి.

కారణము తొలగినచో కార్యము స్వయముగ నశించును గనుక, అవిద్య యథార్థజ్ఞానముచేత నిరోధింపబడగా దాని కార్యమైన పై విషయములు తొలగిపోవును. ఇది దుఃఖనిరోధము.

సత్యమైన దృఢవిశ్వాసము, స్థిరనిశ్చయము, సత్యవాక్కు, సత్కర్మ, సత్యజీవితము, సత్యయత్నము, సత్యచింతనము, సత్యలక్ష్యము - ఈ అష్టకము దుఃఖనిరోధ మార్గము.

నిర్వాణము స్వప్రయత్నముచేత సాధింపదగినదని బుద్ధుని యాశయము. ఇందుకు ముఖ్యముగ శీలము, సమాధి యవసరము. శీలమన సత్యము, సంతృప్తి, అహింస మొదలగు గుణములు గలిగిన పవిత్రవర్తనము. సమాధి యన ధ్యానము. మనశ్శాంతికి అంతర్దృష్టికి నిది మిక్కిలి యవసరము. బౌద్ధమతమునందు కేవలము భోగ లాలస, లేదా కేవలము శరీరహింస లేనట్టి మధ్యేమార్గము అనుసరణీయము. సంపూర్ణ దుఃఖరాహిత్యము నిర్వాణమని నిర్వచింపబడినది గనుక నిది జీవితకాలమునందే గడింప దగినది. నిర్వాణమును జీవన్ముక్తితో పోల్చవచ్చును. నిర్వాణమును బొందిన వ్యక్తి అర్హతుడు అని పిలువ బడును. ఇతడు దేహపతనానంతరము శూన్యస్థితి నొందును. ఈ దశ పరినిర్వాణమని పేర్కొనబడెను.

నైతికపథమునందు బౌద్ధ సిద్ధాంతములకన్న జైన సిద్ధాంతములు మరింత కఠినములు. సుఖదుఃఖములయందు ఔదాసీన్యము, అహింస, జీవిత నిరసనము, బాహ్యాకర్మ లకు ప్రాధాన్యము, నరుడు పూర్తిగ తన విముక్తికి తన పైననే ఆధారపడవలెననుట జైనమతమందెక్కువగ కాన నగును. ఏ. చెం. సు.

నీతిశాస్త్రము, నవీన : నవీన నీతిశాస్త్ర సమాలోచన చరిత్ర చాల క్లిష్టమైనది. నవీన చింతకులచే స్థాపించబడి నవి, ప్రతిఘటించబడినవి, సమర్థించబడినవి యగు నీతిశాస్త్ర ప్రమాణమును గురించిన సిద్ధాంతముల పరామర్శించుట వలన నవీన నీతిశాస్త్ర చరిత్రను మన మెరుంగవచ్చును. స్థూలముగా చూచినచో అట్టి సిద్ధాంతము లారు గలవు: 1. అంతర జ్ఞానము ప్రమాణ కల్పనకు ఆధారము. 2. న్యాయమే (law) ప్రమాణము. 3. సౌఖ్యమే ప్రమాణ కల్పనకు హేతువు. 4. ప్రకృతి పరిణామము ప్రమాణమును నిశ్చయించును. 5. సంపూర్ణత ప్రమాణమును కల్పించును. 6. విలువ ప్రమాణమున కాధారము.

1. **అంతరజ్ఞానము ప్రమాణమును కల్పించును :** తర్క, విచార సహకృతముగాని ప్రత్యక్షోపలబ్ధిని లేదా గ్రహణమును అంతరజ్ఞానమందురు. అంతరజ్ఞానమే ప్రవర్త నను గురించిన నిర్ణయములకు అంతిమ ప్రమాణమని చెప్పు చింతకులు కార్యముల, కార్యవర్గముల ఔచిత్యానౌచిత్య ములను మనము ప్రత్యక్షముగా గ్రహించగలమనియు, అందువలన నైతిక నియమములు స్వతః ప్రమాణము లనియు వాదింతురు. వీరి ప్రతిపాదనను భూతార్థ సంకథన మని గాని, లేదా కర్తవ్యతా వాక్యము అవ్యుత్పన్నమో అర్థరహితమో అయి ఉండవచ్చు నను అభిప్రాయము నుండి సాధింపబడినది యని గాని మనము భావించ వచ్చును. ఏలన "ఇట్లు చేయవలెను" అను నిర్దేశము భూతార్థములనుండి సాధింప వీలులేదు.

మునుపటి అంతరజ్ఞానవాదులు వారి ప్రతిపాదనను భూతార్థమును గురించినదానిగా పరిగణించి, మానవులు నీతినిగురించిన అంతరజ్ఞానము కలవారని సమర్థించగా, సమకాలిక అంతరజ్ఞానవాదులు అట్టి భూతార్థానుమేయ త్వము నైతిక ఉక్తులకు లేదని వాదింతురు. ఏది ఎట్లున్నను మానవులకు నీతినిగురించిన అంతరజ్ఞానము కలదని అంతర జ్ఞానవాదుల నిశ్చితాభిప్రాయము. అట్టి అంతరజ్ఞానముల విషయములను మనము మూడు విధముల వివరించ వచ్చును. అందువలన మనకు మూడు విధములగు అంతర జ్ఞానములున్నవని భావించవచ్చును. కార్యముల ఔచిత్యా నౌచిత్యములను నిర్ణయించు నైతిక నియమము అంతర జ్ఞాన లభ్యమనియు, అందువలన మానవులు సార్వజనీన ముగా అంతరజ్ఞానసంపన్నులనియు చెప్పవచ్చును. ఈవిధ మగు అంతరజ్ఞానము నైతిక ప్రమాణమును గురించిన సిద్ధాంతము కానేరదు. అది సాధారణ నైతిక భావముల ప్రభవస్థానమునుగురించిన సిద్ధాంతము.

ఈ సిద్ధాంతదృష్టిలో పృథక్కృత, మౌలిక, నైతిక సూత్రములు తర్కశాస్త్ర మౌలిక నియమములవలె వ్యాప్తి గ్రహణమువలన లభ్యమైనవి కావు. అవి వాగ్రూపమున వెలువడిన అంతరజ్ఞాన విషయములు. అందువలన ఒక యుక్తిగాని, లేదా ఒక యుక్తివర్గముకాని స్వతః ప్రమాణ మని మన అంతరజ్ఞానము మనకు చెప్పనట్లు, ఒక కార్యము కాని, కార్యవర్గముకాని ఉచితమనిగాని, అనుచితమని గాని అంతరజ్ఞానమువలన తెలియబడదు. యుక్తియొక్క ప్రామాణికత్వము అంతరజ్ఞాన లబ్ధములగు సూత్రములను బాహ్య విషయముల కన్వయింప చేయునపుడు విశద మగును. ఇటులనే ఒక కార్యముయొక్క నైతిక స్వభా వము అంతరజ్ఞానచోదితములైన నియమముల వినియోగ ములో బయట పడును.

ఈ అంతరజ్ఞానవాద రూపముయొక్క స్వభావము ఇట్టిది కనుక, దానిని మనము నైతికప్రమాణ సిద్ధాంతమని చెప్పలేము. కార్యముల ఔచిత్యానౌచిత్యములు సాక్షా త్తుగా అంతరజ్ఞానముచే నిర్ణయించబడునని చెప్పగలిగి నపుడే అట్టి సిద్ధాంతము మనకు కైవసమగును. ఇట్టి అంతరజ్ఞానవాదమునకు స్వాభ్యుపగత (dogmatic) అంతరజ్ఞానవాదమని సిడ్జ్విక్ పేరిడెను. కాని సమకాలిక రచయితలు సాధారణాంతరజ్ఞానమని దానిని పిలుచుటకు ఇచ్చగింతురు. ఈ సిద్ధాంతమును సమర్థింపబూనుకొనిన వారు ప్రతి నైతిక సన్నివేశము దేనికదియే విలక్షణ

మైనదనియు, అందువలన అంతరజ్ఞానము సార్వజనీన ప్రామాణికత గల నైతిక భావముల మన కందచేయలేదనియు మరువరాదు. అసత్యములు అను జాతికి చెందిన కార్యవర్గము అనుచితమని అంతరజ్ఞానమువలన మనము తెలిసికొనవచ్చును. కాని కల్లయాడుట అనుచితము కాదనిపించు సందర్భములు కొన్ని కలవను విషయమును మనము నిరాకరించలేము. అదిగాక ప్రేమపురస్సరముగా సత్యము చెప్పుట, అసూయాపురస్సరముగా సత్యము చెప్పుట రెండును సమానౌచిత్యము కలవి కావు. అందువలన ఈ సిద్ధాంతము నవలంబించువారు ఏదోయొక కార్యవర్గము ఉచితమనిగాని, అనుచితమనిగాని అంతరజ్ఞానము తెలియచేయలేదనియు, అది తెలియజేయునది ఆ కార్యవర్గము అనుష్ఠేయమా కాదా యను విషయమే యనియు ఒప్పుకొనవలయును. అందువలన కొందరు అంతరజ్ఞానవాదులు ఒక కార్యవర్గముయొక్క ఔచిత్యానౌచిత్యములను అంతరజ్ఞానము తెలియచేయదనియు, ఒక విడికార్యముయొక్క ఔచితినే తెలియచేయగలదనియు వాదింతురు. ఇట్టి అంతరజ్ఞానవాదమును సిడ్జ్‌విక్ ప్రాత్యక్షిక (perceptual) అంతరజ్ఞానవాద మనినాడు. కాని సమకాలీన రచయితలు దీనిని వైయక్తిక అంతరజ్ఞానమందురు. మన అంతరజ్ఞాన బోధనలు - ముఖ్యముగా అసాధారణ పరిస్థితులు తారసిల్లినపుడు - పరస్పర సంఘర్షణమునకు లోనగుటయు, అందువలన వాటి అమోఘత్వమునకు భంగము వాటిల్లుటయు సంభవించును. నైతిక నిర్ణయములు వస్తుతంత్రములని విశ్వసించువారలను నిరుత్తరులుగా చేయుటకు ప్రాతీతికవాదులు (subjectivists) ఉపయోగించు అస్త్రములు: అంతరజ్ఞానముల పరస్పర సంఘర్షణయు, వాటి మోఘతయును. అంతరజ్ఞానవాదులు నైతిక పురుషార్థముల వస్తుతంత్రతను గురించి అచంచల విశ్వాసము కలవారు. ఈ చిక్కు ఈ రకపు అంతరజ్ఞానవాదమునకే కాదు, తక్కిన విధములగు అంతరజ్ఞానవాదములకుకూడ గలదు. కాని తక్కిన విధముల అంతరజ్ఞానవాదము ఏదోయొకరీతిని నైతికపురుషార్థముల వస్తుతంత్ర స్వభావమును సమర్థింపచూచినను, ఈ రకపు అంతరజ్ఞాన వాదమును పక్షీకరించినవారు ప్రాతీతికవాదుల ఆక్షేపణలకు సమాధానము చెప్పలేనివారైరి. వీరికి విషమస్థితినుండి తప్పించుకొనుటకు మూడు మార్గములున్నవి. నైతిక అంతరదృష్టి విలక్షణమైనది, విశ్లేషణకు అవకాశమీయనిది యని చెప్పవచ్చును (కాని ఇది ప్రమాదభూయిష్ఠమైన మార్గము. ఏలన ఏదేని ఒక కార్యము ఉచితమో అనుచితమో నిర్ణయించుటకు కల హేతువుల నడుగుట తెలివిలేనితన మనిపించుకొనును). లేదా అట్టి అంతరజ్ఞానములు విశ్లేషణీయములు, తర్కయుక్తులచే సమర్థనీయములు అనియైన చెప్పవచ్చును. కాని ఇందువలన అంతరజ్ఞానములు మనకు మార్గదర్శకములేకాని అంతిమ నైతిక ప్రమాణములుగా నాచరించవని ఒప్పుకొని నట్లగును. లేదా అంతరజ్ఞానములు నైతిక దృష్టి, లేదా నైతికాంతఃకరణము యొక్కవృత్తులనియు చెప్పవచ్చును. ఏలన నిర్దుష్టమైన నైతికబుద్ధి ప్రమాదమునకు గురికాదు. కాని ఏదేనియొక అంతరజ్ఞాన విషయము దోషజుష్టమైన నైతికబుద్ధియొక్క వృత్తియో కాదో నిర్ణయించుట యెట్లు? ఏది ఎట్లున్నను, నైతికబుద్ధి యొకటి కలదను సంప్రదాయమునకు చెందిన కొంతమంది చింతకులు అట్టి నైతికబుద్ధి నైతిక విషయముల నిర్ణయించుటకు ప్రయోజకముగా నాచరించునను సిద్ధాంతమును సమర్థింతురు. ఈ సంప్రదాయ ప్రతిష్ఠాతయగు షాఫ్ట్స్‌బరీ (Shaftesbury) మత ప్రకారము మనుజులకు స్వార్థహితత్వము, పరార్థహితత్వము కూడ సహజములే. ఈ రెంటిని ఉచితరీతిని సమతులితస్థితిలో నుంచజూచునే సాధుత (goodness). తర్కానుగృహీత సమాలోచన సహాయమున ఈ సమతులితస్థితిని సాధించవచ్చును. కాని ఈ స్వార్థ, పరార్థ ప్రవణతలు "నైతికవివేకము" అనునొక నూతన సంస్కారము నుద్భోధించును. ఇది మానవులకు సహజము. కొన్ని విషయముల ననుమోదించియు, మరికొన్నిటిని నిరసించియు ఈ "నైతిక వివేకము" పై చెప్పిన సమతులితస్థితిని రక్షించును. దోషయుతము కానంతవరకు ఈ నైతిక వివేకము తప్పుత్రోవను త్రొక్కక హైతుక నిర్ణయములతో సంవదించును. ఎటులైనను షాఫ్ట్స్‌బరీ అభిప్రాయములో కళయందువలె నైతిక విషయములందుకూడ సంస్కృతాభిరుచి మనకు మార్గదర్శియగును. తక్కినవాటికివలె ఈ దృక్పథమునకు కూడ సుదీర్ఘచరిత్ర కలదు.

సుందరవస్తువులే సాధువస్తువు లనుట గ్రీకు సిద్ధాంత పరిపాటి. సౌందర్యయుతమైనదే సాధుతావిశిష్టమైనదని స్టోయిక్కుల ప్రసిద్ధ వ్యవహార సూత్రము. హెర్బార్టు (Herbart) కూడ ఈ దృష్టిలో నీతిశాస్త్రమును సౌందర్య మీమాంస కంగముగా పరిగణించెను. కేంబ్రిడ్జ్ ప్లేటోవాదులుకూడ-ప్రధానముగా మూర్-నైతిక నిర్ణయమును సౌందర్య సంవేదనవంటి సంవేదన యొకటి వెంటనంటునని సమర్థించిరి. ఈ దృక్పథములో సత్యాంశము లేకపోలేదు. ధర్మాచరణ మొక అభ్యాసము. సుపరిణత శీలము ఇంచుమించు సహజముగా ధర్మమును చేపట్టి అధ

ర్మమును విడచును. కాని సౌందర్య విషయికమైన నిర్ణయములకు, నీతివిషయిక నిర్ణయములకు మధ్య గల సాదృశ్యమును సాగదీయలేము. నైతికబుద్ధికి చోదనాలక్షణము గలదు. మన సౌందర్య సంవేదనతో దీనిని కడముట్ట పోల్చి చూచితిమేని దాని చోదనాస్వభావ మంతరించును. ఈ విషయమును బట్లరు గ్రహించిన ట్లగపడును. ఏలన అతడు నైతికవివేకము స్థానమున అంతఃకరణమును గ్రహించెను. అంతఃకరణమునకు చోదనాలక్షణముతోపాటు వేదనాలక్షణముకూడ గలదు. దాని వేదనరూపములో విచారతత్త్వ మంతర్భూతమై యున్నది. ఈ విచారరూపము కార్యముల, ఆశయముల ఔచిత్యానౌచిత్యముల గురించి విచారించును. బాధ అనుచితాచరణఫలమనియు, సౌఖ్యము ఉచితాచరణఫలమనియు కూడ నిది గుర్తించును. దాని చోదకవృత్తిలో కార్యముల నది ప్రేరించి, నియంత్రించి, రూపాంతరముల నొందించును. అనగా బట్లరు దృష్టిలో మానవాంతఃకరణము ఒక అవయవసంవిధానము. దానియందు అనేక తత్త్వములు, ప్రవృత్తులు మనకు గోచరించును. అందు ఆకలి, కామేచ్ఛ వంటి విశిష్టరాగములు, వాసనలు కలవు. ఇవి మనలను విశేషార్థముల సాధనలకు పురికొల్పును. ఇదిగాక ఆత్మప్రేమ యనబడు సాధారణతత్త్వ మొకటి యందు ప్రకాశించును. అది గరిష్ఠ సౌఖ్యసాధనకు మనలను పురికొల్పును. దానియందుండు హైతుక తత్త్వాంశము మనఃప్రవృత్తుల నిగ్రహించి సమన్వయపరచుటకు మనలను ప్రేరించును. ఇటులనే యందు పరహితైషితత్త్వమొకటి గలదు. ఇదికూడ నొక హైతుకతత్త్వమే. మన రాగములను పరహితకరణము కొరకు ప్రవర్తింపజేయును. ఇట్టి హైతుకతత్త్వములు రెండును మన రాగములను వశపరచుకొనును. ఈ తత్త్వములు తిరిగి మానవ స్వభావమునకు కీలకతత్త్వమును, పరమ ప్రమాణికమును అగు అంతఃకరణతత్త్వమునకు వశములై యుండును. అందువలన అంతఃకరణానువర్తనమే ధర్మమనబడును. దానికి విరుద్ధముగా ప్రవర్తించుట పాప మగును.

శాసనము ప్రమాణముగా నాచరించుట : నైతిక వాక్యములు భవ్యతాసూచకవాక్యములే (ought statements) కాక, విధినిర్దేశకవాక్యములు (must statements) కూడను. కాని అన్ని విధివాక్యములును భవ్యతాసూచకవాక్యములు కానేరవు. నైతిక, అనైతిక విధివాక్యముల మధ్య చాల వ్యత్యాసము కలదు. కాని ఈ వ్యత్యాసము తరచుగా విస్మృతమగుచుండును. "విధి" ఆదేశ (law) రూపము గనుక ఏ కార్యమైన నొక ఆజ్ఞ ననుసరించినపుడే అది నీతియుతమని తలంతుము. నీతికి ప్రమాణమును కల్పించునది ఆదేశమను భావమును నైతిక వాక్యముల భవ్యతాలక్షణమునుండి నిష్కర్షించవచ్చును. "ఆదేశము" అను పదమునకు మనము కల్పించు అర్థమునుబట్టియు, లేదా నైతిక, అనైతిక విధుల మధ్యగల వ్యత్యాసము యొక్క గ్రహణాగ్రహణములబట్టియు, వ్యత్యాసము గ్రహింపబడు పక్షమున గ్రహణమందు గోచరించు స్పష్టతాస్పష్టతలబట్టియు ఆదేశమే ప్రమాణము అను ఉక్తికి వివిధములగు వివరణములను కల్పించవచ్చును. ఆదేశభావముయొక్క ప్రాచీనతమావిర్భావరూపమందు పై చెప్పిన వ్యత్యాసము గుర్తించబడుటయే కానము. తొలుత జాతి (tribal) "ఆదేశము", లేదా నియమము నైతికముగా నంగీకరింపబడినది. నాగరకజాతులలో ఈ నైతిక "ఆదేశము" రాజకీయనియమముగా పరిగణింపబడినది. ఈ నైతిక నియమమును రాజకీయనియమముగా భావించుట సంతృప్తికరముగా లేదు. ఏలన రాష్ట్రములు భిన్నములు; వాటి "నియమములు" భిన్నములు. కాని నైతిక నియమములు కొంతమట్టుకు సార్వజనీనములు, లేదా అంగీకృతసమయములు. అదిగాక నీతిచోదితములుకాని రాష్ట్ర శాసనములు పీడాకరసాధనములే యగును. అట్టి రాష్ట్రీయ శాసనముల ధిక్కరించియు వ్యక్తి నీతిపదచ్యుతుడు కాకపోవచ్చును. అందువలన రాజకీయ "ఆదేశము" నైతిక ప్రమాణమును కల్పించనేరదు. ఇటులనే "ఆదేశము" అను పదమునకు దేవుని యాజ్ఞ యను నర్థమును గ్రహించినయెడల నైతికప్రమాణమునుగురించిన సంతృప్తికరమగు సిద్ధాంత మేదియు జనించదు. కాని నైతిక నియమములు దేవుని యాజ్ఞలు అను సిద్ధాంతము నైతిక నియమముల సార్వజనీనతను సమర్థించును. ఇందువలన నైతికచోదన వాస్తవికము కాక కల్పితమగునేమో యను సంశయ ముదయించును. అదిగాక, నైతిక నియమముల సార్వజనీనత కేవల అమూర్తముకాదు. నైతిక నియమములు పరిణామధర్మము కలవి. కాని నైతిక నియమముల పరిణామ లక్షణము దేవుని నైతిక స్వభావ పరిణామఫలమని వివరించితిమేని, దేవుని నైతిక స్వభావము ఆతని వాస్తవికస్వభావమైన కాకపోవచ్చును; లేదా దేవుడు వాస్తవికముగా దేవుడు కాకపోవచ్చును. కాని "నైతిక నియమములు పరిణామక్షమములు కావు. వాటిని గురించిన మన జ్ఞానమే పరిణామమును చెందుచున్నది" అని వివరింప జూచినచో జ్ఞానమునకు, నైతిక నియమములకు మధ్య గల సంబంధమునుగురించియు, నైతిక నియమముల ప్రతిష్ఠనుగురించియు క్లిష్టప్రశ్న లుదయించును.

అందువలన నైతిక నియమముల గురించిన మన జ్ఞానము అనుభవరూఢము కాకపోవును. ఏలన నైతిక నియమములు వ్యాప్తిలబ్ధ సాధారణీకరణములు కావు. ఏదేని ఒక అతిభౌతిక సద్భావ సిద్ధాంతమునుండి నిగమించబడినదని చెప్పుటకు వీలులేకుండుటచే నైతిక జ్ఞానము తర్కజన్యము కూడ కాదు. నైతిక నియమములు విశిష్టములగుటచే వాటిని గ్రహించుట కొక విశిష్టకరణ (సాధన) ముండవలెను. దీనినే ఆంతరదృష్టి లేదా జ్ఞానము అని ఆంతరజ్ఞానవాదు లనిరి. చాలమంది దీనిని తర్కమని కూడ యందురు. ఇచ్చట తర్కమనిన హేతునిరూపణ యని గ్రహించకూడదు. అది ఏదోయొక అపరోక్ష గ్రహణశక్తి యని భావింపబడవలెను. కాని ఈ గ్రహణము గ్రాహ్యవిషయ సన్నిధియందే సంభవించును.

నైతిక నియమముల ప్రతిష్ఠనుగురించి కూడ ఇంచుక చెప్పవలసియున్నది. అవి వస్తుతంత్రములని గాని, లేదా ప్రకృతినియమము లని గాని చెప్పవలసియున్నది. స్టోయిక్కులు చెప్పినది యిదియే. 17, 18 శతాబ్దములలో దీనినే కేంబ్రిడ్జి ప్లేటోవాదులు అనువదించిరి. ప్రకృతియందు, మానవుల గుణములయందు కొన్ని పరిస్థితులు యోగ్యములు, అనుకూలము లనియు, మరికొన్ని అయోగ్యములు, అననుకూలము లనియు, అందువలన నీ సన్నివేశముల కన్వయించు నైతిక నియమములు వస్తువుల ధర్మములపై నాధార పడియుండునని చెప్పుట కవకాశము కలదనియు క్లార్కు సూచించెను. నేటి కాలపు రచయితలలో నైతికపు విలువలు, నియమములు వాస్తవికము లని చెప్పువారు చాలమంది కలరు. మరికొందరు ఎరుపు రంగువలె "సాధుత" కూడ నొక అనిర్వచనీయ ధర్మమనియు, అది మన జ్ఞాననిరపేక్షముగ నుండుననియు చెప్ప సాహసించిరి. దీనివలన నైతిక నియమములు వాస్తవికములయిన కావలయును; లేదా మన నైతికజీవనము మిథ్యాభిమానమైన కావలయును.

ఈ దృష్టిలో నీతిని గురించిన చర్చలన్నియు కృతకోపదేశములే కావలయును. నీతి సంబంధమైన విలువలు, నియమములు వాస్తవికము లను సిద్ధాంతమునకు గల చిక్కు సామాన్యముగా నందరును సోత్సాహముగ అంగీకరించలేని సద్భావసిద్ధాంతము (theory of reality) నకు మనలను తోలుటయే. నేటి రచయితలలో చాలమంది నైతిక వాక్యముల స్వభావమును విశ్లేషించుటయందు చూపు పట్టుదలకు నైతిక నియమముల వాస్తవికతను సమర్థించుటయందు వారికి గల అశ్రద్ధయే కారణము. నైతిక నియమములు వాస్తవికములే యైనపక్షమున అవి సూచించు అతిభౌతిక సద్భావ సిద్ధాంతము నంగీకరించ నవసరము లేకయే నైతికసమస్య తార్కిక పరిష్కారమునకు విషయము కావలయును. ఏమైనను క్లార్క్ ప్రభృతులు నైతికనియమములు ప్రకృతినియమములే యనియు అందువలన నవి తర్కగ్రాహ్యము లనియు వ్రాక్రుచ్చిరి. క్లార్క్ అనుయాయి అయిన వోలాస్టన్ అవి బుద్ధి (reason) నియమము లని ప్రతిపాదించెను. సుసంగతత్వ గుణహీనమైనదే దుష్కార్యమని కాంటు కూడ చెప్పెను. కాని అతని వివరణ కొంచెము భిన్నముగా నున్నది. కాంటు మత ప్రకారము మానవుని అసంగతాచరణయే దురాచరణ యగును. ఏలన సార్వజనీన నియమము కాదని తనకు తెలిసిన యొక నియమము ననుసరించి అతడు అప్పట్టున ప్రవర్తించును. కాంటు ఉపజ్ఞమైన నీతి శాస్త్రమునకు ఈ క్రింది విధమున అవయవ విభాగము కావింపవచ్చును: (1) సాధు సంకల్పమే నిర్విశేషమైన సాధుత. (2) సాధు ఫలప్రదమగుటచే నది సాధువు కాదు. స్వతస్సిద్ధముగనే అది సాధువు. (3) దాని సాధుత సాపేక్షముకాదు; అన్యవస్తు నిరపేక్షము. (4) అందువలన దాని చోదనలు ప్రామాణికములు. (5) ఒక కార్యమునకు కర్తయొక్క చైతన్యస్వభావము కాని, అతని భోగలాలసత్వము కాని కారణమైనపుడు ఆ కార్యము అన్యనిరపేక్షము కానేరదు. చేయవలసియుండి చేసినకార్యము కాకపోవుటచే అది నైతిక కార్య మనిపించుకొనదు. (6) ఒక కర్త తనబుద్ధి నియమముల తనకే అన్వయించుకొని కర్తవ్యతా ధర్మబుద్ధితో కార్యమునకు కడంగినపుడు అతని కార్యము నీతిచోదిత మగును. (7) అందువలన సాధుసంకల్పము హేతుబద్ధ సంకల్పము. (8) బుద్ధి (reason) సార్వజనీనమగుటచే దాని నుండి ఉద్భవించిన నైతిక నియమములు కూడ విధిగా సార్వజనీనములు. (9) ఆ నియమములు అపవాదరహితములు. (10) అవి నిరపేక్షసత్యములు, నిరుపాధిక ప్రేరకములు. (11) అవి పైనుండి ఆరోపింపబడినవుకావు. (12) నైతికబుద్ధి స్వయంనియామకము. (13) బుద్ధిసంపన్న మానవుడు తనకు తానే గమ్యము. ఈ కాంటుయొక్క నైతిక జీవనసిద్ధాంతము చాల కర్కశమైనదనియు, ఆచరణయోగ్యము కాదనియు గ్రహించబడినది. దీనికి కారణము అతడు బుద్ధిని కేవలము వైధిక (formal) మని భావించుటయే.

ఆతని తరువాతి చింతకులు ఆతని ననుసరించినను ఆతని వైధికబుద్ధి భావమును కొంత సడలించి, నైతిక ప్రమాణము సంపూర్ణతాసిద్ధి లేదా ఆత్మజ్ఞాన మని సిద్ధాంతీకరించిరి.

సౌఖ్యమే నైతిక ప్రమాణము : కాంటుమత ప్రకారము సాధుసంకల్ప మొక్కటియే నిరపేక్షముగా సాధువనియు, అది స్వయంప్రకాశ మనియు, అది చేకూర్చు ఫలముల కారణమున నది సాధువుకాదనియు, అది స్వతస్సిద్ధముగా సాధువు అనియు ఇదివరకే చెప్పియుంటిమి. ఇటులనే సంస్కృత నైతికాభిరుచి చోదితమైన ప్రవర్తనయెల్ల గరిష్ఠసంఖ్యకు గరిష్ఠసౌఖ్యమును చేకూర్చునని హాచిసన్ తలంచినను, బట్లరు ఉపయోగితావాద ధోరణిలో ఒక కార్యము అది ఉత్పాదించు, లేదా అది ఉత్పాదించునని ఆకాంక్షింపబడు ఫలములదృష్ట్యా కాక స్వతస్సిద్ధముగానే ఉచితము గాని, అనుచితము గాని యగునని అంతరజ్ఞానవాదుల అభినివేశమని అప్పుడప్పుడు చెప్పును. కాని ఈ అభిప్రాయమును నిరాకరించు చింతకులు కూడ కలరు. వారి ఆశయ మిది : ఏదేని కార్యము అన్యనిరపేక్షముగా విచారించబడినపుడు, అది అవాస్తవికమే యగును. దానిని నియమించు భిన్నభిన్న పరిస్థితులను, అది ఉత్పాదించు లేదా ఉత్పాదించునని యనుకొనిన ఫలములను సరకుగొనకుండ, సార్వజనీనమని తలంచబడు సంకల్పము శూన్యమే యగును. ఆ సంకల్ప విషయముకూడ శూన్యమే. మానవకార్యములు ప్రధానముగా సంకల్పచోదితములు. అవి ఎల్లప్పుడు లక్ష్య నిర్దిష్టములు. ఒక వ్యక్తి ఒక లక్ష్యమును ముందిడుకొని, తానుచేయునట్లు చేయుటవలననే అది తనకు సాధ్యమగునని తలంచి కార్యమునకు కడంగునపుడు అతడు స్వచ్ఛందముగా కార్యమందు వ్యాపృతుడగును. మానవుని పరమ లక్ష్యము సౌఖ్యము. ఎవడును బుద్ధిపూర్వకముగా దుఃఖమును వరించడు, ప్రతి మనుజుడును సౌఖ్యమునే అన్వేషించును. అందువలన నైతిక నిర్ణయముయొక్క అంతిమ ప్రమాణము సౌఖ్యము. సౌఖ్యము నతిశయింపచేయు కార్యము ఉచితమైనది ; దుఃఖమును కలుగజేయునది అనుచితము. ఈ సిద్ధాంతమునకు సౌఖ్యవాద (hedonism) మని పేరు. దీనికి సుదీర్ఘచరిత్ర కలదు. సిరినేయిక్కులు దీనిని చేపట్టిరి. ఎపిక్యూరస్ కూడ దీని నామోదించెను. కాని సిరినేయిక్కులు క్లేశరహితము, అనవహితము, ఆలోచనావిధురము, తర్కదూరము అగు ఆవేగమయ జీవితమును ఆమోదించగా ఎపిక్యూరియనులు తర్కమునకు స్థానమిచ్చి తాత్కాలిక (క్షణిక) సుఖములనుకాక, సుఖమయజీవితమును ఆమోదించిరి. ఆధునికకాలమందు ఈ సిద్ధాంతము ననువదించినవారలలో బెన్తామ్, మిల్, సిడ్జివిక్ ముఖ్యులు. ప్రాచీన సౌఖ్యవాదము వ్యక్తికి అన్వయించునదియు నిరాశావాదగర్భితమైనదియు కాగా, ఆధునిక సౌఖ్యవాదము సార్వజనీనమును, మొత్తముమీద శుభాకాంక్షాసహితమును. ఆధునిక సౌఖ్యవాదుల మతములో గరిష్ఠ సంఖ్యకు గరిష్ఠసుఖము చేకూర్ప జూచుట నైతికజీవన పరమలక్ష్యము. అంతేగాని వ్యక్తిసౌఖ్యము కొరకు వెతుకులాడుట కాదు. తమ సిద్ధాంతముయొక్క ఈ అర్థమును వెల్లడి చేయుటకు వారు తాము ఉపయోగితావాదులమని చెప్పుకొందురు. వారి మత ప్రకారము ప్రతి వ్యక్తియు వానికి సంఘమందు న్యాయతః సంక్రమించు సౌఖ్యమునే స్వీకరించవలెను. అంతకన్న ఎక్కువ సౌఖ్యమును గ్రహించుటకై గుంజాటన కూడదు. ఈ విధమున వ్యాఖ్యానించు వైఖరిలో క్రొత్త సమస్య యొకటి రేకెత్తును. అది ఏమనగా ఒక వ్యక్తి సార్వజనీన సౌఖ్యమును ఎందుకు పెంపొందించ బాధ్యుడగును? ఈ ప్రశ్నకు సమాధానము నిచ్చుటలో బెన్తామ్ భౌతిక, రాజకీయ, సార్వజనీన, మత సంబంధ భేదములుగల నాలుగు ప్రమాణముల పేర్కొనెను. కాని ఈ ప్రమాణములన్నియు బాహ్యము లగుటచే, వీటివలన నియంత్రితమగు ప్రవర్తనగల వ్యక్తి బాహ్యాచరణయందు కాకపోయినను, గుణమును బట్టి స్వార్థపరుడే యనిపించుకొనునని మిల్ ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

అందువలన మానవ సంఘ సాధారణ సౌఖ్యమునకై ఆతురపడుటకు వ్యక్తిని ప్రేరేపించు ఆంతర్యప్రమాణము నొకదానిని ఈ బాహ్యప్రమాణములతో ఆయన జోడించెను. వాస్తవికముగ డ్యూమాంటుకు వ్రాసిన యొక లేఖలో అనుకంపాసహితము, ద్వేషసహితము అను రెండు మానవ మనస్థితులు, కలవని చెప్పుటలో మిల్ అభిప్రాయమును కొంతమట్టుకు బెన్తామ్ ఆకాంక్షించగలిగెను. కాని అట్టి భావముల అర్థక్రియాకారిత్వము విషయమై ఆతనికి నమ్మకము లేకపోవుటచే, ఆతడు ఈ భావములకు ప్రామాణిక సార్థకత నీయలేదు. ఏది ఎటులున్నను, వ్యక్తిత్వమునకు, సామాన్యతకు మధ్యగల యంతరమును ఒక ప్రాతీతిక తత్త్వము నందగా గొని బెన్తామ్ దాట జూచెను. ఈ పనికై తర్కానుగృహీత, బౌద్ధిక (rational) తత్త్వములను ప్రవేశపెట్టినవాడు సిడ్జివిక్. ఈ బౌద్ధిక తత్త్వములు జ్ఞాన విశిష్ట (sentient)మగు సాధుతను సార్వజనీనముగా పంచిపెట్టుటను నియమించు తత్త్వములు. వివేకము, పరోపకారశీలత, ధర్మ ప్రవణత యనునవియే ఈ తత్త్వములు. ఇట్లు వేదన (feeling) విషయమై వర్తమాన క్షణమునకు గల యధికారము అనుల్లంఘనీయము. అందువలన నది సువ్యవస్థితము, ఫలవంతము నగు సౌఖ్యమయ జీవితమును సాధించలేదు. కాని బుద్ధి మన చైతన్య జీవితము యొక్క అన్ని అంశల విషయమై అతీత, వర్తమాన

కాలములందు కూడ నిష్పక్షపాతప్రవర్తన కలది యగుటచే మన సాధుతను వినిమయించుటలో నది మనకు మార్గోపదేశకము కాగలదు. ఇదియే వివేకము, హైతుకతత్త్వ మనబడును. అటులనే సాధుతాస్వీకారము విషయమై ప్రతివాడును తన మట్టుకు తాను ఒక్కడుగనే ఎన్నబడవలెను కాని, ఏరును ఒకడుకన్న ఎక్కువగా నెన్నబడకూడదు అన్న నిష్పాక్షికతత్త్వము హేతుసహమైనదియే. మనలో మనకు జ్ఞానవిశిష్టమైన సాధుతను పంచుకొనుటలో ఆ తత్త్వము మనకు మార్గనిర్దేశకముగా నాచరించును. ఇదియే పరోపకారశీలతాతత్త్వము. ఒక వ్యక్తియొక్క జీవితవ్యవధిలో అన్నిక్షణములకును సమాన సార్థక్యము లేదను విషయమును కాదనలేము. అటులనే మానవులలో కూడ మహత్త్వ తారతమ్యము కలదు. అందువలన జ్ఞాన విశిష్టమైన సాధుత యథోచితముగా పంచిపెట్టవలెననినచో "న్యాయము" అను మరొక తత్త్వమును మనము చేపట్టవలెను. ఇట్టి తత్త్వ సహాయముచే సిడ్జివిక్ వ్యక్తిత్వ, సార్వజనీనతల మధ్యనున్న అంతరమును కప్పజూచెను. ఆతడీ పనియందు సఫలుడయ్యెనో లేదో యనునది అప్రస్తుత విషయము.

ఆధునిక సుఖవాదము యొక్క మరియొక రూపమును మన మిచ్చట పేర్కొనవచ్చును. అది సౌఖ్యములలో గుణతారతమ్య ముండునను విషయము. వాటియందు పారిమాణిక భేదములే యుండునని సిరినేయిక్కు లనిరి. మానసికమగు సుఖమునకు ప్రధాన స్థానము నొసంగిన ఎపిక్యూరస్ సుఖములలో గుణతారతమ్యమును బహుశః అంగీకరించక పోయియుండవచ్చును. వాటి తీవ్రతలో, అవి స్ఫురించు కాల వ్యవధులలో, నిశ్చయతలో, సామీప్యములో, ఫలోత్పాదన శక్తిలో, శుద్ధతలో సుఖములు భిన్నతను చూపునని బెంథామ్ అభిప్రాయము. గుణములను బట్టి సుఖములందు భేదములు గోచరించు నను సిద్ధాంతము మిల్ ప్రతిపాదించినది. ఆతని మతములో "తృప్త సూకరజన్మకన్న అతృప్తమానవజన్మ మేలు. తృప్త మూర్ఖుని కన్న అతృప్త సోక్రటీస్ గణ్యుడు." ఇచ్చట తృప్తి అనగా కేవల కాయిక తృప్తి కాదు. తన ఉన్నత స్వభావమునకు తగిన తృప్తి. ఇట్టి స్వౌన్నత్య జ్ఞానము ఎవరియందుండునో, వారి సౌఖ్యములో ఈ తృప్తి సారతమాంశముగ నుండును. దీనినే మనము సాధించవలెను. సుఖవాదుల పట్ల గోచరించు నీయౌన్నత్య జ్ఞాన స్మరణము ప్రతిపక్షుల ప్రతివిమర్శకు గురియైనది. ఈ స్మరణము ఆత్మయందుండు హైతుకాంశమున కన్వయించునదనియు, సుఖవాది సుఖవాదిగానుండి సుఖములు గుణభేదములు చూపునని అంగీకరించ జాలడనియు ప్రతిపక్షు లాక్షేపించిరి. సుఖములలో గుణతారతమ్యముండునని గుర్తించుటవలన మిల్ తన సిద్ధాంతమును అసంగతము గావించెనని సిడ్జివిక్ తలంచలేదు.

మిల్ సిద్ధాంతముయొక్క ఈ రూపమును గురించిన సిడ్జివిక్ అభిప్రాయములతో ఈ సుఖవాద సమీక్ష ముగింతుము. కర్తవ్యతను నిర్ణయించుటలో సుఖమును ప్రయోజకముగా స్వీకరించుటకు సామాన్య జ్ఞానమునకు ఈ గుణ తారతమ్య గణన చేయూత నొసంగినది. కాని ఈ సిద్ధాంత సంగతత్వమును త్యజించినగాని ఈ లాభము దక్కదు. ఒకడు తనకు వీలగు రెండు సుఖ వికల్పములలో ఒకటి తక్కువ ఆనందము నిచ్చినను, దానికి గుణౌన్నత్యము కలదను కారణమున ఆ సుఖమునే ఏమి తలంచి చేపట్టునో తెలిసికొనుట కష్టము. కనుక, ఆతడు గరిష్ఠ సౌఖ్యమును లేదా ఆనందమును ప్రమాణముగా తీసికొనెనని చెప్పవచ్చును.

పరిణామ ప్రక్రియ ప్రమాణమును నిశ్చయించును: ప్రకృతివశ నీతి కూడ పరిణామము చెందును. అందువలన పరిణామభావము నైతిక జీవనము యొక్క స్వభావమును, సార్థకతను వివరించుట కుపయోగపడును. పరిణమించుచున్న వస్తుస్థితిని దాని ప్రారంభమునో లేదా పర్యవసానమునో నిర్దేశించి వివరించు యత్నమును కొనసాగించవచ్చును. పరిణామవాదు లనబరగు చింతకులు మొదటి మార్గము ననుసరించి, నీతియొక్క ప్రకృతి విజ్ఞానమును మనకు బోధింతురు. పరిణామ భావమును వినియోగించుటకు తొలి యత్నము స్పెన్సరుచే చేయబడినది. అతని నీతి పద్ధతి నీక్రింది వాక్యముల ద్వారా సంగ్రహించవచ్చును.

1. జీవి తనపరిసరముల కనుగుణముగా తనను మార్చుకొనుటకు సదా ప్రయత్నించుచుండును.

2. అందువలన పరిసరానువర్తనకై చేయు అవిరత ప్రయత్న పరంపరయే జీవి చరిత్ర.

3. ఇట్టి చేష్టా పరంపరకు "ప్రవర్తన" యని యర్థము. జీవికి ఫలవంతములగు చేష్టలను సత్ప్రవర్తనయనియు, ఫలరహితములగు చేష్టలను దుష్ప్రవర్తన యనియు అందురు.

4. ఫలవంతములగు చేష్టలయందు పనికలిగియుండుట వలన జీవి మనగలుగును. అందువలన ఎక్కువ పరిణామమునందుకొనినది ఎక్కువ మంచిది యనిపించుకొనును.

5. సత్ప్రవర్తన అనుకూల వేదనాతిశయము నుత్పాదించుటచే జీవిత కాలమును పొడిగించి సౌఖ్యము నతిశయింపచేయును.

6. తన ఉనికిని అంతమొందింప నుంకించు బాహ్య శక్తుల నెదుర్కొని, తన ఆంతర సంసర్గముల సమతులిత స్థితిని సంరక్షించు కొను మార్గమున జీవి పరిణామము నొందుచుండును.

ప్రారంభము నుద్దేశించి నైతిక జీవన పరిణామమును వివరింప తలపెట్టినను, పరమ పర్యవసానమందు స్పెన్సరుకు నమ్మకము గలదు. అందువలన నైతిక పరిణామమును వివరించు పట్ల ప్రయోజన దృష్టి యావశ్యకమని యతడు వాదించెను. ఆతని తరువాతి వారలు మట్టుకు పరమ లక్ష్యమేదియు లేదని చెప్పుచు, యథాదృష్ట స్థితిలో నున్న సంఘమును నిర్దేశించి, సంఘ సంక్షేమమును సంరక్షించు నియమములు నైతిక నియమములే నని పరిగణించిరి. డార్విన్, ఆతని జీవి పరిణామ సిద్ధాంతము ఈ చింతకులపై అమితమైన ప్రభావమును నెరపుటచే నీతిశాస్త్రము యొక్క ప్రమాణ సమర్పణ స్వభావమును సరకు గొనక, ప్రాకృతిక వరణము (natural selection) వంటి భావములతో కాలము గడుపుచు వాటిని నీతి శాస్త్రమున కన్వయింప యత్నించిరి. ఆధునిక పరిణామ సిద్ధాంత ప్రాదుర్భావ ఫలముగా ఈ చింతకుల దృక్పథము కేవల చారిత్రక విషయముగనే నిల్చిపోయినది. ఇట్లు జీవము, మనస్సు నిరన్వయావిర్భావము (emergents) లని యంగీకరించుటచే, ఏదైన ఒక దశలో కన్పట్టు జీవి యొక్క ప్రవర్తనను నియంత్రించునవి కేవల యాంత్రిక కారణములు కావనియు, జీవి చేరనున్న చరమలక్ష్యములే అట్టి నియంత్రకములనియు నిరూపించు సిద్ధాంత ముద్భవించినది.

ఇటులనే పరిణామ ప్రక్రియలన్నియు సృజనాత్మకము లనియు, ఒక సంఘమునకు పరిమితమైన నీతి సంకుచిత (closed) నీతియనియు బెర్గ్‌సన్ వాదించెను. ఈతని మత ప్రకారము నైతికాచరణలో ప్రతిభావంతులైన వారు ఈ సంకుచిత నీతి పరిధిని ఛేదించి పైబడినపుడు నైతిక పురోగతి నెలకొల్పబడును. ఇట్టి నీతి వివృత (open) నీతి యని బెర్గ్‌సన్ చెప్పెను. ప్రతిభావంతమైన సంకల్పము చేయు సృష్టి కార్యమిది. ఇది సృజనాత్మక పరిణామ మందొక మెట్టు. నీతి సృజనాత్మకమైనదని వెర్ద్యయేవ్ కూడ నమ్మెను. స్వాచ్ఛంద్యగుణము కల కార్యమే నీతి యుతమైన కార్యము. అనగా ప్రతి వ్యక్తియు ఇంకొకడు తన స్థానములో నున్నపుడు ప్రవర్తించునట్లుకాక తన వ్యక్తిత్వమునకు భంగము వాటిల్లనట్లు ప్రవర్తించవలెను. అతని నైతిక ప్రవృత్తి తన అంతఃకరణపు లోతులనుండి జనించవలెను.

పరిపూర్ణత ప్రమాణమును నిర్దేశించును: పరిణామ భావమును నైతిక జీవితమునకు అన్వయింప వచ్చునని హెగెల్ కూడ తలంచెను. క్రమపరిణామము నందుచున్న భూతార్థముగ ప్రపంచము నాతడు పరిగణించెను. కాని అతడు గావించిన పరిణామభావ విశ్లేషణము అసలు పరిణామవాదులు పొందు పరచిన దానికన్న భిన్నముగా నున్నది. ఆతని దృష్టిలో పరిణామము ఆధ్యాత్మికము. పరిణామ ప్రక్రియను యాంత్రిక నియమముల ద్వారా వివరించుట సమంజసము కాదు. దానిని పురుషమతి జన్యమగు తర్కముచే వివరించవలెను. ఈ ఆధ్యాత్మిక పరిణామము మనుజుని జీవితమందు పర్యవసానము నందుకొనినది. అందువలన మానవజీవిత లక్ష్యము తన ఆధ్యాత్మిక స్వభావమును మానవుడు సంపూర్ణముగ గ్రహించుటయే. అనగా ఆత్మజ్ఞానము నైతిక లక్ష్యము. నైతికోద్యమము స్వరూపములో కేవల స్వచ్ఛంద, లేదా వైయక్తిక యత్నమగుటచే పొందబడ వలసిన ఆత్మ వైయక్తికాత్మయే యగును. కాని తన పరిసరములలో ప్రధానభాగమగు సాంఘిక, రాజకీయ పరిస్థితులకు విరుద్ధముగా వ్యక్తి కేవలము తన ఆత్మప్రాప్తికై స్వతంత్రముగా యత్నించలేడు. పరిణామ ప్రక్రియలో వ్యక్తియందు ఆత్మ చైతన్యముగ రూపొందిన విశ్వాత్మయొక్క మూర్త రూపములే ఈ పరిస్థితులు. అందువలన మొదట తెలియకను తరువాత, తెలిసియు సాంఘిక, రాజకీయ నియమములకు లోబడుటయే వ్యక్తి యొక్క నైతిక జీవితము. అందువలన వ్యక్తికి ఆతని జన్మహక్కులగు నైతిక కర్తృత్వమును, స్వాతంత్ర్యమును హెగెల్ ఆరోపించలేదని ఆతని ప్రతివిమర్శకులు నిరూపించిరి. ఆ విమర్శకులలో కొందరు ఇంకను కొంచెము దూరముగ నాలోచించి, నైతిక (moral) వ్యక్తికిని, ధర్మ్య (legal) వ్యక్తికిని మధ్యగల వ్యత్యాసమును హెగెల్ కనిపెట్టుట లేదనియు, తత్కారణముగ మానవుని నైతిక వ్యక్తిత్వమును 'కేవలము' (absolute) యొక్క సామాన్యజీవితమందు లీనమొనర్చుటకు అంగీకరించినాడనియు ఆక్షేపించిరి. అతిభౌతిక శాస్త్రపు జోలి లేదని వారిచే చెప్పబడు పరిపూర్ణతావాదము నొకదానిని వారు సూత్రీకరించిరి. దీనికై వారు యథాస్థిత మానవ స్వభావమును అనుశీలించ మొదలిడిరి. చైతన్యము, హైతుకత అను మానవుని స్వభావ ద్వైవిధ్యమును వారు గుర్తించి నైతిక జీవితమునకు చైతన్యము విషయ మనియు, హేతువు ఆకృతిదాయక మనియు సూచించిరి. సుఖవాద, హేతువాద సిద్ధాంతములలో ఒకటి ఆకృతి రహితమైన విషయమును కల్పించును; రెండవది విషయ శూన్యమైన

ఆకృతిని సృజించును. సంపూర్ణాత్మజ్ఞానము అనగా దేని యందు చైతన్యము హేతువుచే ఉద్బోధిత మగునో అట్టి ఆత్మజ్ఞానమే నైతిక లక్ష్యము.

పలువురు చింతకుల అభిప్రాయములో ఈ ఆత్మసిద్ధి భావము అస్పష్టతాజుష్టము. ఆత్మసిద్ధి మానవ జీవిత భావమునకు సంబంధించిన ప్రహేళిక (riddle) గాని, పరిష్కారము కాదను ఆడమ్సన్ సూచనను పలువు రంగీకరించిరి. కెయర్డ్, పరిపూర్ణతావాది బృందమునకు చెందిన ఇతర చింతకులు ఆత్మసిద్ధికి త్యాగము మూల మని వివరించిరి. కాని మరికొందరు ఈ వివరణ సామం జస్యము నంగీకరించలేదు. ఏలన వీరి వివరణ ఏ ఆత్మాంశ త్యాగమునకు విషయముగా చేయబడవలయునో స్పష్ట ముగా నిరూపించలేక పోయినది. అదిగాక ఏ వ్యక్తియు తన సహజ శక్తుల నన్నిటిని పరిపూర్ణ స్థితికి కొనిపోవ నాశించలేడు. భిన్న వ్యక్తులు, లేదా వర్గములు భిన్న శక్తుల పరిపూర్ణతకు యత్నించవలయునని సంఘము కోరును. ఈ దృష్టిలో "సంఘములో నా స్థానము నా కర్తవ్యత" అని బ్రాడ్లీ ఉగ్గడించెను. వ్యక్తి ఎల్లప్పు డును ఒకనియత పరిసరపరిధిలో నుండును. అతనికి సంఘమం దొక నియతస్థానముండును. ఆ స్థానమున కుచిత మగు ధర్మముల నాతడు నిర్వర్తించుటయే అతని నైతిక కర్తవ్యము. "స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః" అను గీతోక్తిని పై వాక్యము పోలియున్నది. భారతీయ సిద్ధాంతము జన్మాంతర కల్పన నంగీకరించుటచే వ్యక్తి ఏ స్థానమున కర్హుడో ఆ స్థానము సంఘమం దతనికి లభ్యమగునని సప్రశ యముగ చెప్పగలిగినను, జన్మాంతరాస్తిత్వమునందు నమ్మ కములేని బ్రాడ్లీవంటి పాశ్చాత్య చింతకులు వ్యక్తికి ప్రాప్తమగు స్థానము అతని అర్హతనుండి వచ్చినదనికాని, లేదా అతని ఆత్మ సాధన పరిణతికి లభ్యమైన ఉత్కృష్ట తమస్థానమనిగాని సయుక్తికముగ నిరూపించజాలరు. అందువలన ఇటీవలి చింతకులు జీవిత పరమ పురుషార్థముల సాధించుటయే నైతిక జీవిత పరమావధి యని చెప్పుదురు. పురుషార్థ రూపములు, అపురుషార్థ రూపములు అనియు, స్వతస్సిద్ధముగా పురుషార్థములయినవి, అట్లు కానివి యనియు విషయ విభాగముతో ప్రారంభించి, స్వతస్సిద్ధ పురుషార్థముల కృషియే నైతికలక్ష్యమని వీరు వాదింతురు. అయిన స్వతస్సిద్ధ పురుషార్థము లెవ్వి ? అట్టి పురుషార్థ మొక్కటే గలదా ? ఇట్టివి చాల చిక్కు ప్రశ్నలు. నీతి శాస్త్రము అతిభౌతికశాస్త్రము జోలి లేకుండ ఈ ప్రశ్న లకు సమాధానము నీయజాలదు. అదిగాక ఏది స్వతస్సిద్ధ పురుషార్థముగ కన్పట్టునో అది ప్రాప్తి విషయము కాకపో వచ్చును. ఇట్టి సమాలోచన పురుషార్థ సిద్ధాంతము లోప భూయిష్ఠమని తెలియజేయును. ఈ లోపముల తొలగించు టకు అతిభౌతికశాస్త్ర సహాయమునైన అంగీకరించవలెను; లేదా అంతరజ్ఞానమునైన ప్రమాణముగా నొప్పుకొనవల యును. ఏది ఎట్లున్నను నైతిక లక్ష్య స్వభావము, నైతిక ప్రమాణరూపము - వీటి విమర్శ అంతము నొందలేదు. నేటి కిని ఇవి తీరని సమస్యలుగనే నిలిచిపోయినవి.

సమకాలీన నీతిశాస్త్రము : మూర్ రచితమైన "ప్రిన్సిపియా ఎతికా" (నీతిశాస్త్ర తత్త్వములు) అను గ్రంథముతో (1903) నీతిశాస్త్ర పరిణామమందు ఆధునిక యుగము ప్రారంభించినదని చెప్పవచ్చును. ఈ గ్రంథమందు మూర్ రెండు సిద్ధాంతముల ప్రతిపాదించెను: 1. సాధుత సరళ అనిర్వచనీయ గుణము. 2. గరిష్ఠ సాధుత నుత్పా దించు కార్యమే ఉచితతమ కార్యము. తన "నైతిక పద్ధతి" (method of ethics) అను గ్రంథములో సిడ్జివిక్ ఇట్టి విషయములనే వ్రాక్రుచ్చెను. ఈ గ్రంథములోని విష యము మూర్ యొక్క సావధాన విశ్లేషణ పద్ధతి నాకాం క్షించినది. కాని సిడ్జివిక్ సుఖవాది; మూర్ ఉపయోగితా వాది (utilitarian). సుఖము ఒక సాధుతయని అంగీక రించినను, మూర్ అది యొకటియే సాధుతయని అంగీక రించ నిరాకరించెను. ఎటులైనను ఒక కార్యముయొక్క ఔచిత్యానౌచిత్యముల నిర్ణయించుటకు దానినుండి ఉత్పన్నమగు ఫలముల పరామర్శ ప్రయోజకముగా నాచరించునను సిద్ధాంతము విచిత్రమైన వాదోపవాదముల ప్రోత్సహించినది. నిజమునకు, ఇది బహుకాలమునాటి ఉపయోగితా సిద్ధాంతమే. కాని, "ఇది మంచి" వంటి వాక్యము మూర్ మతములో సంయుక్త వాక్యము. దాని యర్థము నవగాహించుకొనుటకు అంతరజ్ఞానమే శరణమగుటచే, ఈ ఉపయోగితా వాదము నూతన చర్చల కాకరమైనది. అందువలన కార్యౌచిత్య నిర్ణయమునకై ఔచిత్య నిర్ణాయకమగు అంతరజ్ఞానము నాశ్రయించ వలెను. ఉపయోగితావాది ఎవడును ఇట్టి ఆశ్రయణమున కియ్యకొనడు. అంతరజ్ఞానవాదికూడ దీని నంగీకరించడు. రిచర్డువలె కఠిన విమర్శకుడగు అంతరజ్ఞానవాది సాధుత నుండి ఔచిత్యమునకు దారిలేదనియు, మన కర్తవ్యత ఇది యని నిర్ణయించుటకు హేతువులను నిరూపించలే మనియు చెప్పును. కాని సాధుత కన్వయించు భాషలో ఔచిత్యమునకు మూర్ కల్పించిన నిర్వచనము సమకాలీన నీతి శాస్త్రమునకు మార్గదర్శకమైనది. కొందరీ నిర్వచ నము నంగీకరించిరి. కొందరు నిరాకరించి ఔచిత్య పరి భాషలో సాధుతకు నిర్వచనమును కల్పించిరి. సాధుత,

ఔచిత్యము అను నీ రెండు భావములను చరమ తత్త్వము లని పరిగణించినవారుకూడ కలరు. మూర్ కూడ తాను ఇటీవల రచించిన "ఎతిక్స్" (1912) అను గ్రంథమునందు, ఈ తృతీయ వికల్పము నామోదించెనని చాలమంది అభిప్రాయపడిరి. సాధుతా భావలో ఔచిత్యమునకు మూర్ కల్పించిన నిర్వచనము అనేకమంది చింతకుల విమర్శ నుత్తేజించుట నిజమేయైనను, సాధుత యొక్క సరళ అనిర్వచనీయ గుణమను ఆతని ఉక్తి మరింత వారి విమర్శ నుద్దీపింపచేసినది. సాధుతయొక్క అనిర్వచనీయతకు మూర్ ఇచ్చిన ప్రాధాన్యము, దానిని అనైతిక, మనస్తత్వ శాస్త్రీయ దృష్టిలో నిర్వచించిన సిద్ధాంతముల నిరర్థకతను ప్రదర్శించుటకు చేసిన యత్నము. తరువాతి చింతకులు సాధుతాభావమును అనైతిక భావముక్రింద రూపొందించుట సాధ్యముకాదన్న మూర్ యొక్క వాదము నంగీకరించినను, సాధుత సాధు వస్తువుల సరళ గుణమని నిరూపించు మూర్ ఉక్తిని నిరసించిరి. "ఇది మంచి" వంటి వాక్యముల నిరూపక రూపముచే నతడు మోసపడి తప్పు త్రోవను పట్టెననియు, "ఇది యెర్రగా నున్నది" వంటి వాక్యములతో పోల్చి, పై వాక్యమున కొక తార్కిక వ్యాకరణమును ఆతడు నిర్మించెననియు ఆతని విమర్శకులు చెప్పుదురు. నైతిక వాక్యముల కన్వయించు తర్కము భూతార్థ వాక్యముల కన్వయించు తర్కముకన్న భిన్నమైనది యనియు, వారి విశ్లేషణ పద్ధతి మూర్ ఉపయోగించిన సాంప్రదాయిక విశ్లేషణ పద్ధతికన్న భిన్నమైనది యనియు సమకాలీన చింతకులు చెప్పుదురు. అందుచే నైతిక పదముల, వాక్యముల నిజార్థము నవగాహించుటకు వీరలు భాషయొక్క విశ్లేషణ మును చేపట్టుదురు. వారి దృక్పథముల గురించి ఏ నిర్ణయ మునకును మనము రాలేము. ఏలన - అవి అనిర్ణీతములు కాకపోయినప్పటికి వాటి అంతిమ రూపములనవి ఇంకను దాల్చలేదు. అదిగాక వాటి విశ్లేషణాత్మక స్వభావము వాటి సంగ్రహ నిరూపణకు ఎడమీయదు. అందువలన చరిత్ర రచయిత శ్రమ తీసికొని వాటి సంగ్రహ నిరూపణల నిచ్చుటకు తొందరపడకూడదు. అయినను సమకాలీన రచయితలకు అధినేతృత్వ పదమునకు అర్హమగు వాని అభిప్రాయము నొకదాని నిచ్చట పొందు పరచెదము. ఈ వ్యక్తి ఈవింగ్ (Ewing). ఈతడీ నూతనోద్యమము విషయమై మునుపటి యంత అసహనమును ఇప్పుడు చూపుట లేదు. ఆతని అభిప్రాయమిది : "బ్రిటిష్ దార్శనికులు సామాన్యముగా నీతిశాస్త్రమన నేమియో నిర్ణయించుటకు వారి శక్తిని వినియోగింపవలసిన ఆవశ్యకతను ఇప్పటియట్లు ఇకముందు రాబోవు కాలములో గ్రహించరనియు, నీతిశాస్త్ర పరిధిలో గోచరించు మూర్తసమస్యల పరిష్కారమునకు వారి శ్రద్ధ నుపయోగింతురనియు మన మూహించవచ్చును."

బెనర్జీ.

నీతిశాస్త్రము, భారతీయ : ప్రవర్తనలోని మంచి చెడ్డలను పరిశీలించునది నీతిశాస్త్రము. 'ధర్మ్యము', 'శివము' అను పదములు ప్రవర్తనను పరీక్షించు ప్రమాణమును సూచించును. ఒక నియమము ననుసరించు ప్రవర్తన ధర్మ్యము. ప్రాప్యము, పురుషార్థము అయినదే 'శివము'. మొదటిది న్యాయానుబద్ధనీతి కాధారభూతమైనది. రెండవది మనః కల్పిత లక్ష్యమగు కర్తవ్యతా లోకమునకు చెందినది.

చైతన్యమునకు ఇచ్ఛా, జ్ఞాన, క్రియ లను మూడు రూపము లున్నవి. అందులో నీతి శాస్త్రము ఇచ్ఛను పరామర్శించును. సంకల్పము క్రియారూపము చెందిన అది ప్రవర్తన యగును. ఒక నియతి ననుసరించి వ్యవహరించు వ్యక్తియొక్క క్రియలు వాని స్వభావమును బట్టియు, పరిసరములను బట్టియు ఉండును. ప్రవర్తనకు ప్రభవ స్థానమగు సమత్వము నందుకొనిన వాంఛా సర్వస్వమే శీలము. నీతి వాక్యములు అట్టి శీలమును గురించి వాకొనును. ఈ శీలమునకు బాహ్య ప్రకటనమే ప్రవర్తన. అందుచేతనే భారతీయచింతకులు మనోవాక్కాయ కర్మములని ప్రవృత్తిని త్రిధా విభజించిరి. కర్మ సిద్ధాంతము నీతి, కర్మల విషయమై కర్తకు గల జ్ఞాన సహితమగు బాధ్యతను సూచించును. అట్లనిన "మన సంకల్పములు స్వచ్ఛందములా? పరచ్ఛందములా?" అను సమస్య రేకెత్తును.

హిందూమతము కర్మసిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించును. ఈ కర్మనే పామరహృదయము విధితో మేళవించుచున్నది. కర్మ కేవలము విధివిలసితము కాక వ్యక్తి స్వచ్ఛందతను సూచించును. ఇట్టి కర్మసిద్ధాంతము కర్త తన కర్మలకు బాధ్యుడని చాటుచున్నది. నైతిక నియతి ఇందంతర్భూతమై యున్నది. ఈ నైతిక నియమమువలననే మనుష్యుని గతకర్మలు అతని వర్తమానస్థితికి బాధ్యత వహించుచున్నవి. అందువలననే అతని ప్రస్తుత చేష్టలు భావినిర్ణాయకము లగుచున్నవి.

ఋతము : కర్మ సిద్ధాంతము ఋగ్వేద మంత్రము లందలి 'ఋత' మను భావములో పూర్వ నిర్దిష్టమై యున్నది. 'ఋతము' నకు ఆదిలోనున్న భౌతిక సంఘటనలయందలి నియతి యను అర్థము క్రమముగా వస్తువుల యందలి, వ్యక్తులయందలి అమూర్తమైన నైతిక నియతిగా

మారినది. వరుణుడు ఈ 'ఋతము'నకు సంరక్షకుడు. బ్రాహ్మణములలో 'ఋతము'నకు అర్థము యజ్ఞము. కర్మసిద్ధాంతము 'ఋతము', 'యజ్ఞము' అను భావములచే ఆకాంక్షింపబడినది. అయినను ఉపనిషత్తులలో ఈ కర్మ సిద్ధాంతము నిశితముగా ప్రతిపాదింపబడినది. ప్రస్తుతము కర్మసిద్ధాంతము కర్మలనే గాక కర్మఫలితములను కూడ స్పృశించుచున్నది. కర్మబీజములనుబట్టి కర్తకు ఫలము వచ్చును. కర్మసూత్రము కారణతా, శక్తినిత్యతా నియమములను నైతిక ప్రపంచమునకు అన్వయించును. నైతిక పురుషార్థములయందు నిత్యతానియమము కలదు. కర్మార్జితమైన దేదియు నశించదు. ప్రతి కర్మకు పారితోషికమో, దండనమో దక్కును. ఆ కర్మయొక్క ప్రభావము దాని ప్రభవస్థానమైన శీలముపై నుండును.

సాధుప్రవర్తన కలవారు సాధువు లగుదురనియు, దుశ్చరితులు దురాత్ము లగుదు రనియు అర్థము నిచ్చు ఒక మంత్రము బృహదారణ్యకములో గలదు. మన కర్మలు నిష్ఠుర కారణతానియమ శృంఖలా బద్ధములా? అట్లగుచో స్వచ్ఛందతకు తావేది? ప్రస్తుతము ప్రకృతి శాస్త్రము అవ్యభిచారియగు భౌతిక కారణతావాదమునందు దృఢ విశ్వాసము కలిగియున్నప్పటికి, నేడు భౌతిక ప్రపంచమున గల అనిశ్చయతాతత్త్వమును అస్పష్టముగా గుర్తింపవలసి వచ్చినది. భూతము నిశ్చితము. భావి అనిశ్చితము. ఈ స్థితి మన విశ్లేషణ ప్రతిభాలోపముచే కాదు. ప్రకృతియందే సహజముగా ఇట్టి అనిశ్చయత కలదు. ఆ అనిశ్చయత వస్తుస్వభావమునందే కలదు. జడప్రకృతియందే ఇట్టి అనిశ్చయత అంతర్భూతమై యున్నప్పుడు చేతనప్రకృతి యందుకూడ ఉండునని వేరే చెప్పనవసరము లేదు.

కర్మ పూర్తిగా మనుష్యుని బంధించదు. మనుష్యుడు స్వచ్ఛందముగా వర్తించుటకు, సంసారమునుండి ముక్తుడగుటకు సమర్థుడై యున్నాడు. కావలసినది అతని కా సంకల్ప ముండుటయే. మనుష్యుడు కర్మబద్ధుడైనను కర్మాతీతుడు.

కర్మ సంచిత, ప్రారబ్ధ, ఆగాము లని త్రివిధము. సంచితము గతకర్మముల కూడిక. ఫలప్రారంభకమగు గత కర్మాంశ ప్రారబ్ధము. వర్తమానకర్మలతో కూడిన రాబోవు కర్మమే ఆగామి. ప్రారబ్ధము విషయమై మానవునకు స్వాతంత్ర్యము లేదు. సంచిత, ఆగాములమేరకు మానవుడు స్వేచ్ఛావర్తియే.

పునర్జన్మ సిద్ధాంతము : పునర్జన్మ సిద్ధాంతము కర్మ సూత్రమునకు అధికరణ సిద్ధాంతము. జన్మ ననుసరించి వ్యక్తుల మధ్య గల వైవిధ్యము ఈ సిద్ధాంతము లేనిచే బోధపడదు. ఒక వ్యక్తి విలక్షణత ఆ వ్యక్తియొక్క గత కర్మలఫలముగా చెప్పబడుచున్నది. గతజన్మలు లేనిది గతకర్మ లుండుట కవకాశము లేదు. అట్లే ఇప్పటి మన కర్మలన్నియు ఈ జన్మలోనే ఫలించవు. ఎప్పుడో ఒకప్పుడు అవి ఫలముల నిచ్చితీరవలెను. అందువలన భావిజన్మ ఆవశ్యక మగుచున్నది.

ఈ జనన మరణ చక్రమును 'సంసార' మని, లేదా 'భావచక్ర' మని అందురు.

ఈ చక్రము కర్మఫల పర్యవసానమై, మోక్షము బడయువరకు పరిభ్రమించుచునే యుండును. మోక్షపర్యంతము తన పాప పుణ్యానుగుణముగ జీవాత్మ వేర్వేరు జన్మ లెత్తును. మరణము సంప్రాప్తమైనప్పుడు, భౌతిక శరీరము పతనమగును. చిత్తమునకు, శీలమునకు ఆధారమగు సూక్ష్మశరీరము తనకొరకొక నూతన శరీరమును కూర్చుకొనును.

నైతిక ప్రమాణము : మన చేతల ధర్మాధర్మములను, మంచిచెడ్డలను నిర్ణయించుటకు గల ప్రయోజక మేది? ధర్మాధర్మములు కట్టుబాట్ల కనుగుణముగ వర్తించుటలోను, వర్తింపకపోవుటలోను ఉండును. మనుస్మృతి మొదలగు ధర్మశాస్త్రములందలి ప్రవర్తనా సూత్రములు విధి నిషేధములను సూచించును. ఇంతకన్న లోతుగా నాలోచించినయెడల విధ్యనుసరణముకన్న ఎక్కువ ప్రాధాన్యము కలది కలదు. అది యేదనిన జీవిత లక్ష్యముతోను, సార్థకతతోను ముడివడియున్న కర్తవ్యతాసమస్య.

హైందవ చింతకులు ధర్మార్థకామమోక్షము లను చతుర్విధ పురుషార్థ ప్రణాళికను రూపొందించిరి. చివరిది మోక్షము. అదియే పరమపురుషార్థము.

ధర్మము త్రివిధము : 1. వర్ణధర్మము, 2. ఆశ్రమ ధర్మము, 3. సాధారణ ధర్మము.

వర్ణవిభజన శ్రమవిభజనపై నాధారపడియున్నది. ప్లేటో ప్రజను తాత్త్వికపాలకులు, యుద్ధవీరులు, సామాన్య జనము అని మూడు వర్గములుగా చేసినట్లే, ఆదిలో వర్ణములు ఆయా వృత్తులపై నాధారపడిన వర్గముల విభజనగ నుండెడివి. తరువాత నిది వంశపారంపర్యపు హక్కుగా దిగజారినది.

వర్ణవిభజన ఋగ్వేదమునందలి పురుషసూక్తమునందు ప్రాథమికముగా నిర్దేశింపబడినది. సృష్టికర్తయగు పురుషుని అవయవములనుండి బ్రహ్మ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్రులు జన్మించినట్లు వర్ణింపబడినది. వర్ణ మనిన రంగు అని అర్థము. అనగా నిక్కడ శరీరవర్ణ మని గ్రహింపవలెను. వర్ణము భిన్నసంస్కృతులకు చెందిన వ్యక్తుల విల

క్షణ లక్షణముల తెలియపరచెడి సంకేతముగ నుండెడిది. హైందవ దార్శనికులు మానవ గుణములకు వర్ణములను ఆరోపింతురు. ప్రతి వ్యక్తిలోను సత్వరజస్తమోగుణములు మూడును వేర్వేరు పాళ్ళలో నుండును. సత్త్వాధికులు బ్రాహ్మణులు. రజః ప్రధానులు క్షత్రియులు. తమోగుణాధిక్యము కలవారు వైశ్యులు. పై మూడు గుణములలో ఏ ఒక్కటి కూడ ప్రాధాన్యము వహించని వ్యక్తులు శూద్రులు. ఈ తీరున గుణకర్మలు వ్యక్తి వర్ణమును నిర్ణయించును. స్వాధ్యాయ ప్రవచనములు బ్రాహ్మణుల కర్తవ్యము. ఆతడు ప్రపంచసంగవర్జితుడై యుండవలెను. క్షత్రియుడు రాజ్యమునకు సంరక్షకుడు. ఆతడు నాయకత్వము, ఔదార్యము, ఔన్నత్యము కలవాడుగా నుండవలెను. వైశ్యుడు వాణిజ్య వ్యవసాయములయందు ప్రజ్ఞాశాలి కావలెను. శూద్రుడు కార్మికుడు, శరీరశ్రమ కోర్చి పనిచేయు కష్టజీవి.

ఆశ్రమములు : ఆశ్రమములు నాలుగు. 1. బ్రహ్మచర్యము, 2. గార్హస్థ్యము, 3. వానప్రస్థము, 4. సన్న్యాసము. మానవుని అంచె లంచెలుగా పరిపక్వునిగా నొనర్చి పైకి గొనిపోవుటకు ఆశ్రమములు : ఉద్దేశింపబడినవి. బ్రహ్మచర్యాశ్రమమున విద్యార్థి విద్యార్జనకు గురు శుశ్రూషలో నిమగ్నుడై యుండవలెను. విద్యాభ్యసన కాలమున రాజు గాని, రైతు గాని ఆశ్రమధర్మోచితముగా తిరిపె మెత్తుకొని తినవలయును. సమ్యక్ శిక్షణను, సంయమనమును అలవర్చుకొనవలెను. గృహస్థు తన కుటుంబ పోషణకు, ఇతర వర్గముల పోషణకు ద్రవ్యము నార్జింపవలెను. ధర్మానుమత జీవితసౌఖ్యము లనుభవింపవచ్చును. గార్హస్థ్య ధర్మము ననుసరించి హద్దుమీరక వ్యవహరించిన మిగిలిన ఆశ్రమములవలె ఇది కూడ మోక్షప్రాప్తికి సాధనము కాగలదు. గృహస్థు పంచయజ్ఞములను నిర్వహింపవలయును. 1. బ్రహ్మయజ్ఞము - స్వాధ్యాయ ప్రవచనములు. 2. దేవయజ్ఞము - దేవతలకు ఆహుతుల నిడుట. 3. పితృయజ్ఞము - పితరుల కుద్దేశింపబడిన యజ్ఞము. 4. భూతయజ్ఞము - పెంపుడు జంతువులను పోషించుట; 5. మనుష్యయజ్ఞము - అతిథి జనమును సత్కరించుట, ఇల్లు వాకిలి లేని అనాథులను ఆదరించుట. విరాగమునకు, శాంతికి అనువగు వార్ధక్యమున ప్రవేశించినప్పుడు వానప్రస్థాశ్రమమును స్వీకరింపవలెను. సాంసారిక జీవితమును పరిత్యజించి, కేవలము ఆధ్యాత్మిక వికాసమును, నిర్లిప్తతను, సంయమమును సాధించుటకు ఉద్దిష్టమైనది సన్న్యాసాశ్రమము. సన్న్యాసి రాగద్వేషవిరహితుడును, కామక్రోధాద్యరిషడ్వర్గ విజేతయునై ముక్తాత్మ యగును.

సాధారణ ధర్మములు : వర్ణముల జోక్యము లేకుండ అందరును తప్పక అనుసరింపవలసిన ముఖ్య ధర్మములు. ఇవి మొత్తము ఐదు. 1. పారిశుద్ధ్యము, 2. సంయమము, 3. నిర్లిప్తత, 4. సత్యవదనము, 5. అహింస. మహదేవన్.

నెస్టోరియన్ మతము (Nestorianism) :

నెస్టోరియన్ మతము అను క్రైస్తవమత విభాగము సిరియాలో ఎడెస్సా బిషప్ అయిన ఇబాస్, నిసెబన్ బిషప్ అయిన బార్ సుమన్ అనువారలచే ఉత్సాహముతో ప్రచారము చేయబడినది. సిరియాకు చెందిన క్రైస్తవ మతాచార్యుడు నెస్టోరియన్ ఈ మతమును స్థాపించెను. సువార్తను బోధించుటకు నెస్టోరియన్లు అధిక ఉత్సాహమును చూపిరి. తత్ఫలితముగా వారి ప్రభావము ఆసియాఖండ మంతటను విస్తరించెను. నెస్టోరియన్ల శ్రుతి సంహిత ఎన్నడును స్పష్టముగ రచింపబడలేదు. వారి బాహ్యకార్యముల వ్యవస్థ కూడ స్పష్టముగా నిర్వచింపబడలేదు. పూజారి వృత్తి, లేపనకు తైలము, క్రైస్తు శరీరమును, రక్తమును త్యాగము చేయుట, పాప విమోచనము వంటివి బాహ్యకార్యములుగా (sacraments) నెస్టోరియన్ రచయితలు సాధారణముగా చెప్పుదురు. వారి దేవాలయములలో వారు అమిత భక్తి చూపునటువంటి శిలువ తప్ప ఏ విగ్రహములు, చిత్రములు ఉండవు. ఆధునిక నెస్టోరియన్లు అనేకులు బహిఃప్రపంచముతో సంబంధము లేకుండ సిరియాలోని ఒక జిల్లాలో నివసించు పార్వతేయులు.

త్రిమూర్తిత్వము (Trinity) లోని స్వరూపైక్యమును, ఏకతను అంగీకరింపక క్రైస్తులో రెండు ప్రత్యేక పురుషాంశములు గలవని వీరు నమ్ముదురు. కె. రా. కృ.

న్యాయ ప్రయోగ రూపములు (Figures of Syllogism):

ప్రయోగాంగముల (premises) లో ప్రధాన, గౌణ పదములతో మధ్యపదమునకు గల సంబంధము ననుసరించి 'నిరుపాధిక న్యాయ ప్రయోగము' (categorical syllogism - ఉద్దేశ - విధేయ రూప న్యాయ ప్రయోగ రూపము) పొందు రూపాంతరములను న్యాయప్రయోగరూపము లందురు. అంగములలో మధ్యపదముయొక్క స్థానమును మాత్రమే పరిగణించినయెడల ఇట్టి సాధ్యసంబంధములు నాలుగు గలవు. ప్రధాన పదమునకు 'P', గౌణ పదమునకు 'S', మధ్య పదమునకు 'M' అను సంకేతములను వాడుట సంప్రదాయము. న్యాయ ప్రయోగపు పర్యవసానములో ఉద్దేశముగా నున్న పదమును 'గౌణ పద' మనియు, పర్యవసానములో విధేయముగా నున్న పదమును 'ప్రధాన పద' మనియు

ఈ రెండు పదములను ఆధార వాక్యముల (premises) తో కలుపు పదమును 'మధ్యపద' మనియు చెప్పవచ్చును. దీనిని బట్టి ప్రధాన పదమును కలిగి యుండు అంగమును ప్రధానాంగ మనియు, గౌణపదమును కలిగియున్న అంగమును గౌణాంగ మనియు అందురు. పరిమాణమును, సంధాయకములను ఉపేక్షించి, పై సంకేతముల సహాయముతో నాలుగు న్యాయప్రయోగ రూపములకు ఈ క్రింది విధమైన సాంకేతిక రూపము నీయవచ్చును.

మొదటి రూపము	రెండవ రూపము	మూడవ రూపము	నాల్గవ రూపము
M - P	P - M	M - P	P - M
S - M	S - M	M - S	M - S
S - P	S - P	S - P	S - P

ఉదాహరణము : 'ఏ మనిషియును అమరుడు కాడు' 'పూజారులందరు మనుష్యులే', 'కావున ఏ పూజారియు అమరుడు కాడు.' ఈ ఉదాహరణములో 'మనుష్యుడు' అనునది మధ్యపదము, 'అమరత్వము' ప్రధానపదము, 'పూజారులు' గౌణపదము. పైన ఇచ్చిన సంకేతరూపములలో మొదటి దానికి ఈ ఉదాహరణము సరిపోవును. ఇట్లే తక్కినవాటికికూడ ఉదాహరణములను పొందుపరపవచ్చును. న్యాయ ప్రయోగము ప్రామాణిక మగుటకు సాధారణముగా కావలసిన నియమములేగాక ప్రతి న్యాయ ప్రయోగ రూపమునకు ప్రత్యేకముగా కొన్ని నియమములవసరము (చూ. ఆలోచన నియమములు - పుట 295).

ప్రతి రూపమునకు ప్రత్యేక నియమములు వరుసగా ఈ క్రింది విధమున నున్నవి:

రూపము I
1. ప్రధానాంగము సర్వసామాన్యమై యుండవలెను.
2. గౌణాంగము ప్రతిజ్ఞాత్మకమై (affirmative) యుండవలెను.

రూపము II
1. ఒక అంగము నిషేధాత్మకమై యుండవలెను.
2. ప్రధానాంగము సర్వసామాన్యమై యుండవలెను.

రూపము III
1. గౌణాంగము ప్రతిజ్ఞాత్మకమై యుండవలెను.
2. పర్యవసానము ప్రత్యేకమై యుండవలెను.

రూపము IV
1. రెండు అంగములలో ఏ ఒకటియైనను నిషేధాత్మకమైనయెడల ప్రధానాంగము ప్రత్యేకము కానేరదు.
2. ప్రధానాంగము ప్రతిజ్ఞాత్మకమైనయెడల గౌణాంగము ప్రత్యేకము (particular) కానేరదు.
3. గౌణాంగము ప్రతిజ్ఞాత్మకమైనయెడల పర్యవసానము సర్వసామాన్యము కానేరదు.

ఈ విశేష నియమములను, న్యాయ ప్రయోగ సామాన్య నియమములను అనుసరించి అనేక ప్రామాణిక న్యాయ ప్రయోగ ప్రకారములు వచ్చును. ఏదైన తార్కికయుక్తి న్యాయప్రయోగము యొక్క సామాన్య నియమములకును, అది ఏ రూపములో నున్నదో ఆ రూపము యొక్క ప్రత్యేక నియమములకును లోబడియున్నదా లేదా అనుదానిని బట్టి ఆ యుక్తి ప్రామాణికమో కాదో నిర్ణయింపవచ్చును.

అరిస్టాటిల్ మొదటి మూడు రూపములను మాత్రమే గుర్తించెను. నాల్గవ రూపము గాలెన్ అను ప్రముఖ వైద్యునిచే కల్పించబడినదని ప్రసిద్ధి. అరిస్టాటిలుకు నాల్గవ రూపము తెలియదని గాదు; ఆయన దానిని మొదటి రూపము యొక్క ప్రకారముగా నెంచెను. జె. నా. మూర్తి.

న్యాయము :

న్యాయదర్శనము భారతీయ ఆస్తిక దర్శనములలో ఒకటి. దీనికి ఆన్వీక్షికి, న్యాయశాస్త్రము, న్యాయవిద్య, తర్కశాస్త్రము, హేతువిద్య, ప్రమాణ శాస్త్రము మున్నగు ననేక నామాంతరము లున్నవి.

కౌటిల్యుడు తన యర్థశాస్త్రమందు చతుర్విద్యలను నిర్దేశించుచు, "ఆన్వీక్షికీ, త్రయీ, వార్తా, దండనీతిః" అని ప్రప్రథమమున 'ఆన్వీక్షికి' అను పదమును వాడియున్నాడు. కౌటిల్యుని తరువాతి వివరణ వాక్యమును చూచినపుడు 'ఆన్వీక్షికి' అను పదము దర్శన సామాన్యార్థమున ప్రయోగించినట్లు బోధపడును. కాని వాత్స్యాయనుడు న్యాయ భాష్యమునందు (వా.భా. 1.1.1.) ఇట్లు వ్రాసెను: "ప్రమాణముల ద్వారా వస్తువులను పరీక్షించుట న్యాయము. ప్రత్యక్షము, ఆగమము నను ద్వివిధ ప్రమాణముల నాశ్రయించి అనుమాన మేర్పడును. అది అన్వీక్ష. ప్రత్యక్షము, ఆగమము అను ప్రమాణములద్వారా ఈక్షింపబడినదానిని మరల చూచుట అన్వీక్ష యనబడును. అన్వీక్షతో ప్రవర్తించునది ఆన్వీక్షికీ, న్యాయశాస్త్రము, న్యాయవిద్య అనబడును.

అర్థము : న్యాయ శబ్దమునకు ప్రమాణ విద్య, దర్శనము, మీమాంస అను ననేకార్థములున్నవి. సూచీకటాహ న్యాయము, బీజాంకుర న్యాయము, కాకతాళీయ న్యాయము అను నీ ప్రయోగములందు న్యాయశబ్దము సదృశము - సమానము అను నర్థమున ప్రయోగింపబడినది.

శాస్త్ర ఉద్దేశము, ప్రయోజనము : ప్రమాణ ప్రమేయాది షోడశ పదార్థముల తత్త్వజ్ఞానము - యథార్థ జ్ఞానము - కలిగించుట న్యాయశాస్త్రమున కుద్దేశ్యము. పదార్థముల జ్ఞానము ప్రమాణములద్వారా కలుగును. పూర్వోత్తరపక్షముల నిరూపణద్వారా అర్థనిర్ణయమొనర్చి వాని యథార్థజ్ఞానము కలిగించి మానవులకు మోక్షప్రాప్తి కలిగించుట యీ శాస్త్రమునకు ముఖ్యప్రయోజనము. గోతముడు ప్రథమసూత్రమునందే "ప్రమాణ తత్త్వజ్ఞానాన్నిఃశ్రేయసమ్" అని ప్రమాణాదుల యథార్థజ్ఞానము వలన మోక్షము కలుగునని సూచించియున్నాడు.

న్యాయశాస్త్ర కర్త గోతముడు : ఇతడు అక్షపాదుడు అనియు, అక్షచరణుడు అనియు పిలువబడును. గోతముడు దిఙ్నాగుని (4వ శతాబ్దము) చే ఖండింప బడిన వాత్స్యాయనునికంటె పూర్వుడు ; శూన్యవాదమును తాను ఖండించినందున నాగార్జునునికంటె తరువాతివాడు కావున నతడు మూడవ శతాబ్దమువాడై యుండవచ్చునని యైతిహాసికు లందురు. కాని వాస్తవమున ఊహానిర్మిత గోతమ సూత్రములందు నాగార్జునుని శూన్యవాదాది వాదఖండనల నుద్భావించి గోతము డతనికి తరువాతి వాడని యూహించుట ఎంతవరకు సమంజసమో చెప్ప జాలము.

న్యాయశాస్త్ర రచన : న్యాయశాస్త్రము వైశేషికాది దర్శనములవలె సూత్రబద్ధమై యున్నది. ఈ గ్రంథమున నైదధ్యాయములు ఉన్నవి. ప్రతి అధ్యాయమునను రెండు ఆహ్నికము లున్నవి. ప్రతి ఆహ్నికమునందును 60-70 సూత్రములున్నవి. అంతకు మించి లేవు. చివరి అధ్యాయము మిక్కిలి చిన్నది.

న్యాయశాస్త్ర ప్రతిపాద్య విషయము : ఈ శాస్త్రములో ప్రతిపాద్య విషయము ప్రమాణాది షోడశపదార్థములు : 1. ప్రమాణములు, 2. ప్రమేయము, 3. సంశయము, 4. ప్రయోజనము, 5. దృష్టాంతము, 6. సిద్ధాంతములు, 7. అవయవములు, 8. తర్కము, 9. నిర్ణయము, 10. వాదము, 11. జల్పము, 12. వితండము, 13. హేత్వాభాసలు, 14. ఛలము, 15. జాతి, 16. నిగ్రహస్థానములు.

ఇందు ప్రమాణములనుగూర్చి యీ శాస్త్రమున విశేషముగ వర్ణింపబడినది. అటుపై ప్రమేయములవర్ణన చూడనగును. సంశయాదులు ప్రమేయములందు అంతర్భాగము లయినను, విశేషజ్ఞానార్థము వానిని ప్రత్యేకించి సూత్రకారుడు పేర్కొనియున్నాడు.

ప్రమాణములు : ఈ శాస్త్రమునకు నాలుగు ప్రమాణములు ఇష్టములు : (1) ప్రత్యక్షము, (2) అనుమానము, (3) ఉపమానము, (4) శబ్ద ప్రమాణము. ప్రమ యన జ్ఞానము. ప్రమాణము - జ్ఞానసాధనము. చక్షురాది ఇంద్రియములద్వారా ప్రపంచములోని పదార్థముల జ్ఞానము ఆత్మకు కలుగును. కావున చక్షురాది పంచ ఇంద్రియములు ప్రత్యక్ష ప్రమాణములుగా న్యాయ శాస్త్ర మంగీకరించును.

ఇంద్రియములకు గోచరమగు వస్తువుద్వారా అప్రత్యక్ష పదార్థము నూహించుట అనుమాన మనబడును. పర్వతము నందు ధూమమును చూచి అక్కడ వహ్ని ఉన్నదని తెలిసి కొననగును. కాబట్టి ధూమము అనుమానప్రమాణ మగుచున్నది. ఇక్కడ అప్రత్యక్షమగు వహ్ని నూహించుటకు ధూమము సాధన మగుచున్నది. కాబట్టి అదియే ప్రమాణమని భావము. అనుమానప్రమాణమును బాగుగ తెలిసికొనుటకు సాధ్యము, సాధనము, సాధ్యసాధన సంబంధము, వ్యాప్తి, వ్యాప్తి పరామర్శము మున్నగు ననేక పారిభాషిక పదములు, వాని లక్షణములు నీ శాస్త్రమున వివరింపబడి యున్నవి. న్యాయ శాస్త్రమున కీ యనుమాన ప్రమాణము ప్రాణమువంటిదని చెప్పవచ్చును. అందువలన న్యాయ శాస్త్రమును అనుమానవిద్య యనియు, తర్క-శాస్త్ర మనియు నందురు. న్యాయశాస్త్రమున అనుమాన ప్రమాణ స్వరూపము పంచావయవ వాక్యాత్మకముగ నుండును. (1) ప్రతిజ్ఞ, (2) హేతువు, (3) ఉదాహరణము, (4) ఉపనయము, (5) నిగమనము. అనుమాన ప్రమాణముద్వారా తనకు తెలిసిన పదార్థమును ఇతరులకు తెలుపుట కీ పంచావయవ వాక్యము ప్రయోగింపబడును. ఉదాహరణము :

1. పర్వతము వహ్నిమంతము — ప్రతిజ్ఞ
2. ధూమము కలదగుట వలన — హేతువు
3. వంటయింటి వలె — ఉదా॥
4. ఈపర్వతము ధూమముకలిగి యున్నది — ఉపనయము
5. కావున పర్వతము వహ్నిమంతము — నిగమనము

ఈ యుదాహరణమునందు పర్వతము పక్షము, ధూమము సాధనము, వహ్ని సాధ్యము. ధూమవహ్నులకు గల సంబంధము వ్యాప్తి అనబడును. ధూమము (సాధనము) ప్రత్యక్షము. వహ్ని (సాధ్యము) అప్రత్యక్షము. ధూమ వహ్నులకు గల సంబంధము పూర్వము వంటయింటిలో ప్రత్యక్షమై యుండును. అట్లు చూచిన పురుషుడే ధూమమును చూచి యట వహ్ని ఉండునని యూహింపగలడు ; తర్కింపగలడు ; అనుమింపగలడు. న్యాయశాస్త్రమునందు వ్యాప్తి, దాని భేదము, లక్షణములు విస్తారముగ

వర్ణింపబడినవి. అందువలన ననుమానప్రమాణ స్వరూప మంతయు నిట నిర్దేశించుట దుర్ఘటము.

ప్రసిద్ధ పదార్థ సాధర్మ్యము ఉపమానప్రమాణ మనబడును. గవయము (అడవి ఆవు) గోవులవలె నుండును. గోవులోనుండు సామ్యము గవయమును గుర్తింపజేయును.

ఆప్తోపదేశము శబ్దప్రమాణ మనబడును. ఆప్తుడు అనగా యథార్థవక్త. ప్రత్యక్ష, అనుమాన ప్రమాణముల ద్వారా తెలిసిన వస్తువును యథార్థముగ నితరులకు తెలుపుటకుగాను ప్రయోగింపబడు వాక్యము శబ్దప్రమాణ మనబడును. న్యాయశాస్త్రము వేదవాక్యము లన్నిటిని శబ్ద ప్రమాణముగా నంగీకరించును.

ప్రమేయ పదార్థములు : న్యాయ శాస్త్రమునందు ప్రమాణానంతరము ప్రమేయములు ముఖ్య విషయము. ఇందు ద్వాదశ విధములుగ ప్రమేయము వర్ణింపబడినది : 1. ఆత్మలు, 2. శరీరములు, 3. ఇంద్రియములు, 4. అర్థములు, 5. బుద్ధి, 6 మనస్సు, 7. ప్రవృత్తి, 8 దోషములు, 9. ప్రేత్యభావము, 10. ఫలము, 11. దుఃఖము, 12. అపవర్గము (న్యా. సూ. 1. 1. 9).

ఆత్మ లనేకము లనియు, అవి నిత్యములు, విభువులు ననియు న్యాయశాస్త్ర సిద్ధాంతము. అవి యన్నియు జ్ఞానాది గుణముల కాశ్రయములే. జ్ఞానము, కోరిక, ప్రయత్నము, సుఖము, దుఃఖము, ద్వేషము అను నీయారును ఆత్మగుణములు.

ఈశ్వరుడు : న్యాయశాస్త్రమున నీశ్వరుడు కర్మఫలదాతగా నంగీకరింపబడియున్నాడు (న్యా. సూ. 4. 1. 19). జీవులు చేయు కర్మలు స్వయముగా ఫలము నీయ సమర్థములు కావు. కాబట్టి ఆయా కర్మలకు తగిన ఫలముల నొసంగుటకు జీవులకు భిన్నముగా ఈశ్వరు డంగీకరింపబడినాడు. న్యాయ సిద్ధాంతము ననుసరించి ఈశ్వరుడు అనుమాన ప్రమాణముచే నూహింపబడును. జగత్తంతయు కార్యపదార్థము. అట్టి కార్యమునకు కర్త ఈశ్వరుడు. జగత్కర్తగా నీ శాస్త్రమున నీశ్వరుడు వర్ణింపబడినాడని భావము. న్యాయ సంప్రదాయమునకు చెందిన 'న్యాయ కుసుమాంజలి'లో ఈశ్వరసిద్ధినిగూర్చి మిక్కిలిగా చర్చింపబడినది.

జ్ఞాన మీమాంస : న్యాయ శాస్త్రమున జ్ఞానమును గూర్చి బాగుగ చర్చింపబడినది. బుద్ధి, జ్ఞానము, ఉపలబ్ధి, మతి అను నీ పదములన్నియు జ్ఞానార్థకములే. ఈ శాస్త్రమునందు ముఖ్య ప్రయోజనమైన మోక్షమునకు పదార్థతత్త్వజ్ఞానము ముఖ్యసాధనముగా ప్రథమ సూత్రమునందే సూచింపబడినది.

పదార్థము ఉన్నదున్నట్లు నీటిని నీరనియు, నిప్పును నిప్పనియు, శుక్తిని శుక్తియనియు, రజతమును రజతమనియు తెలిసికొనుట యథార్థజ్ఞానము - అనుభవము - అనబడును. దీనికి విపరీతముగ శుక్తి (ముత్యపు చిప్ప)ని రజతమని తెలిసికొనుటను భ్రమ - భ్రాంతి - అయథార్థ జ్ఞానము - అందురు. భ్రాంతిజ్ఞానము బాధితమగును. ముత్యపుచిప్పను చూచి ప్రథమమున రజతమని తెలిసికొని తరువాత దానిని సమీపించి గ్రహించినపు డది రజతము కాదు, ముత్యపుచిప్ప యని తెలియనగును. అందువలన భ్రాంతిజ్ఞానము బాధితజ్ఞాన మనబడును. అందువలనే నైయాయికులు జ్ఞానమునందు స్వయముగా ప్రామాణ్యము లేదనియు, ప్రమాణమువలన కలుగు ప్రవృత్తి సఫలమైనపుడు దానికి ప్రామాణ్యము సిద్ధించుననియు నందురు. కావున నైయాయికుల మతమున జ్ఞానము స్వతఃప్రమాణము కాదు; పరతః ప్రమాణముగా దానిని వారంగీకరించుచున్నారు. అన్యథా ఖ్యాతి వాదులనియు నైయాయికులు చెప్పబడుదురు.

అవయవి వాదము : నైయాయికులు పదార్థమునకు మూలకారణముగా పరమాణువుల నంగీకరింతురు. ఆ పరమాణువులు నిరవయవములు - అవిభాజ్యములు. అవి ఇంద్రియములకు గోచరములు కాకపోవుటచే అతీంద్రియము లనబడును. అట్టి పరమాణువులు ఒండొంటితో కలిసి ద్వ్యణుకములు, త్ర్యణుకములు, చతురణుకములు ననబడు పదార్థముల నుత్పన్నము చేయును. అవి తమ కంటె స్థూల పదార్థములకు కారణము లగును. ఈ విధముగ అవయవముల వలన నవయవి యుత్పన్నమగును. మన కొక పదార్థము ప్రత్యక్షమైనప్పుడు ఇది ఘటము, ఇది పటము అను జ్ఞానము కలుగును; ఈ ఘటము, పటము అనునవి అవయవిద్రవ్యము లన్నమాట. బౌద్ధులు వానిని పరమాణువుల పుంజముగానే అంగీకరింతురు కాని, అవయవిపదార్థములుగా నంగీకరింపరు. నైయాయికుల మతమున అవయవి అవయవములకంటె భిన్నమైన వస్తువు. ఘట, పటములు వాని అవయవములకంటె భిన్నము కాక అవయవ మాత్రములే యయిన పక్షమున, అవయవములు పరమాణువులు కాబట్టి అవి మనకు ప్రత్యక్షము కాకూడదు. ఘటము, పటము ప్రత్యక్షమగుచున్నందున నా ఘట, పటములు అవయవములకంటె భిన్నములైన అవయవివస్తువు లని న్యాయమతము.

అసత్కార్యవాదము : సాంఖ్యమతమున ఘటము దాని అవయవములయిన కారణ ద్రవ్యములలో అది ఏర్పడుటకు ముందే యుండుననియు, కారణ వ్యాపా

రము వలన నది కేవలము ప్రకటమగుననియు నంగీకరింప బడును. అందువలన సాంఖ్యులు సత్కార్యవాదులు. నైయాయికులు ఈ వాదము నంగీకరింపరు. కారణములో కార్యము దాని యుత్పత్తికి పూర్వ ముండదనియు, కారణ వ్యాపారానంతరమున నది జనించుననియు నంగీకరింతురు. కార్యవస్తువు జనించుటకు పూర్వము దాని యునికి నంగీకరింపరు. కాబట్టి నైయాయికులు అసత్కార్యవాదు లనబడుచున్నారు.

న్యాయ సాహిత్యము : న్యాయ శాస్త్రమునకు చెందిన సాహిత్యము సంస్కృతమున నెంతో యున్నది. అయ్యది ప్రాచీనము, నవీనము నని రెండు రకములుగ వ్యవహరింపబడుచున్నది. క్రమబద్ధమైన న్యాయసాహిత్యము గోతమ 'న్యాయసూత్రముల' తో ప్రారంభ మగుచున్నది. ఆ సూత్రములకు వాత్స్యాయనుడు భాష్యము వ్రాసినాడు. తరువాత ఉద్యోతకరుడు వార్తికమును వ్రాసి, న్యాయసిద్ధాంతములపై దిఙ్నాగాచార్యునిచే చేయబడిన ఆక్షేపములకు సమాధానము చెప్పియుండెను. అటుపైన వాచస్పతిమిశ్రుడు (క్రీ. శ. 800) 'న్యాయ వార్తిక తాత్పర్య టీక' వ్రాసి, వార్తికములో ధర్మకీర్తి యుద్భావించిన దోషములను తొలగించినాడు. తరువాత ఉదయనాచార్యుడు జన్మించి 'తాత్పర్యశుద్ధి', 'న్యాయ కుసుమాంజలి' మున్నగు ప్రసిద్ధ గ్రంథములను రచియించి, న్యాయ సిద్ధాంతములను పోషించియున్నాడు. ఈ గ్రంథము లన్నియు ప్రాచీన న్యాయసాహిత్యముగా వ్యవహరింప బడుచున్నవి. వీని పఠన పాఠనములు మిక్కిలి తక్కువగా నున్నవి.

క్రీ. శ. ద్వాదశ శతాబ్దాంతమున మిథిలా ప్రాంతము నందు గంగేశ ఉపాధ్యాయుడు జన్మించి, 'తత్త్వ చింతామణి' నామక గ్రంథమును రచియించియున్నాడు. ఈ గ్రంథముతో నవ్యన్యాయ యుగము ప్రారంభమైనట్లు భావించబడును. తరువాత రఘునాథ తర్కశిరోమణి, జగదీశుడు మున్నగు ప్రముఖ విద్వాంసు లనేకులు నవ్య న్యాయమునకు సంబంధించిన సాహిత్య మెంతో సృజించినారు. ఈ నవ్య న్యాయమునందు ప్రవేశము కలుగుట కనుకూలముగ అన్నంభట్టుచే 'తర్క సంగ్రహము', విశ్వనాథ పంచాననునిచే 'న్యాయముక్తావలి' మున్నగు గ్రంథములు రచియించబడినవి. ఈ విధముగ నవ్యము, ప్రాచీనము నని రెండు విలక్షణములైన ప్రత్యేక శాఖలుగా న్యాయ సాహిత్యము వర్ధిల్లుటకు ముఖ్యకారణము బౌద్ధ, జైన తార్కికుల ప్రతిపక్ష ఊహాపోహాలే యని యంగీకరింపక తప్పదు. గోపదేవ్.

న్యాసము : వైష్ణవ పరిభాషలో న్యాస మనగా భక్తుడు తన ఆత్మను పరిపూర్ణముగా పరమాత్మాధీనము చేయుట. దీనికి ప్రపత్తి యని, శరణాగతి యని పర్యాయములు. 1. ఆనుకూల్య సంపత్తి, 2 ప్రతికూల వర్జనము, 3. భగవంతుడు తన్ను రక్షించునను విశ్వాసము, 4. గోప్తృత్వవరణము (రక్షకుని ఎన్నుకొనుట), 5. కార్పణ్య భావము (తనను తాను రక్షించుకోలేనని గుర్తించుట), 6. స్వాత్మ సమర్పణము. చివరిదే ప్రపత్తి ఐనను, ఇది అంగములలో చేర్చబడుట యోగాష్టాంగములలో సమాధిని చేర్చినట్లే యని యూహించవలెను. ప్రపత్తికి సత్యవదనమునకువలె విశేషాధికారము లేవియు నక్కరలేదు. దేశ, కాల, కుల, గోత్ర నిరపేక్షముగా ఇచ్ఛ పొడమిన ప్రతి వ్యక్తియు ప్రపత్తి మార్గము నవలంబించవచ్చును. తత్త్వ జ్ఞానము ఉత్తర పూర్వాఘములను తుడిచివేయ, ప్రపత్తి ప్రారబ్ధమునుకూడ నశింపచేయును. అందువలన సంసార సంతరణమునకు ప్రపత్తివంటి పథ మింకొకటి లేదు. ఈ ప్రపత్తిమార్గము రామానుజులు శ్రీభాష్యమందు వివరించ లేదు. తరువాత రచింపబడిన గద్యత్రయములో నొకడగు శరణాగతి గద్యలో దీని స్వరూపము వివరించబడినది. నిక్షేపరక్ష, రహస్యత్రయ సారము, న్యాసవింశతి, న్యాస దశకము అను గ్రంథములలో వేదాంతదేశికు లీ ప్రపత్తి నిష్ఠాస్వరూపమును విశదముగా వివరించిరి. మే. వ. న.

పంచశిఖాచార్యుడు : 'షష్టి తంత్ర' మను అతి ప్రాచీన సాంఖ్య దర్శన ప్రకరణ ప్రణేత. సాంఖ్య దర్శన ప్రవర్తకుడైన కపిలుని శిష్యుడగు ఆసురియొక్క శిష్యుడు ; శబరుని సమకాలీనుడు. వైశేషిక దర్శన ప్రవర్తకుడు ఇంకొక పంచశిఖాచార్యుడు కలడు. ఈ ఇద్దరును ఒకరో, కారో తెలియదు. మే. వ. న.

పంచీకరణము : పంచస్థూలభూత సృష్టికి ముందు సూక్ష్మభూతములను ఒకటొకటిగా విభజించి, తక్కిన నాలుగు భూతముల నియత భాగములతో మేళవించినచో స్థూలభూతము లేర్పడును. ఈ విభాగ ప్రక్రియ ఈ క్రింది విధమున జరుగును.

ఒక భూతమును తొలిని రెండు సమభాగములుగా విభజించి అందుల నొక యర్ధభాగమును మరల నాలుగు సమభాగములుగ విభజించవలెను. అనగా ఈ చివరి భాగము అవిభక్తభూతముయొక్క 8 వ భాగము. ఇప్పుడు ప్రతిభూతముయొక్క అర్ధభాగముతో తక్కిన నాలుగు భూతముల ప్రత్యేక భాగములు కలిపినయెడల స్థూలభూత మేర్పడును. ఈ ప్రక్రియకే పంచీకరణమని పేరు. ఉదాహరణమునకు పృథ్వీ స్థూల భూతమునందు

పృథ్వియొక్క అర్ధభాగము, తక్కిన ఆకాశ, వాయు, జల, అగ్నిభూతముల అష్టమ భాగములును ఉండును. ఏ భూతముయొక్క పాలెక్కువగా నుండునో, ఆ పేరు ఈ పంచీకృత భూతముల కుంచబడును. మే. వ. న.

పదార్థములు (Categories): దృశ్యజగత్తు యొక్క అనంతాద్భుత వైవిధ్యము మననశీలుడగు ప్రతివాని మనస్సున కెక్కును. అనాది కాలమునుండి అనేక దేశములందు పండితు లీ ప్రపంచ వైవిధ్య సమస్యను పరిష్కరించుటకు ప్రయత్నములు చేయుచుండిరి. ద్రవ్య వైవిధ్యమును కొద్ది సంఖ్యగల పరమాణువులచే, సంగీత వైవిధ్యమును 22 శ్రుతులచే, శరీరస్థితి వైవిధ్యమును నాలుగు ధాతువులచే విశదీకరింప యత్నించినటుల జగద్వైవిధ్యమును కొద్ది సంఖ్యగల తత్త్వముల సహాయముచే వివరింపబూనుట పరిపాటి యైనది. వైవిధ్యమును వివరించు నీ తత్త్వములకు పదార్థము అను పేరు రూఢమైనది. ఆంగ్లభాషలో ఇట్టివాటికి "కాటిగోరీజ్" అని పేరు. కాటిగోరీజ్ అన్న ఆంగ్లపదమునకు 'పదార్థ'మను అనువాదము నిజముగా సరియైనది కాకపోయినను, ప్రయోజనకర మైనది. కాటిగోరీజ్ అన్న పదమును తన తర్కవిచారములో అరిస్టాటిల్ వస్తువును దేనినయినను వర్ణించినపుడు సూచించవలసిన అభిధేయములకు వాడినాడు. ఉదాహరణమునకు వస్తువుయొక్క సమగ్రనిర్వచనకు అది ద్రవ్యమా, అద్రవ్యమా, దాని గుణమెట్టిది, దాని రాశియెంత, ఇతర వస్తువులతో దానికున్న సంబంధమెట్టిది, దాని స్థానము, అది ఏకాలమందున్నది, దాని సంస్థానము, దాని సామాన్య ధర్మము, దాని ప్రవృత్తి, దాని నిష్క్రియత మొదలగు విషయములన్నియు నిరూపించబడవలెను. వస్తు వర్ణన కావశ్యకమగు ఈ విషయములను తర్కశాస్త్రమందు విధేయములు (predicates) అందుము. కాని వైశేషికులు అభిధేయ వస్తువుల కన్నిటికి, అవి ఉద్దేశ్యములు (subjects) కాని, విధేయములు (predicates) కాని, పదార్థ పదమును వాడినారు.

మాటయొక్క అర్థము అను వ్యుత్పత్త్యర్థము ననుసరించి 'దీపిక' యందు అన్నంభట్టు "అభిధేయత్వం పదార్థ సామాన్య లక్షణం" అని పదార్థపదమునకు లక్షణము చెప్పినాడు. "ఋచ్ఛంతి ఇంద్రియాణి యం సః" ఇంద్రియములు దేనివద్దకు బోవునో అది 'అర్థము', అనగా బాహ్యవస్తు వన్నమాట. ఇంద్రియానుభవగోచరములగు వస్తువు లన్నియు, అవి మూర్తములుకాని, అమూర్తములు కాని అర్థములే. వీటికి పదములు సంకేతములు. అందువలన పదార్థమన్న పదమునకు అశాస్త్రీయ వ్యవహారములో వస్తువులని కూడ టీక కలదు. అర్థములు ఇంద్రియోపలబ్ధికి విషయములు గనుక నవి జ్ఞాన విషయములు. అందువలననే ఇంకొక తార్కికుడు "ప్రమితి విషయత్వం పదార్థం" అని పదార్థమునకు లక్షణమును కల్పించెను. పదార్థ లక్షణ కల్పనలో అభిధేయత్వం (పేరు పెట్టతగియుండుట), ప్రమితి విషయత్వం (జ్ఞానమునకు విషయముగా నుండుట) ఈ రెండును సమానార్థకములు. పదార్థ పదమునకు పైన చెప్పినట్లు పదముయొక్క అర్థమని వ్యుత్పత్తి యున్నను, భారతీయ దర్శనకారులు ప్రత్యేకముగా నెవరి దర్శన విస్తారమునకు వారికి కావలసిన తత్త్వముల కొన్నిటి నంగీకరించి, ఆ దర్శన ప్రపంచనమును గావించిరి. ఏ దర్శనమునందైనను సత్తు (being), ప్రపంచము (becoming) ఈ రెంటిని గురించియే చర్చ జరుగును. ఉదాహరణమునకు సాంఖ్యులు ప్రకృతి, పురుషుడు అను రెండు ప్రధాన స్వతంత్ర తత్త్వముల నంగీకరించి ప్రపంచ వివరణమునకు గడంగిరి. యోగులు పురుషుడు, ప్రకృతి, ఈశ్వరుడు అను మూడు తత్త్వముల నంగీకరించిరి. అద్వైతులు ఒక సత్పదార్థమునే స్వీకరించి దాని వివర్తమే ప్రపంచ మనిరి. విశిష్టాద్వైతులు చిత్తు, అచిత్తు, ఈశ్వరుడు అను మూడు తత్త్వములను, లేదా పదార్థములను వారి వైష్ణవ దర్శన ప్రపంచనమునకై యంగీకరించిరి. ఇట్లే న్యాయ దర్శనమునకు, వైశేషిక దర్శనమునకు దార్శనికులు స్వీకరించిన పదార్థములు ఏడు గలవు. ఇందు ద్రవ్యము, గుణము, కర్మ, సామాన్యము, విశేషము, సమవాయము అను ఆరు మాత్రమే వైశేషికులచే పేర్కొనబడినవి (చూ. వైశేషిక దర్శనము). అభావము మట్టుకు వైశేషికులచే ప్రత్యేకముగా పేర్కొనబడలేదు. ఈ అభావమును నైయాయికులు ఏడవ పదార్థముగా గ్రహించిరి.

ఈ అభావము నాలుగు విధములు: ప్రాగభావము, ప్రధ్వంసాభావము, అత్యంతాభావము, అన్యోన్యాభావము.

1. ప్రాగభావము: కార్యోత్పత్తికి పూర్వముండునది ప్రాగభావము. అది అనాదియైనప్పటికిని సాంతము. కుండ పుట్టుటతోనే దాని ముందటి అభావము అంతమగును.

2. ప్రధ్వంసాభావము: పుట్టిన వస్తువు వినాశమును చెందుట. ఈ అభావమునకు ఆది కలదుకాని అంతములేదు.

3. ఒకచోట ఉన్న వస్తువు ఇంకొకచోట మూడు కాలములందు లేకపోవుట అత్యంతాభావము. అది అనాది, అనంతము.

ఈ మూడు అభావములును సంసర్గాభావము లని పిలువబడును.

4. అన్యోన్యాభావము : ఘటమందు పటములేదు ; పటమందు ఘటములేదు అను ఆకారము గలది అన్యోన్యాభావము. దీనిని రెండు వస్తువులమధ్య తాదాత్మ్యము లేకపోవుట అని కూడ చెప్పవచ్చును. మే. వ. న.

పద్మపాదుడు : శంకరుల ప్రత్యక్షశిష్యుడు. అందుచే నాతనికి సమకాలికుడు. బ్రహ్మసూత్రములలో మొదటి ఐదింటి భాష్యముపై పంచపాదిక యను పేరుగల విపుల వ్యాఖ్యానమును రచించెను. శంకరులచే ప్రపంచవివరణకై సూచించబడిన అధ్యాసభావము నీతడు తన వ్యాఖ్యానమందు విపులీకరించి సుప్రతిష్ఠిత మొనరించెను. మే. వ. న.

పరతః, స్వతః ప్రామాణ్యములు : ఘటము నొకదానినిచూచి 'ఇది ఘటము, ఘటమును చూచుచున్నాను' అను జ్ఞానము కలుగును. కాని మనము చూచుచున్నది వాస్తవికముగా ఘటమే యనియు, ఘటముకానిదానిని ప్రత్యక్షజ్ఞానము మనకు సమర్పించుట లేదనియు మన కెట్లు తెలియును ? అనగా మన ఘటజ్ఞానము భ్రమకాదని ఎరుగుట యెట్లు? లేదా వ్యవహారమందు ప్రమకును, భ్రమకును మధ్య నున్న విభేద మెద్ది ? ఉన్నది యున్నట్లు తెలిసికొనుట ప్రమ యని ప్రమపదము యొక్క నిర్వచనము. ఇట్లు ప్రమను నిర్వచించుట సులభమే. కాని జ్ఞాతాంశ మొకటి ప్రమయో, లేదా దానికి విరుద్ధమో నిశ్చయించుట యెట్లు ? ఈ నిశ్చయ మత్యావశ్యకము. ఏలన అది లేనిది జ్ఞానము ప్రామాణికము కానేరదు. సప్రమాణమైన జ్ఞానము లేనిది లోకవ్యవహారమే కుదురదు. ఎట్టి రకపు జ్ఞానమీమాంసయందైన జ్ఞానముయొక్క ప్రామాణికతను గురించిన చర్చ యత్యావశ్యకము.

అందుచే ప్రమ, లేదా యథార్థజ్ఞానము స్వతఃప్రమాణమా (అనగా దాని ప్రమాణత్వమును స్థాపించుటకు ఇంకొక ప్రమాణమును కోరనిది), లేదా పరతఃప్రమాణమా (అనగా దాని ప్రమాణతను స్థాపించుటకు వేరొక ప్రమాణమును కోరునది) అనునది ముఖ్యమైన ప్రశ్న.

సర్వదర్శన సంగ్రహములో మాధవాచార్యులు, ప్రమాణత్వ విషయమై వివిధ దర్శనములు ప్రదర్శించు చాతుర్విధ్యము నిట్లు సంగ్రహించెను.

ప్రమాణత్వము, అప్రమాణత్వము అను నీ రెండింటిలో సాంఖ్యులు రెండును పర ప్రమాణాపేక్ష లేకుండ వాటికవే ప్రమాణములని తలంతురు. బౌద్ధులు అప్రమాణత్వము స్వతస్సిద్ధమనియు, ప్రమాణత్వము పరతఃసాధ్యమనియు అంగీకరింతురు. వేదవాదులు, అనగా మీమాంసకులు ప్రామాణ్యము స్వతస్సిద్ధమనియు, అప్రామాణ్యము పర ప్రమాణము నపేక్షించుననియు భావింతురు. ఈ అభిప్రాయ వైవిధ్యము నీ క్రింది రీతిని సంక్షేపించవచ్చును : ప్రమ, భ్రమ ఈ రెంటిని సహజముగా అన్య ప్రమాణ నిరపేక్షముగా తెలిసికొనవచ్చునని సాంఖ్యుల మతము. ఈ రెంటికిని పరప్రమాణాపేక్ష కలదని నైయాయికుల వాదము. బౌద్ధుల ప్రకారము పరప్రమాణమువలన రుజువైనపుడు గాని జ్ఞానము ప్రామాణికత్వము నార్జించనేరదు.

స్వతఃప్రామాణ్యము విషయమున నైయాయికులు చూపు ఆక్షేప మేమనగా ప్రామాణ్యము సహజముగానే జ్ఞానముతోపాటు గ్రహించబడు పక్షమున సంశయమున కవకాశమేయుండదని. కాని వాస్తవికముగా మన జ్ఞానము యథార్థమో, కాదో యను సందేహము తరచుగా పొడముచునే యుండును. అందువలన ఏ వస్తువును గురించిన జ్ఞానమైనను దానిని గురించిన యనుభవము నాధారముగా గొన్న కేవలవ్యతిరేకి యగు అనుమానముచే నిశ్చయింపబడవలెను. ఉదాహరణమునకు అపరిచితమైన మార్గమున పోవుచున్న యొకనికి కొంచెము దూరములో జలమును చూచితి నని జ్ఞాన ముదయించగా, ఈ జ్ఞానము ప్రమయా, భ్రమయా యని సంశయము కలుగును. తరువాత దగ్గరకు నడచినపుడు అతనికి జలము లభించినయెడల తన తొలి జ్ఞానము ప్రమ యనియు, కానియెడల భ్రమయనియు నిశ్చితమగును. అందువలన పరతఃప్రమాణమువలనగాని జ్ఞానమును ప్రమగా నంగీకరించుటకు వీలులేదందురు. బౌద్ధులు, మీమాంసకులు జ్ఞానము యథార్థమనియు, అది భ్రమయని రుజువు చేసినప్పుడే అయథార్థమగుననియు వాదింతురు.

వీటి నన్నిటిని అటుంచి జ్ఞానము స్వతః ప్రామాణ్యమా లేదా పరతః ప్రామాణ్యమా అనునదియే ప్రధాన ప్రశ్న. ప్రామాణ్యముయొక్క స్వతస్త్వమనగా జ్ఞానమును కలుగచేయునదియు, భ్రమను కలుగజేయనిదియు నగు కారణసామగ్రి యేది కలదో దానివలననే గ్రహించబడునదిగా యుండుట. ఈ నిర్వచనమందు మూడు నియమము లున్నవి : 1. జ్ఞానము నుత్పాదించు సాధన సామగ్రియే దాని ప్రామాణ్య గ్రహణమునకు కూడ కారణమగును. 2. జ్ఞానోత్పాదక సామగ్రి యంతయు ఆ సాధనమందిమిడి యుండెవలెను. 3. ఆ జ్ఞాన యాథార్థ్యమునకు బాధకమగు అంశము లా సామగ్రియందుండకూడదు. సామగ్రి యంతయు యనుటవలన ప్రామాణ్యమును సాధించు ప్రత్యక్ష సామగ్రియే కాక, అనుమానము కూడ (అది పూర్వము ఆప్తవాక్యశ్రవణమువలన కలిగినను) ఆ సామగ్రియం దిమిడియున్నది.

ఈ నైయాయిక వాదమును ప్రతిపక్షులు, అనగా స్వతః ప్రామాణ్యవాదు లంగీకరించకపోవుటకు కారణమేది యన ఒక జ్ఞానముయొక్క యాథార్థ్యమును రుజువు పరచుటకు పరప్రమాణ మొకటి కావలసివచ్చినచో, ఆ పరప్రమాణముయొక్క ప్రామాణ్యమును నిర్ధారించుటకు మరియొక ప్రమాణ మావశ్యక మగును. ఇట్లే పోయినచో అనవస్థ సంభవించును. అందువలన జ్ఞానముయొక్క యాథార్థ్యమే సిద్ధించదు. ఈ యంతుపట్టని వాదోపవాదముల ననువదించుటవలన ప్రయోజన మేమియు లేదు. అయిన నిది యింత సంరంభముతో మీమాంసకులు కొనసాగించుటకు కారణము వేదముయొక్క ప్రామాణ్యమును సాధించుట. శబ్దము స్వతః ప్రమాణమైనచో శబ్దరూపమైన వేదముయొక్క ప్రామాణికత ప్రశ్నింప తగనిది. శబ్దము పరతఃప్రమాణమైనచో వేదముల ప్రామాణ్యమును సాధించుటకు సర్వజ్ఞుడగు నీశ్వరుడు వీటికి కర్తయను బహిః ప్రమాణము కావలెను. మొదటిది మీమాంసక మతము; రెండవది నైయాయిక మతము. మే. వ. న.

పరమాణు వాదము (ప్రాచ్య, ప్రతీచ్య) (Atomic Theory, Eastern & Western) : ప్రాచ్య ప్రతీచ్య శాస్త్ర ప్రాంగణములందు ఇంచుమించు ఏకకాలము ననే (క్రీ. పూ. 6 వ శతాబ్దము) పరమాణుభావము తల యెత్తినది. పరమాణుభావ కల్పన కీ రెండుచోట్లను ఒకే విధమగు తార్కిక సమాలోచన దారి తీసినది. మనుష్యుని బుద్ధి సరళభావముల నాశ్రయించి గాని తర్కింపనేరదు. ప్రపంచ సంఘటన లెల్లపుడును అతి క్లిష్టములుగా గోచరించును. అట్టి క్లిష్ట సంఘటనల భాగముల క్రింద వివేచించి సరళ భావముల నది కల్పించును. ఈ సరళ భావములకు తగు రీతిని సంయోగము కల్పించి ప్రపంచ సంఘటనలను మానవబుద్ధి వివరించును. అట్టి సరళభావములకు పరమాణుభావ మొక పరమ దృష్టాంతము. పరమాణుభావ మీ క్రింది విధమున కల్పింపబడినది. మన కంటి కగపడు వస్తువు లన్నియు భాగములు గలవియే. ఒక వస్తువు మన కంటి కగపడవలె ననిన దానికి పొడవు, వెడల్పు, ఎత్తు అను మూడు పరిమాణము లుండవలయును. ఈ పరిమాణములకు భాగము లుండవలయును. ఇట్లు కంటి కగపడు ప్రతి వస్తువును సావయవము అను భావమునుండి సావయవి యగు ప్రతి వస్తువును చిన్నచిన్న భాగములలోనికి విభజించ వీలగు నను భావము జనించెనేని, ఇట్లు వస్తువును దాని చిన్న భాగములక్రింద భాగించి, ఆ చిన్న భాగములు మరల మరింత చిన్న భాగములుగా ఛేదించుచు పోతిమేని ఒకానొక దశలో మరి ఛేదించుటకు వీలుగాని భాగములు తటస్థించును. అనగా ఈ పరిమాణమితిని దాటి మరి యా వస్తువును ఛేదించలేము. ఇక మరి విభాగించుటకు వీలులేని ద్రవ్య భాగమునకు న్యాయశాస్త్రము, ఐరోపియను శాస్త్రజ్ఞులు కూడ పరమాణువని పేరుపెట్టిరి. యూరపు ఖండమందు పరమాణు భావమును తొలిని సృజించిన వారలు గ్రీకు శాస్త్రజ్ఞులు. లూసిప్పస్ వస్తువులకు మూలము భిన్న రూపములు, భిన్న స్వభావములు కల అతి సూక్ష్మ కణములని నిరూపించెను. ఎపిక్యూరస్, ఆతని అనుయాయులు వీటికి పరమాణువు (atoms) లని పేరిడిరి. ఈ పరమాణువులు సరళ రేఖాత్మక చలన ధర్మము కలవనియు వాటిలో సజాతీయములగునవి పరస్పర సంయోగమును చెంది స్థూల ద్రవ్య మేర్పడు ననియు, వాటిలో చులకనగానుండు కణములు అంతరాళమంతటను వ్యాపించి యుండుననియు చెప్పెను. ఈతని సిద్ధాంతము ప్రకారము పరమాణువులు అవిభాజ్యములును, అవినాశ్యములును.

వైశేషిక శాస్త్ర ప్రణేతయగు కణాదుని సిద్ధాంతము నిదియే. గాలి, నీరు, భూమి, తేజస్సు ఈ భూతములు ప్రతినియతముగా ప్రత్యేక పరమాణు ఘటితములు. ఈ పరమాణువులు నిరవయవములు; వాటికి బాహ్యముగాని, ఆంతరముగాని లేదు. ఈ నాలుగు జాతులలో నుండు పరమాణువుల సంఖ్యకు అవధిలేదు. స్థూలద్రవ్య మేర్పడు నప్పుడు దృష్టాంతమునకు భూమియొక్క రెండు పరమాణువులు ద్వ్యణుక మగును. ఇది అణుపరిమాణము కలది. అందువలననే ఇంద్రియ గ్రాహ్యము కాదు. ఇట్టి ద్వ్యణుకములు మూడు యథోచితముగ కలసి త్ర్యణుకమును జనింపచేయును. మహత్త్వ గుణము తొలిసారిగా ఈ త్ర్యణుకమునందే ప్రాదుర్భవించినది. దీని పరిమాణము సావధికము. తక్కిన సావధిక ద్రవ్యములన్నియు ఇట్టి త్ర్యణుకములవల్లనే జనించును. నిరవధికముగా సూక్ష్మతమమైన పరమాణువులనుండి సావధికమగు త్ర్యణుక మెట్లేర్పడినది అను ప్రశ్నకు వైశేషికశాస్త్ర మిచ్చిన సమాధానము అట్టి సావధికతకు ఘటక పరమాణువుల సంఖ్యగాని, వాటి మహత్త్వము కారణము కాదని. ఈ విషయము నిరాక్షేపణగా లేకపోవుటచే వేదాంతులు పరమాణువాదమును తీవ్రముగా ఖండించిరి. ఎంపిడాక్లీజ్, అనాగ్జగోరాస్ పరమాణువులనుండి ప్రపంచ ముద్భవించుటకు మనస్సు, చైతన్యము (spirit) ఆవశ్యక మని చెప్పిరి. హిందూ పరమాణు సిద్ధాంతకర్తయగు కణాదుడు చైతన్యమావశ్యకము కాదనియు, మనస్సు, బుద్ధి ద్రవ్యనిర్మాణమున కావశ్యకములనియు నిరూపించెను. లూసిప్పస్, డెమాక్రిటస్ లిద్దరు ఈరెంటి యావశ్యకత లేదని చెప్పిరి. కణాదుని

పరమాణువాదమునకు పాశ్చాత్య దేశము లందు 18 వ శతాబ్దమునందు వెలుగు చూచిన డాల్టనుపరమాణు సిద్ధాంతముతో చాల పోలిక కలదు. డాల్టను దాని కిచ్చిన స్వరూపములో పరమాణు సిద్ధాంతము పాశ్చాత్య విజ్ఞాన రంగమందు పాతుకొనిపోయినది. పరమాణువాదము హిందూ దేశమందు జైన సిద్ధాంతులచేతను, బౌద్ధమతైక దేశులగు వైభాషికులచేతను, ఒకవిధముగా మీమాంసకుల చేతను వారివారి సిద్ధాంతములలోనికి స్వీకరించబడినది. కాని వారివారి పరమాణు నిర్వచనములలో కొన్ని భేదము లగపడును. జైనసిద్ధాంత ప్రకారము పరమాణువులు నిత్యములును, ఒకే జాతికి చెందినవియును అయినప్పటికిని వాటినుండి ఉత్పన్నములగు వివిధ ద్రవ్యములలో గుణ భేదముల కల్పించ సమర్థములు. అందుచేత జైన పరమాణువు స్వభావము సునిశ్చితము కాదు. వైభాషికుని పరమాణువు జైనులు, వైశేషికులు నిరూపించినట్లు నిత్యము కాదు ; క్షణికము. మీమాంసాశాస్త్రమందు పరమాణువు అనునది అనుభవమునకు గోచరమగు అణిష్ఠకణము. అది వైశేషికుని త్ర్యణుకము, లేదా జాల సూర్య కిరణమందలి త్రసరేణువునకు సరిపోవును. వైశేషిక పరమాణువునకు ఊహ తప్ప అనుభవము ఆధారముకాదని మీమాంసకు లాక్షేపించినను పరమాణు భావమును బొత్తుగా వారు త్రోసివేయలేదు. పరమాణు సిద్ధాంతము వేదాంతులచే ఖండింపబడినది. అందువలన పరమాణువాదము హిందూ దేశమందు వాసిని గాంచలేకపోయినది. మే. వ. న.

పరమార్థము : అర్థమను శబ్దమునకు రెండు విధము లగు వ్యుత్పత్తులను సూచించవచ్చును. 'అర్థ్యతే' (కోరబడునది) గనుక అర్థము. అత్యుత్కృష్టమైన అర్థము పరమార్థము. ప్రతిజంతువు నిరతిశయ సుఖప్రాప్తిని, నిరతిశయ దుఃఖ నివృత్తిని నిసర్గముగకోరును. అట్టి నిరతిశయసుఖమునకు, లేదా నిరతిశయ దుఃఖ నివృత్తికి పరమార్థ మని పేరు. ఇదియే పరమ పురుషార్థము, శ్రేయస్సు, లేదా మోక్షము.

ఇంకొక విధమైన వ్యుత్పత్తి ప్రకారము 'ఋచ్ఛతి'- వెళ్ళునది—గనుక అర్థము. పరిసర ప్రపంచావగతిలో ఇంద్రియములు మనస్సుతోకూడ విషయములను చేరి జ్ఞానమును మన కందించును గనుక, అట్టి విషయము అర్థము. ఈ రీతిని బోధపరచుకొనుటలో పరమార్థ మనునది అపరోక్ష జ్ఞాన విషయమగు నిరుపాధిక, నిర్విశేష వస్తువు (చూ. కేవలము - పుట. 363). పరమార్థము లేదా పారమార్థిక సత్యము బౌద్ధ దర్శనములో సంవృత సత్యము (వ్యావహారిక సత్యము) నకు ప్రతికోటి. అద్వైతులు కూడ ఈ పరిభాష నంగీకరించిరి. మే. వ. న.

పరలోక శాస్త్రము (Eschatology): ఈశ్వర మీమాంసలో మృత్యువును, మరణమును మరణానంతర జీవితమును, ప్రపంచాంతమును గురించిన నమ్మకముల వర్ణించు శాస్త్రము పరలోక శాస్త్రము. క్రైస్తవ శాస్త్రమందు మరణానంతరము మనుజుని పుణ్య పాప విచారణ, పుణ్యానుగ్రహము, పాప నిగ్రహము, భారతీయ శాస్త్రమందు జీవియొక్క కర్మఫలభోగమునకై జన్మాంతర పరికల్పన - ఈ విషయములను గురించిన నమ్మకములను గురించిన విచారము ఈ శాస్త్రమునకు చెందినదియే.

పురాతనకాలములో మనుజులు చనిపోయిన తరువాత వారి శరీరముల నేమి చేసెడి వారో దాని గురించి మన కిప్పుడు లభ్యమైన ప్రమాణముల నాధారముగా గొని మృత్యువును గురించియు, మరణానంతరము జీవుని ఉనికిని గురించియు ఆది మానవుల భావన లెట్లుండెడివో మన మూహించ వచ్చును. ఉదాహరణమునకు ఈజిప్టు దేశ వాసులు చచ్చిన వారికి సమాధుల నిర్మించి, శవములను సుగంధి, క్రిమిహర ద్రవ్యములతో సంస్కరించి రక్షించెడి వారు. బ్రతికియున్న నాడు వారి కిష్టమగు ఆహారము నా సమాధిలో నిలవ యుంచెడి వారు. వారికి శ్రాద్ధముల చేసెడివారు. ఈ ఆచరణ కంతకను వెనుక నున్న భావము మానవునిలో ఏదో యొక భాగము మరణానంతరము మిగిలియుండు ననియు, దానికై భోగము, పోషణ, రక్షణ అవసర మను నమ్మకము.

హిందూమతమందు పురాతన కాలమునుండి నేటివరకు సాగుచున్న పితరుల పూజను, శ్రాద్ధక్రియలనుబట్టి, ఈ ఆచరణకు వెనుకనున్న భావముల నూహింపగలము. చనిపోయిన వారి శరీరములను తగులబెట్టినను, వారి జీవులు సూక్ష్మ శరీరములతో పరలోక మని పిలువబడు లోకమున కరుగుదు రనియు, మన కొక సంవత్సరము వారి కొక రోజనియు, వారికి తర్పణముల విడుచుటవలన, శ్రాద్ధముల జరిపించుటవలన వారికి తృప్తి కలుగుననియు హిందువుల నమ్మకము (చూ. పితృయానము; దేవయానము). చనిపోయిన వారు బ్రతికి యున్నప్పుడు చేసిన పుణ్య పాపములకు ప్రతీకారముగా జీవులకు స్వర్గ నరకములు యమధర్మ రాజుచే నిర్ణయింపబడు నని హిందూ ధర్మశాస్త్రములు బోధించుచున్నవి. ఇట్టి నమ్మకమునకు ఆధారము ధర్మము విధిగా రక్షింపబడవలసిన దనియు, అధర్మము శిక్షింపబడ వలయు ననియెడు మానవుని నైతికాశయము. భారతీయుల పరలోక శాస్త్రమునకు జీవుడు తాను చేయు పుణ్య పాప కర్మముల ఫలముల ననుభవించుటకు జన్మపరంపర నెత్తుచుండవలె ననియు, కర్మరాహిత్యము సిద్ధించినగాని

ఈ జన్మపరంపర (సంసారము) నుండి విముక్తి కలుగ దనియు విశ్వాసము ప్రధానమైనది.

ఈ లోకమందున్న మానవుల కాలమానములో నొక సంవత్సరము పితరుల కొక దినమగునని హిందూ విశ్వాస మని ఇదివరకే చెప్పియుంటిమి. లోక స్వభావమునకు సాపేక్షముగా కాలమానము మారుచుండు నను విషయము భారతీయుల కాల విభాగమందు గన్పట్టును.

బౌద్ధమతము పుణ్య పాప ఫలానుభోగమునకై జీవునికి జన్మాంతర మున్నదని యొప్పుకొన్నది. ఈ జన్మాంతరము మానవు డీ జన్మలో చేసిన పుణ్య పాప ఫలముల కనుగుణ ముగ ఉచ్చ నీచ క్రమములో సంభవించును. మానవు డీ జన్మలో నొనరించిన. కార్యములయొక్క ఒక యదృష్ట శక్తి అతని సంసార లంపటునిగా చేసి, పంచ స్కంధములకు త్రోవతీయును (చూ. బౌద్ధమతము పంచ స్కంధములు). జీవులు వారల కర్మల ననుసరించి దేవతలు, మానవులు, అసురులు, జంతువులు, ప్రేతములు, నరక వాసులు అను ఆరు స్థితులలో తిరిగి జన్మింతురు. నరక ములో జీవి పొందు యాతనకు అతిసూక్ష్మకాలము 500 సంవత్సరములు. అయితే, ఆ యాతన ననుభవించిన తరు వాత అంతకన్న ఉత్కృష్ట దశకు జీవుడు పోవచ్చును.

పురాతన హీబ్రూ మతములో మరణము తరువాతి విషయములను గురించిన సిద్ధాంతము లేవియును లేవు. మృత్యు సమయమున ప్రాణము శరీరమును వదలి వేయును. జీవుల వ్యక్తిత్వము నశించును. పుణ్య, పాప కర్మ నిరపేక్షముగ జీవులందరు చీకటితో నిండిన అధో లోకమునకు పోవుదురు. మరల తిరిగి వచ్చుట యనునది లేదు. శాశ్వత నరకపాతమే వారిగతి. కాని వ్యక్తి నశించినను 'జాతియొక్క అంతము కాదు' అను భావనలో జాతి విషయమై భావిని గురించిన ఆశ మాత్రము గలదు. ప్రపంచమును వేధించుచున్న కల్లోల స్థితి క్రమముగా నంత రించి, స్వర్ణయుగము నెలకొల్పబడి, మునుపటి విలువలు తలక్రిందులగు ననియు, సాధుతయే గెలుచు ననియు దేవుడు వాగ్దానముచేసెననియు, సోలమన్, డేవిడ్లకాలము తిరిగి వచ్చు ననియు, అట్టి రాబోవు మంచి కాలమునందు ఇజ్రాయేలు దేశమునకు శాంతి సౌభాగ్యములు లభ్యమగు ననియు, ఆ కాలములో జను లందరు ఈశ్వరునిపై అచంచల విశ్వాసము కల్గి, ఆతని ఆరాధన జరుగు ననియు నమ్మక మగుపించును.

తరువాతి శతాబ్దములలో బాహ్య ప్రభావములచే హీబ్రూమతము చాలా మార్పులకు లోనయ్యెను. మర ణము తరువాత జీవితమునందు ఈ మతమునకు కూడ నమ్మకము ప్రాదుర్భవించినది. దైవీసంపదకు ఆశ్రయమగు ఆర్ మజ్ద్ (అసురసంపద)కు నిధాన మగు అహ్రిమన్‌ను చివరకు గెలిచి తీరునని వారి నమ్మకము.

మహమ్మదీయ మతము : ఈ పరలోక శాస్త్ర విష యములలో క్రైస్తవ, యూదు మతముల ప్రభావము మహమ్మదీయ మతముపై చాల గలదు. అయితే ఈ మూటిలో విభేదములు కూడ గలవు. మహమ్మదీయ మతములో వ్యక్తి మరణానంతరము మానవుల శ్రద్ధను ఇద్దరు దేవతలు పరీక్షింతురు. ఈ పరీక్షకు ఆగిన వారికి గోరిలలో ప్రశాంతమైన నిద్రను ప్రసాదింతురు. ఆగని వారు నిరయమునకు త్రోయబడుదురు. పుణ్య పాప నిర్ణయ సమయమున వ్యక్తులు వారి వారి కార్యములను వివరింతురు. వీరి కార్యముల లిఖిత మొనర్చిన పరీక్షక దేవతలు విచారణ స్థానము నధిష్ఠించిన దేవుని యెదుట సాక్ష్యమిత్తురు. దేవుడు తరువాత తీర్పు నిచ్చును. మరణించిన వారలందరు అస్ - సిరాట్ అను అతి భయం కరమగు వంతెనను దాటవలెను. పుణ్యములు చేసిన వారు దానిని తేలికగా దాటుదురు. పాపులు దానినుండి జారి నరకములోనికి త్రోయబడుదురు. మే. వ. స.

పరిణామ వాదము : పరిణామ వాదము ప్రకృతి పరిణామ మనియు, బ్రహ్మపరిణామ మనియు రెండు విధములు. సాంఖ్య సిద్ధాంతము ప్రకృతిపరిణామము. విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతము బ్రహ్మపరిణామము.

సాంఖ్య మతానుసారముగ కార్యము కారణము కంటె వేరు కాదు. కారణమునందు గుప్తముగ నణగియున్న స్వరూపమే కార్యరూపమున పరిణమించుచున్నది. కారణ కార్యములు రెండును ఒకే వస్తువుయొక్క రెండు రూపములు. కారణము యొక్క పరిణామమే కార్యము ; ఇదియే సాంఖ్యుల పరిణామవాదము. ఈ సాంఖ్య సిద్ధాంతము ప్రకారము విశ్వ మంతయు ప్రకృతి యొక్క పరిణామము. ప్రకృతి వికాసమే సృష్టి; ప్రకృతిలో దాని లయమే ప్రళయము. సృష్టి, ప్రళయములు రెండును ప్రకృతిలో నేర్పడు మార్పులు. అంతేగాని లేనిది సృజింప బడుట, ఉన్నది నశింపజేయబడుట యనునది లేదు (చూ. సాంఖ్యదర్శనము).

విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమైన బ్రహ్మపరిణామవాదము నందు కూడ కార్యము కారణ పరిణామమే యని సిద్ధాంతీ కరింపబడెను. సృష్టి క్రమమును వివరించునప్పుడు బ్రహ్మస్వరూపమునకు ఈశ్వరత్వమును ఆరోపించుట, అఖండ స్వరూపమునకు హద్దు నేర్పరచుట (మాయో పాధికుడు ఈశ్వరుడని), అతీత స్వరూపమునకు వ్యవహార

మును కల్పించుట-ఇవి సప్రపంచవాద సిద్ధాంత ప్రమేయములు. విశిష్టాద్వైతులకు బ్రహ్మము కారణ దశయందు అఖండము, కార్యదశయందు పరిమితము, ఖండస్వరూపము. ఇట్టి బ్రహ్మమునకు కారణత్వమును వచించుట విరుద్ధము కాదు; ఇది తనకన్న వేరైన బాహ్య సంబంధము కాదు. ఈ కారణత్వము తన స్వకల్పనచేత నేర్పరచుకొన్నది మాత్రమే. తర్కించి చూచిన తాత్కాలికముగ కారణము కార్యము కంటె పూర్వమునందు స్థితి కలదైనను, కారణ కార్యములు రెండు ఒకే సత్పదార్థముయొక్క భిన్న స్వరూపములు; కార్యము కారణమునందే కలదు; కారణము నుండి కార్యము వేరు కాని, విరుద్ధము కాని కాదు. ప్రపంచమునం దంతటను బ్రహ్మ మంతర్గతమై, వ్యాప్తమై యున్నదను ఉపనిషత్తుల యాశయము బ్రహ్మమునకు ప్రపంచ కారణత్వమును నిరాకరించుట కాదు. దేశ కాల వస్తు పరిచ్ఛేదములచే భిన్న భిన్నముగ కనుపించు సృష్టియం దైక్యము నిరూపించుటయే పై యుపనిషత్తుల యొక్క ముఖ్యాశయమని పరిణామవాదుల సిద్ధాంతము. బ్రహ్మమునకు, ప్రపంచమునకు మధ్యగల సంబంధము-అవయవ, అవయవి సంబంధము; లేదా శేష, శేషి సంబంధము. కార్యము సూక్ష్మ రూపమున కారణమునందు గలదు. కారణము యొక్క వికాసము, లేదా స్పష్ట స్వరూపము కార్యము; ఈ రెండింటికి గల భేదము అవస్థాభేదము కాని అత్యంత భేదము కాదు. పి. చెం. సు.

పరిణామవాదము, పాశ్చాత్య (Evolution): ఒక వస్తువు కాని, భావము గాని, అవస్థాంతరము నొందినపుడు అది పరిణమించినది అందురు. ఆ యవస్థాంతరము పరిణామ మని పిలువబడును. పరిణామము కేవలము మార్పు కాదు. ఆ మార్పులో నొక పరిపాటి లేదా క్రమ మున్నట్లగపడును. ప్రాచ్య పాశ్చాత్య దర్శనములలో పరిణామభావ మతి ప్రాచీనమైనది. జీవశాస్త్రపిత యని పేరెన్నిక గల అరిస్టాటిల్ తన జీవశాస్త్ర పరిశోధనలను జీవ పరిణామవృక్ష రూపమున సంగ్రహించెను. తరువాత లుక్రీషియస్ 'ప్రకృతియందలి వస్తువులు' (de Rerum Naturae) అను గ్రంథమందు ప్రకృతియం దగపడు జడ, చేతన వస్తువులు సదా పరిణమించుచుండు నను భావమును వెలిబుచ్చెను. (చూ. డార్విన్ - పుట 436.) మే. వ. న.

పాంపనాజీ (Pompanazi) (క్రీ.శ. 1462-1525): ఇటాలియన్ దార్శనికుడు; పాదువా (padua) లో 1489 లో ఎమ్. డి. పట్టమును తీసికొనెను. దర్శన శాస్త్రాచార్యుడుగను, ప్రకృతిదర్శన శాస్త్రాచార్యుడుగను పని చేసెను. 'ఎపొలాజియ', 'డిఫెన్సోరియమ్' అను రెండు కరపత్రములలో తన కేథొలిక్కు మతాభినివేశమునకును, తన భౌతికవాద అభిప్రాయములకును మధ్య నున్నట్లగపడు వైరుధ్యమును ఆయన వివరించెను. కె. రా. కృ.

పాపము (Problem of Evil): పాప*మను పరంపరాగత సమస్య ఎట్లుద్భవించినది? ఇది పరస్పర విరుద్ధములుగా కనబడు రెండు నమ్మకముల మధ్య గల వైరుధ్యమును తొలగించుటలోని ఆవశ్యకతనుండి జనించినది. ఆ నమ్మకముల నీక్రింది రెండు వాక్యములును నిరూపించుచున్నవి:

1. పాపమని పిలువబడు సన్నివేశములు గలవు. ఉదాహరణమునకు - అసూయ, అధికారవ్యామోహము మొదలగు నైతిక దోషములు గలవు. అటులనే బాధ, దుఃఖము వంటి భౌతిక దోషములును, కురూపము లేదా అసహ్యతను, జుగుప్సను కల్గించగలుగుట అను సౌందర్యమునకు సంబంధించిన దోషములు కూడ గలవు. 2. ఈశ్వరుడు సర్వశక్తి, సర్వజ్ఞుడు, సర్వకళ్యాణగుణసంపన్నుడు.

మొదటి వాక్యమును మనము ఎటులనో ఒకటుల అంగీకరింపని యెడల అసలు సమస్యయే ఉదయించదు. మరియు పాపము 'అభావ' రూప మనియు మిథ్య అనియు చెప్పినవారు కూడ కలరు. కనుక ఇటువంటిది సాధ్యమేమో అను విషయము ప్రథమ చర్చావిషయము కావలెను.

పాపము 'అభావ రూపము' కావచ్చును. కాని దాని అర్థము అది లేనిది (అవస్తువు) అని గాదు. అది ఒక లోపమును-అనగా సంవాదిత్వలోపమును-తెలియజేయును. దానిని మనము భావరూపమగు విసంవాదిత్వమని కూడ చెప్పవచ్చును. సంఘర్షము, పోరాటము చిహ్నములుగా గల నైతిక దోషము విషయములోను, కురూపత్వము మనకు చిరాకు, ఆకులత గల్గించి వైమనస్యమును కలుగజేయును గాన సౌందర్యదోషము విషయములోను ఇది స్వతస్సిద్ధము. బాధ మనలో కటుత్వము, అమర్షమువంటి నైతిక దోషములను కలుగుజేయునని గాని, లేదా మనము సహజముగా చేయనిచ్ఛగించు కార్యముల నది చేయనీయదనిగాని దానిని పాపము (దోషము) గా మనము పరిగణించుటకు సిద్ధుల మగుదుము. కావున సంఘర్షణవలన, విసంవాదిత్వమువలన బాధ అను పాపము జనించును. అటుల పాపము "అభావరూప" మను వాదనను మనము ఒప్పుకొనినప్పటికిని, విశ్వములో పరస్పర సంఘర్షక

* ఈ వ్యాసమందు 'పాప' శబ్దము అశుభములగు, అహితములగు భౌతిక, నైతిక, ఆధ్యాత్మిక దోషములు, లేదా లోపములు (evil) అను అర్థములో వాడబడినది.—సం.

ప్రవృత్తు లుండుట ఈశ్వరుడు సర్వశక్తి కాడేమో యను సంశయమును కలుగజేయును. నిజముగా అటువంటి సంఘర్షణను ఆపాతతః ద్వైతదృష్టిలో, లేదా నానాత్వ దృష్టిలో వివరించవచ్చును.

పాపము 'మిథ్య' అను ఉక్తికి అది 'అచ్చట లేదు' అని అర్థము చెప్పుట సమంజసముకాదు. ఇట్టి వాదమును అంగీకరించిన వారందరును ప్రపంచములోని దుఃఖ విపద్దారిద్ర్యముల యెడ సంతోషకరమగు నిర్లిప్తత వహించి జీవించలేదు. అందరివలెనే వారుకూడ పాపము 'అచ్చట' గలదు అని అంగీకరించెడివారే. ఒక విధముగా వారి వాదన "పాప మచ్చట నిజముగా లేదు" అనియే. 'పాపము'ను పరమార్థమగు పదార్థముగా ఎంచకుండగనే, దానినిగురించి చర్చింపవచ్చు ననియే ఈ వాద సారాంశము. పాపమును మిథ్య యని సాధారణముగ అంగీకరించ నిచ్చగింపని ఈశ్వరవాదికిని, అట్లు అంగీకరింప నిచ్చగించు భావవాదికిని మధ్య గల వైరుధ్యము పరస్పర స్పర్ధాళువులగు భాషారీతుల మధ్య గల వ్యత్యాసమే. ఈ రెండు పక్షములవారును తమ తమ వాదములలో 'పాపము'నకు ఉచితస్థాన మిచ్చితి మనియు, తద్విషయమగు భూతార్థముల తగురీతిని వివరించితి మనియు వాదింతురు. చర్చలలో పాపమునకు నిశ్చయముగ స్థానమీయవలసినదే. సంఘర్షక ప్రవృత్తు లున్న వను భూతార్థము మట్టుకు మిగిలియుండును. ఇచ్చటనే పాపమును గురించిన సమస్యకు ప్రసక్తి కలదు.

ఇక ఈశ్వరుడు సర్వశక్తి, సర్వజ్ఞుడు, సర్వసాధుతారూపుడు అను రెండవ వాక్యము విషయ మేమి? ఈ వాక్యపు ప్రతిపాదనలోని వ్యాకరణరీతినిబట్టి మనము మోసపోరా దని, దీని వ్యాకరణ రీతి దాని తార్కిక సంవిధానమును సూచించక పోవచ్చు నని సమకాలిక దర్శనశాస్త్రము బోధించుచున్నది.

ఉదాహరణమునకు, కొందరు పాపము అను సమస్య ఈ క్రింది విధమున ఉదయించుచున్న దని పొరపాటుగా నమ్మెదరు: సాధుజనుడు పాపము చేయడు, కాని దాని సంభవమును నిరోధించుటకు అతడు అశక్తుడు కావచ్చును. ఉదాహరణమునకు, విరిగిపోయి కూలిపోబోవుచున్న వంతెనపై ఒక రైలు బండిని నాశనముగాకుండ ఆపుటకు ఇంజను డ్రైవరు శక్తుడు కాకపోవచ్చును. అటులనే, దానికి తానే కారణమగుచున్నా నని తెలియకయే, ఒక వైద్యుడు తన అజ్ఞానమువలన ఒక రోగి జబ్బును అధికము చేయవచ్చును. కాని మరింత శక్తి, మరింత వివేకము గలవాడు అట్టి పరిస్థితులలో అట్లు సీమాబద్ధుడుగ నుండడు. మంచితనము, శక్తి, వివేకము ఎక్కువగా ఉన్నకొలది మానవుడు పాపమును తక్కువగా చేయును. అందువలన, సర్వసాధుతారూపుడు, సర్వశక్తి, సర్వజ్ఞుడు అయినవాడు పాపమును బొత్తుగా చేయకూడదు. కాని, ఈ వాదన 'ఈశ్వరుడు సర్వశక్తి, సర్వజ్ఞుడు, సర్వ సాధుతారూపుడు' అని పూర్వకల్పన చేయుచున్నది. వలన, ఇది వ్యాకరణదృష్టిలో 'రాముడు చాల శక్తిగలవాడు, చాల వివేకము గలవాడు, చాల మంచివాడు' అను వాక్యముతో సదృశముగ నున్నది. అట్లే ఈ రెండింటి తార్కికప్రవృత్తి (behaviour) కూడ సమానమే. "ఈశ్వరుడు"-అను పదము ఒక మానవ వ్యక్తిని-అతనికి ఎంతటి ప్రఖ్యాతశక్తి, ఎంతటి విశిష్టమగు జ్ఞానము, ఎంతటి ఆశ్చర్యకరమగు సాధుత్వము ఉండినను-సూచించదు అని గ్రహించితిమేని, ఈ విధముగ వచ్చిన సమస్య అదృశ్య మగును. అప్పు డిక "ఈశ్వరుడు" అను శబ్దము ఏ విధముగ పనిచేయుచున్నది? పాపముతో ఎట్టి సంబంధము కలిగియుండును? అను సమస్య వచ్చును.

ఈశ్వరుడు సర్వశక్తి, సర్వజ్ఞుడు, సర్వసాధుతా స్వరూపుడు అనుటలో అర్థమేమి? దీనికి సమాధాన మిది: ఉదాహరణమునకు 'శక్తి' అను పదమును తీసికొని, ఒక శక్తిమంతమైన మనిషిపై, తర్వాత ఇంకను శక్తిగల వానిపై, అంతకన్నశక్తిగలవానిపై ఇటుల మన మాధార పడుటను తలచుకొని, మనచుట్టు నున్న విశ్వమును కూడ ఇందులోనికి తీసికొనువచ్చువరకు ఈ విధముగ నీ కథను కొనసాగించెదమేని, మన కొక రహస్యము వివృతమై విశ్వ పారతంత్ర్య* భావముతో మనము స్పందింతుము. "జ్ఞానము", "సాధుత" విషయములో గూడ మనము ఉత్తరోత్తరాధికముగా గౌరవించి ప్రశంసించు జ్ఞానులు, సాధువులు అగు మానవులను గురించి ఈ విధముగనే కథలను చెప్పికొనుచు-వీరినే "నమూనా" లనుగా, ఆదర్శములుగా ఉపయోగించుచు పోయినచో మన కొక రహస్యము వివృత మగును. ఈ వివృతవిషయము (disclosure) ఈ అభివ్యక్తి-ఈ పరంపరాక్రమముపై కేంద్రీకృతమయ్యె, దాని కతీతమై ఈ క్రింది విధమగు సన్నివేశము పర్పడును: ఈ పరిస్థితికిని, దానికి పూర్వమందున్న పరిస్థితులకును గల సాదృశ్యమును, భేదమును స్పష్టపరచుటకు, "జ్ఞానము", "సాధుత్వము" ఇత్యాది శబ్దములకు "అనంత", "సర్వ" మొదలగునవి మనము చేర్చుదుము. మన నుండి సమగ్ర ప్రతిక్రియ (total response) నపేక్షించున దేదో ఒకటి

* అనగా మనవలెనే విశ్వము కూడ పరతంత్రము అను భావము—సం.

ఇచ్చట కలదు. ఈ సమగ్ర ప్రతిక్రియ ఈశ్వరుని పట్ల అని మన మనెదము. కాబట్టి "ఈశ్వరుడు" అనునది విశ్వము నర్థము చేసికొనుటకై కీలకశబ్ద మగుచున్నది. కాని 1, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$.... అను వరుసలో ఏ సంఖ్యకు కూడ బదులుగా '౦' అనునది ఎట్లు ఉండలేదో, కాని సూచించ గలదో, అట్లే "ఈశ్వరుడు" అను పదము శక్తిమంతుడు, వివేకవంతుడు, సాధుచరితుడు అగు నొక మానవునికి ప్రతీకము కాదు.

అందువలన ఈశ్వరుడు సర్వశక్తి, సర్వజ్ఞుడు, సర్వ సాధుతారూపుడు అను నమ్మకము శక్తి - వివేకము, సాధుత ఈ గుణముల గురించిన కథలను ఒక రహస్యము వివృతమగువరకు ఉత్తరోత్తరముగ విస్తరించి కొనసాగించి నప్పుడు కనుగొనబడినదానిపట్ల జరుగు సమగ్ర ప్రతిక్రియకు, అర్పణకు సంబంధించినది. విశ్వమును గూర్చిన ఒక అంతర్దృష్టికి ప్రతిక్రియగ మనలను మనము సమర్పించుకొనుటయే ఈశ్వరుని సర్వశక్తిమత్త్వము మొదలైన వాటిని ప్రతిపాదించుట యనుదానికి ముఖ్యార్థము. ఇది గౌణార్థము కాదు. దాని పర్యవసానముగ 'ఈశ్వరు'డను పదమును మన అస్తిత్వమునకు కీలకపదముగా నంగీకరించుట జరుగును.

ఇట్టి విధముగా వ్యాఖ్యానించినయెడల పాపము అను సమస్య అదృశ్యము కాదు; అట్లయినచో దానికి పరిష్కారమేమిటి ? ఏ విధముగా తేలును ? ఏలన, ఇప్పటికిని అది అపరిష్కృతముగ మిగిలియే యున్నది.

సమస్యను తిరిగి చెప్పుట, దాని పరిష్కారమునకు సూచనలు: ఇప్పుడు పాపము అను సమస్య ఇది: 1. పాపమును గురించి తగు రీతిని చర్చించునదియు, 2. మనము సూచించునట్లు వివేకము, సాధుత, శక్తి అను వాటి ద్వారా "ఈశ్వరు"ని గురించి మాట్లాడుటకు వీలు కలుగజేయునదియు, 3. "విశ్వము"నకు పరిపూర్ణ అఖండ భక్తి విధేయతలను చూపునదియు అయినట్టి సుసంగతమైన భాషలో 'ఈశ్వరుడు' అను పదమును ప్రధానముగా ఉపయోగించగలమా ? 1. పాపమునకు వివేకము, గుణము, శక్తి యను నీ మూడింటితోను తప్పక సంబంధము కల్పించి, 2. ప్రయోజన సూచకములుగా నుండు కథలను మనము కనుగొనిప్పుడు మాత్రమే ఇది సాధ్యమగును. ఈ కథలను ఒకానొక పాప సంఘటనతో పాటుగా విస్తరించినప్పుడు అభివ్యక్తమగు సన్నివేశము పట్ల మనము సమగ్ర భక్తి విధేయతలతో ప్రతిస్పందింతుము. ఈ వ్యాసములోని తక్కినభాగము ఈ సూచనను అయిదు విధముల వివరించును.

1. సామరస్యయుత సంఘనిర్మాణము బాధ్యత గల వ్యక్తుల వ్యాపార ఫలితము - అను భావముపై ఒకరకపు ప్రయోజన సూచక కథ విస్తరిల్లును. అట్టి సంఘమును నిర్మించుటకు దాని కర్తలు బాధ్యతతో తమ్ము తాము పరిణతి నొందించుకొగల్గుటకు గాను వారికి పర్యాప్త స్వాతంత్ర్య మీయబడవలె నని సాధారణముగా అందరును ఒప్పుకొనెదరు. కాని, ఆ వ్యక్తులు స్వయంచాలిత యంత్రములు కాకూడనిచో, అట్టి స్వాతంత్ర్యము కల్గియుండుట సంఘర్షణకు దారితీయవచ్చును. అట్టి సంఘర్షణ సందర్భములో శక్తి, వివేకము, సాధుత అను మూడింటిని- ఒకే సుసంగతమగు కథలో ఏకీకృతము చేయవచ్చును. "ఈశ్వరు"డని పిలువబడుటకు వీలైన, సమగ్ర భక్తి విధేయతలతో మనము ప్రతిస్పందించుటకు వీలైన ఒక రహస్యము వివృతమగునట్లు, ఒక నిమంత్రణ స్ఫురించునట్లు మన మీ సుసంగతమైన కథను ఒక ప్రత్యేక పాప సంఘటనతోపాటుగ విస్తరింపగల్గితిమేని, పాప సమస్య 'పరిష్కార' మగును. అప్పుడే ఇట్లు 'పరిష్కారము' జరిగి, విశ్వమందలి పాపమును ఈశ్వరునిపట్ల ఆరాధనాపూర్వకమగు వైఖరిలో ఇమిడ్చినవారము అగుదుము.

2. రెండవ విధమగు సాధ్యము: క్షమా సహితమగు బాధా సహనము, పట్టుదలతో కూడిన ఓర్పు మొదలైన వాటి అభ్యాసముతో పాటు శక్తి, వివేకము, సాధుత అను మూడును తన నెదుర్కొను పాపమునకు నిష్కృతి నిచ్చు ప్రేమలో ఏకమై, మానవ సంఘర్షణను జయించు సన్నివేశములను తీసికొనుటయే ఈ పద్ధతి. ఈ పరిష్కారమును చేపట్టినపుడు మనము "ఈశ్వరుని" నిరతిశయ పరిత్రాణక* (redemptive) ప్రేమగా చెప్పెదము. అనగా, అప్పుడు మనము పరిత్రాణక ప్రేమ కథలను విస్తరించుటవలన ఏర్పడినట్టియు, దాని నిమంత్రణ ఫలితముగా చివరకు మనలనే - మన ఆత్మలను, జీవితమును, సర్వస్వమును - సమర్పణ జేసికోవలసివచ్చునట్టియు అగు సన్నివేశమును ఆకాంక్షించెదము. విశ్వము నర్థము చేసికొనుటకై మనము అవలంబించు నొక 'సమర్పణ' రూపకానుభూతిలో పాప సమస్యకు ఇట్లు సమాధానము వచ్చినది.

3. మూడవ విధము: పాపము, వివేకము, సాధుత, శక్తి - వీటిని ఒకదానితో పాటుగ ఇంకొకటిని ఇముడ్చవచ్చునని సూచించుటపై ఇది ఆధారపడియున్నది. ఈ సూచించుట జి. ఇ. మూర్ యొక్క "నైతిక సావయవ

* సర్వవిధ దుఃఖ దోష పాపములనుండి విముక్తిని కలుగజేసి రక్షించునట్టి.—సం.

ఐక్యముల సూత్రము" ప్రకారముండును. ఈ సూత్రము ఒక పూర్ణముయొక్క విలువ దాని ప్రత్యేక భాగముల విలువల మొత్తమునకు సమానము కాదు అని వాదించును. సానుభూతివంటి సద్గుణము అసమానతవంటి లోపమును అర్థించును. 'సానుభూతి' వంటి నమూనాలను ఆదర్శములను ఉపయోగించి ఈశ్వరుని గురించి మాట్లాడవచ్చు నని ఇది సూచించును. అయినప్పటికిని ప్రయోజనోద్దేశ్యము కలిగిన ఈశ్వరుని గూర్చి గాని, పరిత్రాణక ప్రేమ, సానుభూతులను ఉపయోగించు ఈశ్వరుని గురించిగాని మాట్లాడుట పరిణామము చెందునటువంటి, అభివృద్ధి చెందునటువంటి, పరిమితమైనటువంటి ఈశ్వరుని ఆవశ్యకముగా అపేక్షింపదు. "ప్రయోజనము", "పరిత్రాణక ప్రేమ" అనునవి నమూనాలు మాత్రమే నని మరచినప్పుడే ఇట్టి అపార్థము సంభవ మగును.

4. నాలుగవ విధము : భూకంపము, వరదలు మొదలైన సంఘటనల బోధపరచుకొనుటకు మరొక విధమైన నమూనా కావలెను. ఇచ్చట సమస్య ఏమన 'సాధుత', 'వివేకము', 'శక్తి' అను మన భావములను, భూకంపములు ప్రదర్శించు సంఘర్షణతో ఏకీభవింపచేయు తార్కికముగా సుసంబద్ధమైన ఒక కథను చెప్పగలమా ?

మానవీయ ఆదర్శము ప్రకారము నైతిక శిక్షణ గరపుటకు ఒకానొక నియతపృష్ఠభూమి (back-ground) ఆవశ్యకము. అట్టి నియతి ఫలితములే భూకంపములు అని చూపుటవలన ఈ సమస్యకు సమాధానము కలుగును. మన నైతిక ప్రణాళికలకు, ఆచరణకు ఆధారముగ అవలంబనీయమగు నొక అనుభవిక పృష్ఠభూమి ఉండిననే మనము ఉదారత్వము, విశ్వాసపాత్రత మొదలగు నైతిక కర్తవ్యములను బోధింపగల్గెదము. మనము ఇచ్చు దానము పుచ్చుకొనువానికి ఎంతగా ఉపయోగించునో అంతగా హానినే చేయుటకు వీలున్నప్పుడు, ఈ రెండింటిలో ఏది సంభవమో మనకు తెలియనప్పుడు మనము ఉదారస్వభావమును కలిగి యుండుటవలన ఉపయోగము లేదు. కాని అవలంబనీయమగు నొక పృష్ఠభూమికి సంబంధించిన సాధారణ నియమములు ఎప్పుడును అవాంఛనీయ ఫలములనే తెచ్చును. ఒక గోళముయొక్క వెలుపలి భాగము లోపలి భాగముకంటె త్వరగా చల్లబడుట సాధారణముగా లాభకరము కావచ్చును; కాని భూమిలో ఇట్లు జరుగుటవలన విక్రియలు (strains) ఏర్పడి, భూకంపములు సంభవించును. కాని, నైతికశిక్షణకొరకు సాధారణ నియమముల అవాంఛనీయ ఫలితములను ఒక వ్యక్తి 'అనుమతించ' వలసివచ్చును. కావున ఇచ్చట పరిష్కారసాధ్య మయిన ఒక ప్రాయోజనికాదర్శము కలదు. ఇప్పట్టున ఈశ్వరునికి "ప్రయోజనము" నాపాదించుట (predication) యే పాపసమస్యా పరిష్కారము. ఇచ్చటి ప్రయోజనము మానవుని నైతికశిక్షణను గరపుటయే.

5. ఐదవ విధము : "ప్రకృతి ఎల్లచోట్లను క్రూరమైనది" అని చెప్పుట. జంతువుల విషయము సందిగ్ధము.

1. జంతువులు 'వ్యక్తులు' అను వర్ణనకు తగియున్నచో మనము చర్చించిన మొదటి తరగతిలో అవి చేరిపోవును.

2. అట్టి వర్ణనకు అవి తగనిచో 4 వ తరగతిలో చర్చించిన విషయము వీనికిని వర్తించును.

ఇంతకు ఈశ్వరవాది 'పాపము' అను సమస్యను ఈ క్రిందివిధముగా పరిష్కరించును :

1. పాపము సంభవించినపుడు నమూనా సన్నివేశములను తీసికొని, వానిని వివేకము, సాధుత, శక్తి అను భావములతో కొన్ని ప్రయోజనపూర్వక కథలతో ముడిపెట్టుట.

2. ఇట్టి ప్రయోజనవంతమైన కథను వాస్తవిక పాప సంఘటనలకు అన్వయింపచేసి అంతర్దృష్టి ప్రాప్తించువరకు విస్తరించుట.

3. ఈవిధముగా ఈశ్వరవాది (ఎ) "ఈశ్వర" పదమునకు ప్రాధాన్యము నిచ్చు సుసంబద్ధమైన భాషలో పాపమునకు స్థానమిచ్చును. (బి) విశ్వమును తానెటువంటి ప్రబల భక్తి విధేయతలతో ఎదుర్కొనునో, అటువంటి వానినే పాపముపై కేంద్రీకరించును. ఒకని విశ్వసంబంధమగు సమర్పణ[1] దార్ఢ్యమునుబట్టి ఆతని సమస్యాపరిష్కారము పరీక్షింపబడును. అతడు ఎప్పుడు విశ్వాసరహితు డగునో అప్పుడు ఈసమస్యాపరిష్కారము నిష్ఫల మగును. రామ్‌సే.

పాపము, మోక్షము (అన్ని మతములలో):

ఏ మతమునకైనను విశిష్టమైనది, ప్రత్యేకమైనది దానిలోని మోక్ష[2] సిద్ధాంత మేనని చెప్పవచ్చును. మోక్షమును గురించిన బోధనలు అన్ని మతములకును సామాన్యము.

మోక్ష కాంక్ష ఎట్లుదయించుచున్నది ? మొదట మానవజాతి ఈ లోకమందు క్రుంగి, నిస్పృహ చెంది, నిరాశచెంది, నిర్వీర్యముగా నున్నది. అంతేగాక ప్రతి మానవుడును ఈ దుఃఖమును అవినీతిచే కొంత పెంపొందించుచున్నా నని ఎరిగియే యున్నాడు. అతను చేయవలె ననుకొన్న పుణ్యా

1. ఒక భాగమునకు లేదా విశ్వాసమునకు అంకితుడై విశ్వమును పరిశీలించునప్పుడు, దానిపట్ల ఒక విధముగా ఆచరించునప్పుడు తద్భావ భావితుడై యుండుట—సం.

2. మోక్షము-ఇంగ్లీషు-Salvation-అనగా ఆత్మరక్షణ; పాపము నుండి, దాని దురిత ఫలములనుండి ఆత్మయొక్క విడుదల—సం.

మును చేయలేడు. తాను గర్హించు పాపమును తానే అవలంబించుచుండుట చూచుచున్నాడు. ఒక్కొక్కప్పుడు ఇట్టి బుద్ధిపూర్వకముగా చేయు తప్పునే పాప మని పిలిచెదరు. మరికొన్ని సమయములలోను, చాలమంది క్రైస్తవుల అభిప్రాయములోను పాపమను మాటకు ఇంకను విశాలతరమైన అర్థము కలదు. ఈశ్వరునినుండి వేరుపడుట అను ఈ ప్రపంచములోని మానవుని స్థితినే వారు 'పాప' మనెదరు. భగవంతునినుండి వేరుపడుట అను ఈ స్థితి మానవునికి సహజము. అతని మానవత్వములో ఇది ఒక భాగము. ఈ స్థితి మానవుని మానవత్వమునే తెలియజేయును. ఇట్టి స్థితినే 'మూల పాప' (original sin) మని పిలిచెదరు. బుద్ధిపూర్వకముగచేసిన పాపముచే ఈ స్థితి మరింత దుర్భర మగుచున్నది. ఇట్టి విశాలార్థములో క్రైస్తవుల ఈ 'పాపభావము' భారతీయుల 'కర్మ' భావము కన్న భిన్నముగ కనిపించదు. కర్మభావ మన నొక అతిభౌతికానుభవిక రూపము (metaphysico-empirical). ఇట్టి భావనపైననే మోక్ష సిద్ధాంతములు ఆధారపడియున్నవి.

ఇట్టి దుఃఖదాయక మగు మానవుని 'పాప' స్థితికి భిన్నముగా మతము మోక్షముయొక్క సాధ్యతను ఉద్ఘాటించుచున్నది. ఈ మోక్షస్థితిలో మానవుడు సంపూర్ణముగా తృప్తిని, జీవిత పరిపూర్ణత్వమును అందుకొనును. కాని ప్రతి మతమునకు ఒక ప్రత్యేకమైన మోక్షభావము కలదు. అట్లే ఆ మోక్షమును పొందుటకు ఒక ప్రత్యేకమైన సాధనము కూడ కలదు. కావున మతములకు వాటి మోక్ష భావములలోను, మోక్షమును చేరుటకు అవి ఉపదేశించు సాధనములలోను తీరని విభేదము లున్నవి. ఈ రెండు విషయములను మనము చర్చించెదము.

1. మోక్షభావములు: ఇచ్చట మనము రెండు విధములైన భేదములను కనిపెట్టవచ్చును.

(అ) ముక్తుడైన వ్యక్తి మానవత్వమును అతిక్రమించిన స్థితికి బోవును. ఆతని వ్యక్తిత్వము ఈ స్థితిలో లుప్త మగును. అద్వైత వాదములలోను, బౌద్ధ నిర్వాణములోను, కైవల్య (absolute) వాద ప్రవణములగు అన్ని మతములలోను ప్రకటితమైన మోక్షభావ మిట్టిదియే.

(ఆ) అట్లుగాక ముక్తుడు తన వ్యక్తిత్వమును నిలబెట్టుకొనునట్లుగా మోక్షస్థితియం దుండవచ్చును. క్రైస్తవ మతములోను, ఈశ్వరవాదమును బోధించు అన్ని మతములలోను మోక్ష మిట్టిదే.

పై రెండు దృక్పథములును ఐహిక జగత్తుయొక్క సార్థకతను నిరాకరించును. కాని సాధారణముగా రెండవదానికంటె మొదటిదానిలోనే (అట్లు కనపడుటకు అవసరము లేకపోయినప్పటికిని) ఇట్టి భావము ఎక్కువగా కనపడును. మొదటి పక్షము ప్రకారము దుఃఖయుతము, కాలోపాధికము అగు సంసారము అసత్యము గాని, భ్రమ గాని కావచ్చును. ఉదాహరణమునకు, ఆత్మకు భిన్నమైనదంతయును మిథ్యయే యను అభిప్రాయము. రెండవ పక్షములో ఈ ప్రపంచమునకు విలువలేదను భావము ద్వైతభావముపై నాధారపడియున్నది. ఈ పక్షము క్రైస్తవమత సంప్రదాయ విరోధులగు జ్ఞానమతవాదులచే స్వీకరించబడినది. భారతీయ సాంఖ్యదర్శనము కూడ దీనినే చేపట్టినది.

2. మోక్షసాధనములు : స్థూలముగా నాలుగు సాధనములను మనము గుర్తింపవచ్చును. క్రైస్తవ మతము నాల్గవ ప్రత్యేక సాధనమును స్వీకరించును. పలన క్రైస్తవ మతములోని కొన్ని తెగలు మొదటి రెండు పద్ధతులపై తమ దృష్టిని కేంద్రీకరించి యున్నప్పటికిని, క్రైస్తవులు సామాన్యముగా మూడవదానికి కొంతవరకు ప్రాధాన్యము నిచ్చియున్నప్పటికిని అసలు క్రైస్తవ ప్రత్యయము వీటన్నింటికిని భిన్నమైనది.

I జ్ఞానముద్వారా మోక్షము : ఈ జ్ఞానము కొద్దిగనో, గొప్పగనో హేతుబద్ధమై యుండవచ్చును. అట్టి జ్ఞానము ఎక్కువగా హేతుబద్ధమైనపుడు ఎక్కువగా రహస్యమైనదియు, ప్రత్యేకమైనదియు కావచ్చును. లేదా అది తక్కువగా హేతుబద్ధమైనపుడు తక్కువ రహస్యమైనదియు, తక్కువ ప్రత్యేకమైనదియు కావచ్చును. ముఖ్యముగా ఈ జ్ఞానము తర్కపరిగణనమునకు కన్న రహస్య ప్రణిధానమునకు ఎక్కువ దగ్గరగా నున్నప్పుడు జ్ఞానము ద్వారా మోక్షమునకు ఉదాహరణముగా బ్రహ్మను గురించిన అపరోక్ష జ్ఞానమును, యోగశాస్త్రములోని, యమ నియ మాసన ప్రాణాయామాది సహకృతమగు యోగసమాధిని మనము పేర్కొనవచ్చును.

ఇట్టి జ్ఞానము మరింత హేతుబద్ధమైనపుడు ఈ జ్ఞానమార్గమునకు ఉదాహరణముగా (1) క్రైస్తవ మతములోని సంప్రదాయ వ్యతిరేకులైన జ్ఞానవాదు లనెడి తెగలు పేర్కొనబడవచ్చును. వీరిలో దీక్షితులకే మోక్షమార్గ రహస్యము ఉపదేశింపబడును. (2) జొరాష్ట్రియను మతము - దీనిలో మానవుడు జీవితమునందలి మేల్కీడుల మధ్యసంభవించు మహాసంఘర్షణలో తాను మేలువైపుననే యుండి, అహురామజ్డాచే బోధింపబడిన ధర్మమునుండి సహాయమును, ఉత్సాహమును పొందుచు, తన మోక్షమును తానే సాధించుకొనును. (3) ఇస్లాం : ఇస్లాములో

మోక్షమును పొందుటకు ఒకమార్గము అవసరము లేనంత తేలికగా మోక్షమును పొందవచ్చును. పాపి చేయవలసిన దంతయు ఏమన అల్లాను స్మరించుటయు, అతనినుండి క్షమాపణ వేడికొనుటయు. వేడికొనుటయే తరువాయిగా క్షమాపణ ఈయబడును.

II సన్న్యాసమువలన మోక్షము: ద్వైతవాదము (dualism) ను గాని, కేవల భావవాదము (absolute idealism) ను గాని అవలంబించిన మతములో సన్న్యాసము మోక్షమునకు సాధనముగా నెన్నబడినది. మొదటి దానికి ఉదాహరణము క్రైస్తవుల మఠ (eremitic) సన్న్యాసమతము. రెండవదానికి జైనమతము, టావో మతము ఉదాహరణములు.

III క్రతువులు, బలుల ద్వారా మోక్షము: బాబిలోనియా, ఇజ్రాయేల్ లలోని మతములలోను, ఈ నాటి కొన్ని ఆటవికజాతుల మతములలోను ఇట్టి పద్ధతి అవలంబింపబడుచున్నది. ఇది ఒకప్పుడు దేవతలను సంతృప్తి పరచుటకు - లేదా సమాధానపరచుటకు గాని, లేదా వారి అనుగ్రహమును పొందుటకు గాని బలి ఉపహారముగా పరిగణింపబడును. మరొకప్పుడు నిందిత పశువును (scape goat) విడచు సమయములలోవలె అది పాప పరిహారమునకు కావచ్చును. పాప కారణమున ఈశ్వరునికి మానవునికి మధ్య వేరుపాటు సంభవించినపుడు వారిద్దరిని తిరిగి సమైక్యము చేయుటకు క్రతు సహభోజనము (sacrificial meal) వంటి మార్గములు కూడ కలవు. క్రీ. పూ. 8, 7 శతాబ్దములలో ఇజ్రాయేల్ మతప్రవక్తలు క్రతువులను శుష్క ఆచారములుగా చేయవద్దని బోధించుచుండిరి. దేవుని సంతోషపరచుటకు, మోక్షము ఫలద మగుటకు చేయు క్రతువు నిజముగా సన్మార్గమున ఈశ్వరునికై ఆత్మ నర్పించుటయే. క్రైస్తవ మతస్థుడు ఇట్టి క్రతుభావము యొక్క సంపూర్ణతను క్రీస్తునందే కనుగొనును. ఏలయన ఆయన జీవితమే లోకసేవ. శిలువపై ఆయన పడిన బాధలు పలువుర మోక్షముకొరకై ఆయన చేసిన త్యాగముగనే పరిగణింపబడు చున్నవి.

క్రైస్తవమత శ్రద్ధ: వాస్తవికముగా చెప్పవలెనన్న క్రైస్తవమతమునకు మోక్షసాధనయే లేదు. మోక్షమునకు ప్రేరేపణ స్వతః ఈశ్వరునినుండి వచ్చిన దనియు, నాజరెత్ నగరపు జీసస్‌ద్వారా ఈశ్వరుడు విశ్వక్రమమును మార్చెననియు, మానవుడు ప్రకృతి (natural order) తోపాటు బాధపడుచున్నట్లు మూలుగుచు కష్టపడుచున్నా డనియు క్రైస్తవ మతము బోధించును. అవిధేయుడైన ఆదిమానవుడు (ఆదామ్), తరువాత ఎదురుపాటు చూపిన ప్రజలు (పాత ఇజ్రాయేలులోనివారు) మానవ అస్తిత్వమునకు దృష్టాంతములు అగుచో, క్రీస్తులో రెండవ ఆదాము, ఒక క్రొత్త ఇజ్రాయేలు (ఆయన మతసంస్థ) ఉన్నవనియు, వాటి అస్తిత్వమువలన ప్రపంచము దుఃఖమయమైనప్పటికిని ఈశ్వరప్రేమకు ప్రయోజన మగుటయు, ఆ ప్రేమ కాలక్రమేణ ఫలము నందుకొనుట నిశ్చయమనియు క్రైస్తవులు నమ్ముదురు. ప్రపంచము, శరీరము (అవి నీచములైనప్పటికిని) ఈ దృష్టిలో నిరాకరింపబడుటలేదు. ఈశ్వరుని ప్రేమకు పాత్రము లగుటచే నివి ఉత్కృష్టములుగా చేయబడినవి. జీసస్ క్రైస్తు రూపమున ప్రకటితమైన ఈ ఈశ్వరకార్యము ఈశ్వరుని ప్రసాద మని పరిగణింపబడినది. కావున క్రైస్తవమతములో మోక్షమునకు మార్గమేదయిన నున్నచో అది మనము ఈశ్వరుని 'ప్రసాద' (grace) ఫలముల భాగస్వాము లగుటకు ఈశ్వర ప్రసాదిత జీవితమును ఆయనయెడల శ్రద్ధా, భక్తులతో గడుపుట యనునదియే. ఇచ్చట శ్రద్ధ యనగా ఈశ్వరావిర్భావమగు క్రీస్తునకు ఆత్మను అర్పించుటయే. క్రీస్తునందు ఈశ్వరుని కార్యము ప్రకటితమైన దని ఉద్ఘోషించు బైబిలును గురించిన శ్రద్ధయే ఈ శ్రద్ధ. ఇట్టి శ్రద్ధయే క్రైస్తవ మతసంస్థను 'శ్రద్ధా నికేతనము' అనుటకు చాలియున్నది. ఇట్టి శ్రద్ధ సరియైన నైతిక ప్రవర్తనలో వెల్లడి కావలెను. కాని మోక్షమును ఈ విధముగా ఇక్కడే, ఇప్పుడే మనము పొందగలిగినప్పటికిని దాని పర్యవసానము తరువాతనే పొందబడును. ఇహలోకములో గాని, పరలోకములో గాని, మోక్షము ననుభవించుట మతసంస్థ పరిధిలోనే జరుగును. అనగా 'మతసంస్థ' అను సంఘములోపలనే వ్యక్తి ఉద్ధరింపబడగలడు.

'ప్రాయశ్చిత్త' సిద్ధాంత వివరములు క్రైస్తవ మతసంస్థలో బౌద్ధిక అంగీకారమును పొందలేదు. వివిధ కాలములలో ఇది ఏదో ఒక రూపకము (metaphor) సహాయమున అర్థము చేసికొనబడినది. ఒకప్పుడు ఈ రూపకము ఈశ్వరుడు క్రీస్తులో ప్రవేశపెట్టిన ఒక క్రొత్త జీవితపు రీతిని అర్థము చేసికొనుటకు ఉపయోగించెను. ఉదాహరణమునకు - మానవులకు తెలిసిన వాటన్నింటిలోను బానిసతనమునుండి పొందబడు విముక్తియే గొప్ప విషయముగా ఎంచబడినపుడు క్రీస్తుయొక్క కార్యము విముక్తికై లంచమును చెల్లించుటగా వ్యాఖ్యానింపబడెను. భూస్వామికి కర్షకుడు బానిసగా నుండు రోజులలోను, భూస్వామి ఆజ్ఞలను కర్షకుడు తీర్చలేకపోయినపుడు అతని ప్రతిష్ఠ నిలబెట్టుటకై కర్షకుడు పూచీ వహించవలసియున్న రోజులలోను, పాప మన దేవుని

'పరువును' అతిక్రమించుట అనుకొనిరి. అట్టి సందర్భమున 'క్రైస్తు' అట్టి 'పూర్తి పరిహారమును' ఇచ్చెను. అందు వలన ఒక ప్రభువుయొక్క అండక్రింద చేరిన రక్షితుని వలె మానవుడు ఈశ్వర 'రక్షిత' కోటిలో చేరెను. మానవుడు ఈశ్వరునినుండి తన వేరుపాటుతనమును, అపరాధమును గుర్తించగల ఒకానొక మార్గదర్శకమగు యుగములో ప్రతివాని పాపములను భరించువానిగాను, తన జీవితమును పాపుల జీవితమునకు పూటగా నిచ్చువాని గాను జీసస్‌ను భావించిరి. మతము నీతికి ఎక్కువ ప్రాముఖ్యము నిచ్చిన రోజులలో బాధలకు, మరణమునకు లోనైన జీసస్ దృష్టాంతమే 'పరిహారము' (atonement) నకు వివరణగా చెప్పబడినది. దేవుని ప్రత్యుత్తరమునకై పరితపించు ప్రేమయే ఈ జీసస్ దృష్టాంతము. కావున అప్పటి మానవావసరములకు తగినట్లు సాంఘిక జీవిత పరిస్థితులను, సాంఘిక సమాలోచనమును అనుసరించి ప్రతి కాలమందును క్రీస్తుయొక్క త్యాగము వర్ణింపబడినది.

అంతేగాక బాహ్య సంస్కారము [ఇది జీసస్ తన శిష్యులతో ఆఖరురాత్రి చేసిన సహభోజనము వంటిది; దీనికే పవిత్ర సమాఖ్య (holy communion), ప్రభువు తోటి రాత్రి భోజనము (Eucharist), పండగ (mass) అని గూడ పేర్లు కలవు]. అనుగ్రహమును పొందుటకు సాధన మని అందరు క్రైస్తవులును అంగీకరింతురు. కాని ఈ బాహ్య చిహ్నములద్వారా 'ప్రసాదము' ఎట్లు వచ్చునో చెప్పు విషయములో క్రైస్తవులందరిలోను ఏకీ భావము లేదు.

ఈ విధముగా తక్కిన మతములకువలెనే క్రైస్తవ మతమునకు కూడ మోక్ష సాధనము ఒక వైలక్షణ్యము. కాని సంప్రదాయసిద్ధమైన ఒక మోక్ష సిద్ధాంతము క్రైస్తవులకు లేదు. మోక్షము అనుభవవేద్యమే గాని దానిని మాటలలో చెప్పుటకు వీలులేదు. పై చెప్పిన భావములకు, మోక్షసాధనములకు విరుద్ధముగా ఈ భావము లను, సాధనములను ప్రతిఘటించు సమకాలిక అభిప్రాయము నొకదానిని పేర్కొనవలసి యున్నది. అది ఏమన, మానవుని నిరాశ, నిస్పృహ భావములు ఆర్థిక మానసిక హేతువులనుండి ఉదయించుననియు, కనుక మతము యొక్క సహాయము లేకుండగనే వానిని సంతృప్తికర ముగ నివారించు ఉపాయములను కనుగొనవచ్చు ననియు ఈ అభిప్రాయము. కాని మతము ఒక సాక్షాత్కార మనియును, అది అర్థశాస్త్ర, మనస్తత్త్వ శాస్త్రములను తనలో ఇమిడ్చికొనియున్నను, వానిని అతిక్రమించికూడ పోవుచున్న దను సూచనను ఈ అభిప్రాయము మరచినది.

మానవునికి పరిపూర్ణత నిచ్చుటకు అర్థ, మనస్తత్త్వ శాస్త్రములు చాలవు. అందుచేతనే, మోక్ష మన నేదియో మతము బోధింపవలసి యున్నది. రామ్‌సే.

పార్థసారథిమిశ్రుడు : మైథిలబ్రాహ్మణుడు. క్రీ. వె. 900 ప్రాంతమందు జీవించినవాడు. మీమాంసా శాస్త్రార్థము నతి విపులముగా చర్చించిన 'తంత్రరత్న'మను గ్రంథ మును, 'న్యాయ రత్నాకర' మను శ్లోకవార్తిక టీకను రచించెను. మీమాంసా శాస్త్రార్థ ప్రతిపాదనలో ఈతనిచే రచించబడిన శాస్త్రదీపిక యను గ్రంథముకన్న మించి నది లేదు. మే. వ. న.

పార్‌మెనిడిస్ (Parmenides) (క్రీ. పూ. 6 వ, లేదా 5 వ శతాబ్దము) : ఎలియాటిక్ సంప్రదాయ నేత. హెరాక్లిటస్ ప్రతిపాదించిన 'ప్రతిది మారుచున్న' దను సిద్ధాంతమునకు ఎదురుగా సత్తా సిద్ధాంతమును కల్పించెను. మనుష్యునియొక్క ఆలోచన ఉన్నదాని నాశ్రయించియే యుండును. లేనిదానిని గురించిన యాలోచన అసం భవము. సత్తా విరహితమైన ఆలోచన గాని, ఆలోచన విధురమైన సత్త గాని అసంభవము. అందుచే అవి రెండును అనన్యములు. కె. రా. కృ.

పార్శ్వనాథుడు : జైన తీర్థంకరులలో నొకడు. ఈతడు క్రీ. పూ. 776 లో మృతినందె నని చెప్పుదురు. (చూ. జైనదర్శనము - పుట. 422). మే. వ. న.

పాశుపతులు : పాశుపతులు శైవమతమునం దొక శాఖకు చెందినవారు. శైవమతముయొక్క ముఖ్య లక్ష ణము ప్రారంభమునుండియు వేదవిహితమైన పూజా విధానమును నిరాకరించుట, ప్రకృతిశక్తులను దేవతలనుగా, లేదా వారికి ప్రతినిధులుగా భావించి యాగము నొనరించుట మొదలగునవి ఈ మతస్థులకు సమ్మతము కాదు. విశ్వరూపు డగు నీశ్వరుని యర్చించుట, ధ్యానించుట వీరి పూజావిధా నము. ఈ మత సిద్ధాంతములు 'శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు' నందు సాధారణముగను, 'అథర్వశిఖోపనిషత్తు' నందు స్పష్టముగను చెప్పబడినవి. ఈ రెండవ యుపనిషత్తునందు శైవమత పారిభాషిక పదములు పతి, పశువు, పాశము, పశుపాశ విమోక్షణము మొదలగునవి వాడబడినవి. పాశుపతవ్రతమును క్రిందివిధమున వర్ణించి ప్రతివారును దీని ననుష్ఠింపవలె నని ఈ ఉపనిషత్తు ఆదేశించుచున్నది.

"హృదయమందు లోభాగమున సూక్ష్మశరీర మున్నది. అచ్చట క్రోధము, ఆశ, సహనము గలవు. సమస్తములైన చేష్టలకు, కోరికలకు హేతువైన ఆశను నిర్మూలన మొన రించి మానవుడు త్రాగుట, తినుట, విహరించుట యందు పరిపాటిగ మెలగవలెను."

ఈ ఉపనిషత్తునందే ధ్యానపద్ధతియు నిట్లు పేర్కొనబడెను: "భస్మమును దేహమునిండ ధరించి, ప్రణవమంత్రమును ఉచ్చరించుచు, ఈశ్వరుని ధ్యాన మొనరించి ప్రత్యక్షమొనరించుకొనవలెను." ఈశ్వర ప్రత్యక్షమును అవగతి యందురు.

పతంజలిచేత మహాభాష్యమందు పాశుపత మతము ఉదాహరింపబడెను. 'మహాభారత' మందలి 'శాంతి పర్వము' నందును, 'నారాయణీయ' మను భాగము నందును ఈ మతమునుగురించి చెప్పబడినది. ఉమాదేవి భర్తయు, జీవులకు ప్రభువు నగు శివశ్రీకంఠుడు పాశుపత మతానుయాయుల నుద్ధరించె నని ఇచట పేర్కొనబడినది. మరియు 'వాయు పురాణము' నందును (23 వ అధ్యా.), 'లింగ పురాణము' నందును (24 వ అధ్యా.) లకులు డను పేరుతో బ్రహ్మచారిగ వాసుదేవుడు 'కవయరోహణ' మను ప్రదేశమునం దవతరించు ననియు, ఆయనకు కుశికుడు, గర్గుడు, మిత్రుడు, కారుష్యుడు అను పేర్లతో బరగు నలుగురు శిష్యు లేర్పడుదు రనియు, వారు పశుపతి మతము నవలంబించి పాశుపతు లని ప్రసిద్ధి జెంది మహేశ్వర యోగమును ప్రపంచమునకు బోధించి దేహాంతమున రుద్రలోకమును జేరుదు రనియు మహేశ్వరుడు స్వయముగ బ్రహ్మదేవునితో చెప్పిన ట్లుదాహరింపబడి యున్నది. బరోడా రాష్ట్రము నందు దభాయీ తాలూకాలో ప్రస్తుతము కర్వన్ అని పిలువబడు పట్టణమే పౌరాణిక కవయరోహణము. 'కారణవ మాహాత్మ్య' మను గ్రంథమున లకులీశుని జన్మ వృత్తాంతము పైనుదాహరింపబడిన విషయము శివునికి, పార్వతికి జరిగిన సంభాషణలో గలదు. ఉత్తర మీమాంస సూత్రములలో "పత్యు రసామంజస్యాత్" అను సూత్రము నందు పశుపతిమత ఖండన మొనరింపబడినది.

ఈ విషయములన్నింటినిబట్టి పశుపతి మతము, లేదా పాశుపతశాఖ క్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్దమునం దేర్పడిన దనియు, లకుల, లేదా లకుట అను సంఘమును స్థాపించిన లకులీశుడు ఈ మత సంస్థాపకుడనియు తెలియుచున్నది. మాధవాచార్యుడు తన సర్వదర్శన సంగ్రహము ను గ్రంథమునందు లకులీశ పాశుపతదర్శన మను పేరుతో నున్న ఒక యధ్యాయమునందు పాశుపతమత సిద్ధాంతములను సంగ్రహముగ నుడివెను.

ఈ లకులీశ పాశుపత మతస్థులు కారణము, కార్యము, విధి, యోగము, దుఃఖాంతము అని ఐదు పదార్థము లంగీకరించినట్లు బ్రహ్మసూత్ర భాష్యములో శ్రీ శంకరులు చెప్పిరి. ఈ సిద్ధాంతము అజ్ఞానమునకు హేతువయిన 'అణవమలము' ను ఒప్పుకొనుట లేదు. పాశుపతులకు దైవనిర్ణయమునందు, లేదా విధియందు పూర్ణ విశ్వాసము. జీవుని పుణ్య, లేదా పాప కర్మముల మీద ఈ విధి, లేదా దైవనిర్ణయము ఆధారపడియుండదు. దైవముమీదనే ఆధారపడియుండును. ఈ విషయమునందు ఇతర వేదాంత మత సిద్ధాంతములతో నిది ఏకీభవింపదు. ఇతర సిద్ధాంతములలో కారణమువలన గలిగినది కార్యము. కాని పాశుపత మతస్థులకు ఇతరులమీద నాధారపడి యుండునది ప్రతిదియు కార్యము. ఇట్లు జీవాత్మ పరమాత్మ నాధారముగ గలిగియుండునది గనుక నిదియు కార్యమని వీరి సిద్ధాంతము. కార్యము మూడు విధములు: విద్య, కల, పశువు అని. విద్య యన ఎరుక, లేదా జ్ఞానము. కల యన చైతన్యవంతులైన జీవులమీద నాధారపడునట్టి అచేతన సృష్టి; పశు వన బంధితుడైన జీవాత్మ.

ముక్త స్థితిలో జీవులు భగవంతునితో సమానులగుచు ఆయనకు ప్రతినిధులవలె కర్తవ్యములను నెరవేర్చుదురు. సుఖదుఃఖములు అనుభవించి క్రమముగ విరక్తి చెంది, మానవులు శాస్త్రము నిర్వచించిన ప్రకారము మోక్షప్రాప్తికై దీక్షను గ్రహింతురు. అట్టివారు ఈశ్వర జ్ఞానమును పొందినవారై, కుటుంబభారమును పుత్రుల కప్పగించి సన్న్యాసు లగుదురు.

పాశుపతుల సిద్ధాంతములలో వారి జీవిత నియమములు ముచ్చటైనవి. దినమునకు మూడు పర్యాయములు భస్మముతో స్నాన మొనరించుట, భస్మము మీదనే పరుండుట, భగవంతుని స్తోత్రములను పెద్దగ గానము చేయుట, పద్ధతి ప్రకారముగాని లేదా పద్ధతి ననుసరింపకగాని నృత్యము చేయుట మొదలగునవి పాశుపతుల దినచర్య. మరియు వీరు పిచ్చివారివలె సంచరించవచ్చుననియు నిర్ణయము గలదు.

పి. చెం. సు.

పాస్కల్, బ్లెయిజ్ (Pascal, Blaise) (1623 - 1662): ఫ్రెంచి దార్శనికుడు; గణిత ప్రకృతి శాస్త్రములలో నిష్ణాతుడు. ఈతడు ప్రకృతిశాస్త్రానుశీలనమునుండి ఆధ్యాత్మిక సమస్యలగురించిన అన్వేషణలో ఆసక్తుడై, బుద్ధితోపాటు శ్రద్ధయు మానవునికి మార్గదర్శియే యను నిశ్చయమునకు వచ్చెను. శ్రద్ధవలననే ఈశ్వరాస్తిత్వమును గూర్చిన నిశ్చయము సాధ్య మనియు, మస్తిష్కము, బుద్ధి- వీటి కందని విషయములు హృదయము, శ్రద్ధలచే గ్రాహ్యము లనియు ఇతని అభిప్రాయము. ఈశ్వర స్వరూప స్వభావములు తర్కాతీతమగు రహస్యము లనియు, ఈశ్వరుడు చేసిన, చేయగల కార్యములకు తర్కము, ఇంద్రియానుభవము మానము కావనియు ఇతని వాదన. అస్తిత్వ వాదమునకు, సాక్షాత్కారవాదమునకు ఇతడు

సన్నిహితుడు. సంఖ్య, కొలతలపై ఆధారపడి ఇంద్రియానుభవము మీదనే ఆధారపడుశాస్త్రముల కందని విషయములు ఎన్నోకలవని ఈయన తలచెను.

ఆగస్టీన్ భావములచే ఉత్తేజితులై కేథోలిక్ మత సంస్థలో ఒక నూతన సంస్కరణోద్యమమును లేవదీసిన 'పోర్ట్ రాయల్' లోని జాన్సెనిస్టుల పట్ల పాస్కల్ సంపూర్ణ సానుభూతి భావమును ప్రదర్శించెను (చూ. పోర్ట్ రాయలిస్టులు - పుట 535).

పాస్కల్, బ్లెయిజ్ (1623-1662)

ప్రకృతికి సంబంధించిన యాంత్రిక భావనతోసహా డేకార్ట్ ద్వంద్వవాదమును పాస్కల్ ఆమోదించెను. కొ.స.మూర్తి.

పితాగొరస్ (Pythagoras) (క్రీ.పూ. 582-500): గ్రీకు దార్శనికుడు, గణితశాస్త్రజ్ఞుడు, మత సంస్కర్త, సామోస్ నివాసి. క్రోటన్‌లోని సంఘమును నైతికముగా సంస్కరించుటకొరకై ఏర్పడిన ఒక సమితికి ఈయన అధ్యక్షుడుగ నుండెను. ఆత్మను పరిశుద్ధపరచి దానిని సంసారచక్రమునుండి విమోచింపచేయుటకు ఆవశ్యకమైన క్రతువులను, వ్రతములను అన్వేషించు సంఘములకును, పై సమితికిని చాల పోలికయుండెను. సంఖ్యయే సృష్టికి మూలమను వాదమును పితాగొరస్ ప్రతిపాదించెను. కె. రా. కృ.

పితృపూజ (Ancestor Worship): ఆదిమ సభ్యాసభ్య జాతులు చనిపోయిన మానవుని సంఘములో నున్నట్లుగానే పరిగణించిరి. ఒక సంఘములో యువకులు, వృద్ధులు ఎట్లు రెండు వర్గములుగా నుండవచ్చునో, అట్లే చనిపోయినవారును, బ్రతికియున్నవారును కూడ సంఘములో రెండు వర్గములుగా నున్నట్లు పరిగణింపబడుట సహజము. అందువలననే చనిపోయినవారిని బ్రతికియున్న వృద్ధులవలె పూజించుట మానవుని చింతనలో సహజముగా తారసిల్లు ఒక దశ.

చనిపోయినవారిలో కొందరు సంఘమున తిరిగి జన్మింతురను నమ్మక ముండెడిది. చనిపోయినవారు పూర్తిగా విస్మరింపబడకపోయినను, స్మృతి పథములో అస్పష్టముగను, ఆదర్శ పురుషులుగను, దేవతలుగను భావింపబడుదురు. చనిపోయినవారిని పూర్తిగా ఉపేక్షించుట చాల అరుదు. పై భావములు ఏదో యొక విధమైన ఆరాధనకు త్రోవ తీయును.

పితృపూజ అనేక విధములుగా నుండవచ్చును. వీనిలో సాంఘికారాధన ఒకటి. ఇందు ఒక కుటుంబముగాని, తెగగాని, సమాజముగాని చనిపోయినవారిని ఉమ్మడిగా పూజించుట జరుగును. అయితే - మొత్తముమీద ప్రత్యేక మృత వ్యక్తులను పూజించుటయే సాధారణముగా జరుగును. కాలక్రమేణ కొందరు పితృదేవతలు తక్కిన దేవతలవలెనే పూజింపబడుటయు, తక్కిన దేవతల మర్యాదలను వారును పొందుటయు జరుగును. కె. రా. కృ.

పితృయానము: ఈ మార్గము దేవయానమువలె జీవులు మరలిరాని మార్గము కాదు. దాన వెళ్ళినవారు వారు చేసిన పుణ్యము క్షీణించగా మరలి పునర్జన్మకొరకై మర్త్యలోకమును ప్రవేశింతురు. ఈ మార్గము కేవల ఇష్టాపూర్తాదికర్మలు చేయు కర్మయోగి విషయమై చెప్పబడినది. ఛందోగులు "వారలు ధూమమును మొదట చేరుదురు." అచటినుండి వరుసగా రాత్రి - కృష్ణపక్షము - దక్షిణాయన మనబడు అర్ధసంవత్సరము - సంవత్సరము - పితృలోకము - ఆకాశము - చంద్రలోకము చేరి అచ్చట వారుండవలసిన కాల మంతయు అచటనే నివసించి, తిరిగి పుణ్యము క్షీణించగా మర్త్యలోకమునకు మరలివత్తురు (ఛాం. 5-20-35). ఇచ్చట చంద్రలోక మనగా దానిచే ఉపలక్షిత మైన స్వర్గము. తిరిగి వచ్చుటలో కూడ వాజసనేయులు (6-2-16) ఒక వరుసను చెప్పిరి. ఆకాశము - వాయువు - వృష్టి - పృథ్వి. పృథ్విని చేరి ఓషధిరూపమున అన్నమై, ఆ అన్నమును తిను పురుషుని రేతోరూపము దాల్చి పునర్జన్మకై స్త్రీయోనియందు పడుదురు. మే.వ.స.

పిప్పలాదుడు: సుకేశుడు, సత్యకాముడు మొదలగు ఆర్గురు అపరబ్రహ్మనిష్ఠులు పరబ్రహ్మను తెలియగోరి పిప్పలాదు డను ఉపనిషదృషిని గురువుగా వరించిరి. వీరి ప్రశ్నలకు సమాధానమే ప్రశ్నోపనిషత్తునందు చర్చించబడిన విషయములు. మే. వ. స.

పియానో, జూసెపి (Peano, Giuseppe) (1858 - 1932): ఇటలీదేశపు తార్కికుడు, గణిత శాస్త్రజ్ఞుడు. క్రీ. శ. 1890-1932 మధ్య కాలమున ట్యూరిన్ విశ్వవిద్యాలయమున గణితశాస్త్రాచార్యుడుగ నుండెను. గణితశాస్త్రీయ తర్కములో ఈయన గావించిన పరిశోధనలు చారిత్రకముగ ప్రసిద్ధిగాంచినవి. తర్కశాస్త్రములో "వర్గము - ఉపవర్గము", "వర్గము - సభ్యుడు" అను సంబంధముల మధ్య భేదమును చూపినది ఈయనయే. అంకగణితమందు నిబిడీకృతమై యున్న తార్కిక సంబంధములను సూచించుటకు ఒక క్రొత్త సంకేతజాలము సృజించి, ఆ సంబంధములను విశ్లేషించెను. తద్ద్వారా

ఆయన తర్కశాస్త్ర, గణితశాస్త్రముల మూల మొక్కటే ననియు, గణితశాస్త్రము కూడ సామాన్య తర్కశాస్త్ర ప్రమేయములపైననే ఆధారపడియున్న దనియు నిరూపించెను. ఈతని ఇట్టి పరిశోధనలే అటు పిమ్మట రసెల్, వైట్ హెడ్‌లచే రచించబడిన 'గణితశాస్త్ర తత్త్వములు' (principia mathematica) అను గ్రంథమున కొనసాగింపబడెను. జె. నా. మూర్తి.

పిరో (Pyrrho) (క్రీ. పూ. 365 - 275) : గ్రీకు సంశయవాద దార్శనికుడు. పిరోవాద స్థాపకుడు. భారత దేశములోని జిమ్నోసోఫిస్టుల వద్దను, పెర్షియాలో మాజీల వద్దను ఆయన విద్య నభ్యసించెను. ఆయన చింతనలోని ప్రధానాంశము 'అకటలెప్సియా' అను పదముచే చెప్పబడును. ఈ పదములో వస్తువుల నిజ స్వరూపమును ఎరుగుట అసంభవ మను భావ మిమిడియున్నది. కె. రా. కృ.

పురాగాథాశాస్త్రము (Mythology) : ఒక సామాన్య జాతియు, సామాన్యపరంపరానుగత సంప్రదాయమును గల మనుష్యసంఘములచే కల్పింపబడిన పురాగాథ అను శాస్త్రీయ దృక్పథమున పరామర్శించునది పురాగాథా శాస్త్రము.

మానవానుభవమును నియమించు సత్యముల కేవల ప్రతిపాదనలవలన మనుష్యుని బుద్ధి ఆ సత్య గ్రహణ కార్యమందు ప్రవేశించదు. ప్రతిపాదనతో ఆ సత్య గ్రహణమున కుపష్టంభకమగు నొక క్రియా కలాపము విధించబడినపుడు ఆ విధి నిర్వహణ ఫలముగా నా సత్యము సుగ్రహమగును. ఉదాహరణమునకు ఒకడు ఈశ్వరుని విషయమై తృష్ణ కలిగి యున్నప్పుడు, ఈశ్వరుడున్నాడని సత్యఖ్యాపనముతో పాటు ఈశ్వర భావ గ్రహణమునకు యోగ్యమగు ఆరాధనరూప కాయిక, వాచిక, మానసిక కర్మకలాపము విధించబడినపుడు ఈశ్వర సద్భావము ఆతని బుద్ధి కెక్కును. ఇందు ప్రతిపాదన సత్య విషయము. దానితో జోడించబడిన క్రియ కల్పితగాథ. ఇట్టి పురాగాథలు సత్యములు కావు. అయినను అవి కల్పింపబడు సందర్భమున సత్యము లనియే ప్రాయికముగ విశ్వసించబడును.

పురాగాథలు మానవ సంఘము యొక్క పురాతన స్థితికే పరిమితములై యున్న వనుకొనరాదు. జానపద కథల రూపమున నేటివరకవి మన ఆచారములందు ప్రతిబింబించుచునే యున్నవి. దేవతల ప్రాదుర్భావమును గురించిన ప్రశ్న పురాగాథాశాస్త్రముయొక్క ముఖ్య చర్చనీయాంశము. ఈ ప్రశ్నకు సమాధాన మిచ్చుటకు చేయబడిన తొలి యత్నములు వేరు వేరు సిద్ధాంతముల వెలిబుచ్చినవి. దృష్టాంతమునకు ప్రకృతి సంఘటన లగు సూర్యుడు, చంద్రుడు, వాయువు వీటికి పురుష విధమును కల్పించి దేవతలుగ పరిగణించుట ఆచారమై యుండెడిది. దేవతల విషయమై తొలి సిద్ధాంతమును కల్పించినవాడు తెసలీ దేశమునకు చెందిన యూహిమరస్ అను నాయన. ఈయన వాదము ననుసరించి తొలి సంఘములందు ప్రాదుర్భవించిన వీరనాయకులే దేవత లైరి. 19 వ శతాబ్దపు చివరి పాదమందు గ్రీకు, రోమను గాథలతో కూడ అనేక ఇతర దేశముల పురాగాథలు సంగ్రహించబడిన తరువాత, ప్రపంచ పురాగాథల తారతమ్య పరిగణన, వివరణల రూపమున పురాగాథా శాస్త్రము మొదలిడినది. పురాగాథలను శాస్త్రీయ దృక్పథములో వివేచించిన వ్యక్తి కార్ల్ ఓటో ఫ్రిడ్ మిల్లర్ అను జర్మను పండితుడు. ఈతని దృష్టిలో పురాగాథలు భాషయొక్క రుగ్ణస్థితిని సూచించును. దేవతల నామములు ప్రకృతి సంఘటనలను వ్యక్తపరచు పదములుగా పరిగణించవచ్చును.

లాంగ్, ఫ్రేజర్ల పురాగాథా పరిశీలన మరొక నూతన సంప్రదాయమును స్థాపించినది. వీరిద్దరి మతములో పురాగాథలు అరణ్యజులగు యథాజాతుల జీవితానుభవములకు వ్యంజకములు.

పురాగాథలలో చెప్పబడిన దేవతలను కొన్ని స్పష్ట వర్గముల క్రింద విభజించవచ్చును. యుద్ధ దేవతలు, జలదేవతలు, వాయు దేవతలు, మెరుపు, ఉరుము దేవతలు, వ్యవసాయ దేవతలు, వేట దేవతలు, మృత్యు దేవతలు మొదలగు వర్గములు ప్రతి మానవసంఘమందును కనప్పట్టును.

ప్రపంచము, దాని ప్రాదుర్భావము, మానవుని ప్రభవము వీటిని గురించిన ప్రాథమిక భావములు పురాగాథా శాస్త్రమం దొక ముఖ్య శాఖ. వేరు వేరు భూభాగముల వెలసిన సృష్టికథల సాదృశ్యము నిజముగా మన కాశ్చర్యమును గొల్పును. సృష్టికర్త తొలిని కారణ జలములందు చాలకాల మధివసించి తీవ్రతప మాచరించియో, లేదా కాయశ్రమ నుపయోగించియో ఆ జలములనుండి భూమిని ఉద్ధరించె నని కొన్ని గాథలందు కందుము. మరికొన్ని ఈ ప్రపంచ మొక విశ్వాండము నుండి ఉద్గమించిన దని చెప్పును. ఈ వ్యాస పరిధిలో వివిధ భూ భాగముల పురాగాథల నిచ్చట వివరముగ తెల్పుటకు చోటు చాలదు.

శాస్త్రమహత్త్వము : పురాగాథల వివరణమును మాక్స్ మిల్లర్ భాషాశాస్త్రీయ దృక్పథమునను, మాన్‌హర్ట్, టైలర్లు మానవజాతి శాస్త్ర దృక్పథమునను, ఆండ్రూలాంగ్, ఫ్రేజర్లు తారతమ్యాత్మకానుశీలన దృక్పథమునను, యుంగ్, ఫ్రాయిడ్లు మనస్తత్త్వశాస్త్రీయ

దృక్పథమునను గావించిరి. ఈ పరిశీలకు లందరు మానవుల ప్రవర్తనను, ఆ ప్రవర్తనకు మానవుడు కల్పించు వివరణములను నిరూపించుటలో మానవ చరిత్రయొక్క అధికాంశమును వ్యక్తపరచిరి. అంతేకాక సంఘముయొక్క ఇతిహాసమును నిర్మించుటకు మిక్కిలి ఉపయోగించు జానపద రీతులను, భూగోళ, శీతోష్ణపరిస్థితులను కూడ వెల్లడించిరి. వీరలకృషి మానవుని పూర్వస్థితిని శాస్త్ర దృక్పథమున వివరించి, ఆతని భవిష్య పరిణామమున కన్వయించు సూత్రముల నావిష్కరించినది. మే. వ. న.

పురుషార్థములు : పురుషునిచే అర్థించబడునది, కోరబడునది 'పురుషార్థము. ఈ జగత్తునందు ఆబ్రహ్మస్తంబ పర్యంతము సుఖప్రాప్తి, దుఃఖ నివృత్తుల విషయమై ప్రవృత్తి సహజముగనే జనించును. ఈ రెండును పురుషుడు కోరునవియే. సుఖముయొక్క నిరతిశయత్వముతోపాటు దాని క్షయిత్వ, శూన్యత్వములు పరమ పురుషార్థము. పురుషుడు విశ్వసించు విశ్వతత్త్వదర్శనరీతిని బట్టి ఆతని పురుషార్థములు ప్రకటితము లగును. 'సర్వప్రాణులును ప్రాయికముగ ద్రవ్యసంగ్రహ, విషయోపభోగములందు సహజముగ ప్రవృత్తు లగుదురు' అను లోకగాథ ననుసరించి, ఆత్మ, పరలోకము, జన్మాంతరము, ఈశ్వరుడు మొదలగు తత్త్వముల నంగీకరించని చార్వాకులు అర్థ కామములనే పురుషార్థములుగ నెంచిరి. ప్రకృతి, పురుష ద్వైతము నొప్పుకొనిన సాంఖ్యులకు సత్వ పురుషాన్యతాఖ్యాతి (అనగా బుద్ధి లేదా ప్రకృతి, పురుషులు అత్యంతభిన్నులని గుర్తెరుంగుట) యే సంసారోచ్ఛేదక పురుషార్థము. చిజ్జగత్తులకు శరీర, శరీరి భావమును బోధించిన రామానుజ మతము ఈశ్వర కైంకర్యగర్భిత మగు సారూప్యమును పరమ పురుషార్థముగా నెంచును. జీవ పర తాదాత్మ్యమును, జగన్మిథ్యాత్వమును ఉపదేశించు శాంకరాద్వైతము నిరతిశయానందాత్మలాభమును పరమ పురుషార్థముగా నెంచును.* మే. వ. న.

పురుషార్థశాస్త్రము (Axiology) : ఈ పదము 'ఆక్సియాలజీ' అను ఆంగ్లపదమునకు ఆంధ్రానువాదము. ('ఆక్సియోస్' అను గ్రీకు పదమునకు విలువైనది, యోగ్యమైనది, ఉచితము, అర్హమైనది అని అర్థము). ఆధునిక కాలములో విలువలను (కోరబడునవి, అభిరుచి చూపబడునవి, మంచివి) గురించిన శాస్త్రమునకు ఈ పదము వర్తించు చున్నది. అట్లే పురుషార్థము లనిన పురుషునిచే అర్థింపబడునవి అని అర్థము.

ఈ శాస్త్ర ప్రాదుర్భావము ప్లేటోయొక్క 'సాధుతా భావ' సిద్ధాంతములో గలదు. ఆయన తరువాత ఆయన పోకడలలోనే ఆరిస్టాటిల్ దీనిని అభివృద్ధి పరచెను. ఆ కాలమునుండి నేటివరకు అనేకులు ఈ శాస్త్రసమస్యలను చర్చించుచునే వచ్చిరి. ఆయాదార్శనికుల దార్శనిక దృక్పథముల ననుసరించి పురుషార్థ శాస్త్ర సమస్యలు కూడ వివిధరీతుల చర్చింపబడెను.

20వ శతాబ్దములో ఈ పదము మొదటిసారిగా పాల్ లపీ (Paul Lapie) అను నాయనచే ప్రయోగింపబడెను. ఈ వ్యాసములో పురుషార్థశాస్త్రము చర్చించు సమస్యల వివిధ వర్గములను మాత్రము పేర్కొనగలము: (1) పురుషార్థ స్వభావము, (2) వివిధ పురుషార్థములు, (3) పురుషార్థముల నిర్ణాయకములు (criteria), (4) పురుషార్థములకు అతిభౌతికశాస్త్రమందు గల స్థానము. పురుషార్థములు సాంప్రదాయికముగా నాలుగు అని చెప్పబడు చున్నవి. అవి ఏవన (1) సత్యము, (2) శివము, (3) సుందరము, (4) పవిత్రత. వీనిలో సత్యము అను దానిని పురుషార్థముగా నెంచవచ్చునా అను విషయమున ఈ శాస్త్రజ్ఞులలో భిన్నాభిప్రాయములు గలవు. ఏలన సత్యము హితము కావచ్చును; అహితము కావచ్చును; లేదా తటస్థము కావచ్చును. అయితే సత్య ప్రియత్వము మాత్రము నిస్సందేహముగా సత్యముయొక్క విలువను చెప్పక చెప్పు చున్నది. అట్లే పవిత్రత అను మతభావము ఒక ప్రత్యేక పురుషార్థమా లేదా తక్కిన పురుషార్థములను గూర్చిన మనోభావ (attitude) మేనా అను వివాదము కూడ గలదు.

భారతీయ సంప్రదాయములో పురుషార్థములు నాలుగు: ధర్మార్థ కామమోక్షములు. ఇవి అభ్యుదయ కారకములు, నిశ్శ్రేయసకారకము అని రెండు వర్గములుగ విభజింపబడినవి. మొదటి మూడు పురుషార్థములు అభ్యుదయ కారక వర్గమునకు చెందినవి. నాలుగవది నిశ్శ్రేయసకారక వర్గమునకు చెందినది. ఇహలోక విముక్తిసాధనకొరకే ఇది కోరబడును. మే. వ. న.

పురుషుడు : పురుషుడు సాంఖ్యదర్శనము ప్రకారము జ్ఞాత, చైతన్యము, పరిణామరహితుడు. ఇంద్రియ, బుద్ధ్యాదులకు పరుడు. స్వయం ప్రకాశుడు. పురుషులు పెక్కుడు; పురుష సాన్నిధ్యము వలననే ప్రకృతి సృష్టి ప్రక్రియకు లోనగును. అవిద్యవలన తాను బద్ధుడ నని ఎంచుకొని సంసారియగు పురుషుడు జ్ఞానము వలన

---

* పురుషార్థములు ధర్మార్థకామమోక్షము లను నాలుగు అనియు, అందు మోక్షము పరమపురుషార్థ మనియు, కాని సక్రమముగ సేవించిన అర్థకామములు ధర్మ మోక్షములకు వ్యతిరేకములు కావనియు హిందూచింతకుల సాధారణాభిప్రాయము—సం.

ముక్తు డగును. మరికొన్ని దర్శనములలో ఆత్మ యనబడు తత్త్వమే సాంఖ్య, యోగ దర్శనములందును, కొన్ని ఉపనిషత్తులయందును పురుషు డనబడినది. కృష్ణమూర్తి.

పృథక్కరణము, సాధారణీకరణము (Abstraction and Generalisation): అనేక ప్రత్యేక వస్తువులను ఒకే సామాన్య వర్గము క్రింద చేర్చుటను సాధారణీకరణ మందురు. ఇట్లు చేయుటలో ఆ వస్తువు లన్నింటికిని సామాన్యముగా నుండు లక్షణములనే పరిగ్రహించి, వాటి విశేష లక్షణములను పరిత్యజింతురు. చతుష్పాత్తులు అగు జంతువుల విషయమై కల్పించబడిన వర్గములో భిన్నభిన్న లక్షణములు గల జంతువు లన్నిటికిని సామాన్యముగ కన్పట్టు చతుష్పాత్త్వ మను సామాన్య లక్షణమును పృథక్కరించి, తక్కిన విశేష లక్షణముల నుపేక్షించి వర్గకల్పన చేయబడినది. అందువలన సాధారణీకరణమందు పృథక్కరణ ప్రక్రియ ఇమిడియున్నది.

పృథక్కరణ మనగా వేరుచేయుట. పృథక్కరణము, విశ్లేషణము (analysis) సమానార్థకములు కావు. ఒక సంశ్లిష్ట భావమును గాని, వస్తువును గాని దాని అంశముల లోనికి విడగొట్టి, వాటి మధ్యగల పరస్పర సంబంధములను, భేదములను పరామర్శించుటయే విశ్లేషణము. ఇట్లు విశ్లేషింపబడిన భిన్న విషయముల, అంశముల మధ్య కన్పట్టు సామాన్య లక్షణమును గ్రహించి నిరూపించుట పృథక్కరణము.

భాష యొక్క వికాసము ఈ పృథక్కరణ, సాధారణీకరణము అను మానసిక ప్రక్రియల ద్వారానే సంభవించును. సాధారణీకరణ ప్రక్రియ శాస్త్రజ్ఞాన సముపార్జనమునకు మూలము. సామాన్యభాషలోని పృథక్కరణము మన నిత్యజీవితావసరములకు పరిమితమై యుండును. క్రొత్త పదములను, పేర్లను ఉపయోగించుట వస్తువుల, సంఘటనల విషయమై ఇదివరకు మనము సాధించిన విశ్లేషణము ఇంకను సంపూర్ణముగా జరుగలేదని సూచించును. లోక సంవ్యవహారమునకు మానవుల మధ్య సంసర్గము (communication) ఆవశ్యకము. ఈ సంసర్గ కార్యమందు పృథక్కరణ మిమిడియున్నది. ఏలన సంసర్గ కారణమున ప్రాతిస్వికానుభవమును ప్రామాణికముగా పరిణమింప చేయుచున్నాము. ఏలన మన ప్రత్యేకానుభూతిని భావములలో సంతరించి, ఆ భావములు ప్రక్కవానికి అర్థమయినవి అని తెలియుటలోనే సంసర్గము సాధారణీకరణమునకు మూలమని తెలియవచ్చుచున్నది.

శాస్త్రము ప్రత్యేక భూతార్థములనుండి వాటి సామాన్య లక్షణములను పృథక్కరించి, సాధారణీకరణమునకు కడంగును. ఒకపరి సాధారణీకరణ మొకటి స్థాపించిన తరువాత, అనుభవములో ఆ సాధారణీకరణ సామంజస్యమును ప్రతిపాదించుటకు శాస్త్రము మరల ప్రత్యేక భూతార్థముల నపేక్షించును.

ఏ శాస్త్రమందైనను వర్గ లేదా జాతినామముల బహుళోపయోగము సాధారణీకరణ ప్రక్రియా మహత్త్వమును సూచించును. వర్గనామములు లేనిదే శాస్త్రము సాధ్యము కాదు (చూ. విశేషాభిధానము). జె. నా. మూర్తి.

పెరిపెటెటిక్కులు: అరిస్టాటిల్ క్రీ. పూ. 335 వ సం॥ము తరువాత ఏథెన్సులోని లీసియములో స్థాపించిన విద్యాలయమునకు పెరిపెటెటిక్కు విద్యాలయ మని పేరు. ఈ విద్యాలయ సభ్యులను పెరిపెటెటిక్కు లనెడివారు. ఈ పదము బహుశః వృక్షాచ్ఛాదిత మార్గము అను అర్థము నిచ్చు పెరిపాటోస్ అను గ్రీకు పదమునుండి వ్యుత్పన్నమై యుండవచ్చును. ఈ మార్గమున నడచుచు అరిస్టాటిల్ శిష్యులకు ఉపన్యసించెడి వాడు; కాన అతనిని పెరిపెటెటిక్ అనిరి. కె. రా. కృ.

పెర్స్ (పియర్స్), చార్ల్స్ సాండర్స్ (Peirce, Charles Sanders) (1839 - 1914): అమెరికన్ దార్శనికుడు, తార్కికుడు. అమెరికాలో కేంబ్రిడ్జ్ మాసెచూసెట్సునందు జన్మించెను. 1859 లో హార్వర్డ్ విశ్వవిద్యాలయమునుండి పట్టభద్రు డయ్యెను. 1880-81 లో జాన్ హాప్కిన్స్ విశ్వవిద్యాలయములో దార్శనిక తర్కముపై ఉపన్యాసముల నిచ్చెను. 1903 లో హార్వర్డ్ లో వ్యావహారికసత్తా వాదముపై ఉపన్యసించెను. 1903-4 లో బోస్టనులో లోవెల్ సంస్థలో కూడ ఉపన్యసించెను.

వ్యావహారికసత్తా వాద (Pragmatism) మను పదమును, ఆ దర్శన సంప్రదాయమును, భావములను దర్శనశాస్త్రములో ప్రప్రథమముగా ప్రవేశపెట్టినవాడు ఈయనయే. కె. రా. కృ.

పెలేజియన్ మతము (Pelagianism): పురాతన బ్రిటిష్ ఈశ్వర మీమాంసకు డగు పెలేజియస్ (క్రీ. శ. 360 - 420) ఈ మతమును స్థాపించెను. పెలేజియస్ క్రైస్తవుల మూల పాప (original sin) సిద్ధాంతమును నిరాకరించెను. వ్యక్తియొక్క పూర్వచరిత్ర యెట్టిదైనను ప్రతి సంకల్పమందు, జీవితములోని ప్రతిక్షణమందు సంకల్పమునకు పుణ్య పాప విచక్షణచేయు శక్తిగల సమస్థితి గల దను అర్థములో సంకల్ప స్వేచ్ఛను ప్రతిపాదించు సిద్ధాంతము పెలేజియన్ మతములోని ప్రాథమిక సూత్రము. కె. రా. కృ.

పోర్ట్ రాయలిస్టులు (Port Royalists): 17వ శతాబ్దములో జాన్సెన్ మత ఉద్యమమునకు ప్రధాన కార్య కేంద్రముగా నుండిన పారిస్ సమీపమున నున్న పోర్ట్ రాయల్ మఠమునందు స్థిరపడిన చింతకుల, రచయితల, విద్యాబోధకుల సంఘమునకు పోర్ట్ రాయలిస్టులని పేరు. వీరు దర్శనశాస్త్రములో డేకార్టు సంప్రదాయము ననుసరించిరి. వీరు కఠోర నైతికాచరణకు, ఎంతగానో అభివృద్ధి పరచిన వారి విద్యాబోధన పద్ధతులకు ప్రసిద్ధి కెక్కిరి.

పోర్ట్ రాయల్ తర్కశాస్త్రము : పారిస్‌లో 1662లో 'తర్కశాస్త్రము' లేదా 'ఆలోచనా కౌశలము' (La Logique or Art de penser) అను తర్కశాస్త్ర గ్రంథమును వీరు ప్రచురించిరి. దీని గ్రంథకర్తలు ఆంత్వాన్, ఆర్నోల్డ్, పియరీ, నికోల్ అను పోర్ట్ రాయలిస్టులు. పోర్ట్ రాయలిస్టుల తర్కము వాద కౌశలమును గురించినది గాని సిసలైన తర్కశాస్త్రమునకు చెందినది కాదు. జె. నా. మూర్తి.

ప్యూరిటన్ మతము (Puritanism): ఇంగ్లండు క్రైస్తవమత చర్చిలో 16వ శతాబ్దములో మొలకెత్తిన ఒకానొక ప్రొటెస్టెంట్ తెగ. వీరు సిద్ధాంత విషయము లందును, ఆరాధన విషయములందును అధిక సంస్కరణమును, మతములో క్రమశిక్షణ ఇంకను కఠోరముగ నుండవలె ననియును కోరిరి. ప్యూరిటన్లు 17వ శతాబ్దములో ఒక శక్తిమంతమైన రాజకీయ పక్షముగ ఏర్పడిరి.

రోమన్ కేథోలిక్ చర్చినుండి విడిపోవు ఉద్యమము ఇంకను తీవ్రతరము గావింపవలె ననియు, చర్చిలోని అనేక క్రతువులు, ఆచారములు, పోప్ అధికారము అవశ్యకములు గావనియు వీరు వాదింతురు. పూజావిధానము పవిత్రీకరింపబడవలె ననియు, చర్చి మతాచార్యులు ధర్మప్రవర్తన కలిగినవారై యుండవలె ననియు వీరు కోరిరి.

రాజ్యములోను, చర్చిలోను నిరంకుశత్వమును సహించలేక, వారి స్వాతంత్ర్య వాంఛలు వమ్మైపోగా ప్యూరిటన్లు క్రొత్త ఇంగ్లండును స్థాపించుటకై అమెరికాకు వలస పోయిరి. ఈ వలస పోవుట 1640 లో ఆగిపోయినది. ప్యూరిటన్లు నైతికముగా కఠోరమగు క్రమశిక్షణను, నిరాడంబరతను పాటించువా రని పేరుగాంచిరి. జె. నా. మూర్తి.

ప్రకాశాత్మ : శంకర శారీరక భాష్య చతుస్సూత్రికి విపుల వ్యాఖ్యాన మగు పద్మపాదాచార్యుల పంచపాదికా గ్రంథమునకు పంచపాదికా వివరణము అను వ్యాఖ్యానము పొందుపరచినవాడు ప్రకాశాత్మముని. ఈతడు 13వ శతాబ్దపు పూర్వభాగమున ఉండినవాడు. 'శాబ్దనిర్ణయ' మను ఇంకొక అద్వైత వాక్యార్థ నిరూపక మగు గ్రంథమును కూడ ప్రకాశాత్మముని రచించెను. మే. వ. న.

ప్రకాశానందుడు (క్రీ.వె. 1564) : ఈతడు అద్వైత వేదాంత ప్రకరణ మగు వేదాంత సిద్ధాంత ముక్తావళి అను గ్రంథమును రచించినవాడు. ఇందు ఒక విధమైన ప్రాతీతిక భావవాదము (subjective idealism) అని చెప్పదగు సిద్ధాంతము ప్రతిపాదితము. మే. వ. న.

ప్రజాపతి : వైదిక, లౌకిక వాఙ్మయములలో ప్రజాపతి శబ్దమునకు అనేకములగు అర్థములు కలవు. ఋగ్వేదమందీ పేర తొలిని సవితృ దేవత పిలువబడినది. క్రమముగా నీ శబ్దము విష్ణువునకు, శివునికి మూర్తీకృతమగు కాలమునకు, సూర్యునికి, అగ్నికి కూడ వాడబడినది. బ్రాహ్మణముల కాలము నాటికి ప్రజాపతి సృష్టికి అధ్యక్షుడగు స్వతంత్ర దేవతగా మారినాడు. బ్రాహ్మణములలో ఈ దేవతకు అగ్రస్థాన మొసంగబడినది. ఋగ్వేదమందు ప్రజాపతి అంత తరుచుగా పేర్కొనబడక పోయినను, పదియవ మండలములో 121వ సూక్తమున ఈతని యుదార వర్ణన మొకటి గలదు. అథర్వ వేదమందు ప్రజాపతి శబ్దము ప్రజల కధినేత, సృష్టికి అధ్యక్షుడు అను అర్థములలో పలుమారు కనిపించును.

ఉపనిషత్తులకు పూర్వకాలమందు అందరు వైదిక దేవతలకు పరమముగా పేర్కొనబడి దేవతైకతకు దృష్టాంతముగా పరిగణించబడిన ప్రజాపతి సర్వపరమ మగు దేవత కొరకు అన్వేషించుచున్న వైదికార్యుల ప్రయత్నములకు కోరదగిన ఫలముగా రూపొందుట కవకాశమున్నను, ఈ ప్రౌఢ పదవి తొలిని ప్రాణమునకు, తరువాత పరబ్రహ్మమునకు, ఇటీవల విష్ణునారాయణునకు ఒసగబడినది.

బ్రాహ్మణములందు పారమ్యమును గుత్తగొనిన ప్రజాపతి, కౌషితకీ ఉపనిషత్తులో పరబ్రహ్మధామమునకు ఇంద్రునితో పాటు ద్వారగోప్తగా పేర్కొనబడెను. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు బ్రహ్మవేత్త యగు ప్రజాపతి రాక్షసులకు ప్రతినిధి యగు విరోచనునికి, దేవతలకు ప్రతినిధియగు ఇంద్రునికి ఆత్మస్వరూపోపదేష్టగా నగపడుచున్నాడు.

లౌకిక వాఙ్మయమందు ప్రజాపతి శబ్దము తరుచుగా సృష్టికర్త యగు చతుర్ముఖబ్రహ్మకు వాడబడినది. పురాణములందు, మనుస్మృతియందు ఈ శబ్దము చతుర్ముఖబ్రహ్మచే ప్రజాభివృద్ధికై సృజించబడిన మరీచి, అత్రి, అంగిరసుడు, దక్షుడు మొదలగు కులపురుషుల కుపయోగింపబడినది. మే. వ. స.

ప్రతర్దనుడు : దివోదాసి పుత్రుడు. ప్రతర్దనుడు ఇంద్రునివద్దకు పోయి మనుష్యునికి హితతమమైనదానిని గురించి తన కుపదేశించ మని ఇంద్రుని కోరెను. ఇంద్రుడు "నేనే ప్రాణమను, ప్రజ్ఞాత్మను. ఇట్టి నన్ను ఆయువుగా, అమృతముగా ఉపాసించుము" అని ప్రతర్దనునికి ఉపదేశించెను. ఇచ్చట ఇంద్రుని ప్రాణ మనగా ఇంద్ర శరీరకమైన పరమాత్మ యని అర్థము. ఈ ఉపదేశమునకు ప్రతర్దన విద్య యని పేరు. మే. వ. న.

ప్రత్యభిజ్ఞ లేదా కాశ్మీర శైవమతము : కాశ్మీర శైవమతమును ఏకేశ్వర సిద్ధాంతము లేదా అద్వైతమత శాఖ యని చెప్పవచ్చును. ఈ మతమునకు త్రికము, స్పందము, ప్రత్యభిజ్ఞము అని కూడ నామములు గలవు. ప్రత్యభిజ్ఞ మనగ గుర్తించుట; అనగ జీవాత్మ తాను శివుడని తెలిసికొనుట. ఈ కాశ్మీర శైవము శివసూత్రములనుండి సిద్ధించిన మతము.

ఈ సిద్ధాంతము ననుసరించి పరమసత్య స్వరూపము శివుడు లేక శంభుడు. శివుడు చేతనాచేతనముల రెండింటికి ఆత్మ. ఇట్టి శివుడు విశ్వమయుడు, విశ్వోత్తీర్ణుడును. ఇతడు అనుత్తరుడని పిలువబడును. ఇతనికి మించి మరియొక సద్రూపము లేదు. ఇతడు కేవల చైతన్య స్వరూపుడు, అనుభవరూపుడు (పరాసంవిదుడు, పరమేశ్వరుడు). అతని నుండి అతని ప్రతిబింబమువలె ఈ జగత్తు ఉత్పన్నమగుచున్నది. పరబత్తు, పానకము, చక్కెర ఉండలు, కలకండ మొదలగున వన్నియు ఎట్లు చెరకుగడ రసముగ నున్నవో అట్లే పలువిధములుగ గోచరించు సమస్తము శివరూపుడగు పరమాత్మకు సంబంధించినది. ఈ విధముగ ప్రపంచమంతయు ఐదు విధములుగ నున్న శివశక్తిద్వారా ప్రకాశించు శివుని ప్రత్యక్ష స్వరూపము.

జీవాత్మ పరమాత్మస్వరూపమైన శివునికంటె భిన్నుడు కానప్పటికి, తన యథార్థస్థితి మరచినందున సంసార బాధలలో చిక్కువడుచున్నాడు. అందువలన ఈ ప్రత్యభిజ్ఞ యొక్క లక్ష్యము-జీవుని తన నిజస్థితికి మరలించుట, లేదా తీసికొనిపోవుట. దీనికి మార్గము జీవాత్మ తనను పరమాత్మకంటె వేరుకాదని తెలిసికొనుట మాత్రమే. మోక్షమునకు కావలసిన దంతయు నీ ప్రత్యభిజ్ఞానము మాత్రమే. జీవుడు శివుడైయుండ ఈ ప్రత్యభిజ్ఞ యవసరమేమని ప్రశ్న యుదయించును. అందుకు మాధవాచార్యులు క్రింది విధమున సమాధానమిచ్చెను : విరహవేదన ననుభవించుచున్న ఒక స్త్రీ తన ప్రియుని యునికి మాత్రముచేత నూరట పొందజాలదు. అతడు తన ప్రియుడని ఆమె స్పష్టముగ నెరుగవలెను. కనుక అవిద్యా బంధము ఈ ప్రత్యభిజ్ఞచేత మాత్రమే తొలగగలదు. జీవాత్మ తనను ఈశ్వర స్వరూపునిగ స్పష్టముగ గుర్తించినప్పుడు మాత్రమే భగవదైక్యమువలన గలుగు పరమ శాంతియు, ఆనందమును చేకూరును.

కాశ్మీరశైవమతము ననుసరించి, మోక్ష మనగ జీవుడు తన పూర్వపు పరిపూర్ణత్వ స్థితికి తిరిగి చేరుకొని కేవలము చైతన్య స్వరూపుడుగ నుండు దశ. ఈ స్థితిని అభినవ గుప్తుడు ఈ విధమున వర్ణించెను :

ఎప్పు డిట్లు గుణరాహిత్యమునుబడసి ముక్తాత్మ మాయా భ్రాంతినుండి విడివడగలదో, అప్పుడు జలము జలమునందు, క్షీరము క్షీరమునందు వలె జీవుడు ఈశ్వరునియందు ఐక్యమగును. ఉపాసనద్వారా పంచభూతములు మొదలగునవి ఈశ్వరు డను ద్రవ్యమునందు లీనముకాగా విశ్వమంతయు బ్రహ్మస్వరూపముగ భావించు వానికి దుఃఖమెచ్చట? భ్రాంతి యేల? పి. చెం. సు.

ప్రత్యయము, ప్రత్యయవాదము (Concept and Conceptualism) : ప్రత్యయము (concept), లేదా భావము అనునది తత్త్వశాస్త్రమందు, తర్కవిద్యయందు, అతిభౌతిక, మనస్తత్త్వశాస్త్రములందు మనకు తరచుగా తారసిల్లు పదము. పృథక్కరణము అను నొక మానసిక క్రియయొక్క ఫలము ప్రత్యయము. ఉదా : గోవు లనబడు అనేకవ్యక్తుల చూచి, ఆ వ్యక్తులన్నిటికిని గల సామాన్య లక్షణముల నేరి, ఏకీకరించి గోత్వము-గోవుగా నుండుట-యను నొక సామాన్య భావమును కల్పింతుము. ఇచ్చట ప్రత్యక్షమునకు, ప్రత్యయమునకు గల వ్యత్యాసమును మనము గుర్తించవలెను. గోవును చూతుము, గోత్వమును భావింతుము.

ప్రత్యయవాదము అబిలార్డ్ ఉపజ్ఞమైన ఛాత్రవాద సిద్ధాంతము. ఇదియొకవైపు నామవాదులయొక్కయు, ఇంకొకవైపు వాస్తవికవాదులయొక్కయు, అతివాదముల నిరాకరించి, ఆ రెండింటి మధ్య నొక మధ్యేమార్గమును సూచింప యత్నించినది. ఈ సందర్భమున రేకెత్తిన ప్రశ్న : సామాన్యములు, విశేషములు స్వయంసత్త గలవియా, లేదా అవి కేవల మనఃకల్పితములా యని. సామాన్య విశేషములు రెండును నామవాదుల మతములో స్వయం సత్త లేనివి. అవి వస్తులక్షణముల సంగ్రహించు కేవల సాంకేతిక పదములు. ఇవి వస్తువులనుండి ఊహించబడినవి (post res). దీనికి విరుద్ధముగ సామాన్యములు స్వయం సత్తగలవి యని (ante res) వాస్తవికవాదులందురు. వీరిద్దరి మధ్య ప్రత్యయవాదు లొక మధ్యస్థ నిర్ణయమును కల్పించిరి. అనువృత్తమైన సాదృశ్యమును వ్యక్తపరచు

మనస్సునందు వాస్తవికసత్త గలవి ప్రత్యయములు. కాని వీటి సత్త విశేష వస్తు సత్తా సాపేక్షము, లేదా అబిలార్డ్ నుడివినట్లు దేనికైన విధేయముగా నాచరించు సందర్భము ననే సామాన్యము వాస్తవికసత్త గలది యగును. ఉదా: సురభి దేవతలయావు అను గో వ్యక్తిని తెలియజేయు నపుడే 'గోవు' అను సామాన్యభావము వాస్తవిక సత్త గలది యగును. మే. వ. న.

ప్రధాన సుగుణములు (Cardinal Virtues): ఏ సంస్కృతిలోనైనను సత్ప్రవర్తనకు అధార భూతములైన సుగుణములు ప్రాథమికములుగా గణింప బడును. తక్కినవి వీటికి అంగములుగను, లేదా గౌణ ములుగను గణించబడుట కద్దు. మొదటి వర్గమునకు చెందిన సుగుణములనే ప్రధాన సుగుణము లందురు. వివేకము (prudence), స్థైర్యము (fortitude), మితాచారము (temperance), న్యాయము (justice) అను వానిని గ్రీకులు ప్రధాన సుగుణములుగా పేర్కొనిరి. విశ్వాసము (faith), ప్రతీక్ష (hope), దానము లేదా ప్రేమ అను మరి మూడు సుగుణములను క్రైస్తవమతము పై వానికి చేర్చినది. అహింసా, సత్య, అక్రోధాదులు హిందువులు ప్రధాన సుగుణములుగా ఎంతురు. కె. రా. కృ.

ప్రభాకరుడు: ప్రభాకరుని కాలము క్రీ. త. ఏడవ శతాబ్దము (క్రీ. త. 650) గ నిర్ణయింప బడినది. శాబర మీమాంసా సూత్ర భాష్యమునకు ప్రభాకరుడు 'బృహతి' యను వ్యాఖ్యానమును రచించెను. ఇతడు కుమారిలుని శిష్యు డని సంప్రదాయము. కాడని, తత్పూర్వపు వాడని కొందరు రాధునికు లందురు.

ప్రభాకరుడు ఆరవ ప్రమాణ మైన అనుపలబ్ధిని అంగీక రింపలేదు. అభావమును ప్రత్యేక పదార్థముగ నంగీకరించుట లేదు గనుక, ప్రభాకరుడు దానిమీద నాధారపడు అనుపలబ్ధి ప్రమాణమును కూడ త్రోసిపుచ్చెను. మరియు తాదాత్మ్య సంబంధమును, సత్కార్య వాదమును గ్రహింపక సమవాయ సంబంధమును, ఆరంభవాదమును అంగీక రించెను.

ప్రభాకరుని సిద్ధాంతములో ఆత్మకు జ్ఞానము లేదు. దీని ప్రకాశమునకు మరియొక సాధన మవసరము. జ్ఞానమునకు ఎరుకగలదు. ఇది స్వప్రకాశకముగ నుండుచు ఆత్మనుకూడ ప్రకాశింపజేయును. ఆత్మ కర్తగనుండి సమస్త వస్తు విష యిక జ్ఞానమునందును ప్రకటిత మగుచున్నది. ఆత్మ కర్మ కాజాలదు. ఆత్మకంటె భిన్నపదార్థము లన్నియు కర్మలు లేదా జ్ఞానమునకు విషయములు; ఒకే క్రియయందు కర్త, కర్మ రెండును ఎప్పుడును ఏక పదార్థములు కాజాలవు. మరియు ప్రభాకరుడు ఆత్మయందు పరిణామము నంగీక రింపడు. ఇట్లు పై నుదాహరించిన విషయము లన్నింటి యందును ప్రభాకరుడు కుమారిలుని కంటె వేరగు చున్నాడు.

పూర్వమీమాంసా సిద్ధాంతము ననుసరించి సమస్త జ్ఞానము స్వయముగ ప్రామాణికము (చూ. పరతః స్వతః ప్రామాణ్యములు - పుట. 519)

కుమారిలుని సిద్ధాంతమునందు ఇష్ట సాధనతా జ్ఞానము కార్యమునకు హేతువు. 'ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మందోపి ప్రవర్తతే' యను కాళిదాస సూక్తి యిచట ప్రయోజకము. కాని మానవుడు వైదిక క్రియల ననుష్ఠించుటలో ఇష్టసాధనతా జ్ఞానము హేతు వని యంగీకరించిన వేదము లను మనము నీరసపరతు మని ప్రభాకరుని సిద్ధాంతము. చేయవలసిన విధిగనుక నది యథావిధిగ ననుష్ఠింపవలెను. వేదాజ్ఞ గనుక యాగాది క్రియల నొనరింపవలెను. ఇట్లు కార్యతాజ్ఞానము హేతువుగాని ఇష్టసాధనతాజ్ఞానము కాజాలదు. ఈ కార్యముల ఫలితము మాత్రము తనంతట తానే లభించును. స్వర్గ మిచట లక్ష్యము కాదు. కర్తవ్యము ముఖ్యలక్ష్యము. స్వర్గము కర్తవ్యానుష్ఠాన ఫలితముగ లభించును. సమస్త కర్మ ఫలములు - పుణ్యము, పాపము - నశించినచో జన్మపరంపర విచ్ఛిన్నమగును. అదియే మోక్ష మని ప్రభాకరుని యాశయము. పి. చెం. సు.

ప్రమాణములు: ఒక వస్తువును ఉన్నది యున్నట్లు తెలిసికొనుటను యథార్థజ్ఞాన మందురు. దీనికే ప్రమ యని కూడ పేరు. ప్రమను మన కందజేయు సాధనము ప్రమాణము. జ్ఞాన మంతయు ప్రమాణాధీనము.

ప్రత్యక్షముగా కంటితో చూచినదానిని మనము విశ్వసింతుము. దానికై మరి వేరే రుజువును కోరము. ఒకప్పుడు కంటితో చూచినది వాస్తవ మని నమ్ముటకు వీలులేని పరిస్థితులు కూడ తటస్థించవచ్చును. అట్టిచో కన్నుల యెదుట కనబడునది వాస్తవమా కాదా యని నిశ్చ యించుటకు వేరొక ప్రమాణము (రుజువు) నాశ్రయింతుము. ఉదాహరణమునకు రంగస్థలముపై ఆకారము గొన్న దయ్యమొకటి ప్రదర్శించబడినది అనుకొందము. ఆ కనబడు రూపము ద్రవ్యమయము కాదని మన స్పర్శేంద్రియమును ప్రమాణముగా గొని నిశ్చయించ గలము. ఆ యాకారమును చేతితో తాక యత్నించినచో చేతి కేమియు తగులకపోవుటచే మనము కంటితో కనినది భ్రాంతి యని మనకు తట్టును. అప్పుడప్పుడు పై జూపినట్లు మన యింద్రియములు మనలను మోసము చేయుచున్నట్లు తోచినను, బాహ్యప్రపంచజ్ఞాన మంతయు సాధారణముగా

ఇంద్రియముల ద్రోవనే మన యనుభవములోనికి ప్రవేశించును.

ప్రత్యక్ష దర్శనమున కందని విషయముల జ్ఞానమును ఊహ చేసి గ్రహించవచ్చును. ఎటులనిన ఎదురుగా నున్న కొండపై ఒకడు పొగను కనిపెట్టును. ఇదివరకు తన కున్న వంటయింటి యనుభవము నండగా చేసికొని, పొగకు నిప్పునకు గల నియత సంబంధమును జ్ఞప్తికి తెచ్చికొని, కొండపై నిప్పున్న దని గ్రహించును. ఇట్టి యూహను తర్కశాస్త్రమందు అనుమాన మందురు. మన దైనందిన జీవితమందు ప్రత్యక్ష మెంతటి కార్యకర మో,అనుమానము కూడ నంతటి ప్రయోజనకారియే. ఈ పై రెండును కాక సత్యవాదు లని మనకు తెలిసిన మన పరిచితకోటిలో నున్న వ్యక్తు లెవరైన చెప్పినదానిని కూడ మనము విధిగా నమ్ముదుము. దీనిని శబ్ద ప్రమాణ మందురు. ఈ పై జెప్పిన ప్రత్యక్ష, అనుమాన, శబ్దము లనెడు మూడే ముఖ్యమైన ప్రమాణములు. ఇతర ప్రమాణములు దార్శనికులచే వారి వారి యభిరుచులను పట్టి పేర్కొనబడినను, అవి యన్నియు ఈపై మూడింటిలో చేరినట్లు చూపవచ్చును.

భారతీయ దార్శనికులు వారి వారి ప్రత్యేక దర్శనము లలో నంగీకరించిన ప్రమాణములు మొత్తముమీద పది కలవు. 1. ప్రత్యక్షము, 2. అనుమానము, 3. ఉపమానము 4. శబ్దము, 5. అర్థాపత్తి, 6. అనుపలబ్ధి, 7. సంభవము, 8. ఐతిహ్యము, 9. చేష్ట, 10. పరిశేషము.

ప్రత్యక్షము : ప్రత్యక్ష మనగా ఇంద్రియములచేతను, మనస్సుచేతను, గ్రహించబడు జ్ఞాన మని ఇదివరకే చెప్పి యుంటిమి. ఆంతరమగు మనస్సునకు ప్రత్యక్షము లగు సుఖము, దుఃఖము, కోపము, శాంతి మొదలగు ఆంతర విషయములు కూడ కలవు. అనగా ప్రత్యక్షము రెండు విధములు, బాహ్య విషయ గ్రాహకము, ఆంతర విషయ గ్రాహకము. ప్రత్యక్షము మరల నిర్వికల్పకము, సవికల్ప కములని మరి రెండు విధములు. వెలుతు రంతగా లేనప్పుడు దూరముగా నున్న వస్తువు చెట్టు మొరడా, లేదా పురుషుడా యని నిశ్చయించుటకు వీలులేని పరిస్థితుల యందు ప్రత్యక్షము నిర్వికల్పకము. తరువాత దగ్గరనుంచి సువిభక్తావయవములు గల పురుషుడు అని తెలిసికొనుటలో సవికల్పక ప్రత్యక్ష మనబడును. అనుమాన, శబ్దప్రమాణము లీవరకే వివరింపబడినవి.

ఉపమానము (పోలిక) : పరిచయము లేని యొక వస్తువు పరిచయ మున్న మరియొక వస్తువుతో పోలికను కలిగియున్న దని స్మరించి, మొదటి వస్తువు నెరుంగుటను ఉపమాన మందురు. గవయము ఒక విధమగు అడవియెద్దు. అది సాధారణ వృషభమువలె నుండు నని ఇంకొకనివలన తెలిసికొనిన తరువాత అతడు గవయమును అడవిలో చూచి దానికి ఎద్దుతో గల సాదృశ్యమును స్మరించి,ఇది గవయము కావలయు నని నిర్ణయించుటే ఉపమాన ప్రమాణము.

వేదము ఆప్తకోటిలో ముఖ్యమైనది. కాన శబ్దప్రమాణము. వేద మపౌరుషేయ మగుటచే, అనగా పురుషబుద్ధి వలన జనించినది కాకపోవుటచే, భ్రమ, విప్రలిప్స (దగా చేయు ఉద్దేశము) మొదలగు దోషము లెవ్వియు దాని నంటవు. అందువలన వేదముయొక్క ప్రమాణము శంకింప తగనిది (చూ. శ్రుతి ప్రామాణ్యము).

అర్థాపత్తి : ఒక ప్రత్యక్ష భూతార్థము ఇంకొక అప్రత్యక్ష భూతార్థము సహాయము లేనిదే వివరించుటకు వీలులేనప్పుడు, ఆ స్వీకరించబడిన యప్రత్యక్ష భూతార్థము నకు అర్థాపత్తి యని పేరు. దేవదత్తుడు పగలు భోజనము చేయడు. కాని బలిష్ఠముగా నున్నాడు. అతడు బలిష్ఠ ముగా నుండుట పగ లతను భుజింపకుండుట, ఈ రెండు భూతార్థములును పరస్పరవిరుద్ధముగా నగపడుచున్నవి. రాత్రి యతడు భోజనము చేయనివాడు కాడని మనము గ్రహించుటవలన ఈ విరోధము తొలగిపోవును. ఇదియే అర్థాపత్తి.

అనుపలబ్ధి : భూతలమందు ఘటము లేకుండుట మనము దానిని గ్రహించకుండుటకు కారణము. ఈ గ్రహించకుండుటకే యనుపలబ్ధి యనిపేరు. దీనిని భాట్ట మీమాంసకులు, అద్వైత వేదాంతులు ప్రమాణముగా నంగీకరించిరి.

ఘటము నెట్లు ప్రత్యక్షముగా గ్రహింతుమో ఘటాభావ మునుకూడ నట్లే ప్రత్యక్షముగా గ్రహింతుమని నైయాయికుల వాదము. ఘటాభావమునకు ఇంద్రియమునకు సంయోగ సంబంధము పొసగదను మీమాంసకుని యాక్షేపణకు ఇంద్రియ సంయోగ సంబంధములేమిచే అభావము ప్రత్యక్షము కాకపోయినను, ఘటాభావము భూతలము యొక్క విశేషణముగా మనకు ప్రత్యక్షమగునని నైయాయికుల సమాధానము.

సంభవము : కుంచమువంటి పెద్ద ప్రమాణమందు శేర్లు, అర్ధశేర్లువంటి చిన్న ప్రమాణములు నిశ్చయముగా నిమిడియుండునను భూతార్థము సంభవ ప్రమాణమునకు శాస్త్రమందు దృష్టాంతముగా నీయబడినది. ఇది వాస్తవిక ముగా వ్యాప్తిజ్ఞానజన్యమగు అనుమానమే గాని వేరు ప్రమాణము కానేరదు.

ఐతిహ్యము : అనగా ప్రవాదము. ఇది ఫలానివాడు చెప్పినది అని నిర్దేశించుటకు వీలు లేనిది. ఇట్లని పెద్దలు

చెప్పిరి, లేదా చెరువుగట్టుపై మర్రిచెట్టుమీద దయ్య మున్నది యను పుకారువంటిది. నిర్దిష్టమైన ప్రవక్తలేమిచే దీనికి ప్రమాణత్వము లేదు. ప్రవక్త ఆప్తు డని నిశ్చయ మున్నచో అది ప్రమాణములలో చేర్చబడిన ఆగమమే యగును.

చేష్ట (Gesture): నోటితో చెప్పుటకు మారుగా అంగ విక్షేపములతో భావమును తెలియజేయుట చేష్ట యనబడును. ఇది శబ్ద ప్రమాణములో నంతర్భూతము.

పరిశేషము (proof by elimination): దీనిని దృష్టాంతము వలన తెలిసికొనుట మేలు. పాతంజల యోగశాస్త్రారంభకమగు 'అథ యోగానుశాసనమ్' అను సూత్రమునందు అథ శబ్దమునకు సందర్భోచిత అర్థమును నిశ్చయించుటలో ఈ క్రింది చర్చ వ్యాస భాష్యమందు కలదు: 'అథ' పదమునకు మంగళము, ఆనంతర్యము (తరువాతితనము), ప్రారంభము, ప్రశ్నము, కార్త్స్న్యము (అంతయు) అని వేరువేరు అర్థములు అమరకోశమందు పేర్కొనబడినవి. ఇది ఇట్లుండ ఈ అర్థములలో నేది పై జెప్పిన యోగశాస్త్ర సూత్రమందు ఉపపన్నతమము అని తేల్చవలసియున్నది. తక్కిన అర్థములు వేరువేరు ఉపపత్తులచే నిక్కడ పట్టవని చూపించిన తరువాత, 'పారిశేష్యాత్',—మిగిలియున్న ప్రారంభార్థమే ఇచ్చట తగియున్న దని నిశ్చితమైనది. తక్కిన యర్థము లెవ్వియు కుదురవు గనుక ఒక్క ప్రారంభార్థమే దీనికి తగియున్న దనుట అనుమాన రూపమునే దాల్చుచున్నది. అందువలన నిదియు అనుమానమే.

ఇట్లు సంభవము, ఐతిహ్యము, చేష్ట, పరిశేషము ప్రమాణపథమందు రూఢములు కాలేదు. మిగిలిన ఆరిటిలో చార్వాకులు ప్రత్యక్షమాత్రమును, బౌద్ధులును, వైశేషికులును దానితో అనుమానమును కూర్చి రెంటిని, సాంఖ్యులు వానితో శబ్దమును గూర్చి మూటిని, నైయాయికులు వానితో నుపమానమును గూర్చి నాలుగింటిని, మీమాంసకులలో ప్రాభాకరులు అర్థాపత్తిని చేర్చి యైదింటిని, తక్కిన మీమాంసకులును, అద్వైతులును వానితో అనుపలబ్ధిని కలిపి యారింటిని ఒప్పుకొనిరి. విశిష్టాద్వైతులు, ద్వైతులును ప్రత్యక్షానుమాన శబ్దములను మూటినే ప్రమాణములుగా పరిగ్రహించెదరు. మే. వ. న.

ప్రయోజనవాదము (Teleology): ప్రయోజన వాద మను అర్థము గల 'టెలియాలజీ' అను పదము మొదటిసారిగా క్రిస్టియన్ ఫాన్ వోల్ఫ్ చే వాడబడినట్లు కన్పట్టుచున్నది. తన ప్రకృతి దర్శనములో నిమిత్తకారణములకు భిన్నముగా అంతిమ కారణములను లేదా ప్రయోజనములను గురించి చర్చించు శాస్త్రవిభాగమునకు ఆయన ఇట్టి పదమును ప్రయోగించెను. అయితే ప్రయోజన భావము చాల పురాతనమైనది. గ్రీకు దర్శనశాస్త్రములో కూడ యాంత్రిక వివరణము ద్వారా ప్రకృతిని వివరించుటకు వ్యతిరేకముగా ఈ భావము ప్రతిపాదింపబడినది. ప్రకృతి ఏవో గ్రుడ్డి శక్తుల యాంత్రిక సంయోగము గాదనియు, అది ఒక ప్రయోజనమునకై పరిణమించుచున్న దనియు, ఆ ప్రయోజనము దృష్ట్యానే దానిలోని ప్రతి సంఘటనకు సార్థకత గలదనియు ఈ వాదము బోధించును.

పాశ్చాత్య దర్శన శాస్త్రములో మొదటిసారిగా ప్రయోజన భావమును ప్రవేశపెట్టినవాడు అనాక్జగోరాస్ అను గ్రీకు దార్శనికుడు. ప్రకృతిలోని ప్రక్రియలన్నింటిని యాంత్రిక నియమములచే వివరింపప్రయత్నించి, చివరకు గత్యంతరము లేక, చైతన్యము (intelligence) నొకదానిని వస్తువుల చలనమును ప్రేరేపించు కారణముగా ఆయన ప్రతిపాదించెను.

అరిస్టాటిల్ దర్శనమునందు ఈ భావము ప్రధానముగా నుండి, తరువాతి మధ్యయుగపు ఛాత్రవాద దర్శన శాస్త్రమం దంతటను వ్యాప్తమై యుండెను. ప్రకృతి పరిణామమునకు అంతిమ కారణము అచలితచాలకు డగు ఈశ్వరుడు.

ఆధునిక దర్శనశాస్త్రములో హాబ్స్, డేకార్టు, స్పినోజా వంటివారు ప్రకృతికి అట్టి ప్రయోజన మేదైన ఉన్నను దానిని మనము కనుగొనలేమని చెప్పి ప్రయోజన భావమును తిరస్కరించిరి. లైబ్నిట్స్ మాత్రము యాంత్రిక భావమును వివరించుటకు ప్రయోజన భావమును చేపట్టవలసినదే నని చెప్పెను. హ్యూమ్ తక్కిన అన్ని అతిభౌతిక భావములతో పాటు దీనిని కూడ నిరాకరించెను. కాని కొద్దిచోట్ల ప్రకృతిలో క్రమము, ప్రయోజనము కల వని అంగీకరించుచున్నట్లే కనబడెను. కాంట్ తన 'శుద్ధ బుద్ధి విమర్శనము' లో ప్రతిభాసకు సంబంధించినంత వరకు ప్రకృతికి ప్రయోజనము ఉండవచ్చు నన్న సాధ్యత ఉన్నప్పటికిని, దానిని నిరూపింప వీలులేదని చెప్పి, 'వ్యావహారిక బుద్ధి విమర్శనము' లో ఆధ్యాత్మిక జీవనములో నైతికస్వేచ్ఛ, స్వాతంత్ర్యము అను అనుభవములు నైతిక పురుషార్థములను సాధించుటకు ఆవశ్యకమైన ప్రయోజనములు లేనిదే నిరర్థకము లని వాదించెను. అయితే ఈ రెండు విమర్శలకు మధ్య గల విభేదమును తొలగించుటకుగాను యాంత్రిక, ప్రయోజన భావముల రెంటింటి ఆవశ్యకతయు సావయవ జీవులలోను, కళాఖండములలోను గలదని నిరూపించెను.

డార్విన్‌వంటి పరిణామవాదులు కొందరు జీవజాతులలో కలుగు ఆకస్మికమైన మార్పులను యదృచ్ఛచే (chance) వివరింప బూనుకొనుటచే వారి పరిణామభావము కేవలము యాంత్రిక మైనది. పరిణామ వాదములో ఇట్టి లోపములను డ్రీష్‌వంటి ప్రాణశక్తివాదులు (vitalists) దానిలో ప్రయోజన భావమును జొప్పించి తొలగింప బూనుకొనిరి. కాని వీరికి జీవశాస్త్ర రంగములో హెచ్చు పలుకుబడి లేదు. జీవ పరిణామమునకు ఒక ప్రయోజనము నంటగట్టుట నియతి వాదమును చేపట్టుటే అగుననియు, అట్టి నియతి నిజమునకు పరిణామములో నెచ్చటను కన్పట్టుట లేదనియు వాదించి, బెర్గ్సన్‌వంటి సృజనాత్మక పరిణామవాదులు ప్రయోజనభావమును తిరస్కరించిరి. మే. వ. న., జె. నా. మూర్తి.

ప్రశస్తపాదుడు (క్రీ. వె. 400?) : కణాదుని వైశేషిక సూత్రములకు భాష్యమును రచించినవాడు. వైశేషిక దర్శనముపై ఇతడు రచించిన మరియొక గ్రంథము పదార్థ ధర్మసంగ్రహము. ఇది వైశేషిక సూత్రములకు వ్యాఖ్యానము కాదు. స్వతంత్ర గ్రంథము. ఇతడు న్యాయ సూత్ర భాష్యకారుడగు వాత్స్యాయనుని సమకాలీనుడని భావించుచున్నారు. మే. వ. న.

ప్రాతీతికవాదము (Subjectivism): ఆలోచనకు, వేదనకు (feeling) ఆశ్రయ మగు విషయి (subject) ని అనుభవమునకు ఆశ్రయముగా పరిగణించు దార్శనిక సమాలోచన ధోరణికి పాశ్చాత్య దార్శనికులు ప్రాతీతిక వాదమని పేరు పెట్టిరి. ఈ పదమున కనేక విధము లగు నిర్వచనములు కల్పింపబడినవి.

1. స్వవేద్యమగు మనస్సుయొక్క వృత్తి పరంపరకే జ్ఞానమును పరిమితముచేయు విజ్ఞానవాదము (subjective idealism), 2. అనుభవమందు ప్రాతీతిక అంశమే ప్రధాన మను సిద్ధాంతము, 3. వేదనయందు ముఖ్యముగా సుఖ వేదనయందు మానవుని నైతికవర్తనకు చోదకము నన్వేషించు నైతిక సిద్ధాంతము.

పాశ్చాత్య దర్శనమందు వెలుగుచూచిన భావప్రధాన వాదము (idealism) లన్నిటికిని రూపకల్పన చేయుటలో ప్రధానపాత్రను వహించిన దీ ప్రాతీతిక వాదము. బెర్క్లీ చేతిలో ప్రాతీతికవాదము తార్కిక పరసీమ నందుకొనినది. ఈతని వాద మేమన - జ్ఞాన మంతయు - గ్రాహక (విషయి) సాపేక్షము; అందువలన దృశ్యప్రపంచము విశ్వచైతన్యముచే కల్పితము. కె. రా. కృ.

ప్రేత సంసర్గవాదము (Spiritism) : చనిపోయిన పితరులు, పిశాచములు మనుజునితో సంసర్గము కలుగజేసికొనగల వను వాదము. అట్టి సంసర్గ సాధనములను కూడ ఈ సిద్ధాంతము చర్చించును.

చైతన్యము, స్వేచ్ఛ కలిగి దేహవంతులగు మానవులకు, జంతువులకు భిన్నము లగు నిర్జీవ ప్రకృతితో సంబంధము గల ఆత్మలు, విదేహము లగు ప్రకృతి భూతములు, పితృదేవతలు, గృహాధిదేవతలు, దయ్యములు, దేవతల వంటి వ్యక్తులయొక్క అస్తిత్వమునందు గల నమ్మకమునకు కూడ ప్రేత సంసర్గవాద మను పేరు కలదు. మే. వ. న.

ప్రోటాగొరాస్ (Protagoras) (క్రీ. పూ. 481 - 411) : గ్రీకు దార్శనికుడు. సోఫిస్టులలోను, గ్రీకు దార్శనికులలోను ప్రథముడుగా పేరుగాంచెను. సోక్రటీస్ సమకాలికుడు. అయోనియా దర్శన సంప్రదాయములో దర్శనశాస్త్రము నభ్యసించెను. "ఉన్న వస్తువులు ఉన్న వని చెప్పుటకు, లేని వస్తువులు లేవని చెప్పుటకు - అన్ని విషయములకు మానవుడే ప్రమాణము," అను ఈయన సిద్ధాంతము ఈతని సాపేక్షతావాదమును తెలియజేయును. ఈ సిద్ధాంతము మన జ్ఞానము మన ప్రత్యక్షోపలబ్ధిజన్య మను సిద్ధాంతముపై ఆధారపడియున్నది. కె. రా. కృ.

ప్లేటో (క్రీ. పూ. 428 - 347?) : పాశ్చాత్య దార్శనికాగ్రగణ్యులలో నొక డగు ప్లేటో గ్రీసు దేశమునకు చెందిన ఏథెన్సు నగరమందు క్రీ. పూ. 428 లో సంపన్నము, విఖ్యాతము నగు కుటుంబములో జన్మించెను. రాజకీయములలో పాల్గొనుటకు తొలిని ఉద్యుక్తుడయ్యెను ప్రజాపక్షపు దురాగ్రహమునకు ఎరయై సోక్రటీస్ క్రీ. పూ. 399 లో మరణించిన కారణమున రాజకీయముల జోలికి పోకూడదని ప్లేటో నిశ్చయించుకొనెను. సోక్రటీస్ నిర్యాణ సమయమునకు ప్లేటో సుమారు 30 పండ్లవాడు. కాని తరువాత తానెవరి కీర్తిని శాశ్వతముగ భువిని నెల కొల్పుటకు పాటుపడెనో అట్టి సోక్రటీస్ విషయమై ప్లేటో కెంత లోతుగా తెలియునో నిశ్చయించుట కష్టము. దార్శనిక సమస్యలపై సోక్రటీస్ గావించిన ఉపన్యాసములను విననలవాటుపడిన వారలలో ప్లేటో ఒకడై యుండవలెను. తన నలువదవయేట సిసిలీ, ఇటలీ దేశముల దర్శించెను. 387 లో తాను తిరిగి స్వదేశమును చేరుకొని, 'ఎకాడెమీ' అను

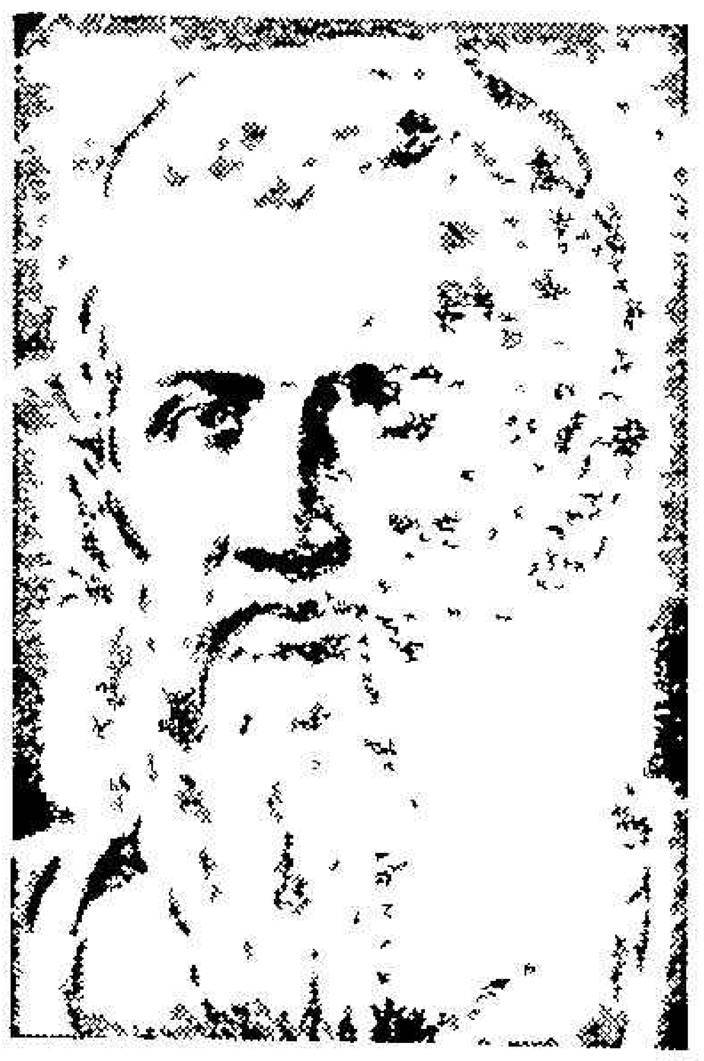
ప్లేటో (క్రీ. పూ. 428 - 347?)

విద్యాశిక్షణ కేంద్రము నొకదానిని ఏథెన్సులో స్థాపించెను. బహుశః ఈ విద్యాసంస్థయే, దేశములో శాస్త్రముల గరపుట కుద్దిష్టమైన ప్రథమ విద్యాసంస్థ అయి ఉండ వచ్చును. ఈ విద్యాసంస్థా పారిషద్యులు గణిత శాస్త్రములో, ధర్మశాస్త్రములో, దర్శనశాస్త్రములో, ప్రకృతి శాస్త్రములో, వ్యావహారిక విధి ప్రకల్పన శాస్త్రములో బోధనలను, శోధనలను జరుపుచుండెడివారు. గ్రీసుదేశపు నలుదెసలనుండి విద్యార్థులను, విద్యావంతులను ఈ సంస్థ ఆకర్షించినది. ఈ సంస్థను 367 లో ప్రవేశించిన ప్రసిద్ధ విద్యార్థి అరిస్టాటిల్. సిసిలీ ప్రభువగు రెండవ డయొనీసియస్‌నకు రాజకీయ సాచివ్యమును, ఆచార్యత్వమును నెరపుటకై, ఆ నగర రాజధానియగు సైరాక్యూజ్ నగరమున కరుగుట ప్లేటో జీవితమం దొక ప్రధానతమ సంఘటన. కాని డయొనీసియస్‌నకు వేరు పనులు మెండుగా నుండుటచే, ప్లేటో క్రింద శిష్యత్వమును స్వీకరించుటకు ఆతనికి వీలు చిక్కలేదు. అందువలన ప్లేటో ఏథెన్సు నగరమునకు వెంటనే తిరిగివచ్చెను. మరికొన్ని ఏండ్ల తరువాత మరల పై జెప్పిన ఉద్దేశముతోనే సైరాక్యూజ్ నగరమును చేరి, పై జెప్పిన కారణమువలననే ఏథెన్సుకు మరలిపోయెను. తన శేష జీవిత మంతయును ఏథెన్సునందే రచనాధ్యాపనలతో గడిపి, క్రీ. పూ. 347 లో ప్లేటో మరణించెను.

సోక్రటీస్‌నకు పూర్వము గ్రీకు దార్శనికులు భౌతిక విశ్వ స్వభావానుశీలనయందు వ్యాపృతులై యుండిరి. సంఘజీవి యగు మానవుని సన్నివేశమును విచార విషయము గావించుటలో సోక్రటీస్ ప్రథముడు. నైతిక రాజకీయ దర్శనము లితని ఉపజ్ఞము లనియే గ్రీకుల విశ్వాసము. సోక్రటీస్ ననుసరించుచు తోటి మానవులతో సంఘమందు జీవించు మానవుని గురించిన సమస్యలనే ప్లేటో విచార విషయములుగా నంగీకరించెను. ప్లేటోయొక్క అతిభౌతిక వ్యవస్థనుగురించి వేరువేరు ఊహ లనేకము లున్నను, ఆతడు మట్టుకు పుణ్యాచరణము. న్యాయము, స్నేహము, మితపానము మొదలగు నైతిక సమస్యలను చర్చించుటలో వస్తువుల స్వభావమును గూర్చి తనకు గల భావములను అధిష్ఠానము (framework) గా గ్రహించెను.

తక్కిన దార్శనికులకు విభిన్నముగ, వేరువేరు విషయముల గురించిన తన నిర్ణయములను క్రమయుతముగ వ్యవస్థీకరించు గ్రంథముల ప్లేటో రచించలేదు. ఆతడు ద్వంద్వ తర్కపద్ధతి (dialectic) నుపయోగించెను. ఇందు ఇద్దరు గాని ఎక్కువమంది గాని పురుషులు సత్యాన్వేషణకై వాదమునకు దిగి వివాదాస్పద విషయముయొక్క వేరు వేరు రూపముల పరీక్షించుటకు కడంగుదురు. కాని వారు సత్యము నెల్లప్పుడును ఆవిష్కరించుచుండుట లేదు. ఇందుల కుదాహరణములుగా చార్మిడీజ్, లాచెజ్, లైసిస్, థియటీటస్ అను అసంపూర్ణ సంభాషణ (dialogues) లలో చర్చావిషయము సామాన్యముగా అనుకొనినదానికన్న క్లిష్టతరముగా నున్నదనియు, సత్యాధిగమనమునకై ద్వంద్వతర్కపద్ధతి నుపయోగించుట పట్ల పూర్వకల్పితాభిప్రాయముల త్యజింపవలసి వచ్చుననియు గుర్తించ వలెనను నిర్ణయము చేయబడినది. ప్లేటో వాడుకచేసిన ద్వంద్వతర్క పద్ధతియందు సంభాషకులలో నొకనిని ప్లేటో పక్షమున మాట్లాడుచున్నవానిగా ఎన్ని, తక్కిన వారి ప్రసక్తి నుపేక్షించ సాధ్యము కాదు. ఒక్క సంభాషకునిచే ఉపక్షిప్తమైన నిర్ణయములందే కాక, సత్యాన్వేషణకై ఉపనీతమైన సమస్యల ద్వారా సంభాషణ సర్వస్వము యొక్క చలనమందు ప్లేటోయొక్క దార్శనిక సిద్ధాంతము లిమిడియుండును.

ఈ పద్ధతియొక్క క్లిష్టతను, ఆకర్షణీయతను అతిశయింపజేయుచు, ఈ సంభాషణలకు ప్లేటో నాటకీయ సన్నివేశముల నుపకల్పించును. ఇందు సంభాషకుల శీలమునకు, చర్చకు, చర్చావిషయమగు ప్రకరణమునకు దారితీయు అవసరములకు, పరిస్థితులకు అనుగుణముగ పద్ధతి సమీకరించబడును.

విశ్వమును, తక్కిన అన్నిటిని తనయందే ఇమిడ్చికొను సావయవి యగు పూర్ణముగా పరిగణించుట ప్లేటో ఉపయోగించు సూత్రము. అవయవి గనుక విశ్వమందు మతిమంతమును, సుబోధమును అగు బుద్ధివిశిష్టమైన ఆత్మ యొకటి యుండును. అది వస్తువుల గురించిన ఆలోచనను బోధించును. అనగా జ్ఞేయము, జ్ఞాత చివరకు ఒకటియే. అందువలన వస్తువులకు, ఆలోచనకు మధ్య గల సంబంధము ఎచ్చోట విశ్వసనీయము, నిత్యము అని తోచదో, అట్టి కేవల దృశ్యవస్తు ప్రత్యవేక్షణపై ఆధారపడి యుండు స్థితి నుండి ఎచ్చోట ఆలోచనయందు సాధించబడిన నిత్యత వస్తు నిత్యతతో సంవదించునో, అట్టి బుద్ధిభూమికకు చర్చను గొంపోవుటయే ద్వంద్వతర్కము యొక్క ప్రయోజనము. సతత పరిణామి యగు ప్రపంచముయొక్క ప్రాతిభాసిక రూపముతో సరిపోల్చి చూచినచో, నిత్యస్వభావము గల దానిగ కన్పట్టు విశ్వముయొక్క బౌద్ధిక నిర్మాణమే చరమసత్య మని, లేదా సత్తని ప్లేటో అభిప్రాయము. ప్లేటో రచనలలో మనకు తరచుగా తారసిల్లు ' భావముల' ప్రతిరూప(pattern) మే ఈ విశ్వనిర్మాణము. "జ్ఞానమునకు సత్తకు గల సంబంధము వంటిదే అభిప్రాయమునకు, ' భవన

ము' నకు (becoming) గల సంబంధము" అను వాక్య సందోహము ద్వారా ప్లేటో ఆలోచనకు, వస్తువులకు మధ్య గల సంబంధమును వ్యక్తపరచును. అనగా జ్ఞానము విశ్వసనీయమును, నిత్యమును. ఏలన అది సత్తతో సంబంధము కలది. దీనికి విరుద్ధముగ అభిప్రాయము అవిశ్వసనీయము, అనిత్యము. ఏలన అది సదృశ స్వభావము గల భవనముతో సంబంధము కలది.

పై జెప్పినట్లు అతి భౌతిక సమస్యలను ప్లేటో సాక్షాత్తుగ మిక్కిలి అరుదుగా చర్చించును. సంపూర్ణతావైదేశికమగు ప్రపంచమందు జీవించుమనుజుడు నైతిక, రాజకీయ వ్యక్తిగ ఎదుర్కొన వలసిన సమస్యల చర్చా పరిష్కారములకు అధిష్ఠానముగ ప్లేటో తన అతిభౌతిక దర్శనము నుపయోగించ గలుగుటయే ఆతని మహా విక్రమము. చర్చకు వీలిచ్చు సందర్భములు ప్లేటో సంభాషణలలో మెండుగా గలవు.

విశ్వముయొక్క బౌద్ధిక రచనా పర్యాలోచన నుండి ఎందున భావములు ఆకృతిని దాల్చినవో, అట్టి భౌతికాంశముల పరీక్షకు ఎంత సులభముగా ప్లేటో దాటగలడో, అంతే సునాయాసముగ నతడు సంఘమునకు ఆధారము లగు సంస్థలనుండి మానవుడు తన పరిసరములను తన వశము గావించుకొనుటకు సాధనములుగా నాచరించు కళల, నిపుణతల సమాలోచనకు క్రమించగలడు. ఈ సాధ్య చర్చా విస్తృతి 'ప్రజాతంత్ర రాజ్యము' (The Republic), 'నియమములు' (The Laws), 'రాష్ట్ర కార్యధురంధరుడు' (The Statesman), 'టిమేయుస్' అను నాలుగు ముఖ్య సంభాషణలలో మన కవగత మగును. 'ప్రజాతంత్ర రాజ్యము' న్యాయ స్వభావమును విషయీకరించును. ఇందు పాల్గొను సంకథకులు వారిచర్చలో సంపూర్ణ రాష్ట్ర మన నేదియో నిశ్చయించి, విషయమును విశదీకరించుటకు అంగీకరింతురు. రాష్ట్రము సంపూర్ణత్వ విశిష్టమై యుండవలెను గనుక, దాని రచన విశ్వమును గురించిన విజ్ఞానముపై ఆధారపడి యుండును. అందువలన సంపూర్ణ రాష్ట్ర స్వభావమును గుర్తించుటకు ముందు అతిభౌతిక సమస్యల విచారము జరుగును.

ఈ సంభాషణలలో ప్రధానుడగు సోక్రటీస్ 'ప్రజాతంత్ర రాజ్యము' లో ఊహింపబడిన ఆదర్శరాష్ట్రము ఇదివర కెప్పుడును సాధితము కానిదియు, ఇక ముందెన్నడును సాధ్యము కానిదియు అనియు, వాస్తవిక రాష్ట్రములచే అనుకరణీయమగు ఆదర్శ ప్రతిరూపముగ పరిగణింపబడ వలయు ననియు విశదీకరించెను.

'ప్రజాతంత్ర రాజ్య' మను గ్రంథములో నియమముల చర్చ లేదు. ఏలన అందు పేర్కొన్న దర్శనశాస్త్ర నిష్ణాతులగు పాలకుల వివేకము నియమములకన్న శ్రేయస్కరము. 'నియమములు' అను గ్రంథములో ప్లేటో ఆదర్శ రాష్ట్రముకన్న దిగువమెట్టులో నున్న వాస్తవిక రాష్ట్రమును చర్చావిషయమును గావించి, ఒక సంపూర్ణ నియమ వ్యవస్థను సూచించెను. వాస్తవికముగా నీభువియందు దార్శనికదృష్టి గల పాలకులు లేకపోవుటచే ఈ పై జెప్పిన మార్పు అవసరప్రాప్తమైనది. వాస్తవిక పరిస్థితులందు సంఘమందున్న అనుభవసంపన్నులగు వ్యక్తులచే నియమ వ్యవస్థ సురక్షితమై, అనుత్తమరాజ్యపాలనను ప్రతిష్ఠించును. 'నియమములు' లో మానవ సమాజము నేకీకరించుట కుపకరించు రాజకీయ, ఆర్థిక, సాంఘిక సంస్థ లనేకములు పరీక్షావిషయము గావించబడినవి. ఒక సంకథకుడు వాక్రుచ్చినట్లు ఏ సంస్థ నైనను పురస్కారమునకుగాని, తిరస్కారమునకు గాని గురిచేయుటకు పూర్వము అది సాధించిన ప్రయోజనములు, దాని పరిపాలన విధానము, అనగా అది ఎట్లు, ఎవరిచే, ఎట్టి అనుషంగములతో, ఎట్టి పరిస్థితులలో నున్న ప్రజలకొరకై పరిపాలింపబడవలెనో అను విషయములు సమగ్రముగ పరీక్షింపబడవలయును.

"రాష్ట్ర కార్య దురంధరుడు" అను గ్రంథములో చర్చా విషయము ఆదర్శరాష్ట్రము గాని, ఆదర్శ సంస్థలు గాని కావు. దక్షుడగు రాజనీతిజ్ఞుని కుండవలసిన నిపుణత, కళాచాతుర్యము - ఇవి పరీక్షా విషయములుగా గ్రహించబడినవి. చివరకు 'టిమేయుస్' లో భావము లెందు రూపు దాల్చినవో అట్టి భౌతికాంశములు పరీక్షకు గురియైనవి. ఏలన పరిపూర్ణత దరికి చేరలేని వాస్తవిక ప్రపంచమునందు పెల్లుగా నున్న అపరిపూర్ణతకారణమున నైతిక, రాజకీయ విషయముల పరీక్ష విషయమై అనవరత సావధానత ఆవశ్యకము.

ప్లేటో ఉపయోగించిన విశ్వవ్యాపక మగు బౌద్ధిక రచనా సందర్భమున సత్యము, శివము, సుందరము అను నీ మూడును చరమ దశలో అభిన్నములే. ఇదిగాక ద్వంద్వ తర్కప్రభావమున ఏ సంభాషణలోనైనను సంకథకులు కళయొక్క స్వభావమును, కళను గురించిన ప్రశ్నలను, పుణ్యస్వభావము, ఆచరణను గురించిన సమస్యలను, జ్ఞాన స్వభావమును, నిరూపణకు, విశ్లేషణకు సంబంధించిన సమస్యలను వారు స్వీకరించిన విషయమును గురించి నిర్ణయములకు చేరుటకు ముందు చర్చా విషయములుగా గ్రహించవలెను. ఈ కారణమున కళల విషయమై ప్లేటో గావించిన నిరూపణములు ఆతని సంభాషణలలో నన్నిచోట్ల ప్రకీర్ణములైయున్నవి. కళాస్వభావము, నైతిక రాజకీయ సంవిధానముయొక్క స్వభావము, జ్ఞాన స్వభావము ఇవి

అన్నియు అంతిమ దశలో అభిన్నములే! కళా ప్రసవములు (products), నైతిక శీలములు, రాజకీయ సంవిధానములు, సహేతుక యుక్తులు ఇవి అన్నియు కొద్దిగనో, గొప్పగనో పరిపూర్ణతవైపు మ్రొగ్గుచు, విశ్వరచనా ఘటకములగు భావముల అనుకారములే యగును. అన్నిట మానవుని ఎదుర్కొను సమస్య ఇది: తన వాస్తవిక పరిస్థితులను గణనలోనికి గొనుచు, ఈ అనుకారములను సత్యము యొక్క నిత్యరచనను సమీపించునట్లుగా చేయుట కావశ్యక మగు సంభావ్యతల, విధానముల కూలంకష పరీక్ష.

చివరకు ప్లేటో దర్శనము అత్యంత క్లిష్టరచన గలదియైనను, దానికి అతడిచ్చిన సంభాషణ రూపము, కల్పించిన నాటకీయ సన్నివేశములు దర్శనశాస్త్రాభ్యాసారంభకుని మనమును ఆకర్షించి, అతనికి దాని పఠనమందు ఆదరమును కలుగజేయును. పారిభాషిక పదభూయిష్ఠములగు 'పార్మినిడీజ్', 'టిమేయుస్' లను రెండు సంభాషణలు తప్ప, తక్కినవి అపండితుని కూడ ఆకర్షించి అతనికి బుద్ధ్యతిశయాధాయకములు కాగలవు. హనీవెల్.

ప్లోటినస్ (క్రీ. శ. 205? - 270): ఈయన ఈజిప్టులోని లైకోపోలిస్‌లో జన్మించెనని ప్రతీతి కలదు. 27 ఏండ్ల వయస్సున అలెగ్జాండ్రియా పట్టణమునకు వచ్చి, తన 39 వ సంవత్సరమువరకును అమ్మోనియస్ సక్కాస్‌వద్ద దర్శనశాస్త్ర ఉపన్యాసములు ఆయన వినుచుండెను. తరువాత ప్రాగ్దేశములలోని దర్శనశాస్త్రము నభ్యసింపగోరి, పర్షియాపై దండయాత్రకు వెడలుచున్న గోర్డియన్ చక్రవర్తి పరివారముతో ఆయనకూడ పయనమై, త్రోవలో గోర్డియన్ చక్రవర్తి హత్యచేయబడగా, రోమ్ నగరమునకు మరలెను. అచ్చట ఒక విద్యాలయమును స్థాపించి అనేకులను ఆకర్షించెను. జీవితములో చివరి భాగములోనే ఆయన తన రచన లన్నిటిని చేసెను. పార్ఫిరీ అను అతని శిష్యుడు ఆయన రచనలను విషయానుగుణముగా 6 పుస్తకములలో, ఒక్కొక్క పుస్తకములో 9 అధ్యాయములుగా, ఎనియాడ్స్ (Enneads) అను పేరుతో సంకలించెను. ఆయన రచనలలోని భాష బహు క్లిష్టము. ఆయన జీవితములో పార్ఫిరీతో ఆయనకు సాంగత్య మున్న కాలములోనే 4 సార్లు ఆయనకు దివ్యజ్ఞానము కలిగెనని పార్ఫిరీ వ్రాసెను.

ఆయన దర్శనముపై ప్రాగ్దేశ దర్శనముల ప్రభావము గల దందురు. కాని, ఒకవేళ అట్టిదేమైనను దానిలో ఉన్నయెడల అది ఆయనకు ప్లేటోనుంచి వచ్చినదే. ప్లేటో, అరిస్టాటిల్ - వీరిద్దరి ప్రభావము ఆయనపై మిక్కుటముగ గలదు. ప్లోటినస్ తాను వాస్తవమైన ప్లేటోవాది నని చెప్పుకొనెను. ఆయన తరువాతి కాలములోని వారు ఆయన దర్శనమును ప్లేటో, అరిస్టాటిల్ దర్శనముల సమన్వయముగా ఎంచిరి. ప్లేటో తరువాత వచ్చిన సంశయ వాదము, జ్ఞాన మతము (gnosticism) వంటి వాటిని ఆయన తీవ్రముగా ఎదుర్కొనెను.

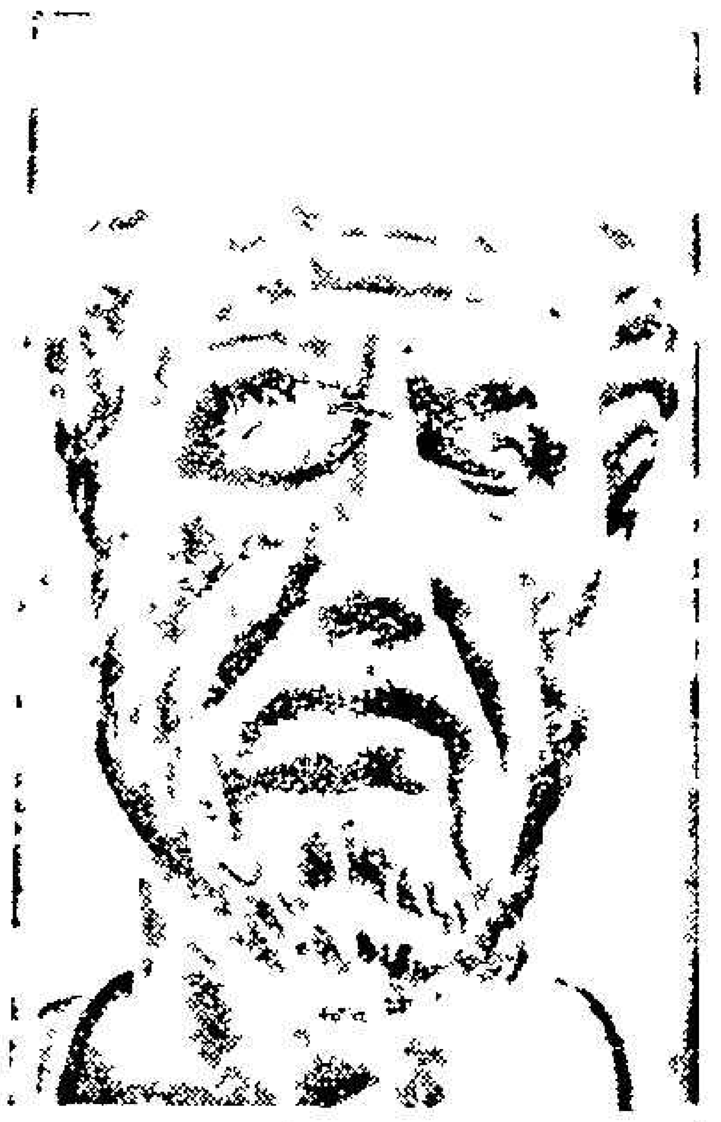
ప్లోటినస్ (క్రీ. శ. 205 - 270)

ప్లోటినస్ దృష్టిలో చరమ సత్యము ఆధ్యాత్మికము, జ్ఞేయము, అద్వితీయము. ఆ చరమ సత్యమే ఈశ్వరుడు. ఆయననుండియే విశ్వము, మానవుడు ఆవిర్భవించుచున్నారు. విశ్వము వైపునను, మానవునివైపునను ఆయన పరిణామము 3 అంశములుగా జరుగుచున్నది. విశ్వము వైపున మొదట పరమాత్మ (spirit), దానినుండి విశ్వాత్మ (world-soul), దానినుండి ప్రకృతి (nature) వచ్చినవి. అట్లే మానవుని వైపునకూడ పరమాత్మ (spirit), జీవాత్మ (soul), శరీరము (body) ఉత్పన్నమగుచున్నవి. అన్నింటికంటె తక్కువ దశలో నున్నవి ద్రవ్యము, శరీరమే. ఇట్లు ద్వివిధ పరిణామము చూపినను ఈ ద్వైతములో ఏకత్వమును చూపుటయే ప్లోటినస్ లక్ష్యము. ఆ ఏకత్వమే ఈశ్వరుడు. దీనినే ఆయన శ్రేయస్సు అని కూడ అనెను. దీని అస్తిత్వములోనే పరిణామముకొరకైన, లేదా ప్రకృతి కొరకైన ఆవశ్యకత గలదు. ఈశ్వరుడు కేవలము ఉన్నాడనిన చాలదు. ఆయన ఉండుట యనిన ఆయనకు ప్రవృత్తి గల దని చెప్పుట. కేవల సత్త అయిన ఈశ్వరునికి పరిణామిత్వము, లేదా ప్రవృత్తి నెట్లు ఆపాదింతువని ఆయనను విమర్శకులు ప్రశ్నించినచో, పరిణామిత్వము, లేదా ప్రవృత్తి లేనివాడే ఈశ్వరుడను భావము మీ కెచ్చటనుండి వచ్చిన దని ఆయన తిరిగి ప్రశ్నించును. పురుషార్థముల (values) దృష్ట్యా శరీరము (body) నకు, ద్రవ్యము (matter) నకు నీచ స్థానము గలదు. మానవుని లక్ష్యము ద్రవ్యమునుండి, శరీరమునుండి విముక్తి నొందుటయే.

ఇట్టి లక్ష్యము నర్థముచేసికొనవలె నన్న ఆయన ద్రవ్యభావ మేమో గమనింతము. అరిస్టాటిల్, ప్లేటోల దర్శనములలో ద్రవ్యమున కున్న అర్థము ఈయన దర్శనములో మారిపోయినది. మనము విజ్ఞానశాస్త్రములో దాని కిచ్చు

అర్థములో కూడ దాని నాతడు వాడలేదు. ఆయన దృష్టిలో ద్రవ్యము భౌతికము గాదు. మన ఆలోచనకు విషయముగా దానిలో - దానిని ఎట్టి సాధ్యవిషయముగా నైనను చేయు అంశముల నన్నింటిని (లక్షణములు, ఆకృతి మొదలైనవి) పృథక్కరించగా మిగిలినదే 'ద్రవ్యము.' ఇది కేవల కల్పితము (abstraction) మాత్రమే. ఇది పాప తత్త్వము కూడను. పురుషార్థముల క్రమమునకును, అస్తిత్వ క్రమమునకును సంబంధము కల దని ప్లోటినస్ నమ్మకము. ఆయన దర్శనములో సత్తనుండి పతనము చెందినదే ద్రవ్య మను నమ్మకమును, మన బుద్ధిచే ప్రమేయముగా గ్రహింపబడిన ఒకానొక తత్త్వమే ద్రవ్య మను నమ్మకమును రెండును కలవు.

మానవునిలోని పరమాత్మ (spirit), జీవాత్మ (soul), శరీరము (body) ల కనుగుణముగా ఇంద్రియములద్వారా ప్రత్యక్ష మగు ప్రపంచమును, దేశకాలములలో నున్నదిగా జీవాత్మ గ్రహించు ప్రపంచమును, పరమాత్మ ప్రపంచమును గలవు. ఈ మూడును ఇంద్రియములు, తార్కిక బుద్ధి, ఆధ్యాత్మిక ప్రత్యక్షము, లేదా అపరోక్ష జ్ఞానముల ద్వారా గ్రహింపబడుచున్నవి. అంతర ప్రత్యక్షము ద్వారానే మనయొక్కయు, ప్రపంచముయొక్కయు వాస్తవ సత్తను, అనగా ఈశ్వరుని తెలిసికొనుచున్నాము. ఈ సత్యము స్వతంత్రముగాను, బాహ్యముగాను గల విశ్వము గాదు; మనస్సు చేసికొన్న ప్రాతీతిక నిర్మాణము గాదు. మన ఆధ్యాత్మిక ప్రక్రియ, దానికి విషయమైన ఆధ్యాత్మిక ప్రపంచము వీటి రెండిటిలోను గల ఏకాంశమే. ఈ రెండును ఒకదానిలో నొకటి ఇమిడియున్నవి. పరస్పరము స్వతంత్రముగా వాటికి అస్తిత్వము లేదు. పరమాత్మ యొక్క విషయీకరణము (బహిష్కరణము) గా ఆధ్యాత్మిక ప్రపంచమును వర్ణింపవచ్చును. లేదా పరమాత్మ ప్రపంచముయొక్క అనువ్యవసాయము (self-conscious) గా జీవాత్మను చెప్పవచ్చును.

దివ్య సాక్షాత్కారము (mystic experience) ద్వారా పరమాత్మను చేరుకొనుటయే మానవుని జ్ఞానము యొక్కయు, నీతియొక్కయు, మతముయొక్కయు లక్ష్యము. ఆ లక్ష్యమును చేరుటకు మనము పాపభూయిష్ఠ మగు ద్రవ్యమునుండి, అనగా శరీరమునుండి విముక్తి పొందవలెను. అయితే స్టోయిక్కులు చెప్పినట్లు ఆత్మహత్య వలన ఈ విమోచనము లభింపదు. ఆలోచన అంతర ప్రవృత్తులవలన కలుగును. దీనికి నివృత్తి (retirement) ఆవశ్యకము. 'సాంఘిక, రాజకీయ ప్రవృత్తులనుండి దూరమయినగాని ఆత్మ పారిశుద్ధ్యమును పొందదు. ఈశ్వరుడు మనలను కనికరించువరకు మనము వేచియుండ వలెను. అనగా మనలోనే ఈశ్వరాంశ గల దని మనకు ఈశ్వరుడు చూపినంతవరకు మనము వేచియుండవలెను. అప్పుడే ఆనందము, శక్తి, ధ్యానము, ఐక్యము, ఈశ్వరునితో సంసర్గము సాధ్యమగును. అట్టి ఆనందముతో జోక్యము కలుగజేసికొనగల శక్తి చివరకు మృత్యువునకు గూడ లేదు. అప్పుడు మానవునిలోని పరమాత్మ విశ్వములోని తన స్వభావమే అయిన పరమాత్మలో ఐక్య మగును. ఇట్టి ధ్యానములో జ్ఞాతృ, జ్ఞేయముల విభేదము లేదు. కాలము నిత్యతలో లీన మగును.

విశ్వాత్మ ప్రకృతి ద్వారా చేసిన సృష్టియే భోగ్య ప్రపంచము. విశ్వాత్మయొక్క చాలక శక్తి, క్రియాశక్తి (active faculty) ప్రకృతియే. ప్రకృతి విశ్వాత్మయొక్క బహిర్జీవితము. ప్రకృతిలోని ప్రవృత్తి యంతయును విశ్వాత్మనుండి వచ్చినది. విశ్వాత్మ 'అచ్చట', అనగా పరమాత్మ ప్రపంచము నుండి గ్రహించిన ఆకృతుల ప్రతిబింబములను ద్రవ్యముపై ముద్రించగా వచ్చిన పర్యవసానమే ప్రపంచము. అనగా ఈశ్వరుని మనస్సులోని ఆలోచనయొక్క ప్రతిబింబమే ప్రపంచము. సృష్టికార్యమంతయు మనకంటె ఉన్నతమైన దానిపై గల శక్తియొక్క ఫలితమే. "స్వర్గములో నున్న వస్తువు లన్నియు భూమిపై కూడ నున్నవి." సృష్టి క్రమములో అతినీచ స్థానమున నున్నది ద్రవ్యము. అత్యున్నత స్థానములో నున్నది ఈశ్వరుడు. తన శక్తిని తాను నిరూపించుకొనుటకు విశ్వాత్మకు గల ఇచ్ఛనుండి జనించినదే కాలము. విశ్వాత్మ తనకొరకు తాను సృజించుకొను ఆకృతియే కాలము. సృష్టికి, ప్రయోజనమునకు మధ్య నున్న వ్యవధియే కాలము. అంతరాళముయొక్క ఆవృత్తి పూర్తియగువరకును విశ్వము పరిణామము చెందును. అదే ఆవృత్తి, పునః పునః సంఘటిల్లుచుండును. ప్లోటినస్ దృష్టిలో 'అచ్చట' పరమాత్మ ప్రపంచములో నున్న ప్రతి భావమును 'ఇచ్చట' ప్రపంచములో పరిమిత ప్రయోజన మగును. ఈశ్వరసత్తకు గల ప్రతి లక్షణము ఆయన అస్తిత్వముయొక్క ప్రవృత్తి (activity) అగును. నిజముగ ప్రపంచ మొక్కటే. సగము సత్యమైన దృశ్య ప్రపంచము ఆత్మయొక్క అవశ్య పరిణామ ఫలమే. దివ్యతత్త్వము ఈ పరిణామము లేనిదే సంపూర్ణము కానేరదు.

ప్రత్యేకాత్మలు విశ్వాత్మలోని విభాగములు గావు. అవి 'అచ్చటి' స్పష్ట భావములకు అనుగుణముగా నున్న పరమాత్మయొక్క సచేతన తత్త్వములు.

మానవజాతి ప్రపంచమునుండి అదృశ్యమైనను, నిత్యమగు విశ్వములో అన్ని పురుషార్థములు పదిలపరుప

బడిన వని జ్ఞప్తిలో నుంచుకొనినచో మనకు ఓదార్పు కలుగును.

సాక్షాత్కార మతము (mysticism) లోని రెండు ప్రధాన సూత్రములకు ప్లోటినస్ దర్శనములో ముఖ్య స్థానము కలదు. అవి ఏవన: మనలను గురించిన జ్ఞానము లోనే ఈశ్వర జ్ఞానము కూడ కలదు. ఇట్టి జ్ఞానమునకు ప్రేమ ముఖ్య సాధనము.

మతమునకు సంబంధించిన బాహ్యాచరణములలో ఆయనకు నమ్మకము లేదు. తరువాత మతచింతనపైనను, క్రైస్తవ ఆంతరజ్ఞాన వాదములోను, బెర్గ్సన్, స్పినోజా వంటి దార్శనికుల దర్శనములలోను ఆయన దర్శన ప్రభావము అధికముగా గలదు. గ్రీకు సంప్రదాయములో పరమాత్మవాదము (spiritualism) ను నెలకొల్పినవాడు ప్లోటినస్ ఒక్కడే. జె. నా. మూర్తి.

ఫిక్టె, ఇమాన్యుయల్ హెర్మన్ ఫాన్ (Fichte, Immanuel Herman Von) (1796 - 1879): జర్మను దార్శనికుడు. హెగెల్ యొక్క ఏకత్వ వాదమును, హెర్బార్టుయొక్క వ్యక్తివాదమును లైబ్నిట్స్ యొక్క ఈశ్వరవాద సహాయమున సమన్వయింప ప్రయత్నించెను. మానవ వ్యక్తిత్వమును హీనపరచుచున్నదనియు, నైతికబుద్ధియొక్క స్థానమును సంపూర్ణముగ గుర్తించుట లేదనియు నెపములపై హెగెల్ దర్శనములోని అంతర్యామిత్వ వాదమును ఈయన వ్యతిరేకించెను. ఈశ్వరుడు కేవలుడు కాడు; అనంత పురుషుడు; అంతవత్తు (finite) లైన మానవుల రూపమున ఈశ్వరుడు పరిణమించును. మానవులు భగవంతుని ప్రేమ విషయములు. వారి శ్రేయస్సునకై ఆయన ఈ ప్రపంచమును వ్యవస్థీకరించును. సూక్ష్మముగ చెప్పవలె నన్న ఫిక్టె నైతిక ఈశ్వర వాది. ఆతని సాంత(finite) వ్యక్తిత్వభావమును లైబ్నిట్స్ మానసికాణువాదముతో పోల్చ నగును. కె. రా. కృ.

ఫిక్టె, యొహాన్ గాట్‌లీబ్ (Fichte, Johann Gottlieb) (1762 - 1814): జర్మను దార్శనికుడు. ఫిక్టె దర్శనము ఒక విధమైన విజ్ఞాన వాదము (subjective idealism). జ్ఞానమును నియంత్రించు మౌలిక నియమములను, తత్త్వములను సంపూర్ణముగా వివరించుట దాని లక్ష్యము. చైతన్యము వినా అనుభవము ఉండ నేరదు. కనుక దార్శనిక సమస్యలకు అన్నింటికిని చైతన్య స్వరూప గ్రహణము ఆవశ్యకము.

స్వతంత్ర మగు సాధు సంకల్పము వ్యక్తిత్వములోని ప్రధానాంగమునకు ప్రభవ స్థాన మను కాంట్ యొక్క వ్యావహారిక బుద్ధి విమర్శ (Critique of Practical Reason) అను గ్రంథములోని ముఖ్యసిద్ధాంతమును ఫిక్టె అనువదించును. ఈయన మతములో ఆలోచన అనునది ఆచరణాత్మకమగు మానసిక క్రియ. విషయి, విషయముల అనన్యత్వము ఫిక్టె సిద్ధాంతము. వ్యక్తి చైతన్యము, దానియందు కన్పట్టు భౌతిక వస్తువులను గురించిన భావములు ఈ రెండును ఒకే మూల కారణము నుండి జనించినవి. ప్రతి వ్యక్తియు జీవించు ప్రపంచము అతని ప్రపంచమే. అది మూల కారణమగు సృజనశక్తిచే సృజింపబడినది. కేవలాత్మ యగు ఈశ్వరుని సత్తపై అహం ప్రత్యయాత్మ, లేదా మానవ చైతన్యము (consciousness) యొక్క సత్త ఆధారపడియున్నది. వ్యక్తి చైతన్యమందు పరచైతన్యముయొక్క సృజనశక్త్యవతారస్థానమే అహం ప్రత్యయము (ego). ప్రపంచమునకు స్వతంత్రసత్త లేదు. "జ్ఞానవిషయము అహం ప్రత్యయాత్మ కాదు"; అది కేవల సత్త; చరమసత్య మగు ఈశ్వరుడు. సద్భావమంతయు అనుభవ గోచరమే. ప్రాతిభాసిక జగత్తు దాని స్వరూపమగు దివ్యభావము యొక్క అభివ్యక్తియే. దివ్యప్రేరిత మగు మానవాత్మచే జగత్తు సృజింపబడినది.

ఫిక్టె, యుహాం గాటలిబ్
(1762 - 1814)

మానవుని జీవనలక్ష్య సాధన క్షేత్రమే ప్రపంచము; అది ఆతని ధర్మాచరణకు సాధనము. సాధారణ మానవుడు దృశ్యప్రపంచము ఈశ్వరాత్మక మని గుర్తించలేక, దాని బాహ్యరూపములే సత్యము లని నమ్మును దార్శనికుడు, పండితుడు అగువాడు ప్రాతిభాసికసత్య మగు దృశ్యప్రపంచము వెనుక నున్న ఆధ్యాత్మిక భావమును గుర్తించును. కె. రా. కృ.

ఫైలో (Philo) (క్రీ. పూ. 30 - క్రీ. శ. 50): యూదు ఈశ్వర మీమాంసకుడు. అలెగ్జాండ్రియా నివాసి. యూదీయ మతగురు వర్గమునకు చెందినవాడు. క్లిటో మేఖన్ శిష్యుడు. మూడవ, లేదా నవీన విద్యా సంస్థకు ఆయన తరువాత ఫైలో అధిపతి యయ్యెను. రోములో వాదవిద్యను, దర్శనశాస్త్రమును బోధించి, అనేక శిష్యులను చేరదీసెను. వారిలో సిసిరో ముఖ్యుడు.

ప్లేటోదర్శనమును బాగుగా అధ్యయనముచేసి, దానిని యూదీయ దర్శనముతో సమన్వయించుటద్వారా ఆయన ప్రసిద్ధికెక్కెను. మానవులం దుండు శబ్దబ్రహ్మము (Logos) నకు ఆత్మార్పణము గావించి, పరసత్తతో ప్రత్యక్ష సంసర్గమును సాధించుటయే మానవుని ఉత్తమోత్తమ శ్రేయస్సు అని ఈతని సిద్ధాంతము. కె. రా. కృ.

ఫోయెర్‌బాఖ్, లుడ్విగ్ ఆండ్రియస్ (Feuerbach, Ludgwig Andreas) (క్రీ. శ. 1804-72): జర్మన్ దార్శనికుడు. హైడెల్‌బర్గ్‌లోను, బెర్లిన్‌లోను దర్శనశాస్త్రము, ఈశ్వర మీమాంసలను అధ్యయనము చేసెను. క్రీ. శ. 1828-32 సంవత్సరముల మధ్య ఎర్లాంగెన్ (Erlangen)లో అధ్యాపకుడుగా నుండెను.

చారిత్రక, సామాజిక సమస్యలను ఉపేక్షించి మతమును కేవలము మనస్తత్త్వశాస్త్రదృష్ట్యా వ్యాఖ్యానించెను. మానవుని అంతర స్వభావమును బహిర్గత మొనరించుటలో జనించినదే ఈశ్వరభావ మని ఆయన అభిప్రాయము. వ్యక్త్యమృతత్వము (personal immortality) ను నిరాకరించి, ప్రకృతిలో పునరైక్య మగుట అను స్పినోజా యొక్క సిద్ధాంతమును చేపట్టెను. స్వేచ్ఛాచింతన, రాజకీయ ఉదార వాదములను బలపరచినవాడై, తన తరువాతి సామాజిక వాదులపై అధిక ప్రభావమును నెరపెను. తన కాలమునాటి ఆధ్యాత్మికవాద, భౌతిక వాదముల మధ్య సామరస్యమును నెలకొల్ప ప్రయత్నించెను. జె. నా. మూర్తి.

ఫ్రాన్సిస్కన్లు (Franciscans): అసిసి నివాసి యగు సెంట్ ఫ్రాన్సిస్‌చే స్థాపించబడిన మతమును స్వీకరించిన వారు. సెంట్ ఫ్రాన్సిస్ 1206 లో తన గృహమును వదలివేసి దారిద్ర్య జీవనమునకును, బీదవారికి, వ్యాధి గ్రస్తులకు, క్షయరోగులకు సేవ చేయుటకును తన జీవితము నంకితము చేసెను. ఆయన శిష్యుల సంఖ్య 12 గా నున్నపుడు మతాచార్యుడుగ నుండుటకు ఆయనకు 1210 లో పోపు నుండి అనుమతి లభించెను.

సెంట్ ఫ్రాన్సిస్
(1181-1226)

ఈ మతానుయాయుల సంఖ్య అతి త్వరగా అభివృద్ధి చెంది అనేక రాష్ట్రములలో వారి కార్యములు విస్తృతి చెందెను; కాని వానిలో సామర్థ్యము లోపించెను. ఈ సంఘము తరువాత మూడు పక్షములుగా చీలిపోయెను. 1. జీలట్లు లేదా ఆధ్యాత్మికవాదులు; సెంట్ ఫ్రాన్సిస్ ఆదేశించిన నియమములను అక్షరశః పాటింపవలె నని కోరినవారు, 2. నియమములను సడలింపవలె నని కోరినవారు. వీరు దారిద్ర్యమును, నిరాడంబర జీవనమును విసర్జించిరి. 3. ఈ రెండు పక్షములకు మధ్యేమార్గమున పోవు మితవాదులు. వీరు ఫ్రాన్సిస్ విధించిన దారిద్ర్య జీవనము, నిరాడంబరత, భక్తిభావము వీటితో కూడిన జీవితమును గడుపవలె నని కోరిరి. కె. రా. కృ.

ఫ్రాబెల్, ఫ్రీడ్రిఖ్ విల్‌హెల్మ్ ఆగస్ట్ (Frabel, Friedrich Wilhelm August) (క్రీ. శ. 1782-1852): జర్మను విద్యాసంస్కర్త. తురింగియన్ అడవుల సమీపమున పుట్టుటవలన ప్రకృతిని అనుశీలన చేయు అవకాశ మీయనకు లభించెను. ప్రకృతియొక్క ఏకత్వమును గురించిన నమ్మక మీతనికి కుదిరెను. మతాధారము లేని విద్య వ్యర్థమని ఈయన విశ్వాసము. విద్యను గరపుటకు సాధనముగా ప్రకృతిని గురించిన జ్ఞానము ఆవశ్యకమని ఈయన అభిప్రాయము. విద్యా స్వభావము గల క్రీడ ప్రధాన భాగముగా గల బాలోద్యాన విద్యాసంస్థల పద్ధతిని స్థాపించినది ఈయనయే. కె. రా. కృ.

ఫ్రెంచి విజ్ఞాన సర్వస్వ సంగ్రాహకులు (French Encyclopaedists): ఫ్రెంచి విజ్ఞాన సర్వస్వము మొదటి కూర్పులో 17 సంపుటములుగా నుండెను. దీని ప్రథమ సంపుటము 1757 లో ప్రచురింపబడెను. దీని సంకలనములో పాల్గొనిన దార్శనికుల సంఖ్య మిక్కుటముగా నుండెను. వీరందరును ఒకే దృక్పథము ననుసరించినవారు గారు. వీరిలో నాస్తికులు, దేవవాదులు కూడ నుండిరి. అంతకు పూర్వమే అనేకవిధములైన విజ్ఞాన సర్వస్వములు ప్రచారములో నుండెను. 37 సంపుటములలో నుండిన ప్లినీ ప్రకృతిచరిత్ర అతిప్రాచీనమైనదిగా సాధారణముగా పేర్కొనబడును. 1727 లో లండన్‌లోని ఎఫ్రెయిమ్ చాంబర్స్ అను వానిచే ఒక విజ్ఞాన సర్వస్వము ప్రచురింపబడి, తరువాతి విజ్ఞాన సర్వస్వము లన్నింటికిని దృష్టాంతముగా నుండెను. ఇది రెండు సంపుటములుగా నుండి సర్వశాస్త్రముల, విద్యల నిఘంటువుగా మలచబడినది.

ప్రసిద్ధ ఫ్రెంచి విజ్ఞాన సర్వస్వము చాంబర్స్ విజ్ఞాన సర్వస్వమునకు ఫ్రెంచి అనువాదముగా ప్రారంభమయ్యెను. ఈ యనువాదము 1743 లో మొదలుపెట్టబడి జాన్ మిల్స్ అను ఫ్రాంసులో స్థిరపడిన ఆంగ్లేయునిచే

1745 లో పూర్తి చేయబడెను. తరువాత కాండియ్యాక్, దీద్రో, దలెంబర్ట్ మొదలగు విద్వాంసులకు మిల్స్ అను వాదముయొక్క మూల ప్రతులు వారి రచనలకు మార్గదర్శకములుగా విధింపబడెను. ఈ సర్వస్వములో చరిత్ర, జీవిత చరిత్రలు మినహాయింపబడెను. గ్రంథముయొక్క ప్రయోజనము కేవలము వ్యవహారజ్ఞాన బోధనముగా నుండెను. ఈశ్వర మీమాంస, మతము-వీటికి సంబంధించిన వ్యాసములలో విజ్ఞాన సర్వస్వ

కాండియ్యాక్
(1715 - 1780)

సంగ్రాహకులు జెస్యూయిట్లను సంప్రదింపకపోవుటవలన వారు అసూయాపరులై వీరిని వ్యతిరేకింప జొచ్చిరి. చివరికి కొందరు వ్యాస రచయితలు శిక్షింపబడి, వారి రచనలు రాజశాసనముచే ధ్వంసము చేయబడెను.

విజ్ఞాన సర్వస్వ వ్యాసకర్తలు : దీద్రో వీరిలో ప్రధానుడుగ నుండెను. అనేక ఇతర విషయములతో సహా కళలు, వృత్తులు, దర్శన శాస్త్రము అను జ్ఞాన విభాగములు అతని ప్రధాన రచనా విషయములుగా నుండెను.

దలెంబర్ట్ (1717 - 1783) : ఈయన ప్రధానముగా విజ్ఞానశాస్త్ర విషయములపై రచనలు చేసెను.

వాల్తేర్ : పై వారిద్దరి తరువాత ఈతడు ప్రధానమైనవాడు.

దలెంబర్ట్
(క్రీ. శ. 1717 - 1783)

రూసో : సమాజ సంక్షేమమునకు వ్యతిరేకమైన అభిప్రాయములను ప్రభుత్వాధికారముచే అణచివేయుట ఉచిత మని ఈయన భావించెను. తక్కిన దార్శనికులు తమ రచనలలో తర్కమునకు ప్రాధాన్య మీయగా, ఈతడు తన వ్రాతలకు హృదయమును నిర్ణాయకము గావించెను.

హెల్వీషియస్, హోల్‌బాఖ్, టుర్గో అను తక్కిన వారిలో ప్రధానులుగా పేర్కొనవలెను.

వీరందరును నాస్తిక వాదమును బోధించిరను ఉక్తి అసత్యము. అయితే ఈ గ్రంథమునకు విమర్శనాత్మక దృష్టి యుండెను. పూజారుల వృత్తిని, బోధనలను వీరు ముఖ్యముగా ఖండించిరి. హేతుక్రమమును ప్రకటించు విజ్ఞానశాస్త్రపు విలువలను బోధించి, అలౌకిక సంఘటనలపై ఆసక్తిని తగ్గించుట వీరి ప్రధాన లక్ష్యము. కె. రా. కృ.

బట్లర్, సామ్యూల్ (Butler, Samuel) (1835 - 1902) : ఆంగ్ల నైతిక దార్శనికుడు. డార్విన్ 'ప్రకృతి వరణ' (natural selection) తత్త్వము నంగీకరించినచో అది ప్రపంచమందు ప్రయోజనమును గూర్చిన భావమునే నిర్మూలించుచున్న దనియు, పరిణామము యాదృచ్ఛికమైన మార్పులమీదనే ఆధారపడియున్నట్లు తేలు ననియు, ఈ మార్పు లక్కడ నున్నవి అను అంశమునకు వివరణ దొరకకుండపోవు ననియు చెప్పి, డార్విన్ పరిణామ వాదమును బట్లర్ నిరసించెను. పరిణామములో సంభవించు మార్పులు యదృచ్ఛమీద ఆధారపడినవి కావనియు, వ్యక్తి తన పరిసరములతో అనుగుణ్యమును సంపాదించు ప్రయత్నమునందు గోచరించు తెలివిపై అవి ఆధారపడియుండుననియు, 'అజ్ఞాతస్మృతి' (unconscious memory) లేదా అలవాటు ద్వారా తరువాతి తరముల వారికి ఈ తెలివి సంక్రమించు ననియు బట్లర్ అనెను. కె. రా. కృ.

బమ్, జాకోబ్ (Boehme, Jacob) (1575-1627): జర్మన్ దేశపు సాక్షాత్కారద్రష్ట (mystic). ప్రపంచములోనున్న దంతయు, ఈశ్వరునితో సహా, మంచి చెడుగుల సమ్మేళనము. ఈశ్వర సత్తకు వ్యతిరేకముగా మానవుని ఆత్మకు స్వతంత్ర సత్త లేదు. పతితు డగు మానవునిలో మూడు విభాగము లుండును. 1. ఆత్మ (spirit), 2. మనస్సు (soul), 3. దేహము. ఆత్మ తేజోరూపము. మనస్సు అంధకార రూపము. ఈ రెండింటి సంయోగఫలిత మగు దేహము ఐంద్రియిక జగత్తునకు సంబంధించినది. తమ మూలము నన్వేషించుట సర్వవస్తువులకు సహజప్రవృత్తి. కావున ఆత్మ దివ్యజ్ఞానము నన్వేషించును. కాని నిజమైన ఆత్మజ్ఞానము కలుగుటకు పూర్వము ఆత్మపరివర్తనము ఆవశ్యకము. ఆత్మజ్ఞానము కలిగిననే తప్ప దివ్యజ్ఞానము కలుగజాలదు. కె. రా. కృ.

బర్‌క్లీ, జార్జి (1685 - 1753) : ఐర్లండుదేశపు దార్శనికుడు, ఐర్లండులోని కిల్కెనీ కౌంటీ యందు జన్మించెను. డబ్లిన్‌యందు ట్రినిటీ కళాశాలలో విద్య నభ్యసించెను. అందే 1713 వరకును సభ్యుడుగా నుండెను. 1709 లో "దృష్టిని గురించిన క్రొత్త సిద్ధాంతము" అను అతని వ్యాసమును, 1710 లో మానవజ్ఞాన సూత్రములను గురించిన అతని

గ్రంథమును ప్రచురించబడినవి. ఆయనకు అప్పుడు గల భావములు సంశయవాదులకు, నిరీశ్వరవాదులకు వ్యతిరేకముగా "హైలాస్, ఫైలోనస్ లకు మధ్య జరిగిన మూడు సంభాషణలు" అను గ్రంథములో సంభాషణల రూపమున వ్రాయబడి, 1713 లో ప్రకటింపబడెను. పీటర్ బరో ప్రభువుయొక్క కార్యదర్శిగా ఆయన ఫ్రాంసు, ఇటలీ లలో పర్యటించిన తరువాత, భౌతికవాదము, నిరీశ్వరవాదములచే కలుషిత మైనట్లు ఆయన కగుపడిన సమాజమును సంస్కరించుటయందు ఆయన నిరాశచెందెను. బెర్ముడాలోని ఒక క్రొత్తసమాజములో ప్రవేశపెట్టుటకు ఆయన ఒక క్రైస్తవ విద్యాపథకమును కల్పించెను. దాని కొరకై ప్రజాసభనుండి 20,000 పౌన్లకు వాగ్దానములు పొందెను ఆయన తన యోజనలను సంపూర్తి చేయుటకు, తన ప్రచార కార్యక్రమము కొరకు న్యూ ఇంగ్లండు వాసుల సహాయము నపేక్షించుటకు రోడ్ ద్వీపమునకు 1728లో పయనమయ్యెను.

జార్జ్ బర్క్లీ
(క్రీ. శ. 1685 - 1753)

అయితే పై దానము వాస్తవముగా దత్తము కాలేదు. మూడు ఏండ్ల తరువాత నిరాశచెందిన బర్క్లీ ఇంగ్లండునకు తిరిగి వచ్చెను. 1734 లో దక్షిణ ఇంగ్లండులో క్లాయిన్ యొక్క బిషప్‌గా నియమింప బడెను. ఆయన చివరి ముఖ్యమైన గ్రంథము సిరిస్. ఇది అతిభౌతిక శాస్త్రముగనే గాక, తారునీరు యొక్క వైద్య ప్రయోజనమును గూడ చర్చించెను. తారునీరు సర్వరోగ నివారిణి యని ఆయన నమ్మెను. 1752 లో చివరి రోజులు గడపుటకు ఆక్సుఫర్డ్ నకు వెళ్లెను. కాని 1753 జనవరి వరకు మాత్రమే జీవించగలిగెను.

అపాయకరమైన ప్రభావము కలవని తాను నమ్మిన భౌతిక దర్శనము లాతని నాందోళనపరచినవి. భావవాదమును రూపొందించుట ద్వారా భౌతిక వాదమును ప్రతిఘటించుచున్నా ననుకొనుటయే గాక, మన దైనందిన ప్రత్యక్షానుభవములో వాస్తవముగ మనము ప్రపంచమును ఎట్లు దర్శించుచున్నామో అదే విధముగా దానిని తాను వర్ణించుచున్నానని కూడ ఆయన నమ్మెను. శాస్త్రీయములు గాని, దార్శనికములు గాని అయిన పృథక్కరణములనిన ఆయనకు గిట్టదు. ఉదాహరణమునకు దృష్టికి అందని అన్ని అతిసూక్ష్మవస్తువుల వాస్తవికతను ఆయన నిరాకరించెను. వాటి ప్రత్యేక పరిమాణములు, కోణములు అను విశేషములనుండి పృథక్కృతమైన త్రిభుజ మను నొక సామాన్యభావము మనకు కలుగనేర దని వాదించెను. అటులనే వస్తునిరపేక్షమైన వర్ణభావము కూడ మనకు కలుగనేరదు. "కొన్ని పృథక్కృత గుణములలో మాత్రమే సాదృశ్యము గలిగిన కొన్ని ప్రత్యేక వస్తువుల సమూహము నుంచి అట్టి గుణములు మాత్రమే వేరుచేయుట ద్వారా మనస్సు కల్పించిన భావములను 'మానవుడు', 'అరుణము' వంటి సామాన్య పదములు సూచించును" అను లాక్ అభిప్రాయమును బర్క్లీ ప్రతిఘటించెను. ఒక ప్రత్యేక పరిమాణము లేదా ఒక ప్రత్యేక ముఖవర్ణము లేనటువంటియు, కేవలము సర్వమానవులకు గల సామాన్యలక్షణములనే గలిగినటువంటియు మానవుని ఊహించుట అసంభవ మని ఆయన వాదించెను. సామాన్య, లేదా పృథక్కృత భావమును తెలియచేసిన మాత్రముననే పదములు సామాన్యార్థములను కలిగియుండవు. ఒక సదృశ వస్తు సముదాయములో తటస్థముగా నేదైన నొక వస్తువును తెలియజేయుటవలననే పదములు సామాన్యార్థములను కలిగియుండును.

పృథక్కరణములను గురించిన ఇట్టి విమర్శపైననే బర్క్లీ భావవాదము ఆధారపడియున్నది. ఏలన అన్ని ఐంద్రియిక గుణములనుంచి పృథక్కరించబడిన భౌతిక ద్రవ్య మను భావము లేదు. అంతేగాక అన్ని ప్రత్యక్షగోచరము లగు వస్తువులును ఐంద్రియిక గుణముల సమూహములగుటచేత, వస్తువుల ఉనికి మన ఉపలబ్ధినిరపేక్షముగా నుండుట లేదు. జ్ఞాతయొక్క పరిస్థితులనుబట్టి ఉపలబ్ధి కూడ మారు నను భూతార్థమునుండి వస్తువును గురించిన మన వివిధ ప్రాతీతికోపలబ్ధులకు భిన్నముగ ఒక యథార్థమైన, పరిమాణములేని వస్తువు గల దను పర్యవసానమునకు బర్క్లీ చేరలేదు. కాక, మనకు వాస్తవముగ కలుగు భావముల సమూహముకన్న వస్తువు భిన్నము కాదు అని ఆయన ఊహ. కావున, మనస్సునకు ప్రత్యక్షముగా నుండుటలోనే వస్తువుయొక్క వాస్తవాస్తిత్వము గలదు. కొందరు దార్శనికులు మనము ప్రత్యక్షముగా గ్రహించుచున్న వన్నియు మనస్సులోనే గలవని యందురు. కాని వారు మనస్సుపై ఇంద్రియములు, మెదడు, వీటి ద్వారా పనిచేయు భౌతిక వస్తువులే ఈ భావమునకు కారణము లని ప్రతిపాదింతురు. ఈ ప్రతిపాదనను బర్క్లీ అనేకవిధముల విమర్శించెను. ఇచ్చట చెప్పబడిన ఇంద్రియములును, మెదడును ప్రత్యక్ష గోచరములే ఐనచో,

అవి కూడ భావసముదాయములే గాని, భావములకు కారణములు కావు. అటుల గాక మెదడు, దాని భాగములు కదలు వస్తువులు అప్రత్యక్షము లయినచో అవి ఎటుల నున్నవో వర్ణించు మార్గము లేదు. పరిపాటి ననుసరించి విస్తృతి, ఆకారము, ఘనత్వము, చలనము వంటి కొన్ని ప్రధాన గుణములను వస్తువులు కలిగియున్న వని చెప్పుట చైతన్యరహితమైన ద్రవ్యము భావములవంటి గుణములను కలిగియున్న దని భావించుటయే యగును. కాని భావములే భావములకు సదృశములు. అటువంటి భావములు దేనిలోనైన ఉండవలె నినచో అది చైతన్య గుణము, గ్రాహక గుణము కలిగిన మనస్సైన యుండవలెను. అంతేగాక మనస్సులో జనించు భావములలో కొన్ని మాత్రమే సాధారణముగా ప్రధానభావము అని పిలువబడుచున్నవి. ఇంతేగాక, ప్రధానభావము అని సాధారణముగా చెప్పబడు ఆకృతి, చలనమువంటి మనస్సునందుద్భవించు కొన్ని భావములు మాత్రమే అవి సూచించు, లేదా చిత్రించు వస్తువులను పోలియుండు ననియు, బాధ, వర్ణము, వేడిమి మొదలగు మరికొన్ని భావములు వాటికి కారణములగు వస్తువులను పోలియుండ వనియు భావించుట వలన అచేతనద్రవ్యము భావముల నుత్పత్తి చేయగల దనియే కాక, ఈ పై చెప్పిన ప్రధాన గుణములు తక్కిన వాటినుండి పృథక్కృతములై నిలుచు నని అనుకొనవలసి వచ్చును. ఏ విధముగ నిప్పునుండి కలుగు నొప్పిని దాని వలననే కలుగు వేడిమినుండి వేరుచేయలేమో (అనగా బాధాకరమగు ఉష్ణత అనునది ఒకే భావము - వేడిమి, బాధ అనునవి రెండు భిన్న భావములు కావు), అటులనే వర్ణమునకు భిన్నముగా ఆకృతిని ఊహింపలేము. ఈ గుణములలో ఏ ఒక్కటైనను మనస్సులోనే యున్నయెడల అన్ని గుణములును మనస్సులోనే గలవని చెప్పవలసి వచ్చును. కావున ప్రాకృతిక ప్రపంచ మంతయును భావసంకీర్ణమే ననియును, దాని అస్తిత్వము మనస్సులకు, చైతన్యములకు ప్రత్యక్షముగ నుండుటలోనే గలదనియును బర్క్లీ పర్యవసానము.

మనము చూచుట మానిన క్షణమున మనము చూచు వస్తువులు లేకుండ పోవునా? ఒక వైపున భౌతిక వస్తువులకు, మరియొక వైపున స్వప్నములకు, ప్రతిబింబములకు, భ్రాంతులకు, భ్రమలకు విభేదము లేదా? స్వతంత్ర సత్త గల భౌతిక వస్తువులే లేనియెడల వైజ్ఞానికునిచే కనుగొనబడిన ప్రకృతినియమము లెట్లు సంభవములు? ఈ ప్రశ్నలన్నిటికిని బర్క్లీ సమాధానముల నీయగలిగెను. ఒక వస్తువు ఒక మనస్సునకు ప్రత్యక్షము కానప్పుడు మరొక మనస్సున కది ప్రత్యక్షమై యుండవచ్చును. అందువలన వృక్షములు, పర్వతములు, నక్షత్రములు వాటి వాటి నిరంతర అస్తిత్వమందలి మన నమ్మకములను అవి అన్నియును ఈశ్వరుని మనస్సులో నిరంతరముగ (శాశ్వతముగ) నున్న వని భావించి సమర్థించవచ్చును. వాస్తవముగ ప్రకృతి శాశ్వత మనెడు నమ్మకములోనే ఈశ్వరాస్తిత్వ భావ మిమిడియున్నది. అటులనే ఈ భావ మహాప్రపంచము మన పరిమిత మనస్సులకు ప్రత్యక్షమై యున్నను, ఉండకపోయినను ఎంత నిశ్చయముగ అస్తిత్వమును గలిగియున్నదో, అంత నిశ్చయముగను ఒక అనంతబుద్ధి కది గోచర మగుచుండవలెను.

ద్రవ్యమే లేనియెడల ప్రకృతి నియమములను ద్రవ్యచలనముల కారోపించలేము; భావములు కూడ కర్తలు గావు. ఒక భావము దానిని అనుగమించు మరొక భావమును ఉత్పన్నము చేయలేదు. భావము లన్నియు అటులనే స్వర్గస్థదేవతాక్రమము మొదలుకొని పార్థివ పరిచ్ఛదము వరకు (all the choir of heaven and the furniture of earth) సర్వమును సృష్టిచేయు ఆత్మయొక్క కార్యమై యుండవలెను. నిప్పు మైనమును మెత్తపరచు నని చెప్పుటకంటె ఈశ్వరుడు నిప్పు, గడ్డ మైనము వీటిని గురించిన భావములను మనలో ప్రవేశపెట్టి, తరువాత నియతముగా మెత్తటి మైనమును గురించిన భావములను ప్రవేశపెట్టు ననుట మేలు.

వస్తువులను భావముల క్రింద విశ్లేషించుటచేత వాస్తవిక వస్తువులకు, ప్రతిబింబములకు, స్వప్నములకు గల భేదము అంతరించదు. ప్రతిబింబములు, స్వప్నములు మనస్సునందుండగా వాస్తవిక వస్తువులు మనస్సు వెలుపల నున్న వను అభిప్రాయము కారణముగా ఈ విభేదము కల్పింపబడలేదు. మన స్వకీయ ఇచ్ఛచేత ఎటువంటి భ్రాంతుల నైనను సృష్టించుకొనవచ్చును. స్వప్నములలో మన మనస్సు తనకు తెలియకుండగనే తనకు గోచర మగు స్వాప్నికవిషయమును సృష్టించును. కాని యథార్థ వస్తువులు మన ఇచ్ఛానిచ్ఛలతో సంబంధము లేకుండగనే మనకు ప్రత్యక్ష మగుచున్నవి. దీనివలన మనము గ్రహించవలసిన పర్యవసాన మేమన "కఠోర భూతార్థములు" ఈశ్వర మనఃకార్యములు అని. కొన్ని నియతభావములను మరి కొన్ని ఇతర నియతభావములు అనుగమించు నని మనము ముందుగానే చెప్పగలుగుటకు వీలగునట్లు ఒక క్రమమును స్థాపించిన భగవంతుని మనో నిశ్చలత్వముపై మనము ఆధారపడవచ్చును. మన ఊహాకల్పితములు గాని ప్రత్యక్షములన్నియు యథార్థములే. వలన వాస్తవ సత్తకు చూడ

బడుట, లేదా భావింపబడుట, లేదా మరి యితర విధముల ప్రత్యక్షమగుట కంటె ప్రమాణము మరియొకటేది గలదు ? నీటినుంచి బయటకు తీసిన తర్వాత తిన్నగా నుండెడు గడ ఎంత వాస్తవ మైనదో, నీటిలోనుండి వంపుగా కనబడెడు గడ గూడ అంతే వాస్తవ మైనది. ప్రత్యక్షములో భ్రాంతి యుండుటకు వీలులేదు. మనచే చూడ బడిన విధముననే మనకు ప్రత్యక్షమైన వస్తువు నిజముగా నున్నది. సాధారణముగా మనము ప్రత్యక్షములను ఆధారముగా చేసికొనియే మన కిదివరకు అనుభవములో నున్న ప్రత్యక్షముతో సంబంధము గల మరి కొన్ని ప్రత్యక్షములను అనుమానింతుము. ఇచ్చట భ్రాంతికి అవకాశము గలదు. నీట జొచ్చిన చోట వంపున్న ట్లగపడిన వెదురుగడ నీటినుండి లాగిన తరువాత మనకు తిన్నగా నున్నట్లు అగపడిన దానికన్న తక్కువ వాస్తవికము కాదు. ఆ వంపు కూడ నీటికి వెలుపల నున్న గడ అవక్రత కన్న తక్కువ నిజము కాదు. అయితే మనము మొదట చూచినది తరువాత మనకు వంపుగా కనబడిన వస్తువు కాదని దీనివలన మనము సమర్థింతుము. బాహ్య వస్తువుల యాథార్థ్యమును నిరాకరించు వారు వస్తువులు కేవల భావములే ననియును మనస్సునకు బాహ్యముగ నున్న దనుకొను యాథార్థ్యముతో నవి సంవదించ వనియును వాదించి, తమకు తెలియని దేదియో యొకటి గల దని పూర్తిగా ఆధారరహితమైన ప్రతిపాదనను చేయుచున్నారు. యథార్థ వస్తువుల జ్ఞానముల గురించియు, ఈశ్వరాస్తిత్వము గురించియు కల్పింపబడిన పై భావధోరణి సంశయవాదమునకు త్రోవతీయును. ఏలన మన అనుభవ మంతటిలోను వ్యక్తమగుచున్నది ఈశ్వరుడు గాని, ద్రవ్యము గాదు.

జ్ఞానమునకు, శబ్దార్థములకు మన సాధారణానుభవములో స్పష్టమైన ఆధార ముండవలె నని బర్క్లీ ఆశయము. పరిమిత చైతన్యములు, అవి అనంతము లైన కావచ్చును, అంతవత్తులైన కావచ్చును - ఇవియే పరమార్థము లని నిరూపించుట గూడ ఆయన కభిమతము. అయితే మనము తెల్లని మంచును, తీయని ఫలములను తెలిసికొను విధముగనే మనస్సును, లేదా చైతన్యమును గూడ తెలిసికొనుచున్నా మని చెప్పలేము. ఏలన భావముల కాశ్రయముగా నుండునది మరియొక భావము కాలేదు. "భావములను ప్రత్యక్షము చేయునప్పుడు బుద్ధి యనియు, భావములను జనింపచేయునపుడు సంకల్ప మనియు" పిలువబడు ఒక చైతన్యమును గురించిన ఒక విధమైన అభిప్రాయమును మాత్రము గలిగియున్నా మని ఆయన చెప్పెను. ఇట్టి అస్పష్ట 'అభిప్రాయము'ను ఆధారముగా చేసికొనియే తనయొక్క వ్యక్తి తాదాత్మ్యమును గురించిన నమ్మకమునే గాక, ఉపమాన ప్రమాణము ద్వారా ఇతరుల మనస్సులయొక్క అస్తిత్వమును ఎవరి చైతన్యము, సృజనాత్మక సంకల్పము ఈ విశ్వమును జనింపజేయునో అట్టి అనంతచైతన్యముగా ఈశ్వరుని ఉనికిని కూడ బర్క్లీ స్థాపించవలసినవా డాయెను. రామ్‌స్వర్గర్.

బసవుడు : 12వ శతాబ్దములో శైవ సంప్రదాయములోని ఒకానొక సంస్కరణోద్యమ నాయకుడు బసవుడు. కుల భేదములు, ధనికుల దరిద్రుల మధ్య, పండిత పామరుల మధ్య విభేదములు మొదలైన సాంఘికారిష్టములను తొలగించు హేతుపూర్వక మతస్థాపనకై ఉద్యమమును ఈయన నడపెను. ఆనాడు ప్రచారములో నున్న స్త్రీలను గురించిన భావములను విమర్శించి, స్త్రీల గౌరవ స్థానమును వారికి తిరిగి సంపాదించిపెట్టెను. ఆయన దర్శనమునకు వీరశైవ మని పేరు. ఈ మతానుయాయులు వారి శరీరములపై లింగమును ధరింతురు గనుక ఈ మతమునకు లింగాయత మనికూడ పేరు. ఈ దర్శనానుసారము ఈశ్వరుడు, జీవుడు అపృథక్‌సిద్ధమైన శక్తి ద్వారా అవినాభావ సంబంధమును పొందియున్నారు. పరశివుడైన ఈశ్వరుడు ప్రపంచమునకు మూలకారణము. ప్రభువుయొక్క శక్తి ద్వారా సృష్టి జరుగుచున్నది. ఆయన వికార రహితుడు. ఆయన శక్తియే, అనగా మూల ప్రకృతియే విశ్వమునకు ఉపాదాన కారణము. పరశివునికి స్థల మను సాంకేతిక నామము గలదు. ఈశ్వరుడు తన దివ్య సంకల్పముచే లింగాంగములుగా తనను తానే విభజించుకొనును. ఆయన శక్తి కూడ కళగాను, భక్తిగాను విభజన పొందును. మొదటిది శివుని, రెండవది జీవుని సంక్రమించును. శివునినుండి ప్రపంచభేద ప్రతిభాసకు కళయే కారణము. భక్తి జీవుని తిరిగి శివునివద్దకు చేర్చును. పరమలక్ష్యము అంగ లింగముల ఐక్యమే. శివసాయుజ్యమును సాధించుటకు బసవుని మతము అష్టావరణ మను అష్టవిధ మార్గమును విధించుచున్నది.

బసవుడు బీజపూరు జిల్లాలోని ఇంగలేశ్వర బగేవాడి అను ప్రదేశమున క్రీ. శ. 1125వ సం॥లో జన్మించెను. బిజ్జలుడు అను రాజునకు ప్రధాన మంత్రిగ నుండెను. కొంతకాలము తరువాత కళ్యాణ్ అను పుణ్యక్షేత్రము వద్ద వీరశైవమత సిద్ధాంతములను ప్రచారము చేయ దొడగెను. భారతదేశములోని బహుదూర ప్రాంతముల నుండి గూడ అనేకులు అచ్చట బసవని మతమును అనుసరించుటకు సమావిష్టు లయిరి. ఈ పుణ్యక్షేత్రమును అనుభవ మండప మని పిలుచుచుండిరి. సరళకన్నడ భాషలో వచన

సాహిత్యమును బసవుడు, ఆయన సమకాలికులు సృజించిరి. తన అంతిమ దినములలో తన ఆరాధ్యదైవ మైన 'కూడల సంగమ' ప్రభువుతో తుదకాయన సాయుజ్య మందికొనెను. పి. న. రావు.

బాదరాయణుడు (క్రీ. పూ. 500 - 200 మధ్య): బ్రహ్మసూత్రకారుడు. ఈతడు ఉపనిషత్తులందు బహుముఖముగా నున్న బ్రహ్మవాదముల సమన్వయించి సూత్రముల రచించెను. మీమాంసా సూత్రకర్త జైమిని, వైశంపాయనాదులు ఈయన శిష్యులని ప్రసిద్ధి. కాని పూర్వమీమాంసా సూత్రములందు బాదరాయణుని నిష్కర్షలను కొన్నిటి నుదాహరించుటచేతను, బాదరాయణుడు కూడ జైమినిని తన సూత్రములందు పలుచోట్ల పేర్కొనుటచేతను వీరు గురుశిష్యులా యని కొందరు శంకింతురు.

బ్రహ్మసూత్రకర్త బాదరాయణుడే పురాణములను, మహాభారతమును వ్రాసిన వ్యాసు డని సంప్రదాయము. ఇది అసంభవ మని కొందరు అనెదరు. మే. వ. న.

బార్త్, కార్ల్ (Barth, Karl, 1886—): స్విస్ ఈశ్వర మీమాంసకుడు. మతాచార్యుడుగను, జర్మనీలోని గటింగెన్‌లో ఈశ్వర మీమాంసాచార్యుడుగను, పని చేసెను. 1935 లో నాజీలచే బహిష్కృతుడై, బాసిల్ (Basle) లో ఆచార్యుడుగ నుండెను.

క్రైస్తవమత సంస్కరణ కాలము (Reformation) నాటి లూదర్, కాల్విన్‌ల ఈశ్వర మీమాంసను పునరుద్ధరింప ప్రయత్నించెను. ఆయన దృష్టిలో ఈశ్వరుడు అనిర్వాచ్యుడు. మానవునికి సంపూర్ణముగా భిన్నుడు (wholly other); సంపూర్ణముగా అజ్ఞేయుడు. ఆయనను మన తర్కముచే గాని, ప్రయత్నముచే గాని తెలిసికొనజాలము. అయితే ఈశ్వరప్రసాదము లేనిదే మానవుడు అసహాయుడగును. శ్రుతి (Revelation) వలననే సత్యము తెలియును.

క్రైస్తవ మతము సంపూర్ణముగా శ్రుత్యాత్మక మైనది. అతిభౌతిక మైనది. ఈశ్వరుని, మోక్షోపాయమును మానవుడు విశ్వసించుట యైనను చేయవలయును; లేదా వినాశమున కైనను లోనుగావలెను. ఈశ్వరుడే సర్వ నిర్ణయములను చేయువాడు. ఆ నిర్ణయములు మానవునికి అసాధ్యములు.

దర్శన తర్కాదులచే ఈశ్వరాస్తిత్వము గాని, క్రీస్తు దివ్యత్వము గాని స్థాపించలేము. జె. నా. మూర్తి.

బాహ్యార్థ సమర్పణ వాదము (Presentationalism): ఇది ఒక జ్ఞాన మీమాంసా సిద్ధాంతము. భారతీయ దర్శనశాస్త్రములో దీనికి సమానమైనది బాహ్యార్థవాదము. జ్ఞాన ప్రక్రియలో బాహ్యార్థములు ప్రత్యక్షముగ మనస్సుకు సమర్పింపబడుటచేతనే జ్ఞానము సాధ్యమగుచున్న దని ఈ వాదము చెప్పును. ఇది ప్రతికృతివాదము (representationalism) నకు, లేదా బాహ్యార్థానుమేయ వాదమునకు వ్యతిరేక మైనది. బాహ్యార్థ సమర్పణ వాదమునకును, ప్రతికృతి వాదమునకును మధ్యగల భేదమును, భారతదేశ దర్శనములలోని బాహ్యార్థ వాదమునకును బాహ్యార్థానుమేయ వాదమునకును మధ్య గల విభేదమును పర్యవసానములో నొకటియే. అయితే ప్రతికృతివాదము వస్తువులను వాటి ప్రతికృతు లగు భావముల మధ్యవర్తిత్వము ద్వారానే తెలిసికొనుచున్నా మని చెప్పును; కాని బాహ్యార్థానుమేయ వాదము వస్తువులను గురించిన భావముల ద్వారా బాహ్యార్థములను అనుమానించుచున్నా మని చెప్పును. ఈ వాదములు బాహ్యార్థవాదము (realism) లోని రెండు ముఖ్య విభాగములు. ఈ రెండే కాక బాహ్యార్థవాదములో విమర్శనాత్మక బాహ్యార్థవాద (critical realism) మను మరియొక విభాగము కూడ ఆధునిక కాలములో ఏర్పడినది. జ్ఞానప్రక్రియ విషయములను విభజించుచున్న దనియు, విషయి, విషయముల సంయోగముద్వారానే జ్ఞానము జనించుచున్నదనియు, జ్ఞానప్రక్రియలో జ్ఞాన సంపాదనకు సాధనములుగా మనోభావములు ఉపకరించుచున్న వనియు, జ్ఞాన ప్రక్రియలో ఉన్న దంతయును బాహ్యార్థగతమే కాదనియు విమర్శనాత్మక బాహ్యార్థవాదులు వాదింతురు. జె. నా. మూర్తి.

బాహ్యార్థానుమేయ వాదము (Representationalism): జ్ఞానమీమాంసలో బాహ్యార్థవాదములోని ఒక సిద్ధాంతము. బాహ్యార్థ ప్రత్యక్షవాదము (presentationalism) నకు భిన్నమైనది. జ్ఞాన ప్రక్రియలో మనస్సు బాహ్యార్థమును ప్రత్యక్షముగా దర్శించుట లే దనియును, భావముల (ideas) మధ్యవర్తిత్వము (mediation) ద్వారా మాత్రమే వానిని గ్రహించుచున్న దనియును చెప్పు సిద్ధాంతము. బౌద్ధ దర్శనములలోని బాహ్యార్థానుమేయ వాదమునకు ఈ సిద్ధాంతము సరిపోవును. బాహ్యార్థములు వానికి ప్రతికృతులగు భావముల ద్వారా అనుమానింపబడుచున్న వని బాహ్యార్థానుమేయవాదుల అభిప్రాయము. పాశ్చాత్య దర్శనములలో లాక్, డేకార్ట్ మొదలైనవారిట్టి సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించిరి. జె. నా. మూర్తి.

బుద్ధఘోషుడు: క్రీ. శ. అయిదవ శతాబ్దాదిని జీవించిన బౌద్ధపండితుడు. ఈతడు తొలిని బ్రాహ్మణుడై, బౌద్ధమతమును తరువాత స్వీకరించెను. ఈతని "విసుద్ధి మాగ్గ" అనుగ్రంథము హీనయానమతమం దొక ప్రస్థా

నము. 'ధమ్మసంగని' అను మరియొక బౌద్ధ గ్రంథమునకు అమూల్యమైన వ్యాఖ్యను పొందుపరచినాడు. మే. వ. న.

బుద్ధి సర్వస్వ వాదము (Panlogism) : 'పాన్' అను మాటకు 'సర్వము' అని అర్థము. 'లాగాస్' అను దానికి శబ్దము, లేదా 'బుద్ధి' అని అర్థము. ప్రపంచము బుద్ధియొక్క, లేదా శబ్దముయొక్క అభివ్యక్తి రూపము అను సిద్ధాంతమునకు 'పాన్‌లాగిస్మ్' అని పేరు. హెగెల్ ప్రతిపాదించిన వాస్తవికతా సిద్ధాంతమున కీపేరు ఉంచబడినది. జె. నా. మూర్తి.

బృహస్పతి : చార్వాక దర్శన సూత్రముల ఆదికర్త బృహస్పతి యని ఒక ప్రతీతి కలదు. ఈతడు బహుశః దేవగురుడు కాడు. చార్వాక సూత్రములు బృహస్పతి రచితము లని తక్కిన అనేక వాదగ్రంథములందు కూడ పేర్కొనబడినది. మే. వ. న.

బెంతమ్, జెరిమీ (1748 - 1832) : ఆంగ్లదార్శనికుడు; ధర్మశాస్త్రవేత్త (Jurist). ప్రతి వ్యక్తియు తన స్వార్థమును నిర్ణయించుటకు తానే సమర్థుడనియును, తన స్వార్థమును తాను నిర్నిబంధముగ సాధించుకొనగల అవకాశము వ్యక్తికి ఉండుట మంచి దనియును బెంతమ్ అభిప్రాయము. "ఒక వ్యక్తికి సంతోషమును, శ్రేయస్సును, సౌఖ్యమును చేకూర్చునట్టివియు, వానికి కలుగ గల అపకారమును, బాధను, దుఃఖమును నివారించునట్టివియు అగు వస్తుగుణములే ఉపాదేయములు"

జెరిమీ బెన్థమ్
(క్రీ. శ. 1748 – 1832)

అనునదియే బెంతమ్ ఉపయోగితా తత్త్వము. బెంతమ్ భావనలో సుఖము, దుఃఖము అను రెండు మూలభావములే మానవజాతిని పాలించుచున్నవి. మానవులు సుఖ దుఃఖముల కీ విధముగ పరతంత్రులై యున్నారను సత్యము మీదనే ఉపయోగితా సూత్రము నిర్మింపబడినది. "గరిష్ఠ సంఖ్యయొక్క గరిష్ఠ సుఖమును కూర్చుటయే" శాసనముయొక్క ప్రధాన లక్ష్యము కావలెనని యీతని సిద్ధాంతము. కె. రా. కృ.

బెనెడిక్‌టైన్‌లు : ఇటాలియన్ భక్తుడు సెంట్ బెనెడిక్ట్ (480 - 543) నిర్ణయించిన విధుల కనుగుణముగా సన్న్యాసి జీవితము గడుపువారగుటచే వీరు 'బెనెడిక్‌టైన్' లయిరి. లాటియమ్ రాష్ట్రములోని సుబియాకోలో బెనెడిక్‌టైనుల తొలికేంద్రము వెలసెను. ఆ పరిసరములలోనే సెంట్ బెనెడిక్‌టైన్ మరి 12 మఠములను కూడ స్థాపించెను. తరువాత మాంట్ కేసినో మఠమునుండి పోయి టెర్రాపీనాలో మరొక మఠము కూడ స్థాపించెను. క్రీ. శ. 580 - 590 ప్రాంతములో మాంట్ కేసినోను లొంబార్డులు కొట్టుటతో అచ్చటి బెనెడిక్‌టైన్‌లు రోమ్ నగరము చేరుకొని లాటిరాన్ బసిలీకామ్ అనుబంధముగా అక్కడ ఒక మఠము స్థాపించుకొనిరి. క్రీ. శ. 596 లో ఆగస్టీన్, ఆతని సహచరులును మొట్టమొదటి సారిగా ఇటలీ వదలిపెట్టి తమ సన్న్యాస సంప్రదాయముతోసహా ఇంగ్లండుకు తరలివెళ్లిరి. ఇంగ్లండులో ఈ సంప్రదాయము బాగుగా వేరు నాటుకొనుటయే కాక, 8వ శతాబ్దములో అక్కడనుండి క్రమముగా జర్మనీకి కూడ వ్యాపించెను.

సెంట్ ఆగస్టీన్, ఆయన సహచరులైన 40 మంది బెనెడిక్‌టైనులే నడుముకట్టి ఇంగ్లండులో వివిధ ప్రాంతములకు క్రైస్తవమతమును వ్యాపింపజేసిరి. తరువాత క్రమముగా హాలండు, జర్మనీలకు, స్కాండినేవియా, పోలెండులకు దివ్యసందేశము వినిపించిన ఘనత కూడ వీరికిని, వీరి అనుయాయులకును చెందును. ఈ విధముగ ట్యూటానిక్ జాతులకు క్రైస్తవమత దీక్ష నిచ్చినవారు బెనెడిక్‌టైన్‌లే అని స్పష్టము. ఒక్క ఐర్లండులో తప్ప మిగిలిన క్రైస్తవ దేశము లన్నిటిలోను వారు మఠములు స్థాపించిరి. ఆ మఠము లన్నియు సంస్కృతి ప్రసారక కేంద్రములైనవి. కొన్ని మఠములకు అనుబంధములుగా పాఠశాలలు కూడ నిర్వహించుచు, వాటిని విద్యా కేంద్రములుగ కూడ తీర్చిదిద్దిరి. ప్రాచీన కాలమునాటి ల్యాటిన్ ఉద్గ్రంథములను - మత సంబంధమైనవి, ఇతరములైనవి - వ్రాయించి భద్రపరచు మహాకార్యమును ఈ మఠములే నిర్వర్తించినవి. ఈ మఠములలో ప్రారంభము నుండియు పురుషులతోపాటు బెనెడిక్‌టైన్ సన్న్యాసినులు గూడ ఈ మహోద్యమము లన్నిటిలోను పనిచేసిరి. కె. రా. కృ.

బెర్గ్‌సన్ (1859 - 1941) : తనకాలపు ఫ్రెంచి దేశస్థులపై బెర్గ్‌సన్ దర్శనము అమితమైన ప్రభావమును నెరపినది. గ్రేట్ బ్రిటన్‌లోని దార్శనిక సమాలోచనను స్పృశించి విలియమ్ జేమ్స్ ద్వారా యునైటెడ్ స్టేట్సులో కూడ బహుళవ్యాప్తి నిది యందికొనినది. బెర్గ్‌సన్ చనిపోయిన తరువాత నీతని ప్రభావము తన తొంటి సార్థక్యమును కోలుపోయి, కేవల చారిత్రకాన్వేషణ విషయముగ నిలచిపోయినది. సత్యేతరము లనియు, మానవ చైతన్యముయొక్క గౌరవము నపహరించున

వనియు బెర్గ్‌సన్ నిరాకరించిన విషయములతో, విధానములతో పాశ్చాత్య దార్శనికు లిప్పుడు ముఖ్యముగా వ్యాపృతులై యున్నారు. బెర్గ్‌సన్ అభిప్రాయములో చైతన్యమునకు సాక్షాత్తుగ సమర్పింపబడిన విషయముల అంతరజ్ఞానమే వాస్తవిక దర్శనమునకు మూలము. ఎల్లప్పుడును పురోగమించుచున్న ఏకమగు సృష్టికార్యముగా సత్యమును ఈ విషయములు కనబరచును. బెర్గ్‌సన్ పరిభాషలో దీనినే సర్జనాత్మక శక్తి (elan vital) యందురు. అవిరతముగ ముందునకు త్రోసికొనిపోవుచున్న శక్తియే ఈ ప్రాణశక్తి. ఈ శక్తి ద్రవ్యముచే కలుగు నిరోధమును, అవకాశము యొక్క అచలత్వమును ప్రతిఘటించుచు, వివిధములయిన అనుభవ రూపముల దాల్చుచు, భౌతిక ద్రవ్యమునుండి జీవమునకు, అట నుండి మానవునకు, అట నుండి ఇంకను పైకి నిత్యము ఎగప్రాకు చుండును. ఈ అవిరతగతి యొక ఆత్మవైవిధ్యీకరణ ప్రక్రియ. కాని దీనియందేకత్వ మనువర్తించుచునే యుండును. ఈ ఏకత్వమునుండియే భేదములు ప్రవహించును. పై జెప్పిన పురోగతి ఈభేదములకు ధారకమేగాక, వాటికి అభిన్నము కూడను. ఈ పై జెప్పిన భావములు నాలుగు ఉద్గ్రంథములలోను, తరువాత గ్రంథస్థములు గావింప బడిన చిన్న చిన్న వ్యాసములలోను బెర్గ్‌సన్ విస్తరించి, మార్చి, పరిశోధించెను. ఆ ఉద్గ్రంథము లివి :

బెర్గ్‌సన్, హెన్రీ
(క్రీ. శ. 1859 – 1941)

1. 'లేడాన్నీజ్ ఇమ్మీడ్యట్స్ డిలా కాన్షన్స్' చైతన్యమునకు ప్రత్యక్షముగా సమర్పింపబడిన అంశములు (1889).
2. 'మేటియర్ ఎట్ మెమ్వారీ' భౌతిక ద్రవ్యము, స్మృతి (1896).
3. 'లివల్యూషన్ క్రియాట్రీస్' సర్గాత్మకపరిణామము.
4. 'లే డోయ్ సోర్సీజ్ డిలా మొరాలిటీ ఎట్ లా రెలిజన్' నీతి, మతముల రెండు ప్రభవ స్థానములు (1932).

పత్రికలనుండి పునర్ముద్రితమైన ఈతని గ్రంథములలో ముఖ్యమైనవి : (1) 'లెనర్జీ స్పిరిట్యుయేల్' (1919)-ప్రాణశక్తి, (2) 'డూరీ ఎట్ సిమల్టేనియటీ' (1922)- అవధి యౌగపద్యము. ఈ రెండవ గ్రంథము 'సొసైటీ ఫ్రాన్సెయజ్ లి ఫిలసాఫిక్' యాజమాన్యమున తనకును ఐన్‌స్టైన్ నకును మధ్య జరిగిన శాస్త్రవివాద ఫలముగా ప్రచురించబడినది. ఈ గ్రంథమందు ఐన్‌స్టైన్ యొక్క దిక్కాలావిరతకమునకు బెర్గ్‌సన్ యొక్క వాస్తవిక కాలప్రవాహమునకు (real duration) మధ్య గల సంబంధములను చర్చింపబడినవి.

"డానీజ్" (donnees) అను గ్రంథములో శుద్ధకాల ప్రవాహ భావమును మనోద్రవ్యము గాను, అతిభౌతిక సత్యము గాను బెర్గ్‌సన్ ప్రదర్శించెను. ఈ కాల ప్రవాహమనునది యొక మానసిక ప్రవాహము. నిర్విరామముగ నది విభిన్నముఖములై ప్రవహించుచు, సంతత పరిణామము నొందుచుండును. మన భావనలు, మన పరిచ్ఛేదక ప్రక్రియలు (quantifications) దానిని ఛేదించి ఖండములుగా మన కగపడునట్లు చేయును. ఈ అగపడుటకు కారణము : ఆ ఛేదక క్రియలు వాస్తవిక కాలమును దేశముతో మేళవించి, చలనమును అచలతకు సాపేక్షముగా నిర్వచించును. విస్తృతి చలన స్వభావము లేనిది. దిగ్బిందువులు పరస్పర సదృశములు. అందులో ప్రతిదియు తక్కినవాటికి బాహ్యముగాను, ఒకదాని ననుసరించి ఇంకొకటియు ఉండును. వాస్తవిక కాలము విస్తృతము కాదు; సంహతము. ఉత్తర క్షణములు పూర్వక్షణములలో చొచ్చుకొనిపోయి, ప్రతి క్షణమును ప్రతినవ గుణముల కలదిగా కన్పట్టును. ప్రత్యేకముగా లెక్కపెట్టుటకు వీలిచ్చు దిగ్బిందువుల క్రమమునకు విరుద్ధ మగు భూత, వర్తమాన, భావి కాలాంశముల క్రమము ఒక అవిభక్త ప్రవృత్తి (activity). ఈ అవకాశమందు జీవించుటకు ఆరాటపడుచుండు మనము వ్యవహారయోగ్య మగు సంవిధానముల కల్పించు ఉద్యమములో సహజముగ విచ్ఛేద రహితమైన కాలమును నిశిత, పరిమిత, సంకలనీయ లక్షణములు గల క్షణముల రూపమును దాల్చిన విజ్ఞాన శాస్త్రీయ, పారిక్రామిక కాలముగ మార్చితిమి. ఇంతేకాక, అపరిచ్ఛేద్య వస్తువులకు పరిచ్ఛేదము నారోపించు యత్నములే భాష, తర్కము, గణిత శాస్త్రము, భౌతికశాస్త్రము సూచించు పృథక్కరణములుగా నైనవి. ఈ ఆరోపణ ఫలములే జీనో యొక్క ప్రసిద్ధ విరోధాభాసలును, దర్శనశాస్త్ర, విజ్ఞానశాస్త్రములకు సంబంధించిన ప్రయోజనవాదీయ, యాంత్రిక శాస్త్రీయ పూర్వనిర్దేశాత్మక నిర్ణయములును. సజీవకాలము స్వతంత్రము, ఉత్పాదకము, అనిర్దేశ్యము.

తన "ద్రవ్యము, స్మృతి" లో బెర్గ్‌సన్ ఈ పైసిద్ధాంతమున కుపపత్తుల కల్పించ బూనుకొనెను. శరీరమునకు, మనస్సునకు గల సంబంధమును చర్చించుపట్ల శరీరము ఆత్మచే కల్పితమైన సాధన మని బెర్గ్‌సన్ వాదించును,

ఆత్మయనగా పుంజీభూత మగు కాలముయొక్క స్వచ్ఛంద ప్రవాహమే. దానిని ప్రత్యక్షించుట యనగా దేశము యొక్క అవిచాల్యతను, ద్రవ్యముయొక్క నిరోధమును ఎదిరికొనుటయే. భౌతికద్రవ్యము, దేశము నిర్దిష్ట ప్రవృత్తి లోనికి ఈ ప్రవాహమును ప్రోద్బలించును. ఈ ప్రోద్బలన కర్త మస్తిష్కమే. ఇది ఆ కాల ప్రవాహమును తానెన్నుకొనిన ప్రవృత్తులను కలుజుల (channels) లోనికి దేశము, ద్రవ్యముల జడత్వ నిరోధముల నెదుర్కొనుటకై ప్రేరించి, ప్రవృత్తిని చేకొనని దాని నంతటిని మాటివేయును. ఈ మాటివేయబడిన దానికే శుద్ధస్మృతి యని బెర్గ్‌సన్ పేరిడెను. ఇదియే మన ఆత్మల మూలము (moi d' en bas). అట్లు ప్రవృత్తిని గ్రహించిన దెల్ల ప్రక్రియక్రింద ఘనీభవించును. ఇందు ఉపలబ్ధి స్మృతిగాను, అవిజ్ఞాత భూతము గాను రూపొందును. చేష్ట (action) అజ్ఞాత భూతాంశము లలో నేదేని ఒక దానిని స్వచ్ఛందముగా ఎన్నుకొనును. ఈ వరణము అనిర్దిష్టము. స్వతః ప్రేరితముగా నానాత్వమును స్వీకరించు ప్రాణశక్తి తాను విభక్తము కాకుండ అయస్కాంతమువలె పరస్పర ప్రతీకార ప్రవణము లగు ధ్రువముల నేర్పరచుకొనును. అందొక ధ్రువము ఉత్తరోత్తరోన్నతిని గాంచుచున్న చల, అనిర్దేశ్య సర్గశక్తి. రెండవది ఉత్తరోత్తరముగా క్షీణించుచున్న చలనశీల మగు భౌతికద్రవ్యము. క్షీణించి, క్షీణించి అది అవకాశము యొక్క చలనశూన్యతగా పర్యవసించును. ఈ విస్తృతతర దార్శనికానుషంగములు "సర్గాత్మక పరిణామము" లో నిరూపించబడినవి.

పై జెప్పిన క్రియయొక్క భిన్నావస్థలను సర్గాత్మక పరిణామ సిద్ధాంతము విపులీకరించును. ఇది తారజువ్వ ఆకాశమును దూసికొనిపోవునట్లు భౌతిక ద్రవ్యముగుండ, దేశము గుండ ప్రాణశక్తి యెట్లు దూసికొనిపోవునో వివరించు ఇతిహాసము. అక్షయ జలయంత్రము వలె 'సర్గాత్మక పరిణామము' నానాత్వమును ప్రదర్శించుచు ఎప్పటికప్పుడు ముందుగా నిర్దేశించుటకు వీలు లేని ప్రతినవ రూపములను సృజించుచు, పైపైకి దూసికొనిపోవును. ఆ రూపములలో నొకటి వృక్షము. ఇంకొకటి సహజ జ్ఞాన చోదిత మగు కీటము. మరి యొకటి బుద్ధిచోదిత మైన మానవుడు. వృక్షములు క్లోరోఫిల్ (హరితపర్ణద్రవ్యము) నిర్మాణ ప్రవృత్తి నాధారముగా గొని జీవించు అచలములు. చలనశక్తి గల కీటకములు, జంతువులు, మానవులు— ఈ జాతు లన్నియు వృక్షములను తిని, లేదా ఒకదాని నికొంకటి తిని బ్రతుకును. ఈ దంత నఖర నియతికి (law of tooth and claw), ఈ పరస్పర గ్రసన ప్రవృత్తికి హేతువు పరిచ్ఛేదానర్హమైన వస్తువు దేశ, ద్రవ్య పరిచ్ఛిన్నముగా పరిగణించ బడుటయే. సంతతము పురోగమించుచున్న ప్రాణశక్తి సావయవులగు విభేదముల నుత్పాదించి, వాటికి నాశము లేకుండ కాపాడును.

"మతముయొక్క రెండు ప్రభవ స్థానములు" అను గ్రంథమునందు బెర్గ్‌సనే తన భావమును మనుష్య ప్రతీతులకు, మనుష్య సంసర్గములకు అన్వయింపచేసెను. ఈ దివ్య ప్రాణశక్తి మానవునిలో భౌతిక ద్రవ్యత్వ శృంఖలముల నుండి పూర్తిగా విడివడినది. అట్లు చేయుటకు ఆ శక్తి ద్రవ్యముయొక్క చలన, మాన ప్రకారములను స్వీకరించి, దేశముయొక్క అపరిణమ్యతను పృథక్కరించవలసి వచ్చినది. ఈ పరిణామ ఫలమే మానవబుద్ధి, మనుష్యుడు మిగిలి యుండుటకు కారణము. ఈ బుద్ధి ప్రాణశక్తి యొక్క సహజ త్యాగమును భౌతిక ద్రవ్యముయొక్క అహంకారమునకు లోబరచి, ప్రాణశక్తి ప్రవాహమును వేరు వేరు నమ్మకములు, స్మృతులు, సంస్కృతులలోనికి చీల్చినది. ఈ నమ్మకములు మొదలైనవి ప్రపంచజాతులు కల్పించిన విధులు, నిషేధములు, జానపద రీతులు, ఆచారములు - వీటిలోనే గాక ప్రతి మానవసంఘము ఆ సంఘ పరిధిలో వైవిధ్యమును మరుగుపరచి సాదృశ్యరూపమగు ఐక్యమును పెంపొందించునట్లు చేయు పురాణ విశ్వాసములు, కర్మలు, అభ్యాసములు - వీటియందు కూడ మనకు గోచరించుచుండును. కావుననే వినాశోన్ముఖ మగు కఠిన, అపరిణమ్య మతముల నండగా గొని జనులు సంవృత సంఘములుగా నేర్పడుదురు. వీటికి జననహేతు వగు ప్రాణశక్తి వీటిని విడిచి తిరోగమించిన వెంటనే ఒక సంక్షోభము సంఘమున ప్రవేశించును. కొందరు విశేషాధికారులు ఈ అడ్డంకుల భేదించి దివ్యప్రాణశక్తిని సాక్షాత్కరింతురు. వారు సృష్టికర్తయొక్క స్వతంత్రతను, ప్రవృత్తిని తిరిగి సాధింతురు. ఆంతర జ్ఞానములో బుద్ధి సీమలను దాటి, బుద్ధి, సహజ జ్ఞానము ఎచ్చోట ఏకీభవించునో అట్టి భగవత్సాన్నిధ్యమును వీరు సంపాదింతురు. ఈ సాక్షాత్కార సంశ్లేషనుండి వీరలు మరల ధీరులుగ, సిద్ధులుగ, మానవ రక్షకులుగ మరలి, మానవులకు హితబోధ నొనర్చి, ఈశ్వరుని సృజనశక్తికి వాస్తవిక వ్యంజక మగు వివృత (open) సంఘమును, దానితో పాటు త్యాగశీలమును, సతతాతిశయోన్ముఖమును అగు మతమును తిరిగి స్థాపింతురు. (చిత్రముగ మేరీ, జాన్ ఆవ్ ది క్రాస్, తేరిసా వంటి క్రైస్తవ ద్రష్టలనే బెర్గ్‌సన్ పేర్కొనును). విజ్ఞానము, పరిశ్రమ వీటిని ఆశ్రయించి పెంపొందిన నేటి మన నాగరికతయు ఇట్టి సంకట స్థితిలోనే యున్నది.

అచల సంవృత స్థితి, చల వివృతస్థితి ఈ రెండింటిలో నొక దానిని ఎన్నుకోవలసిన ఆవశ్యకత మన నాగరికతకు ప్రాప్త మైనది. కాలెన్.

బెర్ద్యయేవ్, నికొలాయ్ అలెగ్జాండ్రోవిచ్ (Berdyaev, Nikolai Alexandrovitch) (1874-1948) : రష్యన్ మతదార్శనికుడు ; 1917 కమ్యూనిస్టు విప్లవము తరువాత లెనిన్ ఆయనను మాస్కో విశ్వవిద్యాలయములో దర్శనశాస్త్రాచార్యునిగ నియమించెను. కాని 1922 లో సోవియట్ యూనియన్‌నుండి బహిష్కరింపబడెను. బెర్లిన్ చేరుకొని అచ్చట మత దర్శన విద్యాలయము నొకదానిని నెలకొల్పెను. తరువాత ఆ సంస్థను పారిస్‌కు తరలించెను. 1939 లో సోర్‌బోన్ విశ్వవిద్యాలయములో ఆచార్యుడయ్యెను.

ఆయన చింతన జ్ఞానమత(gnosticism) చింతనను పోలియుండును. జర్మను భావ ప్రధానవాదులకును, బమ్ వంటి సాక్షాత్కార వాదులకును ఆయన తన చింతనకై ఋణపడియుండెను. ఆయన వ్యక్తిత్వవాద (personalism) దర్శనమునకు ఐరోపీయచింతనపై బహుళ ప్రభావము గలదు. మానవునిలోని సృజనశక్తికి ఆయన అధిక ప్రాముఖ్యము నిచ్చెను. మానవుని సృష్టికర్తయగు ఈశ్వరుని సృజనకార్యమును మానవుడు కొనసాగించి ఉన్నతమైన నాగరికతను నెలకొల్పవలె నని బెర్ద్యయేవ్ బోధించెను. మానవుడు భౌతిక దివ్యాంశముల సమ్మేళన మని ఆయన అభిప్రాయము. రాబోవు ఒక 'నూతన మధ్యయుగము' నకు తాను ప్రవక్త నని ఆయన చెప్పుకొనెను. ఆ యుగములో - మానవుని మతైక్యము, మతదృష్టి పునరుద్ధరింపబడు నని ఆయన ఊహించెను. తన కాలము నాటి హేతువాదమును, ఉదారవాదమును, కమ్యూనిజమును, నియో తామిస్టు ఛాత్రవాదమును, నాస్తిక మానవతా వాదమును, ప్రజాస్వామ్యమును, ధనిక విధానమును ఆయన తీవ్రముగా విమర్శించెను. సాక్షాత్కారవాదుల నిషేధాత్మక మీమాంస నాయన సమర్థించును. జె. నా. మూర్తి.

బెర్నార్డ్, సెంట్ (Bernard, St.) (1090-1153): మధ్యయుగపు ఋషి, సన్న్యాసి, మతబోధకుడు, ఈశ్వర మీమాంసకుడు. ఫ్రాన్స్‌లోని ఫాన్టైన్‌బ్లో లో జననము. బెర్నార్డ్ దృష్టిలో ఈ జగత్తు ఒక ప్రవాస సీమ ; పరీక్షా కేంద్రము. ఆ విధముగ తప్ప మరొక విధముగ ఈ జగత్తున కర్థములేదు. ఇక్కడ మానవు లందరును "పరదేశులవంటివారు ; తైర్థికులవంటివారు". "ముక్తిమార్గము శాశ్వతముగ నిర్ధారిత మయినది". ఈశ్వరశాస్త్ర కర్తవ్యము సంప్రదాయ మార్గమును కాపాడుచుండుటే. కె. రా. కృ.

బేకన్, ఫ్రాన్సిస్ (Bacon, Francis) (1561-1626) : ఆంగ్ల దార్శనికుడు, రాజ్యనిర్వాహకుడు. ఇంగ్లండునకు ఉన్నత న్యాయాధికారి (Lord chancellor) గ నుండెను. జ్ఞాన పునరుద్ధరణయుగ పురుషుడు. అరిస్టాటిల్‌కు, ఛాత్రవాద తర్కమునకు విరుద్ధముగా ఈతడు సత్యమును కనుగొనుటకు వ్యాప్తిగ్రహణ పద్ధతియే ప్రధాన మని నిరూపించెను. ఈ వ్యాప్తిగ్రహణము ప్రత్యవేక్షణపైనను, ప్రత్యవేక్షిత ప్రయోగ ఫలములను విశ్లేషించి, వాటినుండి అనుమానములను సాధించి, కల్పనలను కల్పించి, ఆ కల్పనలను మరల ప్రయోగముచే సత్యము అని నిరూపించుట పైనను ఆధారపడియున్నది (చూ. అనుభవ వాదము. పుట - 244). తనకు పూర్వము 13 వ శతాబ్దిలో జీవించిన

ఫ్రాన్సిస్ బేకన్
(క్రీ. శ. 1561 - 1626)

రోజర్ బేకన్ వలెనే ఫ్రాన్సిస్ బేకన్‌గూడ శాస్త్రములన్నియు ఆదిలో అన్యోన్య సంబద్ధములే నని వాదించెను. ఈ శాస్త్రముల కన్నింటికిని సాధారణ మగు కొన్ని సత్యములు ప్రాతిపదికగా గల వని ప్రతిపాదించి, ఆ సత్య సముదాయమునకు 'ప్రైమా ఫిలాసఫియా' (ప్రాథమిక దర్శనము) అని పేరిడెను. కె. రా. కృ.

బేకన్, రోజర్ (Bacon, Roger) (1214-1294): ఆంగ్లదార్శనికుడు ; శాస్త్రజ్ఞుడు ; సెంట్ ఫ్రాన్సిస్ సంప్రదాయమునకు చెందినవాడు. తరువాతి తరములవారు ఆయనను 'డాక్టర్ మిరాబిలిస్' (అద్భుత మేధావి) అని వ్యవహరించుచు వచ్చిరి. ప్రయోగమునకు, గణితమునకు వైజ్ఞానిక చర్చలలో ఆయన అత్యధిక ప్రాధాన్యము నిచ్చెను. గణితము తెలియనిదే ఏ శాస్త్రములును స్వాధీనము కాజాల వనియు, ప్రయోగము

రోజర్ బేకన్ (క్రీ.శ. 1214-1294)

సర్వశాస్త్రములకును సారథివంటి దనియు బేకన్ నిశ్చితాభిప్రాయము. ప్రయోగశాస్త్రములందు నిగమన తర్కమును వినియోగించి, ప్రయోగ ఫలములను సత్యములుగా నిరూపించవలెనని ఆయన సిద్ధాంతము. జగత్తులో వ్యక్తియే అత్యంత వాస్తవిక విషయమని ప్రతిపాదించి, జాతి లక్షణమునుబట్టి వ్యక్తి లక్షణమును నిర్ణయించు పద్ధతి (individuation) అవివేక పురస్కృతమైన దని బేకన్ దానిని తీవ్రముగా నిరసించెను. కె. రా. కృ.

బోనవెంచర్, జాన్ ఫిడాన్జా (Bonaventure, St.) (1221-1274): సిరఫిక్ డాక్టర్ (దివ్యాచార్యుడు) అను ప్రఖ్యాతి నార్జించిన బోనవెంచర్ (జాన్ ఫిడాన్జా) కేథోలిక్ మత ఋషి, పండితుడు. అతడు క్రీ. శ. 1221 వ సంవత్సరములో ఇటలీ దేశమందలి విటర్బోకు సమీపమున నున్న బాగ్నోరియా యను చిన్న పట్టణమున జన్మించెను. అతడు 1274 జూలై 15 వ తేదీని లియాన్స్‌కడ పరమపదించెను. అతడు తన యౌవన ప్రారంభదశయందే పారిస్ విశ్వవిద్యాలయమున చదువు కొనసాగించి, 1242 వ సం॥న కళలయందు నిష్ణాతు డయ్యెను. మరుసటి సంవత్సరమునందే అతడు ఫ్రాన్సిస్కన్ ఆశ్రమమును స్వీకరించి హేల్స్ వాసి యగు అలెగ్జాండరు వద్దను, ఫ్రాన్సిస్కన్ సంప్రదాయమునకు చెందిన తదితర ప్రసిద్ధాచార్యుల వద్దను దైవ మీమాంస నభ్యసించెను. 1248 లో పవిత్ర గ్రంథమందును, 1250 లో మహావాక్యములందును పట్టభద్రుడై అతడు పీటర్ లొంబార్డు మహావాక్యములపై నుపన్యసించెను. 1253 లో అతడు దైవమీమాంసలో ప్రవీణు డయ్యెను. అత్యున్నతాధికారి (మినిస్టర్ జనరల్) గా 1257 నుండి 1273 వరకు అతడు ఫ్రాన్సిస్కన్ ఆశ్రమమును నిర్వహించెను. 1273 వ సం॥ము నందు మత సర్వాధికారియైన పదియవ గ్రిగొరీ రోమన్‌మత సంస్థకు బోనవెంచరును కార్డినల్‌గా నియమించి, 1274 వ సంవత్సరపు లియోన్స్ ద్వితీయ సమావేశము నాయత్తపరచి, కార్యక్రమమును నిర్వహించ వలసినదిగా నియోగించెను. కాని ఆ సమావేశము పూర్తికాక పూర్వమే బోనవెంచర్ మరణించెను.

తరచు పునర్ముద్రింపబడిన అతని గ్రంథములు: (1) దార్శనిక, దైవ మీమాంసా గ్రంథములు; వీనిలో ముఖ్యమైనవి మహావాక్యములపైని, బ్రెవిలోక్వియమ్ (Breviloquium) పైని వ్రాసిన భాష్యములు, (2) పవిత్ర గ్రంథముపై భాష్యములు, (3) తపస్సు, భగవత్సాక్షాత్కారము వీటని గురించి చెప్పు గ్రంథములు. అందు ముఖ్యమైనవి ఇటినెరారియమ్ మెన్టిస్ ఇన్ డ్యూయమ్ (Itinerarium mentis in Deum), ది కొలేషియోనిజ్ ఇన్ హెక్సామెరాన్ (Collationes in Hexaemeron), డి ట్రిప్లిసి వయా (De triplici via), ది ఓపస్క్యులమ్ డి రిడక్షియోని ఆర్టియమ్ ఏడ్ థియోలాజియమ్ (Opusculum de reductione artium ad theologium): (4) ఫ్రాన్సిస్కన్ వ్యవస్థకు సంబంధించిన గ్రంథములు, (5) మతబోధలు.

మధ్యయుగమునాటి ప్రఖ్యాత దార్శనికులలో, దైవ మీమాంసకులలో బోనవెంచర్ ఒకడు. నిరాడంబరత, శాంతతతో కూడిన ఆత్మశక్తి, భగవత్సాక్షాత్కారాపేక్షతో కూడిన ప్రతిభాశక్తి, భావగాంభీర్యౌన్నతి-వీటితో కూడిన దతని వ్యక్తిత్వము. దైవ సాక్షాత్కార నిమగ్నమైన యతని చిత్తవృత్తి విజ్ఞానమును గాక వివేకము నన్వేషించును. మానవ సంవేదనార్హమైన వస్తువు భగవంతు డొకడే యని యత డనును. అందుచే దర్శనశాస్త్రమునకు ప్రత్యేకమైన విలువ లేదని యాతని మతము. అంతేగాక దైవమీమాంసను గూడ నత డొక శాస్త్రముగా పరిగణింపడు. అతని కది జ్ఞానముతో ప్రారంభమై ప్రేమతో అంతమగు అనుభవపూర్వకము, ఆచరణయోగ్యము అగు వివేకము. దీని చరమదశ భగవద్ధ్యానము, సందర్శనము, మొదట అగస్టిన్ సంప్రదాయమును చేపట్టి, దాని ప్రధాన అనుయాయి ఈత డయ్యెను. అందుచేతనే అతని సిద్ధాంతములలో ఆగస్టిన్ యొక్క, నూతన ప్లేటో అనుయాయులయొక్క సిద్ధాంతచ్ఛాయ లగపడును. అట్టివాటిలో భగవద్దర్శనమును గూర్చిన అతిభౌతిక శాస్త్రాంశములు, దృష్టాంత ప్రదర్శనము, సంకేతములను వాడుట, జ్ఞానముకన్న ప్రేమయొక్క ఆధిక్యము, బీజరూప హేతువులు (రేషియొనిస్ సెమినల్స్), ఆకృతుల నానాత్వము, బోధ (Illumination) సిద్ధాంతము ఇవి ముఖ్యమైనవి.

అతని ప్రభావము, ఆతని సిద్ధాంతములు నేటికిని వాటి సార్థకతను కోలుపోలేదు. జె. కౌప్.

బోజంకెట్, బెర్నార్డ్ (Bosanquet, Bernard) (1840-1923): నవీన హెగెల్ సంప్రదాయమునకు చెందిన కేవల భావవాది (absolute idealist). క్రీ. శ. 1888 నుండి సెంట్ అండ్రూస్ విశ్వవిద్యాలయములో నైతిక దర్శన శాస్త్రాచార్యుడుగ నుండెను. ఈయన సత్యమును ఏకముగా భావించును. ఈ ఏకము సర్వవ్యాపకము; సంపూర్ణ హేతుబద్ధ అనుభవము. ఇదియే సామాన్యమును, విశేషమును సంఘటితపరచును. దీనికి మాత్రమే అస్తిత్వము గలదు. తక్కిన మనస్సులు, వస్తువులు మొదలగు వ్యక్తులు ఆంశిక వ్యక్తిత్వమును, ఆంశిక విశేషత్వమును, ఆంశిక సత్యమును కలిగియున్నవి. అంతవత్తైన

చైతన్యము ఆగంతుకము, అసంపూర్ణము, అస్వతంత్రము, ఆంశిక అస్తిత్వము అను లక్షణములను కలిగియున్నది. ఈ చైతన్యముయొక్క ప్రవృత్తులు, ఇంద్రియానుభవములు, ఆలోచన, నైతికాచరణ, సౌందర్యానుసంధానము - ఇవి యన్నియు ఒక ఉదార లక్ష్యమును వెతుకుచు దానిని ప్రాపించవలెనను ప్రయత్నములో మనకు గోచరము లగుచున్నవి. ఆత్మ తనకన్న ఉదాత్తమగు మరియొక వస్తువునకు తనను తాను త్యాగము చేసికొనుటయే ఆత్మపరిపూర్ణతను సాధించుట యని పై చర్చ మనకు సూచించుచున్నది. ఈ ఉదాత్తమైనది బోజంకెట్ దృష్టిలో విశ్వనాటకమే. ఇది కేవలము (absolute) చే రచింపబడి, రంగస్థల పరిష్కృతమై, అభినయింపబడుచున్నది. ఈ కేవలము కళాకారుడు, అభినేత, హేతుబద్ధ బోధ (intelligence)యును. ఈ బోధయొక్క తాత్పర్యము కేవల నాటకాభినయమే గాక, ఆత్మ ప్రకటనము, బోధ్యమగు సత్యైకత్వమును గోచరింప జేయుటయు అని చెప్పవలసి యున్నది. కె. రా. కృ.

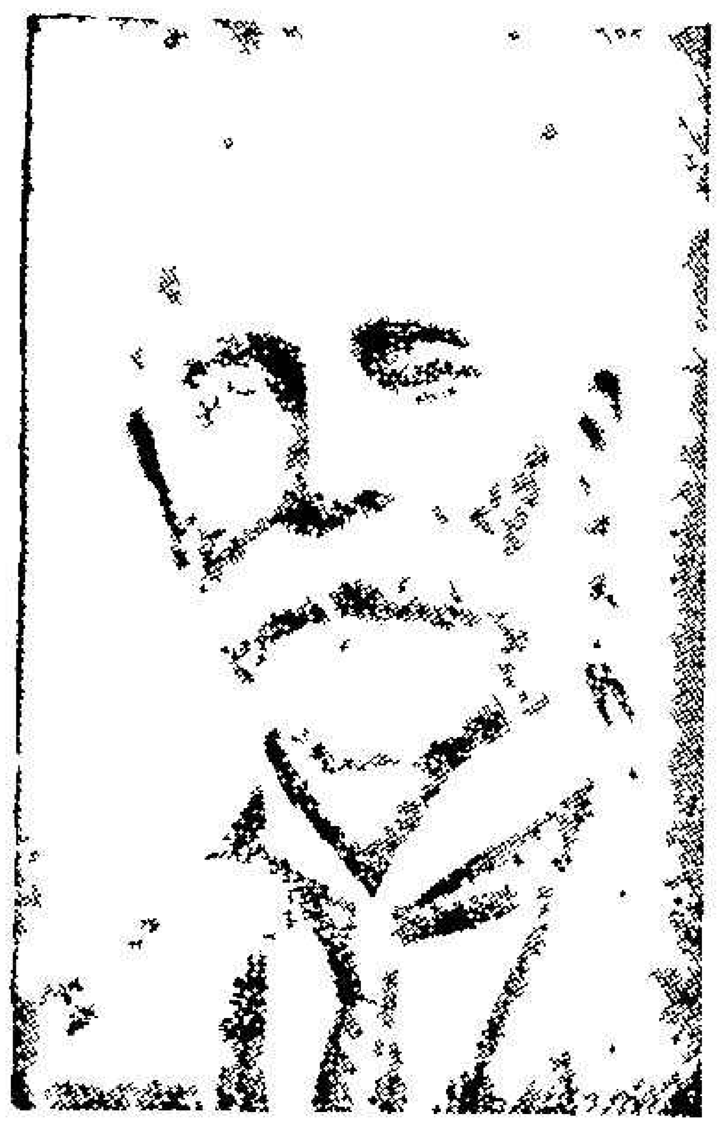

బెర్నార్డ్ బోజంకెట్
(క్రీ. శ. 1840 - 1923)

బోధాయనుడు (క్రీ. పూ. 400): ఈతని పేరున ఉన్న ధర్మసూత్రముల కర్త. విశిష్టాద్వైత మతమునకు ఆకర మగు వృత్తిని బోధాయనుడు రచించినట్లు, అందులోని విషయములనే తాను సంక్షేపించుకొని తన శ్రీభాష్యమును వ్రాసినట్లు రామానుజుడు చెప్పెను. ఈతనినే ఉపవర్షు డని శబరస్వామి పేర్కొనినాడు. ఈతడు ఏకశాస్త్రముగా కొంద రెంచిన పూర్వోత్తర మీమాంసలకు వ్యాఖ్యానము పొందుపరచె నని ప్రసిద్ధి. మే. వ. న.

బోయీతియస్ (Boethius, Anicius Manlius Severinus) (క్రీ. శ. 480 - 525) : అనిశియస్ మాన్లియస్ సెవెరినస్ బోయీతియస్ రోమన్ దార్శనికుడు, రాజ్యకార్య ధురంధరుడు. రోమన్ దార్శనికులలో తుదివాడుగాను, ఛాత్రవాద దార్శనికులలో తొలివాడుగాను ఈయనను చెప్పుట కద్దు. ప్లేటో అరిస్టాటిలుల రచన లన్నియు అనువదించి వారి వాదములకు సమన్వయము సాధింపవలె నని ఆయన ఉద్దేశించినను, ఆ పనిని ఆయన పూర్తి కావింపలేకపోయెను. అరిస్టాటిల్ మీద ఆయన వ్రాసిన గ్రంథము వలననే ఆ గ్రీకు దార్శనికుని పశ్చిమ దేశముల వారికి పరిచయము గావించిన ఘనత ఆయనకు దక్కినది. తర్కశాస్త్రీయ గ్రంథము లనేకములు బోయీతియస్ రచించెను. పశ్చిమ దేశములలో తర్క పరిభాషా పదములు రూపొందుటకు ఆ గ్రంథము లన్నియు విశేషముగ దోహదము చేసినవి.

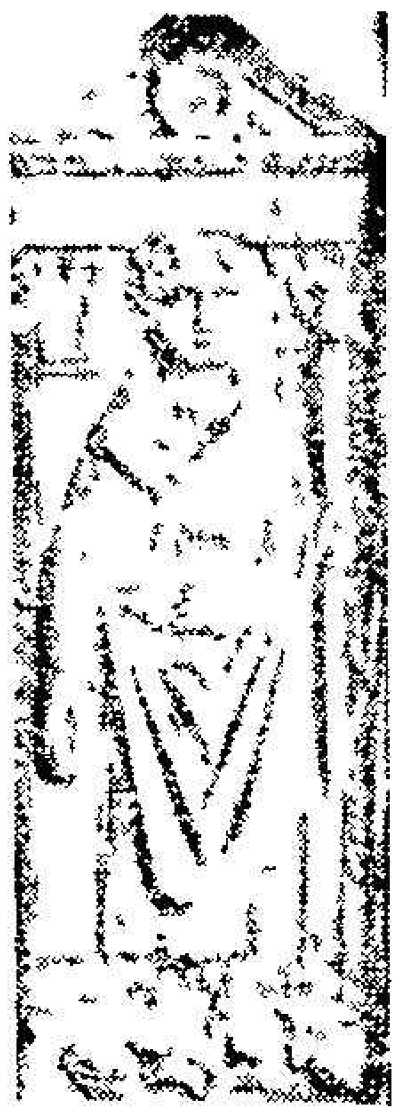

బోయీతియస్
(క్రీ.శ. 480-525)

బోయీతియస్ విఖ్యాత రచన "కన్సొలేషన్ ఫిలాసఫియా" (దార్శనిక సమాధానములు). దానిలో నవీన ప్లేటో వాదము, స్టోయిక్కు మతము ప్రతిపాదితములు.

ఈశ్వరుడు ఉత్తమోత్తమ సాధుత. అట్టి సాధుతయే వాస్తవమైన సుఖము. అందువలన ఈశ్వరుడు వాస్తవ మగు సుఖమునకు ప్రతినిధి. అట్టి సుఖమునే దర్శనశాస్త్ర ముపదేశించు నని బోయీతియస్ సిద్ధాంతము. ఏలన సర్వశక్తియగు ఈశ్వరుడు పాపమును, దుఃఖమును సంకల్పించడు. కె. రా. కృ.

బౌద్ధమతము - అభ్యుదయ, పతనములు : క్రీస్తు పుట్టుకకు సుమారు 600 సం॥ క్రితము గౌతమబుద్ధుడు చేసిన ఉపదేశములు, ఆయన శిష్య ప్రశిష్యులు ఆ ఉపదేశములను ఆచరణలో పెట్టిన విధానములు, వారిచే జరుపబడిన ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ 'సంగీతి' నామక సమ్మేళనములలో ప్రకటితములైన ఉపదేశములు, బుద్ధుడు, ఆయన శిష్యులు చేసిన ఉపదేశములకు 'అర్థకథాచార్యులు' (అర్థకథలు వ్యాఖ్యాన రూపములు), ఇతరాచార్యులు వ్రాసిన భాష్యములు, టీకలు, టిప్పణములు - వీటిలో ప్రతిపాదితమైన మతమే నేడు బౌద్ధమత మని వ్యవహృతమగుచున్నది.

క్రీ. పూ. 483 లో బుద్ధభగవానుడు పరినిర్వాణము పొందెను. నేడు సింహళము, సయాము, బర్మాలలో బుద్ధపరినిర్వాణ కాలముగా ప్రచారములో నున్న సంవత్సరమునకును, పై సంవత్సరమునకును 60 సం॥ల అంతర మున్నది. ప్రాచీన కాలములో క్రీ. శ. 10 వ శతాబ్ది ఆరంభమువరకు క్రీ. పూ. 483 నుండియే లెక్కింపబడుచు వచ్చిన ఒక బుద్ధశకము సింహళములో వ్యవహారములో నుండెను. కాని తరువాత కొంతకాలముపాటు ఆ బుద్ధశకము వ్యవహారమునకు లేకుండపోయి, తిరిగి క్రీ. శ.

11 వ శతాబ్దపు నడిమి కాలమునుండి నేడు వ్యవహార ములో నున్న నూతన బుద్ధశకము పరిగణనలోనికి వచ్చెను. ఈ నూతన బుద్ధశకమును క్రీ. పూ. 544 వ సం॥ము నుండి లెక్కింపసాగిరి. అందుచేతనే ఈ రెండిటికిని 60 సం॥ల అంతర మేర్పడినది.

బుద్ధుని పరినిర్వాణానంతరము బౌద్ధమత చరిత్రలో అత్యంత ప్రముఖ సంఘటనగా ప్రసిద్ధమైనది బౌద్ధ భిక్షుల 'ప్రథమ సంగీతి'. దీనిని గూర్చి వినయ పిటకములోని 'చుల్లవగ్గ' అను విభాగములో అభివర్ణితమైన దానిని బట్టి ఈ క్రింది అంశములు తెలియవచ్చుచున్నవి.

1. బుద్ధుని ప్రముఖ శిష్యుడగు మహాకాశ్యపుడు 'పావా' నుండి 'కుసినగర్' కు వచ్చుచున్న సమయమున బుద్ధుని పరినిర్వాణ వార్త ఆయనకు చేరెను.

2. బుద్ధ పరినిర్వాణము వంటి అత్యంత విషాదకర మగు పరిస్థితిలో కూడ సుభద్రుడు ఇతర భిక్షువులతో పాటు దుఃఖితు డగుటకు బదులు ఇట్లనెను: "మంచి పని జరిగినది. మహాశ్రమణు డిక లేడు. ఇక మన మేది కోరిన అది చేసికొనవచ్చును."

3. 'ధర్మ వినయ' సంగాయనము కొరకు మహాకాశ్యపుడే 'సంగీతి'ని సమావేశపరచెను. దానిలో అయిదు వందల మంది బౌద్ధ భిక్షువులు పాల్గొనిరి.

4. ఆ 'సంగీతి' రాజగృహములో జరిగెను. ఏ యే 'ధర్మము'ల, ఏ యే 'వినయము'ల సంగాయనము ఆ సంగీతిలో జరిగెనో, ఈనాటి త్రిపిటకములోని ఏ యే గ్రంథములా సమావేశములో పఠితము అయినవో నేడు మనము నిర్ణయించుట కష్టము. కాని ఆ సంగీతిలో అభిధమ్మ పిటక సంగాయనము కూడ జరిగెనని 'వినయ అట్ఠకథా', 'సమంత - పాసాదికా' అను గ్రంథములలో వ్రాసిన వ్రాత యథార్థమని చెప్పుటకు మాత్రము స్పష్ట మగు ఆధారము లున్నవి.

సర్వాస్తివాదుల వినయ పిటకములో కూడ ప్రథమ సంగీతిని గూర్చిన వర్ణన యున్నది. ఆ వర్ణన ననుసరించి ధర్మ విషయమున ఆనందుడును, 'వినయ' విషయమున ఉపాలి మహాస్థవిరుడును ప్రమాణముగ అంగీకరింపబడిరి. అంతేగాక, సర్వాస్తివాదుల త్రిపిటకము మాతృక (అభిధర్మ) విషయములో మహాకాశ్యపుడు ప్రామాణికుడు అని కూడ పేర్కొనుచున్నది.

వంద యేండ్లయినను గడువక మునుపే భిక్షువులకు వారిలో వారికి మత భేదములు పుట్టినవి. అందుచేత వారు తిరిగి ఒకమారు సమావేశమై ఏ యే విషయములలో వారిలో మత భేదములు వచ్చినవో, ఆ విషయములను చర్చించి ఒక నిర్ణయమునకు వచ్చుట అవసర మైనది. సుమారు 700 మంది భిక్షువులు వైశాలిలో సమావేశమైరి. ఆ సమావేశమే ద్వితీయ సంగీతి. కాని కొందరు భిక్షువులు వైశాలి సమావేశములో జరిగిన నిర్ణయముల నామోదింపలేకపోయిరి. అట్టివారు కౌశాంబిలో వేరుగ మరొక సంగీతిని సమావేశపరచిరి. ఈ రెండు వర్గముల లోను చేరక, ప్రాచీన సంప్రదాయానుయాయులుగ నుండిన మరికొందరు తమను తాము 'స్థవిరవాదు' లని చెప్పుకొనసాగిరి. స్థవిరవాది భిన్నులు 'మహాసాంఘికుల' మని చెప్పుకొనుచుండిరి. ఈ విధముగ బుద్ధ నిర్వాణానంతరము నూరేండ్లకే బౌద్ధ సంఘము స్థవిరవాదులు, మహాసాంఘికులు అని రెండు వర్గములుగ విభక్తమై పోయినది.

కాని ఆ విభజనము అంతటితో ఆగిపోలేదు. ఆ తరువాతి శతాబ్దములోనే ఆ రెండు విభాగములలోను తిరిగి అవాంతరభేదము లేర్పడి, అట్టివర్గముల సంఖ్య మొత్తము 18 వరకు పెరిగినది. 'కథావస్తువు' (ధమ్మపథములోని ఏడు విభాగములలోను 'కథావత్తు' అయిదవది) మీది అట్ఠకథ (వ్యాఖ్యానము) ననుసరించి ఆ 18 విభాగములును ఇవి:

1. స్థవిరవాదులు, 2. వృజిపుత్రకులు, 3. ధమ్మోత్తరీయులు, 4. భద్రయానికులు, 5. ఛన్నాగారికులు, 6. సమ్మితీయులు, 7. మహీశాసకులు, 8. ధర్మగుప్తికులు. 9. సర్వాస్తివాదులు, 10. కాశ్యపీయులు, 11. సాంక్రాంతికులు, 12. సూత్రవాదులు (సౌత్రాంతికులు), 13. మహాసాంఘికులు, 14. ఏక వ్యావహారికులు, 15. గోకులికులు, 16. ప్రజ్ఞప్తివాదులు, 17. బాహులికులు (బాహుశ్రుతికులు), 18. చైత్యవాదులు.

బుద్ధ పరినిర్వాణము జరిగి రెండువందల పైచిలుకు సంవత్సరములు గడచిన ఆ సమయములోనే సరిగా అశోక చక్రవర్తి బౌద్ధమత స్వీకారము చేసి ధర్మవిజయ దీక్ష గైకొనెను. అశోకుని గురువగు మొగ్గలిపుత్తతిస్స అనేక విషయములపై బౌద్ధ సంఘములో మతభేదము లుండుట గమనించి, ఆ అభిప్రాయ భేదములను సమన్వయపరచుటకై తృతీయ సంగీతిని సమావేశపరచెను. ఈ మూడవ సంగీతి పట్నా (పాటలీపుత్రము) నగరములోని అశోకారామములో జరిగెను. సాంప్రదాయిక గాథలలో ఈ మూడవ సంగీతిని గూర్చి ఇట్లు నుడువబడినది:

"మొగ్గలిపుత్త స్థవిరుడు తృతీయ సంగీతి జరుగుచున్న కాలమున 'ఇతరదేశములలో ఈ బౌద్ధ ధర్మమును ప్రచారముచేయుట ఎట్లు?' అని యోచింపసాగెను. తుదకు

కొందరు సమర్థులైన భిక్షువుల నెంచి బౌద్ధమత వ్యాపన మునకై వారిని వివిధ దేశములకు పంపెను. మాధ్యాంతిక (మజ్ఝాంతిక) స్థవిరుని కాశ్మీర, గాంధార రాష్ట్రములకు పంపెను. మహాదేవ స్థవిరుని మహింసక మండలమునకును, రక్షిత స్థవిరుని బనవాసీ మండలమునకును పంపెను. గ్రీక్ దేశీయుడగు ధర్మరక్షిత స్థవిరుని అపరాంత రాష్ట్రమునకును, మహాధర్మరక్షిత స్థవిరుని మహారాష్ట్రమునకు పంపెను. ఇట్లే - మహారక్షిత స్థవిరుని యోనక (గ్రీక్ రాజ్యములు) లోకమునకును, మధ్యమ (మజ్ఝిమ) స్థవిరుని హిమవంత (హిమాలయ) ప్రదేశమునకును, సోణక, ఉత్తర స్థవిరుల నిద్దరిని సువర్ణభూమికిని, మహేంద్ర స్థవిరుని ఇట్టియ, ఉత్తియ, సంబల, భద్రసాల స్థవిరులతో సహా తామ్రపర్ణీ ద్వీపము (లంక) నకును బౌద్ధ ధర్మ ప్రచారమునకై పంపెను.''

ఈ విధముగ తృతీయ సంగీతిలో విదేశములలో కూడ బౌద్ధ ధర్మ ప్రచారము చేయవలె నని నిర్ణయించుటయు, ఆ నిర్ణయము అమలు జరుగు ఏర్పాట్లు చేయుటయు బౌద్ధధర్మ వ్యాపన చరిత్రలో అత్యంత ప్రముఖమైన సంఘటనలు.

బౌద్ధమతములో అనేక వాదములు, లేక నికాయములు బయలుదేరిన వని పైన చెప్పియుంటిమి. ఆ వివిధ వర్గముల మధ్యను మత భేదమునకు దారితీసిన ప్రధానాంశములలో బుద్ధ భగవానుని వ్యక్తిత్వమును గూర్చిన ప్రశ్న యొకటి. కొందరు బుద్ధభగవానుడు చారిత్రక వ్యక్తి కాడని వాదింపసాగిరి. బుద్ధు డను ఒక వ్యక్తి ఎన్నడును ఈ భూలోకమున జన్మించియుండలే దనియు, ఆయన బుద్ధత్వమును పొందుటగాని, బౌద్ధమత ప్రచారము చేయుటగాని, పరినిర్వాణము పొందుటగాని జరిగియుండ లేదనియు వారు వాదించిరి. వారి మతములో బుద్ధుని అస్తిత్వమే అవాస్తవికము. ఇటీవలివరకును కొందరు ఆంగ్ల విద్వాంసుల దృష్టిలో గూడ బుద్ధుని వ్యక్తిత్వము, బౌద్ధ ధర్మ ప్రచారకథ - సర్వము ఒక పుక్కిటి పురాణగాథ గానే ఉండెను. కాని ఈ మధ్య బుద్ధుని జన్మస్థాన మగు లుంబినీ వనమునకు నాతి- దూరమున నున్న 'పిపరహావా'లో దొరికిన బుద్ధుని అస్థికరండకము మీద "ఇయం సలిల నిధనే బుధస భగవతే సకియానాం.... '' ఇత్యాదిగా గల వ్రాత కనిపించుటతో బుద్ధుడు చారిత్రక వ్యక్తియే అనుటకు విద్వల్లోకమునకు అసందిగ్ధమైన ఆధారము దొరికినది. సాంచీ స్తూపములో క్రీ.పూ. రెండవ, మూడవ శతాబ్దములనాటి లిపిలో పేరులు చెక్కబడిన కరండకములలో సారిపుత్రుని అస్థికలు, మౌద్గల్యాయనుని అస్థికలు కూడ దొరికినవి. దీనినిబట్టి బుద్ధుడే కాక, ఆయన ముఖ్యశిష్యులైన సారిపుత్ర, మౌద్గల్యాయనులు కూడ కాల్పనిక వ్యక్తులు కారని, చారిత్రక పురుషులే నని స్పష్టమగుచున్నది.

ఆరంభమునుండియు సర్వజనుల హితమును దృష్టిలో నుంచుకొనుటయే కాక, సర్వజగద్వ్యాప్తము కావలె నను దృష్టిని కూడ బౌద్ధమతము కలిగియుండెను. క్రీ. పూ. 101-77 సం॥ల మధ్య సింహళములో 'దుటుగైమను' (దుష్టగ్రామణి) అను రాజు రాజ్య మేలుచుండెను. సింహళములోని సుప్రసిద్ధ చారిత్రక గ్రంథ మగు మహావంశములో ఈ రాజు లంకకు రాజధానియైన అనూరాధపురములో 'రత్నమాల్య' మను స్తూపమును నిర్మించిన వృత్తాంతము వర్ణితమైనది. ఆ స్తూప ప్రతిష్ఠా సందర్భమున జరిగిన ఉత్సవమునకు నానా దేశములనుండి బౌద్ధ భిక్షువులు వచ్చిరి. అట్లు వచ్చిన భిక్షువులలో 'అలసందా' నగరపు యవన (గ్రీకు) భిక్షువు మహాధర్మ రక్షితుడు గూడ గల డని ఆ గ్రంథము చెప్పుచున్నది. 'అలెగ్జాండ్రియా' అను పేరే పాలీ భాషలో 'అలసందా' అయినది.

ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ సంగీతులలో పాఠము (సంగాయనము) జరిగిన బుద్ధుని ఉపదేశములను, ఆచార్య పరంపరాయత్తములై మౌఖికముగ నాటిదాక వచ్చిన ఇతర ఉపదేశములను మొట్టమొదటిసారిగ లిపిబద్ధము చేసిన ప్రశస్తి సింహళమునకు దక్కినది. వట్టగామణి అభయుని రాజ్యకాలములో లంకాద్వీపములో 'మాతలా' లోని అలు విహారములో త్రిపిటకము మొట్టమొదటిసారి లిపిబద్ధమైనది.

అశోకుడే కాక, అన్య మౌర్యనరేశులు గూడ బౌద్ధమతము నాదరించిరి. విహారములను, స్తూపములను కట్టించిరి. భిక్షు సంఘముల పాలన, పోషణములు జరిగించిరి. మౌర్య రాజులలో చిట్టచివరివాడు బృహద్రథుడు. అతని ప్రధాన సేనాపతి అయిన పుష్యమిత్రుడు ఆతనిని హత్య చేసి శుంగవంశమునకు మూలకర్తయై, రాజకీయ కారణములచే బ్రాహ్మణ ధర్మావలంబకుడుగ మారిపోయెను. అతని రాజ్యకాలములో నాటికి చాలకాలమునుండి మూలబడిన యజ్ఞయాగాదులు తిరిగి తల యెత్తుటకు అవకాశము కలిగెను. సమాజములో ఇతరు లందరికంటె బ్రాహ్మణులకు ఆధిక్యమును కట్టబెట్టిన స్మృతుల రచన ఆ కాలములోనే జరిగినది. పురాణ, ధర్మ, ఇతిహాస, నీతి శాస్త్రాదుల సంగ్రహరూప మనదగు మహాభారత గ్రథనము కూడ ఆ కాలముననే జరిగినది. సంస్కృతభాష నాదరించి, సంస్కృత వాఙ్మయమును పరిపుష్టము చేయుటకు నాడు బహుధా ప్రయత్నములు జరిగినవి.

అది బౌద్ధులకు విషమకాలము. గత్యంతరము లేక వారు తమ 'ధర్మ కేంద్రము' లను మగధనుండి ఎత్తివేసి, ఇతర ప్రాంతములలో స్థాపించుకొనవలసి వచ్చెను. 'ఆర్య సర్వాస్తివాద' కేంద్రము విదిశాగిరి (నేటి సాంచి) కి తరలెను; సర్వాస్తివాద కేంద్రము 'ఉరూమండ' కు మారెను. ఈ విధముగనే ఇతర నికాయములుగూడ ఇతర ప్రాంతములందు ప్రతిష్ఠితము లయ్యెను.

ఈ నికాయము లన్నిటిలోను మనము ఆర్యస్థవిర నికాయమును మాత్రమే అత్యంత ప్రాచీనమైన దని, వాస్తవిక బౌద్ధధర్మయుక్తమైన నికాయ మని గుర్తింపగలము. మధుర చేరుచునే సర్వాస్తివాదులు తమ త్రిపిటకమును మాగధీ ప్రాకృతమునుండి బ్రాహ్మణుల కిష్టమగు సంస్కృత భాషలోనికి పరివర్తితము గావించుకొనిరి. మరికొన్ని ఇతర నికాయములు కూడ అదే పని చేసినవి. కాని ఆర్యస్థవిర వాదులు మాత్రము తమ త్రిపిటకమును మూల భాష యగు పాలీలోనే నిలిపి యుంచుకొనిరి,

మౌర్య సామ్రాజ్యము ఛిన్నభిన్న మగుచున్న సమయములో మిలింద (మీనాండర్) అను రాజు భారతదేశ వాయవ్య భాగమున కొంత ప్రాంతమును ఆక్రమించుకో గలిగెను. అతడు సాగల్ (నేటి సియాల్ కోట) ను తన రాజధానిగ చేసికొని రాజ్యము చేయసాగెను. ఆయన యొక్క, ఆయన అనంతరము ఆయన వారసులయొక్క క్షాత్రపులు ఉజ్జయినిలోను, మధురలోను రాజ్యము చేయ సాగిరి. భారతదేశము నేలిన యవన (గ్రీక్) రాజులు చాలమంది బౌద్ధులై యుండిరి. అందుచే వారి క్షాత్రపులు కూడ మధురలోని సర్వాస్తివాదులను, విదిశ (సాంచి) లోని స్థవిరవాదులను కృపా దృష్టితో చూడసాగిరి.

క్రమక్రమముగ మధురలోని సర్వాస్తివాదులకును, మగధలోని సర్వాస్తివాదులకును నడుమ భేదములు పుట్టినవి. ఈ భేదమును స్పష్టపరచుచు మగధలోని సర్వాస్తివాదులు తాము మూలసర్వాస్తివాదుల మని చెప్పికొన సాగిరి.

యవనుల తరువాత 'యూచీ' జాతివారు వచ్చిరి. వారు ఒక నూతన శాసన పద్ధతికి పునాదులు వేసిరి. కుషాణరాజగు కనిష్కుడు ఈ జాతికి చెందినవాడే; ఆయన రాజధాని పెషావరు. కనిష్కుడు సర్వాస్తి వాదులయందే అమితాదరము కలవాడు. ఈ విషయమై మనకు ఎట్టి సందేహములు ఉండ నక్కరలేదు. బుద్ధుని పవిత్రాస్థికలను నిక్షిప్తము చేయించు సమయమున కనిష్కుడు తన సర్వాస్తివాది ఆచార్యులకే దానము లన్నియు ఇచ్చినట్లు తక్షశిలాస్తూపముమీద స్పష్టముగ వ్రాసి యున్నది.

కనిష్కుని కాలముననే, ఆయన యాజమాన్యముననే నాలుగవ 'సంగీతి' సమావిష్టమైనది. ఆ సమ్మేళనము 'విభాష' అను పేరున అర్థ కథలతో కూడిన ఒక రచనను వెలువరించినది. అందుచేతనే సర్వాస్తివాదులను 'వైభాషికులు' అని వ్యవహరించుట కూడ కద్దు.

క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దిలో, ఉత్తర భారతదేశములో సర్వాస్తివాదుల ప్రభావము క్రమ ప్రవర్ధమాన మగుచున్న కాలముననే విదర్భ (బీరారు) లో నాగార్జునాచార్యుడు జన్మించెను. ఈ నాగార్జునుడు మహాయాన మతానుయాయిగా గృహీతు డగుచున్నాడు. క్రీ.శ. రెండవ శతాబ్దిలో నాగార్జునాచార్యుడు శ్రీ పర్వతమున (నేటి నాగార్జున కొండ) వసించుచున్న కాలమున అచ్చట మహాయాన ప్రభావము వ్యక్తము కాలేదు. అప్పుడే మహాయాన శాఖ అవతరించిన దని మాత్రమే ఆ కాలమును గూర్చి మనము చెప్పగలము.

అసంగుని (క్రీ. శ. 4 వ శతాబ్ది) కాలమున మహాయానము సమగ్రరూపముతో సుప్రతిష్ఠిత మయ్యెను. ఆ అసంగుడును, ఆయన సోదరుడు వసుబంధుడును గొప్ప దార్శనికులు. 'అభిధర్మకోశము' అను సుప్రసిద్ధ గ్రంథమును రచించినది ఈ వసుబంధుడే! ఇది సర్వాస్తివాదుల కతి పవిత్రమైన గ్రంథము.

క్రీ. శ. నాలుగవ శతాబ్ది ముగింపునకు వచ్చుచున్న తరుణములో బౌద్ధమతము విభిన్న విచార సరణుల ననుసరించి ఈ క్రింది నాలుగు ప్రత్యేక వర్గములుగా విభక్తమై పోయినది: 1. సౌత్రాంతికులు, 2. వైభాషికులు, 3. మాధ్యమికులు, 4. యోగాచారులు.

స్థవిరవాదము (హీనయానము) నుండి మహాయానము ఎట్లు ఉత్పన్నమాయెను? ఈ విషయము బోధపరచుకొనవలె నన్న ఒక విషయమును మనము జ్ఞాపకముంచుకొనవలెను. ఈ రెండు వాదములును ఒక మతముయొక్క రెండు శాఖలు గావు. ఇవి ఒకే భావధారయొక్క పూర్వకాలీన, ఉత్తరకాలీన ప్రవృత్తులు మాత్రమే!

ఆదిమ సిద్ధాంతములో ఏ బౌద్ధసాధకుని కైనను మూడు ఆదర్శములలో ఏదో ఒక దానిని ఎంచుకొను స్వేచ్ఛ యుండెను. 1. తాను అర్హతుడుగ కావలె నని కోరుకొన వచ్చును. 2. ప్రత్యేక బుద్ధుడు కావలె నని కోరుకొన వచ్చును. 3. సమ్యక్ - సంబుద్ధుడు కావలె నని కోరుకొన వచ్చును. బుద్ధోపదిష్టమైన మార్గముననే నడచుచు తన రాగద్వేషములను క్షీణింపజేసికొను వానిని అర్హతు డందురు. అర్హతుడు మార్గావిష్కరణము చేయడు. ఆవిష్కృత మార్గమున నడచుట మాత్రమే అతని పని,

ఒక సాధకుడు బుద్ధునివలె మార్గావిష్కరణము చేసినను, దానిని ఇతరుల కుపదేశింపక తానే ఆ మార్గమున నడచు చున్నచో ఆతనిని 'ప్రత్యేక బుద్ధుడు' అందురు. అనగా ప్రత్యేక బుద్ధుడు మార్గావిష్కర్త అగును గాని, మార్గోప దేశకుడు కాడు. జన్మ జన్మాంతరముల కొనసాగించుచు వచ్చిన సాధనకు ఫలితముగ బోధిసత్త్వుడైన సాధకుడు రాగద్వేషములను జయించి, అవిద్యను జయించి, బుద్ధత్వమును పొంది, 'సమ్యక్-సంబుద్ధు' డగును. ఈ సమ్యక్ సంబుద్ధుకు మార్గావిష్కర్తగను, మార్గోపదేష్టగను కూడ నుండును. ఈ మూడు ఆదర్శములలోను మూడవదే మిగిలిన వాటి కంటె శ్రేష్ఠమని భావించి మహాయాన మార్గానుయాయి దానికే అధిక ప్రాధాన్యమిచ్చుట మొదలు పెట్టెను అతని ఈ దృష్టి చారిత్రక వ్యక్తులైన సారిపుత్రుని, మౌద్గల్యాయనుని గూడ కల్పితులైన బోధిసత్త్వుల శ్రేణిలో చేర్చి లెక్కించుట వరకు పోయినది.

నిస్సందేహముగ ఈ బోధిసత్త్వ ఆదర్శము అత్యున్నత మైనది. ప్రతి ప్రాణిలోను బుద్ధాంకుర మున్నదని, ప్రతి జీవి బుద్ధుడు కాగలడని, 'బుద్ధత్వ' లాభము కలుగ నంతవరకు తన వ్యక్తిగత మోక్షాదులను గూడ నుపేక్షించి, లోకచర్యా సాధనలోను, పరోపకార సాధనలోను సాధకుడు మునిగియే యుండవలె నని ఈ యాదర్శము చాటును. కాని అధికారి భేదము మాట విస్మరించి ప్రతి ప్రాణికిని ఒకే ఆదర్శమును విధించుట వలన ఈ మహాయానము సత్ఫలితములను ఎక్కువగా సాధింప లేకపోయె నని చెప్పవచ్చును.

సారనాథ్ బుద్ధుడు

స్థవిరవాదము (హీనయానము)లో వినయ (భిక్షు నియమముల) పాలనము భిక్షు సంఘమునకు అవశ్య కర్తవ్యము. 'తుచ్ఛమైన అర్హత్త్వమును కోరి అర్రులుసాచు సాధారణ భిక్షువులకు ఈ నియమములు ఆవశ్యకములు గాని, బుద్ధత్వము సాధింపగోరి అర్హత్త్వమును గూడ త్యాగము చేయువారికి నియమపాలనము ఏమంత ఆవశ్యకము కాదు', - అని మహాయానము ప్రకటించెను. ఈదృశమైన అభిప్రాయముల ఫలితముగానే మహాయాన భిక్షువుల జీవితములలో అవినీతి, అనాచారము అడుగు పెట్ట వీలయినది.

దీనివలన ఇంకొక ఫలితము గూడ కలిగినది. అది విగ్రహారాధన దృష్టి అధికమగుట. అంతకు ముందే కనిష్కుని కాలముననే బుద్ధ భగవానుని ప్రతిమా నిర్మాణమున కంకురార్పణ జరిగినను, ఈ బోధిసత్త్వాదర్శము ప్రచారము చేయుట కొరకు ఈ కాలములో నానాబోధిసత్త్వుల ప్రతిమలనుతయారు చేయింప బూనుకొనుటలో విగ్రహారాధన భావమునకు మరింత పుష్టి చేకూరినది.

పైని పేర్కొనిన నాలుగు సంప్రదాయములలోను వైభాషికులును, సౌత్రాంతికులును జీవనాదర్శములను మూడింటిని, అనగా మూడు యానములను (అర్హతయానము, ప్రత్యేక బుద్ధ యానము, సమ్యక్ సంబుద్ధయానము) ఆమోదించిరి. మాధ్యమిక, యోగాచార సంప్రదాయముల వారు మాత్రము సమ్యక్ సంబుద్ధ యానమును, లేదా బోధిసత్త్వ యానమును ఒక్కదానినే స్వీకరించిరి.

ఆచార్య నాగార్జునుడు మాధ్యమిక సంప్రదాయ ప్రవర్తకుడు. యోగాచార ప్రతిష్ఠాపకుడు అసంగుడు.

మహాయాన మత వికాసమునకు ఈ మహాదార్శనికు లిద్దరి దోహదము తగినంతగా ఉండితీరె నని ఊహింప వచ్చును.

ప్రసిద్ధ మహాకవి అయిన అశ్వఘోషుడు కూడ మహాయాని అని కొందరు భ్రమించుచుందురు. కాని అశ్వఘోషుడు మహాయాని కాడు. ఆయన సర్వాస్తివాది. 'మహాయాన శ్రద్ధోత్పాద' మను గ్రంథము అశ్వఘోష మహాకవి కృతము కాదు.

క్రీ. శ. 4 వ శతాబ్ది తరువాత సుమారు మూడు శతాబ్దములపాటు మన దేశములో మహాయాన బౌద్ధమతమే ప్రతిష్ఠితమై యుండెను. పిమ్మట స్థవిరవాద గర్భమున మహాయాన ముద్భవించినట్లే ఈ మహాయాన గర్భమున కాలక్రమమున మంత్రయాన, తంత్రయాన, వజ్రయానములు ఆవిర్భవించినవి.

ఈ మంత్ర, తంత్ర, వజ్రయానము లనునవి నానాప్రకారములైన దేశీయ విదేశీయ, బ్రాహ్మణ బౌద్ధ తాత్త్విక చర్చల అన్యోన్య సంఘట్టనముల ఫలితముగ ఉత్పన్నము లయినవి. వీటిలో బౌద్ధ సంస్కరణము లని చెప్పబడు వాటిలో బౌద్ధమత ముద్ర ఏ మాత్రమును కన్పింపదు.

క్రీ. శ. 8 వ శతాబ్ది ప్రాంతములందు 'మంత్రోచ్చారణ మాత్రముననే సిద్ధి కలుగును' అని ప్రబోధించునట్టి బౌద్ధ మతమే ప్రచారములో నుండెను.

అంత మాత్రమే కాదు; ఒక విధముగ చూచినచో ఆ 8 వ శతాబ్ది నాటికి నిలచియున్న బౌద్ధసంప్రదాయము లన్నియు మహాయాన రూపములే! ఆనాటి మహాయాన మంతయు పూర్తిగ వజ్రయానావతార మెత్తినది.

వజ్రయానులకు బుద్ధి సిద్ధులు ఓతప్రోతముగ నల్లుకొనినట్టి జీవన విధానముపై నున్నంత ఆసక్తి బుద్ధు డుపదేశించిన సరళ నిరాడంబర జీవనవిధానము పట్ల లేకుండెను. భిక్షువు లనేకులు నాటికిని కాషాయధారులుగనే ఉన్నను వాస్తవమునకు వారు మంత్ర, తంత్ర, వజ్రానుయాయులై యుండిరి. వీరు ఒక సంధ్యాభాషను సృష్టిచేసికొనిరి. ఈ భాషలో ముఖ్య శబ్దముల కన్నిటికిని రెండేసి అర్థములు ; ఒకటి ఆధ్యాత్మికార్థము, మరొకటి లౌకికార్థము. వారి నిఘంటువులో 'ఉపాయ' పదమున కర్థము పురుషుడు. 'ప్రజ్ఞ' అనిన స్త్రీ. అట్లే అమృతమునకు అర్థము 'సుర' అని కూడ గలదు.

క్రీ. శ. 8 వ శతాబ్దినుండి 11 వ శతాబ్దివరకు బౌద్ధ మతములో ఒక వంక దురవగాహములైన దార్శనిక చర్చలు సాగుచుండెను; వేరొకవంక అనాచారములు నానాటికి ప్రబలమగుచు వచ్చెను.

సరిగా ఇట్టి పరిస్థితులలో భారతదేశముపై మహమ్మదీయమత దండయాత్ర ఆరంభమయ్యెను. ఒక వృక్షము అంతరముగ బలహీనమైయున్న తరుణముననే బయటినుండి తుపాను గాలి కూడ వీచినచో ఇక ఆ వృక్షము అతి సులభముగనే ఉన్మూలితమైపోగలదు గదా! దురాక్రమణదారులు వచ్చిరి. విహారములను తగులబెట్టిరి. విగ్రహములను పగులగొట్టిరి. బౌద్ధ భిక్షువులను కత్తుల కెర జేయ సాగిరి.

ఇచ్చట ఒక ప్రశ్న కలుగుట కవకాశ మున్నది. మహమ్మదీయులు బౌద్ధులను, బ్రాహ్మణ మతస్థులను సమానముగనే హింసించిరి గదా! మరి బ్రాహ్మణ ధర్మము నేటికిని ఏల నిలచియున్నది? బౌద్ధ ధర్మమే భారతదేశములో ఏల నామావశిష్టమైనది? ఏ సంఘటనకైనను కారణము లనేక విధములుగ నుండును. ఒక కారణము స్పష్టముగ కన్పించుచునే యున్నది. హిందూ ధర్మ ప్రవర్తకులైన బ్రాహ్మణులు గృహస్థులుగనే యుండిరి. వారి వేషభాషలలో అన్య గృహస్థులనుండి వారిని పృథక్కరించి చూపగల విశేషములేమియు లేకుండెను. ముండిత శిరస్సులును, కాషాయ వల్కలములును బౌద్ధ భిక్షువులను తేలికగా పట్టి ఇచ్చుచుండెను. అందుచే వారి శిరస్సులను మొండెముల నుండి వేరుచేయుట మహమ్మదీయులకు సులభమైనది.

లామా తారానాథ్ టిబెట్‌లో బౌద్ధమత చరిత్ర అను తమ గ్రంథములో "భారతదేశములో బౌద్ధ భిక్షువులపై అత్యాచారములు ఆరంభము కాగానే వారు టిబెట్ మున్నగు అన్యదేశములకు పారిపోయి అచ్చట తలదాచుకొనిరి" అని వ్రాసిరి. బౌద్ధ గృహస్థులకు పూజార్థమై విహారములు గాని, ఉపదేశములు చేయుటకు భిక్షువులు గాని లేకుండ పోవుటచే సహజముగనే భారతదేశములో బౌద్ధమత మంతరించిపోయినది.

మత విశ్వాసములందు హిందువులకును, బౌద్ధులకును మధ్య ఎంత భేద మున్నను, సాంఘికముగ ఈ రెండు వర్గముల వారి మధ్యను విశేష వ్యత్యాసము లేకుండెను. అందుచే బౌద్ధధర్మావలంబు లందరును తిరిగి వర్ణాశ్రమ ధర్మము స్వీకరించుట కెక్కువ కాలము పట్టలేదు. బౌద్ధులు చాలమంది మహమ్మదీయ మతములో కూడ చేరిరి. మహమ్మదీయమతము నొల్లక తిరిగి హిందూమతమునే స్వీకరింపదలచిన వారిని హిందూ సంఘములో అట్టడుగు వర్గముగా చేర్చుకొనిరి. వారే అంత్యజులు, అస్పృశ్యులు అయిరి.

బౌద్ధమతము తన జన్మభూమిలో పూర్తిగ రూపుమాసిపోయిన వృత్తాంతము సంగ్రహముగా ఇది. కౌసల్యాయన్.

బౌద్ధ మతము - దార్శనిక సంప్రదాయములు :

బౌద్ధ దార్శనిక సంప్రదాయములను గూర్చి తెలిసికొనుటకు ముందుగా మనము రెండు విషయములను గ్రహింపవలసి యున్నది. ఒకటి: బౌద్ధ సంప్రదాయము లన్నియు కేవలము దార్శనిక దృష్టితోనే ఉత్పన్నము లయినవి కావు; దర్శనదృష్టి వాటికి ఒక ఉపాంగము మాత్రమే. ఒక విధముగ చెప్పినచో అవి సమగ్ర మానవ జీవితమునకు సంబంధించి వెలసిన వాదములు. రెండవ అంశము : ఈ వివిధ బౌద్ధ సంప్రదాయములకు పృష్ఠభూమిగా నుండిన బుద్ధభగవానుని దార్శనిక దృక్పథము ఏ విధముగ నుండెడిది అను ప్రశ్న.

ఈ విషయమైన ఆలోచన రాగానే వెంటనే మనకు స్ఫురించు అంశ మిది : 'దర్శనము దర్శనముకొరకే' అను దృక్పథమునందు బుద్ధ భగవానుని కెట్టి ఆదరమును లేదు. అట్లని దర్శనశాస్త్ర పరిధిలోనివిగ పరిగణితములగు జీవన గంభీరతమ సమస్యల పట్ల ఆయన ఎన్నడును ఔదాసీన్యము వహింపలేదు. ఎంతవరకు, ఏ పరిమాణములో ఒక జీవన శోధకునకు దర్శనశాస్త్రము ఉపయోగకర మగునో అంత వరకే బుద్ధభగవానుడు తన ఆర్య అష్టాంగిక మార్గమందు దర్శనశాస్త్రమునకు స్థానము కల్పించెను.

ఈ క్రింది ప్రశ్నలను గూర్చి బుద్ధభగవానుడు ఇదమిత్థమని నిశ్చయముగ ఏమియు చెప్పలేదు. ఇట్టి ప్రశ్నలు మొత్తము పది. ఈ సంఖ్యను నిశ్చితముగ తేల్చినారు.

1. లోకము నిత్యమా ? 2. లోకము అనిత్యమా ? 3. లోకము సావధికమా ? 4. లోకము నిరవధికమా ? 5. జీవము, శరీరము ఒక్కటేనా ? 6. జీవము, శరీరము భిన్నభిన్నములా ? 7. మరణించిన పిమ్మట తథాగతులు (బుద్ధులు) ఉందురా ? 8. మరణించిన పిమ్మట తథాగతులు (బుద్ధులు) ఉండరా ? 9. మరణించిన పిమ్మట తథాగతులు ఉండుట, లేకుండుట కూడ జరుగునా ? 10. మరణించిన పిమ్మట తథాగతులు లేకుండుట, లేకుండ నుండకపోవుట కూడ జరుగునా ?

మాలుంక్య పుత్రుడు ఈ పది ప్రశ్నలను అడిగినప్పుడు బుద్ధభగవానుడు ఈ క్రిందివిధముగా ప్రత్యుత్తరము చెప్పెను :

"....ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానము చెప్పుటవలన కలుగు ప్రయోజన మేమియు లేదు. భిక్షుచర్య కివి ఉపయోగింపవు. నిర్వేదము (వైరాగ్యము), నిరోధము, శాంతి, పరమజ్ఞానము, నిర్వాణము మున్నగువాటికి ఇవి ఏవిధముగను తోడ్పడవు. అందుచేతనే ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానము చెప్పకుండ నేను మౌనము వహించుచున్నాను."

బుద్ధునిచే అసమాధత్తములుగ నుండిపోయిన ఈ పది ప్రశ్నలలోను 'ఆత్మ', 'పరమాత్మ' అను పదముల ప్రసక్తికూడ లేకుండుటవలన బుద్ధభగవానుడు 'ఆత్మ' 'పరమాత్మ'ల విషయమై మౌనము వహించెనని అందురు. ఇట్లనువారు బౌద్ధ దర్శనమును పొరపాటుగ అర్థము చేసికొని వ్యాఖ్యానించుచున్నా రనుట స్పష్టము.

'అనిత్యము', 'దుఃఖము', 'అనాత్మ'—ఈ మూడు శబ్దములలోను బుద్ధభగవానుని దర్శన మంతయు ఇమిడి యున్నది.

బౌద్ధ దర్శనములో తత్త్వములు మూడు విధములుగ విభక్తము లయినవి.

1. స్కంధములు, 2. ఆయతనములు, 3. ధాతువులు. స్కంధములు అయిదు. రూప, వేదనా, సంజ్ఞా, సంస్కార, విజ్ఞానములు. ఆయతనములు పన్నెండు. ఆరు ఇంద్రియములును(చక్షు, శ్రోత్ర, ఘ్రాణ, జిహ్వా, కాయ, మనస్సులు), వాటికి విషయములైన రూప, శబ్ద, గంధ, రస, స్పర్శా, ధర్మము (= వేదన, సంజ్ఞ, సంస్కారము) లారును కలసి ఆయతనము లందురు. ఇక ధాతువులు పదునెనిమిది. ఆరు ఇంద్రియములును, ఆరు విషయములును, ఆ ఇంద్రియ విషయ సంపర్కజన్యము లగు చక్షుర్విజ్ఞానాది షడ్విధ విజ్ఞానములును చేరి ధాతువులగును.

ఈ మూడు వర్గములలోను ఏదో ఒక వర్గములోనికి విశ్వములోని సర్వ వస్తువులను వర్గీకరించుట సాధ్యపడును.

ఈ విశ్వ మంతయు అనిత్యమైనది. ఏది ఉన్నదో అది అనిత్యము. ఏది అనిత్యము కాదో అది లేనే లేదు. ఇది బౌద్ధ దర్శనములోని ప్రథమ ప్రాతిపదిక సూత్రము. బుద్ధుని అభిప్రాయములో ఈ అనిత్యతా సూత్రమున కెక్కడను ఏదియు అపవాదము కాజాలదు. ఏదో ఒక మౌలిక తత్త్వముయొక్క బాహ్య పరివర్తన రూపములుగా విశ్వములోని వస్తువులను భావించుట కూడ తప్పే యగును. ఒక 'స్థితి' సర్వథా నాశము చెందుచు ఎప్పటి కప్పుడు క్రొత్తగ వేరొక స్థితి ఉత్పన్న మగుచుండును. నష్టమైపోవుచున్న స్థితి వేరు, క్రొత్తగ ఉత్పన్న మగుచున్న స్థితి వేరు అని బుద్ధభగవానుడు విస్పష్టముగ ప్రతిపాదించి యున్నాడు.

ఈ అనిత్యతా సిద్ధాంతముయొక్క అవశ్యంభావి యగు పరిణామమువలననే సామాన్యులకు సంసారము దుఃఖరూపమై కన్పట్టుచున్నది. వాస్తవమున కీ సంసారము అనిత్యము, అనాత్మము. అనిత్యమగు దీనిని నిత్యమని ఎవడు భావించునో, అనాత్మమగు దీనిని ఆత్మవంతమని ఎవడు విశ్వసించునో వాడు దుఃఖితు డగుచున్నాడు.

ఈ దుఃఖ హేతువును, దుఃఖ నిరోధమును, తన్నిరోధ మార్గమును బుద్ధభగవానుడు ఉపదేశించినాడు. ఎనిమిది అంగము లుండుటచే ఈ మార్గము ఆర్య అష్టాంగిక మార్గ మైనది. ఆ ఎనిమిది అంగములు : 1. సమ్యక్ దృష్టి, 2. సమ్యక్ సంకల్పము, 3. సమ్యక్ వాణి, 4. సమ్యక్కర్మ, 5. సమ్యక్ ఆజీవిక, 6. సమ్యక్ ప్రయత్నము, 7. సమ్యక్ స్మృతి, 8. సమ్యక్ సమాధి.

'అనిత్యతా సిద్ధాంతముకంటె కూడ మరింత విప్లవాత్మకమైనది 'అనాత్మ' సిద్ధాంతము. బుద్ధభగవానుడు ఈ క్రింది సునిశితమైన పదములతో 'ఆత్మ వాదము'ను ఖండించెను.

"ఏ నా ఆత్మ అనుభవకర్త అగుచున్నదో, అనుభవమునకు విషయ మగుచున్నదో, తన పూర్వ పుణ్య, పాపకర్మల ఫలితములను అనుభవించుచున్నదో ఆ నా ఆత్మ నిత్యము (ధ్రువము), అపరివర్తనశీలము, అనంత కాల మిట్లే నిలిచి యుండునది అనుట కంటె ఓ భిక్షువులారా! పరమ మూర్ఖత వేరుగ నుండదు."

అభావరూపములైన ఈ 'అనిత్యతా', 'అనాత్మ' వాదములయొక్క భావరూప వాదమే ప్రతీత్య సముత్పాద వాద మని చెప్పుదురు. కారణము, కార్యము; కారణము, కార్యము - ఇట్లు అవిచ్ఛిన్నధార సాగునని ఈ వాద మంగీకరింపదు. కార్యకారణ నియమమును బౌద్ధ దర్శన మామోదింపలేదు. దాని స్థానములోనే ఈ 'ప్రతీత్య సముత్పాద' వాదమును బౌద్ధులు లేవదీసిరి. ప్రతీత్య సముత్పాద నియమము ననుసరించి వస్తువుయొక్క పూర్వ రూపమే పరరూపము కాదు. అట్లని పూర్వరూపముకంటె సర్వథా భిన్నమును కాదు. అనగా - అదే కాదు, తదన్యమును కాదు (నచ సోన చాన్యః). మరొక విశేషము : పూర్వ రూపము లేకున్నచో పరరూపము ఉండదు. పూర్వ రూప మున్నప్పుడే పరరూప ముండును. ఉదాహరణమునకు అవిద్య ఉండుటవలననే సంస్కారము, సంస్కార ముండుటవలననే విజ్ఞానము, విజ్ఞానము ఉండుటవలననే నామరూపములు, నామరూపము లుండుటవలననే ఆరు ఆయతనములు (ఇంద్రియములు), ఆరు ఆయతనము లుండుటవలననే స్పర్శము, స్పర్శము ఉండుటవలన వేదన, వేదన ఉండుటవలన తృష్ణ, తృష్ణ ఉండుటవలన ఉపాదానము, ఉపాదాన ముండుటవలన భవము, భవము ఉండుటవలన జాతి (జన్మ), జాతి ఉండుటవలన జరామరణాది క్లేశములు కలుగుచున్నవి.

బౌద్ధము కేవలము మత సంబంధమైన దర్శనశాస్త్రము కాదు. అది ఒక మార్గము. మార్గము అనుటవలన అవశ్యము ఒక గమ్యస్థాన ముండి తీరవలెను గదా! బౌద్ధ మతము ననుష్ఠించువానికి మాత్రము ఈ గమ్యస్థానము దుఃఖ క్షయము. దీనినే నిర్వాణ మందురు. ఈ అత్యంత దుఃఖ క్షయమును గూర్చి చెప్పుచు బుద్ధభగవానుడు ఈ ఆరడుగుల మానవ శరీరముతోనే ఆ నిర్వాణము పొందగల మని స్పష్టము చేసెను.

అనిత్యము, దుఃఖము, అనాత్మము, ప్రతీత్య సముత్పాదము, నిర్వాణము మొదలైన పారిభాషిక పదముల ప్రయోగము బౌద్ధ దార్శనిక వాదముల నర్థముచేసికొనుటకు తప్పనిసరి యగుటచేత నే చేయబడినది.

బుద్ధభగవానుని పరినిర్వాణానంతరము వంద సంవత్సరములకు జరిగిన ద్వితీయ సంగీతిలో బౌద్ధ సంఘము ద్విధా విభక్తమగుటకు దారితీసిన అభిప్రాయ భేదములు 'వినయ' (భిక్షు నియమావళి) విషయముననే వచ్చినవి. అభిధర్మ దర్శనము విషయమై మొట్టమొదటిసారిగా వివాదములు మూడవ సంగీతిలోనే జరిగినట్లు ప్రసిద్ధి.

అశోకుని కాలమున విరచితమైన 'కథావత్థు'లో వివిధ నికాయముల మధ్య నున్న అభిప్రాయ భేదము లన్నియు వివరింపబడినవి.

అవాంతర భేదములను పరిహరించి, బౌద్ధ దర్శనములోని నాలుగు సుప్రసిద్ధ విభాగములను గూర్చియే ఇచట చర్చింతుము. ఆ నాలుగు : 1. సర్వాస్తివాది (వైభాషికము), 2. సౌత్రాంతిక, 3. విజ్ఞానవాది (యోగాచార), 4. మాధ్యమిక (శూన్యవాది) వర్గములు.

ప్రమాణముల విషయములో బౌద్ధదర్శనము లన్నియు ప్రత్యక్షానుమానములను రెండింటినే గ్రహించినవి. బౌద్ధ దర్శనములో 'శబ్ద' ప్రమాణమునకు స్థానము లేదు.

సంగ్రహముగ చెప్పవలెననినచో సర్వాస్తివాది మత వైలక్షణ్య మేమనగా బాహ్య జగత్తును వారు ప్రత్యక్షమునకు విషయముగా భావింతురు. వారి ప్రకారము మనస్సునకు స్వతంత్రమైన అస్తిత్వ మున్నది. అట్లే ప్రకృతికిని స్వతంత్రమైన అస్తిత్వ మున్నది. మనస్సువలననే ప్రకృతి యొక్క ఉపలబ్ధి జరుగుచున్నది.

సౌత్రాంతికుడు కూడ వైభాషికునివలెనే బాహ్యజగత్తు అస్తిత్వమును అంగీకరించును. కాని, మనస్సునకు అది ప్రత్యక్షము కాదని అతని మతము. బాహ్య జగత్తును అనుమానముద్వారానే మనము గ్రహించుచున్నా మని అత డనును.

విజ్ఞానవాదము ననుసరించి జ్ఞానమునకు విషయము లగుచున్న వన్నియు మనస్సుయొక్క వికల్పమాత్రములే! బాహ్యజగత్తునకు స్వతంత్రమైన అస్తిత్వమును విజ్ఞానవాది

అంగీకరింపడు. అతని మతానుసారము సర్వ పదార్థములును అసత్యములు; వాస్తవముగ ఏదియు లేదు.

మాధ్యమిక శూన్యవాది సిద్ధాంతము - మనస్సునకును, బాహ్య జగత్తునకును గూడ ప్రత్యేకాస్తిత్వము లేదని. అతని మతములో విజ్ఞానము, విజ్ఞేయము కూడ వాస్తవిక సత్యములు కావు. రెండును సంవృత మాత్రములే!

పైన సర్వాస్తివాదులనే వైభాషికులుగ పేర్కొనియున్నాము. ఇట్లనుట వలన సర్వాస్తివాదు లందరును వైభాషికులేనని తలపరాదు. వైభాషికు లందరి దార్శనిక సిద్ధాంతము సర్వాస్తివాదమే నని మాత్రమే గ్రహింపవలెను. వైభాషికుల కాపేరు వారి దార్శనిక దృక్పథము ననుసరించి ఏర్పడినది కాదు. 'జ్ఞాన ప్రస్థానము' అను సుప్రసిద్ధ గ్రంథమునకు 'విభాషా' అను ఒక టీక వ్రాయబడినది. ఆ టీకయందు ప్రామాణ్యబుద్ధి గలవారందరును వైభాషికులైరి.

కాశ్మీర వైభాషికుల మతమును గూర్చిన విశద వర్ణనము ఒక్క వసుబంధుని 'అభిధర్మకోశము' నందే లభించుచున్నది. వసుబంధువు స్వయముగ వైభాషికుడు కాడు; సర్వాస్తివాది కూడ కాడు; సౌత్రాంతికుడుగనే ప్రసిద్ధుడు. 'విభాషా' ప్రామాణ్యము నంగీకరించినవారు వైభాషికులైనట్లే "సూత్ర" ప్రామాణికతను గ్రహించినవారు సౌత్రాంతికు లయిరి.

బౌద్ధ దర్శనములో చర్చించబడిన సర్వ విషయములను గూర్చి ఈ నాలుగు బౌద్ధ సంప్రదాయములకు దేనికి దానికి విలక్షణాభిప్రాయములు గలవు. వాటి నన్నిటిని ఇచ్చట వివరింపగలుగుట అసంభవము. స్థాలీపులాకముగ వివరింతుము.

ఇంతకుముందు పేర్కొన్నట్లు బౌద్ధులు 5 స్కంధములను గూర్చి, 12 ఆయతనములను గూర్చి, ఈ స్కంధములు, ఆయతనములు విజ్ఞానముతో సంయోగము చెందుటవలన ఏర్పడు 18 ధాతువులను గూర్చి చెప్పిరి.

స్కంధము, ఆయతనము, ధాతువు అను నీ మూటికిని 'ద్రవ్యసత్త'ను వైభాషికు లంగీకరించిరి. సౌత్రాంతికు లిట్లుగాక కేవలము ధాతువులకే ద్రవ్యసత్త గల దని, స్కంధములకు, ఆయతనములకు 'ప్రజ్ఞప్తి సత్త' మాత్రమే కల దని వాదించిరి.

ఆకాశము, ప్రతిసంఖ్యానిరోధము, అప్రతిసంఖ్యానిరోధము - ఈ మూడును అసంస్కృత ధర్మములుగ భావింపబడినవి.

గుప్తముగా నుండనిది 'ఆకాశ' మనబడును. సౌత్రాంతికుల దృష్టిలో ఆకాశము వస్తు-సత్ కాదు. వారి మతములో రూపాభావమే ఆకాశము. సౌత్రాంతికుడు ఆకాశమునకు, ఆకాశ ధాతువునకు మధ్య భేదము పాటించును.

వైభాషికుడు స్వభావవాది. అతడు బహుధర్మవాది అని కూడ చెప్పవచ్చును. వైభాషిక సంప్రదాయము కూడ బౌద్ధ దర్శనముయొక్క ఒక ప్రకారమే యగుటచే వైభాషికుడు దేనిని నిత్య పదార్థముగ గుర్తింపజాలడు. "సర్వ ధర్మములయొక్క ఉత్పత్తియు ఒకే కారణము (ఈశ్వరుడు) నుండి జరుగుచున్నచో, వాటి ఉత్పత్తి ఏకకాలములో జరుగవలసియున్నది. కాని అట్లు జరుగుట లేదు. ఒకవేళ భావముల ఉత్పత్తి క్రమము ఈశ్వరేచ్ఛా పరిణామ మని అన్నచో అప్పుడు భావముల ఉత్పత్తి ఏదో ఒకే కారణమునుండి జరుగుచుండుట లేదని, ఈశ్వరుని నానా ఇచ్ఛలు వాటికి కారణ మగుచున్నవని అంగీకరింపవలసి వచ్చును" అని వైభాషికుడు వాదించును.

కంటితో చూచుచున్నా మని మన మందరమును అనుచుందుము. వైభాషికుడును కంటితో చూచుచున్నా మనియే అనును. కాని, విజ్ఞానవాది "చక్షువు చూచుట లేదు. చక్షువుద్వారా దర్శన వ్యాపారము జరుగుచున్నచో విజ్ఞాన విహీనమైన చక్షువుద్వారా అది జరుగవలెనుగదా!" అనును. దీనికి వైభాషికుని సమాధానము: "విజ్ఞాన విహీనమైన చక్షువు చూచుచున్న దని మేము మాత్ర మన్నామా? విజ్ఞాన సమన్వితమైన చక్షువు చూచుచున్న దనియే మా ఆశయము," అని. ఇక సౌత్రాంతికు డిట్లు వాదించును. "చక్షువు చూచుటయు లేదు, రూపము చూడబడుటయు లేదు. చక్షూ రూపముల కారణమున చక్షుర్విజ్ఞానము కలుగుచున్నది."

సౌత్రాంతిక సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించిన గ్రంథమేదియును నేడు మనకు ఉపలభ్య మగుట లేదు. అన్య సంప్రదాయ గ్రంథములలో అక్కడక్కడ సౌత్రాంతిక సిద్ధాంతమును గూర్చి వ్రాసిన వ్రాతలే ఈ సిద్ధాంతావగతికి తోడ్పడుచున్నవి.

వైభాషికునివలెనే సౌత్రాంతికులు కూడ స్వభావవాదులు. అందుచేత వీరు మహాయానులుగా పరిగణింపబడుటలేదు. కాని సౌత్రాంతిక సంప్రదాయమే మహాయానముయొక్క ఆదిమ స్వరూప మని చెప్పుటకు అవకాశము లున్నవి. ఏలన - సౌత్రాంతికులు మహాయానములోని ధర్మకాయమును అంగీకరించుచున్నారు. వైభాషికుల వలె సౌత్రాంతికులును బాహ్యజగత్తు అస్తిత్వమును అంగీకరించుచున్నను, అది కేవలము అనుమాన సిద్ధము

మాత్రమే అని వాదించుచున్నారు. ఇదే వైభాషికుల కంటె వీరికి గల వైలక్షణ్యము.

జాతి, స్థితి, జరా, అనిత్యత - ఈ నాలుగును 'సంస్కృత ధర్మముల' లక్షణములుగా గ్రహింపబడినవి. ధర్మములకు స్థితిని సంపాదించునది 'స్థితి' అనియు, హ్రాసకారణమైనది 'జర' అనియు, వినాశకర మగునది 'అనిత్యత' అనియు సర్వాస్తివాదు లందురు. సంస్కృత ధర్మముల యొక్క ఈ నాలుగు లక్షణములకు ద్రవ్య సత్తను సౌత్రాంతికు లంగీకరింపరు. వారి మతానుసారము ఉత్పాదము లేదా జాతి అనగా ప్రవాహము యొక్క ఆరంభము అని మాత్రమే అర్థము. వాటి విసదృశత్వమే వాటి స్థిత్యన్యథాత్వము. ఉత్పాద ప్రభృతి ద్రవ్యములు లేనే లేవు.

అతీతము (భూతకాలము), అనాగతము (భవిష్యత్కాలము), ప్రత్యుత్పన్నము (వర్తమానము) - వీటిలో ఏదివస్తు సత్యము ? ఏది కాదు ? ఈ అంశము కూడ గంభీరమైన చర్చలకు విషయ మైనది. ప్రత్యుత్పన్న మెట్లు వస్తుసత్యమో, అట్లే అతీత, అనాగతములు కూడ వస్తు సత్యములే నని వైభాషికు డనును. సౌత్రాంతికుడు - ప్రత్యుత్పన్నముతో సమానముగా అతీత, అనాగతములు వస్తు సత్యములు కానేరవు అని వాదించును.

'అనిత్యత' ను అంగీకరించు వారందరిని 'క్షణిక వాదులు' అని కూడ అందురు. ఈ దృష్టిలో సర్వాస్తి వాదులును, సౌత్రాంతికులును క్షణికవాదు లగుదురు. కాని, ఈ రెండు వర్గములవారి క్షణికవాదములలోను కొంత భేదము కలదు. సర్వాస్తివాదుల క్షణము కాలములోని అత్యల్ప భాగము. ఎంత కాదన్నను, సర్వాస్తివాది ఆ క్షణకాలముపాటైనను వస్తువునకు స్థితియున్న దని అంగీకరించును. కాని సౌత్రాంతికుని దృష్టిలో ధర్మములు ఉత్పాదము జరిగిన వెంటనే వినష్టమైపోవును. ధర్మములకు స్థితి అసలు లేనేలేదు.

సౌత్రాంతికుడు సంతతి వాదియు, క్షణికవాదియు కూడ. సర్వ సంస్కృత ధర్మములను క్షణికములుగ నాతడు గ్రహించును. అతని 'క్షణిక' పదమున కర్థము క్షణమాత్రము గూడ అస్తిత్వము లేనిది అని. ఆత్మలాభమైన వెన్వెంటనే అస్తిత్వము లేకుండ పోవును. ఉత్పత్తి వెంటనే 'వినాశము' సంభవించును. ఇక్కడ ఒక ప్రశ్న పుట్టును. 'ఈ వినాశము సహేతుకమా ?' అని. కాదు ; వినాశ మెట్లు సహేతుకము కాగలదు ? వినాశము అకస్మికముగ కలుగునది గదా ! సహేతుక మగునది కార్య రూపమున నుండును. వినాశము అభావ రూపము. వినాశము కూడ సహేతుకమే అని మనము భావించుచో అభావమును కూడ సహేతుక మని అంగీకరింపవలసి వచ్చును.

వైభాషిక, సౌత్రాంతికులలో సౌత్రాంతికులే ఏ కొంచెమైనను మహాయానము వంకకు మొగ్గు చూపినవారు. విజ్ఞాన వాదులు కేవలము 'మహాయానులు' అయి యుండుటచేకాక 'హీనయానము' ను గర్హించుటకు కూడ గడంగిరి. ఆచార్య మైత్రేయనాథుడును, అసంగుడును సంయుక్తముగ వ్రాసిన 'మహాయాన సూత్రాలంకారము' మహాయాన మతస్థులకు ప్రముఖ గ్రంథము.

బౌద్ధ చింతకు లందరును నైరాత్మ్యవాదులే. కాని, విజ్ఞానవాద ప్రబల ప్రతిష్ఠాపకు డగు అసంగుడు ఈ విషయములో మరింత తీవ్రవాది. ఆయన ఇట్లు వాదించెను: "విద్యమానమైన ప్రతీత్యసముత్పాదమును లోకము గుర్తించుట లేదు. అవిద్యమానమైన ఆత్మను దర్శించుచున్నది. ఇది ఎట్టి అజ్ఞాన ప్రభేదమో తెలియుట లేదు. చీకటివలన విద్యమానమైనది మనము చూడ జాలక పోవచ్చును. కాని, అవిద్యమానమగు దానిని చూడ గల్గుట ఎట్లు సాధ్యము కాగలదు ?"

ఆచార్య వసుబంధుడు కూడ చిట్ట చివరకు విజ్ఞాన వాద పక్షమునే సమర్థింపసాగెను. విజ్ఞాన వాదములోని విశేష మేమనగా అది ఒక విధమైన 'చిత్త విజ్ఞానము' ను అంగీకరించును, బాహ్యార్థమును సర్వథా నిషేధించును. రూపాదులగు అర్థములు లేకుండగనే రూపాదుల విజ్ఞప్తి కలుగుచున్న దని విజ్ఞానవాదుల సిద్ధాంతము. బాహ్యార్థముల రూపమున అవభాసిత మగుచున్నది విజ్ఞానమే ! వాస్తవముగ బాహ్యార్థములు అసత్యములు. వాటికి సత్త లేదు.

ఇక్కడ ఒక ప్రశ్న : "రూపార్థము లేకుండ రూప విజ్ఞప్తి ఉత్పన్న మగుచున్నచో, అట్టి విజ్ఞప్తి ఏదో ఒక దేశమందే, ఏదో ఒక కాలమందే ఏల ఉత్పన్నము కావలెను ?" అని.

ఇట్టివి ఇంకను అనేక ఆపత్తులకు విజ్ఞానవాది సమాధానము చెప్పుకొనవలసి వచ్చినది. విజ్ఞానవాదమునకు విరుద్ధముగ వచ్చిన ఒక గొప్ప ఆపత్తి ఏమనగా "విజ్ఞానములు క్షణికములు. అందుచేత ఒకసారి వ్యుచ్ఛిన్నములైన పిదప తిరిగి స్వయముగ ఇతర విజ్ఞానములతో మేళనము చెందు సామర్థ్యము వాటికి ఉండదు గదా ! అప్పుడు నైరంతర్య మెట్లు సంగతము కాగలదు ?" అని. ఈ ఆపత్తినుండి బయటపడుటకే విజ్ఞానవాదులు 'ఆలయ విజ్ఞానము' అను ఒక కల్పన చేసికొనవలసివచ్చెను. ఈ ఆలయ విజ్ఞానమును ఉపనిషత్తులలోని 'ఆత్మ' లేదా

'పురుషుడు'గా ఎవరును భ్రమింపరాదు. ఉపనిషత్తుల లోని 'ఆత్మ' లేదా 'పురుషుడు' స్థిర ద్రవ్యము కాని, విజ్ఞానవాదుల ఆలయ విజ్ఞానము అనాదులును, అనంత కాలము ఉత్పన్నమగుచునే యుండునవియు అగు ధర్మముల సముదాయము మాత్రమే! ఉపనిషత్తులలోని 'ఆత్మ' ఒక పర్వతము అయినచో, విజ్ఞానవాదుల ఆలయ విజ్ఞానము ఒక జల ప్రవాహము మాత్రమే!

బౌద్ధ దార్శనిక సంప్రదాయము లన్నిటిలోను అత్యంత విప్లవాత్మకమైనది, తీవ్రవాద దృక్పథము గలది మాధ్యమిక వాదము. ఈ సంప్రదాయ సంస్థాపకుడైన ఆచార్య నాగార్జునుని ప్రతిపాదన శైలి అత్యద్భుతము, తర్కశాస్త్రానుగుణమైన ఒక అభేద్యకుడ్యము.

మాధ్యమిక దర్శనములో ఒక విశేషమున్నది. తమది అని చెప్పుకొనదగు ఒక సిద్ధాంతము గాని, దానిని సాధించుకొనవలసిన ప్రయాస గాని మాధ్యమికులకు లేదు. ఇతర పక్షములను నిరస్తములు చేయుటే వారి కర్తవ్యము. మాధ్యమికులకు ఏదైన సిద్ధాంత మున్న దని చెప్పవలసి వచ్చినచో "సర్వదర్శనముల పక్షములును అసిద్ధములు" అనునదే వారి పక్షము. ఇది మాత్రము ఒక పక్షము కాదా? అని కొందరు వాదించిన వాదింపవచ్చును. కాని అన్ని పక్షములును అసిద్ధములే అగుచో 'సర్వపక్షములును అసిద్ధములు' అన్న ఈ పక్షము కూడ అసిద్ధమే యగును గదా!

మాధ్యమికులు అజాతివాదమును అంగీకరింతురు. ఏ పదార్థముయొక్క ఉత్పత్తి అయినను స్వతః గాని, పరతః గాని, ఉభయతః గాని, అనుభయతః గాని సంభవించునని వారంగీకరింపరు.

నాగార్జునుడు తన సర్వఖండనియగు తర్కశక్తిచే నాలుగు ఆర్యసత్యములను, ఆర్య అష్టాంగమార్గమును, అట్లే నిర్వాణము పర్యంతము వ్యాపించు 'శూన్యత'ను ప్రతిపాదించెను. శూన్యత అభావము కాదని మన మెల్లప్పుడును జ్ఞప్తియం దుంచుకొనవలెను.

నిస్సందేహముగ ఆచార్య నాగార్జునునియొక్క దర్శనమందు "ప్రతీత్యసముత్పాదము", "శూన్యత" పర్యాయ పదములు అయినప్పటికి, ఆతని మాధ్యమిక దర్శనములో ఇతర దుర్లభమైన విశేషత కనిపించును. కౌసల్యాయన్.

బౌద్ధ మతము (సాధనలు) : బౌద్ధ ధర్మములో ప్రాచీనకాలమునుండియు జీవితాదర్శములను గురించి రెండు సిద్ధాంతను లుండెడివి. ప్రథమము : మలిన వాసనా క్షయ సిద్ధాంతము. దీని నైసర్గిక ఫలము నిర్వాణము. ద్వితీయము : వాసనా శోధన సిద్ధాంతము. దీనివలన శుద్ధ వాసన ఆవిర్భావ మగుటయు, దేహశుద్ధియు జరుగును. దేహశుద్ధివలన విశ్వకల్యాణము సాధింపబడును. ఇది పూర్ణత్వ ప్రాప్తికి హేతువు. దీనినే బుద్ధత్వ మని చెప్ప వచ్చును. సాపేక్షముగా చూచిన ఇది పరాముక్తి యని కూడ చెప్పబడును. మొదటి ఆదర్శము హీనయాన సిద్ధాంతానుకూలము; రెండవది మహాయాన సిద్ధాంత సమ్మతము. వైయక్తిక దుఃఖనాశము, నిర్వాణ పద ప్రాప్తియు శ్రావకుల ప్రథమ లక్ష్యములు. ప్రత్యేక బుద్ధుని లక్ష్యములు దుఃఖనాశము, మరియు, వ్యక్తిగత బుద్ధత్వము. బుద్ధత్వము పొందిన తర్వాత ప్రపంచములో కల దుఃఖమును నివారించుట వీరి యుద్దేశము. ప్రాచీన కాలమందు అర్హత్త్వ ప్రాప్తి కొందరి జీవితోద్దేశముగా నుండెడిది. బౌద్ధమతములో ఇది కూడ నొక విధమైన నిర్వాణ మని చెప్పబడును. దీనినే బౌద్ధమతములో 'సోపాధిక శేష నిర్వాణ' మని చెప్పెదరు. తదుపరి స్కంధ నివృత్తిపొందిన పిమ్మట 'నిరుపాధికశేష నిర్వాణము' లేదా 'విదేహ కైవల్యము' లభించును. ఈ మార్గమున "క్లేశ" మే యజ్ఞాన స్వరూపము. పాతంజల యోగమందు 'అవిద్య' మూలక్లేశ మని యెట్లు భావింపబడెనో, బౌద్ధ మతమున క్లేశ నివృత్తియే మనుజ జీవనమందు పరమ పురుషార్థ మని భావింపబడెను. యథార్థముగా క్లేశ నివృత్తి యైనప్పటికి కొన్ని క్షేత్రములందు వాసనా నివృత్తి పరిపూర్ణముగా జరుగదు. ఎందువల్లననగా మలిన వాసనానివృత్తి యైనప్పటికి అచట శుద్ధ వాసనావశేష ముండును. ఎచ్చటైతే శుద్ధవాసనావశేషము నిర్మూలింపబడినదో అచ్చట క్లేశ నివృత్తియే అంతిమ లక్ష్యము. కాని పూర్ణత్వము, లేదా బుద్ధత్వము దీనికంటె ఉన్నత దశ. బోధిసత్త్వుడే బుద్ధత్వ ప్రాప్తికి అర్హుడు. శుద్ధ వాసన పరార్థవాసన. బోధిసత్త్వుడు ఈ శుద్ధవాసన ద్వారా అనుప్రాణితుడై బుద్ధత్వ ప్రాప్తికి అర్హుడగును. బోధిసత్త్వ స్థితి కూడ ఒక విధముగా అజ్ఞానముతో కూడిన స్థితియే యని చెప్పవచ్చును. కాని యిది క్లిష్టస్థితి కాదు. అక్లిష్టస్థితి. 'బోధిసత్త్వభూము' లు కూడ అనేకములు కలవు. నిమ్నభూమినుండి ఉచ్చభూమికి వెళ్లుట ఆ బోధిసత్త్వుని ఆధ్యాత్మిక వికాసమును సూచించును. ఆధ్యాత్మిక వికాసముతోపాటు శుద్ధవాసనా నివృత్తి జరుగును. బోధిసత్త్వుని అంతిమస్థితిలో బుద్ధత్వము వికసించును. 'భూమిప్రవిష్ట ప్రజ్ఞ' యొక్క వికాసము జరుగుకొలది అక్లిష్టాజ్ఞానము నివృత్తియగును. బోధిసత్త్వుని యందు ప్రథమ, ద్వితీయ దశలనుండి కించిదక్లిష్టాజ్ఞాన ముండును. కాని దశలు గడచుకొలది ఈ అజ్ఞానము

క్రమముగా తగ్గును. సప్తదశ తమ దశయందు మాత్రము అక్లిష్టాజ్ఞానము పూర్తిగా నివర్తించును. ఆ సమయమందు బోధిసత్వుడు బుద్ధపద సమాధి రూఢుడై యుండును. బుద్ధత్వ మనగా అద్వయము. పుద్గల నైరాత్మ్య సిద్ధియే క్లేశ నివృత్తి హేతువు. పుద్గలనైరాత్మ్య (అనాత్మవాద) సిద్ధివలన దుఃఖ నివృత్తి కలుగు నప్పటికిని ద్వైతాభాసము పూర్తిగా నశించిపోదు. ద్వైతాభాస నివృత్తికి ధర్మ నైరాత్మ్యము (ప్రపంచోపశమము) కూడ అవశ్యకము. శుద్ధ వాసనానివృత్తి యనంతరము ధర్మ నైరాత్మ్యము కూడ ఫలించును. ఆ సమయమందు నైరాత్మ్య దృష్టి యందు జ్ఞాతృ, జ్ఞాన భేదము నశించును. ఇదియే పూర్ణ నైరాత్మ్యము.

బుద్ధత్వ ప్రాప్తి ఒకే దశలో అశక్యము. కాని అర్హత్ పద సమారూఢుడైన తర్వాత నిర్వాణ ప్రాప్తి పొందుట ప్రథమ సోపానము. ఈ స్థితిలో దుఃఖ నివృత్తి కల్గును. కాని ఎప్పుడైతే పర దుఃఖమును స్వదుఃఖముగా భావించి తన అస్తిత్వమును విశ్వ వ్యాప్తము చేయగల్గునో, అప్పుడే బోధిసత్వ పదవి కర్హు డగును. క్లిష్టవాసనా నివృత్తి యథార్థ నిర్వాణము కాదు. మహానిర్వాణ ప్రాప్తి కొరకు సాధకుడు బోధిసత్వస్థితులలో ఆరూఢుడై క్రమశః ఉచ్చ తర భూములందు ప్రవిష్టుడు కావలెను.

ప్రాచీనకాలమందు బుద్ధత్వ ఆదర్శము సర్వసామాన్య మానవాతీత మని భావింపబడెను. దీనిని పొందుట ఒక జన్మయందు దుస్సాధము. వివిధ సంఘర్షణ సాధనా నంతరము కాని యిది లభ్యము కాదు. ఈ సాధనను పారమితసాధన యందురు. పుణ్య సంభృతి, జ్ఞానసంభృతి ద్వారా బుద్ధత్వము నిష్పన్న మగును. పుణ్య సంభృతి కర్మాత్మకము; జ్ఞాన సంభృతి ప్రజ్ఞాత్మకము. బౌద్ధధర్మ మందు అద్వైత భావ ప్రసారముతోపాటు బుద్ధత్వ ఆదర్శము కూడ ప్రసృతిని గాంచెను. మొదట గోత్ర (జన్మ) భేద సిద్ధాంతము స్వీకరింపబడెను. కాని లక్ష్యవిస్తారము అగు కొలది ఈ సిద్ధాంత ముపేక్షింప బడెను. నవీన దృష్ట్యా బుద్ధ బీజము సర్వత్ర విద్యమాన మని స్వీకరింపబడెను. కాని మనుష్యదేహమందు మాత్ర మిది వికసించును. ఈ విధముగా ఎప్పుడైతే బుద్ధత్వాదర్శము ప్రసారము చెందెనో, అప్పటినుండి బోధిసత్వచర్య కూడ ఆవశ్యక మని భావింపబడెను. అప్పుడే ప్రాచీన నిర్వాణా దర్శము మ్లానమై, మహా నిర్వాణము, లేదా మహాపరి నిర్వాణ భావములో పరిణత మగును.

బౌద్ధ ధర్మమందు, బౌద్ధ ఆధ్యాత్మిక జీవనమందు 'కరుణ'కు అగ్రస్థాన మీయబడెను. సర్వసత్త్వ దుఃఖ దర్శనమే, శ్రావక, ప్రత్యేకబుద్ధుల కరుణా మూలము. దీనిని 'సత్త్వావలంబన కరుణ' యని యందురు. సౌత్రాంతిక, యోగాచార మతములందు జగన్నశ్వరత్వము, లేదా క్షణికత్వమే కరుణామూలము. దీనిని "ధర్మావలంబన కరుణ" అని అందురు. మాధ్యమిక మతమున దీనికి పృథక్‌సత్త లేదు. ఈ మతమున శూన్యతాభిన్న కరుణయే బోధి అంగము. ఏ విధముగా శూన్యత లోకోత్తరమో ఆ విధముగనే కరుణ కూడ లోకోత్తరము. దీనిని 'అహేతుక కరుణ' యని యందురు. భావముల విషయమై ఉన్నవని గాని లేవని గాని వికల్పము అసంభవము. ఈ కరుణనే "కృప" యని కూడ అందురు.

ధర్మకీర్తి కరుణను బుద్ధుని అస్తిత్వమునకు ప్రమాణముగా తీసికొనెను. ఇదియే శ్రావక, ప్రత్యేకబుద్ధులకంటె బుద్ధుని విశిష్టత. ప్రత్యేక బుద్ధ, శ్రావక జనుల లక్షణము వాసనాహానము. కాని సమ్యక్ సంబుద్ధుల లక్షణము పరార్థ వృత్తిత్వ మగుట వలన సర్వోత్తమము.

మహాయాన యోగ మార్గము శ్రావక, ప్రత్యేక బుద్ధ, సమ్యక్ సంబుద్ధుల సాధనములపై ఆధారపడి యున్నది. ఇందున అవాంతర భేదము లున్నప్పటికి, ముఖ్యముగా రెండు మార్గములు కలవు

మొదటిది : పారమితా నయము.

రెండవది : మంత్ర నయము.

సౌత్రాంతికులు మృదు పారమితానయ మను అవాంతర భేదమును స్వీకరించిరి. యోగాచార మాధ్యమికులందు కొందరు "పారమితానయము"ను, మరికొందరు మంత్ర నయమును స్వీకరించిరి. జ్ఞానమును కొందరు సాకార మని, మరికొందరు నిరాకార మని గ్రహించుటవలన యోగాచార మతము ద్వివిధము. ఈ మతమున సర్వము చిత్త మాత్రము. ఇందు గ్రాహ్య, గ్రాహక భావము లేదు. కామ ధాతువు, రూప ధాతువు, అరూప ధాతువు కూడ చిత్త మాత్రములే. ఎప్పుడైతే చిత్తము వికల్ప శూన్యముగా నుండునో ఆ స్థితినే అద్వైత సాక్షాత్కార మందురు. నిరాకార వాదమున చిత్తము అనాకారభావ స్వరూపమై యుండును. వాసనా యుక్తమైన చిత్తము అర్థాభాస రూపమున ప్రవృత్త మగును. ఆభాస మాత్రమే మాయ అని పిలువబడును. యథార్థ తత్త్వ మెల్లప్పుడు నిరాభాస రూపమే. బుద్ధకాయము, లేదా ధర్మకాయము, అనగా పరమార్థ తత్త్వము ఎల్లప్పుడు నిష్ప్రపంచము, నిరాభాసము. దీనినుండి సంభోగకాయ మగు ప్రపంచము, నిర్మాణకాయ మగు ప్రాణులు ఉద్భవించును. రెండును మాయా స్వరూపములే.

ప్రాచీన బౌద్ధ ధర్మమందు ముముక్షువులలో ప్రధానముగా మూడు యానములు కలవు. అవి శ్రావక యానము, ప్రత్యేకబుద్ధ యానము, సమ్యక్ సంబుద్ధ యానము. ఇవి ఉత్తరోత్తరముగ శ్రేష్ఠములు. శ్రావకుల ఆదర్శము సాపేక్షముగా న్యూనమైనప్పటికిని, సామాన్య జనుల ఆదర్శము కంటె ఉత్కృష్టతరమే. శ్రావక, సామాన్య జనులకు వైయక్తిక దుఃఖ నివృత్తి సమాన లక్ష్యమైనప్పటికిని, సామాన్య జనులకు ఉపాయజ్ఞానము లేనందునను, శ్రావకుల కుండుట వలనను శ్రావకులు శ్రేష్ఠులు. శ్రావకులు దుఃఖ నివృత్తి మార్గాభిజ్ఞులు. ఈ మార్గమునే "బోధి", లేదా "జ్ఞానము" అని అందురు. నాల్గు ఆర్య సత్యములలో ఇది మార్గసత్యము. ఇది పొందుటకు శ్రావకులు బుద్ధాదులనుండి, శాస్త్రములనుండి ఉపదేశము గ్రహించుట అపేక్షితము. అందుచేతనే దీనిని ఔపదేశిక జ్ఞానమందురు. సాధారణ మానవులు ధర్మార్థకామ త్రివర్గ సిద్ధియందు వ్యాపృతులై యుందురు. కాని శ్రావకులు త్రివర్గాతీతులు. కొందరి శ్రావకుల దుఃఖ నిరోధము పుద్గల నైరాత్మ్య జ్ఞానమువలనను, మరికొందరి దుఃఖ నిరోధము ప్రతీత్యసముత్పాద జ్ఞానమువలనను కల్గును ధర్మనైరాత్మ్య జ్ఞానము మాత్రము శ్రావకులకు లభ్యము కాదు. అందుచేతనే వీరికి శ్రేష్ఠ నిర్వాణము లభించదు. అయినప్పటికి జ్ఞానాగ్ని ద్వారా వీరి క్లేశములు దగ్ధ మగుటవలన వీరు త్రిధాతువులలో జన్మించు నవకాశ ముండదు. వీరు జన్మ, మృత్యు, ప్రవాహ రూప ప్రేత్యభావమునుండి సర్వథా వినిర్ముక్తులై యుందురు.

ప్రత్యేక బుద్ధుని ఆదర్శము శ్రావక ఆదర్శముకంటె శ్రేష్ఠమైనది. వీరి సాధనజీవనము వైయక్తిక స్వార్థ ప్రేరిత మైనప్పటికి వీరి సాధనజీవనాధారము అధిక శుద్ధమైనది. ఆధార శుద్ధివలన స్వదుఃఖ నివృత్త్యుపాయ జ్ఞానము వీరికి స్వయముగా లభించును. వీరు పూర్వకృత అభిసంస్కారాదుల ద్వారా స్వయముగా బోధిని పొందెదరు. బోధిలాభ ఫలమే బుద్ధత్వ ప్రాప్తి. ప్రత్యేక బుద్ధుడు తన బుద్ధత్వ ప్రాప్తికి ప్రయత్నము చేయుటయేగాక, దానిని పొందగల శక్తిని కూడ కల్గియుండును. కాని యితరుల బుద్ధత్వ ప్రాప్తికి ఇతడు ప్రయత్నశీలుడు కాడు.

శ్రావక, ప్రత్యేకబుద్ధుల జ్ఞానమందు కూడ విభిన్నత కలదు. శ్రావకుల జ్ఞానము పుద్గల నైరాత్మ్య అవబోధ స్వరూపము. అందువలన పుద్గలవాదుల కిది అగోచరము. అందువలన ఇది శ్రావకుల మనస్సు ద్వారా ఉత్పన్నమైనది. శ్రావకులకు క్లేశావరణము లేకపోవుట వలన వీరి జ్ఞానము సూక్ష్మము. కాని ప్రత్యేక బుద్ధుని జ్ఞానములో గ్రాహ్యావరణము కూడ లేకపోవుటవలన అది అంతకంటె ఎక్కువ సూక్ష్మము. శ్రావక జ్ఞానము పరోపదేశ హేతుక మగుటవలన షోడశాకారముల ద్వారా ప్రభావితమై యుండును. అందువలన నది గంభీరము. ప్రత్యేక బుద్ధుని జ్ఞానము స్వయంబోధ స్వరూప మగుటవలనను, తన్మయతా మాత్రోద్భూత మగుటవలనను అంతకంటె గూడ ఎక్కువ గంభీరము.

మూడవది సమ్యక్ సంబుద్ధుని ఆదర్శము. ఇందున కూడ అవాంతర భేదములు కలవు. సమ్యక్ సంబుద్ధుడే బుద్ధ పదవి కర్హుడు. క్లేశావరణ నివృత్తి, జ్ఞేయావరణ నివృత్తి ఈ రెండింటివలననే బుద్ధత్వము పొందుట సంభవించదు. శ్రావకులకు ద్వైతాభాసము క్లేశావరణ, జ్ఞేయావరణముల నివృత్తి పిమ్మట కూడ మిగిలియుండును. ప్రత్యేక బుద్ధుని స్థితిలో కూడ ద్వైతాభాసము ఉండును. సమ్యక్ సంబుద్ధుడే కేవలము ద్వైతాభాసము నుండి నివృత్తుడై అద్వయభూమియందు ప్రతిష్ఠితుడై యుండును.

బుద్ధావస్థ అనంత జ్ఞానావస్థ యగుటవలన విద్వాంసులు దీనిని 'బోధి' యనకుండా 'మహాబోధి' యని చెప్పిరి. ఈ యనంతజ్ఞానముతో పాటు సమ్యక్ సంబుద్ధునియందు అనంతకరుణ కూడ విద్యమానమై యుండును. సత్త్వార్థ క్రియ, లేదా పరార్థాపాదన భావమే బుద్ధ బీజము. స్వదుఃఖ నివృత్తి, లేదా నిర్వాణములో లీనుడై నిరంతరము సత్త్వసేవా నిహితుడై యుండుటయే బోధిసత్త్వుని ఆదర్శము. ఈ ఆదర్శమునే పరిపాలించి బోధిసత్త్వుడు బుద్ధత్వ పదవిని పొందగలడు. మహాశ్రావకుడు సోపాధిక, మరియు నిరుపాధిక బోధిని పొందినప్పటికి అతని ప్రజ్ఞ కరుణామూలమై యుండదు. అందువలన అతడు ప్రపంచమునకు భయపడును. పరమ కారుణికుడు దుఃఖముల వలన భయాక్రాంతుడు కాడు. ఎందువల్లననగా, అతని దుఃఖముల వలన ఇతరుల దుఃఖోపశమనము జరుగును. ఈ మహాశ్రావకులు మహా పరినిర్వాణమును పొందలేకపోయినప్పటికి ప్రదీప నిర్వాణవత్ త్రైధాతుక జన్మము నుండి విముక్తులై యుందురు. మరణానంతరము వీరు అనాస్రవధాతువునందు పరిశుద్ధ బుద్ధక్షేత్రమందు జన్మించెదరు. వీరికి మాతృగర్భమున పునః ప్రవేశ ముండదు. వీరు అమితాభ సంబుద్ధరూపమున నున్న సూర్య కిరణముల వలన వికసించు కమల పుటములందు జన్మించెదరు.

ఇంతవరకు పారమితానయమును, మంత్రనయమును గూర్చి కొంచెము వివరించితిమి. వాని స్వగత భేదములను వివరించవలెను. పారమితానయము, మంత్రనయము

రెండును కూడ బుద్ధోపదేశములనుండి ఆవిర్భూతము లైనవి. వీని ప్రయోజనములు కూడ అభిన్నములే. మంత్ర నయము గంభీరము, విశిష్టము అయిన 'నయము'. ఉన్నతాధికారులకు గాని దీనియం దితరులకు ప్రవేశ ముండదు. మంత్ర విజ్ఞానము భారత దేశమందు ప్రాచీనకాలమునుండి కలదు. కాని మంత్ర సాధనమును ఆచార్యులు గుప్త భావముతో అనుష్ఠానము చేయుచుండెడివారు. మంత్ర శాస్త్రమును గూర్చి విపులముగా "మహా ప్రజ్ఞా పారమితా శాస్త్ర" మందు వ్రాయబడెను. ప్రజ్ఞా పారమితము మహాశక్తి రూపము, మహామాయా రూపము అని ఇచ్చట వర్ణింపబడెను. ఈ శక్తిరూపమాయ బోధిసత్త్వుల జనని యని చెప్పబడెను. చంద్ర, చంద్రికలకు ఏ విధముగా అభేద సంబంధ ముండునో, ఆ విధముగానే బుద్ధ, ప్రజ్ఞా పారమితుల సంబంధము. ప్రపంచములో కల దుఃఖ విమోచనార్థము బోధిసత్త్వుడు ఈ పారమితనుండి ప్రేరితుడై కార్యనిర్వాహము చేయును.

పారమితా, మంత్ర నయముల ఉద్దేశము బుద్ధత్వ లాభమే! రెండు నయములలో కూడ సాధన క్షేత్రమందు యోగ చర్యయే ప్రధానము. కాని యీ యోగమందు రెండు నయములలో పరస్పరభేదము కలదు. ధ్యానము, ధ్యానఫలము, దృష్టి, కరుణా స్వరూపము, త్రికాయాది వివేచన - వీటియందు పారస్పరిక భేద మున్నప్పటికిని, రెండును బోధిసత్త్వ యానములే.

పారమితా నయమందు కరుణ, మైత్రి మొదలగు చర్యలు ప్రధానములు. మాధ్యమిక యోగాచార సంప్రదాయములందు పారమితానయమునకు మంచి స్థానము కలదు. మంత్ర నయమునకు యోగాచార సంప్రదాయమందు విశిష్టస్థానము కలదు. అసంగుని మహాయాన సూత్రాలంకారమందు ఈ మంత్రనయ ప్రభావము సుస్పష్టముగా కానవచ్చును. మంత్రమార్గమందు అవాంతర భేదములు కలవు. అవి వజ్రయానము, కాలచక్రయానము, సహజ యానములు. వీనిలో కొంత భేదమున్నప్పటికి ముఖ్యాంశములలో సాదృశ్యము కలదు. ఇవి అన్నియు మంత్ర మార్గమునకు ప్రకార భేదములు. పారమితా నయ వాఙ్మయము సంస్కృతమం దుండెను. మంత్రనయ వాఙ్మయమందు కొంత భాగము సంస్కృతమందు, మరి కొంత భాగము ప్రాకృతమందు, మిగిలినది అపభ్రంశ మందు నుండెను.

వజ్రయాన సాధనయందు మంత్రమునకే యగ్రస్థాన మీయబడెను. అందువలననే మంత్రయానమును వజ్రయాన మని కూడ పిలుతురు. సహజయానమందు మంత్రమునకు వజ్రయానమం దున్నంత ప్రాముఖ్యము లేదు. కాని కాలచక్రయానమందు మంత్రమునకు ప్రాధాన్యము కలదు. ఈ వజ్రయానమే కాలాంతరమున వజ్రయోగ రూపమున పరివర్తిత మయ్యెను. "కాలతంత్ర" మందు దీనిని గూర్చి విపులముగా వ్రాయబడెను. పారమితా నయ సాధనమునకు నీతి, చర్య ఆధారము లగుటవలన అది సర్వ జనులకు నందుబాటులో నుండెను. కాని మంత్రనయము ఆధ్యాత్మిక యోగ్యతపై ఆధారపడి యుండుటవలన సర్వజనులకు నందుబాటులో లేదు.

వజ్రయోగ సిద్ధియే మంత్రయాన లక్ష్యము. సాధకుని క్షేత్రము సుయోగ్య మగువరకు దీనిని సాధింప శక్యము కాదు. పూర్ణత్వమార్గమందు అగ్రేసరు డగుటకు ఇది శ్రేష్ఠ మార్గము. ఈ మార్గమున నాల్గు క్రమములు కలవు. ఈ నాల్గు భేదములలోను పూర్ణత్వము లభించినప్పుడు యోగము పరిపూర్ణ మగును. ప్రత్యేక క్రమమందు యోగ సిద్ధికి పూర్వము విమోక్షసిద్ధి ఆవశ్యకము. విమోక్ష సిద్ధి యనగా కల్పనాది ఆవర్జనలనుండి ముక్తిని పొందుట. ధ్యానమువలన విమోక్షము లభించును. విమోక్షము వలన యోగసిద్ధి లభించును. ఈ నాల్గు భేదముల వలన విమోక్షము కూడ నాల్గు ప్రకారములుగా నుండును. అవి: 1. శూన్యత, 2. అనిమిత్తము, 3. అప్రణిహితము, 4. అనభిసంస్కారము. ప్రతి యోగములోను విమోక్ష ప్రభావమువలన ఒక శక్తి వికసించును. అనగా ఒక వజ్ర యోగము వలన ఒక శక్తి యుదయించును. ఎప్పుడైతే శక్తి వికసించునో అప్పుడే వజ్రభావ ముదయించును. ప్రథమ వజ్రయోగమందు కాయ వజ్రభావము, ద్వితీయ మందు వాగ్వజ్రభావము, తృతీయమందు చిత్త వజ్ర భావము, చతుర్థమందు జ్ఞాన వజ్రభావము కల్గును.

ప్రథమ వజ్రయోగమును విశుద్ధయోగ మందురు. దీనిని సాధించుటకు ముందు "శూన్యత" యను విమోక్షమును బొందవలెను. "శూన్యత" యనగా స్వభావహీనత. "శూన్యత" యనగా అతీత, అనాగత, జ్ఞేయ శూన్యత్వము. ఏ జ్ఞానములో శూన్యత గ్రహించబడునో దానిని శూన్యతావిమోక్ష మందురు. దీనియొక్క నామాంతరమే సహజ కాయము.

ద్వితీయ వజ్రయోగమును ధర్మయోగ మందురు. దీనిని సాధించుటకు పూర్వము "అనిమిత్తము" అనే విమోక్షమును పొందవలెను. "ఏ జ్ఞానమందు వికల్ప చిత్తముండదో దానినే అనిమిత్త విమోక్ష మందురు. ఈ స్థితియందు నిత్య, అనిత్యాది ద్వయ రహిత, మైత్రీరూప చిత్త ముదయించును. ఈ చిత్తవజ్రము ధర్మకాయ మని పిలువబడును.

తృతీయ యోగమును మంత్రయోగ మందురు. దీనిని పొందుటకు పూర్వము "అప్రణిహిత" మను విమోక్షమును పొందవలెను. దీనికే "ముదితా" యని నామాంతరము కూడ కలదు. దీనినే సంభోగకాయ మందురు. ఇచ్చటే ప్రజ్ఞ, ఉపాయము—వీటి సామరస్యము సంభవించును. చతుర్థయోగమును సంస్థానయోగ మందురు. దీనిని సాధించుటకు పూర్వము "అనభిసంస్కారము" అను విమోక్షమును సాధింపవలెను. ప్రణిధానము లేనిదే అభిసంస్కార ముండదు. శ్వేతరక్త ప్రాణాయామము, విజ్ఞానము-ఇవి అభిసంస్కారములు. ఈ యోగము వలన "ఉపేక్ష" అను కాయ వజ్రము లభించును. దీనినే నిర్మాణ కాయ మందురు.

వజ్రయోగముయొక్క ఉద్దేశము పూర్ణ నిర్మలత్వ ప్రాప్తియే. తురీయాది అవస్థలలో ఏదో యొక విధముగా మాలిన్యము కలదు. ఈ మాలిన్యము నశించువరకును పూర్ణత్వము లభించదు.

పాతంజల యోగమందే విధముగా "అష్టాంగ", "షడంగ" యోగములు కలవో, అదే విధముగా బౌద్ధ తాంత్రికులకును "షడంగ యోగము" కలదు. ఈ యోగము రాజయోగముకంటె విభిన్నము. దీనినే "బౌద్ధయోగ" మందురు. ఈ యోగముయొక్క అంగములు ప్రత్యాహారము, ధ్యానము, ప్రాణాయామము, ధారణ, అనుస్మృతి సమాధి. సిద్ధులు రెండు రకములు. అవి: 1. సామాన్యము, 2. ఉత్తమము. యౌగిక విభూతులు సామాన్యసిద్ధియందు అంతర్గతములు. సమ్యక్ సంబోధి, లేదా బుద్ధత్వము ఉత్తమ స్థితి. దీనికి నాలుగు ఉపాయములు కలవు. 1. సేవా విధానము, 2. ఉపసాధనము, 3. సాధనము, 4. మహాసాధనము.

మహోష్ణీషబింబ భావన సేవావిధానమం దుండును. ఇది అశేష త్రైధాతుక బుద్ధ బింబము. అమృత కుండలినిద్వారా బింబభావన కల్గుట ఉపసాధనము. దేవతా బింబభావన సాధనము. విభు రూపేణ బింబభావన మహాసాధనము.

ప్రత్యాహారము వలన వైరాగ్యము, త్రికాలదర్శనము, ధూమాది దశ నిమిత్త దర్శనము లభించును. ప్రత్యాహారముద్వారా ఈ దర్శనము అయినపిమ్మట ధ్యాన ముదయించును. ఇది యోగమునకు ద్వితీయాంగము. ధ్యానమనగా చలాచల ప్రపంచమందు సర్వత్ర బుద్ధభావన ఉండుట.

ధ్యానానంతరము తృతీయాంగము ప్రాణాయామము. ఇది ఉచ్ఛ్వాస, నిశ్శ్వాస బంధనము. వజ్రయానులు ఈ ప్రాణాయామమును 'వజ్ర జప' మందురు.

చతుర్థాంగము ధారణ. తన యిష్టమంత్రమును హృదయమందు జపించుచు, దానిని లలాటమందు నిరుద్ధము చేయవలెను. అటుపిమ్మట ప్రాణ సంచారమును, అనగా శ్వాస, ప్రశ్వాసములను ఆపవలెను. ఈ స్థితినే ధారణ యందురు.

పంచమాంగము అనుస్మృతి. ప్రత్యాహారము, ధ్యానము వలన త్రిధాతువును ప్రకాశింపజేయు సంవృతి సత్యము నిశ్చల మగును. అనుస్మృతి ఉద్దేశ్య మేమనగా సంవృతి సత్యమును స్ఫురింపజేయుట. దీని ప్రభావమువలన ఏకదేశ వృత్తిక సంవృత్త్యాకారము ఆకాశమువలె దృష్టి గోచర మగును. దీనినే అనుస్మృతి యందురు.

షష్ఠాంగము సమాధి. ప్రజ్ఞోపాయ సమాపత్తిద్వారా సకల భావములను ఏకాకారము చేసి, పిండయోగము ద్వారా బింబమునందు ప్రవేశింపచేయవలెను. ఇట్లు చేయగా ఒక క్షణమందు "మహాజ్ఞాన" ముదయించును. దీనిని సమాధి యందురు. జ్ఞేయ జ్ఞానముల ద్వైతాభాసము సమాధియందు కానరాదు. ఈ సాక్షాత్కారముయొక్క ఫలము "మహాజ్ఞానావిర్భావ"మే. ఇందు సంవృతి సత్య, పరమార్థ సత్యముల ద్వైధీభావము నశించును. అద్వయ రూపము వికసించును. ఇదియే బుద్ధుని అంతిమ స్వరూపము. "సమాధి వశిత" ద్వారా నిరావరణ భావము జనియించును.

సాధకుడు ఈ షడంగ యోగముయొక్క ప్రథమాంగమైన ప్రత్యాహారముద్వారా ధూమాది, నిమిత్తాది దశ జ్ఞానములను పొందును. ఇది అకల్పిత విజ్ఞాన స్కంధము. ధ్యానమందు ఈ పది విజ్ఞాన విశ్వబింబములును ఏకీభవించును. ఈ స్థితినే 'అక్షోభ్యభావ' మందురు. ప్రాణాయామమందు చిత్త ఏకీకరణము పూర్తిగా వికసించును. దీనిని సంస్కార స్కంధ మందురు. ధారణ పది విధములు. వీనిని రత్నపాణి అందురు. మధ్యనాడియందు ఏకీభూతమైన చింతాది దశావస్థలను అనుస్మృతి యందురు. సమాధియందు జ్ఞేయ జ్ఞానములయొక్క విభేదము పూర్తిగా నశించుట వలన అక్షరసుఖ ముదయించును. ఈ స్థితికే జ్ఞానబింబ మందురు.

కృష్ణమూర్తి.

బౌద్ధికవాదము (Rationalism): పాశ్చాత్య తత్త్వశాస్త్రమునందు జ్ఞానోత్పత్తి విషయమై ద్వివిధ కల్పనలను తత్త్వజ్ఞులు చేసిరి. పాశ్చాత్యులలో తత్త్వశాస్త్రమునకు ఆరంభకులైన గ్రీకుల దర్శనమును జాగరూకతతో పరిశీలించిన ఎలియా దేశస్థుడగు పార్మెనిడిస్ (క్రీ. పూ. 514) అను తత్త్వజ్ఞుడు బుద్ధికిని, ఇంద్రియ సంవేదనకును భేద మున్నదని చూపెను. ఇతడు ఇంద్రియముల ద్వారా బాహ్య ప్రపంచమునుండి వచ్చిన జ్ఞానము సత్య

దూర మనియు, బుద్ధిద్వారా తెలిసికొనిన జ్ఞానము యథార్థమనియు తెల్పెను.

తర్వాత వచ్చిన తత్త్వజ్ఞులలో సోఫిస్టులు (క్రీ. పూ. 410) ఇంద్రియానుభవమునకు, ప్రత్యక్ష ప్రామాణ్యమునకు అత్యంత ప్రాధాన్యము నిచ్చి, బుద్ధి ప్రాధాన్యమును పూర్తిగా త్రోసిపుచ్చిరి. కాని, వీరు ప్రతిపాదించిన ఇంద్రియానుభవ వాదము నిశిత విమర్శనకు లోనగుటచే దాని ప్రయోజనము నిష్ఫలమైనది. వారి తరువాతివాడైన సోక్రటీస్ (క్రీ. పూ. 470) బుద్ధి కత్యంత ప్రాముఖ్యము నిచ్చుటే గాక ద్వంద్వ తర్క (dialectic) మనెడి నూతన తమ పద్ధతిని కనుగొనెను. బాహ్య ప్రపంచమునుగూర్చిన జ్ఞానము కూడ బుద్ధివలననే కలుగుచున్న దనియు, అట్లు కలుగజేయు శక్తి బుద్ధికి మాత్రమే కల దనియు సోక్రటీస్ తెల్పెను. బుద్ధి తన సహజశక్తిచే ఒక వస్తువునకు గల గుణగణాదులను నిర్ణయించి, తదితరములగు పదార్థములనుండి వేరు పరచి, ఆ వస్తువును ఒక ప్రత్యయముగా మార్చి మనకు స్పష్టమైన జ్ఞానము నిచ్చును. ఉదాహరణముగా - తెల్లదనము, రుచి కలిగి దేనినుండి పెరుగు, వెన్న, తక్రము మొదలగు పదార్థము లుత్పన్నము కాగలవో, అట్టి ద్రవ పదార్థమును మాత్రమే 'క్షీర'మని అందురు. ఇట్లు ఏర్పడు క్షీరాదీ భావములు (concepts) ప్రత్యయము లని సోక్రటీస్ అనెను. ఈ ప్రత్యయరూపమైన జ్ఞానమే యథార్థతను, సత్యమును కల్గియుండు నని సోక్రటీస్ సిద్ధాంతము. సోక్రటీస్ సిద్ధాంతమును సంక్షేపపరచినచో ప్రత్యయముల వలననే బాహ్య ప్రపంచముయొక్క యథార్థ జ్ఞానము కలుగు ననియు, అట్టి ప్రత్యయములు కూడ బుద్ధినుండి మాత్రమే ఉత్పన్న మగును గాన, జ్ఞానము గూడ బుద్ధియందే పుట్టు ననియు సిద్ధించును. ఈ పై సిద్ధాంతమువలన సోఫిస్టుల ప్రత్యక్షానుభవము నిరాధారము కాగలదు. సోక్రటీస్ ఈ పై సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించి, తనపిమ్మట రాగలవారికి మార్గము సులభముగా నొనర్చెను.

సోక్రటీస్ పిమ్మట ప్లేటో (క్రీ. పూ. 427 లేదా 429) అను వేత్త సోక్రటీస్ సిద్ధాంతములనే ఆధారముగా గైకొని, జ్ఞాన మీమాంసను పెంపొందించెను. ప్రథమమున ఇతడు తర్క విధానములద్వారా ప్రామాణిక జ్ఞానమునకు (valid knowledge), అప్రామాణిక జ్ఞానమునకు గల భేదమును స్పష్టము చేసెను. ఆ సందర్భమున సోఫిస్టుల అనుభవవాదమును నిశితముగా ఖండించెను. తర్వాత జ్ఞానోత్పత్తి విధానము చెప్పుటయందు సోక్రటీస్ సిద్ధాంతములనే యథాతథముగా గైకొని, వానికి రూపొసంగెను. అట్లు రూపొసంగునపుడు ప్లేటో తన అతిభౌతిక సిద్ధాంతమును సృజించెను. ప్లేటో తన సిద్ధాంతములందు సర్వ జగద్విజ్ఞానము బుద్ధియందు ఇమిడియున్న దనియు, అట్టి బుద్ధే సర్వకారణ మనియు తెల్పెను. ఇట్టి సిద్ధాంతమును బలపరచుటకుగూడ బుద్ధి ప్రత్యయములే ఆధార మనియు నొక్కి చెప్పెను.

ప్లేటో శిష్యు డగు అరిస్టాటిల్ (క్రీ. పూ. 384) తన సిద్ధాంతములందు తన దృష్టిలో పూర్వగు లందరు పొరబడిన స్థానములను వెదకి, ఆ పొరపాట్లను సంస్కరించుటయందు సఫలీకృతు డాయెను. అరిస్టాటిల్ పూర్వజులగు పార్మెనెడిస్, సోక్రటీస్, ప్లేటోలు అనుభవ నిరపేక్ష జ్ఞానము (a priori) మన బుద్ధియందు నిహితమై యుండు ననియు, దానిని వెలికి తెచ్చుటే యథార్థ జ్ఞానార్జన అనియు తెల్పిరి. కాని అరిస్టాటిల్ పై ప్రతిపాదనను త్రోసిపుచ్చక దానిని సంస్కరింప దలచెను. కాన, అట్టి ఆంతరమైన జ్ఞానము ఇంద్రియ వ్యాపారము లేనిదే బాహ్యము కాలే దనియు, ఈ ఇంద్రియ వ్యాపారము విషయానుభవముపై ఆధారపడి యుండు ననియు తెల్పెను.

అరిస్టాటిల్ సిద్ధాంతమును సంగ్రహించినచో అనుభవ నిరపేక్ష జ్ఞానము కొంత ఆంతరమై యుండు ననియు, అట్టి ఆంతర జ్ఞానమును ఇంద్రియ వ్యాపారమువలన బాహ్యమగునట్లు చేయుటయే బుద్ధి చేయు కార్య మనియు, ఆ యాంతరజ్ఞానము బాహ్యమగుటవలన యథార్థ జ్ఞానము కలుగు ననియు తెలియును. ఇట్లు అరిస్టాటిల్ తన సిద్ధాంతములందు బుద్ధి, ఇంద్రియ సంవేదనల సంయోజనముచే మనకు యథార్థ జ్ఞానము కల్గు నని తెల్పెను. ఇంద్రియానుభవము బుద్ధితో కలియుటవలన జ్ఞాన ముత్పన్నము కాగల దని ఇతని సిద్ధాంతసారము.

మధ్యయుగమునందు శబ్దప్రమాణ జన్య జ్ఞానముమీద యూరోపియన్ చింతకులు హెచ్చుగా ఆధారపడి యుండుటవలన బౌద్ధిక వాదమునకు గాని, అనుభవ వాదమునకు గాని ప్రాధాన్యము లేకుండెను. కాని ఆధునిక యుగారంభమునందు, అనగా 16 వ, 17 వ శతాబ్దములలో బౌద్ధికవాదము మిక్కిలి ప్రాముఖ్యములోనికి వచ్చినది.

ఆధునిక యుగమునందు బౌద్ధికవాదము ఏ అర్థములో గ్రహింపబడుచున్నదో ఒకింత ఇప్పుడు పరిశీలింతము. బుద్ధివలననే జ్ఞానము కలుగు ననియు, శబ్దప్రమాణ జన్య జ్ఞానము గాని, ఇంద్రియ జ్ఞానము గాని యథార్థతను కలిగి యుండ వనియు బౌద్ధికవాదుల ముఖ్య సిద్ధాంతము. ఆవశ్యకత (necessity), సర్వసామాన్యత్వము (univer-

sality) గల నిర్ణయముల, లేదా నిశ్చయముల (Judgments) వలననే జ్ఞానము కలుగు ననియు, అట్టి నిశ్చయములు కూడ బుద్ధిద్వారా మాత్రమే కలుగు ననియు ఈ బౌద్ధికవాదుల అభిప్రాయము. ఆచారములు, నమ్మకములు మొదలగునవి అన్నియు బుద్ధిచే నిశితముగా విమర్శింపబడవలయు నని బౌద్ధికవాదులు తెల్పిరి. ఇట్టి తీవ్రమగు విమర్శనకు తట్టుకొని నిలబడగలిగిన విషయములనే యథార్థములుగా గుర్తింపవలయు నని కొందరి అభిప్రాయము.

17 వ, 18 వ శతాబ్దములందు జర్మనీ, ఫ్రాన్సు దేశములందలి తత్త్వజ్ఞులు బుద్ధిమాత్రమే జ్ఞానార్జనకు సాధనమనియు, బుద్ధివలననే ఇతర ప్రమాణములవలన కలిగిన జ్ఞానమును పరీక్షింపవలయు ననియు తెల్పిరి. ఇట్లు చెప్పుటయందు వీరి ముఖ్యోద్దేశము బుద్ధి తప్ప ఇతర ప్రమాణములద్వారా ఉత్పన్నమైన జ్ఞానము సత్య సంపూర్ణతను కలిగియుండ దనియే.

లెకీ అను తత్త్వజ్ఞుడు "యూరోప్‌లో బౌద్ధికవాద ప్రాదుర్భావము, ప్రభావము" అను తన గ్రంథములో బౌద్ధికవాదమును ఈ విధముగా వర్ణించెను: బౌద్ధికవాద మనగా ఒక ప్రత్యేక సిద్ధాంతముల సముదాయముగాని, విమర్శన గాని కాదు. ఒకవిధమైన ఆలోచనా విధానము, లేదా వాద పద్ధతియే బౌద్ధికవాద సారము. ఈశ్వర శాస్త్రజ్ఞుల విశ్వాసములను దూరముగా నుంచి, బాహ్య ప్రపంచ సంఘటన లన్నియు స్వభావ సిద్ధములే గాని ఇంద్రజాలోత్పన్నములు గావని బౌద్ధికవాదుల అభిప్రాయము.

మతానుయాయులకు మాన్య మగు జ్ఞానమునకు, బౌద్ధికవాదమునకు మధ్య నేర్పడిన వివాదము అతి తీవ్రముగా నుండి, చాలకాలమువరకు స్తంభించి యుండెను. ఈవిధములైన అభిప్రాయ భేదములను క్రైస్తవ మతమునకు పూర్వమే గ్రీసుదేశస్థుల భావములందు కూడ చూడనగును. గ్రీకులకు గల అంధ విశ్వాసములను, మత నమ్మకములను బౌద్ధికవాదులు తమ సిద్ధాంతములచే నిశితముగా విమర్శించినటుల తెలియుచున్నది. కాని క్రైస్తవమత సంఘముల స్థాపనముతో మతము, మత ప్రవక్తల ప్రబోధనలు బుద్ధి కతీతమైన వనియు, బుద్ధికి వీరి సిద్ధాంతములను పరిశీలించుటకు అర్హత లే దనియు తిరిగి నమ్మకము కుదిరెను. అదియుగాక మతము బుద్ధి కతీత మగుటచే ఏ విషయములోను బుద్ధికి తీసిపోదు. మత గురువుల భయమువలన 18 వ శతాబ్దమువరకు బౌద్ధికవాదుల సిద్ధాంతములు నిరాఘాటముగా ప్రపంచములోనికి రాజాలకపోయెను. కాని 18 వ శతాబ్దారంభమునుండి వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యము ప్రధాన మగుటవలన బౌద్ధికవాదుల సిద్ధాంతములు కూడ బలము నార్జించుకొని ప్రచారములోనికి రాగలిగెను.

ఆంగ్లదేశములో బయలుదేరిన స్వాభావిక దైవ వాదము (Deism) మానవుని ఆలోచన పరిమితులను నిర్ణయించుటచేతను, మత ప్రవక్తల అవ్యక్త బోధనలను త్రోసివేయుట వలనను బౌద్ధిక వాదోద్యమము కూడ అత్యంత ప్రాముఖ్యమును బొందెను. జాన్ లాక్, స్పెన్సర్, వోల్టేరులు ఈ స్వాభావిక దైవవాద సిద్ధాంతములను తర్క పర్యవసానములుగా నొనర్చిరి.

ఆధునిక యుగమునందు బౌద్ధికవాదులు అని పిలువబడుచున్న డేకార్టు (1596 - 1650), స్పినోజా (1632-1677), లైబ్నిట్స్ (1646 - 1716) ల సిద్ధాంతములను, వారు ఆచరణలో ప్రవేశపెట్టిన క్రొత్త పద్ధతులను పరిశీలింతము. ఆధునిక తత్త్వశాస్త్రమునకు పితృతుల్యు డని చెప్పదగిన డేకార్టు సంశయ పద్ధతిని ప్రవేశపెట్టెను. ఇట్టి సంశయ పద్ధతిద్వారా బుద్ధి నూతగా గైకొని ఈతడు బాహ్య ప్రపంచము, ఆత్మ, ఈశ్వరుల అస్తిత్వములను రుజువు చేయ యత్నించెను.

ఈయన పిమ్మట 'స్పినోజా' యను తత్త్వజ్ఞుడు "రేఖా గణిత పద్ధతి"ని ప్రవేశపెట్టెను. రేఖా గణితమునందు ఏ విధముగా బుద్ధికి స్వతస్సిద్ధములుగ తోచు సత్యముల (axioms) నుండి ప్రతిజ్ఞా వాక్యములు (propositions), ప్రతిపాదనలు (theorems) క్రమముగా నిర్మింపబడగలవో, అటులనే తత్త్వశాస్త్రమునందు గూడ బుద్ధి సహాయముననే భౌతి కాతిభౌతిక యథార్థ విషయములను తెలిసికొగల మని ఇతని సిద్ధాంతము.

తర్వాత 18 వ శతాబ్దము మధ్యభాగమున కాంట్ (1724) అను జర్మన్ చింతకుడు ఈ బౌద్ధికవాదమును పూర్తిగా సంస్కరించెను. ఈయన సిద్ధాంతము ఏమనగా బౌద్ధికవాదులు బుద్ధియే పరమ ప్రమాణ మను అంధ విశ్వాసముతో సంతృప్తి నొంది రనియు, ఇంద్రియానుభవవాదులు సంశయాత్ములుగా పర్యవసించి రనియు తెల్పెను.

బౌద్ధికవాదమును సంస్కరించుట కాంట్ తన కర్తవ్యములలో నొకదానిగా భావించెను. ఇంద్రియ సంస్కారములు దిక్కాలము లనెడి ద్వారములగుండా గొనిరాబడి, బుద్ధి విశ్లేషణములందు ప్రవేశపెట్టబడిన పిమ్మట, సంశ్లేష విశ్లేషణల బొంది పరిపూర్ణ జ్ఞానముగా ఏర్పడునని తెల్పెను. జ్ఞానోత్పత్తికి ఇంద్రియ వ్యాపారము, బుద్ధి విశ్లేషణములు కూడ అత్యవసర మనియు, ఈ రెండును పరస్పర సహకారులే గాని, విరుద్ధములు గావనియు కాంట్ తెల్పెను.

బుద్ధి తన హద్దుల నతిక్రమించి అతిభౌతిక విషయములను నిరూపించుట కారంభించినచో ఆ నిరూపణములు కేవల విశ్వాసములే గాని, యథార్థతను కొంచెమైనను కల్గియుండవు.

పిమ్మట కొంతకాలమునకు క్రీ. శ. 1770 వ సం॥లో జన్మించిన 'హెగెల్' అను తత్త్వవేత్త ఈ బౌద్ధికవాదము నందు ద్వంద్వ తర్కపద్ధతి (dialectic method) ప్రవేశ పెట్టెను. హెగెల్ ఈ ద్వంద్వ తర్కము నూతగా గైకొని బౌద్ధిక విషయములు మాత్రమే సత్యములు, యథార్థము లనియు, సత్యములు, యథార్థము లగు విషయములు బౌద్ధికములే* అనియు వివరించెను. జి. సుం. రా.

బ్రన్‌ష్విగ్, లియోన్ (Brunschwieg, Leon) (1869 - 1944) : ఫ్రెంచి భావవాదులలో అగ్రగణ్యుడు. పారిస్‌లోని 'ఇకోల్ నార్మెల్' లో ఆచార్యుడుగ నుండెను. 1941 లో నాజీలు ఇతనిని పదచ్యుతుని గావించిరి. డేకార్టు దర్శనముపై ఈయన రచించిన వ్యాఖ్యానము ఒక నూతన భావవాదపు పోకడకు త్రోవతీసినది. మానవుని సృజన శక్తికి ఈయన అధిక ప్రాధాన్యమును ఇచ్చెను. ఈయన దృష్టిలో మానవుని మనస్సుయొక్క అంతర వికాసములోని భాగమే సత్యము. ఈయన బౌద్ధిక మానవతావాదము (rational humanism)ను ఒక దానిని కూడ అభివృద్ధిపరచెను. సర్వము ఈశ్వరుడే అను భావమును ఈయన ప్రకటించెను. జె. నా. మూర్తి.

బ్రహ్మన్ : వేదాంత దర్శనములో పరమ సత్యము బ్రహ్మము. బ్రహ్మ సాక్షాత్కారమే మానవ పరమ లక్ష్యము. వేదములలో - ముఖ్యముగ శ్రుతి శిరస్సు లని చెప్పబడు ఉపనిషత్తులలో - ప్రధాన ప్రతి పాద్యము బ్రహ్మమే. "బ్రహ్మన్" పదవ్యుత్పత్తి స్పష్టముగ తెలియ వచ్చుట లేదు. ఆదిలో ఈ పదమునకు 'ప్రార్థనము' అని అర్థము. 'బృహ' - పెరుగుట, లేదా పైకి వచ్చుట అను ధాతువునుండి ఇది నిష్పన్నము. ప్రార్థనము సహజముగ వచనములోనో, పాటలోనో, మంత్రములోనో అభివ్యక్తమగును. తరువాతి కాలములో 'బ్రహ్మన్' పదమునకు విశ్వాధారము అను అర్థము వచ్చినది. ఆ ఆధారము నుండియే ఈ విశ్వము ఒక్కమారుగ పైకుబికి వచ్చిన దని భావన. ఋగ్వేదములో అనేక మంత్రములలో అనేకార్థములలో ఈ పదము ప్రయుక్తమైనది. ప్రార్థన, మంత్రము, యజ్ఞ సంభారములు, భక్తి, సక్రమముగ పూర్తి అయిన యజ్ఞము అను వేర్వేరు అర్థములలో ఈ మాట కనిపించుచున్నది. వివిధ యజ్ఞములు నిర్వర్తించుట వలన సిద్ధించు అద్భుతమైన ఆధ్యాత్మిక శక్తికి కూడ 'బ్రహ్మన్' అని వాడుక గలదు. ఋగ్వేదము 8-3-9 లో "ఆ శక్తి కొరకు, ఆ బ్రహ్మము కొరకు నేను నిన్ను అర్థింతును. మునుముందుగ నేను నిన్ను గుర్తించుటకు అది నాకు సహాయము చేయును" అని గలదు. కీర్తించుట, ఉద్బోధించుట, కాడిగట్టుట, చేయుట, విముక్తి కలిగించుట, పునశ్చరణ చేయుట, యజ్ఞము చేయుట మొదలైన అర్థము లిచ్చు వేర్వేరు ధాతువుల నుండి బ్రహ్మన్ పదమును నిష్పన్నము చేయవచ్చును. మానసిక శక్తులగు జ్ఞానము, అవబోధము మున్నగు వానికి పర్యాయ పదముగ కూడ 'బ్రహ్మన్' పదమును ప్రయోగించుట కద్దు. యజ్ఞములో శుచివ్రతుల బ్రహ్మాణి (బ్రహ్మలు), అనగా ప్రార్థనలు వృక్షశాఖల వలె నాలుగు దిక్కులకును ప్రసరించు నట! ఈ విధముగ ప్రార్థన, మంత్రము, గీతము, మానసిక శక్తులు అను వేర్వేరు అర్థములలో 'బ్రహ్మ' పదము వాడబడినను, ఆ అర్థములకే ఈ పదము ఎన్నడును పరిమితము కాలేదు. తైత్తిరీయ సంహిత (8-3-14) లో "మంత్రములకు, మండలములకు అవధులు గలవు; కాని బ్రహ్మమునకు ఎట్టి అవధులును లేవు" అని చెప్పబడినది.

కర్మకాండమునకు సంబంధించిన పై అర్థములు కాక, మరొక దార్శనికార్థము ఈ పదమునకు చాల ప్రాచీన కాలములోనే పర్పడినది. దేవతలకంటె, అధ్వర్యుల కంటె, ఋషులకంటె ఉన్నతతర స్థానము బ్రహ్మమున కీయబడినది. నానా దేవతలలో ఏకత్వము నన్వేషించిన వేద ఋషులు బ్రహ్మమునే నానా దేవతలకు నియామక మగు అట్టి ఏక తత్త్వముగా గుర్తించిరి.

"త్రయస్త్రింశద్ధి దేవా బృహస్పతి పురో
హితా ఇతి బ్రహ్మవై బృహస్పతిర్బ్రహ్మ
పురోహితా ఇత్యే వైతదాహ"

(శతపథ బ్రాహ్మణము - 12-8-3-29).

(33 గ్గురు దేవతలు బృహస్పతిని పురోహితునిగ గ్రహించిరి; బ్రహ్మయే బృహస్పతి; అందుచే దేవతలకు బ్రహ్మయే పురోహితుడు).

"అసా వాదిత్యో విహితః సప్తాక్షరే
బ్రహ్మన్ ప్రతిష్ఠితః"

(శత పథ బ్రాహ్మణము - 10-2-4 6)

(ఆ కనిపించు సూర్యుడు సప్తాక్షరమగు బ్రహ్మమునందు ప్రతిష్ఠితుడై యున్నాడు).

మరొక మంత్రములో బ్రహ్మమునకు వేదసార మగు ఓంకారముతో సామానాధికరణ్యము చెప్పబడినది.

* బౌద్ధికము లనగా బుద్ధికి సుసంగతములు, బుద్ధి వివేచనకు అనుగుణములు—సం.

ఆదిమ భాగములలో 'ప్రథమజుడు' గా బ్రహ్మ నిర్దిష్టు డైనను, శతపథములోని చరమాధ్యాయములలో స్వయముగ అనాదియై జగత్తునంతను సృజించిన ప్రథమ తత్త్వముగా బ్రహ్మ వర్ణితుడై నాడు. "ఆదిలో బ్రహ్మమే విశ్వము, బ్రహ్మమే దేవతల కందరికి సృష్టికర్త" (శత పథ బ్రాహ్మణము - 11-20-8).

కర్మకాండకు సంబంధించిన బాహ్య లక్షణము లన్నియు నిషిద్ధమైన వెంటనే సర్వ జగత్తునకు మూల కారణము, చరమ లక్ష్యము అగు ఒక ఉదాత్త ఆధ్యాత్మిక తత్త్వముగా బ్రహ్మ రూపొందెను. 'తజ్జలాన్' అని బ్రహ్మము వర్ణిత మైనది. జగత్తును సృజించునది, లీనము చేసికొనునది, పోషించునది అని 'తజ్జలాన్' పదమున కర్థము. హిందూమత సారభూత మనదగు ఈ భావములో సర్వ భారతీయ దార్శనిక, మత విషయిక భావములును సంగృహీతము లైనవి. ఉపనిషత్తులు పూర్తిగ బ్రహ్మ తత్త్వ విచారణకే అంకితము లైనవి. బ్రహ్మను గూర్చిన జ్ఞానమును (బ్రహ్మ విద్య) సమకూర్చుటే వాటి పరమ లక్ష్యము. ఉపనిషత్తులలో సూత్ర ప్రాయముగ 'సత్యం, జ్ఞాన, మనంతం బ్రహ్మ' అని చెప్పబడినది. 'సత్య' పదము బ్రహ్మము యొక్క యాథార్థ్యమును, 'జ్ఞాన' పదము దాని ఆధ్యాత్మిక ధర్మమును, 'అనంత' పదము దాని సర్వవ్యాపిత్వ, అపరిమేయత్వాది లక్షణములను చెప్పుచున్నవి. పరతత్త్వమును గూర్చి వేదము మనకు బోధించినది సంగ్రహముగ ఇది.

వివిధ వేదాంత సంప్రదాయములలో ప్రధానముగ రెండు విధములైన దృక్పథములు మనకు కనిపించు చున్నవి. ఒకటి కేవల బ్రహ్మను, లేదా నిరుపాధిక బ్రహ్మను గూర్చినది; రెండవది - సోపాధిక బ్రహ్మను గూర్చినది. మొదటి దృక్పథములో కేవల జ్ఞానమే బ్రహ్మము ; అది నిరుపాధిక తత్త్వము ; అద్వితీయము. అది మానవుని అనుభవమునకు అతీత మగు తత్త్వము. వ్యతిరేకముఖముననే 'నేతి', 'నేతి' (ఇది కాదు, ఇది కాదు) అని మాత్రమే దానిని గూర్చి మనము చెప్పగలము. కాని అది పూర్తిగ అభావము గాని, శూన్యము గాని కాదు. అట్లయినచో జగదావిర్భావమునకు అది హేతువు కాజాలదు. జీవులు (పరిమితాత్మలు) నిజమునకు బ్రహ్మము కంటె భిన్నములు కావు. యథార్థమగు జీవ బ్రహ్మైక్యమును విస్మరించుట వలననే జీవత్వము సిద్ధించు చున్నది. జీవుడు తత్త్వసాక్షాత్కారము పొందిన వెంటనే బ్రహ్మలో ఐక్యము చెందును. బ్రహ్మవేత్త బ్రహ్మయే అయిపోవును (బ్రహ్మవిత్ బ్రహ్మైవ భవతి).

ఇక - సోపాధిక బ్రహ్మమును గూర్చిన రెండవ దృక్పథము ఛాందోగ్యోపనిషత్తులోని శాండిల్య విద్యలో బాగుగ నిరూపితమైనది. ఈ దృష్టిలో బ్రహ్మ పరమ పురుషుడు; సమస్త కళ్యాణ గుణ నిధానుడు; సమస్త హేయ గుణ ప్రత్యనీకుడు; సర్వారాధ్యుడు. ఆయననుండియే చిద్రూపమైన మానవుడు, అచిద్రూపమైన జగత్తు ఆవిర్భవించినవి; ఆయనలోనే అవి వర్ధిల్లుచున్నవి; చివరకు ఆయన యందే అవి లయము పొందును. చిత్, అచిత్, ఆనందముల సమాహారమే బ్రహ్మము. తన స్వస్థానము నుండి చ్యుతుడై పాపమగ్నుడై సంసారావర్తములో పడి భ్రమించు చున్నట్లు భగవదనుగ్రహము వలన జీవుడు గుర్తించి, అందుకు పశ్చాత్తాప పడుట ఆరంభమైన వెంటనే జీవుడు సాక్షాత్కార మార్గమున ప్రవేశించును. ముక్తావస్థలో జీవాత్మ పరమాత్మసాన్నిధ్యమును పొంది, ఆయనకు శేషభూతు డగును.

ఆర్. ఆర్. ఆచారి.

బ్రాడ్, చార్లీ డన్‌బార్ (Broad, Charlie Dunbar) (1887 —): కేంబ్రిడ్జి ట్రినిటీ కాలేజియందు విద్య నభ్యసించి, తరువాత దానిలోనే ఫెల్లో అయ్యెను. తరువాత సెంట్ ఆండ్రూస్ విశ్వ విద్యాలయములో దర్శన శాస్త్రాచార్యుడుగను, కేంబ్రిడ్జ్ విశ్వవిద్యాలయము నందు నైతిక దర్శన శాస్త్రాచార్యుడుగను పనిచేసెను.

మూర్, రసెల్, వైట్‌హెడ్ మొదలగు దార్శనికుల ప్రభావమునకు లోనయ్యెను. గణిత, భౌతికశాస్త్ర పద్ధతినే దర్శన శాస్త్రమునకు గూడ అన్వయింపవలె నని ఆయన ఆశయము. విజ్ఞాన శాస్త్రములోని వివిధ భావములను అదే పద్ధతిలో తార్కికముగా విశ్లేషించి నిర్వచించెను.

ఆయన దర్శన శాస్త్రమునకు చేసిన ముఖ్యమైన సేవ ద్రవ్యము, గుణము, సంఖ్య వంటి భావములను కూలంకష విశ్లేషణకు గురిచేయుట. తర్క శాస్త్రము దర్శనశాస్త్ర సార మని ఆయన భావము.

జె. నా. మూర్తి.

బ్రాడ్లీ, ఫ్రాన్సిస్ హెర్బర్ట్ (1846 - 1924): బ్రిటిష్ భావవాద దార్శనికుడు. 19 వ శతాబ్దపు ఉత్తరార్ధములో జర్మన్ దర్శన శాస్త్రములోని భావములను ఇంగ్లాండులో అభివృద్ధి పరచిన దర్శన శాస్త్రజ్ఞు లందరి కంటె గొప్ప వైదుష్యము కలవాడు. ఆయన ఎన్నడును తాను హెగెల్ పక్షీయుడ నని చెప్పుకొనక పోయినప్పటికిని, ఆయనపై హెగెల్, హెర్బార్ట్, లాట్జుల యొక్క ప్రభావము బలముగా కలదు. కాని టి. ఎచ్. గ్రీన్ పైవలె ఆయనపై కాంట్ ప్రభావము లేదు. ఆయన శరీరారోగ్య మంతగా లేనివా డగుటచే తన జీవితమును ఒడుదుడుకులకు లోను గాకుండ ఆక్స్‌ఫర్డులోని మెర్టన్

కళాశాల ఫెల్లోగా గడపెను. ఆయన 1924 లో చనిపోవుటకు కొద్ది కాలము పూర్వమే ఆయనకు 'ఆర్డర్ అవ్ మెరిట్' అను బిరుదము ఒసంగబడినది. ఒక దార్శనికుడు అట్టి బిరుదముచే బహూకరింపబడుట అదే ప్రథమము.

బ్రాడ్లీ రచన లన్నిటిలోను స్వసిద్ధాంత ప్రతిపాదన, పరసిద్ధాంత విమర్శ ఒకదానితో నొకటి పెనవైచికొని యున్నవి. ఆయన దృష్టిలో ఇతరుల సిద్ధాంతములను విమర్శించుట కూడ సర్వదా సత్యమును చేరుటకు ఒక మార్గమే. ఆ కాలములో అట్టి విమర్శ అత్యావసర మని ఆయన గుర్తించెను. ఆంగ్ల దర్శన శాస్త్రము ఏక పక్షము నే ఆశ్రయించి అపరిశీలిత పూర్వకల్పనలపైనను, సంప్రదాయము నుండి సంక్రమించిన అభిప్రాయముల పైనను ఆధారపడె ననియు, పక్షపాతమునకే గాని స్వతంత్రాలోచనకు అది తావిచ్చుట లేదనియు ఆయన భావించెను. 1893 లో ఆయన ఇట్లు వ్రాసెను: "ఆంగ్లదర్శన శాస్త్ర ముఖ్యావసరము ప్రాథమిక తత్త్వముల సంశయ పూర్వకానుశీలన యే! సంశయవాద మన ఏవోకొన్ని ప్రత్యేకాభిప్రాయములను సంశయించుట గాని, నమ్మకపోవుట గాని కాదు. నా అభిప్రాయములో సంశయ వాద మన అన్ని పూర్వకల్పనలను తెలిసికొని, వాటి సామంజస్యమును సంశయించుటకు జరుపు ప్రయత్నమే." ఇట్టి సంశయవాదము ఒక నిశ్చితమైన, సుసంగతమైన దృక్పథముపై ఆధారపడి యుండవలెను. ఇట్టి దృక్పథమును చూపుటకే బ్రాడ్లీ పూనుకొనెను. ఆయన దృష్టిలో సర్వవ్యాపకము, స్వయం ప్రతిష్ఠితము, వ్యవస్థాపితము, ప్రాతీతికము, సంపూర్ణము అయినటువంటి అనుభవమే చరమ సత్యము. దీనినే అతడు, పరమార్థ మన్నాడు. 'అవ్యవహితానుభవము' (immediate experience) ను పరిశీలించినచో పరమార్థ మన నేమో మనకు తెలియ గలదు. 'అవ్యవహితానుభూతి' అన విషయి, విషయములు, లేదా అంతఃకరణ, బాహ్యజగత్తులు భిన్నముగా కన్పట్టని స్థితి. తరువాత శారీరక సంవేదనలు, సుఖములు, భావములు, మానసిక సంవేదనలు ఇట్లు వేరు వేరుగా నున్న వాటిని తనలో ఏకరాశిగా నిముడ్చుకొనిన సత్తా మాత్రమే ఈ అవ్యవహితానుభూతి. అవ్యవహితానుభవములో బాహ్యార్థములు, గుణములు, సంబంధములు అనునవి లేవు. అన్నియు కలసి బ్రాడ్లీ చెప్పినట్లు, సంబంధ రహితమైన 'ఏకత్వము' లో నున్నవి. ఆ ఏకత్వము అంతరించి సంబంధ స్థితులుగా మారును. ఈ స్థితిలో ఆ ఏకత్వము ఒక వైపు సంసర్గ గుణములు గలిగిన బాహ్యార్థముగను, మరొక వైపున ఆలోచన, నిర్ణయము, అనుమానములుగను చీలి పోవును. మిల్ చెప్పినట్లుగా రెండు భావముల సంసర్గమే నిర్ణయము గాదు. నిర్ణయ మన సత్పదార్థమునకు భావరూపమైన అర్థమును ఆరోపించుటయే! బ్రాడ్లీ దృష్టిలో ఏదైన నిర్ణయము సత్యము గావలె ననిన, అది ఎట్టి సందర్భములో నైనను సత్యము గావలెను. కాని మన నిర్ణయము లెవ్వియును ఇట్టి నిర్వచనమునకు సరిపోవు. 'ఇప్పుడు వాతావరణము నిర్మలముగా నున్నది' అని నేను అనినచో, ఈ నిర్ణయము ఇతర దినములలోను, ఇతర దేశములలోను సత్యము గాక పోవచ్చును. 'రంగూనులో 1958 జూలై 12 న వాతావరణము నిర్మలముగా నున్న' దని చెప్పినప్పటికిని ఇది ఇతర లోకములలోను, ఇతర రంగూనులలోను, ఇతర కాలములలోను సత్యము కాక పోవచ్చును. ఒక నిర్ణయము పరమ సత్యము కావలె ననినచో ఒక అద్వితీయ ప్రత్యేక సంఘటనకు, లేదా స్థితి కది అన్వయించవలెను. కాని ఇది అసంభవ మని బ్రాడ్లీ వాదించెను. ఏలన ఏ నిర్ణయమైనను భావములను ఉపయోగించును గదా! ఆ భావములు సామాన్యములు. ఏ సామాన్యముల కూడికయైనను వాని సంఖ్య ఎంత ఎక్కువైనను, సవిశేషముగా ఒక వ్యక్తియొక్క స్వరూపమును నిర్దేశించ లేదు. చివరికి అనంతముగా బహుళములైన సన్నివేశములకు కూడ అన్వయించు 'ఇది', 'ఇక్కడ', 'ఇప్పుడు' అను విశేష భావములు గూడ సామాన్యములే. కాబట్టి ఏవో కొన్ని నిర్ణీత పరిస్థితులలో తప్ప ఏ నిర్ణయమైనను సత్యము కాజాలదు. మరియు, ఆ పరిస్థితు లన్నింటిని మనము ఎన్నడును సంపూర్ణముగా చెప్పుట గాని, తెలిసికొనుట గాని జరుగదు. అటులనే ఏదైనను కేవలాసత్యమునుగాదు. నిర్ణయముయొక్క ప్రయోజనము సత్యమే. కాని అది దానిని (సత్యమును) చేర నేరదు. నిరుపాధిక సత్యమగు నిర్ణయము దాని పరిస్థితు లన్నింటిని ఆకళించుకొనవలెను. అట్లు చేసిన అది సత్యమును గురించిన నిర్ణయము గాక సత్యమే అగును. కావున మనకు గల ఆలోచన తనను తాను నిర్మూలించుకొన ప్రయత్నించును. ఇట్లు చేయు స్వాతిక్రమణములో అది పరిపూర్ణత నందు

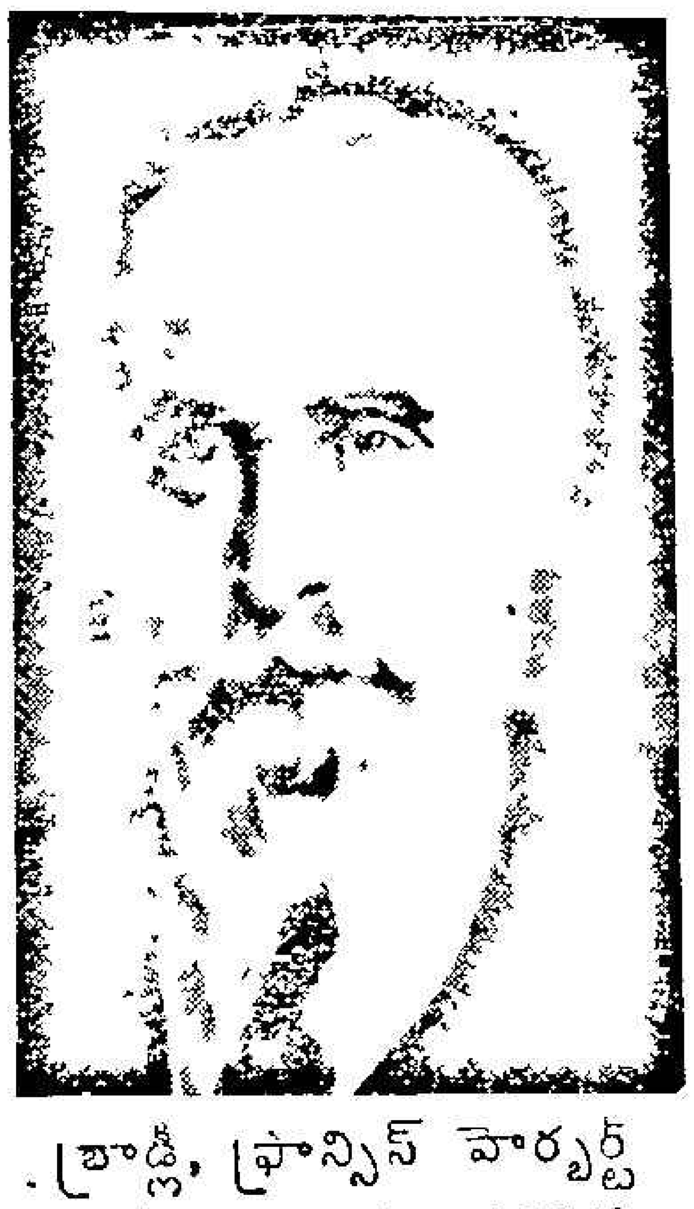
బ్రాడ్లీ, ఫ్రాన్సిస్ హెర్బర్ట్
(క్రీ. శ. 1846 – 1924)

కొనును. పూర్వము సంబంధ సహితమైన ఆలోచన ఇప్పుడు సంబంధరహితమైన ఏకత్వమును, అనగా పరమార్థమును చేరును.

అవ్యవహితానుభవమునుండి వ్యావహారిక ప్రపంచమునకు, అచ్చట నుండి సంబంధయుత జ్ఞానమునకు, అచ్చట నుండి పరమార్థమునకు జరుగు ప్రయాణము కాలోపాధికము కాదు. మొదటి రెండును సోపాధికమైన పరమార్థములే. అవ్యవహితానుభూతి ఎల్లప్పుడును వర్తమానమునకు సంబంధించినదే. కాని అది అస్థిరమైనది. వస్తువులు, గుణములు సంబంధములు, దేశ కాలములు, పరిణామములు - వీటిని గురించిన అనుభవము మనకు ఏ స్థాయిలో కలుగుచుండునో, ఆ స్థితిలోనికి అభివృద్ధి చెందుటకు అది నిరంతరము ఉద్దేశించు చుండును. ఈ స్థితిలోనే మనము పరమ సత్యమును కనుగొందు మని సాధారణముగా భ్రమింతుము. ఇట్లు ఈ వస్తువులను పరమ సత్యములుగా తీసికొనుట ప్రత్యేక శాస్త్రములకు, శిక్షలకు న్యాయమైనను, దర్శన శాస్త్రమునకు అట్టి అధికారము లేదు. దీని పని ప్రతిభాస యొక్క వివిధ ప్రకారములను, జ్ఞాన సాధనములను పరీక్షించి వీనిలో ఏది సత్యమును సమంజసముగా ప్రదర్శించగలదో కనుగొనుటయే. సామాన్య ప్రతీతియొక్క గాని, శాస్త్రముయొక్క గాని విషయములు గాని, భావములు గాని ఇట్టి కార్యమునకు పూనుకొన జాల వని బ్రాడ్లీ అభిప్రాయము. దీనికి ఆయన చెప్పు కారణము: వీనిలో ప్రతిదియు ఒక పృథక్కరణమే. కావున అట్టి మేర కది సద్భావమునకు విరుద్ధమే యగును. కాని ప్రతిదియు సత్యముయొక్క ఏదో యొక స్వరూపైక దేశమును తెలియజేయును. ప్రతిదియు కొంతవరకు సత్పదార్థముయొక్క యథార్థ స్వరూపమే. "సత్పదార్థ మొక్కటె. దాని సత్త అనుభవరూపము. ఈ సంపూర్ణతలో అన్ని ప్రతిభాసలును ఏక మగును. అట్లు ఏక మగుటలో అవి వేర్వేరు అంశలలో తమ విశేష స్వభావములను కోల్పోవును. ప్రతి ప్రత్యేక ప్రతిభాసయు పరమార్థము యొక్క ప్రకారమే. ఒక విధముగా అది దాని ప్రత్యేక ఆభాసల వలె నున్నది. అయితే అది తరతమ స్థితిలో ఎల్లెడల వ్యాప్తమై యున్నది." కావున ఇందు ప్రకృతి శాస్త్ర, సంఘ శాస్త్రములకు, కళకు, మతమునకు, నీతికి స్థానము గలదు. కాని వీనిలో ప్రతి ఒక్కటియు పరమార్థము యొక్క ఏదో యొక పృథక్కృత భాగమును మాత్రమే ప్రదర్శించును. అందుచే వానిలో ఏ ఒక్కటియును పూర్ణ సత్యము కానేరదు. అటులనే వస్తువులు, సంబంధములు, జీవులు, కాలము, దేశము, పరిణామము - ఇవి అన్నియు కొంత వరకు సత్యములే. కాని, మానవ జ్ఞానము వలె పరీక్షించిన కొలది అవి తాము తమనే అతిక్రమించు చుంకించును. సంపూర్ణానుభవ వ్యవస్థయైన పరమార్థముయొక్క భాగములుగా చూచినప్పుడు మాత్రమే ప్రతిదానిలోను గల విరోధములు తొలగి పోవును.

బ్రాడ్లీయొక్క అతిభౌతిక శాస్త్రపు పర్యవసిత సార్థక్యమేమైనప్పటికిని అది అతనిని తన సమకాలికుల దర్శనములలోని లోపములను గుర్తించుటకు వీలు కలుగ జేసినది. ఆ కాలములో విశేష ప్రచారములో నున్నదియు, జాన్ స్టూవార్ట్ మిల్ చే ప్రతిపాదింపబడినదియు అయిన దర్శనమును పరామర్శించుటకు ఈయన తన మొదటి రెండు గ్రంథములను వినియోగించెను. ప్రయోజన వాదముపై ఆయన చేసిన అభియోగము ఆయన 'నైతిక అనుశీలనలు' (1876) అను గ్రంథమందు మనకు కన్పట్టును. ఉచితానుచిత పరిజ్ఞానమునకు ప్రయోజన వాదులు చూపు నిర్ణాయకాంశమును ఆయన విమర్శించెను. ప్రయోజన వాదుల "సుఖముల సముదాయము" అను భావము యొక్క మిథ్యాత్వమును వెల్లడి చేయుటయే గాక, దానిని ఆచరణలో ఉపయోగించుట ఎట్లు అసాధ్యమో కూడ ఆయన చూపెను. ప్రయోజన వాదుల సాంఘిక దర్శనమునకు మూలమున నున్న 'వ్యక్త్యణువాదము' (atomic individualism)ను ఆయన తీవ్రముగ ప్రతిఘటించెను. "సంఘమునకు చెందని కేవల వ్యక్తి అను వాడు మనకు ఎచ్చట కనబడును?" అని ఆయన ప్రశ్నించెను. మానవుడు జన్మకు పూర్వము నుండి కూడ సాంఘిక ప్రభావములకు లోనయి, వాటిచే రూపొందింపబడుట లేదా? కేవలము ఒక ప్రదేశములో నున్న ప్రత్యేక వ్యక్తుల సమూహము కంటె సమాజము అతీతమైనది కాదా? సమాజమును అట్లు అఖండావయవిగా గ్రహించి (చూ. ప్రయోజన వాదము - పుట. 539), సమాజములోని వ్యక్తి ఏ ప్రవృత్తిని అవలంబించునో, దానిని బట్టి అతని విధుల, హక్కుల ప్రాధాన్యమును నిర్ణయించుటను ఆయన సమర్థించెను. ఉచితానుచిత పరిజ్ఞానమునకు కేవల నిర్ణాయకము ఒకటి గల దను వాదమును ఆయన నిరసించెను. 'తర్కశాస్త్ర సూత్రములు' (1883; 2 వ ప్రచురణ: 1922 - ముఖ్యమైన అనుబంధముతో) అను గ్రంథములో మిల్ ఇతర అభిప్రాయములను అవి తిరిగి తల యెత్తలేనట్లు తీవ్ర పరీక్షకు గురి చేసెను. ప్రత్యేక భావములు సాహచర్య యోగ్యములు కాజాల వనియు, అట్లు సాహచర్యము చెంద దగనివి సామాన్యములే వనియు నిరూపించుచు మనస్తత్త్వ శాస్త్రములోని సాంప్రదాయిక భావ సాహ

చర్య వాదమును ఆయన తిరిగి పొడచూపనట్లుగా విమర్శించెను. విశ్లేషించి చూచినచో, ఆలోచనా స్వభావమును పరిశీలించుటలో దాని తార్కిక రూపమును తక్కిన భౌతార్థిక, మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయ రూపముల నుండి పృథక్కరించుట మిక్కిలి యావశ్యక మని అతడు నిరూపించెను. బుద్ధివాదముయొక్క అన్ని ప్రకారములను నిరూపించుటయందు న్యాయ ప్రయోగము (syllogism) ఎట్లు సంపూర్ణముగా అసమర్థ మగుచున్నదో నిరూపించుటలో ఆయన మరొక ముఖ్యమైన విషయమును బోధించెను. ఉదాహరణమునకు సంబంధ సమర్పక మగు యుక్తులు న్యాయ ప్రయోగ రూపములో తగునట్లు ప్రదర్శింపబడలేవని ఆయన చూపెను. ఇట్టి అన్ని విషయములలోను తరువాతి దార్శనికులకు ఆయన నూతన మార్గమును చూపెను. వారు ఆయన వాదమును మరింత అభివృద్ధి పరచిరి. అయితే సయుక్తిక వాదములకు లక్షణములను నెలకొల్పుటకు సాధనముగ సాంకేతిక తర్క శాస్త్రమును అభివృద్ధి చేయువారితో ఆయన ఏకీభవింప లేదు.

"సత్యము, ఆభాస" (1893) అను ఆయన అతిభౌతిక శాస్త్రపు ఉద్గ్రంథములో ఏ ప్రత్యేక దార్శనికుల పైన గాని, వాదముల పైన గాని విమర్శ బహు స్వల్పముగా నొనరించెను. కాని మొత్తము మీద ఆ పుస్తకము చాల విమర్శనాత్మకమైనది. ఏలన సామాన్య ప్రతీతి, వైజ్ఞానిక భావములు కేవల ముపయోగము కొరకు కల్పితమైన భావము లని గాక, సత్పదార్థమును గురించిన చరమ సత్యమును బోధించు వానినిగా గ్రహించినప్పుడు అవి ఎంత అసమర్థము లగునో బ్రాడ్లీ ఈ గ్రంథములో చూపెను. విజ్ఞాన శాస్త్రము తమ వాదమును సమర్థించుచున్నదనియు, ముఖ్య సమస్యలను పరిష్కరించుచున్నా మనియు దంభోక్తులు పలుకు సార్వజనీన ప్రచారములో నున్న మిథ్యా దార్శనిక భౌతిక వాదులను (pseudo - philosophical - materialists), పారిణామిక ఆశావాదులను (evolutionary optimists) పై గ్రంథములో నతడు తీవ్రముగా విమర్శించెను. పై చెప్పిన సామాన్య ప్రతీతిని, వైజ్ఞానిక భావములను మనము నిరసించినచో చరమ సత్యము నందచేయునది మతము కావలె నను సులభ, అనిపుణ (naive) వికల్పము కూడ బ్రాడ్లీకి నచ్చలేదు. చరమ సత్యమును బోధించునదిగా మనము మతమును గ్రహించిన యెడల, అట్టి మతమునకు కూడ పరిమితులు గల వని ఆయన భావించెను. ఆ పరిమితు లెట్టివో ఆయన స్పష్టీకరింప బూనుకొనెను. "సత్యమును గురించిన వ్యాసములు" (1914) అను నాతని తరువాతి గ్రంథములో విలియమ్ జేమ్స్, జాన్ డ్యూయీ అను వారలు బోధించుచుండెడి వ్యావహారిక సత్తా వాదము (pragmatism) ను ఖండించ దొడగెను. మనస్తత్త్వశాస్త్రము కాల్పనిక శాస్త్రము నుండి ప్రాయోగిక శాస్త్రముగా అభివృద్ధి చెందుటయందు జీవితము పొడుగునను ఆయన అధికాసక్తిని చూపెను. "సంకలిత వ్యాసములు" (1935) అను గ్రంథముగా ఈ విషయము పైనను, ఇతర విషయముల పైనను ఆయన వ్రాసిన వ్యాసములును, మొదట మొదట ఆయన వ్రాసిన "విమర్శనాత్మక చరిత్రలోని పూర్వ భావములు" (ప్రమేయములు) అను కరపత్రమును ఆయన గతించిన తరువాత సంఘటిత పరుపబడినవి.

ఆంగ్ల, అమెరికను దర్శన శాస్త్రములపై ఆయన ప్రభావము అమితము. ఆయన వ్రాయ మొదలిడినప్పుడు గల దాని జడత్వము నుండి దర్శన శాస్త్రమును విమోచనము పొందునట్లు చేయుటయే ఆయన దానికి చేసిన ప్రధానమైన సేవ. తరువాతి దార్శనికులైన జె. విల్సన్, బెర్ట్రాండ్ రసెల్, జి. ఇ. మూర్ అను వారలు ఆయన అభిప్రాయములలోని అనేక లోపములను చూపినప్పటికిని చాల వరకు వారందరు మొదట వాటిచే ఉత్తేజితులైన వారలే అని చెప్పవలెను.

బ్రాడ్లీ దృష్టిలో ఏ సజీవమైన ప్రముఖ దర్శనమునకైనను విమర్శ, విసంవాదము అనునవి ప్రాణము. అందుచేతనే తరువాతి దార్శనికులు గాంచిన ఫలితములను ఆయన అంగీకరించక పోయినను, అట్టి వారి విమర్శన దృష్టిని ఆయన ప్రశంసించెడి వాడు. ష్నీవిండ్.

బ్రాహ్మణములు : బ్రహ్మ మనగా మంత్రాత్మకమైన వేదము. అట్టి బ్రహ్మమునకు సంబంధించినది బ్రాహ్మణము. యజ్ఞములు మొదలగు వైదిక కర్మాచరణ విధానమును మిక్కిలి వివరములతో విధించు గద్యాత్మకమైన గ్రంథములకు బ్రాహ్మణము లని పేరు. ఇవి వేదాంతర్భూత భాగములగు మంత్రములకు, ఉపనిషత్తులకు మధ్య నుండు భాగములు. ఇవి వేదముయొక్క సంహితా భాగమునకు తరువాతి కాలమున రచించబడినవి. వీటి రచనా కాలము మించుమించు క్రీ. పూ. 2500 ల సంవత్సరముల ప్రాంతమని తిలక్ పండితునిచే గణించబడినది.

బ్రాహ్మణములు ఆర్యుల ప్రాచీన తమ గద్య ప్రబంధములే కాక, యాగములు, ఇతర వైదిక కర్మలు, ఋత్విక్కులు వీటిని గురించియు, నాటి ఆర్య సంఘముల ఆచారములు, విశ్వాసములు, మత సిద్ధాంతములు, ధర్మములు వీటిని గురించియు వివరించు విజ్ఞాన కోశములు,

స్థూలముగా బ్రాహ్మణములందు పొందు పరుపబడిన సర్వ విషయములను విధులు, వివరణములు అని రెండు వర్గములుగా విభజింప వచ్చును. యాగ నిర్వహణమును గురించిన చోటు, కాలము, పవిత్రాగ్నులు, దేవతలు, యాజ్ఞిక మంత్రములు, ఆహుతులు, యజ్ఞపాత్రలు, ఋత్విక్కుల దక్షిణలు, ప్రాయశ్చిత్తము, ఇంకను అనేక యాగీయ వివరములు - వీటిని గురించిన ఆజ్ఞలే విధులు ; వివరణములు విధుల సామంజస్యమును సమర్థించు యాజ్ఞిక వాక్యములు. కాని ఇందు గల విచిత్ర మేమన, ఈ సమర్థనములు తర్క నిరూఢములు కావు ; కుహక భావనా చోదితములు. దృష్టాంతమునకు "యజ్ఞాగ్నుల నిషేవించుటకై ఉద్దిష్టమైన వేదికలు నీటి (ఆపస్సు) నుపయోగించి నిర్మించబడవలయును" అను విధి. ఈ జగత్తంతయు నీటిచే (ఆపస్సుచే) ఆప్తమైనందున (ఆప్తమను పదము, ఆప్ - పొందుట అను ధాతువు యొక్క నిష్ఠా ప్రత్యయ యుక్త రూపము) ఆపస్సుచే హోమ వేదికను నిర్మించవలసిన విధానము ప్రాప్తమైనది.

ప్రతి వేదమునకు అనుబంధములుగా బ్రాహ్మణములు కలవు. ఋగ్వేద బ్రాహ్మణములలో ఐతరేయ, మంత్ర, కౌషీతకీ బ్రాహ్మణములు ముఖ్యములు. సామవేద బ్రాహ్మణములలో తాండ్య లేదా పంచ వింశతి, ఆర్షేయ (కౌథుమ - జైమినీయము అని రెండు విధములు) బ్రాహ్మణములు ముఖ్యములు. కృష్ణ యజుర్వేద బ్రాహ్మణములు : కఠ, మైత్రాయణీ, తైత్తిరీయము లను మూడు శాఖలుగా నున్నవి. శుక్ల యజుర్వేద బ్రాహ్మణము - శతపథ మను పేర గుణమునందును, పరిమాణమందును సర్వాతిశాయిగా ప్రకాశించుచున్నది. ఈ శతపథ బ్రాహ్మణమునకు కాణ్వము, మాధ్యందినము అని రెండు పాఠములు గలవు. అథర్వ బ్రాహ్మణము గోపథ బ్రాహ్మణము. మే. వ. న.

బ్రూనో, జోర్డానో
(క్రీ. శ. 1548 - 1600)

బ్రూనో, జోర్డానో (Bruno, Giardano) (1548 - 1600) : ఈతడు డొమినికను సంప్రదాయమునకు చెందిన సన్న్యాసి. జీవపునరుద్ధరణ యుగమందు ప్రసారమును గన్న ప్రాకృతిక, రహస్య, ఈశ్వర సర్వాత్మకత్వ వాదమును గ్రహించి, ఈతడు క్రైస్తవ మతమును విడనాడెను. ఆతని మతములో ఈశ్వరుడు, విశ్వము ఒకే అంతర్యామి తత్త్వమును తెలుపు సమానార్థక పదములు. విశ్వప్రక్రియ నిత్య ప్రవాహి. అది ఈశ్వర ప్రకృతినుండి పైకి ఉబికి మరల ఆ ప్రకృతియందే లీనమగుచుండును. బహిర్గమించు సృష్టిశక్తి తత్త్వపక్షపాతి యగు మానవ మనస్సునందు తన పరసీమ నందుకొనినది. మానవాత్మ శరీరముతో నశించదు. అది సంసరించి సంసరించి, మరల ఎక్కడనుండి వచ్చినదో అట్టి ఈశ్వర తత్త్వమునందు లీన మగును. ఇట్టి అభిప్రాయములను స్థాపితచర్చి సంప్రదాయమునకు విరుద్ధముగ ప్రచారములో పెట్టినాడన్న నేరమునకు బ్రూనో రోమన్ చర్చిచే కాల్చి చంపబడెను. మే. వ. న.

బ్రెంటానో, ఫ్రాంజ్ (Brentano, Franz) (1838 - 1907) : జర్మను దార్శనికుడు. మొదట రోమను కేథొలిక్ మత గురువుగా నుండెను. ఈతని సిద్ధాంతములు ఛాత్రవాద సంప్రదాయమునకు విరుద్ధములుగా నుండెను. ఈతని మతములో భావము, నిర్ణయము, రాగము ఈ మూడే ముఖ్యమైన మానసిక ప్రవృత్తులు. ఈ ప్రవృత్తులు ఉద్దిష్ట బాహ్యార్థములను నిర్దేశించు ప్రకారములు. నిర్ణయములు స్వతః ప్రమాణములు కావచ్చును. అందువలన వాటిని సత్యము లన వచ్చును. ఈ చొప్పుననే రాగ ద్వేషములు 'ఉచితములు' (right). పై భావముల ఆధారముపైన సత్యము, పురుషార్థములు వీటిని గురించిన ఒక సిద్ధాంతమును స్థాపింప వచ్చును. ఏ మానసికానుభవములోనైనను విషయము వాస్తవికమో, కాల్పనికమో అగు భౌతిక సంఘటనయే. ఆ భౌతిక సంఘటన మనస్సునకు ఉద్దేశ విషయము. భావకరణము (ideation), నిర్ణయము (ప్రతిజ్ఞా, నిషేధములు), విలువ కట్టుట (రాగ ద్వేషములు) అను కార్యములే మానసికాంశములు. ఈ క్రియలు నిస్సందేహముగా అభౌతికములు. గనుక దేనిచే ఈ క్రియలు చేయబడుచున్నవో ఆ ఆత్మ శుద్ధముగా అభౌతిక, అవినాశ్య ద్రవ్యము కావలెను. పై విషయముల నుండియు, ఇతర సమాలోచనల నుండియు ఈశ్వరుని అస్తిత్వము, అభౌతికత్వము, సర్వజ్ఞత, సాధుత, న్యాయబుద్ధి - వీటిని నిరూపింప వచ్చును. బ్రెంటానో యొక్క ఈ సిద్ధాంతములు తరువాతి దార్శనికులపైన అత్యంత ప్రభావమును నెరపినవి. ఈ ప్రభావము క్రిందకు ప్రత్యక్షముగ వచ్చిన వారిలో మైనాంగ్, హుసెర్ల్ అను వారలు ముఖ్యులు. పరంపరగా, పరోక్షముగ ఈతని ప్రభావమునకు లొంగిన వారిలో షీలర్, హార్ట్మన్‌లను ముఖ్యముగ పేర్కొనదగును. కె. రా. కృ.

భక్తి (స్వరూపము, విధములు): సత్య శివ సుందరమైన పరమాత్మను పొందుటకు కర్మ, జ్ఞాన, భక్తి యోగములను ముఖ్య మార్గములు కలవు. అన్నిటను భక్తిపథము శ్రేష్ఠము, సులభము (శాండిల్య సూ. 22; నారద సూ. 25), అతిసహజమైనది.

భక్తి పద నిర్వచనము : 'భజ్' ధాతువు 'క్తి' ప్రత్యయముతో గూడగా 'భక్తి' శబ్దము వెలువడినది. సేవచేయుట, భజించుట, అర్చించుట, ప్రేమించుట - ఇత్యాదులు దీని అర్థము. శాస్త్రజ్ఞులు భక్తి అనగా కేవలము ఈశ్వరోపాసన, లేదా ఈశ్వరుని ప్రేమించుట - అని పలికినారు. ప్రాచీన భక్తి సూత్రకారులగు నారదాచార్యులు "భగవంతుని యందలి పరమ ప్రేమయే భక్తి" (నారద సూ. 2) అనియు, శాండిల్య మహర్షి "ఈశ్వరుని యందలి నిరతిశయమైన అనురక్తియే భక్తి" (శాండిల్య సూ. 2) అనియు నిర్వచించినారు. శాండిల్య సూత్ర వ్యాఖ్యాత యగు స్వప్నేశ్వరుడు "పరమేశ్వర స్వభావ వైభవముల గ్రహించిన పిమ్మట జనించు రక్తియే భక్తి" అని వ్యాఖ్యానించినాడు ('స్వప్నేశ్వర భాష్యము' - శాండిల్య సూ. 1. 1. 2.). "భగవంతుని యెడ నిర్హేతుకము, నిష్కామము, నిరంతరమునైన పరిశుద్ధ ప్రేమయే భక్తి" యని భాగవత ప్రవచనము (భాగ. 3 - 29 - 11, 12). "అవివేకులకు ఇంద్రియార్థములందు ఎట్టి ప్రీతి కలదో అట్టి ప్రీతిని భగవంతునియం దుంచుకొనుట భక్తి యగు" నని ప్రహ్లాదుని ఉపదేశము (విష్ణు పురాణము). "స్వస్వరూపానుసంధానము - లేదా ఆత్మనిష్ఠయే భక్తి" అని శ్రీ శంకరులు వచించినారు (వివేక చూడామణి - గీతాభాష్యము 18 - 54). "నిరవధికానంతానవద్యకళ్యాణగుణ సంపన్నుడను జ్ఞానముతో తనయందు గాని, తన వారియందు గాని, తుదకు సమస్త వస్తువులందుగాని తన కుండు ప్రీతికంటె అనేక రెట్లు అధికమగు ప్రీతితో వేలకొలది అంతరాయములు వచ్చినను పట్టు వదలక, నిరంతరము భగవంతుని యెడ తన ప్రేమను ప్రవహింపజేయుటయే భక్తి" - అని శ్రీమద్రామానుజులును, "ఏ స్నేహము జ్ఞానపూర్వకము, నిత్యము, అనన్యము అగునో అట్టి స్నేహము భక్తి యగు" నని శ్రీమధ్వాచార్యులును తెలిపినారు. భగవద్దర్శనము పరభక్తి అనియు, ఐక్యము పరజ్ఞానమనియు, భగద్వియోగభయము పరమ భక్తి అనియు శ్రీ యామునాచార్యులవారు ప్రవచించినారు. "ఆర్ద్రీభూతమగు హృదయమందు బింబితమై, నిశ్చలముగ నిలిచిన భగవద్రూపమువంక భావమును నిరంతరము ప్రవహింప జేయుటయే భక్తి" - అని శ్రీ మధుసూదన సరస్వతులును, "జ్ఞాన కర్మ రూపావరణములను దుల్చివైచి అనన్యకాంక్షా రూపముగా భగవదనుభూతిని పొందుట భక్తి" అని శ్రీ రూపగోస్వాములును పలికినారు. "ప్రేమ ద్వారా, లేదా ప్రపత్తి (శరణాగతి) ద్వారా భగవదైక్యము నొందుటే భక్తియోగ" మని శ్రీ రామకృష్ణ పరమహంస సందేశము. "భక్తి (ప్రేమ) అనగా ఒక వర్ణనాతీతమైన సమత్వబుద్ధి, ఉజ్జ్వల మాధుర్యము, దివ్యపారవశ్య సంజనితమైన ఉదాసీనత. భక్తి అనగా సమస్తమున వాసుదేవుని సందర్శించుట, ప్రతి పదార్థమున స్వాత్మను సందర్శించుట. భక్తి అనగా సమస్తము సుందరమే, ఆ సౌందర్య బ్రహ్మము నేనే, నా స్వస్వరూపమే అన్న అనుభూతిని పొందుట. తత్త్వమసి - ఆ పరమాత్మవు నీవే అని గ్రహించుట. ప్రేమ అనగా రమ్యావలోకనము, సర్వత్ర బ్రహ్మావలోకనము" అని శ్రీ రామతీర్థభాష్యము.

భక్తి విధములు : మానవుని మనః ప్రవృత్తులను, ఇంద్రియ వికారములను, భావ ధారలను, పరమగమ్యమైన ఈశ్వరునకు అభిముఖము లొనర్చి, ఉద్దీపింపజేసి, దివ్యీకరించి, పరమాత్మైక్య సుఖమును, నిత్యానందమును అతి సహజ విధానమున సిద్ధింప జేయుటయే భక్తియోగ విశిష్టత. సాధన దశలోని ఈశ్వర ప్రేమకు అపరాభక్తి అని పేరు. సిద్ధావస్థ యందలి ఈశ్వర ప్రేమకు పరాభక్తి అని పేరు. బ్రహ్మైక్య రసానుభూతి రూపకమైన పరాభక్తిని వివిధ మానవ సహజ భావములద్వారా సాధించు విధానములను మహాత్ములు చూపియున్నారు. ఈ భక్తి ముఖ్యముగా శాంత, దాస్య, సఖ్య, వాత్సల్య, మధుర భావము లను పంచవిధ సాధనలద్వారా అనుభూతమై, ఏతత్ పంచవిధ రూపములతో నభివ్యక్తమగుచున్నది.

శాంత భక్తి : ఇది పరాభక్తియొక్క ప్రప్రథమ స్వరూపము. బ్రహ్మైక్య జ్ఞాన రసానుభవ రూపకమైన స్వాస్థ్య స్థితియే శాంతభక్తి. కేవలాత్మ నిష్ఠయే, అంతర్ముఖతయే శాంత భక్తి. కేవల నివృత్తి పరాయణుడై, విషయ నిస్పృహుడై, భగవంతుని ఆత్మగా గ్రహించి, సర్వదా అభిన్నుడై, సమదర్శనుడై, అనన్యభావమున ప్రేమించుచు, అద్వైతానంద నిమగ్నుడైన బ్రహ్మజ్ఞాని శాంత భక్తుడు. సనక, సనందన, సనత్కుమార, సనాతనులు, భాగవతమున పేర్కొనబడిన నవ యోగీంద్రులు, శ్రీ శంకరాచార్యులు, నివృత్తి దేవుడు, కబీర్, త్రైలింగ స్వామి, శ్రీ రామతీర్థస్వామి మొదలైన మహాత్ములనందరిని ఈ శాంత భక్తికి ఆదర్శమూర్తులుగా మనము గ్రహింప వచ్చును.

దాస్య భక్తి : భక్తుడు తాను భగవత్సేవకుడను అని సంభావించుటయే దాస్యభక్తి. శ్రద్ధాయుక్తుడైన సేవకునకు తన ప్రభువునం దుండు అనురాగము దాస్యభక్తునకు ఆదర్శము. ధ్రువ, ప్రహ్లా, దాంబరీష, హనుమదాదులు, భరత లక్ష్మణ శత్రుఘ్నులు, కులశేఖర రామానుజ మధ్వాచార్యాదులు, తులసీదాసు, జ్ఞానదేవుడు, నామదేవుడు, తుకారాం, సమర్థ రామదాస స్వామి, దక్షిణ దేశపు ఆళ్వారులు, నందనార్ మొదలైన ద్రావిడ దేశపు శైవభక్తులగు నాయనారులు, త్యాగరాజు, పోతన, శ్రీ వివేకానందస్వామి, మహాత్మా గాంధి మొదలైన మహాపురుషులందరును ఆదర్శ దాస్యభక్తులు.

సఖ్య భక్తి : పరమేశ్వరుని తన ప్రాణమిత్రునిగా ఆరాధించు ఉపాసనమే సఖ్యభక్తి. సుదామ, భీష్మార్జునోద్ధవాదులు, నందగోకులావాసు లగు గోప బాలురు, సుగ్రీవుడు, నరసింహ మెహతా, సూరదాసు మొదలైన దివ్యపురుషులు సఖ్యభక్తికి ఆదర్శప్రాయులు.

వాత్సల్య భక్తి: భగవంతుని పుత్రభావముతో ప్రేమించుటయే వాత్సల్య భక్తి. నంద యశోదాదులు, వల్లభాచార్యుడు, అఘోరమణీదేవి మొదలైనవారు ఆదర్శ వాత్సల్య భక్తులు.

మధురభక్తి : భగవంతుని తన ప్రాణనాథునిగా నెంచు మహాభావమే మధుర భక్తి. శ్రీ రాధాదేవి, గోపికలు, జయదేవ, చండీదాస, చైతన్యాదులు, మీరాబాయి, ఆండాళ్ మొదలైన వారందరును ఈ ఉజ్జ్వల మధుర భక్తికి ఆదర్శమూర్తులు.

ఆధునిక భాగవతోత్తముడైన శ్రీ రామకృష్ణ పరమహంస దేవునియందు ఈ పంచవిధ భక్తిభావము అన్నియు ప్రకటీకృతము లైనవి. ప్రతి సిద్ధ భక్తునియందును సర్వభావములును గర్భితములుగ నుండి ప్రత్యేక భావము ప్రకటిత మగుచుండును. కేశవతీర్థ.

భగవద్గీత : సంభాషణ రూపమున వ్రాసిన ఛందోబద్ధములైన విశిష్ట రచనల కన్నిటికిని 'గీత' లు అను వ్యవహారము గలదు. ప్రతి గీతయు ఏదో ఒక పారమార్థిక సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించుటకే ప్రోక్తమయినది. అష్టావక్ర గీత, అవధూత గీత ఇత్యాదిగ చాల గీతలు కలవు. ఎన్ని 'గీత' లున్నను కురుక్షేత్ర సంగ్రామారంభమున కృష్ణార్జునుల మధ్య సాగిన సంవాదము రూపములో నున్న భగవద్గీతయే గీతలన్నింటిలోను ప్రశస్తమైనది. నిజమున కది ఆర్య సంస్కృతి సాకల్యమును ప్రదర్శించు దర్పణమువంటిది.

ఎమర్సన్ చెప్పినట్లు అర్జునుని ఆ యుగమున కంతకును ప్రతినిధిగా మనము గ్రహింపవచ్చును. ధర్మయుద్ధము వృత్తిగా గల క్షత్రియు డయ్యును, తీరా భారత సంగ్రామ మారంభ మగు క్షణము ఆసన్న మగుసరికి నిర్వేదమునకు, వైక్లబ్యమునకు అర్జునుడు వశుడయిపోయెను. తన సారథి, పరమాత్మ అవతారము అగు శ్రీకృష్ణుని అప్పుడు అర్జును డడిగిన ప్రశ్నలు తన యత్నములలో, ఆశయములలో, ఆరంభములలో మానవునికి నిత్యము అనుభవములో నున్న విషయములకు సంబంధించినవే!

గీత ప్రథమాధ్యాయములో 28 వ శ్లోకమునుండి 45 వ శ్లోకము వరకు అర్జునుడు అడిగిన ప్రశ్నలను ఆలవాలముగ చేసికొని, శాఖోపశాఖలుగా గీతావృక్షము విస్తరిల్లినది. 44 వ శ్లోకములో అర్జునుని వాద మిట్లు సంగ్రహింపబడినది:

"అహో! బత మహత్పాపం కర్తుం వ్యవసితా వయమ్ ।
యద్రాజ్య సుఖలోభేన హన్తుం స్వజన ముద్యతాః ॥ (1-45)

(రాజ్యభోగము లందలి లోభముతో మన ఆత్మీయులనే మనము వధించుటకు తలపడి, మహా పాపము చేయుట కొడిగట్టినాము.)

అస్త్ర సన్న్యాసము చేసి, ఆత్మరక్షణ ప్రయత్నము మాని స్వచ్ఛందముగ శత్రువులచే నిహతుడగుటకు అర్జునుడు సిద్ధపడినాడు. ద్వితీయాధ్యాయములో శ్రీ కృష్ణుడు రెండు యుక్తులు చెప్పెను. మొదటిది వేదాంత సిద్ధాంతమును ప్రాతిపదికగ చేసికొనినది. "గతాసూనగతాసూంశ్చ నానుశోచన్తి పండితాః" (పండితులయిన వారు మరణించినవారిని గూర్చిగాని, జీవించియున్న వారిని గూర్చిగాని శోకింపరు) అని. 'ఆత్మ నిత్యము' అని కృష్ణుడు వివరించెను. ద్వితీ యాధ్యాయములోని 18 వ శ్లోకములో మరల ఆయన ఇట్లనును :

"అన్తవన్త ఇమే దేహా నిత్య స్యోక్తాః శరీరిణః ।
అనాశినోఽ ప్రమేయస్య తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత !॥"

(ఈ దేహములకు అంతము గలదు; కాని వీటిని ధరించు శరీరి నిత్యుడు; నాశము లేనివాడు; అప్రమేయుడు. అందుచేత - ఓ భారతా! యుద్ధము చేయగడంగుము!)

ఈ విషయమునే ఒక సుప్రసిద్ధ ఉపమానముతో శ్రీకృష్ణు డింకను ఇట్లు విశదీకరించెను :

"వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ
నవాని గృహ్ణాతి నరోఽపరాణి ।
తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణా
న్యన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ ॥" (2-22)

"జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః
ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ ।
తస్మా దపరిహార్యేఽర్థే
న త్వం శోచితు మర్హసి ॥" (2-27)

(చినిగిపోయిన వస్త్రములను వీడి, క్రొత్తవాటిని మానవుడు ధరించినట్లే, జీర్ణములైన దేహములను వదలి ఆత్మ నూతన దేహములను స్వీకరించును. పుట్టినవారికి గిట్టుట తప్పదు. గిట్టినవారు తిరిగి పుట్టుటయు తప్పదు. కావున అవశ్యంభావి యగు విషయమును గూర్చి శోకించుట తగదు.)

ప్రతి వ్యక్తియు తన వర్ణాశ్రమధర్మమును నిర్వర్తించి తీరవలెను అను సిద్ధాంతపు ప్రాతిపదికపై భారతీయ సమాజము వ్యవస్థాపితమైనది. అర్జునుడు క్షత్రియుడు. ఫలాపేక్షరహితముగ ధర్మయుద్ధము చేయుటయే క్షత్రియోచిత ధర్మము (2-31).

భగవానుడు చెప్పిన రెండవ యుక్తిలో సాంఖ్య, యోగ, వేదాంత దర్శనముల సమన్వయము ఇమిడియున్నది. "ఎవని బుద్ధి పరతత్త్వమం దర్పిత మగునో వాడు ద్వంద్వాతీతు డగును," అని ఆయన ప్రవచించెను. "యోగః కర్మసు కౌశలమ్" (పనులు చేయుటలో నేర్పే యోగము) అని, "సమత్వం యోగ ఉచ్యతే" (నిర్ద్వంద్వమైన ఆత్మ సమస్థితిని పొందుటయే యోగము) అని, 'మాయావరణము విచ్ఛిన్నమైన తరువాత త్రైగుణ్య విషయములైన వేదములను గూడ యోగి లక్ష్యము చేయ' డని భగవానుడు చెప్పెను. లౌకిక వ్యక్తి (pragmatic man) అని శ్రీ అరవిందఘోష్ అర్జునుని వర్ణించుట సమంజసమే యనిపించును. భగవానుని బోధన లాయనను వివేకిని చేయుటకు మారుగా విమోహితుని చేసినవి. "నేను ఏ మార్గ మవలంబించిన శ్రేయస్కరమో సూటిగ చెప్పు" మని భగవానుని ఆయన నిలదీసి అడిగెను (3-2).

గీతలోని తృతీయాధ్యాయములో సుప్రసిద్ధమైన కర్మ సిద్ధాంతము ఉపన్యస్తమైనది. మానవుడు తన కిష్టమున్నను లేకపోయినను అనుక్షణ మేదో కర్మ చేయుచునే ఉండును. ఎట్లును కర్మనుండి అతడు తప్పుకొనజాలడు.

"న కర్మణా మనారంభా న్నైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుతే ।
న చ సంన్న్యసనా దేవ సిద్ధిం సమధిగచ్ఛతి ॥" (3-4).

(బాహ్యముగ కర్మ చేయనట్లు కనిపించినంత మాత్రమున పురుషుడు నైష్కర్మ్య స్థితి పొందలేడు. కేవలము కర్మసంన్న్యసనమువలననే అతడు సిద్ధిని పొందజాలడు).

ఇట్లొక చిక్కు ప్రశ్నను లేవదీసి దానిని భగవానుడే ఈ క్రింది విధముగ విడదీసెను:

"నియతం కురు కర్మ త్వం కర్మజ్యాయో హ్యకర్మణః ।
శరీర యాత్రాపి చ తే న ప్రసిద్ధే దకర్మణః ॥ (3-8)

(ఏది చేయవలె నని నియమితమైనదో అట్టి కర్మ చేయుచుండుము; అకర్మ కంటె కర్మ మంచిది. అకర్మవలన నీకు శరీరయాత్రకూడ సాధ్యము కాదు.)

తృతీయాధ్యాయములోనే 'నియతి వాదము' (determinism) కూడ ఉపన్యస్తమైనది. సర్వభూతములు తమ తమ స్వభావ (nature) ధర్మము ననుసరించియే చరించునని ఈ వాదము చెప్పును. ఇందుకు తన అవతారమునే కృష్ణపరమాత్మ ఉదాహరణముగ చెప్పెను.

"అజోఽపి స న్నవ్యయాత్మా భూతానా మీశ్వరోఽపి సన్ ।
ప్రకృతిం స్వా మధిష్ఠాయ సంభవా మ్యాత్మమాయయా ॥"
(4-6).

(అజుడను, అవ్యయుడను అయ్యును నేను నా స్వభావ మగు మాయ నాధారముగ చేసికొని తిరిగి తిరిగి అవతరించుచున్నాను).

యజ్ఞభావముతో సలిపిన కర్మ, పరతత్త్వమునందు సమర్పణ బుద్ధితో చేసిన కర్మ శుద్ధమును, నిష్కళంకమునైన కర్మ.

"కర్మణ్యేవాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన"

(కర్మచేయుట వరకే నీ వంతు; దాని ఫలముతో నీకు సంబంధము లేదు).

మానవులు పరమాత్మను ఏ మార్గమున చేరుకొన యత్నించుచున్నా రనునది ముఖ్యము కాదని 4 వ అధ్యాయములోని 11 వ శ్లోకములో శ్రీకృష్ణుడు స్పష్టము చేసెను.

"యే యథా మాం ప్రపద్యన్తే తాం స్తథైవ భజామ్యహమ్ ।
మమ వర్త్మానువర్తన్తే మనుష్యాః పార్థ! సర్వశః ॥" (4-11).

(ఎవరు ఏ విధముగ నన్ను ఉపాసింతురో, వారిని ఆ విధముగనే నేను ఆదరింతును. పార్థా! మనుష్యులు సర్వవిధములచేతను నా మార్గమునే అనువర్తింతురు).

మరొకచోట శ్రీకృష్ణు డిట్లనెను:

"యేఽప్యన్య దేవతాభక్తా యజన్తే శ్రద్ధయాన్వితాః ।
తేఽపి మామేవ కౌన్తేయ! యజన్త్యవిధిపూర్వకమ్ ॥"

(ఇతర దేవతలకు భక్తులై, వారిని శ్రద్ధతో ఆరాధించువారు గూడ ఓ కౌంతేయా! అవిధిపూర్వకముగ నన్నే ఆరాధించినవా రగుదురు).

అనగా శ్రద్ధ, ఐకాంతిక భక్తి ఉండుటే ముఖ్యముగాని ఆ శ్రద్ధకు, భక్తికి విషయమేది అనునది అంత ముఖ్యము కాదనియు, అట్టి ఆరాధన గూడ తనకు స్వీకార్యమే అనియు శ్రీకృష్ణుని తాత్పర్యము.

తరువాతి కాలములో ఎన్ని చేర్పులు, మార్పులు వచ్చినను ఆదిలో వర్ణ వ్యవస్థ ఏ ప్రధాన భావము ఆధార

ముగ వెలసినదో గీత 4వ అధ్యాయములో వివరింప బడినది.

"చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణ కర్మ విభాగశః ।
తస్య కర్తార మపి మాం విద్ధ్యకర్తార మవ్యయమ్ ॥"

(గుణ కర్మ విభాగము ననుసరించి నాలుగు వర్ణములను నేనే సృజించితిని. అకర్తను, అవ్యయుడను అయ్యు, వీటికి నేనే కర్తనైతిని).

గుణ మనగా మానవుల సహజ స్వభావము; కర్మ మన పూర్వజన్మల నుండి సంక్రమించినది. ఈ గుణ, కర్మల ననుసరించి ఈ చాతుర్వర్ణ్య వ్యవస్థ వెలసినది.

యజ్ఞము లన్నియు ప్రధానముగ మానసికములు; అట్టి మానసిక స్వభావములోనే 'యజ్ఞ' పద చారితార్థ్య మిమిడి యున్నది. యజ్ఞము లన్నిటిలో సర్వోత్తమ మగు జ్ఞానయజ్ఞ మీ అంశమును స్పష్టము చేయును. జ్ఞాన రూప మగు ఆ యజ్ఞము సమర్థుడగు గురుని ఉపదేశము మీదను, తత్పరబుద్ధితో పరతత్త్వమును గూర్చి చర్చించుట మీదను ఆధారపడి యుండును.

"శ్రద్ధావాన్ లభతే జ్ఞానం తత్పర స్సంయతేంద్రియః ।
జ్ఞానం లబ్ధ్వా పరాం శాంతి మచిరేణాధిగచ్ఛతి ॥"

(శ్రద్ధ వలన జ్ఞానము సిద్ధించును. జ్ఞానము పొంది సంయతేంద్రియుడైన వానికి పరమమైన శాంతి సమకూరును).

ఇంతవరకు గీతోపన్యాసము వినిన తరువాత అర్జునుని మనస్సు తిరిగి మోహములో పడినది. ఒకవంక కర్మ సన్న్యాసమును బోధించుచు, మరొకవంక జ్ఞాన యజ్ఞ ప్రాశస్త్యము నుపన్యసించుచుండుట వలన ఆ రెంటిలో ఏ మార్గము తా నవలంబింపదగినదో ఆయనకు బోధపడ లేదు. కాని ఈ ప్రశ్నకు సమాధానము వెంటనే యున్నది. కర్మసన్న్యాసము, కర్మయోగము - రెండును మోక్షమును సమకూర్ప జాలినవే! అయినను, కర్మ సన్న్యాసము కంటె కర్మయోగము మంచిది. ఇష్టానిష్టముల ప్రసక్తి లేకుండ కర్మముల నాచరించుటే శ్రీకృష్ణుని అభిప్రాయములో కర్మయోగము. సర్వమును సమదృష్టితో చూడగల వాడు, సుఖ దుఃఖముల రెంటిని సమానముగ స్వీకరింప గలవాడు నిజమైన కర్మయోగి. అందుచేత కర్మఫల ములయం దనాసక్తితో ప్రతి వ్యక్తియు తాను చేయ వలసిన పనిని తాను చేయుచునే యుండవలెను. ఈ అంశము గీతలో ఈ క్రింది రీతిని ప్రతిపాదితమైనది:

"తస్మా దసక్తః సతతం కార్యం కర్మ సమాచర"

(అందుచే - అసక్తుడవై నిరంతరము విధ్యుక్తమైన కర్మ చేయుచునే యుండుము.)

వివేకానందస్వామి వేదాంత దర్శనమున కంతకు భగవద్గీతయే ఉత్తమ ప్రమాణ గ్రంథ మని చెప్పుచు, "నిరంతరము కర్మ చేయుచుండుము. కాని, దానియం దనాసక్తుడవై యుండుము" అనునదే గీతోపదేశ సార మని వచించెను.

6వ అధ్యాయములో అర్జునుడు మరొక ముఖ్యమైన ప్రశ్న అడిగెను:

"యోఽయం యోగః త్వయా ప్రోక్తః సామ్యేన మధుసూదన ।
ఏతస్యాహం న పశ్యామి చంచలత్వాత్ స్థితిం స్థిరామ్ ॥"

(సమత్వముపై ఆధారపడిన, నీవు చెప్పిన ఈ యోగము ఓ మధుసూదనా! చంచలమైన మనస్సునకు సుసాధమని నేను నమ్మజాలకున్నాను).

దానికి భగవాను డిట్లు బదులు చెప్పెను:

"అసంశయం మహాబాహో! మనో దుర్నిగ్రహం చలం ।
అభ్యాసేన తు కౌంతేయ! వైరాగ్యేణ చ గృహ్యతే ॥"

(ఓయి మహావీరుడా! మనస్సు చంచలము, దుర్నిగ్రహము; నిజమే! అయినను నిరంతరాభ్యాసము వలనను, వైరాగ్యము వలనను మనస్సును నిగ్రహించుట సాధ్యమే!)

దృశ్య జగత్తునకు, ఆంతర జగత్తునకు భేదము, భక్తి జ్ఞాన సమన్వయము, పురుషోత్తమాభి వర్ణనము, ప్రత్యగాత్మ సదా పురుషోత్తమోన్ముఖమై యుండుట వంటి తాత్త్విక విషయములు 7 మొదలు 12వ అధ్యాయము వరకు చర్చింపబడినవి. పరతత్త్వ రహో వివరణము, విశ్వరూప సందర్శన వర్ణనము 11వ అధ్యాయములో గలవు. అమిత భయ సంభ్రమములను కలిగించు ఆ విశ్వ రూప వర్ణనము ప్రపంచ సారస్వతములోనే అత్యంత శక్తిమంతమైన, రసవంతమైన ఘట్టము.

అవ్యక్తమైన పరబ్రహ్మ నుపాసించుటలోను, సాకృతి యైన, వాస్తవికమైన ప్రత్యక్ష భగవద్రూపమును భక్త్యావేశముతో ఆరాధించుటలోను గల తారతమ్యమునకు సంబంధించిన మరొక ముఖ్య సమస్య 12వ అధ్యాయ ములో చర్చింపబడినది. ఈ ప్రశ్నకు గీత చెప్పిన సమాధానము ముఖ్యముగ జ్ఞాపక ముంచుకొనదగినది. ఈ సమాధానములోనే గీతాసందేశావగాహనమునకు కీలక మిమిడియున్నది.

"క్లేశోఽధికతర స్తేషా మవ్యక్తాసక్త చేతసామ్ ।
అవ్యక్తాహి గతిర్దుఃఖం దేహవద్భి రవాప్యతే ॥"

(అవ్యక్త పరబ్రహ్మమునందు ఆసక్తచేతసులగువారి కష్టములు చెప్పనలవికాదు. పరిమిత శక్తిగల ఈ దేహములతో అవ్యక్త బ్రహ్మావగతి మానవులకు సుదుర్లభముగదా!).

అవ్యక్త బ్రహ్మమునందు ఆసక్తి గలిగి సర్వమునందును ఆత్మను దర్శింప యత్నించువారు నిస్సందేహముగ సిద్ధిని పొందుదురు. కాని ఆ మార్గము చాల క్లిష్టమైనది. అట్లు కాక పురుషోత్తమునికి ఆరాధకులై, తమ సర్వకర్మలను ఆయనయం దర్పించి ఆయననే ధ్యానించుచుండువారు సంసార క్లేశములనుండి చాల సందర్భములలో శీఘ్రతరముగ విముక్తి పొంద గలుగుదురు (చూ. అ. 12-శ్లో 6,7).

తరువాతి అధ్యాయములలో ప్రకృతి పురుష సంబంధము, త్రిగుణములు, ఆత్మ త్రిగుణాతీత స్థితిని పొందుట, మన ప్రాకృత స్వభావములలో పరివర్తనము తీసికొని రాగల ఆధ్యాత్మిక సాధన మార్గములు మొదలగు తాత్త్విక విషయములు చర్చింపబడినవి. 15వ అధ్యాయములో ఊర్ధ్వమూలము, అధశ్శాఖము అయిన సుప్రసిద్ధ అశ్వత్థ వృక్ష వర్ణనము, త్రివిధమగు చైతన్యమును గూర్చిన వివరణ, విశ్వచైతన్య భావము మున్నగునవి గలవు. శ్రద్ధ (సత్యమునందు విశ్వాసము గలిగి, తదనుగుణముగ జీవింపవలె ననను సంకల్పము) యొక్క లక్షణము విశదీకృతమైనది. ఈ విధముగ తన ఉపదేశములోని సారభూత మగు ప్రధాన సూత్రములను, వాటి సార్థక్యమును ఉపన్యసించిన తరువాత 18వ అధ్యాయములో శ్రీకృష్ణపరమాత్మ అర్జునునితో ఇట్లనెను :

"మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు ।
మామే వైష్యసి సత్యం తే ప్రతిజానే ప్రియోఽసి మే ॥"
(18 - 65).

(నాయందే మనస్సు లగ్నము చేయుము; నాకు భక్తి నెరపుము; నన్ను యజింపుము; నీవు నన్ను తప్పక పొందుదువు).

గీతోపన్యాసమంతయు వినిన తరువాత అర్జునుడు వినమ్రుడై ఇట్లనెను :

"నష్టో మోహః స్మృతి ర్లబ్ధా త్వత్ప్రసాదా న్మయాచ్యుత ।
స్థితోఽస్మి గత సందేహః కరిష్యే వచనం తవ ॥"

(నీ అనుగ్రహము వలన నా మోహము వినష్టమైనది. ఓ అచ్యుతా ! స్మృతి కలిగినది; గత సందేహుడ నైతిని; ఇక నీవు చెప్పినట్లు చేసెదను).

గీతోపన్యాస సంగ్రహ స్వరూప మిది. భగవద్గీత మహాభారతములోని భీష్మపర్వాంతర్గము. సంస్కృతిలోను, జీవన విధానములలోను ఏక రూపమగు భారతదేశమును గూర్చి వ్యాసుడు కనిన కల మహాభారతము. సూతుడగు సంజయుడు కురుక్షేత్ర సంగ్రామములో నడచిన సర్వ వృత్తాంతములను ఎప్పటి కప్పుడు ధృతరాష్ట్రునకు వినిపించుచు, ఆ వరుసలోనే ఈ కృష్ణార్జున సంవాదమును గూడ ధృతరాష్ట్రునకును, ఆయన ద్వారమున సమస్త మానవ జాతికిని సంజయుడు నివేదించెను. జీవాత్మను, అనగా వ్యక్తి చైతన్యమును విశ్వాత్మాధీనము చేయుట అవసరమని, ఈ మానవ దేహముతోనే ఈ భూలోకములోనే పరిపూర్ణతా సిద్ధి సంభవ మని గీతా సందేశ సారాంశము.

చరిత్ర దృష్టితో చూచినచో శ్రీకృష్ణుడు చారిత్రక వ్యక్తియే అని నిస్సందేహముగ చెప్పవచ్చును. నిజమున కాయనను గూర్చిన ప్రశంస అత్యంత ప్రాచీనమైన ఛాందోగ్యోపనిషత్తులోనే కలదు. కాని లోకము పురుషోత్తముడుగాను, సర్వాంతర్గతుడుగాను భావించు శ్రీకృష్ణుడు దివ్యుడు; జ్ఞానైకరూపుడు. ఆయన చారిత్రకత, ఆయన సాధించిన ఘన విజయములు ఎంత నిజమైనను, అవి గీతా సందేశమంత ప్రధానమైనవి కావు.

కొలది మారులే భగవద్గీత చదివినవారికి అది అన్యోన్య సంబంధము లేని అమూల్య సూక్తుల సంపుటిగా కన్పడినను, క్రమముగా దానిని గాఢాధ్యయనము చేసినవారికి అందలి వివిధాధ్యాయముల ఔచిత్యము, వాటిమధ్య అనుస్యూతమగు సంబంధము, సుసంఘటిత ఏకైకోపదేశ ప్రవణత అవగతము కాగలవని డాక్టర్ భగవాన్‌దాసు చెప్పినది సత్యము. గీత విశ్వజనీన దృక్పథము కలది అగుటచే సర్వదేశసర్వకాలములలోని వివిధ ప్రవృత్తులు గల మానవులందరికిని అది వర్తించును. సి. పి. ఆర్. అయ్యర్.

భర్తృ ప్రపంచుడు : ఈతడు శంకరునికి పూర్వము వేదాంత సూత్రములకు వ్యాఖ్యానమును పొందుపరచిన వారలలో నొకడు. బృహదారణ్యకోపనిషద్వ్యాఖ్యానమందు భర్తృ ప్రపంచ సిద్ధాంతము అని అక్కడక్కడ శంకరులు ఉగ్గడించిన వాక్యములు తప్ప ఈతని వ్యాఖ్యాన ముపలభ్యము కాలేదు. ఈతని దృష్టిలో పరమార్థసత్యము భేదాభేద రూపము. ద్వైతులు అద్వైతమును ద్వైతమునకు పునరుక్త వివరణమని త్రోసిపుచ్చగా, అద్వైతులు ద్వైతమును అద్వైత వ్యాఖ్యానమని నిరాకరించగా, భర్తృప్రపంచుడు తన ద్వైతాద్వైత సిద్ధాంతములో ఈ రెండు చరమకోటులమధ్యను సామరస్యమును కల్పించ బూనెను. ఈతని అభిప్రాయములో బాదరాయణసూత్రము లీ సిద్ధాంతమును అహికుండల న్యాయము నాశ్రయించి సమర్థించు చున్నవి. ఈతడు కర్మజ్ఞాన సముచ్చయవాది; అనగా మోక్ష ప్రాప్తికి సాధనములుగా కర్మకును, జ్ఞానమునకును సమ ప్రాధాన్యము నిచ్చినాడు. మే. వ. న.

భర్తృమిత్రుడు : శబరస్వామి (క్రీ. పూ. మొదటి శతాబ్దము) కి పూర్వము జైమినీయ సూత్రములకు వ్యాఖ్యానమును రచించిన వారలలో నొకడు. మే. వ. న.

భర్తృహరి : సంస్కృత వాఙ్మయమునందు భర్తృహరి యను నామముతో ప్రసిద్ధి జెందిన వ్యక్తు లిద్దరు కనుపించుచున్నారు. వారిద్దరిలో ఒక భర్తృహరి బౌద్ధ మతస్థుడు. ఇతడు 'వాక్య పదీయ' మను వ్యాకరణ గ్రంథమును రచించెను. మరియొక భర్తృహరి శైవమతస్థుడు. ఇతడు మూడు శతక గ్రంథములను రచించెను.

బౌద్ధమతస్థుడు, 'వాక్యపదీయ' గ్రంథకర్తయు నైన వైయాకరణ భర్తృహరి, 'శతక త్రితయము'ను రచించిన శైవ భర్తృహరి - వీరిరువు రొకరే యని కొందరు పొరబాటున తలంచుచున్నారు. ఇత్సింగ్ (Ithsing) క్రీ. శ. సుమారు 651 వ సంవత్సరమున భారతదేశమునందు వైయాకరణి భర్తృహరి మృతినందె నని చెప్పెను. మరియు నితడు హిందూదేశపు వ్యాకరణమునకు ఒక స్వతంత్ర గ్రంథమును ప్రసాదించె ననియు, నితడు నిస్సంశయముగ 'వాక్య పదీయ' గ్రంథకర్త యనియు తెలిపెను. ఈ పై విషయములను తెలుపునప్పుడు ఇత్సింగ్ శతక త్రయమును గురించి యెచ్చటను ప్రస్తావించి యుండలేదు. మరియు వైయాకరణి భర్తృహరి బౌద్ధమతస్థు డనియు నుడివెను. అట్లు శతక గ్రంథములను రచించిన భర్తృహరి శైవ మతస్థుడు గనుక వీరిద్దరొకే వ్యక్తి యని నిరూపించుట సాధ్యముగాదు.

ఇతని 'వాక్యపదీయము' శ్లోక రూపమున మూడు గ్రంథములుగ నున్నది. ఈ వాక్యపదీయము వ్యవహార భాషలోని వాక్యములు, పదములు మొదలగు వానిని గురించి యేర్పడిన ప్రశ్నలమీద విచారణ సలుపుచున్నది. ప్రాచీనకాలమందు గాక ఇటీవల నేర్పడిన వ్యాకరణ సంప్రదాయములలో 'చంద్ర వ్యాకరణము' భర్తృహరికి సమ్మతమైనది.

నీతి శతకము, శృంగార శతకము, వైరాగ్య శతకము అను శతకత్రయమును రచించిన భర్తృహరి గానమున కనుమైన ఇట్టి శతకములను రచించు కవులలో మిక్కిలి ప్రముఖుడు. ఈ మూడు శతకములలో పలు రకముల విషయముల నితడు వివరించెను. ప్రథమ శతకము నైతిక ధర్మములను, ద్వితీయ శతకము శృంగార విషయములను, తృతీయ శతకము ఆధ్యాత్మిక భావములను వర్ణించుచున్నవి. ఇతర కవులవలె నితడు మానవ ప్రయత్నమునకు అంతిమ లక్ష్యము కేవలము విషయభోగానుభవమే నని సమాప్తి చేయలేదు.

శృంగార శతకము శృంగార రసావలంబన విషయము లను వర్ణించు గ్రంథము. సౌందర్యవతులైన స్త్రీల యందమును, ఆయా ఋతువుల ప్రకృతి ననుసరించి మార్పు జెందుచుండు ప్రేమానురాగములను, వాని బలవత్తరమైన యాకర్షణశక్తిని వర్ణించుటతో ఈ శతకము ప్రారంభమగుచున్నది. తరువాతి శతకమున కామినీ గర్హణ మొనరించుచు, సరససల్లాపములచేత గలుగు సంతోషమునకు, తపస్సుచేత లభ్యమగు పరమశాంతికి గల వ్యత్యాసమును వర్ణించు శ్లోకములు గలవు. తుదకు భర్తృహరి తన గ్రంథములో సౌందర్య మనునది భ్రాంతి, మాయారూపమైన వల, అనురాగము లేదా ప్రేమ ప్రాపంచిక విషయములందు మానవుని బద్ధునిగ జేయుపాశము, కనుక విషయ వాసనలందు విరక్తి జెంది సన్న్యాసియై భగవంతుని భజించుటయే మానవ జన్మ సార్థకమగు కర్తవ్యమను నిర్ణయమునకు వచ్చెను. పి. చెం. సు.

భాగవత మతము : దీనికే సాత్వత మతము అను పేరు కూడ కలదు. ఇది తొలుదొల్త మహాభారతమందు మనకు తారసిల్లును. తరువాత నిది భగవద్గీతలో శ్రీకృష్ణునిచే వివరింపబడినది. ఈ మతముయొక్క బీజములు వేదములయందు, వేదాంతములయందు కూడ కలవని నిరూపించవచ్చును. ఈ పదము మొట్టమొదట శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తున మనకు గోచరించును. వేదమందీ పదము కానరామిచే దీనిచే సూచితమగు మతము వేదములందు ఉగ్గడించబడలేదని చెప్పుటకు వీలులేదు. వేదముల, ఉపనిషత్తుల కాలములలో ఆర్యసంఘములందు ప్రచురముగా ప్రజాదరమును పడసిన మతములు నాటికాలపు గ్రంథములయందు పేర్కొనబడలేదు. కాని వీటియందే భగవంతునియందు విశ్వాసము, అచంచల ప్రేమ ప్రకటితములై యున్నవి. వేదమంత్రములందు కూడ ఈ అంశము లగుపించక పోవు. వైదిక మంత్రములయందు ఉదాహరింపబడి ప్రజాదరమును పడసిన ఈ మతము ఆ కాలమందు భారతదేశ వాయవ్య భాగమున ప్రచారములో నున్న ఆర్యేతర మతాంశముల నన్నింటిని తనలో జీర్ణించుకొని యుండ నోపును. హరప్ప, మోహంజొదారోలలో ఆవిష్కృతములైన నాగరికతలనుండి ఈ అర్వాచీన మతము ద్రావిడులదైనట్లును, దానియందు భక్తికి ప్రాధాన్య మున్నట్లును తెలియవచ్చు చున్నది. ఆదిమార్యుల బౌద్ధిక, ఆధ్యాత్మిక మనస్థితి కీ ద్రావిడమతము లోపపూరకముగా నాచరించినది. ఈ ప్రజామతము కాలక్రమేణ సాంప్రదాయిక రూపము నార్జించుకొని, వాసుదేవ, శ్రీకృష్ణ నామములతో సాహచర్యమును సంపాదించుకొన్నది. దీని సంపూర్ణ రూపము భగవద్గీతలో మనకు గోచరమగును. ఈ మతమునకు సాధ్యమైనంత ప్రాముఖ్యమును కలిగించుటకుగాను మహాభారత మంతయు తిరిగి వ్రాయబడినట్లు అగుపించును.

కొన్ని ప్రమాణముల వలన భాగవత ధర్మము భారత దేశమందు క్రీ. పూ. నాల్గవ శతాబ్దమందునే విస్తృతమై యున్నట్లును, ఈ మతమును అనేకులు వైదేశికులు కూడ స్వీకరించినట్లును తెలియవచ్చుచున్నది. ఈ మతమునకు ప్రధాన ప్రస్థాన ప్రకరణము భగవద్గీత. ఈ మతమందారాధ్యదేవత వాసుదేవుడు. ఈ పేరు తొలుదొల్త మహాభారతమందు తారసిల్లును. అచ్చట నది - నారాయణ, హరి మొదలగు భగవన్నామములతో పర్యాయ పదముగా వాడబడినది.

గీతోదితమైన భాగవత ధర్మము కన్న భిన్నమైనది మహాభారత నారాయణీయాఖ్యానమున మొదట పొందుపరుపబడిన పాంచరాత్ర ధర్మము. ఈ నారాయణీయాఖ్యానము గీతను పలుచోట్ల తడవుటచే నిది గీతకన్న అర్వాచీనమైనట్లు స్పష్టము. పతంజలి మహాభాష్యము నుండి వాక్యము లిందుదాహృతములై యున్నవి. అందువలన నీ యాఖ్యానము పతంజలికి తరువాత, అనగా క్రీస్తు పూర్వము రెండవ శతాబ్దము తరువాత, క్రీస్తు శక ప్రారంభ కాలమందు రచించబడి యుండనోపును.

వాసుదేవ నామ స్థానమందున నారాయణ నామమును తరుమగా గ్రహించుట పాంచరాత్ర సంహిత యొక్క విశిష్ట లక్షణము. పాంచరాత్ర ధర్మము భక్తి ప్రధానము. తరువాతి దాక్షిణాత్య వైష్ణవ మతమునకు ఇదే ఒరవడి పెట్టినది.* మే. వ. న.

భారతీ తీర్థులు : శంకరులకు తరువాత అద్వైత వేదాంత చరిత్రలో ప్రసిద్ధమైనవారిలో ఒకరు భారతీ తీర్థులు. భారతీతీర్థ విద్యారణ్యులు మాధవ విద్యారణ్యుల సమకాలికులుగ నుండి వారికంటె పెద్దవారుగ నుండిరి. విద్యారణ్య లను నామము భారతీ తీర్థులకు, మాధవాచార్యులకు ఇరువురికి వర్తించుచున్నది. క్రీ. శ. 1386 వ సంవత్సరమునాటి యొక శాసనము వలన, విద్యాతీర్థులు భారతీతీర్థుల గురువనియు, భారతీ తీర్థులు మాధవవిద్యారణ్యుల గురువనియు మనకు విశదమగు చున్నది. ఇంతేకాక భారతీ తీర్థులు, మాధవాచార్యులు ఇద్దరును గొప్ప అద్వైత పండితులనియు, విజయనగరాధిపతులతో సంబంధము గలిగియుండిరనియు తెలియుచున్నది.

భారతీ తీర్థులు క్రీ. శ. పదునాల్గవ శతాబ్దమునందలివారు, శృంగేరీ మఠాధిపత్యమును వహించుటలో మాధవ విద్యారణ్యులకు ముందువారు, అద్వైతసిద్ధాంతమును వ్యాఖ్యానించి చెప్పుటలో ప్రఖ్యాతి బొందిన మహానుభావులు, విజయనగర రాజులచేత సన్మానము బొందినవారు అను విషయములు మాత్రము స్పష్టముగ తెలియుచున్నవి. అద్వైత సంప్రదాయములో శాశ్వతమైన స్థానము నాక్రమించిన గ్రంథములలో భారతీ తీర్థుల 'పంచదశి' యొకటి. వీరి 'వివరణ ప్రమేయ సంగ్రహము' కూడ మిక్కిలి యుత్తమమైన గ్రంథము. 'దృగ్దృశ్య వివేకము' వీరిచే రచింపబడిన మరియొక ఉత్కృష్ట గ్రంథము.

ఉపనిషత్తులయందు వలె బ్రహ్మమును, దాని స్వభావమును భారతీ తీర్థులు బాహ్యాభ్యంతరముల రెండింటిని (objective & subjective methods) సమన్వయపరచి తద్ద్వారా బోధించు పద్ధతిని అనుసరించెను. భారతీ తీర్థులు తన 'పంచదశి'లో పంచమహా భూత వివేక మను అధ్యాయమునందు బాహ్య ప్రపంచమునుండి బ్రహ్మము నెట్లు వేరుపర్పవలెనో చూపెను. మరియు పంచకోశ వివేక మను మూడవ అధ్యాయమునందు ధాన్యమునుండి పొట్టును విడదీయునట్లు పంచకోశముల నుండి యాత్మను వేరుపరచెను.

భారతీ తీర్థుల యభిప్రాయానుసారముగ జీవేశ్వరు లిరువురును ప్రపంచ సృష్టికర్తలు. అయితే ఈశ్వరుడు ప్రధాన కర్త; జీవుడు ఆయనకు లోబడి పనిచేయువాడు. ప్రపంచ స్థితికి ఈశ్వరు డాధారభూతుడు; ప్రపంచానుభవములకు మాత్రము జీవు డాశ్రయుడు. జీవుని సృష్టి బాహ్యప్రపంచము కాదు; మరి ఆంతర భావనాప్రపంచమే. వివరణ కారునికి సమ్మతమైన ప్రతిబింబవాదమును భారతీ తీర్థులు తన 'వివరణ ప్రమేయ సంగ్రహము'నందు బలపరచెను. కాని తన 'పంచదశి' యందు ఆభాసవాదము (ప్రతిబింబ వాదములో నొక తరగతి) నంగీకరించియు, వివరణ కారుని దృష్టిలో బింబముకంటె వేరు కానిదియు, సత్యమును అయిన ఆభాసను, లేదా ప్రతి బింబమును అసత్యముగను, భ్రాంతిగను వర్ణించెను. అట్లే 'వివరణ' ప్రమేయ సంగ్రహము'నందు మాయకు, అవిద్యకు భేదమును చూపక వివరణకారుని సిద్ధాంతము ననుసరించియు, 'పంచదశి' యందీ రెంటిని వేరుపరచెను. మరియు వేదాంత విచారణచే గలుగు జ్ఞాన మొక్కటియే ముక్తికి సాధన మను వివరణకారుని సిద్ధాంతమును తన ప్రమేయ సంగ్రహము నందు స్పష్టపరచి, భగవానునిచే బోధింపబడిన సాంఖ్య యోగములు అను రెండింటిలో నేదైన నొకటి ముక్తికి సాధన మని పంచదశిలో వచించెను. పి. చెం. సు.

భారుచి : శంకరునికి పూర్వము బ్రహ్మ సూత్రములకు వ్యాఖ్యానముల రచించిన వారలలో నొకడు. ఈతని

---

* భాగవత మతములో ఆత్మలు సృజింపబడినవిగా చెప్పబడినవి - అని శంకరాది కొందరి దార్శనికుల అభిప్రాయము—సం.

వ్యాఖ్యానము లభ్యము కాలేదు. ఈతని పేరు రామానుజుల వేదార్థ సంగ్రహములో ఉదాహరించబడినది. మే. వ. న.

భావనాత్మక దర్శనము (Romanticism): 'రొమాంటిక్' అను పదము పురాతన రోమన్ లేదా రొమాన్స్ భాషలనుండి ఉత్పన్నమైనది. ఈ భాషలు 11, 12 శతాబ్దములలో దక్షిణ ఫ్రాంసులోని 'ప్రావెన్స్' రాష్ట్రములో సాహిత్యభాషలుగా బహుళ ప్రచారములో నుండెడివి. ఈసాహిత్యములో ప్రధానముగా ప్రాచీన వీరుల సాహసగాథలు ఉండెడివి. ఈ సాహిత్య ముఖ్య లక్షణము విచిత్ర, సాహస, అద్భుత, అలౌకిక విషయములపైన ఆసక్తి. కావున రొమాంటిక్ అను పదము ఇట్టి గుణములకు, విషయములకు చిహ్నము.

యూరోపియన్ సాహిత్యములో 'రొమాంటిక్ ఉద్యమము', 'క్లాసిక్' లేదా సాంప్రదాయిక ఉద్యమము (classicism) నకు వ్యతిరేకముగా వచ్చినది. సాంప్రదాయికవాదము యొక్క ప్రధాన లక్షణము ఆకృతి(శిల్పము), క్రమము, సౌష్ఠవము, నిరాడంబరత్వము, మితరాగము, స్పష్టత, సంపూర్ణత వీనిపైన అధిక ఆదరము. విషయముల యథార్థ వర్ణనపై కంటె, అవి కళాకారుని మనస్సులో కలుగజేయు ప్రాతీతిక సంవేదనలపైననే రొమాంటిక్ వాదుల దృష్టి హెచ్చుగా నుండును.

దర్శన శాస్త్రములో ఈ ఉద్యమము తార్కిక బుద్ధి కంటె వేదన (feeling)కు హెచ్చు ప్రాధాన్యము నిచ్చును. ప్రపంచముయొక్క వాస్తవ సత్తను, చరమ సత్యమును గ్రహించుట బుద్ధికి శక్యము కాదనియు, వానిని వేదనచే మాత్రమే, లేదా వేదనానుభవములో మాత్రమే తెలిసికొనదగు ననియు రొమాంటిక్వాదుల అభిప్రాయము. జర్మనీలో ష్లెగెల్ (schlegel) సోదరులు, షెల్లింగ్, ష్లియర్ మహర్ మొదలైన వారు, ఇంగ్లాండులో బ్రాడ్లీ, ఫ్రాన్సులో రూసో, బెర్గ్సన్ మొదలయినవారు ఈ వాదమును సమర్థించిరి.

ఆధునిక కాలములో ఈ ఉద్యమము హేతువాదము, బౌద్ధికవాదము, భావవాదము, భౌతికవాదము మొదలగు దర్శనములకు ప్రతిబందిగా ఉద్భవించినది. ఈ వాదములోని ఇతర భావములు వ్యక్తి స్వేచ్ఛ, సంకల్ప ప్రాధాన్యము, ఆంతర జ్ఞానము వంటివి. జె. నా. మూర్తి.

భావవాపము (Idealism): భౌతికాస్తిత్వమునకు అతీతమైన ఉన్నత ఆధ్యాత్మిక సత్యమువైపు చూచు ప్రవృత్తిని వర్ణించుటకు "భావవాదము" లేదా "లక్ష్యవాదము" అను మాటలను సాధారణ భాషలో ఉపయోగింతురు. వాఙ్మయములో, లేదా కళలో ఉన్నతమైన భావనాదశ నందుకొని, స్థూలము, ఆగంతుకము అగు వాస్తవికతకు ఉన్నతార్థమును ఆపాదించువానిని "లక్ష్యవాది" అందురు. వాస్తవిక స్థూల పరిస్థితుల ఎడ కొద్దో, గొప్పో న్యూనభావమును చూపించుచు, వైయక్తిక ప్రవర్తనలో, లేదా సాంఘికాచరణలో ఉన్నతమైన నియమములకు, లేదా పురుషార్థములకు ప్రాధాన్యము నిచ్చుదానిని లక్ష్యవాద మందురు. దార్శనిక వ్యవస్థగా లేదా సిద్ధాంతముగా భావవాదమును ఈ వ్యాసము చర్చించును. దీని వివరణము భారతీయ బ్రహ్మ దర్శనమందు కన్పట్టు భావవాదరీతులను సూచింప సమర్థము కావలయును. అయిననీ సంగ్రహచర్చ పాశ్చాత్య సిద్ధాంతములకే పరిమితము.

లక్ష్యవాదమును, లేదా భావవాదమును గురించిన సాధారణాభిప్రాయము అది ప్రధానముగా లక్ష్యములను గురించి చెప్పునదియే యని. వ్యావస్థిక (systematic) భావవాదములో కూడ ఈ లక్ష్యధోరణి గలదు. కాని ఈ పదము 'భావములు' అను పదమునుండి వచ్చినది. కావున ఈ భావము మనలను ప్లేటో (క్రీ. పూ. 427-347) దర్శనశాస్త్ర మూలమునకు తీసికొనిపోవును. భౌతికాస్తిత్వము యొక్క వివిధ అస్థిర వివరముల ప్రతిభాసములను మాత్రమే ఇంద్రియానుభవము మనకు ఇచ్చునని ప్లేటో వాదించెను. సామాన్య భావముల అనుచింతన వలననే మనము వాస్తవిక జ్ఞానమును చేరగలము. సామాన్య భావములన నియమములు, సూత్రములు, స్వరూపములు (essences), లేదా సంసర్గము లని ప్లేటో మతము. సత్యమును గురించిన ఈ హేతువ్యవస్థ క్రమబద్ధమైనది. భావములలో అత్యున్నతమైనది శ్రేయోభావము, లేదా పురుషార్థతత్త్వము. ఏదైన విషయమును గురించి అడుగదగిన ప్రశ్నలన్నిటిలోను ప్రధానమైనది ప్లేటో దృష్టిలో పురుషార్థమును గురించినది. "అది ఉత్తమ శ్రేయస్సును కూర్చునదేనా?" అనునది ఈ ప్రశ్న.

ఆధునిక పాశ్చాత్య దర్శనశాస్త్ర చరిత్రలో భావవాదముయొక్క రెండు ముఖ్యరూపములను మనము గుర్తించవచ్చును. మొదటిది జ్ఞాన మీమాంసను గురించినది. రెండవది అతిభౌతిక శాస్త్రమును గురించినది. అనగా (1) జ్ఞానమును గురించిన భావాత్మక దృక్పథము; (2) సత్యమును గురించిన భావాత్మక దృక్పథము.

జ్ఞానమీమాంసాత్మక భావవాదము బాహ్యార్థవాదమునకు (మధ్యయుగపు ఛాత్రవాద దృక్పథములో గాక దానికి భిన్నమైన ఆధునికార్థములో) వ్యతిరేకమైనది. మన మనస్సునకు వెలుపల నున్న వస్తువులను, ప్రక్రియలను

మనము దర్శించుదుమని బాహ్యార్థవాది నమ్మగా, బాహ్య ప్రపంచమని పిలువబడునది మనస్సుయొక్క అనుభవము మాత్రమే నని భావవాది వాదించును. జాన్ లాక్ (1632-1704) సిద్ధాంతమును విమర్శించుచు జార్జి బర్క్లీ (1685-1753) ఇట్టి సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించెను. మనము చూచు వస్తువులకు రెండు విధములైన లక్షణములు గలవని లాక్ చెప్పెను. వానిలో కొన్ని గౌణ లక్షణము (secondary qualities)లని ఆయనచే పిలువబడినవి. ఇవి రంగు, ధ్వని, రుచి, వాసన వంటివి. ఇవి వస్తువుల కున్నట్లు మనకు తోచు గుణములు. ఇవి మనస్సు చూచుటపై నాధారపడి యున్నవి. కాని మనము దర్శించు పరిమాణము, ఆకృతి, ఘనత్వమువంటి ఇతర లక్షణములు వస్తువుల యథార్థ లేదా ప్రధాన లక్షణములు (primary qualities). ఇవి మనము దర్శించినను, దర్శించకపోయినను ప్రకృతిలోని వస్తువులకు చెందిన లక్షణములు. ఇట్టి లక్షణ విభేద ప్రతిపాదనను బర్క్లీ ప్రశ్నించెను. ఆయన లక్షణము లన్నిటిని గౌణ లక్షణములు (లాక్ అర్థములోనే) గా పరిగణించెను. మనస్సు వెలుపల భౌతి కార్థములు గలవని ఆయన అంగీకరింపలేదు. ఒక వస్తువుయొక్క దృష్ట లక్షణముల సంఘాతమే ఆ వస్తువు. చూడబడుటయే దాని ఉనికి (esse est percipi). ఈ సిద్ధాంతము ప్రకారము మన జ్ఞానమునందు తప్ప వేరే ప్రపంచము లేదను ఆక్షేపణ బర్క్లీకి వింతగా తోచలేదు. ఆయన ఈశ్వరవాది. కావుననే ఇట్టి ఆక్షేపణ తన సిద్ధాంతమునకు ప్రతిబంధకము కాదనియే గాక అలంకార మని గూడ భావించెను. వాస్తవమున నీ ప్రపంచము, నా ప్రపంచము మన ప్రాతిస్వికానుభవ జన్యములు. కాని విస్తరణశీలము లగు మన వివిధ జ్ఞాన క్షేత్రములలో మన మనస్సులు ఈశ్వరుని మనస్సుయొక్క అనంతానుభవములో పరిమితముగ పాల్గొనుచున్నవి. ఈ సిద్ధాంతమునకు డేవిడ్ హ్యూమ్ (1711-1776) సంశయవాద రూపమును ఇచ్చెను. ఆయన అంతర ద్రవ్యములను, బాహ్యము లగు భౌతిక ద్రవ్యములను గూడ నిరాకరించెను. మనస్సునే వివిధ ఇంద్రియ జ్ఞానముల పరిపాటిగా, లేదా సంఘాతముగా ఆయన పరిగణించెను. కార్య కారణ సంబంధ మను ఆవశ్యక సంబంధ మేదియు మన యనుభవములో వాస్తవికముగా లేదని ఆయన అభిప్రాయము.

కాంట్ (1724-1804) యొక్క అతీంద్రియ భావవాదము (transcendental idealism)లోను, దృశ్యవాదము (phenomenalism) లోను జ్ఞానమంతయు దేశకాలకారణతోపాధికమయిన అనుభవ వ్యవస్థకు సయుక్తికముగా (విమర్శనాత్మకముగా) పరిమితము చేయబడెను. స్వతస్సిద్ధ వస్తువు (things in themselves) లనువాని సత్తను కాంట్ అంగీకరించినప్పటికిని, వానిని గురించిన జ్ఞానము మనకు కలుగనేర దని ఆయన వాదించెను. కాని అనుభవ ప్రపంచములో కార్య కారణ సంబంధ నిష్ఠ శాస్త్రీయ విజ్ఞానక్షేత్రమునకు వెలుపల కాంట్ పురుషార్థముల క్షేత్రము (లక్ష్యముల రాజ్యము) నొక దానిని కల్పించెను. ఇది నైతిక నియమములయెడ మనకు గల విధిబోధక, విధిపూర్వక విశ్వాసములో అభివ్యక్త మగును. దీనిలో ఈశ్వరుడు, స్వేచ్ఛ, అమృతత్వములను గురించిన ఆధ్యాత్మిక ప్రమేయములు గలవు.

ప్రకృతి యంతయు మానసానుభవ ప్రపంచమే నని చెప్పుటలో జ్ఞాన మీమాంసాత్మక భావవాదము తన దృష్టిని ద్రష్టయగు విషయియొక్క సత్తపై కేంద్రీకరించును. ఇది తరచుగా ప్రాతీతిక భావవాద (subjective idealism) మని పిలువబడెను. దీనికి భిన్నముగ, విశ్వశాస్త్ర వివరణము విషయముగా గల భావవాదము ఒకటి గలదు. అది అనుభవము యొక్క చరమ విషయమును, అనగా సత్తనే ఒక లక్ష్యవ్యవస్థ అని భావించును. దీనినే యథార్థ భావవాద (objective idealism) మందురు. ఇది కేవలము జ్ఞానమును గురించిన వర్ణన (వివరణ)కాదు. ఇది ఒక అతిభౌతిక శాస్త్ర సిద్ధాంతము.

ఆలోచన, బుద్ధి, ఆత్మ, పురుషార్థము వీటి లక్షణములను గలిగియున్న దానినిగా సత్తను వాస్తవముగా అర్థము చేసికొనవలె నని చెప్పు దార్శనిక సిద్ధాంతమే అతిభౌతిక భావవాదము. ఈ సిద్ధాంతములో ప్లేటో వాదపు పోకడలను మనము తేలికగా గుర్తించ వచ్చును. ఇచ్చటనే మనము సామాన్యముగా దార్శనిక వ్యవస్థలను గురించి అవి ప్లేటోకు ఉపవ్యాఖ్యానములే నని వైట్‌హెడ్ చేసిన వ్యాఖ్యానమును గూడ బోధపరచుకొన వచ్చును. కాని ప్లేటో బుద్ధివాదముయొక్క ప్రభావమును మనము ఏ విధముగను ఉపేక్షింపకుండగనే ఈ క్రింది విషయమును గుర్తింప వలెను. అది ఏమన: చరమ సత్యము బుద్ధిసాధ్య మనియు, ఆధ్యాత్మిక లక్షణమును గలిగియున్నదనియు వ్యాఖ్యానించుచు, కాంట్ యొక్క స్వతస్సిద్ధ వస్తువును గురించిన సమస్యను పరిష్కరించుటకు చేయు ప్రతిపాదనలోనే ఆధునిక అతిభౌతిక భావవాదము సుసంగత నిర్వచనమును అందుకొనినది.

కాంట్ తరువాతి దార్శనికులైన ఫిక్టే (1762-1814), షెలింగ్ (1775-1854), ముఖ్యముగా హెగెల్ (1770-1835) ఈ భావ అతిభౌతిక శాస్త్రమును అభివృద్ధి చేసిరి.

హెగెల్ పోకడను జర్మనీలోనేగాక పాశ్చాత్య ప్రపంచ మంతటను తరువాతి దార్శనిక వ్యవస్థలలో మనము చూడ వచ్చును. ఆంగ్ల భాషలో ఈ అతిభౌతిక భావవాదమునకు ఎఫ్. ఎచ్. బ్రాడ్లీ (1846 - 1924), బెర్నార్డ్ బొసాంకె (1848 - 1923), అమెరికాలో జోసయ్యా రోయిస్ (1855 - 1916), ప్రసిద్ధ ఉపపాదకులుగా నుండిరి. ఈ సిద్ధాంతము లన్నింటి కూలంకష పరిశీలన ఈ వ్యాసపరిమితిలో అసాధ్యము. సత్తను (reality) గురించిన భావవాద దృక్పథములోని భావముల సంగ్రహ ప్రతిపాదనకే ఇచ్చట చోటు గలదు.

షెలింగ్, ఫ్రీడ్రిక్ విల్ హెల్మ్ జోజెఫ్ ఫాన్ (క్రీ. శ. 1775 - 1854)

ఆధునిక అతిభౌతిక భావవాదము మనస్సును, మానవ ప్రవృత్తిని వివరించుటలో ప్రకృతి సర్వస్వ వాదము* (naturalistic reductionism) నకును, భౌతికవాదము (materialism) నకును పూర్తిగ వ్యతిరేకమై యున్నది. విశ్వముయొక్క కేవల యాంత్రిక వివరణను అది ప్రతిరోధించును. ప్రపంచముయొక్క భౌతిక రూపమును ఉపేక్షింపక పోయినప్పటికిని ప్రవృత్తియొక్క ఉన్నతతర భూమికల ప్రాధాన్యమును అది బోధించును. అంతేగాక అట్టి భూమికలను సమర్థించ గల వ్యాఖ్యాన సూత్రములను గుర్తించవలెనని గూడ అది వాదించును. అస్తిత్వ (existence) మును దాని అతినీచస్థితిలోనికి దిగజార్చుటకు బదులు ప్రకృతియొక్క అత్యున్నత ఆవిర్భావ దశలలోనే దాని సార్థకత గలదని అది నిరూపింప ప్రయత్నించును. ఏలన మనము ఏ రీతిని దానిని అనుభవించు చున్నామో అదియే ప్రకృతి. అందు దానిని గురించిన మన అనుభవము గూడ ఇమిడియున్నది. మనము ఏ ప్రపంచములో సక్రియ (active) భాగస్వాములమై యున్నామో, ఆ ప్రపంచము యొక్క అన్ని పాక్షిక, పృథక్కృత నిర్వచనములను ప్రక్కకు నెట్టి, ఒక పర్యాప్త సంయోజనమునకు ఈ దృక్పథము ప్రాధాన్యము నిచ్చును. అతిభౌతిక భావవాదము శాస్త్రవాదమును, అనగా భౌతిక శాస్త్ర పదార్థములనే అంగీకరించుచు, యాంత్రిక వివరణ వాదమును నిరాకరించుచు, శాస్త్రముల పర్యవసానములు ఆయా శాస్త్రముల పరిధులకే పరిమితములై యుండవలెనని చెప్పును. ప్రాకృతిక ప్రక్రియలను స్వాంగీకృత ప్రమేయముల ద్వారా వివరించ బూనుకొనుట భౌతిక విజ్ఞాన శాస్త్రము యొక్క ఉత్కృష్టతయే. భౌతిక వస్తువులకు, సంఘటనలకు భౌతిక విజ్ఞాన శాస్త్రము దాని విషయమును సరిగనే పరిమితము చేయుచున్నది. కాని భౌతిక విజ్ఞాన శాస్త్రము మాత్రము భౌతికము గాదు. అది ఒక మానసిక హైతుక ప్రక్రియ. క్వాంటం సిద్ధాంతము (చూ. క్వాంటం సిద్ధాంతము - ద్వితీయ సంపుటము - పుట. 224) దానికి విషయమగు కేవల క్వాంటం దాటు గాదు. శాస్త్రమును అర్థము చేసికొనుటకు, దానిని వివరించుటకు మనకు తార్కిక నియమములు అవసరము. 'కావున' అను పదము ఉపయోగించునప్పుడెల్ల మనము క్రమము, ఆవశ్యకతలను గురించిన తార్కిక నియమములను పాటించుచున్నాము. సత్యమును గురించిన మన దృక్పథము పర్యాప్తము, సమర్థము కావలెననినచో వీనికి తగినంత స్పష్టమైన ప్రాధాన్యము నీయవలయును.

అట్టి సంయోజనాత్మకము, సంపూర్ణము అయిన అతిభౌతిక భావవాద నియమమును హెగెల్ ఈ క్రింది విధమున సూత్రీకరించెను: "సత్యము బుద్ధిసాధ్యము. బుద్ధిసాధ్యమైనదే సత్యము." అయితే ఈయన ప్రతివిమర్శకులు గర్హించిన పృథక్కరణవాద రూపము (abstract-reductionism) నొసంగు ప్రమాదమును నివారించుటకై ఈ సూత్రమునకు సమతులిత ప్రాధాన్యము నీయవలయును. ఏలన - భౌతిక వాదమును, యాంత్రిక విశ్వ వివరణమును తిరస్కరించుట యన దానికి విరుద్ధము, పాక్షికము అయిన మనోవాద సిద్ధాంతము (mentalism) ను చేపట్టుట గాదు. బుద్ధిసాధ్యమైన దానిని గుర్తించుట యనిన భౌతికమైన దానిని నిరాకరించుట గాదు. ఎవ్విధమైన ప్రత్యేక పృథక్కరణముల బోలికిని పోక, దర్శన శాస్త్రము సంయోజనమః, సంపూర్ణతల వైపునకు తన మార్గమును మరల్చవలెను. ప్రతి ప్రత్యేక ప్రకృత్యన్వేషణయందును దానికి ప్రత్యేకమైన పృథక్కృత ప్రమేయములను గ్రహించుట, ఉపయోగించుట అవసరము. మనము పృథక్కరణములను ఉపయోగింపవలెను. అయితే, బొసాంకే చెప్పినట్లు - వానిని మనము ఉపయోగించుచున్నామని మరచిపోకుండుట ముఖ్యమైన విషయము. విశిష్ట జ్ఞానమును సంపాదించుటకు పృథక్కరణములు అవసరమే. విజ్ఞాన శాస్త్రము యొక్క ఉత్కృష్టత కూడ నదియే. అయితే దార్శనిక వివేకమును

* ప్రకృతియే స్వయంతృప్త, స్వతంత్ర, స్వయంచోదిత చరమ సత్త యను వాదము—సం.

మరింత పర్యాప్తమయిన అంతర్దృష్టిని పొందుటకు ఈ పృథక్కరణముల సంయోజనము, అనగా మరింత పర్యాప్తము, హేతుబద్ధము అయిన భావ సంవిధానము అవసరము. ప్రమాణ తంత్ర సత్యమునకు, స్వతంత్ర సత్యమునకు మధ్య గల వ్యత్యాసమును హెగెల్ చాల సమంజసముగ సూచించెను. మానవుని భౌతిక రచన, ఆతని రాసాయనిక సంఘటనము, ఆతని శారీరక ప్రక్రియలు - వీటిని గురించిన తర్కబద్ధమైన భూతార్థ వివరణములను త్రోసివేయలేము. కాని మానవుని విలక్షణ బౌద్ధిక, శారీరక శక్తులను, ప్రవృత్తులను త్రోసివేయలేము. కావుననే బోసాంకే తిరిగి నా భౌతార్థిక అస్తిత్వము (what I am in fact) నా సత్తను (what I am really) సమగ్రముగ వర్ణించ నేరదు అనినాడు.

ఆయా ప్రకృతి శాస్త్రములచే అంగీకరింపబడిన పదార్థములకు భంగము వాటిల్లకుండగనే భౌతిక వాద, యాంత్రికవాదముల యొక్క పాక్షికతను ఎట్లు తొలగింపగలము ? విశ్వమును గురించిన పాక్షికమైన మనోవాద వివరణకు దిగజారకుండ, సత్యమును వ్యాఖ్యానించుటలో బుద్ధి వాద, ఆధ్యాత్మిక నియమములను ఎట్లు సమర్థించవచ్చును? అనునదియే ఆధునిక భావవాదముయొక్క సమస్య. ప్రాముఖ్యమును ఇట్లు సరిగా విభజించు సమస్యను చర్చించుటలో కొందరు భావవాదులు ప్రాధాన్యము, సార్థకత అను పదార్థముల ఉపయోగము నర్థించిరి. దేనిని గురించి యైనను చర్చించుటలో ప్లేటో యొక్క "అది ఉత్తమ శ్రేయస్సును కూర్చునదేనా?" అను ప్రశ్నను మనము మనస్సునం దుంచుకొనవలెను. దార్శనిక వృత్తిని వైద్య వృత్తితో మేళవించిన ఆర్. ఎచ్. లోడ్జ్ (1817-1881) ఆయన అతి భౌతిక శాస్త్రమును ఈ క్రింది ప్రత్యయ ద్వైవిధ్యముతో సమాప్తి చేసెను. "ప్రపంచ నిర్మాణములో యాంత్రిక భావమునకు ఎంత సార్వజనీన వ్యాపకత్వము గలదు ? దానితోపాటు దాని ప్రాధాన్యమునకు ఎంత గౌణత్వము గలదు ? విశిష్ట వైజ్ఞానిక పరిశోధన ప్రపంచముయొక్క బహు విధ యాంత్రిక స్వరూపమును వర్ణించుచుండగా దర్శన శాస్త్రము మాత్రము మూల 'భావములు', వాని అర్థము, ప్రయోజనము లేదా విలువలను గురించిన పరిశీలనయొక్క ప్రాముఖ్యమును గుర్తించవలెను. మానవానుభవమును ఉన్నతములైన బౌద్ధిక, సౌందర్య విషయిక, నైతిక, మత విషయిక స్థితులలో పరామర్శించునపుడు సార్థకత, ప్రాధాన్య భావములతో గల ఈ జోక్యము (సంబంధము) మరింత నిశ్చిత మగును. ఏదో ఒక రూపమున భావ చరిత్రలో ముఖ్య వివాద స్థానములుగా పేరొందిన యాంత్రిక వాదము, ప్రయోజన వాదము, భూతార్థము, పురుషార్థము అను జంటల మధ్యనున్న మూల సమస్యల యొక్క ప్రాముఖ్యమును భావవాద దర్శన శాస్త్రము పై విధమున చూపును.

త్రానాథ్.

భావ వివేకుడు : బహుశాస్త్ర ప్రవీణు డగు బౌద్ధ పండితుడు భావ వివేకుడు. ఈయన మతముతో కపిల, నాగార్జునుల మతములు మేళవింపబడినవి. కృష్ణమూర్తి.

భాషా దర్శనము (Philosophy of Language) : మానవులు ఒకరి భావా లింకొకరికి చెప్పుకోటానికి ఏర్పరుచుకొన్న సంకేతాల నిర్మాణమే భాష. ఈ సంకేతాలు ఉచ్చరిత ధ్వనులు గాను, లిఖిత వర్ణాలు గాను (లిఖిత సాహిత్యం కల భాషల్లో) ఉండవచ్చు. భాష ప్రాథమికంగా ధ్వని రూపంగా వుంటుంది గనుక, లిఖిత వర్ణం ఉచ్చరిత సంకేతానికి సంకేతం అవుతుంది.

సర్వ విజ్ఞానానికి ఉపకరణభూతమైన భాషను గురించి చెప్పటానికి మళ్లీ దాన్నే సాధనంగా ఉపయోగించటంలో భాషకు ద్విధాభూతమైన ప్రవృత్తి కల్పించాలి. ఉదా: "విశ్వకర్మ దేవశిల్పి" అన్న వాక్యంలో 'విశ్వకర్మ' అంటే ఆ పేరుగల వ్యక్తిగాని, "వి-శ్వ-క-ర్మ" అనే శబ్దం దేవశిల్పి కాదు.

ఏ భాషా సమాజంలో నైనా వ్యక్తుల వ్యవహార నిర్మితి రెండు రకాల యేర్పడుతుంది: వాచ్యం, వాచకం అని. వాచ్యం ఆ భాషలో చెప్పటానికి సాధ్యమైన తద్వ్యవహర్తల అనుభూతి సర్వస్వం; వారి దైనిక జీవితం, పరిసరాలు, నమ్మకాలు, మొదలగునవి. వాచకం ఆ అనుభూతిని జెప్పే వాక్యాలు (అర్థవంతమైన ఉచ్చరిత ధ్వని సమూహం). ఈ రెండింటిలోను నియత నిర్మాణం, రెండింటికి మధ్య నియత సంబంధమూ ఉంటాయి. అట్టి నియతి లేకపోతే ఒక వ్యక్తి భాషా వ్యవహారం ఆ భాషా వ్యవహర్తయైన మరొక వ్యక్తికి కూడా దురవగాహంగా ఉంటుంది. వాచకమైన శబ్దానికి చెందిన ధ్వని రూప నిర్మాణాన్ని గురించి చెప్పేది భాషా శాస్త్రం. వాచ్యమైన అనుభూతి నిర్మాణాన్ని గురించి చెప్పేది - శబ్దార్థశాస్త్రం అనవచ్చు.

భాషలో అర్థవంతంగా సహజ సంభవ మైనది వాక్యం. వాక్యత్వం కలిగిన కనిష్ఠ రూపం పదం. అంటే వాక్య పరిమితి ఒక పదం మొదలు అనేక పదాల సమాహారం కావచ్చు. ప్రకృతి, ప్రత్యయ విభాగం లాక్షణిక పరిభాష గాని, భాషకు యథావత్త్వం గాదు.

భాషా నిర్మాణావయవాలైన ఉపనిర్మాణాలు మూడు ఉన్నాయి. 1. ధ్వని నిర్మాణం, 2. అర్థవంతాలైన

ప్రకృతి ప్రత్యయాల నిర్మాణం, 3. సంధి (విస్తృతార్థంలో ప్రకృతి ప్రత్యయాల క్రమం, దానివల్ల జరిగే వర్ణలోప వర్ణాగమాదులైన మార్పులు).

ప్రతి భాషలోను సార్థకాలైన ధ్వనులకే సంకేతాలుండాలి. అవే అచ్చులు, హల్లులు, ఊనిక, స్వరం మొదలగునవి. ప్రతి వర్ణము, అంటే సార్థకమైన ధ్వని మరి ఏయే వర్ణాల సంయోగంలో వర్తిల్లేది నిర్ణయించటం-ఆ వర్ణ నిర్మాణానికి నిర్వచన మౌతుంది. ఈ నిర్మాణం ప్రతి భాషకు ప్రత్యేకంగా ఉంటుంది. వర్ణాల నిర్మాణం ప్రతి భాషకు విలక్షణంగా వుంటుంది; భిన్న భాషల్లోని వర్ణాల భౌతిక సాదృశ్యానికీ, అవి సంకేతాలుగా ఒక నిర్మాణంలో సమసించే ప్రక్రియకూ సంబంధం లేదు.

ఇలాంటి వర్ణాలతో కలిసి యేర్పడే కనిష్ఠమైన అర్థబోధక భాగాలనే ప్రకృతి ప్రత్యయాలుగా విభజించారు. ఇది భాషానిర్మాణక్రమంలో రెండో మెట్టు. కనిష్ఠ రూపం అనటంవల్ల దాన్ని వ్యాకరిస్తే వర్ణాలేగాని వాక్య నిర్మాణానికి ఉపయోగించే అర్థబోధకత వాటిల్లో ఉండదని భావం. వర్ణసంయోగంవల్ల ప్రకృతి, ప్రత్యయాలు-ప్రకృతి, ప్రత్యయాల సంయోగక్రమాలవల్ల వాక్యం భాషలో ఏర్పడుతాయి. ఈ మూడంతరాలు తార్కిక దృష్టితో భాషా వేత్తలు, వైయాకరణులు చేసిందే గాని సహజంగా భాషలో వర్తించేవి వాక్యాలు మాత్రమే.

వాచకమైన శబ్దానికి వర్ణాల ద్వారా నిర్ణయింపదగ్గ నియతాకృతి ఉన్నట్టే, వాచ్యమైన అనుభూతికి (అంటే అర్థానికి అనుకోవచ్చు) కూడ ఒక నిర్మాణం వుంటుంది. కాని దీన్ని వ్యాకరించటం అంత సులభసాధ్యం కాదు. ఉదాహరణకు సృష్టిలో చిత్ర విచిత్రాలైన రంగులున్నాయి. వాస్తవంగా ఎన్ని రంగులున్నా, ఒక నిర్దిష్ట భాషా వ్యవహారంలో రంగులను చెప్పే మాట లెన్ని వున్నాయో అన్ని రంగుల విజ్ఞతే ఆ భాషా వ్యవహర్తలు దర్శించిన వాస్తవికత. అంటే-ఆంగ్ల భాషా వ్యవహర్తలు దర్శించే రంగుల వైవిధ్యాన్ని తెలుగు వారి వ్యవహారానుభూతితో పోల్చి - ఈ క్రింది విధంగా సూచించ వచ్చు.

ఆంగ్లం	brown	black/ blue	red/ purple	green/ yellow	white
తెలుగు		నలుపు	ఎరుపు	పసుపు	తెలుపు

తెలుగులో ఆకుపచ్చ, పసుపుపచ్చ అనే విభజన అర్వాచీనం. పచ్చటి మనిషి (పసుపు పచ్చటి) అని, పచ్చని చెట్టు (ఆకు పచ్చని) అని విశేషణం లేకుండా సందర్భాన్ని బట్టి మనం "ఆకు-పసుపు" ల కలయిక వల్ల యేర్పడ్డ వర్ణ విశేషానికి పెట్టుకొన్న పేరును వేరు వేరుగానే అర్థం చేసుకొంటాం. అలానే మిగిలిన రంగులను కూడా. ఒక భాష వ్యవహరించేవారు వాస్తవిక ప్రపంచాన్ని ఎలా భావించి పదాలు సృష్టించుకుంటారో, అదే వారి ప్రపంచ వాస్తవికత. భిన్న భాషా వ్యవహర్త లందరికీ సాధారణమైన వాస్తవికత అంటూ వుండదు. ఇక్కడే మాటలకు ఆలోచనలపై గల నియంత్రణ శక్తి తెలుస్తుంది. అందువల్లనే ఒక భాషలోని భావాలను యథాతథంగా మరొక భాషలోకి అనువదించటం అసాధ్యం. తెలుగు వ్యవహర్త "కుక్క" అనే పదం ప్రయోగిస్తే తాను తెలుగు మాట్లాడటం మొదలు పెట్టినప్పటినించీ-ఇంత వరకు "కుక్క" అనే పద ప్రయోగంతో కూడిన సందర్భాల సర్వస్వాన్ని ఆకళించిన తన అనుభవం ఆ మాటలో అతనికి ధ్వనిస్తుంది. 'కుక్క దొంగతనంగా అన్నం తినేది', 'ఊరికే అరిచేది', 'మనుష్యుల్ని కరిచేది' అనే పూర్వ ప్రయోగానుభవ సామగ్రి అంతా "వాడు కుక్క" అన్న దానిలో అతనికి స్ఫురిస్తుంది. ఈలాటి అనుభవం ఆంగ్లభాషా వ్యవహర్త 'dog' అని ప్రయోగించేటప్పుడు ఆ భాషా వ్యవహర్తలకు తట్టకపోవచ్చు. ఒక వ్యక్తికి ఒక పద ప్రయోగంలో స్ఫురించే అర్థరూపమైన అనుభవం-ఆ భాష వ్యవహరించే చాల మంది వ్యవహర్తల అనుభవంతో తుల్యమైతే-అప్పుడది ఆ శబ్దానికి అర్థమౌతుంది.

ఇక శబ్దానికీ, అర్థానికీ వున్న సంబంధం సిద్ధమా (natural), సామయికమా (conventional) అన్న చర్చ గ్రీకు, రోమన్, హిందూ తాత్త్వికులు ప్రాచీన కాలంనుంచీ చేస్తూవచ్చారు. కొన్నిధ్వనులు కొన్ని అర్థాలనే సూచించటానికి సమర్థాలవుతాయని, ధ్వనికీ అర్థానికీ నియత సంబంధ మున్నదని, అది దైవదత్తమని 'సిద్ధ సంబంధ' వాదుల మతం. కాని శబ్దార్థ సంబంధం సిద్ధం, లేక నిత్యం అయితే, ప్రపంచంలో భిన్న భాష లుండటం అనుభవం. ఒకే ఉచ్చారణ యాదృచ్ఛికంగా గల శబ్దాలు రెండు భాషల్లో వుంటే వాటికి ఆ రెండు భాషల్లోను ఒకే అర్థం ఉండాలి. ఉదా: తె. కాలు, ఇంగ్లీషు call. భాషా వ్యవహారం దేశకాలావధులకు లోబడి వుంటుంది. కాబట్టి శబ్దార్థ సంబంధం నియతమైతే సృష్ట్యాదిన ఒకే భాష ఏ మూలానో వ్యవహరింపబడుతూ తర్వాత మార్పులవల్ల భిన్న భాష లేర్పడ్డా యనాలి. కాని వీటన్నిటికీ ఆధారాలు లేవు. మానవ సమాజాలు వేరువేరు ప్రాంతాల్లో

పరస్పర భిన్నంగా ఏర్పరచుకున్న సాంకేతిక నిర్మాణాలు కావటంవల్ల ప్రపంచంలో నేడు సుమారు 3,000 భాషలు, 30 భాషా కుటుంబాలు ఉన్నాయి.

భాష సంకేతాల నిర్మాణం కాబట్టి అతిగహనమైన భావనా పరంపరను సమగ్రంగా ప్రదర్శించటానికి సమర్థమైన ఉపకరణం కాదు. సంకేతానికి నియతోపస్థితి ఉన్నప్పుడే అది సంకేత మనిపించుకొంటుంది. సంకేతాలకు యథేచ్ఛగా వ్యక్తులు విలువలు కల్పిస్తే నిర్మాణ భాగాలుగా వాటికి ప్రవృత్తి వుండదు. ఆ సాంకేతిక నిర్మాణాన్ని ఉపయోగించే వ్యక్తులందరికీ అది భావ ప్రకటన సాధనంగా ఉపయోగించదు. ప్రజ్ఞావంతులైన కవులు ఒక శబ్ద సంకేతానికి గల అర్థపరిధిని ప్రత్యేక ప్రయోగాలవల్ల విస్తృతం చెయ్యగలరు. శబ్దార్థాల ప్రయోగ విస్తృతి, సూక్ష్మ భావ ప్రకటనక్షమత్వం, నైశిత్యం మొదలగునవి ఆ భాషా సమాజంలో ప్రజ్ఞావంతులైన రచయితల సృజనాత్మకశక్తి మీద ఆధారపడి ఉంటుంది. భ. కృ.

భాసర్వజ్ఞుడు : భాసర్వజ్ఞుడు ప్రసిద్ధ నైయాయికుడు. వాత్స్యాయనుని న్యాయ భాష్యము, ఉద్యోతకారుని న్యాయవార్తికములందు నైయాయికులు చేసిన వాదములను బౌద్ధ తార్కికులు ఖండించిరి. అట్టి సమయమున న్యాయ సిద్ధాంత పరి రక్షణకు నడుము కట్టిన పండిత ప్రకాండులలో భాసర్వజ్ఞుడు ఒకడు. న్యాయసారము, న్యాయభూషణ మని పేరు గల రెండు గ్రంథములను రచించి, బౌద్ధుల పూర్వ పక్షములకు ఈయన ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. కృష్ణమూర్తి.

భాస్కరుడు (జీవితము) : శ్రీ భాస్కరాచార్యులు భాస్కరరాయుడు, భాసురానందుడు అని పిలువ బడువాడని తెలియుచున్నది. ఇతని తండ్రి గంభీరరాయ దీక్షితులు. తల్లి కోనాంబాదేవి. ఈతడు మహారాష్ట్ర దేశమునందు జన్మించెను. కొంత కాలము కాశీపట్టణమున విద్య నభ్యసించి, భాస్కరుడు దక్షిణ దేశమునకు వెళ్లి, తంజావూరు జిల్లాలో కావేరీ నదీ సమీపమున నివసించెను. ఇచట నితడు తిరువలంగాడులో నివసించు గంగాధర వాజపేయి యను పండితుని వద్ద శాస్త్రములు పఠించెను. ఇతడు శ్రీవిద్యోపాసకులలో ముఖ్యుడు. బ్రహ్మ సూత్రములపై భాష్య రచన చేసెను. ఇతడు రచించిన గ్రంథములలో 'సేతుబంధము' (వామకేశ్వర తంత్రము నందలి నిత్యాషోడశి కార్ణవమునకు వ్యాఖ్యానము), 'రత్నాలోకము' ('పరశురామకల్ప సూత్రము' మీద వ్యాఖ్యానము), 'గుప్తవతి' ('దుర్గాసప్తశతి' మీద వ్యాఖ్యానము) అనునవి ముఖ్యములు.

క్రీ. శ. తొమ్మిదవ శతాబ్దము మధ్య కాలమున వసించిన వాచస్పతిమిశ్రుడు అచ్చటచ్చట భాస్కరుని ఉదాహరించెను. భాస్కరుడు శంకరులను విమర్శించెను. ఇందుచే వాచస్పతి మిశ్రులకు పూర్వము, శంకరులకు తరువాత, క్రీ. శ. 9 వ శతాబ్దము ప్రారంభమునందు భాస్కరుడు 'సూత్ర భాష్యము'ను రచించి యుండ వలెను.

భాస్కరుడు శ్రుతులమీద, సూత్రములమీద ఇతరులచే చేయబడిన వ్యాఖ్యానములను ఖండించుటలో గొప్ప ప్రతిభా విశేషమును ప్రదర్శించెను. నిషేధ పక్షములో మాయా వాదమును ఖండించుట ముఖ్యముగ నితని యాశయము. మహాయాన బౌద్ధమతమందలి శూన్యవాదమే మాయావాద మని ఇతని తలంపు.

భేదమునందు అభేదమును గుర్తించుట (భేదాభేదము), లేదా భిన్న భిన్నములుగ నుండు సృష్టియందు ఏకమైన బ్రహ్మమును దర్శించుట, సత్స్వరూప మగు బ్రహ్మమును గుణవిశిష్టునిగ తలంచుట, బ్రహ్మమే విశ్వరూపమున పరిణమించినట్లు భావించుట, ముక్తికి జ్ఞానము, కర్మ రెండును (జ్ఞాన కర్మ సముచ్చయము) సాధనములుగ నిర్ణయించుట, జీవన్ముక్తి నంగీకరింపక కేవలము విదేహముక్తిని అంగీకరించుట మొదలగునవి భాస్కరుని ముఖ్య సిద్ధాంతములు. పరిపూర్ణము, అఖండమునగు బ్రహ్మము భాస్కరుని సిద్ధాంతములో నపరిమితము, పరిమితము, అఖండము, ఖండము కూడ నగును. ఏకోపాధికుడగు బ్రహ్మము అనేకోపాధులను ధరించి పరిచ్ఛిన్న మగును. ఈ ఉపాధుల నెప్పుడు తొలగించుకొనునో అప్పుడు అఖండము లేదా అపరిచ్ఛిన్నము అగును. ఇట్లు ఈ సిద్ధాంతము శంకర, రామానుజుల సిద్ధాంతములకు మధ్యస్థముగ నున్నది. పి. చెం. సు.

దర్శనము (ఔపాధిక భేదాభేద వాదము) : శంకరుని మాయా వాదమును ప్రతివిమర్శించుటయే ఈతని దర్శన ప్రధాన ప్రయోజనము. మాయా వాదము మహాయానిక బౌద్ధ వాదోత్పన్న మగుటచే విచ్ఛిన్న మూల మని భాస్కరుని అభిప్రాయము. ఈ భేదాభేద వాద మీతని సిద్ధాంత హృదయము. కాని, యాదవ ప్రకాశుని మతములో బ్రహ్మకును, ప్రపంచమునకును మధ్య గల భేదాభేద సంబంధము వాస్తవికమై యుండ, భాస్కరుని మతములో బ్రహ్మ నిరుపాధికమును, సోపాధికమును. ప్రపంచము చేతనాచేతన విభాగార్హమైనది. బ్రహ్మకును, అచేతన ప్రపంచమునకును మధ్య గల సంబంధము భేదాభేద విశిష్టము కాగా, బ్రహ్మకు జీవముతో గల సంబంధములో భేదము ఔపాధికము; అభేదము స్వాభావికము.

భాస్కర మతము: "అచిద్బ్రహ్మలకు భేదము, అభేదము కూడ స్వాభావికములు; చిద్బ్రహ్మలకు అభేదము స్వాభావికము, భేదము ఔపాధికము" అని. "చిద్బ్రహ్మలకు కూడ భేదమును, అభేదమును స్వాభావికములే. ఏలన ముక్తియందు కూడ భేద ముండును" అని యాదవ ప్రకాశ మతము. భాస్కరుని మతములో చిదచిత్తులు రెండును బ్రహ్మయొక్క వాస్తవిక పరిణామములే కాని శాంకరాద్వైతములో వలె మాయా విజృంభణములు కావు. బ్రహ్మ పరిణామములే యగుచో నవి బ్రహ్మకన్న భిన్నములా, అభిన్నములా ? యను ప్రశ్న ఉదయించును. దీనికి భాస్కరుని సమాధానము: భేదమందు అభేద లక్షణములు కూడ ఇమిడియున్నవి. తరంగములు సముద్రము కంటె భిన్నములు, అభిన్నములు కూడను. తరంగములు సముద్రముయొక్క శక్త్యావిర్భావములు. అందువల్ల ఒకే సముద్రము దాని శక్తి వ్యక్తీకరణమందు శక్తి కంటె భిన్నముగ గన్పట్టినను, శక్తి, శక్తిమత్తులకు అనన్యత్వము న్యాయసిద్ధము గనుక సముద్రమునకును, తరంగములకును భేదము లేదు. అందువలన ఏకత్వ విశిష్టమైన వస్తువు అనేకము కూడ కాగలదు. అందుచేతనే ఆ ఒకటి కేవల అభేదము కాదు; కేవల భేదము కాదు. మాయావాది జీవాత్మ అవిద్యా విక్షిప్తమైన పరమాత్మా భాసమే యనును. రామానుజులు జీవాత్మను బ్రహ్మ యొక్క శరీరము, లేదా అపృథక్సిద్ధ విశేషణ మందురు. భాస్కరు డీ రెండు మతములను కాదని, జీవ బ్రహ్మలకు అంశాంశిత్వము కల్పించును. అనంతత్వ విశిష్టుడగు బ్రహ్మ ఉపాధిని స్వీకరించి అంతవత్తగు జీవాత్మగా పరిణమించును. బ్రహ్మము ఉపాధిసాహచర్యమువలన కర్మ బద్ధు డగును. ఈ కర్మ అంతములేని కార్యకారణ పరంపర. ఆది లేకపోయినను దీనికి అంతము కద్దు. జీవుడు సాధన స్వీకారమువలన తన సంసారిత్వమును అవగత మొనర్చు కొనినపుడు ఉపాధి నశించి, పరైక్యమును పొందును. బ్రహ్మ మేదియో, ఉపాధు లెవ్వియో ఎరుంగ లేమిచే జీవుడు సంసారి యగును. మే. వ. న.

భేదభావము, దాని విమర్శ : వస్తువుల వేరుపాటే భేదము ; అనగా - రెండు వస్తువులలో ఏ ఒకటియు రెండవది కాకుండుట. ఈ అర్థములో భేదము, లేదా అన్యోన్యాభావము అభావ రూపమైన నిర్ణయము. శాస్త్ర పరిభాషలో చెప్పవలె ననిన ఉద్దేశ్య విధేయముల తాదాత్మ్యమును నిషేధించుటయే భేదము. [ఏ వస్తువు స్వభావమునైన బోధించవలసి యున్నపుడు, ఆ వస్తువు నుద్దేశ్య (subject) మనియు, దాని స్వభావమును బోధించు సమాచారము విధేయ (predicate) మనియు శాస్త్ర వ్యవహారము. "కృష్ణుడు నల్లటివాడు" అన్నపుడు 'కృష్ణుడు' ఉద్దేశ్యము; "నల్లటివాడు" విధేయము]. ఈ పరస్పర తాదాత్మ్యాభావమును ఆధునిక దార్శనిక పరిభాషలో "పృథక్త్వము" (వేరు వేరుగ లెక్కింప వీలగుట - numerical difference) అందురు. ఉదాహరణమునకు 'ఇనుము బంగారము కాదు' అను నీ నిర్ణయము బంగారము లేదని చెప్పదు. కాని ఇనుము, బంగారము ఒకటి కాదనియే చెప్పును. వస్తువులు వేరుపాటు గుణము కలవి యనుటలో ఒక దాని స్వరూపము ఇంకొక దాని స్వరూపము కన్న భిన్నమని తెలియుచున్నది. ఈ అన్యోన్యాభావమును కాదన్నచో, ఒక వస్తువు నింకొక వస్తువు నుండి ప్రత్యేకముగా గుర్తించుటకు వీలే యుండదు. ఇంకొక రీతిగా చెప్పవలె ననిన, ఒక వస్తువు అన్ని వస్తువు లగుటకు సంభావన కలదు. అన్ని వస్తువులకు ఏకరూప తాదాత్మ్య భావమును ఒప్పుకొన వలసి వచ్చును. ఇది దార్శనికులలో చాల మందికి అంగీకారము కాదు. పై సర్వవస్తు తాదాత్మ్య భావమును సద్భావముయొక్క వివరణముగా నంగీకరించని చింతకుడు పై జెప్పిన అన్యోన్యాభావ గర్భితమైన భేదము నంగీకరించుట తప్ప గత్యంతరము లేదు.

వస్తువుల పరస్పర భేదము అనుభవ సిద్ధము. అట్లైనను అట్టి భేదాంగీకారమునకు వైముఖ్యమును కనపరచు కొందరు దార్శనికులు వస్తు యాథాత్మ్య గ్రహణమునకై దాని ప్రమాణతనే శంకించిరి. సాంఖ్యులు అభావమును ప్రమాణకోటిలో చేర్చలేదు. ఇరువదియైదు తత్త్వములను పరిగ్రహించిన సాంఖ్యులు అభావమును ప్రమాణముగా నంగీకరించని కారణమున స్వవచన వ్యాఘాతమను రొంపిలో కూలబడిరి. కేవల భౌతిక విమర్శ కాగని కల్పనల నండగా గొని యవివేకముతో పదార్థముగా నంగీకరించబడిన అభావమును కేవల అతి భౌతిక కల్పన యని భౌతికవాది యగు చార్వాకుడు కూడ నిరసించినాడు. అట్టి యెడ వస్తు వైవిధ్యమందు చార్వాకునికి గల విశ్వాసము అతని అన్యోన్యాభావానంగీకారముతో విరోధించును. బౌద్ధవిజ్ఞానవాది కూడ జ్ఞానమునుండి విషయము భిన్న మని యొప్పుకొనడు ; జ్ఞాన విషయముల తాదాత్మ్యము నే స్వీకరించును. కాని జ్ఞానము కన్న విషయము భిన్న మనునది యనుభవ సిద్ధము. జ్ఞాన మెప్పుడును ఒక విషయముతో సంబంధించి యుండును. జ్ఞానము విషయ నిరపేక్షముగా నుండ నేరదని సంవేదనను వివరించు మనస్తత్త్వ శాస్త్రము మనకు బోధించును. కాని జ్ఞాన, విషయముల మధ్య గల ఈ భేదము అన్యోన్యాభావ భావము నొప్పుకొనిన గాని బోధపడదు,

జ్ఞానము, లేదా చైతన్యము ప్రతినియతమైన భూతార్థము. అది జ్ఞేయముకంటెను, ఇతర చైతన్యముకంటెను భిన్నమైనది. ఇచ్చట తన ఉనికిని నిలువబెట్టుకొనుటకు, ఇతరముల నుండి తనను పృథక్కరించు కొనుటకు జ్ఞానమునకు గల సామర్థ్యమే దానియొక్క ప్రతినియతత్వమునకు హేతువు. ఇందు మొదటి సామర్థ్యమును స్వయం సాధనరూపమనియు, రెండవ దానిని నిషేధరూపమనియు పిలుతురు. ఇట్లు బాహ్యార్థముయొక్క స్వయం సాధక, నిషేధక శక్తుల నంగీకరించుట బౌద్ధ విజ్ఞాన వాదికైనను తప్పదు. అందుచే నతడు కూడ పృథక్త్వ సద్భావమును కాదనలేదు. తివాచీ జ్ఞానమువంటి విషయ వైచిత్రిగల జ్ఞానముయొక్క ఏకరూపతను గ్రహించు సౌగతుడు కూడ తర్కశాస్త్రానురోధముగ నా విషయము నానాత్వ రూపము గల ఏకత్వ మని ఒప్పుకొనక తీరదు.

న్యాయ నయము ననుసరించి భేద మనునది తక్కిన వస్తు ధర్మముల వలె భావ రూపమే! భేదము తక్కిన ధర్మముల వలె ఆశ్రయవస్తు సమవేతము (ఆశ్రయ వస్తువునుండి వేరు పరచుటకు వీలులేనిది). అందువలన భేద మొక వాస్తవిక భావ రూపము; ఒక వస్తువును ఇతర వస్తువుల నుండి భిన్నముగా గ్రహించుటకు భేద పదార్థము ఆవశ్యకము. కాని ఈ పదార్థము కూడ ఇతరముల నుండి తన భిన్నత్వమును తెలుపునదిగా ఉండవలెను. అనగా ఈ భేదమునకు మరియొక భేదమును కల్పించవలసి యుండును. ఇట్లు అనవస్థ యనెడు దోషము సంభవించును. కాని భేద మనెడు పదార్థమే ఇతర భేద పదార్థ నిరపేక్షముగ, తక్కిన పదార్థములనుండి తనను వేరుగా తెలియజేసికొనగలిగినపుడు తక్కిన పదార్థములు కూడ ఇతరములనుండి తమ భిన్నత్వమును తెలియజేసికొను ననుటకు ఆక్షేపణ ఏదియు లేదు కనుక మొదటి భేద పదార్థము వ్యర్థమే యగును.

మధ్వాచార్యులు కూడ భేదమును సత్య మనియే గ్రహించిరి. వారు అయిదు విధములగు భేదములను గుర్తించిరి. జీవేశ్వర భేదము, జడ (matter) ఈశ్వర భేదము, జీవ జడ భేదము, పరస్పర జీవభేదము, జడవస్తు పరస్పర భేదము (చూ. ద్వైతవేదాంతము - పుట - 473). భేదము వాస్తవికమే గాని ప్రాతిభాసికము కాదు. దీనిపై అద్వైతుల పూర్వపక్ష మిట్లున్నది. వస్తువుల వేరుపాటు వాటి మధ్య గల భేదముల గ్రహించిన గాని గ్రహింపబడదు. వస్తువుల మధ్య గల భేదము వాటి వేరుపాటును గ్రహించిన గాని బోధపడదు. ఇది అన్యోన్యాశ్రయ దోషము. అందుచే ప్రత్యక్షము భేదమును గ్రహించలేదు. దీనికి మధ్వాచార్యుల సమాధానము: మనము వస్తువులను, వాటి మధ్య గల సంబంధములను, వాటి విభేదములను, వాటి స్వరూపములను అన్నిటిని ప్రత్యక్ష ప్రక్రియ యందు తెలిసికొందుము. భేద ప్రత్యక్షము మిథ్యకాదు. ఏలన మిథ్య యనునది ఇంద్రియ గృహీతార్థముల విపరీత బోధయే. కాని మధ్వాచార్యులు ఆతని విశేష సిద్ధాంత దృష్టిలో భేదములను నిరుపాధికములుగా నిరూపించలేకపోయెను. భేదములు ఏకత్వపర్యవసితములని నిరూపించి, భేదములను విశేషము అని వివరించెను.

అటులనే, నూతన అనుభవ వాదులు (modern empiricists), బాహ్యార్థవాదులు, అనేకాంతవాదులు (pluralists) ప్రత్యక్షముతో జత గూర్చబడిన ఆలోచనను ప్రమాణముగా గొని, స్వసత్తాకములు, స్వతంత్రములు, విభిన్నములు, అనేకములు నగు వస్తువు లున్న వనియు, వీటి మధ్య విసంవాదములు, వైరస్యములు గల వనియు నమ్ముదురు. వస్తువుల మధ్య సంబంధములు సత్యములైనచో వాటి మధ్య విభేదములు కూడ సత్యములు కావలయును. కాని మార్విన్ ఉద్దేశములో అనేకాంత వాదము జగదేకత్వమును నిషేధించదు. కాని బహుళావయవములు గల ఏక మనియే వివరించును. అనేకాంత వాదుల ఈ స్థితి హెగెల్, ఆతని అనుయాయుల సిద్ధాంత స్థితికి చాల దగ్గరగా నున్నది. బ్రాడ్లీ కూడ బుద్ధి గోచరమగు విశేషములు అయథార్థము లని యనలేదు. అవి పరమార్థముయొక్క ప్రకారము లని యాతని ఉపపాదన. పరమార్థ విషయమున కూడ విశేషములు వాస్తవికములే కాని, అచ్చట వినూత నార్థములను స్వీకరించును.

భేద, అభేద పదార్థముల మధ్య నున్న అంతరము నతిక్రమించుటకు రామానుజ, నింబార్క ప్రభృతులు సంసర్గాత్మకమైన భేదాభేద పదార్థ మని ఒక నూతన పదార్థమును కల్పించిరి. జైనులు కూడ వారి సాపేక్ష వాద మార్గమున ఒకే అధిష్ఠానమునందు భేద తాదాత్మ్యములు రెండింటి వాస్తవికతను అంగీకరింతురు. జైనుల మతములో - వస్తు నానాత్వమే కాక ప్రతి వస్తువును అనైకాంతికముగా నుండును. కాని రామానుజుల, జైనుల ఈ వాదము సంబంధ జ్ఞాన దృష్టిపై నాధారపడి యుండును. కాని ఈ సంబంధ రచన అత్యంతోపయోగియైనను కేవల కల్పితము. విమర్శకు కూడ నాగదు.

అద్వైతులు భేద వాస్తవికతను వ్యావహారికముగా నొప్పుకొనినను పరమార్థ మని అంగీకరించరు. భేదము విషయ నిరపేక్షమైన భూతార్థముకాదు; బుద్ధికల్పితమది.

కాని భేదముయొక్క ప్రత్యక్ష విషయత్వము దాని పరమార్థతకు మానము కానేరదు అని వారందురు. తివారీ.

భోజరాజు: ఈతడు శృంగార భావ ప్రకాశిక, సరస్వతీ కంఠాభరణము అను అలంకార గ్రంథములను రచించినవాడు; చంపూరామాయణమును, పతంజలి యోగ సూత్రములకు రాజమార్తాండ మను ఉదార వ్యాఖ్యానమును రచించినవాడు కూడ నీతడే! ఇతడు ధారానగరాధిపతి. యోగసూత్ర వృత్తిని రచించిన వాడింకొక భోజుడు కలడు. ఇతనికి వృద్ధ భోజు డని పేరు. మే. వ. న.

భౌతిక వాదము (Materialism): భౌతిక వాదము (ఒక విధమైన అద్వయవాదము) భావ వాదమునకు ప్రతిబందిగా ప్రాదుర్భవించినది. అభౌతిక తత్త్వముల అస్తిత్వమును నిరాకరించి మూర్త, అమూర్త, దృశ్య ప్రపంచమంతయు భౌతికశాస్త్ర నియమములకు లోబడి ప్రవర్తించునని ఈ వాదము ప్రతిపాదింప ప్రయత్నించెను. అనుత్పాద్యము, అవినాశ్యము అగు భౌతిక ద్రవ్యము చరమ సద్భావము (reality) అనియు, మనస్సు భౌతిక ద్రవ్య ఫల మనియు (అనగా యకృత్తు పైత్య రసమును వెలిబెట్టునట్లు మస్తిష్క ద్రవ్యము ఆలోచనను నిస్సరింప చేయునని యు) ఈ వాదము యొక్క స్వీకృత సిద్ధాంతము. ఈ వాదము ప్రపంచమం దెల్లెడల ప్రాచీనకాలపు బౌద్ధము, లోకాయతికము, గ్రీకు హితవాదము, సంశయ వాదము మొదలుకొని గాసెండీ, హాబ్స్, హ్యూమ్, కాంట్, హెల్వెషియస్, మిల్ల్ ల వరకు, అప్పటినుంచి హక్స్లీ, స్పెన్సర్, హెకెల్ ల వరకు విస్తరించియున్నది. యూరపులో క్రైస్తవ రహస్య భావ వాదము (Christian Mystic Idealism) నకు ప్రతికక్షిగ 18 వ శతాబ్దమందు హోల్ బాఖ్ ఆధ్వర్యవమున భౌతిక వాదము విస్తృత ప్రచారముకన్నది. 20వ శతాబ్దమందది కాంట్, హెగెల్ ల భావ వాదమునకు ఎదురుగ మోల్ షాట్, బుక్నర్ ల చేతులలో పెంపును కన్నది. ఈ సిద్ధాంతమునకు, కెయేర్ట్ చూపినట్లు రెండు ప్రధాన ఆక్షేపణలు గలవు.

1. భౌతిక ద్రవ్యము యొక్క అస్తిత్వమును అంగీకరించుచో మనస్సు యొక్క పూర్వభావిత్వమును ఒప్పుకొన వలెను. 2. ఉదాహరణమునకు భౌతిక ద్రవ్యము నుండి సంపూర్ణముగా పృథక్కృతమైన స్థితిలో కూడ మనస్సు భావముల నుత్పాదించగలదు. మనస్సు జోలి లేనిది భౌతిక ద్రవ్యము భావోత్పాదన సమర్థము కాదు. శారీరక శాస్త్రములందు వెలుగు చూచిన నూతన పరిశోధనల ప్రకారము మనస్సుయొక్క ప్రతి వృత్తిని (psychosis) మజ్జా వికృతి యొకటి (neurosis) వెంటనంటు నను కల్పన ఇంద్రియ ప్రత్యక్ష మొక్కటియే జ్ఞాన సాధక మను భౌతిక వాద ప్రతిపాదన కుపష్టంభకముగా నాచరించుచున్నను, మానసికానుభవము, మానసిక శక్తి, భావము, ప్రవృత్తి ఇవి కేవలము పరివర్తిత ఇంద్రియానుభవమే యన్న ఉపపాదనను సమర్థించ లేకపోయినది.

19 వ శతాబ్దమందు వైజ్ఞానిక సమాలోచన సంరంభ ఫలముగ భౌతికవాదము బలపడినది. దీనికి కారకులు భౌతిక శాస్త్రజ్ఞులు, ఖగోళ శాస్త్రజ్ఞులు, చివరకు దర్శనశాస్త్రజ్ఞులు కూడను.

వీరలు భౌతిక ద్రవ్య స్వరూపములను - ముఖ్యముగా పరిణామవాద దృష్టితో - గంభీర విమర్శకు విషయముగా నొనర్చిరి. పరిణామము అనపలప్య మగు భూతార్థము అను అభిప్రాయము దాని కారణముల, ప్రయోజనముల గురించిన ఊహల రేపినది. కాని ఈ కారణ, ప్రయోజన సామగ్రి విషయమై ఎన్ని అభిప్రాయభేదము లున్నను పరిణామ ప్రక్రియ మట్టుకు విశుద్ధ భౌతిక ప్రక్రియయే నని సర్వే సర్వత్ర అంగీకరింపబడినది.

నవీన పరమాణు యుగమందు భౌతికద్రవ్య రచనను, అనగా పరమాణు రచనను పరీక్షించిన వైజ్ఞానికుల నిర్ణయములు భౌతిక ద్రవ్యము యొక్క అప్రవేశ్యత్వము (solidarity) ను నిషేధించుచున్నవి. భౌతిక కార్యములు భౌతిక కారణములనుండి ఉత్పన్నము లగునను అభ్యుపగత సిద్ధాంతము - ముఖ్యముగా న్యూటన్ ఖగోళ సిద్ధాంతములు ఐన్‌స్టైన్ సాపేక్షతా వాదముచే యథార్థములు కావని నిరూపింపబడుటచే - సంశయమునకు ఆస్పదమైనది. భౌతికవస్తు ప్రవర్తన బాహ్య ప్రచోదన (stimulus) కు కేవల ప్రత్యుత్తర రూప మని శరీరశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పినను, జీవద్వస్తువుల విషయమై జీవ సంరక్షణ ప్రవృత్తి వంటి ఆంతర ప్రేరణలు, అట్టి కేవల భౌతిక వివరణకు లొంగవను అభిప్రాయ మంగీకరించబడినది. ఏలన మృత శరీరమందు శరీరావయవము లన్నియు మిగిలి యున్నను, శరీర ప్రవృత్తికి కారణమగు సంకల్పము (will) లుప్తమైనది. అట్టి సంకల్పము భౌతిక ద్రవ్య ప్రవర్తనను నియంత్రించు నియమములకు లోబడియుండదు. భౌతికశాస్త్ర పరిధిలో నూతనావిష్కరణలు భౌతిక ద్రవ్యము ఒక నియత స్థానమును ఆక్రమించు మూర్త రూపముగా ఇక మీదట పరిగణింపబడ వీలులేదను నిష్కర్షకు దారితీయుచున్నవి. భౌతికద్రవ్య ప్రవర్తనను నిర్దేశించు నియమములు నిస్సందేహముగ నున్నను, వాటి స్వరూపము నేటికిని అవిదితమును, గూఢమును. భౌతిక ద్రవ్యముయొక్క అప్రవేశ్యత్వము శక్తియొక్క రూపాంతర మని తేలినది. దేశము

కూడ సాపేక్షతావాద దృష్టిలో దానిపై యూక్లిడీయ క్షేత్రగణిత మారోపించిన పరిమితులకు లోబడియుండలేదని తెలిసినది. సాపేక్షతావాద దృక్పథములో దేశము తన కిదివర కున్న మూడు పరిమాణములతోపాటు కాలమనెడు నాల్గవ పరిమాణముతో ఆవిర్భవించినది. స్మృతి (memory) ని పరీక్షా విషయమును గావించిన మనస్తత్త్వ శాస్త్రజ్ఞులు అది భౌతిక నియమములకు కట్టుబడి యుండదని నిరూపించు చున్నారు. మెదడునకు ఆలోచనతో భౌతిక సంబంధము కల దనుకొనుట భ్రాంతి యని బెర్గ్‌సన్ వాదము. ఏలన, తన ప్రత్యవేక్షణ ఫలితముగా సజీవ జంతువుల మెదడుయొక్క ఏ ఖండమునుండి సంవేదన లుద్భవించు నని భావింపబడుచున్నదో, ఆ మస్తిష్క భాగమును వేరుచేసినప్పటికిని ఆ జంతువు ఆ సంవేదనలను అనుభవించుచునే యుండు నని ఆతడు కనుగొనెను. ఇట్లు నేటి అభిప్రాయముల తెన్ను భౌతికవాదమునకు చారిత్రక సార్థకతయే కాని యాథార్థ్య మహత్త్వము లేదని చూపుచున్నది.* మే. ప. న.

మంజుశ్రీ : ఈతడు బోధిసత్వులలో నొకడు. వివేకమునకు చిహ్నమైన ఈతని విగ్రహమును బౌద్ధ దేవాలయములందు శాక్యముని ఎడమ ప్రక్క నుంతురు. మే. ప. న.

మండన మిశ్రుడు: శంకరాచార్యుల ప్రసిద్ధశిష్యుడగు సురేశ్వరుడే సన్న్యాసగ్రహణమునకు పూర్వము మండన మిశ్రు డనబడుచుండెనని సంప్రదాయము. మీమాంసకుడగు మండనుడు శంకరునిచే వాదమం దోడింపబడి, చేసికొన్న సమయానుసారముగా అద్వైతమును ఒప్పుకొని సన్న్యసించెనని శంకరవిజయములలో కలదు. శంకరుల తైత్తిరీయ బృహదారణ్యక భాష్యములపై వార్తికములను వ్రాసిన సురేశ్వరుడీ మండనుడే అని సంప్రదాయము. 'నైష్కర్మ్య సిద్ధి' యను గ్రంథమును కూడ సురేశ్వరుడు వ్రాసెను.

ఉపలబ్ధమగు "బ్రహ్మ సిద్ధి" యను గ్రంథము మండన మిశ్రునిచే రచింపబడినది; అందునను అద్వైతమే ప్రతిపాదించబడినది. కాని అందలి అద్వైతము శంకరుల భాష్యములందు, సురేశ్వరుని వార్తికములందు కల అద్వైతమునకు భిన్నము. కాబట్టి మండనుడు శంకర నిరపేక్షముగానే అద్వైతి. మీమాంసయందు కూడ నిష్ణాతుడు. శంకరుని పూర్వవర్తియో, ఆయన కాలము నాటికి కడు వృద్ధుడో అయి ఉండు నని నేటి పండితులు కొందరు అనిరి. మీమాంసపై కూడ మండనుని గ్రంథము లున్నవి. పి. చెం. సు.

మణిభద్రుడు : హరిభద్రుని షడ్దర్శన సముచ్చయమునకు వ్యాఖ్యానమును రచించినవాడు. మే. ప. న.

మతదర్శనము (Philosophy of Religion) : దర్శన శాస్త్రము సర్వవిషయ సంగ్రహ సమీక్ష యనియు, దార్శనికుడు సర్వ కాల, సర్వ భావముల సాక్షి యనియు ప్లేటో నిర్వచించెను. ఈవిధముగా చూచిన యెడల దర్శన శాస్త్రమును వస్తువుల పరస్పర సంబంధముల నెరుగుటకు, ప్రపంచముయొక్క సహజ లక్షణముల గుర్తెరింగి, వాటి అన్యోన్య సంబంధముల నాకళించుకొనుటకు జరుపు ప్రయత్నముగ వ్యాఖ్యానించవచ్చును. విజ్ఞాన దర్శనము, ధర్మ (Law) దర్శనము, రాజకీయ దర్శనము, మత దర్శనము - ఇట్లు వేరువేరుగా నున్న అనుభవ ప్రవిభాగముల ప్రత్యేక దార్శనికానుశీలన మానవుడు, ఆతనికి ఆశ్రయమగు ప్రపంచము - ఈ రెండిటికిని అన్వయించునట్లు ఆయా అనుభవ విభాగముల విశ్లేషణ, వివరణయే యగును.

ఈ దృష్టిలో దార్శనికుడు చేయవలసిన పని ఏమన: ప్రపంచ సమతులితావేక్షణ సిద్ధించునట్లు మానవ ప్రవృత్తి, మానవ చైతన్యము, మానవ జిజ్ఞాస, వీటిలో ప్రతియొక దానికిని సముచితమగు ప్రాధాన్యము నిచ్చుచు వీటిని సమగ్రముగా పరిశీలించుట. ఈవిధముగ దర్శన శాస్త్రమును భావించుటచే కొన్ని సార్వజనీన భావము లుద్భవించెను: దార్శనిక దృష్టి యనగా విశాల దృష్టి; దార్శనికదృష్టి యనగా దేనినైన ప్రశాంతము, నిర్లిప్తము నగు మనస్సుతో నవేక్షించుట; దార్శనిక తత్త్వ దృష్టిని అలవర్చుకొనుట, అనగా ఐహికసుఖ విరాగము నభ్యసించుట యనునవియే ఈ భావములు.

సమకాలికాభిప్రాయమునకు వ్యతిరేకముగా దర్శన శాస్త్ర సమస్యలు ప్రపంచ దృక్పథముతో విశిష్ట సన్నిహిత సంబంధమును కలిగియున్నవని చెప్పుటకు మన మెంతగా ఉద్యుక్తులమై యున్నను దర్శన శాస్త్రముయొక్క, అందులోను ముఖ్యముగా మత దర్శన శాస్త్రముయొక్క సంకథనమునకు ఈ దృక్పథము చాలునది కాదు. ఏలన మత భావముల విశ్లేషణ, వివరణ ఎట్లు సాగవలయునో అనునది సంపూర్ణముగా అనిశ్చిత విషయముగా నిలచిపోయినది. అందువలన వైజ్ఞానిక పద్ధతికాని, లేదా తర్క విచారమునకు నిలువలేని కేవల దురాగ్రహములుకాని త్రొక్కు మార్గమును త్యజించి, ఈ పరీక్ష ఎట్లు దార్శనిక

* భౌతికవాదముపై వచ్చిన ఇటువంటి పూర్వ పక్షములు భావవాదమునుగాని, ఆత్మవాదమునుగాని రుజువు చేయలేవు; పై విధముగ వర్ణింపబడిన భౌతిక వాదములోని లోటులను మాత్రమే చూపును. 'భౌతిక' పదార్థ లక్షణము నేటి విజ్ఞానమునకనుగుణముగ నిర్వచించి, నేటి విజ్ఞానశాస్త్ర పరిశోధనలకు సమ్మతమగు భౌతికవాదమును ప్రతిపాదించుట కష్టము కాదు. అట్లు చేసినవారు కలరు—సం.

సార్థక్యమును సంపాదించగలదో అది కూడ అనిశ్చితము గానే పరిణమించినది.

వివిధ మతానుభవ రీతులను, సాక్షాత్కారానుభవ (mysticism) సంఘటనలను అనుశీలించుట యనగా వాటికి సంబంధించిన మనస్తత్త్వశాస్త్ర విషయముల విచారణయే యగును. "మతానుభవ భేదములు" అను గ్రంథములో విలియమ్ జేమ్స్ పొందుపరచిన ఇట్టి మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయానుశీలన ఫలములు దార్శనికుల, తదితరుల మనముల కెంత యాకర్షకముగా నున్నను, అట్టి ఫలసిద్ధికి హేతు వగు విచారము విజ్ఞాన శాస్త్రమో, లేదా పరిపక్వ విజ్ఞానశాస్త్రమో యగును కాని, దర్శనశాస్త్ర మనిపించుకొనదు. మతము లెట్లు అభివృద్ధి చెందినవో పరిశీలించుటగాని, సాంఘిక చైతన్యము దాల్చు రూపములలో నొకటిగా పరిగణించబడు మతముయొక్క పరిణామ పరిధిలో నొక వ్యవస్థిత రూపమునకై యన్వేషించుటగాని, చరిత్రానుశీలనయో, సాంఘిక శాస్త్రానుశీలనయో అగును కాని, దర్శనశాస్త్రీయానుశీలన కాదు. అనుభవ నిరపేక్ష (a priori) మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయ తత్త్వములచే అలంకరించబడిన ఇట్టి సాంఘికశాస్త్ర విచారమునే డేవిడ్ హ్యూమ్ తన 'మత సహజ చరిత్ర' (Natural history of Religion) యను గ్రంథములో పొందుపరచెను. ఈ గ్రంథ భూమికలో మతమును గురించిన రెండు విభిన్న సమస్యల నాతడు జాగ్రత్తగా గుర్తించెను. ఆ సమస్యలలో నొకటి మతమునకు గల తర్కాధారమును గురించినది. రెండవది మనుష్య స్వభావమునుండి మత మెట్లు ప్రభవించినది యను విషయమును గురించినది. ఇట్టి చారిత్రక మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయ విచారణలు పై రెండవ సమస్యకు ముఖ్యముగా అన్వయించును. అయితే మత దర్శనము మొదటి సమస్యతో సంబంధము కలది యగునా? అను ప్రశ్న ఉదయించును.

మత దర్శనమునకు మొదటి సమస్యతో సంబంధమున్నదనుట పాక్షిక సత్యమే యగును. ఏలన నియత లక్షణములు గల ఈశ్వరు డున్నాడని గాని, లేదా మర్త్యునియందు నిస్సంశయముగా అమర్త్యాంశ మున్నదని గాని నిరూపించుటకు దార్శనిక ప్రమాణములు కల్పించు యత్నములకు మత దర్శన పరిధిలో స్థాన మీయకుండ నుండజాలము. ఇట్లు సెంట్ థామస్ అక్వైనాస్ ఈశ్వర సద్భావమును రుజువుచేయుటకు పరికల్పించిన అయిదు రకముల ప్రమాణములను (వీటికి అయిదు మార్గము లని పేరు కలదు.) ఆతని "సుమ్మా తియొలాజికా", "సుమ్మా కాంట్రా జెంటైల్స్" అను గ్రంథములలో పేర్కొనబడినవి.

ఇవి కేవల తర్కారూఢ ఈశ్వర శాస్త్ర (natural theology) విషయములైనను, మత దర్శనమందు కూడ స్థానమునకు తగినవియే. తర్కారూఢ ఈశ్వర శాస్త్రము శ్రుత్యాధార ఈశ్వరశాస్త్రము (theology) కంటె అత్యంత భిన్నమైనది. ప్రకృతికి అతీతమగు విశిష్ట శ్రుతి ప్రమాణముల నపేక్షించకుండ, కేవల పురుషమతిని ఆధారముగా గొని సత్యములని రుజువుచేయబడిన మత తత్త్వములు మొదటి రకపు ఈశ్వరశాస్త్రమునకు విషయములు. కాని ఇట్టి తర్కారూఢేశ్వరశాస్త్ర మొకటి కల దను విషయము ముఖ్యముగా పాశ్చాత్య దేశములలో మునుపటి కాలములో కన్న నేడు ఎక్కువగా ప్రత్యాఖ్యానించబడుచున్నది. ఉదాహరణమునకు, నేటి ఈశ్వరవాదులలో అగ్రగణ్యుడును, స్విట్జర్లాండు దేశీయుడును, ప్రొటెస్టెంటు మతానుయాయియు అగు కార్ల్ బార్త్ శ్రుత్యాధారము లేనిది, క్రైస్తవ మతతత్త్వ మేదియైనను గ్రహించబడుట అసంభవ మని నిరూపించెను. క్రైస్తవ మత సంస్థకు చెందిన రోమన్ కేథోలిక్ శాఖ 1869 - 1870 సంవత్సరముల మధ్య వాటికన్ సమితిచే విధించబడిన నియమము ననుసరించి దీనికి విరుద్ధపక్ష మవలంబింపవలసి వచ్చినను, తరుచుగా పాటించబడని విషయము నొకదానిని గుర్తించవలయును. అది ఏమన: పై చెప్పిన చర్చి నియమముల పూర్వపు లిఖితములు - సృష్టికర్తయు, ప్రభువును అగు ఈశ్వరుని అస్తిత్వము పురుషమతిచే నిరూపణకు సాధ్యము కాదను వారిని మతమునుండి బహిష్కరించ చూచినను, స్వీకృత సిద్ధాంతముగా ప్రతిష్ఠగనిన దాని తరువాతి రూపములు సృష్టినుండి ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును నిశ్చయించుట విషయమై అంత పట్టింపును కనుపరచలేదు.

అట్టి శాస్త్రీయ నిరూపణలు, లేదా సరిగా రుజువు కాబడకపోయినను నిశ్చయమగు జ్ఞానము నిజముగ సాధ్యము కావచ్చును; లేదా కాకపోవచ్చును. కాని పూనుకొన్న నిరూపణలను పరుల పరీక్షకు ప్రకటించుటకుగాని, లేదా పరస్పరాసంగతము లగు మత విషయిక ప్రత్యయములలో కొన్ని ప్రామాణికము, సహజము అగు జ్ఞానమును సమకూర్చు నను ప్రతిపాదనను సమర్థించుటకు చాలినంత రుజువు గలదని గాని సూచించుటకు చేయబడిన ప్రతి ప్రయత్నమును ప్రతివిమర్శకు గురియైనది అను భూతార్థమును కాదనుట సాధ్యము కాదు. నిరూపణములు అనునవి సప్రమాణ నిరూపణములు కావనియు, ప్రకటిత ప్రమాణములు యథార్థజ్ఞాన జనకములు కావనియు, ప్రతివాదులు ప్రతిఘటించుదురు. మత ప్రమేయములకు దార్శనిక దృష్టిలో ప్రమాణముల కల్పించుటకు చేయు

ప్రయత్నములు మత దర్శన పరిధికి చెందిన వని మన మంగీకరించియుంటిమి. అంతేకాదు, అట్టి యత్నములు అసారము లని చూపుటకు చేయు యత్నములు - అవి సంపూర్ణములుకాని, అసంపూర్ణములుకాని - అవియు మత దర్శనావరణములోనివే యని మన మొప్పుకొనవలయును. కొన్ని మత ప్రమేయములు సప్రమాణములు కావని రుజువుపరచుటకు చేయబడు ప్రయత్నములు అవి అరుదైనప్పటికిని ఈ కోవకు చెందినవియే. ఈ యత్న త్రితయమును ఒకచో కూర్చినగాని దాని పద్ధతులలోను, దాని విషయములలోనే గాక, అది సాధించు పర్యవసానముల గురించికూడ మత దర్శనము తక్కిన బౌద్ధిక శిక్షల (intellectual discipline) కంటె చాల భిన్నమైనదియను యుక్త్యాభాసను మన మంగీకరించవలసి వచ్చును.

సెంట్ థామస్ యొక్క పంచమార్గ నిరూపణము అటు తర్క నిరూఢ ఈశ్వరశాస్త్రమునకు, ఇటు మత దర్శనమునకు చెందినదియైనను, 'హ్యూమ్ యొక్క సహజమతమును గురించిన సంభాషణలు' (Dialogues concerning Natural Religion) అను గ్రంథము పైచెప్పిన ఈశ్వర శాస్త్ర నిరూపణల నన్నిటిని ప్రతివిమర్శించి నిరసించునది యగుటచే ఈ రెండిటికిని, అనగా ఈశ్వర శాస్త్రమునకు గాని, మత దర్శనమునకుగాని చెందదనియే చెప్పవలసి యున్నది.

ఏది ఎట్లున్నను, ఈ యుక్తుల, ప్రతియుక్తుల వరుస మత దర్శనమందు వివిక్తస్థానము నార్జించుకొనినను మతదర్శన మనగా అంతే యని చెప్పరాదు. వైజ్ఞానికదర్శనము అను పదమును వ్యాఖ్యానించిన రీతిని మతదర్శన పదమునకుకూడ అర్థకల్పనమునకు యత్నింత మనుకొందము. ఎచ్చోట మనము ప్రకృతి సంఘటనల వెనుకనుండు నియమముల నన్వేషించుట, ఆ నియమములను వివరించుటకై సిద్ధాంతములను కల్పించుట అను కార్యములను తాత్కాలికముగా నాపివేయుదుమో, అచ్చోట విజ్ఞానము అంతమొంది, విజ్ఞాన దర్శనము ప్రారంభించును. "వివరణ మన నేమి ?" "వివరించుట యన నేమి ?" అను ప్రశ్నలతో విజ్ఞాన దర్శనము మొదలిడును. ఆధునిక భౌతిక విజ్ఞానము వస్తువు లెటులనో అవాస్తవికము లని గాని, లేదా ఆధ్యాత్మికము లని గాని నిరూపించుచున్నదా ? వైజ్ఞానిక హేతువాద మంతయు ప్రకృతి సారూప్య నియమము నందలి విశ్వాసమువంటి అనుభవ నిరపేక్ష విశ్వాసములపై నాధారపడియుండునా ? మానవప్రవర్తన పరిధిని విస్తరింపజేయు మనస్తత్త్వ శాస్త్రమందు గోచరించు ప్రతి ప్రగతి యను (వైజ్ఞానిక నియమములచే నిర్ధరించబడినదియై) ఏరికిని ఏర్పుకొనుట కవకాశ మీయదనియు, అందువలన ఒక వ్యక్తి కార్యములకు బాధ్యత వాస్తవికముగా అతనికి లేదనియు చెప్పుటకు హేతువగునా? ఈ పై ప్రశ్నలలో నేవియును (అవి విజ్ఞానముచే కల్పింపబడినను) నిజము చెప్పవలె ననిన, విజ్ఞానాత్మక ప్రశ్నలు కావు. ఏది దేని ననుసరించునో, అనుసరించదో, తార్కికముగ దేనిచే నేది పూర్వభావితమో, లేదా దేనితో నేది సంగతమో, సంగతము కాదో అను సారార్థమును గురించిన ప్రశ్న లివి.

విజ్ఞానశాస్త్ర పరిశీలనయందు పొడము విజ్ఞానదర్శనమునకు చెందిన ప్రశ్నలతో సదృశములైన ప్రశ్నలు కొన్ని మతచర్చనుండి, మతానుష్ఠానమునుండి ఉద్భవించినవి. ఉదాహరణమునకు - ప్రసిద్ధ పాపసమస్యను తీసికొందము. ఇది తన క్రైస్తవమత స్వీకారమునకు పూర్వము సెంట్ ఆగస్టిన్‌చే అనిశ్చిత వికల్ప రూపమున అవతరింపబడినది. "ఈశ్వరుడు పాపమును నివర్తింప చేయలేక పోవుటయో లేదా అట్టి పనికి తా నిచ్చగించక పోవుటయో కావలెను. ఆతడు పాప నివర్తనకు సమర్థుడు కానిచో ఆతని సర్వశక్తిత్వమునకు భంగము వాటిల్లును. ఆతనికి నివర్తనేచ్ఛ లేకుండినచో ఆతడు సద్గుణ సంపన్నుడు కాడు. ఈశ్వరుడు (1) సర్వ సద్గుణ సంపూర్ణుడు, (2) సర్వశక్తి, (3) అయినను ఈశ్వరుడు తన ఇచ్ఛ నాధారముగా గొని సృజించి, కొనకు సంహరించు నీ ప్రపంచమునందు అన్ని విధములగు పాపము పెల్లుగా కలదు అను క్రైస్తవ మతోపన్యాసమునుండి ఈ సమస్య ఉద్గతమైనది. ఈ పై మూడు వాక్యములును తార్కికముగ పరస్పర సంగతము లగునట్లు చేయుట ఎట్లనునది గడ్డు సమస్య. ఈ పై వాక్యత్రిపుటిని స్వీకరించని వానికి ఈ సమస్యయే లేదు. ఇట్లు ఆతని 'రిపబ్లిక్' అను గ్రంథములో "ఈశ్వరుడు మంచికి కారణముగాని చెడుగుతో నాతనికి జోక్యము లే"దని నుడువుచు ప్లేటో మూడవ వాక్యమును రెండవ వాక్యములో సులభముగా జొప్పించగలిగెను. కాని లైబ్నిట్స్ తన "థియోడసీ" (Theodicy) అను గ్రంథమునంతను ఈ వాక్య త్రితయము పరస్పరాసంగతత్వ దూషితమైన ట్లగపడినను, కొన కెట్లో సమన్వయమునకు లొంగును అను నిరూపణమున కంకిత మొనర్చెను.

ఇంతకన్న మౌలికమైన దృష్టాంతమును తీసికొందము. అనేక మతములలో ఈశ్వరుడు అనంతము, అజ్ఞేయము, ఇంద్రియాతీతము, నిరూపాఖ్యము అగు వస్తు వని చెప్పబడినది. కాని పై చెప్పినట్లు ఈశ్వరుడు నిరుపాఖ్యుడు, దుర్జ్ఞేయుడు అగుచో, ఆతనిని గురించి ఏమైన చెప్పుటకు దీన మానవునికి అవకాశమేది ?

జీవిత సన్నివేశముల కనుగుణముగా మార్పుల నొందింపబడిన మన మానవ భాష మానవానుభూతిని అధిష్ఠానముగా చేసికొని మల్చబడిన మానవభాష, ఇన్ని రకముల పరిమితులలో నిరుకుకొనిన మనభాష అనంత అవాఙ్మానసగోచర పదార్థమును గురించి చెప్పుటకు ఎట్లు యోగ్యమగును? కాని మనము ఈశ్వరుని విషయమై సుబోధముగా నేమియు చెప్పలేక పోయినను, సార్థకముగ ఈశ్వరుడున్నాడనియైన చెప్పగలమా? ఇట్టి మౌలికమైన సంశయవాదమును ఎదుర్కొనుటకై సెంట్ ఆగస్టిన్‌నుండి కేజెటానస్ వరకు గల ఛాత్రవాద సంప్రదాయమునకు చెందిన దార్శనికులు ఒక సాదృశ్య సిద్ధాంతము నుదాహరించిరి. భాష అక్షరశః ఈశ్వరుని కన్వయించక పోయినను, సాదృశ్య వ్యాజమున ఈశ్వరుని బోధపరచ గల దను విషయమే ఈ సిద్ధాంతముయొక్క హృదయము.

భావ విశ్లేషణ, ఆ భావముల తార్కిక పర్యవసాన వివరణములు, వాటి మధ్య గోచరించు విసంవాదములు, మత విషయిక భాష యొక్క అర్థము, దానికి గల ప్రతిష్ఠను గురించిన పరీక్ష - వీటి రూపములో మతానుభవ విశ్లేషణ, వివరణములు మనకు మరల తారసిల్లును. కాని ఇట్టి భావ విచారము ఒక విధముగా శాబ్దమైనను తుచ్ఛము కాదు. ఏలన అట్టి పరీక్షపై విశ్వావలోకనమునకు సంబంధించిన ప్రశ్నలు ఆధారపడి యున్నవి. క్రైస్తవమతము తర్కానుగృహీతమా? మతచర్చ యంతయు శూన్యమును గురించిన ఛలోక్తి పుంజమా? అను ప్రశ్నలింకను అసమాధేయములుగనే మిగిలియున్నవి. ఎ. జి. యన్. ఫ్లూ.

మత సంస్కరణోద్యమము (Reformation): పాశ్చాత్య క్రైస్తవ ప్రపంచమును కేథోలిక్, ప్రొటెస్టెంట్ అను రెండు విభాగములుగ విడదీసిన 16 వ శతాబ్దపు మత విప్లవమునకు మత సంస్కరణము అని సాంకేతిక నామము. నైతికములు, సైద్ధాంతికములు, ఆర్థికములు, రాజకీయములు అని ఈ విప్లవోద్యమమునకు నాలుగు విధములైన కారణములు కలవు.

నైతిక కారణములు: 16 వ శతాబ్దమునాటికి చర్చి మతానుష్ఠానమందు బహుళమైన దుర్నీతి పాతుకొని పోయినది. చర్చిచే విధించబడిన బ్రహ్మచర్యనిష్ఠను మతాచార్యులు పాటించకుండుట, పాప పరిహార పత్రములను విక్రయించుట, తమ విశృంఖల ఐహిక భోగమునకై తీరిక నెక్కువగా కలుగ చేయుటకు పవిత్రదినముల సంఖ్యను హెచ్చించుట, చర్చి ఆదాయములను స్వార్థ భోగములకై వెచ్చించుట మొదలగు అసంఖ్యాకములైన దురభ్యాసములతో చర్చి నిండిపోయినది.

సైద్ధాంతికములు: ఈశ్వర మీమాంసా వ్యాసంగమును విస్తరించుటలో సహజముగా చాల కొద్దిమందికే ఆసక్తి యుండును. తమ ప్రవర్తన తమ సిద్ధాంతములకు అనుగుణముగా నున్నంతవరకు అట్టి సిద్ధాంతములు జనామోదమునకు పాత్రము లగును. అట్టి ఆచారముల సోపపత్తికతను ప్రశ్నించు జ్ఞానము జనుల కుండదు. 12 వ శతాబ్దపు పూర్వార్ధములో ప్రతిష్ఠిత సంప్రదాయమునకు విరుద్ధముగ అనేక మత విభాగములు తల యెత్తినవి. సెంట్ బెర్నార్డ్ వంటి మేధావుల వాగ్ధాటి ప్రభావము కూడ వాటిని ప్రతిఘటించలేక పోయినది. ఈ మత విభాగములన్నియు మొత్తము మీద పురోహిత (clergy) వృత్తి ధర్మమునకు, అధికారములకు వ్యతిరేకము. దాదాపు ఈ సమయముననే అరిస్టాటిల్ గ్రంథములు, అరబ్ దార్శనికుల టీకలు ప్యారిస్, తదితర విశ్వవిద్యాలయములను ప్రకాశింప దొడగినవి. దీని ఫలితముగా ఈశ్వరుని వ్యక్తిత్వము, జీవాత్మసృష్టి, అమృతత్వము వంటి మౌలిక చర్చి సిద్ధాంతములు సందేహింపబడినవి.

చర్చికి వెలుపల నుండిన సామాన్య జనులలో బుద్ధిమంతులగు వారలు, నిర్వ్యాజమైన భక్తి ప్రపత్తులు గల వారలు, చర్చియొక్క దురాచారములను, వాటికి మూలమగు సిద్ధాంతములను గర్హించుచు అనేక గ్రంథములను రచించిరి. వీటి ప్రభావమువలన ప్రజలు పురోహితుల ప్రాజాపత్యము నుండి తప్పించుకొనుటకు ప్రారంభించిరి.

ఆర్థికములు: మధ్యయుగపు తరువాతి శతాబ్దములలో చర్చి ఆస్తులు అత్యధికముగా నుండెను. అయినను, చర్చికి పన్నులు వర్తించవని మతాధికారులు చెప్పుచుండిరి. సహజముగనే ఇది తీవ్రమైన రాజకీయ సంఘర్షణకు త్రోవతీసినది. మత, రాజకీయ, సాంఘిక వ్యవహారములందన్నిటను పోప్ నిరంకుశాధికారమును చేజిక్కించుకొనెను. చర్చి సభలలో న్యాయము విక్రయించబడుచుండెను. అంతేగాక చర్చి నెలకొల్పిన ధర్మ విచారణ సభ (Inquisition) ప్రతిభట మారణహోమముగా అత్యాహిత రూపమును తాల్చినది.

రాజకీయములు: తా నిహలోకమందు క్రీస్తుయొక్క ప్రత్యక్ష ప్రతినిధి యనియు, తనకు ఆధ్యాత్మిక, లౌకిక వ్యవహారములందన్నిటను దైవదత్తమగు అధికారమున్నదనియు చెప్పుచు పోప్ తనకు అందుబాటులో నున్న రాష్ట్రాధికారుల సహాయముతో రాజ నిర్మాతగా తన నిరంకుశాధికారమును నెరపుచుండెను.

వీటన్నిటి కంటె ఎక్కువ ప్రత్యక్షముగా మత విప్లవమును ప్రోద్బలించినది జ్ఞాన పునరుజ్జీవనోద్యమము. వ్యక్తి

ప్రకాశనము ముఖ్యలక్షణముగా గల ఈ యుద్యమము యూరపుఖండ దేశములం దన్నిట జాతీయ చైతన్యమును నిద్రనుండి లేపినది. ఈ ఉద్యమము యొక్క విమర్శాత్మక తత్త్వాన్వేషణ దృష్టి, నాటి ప్రజలలో క్రైస్తవ మతసంస్థపై పెరిగిన ద్వేషము చర్చి ధర్మముల, ఆచరణముల కూలంకష విమర్శను ప్రేరేపించినవి. ఇది యిట్లుండ చర్చి అధికారమును స్వార్థమున కుపయోగించుకొనినచో ధనవంతులు కాగల మను పేరాసతో నాటిరాజులు, సామంతులు విప్లవములో చేరుటచే ప్రజా సహాయమునకు రాష్ట్రముల సహాయము కూడ తోడై విప్లవమును బలపరచినది. ఈ తిరుగుబాటు మార్టిన్ లూథర్ అను జర్మను దేశీయునిలో మూర్తిగొనినది. ఇది జర్మనీ, స్విట్జర్లాండ్, ఫ్రాన్స్, డెన్మార్క్, హాలెండ్, స్వీడన్, ఇటలీ, స్పెయిన్, గ్రేట్ బ్రిటన్, ఐర్లాండ్ వంటి దేశములలో జయించినది.

మత పునరుద్ధార ఫలితములు : జ్ఞాన పునరుజ్జీవనము, ముద్రణ యంత్ర నిర్మాణము, అమెరికాదేశ ఆవిష్కరణము, మత పునరుద్ధారము - ఈ అంశము లన్నియు యూరపు ఖండపు సభ్యతా స్వరూపమును, దృక్పథమును మార్చివేసినవి. దీని మూలమున నైతిక, బౌద్ధిక క్షేత్రములందు నెలకొల్పబడిన విప్లవాత్మక పరిణామము అపారమగుటచే ఏ అంశము ఎంత మట్టుకు విప్లవమును సాధించినదో చెప్పుట కష్టము. అయినను మత క్షేత్రమందు వ్యక్తి యొక్క నిర్ణయమునకు ప్రాధాన్యము ఈ విప్లవము యొక్క ఫల మని చెప్పవచ్చును. మే. వ. న.

మధ్వాచార్యుడు : (చూ. ద్వైతవేదాంతము).

మధురానాథుడు : నవ ద్వీపములోని ప్రసిద్ధ నైయాయికుడు మధురానాథుడు. ఈయన రామతర్కవాగీశుని పుత్రుడు, మధునాథ శిరోమణి యొక్క శిష్యుడు. నవ్యన్యాయమున మధురానాథుని ప్రసిద్ధ గ్రంథము 'మాథురి'. అదియే గాక గుణకిరణావలీ ప్రకాశ టీక, తత్త్వ చింతామణీ టీక, న్యాయ లీలావతీ టీక, తత్త్వ చింతామణ్యాలోక టీక, న్యాయ లీలావతీ ప్రకాశ రహస్యము, సిద్ధాంత రహస్యము మొదలగు టీకా గ్రంథములను ఈయన రచించెను. కృష్ణమూర్తి.

మధుసూదన సరస్వతి : వంగదేశపు విఖ్యాత పండితుడు మధుసూదన సరస్వతి. కాశ్యప సగోత్రుడగు పురందరాచార్యుని తృతీయ పుత్రుడు;సకలశాస్త్ర పారంగతుడు. ఆయన వ్రాసిన అద్వైత వేదాంత విషయిక గ్రంథములు ఆయన పాండిత్యమునకు ప్రతిబింబములు.

"అద్వైత సిద్ధి" ఈయన ప్రసిద్ధ గ్రంథము. ఇందు ద్వైతుల పూర్వపక్షముల ఖండన నిశితముగాచేయబడినది. గీతపై "గూఢార్థ దీపిక" అను విస్తృత వ్యాఖ్యానమును వ్రాసెను. వేదాంత కల్పలతిక, సిద్ధాంత బిందువు మొదలగు అనేక ఇతర గ్రంథములు వ్రాసెను. భక్తి మార్గమునకు, అద్వైతమునకు కొంత సమన్వయము చేసెను. కృష్ణమూర్తి.

మధ్యవర్తిత్వము (Mediation) : రెండు విజాతీయ వస్తువుల మధ్య కార్యకారి యగు సంబంధమును కల్పించుటకై ఉద్దేశింపబడిన ఇంకొక వస్తువునకు మధ్యవర్తి యని పేరు. ఈ వస్తువుయొక్క ప్రవృత్తి, లేదా భావము మధ్యవర్తిత్వము. ఈ మధ్యవర్తిత్వము మనకు దార్శనిక శాస్త్రమందు, ఈశ్వర శాస్త్రమందు కూడ తారసిల్లును. ప్రత్యక్షముగా పరస్పరము ప్రతికరించ సమర్థము గాని రెండు భిన్న జాతీయ తత్త్వముల సూచించు దార్శనిక వ్యవస్థలలో మధ్యవర్తిత్వ మావశ్యకము. ఈ సందర్భము నియోప్లేటోనిస్ట్ దర్శనమందు, ముఖ్యముగా మాల్ బ్రాన్ష్, గ్యూలింక్స్, స్పినోజాల కార్టీసియన్ వాదమందు మనకు సువిదితము. ఇచ్చట పరస్పర ప్రతి క్రియా రహితమైన మనస్సు, భౌతిక ద్రవ్యము అను రెండు భిన్న జాతీయ తత్త్వముల మధ్య మధ్యవర్తి యొక్క ఆవశ్యకత గుర్తించబడినది. ఈశ్వరుడే ఈ మధ్యవర్తి తత్త్వ మని తరువాత పరిగణింపబడినది. (చూ. సామయిక వాదము.)

ఈశ్వర శాస్త్రమందు అనేక మతములకు చెందిన సిద్ధాంత, ఆచరణ విధానములలో మధ్యవర్తిత్వ మనునది చాల ప్రధాన విషయము. ఉదాహరణమునకు క్రైస్తవ, యూదీయ మతములందు, అటులనే వైష్ణవ మతమందు సర్వాతీతుడును, సంపూర్ణుడును అగు ఈశ్వరునికి, అకించనుడును, అసంపూర్ణుడును అగు మానవునికి మధ్య ప్రత్యక్ష సంసర్గము అసంభావ్యము. అట్టిచో మధ్యవర్తిగా నాచరించు పురుషు డొకడు అవసరము. దీనికే వైష్ణవ శాస్త్రమందు పురుషకార మందురు. క్రైస్తవ మత శాస్త్రమందట్టి పని జీసస్ క్రీస్తుపై పడినది. ఈతడు "దివ్య మానవుడు" అగుటచే ఈశ్వరుడు, అతనిచే పరిపాల్యులగు మానవులు - వీరి మధ్య పురుషకార కార్యమును నిర్వహించుట కెంతయు తగియున్నాడు. ఈ పురుషకార నిర్వహణ ఫలమే మోక్షము. అట్లే వైష్ణవమతమందు ఈశ్వరుని పత్నియగు లక్ష్మిగాని, లేదా ఈశ్వరుని కత్యంత ప్రియుడు, జ్ఞాని యగు ఆచార్యుడుగాని ఈ మధ్యవర్తిత్వమును నిర్వర్తించు వారలుగా పేర్కొనబడిరి. మాధ్వమతమందీ పని వాయు దేవత చేయును.

ఇదిగాక కైవల్య పదార్థము నంగీకరించి, శ్రుతి ప్రామాణ్యమును ఆశ్రయించిన దర్శనము లన్నిటియందును భావనాతీతమగు కేవలమునకు (పరమార్థమునకు)ను,

సంసారులకును మధ్య మధ్యవర్తి తత్త్వ మొకటి యుండవలెను. సంసార నిమగ్నమైన వ్యక్తి కైవల్యము (పరమార్థము) నెరుంగలేదు. ఏలన ఆతని అనుభవ మంతయు బుద్ధి పరిధులకు పరిమితమై యుండును. అనగా అవిద్యావిద్ధమై యుండును. "కేవలము" సత్యము నెరుగ లేదు. అదియే సత్యము కాబట్టి అది సత్యము నుపదేశించను కూడ సమర్థము కాదు. ఏలన జ్ఞానము కాక ఉపదేశమునకు ఉచిత కరణములు కూడ ఆవశ్యకములు. అవి 'కేవల'మందు లేవు. అందువలన 'కేవలమునం' దొక కాలు, సంసారము నందొక కాలు ఊని యున్న మధ్యవర్తి యగు వ్యక్తియే పరమార్థమును పరుల కుపదేశింపగలడు. శాంకర వేదాంతమందు బ్రహ్మకును, సంసారికిని మధ్యవర్తిగా నుండువాడు ఈశ్వరుడు. మాధ్యమిక, విజ్ఞానవాది మతములలో నతడు తథాగతుడు. మే. వ. న.

మనః పరాగ సిద్ధాంతము (Mind-Dust Theory): ఇది మనస్సుయొక్క రచనను గురించిన సిద్ధాంత భేదము (చూ. మనోద్రవ్య సిద్ధాంతము). మనః కణములు (మనః పరాగము, ధూళి) ప్రపంచమం దెల్లెడల భౌతిక ద్రవ్య కణములతో కూడియున్న వనియు, అవకాశము చిక్కినపుడు ఇవి చైతన్యయుతమగు మనస్సున కుపాదాన ద్రవ్యముగా నాచరించు ననియు ఈ సిద్ధాంతము చెప్పును. జీవి పరిణామములో మనస్సు ఒక నూతన ప్రాదుర్భావ మని వాదించు ప్రాదుర్భావాత్మక పరిణామ వాదము (emergent evolution) న కిది వ్యతిరేకమైనది. ఈ సిద్ధాంతమునకును, మనోద్రవ్య సిద్ధాంతమునకును, గల వ్యత్యాసము మనస్సు యొక్క సంవిధానమందే గాని, ఉత్పత్తి విషయమున కాదు. ఏలన రెండు వాదములును మనస్సు కణ సంఘాత జన్య మనియే అంగీకరించును. జె. నా. మూర్తి.

మనః ప్రాధాన్య వాదము (Psychologism): దర్శన శాస్త్రములో జ్ఞాన మీమాంసకు చెందిన సమస్యలను, అనగా జ్ఞాన ప్రామాణ్యమును గురించిన సమస్యలను మానసిక ప్రక్రియల వికాసమును గురించిన మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయానుశీలన ద్వారానే సంతృప్తికరముగ పరిష్కరింప వీలగు నను దృక్పథము. లాక్ వ్రాసిన 'మానవబోధను గురించిన వ్యాసము' అను గ్రంథము ఈ అర్థములో మనః ప్రాధాన్య వాదమునకు ప్రధాన ఆధారము. కె. రా. కృ.

మనశ్శరీర సాహచర్యవాదము (Psycho-physical parallelism): మనస్సునకును, శరీరమునకునుగల సంబంధమును వివరించు ఒకానొక అతిభౌతిక శాస్త్రసిద్ధాంతము. మానసిక ప్రక్రియలు, శరీర ప్రక్రియలు సహచరులనియు, అనగా మానసిక ప్రక్రియలలో ఏవైన మార్పులు సంభవించిన యెడల, తదనుగుణమగు మార్పులే శారీరక ప్రక్రియలలో కూడ జరుగు ననియు, లేదా శారీరక ప్రక్రియలలో జరుగు మార్పులకు అనుగుణముగా మానసిక ప్రక్రియలలో మార్పులు సంభవించు ననియు ఈ సిద్ధాంతము చెప్పును. ప్రతి మానసిక ప్రక్రియకు అనుగుణముగా శారీరక ప్రక్రియ ఒకటి యుండునని కూడ ఈ సిద్ధాంతముయొక్క వాదము. అయితే ఈ రెండు ప్రక్రియలకు మధ్య కార్య కారణ సంబంధముగాని, పరస్పర ప్రతిక్రియగాని లేదని ఈ సిద్ధాంతము చెప్పును. ఈ సిద్ధాంతము స్పినోజా యొక్క దర్శనములో ప్రధానముగా కాననగును. జె. నా. మూర్తి.

మనస్సు, భౌతిక ద్రవ్యము: మనస్సు, భౌతిక ద్రవ్యము రెండును మానవునిలో గల వనునది మన అందరి అనుభవ విషయము. ఈ రెండును భిన్న గుణములు గలవిగాను, ఒక్కొక్కప్పుడు వ్యతిరేకమైన గుణములు గలవిగాను కన్పట్టును. కాని ఈ రెంటికిని ఏదో యొక సంబంధ ముండగల దనునది కూడ మన అనుభవములోని విషయమే. ఈ సంబంధముయొక్క స్వభావమును గురించిన సమస్య దర్శనశాస్త్ర ప్రాథమిక సమస్యలలో నొకటి. ఈ సంబంధముయొక్క స్వభావమును గురించిన పలు విధములైన ప్రధాన పరిష్కారములు గలవు:

1. భౌతిక ద్రవ్యము, లేదా శరీరమే సత్యము (భౌతిక వాదము). అదియే మూల ద్రవ్యము. మనస్సు శరీరము యొక్క అగంతుక సహగామి (accompaniment) మాత్రమే! (ఉపనికారవాదము - epiphenomenalism). మనము సంకల్పించుకొనుచున్నా మనుకొను సమయములలో కూడ ప్రథమమున శారీరక ప్రక్రియలు సంభవించిన తరువాత వానికి ఫలితముగనే మానసిక ప్రక్రియలు సంభవించు నని ఈ వాదముయొక్క సిద్ధాంతము.

2. మనస్సే సత్యము (మనోవాదము): భౌతిక ప్రపంచమును, లేదా కాయమును మనస్సు సంకల్పించు కొనును (ప్రాతీతిక భావవాదము); లేదా అవి మనస్సున కగపడు ఒకానొక ప్రతిభాస మాత్రమే (భావవాదము); లేదా మరి ఏదో విధముగా భౌతిక ద్రవ్యము మనస్సుపైననో, లేదా చైతన్యము పైననో ఆధారపడి యున్నది (బెర్క్లీ).

3. మనస్సు, భౌతిక ద్రవ్యము - ఈ రెండును సమానముగా సత్యములే అనునది మూడవ ప్రధానమతము. ఇవి రెండును పరస్పరము స్వతంత్రముగా నుండి తమ అస్తిత్వము కొరకై ఈశ్వరునిపై ఆధారపడియుండ వచ్చును (డేకార్ట్); లేదా ఈ రెండును ఒకే ప్రాథమిక తత్త్వము యొక్క రెండు రూపములు గాని, ప్రతిభాసలు గాని, విశేషణములు గాని కావచ్చును. ఈ రెండును పరస్పర

స్వతంత్రములని వాదించు దర్శనములు ద్వైతవాదమునకు చెందినవి. ఒకే ప్రాథమిక తత్త్వము యొక్క రూపములని చెప్పు దర్శనములు దార్శనిక ఏక సత్తా వాదమునకు, లేదా తాదాత్మ్య దర్శన సిద్ధాంతమునకు చెందినవి.

మనో, భౌతికద్రవ్యముల సంబంధముయొక్క స్వభావమును గురించిన అభిప్రాయములను మరొక విధముగ వర్గీకరింప వచ్చును : (ఎ) ఈ రెండింటిలో ఏదో యొకటి రెండవ దానిపై ఆధారపడి యుండును. (బి) సహచార వాదము (Parallelism): మనస్సు, కాయము రెండును పరస్పర నిరపేక్షములే గాని ఒక పరిధిలో జరుగు ప్రక్రియలకును, రెండవ పరిధిలో జరుగు ప్రక్రియలకును సంపూర్ణముగా గాని, అసంపూర్ణముగా గాని సంవాదము (correspondence) ఉండును (స్పినోజా). ఒక పరిధిలోని ప్రక్రియలతో మరొక దానిలోని వానికి ఐక్య ముండదు. అయితే ఈ సంవాదము ఎట్లు సంభవించుచున్నది అను విషయముపై మరల వివాదములు గలవు. ఈ సంవాదము సంభవించు ప్రతి సందర్భమందును ఈశ్వరుడు ఐక్యము కలుగజేసికొని సంవాదమును కల్పించుట వలన ఇట్టిది సంభవించుచున్న దని సామయికవాదము (occasionalism) సిద్ధాంతీకరించుచున్నది. అట్లుగాక ఈ రెండును ఒకే సత్త యొక్క వికారములు, లేదా విశేషణములు అగుటచేత రెండింటిలోను సంవాదము గలదు అనునది ఇంకొక వాదము (స్పినోజా); లేదా సృష్టి కార్యములోనే ఈశ్వరుడు ఈ రెండింటి మధ్యను నిత్య సంవాద ముండునట్లు చేసె ననునది మరొక వాదము (లైబ్నిట్స్) (పూర్వస్థాపిత సామరస్యవాదము).

పరస్పర క్రియావాదము (interactionism) మనో, భౌతిక ద్రవ్యములు రెండును ఒకదాని పరిధిలో మరొకటి ఐక్యము కలుగజేసి కొనుచు, ఒకటి రెండవ దానిపై ప్రభావమును నెరపుచున్న దను వాదము. ఒకప్పుడు మనస్సు, మరొకప్పుడు కాయము, లేదా భౌతికద్రవ్యము కారణ స్థానము నాక్రమించ వచ్చును. అప్పుడు ఒకదాని ప్రక్రియలకు మరొకదాని ప్రక్రియలు కారణ మగును. ఇట్టి వాదమే నిజమయినచో శక్తినిత్యతా నియమము (law of conservation of energy) నకు అపవాదము సిద్ధించును.

పై వాదములన్నిటికిని అనేక ఆక్షేపణలు, వానికి వ్యతిరేకముగా ప్రతివాదములు గూడ గలవు.* జె.నా.మూర్తి.

మనిమతము (Manicheism): మని లేదా మానికేయస్ అను పర్షియన్ మత ప్రవక్త (క్రీ. శ. 216-276) బోధించిన మత వ్యవస్థకు మని లేదా మానికా మతము అని పేరు. ఈ మతము 'జ్ఞాన మతము' (gnostic)ల వర్గమునకు చెందినది (చూ. జ్ఞానమతము - పుట. 430). ఈ మతము జ్ఞాన, క్రైస్తవ, బౌద్ధ, జోరోస్ట్రియన్ మతములలోని పోకడ లనేకములను తనలో కలుపుకొనెను. ఈ మతము క్రీ. శ. 3 వ శతాబ్దార్ధమున ఉద్భవించి అనేక ప్రాక్పశ్చిమ దేశములను తన ప్రభావమునకు లోనుచేసి, తానే చివరకు క్రైస్తవ మతమునకు లోనయినను, దాదాపు 13 వ శతాబ్దమువరకు కూడ జీవించియుండెను.

మని (ఇది గ్రీక్ నామము ; దీని లాటిన్ రూపము మానికేయస్) ఉన్నత కుటుంబములో జన్మించి, తండ్రివద్దనే విద్య నభ్యసించెను. ఆయన ఆనాడు ప్రచారములో నున్న ఇరానీయుల మిత్ర మతమును, క్రైస్తవ మతమును, పెర్షియన్ మతమగు మాజ్దా మతమును అధ్యయనము చేసెను. తనకు 20, 30 సంవత్సరముల వయస్సు వచ్చుసరికి ఈయన తన నూతన మతమును బోధింపమొదలిడెను. పర్షియా రాజు షాపూర్ I (క్రీ.శ. 241-2) పట్టాభిషేకోత్సవ సందర్భమున ఈయన ఈ మతమును బోధించెను. కాని బ్రహామ్

---

*భారతీయ దర్శనము లన్నిటిలో మనస్సు, లేదా అంతఃకరణము భౌతిక ద్రవ్య వికారమే. ఇది మనో బుద్ధి చిత్తాహంకారములని నాలుగు విధములుగా ప్రవర్తిల్లుచున్నది. మనస్సునకు పరముగా ఆత్మ యను మరొక వస్తువు-చైతన్యము స్వభావముగానో, గుణముగానో గలది-ఉన్నది, అని కొన్ని భారతీయ దర్శనములును, లేదు అని కొన్నియు వాదించును. ఆత్మ నొప్పు దర్శనములలో అంతఃకరణము ఆత్మకు ఉపాధిగానో, విశేషణముగానో ఉండును. దాని ద్వారానే ఆత్మ పూర్తిగ వ్యక్తీకరణము నొంది జ్ఞానోపలబ్ధి చేసుకో గల్గుచున్నది. అంతఃకరణము లేకుండిన అనుభవ మసాధ్యము. అనుభవములో ఎక్కువ భాగము దుఃఖమును, కొంచెము భాగము అశాశ్వత సంతోషమును కాబట్టి అంతఃకరణ నాశము, లేదా కనీసము నిరోధము అనుభవము నంతమొందించును. అప్పుడు ఆత్మకు దుఃఖ నివృత్తి, సంసారానుభవ నిరాసము జరుగును. కాబట్టి అంతఃకరణ నిర్మూలనకై ప్రయత్నించి దాని పీడ వదలించుకొని నప్పుడే ఆత్మకు మోక్షము అని యోగాది దర్శనములును, ఆత్మ కాని దంతయు మిథ్యయే కాబట్టి అంతఃకరణము, తద్విషయములు లేవని తెలిసికొనుటయే ముక్తి యని అద్వైతాది దర్శనములును, పూర్వానుభవ కర్మవాసనలు కలిగియుండి నూతనానుభవమునకై అవకాశము పొందుటకు ప్రేరేపించు అంతఃకరణ నాశనము ఈశ్వరకృప వలననే సాధ్య మని మరికొన్ని దర్శనములును పలురకములుగ రాద్ధాంతము చేసినవి. చచ్చుట వలన అంతఃకరణ నాశనము కాదు. లింగ, లేదా సూక్ష్మ దేహ రూపమున అది ఆత్మను వెంటాడుచు దానికి పారలౌకిక పునర్జన్మానంతరము ఐహిక సుఖదుఃఖానుభవము నిచ్చుచునే యుండును. యోగము వలననో, జ్ఞానము వలననో, ఈశ్వరానుగ్రహము వలననో మాత్రమే లింగదేహ నాశన మగును అని వారందరి విశ్వాసము. నైరాత్మ్యవాదుల కీ చిక్కులు లేవు.—సం.

అను రాజు ఈయనను మాజ్డామత పూజారులకు ఒప్పజెప్పి నప్పుడు వారు ఆయనను శిలువవేసి, సజీవుడై యుండగనే ఆయన చర్మమును ఒలిచివేసిరి. ఆయన భారత, చైనా దేశములను సందర్శించె నని ప్రసిద్ధి.

తనకు దివ్య సాక్షాత్కారము కల్గె ననియు, ప్రపంచము లోని ప్రవక్త లందరిలోను తాను చివరివాడ ననియు ఆయన చెప్పుకొ ను. బుద్ధుడు, క్రైస్తువు, జొరోస్టర్ వంటివారలు కూడ ప్రవక్తలే నని ఆయన అభిప్రాయము. తాను ' కాంతి దూత ' (embassador of light) ననికూడ ఆయన చెప్పికొనెను.

సిద్ధాంతములు : మని సిద్ధాంతము సంపూర్ణ ద్వైత మతము. ఆయన మతములో భౌతిక, నైతిక విషయముల మధ్య భేదము లేదు. తేజస్సునకు, తమస్సునకు మధ్య తీరని సంఘర్షణ గలదు. అదే సంఘర్షణ పుణ్య పాపముల మధ్య కూడ గలదు. కావున మని మతములో జ్ఞాన మనిన ప్రకృతి, దానిలోని భూతములు - వీటిని గురించిన జ్ఞానము. విమోచన మన చీకటినుండి కాంతిని విమోచింప చేయు టయే. తమోలోకమునుండి వచ్చిన అన్ని విషయములను నిషేధింపవలెను. అంతేగాక కాంతిలోకమునుండి వచ్చిన అన్ని విషయములను ప్రోత్సహించి, వాటిని అనుసరింప వలెను. కాంతిలోకము ఈశ్వరుని (లేదా ప్రథమదేవత) అధీనములో నున్నది. కాని తమోలోకము సైతాను అధీన ములో నున్నది. ఈ రెండు లోకములకు మధ్య ప్రప్రథ మమునుండియు సంఘర్షణ గలదు. ఒకమారు సైతాను కాంతిలోకముపై దండెత్తినపుడు కాంతిదేవత ప్రథమ మానవుని సృజించి సైతానుపై పోరాటమునకు పంపెనట. కాని సైతానే మానవునికంటె బలవంతుడని ఆ పోరా టమువలన తేలినది. అయితే క్రొత్త దేవతల సహాయ ముతో కాంతిదేవతయే పోరాటమునకు దిగి ప్రథమ మానవుని విమోచించెనట.

ప్రథమ మానవుడు (ఆదాము) సైతానువలెనే సృజింప బడెను ; కాని అతనిలో బలమైన కాంతిరేఖ కూడ గలదు. ఆతనికి తోడుగా నుండుటకై సైతాను మానవునికి అవ్వను ఇచ్చెను. అయితే ఆదాము కామేచ్ఛకు లోబడుటచే మానవ జాతి జనించినది. రాక్షసులు కామముతోను, భ్రాంతుల తోను, బూటక మతములతోను మానవులను హింసింప జూతురు. కాని కాంతి దేవతలు జాగ్రత్తపడి ప్రవక్తలను మానవులవద్దకు పంపి, వారిద్వారా మానవులకు వారి స్వభావమును గురించియు, ప్రకృతిని గురించియు, సమ్యగ్ జ్ఞానము నిచ్చి, తిమిర దాస్యమునుండి వారికి విముక్తి సిద్ధించుటకు సహాయము చేయుదురు.

ఈ మతానుసారము పురోహితులు మాత్రమే కఠోర శిక్షణకు లోబడి యుండవలెను. సాధారణులు విగ్రహారాధ నను, దురాశను, అనృతమును, వ్యభిచారమును, హింసను త్యజించిన చాలును.

ఈ మతము ప్రోబస్ చక్రవర్తి కాలమున, అనగా క్రీ. శ. 280 వ సం.ర ప్రాంతమున రోమను సామ్రాజ్యమును ప్రవేశించి, దానియందంతటను 330 వ సం.ర ప్రాంతమున వ్యాపించెను. తరువాత రోమను చక్రవర్తులు దానికి వ్యతి రేకముగా శాసనములను చేసిరి. మధ్యయుగపు మొదటి భాగములో అది క్రొత్త తెగలకు తావిచ్చుచు క్షీణించి పోయెను. జె. నా. మూర్తి.

మనువు : ఋషులలోకెల్ల మాన్యతముడు మనువు. వేదకాలమునుండియు ఈతనిపేరు మనకు పరిచితమే. ఏలన " మను వేది చెప్పనో అది భేషజము " అని వేదము నుడువు చున్నది. ఈతని ధర్మశాస్త్రము పరమ ప్రమాణమని పరిగ ణింపబడుచున్నది. జావా, సయాము, బర్మా దేశములందలి బౌద్ధరచయితలు కూడ నీతని ప్రామాణికత నంగీకరించిరి.

వేద వాఙ్మయమందు మనువు లనేకులు పేర్కొనబడిరి. తొలిని స్వాయంభువ మనువుచే ధర్మశాస్త్రము ప్రవచింప బడిన దని ప్రసిద్ధి. నేడు మనకు లభ్యమగు మను ధర్మ శాస్త్రము ఆ సంప్రదాయమునే పోషించినది. చతుర్ముఖ బ్రహ్మ జగత్ప్రారంభదశలో మనువునకు ధర్మము బోధించె ననియు, మనువు దానిని మరీచికి చెప్పెననియు, వర్తమాన ధర్మసంగ్రహము భృగూపజ్ఞ మనియు ఆర్య సంప్రదాయ మెరుకపరచుచున్నది.

మనుస్మృతి రచనాకాలము చాల వివాదగ్రస్తమైన విషయము. క్రీ. పూ. 2000 మొదలు క్రీ. పూ. 150 వరకు మధ్య గల కాలములో వేరు వేరు కాలఖండములు వేరు వేరు విమర్శకులచే మనుస్మృతి రచనాకాలమని పేర్కొన బడినవి. ఆచార్య ఎస్. వెంకటరామన్ క్రీ.పూ. 2000 మను స్మృతి రచనాకాలమని నిరూపించిరి. సర్ విలియమ్ జోన్స్ క్రీ. పూ. 1280 అనియు, ష్లెజెల్ క్రీ. పూ. 1000 అనియు, మోనియర్ విలియమ్స్ క్రీ. పూ. 5 వ శతాబ్ద మనియు, కాణే క్రీ. పూ. 3 వ శతాబ్ద మనియు, బూలర్ క్రీ. పూ. 200 మొదలు క్రీ. వె. 200 వరకు నున్న కాల ములో ఏదో యొక కాలఖండ మనియు, జయాస్వాల్ క్రీ. పూ. 150 అనియు వారికి గల ఉపపత్తుల నాధార ముగా గొని, ఎవరికి వారు భిన్నరీతుల నిర్ణయించిరి.

మానవ ధర్మశాస్త్రము బ్రాహ్మణ రచన యని యొక ప్రతీతి కలదు. మనువు క్షత్రియు డనుటకు చాల సంభావన కలదు. మను ధర్మశాస్త్రమందు బ్రాహ్మణుని ఉత్కృష్టత

సూచించబడుట సత్యమైనను, క్షత్రియుని ప్రాధాన్యము న్యూనపరుపబడుట జరుగలేదు. బ్రహ్మవిద్య బ్రాహ్మణుల ఏకాధికారము కాదు. సంసారమును పరిత్యజించు వ్యక్తులకు సంఘమునందు ఉత్కృష్టత నాపాదించుటకై బ్రహ్మవిద్య అంతగా ప్రశంసింపబడినది.

స్వధర్మానుష్ఠానము ప్రతి వ్యక్తియు పాటించవలసిన కర్తవ్య మను దృష్టిలో నాటి వర్ణాశ్రమ ధర్మములను మను ధర్మశాస్త్రము సవిస్తరముగ వివరించినది. ధర్మమే వాస్తవికముగా రాజనియు, ధర్మాపేతుడగు నరపతి నశించు ననియు, రాజు తన మంత్రులచే నిర్దేశించబడిన ధర్మశాస్త్ర రీతుల ననుసరించి పాలన చేయవలయుననియు మను స్మృతి బోధించును.

కొన్ని ప్రజ్ఞలు, బుద్ధి కుశలతలు వంశ పారంపర్యముగ సంక్రమించు నను జీవశాస్త్ర సత్యము నండగాగొని మనువు సంఘ వ్యవస్థను విశదీకరించెను. ఈతనిచే నిరూపించబడిన సంఘ వ్యవస్థ వ్యాప్తి తర్కపద్ధతి ననుసరించి కల్పింపబడినది. ఆ వ్యాప్తి తర్క పద్ధతి ఈ క్రింది రీతిని సాగినది : ప్రజ్ఞలు వంశక్రమాగతము లైనచో అవి సంబంధి కుటుంబములలో తలచూపుట కెంతేని అవకాశము కలదు. ఈ కుటుంబములు నిరంతరాభ్యాసముచేతను, పరస్పరము వివాహ సంబంధముల గావించుకొనుటచేతను తరముల తరబడి ప్రతినియత ప్రజ్ఞల నలవర్చుకొని వైద్యులనియు, వర్తకులనియు, వేదాంతులనియు, సైనికులనియు వేరు వేరు శ్రేణులు (corporations), లేదా గణములు(guilds) సంఘములో విలసిల్లినవి.

వివాహ మొక పవిత్రసంస్థ యనియు, భర్త వరించుకొనిన భార్యయైనను ఆమె దేవతల కానుకయే యనియు మనువు అభిప్రాయము. ధర్మ్యమగు వివాహ మెప్పుడును సగోత్రికుల మధ్య కాకుండ సవర్ణుల మధ్యనే జరుగవలెను. వివాహ సంబంధ మెన్నటికిని విలేయము కాదు. కొన్ని విశేష పరిస్థితులలో మట్టుకు మనువు ద్వితీయభార్యా స్వీకారము ననుమతించెను. ఎచ్చట స్త్రీలు పూజించబడుదురో అచ్చటనే ఐశ్వర్యము నెలకొనునని మనువుచెప్పెను. కాని స్త్రీలు స్వాతంత్ర్యమునకు అర్హులు గారని అనెను.

ఋణములు, ప్రతిభూ కల్పనము మొదలగు పదునెనిమిది వ్యవహార పదములను మనుస్మృతి నిరూపించెను. ఇతర ఋషులు కూడ ఈతని మార్గమునే యవలంబించిరి.

మానవ ధర్మశాస్త్రము ప్రకారము నేరము ధర్మోల్లంఘనమగుటచే నేర మగును కాని, వ్యక్తివిషయమై కావించబడిన యపరాధముచే కాదు. దండ మెప్పుడును యథాపరాధముగ నుండెడిది. నివర్తనమే దండముయొక్క హృదయము. దండము తరచుగా అపరాధియొక్క వర్ణమును పట్టి యుండెడిది. వర్ణవ్యవస్థ ననుసరించి శిక్షామాన మొకటి కల్పించబడినది. నవీన దృష్టిలో కొన్ని శిక్షలు క్రూరముగ కనిపించినను, వాటి నరుదుగా ప్రయోగించుచుండెడివారు. వెంకటరామన్.

మనోద్రవ్యసిద్ధాంతము (Mind-stuff theory): ఇది మనస్సు యొక్క రచనను గురించిన సిద్ధాంతము. భౌతిక ద్రవ్యము భౌతికాణువుల సంఘాతము వలన ఎట్లు జనించునో, అట్లే మనస్సు అను ద్రవ్యము, అనగా వివిధ మనస్థితులు మానసికాణువులనుండి జనించును. అంతేగాక మనో, భౌతిక ద్రవ్యములు రెండిటికిని మానసికాణువులే జనక కారణము లను సిద్ధాంతమును డబ్ల్యూ. కె. క్లిఫర్డ్ ప్రతిపాదించెను. జె. నా. మూర్తి.

మరీటాన్, జాక్ (Maritain, Jacques) (1882): ఫ్రెంచి దార్శనికుడు. ప్రొటెస్టెంటు మతములో విద్య నభ్యసించి, తరువాత రోమన్ కేథొలిక్ మతమును పరిగ్రహించెను. 1913 నుండి 1940 వరకు పారిస్‌లోని కేథొలిక్ సంస్థ యందు ఆచార్యుడుగ నుండెను. నవథామీయులలో (Neo-thomists) అగ్రగణ్యుడుగా నెంచబడెను. రెండవ ప్రపంచ యుద్ధములో ఫ్రాన్స్ పతనము తరువాత కెనడా లోని టొరంటోలో మధ్యయుగానుశీలన సంస్థలో (Institute of Medieval Studies) చేరెను. ఈశ్వరునిచే సృజింపబడి, తిరిగి ఆ ఈశ్వరుని చేరుటకై ప్రయత్నించు క్రమములోనే మానవుని వ్యక్తిత్వమునకు సార్థకత గలదని ఆయన నమ్మకము. జె. నా. మూర్తి.

మహమ్మదు (Mohammad) (క్రీ. శ. 570 ? - 632 ?): ఇస్లాం మతస్థాపకుడు. ఖురాయేష్ తెగకు చెందినవాడు. అబ్దుల్లా కుమారుడు. తండ్రి చనిపోయిన తరువాత ఈతడు జన్మించెనని అందురు. యువకుడుగా నున్నప్పుడు ఈయన మెక్కా వర్తకులతో కూడ సిరియా, దక్షిణ అరేబియాలకే గాక, ఈజిప్టు, మెసపొటేమియాలకు కూడ వెళ్లినట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఖువైలిద్ యొక్క కుమార్తె ఖదీజా అను ఆమెను వివాహ మాడెను. వివాహానంతరము మక్కాలో వ్యవసాయ పరికరములను అమ్ము దుకాణములో మహమ్మదు భాగస్థుడుగ నుండెను.

ఆ కాలమున మహమ్మదు గొప్ప వ్యవహార జ్ఞానము గలవా డను ఖ్యాతి గాంచెను. ఖురాన్‌లో ' ఉమ్మి ' (సర్వ జనాదరము పొందిన వాడని, సామాన్యుడని అర్థము) అను పదము ఈయన నుద్దేశించియే చదువను వ్రాయను తెలియనివా డను అర్థములో వాడబడినది. ఖురాన్ యొక్క అద్భుత స్వభావమును గురించిన సిద్ధాంతములో

ఇట్టి ఊహ ఒక భాగ మయ్యెను. ఆయన శాసకుడుగనో, దేవదూతగనో అగుచుండిన కాలములో అరేబియా దేశపు విగ్రహారాధక మతము క్రమముగ ఉత్తరమున బైజాన్టిన్ రాజ్యపు క్రైస్తవ మత ప్రభావమునకు లోనయ్యెను. దక్షిణమున యూదు, అబిసీనియన్, పెర్షియన్ ప్రభావములకు కూడ లోనయ్యెను. అబ్రహామ్ (లేదా ఖురాన్‌లో పిలువబడినట్లు ఇబ్రహీమ్) మతమును పునరుద్ధరించుటయే తన కర్తవ్యమని మహమ్మద్ తలచెను.

ఆయన, ఆయన అనుయాయులు మూడు సంవత్సరముల కాలము ఒక రహస్య సంఘముగా నుండిరి. అంతకు పూర్వము మహమ్మదు తనను తాను సిద్ధపరచుకొను స్థితిలో నుండినట్లు కన్పట్టుచున్నది. ప్రవక్త ప్రవ్రాజక స్థితిలోనున్న కాలమున మెక్కా వద్ద హిరా శిఖరముపై 'తహానుత్' (దీని అర్థము సరిగా తెలియదు) అను దీక్షలో నున్నపుడు ఆయనకు ప్రథమముగా ఈశ్వరుని వాక్కు వినబడెను.

ఖురాన్‌లోని అధ్యాయములను (సురాలు) గురించిన సాంప్రదాయిక కాల నిర్ణయము సరియయినచో, ఈశ్వర ప్రసాదముచే ఖురాన్ రచన యంతయు పుటల రూపమున ప్రవక్త సాక్షాత్కరించ గలిగెను. ప్రారంభమున తన సందేశమును సన్నిహితులైన బంధువులకు మాత్రమే తెలియజేయ వలసినదిగా మహమ్మదు ఈశ్వరునిచే ఆదేశింపబడెను.

ఆయన భార్య ఖదీజా పినతండ్రికుమారుడు అలి, తనకు అత్యంత విశ్వాసపాత్రుడు, మొదటి వారసుడు అయిన అబూ బేకరు మహమ్మదుకు మొదటి అనుయాయులు. ఆయన మత బోధక కార్యముల ప్రథమదశ రహస్యముగనే గడచినది. కావుననే 616 వ సంవత్సర ప్రాంతమున ప్రవక్తగా ప్రప్రథమమున దర్శనమిచ్చినప్పటికే ఆయనకు సుసంఘటితమైన అనుయాయుల కూటమి ఒకటియుండెను.

తాను ప్రవక్తగా ప్రకటింపబడిన తరువాత ఖదీజా, అతని మిత్రుడు అబూబేకర్, అతని ప్రేమపాత్రమగు బానిస జయద్ ఈ ముగ్గురును రహస్యముగ కొంతమందికి మహమ్మదీయ మతదీక్ష నిచ్చిరి. ఇంతలో మహమ్మదునకు దైవవాణి ఆదేశములు తరచుగా తటస్థించు చుండెడివి. అవన్నియు జాగ్రత్తగా స్మృతి పథమున పదిలపరచి వ్రాయబడినవి. మొదటి మతసమ్మేళనములు సాఫా పర్వతముపై జరిగినవి. అందు మహమ్మదు ధైర్యముగా తాను దేవుని దూత ననియు, అరేబియాకు ప్రవక్త ననియు ప్రకటించెను. ఇచ్చటనుండి తన సిద్ధాంతమును మెక్కా ప్రజలకు బోధించెను. విగ్రహారాధన నిరసనము, స్వర్గ నరక వివరణము, అల్లా యొక్కడే దేవు డను సిద్ధాంతము ఈ బోధనల హృదయము.

ఇంతలో మెక్కాలో ఇదివరకు పవిత్రాలయమునకు అధికారులుగా నుండెడివారు ఈతనిపై తిరుగబడిరి. వారిని ధిక్కరించుచు మహమ్మదు అవిశ్వాసులకు నరక యాతన తప్ప దని భయపెట్టుచు తన బోధనల తీవ్రత నతిశయింప చేసెను. దీని ఫలితముగా ముస్లిములు మెక్కా నగర నివాసులచే పీడింపబడ తొడగిరి. వారి బారినుండి తప్పించుకొనుటకై మహమ్మదు 622 సెప్టెంబరు 22 వ తేదీన తరువాత మెదీనా అని పేరుగన్న యాత్రిబునకు పారిపోయెను. ఈ పలాయనము నుండి ప్రారంభింపబడిన కాల శకమునకు హెజీరా అను పేరు వచ్చినది.

హెజీరా కాలముతో నారంభించి మహమ్మదు తన విజయ యాత్రను నిరాఘాటముగా సాగించ గలిగెను. రాజ్య తంత్రజ్ఞుడు, శాసన కర్త, సైనికుడు, రాజు తానే అయి, తన మత ప్రాభవమును అపారముగ విస్తరింపచేసెను. అతని చివరి రోజులలో కూడ మహమ్మదు మత విజయములను సాధించుచు, తన మతమును సుప్రతిష్ఠితముగా నొనరించెను. కె. రా. కృ.

మహావీరుడు (క్రీ. పూ. 599 - 527) : వారి మతము అనాది యని జైను లందురు. అప్పుడప్పుడు పరినిష్ఠితేంద్రియ నిగ్రహులు, మహనీయులు నగు జినులు ఆవిర్భవించు చుందురు. వీరినే తీర్థంకరు లందురు. తీర్థంకరులనగా సంసార సాగర కూల ప్రాపకులు, సేతుభూతులు. ఉత్సర్పిణి, అవసర్పిణి యను నామములు కల కాలచక్ర భ్రమణ మందు ఇరువది నల్గురు తీర్థంకరులు ప్రాదుర్భవించిరి. వీరిలో ఆద్యాధినాథుడు ఋషభు డనువాడు. ఇరువది నాల్గవ వాడు, చరమ తీర్థంకరుడు వర్ధమాను డను ఇంకొక పేరు గల మహావీరుడు. ఈతడు కాల క్షేత్రియ కుండ గ్రామ మందు ఒక క్షత్రియ భూపతికి కుమారుడుగా జన్మించెను. ఇతడు బుద్ధుని కన్న కొంచెము ప్రాచీనుడు. తన 28 వ ఏట పెద్దల అనుజ్ఞ తీసికొని సన్న్యాసాశ్రమ దీక్షను స్వీకరించి పండ్రెండేండ్లు కఠోర తపస్సులో నిమగ్నుడైనాడు. ఈ పండ్రెండేండ్ల అంతమున మహావీరుడు జిను డైనాడు. తరువాత నీతడు తీర్థంకరు డని జైనులచే గుర్తింపబడినాడు. అతని జీవితాంతమున చివరి 30 సంవత్సరములును మతబోధ యందును, సన్న్యాసుల సంస్థను వ్యవస్థీకరించుట యందును కడచినవి.

ఈతనికి చాల పూర్వకాలము నుండియు జైన మతము ప్రచారములో నుండి యుండెను. ఈతడు ఆ మత ప్రచారమును దేశమంతటను పరాక్రమింప జేసెను. ఈతని తరువాత జైనమత సంప్రదాయము దిగంబర జైను లని, శ్వేతాంబర జైను లని రెండు చీలికలైనది. వర్ధమాను డెన్నడును

వివాహము చేసికొనలేదని జైనుల విశ్వాసము. ఈతడు గ్రంథ రచనకు పూనుకొనలేదు. ఈతని ఉపదేశములను విభిన్నకాలిక శిష్యుల అనుగ్రహార్థము ఈతని ప్రియశిష్యుడును, కేవలీ బిరుదాంకితుడును అగు 'ఇంద్రియభూతి గోతముడు' గ్రంథ నిక్షిప్తములు గావించెను. మే. వ. న.

మాకియవెల్లీ (1469 - 1527): ఇటలీ దేశస్థుడు. సునిపుణ రాజ్య తంత్రజ్ఞుడు. పరిపాలనా విధానమును గురించి గ్రంథముల రచించెను. ప్రతి మానవుడును, మానవ ప్రవృత్తియును రాష్ట్ర లక్ష్యములకు కూర్చునట్లుగా నుండవలయునని అతని రాజ్యతంత్ర సిద్ధాంతము. 'ప్రిన్స్' అని అతడు రచించిన గ్రంథములో రాష్ట్ర నిరంకుశాధికారి ఎట్లు ప్రవర్తించవలయునో ఉపదేశించెను. తనకు లాభకరముగా పరిణమించు ఏ కార్యమునైనను - ముఖ్యముగా పర రాష్ట్ర సంబంధముల విషయమై - కొంకులేకుండ నొక రాష్ట్రము చేయవచ్చును అని అతని శిక్ష. మే. వ. న.

మాకియవెల్లి
(క్రీ. శ. 1469 - 1527)

మాజ్ద మతము (Mazdaism): క్రీస్తు పూర్వము 5 వ శతాబ్ద ప్రాంతమున వెలుగు చూచిన ఇరానియన్ మతము. అంతకు పూర్వమున్న జొరాష్ట్రియన్ మతములోని ప్రవక్తల వాదమునకు తరువాత వచ్చిన మాజ్దా అను విశ్వదేవతను ప్రధానముగా కలిగియున్న వాద మిది. పార్సీ మతము దీని నుండి అభివృద్ధి చెందినదే! (చూ. జొరాష్ట్రియన్ మతము-పుట. 424). జె. నా. మూర్తి.

మాఠరుడు: ఈశ్వర కృష్ణునిచే రచింపబడిన సాంఖ్య కారికలకు వృత్తిని వ్రాసిన వాడు. ఈతడు ఈశ్వర కృష్ణ సాంఖ్యకారికా శ్లోకముల మూడిటిని వ్యాఖ్యానించుటచే, ఈశ్వర కృష్ణుని తరువాతివా డనుటకు సందేహము లేదు. బహుశః క్రీ. వె. 4 వ శతాబ్దము వాడు కావచ్చును. మే. వ. న.

మాధ్యమిక సిద్ధాంతము: నాగార్జునునికి పూర్వము మాధ్యమిక సిద్ధాంతము లున్నను ఈ సిద్ధాంతమున కతడు చేసిన నిర్వాహము చేత మాధ్యమిక సిద్ధాంత ప్రతిష్ఠాపకుడు నాగార్జును డని లోక ప్రసిద్ధి గలదు. ఈ సిద్ధాంతమునకు శూన్యవాద మను పేరు కూడ గలదు.

వాద తర్కములో ప్రపంచములో నెవరికిని నాగార్జునుడు తీసిపోడు. ఈతనిని బ్రాడ్లీతో పోల్చవచ్చును. శాంకర మత సంప్రదాయమునకు చెందిన అతి ప్రౌఢ తార్కికు డగు శ్రీ హర్షుడు నాగార్జునుని వద్ద నుంచి చాల భావములను ఎరువు తెచ్చికొనెను. ప్రతిదియు శూన్యమని నాగార్జునుని వాదము. కాని శూన్య మనగా నితనికి సత్యము, అసత్యము, ఉభయము, అనుభయము కూడ కానిదియే. సోపాఖ్యమగున దెల్ల మాయావృతమే యని శ్రీహర్షుని వాదము. అందువలన అచ్చటచ్చట కొద్ది మార్పులతో నాగార్జునుని వాద పద్ధతినే శ్రీహర్షుడు స్వీకరించెను. ప్రతిదియు ప్రతిభాస మని బ్రాడ్లీ సిద్ధాంతీకరించెను ఏలన, ఏ భావముల సహాయమున మనము ప్రపంచమును అవగాహించుకొన జూతుమో ఆ భావములన్నియు అసంగతములును, అస్థిరములును. ఇటులనే పదార్థము లన్నియు స్వవ్యాఘాతములు, అస్థిరములు; అందున అసత్యములు. అనగా అవి శూన్యములు. సత్యము నుండి ప్రతిభాసను బ్రాడ్లీ వేరుగా గుర్తించినట్లు నాగార్జునుడు సంవృతసత్యమును పరమార్థ సత్యమునుండి వేరుగా గుర్తించును.

శాశ్వత వాదమునకు (doctrine of eternality), ఉచ్ఛేద వాదమునకు (doctrine of annihilation) మధ్యేమార్గ మగుటచే తన వాదమును నాగార్జునుడు మాధ్యమిక వాద మనెను. మే. వ. న.

మానవత్వవాదము (Humanism): మానవత్వవాదమును తొలిని విచార విషయమును గావించిన వాడు సాంప్రదాయిక గ్రీకు దార్శనికులలో నొకడగు ప్రోటాగోరాస్ (అబ్డీరా నివాసి) అని ప్రసిద్ధి. ఈతని ఉపజ్ఞమే "మానవుడే అన్ని వస్తువులకు ప్రమాణము" అన్న ప్రసిద్ధోక్తి.

గ్రీకులచే మానవుడు జిజ్ఞాసా ప్రధాన విషయము గావింపబడినాడు. నిగూఢ రహస్యము లగు మానవుని అస్తిత్వము, భాగధేయము గ్రీకు తత్త్వజ్ఞుల మనమును ఆవర్జించినవి. ఇటులనే జిజ్ఞాసా విషయము గావించబడిన మానవ రహస్యము మానవత్వ వాదముయొక్క సాధారణ రూపముగా రూపొందినది. రెండవ జిజ్ఞాసా విషయము మానవ యత్నమునకు ఏకైకలక్ష్య మగు మానవుడు. ఈ రెండును పరస్పర భిన్న విషయము లను సంగతి మరువరాదు. మొదటి రూపము దిష్ట (fate) మందు విశ్వాసము జనింపచేసి, మానవాస్తిత్వము విషాద పర్యవసాయి యన్న నిర్ణయమునకు దారి తీసినది. రెండవదయితే మానవారాధన యని వ్యపదేశింపబడు మానవ సర్వశక్తిమత్త్వ

వాదముగా రూపొందించబడవచ్చును. దీనియందు నిస్సంశయముగ నిరీశ్వరవాద చ్ఛాయలు గానవచ్చును. ఈ రెండు ఆలోచన సరణులను గ్రీక్ సమాలోచన ధోరణిలో గుర్తింప వచ్చును.

ఉదాహరణమునకు: సోఫోక్లీజ్ తన 'ఆంటిగొనీ' అను నాటకమందు మొదటి దృక్పథమును వ్యక్త పరచెను.

"ఆశ్చర్యము లనేకములు, కాని ఏదియును మానవ శిశువుకన్న అపూర్వతరము, దారుణ తరము కాదు."

రెండవ దృక్పథము మానవుని సర్వవస్తు ప్రమాణముగా నెన్నుకొని దేవతల సత్వము నంగీకరించని ప్రోటాగోరాస్ చేత నే కంఠరవముగ అనూదితమైనది. "దేవతల విషయమై వారున్నారని గాని లేరని గాని చెప్పలేను. వారి విషయమైన మన అజ్ఞానమునకు అనేక హేతువు లున్నవి. విషయమూ దుర్బోధము, జీవితమూ సంక్షిప్తము." ధర్మపథదూరము లగు ఈ వాక్యములకై ఆతడు ఈశ్వర నిందకు డన్న అపకీర్తి పాలయ్యెను.

కాని మానవత్వవాదము బహు రూపముల దాల్చినను వాటి సామాన్య లక్షణములను కొన్నిటిని పేర్కొనవచ్చును. మానవ జీవితము పవిత్రము అను భావము, విశ్వ రహస్యముల నుద్ఘాటించుటకు మానవ బుద్ధి అనర్ఘ సాధనమను విశ్వాసము, మానవ సౌఖ్య మార్గణము మానవ ప్రవృత్తి యొక్క ఉత్కృష్ట తమ వ్యవసాయ మను భావము అనునవియే ఈ సామాన్య లక్షణములు. ఈ పై చెప్పిన విలువల ఆవశ్యకానుబంధములగు వ్యక్తి స్వేచ్ఛ, ఆలోచించుటకు స్వేచ్ఛ, మాటలాడుటకు స్వేచ్ఛ, న్యాయము, భౌతిక సుఖము కూడ మానవత్వ దృక్పథమునందు స్థానమును సంపాదించినవి. వీటన్నిటికిని సాంప్రదాయిక గ్రీకు సమాలోచనయే ప్రభవ స్థానము.

అందువలన విచారము ప్రధాన దృష్టిపథముగా గలిగినది, మానవ శక్తులకు ప్రాధాన్యము నిచ్చునది, మానవ బుద్ధి పారార్థ్యమునందు నమ్మకము గలది, మానవ సౌఖ్యాన్వేషణను ఉత్కృష్ట పదమునందు నియోగించునది అని గ్రీకు మానవత్వ వాదమునకు లక్షణము చెప్పవచ్చును.

కాని మానవ శక్తులకు ప్రాధాన్య మిచ్చుట తన భాగధేయమునకు తానే (మానవుడే) కారకుడు అను నమ్మకమును జనింపచేయును. వాస్తవికముగ ఈ నమ్మకము కూడ గ్రీకు మానవత్వధోరణి యందు స్పష్టముగా గోచరించును.

గ్రీకు చింతన యొక్క ఈ రూపము ఇంకొక సమాన మహత్త్వము గల హెలెనిక్ లక్షణము దృష్టితో విశ్లేషించబడవలెను. ఇదియే దిష్ట (fate) భావము. సర్వ వస్తువులకు, అనగా ఉన్నవి ఉన్నవనుటకు, లేనివి లేవనుటకు మానవుడే అంతిమ ప్రమాణము అను నమ్మకముతో ఈ అపరిహార్య దిష్ట భావము యొక్క సమన్వయ మెట్లు సంఘటిల్లును? ఈ రెండు గ్రీకు చింతనాంశముల మధ్య నొక మౌలిక విసంవాదము కలదని సూచించుట ఇచటి ఉద్దేశము కాదు. కాని ఆపాతతః ఒక అసంగతత్వము ఇచ్చట పొడముచున్నది. దీనికి సమాధానము: బహుశః గ్రీకులు మానవుని అవస్థ స్వగత భేదయుత మని గుర్తించుట యందీ అసంగతత్వము కలదు. మానవుడు తన బుద్ధి బలముచే జేత అయినాడు. కాని ఆ విజయప్రాప్తి క్షణమందే అపజయమునకు ఆస్పదమైనాడు. ఇట్లు మానవుని విక్రమము ఆతని విషాదాంత జీవిత పశ్చాద్భూమితో కీలించ బడినది. గ్రీకుల మానవతా వాదము ఇచ్ఛా స్వాతంత్ర్యము నంగీకరించును. నిజమున కది ఇచ్ఛా స్వాతంత్ర్య విజయ మూలకము. కాని ఇచ్ఛా స్వాతంత్ర్యమునకు పరిమితులు కలవు. దిష్టమే ఆ పరిమితి. తన కతీతమగు బలముల వశపరచుకొను యత్నములయందు తన బుద్ధిని అండగా చేసికొని పోరాటము సాగించుచున్న మానవుని విషయమై సానుభూతి ప్రకటన మని కూడ ఈ మానవతా వాదమును వర్ణించ వచ్చును. మానవునికి, అతి మానవ శక్తులకు మధ్య జరుగు పోరాటము సమాన బలము గల వారి మధ్య జరుగుచున్నదానిగా గ్రీకు సభ్యత పరిగణించినది.

ఈస్కైలస్ చే రచితమైన "నిగళితుడైన ప్రోమీతియస్" అను విషాదాంత నాటకమునందు మానవతావాద బహురూప వర్ణన కాననగును.

"నా ప్రస్తుతావస్థలో పల్కుటగాని, ఊరుకొనుటగాని కష్టమే. మానవునికి మహోపకారము నొనరించియు, నేను మట్టుకు విధియొక్క ఆయస కర్కశ సంకల్పమునకు లొంగవలసి వచ్చినది. నేనా రహస్యము నావిష్కరించిన ధీరుడను. సాంకేతిక జ్ఞానమును మానవలోకమునకు ప్రసాదించిన గొప్ప సాధనమును, దారు లీనమై యున్న అగ్ని యొక్క రహస్య ప్రభవ స్థానమును, మానవావసరములకు ఉపయోగ మగుదానిని అనుగ్రహించితిని.

"ఈ నా అపరాధమునకు రాత్రిందివము లీ బయట కీలితుడనై నిష్కృతిని చెల్లించుకొన వలసి వచ్చినది."

ఇచట మానవ సన్నివేశ మిది. అపరాద్ధ మానవునికి విధించబడిన శిక్ష న్యాయమగు దైవ వితరణగా భావించబడక, మానవులకు, దేవతలకు మధ్య నుద్భవించు కలహముగా నెన్నబడినది. ఈ కలహమందు బలవత్తరులగుటచే

దేవతలకే విజయము (సాధారణముగ నిది యధర్మ్యమై నను) సంభవించు చుండును. దేవతల, మానవుల ఈ సామానాధికరణ్య కల్పనయే తక్కిన ఉత్కృష్టతర మత ములకంటె దేవతల విషయమై గ్రీకు సభ్యత ప్రదర్శించిన దృక్పథ విలక్షణత. సర్ మారిస్ బ్రౌను యొక్క ఈక్రింది వాక్యములు మిక్కిలి సందర్భోచితములు :

" దేవతలు, మానవులు ఇద్దరును భూమి బిడ్డలే. ఇద్దరును ఒకే అచ్చున పోయబడినవారు. కాని వారిద్దరి మధ్యను అమేయ బల వ్యత్యాస మున్నది. అన్నిటికన్నను ముఖ్య ముగా బలము దేవతల వ్యావర్తక లక్షణము. మానవుడు బొత్తిగా చేయలేనివి, చేయగలిగినను మందముగను, కాదా చిక్కముగను చేయు కార్యములను వారలు బహుళ ప్రమాణములో నిర్వహించగలరు. వారి విజయము అమో ఘము; వారి ఇచ్ఛాపూర్తి నిరంతరాయము. కాని మానవు డన్ననో తను మోఘయత్ను డని తెలిసికొనినవాడు.

దేవతల బలము సర్వతోదిక్కము. దానిముందు మాన వుడు నమ్రుడై దాని సహాయమును ఆశించువాడు. దైవ ప్రసాదిత మగు అదృష్టము ద్వారా దేవతల వశములో నున్న శక్తులవంటి శక్తుల నొకప్పుడైనను పొందుటకు తాను వారిని ప్రార్థించగలడు.

మానవుల, దేవతల మధ్య నెలకొల్పబడిన ఈ సమానత్వ దృష్టి మానవతా వాదమును " మానవారాధన " యని వ్యపదేశించుటకు, మానవుని నిర్వాహమును గురించిన కూటభావములనుండి ఉత్పన్నమైనదని చెప్పుటకు టోయన్ బీని ప్రేరించినది :

" తనకు భిన్నమగు ప్రకృతిపై తాను ఈశిత్వమును సాధించితి నని గుర్తెరిగియు, తనను తన ఈశిత్వములోనికి ఇంకను తెచ్చికొనలేక పోతినను భూతార్థము నెదుర్కొను టకు మానవుడు తన నిష్ఠురానుభవముచే నింకను ప్రోద్బ లితుడు కాలేదు. ఇట్లు కాలేదని తెలిసికొనిన దశలో మానవునికి నచ్చిన మతమే మానవత్వవాదము. "

గ్రీకు సభ్యత హీనస్థితిని పొందుటతో మానవత్వ వాదము కూడ క్షీణించినది. రోమనులయొక్క అసభ్య మతక్రతువులందు మానవత్వ దృక్పథము నుత్పాదింప జేయుటకు సమర్థమైన వ్యవస్థ ఏదియు కానరాదు. గ్రీకు దేశస్థులు రోమను క్రైస్తవమతము నంగీకరించుటతోడనే మానవ చరిత్ర " మూల పాతక " (original sin) భావోప రక్తమైన మానవ ప్రవృత్తిని గురించిన ఉల్లేఖనముగా మారినది. మానవ నిర్వాహమును ప్రకటించుటకు బదు లుగా మానవ చరిత్ర మానవుని శాపమును జ్ఞప్తికి తెచ్చు నది యైనది. ఈ ప్రపంచమునుండి యెట్లు విముక్తిని గాంచుట యను విషయము క్రైస్తవమతము యొక్క ప్రధానలక్ష్య మైనది.

జ్ఞాన పునరుద్ధరణము మానవత్వవాద పునరుజ్జీవనమునకు చేయూత నొసంగినది. సాంప్రదాయిక గ్రీకు, రోమన్ సభ్యతల పునరావిష్కరణము, మానవ బుద్ధి యొక్క విస్మయకర ప్రసరము, దాని సాహసము ఇదివరకే ఛాత్ర వాద శిక్షణనుండి విముక్తి గాంచుటకు ఉత్కంఠితుడై యున్న ఐరోపీయుని మనమును ఆవర్జించినవి. గ్రీకు సాహిత్యమందును, కళయందును కన్పట్టు ఈశ్వరనిందా చ్ఛాయలు-జ్ఞాన పునరుద్ధరణ యుగపునాటి ఇటలీ దేశస్థునకు చాల ఆమోదమును కలుగజేసినవి. గ్రీకు విజ్ఞాన పునరా విష్కరణము, మధ్యయుగపు ఈశ్వర వాదముపై తల యెత్తిన తిరుగుబాటు ఈ రెండును కలసి మానవత్వవాద పునరుత్థానమునకు దారి తీసినవి.

మానవుడు మరల తొంటి ప్రాధాన్యమును అందు కొనెను. అతని ఉనికి, ఆకృతి వాఙ్మయమందు, కళల యందు వ్యక్తపరుపబడజొచ్చినవి. ఈ మానవత్వవాద పునరుత్థానమునకు పికోడెల్లా మిరాన్డోలో ప్రధాన ప్రతి నిధి. మానవుడు వాస్తవముగ నొక విశ్వమే యను నమ్మక మును పికో అనువదించి, దాని పవిత్రతను ప్రకటించెను.

మానవు డిట్లు విశ్వమునకు సూక్ష్మ ప్రతిబింబము. మాకియవెల్లి రాజ్యతంత్ర విద్యానుశీలనమున కిచ్చిన ప్రాధాన్యమును గుర్తించి, బొకాచో మానవ ప్రయత్నము నకు నూతనోత్కర్ష నాపాదించెను.

కళయందు మానవాకృతి పునరుల్లేఖనము పరాకాష్ఠ నందుకొనినది. " తుది భోజనము " అను దివ్యనాటక మును చిత్రరూపమున ప్రదర్శించుటలో లియొనార్డో డావిన్సీ మానవాకృతిని అమరత్వము నందించినాడు. మైకేల్ ఆంగిలో వ్రాసిన ' డేవిడ్ ' అను చిత్రము మానవాకృతిద్వారమున సత్యధర్మానురోధియగు దివ్యత్వ మును చిత్రించుటకు చేయబడిన అత్యుత్కృష్ట వ్యవసా యము. దేవతలకు మానవాకృతి నొసంగుటయే కాక మానవుడే ఈ చిత్రకారుల ఆలేఖ్య విషయ మైనాడు. అపోలో, మినర్వా దేవాలయములందు, వాటికన్ చిత్ర శాలయందు చిత్రములను పొందు పరచిన " ఏథెన్సు సంప్ర దాయము " సాంప్రదాయిక కళ, మానవత్వవాదము - వీటి విజయములకు అత్యున్నత చిహ్నము.

కాని జ్ఞాన పునరుద్ధరణ యుగపు మానవత్వవాదము గ్రీకుల నీతిశాస్త్రమును క్రైస్తవమతముతో సమన్వయింప యత్నించినది. నాటి మానవత్వ వాదము ఛాత్రవాదము నకు ప్రాతికూల్యము చూపుటలో దాని మతవైముఖ్య

మును వెల్లడి చేసినది. తక్కినపట్ల సాంప్రదాయిక మానవత్వవాదము యత్నించినట్లు నేటి మానవత్వవాదము దైవసంకల్పమునకు విరుద్ధముగ మానవ సామర్థ్యమును ప్రశంసించలేదు.

ఇది యిట్లుండ ఇటలీలో, ముఖ్యముగా ఆ దేశపు ఉత్తరభాగమందు, జ్ఞానపునరుద్ధరణ యుగపు మానవత్వవాదము క్రైస్తవ మతమునకు అంత వైముఖ్యమును చూపలేదు. ఆల్ప్స్ పర్వతములకు ఉత్తరమున "పునఃప్రతిబోధ" (re-awakening) జనులను క్రైస్తవ మత పునశ్శోధనకు ప్రేరించినది. తక్కిన దేశభాగములందు మట్టుకు జనులు క్రైస్తవమత ప్రామాణికతను శంకించునట్లు చేసినది.

గ్రీసు దేశమందువలె యూరపులోకూడ మానవత్వవాదము కొన్ని పురుషార్థముల నంగీకరించినది. మానవుని సామర్థ్యమునందు, ఆతని మానసిక శక్తులయందు విశ్వాసము ఈ పురుషార్థములలో మొదటిది. వ్యక్త్యుత్కృష్టత యందు గౌరవభావము, మానవబుద్ధియందు విశ్వాసము, దీని ననుసరించి అట్టి మానవబుద్ధి యొక్క నిర్వాహముల యందు నమ్మిక తక్కిన పురుషార్థములు. వీటికి సౌఖ్యాన్వేషణ ప్రవృత్తి యొకటి చేర్పబడినది. జ్ఞాన పునరుద్ధరణ యుగము విజ్ఞానమునకు నూతన చైతన్యమును కూర్చిన దనుట యొక సామాన్యోక్తి. ఈ ఉత్తేజనము ప్రాయోగిక పద్ధతిని ప్రవేశపెట్టుట యందు గోచరించును అను అభిప్రాయము సత్యదూరము. మానవుని గురించి, ఆతని పరిసరములను గురించి నిర్భయముగ అభిప్రాయములను వెల్లడి చేయుటయందు స్వేచ్ఛా లాభమే ఈ ఉత్తేజన ఫలము అనుట ఎక్కువ సమంజసము. ఇట్టి మనస్థితి ముఖ్యముగా ప్రపంచమందు మానవుని ప్రాథమ్యమును గుర్తించుటగా రూపొందినది. ఈ మానవ ప్రాథమ్యభావము మానవత్వ వాదముచే అంగీకృతమైన పక్షములలో నొకటి.

జ్ఞాన పునరుద్ధరణ యుగము గతించి, దానితోపాటు బుద్ధియుగము నెలకొల్పబడుటతో, మానవ పురోగతి భావము తల యెత్తినది. అపరిహార్య పురోగతి భావము చరిత్రను గురించిన క్రైస్తవమత భావమును త్రోసిరాజనినది. వస్తువ్యవస్థలో మానవుని కొసంగబడిన స్థానము అతి మహత్త్వయుతము. 18వ శతాబ్దపు విజ్ఞానము మానవ కేంద్రత్వభావమును మరి తలయెత్తకుండ చేసినది. విశ్వరహస్యవేది యను ప్రశంసకు మానవుడు పాత్రుడైనాడు. ఈ యుగపు దార్శనికులందరును ముఖ్యముగా మానవత్వవాదులు.

17వ, 18వ శతాబ్దములు మానవ యత్నములు, మానవ బుద్ధి వీటి పార్యంతిక సార్థక్యమును గుర్తించగా, ఈ యుగపు వైజ్ఞానికావిష్కరణలు విశ్వక్రమమందు మానవునికి గల ప్రాధాన్యము శూన్యప్రాయ మని తెలియచేసినవి. ఇట్లు గుర్తెరుంగుట కూడ మానవ బుద్ధ్యుత్కర్షకు సూచకము. వైజ్ఞానిక చైతన్యము మానవ చరిత్రకు మార్గదర్శకమై బుద్ధిపూర్వక పురోగతియొక్క సంభావ్యతను సమర్థించినది. 19వ శతాబ్దమందు వెలుగు చూచిన జీవశాస్త్రీయ విజ్ఞానము పరిణామవాదమును ప్రవేశపెట్టి, మార్పెల్లప్పుడును ఉత్కర్ష పథము ననుసరించు నను నియమమును ప్రకటించినది. ఇంకొక విశేషము: పరిణామ సిద్ధాంతము పురోగతిభావము కన్న మతముతో ఎక్కువ విసంవాదమును చూపినది. బుద్ధివాదము అనుభవవాదమునకు లోగినది. ఒక విధమగు అజ్ఞేయతావాదము ఆ కాలపు సుసంస్కృతుల సామాన్య లక్షణముగా పొడసూపినది. 19వ శతాబ్దపు మానవత్వవాదము మానవబుద్ధియొక్క సామర్థ్యామేయతను గురించిన దాంభిక ప్రతిపాదన యని నాటి వ్యుత్పన్ను లనేకులు అభిప్రాయపడిరి. ఇంతేగాక సామాన్య మానవునికి స్వతంత్ర మానవ బుద్ధియొక్క విజయములను కాంచుటకు, అందు పాల్గొనుటకు అవకాశము ఈయబడవలసినది అను ఉదారబుద్ధి కూడ నాటి కృతవిద్యుల లక్షణమై యుండెడిది. ఇదంతయు విజ్ఞానయుగ ప్రభావమున క్రొత్తగా జనించిన ఔద్ధత్యము యొక్క పర్యవసానమా ?

19వ శతాబ్దపు మానవత్వ వాదమున కింకొక ప్రభవభూమి కూడ కలదు. అజ్ఞేయతావాద దృష్టిని అంగీకరించి మతము కేవల సాంఘిక అవసరములకే కూర్చునదియనియు, అది ఈ విజ్ఞాన యుగమందు అంతకన్న ఉత్కృష్టతరమైన రూపమగు మానవత్వ మతమునకు చోటీయవలసిన దనియు చెప్పుచు ఈశ్వర వాదమును నిరాకరించిన బుద్ధివాద మది. అగస్టే కోంట్ యొక్క ప్రత్యక్ష జ్ఞానవాదము మానవ నిర్వహణ దక్షతయొక్క స్వభావమును, విస్తృతిని ఉచ్చపదమునకు గొంపోయినది.

అచిరకాలములో విజ్ఞాన యుగము యాంత్రిక సాంకేతిక శాస్త్ర యుగముగా పరివర్తనను చెందినది. ఈ కారణమున మానవునికి ప్రాప్తించిన అభ్యుదయము అనిదంపూర్వమైన దనిపించినది. యాంత్రిక యుగము మానవునికి తెచ్చిపెట్టిన నిర్వృతి, హర్షము ఆతని మానసిక, భౌతిక శక్తులను ఉన్నత తరమైన ఉద్యమములకై వినియోగించుట కవకాశ మిచ్చినవి. కాని సాంకేతిక శాస్త్ర యుగపు మానసిక, సాంఘిక పర్యవసానములు స్పష్టగ్రాహ్యములు. సౌఖ్యాన్వేషణ దురదృష్టవశముచే సంఘములలో వ్యక్తులమధ్య, విశాల ప్రపంచములో సంఘముల,

జాతులమధ్య వైరుధ్య భావమును రేకెత్తించినది. భౌతిక సంపదతిశయము ఉన్నతాదర్శముల అనుసరణమునకు ప్రబలమగు ప్రతిరోధమును ప్రకటించినది. భౌతిక వాదాతిరేకము, అసంస్కృత వ్యక్తివాదము సమపదముగ నడచినవి. సంఘములయందు, సంఘముల మధ్య విసంవాదములు మానవ బుద్ధి మానవ సంఘ కల్యాణమునే మరచినట్లు సూచించినవి. ధనికవాదము (capitalism), వ్యక్తివాదము సంఘము విషయమై వ్యక్తికి ఉండవలసిన బాధ్యతను నిషేధించినవి. దీని మూలమున మానవైక్య భావము అంతరించినది. ఇట్టి సంవిధానమునకు ప్రతీకారముగ, ఇటు రాజకీయముగను, అటు ఆర్థికముగను నిరంకుశాధికార ప్రభుత్వములు తలయెత్తినవి. వీటిలో కొన్నిటియందు మానవ చరిత్రలక్ష్యము అప్రత్యక్షముగ భౌతిక వాదోపరక్తముగా పరిఢవిల్లినది. రాష్ట్రములకై పెనగులాట, మొదటి ప్రపంచ మహాసంగ్రామము మొదలైన వాటిచే వైజ్ఞానిక యుగపు రోజులు దగ్గిరపడినవి యని సంశయగ్రస్త హృదయులగు వారిలో జనించిన భయము స్థిరీకృతమైనది.

గతయుగపు బౌద్ధికవాద ప్రవృత్తి విజ్ఞాన దుర్వినియోగముతో జట్టుగూడి, ప్రస్తుతకాలపు మానవత్వ వాదమును ఉదారవాద (liberalism) దృక్పథము స్వీకరించినదిగా చేసినది. మానవ జీవితము, మానవ ప్రవృత్తి పవిత్రములు అను విశ్వాసము, పౌర స్వేచ్ఛయందు గౌరవ భావము, సంఘ భౌతిక పురోగతి, ఉన్నత పురుషార్థముల మధ్య సమతులితస్థితిని నెలకొల్పుటయందు ఆదరము, చిరస్థాయి యగు ప్రపంచ వ్యవస్థను స్థాపించుట కున్న ఉత్సుకత ఇవి నేడు మానవత్వవాద ఘటకములుగా రూపొందినవి. వీటన్నిటియందు గ్రీకు సభ్యతా ప్రభావము నిరతిశయము. కీర్తిశేషుడు, మానవత్వవాది యగు గిల్బర్టు మర్రే తానే గ్రీకు విజ్ఞానవేత్త యగుట ఆగంతుక సంఘటన కాదు. గ్రీకులకు ప్రధాన లక్షణములైన బౌద్ధికోత్సుకత, కళాదృష్టి ఈతని దృక్పథమును విస్తరింపజేసినవి. ఆతని అంతర్జాతీయ మహత్త్వమునకు కూడ డైయోజనీస్ ఆచార్యత్వమున సినిక్కులు వెల్లడిచేసిన దార్శనిక భావ సంపద కారణమైనది. డైయోజనీస్ నగర రాజ్యముల సంకుచిత దృష్టిని గర్హించి అతి విస్తృత సార్వజనీన దృక్పథమును ప్రశంసించినాడు.

కీర్తిశేషుడగు మానవేంద్రనాథరాయ్ (M. N. Roy) యొక్క మౌలిక మానవత్వ వాదము (radical humanism) మానవత్వ వాదమునకు ఏకదేశ రూపము. మానవ వ్యక్తిత్వము, మానవుడే తన జీవితమునకు పరమలక్ష్యము అను దృష్టిని నిరసించిన గతి తార్కిక భౌతికవాద ధోరణి యను కూట యంత్రమునుండి విడిపించుకొనినవారు చాల మంది ధీమంతులు మార్క్సు వాదము ఆచరణయోగ్యము కాదని నిరసించినారు. మానవ పురుషార్థముల పునః ప్రతిపాదనను అధిభౌతికమని అంగీకరించబడినదియు, ఆర్థిక, సాంఘిక న్యాయ స్థాపనను ఆమోదించునదియు అగు సిద్ధాంతముగా రూపొందించుటయందే మౌలిక బుద్ధివాదులు బద్ధపరికరులై యున్నారు. అధికారమును చేజిక్కించుకొనుటయందు, పాక్షిక పరిభాషయందు, దానికి గల అంధాభినివేశమునందు మానవత్వ స్వభావమును, ప్రయోజనమునుకూడ మార్క్సు వాదము మరచినది. దీని ప్రతివిధానమే మౌలిక మానవత్వవాదుల ఆశయము.

అస్తిత్వవాదము మానవత్వ వాదముయొక్క మరియొక రూపము. అస్తిత్వవాదము వైయక్తికాస్తిత్వవాద సమస్యా పరిష్కారమునకు ఇప్పుడే ఇచ్చటనే ప్రాధాన్యము నొసంగును. అందువలన దీని దృష్టి వాస్తవికముగా మానవత్వవాద భావ ప్రేరిత మని పరిగణించబడుచున్నది.

ఆర్. చం. రావు.

మాయ : బ్రహ్మ సచ్చిదానంద స్వరూపము. జగత్తు పరిణామి, అంతవత్తు, నశ్వరము అయినది. ఏ అతిభౌతిక వాదికైనను - అందులో అద్వైతికి ముఖ్యముగా - ఒక సమస్య ఉత్పన్నమగును. పరిణామాత్మకమగు ప్రపంచమునకు, నిత్యమగు బ్రహ్మమునకు గల సంబంధము ; అనగా ఒకటి ఎట్లు అనేకమైనదను సమస్య. అద్వైతి ఈ ప్రపంచ నానాత్వము బ్రహ్మ వివర్తముగా భాసించుచున్నదని చెప్పును. లోక సామాన్య మగు కారణతా భావము జగదుత్పత్తిని వివరించుటకు సమర్థము కాదు. బ్రహ్మము జగత్తునకు నిమిత్త కారణము గాని, ఉపాదాన కారణము గాని కాదు. కారణము మార్పునకు లోనుకాకుండగ కార్యముగా పరిణమించదు. సామాన్యార్థములో బ్రహ్మమును జగత్తునకు కారణ మనినచో బ్రహ్మము పరిణామి యనవలసివచ్చును. కాని బ్రహ్మము అపరిణామి. అందుచేతనే పాలనుండి పెరుగు వచ్చు ద్రవ్య పరిణామరీతిగా కాక, త్రాడును పాముగా భ్రమించు వివర్త రీతిగానే దృశ్యమాన ప్రపంచమును వివరించుటలో సౌలభ్య మెక్కువ గలదు. రజ్జు సర్ప భ్రాంతిలో పాము కనుపించును. అట్లే బ్రహ్మమునందు జగత్తు అగపడుచున్నది. అక్కడ ఉన్నదిమాత్రము రజ్జువే. అట్లనే బ్రహ్మము కూడ. రజ్జువు సర్పాభాసవలన ఏ వికారమును చెందలేదు. ఆ రీతిగనే జగదాభాసవలన బ్రహ్మము ఎట్టి మార్పునకును లోనుగాదు. వెలుగు సాయమున త్రాడును గుర్తింపవచ్చును. అదే విధముగ జ్ఞానము లభించిన వెంటనే అద్వితీయ

తత్త్వానుభవము కలుగుచున్నది. భ్రాంతిజన్య మగు సర్పము వాస్తవమైనదికాదు. ఏలన రజ్జువు ప్రత్యక్ష జ్ఞానమువలన బాధిత మగుచున్నది. అట్లే మాయాకల్పితమగు ప్రపంచము బ్రహ్మజ్ఞానము లభించుటవలన బాధిత మగుచున్నది. ఆభాస సర్పమువలె భ్రాంతికాలమున మాయాకల్పిత జగత్తు అగపడుచున్నది. అగపడుటవలన అది అసత్యము కాదు. ఏలన వంధ్యాసుతుడు వంటి బొత్తిగా లేని వస్తువు అగుపడనే అగుపడదుకదా. అందువలన మాయ, దాని కార్యమగు ప్రపంచము ఉందని గాని, లేదని గాని చెప్పుటకు వీలులేదు. కాన అది అనిర్వచనీయ మని అద్వైతులందురు.

మాయ బ్రహ్మయొక్క శక్తి. అది బ్రహ్మ భిన్న తత్త్వము కాదు. అట్లయినచో బ్రహ్మైకత్వము బాధిత మగును. చిత్తు, జడముల తాదాత్మ్యము కుదురదు గనుక మాయా, బ్రహ్మలు అభిన్నములు కావు. మాయాబ్రహ్మలు భిన్నము, అభిన్నము అని ఏకకాలమున చెప్పుట స్వవచన వ్యాఘాత మగును. ఈ మాయ ప్రపంచ భ్రాంతికి ఉపాదాన కారణ మగుచున్నది. శ్రుతి, సంప్రదాయము, ప్రత్యక్షానుభూతి, అనుమాన జ్ఞానము, అర్థాపత్తి ప్రపంచ మిథ్యాత్వమునే నిరూపించుచున్నవి. మాయను ఉపాదాన కారణముగా తెలుసుకొను మని శ్వేతాశ్వతరోపనిషద్వాక్యము. భగవద్గీత పరాత్పరుని మాయ దురత్యయ మనుచున్నది. అనుపలబ్ధి కూడ ప్రపంచ మిథ్యాత్వ నిరూపకము. అనుమానముకూడ వస్తువుల పరస్పరావగాహి సంబంధమును, వాటి ఐకాత్మ్యమును నిరూపించును. అర్థాపత్తి ప్రపంచోత్పత్తి లయములు మిథ్యాత్వమును అంగీకరించిన గాని విశదము కావని వాకొనును. అనగా ఉత్పత్తి, నాశములు గల వస్తువు లన్నియు మిథ్య యగుటయే దానికి కారణము. కనుపించుచు మనలో మార్పులు కలిగించుచున్నది గనుక జగత్తు నిశ్చయముగా అసత్య మని చెప్పుటకు వీలుకాదు. అనిర్వచనీయ మగు మాయకు వైచిత్రి పరిధానము, దుర్జ్ఞేయత్వము దాని స్వభావము.

ఈ జగత్తును మూడు రకములుగా దర్శింపవచ్చును. జగత్స్వభావమును నిర్ణయింపబూనుకొను అతి భౌతిక వాది కిది అనిర్వచనీయముగా తోచును. పామరున కిది సత్యముగనే కనిపించును. కేవలము ఆత్మజ్ఞాన సంపన్నులగువారికి మాత్రమే ఇది మిథ్య యగును.

మాయకు ఆవరణ, విక్షేపము లను రెండు శక్తులు గలవు. ఒకటి ఆత్మకు ఆవరణమును కల్పించును. రెండవది జగత్తును విక్షేపించును. ఇది ఆత్మ స్వరూపమును మరుగుపరచి, క్షుత్పిపాసల కతీతమగు, విచక్షణదృష్టి గోచర మగు ఆత్మ లేదని సామాన్యులు అజ్ఞానములో భావింపునట్లొనర్చును. దాని విక్షేప స్వభావము సత్యముపై అసత్యమును ఆరోపించి, అనాత్మ ఆత్మగా నగుపడునట్లు చేయును. అంతఃకరణము, జ్ఞానేంద్రియములు, కర్మేంద్రియములు, శరీరము, బాహ్యార్థములు వీటన్నింటి లక్షణములు సాక్షిపై ఆరోపించుటవలన 'నేను', 'నాది' అను భావములు ఉద్భవించినవి. మహదేవన్.

మార్కస్, ఒరీలియస్ ఆంటోనియస్ (క్రీ. శ. 121 - 180) : రోమన్ చక్రవర్తి, స్టోయిక్ దార్శనికుడు, రచయిత. ఆచరణలో కూడ స్టోయిక్ మతమునే అనుసరించెను. అయితే ఈయన తన మానవతా దృష్టిని మాత్రము వీడ లేదు.

మార్కస్ ఒరీలియస్ ఆంటోనియస్ (క్రీ.శ. 121-180)

ఈయన తన దర్శనమును 'చింతనలు' (Reflections or Meditations) అను గ్రంథమున నిక్షేపించెను. ఆయన దృష్టిలో జీవిత లక్ష్యము సుఖము కాదు; శాంతి, సమచిత్తము. దీనికి సాధనములుగా మానవుడు వివేకము, న్యాయము, స్థైర్యము, మితాచారము అను నాలుగు ధర్మములను అలవర్చుకొనవలెను. కె. రా. కృ.

మార్క్సు, మార్క్సువాదము (Marx and Marxism) మార్క్సు, కార్ల్ హైన్రిఖ్ (1818-1883) : ఆధునిక విప్లవాత్మక సామాజిక వాదమును, కమ్యూనిజము (సామ్యవాదము) ను స్థాపించెను. జర్మను యూదు జాతీయుడు. ట్రీర్‌లో జననము. 1843-45 ల మధ్య పారిస్‌లో ప్రూథన్ (Proudhan) రచనలను అధ్యయనము చేసి, సామాజిక వాదిగా మారెను. ఇచ్చటనే ఆయన తరువాత తనకు జీవిత స్నేహితుడుగా, భాగస్వామిగా నుండిన ఫ్రీడ్రిఖ్ ఎంగెల్స్‌ను కలిసికొనెను. తరువాత ఫ్రాంసునుండి బహిష్కరింపబడి లండన్‌లో స్థిర నివాస మేర్పరచుకొనెను. ఎంగెల్స్‌తో కలిసి 1847 లో 'కమ్యూనిస్టు మానిఫెస్టో' అను నివేదిక వ్రాసి ప్రచురించెను. 'అంతర్జాతీయ కార్మిక సంఘము' నకు నాయకుడుగ నుండెను. 'దాస్ కాపిటల్' అను ప్రఖ్యాత అర్థశాస్త్ర గ్రంథమును రచించెను.

మార్క్సు వాదము : మానవ చరిత్రను, విస్తృతమైన దాని వివిధ పరిణామ దశలను కార్యకారణ సంబంధము

ద్వారానే వివరింప వీలగునని మార్క్స్ నమ్మెను. 'ప్రస్తుత ప్రపంచ వ్యవస్థ ఎట్లు వచ్చినది? కాలక్రమేణ ఈ వ్యవస్థ మరొక ఉత్తమమైన వ్యవస్థలోనికి ఎందుకు, ఎట్లు పరిణమించును?' అను విషయములను వివరించు నను అర్థములో మార్క్స్‌వాదము శాస్త్రీయ సిద్ధాంతముల సంపుటియని చెప్పబడినది.

మార్క్స్, కార్ల్ హైన్రిఖ్
(క్రీ. శ. 1818 – 1883)

మార్క్స్ వాదములో ప్రధానముగా నాలుగు సిద్ధాంతములు గలవు:

1. హెగెల్ నుండి గ్రహింపబడి, తార్కిక భౌతిక వాదముగా రూపాంతరీకరింపబడిన తార్కిక దర్శనము. దీని నాధారముగా గొనియే చరిత్రను భౌతికవాద దృక్పథములో వ్యాఖ్యానించుట జరిగినది. 2. రాజకీయ, ఆర్థిక వ్యవస్థ. విలువనుగురించిన శ్రామిక సిద్ధాంతము. పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థా విశ్లేషణము, అధిక మూల్య సిద్ధాంతము - ఇవియు, వీనినుండి వచ్చు పర్యవసానములును ఈ వ్యవస్థలోని ప్రధానాంశములు. 3. వర్గముల మధ్య పోరాటము, విప్లవము, రాష్ట్రము వీటిని గురించిన సిద్ధాంతము. 4. నైతిక వ్యవస్థ-దీని నాధారముగాగొని వ్యక్తిని గురించిన ఒక క్రొత్త భావము వెలువడినది.

1. ద్వంద్వ తార్కిక భౌతికవాదము (dialectical materialism): 'డయలెక్టిక్' ద్వంద్వ తార్కిక అను పదమును 'వ్యతిరేకముల సంయోజన సిద్ధాంతము'గా నిర్వచింప వచ్చును. ఈ పదమునకు పూర్వము గ్రీకు భాషలో వాద ప్రతివాద విద్య యను అర్థము ఉండెను. ఆ విద్యయొక్క లక్ష్యము వాది ప్రతివాదుల యుక్తులలోని వచన విరోధములను బయట పెట్టుచు సత్యమును చేరుట. ఈ తార్కిక పద్ధతిలో ఒక వాక్యమును ప్రతిపాదించిన తరువాత దానిని విమర్శించుటయు, ప్రతిఘటించుటయు జరుగును. ఈ రెండు వ్యతిరేక వాక్యముల సంఘర్షణ మధ్యనుండి ఒక క్రొత్త వాక్యము ఉదయించును. ఈ క్రొత్త వాక్యము పూర్వపు రెండు వాక్యములను తనలో నిమిడ్చికొనుచు, అవి ప్రతిపాదించు సత్యముల కతీతమగు సత్యమును నిరూపించును కూడను. ప్రతి వాక్యము పరిపూర్ణతకు జేర ప్రయత్నించును. కాని చేర జాలదు. ప్రతి సంయోగ దశలోను వాక్యార్థము అభివృద్ధి చెందుచు పరిపూర్ణతను చేరుటలో మరొక మెట్టు పైకిపోవును. తార్కిక ప్రక్రియ ఈ విధముగ ఒక అవిరతమైన, అంతములేని ప్రక్రియ. ప్రతిజ్ఞ, నిషేధము, సంయోగము అను మూడు ప్రధాన దశల ద్వారా ఈ ప్రక్రియను వ్యక్తము చేయవచ్చును. ప్రతి సంయోగము తిరిగి ఒక ప్రతిజ్ఞ యగును. ఈ విధముగా అవిరతమైన ఒక పరిణామ ప్రక్రియ జరుగును.

హెగెల్ భావవాదము నంతటిని మార్క్స్ తిరస్కరించినప్పటికి, ఆయన తర్కమును మాత్రము స్వీకరించి తన స్వప్రయోజనముల కొరకై దానిని మార్క్స్ వినియోగించుకొనెను.

'మానవుల చైతన్యము వారి అస్తిత్వమును నియమించుట లేదు సరికదా, దానికి వ్యతిరేకముగా - సంఘములో వారి ఉనికియే వారి చైతన్యమును నియమించుచున్న'దని మార్క్స్ చెప్పెను. ఈ విధముగా చరిత్రను వ్యాఖ్యానించుటలో మార్క్స్ భౌతికవాదమునకును, హెగెల్ భావవాదమునకును విభేదము గలదు.

చలన స్వభావముగల భౌతిక ద్రవ్యము మూల వస్తువని మార్క్స్ వాదించెను. తార్కిక చలన ప్రక్రియ ద్వారా భౌతిక ద్రవ్యము పరిణామము చెందు నని మార్క్స్ అభిప్రాయపడెను. మార్క్స్ తార్కిక భౌతిక వాదములో భౌతిక ద్రవ్యము సచేతనమైనది; అది తన అంతరస్వభావములోని ఒకానొక ఆవశ్యకత వలన చలనములో నుండును. ద్వంద్వ తర్కము (dialectic) ను మార్క్స్ చారిత్రకానుభవ రంగమునకు కొనిపోయి, ప్రతిజ్ఞ, నిషేధము, సంయోగము అను అనుక్రమములో నున్న దశలు భావములకు చెందినవి గావనియు యథార్థ భౌతిక శక్తులకు చెందిన వనియు నిరూపించెను.

ప్రకృతినుండి తన జీవితావసరములను సంపాదించుటకైన క్రియాత్మక సంఘర్షణలో మానవుడు ప్రకృతిని గురించిన జ్ఞానమును పొందుచున్నా డనునదియే మార్క్స్ భౌతికవాద సారము. ప్రకృతితోటి మన సంఘర్షణ యొక్క ఫలితములే మన భావములు. ఈ సిద్ధాంతము మార్క్స్ వాదములోని మూల సిద్ధాంతమునకు మనలను కొనిపోవును. ఇది ఆలోచన, ఆచరణ - వీని ఐక్యమును గురించిన సిద్ధాంతము. ఆచరణ ఆలోచనయొక్క ప్రబోధము నొంది దానిద్వారా విస్తరింపబడవలెను. అట్లే ఆలోచన ఆచరణచే నియంత్రితము, నిరుద్ధము అగును. మార్క్స్ వాదము భావముల మహత్త్వమును ఉపేక్షించుట లేదు; అయితే దాని ముఖ్య లక్ష్యము ఆ భావములను సాధించుటకు వలసిన భౌతిక పరిస్థితుల అనుశీలన.

చారిత్రక భౌతిక వాదము, లేదా చరిత్రను భౌతిక వాదముగా వ్యాఖ్యానించుట యనిన, తార్కిక భౌతిక వాదమును సామాజికాభివృద్ధికి అన్వయించుట. మార్క్స ఇట్లు వ్రాసెను: 'జీవిత సాధనములను సామాజికముగా ఉత్పత్తి చేయుటలో మానవ సంకల్ప నిరపేక్షము, నియతము, అవశ్యము అయిన సంబంధములను మానవులు కల్పించుకొందురు. మానవుల ఉత్పత్తి శక్తుల వికాసములోని ఒక నియత దశ కనుగుణముగా నుండు ఔత్పత్తిక సంబంధములే మానవులలోని ఈ పరస్పర సంబంధములు. ఈ ఔత్పత్తిక సంబంధముల సమూహమే సంఘముయొక్క ఆర్థిక నిర్మాణము; ఈ ఆర్థిక నిర్మాణము నాధారముగా గొనియే శాసన నిర్మాణము, రాజకీయ నిర్మాణము జరుగును. వీనికి అనుగుణముగా సాంఘిక చైతన్యము యొక్క అనేక విస్పష్ట రూపములు గలవు.' ఇదియే మార్క్స చారిత్రక భౌతికవాద సారము.

మార్క్స భౌతిక వాదములో ఒక అర్థయుతమైన అంశము ఆర్థిక నియతి వాద సిద్ధాంతము. సంఘములో మానవుడు ఆక్రమించుకొను ఆర్థిక స్థానముచే సృష్టింపబడిన మానవ ప్రవర్తనలోని పరిమితులలో చారిత్రక వికాసమును నియమించు వాస్తవిక శక్తులు గలవు. ఉత్పత్తి కావశ్యకమైన ప్రయోగపద్ధతులు, అనగా ఉత్పత్తి సాధనములు, పనిముట్లు, యంత్రములు మొదలగునవి ఉత్పత్తి కావశ్యకమైన భౌతిక సాంస్కృతిక పరిస్థితులు (ఫలవంతమైన నేల, వాతావరణము, చారిత్రక ప్రభావములు మొదలగునవి) మానవులలో కొన్ని ఔత్పత్తిక సంబంధములను (ఉదాహరణము: భూస్వామికి, రైతులకు మధ్య సంబంధము; పారిశ్రామికునికి, వేతనము కొరకై శ్రమించు శ్రామికునికి మధ్య సంబంధము) ఉద్భవింప జేయుచున్నవి. ప్రధానముగా ఈ ఔత్పత్తిక సంబంధములే ఒక యుగములోని మొత్తము సాంస్కృతిక వ్యవస్థను-అనగా ఆ యుగపు నైతిక, మత, సాంఘిక, రాజకీయ భావములను నిర్ణయించుచున్నవి. ఉత్పత్తి విధానములోని మార్పులు సాంఘిక నిర్మాణములోని ప్రధాన రూపములలో మార్పులను కలుగజేయుచున్నవి. ఆలోచన, సంఘము, మతము మొదలైనవాని ప్రాదుర్భావమును కనుగొనుట మార్క్స లక్ష్యము గాదు. సంఘమును గురించిన విషయములలో మార్పులు, వాటి వికాసము - వీనియందే ఆయన కాదరము మెండు. ఆర్థిక శక్తులే చరిత్రగతిని నియమించునని మార్క్స నిశ్చితాభిప్రాయము.

మార్క్స యొక్క యథార్థ దర్శనమును ఈ క్రింది విధమున సంగ్రహించ వచ్చును: "ఏదైన ఒక క్షణములో సాంఘిక జీవనమును నియమించుచున్న ఆర్థిక శక్తుల స్వభావమును తెలిసికొని, అర్థము చేసికొనగలిగిన యెడల లేదా ఏదైన వ్యవస్థలోని గుప్త తర్కమును అనుశీలన ద్వారా బహిరంగ పరచగలిగిన యెడల, దాని పరిణామ దశను, ఆ దశయందు కన్పట్టు వ్యతిరేకములను వెలిబుచ్చ గలిగిన యెడల తరువాతి దశ యొక్క స్వభావమును, ఇప్పుడున్న వ్యవస్థలో గుప్తముగా గల పరిణామముల ధోరణిని మనము తెలిసికొన వచ్చును. అంతేగాక, దాని కనుగుణముగ మానవ జీవిత కార్యక్రమమును, సంవిధానమును సిద్ధపరచుకొన వచ్చును.

2. మార్క్స అర్థ శాస్త్రము: విలువను గురించిన శ్రామిక సిద్ధాంతము నాధారముగా చేసికొని మార్క్స ఈ క్రింది పర్యవసానమునకు చేరెను: "ఏదైన వస్తువు యొక్క విలువను పారిమాణికముగ నిర్ణయించునది దాని ఉత్పత్తికి సాంఘికముగా ఆవశ్యకమైన శ్రమ కాలము." ఆయన అధిక మూల్య (surplus value) సిద్ధాంత మీ క్రింది విధముగా నున్నది: పెట్టుబడిదారుడు లాభార్జనోద్దేశ్యముతో శ్రామికుని పీడించును. కేవల జీవనాధారమునకు వలయు వేతనము మాత్రమే పెట్టుబడిదారు నుండి శ్రామికునికి దక్కును. శ్రామికుని కీయబడిన దానిపైన మిగిలిన విలువ (ఈ విలువ కూడ శ్రామికునిచే సృష్టింపబడినదే) పెట్టుబడిదారునిచే అపహరింపబడు చున్నది. ఇట్లు మిగిలిన విలువనే మార్క్స అధిక మూల్యమని పిలచెను. వర్గయుత సమాజములో అధిక మూల్యము దోపిడి వలన వచ్చినది. ఇదియే లాభ మంతటికిని మూలమని మార్క్స భావించెను.

చారిత్రక పరిణామములో ఒక అంశము పెట్టుబడిదారీ విధానము. ఇది కొన్ని పరిస్థితులలో మాత్రమే అభివృద్ధి చెందగలదు. మానవ ప్రవృత్తి క్షేత్రము లన్నిటిలోను ఈ విధానము అద్భుతమైన పురోగతిని చూపినది. కాని పెట్టుబడిదారీ విధానము స్వభావము చేతనే తనకు వ్యతిరేకమగు పరిస్థితులను తానే పెంపొందించు కొనును. పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థ పరిణామములో మూడు ముఖ్య నియమములను మార్క్స గుర్తించెను.

(1) పెట్టుబడి కూడబెట్టు నియమము: స్పర్ధ పెట్టుబడి ఎక్కువ చేయుటకు, శ్రమను తగ్గించు యంత్రములద్వారా వస్తువులను చౌకగా ఉత్పత్తి చేయుటకు ప్రోత్సహించును.

(2) పెట్టుబడి కేంద్రీకరణ నియమము: వ్యాపారములో పోటీ వలన పెట్టుబడిదారుల సంఖ్య క్షీణించును. ఏలన వారిలో బలహీనులైన వారు బహిష్కరింపబడి శ్రామిక వర్గములో చేరుదురు.

(3) క్రమ వర్ధమాన దారిద్ర్య నియమము: పెట్టుబడిదారీ విధానము పెరుగుచున్న కొలదియు శ్రామిక వర్గ దారిద్ర్యము హద్దు లేకుండ పెరిగి పోవును. దీనితో పాటే శ్రామిక వర్గ విప్లవము అభివృద్ధి చెందును. శ్రామిక వర్గములోని మనుజుల సంఖ్య, వారిలోని క్రమశిక్షణ, ఐకమత్యము నానాటికి పెరుగును. పెట్టుబడిదారీ ఉత్పత్తి విధానము ద్వారానే శ్రామిక వర్గము సంఘీకృత మగును. పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థలోని ఏక హస్తాధికారము (monopoly) దానితోపాటే, దాని క్రిందనే వర్ధిల్లిన ఉత్పత్తి విధానమునకు ఆటంక మగును. ఉత్పత్తి సాధనముల కేంద్రీకరణము, శ్రామికుల సంఘీభావము - ఈ రెండును చివరకు పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థను వ్యతిరేకించుటకు త్రోవ దీయును. పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థ విచ్ఛిన్న మగును. పై రెండును పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థలలోని వ్యక్తి స్వత్వ విధానమును అంతరింప జేయును. అనగా - "దోపిడిదారులే దోచుకొనబడుదురు." పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థ అనివార్యముగా పతనమొందు నని నిరూపించుటయే మార్క్సు లక్ష్యము. ఈ విషయమై దృఢ విశ్వాసము గలవాడై భావి వర్గ రహిత సమాజమునకు కేంద్రస్థాన మగు శ్రామిక వర్గము కొరకు ఒక క్రొత్త ఆచరణాత్మక సిద్ధాంతమును, దర్శనమును, కల్పించుటకై తన కాలములో అధిక భాగమును వినియోగించెను.

3. వర్గ సంఘర్షణ (class struggle), విప్లవము (revolution), రాష్ట్రము - వీటిని గురించిన మార్క్సు సిద్ధాంతములు: మార్క్సు దృష్టిలో ఏ కాలములోని ఉత్పత్తి శక్తులైనను కొన్ని ఔత్పత్తిక సంబంధములను అభివృద్ధిపరచు ననియు, ఈ సంబంధములు ఎల్లప్పుడును సమాజమును వర్గములుగా విభజించు దోపిడి సంబంధములే ననియు, మనము చూచి యున్నాము. మార్క్సు చింతనలో సామాజిక పరిణామముయొక్క సారము వర్గ సంగ్రామ నియమమే. సంఘముపై మానవులు నెరపు ప్రభావములో ఒకానొక నియత సంబంధము గల సాంఘిక సమూహమే వర్గము. ఒక సమాజములో ఎన్ని స్పష్టమైన సాంఘిక తర తమ దశ లుండునో, అన్ని వర్గము లుండును. సంఘములో మనుజుల కున్న పలుకుబడిలోని భేదముల ననుసరించి వర్గము లుండును. కమ్యూనిస్టు మానిఫెస్టో (సామ్యవాద నివేదిక) క్రింది ఉక్తితో ప్రారంభమగును. "ఇంతవరకు ఉనికిలో గల సమాజము యొక్క చరిత్ర వర్గ సంగ్రామ చరిత్రయే." మార్క్సు వర్గపోరాట సిద్ధాంతము రెండు ప్రధాన నియమములకు లోబడి యున్నదని గమనింప వలెను. 1. సాంఘిక ప్రమాణముగా నుండు వర్గమునకు గాక, వర్గ సంగ్రామమునకే మార్క్సు తన రచన లన్నింటిలోను ప్రాధాన్యము నిచ్చెను. 2. చరిత్రలోని అన్ని సంకట సమయములలోను సమాజమును స్థూలముగా రెండు వర్గములుగా-పీడించెడి వారు, పీడితులు అని - విభజింప వచ్చునని మార్క్సు నమ్మకము.

మానవులు తమ చరిత్రను తామే సృష్టించుకొను చున్నారని మార్క్సు చెప్పెను. ఉత్పత్తి శక్తుల అభివృద్ధిలో కనబట్టు ప్రతి దశయును ఆ ఉత్పత్తి శక్తులను సమర్థముగా ఉపయోగించుట కనుగుణమైన ఆర్థిక వ్యవస్థతో సంప్రదించు చున్నది. చారిత్రకముగా ప్రతి ఆర్థిక వ్యవస్థయు కొన్ని వర్గసంబంధముల రూపమున నుండును. ఔత్పత్తిక శక్తులు మారుచున్న కొలదియు, ఇంతవరకు ఆ శక్తులను నియంత్రించుచుండెడి వర్గమునకును, ఆ శక్తులను మరింత సామర్థ్యముతో నియంత్రింపగల మని చెప్పు మరియొక వర్గమునకును స్పర్థ సంభవించుచున్నది. కాని ఇది వరకు ఉత్పత్తిని ఎక్కువ చేయుటకు తమకున్న శక్తివలన అధికారమును చేజిక్కించు కొనిన వర్గమువారు పురోగతి కది ఆటంకముగా నాచరించు చుండినను, తమకున్న ఆ అధికారమును బుద్ధిపూర్వకముగా వదలు కొనరు. తన వశములో లేని యొక అంతరావశ్యకత చేత పరిపాలించు వర్గము పీడిత వర్గమును పెంచును. కాలక్రమేణ ఈ పీడిత వర్గము క్రొత్త ఉత్పత్తి శక్తుల తరపున పని చేయును. తన వర్గమును సృజించిన వర్గముతో సామర్థ్యముతో పోటీకి దిగును. ఈ విధముగా అన్ని కాలములందును, వర్గ సంగ్రామము సమాజ వ్యవస్థలో మార్పులను తెచ్చును. ఇట్లు సమాజములో అధికార స్వీకారమునకైన వర్గముల మధ్య పోరాటములుగా చరిత్రలో ద్వంద్వ తర్కము (dialectic) పనిచేయు చున్నది. చరిత్ర గతిలో వర్గములే సత్యములుగాని వ్యక్తులు గారు. మానవులు ప్రపంచమును మార్చు ప్రక్రియలో వాడుక చేసెడు సాధనము వర్గ సంగ్రామమే. పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థ విచ్ఛిన్న మొందుట అనివార్యమనియు, భావి సమాజమునకు మూలమును, భవిష్యత్తును తమ చేతిలో నుంచుకొను వారును శ్రామిక వర్గమేననియును మార్క్సు నమ్మెను. అయితే పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థ సహజముగానే విచ్ఛిన్నమగు నప్పటికిని, అది సమాజవాద వ్యవస్థను సృష్టింపదు.

వర్గ సంగ్రామ సిద్ధాంతము ద్వారా మానవ సంకల్ప భావమును, పరిసరములకు సాపేక్షముగా దానికి గల స్వాతంత్ర్యమును, సాంఘిక పరిణామ ప్రక్రియలో దాని స్థానమును మార్క్సు తన సిద్ధాంతములో ప్రవేశ పెట్టెను. మార్క్సు విధి నియతివాది (fatalist) కాడు. మార్క్సు వాదము వక్రదర్శనము (cynicism) కూడ కాదు. శ్రామి

కులు వారి చారిత్రక కర్తవ్యమును గుర్తించునట్లు చేయు నుద్దేశ్యముతో నిర్మాణాత్మకము, బుద్ధి పూర్వకము అయిన ఒక రాజకీయ ఆచరణ కార్యక్రమమును మార్క్సు సూచించెను. ఈ కార్యక్రమము పరిణామాత్మకము, విప్లవాత్మకము కూడను. పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థయొక్క వినాశము నుండి క్రమముగా ఉద్భవించునదిగా సమాజవాద వ్యవస్థను ఈ కార్యక్రమము పరిగణించును. శ్రామిక వ్యవస్థ, పెట్టుబడిదారీ వ్యవస్థ వీటి మధ్య తీరని వైరుధ్యమును ప్రధానముగా చూపున దగుటచే ఈ కార్యక్రమము విప్లవాత్మకము. పరిస్థితులు అనుగుణముగా నున్నప్పుడు ఈ కార్యక్రమము తన లక్ష్యమును సాధించుటకొరకై క్రౌర్య పద్ధతులను అవలంబించుటకు కూడ సిద్ధపడును. ఉన్న సాంఘిక వ్యవస్థకు ప్రామాణికత లేకపోయినప్పుడు విప్లవమునకు కాల మాసన్న మయిన దని మార్క్సు అభిప్రాయము.

పరిపాలకవర్గము యొక్క కార్యక్రమములను నిర్వర్తించు నిర్వాహక వర్గముగా మార్క్సు రాష్ట్రము (state) ను పరిగణించెను. రాష్ట్రము ప్రధానముగా ఒక వర్గము ఉపయోగించు బలాత్కార సాధనము. మార్క్సు సిద్ధాంతములో సంఘమందు గల ఉత్పత్తి శక్తుల సృష్టియే రాష్ట్రము. వర్గ సంగ్రామ నిర్ణీతమైన ఔత్పత్తిక శక్తులన్నియును రాష్ట్రమందు ప్రతిబింబించును. తన సైన్యముతోను, శాసన వ్యవస్థతోను, రక్షక భట సైన్యముతోను, ఇతర విధములైన భౌతిక, నైతిక నిగ్రహములతోను తాను రక్షించు నటువంటి ఆర్థిక వ్యవస్థను పాలించు సాధనమే రాష్ట్రము.

శ్రామిక వర్గము పెట్టుబడిదారీ విధానమును త్రోసి రాజని, వర్గ రహిత సమాజమును స్థాపించు నని మార్క్సు భావించెను. బూర్జ్వా* (Bourgeois) రాజ్యమును రద్దు చేసిన తరువాత, సామ్యవాద సమాజమును స్థాపించుటకు పూర్వము 'శ్రామిక వర్గ నియంతృత్వ' మని మార్క్సు పిలిచి నటువంటి ఒక దశ గలదు. ఇది సామ్యవాద సమాజము వైపునకు పోవు చరిత్ర గతిలో ఒక తాత్కాలిక దశ మాత్రమే. ఈ తాత్కాలిక మధ్య దశలో కూడ రాష్ట్రము నిగ్రహ సాధనముగనే యుండును. అయితే ఇప్పుడు రాష్ట్రము స్వల్ప సంఖ్యాకమైన పెట్టుబడిదారీ వర్గమునకు వ్యతిరేకముగా అధిక సంఖ్యాక శ్రామిక వర్గము తరపున నిగ్రహ సాధనముగా పని చేయును. సామ్యవాదముయొక్క అత్యున్నత దశ యగు భావి వర్గ రహిత సమాజములో సమాజము యొక్క కెండాలపై "ప్రతివాని నుండి వాని సామర్థ్యము ననుసరించి, ప్రతివానికి వాని అవసరముల ననుసరించి" అను వాక్యము వ్రాయబడును. అట్టి సమాజములో వర్గ నిగ్రహ సాధనముగా రాష్ట్రము యొక్క ఆవశ్యకత నశించి పోవును.

4. మార్క్సు నీతి శాస్త్రము: నేటి వరకును సంఘము వర్గసంగ్రామ మందే నిమగ్నమై యుండుటచే నీతి యంతయు వర్గనీతిగనే రూపొందిన దని మార్క్సు సిద్ధాంతము. నైతికపు విలువలు పరిణామము చెందు ననియు, సమాజముయొక్క అభివృద్ధి ననుసరించి అవి మారు ననియు మార్క్సు నమ్మకము. మార్క్సు చింతనలో భావి వర్గరహిత సమాజమునకు దోపిడిలక్షణము లేనటువంటి ఒక నూతన నీతి ఆవశ్యకము. మానవుల భౌతిక, సాంస్కృతికావసరములను, వాంఛలను సాధ్యమైనంత తృప్తికరముగా తీర్చుటకు ఉపయోగ పడునవిగాను, లేదా ఉపయోగ పడనివిగాను కార్యముల విలువను నిర్ణయించు నియమములను ఈ నూతన నీతి ప్రతిపాదించు చున్నది. జీవనావసరములకై సంఘములో మానవుడు చేయు పోరాటమే ఈ నూతన నీతికి మూలము. సాంఘిక జీవిత సందర్భమునకును, సమాజములో వ్యక్తి తనజీవితమును సార్థకము చేసికొనుట కొరకై చేయు పోరాటమునకును పరస్పర సన్నిహిత సంబంధము గలదు. సంఘములోని ఈ రెండు శక్తుల ప్రవృత్తి ఫలితమే మార్క్సువాదములోని నూతన నీతి.

ఈ నూతన నీతికి మూలము జీవితావసర సాధన యని గుర్తించిన తరువాత వ్యక్తి, అతని జీవితపు విలువలు - వీటిని గురించిన ఒక క్రొత్త దృక్పథ మేర్పడును. సిసలైన మార్క్సువాదము వస్తుప్రగతిని సూచించు సిద్ధాంతము. తాను పాలుగొనుచున్న చరిత్రగతిని గురించిన సంపూర్ణమైన జ్ఞానమును అది వ్యక్తికి బోధించును. సంఘగతి యనెడు అనంతమైన రేఖలో వ్యక్తి ఒక బిందువు మాత్రమే. వ్యక్తి సంఘ శక్తుల ప్రభావ ఫలితమే. చరిత్ర గతిని గురించిన ఈ చైతన్యమే మార్క్సు దృష్టిలో వ్యక్తి యొక్క విశిష్ట గుణము.

'ఆచరణయే జీవిత సార' మని మార్క్సు అభిప్రాయము. తాను పాలుగొనుచున్న చరిత్రగతిని గురించిన చైతన్యమును కలిగియుండవలెనన్న వ్యక్తి సంపూర్ణముగా 'నిర్వ్యక్తీకరణ' స్థితిని లేదా నమ్రతను పొందవలెను. ఈ నిర్వ్యక్తీకరణ స్థితి లేదా నమ్రత, చరిత్రగతిని గురించిన జ్ఞానము - ఈ రెండును వ్యక్తియొక్క ఆలోచన, ఆచరణల నూతన సంయోజనమునకు త్రోవతీయును. చరిత్రగతి జ్ఞానము గల వ్యక్తి ఒక స్పష్టమైన లక్ష్యముతోను, ప్రయోజనముతోను సంఘములో ప్రవర్తించును. కష్టపడి సంఘ

* బూర్జ్వా = మధ్య వర్గము.

ములో ఒక స్థానమును సంపాదించుకొనును. ఉత్సాహముతో పనిచేసి సంఘ పరిణామప్రక్రియలో పాల్గొనును. చరిత్ర ప్రక్రియలో పాల్గొనుచున్నా నను ఉత్సాహమును వ్యక్తి అనుభవించును. అతని జీవితమున కొక క్రొత్త సార్థకత ఏర్పడును. వ్యక్తియందు గుప్తమైయున్న శక్తులు విమోచింపబడి, అభివృద్ధి చెందుటకు పూర్తి అవకాశ మీయబడును. మార్క్సు చెప్పిన భావి వర్గరహిత సమాజములో వ్యక్తియొక్క రూప మిది. తక్కిన అన్ని విధములైన రాజకీయ మతముల లక్ష్యమువలెనే మార్క్సు వాదము యొక్క లక్ష్యము కూడ "ప్రతి వ్యక్తియొక్క సంపూర్ణస్వేచ్ఛాయుత అభివృద్ధి సార్వభౌమ తత్త్వముగా గల సమాజము." కె. వేం.

మార్బర్గు సమావేశము (Marburg School): ప్రొటెస్టెంటు మతానుయాయులగు జర్మనీదేశస్థుల నందరిని ఐక్యము చేయుటకొరకు ఉద్దేశింపబడి, 1529 లో జరుపబడిన సమావేశమున కీయబడిన పేరు. ఈ సమావేశము ఏ పరిస్థితులలో జరిగెనో ఆ పరిస్థితులు, ఆ సమావేశ ఫలితములు - జర్మనీమత సంస్కరణ చరిత్రలో - ఈ సమావేశమును ప్రధానమైన దానినిగా చేసినవి.

ఈ సమావేశములో మార్టిన్ లూదర్, ఒకొలాంప్ పేడియస్, మెలాంక్ థన్, ఉల్రిఖ్, జ్వింగ్లి అనువారలు పాల్గొనిరి. త్రితయత్వము (trinity), క్రైస్తు వ్యక్తిత్వము, శ్రుతి సమర్థన, జల సంస్కారము (అభిషేకము), సత్కార్యములు, పాప నివేదన, ప్రభుత్వము - వీటిని గురించిన నూతన సిద్ధాంతములు ఈ సమావేశమునందు అంగీకరింపబడినవి. కె. రా. కృ.

మార్సెల్, గేబ్రియల్ (1887 —): ఫ్రెంచి నాటక రచయిత; భావవాదము నవలంబించిన దార్శనికుడు. ఈతని నాటకములు ఫ్రెంచి నాటక వాఙ్మయమం దితనికి ఉన్నత స్థానమును కల్పించినవి. అస్తిత్వ వాదము యొక్క క్రైస్తవమత వివరణ అని ఉపవర్ణించబడిన ఈతని దర్శనముపై బెర్గ్ సన్, నీట్షే, డాస్టొవ్ స్కీల ప్రభావ మెక్కువగా కలదు. జ్ఞాన సంగ్రహణ పద్ధతిని గురించిన సిద్ధాంత కల్పన, జ్ఞాన మూలములు, శ్రద్ధ, ఆంతర జ్ఞానముల మహత్త్వము - వీటి విషయమైన విచారమును ప్రధానముగా తన దర్శన గ్రంథములలో గావించెను. ప్రత్యేకముగా తనదే యగునది కాని, లేదా గణితశాస్త్ర నైశిత్యముతో నిర్మించ బడినదిగాని దర్శనశాస్త్రమును తాను రచించలేదని యనుచుండెడివాడు. 'జర్నల్ మెటఫిజికా' అను గ్రంథములో దినదినము తనకు తట్టిన దార్శనిక భావముల నుల్లేఖించుచు, తన దర్శన శాస్త్రమును విపులీకరించు నుద్దేశముతో ప్రారంభించెను. కాని ఇరువదియేండ్ల చింతన తరువాత తానాగ్రంథము నెప్పుడును వ్రాయ నను విషణ్ణ వినిశ్చయమునకు వచ్చెను. ఈతని అస్తిత్వవాదము కియెర్క్ గార్డ్ క్రైస్తవ అస్తిత్వవాదముతో కొన్ని పోలికల కనపర్చినను, మార్సెల్ సిద్ధాంతము దానికన్న సైద్ధాంతిక ఏకరూపతకు ఎక్కువ యత్నించినది. ఈతడు తన అస్తిత్వ వాదమును ఆచరణలో పెట్టుటకు యత్నించుటచే నితడు నిజమైన అస్తిత్వ వాది యనిపించుకొనెను.

మార్సెల్, గేబ్రియల్
(క్రీ. శ. 1887 —)

తన దర్శనమందు శరీరమునకు ప్రాధాన్య మిచ్చుటలో ఇతడు తక్కిన అస్తిత్వవాదులకన్న తన విలక్షణతను ప్రదర్శించెను. విషయి (subject), విషయ (object) స్వభావములను తనయం దిముడ్చుకొనిన దగుటచే, శరీరము బాహ్య ప్రపంచమునకు, ఆలోచనాత్మకమగు మనస్సునకు మధ్యస్థ వస్తువుగా నాచరించు చున్నదని చెప్పుటలో డేకార్టు పరిష్కరించలేని మనశ్శరీర ద్వైతము నీత డొక విధముగ పరిష్కరించ యత్నించెను.

తన సిద్ధాంతమందు నిరాశకు, నిర్వేదమునకు చోటీయకుండుటలో ఈతడు సార్త్రె మొదలగు నిరీశ్వర అస్తిత్వ వాదులకంటె విలక్షణుడు. ఈతని దృష్టిలో - తక్కిన కేథొలిక్ దార్శనికుల దృష్టిలో వలె నిరాశ యొక ఆగంతుక వికార హేతువు మాత్రమే. ఆశ జీవితమం దోతప్రోతమై యున్నది. అది జీవితముయొక్క సారభూత పరిస్థితి. 'ప్రాణికి ప్రాణన మెట్టి ధారకమో, ఆత్మకు ఆశ అటువంటి ధారకము అని నేను నమ్ముటకు సిద్ధముగా నున్నాను. ఆశయే లేని యెడల ఆత్మ అవసాదమునకు గురి యగును.' మార్సెల్ అస్తిత్వవాదము సార్త్రెదానికి భిన్నముగ మతముతో సంబద్ధమై యున్నది. ఇందిది యాస్పర్స్ సిద్ధాంతమునకు కొంత సదృశము. మే. వ. న.

మాల్ బ్రాన్ష్, నికొలా దె (Malebranche, Nichola de) (1638 - 1715): ఫ్రెంచి దార్శనికుడు, డేకార్ట్ దర్శన సంప్రదాయమునకు చెందినవాడు. మనోద్రవ్య, భౌతిక ద్రవ్యములమధ్య సంబంధములను గురించిన డేకార్ట్ ద్వైతవాదమును దాని తార్కిక పర్యవసానములకు కొనిపోయి దానిని తన సామయికవాదము

(occasionalism) తో అంతము చేసెను. (చూ. సామయిక వాదము). కె. రా. కృ.

మాహేశ్వరులు : మహేశ్వరుని (శివుని) ఆరాధకులు మాహేశ్వరులు. వీరు శైవులు, పాశుపతులు, కారుణిక సిద్ధాంతులు, కాపాలికులు అని నాలుగు తెగలుగా నున్నారు. కార్యము, కారణము, యోగము, విధి, దుఃఖాంతము అను పదార్థ పంచకమును ఈశ్వరుడు వీరలకు ఉపదేశించె నని వీర లందురు. ఈశ్వరుడు ప్రపంచమునకు నిమిత్త కారణ మని వీరి సిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాంతము "పత్యు రసామంజస్యాత్" అను బ్రహ్మసూత్ర భాష్యమందు శంకరులచే ఖండింప బడినది. మే. వ. న.

మిత్రమతము (Mitraism): క్రీస్తు పూర్వము, తరువాత కొలది శతాబ్దములవరకును అధిక ప్రచారములో నుండిన మతము. ఆర్య, పర్షియన్ పురాణ గాథలలో కాంతి, సత్యము - వీటికి ప్రాతినిధ్యము వహించు దేవతగా నుండిన 'మిత్ర' తరువాత సూర్య దేవతగా మారెను. ఈ దేవతను ఆర్యులు, పర్షియన్లే గాక, రోమన్లు కూడ పూజించుచుండిరి. బహుశః భారత దేశమునకు తరలి వచ్చిన ఆర్యులు వారి ఇరానియన్ తెగతో విడిపోవక పూర్వమే ఈ దేవతారాధన ప్రచారములో నుండెడిది.

'మిత్ర' మానవులకు ప్రియమైనవాడు. ఆర్యుల కాలమున ఈతని పేరు వరుణదేవతతో (మిత్రా వరుణులు) జతపరుపబడి యుండెను. వీరిద్దరును ఒకే స్వర్ణరథమునకు సారథులుగా నుండి, ఒకే విధమైన చింతనలు చేయుచుందురు. ఇద్దరును కలసి విశ్వ క్రమమును, ధర్మమును సంరక్షించుచు, మానవుల హృదయములకు, కార్యములకు సాక్షులుగ నుందురు. మిత్రావరుణుల నేత్రముగా సూర్యుడు చెప్పబడెను. ఆకాశమున నియత మార్గమున పయనము చేయు వీరల రథమే కాంతి. వీరు పాపమును శిక్షించు వారును, క్షమించువారును. ప్రతి దినము మానవులను నిద్రనుంచి మేల్కొలిపి, నిత్య కృత్యములకు వారిని ప్రోత్సహించుట మిత్రుని కర్తవ్యము. అదితి (అనంతాకాశము) పుత్రులగుటచే వీరు ఆదిత్యులైరి.

వైదిక మిత్రుడు, ఇరానీయుల మిత్రుడు వేరు గాదు. జొరాష్ట్రియన్ మతములో ఆర్మజ్ద్ (అహూర మజ్ద, ఈయనయే విశ్వమునకు మూలమగు అధిదేవత) కు, ప్రపంచమునకు 'మిత్ర' మధ్యవర్తిగా సంచరించును. దుష్టశక్తియగు అహ్రిమన్‌కు వ్యతిరేకముగా మిత్ర ఆర్మజ్ద్‌తో కలసి నిత్యము పోరాడుచుండును.

ప్లూటార్క్ కథనము ప్రకారము పాంపే చక్రవర్తి క్రీ. పూ. 68 వ సం. లో సైలీషియానుండి తెచ్చిన సముద్ర చోరులగు ఖైదీలచే ఈ మతము రోములో ప్రవేశపెట్టబడెను. రోమన్ సైనికులద్వారాను, వర్తకులద్వారాను, ప్రచారకులద్వారాను ఈ మతము రోములో బహు శీఘ్రముగా విస్తరించెను. రోమను చక్రవర్తులు కూడ మిత్ర పూజను ప్రోత్సహించిరి. బ్రిటన్‌లో రోమన్ సైన్యములు కాలిడిన స్థలములం దెల్ల 'మిత్ర' మత శిథిలములు గలవు.

ఈ మతము క్రీ. శ. 275 వ సం. నుండి క్షీణింపదొడగెను. క్రీ. శ. నాల్గవ శతాబ్దమున మిత్రపూజ నిషేధింపబడి అణచి వేయబడెను. దీని స్థానే క్రైస్తవ మతము వచ్చెను.

ఆనాటి అన్ని రహస్య మతములవలెనే ఒక పురాతనమగు దివ్య వివేకము తమకు గలదనియు, ఈశ్వరునిలో ఐక్యమగుటద్వారా తాము అమృతత్వమును సాధింతు మనియు ఈ మతానుయాయులు నమ్మిరి. అంతేగాక ఈ మతము ఉత్తమ నైతిక ప్రమాణములను కూడ కలిగియుండెను. ఈ మతములోని అనేక అంశములు దీని తరువాత వచ్చిన 'మాని' మతముచే గ్రహింపబడెను. జె. నా. మూర్తి.

మిథ్యాత్వము (Falsity): భ్రాంతుల నిరూపణమునందు భారతీయ దార్శనికులలో వివిధ సంప్రదాయముల వారు ప్రదర్శించిన మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయ విశ్లేషణ వైశద్యము, అతిభౌతిక శాస్త్ర విమర్శన పాటవము అద్భుతములు. వీరల సిద్ధాంతమందు భ్రాంతి యెల్లప్పుడును పరమార్థమగు వస్తువును అధిష్ఠానముగా స్వీకరించి భాసించును. కాని భ్రాంతికి గల సత్యత్వము అధిష్ఠానమున కున్నదానికన్న చాల తక్కువ. అయిన నీ మిథ్యాత్వమును - అనగా ఆవరణ (సత్యమును మరుగుపరచు), విక్షేప (అసత్యము నావిష్కరించు) శక్తులు గల ఈ యవిద్యను ఎట్లు మనము వివరించగలము? అనగా దాని హేతు, స్వరూప, కార్యము లెవ్వి? ఇది యెట్లు నివర్తించును? మిథ్యాత్వము ఉపలబ్ధి విశేషణమా? లేదా విషయ విశేషణమా లేదా రెంటికిని విశేషణమా?

భారతీయ దార్శనికులలో ననేకులు ఉపలబ్ధి నొక మానసిక భూతార్థముగా నంగీకరింతురు. అందువలన భ్రాంతిని గురించిన వాదము (ఖ్యాతి వాదము) లన్నియు విషయముయొక్క మిథ్యాత్వమును, లేదా ప్రతిభాసమును గురించియే చర్చించును.

ఈ వాదముల నీ క్రిందివిధమున పేర్కొనవచ్చును:

1. అసత్ఖ్యాతి: ఇది శూన్యవాది బౌద్ధు లంగీకరించిన పక్షము. అనుభవము, దాని విషయము సర్వమును శూన్య మనియే వారి వాదము. ఉదాహరణమునకు రజ్జు సర్ప భ్రాంతివంటి భ్రాంతిలో గ్రాహకుడు (1) కుందేటి కొమ్మువంటి తుచ్ఛ వస్తువునుగాని (తుచ్ఛ వస్తునగా ఎచ్చ

టను లేనిది), (2) వంధ్యయగు మాతవంటి అనుపపన్నమగు వస్తువునుగాని గ్రహించును. ఈ సిద్ధాంతమున కున్న చిక్కు అది అనుభవముతో సంవదించక పోవుటయే. శూన్యము విధి నిషేధముల విషయము కానేరదు. సంవాది ప్రవృత్తిని కూడ కలుగచేయదు. ఆంతరములు, బాహ్యములు అగు అనుభవములు, జ్ఞానములు అన్నియు ఏకరూపముగా శూన్యమే యగు పక్షమున ప్రపంచ వైవిధ్య మెందులకు మన యనుభవమునకు గోచరమగుచున్నదియో తెలియ బడదు.

ఆత్మఖ్యాతి : ఇది విజ్ఞానవాది బౌద్ధుల సిద్ధాంతము. వీరు మాధ్యమికుల శూన్యతత్త్వమును నిరాకరించి, ఆంతర మగు జ్ఞానాకారమును బాహ్య పదార్థముగా గ్రహించు టయే భ్రాంతి యందురు. శుక్తిక రజతముగా తోచు తావున భ్రాంతివశమున శుక్తియందు రజత మారోపింప బడలేదు. అయితే ఇంద్రియ సంబంధము లేకయే రజతము కానబడుటచేత అది జ్ఞానాకారమైనది మాత్ర మని చెప్ప దగును. అట్టి ఆంతర జ్ఞానాకారమును బాహ్యమం దున్న రజతముగా భావించుటయే భ్రాంతి. కాని ఈ సిద్ధాంత మును మరల అనుభవము సమర్థించదు. అన్నియు ఆంతర జ్ఞానాకారములే అయిన పక్షమున సుఖ దుఃఖాది సంవేదన రూపములగు మానసిక స్థితులలో—కుర్చీలు, బల్లలు మొదలైన వస్తు వైవిధ్యమును గ్రహించుటలో భేదము లెందు కుండవలయునో ఈ సిద్ధాంతము వివరింప సమర్థము కాదు. అట్లే ప్రమకు, భ్రమకు మధ్య నున్న భేదము కూడ ఈ సిద్ధాంతానుసారముగా తెలియబడదు.

అఖ్యాతి : ఇది ప్రాభాకర మీమాంసకులు, సాంఖ్యులు ప్రతిపాదించిన సిద్ధాంతము. వీరల దృష్టిలో భ్రాంతి ప్రత్యక్ష జ్ఞాన, స్మృతుల సాంకర్యము. ప్రత్యక్ష జ్ఞానమును స్మృతినుండి భిన్నముగా తెలిసికొనలేకపోవుటయే భ్రాంతికి మూలము. అందువలన భ్రాంతి భావరూ (Positive)పాను భవము కాదు. అభావరూప అభేదాగ్రహణము. కాని ఈ సిద్ధాంతము భ్రాంతి జ్ఞానముయొక్క ఏక రూపత్వ మును భంగపరచి, అనుభవ ప్రమాణము నతిలంఘించును.

అన్యథాఖ్యాతి : ఇది నైయాయికుల వాదము. ప్రతి భ్రాంతియు ఏకరూపమైన యనుభవము. అంతేకాని ప్రాభాకరులు చెప్పినట్లు భేదాగ్రహజన్యములు, పరస్పర విభ్రాంతములగు రెండు మానసిక వృత్తుల కలయిక కాదు. ఈ ఏకరూప సంయుక్తానుభవమే 'ఇది' యను పదముచే సూచించబడు త్రాడు అను అధిష్ఠానమం దారోపించబడిన సర్పరూపము. అందువలన భ్రాంతి భావ రూపమగు మిథ్యాత్వాంశము. అనగా సంసర్గ రహితములై భ్రాంతి లేని స్థలములందు సత్యార్థము లగు విషయములమధ్య కల్పించబడిన మిథ్యా సంబంధమే భ్రాంతి. అందువలన విషయముల మధ్య గ్రహింపబడిన మిథ్యా సంబంధమే ఈ భ్రాంతికి కారణము. అంతేకాని మిథ్యా సంసర్గబద్ధము లగు విషయములు కావు. సర్పరూపము, ఇది యని ప్రత్యక్ష విషయము కాబడిన త్రాడు - ఈ రెంటి మధ్యను ఆరోపిత మైన సంబంధము నైయాయిక మతము ప్రకారము వాస్త వికతానిష్ఠము కాదు. ఇచ్చట త్రాడు త్రాడుగా కనపడక సర్పముగా కన్పించును. అనగా ఒక వస్తువు ఇంకొకవస్తు వుగా కన్పించును. అందువలన నిది యన్యథాఖ్యాతి యని పించుకొనుచున్నది. ఇచ్చట త్రాటియందు సర్పము కాన బడుచుండుటచే సర్ప ప్రతిభాసను అసత్ అనలేము. అట్లయిన రజ్జువు సర్పమైపోయినదా? రజ్జువు సర్ప ధర్మ ములను స్వీకరించినదా? అట్లయిన జలాశయమువలె కన్పించు ఎండమావి నీరే అయిపోయిన పక్షమున దప్పి గొన్నవా డచటకు పోయి తన దప్పికను తీర్చుకొనునే. అందుచేత ఆరోపితమైనది ప్రకాశించుచున్నంత మాత్ర మున దాని సత్యత్వము నంగీకరించ వీలులేదు.

సత్ఖ్యాతి : రామానుజీయుల సత్ఖ్యాతి దృష్టిలో భ్రాంతి మాధ్యమికులు చెప్పినట్లు శూన్యమును గ్రహించు టయు కాదు; ఏదేని నిరుపాఖ్య వస్తువును గ్రహించుటయు కాదు; ఏతావున నే పదార్థము తెలియవచ్చుచున్నదో, ఆ తావున ఆ పదార్థము గాని, దాని యంశము గాని కలదు. శుక్తిక రజతముగా దోచు తావున రజతము కొంతవరకై నను కలదు. అది బొత్తుగా లేకపోలేదు. ఎండమావులయందు ఉదకాంశ కలదు. ఇట్లు అంశ రూపమున నున్న దానిని వస్తువుయొక్క సమగ్ర రూప మని తలచుటయే భ్రాంతి. మిథ్యా, లేదా అవాస్తవిక వస్తువును గ్రహించుటలో కాదు గ్రాహకుని ప్రమాదము; త్రాటియం దగపడు సర్పాంశ మునుగాని, శుక్తికయం దగపడు రజతాంశమునుగాని వాటి మిగిలిన లక్షణములను విడిచిపెట్టి పురోవర్తి వస్తువు యొక్క సమగ్ర రూపముగా గ్రహించుటయందు భ్రాంతి కన్పట్టుచున్నది. కాని ఈ విశ్లేషణము ఒక ముఖ్య విషయ మును విస్మరించుచున్నది. అది యేమనగా ఈ లక్షణైక దేశము వస్తు సమగ్రరూపమందు అంశముగా గ్రహింపబడి నపుడే యది సత్యమగును. అంతేగాని యది వస్తు సమగ్ర రూప మని భావించబడినపుడు సత్యము కాదు. ఆంశిక రూప మును సమగ్ర రూపముగా గ్రహించుట కేవల ప్రతిభాసయే.

అనిర్వచనీయ ఖ్యాతి : శాంకర వేదాంతుల అనిర్వచ నీయ ఖ్యాతి ప్రకారము భ్రాంతియందు అనుభవగోచర మగు దానిని ఉన్నది (సత్) అని చెప్పలేము, లేనిది (అసత్)

అని చెప్పలేము. ఉదాహరణమునకు శుక్తిరజత భ్రాంతి స్థలమందు 'ఇది వెండి' యని రజతము ప్రత్యక్షానుభవ గోచరమైనది. అనగా శుక్తియందు రజతము అపరోక్ష ప్రతీతివిషయ మైనది. ఈ రజతము పై నెచ్చోటనో, లేదా బుద్ధిలోనో యున్నను, శుక్తికయందు లేమిచే దానిని 'సత్' అని చెప్పలేము. అది మనకు అగపడుచుండుటచే అసత్ అని చెప్పలేము. అందుచే సత్పదార్థమని గాని, అసత్పదార్థమనిగాని చెప్పుటకు వీలులేని (సదసద్భ్యాం అనిర్వచనీయమ్) తత్త్వమిది. శుక్తికయందు రజతము ప్రకాశించుచున్నది. కాని దానిని సత్య మనలేము.

ముగించక ముందు భ్రాంతి నిరధిష్ఠానముగా నుండ నేరదని చెప్పవలసియున్నది. అనగా పరమార్థమగు వస్తువును ఆశ్రయించియే భ్రాంతి యుండును. కాని అధిష్ఠానమున కున్న సత్యము ఆశ్రయికి లేదు. అనగా ప్రతిభాస ప్రతిషేధము దానికి ఆశ్రయమగు అధిష్ఠానమున కన్వయించదు. అందుచే మిథ్య అన్యాధీనము. పరమార్థమును, నిత్యమును అగు సత్పదార్థము నండగా గొని ప్రకాశించు ప్రతిభాస మిథ్య. తివారీ.

మిల్, జాన్ స్టూవర్ట్ (Mill, John Stuart) (1806 - 1873): ఆంగ్ల దార్శనికుడు, అర్థశాస్త్రజ్ఞుడు. తన తండ్రి యొక్కయు, బెన్‌తమ్ యొక్కయు ఉపయోగితావాదమును సుసంగత మొనరించుటయే ఆయన దర్శన శాస్త్రమునకు చేసిన ప్రధానమైన సేవ. జ్ఞాన మీమాంసలో ఆంగ్ల అనుభవ వాదము ఆయనలో పరాకాష్ఠ నందెను. రాజనీతి శాస్త్రములోను, నీతి శాస్త్రములోను ఆయన ఆంగ్ల ఉదార వాద (liberalism) సిద్ధాంతమును సమర్థించెను. కె. రా. కృ.

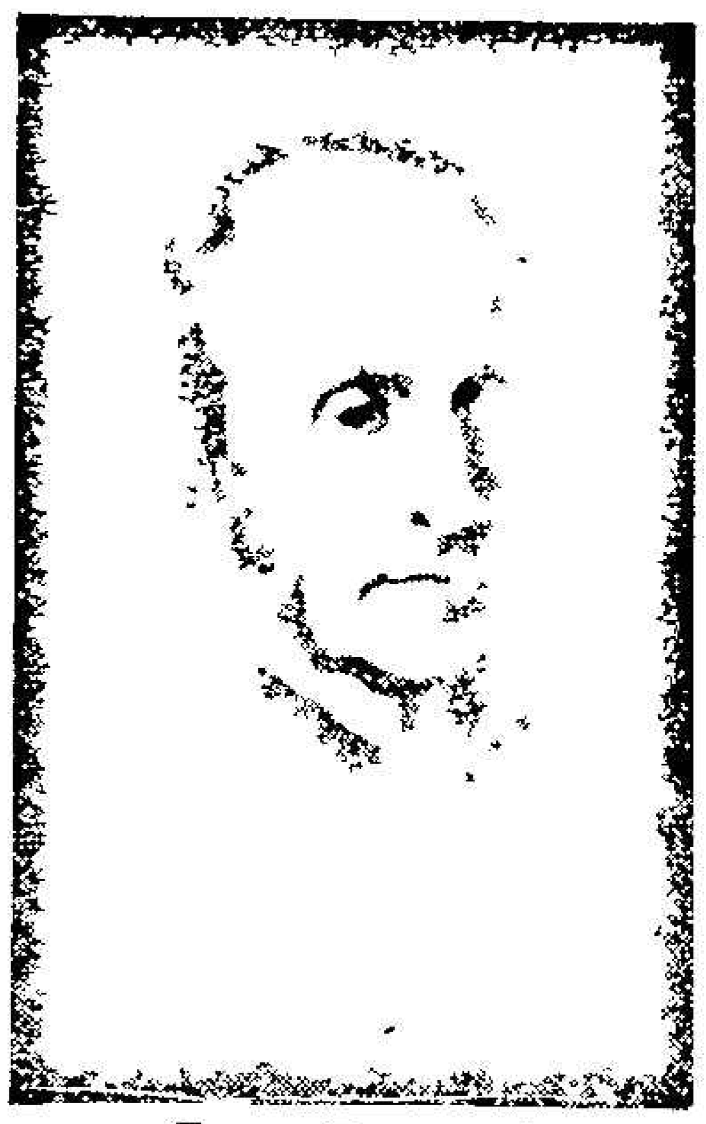

మిల్, జాన్ స్టూవర్ట
(1806 - 1873)

మిల్ పద్ధతులు (Methods of Mill): మిల్ యొక్క ఆదరము ప్రధానముగా సాంఘిక శాస్త్రములపై నుండెను. ప్రకృతి శాస్త్రములందు స్థాపించబడిన నిశ్చితమగు పద్ధతులను సాంఘిక శాస్త్రములకు అన్వయింప వీలగునేమో కన్గొనుట ఆయన లక్ష్యముగా నుండెను. వ్యాప్తి విషయికమగు (inductive) అన్వేషణ అంతయు కారణములను వెతుకుటలోనే గలదని ఆయన భావించెను. కావుననే, శాస్త్రీయ పద్ధతి యంతయు సంఘటనల మధ్య సంబంధములను కనుగొను పద్ధతులను నిర్ణయించుటయే నని ఆయన ఊహించెను. మిల్ అట్టి అయిదు పద్ధతులను ప్రతిపాదించెను. కారణ సంకీర్ణము (cause complex) లోని అంశము (factors) లను పూర్వ రాసు (antecedents) లనియు, కార్య సంకీర్ణములోని విషయములను ఉత్తర రాసు (consequents) లనియు పిలిచెను.

మిల్ ప్రాయోగికాన్వేషణ కొరకై రెండు నియమములను వ్యపదేశించెను. అవి యేవన: 1. ఒక సంఘటన వేనియందు కన్పట్టునో అట్టి విభిన్న దృష్టాంతములను ఒక దానితో ఒకటి పోల్చి చూచుట. 2. ఒక సంఘటన వేనియం దగపడునో అట్టి దృష్టాంతములను అన్ని విధముల సదృశము లైనను, ఈ సంఘటన కనిపించని వాటితో పోల్చిచూచుట. ఈ రెండును 'ఒక సంఘటన సంభవించినప్పుడు కనబడిన దేదియు ఆ సంఘటనయొక్క కారణము కాదు' - అను ప్రాథమిక సూత్రముపై ఆధారపడి యున్నవి. ఈ రెండు నియమములను ప్రాతిపదికగా చేసికొని చేసిన పర్యవసానములుగా మిల్ తన పద్ధతులను ప్రతిపాదించెను.

మిల్ పద్ధతులు 1. అంగీకార పద్ధతి (method of agreement): అన్వేషణ క్రింద నున్న సంఘటనయొక్క రెండుగాని అంతకన్న ఎక్కువగాని దృష్టాంతములు ఒకే పరిస్థితిని (circumstance) సామాన్యముగా కలిగియున్న యెడల అన్ని దృష్టాంతముల సామాన్య పరిస్థితి ఆ సంఘటనయొక్క కారణము (లేదా కార్యము) అగును.

2. భేదపద్ధతి (method of difference): అన్వేషణ క్రింద నున్న సంఘటన ఏ దృష్టాంతములో కన్పడునో దానికిని, ఆ సంఘటన కనబడని దృష్టాంతమునకును మధ్య ఒక్కటి తప్ప అన్ని ఇతర పరిస్థితులును సమానముగా నున్నయెడల ఏ పరిస్థితిలో మాత్రమే ఈ రెండు దృష్టాంతములు భేదించుచున్నవో, అది ఆ సంఘటనయొక్క కార్యము గాని, కారణము గాని, లేదా కారణములోని ఆవశ్యకభాగము గాని అగును.

3. అంగీకార, భేదముల సంయుక్త పద్ధతి (joint method of agreement and difference): ఒక సంఘటన కనపడు రెండుగాని అంతకన్న ఎక్కువగాని దృష్టాంతములలో ఒక పరిస్థితి మాత్రమే సామాన్యముగా నున్నయెడల, ఆ సంఘటన కనపడని రెండుగాని అంతకన్న ఎక్కువగాని అగు అవే దృష్టాంతములలో ఆ పరిస్థితి లేకపోవుట తప్ప మరేదియు సామాన్యముగా

లేకున్న యెడల, ఏ పరిస్థితిలో మాత్రమే ఈ రెండు దృష్టాంతముల వర్గములు భేదించుచున్నవో అది ఆ సంఘటనయొక్క కార్యముగాని, కారణముగాని, కారణములో ఆవశ్యకభాగము కాని అగును.

4. సాహచర్య పరిణామపద్ధతి (method of concomitant variation): మరొక సంఘటన మార్పుచెందినపు డెల్లను ఒక సంఘటన ఏదో విధముగా మారుచుండిన యెడల ఆ సంఘటన రెండవ సంఘటనకు కారణముగాని కార్యముగాని అగును; లేదా దానితో ఏదో ఒక కారణతా సంబంధమగు భూతార్థము ద్వారా సంబంధమును కలిగియుండును.

5. అవశేషముల పద్ధతి (method of residues): ఏ సంఘటననుండి యైనను ఏవో కొన్ని పూర్వరాసుల కార్య మని ఇదివరకు చేసిన వ్యాప్తి పరిశీలనము మూలమున తెలిసిన భాగమును వ్యవకలనము చేయుము. అప్పుడు ఆ సంఘటనలోని అవశేషము మిగిలిన పూర్వ రాసుల కార్య మగును. ఈ పద్ధతులు ఒక నూతన విషయమును కనుగొనుటకు సహకరించవు. శాస్త్రీయ పద్ధతుల ద్వారా జరిగిన అన్వేషణకు పశ్చాద్ విశ్లేషణ చేయుట వలన ఇట్టివి పర్యవసించును. నిజమునకు ఇవి పద్ధతులు గావు; నియమములు మాత్రమే. జె. నా. మూర్తి.

మీమాంస: మనకు వేదము మిక్కిలి పూజితము గదా! అందువలన తదర్థ విచార రూపమైన యీ శాస్త్రము కేవలము మీమాంసా పదమున వెలయుచున్నది. దృష్టాంతమునకు "స్వర్గకామో యజేత" యని పుంలింగ శ్రవణమున పురుషులకే యాగమునం దధికారము గాని స్త్రీలకు గాదని తెలియుచున్నది. అట్లు కాదు; స్త్రీలకు కూడ నధికారము కలదు. అదియు భర్తతో గూడనే కాని, పృథక్స్వాతంత్ర్యమున కాదు. సహితులైన దంపతుల కధికార మని యీ శాస్త్రమున నిర్ణయింపబడుచున్నది.

వేదమును పూర్వభాగ మనియు, అంతిమభాగ మనియు విభాగము చేయుదురు. పూర్వభాగమున కర్మ యని పిలువబడు ధర్మమును, ఉత్తర భాగమున బ్రహ్మమును ప్రతిపాదింపబడు చున్నవి. దీని ననుసరించియే మీమాంస పూర్వ మీమాంస, ఉత్తర మీమాంస యని రెండు విధముల విభజింపబడి యున్నది. విషయము ననుసరించి పూర్వ మీమాంసకు కర్మ మీమాంస, ధర్మ మీమాంస యనియు, ఉత్తర మీమాంసకు బ్రహ్మ మీమాంస యనియు వ్యవహారము కలదు. అందు కర్మాపర పర్యాయ, ధర్మ విచారతత్పర మగు పూర్వ మీమాంసయే ప్రకృతము మన విచార విషయము.

పూర్వ మీమాంసా శాస్త్రమున సూత్రకారుడు వేద వ్యాసుల శిష్యు డని ప్రసిద్ధుడగు జైమినియే. శబరస్వామి భాష్యకారుడు. భాష్య వ్యాఖ్యాత యగు వార్తికకారుడు కుమారిలభట్టు. జైమినీయ సూత్రములు పండ్రెం డధ్యాయములుగా విభజింపబడినవి. అందు ప్రథమాధ్యాయమున ధర్మ విషయమున వేదమునకు ప్రామాణ్యమును, తన్మూలముగ స్మృత్యాచారములకు ధర్మమున ప్రామాణ్యమును స్థాపింపబడుచున్నవి. రెండవ యధ్యాయమున వేద విహితములగు కర్మలకు పరస్పరము భేదము నిరూపింపబడు చున్నది. మూడవ దాని యందు అంగాంగి భావము (ఉదా. "వ్రీహీన్ ప్రోక్షతి" లేదా 'వడ్లను ప్రోక్షించు చున్నాడు' అను చోట 'వ్రీహి' అంగము, అందువలన వాని కొరకైన ప్రోక్షణము దాని యంగ మగునా లేక విపరీతమా యని సందేహము రాగా, తొలి పక్షమే యుక్తమని వ్రీహుల కంగిత్వము, ప్రోక్షణమున కంగత్వము స్థాపింపబడినది.), నాల్గవ దాని యందు ప్రయోజ్య ప్రయోజకభావము నిరూపించబడినవి. ఎట్లన - "తప్తే పయసి దధ్యానయనేన ఆమిక్షా వాజినం" అని హవిర్ద్రవ్యములు రెండు ఉత్పాదింపబడుచున్నవి. అందు కాగిన పాల యందు పెరుగు చేర్చుటకు ఆమిక్షయే ప్రయోజకమైనదికాని, వాజినము కాదు. ఆ కారణముచే ఉత్పన్న మగు నామిక్ష నష్టము కాగా మరల కాగిన పాలలో పెరుగును చేర్చి యామిక్ష ఉత్పాదించబడు చున్నది. వాజినము నష్టము కాగా నా విధమున మరల నుత్పాదనీయము కాదు. ద్రవ్యాంతరము లగు ఆజ్యాదులచే వాజిన యాగము నిర్వర్తింపబడ వలయును. ఐదవ దాని యందు క్రమము విచారింపబడినది. అనగా, అంగాంగి రూపము లగు బహు కర్మలందు అనుష్ఠాన విషయమున "ఇది తొలుత ననుష్ఠింపబడవలెను, ఇది దానికి తర్వాత" అని పూర్వాపరభావ నిశ్చయము లేనపుడు, అనుష్ఠాన కాలమున నప్పుడప్పుడు ఏది ఎప్పుడు చేయవలయు నను పర్యాలోచనముతో కాల విలంబ మగును. అందువలన ప్రమాణ విశేషముల చేత నీ యధ్యాయమున క్రమము నిర్ధారణ చేయబడినది. ఆరవ యధ్యాయమున నధికారము నుడువబడినది. ఆయా కర్మను ఎవ డెవడు చేయ నర్హుడో తెల్పుచున్నది. ఏడవ దానియందు అతిదేశము చెప్పబడినది. అనగా: కొన్ని కర్మలు విధింపబడి ఆ ప్రకరణమున నేతదపేక్షితము లగు సర్వాంగములును విధింపబడుచున్నవి. కాని మరికొన్ని యితర కర్మలను విధించి పై విధమున నంగముల విధించుట లేదు. అప్పట్టున నేమి చేయవలయు నను సందర్భమున నెచట సమగ్రాంగోప

దేశము కలదో, అటనుండి ఆ యంగములను జేర్చి యిచ్చటను నమష్ఠింపవలయు నను నిర్ధారణము ఈయధ్యాయమున చేయబడుచున్నది. ఒక కర్మనుండి మరియొక కర్మయందు అంగముల జేర్చుట అతిదేశ మనబడును. ఈ యతిదేశమును గురించియే యీ యేడవ యధ్యాయము నుడువుచున్నది. ఇట్లతిదేశ మున్న దని సామాన్యముగా సిద్ధింపగానే, కర్మనుండి యే కర్మయందు అంగప్రాప్తి యను విశేషావధారణము ఎనిమిదవ దాని యందు నుడువబడుచున్నది. అందువలన విశేషాతిదేశ పరము అష్టమాధ్యాయమని ప్రసిద్ధి. తొమ్మిదవ యధ్యాయమున 'ఊహ' విచారింపబడుచున్నది. ఏ కర్మనుండి అంగములు మరొక చోటికి పోవుచున్నవో ఆ కర్మకు ప్రకృతి యని పేరు. ఏ కర్మయందు జేరుచున్నవో దానికి వికృతి యని పేరు. ప్రకృతి నుండి వచ్చు నంగములలో కొన్నింటికి వికృతి యందు అన్యథాకరణము ఆవశ్యక మగుచున్నది. ఎట్లన అగ్నిదేవతాక మగు ప్రకృతియాగమున పఠింపబడిన "అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి" అను మంత్రమునకు సూర్యదేవతాకమైన వికృతియాగమున "సూర్యాయ జుష్టం నిర్వపామి" అని అగ్నిపదము వదలి సూర్యపద ప్రక్షేపణముతో పఠింప వలయును. ఇదియే అన్యథాకరణము; దీనికే 'ఊహ' యని పేరు. ఇది తొమ్మిదవ యధ్యాయ విషయము. ప్రకృతి నుండి వచ్చు కొన్ని యంగములు వికృతియం దుపయోగము నందుట లేదు. ఎట్లన ఆగ్నేయపురోడాశ యాగమున తండుల నిష్పత్తి కొరకు వ్రీహులందు విహితమైన అవఘాతము తద్వికృతియైన 'కృష్ణల' యాగమునం దుపయోగము నందుట లేదు. కృష్ణలములు స్వర్ణమయ ధాన్య విశేషములు. వానితో హోమము చేయవలయును. వానికి పొట్టు లేనందున ఆ పొట్టును తొలగించుటకైన యవఘాత కర్మకు వాని యందు ప్రయోజనము లేదు. అందుచే నవఘాత రూపమగు నంగము నిట తే నవసరము లేదని నిశ్చయింపబడుచున్నది. దీనినే బాధ యందురు. ఇది పదియవ యధ్యాయ విషయము. అనేకోద్దేశమున నొకానొక కర్మను ఒకేసారి అనుష్ఠించుట తంత్ర మనబడును. ఎట్లన రాత్రివేళ పెక్కు గేహముల మధ్యనొక దీపము నుంచుట. ఏకోద్దేశమున నాచరింపబడిన కర్మ కొంచెమైనను మరొక దాని కుపకరించినచో నది ప్రసంగ మనబడును. సస్యసేచనమునకు త్రవ్వబడిన బావి స్నానమునకు నుపయోగపడుచున్నది. అట తంత్ర నిరూపణము కొరకు ప్రవృత్తమైనది పదునొకండవ యధ్యాయము. ప్రసంగ నిరూపణము కొరకు పండ్రెండవ యధ్యాయము ప్రవృత్తమైనది. ఈ పండ్రెం డధ్యాయములును పూర్వషట్కము, ఉత్తర షట్కము అని షట్క ద్వయముగ విభజింపబడుచున్నవి. పూర్వషట్క ముపదేశపరము, ఉత్తర షట్కము అతిదేశ పరమని తదర్థ భేదము నుడువుదురు.

ఒక్కొక్క యధ్యాయమునకును పెక్కు పాదములు కలవు. అందు తృతీయ, షష్ఠ, దశమములకు ప్రత్యేకము ఎనిమిది పాదములు. ఇతరములకు తొమ్మిదింటికి ప్రత్యేకము నాలుగు పాదములు. మొత్తమున ద్వాదశాధ్యాయములకును అరువది పాదములు. తరచుగా ప్రతి పాదము నందును చాల యధికరణములు గలవు. ఏదో ఒక విషయమును గ్రహించి దానిని గురించి "ఇటులనా? మరొక విధముగనా?" అని సంశయము కలుగజేసి, తొలుత కొన్ని యుక్తులచే నొక పక్షమును సమర్థించి, తరువాత నా యుక్తులను నిరసించి సమీచీనములును, సుప్రతిష్ఠితములు నగు యుక్త్యంతరములచే పక్షాంతరము సిద్ధాంతీకరింపబడుచున్నది. పూర్వపక్షాంగీకారమున ఇది యిట్లు చేయ వలయును, సిద్ధాంతానుసారమున నిట్లు చేయనగు నని ప్రయోజన భేదము గూడ చూపబడుచున్నది. ఈ విషయ, సంశయ, పూర్వపక్ష, సిద్ధాంత, ప్రయోజనముల సముదాయము అధికరణ మనబడును. వేదమును గురించి "ప్రమాణమా? అప్రమాణమా?" అను సంశయమున గ్రంథ సామాన్యమునకు సకర్తృకత్వ మవశ్య ముండుటచే పురుషకృత మగుటవలన, పురుషులకు భ్రమ ప్రమాదాది దోషములుండు నను నియమము వలన వేదమున కప్రమాణత్వము ప్రాప్తించగా, "నత్యంతాదరమున రక్షింపబడు వేదములకు కర్త లుండినచో వారు నిశ్చయముగ వ్యాకరణ సూత్ర కర్తలగు పాణిని ప్రభృతులవలె స్మరింపబడు వారుగా నుందురు; కాని స్మరింపబడుట లేదు. అందువలన అవశ్యము స్మరింపదగిన వారి స్మరణ లేకపోవుట వలన కర్తలు లేరని నిశ్చయింపబడుచున్నది. మరియు 'పురుష సంబంధము లేకపోవుట వలన తదీయ దోషమూల మగు నప్రామాణ్య శంకయు తగదు'" అని సిద్ధాంతము చేయబడినది. వేదప్రామాణ్య పక్షమున తదర్థ విచార రూపమైన మీమాంస ఆరంభింపబడ కూడదు. ప్రామాణ్యా పక్షముననో అది యారంభింపబడవలయు నని ప్రయోజన భేదము గలదు. కావున నీ వేద పౌరుషేయత్వాధికరణము ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమ పాదాంతమున గలదు. మొత్తము మీద నీ పండ్రెండధ్యాయములందును కొంచె మించుమించుగా వేయి యధికరణము లున్నవి.

వేదము స్వతంత్ర ప్రమాణము; తన్మూలమున మన్వాది స్మృతులు ప్రమాణము; ఈ రెంటి మూలమున శిష్టా

చారము ప్రమాణము. వీనిలో పరస్పరము విరోధము సంభవించినచో పూర్వము పూర్వము ప్రబల మని యీ మీమాంస నియమించు చున్నది. విధి, మంత్ర, నామధేయ, నిషేధ, అర్థవాద రూపములతో వేదము అయిదు విధములు. "సౌర్యం చరుం నిర్వపేత్ బ్రహ్మవర్చస కామః" అని విధి (బ్రహ్మ వర్చస్సును కోరువాడు సూర్యుని గురించి హవ్యమును వ్రేల్చవలెను). "అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామి" (అగ్నికొరకు హవ్యమును సమర్పించు చున్నాను) అని యనుష్ఠేయమానార్థప్రకాశక మైనది మంత్రము. "అగ్నిహోత్రం జుహోతి, జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గ కామో యజేత", "దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేత" అను నపుడు అగ్నిహోత్ర, జ్యోతిష్టోమ, దర్శ పూర్ణమాసాది శబ్దములు నామధేయములు; 'నానృతం వదేత్' అని నిషేధము; 'తేజో వై ఘృతం' అని ప్రశంసా పరము గాని, 'అయజ్ఞియా వై మాషాః' అని నిందా పరము గాని యగు వాక్యము అర్థవాదము - అని ఇట్లు వేదమును విభజించి మీమాంస చూపుచున్నది. వేదవిహిత మైన కర్మ కామ్యము, నిత్యము, నైమిత్తికము అని మూడు విధములు. ఫలవిశేషము నుద్దేశించి విహితమైనది కామ్యము. ఎట్లన, 'సౌర్యం చరుం నిర్వపేత్ బ్రహ్మ వర్చస కామః' అని సౌర్యయాగము విహితమైనది. ఫలోద్దేశము లేక అవశ్య కర్తవ్యముగా విహితమైనది నిత్యము. 'యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహోతి' అని యావజ్జీవము కర్తవ్యముగా అగ్నిహోత్రము విహితమైనది. కామ్యకర్మ అనుష్ఠింపనిచో తత్సాధ్యమైన ఫలము గలుగదు, అంత మాత్రమే. ప్రత్యవాయదోషము సంభవింపదు. నిత్యకర్మను అనుష్ఠింపనిచో ప్రత్యవాయము కలుగును. అందువలన నిది యవశ్యముగా అనుష్ఠించవలెను. నిమిత్తము వచ్చినపుడు చేయదగినదిగా చెప్పబడిన కర్మ నైమిత్తికము. 'గృహదాహే సతి అనుష్ఠేయా క్షామవతీ ఇష్టిః' ఇల్లు కాలినపుడు అనుష్ఠింపదగిన క్షామవతీ ఇష్టి ఉదాహరణము - అని వేద విహిత కర్మ విభజన మిందు గలదు.

కర్మ సర్వము క్షణ వినశ్వరము. ఇప్పుడు చేయబడునది యిప్పుడే నశించును. అందుచే కాలాంతరమున ఫలమెట్లు కలుగు నను శంక సర్వులకు సహజముగ గలుగును. అందులకు సమాధానము నుడువుచు మీమాంస - "కర్మ నాచరింపగనే కర్తయొక్క ఆత్మయందు ఏదియో స్థిరముగ నుత్పన్న మగును. అది ఫలోదయ పర్యంత ముండును. అది ఫలము నుత్పాదించి నశించును. క్షణిక మగు కర్మకు వేద బోధిత మగు ఏ ఫలసాధనత్వ మున్నదో అది మరొక విధమున గలుగ దని యీ విధమగు నర్థాపత్తి యను ప్రమాణమున కర్మ ఫలముల రెంటి మధ్య నొక ద్వారము కల్పింపబడుచున్నది. వేదవాక్య ప్రవృత్తికి పూర్వము ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములచే తెలియ రాకుండుటచే ఈ ద్వారమునకు అపూర్వ మని పేరు" అనెను.

యాగ మన హవీ రూపమగు ద్రవ్యమును దేవతోద్దేశమున త్యజించుట. 'ఇంద్రం దధి' అని ఇంద్రదేవతాకమైన దధియాగము విహితమైనది. అందు దధిరూపమైన హవిస్సును విహిత మంత్రోచ్చారణాంతమున నగ్నిలోనుంచి 'ఇది ఇంద్రునకు, నాకు గాదు' అని త్యాగము చేయవలెను. ఇదియే యాగము. ఇట నొక సంశయము పొడము చున్నది. ఇంద్రునకు అనేక నామములు గలవు: శక్రుడు, పురందరుడు, వజ్రపాణి, మొదలగునవి. అందు 'ఇంద్రాయేదం, న మమ' అనునట్లే 'శక్రాయేదం న మమ', 'పురందరాయేదం న మమ' అని శక్రాది పదముల నుపయోగింప దగునా అను నీ సంశయమున నుపయోగార్హ ములు కావనియే మీమాంసా సిద్ధాంతము. విధి వాక్యమున ఏ దేవతా శబ్దము వినబడునో ఆ శబ్దమే యాగావసరమున నుపయోగింప వలయునే కాని తత్పర్యాయ పద మెద్దియు గూడదని తెలుచున్నది. ఈ సిద్ధాంతముచే విధి వాక్యమున నున్న శబ్దమునకే దేవతాత్వాంగీకారము సిద్ధమైనది కాని, దాని యర్థపర్యంతము పోరాదనియే జైమిని యభిప్రాయమని తెలియుచున్నది. సర్వ వ్యాఘ్రాది జంతువులకును, ఓషధి వనస్పతి ప్రభృతములగు స్థావరములకును, దర్శపూర్ణమాసాదులగు నచేతనములకును నచ్చటచ్చట దేవతాత్వశ్రవణము వలన వారి కొసగబడు హవిస్సును గ్రహించుట, తజ్జన్యమగు ప్రీతి ఫలదానాదులు కలుగక పోవుటవలన, శబ్దమునకే దేవతాత్వమని శాస్త్రాభిప్రాయము; కాని తద్వాచ్యమగు నర్థమునకు గాదను నర్థము దృఢమగుచున్నది. ఈ క్రమముచే దేవతలం దనాదరము చూపునదై యీ మీమాంస తుదకు శబ్దమునకంటె నధికముగ నర్థరూపమగు దేవతలు లేరను సిద్ధాంతమునే యవలంబించెను. సర్వేశ్వరాంగీకారమున తత్కృతమగు వేదమున కనిత్యత్వము కలుగు నని భయపడుచు మీమాంసకులు నిరీశ్వర వాదమునందును ప్రవృత్తులైరి. దీనిని సహింపక విశిష్టాద్వైత వేదాంత సిద్ధాంత స్థాపకులును, వేదాంత దేశికు లని ప్రసిద్ధులు నైన వేంకటనాథార్యులు ఇంద్రాది దేవతలకు, సర్వేశ్వరునకు సద్భావము జైమిని కభిమత మనియే ప్రదర్శింప సమకట్టి, మీమాంసా సూత్రములకు స్వయముగ వ్యాఖ్యానము చేయుచు 'సేశ్వర మీమాంసా' నామక గ్రంథమును

రచించిరి. ఆ గ్రంథమునుండు కొంత భాగము మాత్రము మన కిపుడు లభ్యమైనది. (మీమాంసాశాస్త్ర మంగీకరించిన ప్రమాణములకై చూ. ప్రమాణములు పుట. 537).

వార్తికకారుడగు కుమారిలభట్టు చూపిన మార్గముల ననుసరించి అర్వాచీనులగు పెక్కు మీమాంసకులు పెక్కు మీమాంసా గ్రంథములను రచించిరి. వానిలో పార్థసారథి మిశ్ర కృతమగు 'శాస్త్ర దీపిక', సోమనాథ కృతమగు తద్వ్యాఖ్య, విద్యారణ్య మాధవ కృతమగు 'మీమాంసా న్యాయమాలా విస్తరము', భట్ట సోమేశ్వరుని 'తంత్ర వార్తిక' వ్యాఖ్య యగు 'న్యాయ సుధ', అప్పయదీక్షితుల 'విధి రసాయనము', ఖండదేవుని 'భాట్ట దీపిక', తద్వ్యాఖ్య యగు 'శంభు భట్టీయము', ఆపదేవుని 'మీమాంసా న్యాయప్రకాశ' మను ప్రకరణ గ్రంథము సుప్రసిద్ధములు.

వేద ప్రామాణ్య ప్రతిష్ఠాపనమున మిగుల శ్రద్ధాళువగు మరియొక మీమాంసకుడు వార్తిక కారుడగు కుమారిల భట్టు అనుసరించిన మార్గమునకంటె విలక్షణ మార్గము ననుసరించి శాబర భాష్యమునకు వేరు విధముగ వ్యాఖ్యానము చేసెను. అతని పేరు ప్రభాకరుడు. గురు డనియు నాతడు ప్రసిద్ధుడు. ఇతని కృతులు భాష్య వ్యాఖ్యాన గ్రంథములు రెండు. వానిలో నొకటి వివరణ మనియు, రెండవది నిబంధన మనియు పిలువబడుచున్నవి. వానిలో 'బృహట్టీకా' యని ప్రసిద్ధమగు 'బృహతి' యొకటి లభించినది. రెండవది నష్టప్రాయము.

ప్రత్యక్షాది జ్ఞానము కొంత యథార్థమగుచున్నది, కొంత అయథార్థము నగు నని దర్శనాంతరానుసారులగు సర్వుల మతము. కుమారిలభట్టునకును ఇది యంగీకారమే. ప్రభాకరు డన్ననో జ్ఞాతమగున దంతయు యథార్థ మని స్థాపించుచున్నాడు. యాగజన్య మగు నపూర్వము అర్థాపత్తి ప్రమాణముచే సిద్ధించు నను కుమారిల మతము పూర్వము నుడువబడినది. 'యజేత' యనునపుడు విధి ప్రత్యయము ననే యది నుడువబడుచున్న దని ప్రభాకరుడు దానిని శాబ్దమే యనెను. వాక్యమున పదములచే వాని వాని యర్థము నుడువబడినపుడు పిదప వానికి పరస్పరాన్వయ రూప వాక్యార్థము లక్షితమగు చున్నదని కౌమారిల మతము. ఇది 'అభిహితాన్వయ వాదము' అని ప్రసిద్ధము. పరస్పరాన్వయము కూడ పదములచేతనే నుడువబడు చున్నదని ప్రభాకరుడు తలచుచున్నాడు. ఇది 'అన్వితాభిధాన వాదము' అని ప్రసిద్ధము. ఇట్లీ విషయమున చాల మత భేదములు గలవు. ఈ కారణముచేత ప్రభాకర ప్రాదుర్భావానంతరము భాట్టము, ప్రాభాకరము అని మీమాంసకు రెండు ప్రస్థానములు కలిగినవి.

ప్రభాకర మతానుసారులగు మీమాంసకులలో సుప్రసిద్ధుడు శాలికనాథుడు. ఇతడు 'బృహతి'కి 'ఋజు విమల' యను పేరు గల వ్యాఖ్యను, గ్రంథాంతరమునకు 'దీపశిఖ' యను పేరుగల వ్యాఖ్యను, 'ప్రకరణ పంచిక' యను పేరుగల ప్రకరణ గ్రంథమును రచించెను. భవనాథుని 'నయ వివేకము', ధర్మపురి రామానుజాచార్యుల 'తంత్ర రహస్యము' ఈ మతానుసారములగు గ్రంథములు.

ఈ ద్వాదశాధ్యాయ రూపమగు మీమాంసా శాస్త్రమునకు కర్మకాండ మను నొక భాగము, దేవతాకాండ మని ప్రసిద్ధముకాని మరొక భాగము కలదు. యాగోద్దేశ్య భూతులగు ఇంద్రాది దేవతల తత్త్వ మిందు ప్రతిపాదింపబడుచున్నది. అందు నాలుగధ్యాయము లున్నవి. సంకర్షణ కాండ మని యా భాగమునకు వ్యవహారము. ఇప్పట్టున సూత్రకారుడు జైమినియే యని కొందరును, కాశకృత్స్న్న దని కొందరును, జైమినికృత మొకటి, కాశకృత్స్నకృతము మరొకటి - రెండు దేవతా కాండములు గల వని మరికొందరును నుడువుచున్నారు. తాతాచార్య.

మూర్, జార్జి ఎడ్వర్డ్ (Moore, George Edward) (1873 -): ఆంగ్ల నవ్య బాహ్యార్థ ఉద్యమ నాయకులలో నొకడు. కేంబ్రిడ్జి విశ్వవిద్యాలయములో మానసిక దర్శనశాస్త్ర, తర్కశాస్త్ర ఆచార్యుడుగ పని చేసెను. అతిభౌతికశాస్త్ర, జ్ఞాన మీమాంసా, నీతిశాస్త్రములలోని భావవాద సంప్రదాయమును ప్రతిఘటించి, బాహ్యార్థములకు వాటికి గల వని మన అనుభవము సూచించుచున్న గుణములే వాస్తవముగా గలవని వాదించెను. ఇంద్రియ ప్రత్యక్షములోని చైతన్యము, చైతన్య విషయము ఈ రెండును భిన్నము లనియు, పరస్పర స్వతంత్రము లనియు, భావవాదులు ఈ రెంటిని ఏకము చేయుట పొరపాటనియు ఆయన నిరూపించెను. నైతిక పురుషార్థములు (ఉదా. సాధుత) అనిర్వచనీయము లనియు, యథార్థము (objective) లనియు కూడ ఆయన సిద్ధాంతము. జె. నా. మూర్తి.

మెన్షియస్ (Mencius) (క్రీ. పూ. 371 - 289): ఈతని చైనీయ నామము మెంగ్-ఖూ-మెంగ్-కొ. చైనా దేశస్థుడు. ఈతడు కన్ఫ్యూషియస్ మనుమడైన జు-స్సా శిష్యులవద్ద ఉపదేశమును పొందెను. ఈతడు ఆనాడు వ్యాప్తమైయున్న యాంగ్-చు, మో-సు అనువారల సిద్ధాంతములను తీవ్రముగా ప్రతిఘటించెను. చైనా దేశసంచారము చేయుచు, రాజులను, భూపతులను ప్రజాహిత పరిపాలన చేయు మనియు, బలప్రయోగము చేయరా దనియు ఉద్బోధించెను. కాని ఈ కార్యమునం దతడు విఫలుడయ్యెను.

కొనకు విసుగుజెంది గ్రంథములను వ్రాయుటకు, ప్రజలకు బోధించుటకు కడంగెను. కె. రా. కృ.

మెసైయ (విముక్తికారకుడు - Messiah) : హీబ్రూ భాషలోని 'హ-మాషియా-అభిషిక్తుడు' అను పదమునుండి వ్యుత్పత్తి చెందినది. ఈ అభిషేక ప్రక్రియ ఫలితముగా రాజు పరమ పవిత్రుడు గావింపబడి, విశేష గుణములు గలవాడుగా పరిగణింప బడెను.

విముక్తికారకు డొకడు ఉద్భవించు నను ఆశ బైబిల్ లోని ప్రాత నిబంధన గ్రంథములో స్పష్టముగా కనబడదు. బహుశః ఇసైయా అధ్యాయములో ఈ ఆశ కనబడును. విముక్తికారకు డగు వ్యక్తితో సంబంధము లేకుండగనే విముక్తికారక యుగమును గురించి బైబిలులో కథనము గలదను విషయమును గమనించుట ముఖ్యము.

పురాతన శ్రుతి సంప్రదాయములో ఈ విధముగా కనబడు దివ్యవ్యక్తి భావమునుండియే దివ్యవిముక్తి కారకుడు-మానవుని పుత్రుడు-అను భావము ఉదయించినది. ధర్మాత్ముడు, ఈశ్వరునిచే ఎన్నుకొనబడినవాడు, ఈశ్వరునిచే అభిషిక్తుడు అను బిరుదులు కూడ ఈ విమోచకునికి బైబిల్‌లోని అనేక నీతి కథలలో ఈయబడినవి. క్రైస్తవ మతములో జీసస్ ఇట్టి పాత్రను నిర్వహించె నని ఆ మతానుయాయుల విశ్వాసము. కె. రా. కృ.

మేధాతిథి : మనుస్మృతికి వ్యాఖ్యను రచించిన వారిలో ప్రథముడు. ఈతని వ్యాఖ్య కుల్లూకభట్టునిచే తనచే రచింపబడిన మనుస్మృతి వ్యాఖ్యానములో నుదాహరింపబడినది. కుల్లూకభట్టు 350 ఏండ్ల క్రిందట (17 వ శతాబ్దము) జీవించినవాడు. అందువలన మేధాతిథి అంతకన్న ప్రాచీనుడు కావలెను. మే. వ. న.

మైత్రేయనాథుడు : మహాయానమునందలి విజ్ఞానవాద ప్రవర్తకుడు మైత్రేయనాథుడు. యోగాచార సంప్రదాయమునకు చెందిన ఆచార్యులుగా ప్రసిద్ధిబడసిన అసంగ, వసుబంధువు లీయన శిష్యులు. విజ్ఞానమే సత్యమని, విజ్ఞానాతిరిక్తముగా ఏ సత్తయు లేదని వీరి వాదము. ఈ విజ్ఞానము క్షణిక విజ్ఞానము కాదు. మైత్రేయనాథుని 'అభిసమయాలంకారము' విజ్ఞానవాదమునకు మూల గ్రంథము. యోగాచార సంప్రదాయ నిర్మాణమున కిది మొదటి మెట్టు. అసంగుని గురువైన మైత్రేయుడే బోధిసత్వులలో నొక డగు మైత్రేయు డని సంప్రదాయము. అసలు మైత్రేయుడు ఐతిహాసిక పురుషుడా అని ఇటీవలి కొందరి విమర్శ. కృష్ణమూర్తి.

మైత్రేయి : వైదిక విదుషి. ఆధ్యాత్మిక నిష్ఠా ప్రవణురాలు. (చూ. యాజ్ఞవల్క్యుడు) మే. వ. న.

మైనాంగ్, ఎలెగ్జియస్ (Meinong, Elaxious) (1853 - 1921) : ఆస్ట్రియన్ దార్శనికుడు, మనస్తత్త్వశాస్త్రజ్ఞుడు. బ్రెంటానో శిష్యుడు, 'విషయముల సిద్ధాంతము' అను అనుభవపూర్వ (a priori) శాస్త్రము నొకదానిని కనుగొంటి నని ఆయన చెప్పుకొనెను. విషయిచే ఉద్దేశింపబడిన దేదైనను విషయమే. విషయములు భౌతిక వస్తువులవలె అస్తిత్వమును కలిగి యుండవచ్చును, లేదా గణిత శాస్త్రీయ తత్త్వము (ఉదా: సంఖ్యలు) వలె కాల్పనిక సత్తను కలిగియుండవచ్చును. అవి సాధ్యములు కావచ్చును; లేదా అసంభవములు కావచ్చును. అట్లే అవి ఉచ్చదశలోగాని, నీచదశలోగాని యుండవచ్చును (ఉదా: సరళ, సంకీర్ణ సంబంధములవలె). విషయముల సిద్ధాంతములో విషయముల అస్తిత్వమును పృథక్కరించి, వాని స్వరూపమును మాత్రమే పరిగణించవలెను. జె.నా.మూర్తి.

మైమానిడీజ్-రాబి మోజెస్ బెన్ (Maimonides, Rabi Moses Ben) (1135 - 1204) : స్పెయిన్ దేశపు యూదు విద్వాంసుడు, దార్శనికుడు, హీబ్రూ మత ప్రస్థాన గ్రంథముయొక్క వ్యాఖ్యాత, స్పెయిన్‌లో కార్డోవా యందు జన్మించెను.

'భ్రాంతులకు మార్గదర్శి' అను ఆయన ప్రధాన దార్శనిక గ్రంథముయొక్క ప్రభావము అనేక అరేబియన్, యూదు, క్రైస్తవ అనుయాయులపై గలదు. ఈ గ్రంథములో ఆయన బైబిల్, హీబ్రూ మత బోధలను, దర్శన శాస్త్రమును (ముఖ్యముగా అరిస్టాటిల్ దర్శనమును) సమన్వయింప బూనుకొనెను. అయితే ఆయన మానవుని హేతుశక్తి పరిమితమైన దనియు, దానికి శ్రుతి సహాయ మావశ్యక మనియు గుర్తించెను. ఈ గ్రంథములో మొదటి భాగము ఈశ్వరుని అభౌతికత్వమును స్థాపించుటను గురించినది. శ్రుతులలో ఈశ్వరుని కాపాదింపబడిన మానవత్వారోపకపదముల అలంకారికార్థమును, నిషేధ గుణములను మినహాయించి ఏ ఇతర గుణములనైన ఈశ్వరుని కాపాదించుటలో గల అనౌచిత్యమును గురించియు, ఈశ్వర సిద్ధాంతములను గురించియు, వాటికి గల శాస్త్రీయాధారములను గురించియు ఆయన పైగ్రంథములోని మొదటి భాగములో చర్చించెను. ఈశ్వరుడు 'అచలిత చాలకుడు' (unmoved mover) అను యుక్తి ద్వారాను (చూ. అరిస్టాటిల్ - పుట 291), అవశ్యము, సాధ్యము-వీటి మధ్యగల భేదముల ద్వారాను రెండవ భాగములో ఆయన ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును నిరూపించెను. ప్రవక్తల ఆదేశము (prophecy) యొక్క ఆవశ్యక లక్షణములను గురించిన చర్చతో రెండవ భాగము అంతమగును. సాధుతయొక్క

అభావమే పాపమనియును, పాపముయొక్క ప్రభవ స్థానము స్వతంత్రేచ్ఛయే ననియు మూడవ భాగము చెప్పును. అలౌకిక సంఘటనలను గురించియు, ఈశ్వరుని విశేష జ్ఞానమును గురించియు, ప్రకృతిలోను, బైబిల్ ఉపాఖ్యానములలోను, బైబిల్‌చే విధింపబడిన ధర్మములోను గల ప్రయోజనమును గురించియు కూడ మూడవ భాగము చర్చించును. కె. రా. కృ.

మోక్షము : భారతీయ తత్త్వశాస్త్రములో ధర్మ, అర్థ, కామ, మోక్షము లని నాలుగు పురుషార్థములు పేర్కొనబడినవి. వీటిలో మోక్షము పరమ పురుషార్థము. మోక్షమనగా విడివడుట అని అర్థము. భవబంధనమునుండి, లేదా జనన మరణ చక్రమునుండి విడివడుటవలన సర్వ క్లేశములును శాశ్వతముగ నివృత్తము లగును. కర్మ నిలచియుండునంతవరకును దాని ఫలానుభోగమునకై శరీర ధారణ మావశ్యకమే యగును.

కర్మలకు మూలహేతువు - అజ్ఞానము, లేదా అవిద్య. ఈ అజ్ఞానము నశించిపోయిన పిమ్మట, అనగా తత్త్వ జ్ఞానము ప్రాప్తించినపిమ్మట కర్మజనితములైన బంధనములును, తజ్జన్య జనన మరణాదిక రూపమైన దుఃఖమును సమూలముగా నివృత్తము లగును. అందుచేతనే దర్శనకారులు జ్ఞానమును మోక్షమునకు చరమ సాధనముగ గణించిరి (ఋతే జ్ఞానా న్న ముక్తిః).

న్యాయ, వైశేషిక దర్శనములలో మోక్షమును చరమ దుఃఖ ధ్వంసముగా, లేక ఆత్యంతిక దుఃఖ నివృత్తిగా వర్ణించిరి. మిథ్యాజ్ఞానము తొలగిపోయిన పిమ్మట దోష, ప్రవృత్తి, జన్మ, దుఃఖముల (శరీరము + 6 ఇంద్రియములు + 6 విషయములు + 6 విధములగు ప్రత్యక్షములు + సుఖము + దుఃఖము)* నుండి విముక్తి లభించును. అదే నిఃశ్రేయసము. గౌతముని అభిప్రాయానుసారము ప్రమాణ, ప్రమేయాది షోడశ పదార్థముల తత్త్వజ్ఞాన సిద్ధివలన నిఃశ్రేయసము ప్రాప్తించును. కణాద మతానుసారము ద్రవ్య, గుణ, కర్మాది షట్ పదార్థములను గూర్చిన సమ్యగ్ జ్ఞానము కలుగుటవలన నిఃశ్రేయసము సిద్ధించును. న్యాయ-వైశేషిక మతానుసారము మోక్షావస్థ సుఖ దుఃఖ విరహితముగను, చైతన్య శూన్యముగను ఉండును. కాని ఈ విధమైన అభావాత్మక మోక్షమును జైనులు, వేదాంతులు మున్నగువారు అంగీకరింపలేదు. చరమమైన ఆనందావస్థగా మోక్షావస్థను వారు పరిగణించిరి. న్యాయ-వైశేషిక మోక్షమును కొందరు పాషాణము వలె జడముగా నైపోవు అవస్థయని పరిహసించిరి.

సాంఖ్య మతములో పురుషుడు ప్రకృతి పాశములనుండి సర్వథా ముక్తుడై తన యథార్థ స్వరూపమును పొందినప్పుడు (తదా ద్రష్టుః స్వరూపేఽవస్థానమ్) అట్టి స్థితిని కైవల్య మని పేర్కొందురు. ఈ అవస్థలో పురుషుడు కేవలము ద్రష్టగను, సాక్షిగను, చిత్ స్వరూపముగను ఉండిపోవును. అవివేక కారణముననే పురుషుడు సంసార జాలమున తగుల్కొని, త్రివిధ (ఆధ్యాత్మిక, ఆధిభౌతిక, ఆధిదైవిక) దుఃఖములలోను భాగస్వామి యగుచున్నాడు. అందుచేత వివేకమే, లేక తన స్వరూపమును గూర్చిన యథార్థ జ్ఞానమే ముక్తికి సాధన మగుచున్నది. ఈ లక్ష్యసాధనకై పతంజలి తన యోగ దర్శనములో అష్టాంగ మార్గమును నిర్దేశించెను (చూ. యోగదర్శనము).

మీమాంసకు ప్రధాన లక్ష్యము స్వర్గప్రాప్తియే అయినను, తరువాతి మీమాంసకులు కొందరు మోక్షమును గూర్చి కూడ చర్చించినారు. వీరి సిద్ధాంతము ప్రకారము ఆత్మకు జగత్తుతో సంబంధము నశించి పోవుటయే మోక్షము (ప్రపంచ సంబంధ విలయో మోక్షః). శరీరము, ఇంద్రియములు, విషయములు - ఈ త్రివిధములైన బంధనములకును ఆత్యంతికనాశ మేర్పడుటవలన ఆత్మకు ముక్తి సిద్ధించును. కామ్య, నిషిద్ధ కర్మలనుండి నివృత్తి, నిత్య, నైమిత్తిక కర్మలయందు ప్రవృత్తి మోక్షమునకు సాధనములు. ఈ విధముగ మీమాంసకులు మోక్షప్రాప్తికి కర్మ, జ్ఞానములు రెండును ఆవశ్యకములని భావించిరి. ప్రభాకర మతానుసారము నిష్కామముగ కర్తవ్యబుద్ధితో చేయు కర్మానుష్ఠానమే మోక్ష సాధకము (నియోగ సిద్ధి రేవ మోక్షః). కుమారిలభట్టు ముక్తావస్థలో నిత్య సుఖానుభవ ముండు ననెను. ఈ సుఖము విషయజన్యము కాదు; శుద్ధమైన, ఆధ్యాత్మికమైన ఆనందము (సుఖస్య మనసా ముక్తి ర్ముక్తి రుక్తా కుమారిలైః).

అద్వైత వేదాంతములో జీవబ్రహ్మైక్యము మోక్షముగ ప్రతిపాదితమైనది. బ్రహ్మ సాక్షాత్కారము ఆనంద చరమావస్థ (ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్). ఆ ఆనందము నిత్య నిరతిశయ సుఖరూపము. దానినే బ్రహ్మానందమందురు. అది సుఖ పరాకాష్ఠ. అందుకే దానిని 'భూమ' అని కూడ అందురు. జాగ్రత్, స్వప్న, సుషుప్త్యవస్థలు మూడింటి కంటెను అది భిన్నముగ నుండుటచే దానిని 'తురీయావస్థ'గా వర్ణించుచున్నారు. ఈ అవస్థలో ఆత్మ తన నిత్య, శుద్ధ, బుద్ధ, ముక్త స్వరూపమును గుర్తించుకొనజాలును.

* శరీరము దుఃఖాయతన మగుటచే దుఃఖము; ఇంద్రియములు, విషయములు, ప్రత్యక్షములు శరీరమునకు సాధనము లగుటచే దుఃఖములు; సుఖము దుఃఖానుషక్త మగుటచే దుఃఖము; దుఃఖము స్వరూపముచేతనే దుఃఖము—సం గ్రా.

బ్రహ్మజ్ఞానము సిద్ధించిన పిమ్మట కూడ ప్రారబ్ధ కర్మానుభవమును ఈ జీవితములో ముగింపవలసియే యుండును. ఇట్టి స్థితిని 'జీవన్ముక్త' స్థితి అందురు. శరీర నాశనానంతరము కలుగు ముక్తి 'విదేహ ముక్తి.'

రామానుజాది విశిష్టాద్వైత వేదాంతులు జీవన్ముక్తి నంగీకరింపరు; విదేహ ముక్తినే ఒప్పుకొందురు. వారి మతములో ముక్తి పొందుటకు భక్తి ఆవశ్యకము. ముక్తావస్థలో గూడ జీవేశ్వరుల మధ్య ఉపాసక, ఉపాస్య భేదము నిలిచియే యుండును. వీరిలో కొందరు సారూప్య, సాలోక్య, సాయుజ్య, సామీప్యములు అను నాలుగు విధములైన మోక్ష ప్రకారములను నిరూపించినారు.

న్యాయదర్శనమందలి మోక్షము కేవల సత్; సాంఖ్యుల మోక్షము కేవల చిత్; వేదాంతుల మోక్షము సత్, చిత్, ఆనందరూపము.

చార్వాకులు మున్నగు లోకాయతులు పునర్జన్మ నంగీకరింపలేదు; కేవల మీ వర్తమాన శరీరమునే గుర్తించిరి. అందుచే వారు మృత్యువే మోక్ష మనిరి. (దేహోచ్ఛేదో మోక్షః).

బౌద్ధమతానుసారము అవిద్యవలన దుఃఖోత్పాదక కారణ పరంపర పుట్టుచున్నది. ఈ దుఃఖ చక్రమునుండి విముక్తి పొందుటయే నిర్వాణము. నిర్వాణ ప్రాప్తికై అష్టాంగమార్గము చెప్పబడినది.

జైన మతము ననుసరించి రాగద్వేషాదులవలన కర్మకు వశుడై జీవుడు బంధనములలో తగుల్కొనును. సంవరము, నిర్జర - వీటి ద్వారా కర్మపుద్గలములు క్షయము పొంది, ఘాతీయ కర్మలు (జ్ఞానావరణీయములు, దర్శనావరణీయములు, మోహనీయములు, అంతరాయములు) వినష్టములైపోవును. ఇదే వారి జీవముక్తి. అనంతరము అఘాతీయ కర్మలు (ఆయు, నామ, గోత్ర, వేదనీయములు) కూడ నష్టమైపోయిన పిమ్మట, జీవుడు సర్వథా ముక్తుడగును. సమ్యగ్ జ్ఞానము, సమ్యగ్దర్శనము, సమ్యక్ చరిత్ర - ఈ త్రిరత్నములును అట్టి ముక్తి పొందుటకు ఆవశ్యకము లని జైనులు భావింతురు.

భగవద్గీతలో మోక్షము 'పరాగతి'గా వర్ణితమైనది. కర్మ, జ్ఞాన, భక్తులు అను మూడు మార్గముల ద్వారా ముక్తి సిద్ధించును. అనాసక్తి భావముతో కర్మచేయుచు, సంసారములో నున్నను, జల మధ్యగతమైన కమలము వలె నిర్లిప్తముగ నుండగల జ్ఞానులను జీవన్ముక్తు లందురు. ఈ జీవితములో సర్వ ప్రారబ్ధ కర్మల ఫలమును అనుభవించుట ముగిసి శరీర పతనమైన పిమ్మట జీవుడు పురుషోత్తమునిలో లీను డగును. ఇది విదేహ ముక్తి. ఎచ్. ఎమ్. ఝా.

మోర్గన్, లాయిడ్ (Morgan, Lloyd) (1852-1936): 'లండన్ రాయల్ స్కూల్ ఆఫ్ మైన్సు'లో ఖనిజ శాస్త్రము నభ్యసించెను. తరువాత హక్స్లీవద్ద జీవశాస్త్రము నధ్యయనము చేసెను. 1878-83 మధ్య దక్షిణాఫ్రికాలోని కళాశాలలో ఉపన్యాసకుడుగ నుండెను. 1884 లో బ్రిస్టల్ విశ్వ విద్యాలయ కళాశాలలో ఆచార్యు డయ్యెను; తరువాత బ్రిస్టల్ విశ్వ విద్యాలయ ఉపాధ్యక్షపదవి నలంకరించెను. జీవశాస్త్రములోను, దర్శనశాస్త్రములోను ప్రాదుర్భావాత్మక పరిణామ (emergent evolution) వాదము ద్వారా ఆయన ఖ్యాతి నొందెను. ఒక వస్తువు యొక్క, లేదా జీవియొక్క అభివృద్ధి, లేదా పరిణామము అవిరతముగాదనియు, ఆకస్మికమగు దాటులుగూడ అట్టి పరిణామములో నుండవచ్చు ననియు, అట్టి ఆకస్మికపు మార్పులు వచ్చిన తర్వాత పరిణామము బహు వేగముగా వెనుకటి వస్తుగతినుండి ఊహించలేని క్రొత్త గుణములతో, సంబంధములతో జరుగు ననియు ఆయన ప్రాదుర్భావ వాదము యొక్క సారాంశము. ఈ విధముగ అది యాంత్రిక వాదము నుండి, ప్రాణవాదము (vitalism) నుండి వేరుపడుచున్నది. (చూ. పరిణామ వాదము - పుట 522). జె. నా. మూర్తి.

మౌద్గల్యుడు: విజ్ఞానమువలననే ఆత్మస్వారాజ్యమని చెప్పబడుటచే, కర్మవలన ప్రయోజనమేమి యను శంక రాగా, కర్మ స్వాధ్యాయ ప్రవచనల రూపమున ఆత్మజ్ఞానమున కుపకారక మని తైత్తిరీయములో పేర్కొనబడిన సిద్ధాంతములలో స్వాధ్యాయ ప్రవచనములు తపోరూపములే యను మౌద్గల్యుని సిద్ధాంత మొకటి. మే. వ. న.

యజ్ఞము (Sacrifice): యజ్ఞ పదమునకు సాధారణార్థము ఆత్మ పరిత్యాగము. ఆశ్రిత దేవతా సార్వభౌమత్వాంగీకార చిహ్నముగ ఆ దేవతకు చేయబడిన బల్యుపహారము యజ్ఞపద విశేషార్థము. యజ్ఞము ప్రపంచ మతము లన్నిట ముఖ్యాంశమై యుండెడిది. తొలిని కులపతి యాజమాన్య సంప్రదాయానుసారము (patriarchal) అగు సంస్కృతులలో గృహ యజమానికే యాగకరణయోగ్యత ఉండెడిది. తరువాత నీ యోగ్యత క్రమముగా పురోహితులకు సంక్రమించి, వారికే పరిమితము చేయబడినది. యాగవస్తువు అధికారికి ప్రీతిపాత్రమైనదియు, ఆరాధ్య దేవతకు ఇష్టమైనదియు కావలెను. ధాన్యము, తైలము, ఘృతము, క్షీరము, ఆమిక్షము (whey), మద్యము, పరిమళ వస్తువులు, అన్నిటికన్న ముఖ్యముగ పశువులు, జంతువులు, మనుజులు కూడ ఉపహార్య వస్తువులుగా నుండెను.

నర యజ్ఞము: నికృష్ట శ్వాపద దశ నతిక్రమించిన సభ్యత లన్నిటిలో నరయజ్ఞము విస్తృతమై యుండెడిది.

(శునశ్శేపుని కథ). అట్టి నర యజ్ఞము సంఘ క్షేమము, వ్యక్తి శ్రేయస్సు, క్షామవారణము, అతివృష్టి నివారణ, శత్రు విజయము, దేవతా దౌత్య ప్రేషణము, సంపదాగమము వీటిలో దేనికోసమైన జరుపబడుచుండెడిది. మానవ లోకాచారములు నైష్ఠుర్యమును వీడి, మనః పరిణతి నొందినతరువాత నరులకు బదులు అన్ని సభ్యతల యందును జంతువులు యజ్ఞ పశువులుగ అర్పింపబడు చుండెడివి. ఉపహృత శేషమును భుజించుట ఆ దేవతతో సంసర్గమునకు, క్రతుకర్తకు రానున్న శ్రేయస్సునకు చిహ్నము.

యజ్ఞ భావమునకే నివేదిత శేషోజ్జీవనము ప్రభవ స్థానమను సిద్ధాంత మిప్పుడు పరిత్యజించబడినది. సర్వాంగీకార్యమైన సిద్ధాంత మిది: యజ్ఞము, ఈశ్వరుడు, మానవుడు అను నిరుపక్షములకును అన్వయించు ద్విపార్శ్వీయ ప్రక్రియ (పరస్పరం భావయంతః - గీత 3-11). ఆహుతి (oblation), ఉత్సర్జనము (immolation), సహభుక్తి (participation) అను మూడు అంశముల సమాహారము యజ్ఞము. యజ్ఞముయొక్క ముఖ్యోద్దేశములు దేవతా ప్రసాదనము, పాపనిష్కృతి, భూతోపకృతికి కృతజ్ఞతా నివేదనము, భావ్యుపకృతులకై ప్రార్థన.

హీబ్రూ, యూదీయ మతములలో యజ్ఞ ప్రశంస: మొదట దేవతకు నివేదింపబడిన ఆహారము లేదా సమర్పింపబడిన కానుక యని యజ్ఞపదమున కర్థ ముండెడిది. ధాన్యములు, వృక్షముల, ద్రాక్షారామముల ప్రథమ ఫలములు, గృహ పశువులు బల్యుపహారములుగా నుండెడివి. అరణ్య పశువులు నిషిద్ధములు. జెరూసెలెం దేవాలయము రోమనులచే క్రీ. శ. 70 వ సంవత్సరమున ధ్వంసము చేయబడిన తరువాత యూదీయ యాజ్ఞిక వ్యవస్థ అంతయు ఆకస్మికముగా అంతరించినది. మత సభల యందు ప్రక్రాంతములగు స్తోత్రములు, పరిచర్య మౌలిక దేవతా సేవగా పరిగణింపబడ మొదలిడినవి.

క్రైస్తవ మతము: సంఘ సహజీవనము, సహభోజనమునుండి యజ్ఞభావము ఉదయించిన దని క్రైస్తవమత చరిత్రకారుల నిర్ణయము. ఈశ్వర శాసనము ఉత్కృష్ట నీతి బోధక మను భావము తలయెత్తిన తరువాత ఈశ్వర శాసన వ్యతిక్రమము పాప మని తలంచబడినది. దీని ఫలముగ యజ్ఞ మన అపరాధనిష్కృతి యని భావింపబడ జొచ్చినది. ఈశ్వరుని హేయ ప్రత్యనీక గుణపూర్తి ముందర మానవుడు అర్పించగల పాపపరిహారము అత్యంతాపర్యాప్తము. ఈ నిష్కృతి మానవమాత్రునికి సాధ్యము కానిది. దీనికి ప్రతివిధానము ఈశ్వరానుగ్రహము తప్ప వేరేమియు లేదు. మానవుని కసాధ్యమగు మానవలోక పాప సందోహ ప్రాయశ్చిత్త నిర్వాహమునకు క్రీస్తు శిలువను స్వీకరించి, ఆ పాప భారము నంతటిని తాను వహించి, మానవుని విముక్తుని గావించినాడు. ఈ శిలువ స్వీకారము ఎప్పుడో ఒకప్పుడు సంభవించిన చారిత్రకేతివృత్తము కాదు. తన్నాశ్రయించు మానవుల పాప నిష్కృతి సమర్పణకు ఏసు క్రీస్తు ఎప్పుడును శిలువ నెక్క సంసిద్ధుడే. ఏసుక్రీస్తుయొక్క ఈ పరమత్యాగము చర్చి యొక్క సామాన్య విశ్వాసములలో ప్రధానమైనది.

భారతీయ మతము: ఋగ్వేదమండలి యజ్ఞ మను పదమునకు భక్తి, స్తోత్రము, నుతి యను అర్థము లుండెడివి. లౌకిక సంస్కృతమందు అర్చన, భక్తిపురస్కృత పరిచర్య, నివేదనము, ఆహుతి, యాగము అని అర్థములు యజ్ఞ పదమునకు కలవు. ఈ అర్థ విపరిణామమందు మన మొక ముఖ్య విషయమును గుర్తించవలసియున్నది. మొదటి వర్గములోని భావప్రధానము, అనగా మానసిక వ్యాపార వ్యాప్తము లగు అర్థములనుండి రెండవ వర్గములోని ఆచరణ ప్రధానార్థముల క్రింద యజ్ఞ శబ్దార్థము క్రమ పరిణామము నొందినది. ఇట్లైనను మరల ఉపనిషత్కాలమునుండి కర్మ పారమ్యము గల అర్థము మరుగుపడి మననాత్మకమగు అర్థము మిగిలినది.

యజ్ఞ సంస్థ భారత దేశమందు విస్తరించిన రీతిగ మరి యే ఇతర ప్రపంచ భాగములందును పెంపొందలేదు. బ్రాహ్మణముల చివరికాలము దాక భారతీయ సంస్కృతి జీవిత మంతయు యజ్ఞ సంస్థోపజీవ్యముగనే యుండెడిది. యజ్ఞవాఙ్మయ మపారముగా పెరిగినది. ఆధిదైవిక (macrocosmic), ఆధ్యాత్మిక (microcosmic) ప్రపంచముల సామానాధికరణ్యమును సాధించుటకు (పురుష సూక్తము దీని కొక ప్రబల దృష్టాంతము) వైదిక ఋషులు యజ్ఞ భావము నుపయోగించి రను విషయము వారికి యజ్ఞభావ మహత్త్వమందు గల యభినివేశమునకు చిహ్నము. ఉపనిషత్తుల కాలములో "అదృఢా హ్యేతే ప్లవా యజ్ఞరూపాః" (యజ్ఞరూపములగు ఈ తెప్పలు నమ్మదగినవి కావు) అని కర్మాత్మకమగు యజ్ఞములందు నమ్మకము సడలి యజ్ఞశబ్దమునకు ఆత్మ నివేదన యను ఉత్కృష్ట వ్యాఖ్యానము కల్పింపబడినది. ఈ యజ్ఞ శబ్దార్థోత్కృష్టీకరణము క్రైస్తవ మతమందా శబ్దమునకున్న భావౌన్నత్యము కన్న మరియొక మెట్టు పైకిపోయినది. ఈ భావోన్నతీకరణ పరసీమ మనకు భగవద్గీతయందు గోచరించును. "తొలిని విశ్వకర్త ప్రజలతోపాటు యజ్ఞమును సృజించి 'దీనిచే వృద్ధిపొందుడు; ఇది మీకు ఇష్ట ఫలముల ఫలించును' అని చెప్పెను" (భ. గీ. 3-10). ఈ

ఉపదేశము చాలక, అహంకార నిమగ్నమై, అవిద్యా ప్రణీతమైయున్న సృష్టియందు పాదుకొనియున్న దోషములను తగ్గించి, శోధించి, క్రమముగ తొలగించుటకు, ధర్మమును తిరిగి ప్రతిష్ఠించుటకు అజము, అవ్యయము నగు పరమాత్మ తనచే సృష్టమై తనవశములో నున్న ప్రకృతి శక్తులకు తానే వశమై, చైతన్య ముడిగి అనాది మాయా ప్రసుప్తమగు ప్రపంచమును దృష్టాంతరీతి నుద్బోధించుటకు త్యాగ పరాకాష్ఠను చేపట్టి, అనవచ్ఛిన్నాఖండవస్తువు అత్యంతావచ్ఛిన్నమైన దేహమును స్వీకరించి మనుష్యావతార మెత్తినది. ఇదియే పరమాత్ముని పరమ యజ్ఞము, త్యాగ పారార్థ్యము. యజ్ఞ శబ్దమునకు పర్యవసిత ఉత్కృష్టార్థము పరాత్పరుడే (యజ్ఞో వై విష్ణుః తై. సం. 1-7-4). మే. వ. న.

యశోమిత్రుడు: బౌద్ధ దర్శనమందు సౌత్రాంతిక పక్షావలంబి. ఇతడు వసుబంధుని అభిధర్మకోశమునకు ఒక వ్యాఖ్యను రచించెను. మే. వ. న.

యాజ్ఞవల్క్యుడు: బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో జనకుని నామమును సుప్రసిద్ధము చేసిన ఆస్థాన దార్శనికుడు; ఋషి; యజుర్వేదీయ వాజసనేయీ శాఖా ప్రవర్తకుడు. ఈతని ఆధ్యాత్మికోపదేశములు శతపథ బ్రాహ్మణమందు, బృహదారణ్యకోపనిషత్తునందు పెల్లుగా నున్నవి. యాజ్ఞవల్క్య స్మృతి ఈతడు రచించినదే యని అందురు. ఇది చాలా అర్వాచీనమైనది యగుటచే యాజ్ఞవల్క్యునిచేత సాక్షాత్తుగా రచించబడి యుండకపోవచ్చును.

ఈతనికి కాత్యాయని, మైత్రేయి యని ఇద్దరు భార్యలుండెడివారు. ఇందు మొదటి యామె ప్రవృత్తి మార్గానుయాయి. రెండవది ఆధ్యాత్మిక నిష్ఠ కలది.

యాజ్ఞవల్క్యుడు వాన ప్రస్థాశ్రమమును స్వీకరించక ముందు గావించిన ఉపదేశములు బృహదారణ్యకోపనిషత్తునందు పొందుపరుపబడినవి. ఆత డారణ్యక జీవితమును వరించిన తరువాత చేసిన ఉపదేశములు యాజ్ఞవల్క్యోపనిషత్తునందు కలవు.

ఆతని దర్శనము: మైత్రేయి యాజ్ఞవల్క్య సంవాదము "ఆత్మకామ" వివరణముతో ప్రారంభించును. ఆత్మకామము తక్కిన విధములగు ప్రేమకు బీజము. అందువలననే ప్రేమము స్వభావముచే అహంకార నిష్ఠము. అది ఆత్మ ప్రేమతో మొదలిడి, దాంపత్య ప్రేమ, పుత్రప్రేమ, మిత్రప్రేమ, సంఘప్రేమ, భూతప్రేమ-ఇట్లు క్రమ వర్ధమాన విస్తారము కలది యగుచు సర్వము నాకళించి, తుదకు పరమాత్మ ప్రేమగా పర్యవసించును. ఈ పర్యవసానమే సంసారోచ్ఛేదము.

పుణ్యాపాపములు: యాజ్ఞవల్క్యుని దృష్టిలో తుచ్ఛ వాసలను, సుఖ దుఃఖములను అతిశయింపచేసి సంశయమునకు, భ్రాంతికి, ద్వైతమునకు, అజ్ఞానమునకు, మర్త్యత్వమునకు, వినాశమునకు మనల నీడ్చుకొని పోవునది పాపము. ఇందుకు విరుద్ధముగ పై చెప్పిన అవాంఛనీయ సన్నివేశముల నుండి మనలను తప్పించి, జ్ఞానమునకు, ఆనందమునకు, అమృతత్వమునకు కొంపోవునది పుణ్యము.

విద్య: యాజ్ఞవల్క్యుని దృష్టిలో విద్య, అవిద్య సంపూర్ణముగా విరుద్ధమైన భావములు. విద్య శ్రద్ధ, అవిద్య విచికిత్స; విద్య ప్రకాశము, అవిద్య చీకటి; విద్య ఋతము, అవిద్య అనృతము; విద్య పుణ్యము, అవిద్య పాపము; విద్య ఆనందము, అవిద్య మృత్యువు; విద్య పరసామాన్యము, అవిద్య సోపాధికము; విద్య నిత్యము, అవిద్య ఆగంతుకము. వాస్తవికముగ విద్య యన బ్రహ్మజ్ఞానము, అనగా జ్ఞానము యొక్క జ్ఞానము. పలన జ్ఞానము బ్రహ్మ స్వరూపమే కదా!

బ్రహ్మన్: మూలకారణము, సర్వపరిణామ కారణము. విశ్వకృత్, భూతపాలుడు, అక్షరుడు, అమృతుడు. యాజ్ఞవల్క్యుని బ్రహ్మ సర్వ నిషేధ బోధ్యము. "నేతి నేతి" యని నిషేధ ముఖ ప్రతిపాద్యుడు; అనగా అంతవత్తైన మనస్సుచే గ్రాహ్యము కానేరని అనంత వస్తువు. ఈ పర వస్తువును గ్రహించుటకు ఒకే ఒక మార్గమున్నది. అది నిషేధ మార్గము. తక్కిన దంతయు వాచోవిగ్లాపనము (వాక్ఛ్రిమ).

ఆత్మన్: యాజ్ఞవల్క్యుని ఆత్మ భావము ఆతనికి పూర్వముండిన ఔపనిషద చింతకుల భావముల సంయోజన ఫలము. ఈ శరీర మందు నెలకొన్న ఆత్మ (జీవుడు) స్వయం జ్యోతి స్వభావమగు పరమాత్మచే అధిష్ఠింపబడినదై దేహమునుండి దేహమునకు, జన్మనుండి జన్మకు పోవుచున్నది (బృ. 4-3-35). మే. వ. న.

యాదవ ప్రకాశుడు: రామానుజుల అద్వైత విద్యా గురువు. క్రీ. వె. 11 వ శతాబ్దము వాడు. కాంచీపుర నివాసి. బ్రహ్మ సూత్రములపై స్వతంత్ర వ్యాఖ్యానము నొకదానిని రచించెను. ఈతడు భర్తృప్రపంచుని అనుసరించి బ్రహ్మ పరిణామ వాదమును సమర్థించెను. చిదచిదీశ్వర రూపములు మూడును బ్రహ్మ పరిణామ రూపములే యని ఈత డనును. ఈతని సిద్ధాంతమునకు భేదాభేద వాద మని పేరు.

యాదవుని మతములో బ్రహ్మ పదార్థ మొక్కటియే సత్యము. తక్కిన దంతయు బ్రహ్మ కార్యభూతము. యాదవునికి అభేదము, భేదము కూడ సత్యములే. భాస్కరునికి

అట్లుగాక (చూ. భాస్కరుడు - పుట. 592) భేదము ఉపాధి కల్పితము. ఆ ఉపాధులు సత్యములు.

చిదచిదీశ్వర తత్త్వములు మూడును పరస్పర భిన్నములనెడు భ్రాంతివలన సంసారము జనించును. ఈ అయథార్థ జ్ఞానమును తొలగించి మోక్షము నందుటకు కర్మ, జ్ఞానము రెండును ఆవశ్యకములే. అనగా యాదవ ప్రకాశులు కర్మ జ్ఞాన సముచ్చయవాది. మే. వ. న.

యామునాచార్యులు (క్రీ. శ. 10 వ శతాబ్దము) : యామునాచార్యులు నాథముని పౌత్రుడు; ఈశ్వర ముని పుత్రుడు. ఈయనకు ఆళవందార్ అని నామాంతరము. ఈయన మహా భాష్యభట్టరు శిష్యుడు. చిన్ననాటనే మహా పాండిత్యమును సంపాదించెను. ఆ కాలమందు మహా ప్రసిద్ధి చెందిన అక్కియాళ్వాన్ అను విద్వాంసుని ఓడించి, విజయ ఫలముగా చోళ రాజుచే అర్ధరాజ్యమును పొంది చాలకాలము మహాభోగ మనుభవించెను. ఈయన తాత శిష్యుడగు రామమిశ్రులు ఈయనకు ఆత్మ విచారమందు బుద్ధి జనించినప్పుడు ఈయనను రంగనాథ భక్తునిగా మార్చి శ్రీరంగమునకు పంపెను. నాటి నుండి యామునాచార్యులు సన్న్యసించి వైష్ణవ సిద్ధాంత స్థాపన, ప్రచారముల చేసెను. మహాపూర్ణ, గోష్ఠీపూర్ణ, కాంచీపూర్ణు లను పండిత శిష్యు లీయన కుండిరి. వీరి ద్వారానే రామానుజులకు వైష్ణవ సిద్ధాంత జ్ఞానము సంక్రమించెను.

యామునుల "సిద్ధిత్రయము" విశిష్టాద్వైతమునకు పునాదివేసిన గొప్ప గ్రంథము. ఆగమప్రామాణ్యాది ఇతర గ్రంథములను కూడ ఆయన రచించెను. కొ. న. మూర్తి.

యాస్పర్స్, కార్ల్ (Jaspers, Carl) (1883 -) : జర్మను దార్శనికుడు. ఓల్డెన్ బర్గ్ లో ఒక బ్యాంకు అధికారికి పుత్రుడై 1883 లో జన్మించెను. ఈతడు తొలిని మానసరోగ చికిత్సా శాస్త్ర (psychiatry) మందు ఆదరము చూపెను. ఈతని మొదటి ఉద్గ్రంథము "సాధారణ మానసరోగ శాస్త్రము" (Allgemeine Psycho-Pathologie - 1913) ఈ విషయమగు చర్చకే అంకిత మొనర్చబడినది. కాని వెంటనేయాతడు దార్శనిక శాస్త్రము వైపు తన అభిముఖ్యమును చూపి హైడెల్ బర్గ్ విశ్వవిద్యాలయమందు 1916 లో ఆచార్యుడుగా ప్రవేశించెను. ప్రతీచ్య ఐరోపీయ సంస్కృతి సంప్రదాయములకు చేటు గూర్చునని జర్మనీయం దారోజులలో బహుళ ప్రచారములో నున్న జాతీయ సమాజవాద భావములతో నేకీభవించుట కొప్పుకొనక పోవుటచే ఆతడు జర్మనీ దేశమును వదలిపెట్టవలసివచ్చినది. 1948 లో నితడు స్విట్జర్లాండులోని బాసిల్ విశ్వవిద్యాలయమందు ఆచార్య పదవిని స్వీకరించెను.

ఈతనిచే రచించబడిన గ్రంథము లనేకములు గలవు. వాటిలో నివి ముఖ్యమైనవి: 1. దర్శన శాస్త్రము, 2. దార్శనిక సమాలోచన రీతి, 3. దార్శనిక శాస్త్ర ప్రవేశము, 4. నేటి తర్కము - ప్రతితర్కము.

కియెర్క్ గార్డ్ చే నూతనముగా స్థాపింపబడిన అస్తిత్వ వాద సంప్రదాయమునకు చెందిన వాడు యాస్పర్స్. యాస్పర్స్ ఉద్దేశములో దర్శన శాస్త్ర మనగా ప్రేక్షకునిచే నిర్లిప్తతతో కల్పింపబడిన విశ్వమును గురించిన అమూర్త

యాస్పర్స్. కార్ల్
(1883 —)

సిద్ధాంత సందోహము కాదు. అస్తిత్వ గుణ విశిష్టుడైన దార్శనికుడు తానున్న ప్రత్యక్ష జీవిత సన్నివేశమందు చూపు ప్రవృత్తియే దార్శనిక శాస్త్ర విషయము. అసంపూర్ణము, సందిగ్ధము, విరోధాభాసము - వీటికి ఆస్పదమగు ఆజీవిత సన్నివేశము అది జనింపచేయు సమస్యల సామాన్య సమాధానమునకైనను అవకాశ మీయదు. కాని అతని ఆలోచన పరిణతిని పొందినకొలది, అస్తిత్వముయొక్క విరోధాభాసాంశములవైపు ఆదరము తగ్గి, అంతకన్న పద్ధతియుతమైన దార్శనిక సమాలోచన వైపు తిరిగెను. దర్శనశాస్త్ర మీ అంశముల నుపేక్షించరాదు. కాని దాని లక్ష్యము హేతుబద్ధ బౌద్ధిక విచారము గనుక, న్యాయ విరుద్ధత ఎచ్చట నున్నను దానిని పరిహరించవలెను. 1950 లో యాస్పర్స్ ఇట్లు వ్రాసెను: "చాల ఏండ్ల క్రిందట అస్తిత్వమును గురించి నేను చెప్పితిని. పరంపరాగతమైన దార్శనిక శాస్త్ర సారమగు తర్కముయొక్క ప్రాధాన్యమును గ్రహించవలసిన ఆవశ్యకతయెంతేనియు కలదు. కనుక నేడు నేను దర్శన శాస్త్రమును బుద్ధి దర్శన మని నిర్వచింతును."

యాస్పర్స్ సమాలోచన రీతిలో విషయత్వము (objectivity), అస్తిత్వము (existence), అతీతత్వము (transcendence) అని సత్తయొక్క మూడు పర్వములు గుర్తించబడినవి. దేశకాలాత్మకమైన వాస్తవికత యనగా సజీవ, నిర్జీవ వస్తువులే కాక, ఆలోచనలు, మనఃప్రవృత్తులు, ఆతడు విషయముగా పరిగణించబడు మేరకు మానవుడును కూడ విషయత్వ పర్వములో చేరును. ఈ విషయత్వ పర్వము భూతార్థజాతము నంతయు విమర్శించు ప్రకృతి

శాస్త్రముల చర్చా విషయము. అనుల్లంఘ్యములగు పరిమితులుండుటచే ప్రకృతి విజ్ఞాన మెప్పుడును విశ్వము యొక్క సమగ్ర రూపమును మనకు సమర్పించలేదు. ఇటు లనుటలో తర్క విరుద్ధతను మన మంగీకరించుట లేదు. ప్రకృతి జ్ఞానము దాని పరిధిలో నది సాటిలేనిది. అందు వలన దానిని గురించి ఏవగింపును చూపుట గాని, లేదా నేడు సామాన్యముగా గోచరించు చున్నట్లు దాని పట్ల మూఢభక్తిని చూపుట గాని కూడదు. ప్రకృతి విజ్ఞాన విషయమైన వాస్తవికతా పరిధిని దాటి, దార్శనిక శాస్త్రము అస్తిత్వ, అనగా మానవాస్తిత్వ పరిధి నందు కొనవలెను. ప్రకృతి విజ్ఞానముతో దర్శన శాస్త్రమునకు వైరుధ్యము లేదు. దర్శన శాస్త్రము ప్రకృతి విజ్ఞానము యొక్క అవధులను చూపి, అది పిచ్చినమ్మకముగా మారకుండ దానిని సంరక్షించును. అందువలన మన మిప్పుడు మూర్త వైయక్తికాస్తిత్వము యొక్క అమేయ వైవిధ్యము, సందిగ్ధతలవైపు మన దృష్టిని మరలింతము. స్వచ్ఛందత అస్తిత్వము యొక్క విశిష్ట లక్షణము. తన అభిలాషలందు, తన నిర్ణయములందు మానవుడు తన అస్తిత్వమును వెల్లడించును. కాని యతడు కేవల విషయి కాడు. అతని యునికి ప్రపంచమందు; ఆతని సంసర్గము ప్రపంచముతో. తనతోను, ప్రపంచమందుండు ఇతరులతోను కూడ నీతనికి సంబంధములు కలవు. అస్తిత్వ మెప్పుడును ప్రమాదభూయిష్ఠము. మానవుడు భ్రష్టుడై విషయ ప్రపంచ కబళితుడు కావచ్చును; లేదా పృథగ్జన సమూహ ములో వ్యక్తి యొక్క స్వాతంత్ర్య మడుగంట వచ్చును. యాస్పర్స్‌నకు నవీన యుగము ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వములు లేని పృథగ్జన నివహము వలె కన్పించును. " బేడు మూక మన కధికారులు. చదువ నేర్చిన మానవ సమూహ మైనను అతిలౌకిక దృష్టి లేమి నమానుషముగా పరిణ మించును. చీమల వలె విచారహీనమైన జీవితమును గడుపువారినిగా సంఘము మనుష్యులను నిర్బంధించును. ఈ వాసనల కెదురు తిరిగి స్వతంత్ర మానవ సంఘములో తానొక స్వతంత్ర వ్యక్తిగా మానవుడు తన అస్తిత్వమును సార్థక మొనరించుకొనవలెను. కాని దర్శన శాస్త్ర మెట్లీ స్వతంత్రాస్తిత్వమును గురించి మాట్లాడగలదు? అస్తిత్వ మును విశదీకరించుట సాధ్య మని యాస్పర్స్ విశ్వాసము. కాని ఈ పనికై విషయ వాస్తవికత కన్వయించు పదార్థ ముల కన్న భిన్నమైన పదార్థములను కల్పించవలసిన యావశ్యకత కలదు. అంతేగాక, ఈతడు తన రచనలలో ప్రధానముగా చర్చించిన సంసర్గ భావమును గురించిన సమస్య లన్నియు ఈ సందర్భమున అవతరించును.

కాని మన మెంత శోధించినను, ఇంతవరకు చెప్పిన సత్త యొక్క మూడవ పర్వమగు అతీతత్వము ప్రసక్తి లేనిది అస్తిత్వము మనకు దుర్బోధముగానే నిలుచును. ఇచ్చట " అవధి సన్నివేశము" (limit situation) అను యాస్పర్స్ యొక్క ముఖ్య భావమును గురించి మనము తెలిసికొన వలయును. ఈ సన్నివేశ మొక గోడ వలె వెలుగు లేని చోట మనము పోవు మార్గమున కడ్డముగా నుండి, మన గమనమును మనకు తెలియకుండ నకస్మాత్తుగా నిరోధించి, మన కాఘాతమును కలిగించి, దుఃఖమును తెచ్చిపెట్టును. అట్టి ప్రసిద్ధ సన్నివేశములు అపరాధిత్వము, చావు. అట్టి సన్నివేశములు అవితథముగా ననుభూతములైనపుడు, మనలను మన అస్తిత్వము విషయమై శ్రద్ధాళువులుగా నొనరించి, మన అస్తిత్వము యొక్క నిగూఢార్థములను మనకు బోధించును.

అస్తిత్వమున కొకవైపు విషయ ప్రపంచముతో దుస్తర సంబంధమున్నట్లే ఇంకొక వైపు దానికి అతీతత్వముతో సంబంధమున్నది. మన అస్తిత్వము అవితథముగా సాగు నపుడు అస్తిత్వ మొక ఉపాయన మని మన యనుభవము నకు తట్టును. అతీతత్వ విధురమైన అస్తిత్వము నిరర్థకము. అస్తిత్వమును విశదీకరించుటలో చిక్కు లున్న మాట వాస్త వమే. కాని అతీతత్వమును గురించి మన మాలోచించుటలో కల చిక్కులు అంతకన్న అధికమైనవి. యాస్పర్స్ " కూట లిపి భాష " యని పేరిడిన భాష నిచ్చట మన ముపయో గించవలెను. అట్టి కూటలిపి భాష పురాణగాథ, కళా కృతులు మొదలైన వాటిలో మన కగపడును. " కూట లిపి కాని దేదియు లేదు" అన్నాడు యాస్పర్స్. అతీ తత్వము వాస్తవికత యొక్క ఉత్కృష్ట, నికృష్ట రూపముల రెండింటిని గురించియు చెప్పును.

ఈ అతీతత్వ సందేశములను గ్రహించుటకు మానవుడు సదా సంసిద్ధుడై యుండవలెను. తటస్థ ప్రేక్షకునికి ఈ కూట లిపి బోధపడదు. ఎవని అస్తిత్వము ఆ కూటలిపియందు మునిగి తేలుచున్నదో వానికే ఇవి సార్థకములు. ఇట్టి కూటలిపి భాషలలో చరిత్ర యొకటి. " చరిత్ర యొక్క ప్రభవము, లక్ష్యము " (1934) అను గ్రంథములో చరిత్ర నీ దృష్టిలో యాస్పర్స్ శ్రద్ధతో విమర్శించెను. మానవ చరిత్ర యొక్క సమగ్ర నిర్మాణమును, అర్థమును అవగా హన చేసికొనుటకు అతీతత్వములో యాస్పర్స్‌నకు ఒక ఆధారము దొరికినది. క్రీ. పూ. 500 లకు ఇటు నటు ఉన్న కాలమునకు అక్షీయ కాలము (axial time) (చక్రమునకు ఇరుసువలె నాచరించు కాలము) అని పేరిడి, ఆ కాలము నకు యాస్పర్స్ తన గ్రంథములో చాల ప్రాముఖ్యము

నొసంగెను. ఈ కాలమందు ప్రపంచముయొక్క అనేక భాగములలో మతాచార్యులు ప్రాదుర్భవించిరి. వీరి సందేశముల నవగాహన చేసికొని, మానవుడు తన అస్తిత్వమును గురించి, దాని పరిమితులను గురించి జ్ఞానమును సంపాదించినాడు.

అస్తిత్వ వాదులలో గణించబడినను, ఇంతదనుక చెప్పిన దానినిబట్టి అస్తిత్వ దర్శనమందు అతివాదులుగ గన్పట్టు వారలకన్న యాస్పర్స్ ఎక్కువ సమత్వదృష్టి కలవాడని మనకు బోధపడగలదు. ప్రతీచ్య సంస్కృతియందు కన్పట్టు పరంపరాగత పురుషార్థములలో అనేకములను యాస్పర్స్ గుర్తించి, వాటికి తన దర్శనమందు తావును కల్పించెను. సార్త్ర్ ప్రభృతుల నిరీశ్వరాస్తిత్వ సిద్ధాంతములందువలె గాక, యాస్పర్స్ యొక్క ఆలోచన ధోరణి పలుచోట్ల క్రైస్తవ మతోపదేశములకు చాల దగ్గరగా వచ్చినది. మెక్ క్వైరీ.

యూడిమస్, రోడ్స్‌నివాసి : ఇతడు అరిస్టాటిల్ శిష్యుడు. అరిస్టాటిల్ యొక్క అతిభౌతిక శాస్త్రమును, భౌతిక శాస్త్రములను పునశ్శోధించెను. యూడిమస్ యొక్క నీతిశాస్త్ర మొక స్వతంత్ర గ్రంథముగాక, అరిస్టాటిల్ నీతి శాస్త్రముయొక్క పునశ్శోధనయే. యూడిమస్ తన యాచార్యుని సిద్ధాంతములకు ఒక ఈశ్వరవాద దృక్పథమును సమకూర్చి, బుద్ధిని మానవ స్వభావములోని యొక దివ్యాంశగా పరిగణించెను. కె. రా. కృ.

యూదీయదర్శనము (Jewish Philosophy): యూదు దర్శనము యూదుమతమునందలి మూలసూత్రములను, వాటి మధ్య గల పరస్పర సంబంధములను నిర్ణయించి, విశదీకరించును. అది యూదుమత సిద్ధాంతములను సహేతుకముగా ప్రతిపాదించుటకు యత్నించి, వాటిని సమన్వయించి, వాటికి వ్యతిరిక్తములగు ఇతర సిద్ధాంతముల ప్రాతిఘట్యమునుండి వాటిని రక్షింపబూనుకొనును. యూదు దర్శనము తన బహుముఖమగు చరిత్రలో విభిన్న రూపములను దాల్చినది. బైబిలు యుగములోను, టాల్మడ్ భాష్యయుగములోను దార్శనిక భావములు ప్రకటముగా లేవు. ఆ యుగములలో మానవుని గురించి, ఈశ్వరుని గురించి, విశ్వమును గురించి క్రమబద్ధములుగాని సిద్ధాంతములు ప్రతిపాదించబడినవి. తనకు విరుద్ధములైన జీవన విధానములను, ఆలోచనా మార్గములను ఎదుర్కొనుటలో యూదు దర్శనము క్రమబద్ధమై వ్యక్త స్వరూపమును పొందినది. హెలెనిస్టు, అరబిక్ యుగములలోను, మధ్య యుగములోను పూర్తిగా యూదు దర్శనము అపుడున్న కలామ్, నూతన ప్లేటో సిద్ధాంతము, అరిస్టాటిల్ సిద్ధాంతము మొదలగువాని దార్శనిక భావములతో తన సూత్రములను సమన్వయించి, సామరస్యము చేకూర్చుటకు సమకట్టినది. ప్రస్తుతము యూదీయ దర్శన మంత వ్యవస్థితముగా లేదు. వివిధములగు ఆధునిక సిద్ధాంతములతో యూదు దార్శనికులు యూదీయ వాదమునకు ఆధారము వెదకుచున్నారు.

బైబిలుయొక్క జగద్భావన ఈశ్వరుడు, మానవుడు, విశ్వము అను మూడు దార్శనిక కల్పనలపై నాధారపడి యున్నది. ఈ మూడును బైబిలు సారస్వతములో ఒక నిర్ణీతమైన పరిణతి నందుకొనినవి. భగవద్భావన స్థానికమగు కులదేవతనుండి సర్వ జగత్తును సృజించి, శాసించు ఈశ్వరుని భావనగా అభివృద్ధి గాంచినది. ప్రపంచ చరిత్రకు ప్రారంభకుడుగను, తన ప్రయోజనమగు సంసారి విమోచనమును సాధించుట కనువగునట్లు చరిత్రను, ప్రకృతిని రూపొందించి మానవులను శాసించగల శక్తిగను ఈశ్వరుడు భావించబడుచున్నాడు. "మానవుడు" అను భావముకూడ బైబిలు సారస్వతములో పరిణతిని చెందినది. మొదట విశిష్ట వ్యక్తిత్వములేని సంఘములో నొకడుగానున్న మానవుడు ప్రకృతిని, తనను అతిక్రమించి, స్వాభావిక ప్రపంచమును నైతిక క్రమబద్ధమగుదానిగ ఆంతర ప్రేరణచే మార్చుటకు నిశ్చయించుకొన్న బాధ్యతాయుతమగు వ్యక్తిగా మారినాడు. మానవుని, ఈశ్వరుని మధ్య గల సంబంధము నైతిక సంబంధముగ పరిగణించబడినది. ఈశ్వరుడు మానవునకు కర్తవ్యమును ఆదేశించును. దానిని మానవుడు నిర్వహింపబూనుకొనును. బైబిలు వాఙ్మయమున ప్రకృతియొక్క సార్వభౌమత్వ భావము పోనుపోను సన్నగిల్లినది. తన ప్రయోజనమున కనుగుణముగా మార్చి తన అధీనమునం దుంచుకొనుటకే మానవునికి ప్రకృతి ప్రసాదితమైనది. ఈశ్వరుని ప్రయోజనమునకు ప్రకృతి కార్యరంగము.

టాల్మడ్ వాఙ్మయము మనుష్య కర్తవ్యమును నిర్వచించుటకు క్లిష్టమగు ధర్మవ్యవస్థను విస్తరించుచు, తద్ద్వారా మానవ కర్తవ్యమును స్పష్టపరచ యత్నించినది. ఇహలోక జీవితము పరలోక జీవితమునకు ప్రవేశకముగా ఎన్నబడుటచే టాల్మడ్ 'మానవుడు' అను భావమును పుణ్యపాపములను అనుసరించి స్వర్గ నరక ఫలములను పొందువాడని విస్తృతపరచినది.

దార్శనిక దృష్టి ననుసరించి యూదీయ మతమును పరిశీలించు మొదటి ప్రయత్నమును అలెగ్జాండ్రియా వాసి యగు ఫైలో ఆరంభించెను. "ద్విసప్తతి" (septuagint), "సాలమనుయొక్క విజ్ఞానము" అను గ్రంథములు బైబిలు నందలి మానవత్వారోపణ ఘట్టముల ప్రభావము

తగ్గించుటకు అలెగ్జాండ్రియా యూదు సంఘము చేసిన యత్నములు. ఫైలో ఈశ్వరుడు ప్రపంచమునకు అతీతుడని వ్యక్తపరచుటతో ఈ ఉద్యమము దాని పర్యవసానము నందుకొనినది. ఈశ్వరునికి, మనుష్యునికి మధ్యస్థముగా 'లాగాస్' కలదను సిద్ధాంతమును ఫైలో ప్రతిపాదించెను. సత్యముయొక్క ఏకత్వమునందు ఫైలోకు గల విశ్వాసము గ్రీకుల భావములకును, బైబిలు వాఙ్మయ స్రష్టల భావములకును మధ్య గల వైరుధ్యమును తొలగించుటకు కారణమైనది. ఇట్టి సమన్వయమున కాతడు వినియోగించినది లాక్షణిక పద్ధతి (allegorical method). ఈ విధానమననుసరించి బైబిలునందలి పాత్రలు, పదములు కేవలము వాచ్యార్థములనే గాక అంతరార్థమును కలిగియున్నవని అత డనును. అందువలన వాస్తవికముగా దర్శనశాస్త్ర మనిపించుకొనగల ప్రచ్ఛన్న ధర్మోపదేశ మిందు కలదు. దీనికి యూదు లిచ్చిన పేరు "టోరా". మధ్యయుగ మందలి యూదు మతగ్రంథముల వ్యాఖ్యానములు ఈ విధానమునకు దృష్టాంతములు. ఈ విధానము మైమానిడీస్‌లో పరాకాష్ఠ నందుకొన్నది. తరువాత నిది 17 వ శతాబ్దములో స్పినోజా తీవ్ర విమర్శకు గురియైనది. స్పినోజా విమర్శ బైబిలు అధ్యయనములో చారిత్రక పద్ధతి నవలంబించుటకు కారణమైనది.

మధ్య యుగపు యూదు దర్శనమునందు బైబిలు, టాల్ముడ్ సంప్రదాయములను గ్రీక్, అరబిక్ భావములతో సమన్వయించుట కొనరించిన యత్నము చాల ప్రధానమైనది. దర్శనశాస్త్రము, శ్రుతి రెండును సమాన సిద్ధాంతములను ప్రతిపాదించుచున్న వను భావము కొద్ది అపవాదములతో మధ్యయుగ మంతటను అంగీకరింపబడినది. వాని మధ్య వైరుధ్య మేర్పడినప్పుడు సామరస్యము చేకూర్చుటకు ప్రయత్నములు జరిగినవి. సమన్వయము కుదురనప్పుడు శ్రుతి (బైబిలు) ప్రాబల్యము అంగీకరింపబడినది.

శ్రుతి నాధారముగా గొని ప్రమాణ సంస్థలుగా పరిణమించిన మధ్యయుగపు మతములలో దేనికదియే తాను స్వీకరించిన శ్రుతి సమామ్నాయమే తక్కినమతములు స్వీకరించినదానికన్న సత్యమైన దనియు, తన సిద్ధాంతములే గ్రీకు దర్శనముతో సంవదించుచున్న వనియు నిరూపింపజూచెను.

శ్రుతులు దార్శనిక గ్రంథములే ననియు వానిలోని విశిష్ట దార్శనిక ప్రశ్నలకు దార్శనిక సమాధానములు కలవనియు అనుకొనుట మధ్యయుగపు దార్శనికు లందరికిని పరిపాటియైనది. కేవల పఠనమువలన బైబిలు అర్థము కాదని వీరి మతము. దాని దార్శనికమగు అంతరార్థమును అనుశీలించవలెను. అనేక ప్రశ్నలకు శ్రుతులలో సరియగు సమాధానములు లేకపోవుటవలన వానిని బోధపరచుకొనుటకు ఏదో రూపమున వ్యాఖ్యానము అవసరము. అట్లే గ్రీకు దర్శనముకూడ స్థిరార్థ బోధకము కాదనియు, దానికిని వ్యాఖ్యానాపేక్ష కలదనియు భావింపబడినది. కొందరు తత్త్వవేత్తలు ఆరిస్టాటిలీయ విజ్ఞానమును తక్కినవారికన్న ఎక్కువగా నార్జించిరి. కొందరికి నవ్య ప్లేటోనీయ సిద్ధాంతమే తెలియును. మరి కొందరు వాస్తవికముగా ప్లోటినస్, ప్రోక్లస్‌లచేత రచింపబడిన గ్రంథముల కర్తృత్వమును ఆరిస్టాటిల్‌కు అంట కట్టిరి. ఆరిస్టాటిల్ సిద్ధాంతమునకు విరుద్ధ భావములను ప్రకటించిన ఆ గ్రంథములు ఆరిస్టాటిల్ రచన లనియే వారు నమ్మిరి. సమన్వయింపవలసిన విషయములు బహుముఖములుగా నున్నట్లు అగపడుచున్నవి. మధ్యయుగపు దార్శనికులు ముఖ్య విషయమైన ఈ సమన్వయమును వేరువేరు విధములుగా వర్ణించుటచే యూదు దార్శనికులు కొన్ని ప్రధాన వైరుధ్య ఘట్టములను ఎదుర్కొనవలసి వచ్చినది. ఈ క్రింది పరిష్కారములందు శ్రుతికిని, దర్శనశాస్త్రమునకును మధ్య వైరుధ్యము తటస్థించినది.

శ్రుతి ఈశ్వర సద్భావమును, ఏకత్వమును బోధించుచున్నది. ఈశ్వరుడు విశ్వమును శూన్యమునుండియే సృజించెను. గ్రీకు దర్శనము చాలవరకు ఈశ్వరాస్తిత్వమును, ఏకత్వమును బోధించి, దానిని నిరూపించుటకు రకరకములైన యుక్తులను ప్రతిపాదించును. ఈ యుక్తులలో తమ ఊహలకు ఆధారములు కల వని వానిని అత్యాదరముతో యూదు దార్శనికులు స్వీకరించిరి. కాని ఈశ్వర స్వరూపము, అతని సృష్టి సామర్థ్యము - ఈ విషయములలో మధ్యయుగపు యూదు దార్శనికులు గ్రీక్ దృక్పథమునుండి వేరుపడిరి. గ్రీక్ దర్శనము ఈశ్వరుడు అద్వితీయుడనియు, ఆతడు శూన్యమునుండి విశ్వమును సృజించెననియు విశ్వసింపదు. ఈశ్వరునికి కొన్ని లక్షణములను ఆరోపించుటలో జనించిన విషమ సమస్యలను గ్రీకు దర్శనము గుర్తింపదు. అందువలననే యూదు దర్శనము ఈ సమస్యలతో పరిచయము చేసికొనవలసి వచ్చినది. వీటిలో ఈశ్వర లక్షణములను గురించినది మూలస్థానము నలంకరించినది. సృష్టి స్వభావమును చర్చించునప్పుడు కూడ దార్శనికులు విభిన్న మార్గములు త్రొక్కిరి. కొందరు పూర్వమున్న పదార్థమునుండి ఈశ్వరుడు ప్రపంచమును సృజించెననెడి విషయములో గబిరాల్ (క్రీ. శ. 1020 - 1052) ను అనుసరించినది. మరికొందరు సాడియా (క్రీ. శ. 892 - 942) ను అనుసరించి శూన్యమునుండి జగత్సృష్టి గావింపబడినదని నిరూపించ యత్నించిరి.

శ్రుతికి, దర్శనశాస్త్రమునకు గల మరొక విభేదఘట్టము ఈశ్వరుని దూరదర్శిత్వ, దయాళుత్వములను గురించినది. గ్రీకుల దర్శనము విశ్వముయొక్క నియతి, క్రమముల నిత్యత్వమును విశ్వసించినది. కాని దీనికి విరుద్ధముగా యూదు దార్శనికులు ఈశ్వర సంకల్పముయొక్క స్వాతంత్ర్యమును సమర్థించి, ఆ నియతిని మార్చుటకు ఈశ్వరుడు సమర్థుడని నిరూపించ యత్నించిరి. అలౌకిక సంఘటనలు నియతిపరిధిలోనివి కావని భావించిన మైమానిడీస్ కూడ వానిని పూర్తిగా త్రోసివేయలేదు. ఈ దార్శనికులు ఈశ్వర స్వాతంత్ర్య అంశమే మానవుని స్వాతంత్ర్య మని నమ్మిరి. ఆ రీతిగా వారు సంకల్పముయొక్క స్వాతంత్ర్యమును (freedom of the will) సమర్థింప చూచిరి. క్రెస్కాన్ (క్రీ. శ. 1340-1410) మాత్ర మిట్లు భావించుటలేదు. శ్రుతి ప్రామాణ్యమును స్వీకరించుటవలన యూదీయ దర్శనము జ్ఞాన మీమాంసను గురించి, నీతియొక్క ప్రభవస్థానమును గురించి గ్రీకు దర్శనముకన్న భిన్నముగా చర్చింపవలసి వచ్చినది. ఆ విధముగా ఈశ్వరుడు, సృష్టి, ఆతని దూరదర్శిత్వ, దయాళుత్వములు, స్వాతంత్ర్యము అను శ్రుతి సమ్మతములైన తత్త్వములను సాంప్రదాయిక దర్శన శాస్త్ర భావములతో సమన్వయించుటయే మధ్య యుగ యూదు దర్శన లక్ష్యము.

ఇట్టి సమన్వయ ధోరణిని అవలంబించిన సంప్రదాయములు మూడున్నవి. ప్రతి సంప్రదాయము అది చారిత్రకముగా అభివృద్ధిచెందిన కాలమునుబట్టి, నివసించిన ప్రదేశమునుబట్టి దానిపై బడిన పూర్వదార్శనికుల ప్రభావమునుబట్టి ప్రత్యేకముగా ఈ సమన్వయ యత్నమును తలపెట్టినది. ఇట్టి సంప్రదాయములలో మొదటిది 'కలామ్'. ఇదియే సాడియా అను దార్శనికునిచే స్వీకరింపబడి, నైతికబుద్ధివాదము (ethical rationalism)గా విస్తరింపబడిన అరబ్బీ దర్శనము. ఇక రెండవది ఇబన్‌గాబిరోల్, ఇబన్ ఎజాల (1097-1167), ఓసఫ్ ఇబన్ జాడిక్‌ల నేతృత్వమున వెలసిన నూతన ప్లేటో సంప్రదాయము. ఇది ప్లోటినస్ నుండి గ్రహించిన ప్రాదుర్భావ పద్ధతిని విపులీకరించినది. మూడవ సంప్రదాయము ఆరిస్టాటిల్ అనుయాయులది. ఇది మైమానిడీస్ (క్రీ. శ. 1135-1204) దర్శనమందు పర్యవసానము నొందినది. మైమానిడీస్ పూర్వపు యూదీయ దర్శనమును సంగ్రహించుటయే కాక దానిని అతిశయించెను కూడ. అతని సమన్వయ పద్ధతి పరస్పర విరుద్ధములైన గ్రీకు బైబిలు సంప్రదాయములను ఒకదారికి తీసికొని వచ్చుటలో విజయవంతమైన, సుసంగతమైన యత్నముగా పరిగణింపబడినది. మైమానిడీస్ ముందును వెనుకను గల ఆరిస్టాటిల్ అనుయాయులు అబ్రహామ్ ఇబన్ డాడ్ (1110-1180), సెర్సొనైడిస్ (1288-1344) అను వారలు. 17వ శతాబ్దములో స్పినోజా చివరి రచనలపై ప్రభావమును చూపిన క్రెస్కాస్‌చే రచింపబడిన "ఆరిస్టాటిల్ అనుయాయులవిమర్శ" అను గ్రంథముతోను, ఆల్బోయొక్క 'వరణ' పద్ధతితోను (eclecticism) మధ్య కాలీన యూదు దర్శనము ముగిసినది.

ఆధునిక దర్శనశాస్త్రము ముఖ్యముగా తర్కమునకును, అనుభవమునకును గల సంబంధమును స్పృశించును. మధ్యయుగములో సార్వభౌమత్వము వహించిన విశ్వాస, తర్కములను గురించిన సమస్య నూతన యుగములో కూడ పొడచూపినను, జాతీయతాభావ ప్రాదుర్భావము, మత బహిష్కార పూర్వకముగా గావింపబడిన జాతీయ రాజ్యాంగ స్థాపనము, ఈ వివాదగ్రస్తములైన మధ్య యుగపు ప్రత్యేక సమస్యలను ప్రపంచ సామాన్య సమస్యలుగా మార్చినవి. ఇంకను శ్రుతిని సమర్థించుటకు పూనుకొను దార్శనికు లున్నారు. కాని వారు ఈ శ్రుతి యని, ఆ శ్రుతి యని వేరువేరుగా విమర్శించక శ్రుతియొక్క సామాన్య ప్రామాణ్యమునే సమర్థింప యత్నించుచున్నారు. ఆధునిక దర్శనశాస్త్రము జ్ఞానమునకు ద్వారముగా అనుభవమునకగ్రస్థాన మిచ్చుటవలన, జ్ఞాన మీమాంస, విజ్ఞానశాస్త్ర స్వభావము వీటిని గురించిన ప్రశ్నలు అందులో ప్రాధాన్యము వహించుచున్నవి. నేటి మత దర్శనము విజ్ఞాన శాస్త్రమునకు, మతమునకు గల సంబంధమును విధిగా విమర్శింప వలసి వచ్చినది. వైజ్ఞానిక దృష్టితో చూడబడు ఈ విశ్వములో మతమున కున్న స్థానమేది ? అను ప్రశ్నకు సమాధాన మీయబడినది. అనుభవమునకు ప్రాధాన్య మిడవలె ననెడి భావము మతమును తన దృష్టిని మార్చుకొనునట్లు చేసినది. ఈ మార్పు వలన నేటి మతదర్శనములలో చాల భాగము మత విశ్వాసమునకు ప్రామాణ్యమును కూర్చుటకొరకు మతానుభవమునే మూలముగా గొనవలెనని బోధించుచున్నది.

మధ్యయుగపు సమన్వయ పద్ధతిని విమర్శించి, దానిని నిరాకరించుటతో ఆధునిక యూదు దర్శనము ప్రారంభించినది. తర్కమును శ్రుతినుండి వేరు పరచి, స్పినోజా ఈ విమర్శను ప్రారంభించెను. శ్రుతిని వ్యాఖ్యానించునప్పుడు సంబంధములేని ఇతర విషయములను ప్రవేశపెట్టుట శ్రుత్యర్థమును విరిచి పాడు చేయును కనుక, లాక్షణిక పద్ధతి పనికిరాదని అతడు తలంచెను. స్పినోజా సంకల్ప స్వాతంత్ర్యమును నిరాకరించి, ఈశ్వరుని కార్యములు అతని స్వభావము నుండియే ఉద్భవించు నని నిరూ

పించుటకు యత్నించెను. స్పినోజా విమర్శ దర్శనశాస్త్రమును అది శ్రుతితో సమన్వయింప బడవలె నను నిర్బంధము నుండి విడుదల చేసినది. అప్పటినుండి దర్శనశాస్త్రమునకు తన మార్గము తా ననుసరించుటకు తగిన స్వాతంత్ర్యము సిద్ధించినది.

ఆధునిక యూదీయ దర్శనము మొదట యూదీయ మతమును, తరువాత దాని యూదీయ విశేష లక్షణములను సమర్థింప ప్రయత్నించు చున్నది. దర్శనశాస్త్రమున కెట్లు భిన్న భిన్న ప్రయోజనములు గల ప్రవృత్తులు కలవో, అట్లే నేటి యూదీయ దర్శనములో చాల భాగము ఒక ప్రత్యేకమైన దార్శనిక ప్రవృత్తికి కేలు మోడ్చినది. నేటి యూదీయ దర్శనము భావవాదము, స్వభావవాదము, అస్తిత్వవాదము, ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్య వాదము, సాక్షాత్కార వాదముల మీద ఆధారపడి యున్నది. ముఖ్యమైన దార్శనిక బోధన విధము లన్నియు యూదుల విశ్వాసములను సమర్థించుటకు ఉపయోగింప బడినవి. ఆధునిక యూదీయ దర్శనము ఒక సిద్ధాంతమును నిర్మించి, దానిని సమగ్రముగా మలచుటకు మత సంబంధములైన పదార్థముల (categories) ప్రవేశ మా ప్రయత్నమందు ఎట్లు అవసర మగుచున్నదో చూపుటకు యత్నించు చున్నది. మత దర్శన సంబంధ పదార్థములను ప్రవేశ పెట్టిన తరువాత యూదీయ దార్శనికుడు యూదుమత సంప్రదాయములలోని కొన్ని సూక్తులు ఎట్లు సమంజసతమము లగుచున్నవో నిరూపించును. ఇట్టి విధానమును నవీన యూదు దార్శనికు లందరును అవలంబించిరి. స్టైన్‌హైమ్ ఫార్మ్‌స్టెచర్, కోహెన్ వీరలు యూదుమతమును భావవాద పరిధిలో - అందులో ముఖ్యముగా నవ్య కాంటు భావవాద పరిధిలో నిమిడ్చి సమర్థింప యత్నించిరి.

సోలమన్ లుడ్విగ్‌స్టైన్‌హైమ్ (1789 - 1866) కాంటు భావించినట్లు కేవల బుద్ధి పరిష్కారమున కందని వైరుధ్యములు వ్యావహారిక బుద్ధి ద్వారా పరిష్కరింపబడనేరవనియు, అవి శ్రుతి ద్వారానే పరిష్కరింపబడగల వనియు శ్రుతిసత్యమును నిరూపింప పూనుకొనెను. ప్రతి వైరుధ్యమునందును బుద్ధి సహజముగా దేని నంగీకరింపదో, అట్టి వికల్పమును యూదీయమత మంగీకరించు నని స్టైన్‌హైమ్ విశ్వసించును. సృష్టికి సంబంధించిన వైరుధ్యము విషయమై బుద్ధివాదు లందరును 'అసత్తునుండి అసత్తే పుట్టు' నను సిద్ధాంతమును అంగీకరింతురు. దీనికి ప్రతిగా యూదు సిద్ధాంతము అసత్తునుండి సృష్టి ఉత్పన్నమైనదని విశ్వసించుచున్నది. ఇట్లే తక్కిన వైరుధ్యముల విషయములలో కూడ. శ్రుతియందు ఇట్టి ప్రామాణ్యబుద్ధి ఫల మేమనగా మనుష్యుడు శ్రుతిని ఒక్క తర్కశక్తిచేత నేకాక తనకున్న ఇతర శక్తులతో కూడ అంగీకరింపవలె నను అభిప్రాయము. స్టైన్‌హైమ్ యూదు సిద్ధాంత విశిష్ట లక్షణములను నిరూపింప యత్నించి, వాటిపై శ్రుతి ప్రామాణ్యమును స్థిరపరచ జూచెను.

సోలమన్ ఫార్మ్‌స్టెచర్ (1808 - 1889) పై భావవాద ప్రభావము కలదు. అందున ముఖ్యముగా కాంట్-షెల్లింగ్‌ల భావవాదము. అతడీ విశ్వమును ఆత్మచైతన్య యుతము, సజీవము అగు సంపూర్ణ తత్త్వముగా దర్శించెను. ఈ సంపూర్ణతత్త్వము దాని అంగములన్నిటిలోను వ్యాప్తమై యుండునని కూడ అతడు భావించెను. అట్టి ఈశ్వర తత్త్వము విశ్వాంతర్యామియు, విశ్వాతీతమును కూడ. అట్లే మానవుడు ప్రకృతియొక్క అంశమే అయినను తన నైతిక రూపమున ప్రకృతి కతీతుడై యుండును. మానవునకు శ్రేయస్సు లక్ష్యము. అట్టి శ్రేయస్సును ఈశ్వరుని వలన లబ్ధమైన సందేశముగానే వివరింప వలెను. ఈ లక్ష్యము ప్రకృతినుండి మనుష్యుని పైకి ఉద్ధరించును. మనుష్యుడు ఆత్మ చైతన్యము గల వ్యక్తి యగుటచే అతడు తన లక్ష్యములను తాను గుర్తింప గలిగినవాడాయెను. ఫార్మ్‌స్టెచర్ దృష్టిలో మత మనిన లక్ష్యభూతమగు శ్రేయస్సును భజించుట ద్వారా ఈశ్వరుని సేవించుట యని.

శామ్యూల్ హిర్ష్ (1815 - 1889) సంపూర్ణతత్త్వమును అపరోక్షముగా తెలిసికొనుటయే మత మనును. తనకు తానే పరిమితులను పెట్టుకొనుటకు గల సామర్థ్యమే మానవుని యొక్క స్వాతంత్ర్యము అను హెగెల్ భావనతో నీత దేకీభవించెను. స్వాతంత్ర్య మనగా ఈశ్వరునితో తాదాత్మ్యము పొందుటయే. యూదీయ మతముయొక్క సమాలోచన ధోరణిలో భావవాద భావములు వాటి పరాకాష్ఠ నందుకొన్నవి. హెర్మెన్ కోహెన్ తన యూదీయ దర్శనమును తన విమర్శనాత్మక భావవాదము (critical idealism) నాధారముగా గొని నిర్మించును. ఇది కాంటు భావవాద సిద్ధాంతమునకు విమర్శయు, విస్తరణయుకూడ. విజ్ఞాన శాస్త్రముయొక్క, నీతియొక్క, కళయొక్క మూల తత్త్వములను వివరించుటకు కోహెన్ అనుభవాతీత పదార్థముల నుపయోగించి అనుభవమును విశ్లేషించు విధానమును వినియోగించెను. కాంటు ప్రతిపాదించిన దృశ్య ప్రపంచ మూలమగు స్వరూప సిద్ధ వస్తువు అజ్ఞేయమని నిరాకరించి, దాని అస్తిత్వము సందేహాస్పదమగుటచే అది స్పష్టముగా తెలియబడకుండ మన బుద్ధికి ప్రతిబంధకముగా నాచరించు భావము మాత్రమే నని కోహెన్

వివరించెను. అందువలన కాంటు చెప్పినట్లు ఈశ్వరుడు స్వరూప సిద్ధవస్తు వగుటకు వీలులేదు. అనుభవము సాధ్యమగునట్లు చేయుటకై బుద్ధిచే కల్పింపబడిన ఆధారముగా ఈశ్వరుడు పరిగణింపబడవలెను. ఈశ్వరుడు ప్రపంచమునకు ఏకత్వభావమును ఆపాదించు ఏకత్వ తత్త్వము. అట్లే నైతిక దృష్టిలో ఈశ్వరుడు నైతిక ప్రపంచమునకు ఏకత్వమునుకల్పించు తత్త్వము. అదిగాక నైతిక నియతికి ప్రపంచముతో సామానాధికరణ్యమును సాధించు నిర్మాణ తత్త్వము ఈశ్వరుడు. ఈ అర్థములోనే కోహెన్ యొక్క దార్శనిక భావములు యూదీయ మత దర్శన సిద్ధాంతము లగును. అతడు తన మత పరిభాషలో సద్భావ మంతయు (reality) ఈశ్వరునియందు ప్రతిష్ఠితమై యున్నదనియు, అది నైతిక క్రమ మనియు, దాని గమ్యస్థానము విమోచక యుగ (Messianic Age) మనియు భావించెను. అట్లు యూదు సిద్ధాంతము నీతి యందు పర్యవసాన మందుకొనినది.

యూదీయ మతముయొక్క భావవాద (idealism) దర్శనము డేవిడ్ నోయ్‌మార్కు (1866-1924) చే వివరింపబడినది. ప్రస్తుతము సామ్యూల్ అట్లాస్ చేత నిది వృద్ధి పొందింపబడుచున్నది.

స్వభావవాదులలో మోర్డెకై, కప్లాన్‌లు - యూదీయ పునర్నిర్మాణ ప్రవణులు-ఒక విలక్షణమైన దర్శనమును వికసింపజేసిరి. దీనికి ఆధారముగ, నిర్మాణ-ప్రవృత్త్యాత్మక (Structural-Functional) సంఘశాస్త్ర సంప్రదాయము యొక్క ప్రమేయములును, డ్యూయీ యొక్క వ్యావహారిక సత్తావాదమును స్వీకరింపబడినవి. నాగరికత లన్నిటికిని స్థిరత్వమును కూర్చునవి కొన్ని పవిత్రభావము లని కప్లాన్ నమ్మెను. యూదీయమతము మతమునకు సంబంధించిన నాగరికత గాన దాని ప్రతిష్ఠకు హేతువులైన పవిత్ర భావము లీ క్రిందివి: 'ఈశ్వరుడు', 'టోరా', 'ఇజ్రాయిల్'. యూదీయ అస్తిత్వ భావములో ఇవియే ప్రధానములు. కప్లాన్ ఈశ్వరుని విమోచక శక్తిగా భావించెను. ఈశ్వరు డొక ప్రకృతి శక్తి. ప్రకృతియం దిమిడియున్న విమోచకాంశము కూడ నతడే. అందువలననే కప్లాన్ అన్ని విధములగు అతీత స్వభావ వాదములను నిరాకరించెను. మతమునకు సంబంధించిన అధునాతన స్వభావ వాదముల యూదీయ రూపమే కప్లాన్ దర్శనము.

యూదుల దర్శనమునకు మతానుభవమును ఆధార భూమిగా పరికల్పింప యత్నించినవారలలో అబ్రహామ్ హెషెల్ ఆ మతానుభవమును నిరుపాఖ్య వస్తువునందును, మార్టిన్ బూబర్ "నేను-నీవు" (I-Thou) సంసర్గమునందును కనుగొనిరి. ఈ మతానుభవమునుండి యూదీయ దర్శనములు మత దర్శనమునం దుపయుక్తము లగు పదార్థములను కల్పించినవి. ఈ యత్నమందు ఘన విజయమును గాంచిన బూబర్ తనకును, ప్రపంచమునం దున్న తక్కిన వస్తువులకును ఉన్న సంబంధమును నిర్వచించుటకు రెండు పద్ధతు లున్నవని చూపుటకు యత్నించెను. అందు ఒకటి ఆ వస్తువును 'అది' అని చెప్పుట. అనగా 'విషయ' మని నిరూపించుట. ఇట్టి సంబంధ విచారము కారణత మొదలగు పదార్థముల నుపయోగించును. ఇది సామాన్యముగా నిషేధ రూపము. తనకును తక్కిన వస్తువులకును గల సంబంధమును "నేను-నీవు" ప్రత్యయములకు గల సంబంధముగా నిరూపించుట రెండవ పద్ధతి. ఈ సంసర్గము సహజము, పారస్పరికము. ఇదియే మతానుభవమునకు మూలభూమి. బైబిలు గ్రంథమును పరిశీలించిన బూబర్ ఆ గ్రంథమునందు గోచరించు భగవద్విశ్వాసమునకు ఈ "నేను-నీవు" సంసర్గమే మూల మని నిరూపింప యత్నించెను. యూదీయ అస్తితా వాదమును రోజెన్ స్ట్వెయిగ్ (1886-1929) స్థాపించెను. ఈతని ప్రభావము నవీన యూదీయ అస్తితావాదు లందరిపైనను ప్రసరించినది.

ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదులలో అబ్రహామ్ క్రాన్‌బేష్ భాష నుపయోగించు విధానముల పరీక్ష నాధారముగా గొని యూదు దర్శనమును నిర్మింప యత్నించెను. క్రాన్‌బేష్ వర్ణనాత్మక వాక్యములకును, విజ్ఞానశాస్త్ర విషయములగు కేవల ప్రాతీతికములగు ప్రమాణ సూచక వాక్యములకును గల సూక్ష్మ వ్యత్యాసములను గుర్తించెను. రెండవ వర్గములోనికి అన్ని విధములగు ఆకాంక్షలును, ఆశలును చేరును. ఆత్యంతిక దుఃఖ నివృత్తికోసరమైన ఆశ, ఆకాంక్షలే మతమును విలక్షణమైన దానినిగా నొనర్చును. క్రాన్‌బేష్ దృష్టిలో విముక్త్యనుభవమే దేవుడు. సుఖప్రదములగు మానవ సంసర్గములను స్థాపించుట మానవులు కోరదగినదే. మానవుల ఆకాంక్షలను, ఆశలను సిద్ధింపజేసికొనుటకు పరస్పర సంసర్గ మావశ్యక మను సిద్ధాంతమును క్రాన్‌బేష్ ఆవిష్కరించెను.

చారిత్రక పరిణామమం దంతటను యూదు దర్శనము సామాన్య దార్శనిక చింతనచే నియమితమై యున్నది. యూదీయ మతము యొక్క పునర్నిర్వచనము దార్శనిక భావముల విస్తరణ, సమర్థన - అను ఈ రెండు కార్యములందు పైచెప్పిన సామాన్య దార్శనిక చింతనను యూదీయ మతము ఎంతమట్టుకు ఉపయోగించునో అంతమట్టుకు తన విశ్వాసమునందు, బోధనలయందు ఆత్మ గౌరవమును

సంపాదించినది. యూదీయ మతములో పూర్వము అవ్యక్తముగా నున్న దానిని స్ఫుటపరచుటవలన యూదీయ చింతన, ఉత్పాదక శక్తి వృద్ధిపొందినవి. బెంపొరాడ్.

యూదీయ మతము : (చూ. హీబ్రూ మతము).

యోగ దర్శనము : యోగ దర్శన ప్రతిష్ఠాపకుడు పతంజలి మహర్షి. ఈ దర్శనములో 'యోగ సూత్రములు' లేదా 'పాతంజల సూత్రములు' మొట్ట మొదటి గ్రంథము. ఇతర ప్రముఖ గ్రంథములు: వ్యాసరచిత 'యోగ భాష్యము' (వ్యాస భాష్యము), వాచస్పతి కృత 'తత్త్వ వైశారది', భోజరాజ విరచిత 'వృత్తి', 'యోగమణి ప్రభ' లు, విజ్ఞాన భిక్షువు వ్రాసిన 'యోగవార్తిక', 'యోగసార సంగ్రహము' లు.

యోగలక్షణము - విధములు : సాంఖ్య దర్శనములో మోక్షసాధనకు అత్యంతావశ్యక మని చెప్పిన 'వివేక జ్ఞానము' ను పొందుటకు యోగమును సాధనముగా నిరూపించుచే యోగదర్శన ప్రధాన లక్ష్యము. "యోగ శ్చిత్తవృత్తి నిరోధః" (చిత్త వృత్తులను నిరోధించుచే యోగము) అని యోగ పద నిర్వచనము. అయిదు విధములైన 'చిత్త భూమములు' (మానసికావస్థలు) ఈ దర్శనమున నిరూపితములైనవి. మొదటిది 'క్షిప్తావస్థ' : వివిధ విషయముల పైకి చెల్లాచెదరుగ మనస్సు ప్రసరించు చుండు దశ. రెండవది - 'మూఢావస్థ' : సుషుప్తి (గాఢ నిద్ర) వలె మనస్సు పనిచేయకుండు దశ. మూడవది - 'విక్షిప్తావస్థ' : క్షిప్త దశలోవలె గాక ఈ దశలో చిత్తము కొంత శాంతస్థితిలో నుండును. నాలుగవది - 'ఏకాగ్రావస్థ' : ధ్యాన విషయముగ గ్రహించిన వస్తువుపై చిత్తమును నిశ్చలముగ నిలిపియుంచగల దశ. అయిదవది 'నిరుద్ధావస్థ' : ఈ దశలో ధ్యాన ప్రకియ గూడ నిరుద్ధమగును. మొదటి మూడు అవస్థలలోను యోగసాధన కుదురదు. తుది రెండు అవస్థలే యోగానుకూలములు.

రెండు విధములైన యోగములు, లేదా సమాధులు గలవు. సంప్రజ్ఞాతము, అసంప్రజ్ఞాతము. మొదటి దానిలో చిత్తమునకు ధ్యేయ వస్తువుపై సంపూర్ణ ఏకాగ్రత కుదిరి ఆ వస్తువు సమగ్రముగ జ్ఞాత మగు యోగము సిద్ధించును. ధ్యేయవస్తు వైవిధ్యమును బట్టి నాలుగు విధములైన సంప్రజ్ఞాత సమాధులను నిరూపించిరి. సవితర్కము, సవిచారము, సానందము, సాస్మిత అని. అసంప్రజ్ఞాత సమాధిలో చిత్త వ్యాపారము లన్నియు నిరుద్ధము లగును. తత్ఫలితముగ సర్వవిధ జ్ఞానములును (ధ్యేయ వస్తు జ్ఞానముతో సహా) లోపించును. ఈ సమాధిలో స్వస్వరూపముతో ద్రష్టగా, శుద్ధ చైతన్యముగా మిగిలి ఆత్మ వివిక్త స్వప్రకాశాస్తిత్వము యొక్క నిశ్చల దృశ్యమును భోగించు చుండును. ఈ సమాధ్యవస్థను కైవసము చేసికొన్న సాధకుడు జీవిత చరమలక్ష్యమును, అనగా సమస్తదుఃఖముల నుండి ముక్తిని సాధించినట్లే! ఆ స్థితి పొందుటకును, నిరంతరాయముగ ఆ సమాధి నిలిచి యుండునట్లు చేసికొనుటకును సాధకుడు శ్రద్ధాభక్తులతో సుదీర్ఘ కాలము యోగ సాధన చేయవలసి యుండును.

అష్టాంగ యోగము : యోగమున కెనిమిది అంగములు. అవి యమ, నియమ, ఆసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధారణ, ధ్యాన, సమాధులు. యమమునకు అహింసా, సత్య, అస్తేయ (దొంగిలింపకుండుట), బ్రహ్మచర్య, అపరిగ్రహము (ఉచితముగ దేనిని గ్రహింపకుండుట) లు అయిదును అంగములు. శౌచము (పరిశుభ్రత), సంతోషము (సంతృప్తి), తపస్సు, స్వాధ్యాయము (మత గ్రంథముల నియతాధ్యయనము), ఈశ్వర ప్రణిధానము మొదలైన సదాచారముల ద్వారా చేయు నైతిక సాధనము 'నియమము'. ఆసనము అనగా శరీరశిక్షణ; అనగా శరీరమును స్థిరములును, సుఖకరములును అగు అంగ విన్యాసములలో నుంచుట. ఉచ్ఛ్వాస, నిశ్వాసముల నియంత్రణము, నియమనము 'ప్రాణాయామ' మన బడును. ఇంద్రియములను ఇంద్రియార్థముల నుండి ఉపసంహరించి, చిత్తము అధీనతలో నుంచుకొనుట 'ప్రత్యాహారము'. నాసాగ్రమువంటి ఒక లక్ష్యము నెంచుకొని దృష్టిని ఆ లక్ష్యమునందే లగ్నము చేయుట 'ధారణ'. నిరంతరాయముగ ఒకే విషయమును భావించు చుండుట 'ధ్యానము'. ధ్యాన క్రియ ఆగిపోయి ధ్యేయ వస్తువుతో ఆత్మకు ఏకత్వము సిద్ధించు స్థితి 'సమాధి'. 'చిత్త వృత్తి నిరోధము' గా నిర్వచింపబడినసమాధి (యోగము) కంటె ఈ సమాధి భిన్నమైనది. పై యోగాంగము లెనిమిదింటి లోను మొదటి అయిదును యోగమునకు బహిరంగ (బాహ్య) సాధనము లనియు, తుది మూడును అంతరంగ సాధనము లనియు చెప్పుదురు. ఇవి అన్నియును యోగమునకు ఆవశ్యకములే! క్రమబద్ధముగ వీటి నన్నిటిని సాధన చేసినచో సంప్రజ్ఞాత, అసంప్రజ్ఞాత యోగములు రెండును కైవస మగును.

సేశ్వర యోగము : సాధారణముగ నిరీశ్వర వాదముగా భావింపబడుచున్న కపిల సాంఖ్యమునుండి భిన్నముగ యోగదర్శనమును సేశ్వర సాంఖ్యము అని వ్యవహరించుట కూడ కలదు. ఈ యోగ దర్శనము ఆచరణ నిమిత్తముగను, సిద్ధాంత నిమిత్తముగను కూడ ఈశ్వరాస్తిత్వము నంగీకరించును. ఈ దర్శన దృష్టిలో ధ్యానమునకు,

ఏకాగ్రీకరణమునకు, సాక్షాత్కారమునకు ఈశ్వరుడే పరమ లక్ష్యము. ఆయన సంపూర్ణుడు, శాశ్వతుడు. సర్వవ్యాపి, సర్వశక్తి, సర్వజ్ఞుడు. క్లేశ, కర్మ, విపాక (ఫలితములు), ఆశయము (వాసనలు) లన్నిటిచేతను ఆయన అపరామృష్టుడు. అనగా ఇవి ఏమియు అంటని వాడు. యోగ దర్శనములో ఈశ్వరాస్తిత్వ నిరూపణమునకు ఈ క్రింది యుక్తులు చెప్పిరి : 1. ఈశ్వరాస్తిత్వమును వేదాది ప్రమాణ గ్రంథములు ఉద్ఘోషించు చున్నవి గాన ఈశ్వరు డున్నాడు. 2. అంశలలో వ్యక్తమగు ప్రతి వస్తువునకును ఒక పరాకోటి యుండవలెను. జ్ఞానము అంశలలో వ్యక్తమగు చున్నది. అందుచే సమగ్రజ్ఞానము లేదా సర్వజ్ఞత్వము ఉండితీరవలెను. అట్టి సర్వజ్ఞత్వము గల మూర్తియే ఈశ్వరుడు. 3. ప్రకృతి పురుష సంయోగమువలన జగత్తు పరిణమించు చున్నది. అట్లే ప్రకృతి పురుష విభాగము వలన జగత్తు లయ మగుచున్నది. ఆ సంయోగము గాని, ఈ విభాగముగాని ప్రకృతి పురుషులకు స్వాభావికము గాదు. అందుచే వేర్వేరు ఆత్మల అదృష్ట కర్మ ఫలముల ననుసరించి ఈ సంయోగ, విభాగ సంబంధములను కల్పింప గల ఒక పరతత్త్వ ముండితీరవలెను. ఆ పరతత్త్వమే ఈశ్వరుడు. అట్టి ఈశ్వరునిచే ప్రకృతి నియంత్రిత కాకున్నచో ప్రత్యగాత్మల నైతిక శిక్షణకు, అంతిమ విమోచనమునకు ఉచితముగ నుండునట్లు జగద్వ్యవస్థను ప్రకృతి రూపొందింప జాలదు.

ఛటర్జీ.

యోగములు : యోగ మనగా ఈశ్వరునితో సంయోగము పొందు ప్రక్రియ.* యోగ మనిన ఆధ్యాత్మిక సాక్షాత్కారమును పొందు విధాన మని అర్థము. యోగము లన్నియు మోక్ష ప్రాప్తికి సాధనములే.

1. జ్ఞానయోగము : జ్ఞానయోగ మన్నిటిలో కష్టతమ మైనది. ఇది అందరికిని సాధ్యముగాదు. బుద్ధివికాసమును పొంది హేతుబుద్ధి కలిగిన ఏ కొద్దిమందియో ఈ మార్గమున పోగలరు.

శంకరుని అద్వైత వేదాంతములో జ్ఞాన యోగము యొక్క సంపూర్ణ వివరణము కనబడును. శంకరుని అభిప్రాయములో జ్ఞాన మనునది యొక మానసిక క్రియ కాదు. జ్ఞాన మనిన సంపూర్ణ ఆధ్యాత్మికానుభవము. జ్ఞాన మనిన సాక్షాత్కారము ; అనగా బ్రహ్మానుభవము. ఇది ప్రత్యక్షము, అఖండము, విషయి విషయ భేద శూన్యమగు శుద్ధ చైతన్యము. ఈ అనుభవము స్వతస్సిద్ధము, స్వయం ప్రకాశము. ఆధ్యాత్మిక సత్యముయొక్క ప్రామాణ్యమును స్థాపించుటకు ఇది అత్యుత్తమమైన ప్రమాణము. జడబుద్ధులకు ఈ అనుభవము సాధ్యము కాదు.

బంధనమునకు కారణము సత్యము యొక్క నిజ స్వరూపమును గురించిన అజ్ఞతయే నని జ్ఞానయోగి అభిప్రాయము. సత్యము అద్వైతము ; అది జీవునినుండి వేరుగాదు. మానవుడు ఈ విషయమును గ్రహింపక అనేకాత్మలలోను, ఆత్మబ్రహ్మల భిన్నత్వములోను నమ్మకము కలిగియున్నాడు. అవిముక్తుడైన జీవుడు అనాత్మను ఆత్మగా పొరపాటుగా భావించి, అవిద్యలో మునిగి యున్నాడు.

జ్ఞానయోగ మార్గములో మూడు దశలు గలవు. ఆధ్యాత్మిక సాధకుడు స్వతంత్రానుశీలనచే గాక, బ్రహ్మసాక్షాత్కారమును పొందిన సమర్థుడైన గురువునుండి అద్వైత సత్యమును నేర్చుకొనవలెను. దీనిని శ్రవణ మందురు. రెండవ దశ మననము. అనగా తార్కిక విచారము. గురువు ఉపదేశించిన సత్యముయొక్క విధి నిషేధ పక్షములను సాధకుడు ఈ దశలో పరీక్షించును. దానికి గల ఆక్షేపణల నన్నింటిని మనస్సునుండి తొలగించుటకు ప్రయత్నించును. రెండవ దశలో బౌద్ధికముగా మాత్రమే కలిగిన విశ్వాసము మూడవ దశలో ప్రత్యక్ష ఆధ్యాత్మికానుభూతిగా మారును. దీనినే నిదిధ్యాసన మందురు. నిదిధ్యాసన మన గంభీరమైన ధ్యానము. అవిరతమైన ఈ ధ్యానము అపరోక్షానుభవములో, అనగా మోక్షములో, అనగా ఆత్మ బ్రహ్మ తాదాత్మ్యములో పర్యవసించును. ఈ ఆనందము ఎల్లప్పుడును మరణానంతరమే కలుగదు. భౌతిక శరీరమున్నప్పుడు కూడ ఇది సంభవింపవచ్చును. అనేకులకు సంభవించినది కూడను. భౌతిక శరీరమున్న స్థితిలోని ముక్తినే జీవన్ముక్తి యందురు.

2. భక్తియోగము : ఈశ్వర సాక్షాత్కార సాధనముగా భక్తి బహుజన రంజక మైన సాధనము. ఈశ్వరుని అనుగ్రహము కొరకు ప్రార్థించునట్టి ఆయనయెడ గాఢమైన ప్రేమయే భక్తి. పురుష రూపమున భావింపబడిన అనంతత్వము కొరకైన జీవుని బుభుత్సయే భక్తి. మానవ ప్రేమ, మానవ సంబంధములు వీటి సాదృశ్యము నండగా గొని ఈ బుభుత్స కర్థము చెప్పబడినది.

భక్తి, లేదా ఈశ్వర ప్రేమకు రెండు స్పష్టమైన రూపములు గలవు : (1) బహిరంగారాధన, (2) అంతరంగికారాధన. అనుష్ఠానములతోను, బాహ్యోపకరణములతోను కూడిన విధ్యనుసారమైన ఈశ్వరారాధన మొదటిది. ఇదివాస్తవమైన భక్తికాక సహాయకము మాత్రమే. ఇచ్చట

* ఇది యొక నిర్వచనము మాత్రమే. ఇతరములు కలవు. చూ. యోగదర్శనము (పుట - 636).—సం.

కూడ ఆరాధ్య విగ్రహమును ఈశ్వరుని చిహ్నముగా నే గాని ఈశ్వరునిగా పరిగణింపరు.

సాధకుని ఆంతరంగికభక్తి అన్యరూపములను గైకొనును. ప్రతిభక్తుడును తాను వరించిన ఒక ప్రత్యేక ఇష్టదేవతను (ఉదా: కృష్ణునో, రాముడో) ధ్యానము చేయును. భక్తి యొక్క అతిపురాతన రూపము దివ్యనామ జపము. ఈ దివ్యనామము ఒక మంత్రము గావచ్చును. ఈ మంత్రము ఉపదేశకాలమున ఒక గురువుచే ఉపదేశింపబడును. జప మాల సహాయముతో మంత్రము నిరంతరము జపించబడును. దీనిని జపయజ్ఞ మందురు. శ్రీకృష్ణుడు గీతలో 'యజ్ఞము లలో జపయజ్ఞమును నే' నని ఘోషించెను. వాక్కు నందు భగవంతుని రూప మాహాత్మ్యముల అభివ్యక్తియే మంత్రము, లేదా దివ్యనామము.

ఈశ్వరుని భక్తుడు ఎంత తీవ్రముగా ప్రేమించుచుండిన అంత యెక్కువగా అతనికి ఐహిక విషయముల మీద వైరాగ్య మేర్పడును. ఏకధ్యేయముతో కూడిన గాఢమైన ఈశ్వర భక్తి భక్తుని రక్తినుండి విరక్తికి గొనిపోవును.

ఈశ్వర దర్శనము కొరకును, మోక్షప్రదమగు ఏకైక విషయమైన భగవదనుగ్రహము కొరకును భక్తి నిరీక్షించును. ఈశ్వరానుగ్రహము ద్వారా మాత్రమే మోక్షమును సంపాదింపగల మని ఈశ్వరవాద దర్శనములు విశ్వసించును. ఉపనిషత్తులలోని ప్రసిద్ధ వాక్యములు ఈ విషయము నే సూచించుచున్నవి. "ప్రవచనము ద్వారాను, మేధ ద్వారాను, పాండిత్యము ద్వారాను ఆత్మను పొంద లేము. ఆత్మ ఎవరిని వరించునో వారే దానిని పొంద నర్హులు. వారికే ఆత్మ తన స్వరూపమును వెల్లడి చేయును." (కఠోపనిషత్).

నాలుగు రకముల భక్తులు తనను చేరుదు రని గీతలో శ్రీకృష్ణుడు చెప్పెను. వీరెవ రనిన: 1. ఆర్తుడు - ఆపదలో నున్నవాడు. 2. అర్థార్థి - ధనకాంక్ష గలవాడు, 3. జిజ్ఞాసువు - ఈశ్వర తత్త్వము నెరుంగగోరువాడు, 4. జ్ఞాని. దుఃఖములో నున్న మనలను ఈశ్వరుడే సంరక్షించువాడనియు, అందరికిని శరణ్యు డాయనయే ననియు భక్తి సంప్రదాయము సూచించును. మనుష్యునియొక్క ఆర్తియే భగవంతుడు అతనిని రక్షించుట కవకాశ మిచ్చును.

ప్రపత్తి యను తీవ్రమైన భక్తి రూపమునకు కూడ ఎల్లరును అధికారులే. ఈశ్వరునికి సంపూర్ణముగా ఆత్మార్పణము చేయుటయే ప్రపత్తి. (చూ. 'న్యాసము'- పుట 517).

చిత్తవృత్తి నిరోధ రూపమగు యోగము రాజయోగము, హఠయోగ మని రెండు విధములు. రాజయోగము యమ నియమ ప్రాణాయామాది సాధనములచే చిత్తమును సమాధి స్థితము గావించుటను రాజయోగ మందురు. ఇదియే పాతంజలయోగ సూత్ర ప్రతిపాదితమైన అష్టాంగ యోగము.

హఠయోగము తంత్ర శాస్త్రోక్తము. ఇది కాయక్లేశ సహితము. ఇందు మహాబంధము, ఖేచరీ మహాముద్ర, జాలంధరము, ఉడ్డియానము మొదలగు క్లేశ నిర్వాహ్య కాయ క్రియ లనేకములు కలవు.

ప్రకారాంతముచే యోగము జ్ఞాన, కర్మ, భక్తి యోగము లని త్రివిధముగా విభజింపబడినది (చూ. భగవద్గీత - పుట 581).

ఇదిగాక యోగము మరల మంత్రయోగము, లయ యోగము, క్రియా యోగము లని మూడు విధములుగ నున్నది.

అందు మంత్రయోగ మన మాతృకల*తో కూడిన మంత్రమును ఏకతానముగ జపించుట.

లయయోగము: లయ మనగా చిత్తమును ధ్యేయ విషయమునందు లయించుట. నడచునపుడు, కూర్చుండి నపుడు, నిలబడియున్నప్పుడు, నిద్రించుచున్నపుడు, భుజించుచున్నప్పుడు నిష్కళంకమగు ఈశ్వరుని అనన్య చిత్తముతో ధ్యానించుట.

క్రియాయోగము: తపస్సు, స్వాధ్యాయము, ఈశ్వర ప్రణిధానము - ఈ మూడును క్రియాయోగ మనబడును. ఇవి సమాధినుండి లేచినవాని కుపదిష్టములు. వ్యుత్థితచిత్తుడు కూడ యోగయుక్తు డగుట కుపాయముగ క్రియాయోగ ముపదేశించబడినది. హరి సపర్య క్రియాయోగ మని భాగవతము (4-13-3). పి. న. రావు.

రంగరామానుజులు (18 వ శతాబ్దము): విశిష్టాద్వైత మతావలంబకుడు. దశోపనిషత్తులకు విశిష్టాద్వైత పర వ్యాఖ్యానములను రచించెను. ఇంతేకాక శ్రీభాష్యమునకు వ్యాఖ్యాన మైన శ్రుతప్రకాశికకు భావప్రకాశిక యను పేరు గల విశద వ్యాఖ్యానమును, విషయవాక్య దీపికను, వేదాంత దేశికుల న్యాయ సిద్ధాంజనమునకు టీకను కూడ రచించెను. మే. వ. న.

రఘునాథుడు: రఘునాథ శిరోమణి నవద్వీపము నందలి ప్రసిద్ధ నైయాయికుడు. 17 వ శతాబ్దారంభమున నీయన జన్మించెను. రఘునాథుడు చైతన్య మహాప్రభుని సహాధ్యాయి యగుటయే గాక, పరమ మిత్రుడు కూడ. మిథిలా దేశవాసి యగు పక్షధరమిశ్రు డను ప్రసిద్ధ

*'మాతృక' యన అకారాది క్షాంత సమామ్నాయములో నున్న వర్ణము. వర్ణము శ్రీదేవి శక్తి స్వరూపము—సం.

నైయాయికునివద్ద ఈయన న్యాయశాస్త్రము నభ్యసించెను. తత్త్వ చింతామణి, ధీధితి, పదార్థ ఖండనము, పదార్థతత్త్వ నిరూపణము, ప్రామాణ్యావాదము, ఆఖ్యాతవాదము, న్యాయ కుసుమాంజలి టీక మొదలగునవి ఈతని ప్రసిద్ధ గ్రంథములు. కృష్ణమూర్తి.

రమణ మహర్షి (1879 - 1950) : ద్రావిడదేశమున 'తిరుచ్చుళి' అను గ్రామమున అలఘమ్మ, సుందరరామయ్యర్ అను పుణ్య దంపతులకు రమణుడు క్రీ. శ. 1879 డిసెంబరు 29 న జన్మించినాడు. అతడు పదునేడేండ్ల బాల్యమందే గృహము వీడి సత్యాన్వేషియై 1896 సెప్టెంబరులో దక్షిణాపథమున సుప్రసిద్ధ శివక్షేత్రమైన అరుణాచలమును చేరి, అందు సునిశ్చల తపశ్చర్య చేసి, ఆత్మ సాక్షాత్కృతి పొందినాడు. ఆతని బ్రహ్మానుభవ తేజముచేత జిజ్ఞాసు ప్రపంచము ఆకర్షింప బడినది. కొందరు పాశ్చాత్యులు సైతము ఆయన నాశ్రయించిరి.

రమణ మహర్షి
(1879 - 1950)

1950 లో మహర్షి మహాసమాధి పొందినను, ఆయన అమర బోధలు జనోద్ధరణ శక్తిమంతములై భాసిల్లుచున్నవి.

"దేనిని సకల వృత్తులయొక్క చేరిక యని చెప్పుచున్నారో అట్టి ఈ 'నేను' అను వృత్తియొక్క పుట్టిన తావును విమర్శింపుము. ఇటుల విచారించుటయే ఆత్మ విచారము. శాస్త్ర పరిశీలనము మాత్రమే ఆత్మ విచారము కాదు. వృత్తియొక్క జన్మస్థానమును వెదకి కనుగొనిన అహంకార మడగును; ఆత్మాభాసమగు అహంకారము ఎప్పుడు ఆత్మయం దడగునో, అప్పుడు సత్యస్వరూపమగు ఆత్మ ఒక్కటే సర్వవ్యాపకమై మిగులును. ఆత్మ విచారఫలము సర్వకష్టములు తన కంటకుండుటయే! ఇంతకన్న అతిశయ ఫలము లేదు. ఇతరోపాయములచే సాధ్యములగు సర్వసిద్ధులను బొందియు, ఆత్మ విచారము చేతనే మానవుడు తుదిని ముక్తు డగుచున్నాడు" అని శ్రీ రమణమహర్షుల ఆత్మవిచార సందేశము.

అహంకారము (నేను శరీరమును అను దృష్టి), అజ్ఞానము - ఇదే సర్వ దుఃఖ మూలము. సత్యాత్మజ్ఞానము తన స్వస్వరూపము పరమాత్మయే అన్న విజ్ఞానము. మానవ శాంతి కిది మూలకందము. అహంభావ సంస్కరణమే ఆత్మజ్ఞానము. సర్వదార్శనిక పథములును అహం సంస్కరణ ప్రయత్నములే. 'నేను' అనుకొను తన మూలతత్త్వమును కనుగొన్నచో, మానవునిలోని పశుప్రకృతి తొలగి, అతని స్వస్వరూపమగు బ్రహ్మతేజము ప్రకటితము కాగలదు. సమస్త బాహిరప్రపంచమును గ్రహించిన ఆధునిక మేధావి తననుగురించి మాత్రము తా నెరుగడు. ఆత్మ కేంద్రము నుండి జారినవాని బుద్ధి వ్యాకులమైనది. జీవన రంగము నిరంతర తృష్ణాతప్తమై అశాంతిపూర్ణ మైనది. ఇట్లు హృదయమును గోల్పోయిన భౌద్ధవాద ప్రపంచము - ఆస్తిక సిద్ధాంత సాధనలను స్వీకరింపలేక, ఆత్మ సంస్కృతిని పొందలేక, జీవన సమస్యల పరిష్కరించుకొనజాలక ఆందోళన పడుచున్న తరుణమున శ్రీ రమణ భగవానుడు 'ఆత్మానం విద్ధి' - 'నిన్ను నీవు తెలిసికో' - అన్న సనాతన వైదిక ధీర సందేశముతో ఆగమించినాడు. అతి సహజమైన ఆత్మ విచార మార్గమును సర్వజనీన తారకముగా చూపించినాడు. హేతువాద ప్రపంచమును గమ్యమునకు త్రిప్పినాడు. కేశవతీర్థ.

రష్యన్ దర్శనశాస్త్రము : రష్యన్ దర్శనశాస్త్రము ఒక ప్రత్యేక విజ్ఞానశాస్త్రముగా 18 వ శతాబ్దపు ఆఖరు భాగములో గాని వికసించలేదు. మొదటినుండి రష్యన్ తత్త్వ శాస్త్రము హెచ్చుగా సామాజిక తత్త్వశాస్త్రముగానే ఉంటూ వచ్చినది. ఇందుకు కారణాలను గ్రహించాలంటే యూరపియన్ తత్త్వశాస్త్ర పరిణామాన్నిగురించి క్లుప్తంగా తెలుసుకోవటం అవసరము.

యూరపులో మొదటినుండి మతానికి, తత్త్వ శాస్త్రానికి తేడా స్పష్టంగా వ్యక్తమవుతూ వచ్చింది. క్రైస్తవ మత పీఠాలకు మతము పరిమితము కాగా, భౌతిక, రాసాయనిక, గణిత శాస్త్రజ్ఞులు మతముతో ప్రమేయము లేకుండా తత్త్వవేత్తలుగా రూపొందారు.

క్రీస్తు శకారంభము పిమ్మట 10 దశాబ్దాలవరకు క్రైస్తవమత పీఠాలు తామే తత్త్వశాస్త్రానికి కూడా గురుపీఠాలు ఐనట్లు వ్యవహరించి, స్వతంత్ర తాత్త్వికవిచారణను యూరపులో అరికట్టాయి. మత ఛాందసాలకు, తాత్త్విక విచారణాస్వేచ్ఛకు తీవ్ర ఘర్షణలు జరిగి, ఎందరో మహనీయులు, శాస్త్రజ్ఞులు యమయాతననుభవించారు.

ఈ సంఘర్షణలో చివరకు తత్త్వశాస్త్రమే నెగ్గినది. బేకన్, లాక్ వంటి బ్రిటిష్ తత్త్వవేత్తలు, డేకార్ట్, దీద్రో వంటి ఫ్రెంచి తత్త్వవేత్తలు, కాంట్, హెగెల్ వంటి జర్మనీ తత్త్వవేత్తలు యూరపులో తిరిగి తత్త్వశాస్త్రాన్ని ప్రత్యేక విజ్ఞాన శాస్త్రముగా రూపొందించారు.

యూరపు పరిస్థితులకంటె అధ్వాన్నమైన పరిస్థితులు రష్యాలో ఉండేవి. రష్యాలో గ్రీక్‌చర్చి మతపీఠాన్ని నిర్వహిస్తూ ఉండేది. యూరపులోని కేథొలిక్ మత పీఠం కంటె కూడా గ్రీకు చర్చి మరింతగా స్వతంత్ర ఉద్దేశాలను అరికట్టేది. దీనికితోడు రష్యాలో అతి దారుణమయిన అర్ధబానిస విధానము అమలులో నుండేది. ఈ అమానుష విధానాన్ని ద్వేషించే మానవత్వం రష్యన్ తత్త్వశాస్త్రానికి పునాది.

ఈ కారణాల వలన రష్యన్ తత్త్వశాస్త్రము మొదటి నుండి హెచ్చుగా సామాజిక తత్త్వశాస్త్రంగా (social philosophy) అభివృద్ధి చెందింది. దేవుడు, ఆత్మ మొదలయిన ఆధ్యాత్మిక భావాలను వీరు చర్చించక పోలేదు. కాని ఆ విభాగం చాల కొద్ది. ఫ్రెంచి, జర్మన్ తత్త్వవేత్తలు భౌతికవాద, భావవాద మార్గములలో వేసిన ప్రాతిపదికలపై వీరు ముందుకు నడిచారు.

అసలు యూరపియన్ తత్త్వశాస్త్రములోను, ప్రాచీన గ్రీక్ తత్త్వశాస్త్రములో సయితము ఆత్మ, పరమాత్మల విచారణ చాల స్వల్పము. జ్ఞానము, జ్ఞాన సంపాదన మార్గాలు, సత్యము, సత్యాన్వేషణ, ప్రకృతి-మానవ సంబంధాలు ఇవే ముఖ్యాంశాలు.

బెలిన్‌స్కీ (1811 - 1848) : విసేరియన్ గ్రిగరో విచె బెలిన్‌స్కీ 1811 వ సంవత్సరంలో రష్యాలోని చెంబార్ అను చిన్న పట్నంలో జన్మించాడు.

1833 నుండి 1836 వరకు 'టెలిస్కోపు' అను పత్రికలో బెలిన్‌స్కీ సాహిత్య, రాజకీయ, తాత్త్విక విషయాలపై అనేక వ్యాసాలు వ్రాశాడు. 1836 లో ప్రభుత్వం 'టెలిస్కోపు' పత్రికను నిషేధించింది. 'గోగోల్‌కు ఉత్తరము' అనే వ్యాసమును బెలిన్‌స్కీ 1847 లో వ్రాశాడు. ఈ లేఖకు రష్యన్ సాహిత్యంలో శాశ్వత స్థానము లభించింది. పేదరికంతో బాధపడి క్షయవ్యాధిగ్రస్తుడై బెలిన్‌స్కీ 1848 మే 6 వ తేదీన 37 ఏండ్ల చిన్న వయస్సులోనే మరణించాడు.

నిరంకుశ శక్తుల తీవ్ర విద్వేషాన్ని, అభ్యుదయ శక్తుల అపార గౌరవాన్ని చూరగొన్న బెలిన్‌స్కీ భావవాద తాత్త్విక వేత్తగా మొదట రచనలు సాగించాడు. హెగెల్ ప్రతిపాదించిన గతితార్కిక సూత్రాలను ఆమోదించాడు. క్రమంగా బెలిన్‌స్కీలో పరిణామం రాసాగింది. చివరి రోజులలో భావవాదాన్ని విసర్జించి భౌతిక వాదాన్ని స్వీకరించాడు.

ఛెర్నిషెవిస్కీ (1828 - 1889) : బెలిన్‌స్కీ తరువాత రష్యాలో ప్రముఖ తత్త్వవేత్తగా పరిగణన పొందినవాడు ఛెర్నిషెవిస్కీ.

ఛెర్నిషెవిస్కీ రష్యాలోని సారటోవ్ అను గ్రామములో 1828 లో జన్మించాడు. సెంట్ పీటర్స్‌బర్గ్ విశ్వవిద్యాలయములో చదివి, 1851 - 53 సంవత్సరాలలో సారటోవ్ గ్రామములో ఉపాధ్యాయుడుగా ఉన్నాడు. 1853 నుండి రాజకీయ తాత్త్విక సాహిత్య సమస్యలపై వ్యాసాలు, గ్రంథాలు వ్రాయ సాగాడు. 1862 లో జారు ప్రభుత్వము ఛెర్నిషెవిస్కీని నిర్బంధించింది.

ఛెర్నిషెవిస్కీ ప్రముఖ జర్మన్ తత్త్వవేత్తయగు హెగెల్ శిష్యుడు. అయితే హెగెల్ ప్రతిపాదించిన సూత్రాలకు, ఆ సూత్రాలనుండి హెగెల్ నిర్ధరించిన నిర్ణయాలకు వైరుధ్య ముందని ఛెర్నిషెవిస్కీ భావము.

తత్త్వశాస్త్రములో మానవశాస్త్ర ధోరణిని ఛెర్నిషెవిస్కీ ప్రవేశపెట్టాడు. ఆ ధోరణి సారాంశమిది : మనస్సు పదార్థము యొక్క అత్యున్నత రూపము మాత్రమే. మానవశరీరము అత్యంత జటిలమైన రాసాయనిక సమ్మిశ్రణము.

ఆలోచన భౌతికపరమైన కార్యము. బాహ్యావస్తువులు, అనుభూతికి గురి అయ్యేవ్యక్తి - ఈ రెండు ఉన్నప్పుడే ఆలోచన సాధ్యము. వ్యక్తి అనుభూతులు తనపై ఆధారపడి లేవు; బాహ్య పరిస్థితులపై ఆధారపడియున్నవి.

విజ్ఞానము అనంతము ; విజ్ఞానము విస్తరించిన కొద్దీ భౌతిక సత్యానికి మనము మరింత చేరువవుతూ ఉంటాము. ఆచరణ అన్ని సిద్ధాంతసమస్యలకు ఆఖరు పరిష్కారము.

మానవుడు వాస్తవ విజ్ఞానాన్ని పొందనేలేడు. అతని అనుభూతులు మాత్రమే అతని జ్ఞానము అని వాదించే మాయావాదులు రష్యన్ తత్త్వవేత్తలలో కొందరున్నారు. వారి వాదనలను ఛెర్నిషెవిస్కీ ఖండించాడు.

హెర్జెన్ (1811 - 70), పిసరేవ్ (1840 - 1868), డొబ్రులేవ్ (1836 - 61) మొదలైన వారందరు ఇంచుమించు బెలిన్‌స్కీ, ఛెర్నిషెవిస్కీల కోవకు చెందిన తత్త్వవేత్తలే. వీరిలో పిసరేవ్ తార్కిక వ్యక్తి వాదాన్ని (రేషనల్ ఈగోటిజం) ప్రతిపాదించాడు.

టర్జినేవ్ : టర్జినేవ్ ఒకగొప్ప భూస్వామి కుటుంబములో రష్యాలో బానిస విధానము వ్యాప్తమై యున్న రోజులలో జన్మించినాడు. ఇట్టి పరిస్థితులలో జన్మించిన టర్జినేవ్ చిన్నప్పటినుండి ఈ అమానుష బానిసవిధానాన్ని ద్వేషించ సాగాడు. జీవితాంతం బానిసల నికృష్ట గాథలను వర్ణిస్తూ గ్రంథాలు వ్రాశాడు.

ఈ గ్రంథాలన్నిటిలో టర్జినేవ్ నిహిలిస్ట్ వాదాన్ని ప్రచారము చేశాడు. పాత వ్యవస్థ నాశనం కావాలి. అంతటి అమానుషవ్యవస్థ జీవించ వీలులేదు. పాత వ్యవస్థ

స్థానే కొత్త వ్యవస్థ ఏది అని బాధపడనక్కరలేదు. కొత్తది ఇంతకంటె మంచిది దానంతటదే పుట్టుకొస్తుంది. ఉన్న దాన్ని ధ్వంసము చేయటము, శూన్యముచేయటము - ఇదే కర్తవ్యము. ఈ ధోరణి రష్యన్ తత్త్వశాస్త్రములో ప్రముఖ స్థానము వహించినది. ' బకునిన్ ' వంటి అరాజక వాదులు ఈ సిద్ధాంతముతో ఉత్సాహితులయ్యే నిరంకుశత్వానికి వ్యతిరేకముగా పోరాడారు.

టాల్‌స్టాయ్ (1828 - 1910): టాల్‌స్టాయ్ ఒక సంపన్న కుటుంబములో జన్మించి, యౌవనములో విలాస జీవితము గడపి, దాంతో విసుగు చెంది మానవ ప్రేమ, కరుణ ఇవే ప్రధాన లక్షణాలుగా గల తత్త్వ శాస్త్రాన్ని రూపొందించి, యుద్ధం పట్ల ప్రతి ఒక్కనికీ శాశ్వత వైముఖ్యము కలిగించే ' యుద్ధము, శాంతి ' అనే మహాగ్రంథం వ్రాసి, ఆచంద్రతారార్కమైన కీర్తి వహించాడు.

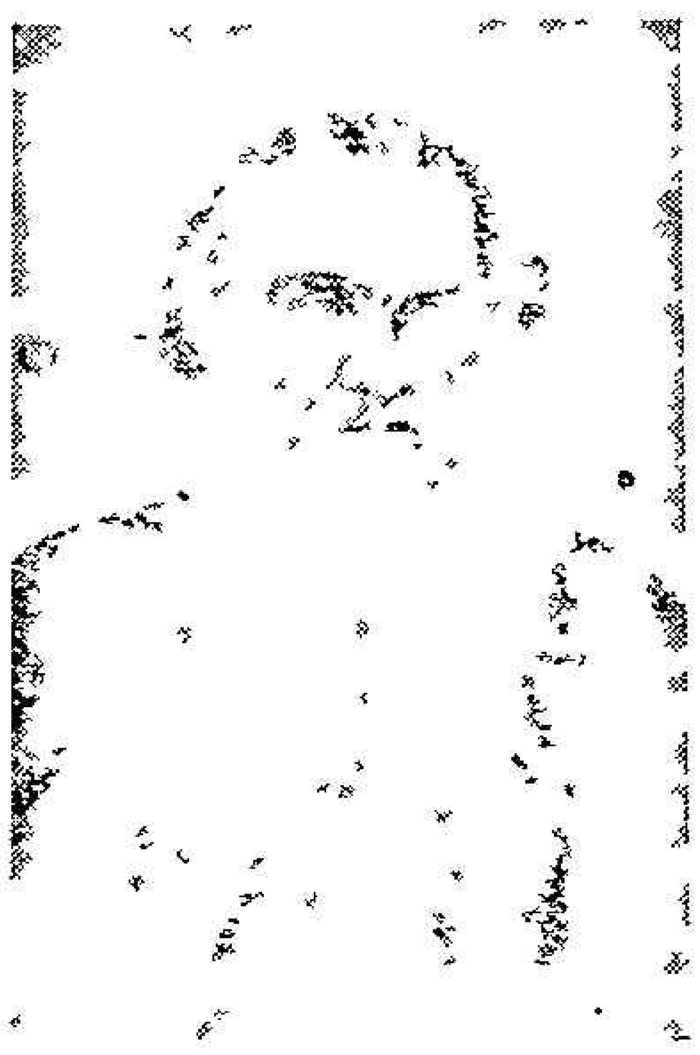

కౌంట్ లియో టాల్‌స్టాయ్
(1828 - 1910)

సిద్ధార్థునికి కలిగినట్లు టాల్‌స్టాయ్‌కి అనంత జిజ్ఞాస ఏర్పడ్డది. జీవిత లక్ష్యము ఏది? మరణమే అంతమా? మరణ భయము పోగొట్టుకునే మార్గ మేది ? అని జిజ్ఞాస చేయసాగాడు. ఈ జిజ్ఞాసతో దేశదేశాలు తిరిగి, చివరకు నాలుగు సూత్రాలను రూపొందించాడు :

కోపాన్ని చంపుకోవాలి ;

కాముకుడవు కాకూడదు ;

ఏ విషయాన్ని గూర్చి ఎవ్వరికి మాట ఇవ్వవద్దు;

అపకారికి కూడ ఉపకారము చేయాలి.

ఈ నాలుగు సూత్రాలను వివరిస్తూ చాతుర్దర్శన సమన్వయ దీపిక అనే గ్రంథము వ్రాశాడు.

1917లో రష్యాలో లెనిన్ నాయకత్వాన సోషలిస్టు విప్లవం జయప్రదంగా జరిగింది. కమ్యూనిస్టు ప్రభుత్వము అధికారములోకి వచ్చింది.

ప్రతి కళాశాల విద్యార్థి ఒక సంవత్సరము తత్త్వ శాస్త్రము తప్పక అభ్యసించాలని రష్యా విద్యా విధానములో నిబంధన ఉన్నది. హైస్కూలు తరగతులలో తర్కము, సామాజిక శాస్త్రము బోధిస్తారు.

ఈ విశ్వము అనంతము ; దీనికి ఆదిలేదు, అంతము లేదు. విశ్వము సర్వసమగ్రమైనది. కనుక దీనినిమించి అవతల మరొకటేదియు లేదు. ఈ విశ్వములో అజ్ఞేయము ఏమీలేదు. అజ్ఞాతము మాత్రము ఉంది. విశ్వ రహస్యాన్ని వివరించే సూత్రాలు గతి తార్కిక భౌతికవాద సూత్రాలు. ఇవి మార్గదర్శకమైనవి. ఇది ఈనాటి రష్యాలోని తాత్త్విక ధోరణి మూల లక్షణము. బలరామమూర్తి.

రసెల్, బెర్ట్రాండ్ ఆర్థర్ విలియమ్ (1872 -): బ్రిటిషు దార్శనికుడు, గణితశాస్త్రజ్ఞుడు, విద్యా శిక్షణ వేత్త, రచయిత. ట్రెలెక్ (Trelleck) లో జననము. కేంబ్రిడ్జి ట్రినిటీ కాలేజీలో గణితశాస్త్ర, నీతిశాస్త్రముల నభ్యసించెను. 1894 - 95 మధ్య ఒక సంవత్సర కాలము పారిస్‌లోని బ్రిటిషు రాయబార కార్యాలయోద్యోగిగా నుండెను. 1895 లో ట్రినిటీ కళాశాల ఫెల్లోగా ఎన్నుకొనబడెను. 1910 లో అచటనే ఉపన్యాసకు డయ్యెను. 1914 లో తన యుద్ధ వ్యతిరేక శాంతివాద భావముల కారణముగా ఆయన తన ఉద్యోగమును కోల్పోయెను. నాలుగు సంవత్సరముల తరువాత అదే కారణమున ఆయనకు ఆరు నెలల కారాగారశిక్ష విధింపబడెను. దర్శన, గణిత, తర్క, విజ్ఞాన, సాంఘిక శాస్త్రములపైనను, విద్యాశిక్షణపైనను ఆయన అనేక గ్రంథములను రచించెను.

దర్శన శాస్త్రమునకు ఆయన చేసిన దోహదము బహుముఖములుగ నున్నది. ఇచ్చట ఆయన సాధించిన కొన్ని గొప్ప విషయములను మాత్రమే పేర్కొనగలము.

ఆయన మొదట గావించినది గణితశాస్త్రమును తర్కశాస్త్రముగా రూపొందించుట. సంఖ్య, శూన్యాంకము, అనుగామి (successor) - అను మూడు ప్రాథమిక అనిరుక్త భావములనుండి, అయిదు అనిరూపిత వాక్యముల నుండి ఒక సంపూర్ణమైన అంకగణితమును నిగమించుటలో పీనో అంతకు పూర్వమే కృతకృత్యు డయ్యెను. ఈ భావములు అనిరుక్తములైనయెడల పై అయిదు అనిరూపిత వాక్యములను సంతృప్తిపరచు ఎట్టి అర్థమునైనను వాటికీయవచ్చు ననియు, తత్ఫలితముగ వాటి నాధారముగా గొని సాధారణ అంకగణితమునే గాక, తక్కిన గణిత శాస్త్రీయ వ్యవస్థా విధానములను గూడ నిర్మింపవచ్చు ననియు రసెల్ నిరూపించెను. అనిరుక్త భావములు అనిర్వచనీయ భావములు కావనియు, వానిని కేవల తార్కిక భావములద్వారా నిర్వచింపవచ్చు ననియు చూపి ఆయన పీనో వ్యవస్థలోని సందిగ్ధతను తొలగించెను. ఈ విధముగా వర్గభావము కేవలము తార్కికమైన భావ మను నాధారముపై అన్ని సమాన వర్గముల వర్గముగా ఆయన సంఖ్యను నిర్వచించెను. ఉదాహరణమునకు 2 అను సంఖ్యను అన్ని జతలను సూచించు వర్గముగాను, శూన్యాంకమును శూన్య

వర్గము యొక్క వర్గముగాను నిర్వచింపవచ్చును. అప్పుడు 'అనుగామి' సంబంధమును కేవల తార్కిక సంబంధముగా రూపొందించి రసెల్ అంకగణితము నంతటిని తర్కశాస్త్రమున కంగముగా జేసెను. తరువాత ఈ వర్గ సిద్ధాంతము అంక గణితమునకే గాక గణితశాస్త్ర మంతటికిని కూడ మూలమగుచున్నదని ఆయన నిరూపించెను. 'వర్గ' సిద్ధాంతపు ఆధారముపై ఆయన గణితశాస్త్రము నంతటిని స్థాపించెను.

కాని వర్గ సిద్ధాంతమును బహు జాగ్రత్తగా రచించవలెను. ఏలన, వర్గ సిద్ధాంత భావములను హద్దుమీరి ఉపయోగించుట మూలమున విరుద్ధతలు, వచన వ్యతిరేకములు సిద్ధించునని రసెల్ కనుగొనెను. 'రసెల్ పేరడాక్స్' అని పేరుగన్న వచన వ్యతిరేకమును ఈ క్రింది విధముగా వివరింపవచ్చును :

తమలో తాము ఘటకములు గాని అన్ని వర్గముల వర్గము 'ట' అనుదానిని రచింపుము. ఇప్పుడు 'ట' అను వర్గము తనలో తాను ఘటకమేనా ? ఈ ప్రశ్నకు అవునని గాని కాదనిగాని సమాధానము నీయలేము. ఏలన, 'ట' 'ట' యొక్క ఘటకమయినచో తనయొక్క ఘటకము కాదు ; రెండవ పక్షమున ట, ట యొక్క ఘటకము గాక పోయినయెడల, తనలో తాను ఘటకము కానట్టి వర్గము కాదు. అనగా తనలో తాను ఘటకమగును. ఈ వచన వ్యతిరేకము యొక్క పరిష్కారము అనుకొనినదానికంటె కష్టతరమైనది. వాస్తవమునకు అనేక పరిష్కారములు సూచింపబడినప్పటికిని వానిలో నేదియు సర్వజనాంగీకారమును బడయలేదు. ప్రసిద్ధ 'జాతి సిద్ధాంతము' పర్యవసానముగా గల 'అనర్థ పరంపర' తత్త్వము (vicious circle principle)ను గ్రహించుటపై ఈ సమస్యకు రసెల్ సూచించిన పరిష్కార మాధారపడి యున్నది. అనర్థ పరంపరతత్త్వమును ఈ క్రింది విధముగా సూత్రీకరింపవచ్చును: ఏ మొత్తమైనను ఆ మొత్తము ద్వారానే నిర్వచింపబడు ఘటకములను గాని, ఆ మొత్తము నాకాంక్షించు, లేదా ఆ మొత్తమును తమలో నిముడ్చుకొనియున్న ఘటకములను గాని కలిగియుండ జాలదు. కావున ఒక వర్గములో ఘటకములుగా నుండదగిన వస్తువులను ఈ తత్త్వము పరిమితము చేయుచున్నది. రసెల్ యొక్క విభక్త జాతి సిద్ధాంతము (ramified theory of types)లో ఈ తత్త్వము సంపూర్ణ రూపమును పొందినది. ఈ సిద్ధాంతమును స్థూలముగా ఈ క్రింది విధముగా చెప్పవచ్చును : ప్రతి విశ్లేషణలోను తార్కిక విశ్లేషణకు లొంగని కొన్ని విషయములుండును. ఈ వస్తువులు ఒక జాతికి, '౦' జాతికి, లేదా శూన్యజాతికి చెందినవి. ఈ ప్రాథమిక వస్తువులను వ్యక్తులని పిలువవచ్చును. ఈ జాతికంటె ఉన్నతతరమైన జాతిలో, అనగా 1 వ జాతిలో వ్యక్తుల గుణములు, ఇంకను ఉన్నతతరమైన జాతిలో ఆ గుణముల గుణములు, ఈ విధముగా ఇంకను ఉన్నతతరమైన జాతులు ఉండును. చాక్రిక నిర్వచనమును (circular definition) జాతి సిద్ధాంతము ఏ విధముగా తొలగించునో ఇప్పుడు మనకు స్పష్టమగును. ఏలన, ఇప్పుడు ఏ వర్గమును తనలో తానే ఘటకము కాజాలదు. ఏలన వర్గ ఘటకములు, ఆ వర్గము - రెండును భిన్న జాతులకు చెందియుండవలెను. ఒక వర్గములోని చాక్రిక నిర్వచనమును తొలగింపవలెననిన ఆ వర్గమునకు పైనున్న జాతులు వివిధ క్రమములుగా ఇంకను విభజింపబడవలెను. ఉదాహరణమునకు 1 వ జాతిలో గుణ సామస్త్యమును పేర్కొనకుండ నిర్వచింపబడు గుణములు 'O' క్రమమునకు చెందును. గుణ సామస్త్యము నుపయోగించుటద్వారా నిర్వచింపబడు గుణములు అంతకన్న ఉన్నతతరమైన క్రమమునకు చెందును. ఈ విధముగా ఇంకను ఉన్నతతరమైన క్రమములు సిద్ధించును.

ఈ విభక్తజాతి సిద్ధాంతము వచన వ్యతిరేకములను తొలగించుటలో కృతకృత్య మగును. కాని ఇప్పు డొక క్రొత్త సమస్య ఉదయించును. వర్గ భావమునుండి, జాతి భావమునుండి గణిత శాస్త్రమును నిర్మించుటలో 'విధేయము గాని నిర్వచనము' (impredicative definition) అనబడు ఒకానొకవిధమైన చాక్రిక నిర్వచనము నుపయోగింపకుండ నుండలేము. ఇట్టి ఉపయోగమును సమర్థించుటకై రసెల్ 'అల్పీకరణీయతా సిద్ధాంతము' (axiom of reducibility)ను ప్రతిపాదించెను. అన్నింటికంటె క్రింద నున్న క్రమమునకు, పైనున్న క్రమమునకు చెందిన ఏగుణమునకైనను అనుగుణముగా శూన్య క్రమములో అదే విషయములకు చెందినదియు, సమానవిస్తృతి గలిగినదియు అయిన గుణము ఒకటి గల దని ఈ సిద్ధాంతము చెప్పును. వైట్ హెడ్, రసెల్ వీరిద్దరు వారి 'గణితశాస్త్ర తత్త్వములు' అను ప్రసిద్ధ గ్రంథములో ఈ అల్పీకరణీయతా సిద్ధాంతమును, విభక్తజాతి సిద్ధాంతమును ఆధారముగా జేసికొని గణితశాస్త్రము తర్కశాస్త్రమునుండి ఉత్పన్నమైనదని నిరూపించుటలో కృతకృత్యులైరి. ఈ ఉద్గ్రంథమునకు సాంకేతిక తర్కము (symbolic logic) లోని తరువాతి వికాసము లన్నింటిపైనను ప్రభావము గలదు.

రసెల్ యొక్క మరొక నిర్వాహము అతని వర్ణన సిద్ధాంతము. విశేష నామములు, వర్ణనలు అను రెండు విధములయిన ప్రాథమిక సంకేతముల మధ్య గల విభేదము

లపై ఈ సిద్ధాంత మాధారపడియున్నది. వర్ణన అనునది 'ఇద మిత్థం' అను రూపము గల వచన రీతి. ఉదాహరణ మునకు - 'శాకుంతల రచయిత' అనునది ఒక వర్ణన. 'కాళిదాసు' అనునది విశేష నామము. విశేషనామమున కును వర్ణనమునకును గల భేద మేమన ఈ రెండును ఒకే వస్తువును సూచించునప్పటికిని, విశేష నామము సూచించి నంత ప్రత్యక్షముగా వర్ణన ఆ వస్తువును సూచింపదు. వర్ణ నకు స్వతంత్రమైన అర్థ మేమియు నుండదు; ఇతర సంకేత ముల సందర్భముతోనే అది అర్థవంత మగును. కావున రసెల్ వర్ణనను 'అసంపూర్ణ సంకేత' (incomplete symbol) మని పిలిచినాడు. దాని విశేషాభిధాన మని చెప్ప దగిన యథార్థ వస్తు వేదియును లేదు. ఇదమిత్థంత్వము యొక్క అస్తిత్వమును నిరాకరించు అర్థయుతము, సత్యము అగు వాక్యమును మనము చెప్పగల మను విష యమునుండి ఇది సువిదితము. ఉదాహరణమునకు 'ఫ్రాంసు యొక్క ప్రస్తుత చక్రవర్తి లేడు.' 'ఫ్రాంసుయొక్క ప్రస్తుత చక్రవర్తి' అను పద సమూహము అస్తిత్వము లేనటువంటి, కాని ఏదో యొక విధమైన సత్తను కలిగి యుండునటువంటి వ్యక్తికి చెందవలెనని రసెల్ కు పూర్వమే మైనాంగ్ వాదించెను. కాని రసెల్ బాహ్యార్థవాది యగుట చేత ఏవి గలవో, కాని వేనికి అస్తిత్వము లేదో అటువంటి అనువృత్త (subsistent) కాల్పనిక వస్తువుల బారినుండి తప్పించుకొనుటకై ఆయన ఒక పద్ధతిని కనుగొన ప్రయత్నిం చెను. ఇట్టి పనిని ఆయన తన వర్ణన సిద్ధాంతముద్వారా ఒక వర్ణన వాక్యమును అట్టి వర్ణన లేనటువంటి, కాని అదే అర్థమును కలిగియున్నటువంటి మరొక వాక్యములోనికి ఎట్లనువదింపవచ్చునో ఆయన చూపెను. ఉదాహరణము నకు 'ఫ్రాంసుయొక్క ప్రస్తుత చక్రవర్తి వివాహితుడు' అను వాక్యము 'ఫ్రాంసును ప్రస్తుతము ఒక వస్తువు పరి పాలించుచున్నది. ఫ్రాంసును ఇప్పుడు పరిపాలించుచున్న దేదియు అవివాహితము కాదు' అను వాక్య మగును. ఈ విస్తృత పరచిన రూపములో 'ఫ్రాంసుయొక్క ప్రస్తుత చక్రవర్తి' అను పద సమూహము పూర్తిగా అదృశ్య మైనది. కావున ఇంక దాని విశేషాభిధేయముగా మిథ్యా విషయములను ప్రతిపాదింప నవసరము లేదు. ఇచ్చట నున్న ముఖ్య తత్త్వ మేమన అస్తిత్వము లేని విషయము లను సూచించుచున్న దనబడు ఒక సంకీర్ణ భావము మన కెదురగునప్పుడెల్ల వాస్తవ విషయములను మాత్రమే సూచించు భాగములుగా ఆ భావమును విశ్లేషింపవచ్చును.

ఈ విశ్లేషణ పద్ధతి మొదట వర్ణన సిద్ధాంతములో ఉపయోగింపబడినప్పటికిని, ఇది దర్శన శాస్త్రములో ఒక శక్తిమంతమైన సాధన మయ్యెను. తార్కిక వాక్య ఫల ముల (propositional functions) ద్వారాను, వాక్య చలరాసుల (variables) ద్వారాను వ్యాఖ్యానింపదగు అసంపూర్ణ సంకేతముల క్రిందికి రసెల్ వర్గములను, సంఖ్య లను, సంబంధములను, తదితరములను తెచ్చెను. ఆయన అనుయాయుల చేతులలో ఈ విశ్లేషణ పద్ధతి మరింత ప్రధానమైన దయి, చివరకు విశ్లేషణాత్మక దర్శనములో పర్యవసించెను.

తరువాత రసెల్ నిర్మాణవాద (constructionism) పద్ధతిని పరిశీలింతము. విజ్ఞాన శాస్త్రమును, ప్రధానముగా భౌతికశాస్త్ర, మనస్తత్త్వ శాస్త్రములను సమర్థించుటకై ఆయన ఈ పద్ధతిని ఉపయోగించెను. సంశయ పద్ధతి నుపయోగించి రసెల్ ఇంద్రియార్థముల యొక్కయు, తార్కిక స్థిరరాసుల యొక్కయు సునిశ్చితత్వమును మొదట స్థాపించెను. తరువాత, కాంట్ స్వతస్సిద్ధ వస్తువు (thing-in-itself) వంటి అజ్ఞాత, అజ్ఞేయ వస్తువుల అస్తిత్వ మును అనుమానింపకుండగనే ఇంద్రియార్థములు, తార్కి కాంశములు - వీటిపైన భౌతికశాస్త్ర మనస్తత్త్వ శాస్త్ర సర్వస్వమును ఎట్లు నిర్మింపవచ్చునో ఆయన చూపెను. అవసరము మీరి వస్తువులను గుణింపరాదను విలియమ్ అవ్ ఒకేమ్ సూత్రమును సాధ్యమైన చోట్లెల్లను అజ్ఞాత వస్తువులను గురించిన అనుమానముల స్థానమున జ్ఞాతవస్తు వులపై ఆధారపడియుండు కల్పనలను ఉపయోగించుట మేలు అను మారు రూపములో రసెల్ ఉపయోగించెను.

ఈ విధముగా గుణముల కలితముగా నుండి, వాని కాశ్రయముగా నున్నదియు, ఇంద్రియములచే గ్రహింప బడనిదియు అగు ద్రవ్యభావమును మనము త్యజింప వచ్చును. మనము ద్రవ్య మని పిలుచునటువంటిది ఇంద్రి యార్థసంకీర్ణమే గాని వేరొండుగాదు. ఈ విధముగా రసెల్ ఇంద్రియార్థముల ఆధారముపై భౌతిక, మానసిక ప్రపంచ ములను నిర్మించి అనుభవవాదమునకు సుస్థిరమైన ఆధార మును కల్పించెను.

భట్టాచార్య.

రసేశ్వర దర్శనము : భారతీయ దర్శన కర్తలు జీవన్ముక్తిని ప్రాసంగికముగా పేర్కొనినను, అట్టి ముక్తి శరీర పాతానంతరమే సంభవించు నని వారిచే చెప్పబడినది. అందుచేత దర్శనకారులకు జీవన్ముక్తియం దాదరము లేదని గ్రహించిన మాహేశ్వరులు, అట్టి అనాదరముచే లోకులకు జీవన్ముక్తియం దవిశ్వాసము జనించి, ఆ విషయమున నిస్సంశయ ప్రవృత్తి కుదురదని శరీరమును స్థిరమొనరించి తద్ద్వారా జీవన్ముక్తిని స్థాపించుటకు సాధన మొకదానిని నిగమించిరి. దీనికే రసేశ్వర దర్శన మని పేరు.

జీవన్ముక్తిని కోరువారు తమ శరీరమును దివ్యము చేసికొనవలెను. రసముయొక్క దర్శన, స్పర్శన, భక్షణ, స్మరణ పూజనములచే దివ్యదేహమును సంపాదించి సాధకుడు జీవన్ముక్తుడు కాగలడు. మే. వ. న.

రహస్య మతములు (Mystery Religions): ఏ రహస్యము చుట్టు ఒక మతముయొక్క నమ్మకములు, క్రతువులు ఏర్పడి యున్నవో, ఆ రహస్యము యొక్క జ్ఞానము, దానిలో పాల్గొనుట అను లక్షణములను విశిష్టముగా గలిగిన రహస్య మతవిభాగములకు రహస్యమతము లను పేరీయబడినది. 'రహస్యము' లని చెప్పబడిన మత వర్గములలో జ్ఞానము, పాల్గొనుట అను రెండు అంశములు వివిధ దశలలో కన్పట్టును. సామాన్యముగా చెప్పవలెననిన ఆ మతముయొక్క, మత సభ్యులయొక్క స్వత్వమై యుండిన 'రహస్యము' యొక్క జ్ఞానము ద్వారాను, దానిలో పాల్గొనుట ద్వారాను మాత్రమే వ్యక్తియొక్క విమోచనము, లేదా అమృతత్వము సిద్ధించు నను నమ్మకము ఇట్టి ప్రతి మతములోను ప్రధానముగా గలదు. కావున ఈ మతవర్గములు నూతన సభ్యులను ఎన్నుకొనుటకును, వారికి శిక్షణ గరపుటకును, ప్రధాన క్రతువు విషయమునను, పాల్గొను వానికి ఈ క్రతువునుండి సిద్ధించు నిశ్చయ ఫలము విషయమునను రహస్యమును పాటించుటకును ప్రాముఖ్యము నిచ్చినవి.

క్రైస్తవ యుగమునకు స్వల్పముగా పూర్వమునను, ఆ యుగ ప్రారంభముతో సమకాలీనమయిన శతాబ్దములలోను, తూర్పు మధ్యధరా దేశములలోను, సమీపప్రాచ్య దేశములలోను ఈ రహస్యమతములు ప్రధానముగా నుండెడివి. సాంప్రదాయిక రహస్య మతములలో నుండిన మత నమ్మకము, ఆచరణ వీటికి సదృశమైన రూపములు మానవ చరిత్రలోని అనేక మతములలో గల వని రహస్యమతము యొక్క పై విస్తృత నిర్వచనము సూచించును.

'గ్రీక్ నాగరిక ప్రపంచ'మను పదము సూచించు దేశకాలములందున్న మతములు సాంప్రదాయిక రహస్యమతములు. గ్రీసు, దాని ఇరుగుపొరుగు దేశములలో రహస్య మతములు విరివిగా నుండెడివి. అయితే 'టామ్మూజ్' అను ప్రకృతి దేవత నాధారముగా జేసికొనిన బాబిలోనియా మతములలోను, 'ఓసిరిస్-ఇసిస్'కు సంబంధించిన పురాణ గాథతోను, దాని బోధనలతోను సంబంధము గల ఈజిప్టు, తదితర దేశముల మత బాహుళ్యములోను గ్రీకు రహస్య మతములకు పూర్వపు పోలికలు గలవు. గ్రీకు రహస్య మతములకు పూర్వమున నున్న మతములే గాక గ్రీకు-రోమన్ ప్రపంచములో మిక్కిలి ప్రసిద్ధి గనినటువంటి విస్తృతముగా వ్యాపించిన అనేక స్థానిక రహస్య మతములు కూడ నుండెను. 'సిబలీ' అను ఫ్రిజియా దేవత యొక్క మతము, బేల్, అస్టార్టి అను దేవతలకు సంబంధించిన ఫినిషియన్ మతము, దాని రక్షక వీరుని పేరులో చూపబడినట్లు పూర్వపు ఇరానీయ సంప్రదాయము ననుసరించిన మిత్ర మతము ఈ సంబంధమైనవే.

వాటి పేరుచే సూచింపబడినట్లు అవి రహస్య మతములగుటచేతనే వాటి రహస్యమును పూర్తిగా తెలిసికొనుట దుస్సాధము. ఆదిమ క్రైస్తవ రచయితల నుండియు, రహస్య మతములను న్యూనభావముతో చూచు ఇతరుల నుండియు వచ్చిన సమాచారము పైననే నేటి పండితులు వీటిని గూర్చిన జ్ఞానమునకై ఆధారపడి యున్నారు. రహస్యమత సభ్యులనుండి వచ్చినవని చెప్పబడు కొద్ది లిఖితాధారములు కూడ మనము ఆశించునట్లు రహస్యమత సారమును తెలియజేయవు. దీక్ష గ్రహించినవాడు తన మత రహస్యమును వెల్లడి చేయకుండునట్లు ప్రమాణము చేసెడివాడు. కావుననే ఆ రహస్యము నాతడు వెల్లడిచేయడు.

ఆధునికులు రహస్యమతముల నవగాహన చేసికొను ప్రయత్నములో వారికి పురావస్తు అవశేషములు తోడ్పడినవి. అయితే ఇచ్చట కూడ మనకు అసంతృప్తియే లభించినది. ఏలన మత దేవాలయముల శిథిలములలో కన్పడు సౌందర్య, సాంకేతిక రూపములు భిన్న వ్యాఖ్యానములకు త్రోవ నిచ్చుచున్నవి. క్రతు ప్రదేశము, బహుళ క్రతు పద్ధతి-వీటి వివరములు కూడ మనకు స్పష్టమయిన మాట నిజమే. కాని రహస్యమతములు కొంత వరకు రహస్యముగానే మిగిలిపోయినవి.

అయితే పై విషయములను ఒక మారు అర్థము చేసికొని నిరంకుశ ఊహకు చోటీయక పోయిన తరువాత, రహస్యమతములను గురించియు, గ్రీకు రోమను ప్రపంచములో, దాని ఇరుగు పొరుగు దేశములలో వాటి ప్రాముఖ్యమును గురించియు అవగాహన ఆధునిక పండితులకు కొంత సాధ్యమైనది. ఆ కాలమునకు సంబంధించిన దర్శన శాస్త్ర, ఈశ్వర శాస్త్ర సంబంధమైన పోకడలు, రహస్య మతములలోని ప్రత్యేక గాథలు, కథలు, వారి వృత్తికి, సంస్కృతికి సంబంధించిన వివిధ దశలలో మోక్షమును గురించి ప్రజలలో ఉండెడి ఆతురత-వీటన్నింటి యొక్క జ్ఞానమును, ఆ కాలము నాటి మత సాంఘికాచారములను గురించి మనకున్న జ్ఞానమును-ఇవి యన్నియు కలసి మనము రహస్యమతములను గురించియు, ఆ కాలములోని మత జీవితములో వాటి స్థానమును గురించియు ఒక సామాన్యమైన వివరణ నిచ్చుటకు తోడ్పడుచున్నవి.

రహస్య మతములలోని ముఖ్య విషయము మోక్ష శాస్త్రమును గురించిన సిద్ధాంతము. తనలో నిర్మాణ ఘటకముగా నున్న ప్రకృతి మూలముననే తన ప్రస్తుత ఐహ లౌకిక జీవితము వినాగా స్వయం సిద్ధమును, అవశ్యం భావియు నగు భవిష్యదానందస్థితి యేదియు లేని అంతవ జ్జీవి యగు మానవుని దుస్థితిని అనేక ప్రకారముల ఈ రహస్యమతములు చర్చా విషయమును గావించినవి. మానవుని వర్తమానస్థితి ఏదైనప్పటికిని, అతని భవిష్యత్తు ఆశారహితముగను, దుఃఖ సూచకముగను ఉన్నది.

అయితే మానవునికి నిశ్చయముగా సంభవించు మృత్యువు భయంకరము గాను, శూన్యము గాను నుండ నవసరము లేదని రహస్యమతములలోని ప్రధాన పురాణ గాథలు, కథలు నిర్ధారణగా చెప్పుచున్నవి. పురాణ గాథలలోని కథానాయకుడు మృత్యువు నెట్లు జయించెనో అట్లే ఆ పురాణ గాథ నాధారముగా జేసికొనియున్న మతములో దీక్షను గ్రహించి ప్రవేశించు స్త్రీ పురుషులు కూడ మృత్యువును జయింపగల రని ప్రతి పురాణ గాథయు ఏదో యొక విధమున నిశ్చయముగా ప్రతిజ్ఞ చేయును.

వ్యక్తికి ఆధార భూతముగా నుండిన సాంప్రదాయిక స్థిర విశ్వాసములతోటి వ్యక్తి తాదాత్మ్యము చెందుటను సాంఘిక పరిస్థితులు అనుమతించని కాలములో - మత గురువులున్నచోట మత గురువులు రహస్యమును వెల్లడి చేయు దీక్షాప్రదానకార్యము, శ్రద్ధగల వారి మధ్య సంఘీ భావము - ఇవన్నియు కలసి మతానుయాయులలో తాము ఒకరికొకరు తోడుగా నుంటి మను భావమును కలుగ జేసినవి. కావున రహస్యమతముల ఉద్దేశ్యము మోక్షమే గాక సంఘ సంక్షేమము కూడను. ఈ రహస్య జ్ఞానములో పాల్గొను నటువంటి ఇతరుల తోటి వ్యక్తి ఈ జీవితములో ఏకీభావమును పొందును. అంతేగాక అతడు గాని, ఆమె గాని పరలోకమునందు ప్రవేశించుటకు సహాయపడు ఒకానొక దేవతతో కూడ ఏకీ భావమును పొందును.

ప్రాచీన క్రైస్తవ మతముపై రహస్యమతములకు ఎట్టి ప్రత్యక్ష ప్రభావము గల దను విషయముపై పండితులలో అనేక అభిప్రాయములు గలవు. రహస్యమతముల నుండి క్రైస్తవమతములోనికి వచ్చిన కొన్ని స్పష్టమైన నమ్మకములు లేదా క్రతువులు ఏవైన గలవా ? ఈ సమస్యను మనకు గల అవకాశములో పేర్కొనుట మాత్రమే జరుగును. ఈ రహస్య సిద్ధాంతములే పురాగాథలు, కథలు, నమ్మకములు, మతానుష్ఠానములు వీటి భూత పూర్వ సమన్వయ ఫలములయినట్లే క్రైస్తవమతము గుప్తముగా, తనకు తెలియకుండగనే ఈ రహస్యమతముల ప్రభావమున తన రూపమును దిద్దుకొనినది యను విషయము అసంభవము కాదు. అనేక ప్రాచీన క్రైస్తవులు రహస్యమతముల ననుసరించు చుండిరి. వారు తమ తొలి నమ్మకములను విసర్జించి నప్పటికిని, రహస్యమతములు వారిలో ప్రవేశపెట్టిన మత ప్రావణ్యమును వారు తేలికగా విసర్జింపలేరు. రహస్య మతములకు క్రైస్తవ మతము పరమ శత్రువు. కాని, కాల క్రమేణ క్రైస్తవ మతము వాటిని జయించుచు ఆ మత ములలోని మోక్షదృష్టిని తరువాతి తరముల వారికి అందజేసెను. అప్‌షీ.

రాజకీయ దర్శనము (Political Philosophy):

రాజ్యాధిపత్య భావము (soveriegnty) రాజకీయ దర్శనమునకు హృదయము వంటిది. ఒక వ్యక్తి ఒక మానవ సంఘముపై ఆధిపత్యమును వహించుటకు అతనికి గల హక్కెట్టిది ? అది దైవదత్తమా లేదా ప్రకృతి దత్తమా ? ఒక రాజ్యమందు రాజ్యాధిపత్యమును నెరపుటకు హక్కెవనియందు నిక్షిప్తమైయుండును ? ఆ హక్కెందు కుండును ? ఇట్టి మౌలిక ప్రశ్నలకు సమాధానముల నిచ్చుట యందే నేటి రాజకీయ దర్శనములు పనిగలిగియున్నవి. అది అంగీకరించిన ప్రమేయములను బట్టి ప్రతి రాజకీయ దర్శనమును రాజ్యాధిపత్యమును గురించిన హక్కు దైవముచే నీయబడిన దని గాని, లేదా ప్రకృతి దత్త మని గాని, లేదా కేవల పాశవబలాకృష్ట మని గాని వివరించుటకే ప్రయత్నించుచున్నది.

రాజ్యాధిపత్యమును, దాని నిర్వహణమును గురించిన ప్రశ్న ఈజిప్టు, మెసపొటేమియా దేశములలో మానవ నాగరికత ప్రారంభమైనది మొదలు 20వ శతాబ్దము వరకు రాజకీయ చింతకుల మనముల నావర్జించినది. కాని నేటికిని మానవ జాతి కంతకును సంతృప్తి నొసంగు సమాధానము చేజిక్కలేదు.

సాంప్రదాయిక (classical) గ్రీకు నాగరికతకు పూర్వమందుండిన గ్రీకు ప్రపంచమునందును, 15 వ శతాబ్దమునకు పూర్వాపర కాలముల యందు తక్కిన ప్రపంచ భాగములందును రాజ్యాధిపత్యము ప్రకృతిదత్త మనుట కన్న దైవము, లేదా మతముచే నీయబడిన హక్కనియే విశ్వసించెడి వారు. దేవతల సంతానమే రాజ్యాధిపత్యమునకు తగుదు రను భావము సుమేరియా, మెసెపొటేమియా, పాలస్తీన్, సిరియన్, గ్రీస్ దేశములలో ఉండెడిది.

ఇట్టి భావము లన్నిటికన్న ప్రాచీనమైనదియు, బహ్వాధారములు కలదియు నగు భావము ప్రాథమిక జాతులలో సామాన్యముగ గన్పట్టును. ఈ భావమునకు మానవశాస్త్ర

విదులు "మానా" (ఇది పోలినీషియన్ భాషనుండి గ్రహింప బడినది) అని పేరిడిరి. దీనినే అమెరికను ఇండియనులు "మానిటొ" లేదా "వాకన్" అనియు, ఈజిప్టు దేశస్థులు "కా" అనియు, చైనీయులు "టావో" అనియు, రోమనులు "నూమెన్" అనియు పిలచెడి వారు. మనుజులలో గాని, వస్తువులలో గాని నిహితమై యున్న ప్రకృత్యతీత దివ్యశక్తి అని ఈ మాటకర్థము. 'మానా' భేదము లనేకములు గలవు. ఇవి యన్నియు 'శక్తి' అను భావము ఆధారముగా గలవి. రాజకీయ శాస్త్ర దృష్టిలో "మానా" వంతుడే తద్రహితమైన ఇతర ప్రజలపై ఆధిపత్యమును నెరపుటకు తగినవాడు. ఇంతేగాక రాజుతో సహజాతి యగు నాపెయే రాజపత్ని యగుటకు తగిన "మానా" కలది యను ప్రతీతి ఈజిప్టు, 'ఇంకా' (inca) రాజకుటుంబములలో ప్రచారములో నుండెను. చీనాదేశమందును, ముఖ్యముగా రోము నగర మందును 'మానా'ను గురించిన ఈ క్రింది అభిప్రాయము ప్రచారములో నుండెడిది. 'మానా' యనునది గోత్రపతి వీర్యమే అని అర్థము. ఈ అర్థము క్రమముగా మారి "టావో" పదముచే చెప్పబడు సంఘమును ధర్మ పథాను వర్తిగా ప్రేరించు నొక రహస్య ద్రవముగా వ్యాఖ్యానించ బడినది. ఇట్లే "టావో" అను భావము కూడ మొట్ట మొదట గోత్రపతి వీర్యముగా నెన్నబడి, కాలక్రమ మున స్వర్గశాసన నిర్వహణకు ఆవశ్యక సహకారి యగు "ధర్మము" అను భావము క్రింద మారినది. ప్రాచీన సంఘములందు కాని, అర్వాచీన సంఘములయందు కాని అది యే రాజకీయ రూపములో నవతరించినను, "మానా" భావము యొక్క విలక్షణత దాని వ్యయిత్వ స్వభావము (ఖర్చగుట). వ్యయమగుచుండిన దాని రాశి మరల దాని ప్రభవస్థానమగు ప్రకృతి శక్తుల నుండి పూర్తియగు చుండ వలెను. అనేక విధములగు నర పశు మేధములు ప్రజాధి పతియొక్క 'మానా'ను అభివృద్ధిపరచ గలవు.

కాని చైనా దేశమందు రాజు ధర్మముతో పరిపాలించ నపుడు ప్రజలకు తిరుగుబాటు చేయుటకు దైవదత్తమైన హక్కు కలదనియు, అది కారణముగా ధర్మపథచ్యుతు లగు రాజులను రాజ్య భ్రష్టుల గావించు విధి దైవముచే ప్రజలపై నారోపింపబడిన దనియు, కన్ఫ్యూషియస్ సిద్ధాం తీకరించెను. చైనీయ దార్శనికు డింకను మరొక మెట్టెక్కి సార్వభౌముని స్వర్గశాసన నిష్ఠునిగా గాని, భ్రష్టునిగా గాని చేయుటయేగాక, అతడు "ఛే" గ్రహణమున కర్హు డైనపుడు దేశమందు ప్రజాహిత, స్థైర్యయుత, అభివృద్ధి సూచక పరిస్థితులను కల్పించియు, అర్హుడు కానపుడు భూకంపములు, క్షామములు, వరదలు, మానవకృత అత్యా హితములు, అరాతి దండయాత్రలు మొదలైనవాటిని సంభ వింప జేసియు ప్రకృతి ప్రజలకు ప్రతి విధేయ కర్తవ్య ముల తెలుపుచుండునని సిద్ధాంతీకరించిరి.

ప్రపంచమందంతటను రాజ్యాధిపత్య భావము 'మానా' భావానుగృహీత మను విషయము పాశ్చాత్య దేశముల లోను, దాని అవికాసిత అనైతిక రూపములో ప్రాచీన రోమను దేశ చరిత్రలోను మనకు కనపడును. అంతియే కాక గ్రీకు పౌరాణిక గాథలందు, ప్రాచీన ప్రపంచ చరిత్ర యందు రాజ్యాధిపత్యము దైవ ప్రదత్తమను భావము 'మానా' భావముచే అనుమతింపబడినది యని తెలియ వచ్చుచున్నది. వారి రాజులను రాజపదవి (basilens) నుండి కేవల శాసక (basilens archon) పదవికి దింపి, తరువాత నాతని రాజ్య భ్రష్టుని గావించి, ఎన్నుకొనబడిన అధికారిగా దిగజార్చుట గ్రీకుల ఆచారమై యుండెడిది. ఈ ఆచారము ప్లేటో, అరిస్టాటిల్ వంటి రాజకీయ సైద్ధాం తికులను ఆలోచనకు పురికొల్పినది. క్లైస్తనీజ్, పెరిక్లీజుల అభిప్రాయములో రాజ్యాధిపత్యము నగర ప్రజాతంత్రమై యుండినను, ప్లేటో అది అభిజాత గణ తంత్రమై యుండ వలె నని నిరూపించెను. కాని ప్లేటో అభిప్రాయములో రాజ్యాధిపత్య మెప్పుడును ధర్మమార్గమును విడనాడకుండ ఉండవలెను. ప్రజాపీడకుడగు రాజు, అల్ప సంఖ్యాక శాసక గణము, అధిక సంఖ్యాక సమూహము - వీరల స్వైర వృత్తిపై రాజ్యాధిపత్యము ఆధారపడి యుండకూడదు. మనుష్యేచ్ఛ, మనుష్య స్వైరవృత్తి వీటిజోలి లేకుండ సత్పరిపాలన మెప్పుడును ప్రకృతి సూచిత నియమానుసార ముగ జరుగవలయును.

ప్రాచీన రోమన్ చరిత్రలో రాజునకు గల 'నూమెన్' ఆతని ఆధిపత్యమునకు నిర్ణాయకముగా పరిగణించబడు చుండెడిది. తరువాత ప్రజాతంత్ర రాజ్యము (Republic - క్రీ. పూ. 509 - 271) కాలమందు సామంతగణము యొక్క ఇచ్ఛయే రాజ్యాధిపత్యమునకు హేతు వనియు, రోమన్ ఎక్వెస్ట్రియన్ వర్గము తలయెత్తిన కాలములో రాజ్యాధి పత్యము ప్రకృతి ధర్మానుగృహీత మని పైకి చెప్పుచుండి నను మధ్యప్రాచ్య మత రాజకీయ సిద్ధాంతముల కది లొంగిపోయినది. సార్వభౌముడు దైవముగా పరిగణింప బడుటకు యత్నించెను. ఆ ప్రయత్నమందు సఫలత నొందని నాడు, ముఖ్యముగా క్రైస్తవ మతము రాజ్యమత ముగా నుద్ఘోషింపబడిన తరువాత, దైవానుజ్ఞ తప్ప ప్రకృతి ధర్మముగాని, ప్రజానుమతి గాని, ప్రజలలో నొక వర్గము యొక్క అనుగ్రహము గాని తన రాజ్యాధిపత్య

మునకు ప్రేరకములు కావని సార్వభౌముడు నమ్ము చుండెడివాడు.

ఇస్లాము ప్రభుత్వములోనున్న దేశములలోను, హిందూ మతము, దాని కనుబంధముగా వెలసిన ధర్మ భావములు స్థిర ప్రతిష్ఠగా నాటుకొనిన ఇండియావంటి ఏవో కొన్ని దేశములలోను తప్ప, పరిపాల్య ప్రజలు 'ఖలీఫ్' అను ఇస్లాము సర్వనేత ప్రజల ఆత్మలపై సంపూర్ణ ఆధ్యాత్మికా ధిపత్యమును, వారి శరీరములపై సంపూర్ణ లౌకికాధి రాజ్యమును కలిగియున్నాడను ఈశ్వర ప్రాభవ సిద్ధాంత మునకు (theocracy) కేల్మోడ్చిరి. దీనికి విరుద్ధముగా రోములోని పోపులు రాజ్యాధిపత్య ప్రాదుర్భావమును గురించిన తమ ఈశ్వర ప్రాభవ సిద్ధాంతముల క్రైస్తవ రాజ్యములందు స్థాపించుటకు గొప్ప ప్రయత్నముల సాగించిరి. కాని తక్కిన క్రైస్తవ దేశములలో ఈ ప్రయత్నము ఫలాంతములు కాలేదు. రోమను సామ్రాజ్యము క్రైస్తవేతరులచే నాక్రమించబడిన రోజులలోను, తత్పూర్వమునుకూడ జర్మనీ నాయకుల మధ్య జరిగిన సమాఖ్యల కారణముగా క్రొత్తగా తలయెత్తుచున్న జర్మనీ రాష్ట్రములందు శాసక, న్యాయ అధికారములను రాజుతో పంచుకొని, మూట్, విటనాజిమూట్‌లు అను పరిపాలక సమితులు తల యెత్తినవి. ఇంతేగాక గణనాయకుడు గణమంతటితో సంప్రదించి ప్రధాన వ్యవహారముల నిర్వహణమునకు పూనుకొను ఆచారము ఫ్రెంచి ఎస్టేట్సు జనరల్, డచ్చ్ స్టేట్సు జనరల్, ఇంగ్లీషు పార్లమెంటువంటి ప్రాతినిధ్య సంఘముల స్థాపనకు త్రోవతీసినది. ఈ సంఘములు కాలక్రమేణ పోపుయొక్క, రాజుయొక్క, ప్రభువులయొక్క రాజ్యాధిపత్యాధికారమును చేజిక్కించుకొన యత్నించినవి. రాజులతో పోటీకి దొరకొనిన యీ సమితులకు మాగ్నాకార్టా యొక ప్రసిద్ధ దృష్టాంతము.*

14వ, 15వ శతాబ్దములలో జాతీయతా వాదము (nationalism) ప్రాదుర్భవించుటతో యూరపులో పోపు యొక్క ప్రాభవ మంతరించినది. అప్పటినుండి రాజ్యాధిపత్యమును గురించిన ఈశ్వర ప్రాభవ సిద్ధాంతము కూడ ప్రజల మనములనుండి వైదొలగినది. స్కాట్లండు, స్పెయిను, ఫ్రాన్సు దేశములలో క్రమముగా వ్యాప్తిని గాంచుచున్న జాతీయతావాదము దాని ప్రథమదశలో రాజునకు తన ప్రజలపై రాజ్యాధిపత్యమును నెరపుటకై చేయూత నొసంగినది. పూర్వ ప్రతిబంధకము లంతరించి, బలవత్తరమైన ప్రజాప్రాతినిధ్య సంఘముల రూపమున నూతన ప్రతిబంధకములు తలయెత్తకముందు మాకియవెల్లి రాజకీయ సిద్ధాంతము బయలు వెడలినది. ఈ సిద్ధాంతమును, రాజ్యాధిపత్యము దైవదత్తమను సిద్ధాంతమును ఊతలుగా గొని, ప్రజలపై నిరంకుశ ప్రభుత్వము నార్జించుటకు రాజులు క్రమముగా ప్రారంభించిరి. లక్ష్యమే సాధనముల సమర్థించు నను వాదము మాకియవెల్లి వెలిబెట్టినది. లక్ష్యము ఇటలీ వంటి దేశము నంతటిని కూడగట్టి జాతీయైకమత్యమును సాధించుట వంటి ఉత్కృష్ట లక్ష్యమైనప్పుడు దైవదత్త రాజ్యాధిపత్య సిద్ధాంతము నిరసించబడినను, రాజుయొక్క ఉత్కృష్ట లక్ష్యసాధన కనుగుణముగా తక్కిన ఆలోచనల వెడల నంపి, ప్రజాపాలనమందు రాజేచ్ఛయే ప్రమాణమని మాకియవెల్లి ప్రతిపాదించెను.

కార్టీసియన్ రాజకీయ సిద్ధాంతానుయాయులగు డేకార్ట్, స్పినోజా, హాబ్స్ అను నీ ముప్వురును రాజ్యాధిపత్యమును చరించుటకు నూతనోపపత్తులను, నిరంకుశ ప్రభువులకు సమకూర్చిరి. డేకార్ట్ ననుసరించి యంత్రచోదితము కనుక విశ్వము మానవుని నియంత్రణకు లోబడగలదు. ఈ భావము నూతగాగొని, దైవమును గురించిన, మధ్యయుగపు భావములు భ్రాంతము లని స్పినోజా సిద్ధాంతీకరించెను. అన్ని వస్తువులును అనంత వస్తువుయొక్క రూపములే. ఈ విశ్వ మంతయు దానికి సహజములును, అచంచలములును అగు నియమములచే నియంత్రితము. దానికి స్వభావము మారనేరదు కనుక దేవుడుగాని, మానవుడుగాని స్వేచ్ఛాయుతుడు అను మాట కర్థములేదు. ఇట్లు మనుజుడు స్వేచ్ఛాయోగ్యుడు కాడు గనుక స్వేచ్ఛ యనునది మనుజునికి ఆవశ్యకము అని వాదించుట కేవల మూర్ఖతయే. ఇంతేగాక, మానవ స్వభావమే దైవ స్వభావము గనుక మనుజుడు తన సహజేచ్ఛనే అనుసరించుట మేలు. కాని మనుజులనేకులు, వారి ఇచ్ఛ లనేకములు ఐనచో వారందరును వారి వేరువేరు ఇచ్ఛలను ఒక ఏకీకృత ఇచ్ఛకు లొంగియుంచుట మంచిది. ఈ ఏకీకృతేచ్ఛయే రాజ్యాధికారముగా పరిగణించబడును. ఈ రాజ్యాధికారముయొక్క నిర్ణయములే ధర్మశాస్త్ర శరీర మగును. స్పినోజాయొక్క ఏకీకృతేచ్ఛను ఒక రకపు సామాజిక సమయముగా మార్చి ధర్మము, క్రమము స్థాపించుట వలన ప్రజ లనుభవించు రక్షణకు వినిమయముగా వారు తమ వ్యక్తి స్వేచ్ఛలను యథార్థముగా స్థాపించబడిన పరిపాలక సంస్థకు సమర్పించిరని ప్రతిపాదించెను.

స్పినోజా, హాబ్స్‌లకు సమ్మతమైన ఈ ప్రకృతి సంకుల స్థితి సంపూర్ణముగా నీతి దూరము. ఈ సంకుల స్థితిలో ఏది ఉచితమో, ఏది అనుచితమో నిర్ణయించునది స్వార్థమే. సామాన్య మర్త్యులు వారి ప్రత్యేక స్వేచ్ఛలను పరిపాలక

*చూ. 'చరిత్ర – రాజనీతి' సంపుటము – పేజి. 407.

సంస్థకు అర్పించి వాటికి వినిమయముగా ఈ పై జెప్పిన ప్రకృతి సంకుల స్థితినుండి అభయమును పొందజూడగా, రాజులును రాజ్యాంగములును సామాన్యముగా వ్యక్తులనుసరించు ధర్మనియతిని దాటి కేవల ప్రకృతి సంకుల స్థితినే నెలకొల్ప చూచిరి.

17 వ శతాబ్దపు మొదటి దశలలో యూరపునందలి నాగరిక జాతులను పరిపాలించుట కుద్దిష్టమైన అతిజాతీయమో (supernational), లేదా అంతర్జాతీయమో (international) అగు రాజ్యాంగ విధానమును గురించి సల్లీ కలలు కన్న మాట నిజమే. కాని యూరోపు ఖండమందు మట్టుకు 18 వ శతాబ్దము మధ్యవరకు ప్రాభవమును జూపిన కార్టీసియన్ రాజకీయ దర్శనము ప్రాతినిధ్య పరిపాలనను దిగదీసి, క్రమవృద్ధిని గాంచుచున్న నిరంకుశ ప్రభుత్వమును సమర్థించినది.

హాబ్సును లాక్ నిరసించెను. జీవితము, స్వేచ్ఛ, స్వత్వము అను వదలుకొనుటకు వీలుపడని ఎవడి హక్కులను వాడు నెరప ప్రయత్నించుచు, మనుష్యులు ప్రాకృతిక స్థితిలో నొకప్పుడు మనినా రనుట నిజము. ఈ ప్రయత్నములో వ్యక్తుల మధ్య కలహ మనివార్యము గనుక, తమతమ హక్కులను రక్షించబూనుకొను పరిపాలక సంస్థయొకటి ఏర్పడున ట్లొక సామాజిక సమయమునకు వ్యక్తులు కట్టుబడుట కంగీకరించిరి. ఏ పరిపాలకసంస్థయైనను తన కర్తవ్య విధిని విడనాడి, ప్రజల హక్కులను నిర్బంధముగా కాల దన్నినపుడు, దురాక్రమణమునకు పూనుకొనిన ఆ పరిపాలనమును పదవీ భ్రష్టము గావించి సామాజిక సమయమును పాటించు మరియొక నూతన పరిపాలనమును కల్పించుట ప్రజల విధి యగును. లాక్ మతములో పరిపాలన మే రకపుదైనను రాజ్యాధిపత్యము ప్రజలదే. ఈ సిద్ధాంతమునకు చైనీయ ఈశ్వర శాసన సిద్ధాంతముతో ఎంతేనియు పోలిక కలదు. రెండింటిలో రాజ్యాంగము ప్రజాహితమునకు కూర్చునట్లు నిర్బంధించు భారము ప్రజలపై నున్నది. లాక్ సిద్ధాంతములకు కొంత వక్ర వ్యాఖ్యాన మొనర్చి ఫ్రెడరిక్ ది గ్రేట్, కేతరీన్ ది గ్రేట్, చ్యన్ లుంగ్ టీల ఉదార నిరంకుశాధికారమును సమర్థించుటకు, ప్రశంసించుటకు వాత్తేరునకు సాధ్యముగా తోచినను, మాంటెస్క్యూ, బెంతాములు, థామస్ జెఫర్సన్, అబ్రహామ్ లింకన్, వుడ్రో విల్సన్, ఫ్రాంక్లిన్ డి. రూజ్వెల్ట్ మొదలగు అమెరికన్ రాజకీయ చింతకులు లాక్ సిద్ధాంతముల కొనగూర్చిన వివరణములను పాశ్చాత్యదేశము లందలి ప్రజా సత్తాక రాజ్యములు ప్రమాణములుగా గొనినవి. నెహ్రూగారి మార్గదర్శకత్వమున భారతదేశ ప్రజా సత్తాక రాజ్యస్థాపన కూడ ఈ మార్గమునే అనుసరించినది.

రూసో వాస్తవికముగా అధునాతన ప్రజా సత్తాక పరిపాలనను సమర్థించుటయేకాక, ఈ సిద్ధాంతములనుండి, కార్లమార్క్సు, నీచేలచే వివరింప బడిన హెగెల్ సిద్ధాంతమునకు మధ్య సేతువుగా కూడ నాచరించుచున్నాడు. ఈ వివరణల ననుసరించి రాజ్యాధిపత్య మన నేమి? అది యెవరి తంత్రమై యున్నది? అను ప్రశ్న రెండు ప్రధాన దృక్పథములుగా రూపొందినది. లాక్, మాంటెస్క్యూ, బెంతామ్, జాన్ స్టూవార్ట్ మిల్, అమెరికనులు, నెహ్రూ మొదలైన వారి పక్షము ననుసరించి రాజ్యాధిపత్యము ప్రజలందరియందు నిష్ఠమైయున్నది. మార్క్సు, లెనిన్, స్టాలిన్ వివరణలకు గురియైన హెగెల్ సిద్ధాంతము ప్రకారము తమ అభిప్రాయములను సవరించుకొనినవారు, లేదా 'నీచే', ఫాట్రీచే, హిట్లర్ మొదలగువారి వివరణ ప్రకారము హెగెల్ను బోధపరచుకొనిన వారు చెప్పు సిద్ధాంతము ప్రకారము రాజ్యాధిపత్యము దుర్నిరోధ పరిణామములకు గురియగుచు చివర కది కార్మికవర్గమునకు గాని, సైనిక వర్గమునకు గాని సంక్రమించును. వ్యవహారములో నున్న బలప్రయోగము నాధారముగాగొని చాలకొద్దిమంది నియంతల సమూహము ఈ రాజ్యాధిపత్యమును నిర్వహించు చున్నారు. ఇచ్చట మానవనియంత్రణ ధర్మ నియతిని త్రోసిరాజు చేసినది. రాజ్యాధిపత్యము, దాని నిర్వహించుటకు గల హక్కు - ఈ విషయములు నేటికిని రాజకీయ దర్శనమందు హృదయ స్థానము నాక్రమించి యున్నవి. కట్స్.

రాధాకృష్ణన్ దర్శనము: జీవితము: జననము 1888. మద్రాసు క్రైస్తవ కళాశాలలో విద్య పూర్తి అయిన తరువాత అచ్చటనే ప్రెసిడెన్సీ కాలేజిలో 1911 - 16 మధ్య దర్శనశాస్త్ర గౌణోపన్యాసకుడు; 1916 - 17 లో ప్రధానోపన్యాసకుడు; 1918 - 21 మధ్య మైసూరు విశ్వకళా పరిషద్దార్శనికాచార్యుడు. 1921 - 31 మధ్య కలకత్తా విశ్వకళాపరిషత్తులో అయిదవజార్జి దర్శనశాస్త్రాచార్యుడు. 1929 - 30లో అప్టన్ ఉపన్యాసకుడు (మాంచెస్టర్ కాలేజి, ఆక్స్ఫర్డ్). 1926 లో షికాగో హాస్కెల్ తులనాత్మక మత దర్శనోపన్యాసకుడు. 1931 - 36 మధ్య ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషదుపాధ్యక్షుడు. 1936 - 52 ప్రాచ్యమత, నీతిశాస్త్రము లందు స్పాల్డింగ్ ఆచార్యుడు. 1939 - 48 మధ్య బనారస్ విశ్వవిద్యాలయ ఉపాధ్యక్షుడు. ఈయన ప్రపంచమం దనేక అంతర్జాతీయ ప్రసిద్ధ పదముల నధిష్ఠించి, 1951 మొదలుకొని భారత దేశమునకు ఉపరాష్ట్రపతిగా నున్నారు. మే. వ. న.

రాధాకృష్ణన్ దర్శనముయొక్క ముఖ్య లక్ష్యము సమన్వయము. విశ్వముయొక్క విచిత్ర రూపమును, దాని సావయవ ఏకత్వమును, మనుష్య స్వభావమందలి దివ్యత్వ మానవత్వములను సావధానముతో గుర్తించ వలసిన దని రాధాకృష్ణన్ పండితుని ఉపదేశము.

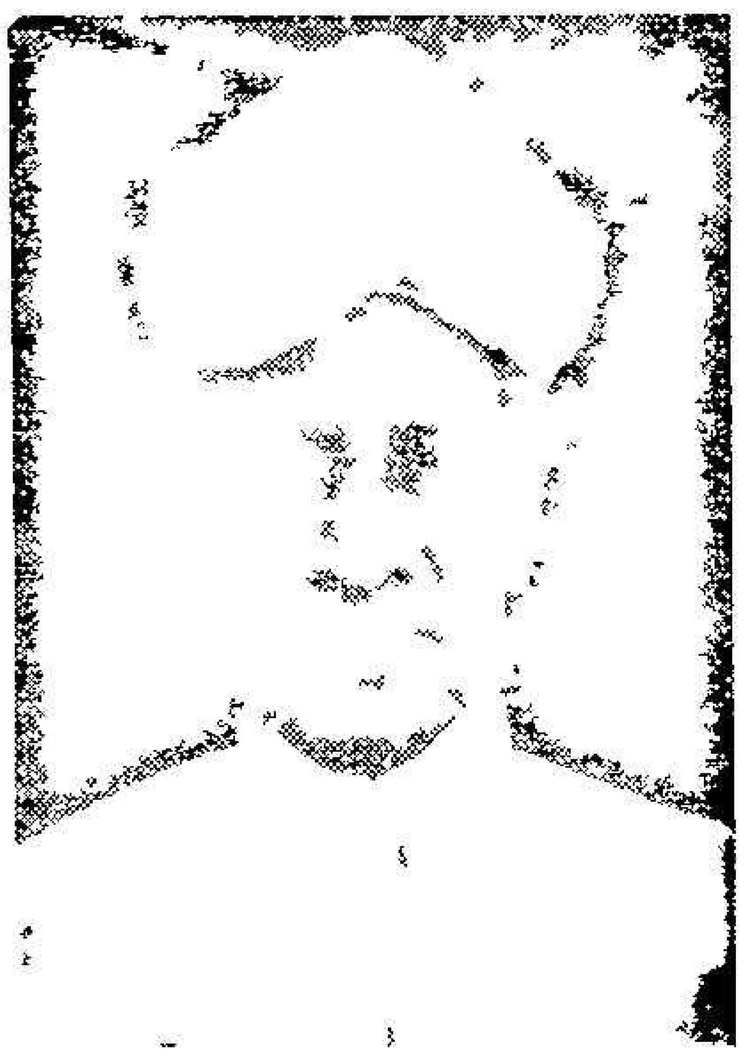

డా॥ సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణన్ (క్రీ. శ. 1888 -)

ఇట్టి ఏకత్వానుసంధానమునకు తగిన ప్రమాణములను అనువృత్త సంప్రదాయమందే గాక మానవ స్వభావము,సద్భావము, అనుభవ నిష్ఠమగు ప్రాయోగిక విజ్ఞానము వీటి పరీక్షయందు కూడ మనము గుర్తించగలము. ఇట్లు రాధాకృష్ణన్ దర్శన మందు మూడు అంశములు అవశ్య శ్రద్ధేయములు గోచరించుచున్నవి.

మొదటిది : ఈతని దర్శనము సాంప్రదాయికమగు 'కేవలము'ను గూర్చిన సిద్ధాంతమును పునరుద్ఘాటించును. ప్రతీచ్యమందు హెగెల్, బ్రాడ్లీ, రోయస్ వంటి దార్శనికులనేకులు ఈ పని చేసియున్నారు. కాని రాధాకృష్ణన్ పునర్నిర్దేశము తక్కిన దార్శనికుల దానికన్న విలక్షణమైనది. ఏలన ఈతని 'కేవల' సిద్ధాంతము అద్వైత వేదాంతమునుండి ఆకృష్టము.

రెండవది : ఈతడు చాల మట్టుకు వేదాంత పక్షపాతమును ప్రదర్శించి నప్పటికిని ఈతని రచన లన్నియు ఆధునిక ప్రపంచ సమస్యల పరిష్కారమునకై వినియోగింప బడినవి. ఈతని రచనల ఇట్టి విలక్షణతయే ఈతడు భారతీయ వేదాంతమునకు చేసిన నిర్వాహము. ప్రాచ్య, ప్రతీచ్య భూఖండములలో ఉదార దార్శనిక దృక్పథములు వెలసిన చోట్ల నెల్ల ఈతని భావము లంగీకృతములు.

మూడవది : ఆధునిక దార్శనికశాస్త్ర చరిత్రయం దీతనికి గల స్థానము నిరుపమానము. ప్రాచ్య ప్రతీచ్య విద్యాసంస్థలయందు ఆచార్యపదవి నియుక్తుడై, మానవ నాగరికతకు, సంస్కృతికి నూతన సమన్వయమును సృజించినాడు. ప్రపంచ వైవిధ్యమును ఏకత్వ దృష్టితో దర్శించగల అప్రతిమాన ప్రతిభతో అచలాధ్యవసాయమును మేళవించి, అల్ప విషయమగు మతి గలవారి కేరికిని సాధ్యము గానట్లు ప్రపంచైకదేశములందు ప్రబలిన సంస్కృతుల మధ్య కనపట్టు పార్థక్యమును ప్రతిషేధించి, మధ్యేమార్గము నీత డవలంబించెను. కాని ప్రతిషేధముల నతిక్రమించి, సమన్వయమును సాధించగల తార్కిక వివేచనా జ్ఞానము యొక్క ఫలమే ఈ మధ్యేమార్గము.

జీవద్దార్శనికుల గ్రంథాలయము (Library of Living Philosophers) అను పేరుతో ప్రకాశితమైన గ్రంథశ్రేణిలో నొకటగు "ఖ్యాపన ఖండములు" (Fragments of a Confession) అను నీతని రచనయందు గురు వెంత గొప్పవాడైనను, ఆతడు తన అవ్యాజ స్తోత్రమునకు పాత్రుడైనను అట్టి ఏ గురువుయొక్క ఉపదేశమును తాను అంగీకరించలేదని వ్రాసెను. అతని దర్శనమునకు స్వానుభవము నుండి ఉత్పన్నమైన జ్ఞానమే మూల మని ఆతడు చెప్పెను. గతమును అనాగతమునకు ఆరంభకముగా గుర్తించి, ఆ రెండింటిని పునర్జీవింప చేయవలెను. రాధాకృష్ణన్ దర్శనము ప్రాచీన జ్ఞానబోధయొక్క శుకపాఠము కాదు. కాని ఆ ప్రాచీన విజ్ఞానమందలి ఆత్మ వివేకసారము నీతడు గ్రహించి, ఈ మహాజ్ఞానమును నూతన దృక్పథముల వివరించి, ఆధునిక ప్రపంచ సమస్యా పరిష్కారమునకు దాని వినియోగ యోగ్యతను నిరూపించెను.

ఇట్లు జ్ఞానమీమాంసా రంగములో తన రచనల యందన్నిటను అంతరజ్ఞాన మూలకమగు 'కేవల' సిద్ధాంతమును ప్రధానముగా ప్రబోధించెను. చరమ భూతార్థ రూపమగు జ్ఞానము స్వతః ప్రమాణము. అది నిత్యుడగు జ్ఞాతను కల్పించును. కాని ప్రపంచము మిథ్య యని గాని, భ్రాంతి యని గాని దాని అర్థము కాదు. విజ్ఞానోపయుక్తమగు పదార్థము లన్నియు సంవేదనలు, వాటిమధ్య సంసర్గములు కావలయును. ద్రవ్యము, జీవము, చైతన్యము ఈ మూడును కాల్పనిక నిర్మాణములు; మానవానుభవోత్తరోత్తరోన్నత దశలు. కాని ఇది కేవల విజ్ఞానవాది మతము కాదు. "ప్రపంచమునకు వ్యావహారిక సత్త కలదు. వ్యావహారిక సత్త ప్రాతిభాసిక సత్తకు భిన్నమైనది. మానవానుభవము పరమ సత్యమును కాదు, భ్రాంతి విలసితమును కాదు. ప్రపంచము సత్యము కాకపోయినను మనోరథ సృష్టి కాదు." ("ప్రాచ్యమతములు, ప్రతీచ్య సమాలోచన"లో పేజీ. 86). సత్తా సర్వస్వము ఆత్మదియే. సమాలోచన సరణిలో మనచే అనుభూత మగు ఒకానొక ఆవశ్యకత నిరపేక్ష సత్యము నొకదానిని అభ్యుపగమింప మనల నిర్బంధించును. మానవుడు ప్రకృతిని అవగాహించు కొనగలడు కనుక ప్రకృతి చైతన్య సదృశము, అనగా అనురూపమగు విషయము. సద్భావముయొక్క అనుభూతి లేనిది నిరుపాధిక సత్యమును భావించలేము. ఈ యుక్తి నీతడు తన "జీవితమును గూర్చిన భావవాద దృక్పథము"

(Idealist View of Life) అను గ్రంథములో బహు ప్రధానముగా చర్చించెను. మనతో సమానానుభవము కల ఇతర మనస్సులు కల వని మనకు తెలుసును. ఈ సామాన్య ప్రతీతియే పరమాత్మయొక్క అస్తిత్వమునకు ప్రమాణము.

ఈ భావవాద యుక్తి ఉపనిషణ్మత రీతిని అంతరాను భవముచే సమర్థింప బడినది. అంతర జ్ఞాన మనగా ప్రత్య క్షానుభూతి; ఇందు ఇంద్రియములు వాటి గోళముల దాటి పోవును. అంతరజ్ఞాన మొక చైతన్యాభివ్యక్తి; అఖండాను భవము. ఈ స్థితి బుద్ధి విధురమైనది కాదు. దీనియందు బుద్ధి అంతర్వర్తి. ఇది బుద్ధిని అతివర్తించును. శరీరగ్లానిచే జనించిన మతి విభ్రమము కూడ కాదది. అట్టి అంతరజ్ఞాన మునకు రుజువు కావలె నవినచో దానిని మనము మన ఆలోచన పరిధినుండి బహిష్కరించ లేకుండుటయే అట్టి రుజువు. అది మనస్సుయొక్క ఒక అంగము. అంతేకాక అర్థక్రియాకారిత్వ దృష్టిలో ఈ అనుభవము సత్యము. ఏలన నది మన బౌద్ధికములు, ఇతరములు నగు వాంఛలను తృప్తి పరచును. అది అర్థక్రియాకారి గనుక భ్రాంతి కాదు. తార్కిక నిరూపణయొక్క ఆవశ్యకత దానికి లేకపోయినను, కావలె నవినచో అట్టి నిరూపణ అసాధ్యము కాదు. ఈ అంతర జ్ఞానము పరిచయ జన్యము, కేవల నిరుక్తి మూలకము కాదు.

నీతిశాస్త్ర పరిధిలో రాధాకృష్ణన్‌కు కొన్ని నిశ్చితాభి ప్రాయము లున్నవి. కర్మ స్వేచ్ఛకు ప్రతిద్వంద్వి కాదు. ఒక మత సంస్థయొక్క ఆచరణవిధానమును కర్మగా గొనినప్పుడు ఇట్టి విసంవాదము తటస్థించును. ఏలన చరిత్ర పదేపదే నిరూపించినట్లు ప్రవర్తన నియమములు, నీతి స్మృతులు అపరిణమ్యములు కావు. కాని తనను ఉద్ధరించు కొనవలె నను వాంఛ మానవునికి నిత్యమైనది. సాంప్రదా యిక సన్న్యాసాశ్రమ స్వీకార మొక్కటే సాధుత్వ సంపా దనకు సాధనము కాదు. స్మృతుల ననుసరించి ప్రవర్తించుట మంచిదే. కాని అట్టి స్మృతులయందు ఉన్మత్త శ్రద్ధ నుంచ రాదు. స్మృత్యనుపదిష్ట ప్రవర్తన మానవుని సాధుతకు, శాంతికి వాస్తవికముగ అతిశయాధాయక మగునెడల, అంగీకార్యమే. కాని వ్యక్తి ప్రవర్తనను గురించిన నిషేధ ములు అసమర్థుల, బాలుర హిత సంపాదనకై ఆవశ్యక ములు. బాలురు, అనభిజ్ఞులు స్వతః ప్రామాణికులు కారు. కఠినశిక్షణ కలవడినవారలే నియమోల్లంఘనమున కర్హులు. సంపూర్ణ జ్ఞానము, నిరుపాధిక ప్రేమ, పరిపూర్ణ స్వేచ్ఛ వీటి మధ్య సామరస్యమును సాధించుటయే మానవ జీవితము యొక్క చరమ లక్ష్యము. వీటిలో నేది లోటయినను మానవుడు సంపూర్ణత్వమును చేర లేడు.

ఇటీవల రాధాకృష్ణన్ సాంఘిక సమస్యా పరీక్షయందు ఉత్తరోత్తరాభివృద్ధిని గనుచున్న శ్రద్ధను చూపుచున్నాడు. వర్ణవ్యవస్థను గురించి చెప్పునపుడు వర్ణములకు, వర్గములకు మధ్య వ్యత్యాసము గ్రహించవలె నని అతడా దేశించును. వర్గరహిత సంఘములు అసంభవము. స్వరూపముచే మానవులందరును సమానులే. కాని, వారు సంఘకరణము లుగా నాచరించుటలో భేదములు బయలు దేరును. తన "జీవితమును గూర్చిన హిందూ దృక్పథము" (Hindu View of Life) అను గ్రంథములో వర్ణవ్యవస్థల యొక్క మూలముల నతడు ప్రస్తుతించెను. ఈ ప్రశంస ఇతడు సంఘమును ఆనువంశిక వర్ణములలోనికి విభజించుటను ఆమోదించుచున్నా డను అభిప్రాయమునకు త్రోవతీసినది. కాని తరువాతి ఇంకొక గ్రంథములో ఈ అభిప్రాయమును కొంచెము సవరించి తాను చెప్పినది వర్గ విషయముకాని వర్ణ విషయము కాదనెను. మానవుని గుణములే ఆతని ఉత్కృష్టతకుగాని, నికృష్టతకుగాని కారణము లని రాధా కృష్ణన్ అభిప్రాయము. ఉత్కృష్టత నందికొనిన కొలది మానవుని హక్కులు తగ్గుచు, కర్తవ్య ధర్మముల సంఖ్య యెక్కు వగుచుండును.

రాజనీతి విషయమై బాధ్యతాయుతమైన స్వేచ్ఛ, మానవ ప్రతిష్ఠా ప్రత్యభిజ్ఞానము - ఈ రెండును మానవుని లక్ష్యములని ఆతడు చెప్పెను. తత్త్వ గ్రహణమును త్యజించి బహిరాకారముల పాటించు ప్రజాతంత్ర రాజ్యపాలన మానవుని కేవల నిత్య ప్రవృత్తియే యగును. ఇతరుని దృక్పథమును గురించి ఆలోచించి అదికూడ సమంజస మని తలంచుట కవకాశ మిచ్చు శీలము, అనౌద్ధత్యము ప్రజా తంత్ర రాజ్యముయొక్క హృదయము. మనుష్యుల నంద రిని ఏకము చేయుట దాని లక్ష్యము కాదు. వైవిధ్యమందు ఏకత్వమును సాధించుట దాని లక్ష్యము. ప్రజాతంత్ర ప్రభు త్వము సఫలము కావలె నవినచో ఆర్థిక వైషమ్యమును తొలగించుట కర్తవ్యము. ధర్మ విధురమైన అభ్యుదయము ఇసుకతో కట్టిన ఇల్లువంటిది.

రాధాకృష్ణన్ రాజనీతిని గురించిన అభిప్రాయములు ఆతని సమాజవాద ప్రావణ్యమును సూచించుచున్నవి. ప్రజా జీవిత సౌకర్య సంస్థల స్వామ్యమును రాష్ట్ర హస్త గతము చేయుటలో తప్పేమియు లేదని ఈతని విశ్వాసము. ఆర్థిక సంపదల సాంఘిక స్వామ్యము నైతిక జీవితమున కును, సాంఘిక మైత్రికిని కూర్చును. రాష్ట్రము సంఘమునకు సుఖమును చేకూర్చునదిగా నుండవలెను గాని, అదియే ముఖ్యలక్ష్యము కాకూడదు. సాంఘిక సంక్షేమమునకు సహకారియగు ఏ ప్రభుత్వమైనను, అది నిరంకుశము

కానిమ్ము, సమ్మతమే. సాంఘిక పరిణతికి పూర్వము రాజనీతి వివేకము జనించదు.

అంతర్జాతీయ రాజనీతి రంగమందు రాధాకృష్ణన్ ప్రబోధము అవశ్యావలంబనీయము. ఈతని మతములో అంతర్జాతీయ సంక్షోభమునకు ముఖ్య కారణము - వాస్తవిక పరస్పరాధీనమగు ప్రపంచ దేశములు స్వతంత్రములట్లు ప్రవర్తించుట. జాతీయత అంతర్జాతీయతకు ప్రాపకము. అంతర్జాతీయ కల్లోల సమస్యలను పరిష్కరించుటకు అహింస ఏకైక సాధన మని ఈతని విశ్వాసము.

చివరకు మతక్షేత్రమందు ఈతని నిర్వాహమును పరికింతము. అచ్చట కూడ ఈతని విజయములు ఆశ్చర్యావహములు. ప్రతి నాగరికతయు ఒక మతముయొక్క అభివ్యక్తియని ఈత డనును. ఏలన ప్రతి మతమును నిరుపాధిక పురుషార్థములయందు శ్రద్ధను, వాటిని సాధించుట కొక జీవిత పథ నిర్మాణమును అభివ్యక్తము చేయును. కాని సాంప్రదాయిక, సాంస్థిక విశ్వాసములు లక్ష్యము నెప్పుడును అందుకొనలేవు. మూఢ నిషేధములు, ప్రాకృతిక పురాణ గాథలు, అహైతుక అభినివేశములు, అంధవిశ్వాసములు - వీటితో నిండియున్నది ఆధునిక మతాచరణ. నిష్కపటి యగు నిరీశ్వరవాది ఆధునిక మతాభినివేశోన్మత్తునికన్న మేలు. మతమునకు జీవశక్తి నిచ్చునది నిరీశ్వరవాదము. ఒకడు ఈశ్వరుని అస్తిత్వము నంగీకరించుటకు అసమర్థుడు, అనిచ్ఛుడు అయినా డనిన దయాళుడగు ఈశ్వరుని వాస్తవిక స్వరూపమును మరుగుపరచు సామాన్య మానవులచే కల్పింపబడిన భావములను, నమ్మికలను అతడు అనుమోదించుట కిష్టపడలేదన్నమాట. మానవునియందు దివ్యత్వ మావిర్భవించునట్లు ఆతని స్వభావమును మార్చగలుగునదియే మతము. బహిః పరికర సంపత్తిలో మానవులందు భేదము లున్నను, ఆత్మ సంపత్తియందు మానవులందరును సమానులే. ఆమయము, దారిద్ర్యములనుండియే కాక అసత్య వాదననుండి, ద్వేషముగా మారిన ప్రేమనుండి విముక్తులై, మానవులు గుణోన్నతిని పడసి, తమ ప్రవర్తనయందు ఈశ్వరభావమును ప్రకాశింపచేయునపుడే మన భూమియందు శాంతి నెలకొనుట కవకాశము కలదు.

భారత దేశమే ప్రపంచమును సర్వనాశమునుండి కాపాడ సమర్థమని భారతదేశమం దెల్లెడల ఉపన్యాస వేదికలు ఘోషించుచున్నవి. ఈ ఉపన్యాస శ్రోతలలో ఈ మతమును సప్రశ్రయముగ నామోదించువారు కూడ పెక్కురు కలరు. కాని రాధాకృష్ణ పండితుడు ఏ ఒక సంప్రదాయమును అంగీకరించువాడు కాడు. ఏ సంప్రదాయమైనను, అది వెలుగు చూచిన కాలమునకు అనురూపము కావచ్చును. కాని నేడది మనకు పనికి రాకపోవచ్చును. ఐరోపీయ మానవత్వ దృష్టిని ఆసియాయందు వెలసిన ఉదార మత తత్త్వములతో మేళవించి నిర్మించబడిన దార్శనిక దృష్టిని, ప్రాచ్య ప్రతీచ్య దర్శనములకన్న గంభీరతరమును, అధికతర చైతన్యయుతమును అగు దార్శనిక దృష్టిని, మునుపటికన్న ఎక్కువ ఆధ్యాత్మిక నైతిక పటిమతో కూడుకొని, మనుష్యుల హృదయముల నావర్జించి, వారి శ్రద్ధను ప్రోద్బలించగల దార్శనిక దృష్టిని పరమ లక్ష్యము గావించుకొని జనులు కృతకృత్యులు కావలసినదని రాధాకృష్ణన్ హెచ్చరిక. సరస్వతి.

రామకృష్ణ పరమహంస (1836 - 1886): శ్రీ రామకృష్ణ పరమహంస వంగదేశమున క్రీ. శ. 1836 ఫిబ్రవరి 18 వ తేదీన ఒక దరిద్ర బ్రాహ్మణ కుటుంబమున జన్మించినారు. ఆయన ప్రథమ నామము గదాధరుడు. ఆయనలో విరాగము, ఈశ్వరాన్వేషణము శైశవమునుండియే రగుల సాగినవి. పదునేడేండ్ల వయస్సునందు అతడు కలకత్తాకు చేరి, అన్నగారగు రామకుమారునకు దక్షిణేశ్వర కాళీ సమార్చనయందు తోడ్పడుచు, తుదకు దక్షిణేశ్వర కాళీ కాలయమున పూజారి యైనాడు. ఆ బాలభక్తునిలో సాక్షాత్కారోత్కంఠత ప్రదీపించినది. గాఢ ప్రార్థనలతోడను, ఈశ్వరీ ప్రణయ పరితాప నైరంతర్యముతోడను ఆమె దివ్య దర్శనము నాతడు పొందినాడు. తదుపరి వివిధ శాస్త్ర విధానముల ద్వారా, హైందవ, క్రైస్తవ,మహమ్మదీయాది మత సాధనముల మూలమున ఏకైక గమ్యముగా బ్రహ్మానుభూతి నొంది, "ఏకం సత్ విప్రా బహుధా వదంతి" అను వైదిక సందేశమును రుజువొనర్చి సర్వమతాశయములను సార్థకపరచినాడు.

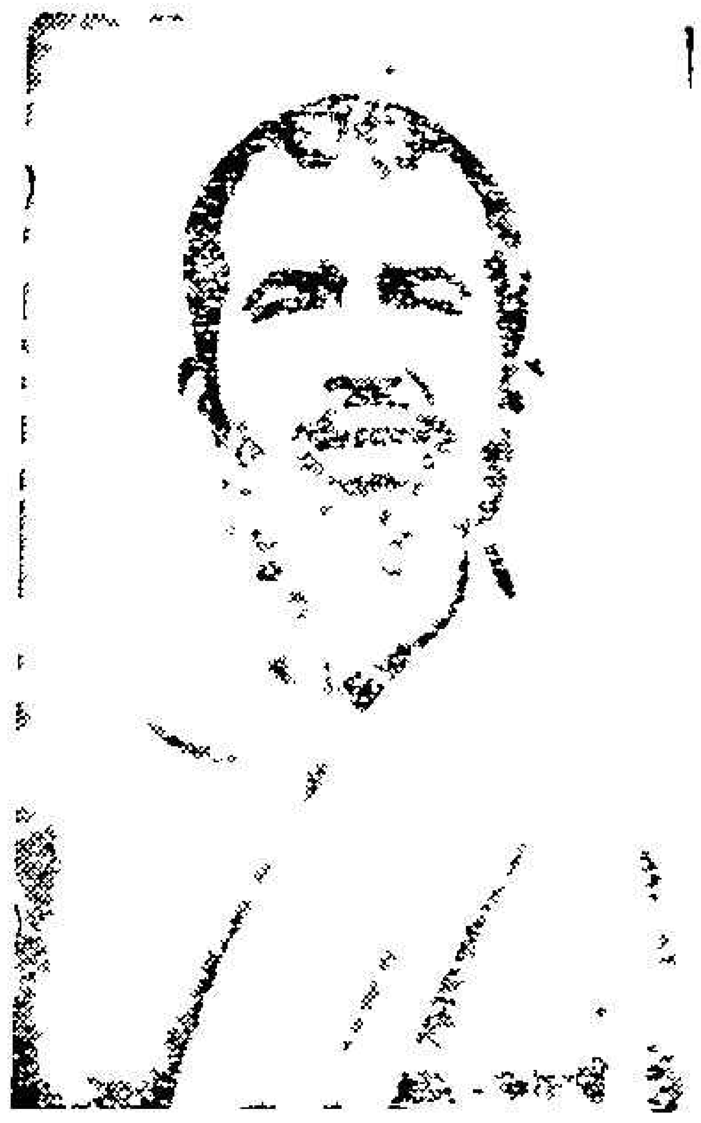
శ్రీ రామకృష్ణ పరమహంస
(క్రీ. శ. 1836 - 1886)

అతడు తన అసాధారణ నిర్వికల్ప సమాధి స్థితిచే తనకు అద్వైతోపదేశ మొనరించి, సన్న్యాస మిచ్చిన తోతాపురిని ఆశ్చర్య చకితుని గావించెను. 1886 లో శ్రీ రామకృష్ణ భగవానుడు మహాపరినిర్వాణపదము నధిష్ఠించినాడు.

ఆ సర్వమత సామరస్య ప్రవక్తకు ముఖ్యశిష్యు డగు శ్రీ వివేకానందస్వామివారు తన ఆచార్యుని సనాతన ధర్మ

సందేశమును ప్రాక్పశ్చిమ ఖండములందు ప్రతిధ్వనింపచేసినాడు. ఆయన దివ్యసందేశ ప్రచారమునకై జనతా, జనార్దన సేవాదృష్టితో శ్రీ రామకృష్ణమఠ సేవాసమితి అను మహా సంస్థను సంస్థాపించినాడు.

ఆధునిక ప్రపంచమునకు శ్రీ రామకృష్ణదేవుని మహాసందేశమును, శ్రీ వివేకానందస్వామివా రిట్లు వినిపించినారు :

"సిద్ధాంతములు, మతవాదములు, సంప్రదాయములు, ఉపాసనా మందిరములు, దేవాలయములు మొదలగునవి నిమిత్తమాత్రములు. మానవ హృదయమున ప్రకాశించుచున్న ఆత్మవస్తువుతో ఉపమించునెడల ఇవి గౌణములు. ఆ ఆత్మవస్తువే ఆధ్యాత్మిక శక్తి. ఈ శక్తి ఎంతగా అభివృద్ధి పొందిన అంతగా మనుష్యునియందు జగత్కల్యాణకరమైన శక్తి అభివృద్ధి పొందగలదు. ఈ దివ్యశక్తినే ముందు సంపాదించుకొమ్ము. ఇతర ధర్మములను నిందింపవలదు. ప్రతి మతమునందును, ప్రతి సిద్ధాంతమునందును ఏదియో కొంత మంచి యున్నది. ధర్మము, మతము మాటలలోను, సంప్రదాయములలోను దాగి లేదు. ధర్మమనగా బ్రహ్మానుభూతి యని జీవిత గమనమునందు ప్రదర్శింపుము. సాక్షాత్కారానుభవశాలురే సత్యమును గ్రహింపగలరు. ఇట్టివారే జగద్గురువులు. జ్ఞాన జ్యోతిని ప్రసాదించు కేంద్రములు వీరలే." కేశవతీర్థ.

రామతీర్థ స్వామి (1873 - 1906) : పంజాబులోని "మురోలివాలా" అను గ్రామములో తులసీదాసు వంశమున జన్మించెను. చిన్నతనము నుండియు అద్భుత ధీవిభవము ప్రదర్శించుచు వచ్చి, 20 వ ఏట గణితశాస్త్రములో ఎం.ఏ. పట్టము పొందెను. కొంత కాలముపాటు లాహోరు క్రైస్తవ కళాశాలలోను, మరి కొంత కాలమింకొక కళాశాలలోను గణిత శాస్త్రాచార్యుడుగ నుండెను. కొలది కాలము వైవాహిక జీవితము గడపిన తరువాత, 1899 లో తపస్సు చేసికొనుటకు అరణ్యములకు పోయి, ఆ మరుసటి యేడే సన్యసించెను. 1906 లో తన 33 వ ఏట గంగానదీ పుణ్యజలములలో తన శరీరము నైచ్ఛికముగ త్యజించి, సిద్ధి పొందెను.

ఇంగ్లండు, అమెరికా, జపాను, ఈజిప్టు మున్నగు దేశములలో పర్యటించి జ్ఞానబోధ చేయుచు పలు సభలలో ఉపన్యసించెను. దేశీయులలోను, విదేశీయులలోను వేలాది శిష్యులను గడించుకొనెను.

అద్వైత సిద్ధి పొందిన పరమహంసగ ఆయన శిష్యులాయనను కొలుతురు. నిరంతర బ్రహ్మానంద విహారి యగు రామతీర్థుని జూచి ప్రజలు అత్యంత భక్తి గౌరవములతో "రామపాదుషా" అనెడి వారట.

రామతీర్థుని బోధన లీ క్రింది మాటలలో సంగ్రహింపవచ్చును :

"ఆత్మజ్ఞానమే మతము; ఆత్మజ్ఞానమే ఈ విశ్వమునంతను త్రిప్పు మహాశక్తి. అనుభవ బ్రహ్మ విద్యాలయములో పూజారులగువారే ధన్యులు." బొ. శ్రీ.

రామమోహన రాయలు (1772 - 1833) : వంగదేశమున రాధానగర మను కుగ్రామమున తారిణీదేవి, రమాకాంతులు అను బ్రాహ్మణ దంపతులకు 1772 వ సంవత్సరము మే 22 వ తేదీన రామమోహను డుదయించినాడు. అతడు ఆజన్మ మేధాశాలి. బాల్యమందే వంగ, పారశీక, అరబ్బీ భాషలందు నిష్ణాతుడై వ్యావహారిక రంగమున యోగ్యత నార్జించినాడు. తదుపరి కాశీ కేగి, ఆర్యధర్మగ్రహణ సాధనమైన సంస్కృతమునందు వైదుష్యమును గడించినాడు. హిందూ వేద వేదాంత శాస్త్రాధ్యయనము, ఇతరమత సారస్వత పరిశీలనము సంపూర్తి చేసి, ఆధ్యాత్మిక సేవాధికారమును పొందినాడు. అన్యమత సమన్వయ గర్భిత వైదిక విజ్ఞాన దర్శనముతో, హిందూమత సామాజిక పరిస్థితులను పరిశీలించినాడు. ఆనాటి వ్యావహారిక హిందూమతమున అవైదిక భావములు కలిసియున్నట్లు గ్రహించినాడు. హిందూ మతమును నిష్కల్మషము చేసి దాని సనాతన పావిత్ర్య ప్రతిష్ఠలను పునస్థాపన మొనరించి, భారత జాతీయ జాగృతి ద్వారా విశ్వ వికాసమును కలిగింపవలె నని ఆయన సంకల్పము. విగ్రహారాధన వేద సమ్మతము కాదను తన అవలోకనమును పదునారేండ్ల ప్రాయమందే ప్రకటించినాడు. వేదమతమునకును, ఆనాడు ప్రచారమందున్న మూఢాచారములకును సంబంధము లేదని వివరించినాడు. ఆయన సంస్కరణ భావములు ప్రాచీన మతాచార విద్రోహ చర్యలుగా సమాజమున కలవరమును కలిగించినవి. ఇందుచే ఆయనకును తలిదండ్రులకును మధ్య అననుకూలత లేర్పడినవి. గృహబహిష్కృతుడై, అతడు భారత, టిబెట్టు దేశములందు మూడు వత్సరములు పరివ్రజించి, విస్తృత విజ్ఞానానుభవముతో 20 వ ఏట స్వగృహమున కేతెంచెను. మరింత దృఢపడిన అతని మత విప్లవ భావములు తిరిగి ఆయనను స్వబాంధవులకు సైతము దూరునిగా చేసినవి.

విగ్రహారాధనము, సహగమనము - ఈ రెండును ఆర్యధర్మ విరుద్ధము లని ఆతడు వాని నెదుర్కొనెను. నిర్గుణ బ్రహ్మోపాసనా పథమునకు ఆతడు ప్రజల నాహ్వానించెను. ఏకేశ్వరోపాసనమును ప్రతిష్ఠించుటకు, దురాచారములను నివారించుటకు ఆ సంస్కర్త దేశీయ, విదేశీయ భాషలలో అనేక గ్రంథములు, కరపత్రములు ప్రకటించినాడు. ఉప

నిషత్తులను, బ్రహ్మ సూత్రములను వివిధ భాషలందు ప్రచురించినాడు. అతడు తన యావచ్ఛక్తులను విశ్వజనీన మత ప్రసారమునకు ధారపోసి, ఒక బృహద్ జ్ఞానయజ్ఞమును గావించినాడు. ఆయన ఎదిరించినది విపర్యయ బ్రాహ్మణ మతమునే కాని, అసలు బ్రాహ్మణ మతమును కాదు. అతని ప్రచండ కృషి ఫలితముగ సహగమనాచారము 1829 డిశంబరు 4 వ తేదీన విలియం బెంటింక్ ప్రభుత్వ కాలమున శాసన రూపమున బహిష్కృత మైనది.

అతడు ఇంగ్లాండు, ఫ్రాన్సులలో పర్యటించి, తన ఉజ్జ్వల భావములచే పలువురను ఆకర్షించినాడు. అనారోగ్య శిథిల దేహుడై, 1833 సెప్టెంబరు 27వ తేదీన బ్రిష్టల్ నగరమున రామమోహను డస్తమించెను.

రామమోహనరాయలు 1828 ఆగస్టు 20 వ తేదీన విశ్వజనీన మగు ఏకేశ్వరోపాసన మందిరముగా, సర్వతోముఖ మానవ ప్రగతి సాధనముగా బ్రహ్మ సమాజమును సంస్థాపించినాడు. అన్యమత ద్వేష విరహితులై, త్యాగ వినయ భక్తి సౌశీల్యోపేతులై, భగవంతుని పితృత్వమును, మానవ సౌభ్రాత్రమును అనుభూత మొనరించుకొనుటయే ఆయన ఆశయము. రామమోహనుని ఈశ్వర వాదము శుద్ధ వేదాంతము. నిర్గుణ బ్రహ్మోపాసన వైజ్ఞానిక దృష్టి, హేతువాదము అను రెండు ముఖ్య సూత్రములపై ఆధారపడి యున్నది. రామమోహన రాయలను ప్రశంసించుచు రోమా రోలా పలికిన కొన్ని మాట లివి: "యూరపు, ఆశియా ఖండముల దేవతా పంక్తిలో గంభీర వ్యక్తిత్వము గల యీ మహాపురుషుని పేరు చేర్చబడకుండుట లజ్జింప తగిన విషయము. ఈయన తన నాగలిని భారత క్షేత్రమున దింపినాడు. అరువది సంవత్సరముల దీర్ఘపరిశ్రమ ఆ భూమి స్వరూపమునే మార్చివేసినది."

కేశవతీర్థ.

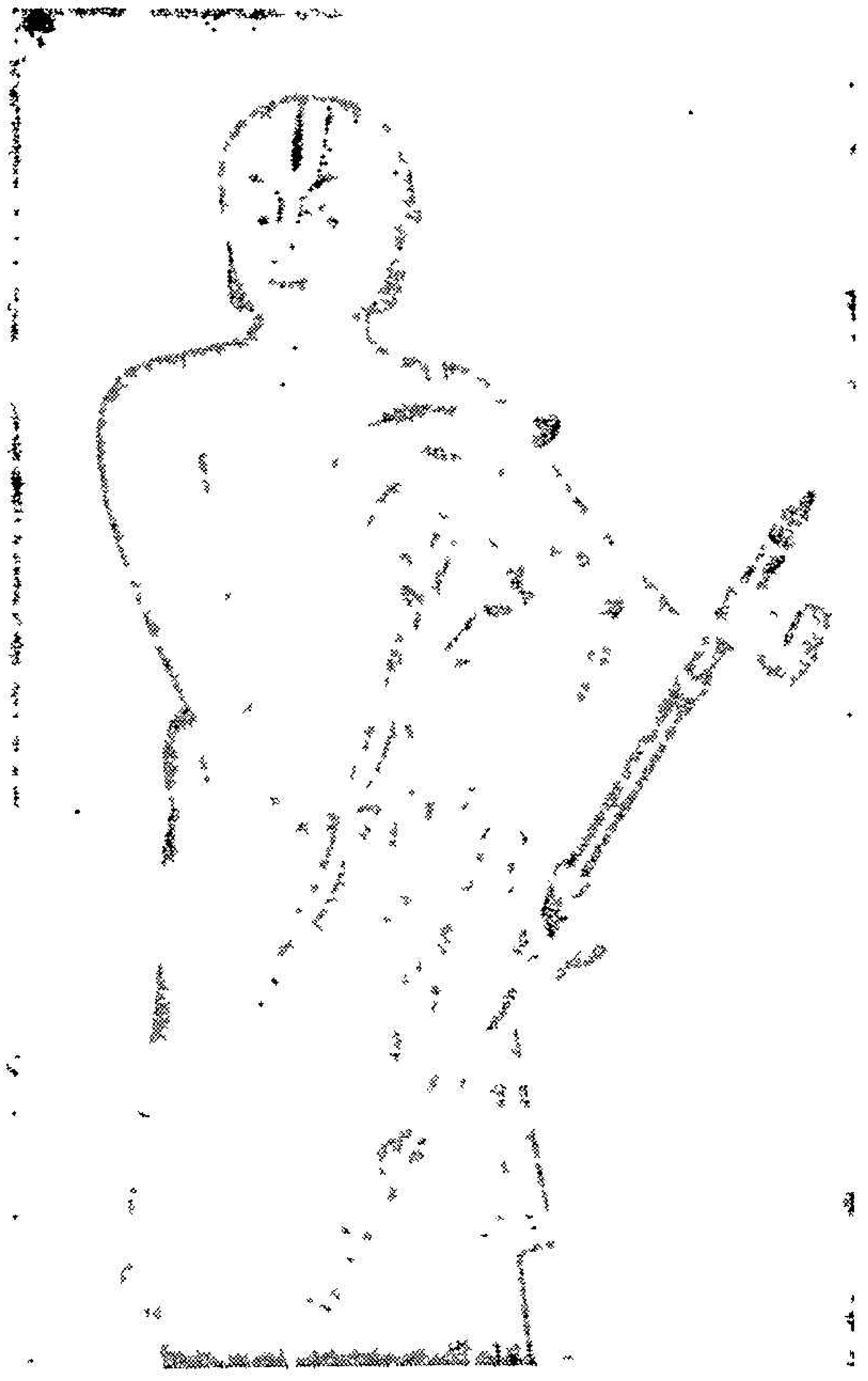

భగవద్రామానుజులు [క్రీ. శ. 1019 - 1139]

రామానందుడు: వైష్ణవమత ప్రచారకులలో అగ్రగణ్యులలో రామానందు డొకడు. 'భక్తమాల' ప్రకారము రామానుజుని శిష్యుడు దేవాచార్యుడు. అతని శిష్యుడు రాఘవానందుడు. రామానందుడు ఆ రాఘవానందుని శిష్యుడు. రామానందుడు బాల్యము నుండియు స్వేచ్ఛాచారిగా నుండెను. ఒకప్పుడు ఈయన దేశాటనము చేసెను. దేశాటనము నుండి తిరిగి వచ్చిన తరువాత ఈయన సహాధ్యాయులు ఈయనతో భోజన పానాదులు చేయ నిరాకరించిరి. అప్పుడు తాను తీవ్రముగా అవమానితుడైనట్లుగా భావించి రామానందుడు కాశీకి పోయి పంచగంగా ఘాటువద్ద వైష్ణవ సంప్రదాయమును ప్రచారము చేసెను. ఈయన ఇష్టదేవుడు రామచంద్రుడు. ఈయన శిష్యు లచ్చట ఒక మఠమును స్థాపించిరి. జాతి భేదములకు ప్రబల విరోధియైన రామానందునియొక్క ప్రధానమైన శిష్యులలో కబీరు చెప్పుకొనదగిన వాడు.

కృష్ణమూర్తి.

రామానుజాచార్యులు (1019 - 1139) : రామానుజులు కాంచీనగర సమీపమున ఉన్న శ్రీపెరుంబుదూరు అను గ్రామమున జన్మించెను. ఆసూరి కులజుడు కేశవాచార్యు లను పేరు గల ఈతని తండ్రి రామానుజుల బాల్యముననే పంచత్వమునొందెను. ఈతడు యామునాచార్య పౌత్రు డగు శ్రీశైలపూర్ణుల మేనల్లుడు. బాలశిక్షానంతరము వేదాంతాధ్యయనము కొరకు కాంచీనగరము చేరి, అచ్చట నాడు ప్రసిద్ధాద్వైత మత ప్రబోధకు డని పేరుగాంచిన యాదవ ప్రకాశులను విద్వద్వరుని మోల వేదాంతశాస్త్రము నభ్యసించెను. అద్వైత వాదము రామానుజులకు సంతోషకరముగా నుండమిచే గురువుతో నప్పుడప్పుడు ప్రబల వివాదములకు దిగుచుండెను. యాదవ ప్రకాశులు శిష్యునియం దీర్ష్యచే కుట్ర పన్ని, రామానుజులను తుదముట్టించవలె నని తలంచెను.

కాని రామానుజులు తప్పించుకొని కాంచీ నగరము చేరుకొనెను. శైవమతావలంబి యగు చోళనరపతి కృతమైన అత్యాచారముచే పీడితుడై మైసూరు నగరమునకు పోయెను. ఇచ్చట ఆ దేశపు రాజగు బిట్టి దేవుని (విష్ణువర్ధనుని) వైష్ణవధర్మ దీక్షితునిగా జేసెను. చోళ నృపతి నిర్యాణముచే నిష్కంటకమైన శ్రీరంగమును మరల జొచ్చి, 1100 సంవత్సర ప్రాంతమున బ్రహ్మ సూత్రములకు విశిష్టాద్వైత ప్రతిపాదకమగు శ్రీభాష్య మను విఖ్యాత వ్యాఖ్యను రచించెను. శ్రీ యామునుల ఆదేశము ప్రకారము శ్రీరంగమందు శ్రీ వైష్ణవ మత ప్రతిష్ఠాపన మఠాధిపత్యమును స్వీకరించి, ఆసేతు హిమాచలము బలవత్తరమైన వైష్ణవ మత ప్రచారమును గావించెను. తన తరువాత వైష్ణవ మత అవ్యాహత ప్రచారమునకు తన శిష్యులలో డెబ్బది రెండు మందిని మత సింహాసనాధిపతుల గావించి, భారత దేశమం దెల్లెడల భక్తి జ్ఞాన మార్గములను నెలకొల్పి, నూట ఇరువది యేండ్ల పూర్ణాయుర్దాయమును సుఖముగా గడిపి, భౌతిక దేహమును త్యజించెను. (చూ. విశిష్టాద్వైత దర్శనము). శ్రీ భాష్యమేగాక వేదార్థ సంగ్రహము వేదాంతసారము, వేదాంత దీపము, గద్యత్రయము, గీతా భాష్యము, నిత్యము (విష్ణు పూజా విధానము) అను గ్రంథములను కూడ రచించెను. మే. వ. న.

రాయ్ దర్శనము (1887 - 1954) : ఈతని తొలి పేరు నరేంద్రనాథ్ భట్టాచార్యులు. తరువాత పేరును మానవేంద్రనాథ్‌రాయ్ అని మార్చుకొని దేశాటనమునకు కడంగి, సామ్యవాద సానుభూతిని కనపర్చుచు రష్యన్ దేశ నేతృత్వమును లెనిన్ చేజిక్కించుకొనిన సమయమునకు మాస్కో చేరుకొనెను. అచ్చట లెనిన్‌కు అత్యంత ప్రీతి పాత్రుడై ఆతనిచే సోవియట్ కార్యనిర్వాహక సంఘ సభ్యుడుగా నంగీకరింపబడినాడు. ట్రాట్‌స్కీ-అపజయము తరువాత భారత దేశమునకు తిరిగివచ్చి ద్వితీయ ప్రపంచ మహా సంగ్రామ కాలమున గాంధీ, నెహ్రూలకు కొంత వరకు ప్రాతిఘట్యము చూపుచు, మార్క్సు పక్షము నొక దానిని భారత దేశమందు స్థాపించ యత్నించి విఫలు డయ్యెను. తరువాత మార్క్సు వాదమును త్యజించి నూతన మానవత్వవాదము నొక దానిని లేవదీసి తన రాజనీతి దర్శనమునకు ప్రాతిపదికగా నొనర్చినాడు.

మానవునికి, మానవ సంఘమునకు భౌతిక విజ్ఞాన పద్ధతుల నన్వయింప జేయుట ఈ నూతన మానవత్వవాద లక్ష్యము. శూన్యము నుండి మానవుడు భూతలమున ఆకస్మికముగ నావిర్భవించలేదు; భౌతిక ప్రకృతి క్రోడము నుండి మానవు డుద్గమించెను. ఆతనికిని, ఆతని జనయిత్రికిని సంబంధము తెగిపోలేదు. ఆతని మనస్సు, ఆతని బుద్ధి, ఆతని సంకల్పము భౌతిక ప్రకృతి యొక్క అంశములుగనే మిగిలియున్నవి. భౌతిక ప్రపంచము నియతి శాసితము. అందువలన మానవుని ఉనికి, మనికి, ఆవేదనలు, సంకల్పములు అన్నియు నియతి బద్ధములు. అనగా మానవుడు ప్రధానముగా బుద్ధి తంత్రుడు. మనుష్యుని బుద్ధి విశ్వమందు వ్యాప్తమైయున్న ఏకరస్యత యొక్క ప్రతిస్వనము. అందువలన మానవుని నైతిక శీలమునకు హేతువు ఆతని సహజ బౌద్ధిక స్వభావము. మానవుడు స్వచ్ఛందముగ, సహజముగ నీతి మార్గానుయాయి. నైతిక ప్రవర్తనను అనుశాసించునది బుద్ధి యొక్కటియే. నీతి ప్రవర్తన అంతఃకరణ చోదితము. అంతఃకరణ మనగా సహజముగ అవగతమైన పరిసరములతో మనస్సు ప్రతికరించు ప్రక్రియ. అంతఃకరణ మనునది అతిభౌతిక నిగూఢ వస్తు వేదియు కాదు. అది యొక జీవ ప్రవృత్తి ; అది యొక యంత్రసదృశ వస్తువు. మానవుని ఈ బౌద్ధిక స్వభావమే సంఘ సామరస్యమునకు ప్రభువుగా (surity) నాచరించును. అందువలన సంఘోద్ధరణ యత్నము లన్నియు మానవుని సహజమగు బౌద్ధికతను ఆతడు ఉత్తరోత్తరాతిశయముగ గుర్తెరుంగునట్లు కావించుటలో సావధానములై యుండవలెను.

జాతి లేదా వర్గములు ఈ మౌలిక మానవతావాద లక్ష్యములు కావు. దాని సావధానత యంతయు మానవ వ్యక్తిపై కేంద్రీకృతము. వ్యక్తి స్వేచ్ఛకు, శ్రేయస్సునకు భిన్నముగ సంఘస్వేచ్ఛ, సంఘశ్రేయస్సు అనునవి లేవు. పూర్వపు మానవతా వాదముకూడ వ్యక్తిని ప్రధానముగా నెంచినప్పటికిని, ఈ నూతన మానవతావాదము ఒక వంక విజ్ఞానముచేతను, మరియొక వంక శతాబ్దముల తరబడి ఉత్తరోత్తరాతిశయము గనుచున్న నాగరికతవలన సంపాదితమైన అనుభవము చేతను ఆఢ్యాంకృతమై, ఉపోద్బలితమై, పరిష్కృతమైనది.

ఈ మానవతా వాదము సార్వభౌమికము. ఇది అంతర్జాతీయ వాదులు కలలు గన్న స్వర్గము కాదు. దీనికి రాష్ట్ర, జాతి, వర్గ పరిమితులు లేవు. ఇందు ధనిక వాద, నియంతృవాద, సామ్యవాదోపద్రవములు లేవు. ఇట్టి స్వేచ్ఛాయుత సార్వజనీన ప్రపంచ రాజ్యము సంభవము కాదని చెప్పుటకు వీలులేదు. ఇదియే సర్వమానవ సంఘము యొక్క భావి శ్రేయస్సునకు నిదానము. మే. వ. న.

రిష్లె, ఆల్‌బ్రెక్ట్ (Ritchl, Albrecht) (1822 - 1889) : జర్మన్ ఈశ్వర మీమాంసకుడు. బెర్లిన్ నగరము నందు జన్మించెను.

ఈశ్వర మీమాంసకు గల గంభీరత దర్శనశాస్త్రమునకు లేదని ఆయన విశ్వాసము. అందుచే ఆయన ఛాత్ర వాద, ప్రొటెస్టెంట్ ఈశ్వర మీమాంసలలో అరిస్టాటిలీయ దర్శన శాస్త్రమును ఉపయోగించుటను నిషేధించెను. ఈశ్వర రాజ్యముతో ఈశ్వరునికి గల సంబంధముద్వారానే శ్రద్ధ ఈశ్వరుని తెలిసికొనగలదు; అంతేగాని నిరుపాధిక సత్తగా ఈశ్వరుని తెలిసికొనలేదు. కె. రా. కృ.

రీడ్, తామస్ (Reid, Thomas) (1710-1796): "స్కాట్లండ్ దార్శనిక సంప్రదాయ" స్థాపకుడు. 1752 లో ఎబర్టన్‌లోని కింగ్ కళాశాలలో దర్శనశాస్త్రాచార్యుడయ్యెను. 1764 లో గ్లాస్గోలో నైతికదర్శన శాస్త్రాచార్యుడుగా ఎన్నుకొనబడెను.

హ్యూమ్ యొక్క సంశయవాద పర్యవసానములను వ్యతిరేకించుటయే రీడ్ దర్శనము యొక్క ముఖ్యలక్ష్యము. ఆయన అతిభౌతిక నిత్య సత్యములను గాక, అనుభవమునే ప్రమాణముగా గొనెను. ప్రతి విషయమునందును ఆయన సామాన్య ప్రతీతి (common sense) ని హేతు బుద్ధితో మేళవించెను. సామాన్య ప్రతీతి హేతువు యొక్క అంశమేనని ఆయన అభిప్రాయము. కె. రా. కృ.

రూసో, జె. జె. (Rousseau, J. J.) (1712-78): జ్ఞాన వికా (Enlightenment) సారంభక యుగ మని పేరు గన్న 18వ శతాబ్దమందు అనేక విజ్ఞాన క్షేత్రములలో వెలసిన ప్రతిభాశాలుల ప్రయత్న సంభారము కారణముగ విజ్ఞానము, కళలు, నాగరికత, మానవ పురోగతి అదృష్టచరమగు అతిశయమును అందుకొనినవి. విజ్ఞానక్షేత్రమందు సాధింప బడిన వివిధ విజయములు మానవుని అఖర్వ గర్వమునకు, ఆత్మాభిమానమునకు హేతువులైనవి. విజ్ఞానము, కళలు మానవుల విషయోపభోగలాలసకు, అలసతకు, నైతిక పతనమునకు నిదానము లాయె నను సందేశము నుద్ఘోషించి రూసో ఈ గర్వమును, ఆత్మవిశ్వాసమును భగ్నమొనరించెను. మానవుడు బాగుపడవలె ననినచో ఆత డెటనుండి ఉద్గమించెనో అట్టి ప్రకృతి మాత క్రోడమును మరల నాశ్రయించవలెను. అనగా ప్రకృతి లక్షణములగు అకుటిలత, సరళత అతని లక్షణములు కావలెను. సహజముగనే మనుజుడు నిరవద్యుడు, సాధువు. స్వశక్తుల వికాసనమందు వ్యగ్రుడై యున్నను, పరానుకంప, కృతజ్ఞత, మతాసక్తి, ప్రహ్వీభావము అతని ప్రవర్తనయందు స్వతః ప్రేరితముగనే గోచరించుచుండును. నీతి, మతము హేతుబద్ధ చింతననుండి జన్యములు కావు. అవి మానవుని ఔత్పత్తిక మనోవ్యాపారములు. మానవుని విలువకు అతని బుద్ధి మానము కాదు; వేదనాత్మకమగు అతని నైతిక స్వభావమే అట్టి మానము. సాధు సంకల్ప మొక్కటే పరమార్థము (value). మానవ మానసిక జీవనమందు రూసో మనోరాగముల (sentiments)కు ప్రాధాన్యము నిచ్చును. సాంసిద్ధికముగ మనుజు లందరును సమానులే. స్వత్వ సంస్థను సృజించి సంఘము వారల నుచ్చావచ స్థితికి తెచ్చినది. దీని దుర్విపాకమే ప్రభువులు-బానిసలు, సంస్కృతులు - పృథగ్జనులు, నిర్ధనులు-సధనులు అను వర్గ వ్యత్యాసము లేర్పడుట. నాగరికత, దాని సంస్కృతి, ఆ సంస్కృతివలన జనించిన యసమానత, దాసభావము ఈర్ష్య, ద్వేషముల నొక చక్కని, అవజ్ఞ, దురభిమానము, క్రూరతల నింకొక వైపునను పెంచి, మానవ జీవితమును కృత్రిమము, దుఃఖ భాజనము కావించినవి.

రూసో, జె. జె.
(క్రీ. శ. 1712 - 1778)

ఈ కృత్రిమ జీవితమునుండి మానవుని రక్షించుటకు ఏకైక సాధనము ప్రకృతి మూలస్థితికి తిరిగిపోవుట. దీనికి అనుగ్రాహకములుగ, సహజ సాంఘిక పరిస్థితుల ఉపకల్పనయు, సహజమైన విద్యాశిక్షణయు ప్రధానముగ పేర్కొనబడినవి. ప్రకృతి ప్రతిబింబమగు మానవ సంఘమునకు మిథస్సమయ (mutual contract) మొకటి ప్రారంభకము. పౌరు డనుభవించు స్వేచ్ఛ నాకాంక్షించి, వ్యక్తి తన స్వేచ్ఛను వినిమయించును. పౌర స్వేచ్ఛ ప్రజాసామాన్య సంకల్పముచే, లేదా వారల నైతిక సంకల్పముచే పరిమితము కాబడును. స్వాధ్యారోపిత నియమమునకు కట్టుబడి యుండుటయే స్వేచ్ఛ. అధిరాజ్యము (sovereignty) ప్రజాధీనము. ప్రజాసంకల్పమే - అది జన సామాన్య శ్రేయస్సునకు కూర్చు మేరకు-ఉన్నతతమాదేశము. ప్రజల ఆదేశములను పరిపాలక సంస్థ నిర్వహించును. పరిపాలక సంస్థకు వారొసంగిన అధికారమునకు హద్దులు కల్పించుటకు, దానిని ప్రతిసంహరించుటకు కూడ ప్రజలకు శక్తి కలదు.

విద్యాశిక్షణ దర్శనము: పైచెప్పిన సహజసంఘ నిర్మాణమునకు మానవుని సహజ అప్రావిద్ధ ప్రకృతులు నిరోధ రహితముగ పెంపొందించబడవలెను. అట్టి పనికి యోగ్యమగు విద్యాశిక్షణ రూసో సిద్ధాంత హృదయము. బాలునియందు జిజ్ఞాస రేకెత్తువరకు శిక్షణను ప్రారంభించ కూడదు. అవాంఛనీయ పరిస్థితులను తొలగించుటకు ఉచిత

మగు శిక్షణ ఎల్లప్పుడును నిషేధరూపముననే గావించబడు చుండవలెను. ఈ పనికై ఎక్కువ జాగ్రత్త ఆవశ్యకము. బాలుని వ్యక్తిసహజ శీలమును బాగుగ పరిశీలించి, ఉచితానుచిత ప్రవర్తన విషయమై బాలునికి గల సహజ ప్రవృత్తిని అతిశయింప జేయవలయును. అందుకై సంఘ పరిసరములనుండి బాల్యముననే మనుజుని వేరుపరచి ఆతని అభివృద్ధి సహజమార్గమును పట్టునట్లు ఆతనికి ప్రత్యేకశిక్షకులచే విద్య కరపబడవలెను. రూసో ఉపజ్ఞమైన ఈ విద్యాశిక్షణ సిద్ధాంతము ఆధునిక విద్యా విధానముపై అమితమైన ప్రభావమును నెరపినది.

రూసో ప్రభావము జర్మనీలో కాంట్, హెర్డర్, గేటే, షిల్లర్లపై మిక్కిలిగా పడినది. ఉదాహరణమునకు ఈ క్రింది కాంటు వాక్యములు ఉదాహార్హములు: "మానవ సంస్కృతి మానవునికి అతిశయిత గౌరవాపాదక మని నేను నమ్మిన రోజులు కలవు. ఆనాడు ప్రజాసామాన్యమును పృథగ్జన భూయిష్ఠ మని నిందించుచుండెడివాడను. నన్ను రూసో సరిదిద్దినాడు. నా ఆత్మోన్నత్య భావ మంతరించి మానవలోకమును గౌరవించ నేర్చుకొంటిని."

రూసో - ఈశ్వరభావము: రూసో నాటి ఫ్రాన్సుదేశమందు సంస్థీకృత మత విషయికమైన శ్రద్ధ, అభినివేశము అడుగంటినవి. మత విముఖులు, మతధ్వజులు అను రెండు తెగలుగా ఫ్రాన్సు దేశస్థు లుండెడివారు. రూసో ప్రత్యక్షముగా ప్రకృతిబిడ్డ. నాటి ఫ్రెంచి దేశస్థులకు ప్రహతమగు నాగరిక శిక్షణ, లోకప్రసిద్ధ దృక్పథములు ఆతని మనమును ఉపరక్తము చేయలేదు. అందువలన ఆతని మనోనిర్మాణమందు రాగముయొక్క పాలెక్కువ. ఆతనిని చారిత్రకులు రాగపర ఈశ్వరవాది యని పేర్కొనిరి. రాగపరత ఆతని స్వభావము; ఈశ్వరవాదిత్వము ఆగంతుకము. అందువలన ఈశ్వరభావము హార్ద మార్గమున రాగప్రాప్తముగనే చేరవలయును గాని, బుద్ధికి, యుక్తికి సుగమము కాదని ఆతని మతము. మే. వ. న.

రెనె డేకార్ట్ (Descartes, Rene) (1596-1650): రెనె డేకార్ట్ ఆధునిక పాశ్చాత్య దర్శనశాస్త్ర పిత యని ప్రసిద్ధి పొందినవాడు. ప్లేటో తరువాత మరి యే యితర దార్శనికుని యందును ఈతని రచనలలో గన్పట్టు నూతనత్వము కానరాదు. శ్రీమంతుల కుటుంబమునందు జన్మించుటచే అతిశయిత విద్యాసంస్కృతి నందికొని, తన జీవితమును దర్శన శాస్త్రానుశీలనకు అంకిత మొనర్చెను.

లాఫ్లెచ్ జెజూయిట్ కళాశాలలో విద్య నభ్యసించి, గణితశాస్త్రమునందు మంచి ప్రావీణ్యమును గడించెను. ఆతనికి స్నేహితు లనేకు లున్నను, స్వభావముచే నతడు సతత చింతాశీలుడు; వివిక్తదేశ సేవిత్వమునందు అభిలాష గలవాడు.

వివిక్త దేశవాసమునకై ఆతడు సైనికుడుగ చేరెను. సైనికుడుగ లోకపర్యటనము చేయు సందర్భమున అతడు విశాల ప్రపంచ పరిచయమును సంపాదించెను. 1619 నవంబరు నెల ప్రాంతమున తనకు కలిగిన అభౌతికానుభవము ఆతని జీవితమును నూతన మార్గమును పట్టించినది. ఒకదాని వెనుక నొకటిగా సంభవించిన స్వప్నములలో నతడు శంకావిల మనస్థితినుండి నిశ్చయాత్మక మనస్థితికి వచ్చినట్లయినది. ఈ స్వాప్నికానుభవము మూలమున తన దర్శనశాస్త్ర చింతన లమోఘము లనియు, ఉపదేశ క్షమము లనియు నమ్మక మాతనికి కుదిరినది. ఆతడు సహజముగ భీరు హృదయుడు; కాని పుణ్యశీలుడు. గెలిలియో భూచలన సిద్ధాంతమును సమర్థించుచు తాను వ్రాసిన గ్రంథమును ప్రకటించియు, ఉపసంహరించుకొనెను. స్వీడన్ రాజ్ఞి క్రిస్టీన్ ఆహ్వానమున అతడు 1649 వ సం॥న హాలండు పోయి, అచ్చట నే కొన్నాళ్లు నివసించెను.

రెనె డేకార్ట్
(క్రీ. శ. 1596 - 1650)

తెల్లవారుజామున అయిదు గంటలకు తనకు దర్శన శాస్త్రమును బోధించవలసినదిగా రాజ్ఞి ఆదేశమును మన్నించుటలో శీతబాధవలన ఊపిరితిత్తులు చెడి, 1650 లో అకాల మృత్యువు వాత పడెను.

దర్శన వ్యవస్థ: ఆతని దర్శనశాస్త్ర నిర్ణయముల సామంజస్యము కన్న జ్ఞాన వ్యవస్థీకరణమం దాతనికి గల పట్టుదల కడు ప్రశంసార్హము. "సమ్యఙ్నిర్ణయ సామర్థ్యము, భ్రమ, ప్రమా వివేకము (దీనినే సమ్యగ్ జ్ఞానమనియు, బుద్ధి యనియు అందురు) సహజముగ మనుజులందరకును సమానమే" అను ఈతని ఉక్తి ఈతని రచనలయందు కన్పట్టు ఔపపత్తిక మహత్త్వమునకు గురుతు. ఛాత్రవాద యుగము తరువాత దార్శనిక సత్యము చర్చి విద్వాంసుల ఏకాధికారము నుండి విడివడి, డేకార్టులో తొలిసారిగా వైయక్తిక బౌద్ధిక విచారమునకు గురియైనది.

'నేను తలంతును, కావుననే నేనున్నా' నను డేకార్టు వాక్యముతో ఆతని దర్శన పద్ధతిని ప్రారంభించుట పరిపాటి అయినది. కాని ఈ మొదటి ప్రమేయమునకు

పూర్వమే కొన్ని విధాన నియమముల నాతడు రూపొందించె నని మనము గమనింపవలెను ('రెగ్యులే' అను పేర ఆతని మరణానంతరము అవి ప్రకటితమైనవి). ఈ నియమముల నిట్లు సంగ్రహముగ నిరూపించ వచ్చును: "యథార్థములును, అపవాద రహితములును అగు నిర్ణయములకు చేరునట్లు నీ మనస్సును నీవు ప్రవర్తింప జేయుము. మన మానసిక శక్తులు వేటికి తగియున్నవో అట్టి విషయముల గురించియే మనము సావధానులమై యుండవలెను. మనంతట మనము స్పష్టముగా, విశదముగా నిశ్చితము లని ఎరింగిన వాటి విషయమై ఇతరుల నేతృత్వమును అంగీకరించరాదు. సంకీర్ణ ప్రతిపాదనలను సరళములగు వాటి క్రింద విశ్లేషించవలెను. సరళ, సంకీర్ణ కోటుల మధ్య నుండు భూతార్థశ్రేణి నంతటిని పరీక్షించుచు, ఏదియు విడచిపెట్టకుండునట్లు జాగ్రత్త తీసికొనవలయును. ఏ భూతార్థములు అంతర్జ్ఞాన ప్రాప్తములో, ఏవి వీటినుండి నిష్కృష్టములో సావధానముగ పరీక్షించ వలయును."

పై వాక్యముల వలన డేకార్టు తన హేతు ప్రక్రియకు తనచే అపరోక్షముగా గ్రహించబడిన సరళతమ భావములను ఆధారముగా చేకొని, తక్కిన వాటిని వీటినుండి నిగమన ప్రక్రియ నుపయోగించి నిష్కర్షించె నను విషయము మనకు తెల్లమగుచున్నది. కొన్ని భావములు ఆంతరములు కానిచో జ్ఞానమే దుస్సాధమని ఆతని అభిప్రాయము. ఇట్టి హేతు పద్ధతికి గణిత శాస్త్రము ప్రతికృతిగా నాతడు గ్రహించెను. ఈ గణిత పద్ధతి యెడల ఆతని కున్న గౌరవ భావమునకు గమకము ఈ క్రింది వాక్యము: "దాని మూలము దృఢ ప్రతిష్ఠితము. ఆ మూలముపై గణిత శాస్త్రమునకన్న ఎక్కువ ఉన్నతమైన సౌధము కట్టబడలేదన్న విషయమును గుర్తించి నే నాశ్చర్యచకితుడ నైతిని."

తనకు పూర్వ ముండిన దార్శనికుల వలె తన కాలపు జ్ఞాన స్థితితో మిక్కిలి అసంతృప్తుడైన డేకార్ట్ నిశ్చిత జ్ఞానమెచ్చట లభించు నని పర్యవేక్షించుటలో ఆతని దృష్టి సుప్రతిష్ఠితమూల మగు గణితశాస్త్రముపై పడినది. ఈ శాస్త్రపు సుప్రతిష్ఠితత్వమునకు అందుపయోగింపబడిన విధానము కారణ మని అత దూహించెను. అతి విశదమైన భావముల (అభ్యుపగత సత్యములు, నిర్వచనములు, ప్రమేయములు) నుండి బయలుదేరి నిగమన ప్రక్రియ నుపయోగించి, సందేహమునకు చోటీయని నిష్కర్షలకు చేరుటయే ఈ విధానము యొక్క ఉత్కృష్టత యని డేకార్ట్ భావించెను. అందువలన గణితశాస్త్ర విధానమును దర్శనశాస్త్రమందు ప్రవేశ పెట్టవలె నని ఆతని ఆశయము. ఈ పనికై యొక నిశ్చితమైన ప్రస్థానఘట్ట మావశ్యక మని ఆతనికి తోచినది. దీనిని కనుగొనుటకై సెంట్ ఆగస్టిన్ "సందేహ పద్ధతి" ని డేకార్ట్ గ్రహించెను. "నేను చింతించు చున్నాను; కనుక నేనున్నాను" అను స్వయం విదితము, వ్యక్తి నిష్ఠము అగు నీ యాలోచనాంశమును ఆధారముగా గొని తక్కిన సత్యములను డేకార్టు దీని నుండి నిగమించ పూనుకొనెను. తక్కిన దేది సందేహ విషయము గావించబడినను, చివరకు ఒకని శారీరక ప్రక్రియలు సందేహాస్పదములుగా నొనరించబడినను తన సందేహము యొక్క సద్భావము, అనగా సందేహించు వాని ఉనికి సందేహ పదము కానేరదని డేకార్టు గుర్తించెను. "నేను చింతించు చున్నాను. కావున నేను ఉన్నాను." అను భావ సందోహము నితడు నిశ్చిత ప్రస్థానముగ స్వీకరించెను. ఇది నిశ్చిత జ్ఞానముగ ఏల పరిగణింపబడవలయును అను ప్రశ్నకు అది విశదముగను, పరిస్ఫుటముగను ఉన్నది అని సమాధానము "దేనిని విశదముగను, పరిస్ఫుటముగను నేను గ్రహింతునో అది సత్యమని స్వీకరింతును." ఈ భావధోరణి నాశ్రయించి బోధవైశద్యమును, పరిస్ఫుటతను ప్రమాణజ్ఞానమునకు ప్రయోజకములుగ అతడు గ్రహించెను. స్వచైతన్యము వలె నేది విశదముగ, పరిస్ఫుటముగ భాసించునో అది యెల్ల సత్యము. అందువలన విశద పరిస్ఫుట భావములు (మనస్సు నిర్విచారముగ అంగీకరించ సిద్ధపడు అంతర భావములు), వీటి నుండి నిష్కృష్టమైన ఇతర భావములు సప్రమాణ జ్ఞానమని డేకార్ట్ ఊహ. అంతర భావములలో విస్తృతి ధర్మము గలది భౌతిక ద్రవ్యభావ మొకటి. వస్తువుల రూప, రస, గంధములను మనకు సమర్పించు ఇంద్రియ సంవేదనల కంటె భౌతిక ద్రవ్యము చాల భిన్నమైనది. ఈ గుణములు అస్పష్ట భాసములు, సంభ్రాంత ప్రాతీతిక ప్రతిభాసములు; వస్తు నిష్ఠములు కావు. అందువలన శరీర స్వరూపము విస్తృతి; మనస్స్వరూపము ఆలోచన. ఇచ్చట వ్యవస్థిత చింతన కొక ప్రధాన సమస్యను తెచ్చిపెట్టుచున్న అతిభౌతిక శాస్త్ర సంబంధమైన ద్వైతభావము మనకు తారసిల్లుచున్నది. ఇట్లు పరస్పర భిన్న ప్రకృతికములగు శరీరమునకు, మనస్సునకు మధ్య గల సంబంధ మెట్టిది యను ప్రశ్న ఉదయించును. తిర్యగ్జంతువులు వేదనలు, చలనములు లేని కేవల యంత్రముల వంటివి; నిర్జీవ ప్రకృతిని నియంత్రించు యాంత్రిక నియమముల కవి లోబడి చరించును - అను డేకార్టు బోధన శరీరమునకు మనస్సునకు మధ్య తోచు వైరుధ్యమును మరింత బలపరచినది.మానవుడు కూడ యంత్రమే అయినను ఆతనియందే ఈశ్వరుడు ఆలోచనాశీల మగు మనస్సును ప్రవేశపెట్టినాడు. మానవుని విషయమై గోచరించు సంవేదనల గ్రహణమును, చలనముల ఉత్పత్తిని వివరించు

టకై స్వరూపము చేతనే శరీర విజాతీయ మగు మనస్సు శరీరముతో ఎచ్చటనో సంసర్గము కలుగజేసికొనుచున్నది. ఈ సంసర్గము మానవ మస్తిష్క మూలమం దున్న పైనీయల్ గ్రంథి (అమృత గ్రంథి)లో జరుగుచున్న దని డేకార్ట్ ఊహించెను. ఇచ్చట మనస్సు నాడుల నుండి వేదనలను గ్రహించి నాడీనాళముల గుండ ప్రవహించు తిర్యగ్జంతు స్రావముల (animal spirits) ద్వారా చలనముల నుత్పాదించు చున్నది. అందువలన ఇట్లు ఇంద్రియ ప్రవృత్తికి శారీరక ప్రక్రియ ఆధారమైనను, ఆలోచన పూర్ణముగా మనస్సు యొక్క వ్యాపారమే. పారంపరిక భావవాదులలో గాని, లేదా నేటి భాషాశాస్త్ర దార్శనికులలో గాని డేకార్ట్ యొక్క ఈ నిర్ణయమును ఆమోదించిన వారలు లేకపోవుట చిత్రము. ఈ సూత్రము భావ వాదమునకు ప్రధాన సూత్ర మనుటకు సందియము లేదు. ఏలన ఇది ద్రవ్యముకన్న మనస్సు నిశ్చిత తరమని నిరూపించును. కాని పాశ్చాత్య దర్శనమం దీ సూత్రము-నా ఉనికి తక్కిన నా తోటివారి ఉనికి కన్న ఎక్కువ నిశ్చిత మని భావించెడి అవాంఛనీయ ప్రాతీతి (subjective) కాంశము నొక దానిని ప్రవేశ పెట్టినది. ఈ పొరపాటు భావవాద చింతన సరణి యందు కాంటు, హెగెల్ దానిని శోధించిన వరకు నిలచియుండినది. ఎ. జె. ఐర్ తన "జ్ఞాన సమస్య" యందు 'నే నాలోచింతును కావున నే నున్నాను' అను నిర్ణయమును భాషాశాస్త్ర దృక్పథమునుండి ప్రతి విమర్శించెను. 'నే నున్నచో నే నాలోచింతును' అనునది యొక ఆవశ్యక ప్రతిపాదన. కాని ఒకానొక వ్యక్తి ఏ క్షణమందైన ఒక వాక్యమును నమ్మును, లేదా ప్రతిపాదించును అనునది కేవల వ్యావహారిక భూతార్థమే కాని, తార్కికావశ్యకత నుండి ఉత్పన్నమైనది కాదు. 'నే నాలోచించను' అను వాక్యమందు వచన విరోధమేదియు లేదు. ఈ వాక్యము ప్రతిపాదించబడినచో అది అయథార్థ మగుటచే తనను తా నది రద్దుచేసికొనును. కాని యది ప్రతిపాదించబడుట ఎందులకు ? అని డేకార్టు యుక్తియందు లోపమును చూపించెను.

ఈశ్వర, బాహ్యప్రపంచ నిరూపణ : ఆలోచన వస్తువుగ (res cogitans) మనస్సు ఉన్న దను నిర్ణయమునకు చేరిన తరువాత దాని నుండి బాహ్యప్రపంచము నుత్పాదించుటకు డేకార్ట్ బయలుదేరెను. మనస్సునుండి భౌతిక ద్రవ్యమును కృత్రిమముగా పృథక్కరించి, వాటి మధ్య నొక సేతువు నాత డుంచ గోరెను. ఆ సేతువే ఈశ్వరుడు. ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును నిరూపించుట కతడు సత్తా శాస్త్ర యుక్తి నుపయోగించెను. "ఏది నన్ను (అటువంటి దేదైన యున్నచో), నాకు భిన్నమైన దంతయును సృజించెనో అట్టి అనంతము, నిత్యము, స్వతంత్రము, సర్వజ్ఞము అగు ద్రవ్యమే ఈశ్వరు డని నేను గ్రహించు చున్నాను. అనగా ఈశ్వరుడు వివేకి యగుట సంభవించకూడదు. ఆతడు ఆవశ్యకముగా వివేకియేయై యుండవలెను. "త్రిభుజము యొక్క మూడు కోణములును రెండు సమకోణములకు సమాన మగును అను గుణమును త్రిభుజము యొక్క స్వరూపము నుండి ఎట్లు వేరుచేయలేమో, అట్లే ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును ఆతని స్వరూపము నుండి వేరుచేయలేము" అని డేకార్ట్ ప్రతిపాదించెను. కాని కాంటు సూచించినట్లు అస్తిత్వము విశేష కోటిలో చేరదు.

ఈశ్వరుని పరిపూర్ణతలో. శీలపరిపూర్ణత ఇమిడియుండుటచే ఈశ్వరుడు వంచకుడు కాడని డేకార్ట్ వాదించును. "సంవేదనలను, ఇంద్రియగోచరములగు వస్తువుల భావములను గ్రహించుటలో నా కర్తవ్య మేదియును లేదు. అందుచే ఈ గ్రహణమునకు బాహ్యకారణ ముండవలయును. అట్టి బాహ్యకారణమెద్ది యను ప్రశ్నను నాకు ప్రకృతి నేర్పినది; లేదా ఈ భావములకు బాహ్యమూర్త వస్తువులు కారణము లని నమ్ముటకు ఉద్యుక్తుడనై యున్నాను. ఈ నా భావములు నన్ను నిజముగా తప్పు త్రోవను పెట్టుచున్నవేని నా స్వభావమును సృజించిన ఈశ్వరుడు వంచకుడని అంగీకరించవలసి యుండును. కాని ఈశ్వరుడు శీల పరిపూర్ణత కలవాడగుటచే వంచకుడు కానేరడు. అందువలన సహజ ప్రకాశ ప్రకటితమైన దంతయు సత్యమే కావలెను" అని డేకార్ట్ నిష్కర్ష.

బాహ్యప్రపంచ స్వభావము : మన ఇంద్రియములు మనలను తరచు వంచించు చుండునను ప్రస్ఫుట భూతార్థము నుండి డేకార్టు బయలుదేరును. గోపురములు వాటికి వాస్తవికముగ నున్న పరిమాణముల కన్న భిన్న పరిమాణములలో నున్నట్లగపడును. ఇంతేకాక వస్తువుల రంగులు, ఆకారములు మారుచుండును. ఉదా: మైనపుముక్క కరిగిపోవును. రుచి అంతరించును. వాసన మాసిపోవును. ఆకారము నశించును. అట్లగుచో ఆ మైనపుముక్కయందు నే నంత ప్రస్ఫుటముగ గ్రహించిన అంశ మేది? అది విస్తృతి. డేకార్ట్ మతములో విస్తృతి భౌతిక ద్రవ్య స్వరూపము. విస్తృతమై యున్నది, పరిణామశీల (చలన శీల) మైనది తప్ప వేరొకటి ఈ విశ్వమున లేదు. "భౌతిక ద్రవ్యమును, చలనమును నా కిచ్చినచో విశ్వము నంతయును నేను తిరిగి నిర్మించగలను" అని డేకార్ట్ ప్రతిజ్ఞ.

పృథక్కరించి పరిశీలించినచో-విస్తృతిని విస్తృతమై యున్న దానికన్న భిన్నముగా పరిగణించలేము-అను విచిత్ర నిర్ణయమునకు డేకార్టు వచ్చెను. "దేశము, లేదా

వస్తువు లోపల నుండు ప్రదేశము, ఆ చోటు నాక్రమించి యున్న మూర్త ద్రవ్యము వస్తుతః పరస్పర భిన్నములు కావు. అవి మనచే గ్రహించబడు ప్రకారముల దృష్ట్యా భిన్నములు. నిజమునకు పొడవు, వెడల్పు, ఎత్తు అను పరిమాణములచేత తెలుపబడు విస్తృతియే అవకాశమును, మూర్తవస్తువును కల్పించు చున్నది. కాని వీటి మధ్య భేద మెచ్చట కల దనగా, వస్తువునందు విస్తృతిని విశేష ముగ పరిగణింతుము." ఇట్లు ఆతని భౌతిక శాస్త్రము మూర్త (Concrete) జ్యామితీయ శాస్త్రము. అందు శూన్య మనునది లేదు.

నానాత్వమునకు కారణము చలనము. ఉష్ణత, కాంతి కూడ చలన ప్రకారములే!

మనశ్శరీరముల ద్వైతము : తన భౌతిక శాస్త్ర విచారమందు భౌతిక ప్రపంచమును వీలైనంత మట్టుకు యాంత్రిక సూత్రములచే వివరించుట డేకార్ట్ యొక్క అభిప్రాయము. అట్టి వివరణకు లొంగని దంతయు మనస్సు (ఆత్మ)ను అభ్యుపగమించి, వివరించవలె నని ఆతని యూహ. ఈశ్వరుడే చలన మంతటికి ప్రభవస్థానము; మొదటి నోదనము ఈశ్వరునిచే కల్పింపబడినది. అప్పటి నుండి విశ్వమందు చలనము నిత్యముగ సాగుచున్నది.

తాను ద్వైతవాదియైనను ఒక వ్యక్తియందు గోచరించు మనశ్శరీరముల ఏకతను గురించిన ప్రత్యక్ష, అమోఘ, ఆంతర జ్ఞానమును డేకార్ట్ ప్రతిషేధించకుండుట గుర్తించ వలసిన విషయము.

బాహ్య ప్రపంచ విషయమైన డేకార్ట్ దృక్పథమునకు ఆతని అతిభౌతిక శాస్త్రము మూలము. ఆతడు చెప్పినట్లు దర్శన మంతయు ఒక వృక్షము వంటిది; దాని మూలము అతిభౌతిక శాస్త్రము. స్కంధము భౌతిక శాస్త్రము. తక్కిన విజ్ఞాన శాస్త్రము లన్నియు దాని శాఖలు. ఈ అతి భౌతిక శాస్త్రము ద్రవ్యము, విశేషణములు, ప్రకారములు గురించిన ఛాత్రవాద శిక్షణ ననుసరించినది. ఈశ్వరుడు ప్రాథమిక ద్రవ్యము. మనస్సు, భౌతిక ద్రవ్యము గౌణ ద్రవ్యములు; విశేషణములు ద్రవ్యము యొక్క స్వరూప ములు (essences). మనస్స్వరూపము ఆలోచన; భౌతిక ద్రవ్య స్వరూపము విస్తృతి; ప్రకారములు ద్రవ్యము యొక్క విశేష రూపములు (modifications). ద్రవ్యము విశేషణముల, ప్రకారముల జోలి లేక భావింపబడవచ్చును గాని ప్రకారములు మట్టుకు ద్రవ్య, విశేషణములకు భిన్న ముగ భావింపబడ నేరవు. ఆకృతి నిరపేక్షముగ మనము విస్తృతిని గ్రహించగలము. కాని విస్తృతి నిరపేక్షముగ ఆకృతిని బోధపరచుకొనలేము.

డేకార్ట్ దర్శనశాస్త్రము యొక్క మహత్త్వము నూతన వైజ్ఞానిక ఆవిష్కరణలను దర్శన శాస్త్రముతో సమన్వ యింప చేయుటయందు మార్గదర్శిత్వమును వహించుటలో ప్రకటిత మగుచున్నది. ఈతని దర్శన పద్ధతి తరువాతి దార్శనికుల తీవ్ర విమర్శలకు గురియై ప్రత్యాదిష్టమైనది యను భూతార్థము ఈతని ప్రతిభకు భూషణమే కాని దూషణము కాదు. డివాటియా., వి. నా. శాస్త్రి.

రైఖెన్‌బాఖ్, హన్స్ (Reichenbach, Hans) (1891 -): ఈ మధ్య అభివృద్ధిచెందిన తార్కిక అనుభవ వాదపు బెర్లిన్ సమాఖ్య నాయకులలో నొకడు. 1891 లో హాంబర్గ్ నందు జననము. స్టుట్‌గార్ట్‌లోని ఇంజనీరింగు కళా శాలలో విద్యాభ్యాసము. బెర్లిన్, ఇస్తాన్‌బుల్ (1933-38), లాస్ ఏంజెలిస్ వద్ద నున్న కాలిఫోర్నియా (1938 నుండి) విశ్వవిద్యాలయములలో ఆచార్యుడుగ నుండెను.

అనుభవిక విజ్ఞానశాస్త్ర దర్శనమునకు ఈయన అధిక ముగా దోహదము చేసెను. 1. దేశకాలముల సమస్యపై నను, 2. కారణత, వ్యాప్తితర్కము, సంభావ్యత-వీటికి సంబంధించిన సమస్యల పైనను ఈయన ప్రధానముగా రచ నలు చేసెను. మొదటి సమస్యను పరిష్కరించుటకై ఈయన రేఖాగణిత స్వభావమును కూలంకషముగ విశ్లేషించి, దేశ కాల భావములు అనుభవపూర్వము లను సిద్ధాంతమును నిరాకరించెను. జె. నా. మూర్తి.

రైజ్‌బ్రెక్, యాన్ ఫాన్ (1293 - 1381): డచ్చి సాక్షాత్కారవాద దార్శనికుడు. 60 ఏండ్ల వయస్సున ధ్యానములోను, సాక్షాత్కార దర్శన సంబంధమైన రచన లను చేయుటలోను నిమగ్నుడగుట కొరకు కొద్ది మంది సహచరులతో కూడి గ్రెనెండేల్‌లోని సన్యాస మఠమును చేరెను. "తన అంతరంగములోనే ఆత్మ ఈశ్వరుని దర్శిం చును" అని ఈయన బోధన. కె. రా. కృ.

లక్షణము (Definition): ఈ మాట సామాన్య ముగా లక్షణకరణ యత్నమునకు, లక్షణ నిరూపక వాక్య మునకు కూడ వాడబడుచున్నది. ఇది విధి రూపము, నిషేధరూపము అని రెండు తెరగులుగ నున్నది. "మాన వుడు తెలివిగల జంతువు" అనునది విధి రూపమునకు దృష్టాంతము. బ్రహ్మ పదార్థము అమర్త్యము, అమూ ర్తము, నిష్క్రియము అనుట ఒక వస్తువు యొక్క స్వరూపమును నిషేధ రూపమున తెలియబరచుట యగును.

పాశ్చాత్య తర్కపద్ధతిలో లక్షణ మనగా భావములకు, సామాన్యముల (universals)కు అన్వయించు లక్షణము లను వివరించుట. ఈ లక్షణము అనంత విశేషములు గల వ్యక్తుల పట్ల వర్తించదు. అరిస్టాటిల్ అభిప్రాయము

ప్రకారము లక్షణ మనగా ఒక భావమును, లేదా వస్తువు యొక్క స్వరూపమును నిరూపించుట. అనగా ఆ భావము లేదా ఆ వస్తువు యొక్క జాతిని, తక్కిన వాటి నుండి దాని విలక్షణతను వివరించుట. "మానవుడు తెలివిగల జంతువు" అను వాక్యములో మొట్టమొదట జంతువు అను జాతి నిరూపించబడినది. తరువాత జంతువుల నుండి మానవుని భిన్నత "తెలివిగల" అను విధేయముచే తెలుపబడి, జంతు జాతికన్న ఉత్కృష్టమైన మానవజాతి కన్వయించునదిగా లక్షణము కల్పింపబడినది. కె. రా. కృ.

లాక్, జాన్ (1632 - 1704) : ఆంగ్ల దార్శనికుడు. బ్రిస్టల్ దగ్గర నున్న రింగ్‌టన్‌నందు జననము. గ్రామ న్యాయవాదియైన తండ్రి వద్ద కొంత ప్రాథమిక విద్య నభ్యసించెను. తరువాత ఆయన వెస్ట్‌మినిస్టర్ పాఠశాలకు, పిమ్మట 20 ఏండ్ల వయస్సులో ఆక్స్‌ఫర్డు విశ్వవిద్యాలయమునకు వెళ్లెను. ఛాత్రవాద దర్శనములోని శుష్క వాచారంభణముతో అసంతృప్తుడై వైద్యశాస్త్ర, నూతన విజ్ఞాన శాస్త్రములపై తన దృష్టిని మరలించెను. ఆష్‌లీ ప్రభువు (తరువాత షాఫ్ట్స్‌బరీ ప్రథమ ప్రభువు) గృహములో ఆయన వైద్య విషయిక సలహాదారుడుగను, ఉపాధ్యాయుడుగను పనిచేయునప్పుడు ఆ ప్రభువుతోటి పరిచయమే అతనిని రాజకీయ వ్యవహారముల లోనికి దింపినది. తరువాత చాల కాలమునకు ఒక వర్తక సంస్థకు కార్యదర్శిగా పలు సంవత్సరములు పనిచేసి, ఆరోగ్యమును కుదుటపరచుకొనుటకు మూడేండ్లు ఫ్రాన్సునందు నివసించెను. 1679 లో ఇంగ్లండునకు తిరిగివచ్చి, ఆక్స్‌ఫర్డ్‌లో నివాస మేర్పరచుకొనెను. కాని పౌర సంక్షోభములో నిరుకుకొనిన షాఫ్ట్స్‌బరీ ప్రభువుతోడి ఆయన సాహచర్యము లాక్ తీవ్రవాదిగా అనుమానింప బడుటకు కారణ మాయెను. 1682 లో షాఫ్ట్స్‌బరీ హాలెండునకు పారిపోయి మృతినందుటతో తాను గూడ హాలెండునకు పోవుటయే వివేక మని లాక్ గ్రహించెను. 1689 లో విలియమ్, మేరీ రాజదంపతులు సింహాసనము నధిష్ఠించు వరకు ఆయన ఇంగ్లండునకు తిరిగి రాలేదు. సర్ ఫ్రాన్సిస్ మషామ్‌తో ఓట్స్ వద్ద నివసించెను. అచ్చట 1704 లో ఆయన మృతి చెందువరకును ప్రశాంతముగా జీవించెను.

ఆయనకు, ఆయన మిత్రులకు మధ్య నైతిక, మత సమస్యల విషయమై వివాదము చెలరేగినప్పుడు వారి మధ్య త్వరగా అంగీకార మేర్పడలేదని లాక్‌న కేర్పడిన భావము "జ్ఞానము యొక్క ఉత్పత్తి, నిశ్చయత్వము, పరిమితి" అను విషయముల పరిశీలన కీతని ప్రేరేపించెను. ఇట్టి యోజననే ఆయన "మానవ బోధను గురించిన వ్యాసము" (An Essay Concerning Human Understanding) అను తన ప్రముఖ గ్రంథములో నిర్వహించెను.

మొదట శూన్య ఫలకమువలె నుండు మనస్సు అనుభవము నుండి తాను గ్రహించిన భావములను తనపై నుల్లేఖించుకొనును. భావ మన "మానవుడు ఆలోచించునపుడు ఆతని బోధకు విషయమగున దేదియో అదియే." ఏ భావము లైనను అంతర్భవములు కావు. ఏలన అవి అట్లైన యెడల సర్వజనులకు విదితము లై యుండవలెను. చివరకు శిశువులకు గూడ నవి తెలిసియుండవలెను. భావములు అంతర్భవము అను సిద్ధాంతముల నన్నింటిని, వానితో పాటు అన్ని అంతర్భూత తత్త్వములను, సత్యములను కూడ ఆయన నిరాకరించెను. ఏలన ఇవి అన్నియు సరళ మనోభావముల సంయోగముచే జనించినవే. మన మనస్సు భావము లన్నిటిని మూడు విధములుగ గ్రహించ గలదు. 1. ఇంద్రియముల ద్వారా (వీటిలో కొన్ని ఒకటికన్న ఎక్కువ ఇంద్రియములచే గ్రాహ్యము లగునవి కలవు). ఉదాహరణము: చలన మను విస్తృతిని చక్షురింద్రియముచే, త్వగింద్రియముచే గ్రహించవచ్చును. 2. అనుచింతనద్వారా. ఉదా: తెలిసికొనుట, సంశయించుట, ఆలోచించుట, సంకల్పించుట, తర్కించుట మొదలైన మానసిక క్రియలను గురించిన భావములను అనుచింతన వలన మన మనస్సు గ్రహించ గలదు. 3. ప్రత్యక్షానుచింతనల కలయిక ద్వారా. ఉదా: ఒక వస్తువు ఇంకొక దానిపై పనిచేసి దాని స్థానములో గాని, గుణములలో గాని మార్పు తెచ్చినట్లు మనము చూచినపుడు, లేదా మన సంకల్పము యొక్క కార్యకరణశక్తిని మనము గ్రహించినపుడు 'శక్తి' భావము మన కుదయించును.

జాన్ లాక్
(క్రీ. శ. 1632 - 1704)

ఘనత్వము, ఆకృతి, వర్ణము అను వానిని వస్తువుల యొక్క మనో నిరపేక్షము లగు గుణములుగా మనము సాధారణముగా వర్ణింతుము. అయితే మనస్సునకు ప్రత్యక్షములగు విషయములు ఎల్లప్పుడును భావములే నని మనము జ్ఞప్తియందుంచుకొనిన యెడల ఈ భావములలో నేవైన బాహ్యవస్తువుల గుణములైయున్నవా, లేదా ఆ వస్తువుల గుణములను పోలియున్నవా అను విషయమును మనము

నిశ్చయింపవలయును. ఇంద్రియముల ద్వారా గ్రహించబడిన భావముల సముదాయమునకు ఆలంబన మగు అధిష్ఠాన ద్రవ్య ముండవలెనని సాధారణముగా భావింపబడుచున్నది. అనగా ఈ భావములు యథార్థ గుణములే గాని, కేవల భావములు గావని ఊహింపబడుచున్నది. ఘనత్వము, విస్తృతి, ఆకృతి, చలనము అనునవి ద్రవ్యములోని ప్రతి కణమునకు చెందిన గుణము అని లాక్ గ్రహించెను. వీటినే ఆయన ప్రధానగుణము (primary qualities) లని యనెను. వర్ణము, ధ్వని, రుచి అని మనకు గల భావములకు సదృశమైనవి వస్తువులలో ఏవియును లేవు. కాని వాటికి అనుగుణముగా ద్రవ్యములో ఇంద్రియ గోచరములు గాని సూక్ష్మద్రవ్య భాగముల యొక్క నిర్మాణము, చలనము గలవు. వాటి వలననే వర్ణము, ధ్వని, రుచి అను భావములను మనలో కలుగజేయు శక్తి ద్రవ్యమునకు వచ్చినది. ఈ శక్తులకే ఆయన గౌణగుణము (secondary qualities) లని పేరిడెను.

ప్రధాన గుణములను గలిగిన భౌతిక ద్రవ్యముయొక్క గాని, భావములను గలిగిన మానసిక ద్రవ్యము యొక్క గాని స్వరూప మేమో మనము తెలిసికొనలేము. ప్రధాన గుణములకు భిన్నముగా ద్రవ్య స్వరూపమెట్టిదని మనము ప్రశ్నింప వచ్చును. ద్రవ్యము అవిజ్ఞాతమైనదనియు, అది మనలో భావములను కలుగజేయు శక్తి గల గుణముల కధిష్ఠాన మనియు చెప్పుట కంటె లాక్ మనకు ఈ విషయమై ఎక్కువగా విశదపరచ లేదు.

ఒక వస్తువు నింకొక దానితో పోల్చి చూచుట ద్వారా మనస్సు సంబంధభావములను గ్రహించును. సంబంధముల వలననే వస్తువులకు నామ రూప వ్యాకరణము సిద్ధించుచున్నది. కాని నిజమునకు వస్తువుల అస్తిత్వమునకు సంబంధములతో జోక్యము లేదు. ఉదాహరణమునకు ఒక మానవునకు అతని కుమారునితో సంబంధముండుట వలన అతడు తండ్రి యగుచున్నాడు. ఆతని కుమారుడు చనిపోయిన యెడల అతను తండ్రి కాకుండ పోవుచున్నాడు. కాని అప్పుడు కూడను అతని స్వరూపములో మార్పేమియు రాలేదు. శక్తిభావముతో సాహచర్యముగల అన్ని సంబంధములలోను ప్రధానమైనది కార్యకారణ సంబంధము. శక్తి అనగా ఒక వస్తువులో వికారమును కలుగజేయుటకు మరొక వస్తువులో వ్యక్త మగు ప్రభావము. అటులనే వికారము నందుకొను వస్తువునందు మార్పును స్వీకరించుటకు గల సమర్థత కూడ శక్తియే. ఏదైన నొక మార్పును మనము చూచినప్పుడు దానికి కారణ మగు ఏదో యొక శక్తిని మన మనస్సు కల్పించుకొనును. ఒక వస్తువు ఇంకొకదానిని కదలించుటను చూచినపుడు, దాని చలనము మన మనస్సులో భావముల నుత్పాదింప జేసినపుడు శక్తిభావము మన కేదో విధముగ తట్టును. కాని మనము ఏదైన ఆలోచనను ప్రారంభించుటకు గాని, ప్రారంభింపకుండుటకు గాని, మన శరీరభాగము నెద్దానినైన కదలించుటకుగాని మూలమగు శక్తి మనలోనే ఉన్నదని తెలిసికొనినప్పుడు మరింత విశదముగా శక్తిభావము మన కవగత మగును.

మనస్సు తన భావములను మాత్రమే తాను మననము చేయగలదు గనుక జ్ఞాన మన "మన భావముల సంబంధము, సంవాదము, విసంవాదము లేదా వ్యతిరేకత - వీటిని గురించిన ప్రత్యక్షానుభవమే తప్ప వేరొకటిగాదు." ఉదాహరణమునకు మన మనస్సు తెలుపును తెలు పనియే గాని, నలుపు గాదని, వర్తులము కాదని అపరోక్షముగా తెలిసికొనును. త్రిభుజభావమునకును, త్రిభుజములోని కోణముల మొత్తము రెండు సమకోణములకు సమాన మను భావమునకును సంబంధమును మన మనస్సు నిరూపించుచున్నది. అటులనే కొన్ని గుణములు నియతముగా సహవర్తులై యున్న వని అది ప్రత్యక్షముగా తెలిసికొను చున్నది.

వాస్తవాస్తిత్వమును గురించి మనకు గల జ్ఞాన మెట్టిది? మనము ఆలోచించునపుడును, లేదా మనోవికారమును చెందునపుడును అపరోక్షముగా మన అస్తిత్వమును మనము గ్రహింతుము. అయితే మనము ఆలోచించుచున్నాము; లేదా మనోవికారము చెందుచున్నాము అను భావముపై మన అస్తిత్వము ఆధారపడి యుండలేదు. భావములు భావములుగా వాస్తవికాస్తిత్వమును తెలుపవు. కావున ఈశ్వరుడు అత్యంత సత్యమైన తత్త్వ మను భావమునుంచి ఈశ్వరాస్తిత్వమును నిరూపించుటకు కొందరు దార్శనికులుపయోగించిన సత్తావాద యుక్తి (ontological argument)ని లాక్ నిరాకరించెను. మన అస్తిత్వమే ఈశ్వరాస్తిత్వమునకు నిరూపక మని లాక్ నమ్మకము. ఆరంభము గల ప్రతిదానికిని ఒక కారణ ముండవలెను గనుక మనము, ఆరంభము గలిగిన ఇతర వస్తువులు ఒక నిత్య కారణమును కలిగి యుండవలెను. అట్టి కారణము సర్వశక్తి మంతము, సర్వ వివేకవంతము అయి యుండవలెను. శూన్యమునుండి ఏదియును జనింపదు. ద్రవ్యమువంటి అచేతన పదార్థము చైతన్యమును, జ్ఞానమును ఉత్పన్నము చేయలేదు.

మన ఆత్మలు, ఈశ్వరుడు వినా తక్కిన భూతవస్తువుల జ్ఞానమును గురించిన కొన్ని ప్రశ్న లుదయించును. సరిగా చెప్పవలె ననిన, జ్ఞాన మన మన భావముల సంవాద, విసంవాదముల అనుభవమే అను నిర్వచనము ఇట్టి జ్ఞానమునకు సరిపోజాలదు. బాహ్యవస్తువులకు ప్రతికృతులుగనో,

సూచకములుగనో మన భావను లుండవలె నని ఈ జ్ఞాన నిర్వచనము కోరును. అయినను బాహ్యార్థముల "ఇంద్రియిక జ్ఞానము" మనకు గల దనియే లాక్ వాదించెను. ప్రత్యక్షముగా అగ్నిచే దహింపబడుటకును, అట్లు దహింపబడుచున్నా మను స్వప్నానుభవమునకును మధ్య గల భేదము మనలో అట్టి సంవేదనలను గలుగ జేయుటకు శక్తి గలిగిన యథార్థ బాహ్యకారణము గల దని రుజువు చేయుటకు చాలును.

ఒకే వస్తువునుండి వివిధ ఇంద్రియములద్వారా ఏక కాలమున మనకు కలుగు భావముల సముదాయము ప్రకృతిలో దాని యథాత్వమును నిర్ణయించును. ఈ భావములను ఎట్లు వర్గీకరించుచున్నామో దానినిబట్టి వస్తువులకు నామధేయము లిచ్చెదము. మనము ఏ స్వరూపమునకు స్వర్ణ మను నామధేయ మిచ్చితిమో అట్టి స్వరూపము వర్ణము, తన్యత (ductility), భారము మొదలగు స్వర్ణ గుణములే. అయితే మనలో ఇట్టి భావములను కలుగజేయు బాహ్య వస్తువుల ఆంతర నిర్మాణమే వాటి స్వరూప మని మనము బోధపరచుకొనినయెడల వాటి స్వరూపమును గాని, లేదా అవి మనలో భావముల నెట్లు కలుగ జేయుచున్నవో అని గాని మనకు తెలియ దని అంగీకరింపవలసి యుండును. ద్రవ్యముల వాస్తవిక నిర్మాణము గాని, లేదా వాటినుంచి భావము లెట్లు ఉత్పన్న మగునో అని గాని తెలిసికొన గలిగిన యెడల స్వర్ణ మను ద్రవ్యము ఎట్టి గుణములను కలిగి యుండునో అనుభవము లేకుండగనే మనము తెలిసికొన గలము. అయినప్పటికిని, మన భావములందు గల పరస్పర సంవాదమే వస్తు తత్త్వముయొక్క జ్ఞానమును మనకు అందజేయు నని లాక్ అభిప్రాయము. అనగా గుణములు ప్రకృతిలో స్వతంత్ర అస్తిత్వము కలిగి యుండగలవు. అనగా గుణములు ఏ ద్రవ్యములో నున్నవో అట్టి ద్రవ్యము విషయమై మన ఇంద్రియములు మనకు అందజేయు వాస్తవికానుభవముల వలన మనకు వస్తువుయొక్క యథార్థ జ్ఞానము లభించును.

అంతేగాక, మన అనేకము లయిన సరళ భావములు వస్తువుల వాస్తవ స్వభావమునకు సదృశములు కాకపోయినప్పటికిని అవి మానసిక ప్రయోజనమునకు, వస్తువులలోని శక్తులకు అనుగుణముగా నుండిన చాలును.

మనకు గల వస్తు యథార్థ జ్ఞానములోని ఇట్టి పరిమితత లాక్ సిద్ధాంతములోని బలహీనతను వెల్లడించుచున్నది. మన భావములను మనము అతిక్రమించ లేనియెడల, భావముల మధ్య సంబంధములను గురించి గాక, భావములకు భిన్నమైనది, భావములు సూచించునది అయిన ఒకానొక దానిని గురించి మనకు జ్ఞానము గలదనుట సంశయాస్పదమే యగును. మరియు వస్తువులలో వాస్తవముగా లాక్ కల వనెడి ప్రధాన గుణములకును, ఏ గుణముల భావములకు బాహ్య వస్తువులందు దేనితోను పోలిక లేదో అట్టి గౌణ గుణములకును మధ్య లాక్ చూపిన విభేదము సమర్థనీయము కాదు. తరువాతి విమర్శకుడైన జార్జ్ బెర్క్లీ ఇట్టి లోపమునే అదనుగా గొని ద్రవ్య భావ తంత్రము గాని ఒకానొక భావ వాదమును సమర్థించుటకై 'మనస్సు, ద్రవ్యము' అను ద్వైతమును, బాహ్యార్థానుమేయ జ్ఞాన వాదము (ఇది లాక్ జ్ఞాన సిద్ధాంతమునకు తరువాత వచ్చిన పేరు) ను తిరస్కరించెను.

లాక్ జ్ఞాన సిద్ధాంతము వలననే ఆయనకు కీర్తి వచ్చినను, నిస్సంశయముగ నైతిక సూత్రములకు, రాజనీతికి, మతమునకు తన సిద్ధాంతము నన్వయించుటకొరకే, ఆయన జ్ఞానముయొక్క పరిమితి, ప్రామాణ్యములను పరిశీలించుటకు పూనుకొనెను. నైతిక సూత్రములకు తార్కికాధారమును కల్పింపవచ్చు నని ఆయన భావించెను. కాని ఈ యూహను ఆయన వివరముగా కొనసాగించ లేదు. అయితే ఆయన అనేక గ్రంథములద్వారా (వీటిలో అతి ముఖ్యమైనది పౌర ప్రభుత్వముయొక్క వాస్తవిక మౌలిక పరిమితి, ప్రయోజనములను గురించిన వ్యాసము) రాజనీతి సిద్ధాంతమునకు దోహద మొనర్చెను.

ప్రతి మానవుడును తోటి మానవులతో మెలగుటలో సమ్యగ్ బుద్ధి, అంతరాత్మ కనుగొనగలిగిన ప్రకృతి నియమముల ననుసరించి వర్తించినయెడల అందరు మానవులను తనకు సమానులుగా పరిగణించి, తనయొక్కయు, ఇతరులయు ప్రాణములను, స్వాతంత్ర్యమును, ఆస్తులను కాపాడుటకును, ఇట్టి నియమములను అతిక్రమించు నేరస్తుని శిక్షించుటకును తనకు గల శక్తిని ఉపయోగించుటకు స్వేచ్ఛను గలిగి యుండును. స్వలాభములు, స్వార్థములగు విషయములలో మానవుడు తనను గురించియే తాను ఋజువైన నిర్ణయములకు రాలేకపోవుటయే కాక, తన సమ్యగ్ బుద్ధినుండి దూరము కావచ్చును. అందువలననే ప్రభుత్వములు స్థాపింప బడినవి. తాము అనుభవించు తమ వ్యక్తి స్వత్వములను వదలుకొని స్వాంగీకారముతో ప్రభుత్వ వ్యవస్థ స్థాపించిన నిష్పాక్షికాధికారమునకు అర్పించెదరు. హాబ్స్‌వలె గాక, లాక్ సర్వ మానవుల స్వాభావిక స్వత్వములను కాపాడుటయే ప్రయోజనముగా గల న్యాయయుత ప్రభుత్వముతో అసంగత మగు కేవల నిరంకుశాధికారమును ప్రతిఘటించెను. కావున శాసనాధికారము స్వైరశాసనము ద్వారా గాక, సర్వ సామాన్యమైన

పురుషమతిపై ఆధారపడిన చట్టముల ద్వారా నెరపవలె నని ఆయన అభిప్రాయము. స్వతంత్ర రాజ్య సంవిధానమును సమర్థించువారిలో లాక్ అగ్రగణ్యుడు. తనయందు నిక్షేపింపబడిన విశ్వాసమునకు వ్యతిరేకముగా ప్రవర్తించు ప్రభుత్వమును మార్చుటకు, లేదా తొలగించుటకు ప్రజలకే సర్వాధికారము గలదు.

లాక్ రాజకీయములలోనే గాక, మతములో కూడ ఉదార వాదము (liberalism)ను సమర్థించెను. ఎవరి అస్తిత్వమును నిరూపించగలమో, అట్టి ఈశ్వరుడు వంచకుడు కాజాలడు. కావున ఈశ్వరుడు ఆవిష్కరించిన దెల్ల నిశ్చయముగా సత్యమే యగును. అయితే దీని అర్థము శ్రద్ధ కొరకై తర్కమును విడనాడవలె నని కాదు. ఏలన అభిప్రాయ గర్భితమైన శ్రుతి ఏదియైనను ఈశ్వరుని నుండియే వచ్చిన దనియు, మనము దానిని సరిగా వ్యాఖ్యానించితిమనియు నిశ్చయముగా తెలిసికొనుట హేతువాదము ద్వారానే జరుగును. క్రైస్తవ సిద్ధాంతములోని అన్ని భాగములును మోక్షమునకు ఆవశ్యకములు గావు. లాక్ ఆయన కాలములోని మత వైరుధ్యములను ఉపశమింప చేయు నుద్దేశముతో పౌర అధికారములను చేజిక్కించుకొననంత వరకు క్రైస్తవ మత సంస్థయెడల ప్రజలు సహనమునే కలిగియుండవలె నని వాదించెను. ఈశ్వరారాధన కొరకై స్వచ్ఛంద సమాజముగా స్థాపించబడిన మత సంస్థ యొక్క ప్రయోజనములు ప్రభుత్వ ప్రయోజనములకు భిన్నమైనవి. ప్రాణము, స్వాతంత్ర్యము, ఆస్తి వంటి పౌర హక్కులను కాపాడు సమాజముగా లాక్ ప్రభుత్వమును నిర్వచించెను.

ఒక ముఖ్యమైన విషయములో మాత్రము లాక్ ఆయన చెప్పిన మత విశ్వాసము నాధారముగా గొని పౌరస్వత్వములను నిరసించరా దను నియమమునకు అపవాదమును కల్పించెను. అది నాస్తికవాదమును గురించినది. ఏలన ఈశ్వరాస్తిత్వమును నిరాకరించువాడు, సంఘైక్యము వేటిపై ఆధారపడునో అట్టి నియమములను, ప్రమాణములను పాటించు నని మన మాశింపరాదు. అందువలన నైతిక రాజకీయ ధర్మమునకు ప్రత్యేక మత విశ్వాసము అవసరము కాకున్నను, స్వధర్మమును నిర్వర్తించుటకు ఈశ్వరునిలో నమ్మకము ఆవశ్యక మని లాక్ భావించెను. రామ్‌స్వర్జర్.

లాగాస్ (Logos) : ప్రాచీన దర్శన శాస్త్రములోను, ఈశ్వర మీమాంసలోను సాధారణముగా అగుపించు పదము. ప్రపంచ సంఘటనకు మూలమైన హేతుక్రమమును ఈ పదము సూచించును. భారతీయ, ఈజిప్షియన్, పెర్షియన్ చింతనా వ్యవస్థలలో ఈ భావము అనేక ప్రకారములలో కన్పించును. కాని ఇది ప్రధానముగా గ్రీకు, హీబ్రూ దర్శనములలోనే విస్తరింపబడినది. ఈ భావ పరిణామమును ఈ క్రింది దశలుగా విభజింపవచ్చును.

గ్రీకుల లాగాస్ : ప్రపంచమును ఒక క్రమబద్ధమైన పూర్ణముగా పరిగణించిన గ్రీకు చింతనలో ప్రపంచమును కార్యముగాను, ప్రపంచమును పరిపాలించు తత్త్వమును కారణముగాను భావించుట సహజముగా నుండెను. ఈ భావము భౌతిక కల్పనా క్షేత్రములలో నుద్భవించి, నీతిశాస్త్ర, ఈశ్వరమీమాంసా క్షేత్రములలోనికి విస్తరించి, కనీసము మూడు స్పష్టమైన దశలలో అభివృద్ధి చెందినది. ఈ మూడు దశలకు ప్రతినిధులైన దార్శనికులు హెరక్లైటస్, స్టోయిక్కులు, ఫైలో.

భౌతికమగు దేనినైనను లాగాస్ ద్వారా తప్ప గ్రహింప వీలు లేదని హెరక్లైటస్ వాదము. అయితే లాగాస్ అతిభౌతిక మని ఆయన భావింపలేదు. లాగాస్ ప్రపంచమున కతీతముగనో, లేదా దానికి పూర్వభావిగనో ఉండక, ప్రపంచమునుండి పృథక్కరింప వీలులేని ప్రపంచాంతర్హిత తత్త్వముగా నున్నది. మానవాత్మ దాని అంశ. ప్రపంచ నియమము వలె వస్తునిష్ఠముగానుండి లాగాస్ వస్తుగతికి ఒక క్రమమును, నియతిని ఇచ్చి ప్రపంచ వ్యవస్థను హేతుబద్ధముగా జేయును.

స్టోయిక్కుల దర్శనములో లాగాస్ ప్రధానాంశము. ప్రపంచమును గురించిన ప్రయోజన వాద దృక్పథము గల స్టోయిక్కులు ప్రపంచమందు వ్యాప్తమైయుండి, దానిని నియంత్రించు ఒక కార్యకరమగు తత్త్వము గల దని చెప్పిరి. ఫైలో భావములో లాగాస్ అనునది ఆత్మావిష్కరణోద్యుక్తమైన ఈశ్వరుని దివ్యశక్తి.

క్రైస్తవ దర్శన తత్త్వత్రయము (Trinity)లో లాగాస్ రెండవ తత్త్వ మైనది. ఏసుక్రీస్తు యొక్క సృష్టి, ప్రకాశ, విమోచనములను మూడు కార్యములతో తాదాత్మ్యమును పొందించబడినది లాగాస్.

ప్లోటినస్ సిద్ధాంతములో లాగాస్ ప్రధాన స్థానము నాక్రమించినది. నామరూప వ్యాకరణమును గావించు చైతన్యము యొక్క రూపమే ఇది. కె. రా. కృ.

లాట్జె, రుడాల్ఫ్ హెర్మన్ (Lotze, Rudolph Herman 1817-1881): జర్మను దార్శనికుడు, శరీరశాస్త్రజ్ఞుడు. ప్రకృతిలోని యాంత్రిక స్వభావమును తరచి చూచిన యెడల ఆ యాంత్రిక భావము అవశ్యముగ సత్తలోని భావనాత్మక తత్త్వమును సూచించునదే అయి ఉండునని నిరూపించుట చాల సులభ మని ఈయన అభిప్రాయము. కె. రా. కృ.

లామా మతము : టిబెట్, మంగోలియా ప్రజలలో బౌద్ధ మతము గైకొనిన రూపము. ఈ పేరు టిబెట్ భాషలో 'లామా' (ఆధ్యాత్మికగురువు) నుండి వచ్చినది. పూర్వము ఈ పేరు సన్యాసుల క్రమములోని ఉన్నత స్థానములోనుండు సన్యాసుల కీయబడెడిది. ఈ మతమునకు గల విశిష్ట లక్షణము సిద్ధాంతములలోని ప్రాథమిక మార్పుల వలనగాక, ప్రధానముగా రాజకీయ కారణముల వలన వచ్చినది. ఈ మతము అధికారి భేద క్రమము గల ఒక సంఘముగా అభివృద్ధి చెందినది. కాలక్రమేణ ఈ సంఘాధిపతికి ప్రజాధిపత్యము కూడ సంక్రమించెను. దైవజ్ఞ విద్య, ఇంద్రజాలికమువంటి వాటికి ఈ మతములో ప్రధాన స్థానముండుటకు కారణము టిబెట్ దేశములోని 'బోన్' అను మతము యొక్క ప్రభావము ఈ మతముపై నుండుటయే.

ఈ మత పరిణామములోని వివిధ దశలు ఈ క్రింది విధముగా నున్నవి: క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దములో టిబెట్‌లో బౌద్ధ మతము యొక్క ఆధికారిక ప్రవేశనము, 10 వ శతాబ్దములో దాని పునః ప్రకాశనము, 14 వ శతాబ్దములో సాంగ్ - ఖ - ప యొక్క నాయకత్వము క్రింద సంస్కరణము, తరువాత ప్రజా పరిపాలనాధికార గ్రహణము. సాంగ్ - ఖ - ప అను నతడే సన్యాస శిక్షణను పునస్థాపించెను. ఈ క్రొత్త సంప్రదాయములోని మొదటి మఠము లాసాకు దగ్గరగా స్థాపింపబడెను.

దలై - లామా (వివేక సాగరము): తరువాతి శతాబ్దములలో ఈ నూతన మతము తన స్థానమును బలపరచుకొనినది. దలై- లామా అను బిరుదమును మొదటిసారిగా వహించినవాడు ఈ మతాధిపతులలో మూడవవాడు. రెండవసారి మంగోలులను బౌద్ధమతములోనికి మార్చిన ఘనత ఈయన కీయబడినది. నేటి రాజ్యాంగమును స్థాపించిన 5 వ దలై- లామా దలైలామా లందరిలోను గొప్పవాడు. ఆయన సమర్థుడు; అయితే నిరంకుశుడైన రాజనీతి నిపుణుడు.

తాషి-లామా : దీనికి టిబెట్ భాషలో 'పన్-చెన్-లిన్-పో-ఛి' లేదా 'మహారత్న విద్వాంసుడు' అని అర్థము. ఆయన రాజ్యాధికారము ఒకే రాష్ట్రమునకు పరిమితము. ఈ లామాల అనుక్రమము బౌద్ధుల అవతార సిద్ధాంతముపై ఆధారపడియున్నది. మహాబోధిసత్త్వుని, లేదా అవలోకితేశ్వరుని అవతారమే టిబెటన్ల పూర్వ పురుషుడైన దలై - లామా. తాషి - లామా అమితాభుని అవతారము. ఈ యిద్దరిలో ఏ ఒకరైనను మృతి చెందినపుడు ఆ క్షణమున జనించిన శిశువులలో ఎవరు లామా అవతారమో రెండవ లామా నిశ్చయింపవలెను. కె. రా. కృ.

లావో - ట్జు (Lao-Tzu): చైనీయ దార్శనికుడు. టావో మతమును స్థాపించిన దతడేనని సంప్రదాయము చెప్పుచున్నది. ఈయన వ్రాసిన దని చెప్పబడు 'టావో - టె - కింగ్' (హేతు, ధర్మములను గురించిన బృహద్గ్రంథము) వాస్తవమున ఆయన వ్రాసినది కాకపోయినను, ఆయన బోధనలను, కల్పనలను తెలియపరచుచున్నది. చైనా భాషలో లావో- ట్జు అనిన 'పురాతన దార్శనికుడు' అని అర్థము. జి. మాచ్యన్ (క్రీ. పూ. 100 ప్రాంతమున) దృష్టిలో ఈయన క్రీ.పూ. 604 లో జన్మించెను. హోనాన్ రాష్ట్రములోని 'చౌ' రాజాస్థానములో ఆయన గ్రంథాలయ సంరక్షకుడుగనో, చరిత్ర రచయితగనో ఉండెను. ఆయన కన్ఫ్యూషియస్‌కు సమకాలీను డని రుజువు పరచబడినది. లావో-ట్జు ధర్మము ('టౌ')ను సాధించెను. రాజవంశము క్షీణించుటను చూచి ఆయన రాజ్యము వదలి దూర ప్రదేశములకు వెడలి పోయెను. ఆయన ఎచ్చట మరణించెనో తెలియదు.

లావో - ట్జు
(క్రీ. పూ. 604)

టౌ వివరణము : 'టౌ' అన నేమియో నిర్దేశించుట కష్టము. దీనిని ధర్మ మనవచ్చును. టౌ కు మూడు అర్థములు సూచింపబడినవి: మార్గము, హేతువు, శబ్దము.

టౌ మొదట మార్గమునకు సూచకముగా నుండెను. ఆలంకారికముగా అది పద్ధతి, సాధనము అను అర్థములలో ఉపయోగింప బడెను. లావో - ట్జు దృష్టిలో టౌ సహజత్వమును, స్వార్థ ప్రయోజన రహితమైన నిష్కామ కర్మను (దీనినే నిష్క్రియ అని కూడ అనవచ్చును) సూచించును. కార్య నిర్వహణమే కార్యఫలము. భౌతిక ప్రపంచములో టౌ కనబడును. ప్రపంచము ప్రయత్న, నిర్వేద రహితముగా పరిణమించుచునే యుండవలెను. ఈ పరిణామ మార్గమే టౌ. లావో-ట్జుకు మూడు అభిమాన పాత్రములైన ధర్మములు గలవు. అవి దయ, నిరాడంబరత, నిరహంకారము.

దివ్య పరిపాలకు డొక డున్నా డని లావో-ట్జు అస్పష్టముగా అంగీకరించును. అయితే అట్టి ఈశ్వరుడు కూడ టౌ సహాయముతోనే జీవించును. దాని నుండియే ఆయన ఉద్భవించెను. కె. రా. కృ.

లూదర్, మార్టిన్ (1483 - 1546): జర్మన్ మత సంస్కర్త. క్రైస్తవ మతములోని ప్రొటెస్టెంటు మతస్థాపకుడు. బైబిలును అనువదించుటయే గాక, దానికి వ్యాఖ్యానమును గూడ వ్రాసినాడు. జననము సాగ్జనీలోని ఎయిక్ బెన్‌లో. ఎర్ఫర్ట్ (Erfurt) విశ్వ విద్యాలయములో విద్య నభ్యసించెను. 1505 లో ఆగస్టీనియన్ మఠమును ప్రవేశించెను. 1507 లో మతాచార్యు డయ్యెను. 1508 లో విట్టెన్‌బర్గ్ విశ్వవిద్యాలయములో దర్శనశాస్త్రాచార్యు డయ్యెను. 1510లో మత కార్యార్థమై రోమ్ నగరమునకు పోయి, అచ్చటి మతవ్యతిరేక ధోరణులను, పోప్ సభలోని అవినీతిని చూచి ఖిన్ను డయ్యెను. చర్చి పాప పరిహార పత్రముల నమ్ము దురాచారమునకు వ్యతిరేకముగ ప్రచారము చేసెను. 1517 లో విట్టెన్‌బర్గ్ కోట ద్వారము పైన తన ప్రముఖమైన 95 వాక్యములను వ్రాయించెను. సాంప్రదాయిక మతము నుండి వెలివేయబడెను. 1520 లో చర్చి అధికారపత్రమును విట్టెన్‌బర్గ్‌లో విద్యార్థుల ముందు తగుల పెట్టెను. రోమన్ కేథొలిక్ చర్చి నుండి వేరుపడి, ప్రొటెస్టెంట్ మతమును స్థాపించి, శ్రుతుల అధికారమును, పాపమును పరిహరించుటకు ప్రాయశ్చిత్తము ఆవశ్యక మనియు, లాటిన్ భాషయందు గాక దేశభాష అందు ప్రార్థనలను జరుపవలె ననియు, యూఖారిస్టన్ విందులో క్రైస్తు వాస్తవముగ నున్నాడనియు బోధించెను. జె. నా. మూర్తి.

లూదర్, మార్టిన్
(క్రీ. శ. 1483 - 1546)

లూసిపస్ (Leucippus) (క్రీ. పూ. 450 సం॥ర ప్రాంతమున): మైలీటస్ (ఈలియా) లో జన్మించెను. పరమాణు సిద్ధాంతమును మొదటిసారిగా ప్రతిపాదించినవాడు. జీనో, ఎంపిడోక్లీజ్, అనాగ్జగొరాస్‌ల సమకాలికుడు. అరిస్టాటిల్ పరమాణు సిద్ధాంతమును కనుగొనిన ఘనతను ఈతనికి ఇచ్చెను. ఈతని పరమాణు సిద్ధాంతమును తరువాత డెమాక్రిటస్ అభివృద్ధి పరచెను. కె. రా. కృ.

లెనిన్, వ్లాడిమిర్ ఇల్యిష్ ఉల్యనోవ్ (1870 - 1924): రష్యన్ విప్లవ నాయకుడు; రచయిత. 1917నాటి రష్యన్ విప్లవమునకు ప్రధాననేత. 1917 నుండి 1924 వరకు రష్యా ప్రభుత్వాధిపత్యమును వహించెను. మార్క్సువాదము నభ్యసించి దానిని రష్యా రాజకీయ, ఆర్థికాభివృద్ధికి అన్వయించుటలో తన జీవితమును వెచ్చించెను. మార్క్సు, ఏంగెల్సుల తరువాత ద్వంద్వ తర్క భౌతిక వాదము (dialectical materialism)ను వివరించిన వారిలో ముఖ్యుడు. 1909 లో 'భౌతిక వాదము, అనుభవిక విమర్శ' (Materialism and Emperico - Criticism) అను ఉద్గ్రంథమును రచించెను. కె. రా. కృ.

లెవీ - బ్రూల్, లూసియన్ (Levy - Bruhl, Lucien) (1857 - 1939): ఫ్రెంచి దార్శనికుడు. పారిస్‌నందు జననము. 1899 నుండి సోర్‌బాన్ విశ్వవిద్యాలయములో దర్శన శాస్త్రాచార్యుడుగ నుండెను. 'ఫ్రాన్సు దేశపు ఆధునిక దర్శనశాస్త్ర చరిత్ర' (English edition-1899) వంటి ప్రధాన గ్రంథములను రచించెను. కె. రా. కృ.

లెస్సింగ్, గాట్‌హోల్డ్ యేఫ్రాయిమ్ (Lessing, Gotthold Ephraim) (1729 - 1781): జర్మను విమర్శకుడు; నాటక రచయిత. క్రైస్తవమత పురాతన చరిత్రను పరిశోధించెను. స్పినోజా దర్శనమును ఆయన సమకాలీను లెవరును అర్థము చేసికొనలేనంత గాఢముగా శోధించెను. దేవవాద దృక్పథములో ఒక గ్రంథమును వ్రాసి సాంప్రదాయిక ఈశ్వర మీమాంసకులలో సంచలనము కలిగించెను. కె. రా. కృ.

లైబ్నిట్స్ (Liebnitz) (1646-1716): జీవిత వివరములు: గాట్‌ఫ్రీడ్ విల్‌హెల్మ్ లైబ్నిట్స్ 1646 లో లైప్జిగ్ నగరములో జన్మించెను. లైప్జిగ్ విశ్వకళాశాలలో నీతి దర్శనాచార్యుడుగా పనిచేయుచుండిన ఈతని తండ్రి ఈతని చిన్నతనమునందే మరణించెను. ఈతడు బడికి వెళ్ళి చదువుకొనుచుండు రోజులలోనే తర్క, గణిత శాస్త్రములందు మంచి అభినివేశమును కనపరచెను. ఈతడు చిన్నతనమునందే పదార్థ సిద్ధాంతముచే నాకర్షించబడుట తర్క శాస్త్రమందు, దర్శన శాస్త్రమం దీతని కుండెడు ఆసక్తికి తార్కాణము. విద్యార్థి దశలో నీతడు చూపిన ప్రతిభ విద్య ముగియగనే ఇతనికి ఆచార్య పదవీ లాభమునకు కారణమైనది. కాని ఆతని కుతూహలము అపరిమితమగుటచే కేవల మొక విద్యాసంస్థకే తన ప్రవృత్తిని పరిమిత మొనర్చుటకు ఆత డిష్టపడలేదు. మైన్ట్స్ నగర పాలిక వద్ద ఉద్యోగములో నుండి ఈజిప్టు దేశముపై జైత్రయాత్రను సాగించుటకై 14 వ లూయీని ప్రోత్సహించెను. కాని ఏమియు జరుగలేదు. నెపోలియన్ ఈ యోజన నెరింగి దాని వలన ఉపకారము పొందినా డని అందురు.

లైబ్నిట్స్ విస్తారముగ దేశమును పర్యటించి, మాలెబ్రాంష్, ఆర్నాల్డ్, హైగెన్స్ ప్రభృతుల సందర్శించెను.

స్పినోజాను కూడ కలిసికొని వివాదాస్పదమైన కొన్ని దార్శనిక విషయముల నాతనితో చర్చించెను. స్పినోజా విషయమై తన కుండిన స్నేహభావము నాతడు తరువాత నిరాకరించుట ఆతని జీవిత పథమం దొక గర్హణీయ ఘట్టము.

మైన్ట్స్ ప్రభువు చనిపోయిన తరువాత బ్రన్స్విక్ ప్రభువు లైబ్నిట్స్నకు హానోవర్ నగరమందు గ్రంథాలయ పర్యవేక్షక పదవిని ఒసంగెను. ఇచ్చట నతడు బ్రన్స్విక్ వంశ చరిత్ర వ్రాయుటలో వ్యాపృతుడై యుండెను. ఈతని చివరి రోజులు దుఃఖమయములుగా పర్యవసించినవి. ఈతడు తన ప్రభువు ప్రసాదమును కోలుపోయెను. హానోవర్ ప్రభువగు జార్జి రాజ్య నిర్వాహక సభ జర్మనీనుండి ఇంగ్లండునకు మార్చబడినపుడు కూడ ఇతనిని ప్రభువు ఇంగ్లండునకు తీసుకొని వెళ్ళలేదు. అల్పబుద్ధి, నాస్తికుడు అను అపకీర్తి ఆయనకు ప్రాప్తించినది. మరణించిన తరువాత దేశమున కలంకారమగు వానికి తగురీతిని గాక ధూర్తునికి చేయు అంత్యక్రియలతో నీతడు సమాధి చేయబడెను. తరువాత ప్రజ ఈ నిర్ణయమును మార్చుకొనినది.

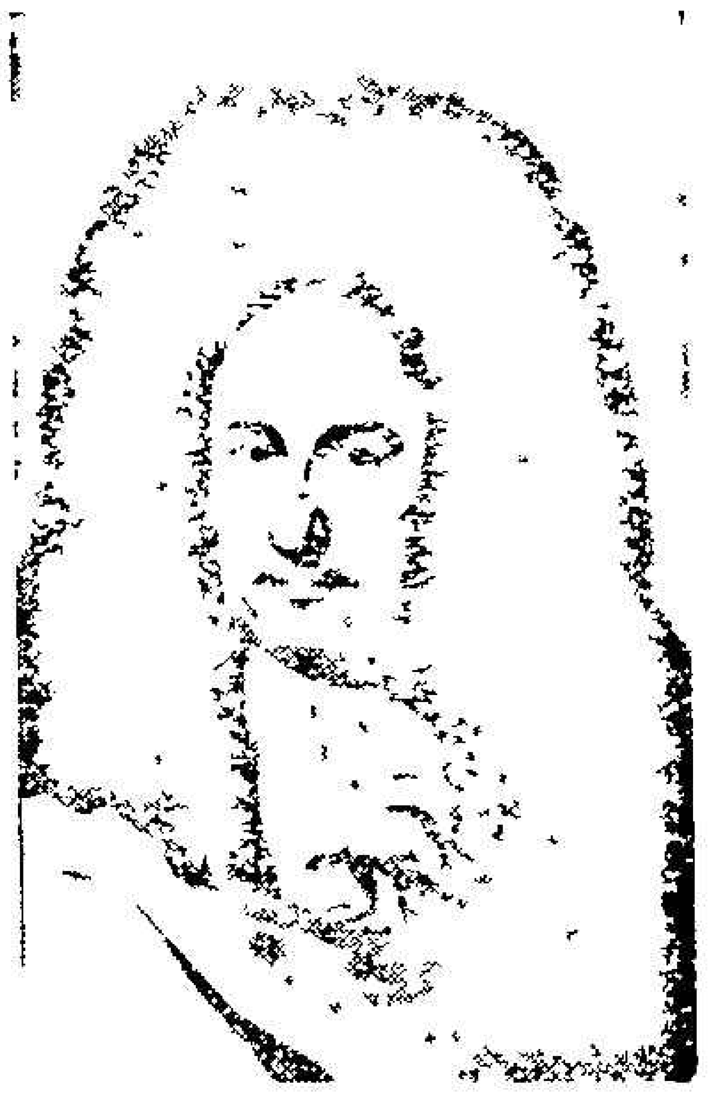
లైబ్నిట్స్ (1646 - 1716)

లైబ్నిట్స్ బుద్ధి వివిధ దర్శనముల ఏకీభావ సంగ్రహణమందు పక్షపాతము గలది. వేరు వేరు విజ్ఞానముల కేకీభావమును కల్పించుటకై ఇతడు మిక్కిలి పాటుపడెను. కాని ఆతని దృష్టిలో విజ్ఞానైకీకరణము అనగా తక్కిన దార్శనికు లాలోచించునట్లు భౌతిక ధర్మాభిధాన వాదము* (physicalism) కాదు. ప్రొటెస్టెంట్లు, కేథొలిక్కుల మధ్య మత సామరస్య ముండవలెనని ఆతడు హెచ్చరించెను. చైనీయ సంస్కృతిని మెచ్చుకొనిన కొద్దిమందిలో నీత డొకడు. ఈతడు యూనెస్కోకు ఆదర్శ దర్శకుడుగా నాచరించుటకు తగినవాడని ఫిలిప్ వైనర్ ఈతనిని ప్రశంసించెను. విజ్ఞాన శాస్త్రమందు, ముఖ్యముగా నీతిశాస్త్రములో నిరర్థక వాదములతో కాలక్షేపము చేయ నవసరము లేకుండ "రండి, వివాదముల మాని లెక్కలలోనికి దిగుదము" అని చెప్ప వీలిచ్చునట్లు విజ్ఞాన సమర్పణకు సర్వసామాన్య భాష నొకదానిని సృజించుటకై లైబ్నిట్స్ కలలు గనుచుండెను.

కలన గణిత (calculus) ఆవిష్కారకుడని న్యూటన్‌తో కూడ ఈతనికి సమానమైన పేరు వచ్చినది. కాని ఇచ్చట ఎవరు ముందు దీని నావిష్కరించిరి యను విషయమై వెడలిన వివాదము కడు శోచనీయము. లైబ్నిట్స్ వాడుక చేసిన సాంకేతిక పద్ధతి న్యూటన్ దానికన్న విశదతర మను విషయము నిర్వివాదము.

లైబ్నిట్స్ యొక్క దార్శనికపద్ధతి-ద్రవ్యభావము: లైబ్నిట్స్ రెండు భిన్న దార్శనిక పద్ధతుల నవలంబించెనని, అందొకటి అధికారుల కొరకైన గూఢ పద్ధతి, రెండవది రాజుల, రాణుల, సామాన్యజనుల బోధార్థము నిర్మించబడినది" యని లైబ్నిట్స్ దార్శనిక పద్ధతిని గురించి రసెల్ గావించిన దోషారోపణ గుర్తించవలసిన విషయము. గూఢపద్ధతిలో తార్కిక సత్యమందు, భూతార్థముల గురించిన సత్యమందు అనతిక్రమణీయ ఆవశ్యకత కలదని లైబ్నిట్స్ ప్రతిపాదించెను. సామాన్య జనుల కుద్దిష్టమైన పద్ధతిలో సుసంగతత్వమును త్యజించి మానవ జీవితమందు సంకల్పమునకు స్వేచ్ఛ కలదని యతడు నిరూపింపచూచెను.

కాని లైబ్నిట్స్ జీవితమును జాగరూకతతో పరీక్షించిన యెడల డేకార్టువలె ఇతను కూడ ఆధునిక విజ్ఞానముచే నావిష్కృతములైన భూతార్థములతో క్రైస్తవ మతాశయములను సమన్వయించుటయందు ఆసక్తి కనపరచినట్లు తెలియనగును.

ఒక భౌతిక ద్రవ్యము నాధారము చేసికొని వాస్తవికమగు ఏకత్వసూత్రమును కనుగొన జూచుట సాధ్యము కాదను ప్రతిపాదనతో లైబ్నిట్స్ తన దర్శనమును ప్రారంభించెను. "అరిస్టాటిల్ వశమునుండి నన్ను నేను విడుదల చేసికొనిన వెంటనే డెమోక్రిటస్ పరమాణువాదము ప్రతిపాదించిన శూన్యము, పరమాణువులు అను భావముల అంగీకరించితిని. ఏలన ఆ దృక్పథము నా ఊహకు చాల అనుకూలముగ నుండెను. అరిస్టాటిల్ యాజమాన్యమునుండి తప్పించుకొనినను భౌతిక ద్రవ్యమందే ఏకత్వసూత్రముల నన్వేషించుట యసాధ్య మని నేనెరింగితిని. ఏలన అది అనంత సంఖ్యాకములగు అవయవముల సంఘాత మగుటచే భౌతికద్రవ్యము కేవల చేష్టారహిత జడ పదార్థము. నిజముగ సంఘాతము యొక్క సత్త అనన్యాధీన సత్తాకములగు దాని ఘటకాంశముల (elements) సత్తపై ఆధారపడియుండును. ఈ అంశములు గణిత శాస్త్రీయ బిందువులకన్న భిన్నములైనవి. ఇవి

* విజ్ఞాన బోధక భాషలో వర్ణన పరమగు ప్రతిపదమును ఏదో యొక వస్తువుయొక్క ప్రత్యవేక్షణీయ ధర్మమును చెప్పునదియే యను వాదమునకు భౌతిక ధర్మాభిధానవాద మని పేరు.

పరిచ్ఛిన్నములై యుండుటచే అవిరతకము యొక్క ఘటకములుగా నుండతగవు. అందువలన వాస్తవికమగు ఘటకములను కనుగొనుటకై వాస్తవికములు, చైతన్య యుతములు అగు బిందువుల అస్తిత్వమును నేనంగీకరించ వలసివచ్చినది." అనగా భౌతికద్రవ్య పరమాణు భావము పురుషమతి విరుద్ధ మని లైబ్నిట్స్ అభిప్రాయము. గణిత శాస్త్రీయబిందువు సత్యమైనను వాస్తవికము కాదు. అతి భౌతిక శాస్త్రీయబిందువునకే సత్యత్వ, వాస్తవికత్వములు రెండును కలవు. ఈ జీవదణువు (monad) ఒక శక్తి ఏకాంకము ; ఇది ఆత్మవంటిది. ఈ సందర్భమున లైబ్నిట్స్ డేకార్టు గతి శాస్త్రమును ప్రతికూలముగ విమర్శించెను. గతి సంచయము (quantity of motion) నిత్య మని డేకార్టు మతము (గతి సంచయ నిత్యతా సూత్రము). దీనికి భిన్నముగా నియత దిశలో జరుగు గతియొక్క సంచయము నిత్య మని లైబ్నిట్స్ ప్రతిపాదన (దీనికే శక్తి నిత్యతా సూత్ర మని పేరు). కేవలము జడ ద్రవ్యకణ మనునది లేదు. ఒక ద్రవ్యకణమును ఒకే స్థానమునం దట్టి పెట్టుట కైనను బల మావశ్యకము. సంభవచ్చలనము (potential motion) గల వస్తువైనను చేష్టావంతమై యుండవలెను.

విస్తృతి జీవదణువుయొక్క ఆంతరంగిక స్వభావము కాదు కాబట్టి, జీవదణువుల నానాత్వ మంగీకార్యము. ప్రతి జీవదణువును స్వలక్షణ విలక్షితము. అట్టి జీవదణువు లనేకములు అవిరత శ్రేణిగా ఏర్పడును. (ఒక శ్రేణి యవిరతము అనిన, ఆ శ్రేణిలో ఏ రెండు బిందువుల మధ్య నైనను బింద్వానంత్య ముండవలెను.) ప్రతి జీవదణువును ఒక సతత పరిణమత్స్థితి. పరిణామము దాని అంతరభావము ననుసరించి జరుగును.

జీవదణు నానాత్వమునకు హేతువు ప్రత్యక్షోపలబ్ధి (perception). అధమ జాతి జీవదణువులు అవ్యవస్థిత ఉపలబ్ధి గలవి. ఉత్తమాణువులతో పోల్చి చూచిన నవి తక్కువ కృతిమత్త్వము (activity) ను కలిగియుండును. ఉత్తమాణువులు విశదోపలబ్ధి మంతములు ; ఎక్కువ చేష్టా వంతములును. కేవల జీవదణువులు, ఆత్మలు, సత్వములు (spirits) అని జీవదణువులు మూడు విధములు. చైతన్య రహిత ఉపలబ్ధి నుండి విచారశీలమైన ఆత్మ చైతన్యము వరకు మధ్యనున్న ఉపలబ్ధి భేదముల గురించిన లైబ్నిట్స్ సిద్ధాంతము నేటి మానసిక విశ్లేషణ నిరతుల కత్యంతోపా దేయము.

జీవదణువులు నిరవయవులగుటచే పరస్పర ప్రతిక్రియా రహితములు. లైబ్నిట్స్ అనినట్లు వాటికి గవాక్షములు లేవు. కాని ఈ గవాక్ష రహిత అణువు దేని కది దాని దృక్పథములో విశ్వము నంతను ప్రతిబింబింప చేయును. ఒక అణువులోని మార్పు ఇంకొక దానితో సంవదించుచు, విశ్వమంతను ఒక సామరస్య రూఢావస్థగా నీ అణువులు ప్రదర్శించుచున్నవి. సంపూర్ణస్పర్ధా మూల మగు ఆర్థిక వ్యవస్థ ఈ జీవదణు స్థాపిత సామరస్య వ్యవస్థకు చక్కటి దృష్టాంతము. బుద్ధిపూర్వక యోజన కాని, హేతువు కాని కానరాకున్నను అంగారక గ్రహమునుండి వచ్చిన అభ్యాగతునికి ఈ లోక మంతయు సంపూర్ణముగ వ్యవస్థితమై నట్లు కన్పట్టును.

ఇచ్చట రెండు ప్రశ్నల కవకాశమున్నది :

1. ఈ నిష్కృష్ట పర్యవసానములకు మూలమగు అనుమాన ప్రమాణ సూత్రము లెవ్వి ?

2. జీవదణువాదము మన దిక్కాలోపహితమైన ప్రపంచమును వివరించగలదా ? ఈ నిగమనములకు మూలమగు అనుమాన ప్రక్రియ కాధారముగ రెండు తార్కిక సూత్రములు గలవు. విరోధ సూత్రము (rule of contradiction-యస్. పి. సూత్రము), పర్యాప్త హేతు సూత్రము (యస్ అంతర్భూత పి సూత్రము-rule of sufficient reason) అనునవియే ఈ రెండును. విశ్లేషణాత్మకములగు వాక్యము లన్నియు సత్యము లని విరోధ సూత్రము నిరూపించును. లైబ్నిట్స్ చెప్పినట్లు "విధేయ భావ మెప్పుడును ఉద్దేశ్యమందు వ్యక్తముగనో, అవ్యక్తముగనో ఉండును. ఈ నియమము ఆవశ్యక, అనావశ్యక సత్యములకు సామాన్యము."

కాని అనావశ్యక (contingent) శ్రేణులయొక్క పర్యాప్త హేతువు ఈశ్వరు డని నిరూపించుచు, పర్యాప్త హేతు సూత్రము నతడు వివరించెను. ఏది ఎట్లున్నను, మనకు సంకల్పస్వేచ్ఛ గలదు. (సంకల్ప స్వేచ్ఛయనగా "భావికార్యములు ప్రస్తుతము జ్ఞాన విషయములుకా నేరవు" అను విట్ గెన్ స్టైన్ వాక్యమును దీనితో సరిపోల్చి చూడుడు). ఆధునిక సాంకేతిక (symbolic) తార్కికుల అభిప్రాయములు విశ్లేషణాత్మక, సంయోజనాత్మక వాక్యముల మధ్య హ్యూమ్‌చే కల్పించబడిన నిశిత భేద దృష్టిని విడచి, లైబ్నిట్స్ యొక్క తార్కిక, ఔత్పత్తిక (natural) ఆవశ్యకత అని రెండు తరగతుల ఆవశ్యకత కల దన్న ప్రతిపాదనను ఆమోదించుట లైబ్నిట్స్ యొక్క తార్కిక ప్రతిభకు ద్యోతకము.

కాని లైబ్నిట్స్ వ్యవస్థ యందు రెండు సందిగ్ధ అభ్యుపగత ప్రమేయము లున్నవి. అవివిక్త తాదాత్మ్య సూత్రము (identity of indiscernibles), సంపూర్ణతా (Plenitude)

సూత్రము అనునవియే ఈ రెండును. రెండు వస్తువులు గుణసాదృశ్యము కలిగియున్నచో అవి సంఖ్య విషయమై కూడ సాదృశ్యమును కలిగియుండును. అందువలన సంపూర్ణ సాదృశ్యరూఢము లగు రెండు జీవదణువు లుండ నేరవు. కాని ఈ సూత్రము అకించిత్కర పునరుక్తి దూషితము. ఏలన అట్టి సదృశరూప కల్పితములగు రెండు వస్తువులున్నను లైబ్నిట్స్ "అవి పరస్పర భిన్నములు" అనును. ఆతని దృష్టిలో సాదృశ్యమునకు ప్రయోజకమే లేదు. అందువలన ప్రపంచ విషయమున ఏమి చెప్పుటకును వీలు లేదు.

ఉండగలంత అస్తిత్వ మున్నదని సంపూర్ణతా సూత్రము చెప్పును. అస్తిత్వ న్యూనత పూర్ణతా న్యూనతకు లింగము. ఇది ఈశ్వరుని సాధుతకు అధిక్షేపము. కాని రసెల్ చెప్పినట్లు "ఉండుట లేకుండుట కన్న ఎందుకు ఎక్కువ మంచిదో బోధపరచుకొనలేము." రెండవ ప్రశ్న జీవదణువులనుండి అవకాశ, కాల ప్రపంచ మెట్లు ఉత్పాద్యమను విషయము. ఈ దృశ్యములకు లైబ్నిట్స్ సుస్థాపిత దృశ్యము (bene fundate) లని పేరిడెను. పరస్పర సుసమాహిత (well-adapted) స్థితులగు సర్వజీవదణువుల సహాస్తిత్వమే (co-existence) ఆకాశ మని లైబ్నిట్స్ నిర్వచనము. ఇది సర్వసామాన్యావకాశము. దీనికి భిన్నముగ వైయక్తికావకాశము ప్రతినియత దృష్టి నను సరించి విశ్వమును ప్రతిబింబించు ప్రతి జీవదణువుయొక్క సంపూర్ణత యని లైబ్నిట్స్ ప్రతిపాదించెను. ఈ సామాన్య, ప్రతినియతావకాశముల భేదము భౌతిక శాస్త్రమునకు మిక్కిలి అవసరము.

విసదృశ ధర్మల క్రమ వ్యవస్థ కాలము. ఒక జీవదణువుయొక్క ఒకానొక స్థితి ఇంకొక దానితో విసదృశమగునపుడు రెండును కలిసియుండనేరవు. అందువలననవి ఒకదాని తరువాత మరియొకటి యుండును. ఇందు మూలమున ఒక అనుక్రమ మేర్పడున ట్లగుపించును. లైబ్నిట్స్ యొక్క కాలనిర్వచనము క్లిష్టమైనది. ఏలన అతడు జీవదణువు పరిణామశీల మని యంగీకరించినను, కాలము యొక్క వాస్తవికతను నిరాకరించును.

లైబ్నిట్స్ సిద్ధాంతమునకు పెద్ద అడ్డంకి జీవదణువుల గవాక్షరాహిత్యము. ఇది జ్ఞాన మీమాంసను గురించిన చిక్కులను తెచ్చిపెట్టును.

జ్ఞాత, జ్ఞేయముల మధ్య సంబంధము లేనిది జ్ఞానమెట్లు సాధ్యమగు నని మన మడుగవచ్చును లైబ్నిట్స్ యొక్క సిద్ధాంతమును ఆతని పూర్వ వ్యవస్థాపిత సామరస్య వాదమును పరీక్షించుటవలన సమర్థించవచ్చును. ప్రతి జీవదణువును తన ప్రత్యేక దృక్పథములో ప్రపంచమునకు ప్రాతినిధ్యము వహించును. అనగా లైబ్నిట్స్ జ్ఞాన ప్రదర్శక వాదమును అవలంబించినాడు. (దీనిని దార్శనిక ప్రతిభా ప్రదర్శకమో, లేదా అత్యాహితమో యని వెల్డన్ పేర్కొనినాడు.) పరస్పర సంసృష్టములు సమగ్ర సుసమాహితములు అగు జీవదణువుల పూర్ణవ్యవస్థ విషయమైన ఈశ్వరజ్ఞానము నిరతిశయమైన జ్ఞానము. కేవల జీవదణువుల నిరూపించు జ్ఞానము నికృష్టతమ జ్ఞానము. ఈ రెండింటి మధ్య ప్రకృష్ట ప్రభావము గల జీవదణువుల ప్రదర్శించు మానవు లున్నారు.

చివరకు లైబ్నిట్స్ యొక్క దర్శనము 'సంసర్గములు అసత్యములు; ప్రతి ప్రతిపాదనయు ఉద్దేశ్య - విధేయ రూపముననే ఉండును' అను దృష్టి నాధారము చేసికొనినదని చెప్పవచ్చును. కాని, 'జీవదణువులు అనేకము' అను వాక్యము సంసర్గాత్మకము కాని, ఉద్దేశ్య - విధేయ రూపము కాదు. ఇదియే లైబ్నిట్స్ యొక్క ప్రపంచదృష్టి యందలి వైరుధ్యము.

కొనకు ఇటు సాంప్రదాయిక దార్శనికుల వర్గమునకు, అటు తార్కిక భాషాశాస్త్రవాది దార్శనిక వర్గమునకు ఒకేపరి చెందియుండుట లైబ్నిట్స్ యొక్క విశిష్టప్రతిష్ఠ. కాని ఆధునిక దార్శనికులలో కొంద రనుకొనుచున్నట్లు సత్యము కేవల నామములు మూలాధారముగ కలది కాదను లైబ్నిట్స్ నిరుక్తిని తార్కిక భాషాశాస్త్రవాదులు మరువరాదు. డివాటియా.

లొమ్‌బార్డ్, పీటర్ (1100 - 1160 లేదా 1164) : ఇటాలియన్ ఛాత్రవాద ఈశ్వర మీమాంసకుడు; దార్శనికుడు. పారిస్‌లో బిషప్పుగా నుండెను. శ్రుతికి, హేతువునకు కూడ ప్రాధాన్యము నిచ్చెను. ఆయన వ్రాసిన "వాక్యముల గ్రంథము" (Book of Sentences) ఆయన తరువాత రెండు శతాబ్దముల పైబడి ఈశ్వరమీమాంసలో ప్రమాణ గ్రంథముగా నుండెను. జె. నా. మూర్తి.

లోకసంగ్రహము : లోకసంగ్రహః = లోకస్య - లోకము యొక్క, సంగ్రహః - ఉన్మార్గ ప్రవృత్తి నివారణము-అనగా లోకులు పెడత్రోవల బట్టకుండ వారిని నివారించుట యని శంకరుల వ్యాఖ్యానము.

సంగ్రహ శబ్దమునకు ముద్దచేయుట, ఉంచుట, పాలించుట, నియమించుట, మరియు నిందు మూలమున తన యభివృద్ధిని స్థిరముగ నుంచి పిదప వారిని వారి శ్రేయః ప్రాప్తి యొక్క మార్గములో ప్రవర్తింపజేయుట యని యర్థము. "రాష్ట్రసంగ్రహ" మను శబ్దము స్మృతిలో నీ యర్థముననే యుదాహరించబడినది. సర్వజగత్తునకును

ధారణ పోషణములు దేనిచే నగు నని శాంతచిత్తము తోడను, సమబుద్ధిచేతను విచారించి తదనుసారముగ ధర్మ నియమముల విధించుట యను కార్యము జ్ఞానులదియే యగు నని సామాన్య జనులు తలంచుదురు. సామాన్యజనులకీ విషయము బాగుగ తెలియకపోవుటచేతనే జ్ఞానిపై నీ భారము పడుచున్నది. ఈ యభిప్రాయమునే మనమునం దిడుకొని లోకసంగ్రహ ప్రవృత్తిచే కూడుకొనినదియు, ధర్మసంశయము గలిగిన సమయమం దేధర్మము నవలంబింప వలయునో చెప్పునట్టిదియు నగు సాధుపురుషులయొక్క యుత్తమ మగు చరిత్ర స్వయముగ బ్రహ్మదేవుని చేతనే యేర్పరుపబడినది అని భారతము(శాం. 258-25) చెప్పినది.

మనుజు డీ జగత్తున స్వప్రయోజన నిమిత్తమై జన్మింప లేదు. అజ్ఞానముచే సామాన్య జనులు స్వార్థమునందే నిమగ్ను లగుచున్నారు. కాని ఆత్మజ్ఞాన సంపాదనయందు నిష్ణాతుడైనవాడు 'నాకు మోక్షము సిద్ధము, లోకులతో నాకేమి పని' యని చెప్పెనేని తన నోటితోనే తన జ్ఞానమునకు న్యూనత కలుగ జేసినవా డగును.

కాని జ్ఞానము కలిగిన పిదప సర్వజనులయొక్క ఆత్మయు నతనియొక్క యాత్మయే యగును.

న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కిఞ్చన।
నానవాప్తమవాప్తవ్యం వర్త ఏవచ కర్మణి (గీ. 3-22.)

(మూడు లోకములందును నేను చేయవలసిన దేదియు లేదు; నాకు పొందబడవలసినది కూడ లేదు. అయినను నేను కర్మయందే వర్తింతును.)

"అర్జునా! ప్రయోజనాభావముచే నాకు కర్మయందు ప్రసక్తి లేదనుకొందువేమో! లేదు లేదు. నేనును లోక సంగ్రహము కొరకే కర్మను అనుష్ఠింతును" అని భగ వానుడు అర్జునుని వ్యాజముగా నిడికొని లోకసంగ్రహ కర్తవ్యత లోకమునకు బోధించెను. మే. వ. న.

ల్యాటిన్ అమెరికా దర్శనము : అమెరికాను కనుగొనిన పిమ్మట ఆరంభమైన వలసయుగములోనే ల్యాటిన్ అమెరికా దర్శనమున కంకురార్పణ జరిగిన దని సర్వ సాధారణముగ అందరును అంగీకరించుచున్నారు. అంతకు పూర్వము మధ్య, దక్షిణ అమెరికాలలో ఉండిన ఆదిమ వాసులకు కూడ వారి వారి మతముల కనుబంధములుగ విలక్షణములైన దార్శనిక దృక్పథములు లేకపోలేదు. వారి సాంస్కృతిక సంస్థలలోను, శిథిలములైనను అచ్చెరువు గొల్పుచున్న వారి శిల్పములలోను ఆ దార్శనిక సిద్ధాంత ముల ప్రాభవము వ్యక్తమగుచున్నది. కాని, ఆ ఆదిమ జాతుల దార్శనిక సిద్ధాంతములేవియు ల్యాటిన్ అమెరికా దర్శన శాస్త్రములో భద్రపరుపబడలేదు.

ల్యాటిన్ అమెరికా దర్శన చరిత్రను సౌలభ్యముకొరకు మూడు ప్రధాన యుగములుగా విభజింపవచ్చును:

1. వలసరాజ్యయుగము : ఈ కాలములో మధ్య యుగముల నాటి ఛాత్రవాద భావములు ప్రాబల్యము వహించినవి. 16 వ శతాబ్దము మొదలు 18 వ శతాబ్దాంతము వరకును, 19 వ శతాబ్ది తొలి దశాబ్దము వరకును ఈ యుగము నడచినది.

2. శ్పానిష్ భాష మాట్లాడు వలసలలో స్వాతంత్ర్యము కొరకు తిరుగుబాటు చెలరేగిన కాలము : ఈ కాలములో ఛాత్రవాద భావములను నిరసించి, ఆ స్థానములో మొదట కొంతకాలముపాటు ఫ్రెంచి 'దార్శనికుల' సిద్ధాంతములను, పిమ్మట ఆగస్ట్ కోమ్ట్ దర్శనమును ఆదరించుట జరిగెను. ఈ యుగము 19 వ శతాబ్దాంతమువరకు సాగెను.

3. వర్తమాన యుగము : 1910 నాటి మెక్సికో విప్లవముతో ఇది ప్రారంభమైనది. హెన్రీ బెర్గ్‌సన్ దార్శనిక సిద్ధాంతములు చేకూర్చిన ఉత్తేజనము నూతగా గొని కోమ్ట్ యొక్క ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము (Positivism) ను త్రోసిరాజనుట ఈ యుగ ప్రధాన లక్షణము. ఆ బెర్గ్‌సన్ భావములే అనంతర కాలములో ల్యాటిన్ అమెరికా దర్శనమునకు పరిపుష్టిని కలిగించి, నేటి దార్శనిక దృక్పథ వైవిధ్యమునకు, సంపన్నతకు దారితీసినవి.

ఒక వంక బంగారము కొరకు తహతహలాడు 'విజేతలు' (conquistadores), మరొక వంక పతితోద్ధరణకు దీక్షవహించిన మతాచార్యులు (padres)-ఈ ఇరువర్గముల ప్రవృత్తులలోని వైరుధ్యమే ల్యాటిన్ అమెరికా చరిత్రలోను, సారస్వతములోను అడుగడుగునను మనకు ప్రత్యక్షమగును. మతాచార్యులు, వారిలోను ముఖ్యముగ ఫ్రాన్సిస్కన్ చర్చికి చెందిన యోగులు దేశీయులను తమ ప్రయోజనములకు సాధనములుగ చేసికొనక, వారి ఉద్ధరణమే ప్రధాన లక్ష్యముగ పెట్టుకొని వారికి సర్వ విధముల సహాయపడిరి. ఫ్రాన్సిస్కనులును, వారి అనంతరము వచ్చిన ఇతర చర్చి సంస్థల ఆచార్యులును ల్యాటిన్ అమెరికాలో ప్రార్థనమందిరములు, పాఠశాలలు, వైద్యశాలలు, చివరకు విశ్వవిద్యాలయములు కూడ నిర్మించిరి. 1551 నాటికే లైమా, మెక్సికో విశ్వవిద్యాలయములు స్థాపితము లయినవి. ప్రతి చర్చి సంప్రదాయము వారును సహజముగానే వారికి అభిమానులగు ఆచార్యుల బోధనలకు ఎక్కువ ప్రాధాన్య మిచ్చుచు వచ్చిరి. ఫ్రాన్సిస్కనులు డన్స్ స్కోటస్ దర్శన సిద్ధాంతములను ప్రచారము చేసిరి. ఆగస్టీనియనులు సెంట్

ఆగస్టిన్ దర్శనమును బోధించిరి. డొమినికనులు తమ పరమాచార్యులైన సెంట్ తామస్ అక్వైనాస్ బోధల నుపదేశించిరి. అందరికంటె చివర 16 వ శతాబ్దమున వచ్చిన జెజూయిట్లు దార్శనిక సిద్ధాంతబోధ విషయములో, ముఖ్యముగ మెక్సికోలో మిగిలిన వారికంటె ఎక్కువగ విజృంభించిరి. వీరు తమ ఆచార్యులయిన మాలీనా, స్వారే ల నవీన ఛాత్రవాద సిద్ధాంతముల నచ్చట ప్రవేశ పెట్టిరి. ఏ సంప్రదాయము వారి అండయు లేకపోయినను వలస రాజ్యయుగములో లౌకిక దార్శనికుడుగా అరిస్టాటిల్ ప్రభావము ల్యాటిన్ అమెరికాలో అధికముగ నుండెను. 18 వ శతాబ్దాంతము వరకు దర్శన శాస్త్ర బోధనలలో అతని హేతుశాస్త్రము, మనస్తత్త్వశాస్త్రము, భౌతిక శాస్త్రము ప్రధాన స్థానము వహించియుండెను.

ఫ్రెంచ్ విప్లవమునకు, స్పెయిన్ పై నెపోలియన్ సాధించిన విజయమునకు పర్యవసానముగ ఒక్క బ్రెజిల్ లో తప్ప తక్కిన ల్యాటిన్ అమెరికా అంతటను స్వాతంత్ర్యోద్యమములు విజృంభించుటకు కొంచెము ముందుగానే ఫ్రాన్స్‌లో 18 వ శతాబ్దిలో తలయెత్తిన విప్లవాత్మక దార్శనిక భావములు ల్యాటిన్ అమెరికాలోని బుద్ధి మంతుల నందరిని ఎక్కువగా ఆకర్షింపసాగినవి. మతాచార్యులలో కొంత ఉదార దృష్టి గలవారు ఈ భావములను ఆ దేశమునకు దిగుమతి చేసిరి. 19 వ శతాబ్ది తొలిపాదము లోని విప్లవము లన్నియు లక్ష్యములకు సంబంధించి నంత వరకు వోల్టేర్, రూసోల యొక్కయు, ఫ్రెంచి 'దార్శనికు' లందరి యొక్కయు బోధనల ప్రేరణతోనే సాగినవి. తరువాత ఆశతాబ్ది మధ్యకాలము నాటికి ఆగస్ట్ కోంట్ ప్రత్యక్ష జ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదభావముల సహాయముతో ఆ ఉద్యమములు బలపడి, స్థిరపడినవి. ల్యాటిన్ అమెరికా దర్శనముపై ఫ్రెంచి దార్శనిక భావముల ప్రభావము 18 వ, 19 వ శతాబ్దములలో అప్రతిహతముగ కొనసాగినది.

19 వ శతాబ్ది ఉత్తరార్ధములో కోంట్ ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదపు పలుకుబడి ల్యాటిన్ అమెరికాలో కనిపించినంతగా మరెచ్చటను, చివరకు ప్యారిస్‌లో కూడ కన్పించలేదు. ఈ నూతన భావ ధోరణి మానవుని కేంద్రభావముగ గ్రహించుట వలనను, విజ్ఞాన శాస్త్రము లోను, అభ్యుదయములోను అచంచల విశ్వాసము ప్రకటించుట వలనను జీవిత సర్వరంగములలో ప్రగతి కాముకులైన భావుకులందరును ఈ భావధారవంకకు ఆకృష్టులయిరి. దీనికి పర్యవసానముగ వైజ్ఞానిక, రాజకీయ, ఆర్థిక, విద్యారంగములన్నిటిలోను ఈ ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాద దర్శన ప్రభావమే వ్యక్తము కాసాగెను. ల్యాటిన్ అమెరికన్ ప్రభుత్వము లన్నియు (ముఖ్యముగ మెక్సికోలో) దీనిని ఇంచుమించు అధికారిక దర్శనముగ గ్రహించినట్లు తోచెను. చాల ఆలస్యముగ, 1889 లో ఆరంభమైన బ్రెజిల్ విప్లవమునకు ప్రేరణము ఈ దర్శనము నుండియే కలిగినది ; ఈ దర్శనానుయాయులచే మానవ సేవకు అంకితములైన క్రొత్త చర్చి సంస్థలు కూడ స్థాపింప బడినవి. ఒక వంక మూఢ విశ్వాసయుత దర్శన శాస్త్ర ములను, ఊహాకల్పితములైన అతిభౌతిక వాదములను నిరసించుచునే మరొక వంక తన 'చరిత్రదర్శనము' లో చారిత్రకముగ మానవుడు విజ్ఞాన శాస్త్రయుగములోనికి నడచివచ్చుటకు ఆ వెనుకటి సిద్ధాంతములన్నియు అవశ్యక దశలేయని గుర్తించుట వలన ఈ ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్య వాద దర్శనము గత కాలమునాటి దార్శనిక, మత విషయిక విశ్వాసములకును, కోంట్ మతానుసారము ప్రేమకు, సువ్యవస్థకు, అభ్యుదయమునకు ఆలవాలమైన ఆధునిక యుగమునకును మధ్య ఒక వారధిని నిర్మింప జాలినది.

కోంట్ కలిగించిన ఉత్తేజనము 20 వ శతాబ్ది తొలి దశకముతో చల్లారి పోయినది. అంతేకాక కొన్ని ప్రాంత ములలో ముఖ్యముగ మెక్సికోలో, పాపములు పండి పదవీచ్యుతి పొందనున్న ఒక అభ్యుదయ నిరోధక ప్రభుత్వము ఈ దర్శనము నాదరించుట జరిగెను. ప్రత్యక్ష జ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము మానవుని శారీరక సంక్షేమ మునకే ప్రాధాన్యమిచ్చి అంతరములైన, ఆత్మ సంబంధ ములైన ఆవశ్యకతలను ఉపేక్ష చేసినదని క్రమముగా ల్యాటిన్ అమెరికాలోని దార్శనికు లందరును భావింప సాగిరి. సరిగా అట్టి పరిస్థితులలో మానవుని ఆవశ్యకతలను, శక్తులను గూర్చిన సంకుచిత భావముల నుండి విముక్తి చేకూర్చుటకై బెర్గ్‌సన్ అవతరించెను. ల్యాటిన్ అమెరికన్ దార్శనికులకు అభిమానలక్ష్య మగు మానవ స్వాతంత్ర్యమును గూర్చి బెర్గ్‌సన్ ప్రకటించిన భావములు, ద్రవ్యము కంటె ప్రాణమునకు, ఆత్మకు గల ప్రాముఖ్యమును గూర్చి ఆయన చేసిన నిరూపణలు, 'ఒక నూతన విశ్వనిర్మాణ మునకై సాగుచున్న ఈ మహాపరిణామములో భాగ స్వాములు కండు' అని ఆయన చేసిన ఉద్బోధనములు ల్యాటిన్ అమెరికన్ భావుకులను ఉత్తేజితులను జేసి, వారిలో క్రొత్తక్రొత్త ఆశలను రేకెత్తించినవి. ల్యాటిన్ అమెరికా తనలో అంతర్నిహితములుగ నున్న నిర్మాణ శక్తులను గుర్తించు కొనగలిగినది. మెక్సికోలోని బ్రహ్మాండమైన కుడ్య చిత్రములలోను, లలితకళ లన్నను, సౌందర్య

మీమాంస అన్నను సర్వత్ర వ్యక్తమైన ఆసక్తిలోను ఈ నూతన చైతన్యము, జాగృతి అభివ్యక్తమైనవి.

ఈ ఆత్మ విమోచనోద్యమపు తొలినాయకులలో అర్జెంటీనాలోని అలిజాండ్రో కోర్న్, మెక్సికోలోని ఏంటోనియో కేసో, జోస్ వాన్ కాన్సెలోస్, పెరూలోని అలిజాండ్రో డియస్టువా, ఉరుగ్వేలోని కార్లోస్ వాజ్ ఫెర్రీరా అను దార్శనికులు నేటికిని సజీవులుగ నున్నారు.

రెండు ప్రపంచ సంగ్రామములకును మధ్యకాలములో ఫ్రెంచి దార్శనికుల నాయకత్వము వంకకు దృష్టి నిగుడ్చు వెనుకటి సంప్రదాయము పోయి, దాని స్థానములో సమకాలీన జర్మన్ దర్శన శాస్త్రములో ఆసక్తి ప్రబలినది. స్పెయిను దేశపు వ్యాసరచయిత, వక్త, దార్శనికుడు అయిన అర్టెగా వై గాసెట్ (ortega y gasset) తన స్వతంత్ర రచనల మూలమునను, సమకాలీన జర్మన్ దార్శనికుల రచనలకు తాను శ్రద్ధతో చేసిన అనువాదముల మూలమునను ఎడ్మండ్ హుస్సెర్ల్, మాక్స్ షీలర్, విల్ హెల్మ్ డిల్తీ, నికొలాయ్ హార్ట్ మన్ అను దార్శనికులకు యూరప్‌లో ఎంత ప్రాచుర్యము గలదో, అంత ప్రాచుర్యము ల్యాటిన్ అమెరికాలో కూడ చేకూరునట్లు చేసెను. ఇటాలియన్ దార్శనికులలో క్రోచే, జెంటైల్ ల పట్లను, 'బాస్క్' * జాతి దార్శనికు డగు ఊనామునో (1864-1936) పట్లను కూడ సహజముగానే కొంత ఆసక్తి, శ్రద్ధ వ్యక్తమైనవి.

ఈ వివిధ భావధోరణుల ప్రభావమువలన ల్యాటిన్ అమెరికాలో దార్శనిక చర్చలలో దృశ్యశాస్త్రము (phenomenology), అస్తిత్వవాదము (జర్మనీ, ఫ్రెంచి ప్రస్థానములు రెండును), మూల్య నిర్ణయవాదము (oxiology), దార్శనిక మానవశాస్త్రము (philosophical anthropology), ధర్మము (law), రాజ్యదర్శనములు, చరిత్రదర్శనము అభిమాన విషయము లయినవి. దీనినిబట్టి గణిత, ప్రకృతి శాస్త్రములు కాక, సాంఘిక శాస్త్రములే స్థూలముగ ల్యాటిన్ అమెరికాలోని దార్శనిక చర్చలకు స్ఫూర్తి చేకూర్చిన వనుట స్పష్టము. మరొక విషయము కూడ ఇచ్చట చెప్పవలెను. ఉభయ అమెరికాల దార్శనిక సమావేశము లనేకము జరుగుటవలనను, ఇటీవలనే ఉభయ అమెరికాల దార్శనిక సంఘము నెలకొల్పబడుట వలనను, ఉత్తర, దక్షిణ అమెరికాల దార్శనిక భావ వినిమయమునకు సౌకర్యమేర్పడి, తత్ఫలితముగ ల్యాటిన్ అమెరికాలోని యువ దార్శనికులకు సాంకేతిక తర్కశాస్త్రము (symbolic logic) లోను, విజ్ఞాన శాస్త్ర దర్శనములోను ప్రీతి, ఆసక్తి నానాటికి ఎక్కువగుచున్నవి. చాలకాలముపాటు కోంట్ ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాద ప్రభావమునకు లోనైయుండుట వలననో, అటుపిమ్మట ఆ వాదము పట్ల ఏర్పడిన ప్రాతికూల్య భావమువలననో తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము పట్ల ఇంతవరకు ల్యాటిన్ అమెరికా ఎట్టి ఆసక్తియు చూపలేదు.

తొలికాలమునాటి ఛాత్రవాద ప్రభావచ్ఛాయలు పూర్తిగ మాసిపోకపోయినను, ఇటీవల కేథొలిక్ వర్గములలో నియో థామిజమ్ (సెంట్‌థామస్ అక్వినాస్ వాద నవీన రూపము) పట్ల అధికాసక్తి అభివ్యక్తమగుచున్నది.

ల్యాటిన్ అమెరికాలో దర్శన శాస్త్రము పట్ల ఆసక్తి పెంపొందుచున్న దనుటకు ఒక నిదర్శనము-గడచిన 15 సంవత్సరములలోను సర్వదర్శనశాస్త్రీయ ప్రాచీన ఉద్గ్రంథములకును, ఆధునిక దార్శనిక గ్రంథములకును కూడ స్పానిష్, పోర్చుగీసు భాషలలో అనువాదములు లెక్కకు మిక్కుటముగా వచ్చినవి.

మరొక విషయము : ల్యాటిన్ అమెరికాలో దర్శన శాస్త్రము సర్వదా రాజకీయ, సాంఘిక సంఘటనలతో సన్నిహిత సంబంధము పెట్టుకొని వర్ధిల్లినది. తరచు ఆ సంఘటనలకు ప్రేరకశక్తిగ కూడ ఆచరించుచు వచ్చినది. అంతేకాక ఆశ్చర్యకరమైన అంశ మేమనగా-ల్యాటిన్ అమెరికన్ దార్శనికులలో చాలమంది ఇటు సిద్ధాంత రంగములోనేకాక అటు కార్యరంగములో కూడ విఖ్యాతులయినవారు. తరచు దార్శనికులే విదేశాలలో రాయబారులుగను, సంయుక్తరాజ్య సంస్థకు పోవు రాయబార వర్గనాయకులుగను తమ తమ రాజ్యములచే నియుక్తులగుచున్నారు. అధ్యక్ష పదవికి అభ్యర్థులైనవారు కూడ కొందరు గలరు. ఆలోచించునపుడు కార్యదక్షులుగను, ఆచరింపవలసివచ్చినపుడు ఆలోచనాపరులుగను వ్యవహరింపు డని దార్శనికులకు బెర్గ్‌సన్ చేసిన హితబోధ ల్యాటిన్ అమెరికాలో బాగుగ పాటింపబడినది. మొత్తముమీద ల్యాటిన్ అమెరికా దర్శనమునకు ఉజ్జ్వలభవిష్యత్తు గల దనియు, తమ ఆవశ్యకతలకు, అభిలాషలకు సంబంధించిన దార్శనిక సమస్యలన్నిటి విషయములోను నిర్మాణాత్మక కృషి మున్ముందు ఇతోఽధికముగ జరుగగల దనియు ఆశింపవచ్చును.

క్రూ.

వజ్ర యానము : హిందూమతమునందు అద్వైత వేదాంతములో తప్ప తక్కిన శాఖ లన్నింటిలో వ్రత, పూజా, జపాది విధానము గలదు. అద్వైతము కూడ

*ఫ్రాన్స్, స్పెయిన్‌లలోని కొన్ని ప్రాంతాలలో నివసించుచున్న పుట్టుపూర్వోత్తరములు తెలియని ఒక జాతి.

అంతఃకరణశుద్ధి కొరకు పై విధానము యొక్క ఆవశ్య కతను గుర్తించుచున్నది. మన దేశములో నీ వ్రతాదుల ననుష్ఠించు విధానము తాంత్రిక మని ప్రసిద్ధి కెందినది. సాధకునికి ఈ విషయములు వివరించు గ్రంథములు తంత్రములు; వీనినే ఆగమములనియు నందురు. తత్త్వము, మంత్రము వీని యర్థములను విశదీకరించుచున్నవి గనుక ఈ గ్రంథములకు తంత్రము లని ప్రసిద్ధి యేర్పడిన దని కామికా ఆగమము పేర్కొనుచున్నది. బౌద్ధమతములోను తంత్రములు గలవు. వజ్రయానము బౌద్ధమతములోని తాంత్రిక మత శాఖ.

పాళీ భాషలో వ్రాయబడియున్న శిక్షణలు, సంస్కృత భాషలో రచింపబడిన మహాయాన శాఖా గ్రంథముల వలన ప్రాచీన బౌద్ధమతము మనకు తెలియుచున్నది. ఈ ప్రాచీన బౌద్ధమతము అష్ట విధ మార్గముల నుపదేశించు పవిత్రమైన బౌద్ధమతము ననుకరించుట లేదు. మరియు నిది తాంత్రిక మతమును పోలియున్నది. మంత్రముల నుచ్చరించుట, పలు విధములైన వస్తువులను ఉపాస్య దేవతలకు సమర్పించుట, ఈ క్రియల వలన నేర్పడు ప్రయోజనములను తెలుపుట మొదలగు విషయములను వివరించు మహాయాన రచనలు తాంత్రిక మతమునకు చేరికగ నున్నవి కాని, బౌద్ధ మతమునకు దాపున లేవు. మహాయాన సూత్రములలో కొన్ని పూర్తి అధ్యాయములు, మరికొన్ని భాగములు తాంత్రిక గ్రంథము లనియే చెప్పవచ్చును.

తాంత్రిక మతము ముఖ్యముగా రెండు విధములు. ఒకటి సామాన్య జనులచేత, విద్యాబుద్ధులు లేనివారిచేత ననుసరించబడు మంత్ర తంత్రములను ఒక క్రమ పద్ధతి లోనికి తీసుకొని వచ్చిన తాంత్రికము. రెండవది మరికొంత సంస్కరింపబడి బాగుగా వృద్ధిపొందిన తాంత్రికము. దీనిని వజ్రయాన మందురు. ఈ రూపములో తాంత్రిక మతము బౌద్ధమతములో చేర్చబడినది. ఈ తాంత్రిక మతాను యాయులలో యోగులు, సిద్ధులు, వారి శిష్యగణము గలరు. ఇందులో ప్రముఖులైన యోగులు, సిద్ధిని పొందిన వారు భిన్న భిన్న శాఖలను స్థాపించిరి. ఒక్కొక్క శాఖ వేరు వేరు దేవతలు, మంత్రములు, అనుష్ఠాన పద్ధతులు గలిగియుండును.

అన్ని శాఖలలోను ప్రధాన విషయములు రెండు, ఒకటి సాధన, రెండవది వజ్రయోగము.

తాంత్రికమతానుయాయులు సిద్ధిని పొందుటకు కఠిన సాధనలు చేయవలెను. అభ్యాస కాలమున సాధకుడు గురువువద్ద శిక్షణ బడయవలెను. పలు విధములైన రహస్య క్రియలను చేయవలెను. గురువులుగా నున్నవారును అనేక కఠిన వ్రతములు, ఉపాసనలు నొనరించి ఆయా దేవతల యనుగ్రహమును బడసినవారు గనుక నిప్పుడు తమ శిష్యుల ననుగ్రహించుటకు తగిన సామర్థ్యమును బడసిన వా రని విశ్వసింపబడుచుండెను. గురువు స్థానము చాల యున్నత స్థానము. ఇతడు కేవలము బుద్ధావతారము ; శిష్యులచే నారాధింపదగిన యుత్కృష్ట దైవము. ఇట్టి గురువుల వద్ద శిష్యులు సమస్త యోగరహస్యములను, పూజాది క్రియా కలాపములను తెలిసికొని వారి సాధనకు ప్రారంభించవలెను. ఇట్టి సాధన వలన సాధకులు వారు కోరిన దేవతను ప్రత్యక్ష మొనరించుకొనుట గాక ఆ దేవతను తమ స్వాధీన మొనరించుకొన గలరు. ఈ తాంత్రిక క్రియా కలాపములలో ముఖ్యమైనది బీజాక్షర జ్ఞానము. ఉపాస్యదేవతకు మూలస్థాన మైన బీజము ఏది గలదో, దాని జ్ఞానము దేవతను తమ స్వాధీన మొనరించుకొనుటకు కావలసిన మంత్రజ్ఞానము.

బౌద్ధ తాంత్రిక మతము దేవతోపాసన, అందుకు సంబంధించిన క్రియాకలాపములు మాత్రమే గాదు. ఇది యొక ప్రయాణ సాధనము, లేదా రథము; నిర్వాణ మునకు మార్గము, ముక్తికి త్రోవ. ఈ తాంత్రికము మంత్ర తంత్రముల రథము. దీనిని తంత్రయానము, మంత్రయాన మనియు నందురు.

వజ్ర మనగా పిడు గనియు, యుద్ధములందు ఇంద్రునిచే నుపయోగింపబడిన ముఖ్యాయుధ మనియు పేరు లుండెను. మరియు ఈ వజ్రాయుధమునకు యోగులును, సిద్ధులును రాక్షసులు మొదలగు శత్రువులనుండి తమను రక్షించు కొనుటకు ఉపయోగించిన యాయుధ మనియు ప్రసిద్ధి గలదు. క్రమముగా వజ్ర మను పదమునకు తాంత్రికములో నూతనార్థము లేర్పడెను. ఇచట వజ్ర మనగా దైవిక శక్తి, లేదా విజ్ఞానము. మరియు వజ్ర మనగా లింగము, పురుషా వయవము అని మరి యొక యర్థము.

వజ్ర మను పదమునకు గల ఈపై రెండర్థముల ననుసరించి దక్షిణ హస్తము, వామహస్తము అని ప్రసిద్ధి కెందిన రెండు తాంత్రిక మతశాఖలు బయలు దేరెను. ఈ రెండు శాఖలును మహాయానమత శాఖ లగు మాధ్యమిక, విజ్ఞానవాదముల నుండి యధికముగా విషయములను గ్రహించినవి. శూన్యవాదమును ఈ తాంత్రిక శాఖలు అనుసరించినవి. మహాయాన మతము ననుసరించి సమస్త జీవులు భవిష్యత్తులో బుద్ధత్వమును బడయువారుగ పరిగణింపబడగా, నీ దక్షిణహస్త వామహస్త తాంత్రిక శాఖలు సమస్త ప్రాణులును వజ్రసత్త్వు లనియు, వజ్రము

లేదా విజ్ఞానము సర్వులయందు నిగూఢముగా నున్న స్వభావ మనియు పేర్కొనినవి. ప్రతియొక్కరును తమ యందు దణగియున్న ఈ వజ్రశక్తిని, లేదా విజ్ఞానమును ఉచితమైన మంత్ర తంత్ర కలాపముల వలన, ఉపాసనాదుల వలన బడయవచ్చు నని ఈ రెండు శాఖల సిద్ధాంతము.

బౌద్ధ తాంత్రిక మతమును బౌద్ధమత వేషమును ధరించిన హిందూమతము, లేదా శైవమతము అని చెప్పవచ్చును. దక్షిణ హస్త మని ప్రసిద్ధి కెందిన తాంత్రిక శాఖ హిందూ మతములోని వేదాంత శాఖను కొంత అనుసరించినది. ఇచట ప్రతి జీవిలో గుప్తముగా నున్న వైజ్ఞానిక శక్తికి ప్రాముఖ్య మీయబడినది. వామహస్త బౌద్ధ తాంత్రిక శాఖ వజ్రయోగమునకు, శైవమతమునకు ప్రధాన స్థాన మిచ్చెను. ఈ శాఖ శైవ సిద్ధాంతములను, శాక్తమతమును మరియొక ఆకారములో బెట్టినది. ఇచట ఈ తాంత్రిక శాఖలో వజ్రసత్వము బుద్ధుని నాలుగవ దేహము. ఇది ఆనందమయ రూపము; మహాసుఖమయము. ఈ శరీరముతో శాశ్వతుడైన, లేదా నిత్యుడైన తథాగతుడు, లేదా భగవంతుడు శాక్తరూపమును, లేదా తారను, లేదా భగవతిని నిరంతరము తనలో నైక్య మొనరించు కొనుచున్నాడు. దీని సారము - సాధకుడు తన యథార్థ స్వరూప మైన దివ్యశక్తిని బడయుటకు స్త్రీతో, లేదా యోగినితో ననుసంధానము కలిగియుండ వలెను. దీనిని స్త్రీపూజ యని పేర్కొనిరి. ఇట్టి క్రియలు బోధిసత్త్వుని ధైర్యసాహసములను ప్రదర్శించు కార్యములని నిర్ణయము. మరియునివి బుద్ధుని పరిపూర్ణతకు చిహ్నములు. దీని యభిప్రాయ మేమనగ: పవిత్రుడైన వ్యక్తికి, లేదా పరిశుద్ధతను బొందిన మానవునికి ప్రతి వస్తువును పవిత్ర మైనదే. నిషిద్ధమైన దేదియును లేదు. భోగాభిలాషను భోగ ముల ననుభవించియే అణచవలెను. మూఢులగు పిరికిపందల చేత నిషేధింపబడిన కార్యములను ధీరులగువారు ధైర్య త్యాగములతో నొనరింపవలెను. ఈ తాంత్రికమునం దీ క్రింది విధమున జెప్పబడినది: "నీవు ఎన్నుకొనిన దేవతను నిరంతరము అనుసంధించుము. పవిత్ర భావనాయుక్తుడవై నిర్భయముగ సమస్త భోగములను - మైథునముతో సహా - అనుభవించుము. భయపడకుము. నీవు పాపకృత్య మొన రించుటలేదు."

వామహస్త బౌద్ధతాంత్రికశాఖాసిద్ధాంతము ననుసరించి, పై నుదాహరించిన విధమున స్త్రీతో అనుసంధాన మొనరించుటకు పూర్వము సాధకుడు వజ్రసత్త్వుడు కావలెను. ఇందుకు మూడు విధములైన క్రియల నొన రించి అతడు తనను పరిశుద్ధ మొనరించుకొనుటకు దక్షిణ హస్త తాంత్రికశాఖ మూడు విధులను పేర్కొనినది. అవి - అభిషేకము, జపము, న్యాసము. ఈ మూడింటిచేత నతడు తథాగతుని శరీరమును, వాక్కును, అంతఃకరణమును బడయవలెను. పి. చెం. సు.

వర్గీకరణము (Classification): అస్తవ్యస్త ముగా కనిపించు ప్రపంచములో ఒక క్రమమును కను గొను సాధనము వర్గీకరణము. అనేక వ్యక్తుల మధ్య సాదృశ్యములను కనుగొనుట ద్వారాను, ఈ వ్యక్తులు ఒక వర్గము, లేదా ఒక జాతిగా ఏర్పడుచున్న వని భావించుట ద్వారాను అనేకత్వములో ఏకత్వమును దర్శించుట కవకాశము కలుగును. ప్రతి శాస్త్ర చరిత్ర లోను ఉపయోగించు పద్ధతులలో వర్గీకరణము ప్రప్రథమ మైనది. కాని శాస్త్రముకంటె కూడ ఇది ప్రాచీనమైనది. వర్గీకరణ విషయములగు వస్తువులలోని ప్రధాన లక్షణముల పైనను, వాని మధ్యగల వాస్తవిక సంబంధములపైనను ఆధారపడి, పరస్పర వ్యావర్తమానములు, నిరవశేష సమూహములు అగు వర్గముల ప్రణాళికను కల్పించుట శాస్త్రీయ వర్గీకరణముయొక్క ముఖ్య లక్ష్యము. వర్గీకర ణము పైలక్ష్యమును దగ్గరించిన కొలది అది మరింత సహజ మగుచుండును. ఈ లక్ష్యమునకు దూరమగు కొల దియు (మానవుల నిత్యావసరములకై కావింపబడు వర్గీ కరణముల వలె) అది కృతక మగును.

వర్గీకరణము శాస్త్రీయ పద్ధతికి మూలము. ఏలన - సామాన్య సత్యములందే కాక, అనగా ప్రత్యేక దృష్టాంత ములకు సంబంధించిన సత్యములందు గాక, వర్గములను గురించిన సత్యములందే శాస్త్రమునకు ఆదర మెక్కువ. ఒక సత్యమును కనుగొనుటలో ఏ యితర పద్ధతులను శాస్త్రము ఉపయోగించినప్పటికిని, ఆ పరిశోధన విష యము ఏ వర్గమునకు చెందినదో ఆ వర్గములోని అన్ని సంఘటనలకు ఆ సత్యము వెంటనే విధిగా వర్తించును. అయితే అన్విష్యమాణములగు సంఘటనల నన్నిటిని సరిగా వర్గీకరించుట అవసరము. కె. రా. కృ.

వర్ణవ్యవస్థ: భారతదేశమును ప్రవేశించక పూర్వము ఆర్యు లందరును ఒకటే వర్గమునకు చెందియుండిన వారు. ఈ వర్ణవ్యవస్థ తొలిసారిగా మనకు ఋగ్వేదీయ పురుష సూక్తమునందు తారసిల్లును. దీని ప్రకారము ఆర్య సంఘమందలి బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్ర వర్ణములు నాలుగును క్రమముగా విరాట్పురుషుని ముఖము, బాహువులు, తొడలు, పాదములుగా వర్ణించ బడినవి. నేడెట్లున్నను తొలి నది వివిధ వర్గముల సమరస సహజీవనమునకు కూర్చుచు, సంఘక్షేమ సంవిధానముగ

సృజించబడినది. ఈ వర్గ ప్రాకారములు తరువాత ఉపనిషత్తుల కాలమందు కూడ దురతిలంఘ్యముగా నుండెడివి కావు. దాసీపుత్రు డగు సత్యకామ జాబాలి చరిత్ర మనకు తెలియజేయురీతి తక్కువ వర్ణములవారు తగు యోగ్యతను గడించ గలిగినచో ఎక్కువ వర్ణములలోనికి ప్రవేశించుటకు వీలుండెడిది. నాడు వర్ణమును నిర్ణయించునది శీలము కాని జన్మ కాదు.

వర్ణవ్యవస్థ భారతదేశమందు ఏ కారణమున వెలుగు చూచినను, తక్కిన దేశములలో కానరాని ఈ పరిణామము ఇచ్చట ఎందుకు సుస్థాపిత మైనదో యనుప్రశ్న చాల చిక్కైన ప్రశ్న. దీని కొక విధమగు సమాధానము నీయవచ్చును. యూరపులో తొలి జాతి విభేదములు క్రమముగ ఆయాదేశ ఖండములయందు సామాన్య రాజకీయ అధికారము లేర్పడి, రాష్ట్రీయ విభాగములుగ మారినవి. ఈ రాష్ట్రములందు రాజకీయాధికార ప్రాబల్యమున సామాన్య మత మొకటి స్థాపింపబడి వర్ణ విభేదములకు వీలీయలేదు. భారతదేశమందు ఇట్టి ఏకీకరణ ప్రభావము క్రీ. పూ. 5 వ శతాబ్దము వరకు తలయెత్త లేదు. తరువాత నది ఉదయించిన కాలమునాటి కప్పుడే వర్ణనియమములు అపరిణమ్యములై వర్ణవ్యవస్థ శిలా కఠోర మైనది.

తక్కిన దేశములందువలె గాక భారతీయ జాతులు, వర్ణములు ఆధిపత్యక్రమ విషయమై గాని, ఎంత నీచము లైనను వారి వారి ప్రతినియత వృత్తుల విషయమై గాని తిరుగుబాటు చూపలేదు. దీనికి కారణము పునర్జన్మ సిద్ధాంతమందు వారికి గల అచల విశ్వాసము. ప్రతివాని వృత్తికిని, సంఘమందు స్థానమునకును పూర్వజన్మ కృత కర్మమే నిమిత్తమని భారతీయులు నమ్ముదురు. అది ఎంత నికృష్టమైన దైనను తన స్వధర్మమును తాను నిర్వర్తించినచో నట్టి అనుష్ఠానము క్రమముగా వానికి ఇంకొక జన్మలో నైన అగ్రవర్ణజన్మ ప్రాపక మగు నను నమ్మకము తన ప్రస్తుతస్థితితో వ్యక్తిని సంతృప్తునిగా చేయుటకు నిదాన మైనది. ఈ కారణమువలన వర్ణవ్యవస్థ చిరకాలము నిరాబాధముగ భారతదేశమున ప్రబలినది. కాని గుణ కర్మానురోధముగ తొలిని కల్పింపబడినప్పటికిని, ఎవనికే గుణము లున్నవో నిగమించుట సాధ్యము కామి జన్మయే వర్ణనిర్ణయ ప్రయోజక మైనది. గుణ జన్మలమధ్య పొడసూపిన భ్రాంతత వర్ణవ్యవస్థ కాధారమైయుండిన ఆధ్యాత్మిక సార్థక్యమును చెరచినది. ఒకే వర్ణమునందు జనించువారలు ఆ వర్ణమునకు వ్యంజకము లగు గుణములను కలిగియుందు రను నియమము కానరాదు. జీవిత భూతార్థములు నియమమునకు, తార్కిక సమన్వయమునకు లొంగవు. అందువలన వర్ణవ్యవస్థ క్రమముగా విశీర్ణ మైనది.

ఏది యెట్లున్నను వర్ణవ్యవస్థ సంఘముయొక్క రాజకీయ, సాంగ్రామిక, ఆర్థిక ప్రభావముల నదుపులో బెట్టి, జీవన సామరస్యమును సమకూర్చుటయందు చారితార్థ్యమును గడించుకొన్నది యను విషయమును విమర్శకులు విస్మరించరాదు. ధనపారమ్యము నది ప్రతిఘటించి, విజ్ఞాన వివేకముల మానముగా గొని, ఇహలోకపు విలువల నిర్ణయించినది. ఆ నిర్ణయము లా పరిస్థితులలో త్రికాలాబాధ్యము లనునది నిర్వివాదము. మే. వ. న.

వల్లభాచార్యులు : (జీవిత చరిత్ర వివరములకై చూ. "తెలుగు సంస్కృతి - ౨ "-4వ సంపుటము-పుట1,066) మాయావాదు లనిర్వచనీయమని చెప్పి, అవిద్య యను ద్వితీయవస్తువు నుపయోగించి అద్వైతమును సమర్థింప బూనుటచే అది ద్వితీయవస్తువిద్ధమైన అద్వైతమని యెంచి, వల్లభులు అట్టి అవిద్యాకల్పన లెవ్వియు తడవని తన దర్శనమునకు శుద్ధాద్వైత మని పేరిడెను.

బ్రహ్మ : ఈ మతములో శాంకరాద్వైతమునకు విరుద్ధముగ బ్రహ్మము నిర్గుణము కాకుండుటయే కాక, అన్ని ధర్మములకు, కొనకు విరుద్ధ ధర్మములకుకూడ ఆశ్రయము. 'సర్వ ధర్మోపపత్తేశ్చ' (వేదోక్తమైన ధర్మము లన్నియు బ్రహ్మయం దుపపన్నములు - బ్ర. సూ. 2-1-37), 'సర్వోపేతా తద్దర్శనాత్' (సర్వశక్తులును పరబ్రహ్మయందే ఉన్న వని వేదము చెప్పుచున్నది - బ్ర. సూ. 2-1-30) అను బ్రహ్మ సూత్రముల ప్రమాణములవలన, సర్వశ్రుతి ప్రమాణమువలన బ్రహ్మ సర్వధర్మాశ్రయ మని ఈ మతములో నంగీకరించబడినది.

'ఆత్మానం స్వయ మకురుత' (పరబ్రహ్మ తనను తాను జగత్తుగా చేసికొనెను), 'యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే' (ఎవనినుండి ఈ భూతము లన్నియు పుట్టుచున్నవో) ఇట్టి శ్రుతుల ప్రమాణముచే బ్రహ్మకు కర్తృత్వము కలదు. ఈ కర్తృత్వము బ్రహ్మమునకు స్వాభావికమే గాని శాంకరమతమందు వలె మాయికము కాదు.

"బ్రహ్మయే కర్త యగుచో సృష్టియందు తారతమ్య నిమిత్తమగు పక్షపాతమును, లయమందు నిర్దయతయు గోచరించుచున్నవి; అవి పరబ్రహ్మమునకు దోషములు కావా?" యని ఆక్షేపణ వచ్చును. దీనికి మూడు సమాధానములు కలవు. 1. సూత్రకారుడే జీవాత్మల కర్మసాపేక్షముగా బ్రహ్మము ఫలప్రదుడగుటచే వైషమ్యదోష మాతని కంట దనెను. 2. తన అనన్య సామాన్యమాహాత్మ్య ప్రదర్శనమునకే తననుండి సర్వవిధ సృష్టిని బయట పెట్టుట

వలన వైషమ్యదోషము బ్రహ్మమున కంటదు. 3. సృష్టి లీల కొరకు గదా! విషమసృష్టి వినాగా లీల కవకాశము లేదు. కనుక విషమసృష్టి బ్రహ్మమునకు దోషావహము కాదు.

జీవాత్మ : 'బహు స్యామ్ ప్రజాయేయ' (నేను అనేకముగా నగుదును) అను శ్రుతిచేత పరబ్రహ్మ ఇచ్ఛావశముచే తన క్రీడకై తన పూర్ణానందమును మరుగుపరచి జీవ స్వరూపమును గ్రహించును. ఇచ్చట లేశమైనను అవిద్యా సంబంధము లేదు. బహుభవన సంకల్ప కారణముగా బ్రహ్మమునుండియే పరిచ్ఛిన్నములు, సూక్ష్మములు, అసంఖ్యాతములు అగు చిదంశలు అగ్నినుండి స్ఫులింగములవలె పైకి వెడలును. అవియే జీవులు. అందువలన నీ మతమందు జీవ నానాత్వ మంగీకరించబడినది.

ఉత్పత్తి వినాశములు లేమిచే జీవుడు నిత్యుడు; ఇతడు జ్ఞాత (తెలిసికొనువాడు). జ్ఞానము అతని ధర్మము. జ్ఞానరూపమైన ధర్మమునకు, జ్ఞాతృరూపమైన ధర్మికి ప్రభకు, సూర్యునికి వలె అభేద సంబంధము గోచరించును. జీవునికి ఉత్క్రాంతి (పైకి వెడలుట), గతి(మోక్షస్థానమునకు పోవుట) చెప్పబడుటచే జీవుడు అణుస్వరూపుడు. అయినను తన ధర్మమగు జ్ఞానముచే శరీరమందెల్లెడల చైతన్య రూపమున వ్యాపించియుండును.

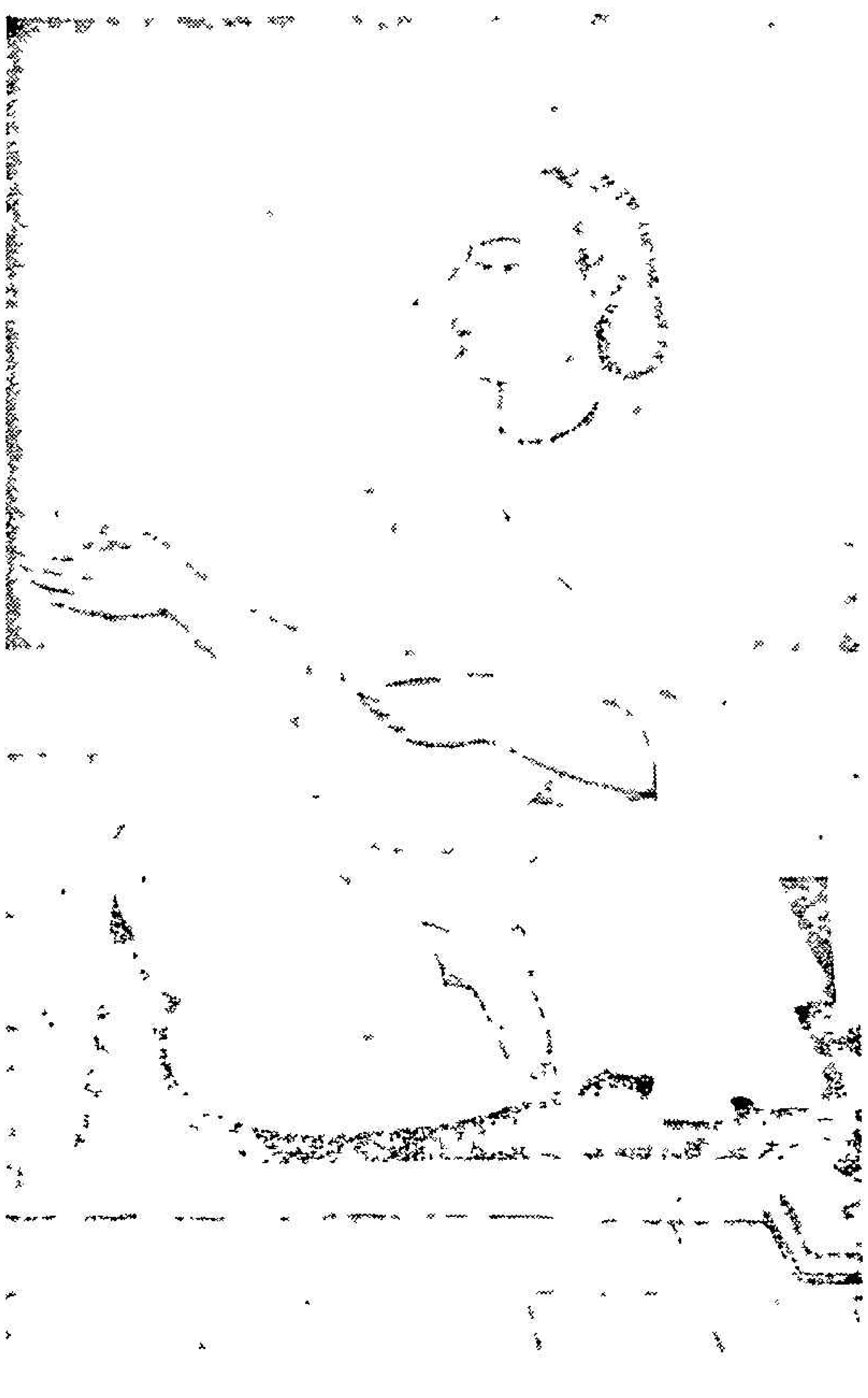
వల్లభాచార్యులు (1473 - 1531)

'అంశో నానావ్యపదేశాత్' (అన్నియు పరమాత్మ నుండియే బహిర్గతమైనవి గనుక జీవముకూడ బ్రహ్మ యొక్క అంశము (బ్ర. సూ. 2-3-43) అను ప్రమాణము చేతను, 'మమైవాంశో జీవలోకః' (జీవ సమూహమంతయు నా అంశమే - గీత-15-7.) అను స్మృతి ప్రమాణముచేతను జీవుడు బ్రహ్మయొక్క అంశము. బ్రహ్మ అంశి. అంశాంశులకు అభేదము న్యాయ సిద్ధము. జీవము బ్రహ్మయొక్క అంశ మని గ్రహించినచో బ్రహ్మము అవయవములు గలది యగును. ఇది బ్రహ్మ నిరయవ మని చెప్పు శ్రుతులకు విరుద్ధము. బాధలేదు. బ్రహ్మకు సాంశత్వమును, నిరంశత్వమును కూడ శ్రుతియే చెప్పుచున్నది.

జగత్తు : "సదేవ సోమ్యేదం అగ్ర ఆసీత్" (ఈ ఎదుట కనిపించు జగత్తు సృష్టికి పూర్వము సత్పదార్థముగానే యుండెను). "యదిదం కించ తత్సత్య మాచక్షతే" (ఈ కనబడునది యెల్ల సత్య మని చెప్పబడుచున్నది) అను శ్రుతులచేతను, ఉపలభ్యమానమగుచుండుటచే జగత్తు సత్యమను యుక్తిచేతను జగత్తు యొక్క సత్యత్వము సిద్ధించుచున్నది. ఘట మెట్లు మట్టి యొక్క ప్రకారమో అట్లే ఈ జగత్తు కూడ బ్రహ్మ యొక్క ప్రకారము. సత్యమగు దాని ప్రకారము సత్యమే యగు నను సబబుచే కూడ జగత్తు సత్యము. జగద్బ్రహ్మములకు మధ్య కార్యకారణ సంబంధ మున్నది. అది సమవాయ సంబంధము. సంబంధ మెప్పుడును రెండు వస్తువుల మధ్య నుండవలయును. ఈ రెండును నిత్యములే యని యంగీకరించవలయును.

ఈ మతమునందు జగత్తు, సంసారము ఒకటి కావు. ఇట్టి సిద్ధాంత మింకే మతమందును కానరాదు. జగత్తునకు సంసారమునకు మధ్య భేద మున్నట్లు వాటి లక్షణ భేదముచే తెలియనగును. చిదానందాంశల మరుగు పరచి, స్వేచ్ఛ ననుసరించి సదంశనుండి జగత్తు ఈశ్వరునిచే ప్రాదుర్భవించబడినది. స్వరూపాజ్ఞానము, దేహాత్మ భ్రాంతి, ఇంద్రియాత్మ భ్రాంతి, అంతఃకరణమే యాత్మ యను భ్రాంతి, ప్రాణమే ఆత్మ యను భ్రాంతి - ఇట్టి పంచ పర్వములు గల అవిద్యచే కల్పితమైనది సంసారము. అజ్ఞాన జన్య మగుటచే సంసారము జ్ఞానముచే నశించును. జగత్తు బ్రహ్మరూప మగుటచే అది సద్రూపము. దానికి నాశము లేదు. అందువలన కల్పితమైనది

యగు సంసారము, సద్విశిష్టమగు జగత్తు ఒకటి కానేరవు.

ఈ మతమందు మోక్ష సాధనముగా జ్ఞానము కన్న భక్తికే ఎక్కువ ప్రాధాన్యము. జ్ఞాన సహకృతమైన భక్తి పరమ మాహాత్మ్యము గల సాధనము.

భక్తి మరల మర్యాదా, పుష్టి భేదములచే రెండు విధములు. మొదటిది భగవచ్చరణారవింద భక్తి; రెండవది భగవన్ముఖారవింద భక్తి. మర్యాదా భక్తి వేద సిద్ధము. పుష్టిభక్తి వేద నిరపేక్షము. స్వతంత్రము. మర్యాదా భక్తికి సాయుజ్యము ఫలము. పుష్టి భక్తికి ఫలము అభేద భావ బోధనము. మర్యాదా భక్తియందు ఫలాపేక్ష కలదు; పుష్టి భక్తియందు ఫలాపేక్ష లేదు. మర్యాదా భక్తికి దృష్టాంతము అంబరీషోపాఖ్యానము (భాగ - 9 వ స్కంధము). రెండవ దానికి దృష్టాంతము శృంగార రస మధ్య పాతి యగు వ్రజ సుందరీ మణుల శ్రీకృష్ణ లీలా రసానుభవము (భాగ - 10 వ స్కంధము). మో. స.

వసుబంధువు (క్రీ. శ. 370) : బౌద్ధ దార్శనికులలో వసుబంధుని స్థానము అత్యుత్తమ మైనది. కొన్ని విషయాలలో తన అగ్రజుడైన అసంగుని కన్న ఈతడు మించిపోవును. అసంగుడు వైభాషిక, సౌత్రాంతిక, యోగాచార, మాధ్యమికము అనబడు చతుర్విధ బౌద్ధ సంప్రదాయములలో యోగాచార సంప్రదాయమునకు సంస్థాపకుడు. వసుబంధువు వైభాషిక సంప్రదాయస్థుడగు బౌద్ధాచార్యుడే గాని, తత్సంప్రదాయ ప్రవర్తకుడు మాత్రము కాదు. మొదట తన అభిధర్మకోశ భాష్యములో పూర్వ వైభాషిక సిద్ధాంతములకు విభిన్నములైన భావములను వసుబంధువు ప్రకటించుటచే వైభాషికులతనిని విరోధిగా భావించిరి. చివరకు తన సోదరుని అనుయాయిగా మారి దేశాంతరగతుడయ్యెను. వసుబంధువు బౌద్ధుల త్రిపిటకముల సారమును "అభిధర్మకోశ" రూపమున రచించెను. తరువాతి శతాబ్దములలో మిగిలిన బౌద్ధ గ్రంథములకన్న అనేకమంది పాఠకులను ఆకర్షించిన దార్శనిక గ్రంథ మిది. నేటికి కూడ జపాను, చీనా, టిబెట్టు, మంగోలియాలలో ఇది పాఠ్య గ్రంథము. థేరవాద బౌద్ధులు కూడ దీనిలోని వాక్యములను ప్రమాణములుగా స్వీకరించుట ఈ గ్రంథము బహుళ ప్రచారము పొందుట కొక కారణము.

జీవితము : వసుబంధుని జీవిత చరితమును చీనా భాషలోనికి భారతీయ గ్రంథాలను అనువదించిన కీర్తి వహించిన, క్రీ. శ. 402 కు చెందిన కుమార జీవనుడు రచించెను. కాని అది కొంత కాలమునకు కాలగర్భమునందు కలసిపోయినది. భారతీయ గ్రంథములను చీనా భాషలోనికి అనువదించుటలో పేరు ప్రతిష్ఠలు గడించు కొన్న మరొక రచయిత యగు పరమార్థుడు రచించిన 'వసుబంధు చరితము' నేటికిని చీనా సారస్వతములో నిలచియున్నది. వసుబంధువు అయోధ్యలో ఉండిన కాలములో అక్కడి రాజు కొడుకును, రాణియు ఈతని శిష్యులైరి. చంద్రగుప్త విక్రమాదిత్యుని కాలములో (375-425) వసుబంధువు అయోధ్యలో నివసించియున్న బుద్ధమిత్రుడను ఆచార్యునివద్ద విద్య నభ్యసించెను. భారత మందలి అనేక విహారములలో వసించుచు విభిన్న గ్రంథములను విరచించెను. చివరకు అసంగుని పిలుపున గాంధార దేశమున కేగెను. అక్కడ అసంగుని సంపర్కము వలన వైభాషిక మతము యోగాచారమతముతో మిశ్రితము గావింపబడెను. అరువది సంవత్సరములు నిండగానే వసుబంధువు తన జన్మస్థానమునందే దేహమును చాలించెను.

సిద్ధాంతము : వసుబంధువు వైభాషిక, యోగాచార సంప్రదాయములను గురించిన అనేక ఉద్గ్రంథములను రచించెను, 'అభిధర్మ కోశము' కూడ ఆయనచే రచింపబడినదే.

హీనయానమునకు చెందిన అన్ని నికాయములను సమ్మేళన మొనరించిన గ్రంథ మిది. వసుబంధుని స్వతంత్ర దృష్టి 'అభిధర్మకోశపు' 565 కారికలలో లేదు; దానిపై అతడు స్వయముగ వ్రాసిన భాష్యమందే ప్రదర్శింపబడినది.

వసుబంధువు కాశ్మీర వైభాషిక మతానుసారముగ తన గ్రంథమును రచించినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. 'అభిధర్మ కోశ' రచనా కాలములో వసుబంధువునకు హీనయానమునం దమితాసక్తి యుండెడిది. ఆకారణముచేత ప్రాచీనాచార్యుల సిద్ధాంతములకు విరుద్ధములగు స్వతంత్ర భావములు వెలిబుచ్చిన వారిని చూచి మందలించుచు నున్నడగుచుండెడివాడు,

ఇట్టివారిలో తన అగ్రజుడైన అసంగు డొకడు. చివరికి అతని మార్గమునే ఈతడును అనుసరింపవలసి వచ్చినది. విజ్ఞాన వాదమును గురించి 'విజ్ఞప్తి మాత్రతా సిద్ధి' అను పేరున ముప్పది కారికలతో కూడిన ఒక త్రింశికను, ఇరువది కారికలతో కూడిన ఒక వింశికను ఈయన రచించెను. విజ్ఞానవాద గ్రంథములలో ఇది అత్యుత్తమ గ్రంథముగా పరిగణింప బడుచున్నది. హ్వేన్ చాఙ్ నలందలో నున్నప్పుడు దీనిపైనున్న పది టీకలను సంగ్రహించి 'విజ్ఞప్తి మాత్రత' ను చీనా భాషలోనికి అనువదించెను. సాంకృత్యాయన్.

వాక్కు : "చత్వారి వాక్పరిమితా పదాని తాని
విదు ర్బ్రాహ్మణా యే మనీషిణః
గుహా త్రీణి నిహితా నేఙ్గయంతి,
తురీయం వాచో మనుష్యా వదంతి॥"

(శాస్త్రముచే ఎన్నబడిన వాక్కు యొక్క స్థానములు నాలుగు కలవు. ఈ నాలుగును 'వాక్' స్థానములే కాని, వాక్కు కావు. వాటిని బ్రహ్మనిష్ఠులైన బుద్ధిమంతులు తెలిసికొన గలరు. ఈ నాల్గింటిలో మూడు మూలాధారాది రహస్య స్థానములందు నిక్షిప్తములై యున్నవి. ఇవి సాధారణులకు తెలియ వశము కాదు. నాల్గవదానినే మనుష్యులు పల్కుచున్నారు).

పైని ఉదాహరింపబడిన ఋగ్వేదసూక్తము వాక్‌స్థానముల లెక్కను తెలియజేసినది కాని, అవి యెవ్వియో పేర్కొనలేదు. వాటి ప్రశంస శారదాతిలకము, యోగినీ హృదయము మొదలగు మంత్ర శాస్త్ర గ్రంథములలో గాననగును. పరా, పశ్యంతీ, మధ్యమా, వైఖరీ అని వాక్కు యొక్క అవతారములు నాలుగు గలవు.

పరావాక్కునకే శబ్దబ్రహ్మ మని పేరు. ఇదియే వైయాకరణ మతములో జగదుద్భవమునకు ఉపాదాన కారణము. దీనికే రవము, పరా యను రెండు పర్యాయ పదములు కలవు. ఇది సర్వగత మైనను దీనిప్రధాన స్థానము మూలాధార (వెన్నెముక క్రింద కొన)మను నొక శక్తి నిధాన స్థానము. ఇచ్చట నిది సంస్కృత పవన మను నొక అతి సూక్ష్మీకృత వాయు రూపముచే నభివ్యక్త మగును. ఈ యభివ్యక్త నాద రూపము స్పంద రహితము, భావనాతీతము; దీనికే, పరా, పరమా, కళా యని పేర్లు. ఇది తక్కిన పశ్యంతీ మొదలగు తన వికారములకు సాక్షి; వాస్తవికముగా నిది సామరస్యమును చేకొన్న ప్రకాశాంశ మాత్రము. ఇది చింతనాతీతము. అందులకే దీనికి పరా యని పేరు.

పశ్యంతీ : తరువాతి పరిణామ దశలో మూలాధారమునుండి ఈ సంస్కృత పవనము ఊర్ధ్వముఖముగా ప్రసరించి నాభిస్థానమును జేరును. ఈ నాభిదేశ సంయోగమువలన ఉత్పాదితమైన శబ్దమునకు పశ్యంతీ యని పేరు. ఏదేని నామ రూప రూపమైన విషయమును కల్పించి, మనస్సుచే నిది చూచుచుండును కాబట్టి దీనికి పశ్యంతీ యని పేరు వచ్చినది.

మధ్యమా : నాభినుండి మరల నీ సంస్కృత పవనము హృదయకుహరమునకు ఎగప్రాకినపుడు హృదయ దేశ సంయోగముచే జనించు శబ్దమునకు మధ్యమా అని పేరు. ఇది మానవబుద్ధి గోచరము. మన చెవులను మూసికొనినపుడు శ్రుతి గోచర మగు ధ్వనివిశేష మగు ప్రణవ రూపమే ఈ మధ్యమ. దీనికి జ్యేష్ఠ యని ఇంకొక పేరు కలదు. ఇది పరమేశ్వరుని జ్ఞానశక్తి. విశ్వస్థితి కిది యాధారము. ఇది కూడ చాల సూక్ష్మమైనది. వర్ణ, స్వర, మాత్రాది స్థూలరూపములను పొందకుండ ముఖమును చేరకుండ మధ్యనే నిలచియుండును గనుక దీనికి మధ్యమా అని పేరు.

వైఖరీ : హృదయ స్థానమునుండి మరల నూర్ధ్వ ముఖముగా ప్రసరించు సంస్కృత పవనము కంఠదేశమును చేరి, పుర్రెకు తగిలి ఆ ప్రతిఘాతముచే పరావర్తితమై ముఖవివరమందు కంఠము మొదలగు ఎనిమిది స్థానములను బలముగా తాకుటచే పుట్టిన శబ్దము వైఖరీ యనబడును. ఇదియే మనము వినగల శబ్దము; వాక్కు. ఇందు శబ్దబ్రహ్మము యొక్క స్థూలాభివ్యక్తి కాననగును. ఇది పరమేశ్వరుని క్రియాశక్తి. ఇదియే వాగ్రూపములో నున్న విశ్వము యొక్క శరీరము. ఇది శ్లిష్ట వ్యక్త వర్ణ సముచ్చారణ రూపమున స్పష్టముగాను, దుందుభి మొదలగు వాద్యముల శబ్దరూపమున అస్పష్టముగాను, వివిధ రూపముల వ్యక్తమగుచుండును. మనుష్యులు మాటలాడు వాగ్రూప మిదియే. మే. వ. స.

వాచస్పతిమిశ్రుడు : వాచస్పతిమిశ్రుడు భారతీయ దార్శనిక వేత్తలలో ప్రసిద్ధుడు; భారతీయ దార్శనిక శాఖల నన్నిటిని కూలంకషముగా అధ్యయనము చేసిన పండిత ప్రకాండుడు. వేదాంత, న్యాయ దర్శనములపై నతడు రచించిన గ్రంథములు, టీకలు అతని ప్రగాఢమైన పాండిత్యమును మనకు పరిచయము చేయుచున్నవి. ధర్మకీర్తి న్యాయ దర్శనముపై తెచ్చిన పూర్వ పక్షములకు సమాధాన మిచ్చిన 'న్యాయ వార్తిక తాత్పర్య టీక' అతని ప్రసిద్ధ న్యాయశాస్త్ర గ్రంథము. శంకర భగవత్పాద విరచిత బ్రహ్మసూత్ర భాష్యముపై 'భామతి' అను పేరుతో రచించిన టీక ఈతని ప్రసిద్ధ వేదాంత గ్రంథము. కృష్ణమూర్తి.

వాత్సీపుత్రుడు : బౌద్ధదర్శనైకదేశ మగు వాత్సీపుత్రీయ సంప్రదాయమునకు ప్రవర్తకుడు. అభిధర్మికులొప్పుకొనని వస్తు చలనమును ఈ సంప్రదాయమువారు ఒప్పుకొందురు. అయిన ఈ రెండు సంప్రదాయములును జ్వాలయొక్క భిన్నకాలిక తాదాత్మ్యము నంగీకరించవు. పుట్టుచు, నశించుచు ఉన్న ప్రత్యేక జ్వాలల సంతానమే సాతత్యభాసము గల జ్వాల. పూర్వజ్వాల ఉత్తర జ్వాలకు కారణము; చమురు, వత్తి కారణములు కావు. మే. వ. స.

వాత్స్యాయనుడు : న్యాయ సూత్ర ప్రసిద్ధ భాష్య కర్త వాత్స్యాయనుడు నాగార్జునుని సిద్ధాంతముల

ఖండనకు పూనుకొనెను. వాత్స్యాయనుని అభిప్రాయములు దిఙ్నాగునిచే ఖండింపబడినవి. అందుచే వాత్స్యాయనుడు 4 వ శతాబ్దమునకు ముందువాడు అయి ఉండవలెను. మే. వ. న.

వామమార్గము : బౌద్ధుల వజ్రయానమునకు హిందువుల వామమార్గము ప్రతికృతి. వామమార్గానుయాయులు శాక్తేయమతావలంబకులు. ఈ మార్గము తంత్ర శాస్త్రము పై నాధారపడియున్నది. 'ఆచార భేద తంత్రము' లో వామమార్గము పంచతత్త్వ సేవన మని నిర్వచింపబడినది.

పంచతత్త్వసేవన మనిన పంచ 'మ' కార సేవన మని అర్థము. 'మ' కార పంచక మనిన - మద్యము, మాంసము, మత్స్యము, ముద్రా, మైథునములు. శ్యామా రహస్యములో దీనికి ప్రమాణ మున్నది.

మద్య మాంస సేవనము చాల శుభకరమైన దని ఈ మత భావన. వాటిని సేవించి, ఖపుష్పము (రజస్వలయైన స్త్రీయొక్క రజస్సు) తో కులస్త్రీని పూజించుట, వామమతస్థులై పరాశక్తిని ఆరాధించుట ఈ మార్గ ముఖ్య లక్షణములు. వామమార్గమును, తన్మార్గాదర్శములను ఆస్తిక గ్రంథములు తీవ్రముగా ఖండించినవి.

కాని తంత్రశాస్త్ర గ్రంథములలో ఏతన్మార్గ ప్రశంస అధికముగా నున్నది. 'నిత్య తంత్రము' లో వామాచారము సర్వశ్రేష్ఠ మార్గముగా నుగ్గడింపబడినది. కౌలము లను త్రివిధాచార సంభరితమైన వీరాచారమే వీరి దృష్టిలో ఉత్తమ మైనది. వామ మార్గావలంబకుడు మద్యమాంసాదులతో దేవిని పూజించి సంతృప్తి పరచుచుండవలెను. ఇట్టి పద్ధతి 'కులార్ణవము'న వర్ణితమైనది. ఆ గ్రంథములో సురను శక్తి స్వరూపిణిగా, మాంసమును శివ స్వరూపునిగా భావన చేసిరి. ఏ కులస్త్రీ నైనను సాక్షాత్తు కాళికా స్వరూపముగా పూజించుట వామ మార్గములోని విశేషాంశము. కృష్ణమూర్తి.

వాల్టేర్, ఫ్రాన్స్వా మారీ అర్వే డ (Voltaire, Francois Marie Arouet De) (1694 - 1778) : ఫ్రెంచి దార్శనికుడు, చరిత్రకారుడు, నాటక కర్త, వ్యాసరచయిత. పారిస్‌లో జన్మించెను. లూయీ-లు-గాలోని జెషూయిట్ల కళాశాలకు విద్యార్థమై 10 యేండ్ల వయస్సున పంపబడెను. 1711 లో కళాశాల విద్య ముగించిన తరువాత గృహమునకు మరలివచ్చెను. సాహిత్యవృత్తి తప్ప మరే వృత్తిని కోరని కుమారునికిని, సాహిత్య రచనను ఒక వృత్తిగానే పరిగణింపని తండ్రికిని సాధారణముగా వచ్చు సంఘర్షణ సంభవించెను. మూడేండ్లపాటు (1726 - 29) ఇంగ్లాండులో పర్యటించెను.

సమకాలికులకు వాల్టేరు ప్రధానముగ కవిగను, దార్శనికుడుగను కన్పట్టెను. తరువాతి తరములవారు ఆయన అసలు కవియేనా, దార్శనికుడేనా యని ప్రశ్నింప దొడగిరి. ఆయన దార్శనిక బృహద్గ్రంథము "దార్శనిక సిద్ధాంతములు". అది యొక విచిత్రమైన కలగూరగంప. దీనిలో ఆయన ఫ్రెంచి విజ్ఞాన సర్వస్వముకొరకై వ్రాసిన వ్యాసమును, అనేక ఇతర చిన్న వ్యాసములును కలవు. ఈ గ్రంథములో చూపినంత ప్రబలముగా మత వ్యతిరేక భావమును, లేదా కనీసము మతసంఘ వ్యతిరేక భావమును ఆయన మరే గ్రంథములోను చూపలేదు. కె. రా. కృ.

వాస్తవికతా వాదము (Realism) : వాస్తవికతా వాద మను మాట రెండు విభిన్నములైన అర్థములలో ఉపయోగింపబడినది. 1. దృశ్యప్రపంచమందు గాని, లేదా దానికి విభిన్నము, అతీతము నగు ప్రపంచమునందు కాని సామాన్యములకు (universals) విషయ వాస్తవికత (objective reality) ను ఆపాదించు సిద్ధాంతము. (ఈ సిద్ధాంతమునకు చూ. "సామాన్యములు") 2. గ్రాహకముగా నాచరించు మానవ, లేదా మానవేతర మనస్సు జోలి లేకుండ భౌతిక వస్తువు లున్న వను సిద్ధాంతము. ఈ అర్థములో నీ మాట ఈ శతాబ్దపు ప్రారంభము నుండి వాడబడు చున్నది (దీనినే ప్రాచ్యులు బాహ్యార్థవాద మందురు). బెర్‌క్లీ వంటి భావవాద చింతకుల బారినుండి సామాన్యమానవుని దృక్పథమును తాము రక్షించుచున్నామని వాస్తవికతా వాదులు చెప్పుకొందురు. కాని సాధారణ మానవుడు తనకు సాపేక్షముగా బాహ్యార్థముల ఉనికిని ఏ అర్థములో గ్రహించునో, అచ్చముగా ఆ యర్థములోనే తమ సిద్ధాంతము కూడ బాహ్యార్థాస్తిత్వమును సమర్థించుచున్న దను అభిప్రాయమును చాలమంది భావవాదులు కూడ వెలిబుచ్చిరి. బాహ్యార్థములు భావము లని వ్యపదేశించు బెర్‌క్లీ కూడ బాహ్యార్థములు మానవోపలబ్ధి నిరపేక్షముగ నున్న వని సాధారణముగా చెప్పును. ఫలన ఆతని దృష్టిలో నీ బాహ్యార్థములకు మానవ మనస్సులో కాక ఈశ్వరుని మనస్సులో ఉనికి కలదు. ఇట్లు భావ వాద పరిధిలో నిమిడియున్నది, భావ వాదమును నిరాకరించునది యని రెండు వాస్తవికతావాదము లున్నవి.

ఈశతాబ్దములో వాస్తవికతావాదమును వెనుక వేసికొని భావవాదులపై ఆంగ్లేయదార్శనికులు జి.ఇ. మూర్, బెర్ట్రాండ్ రసెల్, అమెరికా దేశపు "నవీన వాస్తవికతావాదులు" దాడిని ప్రారంభించిరి. ప్రత్యక్షఫల మేదియును లేకపోయినను భావవాదములోని - ముఖ్యముగా జ్ఞాన మీమాంసా సిద్ధాంతములోని - యుక్తుల హేత్వా

భాసను బయట పెట్టుటలో నీ ప్రాతిఘట్యము ఘన విజయమును గాంచినది. మన మొక విషయమును తెలిసికొంటిమి అను భూతార్థమువలన మనము భౌతిక వస్తువులకు సాధారణముగా నారోపించు స్వతంత్ర స్థితికి భిన్నముగా అది మనస్సాపేక్షము కానక్కరలే దని ఈ సిద్ధాంతము సూచించును. వస్తు జ్ఞానము జ్ఞేయార్థ స్వతంత్రాస్తిత్వముతో విరోధించకుండుటయే గాక, తెలిసికొనుట అనుదానిలోనే వస్తు స్వతంత్ర స్థితి ఇమిడియున్న దని బాహ్యార్థవాదులు పై చెప్పిన భావవాదాభిప్రాయముల ప్రతిఘటింతురు. తెలిసికొను కార్యమందే వస్తువు సృజింపబడినను లేదా వికారము నొందింపబడినను అది తెలిసికొనుటయే కాదని వీరి అభిప్రాయము. ఇది గాక, భావవాదమును సమర్థించుటకు జ్ఞాన మీమాంసనుండి ఉదాహరింపబడిన యుక్తికి-మానవోపలబ్ధికి భిన్నముగా ఈశ్వరుడు లేదా కేవలము (absolute) యొక్క జ్ఞానమునకు బాహ్యార్థములు విషయము అగు నను ఊహాపోషకము కానేరదు. ఏ సిద్ధాంతమునుండి భావవాదులు "మనస్సునకు జ్ఞేయ విషయముతో సంబంధ మున్నది గనుక అట్టి జ్ఞేయ విషయము గ్రాహక మగు మనస్సుయొక్క జోలి లేకుండా నుండనేరదు" అని నిష్కర్షించిరో, అట్టి అంతస్సంసర్గ సిద్ధాంతమును బాహ్యార్థవాదులు ఖండించిరి. "భావవాద నిరాసము" (refutation of idealism) అను నొక సుప్రసిద్ధ వ్యాసములో (ఇది "దార్శనిక పరిశీలనలు" అను గ్రంథములో తిరిగి ముద్రించబడినది) భావవాదము యొక్క సోపపత్తికత "సంవేదన" (sensation) వంటి పదముల కున్న ద్వంద్వార్థములను స్పష్టముగా గుర్తించలేకపోవుట వలన గలిగిన భ్రాంతిపై నాధారపడియున్న దని మూర్ వాదము. ఏలన 'సంవేదన' యనునది గ్రహణ క్రియయైన కావచ్చును; లేదా గ్రహణ ప్రత్యక్ష విషయమైన కావచ్చును. ఇందు మొదటి దాని అస్తిత్వము మనస్తంత్రము; రెండవది స్వతంత్రము. "దేశకాలోపహితము లైన వస్తువులు సాంతములు కావచ్చును; అనంతములు కావచ్చును; లేదా రెండును కాకపోవచ్చును" అను యుక్తిని, అట్టిదే యగు అనంత విభాజ్యతను గురించిన వచన వైరుధ్యమును అండగా చేసికొని దేశకాలముల వాస్తవికత దురుపపాద మని భావవాదులు చేసిన యాక్షేపణకు ఆధారము లే దనియు, 'అనంతము'ను స్వవచన వ్యాఘాతము తటస్థించకుండ అవగత మొనర్చుకొనుటకు వీలున్న దనియు చూపుటకై రసెల్ తన నేర్పరితనము నెక్కువగా ఉపయోగించెను.

బాహ్యార్థములు స్వతంత్ర సత్తకలవి యను సామాన్య ప్రతీతికి అసందిగ్ధ ఉపపత్తుల కల్పించుటలో బాహ్యార్థవాదులింకను కష్టపడిరి. బ్రాడ్ ('భావవాదము' అను వ్యాసములో), ఈ వ్యాస రచయితయు బాహ్యార్థముల వాస్తవికతను గురించిన ఈ సామాన్య ప్రతీతి మన అనుభవమునకు అత్యుపపన్నమైన వివరణ మని చూపుటకు వలయు సహేతుక ఉపపత్తులను కల్పించుటకు యత్నించిరి. కాని వాస్తవికతావాదులే అటువంటి ఉపపత్తులు తార్కికాక్షేపణ రహితము లని అంగీకరించలేదు. అదిగాక, ఏది ఎట్లున్నను, మన ఇంద్రియ ప్రత్యక్షోపలబ్ధికి కారణముగా నాచరించు వాస్తవికత యొక్క సంస్థానము (structure) భౌతిక శాస్త్రముచే గుర్తించబడిన దానికి సదృశముగా నుండు నని నిరూపించుట తప్ప, భౌతిక వస్తువులు మన ఇంద్రియములకు సమర్పింపబడిన రీతిని ఉన్న వని వారు చెప్పలేదు. గౌణ ధర్మముల (secondary qualities) - అనగా వర్ణము, శబ్దము, గంధము, రసము మొదలైన వాటి - వాస్తవికత ఏనాడో అపాస్తమైనది. అదిగాక మన కగపడు రీతిని భౌతిక వస్తువులు ప్రదేశము నాక్రమించియున్న వను నమ్మకమును సమర్థించుటకు కూడ యుక్తులు కనిపించవు. మన ఇంద్రియములకు గోచరము కాని భౌతిక వస్తువులను గురించిన మన ఊహల నండగా గొని వాటి విషయమై భావికాలమందు మనకు తారసిల్ల బోవు అనుభవములను ముందు చెప్పగలుగుటలో మనము సాధించిన విజయముపై భౌతిక వస్తువుల వాస్తవికతను గురించిన యుక్తులు ఆధారపడి యున్నవి. బాహ్యార్థ వాస్తవికతకు, ఇంద్రియముల ద్వారా మనము గ్రహించిన వాస్తవికతకు మధ్య నూహించబడిన కేవల సంస్థాన (structure) సాదృశ్యమే కాని, గుణ సాదృశ్యము ఈ విజయమునకు హేతువు కాదనియే చెప్పవలసియున్నది. భౌతిక వస్తువులు ప్రదేశము నాక్రమించని ప్రాథమిక మనస్సుల సముదాయములేనని యనుకొనినచో కూడ ఈ విజయమును వివరించవచ్చును. అయితే ఈ మనస్సుల మధ్య సంబంధములకు, బాహ్యార్థములకు మన మారోపించు ప్రాదేశిక సంబంధములకు మధ్య (ప్రత్యేక సంబంధములు భిన్న జాతీయము లైనను) సంపూర్ణానురూప్య మున్నప్పుడే ఈ వివరణ సాధ్య మగును.

మనము చూచు వస్తువులు మనము చూచిన రీతినే యుండ వనియు, అవి కొద్దిగనో గొప్పగనో మనస్సుచే వికారమును పొందింపబడిన వస్తు ప్రతిబింబములే యనియు వాదించు బాహ్యార్థానుమేయవాదము, లేదా ప్రతికృతి వాదము (representationalism) దార్శనిక లోకమందు

శతాబ్దముల తరబడి బహుళ ప్రచారములో నున్నది. దీనికి విరుద్ధముగా మనము చూచు వస్తువులు మనము చూచునట్లే యుండును అను సామాన్య ప్రతీతిని పునరుద్ధరించుటకు బాహ్యార్థవాదులు అనేక ప్రయత్నములు కావించిరి. భ్రాంతిని వివరించుటకు బాహ్యార్థానుమేయవాద మొక్కటే సాధన మని సాధారణముగా అంగీకరించబడినను, మన ప్రత్యక్షోపలబ్ధి ఇంద్రియాధీనమై యుండును అను జ్ఞానము ఈ వాదమునకు ప్రోద్బలకముగా కన్పట్టినను, మన మనోగతములైన రూపములనే మన మెల్లపుడు నెరుంగ గల్గుచున్నాము కాని, భౌతిక వస్తువుల యథాస్థితి మన యెరుకకు విషయము కానేర దని నమ్ముట చాల కష్టము. ఒకవేళ ఈ సిద్ధాంతమును మన మంగీకరించితి మేని, భౌతిక వస్తువుల గురించిన జ్ఞానము మనస్సునకు సాధ్యము కాదనియే తోచును. ప్రతికృతి వాదమునకును, భావవాదోదయమునకును స్పష్ట చారిత్రక సంబంధము కలదు. ప్రత్యక్ష సిద్ధాంతము (అనగా వస్తువులు మనము ప్రత్యక్షముగా చూచురీతినే యుండును అను సిద్ధాంతము; ఇదియే బాహ్యార్థ వాదము) దృష్టిలో సాధారణముగా మనము వస్తువులను యథాస్థితముగా చూడ గలిగినప్పటికిని అవి యెటులుండునో అటులనే వాటిని మనము చూచుట లేదనియు, అవి మన కే విధముగా అగపడుచున్నవో ఆ విధముగనే వాటిని మనము కనుచున్నా మనియు, ఇంతేకాక ఒక్కొక్కప్పుడు వస్తువులు మన కగపడు విధము వాటి యథాస్థితికి చాల భిన్నముగా నుండు ననియు అంగీకరించి భ్రాంతిని సామాన్యముగా వివరింతురు.

ప్రత్యక్షానుభవమునందు భ్రమకు తావుండవచ్చు నని అంగీకరించుటచే భౌతిక వస్తువుల ప్రత్యక్షోపలబ్ధి సమర్థించబడిన దైనది. ప్రత్యక్షముగా మన మొక వస్తువు నెరుంగ గల మనియు, కాని యథాభూతముగా తెలిసికొనుటకు వీలు లేదనియు చెప్పుట స్వవచన వ్యాఘాత మని ఇదివరకు పరిగణించబడు చుండెడిది. కాని నేడది శంకా విషయ మైనది. వస్తువులను నిజముగా తప్పుగా చూచుట వల్ల కాక, మన ప్రత్యక్ష జ్ఞానమునుండి మనము సాధించిన యనుమానములందు పొరపాటు లుండుటవలన ఉద్భవించినవి యని ప్రత్యక్ష సిద్ధాంతము ననుసరించి కూడ భ్రాంతులను నిస్సంశయముగ వివరించవచ్చును. అయితే అన్ని విధములగు భ్రమలును ఈ రీతి వివరణమునకు లొంగవు. ప్రత్యక్షమందు అయథార్థత సంభవించుటకు అవకాశ మున్న దని మన మంగీకరించవలెను. అట్లు కానిచో మనము ప్రతికృతి వాదమును తిరిగి ఆశ్రయించి, మన మెప్పుడును ప్రతికృతులను (ఇంద్రియములచే సమర్పితమైన అర్థములను) సరిగానే చూచుచుందు మనియు, కాని అవి భౌతిక వస్తువులు కాక వాటి మనః కల్పిత ప్రతికృతులే యనియు చెప్పవలసివచ్చును. ఉన్న వస్తువులను పొరపాటుగా చూచుట వలననే కాక భౌతికముగా లేని వస్తువులను గ్రహించుట వలన కూడ సంభవించు భ్రమలను వివరించుటలో ప్రత్యక్షవాదావలంబకులు చాల ఇక్కట్లకు లోనైరి. అయితే మనము పొరపాటుగా చూచుచున్న దేది? సన్నిపాతదోషము వలన జనించు మతిచాంచల్యము గలవానికి ఎలుక యెఱ్ఱగా కనబడుట యను భ్రాంతి, సగము నీటిలో ముంచిన తిన్ననైన కఱ్ఱ వంకరగా కనుపడు భ్రాంతి - ఈ రెండును సమానమైన భ్రాంతి స్థితులు కావు. మొదటి పక్షములో ఉన్నదానికి భిన్నముగా కన్పట్టు వస్తువు లేకుండుటయే కాక, అసలు కనబడుటకు వస్తువే అచ్చట లేదు. ఇట్టి విషమ స్థితుల నెదుర్కొనుటకు అనేక నిపుణ యత్నములు చేయబడినవి. కాని ఏది ఎట్లున్నను, ఇట్టి పక్షములో ప్రతికృతి సిద్ధాంతము నాశ్రయించియు, ఇతర పక్షములలో ప్రత్యక్ష సిద్ధాంతము నాశ్రయించియు ఈ విషమ స్థితిని తొలగించుట సాధ్యమగును. కాని ప్రత్యక్ష సంవేదనకు, ప్రతికృతి సంవేదనకు మధ్య గల వ్యత్యాసమును సూచించు లక్షణములు గుర్తించుట కష్టము. ప్రత్యక్ష వాదులు గౌణ ధర్మముల భౌతికాస్తిత్వమును ఒప్పుకొని తీరవలెను. కాని ఇది ఆ వాదముయొక్క లోప మని నిర్బంధముగా చెప్పవీలులేదు.

భ్రాంతి యని మన మనుకొను సందర్భములలో కూడ మనము భౌతిక ప్రపంచములో చూచునది మనము చూచు రీతినే వాస్తవికముగా నుండుననియు, మనచే చూడబడినను చూడబడకపోయినను వస్తు వెల్లకాలమును అచ్చటనే ఉండు ననియు, కాని దానిలోని కొన్ని అంశములనే మన ప్రత్యక్షము గ్రహించు ననియు 'వరణ సిద్ధాంతము' (selection theory) ప్రతిపాదించును. కాని ఈ సిద్ధాంత మెప్పుడును సాకల్యముగా నిర్వహించబడలేదు. అట్లు నిర్వహింపబడి యుండినచో ఉన్మత్తుడుగాని, అనున్మత్తుడుగాని, మత్తుడుగాని, అప్రమత్తుడుగాని చూచున దెల్ల వాస్తవిక జగద్విషయమే యగును. కాని ఈ వరణ సిద్ధాంతము కొన్ని రకముల 'భ్రమల' వివరించుట కుపయోగించవచ్చును. ఇట్లు తనచే రచింపబడిన "బాహ్య ప్రపంచ జ్ఞానము" అను గ్రంథములో మనము ఎన్ని దృక్కోణముల నుండి ఎన్ని రూపములలో ఒకే వస్తువును చూచుచున్నామో యవి యన్నియు యథార్థములే అని రసెల్ ప్రతిపాదించెను. రసెల్ సిద్ధాంతము నిజ మైనచో భౌతిక వస్తువును గురించిన మన సామాన్య

భావమును పూర్తిగా మార్చుకొనవలసి వచ్చును. అనగా ఒక వస్తువున కేదో యొక నియత రూపమే గాక భిన్నరూపముల అనంత వర్గము లుండు నని గ్రహించవలసివచ్చును. కాని ఈ సిద్ధాంతమును రసెలే తరువాత విసర్జించెను.

గత ముప్పది సంవత్సరములలో అనేక ఆంగ్ల దార్శనికులు బాహ్యార్థవాదమును చర్చించుటలో అవలంబించిన సిద్ధాంతము ప్రకారము భౌతిక వస్తువుల విషయమైన సామాన్య ప్రతీతిని అండగా గొని కావింపబడిన ప్రతిపాదనలు సత్యములే యనియు. కాని ఈ ప్రతిపాదనల విశ్లేషణ ఎట్టిదియో నిర్ణయించుట కష్టమైన దార్శనిక సమస్య యనియు తెలియనగును. చాలమంది ఈ అభిప్రాయము ననుమతించినను ఈ ప్రతిపాదనలు శక్యములు, లేదా సంభావ్యములు అగు ఇంద్రియ దత్తాంశముల (sense data) గురించినవియే యను నిర్ణయమునకు వచ్చిరి. అట్లగుచో బాహ్యార్థవాదమే దత్త జలాంజలి యైనది. ఈ సిద్ధాంత ప్రతిపాదకు లనుకొనినంత నూతన వికాసము కాదది. ఇదివరకే కాంటు, బెర్క్లీలు మనము భౌతిక వస్తువులను గురించి సాధారణముగా చేయు ప్రతిపాదన లన్నియు యథార్థములే యనియు, కాని అవి 'భావముల' గురించి గాని, లేదా 'శక్య, లేదా సాధ్య అనుభవముల' గురించి గాని చేయబడిన వనియు మనము గ్రహించవలె నని నిరూపించిరి. 'దృశ్యవాద (phenomenalism) విశ్లేషణ యని పిలువబడు భౌతిక వస్తువులను గురించిన ప్రతిపాదనల విశ్లేషణ విషయమై ఈ మధ్య జరిగిన చర్చ మహత్త్వముగల నూతన విషయముల ననేకముల బయట పెట్టినది. ముఖ్యముగా (ఎ) భౌతిక వస్తువును గురించిన ప్రతిపాదన యొక్క విశ్లేషణమును కావించుటయందు తారసిల్లు కష్టముల బయట పెట్టినది. ఏలన అట్టి విశ్లేషణను సంపూర్ణముగ కొనసాగించుటకు ఆ ప్రతిపాదనను రుజువుచేయుటకున్న సాధ్యమార్గములన్నిటిని అనుసరించవలయును. అదిగాక ఈ వాక్యముల నన్నింటిని ఇంద్రియ దత్తాంశముల దృష్ట్యా సాకల్యముగ విశ్లేషింపబడిన ఇతర భౌతిక వస్తువుల గురించిన వాక్యముల ప్రమేయము లేకుండ అసందిగ్ధముగా నిర్వచింపవలెను. అందువలన, భౌతిక వస్తు ప్రతిపాదనలు చివరకు ఇంద్రియ దత్తాంశముల గురించినవియే యైయుండినను, భౌతిక వస్తు ప్రతి పాదనలకు సమానమైన ఇంద్రియ దత్తాంశ ప్రతిపాదనల పట్టిక నొక దానిని ఒనగూర్చలేము — అని బాహ్యార్థవాదు లందురు. అయితే భౌతిక వస్తు ప్రతిపాదనలు ఇంద్రియ దత్తాంశ విషయకము లగు ప్రతిపాదనలకు భిన్నముగా నుండుటచే, భౌతిక వస్తువుల గురించిన ప్రతిపాదనలు ఇంద్రియ దత్తాంశముల దృష్ట్యా విశ్లేషింప యోగ్యములు కావని బాహ్యార్థవాదులు చెప్పిన దానికి పై చెప్పిన అభిప్రాయము భిన్నముగా నున్నది. (బి) విశ్లేషణకు వీలిచ్చు "ఇంద్రియ దత్తాంశములు" అను భావము పలువిధము లగు ప్రతివిమర్శకు గురియైనది. మన అనుభవపు మొత్తములో కేవల ఇంద్రియ జ్ఞానముచే సమర్పింపబడిన అంశమును విడదీసి చూపుట అసంభవమనియు, తొలినుండి మన యనుభవమునకు విషయములుగా నాచరించునని భౌతిక వస్తువులే కాని, యెర్రమచ్చలు, స్పర్శ సంవేదనలు కావనియు సూచింపబడినది. (సి) ఇరు పక్షములును అనుభూతార్థ విషయమై అభిప్రాయైకమత్యమును కనపరచు చున్నవి కనుక ప్రత్యక్ష, ప్రతికృతి సిద్ధాంతముల మధ్య గల వ్యత్యాసము వాచారంభణమే గాని వాస్తవికము కాదని కూడ ప్రతిపాదింపబడినది. భౌతిక వస్తువులు నిజముగా నున్నవని రుజువుపరచ గల దార్శనిక యుక్తి సాధ్యమును కాదు; ఆవశ్యకమును కాదు అను నమ్మకము నేడు ప్రబలు చున్నది. అయిననిది వస్తువుల భౌతిక సత్తను గురించిన సమస్యకు పరిష్కారము కాదు. ఏలన సామాన్య ప్రతీతిలో భౌతిక వస్తువుల ఉనికి ఊహించబడినప్పటికిని అటువంటి ప్రతీతి యొక్క స్వభావమును వివరించుట దార్శనికుని విధి.

వాస్తవికతావాదము బ్రిటనులో బహుళముగా చర్చింపబడినది యగుటచే ఆ దేశమం దది యందుకొనిన వికాసమే ఈ ఉపన్యాస విషయ మైనది. యూరపు ఖండపు మొత్తపు దృష్టి అనుభవ వివరముల వైపు మరల్చబడినది. ఆత్మ చైతన్యము (self-consciousness) స్వతంత్ర ఆధారభూమిగా భౌతిక ప్రపంచమును అపేక్షించు నను అనుభవ నిరపేక్ష ఊహకు అచ్చట ప్రాధాన్యమీయబడినది. ఎ. సి.యా ఇంగ్

వికాశనము (ప్రబోధము - Illumination Aufklarung): ఐరోపాఖండములో 16వ, 17వ శతాబ్దములలోని జ్ఞాన పునరుజ్జీవనము (Renaissance)అను బౌద్ధికోద్యమము యొక్క పరాకాష్ఠను 'వికాశనము' తెలియజేయును. ఇది ప్రధానముగా 18 వ శతాబ్దమునకు చెందినది.

ఇంగ్లండు, ఫ్రాన్సు, జర్మనీ దేశములలో ఈ ఉద్యమ ప్రభావము అన్ని రంగములలోను మిక్కుటముగ కన్పించెను. ఫ్రాన్సులో అంతకు పూర్వ ముండిన రాజకీయ, మత పీడన కారణముగా ఈ ఉద్యమమునకు ఆ దేశములో మరింత ప్రాముఖ్యము వచ్చెను.

ఈ ఉద్యమ ఫలితముగా దర్శన శాస్త్రములోని ప్రతి శాఖయందును మానవ బుద్ధి, మానవుల హక్కులు - వాటిపై గౌరవ మేర్పడెను.

మానవత్వము, సహృదయత, ప్రకృతిసిద్ధ మగు హక్కులు, స్వాతంత్ర్యము, సమానత్వము, సోదరభావము, ప్రాకృతిక ఈశ్వర మీమాంస అనునవి 18 వ శతాబ్దపు నినాదములు. ఈ ఉద్యమము ఏ విషయముల కొరకై పోరాడెనో ఆ విషయములను కొంతవరకు సాధించి 18 వ శతాబ్దాంతమున అంత మయ్యెను. ఈ విషయము లేవన - వ్యక్తికి తన అంతరాత్మ ఆదేశించిన నిర్ణయములను అవి చర్చి నిర్ణయములకు వ్యతిరేకమైనను సరే అంగీకరించు స్వాతంత్ర్యము, పూజా స్వాతంత్ర్యము, అవకాశములలో సమానత్వము, ఆర్థిక స్వాతంత్ర్యము, ప్రాతినిధ్య ప్రభుత్వము, శాసనము దృష్ట్యా అందరి సమానత్వము మున్నగునవి. ఫ్రాన్సులో డేకార్ట్, కాండీయాక్, లమెత్రీ, వాల్తేర్, దీద్రోలు ఈ ఉద్యమమునకు ప్రధాన నాయకులు. పై మూల భావముల ననుసరించి ఫ్రెంచి దర్శన శాస్త్రము ఈ కాలములో భౌతిక వాదమును బోధించెను. ఈ ఉద్యమమునకు లాక్, హ్యూమ్, హాబ్స్, న్యూటన్‌లు ఇంగ్లండులో ప్రధాన ప్రతినిధులు. జర్మనీలో లైబ్నిట్జ్, క్రిస్టియన్ వాల్ఫ్ మున్నగు వారి హేతువాద దర్శనములలో ఈ ఉద్యమపు పోకడలే ప్రధానముగా కన్పట్టును. జర్మనీ రాజకీయ సిద్ధాంతములలో ఈ ఉద్యమము గొప్ప మార్పులను తెచ్చి స్వాతంత్ర్యము, ప్రకృతిసిద్ధ మగు హక్కులు, సమానత్వము వంటి ఆదర్శములను జర్మను చింతనలో ప్రవేశ పెట్టెను. ఈశ్వర మీమాంసను, చరిత్రను సౌందర్య మీమాంసను ఈ ఉద్యమము హేతు పూర్వకముగా వ్యాఖ్యానించుటను కాంట్, హెర్డర్, లెసింగ్, షిలర్ వంటి దార్శనికులు నిరాకరించిరి. జె. నా. మూర్తి.

విగ్రహారాధన : ఆదిమ మానవ సంఘములలో ప్రబలిన ఉన్నత తర మతములనుండి నీచస్థితికి దిగజారిన మతముగా విగ్రహారాధనను క్రైస్తవ చర్చి గర్హించినను, వాస్తవమునకు విగ్రహారాధన అవ్యుత్పన్న ప్రాచీన మతముల ఉన్నతీకరణ ప్రక్రియయందు వెలుగు చూచిన దని మానుష్యక శాస్త్రజ్ఞు లిటీవల రుజువు చేసిరి. ఏలన నాగరికత కొంతవరకు అభివృద్ధి నొందిన జాతులలోనే ఈ విగ్రహారాధన కాననగును.

మత చైతన్యపరిణామముయొక్క ప్రథమ దశ లక్షణములు కొన్ని విగ్రహారాధనయం దెట్లు మిగిలియున్నవో అట్లే ఆ పరిణామము యొక్క ఉన్నత దశలలో - అనగా మానవుడు ఉత్కృష్టతర ఆధ్యాత్మిక దృక్పథము నలవర్చుకొనిన దశలో - కూడ విగ్రహారాధన తత్త్వములు ఆధ్యాత్మిక దృక్పథమునకు పరిపంథిగా ప్రకట ప్రతిష్ఠ నొందినవి. యూదీయులను తొలిని విగ్రహారాధన నుండి మళ్లింప చూచిన యూదీయ ప్రవక్తల ప్రయత్నములు విఫలము లగుట, ఇటులనే ఉపనిషన్మతము బోధించు ఉత్కృష్ట బ్రహ్మ దృష్టి నటుంచి, ఆ సభ్యతాలింగ మగు విగ్రహారాధనానుష్ఠానము భారత మతమందు పాతుకొని పోవుట పై యూహను పోషించుచున్నవి.

ప్రపంచసంఘటనలో పాల్గొనున ట్లూహించబడిన పరిసర వస్తువులకు తనకున్న జీవశక్తి, లేదా చైతన్య శక్తి నారోపించుటలో తొలి మానవులకు గల యభినివేశము నుండి విగ్రహకల్పన, ఆరాధన ఉత్పన్నములైన వని మానుష్యక శాస్త్రజ్ఞుల అనుమానము.

ఏది ఎట్లున్నను దేవతారూపమున చెక్కబడిన కొయ్యకుగాని, రాతికిగాని మామూలు కొయ్యకన్న, మామూలు రాతికన్న ఎక్కువ సార్థక్యము కలదు. ఏలన కనువిప్పి చూడగనే దేవతామూర్తి ముందు తోచి, ఆరాధకుని భావనా వ్యాపారము నుత్తేజించును. విగ్రహమును తన ముం దిడుకొనిన సాధకుడు ఆ విగ్రహము దేనికి ప్రతిబింబమో, ఆట్టి దేవతామూర్తితో తాను అతి సన్నిహిత సంసర్గము నేర్పరుచుకొని తన ఆశలను, ఆకాంక్షలను ఆ దేవుని మ్రోల విన్నవించి, తన ప్రార్థనను సఫలము చేయునట్లు ఆ దేవుని నిగ్రహించుటకు, కొనకు, తన ప్రార్థన పెడచెవిని పెట్టు ఆ దేవ ప్రతిమను శిక్షించుటకు కూడ అవకాశముండుటచే విగ్రహ కల్పనతో కూడుకొన్న మతానుష్ఠానము విగ్రహరహిత మైన దానికన్న ఎక్కువ ఆశాజనకము, కార్యకరము కూడ నగుచున్నది. క్రైస్తవులు విగ్రహారాధనను నిషేధించి రని చెప్పియుంటిమి. కాని వారిలో నొక తెగ రోమన్ కేతొలిక్కులు, ఏసు తల్లి యగు మేరీకన్య యొక్క ప్రతిమల కపవాదమును కల్పించిరి. 17 వ శతాబ్దమున క్రైస్తవ మత సంశోధనకు కారకులైన ప్రొటెస్టెంట్లు అట్టి విగ్రహములనుకూడ నిషేధించిరి. తూర్పు (orthodox) చర్చిలలో విగ్రహారాధన నేటికిని నిలచి యున్నది. మహమ్మదీయుల విగ్రహారాధన ధిక్కార సంరంభము వారిని భారతీయ విగ్రహ ధ్వంసకులుగా నొనర్చినది. కాని మెక్కాలో కాబా నల్లరాయి మహమ్మదీయులచే పూజింపబడుచున్నది. బౌద్ధులు తమ మతమందు సంసార కారణ మగు దుఃఖమునకును, దాని నివారణోపాయమునకును ప్రాధాన్య మిచ్చి, తమ మతానుష్ఠాన సర్వస్వమును వాసనల జయించి దుఃఖ నివృత్తిని సాధించుటయందే పరిణమింపచేయుటచే వారికి ఉపాసనయే అనావశ్యక మైనది. అందువలన వారు కూడ భారతీయ విగ్రహారాధ నాభ్యాసమును తీవ్రముగా విమర్శించుచుండిరి. కాని బుద్ధుని తరువాతి శతాబ్దములలో

బుద్ధ బోధిసత్త్వుల, నానా దేవతల విగ్రహముల నారాధించుట క్రమముగా పరిపాటి యైనది.

భారతీయులలో నిర్గుణవాదు లగు దార్శనికులు (శాంకరులు) ప్రతీకోపాసనను నిరసించినను, వారు కూడ అధికారి సంస్కార మందు కన్పట్టు భేదముల నంగీకరించి అపవర్గమును సాధించుటకు సులభతర మగు ఉపాయముగ విగ్రహారాధన నామోదించిరి. తక్కిన సగుణోపాసకులకు విగ్రహములు ఉపాస్య దేవతా భావనా ప్రకర్షోత్పాదనకు ఉపష్టంభకములు. మే. వ. న.

విజ్ఞాన భిక్షువు : సాంఖ్యశాస్త్ర భాష్య రచయితలలో అనన్య సాధారణుడు ఆచార్య విజ్ఞాన భిక్షువు. 16 వ శతాబ్ద పూర్వార్ధమం దితడు వారణాసియందు నివసించెను. భిక్షు వనునది ఈతని ఉపనామము. ఈతడు బౌద్ధుడు కాని, సన్న్యాసి కాని కాడు. సాంఖ్య సూత్రములకు "సాంఖ్య ప్రవచనము", యోగ సూత్ర వ్యాస భాష్యమునకు "యోగ వార్త్తికము", బ్రహ్మ సూత్రములకు "విజ్ఞానామృతము" అను మూడు భాష్యములను మూడు దర్శనములకు రచించెను.

ఈతని సాంఖ్యశాస్త్ర వైదుష్యము వేదాంతదర్శనమును సాంఖ్యముతో సమన్వయించుటకు ఈతనిని ప్రేరేపించినది. సాంఖ్య ప్రతిపాదిత పరిణామ వాదము వేదాంతు లందరిచే తమ దర్శనాంగముగా స్వీకరించబడుట నిర్వివాదము. అద్వైతము వ్యావహారికముగను, తక్కుంగల ద్వైత విశిష్టాద్వైత భేదాభేద దర్శనములు పారమార్థికముగను పరిణామ వాదమును పరిగ్రహించినవి. విజ్ఞాన భిక్షువు పరిణామవాదము నొప్పుకొనుటయే కాక సాంఖ్యాభిమత ప్రకృతి పురుష ద్వైతము, పురుష బహుత్వము - ఈ రెండు అంశలు వేదాంత సూత్రములయం దనూదితము లైన వని నిరూపించ యత్నించెను. అది యెట్లనిన - బ్రహ్మ మీమాంస యందు "అంశో నానా వ్యపదేశాత్" మొదలగు సూత్రములందు జీవాత్మ బహుత్వ నిర్ణయము కానవచ్చుచున్నది. కాని సాంఖ్యసిద్ధ పురుష ఆత్మత్వము బ్రహ్మ మీమాంస యందు బాధితమైన దని యనవచ్చును. ఏలన 'ఆత్మేతి తూపయంతి' అను సూత్రమందు పరమాత్మకే పరమార్థ భూమియందు ఆత్మత్వ ముపదేశింపబడినది. అయినప్పటికిని సాంఖ్యము వేదాంతముతో విసంవదించలేదు. ఏలన వ్యావహారికాత్మ యగు జీవమునకు ఇతర వివేక జ్ఞానము మోక్ష సాధనముగా చెప్పుట రెండు దర్శనములకు అభిమతమే. అందువలన స్మృతి, శ్రుతి ప్రసిద్ధము లగు నానాత్మత్వ, ఏకాత్మత్వములకు వ్యావహారిక పారమార్థిక భేద దృష్టిలో సాంఖ్య వేదాంతముల మధ్య విసంవాదము తొలగిపోయినది. అందువలన సాంఖ్య సిద్ధాంతముల వివరణమే వేదాంతమందుకూడ కానవచ్చుచున్నది. మే. వ. న.

విట్గెన్‌స్టైన్ దర్శనము (Wittgenstein's Philosophy): తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము (logical positivism), విశ్లేషణాత్మక దర్శనము (analytical philosophy) అను రెండు ప్రధాన దార్శనిక సంప్రదాయములకును విట్గెన్‌స్టైను దోహద మొసంగెను. ఆయన తొలి రచన యగు 'తార్కిక దార్శనిక గ్రంథము' ను, వియన్నా బృందములోని కొందరు సభ్యుల తోటి ఆయన చర్చలును తార్కిక ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాద వికాసమునకు, రూపకల్పనకు దోహద మొనర్చెను. పై గ్రంథము గాక, ఆయన కేంబ్రిడ్జి ఉపన్యాసములు, ఆయన మరణానంతరము ప్రచురింపబడిన గ్రంథములు విశ్లేషణాత్మక దర్శనాభివృద్ధికి ఎంతయో తోడ్పడినవి. ఈ వ్యాసములో ఆయన దార్శనిక సిద్ధాంతములను మూడు శీర్షికల క్రింద చర్చించెదము : 1. తర్క, గణిత శాస్త్రముల మూల విషయములపై ఆయన పరిశోధన, 2. ఆయన అర్థ (meaning) సిద్ధాంతము, 3. 'సామాన్యము' (universals) లను గురించిన ఆయన సిద్ధాంతము.

1. తార్కిక నియమములు, గణిత శాస్త్రీయ వాక్యములు రెండు పరస్పర విరుద్ధ లక్షణములను కలిగియున్నవి. అవి సామాన్యములు, ఆవశ్యకములు; కాని అవి వ్యావహారిక సత్తకు అన్వయింపదగినవి.

ప్లేటోనుండి హుసెర్ల్ వరకు గల అతీతవాద (transcendental) దార్శనికులు ఒక సత్యము సర్వసామాన్యముగా ప్రమాణసిద్ధము, నిత్యము ఐనయెడల, దాని విషయముకూడ పరిణామరహితము, నిత్యము కావలె నని వాదించిరి. ఏలన విషయము మారుచున్నయెడల ఇప్పుడు సత్యమైనదాని జ్ఞానము భవిష్యత్తులో అసత్య మగును. ఆ విషయమును గురించిన జ్ఞానమును సత్యము గావింపవలె నన్న దాని విషయములోని మార్పుల కనుగుణముగా నిత్యము మన జ్ఞానమును కూడ మార్చుకొనుచుండవలెను. ఉదాహరణమునకు - 'నా పన్ను నొప్పిగా నున్నది' అని నేను చెప్పినయెడల నా వచనము ఇప్పుడు సత్యమే. కాని నా పన్ను నన్ను బాధపెట్టుట మానివేసిన తరువాత అది అసత్య మగును. కాని $2+2=4$ అను జ్ఞానము నాకున్న యెడల ఈ నా జ్ఞానము ఎప్పటికిని సత్య మైనది. అతీతవాద దార్శనికుల దృష్టిలో ఈ రెండు విధము లైన జ్ఞానమునకును మధ్య గల భేద మేమన : 'నాపన్ను నొప్పిగా నున్నది' అను వాక్యములోని విషయము మారుచున్న పరిస్థితులలోని అనుభూత విషయము ; కాని $2+2=4$

లోని విషయములు గణితశాస్త్రీయ విషయములు, భావములు, తత్త్వములు. ఇవి నిత్యములు. వీటికి స్వతంత్ర ప్రపంచ మొకటి కలదు. ఈ విషయములు పరిణామ రహితమైనవి గనుక వీనిని ఒక్కసారి తెలిసికొనిన శాశ్వతముగా తెలిసికొనినట్లే. ఈ విషయమే ఇట్టి జ్ఞానము ఏల సర్వ సామాన్యము, ఆవశ్యకము అగుచున్నదో కూడ వివరించును. ఏలన - దీని విషయములు హేతుబద్ధమైనవి; వీని మధ్య నుండు సంబంధములు హేతువుచే సమర్థనీయములు. అనగా ఇవి ఆవశ్యకమైనవి.

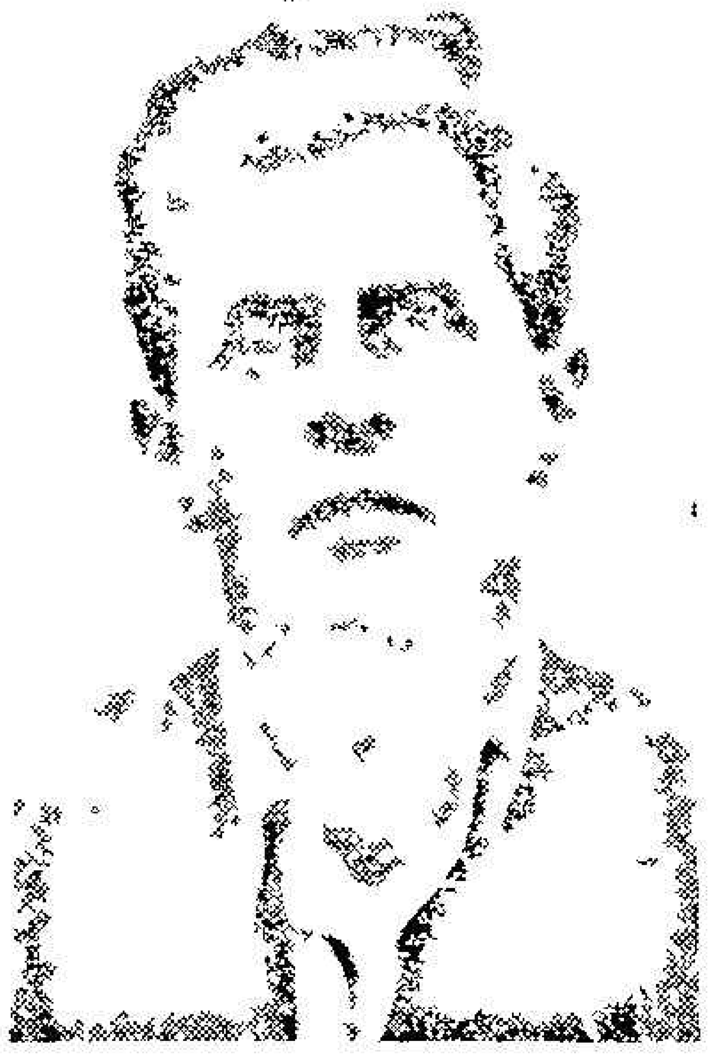

విట్ గెన్ స్టైన్, లుడ్విగ్
(1889 – 1951)

ఈ సిద్ధాంతములోని లోప మేమన - ఇట్టి జ్ఞానమును అనుభవ విషయముల కెట్లు అన్వయింపవచ్చును అను విషయమును ఈ సిద్ధాంతము వివరింపలేదు. గణిత, తర్కశాస్త్రములు ఒక అనుభవభిన్న మైన ప్రపంచములోని విషయములకు అన్వయించిన యెడల అవి అనుభవ విషయముల కెట్లన్వయించును? పై సిద్ధాంతములో ఈ సమస్యకు సంతృప్తికరమైన పరిష్కారము లేదు గనుక, అనుభవవాదులు తమ స్వంత తర్క, గణితశాస్త్ర సిద్ధాంతము నొక దానిని కల్పించుకొనిరి. గణితశాస్త్ర వాక్యములు, చివరికి తార్కిక నియమములుకూడ అనుభవమునుండి నిష్కృష్టములైనవే నని అనుభవవాదులలోని అతివాదులు వాదించిరి. రెండు బల్లలు, రెండు బల్లలు కలిపిన నాలుగు బల్ల లగు ననియు, రెండు నారింజ ఫలములను, మరి రెండు నారింజ ఫలములను కలిపిన నాలు గగు ననియు - ఈ విధముగా మొదట తెలిసికొనిన తరువాత $2 + 2 = 4$ అను సామాన్య సత్యమును తెలిసికొన గలుగుచున్నాము. ఇది అనుభవము నుండి నిష్కృష్టమైన సాధారణీకరణము గనుకనే, దీనిని అనుభవ విషయములకు అన్వయింప వీలగుచున్నది.

అయితే, గణితశాస్త్ర సత్యములను అనుభవ విషయములకు ఏల అన్వయింప వీలగునో ఈ సిద్ధాంతము వివరించును గాని, అవి సర్వ సామాన్యములు, ఆవశ్యకములు ఏల నగుచున్నవో మాత్రము వివరింపలేదు. ఏలన, అనుభవమునుండి నిష్కృష్టమైన ప్రతి సాధారణీకరణమును సిద్ధాంతరీత్యా సంభావ్యము గాకపోయినను, ఆగంతుకమే యగును. ఈ విధముగా ఘనము ఒక సందిగ్ధావస్థ నెదుర్కొనెదము. అది ఏమన - గణితశాస్త్ర వాక్యములు తత్త్వములను, భావములను గురించిన వని విశ్వసించినచో వాక్యముల సర్వసామాన్యతను, ఆవశ్యకతను వివరింపగలము; కాని అదే కారణముచే అవి అనుభవ విషయములకు అన్వయింప వీలగునని చెప్పలేము. అట్లు గాని యెడల ఈ వాక్యములను అనుభవ జన్య మైన సాధారణీకరణములుగా నెంచినచో, అనుభవ విషయములకు వాని నెట్లన్వయింప వీలగునో మనము వివరింపగలము గాని, వాటి సర్వసామాన్యతను, ఆవశ్యకతను మాత్రము వివరింపలేము. అయితే - గణితశాస్త్ర సత్యముల, తార్కిక నియమముల ఆవశ్యకతను గాని, వాటి అన్వయ యోగ్యతను గాని నిరాకరింప లేము.

విట్గెన్ స్టైన్ ఈ సమస్యకు సూచించిన పరిష్కారము సామాన్య దార్శనిక సమస్యల స్వభావమును గురించిన ఆయన సిద్ధాంతముపై నాధారపడియున్నది. దార్శనిక సమస్యలు పరిష్కరింప వీలులేని వని ఆయన వాదించెను. అనగా వాటిని పరిష్కరింపలేము గాని నిషేధింపవచ్చును. అనగా పరిష్కరించుటకు వాస్తవమున సమస్యలే లేవని ఆయన నిరూపించెను. దార్శనిక సమస్యలని పిలువబడు నటువంటివి భాషయొక్క అస్తవ్యస్తత వలన జనించినవి. కావున, గణితశాస్త్ర సత్యములు, తార్కిక నియమములు - వీటి స్వభావమును గురించిన సమస్య ఇతర దార్శనిక సమస్యల వలెనే పరిష్కారయోగ్యముగా కనబడక పోవుటకు కారణము మనము "ఈ వాక్యములు వేనిని గురించినవి?" వంటి పొరపాటు ప్రశ్నలను అడిగి, వాటి సమాధానము కొరకు ప్రయత్నించుటయే. ఈ వాక్యములు ఏదో యొక విషయమును గురించినవి. (ఉదా: తత్త్వములు అనుభవ విషయములు) కావు; కనుకనే ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానమిచ్చుట సాధ్యము కాదు. ఒక ప్రత్యేకవిధమున కొన్ని సంకేతములను ఉపయోగించవలెనను మన నిర్ణయమును మాత్రమే ఈ వాక్యములు తెలియజేయును. అవే సంకేతములను మనము వేరొక విధమున ఉపయోగింప నిర్ణయించిన యెడల ఒక భిన్నమైన గణితము, భిన్నమైన తర్కము మనకు లభించును. సత్యమునకు సంబంధించినంతవరకు ఈ భిన్నవ్యవస్థ లన్నియు సమానములే. వాస్తవమున చతురంగ క్రీడలోని నియమముల వంటివే తార్కిక నియమములు, గణిత నియమములు కూడను. వేరే నియమముల ననుసరించి చతురంగము నాడుటకు మనకు స్వేచ్ఛ గలదు; అయితే భిన్నమైన నియమములు వివిధములైన ఆటలకు త్రోవదీయును. అదే విధముగా

మనకు వివిధములైన గణితములు, తర్కములు సిద్ధింపవచ్చును. వాటిలో నేయొక్కటియు తక్కిన వాటికంటె ఎక్కువ సత్యమైనది కాదు. ఈ విషయమే గణిత, తార్కిక నియమముల ఆవశ్యకతను వివరించును. ఏలన, కొన్ని నియమములకు లోబడి ఒక ఆట ఆడ నిశ్చయించిన తరువాత స్వవచన వ్యాఘాత మొనరించినగాని ఆ నియమముల నుల్లంఘింప లేము. కావున, గణిత, తర్కశాస్త్ర సత్యములు తత్త్వములయొక్కగాని, అనుభవ విషయముల యొక్కగాని జ్ఞానమును మన కీయజాలవు. అవి యే సమాచారమును తెలియజేయవు. ఈ విషయమునే విట్గెన్‌స్టైన్ "ఈ సత్యములు పునరుక్తులు" (tautologies) అను వాక్యములో వ్యక్తపరచెను. అనగా కల్పిత నిర్వచనములు, నిర్మాణము (formation), పరివర్తన - వీటి నియమములు, వీటిమూలముననే గణిత, తార్కిక వాక్యములు సత్యము లగుచున్నవి. అయితే, సాధారణానుభవ జన్యమైన నియమములను, నిర్వచనములను మాత్రమే మన మెన్నుకొందుము. ఈ విషయమే ఈ సత్యములను అనుభవ విషయముల కెట్లన్వయింప వీలగుచున్నదో వివరించును. ఈ విధముగా సరియైన ప్రశ్న లడుగుట వలనను, భాషయొక్క అస్తవ్యస్తత వలన దార్శనిక సమస్య లెట్లుదయించుచున్నవో చూపుట వలనను అసలు దార్శనిక సమస్య లనునవి లేకుండ చేయవచ్చు నని విట్గెన్‌స్టైన్ నిరూపించెను.

2. అన్ని దార్శనిక సమస్యలు భాషయొక్క అస్తవ్యస్తతవలన జనించుచున్న వను ఆయన సిద్ధాంతమును నిరూపించుటకై భాషానిర్మాణమును, దానికిని సత్త (reality) కును గల సంబంధమును, అనగా అర్థసమస్యను విట్గెన్‌స్టైన్ కూలంకషముగా అన్వేషింపదొడగెను. తార్కికప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము యొక్క తరువాతి అభివృద్ధిపై తీవ్ర ప్రభావము గలిగిన తన అర్థ సిద్ధాంతమును ఆయన తన ప్రథమ రచనలో విస్తరించెను. అర్థమును గురించిన చిత్ర (picture) సిద్ధాంతమే ఇది. దీనిని ఈ క్రిందివిధముగా వివరింపవచ్చును. ఒక వాక్యము భూతార్థములకు అనుగుణముగా నున్నయెడల అది సత్య మగును; లేనియెడల అసత్య మగును. అయితే భూతార్థ మన నేమి? విట్గెన్‌స్టైన్ దృష్టిలో ఒక నియతసంబంధమును గలిగిన విషయముల సమూహమైన స్వతంత్ర వస్తువే భూతార్థము. కాని ఇట్టి వాస్తవిక సంబంధ ప్రకారము (mode) భూతార్థముల రచన యగుచున్నది గాని, భూతార్థాంశము (element) గాదు. కావున రచనను వేరుపరచి దానికి నామధేయ మీయలేము. ఇతర భూతార్థముల సమ్మేళనము లేనటువంటి భూతార్థము 'పరమాణు భూతార్థము'. స్వతంత్ర పరమాణు భూతార్థముల సమూహమే ప్రపంచము. ఇతర వాక్యములు భాగములుగా లేని సరళ వాక్యము భూతార్థముయొక్క 'ప్రతికృతి', లేదా 'చిత్ర' మై యున్నది. తాను ఏ భూతార్థమును చిత్రించుచున్నదో, దేనికి అది ప్రతికృతి అయియున్నదో అట్టి భూతార్థమునకును తనకును సామాన్యముగా కొన్ని లక్షణములను కలిగియుండి, తానును ఒక భూతార్థ మయియుండు సందర్భములోనే వాక్యముయొక్క 'ప్రతికృతి', లేదా 'చిత్ర' స్వభావ మిమిడియున్నది. ఈ సామాన్య లక్షణము లేవన: (ఎ) ఒక సామాన్య తార్కిక రూపము. (బి) రెండు భూతార్థముల లోని విషయముల మధ్య ప్రత్యేక పరస్పర ఆనుగుణ్య సంబంధము. ఈ చిత్రించు ప్రతికృతిగానుండు సంబంధమును ఇంకను విశ్లేషింప సాధ్యము గాదని విట్గెన్‌స్టైన్ నమ్మెను. తాను చిత్రించు ప్రతికృతిగానుండు భూతార్థమే వాక్యమున కర్థము. అర్థమును కలిగియుండుట యనగా చిత్రించుటయే; ప్రతికృతిగా నుండుటయే. అయితే ఆయన చనిపోయిన తరువాత ప్రచురింపబడిన 'దార్శనికాన్వేషణలు' అను ఆయనే వ్రాసిన తరువాతి గ్రంథములో ఒక మాటయొక్క, లేదా ఒక వాక్యముయొక్క అర్థము దాని ఉపయోగములోనే కల దను సిద్ధాంతమును చేపట్టి, పై అర్థ సిద్ధాంతమును విట్గెన్‌స్టైన్ విసర్జించినట్లుగా కన్పట్టుచున్నది.

3. ఏ వర్గమునకైన చెందిన అన్ని ఘటకములకు గల సామాన్య లక్షణమే 'సామాన్య' మని సాంప్రదాయిక దర్శన శాస్త్రములో పరిగణింపబడినది. అట్టి అన్ని ఘటకములను సూచించుటకు ఒకే పదమును ఉపయోగించుటను సమర్థించునదే 'సామాన్యము'. పరస్పర సాదృశ్యము గలిగినఘటకములలో నున్న సామాన్య లక్షణము వాస్తవమున ఒక్కటే కాదని భాషను బహు సూక్ష్మముగా విశ్లేషించుట ద్వారా విట్గెన్‌స్టైన్ నిరూపించెను. అనేక విషయములకు సామాన్యముగా గల విషయముగా పరిగణింపబడు సరళ సామాన్య విషయము వాస్తవమున సరళము గాదనియు, అది ఒక దానితో నొకటి పెనవేసికొనిన అనేక కుటుంబ సాదృశ్యముల సంకీర్ణరూప మనియు ఆయన నిరూపించెను. అనేక భిన్నమైన పోగులు (fibres) ఒక దానిలో నొకటి చొచ్చుకొని, ఏ ఒక్కపోగు కూడ దారముయొక్క పొడవునంతను ఆక్రమింపదు. అట్టి పోగువంటిదే ఈ సరళ విషయము కూడను.

భట్టాచార్య.

విద్యారణ్యులు : మాధవాచార్యులు తురీయాశ్రమమును స్వీకరించిన తరుణమున విద్యారణ్య అను నామమునువహించెను. మాధవాచార్యులు కర్నాటక బ్రాహ్మణ కుటుంబమునకు చెందినవారు. వీరి తండ్రి మాయణుడు, తల్లి శ్రీమతి. సాయణుడు, భోగనాథుడు మాధవాచార్యుని సోదరులు. శ్రీ విద్యారణ్యులు భారతీతీర్థులకు తరువాత శృంగేరి మఠాధిపత్యమును వహించిరి. ఇంతే కాక విజయనగర సామ్రాజ్యమును స్థాపించుటలో వీరికృషి ప్రశంసనీయముగ వర్ణింపబడి, విజయనగర పాలకులకును వీరికిని గల సంబంధము ప్రసిద్ధముగ తెలియబడుచున్నది. విజయనగర రాజులకు విద్యారణ్యులు సచివులుగను, ఆచార్యులుగను ఉండిరి.

వివరణ ప్రస్థానముపై వ్రాయబడిన 'వివరణ ప్రమేయ సంగ్రహము' ఈయన కృత మని కొందరును, భారతీతీర్థుడను అన్యునిచే కృత మని కొందరును వాదింతురు. 'పంచదశి' ఈయన వ్రాసిన వానిలో ప్రసిద్ధ ప్రకరణ గ్రంథము. సాయణుని వేదభాష్యములు జగద్విదితములు. పి.చెం.సు.

విద్యాశిక్షణ దర్శనములు (Philosophies of Education) : వ్యాపక మహత్త్వము గల దర్శనము వెలుగు చూచిన తరువాత గాని, లేదా అట్టి దర్శనము పరిణతి నందుకొను దారిలో నున్నప్పుడుగాని విద్యా శిక్షణ దర్శనములు ప్రాదుర్భవించును. దీని కుదాహరణములు : మనకు ప్రాచీన భారతీయ, చైనీయ, గ్రీకు, రోమను (క్రీస్తునకు పూర్వము, వెనుకను కూడను) చింతన పథములలో తారసిల్లును. అట్టి సంస్కృతిలో శిక్షితుడగు వ్యక్తి రాజకీయ, సాంఘిక, ఆర్థిక, వైజ్ఞానిక, సౌందర్యానుభవాత్మక స్వాభావిక, అతిలౌకిక దర్శనము నొక దానిని కల్పించును. ఆ దర్శనమును జీవితముతో సమన్వయించవలె ననినచో కొన్ని సాధనముల నుపయోగించవలెను. విద్యా శిక్షణ ఏ సంస్కృతిలో నైనను వ్యక్తముగనో అవ్యక్తముగనో భాగమే యగును గనుక తరుచుగా నా దర్శన స్రష్ట తన వ్యాపారమును గాని, లేదా ఇతరులు తమ తమ వ్యాపారముల గాని విద్యా శిక్షణ ద్వారా ఆ దర్శనమును ఫలోన్ముఖముగా నొనర్చుటకు వినియోగించును. ఈ దృక్పథములో యువకుల, వృద్ధుల ప్రవర్తనపై ఆ దర్శనపు విలువ ప్రభావము విషయమైన వేరు వేరు సమస్యల సమాలోచనకై అతడు సిద్ధపడవలెను. ఈ సమస్యలివి: సాధన లక్ష్య సంబంధములు, సుసంగతత్వము, వ్యాపకత్వము, సమర్థనీయత, జనులపై ఆ దర్శనపు విలువల జ్ఞానము నెరపు ప్రభావమును గురించిన ఔచిత్యము. చరిత్ర, కళ, విజ్ఞానము, విమర్శ మొదలగు వాటికి సంబంధించిన దర్శనములవలె విద్యా శిక్షణ దర్శనము కూడ నొక వినియుక్త (applied) శిక్షణ యని గుర్తించిన తరువాత, ఆ దర్శనమున కొక నియత సందర్భమును కల్పించవలెను. కొందరి మతములో నీ సందర్భము విద్యా శిక్షణ యొక్క సమగ్రరూపమును మనసునం దిడుకొని, దానిని మానవుని సంస్కృతిలో ప్రధానాంశముగ రూపొందించుటకై నిర్దిష్టమైన సావధాన, సవిమర్శక, వ్యవస్థిత బౌద్ధికోద్యమముగా పరిగణించబడుచున్నది. విద్యాశిక్షణ అను పదముయొక్క అర్థనైశిత్యము దాని కర్థమును వివరించు వ్యక్తి యొక్క వ్యవస్థిత దృక్పథముతో మారుచుండును. రాష్ట్రోద్దిష్టమో, లేదా వైయక్తికమో అగు విద్యా శిక్షణ విధానమున కన్వయించుచు, లక్ష్యములు, ఆచరణములు, ఫలములు, బాలుల, సంఘముల యవసరములు, అనుశీలన విషయములు, ఇంకను మిగిలియున్న విద్యాశిక్షణ విషయమైన దృక్పథములు - వీటితో సంబంధములు కలిగిన విద్యాశిక్షణ సమస్యల సాధారణ నిర్ణయము, వివరణము,సార్థక్యగణనము-వీటికి ఆధారముగా స్వీకరించబడిన ఏ దర్శనమైనను ఈ సందర్భమునకు వివరణముగా నెన్నబడును. ఈ నిర్వచనమును ఇంకను దూరముగా గొనిపోకముందు విద్యాశిక్షణ దార్శనికుని కర్తవ్యముపై మన దృష్టి పోనిచ్చి, అతనికి ఈ పనిని నిర్వహించుటలో అందుబాటులో నున్న వికల్ప వైవిధ్యము నొకపరి సింహావలోకనము గావింతుము. విద్యోపార్జనకు వీలగు మార్గముల వికల్పము లనేకములు ఉదాహరించబడుచున్నవి. భావికాలమందు అవి ఉత్పాదించు ఫలముల గురించిన ఉచిత సమాలోచన లేకుండగనే, విద్యాశిక్షణయొక్క విద్యమాన వ్యాధులకు చికిత్సలనేకము లన్వేషించబడుచున్నవి. వికల్పములు, చికిత్సలు, అతీత విద్యా శిక్షణ ప్రవృత్తుల యనుకరణములే గాని, ధైర్యముతో సాగించబడు ప్రయోగముల శక్తిగాని, తర్కబలము గాని వీటికి లేవు. ఆ వికల్పముల, చికిత్సల రూపములందు సాహసము గాని, ప్రోత్సాహము గాని కనిపించవు. అతీత పద్ధతుల గుణ గానము వినగోరువారు అతి నిశిత ప్రాయోగిక పరీక్షలు చేసి, ఆ పద్ధతుల విలువను రుజువు పరుప నిచ్చగించరు. ఎప్పటికిని ప్రయోగ దశలోనే యుండు వర్తమాన పద్ధతులు సర్వశ్రేష్ఠము లని ఆగ్రహము గలవారలు ఆ ప్రయోగదశను ఫలోన్ముఖముగా చేయు పద్ధతిని తరుచుగా సూచించ లేక పోవుచున్నారు. భావికాలమందు వారు ఆకాంక్షించ గలిగిన పద్ధతుల ఆశ్చర్యావహత్వమును గురించి ప్రశంసించు వారలు భావికాలమునకు గల అనిశ్చయత్వమును కనుగొనుట కుపకరించు మార్గములను మన కుపదేశింప

శాధ్యులు. ఈ పై చెప్పిన వికల్పముల మధ్య అనేక విధములగు విద్యా శిక్షణ దర్శనము లిమిడియున్నవి. విద్యా శిక్షణ దార్శనికునిచే వ్యక్తముగ గాని, ప్రచ్ఛన్నముగ గాని నిర్వహింపబడు పాత్ర యొక్క వైశిష్ట్యము ఆతని దర్శన వైశిష్ట్యమును సూచించును. ఏలన ఆతనికి దృష్టిలో నున్న వికల్పముల సార్థక్య తారతమ్య గ్రహణమునకు అనువగు నిపుణత, ప్రబోధము, దక్షత ఈ మొదలగు గుణముల నాతడు కలిగియుండవలెను. ఆతని హృదయము ప్రాంతీయ సరిహద్దుల దాటి విశాలత నందికొనవలెను. తన సంకుచిత పరిధిలో నణగిపోక, విశాల జగత్తునందు గోచర మగు దృక్పథములతో పరిచయము సంపాందించవలెను. ఒకమారు విద్యా దార్శనికుడు ఒక వికల్పమును గ్రహించినపుడు ఆతనినుండి యొక విశిష్ట ప్రవర్తన ప్రకాసిత మగును. ఆ వికల్పము కొద్దిగనో గొప్పగనో విజ్ఞాన శాస్త్రమును, దాని విధానములను అతడు ఉపయోగించునట్లు చేయును. లేదా సౌందర్యము, సౌహార్దము, ప్రేమ, సవిచారత వీటిని గురించిన నూతన రూపముల సృజించ గలుగునట్లు స్వేచ్ఛ నొసంగు మానవ సన్నివేశములయందు అతడు ఆదరము చూపువాడు కావచ్చును. లేదా అతీతకాలమందు వ్యవస్థితములైన దర్శనములనుండి అభిసంబంధముల నన్వేషించ యత్నించును. లేదా విద్యా సంస్కృతుల తాదాత్మ్యమును గుర్తించి, సంస్కృతియొక్క సత్యాంశముల నవలోకించి, విద్య ద్వారా ఆ సంస్కృతిని సంరక్షించుటకు పూనుకొన వలెనా అక్కరలేదా అని గాని, లేదా విద్యా విధానము నూతన సంస్కృతి నెలకొల్పుటకు కారణ మగునా అని గాని నిశ్చయించును; లేదా పాఠశాలలు నూతన సంఘవ్యవస్థను నెలకొల్పగలవా యని ఆగ్రహముతో తన్ను దాను ప్రశ్నించుకొనగలడు. లేదా ఆతడు తన ఆలోచనలో గుణగ్రాహిగానుండి అనేక విధములగు దర్శనములలో నేది ప్రశస్యతమమని యాతనికి దోచునో, దానిని ఎన్నుకొన గలడు. లేదా సాంఘిక ప్రవర్తన శాస్త్ర క్షేత్రముల నెలకొల్పబడిన అధునాతన ఆవిష్కరణముల ద్వారా తనకు సంక్రమించిన పురుషార్థములు, వాస్తవికత, ప్రబోధము వీటిని గురించిన తన సిద్ధాంతముల వ్యవస్థీకరించి, నూతన దృక్పథము నొకదానిని సృజించ పూనుకొనవచ్చును. లేదా మానవోద్యమము, మానవ సమాలోచనకు చెందిన సర్వ క్షేత్రములనుండి తనకు అందిన. ఉత్తమ జ్ఞానము నాధారముగా గొని, తన సిద్ధాంతముల సంయోజనమును సంభవింప జేయవచ్చును. ఏది ఎట్లున్నను, విద్యా దార్శనికుడు నిశిత నిశ్చాయక సామర్థ్యము కలవాడుగా నుండవలయును. తానున్న సంఘము యొక్క విద్యా ప్రణాళికలను సంస్కరించవలె నన్న, తను తన నిర్ణయములలో అనిశ్చితతను సహించ లేడు. తన నిశ్చయ సామర్థ్యముతో పాటు తన కృతిఫల మతిశయించుచుండును. విద్యాదార్శనికుడు నిర్వహించు పాత్ర నింకొక విధముగ చూచినచో, పైని చూపిన విధమున వివిధ విద్యా దార్శనికులు తమ కర్తవ్యముల వివిధరీతుల గ్రహించుచున్నారు. కాని ఇంతకన్న ఎక్కువగా విద్యారంగమును అస్తవ్యస్తము చేసి, కల్లోలపరచు బౌద్ధిక సమస్యలకు రూప మొసంగి, వాటి సార్థకతను ప్రశ్నించుట యావశ్యక మని వారు తలంచుచున్నారు. ఈ స్థాయిలో దార్శనికుని ప్రవృత్తి సవిమర్శము, శాస్త్రీయము, విశ్లేషణాత్మకము కావలె నని భావించ బడును. ఒక అమెరికను విద్యా దార్శనికుడు నుడివినట్లు "...తన ప్రవృత్తి సాధారణ సిద్ధాంతముల పర్యవసానముల నిష్కర్షించుటగాని, లేదా పాఠశాలలకు మార్గదర్శకముగా మౌలికములును, మధ్యస్థములును అగు విలువలను గురించిన ప్రామాణిక నిర్ణయములను వెలిబుచ్చుట గాని కాదని ఆతడు భావించినపుడు విద్యను గురించిన మన మౌలిక సమాలోచన సరణులను, మన ముపయోగించు భావములను, మనము సాధించు అనుమానములను, మనము వ్యక్తపరచిన మన ఇష్టములను విశదీకరించ యత్నించవచ్చును. విద్యా విషయికమైన నిశ్చయములకు వచ్చుటలో మన నిర్ణయమునకు ప్రయోజకములగు అంశములను అతడు వ్యక్తపరచవచ్చును. వ్యాపక తమ మగు నొక వ్యవస్థీకృత ఆకారమును తన దర్శనమునకు సాధించుటకు యత్నించి ఆతడు మన సాధారణ భావములను శోధించవచ్చును. వాటి ప్రమేయములను, ఫలములను, వికల్పములను బయలుపరచి, విద్యా విధానము విషయమైన ప్రశ్నలను గురించిన ఊహలను విశ్లేషించ పూనుకొనవచ్చును. మొత్తము మీద విద్యా శిక్షణ సందర్భముల గురించియు, అవి లేవనెత్తు సమస్యల గురించియు మన జ్ఞానము నాతడు అభివృద్ధి పరచవచ్చును.

విద్యా దార్శనికుని ఈ దృక్పథము యొక్క శక్తి, ఉపయోగ్యత - ఈ రెండును భాష, సంజ్ఞా జ్ఞానము వీటిని గురించిన ఆతని సమగ్ర ప్రబోధమును పట్టి యుండును. ఆతడు భాషయొక్క, సంసర్గ (communication) సిద్ధాంతముల యొక్క సమగ్ర శాస్త్రీయానుశీలనకు పూనుకొనవలె నని వేరే చెప్ప నక్కరలేదు.

ఇట్టి నిర్వాహమునకు పూనుకొన్న విద్యా దార్శనికుడు ఈ క్రింది పనులకు తన ఆలోచనలో ప్రాధాన్యము నర్థించు నని గుర్తించును: విద్య, విద్యా విజ్ఞానము, వైజ్ఞానికుని కర్తవ్యము, విద్యా లక్ష్యములు, నైతిక దర్శనము; విద్య,

కర్తవ్య సూత్రముల వినిశ్చయము, విధిజ్ఞానము, వస్తుజ్ఞానము (knowing how and knowing that), వైజ్ఞానిక పద్ధతులు - అవి యెవ్వి? అవి శిక్షణకు వీలిచ్చునా? వైజ్ఞానిక పద్ధతుల కరపుట సార్థకత గల విద్యాలక్ష్య మగునా? సంప్రదాయము, సంప్రదాయాభినివిష్టుడు; కళా విమర్శలోని తర్కాంశము; ఆధునిక విద్యాశిక్షణ, దాని విమర్శకులు. సమస్యా పరిష్కారము దేని సహాయమున సాధ్యమగునో అట్టి అధిష్ఠాన నిరపేక్షముగా ఈ ప్రశ్నలు, సమస్యలు మొదలగునవి విశ్లేషణకు గురి కావలెను. అట్లు గానిచో ఏ ప్రపంచభాగమందైనను విద్యాశిక్షణ మార్గము సరళముగా రూపొందదు.

విద్యాదార్శనికుని వృత్తినే సార్థకపరచు ఈ విశ్లేషణాత్మక దృక్పథములనుండి మన దృష్టిని మరలించి, దీనికి విపరీత మగు సంప్రదాయమునుండి ఉత్పన్నమైన కొన్ని పూర్వ ప్రశ్నలను పరికింతము. విద్యాదర్శన మన నెద్ది? అది మనకు బోధించున దెద్ది? ఇతర ప్రమాణములనుండి మనము తెలిసికొన జాలని విషయముల గురించి అది మన కేమి బోధించును? ఒక పాఠశాలను గాని ఒక పాఠశాలా వ్యవస్థను గాని నడపుట కది మనకు పనికి వచ్చునా? తమ పిల్లల క్రమశిక్షణయం దది తల్లి దండ్రులకు తోడ్పడునా? విద్యా విషయికమైన సమాలోచన యొక్క పర్యవసానముల విషయమైన విషమ పరీక్ష ఇది. తన విశ్వాసముల నాచరణలో పెట్టినను, పెట్టుట కిచ్చగించకపోయినను ఇది యొక ప్రయోగ పరీక్ష. నాటి, నేటి జాతీయ, అంతర్జాతీయ సాంస్కృతిక సంకట పరిస్థితులలో విద్యా దార్శనికుని స్థానము మిక్కిలి బాధ్యతాయుత మైనదియును, అతి సూక్ష్మ మైనదియును. ఏలన విద్యాప్రధాన లక్ష్యములను, ఆకాంక్షలను వృద్ధి పొందించి, వాటికి రూపకల్పనను చేయు బాధ్యత అతనిపై బడినది. విద్యా దర్శనమును సజీవముగా నుంచి దానిని విద్యాప్రదానములోనికి పరిణమింప చేయుటను సాధించలేకపోతి మేని సంస్కృతియే సన్నగిల్లును. అందువలన విద్యాదార్శనికునికి ప్రతిదిక్కునుండి ప్రోత్సాహమే కాక, తన పనికి సహకరించు అన్ని భిన్న శిక్షణల ఉపకారము కూడ అందచేయబడవలెను. పై చర్చ వేరు వేరు ప్రపంచ భాగములలో అమలులోనున్న విద్యా దర్శనముల జ్ఞానమునకు దారితీయును. విద్యా దార్శనికుని పాత్రకు ప్రాధాన్యము సంక్రమించుటకు ఒక ముఖ్య హేతువు కలదు. అది సార్థకమైనను, కాకపోయినను, కార్యకారి యగు దర్శనముతో కలుగు ఉపయోగమే ఈ హేతువు. దీనిని మనము ఫలములో కనుగొనవచ్చును. విద్యా విషయమైన చమత్కార విశిష్టముగల ప్రయోగము లెచ్చట చేయబడినవో అచ్చట మన కిది గోచరించును. శాస్త్రీయ పద్ధతి ననుసరించుటలో ప్రకట మగు మానవుని బౌద్ధిక ప్రవృత్తిని ఉపయోగించుట ద్వారా ప్రజాస్వామ్యమందలి విశ్వాసము ప్రజాబాహుళ్యమునకు సిద్ధించు నను రాజకీయ లక్ష్యము అతి స్వల్పకాలములో వ్యక్తులలో, సంఘములో బహుళవ్యాప్తిని గనగల దను భావముతో ఇరువదియవ శతాబ్దపు అమెరికను దార్శనికు డైన జాన్ డ్యూయీ ప్రయోగముల నెలకొల్పెను. అమెరికను విద్యాశిక్షణను ఒక చిన్న ప్రజాస్వామ్యముగా రూపొందించుటలో, అనగా విద్యాశిక్షణ సర్వజనులకు వశమగున ట్లొనర్చుటలో కడచిన ఈ మహా ప్రయోగమునకు డ్యూయీయొక్క వ్యావహారిక సత్తా వాదము, లేదా తరువాత ప్రాయోగిక స్వభావవాదము (experimental naturalism) అని పేరు పొందిన భావసాధన వాదము (instrumentalism) చాల దోహద మొసంగినది. దీనికి విరుద్ధముగ ఆ కాలమునందే మార్క్స్, ఎంగెల్స్, లెనిన్, స్టాలిన్ల రచనల నాధారముగా గొని ఆచరించబడిన మరియొక ప్రయోగము వెలుగుచూచినది. విద్యాశిక్షణ, తార్కిక భౌతికవాదముల యొక్క అభిప్రాయములు పరస్పరోపకారకముగ ప్రవర్తించు నటుల చేయుటయే ఈ రష్యన్ ఉద్యమము యొక్క లక్ష్యము. ఈ రష్యన్ ప్రయోగము రాజకీయ దర్శన సిద్ధి విద్యాశిక్షణ ద్వారా సాధ్యమగునట్లు ఈ రెండిటిని సమరస భావములో నడిపించుట కొక ప్రబల ప్రమాణము. విద్యాశిక్షణ ద్వారా భావి కాల యోజన పురస్సరముగ పునర్నిర్మాణమును తలపెట్టిన ప్రయత్నములు ప్రపంచమందు వేరు వేరు చోట్ల గత, వర్తమాన కాలములందు నెలకొల్పబడినవి చాల గలవు. ప్రజల సంస్కృతిలో శ్రేయస్కర మగు మార్పును తలపెట్టి, దాని కనువగు యోజనను నిర్మించుచోట్ల యువకులను, పెద్దవారలను విద్యాశిక్షితులుగా నొనర్చుటయందు బుద్ధి పూర్వక వ్యవసాయము జనులలో కన్పట్టును.

దేశ దేశమునకు మారుచు, విద్యాశిక్షణ దర్శనములకు అనేక విశిష్ట నామధేయములు రచింపబడినవి. అవి ఇంచుమించుగ ఈ క్రింది అంశములకు పరిమితములైయున్న ట్లగపడును: 1. విలువల పోషణకు, ఆధారమునకు, సత్యాపనకు, అవలంబనకు అతీతకాలమందు స్థాపింపబడి ప్రమాణీకృతములైన దార్శనిక వ్యవస్థలపై ఆనుకొనుట, 2. నేటి అనుభవము ప్రవర్తనను ప్రకటముగా మార్చకుండ అతీత వర్తమానకాలములం దుపార్జించబడిన జ్ఞానములో ఏ అంగములు సంరక్షింపబడవలెనో నిశ్చయించుట, 3. ఏ దృక్పథమును అవలంబించినను దానిని ఆచరణలో

పెట్టి, ఫలము ప్రధానము గనుక, దానిని సాధించుటకు సుసంగతమైన సాధన - లక్ష్య సంబంధములను కూడ చూడవలెనను విషయమును గుర్తించుట, 4. సంస్కృతి జీవించి యుండవలె ననినచో మార్పు అనివార్య మని గుర్తించి, దానిని గురించి చిర వ్యవహార సిద్ధ మగు పద్ధతిలో ఒక యోజనను కల్పించుట. మొదటి రెండును సాంప్రదాయిక విద్యా శిక్షణ ప్రణాళికలతో ఎక్కువ సాదృశ్యము కలవి. చివరి రెండును క్రమ వర్ధమాన విద్యాశిక్షణ ప్రణాళికలను పోలియుండును. ఈ పై జెప్పిన పూర్వస్థితిపాలనము, మూలతః పరివర్తనము - ఈ రెండిటి మధ్య విద్యాదార్శనికుడు ఏ స్థానమును స్వీకరించినను, దాని కనుగుణముగా విద్యాశిక్షణ విషయమై ఆత డెన్నుకొనిన ప్రయత్నము యొక్క పరిధి విస్తరించి యుండును. ఆతని ప్రయత్న పరిధికి మన మిడుపేరు అంత ముఖ్యము కాదు. జెని ఫిలిప్స్.

వినోబా దర్శనము - సర్వోదయము: వినోబా అర్వాచీన అణుయుగమున నవతరించిన ప్రాచీన భారతీయ ఋషి. నైష్ఠిక బ్రహ్మచారి. నిత్య సత్యవ్రతుడు. అహింసా మూర్తి. గాంధీజీకి ఆధ్యాత్మిక వారసుడు.

“బ్రహ్మసత్యం జగత్ స్ఫూర్తిః జీవనం సత్యశోధనమ్” అని వినోబాజీ ప్రవచించిన సూక్తి వారి సాధనకు ప్రతిబింబము. జగత్తు మిథ్య యని భావించుటకు బదులు సత్యస్వరూప మైన బ్రహ్మమును దర్శించుటకు ఈ జగత్తు తగిన ప్రేరణను కలిగించు సాధన మని వారి విశ్వాసము. ఇందువలననే కాలేజీ విడచి సాధనకై హిమాలయములకు వెళ్ళదలచిన వినోబా గాంధీ మార్గమునకు మరలగలిగెను.

చింతన, మననముల ద్వారా వినోబా నిత్య నూతన వికాసము పొందుచు, దాని ఫలితమును సమాజమునకు అందించును.

శ్లో॥ వేదాంతో విజ్ఞానం విశ్వాస శ్చేతి శక్తయ స్తిస్రః।
యేషాం స్థైర్యే నిత్యం శాంతి సమృద్ధీ భవిష్యతో జగతి ॥

అను శ్లోకమును వీరు రచించిరి. 'అందరు నా స్వరూపమే' అను ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానము గల నరుడు ఎవరి పట్లను ఏ దోషమును చేయజాలడు. ఈ విజ్ఞాన యుగమున బుద్ధితో పాటు హృదయము కూడ విశాలము కావలెను. నమ్మకము లేనిదే సుఖము లేదు. వివేకము గల తల్లి 'క్యాబేజి' పైన చెడిపోయిన పొరలను తొలగించి దానిని ఉపయోగించి నట్లు, కుసంస్కారమువలన ఇంద్రియములకు వశమై మానవులు చేయు చెడ్డ పనులను చూచియు ఓర్పువహించి, వినోబా వారిని మానవసేవలో వినియోగించుకొందురు. కమలమువలె పవిత్రము, సుందరము, నిర్లిప్తము అయిన అంతరాత్మనే ప్రతి ఒకరిలోను ఆయన తిలకించుచుండును. నరులు తమ ప్రకృతిని పూర్తిగా సంస్కరించుకొన లేక పోయినను, అవసరమగు మార్పులు చేసికొని నిగ్రహముతో మెలగగల రను విశ్వాసము వినోబా హృదయములో రాజ్యమే చేయుచుండును. ఈ విశ్వాసమునకు తగిన ఫలములను ఆయన పొందుచుండును. కాన వేదాంత విజ్ఞాన, విశ్వాస స్థిరత్వములవలన ప్రపంచములో ఎల్లప్పుడును శాంతియు, సమృద్ధియు కలుగగలవు. ఇట్లే గాంధీజీ అందించిన ఏకాదశ వ్రతముల చింతనకు వినోబా ఒక శ్లోకము రచించిరి. అది నిత్య ప్రార్థనలో అంతర్భాగమైనది.

అహింసా సత్య అస్తేయ బ్రహ్మచర్య అసంగ్రహ
శరీరశ్రమ అస్వాద సర్వత్ర భయవర్జన
సర్వధర్మ సమానత్వ స్వదేశీ సర్వభావనా
వినమ్ర వ్రత నిష్ఠాసే ఏకాదశ సేవ్య హై.

మానవ జీవితము సంపూర్ణ రూపమున వికసించుటకు ప్రేమ, కరుణ, సత్యనిష్ఠ అత్యంత ప్రధాన మైనవి. సత్యవ్రతుడు మరుగున ఏ దోషమును ఆచరించి సమర్థించుకొన ప్రయత్నించడు. ఇట్టి పవిత్ర సత్య జీవితమును గడుపుటకు అభయము నాశ్రయించక తప్పదు. ఎన్ని సద్గుణములను సాధించుకొనినను సమాజములో మానవుడు కరుణామూర్తియై నిరహంకార భావముతో మెలగలేనియెడల ప్రజాభిమాన పాత్రుడు కాజాల డని వినోబా నమ్మకము.

ప్రథమ శ్రేణికి చెందిన సత్యాగ్రహిగ గాంధీచే గుర్తించబడిన వినోబా గాంధీజీ ఆశయములను నెరవేర్చుటకై తన ఏకాంత సాధన క్షేత్రమును వదలి విస్తృత కార్యరంగమున ప్రవేశించెను. ఈ ఆశయ సిద్ధికై 1948 లో సర్వోదయ సమాజమును స్థాపించెను. రస్కిన్ రచించిన “అన్ టు దిస్ లాస్ట్” (Unto This Last) అను గ్రంథమును 'సర్వోదయము' అను పేరుతో గుజరాతీలో అనువదించి సర్వోదయ శబ్దమును గాంధీజీయే ప్రప్రథమమున ప్రయోగించి యుండిరి. అత్యున్నత స్థితిలో నున్నవారికి అన్ని విధముల అభివృద్ధి పొందుటకు గల అవకాశములు అట్టడుగున నున్న వానికి కూడ కల్పింపబడుటే సర్వోదయ ఆశయము.

ఎదిరి ప్రవర్తన ఎంత చెడుగ నున్నను వానిని ప్రేమతోనే మార్చవలెనని సర్వోదయము యొక్క ఆశయము. అసత్యమును సత్యముతోను, క్రోధమును ప్రేమతోను, హింసను ఆత్మ పీడనముతోను మార్చవలెను. ఈ శాశ్వత సత్యమును మహాత్ములే కాక సర్వులును అమలు పరచవలెనని సర్వోదయము కోరును. సమాజములో ప్రతి వ్యక్తియు, శరీర శ్రమ చేసి జీవించుట సర్వోదయ ఆశయము. సర్వోదయసిద్ధికొరకు శ్రమ, నిష్ఠ, ఆత్మ జ్ఞానములతో మేళ

వింపబడిన విద్యయే నిజమైన శిక్షణా ప్రణాళిక యని వినోబా దృఢ విశ్వాసము.

ఆర్థిక అసమానత్వమును తొలగించుటకు వినోబా చేసిన చింతనా ఫలితముగ 1951 వ సంవత్సరములో భూదాన యజ్ఞము ఆవిర్భవించెను. సమాజమునకు ప్రతి ఒకడును ఋణపడియున్నాడు. కనుక తానియ్యవలసినది, ఈయ గలిగినది, అది యేరూపమైన సంపదగాని ప్రేమతో సమాజమునకు అర్పించుటయే దానము. 'దానం సంవిభాగః' అను సూక్తిని వినోబా ప్రవచించును. ఈ విధముగా భూదానము, శ్రమదానము, సంపత్తి దానము, బుద్ధి దానము మొదలయిన దానములు చేయు మనోవృత్తిని వినోబా ప్రజలకు కలిగించెను.

వికేంద్రీకృత గ్రామ స్వరాజ్యమును స్థాపించుటకు వినోబా రాజనీతికి బదులు లోకనీతిని సూచించిరి. సర్వసమ్మతి, లేదా సర్వానుమతితో గ్రామ హితమును సాధించుకొనుటయే లోకనీతి యని ఆయన అభిప్రాయము.

కర్మతో ప్రేమ, ధ్యానముతో జ్ఞానము, బుద్ధి వికాసముతో చిత్తశుద్ధి వృద్ధిపొందిన గాని జీవితము సార్థకము కానేరదని వినోబా విశ్వాసము.

విజ్ఞానమును అహింసతో జోడించిన విశ్వశాంతికి దారితీయును. విజ్ఞానము హింసతో కలసిన సర్వనాశనము తప్పదు. విజ్ఞాన యుగములో మానవుడు విశ్వమానవుడుగ రూపొందవలెను. వెం. సూ. నా.

వివర్త వాదము : ఏ మాత్రమును మార్పులేని ఒక వస్తువు మార్పునొందినట్లు కన్పడుట, ఈ విధముగ జరిగినదని ఆ అనుభూతికాలమున తెలియకుండుట వివర్తము. త్రాడొకటి పాముగా కన్పడుట, ఇట్లు పాముగా నున్నది త్రాడే నని తెలియకుండుట వివర్తమున కొక ఉదాహరణము. సత్యముగాని పరిణామము వివర్తమని సారాంశము. ప్రపంచ మంతయు బ్రహ్మము యొక్క వివర్త మనునది వివర్త వాదము. పరమ పదార్థము బ్రహ్మము. అది సత్యము, నిత్యము; కాననే నిర్వికారము. అట్టిది ఏ మార్పును పొందలేదు. అది జగత్తుగ సంసరించుచున్న జీవులుగా కనుపించుటయే జరుగుచున్నది; కాని పారమార్థికముగ అది స్వస్వరూపమును - చైతన్యానందరూపమును - ఎన్నడును త్యజించలేదు; త్యజించదు. కాన ప్రపంచము మిథ్య, అది పారమార్థికముగ నిజము కాదు; కుందేటి కొమ్ము వలె కేవలము అలీకమును కాదు; ఏలన అది కన్పడుచున్నది కదా! బ్రహ్మ యొక్క అనిర్వచనీయ మాయాశక్తిచే ఈ విచిత్రము జరుగుచున్నది. బ్రహ్మ యొకటే అద్వితీయ సత్పదార్థ మను జ్ఞానము కల్గినచో ఈ భ్రాంతి అంతరించును. కారణమునుండి ఇదివరకు లేని నూతన మగు కార్యవస్తూత్పత్తి అగును. కారణము యొక్క వాస్తవిక పరిణామమే కార్యము అను న్యాయ, సాంఖ్యుల వాదములకు భిన్నముగ సత్తగు కారణ మొక్కటే కార్యములుగ కన్పడును అను ఈ వివర్తవాదము అద్వైతులాశ్రయించినది. కొ. స. మూర్తి.

వివేకానందుడు (1862-1902) : 1862 లో వంగదేశమున కాయస్థ కులమున పుట్టి బి. ఏ. వరకు కళాశాలలో జదివి, 1892 లో రామకృష్ణ పరమహంస సంపర్కము వలన ఆధ్యాత్మిక పథమందు ప్రవేశించెను. తర్వాత తండ్రి హఠాన్మరణమువలన నిర్విణ్ణుడైన ఇతడు పరమహంస ఆదేశానుసారము సన్యాసము చేకొని వివేకానంద నామము దాల్చెను. గురు నిర్యాణానంతరము ఆయన శిష్యుల కెల్ల అధినేత ఆయెను.

1893 లో అమెరికాలో షికాగో నగరమున జరిగిన సర్వమత మహాసభలో పాల్గొని స్వీయప్రతిభను, హిందూ

వివేకానందుడు
(1862 - 1902)

మత ప్రాశస్త్యమును చాటెను. అమెరికా, ఇంగ్లాండులలో పెక్కుచోట్ల ఉపన్యసించి, వేదాంత సంఘములను స్థాపించి, కొంతమందిని శిష్యులనుచేసెను. 1896లో భారత దేశమునకు తిరిగి వచ్చి, రామకృష్ణ మఠమును స్థాపించి సువ్యవస్థితము చేసెను.

ఈతని ప్రచారమందలి ప్రధాన విషయముల నీ క్రింది విధమున సంగ్రహించవచ్చును :

హిందూ మతము యొక్క వ్యాపకత్వ మహత్త్వమునం దీతనికి అవిచాల్య మగు విశ్వాసము కలదు. విగ్రహారాధనము నీతడు సమర్థించెను. అనేక దేవతావాదము (poly-theism) హిందూదేశమందు లేదని ప్రకటించెను. సర్వమత సామరస్యము నీతడు బోధించెను. సృష్టి భగవల్లీల యని ఈతడు ప్రతిపాదించును. తన గురువు వలె కాళిని విశ్వమాతగ నీత డుపాసించును. మాయచే కప్పబడిన పరబ్రహ్మవస్తువే కాళీమాత యని ఈతని సందేశము. క్రైస్తవ మతమునకు చెందిన త్రిమూర్తి తత్త్వమందు ప్రధానాంశమగు భగవద్విగ్రహ తత్త్వమునం దితనికి అపార విశ్వాసముండెను. ఆ త్రిమూర్త్త రూపమును హిందూమతమందు

జ్ఞాత, జ్ఞేయము, జ్ఞానము; లేదా ప్రకృతి, ఆత్మ, ఈశ్వరుడు అను త్రిపుటితో సరిపోల్చవచ్చు నని ఈతని నమ్మకము. వ్యావహారిక చైతన్యము బంధకారణ మని ఈతని యూహ; అనగా మన సామాన్య వ్యావహారిక చైతన్యము మాయకు లేదా అవిద్యాగోళమునకు సంబంధించినది. దీనిని దాటి సమాధి దవిలి యోగ ప్రత్యక్షమున గాని భగవత్సాక్షాత్కారము లభించదు. వివేకానందుడు భారత దేశమునకు చేసిన సేవ: 'ఏకం సత్ విప్రా బహుధా వదంతి' అను ఋగ్వేదవాక్యము యొక్క అంతరార్థమును జగమునకు వెల్లడిచేసి, సర్వమత సామరస్యమును పాశ్చాత్య దేశముల కుపదేశించెను. ఈతని అవిచాల్యధైర్యము, దూరదర్శిత్వము, తాను నిశ్చయించుకున్న లక్ష్యము విషయమై అచంచల శ్రద్ధ, ప్రపంచ మత సమాలోచనము ప్రపంచమున కొక నూతన ప్రమాణమును కల్పించినవి. మే. వ. న.

విశిష్టాద్వైతము: వేదాంత దర్శనములలో విశిష్టాద్వైత మొకటి. చారిత్రకముగా శ్రీ శంకరాచార్యులవారి సూత్రభాష్యము అతి ఘనత పొందినను, అతనికి ముందే బోధాయన, టంక, ద్రమిడాచార్య అను వారు వేదాంత సూత్రములకు భాష్యములు వ్రాసినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. శ్రీ రామానుజులు తన శ్రీభాష్యమునందు వీరిని పేర్కొనినారు.

శ్రీ శంకరులు వేదాంతము అద్వైతమును స్థాపించుచున్న దని వాదించెను. కాని అతడు మాయా వాదమును స్వీకరించి, దాని ననుసరించి అద్వైతమును స్థాపింప ప్రయత్నించెను. బ్రహ్మ మొకటే సత్యము, జగత్తు మిథ్య అను మతమును బోధించెను. ద్వైతభావము అన్ని విధములుగా మిథ్య. అద్వైతభావము సత్యము. కాని మనము భేదములను చూచుచున్నా మని చెప్పిన, అవి యన్నియు మాయా, అవిద్యా స్వరూపములు. పరతత్త్వము నిర్గుణము, నిరాకారము, సచ్చిదానంద స్వరూపము.

అద్వైత మాయావాదమును ఖండించుట ఇతర వేదాంతుల పని అయ్యెను. భాస్కరుడు అద్వైతమును ఒప్పుకొనెనుగాని మాయావాదముచేత దానిని సాధించుటకు బూనుకొనలేదు. యాదవప్రకాశు డను శ్రీ రామానుజుల అద్వైత గురువుకూడ మాయా వాదమును ఖండించి బ్రహ్మపరిణామ వాదమును ప్రకటించెను. నాథముని, యామునాచార్యులు వంటి శ్రీ వైష్ణవ మత స్థాపకులుకూడ అద్వైతమును ఒప్పుకొనినను,మాయావాద, ఉపాధివాద, బ్రహ్మ పరిణామ వాదములను ఖండించిరి.

శ్రీ వైష్ణవ విశిష్టాద్వైత గ్రంథములలో మొట్ట మొదట వ్రాయబడినది శ్రీయామునుల సిద్ధిత్రయము. ఆ గ్రంథము ఈశ్వరసిద్ధి, ఆత్మసిద్ధి, సంవిత్సిద్ధి యని మూడు భాగములుగ నున్నది. ఈశ్వరుడు బ్రహ్మ వివర్తము, బ్రహ్మపరిణామము అను వాదములను ఖండించి, ఈశ్వరుడు సగుణ మూర్తి, సర్వజగత్తునకు సృష్టికర్త, సర్వనియామకుడు, పరమాత్మ, సర్వశక్తి సంపన్నుడు, అనంత కల్యాణగుణ పరిపూర్ణుడు, అఖిల హేయగుణ ప్రత్యనీకుడు, సర్వాంతర్యామియను అని యామునుడు స్థాపించెను.

శ్రీ రామానుజాచార్యుడు శ్రీయామున ముని తరువాత పరమాచార్యులు. శ్రీ యామున ముని తన అంత్యకాలమున శ్రీ రామానుజుని విశిష్టాద్వైత ఆచార్యునిగా నియమించెను. శ్రీ రామానుజాచార్యులు శ్రీ యామున ముని విధించిన పరమతత్త్వములను తనచే రచింపబడిన శ్రీ భాష్యము, గీతా భాష్యములయందు అనువదించెను. శ్రీ రామానుజులు వేదాంతసారము, వేదాంతదీపము, గద్యత్రయము (శరణాగతి గద్యము, వైకుంఠ గద్యము, శ్రీరంగ గద్యము), నిత్యము అను గ్రంథములను రచించెను.

శ్రీ విశిష్టాద్వైతమున పిమ్మట వచ్చిన మహాచార్యులు శ్రీ వేదాంత దేశికు డను వేంకటనాథుడు. ఇతడు తత్త్వ గ్రంథము లనేకములు వ్రాసి శ్రీ రామానుజ సిద్ధాంతమును స్థిరపరచి, శ్రీ వేదాంతాచార్యులు, దేశికుడు అను బిరుదులను పొందెను. పిళ్ళై లోకాచార్యుడు ద్రావిడ భాషయందు విశిష్టాద్వైతమును స్థాపించెను.

విశిష్టాద్వైతమునందు సాధారణముగా మూడంశములు గుర్తింపవచ్చును. ఉపనిషత్తులు, ఆగమములు, ద్రావిడామ్నాయములు అను ఈ మూడును కలిసి ఒక్క తత్త్వమును స్థాపించుచున్నవి. సంస్కృతమున వ్రాయబడిన వేదాంతమును తమిళమున వ్రాయబడిన ఆళ్వారుల పాశురములలో నుండు వేదాంతముతో సమన్వయించుట చేత విశిష్టాద్వైతము ఉభయ వేదాంత మని చెప్పబడుచున్నది.

ఋషుల అనుభవములును, ఆళ్వారుల అనుభవమును ఒకే పరతత్త్వమును స్థాపించుటచేత ఈ సిద్ధాంతమునకు ఒక విధమైన ఘనత ఏర్పడుచున్నది.

విశిష్టాద్వైత సిద్ధాంతమును మనము తత్త్వము,హితము, పురుషార్థము అను మూడు భాగములుగా గణింపవచ్చును. ఇవి ముఖ్యముగా మానవునికి తెలియవలసినవి.

తత్త్వము: తత్త్వములు మూడు: ఈశ్వరుడు, జీవుడు, ప్రకృతి. ఈ మూడు తత్త్వములును పరీతిగా నున్నవి యను ప్రశ్నలే మూడు విధములుగా గణింపబడు వేదాంతములు.

ఈ తత్త్వ నిర్ణయమునందును, వాటి పరస్పర సంబంధ విషయమునందును ప్రమాణము శబ్దమే! అనగా వేదమే!

విశిష్టాద్వైతము ప్రత్యక్ష, అనుమాన, శబ్దము అను మూడు ప్రమాణములనే ఒప్పుకొనుచున్నది. ఇతర ప్రమాణములు ఈ మూడు ప్రమాణములయందిమిడియున్న వని, అవి వేరు ప్రమాణములు గావని సాధించుచున్నది.

శబ్ద ప్రమాణములు వాక్యరూపముగా నుండుటచేతను, అవి అత్యంత సత్యముగా నుండుటవలనను, అపౌరుషేయములగుటచే దోషములు లేనందునను సర్వథా అంగీకరింపవలసి యున్నది. కాని కొన్ని వాక్యములు అద్వైత పరముగను, మరికొన్ని వాక్యములు ద్వైత పరముగను ఉండుట వలన పరస్పర విరోధమును గల్గియుండునట్లు తోచుట సహజము. విశిష్టాద్వైతము ఈ దోషమును ఒప్పుకొనుటలేదు; అందువలన శ్రుతియందే కొన్ని ఘటక శ్రుతులుండుటచేత ఆ ఘటక శ్రుతులను గొని అద్వైత ద్వైత వాక్యములను సమన్వయించి సాధించవచ్చు నని చెప్పుచున్నది.

ఈ మూడు తత్త్వములు ఏకీభావము గల్గియున్నవి. ఈశ్వరుడు - అనగా బ్రహ్మము - సర్వ వస్తువులకును ఆత్మ. ఈశ్వరుడు జీవులకును, ప్రకృతికిని ఆత్మ. అవి అతనికి శరీరభూతమై యుండును. ఈ శరీర శరీరి సంబంధము వలన బ్రహ్మముయొక్క ఏకత్వమును, నానాత్వమును సిద్ధించుచున్నవి. ఇదియే విశిష్టాద్వైతమునకు 'ప్రధాన ప్రతి తంత్రము'; మరొక దర్శనమునకు లేని విశేషము.

శరీర మనగా మనము సాధారణముగా తలచు దేహము; మన దేహము నశ్వరము, అవయవములు గలది, వికారములు గల అచేతన ద్రవ్యము; ప్రకృతి సంబంధము గల వస్తువు. జీవుడు కూడ శరీర మనబడుటచేత అది అవయవ సంఘాతము గనుక నశ్వరము అను శంక పుట్టుచున్నది. జీవుడు చిత్తు; అందుచేత శ్రీ రామానుజులు శరీరమునకు నిజమైన లక్షణమును క్రింది విధముగా పేర్కొనెను :

"యస్య చేతనస్య యద్ద్రవ్యం సర్వాత్మనా స్వార్థే నియంతుం, ధారయితుం చ శక్యం, యచ్ఛేషతైక స్వరూపం చ, తత్తస్య శరీరం". అనగా ఏ ద్రవ్యము ఒక చేతనునిచే అన్ని విధముల నియమింపబడి, ధరింపబడి, అతనికి భోగవస్తువుగానుండునో అది ఆ చేతనునికి శరీరము; అతడు దానికి శరీరి. ఈ శరీర లక్షణమునందు అతివ్యాప్తి, అవ్యాప్తి, అసంభవము అను మూడు దోషములును గానబడవు. చిత్తైన జీవుడును, అచిత్తైన ప్రకృతియును అన్ని విధములను, అన్ని అవస్థలయందును ఈశ్వరునికి శరీరభూతము లగును.

సృష్టియనగా చిత్తు, అచిత్తు రెండును స్థూలముగా పరిణమించుట. లయ మనగా నవి సూక్ష్మస్థితిని పొందుట. ఈశ్వరుడు చిదచిద్విశిష్టుడు. ఈ రెండవస్థలును కార్యకారణావస్థ లని చెప్పుదురు. సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్ట బ్రహ్మము కారణము; స్థూల చిదచిద్విశిష్ట బ్రహ్మము కార్యము. బ్రహ్మము ఉపాదాన కారణము, నిమిత్తకారణము కూడ అగుచున్న దనిదీనివల్ల నేర్పడుచున్నది. అతని ఇచ్ఛ నిమిత్త కారణము.

ఇందువలన విశిష్టాద్వైతము శారీరకశాస్త్ర మని ఏర్పడుచున్నది. బ్రహ్మము సర్వాంతర్యామిగాను, సర్వము అతనే యనియు వేదాంతములయందు వ్యవహరింపబడుట చేత ఈ శారీరక సమన్వయమే తత్త్వ స్వరూప మని తెలియుచున్నది.

సర్వాంతర్యామి యగు ఈశ్వరుడు ప్రతి చేతనునికిని అంతర్యామి. ప్రతి చేతనుడును ఈశ్వరునిచే నియమింపబడిన దేహమును తన కర్మఫలము ననుసరించి పొందును.

ఈశ్వరుడు ఒక్కడే. అతనికి హేయగుణములు లేవు. ఈ హేయగుణరాహిత్యమే నైర్గుణ్య మని ఉపనిషత్తుల యందు చెప్పబడినది. ప్రాకృత గుణము లగు సత్త్వము, రజస్సు, తమస్సు అతనియందు లేవు. అతడే వాటిని నియమించుచున్నాడు. అతనియందు అనంత కల్యాణ గుణము లుండును. జ్ఞాన బల ఐశ్వర్య వీర్య తేజో శక్తు లను షడ్గుణములును అతనియందు పరిపూర్ణముగా నుండును. ప్రకృతిని, చేతనులను తన శరీరముగా కల్గియుండుటచేత వాటియొక్క దోషములు, సంకోచములు, వికారములు అతనికి అంటవు. ఇదియే అతని విలక్షణత, అధికత. అతని స్వరూపము జ్ఞానము. అతని జ్ఞానము ఏ విధమైన సంకోచమును ఎప్పుడును పొందదు. అతడు విభువు, వాసుదేవుడు, సర్వవ్యాపి. అతడు జ్ఞాన స్వరూపుడే కాక, జ్ఞానము ధర్మముగా కలవాడు కూడను. దీనికే ధర్మభూత జ్ఞానమని పేరు. దీని కేలాటి సంకోచమును ఉండదు. మాయ అతని జ్ఞానశక్తి. "మాయావయునం జ్ఞానం" అని నిరుక్తమున చెప్పినట్లు మాయ అతని శక్తి. దానిని మించిన శక్తి మరొక జీవునకు లేదు. అందువలన ఈ శక్తి సర్వలోకములను భ్రమింపచేయు శక్తిగా నున్నది.

ఈశ్వరుడు మానవుని అనుభవము, ధ్యానము మొదలగు వాటికి గమ్యుడు. శుభాశ్రయమూర్తి గలవాడు. వాచామగోచరు డైనను ఆత్మ సాక్షాత్కారము నీయగల ప్రభువు.

ఈశ్వరునికి పంచమూర్తిత్వ మున్న దని పాంచరాత్ర ఆగమములలో చెప్పియున్నది. ఈశ్వరునికి గల పంచ మూర్తిత్వము పరము, వ్యూహము, విభవము, హార్దము, అర్చ అని వ్యవహరింపబడుచున్నది. ఈశ్వరు డేక మే. అతను ఈ పంచస్థితులను, అనగా అవతారములను గొనుట

చేత అతని స్వరూపమును, ధర్మభూత జ్ఞానమును ఏలాటి మార్పులను, అనగా వికారములను చెందుట లేదు.

శ్రీ తత్త్వము : ఈశ్వర తత్త్వమును విశిష్టాద్వైతమున రెండు విధములుగా వివరించుట గలదు. పరబ్రహ్మము ఎల్లప్పుడు శ్రీ సమేతుడై యుండును. అతడు శ్రీనివాసుడు. 'శ్రీ' యను తత్త్వము శ్రీనివాసునితో అవినాభావముగా నుండి దివ్యదాంపత్యమును వహించును. భగవానుడు కఠినముగా నుండినను, శ్రీ దయాస్వరూపిణి యైనందున జీవుని విషయమునందు కనికరము చూపవలె నని భగవానునికి ఉపదేశించును. ఈ విషయమునే శ్రీ దేవి పురుషకార మని చెప్పుదురు. కొందరు శ్రీదేవి విష్ణుపత్ని యైనను జీవకోటిలో నుండు ఒక జీవ విశేష మని చెప్పుదురు. కాని ఇతరులు శ్రీదేవి ఈశ్వరుని వలె విభుత్వము గల్గినందున ఈశ్వరకోటిలో చేర్చబడవలె నని నిర్ణయించుచున్నారు. ఈ శ్రీ, విష్ణు సంబంధము పరమైక్యమును గల్గియుండుటచేత ఒకే తత్త్వముగా వ్యవహరించుట యుక్తము.

యామున ముని చతుశ్శ్లోకియందు శ్రీతత్త్వమును సూక్ష్మముగా నిర్ణయించెను.

జీవుడు : జీవులు అనంత సంఖ్యాకులు; చిత్స్వరూపము గలవారు. వారు మూడు తెగలుగా విభజింపబడుదురు - నిత్యులు, ముక్తులు, బద్ధు లని. నిత్యులు ఎప్పుడును బద్ధదశ పొందనివారు. వారి జ్ఞానము ఎల్లప్పుడును వికసించి యుండును.

జీవులకు బద్ధదశ యనగా వారి ధర్మభూత జ్ఞానము సంకోచము పొందిన దనియే అర్థము. ఈ మార్పు ఒకచే జీవులకు కలుగ గల వికారము. ముక్తులు బద్ధ దశనుండి ముక్తు లైన వారని అభిప్రాయము.

జీవుని ధర్మభూత జ్ఞానము అతని ప్రభ వలె నుండును. సంకోచ వికాసములు జీవున కేర్పడుచున్న వనిన అవి ఈ ధర్మభూత జ్ఞానమున కేర్పడు వికారములు. స్వరూప (ధర్మి) జ్ఞానమునకు తిరోధాన మెప్పుడును ఏర్పడదు. దానికి సర్వవ్యాపిత్వము గలదు.

తిరోధానము చేయగల శక్తి కర్మ, అవిద్యలకు గలదు. తన స్వరూప జ్ఞానమును, తాను ఈశ్వరుని శరీర భూతముగా నుండువా డను జ్ఞానమును మరచి యుండుటయే అవిద్య. తాను స్వతంత్రుడ నను అభిమానమువలన కర్మ తన్ను బంధించును. దైవాయత్తమై దైవార్పణముగా అన్ని కర్మములను శాస్త్ర విధిగా, నిష్కామముగా చేసినచో అట్టి కర్మ బంధించదు.

ఆత్మ అణు స్వరూపము గలది. ఇది దాని పరిమాణమును ప్రాకృత రీతిగా చెప్పుట లేదు. కాని దాని అణుత్వమును, అనగా పారతంత్ర్యమును తెలుపు చున్నది. దానియొక్క జ్ఞాతృత్వమే దాని శేషత్వమునకు సంబంధించినది. పరమేశ్వరుడు శేషి; ఆత్మలు శేషములు. ఈ భావము శరీర శరీరి భావమునకు పరమోపయుక్తము. దీనివలన జీవుని యందు భక్తి, ఈశ్వర ప్రేమ వృద్ధి చెందుచున్నవి.

జీవునికిని ఈశ్వరునికిని సంబంధము శరీర శరీరిత్వము, శేష శేషి భావము. దీనినే అపృథక్సిద్ధ సంబంధ మనియు చెప్పుదురు.

ప్రకృతి మూడవ తత్త్వము. దీనినే త్రిగుణి - అనగా సత్వము, రజస్సు, తమస్సు అను గుణములు గల వస్తు వని పేర్కొందురు. ఈ త్రిగుణములను అది తన సర్వావస్థల యందును గల్గియుండును. ప్రకృతి క్షర మనియు, అనగా ఎల్లప్పుడును మార్పులను, వికారములను గల్గియుండు ననియు వర్ణింతురు. అవ్యక్తస్థితియందు దాని మూడు గుణములు సమతులిత స్థితిలో నుండును. ఈశ్వర ఇచ్ఛచే సృష్టి కాలమున ఈ మూడు గుణములలో హెచ్చు తగ్గు లేర్పడును. మొదట మహాన్ అను తత్త్వ ముద్భవించును. వరుసగా అహంకారము, మనస్సు, పంచ జ్ఞానేంద్రియములు, పంచ కర్మేంద్రియములు సత్త్వ రజో గుణముల నుండి పరిణమించును. ఇది అధ్యాత్మ విషయము. ఆధిభౌతిక రీతిగా అహంకారము నుండి ప్రకృతి యొక్క రజస్తమోగుణములును, తన్మాత్ర సూక్ష్మభూతములును, వాని నుండి ఒక విధముగా స్థూలభూతము లనబడు ఆకాశము, వాయువు, తేజస్సు, నీరు, పృథివి వ్యక్త మగును. ఈ స్థితి అద్వారక సృష్టికి సంబంధించినది.

ఈ సూక్ష్మభూతములు వ్యక్తమైన తరువాత పంచీకరణమను నొక ప్రక్రియ చేత ఈశ్వరుడు మిశ్ర పంచభూతముల నేర్పరచును. (చూ. పంచీకరణము - పుట. 517).

ఈ ప్రకృతినుండి పరిణమించు 24 తత్త్వములును జీవునికి దేహముగాను, లోకములుగాను ఏర్పడును.

పంచీకరణ ప్రక్రియకు పిమ్మట బ్రహ్మ (హిరణ్యగర్భుడు) లోకములను, వస్తువులను సృజించును.

ఈ పంచీకరణ సిద్ధాంతము ప్రతి ప్రాకృత వస్తువునందును అన్ని వస్తువులు నుండు నను సత్ఖ్యాతివాదమున కవకాశ మిచ్చుచున్నది. అన్ని ప్రత్యేక విషయములును సత్యము. భ్రమలలో కూడ వాటి విషయము సత్యము. సర్పము రజ్జువునం దుండుట సత్యము. శుక్తికమందు రజతముండుటయు సత్యము. మన ఇంద్రియములు గ్రహించు విషయములు సత్యములు. జ్ఞాన మెప్పుడును సత్యమునే తెలుపుచున్నది. భ్రమల యొక్క కారణము పదార్థము గాదు. కాని జీవుని ఆశ, భీతి మొదలగు చిత్తవృత్తులే.

శ్రీరామానుజులు మీమాంసకుల మత మగు సత్ఖ్యాతిని ఒప్పు కొని, అన్ని ప్రత్యయములును సత్యమునే తెలుపు చున్న వని సాధించియున్నారు. స్వప్నావస్థలయందు గాన బడు విషయములు, రథములు మొదలగునవియు సత్యము లని నుడివి యున్నారు. ఈ స్వప్న విషయములు ఈశ్వరు నిచే నీయబడిన నిజానుభవములు ; ప్రతి మనుజునికిని వాని కర్మ ననుసరించి ఈయబడిన అనుభవము లివి.

అప్రాకృత ద్రవ్యము నిత్య విభూతి. ఇది తేజోమయ ద్రవ్యము. కాలాతీతముగాను, త్రిగుణ రహితముగాను నుండును. నిత్య ముక్త జీవులకును, ఈశ్వరునికిని భోగ భూమిగా నుండును. దీనినే శుద్ధసత్త్వ మనియు, వైకుంఠ మనియు, పరమపద మనియు చెప్పుదురు. ఇది స్వర్గా తీతము. ఈ లోకమునందు ఈశ్వరుడే పరమ భోగ్యవస్తువు.

జీవుడు ముక్తదశలో పరిపూర్ణ బ్రహ్మానుభవము గల్గి, పరమ సామ్యమును పొందుచున్నాడు. అతనికి జగ ద్వ్యాపారము మాత్రము సంభవించదు,

హితము: తత్త్వమును సాధించిన తరువాత హితమును, అనగా ఆత్మజ్ఞానమును, ఈశ్వర సాయుజ్యమును పొందు టకు విశిష్టాద్వైతము అర్థపంచకమును పేర్కొను చున్నది. అవి - పరస్వరూపము, స్వస్వరూపము, పురుషార్థ స్వరూపము, ఉపాయ స్వరూపము, విరోధి స్వరూపముల జ్ఞానము. మనము మొదటి రెండు విషయములను గురించి తెలిసికొంటిమి. పురుషార్థ స్వరూప మేమన - ధర్మార్థ కామ కైవల్య భగవత్ప్రాప్తు లని ఐదు పురుషార్థములు. సామాన్యముగా నాల్గు పురుషార్థములే వాడుకలో ఇతర దర్శనములు ఒప్పుకొనుచున్నవి. స్వస్వరూప ప్రాప్తియే కైవల్యము, మోక్షము. దానిపైన భగవత్ప్రాప్తి పరిపూర్ణ ఆనందము నిచ్చును. భగవత్ప్రాప్తి చేత జీవునికి పరమ కల్యాణముగా భగవత్కైంకర్యము గల్గుచున్నది.

ఉపాయ స్వరూపము : కర్మ జ్ఞాన భక్తి ప్రపత్తు లను చతుర్విధ యోగములచేతను బ్రహ్మప్రాప్తి గల్గును. ఇవియే ఉపాయములు. కర్మలు నిష్కామముగాను, బ్రహ్మార్పణ ముగాను చేసిన మోక్షము నీయగలవు. ఇట్లు శాస్త్రవిధిగా సర్వ కర్మములను జేయుటకు ఈశ్వర జ్ఞానము కావలసి యున్నది. జ్ఞానయోగముచేత స్వస్వరూపమును, ఈశ్వర స్వరూపమును తెలిసికొని, అటుపిమ్మట ఈశ్వరానుభవ మును పొందుట చేత మోక్షము గల్గును. కాని విశిష్టా ద్వైతమున జ్ఞానము వృద్ధియగుటచేత భక్తిగా పరిణమించి ఈశ్వర ప్రీతి రూపమగు చున్నదని సిద్ధాంతితమైనది. భక్తిగా మారక యుండు జ్ఞానము జ్ఞానమే కాదని విశిష్టాద్వైతు లందురు.

ఈ యోగములలో జీవునికి అధికార ముండవలెను. కర్మ, జ్ఞాన, భక్తులకు త్రైవర్ణికులే అధికారులు. భక్తి యోగమున యమ, నియమాసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యా హార, ధారణ, ధ్యాన, సమాధు లను అష్టాంగయోగ మన్వ యించును. ఈ అష్టాంగ యోగముచేత తైలధార వలె భక్తి అవిచ్ఛిన్నముగ పరిణమించి ఈశ్వర సాయుజ్యము నీయ గలదు.

కాని ఈ యోగముల కధికారము లేకున్న జీవునికి మోక్షోపాయ మేది? విశిష్టాద్వైతము భగవానుని లీలలను అనుభవించి, అతని దయను చాటు ప్రపత్తి యను శరణా గతి యోగమును సర్వ జీవకోటికి నుపయుక్త యోగ మని విస్తరించి చెప్పుచున్నది. (చూ. న్యాసము-పుట. 517)

ప్రపత్తియును, భక్తియును జీవుని ధర్మభూత జ్ఞానము యొక్క అవస్థా విశేషములు.

ప్రపత్తి చేసిన జీవునికి మోక్షము మొదలగు పురుషార్థ ములు ఈశ్వరుని దయచే ఈయబడును. ప్రపత్తి యితర యోగములకు అంగభూతముగాను ఉపయోగపడును. కర్మయోగము నందు ప్రతిబంధకములు, అపచారములు గల్గుట చేత విపరీత ఫలము లుత్పన్నమగుటచే క్షితిగల్గును. అట్టి సమయములలో ప్రాయశ్చిత్త రూపముగా నీశ్వరునికి శరణాగతి చేయ వచ్చును. ఇట్లు జ్ఞానయోగ, భక్తి యోగ ములలో సిద్ధి రాకుండుటచే శరణాగతి చేయవలసివచ్చును. జీవునికి శరణాగతత్వము స్వరూప పరిగ్రహముగా పరిణ మించును.

శరణాగతి ఆత్మ సమర్పణ యోగమునకు జీవుని ప్రోత్సహించును. అందువలన పరమ బ్రహ్మానుభవమునకు పునాదిగా నుండును. ఇట్లు హితమును, పురుషార్థమును విశిష్టాద్వైతము బ్రహ్మమే యని స్థాపించు చున్నది. ప్రతి జీవుడును మోక్షమును పొందుటకు ఇచ్ఛగించును. ఈ మోక్షమును, దీనికంటె అత్యంత కల్యాణప్రదమైన ఈశ్వర కైంకర్యమును పరమ పురుషార్థ మని స్థాపించు టచే విశిష్టాద్వైతము జీవునికి ఈశ్వరుని యందు లయ మగుట కంటె ఉన్నత స్థితిని చూపించుచున్నది. ఇది సాధించుటకు హితకరమైన ఉపాయము శరణాగతి; అనగా ఈశ్వర ప్రణిధానము. ఈశ్వరుడే స్వయముగ జీవుని తన పరంధామమునకు గొనిపోవుచున్నా డని విశిష్టాద్వైతము తెలుపుచున్నది.

ఇందు వలన విశిష్టాద్వైతము శ్రుతి, స్మృతి, ఆగమ పురాణ ఇతిహాసముల దృష్ట్యా పరతత్త్వ, హిత, పురుషార్థ ములను సమన్వయించి, ప్రత్యక్ష అనుమానముల కవి రోధముగ నిరూపించు చున్నది. వరదాచారి.

తెంగలి వడగలి సిద్ధాంత భేదములు : పిళ్లైలోకాచార్యుల గ్రంథముల యందలి అర్థ విశేషములు శ్రుతి, స్మృతి, సదాచార విరుద్ధము లని వేదాంతదేశికులు తలంచి వాటిని ఖండించిరి. అది మొదలు ద్రావిడాచార్య, సంస్కృతాచార్య లేదా తెంగలి, వడగలి సంప్రదాయములు పృథక్కృతము లైనవి. వీరిద్దరకు విప్రతిపత్తి విషయము లైన విశేషార్థములు పదునెనిమిది : 1. భగవంతుని కృప నిర్హేతుక మని తెంగలి వారును, సహేతుక మని వడగలి వారును విశ్వసించిరి. 2. చేతనునికి కలిగిన బ్రహ్మప్రాప్తి భగవంతునికే లాభ మని తెంగలి వారి మతము. భగవంతునికే పురుషార్థమయినచో భగవంతుని యవాప్త సమస్త కామత్వమునకు భంగమగు నని వడగలి మతము. 3. శరణాగతి వ్యతిరిక్తము లైన కర్మ, జ్ఞాన, భక్తి యోగములు ప్రత్యేక ప్రత్యేక మోక్షసాధనములని తెంగలులు, ప్రపత్తి, భక్తి ఈ రెండే మోక్ష సాధనములని, తక్కినవి భక్తికి అంగములని వడగలి వారు. 4. లక్ష్మి చేతనకోటిలోనిది అని ద్రావిడాచార్యులు; ఈశ్వరకోటిలోనిది అని ఇతరులు. 5 మోక్ష సాధనత్వము భగవంతునికే, లక్ష్మికి పురుషకారత్వమే కలదనియు ద్రావిడాచార్య మతము. లక్ష్మికి కూడ మోక్ష సాధనత్వము కలదని సంస్కృతాచార్యులు. 6. వాత్సల్యమున గోవు అప్పుడు పుట్టిన దూడ యొక్క మాలిన్యమును భోగ్యముగా గ్రహించునట్లు భగవంతుడు ఆశ్రిత దోషములను భోగ్యముగా గ్రహించు నని ద్రావిడాచార్యులు. దోషముల నుపేక్షించుటయే వాత్సల్యము గాని, దోష భోగ్యత్వము కాదని సంస్కృతాచార్యులు. 7. భగవంతుని కారుణ్యము పరదుఃఖ దుఃఖిత్వ మని ద్రావిడాచార్య మతము. పరదుఃఖ అసహిష్ణుత్వమే కారుణ్య మని సంస్కృతార్యులు. 8. భగవత్ప్రయత్న విరోధియగు స్వప్రయత్న నివృత్తి శరణాగతి యని తెంగలులు; స్వ రక్షణ భర సమర్పణము శరణాగతి యని రెండవ తెగవారు. 9. మహా విశ్వాస శాలి ప్రపత్తికి, విశ్వాస మాంద్యము కలవారు భక్తి యోగమునకు అధికారులు అని తెంగలులు. భక్త్యనుష్ఠాన మందశక్తుడు ప్రపత్త్యధికారి; శక్తుడు భక్తి యోగమునకు అధికారి అని వడగలులు. 10. "సర్వ ధర్మాన్ పరిత్యజ్య" అను చరమ శ్లోక బోధితార్థ సందర్భమున కర్మ, ధర్మ పరిత్యాగము ఉపాయత్వేన స్వరూప త్యాగమని ద్రావిడాచార్యులు; ఫల పరిత్యాగమే కాని స్వరూప పరిత్యాగము కాదనిసంస్కృతాచార్యుల మతము. 11. త్యాగము ప్రపత్త్యంగ మని తెంగలులు; అట్లు స్వీకరించుట తగ దని వడగలులు. 12. ప్రపత్తినిష్ఠుడు నిషిద్ధముల నాచరించినపుడు పూర్వకృత శరణాగతిని స్మరించిన చాలు నని తెంగలులు; ప్రపత్తి పునః కర్తవ్య మని ఇతరులు. 13. ప్రపన్నుడు శాస్త్ర విహిత కర్మముల నాచరించుట ఇతరులకు దృష్టాంతము కొరకని తెంగలులు; భగవదాజ్ఞ ననుసరించి భగవత్ప్రీతి కని వడగలులు. 14. ప్రపన్నుడు ప్రపత్తికి పూర్వధర్మము లయినవాటిని ఆచరించ నవసరముండదని ద్రావిడాచార్య మతము; అట్టి పూర్వ ధర్మములు ప్రపత్తికి అంగములుగా నాచరింపవలయు నని సంస్కృతాచార్యులు. 15 ప్రపన్నుల కందరకును భగవదనుగ్రహము కలుగ దని తెంగలులు; అందరికిని కలుగు నని ఇతరులు. 16. శూద్రుడు ప్రపన్ను డైనచో బ్రాహ్మణ ప్రపన్నుని కంటె నుత్తము డని తెలగలులు; ఉత్తముడు కాడని వడగలులు. 17. జీవుని యంతర్భాగమున ఈశ్వరుడు ప్రవేశించి యుండు నని ద్రావిడాచార్యులు; జీవు డణుస్వరూపు డైనందున అంతర్భాగ ముండ దనియు, అందు వలన ఈశ్వరుడు జీవాంతరాళ వ్యాప్తుడు కానేరడనియు సంస్కృతాచార్యులు. 18. పంచాగ్ని విద్యా నిష్ఠులు కైవల్యమును పొందుదు రని తెంగలులు; పంచాగ్ని విద్య బ్రహ్మ విద్యయే గాని, కేవలాత్మ విద్య కాదని, ఇట్టివారికి కల్పాంతమందు పునరావృత్తి ఉండు నని వడగలులు. మే. వ. స.

విశేషాభిధానము : విశేషాభిధానము (denotation), సామాన్యాభిధానము (connotation) ఈ రెండును పరస్పర సంబంధి పదములు. ప్రతి సమర్థ పదమునకును రెండు వృత్తులు గలవు. అం దొకటి వ్యక్తిని తెలియ చెప్పును. రెండవది ఆ వ్యక్తి ఏ జాతికి చెందినదో ఆ జాతిని సూచించును. ఉదాహరణమునకు 'జాలరి' యను పదము చేపలుపట్టి జీవించు నొక వ్యక్తిని తెలియ చేయుటయే కాక, ఇట్టి వ్యక్తులకు గల సామాన్య లక్షణముల కూడ సూచించును. ఈ అర్థము (మొదట జె. యస్. మిల్ వాడుక చేసిన అర్థము) లో విశేషాభిధాన మనగా వ్యాప్తి (ఇచ్చట వ్యాప్తి అనగా, ఒక పదముచే తెలియ చేయబడు భావముల, వస్తువుల విస్తృతి). సామాన్యాభిధాన మనగా గుణమానము (intension); అనగా భావములకు, వస్తువులకు అన్వయించు గుణముల, ధర్మముల సాకల్యము. ఒక విశేష్య పదమునకు భిన్నాభిధానములు గల విశేషణములను చేర్చు నపుడు పదముయొక్క అభిధాన విస్తృతి తగ్గును. ఉదాహరణము : 'పూవు' అను జాతి పదముయొక్క అభిధాన విస్తృతి 'గులాబి పూవు' అను పదముయొక్క విస్తృతి కన్న ఎక్కువ. ఇంతకన్న తక్కువ విస్తృతి కలది 'గడ్డి గులాబి' యను పదము. సామాన్య భాషలో విశేషాభిధానమన్న పదము, లేదా పదసందోహము 'అర్థమునకు' పర్యాయ పదముగా వాడుదురు. కె. రా. కృ.

విశ్లేషణము, సంయోజనము (Analysis and Synthesis): ఒక సంకీర్ణమైన మొత్తమును సరళమైన భాగములుగా విడగొట్టు ప్రక్రియ అని విశ్లేషణము యొక్క సామాన్య నిర్వచనము. దీనికి వ్యతిరేకమైన ప్రక్రియ సంయోజనము లేదా సంయోగము. అన్ని విధములైన తార్కిక సమాలోచనములకు విశ్లేషణము అత్యావశ్యకము. అందువలననే మనకు ఈ ప్రక్రియ ప్రతిశాస్త్రములోను అగపడును. అయితే దీని ఉపయోగము గణిత, తర్క శాస్త్రములో పరాకాష్ఠ నందుకొనినది.

విశ్లేషణ ప్రక్రియ మానసికము గావచ్చును, భౌతికము గావచ్చును. ఉదాహరణమునకు రసాయన శాస్త్రములో యౌగికములను విశ్లేషించు ప్రక్రియ భౌతికము. అయితే సామాన్యముగా ఇట్టి భౌతిక ప్రక్రియకు పూర్వమే విశ్లేషణ, సంయోజనము మానసికముగా జరుగును. మానసిక విశ్లేషణము ఏదైన సంకీర్ణముగా నున్న భావము యొక్క తార్కిక రచనను తెలుపును. ఏదైన సిద్ధాంతమును కొన్ని అంగీకరింపబడిన, లేదా ప్రస్తుతము విశ్లేషింప నవసరము లేని, లేదా స్వతః ప్రామాణ్యము అని భావింపబడుచున్న వాక్యములలోనికి, లేదా సత్యములలోనికి తార్కిక ప్రక్రియల ద్వారా విడగొట్టు పద్ధతిని విశ్లేషణ పద్ధతి యందురు.

విశ్లేషణము మనకు తెలిసిన జ్ఞానమును స్పష్టపరచి దానిలోని భావముల పరస్పర సంబంధములను తెలియపరచుట ద్వారా మన జ్ఞానమునకు దోహద మొనర్చునే గాని మనకు నూతన జ్ఞానము నీయజాలదు. ఈ దృష్టిలోనే కాంట్ విశ్లేషణాత్మక, సంయోజనాత్మక నిర్ణయముల మధ్య విభేదమును చూపెను. విశ్లేషణాత్మక నిర్ణయములలో విధేయము ఉద్దేశ్యము యొక్క స్వభావములోనే తార్కికముగా ఇమిడియున్నది. ఇట్టి నిర్ణయములనే శాబ్దిక (verbal) నిర్ణయము లందురు. ఉదా: ఎరుపు ఒక రంగు. ఉద్దేశ్యమును విశ్లేషించిన విధేయము వచ్చును. వీనికి వ్యతిరేకమైనవి సంయోజనాత్మక నిర్ణయములు; ఇవి వాస్తవిక నిర్ణయములు. వీనిలో ఉద్దేశ్యమును ఎంత తడవు విశ్లేషించి నప్పటికిని విధేయము లభించదు. ఉదా: 'రాముడు మంచివాడు' అను వాక్యము. వీనిలోని విధేయము అనుభవమునుండి లభ్యమైనది కావచ్చును. లేదా అది మనః కల్పితము కావచ్చును. ఈ రెండవ విధమైన విధేయములు గల నిర్ణయములనే కాంట్ సంయోజనాత్మక అనుభవ పూర్వ నిర్ణయము (synthetic a priori judgments) లనినాడు. గణిత, భౌతిక శాస్త్ర వాక్యములను కాంట్ ఈ వర్గమున చేర్చినాడు. కాని ఆధునిక గణిత శాస్త్రజ్ఞులలో కొందరు గణిత శాస్త్ర వాక్యములు కేవలము విశ్లేషణాత్మకములే నని, అనగా అవి పునరుక్తు లని భావించుచున్నారు.

వాస్తవమున విశ్లేషణ, సంయోజనము - ఈ రెండు ప్రక్రియలు పరస్పర వ్యతిరేక స్వభావము గలవే యైనను, ఇవి పరస్పర సంపూరకములు కూడను. ఉదాహరణమునకు ఒక పదము యొక్క అర్థమును విశ్లేషించుట యనిన దాని విశేషాభిధానమును సంయోజన పరచుట అని అర్థము. జ్ఞానమునకు ఈ రెండు ప్రక్రియలును ఆవశ్యకమే.

వ్యాప్తి తర్కములో విశ్లేషణ ప్రక్రియకు ఎంతయో ప్రాధాన్యము గలదు. ఏలన, ఇది సంకీర్ణమైన అనుభవము నుండి బయలు దేరి. దానిలో లభ్యమగు ప్రాథమిక సంబంధములుగా దానిని విడగొట్టును. ఈ దృష్టిలో విశ్లేషణము నూతన పరిశోధనలకు త్రోవ దీయును. జె. నా. మూర్తి.

విశ్వాసము: (Faith) విశ్వాస మను పదము భిన్నార్థముల స్ఫురింపజేయును. చూపువలన లభ్యమైన జ్ఞానము, లేదా ఇతర ప్రత్యక్షజ్ఞానము-వీటికి వ్యతిరిక్తముగా నున్నది విశ్వాస మని యొక అర్థము. "విశ్వాసము మన ప్రవర్తనకు మార్గదర్శి, చూపు కాదు", "నేను పయనించుచున్న విమానము గమ్యమునకు నన్ను క్షేమముగా చేర్చగలదని నమ్ముచున్నాను" అనెడి వాక్యములు ఇట్టి వాడుకకు దృష్టాంతములు. విశ్వాస విషయము విశ్వసనీయము కాకపోవచ్చును. కాని దానియందు విశ్వాసమును కనబర్చుటకు ఆ విషయము నమ్మదగినది యని మన మంగీకరించ వలయును. నా కన్నుల యందు నాకు నమ్మిక యున్న యెడల నా చూపు నేత్ర రోగముతో పీడింపబడుచున్నను, లేదా అస్పష్టాలోకము వలన భ్రాంతికి గురియై ఒక వస్తువు ఇంకొకటి యనుకొని పొరబడినను, లేదా నేను చూచు దానిని యథార్థముగా నిర్వర్ణించ లేకపోయినను, నా చూపు అయథార్థమైన విషయజ్ఞానమును నాకంద చేయదని విశ్వసింతును.

నేను చూచుచున్న వస్తువును గురించి నా చూపు వలన కల్గు జ్ఞానము కన్న తాకుడు వలన గాని, లేదా ఆప్త వాక్యము వలన గాని ఇంకను ప్రత్యక్షతరమైన జ్ఞానము జనించి నా భ్రాంతిని తొలగించవచ్చును. కాని ఇచ్చట కూడ ఆప్త వాక్యము ప్రమాణముగా తీసికొనుటయందు అట్టి ఆప్తులయందలి విశ్వాసము మరల ప్రసక్త మగును.

కన్నుకన్న విశ్వాసమే నాకు మార్గదర్శక మగుచో నేనా మార్గమును త్రొక్కుటకు కారణము నేను సమ్యఙ్మార్గముననే నడచుచున్నా నని నా అపరోక్షానుభవము నన్నాదేశించుటయే. ఈ నా అంతరానుభవమునకు కార

ణము గతానుభవమును పట్టి నాకు విశ్వాస పాత్రు లగు జనులు నాకీ ఆదేశము నిచ్చి రని నమ్ముటయే. నే నే విమానములో పయనించు చున్నానో, అట్టి విమానమునకు అధికారి యగు వైమానిక యాన సంస్థ గతానుభవము వలన నమ్మదగినది యని నేను భావించుట చేతనే ఈ విమానమందు నిర్భయముగా ప్రయాణము చేయుచున్నాను. అనగా విమానము నన్ను క్షేమముగా గమ్యస్థానమునకు చేర్చు నను భవిష్యద్విషయ జ్ఞానము నాకు లేకపోయినను ఆ విమాన సంస్థాధికారుల యెడల నాకు విశ్వాసము కలదు.

మతమందు మనుజుని కున్న విశ్వాసము ఇట్టి నమ్మకమును మరికొంత అతిశయ స్థితికి తీసికొనిపోవును. విమాన యాన సంస్థ మానవ వ్యక్తి ఘటిత మగును గనుకను, మానవులు అమోఘ బుద్ధులు కాకపోవుట చేతను ఎప్పుడో ఒకప్పుడు విమాన చోదకుడో, యాంత్రికుడో ప్రమాదమునకు గురి కావచ్చును. లేదా విమానాంగములలో నమర్చబడిన ఒక లోహ శకలమందు అచింతితముగ దోషముదయించ వచ్చును; లేదా విమానమును ఇసుక తుపానో, పొగమంచో ఎదుర్కొనవచ్చును. ఇట్టి సన్నివేశములందు చోదకునికి విమానము క్రిందికి దింపుటకు అవకాశము లేమిచే ప్రమాదము సంభవించ వచ్చును. కాని మతమందలి విశ్వాస మట్టిది కాదు. మతములో విశ్వాస మనిన మోఘకర్ముడు కాని ఒకానొక స్వయంతంత్ర శక్తి సంపన్నునియందు నమ్మకము. అట్టి విశ్వాసమునకు మొదటి మెట్టు అట్టి శక్తియొక్క అస్తిత్వమునందు నమ్మకము. రెండవ మెట్టు ఆ శక్తియందు న్యస్తపూర్ణ భరు డగుట. ఆ శక్తి అపరిణత, అవ్యుత్పన్న, లేదా అనిపుణ మతి కెట్లు దోచినను, దానికి సమగ్ర భరార్పణ కావించబడినపుడు అది విశ్వాస మనిపించుకొనును. వంశపరంపరానుసృత మైన నిషేధముల నతిచరించుటకు గాని, లేదా దివ్య ప్రభావ (మానా) యుత నిషిద్ధ వస్తువును తాకుటకు గాని, చూచుటకు గాని ఇచ్చగింపలేకపోవుటకు పోలినీషియా నివాసి ఇచ్చు హేతువులు ప్రకృతి విజ్ఞాన విదునకు అసంగతములుగా తోచవచ్చును. పోలినీషియా వాసి కనపరచిన అనిష్టత వాస్తవికముగ ఆభాసాహేతుక మైనను, దానియం దిమిడియున్న స్వాత్మార్పణాంశము దాని కెంతయు మాననీయ మాహాత్మ్యము నాపాదించుచున్నది. ప్రతి మానవ సంఘమందును అట్టి ప్రతీతి, అట్టి నమ్మకము, అట్టి సంపూర్ణార్పణము పరికి దుష్కరము లగునో అట్టివారు నిశ్చయముగ కొంద రుందురు. అస్సామునందలి నాగజాతులను, వారి కతి దూర ప్రాంతమున ఉన్న ఆఫ్రికన్ జాతులను పరిశీలించినవారు ఆయా జాతులలో అచ్చటచ్చట సంశయాత్మకులు, బుద్ధివాదులు, అశ్రద్ధాళువులు ఉన్నట్లు నిరూపించిరి. ఇందులో కొంతమంది జన్మతః సంశయాత్ము లని చెప్పవచ్చును. కాని మరికొందరు మధ్యలో అవిశ్వాసు లైనవారు. వీరు ఆత్మార్పణ గావించి యుండినను దాని ఫలితము నందలేకపోయినవారు కావచ్చును. ఈ విషయమును విశదీకరించుటకు బైబిలు వంటి ప్రమాణ గ్రంథమునుండి కొన్ని వాక్యముల నుదాహరించవచ్చును. ఇచ్చట అప్పుడప్పుడు 'శ్రద్ధాళువుల పిత' యని పేరుగన్న ఐతిహాసికవ్యక్తిగా భావింపబడిన అచంచల విశ్వాసి యగు అబ్రహామే (Abraham) మనకు తారసిల్లును. అపరిచితము, అవిదితము నగు దేశమునకు పోవలసిన దను ఆదేశము నందుకొంటిని అనుకొని, అతడా యాదేశమును విశ్వాసముతో నౌదల దాల్చి "ఎటుపోయెనో తెలియకుండగనే బయటకి పోయెను." తరువాత నతను భూలోక వాసులగు తన క్రిందితరముల వారందరును తమకు తామో, లేదా పరుని ప్రభావము వలననో ధన్యాత్ము లయ్యెద రని ఖరారు నొకదానిని గ్రహించినట్లు నమ్మెను. ఈ ఖరారు రుజువు చేయుట సాధ్యము కాదు. దానియందు విశ్వాసముంచి తన జీవిత కాలమందు ఆ ఖరారు ఫలపర్యవసాయి కాకుండగనే అబ్రహామ్ కన్ను మూసెను. బైబిలు గ్రంథమందు 'జాబ్' అను మరియొక వ్యక్తి కలడు. ఈతడు తన జీవితమందు, స్వయంభువ శక్తియందు తన కుండిన నమ్మకమును నాశము చేయగల విపత్పరంపరకు గురి అయ్యెను. అప్పటికిని తన స్నేహితులకు తా నిచ్చిన ప్రత్యుత్తర మిట్లున్నది: "నన్నాతడు తల నరికినను అతనినే విశ్వసింతును." అవసాద (desolation) వ్యంజక వాక్యములతో నారంభించి, విశ్వాసమును విజయమును తెలుపుదుచేయు మాటలతో ముగించిన బైబిలు హీబ్రూ ప్రకరణమందలి 25వ గీతమును శిలువపై బంధించబడిన జీసస్ పాడినట్లు వినబడె ననునది గుర్తించవలసిన విషయము.

అందువలన ఏ విపత్తుచే నైనను, స్వయంభువుని సర్వాతిశాయి గుణములందు సాధకునికి గల నమ్మకము సడలించబడుటకు వీలియని సంపూర్ణాత్మార్పణమే పరాకాష్ఠ నందుకొనిన మత విశ్వాస మని తేలును. స్వయంభువు ఋతవంతుడు (righteous), పవిత్రుడు, న్యాయ పరాయణుడు, అవిజితుడు, అవిజేయుడు, పరహితైషి. ఒక ప్రసిద్ధ అమెరికను రచయిత నుడివినట్లు విశ్వాస మనిన ప్రమాణము ననాదరించి నమ్ముట కాదు; ఫలమును ధిక్కరించి జీవించుట. ఈ ఉక్తి నిట్లు బోధపరచుకొనవచ్చును. "ప్రపంచము ఆరు రోజులలో సృష్టింపబడినది", లేదా "జీసస్ రాసాయనిక ఇంద్రజాలికమువలన

నీటిని మద్యముగా మార్చెను" అనునటువంటి స్వయంభువుని గురించిన హేతువిరుద్ధములైన ప్రతిపాదన సంతానముల నామోదించుట విశ్వాస మనిపించుకోదు. ఫలముల ననాదరించి మనుటలో నొకప్పుడు తాత్కాలికముగ స్వయంభువు యొక్క సాధుతను, సర్వశక్తి మత్త్వమును, చివర కాతని సత్తనే ప్రత్యాఖ్యానించు పరిస్థితులలో నమ్మకమును సంరక్షించుట యనగా చూపు నటుంచి విశ్వాసమును మార్గదర్శిగా నెన్నుకొనుటయే యగును.

కాని 'విశ్వాస' మను పదమునకు ఒకప్పుడు మరి రెండు అర్థములు కల్పించుట కలదు. మొదటి అర్థములో అది దైవదత్తమైన దనియు, పురుష మతిచే గ్రాహ్యము కానిది యని చెప్పబడునదియు, స్వయంభువుని ఔదార్యముచే మనకు ప్రకాశితమైనదియు నగు నొకానొక వస్తువును సందేహమునకు తావీయకుండ నమ్ముటకు పిలిచ్చునది అని ఎన్నబడుచున్నది. అట్టి ప్రకాశిత సత్యము బుద్ధికి అతీతమైనను విరుద్ధముగా నుండ వీలులేదు. అట్టి సత్యములు ఉండవచ్చును; లేదా లేకపోవచ్చును. కాని స్వయంభువుని పూర్వత (priority) మానవ విశ్వాసమును చివరకు ఆ స్వయంభువుని అనుగ్రాహక ప్రవృత్తివలన జనించినదిగా నిరూపించు నని మనము మనమునం దుంచుకొనుట ఎన్నడైన మనకు క్షేమమే (చూ. అనుగ్రహము - పుట. 242).

రెండవ అర్థములో విశ్వాస మనగా మానవ సిద్ధాంత (doctrine of Man) మని అప్పుడప్పుడు పిలువబడు నొకానొక వాదమని అభిప్రాయము. ఈ సిద్ధాంతము ప్రకారము స్వయంభువుయొక్క ప్రయోజన సిద్ధికై మానవుడు చేయునది చాలదు. అందువలన అట్టి సేవను సాధనముగా గొని స్వయంభువునితో సంపూర్ణ ఐక్యమును, లేదా సాహచర్యమును పొందవలెనని యత్నించునపుడు మానవుడు భగ్నాశుడగును. "అతడు కర్మచే తరించలేడు". ఇచ్చట విశ్వాస మనగా దైవమందు నమ్మిక. అనుగ్రహమునకు మన మెన్నడును అర్హులము కాకపోయినను, యథేచ్ఛగా అది మనకు వితరించబడుచున్నది. దానిని మన మంగీకరించి స్వాయత్తము చేసికొనుట తడవుగా మనము ఆ దివ్య ప్రభువునకు స్వీకార్యుల మగుదుము. ఈ సిద్ధాంతము క్రైస్తవమతపరిధిలో మిక్కిలి సంపూర్ణముగా విస్తరింపబడినది అని ఒప్పుకొనవలెను. ఏలన అందు విహితమైన ఈశ్వర పరిపూర్ణ తాభావము, నైతిక పవిత్రత-ఈ రెండును పాల్ ప్రకటించినట్లు తాను కూడ ప్రకటించవలసి వచ్చునట్లు సాధకుని చేయును. పాల్ ప్రకటన (బైబిలులో రోమన్స్‌కు వ్రాసిన ఉత్తరము మొదటి భాగమంతయు) ఈ క్రింది విధమున ఉన్నది: "అందరును పాపకర్ములే. ఈశ్వరుని ప్రతిష్ఠకు అందని వారలే. నేను నికృష్టతముడను, అంతఃకరణమునందు దేవుని నేతృత్వమును సహర్షముగ స్వీకరించినను, నా అంగములు నా మనస్సునకు విరుద్ధముగా నున్న ఇంకొక నేతృత్వమును ఆమోదించి నన్ను చెరపెట్టుచున్నవి." (ఈ వాక్యములు సంక్షిప్తములైనను, అర్థమం దావంతయు భేదము లేదు.)

అయినప్పటికిని, భారతీయ ఈశ్వర దర్శనమం దీస్థితి వైష్ణవ మతమందు మార్జాలకిశోర న్యాయము క్రింద గుర్తింపబడినది. తల్లిపిల్లి తన బిడ్డను తననోటితో కరచుకొని ఉండి ప్రమాదమునుండి కాపాడును. అట్లే హరి కర్మచే మనలను మనము సంరక్షించు కొనలేకున్న పరిస్థితులలో మనలను రక్షించును.

కాని క్రైస్తవులయందు, వైష్ణవులయందు కూడ మానవుని సంపూర్ణ నిస్సహాయతను నిరాకరించి ఈశ్వరునితో సహకరించు ఆవశ్యకతను గురు ప్రయోజనముగా గ్రహించువారు గలరు. కాని ఈ సహకారమందు ప్రథమ ప్రయత్నము ఈశ్వరచోదన ఫలమే యని వారందురు.

మహాయాన శాఖకు చెందిన సుఖావతి (చూ. సుఖావతి) బౌద్ధసంప్రదాయమందు 'జీవికీ' (అనగా అమితాభ బుద్ధుని ధర్మమందలి విశ్వాసము), 'టావికీ' (అనగా యోగాభ్యాసమువంటి కర్మల, ఆచరణల మధ్య నొక విపర్యాసము) కల్పించబడినవి. కొన్ని సమయములందు బౌద్ధము ముఖ్యముగా కర్మ సిద్ధాంత మని చెప్పుట కలదు. ఏలన తమకు తామే ప్రకాశములుగా 'అత్తదీపము' లుగా నుండవలయునని తనశిష్యులకు బుద్ధు డాదేశించెను. కాని భాషాశాస్త్ర నియమముల నాశ్రయించి ఈ పైది బుద్ధాదేశము కాదన్నవారు కూడ కలరు. ఏలన పాలీ భాషయందు 'అత్త దీప' శబ్దమునకు తరువాతి కాలములో నే యర్థము చెప్పబడినను, ముఖ్యముగా బుద్ధుని జీవిత కాలమందు మట్టుకు దానికి ఆత్మకు దీపము అని అర్థము కాదు. ఇదే నిజమైనచో మహాపురుషుని ఆవిర్భావములయందు విశ్వాస ప్రవృత్తి సిద్ధాంతముల క్రమ వికాసము సుసంగతమే యగును. అల్లాకు తన ఉపజీవ్యులపై సంపూర్ణ, నిరంకుశాధికార మున్నట్లు ఇస్లాము మతము నమ్మును. మత ప్రవక్త ద్వారమున అల్లా ఆదేశించు విషయముల నెల్ల సప్రశ్రయముగ, అనుద్ధతముగ నంగీకరించుటకు 'దీన్' అని పేరు. ఖలీహాయందు కాననగు సంక్షిప్తాదేశములందు నమ్మకము 'ఇస్లాము' (అనగా అల్లా విధించు ఏ విధికైనను విశ్వాసముతో లోబడుట - అనగా సంపూర్ణాత్మార్పణ)గా పరిణమించవలయును. పరికిని లభ్యము కాని మోక్షము, స్వర్గము అల్లాచే యథేచ్ఛగా నీయబడును, కాని ఖలీహా

(ఆత్మార్పణ) చేయు వారికి అగ్రార్హత కలదు. అల్లాచే నరకయాతన విధించబడిన వారలు కూడ మహమ్మదు మాధ్యస్థ్యము వలన అట్టి నరకమును తప్పించుకొనగలరు. కాని హదీత్‌నందు, లేదా ఇస్లాము సంప్రదాయమందు "నీ ఒంటెను తాళవృక్షమునకు బంధించినను అల్లా సంరక్షణలో దాని నుంచుము" అను నొక లోకోక్తి కలదు. ఈ లోకోక్తి యందు ఈశ్వర, మానవ సహకారము మనకు కొంత మట్టుకు దోచుచున్నది.

ధర్మనిష్ఠ మగు మనస్సు ఆత్మ విశ్వాసావిశ్వాసముల మధ్యనూగులాడునట్లు కనిపించునే గాని, సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యమునందు నమ్మక ముంచదు. స్వాతంత్ర్య మెప్పుడును మానవత్వమును, అనగా మానవుడు తన జీవితమునకు తానే స్వతంత్ర కర్త యను భావమును, ఐహలౌకిక స్వేచ్ఛను, ప్రపంచానురాగమును, నాస్తికత్వమును 'సర్వకర్త, సర్వ శుభ ప్రదాత' యగు ఈశ్వరుని యెడల నిరసన బుద్ధిని సూచించును. ఏ. సి. బొకే.

వీరశైవము : శైవమునుండి వెలువడిన ఒక శాఖ వీరశైవము. వీరశైవమతమును లింగాయత మత మని గూడ అందురు. తమ మత చిహ్నముగా లింగమును ధరించువారు గనుక వారు లింగాయతులైరి. వీరశైవ మెప్పుడు వ్యవస్థాపిత మైనది చెప్పుట కష్టము. లోక వ్యవహారము ననుసరించి వీరశైవ మతమునకును, దర్శనమునకును గూడ వ్యవస్థాపకుడు బసవడు అను ఒక బ్రాహ్మణ యువకుడు. ఈ బసవని జీవిత కథను వర్ణించు 'బసవ పురాణ' మను కావ్యము శివుని ఆజ్ఞానుసారము శైవ మత పునరుద్ధరణకై భూలోకమున కవతరించిన నందిగా బసవని అభివర్ణించెను.

మరియొక గాథ కూడ చెప్పుదురు. అయిదుగురు మహా ప్రవక్తలద్వారా వీరశైవ ప్రచారము సాగినదట. వారు రేవణారాధ్యుడు, మరుళారాధ్యుడు, పండితారాధ్యుడు, ఏకోరామారాధ్యుడు, విశ్వారాధ్యుడు. వీరిలో పండితారాధ్యుడు వీరశైవమతములోని ఒక అవాంతర శాఖయైన ఆరాధ్య సంప్రదాయమును స్థాపించిన వాడు. ఆరాధ్య శాఖ ఒక చిన్న మతవర్గము. ఆరాధ్యులు ఎక్కువగా ఆంధ్రదేశములోనే ఉన్నారు. ఆరాధ్య దర్శనమును వివరించుచు పండితారాధ్యుడు వ్రాసిన ప్రధాన గ్రంథ మగు 'శివతత్త్వ సారము' తెలుగులో నున్నది. ఆరాధ్యులు తాము వీరశైవుల మని చెప్పుకొన్నను, తమ మత చిహ్నముగ మెడలో లింగకాయ ధరించుచున్నను, కొన్ని కర్మకాండల విషయమున వారు బ్రాహ్మణ మతమునే అనుసరించు చున్నారు. ముఖ్యముగ - వీరశైవులు అంగీకరించి యుండని వర్ణాశ్రమ ధర్మములను ఆరాధ్యులు పాటించుచున్నారు.

కొంచెము మార్పుతో కాశ్మీర శివాద్వైతమే ౯ వ శతాబ్దములో వీరశైవమతముగ పరిణమించినదని కొందరు భావించుచున్నారు. వీరశైవుల దార్శనిక సిద్ధాంతము శివ విశిష్టాద్వైతము. వీరు శివుడే పరతత్త్వ మని విశ్వసింతురు. ఆ శివుడు శక్తి విశిష్టుడు. శక్తి శివునియందే వసించుచుండును. శివుడు అనంతుడు, స్వయంప్రకాశుడు. చేతనాచేతన రూపమైన జగత్తంతయు కారణరూపమున శివునియందే అణగి యుండును. శివుడు కోరినప్పుడు శక్తి సృష్టి కార్యమున కుపక్రమించును. శివుడు స్థితి కారకుడు, లయకారకుడు. ఆయన లీల వలననే సృష్టి కార్యము కొనసాగును.

వీరశైవములో దర్శన భాగమును, మత భాగమును వేరుపరచి చర్చింపవచ్చును. ఇతర మతములన్నింటిలో వలెనే వీరశైవములో గూడ దార్శనిక సత్యముల నాధారముగ చేసికొని మతానుష్ఠాన ప్రక్రియలు రూపొందింపబడినవి. వీరశైవుల దార్శనిక సిద్ధాంతము లోగడ చెప్పినట్లు - విశిష్టమైన అద్వైతము. శబ్దార్థముల వలె శివ, శక్తులు సమవాయ సంబంధమున కలసియున్నట్లు ప్రతిపాదిత మైనది. వీరశైవులు మాయావాదము నంగీకరింపరు. జగత్తు వాస్తవ మని, యథార్థ మని వారి సిద్ధాంతము. కాని, 'మాయ'ను ౩౬ పరమ తత్త్వములలో ఒకటిగా వారు గుర్తించిరి. శివుని శక్తియొక్క ఒక ప్రకారము 'మాయ'. సత్త్వైక సంపన్న యగు మహామాయ, లేక శుద్ధమాయయు ఈ పరమ శక్తియు ఒక్కటే యని వారు అంగీకరించిరి. సంస్కృతి (బంధ) రహితము లగు మొదటి అయిదు తత్త్వములును ఈ మాయను ఉపాధిగా గలవి.

ఆ తత్త్వములు : శివుడు, శక్తి, సదాశివుడు, ఈశ్వరుడు, విద్య. 'మహామాయ' భ్రాంతి జనకము కాదు. ఆరవ తత్త్వముగా పేర్కొనబడిన సాధారణ 'మాయ' సత్త్వ, రజ, స్తమోగుణాత్మకము. అది భ్రాంతి జనకము. అందుచేతనే దానిని 'అజ్ఞాన' మని కూడ అందురు. మొదటి అయిదు తత్త్వములును అజ్ఞానావృతము లయినప్పుడు అనంతుడు, సర్వజ్ఞుడు, నిత్యుడు అగు శివుడు పరిమిత తత్త్వముగ మారిపోవును.

వీరశైవ దర్శనములో 'స్థలము', 'లింగము', 'అంగము' అనునవి చాల ముఖ్యమైన పదములు. సాధారణముగ 'ప్రదేశము' అను అర్థములో వాడబడు 'స్థల' పదమునకు ఈ దర్శనములో విశ్వమునకు ఆధారభూమి యని అర్థము. అందుచే 'స్థలము' పరమ తత్త్వ మగును.

ఘనలింగము ప్రాథమిక 'స్థలము'గా గ్రహింపబడును. ఆ ఘనలింగమే జీవుల యెడ జాలితో 'లింగ'రూపము దాల్చి ఉపాస్యదేవత యగుచున్నది. లింగారాధన చేయు జీవునే 'అంగము' అందురు. అతడు ఉపాసకుడు, లేదా ఆరాధకుడు. శక్తిచే పరిమితత్వమును పొందిన శివుడే ఈ జీవుడు. ఆరాధ్యారాధక భావములో నున్న శివుడు, జీవుడు అను ఈ రెండు తత్త్వములే లింగము, అంగము అని వ్యవహరింపబడుచున్నవి. అంగరూపమున నున్న జీవుడు సాంసారిక దుఃఖమునుండి విముక్తుడగుటకు తపస్సు చేయవలెను. అట్లు తపస్సు చేయగల సామర్థ్యము జీవునకు 'శక్తి' నుండి లభించును. అనగా భక్తి, శక్తులు రెండును ఒకటే అని తేలుచున్నది. లింగము గాని, ఘన లింగము గాని జగత్తును సృజించునప్పుడు శివుని యొక్క శక్తి ముందునకు ప్రసరించును. ఆ శక్తియే జీవునిలో భక్తి రూపమును పొంది తిరిగి శుద్ధాకృతిలో నున్న శివుని దెసకే ప్రసరించును. భౌతిక జగత్తుయొక్క సృష్టి ఉబుసుపోకకు చేసినది కాదు; ఒక ప్రయోజన దృష్టితోనే అది సాగినది. వివిధ జీవుల విభిన్నానుభవములకు దోహద మిచ్చుటకును, పరమాత్మతో తుల్యానుభూతి సాధించునట్లు చేయుటకును జగత్తు పరికల్పితమైనది. పరమాత్మతో తుల్యానుభూతిని సాధించుటను 'సమరస' మందురు. విడి జీవులు పరమాత్మ యొక్క వివిధ రూపములే! వారు మాయాశక్తిచే పరిమితత్వమును పొందిన శివరూపులే! ఒకే తత్త్వము యొక్క పరాకోటి శివుడు; అధఃకోటి జీవుడు.

శివునకు, జీవునకు మధ్య గల అభేదమును ఆకాశ దృష్టాంతముచే వివరించిరి. ఆకాశము సర్వవ్యాపి అయినను, ఘటాదులందు పరిమితత్వమును పొందుచున్నది. ఈ పరిమితత్వారోపణము 'మాయ' కృత్యము కావున ఇది క్షణికము. శివుడును, జీవుడును అభిన్నులనుటకు వీరశైవులు చెప్పు యుక్తులివి: మానవ దేహము ౫ భూతములతోను, ౩౬ తత్త్వములతోను కూడిన సూక్ష్మాకృతిలో నున్న విశ్వము. విశ్వాత్మయొక్క సద్భావము మానవ శరీరములో అది ఆక్రమించు షట్ స్థానముల వలనను సూచిత మగుచున్నది. కర్మేంద్రియములలోను, జ్ఞానేంద్రియములలోను ఆ ఆత్మయొక్క ప్రవృత్తి అభివ్యక్త మగుచున్నది.

వీరశైవమతములో ఈ 'షట్‌స్థల' సిద్ధాంతమునకు చాల ప్రాముఖ్యము గలదు. ఇది యోగాభ్యాస సంప్రదాయమునకు చెందిన సిద్ధాంతము. బలవత్ప్రేరణల ఫలితముగా నాడీ సంధులలో చెలరేగు సంక్షోభములను క్రమక్రమముగ నిగ్రహించుకొనుచు, ఆత్మ పూర్ణజ్ఞానమును పొంది, చివరకు శివునితో ఐక్యము కావలెను. కాని ఈ షట్‌స్థల సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించిన వివిధ గ్రంథములు దీనిని వేర్వేరు విధములుగా వ్యాఖ్యానించినవి. నిజమునకు ఈ షట్ సంఖ్యను గూడ సర్వులును ఆమోదింపలేదు. అంతేకాక - 'స్థల' పదము రెండర్థములలో ప్రయుక్తమైనది. కొన్ని గ్రంథములలో భగవంతుని శక్తుల నుద్దేశించి 'స్థల' పదము ప్రయుక్త మయ్యెను. మరి కొన్నింట భగవంతుని శక్తులు అభివ్యక్త మగు ఆరు నాడీ గ్రంథులకును ఈ పదము వాడబడినది.

శివుడు జగత్తును సృజించు నని పైని చెప్పియుంటిమి. పరమ శివుని శక్తిలో స్వయం సంచలనము కలుగుటవలన ఈ సృష్టి ప్రక్రియ ప్రారంభమగును. శివుడు తాను పరిణామము చెందకుండగనే లింగాకారముగను, లింగాంగాకారముగను, అనగా జీవుడుగను కూడ అభివ్యక్తు డగుచుండును. శివలింగము మూడు విధములు: 1. భావలింగము- ఇది ఆంతర సమ్యగ్ దృష్టికి మాత్రమే గ్రాహ్యము. దీనినే 'నిష్కళ' అని కూడ అందురు. 2 ప్రాణలింగము-ఇది సాధారణ భావ గమ్యము. అందుచే నిశ్చయ రూపము గలది. ౩. ఇష్ట లింగము - దేశకాలాతీతుడైన భగవంతుని అర్చించుకొను సౌకర్యము నిది కలిగించును.

వీరశైవ మతములో మరొక విలక్షణ కల్పనము మానవ శరీరముతో లింగమునకు అభేదమును కల్పించుట. దీనిని బట్టి పరమదైవ మగు లింగమునకును, పరిమిత జీవు డగు అంగమునకును అభేదము సూచిత మగును. ఈ అంగము లేదా జీవుడు తన అవధుల నన్నిటిని నిర్మూలించుకొని, తనలో తానే నిరవధిక మహా తత్త్వమును సాక్షాత్కరింప జేసికొనవలెను. అట్టి ఆరాధనకు 'ఇష్ట లింగము'ను శరీరముపై ధరించుట మిగుల తోడ్పడును. సాధారణ మానవులకు భావనారూప మైన ఆంతర సాధనము దుష్కరమైనది. అందుచే ఆరాధనభావము నభ్యసించుటకు వీలుగా సర్వదా దేహమున ధరించుట ద్వారా లింగముతో సన్నిహిత సంబంధము కల్పింపబడినది. దీని వలన చిట్టచివరకు పరమ శివుని గూర్చిన అచంచల ధ్యాన సమాధి సిద్ధించును.

సరస్వతి.

వేదములు: 'వేద' శబ్దమునకు జ్ఞాన మర్థము. 'విద్-జ్ఞానే' అను ధాతువునుండి ఈ పదము నిష్పన్నమైనది. ఆర్యజాతుల వారి అత్యంత ప్రాచీనమైన సారస్వతము నీ పదము బోధించును. వేద సారస్వతములో నాలుగు విభాగములు గలవు. అవి ప్రార్థనలతో కూడిన ఋగ్వేదము, కర్మకాండకు సంబంధించిన యజుర్వేదము, గేయములతో కూడిన సామవేదము, ప్రాపంచిక విజ్ఞాన

నిలయమగు అథర్వ వేదము. మొదటి మూడును ప్రజల మత సంబంధమైన కర్మకాండకు సంబంధించినవి. నాలుగవది దీర్ఘాయుర్దాయ సాధనములు, ఐశ్వర్యావాప్తి సాధనములు, బాధా నివారణోపాయములు మొదలైన ప్రాపంచిక విషయములతో కూడినది. ప్రతి వేదములోను రెండు భాగములు గలవు: మంత్రభాగము, బ్రాహ్మణ భాగము. మంత్రములతో కూడినదే మూలగ్రంథము. బ్రాహ్మణములు 'బ్రహ్మన్' అనబడు ఆ మంత్రములపై వ్రాసిన వ్యాఖ్యానములు. ఈ వ్యాఖ్యలలో వైదిక కర్మకాండకు సంబంధించినవి కొన్ని; తాత్త్విక విషయములకు సంబంధించినవి కొన్ని. రెండవ రకపు వ్యాఖ్యలకే ఉపనిషత్తు లని పేరు. బ్రాహ్మణ మను పదము సాధారణముగా కర్మకాండకు సంబంధించిన వ్యాఖ్యలకే వర్తించుచున్నది.

ఋగ్వేదము ఛందో రూపమున నున్నది. సుమారు 10,500 పద్యములతో కూడిన 1017 సూక్తము లిందు గలవు. అవి 10 మండలములుగా విభక్తము లైనవి.

ఆర్ష కవు లనేకులు వివిధ దేవతల నుద్దేశించి చేసిన ప్రార్థనల సంకలనము ప్రధానముగ ఋగ్వేదము. ఋగ్వేద దేవతలందరును వివిధ ప్రకృతి శక్తుల అధిష్ఠానములు. కాని ఏ దేవత ఏ ప్రకృతి శక్తి కధిష్ఠానమో స్పష్టముగ నిర్ణయించుట సుకరముగాదు. ప్రధాన దేవతలలో అగ్నిని, సవితృడు, సూర్యుడు అను సూర్య దేవతలను మాత్రమే ఏ ప్రకృతి శక్తుల కధిష్ఠానములో గుర్తించుటకు వీలగుచున్నది. మరుత్తులు అనబడు దేవతలలో తుపానుగాలులకు సంబంధించిన లక్షణము లనేకములు కనిపించుచున్నవి. కాని తుపానుగాలులకు వర్తించని సప్త సంఖ్యాకత్వము, ఆదిలో మర్త్యత్వము, అనంతరము దేవత్వ ప్రాప్తి మొదలైన లక్షణములు గూడ ఈ దేవతలకు గలవు. వీరు క్రొత్త పెండ్లికొడుకులవలె సొగసుగ నుందురు. తుపానుగాలుల హోరు వీరి సంగీతము. వీరు సువర్ణాయుధములు ధరింతురు. వృత్రాసుర సంహారములో ఇంద్రునకు సాయపడిరి. నల్లని వర్షామేఘములతోను, పిడుగులతోను, మెరుపులతోను ఇంద్రునకు సన్నిహిత సంబంధము గలదు. కాని వీటిలో దేనికిని ఇంద్రు డధిష్ఠాన దేవత కాదు. బహుశః వర్షోదకము నడ్డగించు కాలమేఘమే వృత్రుడేమో! ఆ మేఘమును సంహరించి వర్షము కురియునట్లు ఇంద్రుడు చేసియుండ వచ్చును. అశ్వినులు ఇద్దరును మూడు చక్రములును, మూడేసి ఇతర భాగములును గల ఒక రథములో విహరించు చుందురు. వారు వైద్యులు. అనేక ఇతర విధముల కూడ వారు విపన్నిమగ్నమైన మానవ జాతికి సాయపడుచుందురు. సుదూర ప్రాంతము నుండి వచ్చి వారు భూమి చుట్టును తిరుగుచుందురు. వారు పోయిన త్రోవ పొడుగునను 'రుద్రవర్తని' అను ఒక ఎర్రని రేఖ ఏర్పడును. ప్రకృతిశక్తితో దేనితోను వారికి అనుబంధము లేదు. ఇక - ఋభువులు సుధన్వుని పుత్రులు. వారును మొదట మర్త్యులే. తాము సాధించిన ఘనకార్యముల వలన తరువాత వారు దేవత్వము పొందిరి. రుద్రునికి బాణములు గలవు. వాటితో ఆయన తన శత్రువులను కొట్టును. బాధా నివారణకు సహస్ర భేషజములు ఆయన వద్ద గలవు. ఆ విధముగ ఆయనగూడ వైద్యుడు. విష్ణువు మూడు అంగలలో లోకము లన్నిటిని చుట్టి వచ్చును. సహస్ర స్తంభములు గల ఒక సౌధములో నివసించు ఒక మహాదేవుడు వరుణుడు. లోకములో జరుగు సర్వము - సర్వకార్యములు, సర్వసంచలనములు - ఆయనకు తెలియును. ఆయనకు పాశములు గలవు. వాటితో మానవుల నాయన బంధించును. సత్పురుషులకు మాత్రము బంధ విముక్తి కలిగించును.

యజ్ఞములలో దేవతల నాహ్వానింతురు. వారు వచ్చి, ప్రధానముగ సోమరసముతో కూడిన ఆహుతులను, వ్రీహి, యవ ధాన్యములతో చేసిన పురోడాశమును *, ఘృతము, దుగ్ధము, దధి మున్నగు వాటిని స్వీకరింతురు. అట్టి ఆహుతులలో మధువు (తేనె) కూడ ప్రధానమైనది. దేవతలు వచ్చి వారికై పరచిన బర్హిస్సదనముల (కుశాసనముల) పై ఆసీను లగుదురు. వేదకవుల గేయములు వారి నానంద పరచును. దీర్ఘాయుర్దాయము, కుటుంబ సౌఖ్యము, వీర సంతతి, యుద్ధములో విజయ ప్రాప్తి, ఐశ్వర్యము మొదలగు వాటికొరకు ఆ కవులు దేవతలను ప్రార్థింతురు. అంతేగాని, ఈ లోకమునుండి విముక్తి కావలె నని, స్వర్గములోనికి గొని పొమ్మని అర్థించుట ఎచ్చటను కనుపింపదు. ఋగ్వేదములో స్వర్గ ప్రసక్తి ఉన్నది గాని, నరక ప్రసక్తి ఎచ్చటను లేదు. ఇతర వేదములలో నరకమును గూర్చిన ప్రసక్తి కానవచ్చుచున్నది. ఋగ్వేద కాలము నాటి జనులు ఈ లోకములోనే, ఈ జన్మము లోనే సుఖముగ మన గోరుచుండిరి.

యజుర్వేదములో యజ్ఞములలో ఉపయోగపడు చిన్న చిన్న గద్య మంత్రములు గలవు. ఇవి ముఖ్యముగ వాడుక చేయు వివిధోపకరణములను సంబోధించి చెప్పినవి. యజ్ఞములో జరుపు వివిధ కార్యకలాపములను గూర్చిన మంత్రములు కూడ కొన్ని యున్నవి. యజుర్వేద గ్రంథము రెండు శాఖలు (పాఠములు) గా మనకు లభ్యమగుచున్నది.

* పిండితో చేసి కాల్చిన రొట్టె—సం.

శుక్ల యజుర్వేద శాఖలో కేవలము మంత్రములే గలవు. కృష్ణ యజుర్వేద శాఖలో వివిధ మంత్రముల వ్యాఖ్యానములును, యజ్ఞముల ప్రశంసలును, తాత్త్విక చర్చలును, పద వ్యుత్పత్తి విచారణలును, అనేక కథలు మొదలైనవియు అందందు మధ్యలో చేర్చబడినవి. ఈ వేద మంతయు ప్రధానముగ గద్యమే. ఋగ్వేదమునుండి కొద్ది మార్పులతో ఉదాహృతములైన పద్యము లందందు క్వాచిత్కముగ గలవు. శుక్ల యజుర్వేదమును 'వాజసనేయ' మనుట, కృష్ణ యజుస్సును 'తైత్తిరీయ' మనుట గూడ గలదు. కృష్ణ యజుస్సునకు తైత్తిరీయ శాఖ మిగుల ప్రధానమైనది. ఇదికాక ఈ కృష్ణ యజుశ్శాఖకు, కాఠక, మైత్రాయణీయ, కాపిష్ఠల వంటి ఇతరశాఖలు (పాఠములు) గూడ గలవు.

సోమయాగము, దాని రూపాంతరము లగు రాజసూయము, అశ్వమేధము, వాజపేయము, సౌత్రామణి మొదలగు వివిధ యజ్ఞములు ఈ వేదములో చెప్పబడినవి.

సామవేదములో ఋగ్వేదమునుండి గ్రహించిన పద్యములే ఎక్కువగ గలవు. అవి యాగములలో వాడుటకు వీలైన క్రమములో అమర్చబడినవి. ఋగ్వేద మంత్రములనే సర్వథా పోలు కొన్ని స్వతంత్ర మంత్రములు గూడ అందందున్నవి. ఈ వేదములు పూర్వ, ఉత్తర ఆర్చికలు (ప్రార్థనలు)గా విభజింపబడినవి. పూర్వభాగములో మూల గ్రంథము, ఉత్తర భాగములో గాన సూచనలు గలవు. ఇది స్థూలముగ చేసిన విభాగము. ఉత్తర భాగములో వివిధ నామములతో వేర్వేరు విధములైన గేయములు కూడ గలవు. యజుర్వేదములో అత్యంత ప్రాచీన భారతీయ గద్యము మనకు లభించినచో, సామవేదములో అత్యంత ప్రాచీన భారతీయ గాన స్వరూపము మనకు విదితమగును.

అధర్వవేదము మానవ జీవితమును పట్టి పల్లార్చు వివిధ వ్యాధులనిరోధము, ఐహికసౌఖ్యము, ఐశ్వర్యము, కుటుంబ సౌమనస్యము, రాజుల శాస్త్రమునకు సంబంధించియున్నది. గద్యభాగము స్వల్పముగనే గలదు. అధిక భాగము పద్యాత్మకమే! యజ్ఞ యాగాదులతో దీనికి బొత్తుగా సంబంధము లేదు. అందుచేతనే ఇది వేదముగా పరిగణింపబడక వేదములు మూడే (త్రయీ) అను వ్యవహారము వచ్చినది. దీనితో కలిపి వేదములు నాలుగుగా లెక్కించు సంప్రదాయము కూడ లేకపోలేదు. చాల అర్వాచీన కాలమున అతి కష్టము మీద అధర్వ వేదమునకు వేదత్వము సిద్ధించియుండు నని ఆధునిక విమర్శకులు కొందరు భావించుచున్నారు. కాని అధర్వణుడు, అంగిరసుడు అను ఇద్దరు అత్యంత ప్రాచీనులైన గొప్ప వైదిక ఋషుల పేరులతో ఈ వేద మంకితమై యున్నది. ఈ వేదములోనే ఒక సందర్భమున మిగిలిన మూడు వేదములే వేదములుగ పేర్కొనబడినవి. అందుచేత ఈ విషయమై మరికొంత పరిశోధన జరుగనిదే అధర్వవేదమునకు అర్వాచీన కాలమున వేదత్వము సిద్ధించె నని, అదియు అతి కష్టము మీద సిద్ధించె నని అంగీకరింప వీలులేదు. సంప్రదాయము ననుసరించి అధర్వవేదము కూడ మిగిలిన వేదములతో సరి సమాన మైనదే!

ప్రతి వేదములోను దానికి సంబంధించిన వ్యాఖ్యా భాగము కలదు (చూ. బ్రాహ్మణములు - పుట. 578).

సాధారణముగ వేద రచన క్రీ. పూ. 1400 ప్రాంతములో ప్రారంభమై ఉండవచ్చు నని ఊహించుచున్నారు. సరిగా వైదిక యుగారంభమునకు ముందే ఆర్యులు భారత వర్షములో ప్రవేశించి యుండవచ్చును. క్రీ. పూ. 600 ప్రాంతము వాడైన బుద్ధుని కాలమునకు వేదరచన పూర్తి అయినది. ఉపనిషత్తులు, బ్రాహ్మణములు, మంత్రములు - వీటిలో ఒక్కొక్క విభాగము వ్రాయుటకు రెండేసి వందల సంవత్సరములు పట్టియుండవచ్చు నని భావించి మన కిప్పుడు లభ్యము కాని తొలి భాగముల రచనకు మరొక 200 ఏండ్లు కేటాయించినచో క్రీ. పూ. 1400 వేద ప్రారంభ కాలముగా తేలును.

సింధులోయ నాగరికత కంటె వేదములే ప్రాచీనతరములని వాదించు వారు కూడ కొందరు గలరు. మరి కొందరు రెండు నాగరికతలును సమకాలీనము లని భావించుచున్నారు. వారి దృష్టిలో వేదరచనాకాల మింకను వెనుకకు పోవును. క్రీ. పూ. 3000 ప్రాంతమో, ఇంకను పూర్వమో అగును. బాలగంగాధర తిలక్ వేదములలోని ఖగోళ శాస్త్రీయాంశముల నాధారముగ చేసికొని వేద కాలము క్రీ. పూ. 4000 లేదా 5000 సం॥ లయి ఉండవచ్చు నని నిర్ణయించెను.

కాని చాలమంది విద్వాంసులు ఈ వాదము నామోదించుట లేదు. నేటికిని ఏదో ఒక రూపములో వేద ప్రభావ ముద్ర మన జాతిపై మాసిపోలేదు. కుఞ్జన్ రాజా.

వేదాంత దర్శనము : భారతీయ ఆస్తిక దర్శనములలో వేదాంతదర్శనము చాల ముఖ్యమైనది. నేటికి గూడ అత్యధిక ప్రజాదరణతో మన దేశమున వర్ధిల్లుచున్న దర్శనమిది యొక్కటే యని చెప్పవచ్చును. ఇతర ఆస్తిక దర్శనముల వలె వేదాంతము కూడ తాత్త్వికచర్చలలో వేద ప్రామాణ్యము నంగీకరించి, యుక్తి నప్రధానముగ గణించెను.

వేదముల చివరి భాగములు అని 'వేదాంత' పద యౌగికార్థము. వేదముల చివరి భాగములే ఉపనిషత్తులుగ

లోకములో విశ్రుతములైనవి. ఉపనిషత్తులలో నానావిధ దృక్పథములు కన్పించుచున్నను, వాటిలో రెండు దృక్పథములు చాల ముఖ్యమైనవి. వేదాంతదర్శన పరిణామమునకు అవి ఎక్కువ దోహదము చేసినవి. ఒక దృక్పథము ప్రకారము బ్రహ్మ, జీవాత్మ, జగత్తు అభిన్నములు; రెండవదాని ప్రకారము భిన్నములు. ఈ రెండు దృక్పథములును పరస్పర విరుద్ధములుగ నుండుటచేత వీటి మధ్య సామరస్యము సాధించుట ఆవశ్యక మైనది. అట్టి సామరస్య సాధనకు అనేకులు ప్రయత్నించిరి; కాని కొందరి ప్రయత్న ఫలితములు మనవరకు రాకుండ నష్టమైపోయినవి. మన వరకు వచ్చిన వాటిలో బాదరాయణ కృత 'బ్రహ్మ సూత్రములు' లేదా 'వేదాంత సూత్రములు' ముఖ్యమైన గ్రంథము. ఇది బహుళ వ్యాప్తిలోనికి వచ్చినది.

ఉపనిషత్ సార సర్వస్వపేటిక గాను, ఉపనిషత్తులలోని భిన్నమతములను సమన్వయపరచు ఉద్గ్రంథము గాను ప్రసిద్ధిపొందిన బ్రహ్మ సూత్రములు ఉపనిషత్తులతో పాటు వేదాంత దర్శనమునకు ముఖ్య ప్రమాణగ్రంథ మైనది. ఉపనిషదర్థ ప్రతిపాదనమే లక్ష్యముగా ప్రవర్తిల్లిన భగవద్గీతకు గూడ అట్టి ప్రామాణికత అంగీకృత మైనది. ఈ విధముగ ఉపనిషత్తులు, బ్రహ్మసూత్రములు, భగవద్గీత ఈ మూడును 'ప్రస్థాన త్రయము'గ సంప్రదాయ రూఢములై వేదాంత దర్శనమునకు మూల గ్రంథములుగా రూపొందినవి. ఈ దర్శనములోని వివిధ సంప్రదాయముల ప్రవర్తకులందరును ఈ త్రిముఖ సారస్వతమును వ్యాఖ్యానింప బూనుకొనిరి.

వేదములలో- ముఖ్యముగ ఉపనిషత్తులలో - ప్రతిపాదిత మైన అర్థమును గూర్చి క్రమబద్ధమైన పరిశోధన సాగించును గావున ఈ వేదాంత దర్శనమును 'మీమాంస' అనుట గూడ గలదు. వేదములలోని కర్మకాండను గూర్చి మాత్రమే విచారించు 'పూర్వ మీమాంస' కంటె భిన్నమైనది గనుక దీనిని 'ఉత్తర మీమాంస' అందురు.

నానావిధములైన తత్త్వవిచారణ ధోరణు లుండుటచే ఉపనిషత్తులకు ఏక వాక్యత కుదిర్చి వ్యాఖ్యానించుట దుర్ఘటమైన పని. బ్రహ్మసూత్రములు ఉపనిషన్మతములోని వైరుధ్యములను సమన్వయించుటకే ఆరబ్ధములైనను, ఈ విషయములో అవి కూడ ఎక్కువ విస్పష్టతను సాధింపలేకపోయినవి. ఉక్తి లాఘవ దృష్టితో సూత్ర రూపమున జెప్పబడుటచే బ్రహ్మ సూత్రములు అనేకవిధము లైన వ్యాఖ్యానముల కెడ మిచ్చుచున్నవి. ఇంచుమించు భగవద్గీత పరిస్థితి కూడ ఇట్లే యున్నది. ఏలన కర్మలను చేయుచున్నను మోక్షమును సాధించవచ్చు నను సిద్ధాంతమును భగవద్గీత సక్రమముగా సాధించ లేకపోయినది. ఈ కారణమున వేదాంతదర్శన పరిధిలోనే వివిధ సంప్రదాయములు తలయెత్తుటకు అవకాశము కలిగినది.

వేదాంత దర్శనాంతర్గత ప్రధాన సంప్రదాయములు : అద్వైతము (కేవలాద్వైతము), విశిష్టాద్వైతము, ద్వైతము, భేదాభేదము (ద్వైతాద్వైతము), శుద్ధాద్వైతము, అచింత్యభేదాభేదము-ఈసంప్రదాయముల ప్రవర్తకులు వరుసగా శంకరుడు, రామానుజుడు, మధ్వాచార్యులు, నింబార్కుడు, వల్లభాచార్యులు, చైతన్యుడు. ఈ సంప్రదాయము లన్నియు ఈ నాటికిని హిందువుల మతాచార వ్యవహారముల స్వరూపమును నిర్ణయించుచు ప్రధాన భూమికను నిర్వర్తించుచున్నవి. హిందూమత మీమాంసకు పునాదుల నీ సంప్రదాయములే కల్పించినవి. వేదాంత వ్యాఖ్యానము లన్నిటిలోను శంకర, రామానుజుల వ్యాఖ్యలు అత్యంత ప్రధాన మైనవి; వ్యాపకము లైనవి. వీటిలో గూడ శాంకరాద్వైతము మరింత ప్రాచుర్యము లోనికి వచ్చి, వేదాంత శబ్ద పర్యాయముగ విలసిల్లినది.

భారత దేశములోని తక్కిన ప్రధాన దర్శనములతో పాటు వేదాంతము కూడ కేవల సిద్ధాంత కల్పనలతో నాగిపోక, సిద్ధాంతము, అనుష్ఠానముల మధ్య సమన్వయము సాధించుటకు యత్నించినది. ఒకవంక పరతత్త్వ మగు బ్రహ్మస్వభావమును గురించి పరిశోధించుచునే, వేరొకవంక పరమ పురుషార్థ మగు బ్రహ్మ సాక్షాత్కారమునకు ఉపాయముల నన్వేషింపసాగినది. ఈ విధముగ నిజమునకు వేదాంతములో తత్త్వవిచారము, పురుషార్థ విచారము ప్రధానాంగములైనను, వీటిని గురించి చేసిన చర్చల పర్యవసానముగ దార్శనిక ప్రాధాన్యము గల జ్ఞాన మీమాంస, నైతిక శాస్త్రము, మత దర్శనము మొదలగు ఆనుషంగిక విమర్శా విషయము లవతరించుటచే, వేదాంతమును గూడ ఒక వ్యవస్థిత దర్శన మని పేర్కొనవచ్చును. వేదాంతాంతర్గత మైన విభిన్న సంప్రదాయములయొక్క దృక్పథములలో మిగుల వ్యత్యాసము లుండుట వలన దార్శనిక సమస్యా పరిష్కారము విషయములోను, సాక్షాత్కార ప్రాప్తి మార్గములను నిర్ణయించుటలోను వీటిమధ్య అన్యోన్యాంగీకారము అత్యల్పముగ కన్పించుచున్నది. కాని ఈ ఆరు సంప్రదాయములలోను విశిష్టాద్వైతము, ద్వైతము, భేదాభేదము, శుద్ధాద్వైతము అచింత్య భేదాభేదము అను అయిదింటిలోను ఒక సమాన ధర్మము లేకపోలేదు. అది వాటిలో ఎక్కువగ వ్యక్తమగుచున్న ఆస్తిక దృష్టి. సాధారణముగ ఈ అయిదింటిని కలిపి

వైష్ణవ సంప్రదాయములనుట గలదు. వేదాంతమును నిజమునకు ఏకవ్యవస్థ అనుటకన్న సగోత్రీకములగు అనేక వ్యవస్థల కుటుంబ మనుట యుక్తము. ఇట్లనుటవలన వేదాంతమునకు న్యూనత నాపాదించినట్లు కాకపోగా, ప్రస్థాన త్రయము యొక్క మహత్త్వమును వ్యక్తము చేసినట్లగును.

బ్రహ్మ, జీవుడు, జగత్తు అను మూడు తత్త్వములను గూర్చి వేదాంతము ప్రధానముగ చర్చించును. ఆ మూడు తత్త్వముల ప్రత్యేక లక్షణములకు సంబంధించిన విషయములను పరిష్కరించుటకై ఇది యత్నించును. వేర్వేరు వేదాంత సంప్రదాయములు వేర్వేరు రీతులుగ ఆ విషయములను పరిష్కరించినవి. గౌడపాద, గోవిందుల అడుగు జాడలలో నడచుచు శంకరుడు ఉపనిషత్తుల ఉపదేశములను అద్వైత వాదముగా తీర్చి దిద్దెను. ఉపనిషత్తులలోని 'నేతి నేతి' (ఇది కాదు, ఇది కాదు) అను వాక్యముచే పరబ్రహ్మ నిరూపితమైనది. వ్యావహారిక జ్ఞానముచే బ్రహ్మ తెలియబడదనియు, లోకజ్ఞానమువలన గాని తుదకు భౌతిక విజ్ఞానము వలన గాని వివిధ వస్తువులను గ్రహింపజాలునట్లు బ్రహ్మనవగతము చేసికొనుట కుదుర దనియు ఈ వాక్యభావము. ఇట్లు బ్రహ్మ నిర్గుణము, నిర్వికల్పము అని అద్వైతము విశ్వసించును. నేతి నేతి యను నిషేధపద్ధతి ననుసరించి పరబ్రహ్మ సంఖ్యేయ వస్తువు కాదని శంకరుడు ప్రతిపాదించెను. అనగా 'ఏకమ్' అని బ్రహ్మమును చెప్పుటకు వీలు లేదు. రెండు కానిది (అద్వైతమ్) అనియే చెప్పవలెను.

ఆత్మ విచారము కేవల వ్యావహారిక దృష్టి గల వారలకు, శాస్త్ర దృష్టి గల వారలకు, మతాభినివిష్టులగు వారలకు బొత్తుగా గిట్ట దనునది లోక ప్రసిద్ధ మని శంకరుని బ్రహ్మ విచార విధానము మనకు విశదపరచుచున్నది. అయినను, పరమార్థము పార్యంతికదశలో శూన్యలక్షణ లక్షిత మని సిద్ధాంతీకరించు మాధ్యమిక నాగార్జునునితో శంకరు డేకీభవింపడు. పైపెచ్చు తన అపరోక్షానుభూతి సహాయమున బ్రహ్మ అసత్ పదార్థము కాదని చెప్పుటే కాక అది సంపూర్ణ సత్, చిత్, ఆనంద స్వరూప మని శంకరుడు నిరూపించెను. సత్, చిత్, ఆనందములు బ్రహ్మ యొక్క స్వరూప మనుట వలన అవి (వస్తువునకు గుణముల వలె) బ్రహ్మకు గుణములు కావనుట స్పష్టము. ఈ విధముగ అవగతమైన బ్రహ్మ పదార్థము మానవుని హితమును, పురుషార్థమును గూడ తీర్పగలుగుచున్నది. సజాతీయ, విజాతీయ, స్వగత భేదములు లేని కేవలాద్వైత తత్త్వము బ్రహ్మ యని శంకరుని మతము.

ఈ విధమైన భావన వలన ఒక చిక్కు తటస్థించును. మనకు ప్రత్యక్ష ప్రమాణ గోచరము లగు భౌతిక జగత్తు, జీవాత్మల ప్రపంచము ఈ రెండును సత్యములు కావనియు, మిథ్య అనియు అనవలసివచ్చును. కాని శంకరుని కీ చిక్కు వాస్తవికమైనదికాదు. ఏలన అతని దృష్టిలో పరబ్రహ్మను కేవలాద్వైత మని నిరూపించుట జగత్తు, జీవాత్మలు అసత్యము లనుటకు కాదు; కాని వాటి సత్త బ్రహ్మయొక్క సత్తవంటిది కాదని చెప్పుటకే. ఈ వాదము నాతడు తన ప్రసిద్ధమాయావాదము ననుసరించి బలపరచెను. మాయ యనగా జగత్కారణమైన యవిద్యాతత్త్వము. సత్తని గాని, అసత్తని గాని, సదసత్తని గాని, అనుభయ మని గాని నిర్వచించుటకు వీలులేని వింత వస్తు విది. అనుభయము, అనిర్వచనీయ మైన ఈ మాయయొక్క అనాది ప్రవృత్తి వలన నిర్గుణము, అద్వైతము నగు బ్రహ్మమే నానారూపములుగ ప్రతిభాసించుచున్నది. అప్పుడు జీవ, జగత్తులు బ్రహ్మయొక్క ప్రాతిభాసికరూపములే అగును. ఈశ్వరుడు గూడ శంకర మతములో బ్రహ్మయొక్క మాయావృత మైన ప్రతిభాసా రూపమే. ఈ విధముగ జీవేశ్వర జగత్తులకు వ్యావహారిక సత్యత్వమును శంకరు డంగీకరించెను. అద్వైత తత్త్వమగు బ్రహ్మయొక్క పారమార్థిక సత్యత్వము కంటె వేరుగా ఈ సత్యత్వమును గుర్తింపవలెను. అయినను, శంకరుని దృష్టిలో వ్యావహారిక సత్యము పారమార్థిక సత్యము కంటె భిన్నముగాని, ఇతరముగాని కాదు. నిజమునకు ఇది ఆ పారమార్థిక సత్యము యొక్క ప్రాతిభాసిక రూపమే! అందుచే సత్యము అఖండ మని శంకరు డంగీకరించెను.

ఈశ్వర, జీవ, జగత్తుల మధ్య భేదమును గుర్తించుచు జగత్తునకు, ఈశ్వరునకు కార్యకారణ సంబంధ మున్న దని భావించు సర్వసాధారణ దృక్పథముతో శంకరునకు విప్రతిపత్తి లేదు. నిజమునకు జగత్తునకు ఈశ్వరుడు నిమిత్తకారణ మని, మాయ ఉపాదాన కారణ మని తానే అంగీకరించెను. అయినను, ఈ విధమైన ఈశ్వర జగత్సంబంధ జ్ఞానము పార్యంతికదశలో జగత్తు బ్రహ్మయొక్క వివర్తమే నని కలుగు జ్ఞానముకంటె భిన్నముగాదని శంకరుడు స్పష్టము చేసెను. పరమార్థము అద్వైత మని శంకరుడు కల్పించిన సిద్ధాంతమునుండి అధికరణ సిద్ధాంతము (corollary) గా నుద్భూతమైన వివర్త వాదము కారణతా సిద్ధాంతములలో కెల్ల నిరుపమాన మైనది.

ఉపనిషత్తులలో మొదట ప్రతిపాదితమైన బ్రహ్మ, జీవ, జగత్తుల అభేదసిద్ధాంతము ఈ విధముగ శంకరునిచే అద్వైత వాదముగ ప్రపంచింపబడినది. శంకరుని ఈ దర్శన సంప్రదాయమును అటు పిమ్మట శంకరమతానుయాయులు అనేకులు సమర్థించుటే కాక దానిని పరిపుష్టము చేసిరి,

బ్రహ్మ, జీవ, జగత్తుల మధ్య భేదము నంగీకరించు వైష్ణవ దర్శన సంప్రదాయములు ఆగమములలోని వాక్యములు ప్రమాణముగా గొని పరివర్ధితములై ఏదో విధమగు ఈశ్వర దర్శనము (theology) నందగా జేసికొని శాంకరాద్వైతమును త్రోసిరా జనుటకు ప్రయత్నించినవి. ఈ వైష్ణవ సంప్రదాయముల కన్నిటికిని కొన్ని అంశములలో సామ్యము గలదు. ఇవి యన్నియు జీవజగత్తుల సత్యత్వము నంగీకరించినవి; జగన్మిథ్యాత్వమును ప్రతిపాదించిన శంకరుని మాయావాదము నివి ఐక కంఠ్యముగ నిరసించినవి. బ్రహ్మ సగుణ మని, అనగా అనంత కళ్యాణగుణ విశిష్ట మని, సవిశేష మని; నిజమునకు అదే పురుషోత్తముడైన ఈశ్వరుడని ప్రతిపాదించినవి. ఎప్పుడైనను ఈ వైష్ణవ సంప్రదాయములలో నిర్గుణ బ్రహ్మ ప్రసక్తి వచ్చినచో ఆ నిర్గుణ శబ్దము అమంగళ గుణ విరహితమైనది అను అర్థములో ప్రయుక్త మగును. చైతన్య ప్రభృతులు కొందరు మరొక అర్థములో కూడ నిర్గుణ బ్రహ్మ నంగీకరించిరి. ఈశ్వరునిచే సృజించబడిన జీవులు అతనితో నిరంతర ప్రేమ సంబంధము నాశ్రయించి సాధించు పరమేశ్వర సాక్షాత్కార మను పరమ సత్యమును దర్శించుటలో నొక దశయే నిర్గుణ బ్రహ్మ మని చైతన్యుని అభిప్రాయము.

వైష్ణవ సంప్రదాయముల మధ్య ఇన్ని అంశములలో సామ్యము లున్నను, జీవేశ్వర జగత్తుల అన్యోన్య సంబంధము వంటి ప్రధాన విషయములో ఏ రెండు సంప్రదాయములును ఏకీభవింపవు. ద్వైత సంప్రదాయ ప్రవర్తకుడైన మధ్వాచార్యులు మిక్కిలి యభినివేశముతో అయిదు నిత్య భేదముల నంగీకరించెను: 1. ఈశ్వర జీవ భేదము, 2. ఈశ్వర జగద్భేదము, 3. జీవ, జగద్భేదము, 4. జీవాన్యోన్య భేదము, 5. జడవస్త్వన్యోన్య భేదము.

నింబార్కుడు తన విచిత్రభేదాభేద సిద్ధాంతము నాశ్రయించి ఉపనిషత్తులలోని అద్వైత బ్రహ్మ వాదమును పునరుద్ధరింప జూచెను. ఈతని అభిప్రాయములో నిత్య భేదములు అభేదాధిష్ఠితములు. ఇక - చైతన్యుని అచింత్య భేదాభేదము నింబార్కుని ఈ భావము నంగీకరించుచు, నిత్యభేదము లున్నను వాటికి ఆధార భూతముగ నున్న అభేద భావమునకు భంగము కలుగ దనియు, ఆ అద్వైత తత్త్వము తార్కిక బుద్ధికి అగోచర మనియు, అందుచే సర్వ ద్వైతములను సంఘటితముచేయు ఆ అద్వైత బ్రహ్మ తర్కాతీత మనియు నుడివెను. వల్లభాచార్యులు బ్రహ్మ పరిణామవాదమును ప్రతిపాదించి ప్రపంచమును సమర్థింప జూచెను. ఆ వాదము ననుసరించి జీవ, జగత్తులు బ్రహ్మ యొక్క పరిణామ రూపములు. అందుచే అవి సత్యములు; బ్రహ్మయొక్క ప్రతిభాస మాత్రములు కావు. బ్రహ్మయొక్క పరిణమ్యత విలక్షణమైన దని, ఈ పరిణమ్యత వలన ప్రధానమైన అద్వైత తత్త్వమునకు ఎట్టి భంగమును కలుగ దని కూడ వల్లభాచార్యులు వాదించెను. జీవ జగత్తులు బ్రహ్మనుండి భిన్నము లని యంగీకరింపక రామానుజులు అవి బ్రహ్మకు అపృథక్సిద్ధ విశేషణము లని వాటి సత్యత్వమును సాధించెను. అనగా బ్రహ్మను విడచి జీవ జగత్తులకు సత్యత్వ మెట్లు కుదురదో, జీవ జగత్తులను విడచి బ్రహ్మకు కూడ సత్యత్వ మట్లు కుదురదు. జీవ జగత్తులు బ్రహ్మతో అపృథక్ సిద్ధ సంబంధములో నున్న వని ఆయన మతము. జీవ, జగత్తులు బ్రహ్మయొక్క ప్రకారములు, లేదా అంశములు, లేదా విశేషణములు అని రామానుజు డనెను. ఈ విధముగ శంకరుని నిర్గుణ బ్రహ్మను కాదని, రామానుజుడు విశిష్టాద్వైత తత్త్వముగ బ్రహ్మను ప్రతిపాదించెను.

సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్ట కారణావస్థ బ్రహ్మము, స్థూల చిదచిద్విశిష్ట కార్యావస్థ బ్రహ్మము - ఈ రెండు విశిష్టములకు మధ్య అభేదము, లేదా అద్వైతము విశిష్టాద్వైత మని పిలువబడును. మోక్ష ప్రాప్తి పద్ధతుల విషయములో శంకరునకు, వైష్ణవ సంప్రదాయములకు మధ్య చాల వ్యత్యాసము గలదు. బ్రహ్మను గూర్చిన భావనలలో వ్యక్తమైన ప్రధానభేదమునకు పర్యవసానముగానే ఈ వ్యత్యాస మేర్పడినది. శంకరుని బ్రహ్మ సాకారము కాకుండుటే కాక, ఏ విధమైన భేదభావముచే గాని, ఆ భేదభావ పురస్కృతములగు ప్రశ్రయ, దాస్య, వాత్సల్య, ప్రేమాది భావములచే గాని స్పృశింపబడని తత్త్వము. అందుచే పై భావముల వలన పరిపుష్ట మగు 'భక్తి' భావము జీవిత పరమలక్ష్య మగు బ్రహ్మసాక్షాత్కారమునకు ఆ సంప్రదాయములో ఎంత మాత్రమును ఉపకరింపదు. శంకరుని సిద్ధాంతము ప్రకారము ఆ లక్ష్యసాధనకు 'జ్ఞానము' అనగా 'అహం బ్రహ్మాస్మి,' 'తత్త్వ మసి' ఇత్యాది శ్రుతి వాక్యార్థ జన్య మగు జీవ బ్రహ్మైక్య అపరోక్షానుభూతి తప్ప వేరొక సమర్థ సాధనము లేదు. శంకరుని దృష్టిలో మార్గమున కెక్కువ ప్రాధాన్యము లేదు; కాని వైష్ణవ సంప్రదాయములలో మార్గము అత్యంత ప్రధానముగ గృహీతమైనది. రెండు విధములైన భక్తి మార్గములు వైష్ణవ సంప్రదాయములలో కన్పించుచున్నవి. ఈశ్వరుడు, ఆయన శక్తి-ఈ రెండింటిని గురించిన భావనాద్వైవిధ్యమును బట్టి భక్తిలో నీ భేదము లవతరించినవి.

రామానుజుడును, మధ్వాచార్యులును పరమేశ్వరుని విష్ణువు, లేదా నారాయణుడుగాను, శక్తిని లక్ష్మిగాను

భావించిరి. నారాయణుడు లక్ష్మితో కూడ వైకుంఠమున (క్రైస్తవుల పరలోకము 'పేరడైజ్' వంటిది) కధినాథుడు. ఈ భావనలో స్వామి ఐశ్వర్య సంపన్నుడు; జ్ఞాన, వీర్య, బలైశ్వర్య తేజశ్శక్తియుతుడు. ఇట్టి కల్పన వలన ఆయన సృజించిన జీవులకు ఆయన పట్ల భయము, అణకువ, గౌరవము, భక్తి మాత్రమే కలుగు అవకాశ ముండును కాని, ఆ పరతత్త్వముతో సాన్నిహిత్య మెంత మాత్రము నేర్పడదు. ఇక - నింబార్కుడు, వల్లభాచార్యుడు, చైతన్యుడు పరతత్త్వమును కృష్ణునిగను, ఆయన శక్తిని రాధగను ఆరాధించిరి. ఈ భక్తి కల్పనము విలక్షణ మైనది. దీనిలో జీవులు స్వామితో సఖుడు, పుత్రుడు, దయిత మొదలగు సంబంధములను కల్పించుకొని ఆరాధించుట అవసరము. స్వామిని మానవాతీత పరతత్త్వముగా కాక, తమ సాటి మానవుడుగ భావింతురు. అనగా స్వామియొక్క ఐశ్వర్య రూపమునుగాక, మాధుర్య రూపమును గొలుతురు. ఈ విధముగ రామానుజ, మధ్వ సంప్రదాయములలోని భక్తి భయ, దాస్య, గౌరవ రూపమున నుండును. నింబార్క, వల్లభ, చైతన్యుల భక్తి ప్రేమ, వాత్సల్య, సఖ్యాది రూపమున నుండి, అంతకంటె ఎక్కువగా మానవ స్వభావానుగుణముగ కన్పట్టును. ఎన్. వి. బెనర్జీ.

వేదాంత దేశికులు : కాంచీపురమందు క్రీ. శ. 1268వ సంవత్సరములో జన్మించెను. ఇరువది యేండ్లు పైబడక మున్నే శాస్త్రములన్నిట అత్యద్భుత ప్రావీణ్యమును సంపాదించెను. దక్షిణదేశమం దున్న దివ్యదేశముల వీక్షించి ఆయా దైవతములపై అనేకములగు స్తోత్రముల రచించెను. తరువాత కాశి మొదలగు ఉత్తర భారత దివ్యక్షేత్రముల దర్శించి కాంచీపురమునకు మరలి వచ్చెను.

ఈయన బహుగ్రంథకర్త. ఈయన రచించిన వేదాంత ప్రకరణములలో తత్త్వ టీక, రామానుజ భాష్యమునకు టీక (ఇది సమగ్రముగా లభ్యము కాలేదు), న్యాయ సిద్ధాంజనము, న్యాయ పరిశుద్ధి, శతదూషణి, తత్త్వముక్తాకలాపము, అధికరణ సారావళి ముఖ్యమైనవి. ఈతని తాత్పర్య చంద్రిక రామానుజ గీతా భాష్యమునకు విపులము, గంభీరము నగు వ్యాఖ్యానము.

రచనలు, స్తోత్రములు: వేదాంత దేశికులు మహా భక్తులు. వా రనేక స్తోత్రములను రచించిరి. వారి అచ్యుత శతకము ప్రాకృతభాషామయము. హయగ్రీవ స్తోత్రము, దేవరాజ పంచాశత్తు, యతిరాజసప్తతి, గోపాల వింశతి, దయా శతకము, దేహళీ స్తుతి, యథోక్తకారి స్తోత్రము, అష్టభుజాష్టకము, పరమార్థస్తుతి, భగవద్ధ్యాన సోపానము, దశావతార స్తోత్రము, అభీతిస్తవము, న్యాసవింశతి, న్యాసతిలకము, వైరాగ్యపంచకము, రఘువీరగద్య, గరుడ దండకము, అచ్యుత శతకము, ప్రాకృత భాషలో హయగ్రీవస్తోత్రము మొదలైనవి వీరు రచించిన స్తోత్రములు.

వేదాంత గ్రంథములు : 1. తత్త్వటీక (శ్రీరామానుజ భాష్యటీక), 2. అధికరణసారావళి (ఇది విజ్ఞానాత్మముని సంక్షేప శారీరకమును పోలి యుండును. రామానుజ భాష్యార్థ పద్యాత్మక సంక్షేపము), 3. తత్త్వముక్తా కలాపము (విశిష్టాద్వైత దర్శన వివరణ గ్రంథము), 4. శతదూషణి (అద్వైతమును విమర్శించు గ్రంథము), 5. న్యాయ పరిశుద్ధి, 6. న్యాయ సిద్ధాంజనము, 7. సేశ్వర మీమాంస.

వ్యాఖ్యలు : 1. ఈశావాస్యోపనిషద్వ్యాఖ్య, 2. చతుశ్శ్లోకీ వ్యాఖ్య, 3. స్తోత్రరత్న వ్యాఖ్య, 4. శరణాగతి గద్యాది గద్యత్రయ వ్యాఖ్య, 5. తాత్పర్య చంద్రిక (శ్రీరామానుజీయ గీతా భాష్య వ్యాఖ్య).

తమిళ గ్రంథములు : 1. అత్తిగిరి మనియము, 2. ముమ్మనిక్కోవై, 3. పరమత భంగము, 4. శ్రీమద్రహస్య త్రయ సారము. చె. రం.

వైజ్ఞానిక దర్శనము (Philosophy of Science) : ప్రకృతి రహస్య వ్యవస్థిత వివరణ క్లుప్తికై హేతుశాస్త్ర (logic), జామితీయ శాస్త్రములందు గ్రీకు బుద్ధి సాధించిన వ్యవస్థితచింతనా పద్ధతులు మానవ మనోనిర్మాణ ఘటక మగు బుద్ధ్యంశము (reason) నకు ఎక్కువ ప్రాధాన్యము నిచ్చి, ఇంద్రియ జన్యానుభవమునకు గౌణస్థానము నొసంగినవి. ఈ పరిస్థితికి పర్యవసానముగ గ్రీకు విజ్ఞాన యుగమందే విజ్ఞానము, దర్శనము పరస్పర పరాఙ్ముఖము లైనవి. అనుభవమును విశ్లేషించుటయందుకన్న బుద్ధిని విశ్లేషించుటయందు గ్రీకు దార్శనికులకు గల యభినివేశము విజ్ఞానమును వ్యర్థము గావించినది.

దర్శన, విజ్ఞాన శాస్త్రముల ఈ ఎడబాటు పాశ్చాత్య దేశమందు జ్ఞానపునరుజ్జీవన కాలము (16 వ శతాబ్దము) వరకు నిలచినది. అందునను విజ్ఞానము ఆర్జించిన విస్మయావహ విజయములయెడ అసామాన్య గౌరవభావము గల దార్శనికాగ్రేసరుడు కాంటు సామాన్య భావములు (common notions), శాశ్వత సత్యములు (eternal truths), ఆంతరభావములు (innate ideas) అను ప్రాచీన జ్ఞానసామగ్రికి తను అతీతకము (transcendental) అని పేరు పెట్టిన జ్ఞానమీమాంసా పద్ధతిచే సాధన సంపూర్ణత్వమును కల్పించి, దర్శన విజ్ఞానములకు మరల పొత్తు నొనగూర్చెను (చూ. కాంటు దర్శనము - పుట. 342). విజ్ఞానమును దర్శనదృష్టితో సమన్వయించుట కాంటు కాలము నుండి ప్రహతమైనది. ఈ సమన్వయ ప్రయత్నమునకే

వైజ్ఞానిక దర్శన మనీ మునుపటి వ్యవహారము. ఇట్లు విజ్ఞానమునకు, దర్శనమునకు మధ్య సంతరించబడిన అనుబంధము 19 వ శతాబ్దమందు సంచితమైన జ్ఞానము కారణముగ మరల శిథిలము కాజొచ్చినది. ఈ ఎడబాటును ఎ.ఇ. టెయ్‌లర్ తన 'అతి భౌతికశాస్త్ర బీజములు' అను గ్రంథములో ఇట్లు అనువదించెను :

"దర్శనశాస్త్ర విషయము ప్రత్యవేక్షణ, ప్రయోగ ప్రత్యక్ష ఫలము అగు విశేష భూతార్థములు కావు. అవి ప్రయోగ లబ్ధ భూతార్థముల సమన్వయమునకై వైజ్ఞానికుడు సృజించిన కల్పనలు. చరమ సత్తను నిర్దేశించుటలో ఈ కల్పనలకు గల సార్థక్యమును దర్శనశాస్త్రము గణించ యత్నించును.''

ఈతని మతములో ఎచ్చట విజ్ఞానము తన వివరణోద్యమమును విరమించుకొనునో, అచ్చటనుండి దర్శనశాస్త్రము ప్రసక్తిని కలిగించుకొనును.

సాపేక్షతా సిద్ధాంతమును ఐన్‌స్టైన్ స్థాపించిన కాలమునుండి వైజ్ఞానికులే దార్శనికుల వృత్తి నవలంబించి, దేశము, కాలము, యౌగపద్యము, కారణత మొదలగు సాంప్రదాయిక దార్శనిక భావముల అర్థబోధక పర్యాప్తత్వమును కఠినపరీక్షకు గురిచేసి, బుద్ధికి ప్రాధాన్యమునిచ్చిన దర్శనశాస్త్రము విజ్ఞాన శాస్త్రోపయుక్త ప్రమేయములగు సత్త, సంవేదనల గురించిన సమస్యాపరిష్కారమునకు సమర్థము కాదన్న నిర్ణయమునకు వచ్చిరి.

సాంప్రదాయిక దర్శనశాస్త్రరీతులు మూడు విధములగు అసమగ్రతలను ప్రదర్శించుచున్న వని జీన్స్ అభిప్రాయము : 1. మన స్థూలేంద్రియములు సమర్పించిన భూతార్థములను దర్శనము విచార విషయమును గావించును. విజ్ఞానము అట్లుగాక, నైశిత్య ప్రాపకములగు ప్రాయోగిక పరికరములచే సహకృతమైన ఇంద్రియములచే సమర్పితములైన భూతార్థముల పరీక్షించును. 2. దర్శన శాస్త్రానుశీలనము గుణాత్మకము. విజ్ఞాన శాస్త్రానుశీలనము పరిమాణాత్మకము, 3. దార్శనికులు తర్కమును విధ్వస్తము గావించిన నిషిద్ధ మధ్యమ సూత్రము నాశ్రయించి ప్రపంచముయొక్క ద్వైధీకృత ఉపవర్ణనమునకు పూనుకొనిరి. సార్వజనీనానుభవములో స్పష్టముగా గోచరించు క్రమపరిణామమును, దానివలననైన అస్పష్టతను సరకుగొనరు. అందువలన ఆధునిక యుగమందు దర్శనశాస్త్రజ్ఞుల జోలిలేకుండ సంకీర్ణలక్షణము గల వైజ్ఞానిక దర్శనమునొకదానిని వైజ్ఞానికులు కల్పించిరి.

దీని నవీనత అది ప్రయోగించు విధానములయందే కాక లక్ష్యములయందు కూడ కాననగును. దీని విధాన విలక్షణత ఇది : దర్శనశాస్త్రము వలె ప్రయోగానుభవ విధురమైన కేవల ఊహాను సహాయముగా గొని గాని, లేదా కేవలబుద్ధి విశ్లేషణ నాధారముగా గొని గాని తన సమస్యల నిది పరిష్కరించుకొనదు. ప్రయోగమూలకమైన భౌతికశాస్త్రమును విధాన మూలకమైన గణితశాస్త్రముతో మేళవించి, సమస్యా పరిష్కారమునకై యత్నించును. దీని విధము వైజ్ఞానిక శాస్త్రజ్ఞాన విశ్లేషణ (analysis of scientific knowledge)యే కాని సాంప్రదాయిక దర్శనమందు వలె బుద్ధి విశ్లేషణ (analysis of reason) కాదు.

దర్శనమునకు ఆధారమగు సామాన్య జ్ఞానమును నిరసించుటచే ఈ నూతనపద్ధతి విశ్వముయొక్క విజ్ఞానమును గురించిన దార్శనిక దృష్టి నొసంగినను, సమగ్ర విశ్వమును గురించిన దార్శనికాలోకము నీయ సమర్థము కాదని సాంప్రదాయిక దార్శనికుల అధిక్షేపణ.

ఇట్టి అధిక్షేపణకు వైజ్ఞానిక చింతనరీతుల గురించిన సాంప్రదాయిక దార్శనికుల విపరీత గ్రహణము మూలము. సామాన్య జ్ఞానముతో పోల్చి చూచినచో శాస్త్రజ్ఞానము సంకీర్ణమే యగును. కాని మన దైనందిన జీవితమందు మనకు తారసిల్లు జ్ఞానప్రక్రియలను నిష్పక్షపాతముగ పరీక్షించితిమేని ఈ పైని చెప్పిన వ్యత్యాసము ఛిన్నమూలమగును. ఒకవేళ వ్యత్యాస మున్నను, అది గుణమందలి వ్యత్యాసమే కాని స్వరూపమును గురించినది కాదు. అస్తిత్వము, సత్యము, కారణత మొదలగు ప్రాథమిక భావములు విజ్ఞానమునకు, దైనందిన జీవితమునకు సామాన్యములే. కాని వైజ్ఞానిక సిద్ధాంతములు సామాన్య విజ్ఞానము ఉపకల్పించు నిర్మాణములకన్న ఎక్కువ పరిణతిని అందుకొన్న వాటిని మన కందజేయును. సామాన్య జ్ఞానముయొక్క అపక్వత ప్రకృతి దృశ్యముల స్వరూపావగాహనకు అనతిక్రమణీయాంతరాయము. శాస్త్రజ్ఞాన మన్ననో అట్టి దురధిగమాంశములనే ప్రకాశింపచేసి, ఆంతర జ్ఞానమునకు, భావమునకు (అనగా అనుభూతమునకు, కేవలానుమానితమునకు) మధ్య గల సంబంధమును వెలిబెట్టును.

దర్శనము శాస్త్రముల కెల్ల సార్వభౌమ శాస్త్ర మను సాంప్రదాయిక దార్శనికుల నుడి వైజ్ఞానిక దార్శనికులకు అంగీకార్యము కాదు. వీరలు శాస్త్రలోక మంతటికిని సర్వ సామాన్యములు, చరమములు నగు జ్ఞాన ప్రమేయములున్న వని ఒప్పుకొనరు. వీరి మతములో ప్రతి విశిష్ట జ్ఞాన శాఖకును అను రూపము లగు వేర్వేరు విశిష్ట ప్రమేయము లుండును.

అందువలన ఇటమీద అనుభవమునకు పూర్వములగు, అందుచేతనే అన్ని విజ్ఞానములకు పూర్వభావులగు

సాంసిద్ధిక (a priori) నియమము లున్న వని యనుటకు వీలులేదు - అని వీరల అభిప్రాయము.

నేడు విశిష్ట విజ్ఞానశాఖ లన్నియు సాంప్రదాయిక దర్శనశాస్త్ర నిరంకుశాధికారమును ధిక్కరించి, వేటి కవి స్వాతంత్ర్యమును ప్రకటించుచున్నవి. పూర్వాభ్యుపగత భావముల జోలికి పోకుండ గావింపబడిన విజ్ఞాన విశ్లేషణ ఈ స్వాతంత్ర్యమునకు చిహ్నము.

పై జెప్పిన విజ్ఞాన స్వాతంత్ర్య ప్రకటనము ఒక దృష్టాంతము సహాయమున బోధపరచుకొన యత్నింతము.

జీవ సాతత్యము జీవశాస్త్ర ప్రధానసమస్య. జీవమంతయు అల్ప సంఖ్యాకములగు హీన జీవజాతులనుండి సతతక్రమ పరిణామ ఫలముగా వికసించినది అను డార్విన్ పరిణామ సూత్రముచే జీవసాతత్య మభ్యుపగతము. ప్రత్యవేక్షణ జీవసాతత్య క్రమమందు పలుచోట్ల విచ్ఛేదములు గుర్తించినది. ఈ విచ్ఛేదములకు లుప్తసంధు (missing links) అని డార్విన్ పేరిడెను. ఇందు విశేష మేమన దృష్టసంధులకన్న లుప్తసంధులే ఎక్కువగా నున్నవి. సాంప్రదాయిక దర్శన శాస్త్ర దృష్టిలో ప్రకృతి ఎన్నడును దాట్లను స్వీకరించదు అను సూత్రము, అనగా సాతత్యము ప్రకృతి ప్రక్రియా లక్షణము అను ఊహ-సిద్ధాంతముగా గ్రహించబడినది. ఊహాత్మక దర్శనశాస్త్ర యాజమాన్యమున పరిణామ వాదముచే అభ్యుపగమింపబడిన సాతత్యభావము ప్రకృతి పరిణామమునకు అన్వయించ లేదని ప్రత్యవేక్షణవల్ల నిరూపింపబడినది. అందుచే జీవశాస్త్ర పరిణామవాదము సాంప్రదాయిక దర్శన శిక్షణనుండి విడివడి సాతత్యభావమును త్యజించినది. ఒక భౌతిక వస్తువు ఉచిత పరిస్థితు లుపస్థితము లైనపుడు శక్తిని నిర్విచ్ఛేదముగ గ్రహించుట గాని, విసర్జించుట గాని జరుగదు; ఈ గ్రహణ, విసర్జన కార్యములు సోపాన క్రమమున సంభవించును - అను భావముల జంటను ప్రయోగమార్గమున నిరూపించుచు భౌతికశాస్త్ర మందు నేడు అంగీకృత ప్రమేయములలో నొకటిగా ప్లాంకు స్థాపించిన తరువాత జీవశాస్త్రము సాతత్యభావమును త్యజించుట సమంజస మని తోచుచున్నది.

ఇట్లే దర్శనశాస్త్రము విజ్ఞాన శాస్త్రముపై ఆరోపించిన భావము లొకటొకటిగా నిష్ప్రమాణము లని నిరూపించుటలో స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించుచు, దర్శనశాస్త్రము గీసిన గీటుదాటి, విజ్ఞానశాస్త్రము క్రమముగ తన ఇల్లు తాను చక్కబెట్టుకొన జొచ్చినది. మే. వ. స.

వైజ్ఞానిక పద్ధతి (scientific method): ఐన్‌స్టైన్ తన వైజ్ఞానిక రచనలయందు పలుచోట్ల విజ్ఞానము అవాంతరముగ నెన్ని సిద్ధాంతముల కల్పించినను, భూతార్థములతో మొదలిడి మరల భూతార్థములతో పర్యవసించవలయు నని ప్రతిపాదించెను. వైజ్ఞానిక సిద్ధాంతగతి నీ క్రింది విధమున బోధపరచు కొనవచ్చును :

మొదటిమెట్టు : అన్వేష్టవ్య విషయముల కన్వయించు భూతార్థములను వీలైనంత బహుళముగ ప్రత్యవేక్షణ వలన సంగ్రహించుట.

రెండవ మెట్టు : ఈ భూతార్థముల యందు కన్పట్టు సామాన్యాంశమును గుర్తించి వ్యాప్తి గ్రాహక ప్రమాణ (induction) ప్రక్రియ ననుసరించి గణిత శాస్త్ర సాంకేతిక రూపమున సాధారణీకరించి నిర్వచించుట. ఈ సామాన్య నిరుక్తియే నియమము, లేదా సిద్ధాంతము.

మూడవ మెట్టు : ఈ సిద్ధాంతమునుండి ఇంతకు పూర్వము విదితముగాని భూతార్థముల నిగమన ప్రక్రియ (deduction) నుపయోగించి ముందుగా నిర్దేశించుట.

నాల్గవ మెట్టు : ఈ అవిదిత నిష్కృష్ట భూతార్థములు ప్రయోగ ఫలితములతో సంవదించునో లేదో పరీక్షించుట. సంవాదము సిద్ధించుచో సిద్ధాంతము సరియైనదియే యగును. సంవాదము కానరానిచో ప్రయోగ సంపాదిత భూతార్థములు మరియొక ఉపపన్నతర సిద్ధాంత కల్పనకు ప్రారంభకములుగా నుపయోగించును. ఇంకొక విధమున చెప్పవలె ననినచో సిద్ధాంత నిర్మాణము యొక్క మొదటి పర్యాయమును ముగించిన భూతార్థములు నూతన సిద్ధాంత పరికల్పన కుపయోగించు ప్రస్థాన భూతార్థములుగా స్వీకరించబడును. శాస్త్రీయ సిద్ధాంతము భూతార్థములతో ప్రారంభించి భూతార్థములతో ముగియ వలయు నను ఐన్‌స్టైన్ వాక్యమున కిదియే అర్థము. భూతార్థములు ఈ క్రిందచూపిన ఒక పర్యాయ క్రమమున కొనసాగి విజ్ఞాన పురోగతికి నిమిత్తమగును :

భూతార్థములు —(వ్యాప్తిగ్రహణము)→ నియమము —(నిగమనము)→

భూతార్థములు —(సత్యాపనము)→ సిద్ధాంతము.

ఈ పర్యాయ గతికి దృష్టాంతముగ విజ్ఞాన చరిత్రలో అత్యాశ్చర్యకరమైన సందర్భము నొకదానిని పరిశీలింతము.

వినువీథిని నక్షత్రముల, గ్రహముల స్థానములను భిన్న భిన్న కాలములలో గుర్తించుచు, సంవత్సరముల తరబడి అతిశ్రద్ధతో కావించబడిన ప్రత్యవేక్షణల ఫలితముగ టైకో బ్రాహి యను డచ్చి ఖగోళ శాస్త్రజ్ఞుడు సాధించిన భూతార్థ సామగ్రి నుపయోగించి కెప్లర్, గెలీలియో,

న్యూటనులచే ఖగోళ జ్యోతిర్మూర్తుల గతిని గురించిన సర్వసమర్థమగు సాధారణ నియమ మొకటి గణితశాస్త్ర సహాయమున కల్పించబడినది. దీనికే గురుత్వాకర్షణ నియమ మని పేరు. పరస్పరము ఆకర్షించుకొను ఏ రెండు ఖేచర గోళముల మధ్యనైన గోచరించు ఆకర్షణ బలము ఆ మూర్తుల ద్రవ్యసంచయ గుణిజమునకు అనులోమముగను, వాటి మధ్య నున్న దూర వర్గమునకు ప్రతిలోమముగను మారుచుండు నని ఈనియమము చెప్పును. ఈ నియమము నుండి సాధితమైన ఖేచర గోళముల గతులను గురించిన వేలకొద్ది పూర్వ నిర్దేశములు సత్యము లని నిరూపించ బడినవి.

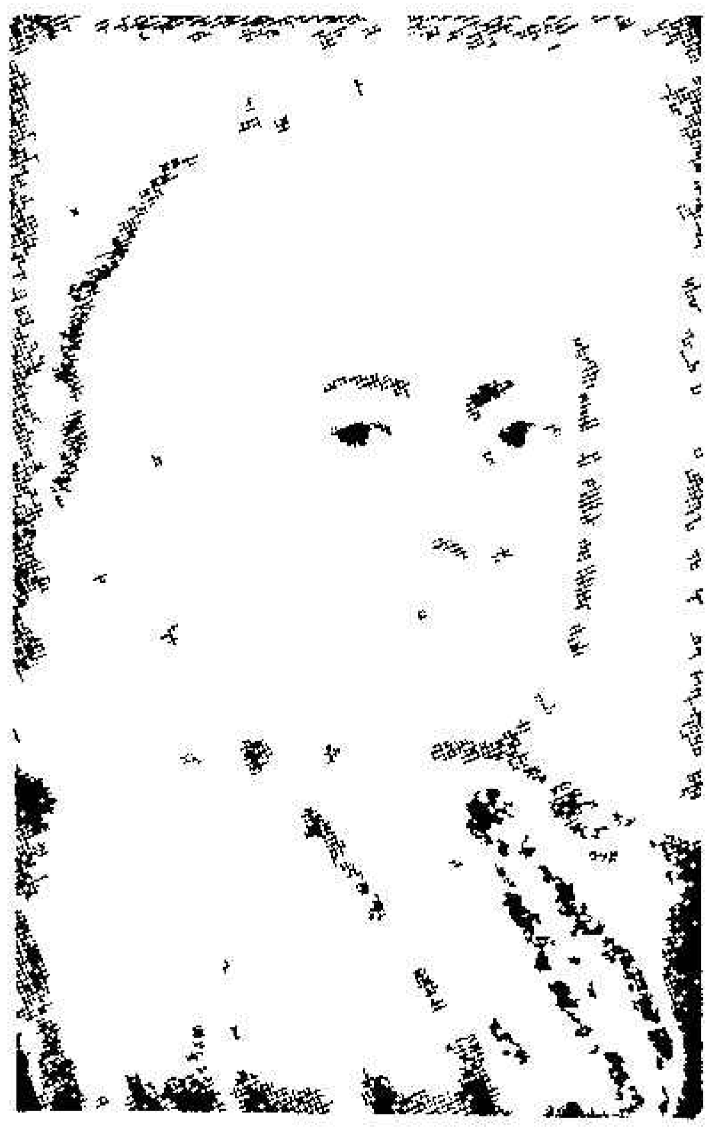

న్యూటన్
(1642 – 1727)

1820 వ సంవత్సరమున బోవర్డ్ అను ఫ్రెంచి విజ్ఞుడు గ్రహ పథములను అతి నిశితముగ నిశ్చయించ బూనుకొనిన వరకు న్యూటన్ నియమ మహత్త్వము నిర్వక్రముగ నిరూపింపబడినది. ఈ నియమమును అప్రకంప్య మూలముగ స్థాపించుట కతడు భూకక్ష్యకు వెలుపల నున్న బుధుడు, శని, యురేనస్ గ్రహముల కక్ష్యా వలయముల గణించ మొదలిడెను. వీటిలో యురేనస్ గ్రహ సంచార పథము న్యూటన్ నియమ విహిత మగు మార్గమునకు భిన్నముగ కన్పట్టినది. ఈ వ్యత్యాసము ఖగోళ శాస్త్రజ్ఞులకు శిరోఘాతమైనది. ఇది సిద్ధాంతమునకు దోషాపాదకము. ఖగోళ శాస్త్రజ్ఞులు న్యూటన్ సిద్ధాంత పునఃపరీక్ష కావించవలసి వచ్చినది. ఈ వ్యత్యాసము సిద్ధాంతలోపమును సూచించుచున్నదా ? లేదా ఇదివరకు వారనుకొనినట్లు సూర్యుడు కేంద్రముగ భిన్న కక్ష్యలలో తిరుగుచున్న గ్రహములలో యురేనస్ అంతిమ గ్రహము కాదని సూచించు చున్నదా యను వికల్పము బయలు దేరినది. నిరపవాదముగ చిరకాల ప్రతిష్ఠితమైయున్న న్యూటన్ సిద్ధాంతమును త్యజించ నిచ్చలేక యురేనస్‌నకు వెలుపల ఇంకొక గ్రహ ముండవలసినట్లు, దాని ప్రభావ ఫలమే యురేనస్ యొక్క గతివ్యత్యాస మనియు వారూహించిరి. ఈ గతి వ్యత్యాసమును నిశ్శేషముగ వివరించగల పరిమాణము, ఆకాశమందలి స్థానము గలట్టి గ్రహము వాస్తవికముగ నున్న దని రుజువు కావలెను. యురేనస్ పరిమాణ మిదివరకు తెలిసినదియే. ఇక న్యూటన్ సిద్ధాంతము నిర్దుష్ట మని యంగీకరించినచో ఆ ప్రచ్ఛన్న గ్రహ పరిమాణ, స్థానముల లెక్కించుట కేవల గణిత శాస్త్ర సమస్యగా నిలచినది.

ఈ సమస్య కొనకు కుశాగ్రబుద్ధి యగు లెవరీర్ అను ఫ్రెంచి విజ్ఞానిచే పరిష్కరింపబడినది. ఈతడు న్యూటన్ నియమము నాశ్రయించి ఆకసమందు ఆ నిభృత గ్రహ స్థానమును, పరిమాణమును కచ్చితముగ లెక్కించగలిగెను. ఈ లెక్కల నాధారముగా గొని బెర్లిన్ నగరపు వేధశాలలో 'గాలే' యను జర్మను ఖగోళ శాస్త్రజ్ఞునిచే దూరదర్శిని సహాయముతో లెవరీర్ చెప్పినచోట, చెప్పిన కాలమున ఈ గ్రహము ప్రత్యక్షీకరింపబడినది. దీనికి నెప్ట్యూన్ అను పేరుంచ బడినది.

నెప్ట్యూన్ ఆవిష్కరణము ఖగోళ శాస్త్రపు విస్మయావహ విజయము. ఇట్టి సిద్ధాంత పర్యాయగతి నెప్ట్యూన్ గ్రహమునకు వెలుపలనున్న ప్లూటో అను మరియొక నూతన గ్రహావిష్కరణమందు మనకు మరల తారసిల్లు చున్నది.

వ్యాప్తిగ్రహణము, నిగమనము, సత్యాపనము అను నీ మూడు ప్రక్రియలను పర్యాయ క్రమమున ఉపయోగించి, శాస్త్రీయ సిద్ధాంతముల నెల్లపుడును, మరింత నిశితముగను, ఉపయోగ క్షమముగను జేయుటకు నిరంతర యత్న వ్యాపృత మైనది శాస్త్రీయ పద్ధతి యనుటలో వైజ్ఞానిక సత్యము ప్రయోగ సాపేక్షము, తాత్కాలికము, అనవస్థితము, నిరపేక్ష సత్య విప్రకృష్టము అను విషయము మనకు ప్రకటిత మగుచున్నది. మే. వ. న.

వైట్‌హెడ్, ఎ. ఎన్. (1861—) : బ్రిటిష్ దార్శనికుడు. కేంబ్రిడ్జ్ ట్రినిటీ కాలేజీ ఫెల్లో (1911 - 1914). 1914 నుండి 1924 వరకు లండన్ యూనివర్సిటీ కాలేజ్‌లో వినియుక్త గణిత యాంత్రిక శాస్త్రోపన్యాసకుడు. తరువాత లండన్ ఇంపీరియల్ కాలేజ్ ఆవ్ సైయన్స్ అండ్ టెక్నాలజీలో వినియుక్త గణిత శాస్త్రాచార్యుడు. 1924 నుండి ఉద్యోగమునుండి విరమించు వరకు ఆతడు హార్వర్డ్ యూనివర్సిటీలో దర్శన శాస్త్రాచార్యుడుగా నుండెను. గణిత దార్శనిక శాస్త్రముల అధునాతన అభివృద్ధికి వైట్ హెడ్ ఒనర్చిన నిర్వాహము గణనీయ మైనది. క్షేత్ర గణితము, భౌతిక శాస్త్రము, అతిభౌతిక శాస్త్రము - ఈ మూడింటియందు ప్రవేశించిన దుస్సమవస్థానముల (maladjustments) పెక్కింటిని తొలగించుట కీతడు ప్రయత్నించెను. ఈ వివిధ శాస్త్రశాఖలందు ఈయన కర్తృత్వమున జరిగిన పరివర్తనము శాస్త్ర మూల

సమస్యలను పరిష్కరించుటయందు అతనికి గల ప్రతిభా సామర్థ్యముల వెల్లడి చేయుచున్నది. ఈతని ప్రభావము అనేక శాస్త్ర శాఖల ననుశీలించు చింతకులపై కలదు.

ఈ శాస్త్రవిశిష్టీభవన యుగమందు తన పరీక్షావిషయమగు శాస్త్ర శాఖకు వెలుపల నున్న ఇతర శాస్త్రశాఖల పరిజ్ఞానము ఎవనికిని వశము కాదు. ఒక విశిష్ట జ్ఞాన శాఖయందు కృషిచేయుచున్న పరీక్షకుడు తక్కిన విషయము లందు సంభవించు జ్ఞానాభివృద్ధిని గురించి కించిద్జ్ఞుడే యగును. ఆధునిక దర్శన శాస్త్రము అతిభౌతిక శాస్త్ర విషయములపై అవజ్ఞ చూపుచున్న రోజులలో ఒక గణితశాస్త్రజ్ఞుడు దార్శనికుడుగా మారి ఆంతరజ్ఞానమునకు, తర్క శాస్త్రమునకు; భౌతిక శాస్త్రమునకు, పురుషమతికి సమప్రాధాన్యము నిచ్చి ఒక నూతన దార్శనిక వ్యవస్థను వ్యవస్థాపించ బూనుకొనుట చాల ప్రశంసార్హమైన విషయము. వైట్ హెడ్ దర్శన వ్యవస్థయందు అచ్చటచ్చట అసంగతత్వములు ప్రవేశించినవి. వీటికి మూలము మానవ జ్ఞానముయొక్క వివిధ శాఖలందు వ్యాప్తమైయున్న అపరిమిత విస్తార విషయము నాతడు తన విచార విషయముగా స్వీకరించుటయే. అప్పటికిని, ఆతని విషయప్రపంచనమందు అనుస్యూతమై అమరియున్న దృక్పథైక్యమును, సమీక్షా కౌశలమును మనము గ్రహించుట కష్టము కాదు.

వైట్ హెడ్, ఎ. ఎన్.
(1861 -)

వైట్ హెడ్ దర్శనముయొక్క విశిష్ట లక్షణము పదార్థముల స్వీకరించి ప్రపంచము నాతడు అవయవి లేదా అవయవ సంఘాతముగా నిరూపించుట. ప్రకృతి దృశ్యములు ఒక సర్వసామాన్య మగు ప్రక్రియచే ప్రశాసితమై సంఘటిల్లు చున్నవని ఈతడు తన సిద్ధాంతమందు వివరించును. ఈ ప్రక్రియ సృజనాత్మకము; అది గ్రుడ్డిది కాదు, గుణసామగ్ర్య విధాన జాగరూకము.

ఈతని దర్శనము త్రిదళము. అందు మొదటి దళము వాస్తవిక సంభవములను (actual occasions) గురించినది. రెండవది నిత్యవస్తువులను (eternal objects) గురించినది, మూడవది ఈశ్వరుడు, ప్రపంచము అను తత్త్వములకు సంబంధించినది.

వైట్ హెడ్ అభిప్రాయములో ప్రపంచము ప్రత్యేక వాస్తవిక సత్తల సమాహారము. అందలి ప్రత్యేక సత్తలు ఒండొంటితో అవయవ సంబంధమును కలిగియున్నవి. ప్రతివాస్తవికసంభవమును తక్కిన శక్తి కేంద్రములతో సృజనాత్మకముగా ప్రతికరించు ప్రక్రియయందు పాల్గొనుచుండును. వాస్తవిక సంభవముల వికసింపచేయు ఈ ప్రక్రియకు సహోపచయ (concrescence) మని పేరు. అనుభూతార్థములను సుసంగతముగా వ్యక్తపరచుట కుచితమైన సాధన సూత్రములను ఊహాత్మక దర్శనము ఉపకల్పించవలెను. ప్రత్యేక సంభవములు అమూర్త వస్తువులు కావు. అందు ప్రతిదియు వాస్తవికము, ప్రత్యేకము. వాస్తవిక సంభవముయొక్క ఆంతర రచనలో నొక ప్రాతీతిక లక్ష్య మున్నది. ఈ ప్రాతీతిక లక్ష్యము నివృత్తి సాధ్యము. ఒక వాస్తవిక సంభవముయొక్క ప్రత్యేకత దాని ఆంతర ఏకతచే నియమిత మగును.

నిత్యవస్తు భావము వైట్ హెడ్ దర్శనమందు చాల ప్రధాన పాత్రను వహించుచున్నది. సహోపచయ ప్రక్రియలో వాస్తవిక సంభవములు మూర్త ఇంద్రియార్థములనే గాక, కేవల బుద్ధి గ్రాహ్యా మగు అమూర్తార్థములను కూడ తాకును. ఇట్టి అమూర్తార్థములనే వైట్ హెడ్ నిత్యవస్తువు లనినాడు. ప్రక్రియాసూత్రానుసారము నిత్యవస్తువులు ఇంద్రియాతీతార్థములు. కాని సత్తాశాస్త్ర సూత్రమున కనుగుణముగ నిత్యవస్తువులు అంతర్యామిత్వము నర్థించును. వైట్ హెడ్ పరిభాషలో నిత్యవస్తు ప్రపంచము వాస్తవిక సంభవ ప్రపంచమున కతీతమై యుండుటయే కాక దాని యందు దాని వివరణమును కూడ అందుకొనును (Science and the Modern World - P. 211). నిత్యవస్తువులు విశ్వము యొక్క మౌలికాంశములు.

వైట్ హెడ్ 'అవయవి' దర్శనములో 'నిరపేక్ష అతీతత్వము', 'నిరపేక్ష అంతర్యామిత్వము' మొదలగు భావములకు తావులేదు. అతని పదార్థ పద్ధతియందు నిరపేక్షాతీతత్వమును అంగీకరించని అతని సాపేక్షతా సూత్రము వాస్తవిక సంభవముల కెట్లు అన్వయించునో, ఈశ్వరుని విషయమై కూడ నట్లే అన్వయించును. వైట్ హెడ్ మతములో ఈశ్వరుడు ప్రపంచమునకు గాని, వాస్తవిక సంభవములకు గాని నిరపేక్షముగ అతీతుడు కాడు. ఈశ్వరుని తప్పించి, ఇతర వాస్తవ సంభవ వికాసమునకు నిత్య వస్తువులు మార్గ దర్శకములుగా నాచరించును. ఈశ్వరుడు నిత్యవస్తువులకు సృష్టికర్త కాడు. వాటి వ్యవస్థకు కారకుడు. తన మౌలిక స్వభావ ప్రభావమున

ఈశ్వరుడు నిత్యవస్తువుల దర్శించును. ఈశ్వరుడు గ్రహించినట్లు ఏ వాస్తవికసంభవ మైనను సమగ్ర విశ్వమును భావమందు గ్రహించలేదు. వాస్తవిక సంభవముల జీవితావధి అతి స్వల్పము. నివృత్తిపరాకాష్ఠయందు వాస్తవిక సంభవములు వాటి అస్తిత్వమును కోలుపోవును. అప్పుడు వాటి అనుభవ విషయములు తక్కిన వాస్తవిక సంభవముల కుపకల్పకములుగా నాచరించును. ఈ రీతిని ఒక వాస్తవికసంభవము ఇంకొకదానిచే విషయీకరింప బడును. కాని ఈశ్వరుడు తక్కిన వాస్తవికసంభవములవలె మూర్తార్థముల నుపకల్పించడు. దృష్టిలో, ప్రతీకార గుణములో, తీక్ష్ణతలో ఈశ్వరుని అనుభవము సమగ్రము. కిషన్.

వైధ తర్కము(Formal Logic):(అ)విషయము: నిగమనాత్మక యుక్తుల, ఆ యుక్తుల ఘటకము లగు వాక్యముల స్వభావమును, ఆ యుక్తుల ప్రామాణికతాప్రామాణికతలను పరీక్షించునది వైధతర్కము. యుక్తి విశేషముల ప్రామాణికత గాక, యుక్తిరూపముల ప్రామాణికత దాని ప్రధాన పరీక్షా విషయము. యుక్తి యనగా వాక్యముల పరిమిత గణము. ఇందులో ఏ వాక్య మైనను తక్కిన వాటి మొత్తమునుండి పర్యవసించునదిగా ఉండును. పర్యవసాన వాక్యము నిగమనము. తత్పూర్వ వాక్యములు ఆధార వాక్యములు (premises). ప్రతిజ్ఞ (proposition), లేదా ప్రతిపాదన (statement) సూచక (indicative) వాక్యముచే చెప్పబడునదియే యగును. అది సత్యము గాని, అసత్యము గాని కావచ్చును. వాక్యస్థానాపన్న (a propositional variable) మనిన క, గ....ల వంటి యొక వర్ణము. ఈ వర్ణము ప్రతిజ్ఞల వ్యక్తపరచు వాక్యములనే దాని ఫలముగ స్వీకరించును. ఆంగ్లాక్షర సమామ్నాయ శరీర మధ్యభాగమునుండి గ్రహించబడిన p, q, r ల వంటి అక్కరములే సాధారణముగ వాక్యస్థానాపన్నములకు గురుతుగా వాడబడును. యుక్తిరూప (argument form) మందు వాక్యము లుండవు. వాక్యస్థానాపన్నము (వాక్య రూపము) లే యుండును. వాక్యస్థానాపన్నముల స్థానమున వాక్యములను ప్రవేశ పెట్టినప్పుడు యుక్తి ప్రాప్తించును. ఇట్లు ఉత్పన్నమైన యుక్తిని ప్రతిస్థాపన నిదర్శన (substitution instance) మందురు. అందలి ప్రతిస్థాపన నిదర్శనము లన్నియు సప్రమాణము లైనప్పుడు యుక్తి కూడ సప్రమాణమగును. ఆధార వాక్యములు సత్యము లై నిగమనము అసత్య మగుటకు వీలులేని సందర్భముననే యుక్తి సప్రమాణ మగును. ఏ యుక్తియం దైనను దాని ప్రామాణికతకు భంగము రాకుండ దానియందుండు వాక్యములను ప్రతిస్థాపించుటకు వీలగు వాక్యములు కొన్ని ఉండును. ఇట్లు చేయుటకు వీలుగాని వాక్యములు కూడ ఉండును. యుక్తుల రూపములను పృథక్కరించుటలో అపనేయ (eliminable) వచనముల స్థానముననే స్థానాపన్నముల వాడుదురు. అంతేగాని అనపనేయ వచనముల కట్లు చేయరాదు. ఈ అనపనేయ వచనములనే తార్కిక స్థిరపదము (logical constants) లందురు. 'అన్ని', 'కొన్ని', 'అయితే - అప్పుడు', 'మరియు', 'లేదా', 'కాదు' మొదలైనవే ఈ స్థిరపదములు. సప్రమాణ యుక్తిని అనుమాన నియమముగకూడ భావించవచ్చును. ఒక యుక్తియొక్క ప్రామాణికతను రుజువు పరచవలె నవినచో అది సప్రమాణయుక్తి రూపము యొక్క ప్రతిస్థాపన నిదర్శన మని గాని, అనుమాన నియమమును అనుసరించి యున్న దని గాని నిరూపించవలెను. వైధ తార్కికుడు నానా విధములగు యుక్తిరూపముల గుర్తించుటయందే గాక విషయము వీలిచ్చునంత మేరకు ఆ యుక్తిరూపములను అశిథిలరీతిని వ్యవస్థీకరించుటయందు కూడ ఎక్కువ శ్రద్ధను చూపును. వీలైనంత తక్కువ సంఖ్యలో తీసికొన్న అభ్యుపగమముల (assumptions) నుండి నిగమించబడిన పర్యవసానము గల వైధవ్యవస్థ నొకదానిని అతడు నిర్మించును. ఈ వ్యవస్థకు సాంకేతిక తార్కిక (logistic) వ్యవస్థ అని పేరు.

(ఆ) సాంకేతిక తార్కిక వ్యవస్థ : ఈ వ్యవస్థ ముఖ్యలక్షణము దాని నైశిత్యము. దీనియందు రుజువులు, నిరూపణలు కేవల యాంత్రిక విధానమున చేయబడవచ్చు నను అర్థములో దాని నైశిత్యము గోచరించును. దానియందు ఈ క్రిందివి యుండును :

(క) అనిరుక్త ప్రాథమిక సంకేతముల గణము ఒకటి. వీటిద్వారా ఆ వ్యవస్థలో వాడబడిన ఇతర సంకేతములను వర్ణించవచ్చును. అవివృతస్థితిలో నుండు ఈ సంకేతముల క్రమ మేదియు ప్రతిజ్ఞ కానేరదు. అది కేవలము సూత్ర (formula) మే యగును. (ఖ) సుఘటిత సూత్రముల క్రమములగు స్వతస్సిద్ధ నియమముల (axioms) గణమొకటి. వ్యవస్థలో ఈ నియమముల రుజువులు పొందుపరుపబడి యుండవు. అవి కేవలము స్వచ్ఛందముగా అభ్యుపగమించబడినవి. (గ) ఒక సూత్రము సుఘటితమా, కాదా యను విషయమును నిర్ణయించుట కై ఒక శుద్ధ వైధ ప్రయోజకము (criterion). (ఘ) ఏ అనుమాన నియమముల పాటించుటవలన యుక్తియొక్క ప్రామాణికత నిశ్చయించబడునో అట్టి ఒకటి రెండు నియమములు. ఇవి గాక రుజువు, నిరూపణ, ప్రామాణికత, ప్రతిపాద్యము (theorem) వీటి కేవల వైధ, లేదా వ్యాకరణ సూచిత

మైన (syntactical) నిర్వచనములు. విధిగా ప్రేక్షావంతుని ఊహ కేదియు విడచిపెట్టబడలేదు. ప్రతిదియు అతి నిశితము కావించబడినది. వ్యవస్థలోనున్న ప్రతిపాద్యముల గురించిన ప్రతిపాద్యమునకు 'అతి ప్రతిపాద్య' (meta-theorem)మని పేరు. సుసంగతముగను, వ్యవహారమందు (functionally) నిగమనాత్మకముగను, సమగ్రముగను ఈ వ్యవస్థ ఉండవలెను. దాని పరిధిలో సూత్రమును, దాని నిషేధమును కూడ ఒకేపరి ప్రతిపాద్యముగా నిరూపించుట దుస్సాధమైనపుడు ఈ వ్యవస్థ సుసంగత మందుము. అది సూత్రీకరించు విషయములకు చెందిన సాధ్య ప్రతిజ్ఞా వాక్యములనన్నిటిని సుఘటిత సూత్రముల రూపమున వ్యక్తము చేయగలిగినపుడు ఈ వ్యవస్థను వ్యవహారదక్ష మందుము. దానికి అనురూపమగు ప్రతిజ్ఞావాక్యములు, లేదా సూత్రము లన్నియు దానిచే నిరూపింపబడుటకు వీలున్నపుడు వ్యవస్థను నిగమనాత్మకముగ సమగ్ర మందుము.

ఇ. వాక్యకలన గణితము (the propositional calculus) : సత్య నిరూపణ ప్రయోజకము లగు వాక్యముల తర్కమును వైధీకరించు (formalise) తార్కిక వ్యవస్థలను వాక్యకలనగణితము లందుము. ఇట్టి కలన గణితము లనేకములు నిర్మించబడినవి. ఇక్కడ నొక్క దానినే ఉదాహరింతుము. సత్యఫలనక వాక్య (truth-functional proposition) మొక సంయుక్తవాక్యము. దీని సత్య మూల్యము దాని ఘటకముల సత్య మూల్యములనుండి నిర్ణయించబడును. సత్య ఫలనకములు అగు తార్కిక సముచ్చయములు (connectives) కొన్ని కలవు. ఉదా : 'మరియు', 'లేదా', 'అయితే—అప్పుడు', 'కాదు' మొదలైనవి. వీటిని తెలియజేయు సంకేతములు వివిధములుగ నున్నవి. అందొక్కవిధము సామాన్యముగా ఉపయోగింపబడునది ఈ క్రింద నీయబడినది. 'మరియు' అను దానికి సంకేతము (.) చుక్క. ఆవాపార్థక మగు 'లేదా' కు '$\lor$' చిహ్నము. ఉద్వాపార్థక మగు దానికి '+' చిహ్నము. 'అయితే - అప్పుడు' అనుదానికి '$\supset$' (గుర్రపునాడము) చిహ్నము. ద్రవ్యరాశి సామ్యమునకు '$\equiv$' (మూడు గీతలు) చిహ్నము. 'అయితే — అప్పుడు' అన్న పద సందోహము తర్కశాస్త్రములో ఆక్షేపము (implication) ను తెలియజేయును. ఈ సంజ్ఞ అనేకార్థములలో ఉపయోగించబడినట్లు కనిపించుచున్నది. అందుచేత తార్కికులు అక్షేపణ విధములను గుర్తించినట్లు కానవచ్చుచున్నది. '$\supset$' అను గురుతు వస్త్వా (material) క్షేపమును తెలియజేయును. '⥽' అను గురుతు తార్కిక, లేదా నియతా (strict) క్షేపమును తెలియజేయును.

ఆర్థర్ బర్క్స్ హైతుకా (causal) క్షేప మను మరొక ఆక్షేప విశేషమును గ్రహించి దానికి 'C' అను గురుతును నియమించెను. ఆతని పద్ధతిలో 'q' కారణతః 'p' చే ఆక్షిప్తమైనపుడు అతడు '$P \underline{C} q$' అని వ్రాయును.

పై జెప్పిన సత్యఫలన ప్రతిజ్ఞావాక్యముల నీ క్రింది విధమున వ్రాయుదురు. '$p . q$' అను ప్రతిజ్ఞావాక్యము p, q లు రెండును సత్యములైనచో సత్యమును; వీటిలో నేదియైన అసత్యమైనచో అసత్యమును అగును. రెండును అసత్యములగుచో అసత్యమగును. '$p \lor q$' p, q లలో నేది సత్యమైనను సత్యమును, రెండును అసత్యములయినచో అసత్యమును అగును. '$p + q$' p, q లలో నేదో యొకటి సత్యమై ఏదో ఒకటి అసత్యమైనచో సత్యమగును. '$\sim p$' అనునది 'p' సత్యమైనపుడు సత్యమును, 'p' అసత్యమైనపుడు అసత్యమును అగును. '$p \supset q$' అనునది 'p' సత్యమై 'q' అసత్యమైనపుడు అసత్యమగును; విపరీత పరిస్థితులలో సత్య మగును. 'p ⥽ q' అనునది 'p' సత్యమై 'q' అసత్యమైన పక్షములో అసత్య మగును. ఇది సాధ్యము కానపుడు సత్యమగును. '$p \underline{C} q$' అనునది 'q' ను సత్యము గావించుటకు కారణతః పర్యాప్తమైన పరిస్థితులను 'p' సూచించునపుడు సత్యమగును; కానిచో అసత్యమగును. '$p \equiv q$' అనునది p, q లు పరస్పరాక్షిప్తములైనపుడు సత్యమగును. ఈపై జెప్పిన సంయుక్త వాక్యములు పరస్పర సంబద్ధములు.

$$(p \cdot q) \equiv \sim(\sim p \lor \sim q),$$
$$(p \lor q) \equiv \sim(\sim p . \sim q),$$
$$(p + q) \equiv (p \lor q) . (\sim p \lor \sim q).$$
$$(p \equiv q) \equiv (p \supset q) \cdot (q \supset p),$$
$$(p \supset q) \equiv \sim(p . \sim q) \equiv (\sim p \lor q),$$
$$(p \text{ ⥽ } q) \equiv \sim \Diamond (p . \sim q).$$

ఈ చివర పంక్తిలోని వజ్రచిహ్నము ($\Diamond$) తార్కిక సాధ్యత్వమునకు గురుతు. $(p\ C\ q) \equiv C|(p \supset q)$. ఇచట $\boxed{C}$ అను చిహ్నము హైతుకావశ్యకత (causal necessity) కు గురుతు.

వాక్యకలన గణితము నేదత్యద్భుత అభివృద్ధి నందుకొనినది. దాని ప్రతిపాద్యములు గణనయంత్రములవలన రుజువు పరచబడగల మేరకు నిశితము గావింపబడినవి. అట్టి గణన యంత్రములు వాస్తవికముగ నిర్మించబడినవి.

ప్రావృత్తిక కలన గణితము : ఇది వాక్య కలన గణితముకన్న ఉన్నతతర మైన శిక్షణ. దీనియందు మొదటి దాని ప్రతిపాద్యము లన్నియు నుండుటయేగాక మరికొన్ని కూడ కలవు. సత్య ఫలనకములు కానివియు, అసంయుక్త

ములును అగు వాక్యముల తర్కమును ఇది వైధీకరించును. ఈ ప్రావృత్తిక కలన గణితములు భిన్న క్రమములో నున్నవి. ఒకే క్రమమందు కూడ పలువిధము లగు కలన గణితములు రచించబడినవి. మొదటి క్రమమునకు చెందిన ప్రావృత్తిక కలనగణితము వాక్య కలనగణితము కన్న ఎక్కువ క్లిష్టముగా నుండుటయే కాక, రెండవది మొదటిదానిలో ఇమిడియున్నది. రెండవ క్రమములో నున్న ప్రావృత్తిక కలన గణితము మొదటి క్రమములో నున్నదానికన్న ఎక్కువ క్లిష్టమై మొదటి క్రమములో నున్నదానిని తనలో ఇముడ్చుకొని యున్నది. ప్రథమక్రమ ప్రావృత్తిక కలన గణితమునకు 'క్రిందిది', లేదా పరిమితి ప్రావృత్తిక కలన గణిత మని కూడ పేరు గలదు. దీని యందు వాక్య కలనగణితమునకు ప్రస్తుతము లగు భావములు కాక, వాక్యవృత్తులు (propositional functions), వైయక్తిక చలపదములు (individual variables), వైయక్తిక స్థిరపదములు (individual constants), ప్రావృత్తిక చలపదములు (functional variables), ప్రావృత్తిక స్థిరపదములు (functional constants), పరిచ్ఛేద క్రియా (quantification) నియమములు మొదలైనవాటికి చెందిన భావములు కూడ నిందు కలవు. కాని వైయక్తిక చలపదముల పరిచ్ఛేదక్రియకే ఇది పరిమితము. ద్వితీయ క్రమ కలనగణితమందు ప్రథమ క్రమములో నున్న భావములే గాక, వాక్యప్రావృత్తిక చలపదముల పరిచ్ఛేద క్రియను గురించిన నియమములు కూడ గలవు.

(ఈ) పరిచ్ఛేద క్రియ : వాటియందు ఘటకములు లేకపోవుటవలన సత్యనిరూపక వాక్యములు కానటువంటి అసంయుక్త ప్రతిజ్ఞా వాక్యములు కలవు. ఇవి రెండు విధములు : ఏకవచనాత్మకములు (ఉదా : గాంధి మర్త్యుడు); సామాన్యములు (ఉదా : భారతీయులందరును మర్త్యులు, లేదా కొందరు భారతీయులు మర్త్యులు). వీటి సాంకేతిక పరివర్తన విధానమును బోధపరచు కొనుటకై ఈ క్రింది సమయముల గుర్తించవలెను. a, b, c మొదలగు చిన్న అక్షరములు వైయక్తిక స్థిరపదముల, అనగా వ్యక్తులనామముల స్థానమందు వాడుదురు. వ్యక్తి నామ ప్రథమాక్షరము నామము స్థానే ఉంచుదురు. A, B, C ల వంటి పెద్దక్షరములు ప్రావృత్తిక స్థిరపదములుగా నుపయోగింతురు. అనగా వ్యక్తిధర్మముల నామసూచనకై ఉపయోగింతురు. ఆ ధర్మ నామప్రథమాక్షరము ధర్మమును సూచించును. x, y, z అను చిన్న అక్షరములను వైయక్తిక చలపదములకు వాడుదురు. అనగా వాటి మూల్యముల క్రింద వ్యక్తుల నామములను గ్రహించగల చలపదములుగా వాటి నుపయోగింతురు. Φ, Ψ వంటి గ్రీకు అక్షరములు ప్రావృత్తిక చలపదముల కుపయోగింతురు; అనగా వ్యక్తుల ధర్మనామములుగాని, సంసర్గములు కాని అవి అయి ఉండవచ్చును. వీటిని కూడ పై చెప్పిన విధముననే ప్రదర్శించవచ్చును.

ఏకవచనాత్మకమైన వాక్యము ధర్మి (వ్యక్తి) ని చెప్పు సంకేతమునకు ఎడమవైపున ధర్మమును తెలియజేయు సంకేతము నుంచుటవలన సంకేతింప బడవచ్చును. "గాంధి మర్త్యుడు" అను వాక్యమును 'మ గా' అని వ్రాయవచ్చును. ఇట్టి వాక్యముల వాక్యరూపమును 'మ x' అని వ్రాయుదురు. ఇది వాక్యము కాదు; వాక్యవృత్తి, లేదా వాక్యరూపము. ఇది సత్యముగాని అసత్యముగాని కాదు. దీనిలో 'x' స్థానమున వ్యక్తినామమును పొందుపరచినపుడు వాక్య మగును. సామాన్య వాక్యములు పరిచ్ఛేద కరణము నాకాంక్షించును. పై చెప్పినవాటిలో 'అన్ని' 'కొన్ని' అను పదములు పరిచ్ఛేదకములు. అవి ఏ వాక్యములందు గోచరించునో ఆ వాక్యములందలి ఉద్దేశము (subject) నవి పరిచ్ఛేదించును. 'అన్ని' అనునది సామాన్య పరిచ్ఛేదక మనియు, 'కొన్ని' అనునది వస్తు పరిచ్ఛేదక మనియు వ్యవహారము. 'అన్ని' అను దానికి చిహ్నము (x), 'కొన్ని'కి $(\exists x)$. ఈ రీతినే విధేయములను (predicates) కూడ పరిచ్ఛేదించవచ్చును. సాంప్రదాయిక తర్కవిద్యయందలి A, E, I, O అను విధముల సామాన్య వాక్యములను (చూ. న్యాయ ప్రయోగ రూపములు - పుట. 513) ఈ క్రింది రీతిని సంకేతించవచ్చును :

A : భారతీయులందరును మర్త్యులు $= (x)[Ix \supset Mx]$.
ఇచ్చట I = భారతీయులు, M = మర్త్యులు.

E : భారతీయు లెవరును మర్త్యులుకారు
$= (x)[I x \supset \sim M x]$.

I : కొందరు భారతీయులు మర్త్యులు
$= (\exists x)(I x.\ M x)$.

O : కొందరు భారతీయులు మర్త్యులు కారు
$= (\exists x)[I x.\ \sim M x]$.

పరిచ్ఛేదముల, వాక్యవృత్తుల పరిగ్రహించు స్వప్రమాణ యుక్తులు సత్య ఫలనకములగు వాక్యములుగల యుక్తుల కన్వయింపచేయుటయే గాక మరికొన్ని విశేష అనుమాన నియమములను పాటించవలెను. ఆ నియమము లీ క్రిందివి :

సామాన్య దృష్టాంతీకరణము (Universal instantiation) : (U. I) $x\ \Phi x,\ \therefore\ \Phi z$ (ఇచ్చట Φ ఏదైన ధర్మముయొక్క సంకేతమును తెలియజేయును. 'z' వ్యక్తికి చిహ్నము). సామాన్య సాధారణీకరణము (Universal generalisation) : (U. G.) : $\Phi y,\ \therefore\ (x)$

Φ x (ఇచ్చట 'y' ఏదైన వ్యక్తి అస్తిత్వ ప్రతిదృష్టాంతీకరణము - existential instantiation) : (E. I) = Φ z, ∴ (∃ x) Φ x (ఇచ్చట z పూర్వపదములందు . రానటువంటి వైయక్తిక స్థిరపదము). వాస్తవిక సాధారణీకరణము (existential generalisation) : (E. G) : Φ z, ∴ (∃ x) Φ x (ఇచ్చట z = ఏదైన వైయక్తిక సంకేతము.)

సాంసర్గిక వాక్యములు, సంసర్గ ధర్మములు : పై చెప్పిన పరిచ్ఛేదకరణ పద్ధతియు, అనుమాన నియమములును సాంసర్గిక వాక్యములకు కూడ అన్వయించును. " 'x' కు 'y' తో సంబంధము కలదు " అను సాంసర్గిక వాక్యమును R (x, y) అని సంకేతించవచ్చును. 'జాన్ టామ్ సోదరుడు' అను దానిని B (j, t) అని వ్రాయవచ్చును. సంకేతముల వాడుకలో మునుపటి సమయములే ఇచ్చట కూడ అన్వయించును.

పైన చెప్పిన విషయములే కాక, వైధతర్క పరిధిలో ఇంకను ప్రధానమైన భాగములు కలవు. ఉదా : జాతి సిద్ధాంతము (theory of types), వర్గ బీజ గణితము (algebra of classes), సంఖ్యాసిద్ధాంత గణితశాస్త్రమును తర్కైక దేశముగా నిరూపించుట మొదలైనవి. వాటి నన్నిటిని ఇక్కడ తడవుటకు తావులేదు. ప్రసాద్.

వైశేషిక దర్శనము : కణాద మహర్షి 'విశేష' నామక పదార్థ మొకటి ఈ దర్శనమునందు వివరించి యున్నాడు. అందువలన నీ నామ మీ దర్శనమునకు కలిగిన దని కొందరందురు. 'విశేషం పదార్థ మధికృత్య కృతం శాస్త్రం వైశేషికమ్' * అని న్యాయకోశము.

వైశేషిక దర్శన ప్రణేత యగు కణాద మహర్షి ప్రపంచ పదార్థముల కన్నిటికి మూలము పరమాణువులుగా నంగీకరించి యున్నాడు. అంతేకాక పృథివ్యాది పదార్థములకు మూలకారణములు, నిత్యములు, నిరవయవములు నైన ఆ పరమాణువులు పరస్పరము భిన్నములన్నియు, వాని నొక దానినుండి మరియొక దానిని వేరుపరచుటకు వీలుగా నా పరమాణువులందు విశేష మను పేరుగల పదార్థ మొందు కల దనియు నంగీకరించు చున్నాడు. అట్టి భేదక పదార్థ మొకటి పరమాణువులలో నంగీకరింపని పక్షమున ప్రపంచమున గల పదార్థము లన్నియు నొకే విధముగ నుండి పార్థివ పదార్థములకు, జలీయ పదార్థములకు నెట్టి భేదము లేకుండెడి దని వారి యభిప్రాయము.

వైశేషిక దర్శన కర్త కణాదుడు ఎప్పటివాడో, ఎక్కడివాడో నిర్ణయించుటకు తగిన ఆధారము లెందును కనిపింపవు. వైశేషిక దర్శన సిద్ధాంతములు బౌద్ధ, జైన గ్రంథములలో నందందు చూడబడును. కావున కణాదుడు పురాతను డని యూహింప నగును.

వైశేషిక దర్శనకర్త ఔలూక్యుడు బుద్ధునికంటె 800 సంవత్సరముల పూర్వమున నున్నట్లు ఆర్యదేవు డంగీకరించుచున్నాడు. బౌద్ధసాహిత్యమునందు వైశేషిక దర్శనమును గూర్చిన ప్రసంగము 'మిలింద పణ్హా' యందుల్లేఖింపబడియుండుట చూడనగును. అందు 'మిలింద రాజు బాక్ట్రియా రాజు మీనాందర్ (క్రీ. పూ. 150) సాంఖ్యము, యోగము, వైశేషికము, నీతిశాస్త్రము నెరిగిన వాడు' అని చెప్పబడినది. అందువలన క్రీస్తుకు 150 సం॥ల పూర్వమెన్నడో వైశేషికము ప్రచారములో నున్నట్లు తెలియుచున్నది.

క్రీస్తు శకము ద్వితీయ శతాబ్దము వాడైన నాగార్జునుడు తనచే రచియింపబడిన 'దశ భూమి విభాషా శాస్త్రము' నందు సాంఖ్య, యోగములతో పాటు వైశేషికమును గూడ నుల్లేఖించియున్నాడు. అందువలన వైశేషిక కర్త నాగార్జునునికంటె ప్రాచీనుడై యుండుటలో నెట్టి సందేహమును లేదు.

శాస్త్రరచన : ఈ శాస్త్రమునందు పది యధ్యాయములు; ప్రతి యధ్యాయమునను రెండు ఆహ్నికములున్నవి. ప్రతి ఆహ్నికమునందును కొన్నిసూత్రములున్నవి.

ప్రతిపాద్య విషయము : ప్రథమాధ్యాయమునందు ధర్మము, దాని స్వరూపము, దాని ప్రయోజనము వర్ణింపబడినవి. ద్రవ్య గుణ కర్మాది షట్ పదార్థములు, వాని లక్షణములు, వానిలో గల భేదములు వివరింపబడినవి. మరియు కార్య కారణ సంబంధము, సత్తా లక్షణము కూడ నిట చెప్పబడినవి. ద్వితీయాధ్యాయమునందు పృథివ్యాది పంచభూతములు, వాని లక్షణములు, వాని గుణములు, కాలము, దిక్కు అను వాని లక్షణములు, శబ్దనిత్యానిత్యతలు చర్చింపబడినవి. తృతీయాధ్యాయమునందు ఆత్మ, మనస్సు, ఇంద్రియ విషయములు, ఆత్మకు శరీరమునకు గల భేదము మున్నగు ననేక విషయములు బోధింపబడినవి. చతుర్థమునందు పరమాణువుల నిరూపణము, కార్యద్రవ్యముల అనిత్యత మున్నగు విషయము లున్నవి. పంచమాధ్యాయమున కర్మ నిరూపణము, వాని పరీక్ష, అదృష్టము, సుఖదుఃఖ మీమాంస మున్నగు విషయములు చూడనగును. ఆరవయధ్యాయమున ధర్మాధర్మ మీమాంస, ఏడవ యధ్యాయమున అణు మహదాదులు చెప్పబడినవి. అష్టమమున సామాన్య విశేషములు, ఇంద్రియ ప్రవృత్తులు, నవమాధ్యాయమున అసత్కార్యవాదము, అనుమానా

* విశేష మను పదార్థమును గురించి చెప్పునది వైశేషికము - సం. గ్రా.

దులు చర్చింపబడినవి. దశమాధ్యాయమున సుఖదుఃఖములకు, జ్ఞానమునకు గల భేదము, సమవాయి అసమవాయి కారణ భేదములు చిత్రింపబడినవి.

దర్శన మూల సిద్ధాంతములు : అధ్యాయ క్రమము ననుసరించి పైన వర్ణించినట్లు ఈ క్రింది వాదము లీవైశేషిక శాస్త్రమున ముఖ్య సిద్ధాంతము లనవచ్చును. (1) పరమాణు వాదము, (2) అనేకాత్మ వాదము, (3) అసత్ కార్యవాదము, (4) పరమాణు నిత్యత్వవాదము, (5) షట్ పదార్థ వాదము, (6) సృష్టి వాదము, (7) మోక్ష వాదము.

1. పరమాణు వాదము : వైశేషిక దర్శనమున పరమాణు వాదము ముఖ్య సిద్ధాంతములలో నొకటి. ప్రతి పదార్థమును అవయవములు (ఖండ ఖండములు)గా విభజింప వచ్చును. ఆ యవయవములే ఆ పదార్థమునకు సమవాయి కారణములు. ఇట్లొక పదార్థమును ఖండ ఖండములుగా చేయుచు బోయిన చివరకు ఖండింప వీలులేని అవయవము లేర్పడును. వానినే పరమాణువు లందురు. పరమాణువులలో భాగము (అవయవము) లుండవు. అందుచే నవి భాగ రహితములు - నిరవయవములు - అనబడును. ఈ పరమాణువులే ప్రపంచములోని కార్య స్థూలపదార్థములకు మూలకారణములు. ఇవి నిత్యములై యుండును. నాశము చెందవు. వీని కలయికచే ద్వ్యణుకములు, త్ర్యణుకములు, చతురణుకములు మున్నగు స్థూల పదార్థము లేర్పడును. రెండు పరమాణువులు కలిసి ద్వ్యణుక మగును. అందలి పరిమాణము అణు పరిమాణ మనబడును. మూడు ద్వ్యణుకములు కలిసి ఒక త్ర్యణుక మగును. ఇందు మహత్పరిమాణ మేర్పడును. ఈ మహత్పరిమాణమునకు కారణము ద్వ్యణుకములలోని అణుత్వము కాక బహుత్వసంఖ్య యని వైశేషికు లంగీకరించుచున్నారు. కారణ పదార్థములలోని అణు పరిమాణము వలన కార్య పదార్థముల పరిమాణ మేర్పడునని అంగీకరింతుమేని, అణుత్వము వలన అణుత్వ మేర్పడును కాని, మహత్త్వ మేర్పడ జాలదు. కాబట్టి అణుత్వమును కారణముగా నంగీకరింపక బహుత్వ సంఖ్యయే మహత్త్వమునకు కారణముగా నంగీకరించిరి. నైయాయికులు సైత మిట్లే యంగీకరింతురు.

2. అనేకాత్మవాదము : ప్రతిశరీరమున కొక్కయాత్మ చొప్పున అనేక జీవాత్మలు గలవు. ప్రాణాపానములు, నిమేషోన్మేషములు, జీవనము, మనోగతి, ఇంద్రియాంతర వికారములు, సుఖము, దుఃఖము, ఇచ్ఛ, ద్వేషము, ప్రయత్నము నను గుణములు ఆత్మకు లక్షణములు. సుఖ దుఃఖ భేదములను బట్టి ఒక శరీరమునందుండు ఆత్మ మరియొక శరీరమునందలి ఆత్మకంటె భిన్నమని తెలియనగును.

3. అసత్కార్య వాదము : వైశేషిక సిద్ధాంతము ననుసరించి కార్యము కారణములకంటె భిన్న వస్తువని యెంచబడును. సాంఖ్య, వేదాంతములలో కారణములకంటె కార్యవస్తువు భిన్నము కాదని అంగీకరింపబడును. వీరి మతమున తంతువులే పటముగా మారును. అందువలన తంతువులకంటె పటము భిన్నమైన వస్తువు కాదు. కాబట్టి సాంఖ్యులు సత్కార్యవాదులుగా - కారణద్రవ్యములందు కార్యద్రవ్య ముండు నని యంగీకరించువారుగా-నెన్నబడుచున్నారు. వైశేషికు లట్లు కాక తంతువుల వలన నుత్పన్నమగు వస్త్రము తంతువులకంటె మిక్కిలి భిన్నమని వాదింతురు. కారణములైన తంతువులలో వస్త్రము దాని యుత్పత్తికి పూర్వము లేదనియు, కారణవ్యాపారము వలన నిది క్రొత్తగా జనించు ననియు వారి మతము. అందువలన వైశేషిక నైయాయికులు అసత్కార్యవాదు లనబడుదురు.

వాస్తవమున తంతువుల వలన వస్త్రము జనించు ననుటకంటె తంతువులలో వస్త్రము జనించు ననుట యుక్తమగును. అప్పుడు తంతువులు, వస్త్రము రెండు వేరు వేరు పదార్థము లని స్పష్టపడగలదు. ప్రపంచమునందు బాహ్యార్థముల యాథార్థ్యము నంగీకరించు పక్షమున వైశేషికుల అసత్ కార్యవాదమే యుక్తి యుక్తముగా కనబడును. సాంఖ్యుల సత్కార్యవాదము నంగీకరింతుమేని కార్య పదార్థములు కారణ పదార్థములకంటె భిన్నములు కావు. కాబట్టి కార్యద్రవ్య రూప మగు ప్రపంచపు టునికి వేరని యంగీకరింపవలసివచ్చును. అందువలన బాహ్యార్థము లసత్యము లగును. వేదాంతు లందువలనే ప్రపంచ మిథ్యా వాదము నంగీకరింతురు. ఇది వైశేషికుల కభిమతము కాదు. వైశేషికులు బాహ్యార్థము లన్నియు సత్యము లని యంగీకరింతురు. అందువలన వారు "కారణమే కార్యముగా మార్పు చెందినచో కారణములో లేని గుణములు కార్యమున నెటనుండి వచ్చినవి? మార్పనగా నేమి?" అని సత్కార్యవాదులను ప్రశ్నింతురు. వస్త్రము ఉత్పన్నము కాకముందు తంతువులలో అసత్ - లేదు. అది క్రొత్తగా తంతువులలో ఉత్పన్నమగును. కావున నీ వాదమునకు అసత్ కార్యవాద మని పేరు.

4. పరమాణు నిత్యత్వవాదము : ఇది పరమాణు వాదము నందే వివరింపబడినది. (చూ పుట. 520)

5. షట్ పదార్థ వాదము : వైశేషికులు ప్రపంచమునందలి భావ పదార్థములను ఆరు విధములుగా విభ

జింతురు : ద్రవ్యము, గుణము, కర్మము, సామాన్యము, విశేషము, సమవాయము. వైశేషికులు ప్రపంచమున గల వస్తువు లన్నియు ధర్మ-ధర్మి, లేదా గుణ-గుణి భేదము నంగీకరించి వ్యాఖ్యానము చేయుదురు. అందువలన ప్రతి ద్రవ్యము గుణముల కాశ్రయము. ద్రవ్య, గుణములు రెండును భిన్న సత్తాకములు.

గుణములు, కర్మలు : ద్రవ్యములందు రెండు రకము లైన ధర్మములు కనబడును. కొన్ని స్థిరములు, కొన్ని క్షణికములు. రూప రస స్పర్శాదులు స్థిర ధర్మములు; వస్త్రము, పటము మున్నగు ద్రవ్యములలోని రంగు, పరిమాణము, రుచి మొదలగునవి స్థిరములు. వీనినే గుణము లందురు. ఆ ద్రవ్యములను కదిలించినపు డేర్పడు కదలిక క్షణికముగా నుండును. దానిని కర్మ అందురు. ఇట్లు ద్వివిధము లగు నీ ధర్మములు (గుణ, కర్మలు) పరస్పర భిన్నములుగా లోకమున చూడ నగును. అందువలన వీనిని వైశేషికులు వేరు వేరు పదార్థములుగా నంగీకరించి యున్నారు. వైశేషిక మతములో గుణములు ఇరువది నాలుగు : 1. రూపము, 2. రసము, 3. గంధము, 4. స్పర్శము, 5. సంఖ్య, 6. పరిమాణము, 7. పృథక్త్వము, 8. సంయోగము, 9. విభాగము, 10. పరత్వము, 11. అపరత్వము, 12. బుద్ధి, 13. సుఖము, 14. దుఃఖము, 15. ఇచ్ఛ, 16. ద్వేషము, 17. ప్రయత్నము, 18. గురుత్వము, 19. ద్రవత్వము, 20. స్నేహము, 21. సంస్కారము, 22. ధర్మము, 23. అధర్మము, 24. శబ్దము. ఈ యిరువది నాలుగు గుణములలోను మొదటి 17 గుణములు కణాదునిచే పేర్కొనబడినవి. తరువాతి గురుత్వాది ఏడు గుణములును ప్రశస్తపాదునిచే చేర్చబడినవి.

కర్మలు ఐదు విధములుగా సూత్రకారుడు వర్ణించి యున్నాడు: 1. ఉత్క్షేపణము. 2. అవక్షేపణము, 3. ఆకుంచనము, 4. గమనము, 5. ప్రసారము. ఇవి అన్నియు చలనాత్మకములే.

సామాన్యము : ప్రపంచములో ననేక వస్తువులు సమానముగా తెలియబడుచున్నవి. అనేక ఘటములను 'ఘట' పదముచేతను, అనేక గోవులను 'గో' పదముచేతను వ్యవహరింతుము. ఘటములు భిన్నములైనను వానియం దేదో ఒక సమాన పదార్థము లేకున్నచో ఒకే ఘట పదముచే వ్యవహరింప వీలు కాదు. దేని వలన ననేక ద్రవ్యములలో నొక సామాన్య బుద్ధి కలుగు చున్నదో దానినే వైశేషికులు సామాన్య మందురు. ఇది ఘటము, ఇది పటము అని ఘట పటములను చూచినపుడు కలుగు నది సవికల్పక జ్ఞానము. ఘట పటము లెట్లు బాహ్య పదార్థములో అట్లే ఘటత్వ, పటత్వ సామాన్యములు కూడ బాహ్య పదార్థములుగా వా రంగీకరించు చున్నారు. బౌద్ధులు ఘటత్వాది సామాన్యములు మానస కల్పితము లందురు. అట్లంగీకరించినచో జగత్తు కల్పిత మగును. ౨ పున వైశేషికులు, నైయాయికులు ఘటత్వాది సామాన్యములు కూడ ఘట పటముల వలె బాహ్య పదార్థము లందురు. ఈ సామాన్య పదార్థము పరసామాన్యము, అపరసామాన్యము నని రెండుగా వ్యవహరింపబడును. ద్రవ్య గుణ కర్మలలో నుండు సత్తా సామాన్యము పర సామాన్య మనబడును. ద్రవ్యములోని ద్రవ్యత్వము, గుణములలోని గుణత్వము, కర్మలలోని కర్మత్వము మున్నగునవి అపరసామాన్యము లని యీ శాస్త్రమున వ్యవహరింపబడును.

విశేషము : ఘటము, పటము మున్నగు సమాన ద్రవ్యములలో ఘటత్వము, పటత్వము, పృథివీత్వము మున్నగు సామాన్యము (జాతు) లుండును. అందువలన నవి సమాన జాతీయము లగుచున్నవి. జాతి (సామాన్యము) అనేక భిన్న భిన్న వ్యక్తులలో నుండును. ఒక ఘటము మరియొక ఘటముకంటె భిన్నము. కారణ మేమన: దాని కారణ ద్రవ్యములు భిన్నము లని చెప్పుదుము. ఇట్లు మూలకారణముల వరకు భేదము సాధింతుము. తదుపరి ఒక పృథివీ పరమాణువు మరియొక పృథివీ పరమాణువు కంటె భిన్నమే కదా! పరమాణువులలో అవయవములు లేవు కాబట్టి, అవయవ భేదమువలన నవి భిన్నము లని చెప్ప వలనుపడదు. అందువలననే వైశేషికులు పరమాణువులను పరస్పరము భిన్నము చేయుటకుగాను వానిలో 'విశేష' నామక పదార్థము నంగీకరించినట్లు తెలియుచున్నది. పరమాణువులలో గల భేదమును బోధించు నీ విశేష నామక పదార్థ మంగీకరింపకున్నచో పరమాణువుల కల్పనయు వ్యర్థ మగును. ఈ విశేష పదార్థాంగీకారమువలననే యీ దర్శనము వైశేషిక మన బడిన దని పూర్వమే వ్రాసియున్నాము. ఈ విశేష పదార్థమే నిత్యపదార్థముల నన్నింటిని ఒకదానినుండి మరియొక దానిని వేరుపరుచుచున్నది.

సమవాయము : ద్రవ్యములు, గుణములు, వేరు వేరుగ వైశేషికు లంగీకరింతు రని పూర్వము వ్రాయ బడినది. ధర్మ ధర్ములు, గుణ - గుణులు, భిన్నములైన బాహ్య పదార్థములుగా నంగీకరించినపుడు అవి విడివిడిగా ఏల కనిపింపవు? గుణములు ద్రవ్యమును విడిచి వేరుగా నేల సిద్ధింపవు? దీనికి కారణము - గుణ గుణులకు గల సంబంధ స్వరూపమే అట్టిది. గుణ గుణులు, జాతి వ్యక్తులు

వేరుగాకుండు నట్లు చేయు సంబంధమే సమవాయ మనబడును. అదియే నిత్య సంబంధ మనియు వ్యవహరింతురు. సమవాయ సంబంధముచే సంబద్ధము లయియుండు పదార్థములు ఒక దానినుండి మరియొకటి వేరు కాజాలవు. సంయోగ గుణముచే కలియు పదార్థములు సంయోగము లేనపుడు విడిపోవును.

ఇట్లు వైశేషికమున ఆరు పదార్థములు వివరముగా నిరూపింపబడును. న్యాయ వైశేషిక సంప్రదాయమున ఉపర్యుక్త షట్ పదార్థములే కాక అభావ నామక పదార్థమొకటి క్రీ. శ. పదియవ శతాబ్దమున చేర్పబడుట చూడనగును.

జ్ఞాన మీమాంస : వైశేషికులు జ్ఞానము ఆత్మ గుణముగా నంగీకరింతురు. ఈ జ్ఞానము అనుభవము, స్మృతి యని రెండు రకములు. అనుభవము యథార్థము, అయథార్థము నని మరల రెండు రకములు. యథార్థానుభవము ప్రత్యక్షాది ప్రమాణముల ద్వారా కలుగును. జ్ఞాతవిషయముయొక్క జ్ఞానము స్మృతి యనబడును. న్యాయ వైశేషికుల మతములో జ్ఞానము యొక్క ప్రామాణ్యము, అప్రామాణ్యము - రెండును పరతః అని అంగీకరింపబడును. జ్ఞానము స్వయముగా ప్రమాణము కాదు; అప్రమాణమును కాదు. దాని ప్రామాణ్య, అప్రామాణ్యములు రెండును మరియొక ప్రమాణము ద్వారా తెలియనగు నని వైశేషికు లందురు.

వైశేషిక సాహిత్యము : వైశేషిక సాహిత్యము కణాదమహర్షి నిర్మిత వైశేషిక సూత్ర గ్రంథముతో ప్రారంభ మగుచున్నది. ఆ సూత్రములకు ప్రశస్తపాదాచార్యుడు భాష్యము వ్రాసినాడు. దానికి పదార్థ ధర్మసంగ్రహము అని పేరు. కణాద సూత్రముల కిది వ్యాఖ్యానము కాక స్వతంత్ర భాష్య మనదగును. దీనిని భాష్య మనుటకంటె స్వతంత్ర మూలగ్రంథ మనినను దోష ముండదు.

పదార్థ సంగ్రహమునకు శ్రీధరుడు 'న్యాయకందలి', వ్యోమశిఖాచార్యుడు 'వ్యోమవతి' అను టీకా గ్రంథములు వ్రాసియున్నారు. ఇట్లే ఉదయనాచార్యుని 'కిరణావళి'యు, శ్రీవత్సవల్లభుని 'లీలావతియు' కూడ టీకా గ్రంథములే! ఉదయనుడు, శ్రీవత్సుడు నను వీరిరువురును ఈశ్వరుని యస్తిత్వమును నిరూపించుటకు మిక్కిలిగా ప్రయత్నించినారు. అభావ పదార్థమును గూడ నిరూపించినారు. అటు తరువాతనే వైశేషిక సంప్రదాయమున సప్త పదార్థముల నంగీకరింప మొదలిడిరి.

కణాద సూత్రములకు శంకరమిశ్రుడు 'ఉపస్కార' మను పేరు గల టీకను రచించినాడు. మరియు భారద్వాజ వృత్తి, జయనారాయణుని వివృతి, నాగేశుడు, చంద్రకాంతుడు నను వారిచే వ్రాయబడిన వృత్తులు ప్రసిద్ధములై యున్నవి.

ఉదయనునిచే వ్రాయబడిన 'కిరణావలి' కి వర్ధమాన ఉపాధ్యాయునిచే రచియింపబడిన 'కిరణావలి ప్రకాశము', పద్మనాథరచిత 'కిరణావలి భాస్కరము' కూడ నెన్నదగిన టీకలే.

శివాదిత్యునిచే వ్రాయబడిన 'సప్త పదార్థి' నామక గ్రంథము వైశేషిక సాహిత్యమున ప్రసిద్ధమై యున్నది. దాని మీద మల్లినాథుడు, మాధవ సరస్వతి, శార్ఙ్గధరుడు, భైరవేంద్రుడు నను వారు టీకలు రచియించి యున్నారు. మరియు విశ్వనాథ పంచాననుడు వ్రాసిన కారికావళియు, ఆ కారికలకు వ్యాఖ్యానముగా వ్రాసిన ముక్తావళియు వైశేషిక సిద్ధాంతములను బాగుగ ప్రకటించు గ్రంథములు. దినకరి, ముక్తావళి మున్నగు టీకలు ప్రశంసనీయములు.

వైశేషిక సంప్రదాయమును వివరించు సాహిత్యమున తర్క సంగ్రహము, తర్క భాష మున్నగు ప్రకరణ గ్రంథము లింక ననేకము లున్నవి. గోపదేవ్.

వైష్ణవ మతము : విష్ణు భగవానుడు వేద కాలము నాటి దేవత. ఇతడే పరాత్పరుడును, జగదీశ్వరుడును. వైష్ణవ మతమునకు అంకురము ఋగ్వేదమునందే కన్పట్టుచున్నది. మహాభారతేతిహాసములో పరమాత్మ, లేదా పరబ్రహ్మము నారాయణు డని, విష్ణు వని వర్ణింపబడుచు, నీతడే వాసుదేవుడనియు చెప్పబడినది.

భారత దేశమునం దెల్లయెడల హిందువులలో విష్ణు భగవానుని పూజించువార లనేకులు గలరు.

వైష్ణవ తంత్రములు విష్ణు భగవానునికి పర, వ్యూహ, విభవ, అంతర్యామి, అర్చా అనెడి ఐదువిధములగు ఆకారములు, జ్ఞానము, ఐశ్వర్యము, శక్తి, బలము, వీర్యము, తేజస్సు అనెడి ఆరు విధములగు గుణములు వర్ణించుచున్నవి. మరియు వాసుదేవ, సంకర్షణ, ప్రద్యుమ్న, అనిరుద్ధ అని నాలుగు వ్యూహములుకూడ భగవంతునికి చెప్పబడెను. అందులో వాసుదేవుడు భగవానుని పరాత్పర స్వరూపముగ జెప్పబడి, తక్కిన మూడును క్రమముగా శ్రీకృష్ణుని సోదరుని, పుత్రుని, మనుమని నామములతో పేర్కొనబడెను. సృష్టి క్రమములోను, జీవుల విముక్తి దశలోను పైజెప్పబడిన ఒక్కొక్క స్వరూపమునకు ఒక్కొక్క కార్యము ఆరోపింపబడుచున్నది. సృష్టి ప్రాథమిక దశకు సంకర్షణుడు, ప్రకృతి పురుష ద్వయమునకు ప్రద్యుమ్నుడు, అంతఃకరణము లేదా జీవుని శరీరాభివృద్ధికి అనిరుద్ధుడు హేతువులు. మరియు జీవులను

సాంసారిక బంధనములనుండి విముక్తి నొందించుటకు సంకర్షణుడును, ఏకాంతిక మార్గము నుపదేశించుటకు ప్రద్యుమ్నుడును, ఏకాంతిక భక్తిని అవలంబించి, దాని ఫలమును బొందుటలో అనిరుద్ధుడును కర్తలు. పైనుదాహరించిన ముఖ్య స్వరూపములు గాక మరి పండ్రెండు ఆకారములు విష్ణుదేవునికి గలవు. ఈ నామములు నిత్యము భక్తులు పూజాకాలమునందు పఠింతురు. అవి యేవనగ కేశవ, నారాయణ, మాధవ, గోవింద, జనార్దన, మధుసూదన, త్రివిక్రమ, వామన, శ్రీధర, హృషీకేశ, పద్మనాభ, దామోదర. విష్ణుదేవుని విగ్రహములలో శంఖము, చక్రము, గద, పద్మము - వీనియొక్క స్థానములు మార్చి మార్చి పై స్వరూపములకు భేదములు నిరూపింతురు.

వైష్ణవ మతానుసారముగ విష్ణువగు నారాయణుని సమక్షమున వైకుంఠమునందు వసించుట యంతిమ లక్ష్యము. దీనిని పొందుటకు భక్తుని ప్రయత్న మవసరమా లేదా అను విషయమునందు భేదాభిప్రాయములు గలవు. కాని భగవదనుగ్రహము లేనిది ఈ లక్ష్యము సాధ్యము కాదనుట నిర్వివాదాంశము. ఈ భగవదనుగ్రహము సహజము, స్వాభావికము, నిర్హేతుకము. కరుణాస్వరూపుడగు భగవానుడు భక్తుల ననుగ్రహించుటకు తరుణమును వెదకుచుండును. ఉద్దేశ పూర్వకముగా గాని, అనుద్దేశ పూర్వకముగా గాని ఎప్పుడో యొకప్పుడు భగవన్నామ ముచ్చరించియున్నచో భగవదనుగ్రహమును సాధించుట కదియే చాలును. జీవులను భగవత్కరుణకు పాత్రులను జేయుటలో విష్ణు ధర్మపత్ని లక్ష్మీదేవి సాయము మిక్కిలి కొనియాడ దగినది. జీవుల యెడ ఆమెకు గల దయ అపారము. ఆమె తన బిడ్డలైన జీవుల తరపున భర్తను వేడికొనును.

వైష్ణవ సంప్రదాయములో నారాయణ స్వరూపుడగు భగవంతుడు కేవలము లక్ష్యము, లేదా ఉపేయము మాత్రమే గాదు. మరి సాధనము, లేదా ఉపాయము నితడే. ఇతడే అనుగ్రహమును ప్రసాదించు పురుషుడు, ఫలము నిచ్చు దాత, నిరంతరము పొందబడియున్న అంతరాత్మ స్వరూపుడు. ఇందుకు మూడు విధములైన యోగ సాధనలు గలవు. ఇవి కర్మ, జ్ఞానము, భక్తి యని నుడివిరి. భగవానుడు సిద్ధోపాయము. ఈ సాధనలు సాధ్యోపాయములు. కర్మయోగము వలన నొక వ్యక్తి అంతఃకరణ శుద్ధిని, ఆత్మనిగ్రహమును బడయును. జ్ఞానయోగమువలన తన యథార్థ స్వరూపమును, లేదా స్థితిని గుర్తించ గలుగును. ఈ రెండింటిలో దేనిచేనైనను మానవునికి ఆత్మ వివేకము ఏర్పడి, భక్తి మార్గమునకు త్రోవ ఏర్పడును. భక్తియే దైవానుభూతికి, వైకుంఠ ప్రాప్తికి ప్రధాన సరణి. భగవంతునియెడ తైలధారవలె ఎడతెగని భక్తి కలిగి యున్న నది భక్తునికి భగవంతునితో నంత స్సంబంధ మేర్పరచి చివరికి అతనితో నైక్యమొనరించును.

భగవద్భక్తిలో నుత్కృష్ట స్థితి ప్రపత్తియని పేర్కొనబడినది. ప్రపత్తి విష్ణుభగవానుని పాదపద్మములయందు సంపూర్ణమైన యాత్మ నివేదనము. ఈ ప్రపత్తి మార్గమున పాల్గొనుటలో నేలాటి నిబంధనలు అనగా సాంఘిక స్థితి, మేధా సంపత్తి, బ్రాహ్మణాది జాతులందు పుట్టుక మొదలైనవి లేవు. ఎల్లరకును ఇది అనుసరణీయము. (చూ. న్యాసము పుట. 514.) పి. చెం. సు.

వోల్ఫ్, క్రిష్టియన్ ఫాన్ (Wolff, Christian Von) (1679 - 1754): జర్మను దార్శనికుడు. గణితశాస్త్రజ్ఞుడు, బ్రెస్లాలో జన్మించెను. యీనా విశ్వవిద్యాలయములో విద్య నభ్యసించి 'హాలె' లో దర్శన శాస్త్రాచార్యుడుగ పనిచేసెను. ఈశ్వర శాస్త్ర సత్యములకు గణిత శాస్త్ర నిశ్చితత్వమును ఆపాదించుట అతని ముఖ్య లక్ష్యముగా నుండెను. ఇది అతని తోటి ఈశ్వర మీమాంసకుల మతమునకు వ్యతిరేకముగా కన్పించుటచే ఆయన ప్రష్యానుండి బహిష్కరింపబడెను. తదనంతరము మార్బర్గులో ఉపాధ్యాయ వృత్తి స్వీకరించి అచ్చటనే స్థిరపడెను. 1737 కు పూర్వమే వోల్ఫ్, ఆయన శిష్యులు వ్రాసిన ప్రకరణ గ్రంథములు గాక 200 పైగా గ్రంథములు వోల్ఫ్‌సిద్ధాంతమును సమర్థించుచునో, వ్యతిరేకించుచునో వెలువడినవి. ఆయన దార్శనిక వ్యవస్థ లైబ్నిట్జ్ దర్శనమునకు ఒక ప్రకారాంతరము. కె. రా. కృ.

వ్యక్తిత్వ భావవాదము (personalism): పురుషార్థములను వివరించుటలో వ్యక్తిత్వమునకు ప్రధాన స్థానము గల దని గుర్తించుటయే వ్యక్తిత్వమును గురించిన దార్శనికానుశీలనలోని నూతనాంశము. శ్రేయస్సును గురించిన పురాతన ప్రాతీతిక వివరణ (అన్ని విషయములకు మానవుడే ప్రమాణము) ల ఆధునిక రూపమును, లేదా అవి వాంఛితము లగుటచేతనే పురుషార్థమునకు సార్థకత గలదను ఆధునిక సిద్ధాంతమును ఎదుర్కొను ప్రయత్నములో 'వ్యక్తిత్వభావవాద' మను భావవాదముయొక్క నూతన రూప ముద్భవించినది. వ్యక్తికి సాపేక్షమైన దానినిగా వ్యక్తిత్వ దర్శనము పురుషార్థమును పరిగణించును. ఇచ్చట వ్యక్తిత్వ మనగా ప్రతిమానవునియందును గల విశిష్ట లక్షణము. లేదా స్వ లక్షణము. పురుషార్థముల నన్వేషించు అన్ని కార్యములకును అతనిని ప్రేరేపించునది ఈ వ్యక్తిత్వమే. కె. రా. కృ.

వ్యక్తి ప్రధాన వాదము (Individualism) : దర్శన శాస్త్రములో 'వ్యక్తులే సత్యము'లను సిద్ధాంతము. స్పినోజా వంటి కేవల వాదులకు వ్యతిరేకముగా లైబ్నిట్జ్ వంటి దార్శనికుల దర్శనములో ఈ అతిభౌతిక శాస్త్ర సిద్ధాంతము ఇమిడి యున్నది. ఎట్టి ప్రత్యేక విషయములకును సత్త నంగీకరించని ఆయన సామాన్య కేవల భావములో వ్యక్తులకు స్థానము లేదు. అటులనే అనేకులు భావ వాదులు, హేతువాద దార్శనికులు వ్యక్తిత్వ మనునది భ్రాంతి యనియును, విశ్వములో వ్యక్తి స్వేచ్ఛకు, యత్నమునకు స్థానము లేదనియు బోధించిరి. ఇట్టి నియతి వాదమును (determinism) ఆధునిక కాలములో విలియమ్ జేమ్సు వంటి దార్శనికులు ప్రతిఘటించిరి. వీరి దృష్టిలో వ్యక్తి స్వేచ్ఛకు, యత్నమునకు విశ్వ నిర్మాణమునందు స్థానము గలదు. వ్యక్తి ప్రధాన వాదులలో తీవ్రవాది నీష్షె. ఈయన సామాజిక నీతికి, వ్యక్తి నీతికి విభేదమును చూపి మొదటి దానిని బానిసల నీతి యనియును, రెండవ దానిని యజమానుల నీతి యనియును పేరిడి, రెండవదియే సిసలైన నీతి యనియెను.

నీతి శాస్త్రమునందు నైతిక విధులు వ్యక్తి అంతరాత్మలో ఉద్భవించిన వనియును, వ్యక్తియొక్క వికాసమే నైతిక జీవన లక్ష్యముగా నుండవలె ననియును, సామాజిక శాస్త్రమునందును, వ్యక్తియొక్క స్వేచ్ఛాయుతమైన సమగ్రాభివృద్ధియే సామాజిక లక్ష్యముగా నుండవలె ననియును, వ్యక్తి తన శ్రేయస్సును తాను చూచుకొనిన యెడల సమాజము యొక్క శ్రేయస్సు దానంతట అదే పర్యవసించు ననియును, రాజనీతియందు వ్యక్తియొక్క స్వేచ్ఛతో ప్రభుత్వము ఏ మాత్రమును జోక్యము కలుగ జేసికొనగూడ దనియును, ప్రభుత్వము ఎంత స్వల్పముగ పరిపాలించిన అంత ఉత్తమమయిన దనియును ఈ సిద్ధాంతము సూచించును. మిల్, స్పెన్సర్, ప్రూడాన్ వంటి అనేకులు ఇట్టి సిద్ధాంతములను కొద్దిగనో, గొప్పగనో ఆమోదించి యున్నారు. ఇట్టి వ్యక్తి ప్రధాన వాదము సామాజిక వాదమునకు వ్యతిరేక మైనది. జె. నా. మూర్తి.

వ్యాప్తి గ్రాహక పద్ధతి (Induction) : 'ఇండక్షన్' అను మాట 'ఇండ్యూసీరి' = ప్రవేశ పెట్టుట అను లాటిన్ ధాతువునుండి ఉత్పన్న మైనది. విశేష దృష్టాంతముల నుండి సాధారణ సరూపతలకు (uniformities) మన మనసును కొనిపోవు హేతుపద్ధతి యని వ్యాప్తిగ్రాహక పద్ధతిని నిర్వచించవచ్చును. ఇది గణిత, భౌతిక శాస్త్రముల కన్వయించు తర్కపద్ధతి. విజ్ఞాన శాస్త్రములు ప్రకృతి సంవిధానమును విమర్శించును. విజ్ఞాన శాస్త్రము పరిష్కరించ బూనుకొన్న సమస్యలు రెండు : 1. ప్రకృతి వాస్తవికముగా నెట్లు ప్రవర్తించుచున్నది? 2. అది మన కగపడు విధమున ఎందుకు ప్రవర్తించుచున్నది? ప్రకృతి యొక సంఘటనల పరంపర యని మొదటి సమస్య కర్థము. ప్రకృతి ప్రక్రియల యథార్థ నిర్వచనమును విజ్ఞానము ప్రతిపాదించ ప్రయత్నించును. ప్రకృతి సంఘటనలయం దిమిడియున్న సామాన్య స్వభావమును విజ్ఞాన మావిష్కరించును. ఈ సమస్యనే సాధారణీకరణ మందురు. రెండవ సమస్య అర్థ మేమన, ప్రకృతియందు ఏదేని సంఘటన జరిగినపుడు అది జరుగుటకు చాలినంత హేతు వుండి తీరవలయును అని. ప్రకృతి దృశ్యముల గతిని నియమించు కారణముల విజ్ఞానము నిది వెలిబెట్టును. దీనిని కారణతా సమస్య యందురు.

వ్యాప్తి గ్రాహక ప్రక్రియా పరిశీలన మూర్త భూతార్థములతో మొదలిడి, వీటిని వివరించగల సాధారణ సూత్రమును, లేదా నియమమును బయలు దీసి, దానిని స్థాపింప జూచును. అనుభవ మూలక విశేష భూతార్థముల నాధారముగా గొని కార్యకరమగు సాధారణీకరణమును సాధించుటకై వలయు పరిస్థితులను వ్యాప్తి గ్రహణ ప్రక్రియ సూచించును. ప్రకృతి జన్య భూతార్థములతో వివిధ విజ్ఞాన శాఖలు కలిగించుకొను రీతిని వ్యాప్తి సాధన ప్రక్రియ కలిగించుకొనదు. భౌతిక, ప్రకృతి విజ్ఞాన శాస్త్రములు అన్వేష్టవ్య ప్రకరణమునకు చెందిన భూతార్థముల ప్రత్యవేక్షణ, వర్గీకరణముల గావించును. ఈ భూతార్థముల నుండి కార్యకర మగు సాధారణీకరణములను సాధించుట కుపయోగించు సూత్రములను వ్యాప్తిగ్రహణ ప్రక్రియ మన కందజేయును. అనగా భూతార్థములనుండి వాటిని ఏక సూత్రమున గ్రథించు కారణమును ఆవిష్కరించుట కుపకరించు వైజ్ఞానికాన్వేషణ పద్ధతులను కల్పించును. వ్యాప్తి గ్రహణ ప్రక్రియ ఒక విశేష దృశ్యము యొక్క విశేష దృష్టాంతములను ప్రత్యవేక్షించి, వాటియందు గన్పట్టు సామాన్యాంశములను కనిపెట్టుటయేకాక, ఈ సామాన్యాంశమును ఇదివరకు ప్రత్యవేక్షింపబడినవియు, ఆవర్గమునకే చెందినవియు నగు ఇతర భూతార్థములకు అన్వయింప చేయును కూడను.

వ్యాప్తి గ్రహణ ప్రక్రియకు కారణతా నియమము, ప్రకృతి సారూప్య (uniformity) నియమము ఆధారములు. వైజ్ఞానిక సిద్ధాంత సత్యములు, ప్రకృతి నియమములు - ఇవి కారణతా నియమము, ప్రకృతి సారూప్య నియమము ఈ రెంటిపై ఆధారపడియుండును. ఈ రెండే వ్యాప్తి గ్రహణ ప్రక్రియ యొక్క స్వీకృత ప్రమేయములు.

వ్యాప్తి గ్రహణమునకు భూతార్థములతో ప్రత్యక్ష ప్రసక్తి యున్నది గనుక అది ముఖ్యముగా ఆధిభౌతికము (material). వ్యాప్తిగ్రహణ సంబంధమైన దత్తాంశములును (data), పర్యవసానమును కూడ సామాన్య ప్రతిపాదనలే. వీటిని సత్యమున కన్వయించి రుజువు పరచవచ్చును. వ్యాప్తి గ్రహణము భూతార్థములతో మొదలిడి వాటిని ఏక సూత్రమున గ్రథించు నియమములతో ముగించును.

వ్యాప్తి గ్రహణము, నిగమనము (చూ. నిగమన తర్కము పుట. 490) ఈ రెండును విరుద్ధ ప్రకృతి కలవి కావు. అవి పరస్పర సంపూరకములు. సత్య ప్రపంచ స్వభావమును గూర్చిన ఏదో యొక నిభృత ఊహారూపమున నిగమనము వాస్తవికముగా వ్యాప్తిగ్రహణమం దంతర్భూతమై యుండును. ఒక న్యాయప్రయోగము (syllogism) నకే పరిమితమై యున్న దానినిగ నిగమనమును మనము తలంచ కూడదు. వ్యాప్తి గ్రహణానుమానానుశీలన వాస్తవిక ముగ విస్తృతార్థములో తీసికొనిన నిగమనము యొక్క ఇతర రూపమే యగును. ప్రతి ఆలోచన కార్యమందును ఈ రెండు రూపములును గోచరించును. మనము దానిని వివ రించు విధమును బట్టి ఒకే ప్రక్రియ వ్యాప్తిగ్రహణమైన కావచ్చును ; లేదా నిగమనమైన కావచ్చును.

వ్యాప్తిగ్రహణ సిద్ధాంతములు : ఎ. సాంఖ్యానిక (enumerative) సిద్ధాంతము. సంఖ్యానమువలన వ్యాప్తి గ్రహణము వ్యాప్తిగ్రహణ సిద్ధాంతము యొక్క ఒక రూపము. భావరూపము లగు అనేకములగు దృష్టాంత ములనుండి సాధారణీకరణమును సాధించుటయే ఈ సిద్ధాంత స్వభావము. ఇందుపయుక్తమగు పద్ధతి వీలైనంత దృష్టాంత బాహుళ్యమును సంగ్రహించి ఆ దృష్టాంతములను సంఖ్యానించుట. ఈ విధము సాంప్రదాయిక తార్కికులచే గుర్తించబడినది. ఒకప్పు డిది విరుద్ధ దృష్టాంతములచే దూషిత మగు నను ప్రమాదమునకు గురియగు నని దీనిని బేకన్ అంగీకరించలేదు. కేవల సంఖ్యానము అసమగ్ర వ్యాప్తి గ్రహణమే యగును. ఏలన, దృష్టాంతముల సంపూర్ణ సంఖ్యానము అసంభవము. ప్రత్యవేక్షణీయ జాతికి చెందినవి అసంఖ్యాకములగు దృష్టాంతము లుండును. అందుచే వాటిని ప్రత్యేకముగ పరిశీలించుట దుస్సాధము.

బి. క్లిష్ట సాంఖ్యానిక వ్యాప్తిగ్రహణము (complex enumerative) : ఇది అభావరూప దృష్టాంతములను పరామర్శించును.

సాధారణీకరణము వేటి కన్వయించునో, వేటి కన్వ యించదో - అట్టి అనేక దృష్టాంతముల పరిగణనయే వ్యాప్తిగ్రహణ ప్రక్రియకు ఉపష్టంభకము. అభావ దృష్టాం తముల సమావేశము సాంఖ్యానిక సిద్ధాంతమునకు ఉపోద్బలకము. వైజ్ఞానిక విధాన శాస్త్రమునకు అమూల్యా నిర్వాహ మొనరించిన జెవాన్స్ వ్యాప్తిగ్రహణ సాంఖ్యా నిక వాదావలంబకుడు. ఇట్లు ఉచితోపపత్తి విరహితమైన సాంఖ్యానిక వాదమునకు పియర్సు ప్రభృతు లగు తార్కికులు వారి పరిశోధన పర్యవసానముగ నూతన స్వరూపము నొసంగిరి. ఈ నూతన వాదము దృష్టాంత ములకు ప్రతిరూపము (samples) లని పేరిడుటచే, దీనికి సాంఖ్యానిక ప్రతిరూప వాదము (sampling type of enumerative induction) అని పేరు వచ్చినది.

రోయ్స్ చేతులలో నీ వాదము సమర్థ వైజ్ఞానిక పద్ధతిగా పరిణమించినది. వైజ్ఞానికాన్వేషణలో ఈ పద్ధతి యొక్క మహత్త్వమును న్యూనీకరించుటకు వీలు లేదు. కాని దానికి మూలమగు సూత్రమును సాధారణ వ్యాప్తి గ్రహణ సిద్ధాంతముగా పరిణమింపచేయలేము.

వ్యాప్తిగ్రహణోద్వాప (eliminating) సిద్ధాం తము : ఇంకొక నియమ మేదియు దీనంత తృప్తికర ముగా వివరించ సమర్థము కాదని నిరూపించుటయే ఈ సిద్ధాంతమునకు సమర్థకము. ఈ సిద్ధాంత దృష్టిలో వైజ్ఞానికుడు అనేక కల్పనల (hypotheses) లో తన అన్వేషణమును ప్రారంభించి, ఈ కల్పనలు ఒకటొకటిగా, సంగృహీతమైన భూతార్థముల వివరించగల వని అభి ప్రాయపడును. తరువాత ప్రతి కల్పనయు అనుభవము నాధారముగ చేసికొని శోధించబడును. ఇందులో నేది నిశిత పరీక్షకు ఆగునో దానికి వాదపు, లేదా సిద్ధాంతపు స్థాయి లభించును. ఈ ఉద్వాప సిద్ధాంత మందలి పెద్ద లోపము అది అభావ రూప దృష్టాంతములకు అనుచిత ప్రాధాన్యము నిచ్చుటయే. నిరాకరణకు వీలియని ప్రతి కల్పనయు ప్రామాణికమే యను సూత్రము ఈ సిద్ధాంతమునకు మూలము. కాని మానవ మనస్సు యొక్క సిద్ధాంత కల్పన ప్రవృత్తి మహత్త్వము నీ సిద్ధాంతము నిరూపించుచు, ప్రామాణికము లగు వ్యాప్తిగ్రాహక, సాధారణీకరణము లను మనకు బోధించుటయే ఈ సిద్ధాంతాతిశయము. వైజ్ఞా నిక విశ్లేషణాత్మక వ్యాప్తి గ్రహణము (induction by scientific analysis) వ్యాప్తిగ్రహణ ప్రక్రియా సమర్థన సమస్యకు సరియైన పరిష్కారము. విశేష పక్షములకు, వీటిని వివరించు సాధారణ వైజ్ఞానిక నియమమునకు మధ్య వ్యవధాన మెంత మాత్రమును లేదని నచ్చ చెప్పు టయే వ్యాప్తిగ్రహణ ప్రక్రియా సమస్యకు సరియైన పరిహారము. వాస్తవముగ వైజ్ఞానికుడు భూతార్థముల నుండి నియమమునకు ప్రత్యక్షముగా పోడు. ఆ భూతార్థ

ముల కన్వయించు నియమమును, అనగా ఆ పక్షముల మధ్య గల ఒక వ్యవస్థిత సంబంధమును ఆకాంక్షించును; దృష్టాంతములను విశ్లేషించి, ప్రయోగ ఫలముతో పోల్చి, ఆ దృష్టాంతములకు అంతర్భూతమగు వ్యవస్థను ఆవిష్కరించును. అంతే కాని, కేవల ప్రయోగము గాని, విశ్లేషణము గాని వ్యవస్థా స్థాపనకు చాలవు. ఈ అంతర్భూతమైయున్న వ్యవస్థను దర్శించగలది అన్వేషకుని ప్రతిభ. ఈ వ్యవస్థకే సిద్ధాంత మని పేరు. సిద్ధాంతము వ్యవస్థను బయలుపెట్టగా, నియమము ఆవిష్కరించబడును. వైజ్ఞానిక విశ్లేషణము సాధారణ నియమ రూపమున భూతార్థముల సంకీర్ణ వ్యవస్థను బయట పెట్టును. ఈ నియమము భూతార్థములను వ్యవస్థగా కూర్చి, వాటి మధ్య గల సంబంధములను వ్యక్తపరచును. వ్యవస్థా ఘటకములగు ప్రతి భూతార్థమునందును ఆ వ్యవస్థ యొక్క స్వభావము కన్పట్టుచుండును. వివిధ భూతార్థముల చాలినంత సంఖ్య పరీక్షించబడిన గాని ఈ వ్యవస్థను కనిపెట్టలేము. కిషన్.

వ్యావహారిక సత్తా వాదము (Pragmatism): 'ప్రాగ్మాటిజ్మ్' అను మాటకు రెండర్థములు కలవు. అందులో నొకటి నీచమైనది. రెండవది అమెరికన్ దర్శన శాస్త్రములో నీయబడిన విశిష్టార్థము. మొదటి యర్థములో ప్రాగ్మాటిజ్మ్ అనగా లౌకిక వ్యావహారిక దృష్టి. ఈ దృష్టిలో వ్యవహారమందు మన కుపయోగ్యఫలము నందజేయు భావమే సత్యము. అనగా భావముల యొక్క సత్యాసత్యములను నిర్ణయించునది వాటినుండి మనకు చేకూరు ఉపయోగ్యఫలము. ఉదాహరణమునకు ఎడారి యందు ఒక దప్పిగొన్న బాటసారికి దూరమున జలాశయ మున్నట్లు తోచిన దనుకొందము. దగ్గరకు పోయి అతడు దానినుండి తన దప్పికను తీర్చికొనగలిగినపుడే అది వాస్తవికమగు జలాశయ మనిపించుకొనును. కానిచో నది ఎండమావియే. ఆ జలాశయము యొక్క సత్యాసత్య స్వరూపము తనకు దానివలన లభించిన ఉపయోగము వలననే నిర్ణీత మగును. విలక్షణము, తటస్థము నగు అర్థములో ప్రాగ్మాటిజ్మ్ అనగా జ్ఞాన సమస్యను పరిష్కరించు విశిష్టమగు సాంకేతిక విధానము. బ్రిటిష్ అనుభవ వాద దృష్టిలో ఈ అర్థము సమంజసము. కాని లాక్, బెర్క్లీ, హ్యూమ్ వీరి యనుయాయుల పద్ధతికంటె ఈ పై జెప్పినది భిన్నము.

వ్యావహారిక సత్తావాదము (ప్రాగ్మాటిజ్మ్) యొక్క సాంకేతిక రూపమును బొత్తిగా అంగీకరించని అమెరికను చింతకులు చాలమందిలో పై జెప్పిన మొదటి అర్థము గల "ప్రాగ్మాటిజ్మ్" కానవచ్చు ననుటకు చాల ఉపపత్తి కలదు. తక్కిన దేశములతో పోల్చి చూచినచో అమెరికా చాల అర్వాచీనమైనది యగుటను, సంఘవ్యవస్థ, రాజకీయ నిర్మాణము, ఆర్థిక వ్యవస్థ, విద్యా ప్రణాళిక, ఉచిత న్యాయ సంస్థలు ఈ మొదలగు వాటియొక్క నిర్మాణమందు పని గలిగియుండుటచేతను దేశమం దుండిన మేధావంతులగువారికి దైనందిన జీవిత ప్రత్యక్ష సమస్యలతో జోక్యము లేని దర్శన శాస్త్ర శుష్కతర్క సమాలోచనలలో పాల్గొనుటకు దేశము అవకాశ మీయలేదు. సంఘ వ్యవస్థతో ప్రత్యక్ష సంబంధము గల తత్త్వ సమాలోచనయే ఉపాదేయము. ఇదిగాక 20 వ శతాబ్దపు మధ్య వరకు అమెరికను దార్శనికులు ప్రజలు పలుకు నుడికారముననే వ్యవహరించుచుండెడివారు. పొలము పనులు, కర్మాగార జీవనము, వర్తక వ్యాపారము, రాజకీయములు - వీటితో చాల పరిచయము గల నాటికాలపు అమెరికనులు వారి భాషను, ముఖ్యముగా వారి ఆలంకారిక వచో విన్యాసములను వారికి సుపరిచితమైన ప్రజాసామాన్య భాషనుండి గ్రహించిరి. ఇటీవలనే అమెరికను ప్రాజ్ఞులు ఐరోపియనుల రీతులను అనుకరించి, ప్రజల చెవుల కెరుకలేని భాషను వారి గోష్ఠిలో నుపయోగింప మొదలిడిరి. రెండవ, సాంకేతిక అర్థమందు వ్యావహారిక సత్తావాదము పదముల అర్థము, సత్యము, జ్ఞానము - వీటిని గురించిన సిద్ధాంతము. చారిత్రకముగా నాలోచించినచో కాంట్ ఉపజ్ఞమైన అనుభవ జ్ఞాన విమర్శకు ప్రతి విమర్శనగా వ్యావహారిక సత్తా వాదము వర్ధిల్లినది. జ్ఞాన సమస్యల పరిష్కారముకన్న పరిత్యాగమే ఈ వాదముయొక్క లక్ష్య మని చెప్పవచ్చును. ఇంద్రియ జన్య జ్ఞానముపై నాధారపడియుండు వ్యాప్తి జ్ఞానము నండగాచేకొని పరమ సత్యమును చేరదుమని అనుభవవాదులు కాంచిన కలలకు కాంట్ విమర్శ విఘ్నకారి. ఈ విమర్శ హృదయ మేమనగా - ప్రత్యక్షముగా మనకు గోచరించు సంఘటనలు గాని, లేదా ప్రతిభాసములు కాని వాని వెనుక నున్న వస్తు సద్భావముతో సంవదించునో లేదో నిర్ణయించుట అసాధ్యము. ఇంద్రియ ప్రత్యక్షము కామిచే వస్తువు యథావత్ స్థితి మనకు తెలియదు. వస్తువు యథావత్ స్థితి ప్రత్యక్ష జ్ఞానాధారమున అనుమితికి లక్ష్య మగుచున్నది. వ్యాప్తి నాధారము చేసికొని ప్రత్యక్ష గోచరములగు విశేషములనుండి మనము సాధించిన సామాన్య నిర్దేశములు భావి సంఘటనల పూర్వ నిర్దేశమునకు బహుళావకాశ మిచ్చి, యవి మన లోకవ్యవహారమునకు కార్యకర నిర్వాహకము లగునంత సేపును బాహ్యార్థముల ప్రత్యక్షాంశములకు, వాటి స్వరూపములకు సంబంధ మున్నదో లేదో యను విచారము

అనవసర మని చెప్పి, వ్యావహారిక సత్తావాదులు బాహ్యార్థ ముల యథావత్ స్వరూపముల గురించిన సమస్యను ఉపేక్షించిరి. రాబోవు సంఘటనలను యథార్థముగా ముందు చెప్పగలుగునదియే జ్ఞాన మని వీరి విశ్వాసము. ఉపయుక్తతావాద ప్రవణులగు బ్రిటిష్ నైతిక దార్శని కులు ఇట్టి సిద్ధాంతమునే కల్పించిరి. కాని, వారు దానిని నైతిక సమస్యల పరిష్కారమునకే వినియోగించిరి. మన నైతిక విశ్వాసములకు గల ప్రమాణములను గురించిన విచారము నుపేక్షించి, నైతిక చేష్టలను వాటి పర్యవసిత ఫలములను బట్టి పరీక్షించి, వాటి విలువను నిర్ణయించుటకు వ్యావహారిక సత్తా వాదులు పూనుకొనిరి. నైతిక తత్త్వ ములు ఆచరణయందెట్టి ఫలమును కలుగజేయునో అన్న విషయమందే వీరికి ఆదరము. అంతేగాని ఆ తత్త్వముల యంగీకారమునకు గల ఉపపత్తులను వెదకుటయందు వారికి అపేక్ష లేదు. ఈ దృష్టిలో వైజ్ఞానిక ప్రయోగ కుశలుల రీతులు వీరికి చాల నచ్చినవి. ఏలన, అతి శీఘ్ర కాలములో మానవుల మనములను ప్రాచీన కాలమునుండి వేధించుచుండిన యనేక రహస్య సంఘటనలకు వైజ్ఞాని కులు సమర్థమగు వివరణములను ఇచ్చిరి.

ఈ వివరణ విజయమును వైజ్ఞానికు లెట్లు సాధించ గలిగిరి? వీరిందుకు వినియోగించిన పద్ధతి చాల విశిష్ట మైనది. విజ్ఞాన మంతయు వ్యాప్తి కల్పనల మయము. ఈ వ్యాప్తి కల్పన కావశ్యకమగు మనో వ్యాపారముల పరీక్ష జోలికి పోక, ఈ కల్పనలనుండి సాధించబడిన భావి ఫల ములను ప్రయోగములచే రుజువు చేయుటయందే వైజ్ఞానికులు బద్ధాదరులు. నైతిక, వైజ్ఞానిక సమాలోచ నలో ప్రయోగ ఫల పరీక్షయే మానవజీవితమును పరి పూర్ణత్వము వైపు గొంపోవుటకు అవకాశ మిచ్చినది. ఇట్టి పురుష హితావహ ఫలములనే అమెరికా దేశపు వ్యావహారిక సత్తా వాదులు కూడ దార్శనిక సమాలోచన ద్వారా సాధించుటకు యత్నించిరి.

అమెరికాయందు మసాచుసెట్స్ రాష్ట్రములో నున్న కేంబ్రిడ్జి నగరమునందు 1870 లో ఒక సంఘముగా నేర్పడిన కొంతమంది దక్షులగు యువకపండితుల సమాలోచనతో వ్యావహారిక సత్తా వాద మారంభించినది. వీరిలో చార్లస్ సాండర్స్ పర్స్, విలియమ్ జేమ్స్ ప్రధానులు. బహుశః ఈ సిద్ధాంతమునకు ప్రాగ్మాటిజ్మ్ అని మొట్టమొదట పేరు పెట్టిన వాడు పర్స్ కావచ్చును. అతడీ పదమును చాల సంకుచితార్థములో వాడుక చేసెను. మన భావములను విస్పష్టీకరించు విధానమే వ్యావహారిక సత్తా వాద మని అతని యభిప్రాయము. అనగా వ్యావహారిక సత్తా వాదము పర్స్‌చే పదముల యర్థ మనగా నేమి యను విచారణ మూలముగా గల అర్థ సిద్ధాంతముగా పరిగణింపబడినది. వారు ప్రయోగించు పరిభాషా పదముల యర్థమును స్పష్టము చేయుటకు వైజ్ఞానికులు ఆ పదముల యర్థమున కాధారభూతము లగు ప్రాయోగిక వ్యాపారముల సహా యమున వాటి నిర్వచనమును కల్పింతురు. ఒక పదముచే తెలియ జేయబడు వస్తువుతో ప్రత్యక్ష పరిచయమును సంపాదించుటకు మన మేమి చేయవలయునో విధించు ప్రక్రియయే ఆ పదమున కర్థము.

దీని కొక దృష్టాంతముగా వస్తువుల సాంద్రత యను భౌతిక శాస్త్ర పరిభాషా పదమును తీసికొందము. అట్టి సాంద్రతను నిర్ణయించుట కుద్దిష్టమైన ప్రయోగ ప్రక్రియా పరంపర యొకటి కలదు. ఇందు మొదటి ప్రక్రియ తులా యంత్రముచే నా వస్తువు భారమును నిర్ణయించుట. తరు వాత అనురూప ప్రయోగ ప్రక్రియ నుపయోగించి ఆ వస్తువు ఆయతనమును లెక్కకట్టుట. తరువాత ఆయతనముతో ఆ భారమును భాగించుట. ఈ భాగహార ఫలమే వస్తువు సాంద్రత. అందువలన సాంద్రత యను పదమున కర్థము భారమునకు, ఆయతనమునకు గల నిష్పత్తి. దీనికే వ్యాపారిక (operational) నిర్వచన మని ప్రసిద్ధ భౌతిక శాస్త్రజ్ఞు డగు బ్రిడ్జ్‌మన్ పేరిడినాడు. విజ్ఞాన శాస్త్రము లలో నిర్వచనము లన్నియు నిట్టివే. అనగా ప్రయోగ వ్యాపార నిష్ఠములే. విజ్ఞాన శాస్త్రములో పదములకు వలె సాధారణ భాషయందు, దార్శనిక శాస్త్రములందు వాడుకలో నున్న పదములకు కూడ నిట్టి నిశిత నిర్వచన ములను కల్పించవచ్చు నని పర్స్ నమ్మకము. ఒక పదమునకు గాని, వాక్యమునకు గాని యథార్థముగా నిర్దేశించుటకు వీలగు ఫలములు కార్య రంగములో ఉండవచ్చును; లేదా లేకపోవచ్చును. లేకపోయినచో నా పదముగాని, వాక్యము గాని నిరర్థకము. ఫల ముండినచో ఆ నిర్దిష్ట ఫలమే ఆపదము; లేదా ఆ వాక్యముయొక్క అర్థము. పదసామ్యము కలిగినను, భిన్న ఫల పర్యవసానము గలిగిన వాక్యములను రెండు వేరు వేరు జీవిత సందర్భములలో ప్రతిపాదించి నపుడు ఆ పద సామ్యముతో ప్రసక్తి లేకుండ ఆ వాక్య ములు భిన్నార్థకములే. భిన్న పద సంఘాతములైె, ఏక ఫల పర్యవసానములగు రెండు వాక్యములు పద భేద ముండినను అవి సమానార్థకములే.

పర్స్ యొక్క సత్యమును గూర్చిన సిద్ధాంతము అతని సంభవనీయతా భావముతో సంబంధము కలది. ప్రాయో గిక వైజ్ఞానికు లనేకులు ఒక ప్రకృతి సంఘటన విషయమై వారల మధ్య ప్రయోగ ఫల సంవాదము సిద్ధించువరకు

ఆ ప్రయోగము సాగించి సంవాదమును సంపాదింప గలిగినచో, ఆ సంఘటనను గురించిన వాక్యము సత్య మగు నని పర్స్ సూచించెను. కాని యట్టి యన్వేషణను వాస్తవికముగా నిర్వహించుట యసంభవము గనుక, మనము సత్యము లని యనుకొను వాక్యము లన్నియు సంభావిత సత్య సూచకములే. ఒక సంఘటనను రుజువు పరచుటకు వైజ్ఞానికులు కల్పించు ప్రమాణ సామగ్రి పరిపూర్ణమగు పక్షమున ఈ వాక్యములు పై జెప్పిన సత్య పరీక్షకు నిలుచును. విలియమ్ జేమ్స్ స్వకీయ వ్యావహారిక సత్తా సిద్ధాంతమందు ప్రతిపాదించిన విషయము పర్స్ సిద్ధాంతము నతిక్రమించిపోలేదు. అయినను అతడు తన ఉపపాదనల వ్యక్తపరచుట కుపయోగించిన సాహిత్య శైలి యొక్క శైథిల్యము, అతడు ఫలముల విశేషత కిచ్చిన ప్రాధాన్యము - ఈ రెండును ఈతని వాదము పర్స్ వాదమునకు పలుచోట్ల విరుద్ధముగ నున్న దను భావమునకు దారి తీసినవి. జేమ్స్ యొక్క సత్యమును గురించిన సిద్ధాంతము బాహాటముగా వ్యావహారిక సత్తా వాద పరిధి లోనిదియే.

ఏదేని వాక్యము, లేదా భావము యొక్క సత్యాసత్యములు, దాని వాస్తవికత జీవితమందు రుజువు పరచుటకు ప్రయత్నించినపుడు బయలుపడును. ఆ భావము రుజువు పడినచో అది సత్యమగును. లేనిచో అసత్యమగును. అందువలన రుజువే సత్య పదమునకు అర్థము. ఇది నిజమైనచో ఈ భావమునుండి ఆకాంక్షించబడిన ఫలములు భావి సంఘటనలయందు కూడ నగపడవలెను. మన జీవిత పథముల నిర్దేశించు భావము లనేకము లెప్పుడును సంపూర్ణముగా రుజువు చేయబడనివే. అవి రుజువు చేయుటకు వీలు గలదనియు, ఎప్పుడో భావి కాలమం దవి రుజువు చేయబడగల వనియు విశ్వసించి వాటిని మన మంగీకరింతుము.

ఈ భావములు మన జీవితమున కుపకారకము లగును. అంతిమాభిసంధిలో నవి సత్యములైనను కాకపోయినను వాటికి సత్యమూల్యము కలదు. ఒక భావము యొక్క సత్యత్వమునకు, దాని ఉపయోగితకు గల సన్నిహిత సంబంధమును పర్స్ నిరూపించిన దానికన్న ఎక్కువ విస్పష్టముగా జేమ్స్ ప్రతిపాదించెను. కాని పదము యొక్క గాని, వాక్యము యొక్కగాని అర్థము దాని ఫలమును బట్టి యుండు నను పర్స్ ప్రతిపాదనలో సత్యత్వ, ఉపయోగిత్వ సామానాధికరణ్యము ఇమిడియున్నది. పైపైని చూచినచో ఫల మనగా కొన్ని హితకారక సన్నివేశములే యని, ఫల పదమునకు జేమ్స్ కల్పించిన నిర్వచనమును బట్టి భావములకు సత్యమూల్యముల నాపాదించుటలో అతని యత్నము సాధ్యత్వ పరిధిని దాటినదేమో యని తోచును. కాని సత్య భావము లెప్పుడును ఫలప్రదములగు సాంఘిక సంసర్గములకు దారితీయు నని చెప్పి పై ఉక్తిని కొంత దిద్దినాడు.

పర్స్, జేమ్స్ - వీరిద్దరి సిద్ధాంతములలో దాగియున్న పరిణామ వాదాంశములు, జాన్ డ్యూయీ, ఈతని శిష్యుడు, సహోద్యోగి యగు జార్జ్ హెర్బర్ట్ మీడ్-వీరిద్దరి సాధనతావాదమునకు మూలములుగా నాచరించినవి. ఆలోచన యనునది డ్యూయీ, మీడ్ల అభిప్రాయములో మానవ దేహము యొక్క జైవిక ప్రవృత్తి. సరాసరిగా నున్న యొక యన్వేషణ పథము నిరుద్ధమైపోయినపుడు ఆ పథము యొక్క భాగములను పరిశీలించి, వేరుపరచి ఆ దారిని వివృతముగా నొనర్పగల తన ప్రవృత్తికి సంబంధించిన కల్పన నొకదానిని కల్పించుట మానవుని నైజము. అటువంటి కల్పన సిద్ధమైన తరువాత మరల కార్యరంగమున దానిని రుజువు పరచవచ్చును. ఇట్టి నిరుద్ధ సన్నివేశము నెదుర్కొన్న జంతువుపయోగించు యత్న-స్ఖలన (try and miss) విధానమునకుబదులు మానవుడు తన మానసిక విచార ప్రవృత్తినుపయోగించి తన లక్ష్యమును సాధించును. ఈదృక్పథము ననుసరించి డ్యూయీ మీడ్లిద్దరును పరిణామ క్రమములో పరిసరముల కనుగుణముగా తనను గాని, లేదా తన యవసరములకు పరిసరములనుగాని మార్చుకొనుటకు విశిష్ట సాధనముగా మానవ విచార ప్రవృత్తిని వివరించిరి. డ్యూయీ దృష్టిలో ఏ భావమైనను దాని సత్యము అనుభవావసాన మగు వరకు కల్పనగానే పరిగణింపబడవలయును. ఇట్లు జేమ్స్, పర్స్ల వలె డ్యూయీ కూడ, విజ్ఞాన శాస్త్ర విధానములు, విచారాత్మకమైన ఆలోచన - ఈ రెంటికి మధ్య నున్న సాదృశ్యమును స్పష్టముగా సూచించినాడు (అనగా ప్రాయోగిక వైజ్ఞానికుడు స్ఖాలిత్యములకు తరుచుగా గురియైనను తను చేబట్టిన ప్రయోగమును ఫలసిద్ధి చేకూరువరకు పదే పదే యెట్లు కొనసాగించునో, అట్లే సామాన్య మానవుడు తనకు మొదటి చూపున తొలగించుట కలవిగాని అడ్డం

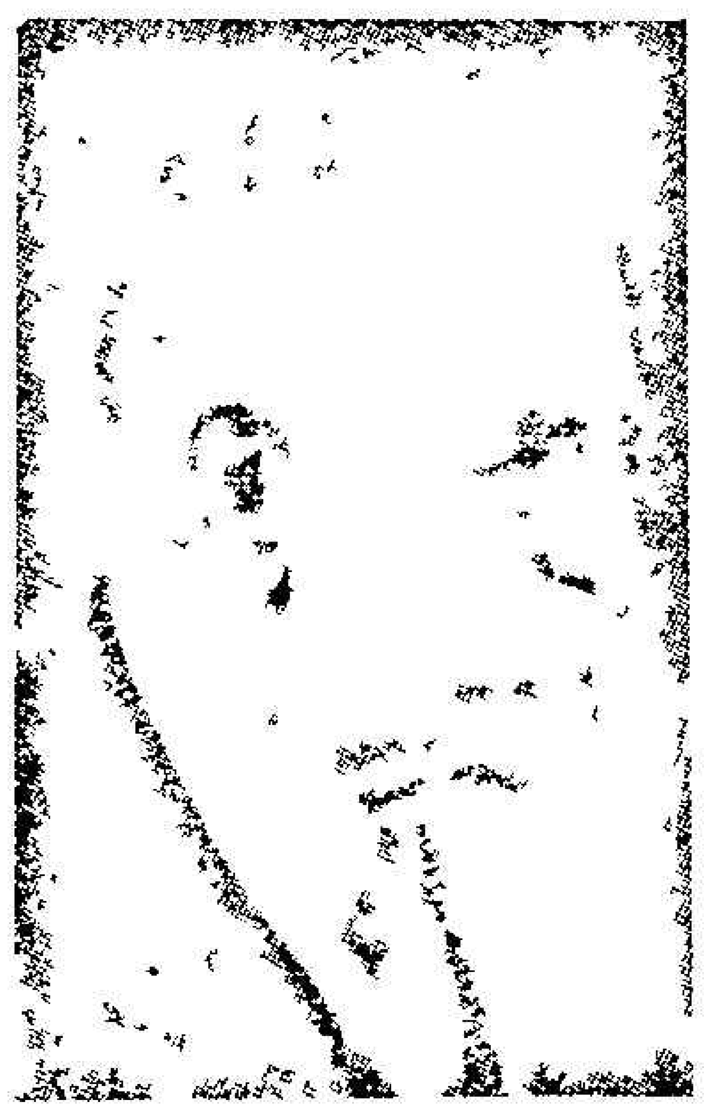
జార్జ్ హెర్బర్ట్ మీడ్

కులను తన విచార ప్రవృత్తిచే తొలగించుటకు అనేక విఫలయత్నములు గావించి తుదకు ఉద్దిష్టకార్యమును సాధించును.)

వ్యావహారిక సత్తావాదోద్యమ మహత్త్వమును ఇతర దార్శనికులు అంగీకరించునట్లు చేయుటలో నొక పెద్ద ఇబ్బంది కలదు. ఆ ఇబ్బంది పదముల అర్థకల్పనలో గల వ్యత్యాసము వలన కలిగినది. ఉదాహరణమునకు 'సత్య' పదమునకు మనము కల్పించు అర్థములు అతివ్యత్యస్తముగా నున్నవి. అందు వలన పదముల పరంపరాగతార్థములు వాటికి వ్యావహారిక సత్తావాదులు కల్పించిన అర్థములతో సంవదించ నప్పుడు వాటి కే యర్థములు సమంజసము లని అంగీకరించ బడినవో అట్టి వాటినే స్వీకరించుట ఉచిత మని డ్యూయీ సూచించెను.

ఈ మార్గముననుసరించి, 'సత్యము' అను మాటకు బదులుగా 'ప్రమాణీకృత ప్రతిపాద్యత' అను పదమును డ్యూయీ కల్పించెను. కాని నూతన కల్పితమైన ఈ అవకతవక పదము సర్వాంగీకారమును బడయలేదు. ఏలన వ్యావహారిక సత్తావాదు లే యర్థమును సూచించ నిచ్చగించిరో ఆ యర్థమునే సరిగా ఈ పదము చెప్పుచున్నది. అది యేదన - ఒక వాక్యము యొక్క సత్యమును రుజువు పరచుట సాధ్యమైనను కాకపోయినను రుజువు పరచు ప్రక్రియ లనుమతించు ప్రతిపాద్యత కలిగిన వాక్యములు కొన్నియు, అట్లా ప్రక్రియ లనుమతించని ప్రతిపాద్యత కలిగిన వాక్యములు కొన్నియు గలవు.

20 వ శతాబ్దపు మధ్య కాలము నాటికే వ్యావహారిక సత్తా వాదులని పిలువబడు వారు చాల అరుదుగా నుండినను అమెరికను దర్శన శాస్త్రమునకు వ్యావహారిక సత్తా వాదము ఎక్కువగా నుపకరించినది. ప్రత్యక్షముగా పై దర్శన శాస్త్రముపై నీ ఉద్యమము నెరపిన ప్రభావము కన్న, విద్యా సిద్ధాంతము, ధర్మదర్శనము, రాజకీయ దర్శనము మున్నగు సజాతీయ క్షేత్రములలో వ్యావహారిక సత్తావాదము గడించుకొన్న మహత్త్వము గణనీయమైనది. అనేకమంది చింతకులు వ్యావహారిక సత్తావాద భావములను ఉపయోగించి ఆయా క్షేత్రములలోని సమాలోచన ధోరణికి నవీనోత్తేజనమును, నవీన మార్గములను కల్పించిరి. నాగరికముగా, పారిశ్రామికముగా నూతనత్వము నాపాదించుకొన్న అమెరికా దేశమునకు ఆవశ్యకమగు నూతన వివరణములను కల్పించుటకు తగిన గాంభీర్యము లేక పోయినను ఇదివరకు బోధపడని ప్రాత దృక్పథముల విసర్జించుటకు, నవీన భావముల ప్రవేశపెట్టుటకు సాహసము కలిగినది.

డ్యూయీ చెప్పినట్లు మొత్తము మీద వ్యావహారిక సత్తా వాదమును దర్శనశాస్త్ర పునర్నిర్మాణముగా నంగీకరించవచ్చును. జె. యల్. జ్లౌ.

శక్తివాదము (Energism) : సౌఖ్యమువంటి కేవల వేదనకే గాక, ఏదో యొక కృత్రిమత్వమునకు అంకితమైన జీవితములోనే 'నైతిక లక్ష్యము' గలదను తన భావమును వ్యక్తము చేయుటకు ఎఫ్. పౌల్సన్ ("దర్శనశాస్త్ర పరిచయము" 1898) ప్రవేశపెట్టిన పదము. ఏదో యొక విధమైన శక్తియే చరమ సత్యము, లేదా మూలద్రవ్యము అను సత్తాశాస్త్ర దృక్పథమును సూచించుటకు కూడ ఈ పదము ఒక్కొక్కప్పుడు ఉపయోగింపబడును. కె.రా.కృ.

శబ్దబ్రహ్మ వాదము : భారతీయ దర్శనశాస్త్రమం దుపలభ్యములును సమానకోటికములును అగు నాలుగు ప్రధానాద్వైత వాదములు కలవు: 1. శబ్దాద్వైతవాదము, 2. శాక్తాద్వైత వాదము, 3. బ్రహ్మాద్వైత వాదము, 4. శివాద్వైత వాదము. ఇందు శబ్దాద్వైతవాదము వైయాకరణులచే చాల ప్రాచీన కాలమందే స్థాపించ బడినది. ఇది భర్తృహరిచే (క్రీ. శ. 600 - 650) తన వాక్యపదీయ ప్రకరణమందు ప్రపంచింపబడినది. ఈ సిద్ధాంతమందు శబ్దబ్రహ్మ, లేదా శబ్దతత్త్వము (logos) నిత్య మగు చరమ సత్య మని ప్రతిపాదించ బడినది. ఈ చరమ తత్త్వము, లేదా సత్యము పరబ్రహ్మము.

"అనాది నిధనం బ్రహ్మ శబ్ద తత్త్వం య దక్షరమ్, వివర్తతే ఽర్థభావేన ప్రక్రియా జగతో యతః." (ఆద్యంతములు లేని శబ్దతత్త్వమే బ్రహ్మము; ఇదియే నానార్థముల రూపమున వివర్తించి జగత్తుయొక్క ప్రక్రియగా రూపొందుచున్నది). ఈ శబ్దతత్త్వము ప్రపంచ నానాత్వముగా వ్యాకృత మైనది. శబ్దబ్రహ్మ అనన్యత్వ, సత్యత్వ లక్షణములు కలది. నానాత్వము అందు కల్పితము. ఈ తత్త్వము ప్రణవ స్వరూప మైన "ఓం" అను మూలశబ్దమును సృజించెను. ఈ దృశ్య ప్రపంచ మంతయు ప్రణవావిర్భావమే. శబ్దానుగతము కాని ప్రత్యయము (cognition) లేదు. ప్రత్యయ రహితమైన శబ్దమును లేదు. ప్రత్యాయ్యములగు విషయములకు ప్రత్యాయకములగు వాచకములకు వ్యత్యాసము లేదు. సహజములు, వికృతములు అగు శబ్దములు, ప్రత్యయములు, విషయములు ఇవన్నియు అద్వితీయ స్వయం ప్రకాశక మగు శబ్దబ్రహ్మముయొక్క వివర్తములు. విషయ విషయి భేదము, ప్రత్యయములు, నామ రూపములు అవిద్య వలన శబ్దబ్రహ్మయం దారోపితములు. శబ్ద తత్త్వము అవిద్యాగంధోజ్ఝిత మైన అనంతాత్మ. అవిద్యాకలితమై జీవాత్మవలె కన్పట్టును.

జీవాత్మ శబ్దబ్రహ్మ సాయుజ్యమే మోక్షము. ఇది దోష రహితమైన శబ్దార్థ జ్ఞానముచే సాధ్యమగును. అట్టి జ్ఞానము వ్యాకరణ శాస్త్రాధ్యయన హేతుకము. ఈ శబ్దబ్రహ్మము పదములందు, వాక్యములందు స్ఫోట రూపమున ఆవిర్భవించు చుండును. (చూ. స్ఫోటవాదము) (లాగాన్; పుట - 663) మే. వ. న.

శాక్తేయము : శక్త్యారాధనమున కంకురారోపణము వేదములలోనే కనిపించును. ఋగ్వేదములో 'శక్తి' సర్వ మహాశక్తుల సమాహారమూర్తిగా అభివర్ణిత మయినది. అనంతరము కేనోపనిషత్తులో దేదీప్యమాన విగ్రహయగు 'ఉమా' రూపమున ఆమె మనకు దర్శన మిచ్చును. పురాణములలో శ్రీకృష్ణుని సోదరి యగు 'మహామాయ' గా వర్ణితయై, వైష్ణవ మతముతో కూడ సంబంధము కల్పించు కొన్నది. శైవమతానుసారము శక్తి శివపత్ని. కాలక్రమమున సర్వజగన్మాతగా శక్తి నారాధించు ఆచారము ప్రబలినది. శక్తియొక్క వివిధ స్వరూపములలో భయంకర స్వరూపిణి యగు కాళీమూర్తిబహుళ ప్రచారము లోనికి వచ్చినది. పర్వతాధిదేవత యగు 'దుర్గ' గాను, సౌందర్య పరసీమ యగు లలితగాను కూడ శక్తి ఆరాధిత యగుచున్నది. శక్తిని ఎవ్వరే విధముగ ఆరాధించినను, ఎప్పుడును స్త్రీ మూర్తిగనే భావించి ఆరాధింతురు. శాక్తేయ మతమునకు 'తంత్రములు' ఆధార గ్రంథములు.

సర్వోపగతుడు, శుద్ధచైతన్యరూపి, మూర్తి రహితుడు, నిష్క్రియుడు అగు పరమ శివుడు శక్తితో సంయోగము కలిగినప్పుడు మూర్తిమంతుడుగను, క్రియావంతుడుగను, సృష్టికర్తగను మారిపోవును. శివుడును, శక్తియు 'ప్రకాశ', 'విమర్శ'ల వలె కలసియున్నారు. పరమ సత్తలో గలుగు స్వతస్సిద్ధ సంచలన మగు 'విమర్శ' నానాత్వ విలసితమగు జగదుత్పత్తికి హేతు వగుచున్నది. ఇదే శివునియొక్క శక్తి; నిర్గుణుడగు శివుని సగుణునిగా చేయునది ఈ శక్తియే! ఈమెయే ప్రకృతి, చిద్రూపిణి. ఇచ్ఛ, జ్ఞానము, క్రియ ఈమె ధర్మములు. ఈ ధర్మముల సహాయముననే ఈమె సత్తకు వస్తుస్థితి సమకూర్పగలుగుచున్నది. కాని శివుడును శక్తియు వేర్వేరు కాదు. శివుడు నిరుపాధిక బ్రహ్మమైనచో శక్తి సోపాధిక బ్రహ్మము.

శక్తికి స్థూల, సూక్ష్మ స్వరూపములు రెండు గలవు. ఆభాస, రక్తి, విమర్శన, బీజావస్థానము, విలాపనత అను అయిదు ధర్మములు శక్తికి గలవు. శాక్తేయులు 36 తత్త్వములను అంగీకరించిరి. వాటిని శివతత్త్వములు, విద్యా తత్త్వములు, ఆత్మ తత్త్వములు అని మూడు విధములుగ విభజించిరి. పరతత్త్వమునకు సంబంధించినవి శివతత్త్వములు. శక్తియొక్క సూక్ష్మాకృతి విలసితములు విద్యా తత్త్వములు. భౌతిక జగత్తునకు సంబంధించినవి ఆత్మ తత్త్వములు. 'మాయ' విద్యాతత్త్వములలో ఒకటి. విషమ విషయ బోధలో వ్యత్యాసమును కల్పించునది ఈ మాయయే! మాయావృతుడైన జీవుడు తానే కర్తనని, తానే భోక్తనని భావించును. శాక్తేయులు జీవన్ముక్తిని అంగీకరించిరి. ఆత్మజ్ఞానము పొందినవాడే జీవన్ముక్తుడగును. శాక్తేయములో భక్తి కూడ మోక్షమునకు ఒక ప్రధాన సాధనముగనే గృహీత మైనది.

భగవత్ సాక్షాత్కారము పొందుటకు మానవ దేహమే క్షేత్రముగ భావింపబడినది. మానవ దేహ గతమైన పరమ శక్తి యగు 'కుండలినీ శక్తి'ని ప్రబుద్ధముచేసి తద్ద్వారా శరీర పారిశుద్ధ్యమును, ఆత్మ సాక్షాత్కారమును సాధించుటకు వీలున్న దని శాక్తేయుల మతము. మానవ ప్రవృత్తులలోని మనశ్శారీరక సంబంధముల నాధారముగ గొని శరీరమును నియంత్రించుకొని, పరిశుద్ధముగ చేసికొను ఈ ప్రక్రియను రూపొందించినారు. ప్రాణాయామమువలన దేహగతములైన నాడీ గ్రంథులు పరిశుద్ధములగును. ఈ నాడు లన్నిటిలోను సుషుమ్నా నాడి సహస్రార చక్రాధిష్ఠితుడైన శివుని చేర్పజాలున దగుటచే అత్యుత్తమమైనది. ఈ విధముగ కుండలినీ యోగము శరీరమును నీరుజ మొనర్చుటే కాక, మనశ్శరీరములకు రెంటికిని పుష్టిని కూడ చేకూర్చును.

శాక్త దర్శనము 'మంత్రము'ల కమిత ప్రాధాన్యము నిచ్చును. ఇవి ఒక విధముగ శక్తి రూపములే! ఇవి శబ్ద బ్రహ్మాత్మకములు. 'అశుద్ధ తత్త్వము', ఆకాశ గుణము నగు నిత్యము మనము వినుచుండు సాధారణ శబ్ద రూపములు కావు మంత్రములు. సృష్టి క్రమములో శక్తియొక్క మొట్ట మొదటి రూపము నాదము. అందుచేతనే ధ్యాన సాధనములుగా మంత్రముల కింతటి ప్రాధాన్య మొసంగబడినది. రెండవ రూపము దేవి, లేదా శక్తి. ఆమె తోడ్పాటు లేక నిర్గుణ సత్త సగుణము కాజాలదు. సప్వస్వతి.

శుద్ధాద్వైతము : (చూ. వల్లభాచార్యులు-పు. 674).

శ్రద్ధా దర్శనము (Faith Philosophy) : బుద్ధికిగాని, ఇంద్రియములకు గాని గోచరములు కాని మూల సత్యములను గ్రహించు సాధనమునకు గాని, లేదా మూల సత్య సంబంధమైన విషయములకు గాని తార్కిక నిరూపణ లేకుండగనే అంగీకారము నిచ్చు మనస్థితికి శ్రద్ధ యని పేరు. లేదా, చరమ సత్యముయొక్క జ్ఞానము అపరోక్ష గ్రహణమువలననే కలుగు నని చెప్పు దర్శనమునకు శ్రద్ధా దర్శన మని పేరు. చారిత్రకముగా ఇట్టి దర్శనము బౌద్ధిక

వాదమునకు ప్రతీకారముగా వచ్చినది. సంశయవాదపు నిషేధ కల్పనలనుండి తప్పించుకొను ప్రయత్నములో కూడ ఇది జనించినది. జాకోబీ (1743 - 1819) అను జర్మను దార్శనికుని దర్శనమునకు చారిత్రకముగా శ్రద్ధాదర్శన మను పేరియబడినది. జాకోబీ తన శ్రద్ధా భావముతో స్పినోజాయొక్క ఈశ్వరసర్వగతత్వవాదమును, కాంట్ యొక్క దృశ్యవాదమును ప్రతిఘటించెను జె. నా. మూర్తి.

శ్రుతి ప్రామాణ్యము : ప్రపంచమం దున్న మతము లన్నింటికిని శ్రద్ధేయములును, అపర్యనుయోజ్యములును, శిరసా వాహ్యములును, ప్రమాణ బుద్ధి జనకములును అగు పవిత్ర వాఙ్మయము లున్నవి. వీటికే శ్రుతు లని వ్యవహారము. శ్రుతి యన వినికి. వినికి వలన సంగృహీతమై ధరించబడినది శ్రుతి. తొలిపలుకు సాక్షాత్తుగ దేవునిదైనను కావచ్చును; లేదా దైవ ప్రేరితులగు ఋషులదైనను కావచ్చును.

ఈజిప్టు, బేబిలోనియా మతముల పవిత్ర వాఙ్మయ మందు (క్రీ. పూ. 4000 - 3000) విషయము ఇంద్రజాలిక సంకలిత క్రియా కలాప రూపమున ఉండినది. హిందువుల శ్రుతి వేదములు. వీరి శ్రుతి సమాహారమునకు త్రయి అని పేరు (ఋగ్యజుస్సామవేద త్రితయము). జైనుల ప్రమాణ గ్రంథములకు ఆగమము అని (క్రీ. పూ. 300) పేరు. ఇవి అంగోపాంగములతో కూడి అచ్ఛేద సూత్రముల, మూల సూత్రముల రూపమున ఉన్నవి. బౌద్ధుల హీనయాన ప్రధాన శ్రుతి త్రిపిటకములు (క్రీ. పూ. 100). సద్ధర్మ పుండరీకము, ప్రజ్ఞా పారమితము (శూన్యవాద ప్రస్థానము), దశ భూమీశ్వరి మొదలగునవి మహాయాన శాఖకు చెందినవి. హీబ్రూల ప్రమాణ గ్రంథము బైబిల్ పాత నిబంధన (Old Testament); క్రైస్తవులది నూతన నిబంధనము (New Testament). ఓరోఆస్ట్రియనులకు (క్రీ. శ. 400) యాస్నవీ, స్పరద్, యష్టులు (స్తుతి సూక్తములు) అని మూడు పవిత్ర గ్రంథములు కలవు. చైనీయుల ప్రమాణ గ్రంథములు: షూచింగ్, ఇచింగ్, లిచీ, టాహ్సుసూయే (మత విద్య), చుంగ్యంగ్ (మధ్యమార్గ సిద్ధాంతము). ఇదిగాక 'టాట' మతమునకు చెందినది: టావోతె చింగ్ అను ధర్మసూత్ర గ్రంథము కలదు. టే అను గ్రంథము మానవుని ద్వారా టావో యొక్క ఆవిర్భావమును గురించి చెప్పును. సిక్కుల ప్రమాణ గ్రంథమునకు ఆది గ్రంథ మని పేరు. మహమ్మదీయుల పవిత్ర గ్రంథము ఖురాన్. ఇందు సూరా అను సూక్తము లుండును. మే.వ.న.

షడ్విధ తాత్పర్య లింగములు : వేదముల తాత్పర్యార్థము చాల నిగూఢమైనది. అద్దాని బోధపరచుకొనుటకుగాను మీమాంసాశాస్త్రము కొన్ని సూచనలు చేసినది. వాటికే షడ్విధ తాత్పర్య లింగము లని పేరు. అవి ఉపక్ర మోపసంహారములు, అభ్యాసము, అపూర్వత, ఫలము, అర్థవాదము, ఉపపత్తి యను నారు.

(1) ఉపక్రమ మనగా ఆరంభము. ఉపసంహార మనగా సవిస్తరముగా నిరూపించబడిన అర్థము యొక్క సారాంశ మును చెప్పుచు ముగించుట. ఈ రెండును కలిసి ఒకటే లింగ మగుచున్నవి.

(2) ఒకే ప్రకారమునమరల మరల చెప్పుట అభ్యాసము.

(3) ఎంత పుష్కలమైన దైనను ప్రమాణాంతరముచే సిద్ధింపక పోవుటకు అపూర్వత యని పేరు.

(4) ఏదేని ప్రయోజనము కలిగియుండుటయే ఫలము.

(5) స్తుతి లేదా నిందాపరమైన అధికార కథనమునకు అర్థవాద మని పేరు.

(6) ఉపపత్తి యనగా చెప్పబూనుకొన్న యర్థమునకు యుక్తిని కల్పించుట.

ఈ పై చెప్పబడిన ఉపక్రమాది లింగములయందు ఏ రెండింటికైన విరోధ మగుపడినచో ఈ లింగములలో పై చెప్పబడిన వరుసలో ముందు దానికన్న తరువాతి దానికి ప్రామాణ్య బల మెక్కువ.

ఈ ఆరు లింగములను ఛాందోగ్యమందు ఆరవ ప్రపాఠకములో ఆరుణి తన కుమారుడగు శ్వేతకేతువున కుపదేశించిన సద్విద్యోపన్యాసమునకు పట్టించి చూతము.

"సదేవ సౌమ్యేద మగ్ర ఆసీత్" (ఓ సౌమ్యుడా! తొలిని సత్పదార్థము మాత్రమే యుండెడిది) అని సద్విద్య నుపక్రమించి "ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం, స ఆత్మా, తత్త్వ మసి శ్వేతకేతో!" (ఈ పరిదృశ్యమాన జగత్తంతయు ఆ సద్వస్తువును ఆత్మగా కలది; అదియే ఆత్మ; ఓ శ్వేతకేతువా! ఆ ఆత్మ పదార్థమవే నీవు) అని ముగింపబడినది.

"తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ ఇతి, తత్తేజో అసృజత" (ఆ సత్తాస్వరూపము అనేక విధముల నయ్యెదను, సృష్టికార్యముగా వ్యక్తీభవించెదను అని సంకల్పపూర్వకముగా వీక్షణ చేసెను) అని చెప్పబడినది. "సన్మూలాః సౌమ్యేమాః సర్వాః ప్రజాః సదాయతనాః, సత్ప్రతిష్ఠాః" (ఈ సమస్త భూతములును ఉత్పత్తికి పూర్వము సన్మూలములు. అనగా సత్త కారణముగా కలవి; స్థితికాలములో సత్తా స్వరూపమునే ఆశ్రయించి ఉండునవి; లయకాలమందు సత్తామాత్రమునందే లయమును పొందును) ఇట్టి శ్రుతులచే సృష్టి స్థితి లయములు చెప్పబడినవి. ఈ వాక్యములే సత్పదార్థ మహత్త్వ సూచక

ములగు అర్థ వాదములు. 'తత్త్వమసి' (ఆ ఆత్మ పదార్థ మవే నీవు). అని సద్విద్యా ప్రకరణ మధ్యమున తొమ్మిది సార్లు ఈ అద్వితీయాత్మ ప్రతిపాదన మరల మరల చేయ బడినది. దీనినే అభ్యాస మందురు.

అద్వితీయాత్మ ప్రమాణాంతరముచే సిద్ధించును అని చెప్పబడకుండుటయే అపూర్వత. "త్వం త్వౌపనిషదం పురుషం పృచ్ఛామి" అను మరియొక శ్రుతి దీనికి ఉపోద్బలకము. మే. వ. న.

షామన్ మతము (Shamanism): ఉత్తర ఆసియా, ఉత్తర అమెరికాలలోని ఆదిమ జాతుల మతమునకు, లేదా వారి మత విశ్వాసములకు ఈయబడిన పేరు. ఉత్తర అమెరికాలోని ఆదిమ జాతులలో షామన్ వైద్యుడు. ఈ మతము ప్రకృతి శక్తులకు చైతన్యము గలదను నమ్మకము నాధారముగా జేసికొని ఉద్భవించినది. జీవితములోని అదృష్టము కొన్ని దుష్ట దేవతల చెప్పు చేతలలో నున్నదనియు, వారిని సంతృప్తి పరచి మానవులను సంరక్షించు శక్తి షామన్‌కు గలదనియు పై జాతుల వారి నమ్మకము. షామన్ మతములోని ముఖ్య విషయము ప్రకృతిని అదుపులోనికి తెచ్చికొనుట. వైద్యుడుగాను, సంప్రదాయ సంరక్షకుడుగాను, గురువుగాను, న్యాయ విచారకుడుగాను, రహస్య జ్ఞానము గలవాడుగాను, యుద్ధనాయకుడుగాను - పలువిధములుగా షామన్ పరిగణించబడినాడు. ఇంద్రజాలికము, ఏకాంతమున ఉపవాసము, నృత్యములు, దేవతలు పూనుట వంటివి షామన్ ఉపయోగించు సాధనములు. జె. నా. మూర్తి.

షింటో మతము (షిన్-టో=దేవతల మార్గము లేదా దివ్యమార్గము): షిన్‌టో లేదా 'కమి-నొ-మిచి' అనునది జపాన్ ప్రజలలో ఇంకను జీవించియున్న మతము. చైనా తోటి మొదటి సంపర్కము తరువాత కొలది కాలములోనే జపానీయులలో జనించిన పురాతన మత విశ్వాసమునకు ఈ నామధేయ మీయబడినది.

షింటో మత వికాసములో రెండు ప్రధానమైన దశలు గలవు. మొదటిది ప్రకృతికి సంబంధించినది; రెండవది సంస్కృతికి సంబంధించినది. వీటిలో నొకటి మతము యొక్క స్వభావాంశమును, రెండవది దాని బౌద్ధిక, నైతిక (లేదా ఆధ్యాత్మిక) అంశమును మనకు చూపును. ఈ మతము బౌద్ధ, కన్ఫ్యూషియన్ మతముల ప్రభావమునకు గాఢముగా గురియైనది.

ప్రకృతి మతము: షింటోలో ప్రకృతి ఆరాధన, జడ వస్తువులు దేవత లని భావించుట, ప్రేత భావము, కుల చిహ్నారాధన, ఆదిమ ఏకేశ్వరారాధన గలవు. సూర్యుడు, చంద్రుడు, తుఫాను, పిడుగు, గాలి, నిప్పు, సముద్రము, పర్వతము, భూకంపము, అగ్ని పర్వతములు, బావులు, వేడినీటి బుగ్గలు, శిలలు, సర్పము, పులి, తోడేలు, పట్టుపురుగు, కేశ కీటకములు, వృక్షములు, మూలికలు, ధాన్యములు-వీటన్నింటిని ఆదిమ జపానీయులు పూజించిరి.

మానవ పూజ (Anthropalatry): బ్రదికి యున్న వ్యక్తులు, మృతి చెందిన వ్యక్తులు కూడ 'కమి' లేదా దేవతలుగా పూజింపబడుచుండిరి. వారు బ్రదికి యుండగనే వారికి ప్రతినిధులుగా నుండు విగ్రహములు తయారు చేయబడిన ప్రత్యేక దివ్యవ్యక్తులు కూడ షింటోమతములో కలరు. చక్రవర్తి ప్రత్యక్ష దైవముగా పరిగణింపబడెను. యుద్ధ వీరులు, గొప్పసాహసులు కూడ మానవ రూపములోని దేవతలు. తరువాత రియోబు (అనగా ద్వివిధమైన షింటో మతము) మతసారోద్ధారాభ్యాసమును చక్కగా ఉపయోగించుకొనినది. ప్రేతపూజ, పితృపూజలకు కూడ ఈ మతములో అనేక దృష్టాంతములు గలవు.

శిలారాధన మొదలైనవి: జపానులో పవిత్ర శిలలు దేవతారూఢములుగా భావింపబడినవి. శిలారూపముననో, లేదా దారురూపముననో స్త్రీ పురుషలింగముల పూజకూడ షింటో మతమునకు పరిచితమైనదే! అమెనో-మినకమిషి-నో-కమి అనగా స్వర్గ కేంద్రాధిదేవతను గురించిన గ్రంథములో ఆదిమ ఏకేశ్వరవాదము వంటి భావమొకటి కలదు. ఇది షింటోలోని పరమదైవముతో మేళవింపబడినది.

ఈ మత పరిణామముయొక్క సాంస్కృతిక దశలో అనేకాసుర వాదము ప్రథమమునను, తరువాత అనేకేశ్వర వాదమును, చివరికి ఏకేశ్వర భావపు పోకడలు కలిగిన అంతర్యామి భావమును గలవు. కె. రా. కృ.

షిలర్, ఫెర్డినాండ్ కానింగ్ స్కాట్ (1864-1937): ఆతని కాలమున ఆక్స్‌ఫర్డ్‌లో ప్రచారములో నుండెడి 'భావవాదము' ను అది 'కేవలవాదము' గా నున్నదను నెపముతో నిరాకరించి, వస్తువులలోని ఏకత్వానేకత్వములనే గాక పరిణామ సిద్ధాంతమును కూడ వివరించుటకై 'అతి భౌతిక అనేక సత్తావాదము' ను షిలర్ చేపట్టెను. ఈయన దార్శనిక వ్యవస్థ 'వ్యావహారిక సత్తావాదము' తో అతి సన్నిహితమైన సంబంధము కలిగియున్నను, దానిని 'వైయక్తిక భావ వాద' మనియు 'మానవతా వాద' మనియు కూడ పిలుతురు. మానవుని పూర్ణ అనుభవమునుండి పృథక్కరించి జ్ఞాన మీమాంసా సిద్ధాంతము నొకదానిని రూపొందింపవలె మను ఆయన ఉక్తిలో వ్యావహారిక సత్తా వాదపు పోకడలు గమనింపవచ్చును. కె. రా. కృ.

షెలర్, మాక్స్ ఫెర్డినాండ్ (1874-1928) : దృశ్య శాస్త్ర ఉద్యమమునకు చెందిన మనస్తత్వ శాస్త్రజ్ఞుడు, నీతి శాస్త్రజ్ఞుడు, మత దార్శనికుడు, సాంఘిక దార్శనికుడు. కేథోలిక్ దర్శన శాస్త్రమును దృశ్య శాస్త్రముతో సమన్వయపరచెను. బ్రెంటానో, హుసెర్ల్ మొదలగువారి ప్రభావమునకు లోనై దృశ్యశాస్త్ర పద్ధతిని సహజ ప్రవృత్తి, మన ఉద్వేగములు మొదలగు జీవ వ్యాపారముల అనుశీలనకు అన్వయించెను. ఈయన పురుషార్థముల యథార్థతను సమర్థించెను. జె. నా. మూర్తి.

షోపెన్ హెూవర్, ఆర్థర్ (1788-1860) : జర్మను దార్శనికుడు. డాన్జిగ్‌నందు జన్మించెను. ధనిక వ్యాపారస్థుని కుమారుడు. తల్లి సాహిత్య కళా రంగములందు కృషిచేసి, నవలా రచయిత్రిగా పేరొందెను. తండ్రి అభివృద్ధిచేసిన వ్యాపారములో కొంతకాలము పని చేసి, అది తన అభిరుచులకు గిట్టకపోవుటచే ఆ ప్రయత్నమును విరమించి 1809 లో గొట్టింగెన్ విశ్వవిద్యాలయములో వైద్యశాస్త్ర విద్యార్థిగా ప్రవేశించెను. పిదప 'పర్యాప్త హేతువాద తత్త్వముయొక్క చతుర్విధ మూలము' అను గ్రంథమును రచించి 'యీనా' (Jena) విశ్వవిద్యాలయపు డాక్టర్ బిరుదమును 1813 లో సంపాదించెను. డ్రెస్డెన్‌లో ఈయన తన ప్రధానగ్రంథమగు "భావరూపమునను, సంకల్పరూపమునను నుండు ప్రపంచము" ను 1878 లో రచించెను. తరువాత బెర్లిన్ విశ్వవిద్యాలయములో ఉపన్యాసకునిగా అర్హత పొందెను.

షోపెన్ హోవర్, ఆర్థర్
(1788 - 1860)

అప్పటికే బహుళకీర్తిని సంపాదించిన హెగెల్ మున్నగువారి భావవాద దర్శనముపై ఇతడు నిరసన దృష్టిని కలిగియుండెను. అయితే ఈయనకు కీర్తికాంక్ష అధికముగా నుండెను. తన ఆధిక్యమును గుర్తింపని తోటివారిపై ఆయన ఆగ్రహమును చూపెడివాడు. బెర్లిన్ విశ్వవిద్యాలయములో పూర్వము హెగెల్ ఏ సమయమున ఉపన్యసించెనో అదే సమయమున తాను కూడ తన దర్శనమును గురించి ఉపన్యసింప గోరెను. కాని ఈయన ఉపన్యాసశైలి బహుజనాదరణము గాంచలేక పోవుటచే, ఆ ఉపన్యాసములు పూర్తిగాక మునుపే వినువారు లేకుండుటచే వాటిని ఆయన విరమింపవలసి వచ్చెను. దీనితో ఆయన మరింత కినుక వహించెను. 1831 లో బెర్లిన్‌లో కలరా జాడ్యము ప్రబలగా, ఫ్రాంక్‌ఫర్ట్‌నకు మరలి జీవితాంతమువరకును ఏకాకిగా అచ్చటనే నివసించెను.

షోపెన్ హోవరు దార్శనికుడుగనే కాక, కళాకారుడుగ కూడ ప్రశస్తికెక్కెను. ఈయన దార్శనిక సిద్ధాంతములపై ప్లేటో, కాంట్ ల దర్శనముల యొక్కయు, బౌద్ధ ఉపనిషద్దర్శనముల యొక్కయు ప్రభావము మిక్కుటముగా గలదు. ప్లేటో బోధించినటువంటి సత్య, ప్రతిభాసల (reality and appearance) సిద్ధాంతమును కాంట్ అంగీకరించుటయే గాక దానిని అభివృద్ధి కూడ చేసెను. ఈ సిద్ధాంతమునే షోపెన్ హోవర్ కూడ సమర్థించెను.

షోపెన్ హోవర్ దృష్టిలో దర్శన శాస్త్రమునకును, విజ్ఞాన శాస్త్రమునకును; అట్లే శాస్త్రమునకును, కళకును; బుద్ధికిని, సంకల్పమునకును మధ్య భేదము గలదు. మొదట ఆయన అభిప్రాయములో బుద్ధికిని, సంకల్పమునకును గల భేదమును గమనింతము. ఈయన సిద్ధాంతములో సంకల్పము బుద్ధికంటె మహత్తరమైనది, మౌలికమైనది, ప్రధానమైనది. బుద్ధి పర్యాప్త హేతువాదము ద్వారానే తన ప్రపంచమును నిర్మించుకొనును గాన, దానికి దృశ్యప్రపంచము వెనుక నున్న వాస్తవ సత్త లేదా పరమార్థము యొక్క జ్ఞానము కలుగనేరదు. అపరోక్ష లేదా ఆంతర జ్ఞానముద్వారానే మనకు ప్రతిభాస కల్పితముగా నున్న సత్యము యొక్క జ్ఞానము లభించును. ఇట్టి ఆంతర జ్ఞానముతోనే బుద్ధికి భిన్నమైన, కాలోపాధికముగాని, ప్రయోజన గంధము లేని సంకల్పము మనకు గోచరమగును. విషయి యొక్క జ్ఞానము పైననే ప్రపంచము యొక్క అస్తిత్వము ఆధారపడియున్నదని, లేదా విషయి యొక్క జ్ఞాన విషయమగు భావమే ప్రపంచమని భావవాదులు వాదింతురు. షోపెన్‌హోవర్ దీని నంగీకరించును. అయితే ఆయన దృష్టిలో విషయిలోని భావము లన్నింటికిని సంకల్పము మూలాధారము. కావున భావాత్మకము, ప్రాతిభాసికము అయిన ప్రపంచమునకు సంకల్పమే మూలాధారము. ఈ సంకల్పమే ఇటువ్యక్తిలోను, అటు విశ్వములోను - జడ పదార్థముల నుండి చైతన్యము వరకు - ప్రతి దానిలోను వివిధ దశలలో తనను తానా విష్కరించుకొనును. ఈ సంకల్పము సంగీతము వంటి కళలలో కూడ అవిష్కృత మగును. సంకల్పము వివేక (హేతు విచక్షణ) రహితమైనది. బుద్ధి దానికి బానిస.

శాస్త్రము వస్తువుల సోపాధిక రూపములను మాత్రమే తెలియజేయును; వాటి యథార్థ స్వరూపమును అధి

మనకు అందజేయలేదు. అట్టి వస్తు యథార్థ స్వరూపమును, శాస్త్రమున కందని సత్యమును కళ వ్యక్తము చేయును. అట్లే విజ్ఞాన శాస్త్రము తార్కిక ప్రక్రియల ఫలము. కొంత శ్రమతీసికొనిన ప్రతివారును దీనిని సాధింపవచ్చును. దార్శనిక సత్యములను తనవంటి మేధావులు మాత్రమే గ్రహింపగల రని షోపెన్ హోవర్ అభిప్రాయము. ఈ సత్యములను తార్కిక ప్రక్రియల ద్వారా తెలిసికొనుట వీలులేదని ఆయన వాదము. ఇట్టి సత్య గ్రహణమునకు మూలము దార్శనికుని దర్శన శక్తి.

షోపెన్ హోవర్ వ్యపదేశించిన సంకల్ప మను భావములో అన్ని వాంఛలు, ప్రయత్నములు, ప్రేరణలు, పరిణామ ప్రవృత్తులు ఇమిడియున్నవి. వీటి పరస్పర సంఘర్షణ వలననే మానవులలో అసంతృప్తి, బాధ జనించుచున్నవి. మానవ జీవితము ప్రధానముగా బాధాకరమైనదని షోపెన్ హోవర్ అభిప్రాయము. అందువలననే ఆయనను నిరాశావాదిగా పరిగణింతురు.

సుఖ మనునది కేవల వ్యతిరేకభావము. మన వాంఛల, బాధల తాత్కాలికోపశమనము వలన కలుగు నివృత్తియే సుఖము. సంకల్పము హేతు విచక్షణ (వివేక) రహితమైనది. దాని ఫలితముగా వచ్చు సంఘర్షణ కూడ నిత్యమైనది. కావున ఇట్టి సంకల్పభావముయొక్క పర్యవసానము నిరాశావాదమే. సత్తయంతయు నిరర్థకమే నను భావము మనకు ఒక విమోచన మార్గమును చూపును. సంకల్పమును ఉపశమింపజేసి, వాంఛలను ఉపశాంతపరచిననేగాని మనకు శాంతి లభింపదు. సంగీతమువంటి కళాకృతుల ధ్యానములో మనకు కొంత ఉపశాంతి లభించును. కళానుభూతిలో సంకల్పము నిషేధించబడును. ఈ అనుభూతిలో వాంఛలు కూడ లుప్తమగును. కాని ఈ ఉపశాంతి కూడ తాత్కాలికమే.

సంకల్పమునుండి సంపూర్ణ విమోచనము నీతి ద్వారానే సాధ్యము. ఏకైక పరమార్థమైన సంకల్పముయొక్క రూపము లగుటచేత వ్యక్తులు పరస్పరము భిన్నము గారని మనము గ్రహింపవలెను. ఇట్టి నీతికంటె కూడ అతిశయమైన ధర్మము వ్యక్తి సంకల్ప నిషేధము. సంఘర్షణకు, బాధకు మూలము సంకల్పమే గనుక దానిని పూర్తిగా నిషేధించిన యెడల మనము బాధను అతిక్రమింపవచ్చును. మతము బోధించు వైరాగ్యములో ఇట్టి సంకల్ప నిషేధమునకు దృష్టాంతము గలదు.

దేశ కాల కారణతలు భ్రాంతి గనుక, మానవ ప్రయత్నము వృథా యైనది. పురోగతి అసంభవము. చరిత్ర కర్థము లేదు. మానవ స్వభావమైన అహంకారమే రాజ్యవ్యవస్థాపనకు కూడ కారణము. పేదరికము, హానిసత్వము, నిరుద్యోగ సమస్య, యుద్ధములు - ఇవన్నియు కొద్దిమంది భోగము ననుభవించుచుండుటవలననే సంభవించుచున్నవి. కాని ఈ భోగమే లేనియెడల సంస్కృతి, సాంకేతికాభివృద్ధి సాధ్యము కావు. ప్రజా బాహుళ్యము బుద్ధి లేనిది. కావున దానికి బుద్ధిమంతులైన నాయకులు కావలెను. స్త్రీలు బుద్ధిలోను, నైతికముగాను పురుషులకంటె నికృష్టమైన వారు.

జె. నా. మూర్తి.

ష్లైర్ మేఖర్, ఫ్రీడ్రిష్ ఎర్న్‌స్ట్ డేనియల్ (1768-1834): జర్మను దార్శనికుడు; ఈశ్వర శాస్త్రవేత్త. బ్రెస్లౌలో జన్మించెను. కొంతకాలము బెర్లిన్ విశ్వవిద్యాలయమున ఈశ్వర మీమాంసాచార్యుడుగా నుండెను. ఆయన స్నేహితుడు ష్లేగెల్ ఉపజ్ఞమైన భావనాత్మక దర్శనము (romanticism) యొక్క ప్రభావ మాతనిపై మిక్కుటముగా నుండెను. ఆయన ప్లేటో, స్పినోజా దర్శనముల ననుశీలన చేసి వాటి ప్రభావమునకు కూడ లోనయ్యెను. కాంట్ దర్శన ప్రభావమునకు గూడ లోనై దానిని పునర్వ్యవస్థీకరించెను. జాకోబీయొక్క కొన్ని అభిప్రాయముల యెడ ఆయనకు సానుభూతి యుండెను. ఫిక్టె, షెలింగ్‌ల కొన్ని అభిప్రాయములను కూడ ఆయన గ్రహించెను.

ఆతని దార్శనిక వ్యవస్థ: ఈశ్వరుడు, ప్రపంచము భిన్నములైనను పరస్పర సాపేక్షములు. ఒకదాని నిరపేక్షముగ రెండవ దానిని భావింప వీలులేదు. ఈశ్వర శూన్యమైన జగత్తు కేవల కల్లోలము. జగత్తు జోలిలేని ఈశ్వరుడు కేవల ఆభాస. వాస్తవికతా, కాల్పనికతలను తనలో ఐక్యము గావించుకొనిన మేరకు మానవునియందు ఈశ్వరుడు ప్రకటిత మగును. ఈశ్వరుడు విశ్వాతీతుడు, అజ్ఞేయుడు అయినను, ఆతడు ప్రపంచమునం దంతర్యామిగా నున్నాడు. ప్రకృతి శక్తుల సామస్త్యమే ఈశ్వరుని సర్వశక్తిత్వమును పారిమాణికముగా సూచించుచున్నది. కాని ప్రకృతి శక్తులు వైచిత్రీయుతములు. కాని ఈ రెండును భిన్న గుణములు కలవి. సాంతములగు ప్రకృతి సంఘటనలకు వైచిత్రి విశిష్ట గుణము; నిరవధిక కారణ రూపమగు ఈశ్వరునికి ఏకత విశిష్ట గుణము.

నీతిశాస్త్రము: నీతిశాస్త్ర విషయ విచారమం దతడు ప్రాక్తన, అధునాతన నీతిశాస్త్ర చింతకుల సిద్ధాంతములు దోషయుతము లని నిరూపించుచు, కాంట్, ఫిక్టేల మార్గమును వదలి, ప్లేటో, స్పినోజాల మార్గమును స్వీకరించెను. పురుషమతియొక్క స్వభావమును గురించిన సిద్ధాంతమని, లేదా ప్రకృతియందును, మానవ ప్రపంచమందును పురుష

మతిచే నుత్పాదితమైన కార్యములను శాస్త్రీయ బుద్ధితో సమాలోచించుట యని నీతిశాస్త్రమున కీతడు కల్పించిన నిర్వచనము. వాస్తవికతా, కాల్పనికతల ఐక్యమే నీతి శాస్త్రముయొక్క సత్తాశాస్త్రీయ మూలము. నైతిక విధిని నియమముగ భావించరాదు. నైతిక విధికిని, కృతి నియమమునకును వ్యత్యాసము కలదు. ఏలన బుద్ధి పూర్వక సంకల్పరూపమును దాల్చిన మనస్సు ప్రకృతికి అతీత మైన దను భూతార్థమును నైతిక విధి సూచించును. వాస్తవికముగ మంచి చెడ్డలకు, స్వేచ్ఛావశ్యకతలకు మధ్య నున్న వైరుధ్యమునకు నైతిక వ్యవస్థలో తావులేదు. కాని నైతికాచరణయందు మంచి, చెడ్డ అను పదములు వాడుకలో నున్నంతమట్టుకు అవి సామాన్య విశేషముల వైరుధ్య భావమును, లేదా నియమమును, లేదా హేతు వైరుధ్యమును వ్యక్తపరచును. స్వేచ్ఛా భావమునకు, ఆవశ్యకతా భావమునకు మధ్య గల వైరుధ్యము మనుజుడు తన స్వభావమును మార్చుకొన జాలనప్పటికిని మానవ మనస్సు తనకు తాను లక్ష్యముల కల్పించుకొనగల దను భూతార్థమును ప్రకటించుచున్నది. నిరతిశయ శ్రేయస్సన బరగు మోక్షమున కీతడు మిక్కిలి ప్రాధాన్యము నొసంగెను. అది మానవుని జీవితసర్వస్వ లక్ష్యము. విశ్వమునకు, సంఘమునకు సాపేక్షముగ వ్యక్తుల ప్రవర్తన విషయమైన నైతిక దృక్పథమును ఈ మోక్షభావము ప్రకటించుచున్నది.

మతదర్శనము : మానవ వ్యక్తిత్వమును గురించిన గంభీరమైన సాక్షాత్కారవాద దృక్పథమును ఈయన భావనాత్మక దర్శనమునుండి గైకొనెను. అహము లేదా వ్యక్తి అనునది సర్వసామాన్య హేతువుయొక్క మూర్తీభావమే. ఆత్మ (చైతన్యము) యొక్క ప్రధానకార్యము విశ్వ, వ్యక్తి జీవనముల సమ్మేళనమే. విశ్వముయొక్క ప్రత్యేక వినూత్న రూపముగా ప్రతివ్యక్తియు రూపొందుచున్నాడు. సంకల్పము చేతగాని, జ్ఞానము ద్వారా గాని ఆలోచనా సత్తల యొక్క సంపూర్ణ తాదాత్మ్యము సాధ్యము కాదు. అట్టి తాదాత్మ్యమును మన వ్యక్తిత్వములోనే, ప్రత్యక్ష ఆత్మ చైతన్యములోనే మనము కనుగొనగలము.

కె. రా కృ.

సంకల్పవాదము (Voluntarism) : ప్రపంచమును వివరించునదియు, దాని కాధారభూత మైనదియు అగు చరమ సత్యము బుద్ధి గాదనియు, సంకల్పమే ననియు ప్రతిపాదించు దర్శనశాస్త్ర సిద్ధాంతమునకు సంకల్పవాద మని పేరు. దీనికి వ్యతిరేకమైన వాదము బౌద్ధిక వాదము. ఈ రెండు సిద్ధాంతముల వ్యతిరేకత మనస్తత్త్వ విషయములలోను, నైతిక విషయములలోను, అతి భౌతిక విషయములలోను ప్రధానముగా గలదు.

జ్ఞానము సంకల్పముయొక్క ఒక రూపమే నని సంకల్పవాదముయొక్క సిద్ధాంతము. అన్ని కాల్పనిక ప్రక్రియలు, బౌద్ధిక ప్రక్రియలు కూడ కార్యములైనను అయియున్నవి, లేదా ప్రేరణకు (stimulation), కార్యమునకు మధ్య సంభవించు ప్రక్రియలైనను అయియున్నవి. అనగా ఫలాపేక్ష లేకుండ ఎట్టి బౌద్ధిక ప్రక్రియయు సాధ్యము కాదు.

జ్ఞానము సంకల్పాధీన మను వాదము మనస్తాత్త్విక విషయముల పై గాని, అతిభౌతిక విషయముల పై గాని ఆధారపడియున్నదిగా సంకల్పవాదులు చూపుదురు. 1. ప్రేరణలను సంతృప్తిపరచుటకు మార్గములను లేదా సాధనములను వెతకు ప్రయత్నమే జ్ఞాన మని సంకల్పవాదు లందురు. వారి దృష్టిలో జ్ఞానమునకు ఆవశ్యకమైన ప్రేరణలలో ఉత్సుకత (curiosity) ఒకటి. జ్ఞానము కొరకే జ్ఞానమును సంపాదించు ప్రక్రియ ప్రయోజన నిరపేక్షమైన దని చెప్పి బౌద్ధికవాదులు దీనిని ప్రతిఘటింతురు. అంతేగాక, ఒకవేళ జ్ఞానము ప్రేరణల యొక్క ఫలిత మయినప్పటికిని, ఆ ప్రేరణల యొక్క ప్రయోజనములకు అది లోబడియున్న దను పర్యవసానమునకు రాజాలము అను ఆక్షేపణ కూడ సంకల్పవాదులకు వ్యతిరేకముగ చేయవచ్చును. అదియును గాక అన్ని మానసిక ప్రక్రియలకును సంకల్పమే కారణ మను విషయము గూడ సందేహాస్పదము.

బుద్ధి దేనిని శ్రేయస్సుగా గుర్తించునో దానినే సంకల్పము గ్రహించు నని బౌద్ధికవాదుల అభిప్రాయము. ఏది శ్రేయస్సో నిర్ణయించు చైతన్యమే సంకల్పాధీన మని సంకల్ప వాదులు వాదింతురు. సర్వసాధారణముగా బౌద్ధిక వాదులు నియతి వాదము (determinism) ను, సంకల్ప వాదులు సంకల్ప స్వాతంత్ర్యము (freedom of will) ను సమర్థించిరి. షోపెన్ హోవర్ వంటి కొందరు మాత్రము ఈ సామాన్యకరణము నామోదించలేదు. సంకల్పవాదులు తమ సిద్ధాంతమును ఈశ్వరునికి, విశ్వమునకు కూడ వర్తింపజేసిరి.

గ్రీక్ తాత్త్వికులు ప్రధానముగా బౌద్ధిక వాదులు. కాని రోమనులు, హీబ్రూలు సంకల్పమునకే అధిక ప్రాధాన్యము నిచ్చిరి. మధ్యకాలీన చింతనలో ఈ రెండు అభిప్రాయములకు స్థానము గలదు. ఆధునిక దార్శనికులలో నొకడగు హ్యూమ్ ఈశ్వర భావ ప్రాదుర్భావమునకు కారణము మానవుని బుద్ధి కాదని, అతని సహజప్రేరణా స్వభావమే నని చెప్పెను. షోపెన్‌హోవర్ విశ్వమును సంకల్పము

యొక్క యథార్థీకరణము (మూర్తరూపము) గా పరిగణించెను. మాఖ్, వుంట్ వంటి ఇతరులు కూడ సంకల్ప వాదమునే బలపరచిరి. జె. నా. మూర్తి.

సంకల్పస్వేచ్ఛ (Free Will) : సంకల్పస్వేచ్ఛను గురించిన సమస్య దర్శన శాస్త్ర చరిత్రలో వివిధములగు విచార పథముల చర్చించబడినది. ఈ చర్చలలో ప్రయోగింపబడిన పారిభాషిక పద సందోహము తరచుగా అస్పష్టతకు ఆలవాల మైనది. సంకల్ప స్వేచ్ఛయొక్క హానోపాదానములు కొన్ని ప్రసిద్ధ దార్శనిక దృష్టి పథములను బట్టి ఉపదేశింపబడినవి. ఈ మౌలిక విషయము యొక్క అవిచారిత నిరాసము పరికిని అంగీకార్యము కాదు. ఏలన అది యొక అవర్జనీయ ఆవశ్యక విషయము. అసలు సంకల్పస్వేచ్ఛ యను పదమే అస్పష్టార్థకము. మనస్తత్త్వ శాస్త్ర మనుగ్రహించిన సామర్థ్య (faculty) పద నిర్వచనము ననుసరించి సంకల్పము ప్రత్యేక వస్తువుగా పరిగణించబడినది. స్పినోజా మతములో సంకల్ప మొక సామాన్య భావము. సంకల్ప మొక స్వతంత్ర సామర్థ్య మని భావించుటయందలి అనుపపన్నతను లాక్ సూచించెను.

ప్లేటో రచితమైన 'రిపబ్లిక్' (ప్రజాస్వామ్యము) అను గ్రంథములో సంకల్ప స్వేచ్ఛను గురించిన ప్రశ్న మనకు తారసిల్లును. అందిది ఈశ్వరశాస్త్రీయవేషమును ధరించినది.

తన భాగధేయమును ఎన్నుకొనుటయందు మానవుడు అనన్యాధీనుడు అని సూచించు సందర్భమున ప్లేటో ఈ సంకల్ప స్వేచ్ఛను గురించిన ప్రశ్నను లేవ దీసినాడు. సోక్రటీస్ సంప్రదాయానురోధముగ సంకల్పము జ్ఞానముచే పరిచ్ఛేద్య మనియు, అందువలన సంకల్ప స్వేచ్ఛ లేదా మానవ స్వేచ్ఛ అభ్యుపగత మనియును తేలును. తన జ్ఞాన పరిధిలో మానవుడు తన వరణము (choice)ను ప్రవర్తింప చేయ సమర్థుడు. మానవునికి గల బాధ్యతను గురించి విచారించిన సందర్భమున అరిస్టాటిల్ ఈ సంకల్ప స్వేచ్ఛ విషయమైన ప్రశ్నను అనువాద్య విషయము చేసినాడు. అరిస్టాటిల్ దృష్టిలో మానవుల బాధ్యత వారి సంకల్ప పూర్వక కార్యములకు మాత్రమే పరిమితము. సర్వ నియంత్రక మగు ఒక విశ్వాత్మ కల దని విశ్వసించిన స్టోయిక్కులు నియతి వాదమును ప్రతిపాదించిరి. వీరికి విరుద్ధముగ ప్రకట భౌతికవాదు లగు ఎపిక్యూరియన్లు విశ్వక్రమ (world order) భావమును నిరాకరించి, యదృచ్ఛ సార్వభౌమ మను భావమునకు ప్రాధాన్యము నొసంగిరి. ఇందు వీరు సంకల్ప స్వేచ్ఛాంగీకారమునకు చాల దగ్గరగ వచ్చిరి. క్రైసిప్పస్ అను స్టోయిక్ దార్శనికుడు నైతిక బాధ్యతతో సంకల్ప స్వేచ్ఛను ముడిపెట్టుటకై యత్నించెను. అతని దృష్టిలో మానవ ఆచరణము ప్రధాన, గౌణ కారణ నియమ్యము. శీలము ఆచరణ ప్రధాన కారణముతో తాదాత్మ్య సంబంధము కలది యగుటచే తన కృతులకు మానవుడు బాధ్యుడు.

ఈశ్వర సంకల్పముతో మానవ స్వేచ్ఛను సమన్వయించుట ఎట్లు అనునది క్రైస్తవ మతమందు చాల గడ్డు ప్రశ్న. సెంట్ ఆగస్టిన్ వ్రాతలలో సంకల్ప స్వేచ్ఛను గురించిన వ్యవస్థిత వివరణమును కానము. ఈశ్వర ప్రసాదమే మానవుని 'మూల పాపము' నుండి విముక్తుని చేయు నని ఆగస్టిన్ భావము. ఆదాము యొక్క పతనము మానవ జాతి నంతను ఆవశ్యకముగ పాపకూపమున పడునట్లు ఆదేశించినది. ఆగస్టిన్ దృష్టిలో ఈశ్వరుని అనాగత జ్ఞానమునకును, మానవ స్వేచ్ఛకును మధ్య అసంగతత్వమేదియును కన్పట్టదు. ఇందుకు భిన్నముగ విరుద్ధ ప్రకృతికములగు మానవ సంకల్ప స్వేచ్ఛ, ఈశ్వర అనాగత జ్ఞానము ఈ రెండింటికిని మధ్య విరోధమును డన్స్ స్కోటస్ తొలగించ యత్నించెను. ఈతని మతములో మానవుని సంకల్పము స్వతంత్రము. దానిపై బుద్ధి ప్రాజాపత్యమును నెరపుచున్నను, దానికి (సంకల్పమునకు) స్వయం పరిచ్ఛేదక సామర్థ్యము కలదు.

ఈ సంకల్ప స్వేచ్ఛా సమస్య ఆధునిక దార్శనికుల సావధానతను కూడ ఆకర్షించినది. హాబ్స్, డేకార్ట్, స్పినోజా మొదలగు వారలు సంకల్ప స్వేచ్ఛను గురించిన విచారమును గావించిన వారలే. హాబ్స్ యొక్క అధిభౌతిక దర్శనము నియతి వాదమునకు సుసంగత, వ్యవస్థిత రూపము నిచ్చినది. హాబ్స్ దృష్టిలో మానసికానుభవములు మస్తిష్కాణువుల ప్రవృత్తి కార్యములు. మానవ శీలము, ఆచరణము మస్తిష్కాణు సంచలన సంయుక్తములైన బాహ్య భౌతిక కారణముల ఫలములు. స్వయం పరిచ్ఛేదక సామర్థ్యము సంకల్ప స్వేచ్ఛకు కల దని డేకార్ట్ అభిప్రాయము. అందువలన తన కృతులకు మానవుడు బాధ్యుడు. సంకల్పము నదుపులో నుంచుటచే మానవుడు దోష, భ్రాంతుల వశమును తప్పించు కొనగలడు. విశ్వాసములు సంకల్ప తంత్రములు, సంకల్పము మట్టుకు విశ్వాస, జ్ఞానములకు అధీనము కాదు. స్పినోజా స్వయం పరిచ్ఛేదకత్వమే స్వేచ్ఛ యనెను. స్పినోజాను నియతి వాదావలంబకుడుగా భావించుట పొరపాటు. ఆవశ్యకత (necessity) యను పదమునకు స్పినోజా యొక విశేషార్థమును కల్పించెను. నిగ్రహము (coercion), ఆవశ్యకత సమానార్థకములు కావని స్పినోజా గుర్తించెను. ఇవి విరుద్ధార్థకములు. 'ఆవశ్యకము' అను పదమునకు 'నియమమును

లేదా క్రమమును అనుసరించియున్నది' - అని అర్థము. ఇది 'ఆగంతుకము' అను పదమునకు విరుద్ధము. మానవ ఆచరణము స్వేచ్ఛాయుతము, ఆవశ్యకము కూడను. అది ఆంశికముగా నిగృహీతము. మానవస్వేచ్ఛ యదృచ్ఛా నియమ్యము కాదని స్పినోజా నమ్మెను. దీనికి భిన్నముగ లైబ్నిట్స్ యొక్క జీవ దణువులు (monads) ఈశ్వరునిచే నియంత్రితములును, నియమ్యములును. అతని పూర్వస్థాపిత సామరస్య (pre-established harmony) సిద్ధాంతము లైబ్నిట్స్‌ను కేవల నియతివాదిగా నిరూపించును. కాని లాక్ 'సంకల్ప స్వేచ్ఛ' యను పదము స్థానములో మానవ స్వేచ్ఛ యను పదము నుంచి, మొదటి పదము యొక్క అర్థమును దిద్ద యత్నించెను. మానవస్వేచ్ఛను, మానవ సంకల్ప స్వేచ్ఛను లాక్ అధికముగా సమర్థించెను. ఆచరణలో నియతికి విలువ లేదని హ్యూమ్ ఊహ. మానవాచరణ కేవల ఆగంతుక మను దృక్పథము గల సిద్ధాంతమును పోషించుటకు అతని మౌలిక సంశయ వాదము హ్యూమ్‌నకు అవకాశ మీయలేదు.

సంకల్ప స్వేచ్ఛా సమస్యా పరిష్కారము విషయమై కాంటు నిర్వాహము మహత్తరమైనది. అతడు స్వేచ్ఛను నైతికాచరణతో సమన్వయించ జూచును. 'ఇది నాకర్తవ్యము, అందుచే నేను దీనిని చేయగలను.' వ్యావహారిక ప్రపంచము పారమార్థిక ప్రపంచమునకు భిన్నమని కాంటు గుర్తించెను. ప్రతిభాసాత్మకమైన వ్యావహారిక ప్రపంచమందు మానవానుభవములు నియతి తంత్రములు. తను స్వయముగా పారమార్థిక ప్రపంచైక దేశమగుటచే మానవునికి తన నైతిక చోదనల ననుసరించుటకు స్వేచ్ఛ కలదు. కిపస్.

భారతీయ దర్శన శాస్త్రమందు కర్మ సిద్ధాంతము పునర్జన్మ కల్పనతో ముడివడి యుండుటచే, సంకల్ప స్వేచ్ఛా సమస్య పాశ్చాత్యదర్శనమందు కన్న భిన్న మార్గమును పట్టినది. కర్మసిద్ధాంతము ననుసరించి వ్యక్తికృత కర్మయంతయు అనివార్య పూర్వజన్మ కర్మఫలమే యగునెడల ఆ వ్యక్తికి నైతిక బాధ్యత యుండుట పొసగదు సరియే కదా, అతని ఆత్మోద్ధరణ యత్న మంతయు నిరర్థకమగును. ఈ సందర్భమున మనము చేయు కర్మకు కర్మ సిద్ధాంతము ప్రకారము రెండు విధము లగు ఫలములుండునని యెరుంగవలయును. అందొకటి సుఖ దుఃఖాది రూప ప్రత్యక్ష ఫలము ; రెండవది మునుపు మనము చేసిన కర్మలవంటి కర్మలనే మనచేత మరల చేయించు సంస్కార రూప పరోక్ష ఫలము. ఇందు ప్రత్యక్ష ఫలములు అవశ్యానుభావ్యములు. కర్మ సిద్ధాంత మాదేశించిన ఆవశ్యకత యందువలన ప్రత్యక్ష ఫలములకే అన్వయించును. సంస్కారముల విషయములో నవి ఫలోన్ముఖములు కాకుండ వాటిని నియంత్రించు సంపూర్ణ సామర్థ్యము మనకు కలదు. అందువలన వ్యక్తి బాధ్యతను ప్రత్యాదేశించునది గాని, ఆత్మోద్ధరణ యత్నమును మోఘీకరించునదిగాని యంశ మేదియు కర్మ సిద్ధాంతమందు కానరాదు. ఇట్లగుటచే కర్మ సిద్ధాంతము యొక్క అంతిమ నిర్ణయము (అది వచన విరోధముగ గన్పట్టినను) ను ఇట్లు గ్రహింపవచ్చును. అది మనయందొకే పరి ఆశను, వైరాగ్యమును కూడ నుత్తేజించును ; భవిష్యత్తును గురించి ఆశ, వర్తమానమును గురించి వైరాగ్యము. ఇది ఇతరు లనినట్లు సంకల్ప స్వేచ్ఛను ప్రత్యాఖ్యానించు నియతివాద మెంత మాత్రమును కాదు.

ఈశ్వరుని ఏకత్వమును, ముఖ్యముగా ధర్మ స్వరూపత్వము నంగీకరించిన ఇస్లాము దర్శనము మానవుడు తన చేతలకు తానే కర్త యని నిర్ణయించినది. ఇందు మ్యూటాజిలైట్లు, ఖాదరైట్లు ఏకీభావమును కనపరచుదురు. "మనుష్య కర్తృత్వము ఈశ్వరతంత్రమైనచో మనుష్యుడు ఆ కర్మల కెట్లు బాధ్యు డగును ? బాధ్యునిగా మనుష్యుని చేసి ఈశ్వరుడు అతనిని కర్మఫల భోక్తగా నొనరించునెడల ఈశ్వర ధర్మ స్వరూపత్వమునకు భంగము వాటిల్లును. అందుచే ఇచ్ఛాపూర్వకముగ చేయబడిన కృతులన్నిటికిని మానవుడే స్వతంత్ర కర్త" అను యుక్తిపై పై నిర్ణయ మాధారపడి యున్నది. అందువలన ఇస్లాము దర్శనము మానవ సంకల్పస్వేచ్ఛ నంగీకరించి నియతివాదమును గర్హించినది. (చూ. ఇస్లాం దర్శనము-పు. 299.) మే. వ. న.

సంశయ వాదము (Scepticism): గ్రీకు దార్శనిక సంప్రదాయములో 'స్కెప్టిసిజమ్' అను పదమునకు వితర్కించుట, ఆలోచించుట, పరీక్షించుట, ముందు వెనుకలు విచారించుట, నిర్ణయమునకు రాలేకపోవుట, లేదా ఊహతో సంతృప్తి పడకపోవుట అని అర్థము. కచ్చితముగా నిర్వచించినయెడల ఈ వాదము సత్త (reality) యొక్క జ్ఞానము సాధ్య మను విషయమును నిరాకరించును. అనగా, మానవుని బుద్ధియొక్క స్వభావములోనే వస్తువుల మూల స్వభావమును గ్రహించు శక్తి లేదు. వ్యావహారికార్థములో సంశయ వాద మనగా ప్రచారములో నున్న నమ్మకములను నిరాకరించున దని అర్థము. ఈ వాదము ఈశ్వర వాదమును ప్రతిఘటించుటతో ఆగలేదు.

ఎలిస్‌కు చెందిన పిరో (చూ. పిరో - పు. 532) అను నాయనతో సంశయవాదము ఒక స్పష్టమైన దర్శనముగా ప్రారంభమయ్యెను. స్టోయిక్కుల భౌతిక వాదమును ప్రధానముగా దృష్టిలో నుంచుకొని సెక్టస్ ఎంపిరికస్ సంశయవాద యుక్తులను స్పష్టముగ ప్రతిపాదించెను.

పేనిసిడిమస్ ననుసరించి అభినివేశము నంగీకరించు దృక్పథమునకు ఆమోదము నీయ నిచ్చగించకుండ, సెక్టస్ సత్యమునకు నిర్ణాయకము ఎట్లు అసంభవమో చూప ప్రయత్నించెను.

ఆధునిక సంశయ వాదులలో హ్యూమ్ ప్రముఖుడు గను, వారికి ప్రధానమైన దృష్టాంతముగను కూడ నున్నాడు. అనుభవమును దాటి పోవుటకు మనకు సామర్థ్యము గాని, హక్కు గాని లేదనుట ద్వారా ఆయన తన సంశయ వాదమును ప్రకటించె నని కాంట్‌వంటి కొందరు పండితులు భావింతురు. అనుభవమునకు బాహ్యాభ్యంతరములలో హేతువునకు ప్రధాన స్థానము లేదని చెప్పుట సంశయ వాదమునకు ఆవశ్యకము. ఈ పర్యవసానమునకే హ్యూమ్ నిస్సంశయముగ చేరెను. సమగ్రమైన ఆయన అనుభవ వాదము నుండియే హ్యూమ్‌యొక్క సంశయ వాదము వాస్తవమున జనించినది. ఇంద్రియ సమర్పితమైన ప్రత్యేక సంవేదనలను, పృథక్కృత భావములను దాటి ఆయన ఎన్నడును పోడు. ప్రతి ప్రత్యేక సంవేదనకు, ప్రత్యేక భావమునకు స్వతంత్ర సత్త గలదు కావున వాస్తవికత, సత్యము అను భావములే అనర్థములు. ఇట్లు గ్రీకు సోఫిస్టు అయిన ప్రోటాగోరాస్ యొక్క ఇంద్రియ సంవేదనా సాపేక్షతా వాదమును ఈయన అనుమతించిన ట్లయినది.

దర్శన శాస్త్ర చరిత్రలో సంశయవాదము యొక్క నిజమైన ఉపయోగము అభినివిష్టమతముల (dogmas) ను ప్రతిఘటించుటయే. కె. రా. కృ.

సత్కార్య వాదము : కార్యము వాస్తవమునకు కారణమునందు పూర్వమే ఉండు నను విషయము సాంఖ్యుల ముఖ్య సిద్ధాంతములలో నొకటి. దేనియందు కార్యము సూక్ష్మరూపమున నంతర్గతమై యున్నదో ఆ వస్తువు కారణమని సాంఖ్యుల నిర్ణయము. ఈ విషయమే పలు విధముల నుదాహరింపబడెను.

1. లేని వస్తువు ఏ క్రియ యందును కర్మ కాజాలదు. ఉదా: గగన పుష్పము ఉత్పత్తి క్రియకు అస్పదము కానేరదు. దేనికి ఉనికి లేదో అది యెన్నడును సత్త గల వస్తువు అగుట లేదు.

2. ఉత్పన్నమైన వస్తువు ఏ వస్తువునుండి యుద్భవించినదో దానికన్న వేరు కాదు.

3. ఏ వస్తువు నుండి ఒకటి ఏర్పడుచున్నదో అది తన పుట్టుకకు పూర్వము తనకు కారణమైన దాని స్వరూపముతో నుండియే యున్నది. ఈ నిర్ణయమును అంగీకరింపక పోయినచో ఒక వస్తువునుండి దాని స్వభావమునకు భిన్నమైన వస్తువులు కూడ లభింపవలసివచ్చును. ఉదా: తిలల నుండియే తైలము రానక్కరలేదు; ఇసుక నుండి కూడ రావచ్చును.

4. కార్యమునందు కారణస్వభావము కనుపించుచున్నది. ప్రధానమైన స్వభావమునందు వస్త్రము నూలు కంటె విరుద్ధము కాదు. ముఖ్య స్వభావమునందు సంబంధము లేని వస్తువులయందు కార్యకారణ భావ ముండనేరదు. కారణమునందు గుప్తరూపమున నణగియున్న స్వరూపము స్పష్ట రూపముతో బయట పడుటే కార్యము.

5. కారణ సామర్థ్యము కార్యము నందు చూపట్టుచున్నది. కారణ కార్యములు ఒకే వస్తువు యొక్క వేరు వేరు దశలు. ఈ భేదము మనము వస్తువులను ఉపయోగించు కాలమున మిక్కిలిగా తెలియును. మట్టితో తయారు చేయబడిన కూజా మంచినీరుంచుకొనుట కుపయోగింతుము. కాని మట్టిని ఆ పని కుపయోగింపము. ఇట్లు కారణ కార్యములకు గల భేదము క్రియా కలాపము లందు బాగుగ గుర్తింపబడును. కార్యము కారణమునందు సిద్ధమైయున్నను దానిని కారణ దశనుండి కార్యరూపమునకు తీసికొని రావలె నన్న ఇతర సహాయ మపేక్షణీయము. మనకు తైలము లభింపవలె నన్న తిలలను మర్దింపవలెను. తండులము లపేక్షణీయములైన ధాన్యము దంచవలెను. రాతిముక్కనుండి వృక్షపు మొలక ఎన్నడును బయలుదేరదు గదా! కనుక సత్కార్యవాదుల సిద్ధాంతము ప్రకారము కారణ కార్యములు ఒకే వస్తువుయొక్క భిన్న భిన్న దశలు. పి. చెం. సు.

సత్తా శాస్త్రము (Ontology) : కేవల సత్త (being) యొక్క స్వభావమును ప్రధానముగా చర్చించు దర్శన శాస్త్ర విభాగమునకు సత్తాశాస్త్ర మని పేరు. ఆధునిక దర్శనశాస్త్ర దృష్టిలో తనకంటె విస్తృతమైన అతిభౌతిక శాస్త్రమునకును, దానితో అన్యోన్య సంబంధము గల జ్ఞాన మీమాంసకును భిన్నమైన సత్తాశాస్త్రమునకు ప్రభవస్థానము ప్లేటోదర్శనములో గలదు. అయితే ప్లేటో తన అతిభౌతిక శాస్త్రములో ఈ ప్రత్యేక విభాగమునకు 'డయలెక్టిక్' అను పదమును ఉపయోగించెను. అట్లే, అరిస్టాటిల్ ప్రతి శాస్త్రమునకు దానికి ప్రత్యేకమైన విషయము గల దని వాదించుచు, తాను 'ప్రాథమిక దర్శన శాస్త్ర' మని వ్యవహరించిన, సాధారణ అస్తిత్వమునకు సంబంధించిన ప్రత్యేక శాస్త్రములకు పూర్వవర్తి యగు శాస్త్రము నొకదానిని ప్రతిపాదించెను. కావున ఇంతవరకు సత్తా శాస్త్రమునకును, జ్ఞానమీమాంసకును మధ్య భేదము చూపబడలేదు. అయితే సత్తయొక్క విశేష రూపముల

కును, సామాన్య సత్తకును మధ్య మాత్రము భేదము చూపబడినది. ఈ విచారమందు విషయసత్త సాధ్యతను గురించిన సమస్య మాత్ర ముదయింపలేదు. సత్తా శాస్త్రమును మొదటిసారిగా పారిభాషిక పదముగా ఉపయోగించిన వోల్ఫ్ దర్శనములో ఒక నూతన విభేదము జనించినది.

ఆయన సైద్ధాంతిక దర్శన శాస్త్రము (అతిభౌతిక శాస్త్రము)ను రెండు భాగములుగా విభజించెను. మొదటి దానిలో ప్రాతీతికము, లేదా యథార్థము అగు సామాన్య సత్తను గురించిన వివరణ ముండును. దీనికి భిన్నముగా రెండవ భాగములో సత్తయొక్క విశేష రూపములైన ఆత్మ, ప్రపంచము, ఈశ్వరుడు - వీటిని గురించిన చర్చ యుండును. వీటిలో మొదటిదే సత్తాశాస్త్రము. సత్తా శాస్త్ర పరిణామములోని ఇట్టి మధ్య స్థితియే దార్శనికుని ప్రథమ కర్తవ్యము జ్ఞానమును గురించి యోచించుటయే ననియును, జ్ఞానమీమాంసలోని ప్రధాన సమస్యను పరిష్కరించిననే గాని సత్తయొక్క స్వభావమును నిర్ణయింప సాధ్యము గాదనియును చెప్పు ఆధునిక దృక్పథమునకు త్రోవదీసినది. అతిభౌతిక శాస్త్ర పరిణామము ఈ విధముగా సత్తా శాస్త్రమునకు గౌణస్థానమును కలుగజేసినది. అయితే, జ్ఞాన మీమాంసకును సత్తాశాస్త్రమునకును మధ్య అవినాభావ సంబంధము గల దనుటయు, ఒకానొక అర్థములో రెండును ఒకటే ననుటయు సత్యము. సత్తా శాస్త్రములోని పదముల సహాయ మపేక్షింపకుండ జ్ఞానమీమాంసా నిగమనములను వ్యక్తపరుప వీలులేదు. కె. రా. కృ.

సత్తా శాస్త్ర వాదము (Ontologism) : తార్కిక పదార్థములద్వారా అనుభవ నిరపేక్షముగా సత్యమును నిరూపించు పద్ధతికి ఈ పేరు వర్తించును. ఈ పద్ధతి నుపయోగించు కాల్పనిక దార్శనిక వ్యవస్థలకు కూడ ఈ పేరు వర్తించును. ఇట్టి వ్యవస్థలు చరమ సత్తను ప్రతిపాద్య విషయముగా గ్రహించి, దార్శనిక కల్పనలను సాగించును; లేదా వస్తువులు ఆలోచనకు విషయములు అను భూతార్థము నాధారముగా చేసికొని, వాటి అస్తిత్వమును నిరూపింప ప్రయత్నించును. సాధారణముగా హేతువాద, అనుభవపూర్వవాద దార్శనిక వ్యవస్థ లన్నియు ఈ వర్గమునకు చెందినవే. ఈ అర్థములో ఈ వాదమునకు వ్యతిరేకమైనది మనఃప్రాధాన్య వాదము (psychologism). ఈ వాదము ననుసరించు వ్యవస్థలు దార్శనిక సమస్యలను మనస్తత్వశాస్త్ర దృష్ట్యా చర్చించును. జె. నా. మూర్తి.

సన్యాసి మఠ సంస్థ (Monasticism) : భౌతిక సుఖముల నిరసించి, దారిద్ర్యమును వరించి అవిరత ఏకాగ్ర పరలోక లేదా పరవస్తు చింతనకై సాధకుడు పిచ్చెత్తించు సమాజమునుండి వెలువడి, వివిక్త దేశము నాశ్రయించుట మఠసంస్థయొక్క లక్ష్యము. ప్రాచ్య, ప్రతీచ్య ఖండములలో ఈ మఠసంస్థ క్రమముగా పెంపొందినది. క్రైస్తవమతమందీ సంస్థ చర్చికి అంగసంస్థగా నేర్పడి, దాని ప్రధాన ప్రవృత్తిగా పరిణమించినది. క్రైస్తవమతమం దిది మొట్టమొదట క్రీ. వె. ౩ వ శతాబ్దమందు స్థిర ప్రతిష్ఠను కన్నది. దీనికి పూర్వము పాలస్తీనా, అలిగ్జాండ్రియా నగరములలో యూదీయ మత పరిధిలో నిట్టి ఆచరణ నవలంబించిన వ్యక్తు లుండెడివారు. క్రైస్తవ యుగపు ప్రారంభకాలమందు పరమార్థ చింతనకు తమ జీవితముల నంకితము చేసియు కుటుంబములయందే మెలకువతో జీవనమును గడపు విరక్తులు మనకు తారసిల్లుదురు. మొదటి శతాబ్దములలో రాజులనుండి, ప్రజలనుండి చర్చి గురియైనబాధలు ఈ మఠ వివిక్త జీవనమును ప్రోద్బలించినవి.

పాశ్చాత్యదేశమం దీరీతి వివిక్త జీవనము తొలిని ఈజిప్టు దేశమునందు క్రీ. వె. మూడవ శతాబ్దమందు వెలుగు చూచినట్లగపడుచున్నది. దీని ప్రాదుర్భావమునకు కారకులైన వారలలో పాకోమియస్, ఆంటోనీ, బాసిల్ అను వారలు ముఖ్యులు. వీరిలో చివరివాడు మఠజీవనమున కొక స్థిరాకృతిని కల్పించినవాడు. బాసిల్ ఈ మఠ సంస్థల కన్వయించు స్మృతి నొకదానిని "సన్యాస్యుపదేశములు" అను పేర రచించెను. ఆంటోనీ ఈ సంస్థను అపారముగా పెంపొందించినాడు. ఇట్లు ఆంటోనీచే ఉత్తేజితమైన ఈ సంస్థ ఈజిప్టునుండి క్రమముగా సిరియా, పాలస్తీన్‌లవైపు ప్రాకినది. ఈజిప్టు నుండి తూరుపునకు విస్తరించిన ఈ సంస్థ ప్రభావము ముఖ్యముగా ఆంటోనీ ఉపజ్ఞము.

తూరుపు మఠముల ననుకరించి పశ్చిమ దేశములలో కూడ ఇట్టి మఠములు ముఖ్యముగా బెనిడిక్ట్ అను సన్యాసి ఆధ్వర్యవమున వెలసినవి.

సెంట్ ఆగస్టిన్‌తో మఠసంస్థల చరిత్రమున ఒక నూతనాధ్యాయము ప్రారంభమైనది. ఇదివరకు మఠ నివాసులెవరును మతగురు వృత్తిని స్వీకరించిన వారు లేరు. ఇప్పటినుంచి సన్యాసులు చర్చిచే మతగురువులుగా నియోగించబడుట ప్రారంభించినది. ఇంతేగాక ఈ కాలమందు మరి రెండు విధముల ఈ మఠసంస్థ అభివృద్ధి నందుకొనినది. ఇవి చర్చికి సంబంధించిన సైన్యదళ, భిక్షుక లేదా బోధక దళ సంస్థాపన. ఈ మధ్యయుగములో చర్చి ఘటకులకు, సైన్యవృత్తికి మధ్యనుండిన సన్నిహిత సంబంధము వలన మొదటిది జనించినది. ఈ దళ సంస్థాపన ముఖ్యముగా 12 వ శతాబ్దపు మహమ్మదీయ మత వ్యాపనము నరి

కట్టుటకు మత యుద్ధ (crusades) సంరంభము వలన మరింత ప్రోత్సహింపబడినది. మహమ్మదీయ మత నిరోధమునకై ఎట్లు మత సంగ్రామ సైనిక దళములు ప్రాదుర్భవించినవో చర్చి సంఘములలో అతిశయించుచున్న భోగ లాలసత్వము, అనాత్మత్వము, నిరంకుశత్వము నిరోధించుటకు సంఘసేవా పరములు, స్వార్థ రహితములు అగు భిక్షుక దళములు స్థాపించబడినవి. ఇందులో సెంట్ డొమినికస్ (1191) చే స్థాపితమైన భిక్షుకదళము చాల ప్రధానమైనది. వీరలకు డొమినికన్లని పేరు. ఈ కాలముననే ఆత్మవేత్తలలో నగ్రగణ్యుడగు సెంట్ ఫ్రాన్సిస్ ఇంకొక భిక్షుకసంఘమును స్థాపించెను. వీరలకు ఫ్రాన్సిస్కన్లని పేరు. పూర్వపు చర్చి అధికారులచే చూపబడిన ధనార్జన కాంక్షకు, ఐహికభోగ ప్రవణతకు వ్యతిరేకముగా ఫ్రాన్సిస్కన్ సంఘము దారిద్ర్య వ్రతమును చేపట్టి లోకసంగ్రహమునకు సమకట్టినది.

19వ శతాబ్దమందు మఠసంస్థలకు యూరపులో అమితమైన నూతనోత్తేజనము చేకూరినది. ఇచ్చట నుంచి ఈ ఉత్తేజనము అమెరికాకు కూడ వ్యాపించినది. ఫ్రెంచి విప్లవమునుండి మరలిన చర్చి సన్యాసులు ఇంగ్లండులో స్వయంప్రతిష్ఠితులై మత సంస్థల నాధ్యాత్మికముగా సంస్కరించి పునరుద్ధరించిరి. ఇట్లే ఫ్రాన్సు, జర్మనీ, ఇటలీ, ఆస్ట్రియా, స్విట్జర్లాండు, బవేరియా దేశములందు మత సంస్థలు ప్రతిష్ఠితములై, వారి దూతలను అమెరికాకు పంప నారంభించిరి. ఇంగ్లాండు మత సంస్థకు చెందిన వారలలో సెంట్ బెనెడిక్ట్ అనుయాయులు బెనెడిక్టైనులు అను పేర నిప్పటికిని ప్రసిద్ధులైయున్నారు. ఇట్లు క్రైస్తవ మతమందు దాని సర్వతోముఖ చారిత్రక వికాసమును కనపర్చినను, మత సంస్థ కేవలము క్రైస్తవమతమందే వెలసిన ట్లెంచుట పొరపాటు. ఏలన ఇంగ్లాండులో చరిత్రపూర్వ కాలమున మనిన డ్రూయిడ్లు, తరువాత టోలెమీ కాలములో ఈజిప్టునందు అమలులో నుండిన సెరాపిస్ దేవతారాధన, ఇంచుమించు చాకాలములోనే ప్రబలిన నూతన ప్లేటో వాదము, మధ్యయుగపు ఆర్ఫిక్ సంఘములు - ఇవి ప్రతీచియందు, బౌద్ధ, బ్రాహ్మణ భిక్షు, సన్యాసి సంస్థలు ప్రాచ్యమందు ప్రబలినవి. యూదులలో ఎస్సీనులు, తెరప్యూట్లు, నాజరైట్లు, రెకాబైట్లు అను తెగలవారు మత సంస్థలను పెంపొందించిరి. మహమ్మదీయ మతము కూడ ఈ మత సంస్థ నాదరించినది.

తక్కిన చోట్ల వలె భారతదేశమందు కూడ పరమార్థ చింతనకై వివిక్తదేశమును, లేదా సన్యాసాశ్రమమును ఆశ్రయించు మానవ మనస్థితి మత సంస్థ స్థాపనకు కారణము. భారతదేశమందు మఠసంస్థ చాల ప్రాచీనమైనది. భారతీయ వైదిక మఠసంస్థలు ఒక ఆధిపత్య కేంద్రమునకు లోబడి యుండకుండుట బౌద్ధ సంస్థలనుండి వాటి వైలక్షణ్యమును వెల్లడించుచున్నది. వైవిక్త్య ప్రవణులగు సన్యాసుల నటుంచి (చూ. సన్యాసము) మతప్రచారమే భారతీయ మత సంస్థల ముఖ్య లక్ష్యము. భారతదేశమందు శంకరాచార్యులు, రామానుజాచార్యులు, మధ్వాచార్యుల వంటి మతప్రవక్తలందరును వారి అనంతరము మత ప్రబోధమనవరతముగా కొనసాగుటకు మఠసంస్థలను నెలకొల్పిరి. వారిచే నెలకొల్పబడిన మఠములు నేటికిని భారతదేశమందంతటను మత ప్రబోధ కార్యమును కొనసాగించుచున్నవి.

బౌద్ధమతమందు మఠసంస్థ హిందూ మఠసంస్థ ననుకరించి స్థాపింపబడినను, అది అపరిమితమైన అభివృద్ధిని గాంచినది. మఠసంస్థ వర్ణవ్యవస్థను పాటించక పోవుట బౌద్ధ సంస్థయొక్క విశిష్ట లక్షణము. ఈ సంస్థలకు చెందిన సన్యాసులకు భిక్కువులు, లేదా శ్రమణకులు అని పేరు. బౌద్ధమతమందు మఠసంస్థ ఎంత ఆదరమును పొందినదో, బుద్ధుడు, ఆయన ప్రవచించిన ధర్మముతోపాటు మత సంస్థకు ఆలంబమగు భిక్షువుల సంఘము కూడ "బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి", "ధర్మం శరణం గచ్ఛామి", "సంఘం శరణం గచ్ఛామి" యను వారి పవిత్రోపదేశ వాక్యత్రయములో బుద్ధుడు, ధర్మముతోపాటు సంఘముకూడ పవిత్ర త్రితయము క్రింద సంఘటిత పరపబడినది. మే. వ. స.

సర్వ చైతన్య వాదము (Pan - psychism) : ప్రపంచమునం దంతటను ఒక మానసికాంశము గలదను ప్రకృతి సిద్ధాంతమునకైనను దర్శన శాస్త్రములో నీయబడు పేరిది. ఇట్టి సిద్ధాంతములో జంతువులు, వృక్షములే గాక అతి సూక్ష్మ భౌతిక ద్రవ్య కణములు కూడ ఏదో యొక విధమైన ప్రాథమిక సంవేదనను, లేదా చైతన్యమును కలిగియుండును. ఈ సంవేదనలు, చైతన్యము మానవ సంవేదనలకు, చైతన్యమునకు సదృశములు. ఆదిమ అనాగరిక జాతుల చైతన్యారోపవాదముయొక్క ఆధునిక రూపములే ఇట్టి సిద్ధాంతములు. గ్రీకు భౌతిక శాస్త్రజ్ఞుల జీవ ద్రవ్యవాదము (hylozoism) ను కూడ ఇది పోలియుండును. స్టోయిక్కుల మానసిక సిద్ధాంతములో కూడ మూలమున ఇట్టి భావమే గలదు. ఆధునిక కాలములో తామస్ కాంపెనెల్, ఫెఖ్‌నర్, పౌల్సెన్‌లు సర్వ చైతన్య వాదులు. కె. రా. కృ.

సాంఖ్య దర్శనము : సాంఖ్య, యోగ దర్శనములు రెండును ఒకే దర్శనము యొక్క రెండు విభాగములు. ఒకటి సిద్ధాంత భాగము ; రెండవది అనుష్ఠాన భాగము.

సాంఖ్యదర్శన ద్రష్ట కపిల మహర్షి. ఈ దర్శనము మిగుల ప్రాచీనమైనది. కపిల విరచితమైన 'సాంఖ్య సూత్రములు' ఈ దర్శన గ్రంథములలో మొట్టమొదటిది. ఆ సాంఖ్య సూత్రములను కపిల మహర్షియే "సాంఖ్య ప్రవచన సూత్రములు" అను వేరొక గ్రంథములో మరింత విపులముగ నిరూపించెను. సాంఖ్యదర్శన గ్రంథములలో నేడు ఉపలభ్యమాన మగుచున్న వాటిలో ఈ క్రిందివి ముఖ్యమైనవి: 1. ఈశ్వర కృష్ణవిరచిత 'సాంఖ్యకారిక', 2. గౌడపాదకృత "సాంఖ్యకారికా భాష్యము", 3. వాచస్పతి రచిత 'తత్త్వకౌముది', 4. విజ్ఞాన భిక్షు గ్రథిత 'సాంఖ్యప్రవచన భాష్య', 'సాంఖ్యసారము' లు.

సాంఖ్య అతిభౌతిక సిద్ధాంతములు : సాంఖ్య అతిభౌతిక సిద్ధాంతము లన్నియు 'సత్కార్య వాద' మని చెప్పబడు సాంఖ్యుల కారణతావాదమునుండి అవిర్భవించినవి. కార్యము ఉపాదాన కారణమందు ముందుగనే యుండు నని చెప్పు వాదమును 'సత్కార్యవాద' మందురు. న్యాయ, వైశేషిక దర్శనములలోని అసత్కార్య వాదమునకు (చూ. అసత్కార్యవాదము - పు. 275) విరుద్ధముగా సాంఖ్యులు ఉత్పత్తికి పూర్వమే కార్యము కారణమందిమిడియుండక తప్ప దని సిద్ధాంతీకరించిరి.

పురుష, ప్రకృతి సిద్ధాంతము : సాంఖ్యుల అతిభౌతిక వాదమును ద్వైతవాస్తవికతావాద మని వర్ణింప వచ్చును. పురుషుడు, ప్రకృతి అను రెండు చరమ తత్త్వములను ఈ వాద మంగీకరించును. ఈ రెండును తమ అస్తిత్వమునకై ఒండొంటిపై ఆధారపడని స్వతంత్ర తత్త్వములు. పురుషుడు చేతనుడు. చైతన్య మతని గుణము కాదు; స్వరూపమే! దేహముకంటె, ఇంద్రియములకంటె, మనస్సుకంటె భిన్నమైన ఆత్మయే పురుషుడు. ఈ పురుషుడు వస్తురూపమైన సమస్త ప్రపంచమునకు నతీతుడుగ నుండి, నిత్య చైతన్య మూర్తియై, జగత్తులోని పరిణామములను, క్రియా కలాపములను సాక్షిభూతుడై పరికించుచుండును. తాను మాత్ర మెన్నడును ఎట్టి పరిణామములకు, క్రియా కలాపములకు లోనుగాడు.

జగత్తున కంతటికిని మూలమును, అవ్యక్తమును అగు కారణము ప్రకృతి. ఈ ప్రకృతి నిత్యము, జడము, నిత్య పరిణామి. పురుషునికి తృప్తి చేకూర్చుటకంటె ప్రకృతికి వేరొకలక్ష్యము లేదు. సత్వ, రజస్, తమస్సులు అను మూడు అంశముల సామ్యావస్థయే ప్రకృతి. ఈ మూడింటిని గుణము లందురు. కాని నిజమున కివి గుణములు కావు. మూడు పాయలు కలసి త్రాడగునట్లు ఇవి ప్రకృతి స్వరూపాంశములే! జగత్తులోని వస్తువు లన్నియు కార్యములు. వీటిలో సుఖము, దుఃఖము, మోహము అను గుణములు కన్పించుచున్నవి. అందుచే ఈ కార్యముల కన్నిటికిని చరమ కారణమైన 'ప్రకృతి', లేదా 'ప్రధానము' లో వరుసగా సుఖ, దుఃఖ, మోహ లక్షణము లుండి తీరవలయును. ఈ గుణములు వరుసగా వ్యక్తత, ప్రవృత్తి, జాడ్యములను కలుగజేయును.

సాంఖ్య జగత్పరిణామ వాదము : ప్రకృతి పురుష సంయోగము వలన జగత్తు ఆవిర్భవించిన దని సాంఖ్యుల మతము. ఈ సంయోగము వలన ప్రకృతిలోని సామ్యావస్థకు భంగము కలిగి, ప్రకృతి కార్యోన్ముఖ మగును. సాంఖ్యదర్శనములో పరిణామ క్రమ మీ క్రింది విధముగ నిరూపితమైనది: ప్రకృతినుండి మహత్తు పుట్టును; ఈ మహత్తే ఈ మహావిశ్వమునకు మూల బీజము. దీనికే 'బుద్ధి' అని నామాంతరము. పురుషుని చైతన్యము దీనిలో ప్రతిబింబితమై దీనిని చేతన సదృశముగా కన్పించునట్లు చేయును గనుక 'బుద్ధి' అను పేరు దీనికి వచ్చినది. బుద్ధి నుండి అహంకారము పుట్టును. 'నేను, నాది' అను అభిమానమే అహంకారము. ఈ అహంకారమునుండి సత్త్వ గుణము పాలు అధికమైనపుడు అయిదు జ్ఞానేంద్రియములును, అయిదు కర్మేంద్రియములును ఈ ఉభయేంద్రియముల స్వభావమును కైవసమొనర్చుకొన్న మనస్సును పుట్టుచున్నవి. ఇట్లే తమోగుణాంశము అధికమైనపుడు ఈ అహంకారము నుండియే శబ్ద, స్పర్శ, రూప, రస, గంధము లను పంచతన్మాత్రలు పుట్టుచున్నవి. ఆ పంచ తన్మాత్రలనుండి వరుసగా ఆకాశము, వాయువు, తేజస్సు, నీరు, భూమి అను పంచభూతములును పొడముచున్నవి. ఈ విధముగ సాంఖ్య దర్శనములో మొత్తము 25 తత్త్వములు పేర్కొనబడినవి. వీటిలో పురుషునిలో తప్ప మిగిలిన తత్త్వము లన్నిటిలోను ప్రకృత్యంశ మున్నది. ఆ ప్రకృత్యంశములే ఇతర భౌతిక వస్తువుల కన్నిటికిని హేతువులగుచున్నవి. పురుషుడు, లేదా ఆత్మ దేనికిని కారణము (ప్రకృతి) గాని, కార్యము (వికృతి) గాని కాడు.

సాంఖ్య జ్ఞాన మీమాంస : తమ అతిభౌతిక సిద్ధాంతమున కనుగుణముగనే సాంఖ్యులు తమ జ్ఞాన మీమాంసను కూడ రూపొందించుకొనిరి. యథార్థ జ్ఞానము, లేదా ప్రమకు మూడు ప్రమాణములను వీరు అంగీకరించిరి. అవి 1. ప్రత్యక్షము, 2. అనుమానము, 3. శబ్దము. ఉపమానము, అర్థాపత్తి, అనుపలబ్ధి అను ప్రమాణాంతరములను కూడ పై మూడింటిలోనే వీరు గతార్థము చేసిరి. వీరి సిద్ధాంతములో అర్థ పరిచ్ఛిత్తియే ప్రమ (యథార్థజ్ఞానము)

అనబడును. అర్థపరిచ్ఛిత్తి యనగా వస్తువును గూర్చిన భ్రమ రహితము, నిశ్చితము నైన జ్ఞానము. 'బుద్ధి వృత్తి' వలన అర్థపరిచ్ఛిత్తి సంభవమగును. బుద్ధి స్వయముగ జడమైనను ఆత్మయొక్క చైతన్యమును ప్రతిబింబించుటచే ఇది సాధ్యమగును. ఇంద్రియములయొక్క, మనస్సుయొక్క ప్రవృత్తి ద్వారా వస్తువుల ఆకారములు ఆత్మ చైతన్యమును ప్రతిబింబించు బుద్ధిలో ముద్రితమైనప్పుడు ఆ వస్తువులను గూర్చిన వాస్తవిక జ్ఞానము మనకు కలుగును. ఒక వస్తువునకు ఒక ఇంద్రియముతో సంయోగ మేర్పడుట ద్వారా ఆవస్తువును గూర్చి మనకు సూటిగ కలుగు జ్ఞానము ప్రత్యక్షజ్ఞానము.ఇదినిర్వికల్పకము,సవికల్పకముఅని రెండు విధములు. వస్త్వాలోకన మాత్రమున కలుగు స్థూలజ్ఞానము నిర్వికల్పకము. వివేచనపూర్వకమైన వస్తుస్పష్టోపలబ్ధి సవికల్పకము. రెండు వస్తువుల మధ్య నొక నియత సాహచర్య సంబంధ ముండి, అందులో నొక వస్తువు ప్రత్యక్షగోచర మైనపుడు ప్రత్యక్షగోచరము కాని రెండవ వస్తువును ఈ పైచెప్పిన సాహచర్య నియమము నుపయోగించి తెలిసికొనుట యనుమాన మందురు. ఆప్తవచనరూప మైనది శబ్ద ప్రమాణము. ఇతరవిధముల తెలిసికొనుటకు వీలులేని వస్తువులను గూర్చిన జ్ఞాన మీ ప్రమాణమువలన కలుగును. శబ్ద ప్రమాణము సాధారణముగ ద్వివిధ మని పేర్కొందురు: 1. లౌకికము, 2. వైదికము. విశ్వసనీయములైన ఆప్తుల వచనము లౌకిక శబ్ద ప్రమాణము. శ్రుతి, లేక వేదము రెండవది. సాంఖ్య దర్శనములో రెండవదానికే స్వతంత్రమైన ప్రమాణత్వము అంగీకృత మైనది.

సాంఖ్య మోక్ష సిద్ధాంతము : స్వతస్సిద్ధముగ ఆత్మ స్వతంత్రము, అమరము. కాని, అవిద్య లేదా అజ్ఞానము హేతువుగా మనశ్శరీరములతో తాదాత్మ్య భ్రాంతికి లోనగుచు, వాటి సుఖ దుఃఖములను ఆత్మ అనుభవించుచుండును. ఇట్లు ఆత్మానాత్మ వివేక రాహిత్యమే సర్వ దుఃఖములకును మూలకందము. అందుచేత సమస్త దుఃఖములనుండి ఆత్మకు విముక్తి కలిగించుటకు మనశ్శరీరముల కంటె ఆత్మ భిన్న మను విస్పష్ట జ్ఞానము (వివేక జ్ఞానము) అవసరము. ఇట్టి వివేకము కలిగినపుడు ఆత్మ విముక్తమై,దుఃఖములెల్ల శాశ్వతముగ ఉపశాంతములగును. ఈ స్థితినే 'ముక్తి' అని, 'అపవర్గ' మని, 'కైవల్య' మని - ఇట్లు అనేకులు అనేక విధముల వర్ణించుచున్నారు. ఇట్టి ముక్తిని ఈ జన్మలోనే సాధింపవచ్చును; లేదా జన్మాంతమున పొందవచ్చును. మొదటి విధమైన ముక్తికి 'జీవన్ముక్తి' అని, రెండవ విధమునకు 'విదేహముక్తి' అని వ్యవహారము. కాని, ఆత్మను గూర్చిన సత్యమును బుద్ధిచే గ్రహించుటవలన, అనగా కేవల జ్ఞానము వలన ప్రయోజనము లేదు. నిత్య ముక్తము, ఆద్యంత రహితము నగు ఆత్మ ప్రత్యక్షముగ అనుభూతము కావలెను. ఆత్మ యొక్క అపరోక్షానుభూతి సిద్ధింపవలెను. అట్టి అపరోక్షానుభూతికై యోగశాస్త్రములో ప్రపంచింపబడిన రీతిని మానవుడు చిరకాలము అత్యంతక్లేశ సంభరితమైన ఆధ్యాత్మిక సాధన చేయవలెను.

సాంఖ్య నిరీశ్వర వాదము : జగత్తునకు సృష్టికర్త యగు ఒక పరతత్త్వ మున్న దను విశ్వాసముతో కూడినది సేశ్వర వాదము. సాంఖ్యదర్శనములో అట్టి విశ్వాసమునకు తావులేదు. అందుచే దీనిని నిరీశ్వర సిద్ధాంత మని వ్యవహరించుచున్నారు. ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును ఏ విధముగాను రుజువు చేయలే మని సాంఖ్యు లందురు. ఒకవేళ ఈశ్వరు డున్నను ఆయన జగత్తును సృజించె ననుట కుదురదు. సృష్టి కార్యము ప్రవృత్తితో కూడినది. ప్రవృత్తి అను గుణము ప్రకృతిదే కాని, ఆత్మది కాదు.

కొందరు సాంఖ్య దర్శన వ్యాఖ్యాతలు సృష్టికర్త కాకున్నను సాక్షిభూతు డగు ఈశ్వరుని ఈ దర్శన మంగీకరించు నని నిరూపింప యత్నించిరి.

ఛటర్జీ.

సాంతియానా, జార్జి (1863-1952) : జార్జి సాంతియానా స్పెయిన్‌దేశపు రాజధాని యగు మాడ్రిడ్ నగర మందు 1863లో జన్మించెను. ఈతని తొమ్మిదవ యేట తల్లిదండ్రులు అమెరికా సంయుక్త రాష్ట్రములకు కదలిరి. 1886 లో నీతడు హార్వర్డ్‌లో బి. ఏ. పట్టమును పొంది, అచ్చటనే 1912 వరకు ఉపాధ్యాయుడుగా నుండెను. తొలిని ఈతని ఆదరము దర్శన శాస్త్ర, వాఙ్మయముల మధ్య సమవిభక్తమై యుండెడిది. 1894 లో ఈతడు తన తొలి కావ్యమును 'సానెట్స్ అండ్ అదర్ పోయమ్స్' అను పేర ప్రకటించెను. తరువాత మరికొన్ని పద్యకావ్యములను, 'లాస్ట్ ప్యూరిటన్' అను నొక నవలను, 'లూసిఫర్' అను ఈశ్వర శాస్త్రీయ విషయమునకు సంబంధించిన ఒక విషాదాంత నాటకమును, కావ్యవిమర్శను విషయముగా గొని "ఇంటర్‌ప్రెటేషన్జ్ ఆవ్ పొయిట్రీ అండ్ రెలిజియన్", "ముగ్గురు దార్శనిక కవులు" అను ఉద్గ్రంథములను రచించెను. అతని ప్రథమ దార్శనిక గ్రంథము 'ద సెన్స్ ఆవ్ బ్యూటీ' (సౌందర్య ప్రతీతి) 1896 లో ప్రచురింపబడినది. అతనికి దార్శనికు డని ప్రపంచప్రసిద్ధిని తెచ్చిపెట్టిన మహాగ్రంథము 1905-06 లో ప్రకటింపబడిన 'లైఫ్ ఆవ్ రీజన్' (బుద్ధి జీవితము) అనునది. గ్రంథరచనయందే తనకాలము నంతను పూర్తిగా వినియోగింపనెంచి అతడు 1912 లో తన ఉపాధ్యాయపదవినుండి తప్పు

కొనెను. యునైటెడ్ రాష్ట్రములను వదలి ఆక్స్‌ఫర్డ్, లండన్, ప్యారిస్, రోమ్ నగరములందు నివసించుచు తన జీవితశేషమును యూరపుఖండమునందే గడపెను. తన జీవితాంతిమ దశలో వివిక్తత్వమును కోరి, సంఘమును వదలి, రోమ్ నగరమందు సన్యాసి మఠమును ప్రవేశించెను. ఈతనిచే రచితమైన సుదీర్ఘమగు స్వీయ జీవిత చరిత్ర "నా జీవిత మూలము" (The Back-ground of my Life), "జీవిత మధ్యావధి" (The Middle Span) "జగత్తు, నా ఆశ్రయదాత" (My Host, the World) అను మూడు భాగములలో ఆయన చనిపోయిన తరువాత 1953 లో ప్రచురింప బడినది.

సాంతియానా తాను భౌతికవాది నని వర్ణించుకొనెను. కాని ఆతని దర్శన మూలాశ్రయ మగు భౌతిక వాదము లక్ష్యములయందలి యాతని ఆదరమును తగ్గించలేదు. మానవ జీవితముయొక్క ప్రకృతి మూలమును మానవునికి సాధ్యమగు లక్ష్య సాధనలతో సంవదింపచేయ నుద్యమించుట ఈతని దర్శనముయొక్క ప్రధాన సూత్రము. "ప్రతి లక్ష్యమునకు ప్రకృతియందు మూలము కలదు. ప్రకృతిలో ప్రతి వస్తువును లక్ష్యములవైపు అభివృద్ధి చెంద గలదు" అని తన దర్శన సూత్రము నితడు నిర్వచించెను.

తన దార్శనిక సూత్రములను సాంతియానా "సంశయవాదము, జంతుప్రత్యయము "(Scepticism and Animal Faith) అను గ్రంథమందు నిరవశేషముగ విస్తరించెను. డేకార్ట్ వినియోగించిన సంశయపద్ధతి వంటి పద్ధతి నుపయోగించి మన జ్ఞానమందు కన్పట్టు నిశ్చితాంశమును కనుగొన చూచెను. మన ప్రత్యక్షోపలబ్ధులు గాని, మన భావములు గాని ప్రపంచమున గల వాస్తవిక వస్తువుల కన్వయించు నని మనము నిశ్చయించ లేమనియు, కావుననే తాను "జంతు ప్రత్యయము" అని నామ నిర్దేశము చేసిన మానసిక స్థితియే మనకు అంతిమ శరణ్య మనియు అతడు కనుగొనెను. వాంఛల, ఆవేశముల మయము మానవుడు. ఆతడు ప్రపంచమందు కార్యకరణమునకై జన్మించెను. కార్యకరణేచ్ఛ గల కర్తగనే తన అస్తిత్వమును మానవుడు నిశ్చయముగా తెలిసికొనగలడు. తనకు బాహ్యమగు పరిసరములనుండి జనించు చోదనాబలములు తన కార్యకరణేచ్ఛకు నిదాన మని మానవుడు భావించును గనుకను, తనభావములు, ప్రత్యక్షోపలబ్ధులు ఈ బలములను గణనలోనికి తీసికొనినప్పుడే తన కార్యములు వాంఛిత ఫల పర్యవసానము లగును గనుకను తన భావములు, ఉపలబ్ధులు తన పరిసరములయందు గల బాహ్యబలములను వాస్తవికముగా తనకు నిరూపించుచున్న వను ప్రాణి సామాన్య ప్రత్యయమును ప్రదర్శించుటకు మానవుడు తన కార్యకరణేచ్ఛచేతనే ప్రోద్బలింపబడుచున్నాడు. ఇట్లు మానవ చేష్ట మానవ పురుషార్థమునకు, సత్యమునకు కూడ ప్రధాన సూత్ర మని సాంతియానా విశ్వాసము. తాను దేనిని పురుషార్థముగా గణించునో తన కార్యముల వలననే మానవుడు తెలిసికొనుచున్నాడు. తన కార్యముల కన్వయించు భావములే బాహ్యప్రపంచముయొక్క సత్యత్వమునకు గాని, అసత్యత్వమునకు గాని మానములు.

"బుద్ధి జీవితము" అను గ్రంథములో తన లక్ష్యముతో తన ఆధిభౌతిక పరిస్థితుల సంవదింపజేయుటకు మానవుడుపయోగించగల బౌద్ధిక పద్ధతి నీతడు చర్చించెను. రెండు విధముల జీవితముల ఏకీభావమును మానవబుద్ధి అపేక్షించును. ఈ రెండును సాధారణముగ వేరు వేరుగ లోకమందు నిర్వహింపబడుట కందుము. ఇందొకటి వ్యవహారమందు, సాంఘిక రాగముల యందు సూచితమగు ఆవేశమయ జీవితము; రెండవది మతమందు, విజ్ఞానమందు, అనుకరణ మూలకమగు కళలయందు తోచు విచారానుప్రాణిత జీవితము. మన ఆవేశములు మన ఉత్కృష్టతమాదర్శములకు వ్యంజకములగునట్లుఉత్కృష్టీకరింపబడవలె ననియు, మన భావము లిట్టి పర్యవసానములకు కూర్చుచు మన చేష్టల ఫలములకు, పరిస్థితులకు అన్వయించునవిగా ఉండవలె ననియు సూచించు నదియే ఈ బౌద్ధికపద్ధతి. తన ప్రతి చేష్టయు ఏదో యొక పురుషార్థమును వెల్లడిచేయునట్లు, తన ప్రతి భావమును ఈ పర్యవసానముతో అర్థక్రియాకారి సంబంధము కలిగియుండునట్లు మానవబుద్ధి మానవజీవితము నెప్పుడు వ్యాపించి యుండునో అప్పుడు మానవుని ఉత్కృష్టతమ లక్ష్యము సాధితమగును.

ఈ పై చెప్పిన ప్రణాళిక 'బుద్ధిజీవితము' యొక్క అయిదు భాగములను అనుసరించును. 'లౌకికజ్ఞానమందు బుద్ధి '(Reason in Common Sense), 'సంఘమందు బుద్ధి' (Reason in Society) అను మొదటి రెండు భాగములు లందును బుద్ధియొక్క వికాసము, అది యెట్లు సంఘమును నియమించు శక్తిగా నుపయోగించునో అను విషయములు చర్చింపబడినవి. బుద్ధి నియమితములు గాని మానవుని ఆవేశములు తమలో తామును, తక్కిన వ్యక్తుల ఆవేశములతోను, తన ఆధిభౌతిక పరిసరములతోను సంఘర్షణకు దొరకొనును. వ్యక్తి తన ఉద్దామావేశములను మట్టుబెట్టి ఒకదానితో నొకటి సంఘర్షణకు రాకుండునట్లు అభివృద్ధి నొందించబడుటకు వీలు కలుగునట్లుగ తక్కిన ఆవేశములను సంవిధానపరచుటను బుద్ధి

అపేక్షించును. ఇట్లు బౌద్ధికముగా నారోపితమైన సామరస్యము ఫలముగా వ్యక్తి, అతనితోపాటు సంఘము కూడ అత్యున్నతాభివృద్ధి నందుకొనగలవు. 'మతమునందు బుద్ధి' (Reason in Religion), 'కళయందు బుద్ధి' (Reason in Art), 'విజ్ఞానమందు బుద్ధి' (Reason in Science) అను చివరి మూడు భాగములయందును సాంతియానా మానవ చేష్టకు, ఈ మూడు జీవిత గోళములకు గల సంబంధమును విమర్శా విషయము గావించెను. లోకమందు కన్పట్టు మానవ చేష్టలతో సుసంగతత్వమును సాధించలేని మతము గాని, విజ్ఞానము గాని శోచనీయము అని సాంతియానా యభిప్రాయము. జీవిత సాధ్యముల, నియమముల సాంకేతిక వ్యంజకముగ మతము వ్యాఖ్యానించ బడవలెను. మనుష్య చేష్టల పరిస్థితులను, ఫలములను చిత్రించ గలుగునట్లు కావ్య, కథానికా వాఙ్మయములు సత్యమూలములుగా నుండవలెను. విజ్ఞానము మనుష్యచేష్టల ఆధిభౌతిక పరిస్థితుల కన్వయించుచు, అట్టి పరిస్థితుల నియంత్రించుటకు ఉపయోగ్యముగ నుండవలెను. ఈతని 'ప్రభావములు, శక్తులు' (Dominations and Powers) అను చివరి గ్రంథములో మానవునిచే సృజింపబడిన సంఘముయొక్క వికాస చారిత్రక సమీక్షకు మార్గదర్శకముగ తన దార్శనిక పర్యవసానములను సాంతియానా ఉపయోగించెను. శీర్షికచే సూచితమైనట్లు సంఘజీవితమును రెండు బలముల పారస్పరిక ప్రతిక్రియా ఫలముగ నాతడు భావించును. ప్రభుత్వములు, శక్తులు అనునవియే ఈ బలములు. ఇందు ప్రభుత్వము లనగా మనుజుని బలాత్కరించు బాహ్య శక్తులు; శక్తు లనగా వేటి మూలమున మనుజుడు తన ఇచ్ఛ వచ్చినట్లు ప్రవర్తించగలిగి తన శీలమును, తన సంఘమును, తన లక్ష్యములను తన ఇచ్ఛానుగుణముగ సృజించుకొనగలడో అట్టి సామర్థ్యములు. మనుష్యుని స్వభావము, ప్రకృతి పరిస్థితులు సతతము మారుచుండును. అందువలన ఏదేని ఒక నియత పరిపాలనా ప్రకారమును అదే యథార్థమైన దని స్థాపించుటకు వీలులేదు. ఏది హేతుబద్ధమో, ఏది ఉచితమో అను విషయమునకు నిర్ణాయకములు తాత్కాలికోపనతమైన పరిస్థితులే. ఏలన, పరిస్థితులు పరిగణనలోనికి పరిగ్రహింపబడినపుడే ప్రవృత్తి ఇష్టఫలదమగును. సంఘమం దున్న వ్యక్తి శక్తులకు గరిష్ఠత నాపాదించి, ప్రభుత్వములకు న్యూనతను కల్పించు పరిపాలనా విధానమే హేత్వనుప్రాణిత మైనది. 1950 లో ఉపస్థితములైన ప్రపంచ పరిస్థితుల సమీక్షా ఫలముగ వైరుధ్యములను పరిహరించి జను లందరు సామరస్యముతో జీవించ వీలు కలిగించు ఏదో ఒక విధమగు సర్వప్రపంచ పరిపాలనా విధాన మావశ్యక మని సాంతియానా సూచించెను. అట్టి పరిపాలనా విధానము, మానవజీవితముయొక్క ఆధిభౌతిక పరిస్థితుల విషయమై, ఆర్థిక, ఆరోగ్య, వైజ్ఞానిక సమస్యల విషయమై శ్రద్ధవహించి ప్రతి సంస్కృతి గణమునకు దాని కళలను, మతమును, దర్శన శాస్త్రమును దాని ఇచ్ఛానుసారముగ అభివృద్ధి పరచుకొను స్వేచ్ఛ నొసంగవలెను.

"ది లాస్ట్ ప్యూరిటన్" అను తన నవలయందు ఈ శతాబ్దపు ప్రథమ దశలలో ప్రపంచమందు, ముఖ్యముగా అమెరికా సంయుక్త రాష్ట్రములందు, ఐరోపా ఖండమందు జాగరితమై యుండిన కొన్ని శక్తులను ఉపవర్ణించుటకు సాంతియానా ఉద్యమించెను. ప్రతి వ్యక్తియు తన స్వీయ దృక్పథము నుండియే జగము నీక్షించును. దాని మూలమున ఎందరు వ్యక్తులో, అన్ని ప్రపంచముయొక్క బౌద్ధిక వ్యవస్థ లుదయించును. ఈ ప్రాతిస్విక వ్యవస్థలు పరస్పరము అత్యంత భిన్నములగుటచే, వీటి మధ్య విసంవాద మవర్జనీయము. కాని క్రియారంగమందు వారు ఆశ్రయించు ఉపపత్తులు భిన్నము లైనను మానవులు సామరస్యమును చూపగలరు. ఏలన, క్రియా పరిస్థితులు నిజమున కందరికిని సామాన్యములే. కావుననే, ఒక అర్థములో తన దర్శనము కన్న తన కథానికలు సత్యతరము లని సాంతియానా భావించెను. ఏలన తన దార్శనిక వ్యవస్థ తన స్వీయ ప్రాపంచిక దృక్పథమునే సూచించినను, చేష్టలకు, భావములకు మధ్య గల సంబంధము విషయమై, నియత పరిస్థితులలో చేష్టల, పర్యవసానముల విషయమై కథానికలలో అతడు కల్పించిన వివరణము అందరకును అన్వయించునదియే. హనీవెల్.

సాక్షాత్కారము : సాక్షాత్కార పదము యొక్క యౌగికార్థము ప్రత్యక్షానుభవము. భారతీయ దర్శనములందును, మత గ్రంథములందును ఏ విధమైన ప్రత్యక్షానుభవమైనను అది స్పష్టముగా ఆధ్యాత్మికానుభవమైనచో, దానికీ మాట వాడుకలో నున్నది. ప్రత్యక్షానుభవము ఇంద్రియ విషయము కావచ్చును; లేదా ఇంద్రియాతీత విషయము కావచ్చును. ఈ రెండవ విధమగు ప్రత్యక్షానుభవమే సాక్షాత్కార పద స్వరసార్థము.

ఇంద్రియ జన్యము, తర్కచోదితము అగు సామాన్య జ్ఞానము, లేదా విజ్ఞానము దిక్కాల ద్రవ్యాద్యవచ్ఛిన్నమైనదియు, వికారాస్పదమైనదియు నగు దృశ్యప్రపంచముతో మనకు పరిచయమును కలిగించును. ఈ దృశ్యప్రపంచ జ్ఞానమును అపర విద్య, లేదా జఘన్య జ్ఞానము, లేదా ప్రాతిభాసిక జ్ఞాన మందురు. వికారాస్పద మగు దృశ్య ప్రపంచమునకు వెనుక భేదాస్పృష్ట మగు నిత్య తత్త్వ

మొకటి భాసిల్లుచున్నది అని ఆస్తిక వేదాంతుల విశ్వాసము. ఈ నిత్య తత్త్వ జ్ఞానమే పరావిద్య, లేదా ఉత్కృష్ట జ్ఞానము, లేదా సర్వాతిరిక్త తత్త్వ సంవిత్తియని పిలువబడుచున్నది.

ఆధ్యాత్మిక తత్త్వముయొక్క అతీంద్రియ, అపరోక్షానుభూతియే సాక్షాత్కారము. జ్ఞానము, తత్త్వము, పురుషార్థము–వీటిని గురించిన కాల్పనిక సిద్ధాంతము సాక్షాత్కార భావమునకు పూర్వవర్తి. అనగా సాక్షాత్కార మొక గుహ్యామత దర్శన మన్నమాట. అద్వైతవాదములో పరతత్త్వము నిష్ప్రపంచమగు నిర్గుణవస్తు వని గ్రహించబడును. సేశ్వరవాదములో పరతత్త్వము నిఖిల హేయప్రత్యనీకాతీంద్రియ గుణావభాసితుడగు ప్రపంచసృష్టికర్త యని భావన. పరతత్త్వము యొక్క ఈ రెండు రూపముల కనుగుణముగా సాక్షాత్కారము బ్రహ్మ సాక్షాత్కారము గాని, ఈశ్వర సాక్షాత్కారము కాని కావచ్చును. సిద్ధాంత నిరూపణమందలి ఈ విభేదమును విడిచిపెట్టినచో, సగుణ సాక్షాత్కారము గాని, లేదా నిర్గుణ సాక్షాత్కారము గాని చేరగోరు చేతనుని ప్రయత్నవికాసమునందు గోచరించు దశాక్రమములో అన్ని మతముల మధ్యను కొంత సారూప్యము కలదు. హుల్యాల్‌కర్.

సాక్షాత్కారవాదము (Mysticism) : జ్ఞానేంద్రియ మనోవ్యాపారముల మధ్యవర్తిత్వము లేకుండ సరాసరిని పరతత్త్వ స్వభావము తెలియుటయే సాక్షాత్కార వాద సారాంశము. ఈ ఎరుకకు ప్రేరేపణలు రెండు : 1. ఈ కనిపించు జగత్తు వెనుక నేదో యద్భుత రహస్యము కల దని స్ఫురింపజేసెడి ఒకానొక చైతన్యము దీనినే నేడు పర చైతన్యము (transcendental consciousness) అనియు, విశ్వచైతన్యము (cosmic consciousness) అనియు వ్యవహరించుచున్నారు. మత తత్త్వకళాన్వేషణలకు కూడ నిదియే మూలము. మానవులందరి యందును ఇది లేశమాత్రముగ నైన నుండును. సాక్షాత్కార సాధకునిలో నిది ప్రబలియుండును. 2. జీవిత సంఘర్షణలనుండి విముక్తి చెందుటకు మానవుడు పొందు నిర్వేదమే రెండవ ప్రేరణ.

సాక్షాత్కారవాదము క్రియాపూర్వకము; సిద్ధాంతము మాత్రమే కాదు.

సాక్షాత్కారవాదము దర్శనశాస్త్రము కాదు. సాధకుడన్వేషించిన నూతన ప్రపంచమునకు దర్శనశాస్త్రము రూపపటము (diagram) మాత్రమే. ఒకప్పుడు సాధకుడే దర్శనశాస్త్రమును నిర్మించును. ఆ కాలమున ప్రబలియున్న భావముల పరిధిలోనే అతడు తన వ్యాఖ్య నిముడ్చును. ప్లోటినస్ క్రైస్తవేతరుల భావములలోను, ఫైలో సనాతన యూదు భావములలోను, సెంట్ తెరీజా కేథొలిక్ పరిభాషలోను, బౌద్ధులు ఆర్యధర్మములలోను, శంకరాదులు ఉపనిషత్సంప్రదాయములలోను తమ వ్యాఖ్యల నిముడ్చిరి. కాని ఈ వ్యాఖ్యలే సాక్షాత్కారవాదము కాదు. వాని వెనుక నున్న యనుభవమే సాక్షాత్కార వాదము.

సాక్షాత్కారవాదము ఇంద్రజాలము కాదు. ఇంద్రజాలము వలన అద్భుతసిద్ధులు కలిగి సాధకుని శక్తి, సౌఖ్యము, విజ్ఞానము పెరుగును. ఇంద్రజాలము ఈ భౌతిక జగత్తుయొక్క అజ్ఞాతపరిధులను పెంచునే గాని అధిగమించదు. యజ్ఞాదుల వలన వర్షము కురిపించుట మొదలగున వన్నియు ఇంద్రజాలము. సాక్షాత్కారవాది ఆధ్యాత్మిక అన్వేషి మాత్రమే. అతని లక్ష్యము నిత్యత్వము మాత్రమే.

ప్రేమయే సాక్షాత్కారవాదుల విశిష్టత. ప్రేమ యనగా తన మూలమును గూర్చి ఆత్మయొక్క మొగ్గు.

సాక్షాత్కారవాద లక్షణములలో మరియొకటి అంతరంగ పరివర్తన. సాధకుడు పరిపూర్ణతను చూచును. తాను కూడ పరిపూర్ణు డగుటకు యత్నించును. మానవతలోని నైతిక, ఆధ్యాత్మిక శిఖరముల నెక్కి అటనుండి అతడు మహా చైతన్యమున ప్రవేశించును. ఆధ్యాత్మిక తృష్ణ యొక్కటే చాలదు. శీలసంపన్నత, అసాధారణ వ్యగ్రత, కళా తపస్వికి వలెయు నరముల బిగువు, సరియగు మానసిక నిర్మాణము కావలెను.

ఉపనిషత్తులలో మూడు అభిప్రాయములు కలవు: 1. సాధకుడు దేవతలతో సాలోక్యము, సమానత, సాయుజ్యము పొందునని ఛాందోగ్యమున గలదు (2. 20. 2.). ఇందు సాహచర్యము ప్రతిపాదించబడినది. 2. ఈశ్వరద్రష్ట పుణ్యపాపములను విదలించుకొని అతనితో పరమసామ్యమును పొందును. ఇచట వైయక్తిక అమృతత్వము ప్రతిపాదించబడినది. 3. సముద్రములో కలసిన నదులు సముద్రమనియే పిలువబడును. అట్లే పురుషప్రాప్తి పిమ్మట ద్రష్టయందలి నామరూపములు విచ్ఛిన్నములై పురుషు డనియే పిలువబడును. అది భాగములు లేని అమృతత్వము (ప్రశ్న. 6. 5). యాజ్ఞవల్క్యు డింకను నొక్కి చెప్పెను. నీటిలో కలసిన ఉప్పు పట్టుకొనుట కేమియు మిగులక ఎచట పట్టినను ఉప్పు రుచియే యున్నట్లు అనంతము, అపారము నగు ఆ మహాద్భుత వస్తువునందు విజ్ఞానము వినా వేరులేదు. ఈ భూతములనుండి పైకివచ్చిన మనుజు డంతే లయ మగుచున్నాడు. పిమ్మట విశేష సంజ్ఞ యేమియు ఉండదు. "ప్రేత్య సంజ్ఞా నాస్తి" (బృహ. 2. 4. 12).

ఇచట దివ్యత్వములో వ్యక్తిత్వ రహితముగ ఆత్మ లయ మగుట కనుపించును పై మూడు దశలును దేహము విడ చిన పిమ్మట కలుగు ననవచ్చును. హృదయమందు వసించు కామము లన్నిటిని విడచిన పిమ్మట మర్త్యు డమర్త్యుడై ఇచట సైతము బ్రహ్మమును పొందు నని కఠోపనిషత్తున (2. 3. 14.) గలదు.

గ్రీసులోని ఆర్ఫియస్ ఆరాధనలలో కూడ మానవుడు దైవమగు నని కలదు. అర్ఫియస్ అనుయాయుల సమాధులపై "ఆనందము పొందిన ధన్యుడా! నీవు మర్త్యుడ వగుటకు బదులు దేవత వగుము" అని కలదు. రోమను సామ్రాజ్యములో కూడ దైవము చావులేని దనియు, చావులేని తనమును పొందుటయే దైవీభూతుడగుట (deification) యనియు నమ్మిరి. చక్రవర్తులను దైవముగ వారు పూజించెడివారు.

క్రైస్తవ గురువులు దైవీ భవన (deification) సిద్ధాంతమును స్వీకరించిరి. నాశనము లేకుండుటయే దైవములో భాగము నొందుట యని క్లెమెంటు నమ్మె, ఆత్మ వలెనే శరీరము కూడ అమరము, శిథిలము కానిది యగుట సంభవ మని తలచెను. తియోఫైలస్, యురేనియస్, ఆరిగెన్ మొదలగు వారి భావమును స్వీకరించిరి.

నవీన ప్లేటో వాదులలో ముఖ్యుడగు ప్లోటినస్ (205-270) ప్రకారము జీవాత్మ అనేక లోకములను దాటి కేవలముతో నొకటి యగును. నిజముగా నిచట చూచువాడు, చూచుట, చూడబడునది అని వాడుట తగదు. చూచువాడు తాను చూచు దానిని వేరుగ గుర్తించుట లేదు. అప్పుడు దానితో నొకటిగ నుండెను. ఈ యనుభవమును మాటల ద్వారా చెప్పుట దుస్తరము.

డైయొనీసియస్ అను ఏరియోపాగైట్ (475-525) సాధకుని చరమానుభమును దివ్యాంధకారము (Divine Darkness) అని వర్ణించెను. సాధకుడు భరించలేని కాంతి వలన నట్లుండును.

క్రైస్తవ సాక్షాత్కారవాదము కూడ రెండు విధములుగ నుండును. కొందరు కేవలము (absolute) ను నామ రూప రహితమగు అతీతమైన పర (impersonal transcendent) మనియు, దానిని పొందుట దైవీభూతు డగుట అనియు వర్ణింతురు. మరికొందరు యాథార్థ్యమును (reality) పొందుట యన దానితో సామీప్య (intimacy), వైయక్తిక సంబంధము (personal communion) అను పొందుట యని, జీవ-ఈశ్వరుల ఆధ్యాత్మిక పరిణయ మని అందురు. 1. దైవీభూత వాదమున "నేనున్నాను, కాని నేను కాను. భగవంతుడే నాలో నున్నాడు" అను భావము ప్రబలము. సముద్రమందలి నాచువలె, అగ్నిలోని ఇనుపముక్కవలె, చాల సారాయిలో పడిన నీటి బిందువు వలె, సూర్యరశ్మిచే నిండిన గాలివలె సాక్షాద్ద్రష్ట తాను నశించకయే భగవంతునియందుండి ఆ గుణములచే భాసించును. భగవంతుడు నిరాకారు డనుటకే యీ ఉపమానములు నుపయోగించిరి. 2. ఇక జీవ-ఈశ్వర పరిణయ వాదులు భగవంతుని గూర్చిన యన్వేషణలో ప్రేమను సాధనముగా తీసికొని, చరమ దశలో భగవంతునితో ప్రేమసాహచర్యము పొంద నభిలషింతురు. ఉభయ శాఖల వారును వ్యక్తిత్వమును గోలుపోని స్థితినే యభిలషించిరి. కాని మొదటి శాఖలోని వారి వ్రాతలలో వ్యక్తిత్వ నాశనమును సూచించు భాగములు లేకపోలేదు.

ధ్యాన (జెన్) బౌద్ధులకు దేవుడు గాని, చనిపోయిన పిమ్మట వసించు స్థానము గాని, అమర్త్యత పొందవలసిన ఆత్మ గాని లేదు. మారుచున్న జగత్తు వెనుక, లోపల, ఆవల నున్న సర్వ శూన్యమును బుద్ధుని వలె పొందుటయే వీరి లక్ష్యము. దీనికొరకు సాధకుడు తనలో గల 'బుద్ధి'ని జాగరితము చేయుటకు ధ్యాన మవలంబింపవలెను. ద్వంద్వముల కతీత మగు చైతన్యమును పొంది వస్తువుల నవి యున్న తీరును, మొత్తములో నవి పరస్పర విలీనములై యుండు రీతిని (interfused aspect of whole) చూచుటయే వారి లక్ష్యము.

సూఫీలలో కూడ లక్ష్యమును గూర్చి రెండభిప్రాయములు కలవు : 1. జీవాత్మ భగవంతుని దివ్యప్రేమసాగరములో చేపవలె కలసిపోవును-అని అత్తర్ (1140-1234) అభిప్రాయము. 2. తాదాత్మ్యము (identity) పొంది తన యునికియే లేకుండ పోవు నని జలాలుద్దీను (1207-1273) మతము. భగవంతునివద్దకు యాత్ర ముగిసిన పిమ్మట భగవంతునిలో యాత్ర సాగించుటయే శాశ్వత జీవన మనియు జీవాత్మ అనంతములో పునర్మిశ్ర మగుటయే (re-absorption) చివరిదగు ఎనిమిదవ మజిలీ యనియు అజీజ్ బిన్ మహమ్మద్ నఫాసి అభిప్రాయము.

ఉపనిషత్తులు గమ్యమును చేరుటకు పలు సాధనములను చెప్పినవి. అందు 1. ఈశ్వరానుగ్రహము, 2. గురూపదేశము, తదనుసరణ, 3. దుశ్చరితమును వీడి సద్గుణముల నలవరచుకొనుట, 4. ధ్యానము - యోగము, 5. ఆత్మవిచారము ముఖ్యములు.

ధ్యాన బౌద్ధ (జెన్) సాధకుడు ప్రారంభములో తన లక్ష్యమును గూర్చిన స్పష్టమగు అభిప్రాయములు కలిగి, మనస్సు నితర విషయములపై పోనీయక ఏకాగ్రతను సాధించవలెను. తరువాత అతడు అవలంబించు ప్రక్రియలు

నాలుగు : 1. మోండో (mondo) - రెండు చివరల (terminals) మధ్య దుముకు విద్యుత్తువలె గురుశిష్యుల మధ్య అతి శీఘ్రముగా జరుగు ప్రశ్నోత్తరములనే మోండోయందురు. 2. కోఅన్ (koan) - మనస్సుచే పరిష్కరించుటకు వీలులేని సమస్యనే కోఅన్ అందురు. సమస్యా పరిష్కారమునకు త్రోవ లేని ఒక గొందిలోనికి మనస్సును తోలి, మనస్సున కొక ఉద్రిక్తత కల్పించినచో, ఆ స్థితిలో తటాలున బోధ మగు నని వారి నమ్మకము. 3. ఇన్నెన్ (innen) - నోటి మాటలతో గాక శిష్యుని మనః స్థితికి సరిపోవునట్లు గురువు ఒకసంజ్ఞ చేతనో, పనివల్లనో, మౌనము వల్లనో, పెడ బొబ్బల వల్లనో, దెబ్బవల్లనో హఠాత్ స్ఫురణ కలుగునట్లు చేయును. ఈ సంఘటనలనే ఇన్నెన్ అందురు. 4. సాటోరి (satori) - చైతన్యము తన ఆవరణలను భేదించుకొని తన యగాధమగు లోతులను తెలియుటయే సాటోరి అందురు. పూర్వము వేరువేరుగ తెలిసిన వన్నియు ఇపుడు ఒకటిగను, వేరు వేరుగను తెలియును. చూచువాడును, చూచునదియు ఒకటి యగును.

క్రైస్తవ సాక్షాద్ద్రష్టల సాధనను నాలుగు దశలలో విభజించి వర్ణించవచ్చును.

1. ఆత్మ మేలుకొనుట : అనగా సాధకునిలో గూఢముగ నున్న విశ్వచైతన్యము ఒక్కసారిగ పైకుబుకుటయే. ఈ చైతన్యము లోపల చాల కాలముగ కారాగారములో వలె కష్టముతో మెదలి ఒక్కసారిగ బయటపడును. ఇది సాధారణముగ కన్నులు మిరుమిట్లుగొల్పు వెలుగుతో ఆరంభ మగును. తాను విడుదల, విజయము పొందినట్లు, దైవ సామీప్యమున నున్నట్లు తోచును. దైవమునందు ప్రేమ కలుగును. దైవము ప్రపంచమంతటను వ్యాపించి యున్నట్లు ఆకస్మిక ప్రగాఢ సంతోష పూర్వక మగు ఎరుక కలుగును. ఇంద్రియములను, శీలమును పరిశుద్ధ మొనర్చి ఆత్మ యను అద్దముపై గల మురికిని వదలించినచో దానియందు భగవంతు డను సూర్యుడు చక్కగా ప్రతిఫలించును.

2. లో వెలుగు, లేక ఆత్మ ప్రకాశము (illumination of self): ఈ సాధనలోని దశలో ముఖ్యాంశములు మూడు . (క) భగవంతుడు సాక్షాత్తు తన యెదుట నున్నట్లు భావించుట; కాని తాను వేరుగనే ఉండును; లీనమైపోడు. (ఖ) ప్రకృతిలోని వస్తుజాలమునకు నూతన ప్రయోజనము కనుపించును. జ్ఞానేంద్రియములు పరిశుద్ధములై ప్రతివస్తువు తన నిజ స్వరూపమున, అనగా అనంతముగ కనుపించును. ఈ రెండు అంతర్దశలలోను యాథార్థ్యమును సాధకుడు జగదతీతముగను, జగదంతర్వ్యాప్తముగను దర్శించును. (గ) దీనితోపాటు అతీంద్రియ శక్తులు వృద్ధియగును. వీనికి గల యవరోధములు పరిశోధన వలన తొలగినందున ఇవి 1. శ్రవణగోచరముగాని శబ్దము లను వినుట, 2. తనకును, దివ్య మని తాను తలపోయు మరియొక చైతన్యమునకును మధ్య సంభాషణలు, 3. అతీంద్రియ దృష్టి, 4. అప్రయత్నమగు లేఖనము మొదలగు రూపములలో వ్యక్తమగును.

3. ఆత్మయొక్క చీకటి రాత్రి (dark night of the soul) : సాధనలోని ఈ మూడవ దశలో దృశ్యములు, శబ్దములు, ధ్యానము, సమాధి ఏవియు నుండవు. శూన్యత, ఏకాకితనము మిగులును. ఈ యనుభవమునందు సాధకుని భావము ఇట్లుండును : (క) సహచరుడైన భగవంతు డదృశ్యు డాయెను; ఇక ఎన్నటికిని తిరిగిరాడు. ఆత్మలోని తేజః కణము (spark of soul) కూడపోయెను, (ఖ) భయంకర పాపములు తనలో నిండారియున్నవి, పరిశోధనలో పోయిన పాపములన్నియు తిరిగి తల యెత్తినవి. (గ) హృదయము మొరడువారినది; ఆత్మానుభవమున శిశిర ఋతువు ప్రాప్తించినది. నిజమున కీ చీకటి రాత్రిలో జరుగున దేమన పరిశోధన దశలో మిగిలి పోయిన కశ్మల మంతయు కడగబడుటయే.

4. ఐక్య జీవనము (unitive life): ఇది సాధనలో చరమ దశ. ఇందు దైవభూతు డగుట, ఆధ్యాత్మిక పరిణయ మగుట యనురెండు విషయములు కలవు.

సూఫీల సాధనను ఘజాలీ ఇబ్న సిన్నా (ibn sinna) మొదలగు ప్రామాణికులు మూడు దశలుగ విభజించిరి : 1. మొదటి దశలో సాధకుడు ఆశ్చర్యము, విభ్రాంతి ననుభవించును. చైతన్యము ఈ కనుపించు ప్రపంచపు ఎల్లలను దాటి చూడగలిగినపు డిది కలుగును. 2. తన యల్పత్వము నెరుగుట రెండవ దశ. ఈ దశలో బౌద్ధ నిర్వాణములో వలె అహంకారము నశించు నని నికొల్సన్ బోటి పాశ్చాత్యుల అభిప్రాయము. 3. సాధకుని ఆత్మ మూడవ దశలో ఒక్కడగు ప్రియునితో కలియును.

సాక్షాద్ద్రష్టల యనుభవములను క్రింది ఏడు శీర్షికల క్రింద విభజించవచ్చును : 1. శబ్దములు వినుట, 2. దృశ్యములు చూచుట, 3. అప్రయత్న లేఖనము, 4. సమాహిత చిత్తత్వము (recollection), 5. శాంతి (quiet), 6. ధ్యానము, 7. సమాధి.

1. శబ్దములు వినుట (audition) యనగా ఏదో తెలియబడని ఒకటి సాధకునికి చెప్పు మాటలే. 2. దృశ్యములు (visions) కొన్ని నిజముగ అంతర్దృష్టికి గోచర మగునవి, మరికొన్ని కన్ను చెదురుటవలన కలుగునవి (hallucina-

tions) 3. అప్రయత్న లేఖనము (automatic writing): మరియొక వ్యక్తి తనచేయి సాధనముగా గొని వ్రాయు చున్నట్లుండును. బ్లేక్ కవి రచనలన్నియు ఇట్లే సాగెనని అతడు చెప్పెను. 4 సమాహిత చిత్తత్వము (recollection): ఇది ధ్యానములో మొదటి దశ. హిందువులైనచో ఒక మంత్రమునో, క్రైస్తవులైనచో బైబిలు భాగమునో స్మరించుచు, తక్కిన వన్నియు మరచి, దానిపైననే మనస్సును కేంద్రీకరింతురు. ఒకే భాగము మనసులో నిండారి క్రమముగ ఒకానొక స్వప్నదశ యేర్పడును. బాహ్య ప్రపంచమును నిర్లక్ష్యము చేసినను చైతన్యము జాగ్రదవస్థలోనే ఉండును. దృశ్య ప్రపంచానుభవమునకును, యథార్థ (reality) దర్శనమునకును ఇది మధ్య స్థితి. 5. శాంతి (quiet): ఇది ధ్యానములో రెండవ దశ. ఆలోచనాశక్తి ఇంచుమించు పూర్తిగా తొలగును. ఆత్మలోనికి నూతన జీవనము ప్రసరించును. తన ఇచ్ఛను మించిన ఇచ్ఛకు ఆత్మ అర్పిత మగును. ఇంద్రియసంబంధి యగు ప్రపంచపు తలుపులు మూసికొనిపోవును. అంతకన్న నిజమగు ప్రపంచములో నున్నట్లు తెలియును. అచట నిశ్శబ్దత, శాంతి ఆవరించియుండును. ఈ దశను వర్ణించుటలో సాధకులు వారి రుచి భేదమునుబట్టి రెండు పద్ధతు లవలంబించిరి. మొదటి పద్ధతిలో పోగొట్టుకొనుట (deprivation), లేక వృత్తినాశనము అను భావము ప్రధానము. దీనికి శూన్యత, దివ్యాంధకారము మొదలగు మాటలను వాడెదరు. నవీన ప్లేటోవాదుల భాషతో సానుభూతి గల ఎక్‌హార్ట్ మొదలగువారు దీని నవలంబించిరి. రెండవ పద్ధతి వర్ణనలో సంపాదన (acquisition), లేక భగవత్సాహచర్య లాభము అను భావము ప్రధానము. ఈ స్థితిలో ఆనందానుభూతి, మధురమైన శాంతి, మృదువైన నిశ్శబ్దత తెలియును. ఆ నిశ్శబ్దతాదులలో ప్రేమికుడైన సాధకుడు తన ప్రియుని కనుగొనును. ఈ రీతి వర్ణన చేయువారిలో ముఖ్యురాలు సెంట్ తెరీజా. 6 ధ్యానము: ధ్యానమందలి మూడవ దశలో దివ్యసత్త యొక్క జగదతీత భావము, జగదంతర్వ్యాప్త భావము సాధకునకు లభించును. సాధకుని గ్రహణశక్తి (power of knowing) ఇంతకు ముందు బహు విషయములందు విభక్తమై యుండెను. ఈ దశలో అది అవిభక్తమయి, యాథార్థ్యమునందు ప్రసరించును. మనస్సు, ప్రేమ, ఇచ్ఛ, వేదన, ప్రత్యక్ష గ్రహణశక్తి (perception) ఒకటియై యాథార్థ్యము (reality) ను శకలములుగ చూచుటకు బదులు దాని సమగ్రతను చూచు ప్రజ్ఞ కలుగును. ప్రపంచము నతిగమించినట్లు తోచును. నిర్లిప్తత, స్వేచ్ఛ, శాంతి కలుగును. అహంత ప్రత్యక్షముగ భగవంతునిలో కలసి పాల్గొనును. సాధకుని యునికి, యెరుక ఒకటి యగును. ఈ యనుభవము స్వల్పకాలమే యుండును. గొప్ప ధ్యానయోగులు కూడ దీని నెక్కుడుకాలము భరించ లేకపోయిరి. ఈ దశ ననుభవించినవారు రెండు పరస్పర విరుద్ధములైన వర్ణన లవలంబింతురు: (1) గొప్ప ఆనందము, ప్రేమ దృష్టి, అత్యధిక సన్నిహితత్వము, (2) గొప్ప శూన్యత, నగ్నమగు ఎడారి, అగాధము, దివ్యాంధకారము ఇవేవియు పర పదార్థమును వర్ణించవు. దానితో తమకు గల సంబంధమును సూచించును. 7. సమాధి: ధ్యానమందలి నాల్గవ దశయే చరమదశ. ఇదియే హర్షోన్మత్త స్థితి. తక్కిన ధ్యానావస్థలకును, దీనికిని భేదము కలదు. హర్షోన్మత్త దశలో సాధకుడు బాహ్య ప్రజ్ఞను సంపూర్ణముగ కోల్పోవును. ధ్యానస్థితిలో సాధకుడు బాహ్య జగత్తున జరుగు కార్యములలో పాల్గొన నిరాకరించును. సమాధిలో సాధకుడా శక్తినే కోల్పోవును.

కె. వేం. రావు.

సాధుత (The good): బాహ్యార్థ సాధుతకు (extrinsic good) స్వతస్సిద్ధ సాధుతకు (intrinsic good) మధ్యగల విభేదమును గుర్తించియే సాధుతను గురించిన ఏ చర్చయైనను మొదలిడవలెను. అభిలషితార్థ సిద్ధికై అవసరమైన, ఉపయుక్తమైన, లేదా కార్యసాధకమైన సాధనములుగా కొన్ని వస్తువులు సాధువు లని చెప్పబడుచున్నవి. ఇవి బాహ్యాసాధువులు. స్వభావము చేతనే సాధువులు. అందువలననే వాటి కవే యభిలషితము లగు వస్తువులు స్వతస్సిద్ధ సాధువు లని చెప్పబడుచున్నవి.

సాధుతను గురించి మనము మాట్లాడినప్పుడు మనము ఈ రెండవ అర్థములోనే సాధువులగు వస్తువులను విచార విషయము గావించుచున్నాము. అదియు గాక, మనము సాధుతను గురించి మాట్లాడినప్పుడు అందు కల్పితమో, వాస్తవికమో అగు నొక వస్తువుయొక్క భావ మిమిడి యున్నది.

ఆ వస్తువు అసాధుత్వ లేశమును లేని సంపూర్ణ సాధుతా స్వరూపము. సాధుతయొక్క స్వభావ మెట్టిది యను ప్రశ్న ఏదైన వస్తువు ఈ విధమున సాధు వగుటకు ఎట్టి లక్షణము లను కలిగియుండవలెను అను ప్రశ్నయే.

ఈ అర్థములో అనేక భిన్నవిషయములు సాధువులుగా కన్పట్టవచ్చును. ఆరోగ్యము, సుఖము, శక్తి, ధర్మము - ఇవి యన్నియు అవి ఇచ్ఛఫలముల జోలికి పోక, తత్త్వ దృష్టితో వాటిని పరికించిన యెడల సాధువులుగానే కనబడును. మరియు, అనేక జాతుల వస్తువులయొక్క ఒక పరిపూర్ణ దృష్టాంతము కూడ స్వభావ సిద్ధముగానే

సంపూర్ణముగా సాధుస్వభావమును కలిగియున్న దని చెప్పవచ్చును.

ఉదాహరణమునకు ఒక మంచి మనిషి, ఒక మంచి గుఱ్ఱము, ఒక మంచి కత్తి ఆయా జాతులకు గల సాధుతను సాధ్యమైనంతవరకు సమీపించుచున్న వని చెప్పవచ్చును. సాధుత అను గుణము అన్ని మంచి వస్తువులలోను వివిధాంశములలో కల దని ఈ విషయము సూచించు చున్నది. అట్లయిన అన్ని వస్తువులనుండియు పృథక్కృతమైన సామాన్య ధర్మమే ఈ సాధుత యగును.

ఇట్టి అభిప్రాయమునే ప్లేటో వెలిబుచ్చెను. కాని అరిస్టాటిల్ దీనిని ప్రతివిమర్శించెను. వస్తువును సాధువుగా చేయు లక్షణము ఆ వస్తువుయొక్క జాతితో పాటు మారు నని ఆయన అభిప్రాయము. అట్లుగాక ఏదైన వస్తువు సాధువైనది యన్నచో, అది దాని విశేష ధర్మమును నిర్దోషముగ నిర్వర్తించుచున్న దని అర్థ మని ఆయన సూచించెను. ఉదాహరణమునకు బాగుగా చూచునదియే మంచి కన్ను. కఱ్ఱతో బాగుగా పనిచేయగలవాడే మంచి వడ్రంగి. అటులనే మానవునికి విశిష్టమైన ధర్మమును బాగుగా నిర్వర్తించువాడే మంచి మానవుడు. అరిస్టాటిల్ దృష్టిలో మానవుని విశేష ధర్మము హేత్వన్వేషణ. ఈ విధముగా మానవునికి మిక్కిలి శ్రేయస్కరమైనది వివేకమే. బుద్ధి ప్రయోగమునకు అధికముగా సహకరించు జీవిత నిర్వహణయందే తక్కిన ధర్మములుగల వను పర్యవసానమునకు ఆయన చేరెను.

సాధుతా భావమునకు అరిస్టాటిల్ చేసిన ఇట్టి వ్యాఖ్యానమునే సామాన్యముగా పరిపూర్ణతావాద మని అందురు. ప్రతి జాతి వస్తువునకును, దాని విశిష్టశక్తులకును, లక్ష్యములకును ఉచితమగునట్లు దానికి కార్యకరణదక్ష మగు పరిపూర్ణతను చేకూర్చునదియే సాధుత అని ఈ వాదము యొక్క అభిప్రాయము. మానవునికి విశిష్టములగు ఉన్నత శక్తులను సాధించుట అననేమి అను విషయమై గల భిన్నాభిప్రాయముల ననుసరించి పరిపూర్ణతా వాదులలో మానవ సాధుత విషయమై వైవిధ్యము ఏర్పడినది. ఉదాహరణమునకు నీష్చే దృష్టిలో శక్తి కొరకైన సంకల్పము నందును, కాంట్ దృష్టిలో తన విధిని నిర్వర్తించుటకైన మానవుని సంకల్పమునందును, క్రైస్తవుల దృష్టిలో ఈశ్వరునియెడల, తోటి మానవుని యెడల ప్రేమను ప్రకటించుట యందును మానవుని శ్రేయస్సు గలదు.

మానవ స్వభావమును వారు వ్యాఖ్యానించు వైఖరులలో గల భేదముల ననుసరించి పరిపూర్ణతావాదము నవలంబించిన వారలలో కూడ విభేదములు గలవు. అంతే గాక, ఈ వాదమును ప్రతిఘటించు అనేక ఇతర వాదములచే నిది ప్రతివిమర్శింపబడినది. ఇట్టి ప్రతివిమర్శక వాదములలో చారిత్రకముగా ప్రధానమైనది "సుఖవాదము" (hedonism). ఈ పేరు గ్రీకు భాషలో సుఖ మను అర్థము నిచ్చు పదమునుండి వచ్చినది. సుఖవాదుల దృష్టిలో స్వతస్సిద్ధ సాధుత యన చైతన్యముయొక్క సుఖానుభవ స్థితియే. వ్యక్తి సుఖమును వివేకముతో సాధించుటలో కన్పట్టు నియమములు తప్ప, ఇతర నైతిక నియమములు ఉండజాల వను అహంకారవా దాత్మక (egoistic) నైతిక పర్యవసానమునకు వీరలు చేరిరి. సర్వసంప్రతిపన్నములును, అతి దృఢముగా విశ్వసింపబడినవియు నగు నైతిక నిర్ణయములతో విరోధించు చున్నట్లే ఈ పర్యవసానము నర్థముచేసికొనవలసియున్నది. అందువలననే ఈ నిర్ణయములను త్యజించుటకు ఇష్టపడని సుఖవాదులు వారి వ్యావహారిక, నైతిక విశ్వాసములను వారి నైతిక సిద్ధాంతముతో సమన్వయ పరచుటలో గొప్ప కష్టముల నెదుర్కొనిరి.

జి. ఇ. మూర్ అను ప్రముఖ బ్రిటిష్ దార్శనికుడు పరిపూర్ణతావాదులకు, సుఖవాదులకు వ్యతిరేకముగా ఈ శతాబ్దప్రారంభములో తన ప్రతివిమర్శను ప్రకటించెను. 'సాధుత' అను పదము 'కర్తవ్యము' (ought) అను పదమునకు పర్యాయ పద మని ఆయన అర్థము చెప్పెను. "ఒక వస్తువు మంచిది" అని చెప్పిన, "దానికి కొన్ని స్వాభావిక గుణములు ఉన్నవి-ఉదాహరణమునకు అది సుఖకారక మైనది; లేదా కొన్ని లక్ష్యముల నది సాధించ గలదు; కొన్ని శక్తుల నది కార్యరూపమున వెలిబెట్ట గలదు" అను రీతిని సాధుతా భావమును విశ్లేషించ వీలు లేదని మూర్ అభిప్రాయము. దీనికి కారణ మేమన, 'ఏదైన ఉన్నది' అని ప్రతిపాదించు వాక్యములో "అది ఫలానా విధముగా ఉండవలెను" అను భావము లేదు. కొన్ని వస్తువుల విషయమై "అవి ఉండవలసినవి" అను భావమునకు వాటి స్వభావమే సూచక మను అపరోక్ష స్ఫురణము వలన జనించిన ఒక అంతిమ అనిర్వచనీయ భావముగా సాధుత యను పదము నర్థము చేసికొనవలె నని మూర్ వాదము. అట్లు కానియెడల సాధుత అను పదము నిరర్థక మగు నని ఆయన వాదము. కాని తరువాత నీ వికల్పము అసంగత మని ఆయనయే గ్రహించెను.

'ఉండవలసినది' (ought to be) అను విచిత్ర ధర్మమును గురించిన అంతర జ్ఞానము మనకు గల దను భావము అసంతృప్తికరమైన దని అనేక సమకాలీన దార్శనికులు

భావించిరి. అయినప్పటికిని మూర్ ప్రవేశపెట్టిన సమస్య చాల గంభీరమైనది. ఏలన 'సాధుత' అను భావములో 'ఉండవలసినది' అను భావము కొంతవరకు ఇమిడి యున్నది. కాని 'ఉండవలసినది' అనునది ఏదైన వస్తువుయొక్క గాని, సంఘటనయొక్క గాని సహజ ధర్మమును తెలియజేయదు. దీని వలననే సాధుత అను పదము 'స్వతస్సిద్ధమైన సాధుత' అను అర్థములో ఏవైన వస్తువుల, లేదా సంఘటనల ఎట్టి ధర్మమును తెలియపరచ దనియు, కాని సాధువైన వస్తువు, లేదా సంఘటనయెడల ఒకానొక అర్థక్రియాకారి యగు అనుకూల మనోభావమును మాత్రమే వ్యక్తపరచు ననియు, అదిగాక ఇతరులలో కూడ నట్టి మనస్థితిని ప్రోత్సహించు ననియు చెప్పు పర్యవసానమునకు సాధుతను గురించిన ఈ ప్రహేళిక చాలమంది దార్శనికులను కొనిపోయినది. ఈ సమస్యకు మరొక పరిష్కార మేమనిన సాధుత అను భావము 'ఉండవలసినది' అను భావమును ప్రత్యక్షముగా తనలో నిమిడ్చికొనుట లేదనియు, అదియొక అనుకూల మనస్థితిని మాత్రమే ప్రతిపాదించుచున్న దనియు, అంతేగాక అట్టి మనస్థితి వివేకవంతమైనది, సహేతుకమైనది అనియు గుర్తించుట. సాధుతా భావముతో సంఘటిత పరుపబడిన 'ఉండవలసినది' అను భావముయొక్క అర్థము వివేకవంతములు, సహేతుకములు అగు మనస్థితులను అలవర్చుకొనవలెను అను సామాన్యాంగీకారమునుండి జనించినదిగా మనము భావింపవచ్చును. 'చేయవలసినది' అను నైతిక భావమునుండి 'ఉండవలసినది' అను భావము ఒక విధమైన లక్షణచే బహుశః జనించియుండవచ్చును. 'ఉండవలసినది' అను భావములోని 'వలసినది' అను అస్పష్ట భాగముయొక్క అర్థముపై కన్న 'చేయవలసినది' (ought to do) అను భావములోని 'వలసినది' అను నైతికాంక్షముయొక్క అర్థముపై సాధుతా సమస్యా పరిష్కారము ఆధారపడియున్న దని ఈ పై వివరణము సూచించుచున్నది. అయితే అంధావేశముతో గాని, నిర్లక్ష్యముతోగాని కూడిన మనస్థితిని కలిగియుండుటకంటె విచక్షణ జ్ఞానముతో కూడిన మనస్థితిని కలిగి యుండుట నైతికముగా ఏల అవసర మైనది? అను ప్రశ్న ఉదయించును.

పరిపూర్ణతావాదము ఈ ప్రశ్నకు ఒక సమాధానమును సూచించుచున్నది. సత్పురుషు డనగా మన వివేక దృష్టి ఎటువంటి మనిషిని మంచివానినిగా చూపునో అట్టివాడు; లేదా మానవజాతిలోని సమగ్ర విశేష శక్తులన్నియు ఎవనిలో పూర్తిగా అర్థక్రియావంతము లగునో అట్టివాడు. సత్పురుషు డనిపించుకొనుటకు ఏది అవసరమైనదని నమ్ముదుమో, అట్టిదాని నిర్వచనమే నైతిక కర్తవ్యము అను భావమును మనము ఇపుడు గ్రహింపవచ్చును. మానవుడు తన ప్రవర్తనను చేతనైనంతగా వివేకము నండగా గొని నియమించుకొనుట ఇట్టి అవసరములలో నిశ్చయముగా ఒకటైనట్లు కన్పట్టుచున్నది. 'వీడు మంచివాడు' అనిన వివేకము మనకు వీనిని మంచివానినిగా సూచించుచున్నది అని అర్థము. "వీడు మంచివాడు" అను వాక్యములో మంచివారు ఎవరైనను అట్టిధర్మమునే కలిగియుండవలెను అను భావము గర్భితమై యున్నది. ఇట్టి విశ్లేషణ మనలను కేవలము వివేచనాత్మకమైన నీతిబోధకు కొనిపోవును. మానవశక్తులను సాధించుటకు వివేకమును ఉపయోగించుట మాత్రమే అత్యవసరమైనది అని మనము అరిస్టాటిల్‌తో ఏకీభవించినయెడల, అరిస్టాటిల్ నీతి కూడ వివేచనాత్మక నీతియే యగును.

మానవ స్వభావములోని శక్తులకు నీషే, కాంట్, క్రైస్తవులు చేసిన వ్యాఖ్యానము మానవుని యథార్థ సాధుత ఏది, అతనికి ఏది కర్తవ్యము అను విషయములను గురించిన భిన్న వ్యాఖ్యానములకు త్రోవదీయును. 'జనులు', 'సాధుత', 'కర్తవ్యము' అను భావములను ఉపయోగించుటలో వారి ఉద్దేశ్యమును గురించిన పై వివరణను మనము గ్రహించిన యెడల 'సాధుత', దాని సంబంధియైన 'కర్తవ్యము' అను సమస్యలు మానవ స్వభావమును గురించిన, మానవుని శక్తులను సంపూర్ణముగా వికసింపజేయుటకు అవసరమైన పరిస్థితులను గురించిన సమస్యలగును. వీటిని గంభీర మనస్తత్త్వ శాస్త్రీయ పరిశీలన వలననే పరిష్కరింపవచ్చును. ఇచ్చట పూర్వఋషులు (saints) మనకు తరచు మార్గదర్శకు లగుదురు. గార్నెట్.

సాపేక్షతా వాదము (Relativity): దిక్కాల సంయోగమును గురించిన గణితశాస్త్ర సిద్ధాంత మిది. దీనిని ప్రతిపాదించినవాడు ఆల్‌బర్ట్ ఐన్‌స్టైన్. నిరపేక్షము (absolute) అని సాంప్రదాయిక సిద్ధాంతముచే తలంచబడిన దేశమందు అతిదూర స్థలముల జరిగిన సంఘటనల యౌగపద్యము, రెండు సంఘటనల మధ్య సంభవించు కాలాత్యయము, విస్తృత ఘన వస్తువుయొక్క దైర్ఘ్యము, చాతుఃపరిమాణికమగు దిక్కాలావిరతకమును త్రైపారిమాణికమగు దేశము, ఏకపారిమాణికమగు కాలము క్రింద విడదీయుట వంటి కొన్ని విషయములు నిరపేక్షములు గావనియు, అవి దిక్కాలావిరతకమందు మనము ఎంచుకొన్న దిక్కాల సహనిర్దేశక వ్యవస్థకు (co-ordinate system), అందువలన ప్రత్యవేక్షకునికి సాపేక్షముగా నుండు ననియు సాపేక్షతా వాదము నిరూపించును.

ఇట్టి సాపేక్షతా సిద్ధాంత పర్యవసానములు జ్ఞాన మీమాంసపై అత్యధిక ప్రభావమును చూపినవి. కాంటు అనుభవపూర్వ యుక్తి (a priori argument) నిరూపించి నట్లు దేశకాలములు ప్రాతీతికములు కావు. అవి బాహ్య సత్యములు.

ప్లేటో నుండి కాంట్ వరకు అనువృత్తమైన దార్శనిక బుద్ధివాదము (philosophical rationalism) జ్ఞాన మంతయు జ్యామితిశాస్త్ర ప్రతిరూపముగ నిర్మించబడవలె నని శాసించినది. యూక్లిడీయ జ్యామితి శాస్త్రమునకు అత్యంత భిన్నములు, సుసంగతములు అగు జ్యామితి శాస్త్రము లున్నవని వెల్లడియైన తరువాత ఈ సన్నివేశము తలక్రిందులైనది. ఇట్లొకవైపు ప్రధానముగా ప్రత్యవేక్షణను, ప్రయోగమును, మరొకవైపు గణితశాస్త్రమును సహాయ శిక్షణలుగా స్వీకరించిన సాపేక్షతావాదము జ్ఞాన మీమాంసా గతి ప్రణాళికనే తారుమారు చేసినది.

ఐన్‌స్టైన్ యొక్క భౌతిక సాపేక్షతా వాదమునకు పూర్వము గ్రీకు దర్శనశాస్త్ర కాలమునుండి, జ్ఞాన మీమాంసా విషయ మగు సాపేక్షతావాద మొకటి ప్రచారములో నుండెడిది. తమ పూర్వగు లగు గ్రీకు దార్శనికులచే చేయబడిన తత్త్వనిర్ణయ వైవిధ్యమును సహించలేని సోఫిస్టులచే, ముఖ్యముగా వారి ప్రతినిధియైన ప్రోటాగోరాస్‌చే మానవుడే సర్వమునకు మాన మనియు, జ్ఞానము గ్రాహక సాపేక్ష మనియు, సత్యము బాహ్యార్థము కాదనియు, అది కేవలము ప్రాతీతిక సృష్టి యనియు సిద్ధాంతీకరించ బడినది. "జ్ఞాన మంతయు మానవుని బుద్ధి వైఖరిని బట్టి దేశకాలములు అను అవగతి ప్రకారముల ద్వారా ఉన్నదానిని గ్రహించు పద్ధతిని బట్టి ఏర్పడును. అసలు వస్తుస్వరూప మజ్ఞేయము" అను కాంటువాదము జ్ఞాన సాపేక్షతా వాదమునకు మరికొంత చేయూత నొసంగినది.

ఐన్‌స్టైన్ చెప్పినట్లు శాస్త్రీయ విశ్వసమీక్షయందు పలు సందర్భముల సాపేక్షత మనకు తారసిల్లుచున్న దను విషయము - ప్రకృతియే సాపేక్షతా వేషమును ధరించి వస్తువుల యథాస్థితిని మనలనుండి మరుగు పరచుచున్న దేమో అను భావనకు దారితీయుచున్నది. కాని ప్రకృతికి సాపేక్షతాభావ మారోపించుట పొరపాటు. సాపేక్షతా సిద్ధాంతము ప్రతివస్తువును నిర్దేశకాధారసాపేక్ష మని చెప్పుచున్నది అని తలంచుట పొరపాటు. "విశ్వమందు నిర్దేశకాధార నిరపేక్షము లగు వస్తువు లున్నవి. కాని వీటికై మనము లోతుగా వెతుకవలయును. మొదట నీ దృష్టిపథము నందుకొనునవి చాలభాగము సాపేక్షములే" అని కంఠోక్తిగ సాపేక్షతా సిద్ధాంతము ఘోషించుచున్నది. వస్తుజ్ఞానము ప్రత్యవేక్షక సాపేక్షమని చెప్పుచున్న ఐన్‌స్టైన్ సిద్ధాంతైకదేశము విలువలు, భావములు అన్నియు సాపేక్షము లని భావించబడవలె నను వాదమునకు దారి తీసినది. ఈ ఆలోచన ధోరణి ప్రాతీతిక వాదమునకు కొంత దోహద మొసంగినది. మే. వ. న.

సామయిక వాదము(Occasionalism): మానస, భౌతిక ద్రవ్యములలో ఒక దానిలో వచ్చు మార్పుల కనుగుణముగా మరొక దానిలో మార్పులను తెచ్చుటకు ఈశ్వరుడు జోక్యము కలుగజేసికొనును నను మానసిక, భౌతిక ద్రవ్యముల సంబంధమును గురించిన దర్శన శాస్త్ర సిద్ధాంతమునకు ఈ పదము అన్వయించును. ఈ సిద్ధాంతము మానస, భౌతికద్రవ్యములమధ్య పరస్పర ప్రతిక్రియను నిరాకరించును. మనస్సు, భౌతిక ద్రవ్యము వీటి విశేషణములగు ఆలోచన, విస్తృతి - వీటి మధ్య డేకార్ట్ ప్రతిపాదించిన ద్వైతమును తొలగించుటకు, వీటి కార్య కారణ సంబంధమును వివరించుటకు మాల్‌బ్రాంష్, గ్యూలింక్స్‌లు ఈ సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించిరి. కె. రా. కృ.

సామాన్యములు (Universals): ఈ సామాన్యము అన్న పదమును తొలిని గ్రీకు దార్శనికుడగు ప్లేటో ప్రచారములోనికి తెచ్చెను. ఆతని జ్ఞాన మీమాంస ప్రకారము ఇంద్రియ జ్ఞానమునుండి మానవుడు దృశ్య ప్రపంచము నవగాహించు కొనును. ఈ అవగాహన కొద్దిగనో గొప్పగనో స్పష్టముగ నున్నను, అది ప్రసిద్ధి (opinion) పరిమితులను దాటి యథార్థజ్ఞానము నందుకొన జాలదు. ఫలన ఇంద్రియోపలబ్ధి విషయములుగా నాచరించు వస్తువులు అశాశ్వతములు. ఆ కారణమున యథార్థ జ్ఞానమునకు స్థిరమైన మూలము నవి యొనగూర్చలేవు. తన బౌద్ధిక, లేదా తార్కిక మనః పరికరము నుపయోగించి మానవుడు మరొక ప్రపంచమును కనుగొనెను. ఈ ప్రపంచము అపరిణమ్య స్వరూపము, బుద్ధిగ్రాహ్యము నగు సద్భావము (reality) కలది. ఇదియే ఆకృతుల, లేదా భావముల ప్రపంచము. దీనిని గురించిన జ్ఞానము శాస్త్రీయ, లేదా యథార్థజ్ఞాన భూమిక నందుకొనినది. గణిత శాస్త్రమునందు, ప్రధానముగా దర్శన శాస్త్రమందు ఈ సన్నివేశము గాననగును. ప్లేటో అభిప్రాయము ప్రకారము ఈ బుద్ధి గ్రాహ్య భావ ప్రపంచమే చరమ సత్యములకు నిధానము. ఇదియే ఇంద్రియ గ్రాహ్యవస్తు ప్రపంచమునకు ఆధారభూమి.

అరిస్టాటిల్ దృష్టిలో సామాన్య మన అనేక ఉద్దేశములకు సమానముగా వర్తించు విధేయము. ఇది మన భార

తీయులు సాధించిన సామాన్య భావమునకు దగ్గరగా వచ్చును.

మధ్యయుగపు వాస్తవికతావాదుల మతములో సామాన్య మనగా ఉపలబ్ధికార్య నిరపేక్షమైన సత్త గల వస్తువు; లేదా భౌతిక విశేషముల కతీతమైన సద్భావము. వీరల దృష్టిలో సామాన్యములు భౌతిక వస్తువులకు ఆధారభూతమైనవి (ante - res). భౌతిక వస్తువులనుండి సామాన్యములు సాధితములను నామవాదుల సిద్ధాంతమున (post - res) కిది ప్రతిద్వంద్వి. మధ్యయుగపు నామవాదుల మతములో సామాన్య మనునది యొక సాధారణ భావము. ఇది కేవల బుద్ధిసృష్టి; దీనికి వాస్తవికమైన సత్త లేదు.

క్రీ. శ. 13వ శతాబ్దమందు అరిస్టాటిల్ సంప్రదాయము పునరుద్ధృత మగువరకు, ఛాత్రవాదులలో చాల మంది సామాన్యములు 'గౌణ ద్రవ్యము' లని నిర్వచించుట కలవాటు పడిరి. దీనికి విరుద్ధముగా సామాన్య పదములు నిరర్థక కంఠ ధ్వనులు (flatus voci) అని పరిగణించిన వారలు కూడ ఉండెడివారు. ఈ సామాన్య పద నిర్వచన కల్లోలమును శమింపచేయబూనిన అక్వైనాస్ నాటి భిన్నాభిప్రాయముల సంగ్రహించి, సమన్వయించి, సామాన్యమునకు వాస్తవిక సత్త కలదనియు, కాని అది ఈశ్వరుని మనములో సృష్టికి పూర్వ ముండు (ante-rem) భావ మనియు, అది అనుభూత సద్భావమునందు విశేష వస్తువుల రూపమున (in-rem) గోచరించు ననియు, సర్వ విశేషములనుండియు పృథక్కృతమై మానసిక భూతార్థరూపమున నది మనస్సునందు ఉండు ననియు ప్రతిపాదించెను. మధ్యయుగపు చివరి భాగమునందు మరల నామవాద సిద్ధాంతములు తలయెత్తినవి. పదవాదులు (terminists) అని పేరు పెట్టుకొనిన ఈ నూతన నామవాదులు సామాన్యములు కేవల జాతివాచకము లనిరి. పదవాదులలో ఓకేమ్ అగ్రగామి. కాని అక్వైనాస్ దృష్టిలో మట్టుకు సామాన్యము కేవల నామమున కతీతమైనది. దానికి వాస్తవికత కలదు. సామాన్యము వస్తు స్వరూపము ననువదించును. ఓకేమ్ అభిప్రాయము ననుసరించి మానవ మనస్సు కల్పించకుండ నుండలేని ప్రాకృతిక సంకేతములు సామాన్యములు; వాటి కనుగుణ మగు ఉనికి లేని కేవల సంకేతములవి (చూ. ప్రత్యయము, ప్రత్యయవాదము - పు. 536). మే. వ. న.

సాయనుడు : సర్వశాస్త్ర పారంగతుడును, ఋగ్వేద భాష్య కర్తయును అగు సాయనుడు దక్షిణ హిందూ దేశమునందలి విద్యానగరము నేలిన హరిహరుని మంత్రి. అతని తండ్రి పేరు కూడ సాయనుడు; సహోదరుని పేరు మాధవుడు. మొదట మాధవుడు రాజాస్థానమున మంత్రివర్యుడుగా నుండెడివాడు. పిమ్మట శృంగేరీపీఠము నధిష్ఠించి, విద్యారణ్యస్వామిగా పేరు బడసెను.

సాయన విరచితము లని ప్రచారము పొందిన గ్రంథము లివి : జీవన్ముక్తి వివేకము, తైత్తిరీయ విద్యాప్రకాశవార్తికము, తైత్తిరీయబ్రాహ్మణ భాష్యము. కృష్ణమూర్తి.

సార్త్రి, జీఁ పాల్ (1905-) : ఫ్రెంచి నవలా రచయిత, నాటకకర్త, దార్శనికుడు. ప్యారిస్‌లో 1905 లో జననము. ఈత డొక నౌకాధికారి పుత్రుడు. ప్యారిస్ విశ్వవిద్యాలయమందు విద్య నభ్యసించి 1929లో బి.ఏ. పట్టము నందుకొనెను. ఇతడు రెండవ ప్రపంచ మహా సంగ్రామమందు పోరాడి జర్మనులచే ఖైదీగా పట్టువడి, మరల యుద్ధకాలమందే తన దేశమునకు తిరిగి పంపబడెను, యుద్ధానంతరమున ప్యారిస్ ముట్టడి విడుదల అయిన తరువాత జీవిత నిరాశా పిశాచమునకు లోబడిన యువకులలో ప్రచారము గాంచిన అస్తిత్వవాదమును విచార విషయముగా స్వీకరించి, గ్రంథములు వ్రాసెను. ఫ్రెంచి అస్తిత్వవాదులలో నీతడు మిక్కిలి ప్రతిభావంతుడు.

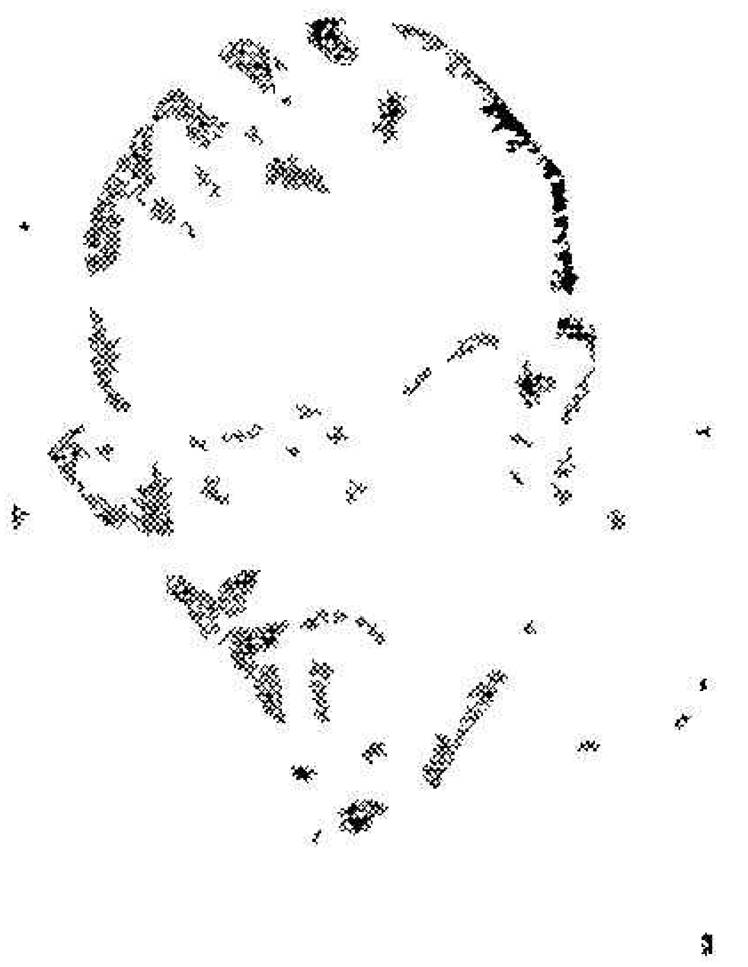

సార్త్రి, జీఁ పాల్
(1905 —)

ఫ్రాన్సు దేశమందు తక్కిన దేశములందు కన్న నాడు ప్రచలితమైయున్న అస్తిత్వవాదమునకు వాఙ్మయముతో సంసర్గ మెక్కువ కలదు. అస్తిత్వవాదమును విషయీకరించిన ఒక దార్శనిక ఉద్గ్రంథము 'సత్త, అసత్త' (Being and Nothingness) నే గాక అస్తిత్వవాద చింతనా దృక్పథములను వెలిబుచ్చు పాత్రల సృజించి అనేకము లగు నవలలను, నాటకములను కూడ సార్త్రి రచించెను. అతని నవలల రచనాశైలి మానవ సన్నివేశమును గురించిన అతని విచారమున కత్యనుగుణమైన పశ్చాద్భూమి నుపకల్పించినది.

సార్త్రిలో మానవ స్వాతంత్ర్యమును గురించిన అస్తిత్వవాద దృక్పథము పరాకాష్ఠ నందుకొనినది. మనుజుడనవరతముగ తన భాగధేయము నెన్నుకొనుచుండును. అనువృత్త సంప్రదాయముతో గాని, వ్యక్తి జీవితమందలి పూర్వ వృత్తములతో గాని సంబంధ మేదియు లేకుండ మానవుని ప్రతి నూతన నిశ్చయము (decision) ను ఒక

విధ మగు సమగ్ర న్యాసము (commitment)ను సూచించు చున్నట్లుండును. ఈ అప్రియ సత్యమును ఎదుర్కొనుటకు భీరువు లగువారు ప్రపంచమును బౌద్ధికముగ వివరించుట యను వ్యాజమును శరణు జొచ్చెదరు. ఈ విషయమున వైజ్ఞానికుడు మత విశ్వాసితో తుల్య యోగక్షేమము కలవాడగుచున్నాడు. ఇద్దరును సత్యమునుండి పలాయితు లగుటకు ఇచ్చగించువారలే. సార్త్రి దృష్టిలో వీరిద్దరును భ్రాంతివశులే. విజ్ఞానము దాని దర్శించురీతిని ప్రపంచము లేదు. ఇక దేవుని విషయమా? నీట్షే కాలమునుండియు అతడు ప్రపంచమునుండి నివృత్తుడుగనే కన్పట్టుచున్నాడు. ప్రపంచమును అది ఉన్న రీతిని ఎదుర్కొనుటకు సంసిద్ధుడగువాడు నీట్షేచే కల్పించబడిన ధీరనాయకుని మన స్మృతి పథమునకు దెచ్చును. సార్త్రి అనీశ్వర వాదమున కిది ప్రభవస్థానము.

ఆవశ్యకతయొక్క బౌద్ధిక వివరణకు సార్త్రి ముఖ్యముగా అడ్డు తగులును. ఈ దృక్పథము లైబ్నిట్జ్, స్పినోజాలలో దృష్టమై, భావవాద దార్శనికులచే స్వీకరించబడినది. ఈ చింతకులకు ప్రపంచ సంఘటన లన్నియు ఆవశ్యకతా చోదితములే. చాలినంత విశాలదృష్టితో చూచినయెడల స్వాతంత్ర్య సిద్ధాంతము స్పినోజా, హెగెల్ దర్శనములలో కన్పట్టు రూపమును స్వీకరించుట అనివార్య మని తోచును. స్వాతంత్ర్య మనగా ఆవశ్యకత యొక్క కార్యములతో ననురణించుటయే. ఒకపరి సార్త్రి కావించినట్లు, అట్టి స్వాతంత్ర్య సిద్ధాంతము నిరాకరించబడినచో తక్కిన దంతయు దాని ననుసరించి స్వయముగ సంఘటిల్లును. ఆవశ్యకతయొక్క బౌద్ధిక దృక్పథము విజ్ఞాన శాస్త్రమందు మౌలికము. అస్తిత్వవాద స్వాతంత్ర్య సిద్ధాంతము నవలంబించినచో ఆవశ్యకత యొక్క బౌద్ధిక దృక్పథము నిరాకృత మగును. బౌద్ధిక ఈశ్వరవాదము కూడా (rational theology) ఇట్లే త్యజించబడవలెను. కాని ఈ నిరాకరణమును తన నిరీశ్వర వాదముతో ముడిపెట్ట చూచు సార్త్రి అతివాదియేమో అని తోచక మానదు. ఏలన సార్త్రి అనుకొనిన అర్థములో మనము స్వతంత్రుల మైతి మేని, మన కిచ్చవచ్చిన దానిని మనము ఎంచుకొన వచ్చును కదా! వేరు వేరు అస్తిత్వవాదులు ఈ ఎన్నుకొనుట విషయమై వేరు వేరు దృక్పథముల ప్రకటించిరి (చూ. హైడెగ్గర్; కియెర్కెగార్డ్ - పుట 358).

మే. వ. న.

సిక్కు మతము : సిక్కు అనుమాట 'శిష్య' అను సంస్కృత పదమునకు తద్భవము. తొలి నీ సిక్ సంఘము చిన్నమత సదస్సుగా ప్రారంభమై సంఘపు ప్రథమ గురువగు నానక్ (1469 - 1539) ప్రబోధ ప్రభావము కారణమున బహు విస్తీర్ణముగ అభివృద్ధినందినది. నానక్ తరువాత నీ సంఘమందు తొమ్మండ్రు గురువులు క్రమముగా వెలసిరి. ఈ గురు పరంపరలో చివరివాడును, మిక్కిలి ప్రసిద్ధుడును అగువాడు గురుగోవిందుడు. భారత దేశమందు మహమ్మదీయ సామ్రాజ్యము ప్రాభవ మందుకొనిన కాలములో గురు నానక్ జన్మించెను. మహమ్మదీయులకు హిందూమతములయెడ గల విరస భావమును కనిపెట్టి, గురు నానక్ సర్వమానవ సౌభ్రాత్రమును హృదయమునం దిడుకొని సర్వ మత సామరస్యమును బోధించి హిందువులను మహమ్మదీయులను, ఒక కుదుటకు తీసికొనివచ్చుటకు తన జీవితము నంకిత మొనర్చెను. ఈ

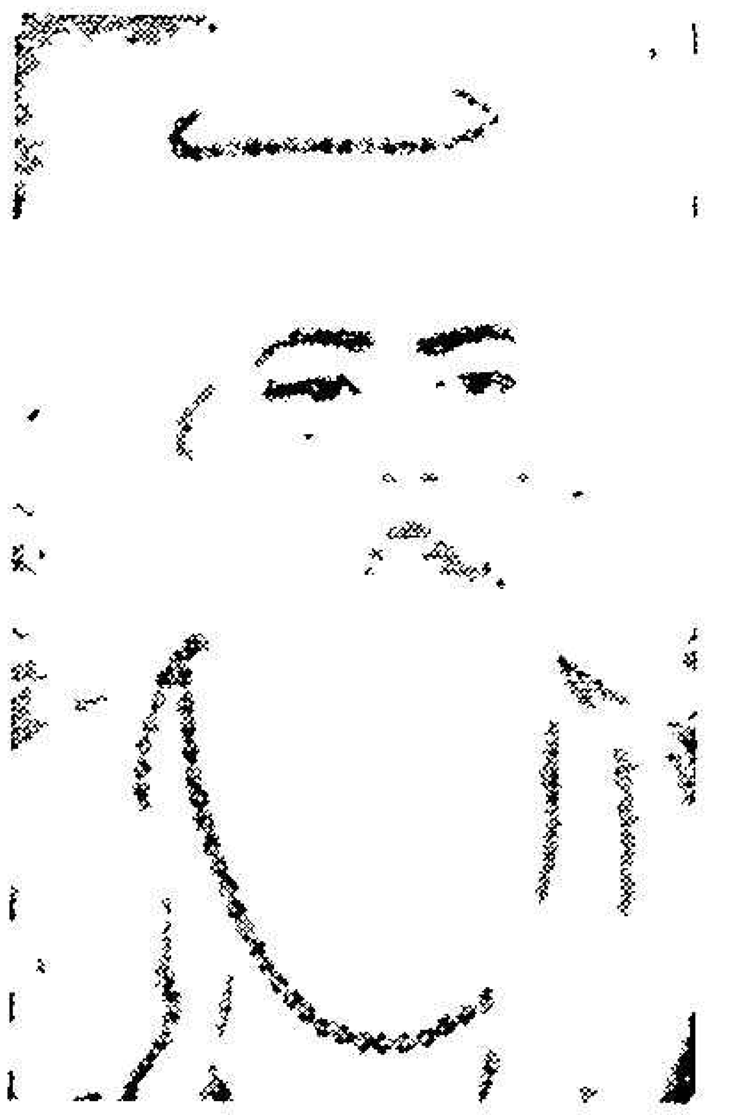

గురునానక్ (1469-1539)

దృష్టిలో నతడు హైందవులకు భగవదవతారములయం దుండెడు నమ్మకముతో మహమ్మదుయొక్క భగవద్దౌత్యమును జోడించి ఇవతల హైందవులకును, అవతల మహమ్మదీయులకును ప్రీతిపాత్రు డయ్యెను. గురు పరంపరలో అయిదవ వాడగు అర్జున మాలుదు సిక్కులవేదమగు ఆది గ్రంథమును సంగ్రహించి సిక్కులకు మిక్కిలి పవిత్రము, ఉపాదేయము నగు అమృతసర మను నగరమును నిర్మించెను. ఈతని శిష్యుడగు హరగోవిందుడు నాటి మొగలాయి చక్రవర్తితో కలసి సిక్కులను యుద్ధమందు పాల్గొనునట్లు చేసెను. గోవిందుడు మహమ్మదీయుల పశుబలము నొకవైపు, హైందవుల వర్ణాశ్రమ విధానము నొకవైపు నిరసించి, ఈశ్వరుని సాక్షాత్కరించుటకు అనహంకారము, నిష్కాపట్యము వంటి సాధనములు లేవని బోధించెను. ఈతడు సిక్కుల రెండవ పవిత్ర గ్రంథమును రచించెను. ఇందు విగ్రహారాధన వంటి పిచ్చి నమ్మకములను విడచి పెట్టి ఒకే దేవుని ఆరాధించవలయుననియు, అట్టి ఆరాధనకు దుశ్చరిత విరతుడును, శస్త్రజీవియు నగు వాడే అర్హు డనియు బోధించెను. ఈ ప్రబోధము కారణమున సిక్కుల సంఘము తాను ఆకాంక్షించిన రాజకీయ స్వాతంత్ర్యమును చివరకు 1764 లో ఆర్జించినది. ఈ ప్రజాతంత్ర రాజ్యము (commonwealth) నకు 'ఖాల్సా' అని పేరు. దీనియందు 'మిస్లా' అను

పేరు గల పండ్రెండు ఘటక రాష్ట్రము లుండెను. మిస్లాల అధిపతి యగు రంజిత్సింగ్ ఈ రాష్ట్ర సముదాయమును 1805 లో తన ఆధిపత్యము క్రింద ఏకరాజ్యముగా సంహత మొనర్చెను. ఆదిగ్రంథమందు మూడు ప్రభవ స్థానముల నుండి సేకరించబడిన సామగ్రి కలదు. మొదట నానక్‌తో ప్రారంభించిన గురుపరంపరను గురించిన స్తోత్రములు, తరువాతి భాగమందు భక్తుల గీతములు, మూడవ భాగమున భట్టుల (వీరు వృత్తిచే స్తోత్రపాఠకులు)చే రచించబడిన గురు ప్రశస్తులు గలవు. ఈ గ్రంథము నందలి విషయములు హిందీలో, హిందూస్తానీలో గురుముఖ లిపిలో వ్రాయబడినవి.

ఈ గ్రంథమునకు సిద్ధరూపము నిచ్చిన అర్జునుడు చివర నీ క్రింది విధమున సిక్కుల మత సిద్ధాంతమును సంక్షేపించెను :

"ఈ పాత్రయందు (అనగా నీ ఆది గ్రంథమందు) మూడు వస్తువులు నిక్షేపింపబడినవి. అవి యేవన-సత్యము, క్షమ, ధ్యానము. సర్వమునకును ఆశ్రయ మగు భగవంతుని నామామృత మీ పాత్రయందు నింపబడినది. ఈ అమృత రసమును గ్రోలు వారలు సంసార విముక్తు లగుదురు. ఈ విధాన మపరిత్యాజ్యము. దీనిని మీ హృదయముల పదిల పరచుకొనుడు. భగవచ్చరణ సమాశ్రయణము భవసాగర సంతరణ సాధనము. సర్వమును ఈశావాస్య మను నానక్ ఉపదేశమును మీ హృదయ కుహరముల సుప్రతిష్ఠితము కావించుకొనుడు." (సిక్కుల మతాచరణ వివరములకు చూ. సంపుటము - 1; పు. 993.) మే. వ. న.

సినిక్కులు : ఇది యొక గ్రీకు దార్శనిక సంప్రదాయము. సోక్రటీసు స్నేహితుడు, ఏథెన్సు నివాసి యగు ఆంటిస్తెనీజ్‌చే స్థాపితమైన సైనోసార్గస్ అను పేరు గల పాఠశాలనుండి ఈ పేరు ఉత్పన్నమైనది. మనుష్యుని నిజమైన సౌఖ్యము ఉచితమైన, వివేకవంతమైన జీవితము లోనే కల దని వారి బోధన. ఇట్టి జీవితమే ధర్మయుత జీవితమని వారి భావము. ఈ ధర్మయుత జీవితమునకు మానవునికి బాహ్యములగు విషయముల, అంశముల జోలిలేని స్వతంత్ర జీవితమున కాధార మగు ఆచరణ మూలము. మానవుడు తన వాంఛలను, రాగములను నియంత్రించుట వలన ఈ స్వతంత్రత సాధ్యమగును. మానవుని వాంఛలను, బుభుక్షను జీవితావసరములకు వలసినంతమట్టుకే అంగీకరించి, తక్కిన నాగరికతచే ఆరోపితమైన వాంఛలను, బుభుక్షను నిరసించుట వలన మనుజుడు సంఘాచారము నుండి, సంఘ సమయమునుండి తనను తాను విముక్తునిగా చేసికొన గలడని సినిక్కుల అభిప్రాయము. డయోజినస్ వంటి నిర్లిప్తులు నాగరిక గ్రీకు సంఘ మధ్యమున ప్రకృతి ననుసరించి జీవించుట ద్వారా ఈ సినిక్కుల దర్శనము అభివ్యక్తి నొందినది. కె. రా. కృ.

సిరెనేయిక్కులు (cyrenaics) : సైరీన్ నగర వాసి యగు అరిస్టిపస్‌చే స్థాపితమైన ఒకానొక గ్రీకు దార్శనిక సంప్రదాయము. వీరి సిద్ధాంతముల దృష్టి సుఖవాదము, లేదా భోగము కొరకే భోగము ననుభవించుట. సిరెనేయిక్కుల మతములో ధర్మము, సాధుత కలిగిన జీవిత మనగా విషయ వాంఛలను సంతృప్తిపరచుటచే జనించు అధికతమ తృప్తి గాని, సౌఖ్యము గాని యగును. విద్య, వివేకము ఉచిత భోగమునకు మార్గోపదేశకములు; అనగా, అధికతమ సుఖము నిచ్చి బాధలేకుండ చేయు విషయ తృప్తియే ఈ విద్యా వివేకముల ఫలము. సౌఖ్యమునకు తాను బానిసగా నుండక, దానిని తన నియంత్రణలో నుంచుకొనుటయే మానవ జీవిత లక్ష్య మని వీరల ఉపదేశము. కె. రా. కృ.

సిసిరో, మార్కస్ టల్లియస్ (క్రీ. పూ. 106-43): రోమన్ వక్త, రచయిత, రాజనీతివేత్త. స్టోయిక్ అగు డయోటోటస్ వద్ద వాద తర్కము (dialectic) నధ్యయనము చేసెను. ప్రాచీన గ్రీక్ రచయితల గ్రంథము లనేకము రోమన్ భాషలోనికి అనువదించెను. వాటిలో కొన్ని నేటివరకును నిలిచియున్నవి. ప్రత్యేకముగ స్వకీయ దర్శన శాస్త్ర సిద్ధాంతమును దేనిని ప్రవచింపకపోయినను, వివిధ దార్శనికుల సిద్ధాంతములలోని ప్రధానాంశములను గ్రహించి, వాటిని సమన్వయించుచు పలు గ్రంథములు వ్రాసి, దార్శనికుడుగ కూడ సిసిరో విఖ్యాతుడయ్యెను. (చూ. ప్రథమ సంపుటము - పు. 999). బొ. శ్రీ.

సుఖ వాదము (Hedonism) : నీతిశాస్త్రములో, ఏదో యొక విధమైన సుఖానుభవము ప్రయోజకముగా గల అన్ని మానవ ప్రవర్తన సిద్ధాంతములకును ఈయబడిన సామాన్య నామము సుఖవాదము. కాలక్రమమున దీని రూపము మారినను, ఈ సిద్ధాంతము బహు ప్రాచీనమైనది. ఈ సిద్ధాంతరూపము లన్నియు ఒకే స్వభావము గలవి కాకపోవచ్చును. సుఖవాదము యొక్క అతి ప్రాచీనమైన, తీవ్రమైన రూపము సిరినేయిక్కుల దర్శనమందగపడును. క్షణికమైన ఇంద్రియసుఖమే మానవుని ఏకైక శ్రేయస్సని సిరినేయిక్ సిద్ధాంత స్థాపకు డగు అరిస్టిపస్ వాదించెను.

ప్రొటాగొరాస్ ననుసరించి, ఇంద్రియోపలబ్ధజ్ఞానము క్షణికము గనుక సోక్రటీస్ బోధించినట్లు భావి సుఖముల కొరకై చింతన చేయుటయు, వర్తమాన సుఖములను పరిత్యజించి, భావి అవాంఛనీయ ఫలితములను

గురించి విచారించుటయు నిరుపయోగము. సాధ్యమైనంత ఎక్కువ సౌఖ్యమును చేకూర్చుకొనుటయే యథార్థ జీవన కౌశలము. ఇట్టి తీవ్ర, లేదా కేవల సుఖవాదము ఒక స్పష్టమైన దార్శనిక సిద్ధాంతముగా సిరినేయిక్కులతోనే నశించినది. అయితే ఈ పోకడ మాత్రము పురాతన ఆధునిక సాహిత్యములలో తరచుగా మనకు తారసిల్లును.

కేవల సుఖవాదమునకును, హేతుపూర్వక సుఖవాదమునకును మధ్య గల అవ్యవస్థ ఎపిక్యూరస్ సిద్ధాంతమును గురించిన భ్రాంతివల్ల జనించినది. ఎపిక్యూరస్ మతమే సిరినేయిక్కుల మత మని చెప్పుట పొరపాటు. ఎపిక్యూరస్ దృష్టిలో సుఖమే ఉత్తమోత్తమ శ్రేయస్సు అను విషయము వాస్తవమే. కాని ఈ సిద్ధాంతము అరిస్టాటిల్ యొక్క యుక్తాయుక్త విచక్షణ పూర్వక సుఖాన్వేషణ సిద్ధాంతముచే మార్పుచెందినది. అనగా, యుక్తాయుక్త విచక్షణతో కూడిన శాశ్వత సుఖజీవనమే నిజమైన సుఖవాది తన లక్ష్యముగా నుంచుకొనును. కాని నిజమైన సుఖము బుద్ధి యొక్క మార్గదర్శకత్వము వలననే లభ్యమగును. బాధను సాధ్యమైనంత తగ్గించుకొనునుద్దేశ్యముతో సుఖములను ఎన్నుకొనుటయందు ఆత్మ సంయమము అత్యావశ్యకము.

ఎపిక్యూరస్‌మతములోని సుఖవాదముయొక్క నిషేధ పక్షము జీవిత లక్ష్యము కేవల సుఖము గాక, బాధను గురించిన ఉదాసీనతయే నను అభిప్రాయ మేర్పడినంత మేరకు కొందరు ఎపిక్యూరియనులచే అభివృద్ధి పరుపబడినది.

ప్రాచీనుల సుఖవాదమునకును, ఆధునిక దార్శనికుల సుఖవాదమునకును మధ్య ఎంతయేని అంతరము గలదు. వాస్తవమునకు ప్రాచీన సుఖవాదము వ్యక్తి సుఖమును సమర్థించినది. హ్యూమ్, బెన్‌థామ్, మిల్‌ల ఆధునిక సుఖవాదము జీవితమును గురించిన ఉదార భావములపై నాధారపడియున్నది. సమాజముయొక్క, లేదా కనీసము సమాజములోని అధిక సంఖ్యాకులయొక్క సుఖమే నిజమైన సుఖము. ఇచ్చట నిర్ణాయకము వ్యక్తి గాక సమాజము. స్వార్థ సుఖవాదమునుండి సార్వజనీన సుఖవాదము వరకును, అచటనుండి ఉపయోగితావాదము వరకును విస్తృతమైన పరిణామ సిద్ధాంతముతో సంబంధము గల సామాజిక నీతి వైపునకు సుఖవాద మభివృద్ధి చెందినది. వ్యక్తి హక్కులకును, సమాజపు హక్కులకును మధ్య సామరస్యమును నెలకొల్పు ప్రయత్నములో ఇట్టి సిద్ధాంతము లుద్భవించినవి.

ఒక పొరపాటు వలన సుఖవాదముయొక్క విమర్శకులు సుఖవాదమును యథార్థముగా నిరూపించలేక పోయిరి. సుఖవాదుల దృష్టిలో సుఖ మనిన కేవల భౌతిక సుఖమే యని అనుకొనుటయే వీరు చేసిన పొరపాటు. కాని ఇది సరికాదు. వాస్తవమునకు నీచ సుఖములు అను వాటిలో దుఃఖపు పాలు మిక్కిలి యెక్కువగా నుండుటచే వివేకవంతుడు వాటిని పరిహరించును అని సుఖవాదు లందరియొక్క వాదము. కావున ఆ సుఖవాదులే 'ఉదాత్తమైన' సుఖముల కొరక కన్వేషింతురు. అయితే సుఖవాది ఈ విధముగా సుఖముల నెన్నుకొనుటలో ప్రయోజకముగా నాచరించునది అతని నైతిక బుద్ధిగాక అతని వివేక మను విషయమును మనము గమనింపవలెను. కె. రా. కృ.

సుఖావతి : సుఖావతి యనునది బుద్ధుని మరియొక ఆరాధ్యరూప మగు అమితాభుని ధామమందు కల్పింపబడిన ఆనందలోకము. ఇందు జీవులు నిర్యాణానాంతరము శాశ్వతముగ సకల సుఖముల ననుభవింతురు. ఇందుకు అమితాభుని ప్రసాదము తప్ప వేరు ప్రయత్నము జీవునికి అనవసరము. అంతిమ స్మృతియందు అమితాభుని ఏకాగ్ర చింతనము వలన ఆ ప్రసాదము లభ్యమగును. మే. వ. న.

సూఫీ మతము : మహమ్మదీయ సాక్షాద్ద్రష్టల దర్శనము. సూఫీ యన ప్రపంచ వాసనా రహితుడు, పరిశుద్ధాత్ముడు, ఈశ్వరైకరస్యమును పొందినవాడు. సూఫీ పదము వివిధ వివరణలకు పాత్రమైనది. కాని అం దే యొకటియు సామాన్యాంగీకారమును బడయలేదు. కొంతమంది జర్మన్ పండితులు సూఫీలకు ప్రాచీన భారత దేశమందలి దిగంబర వృత్తులగు ఋషులతో (gymnosophists) సాదృశ్యమును కల్పించ యత్నించిరి. భాషా శాస్త్ర దృష్టిలో గాని, వ్యాకరణ దృష్టిలో గాని సూఫీ యను పదమునకు వ్యుత్పత్తిని కల్పించుటకు చేసిన యత్నములు విఫలములైనవి.

సాక్షాత్కార దర్శనచ్ఛాయలు ఇస్లాము మతమందు అపూర్వములు కావు. కాని ఇస్లాము ప్రపంచమందలి సన్యాసోద్యమము 7 వ శతాబ్దపు క్రైస్తవ మత ప్రభావముచే పోషితమైనట్లగుపించును. ఈ నూతన తపశ్చరణ ప్రవణత ఇస్లామునందు, ప్రధానముగా మత ధర్మము ననుసరించి ప్రవర్తిల్లినది. ఈశ్వరుని మహత్త్వము, సర్వశక్తిత్వమును గురించిన ప్రహ్వీభావము - ఈ రెండును సూఫీలచే జన సామాన్యాదరమునకు పాత్రములుగా చేయబడినవి. తొలిని మఠము లుండెడివి కావు. ప్రవ్రాజకులు ఖురాను పఠనమునకు, దాని విషయములను చర్చించుటకు, వారి వారి అభౌతికానుభవములు పరస్పరము బోధించుకొనుటకు ఏకాంత స్థలములందు గుమిగూడు

చుండిరి. క్రీ. శ. రెండవ శతాబ్దము వరకు మత ధర్మము గీసిన గీటును సూఫీలు దాటలేదు. వారి సాక్షాత్కారానుభవము సరళము, గాఢముగా నుండెడిది. మూడవ శతాబ్ద ప్రారంభముతో సూఫీమతము మునుపటి దారిని విడచి ఒక నూతన పరిణామ పథమును ప్రవేశించినది. దీని ఫలముగా నది సాహసోపేతములైన నూతన భావముల వెలిబుచ్చినది. ఇదివరకు ఇస్లాము మతములో వెనుకబడియున్న ఈశ్వర సర్వగతత్వ భావము (Pantheism) ప్రాముఖ్యమునకు వచ్చినది. శమ దశనుండి సర్వగతత్వ భావమునకు ఇస్లాము మతము క్రమించినది. ఈ క్రమణము క్రైస్తవ, బౌద్ధ, నూతన ప్లేటో మతముల ప్రభావమున ఉత్తేజిత మైనది. సూఫీమతములో మూడవ శతాబ్దమందు వెలుగు చూచిన ఈ నూతన ప్రవణత కనేక సంకీర్ణ కారణము లున్నవి. ఇట్టి నూతన ప్రవణతల వికాసము ఏదో యొక దర్శనము, లేదా మతోద్యమము యొక్క సంపర్కముచే కలిగిన దనుకొనుట భ్రాంతి. అనేక చారిత్రక కారణములు ఇస్లాము మత పరిణామముతోపాటు సూఫీ సిద్ధాంతముల రూప కల్పనకు దారితీసినవి. సూఫీ మతమందు వికాసము నందిన ఈశ్వర సర్వగతత్వ భావము ఈశ్వరునకు,అతని సృష్టికి మధ్య గల అడ్డంకులను తొలగించినది. ఇస్లాము మతము ఈశ్వరుని ఏకత్వమును బోధించును. ఈశ్వరుడు సర్వశక్తి. అతని నిర్ణయములు నిరుత్తరములు. ఈశ్వరుడు రక్షకుడుగా ఈ లోకమం దవతరించునని ఇస్లాం నమ్మదు. కాని సూఫీలు 'తౌహిద్'ను, అనగా ఈశ్వర ఏకత్వమును ఈశ్వర సర్వగతత్వ సిద్ధాంత దృష్టిలో వివరించిరి. సృష్టవస్తువులన్నియు ఈశ్వర సర్వగతత్వమునకు వ్యంజకము లని సూఫీలు భావింతురు. సూఫీ దర్శనావలంబకుడు తన వ్యక్తిత్వమును, చైతన్యమును కోలుపోవుట ద్వారా ఈశ్వరుని సాక్షాత్కరించును.

సూఫీ దీక్షను ఫల పర్యవసానముగ నొనరించుట కుపాదేయములగు సాధనములు: శరీర వాంఛోపరతి (నాఫ్), వివిక్త వృత్తి, మౌనము, పశ్చాత్తాపము (తౌబా), అస్వార్థపరత, ఐహిక సంపత్పరిత్యాగము, ఆర్జవము, ఈశ్వరునియందు విశ్వాసము, ఆయన యెడల ఏకాగ్రమైన భక్తి. ఆనంద మత్తస్థితిలో సూఫీ ఈశ్వరుని మహత్త్వమును, ప్రేమను ప్రత్యక్షీకరించును. ఈశ్వర భావమందు అనన్య మనస్కతతో అల్లా నామాభిజ్ఞవాచనము సూఫీని అద్వైత పరాకాష్ఠ యగు ఆత్మానందానుభవ సీమకు గొంపోవును.

ధ్యాన పర్యోన్మత్త స్థితిని సూఫీ సిద్ధాంతము అనేక విధముల వర్ణించినది. వ్యక్తిత్వ చ్యుతి (ఫానా), ఈశ్వరుని యందు స్థితి (బక్వా), ఆత్మోచ్ఛ్రితి (ఫల్ట్), ఈశ్వర దర్శనము (వజ్ద్), మత్తత (సుక్), అనుద్వేగము (షహ్వా) అని ఇవి ఆరు విధములు.

ఉత్తమ సూఫీ లందరును నిష్కపట ముసల్మానులు. ఖురాను విధులను వారు పాటింతురు. ఖుషాహైరీ 1045 లో తను ప్రచురించిన 'రిసాలాఫి ఇల్మ్ ఆల్-టసనాఫ్' (సూఫీ మతలేఖ) లో గత కాలమున ఉత్తమ సూఫీలు చూపిన పవిత్రమార్గమును అనుసరింపు డని సూఫీలను హెచ్చరించెను. సాంప్రదాయిక, సాక్షాత్కారాంశముల సంయోజనమునకు ఘజాలీ యత్నించెను. ఈశ్వర సర్వగతత్వ భావ ప్రభావము నున్మీలించ నాతడు యత్నించెను. ఈశ్వరుడు సర్వ విలక్షణు డనియు, తక్కిన భూతములన్నిటినుండి అత్యంత భిన్ను డనియు, మానవుడు ఈశ్వరుని దర్శించగలడే గాని, అతనితో నెప్పుడును తాదాత్మ్యము నొందలే డనియు, ఘజాలీ ఉపపాదించెను. మహాత్ములనేకులు యత్నించినను ఈశ్వర సర్వగతత్వ భావము సూఫీల ఆదరణనుండి తొలగిపోలేదు.

సూఫీమత సంప్రదాయములు అనేకము లున్నవి. వీటిలో ఉత్తమమైనది సత్తైకత్వ (వాహదత్ ఆల్-వుజూద్) సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించినది. సత్త ఏకమే. నానాత్వ మంతయు ఏకత్వముయొక్క ప్రకారము. దృశ్యమంతయు సత్తయొక్క బాహ్యావిర్భావము. అబ్ద్ ఆల్ కరీమ్ ఆల్-జిలీ అను 15 వ శతాబ్దపు సాక్షాత్కారవాది తన సంప్రదాయపు బోధనల నిట్లు సంగ్రహించినాడు: నిత్యత్వము, అమరత్వము అను రెండు తటస్థ లక్షణములు (accidents); స్రష్టృత్వము, సృష్టత్వము అను రెండు గుణములు; అసృష్టత్వము, కాలోపాధిక్యము అను రెండు వర్ణనలు; అల్లా, మానవుడు అను రెండు నామములు; బాహ్యాబాహ్యములు, దృశ్యాదృశ్యములు అనెడి రెండు రూపములు ఈశ్వరునికి గలవు. శుద్ధ సత్తాస్థితిలో ఈశ్వరునికి నామము కాని విశేషము కాని లేవు. ఆవిర్భూతావస్థయందే నామ విశేషము లుద్భవించును. దృశ్యప్రపంచమునకు వెనుక నిరపేక్ష సత్త కలదు. దృశ్య ప్రపంచము భ్రాంతి కాదు. నిరపేక్షసత్త మూడు రూపముల దాల్చును. అవి: ఏకత్వము (అహాదియాత్), తత్త్వము (He-ness), అస్మత్త్వము (I-ness). సంపూర్ణ మానవునియందు ఈశ్వరుడు, మానవుడు ఏకత్వము నొందుదురు. కిపస్.

సృష్టి (Creation): ఇంద్రియగోచరము లగు వస్తువుల, సంఘటనల మూలకారణముల నరయజూచుట మానవునికి సహజమైన ప్రవృత్తి. ఈ ప్రవృత్తియే తన జీవనమున కాశ్రయమైన దృశ్య ప్రపంచముయొక్క జన్మ

స్థితుల విషయమైన ప్రశ్నల లేవదీయుటకు, సమాధానములు కల్పించుటకు మానవుని ప్రేరించినది. ఈ ప్రవృత్తియే భిన్న సభ్యతలలో భిన్న భిన్న సృష్టిగాథల ప్రాదుర్భావమునకు మూలము. ప్రతి కార్యమునకును కారణ మొకటి యుండవలయు నని అనుభవముచే గ్రహించ గలిగిన మనః పరిణామ దశలో సృష్టి కథల రచన యావశ్యక మని మానవునికి తోచినది.

ప్రపంచము యొక్క నలుమూలలను వెలుగుచూచిన సృష్టికథలను స్థూలముగ రెండు తరగతులుగ విడదీయ వచ్చును. ఇందు మొదటి తరగతికి చెందినవి ప్రాచీన తరములు. ఇవి అతి ప్రాచీన మానవ సంఘములచే కల్పితములు. వీటికి మూలములు రెండు. విశ్రుంఖల భావనా ప్రవృత్తి, ప్రకృతి దృశ్యములకు మానవ స్వభావారోపణాభ్యాసము. రెండవ తరగతికి చెందిన కథలు ఉన్నత సంస్కృతి జన్యములు. వీటికి మూలము కొద్దిగనో హెచ్చుగనో గ్రహించబడిన దార్శనిక శాస్త్ర దృక్పథము.

మొదటి తరగతి కథలు ప్రకృష్ట భావనా ప్రసవము లగుటచేతను, ఆ భావన బహురూపముల నవతరించుటచేతను ఒకే సంస్కృతిలో అనేకములగు సృష్టిగాథ లుండుట ఆశ్చర్యము కాదు. సృష్టిని గురించిన ఊహలందు ఏదో యొక దేవత యొక్క కృతిమత్త్వ (activity) ఫలముగా జగత్తు ప్రాదుర్భవించె నని నిరూపించబడును.

ఆ దేవత సాలెవాడు మగ్గముపై బట్టను నేయునట్లు ప్రపంచమును నేయును. (ఈజిప్టు, భారత దేశము.) బాబిలోనియా దేవత 'ఈ యా' ప్రాథమిక జలముపై రెల్లు నల్లి, దేవతలకు నివాస స్థానమైన భూమిని సృజించెను. లేదా కుమ్మరి కుండను చేసినట్లు సృష్టికర్త ప్రపంచమునకు రూప మిచ్చును (అమెరికా, యూదియా, భారత దేశము). ఆదిదేవత యజ్ఞఫలముగా ప్రపంచమును సృజించెను (పురుష సూక్తము). భూమి ఇదివరకే ఉన్న యెడల దాని మన్నును గ్రహించి దేవత మానవుని మలచినది (అమెరికా, భారత దేశము, యూదియా). శబ్దముల నుండి తొలి దేవత ప్రపంచమును సృజించెను (ఈజిప్టు, ఇజ్రాయిల్, భారత దేశము - మనుస్మృతి). భూమ్యాకాశములు తొలి పితరులగు దేవతల మైథునక్రియాజన్యములు (జపాన్, భారతదేశము, చైనా, అమెరికా). అండమునుంచి జీవ ముద్భవించు నన్న భూతార్థావగతి తొలి జలములపై తేలు విశ్వాండభావమునకు మూలము (భారతదేశము - మనుస్మృతి, ఈజిప్టు, గ్రీసు, పోలినీషియా).

ఈ తరగతికి చెందిన సృష్టి కథలలో ఇదివరకున్న పదార్థములనుండియే సృష్టికర్త సృష్టిని చేసె నని చూపబడినది. ఇందు శూన్యమునుండి సృష్టి బయటపడిన దను దృష్టియే లేదు. సృష్టికి పూర్వము చీకటితో నావరించ బడిన బృహజ్జలవితాన ముండె నను భావము సృష్టి కథలలో సార్వత్రికము. గ్రీకుల సృష్టి సమాలోచన ధోరణి అవ్యవస్థ (chaos), ఆకాశము, రాత్రి, కాలము, భూమి, దివము - ఇవన్నియు మానవ సృష్టికి పూర్వస్థితము లను భావము నాశ్రయించినది. ఈజిప్టు భూమి, దివము, సూర్యుడు, గాలి - వీటిని గురించిన వివిధ పరస్పర జన్య జనక సంబంధ పరంపరల నూహించినది. భారత సృష్టి గాథలయందు కూడ (ఆత్మ→ఆకాశము→వాయువు→మొ.) ఇట్టి జన్య జనక శ్రేణులు ఉపనిషత్తులందు పేర్కొనబడినవి. హీబ్రూసృష్టిగాథలలో యాహ్వే వంధ్యా నిర్విశేషమగు భూమిని కని, అవ్యవస్థ స్థితిని తొలగించి, అప్పుడున్న తమస్సముద్రమును వశీకరించుకొని ఊర్ధ్వజలముల దివముగాను, అధోజలముల భూమిగాను విస్తరింపజేసెను. తరువాత సూర్యుడు, చంద్రుడు, నక్షత్రములు, జలచరములు, భూచరములు, మానవుడు సృజింపబడిరి. ఈ హీబ్రూ సృష్టి క్రమమును తరువాత క్రైస్తవమతము స్వీకరించినది. మధ్యయుగములందు శూన్యము నుండి జగత్సృష్టి యూదీయ, క్రైస్తవ, ఇస్లాము మతములచే నంగీకరించబడినది.

ఇక రెండవ తరగతి సిద్ధాంతముల నరయుదము. గ్రీసు, భారత దేశము లందు ఇంకొక ఫక్కిని ప్రపంచము ఏదో యొక మూలద్రవ్యమునుండి పరిణమించినదని అంగీకరించబడినది (చూ. గ్రీకు దర్శనము - పు. 379). జలము, వాయువు, అగ్ని, మహత్, ప్రాణము, కామము అనునవి మూలద్రవ్యములుగా గ్రహించబడినవి.

అనేక సభ్యతలలో సృష్టి ఏదో ఒక సృష్టికర్త కార్యముగా నూహించబడినది. ఋగ్వేదమందు ప్రజాపతి మొదలగు పదుగురు దేవతలు సృష్టికర్తలుగా పేర్కొనబడిరి. ఈ పదిమందిలో ఎవరు అధికులు? ఎవరికి సృష్టి కర్తృత్వము నిర్వివాదముగా ఆరోపించబడవచ్చును? అను విషయము నిర్ధరించబడక మునుపే, దార్శనిక దృక్పథము పర్యాయ సృష్టిభావము నండగాగొని సృష్టికర్తల యస్తిత్వ ప్రతీతి యనవసర మని నిరూపించినది. దార్శనిక దృక్పథము విశ్వ మాద్యంత రహిత మను సమాలోచన సూత్రమును స్వీకరించగనే, ప్రపంచ వ్యాకృత నామరూపములు నిత్య విశ్వపరిణామ పర్యవసానములుగా పరిగణించబడినవి. సాంఖ్యదర్శనము ననుసరించి పురుషునియందు ప్రకృతికిగల ప్రలోభము ప్రపంచ పరిణామమునకు నిదానము. కన్ఫ్యూషియస్ సిద్ధాంతము ప్రకారము తొలినున్న ఏక పదార్థము

యాంగ్, యెన్ అను రెండు పదార్థములుగా విడినది. ఈ ద్వంద్వమునుండి విచిత్ర ప్రపంచము అవతరించినది. భారతీయ, బౌద్ధ దర్శనములందు దురూహ కాల ఖండావధులలో సృష్టి స్థితి లయములు పర్యాయముగా మూల వస్తువు (the ground) నుండి జరుగుచుండు నను సిద్ధాంత మంగీకరించబడినది.

మే. వ. న.

సోక్రటీస్ (క్రీ. పూ. 470 - 399) ఏతెన్సు నగరపు గ్రీకు మహా దార్శనికుడు. 70 ఏండ్ల వయస్సున బలవన్మరణమును పొందెను. సాక్షాత్కారవాద బుద్ధిని, గాఢమైన భక్తిని కలిగి యుండెడివాడు. తన కాలమునంతను వీథులలోను, మార్కెటు ప్రదేశములోను, జిమ్నాసియము లను విద్యా సంస్థలలోను గడపెడివాడు. ఈయన దృష్టిలో దుర్వినియోగము చేయ వీలులేని జ్ఞానము సాధుతయొక్క జ్ఞానమే. అనగా ఆ జ్ఞానము కలిగి యున్న యెడల అది సక్రమముగనే ఎల్లప్పుడును ఉపయోగింప బడునని నిశ్చయముగ చెప్పవచ్చును. శ్రేయస్సను భావముపై ఆధారపడిన కేవల నీతిశాస్త్రమును సోక్రటీసు స్థాపించెను. ఆత్మయొక్క మంచి చెడ్డలపైననే మన సుఖముగాని, శ్రేయస్సుగాని ఆధారపడియుండు నని ఆయన విశ్వాసము.

సోక్రటీస్
(క్రీ. పూ. 470 – 399)

మార్కెట్టునందు స్థానము కల్పించుకొని వచ్చుచు పోవుచుండు జనులను సంబోధించి వారిని విషమ ప్రశ్న లడిగి వారి అజ్ఞతను వెల్లడించెడివాడు. ఇట్లు యువకులను పాడుచేయుచున్నా డను నేరముపై ఆయనకు మరణశిక్ష విధించబడెను.

కె. రా. కృ.

సోఫిస్టులు (యుక్త్యాభాస వాదులు): సోఫిస్టు లను నామము క్రీ. పూ. 5 వ శతాబ్ద మధ్యమున గ్రీకులు ఉన్నత తరగతికి చెందిన కొందరు గురువుల కిచ్చిన పేరు. ఏదోయొక విద్య నభ్యసించుటకు గాని, లేదా వృత్తి కొరకు గాని కాక, పౌరజీవనమునకై శిష్యులకు శిక్షణ నిచ్చుచున్నా మని వీరనెడివారు. సోఫిస్టు అనిన గ్రీకు భాషలో వివేకవంతుడు అని అర్థము. దాదాపు 100 సంవత్సరములకాలము వారు ఉదార విద్యాశిక్షణ రంగమున ప్రధానపాత్ర వహించిరి. కాని వారి ప్రవృత్తిలో మాత్రము భిన్న భిన్న సిద్ధాంతములను, ఆచరణలను ప్రకటించు చుండెడివారు. నాలుగు ప్రధానమైన విభాగములు వీరిలో స్పష్టముగా గలవు. ఇవి సంస్కృతి, వక్తృత్వము, రాజనీతి, వాదవిద్య. వీనిలో ఒక్కొక్కవిద్య తక్కిన విద్యలను నిరోధింపక పోయినను, ఒక్కొక్క కాలములో ప్రాధాన్యము వహించెను.

ఆదిమ భౌతిక దర్శనములనుండి ఉద్భవించిన దార్శనిక అజ్ఞేయతా వాదమునుండి ఈ సోఫిస్టుమతము ప్రాదుర్భవించి, తాను మాత్రము సంశయవాదమునే అవిరతముగా సమర్థించుచుండెను. కావున, సోఫిస్టు వాదమును ఆ దర్శనశాస్త్ర చరిత్రలో మధ్యదశగా పరిగణించవచ్చును. కొసకు, ఈ సరి కా సోఫిస్టుల బోధనలో ప్రాధాన్యమునకు వచ్చిన వక్తృత్వ వాదవిద్యలు ప్రజలలో ఒక దుష్ఫలితమును కలుగజేసినట్లు కనబడును. వివరణలో గాని, చర్చలోగాని సత్యముగాక విజయమే వారి లక్ష్య మనెడు నిందను ప్లేటో అతి సామర్థ్యముతో సోఫిస్టులపై మోపెను. ఈ నింద అవినీతికరములు, సమాజమునకు హానికరములు అయిన సిద్ధాంతములను సోఫిస్టులు విశ్వసించుచు బోధించుచున్నా రను నిందగా పరిణమించినది.

సోఫిస్టు పద్ధతియొక్క ప్రాదుర్భావము, వికాసము సోఫిస్టుల దర్శనశాస్త్ర చరిత్రలోని ఒక సందిగ్ధ సమయములో జనించినది. తేలీజ్, అనాక్సిమాండర్, అనాక్సిమేనిస్ అను అయోనియా భౌతిక శాస్త్రజ్ఞులు ప్రపంచ వైచిత్రి ఒకే భౌతిక ద్రవ్యమునుండి ఆవిర్భవించినదిగా చూపు తమ ప్రయత్నములో జ్ఞానముయొక్క సాధ్యతను గురించిన సందేహములచే పీడింపబడలేదు. కాని అగ్నియే విశ్వమునకు ఏకైక ఉపాదాన కారణ మను తన సిద్ధాంతమునకు సర్వప్రపంచము సతత పరిణామి యను సిద్ధాంతమును హెరక్లైటస్ చేర్చినందువలన వస్తువుల యథాస్థితిని తెలిసికొనలే మని అంగీకరింపవలసి వచ్చెను. ఆయన తన ప్రాథమిక సిద్ధాంతమును సంశయ రహితముగా ప్రతిపాదించినంతవరకు ఆయన అభినివిష్టవాది (dogmatist) అయ్యెను. తక్కిన అన్ని విషయములలోను ఆయనకు సంశయము. అంతేగాక, స్పష్టముగా అభినివేశాత్మకమైన (dogmatic) ఈలియాటిక్ దర్శనముయొక్క ఏకత్వ సిద్ధాంతములోను, దీని విశేషణములను గురించిన సిద్ధాంతములోను అసంబద్ధత లుండెను. అయితే ప్రకృతి విషయములలో మాత్రము ఈ దర్శనము సంశయవాద దృష్టినే అవలంబించినది. తరువాతి దార్శనిక తరమునకు చెందిన దార్శనికులగు ఎంపిడాక్లిస్, అనాగ్జగోరస్, లూసిపస్‌లు ఏకత్వానేకత్వ భావములకు చెందిన మహారహస్యమును

ప్రత్యక్షముగా ప్రతిఘటించక, ఇంద్రియ సంవేదనలను గురించిన వారి అనుశీలన ఫలముగా వారు జ్ఞానగ్రహణ విషయమై ఇంద్రియముల అశక్తతను గ్రహించి వెల్లడి చేసిరి. కావున అభినివేశవాదపు పోకడలను కలిగియున్నను పర్యవసానమున వారును సంశయవాదులే. క్రీ. శ. ౫ వ శతాబ్ద మధ్యభాగమున ప్రొటాగోరాస్ మొదటిది, బహుశః రెండవది కూడ అయిన భౌతికవాద దర్శన సంప్రదాయములను గ్రహించినవాడై, ఈలియా అతిభౌతిక సంప్రదాయపు బోధలతో ప్రారంభించిన గార్జియస్‌తో కూడ పై దార్శనికులు చేరుటకు సంకోచించిన సంశయవాద పర్యవసానమునకు చేరెను.

ప్రొటాగోరాస్ దర్శన శాస్త్రమును త్రోసివేయుచు, దాని స్థానమున మరొక విషయమును ప్రతిపాదించెను. అది యేమన - ఉపాధ్యాయ వృత్తిని శ్లాఘించుచు, బౌద్ధిక యత్నమునకు సరియైన లక్ష్యము అసాధ్యమగు 'సత్యము' లేదా 'వివేకము' గాదనియు, 'ధర్మము' లేదా 'శ్రేష్ఠత్వ' మనియు అతడు ప్రకటించెను. అతడు విశ్వ లక్షణమును గురించిన సిద్ధాంతము నొకదానిని బోధించుచు ప్రజలయందు పౌర జీవనమునిన అభిరుచి కల్పించుటకు ప్రయత్నించెను.

ప్రొటాగోరాస్ తరువాత సోఫిస్టులలో అతి ప్రధానమైనవాడు ప్రాడికస్. ఈయన కూడ ప్రొటాగోరాస్ చెప్పిన అర్థములోనే 'ధర్మము'ను, లేదా 'శ్రేష్ఠత్వము'ను అభ్యసించవలె నని బోధించెను. కె. రా. కృ.

సౌందర్య భావము (Concept of Beauty) : గ్రీసు, రోము దేశముల పురాతన సంప్రదాయములలో సౌందర్యభావము మూడు వంతులు కళతో సంబంధము లేకుండగనే అభివృద్ధి చెందినది. సాధారణముగ కళ పనివానితనమునకు సంబంధించి యుండెడిది. సాహిత్యకళ సాహిత్య నైపుణ్యముతోను, నైతిక బోధలతోను సంబంధము కలిగినదిగా ఉండెను. యువక యుద్ధ వీరుని బలమునందు, ధర్మ ప్రవర్తనయందు సౌందర్యమును ఆ దేశస్థులు కాంచెడివారు.

పశ్చిమ దేశములలో సౌందర్య భావమును గురించిన మొట్ట మొదటి పరిశీలనను ప్లేటో (క్రీ. పూ. 427 - 347) తాను వ్రాసిన 'హిప్పియస్ మేజర్' లోను, 'రిపబ్లిక్' అను గ్రంథములోని పదవ అధ్యాయములోను పొందుపరచెను. ఒక వ్యాపారమును ప్రయోజనకరముగను, సామర్థ్యముతోను నిర్వహించుటయందు సౌందర్యము కనబడు నని ఆయన సూచించెను. ఆ వ్యాపారము వేణు వాదనము కావచ్చును. గుర్రముయొక్క గాని, ఓడయొక్క గాని గమనము కావచ్చును. లేదా జీవిత రీతులకు చెందినది కావచ్చును. 'ఫిలిబస్' అను ప్లేటో గ్రంథము ప్రకారము సౌందర్యము రేఖాగణిత ఆకృతులయందు, ఆలోచనాకృతులయందు, వస్తు నిష్ఠ సంబంధములయందు కూడ గోచరించును. ప్రకృతి శాస్త్రములనుండి ఇంకను ఉత్కృష్టమగు అమూర్త తత్త్వములకు, భౌతిక దేహములనుండి ఆత్మలకు మానవుడు ఆకర్షింపబడినప్పుడు సౌందర్యము అమర్త్యము, అనుత్పాద్యము, అవినాశ్యము అగు సర్వోత్కృష్టమైన యొక భావము అని మానవునికి తోచునని ప్లేటో అభిప్రాయము. కళను ప్లేటో తీవ్రముగ విమర్శించెను. ఏలన అది అలౌకిక సౌందర్యమునకై పాటుపడుటకు బదులు నశ్వరములగు ఐహలౌకిక వస్తువులను అనుకరించును.

భావ ప్రపంచముయొక్క సంపూర్ణతయే సౌందర్యమగు నను ప్లేటో వాదముతో అరిస్టాటిల్ (క్రీ. పూ. 384-322) ఏకీభవించెను. కాని అరిస్టాటిల్ దృష్టి ప్లేటో దృష్టికన్న ఎక్కువగా ఐహిక ప్రపంచమునకు లగ్నమై యుండెను. ఉదాహరణమునకు ఆయన అట్టి సంపూర్ణాకృతులను ఐహిక ప్రకృతిలోనే కనెను. అయితే అవి అచ్చట అస్పష్టముగాను, అసంపూర్ణముగాను ఉండును. ద్రవ్యసాహచర్యముచే తటస్థించిన వికారమును తొలగించుచు, ఇట్టి ఆకృతులను కనుగొని వెలువరించు శక్తియే కళ.

ప్లేటో, అరిస్టాటిల్ - వీరిద్దరి దృష్టిలోను సౌందర్యవంతమైనదన నైతికహితావహము, సౌష్ఠవగుణోపేతము, ఐకరస్యయుతము అయినదియే. సౌష్ఠవరహిత మైనది సౌందర్య విరోధి. పరిపాటినే సౌందర్యముగా నెంచిన రోమనులపై వీరిభావముల ప్రభావము కానవచ్చుచున్నది. తామస్ అక్వైనాస్ దృష్టికి ఆహ్లాదకరమగు నదియే సుందర మైనది.

మధ్యయుగపు ఐరోపాఖండములో కళచే పోషింపబడు చర్చియొక్క ఆదర్శమే సౌందర్య మని భావింపబడుచుండెడిది. నాటికిని కళ యన కౌశలమే. సౌందర్యమునకు ఇంద్రియ భోగమును కూర్చు వస్తువులతో సంబంధమును కల్పించు ప్రవృత్తి పురాతన కాలమునుండియు గోచరించుచున్నది. "జ్ఞాన పునరుద్ధరణ" యుగములో నది ఇంకను ప్రబలముగా నుండెను. ఇటలీలో క్రొత్త పట్టణములలో సంపన్న వణిజులు తమ వైయక్తిక, పౌర సంపదలను గంభీరమైన ప్రాసాదములలోను, చర్చిలలోను వ్యక్తపరచుటకు ఇష్టపడిరి. సౌందర్య మన సగర్వమైన కళాకార్యమని అర్థము చేసికొనబడెను. కళ ప్రయోజనము

కొరకు గాని, నైతిక బోధకొరకు గాని కాక, ఆకృతి పరిపూర్ణతా సంపాదనకే యని భావింపబడెను. ప్రకృతితో సంవదించుటయే ఆకృతిసౌందర్య మను నమ్మకము కూడ నుండెడిది.

కళను ప్రకృతితో సంధానించుటకు వలయు నియమములపై ఎంత ఆసక్తి యుండెడి దన-క్రమముగా నియమములు ప్రకృతిని కప్పిపుచ్చి కళాకారునికి నిరోధకములుగా ఆచరించ దొడగెను. కావుననే 17 వ, 18 వ శతాబ్దములలో ఈ నియమ శృంఖలములను విదల్చుటకు ఆరాటము అధికమాయెను. కళా వైచిత్రిని సంపాదించుటకైన ఆరాటము ఆవేగమునకు, ప్రకృతితో మరింత ప్రత్యక్ష సంబంధమునకు ప్రాధాన్యము నిచ్చినది. హేతువాదము పైనను, కళాపరిషత్తులు విధించిన నియమములపైనను గాక, అంతర జ్ఞానము పైనను, స్వేచ్ఛపైనను అభిమాన మధిక మాయెను. ఆకారము కన్న భావనయే ఎక్కువ ప్రధాన మాయెను. అందువలననే సౌందర్యము కన్న భావనయే ఎక్కువ ముఖ్య మాయెను.

పురాతన గ్రీకుల కాలమునుండియు సౌందర్యమునకు దగ్గరగా నున్న దని ఎంచబడిన ఆకారము భావననుండి వేరు చేయబడినప్పుడు సౌందర్యమునకు అనుబంధముగా నుండుటకు మరియొక పదార్థ మవసరమయ్యెను. కాంట్ (1724-1804) భావనావ్యంజక శక్తిని సమర్థించుటకై సౌందర్య భావమునకు ఉత్కర్ష భావమును సహచారిగా నుంచెను. పరవస్తువుయొక్క వైషయికరూపమే సౌందర్యభావ మని హెగెల్ (1770-1831) నిర్వచించి, దానికి ఉత్కర్షను చేకూర్చెను. షోపెన్ హోవర్ (1788-1860) మానవుని సంసారమునుండి నిర్వాణమునకు కొనిపోగల కళాకృతులలోనే సౌందర్యము గల దని చెప్పెను. ఫ్రాయిడ్ (1856-1939) కూడ మానసికోద్వేగమును ఉపశాంతిపరచు వానిలోను, తృష్ణను తృప్తిపరచు ఆకారములనుండి జనించు ఆనందములోను సౌందర్యము గల దనెను. మార్క్స (1817-1883) ఆర్థిక పరిస్థితియొక్క ప్రతిబింబమే కళ యనెను. కళాకృతి, శిల్పము - ఈ రెండిటియొక్క సౌందర్యము రాజకీయ ప్రవృత్తిని విప్లవమునకు ప్రేరేపించు నదిగా ఉండవలె నని మార్క్స వాదించెను. క్రోచే (1866-1950) దృష్టిలో సౌందర్యానుభవము ప్రాతీతికము, ఆంతరము. అది అంతర జ్ఞానము, సాక్షాత్ దృష్టి; ఆలోచన, పురుషమతి (reason) వీనికంటె పరమైనది. అయినప్పటికిని దాని ప్రభవ స్థానము సంకల్ప మగుటచేతను ద్రవ్యము, ఆకృతి ఈ రెండింటి భావనాత్మక సంయోజనచే జనించిన దగుటచేతను సౌందర్యము ఇంద్రియాతీతానుభవము. సాంతియానా (1863-1952) మతములో కూడ సౌందర్యమునకు బాహ్యాకృతితో నెట్టి సంబంధమును లేదు. మూర్తినిగొన్న ఆనందమే సౌందర్యము. మూర్త ప్రతిమయందు కేంద్రీకరింపబడిన వైషయిక, ఆకృతిక, వ్యంజక గుణముల కూడికయే సౌందర్యము. డెస్వార్ (Dessoir) (1867-1947) ఆస్వాదకునికి ప్రాధాన్యము నిచ్చు సాంప్రదాయిక సౌందర్య మీమాంసను వ్యతిరేకించి, కళలకు సంబంధించిన శాస్త్రమును ఒకదానిని దానికి అనుబంధముగా కల్పించెను. ఈశాస్త్రమందు కళాకారుడు, వాని ప్రయోజనము, వాని సమస్యలు వీటియందు దాతడు హెచ్చు ఆసక్తిని చూపును. 'లాలో' (1877-1953) సౌందర్యమును నిర్వచించుటకంటె కళాకారుని మనస్తత్త్వానుశీలనమునకు హెచ్చు ప్రాధాన్యము నిచ్చెను. డ్యూయీ (1859-1952) సౌందర్య మీమాంసలో సౌందర్యమునకు కేంద్రస్థానమును ఇచ్చు పరిపాటిని ప్రతివిమర్శించెను. ఆయన సౌందర్యమును విశ్లేషణాత్మక భావముగా గాక, రసాత్మక భావముగా భావించెను. అది వివరణకు అందని ఒక అఖండ స్వయం వ్యక్త తత్త్వ మని ఆయన ఉద్దేశము. కళకు, జీవితమునకు మధ్య గల సాతత్య సంబంధమునకు ఆయన ప్రాధాన్యమును చూపెను. సాధారణ జీవితమునకు వివరణము గను, సంపూర్ణత్వము కూర్చు దానిగను ఆయన సౌందర్యానుభవమును గ్రహించెను. గుణపూర్ణ మగు అనుభవములో కర్తృత్వ, భోక్తృత్వములయొక్క హృదయంగమమైన ఏకీకరణమే సౌందర్య పురుషార్థ మని ఆయన ఉపదేశించెను.

హిందూ దేశము : భరతుడు (క్రీ.శ. మొదటి శతాబ్దము), అభినవగుప్తుడు (10వ శతాబ్దము) - వీరలచే వాడబడిన 'రసము' అను పదము నాశ్రయించి భారతీయ సౌందర్య మీమాంస కల్పించబడినది. వీరి దృష్టిలో రస మనగా దృశ్య శ్రవ్య కావ్యముల ఆస్వాదము, లేదా సారము. రసాస్వాదము కేవల భావనాత్మకము. ఈ భావనకు ఉపకారకములుగా అనేకమగు విభావాది భావనా సామగ్రి కలదు. భారతీయ కళలలో రాగ మన రసచర్వణోత్తేజక మగు ప్రకృతి భవములు, లేదా దివ్యములు అగు భావనలు లేదా శిల్పాంశలు. ఆత్మ కైవల్య స్థితిలో నుండియు విశ్వాత్మగా ప్రకాశించు దశలో వెల్లడి చేయబడిన మత, నైతిక సత్యములే కళ యని రాధాకృష్ణ పండితుని వాదము. ఈయన మతములో కళాకారుని దృష్టికిని (ఇది పరమార్థ విషయమైన అంతర జ్ఞానము), ఇట్టి దృష్టిని మాటలలో గాని, లేదా మరి యే యితర సామగ్రిలో గాని వ్యక్తపరచు కార్యమునకును మధ్య

విభేదము కలదు. క్రోచేకు విరుద్ధముగా నీయన కళాకారుని దృష్టి వైయక్తికము కాదనియు, అట్లైనచో నది ఇతర మానవుల కవగతము కానేర దనియు చెప్పును. అరవిందుని అభిప్రాయములో పరమాత్మనుండి వేరుపడిన జీవములకు (వీరే మానవులు) విశ్వమందలి ఐకరస్యమును, పరమాత్మానుభవగోచర మగు సౌందర్యమును క్షణమాత్ర మైనను ప్రకాశింప జేయునదియే రసానుభూతి. ఇదియే నేటికిని భారతీయ రసమీమాంసకు ఉపష్టంభకముగా నాచరించుచు, కె. సి. పాండే నిరూపించినట్లు ప్రాచ్య, ప్రతీచ్య, ప్రాచీన, అర్వాచీన రస మీమాంసకుని సిద్ధాంతమునకును సమీచీనతలో తీసిపోని అభినవగుప్తుని సౌందర్యభావము కూడను. ఈతని సిద్ధాంతములో కేవల ఇంద్రియానుభూతినుండి బయలు దేరి, రసానుభవము భావనా ప్రకర్ష బలముచే ఆస్వాదకుని పరానందానుభవమునకు చేర్చి, ఆతని శీలము నతిశయింపజేయును. ప్రకృతియందు గోచరించు వస్తువులకు గల దేశకాల పరిమితులను దాటిన కళాకారుని సృష్టికార్యము ఈ యనుభవమునకు మూలము.

భౌతికోపాధియందు కళాకారుడు సూచించిన విషయమును ధ్యానాత్మక సాక్షాత్కారమునకు గురిచేసినప్పుడే రసానుభవము సిద్ధించును. రసానుభవమున కుచితమైన మనస్థితికిని, సాధారణ వ్యావహారిక జీవిత నిర్వహణమున కావశ్యక మగు మనస్థితికిని మధ్య నొక ముఖ్య విభేదము గలదు. రెండవదానికి ఆవశ్యక మగు కార్యకారణ ప్రవృత్తికి మొదటిదానియందు లేశమును అపేక్ష లేదు. అయినప్పటికిని రసానుభవమునకు ఇంద్రియాపేక్ష బొత్తిగా లేకపోలేదు. భారతీయ కళ ద్వైతమును స్పష్టముగా విషయోపభోగయోగ్య మగు రూపములో చిత్రించును. దీనికి కారణము ఏకరూప మగు జీవితమందు సత్త, పరిణామము, లేదా స్త్రీ, పురుషుడు అను విభేదములకు ప్రసక్తి లేదను విశ్వాసము.

రాధాకమల్ ముఖర్జీ అభినవగుప్తుని సాంప్రదాయిక గూఢతత్త్వమును వదలి తన దృష్టిని కళా ప్రవృత్తులను ఆధునిక మనస్తత్త్వ శాస్త్ర, సంఘశాస్త్ర, చరిత్రల దృష్ట్యా అనుశీలన చేయుటవైపు మరల్చెను. ఇట్టి అనుశీలన పశ్చిమ దేశములలోని అనుశీలనకు సరిపోలవచ్చును. కాని సౌందర్య భావమును కేవల దార్శనిక దృష్టిలో పరిగణించక పోవుటలో ఈయన అనుశీలన పాశ్చాత్య భారతీయ దృక్పథములకు రెండిటికి కూడ దూరమైనది.

చైనా : చైనాలో సౌందర్యభావము ప్రకృతిని, మానవుని ఆశ్రయముగా చేసికొనినది. బాహ్య ప్రపంచ వైచిత్రిని, వివిక్త దేశ సేవిత్వమందు గల ఆనందమును - వీటినే గాక వియోగములోని దుఃఖము, గృహాగమనములోని ఆనందముల వంటి మానవ సంబంధములను కూడ కవనము ఒకే విధముగ ప్రశంసించును. చిత్రములోని రేఖలును, కవనములోని రేఖలును శూన్యముచే ఆవృతమై యున్నవి. వానిలో సూచిత మెంత యర్థవంతమో శూన్యము కూడ నంతే యర్థవంతము. వాస్తు రేఖలు కూడ ప్రకృతిని, అందమైన హస్త లేఖనమును అనుకరించుచున్నవి. .సంగీతమును గురించి కన్ఫ్యూషియస్, మావోట్జూల మధ్య జరిగిన ప్రాచీన వివాదము చైనీయుల సౌందర్య మీమాంసా హృదయమును తాకినది. మావోట్జూ దృష్టిలో సంగీతమువంటి ఏ కళయైనను ప్రజలకు గృహమును గాని, తిండిని గాని కల్పించుట వంటి ప్రయోజనమును కలిగియుండనందువల్ల నిరర్థకమైనది. కాని, కన్ఫ్యూషియస్ దృష్టిలో సంగీతము, తదితర కళలలోని సౌందర్యము మానవ జీవితమును సంపూర్ణ మొనరించు అధికతర సాంఘిక ప్రయోజనములో గలదు. చైనా దేశమందు కవనమునకు(అక్షరములు వ్రాయుటకు), చిత్రలేఖనమునకు తూలికయే సాధనము. వంశనాళము, దాని చిగుళ్లు, పుష్పము, దాని రూపములు, వీటియందు గోచరించు కోమల విస్పష్ట భేదములవంటి భేదముల వివిధ రేఖారూపములచే కల్పించుచు తూలిక చైనీయ కవిత్వమును చిత్రలేఖనముతో కలుపుచున్నది.

జపాన్ : భారతీయ, చైనా దేశములలో వలె జపాన్‌లో కూడ సౌందర్యము ప్రకృతిలోను కొన్ని కళలలోనే గాక, జీవితమును కళగా చేసికొనుటలో కూడ కలదు. ప్రకృతియందు మానవునికి గల ప్రీతి గృహములను, ఉద్యాన వనములను అలంకరించుటలోనికి ప్రవేశించినది. గృహాంతరములలో ఆటవిక ప్రదేశ చిత్రములను కల్పించుటలో ఆనందము గలదు. పుష్పరచనము, ఆహార పచనము, తేనీటి ఆస్వాదనము, సంభాషణా చమత్కారము - ఇవి అన్నియు జీవన కళకు సంబంధించినవి. కళా సృష్టిపై కంటె సృజనాత్మకమైన మానవ వికాసము పైననే ఎక్కువ ప్రాధాన్యము గలదు. చిత్రముయొక్క గాని, కావ్యముయొక్క గాని ఆ కొద్ది రేఖలు ఎంత విషయమును సూచించినచో, ఎంత విషయమును వదలిపెట్టినవో ప్రేక్షకునిచే గ్రహింపజేయుటకు జపానీయుల కళా సృష్టి ప్రోత్సహించును.

ప్రాక్పశ్చిమ దేశములలో సౌందర్య మీమాంసలోని పోకడలు : సౌందర్య సమస్యకు బదులు కళాకారుని గురించిన నూతనోద్బోధము కారణముగ కళ,

కళాకారుడు వీరి సమస్యలకు ప్రాక్పశ్చిమములలో ఎక్కువ ప్రాధాన్య మీయబడుచున్నది. శాస్త్రీయ దృక్పథమునకు మాక్స్ డెస్వార్, తామస్ మన్రోలు ఎక్కువ ప్రాధాన్యము నిచ్చిరి. సౌందర్య మీమాంసను గురించి అన్ని దేశములలోను వెలువడుచున్న వివిధములైన పత్రికలు, పుస్తకములు సౌందర్య సమస్యలు ఎంత ఉత్సాహముతో అంతర్జాతీయముగా చర్చించబడుచున్నవో తెలుపుచున్నవి.

వాన్ మీటర్ ఏమ్స్.

సౌందర్యమీమాంస-ప్రాచ్య, ప్రతీచ్య (Aesthetics, Eastern and Western): సౌందర్య స్వభావమును, సౌందర్యానుభవమును గురించి చర్చించు దర్శన శాఖకు సౌందర్య మీమాంస అని పేరు. సౌందర్య మన నేమి? సౌందర్యాకృతు లెవ్వి? ప్రకృతి సౌందర్యమునకు, కళా సౌందర్యమునకు గల వ్యత్యాస మెద్ది? సౌందర్యము వస్తునిష్ఠ భూతార్థమా? లేదా ప్రాతీతికానుభవమా? లేదా ఈ రెండింటికిని అతీతముగ నున్నదియా? ఇటువంటి ప్రశ్నలు సౌందర్య మీమాంసయందు మనకు తరచుగా తారసిల్లును. ఇచ్చట ఒకటి రెండు అట్టి మౌలిక ప్రశ్నలకు సమాధాన మిచ్చుటకు మాత్రమే అవకాశము కలదు.

సౌందర్య మీమాంస దార్శనిక శాస్త్ర శాఖ గనుక, అట్టి మీమాంసకుని వ్యక్తిగత దార్శనిక పక్షపాత బుద్ధిచే, బుద్ధిపూర్వకముగనో, అబుద్ధిపూర్వకముగనో సౌందర్య మీమాంసా విచారము ఉపరక్త మగుటకు ఎంతేనియు సంభావన కలదు. ఇందుకు నిదర్శనముగ ఈ విషయమై సాంఖ్య దృష్టికిని, వేదాంత దృష్టికిని; లేదా హెగెల్ దృష్టికిని, మార్క్సిస్టుల దృష్టికిని; ఆస్తికుని దృష్టికిని, నాస్తికుని దృష్టికిని మధ్య ఎంతేని వ్యత్యాస మగపడును. కాని ఇచ్చట దీని కూలంకష చర్చకు యత్నము చేయబడలేదు. ముఖ్య పక్షములు, ప్రధాన విమర్శకుల నామములు ఇచ్చట ఎత్తుకొనబడును.

హిందూ దేశమందు తొలిని సౌందర్య మీమాంస నాటకమునకే పరిమితమైయుండెను. క్రీ. పూ. 4 వ, లేదా 5 వ శతాబ్దమందు వెలుగుచూచిన భరతుని నాట్యశాస్త్రము చాక్షుష, శ్రౌత కళల సంమేళనముగ నాటకమును పరిగణించినది. నాటకము ప్రేక్షావిషయమే కాక, శ్రవణ విషయము కూడను. నాటక ప్రేక్షణ, శ్రవణముల ఫలముగ భావుకుడు రసావేశముచే విగలిత వేద్యాంతర స్థితిని చెందును. అట్టి విలక్షణమైనదియే సౌందర్య రసానుభవము.

"రస మనగా నేమి? రస శబ్ద వ్యుత్పత్త్యర్థము సారద్రవము, లేదా ఆస్వాదము. కాని ఈ శబ్ద మెప్పుడును లాక్షణికార్థమందే వాడబడుచున్నది. కాని వాస్తవికముగ రస మనునది ఏది? దానిని మనము ఒకానొక సందర్భమున ఆకస్మికముగ నుద్గతమై పాఠక, శ్రోతృ, ప్రేక్షక మనముల నావర్జించి వారిని సమాధి సదృశ మగు అవస్థలో ముంచు ఒక అద్వితీయానుభవము, లేదా విశిష్ట చిత్త వికార మందుమా? ఒక కావ్యమును పఠించునపుడు, లేదా ఒక విషాదాంత నాటకమును వీక్షించునపుడు, భావనాపర చిత్తైకాగ్రతతో ఒక ఆలేఖ్యము నవలోకించు నపుడెల్ల అపరిహార్య రస స్ఫురణము సంభవించుచుండును. మనల నాకస్మికముగ అనివార్య అద్వితీయ రసానుభవాప్లావితుల జేయు రస ప్రవాహ ముపస్థిత మగును.

ఇప్పుడు మరియొక ప్రశ్న ఉదయించును. ఇట్టి ప్రేక్షక మనః పరిణామమును కవి, నాటక కర్త, లేదా కళాకారుడు ఎట్లు సంభవింప చేయగలడు? రస మెట్లు ఉద్భవించును? రసోద్భవమునకు కారణము జీవమును లేదా ప్రకృతిని అనగా సత్యము (reality) ను ఇష్ట ఫల పర్యవసానముగ ననుకరించుటయా? లేదా సత్యముయొక్క ఏకదేశరూపము నొకదానిని అద్భుత, ప్రకర్షపర రీతిని ప్రదర్శించుటయా? కావ్యమందు శబ్దమునకు అభిధాయకత్వము, భావకత్వము, భోజకత్వము అను మూడు వ్యాపారములు కల వని భట్టనాయకుని ప్రతిపాదన.* అనగా విశిష్టము, సుపరిచితము అగు శబ్దమందు భోగ్యత్వాపాదక మగు సార్వజనీన అద్వితీయ సార్థక్య మొకటి గలదు. కళయందు వర్ణించబడు అనుభవము వాస్తవిక జీవితావసరములచే నుపరక్తమైనది కాదు. అది దివ్యుల వలె (seraphically) దిక్కాలాది విశేషరహిత మైనది. కావున రసానుభవము దైనందిన జీవిత బంధనరూప మగు సంసారము కన్న అత్యంత భిన్నమైనది. ఈ స్వేచ్ఛ, ఈ అద్వితీయత్వము కలది యగుట చేతనే రసానుభవము అనన్యతంత్రము, అనన్య ప్రయోజనమును. మహాకావ్యమును పఠించువాడు, ప్రసిద్ధ శిలా శిల్పమును, లేదా చిత్రమును, లేదా వాస్తు వస్తువును సావధానతతో దర్శించు

* అనగా దాని అభిధా వ్యాపారమునకు అతిరిక్తమగు భావకత్వ, భోజకత్వ నామములు గల వ్యాపార ద్వయ మొకటి శబ్దమందు కలదు. కావ్యార్థ బోధోత్తరక్షణమందు పై వ్యాపార ద్వయములో మొదటిది యగు భావకత్వ వ్యాపారముచే విభావాది రూపమైన సీతాదుల విషయమై రామాది సంబంధమైన రతి సీతారామ సంబంధముల త్రోసి పుచ్చి, కామినీత్వ రతిగా సాధారణీకరించబడును. రెండవది యగు భోజకత్వ వ్యాపారముచే పైజెప్పిన చొప్పున సాధారణీకరించబడి విభావాదులచే సహకృతమైన రతి సహృదయులచే ఆస్వాదింపబడుటయే రసనిష్పత్తి యనిపించుకొనును.—సం।గ్రా.

వాడు, హృదయ ద్రావి యగు విషాదాంత నాటకము నీక్షించువాడు, మోహన మధుర గీతి శ్రవణ సమకాలో ద్భూత మగు హర్షోత్కర్షచే అపహృతచిత్తు డగువాడు - వీరందరును బ్రహ్మానంద సధ్రీచీనమైన రసావిష్ట జీవిత రథసగతిని సాక్షాత్కరింతురు.

పైకి ప్రపంచ ప్రవాహముతో ప్రసక్తి కలిగియున్న ట్లగుపించిన కవిభణితి దృశ్య ప్రపంచమును దూసికొని పోయి, దాని కావల నున్న సత్యమును ప్రకాశింప జేయును. కావ్యేతర భాష దృశ్యప్రపంచ లగ్నము. కావ్యభాష ధ్వనిగర్భిత భావకత్వావిష్టమై, సత్య సౌధ ద్వారము నుద్ఘాటించి, సత్యావరావతార మగు సౌందర్య మును భావుకునిచే సాక్షాత్కరింపజేయును. రసము కావ్య చరమోపేయ మగుచో (ఆనందవర్ధనుని మతములో) దానికి ధ్వని పరమోపాయము. కావ్యత్వ గర్భిత మగు శబ్దమే రసధ్వని. అనగా రసముయొక్క ధ్వని. అది సౌందర్యము, సత్యము, శక్తి, ఆనందముల ఐక్యము. రసము లక్ష్యము, ధ్వని సాధనము. కాని భాషను కవి ధ్వని గర్భితముగా నెట్లు చేయును? అసంపూర్ణ ప్రపంచ ప్రతిభాస కావల నున్న వ్యవస్థిత సత్యము నెట్లాత డూహించగలడు? దీనికి సమాధానముగ ప్రతిభ, లేదా నవనవోన్మేషశాలిని యగు ప్రజ్ఞ, లేదా దివ్యపటిమ కవి యొక్క క్రాంత దర్శిత్వమునకు కారణమను ఆత్మాశ్రయ దోషయుత యుక్తియే శరణము. కవి లేదా కళాకారుడు అట్టి ప్రతిభా ధన్యుడు. ప్రకృతియందు, మానవ జీవితమందు మరుగు పడియున్న సౌందర్యమును దర్శించి, ద్రావణము నుండి ద్రావ్యస్ఫటికములట్లు వేరుచేసి, వెలుపలకు తెచ్చి కవి మన ఆనంద రస చర్వణమునకు విషయముగా నొనర్చును. కవికి శివునికి వలె జీవితమును నిశ్చలముగ సంపూర్ణముగ ప్రతిభాస ప్రభేదకముగ నీక్షించగల తృతీయ నేత్ర మొకటి కలదు. విరూపము, అవ్యవస్థితము అయి యున్న, ప్రతిభాసకు ఆవల నున్న వ్యవస్థను, సౌందర్య మును కవి గాంచగలడు. కవి ద్రష్టయే గాక తనచే దృష్ట మైన దానిని పరులకు ప్రకాశింప జేయగలడు కూడను. తాను దర్శించిన దానికి సంవర్ధకుడుగ కూడ నాచరించ గలడు. తొలిని కవి హృదయమందే వికసించినను, సహృదయ హృదయముల మరల మరల నాప్లావిత ములుగ జేసి, కాలము వారిని తప్పించుకొని, ఆచార ముచే మ్లానత నొందకుండ తరముల తరబడి అందే (సహృదయ హృదయములందే) నివాస మేర్పరచుకొని మనగల స్వభావము కవిత్వమునకు కలదు. భారతీయా లంకారికులు వస్తువు (కథావస్తువు), అలంకారము, రసము అను మౌలిక కావ్య పదార్థములను పేర్కొనిరి. కాని ఆనందవర్ధనుడు వీటన్నిటి విషయమై పైకగుపించు దాని కన్న అంతర్నిలీనమైయున్న తత్త్వము మహత్తరమైన దని అత్యుపపన్నముగ నిరూపించెను. కథ లేదా వస్తువు లేదా బాహ్య సన్నివేశము దాని సాధారణీకృత స్థితిలో గ్రహించబడిన గాని కావ్యత్వమును గడించుకొనలేదు. జీవితమును, లేదా శీలమును గురించి కావ్యకర్తయొక్క ఆత్మీయదృష్టిని సంతృప్తికరముగ సూచించగల భణితి రీతి నందుకొని శబ్దము నూతన మార్గమును చేకొనినగాని అది కావ్య మనిపించుకొన నేరదు. ఇటులనే సంక్రమిత రసము భావుకుని ఆత్మను, జీవిత గభీరేంద్రజాల కూలంక షావబోధన కుత్తేజించ గలిగిన గాని కావ్యరస మనిపించు కొనేరదు. ఇన్ని మాట లేల? ప్రేక్షావంతుని నిర్దిష్ట సామయి కార్థ శిలాకుడ్యముల మధ్య బంధించి, రుద్ధశ్వాసుని జేయక, నిరవధి రస సుధామయజలధి ఫేనిల వీచికల దర్శింపజేయు ఐంద్రజాలిక గవాక్షముగ రూపొందిన గాని కవి కర్మ కావ్యనామమున కర్హము కాదు. శాస్త్రోక్తులయందు కాని, కావ్యేతర నిబంధనమందు కాని మనము కోరునది కేవల ఉక్తి దక్షత, కావ్యమందు బాహ్యప్రతీతి గోచర మగు దృశ్య, లేదా ఉపలభ్య చిత్రము, లేదా శబ్దము అను మాయా జవనికను భేదించి లోనున్న అనాసాద్య సత్య మును స్పృశించి, గ్రహించుటయే మనచే నాకాంక్షితము. కవి సూక్తులు సర్గాత్మక జీవిత లాస్యము వంటివి. మన పంచేంద్రియములును బహిర్ముఖములు. కవిత్వము మనకు ప్రసాదించు ఆరవ ఇంద్రియము అంతర్ముఖము. ధ్వని యొక్క ఉపస్వనములు (undertones) సత్యద్వార నికటమునకు మనల జేర్చును. కావుననే రసధ్వనికి భార తీయ వేదాంత సంప్రదాయముతో సహజ సంబంధము కలదు.

పైని నిరూపించిన రసానుభవ స్వభావ వివరణమునకు భరతుడు, భట్టనాయకుడు, ఆనందవర్ధనుడు, అభినవ గుప్తుడు - వీరల సిద్ధాంతములు ముఖ్యాధారములు. రసా స్వాదమును బ్రహ్మానందానుభవ సబ్రహ్మచారిగా నిరూ పించుట భారతీయ కావ్యార్థావగతియొక్క విలక్షణత. కావ్యానంద, బ్రహ్మానందానుభవముల మధ్య గల వ్యత్యా సము గుణ తారతమ్యాశ్రయము గాని, జాతి వైషమ్య తంత్రముకాదు. కావుననే కాబోలు భారతీయ వాఙ్మయ మందు రసాత్మక, మతాత్మక పురుషార్థముల సంసృష్టి గోచరించును. వాఙ్మయము జీవితసార దర్శనమునకు ద్వారమే యగును. కాని అది జీవితపు మేరల దాటి వెలుంగుచున్న ఈశ్వరుని కూడ మన కందజేయును.

కావుననే కావ్యము తరచుగ ఉపాసనా పటిమ గల జపముగా రూపొందును.

గ్రీకు దృక్పథము పైజెప్పిన దానికి కొంచెము భిన్నము. తాను కవి యయ్యును, ప్లేటో కవిత్వ సామర్థ్య మునందు అత్యంత సంశయావిష్ట మనస్కుడైనాడు. ఆతని అనుత్తమ శిష్యుడగు అరిస్టాటిల్ కరుణ భయానక రసముల 'శోధన' (catharsis) యను భావము నుపయోగించి, విషాదాంత నాటక రసాస్వాద స్వరూపమును గురించిన సిద్ధాంతమును సూచించెను.

శోధన యననేమి ? అది కేవల 'క్షాళనము' (Purgation), 'నిర్మలీకరణము' కన్న భిన్నమైనది కావల యును. అది యేదైనను రసానుభవమునకు కూర్చునది కావలెను. కరుణ, భయము అను చిత్తవికారముల వశీకరించుట, అతిగమించుట, అతిక్రమించుట యని 'శోధన' పద నిష్పన్నార్థము. వాస్తవికముగ నట్టి వశీకరణ, అతిక్రమణ, అతిగమన ఫలముగ ఆనందము జనించును. కాని లాంజైనస్ (గ్రీకు అలంకారికుడు, దార్శనిక విమర్శకుడు) విద్యుత్తుకు గల అభిఘాత ప్రభావమువంటి ప్రభావము ప్రేక్షావంతునిపై మహాకావ్యమునకు కల దని గుర్తించెను. ఆకస్మిక, ఆశ్చర్య, ఆనంద రసముల కలయికయే ఈ అభిఘాత జనకము. కావ్యము మనల చెనకినది. మనల నది ఆనంద పరాకోటికి తార్చినది. ఈ పరిణామము మందోపసర్పకము అగు ధ్వన్యుపస్వనములకన్న అతిశయిత ప్రభావము కలది. ఇది విద్యుల్లేఖోత్స్ఫోటనము నెక్కువగా పోలియున్నది. ఇది అనిరోధము, అద్భుత శక్తిమంతము అగు మంత్రసిద్ధి వంటిది.

ప్రాచ్య ప్రతీచ్య సౌందర్య మీమాంసల రెండింటను రెండు విషయములు ప్రధానములుగా నెంచబడినవి. వాఙ్మయమందు గాని, కళయందు గాని సమర్పితమైన జీవిత రూపము వాస్తవిక మని మనకు తోచు విషయముయొక్క కేవలానుకరణము కాదు. జీవితమందు, ప్రకృతియందు నిస్సందేహముగ సౌందర్య మున్నది. కాని కళయందు జాగరిత మగు సౌందర్యము బుద్ధిపూర్వకముగ కల్పితము, సృష్టము, లేదా ఆహూతము. అది ఒకేపరి జీవితము కన్న న్యూనమును, అధికమును ; కృత్రిమము, కాని విలక్షణ ప్రకర్షయుతము ; జీవ రహితము, కాని అమర్త్యము.

జీవితము మనకు సాధారణముగ సమర్పించు అనుభవముకన్న అతిశయితానుభవమును కళ మన కందజేయును. ఈ అనుభవము సాధారణ జీవితానుభవముకన్న ప్రాప్యమగు నిత్య సత్యమున కెక్కువ సన్నిహితము. ఈ గంభీర సార్థక్యావబోధనమే మనల నొక రమణీయ చమత్కృత్యభిఘాతమునకు గురిచేయును. ఈ చమత్కృతి మనకు పరితోషమును, ఆనందమును కలుగజేయును. ఇటాలియన్ దార్శనికుడు క్రోచే, బ్రిటిష్ దార్శనికుడు కాలింగ్‌వుడ్ ఈ ఇద్దరును కళను జీవితసారభూత మగు జ్ఞానమునకు వాహకముగను, రసాస్వాదము అట్టి జ్ఞానానుభవ ప్రగల్భ వ్యాపారముగను భావించిరి. 'కావ్యాస్వాదము అత్యుత్కృష్ట వినోదము' అన్నాడు. టి. ఎస్. ఇలియట్. ఎంత ఆస్వాదించినను అరుచిని పుట్టించని వినోదము ; అది కేవల వినోదము కన్న ఉత్కృష్టతర వినోదము. అది వాస్తవికముగ నొక జ్ఞానరూపము. 'కావ్యము సంపూర్ణ జ్ఞానము' అని ఫలెన్ ‌షేట్ నుడి. 'ఈ సంపూర్ణత ప్రయోగ క్రమమునకు చెందినది కాదు. అదియొక అనుభవ వేద్య క్రమమునకు సంబంధించినది. ఇంతెందుకు ? అదియొక కాల్పనిక క్రమమునకు చెందినది. కావ్యము, కళవీటి అనుభవము సంపూర్ణ జ్ఞాన సంశ్లేషము ; లేదా సంపూర్ణ జ్ఞాన స్వాయత్తీకరణము.

ఒకవైపు కవి, లేదా కళాస్రష్ట ప్రతిభాన కావల నున్న సత్యమును, ద్రవ్యమునకు వెనుక నున్న సారమును తన అవ్యవహిత ఊహాప్రవృత్తియందు దర్శించును. ఇంకొకవైపు రసికుడు, కావ్య లేదా కళాపిపాసువు అట్టి ఊహ ప్రవృత్తిని తానుకూడ సాధించగలుగుట వలన కళయందు, లేదా కావ్యమందు నిక్షిప్తమైన సత్యము నాస్వాదించును. కావ్యమునందు, లేదా కళయందు మనకు గోచర మగు సౌందర్యమును ఉచితమగు లయ, ఆకృతి, లేదా వస్తువు, అలంకారము, రసము వంటి ఘటకముల క్రింద విశ్లేషింప వీలున్నను, అది సాకల్య స్థితిలో గ్రహించబడిన సత్యము యొక్క అభివ్యక్తి. రసానుభవ ప్రయోజన మిదియే. ఇదియే కవి రహస్యము. కళాకారుడు మొదటి సృష్టికర్త యనుటకు సందియము లేదు. కాని సహృదయుడు కూడ స్రష్టయే. ఏలన కవియొక్క అనుభవమును తాను తన హృదయమునందు తిరిగి సృజింప జాలిన గాని, కావ్యమందు సూచితమైన అర్థ ధ్వన్యుపస్వనములతో తన హృదయము సంపూర్ణముగ ననురణించ గలిగిన గాని ఏ కవి కర్మమైనను ఒకనికి కావ్యముగా తోచదు. అది కేవల పదోచ్చయమే యగును. అట్టివాని కావ్యపఠన అస్పష్ట పదోచ్చారణమే యగును గాని, సత్యద్వారము నుద్ఘాటించు మంత్ర జపము కానేరదు.

సత్యము, శివము వలె సౌందర్యము కూడ ప్రాప్య పర వస్తువే యనియు, సిద్ధిదశయందు సౌందర్యమే సత్యము, పరతత్త్వము అనియు, కావ్యానందము బ్రహ్మానందమునకు తొలిమెట్టనియు, కావ్యము ఉపాసనా సదృశ మగు

జపమే యనియు, మనల జీవితావధులను దాటించి, ప్రకృతి నతిక్రమింపజేసి, ఈశ్వర సాన్నిధ్యమునకు చేర్చుటయే కావ్య ప్రయోజన మనియు నిరూపించు సౌందర్యము యొక్క భావవాద దృక్పథముకన్న భౌతిక, లేదా మార్క్సిస్టు దృక్పథము చాల భిన్నమైనది. వారి దృష్టిలో సౌందర్యము సాంఘికోత్పాద్యము. క్రిస్టోఫర్ కాడ్వెల్ అభిప్రాయములో అది శ్రామికప్రక్రియ (labour process) నుండి ఉద్భవించినది. ఇన్నెందుకు ? సౌందర్యము ముఖ్యముగా అప్రబుద్ధచిత్తులు, విత్తవంతులు అగు మధ్యమ వర్గీయుల విడంబనము (bourgeois pretence). వాస్తవమునకు మధ్యమ వర్గీయ సంస్కృతియొక్క సాంఘికోత్పాద్యము లన్నియు సౌందర్య విహీనములే కావున వాస్తవికమైన సౌందర్యమును, కళయు ఆవిర్భవించుటకు శ్రామిక విప్లవముకొరకు, శ్రామిక వర్గపరిపాలనకొరకు మనము వేచియుండవలెను.

నేటి కాలపు అరిస్టాటిల్ అని అప్పుడప్పుడు పిలువబడు ఐ. ఏ. రిచర్డ్స్ అభిప్రాయములవైపు మన దృష్టిని మరలించుట చాల లాభకరము. విషాదాంత నాటకము ప్రేక్షకునిపై నెరపు శుభంకర ప్రభావమునకు నిదానముగ అరిస్టాటిల్ 'శోధన' ను పరిగణింపగా, అన్యవిధముల సాధింప వీలులేని యోగ్యతను, మనస్స్వాస్థ్యమును అలవరచుకొని, నూతనత్వము నొందునట్లు వ్యక్తి తన ప్రవృత్తిని, తన భావములను నియమించుటయే కళయొక్క ప్రయోజనము అని రిచర్డ్స్ అభిప్రాయము. రసికుడు, అనగా కావ్య (కళా) ప్రియుడు సారభూతము లగు సత్య, సౌందర్యముల భావపరివర్తన దక్షమగు ప్రకాశమునకు గురియైనాడు. ఎంత మట్టుకు ఆ ప్రకాశముతో వ్యక్తి సప్రయోజనముగ సంవదించునో, అంత మట్టు కతడు జ్ఞానము, వివేకము, శక్తి ఆర్జించినవా డగును. పై వారికి భిన్నముగ భారతీయయోగి అరవిందుడు తన దివ్యజీవ సిద్ధాంతమునకు, తాను గావించిన కావ్య ప్రయోగములకు, తాను గడించిన ఆధ్యాత్మిక సిద్ధులకు అనురూపముగ 'ఊర్ధ్వ సౌందర్య' (overhead aesthesis) సిద్ధాంతము నొకదానిని ప్రతిపాదించెను. అరవిందుని మతములో ముఖ్యముగా ఆనందమును జీవునికి సంక్రమింపజేయు శక్తిని ఆవిష్కరించుచు, సమగ్ర లయాకృతుల రూపమున తనను తాను అభివ్యక్తము గావించుకొనుచున్న ఈశ్వరుడే సౌందర్యము. కావ్య, లేదా కళాసృష్టియందు ఈశ్వరుడు ప్రథమ నోదకు డగునపుడే సంపూర్ణసౌందర్య మావిర్భవించును. అట్టి సంపూర్ణ సౌందర్యమే సత్యము, శక్తి, ఆనందము కూడను. ఈశ్వరుడు ఊర్ధ్వ దేశములనుండి - అనగా ఊర్ధ్వ మనస్సు, లేదా అతీత మనస్సు అనబరగు మనస్సున కావలనున్న అంతరజ్ఞాన భూమికనుండి వ్యవహరించును. తన బుద్ధికి ఆశ్రయమగు మనస్సును ఊరకుండబెట్టి మానవుడు ముఖ్యముగా అతిభౌతికము లగు ఊర్ధ్వశక్తుల నాహ్వానించినపుడు ఈశ్వరుడు సంపూర్ణ లయాకృతుల రూపమున ఆవిర్భవించి, అనివార్యశబ్దమును, అనుత్తమ అమర్త్య లయను, నిరపేక్ష సార్థక్యమును, నిరుపాధికోదీరణమును (utterance) సాధించును. అట్టి ఊర్ధ్వ సౌందర్యము కావ్యమునకు, లేదా కళకు ప్రధానచోదక శక్తిగా నాచరించినపుడు మన కది ప్రజ్వలిత ఆధ్యాత్మిక ప్రవణతాపాదక మగు కావ్యమును, లేదా కళను ప్రసాదించును. అట్టి కళయందు గాని, కావ్యమందు గాని మగ్నమగుట మన ఆధ్యాత్మిక చైతన్యమును, సత్య, సౌందర్య, ఆనందాస్వాదములనిన మన కున్న అభిరుచిని ప్రబోధించి విమల ఈశ్వర సాయుజ్యమును మనచే సాక్షాత్కరింప జేయును.

అయ్యంగార్.

స్టోయిక్కులు, స్టోయిక్ దర్శనము : స్టోయిక్ దర్శనము గ్రీకు దర్శనశాస్త్ర చరిత్రలో చివరియుగమునకు చెందినది. స్టోయిక్ దర్శనము ప్రధానముగా నైతికము, దార్శనికము. క్రీ. పూ. 300 సంవత్సరప్రాంతమున ఏథెన్సు నగరమందు జీనో అను నాయన (క్రీ. పూ. 326 - 264) ఈ దర్శనమును స్థాపించెను. ఈయన తన దర్శనమును ఏథెన్సులోని సంత వద్దనున్న 'స్టోవా' లేదా చిత్రములు వేయబడిన వసారాలో స్థాపించెను. కనుక ఈయన దర్శనమునకు స్టోయిక్ దర్శనమని పేరు వచ్చెను. ఈ దర్శన ప్రవర్తకులను స్టోయిక్కు లందురు. సినిక్ దార్శనికు డగు క్రేటిస్ వద్ద జీనో విద్యనభ్యసించెను. సినిక్ దర్శనములోని నైతిక సిద్ధాంతములను గ్రహించి వాని నీయన అభివృద్ధి పరచెను. స్టోయిక్ సంప్రదాయములో జీనో వారసుడు క్లియాన్తిస్ (క్రీ. పూ. 331 - 232). ఈతడు స్టోయిక్ మతములోని హెరక్లైటస్ దర్శనపు పోకడలను అభివృద్ధిపరచెను. వీటిలో హెరక్లైటస్ ప్రతిపాదించిన విశ్వాగ్ని (universal fire), లాగాస్

జీనో (స్టోయిక్)
(క్రీ. పూ. 326 - 264)

(చూ. లాగాన్-పు. 663), కాలము-వీటిని గురించిన సిద్ధాంతములు గలవు. తరువాత క్రిసిప్పస్ (క్రీ. పూ. 280 - 206) అనునాయన ఈదర్శనమును సార్వజనీన ప్రచారములోనికి తెచ్చి దీనికి రెండవ స్థాపకుడయ్యెను. క్రీ.పూ. రెండవ శతాబ్దాంతమున పెనేటియస్ (క్రీ. పూ. 189 - 109) దీనిని రోమను సామ్రాజ్యమందు ప్రవేశపెట్టెను. ఈయన మతమునకు 'మధ్య స్టోవా' దర్శనమను పేరియబడెను. అప్పటినుండి దాదాపు రెండు శతాబ్దములవరకును రోమను ఉన్నత కుటుంబములలో ఈ దర్శనము బహుళముగావ్యాప్తమై యుండెను. మరల క్రీ. శ. 1వ శతాబ్దములో ఈ మతము సెనెకా (క్రీ. పూ. 365), ఎపిక్టీటస్, మార్కస్ ఒరీలియస్ చక్రవర్తి (క్రీ. శ. 121 - 180) వంటి మహానుభావుల చింతనలో వ్యవస్థితముగా వికసించెను. క్రీ. శ. మూడవ శతాబ్దిలో దీనిలోని ప్రధానాంశములు క్రైస్తవ మతములో విలీనమైపోయెను. రోమన్ ధర్మ శాస్త్రముపై ఈ దర్శన ప్రభావ మత్యధికముగా నుండెను.

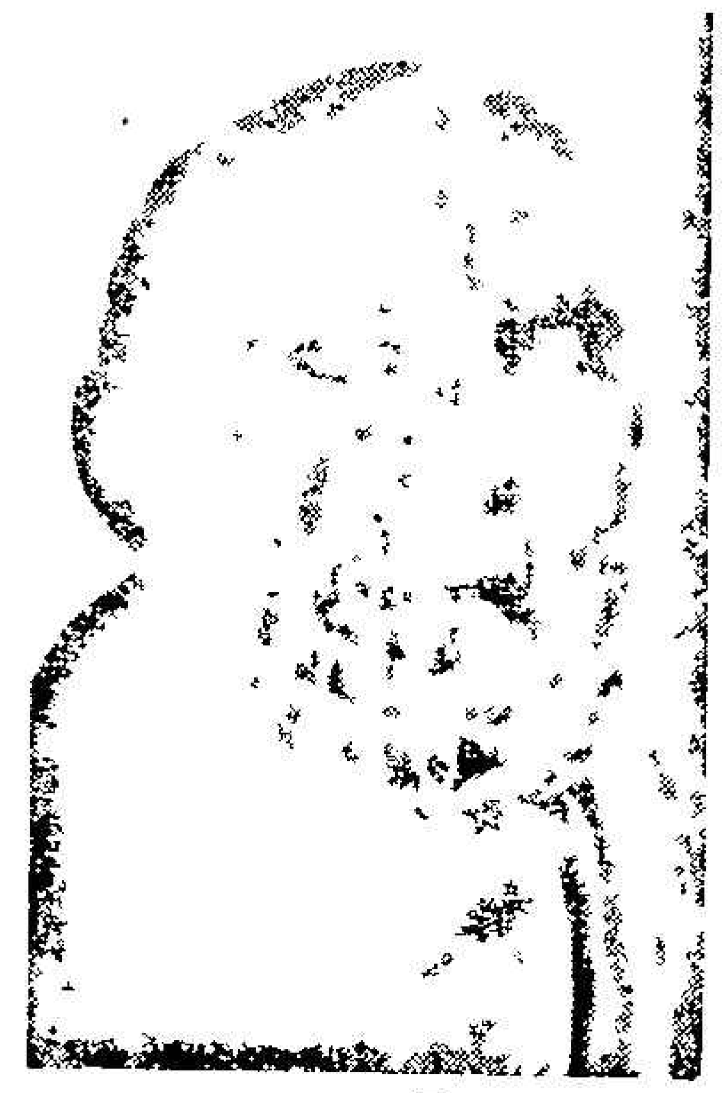

క్రిసిప్పస్
క్రీ. పూ. (280 - 206)

స్టోయిక్ దార్శనిక వ్యవస్థను ఈ క్రింది రీతిని మూడుప్రధాన భాగములుగా విభజింపవచ్చును :
1. తర్క శాస్త్రము,
2. భౌతిక శాస్త్రము,
3 నీతి శాస్త్రము.

1. తర్క శాస్త్రము : మనస్సు బాహ్యార్థములనుండి ఇంద్రియముల ద్వారా సంవేదనలను గ్రహించి, తన హేతుబుద్ధిచే వానిలో ఒక క్రమము నేర్పరచి, సామాన్యభావములను సృజించుకొనును. మన సంవేదనలు బాహ్యార్థములకు అనుగుణముగా నున్నట్లు మన మనస్సునకు దృఢ నిశ్చయ మేర్పడిన గాని ఆ సంవేదనలు సత్యము లని మన మంగీకరించము. సామాన్య భావములు ఏ సంబంధముల, గుణముల సామాన్యములై యున్నవో వాటికిని, విశ్వములోని హేతుక్రమమునకును అనుగుణ్యమున్న నే గాని అవి సత్యములు గావు. స్టోయిక్కుల దృష్టిలో గుణములు, సంబంధములు మనఃకల్పితములు గావు. ప్రకృతిలో వాస్తవికముగా నున్నవే. అయితే సామాన్య భావములకు మనస్సులో మాత్రమే ఉనికి గలదు.

సత్యమును చేరుటకు అనుమానము కూడ ఒక మార్గమే! కావుననే అనుమానము (తర్కవిద్య) స్టోయిక్ చింతకునికి అత్యావశ్యకము. స్టోయిక్కులు అరిస్టాటిల్ న్యాయ ప్రయోగ సిద్ధాంతమును గ్రహించి, దానికి కొన్ని నూతన విషయములను చేర్చిరి.

2. భౌతిక శాస్త్రము : అరిస్టాటిల్ ఉపజ్ఞమైన (చూ. అరిస్టాటిల్ - పు. 291) అతిభౌతిక శాస్త్రము యొక్క భౌతికరూపమే స్టోయిక్కుల భౌతిక శాస్త్రము. దీనిలో ఖగోళశాస్త్రము, మతము, మనస్తత్త్వ శాస్త్రము మొదలైనవికూడ గలవు. విశ్వమునకు మూలకారణము సర్వవ్యాప్తమైన అగ్ని. ఇదే ఈశ్వరుడు. సత్త యంతయును రెండు తత్త్వములచే నిండియున్నది. (1) సచేతనమైనది : ఇది కార్యకారకము ; స్వయంచాలకము ; ఇతర వస్తువులకు రూపకల్పన చేయును. (2) జడము: ఇది మార్పు నొందును ; ఇతరమైన వాటిచే కదల్పబడును ; వాటిచే రూపకల్పన చేయబడును. ఈ రెండింటిని ఆలోచనలో మాత్రమే విడదీయవచ్చును; వాస్తవమునకు ఈ రెండును కలిసికే యుండును.

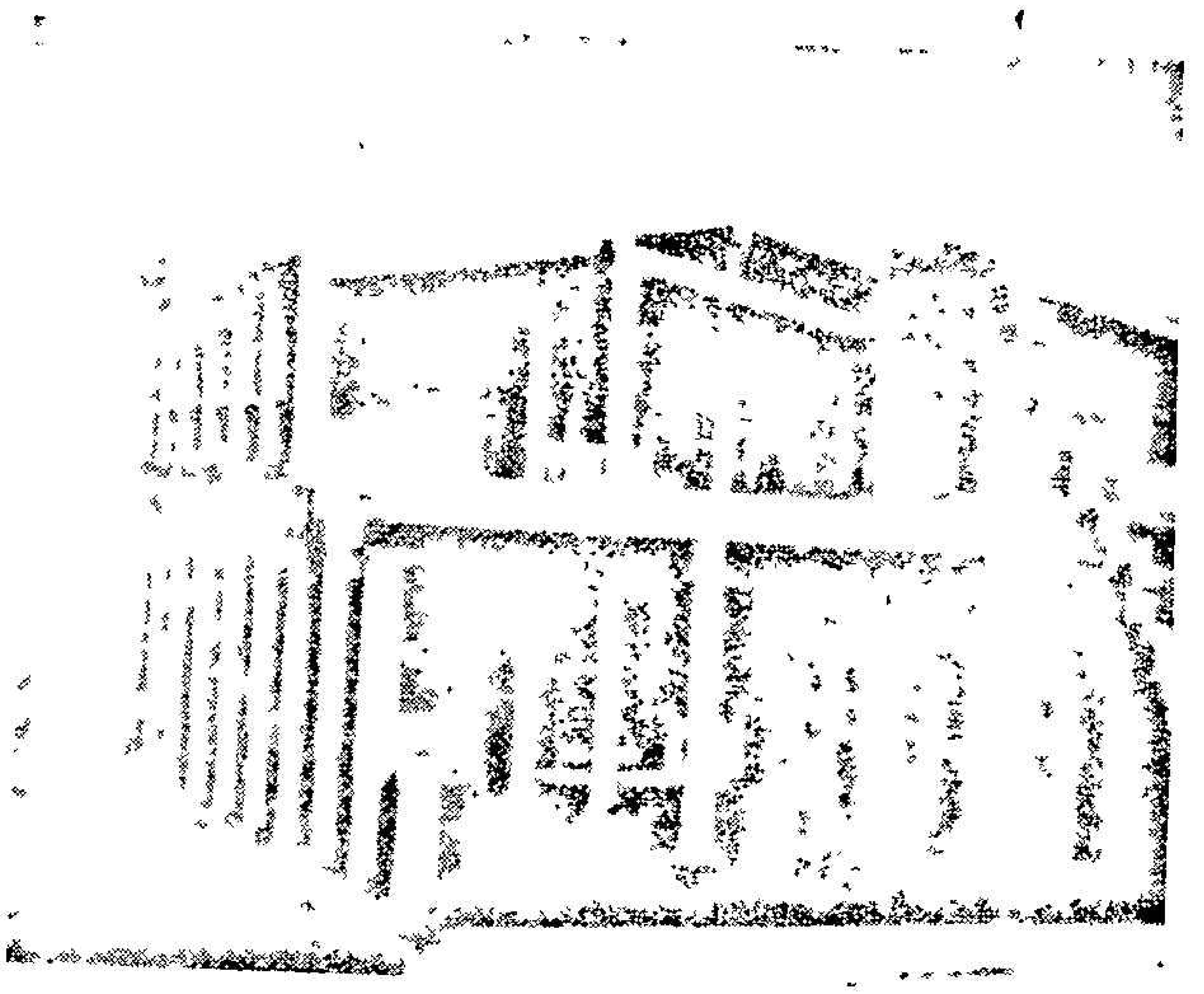

స్టోవా (గ్రీక్ సభా మండపము)

స్టోయిక్కులు నియతివాదము (determinism) ను సమర్థించిరి. విశ్వములోని ప్రతి విషయము పూర్వమే విశ్వక్రమముచే (లేదా నియమముచే) నిర్ణయింపబడియున్న దనియు, విధి (fate) ని అంగీకరించుటలో మాత్రమే మానవునికి స్వేచ్ఛ గలదనియు ఈ వాదము ప్రతిపాదించును.

3. నీతి శాస్త్రము : సృష్టి నియమము (లాగాస్) ను, దానిలోని క్రమమును, హేతువును తెలిసికొని దానిని అనుసరించుటయే మానవుని కర్తవ్యము. ప్రకృతి కనుగుణమైన జీవిత మనగా మానవునిలోని అత్యున్నత తత్త్వమైన హేతు బుద్ధి ననుసరించు జీవితము. సుఖము ధర్మమునకు భిన్నమైనది. సుఖము ఒక రాగము మాత్రమే. స్టోయిక్ ఋషి తన రాగములను లోబరచుకొనవలెను. ఏలన రాగముల మూలముననే బాహ్య పరిస్థితులకు లోబడుచున్నాము. ఆరోగ్యము, జీవితము, మర్యాద, ధనము, హోదా, అధికారము, స్నేహము, విజయము - ఇవి స్వతస్సిద్ధములుగానే శ్రేయస్కరములు (సాధువులు) కావు. అట్లే మృత్యువు, వ్యాధి, అవమానము, దారిద్ర్యము, నీచ జననము-ఇవి స్వతస్సిద్ధముగానే దోషములు కావు. వీటిలో ఏవైనను మన ఆచరణకు ఫలములు గావచ్చును. అయితే ఇవి ఏవియు మన ఆచరణ లక్ష్యము కారాదు. సౌఖ్యము గాని, ఆనందము గాని సాధించుట మన శక్తిలో లేదు. అయితే వాటియెడల మన దృష్టిని మాత్రము మన సంకల్పానుసారము మార్చుకొనవచ్చును. వాటి విలువ మన శీలముపై వాటికి గల ప్రభావము పైననే ఆధారపడి యుండును. ధర్మమే స్వతస్సిద్ధముగా ఉత్తమమైనది; అదియే మానవునికి నిజమైన ఆనందమును చేకూర్చగలదు. ధర్మాధర్మ విచక్షణ జ్ఞానముతో కూడిన ఆచరణయే ధర్మాచరణ కాగలదు. వైరాగ్యము, లేదా రాగ బంధముల నుండి విమోచనమే స్టోయిక్కుల నైతిక లక్ష్యము.

స్టోయిక్కులు ఒక్కొక్కప్పుడు ఆత్మహత్యను కూడ సమర్థించిరి. జె. నా. మూర్తి.

స్నేహితుల సంఘము (క్వేకర్ల మతము): 17 వ శతాబ్దములో క్రైస్తవ మతములో నుద్భవించిన యొక మతోద్యమము. ఈ ఉద్యమమును నెలకొల్పిన వారిని స్నేహితు లని, క్వేకర్లని కూడ అందురు. ఈ సంఘస్థాపకుడు జార్జి ఫాక్సు. 17 వ శతాబ్దము నాటికే అమెరికా ఖండమందు వీరి మతము ప్రచారములోనికి వచ్చెను. ఈ నాటికి కూడ అనేక దేశములలో ఈ సంఘమునకు చెందిన సభ్యులు కలరు. 19 వ శతాబ్దములో అమెరికాలో శ్రుతిప్రాముఖ్యముపై గల భిన్న అభిప్రాయముల ననుసరించి ఈ సంఘములో రెండు తెగ లేర్పడెను. ఒక తెగవారిని హెక్సైటులని అందురు. రెండవ తెగవా రగు విల్బరైట్లు సంప్రదాయ వాదులు.

వారి ఆచారములు, నమ్మకములు : ఆంతరాధ్యాత్మికానుభవమునకు వారు అత్యంత ప్రాధాన్యమును ఇచ్చిరి. అహింసా యుత పద్ధతుల ద్వారా వారు ప్రభుత్వము యొక్కయు, సాంప్రదాయిక మతసంస్థ యొక్కయు వ్యతిరేకతను, పీడనను ఎదుర్కొనిరి. అయినను వా రెన్నడును హింసకు పాల్పడలేదు. మతాచార్యులను పోషించుటకై వసూలుచేయు దశమాంశ మత సుంకము (tithes)ను వారు చెల్లింప నిరాకరించిరి. వారును వారి మతాచార్యులకు జీతముల నిచ్చి పోషించలేదు. న్యాయ స్థానములలో ప్రమాణములను చేయుటకు నిరాకరించిరి. యుద్ధములను గర్హించిరి. వారి దైనందిన జీవితములోకూడ అహింసను సంపూర్ణముగ అవలంబించిరి. దీనులకు సహాయము చేయుటకు వారు ఎల్లపుడును సంసిద్ధులే. వయోజన విద్యకై అనేక పాఠశాలలను, బైబిల్ పఠనమునకై అమెరికాలో ఒక విద్యాలయమును నెలకొల్పిరి. ప్రాథమిక మత విశ్వాసములలో తక్కిన క్రైస్తవులకు, వీరికి అభిప్రాయ భేదము లేదు. వీరి సంస్కృతి, జీవిత విధానము ఇప్పటికిని గౌరవింపబడుచున్నవి. కారాగార సంస్కరణలలోను, శిక్షాస్మృతి (penal code) సంస్కరణలలోను, ఉన్మాద శరణాలయ సంస్కరణలలోను వీరికి ప్రధాన పాత్ర కలదు. తమ మతమునకు చెందినను, చెందక పోయినను అందరిని వీరు సోదరుల వలె పరిగణించెదరు.

క్వేకర్లు అను బిరుదు వీరికి ఒక ప్యూరిటన్ న్యాయాధికారి ఇచ్చెను. ఆయన హేయభావముతో వారికి దానిని ఆరోపించినను, నేడు ఈ పదములో ఆ భావము లేదు. ఆంతరజ్యోతి అనబడు ఆధ్యాత్మికానుభవ ఫలితమే క్వేకర్ మతము. ఆంతర జ్యోతి ననుసరించు క్వేకర్లు క్రైస్తు స్వయముగా తన ప్రజలకు బోధించుటకై వచ్చె నని నమ్మిరి.

క్రైస్తును హృదయమందు నెలకొల్పిన జీవితమే వారికి పరమార్థముగా నుండెను. కావున వారికి బహిరాడంబరములు అనావశ్యక మయ్యెను. జె. నా. మూర్తి.

స్పినోజా, బరూక్ లేదా బెనెడిక్ట్ : స్పినోజా జీవితము : 1632 నవంబరు 24 న ఆమ్‌స్టర్ డామ్ (హాలండ్) లో స్పినోజా జన్మించెను. విద్యార్థి దశలో ఆయన సాహిత్యమును, ఈశ్వర మీమాంసను అధ్యయనము గావించెను. తన బుద్ధి పరిణతిని చెందిన తరువాత ఆయన దర్శన శాస్త్రాధ్యయనమునకు తన శక్తి నంతను వినియోగించెను.

ప్రశాంతముగను, కఠోర నియమములతోను, నిరాడంబరముగను ఎల్లపుడు గంభీరాలోచన యందు మునిగియుండి ఆయన తన జీవితమును గడపెను. పనిచేసి జీవనోపాధిని సంపాదించుకొనుట ఆయనకు సమ్మతమే. అయితే జీవన ప్రాథమికావసరములకు చాలినంత మాత్రమే సంపాదించవలె నని ఆయన మతము. కన్నద్దములను సాన

బెట్టి, మెరుగుపెట్టుచు ఆయన తన జీవనోపాధిని సంపాదించు కొనెను.

తన జీవితాంత్యదశలో స్పినోజాకు స్వదేశమున అనేక స్నేహితులు, ప్రశంసకులు, పరదేశమునుండి వచ్చిన అనేక లేఖకులు అతిథులుగా ఉండెడివారు. అట్టి విదేశములనుండి వచ్చిన అతిథులలో ప్రఖ్యాత జర్మను దార్శనికుడు లైబ్నిట్జ్ ఒకడు.

1677లో తన 45 వ ఏట ఆయన క్షయవ్యాధితో మరణించెను.

స్పినోజా దర్శనము : (ఎ.) అతని దార్శనిక సమాలోచన రీతి : ఆయన దార్శనిక సమాలోచన రీతి రెండు విషయములలో ప్రధానముగా భారతీయ దర్శన శాస్త్రమును పోలియుండును. (1)దర్శన శాస్త్రమునందు స్పినోజాకు గల ఆసక్తి బుద్ధి కతీతమైన నైతిక, ఆధ్యాత్మిక భావములచే ప్రేరేపింపబడినది. పురాతన భారతీయ దార్శనికులు ముక్తిని పొందుటకో, దుఃఖమునుండి, బాధనుండి విముక్తి నొందుటకో దార్శనిక విజ్ఞాన సహాయము నపేక్షించిరి. అదే విధముగా స్పినోజా దేనిని పొందుట వలన మనకు నిత్యమైన ఆనందము కలుగునో అట్టి వాస్తవమైన శ్రేయస్సును పొందుటకు ధర్మశాస్త్ర సహాయము నపేక్షించెను.

స్పినోజా, బరూక్
(1632 – 1677)

(బి) స్పినోజా ప్రతిపాదన పద్ధతి : ఆయన ముఖ్యమైన గ్రంథము 'నీతిశాస్త్రము'. దీనిలో తన ఆలోచన వ్యవస్థ నంతటిని అతడు ప్రతిపాదించెను. 'నీతిశాస్త్రము' గాక అతని ఇతర గ్రంథములు "డేకార్ట్ దర్శన తత్త్వములు", "బోధ నభివృద్ధిపరచుటను గురించిన చిన్న గ్రంథము", "సూక్ష్మ గ్రంథము", "మత రాజకీయ గ్రంథము", "రాజకీయ గ్రంథము" అనునవి.

నీతిశాస్త్రము : వాస్తవముగ ఇది తన జీవిత మెల్ల ధారపోసి వ్రాసిన గ్రంథము. ఏలన, ఈ గ్రంథ రచనా, పునశ్శోధనములకై ఆయన తన 45 సంవత్సరముల స్వల్ప జీవితములో 15 సంవత్సరములు పూర్తిగా వినియోగించెను. దీనిలో 5 భాగములు గలవు. (1) ఈశ్వరుని గురించి, (2) మనస్సుయొక్క స్వభావ, ప్రాదుర్భావములనుగురించి, (3) మానసిక ఉద్వేగముల స్వభావ ప్రాదుర్భావములను గురించి, (4) బంధనమును గురించి, (5) బుద్ధియొక్క శక్తి లేదా మానవ స్వేచ్ఛను గురించి.

నీతిశాస్త్రమును ఆయన ప్రతిపాదించు పద్ధతి పూర్తిగా రేఖాగణిత శాస్త్రపద్ధతి ననుకరించినది. అది యెట్లనగా - ప్రతి భాగమునకు ఉపోద్ఘాతముగా అనేక నిర్వచనములు, స్వతః ప్రమాణములైన వాక్యములు, ప్రమేయములు గలవు. వాక్య పరంపరా రూపమున యుక్తి ప్రతిపాదింపబడును. ప్రతియుక్తియు నిరూపణ దృష్ట్యా సంపూర్ణమైనది.

(సి) స్పినోజా దార్శనిక సిద్ధాంతము, సార్వజనీన ప్రచారములోనున్న మతమునకు స్పినోజా వ్యతిరేకత : పారంపరిక సెమిటిక్ దృక్పథమును స్పినోజా తీవ్రముగా ఖండించె నని చెప్పవచ్చును. సెమిటిక్ దృక్పథము ఈశ్వరుని విశ్వాతీత స్వభావమును, విశ్వముయొక్క ప్రయోజనాత్మక లక్షణమును ప్రతిపాదించెను. ఈశ్వరుడు విశ్వమునకు బాహ్యముగా నున్నా డనియు, విశ్వమునకు సృష్టికర్త యనియు, తన సృష్టి ద్వారా ఈశ్వరుడు ఒక ప్రయోజనమును సాధింప జూచుచున్నా డనియు ఈ దృక్పథము గలవారు భావింతురు.

స్పినోజా దృష్టిలో "వస్తువులలోనికి ప్రవేశించి, బయటనుండి వానిపై ప్రభావము నెరపు బాహ్యకారణముగాదు ఈశ్వరుడు. ఆయన అంతర్యామి. అంతరంగములో నుండియే పనిచేయుచు, సర్వ వస్తువులను ప్రవేశించి వాటిని సార్థకము చేయువాడు ఈశ్వరుడు. వస్తు సత్త ఈశ్వర సత్తాధీనము. ఈశ్వరుని సత్తకు భిన్నముగ (బాహ్యముగ) ఏ వస్తువునకును సత్త గల దని మనము భావింపలేము." స్పినోజా తన నీతి శాస్త్రము మొదటి భాగములో ఈ విషయము స్పష్టముగ చెప్పెను.

"సృష్టికార్యము వాస్తవముగ జరిగిన" దని అనుపచరితార్థములో చెప్పలేమను నంత వరకు గూడ ఆయన సృష్టిని గురించి భావించెను.

స్పినోజా దృష్టిలో ఈశ్వరుడు విశ్వమునకు బాహ్యముగా నున్నా డను భావము ఈశ్వరుడు సర్వాంతర్యామిత్వ లక్షణమును గలవా డను భావమునకు వ్యతిరేకమగుచున్నది. అంతేగాక, ఈ నమ్మకము మానవ భావారోపణ ప్రమాదమును ప్రకటించుచున్నది. గడియారములు, మోటారు కార్లు, మానవులచే చేయబడిన ఇతర వస్తువులు ఒక అర్థములో మానవ కర్తృత్వ ఫలములు. వానిని తయారు చేయు మానవులకు అవి బాహ్యముగా నున్నవి. కారణతను గురించిన ఇట్టి సంకుచిత భావము

విశ్వమునకు కూడ బాహ్యముగా ఒక కారణ ముండ వలె నని ఆలోచించుటకు త్రోవదీయును. ఈ కారణమునే మనము ఈశ్వరు డని అందుము. ఇది స్పష్టముగా మానవ భావారోపవాదము. మానవ భావారోపణ యనిన ప్రతి విషయమును మానవ రీతుల ద్వారా వ్యాఖ్యానించుటయే. మానవ భావారోప వాదము బాల ప్రలాప మని స్పినోజా దానిని ఖండించెను.

విశ్వము ఈశ్వరుని ప్రయోజనమును వ్యక్తముచేయు చున్న దని కూడ సాంప్రదాయిక మత దృక్పథము చెప్పు చున్నది. అరిస్టాటిల్ అంతిమ కారణముల సిద్ధాంతములో (చూ. సోక్రటీసు) ఈ భావము స్పష్టముగా నున్నది. ఈ విధముగా విశ్వమునకు ఒక ప్రయోజనము గల దను భావ మును స్పినోజా ఖండించెను.

విశ్వమున కొక ప్రయోజనము లేదన్నంత మాత్రమున స్పినోజా విశ్వ మొక యదృచ్ఛాసంఘటన యను అభిప్రా యమును చేపట్టలేదు. ఆయన ఒక విధమైన నియతి వాది (determinist). అందువలన ఆవశ్యకతా నియమములో ఆయనకు నమ్మకము గలదు. ఆయన దృష్టిలో ప్రతి వస్తువుయొక్క ఉనికికి ఆవశ్యకతయే కారణము. అటు లనే ఏది జరిగినను ఆవశ్యకత వలననే జరుగును. కాని వాస్తవ మేమన ప్రకృతి తనకు తానొక ప్రయోజనమును ముందిడుకొనలేదు.అంతిమ కారణము లనబడున వన్నియు మానవుల బుద్ధి కల్పితములే. అన్ని వస్తువులును ప్రకృతి లోని ఒకానొక నిత్య ఆవశ్యకతా నియమము చేత పరి పూర్ణముగా నుద్భవించినవి.

స్పినోజా అతి భౌతిక ఏకసత్తా వాదము : దీనిని స్పినోజా యొక్క మూల ద్రవ్య (substance) సిద్ధాంత మని కూడ అందురు.

స్పినోజా దృష్టిలో మూలద్రవ్యము ఒక్కటియే. అదియే ఈశ్వరుడు. ఈయన అభిప్రాయము ప్రకారము మనస్సు, భౌతిక ద్రవ్యము ఈ రెండును ఆ మూల్య ద్రవ్యముయొక్క విశేషణములు. ఈ లక్షణములనే ఆలో చన, విస్తృతి యని స్పినోజా వ్యపదేశించెను. వరుసగా ఈ రెండు లక్షణముల యొక్క ప్రకారములే స్పినోజా దృష్టిలో విశ్వమందు వివిధములైన ప్రత్యేక మనస్సులును, ప్రత్యేక భౌతిక వస్తువులును. ఈ రెండు లక్షణములును అఖండమైన మూలద్రవ్యము యొక్క స్వరూపములు.

స్వతంత్ర సత్త గలిగినటువంటిది గాను, స్వయంబోధక మైనదిగాను స్పినోజా ద్రవ్యమును నిర్వచించెను. ఈ నిర్వ చనమునుండి ఆవశ్యక పర్యవసానములుగా మూల ద్రవ్యము యొక్క వివిధములైన ఇతర లక్షణములను స్పినోజా నిగమించెను : 1. మూలద్రవ్యము తనకు తానే కారణమై యున్నది. (ఏలన నిది స్వాధీన సత్త గలది ; పరాధీనము గాదు). 2. మూలద్రవ్యము తనలో సర్వమును ఇమిడ్చికొని యున్నది (అటుల ఇమిడ్చికొని యుండని యెడల అది స్వయంబోధకము గాదు). 3. ఈ కారణము చేతనే మూలద్రవ్యము నిరవధికము, అనంతము, ఏకము.

ఈశ్వరునికి ప్రకృతితో తాదాత్మ్యము కల్పించుట ద్వారా సృష్టమగు ప్రకృతికిని, స్రష్ట యగు ఈశ్వరునికిని వ్యత్యాస కల్పన అర్థరహిత మని స్పినోజా సూచించెను. ఈశ్వరుడు, ప్రకృతి అనన్యములైన యెడల వాటి మధ్య వ్యతిరేకత యుండ వీలులే దని కూడ ఆయన భావము. కావున ప్రకృతికి వ్యతిరేకముగ సంభవించు చున్న వను అర్థములో అలౌకిక సంఘటన లేవియును సాధ్యము కావు. ఏలన దివ్యశక్తి, ప్రకృతి శక్తి రెండును ఒకటే ; ప్రకృతి నియమములు ఈశ్వర నియమములే ; ప్రకృతియే ఈశ్వరుడు. కావున ప్రకృతికి వ్యతిరేకముగా ఈశ్వరుని ప్రార్థించుటలో అర్థము లేదు.

ప్రకృతి భావము : (ఈశ్వరుని యొక్కయు, మూల ద్రవ్యము యొక్కయు అస్తిత్వమును నిరూపించుటకై) మూలద్రవ్యమునకు, ఈశ్వరునికి ప్రకృతితో తాదాత్మ్యము కల్పించుటలో ప్రకృతి యనిన స్పినోజా అభిప్రాయములో మూర్తఅంశ అని గాని, లేదా అనంత సంఖ్యాకమైన పరిమిత విశేషముల మొత్తమని గాని కాదు. 'ప్రకృతి లేదా సత్తా సర్వస్వము' అనిన "ప్రతి విశేషమందును ఏది అసమగ్రముగా నున్నదో, ప్రతి పరిమిత విశేషము దేని యొక్క అసమగ్ర నియత ప్రకారమో అట్టి సత్తా సర్వస్వము" అని ఆయన భావము.

స్పినోజా నైతిక భావములు: నైతిక నియతి భావము, మానవ బంధ భావము, మానవ స్వేచ్ఛాభావము ఇవి స్పినోజా నైతిక దృక్పథములోని విశిష్టభావములు. ఆయన దృఢమైన నియతివాది. నియతవాద దృష్టిలో స్వేచ్ఛ యనుదానిని అర్థము లేని దానినిగా ఆయన పరిగణించెను. కాని ఆయన నియతివాదము విచిత్రమైనది. ఆయన దృష్టిలో సంకల్ప భవ కార్యము లనబడు వాటితో పాటు మన కార్యము లన్నింటిని మనః ప్రేరణలే నియమించు చున్నవి. సంకల్పిత లేదా స్వతంత్ర కార్యములకును, ప్రేరిత కార్యములకును మధ్య ఆయన అంగీకరించు ఏకైక విభేద మేమనిన సంకల్పిత కార్యములలో మన ప్రేరణలను మన మెరింగియున్నాము. కాని గ్రుడ్డి, ప్రేరిత కార్యములలో మన ప్రేరణల ఉనికిని గాని, వాటి వ్యవ హారమును గాని మన మెరుంగలేకున్నాము.

బంధము, స్వాతంత్ర్యము : స్పినోజా దృష్టిలో బాహ్య ప్రేరణల ప్రాబల్యమే బంధము. ఆంతర ప్రేరణల ప్రాబల్యమే స్వాతంత్ర్యము. ఈ జ్ఞాత ఆంతర ప్రేరణల నాతడు బౌద్ధిక ప్రేరణ లని కూడ అనును. ఈశ్వరుని యెడల బౌద్ధిక ప్రేమ అనునది ఆయన దృష్టిలో అత్యుత్తమ మైనది.

విశ్వైక్యమును స్పష్టముగా గ్రహించుటవలన జనించినదియే ఈశ్వరునియెడ నుండు బౌద్ధిక ప్రేమ. స్పినోజా దృష్టిలో విశ్వాంతర్గ తైక్యమును గురించిన అమూర్త బౌద్ధిక విశ్వాసము అవిరతానుధ్యాన విషయ మైనపుడు ఒక విచిత్ర మైన ఆనందావేశముతో మన మనస్సు నిండి యుండును. ఇదియే ఈశ్వరుని యెడల కలుగు బౌద్ధిక ప్రేమ. ఈ మనస్థితియే స్పినోజా దృష్టిలో ఆనందస్థితి.

విశ్వము యొక్క ఐక్యము, సంపూర్ణత కలసి అవిచ్ఛిన్న భావనా రూపమున ఒక ఆంతరానుభవ మగును. ఈ అనుభవములో విశ్వైక్యము గ్రహింపబడి వ్యక్తి సత్తగా అనుభవింపబడును. కేవలము బౌద్ధిక మైన విశ్వాసముతో ఇట్లు గాక బాహ్యజగత్తుయొక్క హేతుపూర్వక గ్రహణము సంభవ మగును. కాని ఈ ఏకత్వభావన మనస్సునకు గ్రాహ్య విషయమే యగును గాని అనుభవవిషయము కానేరదు. మైత్రాణీ.

స్పెన్సర్, హెర్బర్ట్ (1820 - 1903) : ఆంగ్ల దేశీయుడు. పరిణామవాద దార్శనికుడు. స్వల్పమైన విద్యానంతరము ఈయన విశ్వవిద్యాలయములో విద్య నభ్యసింప నిచ్ఛగింపలేదు. స్వాధ్యయనము వలననే విద్య నార్జించెను. కొలదికాలము ప్రాథమిక పాఠశాలాధ్యాపకుడుగను, తరువాత రైల్వే ఇంజనీరుగను, తరువాత పత్రికా రచయితగను ఉండెను. అటుపిమ్మట స్వతంత్రముగా గ్రంథములను రచింపదొడగెను. పరిణామ సిద్ధాంతము నాధారముగా గొని 36 సంవత్సరములు కృషిచేసి అన్ని ముఖ్య శాస్త్రములను క్రోడీకరించి 10 సంపుటములలో తన దార్శనిక వ్యవస్థను నిర్మించెను. ఆయన దార్శనిక దృక్పథము ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము (positivism) ననుసరించును. పరిణామ సిద్ధాంతమును సర్వవిషయములకు అన్వయింప దొడగిన ప్రథమ దార్శనికు డీతడు డార్విన్ రచించిన ఉపజాత్యుద్గమము (origin of species) అను గ్రంథము ప్రచురింపబడిన తరువాత తన సిద్ధాంతములలోని లోటుపాట్లను ఆ గ్రంథములో వ్యపదేశింపబడిన సిద్ధాంతములచే సరిదిద్దుకొనెను. జీవము, మనస్సు, సమాజమువంటి వానిని భౌతిక ద్రవ్యము, గతిశక్తి అను భావములద్వారా వివరింప ప్రయత్నించెను. ఆంతర సంబంధములను బహిస్సంబంధములకు అనుగుణముగా అవిరతముగా సమాధాన పరచుటలోనే జీవముయొక్క విశిష్టలక్షణము గల దని ఆయన చెప్పెను. సేంద్రియ జీవ ప్రపంచములో పిండ నిర్మాణ (రచనా) వికాసము సజాతీయ రూపములనుండి విజాతీయ రూపములకు నడచుటలో గల దను ఫాన్ బాయెర్ నియమమును స్పెన్సర్ తన "ప్రథమ తత్త్వములు" (first principles) లో విపులీకరించెను.

జ్ఞేయ ప్రపంచమునకు సంబంధించిన నియమములలో ఏకత్వమును సాధించుటయే స్పెన్సర్ దార్శనిక లక్ష్యము. శక్తి పర్యవస్థానము (persistence)ను, లేదా శక్తి నిత్యతను గుర్తించుట ద్వారానే దీనిని సాధించవచ్చును అని ఆయన అభిప్రాయము. ప్రకృతిలో జరుగు మార్పు లన్నియు రెండు విధములుగా నున్నవి : 1. పరిణామ ప్రక్రియలు, 2 విలయన ప్రక్రియలు (processes of destrcution). సేంద్రియ జీవములు, జీవ జాతులు, గ్రహములు, అంతరిక్షగ్రహ కుటుంబములు, సమాజ వ్యవస్థల వంటి పెద్ద సమూహములు ప్రాదుర్భవించి, అభివృద్ధి చెంది, వ్యవస్థితము లైనప్పుడు పరిణామము సంభవించుచున్నది. దీనికి వ్యతిరేక మైనది విలయము. ఒక సమూహము అవ్యవస్థితమై, నాశనమై పోవునప్పుడు విలయము సంభవించుచున్నది.

స్పెన్సర్, హెర్బర్ట్
(1820 - 1903)

పరిణామ ప్రక్రియలలో రెండు రూపములు గలవు. అవి : 1. ప్రధానము, 2. గౌణము. ప్రధాన పరిణామము యొక్క లక్షణము - భౌతికద్రవ్య వ్యవస్థీకరణము, గతి విలయము. ఉదాహరణమునకు వస్తువులు ఘనీభవించుట. సమూహములోని వివిధ భాగములయొక్క పరిసరములలో వచ్చు మార్పులవల్ల జరుగు పరిణామము గౌణ పరిణామము. ఇట్టి ఆంతర పరిణామములవల్ల వచ్చు ఫలితమే ఏక రూపముగ నున్నట్టిది బహురూపముగ మారుట. జీవియొక్క ప్రవృత్తులలోను, అభ్యాసములలోను అత్యధికమగు సంకీర్ణత, వ్యావర్తనము (differentiation) ఈ విధమైన ప్రక్రియా ఫలములే.

ప్రవర్తన కూడ పరిణామ సంబంధమైన సంఘటనయే. దానిని కూడ పరిణామముయొక్క సామాన్య సూత్రము

దృష్ట్యానే పరిగణింపవలెను. పరిస్థితులకు అనుగుణముగా జీవి తన చేష్టలను సరిపెట్టుకొనుటయే ప్రవర్తన; దీని విలువను ఈ సమవస్థానము దృష్ట్యానే నిర్ణయింపవలెను. జీవిలో అత్యుత్తమమైన సమవస్థానమునకు కూర్చు ప్రవర్తనయే సమాజమునకు ఆమోదకరమగు ప్రవర్తన. ఇట్టి ప్రవర్తనయే మొత్తముమీద వ్యక్తికి కూడ చాల సంతృప్తికరమైనది; సుఖకారకమైనది. ఈ విధముగా స్పెన్సర్ బ్రిటిష్ అనుభవవాదుల నైతిక సంప్రదాయమగు ఉపయోగితా సుఖవాదమును అనుసరించెను. హామిల్టన్ ద్వారా తాను గ్రహించిన కాంట్ దృశ్యవాదముపై ఆధారపడి తన అజ్ఞేయతా వాదమును ప్రతిపాదించి స్పెన్సర్ భౌతికవాద ప్రమాదమునుండి తప్పించుకొనెను.

19 వ శతాబ్దాంతములో ఈయన దార్శనిక వ్యవస్థ అత్యధిక ప్రభావమును నెరపినను నేడు దానిలో సజీవముగా మిగిలినది బహు స్వల్పము. కె. రా. కృ.

స్ఫోట వాదము: నియతమైన అర్థము గల వర్ణ సముదాయము పదము. పదమందలి వర్ణములకు ఒక క్రమ విన్యాసముండును. మనమా పద ఘటకములగు వర్ణముల నొకదాని తరువాత వేరొకదానిని గ్రహింతుము. కాని ఈ పదముల యొక్క వర్ణములు గాని, మాత్రలు గాని, వాటి మట్టుకవి అర్థద్యోతకములు కావు. ఒక మొత్తము క్రింద కలుపబడినపుడే అవి అర్థ బోధకము లగును. ఉదా: 'గోవు' అను మాటకు కొమ్ములు, తోక, గంగడోలు మొదలగు లక్షణములు గల జంతు విశేష మర్థము. 'గకార', 'ఓకార', 'వకార', 'ఉకారముల' రూపమున వర్ణములు వరుసగ గ్రహించబడి 'గోవు' అను నొక ఏకత్వస్థితిని చెందినపుడే ఆ యర్థము మనకు స్ఫురించును. ఇప్పుడు మనకు ఒక ప్రశ్న ఉదయింపవచ్చును. పదమందలి వర్ణములెట్లు ఏకత్వభావమును చెందుచున్నవి? ప్రత్యేక వర్ణముల ఉపలబ్ధు లన్నియు కలసి పదైకత్వమును జనింపచేయునా? లేదా ఈ ఏకత్వోపస్థితికి స్మృతి కారణమా? లేదా ఈ రెండును గాక ఇంకేవస్తువైన కారణముగ నాచరించుచున్నదా?

నైయాయిక మతములో పద ఘటకములగు వివిధ వర్ణములు ఒకే కాలమున మనచే గ్రహింపబడవు. ఏలన వారి అభిప్రాయములో మనస్సునకు ఏక కాలమున అనేక విషయములను గ్రహించు సామర్థ్యము లేదు. అందువలన వర్ణములు క్రమగ్రహణమునకు గురియగును. కాని అట్టి క్రమగ్రహణమందు ఒక వర్ణము బుద్ధికి సమర్పింపబడినప్పుడు తక్కినవి గతములో, ఆగాములో యగును. అందువలన ఆ వర్ణము లన్నియు ఏక పదముగా నెట్లు సంయోగము నొందునో తెలియవలసియున్నది. ఈ ప్రశ్నకు నైయాయికు లిచ్చు సమాధానము ఇటుల నున్నది: వర్ణముల క్రమ సమర్పణ వాస్తవమే. కాని అంతిమ వర్ణగ్రహణము, పూర్వ, పూర్వతర వర్ణగ్రహణ సంస్కార స్మృతి సహకృతమై బహు వర్ణ ఘటితమగు పదము మన బుద్ధికి ఏకముగా సమర్పింపబడును. ఇచ్చట స్మృతిని సంయోజక హేతువుగా నైయాయికులు పేర్కొనిరి. స్మృతి కాదు, అట్టి సంయోజక సాధనము 'సమస్త ప్రత్యవమర్శిని' (శంకర భాష్యము 1. 328) యగు బుద్ధి యని వేదాంతు లనిరి.

కాని పై చెప్పిన యుక్తులు సాక్షేపము లని వైయాకరణులు స్ఫోటసిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించిరి. పదాంత్య వర్ణ గ్రహణ కాలమున తత్పూర్వ వర్ణజ్ఞాన ముండదని నైయాయికులే ఒప్పుకొనుచున్నారు. పూర్వవర్ణములన్నిటి సంస్కారము స్మృతి కారణమున సాధ్యసంభవమైనను దానివలన మనకు లభ్యమగునది పదఘటకములగు వర్ణముల జ్ఞానమే. కాని ఆ పదముచే నభివ్యంగ్యమగు అర్థజ్ఞానము కాదు. వేదాంతుల బుద్ధివాదము పై నైయాయికవాదముతో పదైకత్వభావమును వివరించలేకపోవుటలో సమాన యోగక్షేమము కలదియే యగుచున్నది. వాస్తవికముగ పదము ఏకము కాదు. అది వర్ణము లని పిలువబడు వ్యస్తధ్వనుల పరిపాటి. ఇట్టి వర్ణములు వాటంతటవి ఏక పద ప్రత్యాయకములుగ ఏకీకరించబడ నేరవు. అందువలన అవి అర్థ ప్రత్యాయకములు కానేరవు. ఈ వర్ణధ్వని క్రమము సాధించునది యెల్ల అనుచ్చారిత, అనభివ్యక్త వర్ణస్వరూపమును, అనగా స్ఫోటను ఆవిర్భవింప జేయుటయే! ఈ స్ఫోట వర్ణ నానాత్వమును ఏకబుద్ధి విషయముగా నొనర్చి పదవాచ్యార్థ ప్రత్యాయక మగును.

ఈ స్ఫోట సిద్ధాంతము నైయాయికులు, మీమాంసకుల చేతనే గాక, శంకరుడు, వాచస్పతి మొదలగు వేదాంతులచే కూడ తీవ్రముగ ఖండింపబడినది. పదముచే బుద్ధికి సమర్పింపబడునవి వర్ణములే కాని స్ఫోటకాదు. వర్ణములు మొదట స్ఫోట నభివ్యక్తముచేయు ననియు, తరువాత నీ స్ఫోట అర్థాభివ్యంజక మనియు చెప్పుట కల్పనా గౌరవమే యగు నని స్ఫోటవాదము ఖండింపబడినది. మే. వ. న.

స్వర్గ నరకములు: ఐహిక మానవానుభవమందు మరణము వంటి విషాదగాథ మరి యేదియును లేదు. ఎంతటి ఔద్ధత్యమును కలిగియున్నను మానవజీవితము మరణాంతము అను అనివార్య పర్యవసానమునకు ప్రతివిధాన మేది యను ప్రహేళిక ప్రబుద్ధ మానవుని ప్రాచీన కాలమందే ఎదుర్కొనినది. మరణమునందు నశించునది

దేహమే అయి ఉండినచో, దీని కతిరిక్తమైన యొక వస్తువు ఉచ్ఛిత్తి రహితమైనది కల దను కల్పన నాశ్రయించినచో మరణమును వంచింపవచ్చు నని మానుష్యక మాలోచించినది. ఇట్లు దేహాతిరిక్త వస్తు వొకటి మరణము తరువాత కూడ మిగిలియుండు ననునది ప్రపంచమం దెల్లెడల మతముతో పెనగొని యున్న భావము.

శరీరముతో నశించిపోకుండ నుండు దానిని గురించిన ప్రశ్నను మానవజాతి కంతకును నచికేతుని ప్రతినిధిగా నియోగించి, భారతీయ వైదిక నాగరికత అతనిచే మృత్యువునే యడిగించినది. "ఉందని కొందరును, ఇది లేదని కొందరును అందురు. ఇం దేది నిజము ?" అనునదియే ఈ ప్రశ్న. ఈ ప్రశ్నకు మృత్యు విచ్చిన యుత్తరము మన ప్రస్తుత విచార విషయము కాదు. ఆ ప్రశ్న వెనుక నున్న మానవ వ్యక్తిత్వ సాతత్య భావమును గురించి మానవుని కున్న అనిగ్రాహ్య మగు ఆశ స్వర్గ నరక భావములకు ప్రభవ స్థానము. ఈ ఆశ ఎంత బలవత్తర మైనదియో తెలిసికొనుటకు స్వర్గ కల్పన కన్న నరక కల్పన మనకు ఎక్కువ గమకముగ తోచును. నరకమందు నిరంతర యాతన ననుభవించు వడువున నైన ఆత్మోచ్ఛిత్తిని నివారింపగల మని మానవుడు ఆశించును. "వ్యక్తిత్వము యొక్క వినాశిత్వ స్వభావమును గురించిన తీవ్రవేదన నరక భావ కల్పనకు నిదానము" (బెర్డ్యయావ్ - 'మానవ భాగధేయము').

నరక భావ కల్పనకు పై చెప్పిన మనస్తత్వ శాస్త్రీయ యుక్తి గాక అతిభౌతిక యుక్తి ఇంకొకటి కలదు. స్వర్గ నరక స్థానములందు గోచరించు అనుభవ భేదములకు గమక మగు ఇంకొక యుక్తి క్రియాకారక ఫల నియమము నాశ్రయించినది. ప్రపంచ గత్యవస్థాపక మగు కార్యకారణతా నియమముయొక్క రూపాంతరమే క్రియాకారక ఫల నియమము. కర్మ ఎల్లపుడును ఆవశ్యకముగ ఫల పర్యవసాయియై యుండునను నిర్వ్యభిచరితానుభవము మంచి కర్మకు మంచి ఫలము, చెడుకర్మకు చెడు ఫలము అవశ్య సంభవము లని సూచించును.

స్వర్గనరక భావములు సర్వమానవ జాతులకు సామాన్యములు. ఇవి పునర్జన్మ భావము కన్న ప్రాచీనములు ; ఎక్కువ వ్యాప్తములు.

స్వర్గమనిన దేవు డుండుచోటు ; పుణ్యశ్లోకులు, న్యాయ జీవితముల గడిపిన వారు దేవునితో స్వర్గమం దుందురు. భారతీయమతమందు స్వర్గ మనిన సాధారణముగ ఇంద్రుడు, అతని పరివార దేవతలు ఉండు చోటు. ఇది నశ్వరము. దేవు డుండుచోటు భారతీయులు వైకుంఠము లేదా విష్ణు (పరమ) పద మందురు. ఇది అనశ్వరము. స్వర్గము విశ్వోర్ధ్వభాగమం దుండు దానిగా మతము లన్నియు విశ్వసించును. దీనికి విరుద్ధముగ నరకము పాతాళమునకు త్రోసివేయబడినది.

స్వర్గ నరకములు, విశ్వాంతరాళైకదేశము లను భావము దర్శన శాస్త్ర మామోదించదు. స్వర్గమందు జీవు లనుభవించు భోగముల విషయమై వివిధ మతములు వివిధాభిప్రాయములను వెలిబుచ్చినవి.

గ్రీకుల స్వర్గమందు (ఎలీసియన్ క్షేత్రములు) భోగములు ప్రధానముగా విషయ సుఖములు. క్రైస్తవ స్వర్గమందు పుణ్యశ్లోకాత్మలు పూర్ణత్వము నందుకొని, దేవుని సాయుజ్యమును అనుభవింతురు. ఈ చోటు అనశ్వరము. దానియం దనుభూయమానము లగు భోగములు ఆధ్యాత్మికములు. మహమ్మదీయుల స్వర్గము కూడ నిట్టిదియే. భారతీయుల విష్ణుధామము ముక్తాత్మలు భగవత్కైంకర్య పూర్వక భగవత్సాయుజ్యమును పడయు చోటు.

పాపచరితు లగు జీవాత్మలు వారి దుశ్చరితములకు నిష్కృతి ననుభవించు చోటు నరకము. ప్రాథమిక జాతులందు నరక భావమును గానము. పాశ్చాత్య దేశములందు నరక భావము క్రైస్తవమత ప్రాదుర్భావముతో స్పష్టము కాజొచ్చినది. హేడీజ్ (Hades) అని గ్రీకుల నరకమునకు పేరు. ఇందు పతితులైన వారలకు విమోచనమే లేదు. క్రైస్తవ నరకము కూడ నిట్టిదియే.

మత చరిత్రలో స్వర్గ నరక భావ రూప మగు నీ నైతిక ద్వైత భావము పెర్షియన్ మతోపజ్ఞము. ఇది మనిమతమందు (చూ. మనిమతము పు. 602) స్పష్టముగా గోచరించును. హీబ్రూ పరలోక సిద్ధాంతములకు పెర్షియన్ మతము ప్రభవ స్థానము. సైతాను, అతని రాజ్యము అను క్రైస్తవ భావమునకు పెర్షియన్ పరలోక శాస్త్రము ప్రతికృతి.

భారతీయ మతమందు స్వర్గ భావము నరక భావము కన్న ప్రాచీనము. ఆహ్లాదమయ జీవు లగు ఋగ్వేదీయ పురుషులు స్వర్గమునే భావించిరి. కాని నరకము మాట ఎత్తుకొన లేదు. ఉపనిషన్మతము (ఈశ, బృహదారణ్యక, కఠోపనిషత్తులు) ఆర్యమతములతో పాటు దుశ్చరితాత్మలు వారి పాపములకు ఫలముల ననుభవించు చోటు అంధతమో లోకము లని నుడివినది. అచ్చట ఈ జీవుల యునికి నియత కాలికమో, నిత్యమో తెలుపబడలేదు. తరువాత పురాణ యుగమందు యాతనా రూపములగు రౌరవాది నరకములు ఉపవర్ణింపబడినవి.

నరక భావము ఆకస్మికముగా సమగ్రరూపమున అవతరించినది కాదు. దుశ్చరిత సుచరితములు నిగ్రహాను

గ్రహ ఫలకములు అను ప్రపంచ రీతి ననుసరించి శతాబ్దముల తరబడి అభ్యసించబడిన ఆలోచన సరణియొక్క సుదీర్ఘ పథ పరిణామము నరక భావము.

అర్థవంతములైన విభేదము లున్నను నరక స్వభావ వర్ణన విషయమై అన్ని మతములందును అనువాద సరూపత కన్పట్టును. కాని ప్రాచీన కాలమునుండియు నరకమందు విధించబడు దండన ప్రయోజన విషయమై అభిప్రాయ భేదము లున్నవి. నరక దండన శాశ్వతమా, సావధికమా? ప్రయోజనము విధాయక దేవతయొక్క తృప్తియా? లేదా అపరాధి మనః పరివర్తనమా? అను అనేక వికల్పములు ఊహించబడినవి. కాని నేడు నరక దండన శాశ్వతము అను అభిప్రాయము సాధారణముగ విశ్వసింపబడుటలేదు. అపరాధానుగుణముగ శిక్ష విధింపబడవలయు ననియు, పాపకృజ్జీవ నిస్తారమో, నివర్తనమో దండనయొక్క ప్రయోజన మనియు నమ్ముట పరిపాటి యైనది. శాశ్వత నరకపాత మసంభవ మని సాధారణముగా తలంచబడుచున్నది. ఏలన అట్టి అనియత నరక యాతనకు గురిచేయబడిన వారలు ఇంకను నికృష్టతర జీవనములకు పాల్పడి కొనకు ఆత్మ నాశనమునకు గురి యగుదురు.

విశ్వ నిర్మాణమును గురించిన నేటి విజ్ఞానము విశ్వ మొక అభౌతిక (spiritual) స్వర్గ మను భావము అవశ్యోపాదేయ మని బోధించుచున్నది. ఈ భావధోరణి ననుసరించి ఆత్మయందవస్థితము లగు దుఃఖానుభవము, తత్ఫలమగు పశ్చాత్తాపము తక్క వేరొండు నరక శిక్షణ ఏదియును లేదని నేటి సంస్కృత మతుల నిశ్చితమతము. మే. వ. న.

స్వీడెన్ బార్గ్, ఇమాన్యుయెల్ (1688-1772): స్వీడెన్ దేశపు విజ్ఞాన శాస్త్రజ్ఞుడు, దార్శనికుడు, ఈశ్వర మీమాంసకుడు, సాక్షాత్కారవాది. ఈయన సంప్రదాయ వ్యతిరేకాభిప్రాయములు 'స్వీడెన్ బార్గియన్ చర్చి', లేదా 'నూతన జెరుసలెమ్ చర్చి', లేదా 'నూతన చర్చి' అను వ్యవస్థచే ప్రమాణములుగా అంగీకరింపబడినవి. ఈయన సర్వతోముఖ ప్రజ్ఞ కలవాడు. తనకు ఈశ్వరుని సాక్షాత్కారము లభించిన దని ఈయన విశ్వసించెను.

ఈశ్వర మీమాంసలో క్రైస్తు త్రిమూర్తులలో ఒకడు కాడనియు, ఆతడే ఏకైకేశ్వరు డనియు, త్రిమూర్తిత్వము (trinity) అతనికి ఆత్మవంటి దనియు, లేదా త్రిమూర్తిగా అతడు అభివ్యక్తి చెందు ననియు, లేదా దాని ద్వారా ఆతడు కార్యములోనికి దిగు ననియు ఈయన ఉపదేశించెను. పాపమును, రాగములను జయించుటలోనే విమోచనము గల దని ఈయన బోధించెను. ఈయన అనుయాయులు కూడ ఈయనకు గల సాక్షాత్కార జ్ఞానమును ఈయన గ్రంథములు ప్రకటించుచున్న వని నమ్మెదరు. నేడు ఈయన అనుయాయులు ఇంగ్లండులో సుమారు 9,000 మంది కలరు. 'నూతన చర్చి' ఆరాధనా స్థలములు ఇంగ్లండులో 90 కి పైగా కలవు. అనేక దేశములలో ఈయన పేర సంస్థలు గలవు. కె. రా. కృ.

హాబ్స్, తామస్ (1588-1679): డేకార్టు సంప్రదాయమునకు చెందిన వారలలో ప్రథమ ఆంగ్లదార్శనికుడు హాబ్స్. నాలుగేండ్ల ప్రాయమున హాబ్స్ విద్య నభ్యసింప మొదలిడి ఆరవ యేట ల్యాటిన్, గ్రీకు భాషలను చదువను వ్రాయను నేర్వ నారంభించెను. ఈ భాషలలో శీఘ్రముగా నాతడు పాండిత్యమును సంపాదించెను. తన పదునాల్గవ యేట యూరిపిడీజ్ యొక్క 'మీడియా' అను నాటకమును గ్రీకుభాషనుండి లాటిన్‌లోనికి అనువదించెను. 15 వ ఏట ఆక్స్‌ఫర్డ్ విశ్వవిద్యాలయమందు చేరి, 20 వ ఏట బి. యే. పరీక్షలో నుత్తీర్ణు డయ్యెను. 1608 మొదలుకొని 1640 వరకు కావెండిష్ కుటుంబములో నితనికి లభించిన అధ్యాపకుని ఉద్యోగము కావెండిష్ ప్రభువుయొక్క కుమారునితో పాటు ఐరోపా యాత్రకు అనేక అవకాశముల నిచ్చినది. అట్టి యాత్రావకాశములలో అప్పటికే వృద్ధుడై యున్న గెలిలియో యొక్కయు, డేకార్టు స్నేహితుల యొక్కయు పరిచయము నతడు సంపాదించెను. హాబ్స్ "ప్రాకృతిక, రాజకీయ నియమ ప్రవేశము" (The elements of law natural and political) అను గ్రంథమును రచించి నాటి ఇంగ్లీషు పార్లమెంటునకు చెందిన స్వతంత్రవాదుల (libertarians) ఆగడముల వలన తనకు పార్లమెంటుతో వైరము ఏర్పడవచ్చు నన్న భయముచే ఫ్రాన్సు దేశమునకు పారిపోయెను. ఏలన ఈ గ్రంథమందును, తన ఇతర గ్రంథములందును హాబ్స్ నిరంకుశ రాజరికమును సమర్థించెను.

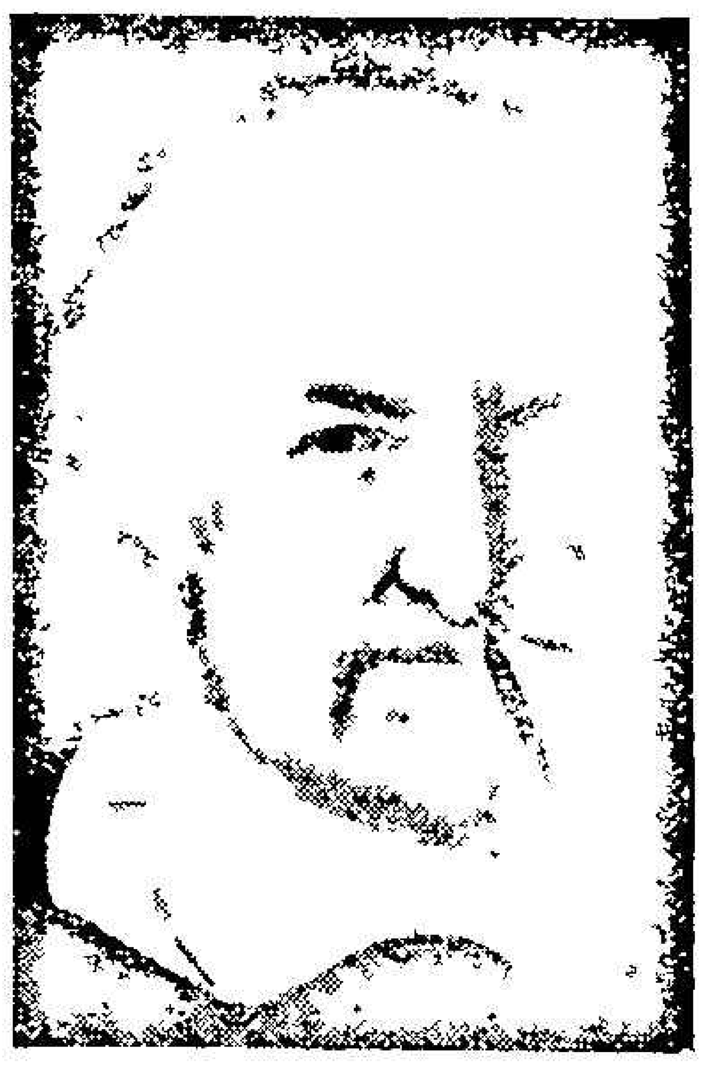

హాబ్స్, తామస్
(1588 - 1679)

లెవియతాన్: ఈ వివాదమునకు అంకిత మొనర్చి హాబ్స్ వ్రాసిన ఉద్గ్రంథము 'లెవియతాన్'. క్రామ్వెల్ కాలములో బ్రిటిష్ సింహాసనము నధిష్ఠించుటకు రెండవ

చార్లెసునకు గల హక్కును అతని గ్రంథమందలి అంశములు సమర్థించినను, 1651 లో సెంట్ జర్మేన్ వద్ద ప్రవాసములో నున్న చార్లెస్ సభలో నీ గ్రంథము సమర్పింపబడినపుడు కథ అడ్డముగా తిరిగి ఆసభనుండి యీతడు బహిష్కరింపబడెను.

ఆధిరాజ్యాధికార (sovereignty) సమస్య యొక్క విపులీకరణము హాబ్సుయొక్క నిర్వాహము. కాని ఆతని యుక్తు లన్నియు కార్టిసియన్ సంప్రదాయము నవలంబించిన వారల సమాలోచన సరణిని అనుసరించినవి. గెలీలియో కోపర్నికసులను అనుసరించిన డేకార్టు నిగూఢ, లేదా దివ్యశక్తుల కర్తృత్వ ప్రసక్తి లేకుండ కేవల ప్రకృతి నియమములకు లోబడి విశ్వమంతయు ఒక యంత్రమువలె పనిచేయుచున్నది అను సిద్ధాంతమును ప్రతిపాదించెను. కేవల కార్యకారణ వ్యవస్థానుస్యూతమైన దీ ప్రపంచము. ప్రయోగమును, మాననమును ఆధారముగా గొను శాస్త్రీయ పద్ధతి నుపయోగించి మానవుడు ఈ ప్రపంచము నవగాహన చేసికొని యొకనాడు తన వశములోనికి తెచ్చుకొనగలడు.

రాజకీయ క్షేత్రములో స్పినోజా ఏ స్థానమును త్రొక్కుట కంగీకరింపలేదో ఆ స్థానమును హాబ్సు అధిష్ఠించెను. మానవ జీవితమును తొలిని 'నిస్సహాయము, దీనము, అసభ్యము, పశుతుల్యము, క్షుద్రముగా నున్న ప్రాకృతిక స్థితి' యని తక్కిన వారితోపాటు హాబ్సు కూడ చెప్పెను. అట్టి ప్రాకృతిక స్థితిలో మానవు లందరును అధికార లోభవశులు. ప్రతివాడును తన పొరుగువానికి విరోధి. అందు నైతిక ప్రమాణములు లేవు; మంచి చెడ్డలు లేవు; వ్యక్తి స్వత్వ రక్షణ లేదు. వారి స్వకీయ ఆర్థిక యోగక్షేమమునకై, సద్యస్తోషమునకై, ఆత్మాధికార ప్రపంచమునకై ఏది యనుకూలతమ మని వారికి తోచునో దానిని బట్టి వారు ఇతరులతో పోరాడుటయో, లేదా ఇతరులనుండి పారిపోవుటయో జరుగుచుండెడిది. అట్టి ప్రాకృతిక స్థితి వాస్తవికముగా జగత్తులో నుండెడి దని హాబ్సు ఎక్కడను కంఠోక్తిగా చెప్పలేదు. కాని అమెరికాదేశములో సంతతము వారిలో వారు పోరాటము సలుపుచుండెడి రెడ్డిండియనుల జీవితస్థితి ఈ ప్రాకృతిక స్థితికి చాల దగ్గరగా నున్నదని సూచించెను. తాను 'లెవియతాన్' గ్రంథమును రచించుచున్న కాలములో జరుగుచున్న బ్రిటిషు ప్రజల అంతర్యుద్ధము (civil war) కూడ నట్టిదే యని అతడు నిరూపించెను.

ఇట్టి ప్రాకృతిక స్థితి కలకాల మసంభవము కాన ఈ సతత సంగ్రామ పరిస్థితితో విసుగుచెంది, ఎట్టులో మానవుడు తనను, తన సంఘమును నియంత్రణకు లోబరచు సంఘశక్తి అతిశయమునకు పాటుపడవలె నని మానవుని బుద్ధి కడ కాతని కుపదేశించు నని హాబ్సు ప్రతిపాదించెను. ప్రతి వ్యక్తిని కట్టుబాటునకు లోబరచి, వారిని సంరక్షింప సమర్థ మగు ఒక నియంత్రణ శక్తిని కేంద్రస్థానమందు నెలకొల్పుట వలననే ఈ పని సాధ్యమగును. ప్రతి మనుజుడును తన్ను తాను నియమించుకొనుటకు తనకు గల హక్కులో కొంత త్యాగముచేసి, ప్రజ లెన్నుకొనిన ఒక సార్వభౌముని కా హక్కులను సంక్రమింపచేయ నిచ్చగించును. దేశమందు శాంతిని నెలకొల్ప లేనప్పుడు విదేశ శత్రువులనుండి దేశమును కాపాడలేనప్పుడు సార్వభౌముడు తొలగించబడును. సార్వభౌమత్వమునకు కేవలము బలమే యోగ్యతను కలిగించును. ప్రజల వంతు సార్వభౌమునకు పరిపూర్ణ విధేయతను చూపుట. వివిధ దేశముల సార్వభౌములకు మధ్య ప్రాకృతిక స్థితి మరల గోచరించును. సార్వభౌముడు విదేశనృపులతో గాని తన ప్రజలతోగాని పరతును దేనిని కల్పించుకొనడు. తన దేశములోని వ్యవహారములందు, దేశము వెలుపల వ్యవహారములందు అతనికి నిరంకుశాధికారమును, అనియంత్రితదక్షతయు నుండును. శాంతిని, నియతిని, వ్యవహార క్రమమును ప్రజలయందు నెలకొల్పుటకు అత డుపయోగించు పద్ధతులు, ప్రజల అభిప్రాయములను తన ఇచ్ఛవచ్చినట్లు వెలుపరచుటకు, లేదా అంతను పెట్టుటకు అతనికి గల హక్కులు ఎప్పుడును ఉచితములే యగును. ఇతరులతో యుద్ధము చేయుటకు గాని, లేదా సంధిని చేసికొనుటకు గాని సార్వభౌముడు నిశ్చయించినపుడు ప్రజల అభిప్రాయమును సరకు గొనకుండ ఆ పనులను నిర్వహించుటకు సంపూర్ణ స్వేచ్ఛ అతనికి కలదు. తమ వ్యక్తి స్వేచ్ఛలను సార్వభౌమునికి సమర్పించి అతనిని తమ సమష్టి స్వేచ్ఛకు ప్రతినిధిగా ఎన్నుకొని ప్రజలు ఆతని నేతృత్వమును ప్రశ్నించకుండ అంగీకరించవలసినదియే. సార్వభౌముని శాసనము ఈశ్వర శాసనము; లేదా ప్రకృతి ఇడిన శాసనము. నిజమునకు మత విషయములందు కూడ సార్వభౌముడు అనన్యాధీనుడు. ఆత డనుమతించిన మత సంస్థ యొక్క గాని, లేదా పోపువంటి మత ప్రతినిధి యొక్క గాని శాసనములను ప్రజ లుల్లంఘించుట సార్వభౌముడు సహింపడు.

కట్స్

హార్ట్‌మన్, కార్ల్ రాబర్ట్ ఎడ్వార్డ్ ఫాన్ (1842-1906) : జర్మను దార్శనికుడు. బెర్లిన్‌లో జననము. సైనిక విద్య నభ్యసించెను. కాని దర్శనశాస్త్రము వైపు తన దృష్టిని మరలించెను. 'అవ్యక్త చైతన్య దర్శనము'

(philosophy of the unconscious) అను అతని ప్రథమ గ్రంథము (చూ. అవ్యక్త చైతన్య దర్శనము-పుట. 271) అతనికి సుస్థిరమైన కీర్తిని తెచ్చి పెట్టెను. ఆ గ్రంథము లోని విషయ వైవిధ్యము, నిరాశావాదపు పోకడలు, శైలిలోని వైశద్యము ఆ గ్రంథమునకు విజయమును చేకూర్చినవి. కె. రా. కృ.

హార్ట్‌మన్, నికొలాయ్ (1882 - 1950) : ఈయన జారిస్టు రష్యాలో విద్య నభ్యసించి, 1900వ సం॥ము తరువాత జర్మనీకి వలసపోయి ఆ దేశవాసి అయ్యెను. మొదటి ప్రపంచ యుద్ధమున జర్మనీ తరపున పోరాడెను.

ఈయన అతిభౌతిక శాస్త్రములో బాహ్యార్థవాది. 'నీతి' (Ethic) అను తన గ్రంథములో పురుషార్థములు మన సృష్టములు గావనియు, వీటికి స్వతంత్ర సత్త గల దనియు ఆయన వ్రాసెను. ఈయన పురుషార్థానుభవమునకు దృశ్య శాస్త్ర పద్ధతిని అన్వయించెను. పురుషార్థములు మనస్సు కంటె భిన్నమైన వనియు, స్వతంత్రమైన వనియు, వాటిలో స్వతంత్రమైన ఉచ్చ నీచ క్రమ మొకటి గలదనియు, మనస్సు వీటిని సృజించుట లేదనియు, వానిని గ్రహించవలసిన ఆవశ్యకత మనస్సునకు గల దనియు ఆయన సిద్ధాంతము పర్యవసానములు. ఈ విధముగా ఆయన సత్తా శాస్త్రము నొకదానిని స్థాపించెను. ఆయన దృష్టిలో దీనికి జ్ఞాన మీమాంస కున్నంత ప్రాధాన్యము గలదు.

ఈశ్వరు డను పదార్థ మున్నయెడల అది పూర్తిగా వ్యక్తిత్వ రహితమై యుండు నని ఆయన వాదించెను. ఒక విధమైన దార్శనిక మానవతా వాదమును (philosophical humanity) కూడ నీత డుపదేశించెను. జె. నా. మూర్తి.

హిందూమత పరిణామము : ప్రాచీన భారతీయార్యులు తా మారాధించు దేవతలను దృశ్య ప్రకృతి వెనుక నదృశ్యులుగ నుండిన సచేతన మూర్తులుగా భావించి నప్పుడే ప్రకృతిలోని కారణతా నియమమును వారు గుర్తించిరి (చూ. Six Systems మాక్స్‌ముల్లర్ - పు. 35). ఆ నాటి హిందువుల అనేక దేవతారాధనము తరువాతి కాలములో ఆరంభమై నేటివరకు అమలులోనున్న 'ఇష్ట దేవతారాధన' సిద్ధాంతమునకు పూర్వ రూపమే యగును గాని, పాశ్చాత్యులు కొందరు భావించుచున్నట్లు అది అనేకేశ్వర వాదము (polytheism) గాని, మాక్స్‌ముల్లర్ అనుకొనినట్లు 'స్వోపాస్య దేవతా శ్రేష్ఠత్వవాదము' (henotheism) గాని, పర్యాయ దేవతా శ్రేష్ఠత్వవాదము (kathenotheism) గాని కాదు.

ప్రాచీనార్యులు ఏకేశ్వరవాద (mono - theism) దశను కూడ ఎరుగుదురు కాని, ఆ దశ ఎక్కువకాలము నిలచి యుండలేదు. ఇంద్రుడు, మిత్రుడు, వరుణుడు, విశ్వకర్మ, ప్రజాపతి ఒక్కొక్కరు కొంతకాలముపాటు దేవతల కందరికిని అధిదేవతలుగా ఆరాధింపబడినను, పారమార్థిక, తాత్త్విక సాధనలలో ఏకేశ్వరవాదమే (అందరును అంగీకరించు అర్థములో) చరమ లక్ష్యముగా ఎన్నడును స్వీకృతము కాలేదు. దేవతలలో సర్వాధికుడు, సర్వోన్నతుడు ఎవరో తెల్సుకొనుటద్వారా కాక, ఆ దేవత లందరిలోను ఉన్న సాధారణ దివ్యశక్తిని గుర్తించుట ద్వారానే వారు పరతత్త్వ ఏకత్వమును బోధపరచుకొన యత్నించిరి.

ఇట్లే దేవత లందరిలోను ఉన్న పూజార్హమైన దివ్యత్వ మేకరూపమే అని ఋగ్వేదము 3 వ మండలములో 55 వ సూక్తమున వర్ణింపబడినది.

ఏకేశ్వరవాదము (monotheism) కొందరికి సంతృప్తి నీయజాలినది; మరికొందరు ఏక సత్తావాదము (monism) నాశ్రయించిరి. ఇతరులు ఈ రెండు విధములుగను భావన చేయుటో, లేదా ఏకేశ్వర వాదముతో ఆరంభించి, ఏక సత్తావాదము వంకకు పయనించుటో చేసిరి.

సర్వమును ఒక్కముడిలో ఇముడ్చగల ఏకైక చరమ సూత్రమునకై అన్వేషించుచు ప్రాచీన హిందూ మహర్షులు ఒక నిరవధిక పరాశక్తిని సర్వజగత్తునకు హేతువుగ ఊహించిరి. ఆశక్తి పురుషుడు కావచ్చును; స్త్రీ కావచ్చును. అది నామ రూపముల కతీత మయినది. 'త దేకమ్' (ఆ ఒకటి) అని దీర్ఘతమసుడు దానినే పేర్కొనెను. 'జగత్తులోని ఆకాశములను (రజాంసి) వ్యవస్థాపించిన ఆ ఒకే శక్తి ఏది?' అని ప్రశ్నించి ఆయనయే జవాబు చెప్పును :

"తెలియనివాడనైన నేను తెలిసియున్న కవుల నడుగు చున్నాను. ఈ ఆరు అవకాశములను వ్యవస్థాపించిన అజుడే ఆ ఏకైకతత్త్వము కాడుగద?"

ఏకైక పరతత్త్వమును గూర్చిన ఈ భావన నాసదీయ సూక్తము (ఋగ్వేదము 10.129) లో కూడ అతి మనోహరముగ కవితారూపమున ప్రతిపాదితమైనది. ఆ సూక్తములో ఈ భావన అత్యుదాత్త స్థాయి నందుకొన్నది. మంత్రద్రష్ట యొక్క ఆత్మాంతరావలోకనము, విశిష్టమైన 'ఏక సత్తావాద' బీజములు ఈ సూక్తములో చక్కని కవిత్వపు తొడుగు తొడుగుకొని మనకు ప్రత్యక్ష మగును.

క్రమముగా హిందూమతము 'ఈశ్వరశాస్త్ర' (theology) శృంఖలలనుండి విముక్తిపొంది పారమార్థిక భావనలలో కొంత స్వాతంత్ర్యమును ప్రదర్శించినది. అందుచేత అనుభవ వైవిధ్యమునకు, భావనావైవిధ్యమునకు అవకాశము కలిగినది. ఆనాటి వారి వివిధానుభవములు,

వివిధ భావనలు అన్నియు తొలి ఉపనిషత్తులలో నిబద్ధము లయినవి. ద్వైతము మొదలుకొని అత్యుదాత్తమైన అద్వైతము వరకును ఉపనిషత్తులలో నిరూపితము లయిన అనుభూతు లన్నియు అనేక ఋషులకు సంబంధించినవి. ఆ ఋషుల జీవితములను గూర్చి మన కేమియు తెలియక పోయినను, వారి జీవితములు వేయి సంవత్సరముల పై చిలుకు కాలము నాక్రమించుకొన్న వని మాత్రము మన మూహింపవచ్చును.

కాలక్రమేణ సత్యాన్వేషణ విధానములలో వైవిధ్యము, క్లిష్టత పెరిగిపోవుటచే ఆ విధానములను వర్గీకరించి, వివరింపవలసిన ఆవశ్యకత కలిగినది. అప్పుడు వేదఋషుల అనంతరము మరల అంతటి గొప్ప తత్త్వవేత్త అగు శ్రీకృష్ణ పరమాత్మ వేదమునకు ఉత్తమ కవితారూపములో నున్న సంగ్రహ వ్యాఖ్యాన మనదగు తన భగవద్గీతలో కర్మ, భక్తి, జ్ఞాన యోగ సిద్ధాంతములకు సమన్వయము సాధించి బోధించెను. మోక్షప్రాప్తికి అందరికిని అధికారము నాయన కల్పించెను. (భగవద్గీత - 9 - 30, 32; స్వామి వివేకానంద - Complete Works, vol vi pp. 160-161). సాంఘికముగ కూడ సమానత్వము నాయన సాధింప తలపెట్టెను. కాని, అది ఆయన సాధింప జాలకపోయెను.

అనేక శతాబ్దములు గడచినవి. ఇంకొక యుగ మారంభమైనది. కర్మకాండ, జంతు బలులు వెనుక పట్టినవి. ధ్యానము, ఆత్మవిచారము, ఉత్తమ నైతిక వర్తనము ప్రాముఖ్యములోనికి వచ్చినవి. క్రొత్త క్రొత్త భావములు, క్రొత్త క్రొత్త ఆశయములు ననలు తొడుగ సాగినవి. వాటికి ఒక ఆకారము కలిపించి ఇతరు లందరును అనుసరింపనగు ఒజ్జబంతి వంటి ఒక వ్యక్తి ఆవిర్భవించుట అవసరమాయెను. అట్లు ప్రాదుర్భవించిన వ్యక్తియే బుద్ధుడు (క్రీ.పూ. 560-480).

బుద్ధుని బోధనలు నెమ్మదిగ వ్యాపింప సాగినవి. పై తరగతుల వారిని, క్రింది తరగతుల వారిని కూడ అవి ఆకర్షింప జాలినవి. పారమార్థికముగను, సాంఘికముగను అందరికిని ఆయన సమానత్వము ప్రసాదించెను. వర్ణ భేదము, లింగభేదము ఆయన పాటింపలేదు. ఆయన చెప్పిన పారమార్థిక జీవన విధానములో వైదిక కర్మకాండకు, జంతుబలులకు స్థానము లేదు. తాత్త్విక వివాదములకు, ఈశ్వర శాస్త్రీయ చర్చలకు ఆయన దూరముగ నుండెను. మానవ జీవన లక్ష్యమును, దానిని సాధించు మార్గమును సరళపదములలో ఆయన ఉపదేశించెను. అష్టాంగమార్గము ననుష్ఠించి నిర్వాణము పొందు డని ఆయన ప్రజల నుద్బోధించెను. బుద్ధుడు బోధించిన దానిలో క్రొత్త ఏమియు లేదు. ఉపనిషత్తుల సారమునే ఆయన తిరిగి బోధించెను. అయితే వేదముల, ఉపనిషత్తుల ప్రామాణ్యము నాయన అంగీకరింపలేదు. అందుచే జన సామాన్యము ఆయన నూతన సిద్ధాంతము బోధించుచున్నా డనుకొనిరి.

భారతీయులలో అత్యధిక సంఖ్యాకులు బౌద్ధమతములో కలసిరి. జైన మహావీరుడు (క్రీ.పూ. 599-527) బుద్ధుని సమకాలికుడు; కొంచెము పెద్దవాడు. ఆయన బోధనలు గూడ బుద్ధుని బోధనలను పోలియే యుండెను. తన మత వ్యాప్తికై ఆయన కూడ యత్నించెను. కాని ఆ మతము ఒక చిన్న సంఘమునకు మాత్రమే పరిమితమై పోయెను.

బౌద్ధమతము విజృంభమాణముగ నున్న కాలములో వైదికాగ్ని నివురుగప్పకుండ చూచుచు వేదమతమును బ్రాహ్మణులు సంరక్షించుకొనుచు వచ్చిరి. బౌద్ధమతావిర్భావమునకు ముందు హిందూ దేవాలయములు లేవు. బౌద్ధమతము క్రమాభివృద్ధి పొందిన కొలది తన్మతానుయాయులు విహారములు, చైత్యములు అనేకము నిర్మించుటయు, అనంతర కాలములో బౌద్ధమును హిందూమతము తనలో తిరిగి విలీనము చేసికొనినప్పుడు ఆ బౌద్ధ విహారములు, చైత్యములే హిందూదేవాలయములుగా పరివర్తనము పొందుటయు జరిగెను. బుద్ధుని నిర్యాణానంతరము అయిదు శతాబ్దములపాటు బౌద్ధమతము అప్రతిహతముగ హిందూదేశమున విజృంభించెను. కాని అటు తరువాత క్రమముగ క్షీణదశ ఆరంభమై, మరొక అయిదు శతాబ్దములలో ఈ దేశములో బౌద్ధ మనునది అవినీతికి, నిందకు పర్యాయ పదముగ తయారయినది. అనంతర శతాబ్దములలో బౌద్ధమతము మరింత వేగముగ క్షీణింప నారంభించెను.

బౌద్ధము విజృంభించుచున్న యుగములోనే మరొక వంక వైదిక మతములో సౌష్ఠవమైన తంత్ర సంప్రదాయము, భక్తికి, కర్మకాండకు ప్రాధాన్యమిచ్చు పురాణముల రచన, ధారణకు అనుకూలమగు సూత్రముల రచనలు బాగుగ వర్ధిల్లినవి. న్యాయ, వైశేషిక, సాంఖ్య, యోగ, పూర్వమీమాంసా, వేదాంత దర్శనములు సూత్రరూపముననే వ్రాయబడినవి. ఈ దర్శనము లన్నియు - ముఖ్యముగ వేదాంత దర్శనము - బౌద్ధ దర్శన పరాజయమునకు దోహదము చేసినవి.

బౌద్ధము క్షీణదశకు వచ్చి, దేశమంతయు నిస్సహాయముగ నున్న స్థితిలో దక్షిణ భారతదేశమున కేరళలో ఒక బాల మేధావి అవతరించి, వేదమతమును పునరుద్ధరించి, అద్వైతమత దర్శనమును ప్రబోధించెను. సర్వ మతములకు మూలభూతమైన ఏకతత్త్వము అద్వైతమే అని,

బౌద్ధమత విజృంభణము వలన కొన్నాళ్ళపాటు ఆ సిద్ధాంతము విస్మృతి పాలయిన దని, తిరిగి ఆ అద్వైత సిద్ధాంతము నాశ్రయించుటే కర్తవ్య మని ఆయన ఉద్ఘోషించెను.

సనాతన ధర్మమును శంకరుడు తిరిగి ప్రతిష్ఠాపించెను. ఇంచుమించు భారతదేశ మంతయు ఆయన ధ్వజము క్రిందికి వచ్చినది. ఈ నాటికిని నూటికి 85 మంది హిందువులు శంకరునే ప్రథమాచార్యునిగ భావించుచు ఆయన అనుయాయుల మని చెప్పుకొందురు. ప్రత్యగాత్మ, పరమాత్మల ఏకత్వమును శంకరుడు బోధించెను.

రెండు శతాబ్దములు గడచినవి. క్రమముగ శంకరుని దర్శనము అమిత దుర్గ్రాహ మని, అతిభౌతిక లక్షణ బహుళ మని భావించువా రెక్కువయైరి. అట్టివారి భావనలే రామానుజ సిద్ధాంతముగా వెలసినవి. విశిష్టాద్వైత దర్శనమును రామానుజుడు బోధించెను.

'జ్ఞాన మిశ్ర భక్తి' సిద్ధాంతముగా వర్ణింపబడిన ఈ విశిష్టాద్వైత దర్శనముగూడ విద్యా గంధములేని జనసామాన్యమునకు క్రమముగ దుర్గ్రాహముగ కనిపించెను. ఇంతకంటెను సరళమైన, భక్తి ప్రధానమైన మరొక మతము వారికి కావలసి వచ్చినది. అట్టి దర్శనము పాశ్చాత్యుల 'వాస్తవికతా' వాదము (realism) వంటి సిద్ధాంతపు ప్రాతిపదిక మీద నిర్మితము కావలసియున్నది. అట్టి తరుణములో మధ్వాచార్యుడును (1197-1276), ఇతర ద్వైత విద్వాంసులును వెలసి ద్వైత దర్శనమును బోధించిరి. ఈ దర్శనము భగవంతుని జగదతీత సత్యముగా వర్ణించును. మానవుడు ఆ భగవంతునిలో అంశము కాడు; ఆ భగవంతునికి చెందిన వస్తువు. జీవాత్మ లన్నియు అన్యోన్య భిన్నములు. భేదాభేద సిద్ధాంతమును బోధించిన నింబార్కుడు, పుష్టి మార్గమును లేదా శుద్ధాద్వైతమును బోధించిన వల్లభాచార్యుడు వ్యాఖ్యాతల శ్రేణిలోనివారు.

కర్మకాండ పట్ల సహజముగ ప్రజలకు గల ఇష్టము బౌద్ధయుగ ప్రారంభకాలమున తాత్కాలికముగ అణచి వేయబడినది. కాని బౌద్ధయుగము చివరి రోజులలో కర్మకాండాభిరతి ప్రజలలో తిరిగి ఒక్కమారుగ పెల్లుబికినది. ఆ రోజులలోనే శైవ, శాక్త, వైష్ణవాగమములకు ఎక్కడ లేని ప్రాధాన్యము వచ్చినది. చాల వరకు వైదిక కర్మకాండను త్రోసిరాజని ఆగమ కర్మకాండ విజృంభించినది. ఈ ఆగమముల ప్రభావ ముద్ర భారతీయుల జీవితముపై ప్రగాఢముగ పడినది. శంకరాచార్యుడు కూడ గాఢమైన శాక్తాగమాభిరతి గలవా డని చెప్పుదురు.

అందమైన, అద్భుతమైన రెండు మూర్తులను ఈ ఆగమములు సమర్పించినవి. ఒకటి - నటరాజు (చూ. Vedanta for East and West. Sept.-Oct. 1952); ఇది సృష్టి, స్థితి, ప్రళయ హేతువగు నాట్యము చేయు శివుని ప్రతీకము. రెండు: కాళీమాత (చూ. కాళీమాత - సోదరి నివేదిత); ఈమె ప్రకృతి ప్రతిరూపము. నిష్క్రియ మగు పరబ్రహ్మము యొక్క శక్తి పరబ్రహ్మము యొక్క నిష్క్రియత్వమును సూచించుచు, ఆయనను ఒక శవముగ చిత్రించి ఆ శవముపై కాళికాదేవి నాట్యము చేయుచున్నట్లు రూపిత మైనది. ధ్యాన బుద్ధుని ప్రతీకముతో పాటు నటరాజు మూర్తి కూడ అంతర్జాతీయ చిత్రకళలో స్థానము సంపాదించుకొని, ప్రపంచమంతటను కళా విమర్శకుల మన్ననలు పొందినది.

మహాయోధుడు, అతి ఔదార్యశాలి అయిన పృథ్వీరాజు పతనముతో ముస్లిముల విజయము పూర్తిఅయి, భారత దేశముపై ముస్లిమ్ ఆధిపత్యము స్థిరపడినది. ముస్లిముల పరిపాలనా కాలములో హిందూమతము చాల నీరస స్థితిలో నుండెను. అయినను విద్యారణ్యుడు (14 వ శతాబ్ది), వేదాంత దేశికులు (1268-1369), రామానందుడు (1299-1410), కబీరు (1440-1518), నానక్ (1469-1538), తులసీదాస్ (1532-1623), చైతన్యుడు (1485-1533), మీరాబాయి(1504), రామదాసు (1608-?), తుకారామ్ (1608-1650), త్యాగరాజు, తాయిమానవర్ వంటి మహామతులును, మహాభక్తులును జన్మించి హిందూమత పారమార్థిక వహ్ని చల్లారకుండ కాపాడు కొనుచు వచ్చిరి.

ఇండియా క్రైస్తవుల ఆధిపత్యము క్రిందికి వచ్చుటతో 19 వ శతాబ్దిలో అతిప్రాచీన మత సంస్కృతులు గల ఈ సనాతన దేశమునకు క్రైస్తవ మత దీక్ష నిచ్చు అత్యద్భుత అవకాశము క్రైస్తవ మత ప్రచారకులకు దొరికినది. ఆ కాలముననే దేశములో ఒక గొప్పమత విప్లవము, దానిని వెన్నంటి ఒక జాతీయ పునరుజ్జీవనోద్యమము వచ్చినవి. ఈ ఉద్యమమునకు ఫలితముగా అటు పారమార్థిక జీవన రంగములోను, ఇటు ఐహిక జీవిత రంగములోను గూడ మహాపురుషులు కొంద రుద్భవించిరి. వారిలో వేదకాలమునుండి నేటి వరకు వచ్చిన హిందూమత సర్వదశలను స్వానుభవములోనికి తెచ్చుకొనుటే కాక దేశాంతరము లందలి మత సత్యములను కూడ తన జీవితములో సాక్షాత్కరింపజేసికొనిన రామకృష్ణ పరమ హంస, ఆయనకు పారమార్థిక రంగ సర్వసేనానియై వేదాంత సందేశసుధను భారత దేశములోను, ఇతర దేశములలోను పంచి పెట్టిన వివేకానందుడు, ప్రాచ్య, పాశ్చాత్య దేశములలో ఎచటను, భూత, వర్తమానములలో ఎప్పుడును కని విని

ఎరుగని విధముగ రాజకీయములలో పారమార్థికత చొప్పించిన గాంధీ మహాత్ముడు కలకాలము కృతజ్ఞతా, శ్రద్ధా, భక్తులతో ఈ దేశములో స్మరింపబడగలరు. పై ముగ్గురు పురుషులును తమ జీవితములలోను, రచనల లోను ప్రదర్శించిన విశాల దృక్పథమునే, 'మానవునిలోని దివ్యత్వమును సేవింపవలెను' అను ఉదాత్త లక్ష్యమునే ప్రాతిపదికగా గొని రాబోవు శతాబ్దములలో హిందూ మతము వర్ధిల్లవలసియున్నది. మన ప్రాచీనులనుండి వారసత్వముగ మనకు సంక్రమించిన బుద్ధిపాటవము, అంతరవలోకన శక్తి, మన ప్రాచీన భక్తుల దివ్య జీవనమునుండి మనకు ప్రాప్తించిన విశ్వప్రేమ, కరుణ మున్నగు గొప్పలక్షణములు హిందూమత పురోభివృద్ధికి అవశ్యకమగు శక్తిని సమకూర్చగలవని మనము ఆశింపవచ్చును. ఘనానంద.

హిరణ్య గర్భుడు : ఋగ్వేదాంతిమ భాగమందు దేవతావర్గములో విశ్వకర్మకు తరువాతి స్థానము ప్రజాపతికి ఈయబడినను, హిరణ్యగర్భుడు కూడ అక్కడక్కడ భూతాధిపతి, సర్వేశ్వరుడు అని పేర్కొనబడుట కలదు. ఇతడే చతుర్ముఖ బ్రహ్మగా తరువాత పేర్కొనబడెను.

హిరణ్యగర్భుడు లేదా విశ్వాత్మ (cosmic soul) ఈశ్వరునికి, మానవాత్మకు మధ్యవాడు. శరీరమునకును, జీవాత్మకును ఎట్టి సంబంధ మున్నదో విశ్వమునకు, హిరణ్యగర్భునకు అట్టి సంబంధము కలదు. ఇతనిని కార్యబ్రహ్మ యందురు. కారణ బ్రహ్మ ఈశ్వరుడు. ఈ కార్యబ్రహ్మము సకల భావముల (existances) సమష్టి. పరిచ్ఛిన్న వస్తువు లన్నియు ఈ యపరిచ్ఛిన్న వస్తువుయొక్క అవయవములు. ఈ సమష్టి చైతన్యమే హిరణ్యగర్భుడు. ఈతడు వ్యష్టి జీవాత్మల కనుస్యూతముగా, పూసల పేరులో దారమువలె నుండువాడు గనుక, ఈతనికి సూత్రాత్మ యని కూడ పేరు కలదు. మే. వ. న.

హీబ్రూ మతము : ప్రాచీన హీబ్రూ మతమునకు బైబిల్‌లోని 'ఓల్డ్ టెస్టమెంట్' వ్రాతలు ఆధారము. ఈ మతము క్రమపరిణతినొంది విస్పష్టమైన రూపు రేఖలు దిద్దుకొనుటకు వేయి సంవత్సరములకు పైగా పట్టినది. మొదట ఒక సాధారణ మతముగానే ఆరంభమై, ఈ వేయి ఏండ్ల లోను అదర్శనీయుడైన ఒకే ఈశ్వరునిలో నమ్మకము గల ఒక విలక్షణమైన మతముగాను, ధర్మమును, సత్ప్రవర్తనను గూర్చిన ఉత్కృష్ట బోధనముగాను ఈ మతము రూపొందినది.

అబ్రహాం, ఇజ్రాయిల్, జాకోబ్ అను ముగ్గురు నాయకులను గూర్చి అతిప్రాచీన హీబ్రూ సంప్రదాయము మనకు తెలియజేయుచున్నది. కాని, ఆ ముగ్గురి మత విశ్వాసము లెట్టివో ఆ సంప్రదాయము మనకు తెలుపుట లేదు. తన నారాధింప నాదేశించిన ఒక దేవుని వారు కొలిచినట్లు మాత్రమే మనకు తెలియును. తరువాత కొన్ని శతాబ్దములకు (క్రీ. పూ. 13 వ శతాబ్దము) మోసెస్ అను ఒక మహానాయకుడుద్భవించెను. ఈజిప్షియన్ దాస్యమునుండి విముక్తిపొంది హీబ్రూలు గుంపులు గుంపులుగా దేశద్రిమ్మరి జీవితము గడుపుచుండిన కాలములో మోసెస్ వారికి నాయకత్వము వహించి శ్రేయోమార్గమున వారిని నడపెను. తరువాతి శతాబ్దములలోని దివ్యశాసనముల కన్నిటికిని ఈతడే తొలి ప్రవర్తకుడుగ అనంతర కాలములో పరిగణింపబడుటవలన నిజముగ ఏవి మోసెస్ మతబోధనలో, ఏవి కావో ఇదమిత్థమని నిర్దేశించుట కష్టముగ నున్నది. ఒక విషయము మాత్రము స్పష్టము. వేర్వేరు తెగలుగ విడిపోయి ఉన్న హీబ్రూల నందరిని ఒక సాధారణ సమాఖ్యగా సంఘటిత పరచిన వాడు మోసెస్. హోరెబ్ అని, సినాయ్ అని వివిధ నామముల వినుతి కెక్కిన, ఒక కొండమీద కొలువై ఉండునని విశ్వసింపబడు యాహ్వే (యహోవా) అను దేవుని ఆరాధించుటకు హీబ్రూలను ప్రేరేపించినవాడు కూడ మోసెస్. సినాయ్ కొండ పాలస్తీనాలోని 'కానాన్' రాష్ట్రపు దక్షిణపు సరిహద్దునకు సమీపమున నున్నది. యాహ్వే ఆరాధనము బహు సరళమైనది. జంతుబలి, అన్నబలి దీనిలో ప్రధానములు. ఈ బలి రెండు విధములుగ నుండెను. మొదటిది సంపూర్ణ వినియోగ రూపము. రెండవది పాక్షిక బలి. పాక్షిక బలిలో సగభాగము దేవుని వేదికపై ఆహుతిగా నిచ్చుట, తక్కిన సగము భక్తజను లుపయోగించుట జరుగును. మానవులలోను, పశువులలోను కూడ మొదట పుట్టిన బిడ్డ యాహ్వే దేవుని కంకితము చేయబడును. ఈ ప్రథమ సంతాన ఉత్సవమే (దీనినే తరువాతి కాలములో 'పాస్ ఓవర్' అనుచున్నారు) హీబ్రూల ముఖ్యమైన పండుగ.

మోసెస్ మరణానంతరము హీబ్రూలు కానాన్‌ను జయించిరి. అంతటితో వారి దేశద్రిమ్మరి జీవిత మంతమై వ్యావసాయిక జీవిత మారంభమయ్యెను. దీనికి ఫలితముగ కొంతకాలము పాటు హీబ్రూల మతాభిప్రాయములు కొంతమార్పునకు గురియయ్యెను. తమచే నిర్జితులైన కానానైట్ల మతమును హీబ్రూలు స్వీకరించిరి. బాల్, అష్టార్టీ ప్రభృతి ఉత్పాదక దేవతలను తగు విధముగ ఆరాధింపనిచో వానలు కురియవని, భూమి ఫలింపదని, పశు సంతతి వృద్ధికాదని కానానైట్లు నమ్ముచుండిరి. అదే విధముగ హీబ్రూలు కూడ అప్పుడే (అనగా క్రీ. పూ.

12 వ శతాబ్దిలో) తాము ఇజ్రేలైట్లమని చెప్పు కొనుట ఆరంభించిరి. కానానైట్ల పద్ధతిలో 'పాస్ ఓవర్', 'పెంటికాస్ట్', 'బూత్స్' మొదలైన సస్యసంగ్రహణపు (harvest) పండుగలు చేసికొనుట మొదలు పెట్టిరి. తమకు ప్రార్థనాదికము జరుపుటకు లెవైట్లు అను ప్రత్యేకమైన ఒక పురోహిత వర్గమును వారు సృజించుకొనిరి. కాని అనతికాలములోనే ఇరుగు పొరుగు రాజ్యముల వారు కానాన్‌ను చుట్టు ముట్టి ఇజ్రేలైట్లపై దండెత్తుట ఆరంభ మైనది. తాము ఓడిపోవుదుమేమో అను భయము వారికి తోచగనే వారికి తమ పూర్వదైవతము యాహ్వే మరల జ్ఞాపకము వచ్చెను. తమకు తోడ్పడవలసిన దని తిరిగి యాహ్వేను వారు ప్రార్థింపసాగిరి. 'డెబోరా' గేయము (జడ్జెస్ - ౬) లో యాహ్వే తన ప్రాచీన నివాసము వదలి తన ప్రజలను కాపాడుట కెట్లు తరలి వచ్చినది కళ్లకు కట్టినట్లు వర్ణింపబడినది. యుద్ధములో విజయ పరంపర వారిని వరించుటతో ఇజ్రేలైట్ల జాతీయ దైవతముగా, సైన్యాధినేతగా యాహ్వే పునః ప్రతిష్ఠితు డయ్యెను. అయినను తరువాత అనేక శతాబ్దముల పాటు యాహ్వే ఆరాధనముతో పాటు బాల్ దేవతారాధనము గూడ వారు జరుపుచునే యుండిరి. బాల్ దేవత గుణము లన్నియు యాహ్వేకు ఆరోపితములైనవి. శాంతికాలము లోను, యుద్ధకాలములోను గూడ సౌభాగ్యకారకుడగు దేవతగా యాహ్వే గుర్తింపబడెను. బాల్ దేవత పండు గలు యాహ్వే పండుగలుగా మార్పునొందెను.

చెల్లాచెదురుగ విడిపోయి ఉన్న వేర్వేరు హీబ్రూ తెగల వారి నందరిని ఒకచోచేర్చి, ఏక జాతిగా దిద్దిన డేవిడ్ (క్రీ. పూ. 10 వ శతాబ్దము) హీబ్రూల మత చిహ్నముల నన్నిటిని జెరూసెలమ్‌కు చేర్చుట ద్వారా వారిలో మత సంబంధమగు ఏకీభావము కలుగుటకు దోహదము చేసెను. అట్లు చేర్చిన మత చిహ్నములలో యాహ్వే ఏ తెగ వారితో కలసి జీవించెనని విశ్వసించుచుండిరో, ఆ ఎఫ్రియమ్ తెగవారి పవిత్రపేటిక (Sacred Ark) కూడ గలదు. అప్పటికిని ఇంకను బాల్ దేవతల ప్రభావము పూర్తిగ తొలగిపోలేదు. ఒక్కొక్కప్పుడు ఆ దేవతా విగ్రహములు జాతీయ పూజామందిరములలో ప్రతిష్ఠింపబడుట, వాటికి చాల ప్రాధాన్యము కలుగుచుండుట గూడ జరుగు చుండెను. క్రీ. పూ. 9 వ శతాబ్దములో యాహ్వే ఆరా ధనముతోపాటు టైర్ నగరపు బాల్ దేవతను గూడ ఆరాధించవలె నని ఇజ్రేల్ రాజు అహాబ్ శాసించుటతో గొప్ప సంఘర్షణము ఆరంభమైనది. ప్రతిఘట నోద్యమ మునకు ఎలిజా ప్రవక్తయు, అతని అనుచరులును నాయ కత్వము వహించిరి. ఒక శతాబ్దమైన గడువకముందే బాల్ దేవతారాధనము పూర్తిగ రూపుమాపబడినది. అటు తరువాత గూడ చెదరువాటుగ విజాతీయ దేవతా రాధనము జరుగుచుండినను, అదృశ్యుడు, సర్వశక్తిమం తుడు అగు యాహ్వే ఏకైకజాతీయ దేవత అయ్యెను. కాని, అప్పటికిని అతడు ఇజ్రేల్‌కి మాత్రమే జాతీయ దేవతగ నుండెను.

ఈ కాలములోనే నూతన ప్రవక్తలనేకులు ఉద్భవించిరి. ఈశ్వరవాణిని స్వయముగా విని, ఈశ్వరుని సంకల్ప మేమో ప్రజలకు వీరు తెలియ జేయుచుండిరి. వీరిలో మొదటి వాడగు శామ్యుయల్ హీబ్రూరాజ్య స్థాపనకు తోడ్పడెను. నాథన్ (Nathan) డేవిడ్ రాజునకు సలహాదారు డుగ పని చేసెను. పాపకృత్యముల కొడిగట్టినచో రాజును గూడ మందలించుట కితడు వెనుకాడలేదు. ఇలైజా (Elijah) కూడ ఇదే విధముగ అహాబ్ రాజునకు సలహా దారుడుగ పని చేసెను. ఈతని వంశీకుడు అయిన ఇలైషా (Elisha) బాల్ దేవతారాధనమునకు కారణభూతులై రాజవంశము వారిని పదభ్రష్టులను చేసెను. పేదల హక్కులకై పోరాడుచు, యాహ్వే దృష్టిలో ధర్మము, సత్ప్రవర్తన అత్యంత ప్రధానము లని బోధించుచు, ఈ ప్రవక్త లందరును జాతికి అంతఃకరణము వలె పనిచేసిరి. వీరు బోధించిన సూక్తు లన్నియు క్రమముగ ధర్మశాస్త్ర గ్రంథములుగ రూపొందసాగెను. మత సంబంధి కర్మ కాండకు కూడ విస్పష్టమైన క్రమము రూపొందింప బడెను.

మత పరిధిలో ఈ మహా ప్రవక్తలు సాధించిన ప్రధాన ఘనకార్యము సార్వజనీనుడైన దేవుని గూర్చిన భావన. యాహ్వే ప్రభావము ఇజ్రేల్ ప్రజల మీదనే గాక ఇతర ప్రజలపై గూడ నున్న దని ఏమన్ (క్రీ. పూ. 750 ప్రాం తము) ప్రకటించెను. 'మిథ్యాదేవతలు' (false gods) అను మాట మొట్టమొదట వాడిన వాడు 'ఐజేయ' (Isaiah ; క్రీ. పూ. 740 - 700); అతని తరువాత అతని అనుయాయులు ఆ భావమునకు మరింత పుష్టి కలిగించి, జగత్తు నంతను సృజించి పాలించుచున్న దేవు డొక్కడే అని ప్రకటించిరి. కాని అంతటితో ఊరుకొనక ఈ ప్రవక్తలు యాహ్వే శాసనములను పాలించుటలో ఏమరుటవలన వలసపోవలసిన వ్రాత తమ జాతి నొసట వ్రాసి ఉన్నదని, తిరిగి పరిశుద్ధులైన వారు కొంతమంది మాత్రమే ఈ దేశమునకు మరలి వత్తురని చెప్పిరి. నిజముగ క్రీ. పూ. 586 లో అట్టి వలసపోవు దుర్గతి సంభవించునంతవరకు వీరి మాటలను అందరును పూర్తిగ విశ్వసింపలేదు.

ఈ మధ్యకాలములో హీబ్రూమత వ్యవస్థీకరణములో తీవ్రములైన మార్పులు జరిగెను. అసీరియన్ దిగ్విజయముల (క్రీ. పూ. 8 వ శతాబ్ది) ధాటి కాగలేక వెనుకటి ఆలయము లన్నియు అంతర్ధానము లగుచువచ్చినకొలది జెరూసెలెమ్‌లోని దేవాలయము యొక్క ప్రాధాన్యము క్రమముగ ఎక్కువ కాసాగెను. క్రీ. పూ. 700 ప్రాంతములో అత్యాశ్చర్యకరముగ జెరూసెలెమ్ ముట్టడి ప్రమాదము తప్పిపోయిననాటి నుండి ఆ దేవాలయము పరమోచ్చ స్థానము నందుకొనెను. ఆ ఆలయము యాహ్వే దేవుని ప్రత్యేక సంరక్షణము క్రింద నున్నట్లు అందరును భావింపసాగిరి. క్రీ. పూ. 620 ప్రాంతములో ఇతరస్థానిక ఆలయములందలి ఆరాధనకు పూర్తిగ స్వస్తి చెప్పుటయు, జెరూసెలెమ్ దేవాలయము ఒక్కటే అందరి ఆరాధనలకు స్థాన మగుటయు జరిగెను. ఈ కాలములోనే మతశాసనముల నన్నిటిని సంకలితము చేయు ప్రయత్నములు కూడ జరిగినవి. నైతిక, మతకర్మ సంబంధ నిబంధన లన్నియు ఏకత్ర గ్రథితములై "బుక్ ఆవ్ డ్యూటెరానమీ" (ద్వితీయశాసన గ్రంథము) అను పేర వెలసెను. "దేవుని దృష్టిలో ప్రజలందరును సమానులే, శాసనము పాలింపవలసిన విధి కూడ అందరికిని సమానమే" అను ప్రజాస్వామిక సూత్రము నీ శాసనము సుప్రతిష్ఠితము చేసెను. అప్పటినుండి ఈ శాసన గ్రంథమే మత విద్యాబోధనలో ప్రధాన స్థాన మాక్రమించెను. క్రమముగ ప్రవక్తల పలుకుబడికంటె గూడ ఈ గ్రంథము పలుకుబడి ఎక్కువ కాసాగెను.

క్రీ॰పూ. 586 లో జెరూసెలెమ్ దేవాలయము విధ్వంసము చేయబడుట, హీబ్రూలు బాబిలోనియాకు వలసపోవుట అను సంఘటనలు హీబ్రూమతములో గొప్ప మార్పు తెచ్చెను. నాటినుండి ప్రవక్తల మాట లన్నిటిని పూర్తిగ ప్రజలు నమ్మసాగిరి. యాహ్వే పరదైవతముగా స్వీకృతుడయ్యెను. జాతి అంతయు ప్రధానముగ ఒకే మత సమాజముగ రూపొందెను. ఈ కాలములో వెలసిన 'డ్యూటెరో ఐజేయ' (Deutero - Isaiah) అను ప్రవక్త యాహ్వేకును, అతని ప్రజలకును మధ్య నుండు సంబంధ మెట్టిదో వివరించెను. ఇస్రేల్ దేశము ఈశ్వర సేవ కంకితమైన దని, అందుచే ఇతర దేశముల వారి పాపముల ఫలితమునుగూడ ఇస్రేల్ దేశమే అనుభవింపవలసియున్న దని ఇతడు ప్రకటించెను. అనంతర కాలములో ఈ భావమే కొద్ది మార్పుతో 'ఇస్రేల్ పురోహితుల రాజ్యము, పవిత్రమైన రాజ్యము' అను మాటలలో తిరిగి ప్రకటిత మైనది.

క్రీ.పూ. 539 లో వలసనుండి తిరిగివచ్చిన పిమ్మట నడచిన కొన్ని శతాబ్దములలో హీబ్రూమత చరమ వికాసము అభివ్యక్తమయ్యెను. జెరూసెలెమ్‌లోని దేవాలయపు పూజారులును, వారి సంతతి వారే అగు 'ద్వితీయ దేవాలయపు' పూజారులును 'లెవైట్ల' తెగనుండి విడిపోయిరి. అందుచే మొత్తము మూడు వర్గము లేర్పడినవి:

1. బలులు మొదలైనవాటిని నిర్వహించు పురోహితులు, 2. అంత ఎక్కువ ప్రధానములు కాని మతకర్మకాండను జరిపించు లెవైట్లు, 3. ఇస్రేల్‌లోని ఇతర ప్రజానీకము. 'బూత్స' పండుగ (The festival of booths) రెండుగా విడిపోయినది. దానిలో ఒక భాగము మాత్రమే సస్యసంగ్రహణపు పండువుగా నిలచియుండెను. సంవత్సరాది పండుగ, పాపము క్షంతవ్యము అను భావముతో వెలసిన 'పాప పరిహార దినోత్సవము' క్రొత్తగ వాడుకలోనికి వచ్చినవి. వలస కాలములో బలుల స్థానమున వాడుకలోనికి వచ్చిన ప్రార్థనావిధానము ఇప్పుడు మతారాధనములో ప్రధాన స్థానమాక్రమించినది. స్థానిక దేవాలయము స్థానములో సినగాగ్ అనబడు ప్రార్థన సమావేశ మందిరములు వెలసినవి. మతశాసన సంహిత మరికొన్ని క్రొత్త నిబంధనలు, చారిత్రక వివరణము చేర్చుటతో బాగుగ విస్తృతిపొంది, 'టోరా' అను బైబిల్‌లోని మొదటి అయిదు భాగములుగ రూపొందెను.

ప్రాచీన హీబ్రూమత స్థానమున క్రీ. పూ. 4 వ శతాబ్దిలో యూదీయమతము వెలసినప్పుడు ఆ ప్రాచీన మతము నుండి మూడు ప్రధాన సూత్రములను, అనేక ఆచారములను, బోధనలను ఈ మతము గ్రహించినది. ఆ మూడు సూత్రములు: 1. దేవుడు సార్వజనీనుడు, 2. మానవ ప్రవర్తనను క్రమబద్ధముచేయు శాసనము అవసరము, 3. ప్రపంచములో ఇస్రేల్ అనితర సాధారణమైన దేశము. ఈ సూత్రములను ఆధారముగ చేసికొని యూదీయ మతము నూతన మత సిద్ధాంతములను రూపొందించుటయు, ఆ సిద్ధాంతములనే క్రమముగ క్రైస్తవ, మహమ్మదీయ మతములు స్వీకరించుటయు జరిగెను. ప్రాచీన కాలము నాటి ఆదిమ, మూఢ విశ్వాసములనుండి విముక్తి సాధించుటకు, ఈ మూడు ప్రధాన సూత్రములలోను దృఢ విశ్వాసమును కలిగించుటకు ప్రాచీన హీబ్రూ మత వికాసము సహాయపడెను.

కొహెన్.

హుసెర్ల్, ఎడ్మండ్ (1859-1938): జర్మన్ దార్శనికుడు. దృశ్యశాస్త్ర మను నొక క్రొత్త దర్శనమును స్థాపించెను. (చూ. దృశ్య శాస్త్రము-పుట. 465). తాను దృశ్య శాస్త్రమును స్థాపించుటతో దర్శనశాస్త్రమును ఒక

కచ్చితమైన, తర్కబద్ధమైన, కేవల శాస్త్రముగా చేయ గలిగితి నని ఆయన భావించెను. జె. నా. మూర్తి.

హెకెల్, ఎర్నెస్ట్ హైన్రిష్ (1834 - 1919): జర్మను జీవశాస్త్రజ్ఞుడు; దార్శనికుడు. పాట్స్‌డామ్‌లో జననము. వుర్ట్స్‌బర్గ్‌లోను, వియెన్నాలోను వైద్యవిజ్ఞాన శాస్త్రముల నభ్యసించెను. 1862 లో 'యీనా' (Jena) శరీర రచనా శాస్త్రాచార్యు డయ్యెను. జీవపరిణామ సిద్ధాంతమును పూర్తిగా సమర్థించిన జీవ శాస్త్రజ్ఞులలో మొదటివాడు.

'విశ్వ ప్రహేళిక' (The Riddle of The Universe) అను గ్రంథములో పరిణామ సిద్ధాంతమును దర్శన శాస్త్ర, మత సమస్యలకు అన్వయించుటకు హెకెల్ ప్రయత్నించెను. కఠోరమైన భౌతిక ఏకసత్తా వాద దృక్పథమును చేపట్టి జీవ జడ ప్రకృతుల ఐక్యమును ప్రతిపాదించెను. ఆత్మ యొక్క అమృతత్వమును, సంకల్పముయొక్క స్వాతంత్ర్యమును, పురుష విధమున నుండు ఈశ్వరుని అస్తిత్వమును హెకెల్ నిరాకరించెను. కె. రా. కృ.

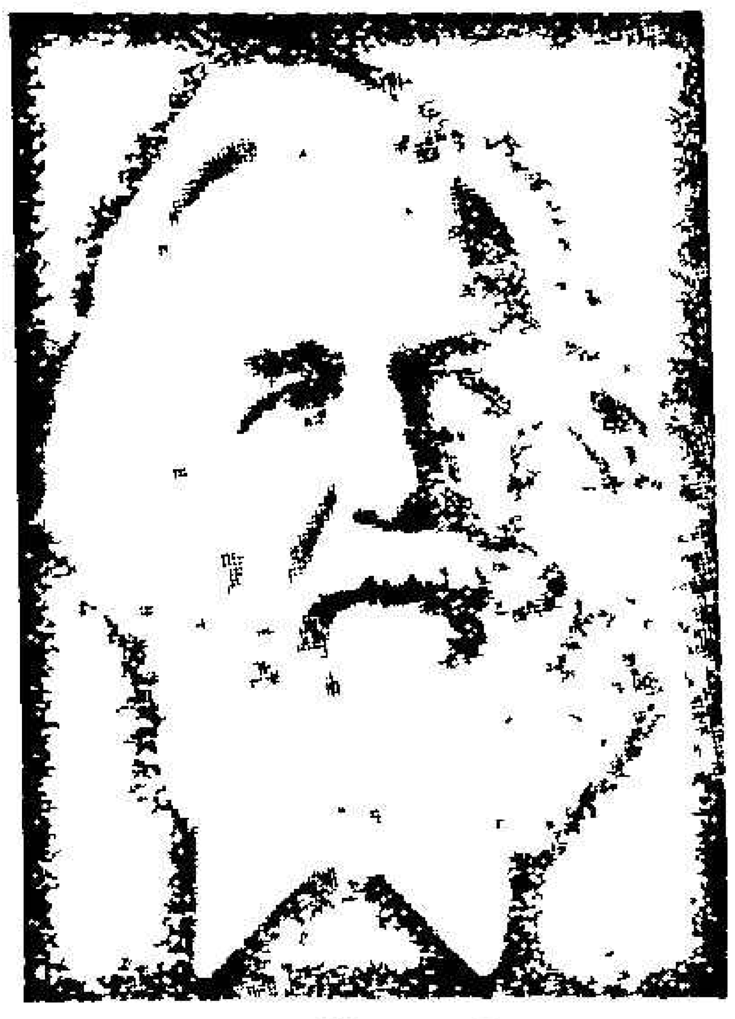

హెకెల్, ఎర్నెస్ట్
(1834 - 1919)

హెగెల్
(1770 - 1831)

హెగెల్ (1770 - 1831): జార్జి విలియం ఫ్రెడరిక్ హెగెల్ 1770 లో జర్మనీలోని స్టుట్‌గార్ట్ నగరమందు జన్మించెను. తన మిత్రులగు షెల్లింగ్‌తోను, హోల్డర్లిన్ కవితోను సహా ట్యూబింజెన్‌లో ఈయన ఈశ్వర మీమాంసను అధ్యయనము గావించెను. ఈ ముప్వురియొక్క స్వేచ్ఛా ప్రియత్వమే వీరి నొకచో కూర్చినది. అదే వీరలు ఫ్రెంచి విప్లవమును గొప్ప ఉత్సాహముతో ప్రశంసించునట్లుగాను, గ్రీక్ సంప్రదాయమును ప్రేమించి, మెచ్చుకొనునట్లుగాను చేసినది. కొంతకాలము ఒక సామంతు నింట అధ్యాపకుడుగను, మరికొంతకాలము ఒక వార్తాపత్రికకు సంపాదకుడుగను ఈయన పని చేసెను. ఈయన తన విద్యావ్యాసంగమును 'యీనా'లో మొదలిడెను. హైడల్‌బర్గ్‌లో కొంత కాలము ఉపన్యాసకుడుగ నుండి, తరువాత బెర్లిన్ విశ్వవిద్యాలయమునకు అహూతుడై ఆమరణాంతము అచటనే అధ్యాపకుడుగ నుండెను. 1831 లో ఈయన కలరా వల్ల చనిపోయెను. ఈయన జీవితకాలములోనే ఈయన కీర్తి తాను మనిన దేశపు సరిహద్దులను దాటిపోయెను. ఈయన భాషలోని క్లిష్టత పరస్పర వ్యతిరేక వ్యాఖ్యానములకు త్రోవదీసినది. దార్శనికు లందరిలోను ఈయన మిక్కిలి భావకాఠిన్యమును ప్రదర్శించినవా డనిన సత్య దూరము గాదు. ఈయన దార్శనిక భావనలోని క్లిష్టత తన చివరి క్షణములలో ఈయన చెప్పినా డన్న మాటలలో వ్యక్త మగుచున్నది. "ఒకడే నన్నర్థము చేసికొనినాడు. ఆయన కూడ నన్నపార్థము చేసికొనినాడు." హెగెల్ తన జీవితకాలములో కొద్ది గ్రంథములను మాత్రమే ప్రచురించెను. ఈతని మరణానంతరము ఈతని గ్రంథములు ఈతని స్నేహితులచేతను, శిష్యుల చేతను ఈత డిచ్చిన ఉపన్యాసముల నుండి గ్రహించిన విషయముల నాధారముగ చేసికొని ప్రచురింపబడినవి.

దార్శనిక వ్యవస్థా నిర్మాతగా హెగెల్ ప్రసిద్ధి కెక్కెను. ఈయన దర్శనము వ్యవస్థాత్మకము గానియెడల మరి యేదియును గాదు. సాక్షాత్కార ప్రబోధముపై నాధారపడిన అపరోక్ష జ్ఞానమును హెగెల్ ఎంత మాత్రమును అంగీకరింపలేదు. కాంట్ సమకాలికు డగు జాకోబీ వ్యపదేశించిన శ్రద్ధాదర్శనముపై గూడ ఆయనకు విముఖతయే గలదు.

ఆయనకు జ్ఞానముయొక్క మహత్త్వములో అపారమైన విశ్వాసము గలదు. జ్ఞానము కంటె గొప్ప విషయ మింకొకటి లేదని ఆయన విశ్వాసము.

షెల్లింగ్ యొక్క కేవల ఔదాసీన్యభావమునుండి గాని, స్పినోజాయొక్క తటస్థ మూలద్రవ్య భావమునుండి గాని సత్యముయొక్క వైచిత్రిని నిగమింపలేమని హెగెల్ విశ్వాసము. ఆయన దృష్టిలో సత్యమే జ్ఞాత; జ్ఞానము కేవలము భావాత్మకము. సత్యభావము సత్యమునకు పరకీయము గాదు. సత్యగ్రహణమునకు అది బాహ్యసాధనము కూడ కాదు. ఏ విషయములో సత్యము తనను తాను వ్యక్తము చేసికొనునో ఆ విషయమే భావము. చైతన్యము వాద తార్కిక పథమున (dialectically), భావముల విధి నిషేధ ప్రక్రియ ద్వారా తనను తాను అభివ్యక్తము చేసికొనును. భావములు ఆలోచనయొక్క పదార్థములే గాక సత్యముయొక్క పదార్థములు కూడను,

ఈ దృష్టిలో తర్కశాస్త్రము, అతిభౌతిక శాస్త్రము - రెండును ఒకటే. భావములు వాదతార్కిక గతిలోని స్థిర స్థానములు గావు. నిరంతరావిష్కరణావస్థల సంతానము, లేదా చైతన్యముయొక్క ఆవిష్కరణ ప్రక్రియలోని క్షణిక స్థితులు మాత్రమే. చైతన్యమును హెగెల్ ఒకప్పుడు భావ మనియు, మరియొకప్పుడు ఈశ్వరు డనియు అనును. చైతన్య వికాసములోని ప్రతిస్థితియొక్క సార్థక్యమును నిర్ణయించుటయే దర్శనశాస్త్రము యొక్క లక్ష్యము.

సత్యమును, లేదా స్వతస్సిద్ధ వస్తువును గ్రహించుట జ్ఞానమునకు సాధ్యముగాదని కాంట్ వాదించెను. జ్ఞాన విషయముగాని కేవల సత్తను తెలిసికొను ప్రతిప్రయత్నము నిష్ఫలము గావలసినదే. కొన్ని పరిస్థితులలో మాత్రమే జ్ఞానము సాధ్యము. కావున జ్ఞాన మనిన ఉపాధి జ్ఞానమే. అనుభవ భూమిని దాటి నిరుపాధికసత్త నందుకొనుటకు జ్ఞానము ప్రయత్నించు క్షణముననే కాంట్ పేర్కొనిన వచన విరోధములలో జ్ఞానము చిక్కుకొనును. కాని హెగెల్ దృష్టిలో సంఘర్షణ, విరుద్ధత అనునవి సత్య స్వభావములోనే గలవు. అరిస్టాటిలీయ తర్క పదార్థ ములు అతిభౌతిక శాస్త్ర చర్చకు పనికిరావు.

అతిభౌతిక శాస్త్రములోని విరుద్ధత తనంతట అదిపోదు సరికదా, ఒక ఉన్నతతర మైన సంయోజన ప్రక్రియ (synthesis) యందు అది సమాధానము నందుకొనును. ప్రతిజ్ఞ (thesis), ప్రతిప్రతిజ్ఞ (anti-thesis) తో వ్యతిరే కించదు సరిగదా, దానిలోని వ్యతిరేకాంశములను తనలో నిమిడ్చికొని దాని నతిక్రమించు సంయోజనమునకు త్రోవదీ యును. సత్యముయొక్క వ్యతిరేకలక్షణ ప్రాధాన్యమును మొదటిసారిగా గుర్తించిన వానినిగా ప్రాచీన దార్శనికు డగు హెరాక్లిటస్‌ను హెగెల్ మిక్కిలి ప్రశంసించెను. హెగెల్ దార్శనికుడు కావుననే మూఢ విశ్వాసము నాధారముగాగొను స్థితికి ఆయన దిగజారడు. జ్ఞానము కేవలము పరోక్షము, భావాత్మకము. జ్ఞానరూప మగు దర్శనశాస్త్రము సర్వోత్కృష్టమైనది. మతము, కళ, జ్ఞానముయొక్క నిమ్నదశలను మాత్రమే ప్రతిబింబించును. మతములో వ్యపదిష్టమై, అనుభూత మైన కేవలమే (absolute) కళలలో కూడ అంతస్స్ఫురణ విషయ మగును. దర్శనశాస్త్రము మాత్రమే కేవలమును ఉపాధిరహితము గాను, సమగ్రముగాను భావించును. కేవల మొక్కటే సత్యము గనుకను, అది హేతురూపము కూడ గనుకను హేతుబద్ధమైన దంతయును సత్యమే; సత్యమంతయును హేతుబద్ధమే. కేవలహేతువు ప్రకృతిలో తన్ను దానే పృథ క్కరించుకొని చైతన్యములోని తన 'ఇతరత్వము' నుండి తనను తానే తిరిగి చేరుకొనును. చైతన్యము యొక్క ఆత్మ వికాసము ప్రతిజ్ఞ, ప్రతిప్రతిజ్ఞ, సంయోజనము అను మూడు దశల ద్వారా జరుగును. సర్వ సామాన్యమును, సర్వశూన్యమును అగు సత్తయే తర్కమున కాధారము. సత్తయొక్క నిషేధమగు అసత్తుకూడ సత్తయే. సత్త (being), అసత్త (non-being) భవనము (becoming) యొక్క అంశములు. భవన ప్రక్రియలో విధి నిషేధములు రెండును సంరక్షింపబడి అతిక్రమింపబడును కూడను. వాద తర్క ప్రక్రియా పర్యంతమున మనము ఒక సంయోజనము నకు చేరుదుము. ఇందు నిషేధములు నిరాకరింపబడక ఒక సావయవైకత్వమునందు సమన్వితము లగును. కావున 'కేవలము' ఒక తటస్థ శూన్యద్రవ్యముయొక్క అమూర్తైక తత్త్వముగాదు. అది సర్వవ్యాప్తము, మూర్తము అగు చైతన్యముయొక్క ఏకత్వము. విషయి, విషయ రూపమున నున్న చైతన్యమునకును కేవల చైతన్యమునకును గల భేద మును హెగెల్ బహువిస్తృతముగ వివరించెను. విషయ చైతన్యము వ్యక్తి సృష్టము గాదు. అది వ్యక్తియొక్క సాంఘిక, రాజకీయ, సాంస్కృతిక వికాసమునకు క్షేత్ర మైన ఒక సచేతన వస్తువు. విషయచైతన్యముయొక్క అమూర్తాభివ్యక్తియే రాజశాసనము. దాని మూర్తాభి వ్యక్తియే రాష్ట్రము. ఈ ప్రపంచమందు రాష్ట్రములోనే విషయ చైతన్యము తన పూర్తి స్వేచ్ఛను సంపాదించును. అందుచేతనే వ్యక్తి తాను రాష్ట్రముతో ఏకీభావమును పొందవలసిన విధ్యుక్త ధర్మము ఉద్భవించినది. కాని రాష్ట్రము వ్యక్తిసృష్టిగాదు. విషయ చైతన్యము యొక్క స్వతంత్ర మూర్త రూపము. కాని హెగెల్ దృష్టిలో రాష్ట్రము చైతన్య వికాసముయొక్క చరమ దశ కాదని చెప్పవలెను. చైతన్య వికాసములో కళ, మతము, విజ్ఞానశాస్త్రము అను తరువాతి దశలు కూడ గలవు. రాష్ట్రము రూపము గొన్న నైతికభావము; వాస్తవ మున అది యొక జాతీయ చైతన్యావతారము మాత్రమే. రాష్ట్ర స్థాపనతోనే ప్రపంచ చరిత్ర ప్రారంభ మగును. కావుననే జంతువులకు, ప్రకృతికి చరిత్రయే యుండదు. చరిత్ర ప్రక్రియలో జాతులు కొంతకాలము భాసించి వాటి ప్రయోజనము సఫలము కాగానే శాశ్వతముగా అదృశ్య మగును. చరిత్రలో పునరుక్తి లేదు.

హెగెల్ దర్శన శాస్త్రమును మూడు మౌలిక శిక్షణ లుగా విభజించుట ఆయన దర్శనమందు గల వైదికప్రణా ళికను సూచించుచున్నది. సత్త, స్వరూపము, భావములు - ఈ మూడును తర్కశాస్త్ర చర్చా విషయములు. విషయి, లేదా కేవల చైతన్యము చైతన్యముయొక్క అఖండ

అమూర్త దశ. ఇదియే పదార్థక్షేత్రము. కేవల చైతన్యము యొక్క బాహ్యాకరణమే విషయ చైతన్యము. ప్రకృతిలో చైతన్యము యొక్క పృథక్కృత ఇతరత్వ రూపము ప్రకృతి దర్శనము యొక్క విచార విషయము. చైతన్యము యొక్క స్వతస్సిద్ధరూపమును, ఇతరత్వ రూపమును-అనగా సంపూర్ణ బుద్ధరూపమున తన్ను తా చేరికొనిన చైతన్యమును - దర్శనము యొక్క పరిశీలనా విషయములు. ఈస్థాయిలోని చైతన్యము మరల మూడు దశలుగా విభజింపబడినది. మొదటిది విషయి, లేదా వ్యక్తి చైతన్యము; రెండవది శాసనము, నీతి, రాష్ట్రము, చరిత్ర - వీటియందు దావిష్కృతమైన విషయ చైతన్యము. మూడవది కళకు ప్రభవ మగు అంతస్స్ఫురణయందు, మత భావనయందు, అన్నింటికంటె సమగ్రముగ దర్శనశాస్త్రవిషయమగు భావమునందు ఆవిష్కృతమైన కేవల చైతన్యము. దర్శన శాస్త్రము విలక్షణమైనది. కళ, మతములకంటె దీనికి హెగెల్ చేతన దర్శనములో ఉన్నతతర స్థాన మీయబడినది.

చింతకునిగా హెగెల్ ప్రతిభ ఆయనయొక్క బ్రహ్మాండమైన జ్ఞాన స్వాత్మీకరణమందును, దర్శనశాస్త్ర చరిత్ర సమర్పించు సర్వవిషయములను తన దర్శనములో క్రోడీకరించుటయందును గలదు. తార్కిక సుసంగతత్వము నెడల ఆయనకు గల ఆదరములో వాస్తవ విషయములను ఆయన పరిత్యజించుటకు వెనుదీయలే దనునది వాస్తవమే. ఆయన దర్శనము ఆశావాద, సర్వశుభవాదముల వైపునకే మొగ్గుచున్నది. ఉండవలసిన దానికి, ఉన్న దానికి మధ్య ఆయన దర్శనమున సంఘర్షణ లేదు. యథార్థతకు దూరమగు ఆదర్శము విషాదజనక మైనది. కాని అచిరకాలములో హెగెల్ యొక్క వాదతార్కిక పద్ధతి అతనికే ప్రతికూల మైనది. ఏలన, ఆయన దర్శనమునకు కొందరు భౌతిక వాదీయ వ్యాఖ్యానమును కల్పించిరి; మరికొందరు దానిని ఈశ్వరవాదము వైపు మరలించిరి. వాహీ ఉద్దీన్.

హెర్డర్, యోహాన్ గోట్‌ఫ్రీడ్ ఫాన్ (1744-1803) : జర్మను కవి, దార్శనికుడు. కొయినిగ్స్‌బర్గ్‌నందు ఈశ్వర మీమాంసను, దర్శనశాస్త్రమును అధ్యయనము చేసెను. కాంట్ ప్రభావమునకు లోనై ఆతని దర్శనములోని విజ్ఞానాత్మక భావములచే ప్రేరితుడై నూతన విమర్శనాత్మకాన్వేషణను చేయదొడగెను. మత, పురాణముల తులనాత్మక (comparative) శాస్త్రమునకు పునాది వేసెను. ఆదిమ మానవుని భయమునుండి మతము జనించిన దను హ్యూమ్ అభిప్రాయమును విసర్జించి, సంఘటనలను వివరించుటకు మానవుడు జరిపిన ప్రథమ ప్రయత్నము తే మత మను సిద్ధాంతమును ఇతడు చేపట్టెను. ఈ విధమున ఆయన మతమును ఈశ్వర మీమాంసతోను, పురాతన కవనముతోను ముడిపెట్టెను. క్రైస్తవమతములో మానవత్వమే ప్రధానముగా గల దను నమ్మకము నాధారముగా చేసికొని ఆయన ఆ మతమును ప్రశంసించెను. మానవుని భౌతిక పరిసరముల స్వభావము ద్వారా మానవ పరిణామమును ఆయన వివరింప నుద్దేశించెను. మానవుడు నిమ్న జంతువుల క్రమపరిణామ ఫలమని ఆయన సిద్ధాంతము. కె. రా. కృ.

హెర్డర్ (1744 - 1803)

హెర్బార్ట్, యోహాన్ ఫ్రీడ్రిష్ (Herbart, Johann Friedrich) (1776 - 1841) : జర్మన్ దార్శనికుడు; విద్యాశిక్షణవేత్త; శాస్త్రీయ విద్యాశిక్షణ పద్ధతికి 'పిత' గా ప్రసిద్ధుడు. ఈయన మతములో విద్యాశిక్షణము మనస్తత్వ శాస్త్రమును ఆధారముగా గొనవలెను. ఈ అభిప్రాయము నేటికిని విద్యాశిక్షణరంగములో ప్రచారములో నున్నది. హెర్బార్ట్ దృష్టిలో అతిభౌతిక శాస్త్రము, మనస్తత్వ శాస్త్రము భిన్నములు గావు. కె. రా. కృ.

హెర్బార్ట్ (1776 - 1841)

హెల్వీషస్, క్లాడ్ అడ్రియన్ (1715 - 1771) : ఫ్రెంచి దార్శనికుడు; సాహిత్యవేత్త. పారిస్‌లో జననము. ఈయన సుఖవాది. ఈయన గ్రంథములోని మూడు ప్రధాన సిద్ధాంతము లీ క్రింది విధమున నున్నవి :

1. మానవుని అన్ని శక్తులను భౌతిక సంవేదనల ద్వారాను, స్మృతి, సాదృశ్యము, - నిర్ణయము వీటి ద్వారాను వ్యక్త పరుపవచ్చును. 2. సుఖేచ్ఛ, దుఃఖ ద్వేషము అను రెండు ఆధారములపై నుండు స్వార్థమే నిర్ణయమునకు, కార్యమునకు, రాగమునకు మూలము. కేవల ఉచిత మనున దేదియు లేదు. లోకాచారము ననుసరించి న్యాయాన్యాయ భావములు మారు చుండును. 3. అందరి బుద్ధులును సమానమైనవే. కె. రా. కృ.

హేత్వాభాసలు (పాశ్చాత్య తర్క శాస్త్రములో): హేత్వాభాస యనిన తర్క బద్ధముగా కనుపడుచు, తర్క

బద్ధముగా అంగీకరింపబడినను తర్కబద్ధముగాని యుక్తి ప్రక్రియ. తర్క విరుద్ధత యుక్తియొక్క వైధిక లక్షణములందు లోపము వలన గాని, ప్రకటింపబడిన యెడల అంగీకారయోగ్యము కాకపోవుటకు అవకాశము గల ఆధార వాక్యమును గుప్తముగా నుంచుట వలన గాని సంభవింపవచ్చును. ఆధార వాక్యములకును పర్యవసానమునకును ఎట్టి సంబంధమును లేకపోవుటచే గాని, పదములలోని లేదా వైయాకరణ ప్రక్రియలోని సందిగ్ధత వలనగాని, అప్రస్తుత విషయమును పర్యవసానముగ తీసికొనివచ్చుటచే గాని, అయథార్థ కారణమును గొనుటచేగాని, నిరూపించవలసిన దానినే ప్రమేయముగా తీసికొనుటచేగాని, అపవాదములను సరకుచేయక పోవుటచే గాని, చాక్రికయుక్తి వలనగాని హేత్వాభాసలు ఏర్పడును. ఇవి అనేక రకములు.

జె. నా. మూర్తి.

హైడెగ్గర్ (1889 -): జర్మను దార్శనికుడు. 1889 లో బేడన్‌లో మెస్‌కిర్ష్ అను గ్రామమున జన్మించెను. మార్బర్గ్, ఫ్రైబర్గ్ యూనివర్సిటీలలో దార్శనిక శాస్త్రాచార్యుడుగా పనిచేసి, రెండవ ప్రపంచ సంగ్రామానంతరమున 'బ్లాక్ ఫారెస్టు' అను వివిక్త ప్రదేశమందు నివాసమేర్పరచుకొనెను.

జనులీతనిని అస్తిత్వవాదులందు చేర్చినను ఈతని ముఖ్యాదరము సత్తా శాస్త్రము. సామాన్య సత్తను గురించిన సమస్యను పరిష్కరించుటకు మానవ సత్త మొదట విచారించబడవలె నని ఈతని విశ్వాసము. మనుష్యునియందే సత్త తనను తాను తెలిసికొను స్థితికి వచ్చినది. మానవునికి సత్త యుండుటయే కాక అట్టి సత్త తనకు కల దని కూడ అతనికి తెలియును. మానవుని సత్త దాని జ్ఞానముతో సదా సంగతమై యుండును గనుక, తక్కిన చేతన, అచేతన వస్తువుల సత్తకన్న మానవుని సత్త విలక్షణమైనది. ఈ సత్తనే హైడెగ్గర్ అస్తిత్వ మనెను.

"సత్త, కాలము" (1927) అను ఈతని ప్రధాన గ్రంథములో నీతడు మానవాస్తిత్వ విశ్లేషణతో మొదలిడి సామాన్యాస్తిత్వ సమస్యా పరిష్కారమునకు కడంగెను. కాని యీ గ్రంథము పూర్తికాలేదు. మానవాస్తిత్వ ప్రకారములను దాటి విమర్శ సాగలేదు. ఈ సత్తను ఒక ఆవేదనగా నితడు నిర్వచించెను. ఈ యావేదనలో శక్యత, భూతస్థితి, పతనము అను మూడు అంశము లున్నవి. మానవుడు భవిష్యత్తున కభిముఖుడై యున్నాడు. జీవిత యాత్రయం దతనికి అనేక మార్గములు తెరచి యున్నవి. ఈ మార్గములలో దేనిని తాను తీసికొనిన జీవిత సార్థక్యమునకు కూర్చునో యను విషయమును తనకు తానై నిర్ణయించుకొనవలెను. ఈ నిర్ణయ సంభావ్యతనే హైడెగ్గర్ శక్యత అన్నాడు. పై చెప్పినట్లు భవిష్యత్తు నెదుర్కొని యుండుటయే కాక మానవుడు ఇది వరకు జరిగిన దాని వశములో నున్నాడు. తానిప్పు డున్న సన్నివేశము తాను కోరుకొన్నది కాదు. ఈభూత స్థితినుండియే తన భావి జీవితమును గురించిన నిర్ణయములను చేసికొనవలెను. దీనినే హైడెగ్గర్ భూతస్థితి (facticity) అన్నాడు. అతని పతనము (fallenness) వర్తమానకాల సంబంధి. ప్రపంచ మాతనికి అనుదినము కనపరచు అవకాశముల రూపమున నున్నది ఆ వర్తమానవ్యవస్థ. అందితడు చిక్కుకొని యున్నాడు.

హైడెగ్గర్ (1889 -)

సార్థకతా రహితము, సార్థకతా సహితము అని రెండు విధములుగ హైడెగ్గర్ అస్తిత్వమును విభజించును. మొదటి దానిలో మానవుడు సామాన్య జన సమ్మర్దమునకు లోనై తన వ్యక్తిత్వ ప్రదర్శనమున కున్న యవకాశముల కోల్పోవును. ఇట్టి హీనస్థితివలన అతని వ్యక్తిత్వ ముత్తేజితమై యాతడు తన యస్తిత్వమును బాధ్యతా యుతముగ దిద్దుకొనును. దుష్పరిహార్యమగు మృత్యువునుండి భీతి యాతని ప్రవర్తనలోని ఈ మార్పునకు కారణము. ఏలన చావు అతనిని లోకమునుండి వేరు చేయును. అస్తిత్వము యొక్క అవారణీయావసాన మగు మృత్యువు లోక వ్యవహారముయొక్క అలీకతను మనుజునికి బోధించును. కాని సామాన్య జన సందోహమునుండి అతడు ఆర్జించిన విడుదల అస్తిత్వముయొక్క శూన్య స్వభావమును గుర్తించుట వలన ఫలించినది.

"అతిభౌతికశాస్త్ర మన నేమి ?" (1930), "అతిభౌతిక శాస్త్రోపోద్ఘాతము" (1935), "దారువనము", (Holzwege) (1950) అను అతని తరువాతి వ్రాతలలో తాను 'సత్త, కాలము' అను గ్రంథములో ప్రారంభించిన సత్తాశాస్త్ర విషయమును మరింత విపులీకరించినాడు. అతని మానవాస్తిత్వ విశ్లేషణము మనలను శూన్యము దరికి కొనిపోయినది. హైడెగ్గర్ అభిప్రాయములో అతిభౌతిక శాస్త్రముయొక్క మూల ప్రశ్న "ఏదైనా ఎందు కున్న దిక్కడ ? ఏమియు లేకుండ ఎందు కుండకూడదు"?

అనునది. అస్తిత్వము యొక్క ప్రతిద్వంద్వి శూన్యము. ఈ రెండును పరస్పర విరుద్ధము లనుటకన్న పరమ సత్తు యొక్క రూపద్వయ మనుట మేలు. ఇట్లు హైడెగ్గర్ యొక్క ఆలోచనాధోరణి అపరోక్షానుభవము వైపు మ్రొగ్గినది. ఆ అపరోక్షానుభవము ప్రాచ్యములో జెన్ బౌద్ధముతోను, ప్రతీచ్యములో మైస్టర్ ఎకార్ట్ అపరోక్షానుభవముతోను సరిపోల్చబడినది. తన తరువాతి ఉపన్యాసములలో కవియొక్క వృత్తిని హైడెగ్గర్ చాల ప్రశంసించినాడు. తార్కిక విశ్లేషణాత్మక సమాలోచన సత్తా సాక్షాత్కారమునకు దారితీసినది.

హైడెగ్గర్ ఆలోచన ధోరణిని మనము బోధపరచుకొనుటకు ఆతడు జర్మను భాష నుపయోగించిన రీతి అడ్డము వచ్చుచున్నది. పదముల వ్యుత్పత్త్యర్థములను ఆతడు మిక్కిలిగా వాడినాడు. దర్శనశాస్త్రము యొక్క మూలములకు బోవలె నను ఆశయముతో భాష సత్తకొక విధమైన పవిత్ర నికేతన మను ఆతని విశ్వాసమున కనుగుణముగ ఈ రీతి నాతడు అవలంబించినాడు.

తన కాలపు ఐరోపీయ చింతకులలో హైడెగ్గర్ చాల ప్రభావవంతు డనిపించుకున్నాడు. అస్తిత్వవాదులలో ముఖ్యముగ సార్త్ర్ యొక్క ఆలోచనపై హైడెగ్గర్ ప్రభావ మెక్కువగ కనిపించుచున్నది. దర్శన శాస్త్రమునకు దూరమున ఉన్న ఈశ్వర శాస్త్ర మనస్తత్త్వశాస్త్ర రంగములలో కూడ ఈతని ప్రభావమగపడును. మెక్ క్వేరీ.

హ్యూమ్, డేవిడ్ (1711 - 1776) : స్కాట్లండు దేశపు దార్శనికుడు. ఎడింబరోలో జననము. జోసఫ్ హోమ్ కుమారుడు. డేవిడ్ ఆ పేరును హ్యూమ్‌గా నుచ్చరింప నిష్టపడెను. తండ్రి చిన్న భూస్వాములలో నొకడు. డేవిడ్ శైశవావస్థలో నుండగనే ఆయన మృతిచెందెను. 15 సంవత్సరముల వయస్సు వచ్చువరకు డేవిడ్ ఎడింబరో విశ్వవిద్యాలయమున విద్య నభ్యసించెను. తరువాత విద్యోపార్జన యంతయును స్వాధ్యయనము వలననే జరిగినది. ఆయన కుటుంబమువారు ఆయన ధర్మశాస్త్రము (law) నభ్యసింపవలె నని కోరిరి. కాని ఆయనకు దర్శన శాస్త్ర, సాహిత్యములపై అభిరుచి. వ్యాపారములో కొంత తడవు సాహసము చేసి, పిమ్మట తన పరిమిత ఆదాయముతోనే జీవితమును గడపుటకు, దర్శనశాస్త్రమునకు తనను దాను అంకితము చేసికొనుటకు నిశ్చయించెను. 1734 నుండి 1737 వరకు ఫ్రాన్సులో ఆయన ఉన్నప్పుడు మానవ స్వభావమును గురించిన గ్రంథము (ఇది మూడు భాగములలో : 1. ఉపలబ్ధిని గురించి, 2. మనోరాగములను గురించి, 3. నీతిని గురించి; 1739 - 1740 లో ప్రచురితము)ను పూర్తి చేసెను. దానిలో ప్రకటింపబడిన ఆయన అభిప్రాయము లనేకములు 'మానవోపలబ్ధిని, నైతిక సూత్రములను గురించిన జిజ్ఞాస' (1751) అను గ్రంథములో తిరిగి కనబడును. ఆయన దార్శనిక గ్రంథముల వలననే ఆయనకు కీర్తి వచ్చినను, ఆయన వ్రాసిన రాజనీతి ఉపన్యాసములు (1752), 5 సంపుటములలో రచించిన ఇంగ్లాండుదేశ చరిత్ర ఆయన కాలములోనే ప్రసిద్ధములైనవి.

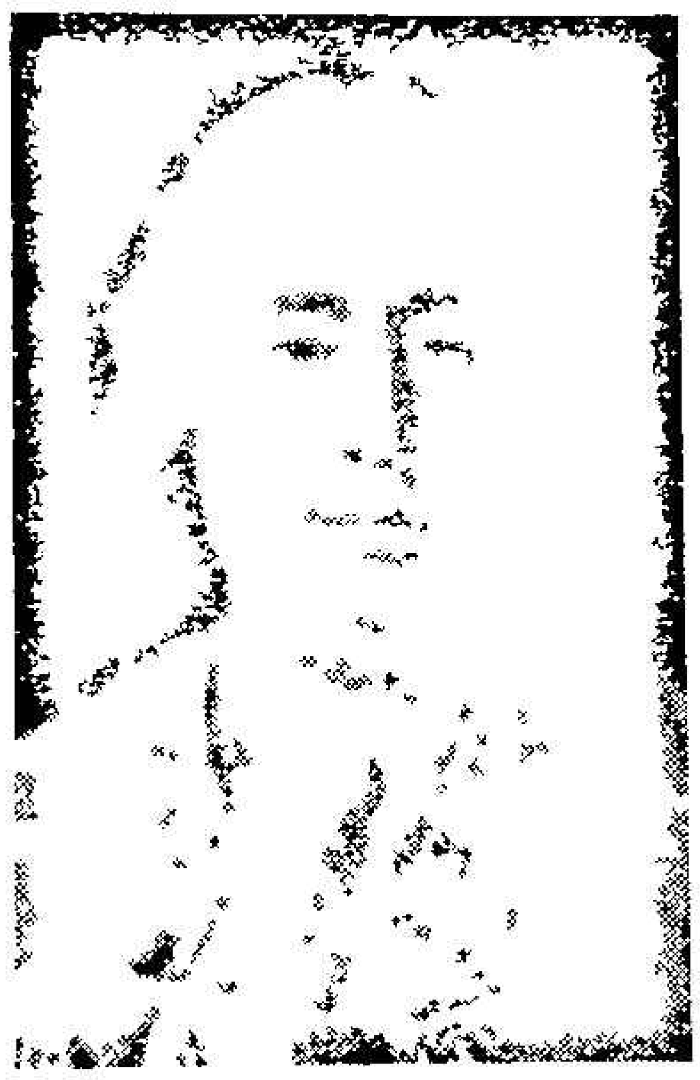

హ్యూమ్, డేవిడ్
(1711 - 1776)

హ్యూమ్ అనుభవవాదము ఆయన భావించినట్లుగనే అన్ని మనోభావములును వాటికి కారణములైన సంస్కారముల (impressions) నుండి ఉత్పన్నమయిన వని చూపుటకు ప్రయత్నము. మన జ్ఞాన మంతయు ప్రత్యక్షానుభవములను, వాటి పరస్పర సంబంధములను గురించినదే; అనగా సంస్కారములను, వాటి అస్పష్ట ప్రతిబింబములైన భావములను గురించినదే. సంస్కారములు ఎచటనుండి వచ్చినవో మనము తెలిసికొనలేము. కావున అవి అంతర్భావములా, లేదా బాహ్య వస్తువులనుండి ఉత్పన్నములైనవా, లేదా స్వతంత్ర సత్త గల అంశములా అని వివదించుట నిష్ఫలమే యగును. మన భావములలో కొన్ని వాటి సహజ స్వభావము చేతనే మరికొన్ని భావములతో సంబంధములు కలిగియున్నవి. అనగా కొన్ని భావములు మరికొన్ని భావములకు సదృశములు, లేదా వ్యతిరేకములు. మూడైదులు ముప్పదిలో సగ మనునది అవశ్యక సత్యము. నిర్వచనములు, సూత్రములు వీటియందు సూచింపబడిన భావములనుండి క్షేత్ర గణిత సిద్ధాంతములు ఆవశ్యక పర్యవసానములు. కాని హ్యూమ్ దృష్టిలో భూతార్థముల మధ్య అనగా ఒక ప్రత్యక్ష సంఘటనకు, మరియొక ప్రత్యక్ష సంఘటనకు మధ్య ఆవశ్యక సంబంధ మెద్దియును లేదు. గుణములో విశిష్టములగునవి అస్తిత్వములో గూడ విశిష్టములే. ఈ విధముగా ఆయన అస్తిత్వము గలిగిన భూతార్థములను గురించిన తార్కిక ఆవశ్యక సత్యములు, అనావశ్యక ఆగంతుక సత్యములు అని తరువాతి దార్శనికులు పేర్కొన్న వాని మధ్య విభేదమును చూపెను.

హేతువాదములో ఒక భూతార్థమునుంచి మరొక భూతార్థమునకు కడంగుట కార్యకారణ సంబంధము

పైవనే ఆధారపడి యున్నది. ఈ సంబంధమునే హ్యూమ్ సావహితమైన విశ్లేషణకు గురి చేసెను. ప్రతి కార్యమునకు కారణముండవలెను; బలములో కారణము కార్యముతో కనీసము సమానముగనైన నుండవలెను- అను విషయములు స్వతః ప్రామాణ్యములనెడు సాంప్రదాయికాభిప్రాయము పొరబాటైనది. ఏలన ఏ కార్యమైనను అన్ని ఇతర కార్యములనుండి స్వతంత్రముగ నున్న దని భావించుటలో వచన విరోధ మేమియును లేదు. విపరీత విధమున ప్రతి కార్యమునకు ఏదో ఒక కారణ మవసర మని ప్రతిపాదించుట రుజువు చేయవలసిన విషయమును ప్రమేయముగా గ్రహించుటయే యగును. సంఘటనల స్వభావమే అవి ఏ ఇతర సంఘటనలతో సంబంధమును కలిగియుండునో వానిని సూచించు ననుట ఇంకను సందేహాస్పదము. రెండు సంఘటనలకు మనము సంగతిని కల్పించి, వాటి మధ్య కార్యకారణ సంబంధము ఆరోపించునపుడు మనకు ఎటువంటి సంస్కారములు కలుగుచున్నవి అని హ్యూమ్ పరిశీలించును. సంఘటనలకు ప్రదేశములో సామీప్యము, కాలములో అనుక్రమము గలవు. కాని కారణతా సంబంధమన ఈ రెండే యని మనము భావింపము. ఏలన, ఇవి కేవలము అకస్మాత్సంపాతములు గావచ్చును. సంఘటనల మధ్య ఆవశ్యక సంబంధమున్న దను నమ్మకము గూడ గలదు. అయితే ఇట్టి ఆవశ్యక సంబంధమునకు మూలమైన సంస్కారము కొరకు, లేదా (మనము అట్లు కోరిన) కారణము కార్యమును ఉత్పత్తి చేయుటకు ఆవశ్యకమైన శక్తికొరకు వస్తువులను వెదకినచో అట్టిది మనకు గనపడదు. ఉదాహరణమునకు ఒక కదలుచున్న బిలియర్డ్సు బంతి మరొక దానిని తాకినప్పుడు రెండవదానియందు నియతముగ కొంత చలనము ఉద్భవించుననియు, లేదా మైనమును వేడిచేసిన అది తప్పక మెత్తబడు ననియు, మనము మరల మరల చూచినపుడు, వీనిలో మొదటి సంఘటనను చూచినపుడు సాధారణముగా దానిని అనుగమించు సంఘటనకు సదృశమైన సంఘటనను ఆకాంక్షించకుండ మన మనస్సు ఉండనేరదు. మనుష్య సంకల్పమునకు అట్టి కారణతాశక్తి గలదను దార్శనికులతో గూడ హ్యూమ్ ఏకీభవించడు. సంకల్పము ఎట్లు పనిచేయునో, కొన్ని కార్యములనే అది ఏల ఉత్పన్నము చేయగలదో, మరి కొన్నిటిని ఏల చేయలేదో మనకు తెలియదు.

కావున హ్యూమ్ కారణ పదమునకు ఒక క్రొత్త నిర్వచనము నీయదొడగెను. చూడబడిన నియతానుక్రమము యొక్క వర్ణనయే విషయ పరముగ కారణ పదము యొక్క నిర్వచనము. ఒక సంఘటన మరొక సంఘటనను అనుసరించునపుడు మొదటి సంఘటనను గురించిన ఆలోచన రెండవ దాని ఆలోచనను మనకు అందజేయును. ఇదియే విషయపరముగ కారణ పద నిర్వచనము. అయితే ఈ క్రింది విషయమును మనము గురుతునం దుంచుకొనవలెను. 'గ' అను సంఘటనచే అనుసరింపబడిన 'క' అను సంఘటన నూరవసారి సంభవించినను అది మొదటిసారి సంభవించినప్పుడు దానిలో లేని దేదియు అది నూరవసారి సంభవించినప్పుడు గూడ నుండదు. అయితే మన మనస్సు 'గ' సంఘటన 'క' సంఘటనను అనుసరించు నని ఆకాంక్షించు అలవాటును మాత్రము చేసికొన్నది. పర్యవసానమేమన తర్కము గాని, అనుభవము గాని 'క'కు 'గ'తో నియత సంబంధ ముండ వలె నని గాని, 'క', 'గ' లకు మధ్య పలుమార్లు కన్పట్టు సంసర్గము వాటిమధ్య భావియందు కూడ కన్పట్టు సంసర్గముయొక్క సంభావ్యతను ఎక్కువ చేయునని గాని నిరూపించ లేవు.

ఒక వస్తువువలన మనకు కలుగు ప్రత్యేక ప్రత్యక్షముల మధ్య ఆవశ్యక సంబంధము లేనప్పుడు, వస్తువులను మనము చూడనప్పుడు వాటి అవిరత అస్తిత్వమును మనము ఎట్లు విశ్వసించుచున్నాము? (హ్యూమ్ దృష్టిలో వస్తువులు తెలిసికొనబడిన వగుటచే ప్రత్యక్షములే!) మన ప్రత్యక్షములలో వ్యవధాన మేర్పడిన తరువాత కూడ వస్తువులు ఆ వ్యవధానమునకు ముందున్న వస్తువులను పోలియుండుట మనము చూచుచుండుటవలన మనస్సు ఆ వస్తువు లన్నియు ఒక్కటే యనియు, అవి ఆ వ్యవధానములో కూడ ఉండియున్న వనియు భావించుచున్నది. కొందరు దార్శనికులు మన ప్రత్యక్షములలోని సాదృశ్యములను గాక, మార్పులను గమనించి, ప్రత్యక్ష గోచరములు కానప్పుడు కూడ వస్తువులకు అవిరత అస్తిత్వము గలదను సామాన్యప్రతీతిని ఈ క్రింది విధముగా సమర్థించెదరు. ప్రత్యక్షములు నిశ్చయముగా ప్రత్యేకములును, క్షణికములును; అయినను మన ప్రత్యక్షములకు తోడు మనకు అవి సంస్కారములను కలుగజేయని సమయములలో కూడ ప్రత్యక్షములకు హేతువులగు వస్తువులు కల వనియే ఈ ఊహ. కాని హ్యూమ్ దృష్టిలో ఈ పరిష్కారము సంపూర్ణముగ అసంతృప్తికరమైనది. మారునవియు, వ్యవహితములును అయిన ప్రత్యక్షములు వాటికంటె నిత్యమైన ద్రవ్యములను ఎట్లు నిరూపించుచున్నవి? ఈ విధముగ ప్రత్యక్షములకు భిన్నముగ ద్రవ్యములకు మరొక అస్తిత్వమును కల్పించుట సమస్యను మరింత క్లిష్టము చేయుటయే యగును.

కారణతా ద్రవ్య భావములను ఈ విధముగ విమర్శించి హ్యూమ్ వ్యక్తితాదాత్మ్యభావము మన కెట్లు కలుగు

చున్న దను విషయము పరిశీలించెను. ఆయన తాను అనుకొనిన వస్తువును సన్నిహితముగ చూచుకొనినప్పుడు అట్టి తాదాత్మ్య మేదియు ఆయనకు కనబడలేదు. ప్రత్యక్షముల సంతానము మాత్రము గలదు. మనస్సు ప్రత్యేక ప్రత్యక్షముల సంతానము. ఒక విషయమునుండి అట్టి మరొక విషయమునకు మన ఆలోచన సులభముగా పరుగిడుట మన భావనలో అవిరత వస్తువు, లేదా తాదాత్మ్యము గలిగిన ద్రవ్యము అను కల్పనను ఎట్లు ప్రవేశపెట్టునో, అట్లే స్మృతిచే ప్రత్యక్షములు ఒకదానితో నొకటి అనుస్యూతములై, ఒకదాని నొకటి కార్యకారణ పరిపాటిలో అనుసరించినపుడు ఆ అనుభవ సంతానమునుబట్టి మనస్సును, లేదా వ్యక్తియొక్క ఏకత్వమును మన మూహింతుము.

కారణతా సంబంధమును హ్యూమ్ తిరస్కరించినప్పటికిని, అందరితోపాటు ఆయన సంఘటనల నియతానుక్రమమునందు నమ్మకము కలవాడు. ప్రకృతిలో వలెనే, మానవ ప్రవర్తనలోకూడ అట్టి క్రమమే గోచరించుచున్నది. కనుక ఆయనను నియతివాది (determinist) గా మనము పరిగణించవచ్చును. స్వచ్ఛంద కార్యములకును, పరచ్ఛంద కార్యములకును ఎంతయో అంతరము కలదు. మొదటివే నైతికావచారములు కాగలవు. ఇచ్ఛ ఎల్లప్పుడును రాగముల (passions) చే, రుచుల (sentiments) చే ప్రేరేపింపబడుచున్నది. పురుషమతి (reason) రాగములకు లొంగిపోవును ; అది రాగములకు లొంగిపోవలసినది కూడను. అందుచే నది మన కార్యముల సంభావ్య ఫలితములను మాత్రము వెల్లడిచేయును. వస్తువుల అస్తిత్వమునుగురించిన భ్రాంతిపైనను, లేదా వాంఛిత ఫలములను సాధించుటకు ఎట్టి సాధనములు సమర్థములు అను దానిని గురించిన పొరపాటైన నమ్మకముపైనను ఆధారపడిననే తప్ప ఏ ఇతర రాగమైనను అన్యాయమైన దని చెప్ప వీలులేదు. నైతికముగా మంచి, లేదా చెడుగు అని పరిగణింపబడవలసిన దానిని హేతుపూర్వకముగా నిరూపింప వీలులేదు. సార్వజనీన సమ్మతి కారణముగా, అనగా మన రుచుల కనుగుణముగా నున్నప్పుడు ధర్మ మనియు, అట్లు కానిచో పాపమనియు పిలువబడు ప్రవర్తన సూత్రము లేవైనను వాస్తవముగ గలవా అని మాత్రము మనము పరిశీలింపగలము. పరోపకారము, ఇతరులయెడ దయ, న్యాయము అనునవి బహుధా గుర్తింపబడిన ధర్మములు. మానవులందరును కొద్దిగనో గొప్పగనో పరోపకార మను నైతిక భావమును కలిగియున్నారు. అట్లే వారికి గాని, ఇతరులకు గాని ఏది ప్రయోజనకరమైనదో, ఏది అంగీకారయోగ్య మైనదో దానిని వారు సమ్మతింతురు - అను యుక్తుల నాధారముగా గొని హ్యూమ్ ఇట్టి ధర్మములకు గల సార్వజనీన సమ్మతిని వివరించెను. హ్యూమ్ వలెనే కొందరు దార్శనికులు క్రియకు మూలము చిత్తవృత్తి గాని, తర్కము గాదని యందురు. కర్తయొక్క స్వసుఖమే క్రియా విషయము (లక్ష్యము). కొనకు ఏది తనకు లాభదాయకమగునో దానిని గురించిన గడుసుఊహయే పదార్థ ప్రవృత్తి అను అహంకార గర్భిత పర్యవసానమునకు వారు చేరిరి. అయితే సానుభూతి భావము, ఎంత అస్పష్టమైనను, మానవులందరి యందును గల దనియు, తనకు గాని, ఇతరులకు గాని భావిలో కలుగు లాభము విషయమై వర్తమానమందు గల ఆలోచనలో మానవుడు సుఖమును కన్గొను ననియు హ్యూమ్ అభిప్రాయము. కావున మానవుని క్రియలకు మూలము సుఖమే గాని, స్వ సుఖము గాదు.

వస్తువుల స్వత్వమును గురించిన సమాఖ్యచే స్థాపింపబడినటువంటివియు, సమాజమునకు సామాన్యముగా లాభకరమైన క్రియా కలాపములలో భాగముగా అంగీకరించబడినటువంటివియు అగు న్యాయము వంటి కొన్ని కృతక ధర్మములు కొన్ని సన్నివేశములలో నైతిక సమ్మతిని బడయవచ్చును. కొన్ని ప్రత్యేక సన్నివేశములకు మన పరిశీలనను పరిమితము చేసినపుడు న్యాయ నియమము నుండి అట్టి ధర్మములు తప్పినవని చెప్పుటే యుక్తము.

మత విషయములలో హ్యూమ్ సంప్రదాయమును వ్యతిరేకింప ప్రయత్నింపలేదు. ఆత్మను, అమృతత్వమును గురించియు, పరిపూర్ణు డగు ఈశ్వరుని గురించియు చెప్పబడిన యుక్తులు తర్కబద్ధములు కావని ఆయన కనుగొని నప్పటికిని, ఆయన గ్రంథములో విశ్వక్రమము సర్వశక్తియైన మనస్సును నిరూపించుచున్న దని ఆయన చెప్పెను. ఆయన చిట్టచివరి ప్రధాన గ్రంథము 'స్వాభావిక మతమును గురించిన చర్చలు ' ఆయన అనంతరము ప్రచురింపబడినది. మతమును గురించి అనుభవాత్పూర్వనిరూపణలను చేయగలమను దార్శనికుల ప్రతినిధియగు డెమియో అభిప్రాయముల యెడల కంటె, విశ్వములోని క్రమము, రచన కారణముగా ఈశ్వరుని నమ్ము క్లియాంతిస్ అభిప్రాయముల యెడలనే ఆ గ్రంథము ఎక్కువ సానుభూతి చూపును. అయితే సంభాషణలలోని సునిశిత యుక్తులు సంశయవాదియైన ఫైలో నోటినుండియే వచ్చినవి. ఫైలో అజ్ఞేయతావాదము (నిరీశ్వర వాదము గాకపోయినను) హ్యూమ్ అభిప్రాయమునకు దగ్గరగా వచ్చును. రామ్స్పర్జర్.

సూచి

అంఖో 177
అంగము 150, 699
అంగిరసుడు 326, 535
అంగుత్తర నికాయము 69
అంద్రోనికస్ 231
అంతఃకరణము **225**, 467, 505, 576, 602, 654, 675
అంతరవస్థితము 352, 372
అంతర్యామిత్వ దర్శనము **225**, 501, 545
అంతిమకారణము 539, 764
అ(ఆ)ంబో(బ్రో)సు 282, 396
అకట తెప్సియా 532
అకల్ నిరంజన్ (నిరంజన బుద్ధి) 339
అక్కియాశ్వాన్ 629
అక్రియా వాదము 80
అక్వైనాస్, సెంట్ థామస్ 194, 220, 221, **225**, 297, 317, 418, 597, 670, 747, 754
అక్షపాద గౌతముడు 109, 110, 234, 379, 515
అఖ్ వానుస్సఫా (పవిత్ర సంఘము) 197
అఖ్యాతి 618
అగ్ని 55, 332, 535
అగ్నివేశుడు 391
అఘోర పంథులు 350
అఘోరమణీదేవి 581
అచలితచాలకుడు 539, 624
అచింత్య భేదాభేదము 130, 703, 705; -వాదము 151, **229**
అచిత్తు(త్) 488, 489, 518, 575
అజాత శత్రువు 60, 65, 86, **230**, 327
అజాతివాదము 182
అజితకేశ కంబలుడు 79, **82**, 85 **230**
అజీజ్ బిన్ మహమ్మద్ నఫాసి 741
అజీజుద్దీన్ రాజీ 197
అజ్ఞేయతా వాదము 44, **231**, 319, 337, 387, 609, 753, 766, 782
అట్లాస్, సామ్యూల్ 635
అణుభాష్యము 151
అణువాదము 112
అణువు 422, 437
అతిదేశ నియమము 296, 620
అతిభౌతిక అనేక సత్తావాదము 727
అతిభౌతిక వాదము 49 ; -వాది 499
అతిభౌతిక శాస్త్రము 43, 226, **231**, 279, 361, 386, 510, 548, 587, 659, 709, 733, 734
అతిమానవుడు 261, 495
అతివాస్తవికతా వాదము 413
అతీంద్రియ దర్శనము 342
అతీంద్రియ భావవాదము 588
అతీతత్వము 278, 629
అతీత(క)ము 43, 706; -పద్ధతి 344, 434 ; -భ్రాంతి 346 ; -నిరూపణ 344
అతీతవాదము **258** ; -దార్శనికులు 683
అత్తదీపము (గ్రం) 698
అత్తర్ 741
అత్రి 535
అ(ఏ)థెనేషియస్ **234**, 266
అదితి 56
అదృష్టము 113
అద్దు అల్లా 306
అద్వయవాదము 186, **234**
అద్వారక సృష్టి 693
అద్వైతము **130**, 146, 148, **235**, 253, 286, 327, 341, 637, 674, 683, 691, 703, 771 ; -దర్శనము 468 ; -వాదము 658 ; -విజ్ఞాన వాదము 273 ; -వేదాంతము 625, 649 ; -సిద్ధి 137, 143, 155, 239, 600
అద్వైతులు 225, 521, 539, 594, 690
అథర్వ(ణ)ము 55; -బ్రాహ్మణము 579; -వేదము 118, 142, 326, 535, 701, 702 ; -వేదాంతము 332 ; -శిఖోపనిషత్తు 529
అధశ్చేతన 240
అధికరణసారావళి (గ్రం) 706
అధివాస్తవికతావాదము **240**
అధ్యాస 239, **241**, 519 ; -భాష్యము 236
అనంతము 679 ; -చతుష్టయము 89
అనస్తికాయము 88
అనాకింగ్ ఫర్డ్ 374
అనాక్సిమాండర్ **241**, 380, 758
అనాక్సిమేనిస్ **242**, 758
అనాగరిక మతము 307
అనాగ్జగోరాస్ **242**, 381, 417, 469, 520, 539, 665, 758
అనాత్మవాదము **242** ; -వాదులు 478 ; -సిద్ధాంతము 112, 564
అనిత్య(త్వ)వాదము 93, **274**, 478, 563
అనిరుద్ధుడు **242**, 717 ; -వ్యూహము 281
అనిర్వచనీయఖ్యాతి 238, 618
అనిశ్చయతాతత్త్వము 512
అనీశ్వరవాదము 748
అనుగ్రహము **242**, 282, 698
అనుపలబ్ధి 360, 449, 537, 538, 736
అనుభయవాదము 48
అనుభవ నిరపేక్షము 279, 343, 344, 468, 572, 597
అనుభవ పూర్వకము 32; -యుక్తి 746; -శాస్త్రము 624
అనుభవ ప్రధానవాదము 262
అనుభవవాదము **52**, 203, **244**, 342, 437, 458, 572 ; తార్కిక - 659, -వాదులు 162, 721, 766 ; నూతన- 594; బౌద్ధిక - 431 ; తీవ్ర - 258, 421
అనుమానము 74, **251**, 360, 434, 449, 454, 473, 474, 476, 492, 515, 538, 611, 692, 711, 736
అనురూపతా సిద్ధాంతము 258
అనేక దేవతావాదము 690, 770
అనేక(కాంత)వాదులు 78, 594
అనేకాంతవాదము (జైనులది) **252**, 423
అనేకాత్మవాదము 715
అనేకాసురవాదము 253, 727
అనేకేశ్వరవాదము **253**, 337, 690, 770 ; -ఆరాధన 315
అన్నంభట్టు 154, **253**, 517
అన్నమయకోశము 286
అన్యథాఖ్యాతి 618 ; -వాదులు 516
అపర విద్య 239, 739
అపరిగ్రహము 90, 636
అపరోక్షజ్ఞానము **253**, 527, 544
అపరోక్షానుభూతి 135, 705, 780
అపశూద్రాధికరణము 158
అపూర్వము 56, 123, 124, 481, 622
అపృథక్సిద్ధ సంబంధము 693, 705
అపోస్తలులు (క్రీస్తు శిష్యులు) 365, 395

అపౌరుషేయము (త) 56, 123, **254**
అప్పయ్యదీక్షితుడు 137, 143, 146, 154, **254**
అబుల్‌కలాం ఆజాద్ 201
అబుల్ హసన్ అశ్ అరి 197, 199
అబూ ఇషా వర్రాక్ 301
అబూనస్ర్ అల్ ఫారాబీ 198
అబూబక్ర్ ప్రూరీరి 198
అబూబిష్ మత్తా 267
అబూబేకర్ 307, 308, 312, 605
అబూయాకూబ్ కిండి (డీ) 198
అబూ యూనస్ 198
అబూ హనఫా 311
అబూహాశిం బస్రీ 197
అబైలార్డ్, పీటర్ 193, **254**, 487, 536, 537
అబ్రహామ్ ఇబన్‌డాడ్ 633
అ (ఆ) (ఏ) బ్రహామ్ (ఇబ్రహీమ్) 309, 359, 605, 773
అబ్ద్ అల్ కరీమ్ అల్-జిలీ 751
అభావము 518, 519, 537
అభిధమ్మ పిటకము 95
అభిధర్మకోశము 96, 560, 565, 676
అభిధర్మ దర్శనము 564
అభిధావృత్తి 229
అభినవగుప్తుడు 156, **254**, 354, 373, 536, 755, 758
అభినివిష్ట మతములు 733, 758
అభివృద్ధివాదము 421
అభిసమయాలంకారము 97, 624
అభ్యుపగమములు 345, 347, 393, 711
అమలానందుడు 137, **255**
అమితాభ బుద్ధుడు 255, 664, 698
అమిదామతము (అమితాభమతము) 187, **255**
అమృతత్వ సిద్ధాంతము 336
అమెరికాదర్శన శాస్త్రము **255**
అమెలియస్ 485
అమ్మోనియస్ సక్కాస్ 484, 543
అయోనియా 241, 242; —దర్శన సంప్రదాయము 540
అరబ్బీ దర్శనము **196**, **260**; 599, 633
అరవిందుడు 157, 218, **260**, 295, 582, 760
అరిష్టనేమి **262**
అ(ఆ)రిస్టిపస్ **262**, 499, 749
అరిస్టోబ్యులస్ 263
అ(ఒ)రిలియస్ 193, 761
అరోన్‌బెన్ ఎలిజా 196
అర్చిరాది మార్గము 466
అర్జునుడు 105, 749
అర్టెగా వై గాసెట్ 671
అర్టెమిస్ 388
అర్థకథాచార్యులు 557
అర్థక్రియాకారిత్వము 38, 476
అర్థపంచకము 138, 694
అర్థవాదము 121, **262**, 622, 726
అర్థశాస్త్రము 448, 514
అర్థ (meaning) సిద్ధాంతము 683
అర్థాపత్తి 360, 476, 538, 611, 736
అర్హతయానము 561
అర్హతుడు 86, 560
అర్-మీజాన్ 302
అల్ అల్లాఫ్ 197
అల్-కరామాత్ 302
అల్-కిండి 196, 201, 260, **266**, 305
అల్-ఘజాలీ 41, 139, 200, 260, **266**
అల్-దజాజ్ (క్రీస్తుప్రతిస్పర్ధి) 302
అల్ ఫలాసిఫ (దార్శనికులు) 270, 385
అల్-ఫారాబి 201, 260, **266**, 267, 268, 305
అల్-మనాత్ 307
అల్-మామూన్ 305
"అల్ మూటాజిలా" 300
అల్-లాత్ 307
అల్-షరస్తానీ 301
అల్-నఫా అల్-మర్వా 310
అల్-నలాహ్ 301
అల్-హసన్ అల్-బస్రీ ఇమామ్ 299
అలాత చక్రము 103
అలెగ్జాండర్ శామ్యూల్ **263**, 468
అలెగ్జాండ్రియా 266, 484, 543, 545; -దర్శనము **263**
అ(తి)లౌకిక సంఘటనలు **233**, 234, 322, 625
అల్పీకరణీయతా సిద్ధాంతము 642
అల్లా (హ్) 197, 200, 267, 307, 310, 605, 698
అవగతి (గ్రహణశక్తి) 342, 530
అవగ్రహము 455
అవతంసక సంప్రదాయము 182
అవతంసక సూత్రము **182**, **184**
అవతారములు **268**
అవధి సన్నివేశము 630
అవధూత 444; -గీత 581
అవయవివాదము 419, 516, 523
అవిద్య 133, 149, 234, 237, **269**, 280, 295, 502, 564, 567, 586, 674, 691, 693, 704, 724
అవిసంవాదిజ్ఞానము 476, 477
అవిసెనా 196, 199, 260, 268, **269**, 305, 413
అవిసెబ్రాన్ 195, **271**
అవెనేరియస్, రిచర్డ్ **271**
అవెరోస్ (చూ. ఎవరోయీజ్)
అవెస్తా 219, 425, 428
అవ్యక్త చైతన్యదర్శనము **271**, 769
అవ్యవస్థ 752
అవ్యవహితానుభూతి 576, 577
అశోకుడు 558, 564
అశ్వక్రాంతము 442
అశ్వఘోషుడు 183, **273**, 295, 562
అశ్వపతి 58, **273**, 325, 327
అశ్వమేధము 702
అశ్వినులు 332, 701
అష్‌షిఫా (చికిత్స) 270
అషా 427
అషారిజమ్ (ఛాత్రవాదము) 299, 304
అష్టాంగ మార్గము 92, 563, 564, 771
అష్టాంగ యోగము 636, 694
అష్టాక్షరీ మంత్రము 128
అష్టావక్రగీత 581
అష్టావరణము 550
అస్‌సిరాట్ 522
అసంగుడు 97, 100, 234, 235, **273**, 476, 560, 561, 566, 624, 676
అసత్కార్యవాదము **275**, 516, 715, 736
అసత్ఖ్యాతి 169, 617
అసమవాయి 352; -కారణము 352, 423, 715
అసురులు 56, 522
అస్తిత్వము 227, 249, 333, 589, 612, 629, 679, 714; -వాదము 152, 259, **275**, 530, 610, 616, 634, 671, 747, 779; -వాదులు 631; నిరీశ్వర-616
అహంకారము 639, 744
అహంచైతన్యము 465
అహం(మ్)ప్రత్యయము 124, 545
అహం ప్రత్యయాత్మ 545
అహంవాదము **278**
అహబ్ 774
అహమద్ కమాలీ 201
అహింస 375, 513, 686, 690

అహురా(అర్)మజ్దా 522, 527, 617
అహేతు వాదము 80
అహ్మద్ ఇబ్న్ హన్‌బల్ 311
అంగ్రా మఇన్యూ 426
ఆంగ్లికన్ క్రైస్తవసంస్థ 256
ఆంటిస్తెనీజ్ **278**, 499, 749
ఆంటోనీ 734
ఆండాళ్ 138, 299, 581
ఆంద్రూ లాంగ్ 214
అంతరజ్ఞానము 508, 659, 728;—వాదము **278**, 279, 434; వాది 296, 508, 510; -ప్రాత్యక్షిక 504
ఆంతర భావములు 706
అంతరానుభవము 696
అంత్వాన్ 535
ఆక్స్‌ఫర్డ్ ఉద్యమము **279**
ఆకాశము 468, 565, 668
ఆకృతి 232, 292, 352, 373, 549
ఆక్వినో 225
ఆక్షేప ప్రక్రియ 252, 712
ఆఖ్యాతవాదము 639
ఆగమము 196, **279**, 440, 473, 474, 539, 672, 691;—శాస్త్రము 131
ఆగస్టిన్, సెంట్ 194, 195, 225, **281**, 297, 317, 412, 417, 419, 531, 552, 598, 599, 657, 669, 731, 734;—సంప్రదాయము 556
ఆగస్టినస్ 396
ఆగస్టినియనులు 669
ఆగాఖాన్ 196
ఆచారాంగ సూత్రము 87;—టీక 78
ఆజానజ దేవతలు 287
ఆజీవికులు 81, 82, **283**; -సంప్రదాయము 491
ఆటో రాంక్ 221
ఆడమ్స్, జాన్ 256
ఆడమ్సన్ 510
ఆడోన్ (ప్రభువు) 314
ఆత్మ 29, 32, 60, 114, 136, 235, 242, 270, **284**, 315, 341, 346, 391, 398, 419, 437, 468, 485, 534, 537, 547, 554, 566, 628, 714; ఆత్మతత్వము 228; -కామము 628; -ఖ్యాతి 618; -గుణములు 516; -చైతన్యము 681; -జ్ఞానము 652; -తత్త్వము 355; -తత్త్వ వివేకము 110, 324; -తుష్టి **42**; -దర్శనము 284, 372; -ప్రకాశము 742; -ప్రత్యయ వాదము 244; -ప్రేమ 505; బౌద్ధిక - 387; -మూలము 554; -విద్య 448; -వైవిధ్యీకరణ ప్రక్రియ 558; -షష్ఠవాదము 84; -సిద్ధి 691; -సృష్టివాదము 419
ఆత్రేయుడు 121; -సంహిత 281
ఆదాము ఈవులు 309, 367, 528, 603
ఆదిగ్రంథము 726, 748
ఆధార వాక్యములు 514, 711, 779
ఆధిదైవికము 236, 627
ఆధిభౌతికము 720
ఆధ్యాత్మికము 236, 544, 627
ఆన్‌సెల్మ్, సెంట్ 193, 195, 228, **287**, 413
ఆనందకుమారస్వామి **162**
ఆనందగిరి 134, **286**, 350, 378
ఆనందతీర్థులు 142, 474
ఆనందబోధుడు 137
ఆనంద భాష్యము 151
ఆనందమయకోశము 286
ఆనంద మీమాంస **286**, 354, 575
ఆనందుడు 80, 95, 558
ఆని 318
ఆనిబిసెంట్ 361, 462
ఆనుగుణ్యావాదము 433
ఆ(అ)న్వీక్షికి 29, 68, 74, 109, 448, 514
ఆపదేవుడు 121, 125
ఆపస్తంబుడు **288**
ఆప్తమీమాంస 87, 131
ఆభాస 586
ఆభిధర్మికులు 677
ఆమెన్ హొటెప్ 313
ఆయ్‌కెన్, రూడోల్ఫ్ క్రిస్టోఫ్ **288**
ఆయతనము 93, 563, 564
ఆరంభవాదము **288**, 537
ఆరణ్యకములు 325
ఆరాధన **288**
ఆరాధ్యసంప్రదాయము 699
ఆ(ఒ)రిగె(జె)న్ 265, 741, **337**
ఆరిజెనిస్ 395
ఆరిస్టాటిల్ 31, 57, 193, 195, 199, 200, 225, 231, 244, 247, 260, 266, **291**, 296, 297, 305, 325, 338, 335, 352, 360, 380, 381, 385, 411, 470, 480, 484, 487, 490, 496, 497, 498, 500, 514, 523, 533, 534, 539, 541, 543, 555, 557, 572, 631, 632, 646, 659, 665, 666, 670, 744, 745, 746, 750, 754, 759, 764; -తర్కము **445**; -దర్శనము 655; (ద్వితీయ) 268
ఆరుణి 58
ఆర్గానన్ (గ్రం) 386, 411; న్యూ-246
ఆర్తభాగుడు **294**
ఆర్థర్ బర్క్‌స్ 712
ఆర్థిక నియతివాదము 613
ఆర్నాల్డ్ 535, 665
ఆర్ఫిక్ మతము **294**, 735
ఆర్ఫియస్ 294; -ఆరాధన 741
ఆర్మీనియన్ మతము 363
ఆర్మైటి 427
ఆర్యదేవుడు 101, 187, 234, **295**
ఆర్య సత్యములు 502
ఆర్యసమాజము 459
ఆర్గినియస్ 418
అల్ కాసిమ్ 306
ఆలంబన పరీక్ష 461
ఆలయ విజ్ఞానము 99, 100, **295**, 566
ఆలాతశాంతి 273
ఆ(అ)లారకాలాముడు 91, **263**
ఆలోచన 657, 764; -నియమములు **295**; -వస్తువు 658
ఆల్బర్టస్ మాగ్నస్ 193, 225, **296**
ఆల్‌బర్ట్ 225, 429
ఆల్కాట్, ఎచ్. యస్. 462
ఆళవందార్ 629
ఆళ్వార్లు 128, **298**, 484
ఆవరణశక్తి 238, 611
ఆవశ్యకత 343, 572, 731;-వాదము 491
ఆవాగ(గ్గ)మనము 66, 82
ఆశావాదము 272, **297**, 778
ఆశ్మరథ్యుడు 121, 125, 236, **297**
ఆశ్రమములు **297**, 513
ఆశ్వలాయన సూత్రము (గ్రం) 297
ఆసురి 114, 517
ఆ(అ)స్టార్టి (దేవత) 644, 773
అహ్రిమన్ 522
ఇఓమా (సార్వజనీన అంగీకారము) 311
ఇంకా (Inca) 646
ఇంజ్, డబ్ల్యు. ఆర్. 388
ఇంద్రియము 347; 478, 483, 544, 660; -ప్రత్యక్షము 476; -[illegible] 343; -సంవేదనలు 657, 754

ఇంద్రుడు 55, 65, 285, 287, 332, 585, 701, 770
ఇఖ్(ఖ)నాటన్ 314, 426
ఇఖ్‌బాల్ 157, 159, 202, 308
ఇగ్నేషియస్, సెంట్ 395, 420
ఇచ్ఛంతికులు 180
ఇచ్ఛ 391 ; -శక్తి 354
ఇజ్రాఫెల్ 309
ఇ(అ)బ్రాయి(యే)ల్ 309, 415, 528, 635, 778
ఇశ్రేలైట్లు 774
ఇటిజాల్ 300
ఇత్సింగ్ 585
ఇతర 327
ఇతిహాసము 40, 201, 240
ఇపోకే (గ్రం) 466
ఇబ్న్ ఖల్దూన్ 200
ఇబ్న్ అటా, వాసిల్ 299
ఇబ్న్-ఇ-శాజా 306
ఇబ్న్-ఇ-హాజామ్ 308
ఇబ్న్‌దాడ్ 195
ఇబ్న్‌రోష్ట్ (రుష్) 260, 335
ఇబ్న్‌సి(సి)నా 199, 201, 305
ఇబన్ ఎజాల 633
ఇబన్ టొఫెయిల్ 335
ఇయాంబ్లికస్ 485
ఇరాజ్‌మస్ 155
ఇరానియన్ మతము 606
ఇల్మ్ 267
ఇషారాత్ 270
ఇష్టదేవతారాధన సిద్ధాంతము 770
ఇష్టాపూర్తాది కర్మలు 581
ఇ(ఐ)సయ్యా (Isaiah) 371, 774, 482
ఇసిడోర్ 394, 397
ఇసిస్ 314
ఇస్మాయిలీలు 196
ఇస్లాం 527, 647, 698, 750 ; -దర్శనము 260, **299**, 732; -మతము 260, **306**, 752
ఇహ్సాన్ (భక్తి) 306
ఈజిప్టు 521, 726 ; -మతము **313**
ఈవింగ్ (Ewing) 511
ఈశోపనిషత్తు (ఈశావ్యాసము) 58, 325; -వ్యాఖ్య 706
ఈశ్వర కృష్ణుడు 115
ఈశ్వర దర్శనము 705; తర్కారూఢ-597
ఈశ్వర ప్రత్యభిజ్ఞాకారిక 324, 354
ఈశ్వర ప్రత్యభిజ్ఞా విమర్శిని 354
ఈశ్వరప్రాభవ సిద్ధాంతము 647
ఈశ్వరభట్టు 486
ఈశ్వరభావము **314**, 546
ఈశ్వర మీమాంస 225, 233, **323**, 491, 521, 547, 551, 655, 663, 768
ఈశ్వరవాదము 162, 317, 467, 524, 545, 658, 778 ; బౌద్ధిక-748
ఈశ్వర శాస్త్రము 250, 358, 770
ఈశ్వర సర్వగతత్వవాదము 316, **324**, 465, 726, 751
ఈశ్వర సిద్ధి (గ్రం) 691
ఈస్కలస్ 191, 607

ఉచ్ఛేదవాదము 79, 94, 606
ఉత్తర కౌలికులు 443
ఉత్తరాధ్యయన సూత్రము 78, 458
ఉత్పలాచార్యుడు 138, **324**, 354
ఉదయనుడు 110, 112, 150, **324**, 517, 717, 984
ఉదారవాదము 555, 610, 619, 668
ఉదాసీన సంప్రదాయము **324**
ఉద్గీథవిద్య **331**
ఉద్దాలకుడు 144, **324**, 327
ఉద్దేశ(శ్య)ము (Subject) 227, 295, 446, 492, 518, 593, 696, 713
ఉద్దేశ్యపూర్వకతా సూత్రము 228
ఉద్ధారమతము 430; -వాదము 316,451
ఉద్యోతకరుడు 110, **325**, 517
ఉద్రకరామపుత్రుడు 91
ఉద్వాప సిద్ధాంతము 720
ఉపకోసలుడు 58 ; -విద్య **321**
ఉపజాత్యుద్గమము (గ్రం) 486, 765
ఉపదేశసాహస్రి 135
ఉపనయము 348, 515
ఉపనిషత్తులు 55, 57, 122, 125, 230, 236, 261, 290, 324, **325**, 331, 458, 481, 483, 487, 494, 523, 534, 551, 566, 652, 674, 691, 702, 705, 740, 752, 771; -మతము 650, 682, 768
ఉపమాన ప్రమాణము **328**, 360, 460, 476, 515, 538, 550, 736
ఉపయోగితాయుక్తి **322**
ఉపయోగి(గ్య)తావాదము 279, 374 **328**, 507, 510
ఉపలబ్ధి 102, 548, 780
ఉపవర్షుడు 121, 129, **330**
ఉపవికారవాదము 601
ఉపస్కారము(గ్రం) 118, 717
ఉపాదాన కారణము 294, 352, 758
ఉపాధివాదము 691
ఉపాయకౌశల హృదయశాస్త్రము 118; -స్వరూపము **694**
ఉపాలి 95, **330**, 558
ఉపాసన **330**, **490**
ఉపాస్యదేవతాశ్రేష్ఠత్వవాదము **332**
ఉమాస్వాతి(మి) 87, 118, **332**
ఉమ్మత్ (ముస్లిమ్ సమాజము) 302
ఉయ్‌బర్‌వెగ్ 201
ఉల్‌రిఖ్ 616
ఉలూకుడు 338
ఊనమునో, మిగ్యుయల్‌డి **333**, 671
ఊర్ధ్వసౌందర్య సిద్ధాంతము 760
ఋగ్వేదము 55, 75, 142, 214, 285, 327, 397, 511, 512, 535, 717, 752, 770 ; -బ్రాహ్మణములు 579
ఋగ్వేదాది భాష్యభూమిక (గ్రం) 459
ఋజువిమల (గ్రం) 623
ఋతము 216, 480, 481, **511**, 512
ఋభువులు 701
ఋషభదేవుడు 86, 605
ఋషిపత్తన మృగదావము 92
ఎం(ఏం)గెల్స్
ఎంపిడా(క్లి)క్లీస్(జ్) 84, 381, 382, 408, 469, 470, 520, 665, 758
ఎంపిరికస్, సెక్టస్ 245, 732
ఎ(అ)కాడెమీ 387, 540
ఎకా(క్‌హా)ర్ట్, **333**, 743, 780
ఎకీయనులు 387
ఎడ్మన్, ఇర్విన్ 259
ఎడ్వర్డ్స్, జొనాథన్ 256
ఎతెనోగరాస్ 395
ఎని(న్ని)యాడ్స్ 484, 543
ఎపిక్‌టిటస్ 193, **333**
ఎపిక్యూరస్ 73, 321, 507, 520, 750
ఎపిక్యూరియన్ 192, 244, 245, 387, 390, **501**, 731, -వాదము **333**
ఎపిమినీడిస్ 216
ఎపొలాజియ 523
ఎఫ్రెయిమ్ చాంబర్స్ 546
ఎబింగ్‌హాస్ 443
ఎమర్సన్, రాల్ఫ్‌వాల్డ్ 258, **334**, 581
ఎరిజనా 193, 195, 196, 384
ఎలిజా (ఇలైజా) ప్రవక్త 774

ఎ(ఈ)లియాటిక్ సంప్రదాయము 380, **382**, 499, 529, 753
ఎలిహూ, పామర్ 257
ఎలీసియన్ క్షేత్రములు 767
ఎలౌసియన్ గుహ్యప్రక్రియలు 157, **334**
ఎవరోయిూజ్(స్) 260, 268, 297, 306, **335**, 411
ఎసీనులు **336**, 735
ఏకజీవవాదము 137, 457
ఏకత్వవాదము 48, 78, 316, 335, 545
ఏక దేవతారాధన **55**
ఏకసత్తావాదము 242, **326**, 602, 770
ఏ(ఐ)కాంతికభక్తి 582, 718
ఏకాదశ వ్రతములు 689
ఏకేశ్వరభావము 316; -ఆరాధన 458; -ఉపాసన 487, 652; -వాదము 135 155, 218, 258, 294, 307, **337**, 770
ఏకో రామారాధ్యుడు 148, 699
ఏతెన్సు 242, 262
ఏనిసిడిమస్ 783
ఏఫ్రొడైట్ (దేవత) 388, 390
ఏబట్, ఫ్రాన్సిస్, ఇ. 258
ఏరియస్ 337; -మతము **337**
ఏరియోపాగైట్ 741
ఏలెన్‌చేట్ 759
ఏసుక్రీస్తు (క్రీస్తు, జీసస్) 143, 194, 255, 276, 288, 291, 309, 314, 316, 318, 337, **369**, 389, 394, 528, 529, 551, 600, 608, 624, 663, 665, 697, 762, 768
ఐడెల్ కెచీర్ (విందు) 291
ఐతరేయము 325; -ఆరణ్యకము 55; -ఉపనిషత్తు **62**, 325, **327**; -బ్రాహ్మణము 579
ఐతిశాయనుడు 121
ఐన్‌స్టైన్, ఆల్బర్ట్ 196, 263, 468, 471, 707, 708, 745, 746
ఐర్, ఎ. జె. 658
ఐసగోగ్ (ఉపోద్ఘాతము) 397
ఒ(ఓ)కేమ్(కు చెందిన విలియమ్) 194 246, **337**, 487, 643; -ఛురిక 337, 747
ఒపారిన్ 418
ఒపెన్‌హీమ్ 221
ఒసిరిస్ 314, 644
ఓక్స్, యూరియన్ 256
ఓమన్, జాన్ 210, 211
ఔడులోమి 125, 236, **337**
ఔరనోస్ (రోమనుల యురేనస్) 387
ఔలూక్యుడు 714
కంగ్‌యూవై 168
కకుద కాత్యాయనుడు **338**
కక్షీవంతుడు 236
కజిన్ (ఫ్రాన్స్) 363
కఠోపనిషత్తు 63, 67, 118, 254, 284, 285, 325, **326**, 638, 741
కణాదుడు 109, 112, 114, **338**, 520, 540, 625, 714
కథావత్థు(గ్రం) 558, 564
కనిష్కుడు 560
కన్‌ఫ్యూసియస్ 164, 168, 172, **338**, 400, 401, 434, 623, 664, 752, 756; -దర్శనము **163**, 189; -మతము 727; -సిద్ధాంతము 646
కన్ఫెషన్స్ (స్వపాప నివేదన) 281
కపర్ది 127
కపిలుడు 66, 109, 114, **339**, 517, 590
కప్లాన్ 685
కబీర్ **339**, 487, 580, 658, 772
కమలశీలుడు 131, **340**
కమ్యూనిజము 555, 611, 614
కర్‌డ్యూస్ హోమో (గ్రం) 288
కర్మ 341, 459, 490, 693;-కాండము 771; -జ్ఞానసముచ్చయవాది 584, 629; -దేవతలు 287; -మీమాంస 148, 620; -యోగము 374, 583, 718; -యోగి 531; -యోగిన్ (పత్రిక) 260; -సన్న్యాసము 683; -సిద్ధాంతము **340**, 424, 511, 512, 732; ప్రారబ్ధ-416
కల 356, 530
కలామ్ 631, 633
కలుజులు 554
కల్పన 434, 720
కల్మా 375
కల్లటుడు 354
కళానుభవము (గ్రం) 440, 744
కవయరోహణము (కర్వన్) 530
కాంచి 442
కాంచీపూర్ణుడు 128, 628
కాంట్ 41, 231, 257, 275, **323**, 342, 368, 431, 434, 468, 471, 491, 506, 539, 545, 573, 575, 588, 595, 634, 639, 643, 656, 681, 682, 696, 721, 726, 728, 744, 745, 746, 755, 766, 776, 778; -దర్శనము **342**, 729
కాండియాక్, ఎటియన్ బోనో దే **350** 361, 547, 682
కాజెటాన్ 414
కాడ్వెల్, క్రిష్టోఫర్ 760
కాత్యాయని 628; -పుత్రుడు 95
కాత్యాయనుడు 84, 85, 133,**350**, 379
కాన్సెలోస్, జోస్‌వాన్ 671
కాన్‌స్టాంటిన్ 396
కాపాలికము **72**; -సంప్రదాయము 448
కాపాలికులు **350**, 617
కా(క)బ(బా) 307; -నల్లరాయి 682
కామాఖ్య 442
కాముకాయనుడు 121
కారణత **350**, 470;-సిద్ధాంతము 704; -సూత్రము 227; -యుక్తి 320
కారణము 295, **350**, 781; -సంకీర్తము 619; -సమూహవాదము 476; -సిద్ధాంతము 245
కారల్‌బార్త్ 219
కార్ష్ణాజిని 121, 125
కారుణిక సిద్ధాంతులు 617
కారుష్యుడు 530
కార్టీసియన్ సంప్రదాయము 769
కార్నాప్, రుడోల్ఫ్ **352**
కార్మెతియనులు 312
కార్ల్‌మార్క్స్ (చూ. మార్క్స్)
కార్లైల్, థామస్ 735
కార్లోస్ వాజ్ ఫెర్రీరా 671
కాలము 356, 585, 781; -సత్త 277
కాలింగ్‌వుడ్ 759
కా(ఖ)లిఫ్ 311, 647
కాల్విన్, జాన్ 143, **353**, 551
కాళికాదేవి 690, 772
కాశకృత్స్నుడు 125, 236, **353**, 623
కాశ్మీరము 442; -శివాద్వైతము 699; -శైవము 255, 273, 324, **353**, 373, **536**
కాశ్యప సంహిత (గ్రం) 281
కాశ్యపీయులు 558
కాశ్యపుడు 126, 482
కాసీరర్, ఎర్నెస్ 367
కింగ్, జె. ఎచ్. 211
కియర్కెగార్డ్ 275, **358**, 616, 629
కిరణావళి (గ్రం) 113, 324, 717
కిరామన్, కాటిబిన్ (దేవతలు) 302
కుఉంగ్ ట్సూ (కన్‌ఫ్యూసియస్) 400

కుండలిని 357 ; -శక్తి 285, 725
కుందకుందాచార్యుడు 87, **360**
కుటీచకుడు 445
కుమారజీ(వను)వుడు 178, 676
కుమారలబ్ధుడు 360
కుమారలాతుడు 94, 97, **360**
కుమారిలభట్టు 72, 121, 125, 133, 281, 330, **360**, 537, 620, 625
కులార్ణవము (గ్రం) 678
కులశేఖరులు 299
కుల్లూకభట్టు 69, 624
కువోహ్సియంగ్ 178
కుసుమాంజలి (గ్రం) 110
కూజాన్, విక్టర్ **361**
కూటలిపిభాష 630
కృష్ణచంద్ర భట్టాచార్య **160**
కృష్ణధనఘోష్ 260
కృష్ణబ్రహ్మానందుడు 134
కృష్ణమూర్తి, జిడ్డు **361**
కృష్ణుడు 105, 229, 262, 291
కెప్లర్ 708
కెయిర్డ్ 510
కెయేర్ట్ 595
కేంపనెల్లా, తామస్ **362**
కేంబ్రిడ్జి ప్లేటో వాదము **362**; -వాదులు 363, 504, 506
కేజెటానస్ 599
కేతరిన్ ది గ్రేట్ 648
కేతలిక్‌లు 391, 395, 666; -చర్చి 414; -దర్శన శాస్త్రము 728; -మతము 279, 531, 556
కేనోపనిషత్తు **63**, 325, **326**, 725
కేప్పడోకియా 264
కేబల **363**
కేవలము (Absolute) 43, 276, 435, 509, 557, 601, 679, 741, 777, -ఔదాసీన్యభావము 676; -కల్పితము 544; -నిషేధము 494; -బోధ 433; -భావవాదము 528; -భావవాది 556; -వాదము 160, **363**; 727; -సిద్ధాంతము 649
కేశవచంద్రసేన్ 155, 459
కేసో, పంటోనియా 671
కేస్టర్ (దేవత) 390
కైఖుస్రూ 425
కైరిల్లాస్ 266
కైవల్యము 117; -వాదములు 527
కొలంబియడ్ 257
కోంట్, ఆగస్ట్ 213, 214, 220, 250, **364**, 609, 669, 671
కోడ్రింగ్‌టన్, ఆర్. ఎచ్. 209
కోర్నె అరిజాండ్రో 671
కోల్డెన్, కాడ్వాలడర్ 258
కోహెన్, మోరిస్ ఆర్. 259
కోహెన్, హెర్మన్ 634
కౌటిల్యుడు 29, 40, 68, 73, 189, 448, 514
కౌలాచారము 442
కౌషీతకి ఉపనిషత్తు 65, 327, 419, 535; -బ్రాహ్మణము 579
క్రతువులు 528, 645
క్రాన్‌షేవ్, అబ్రహామ్ 635
క్రాఫ్ట్, ఎబింగ్ 221
క్రియ 441; -శక్యత **227**; -యోగము 638; -శక్తి 354, 544
క్రి(క్రై)సిప్పస్ 731, 761
క్రీస్తు 219 (చూ. ఏసుక్రీస్తు)
క్రెస్కాస్ 196, 633
క్రైస్తవ 548; -అంతరజ్ఞానవాదము 545; -దర్శనతత్త్వత్రయము 663; -దర్శనము **193**, 256; -మతము 143, 157, 234, 307, 358, **365**, 387, 444, 527, 551, 573, 624, 627, 645, 690, 734, 751, 752, 761, 778; -మతసంస్థ(చర్చి) 264, 370, 663; -నూతనచర్చి 768; -రహస్యభావ వాదము 595
క్రైస్తవులు 290, 682, 698, 706
క్రోచే, బెనడట్టో 204, **372**, 671, 759
క్లిటోమేఖస్ 545
క్లిఫర్డ్, కె. 604
క్లియాంతిస్ 216, 324, 760, 782
క్లెమెంట్ 264, 394, 741
క్లైనిక్ 646
క్వాంటం సిద్ధాంతము 589
క్వాన్‌చుంగ్ 407
క్విరినస్ (దేవత) 390
క్వేకరిజ్మ 445
క్షణభంగవాదము 98
క్షణికవాదములు 295, 475, 566
క్షామవతీ ఇష్టి 622
క్షేమరాజు 354, **373**
క్షేమేంద్రుడు 254
క్వైయిగ్, రోజెన్ 635
ఖండదేవ మిశ్రుడు 154
ఖండన ఖండ ఖాద్యము 137, 238
ఖగోళశాస్త్రము 266, 381
ఖదీజా 604
ఖవంజులు 311, **312**
ఖాల్సా 748
ఖు(కు)రాన్ (ను) 41, 197, 199, 260, 303, 308, 604, 605, 726, 750
ఖుషాయ్రీ, అబుల్ ఖాసిమ్ అల్ 305
ఖ్యాపన ఖండములు 549
గంగానాథ ఝా 380
గంగేశోపాధ్యాయుడు 110, 154, **373**, 414, 517
గణితము 555; అంక- 641; -నియమములు 684; -శాస్త్రతత్త్వములు 456, 532, 642; -శాస్త్రము 232, 266, 296, 490, 541, 707, 709, 745; -శాస్త్రసిద్ధాంతము 684
గతితార్కిక భౌతికవాదము 641
గదాధరుడు 110, 154
గద్యత్రయము 654, 691
గర్గుడు 530
గాంధీ 42, **157**, 654, 689, 778; -దర్శనము **373**
గా(గ)బిరోల్, ఇబన్ 195, 271, 632
గాబ్రియేలు 307
గాయత్రి **378**
గార్గి 327, **378**
గార్గి(ర్జి)యాస్ 382, 754
గార్హస్థ్యము 127, 298, 445, 513
గార్గ్యుడు 60, 65
గాలెన్ 447, 514
గాతనస్ 397
గాసెండి, పిరె **378**, 595
గాస్పెలిన్ 414
గియోవానీ, డాన్‌జువాన్ 275
గిల్బర్ట్ ఆవ్ లాపోర్ 413
గిల్బర్ట్, మర్రే 610
గీత (చూ. భగవద్గీత)
గుణభద్రుడు **378**
గుణరత్నుడు 73, **378**
గుణవాదము 262
గురుముఖి 749
గుహదేవుడు 129
గూఢార్థదీపిక (గ్రం) 600
గృహస్థాశ్రమము (చూ. గార్హస్థ్యము)
గృహ్యసూత్రము 288
గెలిలియో 656, 708, 768

గేబ్రియల్, మార్సెల్ 277
గోకులికులు 558
గోతముడు **379**, 515, 625; -న్యాయ సూత్రములు **414**, 517; ఇంద్రియ భూతి- 606
గోదాదేవి (చూ. ఆండాళ్)
గోపథ బ్రాహ్మణము 579
గోవింద భాష్యము 230
గోవిందానందుడు 187, **378**
గోవిందుడు 184, 704
గోశాలమంఖలి పుత్తుడు 85, 283, 491
గోష్ఠి పూర్ణులు 188, 629
గౌడపాదుడు 41, 72, 115, **131**, 185, 152, 234, 237, 326, **378**, 704
గౌడీయ వైష్ణవ సంప్రదాయము 229
గౌణధర్మములు 588, 679
గౌతమీ పుత్రయజ్ఞశ్రీ 486
గౌతముడు (చూ. గోతముడు)
గ్యాబ్లింక్స్, ఆర్నాల్డ్ **379**, 600, 746
గ్రిగోరి 394, 411; -పదియవ 556
గ్రీక్ ఫాదరులు 225
గ్రీకులు 387, 485; -దర్శనము **379**
గ్రీన్, థామస్ హిల్ **387**, 575
గ్రీస్, రోమ్ దేశముల మతములు **387**
గ్రోషియస్, హ్యూగో 256, **391**
గ్సెనఫన్ 192
ఘజాలి ఇమామ్ 199, 305, 751
ఘనలింగము 700
ఘూలే 127
ఘోషకుడు 96, 391
చండీదాసుడు 581
చంద్రకీర్తి 101, 103, 234, 295, **391**
చంద్రదేవుడు 324
చతుశ్శతకము 101, 295
చతురాశ్రమ సిద్ధాంతము 82
చరకుడు 30, 361; -సంహిత 448
చరమశ్లోకము 138
చరిత్ర దర్శనము 372, **392**, 670
చర్విపితల దర్శనము **394**
చాంగ్ త్సై 167
చాక్షుష శాస్త్రము 266
చాతుర్యాత సిద్ధాంతము 388
చాన్ సంప్రదాయము 482
చారిత్రక పద్ధతి 682
చారిత్రక భౌతికవాదము 618
చారిత్రక యుక్తి 322
చార్మిడీజ్ 541
చార్వాకుడు 31, 77, 338, **397**, 474, 478, 583, 539, 593, 626; -దర్శనము **68**, 552
చింగ్లు 399
చిత్ (తు) 34, 354, 488, 518, 575
చిత్ర (Picture) సిద్ధాంతము 685
చిత్సుఖాచార్యులు 187, 239, **398**
చుంగ్ యంగ్ 726
చుల్లవగ్గ (గ్రం) 77, 558
చెంగ్ హావో 167
చైతన్య చరితామృతము (గ్రం) 229
చైతన్యము 225, 235, 354, (Consciousness) 470, 511, (Spirit) 520, (intelligence) 589, 557, 612, 736, 771, 776, 778; (అతిభౌతిక ద్రవ్యము) 232
చైతన్యారోపవాదము **399**
చైతన్యుడు 229, **399**, 581, 703, 705, 772; -సంప్రదాయము 180
చైత్తము 102
చైత్యవాదులు 558
చైనీయ దర్శనము **399**, 482, 486
చౌతున్-ఇ 167
చౌ వంశము 400
చ్వన్ లుంగ్ టి 648
చ్వాంగ్ ట్జు 484
ఛందోగులు 581
ఛన్నాగారికులు 558
ఛాన్-జన్ 185
ఛాందోగ్య ఉపనిషత్తు **58**, 70, 126, 188, 236, 273, 284, 325, **327**, 331, 467, 468, 469, 726
ఛాత్రవాద దర్శనము 246, **410**, 445, 539, 555, 557, 608, 655; నవీన- 410, 670; -యుగము 656; -సంప్రదాయము 536, 579, 599
ఛాత్రవాదులు 447
ఛింగ్ యువాన్ 186
ఛిన్ షిహ్-ట్జూ ఛాంగ్ **182**
ఛిట్జుంగ్ 177, 181
ఛిహ్ టావోలిన్ 177
ఛు (టావో) ఛియన్ (ఛం-మెన్) 177
ఛు టావో షెంగ్ 180
ఛుఫావెన్ 178
ఛు వాంగ్ ట్జూ 170, 172
ఛెంగ్-ఇ 167
ఛెన్ యన్ సంప్రదాయము 187
ఛెర్నిషెవ్ స్కీ 640
జంతు మనస్తత్వ శాస్త్రము 272
జంతువులు 522
జంపిడ్ 425
జకాత్ 310
జగత్తు 480, 489, 611, 675, 689, 690, 691, 703, 736
జగదీశుడు 110, 154, **414**, 517
జనకుడు 60, 284, **414**, 628
జనిద్ బాగ్దాదీ 198
జన్మాంతర కల్పన 459, 510
జపాను 482
జమాలుద్దీన్ 159
జయంతుడు (జయంతభట్టు) 156, **414**
జయడ్ 605
జయతీర్థుడు 142, 148, 155, **415**
జయదేవుడు 581
జయరథుడు 354
జయరాశి 154
జరతుష్ట్ర (చూ. జొరాష్టర్)
జలాలుద్దీన్ రూమీ 159, 741
జస్టిన్ 394, 395
జాకోబి, ఫ్రీడ్రిక్ హెన్రిక్ **415**, 726, 729, 773, 776
జాక్సాస్ట్రిజ్ 267
జాతి 556, 642, 678; -సిద్ధాంతము 642, 714
జాన్ 394 (గ్రం) 368, 369
జాన్ ఆఫ్ ది క్రాస్ 554
జాన్సన్, సామ్యూల్ 256
జానశ్రుతి 128
జాన్సన్ 251; -మతము 586
జాన్సెనిస్టులు 531
జాబాలి 128, **415**
జిజ్ఞాసువు 638
జినుడు 502, 605
జిమ్నొసోఫిస్టులు 532
జెలోస్సెస్ 201
జిహాద్ 308
జెహోవ (Jehova) 216, **415**
జైన్స్ 418, 707
జీనో 332, 665, 760; -ఎలియా నివాసి **416**
జీలట్లు 546
జీవగోస్వామి 229, 399
జీవదణువు 667, 732
జీవద్రవ్యవాదము **416**, 735
జీవన్ముక్తి 503, 637, 648, 737; -వివేకము 747; -స్థితి 626

జీవన్ముక్తుడు **416**
జీవ పరతాదాత్మ్యవాదము 236
జీవ బీజ సర్వగతత్వ సిద్ధాంతము 417
జీవము (చూ. ప్రాణము, జీవుడు)
జీవశాస్త్రము 707
జీవాత్మ 297, 489, 543, 675, 703
జీవాత్మపారంపర్యోత్పత్తివాదము **419**
జీవికి 698
జీవుడు 248, 262, **419**, 473, 550, 575, 585, 692, 693, 694
జునాయిద్ 305
జున్నూన్ మిశ్రీ 198
జూనో (దేవత) 390
జెంటిలె, గియొవన్ని **420**
జెంకైల్ 671
జెజూ (షూ) యిట్లు **420**, 670, 678,
జెన్ 402, 482; -బౌద్ధము 483, 780
జెనోఫినిస్ 324
జెఫర్సన్, థామస్ 256, 648
జెరూసలేమ్ 260
జెర్సోనిడిస్ 195
జేనస్ (దేవత) 389, 390
జేమ్స్, విలియమ్ 157, 214, 258, 271, **420**, 443, 597, 719, 722, 728
జైనులు 290, 474, 478, 521, 594; -తంత్రములు 440; -తర్కము 453, -దర్శనము 86, **422**; -మతము 341, 528, 626
జైనాచ్ 308
జైనాప 306
జైమిని 109, 124, 125, 128, 330, 360, 551, 584, 620, 622
జైమినీయులు 474
జైవలి 58, **424**
జొనాథన్ 256
జొయాకింవాక్ 221
జొరాష్ట్ర(స్ట్ర)ర్ 290, 316, 424, 444, 495, 608
జొరాష్ట్రి(ట్రి)యన్ మతము 196, **424**, 527, 602, 606, 617
జోన్సు, సర్ విలియం 603
జోసఫ్, సెంట్ 291
జోసయ్యా, రోయిస్ 589
జోసెఫ్, గ్లాన్విల్ 362, 365
జ్ఞాత 541, 548
జ్ఞానకర్మ సముచ్చయము 239, 592
జ్ఞాన నియమములు 251
జ్ఞాన నిర్మాణ సూత్రములు 345
జ్ఞాన పునరుజ్జీవనము 681;-యుగము **429**
జ్ఞాన పునరుద్ధరణము 608
-యుగము 484, 555, 755
జ్ఞానమతము (వాదము) 316, 337, **430**, **444**, 543, 555; -వాదులు 308, 527
జ్ఞానమీమాంస **51**, 244, 345, **430**, 470, 516, 551, 572, 587, 683, 649, 678, 715, 784; -పద్ధతి 706
జ్ఞానము 235, 391, 441, 451, 490, 524, 527, 550, 569, 572, 594, 637, 717; -యోగము 637, 694
జ్ఞాన వ్యవస్థాపక సూత్రములు 345
జ్ఞాన సమస్య 658
జ్ఞానశ్రీ 101
జ్ఞుడు 129
జ్వింగ్లీ 616
ఠంకుడు 129, 130, 138, 691
టర్జినేవ్ 640
టాగుర్ (చూ. ఠాకుర్)
టాన్స్ను-టుంగ్ 168
టామ్మ్యాక్ 644
టాల్ముడ్ (గ్రం) 369, 631
టాల్స్టాయ్ 157, 641
టావో 169, 215, 338, 401, 646; -దర్శనము **168**, 189; -మతము 167, 169, 400, 403, **434**, 528, 726
టావో-తె 401
టావో-తె-కింగ్ 664
టావో-తే ఛింగ్ 168, **170**, 726
టాసిటస్ (గ్రం) 369
టాస్కానెల్లి 429
టాంపల్సూయే (మతవిద్య) 726
టిబెట్టు 486
టిమేయస్ 542, 543
టియన్టాంగ్ 184
టుక్టీక (గ్రం) 121, 360
టుర్గో 547
టూటిపో 289
టెస్టమెంటు (న్యూ) 290, 365, 374, 726; -(ప్రాత) 415, 726, 773
టెహామురాస్ 425
టే (గ్రం) 401, 646, 726
టైలర్, ఇ. బి. 209, 214, 217
టై (టెయ్)లర్, ఎ. ఇ. 532, 707
టోయన్బీ 608
టోరా 632, 685, 775
ఠూబా 751
ఠోలర్ 418
ఠౌ వివరణము 664
ఠూహిడ్ 751
ట్రాట్స్కీ 654
ట్రాయెల్ట్స్ సొంబర్ట్ 221
ట్సెర్నాట్స్కీ 475
ఠాకుర్, రవీంద్రనాథ్ **157**, 269, **435**
డహూస్కస్ 266
డ(డై)యోజినస్ 610, 749
డయోటోటస్ 749
డ(డై)యోనిషియస్, మిథ్యా (సూడో) అరియొపగటికస్ 225, 334, 397, 411, **436**, 741; -రెండవ 541
డయోనిసియాక్ 157
డయోనిసోస్ 294
డానియేల్ 371
డార్విన్, చార్లెస్ రాబర్ట్ 204, 258, 321, **436**, 509, 540, 547, 708, 765; -సిద్ధాంతము 214
డార్వేష్ 291
డాల్టను 521
డావిన్సీ, లియొనార్డో 429, 608
డావిల్లియర్ 418
డాస్టొవ్స్కీ 616
డిబాయర్ 201
డిలాక్రాయ్ 221
డిల్థీ, విల్హెల్మ్ 437, 671
డిన్మూసెల్ 231
డిసిగ్నిస్ 245
డుయ్ వెన్డక్ 170
డెన్నిస్, విలియమ్ ఆర్. 259
డెబోరా గేయము 774
డె(డి)మాక్రిటస్ 334, 381, 386, **436**, 469, 470, 491, 520, 665
డెస్వార్, మాక్స్ 755, 757
డేకార్ట్, రెనె 156, 278, 342, 379, 465, 470, 531, 535, 539, 551, 573, 601, 616, 639, 647, **656**, 682, 731, 738, 746, 768, 769
డేవిడ్, హ్యూమ్ 522, 588, 774
డైడాస్కాలియా 265
డొమినికన్లు 225, **437**, 670; -మతము 338; -వర్గము 297
డొమినికస్, సెంట్ 735
డ్యు(డు)ర్ ఖైమ్, ఎమిలి 221, **437**
డ్యూటరో, ఐజేయ 775
డ్యూమాంటు 507

డ్యూయీ. జాన్ 42, 259, **437**, 578, 723, 724, 755
డ్రింకర్ కోవ్, ఎడ్వర్డ్ 258
తంత్రములు **440**, 621, 672; -యానము 562; -రత్నము (గ్రం) 529; -రహస్యము 623; -వార్తికము (గ్రం) 121, 125, 360; -శాస్త్రము 261, 354; -సంప్రదాయము 771
తజ్జలాన్ 59 -
తత్త్వకౌముది (గ్రం) 115, 736
తత్త్వచింతామణి (గ్రం) 110, 373, 414, 517; -టీక 600
తత్త్వటీక 129, 141, 706
తత్త్వదీపిక (గ్రం) 398
తత్త్వప్రక్రియ సిద్ధాంతము 443
తత్త్వమసి 59, 147, 230, 236, 727
తత్త్వము 284, 691, 725, 736, 751
తత్త్వముక్తాకలాపము (గ్రం) 141, 706
తత్త్వవైశారది (గ్రం) 119
తత్త్వసంగ్రహము (గ్రం) 131, 340
'తత్త్వార్థ సూత్రము' 87, 118, 332
తత్త్వోపప్లవము 73, 154
తథాత 235
తన్మాత్రలు 150
తపస్సు 161, 483, 636
తపోనిష్ఠ **444**
తబ్రీజ్ 156
తర్కశాస్త్రము 233, 412, 514, 535, 710, 761; అరిస్టాటిలీయ- **445**, గణితశాస్త్రాత్మక- **448**; బ్రాహ్మణ, బౌద్ధ, జైన-**448**; సాంకేతిక- 642, 667, 671
తర్కసంగ్రహము (గ్రం) 253, 517
తలవకారోపనిషత్తు 326
తాత్పర్య (పరి)శుద్ధి 110, 324, 517
తాదాత్మ్య దర్శనము **455**, 602
తాదాత్మ్య నియమము 295, 493, 741
తాదాత్మ్య లేక వస్తుతా సూత్రము 226
థామస్ మతము 28, 41, **226**
థామస్. ఎ. కెంపిస్ **455**
థామస్, సెంట్ 436
థామిజమ్ 413, 671; -నవ (Neothomism) 259, 555, 604
తాయుమానవర్ 772
తాషిలామా 664
థియాటిటస్ 244, 541
థియోఫైలస్ 395, 741
తిరుప్పాణి యాళ్వారు 299
తిరుప్పావై 138
తిరుమంగై యాళ్వారు 138, 299
తిరుమళిశై యాళ్వార్ 299
తిరుమొళి 138
తిరువాయ్ మొళి 138, 299, 484, 486
తిరువిత్తము 484
తిరునభ 369
తెరప్యూటిఖులు 336, 735
తిర్యగీశ్వరవాదము 258
తిర్యగ్జంతు ప్రావములు 658
తిలక్ పండితుడు 578
తిబో 126
తీర్థంకరుడు 108, 262, 529, 605; -దర్శనము **78**
తుకారామ్ 772
తుది తీర్పు 302
తుఫైల్ అబూబక్ర్ ఇబ్న్ 200
తురీయావస్థ 65
తులసీదాస్ 374, 772
తెంగ(లి)లై సంప్రదాయము 141, 695
తెలీజా(సా) 554, 740
తెస్సియన్ 414
థేలీజ్ 241, 380, 417, **458**, 753
తైత్తిరీయ(క)ము 236, 254, 325, 626, 702; -భాష్యము 596
తైత్తిరీయోపనిషత్తు 62, 284, **327**
తొండరడిప్పొడి యాళ్వారు 299
థోరో, హెన్రీ డి 258
థౌలీన్ 300
త్యాగరాజు 772
త్రయి 514, 702, 726
త్రసము 422
త్రింశిక (గ్రం) 97
త్రికదర్శనము 358
త్రిగుణములు 584
త్రిదశా నియమము 364
త్రిపిటకములు 71, 558, 560, 676
త్రిభంగీనయము 91
త్రిమూర్తి 307; -తత్త్వము 281, 318, 518, 616, 690, 768
త్రిరత్నములు 481, 502
త్రైలింగస్వామి 580
త్ర్యణుకము 520, 715
థియోడోసియస్ ఒకటవ 314
దయానంద సరస్వతి **155**, **458**
దర్శనము 225, 233, 541, 545, 546, 739, 707; -నిర్వచనము **26**; -పద్ధతులు **32**
దలెంబర్ట్ 547
దలై-లామా 664
దశభూమిక శాస్త్రము 97
దశభూమి విభాషాశాస్త్రము 714
దహరవిద్య 236, **331**
దాస్‌గుప్తా, సురేంద్రనాథ [illegible] 104, 143, 160, **459**
దాస్యభక్తి 299, 581
దిక్-కాలము (చూ. దేశము, కాలము)
దిక్కాల విరతకము 364, 468, 74[illegible]
దిగంబరులు **86**; -జైనులు 605, -సంప్రదాయము 332
దిఙ్నాగుడు 96, 97, 100, 101, 110, 131, 133, 325, **459**, 476, 4[illegible]8, 517, 678; -న్యాయశాస్త్రము [illegible]
దివోదాసి 536
దివ్యజ్ఞానము 208, **462**; -సమాజము 58, 155, 361, 462
దివ్యత్వ పవిత్రతా భావనములు 442, 46[illegible]
దివ్యప్రేరణ **464**
దివ్యావదానము 68, 77
దివ్యావిష్కరణ వాదము 299
దిష్టభావము 606, 607
దీఘనికాయము 79, 80, 81, 83, 86, 284
దీద్రో, డెనీ 204, **465**, 547, 630, [illegible]
దీధితి (వ్యాఖ్య) 414
దీపశిఖ 179, 628
దుఃఖము 552; -త్రయము 115
దూర్వాసఋషి 353
దృశ్యవాదము 204, 244, 249, 432, 588, 681, 726
దృశ్యశాస్త్రము 204, **465**, 671, 775
దృష్టి 131; -వాదులు 78
దేవతలు 426, 473, 522, 532, 540, 579
దేవయానము 65, 239, **466**, 531
దేవవాదము 317, **467**, 573; -[illegible] 492, 546
దేశకాలావిరతకము (చూ. దిక్కాల విరతకము)
దేశము-కాలము 263, 343, **467**
దైవవాదము (చూ. దేవవాదము)
డ్యూ(జ్యూ)స్ **164**, 166, 175, 176, 33[illegible]
ద్రమిడాచార్యులు 129, 468, 691; -భాష్యము 468
ద్రవ్యము 32, 46, 48, 227, 247, 268, 268, (matter 292), 318, 336,

386; (substance **468**) 520, 548, 549, 661; -విశేషణ సిద్ధాంతము 295; -సత్త 565; -సిద్ధాంతము 245
ద్రావిడామ్నాయములు 691
ద్వంద్వ తర్కపద్ధతి 45, 192, 420, 434, 541, 572, 574
ద్వంద్వ తర్క భౌతికవాదము 612, 665
ద్వంద్వవాదము 531
ద్వాదశ నికాయశాస్త్రము **181**, 295
ద్విత్వవాదము 49
ద్వైతము **142**, 286, 708; -వాదము 161, 259, 320, 528; -వేదాంతము **472**
ద్వైతులు 539, 584
ద్వ్యణుకము 520, 715
ధనిక వాదము 610, 664
ధమ్మపదము 92
ధమ్మసంగణి(ని) 78, 79, 552
ధర్మకాయము 181, 565
ధర్మకీర్తి 98, 100, 101, 110, 188, **475**, 482, 517, 568
ధర్మగుప్తికులు 558
ధర్మచక్రము 92
ధర్మదర్శనము **480**, 596, 724
ధర్మము 29, 58, 78, 118, 121, 166, 301, 389, 480, **481**, 505, 512, 646, 671, 754; -మీమాంస 58, 620
ధర్మరక్షిత స్థవిరుడు 559
ధర్మరాజాధ్వరి 482
ధర్మరాజు 187, 280, **482**
ధర్మవినయ సంగాయనము 558
ధర్మశాస్త్రము 400, 445, 521, 541, 780
ధర్మోత్తరుడు **482**
ధారణ 455, 484, 571, 686
నూన్ నూన్ 305
ధ్యాన(జెన్)బౌద్ధమతము **482**, 741
ధ్యానము 127, 291, **483**, 490, 636, -సంప్రదాయము 185, 530
ధ్రువుడు 487
ధ్రౌవ్యాన్వేషణ 440
సందీశ్వరుడు 125
నచికేతుడు 63, 326, 767
నజేరత్తు (నాజరెత్) 365, 528
నమ్మాళ్వార్ 188, 299, **484**, 486
నయము 90, 253; -వివేకము (గ్రం) 623
నరకము 308, 398, 521, 522, 701, 766
నరసింహగుప్తుడు 254
నరసింహమెహతా 581
నవీన ప్లేటో వాదము 198, 260, 266, 267, 270, 271, 282, 305, **484**, 600, 632, 741, 743; -వాదులు 363, 556; -సంప్రదాయము 197, 417, 631, 639, 751
నాగసేనుడు 179, **485**
నాగార్జునుడు 31, 101, 103, 118, 137, 187, 234, 295, 391, **485**, 515, 561, 567, 590, 606, 677, 704, 714; -కొండ 486
నాగెల్, ఎర్నెస్ట్ 259
నాజరెట్లు 735
నాథముని 138, **486**, 629
నానక్ (గురు) 324, **486**, 748, 772
నానాత్వవాదము 48, 439
నామరూపములు **487**, 564
నామవాదము 246, **487**; -వాదులు 413, 536; విపరీత-254
నారదుడు 58, **487**, 580; -భక్తి సూత్రము (గ్రం) 488; -స్మృతి 71
నారాయణీయాఖ్యానము 586
నారాయణుడు 229, 488
నారాయణోపనిషత్తు 332; మహా- 149 327
నాసదీయసూక్తము 56, 770
నాస్తిక(త్వము) 546, 699; -మానవతా వాదము 555; -వాదము 253, 387, 547
నింబార్కుడు 130, 151, **488**, 703, 705, 772
నికాచన 424
నికాయములు 559
నికోలస్ ఆఫ్ కూసా 156, 360, 363
నికోల్ 595
నిక్షేపరక్ష (గ్రం) 517
నిగమనతర్కము **490**, 556, 657, 708
నిగమనము 58, 251, 296, 434; (పర్యవసానము) 449, 515, 708, 720
నిగమములు 280
నిగ్గంథులు 283
నిత్యతావాదము 478, 512
నిత్యము (విష్ణుపూజా విధానము-గ్రం) 341, 654, 691
నిత్యవాదులు 78, 710
నిత్యవిభూతి 694
నిమిత్త 352; -కారణము 294, 589, 704
నియంతృవాదము 654
నియతి 81, 356; -వాదము **491**, 582, 719, 730, 732, 761, 764; -వాది 764, 782
నియమము, నైతిక **491**
నియమములు(The laws 542), (axioms) 711; 484, 636
నియమసారము (గ్రం) 87, 360
నిరంకుశ చింతకులు **492**
నిరాశ 616; -వాదము 297, **492**; -వాది 729
నిరీశ్వరవాదము 415, 651; -వాదులు 548; -సిద్ధాంతము 787
నిరూపణము 434; -సూత్రము 439
నిర్గుణ బ్రహ్మము 237, 467, 652, 705
నిర్ణ(శ్చ)యము(లు) 226, 348, 490, **492**, 573, 579
నిర్మాణవాదము 643
నిర్వాణము 93, 96, 103, 255, 285, 503, 563, 564, 771
నిర్వికల్పకము 737; -సమాధి 651
నివృత్తిదేవుడు 580
నిశ్చయతావాదము **49**
నిషేధము 446, **493**, 612, 650
నిషేధాత్మకవాదము 239
నిష్ప్రపంచవాదము 241
నిష్ప్రవృత్తిమతము **494**
నిస్సత్త్వ సిద్ధాంతము 112
నిహిలిస్ట్ వాదము 640
నీచె (ష్షె), ఫ్రీడ్రిక్ విల్హెల్మ్ 40, 157, 159, **494**, 616, 648, 719, 744, 745, 748
నీతిశాస్త్రము 36, **53**, 329, 377, **496**, 650, 729, 762, 763; కేవల- 758; గ్రీకు రోమను- **497**; జైనబౌద్ధ- **502**; భారతీయ- **511**; నవీన- **503**
నీలకంఠ (భట్టు) 134; -భాష్యము 254
నూతన నిబంధనము (చూ. టెస్టమెంట్)
నూమెన్ 646
నృసింహతాపనీ ఉపనిషత్తు 327
నెస్టోరియన్ మతము **513**
నెహ్రూ 73, 648, 654

నేతివాదము 194, 704
నైతిక (అనుశీలనలు) 577; -దర్శనము 267, 370; -దోషములు 321; -నియమములు 506; -పద్ధతి 510; -ప్రమాణము 512; -బుద్ధి 49, 504, 505; -బుద్ధివాదము 633; -యుక్తి 323; -వ్యక్తి 509
నైరాత్మ్యవాదము 94, 324, 566, 602
నైష్కర్మ్యసిద్ధి 129, 132, 137, 596
నోయ్‌మార్క్, డేవిడ్ 635
నోవా (ఆ) 210, 257, 309
నౌస్ (nous-అకల్-బుద్ధి) 266
న్యాయప్రయోగ పద్ధతి 246, 296, 446, 490, 578, 720
న్యాయప్రయోగ రూపములు **513**
న్యాయబిందువు (గ్రం) 475; -టీక 482
న్యాయభాష్యము 514, 592
న్యాయము 109, 285, 379, 480, 481, 508, **514**, 537, 594, 611; -దర్శనము **110**, 414, 625
న్యాయలీలావతి (గ్రం) 414; -ప్రకాశరహస్యము (గ్రం) 600
న్యాయవార్తికము (గ్రం) 325, 592; -టీక 110, 324, 517, 677
న్యాయసిద్ధాంజనము 141, 707
న్యాయ సూత్రము 110
న్యాయామృతము 142, 154
న్యాసము 332, 357, **517**
న్యూటన్, సర్ ఐజక్ 256, 328, 666, 682, 709
న్యూమన్, కార్డినల్ 279
పంచకోశ(ము)లు 327; -విద్య 236
పంచదశి 137, 586, 686
పంచపాదిక 137, 519, 535; -వివరణము 535
పంచ భూతములు 467, 536
పంచ భేదములు 478
పంచ యజ్ఞములు 298
పంచశిఖాచార్యుడు 114, **517**
పంచ శీలములు 95
పంచాగ్నివిద్య 331
పంచావయవ వాక్యము 515
పంచాస్తికాయము(గ్రం) 88; -సారము 360
పంచీకరణప్రక్రియ 135, **517**, 693
పంజి (జ్ఞి) క (గ్రం) 131, 340
పండితారాధ్యుడు 149
పతంజలి 109, 118, 133, 530
పదవాదులు 747
పదార్థ ధర్మసంగ్రహము 112, 540
పదార్థములు **518**, 634
పద్మపాదాచార్యులు 41, 134, 137, 239, **519**, 535
పన్-చెన్-లిన్-పో-బి 664
పరతః ప్రామాణ్యవాదము 52, **519**
పరబ్రహ్మము 236, 467, 487, 717
పరమహంస 445, 652
పరమాణువాదము 334, 469, 491, **520**, 521, 666, 715
పరమాణు సిద్ధాంతము 242, 491, 665
పరమాత్మ 297, 543, 545, 772
పరమార్థము 335, **521**, 655
పరమార్థ (పారమార్థిక) సత్యము 478, 571
పరమార్థుడు 112, 676
పరలోకశాస్త్రము 328, **521**
పరస్పరక్రియావాదము 602
పరిణామప్రక్రియ 48, 508, 509
పరిణామవాదము (evolution theory) 229, 258, 508, **522**, 683, 765; -వాది 236; -సిద్ధాంతము 293, 509; ప్రాదుర్భావాత్మక - 601, 626
పరిపూర్ణతావాదము 509, 744, 745
పరిమళ వ్యాఖ్య 187, 254
పరిహారము 368, 529
పర్యాయ దేవతాశ్రేష్ఠత్వవాదము 770
పవిత్రకర్మలు 353, 533
పవిత్రతా వాదము 255, 256, 445, **535**
పవిత్రాత్మ 358, 396
పశువు 442, 530
పశ్చాత్తాపము 353, 768
పాంచరాత్రము 128, 440; -ఆగమము 586, 692; -సంహిత 138, 281; -సత్రము 138; -రక్ష(గ్రం) 281
పాండే, కె. సి. 756
పాంప నాజీ **523**
పాకోమియస్ 734
పాజకక్షేత్రము 472
పాణిని 108, 133, 621
పాతంజలయోగశాస్త్రము 483, 539, 571, 636
పాత నిబంధనము (చూ. టెస్టమెంట్)
పాపము 256, 284, 444, **523**, **526**, 628
పాయాసుడు **83**
పార్మె(ర్మె)ని(నై)డిస్ 324, 382, **529**, 543, 571
పారమితా నయము 568, 569
పారాశర్యుడు 126
పార్కర్, థియడోర్ 258; -బోర్డెన్ 257
పార్థసారథి మిశ్రుడు 121, **529**
పా(పో)ర్ఫిరీ 195, 485, 487, 543
పార్శ్వనాథుడు 81, 86, 262, **529**
పార్సీమతము 606
పాల్ రాడిన్ 214, 315
పాల్‌లపీ 538
పాల్ సెంట్ 216, 334
పాళీ పిటకము 485
పాశుపతము 146, 325, **529**, 617; -శైవము 440; -దినచర్య 530
పాసోవర్ (పండుగ) 291, 370, 773
పాస్కల్, బ్లెయిజ్ 275, **530**
పితాగొరా(ర)స్ 192, 294, 380, **531**
పితాగొరియనులు 381
పితృపూజ 217, 307, 513, **531**, 727
పితృయానము 65, **531**
పివరహోవా 559
పిప్పలాదఋషి 326, **531**
పియర్సన్ 351
పియానో, జూసెపి **531**
పిరో 84, 85, **532**, 782
పిళ్లై లోకాచార్యుడు 141, 154, 691, 695
పీటర్, లోంబార్డ్ 193, 369, 411, 445, 556
పీనో 641
పుండరీక సంప్రదాయము 183
పుద్గలము 89, 422, 459; -నైరాత్మ్యము 235; -నైరాత్మ్యసిద్ధి 568; -ప్రతిషేధవాదము 94, 569
పునరుక్తులు 296, 685, 696
పునరుద్ధరణ వాదము 279
పునర్జన్మ సిద్ధాంతము 56, 59, 327, 512, 674
పుణ్యము 235, 628
పురందరుడు 74, 600; -సూత్రము 73
పురాగాథాశాస్త్రము **532**
పురుష-ప్రకృతి సిద్ధాంతము 736
పురుషమతి 755, 782
పురుషసూక్తము 512, 673, 752

పురుషార్థము 40, 51, 58, 230, 510, 512, **533**, 548
పురుషార్థ శాస్త్రము (ఆక్షియాలజీ) **533**
పురుషుడు(లు) 34 116, 356, **533**
పుష్టిమార్గము 772
పూదత్తార్ 299
పూర్ణ (పూరణ) కాశ్యపుడు 79, 80
పూర్ణప్రజ్ఞుడు 142, 472 ; –దర్శనము 472
పూర్ణ యోగము 262
పూర్వ మీమాంస 481, 537, 620, 708
పృథక్కరణము 498, **534**, 548, 553 ; –సాధారణీకరణము **534**; –వాదము 589
పెంటికాస్ట్ 366, 774
పెట్రార్క్ 155
పెయ్న్, థామస్ 256, 257
పె(ప)ర్స్ (పియర్స్), చార్ల్స సాండర్స్ 258, **534**, 722
పెరిక్లీజ్ 646
పెరిపెటెటిక్కులు **534**
పెరియ తిరుమొళ్లి 138
పెరియాళ్వార్ 299
పెర్రీ, రాల్ఫ్ బార్టన్ 259
పెలా(లే)జియస్ 534; –ఆలయము 388; –మతము **534**
పేయాళ్వార్ 299
పైడగోగాస్ (శిక్షకుడు) 265
పొయ్‌గైయార్ 299
పోసీడన్ 388
పోప్(పు) 369, 444, 535, 599, 769
పోర్ట్ రాయల్ 531, **535**
పోలిక్రేటిస్ 192
పౌత్త (పరివర్త) పరిహారవాదము 81
పౌల్సెన్, ఎఫ్. 724, 785
ప్యూరిటన్‌మతము (చూ. పవిత్రతావాదము)
ప్రకరణ పంచిక (గ్రం) 121, 628
ప్రకారములు 378, 470, 685
ప్రకాశాత్ముడు 137, **535**
ప్రకాశానందుడు 137, **535**
ప్రకృతి (Nature) 34, 116, 145, 249, 280, 285, 357, 533, 548, 550, 649, 692, 698, 727, 730 ; –చరిత్ర 546 ; –దర్శనము (Natural Philosophy) 379 ; –నియతి 233 ;–నియమ సూత్రము 228 ; –వరణ (Natural selection);–తత్త్వము547;–శాస్త్రము 541, 577, 630 ; –సర్వస్వవాదము 589 ; –సారూప్య నియమము 719
ప్రకృత్యతీతవాదము 259
ప్రకృథ కాత్యాయనుడు 80, **83**
ప్రజాపతి 56, 235, 287, **535**, 752
ప్రజ్ఞప్తివాదులు 558
ప్రజ్ఞప్తిసత్త 565
ప్రజ్ఞాపారమితా సూత్రము 95, 97, 101, **183**, 185, 234
ప్రణవము 230, 483 ; –వాదము 133
ప్రతర్దనుడు 65, **536** ; –విద్య 536
ప్రతికృతివాదము 551, 679, 681
ప్రతిజ్ఞ 446, 490, 498, 515, 612 ; (Proposition) 711 ; –(thesis) 777
ప్రతిజ్ఞా వాక్యములు 460, 573, 712
ప్రతితంత్ర సిద్ధాంతము 28
ప్రతిబింబ సిద్ధాంతము 355
ప్రతిభాస(ము)లు 233, 577, 721
ప్రతిష్ఠాపన నిదర్శనము 711
ప్రతీక 459
ప్రతీత్య సముత్పాద వాదము 94, 100, 274, 486, 564
ప్రత్యక్షజ్ఞాన ప్రాధాన్య (సత్తా)వాదము 44, 162, 217, 249, 609, 634, 669, 670 765 ; –వాది 233, 364; –సమాజము 364 ; తార్కిక– 259, 353, 455, 487, 683, 685
ప్రత్యక్ష ప్రమాణము 398, 476
ప్రత్యక్షము 74, 123, 360, 434, 451, 453, 460, 474, 515, 692, 736, 737 ; –సిద్ధాంతము 680
ప్రత్యగాత్మ 467, 772
ప్రత్యభిజ్ఞ 124, 255, 280, 353, 357, 373, **536** ; –హృదయము 354
ప్రత్యయము(Cognition)101, 470,724; –(Concept) 344, **536** ; ప్రత్యయ వాదము **536**, 622 ; –(idealism) 52
ప్రత్యవేక్షణము 251, 555
ప్రత్యేక బుద్ధుడు 560, 569; –యానము 561
ప్రద్యుమ్నుడు 717 ; –వ్యూహము 281
ప్రధాన గుణములు (Primary qualities) 549, 588, 661, 662
ప్రధాన సుగుణములు (Cardinal Virtues) **537**
ప్రపత్తి 141, 240, 490, 517, 638, 694, 718
ప్రబోధ చంద్రోదయము(గ్రం) 68, 350
ప్రభాకరుడు 121, 124, 125, **537**, 623 ; (ప్రాభాకరులు) 539
ప్రమ 111, 519, 537, 736
ప్రమాణ పద్ధతి (గ్రం) 142, 415 ; –శాస్త్రము 333
ప్రమాణ మీమాంస 51
ప్రమాణము 476, 514, 515, **537** ; పరోక్ష – 454
ప్రమాణ వార్తికము98, 100, 475, 476
ప్రమాణ సముచ్చయము (గ్రం) 97, 459
ప్రమేయము 490, 575
ప్రయోజనము 321 ; 526 ; –వాదము (Teleogy) **539** ; –వాదులు 577
ప్రవచనసారము (గ్రం) 360
ప్రవృత్తి 544, 558
ప్రశస్తపాదుడు 112, 114, 450, **540**
ప్రశ్నోపనిషత్తు **63**, 326, 531, 740
ప్రస్థానత్రయము 130, 142
ప్రహ్లాదుడు 487
ప్రాడికస్ 754
ప్రాణము 398, **416**, 478, 593; –లింగము 700 ; –వాదము (Vitalism) 626 ; –విద్య 415 ; –శక్తి వాదులు (Vitalists) 540
ప్రాణాయామము 484, 571, 636
ప్రాతీతిక భావవాదము 433, 535, 588, 601
ప్రాతీతిక వాదము **540** ; –వాదులు 504
ప్రాదుర్భావ (పద్ధతి) 633 ; –సిద్ధాంతములు 267, 271
ప్రాయోగిక స్వభావ వాదము 688
ప్రావృత్తిక కలన గణితము 712
ప్రీస్ట్లీ, జోసెఫ్ 257
ప్రూడా(ధ)న్ 611, 719
ప్రేతపూజ 729
ప్రేతములు 218, 522 ; –సంసర్గ వాదము **540**
ప్రొ(ప్రో)టాగొరాస్ 244, 382, **540**, 606, 733, 746, 749, 754
ప్రోక్లస్ 485, 632
ప్రొ(ప్రా)టెస్టెంట్లు 369, 391, 535, 616, 666, 682 ; –మతము 655
ప్లినీ (గ్రం) 369, 546
ప్లేటో 192, 197, 225, 244, 258, 264, 266, 273, 275, 278, 291, 294, 334, 335, 380, 384, 411, 466, 484, 499, 500, 501, 512, 533, **540**, 541, 542, 543,

557, 572, 587, 588, 646, 656, 683, 728, 729, 731, 733, 744, 746, 753, 754, 759 ; -సంప్రదాయము 212
ప్లో(ప్లో)టినస్ 41, 192, 195, 225, 319, 411, 484, **543**, 632, 633, 669, 740, 741

ఫతిమా 306, 312
ఫతీహా (ఆత్మార్పణ) 698
ఫాక్సు, జార్జి 762
ఫాధియా **187**
ఫాట్రిచే 648
ఫాన్-ఛెన్ 180
'ఫాన్ బాయర్' నియమము 765
ఫారాబి (చూ. అల్ఫారాబి)
ఫాల్కోని, జువాన్ 494
ఫిక్టె, ఇమాన్యుయల్ హెర్మన్ ఫాన్ 156, 443, **545**, 729
ఫిక్టె, యోహాన గాట్లీబ్ 455, **545**,588
ఫినిషియన్మతము 644
ఫిస్కే, జాన్ 258
ఫెఖ్(ష్)నర్ 443, 735
ఫై(ఫి)లో 195, 269, **545**, 632, 663, 740, 782; -జుడాయస్ 430
ఫోయర్బాఖ్, 203, 220, **546**
ఫ్రాంక్లిన్, బెంజమిన్ 257
ఫ్రాడికస్, హిప్పియస్ 278
ఫ్రాన్సెస్కో, దెసాంక్టిస్ 372
ఫ్రాన్సిస్, సెంట్ 546, 555, 785
ఫ్రాన్సిస్కన్ చర్చి (మతము) 360, 436, **546**, 669, 735
ఫ్రాబెల్, **546**
ఫ్రాయిడ్ 222, 532, 755
ఫ్రెంచి విజ్ఞాన సర్వస్వ సంగ్రాహకులు **546**
ఫ్రెగె 456
ఫ్రేజర్ 214, 217, 532

బంధము 89, 765
బకునిన్ 641
బట్లర్, సామ్యూల్ 505, 507, **547**
బమ్, జాకోబ్ 462, 483, **547**, 555
బలదేవుడు 130, 151, 280
బసవుడు **550**, 699 ; -పురాణము 699
బహుతత్త్వవాదము 48, 320, 421
బాదరాయణుడు 41, 57, 126, 128, 129, 138, 234, 337, 353, **551**; -సూత్రములు 236, 467, 488
బాదరి 121, 125, 128
బార్త్, కార్ల్ **551**, 597
బార్లో, జోయల్ 257
బాలాకి 230 ; -అజాతశత్రులగాథ 284
బాలోద్యాన విద్యాసంస్థలు 546
బాల్డ్విన్ 443
బాసిలియస్ 396
బాహ్యార్థ ప్రత్యక్ష (సమర్పణ) వాదము **551**
బాహ్యార్థ (సత్తా) వాదము **97**, 257, 551, 587, 681 ; -వాది 364, 594, 648, 680, 770 ; అనుభవిక- 378 ; నవ్య- 433, 623
బాహ్యార్థానుమేయవాదము 432, **551**, 679, 680
బిజ్జలుడు 550
బిస్మిల్లా 308
బుక్నర్ 595
బుద్ధఘోషుడు 84, 485, **551**
బుద్ధభగవానుడు 40, 79, 96, 97, 103, 132, 152, 230, 234, 273, 330, 388, 482, 485, 486, 503, 557, 563, 603, 605, 682, 771; -శకము 557
బుద్ధి (reason) 342, 344, 368, 381, 478, 506, 550, 554, 728, 766 ; (అక్ల్) 196
బుద్ధివాదము 52, 766 ; దార్శనిక- 746 ; -వాదులు 343
బుద్ధి సర్వస్వవాదము **552**
బూత్స్ పండుగ 774, 775
బూబర్ 196
బూలర్ 288, 603
బూవెరీ, ఎడ్వర్డ్ 279
బృహతి 121, 125, 537, 623
బృహదారణ్యకము 71, 214, 219, 236, 325, 327, 512 ; -భాష్య వార్తికము 379 ; శ్రుతి 118 ; -ఉపనిషత్ 60, 284, 294, 325, 331, 467, 584, 628, 740
బృహస్పతి 66, 68, 216 ; -సూత్రములు 68, 73, 287, **552**
బెంజమిన్ విచ్కాక్ 362
బెంత(థా)మ్, జెరిమీ 328, 374, 508, **552**, 619, 648, 507, 750
బెని(నె)డిక్ట్, సెంట్ 552, 734
బెనెడిక్టైనులు **552**
బె(బ)ర్క్లీ, జార్జ్ 156, 203, 248, 256, 342, 364, 465, 469, 540, **547**, 587, 601, 662, 678; 681, 721
బెర్గ్సన్, హెన్రీ 157, 159, 204, 220, 279, 443, 509, 540, 545, **552**, 587, 596, 616, 669, 670
బెరెంగ(జ)ర్ 418, 487
బెర్ద్యయే(యా)వ్, నికొలాయ్ అలెగ్జాండ్రోవిచ్ 509, **555**, 767
బెర్నార్డ్ 418 ; -డి ఫాంటెనెల్ 417; -సెంట్ **555**, 599 ; -ఛార్ట్రెస్కు చెందిన 193
బేకన్ 155, 639 ;-ఫ్రాన్సిస్ 202, 246, **555**; -రోజర్ 413, **555**
బేబిలోని నియామతములు 726
బైబిల్(లు) (గ్రంథ) 263, 282, 365, 369, 374, 436, 528, 624, 631, 665, 697, 726, 762, 773
బొనవెంచ(చూ)ర్, జాన్ ఫిడాంజా 413, **556**
బోమీ 258
బో(బో)సాంకె(ట్), బెర్నార్డ్ 364, **556**, 589, 590
బోధాయనుడు 129, 138, 152, 330, **557**, 691
బోధిధర్ముడు 95, 185, 482
బోధిసత్త్వుడు 255, 561, 567, 673
బోయితియస్ 193, 195, 487, **557**
బోవర్డ్ 709
బౌద్ధ దర్శనము 91, 468 ; చైనీయ- **177**
బౌద్ధమతము 242, 290, 295, 325, 341, 379, 434, 469, 474, 477, 492, 519, 539, **557**, **563**, 595, 626 672, 727, 735, 740, 751 ;-(సాధనలు) **567**
బౌద్ధికవాదము **571**, 573, 587 ; -వాదులు 730
బౌవెన్, ఫ్రాన్సిస్ 257
బ్రన్స్విక్(న్ష్విగ్), లియోన్ **574**
బ్రహ్మా, చతుర్ముఖ 287, 773 ; -నిర్గుణ 29, 237, 261, 466, 601, 652, 674, 691, 703, 705
బ్రహ్మగుప్తుడు 30
బ్రహ్మచర్యము 90, 127, 513, 636; -ఆశ్రమము 298
బ్రహ్మాన్ **574**, 628, 701

బ్రహ్మానంది 180
బ్రహ్మపరిణామవాదము 628, 691
బ్రహ్మమీమాంస 148, 620
బ్రహ్మము 63, 128, 129, 131, 140, 147, 158, 230, 284, 331, 340, 403, 489, 528, 584, 593, 610, 675, 690 ; -యజ్ఞము 298, 513 ; -విద్య 240, 241, 575, 604; -వివర్త వాదము 181
బ్రహ్మ సమాజము 653
బ్రహ్మసిద్ధి (గ్రం) 132, 596
బ్రహ్మసూత్రములు (చూ. బాదరాయణ సూత్రములు)
బ్రాడ్, చార్లీ డన్‌బార్ **575**, 679
బ్రాడ్లీ, ఫ్రాన్సిస్ హెర్బర్ట్ 203, 278, 364, 510, **575**, 577, 589, 594, 606, 649
బ్రాహ్మణములు 55, 535, **578**, 702 ; మధు-236 ; ఆర్షేయ-579
బ్రిడ్జ్‌మన్ 722
బ్రూనో, జోర్ (గియా) ర్డానో 202, **579**
బ్రెంటాన్, ఫ్రాంజ్ 465, **579**, 624, 728
బ్రౌన్, సర్ మారిస్ 608
బ్లాక్‌నీ 170
బ్లా (బ్ల)వట్స్కీ, ఎచ్. పి. 374, 462
బ్లేక్ 743
బ్లౌంట్, చార్లెస్ 467
భక్తమాల 653
భక్తి 151, 230, 240, 339, 490, 694, 705, 706, 771 ; పుష్టి - 676 ; మర్యాదా-676 ; -మార్గము 718 ; -యోగము 104, 637, 694 ; -విధములు 580 ; సఖ్య - 581 ; -స్వరూపము, విధములు **580**
భగవతీ సూత్రము 81, 87, 453
భగవద్గీత 38, 70, 76, **103**, 118, 120, 126, 152, 156, 157, 217, 230, 237, 325, 341, 374, 510, **581**, 585, 626, 627, 708, 771, 638 ; -ఆచార్యులు 298;- భాష్యము 654, 691
భగవాన్ దాస్ **162**, 584
భదంతుడు 96
భద్రబాహుడు 458
భద్రయానికులు 558
భట్టనాయకుడు 757, 758
భట్టోజీ దీక్షితులు 254
భరతుడు 755, 758
భర్తృప్రపంచుడు 150, 237, **584**, 628
భర్తృమిత్రుడు 121, **584**
భర్తృహరి 234, **565**, 724
భవదాసుడు 121
భవనాథుడు 623
భవభూతి 121, 131, 350
భాగవతము 229, 268, 487 ; -తాత్పర్య నిర్ణయము 145 ; -మతము **585**
భాట్టమతము 121
భామతి 137, 254, 255; (గ్రం) 677
భారతీ తీర్థులు **586**, 686
భారుచి 129, 586
భార్గవ సంహిత 281
భార్గవీ వారుణీ విద్య 332
భావదాసుడు 330
భావనాత్మక దర్శనము **587**, 729
భావములు 357; (ideas) 385, 551; (concepts) 572; (Existances) 773, 776
భావ (ప్రధాన) వాదము 52, 152, 156, 203, 257, 342, 389, 437, 548 **587**, 601, 612, 635, 640, 650, 658, 727, 540 ; -వాది 524, 555, 623 ; యథార్థ - 432, 588, ; విమర్శనాత్మక- 634 ; వైయక్తిక- 727 ; వ్యక్తిత్వ- **718**
భావ వివేకుడు 131, **590**
భావసాధన వాదము 688
భాషాదర్శనము **590**
భాషావిశ్లేషణము 30
భాషాశాస్త్ర వాదము, తార్కిక 668
భాసర్వజ్ఞుడు **592**
భానురానందుడు 592
భాస్కరుడు 130, 136, 150, **592**
భూతచైతన్యవాదము 478
భూతార్థము (fact) 708, 721 ;-వాదము 262
భూమ 60, 625 ; -విద్య 332
భృగువు 332 ; -వల్లి 327
భేదము 618, 705; -పద్ధతి 619; -భావము, దాని విమర్శ **593**
భేదాభేదము 584, 592; -(ద్వైతాద్వైతము) 708 ; -వాదము 150, 236 ; స్వాభావిక - 489; - సిద్ధాంతము 350 ; విచిత్ర - 705
భోజరాజు 119, 595, 636
భౌతిక 438 ; -అనిశ్చయత్వము 491 ; -దర్శనము (వాదము) 30, 242, 247, 259, 288, 499, 501, 548, 587, 589, **595**. 601, 612, 640, 738, 754; దోషములు-321;- ద్రవ్యము 242, 292, 554, 612; -ధర్మాభిధాన వాదము 666 ;-ద్రావ్యాన్వేషణము 438 ; -వాదులు 380, 397, 731 ; -శాస్త్రము 659, 670, 707, 709, 710, 761.
భ్రాంతి (భ్రమ) 241, 516, 519, 538, 550, 611, 617, 675, 680, 690, 729
మంజుఘోషుడు 100
మంజుశ్రీ **596**
మండన మిశ్రుడు 121, **132**, 239, **596**
మంత్రయానము 562, 570
మకార పంచకము 678
మక్కా (చూ, మెక్కా)
మక్ఖలి గోశాలుడు 79, **80**
మజూజ్ 302
మజ్ఝిమ నికాయము (బౌద్ధ గ్రంథము) 81, 283
మర్ఘూ యాస్కి 425
మఠ సన్న్యాస మతము 528
మణిభద్రుడు 73, 74, **596**
మణిమంజరి 184
మతము 272, 389, 546, 547, 697, 738, 739 ; -దర్శనము **596**, 633, 730 ; -యుద్ధములు 735 ; -ప్రభవస్థానము 554 ;-సంస్కరణోద్యమము **599**; -సహజచరిత్ర 597;-ఆచార్యులు 669 ; -అనుభవ వైవిధ్యము 421
మదామ్, జీన్ 494
మధునాథ శిరోమణి 600
మధురకవి యాళ్వార్ 484
మధురభక్తి 299, 581
మధుర(రా)నాథుడు **600**
మధువిద్య 331
మధుసూదన మిశ్రుడు 239
మధుసూదన సరస్వతి 137, 143, 154, 155, 580, **600**
మధ్యవర్తిత్వము 551, **600**
మధ్యాంతవిభాగ సూత్రము 97, 235
మధ్వాచార్యులు 126, 130, 142, 145, 152, 472, 580, 594, 703, 705, 772 ; -దర్శనము 472 ; -మతము 128, **600**

మనఃపరాగ సిద్ధాంతము **601**
మనఃపూర్వక నిర్దేశ సిద్ధాంతము 466
మనఃప్రాధాన్యవాదము **601**, 734
మనశ్శరీర ద్వైతము 477, 616, 659
మనశ్శరీర సాహచర్యవాదము **601**
మనస్తత్త్వము 578 ; -శాస్త్రము 233, 251, 272, 361, 421, 491, 670, 745
మనస్సన్న్యాసము 428
మనస్సు 233, 342, 361, 391, 477, 478, 479, 520; (soul) 547, 553, 657, 660, 714, 763 ; -భౌతిక ద్రవ్యము **601**
మనువు 236, 445, **603** ;-స్మృతి (గ్రం) 73, 108, 126, 374. 481, 512, 603, 624
మనోద్రవ్యము 616 ; -సిద్ధాంతము **604**
మనోవాద సిద్ధాంతము 589
మష్ఠవిద్య 332
మన్రో, తామస్ 757
మబవ్ అల్ జుహాసీ 312
మరీగయోన్ 494
మరీచి సంహిత 281
మకిటాన్ జాక్ **604**
మరుళాచార్యుడు 699
మషామ్, సర్ ఫ్రాన్సిస్ 660
మస్కవియా 199
మహమ్మదు 197, 306, 309, 316, **604** 699 ; -మతము 522, 562, 682
మహా కాశ్యపుడు 95, 558,
మహాధర్మరక్షిత స్థవిరుడు 559
మహాపూర్ణులు 138, 629
మహాబోధి జాతకము 81
మహాభాష్య భట్టరు 629
మహాయానము 184, 234, 273, 482, 560, 561, 566, 624, 672 ; -శ్రద్ధోత్పాదము (గ్రం) **183**, 273, 562
మహావగ్గము 84
మహావీరుడు 41, 79, 85, 283, 491, **605**, 771
మహాసాంఘికులు 558
మహిమ్నస్తోత్రము 156
మహీదాసు 327
మహేంద్ర స్థవిరుడు 559
మాంట్ కాసినో 225 ; -మఠము 552
మాంటేగూ, విలియమ్ పి. 259
మాంట్గోమరీ, ఎడ్మండ్ 258
మాండూక్య కారిక 131, 278, 326, 379 ; -భాష్యము 378
మాండూక్యోపనిషత్తు 65, 131, 132, 325, 326
మాకియవెల్లీ **606**, 647
మాక్స మి(ము)ల్లర్ 332, 532, 770
మాక్స స్టిర్నర్ 209
మాక్స వెబర్ 221
మాక్సిమస్(స్) 411, 397
మాచ్యన్, జి. 664
మాజ్ద మతము **606**
మాఠరుడు 115, **606**
మాతరిశ్వుడు 55
మాత్యూ 366, 368, 369
మాధ్యాంతిక (మజ్ఝాంతిక) 559
మాధవాచార్యులు 75, 110, 114, 131, 350, 519, 530, 536, 747
మాధ్యమికము 561, 676 ; -(శూన్యవాది) 564 ;- దర్శనము (వాదము) 101, 485, 567, **606**, 672 ; -శాఖ 205 ; -శాస్త్రము **181**
మాధ్యమిక కారిక (గ్రం) 101, 391, 486
మాధ్యమికులు 102, 237, 449, 560
మాన్‌హార్ట్ 532
మానవతా (త్వ) వాదము 160, 213, 429, **606**, 727 ; దార్శనిక- 770 ; నూతన- 654 ; బౌద్ధిక- 574 ; మౌలిక- 610
మానవ పూజ 727
మానవభావారోపవాదము 316, 351, 764
మానవశాస్త్రము 395, 645 ; -దార్శనిక 671
మానసరోగ చికిత్సాశాస్త్రము 629
మానా 209, 617, 646
మానిశా (వాకన్) 646
మా(మ)ని మతము 282, 430, **602**, 617
మాయ 145, 230, 237, 238, 261, 280, 356, 586, **610**, 692 ; మహా- 699 ; -వాదము 132, 592, 691, 699, 704 ; -శక్తి 690
మారిసెయిన్ 414
మారిట్జ్ స్లిక్ 456
మారిస్, జార్జి ఎస్. 257
మార్కస్(ర్కస్) ఒరీలియస్ అంటోనియస్ 193, **611**
మార్క్స 31, 40, 41, 195, 238, 333 381, 393, 390, 648, 688, 755 ; -దర్శనము 189 ; -పక్షము 654 ; -వాదము 290, 610, **611**, 665 ; -శాస్త్రము 615
మార్క్సిస్టులు 757
మార్గన్, టి. 418 ; -సి. ఆర్. 468
మార్టిని 415
మార్బర్గు సమావేశము **616**
మార్విన్ 594
మార్షల్, జాన్ 257
మార్సెల్, గేబ్రియల్ **616**
మాల్(ల) బ్రాన్ష్, నికొలా ద 35, 361, 600, **616**, 665, 746
మాలీనా 670
మాలుంక్య పుత్రుడు 563
మావ్ ట్సె టుంగ్ 189
మాష్(ఖ్), (ఎర్నెస్ట్) 203, 271, 443, 351, 731 ; -సంఘము 456
మాహేశ్వరులు **617**, 643 ; -దర్శనము 350
మింకౌస్కి 263
మిగ్నెల్; డెమానినాస్ 494
మితాచారము 537, 611
మిత్రమతము 332, **617**, 644
మిత్రారాధన సంప్రదాయము 391
మిథ్యాత్వము **617**
మిరాన్డోలో, పికో డెల్లా 608
మిరాబిలిస్, డాక్టర్ 555
మిల్, జాన్ స్టూఅర్టు 250, 328, 507, 508, 546, 576, 577. 595, **619**, 648, 695, 719, 750 ; -పద్ధతులు **619**
మిల్లర్, కార్ల్ ఓటో ఫ్రిడ్ 532
మిళిందపన్హా (ప్రశ్న) 80, 485
మిళిందుడు 485
మీడ్, జార్జ్ హెర్బర్ట్ 259, 723
మీమాంస 75, 109, 122, 551, 557, **620**, 625, 726 ; -ఉత్తర (బ్రహ్మ మీమాంస) 620, 703 ; -దర్శనము **120** ; -న్యాయప్రకాశము 121 ; -మతము 520 ; -సూత్రము 121 126, 330
మీమాంసకులు 56, 341, 478, 519, 521, 539, 766
మీరాబాయి 581, 772
మీర్జా అలీ మహమ్మదు 313
ముండకోపనిషత్తు **64**, 142, 326, 419
ముక్తానందుడు **152**
ముక్తి 150, 158, 410, 737, 763 ; (విముక్తి) 410
ముక్తికోపనిషత్తు 325
ముబాషిరాత్ 300

మురారి మిశ్రుడు 121
ముర్జియైట్లు 299
ముహమ్మద్ బిన్ ఇషా 301
ముహమ్మద్ బిన్ కరామ్ 197
మూజియాన్ 263
మూర్, జార్జి ఎడ్వర్డ్ 160, 203, 329, 330, 504, 510, 511, 525, 575, 578, **623**
మూలద్రవ్యము 319 ; -సిద్ధాంతము 764
మూలపాప(తక)ము 527, 608, 731 ; -సిద్ధాంతము 534
మూల్యనిర్ణయ వాదము 671
మూల్య మీమాంస **531**
మూసా ఇబ్న్ మైమున్ 195
మృత్యువు 521, 645, 767, 779
మెంగ్ట్జూ (చూ. మెన్షియస్)
మెక్ గిల్వరీ, ఇ. బి. 259
మెక్ టాగర్ట్ 160
మెక్ డొనాల్డ్ 201
మెక్కా 266, 307, 310, 604, 682
మెగారిక్ సంప్రదాయము 499
'మెతడిజ్మ' 445
మెదీనా 266
మెన్షి(మినుషి)యస్(మెంగ్-జూ-మెంగ్-కొ) 166, 189, 395, 400, 403, **623**
మెలాంక్థన్ 616
మెస్స (సై)యా (లోకరక్షకుడు) 365, **624**
మేఘనాదారి సూరి 468
మేడిసన్, జేమ్స్ 256
మేధాతిథి 69, **624**
మేరీ 554
మేరెట్ 214
మేహ్ల్యూ 256
మైకేల్ డిమోన్ ఛేస్ 202, 309
మైత్రాయణీ ఉపనిషత్తు 70, 115, 327
మైత్రి 66, 327
మైత్రీ ఉపనిషత్తు **65**, 118
మైత్రేయనాథుడు 97, 234, 235, 556, **624**
మైత్రేయు **624**, 628
మైనాంగ్, ఎతేగ్జియస్ 465, 579, **624**, 643
మైమా(మొ)నిడీజ్, రాబీ మోజెస్ బెన్ 195, **624**, 632, 633
మైలీటస్ 241 ; -సంప్రదాయము 458
మైస్టర్, ఏఖార్ట్ 462
మొగ్గలిపుత్త తిస్స 558
మోక్షము 42, 77, **89**, 124, 125. 137 139, 147, 148, 151, 212, 341, 440, 473, 489, 512. 527, 529, 536, 551, 570, **625**, 663, 676, 694, 780
మోఛింగ్ 176
మోట్జూ 175, 400, 406 ; -దర్శనము **174**
మోర్గన్, లాయిడ్ **626**
మోర్డ్కై 635
మోల్‌షాట్ 595
మో సంప్రదాయము 400, 407
మోసెస్ 197, 216, 263, 309, 314, 316, 415, 426, 773
మోహిస్టులు 406
మౌగ్గల్యాయనుడు 92, 559
మౌద్గల్యుడు **626**
మ్యూటాజె (ముతాజీ) లిజమ్ 299 ; -ముతాజిలైట్లు 197

యక్షము 210

యజుర్వేదము 55, 262, 700 ; -కృష్ణ 327 ; -శుక్ల 320
యజ్ఞము 76, 240, 512, 574, 583, 701; (సం) (Sacrifice) 624 **626** ; మనుష్య- 298, 513 ; దేవ- 298, 513 ; -పితృ 298
యథార్థతా వాదము 52
యదృచ్ఛ 540 ; -వాదము **49**
యద్భవిష్యవాదము 491
యమధర్మరాజు 55, 63, 285, 326. 332, 482, 521
యమము 484
యశోమిత్రుడు 96, **628**
య(యా)ష్టులు 426, 429, 726
యాంగ్ 435, 753
యాంగ్ చు 169, 623
యాంగ్-ఛియన్ 168
యాజ్ఞవల్క్యుడు 40, 60, 71, 294, 327, 378, 414, **628** ; -ఉపనిషత్తు 628 ; -స్మృతి 628
యాథార్థ్యము 741
యాదవప్రకాశుడు **628**, 653
యామునాచార్యులు 138, 152, 280, 486, 580, **629**, 653, 691, 693
యాస్కుడు 55
యాస్నపి 726
యాస్పర్స్, కార్ల్ 104, 208, 276, 359, **629**
యాహ్వే(యహోవా) 773
యురేనియస్ 741
యుస్టువా, అరిజాంద్రో డి 671
యూక్లిడ్ 429
యూఖారిస్టన్ విందు 665
యూడిమస్ (రోడ్స్ నివాసి) **631**
యూదీయ (దర్శనము) **195**, 546, **631**; (మతము) 336, 626, **636**, 734
యూరిపిడీస్ 172, 768
యూహి(యుహే)మరస్ 214, 532
యెన్ యువాన్ 168
యోగము 92, 119, 428, 441, **637**, దర్శనము **118**, 285, 534, **636**; -రహస్యము 486 ; -వార్తికము 119, 636, 688; -శాస్త్రము 263, 527 ; -సమాధి 527; -సాధన 261; -సిద్ధాంతము 341; -సూత్రము 118; -సూత్రవృత్తి (గ్రం) 595
యోగాచారభూమి 97, 100, 273
యోగాచార మతములు 568, 676
యోగాచారము 98 ; -సంప్రదాయము 561, 624, 676
యోగాచారులు 560

రంగరాజ మఖి 254
రంగరామానుజులు 154, **638**
రక్షిత స్థవిరుడు 559
రఘునాథుడు 110, 154, 517, **638**
రజిత్సింగ్ 749
రతన సుత్తము 78
రథక్రాంతము* 442
రమణ మహర్షి **639**

---

* భారతదేశపు వాయవ్య భాగము, వింధ్యనుండి మహాచీనము (టిబెట్) వరకు గల ప్రాంతము రథక్రాంతము. అట్లే ఈశాన్య భాగము, వింధ్యనుండి చిత్తల (చట్ట) గ్రామము వరకు గల ప్రాంతము విష్ణుక్రాంతమనియు, వింధ్యనుండి దక్షిణ సముద్రమువరకు, లేదా కరతోయ నది నుండి జావా వరకు గల ప్రాంతము అశ్వక్రాంతమనియు ప్రాచీనుల వ్యవహారము. ఆయా ప్రాంతములకు ప్రత్యేక తంత్రములు కలవు.—సం.

రమదాను (రంజాన్) 807
రవీంద్రనాథ్ ఠాకూర్ (చూ. ఠాకుర్)
రష్యా 481 ; -దర్శనశాస్త్రము **639**
రసము 54, 755, 757, 758
రస్కిన్ 42, 157, 689
రసెల్, బెర్ట్రాండ్ 203, 456, 532, 575, 578, **641**, 642, 678, 680, 681; -పేరడాక్స్ 642
రసేశ్వర దర్శనము **643**
రహస్యత్రయ సారము 330, 517
రహస్య (రహో) మతములు 389, **644**
రహస్యవాదము 156, 387 (చూ. సాక్షాత్కార దర్శనము); -వాదులు 258, 320 ; -దర్శనము 260
రహస్య విద్య 462
రాండల్, జాన్ హెచ్. 259
రాఘవేంద్రస్వామి 143
రాజకీయ దర్శనము 596, **645**, 724 ; -కార్టీసియన్ 648
రాజగృహము 330, 558
రాజనీతి 650, 753
రాజమార్తాండము(గ్రం) 119, 595
రాజ యోగము 159
రాడ్కోవిక్ 456
రాధాకమల్ ముఖర్జీ 756
రాధాకృష్ణన్ 104, 126, **152**, 153, 160, 214, 755 ; -దర్శనము **648**
రాబర్ట్సన్ స్మిత్ 221
రామకృష్ణ పరమహంస 156, 580, **651**, 690, 772 ; -మఠము 690 ; -సేవాసమితి 652
రామతీర్థస్వామి 137, 156, 580, **652**
రామదాసు 772
రామమోహనరాయ్ 155, **652**
రామానందుడు **151**, 339, **653**, 772
రామానుజుడు 126, 138, 152, 538, 580, 587, **653**, 691, 703, 705
రామానుజాచార్యులు, ధర్మపురి 623
రామానుజీయులు 104, 128, 238, 287, 468, 474, 517, 557, 618, 628, 653, 772
రాయ్, మానవేంద్రనాథ్, 157, **159**, 610, 654 ; -దర్శనము **654**
రాల్ఫ్, కడ్వర్తు 362
రాహుల్ సాంకృత్యాయన్ 127
రిచర్డ్ కంబర్లండ్ 413, 362, 510 ; -ఐ.ఏ. 760
రిపబ్లిక్ (గ్రం) 292, 731, 754
రియోబు 727
రిష్ల్, ఆల్బ్రెక్ట్ **654**
రీడ్, థామస్ **655**
రుక్తైయా 306
రుడోల్ఫ్ ఓ (ఆ)టో 104, 211
రుద్రవర్తని 751
రుంజ్, జార్జ్ 221
రూపగోస్వామి 229, 580
రూమీ 156
రూసో జె. జె. 40, 42, 219, 547, 557, **655**, 656, 670
రెగ్యులే 657
రైక్వుడు 58
రైఖెన్‌బాఖ్, హాన్స్, 456, **659**
రైజ్‌బ్రె(బ)క్, యాన్ ఫాన్ 413, **659**
రోమ్‌దేశ మతములు 389
రోయి(య)న్, జోసయా 364, 649
రోష్ద్ అబూవలీద్ ఇబ్న (ఎవరోయిజ్) 200, 201
లంకావతార సూత్రము (గ్రం) 97, 99, 185, 234
లకులుడు 580
లక్షణము (definition) **659**
లక్షణావృత్తి 229
లక్ష్మణగుప్తుడు 354
లక్ష్మీదేవి 705, 718
లక్ష్యవాదము 587
లమెట్రీ 682
లయయోగము 638
లాంగ్, ఆం(యాం)డ్రూ 210, 532
లాంబైనస్ 759
లాంగ్ఫెక్ట్, షెల్లింగ్ 259
లాక్, జాన్ 40, 203, 247, 256, 342, 350, 361, 465, 470, 471, 497, 548, 551, 578 588, 601, 639, 648, **660**, 682, 721, 732
లాక్టాంటి (క్టాన్షి)యస్ 206, 395
లాగాన్ 264, 55[illegible], 632, **663**, 760
లాటిట్యూడినేరియన్స్ 362
లాట్జె, రుడాల్ఫ్ హెర్మన్ 491, **663**
లాబుకాయనుడు 121
లామా మతము 562, **664**
లావో-ట్జు 169, 172, 403, 575, **664**
లింకన్, అబ్రహామ్ 648
లింగము 150 ; (హేతువు) 449, 477, 699 ; -దేహము 467, 602 ; -పురాణము 530
లింగాయత మతము 650, 699
లిచ్ఛవి సంఘము 86
లిన్‌సుంగ్ యుగము 482
లియెహ్‌ట్జూ 173
లియెహ్‌యూ-కౌ 173
లీకుంగ్ 168
లుక్రేషియస్ 523
లూథర్, మార్టిన్ 551, 600, 616, **665**
లూసిప్పస్ 334, 381, 520, **665**, 753
లెకీ 578
లెడ్ బిటర్ 361
లెనిన్, వ్లాడిమర్ ఇల్యిచ్ ఉల్యానోవ్ 555, 641, 648, 654, **665**, 688
లెవిబ్రూల్, లూసియన్ 221, **665**
లెవైట్లు 775.
లెస్సింగ్, గాట్‌హోల్డ్ యేఫ్రాయిమ్ 155, **665**, 682
లైబ్నిజ్(ట్జ్) 203, 288, 297, 336, 342, 539, 545, 573, 598, **665**, 682, 719, 732, 748, 763
లైయాన్స్ (లియోన్స్) పరిషత్తు 226 ; -ద్వితీయ 556
లైసిస్ 541
లై(లీ)సియమ్ 291, 534
లొమ్‌బార్డ్, పీటర్ 552, **668**
లోకసంగ్రహము **668**
లోకాయత దర్శనము **67**, 154, 338, 595 ; -మత సంగ్రహము 415
లోడీ, సికందరు 339
లోడ్జ్ ఆర్. ఎచ్., 257, 288, 590
లౌగాక్షి భాస్కరుడు 121, 125
లౌట్జు (జు) 338, 400, 434
లౌహిత్యుడు **83**
ల్యాటిన్ అమెరికా దర్శనము **669**
వక్ర దర్శనము (చూ. సినిక్కులు)
వచక్నుడు 378
వజూదియ్యా (ఏకసత్తావాదము) 305
వజ్జి సంఘము 80
వజ్రచ్ఛేదిక 186
వజ్ర జపము 571
వజ్రనాథుడు 151
వజ్రయానము 485, 562, **671**, 672, 678
వజ్రసత్త్వుడు 673
వడగ(లి)లై సంప్రదాయము 141, 695
వనమాలీ మిశ్రుడు 143, 155
వరరుచి 237, 350
వరుణుడు 55, 235, 332, 387, 512, 701, 770

వర్గము 531, 642 ; -రహిత సమాజము 615 ; -సంఘర్షణ 614 ; -సిద్ధాంతము 642
వర్గీకరణము **673**
వర్ణన 643 ; -సిద్ధాంతము 642
వర్ణవ్యవస్థ 582, **673**, 699
వల్లభాచార్యులు 130, **151**, **674**, 708, 772
వసంతకుమార్ మల్లిక్ 160, **161**
వసుబంధుడు 96, 97, 99, 100, 181, 234, 273, 459, 560, 565, 566, 624, **676** ; -చరితము 676
వహ్హాబ్ శాఖ 311
వాంగ్ పి 172, 178
వాంగ్ పౌ జెన్ (పో-అన్) 168
వాక్కు **677**
వాక్యకలన గణితము 712
వాక్యపదీయము 133, 585, 724
వాగ్నర్ 495
వాచస్పతి మిశ్రుడు 41, 100, 115, 119, 134, 239, 255, 324, 517, 636, **677**, 766
వాజసనేయీ 76, 702
వాజసనేయులు 467, 581
వాత్సల్య భక్తి 581
వాత్సీపుత్రుడు **677**
వాత్స్యాయనుడు 110, 325, 453, 514, 515, 517, 540, 592, **677**
వాదతర్కము 239, 333, 381, 385, 416, 498, 749 ; -పద్ధతి 778
వాదవిద్య (వాకోవాక్యము) 448, 545, 753
వాదావళి (గ్రం) 142, 415
వాదిదేవ సూరి 73, 74
వాన్ డెల్ లూప్, జి. 210, 211
వానప్రస్థము 127, 445, 513
వామదేవీయ సూక్తము 236
వామమార్గము **678**
వామాచారము 442
వాయవీయ సంహిత 357
వాయువు 473 ; -పురాణము 580
వా(వో)ల్టేర్, ఫ్రాన్స్వమారీ అర్వేడ 547, 573, 648, 670, **678**, 682
వాల్మీకి 68 ; -రామాయణము 77
వాసనా శోధన సిద్ధాంతము 567
వాసిష్ఠ సంహిత 443
వాసుదేవుడు 717 ; -వ్యూహము 281
వాస్తవికతా వాదము 52, 487, **678**, 681, 747, 772 ; మిత- 418 ; నవీన- 678 ; -సిద్ధాంతము 552 ; -వాదులు 536
విండెల్‌బాండ్, విల్‌హెల్మ్ 210
వింత్రాప్, జాన్ 256
వింశతిక 97, 99
వికాశనము (ప్రబోధము) **681**
వికాసయుగము 393
విక్లిఫ్ 445
విశేషశక్తి 238, 611
విగ్రహారాధన 430, 652, **682**, 748
విగ్రహ వ్యావర్తిని (గ్రం) 101, 486
విచికిత్సకులు 78
విజయీంద్రతీర్థుడు 155
విజ్ఞప్తిమాత్రతాసిద్ధి 97, 181, 676
విజ్ఞానము 564 ; అనుభవిక - 659 ; -దర్శనము 596 ; -భిక్షువు 115, 119, 130, 150, 154, 636, **683** ; -భైరవము 354 ; -మయకోశము 285 ; -యుగము 609 ; -వాదము **97**, 118, 130, 242, 540, 624, 672 ; -వాది (యోగాచార) 564 ; -వాది మతము 649 ; -శాస్త్రము 233, 687 ; -శాస్త్రీయ అనుభవ వాదము 353
విట్‌గెన్‌స్టైన్ 203, 456, 667, 684 ; -దర్శనము **683**
విటనాజిమూట్ 647
విట్టోరియా 414
విఠ్ఠలనాథుడు 151
వితండవాద శాస్త్రము 74
విదేహముక్తి 567, 626, 737
విద్యానందుడు 133
విద్యారణ్యస్వామి 137, **686**, 747, 772
విద్యాశిక్షణ దర్శనము (లు) 350, 355, 530, 655, **686**, 724
'విద్యుత్' విధానము 483
విధేయము(లు) 227, 295, 446, 470, 492, 518, 593, 696, 713
వినయ పిటకము 69, 95, 330, 558
వినోబా భావే 157, 162 ; -దర్శనము, సర్వోదయము **689**
విభాష 95 560, 565
విమలకీర్తి సూత్రము **178-179**
వియన్నా బృందము 352
విరజానంద్, మహర్షి 458
విరోచనుడు 69, 535
విలియమ్స్, రోజర్ 256
విలువ 497, 579 ; -సూత్రము 439
విల్బరైట్లు 762
విల్సన్, జేమ్స్ 256, 578
విల్సన్, వుడ్రో
వివరణ ప్రమేయ సంగ్రహము 110, 137, 586, 686
వివర్తము 237, 610 ; -వాదము 229, 237, 238, **690** ; -వాది 236
వివృత (నీతి) 509 ; -విమర్శని 354 ; -విషయము 524 ; -సంఘము 554
వివేక చూడామణి 135, 580
వివేకానందస్వామి 137, 152, 156, 583, 651, **690**, 772
విశిష్టాద్వైతము **138**, 286, 299, 332, 468, 557, **691**, 703 ; -దర్శనము 772 ; -వేదాంతము 622 ; -సిద్ధాంతము 522
విశిష్టాద్వైతులు 518, 539
విశేషము 716, 348 ; -రూపములు 659 ; -లక్షణ 274 ; -అద్వైతము **148**
విశేషాభిధానము **695**, 696
విశ్లేషణము 465, 534 ; -పద్ధతి **36**, 696 ; -సంయోజనము **696**
విశ్లేషణాత్మకము 343, 696 ; -దర్శనము 683 ; -నిర్ణయములు 493
విశ్వకర్మ 55, 235, 770
విశ్వదృష్టి **40**, 41
విశ్వనాథ పంచాననుడు 151, 517
విశ్వము 258, 541, 579, 649, 776 ; -విజ్ఞాన సంప్రదాయము 400 ; శాస్త్రము 266, 437 ; -సార తంత్రము 109
విశ్వాత్మ (World Soul) 549; (Cosmic Soul) 773
విశ్వాసము 39, 353, 537, **696**
విషయనిష్ఠ వాదము **51**
విషయి 540, 576, 616 ; -నిష్ఠవాదము **51**
విష్ణుక్రాంతము 442
విష్ణువు 55, 332, 473, 535, 705, 718; -తత్త్వవినిర్ణయము 142, 145; -పురాణము 580, 701
విసుద్ధి మార్గ (గ్రం) 551
విస్మృతి 549, 657, 764
వీరశైవము 150, 550, **699**
వీరశైవాద్వైతము 130
వుంట్ 443, 781

ఫుడ్ బ్రిడ్జ్, ఫ్రెడరిక్ జె. ఇ. 259
వేదన 348, 507, 540, 587 ; -దర్శనము 415
వేదములు 56, 120, 229, 262, 360, 458, 473, 481, 520, 585, 621, **700**, 726 ; -భాష్యము 459 ; -వాదులు 519 ; -విభాగము **54**
వేదాంత దేశికులు 129, 138, 141, 154, 281, 330, 466, 622, 638, 691, 695, **706**, 772
వేదాంతము 75, 225, 399 ; కల్పలతిక 600 ; -దర్శనము **125**, 156, 286, 327, 472, 683, **702** ; -దీపము (గ్రం) 654, 691 ; -పరిభాష 187, 482 ; -పారిజాత సౌరభము 151, 488 ; -సారము 76, 137, 654, 691 ;-సిద్ధాంత ముక్తావళి 137, 535
వేదార్థ సంగ్రహము 129, 587, 654
వేలండ్, ఫ్రాన్సిస్ 257
వైజ్‌మన్, ఎఫ్. 456
వైజ్ఞానిక దర్శనము **706**
వైజ్ఞానిక (శాస్త్రీయ) పద్ధతి 596, 678, 688, **708**, 769
వైట్ హెడ్ 42, 204, 319, 443, 456, 532, 575, 588, 642, **709**
వైధతర్కము **711**
వైపుల్య సూత్రము **183**
వైభాషిక మతము 96, 521, 560, 676
వైశంపాయనుడు 551
వైశేషికము 81, 285, 518, 521, 539; -దర్శనము **112**, 518, 520, 625, **714** ; -సాహిత్యము 112, 540, 717
వైష్ణవము 128 ; -ఆగమములు 280, 440, 442;-మతము 299, 399, 586, 600, 654, 698, **717** ; -సంప్రదాయము 653, 718 ;-వేదాంతము **151**
వొలాస్టన్ 506
వోల్ఫ్, క్రిస్టియన్ ఫాన్ 336, 342, 539, **718**, 734
వ్యక్తిత్వరహిత చైతన్యవాదము 815
వ్యక్తిత్వ వాదము 545, 555, 610
వ్యక్తిప్రాధాన్య వాదము 257, **719**
వ్యక్త్యణువాదము 577
వ్యాడి 183
వ్యాప్తి 245, 448, 515 ; -గ్రహణము 53, 708 ; -గ్రహణ పద్ధతి 555 ; -గ్రహణ సిద్ధాంతములు 720 ; -గ్రహణోద్భావ సిద్ధాంతము 720 ; -గ్రాహకపద్ధతి 249,343, 434, 604, 708, **719** ; -జ్ఞానము 328 ; -పద్ధతి 246, 328 ; -ప్రక్రియ 490, 491
వ్యాప్త్యనుమానము 252
వ్యావహారిక సత్తా వాదము 52, 288, 420, 421, 434, 439, 534, 578, **721**, 727 ; -వాదులు 320
వ్యాసతీర్థుడు 142, 154
వ్యాసుడు 103, 109, 119, 229, 551, 584, 620, 686 ; -భాష్యము 539

శంకర దిగ్విజయము (గ్రం) 134, 350
శంకరమిశ్రుడు 113, **114**, 717
శంకరాచార్యులు 31, 40, 41, 70, 104, 126, 128, 129, **133**, 138, 150, 152, 160, 234, 236, 240, 253, 255, 278, 286, 341, 360, 474, 519, 530, 533, 535, 580, 584, 586, 592, 637, 691, 703, 704, 766, 772
శక్తి 355, 725 ; -నిత్యతా నియమము 437, 602 ; -వాదము **724**
శతదూషణి (గ్రం) 706
శతపథ బ్రాహ్మణము 79, 285, 325, 574, 579, 628
శతశాస్త్రము 181
శబరస్వామి 121, 124, 330, 360, 517, 584, 620 ; -భాష్యము 537, 628
శబ్ద తత్త్వము (బ్రహ్మము) 229, 360, 412, 476, 546, 692, 724, 736 ; -ప్రమాణము **75**, 515, 516, 538, 564, 737 ; -బ్రహ్మవాదము **724**
శబ్దశక్తి ప్రకాశము (గ్రం) 414
శబ్దాద్వైతవాదము **133**
శరణాగతి 332, 517, 694, 695
శరీరము 548, 553, 657, 692 ; -శాస్త్రము 272
శాండిల్య మహర్షి 580 ;-భక్తిసూత్రము 126 ; -విద్య 331
శాంత రక్షితుడు 131, 340
శాంతి 611, 743 ; -నికేతనము 485
శాక్త మతము* 673
శాక్తేయము 261, **725**
శాలి(లీ)కనాథుడు 121, 125, 623
శాశ్వత వాదము 79, 84, 94, 606
శాస్త్రదీపిక (గ్రం) 121, 529
శిఖావల్లి 327
శిలువ 513, 528, 697
శివతత్త్వ సారము (గ్రం) 699
శివము 347, 511, 533, 542
శివ విశిష్టాద్వైతము 130
శివ శ్రీకంఠుడు 530
శివాదిత్యుడు 717
శివానందలహరి 135
శివార్కమణిదీపిక 146 ; - వ్యాఖ్య 254
శివుడు 146, 147, 158, 255, 280, 355, 535, 536, 699, 725
శీలము 235, 383, 484, 508, 739
శీలవ్రత పరామర్శకులు 78, 79
శీలాంకుడు 78, 80, 341, 85
శు అన్ చ్వాంగ్ 97, 100
శుకమహర్షి 152, 379 ; -సంహిత 443
శుక్రనీతి సారము 69
శుక్ల యజుర్వేదము 327 ; -బ్రాహ్మణములు 579
శుద్ధాద్వైతము 151, 674, 703, **725**·772
శూన్యత 235 ; -దర్శనము 486 ;-ప్రదేశము 470 ; -వాదము **101**, 130, 515
శృంగేరిపీఠము 134, 586, 747
శేష-శేషి సంబంధము 523, 693
శైవ మతము 442, 529, 617, 673,

* కాశ్మీరము, కంచి, కామాఖ్య శ్రీ విద్యకు ప్రధాన కేంద్రములు. కౌల, సమయ, మిశ్రములని శాక్త తంత్ర మార్గములు త్రివిధములు. అద్వైత భావ సాధన కౌలము, లేదా మూలాధార చక్రమును (శ్రీ చక్రము, లేదా యోనిని) ప్రత్యక్షముగ ఆరాధించుట కౌలము. దహరాకాశమున చక్రమును భావించి అచట పూజాదులు చేయుట సమయము; లేదా శివశక్తి సామరస్య అనుసంధానము సమయము. కుండలినీ శక్తిని లేపుట, సహస్రారమునకు గొనిపోవుట సమయము. ఇందు యోని ప్రత్యక్ష పూజ ఉండదు, బాహ్య పూజా జపము లుండవు. "అంతర్యాగ"మే (అంతరికోపాసన) చేయుదురు. కౌల, సమయముల మిశ్రణము మిశ్రమార్గమున జరుగును. కౌల మార్గము ఐహిక సిద్ధి పరమని, కుత్సితమని సమయమార్గీయు లందురు. విస్తర భీతిచే ఈ విషయముల వివరణ అసంభవమైనది.—సం.

శైవ సిద్ధాంతము* 149
శౌచము 444, 636
శౌనకుడు 326
శ్రద్ధ 317, 328, 345, 415, 582, 584;
 -దర్శనము 337, **725**, 776
శ్రీకంఠులు 130, 146, 148, 152
శ్రీకరభాష్యము 149
శ్రీకృష్ణదాస కవిరాజు 229
శ్రీకృష్ణుడు 488, 771
శ్రీధరుడు 112, 450
శ్రీనివాసుడు 151, 154
శ్రీపతి 130, 149
శ్రీభాష్యము 139, 141, 238, 468, 517, 557, 638, 654, 691
శ్రీవిద్య 442; -ఉపాసకులు 592
శ్రీశైలపూర్ణులు 658
శ్రీశైలము 350
శ్రీహర్షుడు 137, 238, 239, 398, 606
శ్రుతప్రకాశిక 125, 141, 638
శ్రుతి 118, 239, 323, 334, 551, 611; (శైలిలు) 632, 633, **726**
శ్రుతిసూక్తిమాల 146
శ్రేయస్సు 335, 753
శ్రౌతసూత్రము 288, 297, 481
శ్లోకవార్తికము 121, 125, 360, 529
శ్వేతకేతువు 144, 325, 327
శ్వేతాంబర సంప్రదాయము **86**, 332, 605
శ్వేతాశ్వతర ఉపనిషత్తు 66, 78, 115, 118, 148, 327, 336, 529, 585; -భాష్యము 379
షట్‌తర్కి 109
షట్‌పదార్థములు 114, 714, 715
షట్‌స్థలము 150
షట్‌కర్మలు 440
షడంగయోగము 571
షడ్దర్శనములు **108**
షడ్దర్శన సముచ్చయము 68, 78, 596; -టీక 74
షడ్విధతాత్పర్య లింగములు 108, **726**
షల్లేఖ 399
షష్టితంత్రము 517
షాంగ్ చె 215, 217
షాంగ్‌యాంగ్ 188
షాఫ్ట్స్‌బరి 504
షామన్‌మతము **727**
షా ప్రస్తాని 301
షింటో మతము **727**
షి-చి (గ్రం) 405
షిఫా (గ్రం) 306
షిబ్లి, అబూబక్ర్ 305
షియాలు 311, 312
షిలర్, ఫెర్డినాండ్ కానింగ్ స్కాట్ 278, 466, 579, 682, 656, **727**
షిలర్, మాక్స్ 671
షున్-ను 68
షూచింగ్ 726
షెట్నార్డ్ 417
షెన్-కువాంగ్ 185
షెన్ టావో 187
షెన్-నుంగ్ 399
షెన్ పూహై 188
షెన్ హ్సిన్ 482
షెలర్, మాక్స్ ఫెర్డినాండ్ 723, **728**
షెల్లింగ్ 258, 275, 363, 587, 588, 729, 776
షెహాబుద్దీన్, షాయఖ్ 306
షోడశ పదార్థములు 515
షోపె(పే)న్ హోర్ (హోవర్) 257, 271, 352, 492, **728**, 730, 755
ష్నైడర్, హెర్బర్ట్ డబ్ల్యూ. 259
ష్లే (ష్లె) గె (జె) ల్ 587, 729
ష్లై(ష్లి, ష్లె)ర్ మేఖర్ ఫ్రీడ్రిమ్ ఎర్నెస్ట్ డేనియల్ 219, 455, 587, **729**
ష్వైట్జర్ 157
సటప్యంతులు 428
సంకర్షణ 717; -వ్యూహము 281
సంకల్పము 550, 595, 728; -వాదము **730**; -వాదులు 730; -స్వేచ్ఛ 534, 633, 730, **731**
సంగతి వాదము 433
సంగీతి 557; -ద్వితీయ 564; -మూడవ 564
సంఘటన శాస్త్రము 364, 465
సంఘాతము 341, 666
సంజయవేలట్ఠి పుత్తుడు 80, **84**, 85, 87
సందేహవాదము 57, 85
సంధినిర్మోచన సూత్రము 97, 234
సంబంధము 343; -పరీక్ష 475
సంవర్గవిద్య 331
సంవృత(తి) సత్యము 237, 475, 521
సంవేదనలు 342, 470, 679, 761
సంశయవాదము 203, 226, 249, 337 432, 484, 532, 543, 550, 576, 595, 655, 726, **732**, 753 (చూ. సందేహవాదము); -వాదులు 548

* ఒక శైవ సంప్రదాయ విశేషము. సంస్కృత శ్రుత్యాగమములపైన సమాన ప్రామాణ్యముగల తమిళమందలి 12 ‘తిరుమురై’ (1800 పైచిలుకు స్తవములు)పైనను, 14 సిద్ధాంతశాస్త్రములపైనను ఇది ఆధారపడినది. దీనికి మాణిక్కవాచగర్ (క్రీ. శ. 2వ శతా.) తిరుజ్ఞాన సంబంధర్, అప్పర్ (ఈ ఇరువురు 7వ శతా.) సుందరర్ (8వ శతా.) ఈ నలుగురు మహాచార్యులు. మాణిక్కవాచగర్ వ్రాసిన ‘తిరువాచకము’ గొప్పగ్రంథము. తక్కిన ముగ్గురి స్తోత్రములు ‘దేవార’ మనబడును. తిరుమూలార్ (క్రీ. శ. 3 నుండి 6 వ శతా. మధ్య) వ్రాసిన 3000 తమిళపద్యములు గల ‘తిరుమంత్ర’మను గ్రంథము, మెయ్ కండదేవర్ (13 వ శతా.) వ్రాసిన ‘శివజ్ఞానబోధము’, దానిపై సకలాగమ పండితుడు వ్రాసిన ‘శివజ్ఞాన సిద్ధియర్’ కూడ ముఖ్యగ్రంథములు. తిరుమురైలలో ‘దేవారము’ భక్తిసాహిత్యమున అపూర్వము. ‘పెరియపురాణమున’ 63 నాయన్మారుల చరిత్రలు కలవు. వీరిలో చాలమంది అబ్రాహ్మణులు, కిరాతాదులు. నాయనారులు పరమశివభక్తులు, పూజనీయులు. పతి, పశు, పాశము అను తత్త్వత్రయము నీ సిద్ధాంతము ప్రతిపాదించును. పతి శివుడు, ఆయన పరమసత్త, ఆనందము, సమస్తమున కాధారము, కేవలము ఏకమాత్ర స్వతంత్రుడు. ఆయనకెన్నో మంగళగుణములు; మహాకారుణికుడు, సృష్ట్యాది పంచకృత్యముల జేయువాడు. ఆయన జగత్తునకు నిమిత్తకారణము; మాయ ఉపాదానము. పశువులు, జీవులు వీరనేకులు, సాంతులు; అనాదినుండి పాశముచే బద్ధులు; కాన మలసహితులు. జీవులు నైసర్గిక జ్ఞానేచ్ఛాశక్తులు అంతర్గతముగ కలవారు; వీటి తిరోధాన కారణము పాశము. వీటిని శివానుగ్రహము అభివ్యక్తము చేయును. చర్య (దేవాలయ అర్చనలో పాల్గొనుట) క్రియ (స్వయముగ శివలింగారాధన, మంత్రజపము), యోగము (అంతస్థుడగు శివుని ధ్యాన సమాధులు), జ్ఞానము (అత్యంత భక్తిచే శివునితో ఏకత్వ మనుభవించుచు అంతట అద్వైతమునరయుట - ప్రియసమాగమమున ఏకత్వానుభవము వలె) ఈ నాలుగును సాధనలు. వీనిచే మోక్షప్రాప్తి; మోక్ష మనగా శివసాయుజ్యము. —సం.

సంసారము 512, 522, 675; -శుద్ధి 81
సంస్కారములు 340, 564, 780; -స్కంధము 571
సత్ఖ్యాతి 618; -వాదము 693
సత్కార్యవాదము 116, 537, 715, **733** 736; -వాదులు 517
సత్(తు) 32, 226, 232, 237, 238, 248, 258, 278, 338, 421, 475, 518, 541, 547, 589, 732, 751, 761, 763, 777; Being 629, 666, 685, 729, మూల-336; అసత్ 747
సత్తావాదము 250; -యుక్తి 661
సత్తాశాస్త్రము 45, 46, 48, 394, **733**, 779; -వాదము 320, 529, **734**
సత్యనాథుడు 143
సత్యభేదవాదము 286
సత్యము 533, 542, 573, 578, 636, 678, 689, 724, 757
సత్యసిద్ధి శాస్త్రము **187**
సత్యార్థప్రకాశ్ (గ్రం) 459
సదానందుడు 76, 187
సద్ధర్మ పుండరీక (సూత్ర)ము 77, **184**
సద్భావము 635, 746; సిద్ధాంతము 506
సద్విద్య 325
సనక సంహిత 230, 443
సనత్కుమారుడు 58, 443
సన్న్యాసిమఠ సంస్థ 784
సన్న్యాసము 127, 161, 513, 528; -ఆశ్రమము 298, 650
సప్తపదార్థి 717
సప్తభంగీ నయము 90
సప్త సంస్కారములు 368
సప్రపంచవాదము 241
సమంత-పాసాదికా (గ్రం) 558
సమంతభద్రుడు 87, 131, 332
సమవాయ సంబంధము 537, 657, 716,
సమవాయి 352; -కారణము 147, 715
సమాజవాదము 153, 611, 629
సమాధి 120, 127, 184, 235, 484, 503, 571, 636, 743
సమ్యక్ - సంబుద్ధుడు 560, 569; -యానము 561
సర్వచైతన్యవాదము **735**
సర్వజ్ఞాత్మముని 137
సర్వదర్శన సంగ్రహము (గ్రం) 73, 76, 77, 78, 110, 519, 530
సర్వదుఃఖ వాదము 297
సర్వనికృష్టవాదము 297
సర్వశుభ వాదము 492, 778
సర్వాతీతవాదులు 496
సర్వాత్మవాదము 389
సర్వాస్తివాదము 95; -వాదులు 558, 562; వైభాషిక - 564, మూల-560
సహస్రారచక్రము 357, 725
సాంఖ్యము 225, 641, 715; -అతిభౌతిక సిద్ధాంతములు 736; -కారికలు 115, 449, 606, 736; -జగత్పరిణామవాదము 736; -జ్ఞాన మీమాంస 736; -దర్శనము **114**, 263, 285, 517, 533, **735**; -నిరీశ్వరవాదము 737, -ప్రవచనము 114 683, 736; -మతము 625; -మోక్ష సిద్ధాంతము 737; -యోగము 586; -శాస్త్రము 522, 683
సాంఖ్యులు 275, 517, 519, 533, 539, 593, 733
సాంతియానా, జార్జి 204, 259, **737**, 738, 755
సాక్షాత్కారము 708, 725, **739**, (ముకాశఫా) 198; -దర్శనము 750; -ద్రష్ట 547; -మతము 279, 492, 494, 545; -వాదము 338, 340, 362, 530, 555 634, 659, **740**; -అనుభవము 282, 298, 597
సాడి(ది)యా 195, 632, 633
సాత్వత మతము 585
సాధుత 262, 463, 497, 499, 504, 506, 510, 524, 624, 698, **743**, 753, భావసిద్ధాంతము 538
సాపేక్షము 348, 385; -వాదము 423, 471, **745**; -సిద్ధాంతము 707
సామన్న ఫలసుత్తము 84, 86
సామయికవాదము 352, 379, 602, 616, **746**
సామవేదము 55, 700, 702; -బ్రాహ్మణములు 579
సామాన్యప్రతీతి 577, 655, 681
సామాన్యము(లు) 348, 475, 487, 659, 678, 685, 716, **746**; -లక్షణ సత్ 273; -అభిధానము 695
సామ్యవాదము 654; -నివేదిక 614
సాయణు(ను)డు 76, 686, **747**
సా(శా)రిపుత్రుడు 92, 559
సార్త్రే జీపాల్ 203, 277, 616, 631, **747**, 780
సాలగ్రామము 330
సిక్కు మతము **748**
సిడ్జివిక్ 328, 504, 507, 508, 510
సిద్ధిత్రయి 324
సిద్ధాంత రహస్యము (గ్రం) 600
సిద్ధార్థుడు 91 (చూ. బుద్ధుడు)
సిద్ధిత్రయము 629, 691
సినగాగ్ 775
సినిక్కులు 192, 610, 614, **749**, 760
సిర్ దార్యా 267
సిరె(రే)నె(నే)యిక్(క్కు)లు 192, 262, 499, 507, 508, **749**
సిసిరో, మార్కస్ టుల్లియస్ 193, 545, **749**
సిస్మాటిక్కులు 369
సీవర్త్, రోలెండ్ 414
సుందరపాండ్యుడు 130
సుంభసూక్తము 56
సుకేశుడు 531
సుఖము 552, 611; -ప్రధానవాదము 262; -వాదము 328, 508, 509, 744, **749**; ఉపయోగితా సుఖవాదము 750, 766; -వ్యూహము 95
సుఖావతి 698, **750**
సుజాత 189
సుత్తపిటకము 95
సుదర్శనసూరి 125, 141
సున్నీలు 301, 311
సురేశ్వరుడు 129, 133, 137, 239, 379, 596
సువార్తలు 369, 370
సుశ్రుత సంహిత 449
'సుహృల్లేఖ' (గ్రం) 486
సూత సంహిత 114, 131, 135
సూత్రకృతాంగము 80, 84, 87; -టీక 85
సూఫీ మతము 267; (రహస్యవాదము) 299, 304, **750**; (సూఫీలు) 444
సూఫో 413
సూరదాసు 58
సూర్యుడు 55, 236, 332, 535
సృష్టి 61, 131, 318, 327, 367, 692, **751**
సెంగ్-ఛావో 178, 182
సెనెకా 193, 761
సెప్టువజింటా 263
సెర్వొనైడిస్ 633
సేశ్వర మీమాంస 141, 706
సేశ్వర యోగము 636
సొరోకిన్ 221
సోక్రటీస్(జ్) 40, 157, 192, 244, 262, 273, 275, 278, 383, 436,

484, 498, 500, 508, 540, 541, 542, 572, 749, **753** ; –అర్ధసోక్రటీయులు 498
సోఫిస్టులు 244, 382, 499, 540, 572, 733; (యుక్త్యాభాసవాదులు) **753**
సోఫోక్లీజ్(స్) 192, 319, 607
సోమానందుడు 324, 354
సోలమన్ 522 ; –ఫార్మ్‌స్టెచర్ 634 ; –లుడ్విగ్ స్టైన్‌హైమ్ 634
సౌందరనందము (గ్రం) 278
సౌందర్య భావము **754**
సౌందర్యమీమాంస (శాస్త్రము) 54, 272 ; – చైనా 573 ; –జపాన్ 756 ; –ప్రాచ్య, ప్రతీచ్య **757**
సౌందర్య లహరి 135
సౌఖ్యము 505, 507 ; –వాదము 507
సౌత్రాంతిక 564 ; –వాదము 118 ; –సంప్రదాయము 482
సౌత్రాంతికులు (సూత్రవాదులు) 97, 101, 558, 560, 561
స్టౌ, హెచ్. ఐ. 221
సోక్రటస్, డన్స 194, 196, 337, 411, 413, 436, 669, 731
స్టాలిన్ 648, 688
స్టైన్‌హైమ్, ఫార్మ్‌స్టెచర్ 634
స్టో (స్టో)యిక్ 192, 212, 245, 324, 333, 337, 484, 590, 611, 731, 749 ; –మతము 557 ; (స్టోయిక్కులు) 264, 290, 501, 504, 663 732 ; –దర్శనము **760**
స్టోవా(దర్శనము) 760, 761
స్థవిరవాదము 558, 560, 561
స్నేహితుల సంఘము (క్వేకర్లమతము) **762**
స్పంద 393 ; –కారిక 138 ; –వాదము 353 ; –సందోహము (గ్రం) 354
స్పినోజా, బరూక్ లేదా బెనెడిక్టస్‌దె 160, 195, 203, 212, 271, 278, 324, 336, 342, 352, 415, 455, 465, 539, 545, 546, 573, 600, 632, 638, 647, 666, 719, 726, 729, 731, 732, 748, **762**, 769
స్పిరితుసాంక్తు (పరిశుద్ధాత్మ) 366
స్పెన్సర్, హెర్బర్ట్ 214, 231, 258, 467, 497, 508, 509, 573, 595, 719, **765**
స్పెంతా మఈన్యూ 426
స్ఫోట 725 ; –వాదము 133, **766**
స్మిత్, సామ్యూల్ స్టాన్‌హోప్ 257
స్మృతి 431, 445, 596, 717, 732
స్యాద్‌వాదము 90, 253, 453
స్వతః ప్రామాణ్యము 238, 731 ; –వాదము 52, 519
స్వభావము 452 ; –వాదము 634 ; –వాదులు 259, 565
స్వయంభువు 243, 288, 697
స్వర్గము 255, 308, 338, 398, 521, 701, **766**
స్వీడెన్ బా(బో)ర్గ్ 258, **768**
స్వోపాస్యదేవతా శ్రేష్ఠత్వవాదము 770
హ్యుయి-యువాన్ 180
హ్సియంగ్ హ్సియు 178
హఓమా 425
హక్సి(క్స్)లీ 231, 595, 626
హఠయోగము 340, 638
హ(డీ)దీత్(త్) 311, 690
హన్‌బలీశాఖ 311
హరగోవిందుడు 748
హరదత్త శివాచార్యుడు 146
హరౌన్ అల్‌రషీద్ 196
హసన్, ము అలియ 311
హాన్ ఫైట్జూ 187, 189
హాన్‌డింగ్ 448
హాబ్స్, థామస్ (1588–1679) 203, 247, 491, 539, 595, 647, 648, 662, 682, 731, **768**
హామిల్టన్, సర్ డబ్ల్యు., 231, 363, 766
హారిద్రుమతుడు 415
హార్ట్‌మన్ 579 ; –ఎడ్వర్డు ఫాన్ 271, 492 ; –కార్ల్ రాబర్ట్ ఎడ్వార్డ్‌ఫాన్ **769** ; –నికొలాయ్ 670, **770**
హిందూమతము 388, 521 ; –పరిణామము **770**
హితము 694 ; –వాదము 595
హిపోలిటస్ 395
హిప్పొక్రటీజ్ 245
హిరణ్యగర్భుడు 56, 235, **773**
హిరాపొలిస్ 333
హీనయాన మతము 184, 551, 560,676
హీబ్రూ మతము 522, 627, 697, 730, **773**
హు(హూ)సెర్ల్, ఎడ్మండ్ 465, 579, 671, 683, 728, **775**
హుయ్‌సెంగ్ 186, 187
హెకెల్, ఎర్నెస్ట్‌హైన్రిష్ 595, **776**
హెగెల్ 31, 40, 41, 57, 160, 203, 204, 219, 220, 257, 271, 276, 288, 291, 363, 372, 381, 393, 434, 455, 492, 509, 552, 574, 575, 588, 589, 594, 612, 639, 640, 648, 649, 728, 748, 755, 757, **776**; (నవ్య) 387, 556
హెరాక్లైటస్ 157, 244, 324, 380, 443, 469, 501, 529, 663, 753,
హెర్డర్, యోహాన్‌గోట్‌ఫ్రీడ్ ఫాన్ 656, 682, **778**
హెర్బర్ట్ (షెర్బరీకి చెందిన) 467
హెర్బార్ట్ యోహాన్ ఫ్రీడ్రిష్ 504, 545, 575, **778**
హెల్వీషస్, క్లాడ్ అడ్రియన్ 547, 595, **778**
హెసియడ్ 263
హెడీజ్ 767
హేతువాద దర్శనము 509, 555, 587, 682
హేతువు 515 ; –శాస్త్రము 670
హేత్వాభాసలు 453, **778** ; –వాదము 333
హేమచంద్రుడు 87, 154
హేమిల్టన్, అలెగ్జాండర్ 256, 491
హైడెగ్గర్ 203, 276, 369, 466, **779**
హైతుకులు 108
హైలాస్ 548
హైలోజోయిస్మ్ 117
హోమర్ 263, 387
హోల్ట్, హెల్మ్ 351, 418
హో(హా)ల్ బాష్ 203, 547
హ్యూన్‌త్సాంగ్ (యు ఆన్ చ్వాంగ్, హ్సువాన్ ట్సాంగ్) 131, 181, 182 185, 325, 350, 360
హ్యూమ్, డేవిడ్, 41, 203, 219, 242, 249, 342, 351, 456, 470, 471, 493, 539, 595, 598, 655, 682, 721, 730, 733, 750, 778, **780**
హ్వి-నెంగ్ 482
హ్సున్-ట్జు 408

పారిభాషిక పదసూచి

తెలుగు - ఆంగ్లము

అ

అంతఃకరణము - Conscience
అంతరవస్థిత - Immanent
అంతర్గత - Potential
అంతర్గత సంకటము - inward crisis
అంతర్గత భావములు (ఆంతర భావములు) Innate ideas
అంతర్నిహితశక్తి - Potentiality
అంతర్ముఖత్వ క్షేత్రము - Region of inwardness
అంతర్యామిత్వ దర్శనము - Immanence philosophy
అంతశ్చైతన్యము - the Subconscious
అంత్యములు (అంతిమములు, చరమములు) - Ultimates
అంతిమ కారణము - Final Cause
అకథనీయము - Ineffable
అకుశల (అనిపుణ ; సరళ) - Naive
అకేవలము - Non-absolute
అక్షీయ కాలము - Axial time
అజడత్వము లేక చేతనత్వము - Spirituality
అజ్ఞాతస్మృతి - Unconscious memory
అజ్ఞానికుడు - Agnostic
అజ్ఞేయతావాదము - Agnosticism
అతి జాతీయము - Supernational
అతిదేశ నియమము - Principle of Substitution
అతి ప్రతిపాద్యము - Meta-theorem
అతిప్రాకృతికము - Supernatural
అతిలౌకిక వర్తమానము - Supra-mundane present
అతిభౌతిక శాస్త్రము - Mataphysics
అతిభౌతికానుభవిక - Mataphysico-empirico
అతివాదము - Extremism
అతీంద్రియ భావవాదము - Transcendental Idealism
అతీతవాదము - Transcendentalism
అద్భుతము - Numinous
అద్వైతము - Non-dualism
అధికరణ సిద్ధాంతము - Corollary
అధికమూల్య సిద్ధాంతము Surplus value theory
అధికారిక్రమము - Heirarchy
అధివాస్తవికతా వాదము - Surreality, Surrealism
అధ్యాసము - Illusion
అనంత పరిమాణము - Infinite Magnitude
అనంతము - The infinite
అనిర్దేశ్యము - Indeterminate
అనీతి - Non-moral
అనీశ్వరవాదము - Atheism
అనుగామి - Successor
అనుగ్రహము (ప్రసాదము) - Grace
అనునయ విద్య - Art of persuation
అనుపలబ్ధి - Non-perception
అనుబోధక లక్షణములు - Admonitive signs
అనుభయవాదము - Neutralism
అనుభవ నిరపేక్షము - a priori
అనుభవవాదము - Empricism
అనుభవ విషయములు - Phenomena
అనుభవావిషయములు - Noumena
అనుమానము - Inference
అనురూపత, ఆనుగుణ్యము - Correspondence
అనువృత్త - Subsistent
అనువ్యవసాయ క్రియ, మననక్రియ - Contemplating act
అనువ్యవసాయము - Aperception ; self-consciousness
అనేకదేవతా వాదము (అనేకేశ్వర వాదము) - Polytheism
అనేకాంతవాదులు - Pluralists
అనేకాసుర వాదము - Poly-demonism
అనైకాంతిక - Inconclusive
అపనేయ - Eliminable
అపరోక్ష జ్ఞానము - Perception, intuition
అపరోక్షానుమానము - immediate inference
అపస్మారము - epilepsy
అపహతపాప్మత్వము - righteousness
అపావరణము - revelation; unvieling
అప్రయత్నలేఖనము - automatic writing
అప్రవేశ్యత్వము - Solidarity
అభిధేయములు - predications
అభినివిష్ట మతములు - dogmas
అభివృద్ధి వాదము - meliorism
అభివ్యంజనము - manifestation

అభివ్యక్తి - revelation
అభ్యుపగత సత్యములు - postulates
అభ్యుపగమ మార్గము - Method of approach
అభ్యుపగమములు - postulates, assemptions, premises
అభ్యూహాలు - assumptions
అభౌతిక(ము) - Immaterial; Spiritual
అభౌతిక తత్త్వము - Spirit
అర్థక్రియాకారి - pragmatic
అ(తి)లౌకిక సంఘటనలు - miracles
అల్పీకరణీయతా సిద్ధాంతము - axiom ot reducibility
అవగతి ప్రకారములు - categories of understanding
అవధి సన్నివేశము - limit situation
అవ్యవస్థ - chaos
అవయవి - organism
అవశేషముల పద్ధతి - Method of residues
అవ్యక్తచైతన్య దర్శనము - Philosophy of the unconscious
అవ్యవహితానుభవము - Immediate experience
అసంభవత్వము - Impossibility
అసంపూర్ణ సంకేతము - Incomplete symbol
అసత్ - Non-being
అసంహార్యములు - Irreducibles
అసమవాయ - Non-intimate
అసిద్ధ - Unreal
అసురవాదము - animatism
అస్తిత్వ ప్రతిదృష్టాంతీకరణము - existential instantiation
అస్తిత్వ వాదము - existentialism
అహం ప్రత్యయము - ego
అహం వాదము - solipsism
అహైతుక - Irrational

ఆ

ఆంతరక్రియ - Inner act
ఆంతరజ్ఞాన వాదము - Intuitionism
ఆంశికగ్రహణము - abstraction
ఆకాంక్షలు - Anticipations
ఆకృతిక - Formal
ఆక్షేపము, ఆక్షేపప్రక్రియ - Implication
ఆగంతుకము - Accidental ; contingent
ఆగ్రహాయుక్త - Dogmatic
ఆజ్ఞా పత్రము - Covenant
ఆత్మ - The self
ఆతీతక నిరూపణ - Transcendental proof
ఆతీతక పద్ధతి - Transcendental method
ఆత్మత్వము - Spirituality
ఆత్మ దర్శనము - Philosophy of spirit
ఆత్మ చైతన్యము - Self consciousness
ఆత్మప్రకాశము - Illumination of self
ఆత్మప్రత్యయవాదము - Subjectivism
ఆత్మసృష్టివాదము - Creationism
ఆత్మిక సర్వగతత్వము - Universality of spirit
ఆత్యంతికము - Ultimate
ఆధారభూమి - Base
ఆధార వాక్యము - Premise
ఆధిదైవికము - Macrocosmic
ఆధిభౌతికవాదము - Meterialism
ఆధ్యాత్మికము - Microcosmic
ఆధ్యాత్మికత - Spirituality
ఆనందము - Bliss
ఆనందాతిరేక పూరకమగుభక్తి - Ecstatic devotion
ఆనుగుణ్యవాదము - Correspondence theory
ఆనుభవిక తర్కము - Emphical logic
ఆన్వీక్షికి - Logic
ఆభాసము (ప్రతిభాసము) - Appearence
ఆరాధన - Worship
ఆరాధ్య ప్రతిమలు - Idols
ఆలోచన నియమములు - Laws of thoughts
ఆవశ్యకతా వాదము - Necessitarianism
ఆవాపము - Inclusion
ఆవిర్భావము (ప్రాదుర్భావము) - Emergent
ఆవిష్కారము - Revelation
ఆశావాదము (సర్వశుభవాదము) - Optimism
ఆహుతి - Oblation

ఇ

ఇంద్రియ దత్తాంశములు - Sense data
ఇంద్రియప్రేరకములు - Stimulii
ఇచ్ఛావాదము (సంకల్పవాదము) - Voluntarism
ఇతిహాసము - History

ఈ

ఈశ్వరప్రాభవ సిద్ధాంతము - Theocracy
ఈశ్వరభావము - The idea of God

ఈశ్వర మీమాంస (వాదము, దర్శనము) Theology
ఈశ్వర సర్వగతత్వ వాదము - Pan-theism

ఉ

ఉత్కంఠ - Anxiety
ఉత్తర రాసులు - Consequents
ఉచితములు - Rights
ఉచ్ఛేదవాదము - Doctrine of annihilation
ర్జనము - Immolation
మములు - Emanations
రవాదము - Libaralism
ఉద్ధారవాదము - Syncretism
ఉద్దేశ(శ్య)ము - Subject
ఉద్దేశ్యవిధేయ వాక్యములు - Categorical propositions
ఉద్భూత వికారములు - Emergent modifications
ఉద్వాపము - Elemination
ఉపకల్పన, ఉపపత్తి - Hypothesis
ఉపనయములు - Subsumptions
పయోగితావాదము - Utilitar
పరక్తము - Affected
బ్ధి - Perception
రవాదము - Epiphe n
దాన - Material
్యదేవతా శ్రేష్ఠత్వ cheno-

ప్రసౌందర్య సిద్ధాంతము - Overhead Aesthesis
హాచోదకము - Speculative
ఊహాచోదిత విచారము - Imaginative thinking

ఋ

mind
us man
hists

ఏ

ఏకజవవాదము - ...
ఏకత - Unity
ఏకత్వవాదము, ఏకసత్తావాదము - Monism
ఏకహస్తాధికారము - Monopoly
ఏకేశ్వర వాదము - Mono-theism

ఐ

ఐకపరిమాణకము - Unidimensional
ఐక్యజీవము - Unitive life
ఐతిహాసిక ఆవశ్యకత - Historical necessity

ఒ

ఒకానొక అన్యద్ - Something other

ఔ

ఔచిత్యనిర్దేశ శాస్త్రము - Normative Science

క

కరపత్రోద్యమము - Tractarianism
కల్పనలు - Premises
కారణత - Causality
కాల్పనికము - Ideal
కారణము - Cause
కార్యము - Effect
కిణ్వములు - Ferments
కృతిమత్త్వము - Activity
కేవల భావవాది - Absolute idealist
కేవలము - The absolute
కేవలవాదము - Absolutism
కేవలాహం ప్రత్యయము - Absolute ego
కులపతి యాజమాన్య సంప్రదాయము - Patriarchy
తికము - Magical action
(అనుపూర్వి) - Order
సంకల్పము) - Will
సహభోజనము - Sacrifial Meal
క్రియ - Ritual, act, action,
క్రియాపారమ్యము - Supremacy of the act
క్రియాశక్తి - Active faculty
క్షాళనము - Purgation

గ

గణచిహ్నములు - Totems
గణములు - Guilds
గతి - Motion
గుణము - Quality
గుణాత్మకము - Intensive
గౌణ - Secondary
గౌణ పదము - Minor term ; middle term
గ్రాహక - Apprehensive
గ్రాహకము - Receiver

ఘ

ఘటకములు - Conditions
ఘటకాంశములు - Elements

చ

చతురస్ర వృత్తము - Square circle

చతుర్ముఖము - Quaternary

చరమసద్భావము - Reality

చరిత్రలేఖనము - Histriography

చర్చి పితలు - Patristics

చాతుఃపారిమాణిక - Four di-mensional

చాక్రిక నిర్వచనము - Circular definition

చారిత్రక భావము - Historicity

చిత్తవృత్తి (వికారము) - Feeling

చేష్ట - Action ; gesture

చైతన్య భావము - Dynamism

చైతన్యము - Spirit

చైతన్యారోపవాదము - Animatism

ఛ

ఛాత్రవాదము - Scholasticism

జ

జంతుప్రత్య...ము - Animal faith

జడము - ...tter

జాత్యుద్భవము - Origin of species

జీవద్రవ్య వాదము - Hylozoism

జీవము (ప్రాణము) - Life

జీవాత్మపారంపర్యోత్పత్తివాదము - Traducianis...

జ్ఞాత - Knower

జ్ఞాన నియమములు - Epistemic conditions

జ్ఞాననిర్మాణ సూత్రములు - Constitutive principles

జ్ఞాన పునరుజ్జీవనము - Renaissance

జ్ఞాన(జ్ఞేయతా) మతము (వాదము) - Gnosticism

జ్ఞాన మీమాంస - Epistemology

జ్ఞానము - Gnosis, knowledge

జ్ఞాన వికాసము - Enlightenment

జ్ఞాన విశిష్టము - Sentient

జ్ఞాన వ్యవస్థాపక సూత్రములు - Regulative principles

త

తటస్థ లక్షణములు - Accidental chareteristics

తత్త్వజిజ్ఞాసాత్మకము - Metaphysical

తత్త్వప్రక్రియ సిద్ధాంతము - Actuality theory

తత్త్వైకత - Unity of principle

తన్యత - Ductility

తపస్సు - Austerity

తపోనిష్ఠ - Asceticism

తర్కము - Reason

తర్కము (ఆన్వీక్షికి) - Logic

తాదాత్మ్య దర్శనము - Identity philosophy

తార్కిక తాదాత్మ్య భావము - Logical identity

తార్కిక ప్రత్యక్ష జ్ఞాన ప్రాధాన్యవాదము - Logical positivism

తిర్యగీశ్వరవాదము - Zootheism

తిర్యగ్జంతు స్రావములు - Animal spirits

తీవ్రానుభవ వాదము - Radical empiricism

తులనాత్మక - ...parative

త్రిత్వము (త్రితయ...ము) - Trinity

త్రిత్వ సిద్ధాంతము - Trinitarianism

త్రిదశా నియమము - The law of the three states

ద

దంతనఖర నియతి - Law of tooth and claw

దత్తాంశములు - ...

దర్శనము ...

దర్శన శా... ...hilosophy

దార్శనిక బుద్ధి... - Philosophical rationalism

దార్శనికుడు - ...hist, philosopher

...కాల సంయో... ...-time conjunction

...విరతక ...me continuity

...వము ... the divine

దివ్యత్వము - Holin... ...ine

దివ్యప్రేరణ - Inspiration

దివ్యసాక్షాత్కారము - Mystic experience

దివ్యావిష్కరణ (వాదము) - Divine revelation

దివ్యులు ; దివ్యజీవులు - Angels

దిష్టము - Fate

దురాగ్రహము - Dogmatism

దుస్సమవస్థానములు - Mal adjus...

దృశ్యవాదము - Phenomenal

దృశ్యశాస్త్రము - Phenomenolo...

దృష్టాంతము - Arche type

దృష్టివాదులు (దృష్టిగతులు) - Dogmatists

దృష్టి సృష్టివాదము - Esse est percipi

దేవవాదము - Deism

దేశము (దిక్) - Space

దైష్టిక - Fatalist

ద్రవ్యము - Matter ; substance

ద్వంద్వ తర్కము - Dialectic
ద్వంద్వాత్మక తర్కపద్ధతి - Dialectical method
ద్విపారిమాణికము - Di-dimensional
ద్విత్వవాదము, ద్వైతవాదము - Dualism
ద్వైధీభావము - Dichotomy

ధ

వాదము - Capitalism
దర్శనము - Philosophy of Law
మాంస (నీతిశాస్త్రము) - Etn
ము - Duty ; Law ; Virtue ;
ధర్మవిచారణ సభ (క్రైస్తవ) - Inqui n
ధర్మ్య - Legal
ధ్రౌవ్యము (నిశ్చితత) - Certainty

న

నవ(పీన)తామీయులు - Neothomists
పీన తామస్‌వాదము - Neo-thomi
వ్య బాహ్యార్థవాదము - New rea
నాత్వము - Multiplicity
మవాదము - Nominalism
త పశువు - Scape-goat
న తర్కము - Deduc
ము - Coercion
ప సత్తు - Real being
- Efficient ; Ins
- Regularity
తి వాదము (నిశ్చయతా వాదము) - Determinism
ంకుశ చింతకులు - Free thinkers
రతిశయ పరిత్రాణక - Redemptive
రన్వయా లు - Emergents
ical imperative
ute good
simism
నిరు
నిరూపణము - Demon on
నిరూపణయోగ్యము - V fiable
నిరుపాధిక - Categorical
నిర్ణయము - Judgement
యకములు (ప్రయోజకములు) - Criteria
ష్టము - Precise
ర్దేశక వ్యవస్థ - Reference system
ర్దేశకాధారము (అధికరణము) - Frame of reference

నిర్నిబద్ధ సమర్థనము - Free justification
నిర్మాణ-ప్రవృత్త్యాత్మక - Structural-functional
నిర్మాణ వాదము - Constructionism
నిర్మాణ సంపూర్ణత - Constitutive perfection
నిర్మాణాత్మక - Constructive
నిర్లిప్తత - Disinterestedness ; Detachedness
నిర్వాచక విధేయము - Defining predicate
నివృత్తి - Retirement ; Quietism
నిషేధము - Negation
నిష్కర్షలు - Inferences ; Conclusions
నిష్ప్రవృత్తివాదము - Quietism
నీతిబోధక కవనము - Gnomic poetry
నూతన నిబంధనము - New testament
నైతిక - Moral ; Ethical
నైర్మాణిక - Constitutional
న్యాయప్రయోగ లు - Figures of syllogism
న్యాయము - Ju
న్యాసము - Co t

ప

allenness
rms
Terminists
- Categories
ద్ధతి - Mode ; form
పద్ధతిశాస్త్రము - Methodology
పరంపర - Tradition
పరంపరా సమ్మత - Orthodox
పరచైతన్యము - Transcendental consciousness
పరదేవత - High God
పరమతత్త్వము - Ultimate reality
పరమ పురుషార్థము - Summum bonum
పరమాత్మ వాదము - Spritualism
పరమార్థము - Ultimate meaning
పరలోక శాస్త్రము - Eschatology
పరవస్తువు - Ultimate ground
పరస్పరక్రియా వాదము - Interactionism
పరస్పర సంసర్గము - Communication
పరాత్పరము - Supreme; Transcedent; wholly other
పరావర్తనము - Alienation
పరిగ్రహము (లిప్తత) - Attachedness
పరిచ్ఛేదక(ప్ర)క్రియలు - Quantifications

పరిచ్ఛేదకము - Determinant
పరిణమ్య - Variable
పరిణామ వాదము - Evolution theory
పరిత్రాణక - Redemptive
పరిత్రాణము - Salvation
పరిపూర్ణతా వాదము - Perfectionism
పరిమాణము - Dimension ; Size ; Quantity
పరిహారము - Atonement
పరోక్షానుమానము - Mediate inference
పర్యాప్త హేతు సూత్రము - Rule of sufficient reason
పర్యాయదేవతా శ్రేష్ఠత్వ వాదము - Kathenotheism
పర్యాలోకము - Perspective
పవిత్రకర్మలు - Sacraments
పవిత్రతా వాదము (ప్యూరిటన్ మతము) - Puritanism
పవిత్రపేటిక - Sacred Ark
పవిత్ర సమాఖ్య - Holy com- ...nion
పవిత్రా... ...ly spirit
పాత ... Old testa...
పా... Recip...ity
పార్థి... ...ure of earth
పితృపూజ - Ancestor-worship
పుద్గలము - Matter
పునరుక్తి - Tautology
పునరుత్థాన యుగము (పునర్జాగరణము) - Renaissan...
పునర్జాగరణోద్యమము - The Enlightenment
పురాగాథా శాస్త్రము - Mythology
పురుషమతి - Reason
పురుషార్థములు - Human values ; Values
పురుషార్థ శాస్త్రము - Axiology
పూర్ణవాదము - Integralism
పూర్వ కల్పన - Presupposition
పూర్వత - Priority
పూర్వ నిర్దేశము - Prediction
పూర్వభావి - Precedent
పూర్వరాసులు - Antecedents
పూర్వరూపము - Prototype
పృథక్కరణము (ఆంశిక గ్రహణము) - Abstraction
పృథక్కృత - Isolated ; abstracted
పృష్ఠభూమి - Back ground
ప్రకారత - Modality
ప్రకారములు - Grades

ప్రకృత(ప్రస్తుత, ప్రసక్త)ము - Relevant
ప్రకృతి(స్వభావ)వాదము - Naturalism
ప్రకృతి సర్వస్వవాదము - Naturalistic reductionism
ప్రక్రియ - Function
ప్రచలిత - Current
ప్రచోదన (ప్రేరకము) - Stimulus
ప్రజాతంత్ర యుతము - Democratic
ప్రజ్ఞావీక్షణ (ప్రతిభ) - Intuition
ప్రతికృతివాద... ...epresentationalism
ప్రతిజ్ఞాత్మకవ... ...rmative
ప్రతిజ్ఞా వాక్య... - Propositions
ప్రతిపన్నము - ...sertoric
ప్రతిపాదనలు - Theorems ; Statements
ప్రతి ప్రతిజ్ఞ - Antithesis
ప్రతిబోధ - Comprehensive
ప్రతిభ - Geni... ...ntuition
ప్రతిభ...
ప్రతిరూప... ...les ; patterns
ప్రతి సంస్క... ...er revolution
ప్రతిస్థాపన నిద... ...bstitution instance
...తీక్ష - Hope
...Conce...
...ము - Positivism
ప్రయో... ...entation
ప్రత్యక్ష గ్రహణము... ...లబ్ధి - Perception
ప్రత్యయము - Cognition
ప్రత్యయములు - Concepts
ప్రత్యయ వాదము - Conceptualism ; Idealism
ప్రత్యవేక్షణ - Observation
ప్రధాన పదము - Major term ;.
ప్రధాన లక్షణములు - Primary
ప్రధాన సుగుణములు - Cardina...
ప్రభావములు, శక్తులు - Dom...
ప్రభువుతోటి రాత్రిభోజనము - Eucharist
ప్రమాణపద్ధతి శాస్త్రము - Meth...ology
ప్రమాణమీమాంస - Noet...
ప్రమాణ (విధాయక)శాస్త్రము - Normative science
ప్రయోగము - Experiment
ప్రయోజకము - Criterion
ప్రయోజనవత్ - Purposive
ప్రయోజన వాదము - Teleology

ప్రవర్తన వాదము - Behaviourism
ప్రవృత్తి - Instinct ; activity ; function
ప్రవృత్త్యాత్మక - Functional
ప్రసిద్ధి - Opinion
ప్రహేళిక - Riddle
ప్రాకృతిక - Natural ; Crude
`-కృతిక (ప్రకృతి) వరణము - Natural selection
ఆశక్తి వాదులు - Vitalists
తిక - Subjective
-అతిక భావవాదము - Subjecti ism
ప్రాతీతిక వాదము - Subjectivism
ప్రాత్యక్షిక - Perceptual
ప్రాథమిక ద్రవ్యము - Primary sub ance
ప్రాథమిక వాక్యములు - Protocol statements
ప్రాదుర్భావ సిద్ధాంతము - Emergence theory
ప్రామాణిక జ్ఞానము - Valid know' -e
ప్రాయోగిక - Experimental
ప్రావృత్తిక కలనగణితము - Fu' us
ప్రాసంగికయుక్తి - Dialectic
-త(సంసర్గ)వాదము - Spi
ణ - Stimulation
ప్రేరక
క - Obligat..
ర్థి - Extrinsic
-ర్థ (సమర్పణ)వాదము - Presentationalism
-హ్యార్థ సత్తా వాదము - Realism
బాహ్యార్థ సాధుత - Extrinsic good
బాహ్యా- -వాదము - Representationalism
ht
al agent
-nality
-ion
బుద్ధివాదము - Int. -alism ; Rationalism
బుద్ధి సర్వస్వవాదము - -ogism
బుద్ధ్యపేక్షము - Subjecti.
-బోధ - Illumination ; awareness
-ద్ధిక అనుభవవాదము - Rational empiricism
-ద్ధిక ఈశ్వరవాదము - Rational theology
బౌద్ధిక పరిశీలన - Rational investigation
బౌద్ధికమానవతా వాదము - Rational humanism

బౌద్ధిక (బుద్ధి)వాదము - Rationalism
బౌద్ధిక వ్యాపారము - Intellectual activity
బౌద్ధికశ్రద్ధ - Rational faith
బౌద్ధికాత్మ - Rational self
బ్రహ్మము - The Absolute ; the eternal

భ

భక్తి - Piety
భవనము - Becoming
భవిష్యన్నిర్దేశము - Pre-vision
భవ్యతాసూచక వాక్యములు - Ought statements
భాగధేయము - Destiny
భావకరణము - Ideation
భావన - Introspection ; urge
భావనా- -క దర్శనము - Romanticism
భా- -నాశక్తి - Imagination
-వప్రధాన తార్కి-క- -కణ - Logical idealism
భావప్రధానవా- -వవాద దర్శన- Idealism
భావప్రధాన- -al
భావములు -
-
-..rumentalism
- Philosophy of language
-కులు - Analysts
-తస్థితి - Facticity
భూతార్థత - Factuality ; facticity
భూతార్థము - Fact
భేదసూచక నిషేధము - Contrary negation
భౌతిక అనిశ్చయత్వము - Physical indetermination
భౌతిక నియమములు - Natural laws
భౌతిక ధర్మాభిధానవాదము - Physicalism
భౌతికవాదము - Materialism
భ్రమ - Hallucination

మ

మంచి - Good
మజ్జావికృతి - Neurosis
మఠసన్న్యాస మతము - Eremitic religion
మతసంస్కరణ - Reformation
మతాచార్యులు - Padres
మధ్యపదము - Middle term
మధ్యవర్తిత్వము - Mediation
మనః పరాగ సిద్ధాంతము - Mind dust theory

మనఃపూర్వక నిర్దేశ సిద్ధాంతము - Theory of intentional reference
మనఃప్రవృత్తి - Psychosis
మనఃప్రాధాన్యవాదము - Psychologism
మననశీల - Reflective
మనశ్శరీర సాహచర్యవాదము - Psycho-physical Parallelism
మనస్తత్వ శాస్త్రము - Psychology
మనస్తత్వ శాస్త్రానుగుణ వివరణము - Psychologism
మనస్సన్న్యాసము - Asceticism at heart
మనోద్రవ్య సిద్ధాంతము - Mind stuff theory
మనోభావము - Attitude
మనోరాగములు - Sentiments
మనోవాదము (మనోవాద సిద్ధాంతము) Mentalism
మహద్బుద్ధి - Logos
మహాయోగులు - Mystics
మానము - Scale, measure
మానవ వాదము -
మా
మా
మానవ
మానవ ...స్త్రము - Anthropology
మానవ సిద్ధాంతము - Doctrine of Man
మానవ విజ్ఞాన వేత్తలు - Anthropologists
మానవావతరణము - Descent of man
మానసరోగ చికిత్సా శాస్త్రము - Psychiatry
మార్గణ - Demand
మితాచరణ (మితాచారము) - Temporance
మిత్ర మతము - Mitraism
మిథస్సమయము - Mutual contract
మిథ్యాత్వము - Falsity
మిథ్యా దార్శనిక భౌతికవాదులు - Pseudo-Philosophical materialists
మిథ్యా దేవతలు - False Gods
మూర్తము - Concrete
మూల ఆకృతి - Substantial form
మూలద్రవ్యము - Substance
మూలపాప (తక)ము - Original sin
మూలవస్తువు - Ground
మూలవాక్యములు - Basic propositions
మూలస్పర్శి - Radical
మూల్యమీమాంస (మూల్య నిర్ణయవాదము) - Axiology
మూల్యములు - Values
మేయము - Measurable ; quantified
మోక్షము - Libaration
మోచకుడు - Massiah

య

యత్నస్ఖలన విధానము - Try and miss
యథార్థతా వాదము - Realism
యథార్థ భావవాదము - Objective idealism
యథార్థ వస్తు ... ing in itself
యదృభవిష్య ... - Fatalism
యదృచ్ఛ - C...
యాంత్రిక వాద... - Mechanist view
యాంత్రిక వివర...ం - Mechanistic explanations
యాథార్థ్యము - Reality
యాదృచ్ఛికము - Contingent
... - Jewish Philosophy
... ultanity

ర

రసిక - Ae...
రహస్య వాద... sm; mysticism
...రాగము - Pas...
...

లక్షణము - Defin...
లక్ష్యము - Aim, goal, ideal
లాక్షణిక పద్ధతి - Allegorical method
లిప్తత - Attachedness
లౌకిక వ్యక్తి - Pragmatic man

వ

వరణపద్ధతి - Eclecticism
వరణసిద్ధాంతము - Selection th...
వర్గసిద్ధాంతము - Class theory
వర్గీకరణము - Classification
వస్తుతంత్రము - Objectiv...
వస్తుత్వ సి...
వస్తుత్వారోపణ - Hypostatisation
వస్తువు - Entity
వస్తుస్థితి - Reality
వాంఛ - Desire
వాక్యకలన గణితము - Propositional Calculus

వాక్య చలరాసులు - Variables
వాక్యవృత్తులు - Propositional functions
వాచకము - Verbal
వాదతర్కము (ద్వంద్వతర్కము) - Dialectic
వాదము - Theory
వాదవిద్య - Art of disputation
స్తవికతా వాదము - Realism
స్తవికము - Actual
వీ (విషయ) కరణము - Ob on
కల్పక - Disjunctive
వికాశనము (ప్రబోధము) - Illumin n ; Aufklarung
'వికాసము' - Enlightenment
వికాస వాదము - Evolution theo
విక్రియలు - Strains
విగ్రహారాధక మతము - Paganism
విచికిత్సకులు - Sceptics
విజేతలు - Conquistadores
జ్ఞానవాదము (సౌగత) - Sub m
ధము - Mode
ానశాస్త్రము - Metho
నియతివాది - F
ర్దే
ము - Predic
ప విషయము - Su .edicate
త్మకము - Affirmative
నిగమనము - Conclusion
వినిమయము - Commutation
వినిమ Principle of commutation
 - Ramified theory of types
ination
. Critical
ర్థ వాదము - Critical realism
విముక్తి - Salvati
విమోచక యుగము - ic age
విమోచకుడు - Redeemer
విరుద్ధ - Contrary
రోధ సూత్రము - Rule of Contradiction
లువ (పురుషార్థము) - Value
వివేకము - Prudence
వివృత - Open

వివృతాంతము - Open-ended
విశేషణము - Attribute
విశేషము ; ప్రత్యేకము - Particular
విశేషరూపములు - Modifications
విశేషాభిధానము - Denotation
విశ్లేషణము - Analysis
విశ్వచైతన్యము - Cosmic consciousness
విశ్వప్రక్రియా సూత్రము - World process
విశ్వ ప్రహేళిక - The riddle of the universe
విశ్వప్రాదుర్భావ యుక్తి - Cosmological argument
విశ్వశాస్త్రము - Cosmology
విషయత్వము, యథార్థత్వము - Objectivity
విషయి - Subject
విస - Extension
నా దర్శనము - Philosophy of feel ng
వైకల్పికము - ve
వైజ్ఞానిక మా - Scie anism
వైదిక తర్క
కరించు
ము (స్పందశక్తి భావము) nimism
icator
(ప్రాధాన్య) వాదము - Personalism
క్తి ప్రధానవాదము - Individualism
వ్యక్తీకరణము - Individuation
వ్యక్త్యణువాదము - Atomic individualism
వ్యవస్థ - System
వ్యవస్థీకరణము - Systematisation
వ్యవస్థైక్యము - Systematic unity
వ్యవహారము - Praxis
వ్యాపక విశ్వదృష్టి - Weltanschauung
వ్యాపారము - Function ; action
వ్యాప్తి ; వ్యాప్తిగ్రహణము (జ్ఞానము) - Induction
వ్యాప్త్యనుమానము - Inductive Inference
వ్యావర్తనము - Differentiation
వ్యావహారిక (వ్యాపారిక) - Operational ; Empirical ; Practical
వ్యావహారిక సత్తా (సత్యతా) వాదము - Pragmatism

శ

శక్యత - Potency, possibility ; Potentiality
శక్తివాదము - Energism

శక్తినిత్యతా నియమము - Law of conservation of energy

శక్యబుద్ధి - Potential intellect

శబ్దము (శబ్దబ్రహ్మ, వాక్) - Logos

శస్త్రకర్తనము - Circumcision

శాంతి - Quiet

శాశ్వత పునరావృత్తి - Eternal recurrance

శాశ్వత వాదము - Doctrine of eternality

శాసనము - Law

శిక్షణ - Discipline

శిక్షాస్మృతి - Penal code

శివము - The good

శీలము - Virtue

శుద్ధ బౌద్ధికవాదము - Intellectualism

శుద్ధ బౌద్ధికశాస్త్రము - Noeties

శూన్యము - Void

శోధన -

శ్రద్ధ

శ్రుతి

శ్రేణులు

స

సంకల్ప స్వాతంత్ర్యము - Freedom of wi.

సంకల్పస్వేచ్ఛ - Free Will

సంగతి వాదము - Coherence theory

సంఘటన (వృత్తము) - Phenomenon ; event

సంఘటన శాస్త్రము - Phenomenalism

సందేహ (సంశయ) వాదము - Scepticism

సంపూర్ణతా సూత్రము - Plenitude

సంభవచ్చలనము - Potential motion

సంయోజన (సంశ్లేషణ) ప్రక్రియ - Synthesis

సంవాదము - Harmony ; correspondence

సంవిధానము - Structure ; modality ; organisation

సంవృత, సంకుచిత - closed

సంవేదన - Sensation

సంశ్లేషక వాక్యములు - Synthetic a priori propositions

సంసర్గము - Relation ; communication

సంస్కరణోద్యమము - Reformation

సంస్కారములు - Impressions

సంస్థానము - Structure

సక్రియ - Active

సత్త - Being, reality

సత్తయొక్క తనకై తన ఉనికి - Being for itself

సత్తయొక్క తనలో తన ఉనికి - Being in itselt

సత్తా ప్రకాశము - Radiance of being

సత్తావాద యుక్తి - Ontological argument

సత్తా శాస్త్రము - Ontology

సత్తాశాస్త్ర వాదము - Ontologism

సత్తాసామస్త్యము All-being

సత్ప్రివర్తన ...usness

సత్యఫలనక ... - Truth functional proposition

సత్వములు - Spi...

సద్భావము - Rea... y

సద్భావ సిద్ధాంతము - Theory of reality

సద్వస్తువులు - Fac...

...pproximating

సన్ని... ...n

సన్న్యాసి ... sm

సన్న్యాసి వ... ...icism

సమగ్ర ప్రతిక్రియ ... ...ponse

...శల క్షేత్ర ఆ... ...gures

... - Int

సమాహారము - Tot

సమాహారములు - Combinations

సమాహిత చిత్తత్వము - Recollection

సమీకరణము - Balance

సముచ్చయములు - Connections

సముచ్చయవాది - Eclectic

సరూపత, ఏకరూపత - Uniform

సర్వచైతన్యవాదము - Pan-psyc...m

సర్వపిత - All-father

సర్వశుభ (శ్రేయో) వాదము ...imism

సర్వ సామాన్యత - Univ...

సర్వాత్మ...

సర్వాధికార శాసనపద్ధతి - Totalitarianism

సర్వేశ్వరవాదము - Mono-theism

సహగామి - Accompaniment

సహచారవాదము - Parallelism

సహజ - Intrinsic

సహభుక్తి - Participation
సహభోజనము - Sacrificial meal
సహనిర్దేశక వ్యవస్థ - Co-ordinate system
సహాస్తిత్వము - Co-existence
సహోపచయము - Concrescence
సాంకేతిక తర్కము - Symbolic logic ; Mathematical ogic
ఖ్యానిక సిద్ధాంతము - Enumer theory
సావధిక, అంతవత్ - Fini
సాంప్రదాయిక - Classical
సాంసిద్ధిక - a priori
సాక్షాత్ సంవేదనము - Direct aw ess
సాక్షాత్కారము (ముకాశఫా) - m ic Vision
సాక్షాత్కార దర్శనము - Mysticis
సాక్షాద్ద్రిష్ట - Mystic
సాధారణీకరణము - Generalisat
సాధుత - Goodness ; the goo
ధ్యత - Potency
ధ్య రాజ్యము - Kingdor
న్నికట్యము - Appro
తా వాదము
త
యికము - Occa tional
యిక వాదము - C sm
రస్యము - Harmony
మస్త్యము - Whole
సామాజిక శా స్త్రము - Social Philosophy
ము - Universal instantiation
mon sense
Universals
Connotation
సామాన్యీకరణము - alisation
సామ్యము - Parellelis
సారము - Essence ; quiddity
ర్వత్రికత - Universality
ర్వభౌమికము - Cosmopolitan
ర్వలౌకిక, సామాన్య - Universal
సావయవ జీవద్ద్రవ్యము - Organism
సాహచర్య పరిణామపద్ధతి - Method of concomitant variation
సాహచర్యము - Association
సిద్ధాంతము - Doctrine
సిద్ధార్థక వాక్యములు - Existential propositions
సిద్ధి - Realisation
సుఖ(సౌఖ్య)వాదము - Hedonism
సువార్తలు - Synoptic gospels
సుసంగతత్వము - Coherence
సూత్రము - Principle
సృజనకార్యము - Creative work
సృజ(సర్జ)నాత్మకశక్తి - Elan vital (Bergson)
సేంద్రియ - Organic
సైద్ధాంతిక - Theoretical
సౌందర్యభావము - Concept of beauty
సౌందర్య మీమా thetics
స్థైర్యము - Fr
స్పందము -
దము - Coherence the
రూపసిద్ధ) వస్తువు - Thing-in-itself
సత్యములు - Axioms
స్వతస్సిద్ధ సాధుత - Intrinsic good
స్వభావము - Identity ; nature
స్వయంభువు - Self existing
స్వయంసిద్ధ - Self-evident
స్వరూపము - Essence
స్వర్గదేవతా క్రమము - Choir of heaven
స్వలక్షణము, వస్తుసత్, సద్వస్తువు - Thing-in-itself
స్వీయమనోవృత్తుల విశ్లేషణ - Introspection
స్వేచ్ఛ - Autarchie ; freedom
స్వోపాస్యదేవతా శ్రేష్ఠత్వవాదము - Henotheism
స్వాభావికమతము - Natural religion
హర్షోన్మత్తత - Ecstasy

హ

హేతుపూర్వక (హైతుక) - Reasonable ; rational
హేతు క్రమము - Rational order
హేతుభ్రమ - Paralogism
హేతువాదము - Rationalism
హేత్వాభాస - Fallacy

పారిభాషిక పదసూచి

ఆంగ్లము - తెలుగు

A

Absolute - కేవలము ; నిరపేక్ష

Abstraction - పృథక్కరణము ; ఆంశిక గ్రహణము

Accidents - ఆగంతుకములు ; తటస్థములు

Accompaniment - సహగామి

Act - క్రియ

Action - చేష్ట ; క్రియ

Active - సక్రియ

Active faculty - క్రియాశక్తి

Activity - ప్రవృత్తి ; కృతిమత్త్వము ; క్రియ

Actual - వాస్తవికము

Actuality theory - తత్త్వ ... ంతము

Actu... ా సవిక

Ad...

Adm

Aesthe

Affect... పరక్తము

Affirmation - ప్రతిజ్ఞాత్మకము ; విధి

Affirmative - విధ్యాత్మకము

Agnostic - అజ్ఞానికుడు

Agnosticism - అజ్ఞేయతావాదము

Aim - లక్ష్యము

Alienation - పరావర్తనము

All-being - సత్తా సామస్త్యము

Allegorical method - లాక్షణిక పద్ధతి

All-father - సర్వపిత

Alternative - వైకల్పికము

Analogy - ఉపమానము

Analysis - విశ్లేషణము

Analysts - భాషావిశ్లేషకులు

Analytical - విశ్లేషణాత్మక

Ancestor worship - పితృపూజ

Angels - దివ్యులు ; దివ్యజీవులు

Annihilation, Doctrine of - ఉచ్ఛేదవాదము

Animal spirits - తిర్యగ్జంతు ప్రావములు

Animatism - చైతన్యారోప వాదము ; అసుర వాదము

Animism - వైయక్తిక స్పందశక్తి భావము ; వైయక్తిక ఆత్మవాదము; సర్వాత్మ వాదము

Antecedents - పూర్వవరాసులు

Anthropolatry ... ానవపూజ

Anthropolo... ానవ (శాస్త్ర) విజ్ఞాన వేత్త

Anthropomo... - మానవ భావారోపవాదము; మానవీయ క... రోపణ

Anticipations - ... కాంక్షలు

Antithesis - ప్రతి ప్రతిజ్ఞ

Anxiety - ఉత్కం...

Apperception - ... వ్యవసాయము ... సము; ఆభాసము

Appl... ... ము

Apprehen...

Approach, M... ... భ్యుపగమ మార్గము

Approximation ... క్షణము

... - సాంకి... ... పేక్షము; అన...

...sm-at... ... న్యాసము

Assertoric - ప్రతిపక్ష...

Association - సాహచర్యము

Assumption - అభ్యూహ, అభ్యుపగమము

Atheism - అనీశ్వరవాదము

Atomic individualism - వ్యక్తి

Atonement - పరిహారము

Attachedness - పరిగ్రహము ;

Attachment - ఆసక్తి

Attitude - మనోభావము

Attribute - విశేషణము

Austerity - త...

Autarchi ...

Automatic writing - అప్రయత్న లేఖనము

Awareness - బోధ

Axial time - అక్షీయ కాలము

Axiology - పురుషార్థశాస్త్రము ; మూల్య మీమాంస; మూల్య నిర్ణయవాదము

Axioms - స్వతస్సిద్ధములు; సత్యములు

B

Back-ground - పృష్ఠభూమి

Balance - సమీకరణము

Base - ఆధారభూమి

Basic proposition - మూలవాక్యము

ileus archon - శాసన (రాజ) పదవి

ty - సౌందర్యము

ty, Concept of - సౌందర్య

ing - భవనము

Behaviourism - ప్రవర్తనవాదము

Being - సత్త

Being for itself - సత్తయొక్క తన తన ఉనికి

Being in itself - సత్తయొక్క తనలో తన ఉనికి

Beliefs - విశ్వాసములు

liss - ఆనందము

C

lculus - కలన గణితము

pitalism - ధనికవాదము

dinal virtues - ప్రధాన

gorical imperati

rical

ies - కాటిగోరీ ు

rsis - శోధన

sality - కారణత

use - కారణము

ertanit ధ్రౌవ్యము

స్థా రాహిత్యము

స్వర్గదేవతా క్రమము

Circ నము

Classical - సాంప్రదా

Classification - వర్గీకరణ

Class theory - వర్గ సిద్ధాంతము

ed - సంవృత; సంకుచిత

rcion - నిగ్రహము

-existence - సహాస్తిత్వము

gnition - ప్రత్యయము ; బోధ

Coherence - సుసంగతత్వము

Coherence theory - సంగతివాదము ; స్వతఃప్రామాణ్య వాదము

Combinations - సమాహారములు

Commitment - న్యాసము

Common sense - సామాన్య ప్రతీతి

Commonwealth - సాధారణ రాజ్యము

Communication - సంసర్గము

Communication theory - సంసర్గ సిద్ధాంతము

Commutation - వినిమయము

Commutation, Principle of - వినిమయ నియమము

Comparative - తులనాత్మక

Compelling - ఆవశ్యకము

Concep - ప్రతీతి

Co pts - ప్రత్యయములు; మూల ప్రత్యయములు

nceptualism వాదము

Conclusion - నిష్క

Concrescenc

C te

ములు ,

బుద్ధిమోహము

ections - సముచ్చయములు

Connotation - సామాన్యాభిధానము

Conquistadores - విజేతలు

Conscience - అంతఃకరణము

Consciousness, Transcedental - పరచైతన్యము

Consequents - ఉత్తరరాసులు

Constitutive - సాంఘటిక ; జ్ఞాన నిర్మాణ ; నైర్మాణిక

Constitutive perfection - నిర్మాణ సంపూర్ణత

Constitutive principles - నైర్మాణిక సూత్రములు; జ్ఞాననిర్మాణ సూత్రములు

Constructive - నిర్మాణాత్మక

Constructionism - నిర్మాణ వాదము

Contemplating act - అనువ్యవసాయక్రియ; మననక్రియ

Contingent - ఆగంతుక ; యాదృచ్ఛిక ; అనావశ్యక

Contrary - విరుద్ధ

Contrary negation - భేదసూచక నిషేధము

Contradiction, Rule of - విరోధసూత్రము

Conventional - సామయిక

Co-ordinate - సమన్వయపరచు
Co-ordinate system - సహనిర్దేశక వ్యవస్థ
Corollary - అధికరణ సిద్ధాంతము
Corporations - శ్రేణులు
Correlation - సమన్వయము
Correspondence - అనుగుణ్యము; సంవాదము; అనురూపత
Correspondence theory - అనుగుణ్యవాదము
Cosmic consciousness - విశ్వచైతన్యము
Cosmic Philosophy - విశ్వదర్శనము
Cosmological argument - విశ్వప్రాదుర్భావ యుక్తి
Cosmology - విశ్వశాస్త్రము
Cosmopolitan - సార్వభౌమికము
Counter revolution - ప్రతిసంస్కరణ
Covenant - ఆజ్ఞా పత్రము
Creationism - ఆత్మసృష్టివ...
Creati... సృజనకా...
Cr...
C...
Crit...
Criti...
Cru... - ప్రాకృతిక
Curiosity - ఉత్సుకత
Current - ప్రచలిత

D

Data - దత్తాంశములు
Deduction - నిగమనము
Deduction, Principles of - నిగమన నియమములు
Deductive inference - నిగమనానుమానము
Deductive logic - నిగమన తర్కము
Defining predicate - నిర్వాచక విధేయము
Definition - లక్షణము
Deism - దేవవాదము
Demand - మార్గణ
Democratic - ప్రజాతంత్రయుతము
Demonstration - నిగమనము; నిరూపణము
Denotation - విశేషాభిధానము
de Rerum Naturae - ప్రకృతియందలి వస్తువులు
Desire - వాంఛ
Destiny - భాగధేయము
Detachedness (detachment) - నిర్లిప్తత
Determinism - నియతి వాదము; నిశ్చయతా వాదము
Dialectic - వాదతర్కము; ద్వంద్వ తర్కము; ప్రాసంగిక తర్కము
Dialectical Materialism - ద్వంద్వ తార్కిక భౌతిక వాదము
Dialectical method - ద్వంద్వాత్మక తర్కపద్ధతి
Dialectic argument - ప్రాసంగికయుక్తి
Dichotomy - ద్వైధీభావము
Di-dimensi... ...పరిమాణకము
Differentia... ...వ్యావర్తనము
Direct aware... సాక్షాత్ సంవేదనము
Discipline - శ...
Disinterestedn... - నిర్లిప్తత
Disjunctive - వి...ల్పక
Disputation, A... of - వాదవిద్య
... Divine... ...వ్యత్వము
D... the - దివ్యత్వ భావము
Divine... ...వ్యావిష్కరణ (వాదము)
Divine su... ...లగు మానవాతీతులు
Dogmas - అ... ...లు
Dogmatic - ... ...నివిష్ట
...
...minations - ...
Dualism - ద్వైతవాదము
Ductility - తన్యత
Duty - ధర్మము
Dynamism - చైతన్య భావము

E

Eclectic - సముచ్చయవాది
Eclecticism - వరణపద్ధతి
Ecstasy - హర్షోన్మత్తత
Ecstatic devotion - ఆనందా... ...క్తి
Effect - కార్యము; వ్యా...
Ego - అ...
Elan vital - సర్జనాత్మకశక్తి
Elements - ఘటకాంశములు
Eliminable - అపనేయ
Elimination - ఉద్వాపము
Emanations - ఉద్గమములు

మనసు ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనాపట్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	TPLA119B173
పుస్తకం పేరు	విజ్ఞాన సర్వస్వము 07
తారీఖు	28/10/24
ముందు అట్ట	NO
వెనుక అట్ట	NO
మొత్తం పేజీలు	827
పెద్ద సైజు పేజీలు	NO
ఖాళీ పేజీలు	b,d,f ,24,24B,224
లేని పేజీలు	NO
తయారు చేసినది	Rehana
పేజీలు విడదీసినది	Rehana
స్కాన్ చేసినది	thasin
పరీక్ష చేసినది	pragathi
పేజీలు సరిచూసినది	
బైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
పరిస్థితి	Good